

**HISTORIJSKI ARHIV
U KARLOVCU**

**ČETVRTA GODINA
NARODNOOSLOBODILAČKOG RATA**

na području

Karlovca Korduna
Like Pokuplja i
Žumberka

ZBORNİK 11

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU

ZBORNIK 11

Redakcija

**NIKOLA BREZOVIC PREBEG, mr MILE DAKIC, JURE IVEZI , LJUBAN
JANJANIN, dr PETAR KLEUT, MILKA KUFRIN, IGNJATIJE PERIC,
JOSIP TOMC, DUŽAN SUPUT, GOJKO VEZMAR, dr BURO ZATEZALO**

Odgovorni urednik

dr DURO ZATEZALO

STAMPA: GRAFI KI ZAVOD HRVATSKE, ZAGREB

ETVRTA GODINA
NARODNOOSLOBODILA KO
G
RATA

NA PODRU
JU
KARLOVCA, KORDUNA, LIKE,
POKUPLJA I ŽUMBERKA

KARLOVAC, 1981.

11

THE HISTORICAL ARCHIVES IN KARLOVAC
ANTHOLOGY 11

HISTORICHES ARCHIV KARLOVAC
DAS SAMMELBAND 11

-
, , ,

THE FOURTH YEAR OF THE NATIONAL LIBERATION WAR
ON THE TERRITORY OF KARLOVAC, KORDUN, LIKA,
POKUPLJE AND ZUMBERAK

DAS VIERTE BEFREIUNGSKREIGSJAHRE AUF DEM
GEBIETEN VON KARLOVAC, KORDUN, LIKA,
POKUPLJE UND ŽUMBERAK

KNJIGU POSVE UJEMO
40-GODIŠNJICI USTANKA
NARODA I NARODNOSTI
JUGOSLAVIJE

Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito

Napomena redakcije

Zbornik 11 » etvrta godina narodnooslobodila kog rata na podru ju Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka« je sadržajno nastavak Zbornika 8 izšlog iz štampe 1977. godine. Njegovom pojavom u javnosti Historijski arhiv u Karlovcu potpuno izvršava obavezu preuzetu 1967. od društveno-politi kih zajednica, društveno-politi kih organizacija i Savjeta arhiva za teritorij na kojem obavlja obaveznu arhivsku djelatnost.

Kroz sadržaj Zbornika 1, 3, 6, 8 i ovog novog (11) dat je detaljan pregled nastanka revolucionarnog radni kog pokreta, razvoja i djelatnosti organizacija Komunisti ke partije Jugoslavije, ustanak i razvoj narodnooslobodila kog pokreta na karlova ko-kordunaškom, li kom, pokupskom i žumbera kom teritoriju do maja 1945. godine.

Zbornik 11 sadži 36 radova iz etvrte godine NOR-a na podru ju Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka. Redakcija je pripremila 2090 stranica rukopisa o razvoju NOP-a na teritoriju djelovanja Okružnog komiteta KPH Karlovac, Okružnog komiteta KPH za Liku i Okružnog komiteta KPH za Pokuplje.

Radovi Zbornika obraduju sve vidove NOP-a u vremenskom razdoblju do maja 1945. godine. Ve ina ih obuhva a tematski cjelokupnu problematiku iz posljednje godine rata, a neki samo pojedine događaje s određenog teritorija.

Pri angažiranju autora i oblikovanja sadržaja Zbornika Redakcija je vodila ra una da se obrade sva zna ajnija zbivanja u posljednjoj godini rata podjednako na cjelokupnom podru ju karlova ko-kordunaškom, li kom, pokupskom i žumbera kom. Zbog toga se nastojalo okupiti što više autora od kojih objavljujemo 36 radova. Neki pak nisu ispunili svoje obaveze, a neke radove Redakcija je ostavila da se objave u edicijama koje govore o narodnooslobodila kom pokretu na određenom kotaru.

Od 36 radova sedam ih obraduje problematiku iz djelatnosti KPH, organa narodne vlasti, organizacija AFŽ-a, omladine i vojno-pozadinskih organa na

podru ju karlova kog okruga. O istoj problematici na podru ju OK KPH za Liku govori sedam radova a o narodnooslobodila kom pokretu na podru ju OK KPH za Pokuplje 5, dok ostalih 27 radova svojim sadržajem obrađuju doga aje na cjelokupnom podru ju Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i Žumberka. Jedan od njih detaljnije nas upozna je o zbivanjima u Cazinskoj krajini.

Znatan dio sadržaja ovog Zbornika daje niz podataka o borbama jedinica 4. i 11. korpusa, o formiranju i borbenim dejstvima 34. divizije NOVJ te o zna-aju i djelatnosti Prve brigade OZN-e u posljednjoj godini rata kao i njihovim završnim borbama za kona no oslobo enje zemlje. Dva rada ovog Zbornika detaljno govore o obavještajnoj službi na teritoriju 4. i 11. korpusa NOVJ s posebnim osvrtom na grad Zagreb.

Zna ajno mjesto u sadržaju knjige dato je obradi politi kog stanja u posljed-njoj godini rata na ovom teritoriju, ije je stanovništvo masovno u estvovalo u narodnooslobodila kom pokretu od 1941. godine i bilo stalno izvrgnuto oku-patorskom i kvislinškom teroru. Veliki broj žrtava i ekonomska iscrpljenost ovih krajeva nalagala je organima vlasti, partijskim i drugim organizacijama NOP-a poduzimanje niza aktivnosti, snalažljivosti i upornosti da u tim teškim borbama s jakim okupatorskim i kvislinškim snagama istraju i do posljednjeg dana rata.

Snaga Partije, masovnost u borbi i svakodnevno u vrš ivanje bratstva i jedinstva kroz raznovrsne akcije ine sadržaj ove knjige autenti nim odrazom ratne zbilje na ovom teritoriju u posljednjoj godini rata. Radovi ovog Zbornika uve atljivo kazuju o snazi i žilavosti naroda i u veoma teškoj posljednjoj go-dini narodnooslobodila kog rata, što su autori, koriste i se isklju ivo sa uva-nom arhivskom gra om, uvjerljivo prikazali.

Sadržaj ove knjige ukazuje na vrstu povezanost fronta i pozadine, na me u-sobnu -pomo kako unutar oslobo enog vodru ja tako i naroda s neoslobo-enog ili poluoslobo enog teritorija s onim u oslobo enim mjestima ili selima.

U cjelini sadržaj Zbornika govori o uspješnosti Partije, organa narodne vlasti, AFŽ-a i omladine da i pored velikih ljudskih žrtava i ekonomske iscrpljenosti i u etvrtoj godini rata uspješno organiziraju vrehranu velikog broja ranjenika, vojske i siromašnog naroda, zdravstvenu zaštitu stanovništva i vojske i kulturno-prosvjetni rad na oslobo enom podru ju.

U sadržaju Zbornika objavljujemo 75 originalnih ratnih fotografija i faksi-mila dokumenata, a u prilogu kazalo li nih imena, geografskih pojava i tuma skra enica.

Svi radova i prilozi u ovom Zborniku predstavljaju zna ajan doprinos za izu avanje narodnooslobodila kog pokreta na podru ju Karlovca, Korduna, Like, Pokuplja i dijelova Cazinske krajine, te tako znatno doprinose cjelokup-

nom istraživanju narodnooslobodilačkog pokreta Hrvatske, odnosno Jugoslavije.

Zato smatramo da je njegov sadržaj u mnogom, pomoć i historičarima u izučavanju i osvjetljavanju historije narodnooslobodilačkog rata jugoslavenskih naroda i narodnosti.

Redakcija se zahvaljuje društveno-političkim zajednicama, radnim i društveno-političkim organizacijama, samoupravnim interesnim zajednicama iz oblasti kulture Karlovca, Duge Rese, Ozlja, Slunja, Vrginmosta, Ogulina, Vrbovskog, Gospića, Otočca, Titove Korenice, Donjeg Lapca, Gračaca, Jastrebarskog, Velike Gorice i Samobora koji su svojim priložima i pretplatom na knjigu omogućili izlaženje ovog Zbornika. Time su pomogli realizirati zajednički postavljenu zadaću da se kroz pet navedenih zbornika Historijskog arhiva Karlovca u detaljnom pregledu obradi razvoj radničkog revolucionarnog pokreta i narodnooslobodilačkog rata rukovodenoj snažnim partijskim organizacijama uz masovno učešće naroda na karlovačkom, kordunaškom, ličkom, pokupskom, žumberačkom te dijelom banijskog, goranskog i crnogorskog teritorija.

Zahvaljujemo se Komisiji za njegovanje i razvijanje tradicija narodnooslobodilačkog rata SUBNOR-a Hrvatske i Samoupravnoj interesnoj zajednici u oblasti kulture SRH koji su dali dio sredstava za objavljivanje i ovog Zbornika.

Posebno se zahvaljujemo autorima radova koji su savjesno i uz velike napore ispunili svoje obaveze. Zahvaljujemo se članovima Savjeta i radnicima Historijskog arhiva Karlovca na učešću u pripremi rukopisa za štampu te svima onima koje nismo spomenuli, a koji su na bilo koji način pomogli da se ovaj Zbornik pojavi povodom 40-godišnjice ustanka naroda i narodnosti Jugoslavije.

Milan Jakovi

Politi ko stanje na podru ju okruga Karlovac u razdoblju od Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobo enja

Uvodne napomene

Politi ko stanje u okrugu Karlovac¹ u razdoblju od Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobo enja obilježavali su zna ajni uspjesi u mobilizaciji ljudskih i materijalnih potencijala za NOV te u organizacionom širenju i ja anju političkog uticaja JNOF-a, produbljivanju i u vrš ivanju bratstva i jedinstva izme u srpskog i hrvatskog naroda i osposobljavanju za rad i djelovanje NOO-a kao organa nove narodne i demokratske vlasti.

Brojne teško e i problemi kod srpskog stanovništva na Kordunu, u Plaš anskoj dolini i na podru ju Dubrava proizlazili su iz vrlo teških ekonomsko-socijalnih prilika i grešaka i propusta prema tome stanovništvu što ih je inila partijska organizacija i drugi inioi NOP-a, te pasivnog odnosa prema NOP-u ne malog dijela stanovništva u pojasu hrvatskih sela na Kordunu, u poluoslobo enim selima u zahvatu komunikacije Ogulin — Karlovac (Tounj, Generalski Stol) i nekim selima kotara pa i u gradu Karlovcu. Teško e su nastale i iz posljedica u vezi s izdajničkim i neprijateljskim aktivnostima Joce Eremića, Steve Kosanovića i Jabučara i svih drugih koji su ih slijedili na putu izdaje i služenja njemačkom okupatoru. Stvarali su ih i podržavali svojim političko-propagandnim djelovanjem prema NOP-u neprijateljski opredijeljeni pripadnici HSS-a, proetnički i proustaški elementi. I, naravno, svojim vojno-političkim i diverzantskim akcijama njemačka i ustaško-domobranska vojska, naročito u kotaru Karlovac i Plaš anskoj dolini, te južnim, jugozapadnim i zapadnim dijelovima Korduna.

Na političku situaciju i njen razvoj u okrugu znatno su uticala vojno-politička zbivanja u svijetu i pobjede što ih je u borbi za oslobo enje ostvarila NOV u svim krajevima Jugoslavije, naročito na podru ju Hrvatske i okruga Karlovcu. Taj uticaj, u pozitivnom smislu, odražavao se na moralno-političko jedinstvo i opće raspoloženje naroda. Svaki je značajniji događaj bio

1. Okrug Karlovac 1944. godine obuhvatio je ograničenu teritoriju: sa sjeverozapada i sjevera rijekom Kupom na potezu od sela Severin na Kupi do u visini ušća rijeke Gline u Kupu; sa zapada i jugozapada linijom sela Severin na Kupi — selo Kamensko — selo Gojak — Tounj — Josipdol — Modruš — selo Kuni — Saborski — Poljanak; sa jugoistone i istočne strane rijekom Glinom od ušća u Kupu uzvodno do u visini Cetinograda, dalje na jug linijom Cetinograd — most preko rijeke Korane na putu Furjan — Sturli i dalje rijekom Koranom do blizine njenog izvora. U jesen 1944. godine manji dio teritorija uključen je u okrug Gorski kotar.

popravljen odgovarajućim masovnim ispoljavanjem općeg i političkog zadovoljstva, kao npr. oduševljenjem povodom oslobođenja Beograda, a demonstracijama povodom negativne izjave kralja Petra o sporazumu Tito-Šubašić.

Sve je djelovalo u smislu jačanja uvjerenja u konačnu vojnu i političku pobjedu NOP-a te podsticalo i odražavalo psihozu svojevrsne napetosti u iščekivanju skorog završetka rata i konačnog oslobođenja. Ali, to samo po sebi nije bilo dovoljno za ostvarenje željenih rezultata i prevladavanje političkih i drugih problema koji su postojali na području okruga. Tim više što neprijatelji NOP-a, svih vrsta i boja nisu mirovali. Naprotiv, razvijali su intenzivno sve oblike svoje aktivnosti usmjerene na slabljenje političkog uticaja NOP-a kod naroda, te omalovažavanja njegove vojno-političke snage i značaja za buduće poslijeratno društveno-političko uređenje Jugoslavije kao federativne i demokratske državne zajednice njenih naroda i narodnosti.

Situacija je zahtijevala ne samo masovan politički rad već i odlučne mjere u borbi protiv proustaških i proetničkih elemenata u službi njemačkog okupatora, neprijateljski opredijeljenih pristaša HSS-a i raznih drugih špekulanata — sabotera. Jer, bez tako kombinirane i koordinirane aktivnosti političkih i drugih činilaca NOP-a nije bilo moguće prevladati sve što je na području okruga, u manjoj ili većoj mjeri, nepovoljno uticalo na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda. U označenom razdoblju u praksi je takvo djelovanje, uglavnom, s uspjehom ostvarivano. Može se reći da je i to bila jedna od činjenica, koja je davala određeno obilježje političkom stanju u okrugu Karlovac.

Pokušaj razbijanja NOP-a na Kordunu, Plašanskoj dolini i u Dubravama

Politički razbiti NOP i jedinstvo srpskog naroda u oružanoj NOB-i protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika bio je glavni cilj, što su ga i u okrugu Karlovac nastojali i željeli ostvariti etnički agenti, odnosno pristalice izbjegličke vlade, kralja i monarhije. Na Kordunu su taj cilj pokušali ostvariti u prvim mjesecima 1942. godine stvaranjem etničke oružane formacije i njenim aktiviranjem u borbi protiv partizanskih jedinica i NOP-a u cjelini. Taj je pokušaj, međutim, završio neuspjehom. Poslije toga njihova se aktivnost na Kordunu ispoljavala u širenju proetničke propagande protiv Komunističke partije i NOP-a, kao i u nastojanju da od dezertera iz partizanskih jedinica i raznih seoskih špekulanata u pojedinim rejonima stvore i održe proetnički orijentirane grupice. U tom su nastojanju tokom 1943. godine imali izvjesnih rezultata. Međutim, poslije razbijanja etničke vojno-političke organizacije u Plašanskoj dolini (u jesen 1943) te poduzetih političkih i drugih mjera, stvorene grupice su se uglavnom raspale. etnička je propaganda poslije toga toliko oslabila da se gotovo nije ni osjećala sve do proljeća 1944. godine. U stvari to je bila posljedica etničke demoralizacije do koje je došlo uslijed razvoja vojno-političkih događaja u svijetu i zemlji, posebno na području okruga.

Takva je situacija doprinijela da se partijska organizacija i drugi inicijatori NOP-a u okrugu nisu dovoljno budno odnosili prema pojavama kritičarstva zbog teške ekonomsko-socijalne situacije u kojoj se nalazilo srpsko stanov-

ništvo na Kordunu i drugim dijelovima okruga, te ogromnih ljudskih i materijalnih žrtava što ih je podnijelo i podnosilo u oružanoj NOB-i.

Tako er se nedovoljno budno odnosilo prema zapaženim negativnim pojavama u Plaš anskom i Kordunaškom partizanskom odredu i Komandi kordunaškog područja. Zapažen je npr. tolerantan odnos prema dezerterima, tj. onima koji su samovoljno napuštali svoje jedinice, zatim vrlo slaba vojna aktivnost Plaš anskog odreda tokom marta i aprila 1944. godine te slab vojni ki rad i disciplina. Znalo se i za parolu: »Kad zalista kud tko prista«. Me utim, svemu tome nije poklanjana odgovaraju a pažnja ne samo od strane partijske organizacije i teritorijalne obavještajno-bezbjednosne službe ve , prije svega, od strane Štaba 4. korpusa i Štaba grupe kordunaških odreda kao pretpostavljenih komandi.

Može se re i da je tako bilo zbog toga, jer nitko nije ni pomišljao da se iza tih kritizerskih istupanja i negativnih pojava krije organizirana aktivnost izdajnika NOB-e, agenata izbjegli ke vlade, kralja i monarhije te saradnika centra njema ke vojno-obavještajne službe u Karlovcu. To tim više, što su bili u pitanju u esnici NOB-e od 1941. i 1942. godine, tj. ljudi koji su bili na odgovornim rukovode im mjestima u partizanskim jedinicama, Komandi kordunaškog područja, Štabu grupe, Okružnom NOO-u i drugim ustanovama.

U vezi s pojavama nezadovoljstva i kritizerstva Okružni komitet KPH Karlovac je u februaru 1944. godine komisijski ispitivao stanje u Agitpropu OK-a i Propodjelu ONOO-a. Ali, ta mjera se svela na objašnjavanje da do nezdravih pojava dolazi zbog nepravilnih i nedrugarskih odnosa, karakternih I drugih osobina pojedinaca te slabo sastavljenog i odabranog kadra po nacionalnoj pripadnosti u te dvije institucije okružnih rukovodstava.

To potvr uje i pismo Okružnog komiteta Centralnom komitetu KPH (D. Brki u) u kojem je, izme u ostalog, pisalo: »Povod za nezdravo stanje izme u Agitpropa i Propodjela je i nacionalni sastav tih ustanova. Agitprop: Anica Rakar, Ivka Bartolac, Štefica i Drago Ljubi , sve Hrvati i pretežno žene, Propodjel: Veljko Kora , Dušan Bal in, Ivan Pekin Bradonja, Branko Novakovi , Ljubo Martinovi , Danica Pavlovi i Ljubo Vuji i , sve Srbi, osim Pekina koji je Hrvat. Naravno, pri takvom sastavu Agitprop nije imao autoriteta niti je mogao rukovoditi Propodjelom«.²

Uz ostalo i takav ishod ispitivanja u navedene dvije ustanove pridonio je injenici što su Joco Eremi , Stevo Kosanovi Jabu ar, Veljko Kora i drugi koji su ih slijedili na putu izdaje NOB-e, mogli nesmetano djelovati i pripremati politike diverzije za razbijanje NOP-a na Kordunu, u Plaš anskoj dolini i na području Dubrava.

Oko pet mjeseci³ su ti neprijatelji, u saradnji sa šefom centra njema ke vojno-obavještajne službe u Karlovcu Fridrihom Peškeom, pripremali tu diverziju. U toj je pripremi aktivno u estvovao i bivši poslanik Kraljevine Jugoslavije, lan Samostalne demokratske stranke Mišan Napijalo. On je zbog neprijateljskog odnosa prema NOP-u u prvim mjesecima 1942. godine pobjegao u Karlovac i odatle nastavio svoju neprijateljsku aktivnost protiv NOP-a. Bio je neposredno povezan s Peškeom. Od januara do aprila 1944. godine vezu sa svojim istomišljenicima na Kordunu održavao je pismima

² IHRPH KP — 2X1, dok. 3642.

³ Vojnoistorijski Institut, Beograd (dalje VII), Nav. n. t, 314, r. 565/832—5.

koja je, uglavnom, upuivao preko Marka Mrki a.⁴ U pismima je iznosio svoje politike gledanje na situaciju u zemlji i svijetu, ocjenjivao, razumije se negativno, politiku NOP-a, obavještavao šta e sve nastojati ostvariti preko Peškea itd. Na poziv sina da do e na slobodnu teritoriju odgovorio je da može do i samo s oružanom grupom ljudi, jer se istina ne može druk ije re i.⁵ Preko njega je išlo i pismo za Peškea u kojem je, izme u ostalog, pisalo: »Jeste li vi voljni primiti jednog delegata na pregovore? Možete li garantirati da e ti pregovori ostati tajna? Pozdrav od naroda Korduna i Banije.«⁶ Tako er i odgovor Peškea: »Pristajem da primim vašega delegata na pregovore. Garantujem da e pregovori ostati tajna.« U vezi s delegatom za razgovore s Peškeom, pisao je Mišan i o tome kako bi taj delegat preko Peškea mogao oti i u Srem kod Adama Pribi evi a, šefa SDS u doba Kraljevine Jugoslavije, i od njega donijeti ocjenu politike situacije itd?⁷

Isticanje Adama Pribi evi a, u to vrijeme potpredsjednika etni kog Nacionalnog komiteta, konstituisanog po etkom 1944. godine na kongresu u selu Ba, s kojim se treba povezati i od koga je trebalo dobiti upute i ocjene politike situacije, ukazuje da je politika diverzija na Kordunu bila zamišljena kao dio op e borbe što su je unutrašnji i vanjski poklonici kralja i monarhije vodili s ciljem da se onemogu i ostvarivanje odluka donijetih na Drugom zasjedanju AVNOJ-a.

Treba re i i to da je Mišan, pored Peškea, u Karlovcu bio tijesno povezan i s politike vrlo aktivnim i prema NOP-u neprijateljski opredijeljenim pripadnikom HSS-a Vine Ivanom. Taj je haesesovac primao pisma s Korduna i donosioce tih pisama dovodio u vezu s Mišanom.⁸ Prema tome, i taj je haesesovac, na neki na in, u estvovao u pripremi akcije za razbijanje NOP-a na Kordunu.

Prva faza pripremane akcije otpo ela je 26. aprila 1944. godine dezerterstvom J. Eremi a, komandanta Kordunaškog podru ja, i šest dana kasnije, tj. 2. maja neposrednom predajom Milana Mom ilovi a, obavještajnog oficira Plašanskog odreda, njema koj legionarskoj jedinici koja je prodrla u Plaški. Eremi se, poslije petnaestodnevnog skrivanja kod svojih istomišljenika u rejonu Trži -Klju , 12. maja, po ranijem dogovoru u selu Skradnik, stavio na raspolaganje 846. puku njema ke 392. legionarske divizije.⁹ Prema izvještaju obavještajnog odjeljenja pomenute divizije, J. Eremi je, u razgovoru što je vo en 13. maja, o razlozima dezerterstva iz redova NOP-a, daljim namjerama i drugim pitanjima, izme u ostalog, izjavio: »Od prije pet mjeseci u Kordunu se... razvija antikomunisti ki pokret me u pravoslavnim stanovništvom. Narod je upoznao stvarne namjere Tita i njegovih komunisti kih partizana i ežljivo želi trajno osloboenje zemlje. Da je vo a toga antikomunisti kog pokreta on — Joco Eremi .« I dalje: »Antikomunisti ki pokret u Kordunu ne održava organizacione veze s etnicima. etnici su poželjni kao borci protiv komunista i u takvim odnosima važe kao ratni drugovi... Pokret priznaje... Poglavnika i hrvatsku državu u njenom sadašnjem obliku. Ustaše se u

4 VII, Beograd, f. NOB, SUP Zagreb, mikrofilm 32.

5 Isto.

6 Isto.

7 Isto.

8 Isto.

9 VII, Beograd. Nav. n. t. 314, r. 565/832—5.

osnovi ne odbijaju. Pokret je spreman da stavi crtu preko događaja 1941. godine i prijestupe ustaša smatra kao da se nisu ni desili... Pravoslavci Korduna nikada nisu bili komunisti, ve su u svojoj bezizlaznoj situaciji morali pri i partizanima, kako ne bi potpuno nezašti eni bili izru eni ustašama. Držanje stanovništva stare Srbije daje pravoslavcima na Kordunu podstrek da sa svoje strane aktivno nastupaju protiv komunizma. Stanovništvo Korduna nije neprijateljski raspoloženo prema Nijemcima... Obi ni seljaci Korduna gledaju na Hitlera kao na svog spasioca, pošto je on jedini ovjek koji je poveo beskompromisnu borbu protiv komunizma... Antikomunisti ki pokret se sa svojim vo om Eremi em«, kaže se u izvještaju, »obratio njema kom Vermahtu i o ekuje njegovu podršku u borbi protiv Titovih partizana. Cilj je uništenje partizana u Kordunu.«¹⁰

U toku 14. maja J. Eremi je u Oštarijama s njema kim oficirima vodio razgovor i utvr ivao detalje o bombardovanju Korduna koje je otpo elo 15. maja ujutro.¹¹

No u 15/16. maja 1944. godine, pod rukovodstvom Steve Kosanovi a Jabu ara, uslijedilo je dezerterstvo u Plaš anskom odredu, a potom dezerterstvo pojedinaca i iz Kordunaškog partizanskog odreda.¹²

Vremensko usaglašavanje po etka bombardovanja srpskih sela na Kordunu i dezerterstva iz Plaš anskog odreda o igledno je bilo sra unato na razbijanje morala, stvaranje panike i op e dezorganizacije kod srpskog naroda na podru ju okruga. Istovremeno je to bila i obe ana pomo Nijemaca izdajnicima. Pošto je prestalo šestodnevno bombardovanje, Nijemci i ustaše su, u sklopu operacije »Sah«, 23. maja otpo eli ofanzivu na Kordun koja je trajala do 30. maja 1944. godine.¹³ Neovisno od toga što je ofanziva izvo ena u vezi s njema kim desantom na Vrhovni štab u Drvaru, ona je, prakti ki zna ila vanjsku pomo izdajnicima u ostvarivanju njihovih namjera. Sigurno je da su o ekivali da e, uslijed svega što se doga alo kod srpskog naroda na Kordunu i u Plaš anskoj dolini, zavladati psihoza straha, malodušnosti i nepovjerenja u organizacionu vrstinu, vojnopoliti ku snagu i kona nu pobjedu NOP-a. I dalje, da e im upravo te okolnosti omogu iti da dostignu željene ciljeve te da e za to dobiti političku podršku ve ine srpskog stanovništva na podru ju okruga.

Pošto se kod Nijemaca legitimisao kao »vo a antikomunisti kog pokreta«, iako je bio njihov špijun i agent izbjegli ke vlade kralja i monarhije, J. Eremi je po završenom razgovoru u obavještajnom odjeljenju 392. divizije, 13. maja, uputio 9 pisama — poziva pojedinim ljudima¹⁴ da mu se odmah pridruže. U tim pismima »vo a« naro ito naglašava antikomunisti ki karak-

10 Isto.

11 VII, Beograd. SUP Zagreb, mikrofilm 32, Zb. NOR-a, tom V, knj. 27, dok. 164 i Institut za historiju radni kog pokreta Hrvatske (dalje IHRPH), f. OKKPH Karlovac, izvještaj maj—juli.

12 Pored Joce Ereml a, komandanta Kordunaškog podru ja I Milana Mom ilovi a, obavještajnog oficira Plaš anskog odreda, dezertirali su: Stevo Kosanovi Jabu ar, pom. komesara grupe partizanskih odreda, Duda Sumonja-Sušnjar i Milan Basta, raniji komandant i komesar Plaš anskog odreda, Mile Pavi , komandant 1. bat. Plaš anskog odreda, Ilija Kati i Ilija Ljuština, politkomesar i obavještajni komesar 2. bat. Plaš anskog odreda, sa cjelokupnim sastavom 2. bat, osim komandanta bat, zamj. komesara bat. i 30 boraca. Branko Krajnovi , lan Propodjela Okružnog NOO-a Karlovac. Nekoliko dana kasnije iz Kordunaškog PO dezertirali su Tode Zatezalo—Sorga i Mile Matijevi , obāv. oficir u Komandi odreda.

13 Zb. Nor-a, tom V, knj. 28, dok. 51.

14 Imena vidi u VII, Beograd, mi NAV-N-T-314, r. 565/734—7.

ter »borbe« koja predstoji. Tako on piše: »Naša sveta dužnost... jeste da Tita i njegovu bandu protjeramo iz Korduna, tako da se... narod zauvijek oslobodi komunisti kog terora... Sve je laž što komunisti ka banda pri a da Nijemci ovoga ili onoga predaju ustašama, da ga mu e i ubiju. Istina je da su nas Nijemci prijateljski do ekali i da e nam pružiti pomo u borbi za oslobo enje Korduna od komunisti kog u itelja Tita... Atentat na visu Peri i morate izvesti. Bandit Canica ne smije ostati u životu... Ovdje se osniva naša vojna jedinica koja e uz pomo naših prijatelja (misli na njema ke okupatore — M. J.) istjerati Tita i njegove ete iz Korduna i Banije... Sveta dužnost svih nas antikomunista jeste da Tita i njegove ete rastjeramo kako više ne bi žderali kordunaški hljeb.«¹⁵

Citirane re enice iz pojedinih pisama potvr uju da je to bio i oblik širenja neprijateljske — antikomunisti ke propagande. Tu su praksu izdajnici nastavili i kasnije. U tom pogledu ilustrativno je pismo upu eno Bogi u Markovi u, komandantu Kordunaškog partizanskog odreda, od strane Steve Kosanovi a Jabu ara, Dure Sumonje, Branka Krajnovi a i Milana Baste u kojem je, izme u ostalog pisalo: »Da ti li no i ne prijeti opasnost za život od strane komunisti kih diktatora, Ti bi, kao ovjek i Srbini, morao napustiti te redove u koje smo nekada svi iskreno pristupili, vjeruju i da se borimo za bolji život našega naroda.

Ko je od nas znao što zna i komunizam? Uvijek je prikazivan u najljepšem svjetlu, idealizuju i komunistu kao ovjeka. Ali, ve davno smo mi uspjeli da prozremo tu komunisti ku masku. Oduvijek smo bili s narodom. Moramo i danas da ga oslobodimo od krvave diktature Komunisti ke partije.

Bogi u, uvaj se komunistu. Ako im budeš vjerovao, ostat eš bez glave. Bolje obezglavi ti njih. Ne predomišljaj se, odmah pristupi poslu, to je u interesu tvom i našega naroda. A narod ne e zaboraviti one koji su se digli u njegovu obranu.«¹⁶

Iako je to od nje traženo, grupa, nazovimo je »civila«, što se okupljala oko Veljka Kora a, nije dezertirala u vrijeme dezerterstva iz Plaš anskog odreda. Prema odgovoru V. Kora a na pismo S. Kosanovi a, u e Šumonje i Branka Krajnovi a, to nije zbog toga što se bila predomislila i odustala od namjere da se svrsta u red neprijatelja NOP-a, ve zbog toga što u datom momentu nije bila spremna da po e. Naime, u pismu što su ga pomenuta trojica dezertera uputili V. Kora u dan prije dezerterstva iz Plaš anskog odreda, pored ostalog, bilo je napisano: »Mi ovdje nismo neodlu ni kao vi tu... U ponedjeljak, 15. ovog mjeseca odlazimo (na ve er). Od nas se traži isto... Nastojte uhvatiti vezu s Karlovcem zbog kolaboracije naših jedinica s neprijateljem, jer je to neophodno potrebno radi ve ih politiki h i vojnih uspjeha. Mi odlazimo sigurno i nemojte ra unati da e nas možda još odgoditi vaši negativni odgovori.« U odgovoru V. Kora im je, izme u ostalog, napisao: »Ne prena gljujte... Dajte, a to morate, samo par dana da obavijestimo sve ljude i uhvatimo vezu kako tražite (s Peškeom — M. J.) a onda idemo, ne snosimo krivicu ni za koga.«¹⁷ Praktiki ki, ta grupa, osim pojedina nih verbalnih kritizerskih istupanja i ispoljavanja nezadovoljstva zbog ovog ili onog, gotovo ništa drugo nije uradila ni ostvarila.

15 Isto kao 13.

16 IHRPH, f. etnici, k. 428.

17 VII, Beograd, t. etni ki, k. 153, reg. br. 13/2. (pismo Steve Kosanovi a Jabu ara, u e Sumanje, Branka Krajnovi a, te odgovor Veljka Kora a).

Dezerterstvo i povodom njega izvršena hapšenja nepovoljno su uticali na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda na cjelokupnom području okruga. Okružni komitet Partije je cijenio da je dezerterstvo i hapšenje uznemirilo pozadinu i narod koji nije bio obaviješten o događajima.¹⁸ Zbog te neobaviještenosti kod srpskog i hrvatskog naroda bilo je izvjesne zbunjenosti. Nije bilo jasno što se zapravo događalo.¹⁹ Međutim u hrvatskim narodnim neprijateljska je propaganda događaja na Kordunu i u Plašanskoj dolini koristila kao argument koji potvrđuje da Srbima ne treba vjerovati, da su oni za kralja Petra, da se prevariti Hrvate i ponovno ga vratiti u zemlju itd. Propaganda je u konkretnom slučaju sadržajno tako koncipirana i sprovedena na području okruga imala određenu ulogu i inak kod kolebljivog i prema NOP-u još uvijek pasivnog dijela hrvatskog stanovništva, ali ne i kod dijela koji je politički bio opredijeljen za NOP i aktivno učestvovao u oružanoj NOB. To je uvjerljivo potvrđivalo političko stanje i raspoloženje NOP-u većine hrvatskog naroda na području kotara Karlovac.

Za sve što se zbivalo prije, u toku i poslije dezerterstva, politički najznačajnija činjenica bilo je to što akcija izdajnika i neprijatelja nije naišla na masovniju podršku srpskog stanovništva na Kordunu, u Plašanskoj dolini i na području Dubrava. Ogromna većina srpskog naroda osudila ih je i prezrela kao izdajice, neprijatelje i saradnike Nijemaca. Iznenadilo ih je kad su u Plašanskoj dolini, na primjer, već prvog dana bili suočeni s masovnom osudom, a ne podrškom naroda na koju su u svojim procjenama sa sigurnošću računali.

Prvi su šamar doživjeli u selu Grbe, kad su od tamošnjeg odbornika NOO-a zahtijevali da ih rasporedi po kućama na hranu. Umjesto rasporeda odbornik im je odgovorio da su oni banditi i da ih, niti bilo tko drugi, ne priznaje za vojsku, već ih smatraju izdajnicima. Nakon toga sami su se rasporedili po kućama, ali im narod nije dao ništa osim kruha i luka i to pod pritiskom — prijetnjom. Na sve što su doživjeli u tom selu Plašanske doline, Milan Basta je reagovao pitanjem: »Pa zašto nas tako loše gledate?« U selu Klipina Draga, također u Plašanskoj dolini, Branko Krajinović je pokušao govoriti protiv Komunističke partije Jugoslavije, odnosno Hrvatske. Na taj izazov tamošnja omladina ga je ispljuvala!²⁰

Prije dezerterstva iz Plašanskog odreda, u razgovoru s Nijemcima u Oštarijama, J. Eremić ih je uvjeravao da će oni formirati antikomunističke jedinice za borbu protiv NOV od dezertera iz 8. divizije, Plašanskog i Kordunaškog partizanskog odreda. Po njegovoj zamisli jedinice sastavljene od dezertera trebale su uz pomoć Nijemaca da budu locirane kao posade u Josipdolu, Vojnovcu, Plaškom, L. Jesenici, Primišlju, Plavcu i Dragi, Tobolu, Tržici i Budakom.²¹

Sve do septembra 1944. godine, Eremić i ostali izdajnici ulagali su mnogo napora da na području Plašanske doline, Korduna i Dubrava formiraju oružane formacije i da ih tamo gdje su formirane stalno održe. Međutim, u tim nastojanjima ostvarili su vrlo malo. Naime, sve što su postigli bilo je da su do kraja augusta na području Dubrava prikupili, što dezertera iz partizanskih jedinica, što prisilno mobilisanih, 30 ljudi. U njihov je sastav došlo

18 IHRPH, KP — 221, dok. 3512.

19 IHRPH, KP — 221, dok. 3512 i KP 219, dok. 4382 a.

20 IHRPH, KP 210, f. OK KPH Karlovac, izvješćaj KK KPH Plaški od 19. maja 1944. godine.

21 VII, Beograd, SUP Zagreb, mf. 32 — zapisnici o saslušanju Milana Momčilovića.

11 dezertera iz opine Primišlje, 16 s područja kotara Vojni i 29 s terena Plašanske doline.²² Tako skupljena grupa, međutim, nije se mogla stalno zadržavati na terenu Dubrava, upravo zbog toga što nije imala podršku naroda. Sigurno se osjeća samo u njemačko-ustaškom garnizonu u Generalskom Stolu.²³ To joj je bila baza iz koje je odlazila na teren Dubrava i u koju se vraćala kad god bi osjetila da joj prijeti bilo kakva opasnost. Po etkom septembra grupa je, zajedno s J. Eremićem i Milom Pavićem, napustila Dubrave, odnosno garnizon Generalski Stol i povukla se u Gacku dolinu. Prije toga 17 Dubravaca, od ukupno 30 koliko ih je bilo u grupi, je pobjeglo.²⁴

Činjenica je da izdajnici nisu uspjeli stvoriti oružanu jedinicu. To potvrđuje da srpski narod na Kordunu, u Plašanskoj dolini i u Dubravama nije vjerovao njihovim prijavama da su napustili redove NOP-a i pošli sarađivati s njemačkim okupatorom zato što su željeli da ga oslobode političkih, ekonomskih i socijalnih nedaća u koje je zapao zbog toga što je masovno i nepokolebivo slijedio politiku Komunističke partije i Tita u oružanoj NOB-i. Upravo u vrijeme kad je J. Eremić zajedno sa ostalim izdajnicima nastojao da stvori svoje antikomunističke jedinice, na Kordunu i u Plašanskoj dolini je vrlo aktualno bilo pitanje tzv. dezertera iz partizanskih jedinica. Od juna do augusta 1944. godine njihov se broj povećao od oko 300 na preko 600 ljudi.²⁵ U rješavanju toga politički vrlo važnog pitanja i ovog se puta, kao i ranije, pokazalo i potvrdilo da je ogromna većina tih boraca samovoljno napustila svoje jedinice radi toga da bi pomogla svojim porodicama u žetvi, kosidbi i drugim ljetnim seoskim poslovima, a ne zbog neprijateljskih pobuda ili trajnog izbjegavanja da bi se sačuvala glava. Činjenica da ih se ogromna većina, u toku augusta, vratila u svoje jedinice to nesumnjivo potvrđuje.²⁶ Tako nije bilo samo s dezerterima iz Ličke Jesenice, kotar Plaški. Oni su u znatnom broju otišli u Gacku dolinu u sastav jedinice koja je bila u formiranju na području s izdajnikom Dudom Šumonjom.

Uspješno rješavanje pitanja »dezertera« u datom je momentu bila potvrda više da je srpski narod na Kordunu, u Plašanskoj dolini i u Dubravama u ogromnoj većini neraskidivo politički i krvno vezan za NOP, odnosno da su u znatnoj manjini oni koji su bili proetni komonarhistički opredijeljeni i kao takvi protivnici i neprijatelji NOP-a.

Formiranje odreda pod komandom u Šumonje bilo je dogovoreno na sastanku obavještajnog odjeljenja njemačke 392. legionarske divizije s J. Eremićem, S. Jabučićem, M. Šumonjom i Ilijom Vlašićem, održanom 7. juna 1944. godine u Drenovom Klancu. Tada su u sastav ovog sastanka uključili da u sastav toga odreda uđu, kako je rečeno, antikomunistički pripadnici Plašanskog odreda koji su bili razbijeni u male grupe u rejonima Ličke Jesenice, Tržića i Tobolića i neka kordunaška brigada. (Nisam uspio razjasniti koja je brigada u pitanju — M. J.).

22 IHRPH, KP 212, dok. 3674, KP 212, dok. 3819, KP 214, dok. 3928 i HAK f. Komanda 2. kordunaškog područja, vojno politički izvještaj od 22. 9. 1944. i f. 1. kordunaškog područja, izvještaj od 25. 9. 1944. godine.

23 Zb. NOR-a, tom V, knj. 31, dok. 95.

24 IHRPH, KP—214, dok. 3941 i HAK f. Komanda 2. kordunaškog područja, izvještaj od 22. 9. 1944. godine.

25 IHRPH, KP—211, dok. 3512, KP 212, dok. 3675 i KP 213, dok. 3819.

26 Zb. NOR-a, tom V, dok. 94; IHRPH, KP—214, dok. 3940, 3932; HAK, f. Komanda 2. kordunaškog područja, izvještaj od 22. 9. 1944.

Gornji Buda ki 1944. Slušaoci partijskog kursa pri OK KPH Karlovac.

Poslije formiranja odred je imao zadatak da zauzme Plaški a potom, uz pomoć njemačkih snaga, da posjedne i kontroliše Plašansku dolinu, područje od Toboli — Perjasica, odnosno prostor zapadno od rijeke Korane na potezu od Slunja do sela Siča. Slunjski su, prema tom dogovoru i zamisli, trebale da zaposjednu ustaše.²⁷ I zaista, no u 24/25. septembra 1944. godine, taj se odred pojavio u Plašanskoj dolini. Napao je kotarska rukovodstva NOP-a i uspio da zaplijeni njihovu arhivu, a potom se brzo vratio u Gacku dolinu odakle je i došao.²⁸ U vrijeme spomenutog napada, kao i narednih dana, u Plašanskoj dolini i bližoj okolini, osim četne partizanske straže Komande mjesta Plaški, nije bilo drugih jedinica NOV. Ali, bez obzira na tu činjenicu, izdajnici se nisu usudili duže vremena zadržati ni u Plaškom, ni u Plašanskoj dolini, pa čak ni u selima i zaseocima općine Lička Jesenica iz kojih je veći broj bivših pripadnika bio u njegovom sastavu. Nisu bili sigurni upravo zbog toga što ih je većina naroda gledala kao izdajnike i kukavice.

Iako izdajnici nisu uspjeli dostići i ciljeve dogovorene s Fridrihom Peškeom, a kasnije i s obavještajnim odjeljenjem 392. njemačke ko-legionarske divizije, ipak njihova akcija nije prošla bez posljedica.²⁹ Naime, u vezi s tom akcijom ponovno su oživjela četni ko-dezerterske grupice u rejonima: Tržani — Ključ, Mašvina, Lička Jesenica, Petrova i Skradnska gora. Cijenilo se da u tim gru-

²⁷ VII, Beograd. NAV—N—T—314, r. 566/47—50.

²⁸ IHRPH, KP—214, dok. 4025.

²⁹ Isto, KP—211, dok. 3512.

pama ima oko 150—200 ljudi. Od toga broja preko 100 ih je bilo s područja kotara Plaški, a najviše iz Ličke Jesenice.³⁰ Aktivnost tih grupa i grupica sastojala se u širenju etničke propagande, presretanju i razoružavanju pojedinih boraca i pljačkanju po hrvatskim selima, a vršili su i pojedina ubistva. Na terenu kotara Vojni, u selu Miholjsko, na primjer, grupa Jandre Brinjaka ubila je šezdesetogodišnjaka Vasu Božića a zato što im je rekao da su kukavice i da im ne da ništa, a da su ljudi da bi im dao.³¹ U Dugom Dolu su ubili Dragicu Kosijer i napali Dragu Mrkića, upravnika vakantnih-napuštenih posjeda.³² Direktno su prijetili političkim aktivistima, a naročito sekretaru općinskog partijskog komiteta Musi Bošnjaku, predsjedniku Općinskog NOO-a Krstinja Radi Karamarkoviću, Dragici Paviću, Nini Martinoviću i dr.³³ Na području kotara Plaški, odnosno u općini Lička Jesenica, na najzvjerskiji su na in, uz prethodno mučenje, ubili Nikolu Čikaru, predsjednika Općinskog NOO-a. U rejonu Primišlja ubili su i Radu Čujića, borca 3. brigade.

Navedenim i sličnim akcijama u ljetnim mjesecima 1944. godine te grupe i grupice su u kotarima Vojni, Slunj i Plaški stvarale i održavale psihozu nesigurnosti na slobodnoj teritoriji što se, naravno, nepovoljno odražavalo na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda kako u srpskim, tako i u hrvatskim selima. Zbog toga se njihovo razbijanje nametalo kao prioritetan politički bezbjednosni zadatak. Odlukom Okružnog komiteta KPH Karlovac u kotaru Vojni je, u vezi s tim, od 31. ljeta Partije formirano 8 naoružanih grupa i raspoređeno po općinama, sa zadatkom da se suprotstave djelovanju pomenutih grupa, grupica i pojedinaca po selima i zaseocima općine Krstinja i Krnjak.³⁴ U akcijama koje su tada poduzimane, etničko-dezerterske grupe su u toku augusta u kotaru Vojni izgubile 8 svojih pripadnika, a dio ih je pohvaćen i kasnije im je sueno.³⁵

Grupe u kotarima Slunj (Mašvina, Tržići-Ključ) i Plaški, pod udarom tih akcija su se i raspale. Naime, dio se njihovog sastava predao organima narodne ili vojno-pozadinske vlasti ili se potpuno pasivizirao i skrivao oko svojih kuća uvajajući glavu i ekajujući završetak rata, a drugi je otišao u neprijateljske, odnosno etničke oružane formacije što su se održavale uz pomoć i saradnju s njemačkom okupatorskom vojskom.

Razbijanjem etničko-dezerterskih grupa i grupica, na Kordunu je gotovo nestalo etničke propagande protiv NOP. Pored toga veliki broj onih što su, otvoreno ili prikriveno, bili opredijeljeni za kralja i monarhiju svakim se danom smanjivao. To je, svakako, bila posljedica kombiniranih mjera što su ih protiv etničko-dezerterskih grupa i drugih negativnih pojava poduzimali politički, teritorijalni, obavještajno-bezbjedonosni i vojni inicijatori NOP-a. Ali, u znatnoj su mjeri, ako ne i presudno, na to uticali i događaji kao što su: kapitulacija Rumunije i Bugarske, izbijanje Crvene armije na granice Jugoslavije i spajanje s jedinicama NOVJ, velike i svakodnevne pobjede NOV u borbi za osloboćenje u svim krajevima Jugoslavije a posebno Hrvatske itd.

Na području kotara Plaški, a naročito u selima i zaseocima oko Plava i Drage i u općini Lička Jesenica, proces slabljenja i potpunog razbijanja et-

30 Isto, KP—212, dok. 3675 i KP 214, dok. 3940.

31 Isto, KP—214, dok. 3975.

32 Isto, KP—213, dok. 3858.

33 Isto, KP—213, dok. 3807.

34 Isto, KP—213, dok. 3870.

35 Isto, KP—214, dok. 3932 i HAK, k. 4, dok. 3/355.

ni kog uticaja tekao je sporije i teže, bez obzira na sve što se zbivalo u zemlji i u svijetu. Naime, na tom je području broj privrženih kralju i monarhiji u datoj situaciji bio mnogo veći nego na Kordunu jer je na tom području u doba Talijana djelovala jaka etnička vojna i politička organizacija. Tako je ta organizacija krajem 1943. godine bila razbijena, ipak su ostali tragovi njenog političkog uticaja. To se potvrdilo i time što je ne mali broj bivših etnika mobilisanih u jedinice NOV dezertirao u proljeće i ljeto 1944. godine i kasnije se priključio neprijateljskoj oružanoj formaciji što su je izdajnici NOP-a, na čelu sa J. Eremićem i S. Jabučićem, formirali u Gackoj dolini. Zbog svega navedenog, na području kotara Plaški, sve do kraja rata, manji je dio srpskog stanovništva politički više bio orijentiran prema kralju i monarhiji nego prema NOP-u i federativnom uređenju nove Jugoslavije.

Otkrivanje i hapšenje grupe »civila«, na čelu sa Veljkom Korčićem, uvećalo je iznenađenje i uznemirenost kako kod srpskog naroda na Kordunu, području kotara Plaški i općini Dubrave, tako i kod svih političkih i drugih teritorijalnih organizacija NOP-a. To tim više, jer su se među uhapšenima nalazile i osobe koje su do tada bile članovi Okružnog komiteta Partije, SKOJ-a, Okružnog NOO-a i ljudi kao što je bio, na primjer, učitelj Ljubov Vujčić, koji su pred rat kao komunisti radili na stvaranju i organiziranju partijskih ćelija u nekim selima na Kordunu i od prvih dana narodnog ustanka bili njegovi aktivni učesnici. Pomenuto iznenađenje bilo je potencirano i s obzirom na razvijenost, organiziranost, vojno-političku snagu i sve što je srpski narod na Kordunu i drugim dijelovima okruga do tada dao i davao za NOP i oružanu borbu, tako da nitko nije ni pomišljao da višegodišnji aktivni učesnici u NOB-i, članovi Partije i pojedinih rukovodstava i ustanova mogu po i putem izdaje i povezivanja s okupatorom radi oružane borbe protiv onih s kojima su se do tada zajedno borili za iste ciljeve.

Porodice, rodbina, prijatelji i drugi ispoljavali su uznemirenost i zabrinutost za sudbinu pohapšenih. Bila je to tema o kojoj se razgovaralo ne samo u krugu porodice i rodbine uhapšenih. Prije su enja vjerovalo se da hapšenja nisu izvršena bez razloga, ali se govorilo i to da uhapšeni nisu toliko pogriješili da bi zaslužili smrtnu kaznu i da ih treba drukčije kazniti.³⁶ Međutim, kad je objavljeno da će se enje biti javno i da će po eti 13. jula 1944. godine, bilo je više pokušaja da se pokrene što više naroda u odbranu optuženih. Na tome su, uglavnom, radile porodice i rodbina optuženih, ali i drugi pojedinci. U selu Kupljensko je, na primjer, jedna prosvjetna radnica radila na tome da organizirana grupa naroda po ete pred Komandu kordunaškog područja, gdje se održavalo su enje, i da od suda traži da se optuženi ne osude na kaznu smrti. I u svim drugim pokušajima pokretanja naroda u akciju za odbranu optuženih, a bilo ih je u Krnjaku, Skradu, Veljunu i Vojnici, isticalo se isto, tj. da optužene ne bi trebalo osuditi na smrt.³⁷

Svim tim pokušajima odlučno se suprotstavljala partijska i masovne antifašističke organizacije NOP-a. Cijenilo se, naime, da su to akcije sraunate na stvaranje zabune kod naroda u pogledu stepena odgovornosti optuženih za djela koja su po inili.³⁸ Od ukupno 16 optuženih, pet je osuđeno na kaznu smrti strijeljanjem, sedam na kaznu prisilnog rada u trajanju od 1 do 4

36 Isto, KP—212, dok. 3697.

37 Isto, KP — 212, dok. 3721.

38 Isto, KP — 212, dok. 3700.

godine a četiri optužena su oslobođena. Na osnovu opće amnestije, što je u novembru 1944. godine objavilo Predsjedništvo AVNOJ-a, osuđeni na prisilni rad oslobođeni su daljnjeg izdržavanja kazne.

Političke akcije koje su bile usmjerene na raskrinkavanje izdajnika i neprijatelja NOP-a s odobravanjem je prihvatila i ina srpskog stanovništva. Na raznim skupovima i sastancima po selima i zaseocima, ono je, naročito omladina i žene, s puno ogorčenja osuđivalo kako one što su dezertirali, (J. Eremić, S. Kosanović-Jabučar i drugi) tako i one pred sud izvedene i osuđene. Zato je i bilo ne malo skupova s kojih su sudu upućivani zahtjevi da se optuženi strogo kazne. Istovremeno na takvim je skupovima izražavana vjernost i odanost NOP-u pod rukovodstvom KPJ, odnosno KPH. Ta je činjenica najmasovnije ispoljena na velikom manifestacionom zboru na Debeloj kosi povodom proslave trogodišnjice ustanka i oružane NOB-e.³⁹

Sve što se u vezi s dezertersvom i sudskim procesom zbivalo na Kordunu, u manjoj ili većoj mjeri odražavalo se i na moralno-političko stanje i raspoloženje boraca i starješina u 8. kordunaškoj diviziji. Na terenu je to dolazilo do izražaja kroz verbalna istupanja pojedinaca, među kojima je bilo politički štetnih, u kojima sadržaju nije bilo velike razlike od onoga što je širila i tvrdila četnička propaganda. To je vidljivo i iz sadržaja pisma što ga je polovinom jula 1944. godine Okružni komitet uputio Divizijskom partijskom komitetu 8. divizije povodom istupanja jednog komandanta bataljona 1. brigade, koji je izjavljivao: »Parola svih Srbi izginuše je istinita. To se vidi na primjeru Žumberka. Kordunaši sudaželi braniti Žumberak, a oni sjedekodku četničkom narodu Korduna se jedno priključuju, a drugo se radi. To narod vidi i postaje nezadovoljan. Milica Vujić nije svjesno grijehila, preneljilo se kod nekih uhapšenika. Svi partizani izginuti dok dođe sloboda. Zašto mi stvaramo vladu, a šta radi kraljevska vlada? Zašto Šubašić ne pozove Hrvate u NOB-u kao što je kralj Petar pozvao Srbe? Kakvu mi imamo vlast? Članovi ZAVNOH-a samo sjede kod kuće i nisu ni jednog borca mobilisali iz Sošica i Vojvodine. Zašto članica nije popularan kao prije, zašto nije komandant.. Budući da je narod mnogo vjerovao borcima i starješinama, naročito iz operativnih jedinica NOV-e, te poštovao i uvažavao to što oni kažu, navedeno i sli na istupanja pojedinaca zaista su štetno uticala na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda, prije svega u rodnim selima takvih pojedinaca.

Povodom dezertersva pod rukovodstvom J. Eremića i S. Kosanovića a Jabučara te hapšenja i izvođenja pred sud njihovih istomišljenika, partijske organizacije kotara Vrginmost, Vojnić, Slunj i Plaški, a po odluci CK KPH, podvrgnute su komisijskom provjeravanju — ispitivanju. Na terenu komisije nalazio se član CK KPH Dragutin Salić. S obzirom na razlog, odnosno povod zbog kojega je ta mjera poduzeta, izgledalo je kao da se posumnjalo u sve članove partije na terenu pomenutih kotareva, kao i u one u civilnim i vojno-pozadinskim ustanovama na Kordunu a, prije svega, u njihovu političku stabilnost, vjernost i odanost Kompartiji i revolucionarnom NOP-u.

Komisija je pojedinačno provjeravala — ispitivala svakog člana Partije o mjestu i vremenu rođenja, zanimanju prije rata, o porodici iz koje potječe, kada, gdje i tko ga je primio u Partiju, što je na njega uticalo da se opre-

39 Isto, KP — 219, dok. 48B2 a.

40 Isto, KP — 212, dok. 3719.

dijeli da postane član Kompartije, da li je, kada i zašto, partijski kažnjai an itd. Od pojedinaca su tražena i mišljenja o drugim članovima Partije. U vrijeme kad je komisija poela da radi, partijska je organizacija na terenu pomenuta etiri kotara brojila ukupno 695 članova. Po socijalnom sastavu pretežno su bili seljaci, a po nacionalnom 651 ili 93,7% Srbi, 43 ili 6,2% Hrvati i 1 Musliman.⁴¹ Naravno, provjeru tolikog broja članova Partije komisija nije mogla završiti za nekoliko dana. Njen je rad trajao više mjeseci. Zbog toga je izgledalo kao da se partijska organizacija na Kordunu, zbog dezerterstva J. Eremića, S. Jabučara i drugih, bavi sama sa sobom.

Sada kad je poznato ono što se nije znalo u toku NOR-a, gotovo je nemoguće ne vjerovati da je mjera provjeravanja proizašla iz stava i politike koju je prema Srbima u Hrvatskoj inspirirao Andrija Hebrang, sekretar CK KPH. Sadržaj pisma što ga je krajem septembra 1944. godine E. Kardelj uputio drugu Titu to nedvosmisleno potvrđuje. »Kod Andrije izbija na svakom koraku na dan neki nacionalisti ki hrvatski uklon«, kaže se, izme u ostalog, u pismu E. Kardelja, a zatim nastavlja: »Andrija ne voli Srbe i Slovence ... Jugoslaviju smatra više-manje kao neko nužno zlo. Pri tome je karakteristično da pokazuje vanrednu osjetljivost za hrvatska nacionalna prava prema zajednici koj Jugoslaviji. Kako god se stalno boji da ne bi neki jugoslavenski centralizam okrnjio Hrvatskoj neka njena nacionalna prava, tako s druge strane ima upravo paničan strah pred, kako on kaže, separatisti kim tencama Dalmacije.« Kardelj nastavlja: »Najkarakterističniji je odnos prema Srbima u Hrvatskoj. Oni o Srbima mnogo govore, no nikakvih konkretnih mjera nisu poduzeli da bi Srbi u Hrvatskoj osje ali da imaju neke garancije za budućnost. Oni nisu ništa poduzeli da bi našli neku drugu formu političkog života Srba u Hrvatskoj. Moramo imati na umu da su Srbi u Hrvatskoj u historiji uvijek imali svoje nacionalne političke organizacije — partiju i da i danas teže za tim da bi dobili jedno jedinstveno nacionalno političko rukovodstvo. Baš iz tih razloga pojavljuje se kod izvjesnih ljudi tendencija obnavljanja SDS-a ili neke druge srpske političke partije... Po našem mišljenju trebalo bi u Hrvatskoj stvoriti 'NOF Srba u Hrvatskoj'. Taj bi front bio sastavni dio NOF-a Hrvatske, ali bi zadovoljavao težnje srpskog stanovništva, koje hoće izvjesne garancije da će u budućoj Hrvatskoj biti neko koji će specijalno voditi brigu o njegovim nacionalnim pravima. CK KPH se drži negativno prema svakakvim takvim inicijativama... Srbi kao što su Čanica Opačić i Rade Pribević mišljenja su da su srpski procesi na oslobođenoj teritoriji Hrvatske u mnogo većem rezultatu nepravilne politike prema Srbima, jer među oslobodjenicima su ljudi koji su prije bezuslovno bili odani NOP-u.«⁴²

Po završetku rada komisije više članova Partije vraćeno je u kandidate ili u SKOJ. Osim toga, određeno su broju izrečene partijske kazne, od partijske opomene do isključenja iz Partije i skidanja s partijskih funkcija, za greške i propuste u inijerene u prošlosti ili u toku rada komisije. Kruna svega bilo je, na prijedlog komisije, kažnjavanje Okružnog komiteta KPH Karlovac partijskim ukorom. U obrazloženju te kazne, pored ostalog, je pisalo: »Politika kadrova Okružnog komiteta... dovela je do toga da su uzdignuti na rukovodeća mjesta mnogi neprijateljski elementi« ... koji »su uspjeli da se organiziraju u Partiji povežu, vrše sabotažu i izdaju, pripremaju ubistva istak-

41 Isto, KP — 211, dok. 3664.

42 Fond CK KPH, Arhiv Predsjedništva SK SKJ, Beograd, dok. 576.

nutih funkcionara u Partiji i rovaru u vojsci što je došlo do izražaja u Plašanskom odredu.⁴³

Neosporno je da su posljedice izazvane pokušajem izdajnika, na čelu sa Jocom Eremićem i Stevom Kosanovićem, da uz pomoć njemačkog okupatora razbiju NOP i političko jedinstvo srpskog naroda na Kordunu i drugim dijelovima okruga, opterećivale političko stanje u negativnom smislu, ali je činjenica da su sve te posljedice, može se reći, za kratko vrijeme uspješno prevladane. Već u ljetnim mjesecima 1944. godine političke prilike za Kordunu su bile karakteristične po aktivnostima usmjerenim na sprovođenje u život zadataka što su proizlazili iz odluka donesenih na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, a ne po posljedicama izazvanim akcijom izdajnika i neprijatelja NOP-a.

Mobilizacija

Do Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a u okrugu Karlovac kod srpskog je stanovništva bila ostvarena opća mobilizacija ljudskih i materijalnih potencijala i sve je bilo angažirano u oružanoj NOB-i. Praktički se nije imalo što mobilisati, osim omladinaca rođenih 1927. i 1928. godine i pojedinaca starijih godišta. Međutim, takav nivo mobilizacije nije ni izbliza bio dostignut i kod hrvatskog stanovništva okruga. Masovnost njegovog učesništva u NOP-u i oružanoj borbi je zaostajala i nije bila onakva kakva je bila u nekim drugim krajevima Hrvatske.

To je bila jedna od činjenica po kojoj su se političke prilike u okrugu Karlovac razlikovale od prilika i stanja u drugim krajevima. I ne samo to, ta je činjenica označavala najaktuelniji « najteži politički problem za sve jedinice NOP-a u okrugu, jer se nedovoljan broj Hrvata nalazio u partizanskim jedinicama koje su bile formirane i popunjavane borcima i starješinskim sastavom s područja okruga. To pokazuje i potvrđuje i brojno stanje i nacionalni sastav 8. divizije, Karlovačke brigade i Karlovačkog odreda.⁴⁴

Naime, polovinom jula 1944. godine 8. divizija je imala ukupno 4479 boraca i starješina. Od toga su broja 3888 ili 86,8% bili Srbi, a 591 ili 13,2% Hrvati. Srbi u diviziji uglavnom su bili s područja okruga (Kordun, Plašanska dolina, Dubrave) a Hrvata je u većem broju bilo i iz drugih krajeva Hrvatske (Istre, Gorskog kotara, Zagreba itd.). U isto vrijeme Karlovačka brigada je imala 615 boraca i starješina. Od toga su 593 ili 96,5% bili Hrvati, a 22 ili 3,5% Srbi. Karlovački odred je, također, u tom vremenu imao 284 borca i starješinu. Od toga su 269 ili 94,7% bili Hrvati, a 15 ili 5,3% Srbi.

Dakle, u označenom vremenu u tri navedene vojne jedinice NOV bilo je ukupno 5376 boraca i starješina. Od toga broja 3925 ili 73% bili su Srbi a 1453 ili 27% Hrvati. Takav ukupan nacionalni sastav boraca i starješina nije objektivno odražavao nacionalni sastav stanovništva na području okruga. Prema popisu stanovništva, što ga je tokom druge polovine 1944. godine sproveo Upravni odjel Okružnog NOO-a, na području okruga je od ukupno 172.454 stanovnika bilo 53,4% Hrvata i 46,6% Srba.⁴⁵

43 IHRPH, KP — 217, dok. 4368.

44 Zb. NOR-a, tom V, knj. 29, dok. br. 107 (depeše GŠH od 1. do 31. jula).

45 HAK, L 2, zapisnik Okružne narodne skupštine za Kordun od 3.12. 1944, referat Upravnog odjela. Isti dok. u knjizi dr. IJ. Zatezalo: Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici od 1941—1945, str. 548. i 549.

S obzirom na broj stanovnika, malobrojno je bilo stanje Karlovačke brigade i Karlovačkog odreda. Svega 899 boraca i starješina u obje te jedinice na području s preko 60.000 stanovnika, koliko su približno imali kotar i grad Karlovac, nije bilo u skladu s objektivnim mogućnostima. To nije bilo u skladu ni s općom razvijenosti i vojno-političkom snagom NOP-a u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Zbog toga se pitanje masovnije mobilizacije vojnih obveznika u hrvatskim selima na području okruga i u gradu Karlovcu postavljalo kao jedan od najprioritetnijih političkih zadataka. Ne samo zbog političkih prilika na području okruga već i općeg zahtjeva vojno-političkog rukovodstva NOP-a Jugoslavije, odnosno Hrvatske.

»Vrhovni štab nareduje: mobilizaciji novih boraca i vojno-političkom u vršivanju jedinica posvetiti naročitu pažnju. Mora postojati velika razmjera između priliva novih boraca i naših gubitaka. Vršiti prvenstveno takve akcije koje stvaraju uslove za mobilizaciju novih boraca«, stajalo je u depeši koju je GŠ Hrvatske, u drugoj polovini jula 1944. godine, uputio Štabu 4. korpusa NOVJ.⁴⁶ Uspješno rješavanje mobilizacije ljudskih potencijala okruga nije bilo značajno samo zbog uvećanja i jačanja oružane sile NOP-a, već i zbog ostvarivanja i dostizanja željenih rezultata u daljem produbljivanju i u vršivanju bratstva i jedinstva između hrvatskog i srpskog naroda, zbog organizacionog širenja i jačanja JNOF-a te pridobijanja većine naroda za politiku i ciljeve definisane u odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.

Drug Tito je još u aprilu 1942. godine, u pismu Glavnom štabu Hrvatske, ukazao da se sve dotle, dok u partizanskim jedinicama ne prevladaju Hrvati, ne može računati na potpuni utjecaj na hrvatsku masu. Trogodišnja je praksa u razvoju NOP-a i oružane NOB-e na području okruga to stalno potvrđivala. Naime, u kotaru Karlovac, gdje su se od ljeta 1942. godine razvijale partizanske jedinice sastavljene uglavnom od Hrvata iz tamošnjih sela i grada Karlovca, politički utjecaj NOP-a se stalno širio i jačao. Uporedo s tim je tekao i proces masovnijeg opredjeljivanja hrvatskog naroda toga kraja za NOP i njegovo aktivnije uključivanje u oružanu borbu.

Međutim, tako nije bilo u pojasi hrvatskih sela na Kordunu. Na tom području, ne samo na terenu kotara Slunje gdje je utjecaj ustaša bio veoma jak, nego i na terenima drugih kotareva, partijska organizacija i drugi činovi NOP-a nisu uspjeli da formiraju partizanske jedinice sastavljene pretežno od Hrvata iz tamošnjih sela. Pored drugih, i to je bio jedan od razloga što je NOP u tim selima, i poslije tri godine oružane borbe, politički i organizaciono bio slabo razvijen. Narod se u tim selima prema NOP-u odnosio pasivno, osim malog broja aktivnih uesnika u NOB-i i njihovih porodica, a dio je bio, otvoreno ili prikriveno, neprijateljski opredjeljen. Tu je najviše bilo prisutno i ukorijenjeno, naravno pod uticajem neprijateljske propagande, shvaćanje da je NOP srpska stvar, da NOV i POH nisu oružana snaga hrvatskog naroda, već ustaše i domobrane.

I u posljednjoj je godini rata, kao i u prethodnim, NOP-u na području okruga ne malu političku štetu pričinjavala neprijateljska aktivnost dijela vodstva HSS-a na čelu s Matijem. Oni su uporno i na sve moguće načine nastojali da i u završnoj godini NOR-a odvrate hrvatski narod od aktivnog

46 Zb. NOR-a, tom V, knj. 29, dok. 107, depeša GŠH od 23.7.1944.

u estvovanja u NOP-u. Širili su svoje poznate antikomunističke i druge parole, kao što su: »Partizani su eksponenti ruskog boljševizma. Ako pobijede, zavest će komunizam. Rat će skoro završiti, treba biti pametan i sa uvati glavu, jer i onako će o svemu odlučivati Engleska i Amerika a ne partizani.« Svim su se silama borili protiv mobilizacije za NOV i POH. Govorili su: »Ako treba ići u vojsku, onda idi u domobrane. Domobranci su priznata vojska, oni će se predati Englezima a ne partizanima« itd.

O obzirom da je HSS na području okruga i u prošlosti imao vrlo jak utjecaj na političko raspoloženje i opredjeljenje hrvatskog naroda, aktivnost pomenutih protivnika NOP-a nije ostajala bez određenih rezultata, kako u Karlovcu tako i u nekim selima kotara Karlovac te pojasa oslobođenih i poluoslobođenih hrvatskih sela na Kordunu. Pod njihovim utjecajem i vojno-političkih akcija ustaša, poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, tj. od polovine maja do polovine jula 1944. godine, sa slobodne i poluoslobođene teritorije okruga pobjeglo je k neprijatelju više od 700 uglavnom za vojsku sposobnih osoba. Iz kotara Karlovac bilo ih je 352. Od toga broja 39 je bilo dezertera iz Karlovačkog odreda, Komande Karlovačkog područja i komandi mjesta. S područja kotara Vrginmost pobjeglo je 165 i kotara Slunj preko 200 osoba. Iz općine Skakavac više je porodica napustilo svoje domove i pobjeglo u neprijateljske garnizone.⁴⁷

Neposredan povod za ovako, može se reći, masovno bježanje k neprijatelju bila je tzv. Paveličeva amnestija za »odmetnike« i vojne bjegunce, objavljena u drugoj polovini maja 1944. godine. Bjegunci su, uglavnom, odlazili s ustaško-domobranskim i njemačkim jedinicama koje su upadale na slobodnu i poluslobodnu teritoriju, ali je bilo i služeja planskog organiziranja i odvođenja ljudi. U kotaru Karlovac takav je slučaj otkriven u selu Pravutina. S tim u vezi, uhapšena je grupa od 38 osoba. Poslije kraćeg vremena te su osobe upućene u Karlovačku brigadu. Brigada ih je poslije nekoliko dana obuke pustila da odu do svojih kuća, a oni umjesto da se vrate u brigadu, skoro svi su pobjegli k neprijatelju u Ozalj.⁴⁸

Naravno, pojava masovnijeg bježanja u domobrane pa i ustaše za političku situaciju u okrugu značila je nepovoljnu činjenicu. Okružni komitet je, povodom toga, ocijenio da je Paveličeva amnestija u kotaru Karlovac tako uspješna da je odvušla i nekoliko boraca iz naših redova.⁴⁹ Ali, drukčije mišljenje o toj pojavi je imao pripadnik HSS-a Josip Posavac koji je u to vrijeme bio član ZAVNOH-a. Naime, on je na pitanje, što misli o odlasku većeg broja Hrvata u neprijateljske garnizone odgovorio: »Bježanje k neprijatelju smatram previranjem koje mi mnogo više na plebiscit, kao što je ranije bilo bježanje iz domobranstva plebiscit protiv ustaša.«⁵⁰

U kotaru Karlovac je veliku i neposrednu prepreku za sistematsko i plansko sprovođenje mobilizacije za NOV predstavljala ustaško-njemačka posada locirana u Bosiljevu. Bila je to brojno jaka i vrlo dobro naoružana posada također i usred slobodne teritorije. Samo njeno postojanje za NOP je bila nepovoljna činjenica ne samo u vojno-političkom već i u ekonomskom pogledu. U političko-propagandnoj aktivnosti ustaša ta je posada isticana kao argument

47 IHRPH, KP-211, dok. 3555, 3513.

48 HAK, f. Komanda karlovačkog područja, izvještaj od 23. juna 1944.

49 IHRPH, KP-212, dok. 3675.

50 Isto, KP-211, dok. 3598.

okupatorsko-ustaške vojno-političke snage i nadmoćnosti nad jedinicama NOV i POH. Naročito je naglašavano da je Bosiljevo za partizane neosvojivo itd. Ta je propaganda imala određen i inak na političko raspoloženje naroda u Bosiljevu i njegovoj široj okolini, naročito u pogledu podsticanja vojnih obveznika da odlaze u domobrane i ustaše.

Sve dok ta neprijateljska posada nije bila likvidirana, uglavnom su se sprovodile verbalne aktivnosti. Procjenjivali su se, naime, uslovi, donosili zaključci itd, kako u kotarskom partijskom rukovodstvu, tako i u vojno-pozadinskim komandama i rukovodstvima drugih organizacija NOP-a. O tome se razgovaralo i na sastancima s pristašama HSS-a, što ih je organizirao Kotarski komitet KPH Karlovac, povodom Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i organizacionog obavljanja JNOF.

Napad na Bosiljevo i uništenje ustaško-njemačke posade izvele su 30. juna 1944. godine 13. primorsko-goranska i 15. slovenačka divizija. Svi pokušaji neprijatelja s pravca Ogulina i Generalskog Stola da pomogne napadnuto uporište ostali su bez rezultata. Neprijateljska posada u Bosiljevu bila je, u punom smislu riječi, likvidirana. Oko 150 mrtvih ustaša i Nijemaca ostalo je na bojnopolju. Zaplijenjena su 2 topa, 2 minobacača, 200 pušaka, 25 mitraljeza itd. Sve je to tamošnji narod neposredno vidio. Ta je pobjeda imala vrlo velik politički odjek i povoljno se odrazila na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda na cjelokupnom području kotara. Kod simpatizera i aktivnih u esniku NOP-a izazvala je masovno oduševljenje a u porodicama, gdje su se sinovi i muševci nalazili u ustaško-domobranskoj vojsci strah od toga šta će biti s njima. Na političko stanje i raspoloženje naroda povoljno je djelovala i činjenica što je napad na Bosiljevo izvela 15. slovenačka i 13. primorsko-goranska divizija, jer je neprijateljska propaganda širila vijesti da su odnosi između NOP-a u Hrvatskoj i Sloveniji poremećeni, pa čak i neprijateljski.⁵¹

Likvidacija neprijateljske posade u Bosiljevu imala je veliki odjek i u Karlovcu. Mjesni komitet KPH Karlovac je pisao: »Velika pobjeda partizana nad Nijemcima i ustašama kod Bosiljeva izazvala je veliko komentarisanje i naišla na veliki odjek među narodom pa i u samom Karlovcu. Pri tome se da svaki partizan ima strojnicu, automatsku pušku, da su ih Englezi uveliko naoružali. Osim toga, vlada veliki strah od bombardovanja Engleza. Prepravljavaju se da se otkrije napad na Karlovac. Ljudi ne idu spavati do pola noći.«⁵²

Poslije oslobođenja Bosiljeva odmah se pristupilo političkim i administrativno-tehničkim pripremama za postepeno i plansko sprovođenje mobilizacije na području kotara. Budući da su na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a bili postavljeni temelji federalne demokratske države Hrvatske, da je ZAVNOH postao zakonodavno i izvršno tijelo a NOO-i organi nove narodnodemokratske vlasti, to je i sprovođenje mobilizacije ostvarivano u skladu s tom činjenicom. Vojnim su obveznicima upućivani pozivi. Komisijski su pregledavani. U skladu s njihovim fizičkim i zdravstvenim sposobnostima određivani su za službu u operativne i teritorijalne partizanske jedinice te za službu u vojno-pozadinskim jedinicama i ustanovama. Oni koji nisu odgovarali utvrđenim kriterijima oglašavani su privremeno ili stalno nesposobnim za vojnu službu i za to dobivali odgovarajuća dokumenta.

51 Zb. NOR-a, tom V, knj. 29, dok. 23 i IHRPH, KP-212, dok. 3723.

52 IHRPH, KP-212, dok. 3668.

S planskim provo enjem mobilizacije otpo elo se u toku jula 1944. godine. Bilo je pozvano 425 obveznika iz op ina Bosiljevo i Severin na Kupi. Pred komisiju ih je došlo ukupno 223. Od toga 117 je osposobljeno za operative jedinice, 47 za pozadinsku službu, 38 je onesposobljeno i vra eno ku i. Ku i je vra en i 21 obveznik zbog toga što su bili iz porodica iz kojih su se jedan ili više lanova ve nalazili u partizanima. Mobilizacija je od tada kontinuirano provo ena gotovo do kraja NOR-a. U tom su procesu svakog mjeseca ostvarivani odre eni rezultati. Tako je u augustu mobilisan 351 obveznik, u septembru 552, oktobru 216, novembru 199, decembru 132, januaru 1945. godine 249, februaru 76 i u martu 92 vojna obveznika.⁵³

Dakle, u razdoblju od devet mjeseci u kotaru Karlovac mobilisano je ukupno 2090 vojnih obveznika. Od toga broja 1134 ili 54,3% upu eni su u operative i teritorijalne partizanske jedinice — Karlova ku brigadu i Karlova ki odred, 590 ili 28,2% u vojno-pozadinske jedinice i ustanove, a 117 ili 8,5% je oglašeno nesposobnim za vojnu i drugu službu. Ostalih 189 ili 9% je, poslije ljekarskog pregleda ili s vojnog kursa na koji su upu ivani prije odlaska u jedinice, pobjeglo. Pretežan dio ih se skrivao oko svojih ku a, a neki su odlazili i u neprijateljsku vojsku.

Ostvarivani rezultati u provo enju mobilizacije objektivno su odražavali, prije svega, moralno-politi ko stanje, raspoloženje i opredjelenje stanovništva u oslobo enim i poluoslobo enim selima u kotaru. Od ukupno 2290 boraca i starješina, koliko ih se krajem 1944. godine nalazilo u Karlova koj brigadi, Karlova kom odredu i Karlova kom podru ju, seljaka je bilo 1563 ili 69,3%, radnika 441 ili 19,2%, intelektualaca 57 ili 2,4%, namještenika, trgovaca, obrtnika i drugih 229 ili 10%. Njihov nacionalni sastav bio je 92% Hrvata, 4,5% Srba i 3,5% ostalih.⁵⁴

Me u mobilisanim malo ih je bilo iz grada Karlovca. Partijska je organizacija, u granicama objektivnih mogu nosti, nastojala da radnici i ostali za vojske sposobni gra ani što više izlaze iz grada i stupaju u jedinice NOV. To potvr uje i pismo što ga je po etkom jula 1944. godine Okružni komitet uputio Mjesnom komitetu KPH Karlovac, u kojem je, izme u ostalog, pisalo: »Vodite kampanju kod radnika i ostalog gra anstva da izlaze iz grada svi oni koji su sposobni za vojsku. Neka ulaze u jedinice NOV-e. Ukazujte na poziv Tita koji je ve nekoliko puta pozivao preko »Slobodne Jugoslavije« u vojsku sve koji su sposobni, a koji rade u tvornicama i na željezni kim prugama i tako služe okupatoru. Predo avajte da e se poslije rata svakoga pitati, što je u inio za oslobo enje.«⁵⁵

53 Isto, KP-212, dok. 3770, KP-213, dok. 3846, KP-214, dok. 3951, 3954, 3998, KP-215, dok. 4054, 4061, KP-216, dok. 4198, 4227, 4285, KP-217, dok. 4310 4315a, 4347, KP-218, dok. 4628, 4629, 4714, 4742 i 4790. HAK, kut. 1, f. Komanda podru ja Karlovac, politi ki i vojno-organizacioni izvještaj od maja 1944. do aprila 1945. godine. Zb. NOR-a, tom V, knj. 31, dok. 16 i 96, knj. 34, dok. 21, knj. 37, dok. 58, knj. 38, dok. 19.

O broju mobilisanih najviše je podataka u dokumentima KK KPH Karlovac. Pošto se podaci sadržani u tim dokumentima uglavnom slažu s podacima što ih sadrže dokumenta 4. korpusa, objavljena u knjigama Zbornika NOR-a, 31, 34, 37 i 38, to smatram da su svi podaci sadržani u partijskim izvještajima potpuni i objektivni. Ovo naglašavam zbog toga što se podaci sadržani u izvještajima Komande karlova kog podru ja koje sam pregledao nešto razlikuju od podataka sadržanih u partijskim dokumentima.

54 Zb. NOR-a, tom V, knj. 36, dok. 95, knj. 37, dok. U.

55 IHRPH, KP-212, dok. 3691.

Na osnovu pregledane ratne dokumentacije Okružnog i Kotarskog komiteta Partije, Kotarskog NOO-a i Komande karlova kog područja ne bi se moglo reći da su u vezi s pismom Okružnog komiteta ostvareni zapaženiji rezultati. Političko-propagandnoj paroli NOP-a «svakoga se pitati što je učinio za oslobođenje», pristalice dijela vodstva HSS-a suprotstavili su i širili svoju: »Trebalo sa uvati glavu a ne ginuti, bit će pitanje tko je ostao živ, a ne tko je što radio.«

Utjecaj propagande reakcionarnih haesosovaca, čija je suština bila sadržana u pomenutoj paroli, osjećao se kako u kotaru Karlovac tako i u ostalim dijelovima okruga u toku cijele završne godine NOP-a. Po etkom jula 1944. godine u izvještaju Glavnom štabu Hrvatske politkomesar 4. korpusa NOVJ je pisao: »Na karlova kom sektoru [kotar Karlovac — M. J.] stanje se po elo popravljati poslije likvidacije neprijateljske posade u Bosiljevu. Teško je u radu političkih organizacija su u tome što se rukovodstva stvarno nalaze u Sloveniji a ne na svom terenu. Nestankom Bosiljeva stvoreni su uslovi da se vrate na svoj teren. Ogromna većina naroda je pod uticajem parole »uvanja glave« i ne je dobrovoljno da ulazi u našu vojsku. To je, ujedno, i jedan od razloga, da masovno ne napuštaju redove neprijateljske vojske.«⁵⁴ Slično ocjenju nalazimo i u općem izvještaju Komande karlova kog područja od 25. jula 1944. godine, u kojem se kaže: »Narod je pripravan na sve materijalne žrtve, samo da ne mora ići u vojsku. Razlog je taj, što oni vide da se rat približava kraju i što ne bi rado da sada pri kraju izgube glavu.«⁵⁷

Sa sigurnošću se može tvrditi da je to bio jedan od glavnih razloga što u mobilizaciji ljudskih potencijala u kotaru Karlovac nisu, u pogledu masovnosti, ostvareni još bolji rezultati i što za vojsku sposobni masovnije nisu napuštali grad Karlovac i stupali u NOV i POH. Naravno, na to je uticala i vojna situacija na području kotara što su je svojim upadima i prodorima, manjeg ili većeg obima, ostvarile njemačke i ustaško-domobranske jedinice. Ta je situacija zaista bila teška i nije ni malo bila lako u takvim uslovima provoditi mobilizaciju za NOV.

Njemačke i ustaško-domobranske vojne jedinice su, na primjer, od 23. jula do 10. augusta 1944. godine četiri puta upadale u Bosiljevo. U njemu su se zadržavale po nekoliko sati ili po koji dan, a potom se povlaćile u svoje novouspostavljeno uporište u Leš u ili neki drugi garnizon.⁶⁸ Krajem augusta izvele su ofanzivu na područje Ribnik — Bosiljevo. Ofanziva je trajala tri dana. Takve i svakodnevne manje akcije neprijatelj je stalno izvodio do kraja rata posadnim snagama lociranim u Ogulinu, Leš u, Generalskom Stolu, Zvečaju, Dugoj Resi, Donjim Stativama, Karlovcu i Ozlju. Sve su te akcije, razumije se, bile praćene žestokom propagandom protiv NOP-a i prijetnjama narodu radi stvaranja i održavanja psihoze straha.

Od oktobra 1944. godine, ustaše su počele da na oslobođenu i poluoslobođenu teritoriju ubacuju svoje špijune i manje grupe sa zadatkom da, pored ostalog, ubijaju rukovodioce NOP-a. Tako je ubijen član Okružnog komiteta KPH Karlovac i politkomesar karlova kog područja Pero Matić i sekretar Općinskog komiteta KPH Ribnik Anka Peretić. Te su grupe vodile domaće ustaše. Kretale su se noću i tako u narod unosile još veću strah. U novembru 1944.

56 Zb. NOR-a, tom V, knj. 29, dok. 7.

57 HAK, kut. 1, f. Komanda karlova kog područja, općini izvještaji od 25. jula 1944. godine.

58 Zb. NOR-a, tom V, knj. 29, dok. 98, knj. 31, dok. 67.

godine jedna je od tih grupa zaklala radnika Stanka Stokana. Ustaše su uhvatile pet odbornika NOO-a i, uz prethodno mučenje, zvjerski ih ubili. Širili su vijesti da odbornike NOO-a hvataju i ubijaju, jer za svakog uhvaćenog i ubijenog dobijaju po sto hiljada kuna.⁵⁹

Praksu terora i prijetnji ustaše su primjenjivale ne samo nad narodom u oslobođenim i poluoslobođenim selima već i u selima lociranim bliže svojih uporišta te u Karlovcu i Dugoj Resi. U tim selima, kao i u gradu Karlovcu, u posljednjim mjesecima 1944. godine, pod parolom: «Mobilizacija svih od 15 do 60 godina», pristupile organizovanju teritorijalne milicije. Stvaranje te milicije, pored ostalog, bilo je sva unato i na to da se sprečava odlazak u jedinice NOV. Ustašama je pošlo za rukom da stvore jedinice milicije u Karlovcu, Dugoj Resi, Oziju, Novigradu, Netretu i još nekim selima. U kotaru Karlovac uspjeli su da za miliciju mobilizuju oko 300 ljudi, uglavnom u poluoslobođenim selima.⁶⁰

Situacija što je stvarana i održavana vojnim i drugim aktivnostima njemačke i ustaško-domobranske vojske omogućavala je, u kotaru Karlovac, prilikom broju vojnih obveznika da se skrivaju i izbjegavaju mobilizaciju i odlazak u NOV. Ta je situacija pogodovala i bjeguncima — dezerterima iz Kar-

Gornji Buda ki 1944. U esnici podoficirskog kursa s komandantom Kordunaškog partizanskog podruja Nikolom Vidovićem i komesarom Simom Livadom.

59 IHRPH, KP-216, dok. 4198, 4247, 4250, 4285, KP-217, dok. 4391 i HAK, kut 1, f. Komanda karlovačkog podruja, izvještaj od 10. 1. 1945.

60 IHRPH, KP-217, dok. 4310, 4391, KP-219, dok. 4629 i 4749.

lova ke brigade, Karlova kog odreda, vojno-pozadinskih jedinica i s vojnog kursa. Sve je ovo optereivalo politike prilike u kotaru Karlovac, naročito u razdoblju od oktobra 1944. godine do kraja NOR-a.

Poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a planska mobilizacija u hrvatskim i srpskim selima na Kordunu ostvarivana je u razdoblju od septembra 1944. godine do marta 1945. godine. Za tih sedam mjeseci mobilisano je; u septembru 606 obveznika, oktobru 183, novembru 634, decembru 576, januaru 1945. godine 211, februaru 144 i u martu 51 ili svega ukupno 2404 vojna obveznika.⁶¹ Nacionalni sastav mobilisanih bio je: Srba 1833 ili 76,2%, Hrvata 571 ili 23,8%. Od ukupno mobilisanih 592 ili 24,6% su bili omladinci rođeni 1927. i 1928. godine. Većina ih je bila iz srpskih sela. Svi su upućivani u centar za obuku Vojne oblasti 4. korpusa, a po završenoj obuci raspoređivani su u operativne jedinice NOV. Od ostalih mobilisanih 638 ili 26,4% je upućeno u operativne jedinice, 980 ili 40,8% u vojno-pozadinske jedinice i ustanove, radne bataljone — te i na službu kod NOO-a i 194 ili 8% je onesposobljeno za vojne i druge službe.⁶²

Mobilizacija u pojasu hrvatskih sela nije dala željene rezultate, a i ono što je ostvarivano bilo je popraćeno raznim negativnim pojavama. Tokom septembra 1944. godine, na primjer, na teritoriji 1. kordunaškog područja, [kotar Vojni i Vrginmost — M. J.] pozvano je radi mobilizacije ukupno 650 obveznika i to Srba 364 i Hrvata 286. Pozivu se odazvalo i mobilisano je: Srba 364 ili 100%, Hrvata 58 ili 20,3%. Dakle, 228 ili 78,7% od ukupno pozvanih Hrvata nije se odazvalo.⁶³ Na teritoriji 2. kordunaškog područja [kotari Slunj i Plaški — M. J.], također u septembru, pozvano je iz kotara Slunj ukupno 377 obveznika, i to Hrvata 252 i Srba 125. Pozivu se odazvalo i mobilisano: Hrvata 105 ili 41,6%, Srba 110 ili 88%. Nije mobilisano: Hrvata 147 ili 58,4% Srba 15 ili 12%.

Od broja mobilisanih za NOV mnogo je veći i broj vojnih obveznika pobjegao sa slobodne teritorije u neprijateljske garnizone Vaganac i Cazin. Naime, među pozvanim obveznicima 50 ih je bilo iz općine Cetingrad. Pozivu ih se odazvalo 20, ali je povodom tih poziva 221 organizirano otišao u neprijateljsku vojsku. U isto vrijeme iz općine Slunj i Rakovica pobjeglo je 25 ili svega ukupno 246 obveznika. Povodom tih bjekstava pravovremeno je otkriveno i prije nego bježanje, također organizirano, naredne brojnije grupe.⁶⁴

Bježanja k neprijatelju i drugih negativnih pojava bilo je i kasnije, pa i povodom mobilizacije omladinaca za vojnu obuku koja je u kotaru Slunj sprovođena tokom oktobra i početkom novembra 1944. godine. S tim u vezi Kotarski komitet KPH Slunj u izvještaju Okružnom komitetu, izmeću ostalog: Zb. NOR-a, tom V, knj. 31, dok. 96, knj. 33, dok. 12, knj. 34, dok. 21, knj. 37, dok. 53, knj. 38, dok. 58, Vojno historijski institut Beograd, f. Komanda 1. i 2. kordunskog područja, redovni i mjesečni izvještaji od augusta 1944. do zaključno marta 1945. godine.

HAK, kut. 4, f. Komanda 1. kordunaškog područja, dok. 3/355, 3/366, 1/374, 3/383, 4/394, 4/400, 4/416, 4/426 (sve su to izvještaji isti kao i u Vojno historijskom institutu Beograd) HAK, f. Komanda 2. područja, izvještaji od septembra 1944. do marta 1945. IHRPH, KP-214, dok. 4009, 4011, 4021, KP-215, dok. 4054, 4060, 4088, 4091, 4122, KP-216, dok. 4172, 4197, 4218, 4226, 4250, 4276, KP-217, dok. 4305, 4308, 4310, 4315a, 4339, 4408, 4413, 4440, 4441a, KP-219, dok. 4622, 4535, 4739, 4813 i 4839.

⁶² Kao pod 18.

⁶³ HAK, kut. 4, f. Komanda 1. kordunaškog područja, izvještaj od 29. 9. 1944.

⁶⁴ IHRPH, KP-215, dok. 4054, HAK, f. Komanda 2. kordunaškog područja, izvještaj od 29. 9. 1944. godine i izvještaj Komande mjesta Cetingrad od 29. 9. 1944.

log, je pisao: »Mobilizacija omladinaca 1927. i 1928. godište za vojnu naobrazbu provedena je tako što je pozvano op enito po svim op inama u kotaru. Iz srpskih sela odazvalo se sve što je pozvano, a dolazili su i oni koji nisu pozvani. U hrvatskim selima nisu se odazvali. ak je bilo onih koji nisu htjeli da prime poziv, što je dokaz utjecaja neprijateljske propagande. To se najbolje potvrdilo 2. novembra kada je ve a grupa pošla k neprijatelju, ali je uhva ena na vodi Slušnici. Tada je uhva eno 19 dok su se ostali razbježali a neki utopili. Organizator bjekstva je neki Jur i Ivan koji je tako er bio uhva en. U op inama Drežnik, Rakovica i Centingrad, prema izvještaju sekretara op inskih komiteta, nema niti jednog sposobnog koji bi se mogao mobilisati za NOV-u, jer je to ve ranije izbjeglo k neprijatelju.«⁶⁵

Na pitanju mobilizacije i u posljednjoj se godini NOR-a pokazalo i potvrdilo da u hrvatskim selima na Kordunu, odnosno kotarevima Vrginmost, Vojni , Slunj i Plaški, još nisu bile do kraja prevladane glavne političke prepreke koje su onemogućavale da se stanovništvo tih sela iš upa ispod političkog utjecaja ustaša i pristaša reakcionarnog dijela vodstva HHS-a na elu s Maekom. Politički uticaj NOP-a u tim selima je nezadovoljavajuć i zbog slabe razvijenosti političkog rada njegovih masovnih organizacija te NOO-a kao organa nove narodne demokratske vlasti.

Političko stanje u hrvatskim selima u kotaru Vojni i Vrginmost razlikovalo se od stanja u selima kotara Slunj po tome što pozvani i nepozvani nisu tako masovno odlazili u ustaško-domobranksku vojsku, iako su se skrivali ili legalno živjeli kod svojih kuća. Više ih je bježalo k neprijatelju samo iz Vukmanića i Skakavca. Većina ih je tako i do ekala završetak NOR-a 1945. godine. U općini Skakavac je, na primjer, tek u aprilu 1945. godine mobilisano 20 od oko 400 ljudi koliko ih se krilo i izbjegavalo mobilizaciju za NOV.⁶⁶

U tim selima nije bio velik uticaj ustaša kao u selima kotara Slunj. Dominirao je ipak politički uticaj pristaša HSS-a. Oni su svojim političko-propagandnim aktivnostima uvjerali narod da treba što duže ostati po strani, držati se na okupu i ne stupati u partizanske jedinice. U Hrvatsku, tvrdili su oni, ne e do i Crvena armija nego Englezi i oni e rješavati kako e biti poslije rata. Na elu tih aktivnosti bio je haesosovac Tomo Baburić. Treba reći da su uspijevali da do kraja rata odvrataju ne mali dio hrvatskog stanovništva u selima kotara Vojni i Vrginmost od aktivnog uključivanja u NOP i oružanu borbu, a u općini Skakavac ak i od toga da ne dolazi na sastanke i ne dolazi u organizaciju JNOFH. Naime, u selima te općine tek je tokom marta i aprila 1945. godine, stvaranjem ilegalnih odreda, organizaciono oformljena JNOF-a.

Željene rezultate neprijatelji nisu postigli samo u hrvatskim selima i zaseocima općine Topusko jer se narod tih sela masovnije politički opredijelio za NOP. U njima je uspješno sprovedena mobilizacija za NOV. Sve što je imao i mogao, taj narod u vremenu od septembra 1944. do marta 1945. godine davao za NOV-u i aktivno u estvovao u svim drugim političkim, ekonomskim i drugim akcijama organiziranim od strane JNOF-a ili NOO-a kao organa nove narodnodemokratske vlasti.⁶⁷

65 Isto, KP-216, dok. 4197.

66 Isto, KP—219, dok. 4839 i 4882.

67 Isto, KP-217, dok. 4382 i HPK kut. 4, f. Komanda 1. kordunaškog područja, izvještaj od oktobra 1944, do marta 1945.

Jedna od osobnosti političkog stanja u kotaru Slunjskom oticala se i u tome, što protiv mobilizacije za NOV i uopće NOP-a nisu djelovale samo ustaše i prema NOP-u neprijateljski opredijeljeni pripadnici HSS-a, već i ljudi iz redova te stranke koji su se javno opredijelili i navodno prišli NOP-u. S tim u vezi, Kotarski komitet KPH Slunjski je 13. novembra u svom izvještaju Okružnom komitetu KPH Karlovac, između ostalog, pisao: »Mobilizacija u hrvatskim selima nije uspjela, jer su ljudi koji su se javno deklarirali za NOP tajno radili protiv njega i davali ljudima uputstva da bježe k neprijatelju ispred naših mobilizacija. Kao takvi otkriveni su Mile Paulić i Pajo Butorac, članovi odbora Kotarskog NOO-a Slunjski, Mijo Mravunac [zastupnik HSS-a iz Cetinograda — M. J. Haessovac koji je davao izjavu da se ne miješa u politiku u ovim odsutnim slučajevima i tako sjedio kod kuće i rovario. Sva trojica su, kao i više njihovih saradnika, pohapšeni i predani sudu.«⁶⁸ Njima sliči njih bilo je i u nekim općinskim NOO-ima, kao npr. u Općinskom NOO-u Drežnik predsjednik i pet odbornika. Oni su upućivali ljude da bježe k neprijatelju i krajem oktobra 1944. godine i sami otišli s ustašama u Vaganac.⁶⁹

Poslije otkrivanja i hapšenja grupe ustaških agenata, zajedno s Mijom Mravuncem i Milom Paulićem, odlučeno nije se pristupilo raširenju i s ostalim proustaškim elementima koji su živjeli i djelovali na slobodnoj teritoriji. U okviru tih akcija Vijeće vojnog suda vojne oblasti 4. korpusa pri Komandi 2. kordunaškog područja osudilo je početkom decembra 13 lica, kao narodne neprijatelja, na kazne konfiskacije imovine ili protjerivanje sa slobodne teritorije. U istom mjesecu pred taj je sud izvedena druga grupa od 15 lica. Optuženi su odgovarali za djela neprijateljskog djelovanja protiv NOP-a, saradnje s ustašama u Vaganju, mobilisanja i odvođenja ljudi i omladinaca u ustaše i druga djela. Iz te je grupe 6 lica osuđeno na kaznu smrti i to: Pavao Petrović, Mijo Močilac, Miro Požega, Ivan Jurčić, Miro Petrović i Duro Novro. Ostali su oslobođeni, odnosno kažnjeni prisilnim radom.

Pred Vijećem vojnog suda 8. divizije izvedena je grupa ustaša iz kotara Slunjski. Odgovarali su za djela ubistava, mučenja, silovanja, pljačke, špijuniranja, organiziranja i ustranivanja u napadu ustaškog trupa na specijalnu jedinicu NOV, odnosno četu PPK-a, juna 1944. godine, koja je tada izgubila većinu svoga sastava. Suđenje je održano početkom januara 1945. godine, a 8 ustaških zločinaca dobilo je zasluženu kaznu.⁷⁰

Poslije zločina izvršenog početkom PPK-a u selu Furjanu, i s tim u vezi oštrih mjera poduzetih od vojnih i drugih organa NOP-a, ustaška i druga neprijateljska propaganda uporno je širila glasine da će svi Hrvati biti poubijani i protjerani od svojih kuća. Kao argument koristila je hapšenje grupe zajedno s Mijom Mravuncem i Milom Paulićem. Pri tom su posebno naglašavali da su Mile Paulić i Pajo Butorac bili poznati pristalice i aktivisti NOP-a a Mijo Mravunac da je bio miran i pošten uvijek. Kod jednog dijela hrvatskog stanovništva kotara Slunjski ta je propaganda imala prilično uinko i razvijala nepovjerenje prema NOP-u, podsticala i održavala psihozu straha te produbljevala šovinističku mržnju prema srpskom narodu.

68 Isto, KP-216, dok. 4226.

69 Isto, KP-216, dok. 5172.

70 HAK f. Komanda 2. kordunaškog područja, presude Vijeća vojnog suda pri području, od 8. 12. i 23. 12. 1944. godine, 1 presude Sudskog vijeća 8. divizije od 6. januara 1945. godine.

Okružni komitet KPH Karlovac je, povodom svega što je spomenuto, u izvještaju 2. decembra pisao Centralnom komitetu KPH i slijedeće: »Na slunjskom kotaru pohapšena je grupa HSS-funkcionera od kojih su dvojica bili u izvršnom kotarskom NOO-u i kao takvi radili za ustaše i Nijemce, tj. špijunirali za njih i vršili mobilizaciju. To je hapšenje kod naroda izazvalo strah, a neprijatelj je u svojoj propagandi to prikazao kao činjenicu koja potvrđuje da je došao čas kad su Srbi otpočinili s odmazdom nad hrvatskim narodom za pokolje što su ih uradile ustaše nad srpskim narodom Korduna. Nešto političkim radom, i puštanjem pojedinaca koji su nesvjesno bili uvršteni u organizaciju, taj je strah donekle razbijen, ali poslije toga kod naroda je nastala šutnja. Nemamo naše organizacije u svim selima pa se pravo stanje ni ne zna.«⁷¹ U novembru i decembru 1944. godine, dakle poslije hapšenja grupe na čelu sa Mravuncem i Paulićem, u kotaru Slunj mobilisano je preko 150 omladinaca i upućeno na obuku u centar vojne oblasti 4. korpusa.⁷²

Istina, bježanja kod neprijatelju je bilo i poslije poduzetih mjera, sve do kraja rata, ali ne više tako masovno kao ranije. Izuzetak je bilo grupa od oko 150 pretežno muškaraca, nešto žena pa i djece, koja je otišla s neprijateljem prilikom njegovog upada u Slunj početkom aprila 1945. godine. Bili su to tzv. »jamari« i dezerteri koji su se duže vremena skrivali ispred mobilizacije za NOV i konačno otišli na stranu neprijatelja.⁷³

Iako su bili suočeni sa znatnim teškoćama i problemima, ipak su politički i vojno-pozadinski organi NOP-a na području okruga uspjeli da u posljednjoj godini NOR-a mobilišu ukupno 4.494 vojnika za NOV i druge dužnosti. Politički je bilo veoma značajno da je od ukupno mobilisanih 2661 ili 59,2% bilo Hrvata, a 1833 ili 40,8% Srba. Od ukupno mobilisanih Hrvata blizu četiri petine ih je bilo iz kotara Karlovac a ostalo iz hrvatskih sela na Kordunu. Bio je to i objektivni odraz političkog stanja i raspoloženja prema NOP-u. Broj mobilisanih u srpskim selima bio je dokaz više da je ogromna većina srpskog stanovništva politički i krvno vezana za NOP. Bio je to i najkonkretniji odgovor neprijateljima i izdajnicima NOP-a, koji su pokušali da razbiju njegovu političku jedinstvo u borbi za konačno oslobođenje i novo federativno društveno-političko uređenje Jugoslavije s republikanskim oblikom vlasti. Ovo tim više, jer je među 1833 mobilisana skoro polovina bila omladinaca od 16 i 17 godina starosti.

Međutim, politička dostignuća ostvarena u procesu mobilizacije ipak nisu bila onakva kakva su se željela i očekivala. S područja okruga, bez obzira na vojno-političko zbivanje u svijetu i unutar Jugoslavije — Hrvatske, velik broj ljudi uporno se zadržavao u ustaško-domobranskoj vojsci. Naime, prema podacima iznijetim 3. decembra 1944. godine na Prvoj okružnoj narodnoj skupštini s područja okruga Karlovac 8102 vojnika su se nalazila u neprijateljskim vojnim formacijama, a 9680, nerazbijenih i novomobilisanih, u jedinicama NOV i drugim oružanim sastavima NOP-a.⁷⁴ Naravno, tako velik broj ljudi u neprijateljskim vojnim formacijama za političke prilike u okrugu, u posljednjoj godini rata, označavao vrlo nepovoljnu stvarnost.

71 IHRPH, KP-212, dok. 3735, KP-216, dok. 4226, 4250, KP-217, dok. 4315a.

72 HAK, f. Komanda 2. kordunnaškog područja, izvještaj za novembar, decembar i sumarni izvještaj o rezultatima dvomjesnog takmičenja.

73 IHRPH, KP-219 dok. 4813

74 HAK, f. Okružnog NOO-a Kordun, zapisnik s 1. okružne narodne skupštine, od 3. 12. 1944. godine, referat Upravnog odbora.

Pod pritiskom razvoja vojno-političke situacije u svijetu i u zemlji, u ljetnim mjesecima 1944. godine, kod porodica koji su se sinovi i muževi nalazili u neprijateljskoj vojsci izrazitije se počeli ispoljavati zabrinutost za njihovu sudbinu. Postavljala su se pitanja, šta će biti s njima i kako će proći? Da li će zbog toga što se zadržavaju u neprijateljskoj vojsci snositi odgovornost? Pojedinci su se počeli i vraćati svojim kućama. Pri tome su o tome da je među domobranima i ustašama prisutna psihoza straha zbog neizvjesnosti što će sa njima biti, da oficiri kupuju civilna odijela itd. Dobivali su se i podaci da su u Karlovcu i najistaknutije ustaše počeli govoriti da je Njemačka izgubila rat te da oni nikom zla nisu učinili. Vidno su se ispoljavala nastojanja, ne malog broja porodica, kako da pozovu svoje sinove i muževe da napuste neprijateljsku vojsku.⁷⁶

Očekivalo se da će, povodom poziva što ga je drug Tito 30. augusta 1944. godine uputio svim domobranima i pripadnicima drugih oružanih formacija, uslijediti i na području Okruga masovnije prelaženje na stranu NOVJ. Prvih dana po objavljivanju poziva ta se ocjena i očekivanje još više učvrstalo. Poziv je izazvao veliko interesovanje kod naroda, posebno kod porodica koji su se članovi nalazili u neprijateljskim redovima. U kotaru Karlovac bilo je dosta onih koji su se obraćali vojno-pozadinskim komandama za odobrenje da mogu ići u neprijateljske garnizone po svoje sinove i muževe.

Ipak se nije ostvarilo ono što se očekivalo. U određenom je roku, tj. od 1. do 15. septembra 1944. godine, u kotaru Karlovac došlo ukupno 65 domobrana i 15 oficira i prijavilo se organima NOP-a. Na ostalim dijelovima Okruga takvih slučajeva nije bilo. Naime, dobivali su se podaci da su se u općinama Bosiljevo, Duga Resa, Jaškovo, Ozalj i dijelu općine Netretić, u većem broju, vratili kući i oni koji su bili u domobranima. Ali, od tih se nitko nije prijavljivao organima NOP-a, već su se krili i tako izbjegavali mobilizaciju i odlazak u NOV.⁷⁶ Dakle, povodom poziva druga Tita, na području okruga Karlovac nije bilo masovnijeg napuštanja neprijateljske vojske kao, na primjer, u Slavoniji i sjevernoj Hrvatskoj, gdje su na stotine i hiljade domobrana prešle na stranu NOV.⁷⁷

Pošto je rok za prelazak izašao 15. septembra, Vrhovni štab je naredio da se sve jedinice i pojedinci na strani neprijatelja i poslije toga roka prihvataju i uvrštavaju u jedinice NOV, ukoliko dobrovoljno u ranijem roku to, iz bilo kojih razloga, nisu mogli učiniti.⁷⁸ Ostala je, dakle, mogućnost da se i dalje prelazi na stranu NOV, odnosno napuštaju neprijateljski redovi. Međutim, na području okruga ni to nije dalo rezultata.

U novembru 1944. godine Predsjedništvo AVNOJ-a je objavilo opću amnestiju svim etnicima Draže Mihailovića te hrvatskim i slovenskim domobranima koji do 15. januara 1945. godine napuste neprijateljske jedinice i prijave se jedinicama NOVJ ili organima narodne vlasti. Amnestija se nije odnosila na lica koja su ranije, ili poslije objavljivanja odluke o amnestiji, počinila zločine ubistva, paljenja, silovanja i pljačke.⁷⁹

Povodom objavljivanja te amnestije, na području okruga svi su neprijatelji NOP-a vrlo mnogo radili na tome da se spriječi njeno dejstvo i utjecaj. U

75 IHRPH, ok. 3770, KP-213, dok. 3843, 3846, KP-214, dok. 3936.

76 Isto, KP-214, ok. 3952, 3998, 4009, KP-215, dok. 4054.

77 Zb. NOR-a, tom V, knj. 35, ok. 34, knj. 36, dok. 44, objašnjenje 10 i 11.

78 Zb. NOR-a, tom V, knj. 33, dok. 107.

79 Zb. NOR-a, tom V, knj. 36, dok. 44.

njihovoj propagandi isticano je da treba biti jedinstven, da to nije posljednja amnestija, da će uslijediti nova kojom će biti svi amnestirani. Ukazivano je i na zbivanja u Grčkoj, kao dokaz koji potvrđuje da će se isto desiti i u Jugoslaviji. Naime, da će se i u Jugoslaviji, kao i u Grčkoj, u unutrašnje stvari umiješati zapadni saveznici i dovesti na vlast kralja i monarhiju itd. U kotaru Karlovac pojavili su se letci u kojima su hrvatski vojnici pozivani u borbu za »nezavisnu republiku Hrvatsku«, dok se u hrvatskim selima kotara Slunj širila propaganda da će Pavelić, u toku januara, proglasiti Demokratsku Republiku Hrvatsku te da partizani neće i ne mogu pobijediti. Uz sve to i Pavelić je objavio svoju amnestiju. To je bila ustaška reakcija na amnestiju AVNOJ-a, inspirisana i podstaknuta po etnim uspjesima njemačke ofanzive u Ardenima na zapadnom frontu.⁸⁰

Svojom propagandom i drugim aktivnostima neprijatelj je na području okruga Karlovac uspio ostvariti veliki utjecaj na sve one koji su se mogli i trebali koristiti amnestijom AVNOJ-a. Upravo zbog toga na amnestiju se, osim izvjesnog broja etnika iz kotara Plaški (Lička Jesenica) i domobrana s područja Barilovića, Saborskog i Josipdola, nitko nije odazvao. Pa i taj mali broj, koji je napustio neprijateljske redove, nije se prijavljivao organima NOP-a. Prema tome, slobodno se može reći, odluka Predsjedništva AVNOJ-a o amnestiji domobrana i etnika na području okruga Karlovac nije dala o ekvane rezultate. Što više, poslije objavljivanja amnestije iz kotara Slunj je 40 za vojsku sposobnih pobjeglo k neprijatelju! Govorili su: »Ako trebam i i u vojsku, onda rađem idem u ustašku vojsku.« Neke porodice iji su se članovi nalazili u ustaško-domobranskoj vojsci, su govorile: »Kada ih mi ne žalimo, što ih vi žalite.«⁸¹

Naravno, to što se i poslije objavljivanja amnestije AVNOJ-a, kao i poslije poziva druga Tita, veći broj ljudi i dalje zadržavao u neprijateljskoj vojsci, ili su se ako su je napustili skrivali ispred organa NOP-a s ciljem da izbjegnu stupanje u redove NOV, opterećivalo je političku situaciju na području okruga, posebno u hrvatskim selima kotara Slunj, nekim selima kotareva Vojni (Vukmanić), Vrginmost (Skakavac) i Plaški (Saborski). Ta je činjenica nepovoljno utjecala i ometala razvijanje i u vršenje bratstva i jedinstva izmeđ u srpskog i hrvatskog naroda na Kordunu.

Sporazum Tito — Šubašić i neki drugi događaji i njihovi odrazi na političku situaciju

Sporazumi sklopljeni 16. juna i 1. novembra 1944. godine izmeđ u druga Tita, predsjednika NKOJ-a i Vrhovnog komandanta NOVJ i Ivana Šubašića, predsjednika izbjegličke vlade Kraljevine Jugoslavije, bili su događaji koji su kod svih činilaca NOP-a, na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji Okruga, pobudili političko interesovanje te do određene mjere uticali na njihovo moralno-političko stanje i raspoloženje. Prve vijesti o sporazumu sklopljenom u junu mjesecu došle su neoslobođeno i djelovale su iznenađujuće. Izaz-

80 IHRPH, KP-217, dok. 4339, 4391, 4408, KP-219, dok. 4654 i 4699.

HAK, f. Komanda 2. kordunaškog područja, izvještaj od 25. prosinca 1945. godine.

81 Isto, KP-216, dok. 4276, KP-217, dok. 4432, 4440, KP-219, dok. 4622, 4426, 629, 4635, 4654, 4662, 4699 i HAK, kut. 4, f. Komanda 1. kordunaškog područja, izvještaj od 22. januara 1945. godine.

vale su izvjesnu zbunjenost, naročito kod naroda koji je predano bio na strani NOP-a i aktivno u estvovao u oružanoj borbi. U prvo vrijeme ispoljavala su se različita mišljenja, ali najviše je izražavano nezadovoljstvo. Bilo je pojava nevjerice, sumnje, pa i svojevrsnog strahovanja da je taj sporazum korak k povratku na staro, odnosno k vraćanju kralja i monarhije. Takvo moralno-političko stanje i raspoloženje naročito je bilo prisutno kod hrvatskog stanovništva.

Zbog nepravovremene obaviještenosti o razlozima zbog kojih je političko rukovodstvo NOP-a išlo na razgovore i sporazumijevanje s izbjegličkom kraljevskom vladom, pod kojim je uslovima sporazum prihvaćen, šta je zaključeno i što NOP s njime dobiva itd, politički inicijatori NOP-a na području okruga, objektivno, nisu mogli odmah, kad se uložilo za sporazum, davati konkretne i dovoljno uvjerljive odgovore i objašnjenja na pitanja koja su se s tim u vezi postavljala. Zbog toga je s manjim zakašnjenjem otpočela političko-propagandna aktivnost partijskih i masovnih antifašističkih organizacija na svestranijem objašnjavanju sklopljenog sporazuma.

Tu su, injenicu, može se reći, dobro iskoristili svi neprijatelji za svoju propagandu protiv NOP-a. Oni su prilično brzo stupili u akciju, s ciljem da junjski sporazum pretvore u svoj politički kapital te da što više prošire svoje vidjele i tumačenje toga događaja. U etničkoj propagandi je isticano: »Znali smo mi da kralj neće propasti i da on mora da dođe u zemlju. Partizani i Tito svaki put za kariku popuštaju.« I dalje: »Tito je kapitulirao,... sva je NOB bila za badava, treba uvati glavu a ne ginuti« itd. Sli na je bila i propaganda što su je me u hrvatskim narodom širile ustaše i prema NOP-u neprijateljski opredijeljeni pripadnici HSS-a. I oni su, također, tvrdili da je Tito kapitulirao, priznao kralja i pristao da ga vrati na grba u hrvatskom narodu.⁸²

Uz opće antimonarhističko opredjeljenje i raspoloženje, i ta propaganda je donekle doprinijela da se kod hrvatskog naroda pojavi i odvažna izvjesna bojazan da će se kralj vratiti u zemlju. Ta se bojazan nije ispoljavala samo kod naroda na oslobođenju i poluoslobođenju već i na neoslobođenoj teritoriji. To potvrđuje i izvještaj što ga je u vezi sa junjskim sporazumom Mjesni komitet KPH Karlovac uputio Okružnom komitetu, u kojem je, između ostalog, pisalo: »Sporazum Tito-Šubašić primljen je s malim nezadovoljstvom, jer su se simpatizeri pitali, da li neće Perica [misli se na kralja — M. J.] ipak da se povrati. Tumačenje da je to bio nužan diplomatski korak i da više nikada neće postojati velikosrpska monarhistička Jugoslavija nisu dovoljno uvjerljiva, pa se zbunjenost zadržava«. O istom je pitanju i Kotarski komitet KPH Karlovac izvještavao: »Narod mnogo komentariše sporazum Tito — Šubašić, ali se boji povratka kralja, odnosno toga da ga kraljevska vlada ne prevari. Ima negodovanja protiv Šubašića.«⁸³

Poslije upoznavanja sa sadržajem sklopljenog sporazuma, odnosno obaveza što ih je preuzela izbjeglička vlada, kao i s razlozima zbog kojih je političko rukovodstvo NOP-a pošlo na pregovore i zaključivanje sporazuma, stanje se izmijenilo. Nije više bilo ispoljavanja tolikog nezadovoljstva, sumnje i bojazni kao u početku, dok se nije znalo ništa više osim da je sporazum

82 Isto, KP-212, dok. 3759, KP-213, dok. 3807, 3869, Zb. NOR-a, tom V, knj. 31, dok. 16

83 Isto, KP-212, dok. 3709, 3770.

sklopljen. U znatnoj je mjeri oslabilo interesovanje izazvano prvim vijestima o sporazumu. Tome je, svakako, doprinijela i činjenica što, na osnovu uputstva viših partijskih foruma, partijska organizacija okruga tome dogovoru nije pridavala neki veći značaj. Uslijed toga, a još više pod uticajem drugih vojno-političkih dogovora u svijetu i unutar Jugoslavije — Hrvatske, relativno se brzo i zaboravilo na sve što se pojavilo u vezi s prvim sporazumom Tito — Šubašić.

Zapravo, kapitulacija Rumunije i Bugarske, stizanje Crvene armije na granice Jugoslavije, sporazum između Nacionalnog komiteta oslobođene Jugoslavije i vlade Sovjetskog Saveza o ulasku Crvene armije u našu zemlju, oslobođene Srbije i Beograda, Vojvodine, Dalmacije itd, bili su dogovori koji je narod i svi drugi članovi NOP-a s velikim interesovanjem i pažnjom pratio. Bili su to dogovori koji su vrlo snažno utjecali na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda, na njegovu vjeru i u vršenje njegove političke privrženosti NOP-u i uvjerenosti u konačnu vojnu i političku pobjedu. Vidni izrazi toga uticaja očitovali su se, pored drugog, i kroz oduševljenje i veselje naroda povodom svakog od spomenutih dogovora.

Povodom stizanja Crvene armije na granice Jugoslavije, Kotarski komitet KPH Karlovac je u izvještaju Okružnom komitetu, između ostalog, napisao: »Posebno povoljno raspoloženje vlada kod naroda povodom stizanja Crvene armije na granice Jugoslavije. Taj dogovor je prostrujao i tavim kotarom, označen je paljenjem kresova gdje su u estvovali stari i mladi, bez da ih je tko pozvao... Pored paljenja kresova u podne istog dana 15 minuta su zvonila zvona s 13 crkava koje su na oslobođenom dijelu područja.«⁸⁴

Povodom istog dogovora velika oduševljenja i veselja nastalo je i zavlдалo kod srpskog naroda na Kordunu, u Plašanskoj dolini i na području Dubrava. »Narod je oduševljen prema NOB-i i dolasku Crvene armije na granice Jugoslavije. Na dan dolaska na terenu je zapaljeno 394 kresa. Narod pita zašto Crvena armija ne ide dalje u našu zemlju«, pisao je, između ostalog, u svom izvještaju komitet KPH Vojni.⁸⁵

Zajednička djelovanja jedinica NOVJ i Crvene armije i oslobođene Beograda popravnije je još snažnije izraženim oduševljenjem i veseljem. U kotaru Karlovac, na primjer, oduševljenje i veselo raspoloženje naroda bilo je izražavano ne samo paljenjem kresova, igrom i pjesmom već i sa šest većernjih manifestacionih povorki s upaljenim bakljama. U tim su danima s lakoćom uspostavljeni NOO-i i oformljene organizacije JNOF-a u selima u kojima svega toga do tada, zbog pasivnog odnosa prema NOP-u, nije bilo.

Kad se saznala, odnosno čula vijest da je Beograd oslobođen, na Kordunu i u Plašanskoj dolini od upaljenih kresova zasvijetlila su gotovo sva brda i brežuljci. Samo u kotaru Vojni bilo ih je zapaljeno preko pet stotina. Politici su vrlo povoljno primana i komentirana saopćenja o sporazumu između NKOKJ-a i vlade Sovjetskog Saveza o ulasku Crvene armije u našu zemlju i o pomoći koju je Sovjetski Savez dao u žitu.⁸⁶

Ne malo zadovoljstva, oduševljenja i radosti kod naroda je izazivala i velika ofanziva 8. korpusa NOVJ za konačno oslobođene Dalmacije. S tim u vezi i povlačenje — bježanje iz Dalmacije Nijemaca, ustaša i etničkih pripadnika.

84 Isto, KP-214, dok. 3951.

85 Isto, KP-214, dok. 4011.

86 Isto, KP-216, dok. 4186 i 4198.

Upravo u toj situaciji hrvatski i srpski narod s dijela kotara Slunj i Plaški imao je priliku da vidi i da se uvjeri da ustaše, etnici i Nijemci izme u sebe najneposrednije sara uju u borbi protiv NOV, odnosno NOP-a u cjelini. S obzirom na sadržaj ustaške i etni ke propagande protiv NOP-a, ta injenica politiki nije bila bezna ajna.

Naime, povla e i se zajedno s Nijemcima i ustašama, pop uji je sa svojim etnicima stigao u rejon Biha a. U isto vrijeme ustaše i Nijemci su iz Vaganca prodrli na slobodnu teritoriju i zaposjeli rejon Drežnika, ne samo zbog toga da bi prekinuli i ugrožavali saobra aj izme u Korduna i Like ve da bi osigurali i put uji u i njegovim etnicima od Biha a prema Vaganu, Drežniku i dalje Saborskom, Li koj Jesenici i Gackoj dolini.

To uvjerljivo potvr uje i zapovijest poglavnika NDH Ante Paveli a.

Duji je stigao s oko 2500 etnika i mnogo civila u Drežnik u toku no i izme u 13. i 14. decembra 1944. godine. Da bi osigurali desni bok etni ke kolone, koja je iz Drežnika trebala da krene put Poljanka, Saborskog i dalje, od napada jedinica 8. divizije, ustaše su iz Drežnika napravile ispad prema atrnji i tamo zauzele odgovaraju e položaje.⁸⁷ Sve što se zbivalo u Drežniku izme u ustaša i etnika, i dalje na putu, vidio je i doživio tamošnji narod — hrvatski i srpski.

Pod uticajem vrlo povoljnog razvoja vojno-politi ke situacije u Jugoslaviji, posebno u Hrvatskoj, kod ve ine naroda u okrugu pojavilo se i u pri li noj mjeri razvilo uvjerenje da e se rat brzo završiti. To je i bio osnovni i najvažniji motiv za ispoljavanje oduševljenja, radosti i veselja povodom spomenutih i drugih doga aja koji su ukazivali da se rat zaista približava svom završetku. Naravno, bilo je u okrugu i svijeta, i to ne bezna ajan broj, koji se nije radovao niti je bio zadovoljan što se bliži kraj rata, jer kraj koji se približavao nije odgovarao njegovom politiki kom opredjeljenju i o ekivanju. Taj su svijet sa injavale ustaše i proustaški elementi, etnici i monarhisti ki elementi te špekulanti i neprijatelji iz redova HSS-a. No, u pore enju sa svijetom koji se radovao i kraju i ishodu rata, to je bila manjina.

Uvjerenje i psihoza o ekivanja skorog završetka rata karakterizirali su op e politiki ko stanje i raspoloženje naroda i u vrijeme kad je objavljeno da je izme u druga Tita i Šubaši a sklopljen sporazum o formiranju jedinstvene vlade, sastavljene ve inom od predstavnika NOF-a, koja e pred vanjskim svijetom predstavljati Jugoslaviju. Vijest o sklapanju tog sporazuma nije izazvala reagiranje i interesiranje kao što je bio slu aj, kad se ulo za sporazum sklopljen u junu 1944. godine.

U januaru 1945. godine saznalo se da je kralj Petar u svojoj izjavi ustao protiv sporazuma o formiranju jedinstvene jugoslavenske vlade, u kojoj bi ve inu sa injavali predstavnici NOF-a, kao i protiv sporazuma Tito — Šubaši iz juna 1944. godine te da ne priznaje AVNOJ, odnosno ve izvojevane tekovine NOB-e. U vezi s tim seoski, op inski i kotarski odbori JNOF-e na cijelom podru ju okruga, gdje je to objektivno bilo mogu e, organizirali su demonstracije protiv izbjegli ke reakcije na elu s kraljem i svih onih, koji ga podržavaju u zemlji i inozemstvu. Bila je to politiki ka akcija koja je u praksi pokazala da je ogromna ve ina srpskog naroda antimonarhistiki opredijeljena. To je uvjerljivo potvr ivala masovnost njegovog u eša u demon-

87 Zb. NOR.a, tom V, knj. 36, ok. 47, 80, 82, 83 i IHRPH, KP-219, ok. 4699.

stracijama u kotaru Vojni preko osam hiljada, Vrginmosta preko sedam hiljada, Plaš anskoj dolini preko tri hiljade itd. Potvrivalo se to i kroz razgovore s narodom u srpskim selima i zaseocima, gdje je isticano: »Kuda naši borci, tuda i mi⁸⁸«. A borci srpskog naroda sa područja okruga nalazili su se u 8. udarnoj kordunaškoj diviziji i drugim jedinicama NOVJ. To i jeste bio jedan od najvažnijih činilaca, koji je uticao na takvo ispoljavanje antimonarhističkog raspoloženja kakvo se pokazalo na demonstracijama.

U demonstracijama je aktivno i masovno učestvovalo i hrvatsko stanovništvo na Kordunu, uglavnom u kotaru Slunj. U Drežniku i Rakovici na demonstracijskim zborovima se okupilo oko 4000 starih i mladih osoba, u Slunju preko 1000, a u Cetingradu blizu 1600 osoba. Na demonstracije u Utinju (kotar Vojni) došlo je 60 Hrvata iz Vukmanija i zajedno demonstrirali s tamošnjim srpskim narodom. Povodom toga izjavili su: »Da smo znali da se smije govoriti protiv kralja Petra, došli bi svi iz Vukmanija.«⁸⁹ Slike ne su se bojazni izražavale i u hrvatskim selima u kotaru Slunj. Naime, u tim su selima izražavane sumnje u to da su Srbi protiv kralja, kao i bojazan da će se u vezi kralja izigrati Hrvate.⁹⁰

Bez obzira na pomenute i slike ne pojave, demonstracije su bile vidan pokazatelj da je ogromna većina naroda na području okruga antimonarhistički opredijeljena i da je na strani NOP-a. U prilog tome govori i izvještaj Okružnog komiteta upućen CK KPH u kojem je, između ostalog, pisalo: »Demonstracije protiv kralja i njegove izjave... dobro su uspjele. Na okrugu je demonstriralo preko 28.000 duša, mladi i stari, žene i djeca... U učestvovali su Srbi i Hrvati... Kod Hrvata je bilo malo straha dok nisu vidjeli šta Srbi... rade.«⁹¹

Osnovna politička parola u demonstracijama bila je: »Dolje razbija i jedinstva naroda Jugoslavije«. Ta parola nije bila usmjerena samo protiv izbjegličke reakcije na selu s kraljem, već i protiv svih neprijatelja toga jedinstva u zemlji pa, razumije se, i na području okruga. A to su bili etnički elementi, ustaše i sljedbenici politike reakcionarnog dijela vodstva HSS-a na selu s Matijekom.

Povodom zbivanja oko sporazuma Tito — Šubašić o formiranju jedinstvene jugoslavenske vlade i konačnog rješavanja pitanja kralja i monarhije, na području okruga neprijatelji NOP-a su uporno radili i nastojali da svojim parolama, glasinama i dezinformacijama podriju i koliko je moguće više oslabe jedinstvo između srpskog, hrvatskog i slovenačkog naroda, da kod njega stalno podstiju i razvijaju političko nepovjerenje prema NOP-u, jedinstvenoj jugoslavenskoj vladi i državi. Od političko-propagandne aktivnosti s takvim ciljevima nisu odustajali ni poslije odluke na Krimskoj konferenciji vlada Sjedinjenih Država Amerike, Engleske i Sovjetskog Saveza da preporučuju sprovođenje sporazuma Tito — Šubašić, odnosno formiranje te vlade 7. marta 1945. godine. Upravo povodom tih događaja postali su još aktivniji, naročito na neoslobojenoj teritoriji i gradu Karlovcu.

Njihove parole, glasine i dezinformacije bile su različitog sadržaja. Na nekim dijelovima Korduna, gdje su u demonstracijama učestvovali Srbi i

88 IHRPH, KP-219, dok. 4672, 4679 i 4690.

89 Isto, KP-219, dok. 4672 i 4690.

90 Isto, KP-219, dok. 4723.

91 Isto, KP-219, dok. 4699

Hrvati, širile su glasine i dezinformacije o tome kako su etnici u Dalmaciji poklali 1500 osoba koje su u estvovala u demonstracijama protiv kralja te da e tako pro i svaki koji bude govorio protiv kralja. Na kotaru Karlovac da Slovenci dobivaju veliku pomo od Engleza zato što su za kralja Petra i monarhiju, da su sada u 8. diviziji Hrvati i Bosanci-Muslimani zato što su Kordunaši izginuli, zato što je Tito Hrvat, da je u Beograd stigla grupa od 300 etnika s vladom kralja Petra, da je stigla roba i da e uskoro sti i kralj, da je u Hrvatskoj došao na vlast Ma ek itd.⁹² Istaknuti nosioci politike reakcionarnog dijela vodstva HSS-a u gradu Karlovcu (T. Baburi , dr. Matani i Andrija Pavli) su, poslije formiranja prve jedinstvene vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, otvoreno govorili da oni ne e, ako budu pozvani, pristupiti AVNOJ-u, jer ne vjeruju ni u AVNOJ, ni u obrazovanu vladu i da e to sve propasti. Predvi ali su i objašnjavali da e se najprije di i ustanak u Srbiji, zatim u Hrvatskoj, potom e intervenirati Englezi i dovesti kralja Petra na vlast. Smatrali su, kao i pro etni ki elementi, da je u obrazovanoj vladi malo Srba, da je jedini predstavnik Jugoslavije kralj i da od pripadnika HSS-a u inozemstvu priznaju Krnjevi a.⁹³

O igledno je da su navedena gospoda HSS-ovci veoma loše cijenili situaciju, da nisu shvatili ni razumjeli, ili to možda nisu htjeli, stvarno vojno i politiko stanje u Jugoslaviji — Hrvatskoj, a još manje ono što se u vezi s tim realnim stanjem u zemlji doga alo. Treba re i da isto važi i za sve druge neprijatelje NOP-a. Naime, svi su oni u svojoj neprijateljskoj zaslijepljenosti i mržnji prema NOP-u zanemarivali politiko najzna ajniju injenicu, a to je da su tri velike sile preporu ile da se sprovede sporazum Tito-Šubaši , odnosno da se formira jedinstvena jugoslavenska vlada, ali da pri tome nisu preporu ivale i zahtijevale — nare ivale što i kako treba da radi ta vlada, odnosno Jugoslavija. One su odmah tu vladu priznale kao vladu slobodne i nezavisne savezni ke države.

Naravno, bio je to jedan od najve ih i najzna ajnijih politiko uspjeha što ih je poslije gotovo etverogodišnje oružane borbe ostvario narod Jugoslavije pod rukovodstvom KPJ i druga Tita. Ta je pobjeda još više oja ala i u vrstila me unarodni položaj nove Jugoslavije, a svega toga ne bi bilo da je vojno-politiko snaga i organizaciona vrstina NOP-a bila slaba i neperspektivna.

Ekonomsko-socijalni problemi

U posljednjoj godini NOR-a jedna od osobitosti situacije u okrugu Karlovac o itovala se i u vrlo teškom ekonomsko-socijalnom stanju srpskog naroda na Kordunu, u Plašš anskoj dolini i na podru ju Dubrava. To stanje nije bila posljedica samo toga što je srpski narod u okrugu, nose i glavni teret u prethodne tri godine NOB-e, u ogromnoj mjeri iscrpio svoje ekonomske mogućnosti i potencijale, ve , prije svega, injenice da je u te tri godine njegova pokretna i nepokretna imovina nemilosrdno uništavana i plja kana od strane okupatorske i ustaško-domobranske vojske, kao i od plja kaških bandi »majara« koje su pratile tu vojsku ili su same upadale u pojedina sela i zaseoke.

92 Isto, KP-219, ok. 4710, 4729, 4759 i 4764.

93 Isto, KP-219, ok. 4795. i 4805.

U toku 1941, 1942. i 1943. godine ti su neprijatelji na području ratnih kotareva Vojni, Vrginmost, Sjenjak, Veljun, Slunj i Plaški naseljenom srpskim stanovništvom uništili spaljivanjem: 251 industrijsko-obrtno poduzeće, radionicu, 11.919 kuća, 8.826 štala, 6.366 sjenika i 6.840 ostalih zgrada, 63 škole, 30 javnih objekata, 36 pravoslavnih crkava i 31 drugu javnu zgradu, tj. svega ukupno 34.363 objekta. Potpuno je uništeno 95 a djelomično 168 srpskih sela. U kotarskim mjestima Vojni i Vrginmostu nije ostala ni jedna zgrada.

Od pokretne narodne imovine bilo je opljačkano ili uništeno 130.934 komada raznog poljoprivrednog alata i oruđa, izmeću ostalog, i: 7.580 kola, 6.395 plugova, 894 sijalice, 140 motornih i 40 ručnih vršalica, 2.940 šivaćih mašina itd. Znatno je bio obim pljačke i uništavanja odjevnih predmeta, ljudske i stočne hrane. Opljačkano je: 418.606 metara platna, 224.173 komada plahta, 91.833 komada ženske odjeće, 65.663 muška odijela i 108.556 komada ostalih odjevnih predmeta, 510.506 vagana ljudske [žitarice i dr. — M. J.] 564.951 mtc. stočne hrane. Računajući da vagan u prosjeku ima 45 kg, izlazi da je ljudske hrane opljačkano ukupno 22.972 tone ili 2.297 vagona, a stočne, pretvarajući i mtc u tone, 56.495 tona ili 5.649 vagona. Pored navedenog, opljačkano je i 115.919 komada konja, rogatog stočnog, koza i svinja. Samo na području Sjenjaka opljačkano je 8.297 komada peradi. Tako je srpski narod ostao ne samo bez tegle i bez sitne stočnog, svinja i drugog.

U prve tri godine NOB-a srpski narod na Kordunu je uz ogromne materijalne podnio i velike ljudske žrtve. Od prvih dana okupacije, a zatim tokom 1941, 1942. i 1943. godine na Kordunu je iz srpskih sela nestalo 24.638 osoba ili približno svaki peti stanovnik. Od toga broja 8.140 su poklale ustaše, 6.814 je umrlo od tifusa, 1.750 je poginulo u borbi. Ostalo je većim dijelom odvedeno u logore, a dio je pobjegao — odselio se s Korduna.⁹⁴

Zgarišta popaljenih kuća, štala, sjenika i drugih gospodarskih i javnih zgrada, nedostatak odjeće, obuće, ljudske i stočne hrane, tegle i druge stočnog, poljoprivrednih oruđa, mašina i alata itd., bila je slika u većini srpskih sela na Kordunu, u Plašanskoj dolini, u općinama Kuni i Podhum i na području Dubrava i Ponikava [Općina G. Dubrave — M. J.] s kojom se ušlo u posljednju godinu NOR-a.

Spljačkano i uništavanjem narodne imovine, naravno, neprijatelj se služio i tokom 1944. godine, tj. sve do kraja rata. Svaki je prodor i upad njegovih snaga na slobodnu teritoriju bio označen paljevinom i pljačkom narodne imovine. U prvom tromjesečju 1944. godine npr. u Plašanskoj dolini i dijelom na Kordunu spaljeno je ili oštećeno 575 kuća i 391 druga gospodarska zgrada, opljačkano 450 grla rogatog stočnog, 180 svinja i 615 ovaca i koza.⁹⁵ Nadalje, u augustu te godine ustaše su iz Kablara, Kovačevca i Skakavca upale u Sjenjak i za kratko vrijeme zapalile 92 kuće, 16 štala, 480 mtc. pšenice, 2.700 mtc. sijena i opljačkali 7 krava, 2 konja, 12 svinja, 214 komada peradi, 59 kg masti i dr.⁹⁶ Slično je bilo i u Tušilovu gdje je neprijatelj upao početkom marta 1945. godine. Prilikom toga upada zapalio je 9 kuća i 4 sjenika, opljačkao 414 vagana kukuruza u klipu, 42 vagana graha, 292 vagana

⁹⁴ Isto, »Naprijed« br. 44, od 26. marta 1944. godine, »Podaci o zločinima okupatora u prve tri godine rata«.

⁹⁵ VII, Beograd, f. NOB, MNO Zagreb, mf. U.

⁹⁶ IHRPH, KP-213, dok. 3840.

krumpira, 80 vagana brašna, 14 vagana žitarica, 204 kg mesa, 194 kg masti, 180 kokošiju, 2 pluga, 150 komada raznog posuđa, 2 šiva i mašine i dr.⁹⁷

Sli no kao na Kordunu bilo je i u Plašanskoj dolini, ali ipak s manje paljevine. Neprijatelj je prilikom upada i prodora i na slobodnu teritoriju kotara Karlovca plja kao i uništavao narodnu imovinu. Ta je činjenica, razumije se, u ne maloj mjeri otežavala i pogoršavala ekonomsko stanje kod naroda i izazivala određene političke probleme. Stvaralo je to i teško je u pružanju materijalne pomoći Gorskom kotaru te u snabdijevanju — prehrani jedinica 13. primorsko-goranske divizije, koje su se u posljednjoj godini rata, upravo zbog prehrane, nalazile na tome terenu.⁹⁸

Upadi, pljačke i paljevine što ih je neprijatelj činio na slobodnoj teritoriji tokom posljednje godine rata još više su pogoršavale i na teško ekonomsko-socijalno stanje, posebno u kotaru Plaški i dijelovima kotareva Slunjski i Vrginmost.

U ratnim uslovima, iz razumljivih razloga, nije bilo moguće ni u minimalnom obimu obnavljati sva ona narodna dobra što su ih okupatorske i ustaškomobranske jedinice u toku tri godine pljačkale i uništavale. Zbog toga su se, kao i svega što je nesebično davao za snabdijevanje operativnih i teritorijalnih jedinica NOV i drugih organizacija i ustanova NOP-a, ekonomske mogućnosti srpskog stanovništva na području okruga, prvenstveno na Kordunu, iscrpljivale i stanje je svakim danom bivalo teže. Uporedo s pogoršanjem ekonomskog stanja nastajali su i, ni malo laki, socijalni problemi. U trećoj godini NOB-e to je stanje postalo vrlo teško. Prvenstveno je s pojavama nezadovoljstva, pasivnosti, nezainteresiranosti, pa čak i gubljenjem povjerenja u konačnu pobjedu NOP-a i si.

Nastajanju i održavanju navedenih i sličnih politički negativnih pojava, pored teškog ekonomsko-socijalnog stanja, u znatnoj su mjeri pogodovali greške i nedostaci u radu NOO-a i vojno-pozadinskih organa, a još više pojedini drski i nedozvoljeni postupci pojedinaca, naročito iz vojno-pozadinskih komandi. Odlučnim mjerama partijske organizacije i drugih činilaca NOP-a, krajem 1943. i u prvim mjesecima 1944. godine, mnoge su greške i nedostaci u radu i djelovanju NOO-a i vojno-pozadinskih organa otklonjene, što je pozitivno utjecalo na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda. Međutim, teško ekonomsko-socijalno stanje se nije izmijenilo.

Naravno, sama po sebi ta se činjenica nepovoljno odražavala na moralno-političko stanje i raspoloženje kod ne malog dijela srpskog stanovništva i u razdoblju između Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i završetka NOR-a. Ali, uslijed razvoja vojno-političkih događaja u zemlji i svijetu, koji su ukazivali da je rat u završnoj fazi i da se bliži njegov kraj, ti se nepovoljni odrazi nisu ispoljavali u nekom značajnijem obimu. Zapravo, bili su potiskivani moralno-političkim stanjem i raspoloženjem koje je nastajalo pod uticajem takvih događaja kao što su kapitulacija Rumunije i Bugarske, spajanje jedinica NOVJ i Crvene armije, oslobođenje Srbije, Beograda i Dalmacije.

Od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do kraja rata brojni su i raznovrsni ekonomsko-socijalni problemi opterećivali političko stanje na Kordunu i u Plašanskoj dolini, a dijelom i u kotaru Karlovac. Ali, glavni i najteži je bio problem ishrane naroda, kojem je u manjoj ili većoj mjeri prijetila opasnost

97 Isto, KP-219, dok. 4761.

98 Zb. NOR-a, tom V, knj. 28, dok. 21 i 63, knj. 29, dok. 23, 25, 94, 98, knj. 31, dok. 31 i 67.

gladi. Na Kordunu je, naime, u posljednjoj godini rata bilo preko 17.000 stanovnika koji nisu imali hrane, odnosno ija je ishrana i druge potrebe morala biti organizirana od strane NOO-a ili drugih organizacija NOP-a." Pored toga, trebalo je hraniti i brojno uve ane i razvijenije operativne teritorijalne vojno-pozadinske jedinice i ustanove NOVJ, kao i druge organizacije i ustanove-rukovodstva NOP-a od op inskih, kotarskih, okružnih do nekih centralnih, koje su se duže ili kra e vrijeme zadržavale na podru ju Korduna.

Uz problem ishrane vrlo težak je bio i problem smještaja naroda, odnosno porodica koje nisu imale gdje stanovati a nisu bile sposobne ili, iz drugih razloga, nisu mogle samostalno to pitanje riješiti. Blizu 2.700 porodica¹⁰⁰ nije imalo krova nad glavom, ili je bilo u takvim bajtama i zemunicama u kojima se nije moglo ekati zimu. Taj se problem morao brzo rješavati, a to nije bilo lako ostvarljivo, jer nije bilo dovoljno neophodne stru ne i druge radne snage. Oskudijelavo se i u gra evinskom materijalu: drvenoj gra i, kre u, najnužnijoj stolariji, posebno staklu itd. Zapravo, proizvodni kapaciteti pilana i kre ana, kao i radionica, nisu mogli da zadovolje sve potrebe u vremenu u kojem se, s obzirom na aktuelnost problema, zahtijevalo. Uslijed nedostatka tegle e stoke nije bio lak ni problem prijevoza gra evinskog i drugog materijala, kako za potrebe naroda tako i vojske. Uve avanju, nepotrebno, toga problema doprinosile su i razne nepravilnosti u radu pojedinih NOO-a i vojno-pozadinskih komandi i jedinica, naro ito postupci i slu ajevi kad su vlasnici zaprežnih kola danima stajali i ekali da prevezu ono zašto su pozvani, a na kraju prevoza nije bilo.¹⁰¹

Navedeni i drugi ekonomsko-socijalni problemi koji su pritiskali srpsko stanovništvo, naravno uz nepravilnosti koje su u vezi s njima injene od strane NOO-a i vojnih organa, izazivali su, u ve oj ili manjoj mjeri, nervozu i nezadovoljstvo, ali kod ogromne ve ine naroda ne i politi ko nezadovoljstvo-neprijateljstvo prema NOP-u i oružanoj borbi. Masovno angažiranje naroda pod rukovodstvom NOO-a i drugih organizacija NOP-a u rješavanju svih teško a sve do kraja rata to je uvjerljivo potvr ivalo. Treba re i, me utim, da je etni ka propaganda ekonomsko-socijalne teško e koristila za klevetanje NOP-a i oružane NOB-e. Ta je propaganda, naime, optuživala i prikazivala NOP i oružanu borbu kao glavne krivce za sve teško e, patnje i stradanja srpskog naroda na Kordunu i ostalim dijelovima okruga. Te su klevete kod zaista malog dijela naroda, posebno raznih špekulanata, švercera i njima sli nih, kao i etni ki opredijeljenih porodica, imale odre en u inak i iz tih su krugova i širene po slobodnoj teritoriji.

Po obimu i vojno-politi kom zna aju pitanje ishrane vojske bilo je neobi -no važno. Za njegovo uspješno rješavanje bile su potrebne takve koli ine hrane koje su se teško obezbje ivalo. To ilustrira i potvr uje, na primjer, broj vojnika iz operativnih jedinica NOV-e koji je hranjen na Kordunu u septembru 1944. godine. Naime, u tom je mjesecu narod kotara Vojni nahranio 30.697 vojnika, Slunja 21.640, Vrginmosta 20.682 i Plaškog 3.361 ili svega ukupno 76.380 vojnika-partizana.¹⁰² Ako se ra una da je svakom tom vojniku za dva obroka bilo potrebno obezbijediti samo po 40 dkg za svaki obrok, izlazi

99 Dr uro Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945, HAK, str. 258.

100 IHRPH, KP-217, dok. 4315a.

101 Isto, KP-216, dok. 4250.

102 Isto, KP-216, dok. 4060 i 4091.

da je za njihovu ukupnu prehranu trebalo obezbijediti 611 tona ili 6 vagona hrane. Za tadašnje ekonomske mogu nosti naroda tih kotareva to zaista nije bilo malo.

Kakav je vojno-politi ki zna aj pridavan pitanju obezbje ivanja hrane za vojsku vidljivo je i iz depeša koje je GŠH 1. i 11. jula 1944. godine uputio Štabu 4. korpusa. Naime, u prvoj depeši GŠH je naredio 4. korpusu da poduzme sve mjere da žetva uspije i da NOO-ima pruži svaku mogu u pomo . Naglašeno je da se za taj zadatak mogu angažirati partizanske straže, radne jedinice, operativne jedinice koje se nalaze na odmoru, kao i tehni ke radi onice. U drugoj depeši GŠH je tražio od Štaba 4. korpusa da javlja koje jedi nice i koje komande podru ja, gdje i kako pružaju pomo na radu u žetvenoj kampanji, radi populariziranja.¹⁰³ Od žetve u ljeto 1944. godine pa do kraja rata u okrugu je, može se re i, neprekidno vo ena akcija za sakupljanje hrane za vojsku, a dijelom i za pomo drugim krajevima — Lici, Dalmaciji i Gorskom kotaru.

U žetvenoj kampanji omladina Korduna, uglavnom djevojke, jer su mla di i bili u jedinicama NOV, žene i svi za rad sposobni, masovno su se odazi vali i u estvovali u svim akcijama žetvene kampanje. Narod se uzajamno pomagao. Na napuštenim-vakantnim posjedima radilo se tako da su zrela pšenica i drugi plodovi dizani, takore i, neprijatelju ispred nosa. Primjera radi isti e se slu aj u Skakavcu. Naime, tamo je na napuštenim ustaškim posjedima bilo zasijano oko 15 rali pšenice. Došlo je 195 žetelica i požnjelo tu pšenicu. U selu Marlovcu, op ina Perjasica, bio je isti slu aj — došlo ih je 195 i pšenica je brzo dignuta.¹⁰⁴

U kampanji prikupljanja hrane, dobrovoljnim prilozima i kroz takmi enja za vojsku i druge potrebe, na Kordunu je, prema nepotpunim podacima, od augusta 1944. godine do februara 1945. sakupljeno ukupno 14.091 vagan žitarica, krumpira, graha i dr. Ako se, u prosjeku, svaki vagan ra una 45 kg, što je sasvim realno, to iznosi ukupno 631.845 kg ili 631,8 tona, odnosno 63,2 vagona.¹⁰⁵ U kotaru Karlovac, tako er u kampanji prikupljanja hrane za vojsku i druge potrebe, od oktobra 1944. do februara 1945. godine sakupljeno je ukupno 116 tona hrane i 93 komada rogate stoke. Od te koli ine 32,8 tona hrane i 73 komada stoke upu eno je kao pomo Gorskom potaru.¹⁰⁶

Na Kordunu je u prvim mjesecima 1945, pored do tada sprovo enih akcija dobrovoljnih priloga i takmi enja, bila uvedena tzv. mjese na obaveza dava nja hrane za vojsku.. Sve što je bilo u vezi s tim oblikom prikupljanja hrane rješavano je na sastancima s narodom. I ta je mjera vrlo uspješno ostvari vana. Predvi ene koli ine hrane prikupljale su se bez nekih teško a ne zato što je hrane u naroda bilo u izobilju, ve zato što se narod prema toj mjeri tako odnosio i oduzimao sebi da bi dao za vojsku. Bilo je primjera da odva jaju i daju za vojsku i oni koji su i sami dobivali hranu.¹⁰⁷

U ostvarivanju akcije prikupljanja hrane u posljednjoj godini rata, kao i u rješavanju i preovladavanju brojnih i nimalo lakih ekonomsko-socijalnih problema, došla je do izražaja visoka politi ka svijest naroda, njegova vrsta

¹⁰³ Zb. NOR-a, tom V. knj. 29, ok. 107.

¹⁰⁴ IHRPH, KP-213, dok. 3807.

¹⁰⁵ Isto, KP-214, dok. 4011, KP-215, dok. 4060 i 4091, KP-219, ok. 4723 i 4789.

¹⁰⁶ Isto, KP-216, ok. 4198, KP-217, dok. 4347, KP-219, dok. 4714, 4772.

¹⁰⁷ Isto, KP-219, dok. 4749.

opredijeljenost i privrženost NOP-u te spremnost da ini sve što je potrebno za uspješan i pobjedonosni završetak NOR-a. Upravo ispoljeni odnos prema ekonomsko-socijalnim problemima, odnosno organizirano i masovno u eš e u njihovom prevladavanju, strpljivost, razumijevanje, ljudska solidarnost i kroz sve to ostvarivani rezultati, bili su elementi koji su konkretno i objektivno održavali realno političko stanje i raspoloženje naroda.

Demokratizacija NOO-a i izbori

Na području okruga demokratizacija NOO-a sprovedena je djelomično samo na slobodnoj teritoriji Korduna i u Plašanskoj dolini. U kotaru Karlovac to se, zbog vojne situacije, nije moglo ostvariti. Demokratizacija je bila politička akcija. Cilj joj je bio da se narodu omogući i potpun uvid u rad NOO-a i da kaže što o tome radu misli, da se razbije shvaćanje, koje se na razne načine širilo, da su NOO-i vlast nad narodom, odnosno da se NOO-i afirmiraju kao narodna vlast i organizatori društvenog života u cjelini, da se kao takvi u svom radu stalno moraju oslanjati na narod i s njime se savjetovati i rješavati sve probleme te da je suština vrstine narodne vlasti upravo u njenoj što neposrednijoj povezanosti s narodom. Sprovedenjem demokratizacije željela su se riješiti i određena organizaciono-kadrovska pitanja NOO-a i, u okviru toga, da se iz njih odstrane neprijateljski i špekulantsko-saboterski elementi koji su se na razne načine prošvercali u redove odbornika. U vezi sa sprovedenjem demokratizacije partijske su organizacije nastojale da svojom aktivnošću u doprinesu aktiviranju organizacije JNOP-a, riješe je organizaciono oformljavanje na Kordunu bilo završeno par mjeseci ranije.

U toku novembra 1944. godine raun o svom radu pred narodom su polagali seoski i općinski a potom i kotarski NOO-i. Na kotarskim skupštinama je u estvovalo od 200—400 delegata. Od toga broja 30—40 u esnika su bili članovi plenuma kotarskih NOO-a, a ostalo su bili delegati sela i zaselaka iz kojih nije bilo predstavnika u plenumu. Na taj način je, dakle, preko delegata narod bio informiran o radu kotarskih NOO-a. Po etkom decembra na Kordunu je održana Prva okružna narodna skupština na kojoj je polagao raun o svom radu Okružni NOO. Skupštini je prisustvovalo preko 400 delegata i gostiju.¹⁰⁸

Zapo etapraksa da NOO-i na masovnim sastancima i pred izabranim delegatima sela i zaselaka polažu raun o svome radu i da se na tim sastancima raspravljaju životni i drugi problemi, pobudila je interesovanje i povoljno se odražavala na moralno-političko stanje i raspoloženje naroda, što se naročito pokazalo kad su NOO-i drugi put, januar/februar 1945. godine, izašli pred biračima da polože raun o svome radu. Tada se, naime, znatno više i življe raspravljalo o radu NOO-a i pojedinih odbornika, naravno, i o svim drugim pitanjima i problemima. Više su nego prvi put bili izražavani zahtjevi naroda da NOO-i rade pravilno i pravedno. Taj put nisu izostale ni energije - nije mjere protiv onih koji su slabo i neodgovorno radili te onih koji su se uspjeli uvući u NOO-e da ko e i sabotiraju njihov rad te da ih svojim djelovanjem i postupcima u o imu naroda, kao organe narodne vlasti, što više kompromitiraju. Takvi su pojedinci, pa i itavi NOO-i bez ustezanja smje-

njivani. U kotaru Vrginmost npr. kad su NOO-i prvi put polagali ra un o svome radu smijenjena su 4 odbornika. Me utim, kad je to ponovljeno drugi put, tih je slu ajeva bilo više. U nekim op inskim NOO-ima su smjenjivani pojedinci, a u op ini Vrginmost bio je smijenjen kompletan Op inski NOO.¹⁰⁹

U zapo etom procesu demokratizacije na Kordunu su, u toku marta i prvoj polovini aprila 1945. godine, pripremljeni i sprovedeni izbori za seoske i lanove skupština kotarskih NOO-a. Kao lokalni politiki događaji izbori su izazvali znatno interesovanje naroda. Pripreme za izbore bile su ispunjene intenzivnom aktivnošću u organizacija, seoskih, op inskih i kotarskih, JNOF-a, AF2-a i USAOH-a. Razumije se, na tom su zadatku do maksimuma bile angažirane i partijska i skojevska organizacija. Održani su brojni masovni sastanci i konferencije. Predizborni sastanci su bili masovno posjeivani. Nije bilo ni jednog na kojem nije bilo najmanje 80% birača. Na tim su sastancima predlagani kandidati za odbornike. Sve što je dolazilo do izražaja na predizbornim sastancima i van njih ukazivalo je da narod pridaje veliku važnost NOO-ima i da ih sve više cijeni. Isto tako, da je zainteresiran da u odbore u najbolji ljudi. To se potvrdilo i prilikom predlaganja kandidata za odbornike. Na masovnim predizbornim sastancima narod je kao kandidate isticao ljude za koje je i partijska organizacija smatrala da bi trebali biti izabrani. Samo oko 5—6 ljudi je došlo na listu s kojima se partijska organizacija nije slagala.¹¹⁰

Politički je bilo znajno da su se u mješovito naseljenim selima na listama nalazili zajedno Srbi i Hrvati. Ne malo interesovanje za izbore pokazalo je i stanovništvo hrvatskih sela. U veini slu ajeva gdje su se na listi nalazili Srbi i Hrvati manifestiralo se njihovo bratstvo i jedinstvo kroz glasanje jednih za druge. Me utim, bilo je i slu ajeva gdje nije bilo tako. S tim u vezi je KK KPH Vrginmost u izvještaju Okružnom komitetu, izme u ostalog pisao: »U mješovitim selima izbori su prošli dobro. Srbi su glasali za Hrvate, a Hrvati za Srbe, osim u mjestu Topuskom gdje Hrvati uopće nisu glasali za Srbe, a Srbi jesu za Hrvate. Povodom toga kod srpskih familija osjetilo se nezadovoljstvo.¹¹¹

O izborima, izbornim rezultatima i drugom, okružni komitet KPH Karlovac je u izvještaju CK KPH napisao: »Sprovedeni su izbori za NOO-e što je bio jedan od najznačajnijih događaja. U kotaru Slunj glasalo je 85%, a u Vojnici u Vrginmostu 80% bez vojske... U sva tri kotara Hrvati su glasali 90%. Taj je odaziv, mi zaključujemo, rezultat situacije u svijetu i volje da koriste tekovine NOB-e, kao i težnja da sami uzmu vlast u svoje ruke da im se ne bi nametala. Mnogi su nastojali da pod svaku cijenu budu izabrani da bi izbjegli vojsku. Ti su bili glavni pokretači i naroda na izbore... Na izborima se na mnogo mjesta manifestiralo bratstvo i jedinstvo, jer su Srbi i Hrvati glasali jedni za druge, ali bilo je i pojava šovinizma...« I dalje: »Izbori su znatno podigli ugled NOO-a kao organa vlasti. JNF-a se afirmirala u pripremi i sprovođenju izbora.«¹¹²

109 IHPRH, KP-216, dok. 4271, KP-219, dok. 4654 i dr Duro Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945, HAK, str. 267.

110 Isto, KP-219, dok. 4805.

111 Isto, KP-219, dok. 4839.

112 Isto, KP-219, dok. 4851.

U vrijeme kad su pripremani i održavani izbori, me u srpskim se narodom na području okruga raspravljalo i o pomenutoj inicijativi za stvaranje široke političke organizacije. Ta je inicijativa, i sve što je u vezi s njom saopćavano, izazivala veliki interes kod srpskog naroda i naišla na dobar politički prijem. Povoljno se odražavala na političko stanje i raspoloženje Srba. Sastanci koji su povodom toga održavani po selima bili su dobro posjećeni. Na kotarskim konferencijama za izbor delegata za me uokružnu konferenciju, koja se 29. aprila 1945. godine održavala u Plaškom, učestvovalo je od 200 do 300 ljudi. Tako masovan odziv na konferencije bio je rezultat prilično interesovanja. Na kotarskim su konferencijama, uglavnom, stariji učesnici izražavali nevjericu i bojazan za ravnopravnost i slobodu Srba.¹¹³

Za me uokružnu konferenciju Srba u Plaškom s područja okruga izabrano je ukupno 240 delegata i to: kotar Plaški 50, Slunj 30 i Vojni i Vrginmost svaki po 80 delegata. Na konferenciji u Plaškom za kongres Srba u Hrvatskoj okrug je dao 120 delegata, tj. svaki kotar 50% od broja delegata koji su učestvovali na me uokružnoj konferenciji u Plaškom.

Na četvrtoj partijskoj okružnoj konferenciji, u referatu o političkoj situaciji, je između ostalog rečeno: »Bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda u okrugu Karlovac uvijek je bilo centralno pitanje. To pitanje rješavamo tri i pol godine, ali još nije riješeno u potpunosti...« I dalje: »Imali smo dobrih uspjeha na tom planu, ali još uvijek glavni teren rata nosi srpski narod Korduna. No, za velike žrtve i teret tom narodu nije uvijek odavano dužno poštovanje, a time je umanjivan i značaj što su ga u NOB-i na području Okruga imali Srbi... Kod stvaranja jedinstva i bratstva srpskog i hrvatskog naroda u okrugu išlo se zapostavljanjem Srba u njihovim nacionalnim i kulturnim tradicijama.¹¹⁴

Ispoljeno interesovanje i povoljno političko reagovanje na sve što je preduzimano u vezi sa stvaranjem pomenute organizacije Srba u Hrvatskoj unutar JNOFH-a, nesumnjivo je dobrim dijelom bilo motivirano i nacionalnim osjećanjima. U prilog toga govori i dio izvještaja sekretara CK KPH Vladimira Bakarića Centralnom komitetu KPJ, u kom je pored ostalog napisano: »Pošto smo diskutirati i po terenu o problemu Srba... pokazalo se da ljudi osjećaju kako nešto treba učiniti, ali do sada nije data odozdo inicijativa za nove organizacione forme. Naše su dosadašnje diskusije dovele do zamisli da osnujemo Srpski Glavni odbor JNOF u okviru NOF. Odbor bi se birao na konferenciji Srba izabраниh predstavnika. Nižih organizacija posebnih ne bi bilo.«¹¹⁵

U aprilu 1945. godine, u toku strategijske ofenzive za konačno oslobodjenje zemlje, otpočela su dejstva jedinica NOVJ za konačno oslobodjenje cjelokupnog područja okruga Karlovac. Okružna politička rukovodstva, na čelu sa Okružnim komitetom KPH Karlovac, pristupila su i neposrednim političkim pripremama za ulazak i uspostavljanje narodne vlasti u gradu Karlovcu. U okviru tih priprema izvršena je dopuna Gradskog NOO-a, koji su sačinjavali: predsjednik Janko Poljak, tajnik Stevo Tomić, zadužen za industriju Grga Milašinović, socijalno i zdravstvo Stevo Jelić, trgovinu i opskrbu Josip Gojak,

113 Isto, KP-219, dok. 4830, 4839 i 4851.

114 Isto, KP-219, dok. 4882a.

115 Fond CK KPH, Arhiv Predsjedništva SKJ, dok. br. 7, 1945.

prosvjeta profesor Kurelac, upravna pitanja Jandra Sabljari i za tehni ke radove inž. Branko Petrovi .

U Mjesni komitet KPH Karlovac su odre eni: Joža Beni , politi ki sekretar, Barka Tomac, organizacioni sekretar i lanovi: Stevo Tomi , Stanko Rudman, Mika Pavla i i Joža Tome.

U Mjesni komitet SKOJ-a odre eni su: Joža Tome, sekretar, Mira Opa i , organizacioni sekretar i lanovi Marijan Matai i Ljubica Vešovi .

U Gradski odbor JNOF-a su odre eni: za predsjednika profesor Rukavina, tajnik Zlatko Pintar, potpredsjednik Marko Val i , industrijalac, blagajnika Nikola Jerini , gostioni ar i lanovi Mika Pavla i , Marina Udier, Barka Tomac, Jandre Dobrivi , Tomo Tronti, trgovac, dr Zalokar, zubar, Stjepan Grši , kroja i Mirko Veslaj, župnik i dr.

Osim odre ivanja gradskog politi kog rukovodstva pristupilo se i izradi proglasa za gra ane. Proglas su po ulasku u grad trebali da objave Okružni NOO i Okružni odbor JNOF-a. Propagandni odjel Okružnog NOO-a trebalo je da izda letke u kojima se pobliže objasnio sadržaj proglasa. Posebna je pažnja, u tim pripremama, bila poklonjena pitanju koordinacije s operativnim jedinicama radi obezbje enja i usaglašenog organiziranog nastupanja i djelovanja. Za te je zadatke bilo zaduženo okružno rukovodstvo OZN-e. Njemu su data zaduženja i ovlaštenja da koordinira rad s operativnim jedinicama, postavlja stražu na prilazima gradu i zabranjuje ulaz u grad civilima i drugovima iz raznih ustanova, osim onima koji su dobili propusnice potvr ene od okružne OZN-e radi uvanja objekata.¹¹®

Politi ke i druge pripreme u znatnoj su mjeri doprinijele injenici da je u oslobo enom Karlovcu narodna vlast brzo uspostavljena i organizirano otpo ela da djeluje. Isto važi i za politi ka rukovodstva i njihovo djelovanje.

Oslobo enjem Karlovca na podru ju okruga prakti no je i završena oružana NOB-a, ali ne i politi ka kao i drugi oblici borbe za o uvanje izvojevanih tekovina revolucije od nasrtaja udruženih vanjskih i unutrašnjih neprijatelja.

Mika Pavla i

Djelovanje antifašističkih organizacija u kotaru Karlovac svibanj 1944-svibanj 1945.¹

U zadnjoj — četvrtoj godini NOR-a, kako na svim dijelovima Jugoslavije, odnosno na području Hrvatske, tako i na cijelom teritoriju ratnog kotara Karlovca, sve antifašističke snage ulagale su maksimalne napore za što brže uništenje fašističkog okupatora i njegovih slugu — doma ih izdajnika, posebno ustaša i etnika. Teritorij ovog kotara imao je istaknuto i posebno značajne, s obzirom na svoju privrednu i ekonomsku snagu, i vrlo značajni ljudski potencijal. Tim potencijalom bilo je moguće permanentno brojno jačati borbene partizanske jedinice, a time i udarce po neprijateljskim vojnim formacijama. Područje ratnog kotara Karlovac bilo je i u političkom pogledu od izuzetne važnosti, posebno za daljnje jačanje bratstva i jedinstva hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda. Njegovih oko 60.000 žitelja činilo je uglavnom hrvatsko stanovništvo.

U tom vremenu imala se u vidu i značajna činjenica sadržana u vrlo važnom geografskom položaju ovog teritorija s obzirom da je neposredno povezivao partizanska oslobođena područja Bosanske krajine, Korduna, Gorskog kotara i Slovenije. Ta povezanost imala je izuzetno značajne za uspješno vođenje vojnih akcija usmjerenih na uništavanje neprijatelja na ovom dijelu nove — uskoro slobodne i nezavisne socijalističke Jugoslavije.

Djelovanje i rad Komunističke partije

Svoju cjelokupnu aktivnost zadnje godine NOB-a, Komunistička partija Hrvatske na ratnom kotaru Karlovac zasnivala je na ODLUKAMA i STAVOVIMA CK KPJ i CK KPH. Ti stavovi bili su sadržani i u odlukama Treće partijske konferencije za okrug Karlovac, održane u Vojnici od 20. do 23. studenog 1943. godine. U zaključcima ove konferencije, pored ostalog, istaknut je zadatak šire akcije okupljanja naroda u borbene redove NOV i POJ, a posebno:

»Proširiti i učvrstiti JNOF u našem Okrugu u borbi protiv okupatora i svih njegovih pomagača, u borbi za slobodnu Hrvatsku u slobodnoj, demokratskoj federativnoj Jugoslaviji.

Plamen narodnog ustanka proširiti u sve, naročito u hrvatske krajeve našeg Okruga i tako skovati oružano jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda.

Proširenje narodnooslobodilačkog pokreta moguće je samo u bespoštednoj borbi protiv uticaja londonske izbjeglice i protunarodne gospode koja, uz pomoć okupatora i uz pomoć svih reakcionarnih elemenata, nastoje da otmu našim narodima plodove naše NOB-e.

¹ Kao izvori za ovaj članak korišteni su originalni dokumenti, zapisnici sjednica, savjetovanja i izvještaji antifašističkih organizacija karlovačkog kotara u vremenu od svibnja 1944. do svibnja 1945. godine, pohranjeni u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske u Zagrebu, i sjele anja neposrednih učesnika NOR-a na tom području: Barke Benl (Tomac), Vlade Sokača, Janka Mihelića, Dragice Vulevića (Ambriljević), Perice Vinskog i Zorice Klobučar.

Nasuprot lažne propagande okupatora, etnika, ustaša i pristaša reakcionarne klike oko Matića, da je budućnost određivati drugi, da je nametnuta vlast izvana i da je naša borba uzaludna, naša je dužnost da narodu našeg Okruga istom istinu, tj. da je o sudbini naših naroda odlučivati sam narod s oružjem u ruci. Naša sudbina i budućnost ovisit će od toga koliko smo snažni i jedinstveni. Zato treba prihvatiti oružje, zato treba da se svi dignemo u borbu, da svi stupe u redove naše NOV...

Hrvatski krajevi našeg Okruga treba da budu centar naše pažnje i rada. Još uvijek srpski dio našega naroda u Okrugu, naročito onaj na Kordunu, nosi glavni teret NOR-a i daje u njemu najviše žrtve.

Partija i sve masovne organizacije u velikoj većini sastavljene su od Srba. Ako hoćemo da zaista iskujemo vrsto borbeno jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda i da obuhvatimo sav narod našeg Okruga u NOV, tada treba da poradimo svim silama na tome da i hrvatski krajevi ponesu teret narodnooslobodilačkog rata...«

Ovi zadaci su bili istovremeno putokaz i osnova, odnosno obaveza ne samo cjelokupne partijske organizacije s Kotarskim komitetom KPH za Karlovac na čelu već i svih ostalih antifašističkih organizacija, organa nove narodne vlasti, vojnih jedinica (Karlovačka brigada i Karlovački odred) i vojno-pozadinskih organa — komandi mjesta (Bosiljevo, Ribnik, Netretić) i Komande karlovačkog područja na području karlovačkog kotara u zadnjoj godini NOR-a.

Brojni uspjesi Partije u prethodnom periodu na ovom području najbolja su i nepobitna potvrda privrženosti velike većine naroda ovih hrvatskih krajeva drugu TITU, politici KPJ i ciljevima NOB-e. Tim uspjesima i daljnjem poboljšanju političke situacije u korist NOB-e, uporedo s intenzivnim radom Partije među hrvatskim stanovništvom, doprinosile su i sve veće pobjede savezničke armije nad fašističkim snagama kako na zapadnim frontovima, tako i pobjede Crvene armije na istom frontu. Kod toga se, međutim, mora prvenstveno imati u vidu i sve veće pobjede naših partizanskih jedinica, odnosno naše NOV i POJ u svim dijelovima Jugoslavije te novi značajni uspjesi naše NOB-e na vanjskom i unutarnjem političkom planu izgradnje nove, slobodne, ravnopravne, nezavisne socijalističke Jugoslavije.

Prethodno postignuti uspjesi na razvijanju NOB-e u području ratnog kotara Karlovac otvarali su nove mogućnosti za ostvarenje još većih rezultata u korist NOB-e i bržu pobjedu naše oružane revolucije. I u zadnjoj godini rata na ovom području još uvijek su bile znatne rezerve u ljudstvu i materijalnim dobrima koje su trebale biti maksimalno angažirane za sve veće potrebe partizanskih operativnih jedinica kao i materijalne pomoći opustošenim krajevima Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Iz razumljivih razloga u tom je periodu prioritetan posao bio pored svih ostalih zadataka stalna mobilizacija novih boraca za popunu Karlovačke brigade i jačanje ostalih partizanskih jedinica. Tako KK KPH Karlovac u izvještaju Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac od 14. kolovoza 1944. pored ostalog, ističe da je od 1. srpnja do 13. kolovoza 1944. godine s područja kotara Karlovac mobilizirano ukupno 516 obveznika, od kojih je prije liječenja pogleda pobjeglo 18, a s pripremnog kursa još 56, dok su 442 upućeni u partizanske jedinice. Baš u tom vremenu, tj. 26. srpnja 1944. godine, ustaše su upale u selo Kolenovac i od ukupno postojećih ih spalile 70% gospodarskih zgrada.

U drugom izvještaju od 19. rujna 1944. godine KK KPH za kotar Karlovac piše: Od 1. do 15. rujna 1944. godine, na poziv Maršala Tita, u partizane je na kotaru Karlovac došlo 65 domobrana i 15 domobranskih oficira. U spomenutom vremenu s karlova kog podruja mobilizirano je daljnjih još 345 obveznika. Od toga broja za partizanske operativne jedinice sposobnih 220, a za pozadinske službe 99, dok ih je 26 bilo nesposobnih, a 18 ih je dezertiralo s pripremnog kursa.«

Tako su naponi svih antifašističkih organizacija, NOO-a i vojno-pozadinskih organa bili prvenstveno usmjereni sve do kraja narodnooslobodilačkog rata na permanentno jačanje vojnih jedinica kao bitnog i odlučujućeg faktora za puni doprinos pobjedi revolucije. U akciji za stalno povećanje i jačanje vojnih jedinica bila su tada obuhvaćena sva sela oslobođenog, poluoslobođenog, pa i neoslobođenog karlovačkog područja — uključujući i ovdje i sam grad Karlovac i Dugu Resu, odakle su, skoro svakodnevno, dolazili novi borci i svrstavali se u redove partizana.

Drugo područje je aktivnosti svih antifašističkih organizacija i NOO-a, po značenju podjednako važno, bilo je osigurati nužne količine hrane za potrebe operativnih partizanskih jedinica i naroda, napose ratom stradalih i opustošenih krajeva Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Posebno široka kampanja prikupljanja hrane na karlovačkom kotaru, namijenjena narodu spomenutih krajeva, već je i uspješno provedena u listopadu 1944. godine. U njoj su kroz organizirano takmičenje veoma aktivno učestvovali sve antifašističke organizacije i NOO-i. Njen puni uspjeh isti je KK KPH Karlovac u izvještaju od 6. studenog 1944, Okružnom partijskom komitetu za okrug Karlovac u kojem se kaže: »U provedenoj kampanji skupljanja hrane samo u prošlom mjesecu odaziv naroda bio je posve zadovoljavajući, što potvrđuju i ove konkretne činjenice: sakupljeno je 32.072 kg krumpira, 7.836 kg žita, 3.547 kg graha, 9.415 kg kukuruza u klipu, 85 kg luka, a za XIII diviziju otpremljeno je još i 20 komada blaga.« Rezultati ove kampanje bili su još jedna konkretna potvrda privrženosti velike većine hrvatskog naroda karlovačkog područja ciljevima NOB-e, politici naše Partije te bratstva i jedinstva naših naroda.

Na političkom planu i u zadnjoj godini NOR-a bilo je neophodno širokim narodnim masama kontinuirano, ustrajno i svakodnevno objašnjavati ciljeve NOB-e i na kojim se temeljima treba zasnivati izgradnja nove, slobodne, nezavisne socijalističke Jugoslavije. Stoga nije slučajno da je Kotarski komitet u osnovi svoga programa političkih akcija imao zadatak da stalno i sistematski objašnjava dalekosežnost historijskog značenja odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i tada već, tj. 9. svibnja 1944, u Topuskom održanog Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.

Kako se ovdje radilo, uglavnom, o stanovništvu hrvatskih sela u blizini neprijateljskih uporišta (Ozalj, Karlovac, Duga Resa i Ogulin), njemački su okupatori, zajednički s domaćim izdajnicima, ulagali sve svoje snage da putem lažnih neprijateljskih parola i estimi upadima oružanih grupa na naš partizanski teritorij, unesu što više nepovjerenja kod dijela naroda u NOP. U tome su mu svesrdno pomagali i reaktivari iz HSS-a, okupljeni oko Mačekove vjernog sluga njemačkih fašističkih okupatora.

S obzirom da se rat ubrzano približavao svome svršetku, a već su i široke narodne mase znale da je pobjeda na strani partizana i saveznika, neprijatelj je u takvoj situaciji prilagodio i svoju propagandu. Narodu hrvatskih sela

i krajeva proturao je ovakve parole: »Rat ide kraju, ali ga partizani ne e dobiti. U ove e krajeve u tom slu aju do i Englezi koji e sobom dovesti natrag kralja Petra, pa s njim i etnike, a svi e partizani biti razoružani. Po završetku rata bit e onako kako su se velike sile me usobno sporazumjele, a prema njihovom sporazumu ponovo se treba k nama vratiti kralj Petar i stara Jugoslavija«. I dalje: »Ako bi Rusi i uspjeli do i u Jugoslaviju, oduzet e svu privatnu imovinu i pretvoriti je u državnu. Ljudi e morati živjeti u komunisti kim komunama bez prava ak i na vlastitu ženu, a djecu im se rode oduzimati e od roditelja i odvoditi ih u komunisti ke dje je domove. Vjeru e ukinuti, a crkve pretvoriti u skladišta, komunisti ke domove kulture i to me sli no«. I na kraju poziv: »Bra o Hrvati, u ovim je danima najvažnije sa uvati glavu. Najprije e je izgubiti onaj tko bi se pridružio komunistima i otišao u partizane.«

Cjelokupna je neprijateljska propaganda bila prvenstveno usmjerena u pravcu stvaranja nepovjerenja hrvatskog naroda u ciljeve NOB-e, na slabljenje povezanosti naroda i partizanskih jedinica te onemogu avanja njihovog brojnog pove anja i ja anja. Me utim, usprkos svim naporima udruženih domaćih neprijatelja pod okriljem fašisti kog okupatora i svim njihovim zlo inanim oružanim akcijama — snaga NOP sve se više razvijala i uspješno ja ala na cijelom teritoriju karlova kog ratnog podru ja.

Da bi se osiguralo što uspješnije, brže i efikasnije izvršavanje sve ve ih i složenijih zadataka, u Partiji je pokrenuta inicijativa za uvo enje planskog rada i planskog na ina rješavanja postoje ih problema na podru ju cijelog kotara. Kao konkretan primjer toga navodim jedan jednomjese ni plan rada i akcija Kotarskog komiteta KPH za totar Karlovac za vremenski period od 1. do 31. kolovoza 1944. godine:

Politi ki rad:

— Osnovati odbor JNOF-e	39,
— Mobilizirati	200 ljudi,
— Održati masovnih sastanaka	89,
— Poraditi na vra anju iz neprijateljske vojske	39 vojnika,
— Prodati obveznica Narodnog zajma za	200.000 kuna,
— Na neprijateljskom teritoriju stvoriti	5 novih uporišta.

Organizacioni rad:

— Primiti u KP.	9 novih članova
— Osposobiti za kondidate KP.	16 ljudi,
— Organizirati novih simpatizera u aktivu	70 ljudi,
— Prikupiti dobrovoljnog priloga za KP.	44.250 kuna,
— Prikupiti dobrovolj. priloga za »Naprijed«	19.350 kuna,
— Svaka partijska elija održati e 4 radna i 4 prosvj. sastanka.	

Agitprop:

— Ispisati	740 parola,
— Dostaviti propag. odjelu	100 dopisa,
— Postaviti zidnih novina	28,
— Pro itati i prodiskutirati odluke III zasjedanja ZAVNOH-a s	860,

- Pročitati i prodiskutirati «Naprijed» sa 770 ljudi,
- Pročitati i prodiskutirati »Vjesnik« s 550 ljudi.

NOO-i:

- Formirati 18 odbora,
- Održati s NOO-ima 47 sastanaka,
- Održati s NOO-ima po opcinama 6 konferencija,
- Osposobiti i popraviti za rad 1 školu,
- Sakupiti dobrovoljnog priloga: 1.900 kg povrća i voća,
- Sakupiti na dobrovoljnoj bazi: 1.000 kg žita,
- Sakupiti za borbe 10 pari veša,
- Općinska komisija Jaškovo—Ozalj 2 puta mjesečno provesti sakupljanje dobrovoljnog priloga za bolnice.

AFŽ:

- Formirati 14 novih odbora,
- Održati sa ženama 24 sastanka.

Omladina:

- Formirati 10 Odbora USAOH-a,
- Održati sa SKOJ-em 27 radnih sastanaka,
- Održati sa SKOJ-em 30 prosvj. sastanaka,
- Primiti u SKOJ 5 omladinki,
- Održati s omladinom 31 masovni sastanak.

Vojno-pozadinske vlasti:

- Održati u Komandi mjesta 6 polit, sastanaka,
12 polit, sastanaka,
- Održati s komand. kadrom Kom. mjesta 2 radne konferencije
- Održati sa SKOJ-em 2 radna sastanka,
- Naučiti i pisati 1 druga,
- Otkriti petokolonaša 2,
- Likvidirati 3 nep. vojnika,
- Organizirati jednu kočaru,
- U bolnici provesti električnu rasvjetu,
- Za bolnicu izraditi jedan paviljon s nastambom za stražu,
- Održati jednu konferenciju s komandama mjesta u zajednici s referentima,
- Održati 2 vojnička sastanka.

Bolnica:

- Postaviti jedne zidne novine,
- Organizirati jednu SKOJ-evsku jedinicu,
- S ranjenim i bolesnim drugovima održati najmanje 3 politička nedjeljna,
- Jednom nedjeljno održati radnu konferenciju s osobljem.

Na prosvjetnim sastancima proučavati se slijedeći materijali:

- Što zna i biti član KP?
- Moskovska i Teheranska konferencija,

- III zasjedanje ZAVNOH-a,
- Organizaciono pitanje KPJ,
- Karakter naše nove narodne vlasti,
- Sovjetska država — država novog tipa,
- Ekonomski razvitak društva od Segala,
- O kadrovima od Dimitrova,
- I glava Historije SKPB-a.

Osim pomoći koju će ukazivati članovi KK nižim partijskim organizacijama u provođenju ovog plana, predviđeno je da se održi:

- Partijska savjetovanja po općinama,
- Sastanak proširenog Kotarskog odbora AFŽ-a.

O realizaciji plana svakih 15 dana bit će obaviješten OK KPH Karlovac.«

Tako postavljen novi planski pristup u rješavanju sve većih i složenijih zadataka značilo je u životu i radu Partije, a uporedo i za sve ostale antifašističke organizacije, kao i NOO-e, posve novi kvalitet u njihovoj cjelokupnoj ulozi, funkciji i djelatnosti. Kako se iz ovog plana rada može vidjeti, pred cjelokupnom partijskom organizacijom i svim ostalim društveno-političkim faktorima u okviru NOP stajali su u tom periodu toliko obimni zadaci koji su tražili i novu odgovarajuću unutarnju organiziranost. Zbog toga je izvršena i reorganizacija, kojom su općine Bosiljevo, Dubrave i Severin pripojene Gorskom kotaru, zajedno sa svim antifašističkim organizacijama i NOO-ima. Novo područje kotara Karlovac, od tada pa sve do kraja rata, obuhvaćalo je teritorij općina: Netreti, Ribnik, Duga Resa i Ozalj—Jaškovo. U lipnju 1944. godine provedena je i reorganizacija u sistemu narodne vlasti s tim što je Kotarski NOO Bosiljevo pripojen Okružnom NOO Gorski kotar, a Kotarski NOO Karlovac ponovo ušao u sastav Okružnog NOO-a Karlovac. Općina Barilovi i ovom reorganizacijom, s obzirom na specifičnosti njenog teritorijalnog položaja, ostala je vezana za odgovarajuće organizacije na području Korduna.

Spomenutom reorganizacijom Gorskom kotaru pripali su članovi Kotarskog komiteta KPH Karlovac: Josip Dokman, Anka Žuni i Jovo Janjanin, te članovi općinskih komiteta: Marko Srzi, Tomica Šećen, Marko Francisković, Janko Žuni, Mato Kasun, Stjepan Bosanac, Ivo Protulipac, Ivo Vuković, Joža Ropar, Mara Žuni, Dani Biondi, Ivo Francisković, Lazo Višnji, Simo Rebi, Simo Kušić, Bruno Jaković i Jovo Ivković.

Prilikom ove reorganizacije u Kotarski komitet Partije za područje sada novog kotara Karlovac izabrani su: Joža Beni, za političkog sekretara, Barka Tomac za organizacionog sekretara uz zaduženje i za agitprop i AF2, Vlado Soka, zadužen za rad s omladinom, Zlata Štroser (jedno vrijeme i organizacioni sekretar), Jure Jacmenović, Pero Moškun i Pero Matić.

Na kotarskoj partijskoj konferenciji 28. prosinca 1944. godine, zbog odlaska jednog broja drugova na nove dužnosti, izabran je novi Kotarski komitet u sastavu: Barka Tomac, politički sekretar, Nikola Lorković, organizacioni sekretar i članovi: Franjo Draganjac, predsjednik Kotarskog NOO-a, Marko Belavi iz Kotarskog NOO, Mira Opačić iz omladinske organizacije, Stanko Rudman, politički komesar Karlovačkog područja i Slavko Sladić iz povjereništva OZNE. U tom periodu, prema raspoloživim podacima, sekretar Općinskog komiteta Ribnik bila je Ankica Pereti, a jedno vrijeme i Dragica

Ambrijevi (Balja), u Op inskom komitetu Netreti Nikola Lorkovi i u Op inskom komitetu Jaškovo-Ozalj jedno vrijeme Ankica Pereti, zatim Janko Miheli i potom Reza Podvorac.

Prema izvještaju KK KPH Karlovac Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac krajem srpnja 1944. godine na tom terenu bilo je: 139 članova KP, od toga svega 15 žena, zatim 43 radnika, 69 seljaka, 4 bivša oficira i podoficira, 14 obrtnika i namještenika i 9 intelektualaca i aka. Prema nacionalnoj pripadnosti bilo je 118 Hrvata, 17 Srba i 4 Slovenca. Ukupno su bili i 33 kandidata za članove Partije. Prema drugom statističkom izvještaju tako er ovog Kotarskog komiteta od 3. sije nja 1945. godine može se vidjeti da je u 1944. godini primljeno 45 drugova i drugarica, dok je isklju eno iz lanstva 6, a poginulo od strane neprijatelja 8 članova Partije. Na podru ju kotara Karlovac bilo je ukupno 147 članova KPH, od toga: 49 radnika, 74 seljaka, 6 obrtnika, 10 namještenika, 8 intelektualaca i 1 oficir i podoficir. Nacionalni sastav izgledao je ovako: 132 Hrvata, 11 Srba i 4 ostalih nacija. Kandidata za članove Partije bilo je 66.

Kada se ima u vidu rasprostranjenost skojevskih organizacija, tj. 16 skojevskih grupa i u njima u lanjeno u tom periodu 125 članova SKOJ-a, zatim znatan broj članova odbora AFŽ-a i odbornika NOO-a, može se zaklju iti da su postojali povoljni uvjeti za brže brojno pove anje cjelokupne partijske organizacije. Imaju i takvo stanje, visoki stupanj ideološko-politi ke svijesti i bezgrani nu odanost Partiji, vrsto jedinstvo njenih redova i nivo svjesne partijske discipline, Kotarski komitet KPH za Karlovac s cjelokupnim lanstvom uspješno je izvršavao svakodnevno brojne i složene zadatke NOB-e.

Što se rat više bližio kraju, uvjeti za politi ki rad i djelovanje svih raspoloživih snaga NOP na terenu kotara Karlovac bili su sve teži, unato trijumfalnim uspjesima antifašisti kih savezni kih snaga na svim frontovima Zapada i Istoka te veli anstvenim pobjedama naše NOB i POJ. Naime, u drugoj polovici 1944. god. pa sve do pred kraj rata u prolje e 1945. godine, sve su e operative partizanske jedinice bile maksimalno angažirane na glavnim borbenim pravcima udara po neprijateljskim fašisti kim vojnim formacijama. Time je cijelo ovo podru je ostalo pokriveno sa suviše slabim pozadinskim partizanskim snagama Karlova kog vojnog podru ja. Iz tih su razloga fašisti ke neprijateljske vojne formacije sve eš e inile upade na naš oslobo eni partizanski teritorij radi plja ke naroda, napose doma instava u esnika i simpatizera NOB-e. U svojim zlo ina kim prepadima one su ubijale naše aktiviste, članove KP i SKOJ-a i odbornike NOO-a. Cilj ovih zlo ina bio je usmjeren na zastrašivanje naroda ovog podru ja i spre avanje sve bržeg širenja i ja anja NOB-e. O tome se u izvještaju KK KPH Karlovac Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac od 6. studenog 1944. godine, pored ostalog, kaže: »Ustaše iz svojih garnizona ubacuju potajno na naše podru je grupice (trupe) svojih razbojnika koji iz zasjede ubijaju naše drugove. Ovih su dana, tako er iz zasjede, kod sela Ribnik ubili komesara karlova kog podru ja, lana Kotarskog i Okružnog komiteta partije Karlovac druga Mati i Peru i drugaricu Pereti Ankicu. Narod osu uje ovaj ustaški zlo in i kritikuje naše organe da još uvijek suviše blago i s previše taktiziranja postupaju prema neprijateljskim elementima koji prikriveno kod svojih ku a rade za fašisti ke okupatore i doma e izdajice — ustaše.« Mjesec dana kasnije KK oba- vještava OK da je, izme u ostalog, ustaška banda u zadnjem mjesecu »što

ubila, što sobom odvukla 5 odbornika NOO-a i 10 drugih civila — simpatizera NOB-e. Naročito veliku svirepost primjenjuju prema članovima KPJ te članovima SKOJ-a i odbornicima NOR-a.«

U izvještaju od 27. ožujka 1945. KK je OK KPH Karlovac pisao: »Ponovo je trenutno uslijedilo pogoršanje političke situacije na našem kotaru. Razlog tome je naša neprijateljska ofenziva, koja je prokrstarila skoro cijeli naš kotar, osim jednog manjeg dijela općine Netretići. U ovoj ofenzivi učestvovala je ustaška legija i jedan broj belogardijevaca. Uporedo s opljačkavanjem naroda oni su silovali žene, pa čak i jednu djevojčicu od 12 godina. Na području općine Ribnik u 5 sela su zapalili 31 gospodarstvo, opljačkali i odvezli preko 200 kola hrane. Tom su prilikom prešli i rijeku Kupu, gdje su na slovenskoj strani zapalili također nekoliko sela i objekata stare kule u Adlešićima u kojima su bile smještene i radile naše partizanske radionice i ustanove. Ustaška je banda u toj ofanzivi čak pucala i po seljacima koji su tada radili na svojim njivama. Tako je 24. veljače 1945. godine u jutarnjim satima jedna grupa ustaških zločinaca iznenada upala u naše partizansko selo Kalenovac kraj Netretića, gdje je uhvatila odbornika i člana Partije Mihelića Miju te ga, nakon prethodnog mu otkrivanja i prebijanja, na otkrivanje svih prisutnih mještana, potom i ubila. Ustaški su zločinci uhvatili i nakon svirepog mu otkrivanja ubili odbornika NOO i člana Partije s područja Lipnika druga Starešinić Miku, koji je tada bio član Općinskog komiteta Ribnik.«

Usprkos pojačanom teroru neprijatelja nad narodom kotara Karlovac, snage NOP svakog su dana bile sve jače a vjera naroda u skoro pobjedu partizana sve veća. Na temelju sve krupnijih pobjeda snaga antihitlerovske koalicije nad fašističkim armijama na zapadnom i posebno na istočnom frontu, a sada već i nakon oslobođenja Beograda, položaj nove Jugoslavije znatno se uvrstio i u međunarodnom pogledu. Naši su odnosi sa saveznicima u to vrijeme bili sve bolji, a i njihova materijalna pomoć našoj NOB-i sve veća. U svemu tome značaj je bio u tom periodu sporazum Tito-Šubašić radi obrazovanja jedinstvene privremene vlade i razvijanja što boljih odnosa sa saveznicima. Međutim, na prve vijesti što su došle do naroda u selima kotara

Karlovac reagiranja su kod znatnog broja stanovništva na taj sporazum bila čak i negativna, popraćena brojnim nepoznanicama pa i sumnjama. Tek nakon svestranog objašnjavanja njegove suštine i značaja te politike prema našim saveznicima koju naša Partija i drugi Tito vode radi bržeg priznanja naše NOB u svjetskim razmjerima, narod je i na području kotara Karlovac taj sporazum prihvatio.

Sve te naše pobjede predstavljale su vrstu garanciju da kod nas ne e biti povratka na staro, da je sa starim protunarodnim režimom i kraljevinom zauvijek završeno. Međutim, sva je ta zbivanja trebala pravovremeno i pravilno objasniti širokim masama. Partija, SKOJ i druge društveno-političke snage na području kotara Karlovac svakodnevno i uspješno su izvršavale taj zadatak unatoč brojnim preprekama i teškoćama.

Jedinstveni narodnooslobodilački front

Sprovode i u život dosljedno stavove i zadatke Treće partijske konferencije za okrug Karlovac, Kotarski komitet Partije i cjelokupna partijska organizacija u četvrtoj godini NOR ulagali su maksimalne napore za stvaranja

sveobuhvatne masovne političke organizacije — jedinstvene narodnooslobodilačke fronte. Ovom izuzetno važnom političkom zadatku bila je posvećena i konferencija najviših predstavnika svih političkih organizacija Hrvatske, 18. svibnja 1944. godine, s predstavnicima organizacija i grupa koje su činjavu JNOF. Na njoj je odlučeno da se JNOF i dalje izgrađuje u vršni oblik sveobuhvatne političke organizacije naroda. Shodno tome izabran je Izvršni odbor JNOF-e Hrvatske kao jedinstveno njeno rukovodstvo, koji je nakon mjesec dana, 19. lipnja 1944. godine, održao sjednicu u Kestenovcu. Na toj je sjednici donesena odluka o osnivanju odbora JNOF od seoskih do oblasnih s tim da budu sposobni za rad i da mogu uspješno djelovati kao politička rukovodstva na svome području, što je bilo osobito važno za kotarske i općinske odbore koji su najbliži narodu.

Odbori JNOF-e morali su pripremati sastanke, konferencije, skupštine i brinuti se da na njima u estvuju što širi slojevi naroda. U te odbore — od seoskih pa na više — trebalo je birati ugledne i istaknute borce i aktiviste NOB-e, koji su uživali puno povjerenje naroda. U njima su trebali biti zastupljeni predstavnici svih političkih grupacija ujedinjenih u JNOF, kao i vanstranački rodoljubi. Odbori su djelovali prema uputama i odlukama Izvršnog odbora JNOF. Oni su organizirali, pokretali i na terenu vodili političke akcije i kampanje radi stalnog proširenja i jačanja NOB-e.

JNOF je predstavljao široku svenarodnu organizaciju na koju se oslanjala narodna vlast (NOO) u svim svojim akcijama i djelatnostima. Njegovi su odbori, prema potrebi, davali inicijativu NOO-ima za brzo i pravilno rješavanje političkih, gospodarskih, socijalnih i drugih životnih pitanja naroda na svome terenu, kao što su: mobilizacija novih snaga za jačanje NOV, osiguranje prehrane NOV i naroda, smještaj i briga o invalidima, obiteljima poginulih u esniku u NOB-i i o nezbrinutoj djeci, vođenje brige o partizanskim bolnicama, kako bi pravovremeno bile snabdjevene potrebnim količinama hrane, odjeće i lijekova itd.

Odbori JNOF-a su, prema potrebi, podvrgavali kritici eventualne slabosti i propuste u radu NOO-a i pomagali im u otklanjanju tih slabosti. Preko njih su NOO-i stavljeni pod demokratsku kontrolu širokih narodnih slojeva.

Radi bržeg prenošenja na teren zadataka utvrđenih u Izvršnom odboru JNOF Hrvatske, održana je 27. kolovoza 1944. godine u Vojni u skupština JNOF-e za područje okruga Karlovac-Kordun. Iz kotara Karlovac tada su u Okružni odbor JNOF-e ušli: Nikola Kranjac, Franjo Draganjac, Franjo Perše, Ivan Hajko, Janko Lugar, Stanko Rudman, Pero Matić, Joža Beni, Jela Predović, Pero Erdeljac, Mika Kranjac (USAOH), Andrija Sašek, i Mihajlo Bunčić, dok su u njegov Izvršni odbor izabrani: Marko Polović, Janko Zunić, Janko Poljak, Ivo Vejvoda i Boris Balaš (Skočevac i Aleksandar).

Već 29. kolovoza 1944. godine Izvršni odbor NOF za okrug Karlovac upućuje pismo svim članovima odbora NOF u kojem kao neposredne zadatke ističe da su »svi članovi okružnog odbora NOF na svome kotaru dužni oti i u općinu sa zadatkom da održe sastanke sa seoskim odborima NOF koji treba da pripreme narod svojih sela za zborove. Ovi bi se zborovi održali po općinama 10. IX 1944. godine. Na njima bi se narod upoznao s političkom situacijom u svijetu i kod nas, o važnosti, značaju i ulozi NOF, a ujedno izabrali i delegati za kotarsku konferenciju koja bi se održala 17. IX 1944. godine, gdje će se izabrati i kotarski odbor NOF. U Kotarski odbor birati ljude koji imaju ugleda i povjerenja u narodu i da su provjereni privrženi

ciljevima NOB-e. Od posebnog je značaja narodu pravilno objasniti ulogu NOF u borbi za konačno oslobođenje naše zemlje od fašističkih okupatora i njegovih pomagača.

Shodno navedenim zadacima, uložiti značajnu ulogu JNOF u borbi za daljnje okupljanje širokih narodnih masa na liniji Partije i ciljevima NOB-e, i na području kotara Karlovac otpočele su svestrane pripreme za organiziranje ove sveobuhvatne političke organizacije u svim selima oslobođenog i poluoslobođenog teritorija, kao i s predradnjama za formiranje kotarskog odbora NOF-e. Upravo sa svim ostalim brojnim i složenim poslovima, bio je to krajem ljeta i jeseni 1944. godine prioritetan zadatak što su ga KK Partije i cjelokupna partijska organizacija morali brzo i efikasno provoditi u život. Nove pobjede naše NOV i uspješni partizani u uništenju ustaško-njemačke garnizona u Bosiljevu, gdje su poginula 154 neprijateljska vojnika, a u kojim je borbama, pored 13 divizije, s područja Hrvatske u estvovala i slovenačka brigada »Ivan Cankar«, u narodu hrvatskih sela u vrstilo se još više uvjerenje u pravednost i mogućnost partizanske pobjede. Zatim je 10. srpnja 1944. godine održan politički vrlo značajan miting u Metlici, gdje je pored 2. udarne brigade 8. kordunaške divizije i slovenačke («Ivan Cankar») brigade, u estvovala i Karlovačka brigada. Na tom se mitingu okupio narod tog dijela Slovenije (Bele krajine), Žumberka i kotara Karlovac. S područja kotara Karlovac išle su kolone naroda te znatan dio omladine pod nacionalnim zastavama. Na tom je mitingu, pored drugova Slovenaca, govorio i jedan kapetan kao predstavnik engleske Vojne misije i jedan član sovjetske Vojne misije pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, zatim Veco Holjevac, politički komesar 4. korpusa, komandant Karlovačke brigade i predstavnik 2. udarne brigade 8. divizije. Bila je to u pravom smislu smotra bratstvu i jedinstvu hrvatskog, srpskog i slovenačkog naroda, izražena istovremeno u borbenom jedinstvu boraca NOV i naroda, sjedinjenih u vrstoj odluci da istraju do pune pobjede nad fašističkim okupatorom i domaćim izdajnicima.

Na terenu kotara Karlovac veliko je oduševljenje u narodu, napose u redovima omladine, izazvala vijest da je Glavni štab NOV i PO Hrvatske 27. listopada Karlovačku brigadu proglasio udarnom. Brigadi su tih dana upućivane brojne čestitke s masovnih sastanaka po selima i općinama, uz nove obaveze za još širu i masovnijom mobilizacijom novih boraca, kao i pojačanje napora u cilju još većeg materijalnog i svake druge pomoći NOB-i.

Svi uspješni naših partizanskih jedinica na širem, pa i ovom užem području, stvarali su povoljnu političku klimu za daljnje jačanje i proširenje NOP-a u općinama i selima ovog kotara. Baš u to vrijeme otpočela je i sveopća politička priprema za formiranje JNOF u oslobođenim, poluoslobođenim pa i neoslobođenim selima općina Netretići, Ribnik, Jaškovo-Ozalj i Duga Resa. Provode i u život stavove i odluke CK KPH, Izvršnog odbora JNOF i odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, već u kolovozu i početkom rujna 1944. godine na većem dijelu oslobođenog karlovačkog kotara osnivaju se seoski odbori NOF, dok se na poluoslobođenim i neoslobođenim terenu takve odbore moralo formirati ilegalno.

U prvoj polovici listopada uspješno je završeno formiranje općinskih odbora NOF. Zatim, odmah su otpočele pripreme i za održavanje prve kotarske konferencije koja je održana 24. listopada 1944. godine. Konferencija je po odazivu delegata i po donijetim zaključcima vrlo dobro uspjela. Na njoj je, pored ostalog, konstatirano da su već do toga vremena na području kotara

Karlovac formirana i otpočela s radom 23 seoska odbora NOF. Po nekoliko sela, teritorijalno blizu, grupirano je u jednu seosku organizaciju JNOF. Konferencija je izabrala svoj Izvršni odbor i plenum s predstavnicima svih dijelova kotara. Istovremeno je sačinjen i plan rada radi što bržeg osposobljavanja seoskih i općinskih odbora.

Sadržina ovih planova i programa rada zasnivala se na pismu Okružnog komiteta KPH za okrug Karlovac upućenom svim partijskim komitetima na karlovačkom okrugu krajem rujna 1944. godine. Baš u to vrijeme pred svim političkim snagama NOP u cijeloj našoj zemlji, pa i na području kotara Karlovac, stajali su brojni i vrlo složeni zadaci usmjereni ka ubrzanju svih napora za što brže uništenje neprijatelja, za punu pobjedu ciljeva NOB. Putem sveobuhvatne političke organizacije JNOF i kroz široko organizirano takmičenje trebalo je:

— pojačati politički rad u narodu svih oslobođenih, poluoslobođenih pa i neoslobođenih sela na cijelom karlovačkom kotaru. Ustrajno i stalno objašnjavati odluke II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a.

— odlučno i permanentno raskrinkavati nosioce neprijateljske propagande i njihovih lažnih parola, suprotstavljaju i im sve veće pobjede naše NOB na svim frontovima unutar naše zemlje i na političkom polju u svijetu uz predavanje narodu stvarnosti skorog sloma fašizma.

— uložiti maksimalne napore na mobilizaciji novih boraca za jačanje operativnih partizanskih jedinica, napose stalnog popunjavanja redova Karlovačke udarne brigade,

— prikupiti što više količine hrane za partizanske jedinice i narod ratom opustošenih krajeva Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, naročito žitarica s obzirom na predstojeći zimski period, sve veće borbe te ubrzano jačanje i brojno povećanje NOV i partizanskih odreda,

— pružati stalno punu pomoć partizanskim obiteljima i nemoćnim obiteljima u što bržem skupljanju ljetine i obavljanju poslova jesenske sjetve.

— što sve anije organizirati proslavu Oktobarske revolucije pod parolom, kako će se ova slijediti a sve anost slaviti u slobodnoj novoj domovini ravnopravnih naroda, socijalističkoj FNR Jugoslaviji i federalnoj slobodnoj republici Hrvatskoj,

— uložiti pojačane napore na planu stalnog jačanja i osposobljavanja NOO kao istinskih organa nove narodne vlasti uz ubrzanje njihovih formiranja u selima i mjestima poluoslobođenog i neoslobođenog teritorija.

U spomenutom pismu OK KPH Karlovac, pored ostalog, još je posebno istaknuto da su u provedbu svih navedenih zadataka u ovom takmičenju svi članovi Partije i SKOJ-a dužni služiti svojim ličnim primjerom. Zadaci i obaveze iz navedenog operativnog programa konkretno i precizno su razrađeni za svaku pojedinu organizaciju i svakog pojedinog njenog člana unutar NOF-e. Samo na taj način bilo je moguće pratiti pravovremenu realizaciju utvrđenih zadataka, isticati pobjednike takmičenja, uočavati slabosti i poduzimati konkretne mjere radi njihovog otklanjanja.

Već u narednom kratkom periodu JNOF je pokazala značajne rezultate u ostvarivanju svog plana i programa rada, naročito na prikupljanju hrane za potrebe partizanskih jedinica i naroda ratom opustošenih krajeva Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Međutim, u tom istom vremenu,

pored znatnih uspjeha, u radu organizacije NOF pojavile su se i slabosti. Onjima je OK KPH za okrug Karlovac, na svojoj plenarnoj sjednici od 8. prosinca 1944. godine, konstatirao slijede e:

»Odbori NOF još nisu postali stvarna politika rukovodstva na svom terenu. Partija suviše strši i na pojedinim područjima sputava širu inicijativu u radu JNOF. Ova se slabost izražava i u činjenici što članovi Partije koncentriraju najveći dio svih zadataka na sebe osobno, umjesto da u akcije svakodneвно uvlače što širi krug simpatizera iz organizacija SKOJ-a, USAOH-a i AFZ, odnosno iz okvira NOF.

Ukazuje se potreba za povećanjem pažnje i budnosti da se u NOF ne uvuku neprijateljski elementi s ciljem miniranja naše NOB i naših akcija unutar ove naše sveobuhvatne i najveće političke organizacije naroda.

U odbore NOF svuda je nužno birati najpoštenije simpatizere NOB iz naroda, uporedo s muškima i što veći broj drugarica. S tim u vezi, odlučno suzbijati sektaštvo i omalovažavanje snage, sposobnosti i odanosti žena prema ciljevima NOB i njihovom aktivnom učestvovanju na svakodnevnim zadacima NOB-a.

S odborima NOF premalo se radi politički, rad im je suviše kampanjski. Na sastancima NOF prekinuti s praksom da dnevni red i cijeli tok sastanka teku kao i na sastancima partijskih komiteta ili partijskih organizacija. Potrebno je postići i da se članovi odbora JNOF osjećaju posve ravnopravni, a naši komiteti dužni su prenositi direktive KP širokim i konkretnim razjašnjenjem i uvjeravanjem vanpartijaca u ispravnost stava.

U načinu rada uvesti redovite sastanke odbora JNOF i od tuda obavezno dostavljati izvještaje višim rukovodstvima, odnosno odborima JNOF.«

Ovaj kritički osvrt na slabosti u radu Partije s organizacijama NOF, što ga je OK KPH za okrug Karlovac uputio svim kotarskim komitetima, u cijelosti se odnosi na Kotarski komitet i cijelu partijsku organizaciju karlovačkog kotara. S tim u vezi odmah su poduzete i konkretne mjere radi uklanjanja spomenutih propusta i slabosti. To je omogućilo još brže proširenje, omasovljenje i jačanje cjelokupne organizacije JNOF. Baš u prosincu te godine na cijelom području kotara kroz NOF narod se upoznao s amnestijom AVNOJ-a upućenom svim pripadnicima neprijateljskih jedinica koji nisu počinili zločine protiv naroda da se predaju i priključe partizanima. Ta je amnestija bila umnožena u 3.400 primjeraka i podijeljena preko NOF-a narodu, napose u poluoslobojenim i neoslobojenim krajevima ovog kotara. Povodom te amnestije Izvršni odbor JNOF Hrvatske za okrug Karlovac izdao je 12. prosinca slijedeći i letak:

ZAVEDENI SLUGE OKUPATORA

Crvena armija prešla je Dravu i ušla u srce Hrvatske, u Podravinu, na mjestu oko 100 km udaljenom od Zagreba. Pavelićeva NDH, tamnica naroda Hrvatske, trese se iz temelja. Ovaj događaj treba da otvori oči i posljednjem „slijepcu“ koji još iz neznanja i zavedenosti služi neprijatelju svoje domovine. Sada mora postati svakome jasno da su Pavelićevoj strahovladi odbrojani dani, jer se gvozdeni obruci Crvene armije i naše NOV sve više zatvara oko njemačkih i Pavelićevih trupa u Hrvatskoj i one će uskoro biti potpuno uništene.

DOŠAO JE ODLUČAN ČAS ZA ONE SINOVE NAŠEG NARODA KOJI SU NASJELI LAŽNOJ PROPAGANDI RAZNIH- MRAVUNACA, BABURICA I NJIMA SLI NIH I NESVJESNO STUPILI U REDOVE NEPRIJATELJSKE VOJSKE, DOŠAO JE KRAJNJI ČAS DA ONI NAPUSTE SVOJE KRVAVE VOŠE.

Zar da oni sinovi našeg naroda iz kotara Slunj, koji nisu zloinci, podijele sudbinu koljača Zdunića, Pavelićevih i Matkovićevih agenata, Mravunca Miše, Mile Pavlića i njima slikih, zar da zavedeni sinovi našeg naroda iz Plaškog, koji su u etnicima doživjeli sudbinu Vidakovića i drugih, zar da sinovi našeg naroda iz Barilovića, Vukmanića, Skakavca i ostalih poluoslobojenih i neoslobojenih mjesta, koji su iz neznanja na strani neprijatelja, doživjeli istu sudbinu kao zloinci Bernardića, Crnkovića i njima slikih zločinaca?

NE, NAŠ NAROD OPRAŠTA ZAVEDENIMA, ALI ODLUČNO OD NJIH TRAŽI DA BAREM SADA PRESTANU SA SLUŽBOM OKUPATORU I OKRENU ORUŽJE PROTIV NEPRIJATELJA SVOJE DOMOVINE.

AMNESTIJA AVNOJ-a PRUŽA IM ZATO MOGU NOST, pruža mogućnost svakom zavedenom sinu našeg naroda da se odijeli od zločinaca, JER PREMA ZLOINCIMA MILOSTI NEĆE BITI.

Događaji idu vrtoglavo brzinom, oni, koje obuhvaća AMNESTIJA, treba da se brzo odluče da ih događaji ne pregaze.«

Značajna je i ocjena o radu organizacija NOF, što je iznijeta na četvrtoj okružnoj partijskoj konferenciji za Karlovac od 30. siječnja do 1. veljače 1945. godine, koja se u cijelosti odnosila na zbivanja, rezultate i slabosti u organizaciji NOF karlovačkog kotara i konstatirala:

»JNOF postala je glavni politički oslonac naše nove narodne vlasti. Zato danas nema važnijeg političkog zadatka što stoji pred svima komunistima nego što je proširenje rada JNOF na nove slojeve naroda, te ujedinjenje jedinstva njegovih redova i njezine organizacione vrstine. To je istovremeno biti i najveća garancija za punu pobjedu naše NOB-e nad svim neprijateljima federativne nove slobodne Jugoslavije.

Provode i dosljedno u život liniju i program KP Hrvatske i III okružne partijske konferencije za okrug Karlovac, široko se razgranala JNOF u 1944. godini. Ali, ona još uvijek nije u dovoljnoj mjeri postala političko rukovodstvo, organizator i pokreta cjelokupnog života i rada u širokim masama naroda.

Odbori NOF još suviše zasnivaju svoj rad na zadacima dobivenim odozgo. Narod u njima počinje da gleda organe koji uvijek samo nešto traže, a ne brinu se dovoljno za rješavanje svakodnevnih životnih pitanja naroda, svakog pojedinog sela, općine i kotara. Premalo se pažnje obraćaju narodu u oživljavanju kulturnih, obrazovnih, zdravstveno-socijalnih i komunalnih aktivnosti unutar i u okviru NOF.«

U vezi s navedenim konstatacijama četvrta okružna partijska konferencija je, pored ostalog, u odnosu na daljnje jačanje NOF pred sve partijske organizacije postavila ove zadatke:

»— proširiti i uvrstiti JNOF okupljajući i sav narod našeg okruga u NOB, posebno pojačanim mobilizacijom hrvatskog naroda na poluoslobojenom i neoslobojenom terenu, koji je još uvijek ostao po strani. Time će se, u zajedničkoj borbi protiv zajedničkog fašističkog neprijatelja, još više uvrstiti i

**Ve eslav Holjevac,
komesar Štaba 4.
korpusa NOVJ, estita
borcima proglašenje
Karlova ke brigade
udarnom.**

produbiti bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda kao jedne od glavnih generacija svih naših pobjeda danas u oružanoj revoluciji i sutra u izgradnji nove slobodne i nezavisne federativne socijalisti ke Jugoslavije.

— Stvaranje odbora NOF u neoslobo enom podru ju i preko njih mobilizacija hrvatskih masa u NOB, naro ito Karlovca i njegove okolice, bitan je i primarni zadatak naše Partije na ovom veoma važnom podru ju politi ke aktivnosti sve do kona nog oslobo enja zemlje.

— Borba za obnovu i izgradnju porušenih sela i naselja, kulturnog i prosvjetnog uzdizanja našeg naroda, razvijaju i njegovu nacionalnu kulturu i tradiciju povezuju i je s programom i ciljevima naše NOB-e.

— Provoditi brzo i efikasno borbu protiv svih oblika i sadržaja neprijateljske propagande kao i dezertera, otkrivaju i njihova mjesta boravka, usmjeruju i ih u naše partizanske jedinice.

— Dalje proširiti i poja ati politi ki rad putem NOF radi pravilnoga objašnjavanja narodu historijskog zna enje odluka II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanje ZAVNOH-a i nužnost njihovog dosljednog provo enja u život.«

Na ovim osnovama i zaklju cima etvrte okružne partijske konferencije razra eni su konkretni zadaci i operativni program rada u cjelokupnoj organizaciji JNOF na kotaru Karlovac. Oni su se, uz nužne dopune, uspješno provodili u život sve do završetka NOR-a.

U svim akcijama i rješavanju odgovornih poslova i zadataka koji su se nalazili u zadnjoj godini NOB-e pred antifašisti kim organizacijama, NOO-ima i partizanskim jedinicama na podru ju kotara Karlovac veoma je zna ajnu pomo pružala i institucija AGITPROP-a OK KPH Karlovac. U njegovom pismu svim kotarskim komitetima od 25. srpnja 1944. o zadacima propagande se isti e: »U posljednje vrijeme zbili su se u svijetu važni doga aji. Borba antifašisti kih snaga protiv Hitlerove Njema ke, protiv fašizma ušla je u svoju završnu fazu, u fazu kona nog uništenja fašizma. Ti doga aji odrazili su se i u našoj zemlji. Pored svih ve ih pobjeda na vojni kom polju ostvaruju se veoma zna ajni uspjesi i na politi kom planu izgradnje nove federativne slobodne i nezavisne Jugoslavije. Održano je i III zasjedanje ZAVNOH-a, oformljena je i sve više proširuje svoju aktivnost JNOF; sa injen je spora-

zum izme u našeg maršala druga Tita i Subaša — predsjednika kraljevske vlade u izbjeglištvu. Sve su to nesumnjivo nove značajne pobjede NOP.

Cilj naše propagande i agitacije je da tumači događaje i da, poput reflektora, obasjava put naše NOB-e, te da svim sredstvima pismene i usmene riječi i doprinese mobilizaciji svih snaga za borbu i pobjedu naše Partije i naših naroda nad fašističkim neprijateljima.

Na nove naše uspjehe neprijatelj ubacuje stotine svojih lažnih parola i na stotine na njih pokušava prikazati onakvim kako to njemu odgovara.

Da bismo mogli brzo reagirati i efikasno tu neprijatelja, razobličiti njegovu lažnu propagandu, svaki kotarski, općinski i seoski NOO mora imati člana zaduženog za propagandu koji je za taj rad odgovoran svom odboru. U kotarskom i općinskom NOO to lice ne može biti zaduženo niti s jednim drugim sektorom rada.

U kotarskom NOO član zadužen za propagandu mora formirati propagandnu komisiju — pomoćni organ u tome radu. Sektori rada ove propagandne službe jesu: a) politički sektor koji se dijeli na usmenu i pismenu propagandu, b) kulturno-umjetnički sektor i c) dopisništvo.« Svaki od ovih sektora imao je konkretno razrađeni svoj posebni program rada, sačinjen na osnovu uvijek novih i aktualnih događaja na svim područjima rada i života konkretne sredine, zbivanjima na našem unutrašnjem frontu borbe i pobjeda nad fašističkim snagama, kao i pobjedama saveznika na svjetskim frontovima. U sadržinu njihovog rada, pored iznijetog, ulazilo je još i rasparavanje naših letaka, parola, radio-vijesti i drugog sličnog propagandnog materijala po oslobođenom, poluosloboenom i neosloboenom terenu karlovačkog kotara.

Sve te i slične zadatke Agitprop služba na području kotara Karlovac s uspjehom je izvršavala unatoč brojnim teškoćama i preprekama s kojima se svakodnevno susretala u svome radu. U cijeloj toj djelatnosti vrlo mnogo je doprinosila i novoformirana redakcija lista »Karlovački tjednik«, smještena u selu Adlešići, na lijevoj obali Kupe, u Sloveniji. Redakciju su tada sačinjavali: Zlatko Pintar, Rudolf Dubravić, Zlata Škrtić, Alesja i Emil Ludviger, Aleksa Ignasić, Marica Erdeljac-Zatezalo i Milka Popović-Baršić.

Djelovanje omladinskih organizacija

Kao u prethodne tri tako i u posljednjoj — četvrtoj godini NOR-a, teški i odgovorni zadaci stajali su i pred omladinom naše zemlje, odnosno njenim organizacijama SKOJ-u i USAOH-u. U vezi rada s omladinom Treća okružna partijska konferencija za Karlovac pred sve partijske organizacije postavila je slijedeće konkretne zadatke:

»1. Ojačati i proširiti borbeno jedinstvo hrvatske i srpske omladine našeg okruga s tim što ćemo i one omladince koji još nisu u redovima okupiti u naš ujedinjeni savez. Sto ćemo preko njega mobilizirati stotine i stotine novih boraca u našu NOV iz oslobođenog i neosloboenog teritorija, mjesta Karlovca i kotara Plaški, kao i svih ostalih sela našeg Okruga. Kod svega toga formirati odbore USAOH-a, tamo gdje ne postoje. Razvijati i uvrstiti sve osnovne organizacije USAOH-a, onako kako najbolje odgovaraju ovom ili onom terenu. Raditi na tome da USAOH postane borbeno politička organizacija naše omladine.

2. Proširiti i ojačati naše skojevske organizacije da se ne bi na tom pitanju dalje sektašilo, jer danas u našem okrugu ima skoro isti broj skojevaca koliko i partijaca, ali ako se pravilno prima u SKOJ, onda može broj skojevaca biti nekoliko puta veći nego danas...

3. Da bi SKOJ i dalje ostao rukovodilac omladinskih masa, postavlja se pred naše partijske organizacije zadatak da ulože mnogo više napora i pažnje u jačanje i proširenje ove posebno značajne omladinske organizacije. Od osnovne naše partijske organizacije, seoske elije, pa do CK mora biti zadužen drug po sektoru rada s omladinom.

SKOJ nije samo pomaga Partije već je i rezerva Partije iz koje ona neprestano crpi kadrove i neprestano se obnavlja i jača. Mi iz SKOJ-a u Partiju treba da dobijemo već izgrađene mlade komuniste i zadatak je naše Partije da se i to pitanje postavi pred naše skojevske organizacije i da im pomogne da se u okviru SKOJ-a politički i teoretski izgrađuju mladi komunisti. Tako ćemo mi postići i da naš SKOJ postane organizacija širokih omladinskih masa. To je najvažniji zadatak naše Partije da preko SKOJ-a izgrađuje omladinu i mlade komuniste.«

Edvard Kardelj je u svom članku iz aprila 1944. godine, »Drugo zasjedanje AVNOJ-a i zadaci našeg antifašističkog omladinskog pokreta«, pored ostalog, napisao: »USAOJ mora učiniti sve što je u njegovoj moći da bi sva rodoljubiva omladina, bez obzira na političko i vjersko uvjerenje, ustala u obranu i izgradnju naše nove federativne Jugoslavije... Što kod nas konkretno znači pojam: jedinstvo rodoljubive omladine? Omladinsko jedinstvo može da znači samo jedno: privlačenje omladine na borbene narodnooslobodilačke pozicije. To je, dakle, ujedno i platforma tog jedinstva. USAOJ-u mora biti zajednička borba protiv okupatora i njegovih pomagača, a u svakom drugom pogledu omladini na terenu treba ostaviti najveću samostalnost i inicijativu.«²

Sve naprijed navedeno činilo je osnovu za rad i aktivnost omladinskih organizacija SKOJ-a i USAOH-a u zadnjoj godini NOR-a i na području kotara Karlovac. Shodno tim i takvim zadacima cjelokupna skojevska organizacija imala je razrađeni svoj program rada u kojem se posebna pažnja obrađivala zahtjevima i potrebama NOB-e u tom vremenskom periodu. Najvažniji zadaci bili su:

— Jačati napore na prikupljanju što većeg broja novih omladinaca u partizanske jedinice, napose s poluoslobodjenih i neoslobodjenih područja.

— Ubrzavati akcije radi daljnjeg jačanja i proširenja skojevske organizacije na cijelom području kotara kao i organizacije USAOH-a, napose u poluoslobodjenim i neoslobodjenim selima općina Ozalj-Jaškovo, Duga Resa i Netretići.

— U okviru NOF i uz neposrednu suradnju s NOO-ima učestvovati u prikupljanju hrane i odjeće za sve većepotrebne jedinice NOV kao i naroda ratom opustošenih krajeva Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, te za potrebe partizanskih bolnica, iznemoglih i bolesnih partizanskih obitelji i drugih seljaka koji bi se našli u izuzetno teškim uvjetima života.

— Otkrivati dezertere, bilo da se susreću u bjekstvu iz partizanskih jedinica ili onih što napuštaju neprijateljske formacije, te jedne i druge, uz pomoć NOO-a i pozadinskih partizanskih jedinica, vraćati u sastav NOV i partizanskih odreda.

² E. Kardelj, Put nove Jugoslavije, Beograd — Zagreb, Kultura, 1946. str. 406—407.

— U toku ljetnog perioda formirati op inske odbore USAOH i maksimalno mogu i broj seoskih odbora tamo gdje još nisu do tada formirani.

— Suzbijati neprijateljske parole i lažnu propagandu u narodu, razotkrivati i u narodu raskrinkati prikrivene agente Paveli a i Ma eka te razne švercere i, njima sli ne, sluge okupatora.

— Stalno ja ati našu propagandu usmeno i pismeno, prenositi što više našeg propagandnog materijala na poluoslobo eni i neoslobo eni teritorij pa i u sam grad Karlovac i Dugu Resu.

— Poja ati ideološko-politi ki rad u cijeloj skojevskoj organizaciji. S tim u vezi dio toga programa realizirati zajedni ki s konkretnim temama i sadržajem unutar partijske organizacije.

— Putem USAOH-a i organizacije NOF razvijati kulturne, društveno-zabavne, obrazovne i fiskulturne aktivnosti s odgovaraju im mobilizacijskim sadržajem u korist NOP-a.

— U okviru USAOH-a maksimalno se angažirati na pripremama i održavanju kotarskog omladinskog sleta.

— Uložiti potrebne napore putem USAOH-a i osnovnih škola na terenu na ja anje i stalno proširenje pionirskih organizacija koje mogu biti od znatne koristi za NOB.

— Stalno ja ati ideološku svijest i boriti se za moralni lik svakog pojedinog lana skojevske organizacije, za svjesnu disciplinu lanstva i za pojedina nu i kolektivnu odgovornost kao bitan preduvjet za uspješno izvršenje brojnih, složenih i odgovornih zadataka.

I u omladinskim organizacijama u ljeto 1944. godine provedena je nova teritorijalna reorganizacija, s tim što su op inske organizacije Dubrava, Bosiljeva i Severina pripale Gorskom kotaru. Ovime su u okviru kotara Karlovac ostale op ine Netreti , Ribnik, Duga Resa, dok je omladinska organizacija na podru ju op ine Ozalj-Jaškovo, zbog malobrojnosti svoga lanstva, radila u funkciji op inske organizacije. Nakon provedene reorganizacije, prema raspoloživim podacima iz tog perioda, organizaciono stanje SKOJ-a na podru ju kotara Karlovac bilo je slijede e:

Op ina Netreti (op insko rukovodstvo 5 lanova)

— Zaborsko Selo	10 lanova
— Kolenovac	7 „
— Ladeši Draga	6 „
— Ku evice	5 „
— Gornje i sred. Priliš e	15 „
— Vukova Gorica	<u>6</u> „
Ukupno:	49 lanova

Op ina Ribnik (op insko rukovodstvo 6 lanova)

— Lipnik	7 lanova
— Goli Vrh	5
— Kuni i	5
— Komanda mjesta	4 „
— Op inski NOO	3
Ukupno:	24 lana

Op ina Ozalj-Jaškovo (op insko rukovodstvo 3 lana)

— Hraš e	6 lanova
— Podvorci	6 „
Ukupno:	12 lanova

Sveukupno bilo je 13 osnovnih organizacija SKOJ-a u tri op ine na karlova kom kotaru i 85 lanova.

Gorskom kotaru s pripojenim op inama pripale su i ove skojevske organizacije:

Op ina Bosiljevo (op insko rukovodstvo 6 lanova)

— Milani	3 lana
— Kasuni	4 „
— Sela	3 „
— Pribanjci	2 „
— Laslavi i	2 „
— Protulipa	2 „
Ukupno:	16 lanova

Op ina Severin (op insko rukovodstvo 5 lanova)

— Mo ile	5 lanova
— Klanac	4 „
— Draga	4 „
— Osojnik	<u>1</u> „
Ukupno:	14 lanova

Op ina Dubrave (op insko rukovodstvo 5 lanova)

— Lali Dol	3 lana
— Gornje Dubrave	5 „
— Ponikve	5 „
— Donje Dubrave	<u>6</u> „
Ukupno:	19 lanova

Sveukupno 14 osnovnih organizacija SKOJ-a u tri op ine s 49 lanova.

Prema raspoloživim podacima u sastavu Kotarskog komiteta SKOJ-a za kotar Karlovac tada su ostali: Vlado Soka , politiki sekretar, Nikola Car, Janko Miheli , Ankica Ljubi i Jurica Boljkovac.

Prema statističkim podacima KK SKOJ-a Karlovac u listopadu 1944. godine (bez op ina: Dubrave, Bosiljevo i Severin) brojno stanje SKOJ-a u kotaru bilo je slijede e: u KK SKOJ 5 lanova, u tri op inska rukovodstva 11 lanova i u 16 skojevskih grupa 125 lanova, od kojih su 100 bile drugarice. Prema nacionalnoj pripadnosti 123 su bili Hrvati i 2 Srbina. Iz ovih podataka proizlazi da se od lipnja do rujna 1944. godine skojevska organizacija karlova kog kotara povećala od 85 na 125 lanova ili za 40 novih skojevaca. Krajem listopada te godine tadašnji politiki sekretar KK SKOJ-a Nikola Car, koji je tu dužnost preuzeo od Vlade Soka a, odlazi na novu dužnost u 35. diviziju, a funkciju politiki kog sekretara preuzima Jurica Boljkovac, dok je za v. d. organizacionog sekretara došla Katica Grabijan.

Unato znatnom brojnom povećanju skojevske organizacije u svega 4 mjeseca, Kotarski komitet Partije i Kotarski komitet SKOJ-a konstatirali su da je u radu te omladinske organizacije još uvijek prisutan sektaški stav koji usporava još brže njeno proširenje s obzirom na objektivne mogućnosti i privrženost velike većine hrvatske omladine ovog kotara ciljevima NOB-e. Stoga je, kao prioritetan zadatak, pred cjelokupnu skojevsku organizaciju stavljeno daljnje njeno brojno povećanje na oslobođenom, poluosloboenom i neosloboenom području. Da bi se taj zadatak mogao uspješno provesti u život istovremeno je bilo nužno još veću pažnju obratiti proširenju organizacija USAOH-a pod parolom: »U svakom selu cijelog karlovačkog kotara formirati organizaciju USAOH-a.« Na poluosloboenom i neosloboenom terenu nije se insistiralo na šabloniziranju organiziranosti, već je svaki odbor konkretne seoske organizacije USAOH-a trebao da radi strogo po metodama ilegalnog rada.

Istovremeno se u prvi plan svih zadataka postavilo pitanje pojačane ideološko-teoretske izgradnje članova SKOJ-a, imajući u vidu sve složenija politička zbivanja, nove forme i metode borbe protiv neprijatelja, kao i zbog sve većeg broja novoprimiteljenih članova u tu omladinsku organizaciju. Kojim se pitanjima bavila i kako ih je izvršavala kotarska skojevska organizacija vidi se iz izvještaja KK SKOJ-a od 7. studenog 1944. upućenog OK SKOJ-a Karlovac u kojem je, pored ostalog, pisalo:

»Oslobođenjem Beograda i dolaskom Crvene armije u našu zemlju političko stanje u narodu na ovom terenu znatno se popravilo, posebno u selima koja su bila slabo raspoložena prema NOB-i. Formiraju se novi NOO i odbori JNOF koji se odmah aktiviraju u svom radu. Na cijelom području pojačava se akcija mobilizacije novih boraca za naše partizanske jedinice. Omladina otkriva dezertere i odbjegle pripadnike iz neprijateljske vojske i prijavljuje ih komandi područja.

Ustaše iz Ožlja pišu prijeteća pisma simpatizerima NOP i roditeljima partizana s ciljem da zastraše narod i izazovu pasivan odnos prema NOB-i.

Oslobođenje Beograda u cijelom je kotaru proslavljeno paljenjem krijesova i masovnim sastancima s narodom, gdje su u većem broju učestvovali i oni koji su se inače u prethodnom vremenu prema brojnim našim akcijama odnosili uglavnom pasivno.

Zapaljen je ukupno 61 krijes i održano 6 bakljada. U nekim je bakljadama učestvovalo i po 400 osoba, dok su pokretači i glavni organizatori ovih velikih i masovnih političkih manifestacija, uz članove Partije, bile skojevske organizacije uz široko učestvovanje i ostale omladine u okviru USAOH-a.

Samo u X mjesec 1944. god. na terenu ovog kotara mobilizirano je 216 novih obveznika od kojih je 108 sposobnih otišlo u operativne partizanske jedinice, a za pozadinsku službu zadržano ih je 82. Naša skojevska organizacija, povezana s Partijom, a preko JNOF, USAOH i uz pomoć NOO, poduzimati i u narednom periodu ulagati maksimalne napore na suzbijanju pojave odlaska ljudi u tabor neprijatelja i što više ih mobilizirati u partizane.

Kampanja prikupljanja hrane za Gorski kotar ide dobro zahvaljujući prethodno održanim političkim masovnim sastancima naših političkih organizacija okupljenih u JNOF.

Takmičenje, pokrenuto na inicijativu OK SKOJ-a, kod naše je omladine s oduševljenjem prihvaćeno. Znatnu podršku za rad i akcije širokih razmjera

dalo je našim omladinskim organizacijama i to što je Karlovačka brigada, odlukom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske od 27. listopada 1944. godine, proglašena udarnom.

Jesenska sjetva u ovom kotaru dobro napreduje, kao i spremanje plodova s polja. Djeca u sve većem broju polaze školu, samo su kod toga znatne teškoće s odjeom i obuom.

Skojevski je kurs pri ovom Kotarskom komitetu završen uspješno.«

Od većeg političkog značaja bila je široko pokrenuta akcija u svim omladinskim organizacijama u ljeto 1944. u vezi s omladinskim sletom koji je uspješno pripremljen a zatim i održan u Ribniku 22. listopada 1944. godine. Slet je bio još jedna široka politička manifestacija jedinstva velike većine omladine i naroda hrvatskih sela karlovačkog kotara i potvrda njihove privrženosti NOB-i.

Sedmog siječnja 1945. godine održana je Druga konferencija USAOH-a za kotar Karlovac na kojoj je izabran Kotarski odbor USAOH-a od 61 člana. U njega su izabrani i delegati vojno-pozadinskih partizanskih jedinica i ustanova s ovog područja. Konferenciji su prisustvovali i delegati omladinskih organizacija iz Bele krajine (Slovenija) i kotareva: Vrbovsko, Plaški, Slunj, Vrginmost i Vojni te Karlovac i Duga Resa. Bila je to također još jedna lijepa manifestacija bratstva i jedinstva. Na konferenciji su usvojeni konkretni zadaci omladine u karlovačkom kotaru za naredni period, koji su bili aktualni sve do svršetka rata. Prema tim zadacima trebalo je:

»— u političkom radu preko USAOH-a raskrinkavati neprijateljsku propagandu i njene nosioce, izdajice naroda i sluge fašističkih okupatora,

— raskrinkavati zlodjela i teror ustaša, četnika, kao i štetno djelovanje maekovaca,

— svuda i na svakom mjestu objašnjavati narodu i omladini sve veću i značajniju pobjedu na političkom i vojnom planu NOV i NOB u cjelini. Objasnjavati dalekosežni značaj odluka II zasjedanja AVNOJ-a te odluka III zasjedanja ZAVNOH-a kao sigurnu garanciju pobjede i potpune likvidacije starog protunarodnog režima — stare monarhističke Jugoslavije, a za izgradnju nove slobodne federativne Jugoslavije, domovine ravnopravnih naroda, domovine ravnopravnih naroda,

— maksimalne napore ulagati u neposrednu suradnju sa skojevskom organizacijom te, u okviru JNOF, i punu ispomogu NOO, na zadacima mobilizacije novih boraca u partizanske jedinice. Otkrivati dezertere i vraćati ih u redove partizana,

— Pružati pomoć obiteljima partizana, napose u vrijeme sjetve, ubiranja ljetine i spremanja zimnice,

— Voditi brige o radu i stalnom proširenju aktivnosti pionirske organizacije,

— pomoć NOO u što boljem i efikasnijem izvršavanju njihovih brojnih i odgovornih zadataka,

— razvijanje kulturno-prosvjetne i fiskulturne aktivnosti među omladinom,

— pisanje i rasparavanje partizanskih parola, letaka, štampe i drugog propagandnog materijala, posebno na poluoslobodnom i neoslobodnom teritoriju.

Neprijatelj mora sve više i na svakom koraku osjećati prisustvo i udarce partizana i njihov nezadrživ hod ka pobjedi.«

Me utim, u konkretnom provo enju u život ovih zadataka, pored brojnih uspjeha, bilo je i slabosti koje su se, uglavnom, ogledale u tome što se najve i dio svih zadataka u pojedinim selima provodi i dalje pretežno preko skojevskih organizacija, bez obzira što su oni bili namijenjeni organizacijama USAOH-a. Ta slabost sputavala je inicijative i usporavala brže proširenje sveobuhvatne masovne politike omladinske organizacije kakav je bio USAOH. Istovremeno se, kao i sektaštvo unutar skojevske organizacije, ispoljavalo i neosnovano nepovjerenje prema velikoj većini omladine koja je svojom aktivnoš u svakodnevno potvrđivala privrženost NOB-i. Pored ostalih posljedica takve su negativne pojave bile i znatna prepreka bržem brojnijom poveanju SKOJ-a, a time i redova Partije.

Kotarski komitet Partije i KK SKOJ-a poduzimali su potrebne mjere da bi se odlučno suzbile pojave sektaštva i uložili maksimalni napor radi dosljednog provo enja u život svih onih zadataka što ih je utvrdila Druga konferencija USAOH-a za kotar Karlovac. Pored suradnje s organizacijama SKOJ-a, ispoljila se i potreba što više povezanosti organizacije USAOH-a s organizacijama AFŽ-a kao i organizacijama JNOF, te s nastavnim kadrovima u školama, naročito s partijskim organizacijama. Primjenjuju i takve metode, odnosno zajednički naporima svih antifašističkih organizacija i organa nove narodne vlasti, organizacija USAOH-a uspješno je, u osnovi, izvršavala sve one odgovorne zadatke što su ih pred narod, a time i pred omladinu ratnog kotara Karlovac, postavljali KPJ i drug Tito.

0 radu Antifašističke fronte žena

1. U ovoj masovnoj antifašističkoj organizaciji u zadnjoj godini NOR-a cjelokupni rad se, u suštini, odvijao na zadacima usvojenim na Trećoj okružnoj partijskoj konferenciji KPH za okrug Karlovac ovako formulisanim: »1. AFŽ nije privremena ratna organizacija, već široka politička borbeno i masovna organizacija u borbi naroda za bolji život, za pravu narodnu vlast, za preporod i obranu napuštene i opustošene zemlje. Ona treba da okupi i pripremi naše žene protiv povratka starog, da upornim radom i razvijanjem okupi sve napredne radne žene koje će politički osviještene biti dosljedni borci za oslobođenje od svih tlačenja naroda, da obuhvati svojom organizacijom sve hrvatske krajeve te srpski kotar Plaški.

2. Težište rada prebaciti na selo, općenito, a ne na profesionalno-političke radnice koje treba da budu samo instruktori kod rukovodstva. Seoski i općinski odbori treba da budu nosioci glavnog rada. Ne treba ići u velikom broju profesionalaca, jer to znači oslanjati se samo **na žene bez djece i obaveza** kod kuće, a ne posvećivati glavnu pažnju baš najodanijim i najboljim drugaricama koje su i više vezane, ali koje mogu postati odlučni aktivisti svoga sela...«

Sve do rujna 1944. na području kotara Karlovac Partija je navedene zadatke provodila u život preko inicijativnih odbora AFŽ-a, po evod seoskih, općinskih pa sve do kotarske organizacije. U tom periodu Kotarski inicijativni odbor činile su: Dragica Novosel, predsjednica, Ivka Šegović, rođena Bartolac — tajnica i članovi: Mara Žunić, Ana Boljkovac (Ferenčević), Jelka

Moškun, Anka Draganjac, Dora Kovač, Ana Starešini, Ana Gorup, Mara Vinovrški, Jela Predovič, Julka Rendulič, Barka Tomac i Dragica Ambrijevič (Balja).

Kako je naročito zadnja godina rata tražila maksimalnu mobilizaciju svih raspoloživih ljudskih i materijalnih snaga naroda, to su se i pred ženama, obuhvaćenim svojom političkom organizacijom AFŽ, također, nalazili vrlo brojni i složeni zadaci. Od seoske preko općinske organizacije pa sve do svoga kotarskog rukovodstva žene su uglavnom bile angažirane u brojnim akcijama NOO, u svim poslovima i zadacima JNOF, u partizanskim jedinicama i bolnicama, kao aktivni učesnici u kursevima i tečajevima, u ilegalnom prenošenju na poluoslobodeni i neoslobodeni teritorij partizanskog propagandnog materijala, parola, letaka, štampe i povjerljive pošte čak i u neprijateljska uporišta: Ozalj, Karlovac, Duga Resa, u organiziranju i aktivnom učestvu na masovnim sastancima, političkim zborovima i mitinzima, na prikupljanju hrane i odjeće za partizanske jedinice i ratom razrušene krajeve Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja, kulturnim, obrazovnim i sportskim aktivnostima, te upućivanju djece u školu, akcijama na suzbijanju pojava dezertstva i otkrivanju dezertera na terenu, otkrivanju doma ih izdajnika, slugu okupatora i suzbijanju njihovog štetnog djelovanja.

Samo svojim neposrednim i aktivnim učestvom u svim naprijed navedenim zadacima žene su dolazile do spoznaje da je jedino u novoj Jugoslaviji napokon biti i one slobodne i ravnopravni članovi nove društvene zajednice. One su tako i na karlovačkom kotaru postale jedan od odlučujućih faktora cjelokupne snage NOP-a.

Međutim, u svakodnevnom radu i razvijanju organizacija AFŽ-a, pored znatnih uspjeha, javljale su se na terenu i razne slabosti koje su činile znatne teškoće bržem i masovnijem okupljanju našeg broja žena na složenim i brojnim zadacima što ih je sobom svakodnevno nosio NOP. Naime, sve se više javljala tendencija rada u odborima AFŽ-a, i to od seoskih pa sve do nivoa kotara, s orijentacijom na profesionalne kadrove unutar tih foruma. Zbog toga je u Rezoluciji, usvojenoj na prvom sastanku proširenog plenuma Okružnog odbora AFŽ-a za okrug Karlovac u lipnju 1944. godine, ukazano da »treba stalno imati u vidu da AFŽ nije i ne može biti neka posebna ženska organizacija namijenjena samo sebi. Naprotiv, AFŽ jeste i treba da bude pokretačka snaga i svijest žena u borbi za izgradnju slobodne domovine. To zna i okupiti te aktivirati i posljednju ženu koja je, uporedo s muškarcima, aktivno sudjelovati u izgradnji nove slobodne državne zajednice kao njen punopravni član. Raniji kruti organizacioni oblici sprečavali su takvo svestrano učestvo žena u svim zadacima NOB-e. Shodno ovom novom organizacionom obliku ukinute su posebne kancelarije i slanje šabloniziranih izvještaja nižih odbora višim. Svaka članica okružnog, kotarskog i općinskog odbora može i sada mnogo efikasnije djelovati u sredini gdje stvarno radi i živi te da, istovremeno, vodi brigu o svojoj kući i obitelji.«

Pomenutom reorganizacijom ukinuti su i posebni seoski odbori jer su činile sve žene konkretnog sela. Seoski ili mjesni odbori AFŽ-a ostali su i dalje samo na poluoslobodnom i neoslobodnom području kotara radi lakšeg njihovog djelovanja u izuzetno teškim okolnostima i stvaranja simpatizera — aktivista od nasrtaja i zlostavljanja fašističkih zlikovaca. Tako reorganizirane seoske organizacije birale su najbolje i najborbenije žene za predsjednice, potpredsjednice i tajnice.

Istovremeno su kritici podvrgnute i one partijske organizacije koje su na terenu prepustile organizacije AFŽ-a samima sebi, smatraju i da one nisu više u obavezi da vode stalnu brigu o ovoj masovnoj organizaciji nakon njihovog konstituiranja i izbora rukovodstava. Suština te kritike bila je usmjerena na dalje jačanje pune odgovornosti cjelokupne partijske organizacije za stalno jačanje i proširenje organizacije AFŽ-a kao jedne od najvažnijih antifašističkih organizacija u okviru JNOF.

Za rad i razvoj AFŽ-a na Karlovačkom kotaru značajnu ulogu imala je Prva kotarska konferencija ove masovne političke organizacije, održana 8. rujna 1944. u Osnovnoj školi u selu Kuni. U prvi Kotarski odbor konferencija je tada izabrala 48 drugarica s predsjednicom Dragicom Novosel i tajnikom Jelom Predovi. Konferencija je usvojila konkretne zadatke za organizaciju AFŽ-a u kotaru koji su se, uz nužno dopunjavanje, provodili u preostalih još 8 mjeseci do kraja NOR-a, kao što su: stalno jačanje organizacije AFŽ-a, političko uzdizanje žena, okupljanje svih žena na liniji KPJ, okupljanje svih žena Hrvatica u selima Karlovačkog kotara na programu KPJ i NOB-e, s posebnom pažnjom na formiranje ilegalnih odbora AFŽ-a na poluosloboenom i neosloboenom terenu. Svugdje tamo gdje se za to ukazuje moguće trebalo je otvoriti vrata organizaciji AFŽ-a i u njih uključiti postojeće ženske organizacije na terenu, kao što su: »Hrvatsko srce«, »Hrvatska žena«, »Ženski ogranci HSS-a« i njima slične organizacije kojima je Pavelić onemogućio rad i djelovanje. Poštenim ženama i u takvim organizacijama potrebno je ustrajno objašnjavati da je njihovo mjesto, prije svega, u JNOF, odnosno u AFŽ-u, na strani NOB-e, a protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu — doma ih izdajica.

Zadaci organizacija AFŽ-a bili su da u okviru JNOF, uz neposrednu pomoć članova Partije, povezanost sa skojevskom organizacijom i NOO-ima, stalno ulažu maksimalne napore na mobilizaciji novih boraca za partizanske jedinice, da otkrivaju dezertere i da ih što brže upu uju u partizane. Posebnu pažnju trebalo je usmjeriti na pravovremeno spremanje ljetine, obavljanje sjetvenih radova u polju i pružanje nužne pomoći obiteljima partizana, iznemoglim i bolesnim starijima, zatim ustrajno i pravilno objašnjavanje ženama dalekosežnosti značajne odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, raskrinkavanje kralja Petra i njegove etničke agenture, a na poluosloboenoj i neosloboenoj teritoriji objašnjavati veliku značajku AMNESTIJE AVNOJ-a i poziva Maršala Tita svim zavedenim u neprijateljskim vojnim formacijama da pređu u partizanske jedinice i tako dadu, pa makar i minimalni, svoj doprinos borbi protiv fašističkog neprijatelja.

Sve navedene i brojne druge zadatke, unatoč teškim uvjetima i usprkos stalno prisutnom ustaškom teroru što su ga zločinci provodili nad narodom kotara Karlovac, žene su, obuhvaćene svojom masovnom političkom organizacijom AFF-a, uspješno izvršavale i izvršile. U tom vremenskom periodu organizacija AFŽ-a na Karlovačkom kotaru vezala je izvršenje svih svojih zadataka za plan i program takmičenja u sklopu Prvog kongresa AFŽ Hrvatske i Treće konferencije žena za okrug Karlovac.

Žene kotara Karlovca u svojoj velikoj većini potvrdile su visoku svijest, privrženost NOB-i i svoju odlučnu opredijeljenost za bratstvo i jedinstvo naših naroda. One su to sve dokazivale posve konkretnim svakodnevnim radom u brojnim akcijama za potrebe NOB-e, upuivanjem svojih sinova, muževa, ova i keri u Karlovačku brigadu i brojne druge partizanske

jedinice, svojim masovnim učešćem na stalnim zadacima prikupljanja hrane za ratnom opustošene i osiromašene krajeve Korduna, Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. Na temelju ostvarenih rezultata u borbi za punu pobjedu NOB-e, za program KPJ i KPH može se sa zadovoljstvom ustvrditi da su i žene karlovačkog kotara sasno izvršile svoju obavezu u borbi za novu, slobodnu, nezavisnu i ravnopravnu socijalističku Jugoslaviju.

Dr. uro Zatezalo

Rad organa narodne vlasti na Kordunu od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja

Podjela rada unutar Okružnog, kotarskih i općinskih NOO-a

Treće zasjedanje ZAVNOH-a u Topuskom 8. i 9. maja 1944. predstavlja novi i još snažniji poticaj u razvoju i organizacionom jačanju organa narodne vlasti. Od maja 1944. narodnooslobodilački odbori u Hrvatskoj, pa i na oslobođenom Kordunu, razvijaju se kao organi državne vlasti, što doprinosi sve većim rezultatima u radu i svakodnevno jača njihovu stabilnost.

Bitna karakteristika narodnooslobodilačkih odbora u ovom razdoblju je njihovo daljnje povezivanje u vrsti sistem organizacije narodne vlasti i njeno izdizanje na daleko viši stupanj organiziranosti u cilju osposobljavanja za izvršenje sve težih i složenijih zadataka koje je daljnji tok NOP-a pred njih svakodnevno postavljao.

Samo 10 dana nakon održanog Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a sazvan je plenarni sastanak ONOO za Kordun na kojem je, u ime Odjela za unutrašnje poslove ZAVNOH-a, prisustvovao dr. Leon Geršković, u ime Odjela za narodnu privredu Nikica Rapajić i u ime Komande kordunaškog područja potpukovnik Nikola Vidović. Prisutni su se detaljno upoznali s radom i odlukama ZAVNOH-a. To je bila i njihova prednost u odnosu na druge krajeve da su mogli svoje NOO-e i druge organizacije NOP-a gotovo odmah upoznavati s novim smjernicama i zadacima u organizaciji i radu poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a. »Mi smo danas država, a to znači da i naš rad i naši postupci stoje pod većom kontrolom i imamo veću odgovornost za svaki naš akt. Naša država nije gotova i izgrađena, mi je moramo svakodnevno brižno izgrađivati. U izgradnji države moraju se NOO-i oslanjati, u prvom redu, na Predsjedništvo ZAVNOH-a te od njega tražiti pomoć«, upozoravao je Leon Geršković.¹

Iz izlaganja o politici u situaciji na području okruga Mile Martinovića, ure Kneževića, Cane Bogdanovića, Adama Katića, Mile Katića, Miloša Basare, Pere Maslića, Ljubana Poštića, Ljubana Kukulja, Branka Nikolišića i

¹ Zapisnik sa sjednice ONOO-a za Kordun od 20. V 1944, HAK, kut. 2/306.

Pere Radanovi a vidi se da pro etni ki elementi s Jocom Eremi em nisu pomutili raspoloženje srpskog naroda Korduna prema NOP-u, »jer je isti od dana ustanka jedinstven i istrajan u borbi za bratstvo i jedinstvo i slobodu«², a i kod hrvatskog naroda raspoloženje je da što više stupa u redove NOP-a. Takva politika situacija i široka mreža NOO-a omogućava je provođenje u život odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.

Iz izvještaja o organizacionom stanju NOO-a u Hrvatskoj, podnesenom na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a³, vidi se da je mreža narodnooslobodilačkih odbora na području Korduna bila najvršnija, najorganiziranija i da su rezultati njihova rada, pored ogromnih poteškoća u realizaciji zadataka, bili veoma značajni ne samo za njihovo područje nego i daleko šire. Organi narodne vlasti na Kordunu, koji djeluju od ustaničkih dana 1941. godine, prekalili su se radom u mnogim ofanzivama, zbjegovima, u borbi protiv gladi, epidemije zaraznih bolesti, izgradnji nužnih nastambi za smještaj naroda i ranjenika, u obavljanju sjetve i žetve, borbi za zaštitu hrane i nizu drugih zadataka vezanih za svoju djelatnost na osloboenom, poluosloboenom i neosloboenom teritoriju. NOO-i na ovom teritoriju uspješno su svladavali sve teške i ratne, svakodnevno sticali sve veći ugled kod naroda i kao takvi bili jedini istinski predstavnici narodne vlasti.

Krajem maja 1944. na Kordunu je radio jedan okružni, 5 kotarskih, 30 općinskih i 250 seoskih narodnooslobodilačkih odbora. »Organizaciono ovaj okrug spada među u najbolje. On je ne samo uredio svoju unutrašnju organizaciju nego im svi kotarski narodnooslobodilački odbori po organizaciji, raspodjeli poslova i na inu odvijanja rada sliče na okružne. Okružni narodnooslobodilački odbor pravilno je shvatio svoje zadatke, a naročito u posljednje vrijeme je posvetio punu pažnju u vršenju narodnooslobodilačkih odbora u novoosloboenim, hrvatskim krajevima.«⁴ Zahvaljujući pomoći koju su stalno organizirano dobivali od organizacije KP, organi vlasti su neizmjernu brigu posvećivali idejno-političkom osposobljavanju odbornika i njihovom stalnom radu na uvršenju jedinstva srpskog, hrvatskog i muslimanskog naroda na kordunaško-karlovačkom teritoriju.

Sistem organa narodne vlasti poslije održanog Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a pa do osloboenja obilježava razvoj unutrašnje organizacije i podjele rada na temelju Uputstava ZAVNOH-a i Odluke o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodilačkih odbora i narodnooslobodilačkih skupština Federalne Države Hrvatske. ZAVNOH je prihvatio odluku po kojoj »u Hrvatskoj, kao federalnoj državi u sastavu demokratske federativne Jugoslavije, sva vlast pripada narodu preko njegovih izabраниh zastupnika u narodnooslobodilačkim odborima, i to od seoskih narodnooslobodilačkih odbora, preko kotarskih, okružnih i pokrajinskih narodnooslobodilačkih skupština ZAVNOH-a, kao vrhovnog organa državne vlasti u Hrvatskoj i do AVNOJ-a kao vrhovnog organa državne vlasti u demokratskoj federativnoj Jugoslaviji.«⁵ Na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a potvrđeno je posebnom Odlukom da narodnooslobodilački odbori, nastali kao organi borbe »i razvili se historijskom nužnošću i voljom samog naroda u organe istinske narodne demokratske vlasti, jesu osnovica državne

2 Isto.

3 ZAVNOH, Zb. dok. 144/11, str. 628—630.

4 Isto.

5 Isto.

vlasti u narodnoj demokratskoj Hrvatskoj.«⁶ Tako prošireni i sve složeniji zadaci narodnooslobodilačkih odbora u borbi za izgradnju narodne države, zahtijevali su i izmjenu organizacione strukture organa vlasti. Uz Plenum i Izvršni odbor razvio se veći broj odjela s ciljem pravilnije raspodjele rada i lakšeg izvršavanja sve složenijih zadataka unutar izvršnih odbora. »Dakle ne samo formalna podjela rada među članovima Izvršnog odbora nego organizaciona podjela na odjele.«⁷ Načelnici odjela kotarskih i okružnih NOO-a bili su članovi Izvršnog odbora kao vršioци dužnosti pročelnika odjela, s ciljem što bolje koordinacije u radu između članova NOO-a i njihovih odjela. Povećavanjem zadataka odjeli su se popunjavali nužnim brojem stručnih radnika i pomoćnog osoblja. Za svoj rad i rezultate rada odjela pročelnici su odgovarali nadležnom narodnooslobodilačkom odboru koji su bili članovi.

Kod seoskih NOO-a nisu ni dalje postojali odjeli. U njima su, pored predsjednika i tajnika, pojedini odbornici bili zaduženi za određene poslove. Kod kotarskih i okružnih NOO-a bilo je tajništvo kao posebno tijelo koje je povezivalo sve odjele i rukovalo cjelokupnim radom narodnooslobodilačkih odbora na svom teritoriju. Pored toga, njegovi su članovi pripremali sjednice odbora i starali se o saradnji odjela i organiziranju drugih antifašističkih organizacija radi ostvarivanja određenih zadataka u okviru rada narodnooslobodilačkih odbora. Ne umanjujući samoupravni karakter NOO-a, u vremenu do oslobođenja sve više se insistiralo na odgovornosti za svoje rezultate rada nižih narodnih odbora prema višim i veći nadzor i pomoć viših NOO-a nad radom nižih radi svestranog dogovaranja i sve kvalitetnijeg obavljanja njihovih poslova. Članovi kotarskih i okružnih NOO-a stalno su upućivani na teren ili su slali pismena uputstva da bi pomogli u radu općinskim i seoskim NOO-ima. Nastavljena je još svestranija aktivnost na organizaciji rada i održavanju kurseva za odbornike radi njihovog idejno-političkog uzdizanja i lakšeg savladavanja sve složenijih zadataka. Upravo zahvaljujući sve većoj povezanosti i unutrašnjoj raspodjeli rada, te usaglašavanju zajedničkih stavova o pojedinim pitanjima, odbori su sve uspješnije izvršavali svoje zadatke. Članovi izvršnih odbora često su obilazili teren, što je doprinosilo bržoj i efikasnijoj pomoći u radu razgranate mreže nižih NOO-a i brojnih odjela koji su pored pročelnika u svom sastavu imali, prema potrebi ili mogućnosti, od jednog do jedanaest članova.

Krajem 1944. godine Okružni NOO za Kordun imao je 11 odjela u kojima je radilo 82 lica.⁸ U tajništvu i ekonomatu radilo je 25 lica, u upravnom odboru 5, gospodarskom 9, socijalnom 3, zdravstvenom 5, financijskom 1, prosvjetnom 2, propagandnom 14, prehrambenom 5, odjelu za obnovu i promet 2, tehničkom 7 i sudskom 4. Tokom 1944. godine, prema potrebi, mijenjan je broj odjela i broj osoblja u pojedinim odborima i odjelima. Tako su kod Okružnog NOO za Kordun sredinom novembra 1944. godine radila 74 lica.⁹

6 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3.

7 ZAVNOH, Zb. dok. 1944/11, str. 346.

8 Zapisnik s Prve narodne skupštine Korduna, održane 3. decembra 1944. u Vojni u, HAK, kut. 2.

9 Osoblje zaposleno kod Okružnog NOO za Kordun: Tajništvo: Mane Trbojevi, tajnik, Miloš Basara, Ljuban Kukulj i Dane Grba u tajništvu. Bogdan Vojnovi, zapisni ar, Ladislav Berkovi, radi na strojopisu i Nikola Jerini, šef ekonomata. Gospodarski odjel: uro Grkovi, pročelnik, Josip Galovi, obrt i industrija, Vlado Bajak, poljoprivreda, Milan Puhar, šumarstvo, Petar Bunjevac, pilane, Dane Brajakovi, veterinarstvo, Radojka Sumonja, vrtlarstvo, Slavko Lipovšak, trgovina, Rade Novakovi, tehničari i Tobija Mihali, radi na šumarstvu.

Kako se razgranjavao rad i vršila razdioba po odjelima (gospodarski, upravni, sudski, propagandni, prosvjetni, zdravstveni, socijalni itd.) sve više se vodilo ra una o njihovoj povezanosti, uzajamnoj saradnji i pomo i, spre avaju i mogu nost odvajanja odjela kao nekih posebnih organizacija. »Pro elnici odjela rukovode radom svoga odjela i donose odluke u svim pojedina nim i individualnim slu ajevima u granicama direktive Izvršnog odbora. Ukoliko bi koja pojedina na odluka rješavala principijelno pitanje, do sada neraspravljano, ili bi se ukazala potreba principijelnog rješenja koje nije u skladu s dosadašnjim direktivama i principima, tada pro elnik odjela treba i tu pojedina nu odluku da iznese pred Izvršni odbor. Pro elnik odjela ne može rješavati pojedina na pitanja u koliko ova potpadaju pod nadležnost plenuma, ili ako je Izvršni odbor ili plenum pridržao pravo rješavanja nekih slu ajeva. Pro elnici odjela organiziraju cjelokupni rad svoga sektora i odgovorni su za pravilno izvršavanje zadataka, za rad i disciplinu svoga osoblja.«¹⁰ Novi organizacioni oblici rada znatno su pomogli NOO-ima u izvršavanju obimnijih i sve složenijih zadataka, koji su se svakodnevno razgranjavali na sve prostranijem osloboenom teritoriju u posljednjoj godini NOR-a.

Odjeli kod Okružnog i kotarskih narodnooslobodila kih odbora organizaciono su se sve više sre ivali i formirali prema odre enim pravicima djelatnosti svojih odsjeka ili referada. Tako npr. dok je Odjel za gospodarstvo ranije obuhvatao: prehranu vojske i naroda, gra evinarstvo, saobra aj, socijalne poslove, financije, poljoprivredu, šumarstvo, veterinarstvo, trgovinu, obrt, industriju i zadrugarstvo, u vremenu poslije održanog Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a iz njega su se izdvojili kao samostalni odjeli: odjel za prehranu, za obnovu, financije i odjel za tehni ke radove i promet. Ve u prolje e 1945. godine odjel za tehni ke radove ONOO za Kordun imao je pet odsjeka: op i odsjek s etiri pododsjeka, arhitektonski s tri, odsjek za ceste, mostove i pruge s tri, hidrotehni ki odsjek s tri i geodetski tako er s tri pododsjeka. Odjeli tehni kih radova, obzirom na popaljena sela, bili su formirani gotovo kod svih kotarskih, op inskih i seoskih NOO-a.

Tako je prema zapisniku op inskog Izvršnog narodnooslobodila kog odbora Utinje, od 18. novembra 1944, u toj op ini radio: gospodarski, prehrambeni,

Zdravstveni odjel: Ljuba Ulemek, pro elnik, Ante Pavkovi, zdravstveni referent, Danica Pavlovi, terenski referent, Jovanka Vešovi, strojopis i knjigovodstvo, Milan Fuks, apotekar. Prosvjetni odjel: Zlatko Pintar, pro elnik, Branko Zuti, referent, Berta Grbovi, referent. Prop. odjel: Maca Majstorovi, pro elnik, Sofija Novakovi u redakciji »Kor unaških vijesti«, Sofija (Maša) Pavi i, organizator prop-komisije, Veljka Velimirovi, kulturno-prosvjetnl sektor, MUorad Dmitrovi, dopisnik, Miso Klari, dopisnik, Ema Butkovi, u komisiji prop-odjela, Nikola Jakši, u tehnicu kod geštetnera, Ruža Ro itaj, u tehnicu, Ema Deutsch, u tehnicu i Nada Oreš anin u redakciji »Kordunaških vijesti«. Upravni odjel: Mile Klipa, lan odjela, Mican Pavlovi, lan odjela, Mi an Baki, lan odjela, Josip Gojak, pri. uprav. odjelu. Socijalni odjel: Milan Oreš anin, pro elnik, Joža Ma ar, zadužen po radništvu, uro Rušnov, zadužen za izbjeglice. Draga Bakiš, zadužena za dje je domove. Sudski odjel: Dušan Rkman, pro elnik, Stevo Jeli, lan suda, Savo Vu kovi, lan suda, Dr Anger, sekretar suda. Prometni odjel: Vladislav Greguri, pro elnik, Nikola Maleševi, lan. Prehrambeni odjel: Dušan Pajl, pro elnik, Nikola Lon ar, lan odjela, Mlka Ore i, lan odjela, Jakov Dešpalj, tehni ar, Vukas, lan. Financijski odjel: Stevo Vuji, knjigovo a, Veco Grubor, pozvan iz kotara Slunja. Tehni ki odjel: Aran Kamhi, lan, Vlado Soka, lan odjela, Joža Mikloši, lan odjela, Janko Križani, lan odjela, Sl&vko Kompar, lan odjela, Stanka Sprohar, lan. Komanda straže: Miloš Duri, komandant, Stevo Peri, komesar, Milutin Karaš, pomo nik komesara. Komisija za ispitivanje ratnih zlo inaca: Pero Masli, tajnik, Mi an Skorupan u komisiji, Bruji Dragi u komisiji i Milan Miljanovi u komisiji, Jovo Bal ln, administrativni instruktor pri tajništvu i Matija Milovanovi, instruktor pri tajništvu, Jovo Javor, vjerski referent.

socijalni, zdravstveni, propagandni i sudski odjel.¹¹ S obzirom na sve veće i složenije zadatke stvoreni su tokom rada, a na osnovu životnih potreba, novi odsjeci i komisije koje su im pomagale u radu. To se saznaje iz niza dokumenata, kao na primjer: Upravni odjel ONOO za Kordun, imao je aprila 1944. godine samo pro elnika koji je obavljao sve poslove iz upravne djelatnosti, a u op inskim NOO te poslove obavljali su tajnici op ine. Me utim, po etkom maja u svim KNOO u upravnim odjelima je radilo 3 do 7 ljudi zaduženih za pojedine sektore ove službe. U novembru iste godine u upravnim odjelima na Kordunu radilo je ukupno 26 osoba.¹² Postepeno i prema potrebi dolazilo je do unutrašnje podjele rada u pojedinim odjelima. Kao primjer navodim Socijalni odjel. On se u martu 1944. izdvaja iz gospodarskog odjela kao zaseban odjel. Spoznalo se, tokom rada, da socijalni problemi nisu samo ekonomski, nego u isto vrijeme i politički, te se »ukazala potreba da se kod naših narodnooslobodilačkih odbora formiraju posebni odjeli koji će rješavati isključivo te probleme.«¹³ I u posljednjoj godini NOR-a, zbog opsežnosti poslova,, pored razgranate mreže odjela radile su i mnogobrojne komisije kao pomoćna tijela op inskih, kotarskih i okružnih NOO-a. Tako je uz gospodarski odjel radila gospodarska komisija, uz prehrambeni — prehrambena komisija te komisija za sjetvu, žetvu, obnovu, izgradnju koliba, komisija za kontrolu rada NOO-a i slično. Isto su održavane i konferencije pro elnika i lanova komisija pojedinih odjela. Na njima se raspravljalo o pojedinim problemima i dogovaralo kako i na koji način izvršiti određene zadatke.

Svakim danom do oslobođenja svi odjeli i njihove komisije rješavali su sve više zadataka. Prije svega onih oko organizacije prehrane vojske, ranjenika i naroda, zbrinjavanje velikog broja djece bez roditelja i invalida NOV. Oni su svestrano pomagali porodicama boraca, poginulih partizana i drugom brojnom siromašnom stanovništvu. NOO-i Korduna krajem 1944. godine planiraju radove i pripremaju se za obnovu zemlje. U tu svrhu su u novembru i po etkom decembra formirani i odjeli za obnovu. U cilju uspješnijeg rada oni su radili na uspostavljanju što bolje saradnje svih odjela unutar pojedinog NOO-a, »tako da skupni rad svih odjela ide uporedo s narodnim potrebama i mogučnostima za obnovu... Da pojedini odjela ne bi gledao samo po svom sektoru i da tako rade i sam ne bi zaostajao za drugim odjelima ili istravao suviše ispred drugih, a na štetu sveukupne obnove, odjeli obnove će usklađivati tempo rada i napredovanja obnove svih odjela kako to potrebe budu iziskivale.«¹⁴ Uz veliku pomoć lanova CK KPH, lanova ZAVNOH-a i partijskih aktivista na terenu, ta razgranata mreža NOO, raznih odjela i mnogobrojnih komisija na oslobođenom Kordunu svakodnevno je usmjeravana i vrstobijedinjavana i u ovoj fazi razvoja organa narodne vlasti. Rezultati rada, i pored ogromnih poteškoća, postajali su sve veći, isto tako kao što su napredovale dobro vođene i objedinjene u jednoj akciji razne partizanske jedinice.¹⁵

Odjeli za obnovu uz stalnu pomoć partizanskih organizacija, odbora JNOF i drugih organizacija NOP-a izrađuju detaljne planove za uklanjanje tragova ratnog razaranja, paljenja i pljačke, a za unapređenje života, razvoja gospo-

11 HAK, f. ONOO za Kordun kut. 1.

12 Zapisnik Okružne narodne skupštine za Kordun od 3. XII 1944, HAK, kut. 2.

13 Isto.

14 Isto.

15 Isto.

darstva, kulture, prosvjete, zdravstva i drugih djelatnosti. Po etkom januara 1945. godine NOO-i i njihovi odjeli podijelili su svoje zadatke u dvije vremenske etape: etapu do oslobo enja i etapu poslije oslobo enja. Oni su još u ratnim uslovima vršili popise ljudskih i materijalnih gubitaka na svom podru ju tokom etverogodišnjeg rata s okupatorom i njegovim slugama. Pristupili su planskoj i organiziranoj obnovi nastambi, izgradnji i obnovi ciglana, pilana, mlinova i raznih radionica koje su mogle zadovoljiti najnužnije potrebe smještaja velikog broja porodica na njihovim opustošenim ku ištima. Uporedo s ovim zadacima oni su ustrajno radili na osposobljavanju kadrova za rad ne samo za još uvijek ratne uslove nego za rad u drugoj etapi, tj. poslije oslobo enja. U tu svrhu održavani su brojni kursevi s odbornicima i drugim osobljem u pojedinim odjelima NOO-a, spremaju i tako ljude da mogu u oslobo enim mjestima i gradovima organizirati narodnu vlast i nastaviti obnovu zemlje.

Organizacija prehrane vojske, smještaja i ishrane siromašnog stanovništva

Rat se vodi ve tri godine u najpasivnijem kraju Hrvatske, na teritoriji najsiromašnijeg naroda kojeg su okupatori, ustaše i domobrani ve od aprilskih dana 1941. godine nemilosrdno ubijali, masovno palili njihove ku e, gospodarske zgrade i plja kali sve do ega su mogli do i.

Prema sa uvanim podacima do marta 1944. na Kordunu je izgubilo život 24.638 stanovnika, što ubijenih, umrlih od tifusa ili palih u borbi protiv fašizma.¹⁶ Neprijatelj je u isto vrijeme zapalio i uništio 34.362 ku e, staje, industrijskih i obrt. poduze a i niz drugih objekata, od kojih 36 crkava, 63 škole i 30 op inskih zgrada. Uništio je ili oplja kao i mnoštvo gospodarskog inventara: 7.580 kola, 6.395 plugova, 894 sija ice, 2.940 šiva ih mašina, 140 motornih i 404 ru ne vršilice¹⁷ te ogromne koli ine odje e, posteljine, ljudske i sto ne hrane.¹⁸ Ovi podaci dovoljno govore da rad organa narodne vlasti na Kordunu i u posljednjoj godini NOR-a nije bio ni malo lagan, iako je velika teritorija bila oslobo ena.

I pored vrste i dobro organizirane mreže NOO-a te brojnih odjela i komisija u kojima je radilo na stotine ljudi, postojale su brojne objektivne teško e u organiziranju ishrane brojnih partizanskih jedinica, vojno-pozadinskih organa, ustanova, dje jih domova, bolnica, velikog broja siromašnog stanovništva s podru ja Korduna i izbjeglica s podru ja Like koje su se razmjestile po kordunskim selima tokom zime i prolje a 1945. godine. Ovi krajevi su bili ekonomski potpuno iscrpljeni. Narod je bio u stalnoj pripravnosti za bijeg zbog u estalih upada razjarenog neprijatelja, koji ni pred sam kraj rata nije prezao od novih zlo ina i pustošenja. Me utim, koriste i veliko ratno iskustvo, odanost naroda NOP-u i njegovoj vjeri u pobjedu i slobodu, partijske organizacije Korduna u tijesnoj povezanosti s NOO-ima, vojskom, odborima JNOF te drugim antifašisti kim organizacijama, odricanjem i solidarnoš u uspijevali su organizirati prihvat izbjeglica iz Like, djece bez roditelja, smještaj stanovništva, ishranu vojske i naroda. Organi NOP-a Korduna uspješno su spreavali pokušaj neprijatelja u razbijanju bratstva i jedinstva stvorenog zajed-

16 »Naprijed« br. 44 od 26. XII 1944. god. II, str. 2.

17 Isto.

18 Isto.

ni kom borbom srpskog i hrvatskog naroda. Kao i uvijek, narod je i u ovom vremenu štedio na sebi, svojoj djeci i odvajao što je god mogao za pomoć bolnicama, borcima na položaju i onima koji su ostali bez ikakvih sredstava za život. Solidarnost se ispoljavala u rješavanju akutnih pitanja vezanih za pobjedu nad neprijateljem. Organi narodne vlasti su aktivirali sve što je moglo na bilo koji način pomoći NOP-u i u ovim izuzetno teškim ekonomskim uslovima. Narod Korduna je ulagao i posljednji dio snaga da savlada nestašicu hrane i teške uslove života, odvajaju i sve što je mogao za svoju vojsku i još siromašnije i ugroženije od sebe. Aktivnost odbornika, omladinskih organizacija i AFŽ-a odražavala se na svim poljima djelatnosti. Održavani su zajednički sastanci na kojima se dogovaralo o poduzimanju određenih mjera za savladavanje pojedinih problema. Zahvaljujući takvoj organiziranosti i saradnji vojske i naroda, NOO-ima je uspelo obaviti jesenju i proljetnu sjetvu 1944/45. godine. Oni su planski rukovodili poljskim radovima i takmičenjima ili se u selo više zasijati, više pomoći i porodicama boraca ili siromašnijim koji nisu imali ime raditi. Stanovnici sela manje stradalih tokom NOR-a pomagali su u obavljanju sjetve onim selima koja su ostala bez ljudi, zaprežne stoke i potrebnog alata za rad.

Pored takmičenja u obavljanju sjetve, NOO-i su organizirali estakmičenja u sakupljanju hrane za borce i narod. U 1944. i 1945. godini provode se gotovo neprekidna takmičenja NOO-a koja se na svom području sakupiti više žita za pomoć narodu Dalmacije, prodati obveznica Narodnog zajma, izgraditi koliba za smještaj naroda i razmjestiti izbjeglica s područja Like.

U takmičenju povodom oktobarske revolucije, oslobođenja Beograda i priprema za proslavu dvogodišnjice zasjedanja AVNOJ-a, partijske organizacije, NOO-i i druge organizacije NOP-a sakupile su 3355 vagana žita i 1589 vagana graha, od čega je za vojsku dato 2348 vagana žita i 1112 vagana graha, a ostali dio dat je u fond Općinskog NOO-a za Kordun.¹⁹ Samo u 15 dana na području najsiromašnije općine Perjasice sakupljeno je: 7866 l pšenice, 5240 l graha, 970 l prosa, 16.210 kuna, 422 l ječma, 6148 l zobi, 240 l raži, 4 kg duhana, 20 kg jabuka i oraha i za bolnice 144 vagana krumpira.²⁰

Na izgradnju koliba bilo je angažirano 107 ekipa s 401 članom. Krajem septembra 1944. u kotaru Vojni bilo je 875 porodica s 3919 članova bez kuća, u Vrginmostu 800 porodica s 3500 članova, u Plaškom 228 s 1769 i u Slunju 700 porodica s 3500 članova. Oko 2700 porodica s oko 1300 članova trebalo je tada, prema evidenciji Općinskog NOO za Kordun, krov nad glavom. Za ovu akciju narod je imao samo 6 pilana koje su izrađivale dnevno 100.120 dasaka i ciglanu koja je proizvodila oko 30.000 cigli. Istina, ona je u vrijeme ovog takmičenja udvostručila proizvodnju. Omladinska organizacija angažirala je na ovom zadatku 8000 omladinaca i pionira, a uključio se masovno i AFŽ. To je bila snaga koja je, pored niza drugih zadataka, trebala obaviti i ovaj. »Ako svako od sebe da sve ono što je obično, ako odbori budu pravilno rukovodili, nakon mjesec dana udarni kog rada imat će sav naš narod krov nad glavom.«²¹ Tako je i bilo. Formirani su odbori po kotarima i općinama koji su rukovodili radom ekipa. Samo u kotaru Slunju trebalo je izgraditi 700 koliba! U općini Rakovica

19 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/521.

20 Zapisnik sa sjednice Općinskog NOO Perjasica od 27. X 1944, HAK, 7 f. ONOO za Kordun, kut. 3/528.

21 »Naprijed«, broj 72, septembar 1944.

radilo je 13 ekipa sa po 5 članova, u općini Cetinograd 3 ekipe s 250 ljudi, u općini Primišlje 13 ekipa s 88 ljudi, u općini Slunjevac 4 ekipe po 12 ljudi i u Cvijanovi Brdu 8 ekipa sa po 5 ljudi. Na taj način radilo se i na području Vrginmosta, Vojni a i Plaškog. Ekipama su uglavnom rukovodili invalidi.²² U svega 20 dana rada u kotaru Vojni sagrađene su 602 kolibe a 483 bile su u izgradnji. U kotaru Vrginmost za 15 dana izgrađena je 141 a 147 je bilo u izgradnji. U kotaru Slunjevac podignuto je 129 bajti i bilo u izgradnji 119. U kotaru Plaški, iako je neprijatelj svakodnevno napadao na ovo područje, sagrađene su 84 kolibe i 149 se gradilo. Omladina Korduna takmičila se s omladinom Like i Banije u obavljanju ovoga zadatka. Samo u oktobru ona je dala 24.368 radnih dana, rade i na izgradnji 387 koliba i pripremaju i materijal za 167 drugih. U izgradnji nastambi takmičile su se sve organizacije AFŽ. »Tako su žene Vojnišnice zajedno s omladinom dovezle 50 vozova građe za kuće i 10 vozova za kretanje. Žene i omladina sela Pecka dovezle su građu za 70 bajti a iz Slavskog Polja za 30 bajti.«²³

U vrijeme oktobarskog takmičenja i priprema proslave dvogodišnjice AVNOJ-a, u cilju razvijanja i njegovanja bratstva i jedinstva Srba i Hrvata u Hrvatskoj, pisane su parole i natpisi, u duhu Odluke* Predsjedništva ZAVNOH-a od 18. VI 1944. godine, »na svim državnim ustanovama irilicom i latinicom ve prema tome da li je pretežni broj srpskog ili hrvatskog naroda na određeno područje.«²⁴ U sastav oktobarske revolucije i dana oslobođenja Beograda NOO-i Korduna organizirali su narodne svečanosti. U kotaru Vojni zapaljeno je 648 kresova uz prisustvo 7300 ljudi, u Slunju 222 s 4320 i Vrginmostu 220 kresova oko kojih se okupilo 5525 stanovnika toga kraja, manifestiraju i slobodi, rezultatima borbe te bratstvu i jedinstvu naših naroda.

Narodnooslobodilački odbori Korduna, takmičile se i od 1. novembra 1944. do 20. januara 1945. s NOO-ima Banije i Like te više pripremiti obroka za borbu na položajima, te bolje organizirati rad odbora da u njihovom radu sudjeluje što više stanovništva radi što veće demokratizacije organa narodne

22 HAK, f. ONDO za Kordun, kut. 3/481.

23 »Kordunaške vijesti« od 22. X 1944, HAK, kut. Stampa.

» ODLUKA O IZJEDNA ENJU IRILICE I LATINICE

Predsjedništvo ZAVNOH-a donijelo je na svojoj sjednici, od 18. VI 1944. godine, odluku kojom se izjednačuju latinica i irilica.

Odluka glasi:

Cl. 1. Latinica i irilica ravnopravna su pisma.

Cl. 2. U osnovnim školama s hrvatskom večinom započeta je obuka u pisanju i pisanju latinicom, a zatim irilicom. U školama sa srpskom većinom poduzet će se prvo irilica, a zatim latinica.

Cl. 3. Ova odluka stupa odmah na snagu.

Ova odluka, koja ima važnost zakona, donesena je na temelju člana 1. Deklaracije o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske. Ona je još jedan dokaz, da se već danas ostvaruje potpuna ravnopravnost hrvatskog i srpskog naroda u oslobojenoj domovini. Ova odluka, kao izraz jednakosti hrvatskog i srpskog pisma pred zakonom, produžuje još više bratstvo hrvatskog i srpskog naroda i ljubav prema zajednici u domovini Hrvatskoj. činjenica, da će učaci naših škola za vrijeme osnovnog školovanja naučiti oba pisma, odstraniti će svaku moguću nost šovinističkog zastranjiavanja nadređenosti i podređenosti u ovom pogledu. Time je ujedno uklonjeno nasilje koje je Pavelić izvršio nad srpskim narodom, zabranivši irilsko pismo i spalivši sve knjige pisane irilicom. U istom smislu je odgovor svima velikosrpskim etničkim elementima, koji nastoje srpski narod nahuškati protiv hrvatskog naroda govoreći mu da u Hrvatskoj Srbi nemaju nikakvih prava, pa niti na svoje pismo irilicu.

»Naprijed«, br. 69, od 4. IX 1944. str. 2.

24 Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO za Kordun od 30. X 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/533.

S. N. O. O. Nova Trzica
Nova Trzica, 26. V. 1944.

IV.
HISTORICAL ARCHIVE
KRAJEVSKO
3369

Okrusnom S. N. O. O.
Kordun

U skladu sa zahtevom odbranom u Novoj
Trzici 25. V. 1944. dostavljen je sledeci rakuski
Ovaj rakuski S. N. O. O. podnosi na slom sledeci:

skolbu

Drug Nikola Rodokovic iz Novog Trzica, star
37 g. oženjen otac 4 dece, služi u partizanima 2 1/2 g. sa
svojih pet braće tj. Rade, Milos, Jovan, Dragomir i Gorko,
sa otkr. su dvojica poginula u S. O. B. u Lo. Dragomir. Jovan
ostao u otkr. na svetu u vojsci.

Drug Nikola je rođen kod kuće na bologayju 30 decem
a posle je njegovu obitelj koja broji 16 duša sve najavio.
deca i robe nisu mogli u ovo doba niti udrzati
niti ishraniti, prepustena sama sebi, a pojed kojim raspoložen
bi ih mogao udrzavati, samo da se vojano obroditi, to je
S. N. O. O. u Novoj Trzici nemoguće obroditi, ova familija udrzati
niti, jer ovaj odbor nema na raspolaganju ljudi ni prego.

Opredelo tome ovaj odbor podnosi preko Op. S. N. O. O.
Rodokovic legalnim putem ovi skolbu, da bi se druga
Nikolu Rodokovic, ostavilo kod kuće i ujedino vojne
obavere, radi udrzavanja svoje i braćinje obitelji, a
osim toga isti bi bio potreban i u partidnu kao najstari
radi pravijeg bojni i uorkambi. Predjednik S. N. O. O.

Odbornice:
Koro Kuzmanovic
Kobundrija Mitenko

S. F. - S. N.

Trzica M. J. J. J.

vlasti, tko će više organizirati kurseva za osposobljavanje kadrova, gdje će se više izgraditi koliba za narod i, kao najznačajnije, gdje će se najviše prikupiti hrane za vojsku i siromašno stanovništvo Dalmacije i Like, postigli su izuzetne rezultate. Iako je njihovo područje bilo ekonomski do krajnjih granica iscrpljeno, oni su sakupili za NOV-u: »Zitarica 363.735 kg, krumpira 371.379 kg, masti 2.411 kg, sijena 24.985 kg i 26 komada stoke.«²⁵

Narodnooslobodilački odbori su ovo vrijeme takmičenja maksimalno iskoristili za još bolje uvršenje, proširenje i izgradnju narodnooslobodilačkih odbora, organiziraju i u potpunosti masu na izvršavanje datih zadataka. Analiziraju i rezultate postignute u pojedinom kotaru, Komisija za ocjenu izvršenih zadataka utvrdila je, da je rad organa vlasti bio najbolji na području kotara Vojni. »Prednja i kotar Vojni koji je sakupio 1368 vagana hrane. Općina Krstinja dala je 350 vagana, Veljun 284, Perjasica 250, Vojni 120, Utinja 100 i Tušilovi 64 vagana. Velika je čast biti prvi u ovoj plemenitoj akciji. Od početka borbe do danas narod kotara Vojni bio je uvijek prvi, a to prvenstvo treba održati i nadalje u svim akcijama pomoći našoj vojsci. Sakupljanje je u toku i narod ostalih kotareva ne može zaostati za kotarom Vojni. Dostignimo i prestignimo kotar Vojni«²⁶, pisale su »Kordunaške vijesti« decembra 1944. godine. Uistinu, ni drugi NOO-i na Kordunu nisu zaostali u organiziranju naroda na sakupljanju hrane za vojsku i narod. Posebno su se isticali i u organizaciji masovnih sastanaka na kojima su polagali pred narodom račun i na svom radu i na taj način podizali svoj ugled na razmjerno viši stupanj. Oni su u vrijeme takmičenja organizirali niz sastanaka i kurseva radi obučavanja svojih članova i aktivista za aktivnosti na terenu. U isto vrijeme Okružni narodnooslobodilački odbor je organizirao, putem mreže NOO-a, 130 analfabetičkih tečajeva na kojima se učilo pisati 1544 stanovnika od 9.543 nepismenih evidentiranih na njegovom području.²⁷

Narodnooslobodilački odbori organizirali su rad u 77 škola u kojima je nastava u ratnim uslovima izvodilo 85 učitelja od kojih 23 stručenika s 3.732 učenika, od 8.333 obveznika evidentiranih u ono vrijeme na istavom području ONOO-a za Kordun.²⁸ Organi narodne vlasti organizirali su takmičenja u sakupljanju pomoći i za bolnice, gdje je domove, izgradnju koliba i nizu drugih potreba. Njima su pomagali partijske organizacije, odbori JNOF, organizacije AFŽ, omladina i pioniri. Za ocjenjivanje uspjeha u takmičenju nije bilo mjerilo samo količina datih priloga, nego siromaštvo pojedinog sela i druge prilike u njemu. Međutim, gotovo ni jedan kotarski, općinski pa ni seoski NOO nije zaostajao jedan iza drugoga, kako u organiziranju takmičenja tako i postignutim rezultatima. Zahvaljujući organiziranosti pionira, odraslih i vrstoj povezanosti NOO-a, ostvareni su veliki rezultati i u savladavanju teško a tokom posljednje godine rata, posebno uspjesi u ishrani vojske, izbjeglica i siromašnog naroda.

Pored niza problema u obavljanju poslova oko osnivanja zadruga, izgradnje koliba, podizanja željeznice, smještaja i ishrane izbjeglica s područja Like, brige za ranjenike, škole, osiguravanja hrane za vojsku, NOO-i Korduna su odlučili da poduzmu sve kako bi prikupili što više žita za pomoć narodu Dalmacije.

125 Izvještaj Komisije za takmičenja od 15. II 1945. HAK, kut. 3.

26 HAK, kut. 4/708.

27 ONOO za Kordun, HAK, kut. 5/803.

28 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 5/804.

Zato su oni nastavili i dalje, od januara pa sve do kraja aprila 1945, takmičenje u prikupljanju hrane za pomoć siromašnom narodu Dalmacije, za NOV-u i za siromašno stanovništvo na svom području. U to svrhu pri Okružnom kotarskim i općinskim NOO-ima formirani su radni odbori, koji su imali zadatak prikupljanja dobrovoljnih priloga u žitu kao pomoć siromašnom narodu Dalmacije ili žita u zamjenu za sol koja je dolazila iz Dalmacije. Pri Okružnom NOO-u za Kordun formiran je 18. XII 1944. godine radni odbor za organizaciju sakupljanja hrane kao pomoć narodu Dalmacije, kojeg su sačinjavali: Marko Polović, Radovan Skorupan, Milan Orešanić, Josip Tobija, Mara Kresojević, Ljuba Ulemek, Slavko Lipovšćak, Miloš Basara, Dušan Rkman, Stevo Vujić i Mila Vučković. Istovremeno u kotarske radne odbore za prikupljanje pomoći narodu Dalmacije birano je 8—11 a u općinske po 5 članova.

Ovi radni odbori vodili su posebnu evidenciju o prikupljenim dobrovoljnim prilozima, a posebno o prikupljenom žitu koje se po određenom ključu mijenjalo za sol. »Ta se sol razmjenjivala na bazi tablice 1:7, tj. 1 kg soli za 7 kg kukuruza ili brašna ili 1 kg soli za 6 kg pšenice.«²⁹ Sva prikupljena hrana s područja Korduna, i ona koju je sakupio narod Banije u organizaciji NOO-a, dovožena je do Slunja, gdje su je preuzimali organi narodne vlasti Like i otpremali na svoje područje i dalje u pravcu Dalmacije kao pomoć u prehrani tamošnjem narodu i NOV koja je izvodila završne akcije u oslobođenju tog dijela domovine.

Za smještaj sakupljenog žita u Slunju i njegovom otpremanju za Dalmaciju ili zamjenu za sol bili su zaduženi Dušan Pajić, član Izvršnog odbora Okružnog NOO za Kordun i Slavko Lipovšćak, član radnog odbora. Kako nije bilo dovoljno vreća za sakupljeno žito, NOO-i su organizirali prikupljanje ili izradu drvenih sanduka i raznovrsne buradi u kojoj se žito prevozilo. — Oni su organizirali prevoženje ranjenika, hrane, iznemoglih u zbjezgovima, municije i druge ratne opreme. S obzirom na smanjeni broj ljudi, stoke i zaprežnih kola, nije bilo lako osigurati prevoženje sakupljene hrane od razasutih sela Korduna do Slunja, a nekada i dalje. »Prema izvještajima za vrijeme od 1. IX do 15. IX 1944. kotar Plaški dao je 191 kola za prevoz i 19 jaha i konja za potrebe kurira, kotar Vrginmost za to isto vrijeme dao je 3686 prevoza i to bez Sjeni aka. Kotar Vojni 2080 prevoza bez opć. Tušilovi i Perjasice. Opterećenje prevozima dosta je veliko u svim kotarevima, a naročito u kotaru Vrginmost, zbog velikog broja ustanova. Zbog toga bilo bi potrebno da se prevozi daju samo za najvažnije potrebe, kako bi narod imao mogućnost da izvrši berbu kukuruza, spremi krumpir i obavi jesenju sjetvu. Kola su u vrlo lošem stanju, velik broj sprežne stoke je bez kola i bez orme.«³⁰ Ovaj primjer govori o teškoćama u obavljanju prevoza, pa je jasno da su se NOO-i morali snalaziti na razne načine da bi mogli obavljati i ove važne zadatke. U realizaciji prevoza žita u pravcu Dalmacije NOO-ima pomagao je saobraćajni odjel ZAVNOH-a, koji su kamioni prolazili relacijom Vrginmost—Vojni—Slunj. Pored sakupljenog žita za pomoć narodu Dalmacije, na sajmu u Slunju se mijenjalo sol za važne životne namirnice ili žito koje je dolazilo iz raznih krajeva uz dozvolu nadležnih NOO-a. Međutim, teško vrijeme rata nastojali su iskoristiti pojedini šverceri koji su dolazili i bez dozvole. Organi narodne vlasti vodili su računa da takve onemogućavaju. To se vidi iz više saopćenih pre-

29 Zapisnik Druge okružne skupštine za Kordun od 18. II 1945, HAK, kut. 5.

30 Zapisnik sa sjednice ONOO za Kordun od 30. IX 1944, f. ONOO za Kordun, kut. 3/465.

suda koje je izrekao Upravni odjel KNOO Slunj. Tako u izre enoj presudi od 26. IV 1945. godine se kaže da je Nikola Baši , sin Jurin iz sela Kamiže k. br. 46, op ine i kotara Peruši , kriv jer je došao iz Peruši a na sajam u Slunj, gdje je prodavao bez dozvole 245 kg soli po 6000 kuna po kilogramu, a kupio je kilogram po 3000 kuna, » ime je po inio krivi no djelo nedozvoljene kupnje i prodaje te nabijanje cijene životnim namirnicama pa se presu uje na kaznu prisilnog rada u trajanju od 15 dana, koju e izdržavati kod KNOO Peruši , te konfiskacije 245 kg soli u korist NOF-a ovoga kotara.«³¹ Dok se siromašni narod odricao da bi pomagao još siromašnjima, poduzimanje mjera protiv pojedinih švercera bilo je veoma nužno i zna ajno.

U ovoj gotovo permanentnoj akciji sakupljanja hrane na Kordunu pomagali su nadležni organi ZAVNOH-a i partizanska štampa, plakati i leci koji su upozoravali stanovništvo o rezultatima i nužnosti što ve eg zalaganja na ovom zadatku. Tako je, u cilju svestranijeg prikupljanja hrane, Odjel prehrane ZAVNOH-a organizirao 21. februara 1945. godine u Topuskom sastanak s predstavnicima okružnih NOO-a za Kordun i Baniju. Na osnovu dogovora NOO-i su izradili dvomjese ne planove za izvršenje ove posebno zna ajne akcije u posljednjim mjesecima rata. U takozvanoj kampanji od 1. januara 1945. godine narod Korduna sakupio je 11 vagona hrane za zamjenu za sol i 12 vagona dobrovoljnog priloga, što je preko svojih NOO-a uputio kao pomo narodu Dalmacije.³² Svoju obavezu u takmi enju sakupljanja žita ispunili su i NOO-i kotara Slunj za 11. i 12. mjesec 1944. Pored ogromnih poteško a, s obzirom na siromaštvo naroda, obaveže prema izbjeglicama iz Like, koje su preko ovog teritorija išle dalje prema Vojni u i Vrginmostu skupljeno je dogovorenih 20.000 kg žita i dato kao pomo narodu Dalmacije.³³ Zbog stalnog sakupljanja i davanja dobrovoljnih priloga Okružni komitet KPH za Karlovac uputio je pismo Kotarskom komitetu KPH Karlovac 2. marta 1945. godine, u kojem kaže: »Što se ti e sakupljanja hrane za NOV na Kordunu je uvedena mjese na obaveza, koju narod daje svakoga mjeseca za ishranu NOV. S tim u vezi poduzeta je ovih dana jedna ja a ekonomska akcija za mjesec mart, koja ima zigleda da e dobro uspjeti. Istu stvar trebat ete i vi postaviti na vašem terenu preko odbora JNOF-a, dati to narodu na diskusiju i pripremiti ga za redovito davanje, što e svakako biti zgodnije, nego govoriti o nekim kampanjama, koje gotovo nikad i ne prestaju, jer to traže potrebe i interesi NOB-e.«³⁴

Tako su od februara 1945. NOO-i Korduna u svoje fondove dobivali žito na osnovu odre ene obaveze za svako doma instvo i sakupljenog na dobrovoljnoj osnovi. Hranu su dijelili NOV, siromašnom narodu, bolnicama, izbjeglicama iz Like i slali kao pomo narodu i vojsci Like i Dalmacije.

Organizacione promjene

Poslije održanog Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a, u vrijeme izuzetnih napora na prikupljanju hrane za vojsku i narod, došlo je i do ve ih organizacionih promjena kod pojedinih narodnooslobodila kih odbora na podru ju Okružnog

31 HAK, f. KNOO Slunj, kut.8.

32 Zapisnik Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 5/713.

33 Referat Prehrambenog odjela KNOO Slunj od 12. I 1945, HAK, f. KNOO Slunj, kut. 7.

34 HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 29.

Općina NOO Mociča
 Šturbova
 7. VI 1944.

Kotarskom NOO-u Slany 834

Na temelju obavijesti broj 651 od 5. VII 1944. glede skupljanja
 neobripute djece na području općine Mociča, a koje su trebale biti
 isporučene do Radovca, te me obavijestilo da me odmah pretape
 skupljanju novorođene djece kojih je dnevno 6-10 djece do 100 djece
 mjesto i rješke od 3-13 god. ova djece su palih nekoliko dana
 kao i normalni roditelji, a tek i oni koji imaju veći broj djece
 od 6-8 djece koji roditelji nisu u stanju u većem mjestu
 re, skupa i od kolike starosti, do molimo moštiti da uoči obavijesti
 koliko su općine u slučaju pomognu starije djece skupiti i
 uputiti na određeno mjesto.

Predsjednik
 M. K. ...

29. 5. 44.
 ...

NOO-a za Kordun. Ve 10. maja 1944. godine na Plenumu Kotarskog NOO-a Sjeni ak i Kotarskog NOO-a Vrginmost izvršeno je spajanje ova dva kotara u Kotarski NOO Vrginmost. Tada su izvršene i manje promjene u sastavu Okružnog NOO-a za Kordun. Imenovani su novi lanovi*, a zatim je uslijedilo i raspuštanje Okružnog NOO-a za Karlovac, koji je formiran 26. septembra 1943. u Vukovoj Gorici, sa zadatkom da organizira i širi narodnu vlast na podru ju kotara Karlovac i kotara Bosiljevo. I pored postignutih rezultata ovaj odbor na uskom oslobonoj teritoriji, zbog stalnog prisustva jakih neprijateljskih snaga iz Karlova i Duge Rese, nije mogao uspješno djelovati ni u posljednjoj godini rata. Veliki broj neprijateljskih vojnika i njihove akcije na karlova kom podru ju predstavljale su stalnu opasnost za legalnu i ilegalnu narodnu vlast. To je bio i razlog da se ona i nije mogla prema predvi anjima razvijati na ovom podru ju. Okružni NOO za Karlovac raspušten je »jer nije mogao da vrši funkciju vlasti na itavom teritoriju. Potrebno je formirati novi kotarski NOO za Karlovac koji e obuhvatiti itavi osloboneni teritorij (kojega je do sada obuhvatao i Okružni) a postaviti e se i organizirati jaki op inski odbori od kojih su neki ve i poja ni. Novoformirani Kotarski NOO Karlovac potpada pod Okružni NOO za Kordun«, zaključeno je na osnovu Odluke ZAVNOH-a na posljednjoj sjednici Okružnog NOO-a za Karlovac održanoj 24. VI 1944. godine.³⁵

Iz sastava KNO-a Karlovac izdvojen je Op inski NOO Gornje Dubrave i pripojen Kotarskom NOO-u Ogulin. Tada su i NOO-i s podru ja Kotarskog NOO-a Bosiljevo pripojeni organima narodne vlasti Gorskog kotara. Ovom

* U sastavu Okružnog NOO-a za Kordun tada su bili: Mile Martinovi , predsjednik, Vlado Novakovi , tajnik, Stanko Koprenica, Jovan Bal in, Ladislav Gregori , Mom ilo Kozlina, Maca Majstorovi , Ljuba Ulemek, Milica Vuj i i Duro Grkovi , lanovi. Ve krajem juna tajni ke poslove u Okružnom NOO-u vodio je dotadašnji predsjednik Kotarskog NOO-a Vojni Miloš Basara, jer je Vlado Novakovi bio ranjen.

35 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 2/391.

reorganizacijom Okružni NOO za Kordun imao je na svom području 6 kotarskih NOO-a (Karlovac, Plaški, Slunj, Vojni, Veljun i Vrginmost), 32 općinska i 296 seoskih NOO-a u kojima je ukupno radilo 1.395 odbornika, od kojih su 1.542 bili seljaci, 32 radnici, 15 zanatlije i 6 intelektualci, a po nacionalnoj strukturi 942 Srbi i 453 Hrvati.³⁶

Na području Kotarskog NOO-a Karlovac od tada radi 5 općinskih narodno-oslobodilačkih odbora, od kojih su Netreti, Ribnik i Jaškovo radili legalno a Duga Resa i Ozalj ilegalno. Jedina potpuno slobodna općina bila je Ribnik. U njoj su se seoski NOO-i osamostalili u svom radu i maksimalno pomagali u prehrani NOV, zbrinjavanju ranjenika i pružanju pomoći i drugim susjednim selima, predstavljaju i istinske organe narodne vlasti. U ovoj općini djelovala su 32 seoska narodnooslobodilačka odbora, što je zbog razasutosti terena predstavljalo i određene poteškoće u radu Općinskog NOO-a. Zbog toga je početkom 1945. godine došlo do reorganizacije NOO-a u ovoj općini, tj. do spajanja nekoliko manjih u veće seoske NOO-e. Netreti je imao 8 seoskih NOO-a u kojima je radilo 30 odbornika koji su djelomično bili birani a djelomično postavljeni. Na području općine Jaškovo djelovalo je 6 seoskih NOO-a s 27 odbornika. Teritorija ovih općina bila je još uvijek u većem dijelu okupirana, pa se kao glavni zadatak postavilo oslobodjenje i formiranje novih organa vlasti u oslobođenim selima.³⁷ Još teži uslovi rada bili su na području Barilovića gdje su radila 4 legalna i 12 ilegalnih seoskih NOO-a. Blizina neprijateljskih garnizona Karlovca i Duge Rese omogućavala je neprijatelju da na području ove općine često ubacuje svoj propagandni materijal, što je otežavalo rad partizanskim aktivistima. Kotarski NOO za Karlovac popunjen je, nakon raspuštanja Okružnog NOO-a za Karlovac novim članovima koji su bili zaduženi za organizaciju rada u pojedinim odjelima. Predsjednik je bio Marko Polovi, tajnik Mika Kranjac, a Josip Katušin proćelnik Upravnog odjela, Stevo Jelić sudskog, Pavle Matić i gospodarskog, Franjo Draganjac socijalnog, Marko Francišković zdravstvenog, Nikola Jaković prometnog, Zlatko Fintar propagandnog i Josip Podvorac prosvjetnog odjela. Za šumarstvo bio je zadužen Matija Crnković, u poljoprivrednoj komisiji radili su Stevo Šegavić i Franjo Snačić, za obrt je bio zadužen Ivan Juratović, za trgovinu Slavko Lipovšćak i Banjac za nabavni centar.³⁸ Glavni zadaci Kotarskog NOO-a za Karlovac bili su: briga za prehranu NOV, mobilizacija u njegove redove novih boraca, organizacija pomoći i porodicama boraca, detaljno upoznavanje stanovništva na svom teritoriju s odlukama Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a i formiranje JNOF u kotaru. U plenum Kotarskog NOO-a izabrano je 35 predstavnika iz svih 6 općina, organizacija AFŽ, omladine, vojske i komande područja.³⁹

Nakon fuzije Kotarskog NOO-a za Karlovac i Okružnoga za Kordun u njegov Izvršni odbor kooptiran je Zlatko Pintar radi rukovođenja propagandnim odjelom i Nikola Kranjac zdravstvenim. Istovremeno Mane Trbojević je zadužen za upravu i prosvjetu, Vukobrat Grković za gospodarstvo, Ladislav Gregorić za promet i Maca Majstorović za socijalni odjel ONOO-a za Kordun.⁴⁰ U isto

38 Isto, kut. 4/674.

37 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 6/904.

88 Zapisnik sa sastanka ONOO-a za Karlovac od 24. VI 1944, HAK, kut. 2/431.

39 Isto.

40 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 2/337.

vrijeme došlo je i do ve ih izmjena u lanstvu izvršnih odbora Kotarskog NOO-a Vojni a i Vrginmosta. Iz sastava Kotarskog NOO-a Vojni otišli su na nove dužnosti u ONOO za Kordun Miloš Basara i Miloš Petrovi . Predsjednik Kotarskog NOO-a Vojni postao je uro Zdjelar a Miloš Daki zadužen je za rad gospodarskog odjela i Mihajlo Bun i za upravu. U Izvršni odbor Kotarskog NOO-a Vrginmost kooptiran je Milan Miljenovi i Joco Mraovi . Fuzionirani su op inski NOO-i Topusko i Perna.⁴¹

Do promjena je došlo i u sastavu Kotarskog NOO-a Slunj i Plaški. One su uslijedile velikim dijelom zbog neprijateljske ofanzive na oslobo eno podru je Korduna krajem maja 1944. godine. Veliki broj odbornika otišao je u partizanske jedinice i u njima ostao, neki su poginuli, a neki i oboljeli. »Neprijatelj je nanio i velike materijalne štete. Samo u tri dana, 26, 27. i 28. maja, zapalio je 428 gospodarskih zgrada i ku a, 150 štala, 97 sjenika, 8 mlinova i 1 pilanu, oplja kao 1936 komada krupne i sitne stoke, oplja kao i uništio ve u koli inu žita i sijena.«⁴² Odbore i njihove odjele trebalo je popuniti i oja ati novim lanovima. Do ve ih izmjena došlo je u septembru 1944. godine. Tada je u Odjel gospodarstva ONOO-a kooptiran Slavko Lipovš ak, u trgova ki Smoljanovi iz Slunja, za šumarstvo Milan Puhar, u Odjel prehrane Dušan Paji i Nikola Lon ar, za tehni ke radove Milutin Košari , Janko Križani i Božo Mikluši , obranu Branko Nikoliš, financije Radovan Grgi i Zdenko iz Slunja. Za zamjenika tajnika došao je Marko Polovi i instruktore u tajništvu Dane Grba i Ljuban Kukulj. Za lana suda umjesto Dušana Paji a došao je Stevo Jeli . U Socijalni odjel došao je Nikola Kranjac, u Propagandni Maca Majstorovi i Prosvjetni Zlatko Pintar.⁴³

Do izmjene došlo je u svim kotarskim NOO-ima i njihovim odjelima. Kao primjer navodim Kotarski NOO Karlovac. Za predsjednika izabran je Franjo Draganjac, tajnika Pavao Mati i , a Jovo Janjanin i Nikola Jakovi otišli su za lanove kotarskog NOO Ogulin, a Stevo Jeli u ONOO za Kordun, pa je odbor popunjen novim lanovima. Odjelima su rukovodili Stevo Kova i Gospodarskim, Nikola Lorkovi Upravnim, Josip Dokman Sudskim, Ivka Bartolac Prosvjetnim i Josip Podvorac Prometnim.⁴⁴

Krajem septembra 1944. godine na teritoriji ONOO za Kordun radi 5 kotarskih NOO-a i to: KNOO Karlovac s 4 op inska NOO-a, od kojih je 1 ilegalan, i 33 seoska, kotar Plaški s 3 op inska i 14 seoskih, Vojni s 8 op inskih i 80 seoskih, Vrginmost sa 6 op inskih, 1 gradski i 43 seoska. Za kotar Slunj zbog težih političkih prilika navodim detaljne podatke: ima 11 lanova Izvršnog odbora, od kojih 10 muških i jedna žena, 8 Srba i 3 Hrvata. U Plenumu ima 34 lana, 29 muških i 5 žena, 19 Srba i 15 Hrvata, 31 seljak i 3 radnika. Na njegovom podru ju radi 6 op inskih NOO-a s 38 odbornika, od kojih 36 muških i 2 ženske, 37 seljaka i jedan radnik, 21 Srbin i 18 Hrvata. Na podru ju 6 op inskih NOO-a djeluje 71 seoski NOO s ukupno 255 odbornika, od kojih 252 muškaraca i 3 žene, 143 Srbina i 112 Hrvata i svi su po socijalnoj strukturi

41 Isto, kut. 2/338.

42 Isto, kut. 2/308 i kut. 2/324.

43 Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun od 12. IX 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/428.

44 Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora KNOO Karlovac od 22. IX 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/455.

seljaci. Ima i gradski NOO Slunj sa 7 odbornika, od kojih su 5 seljaci i 2 radnici, i svi muškarci Hrvati.⁴⁵

Kako se bližio kraj rata, stvarani su novi NOO-i u koje su birani novi članovi. Tako iz zapisnika Općinskog NOO-a Utinja od 3. IX 1944. se saznaje da je toga dana formiran seoski NOO Vukmani i Popovi Brdo s 9 odbornika i da je ve 9. IX izvršena i reorganizacija Općinskog NOO u koji su Izvršni odbor, pored predsjednika i tajnika, ušla tri nova člana: Duro Živković, Petar Musulin i Miloš Tambulaš.⁴⁶ O njihovom nastanku u novooslobojenim selima strogo su vodile računa partijske organizacije i njihovi aktivisti u svim organizacijama NOP-a. Tako su, u cilju daljnjeg razvoja NOO-a na karlovačkom području, Okružni komitet KPH za Karlovac i Okružni NOO za Kordun uputili isto na ovo područje svoje predstavnike sa zadatkom pružanja pomoći i uspostavljanja vršne veze između Općinskog i Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora. »Cjelokupan rad Kotarskog odbora (Karlovac — op. autora) dosta je dobar, samo ga treba upotpuniti s potrebnim ljudstvom. Potrebno je organizirati vršnu vezu između našeg odbora i njihovih, jer dopisi i direktive dolaze suviše kasno. Tako ih treba češće obilaziti. Odbor je smješten u selu Bogovci«, piše u zapisniku sa sjednice Izvršnog odbora ONOO za Kordun od 21. IX 1944. godine.⁴⁷ Kako se upravo u ovo vrijeme radilo i na pripremama za održavanje kotarskih skupština, upućeni su članovi Okružnog NOO za Kordun u pojedine kotareve da pomognu u njima. Tako je na području kotara Karlovac otišla Ljuba Ulemek s još trojicom partijskih aktivista, u Vrginmost Dušan Rkman i Ljuban Kukulj, u Vojni Miloš Basara i Pero Maslić, u Plaški Vukro Grković s trojicom drugova iz pojedinih odjela i u kotar Slunj Dušan Pajić i Milan Orešćanin.⁴⁸

Organizacije KPJ i njihovi članovi u svim organizacijama NOP-a vodili su stalnu brigu o produblivanju i širenju NOB-e na još neoslobojene krajeve. Organi narodne vlasti preko svojih članova pomagali su novoformirane NOO-e u oslobojenim hrvatskim selima i mjestima kako u organizacionom tako i u drugim vidovima u vršenju i proširenju rada NOO-a. Oslobojeno područje Korduna bilo je od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a pa do završetka rata poštećeno veći broj neprijateljskih ofanziva, pa su aktivisti s ovog područja svojim velikim ratnim iskustvom znatno više mogli pomoći u radu novooslobojenih krajeva. NOO-i i ostale organizacije NOP lakše su obavljale poslove proljetne sjetve, prikupljanje hrane, održavanje mnogobrojnih kurseva te davanje efikasnije pomoći izbjeglom stanovništvu s područja Like, narodu Dalmacije i svojim pograničnim selima.

Na području ONOO za Kordun težu političku situaciju imali su NOO-i na području slunjskog i karlovačkog kotara. Na teritoriji slunjskog kotara NOO-i u pojedinim selima općine Cetingrad, Slunj, Rakovica i Drežnik teže su uspijevali u provođenju mobilizacije za NOV. Još uvijek s područja nekih općina velik broj ljudi bio je u neprijateljskoj vojsci. Dok je s područja općine Močila bilo u borbi 443 boraca, a samo 5 u dezerterima, iz općine Slunj bilo je 1062 i općine Drežnik 567 ljudi u ustašama i domobranima.⁴⁹ U ovim općinama

45 Izvješčaj KNOO Slunj od oktobra 1944, HAK, f. KNOO Slunj, kut. 4.

46 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/417.

47 HAK, ONOO za Kordun, kut. 6/952.

48 Isto.

49 HAK, f. KNOO Slunj, kut. 4.

nama bilo je veoma teško provesti mobilizaciju za NOV, mnogi od mobiliziranih bježali su na stranu neprijatelja, neki i sa svojim porodicama, ili su se sakrivali oko svojih kuća a samo da ne bi išli u borbu, plaše i se u njoj poginuti u posljednjoj godini rata. »Na stranu neprijatelja i posljednjih 15 dana pobjeglo je 186 ljudi, žena i djece«,⁶⁰ piše u izvještaju Kotarskog NOO Slunj od 15. aprila 1945. godine. Teško je bilo provoditi mobilizaciju za NOV i u općini Utinja i Vukmani. »U vojsku je pozvano 200 Hrvata i nitko se nije odazvao. Iz sela Vukmani a i Knez Gorice pobjeglo je 28 familija u neprijateljsko uporište.«⁵¹ Tada nije uspijevala mobilizacija ni u selima Skakavca »jer je 116 ljudi koji su bili mobilizirani u Osmu diviziju pobjeglo«. ⁶² Politička situacija u to vrijeme na području kotara Karlovac bila je daleko bolja. Samo za 15 dana mobilizirano je u redove NOV 300 ljudi, a u kotaru Plaški od mobiliziranih 60 odazvali su se svi a 11 omladinaca javilo se dobrovoljno.⁵³ Posebno loša politička situacija bila je na području općine Drežnik zbog »ešeg upada neprijatelja i jake neprijateljske propagande, tako da je veći broj ljudi otišao na stranu neprijatelja.«⁵⁴ Tu je čak i predsjednik Općinskog NOO-a Pilja Žani propagirao za odlazak ljudi u neprijateljsku vojsku i pomagao neprijatelju za vrijeme njegovih upada u pljačku doma instava koja su pomagala NOP.⁶⁵

»Bivši predsjednik općinskog NOO Drežnik Pilja Žani, koji je bio usko povezan s ustašama u Vaganacu, uhapšen je od strane ovog odbora, a sada se nalazi pod istragom Drugog kordunaškog područja. Novopostavljeni predsjednik Jure Turkalj nedavno je pobjegao u Vaganac s još 5 seoskih odbornika. Za sada se u općinskom odboru u Drežniku nalaze samo 2 člana, tj. tajnik i jedan drug koji je zadužen po gospodarstvu.«⁵⁶ Daleko povoljniji uslovi rada bili su na teritoriji kotara Vojni a i Vrginmosta. Zato su se tu organi narodne vlasti i mogli najviše angažirati krajem 1944. i početkom 1945. godine na prikupljanju hrane za vojsku, za narod Like i Dalmacije, za partizanske bolnice i niz drugih partizanskih ustanova koje su tu bile smještene. Pored ovih zadataka odbori Korduna su težište dali na izgradnju ratnih koliba, na organizaciju raznovrsnih kurseva i teoretsko uzdizanje svojih kadrova.

Na različitost uslova rada pojedinih organa narodne vlasti ukazao je i dr Vladimir Bakarić 3. decembra 1944. na Prvoj okružnoj narodnoj skupštini u Vojni u. On je istakao da je na području Slunja »narod zatrovan ustaškom propagandom«⁵⁷ i da je ta banda u inila najviše zla Kordunu, a da na području Karlovca »ne postoje nikakva krupnija razmimoilaženja između Srba i Hrvata«. ⁶⁸

Najteža politička situacija bila je na području kotarskog narodnooslobodilačkog odbora Slunj. Ovdje se dugo osjećala protunarodna djelatnost dvojice proustaških župnika Ivana Nikšića i Blaža Tomljenovića. Oni su ubjeđivali hrvatsko stanovništvo da su Srbi povlašćena nacija i da žive na njihovoj zemlji

50 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 5/869.

51 Zapisnik sa sjednice ONOO za Kordun od 30. IX 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/465.

52 Isto.

53 Isto.

54 Izvještaj KNOO Slunj od 19. XI 1944, HAK, kut. 1.

55 Izvještaj od 30. IX 1944, HAK, f. KNOO Slunj, kut. 4.

56 Izvještaj Upravnog odjela KNOO Slunj od 4. XI 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/548.

57 HAK, kut. 4/591-1.

58 Isto.

te **izvodili** zaklju ke da e do i vrijeme kada e oni o istiti Kordun, pa i druge krajeve Hrvatske od Srba. Na propovijedima rasplamsavali su mržnju Hrvata prema Srbima. I ne samo oni nego i drugi ustaško orijentirani sve enici kao i u itelj ustaša Ivan Sajfar. Zato je i velik broj slunjskih ustaša, koje je narod nazivao »majari«, pripadao redu najzloglasnijih kolja a.

Na Prvoj okružnoj narodnoj skupštini dr Vladimir Bakari je odao priznanje Srbima Korduna, rekavši da je kod njih u injeno najviše u Hrvatskoj »da se ta mržnja ne razvija, da se pomogne Hrvatima da se stresu kuge Paveli a.«⁵⁹

Krajem 1944. i po etkom 1945. godine došlo je do ve ih organizacionih promjena kod pojedinih NOO-a u kotaru Plaški i Slunj. Teritorijalno manje op ine spojene su u ve e radi objedinjavanja pojedinih akcija i lakšeg izvršavanja zadataka. U prvoj polovini januara 1945. godine, nakon izvršenog spajanja manjih op ina u ve e i seoskih NOO-a u ve e seoske centre, na podru ju ONOO-a za Kordun radi 5 kotarskih, 29 op inskih, 2 gradska i 204 seoska NOO-a. Izvršni odbori KNOO-a imaju po 11 lanova a op inski po 5—7. Svaki KNOO ima po 10 odjela kojima rukovode pro elnici. Gotovo svi op inski NOO-i popunjeni su stru nim ljudima, osposobljenim na kursevima za vo enje administracije. Oni vode: urudžbeni zapisnik, poštansku knjigu, knjigu izdanih propusnica, knjigu izdanih marvinskih putnica, knjigu o kretanju stranih lica na podru ju op ine, knjigu provedenih konfiskacija, knjigu održanih javnih priredaba, knjigu izre enih administrativnih kazni, knjigu dozvola boravka i knjigu obrtnih radnji.⁶⁰

U prolje e 1945. došlo je i do ve ih izmjena u sastavu lanstva odbora i njihovih odjela. U njih su došli razni odbornici me u kojima je bilo više žena i ratnih vojnih invalida. Znatnije promjene nastale su sredinom aprila 1945. godine, kada su se obavljale posljednje pripreme za uspostavljanje vlasti u Karlovcu. Tako je na sastanku Okružnog komiteta KPH za Karlovac raspravljano 13. aprila 1945. o reorganizaciji ONOO za Kordun i popuni gradskog NOO Karlovac. U sastavu ONOO bili su tada: Dušan Rkman, predsjednik, Marko Polovi , potpredsjednik, Mane Trbojevi , prvi tajnik i Zlatko Pintar drugi, Ljuba Ulemek, pro elnik soc. zdravstvenog odjela, Ladislav Gregori tehni kog, Simo Livada, industrije, Dušan Paji prometa, Drago Ljubi prosvjete, Veco Grubor financija, Ljuban Kukulj uprave, Miloš Basara poljo-privrede i Mara Kresojevi trgovine i opskrbe.

Pored toga uro Grkovi raspore en je za sekretara KK Plaški, Milan Orešanin za rad u sindikatima, Stevo Jeli i Stevo Tomi u gradski NOO i Gojko Novkovi na rad u Upravni odjel ONOO-a za Kordun. U sastav Upravnog NOO za Karlovac predvi eni su Janko Poljak za predsjednika, Stevo Tomi za tajnika, Grga Milašin i za industriju, Stevo Jeli za soc. i zdravstvo, Joža Gojak za trgovinu i opskrbu, prof. Alfred Kurelec za prosvjetu, Jandre Sabljari za upravu i inž. Branko Petrovi za tehni ke radove.⁶¹ Tek s nekim manjim izmjenama ova rukovodstva nastavila su rad i u oslobo enom Karlovcu.

59 Isto.

60 Izvještaj op . NOO Rakovica od 29. VII 1944, HAK, f. KNOO za Slunj, kut. 4. Sa uvane knjige daju obilje podataka o radu NOO u posljednjoj godini rata.

61 HAK, kut. 30.

NARODE KORDUNA

Bratska Crvena Armija i naša junačka Narodno-oslobodilačka Vojska postigle su u zadnje vrijeme velike i nenađmašive uspjehe u borbi protiv njemačkih otimača i narodnih izdajica. Rat se približava kraju, te da ubrzamo slom njemačkog fašizma potrebno je uložiti nove napore, kako na frontu, tako i u pozadini. Pobjeda je blizu, ali se ona ne postiže bez borbe i napora.

Obzirom na skoro završetak rata, pred nas se postavlja i

pitanje obnove naše zemlje

Sovietski Savez, istinski pobornik prava svih porobljenih naroda postavlja, na jedno od prvih mjesta pitanje ratne odštete. Svi oni, koji su krivi za rat, treba da obilno plate ratnu odštetu i to ne samo novcem, već i materijalnim dobrima (građevnim materijalom, robom, hranom itd.). Tako će se svim opustošenim zemljama moći najbrže i najbolje pomoći.

Među krivce za sva uništenja, paljenja, pljačkanja i ubijanja ne ubrajaju se samo neposredni izvršioци tih zlodjela, već i njihovi vođe i naredbodavci, te također svi oni, koji su fašistički pokret finansirali i za čiji se račun u stvari sva zlodjela vršila.

Pred nas se sada postavlja zadatak da sakupimo podatke o svim puštošenjima izvršenim u našem kraju od njemačko-talijanskih okupatora i podlih izdajica našeg naroda - ustaša i četnika. Jedino tako moći ćemo prevremeno učiniti plan za obnovu naše zemlje te tražiti ratnu odštetu, koju će platiti svi krivci za naša popaljena sela i uništena i opljačkana imovina.

NARODE KORDUNA!

Mi, koji smo toliko prepatili, kojima je toliko popaljeno i opljačkano imamo potpuno pravo tražiti obilnu odštetu. Mi imamo pravo tražiti ti da se ponovo sagrade naše kuće i nadoknadi opljačkana stoka, roba, hrana i drugo.

To nije samo naš zahtjev, - to traži čitav naš narod, to traži Komunistička Partija Hrvatske, a to je zahtjev i bratskog Sovjetskog Saveza, što nam je najbolja garancija da ćemo dobiti ono što tražimo.

Ne samo ratnu odštetu, već i tešku kaznu za sve ratne zločince uopće je tražio Sovjetski Savez na Moskovskoj konferenciji i taj njegov zahtjev je u cijelosti usvojen. Svim ratnim zločincima suditi će samo o naš narod, kojemu su ti krvnici učinili najviše zla.

Zbog toga je potrebno da odmah pristupimo izradivanju spisakova o ubijanju, palenju, pljačkanju i uništavanju naših sela, te spisakova o zločinacima, koji su ta nedjela učinili. To nije samo dužnost Narodno-oslobodilačkih Odbora, već je dužnost svakog od nas, da im u tome pružimo punu pomoć, kako bi ti podaci bili što prije gotovi i što točniji. Tako ćemo moći preko naših istinskih predstavništva AVNOJa i ZAVNOHa tražiti i ostvariti naše sveto pravo: odštetu za sva uništavanja naših sela i pravednu odmazdu nad svim ratnim zločincima.

UČINIMO SVE PREDRAČAJE ZA OBNOVU NAŠEG KRAJA!

NIŠKA BUDA I POSLJEDNI KRVOLOK I ZLOČINAC DOVLEDEN PRED PRAVEDAN NA
ROJNI SUDI!

Okružni odbor AFŽ-a Narodno-oslobodilački Odbor
Karlovac

Okružni

Kordun.

Okružni

Odbor UEAČH-a
Karlovac

Okružne narodne skupštine

Sredinom 1944. godine u svim oslobođenim mjestima Korduna formirani su odbori Jedinostven narodnooslobodilačke fronte (JNOF) kao općenarodne organizacije od seoskih do okružnih odbora JNOF-a. Oni su nastali upravo u vrijeme kada narodnooslobodilački odbori prerastaju u instrument državne vlasti. JNOF kao općenarodna politička organizacija imala je zadatak da mobilizira najšire rodoljubive slojeve naših naroda za borbu protiv okupatora i njegovih slugu i za izgradnju nove narodne vlasti. U zapisniku plenarne sjednice Okružnog NOO-a za Kordun, koja je održana 20. maja 1944, ovako se definira njihova uloga: »Odbori JNOF-a pomagati organe naše državne vlasti, naše narodnooslobodilačke odbore, mobiliziranjem naroda za izvršenje postavljenih zadataka. Odbori JNOF-a u ime naroda da sudjeluje u vlasti i da kritikuje svoje izabrane organe narodne vlasti.«⁶² Tako su odbori JNOF-a, usvajaju i politiku partijskih organizacija, postali u drugoj polovini 1944. godine značajan politički faktor u kontroli rada organa NOO-a. Na zborovima bira se, koje organizira JNOF, NOO-i su polagali ruku na svoj rad. Zborovi su se sazivali najmanje jedanput u dva mjeseca i na njima su odbornici iznosili pred narod važnija pitanja iz djelokruga rada NOO-a. O njima su raspravljali prisutni na zboru i tako neposredno sticali uvid i direktno uticali na organizaciju i bolju djelatnost organa narodne vlasti kako kod seoskih tako kod općinskih, kotarskih i okružnog NOO-a. Radi što većeg uticaja naroda u rješavanju određenih pitanja iz djelokruga organa narodne vlasti na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, 9. maja 1944. godine, donijeta je Odluka o ustrojstvu i poslovanju NOO-a i narodnooslobodilačkih skupština Federalne Države Hrvatske, na osnovu koje već krajem iste godine dolazi u ustanu i krajevima do sazivanja prvih seoskih općinskih, kotarskih i okružnih narodnih skupština.

Navest ćemo nekoliko podataka iznesenih 8. novembra 1944. kod polaganja ruku pred narodom u seoskom NOO-u Cvijanovi Brdo. Pored iznošenja nedostataka u radu, u zapisniku se navodi: »Napravili smo 52 bajte, prehranili 290 izbjeglica, dali za razne radove 2.200 radnika, 7 volova, 3 krave, 3 junadi, 4 teleta, 33 ovce i 6 svinja za NOV. U novcu smo dali dobrovoljnog priloga 14.050 kuna, 90 kg masti, 730 kg mesa, 15.000 kg kruha, 790 vagana žita, održali 779 sastanaka, za razne proslave zapalili 170 kresova, predali obveznica Narodnog zajma 28.000 kuna, posjetili bolnice 540 puta. NOV-i dali na položaju 21.100 obroka. Za bolnice dali 67 plahta, za NOV 21 par arapa, 155 kapa, 163 rukavica, 26 pari rukavica, 4 prsluka, 17 pari veša, za neimali narod dali 170 vagana žita itd.«⁶³

Sačuvano je i zapisnika u kojima se govori o rezultatima rada na seoskim narodnim skupštinama za niz sela na Kordunu. Detaljni podaci nalaze se za sela: Primišlje, Taborište, Raletinu, Rudnice, Kordunski Ljeskovac, Begovo Brdo, Gornje Primišlje, Maljevac, Zbjeg, Mrzlo Polje, Mašvinu, Jamarje, Novu Kršlju, Brojanac, Rakovicu, Podmelnicu, Nikšić, Komesarac, Tržić, Laševac, Kruškova ulica, Gornji Furjan i niz drugih, iz kojih se vide rezultati rada, kritike nevaljalog i novi zadaci za rad.⁶⁴

62 Zapisnik plenarne sjednice Okružnog NOO-a za Kordun, održane 20. maja 1944. Diskusija dr. Leona Gerškovića, HAK, f. ONOO za Kordun, 2/304.

63 HAK, kut. 5.

64 Isto.

Prva okružna narodna skupština za Kordun održana je 3. decembra 1944. u Vojni u. Prije njenog održavanja u svim oslobo enim op inama održani su zborovi bira a i kotarske narodne skupštine, na kojima su odbornici i pro elnici pojedinih odjela podnosili detaljne izvještaje o svom radu. Ovi zborovi i skupštine bira a pratili su izvršavanje planiranih zadataka NOO-a i svojim neposrednim angažiranjem spre avali birokratizaciju organa narodne vlasti. U cilju stru nijeg vo enja upravnog i financijskog poslovanja bila su do 1. decembra 1944. godine donesena odgovaraju a uputstva o knjigovodstvenom poslovanju i na inu vo enja administracije NOO-a.

O pripremama za Prvu okružnu narodnu skupštinu Korduna raspravljalo se 13. novembra 1944. na sjednici Izvršnog odbora Okružnog NOO-a. Tada je dogovoreno da se kotarske narodne skupštine održe 26. i 27. novembra, a okružna 3. decembra 1944. Na sjednici Okružnog NOO za Kordun, održanoj 30. XI 1944. godine, izvršene su i posljednje pripreme za okružnu narodnu skupštinu Korduna. Tako je, u ime Propodjela, Maca Majstorovi bila zadužena za parole na skupštini, za ukrašavanje dvorane Stevo Tomi i Božo Miklaši , za organizaciju ishrane delegata i gostiju (ra unaju i etiri obroka za oko 250 ljudi) Dušan Paji , za smještaj delegacija iz drugih krajeva Ljuban Kukulj i za smještaj gostiju Stevo Vuji i Ladislav Braco Gregori . Na ovom sastanku itani su i referati za skupštinu, dopunjavani i popravljani. Tako je nakon pro itanog referata Prehrambenog odjela zaklju eno da teze za skupštinu treba izraditi Mane Trbojevi , a u njegovom sastavljanju da pomognu Veco Grubor, Pero Masli , Branko Nikoliš i Stevo Vuji .⁶⁵

U suradnji s odborima JNOF-a formirane su komisije koje su obavljale detaljne pripreme po svim selima i op inskim centrima za održavanje narodnih skupština. Nakon položenih ra una o radu odbora pred narodom na održanim kotarskim skupštinama, sazvana je za 3. decembra okružna narodna skupština. Njoj su prisustvovali, pored delegata s podru ja kotara Vojni , Vrginmost, Slunj i Plaški, predstavnici NOP-a s podru ja Like, Banije, Po-kuplja, Gorskog kotara i Cazina te predstavnici ZAVNOH-a i Osme kordunaške divizije. Prvoj okružnoj narodnoj skupštini na Kordunu prisustvovali su svi lanovi Izvršnog odbora ONOO-a za Kordun, tajnik JNOF-a Hrvatske dr Vladimir Bakari i pukovnik NOV i lan Predsjedništva ZAVNOH-a Stanko anica Opa i . Ukupno 500 delegata i gostiju okupilo se na Prvoj narodnoj skupštini Korduna. Pošto je potpredsjednik Okružnog NOO-a Dušan Livada otvorio skupštinu i pozdravio prisutne, rije je uzeo dr Vladimir Bakari koji je rekao: »Drugovi i drugarice, pozdravljam vas, predstavnike našeg juna kog Korduna jednog od prvih žarišta ustanka u Hrvatskoj. Ovaj posao koji vi danas radite nije obi an posao, nije to vaš redovan posao, nego je to posao od ogromnog zna aja.«⁶⁶

Poslije upu enih pozdrava od predstavnika NOP-a iz susjednih krajeva, podneseno je jedanaest referata o radu pojedinih odjela.

U organizacionom izvještaju je izneseno da na okrugu djeluje 1 okružni, 5 kotarskih, 2 gradska, 28 op inskih i 246 seoskih NOO-a, u kojima radi 939 seoskih, 210 op inskih, 13 gradskih i 166 kotarskih odbornika od kojih su 1.212 muškarci, 24 žene i 32 omladinke i omladinci. Od njih ukupno 1.328 odbornika, 1.293 su seljaka, 22 radnika, 1 zanatlja i 12 inovnika, a po nacionalnoj pripadnosti 934 Srba i 368 Hrvata.⁶⁷ U istom izvještaju dato je i nekoliko kri-

⁶⁵ Zapisnik sa sjednice ONOO za Kordun od 30. XI 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, 4/582.

⁶⁶ HAK, f. ONOO za Kordun, 4/591-1.

⁶⁷ Isto.

ti njih osvrta na rad narodnooslobodilačkog odbora i pokrenuto pitanje demokratizacije narodne vlasti. »Moglo se zapaziti da narodu nije bilo omogućeno da uzme punog učešća u rješavanju zadataka koji su stajali pred narodnooslobodilačkim odborima, jer su se mnogi narodnooslobodilački odbori pretvorili samo u naredbodavce, a ne u organizatore vlasti.«⁶⁸ Isticani su i neki drugi nedostaci u radu NOO-a kao što su nedovoljna prisutnost žena u njima, ponegdje slaba veza između nižih i viših organa, neplansko uzdizanje kadrova i drugi pojedini manji propusti u radu, koje su NOO-i trebali što prije ukloniti. U vezi s ovim tajnik JNOF-a Hrvatske dr. Vladimir Bakari je istakao: »Ova skupština je vjerojatno prva, gdje se događa, da okružni odbor polaže račun u svom radu i ona je vama prva mogućnost gdje vi možete neposredno doći u estvujete i da zajedno s njim dajete vaše prijedloge za daljnji rad...

Svi ste vi već vidjeli na in rada dosadašnje vlasti i narodne vlasti sada. Vlast je vlast i znamo na čemu se ona temelji: na povjerenju i na sili koju ona ima. Na in rada vaše vlasti mora biti na metodi uvjeravanja, da se mora učiniti ono što ona traži. Nepravilno je, drugovi, ako kažemo da se sila kod ispunjavanja narodne vlasti treba ukloniti. Ne, ona treba da bude upotrijebljena samo kod narodnih neprijatelja. Ali, nad narodom silu treba izbjegavati ili je učiniti ne treba...

Održavanje ovih skupština učiniće da se narodna vlast poboljša i da se upotreba sile potpuno izostavi i samo tako učiniće se rad upotpuniti. Mi moramo našu vlast učiniti boljom, uspješnijom i savršenijom i nama što pogodnijom. Mi nemamo ni inovnika, niti školovanih ljudi, koji bi napravili plan. Mi ne možemo da se organizacija naše vlasti vodi kao prije. Mi i naša vlast hoćemo da učini nešto drugo. Mi stručno znanje cijenimo, ali hoćemo da ono bude u službi naših narodnih organa vlasti... Dakle, drugovi, apeliram na vas da ovu demokratsku tekovinu, ovu našu okružnu skupštinu učinite i da nikada ne dopustite nikome da se ona osamostali od vas i da pred vama ne bi na vrijeme polagala račun i da ne radi bez znanja i dozvole... Ovu demokratsku vlast, okružni odbor, učinite kao zjenicu oka svoga.«⁶⁹

Govoreći o radu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun dr. Vladimir Bakari je rekao da je njegov rad od formiranja do okružne skupštine bio velik, opsežan, inicijativan i pun. »Po onome što je on pokazao, a znamo da nije imao ni sredstava, zna i da su svi ti uspjesi djelo vas, djelo naroda Korduna.«⁷⁰

Već nakon tri dana od održane okružne skupštine održan je sastanak Izvršnog odbora⁷¹ Okružnog NOO-a, na kojem su analizirani rezultati održane skupštine i prihvaćen plan rada NOO-a za daljnjih 15 dana. Povoljnije vojnopolitičke prilike na Kordunu u posljednjoj godini rata omogućile su NOO-ima održavanje učestalih zborova birača u selima pa i mjesečno polaganje računa od seoskih do kotarskih NOO-a. Održane su konferencije proelničarske odjela po pojedinim granama iz više kotareva, na kojima su se sumirali postignuti rezultati u radu, razmjenjivala mišljenja i postavljali novi zadaci.

68 Isto.

69 Isto.

70 Isto.

71 članovi Izvršnog odbora ONOO za Kordun tada su bili: Dušan Rkman, predsjednik, Marko Polovi, potpredsjednik, Mane Trbojevi, tajnik, Zlatko Pintar, Stevo Tomić, Branko Nikolić, Ljuban Kukulj, Dužan Pajić, Veljko Grubor, Ljuba Ulemek, učesnik Grkovi, Milan Orešanić, Ladislav Gregorić i Miloš Basara. Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora ONOO za Kordun od 6. VII 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 4/595.

Planove su donášali odjeli uglavnom za 10 dana unaprijed. Na sjednici Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun od 21. XI 1944. prihvaćen je za deset narednih dana ovakav plan rada odjela:

Teniski odjel:

1. Pojati rad na izgradnji bajti, izgraditi za 10 dana 160,
2. Dovršiti zgradu pilane u Buda kraj Rijeci,
3. Izvršiti popravak vodovoda Močila-Plitvice,
4. Napraviti plan za uspostavu tvornice u Vranovini kod Topuskog,
5. Aktivizirati rad građevinskih odbora,
6. Napraviti plan, tj. nacrt za kotarske zgrade,
7. Izvršiti sve tekuće poslove po direktivama Izvršnog odbora ONOO-a,
8. 24. XI po etički s građevinskim kursom.

Gospodarski odjel:

1. Napraviti izvještaj iz gospodarstva do 30. XI o. godine,
2. Održati dva stručna predavanja u odboru,
3. Napisati dva stručna članka za »Kordunaške vijesti«,
4. Izvršiti 80% plana sjetve, s time da se i dalje obustave prevozi, izuzev prevoza koji su skupinani s operacijama,
5. Otvoriti lugački kurs,
6. Upaliti 40—50 m³ drva za ugalj za osvjetljenje i potrebe centralne radionice,
7. Urediti prostorije gospodarskog odjela, krećenje itd.

Prosvjetni odjel:

1. Održati 5 večernjih predavanja u odjelu,
2. Održati stručno prosvjetno predavanje u Komandi područja,
3. Izvršiti pregled rada i pružiti pomoć u 5 škola,
4. Pružiti kotarevima pomoć kod sastavljanja izvještaja za skupštinu,
5. Prisustvovati jednom općinskom prosvjetnom savjetovanju,
6. Prirediti izvještaj za pripremnu sjednicu izvršnog odbora od 30. XI,
7. Napraviti plan za preuzimanje prosvjetnih ustanova u Karlovcu i za organizaciju prosvjete.

Socijalni odjel:

1. Organizaciono uvrstiti socijalni odjel ONOO-a i to tako, da u socijalni odjel dođe i drug Jakšić koji je već predviđen, ali u koliko ne može i iz zdravstvenih razloga doći, onda pronaći drugoga. Uvrstiti socijalne odjele kotarskih NOO-a i to na taj način, da u svakom socijalnom odjelu kotarskog NOO-a uz pročelnika budu još dva člana odjela.
2. Običiti sve radionice tamo gdje se ukaže potreba i postoje moguće organizirati radnice kuhinje, koje će se snabdijevati iz JNOF onog odbora pod njegovom kontrolom dotična radionica radi. Onim radnicima koji se hrane kod svojih kućana i u koliko ne dobivaju prihode iz radionice dati sledovanje iz JNOF. Dati radnicima 50 pari gornjih dijelova za cipele i pronaći i tkati i praviti drvene donove.
3. Popraviti kućnu za Dom invalida. Za Dom invalida nabaviti jedan kazan, 20 žlica, 5 plahta, 2 jastuka i 15 peškira.

4. Napraviti popis djece za dje je domove i poslati ZAVNOH-u. U dje jim do-
movima odrediti posebnu prostoriju za bolesnike radi eventualne zaraze
šarlaha.
5. Napraviti ta an plan razmještaja li kih izbjeglica i po tom planu odmah
razmještati svaku grupu koja do e.
6. Pokupiti podatke koliko se posijalo u jesenjoj sjetvi neimalima te organi-
zirati da se neimalima posije srazmjerno isto toliko koliko su posijali oni,
koji imaju svoju tegle u stoku.

Prometni odjel:

1. Napraviti izvještaj o prometu za sjednicu Okružnog odbora, koja e se
održati 30. o. mj.
2. Urediti prostorije prometnog odjela, okre iti, uvesti svjetlo, tako da se
mogu održavati stru no obrazovni te ajevi, kao i prora ivati polit, materijal.
3. Održati dva sastanka prosvjetno stru na u odjelu.
4. Postaviti uvare pruge na svakih 10 km na pruzi Gre ani—Skakavac radi
uvanja pruge i postoje ih postrojenja, te da sakupljaju željezni ki mate-
rijal.
5. S uvarima pruge održati sastanak i stru no ih uputiti u njihovu dužnost.

Upravni odbor:

1. Poja ati budnost straže kod okružnog, kao i kod svih kotarskih i op inskih
NOO-a. Kod Okružnog odbora postaviti dva stražarska mjesta po no i,
a po danu postaviti jednog stražara, koji e po krugu šetati, pratiti kre-
tanje pojedinih lica, vršiti legitimisanje, upu ivati lica itd.
2. Zabraniti kretanje poslije 9 sati, tj. ulazak u krug bez znakova raspozna-
vanja. U vezi toga s jednom obavijesti preko zidnih novina upoznati sve
osoblje, koje se nalazi kod okružnih i kotarskih NOO-a.
3. Održati sastanak s narodnom milicijom na podru ju itavog okruga, upoz-
nati ih s predstoje im zadacima prilikom ulaska u grad Karlovac kao i
ostale za sada neoslobo ene krajeve.
4. Uputniti odjel s drugom Uzelac Mi om koji se nalazi u Kotarskom NOO
Slunj i s drugaricom Slavicom Livojevi .
5. Popuniti kotarske upravne odjele tamo gdje to nije ve u injeno, tj. u
kotarskom NOO Plaški i Karlovac.
6. Održati redovne odjelne sastanke.
7. Uputiti lanove odjela u kotareve da pomognu u radu upravnim odjelima.
8. Izvršiti raspored na sajmovima uz pomo nižih NOO-a.
9. Uspostaviti narodnu miliciju po selima.
10. Predvidjeti potrebno tehni ko osoblje za Upravni odjel.
11. Uputiti jednog druga iz odjela u ZAVNOH radi dobivanja uputa za pre-
uzimanje vlasti u gradu Karlovcu.

Odjel financija:

1. Nastaviti kampanju za unov enjem obveznica ZNO. Pro elnika gospodar-
skih komisija kotarskih NOO-a kao i referente financija upoznati kako e
to najbolje izvršiti. Ispitati koliki je iznos obveznica propao u Karlovcu, to
sudski provjeriti i potvrditi, a zatim tražiti otpis od ZAVNOH-a.
2. Izvršiti zaklju ak od prošle sjednice Izvršnog odbora za traženje subvencije
od ZAVNOH-a.

3. Tražiti druga Jovu Nikši iz kot. NOO-a Karlovac i uputiti ga na rad u Slunj kod kotarskog NOO-a u koliko ovi nekog ne prona u. Tražiti druga Balti a od Komande karl. podru ja koji je na dužnosti upravnika pošte (momentalno na poštanskom kursu) te ga uputiti u kotarski NOO Karlovac za pro elenika Financijskog odjela.
4. Prona i još jednog druga za rad u Financijskom odjelu i predložiti ga na sastanku Izvršnog odbora.
5. Dostaviti ZAVNOH-u (odjelu financija) popis financijskih ustanova s neoslobo enog teritorija te prijedloge za povjerenike. Poslati popis financijski stru njaka s oslobo enog teritorija te karakteristike za pro elnika Gospodarskog odjela i referente za financije pri kot. NOO-ima.
6. Sastaviti popise dobrovoljnih priloga u živežnim namirnicama po kotarevima te popis utrošenih živežnih namirnica ekonomata ovog odbora za jedan mjesec, zatim ustanova koje uzdržavamo kao i utrošak ekonomata kotarskih NOO-a. Te popise poslati Odjelu financija ZAVNOH-a prema traženju od ranije.
7. Srediti knjigovodstvo u kotarskom NOO-u Slunj i Plaški.

Propagandni odjel:

1. Održati tri ve ernja te aja.
2. Održati dvoje usmene novine kod Komande I kord. podru ja.
3. Izdati zidne novine kod NOO-a.
4. Organizirati u središtima svih kotareva i u Komandi I kordun. podru ja proslavu dvogodišnjice AVNOJ-a sa akademijom za 29. o. mj. s predavanjem o odlukama II zasjedanja AVNOJ-a.
5. Napisati 30 parola i to za sakupljanje hrane 24, za Okružnu skupštinu 5, za proslavu dvogodišnjice AVNOJ-a 1.
6. Održati 27. o. mj. savjetovanje dopisni ara zaduženih u kotarskim prop, komisijama.
7. Poslati 25 dopisa Odjelu informacija ZAVNOH-a.
8. Izdati troje »Kordunaške vijesti«.
9. Izdati kratak letak u vezi kampanje sakupljanja hrane za NOV.
10. Organizirati stru no predavanje kod Komande podru ja i u središtima kod kotarskih ustanova.
11. Popuniti prop, komisije, u koliko su ponovo nepotpune kao u Vojni u.
12. Pozvati u Prop, odjel Bracu Aleksu a, ekonomu iz kazališne družine, i zatražiti od Štaba 8. divizije da nam se usputi tehni arka koja je uvježbana pisanju na matricama. Nabaviti mase i papira.⁷²

Pro elnici odjela pratili su izvršavanje postavljenih zadataka, a na svakom idu em sastanku analizirani su ostvareni rezultati i postavljeni novi zadaci.

Nakon održanih seoskih, op inskih i kotarskih narodnih skupština tokom januara, ve 18. februara 1945. održana je Druga okružna narodna skupština u Slunju, samo nekoliko dana nakon održane etvrte konferencije KPH za okrug Karlovac. Od ukupno 67 skupštini su prisustvovala 42 delegata. U ime ZAVNOH-a bio je prisutan dr Savo Zlati , a borce Osme kordunaške divizije zastupao je njen komesar Miloš Šumonja. Na sve anom dijelu, pored 42 lana, skupštini je prisustvovalo 108 drugih uzvanika. Njenim radom rukovo-

72 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 6/952.

dilo je radno predsjedništvo u kojem sastavu su bili: Miloš Šumonja, Dušan Rkman, Marko Polovi, Juraj Matani i Mane Trbojevi.⁷³ **Za Okružnu narodnu** skupštinu odbori JNOF, partijske organizacije i narodnooslobodilački odbori, izvršili su detaljne pripreme u svim selima, općinama i kotarevima. U vrijeme ovih priprema, nastavljen je rad na reorganizaciji seoskih i općinskih NOO, pri čemu se vodilo računa o političkom, ekonomskom i drugim razlozima, kako bi se iz nekoliko malih seoskih odbora stvorili veći centri — seoski narodnooslobodilački odbori. Pri stvaranju ovih centara poštivala se volja naroda radi jednostavnijeg i bržeg povezivanja svih sela unutar novostvorenog narodnooslobodilačkog odbora. Centar Brodčanac, na primjer, u svom sastavu objedinio je dotadašnje manje seoske NOO-e Mudri Sela, Gubi Brda, Brodčanica i Brezovca.⁷⁴

U radu Druge okružne skupštine Korduna u estvovali su delegati s područja Plaškog, Slunja, Vojništa i Vrginmosta, dok s kotara Karlovac »nisu prispjeli na skupštinu« zbog težih vojnopolitičkih prilika u to vrijeme na njihovom teritoriju. Okružna partijska konferencija, održana 1. II 1945. godine, ukazala je na značaj održavanja narodnih skupština i potrebu sve veće demokratizacije NOO-a. »Na taj način narod dobiva više uvida u rad NOO-a, daje prijedloge i u estvuje u rješavanju svih zadataka.«⁷⁶

U referatu o organizacionim pitanjima i u izvještajima pojedinih odjela analizirani su zadaci usvojeni na Prvoj okružnoj narodnoj skupštini. Utvrđeno je da su oni svi sprovedeni u djelo, osim u nekim mjestima naseljenim hrvatskim stanovništvom, gdje se još nisu uspjeli u vrstiti organi narodne vlasti da bi mogli sprovoditi određene poslove. To je i bio razlog slabo provedene mobilizacije u NOV u tim dijelovima okruga.

Govoreći o postignutim rezultatima rada u vremenu od Prve okružne narodne skupštine 3. XII 1944, predstavnici odjela su istakli da je pored nedostataka bilo i vidnih uspjeha. Kroz razne kurseve prošlo je 246 ljudi osposobljavajući se za obavljanje raznovrsnih zadataka. U NOO-e biran je veći broj žena, najviše 63 u kotaru Slunj. Oko hiljadu ljudi naučilo je pisati i čitati u 102 analfabetska tečaja. Samo tokom kasne jeseni podignuto je 1.826 koliba za stanovanje od kojih 997 za porodice boraca. »Uređen je vodovod u Mošćanima i u pogon je stavljen jedan rudnik uglja.«⁷⁸ Nakon detaljno izvršene analize rezultata rada zaključeno je da se na oslobođenom Kordunu provedu drugi po redu u vrijeme NOB-e izbori za NOO-e sela i kotara, tajnim i neposrednim glasanjem, a izbori za Okružni NOO da budu posredni. Usvojen je i Načrt izbornog reda od 16 tačaka. Iz izvještaja o organizacionim pitanjima vidi se da je u vrijeme između Prve i Druge skupštine izvršena i reorganizacija odjela unutar Okružnog NOO-a na Kordunu. Odjel narodnog gospodarstva podijeljen je u tri nova odjela: poljoprivredni, trgovina, obrt i industrija, te odjel šumarstva i drvne industrije.

Na osnovu prijedloga sa seoskih, općinskih i kotarskih skupština, na Okružnoj narodnoj skupštini izrađeno je plan za daljnji rad NOO-a na području

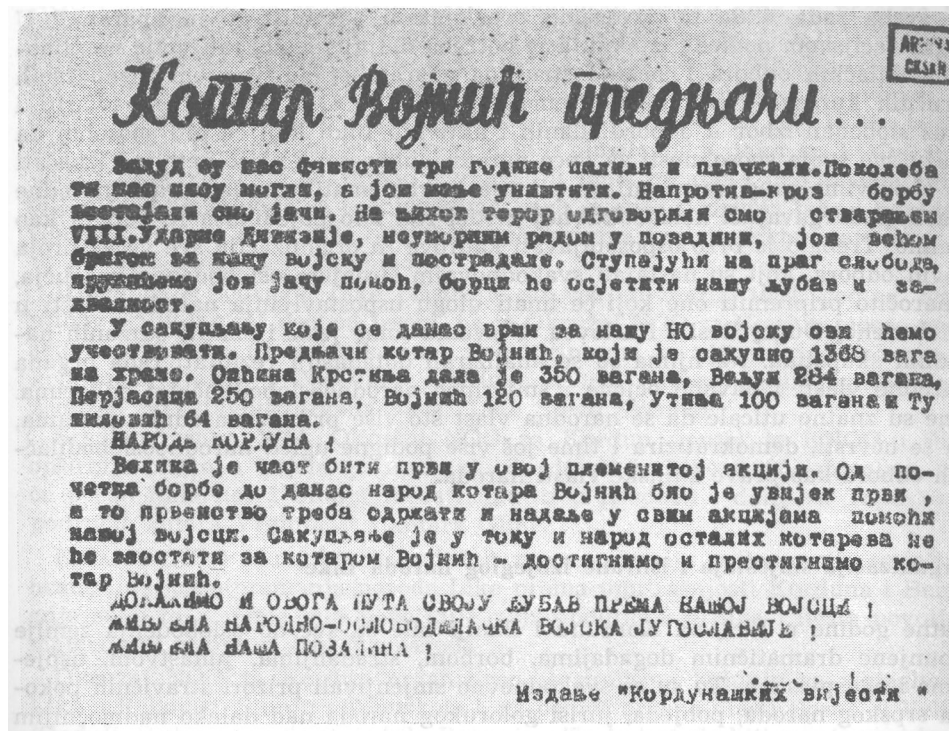
73 Zapisnik s Druge okružne narodne skupštine za okrug Kordun od 18. II 1945, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 5/797.

74 Dr. Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945, str. 449—458.

75 Zapisnik Druge okružne skupštine, HAK, kut. 6.

76 HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 29.

77 Isto.

Okružnog NOO za Kordun, prije svega onaj koji se odnosio na organizaciju obnove privrede, pokretanje razvoja obrta, radionica i razvijanja zadrugarstva.

»Prilikom polaganja ra una bilo je znatnih promjena u narodnooslobodila kim odborima. Kao primjer u kotaru Vrginmost, u op inama Bovi i Ostrožin, prilikom polaganja ra una izmijenjeni su neki odbornici dok je u op ini Vrginmost smijenjen itavi narodnooslobodila ki odbor.«^{77a} I pored injenice što po drugi puta izbori za NOO-e nisu provedeni do Druge okružne narodne skupštine, zapo eti proces demokratizacije narodne vlasti nije zaustavljen. On se i dalje razvijao. »Demokratizacija narodne vlasti dobro se odvija. Narod shva a zadatke, a JNOF dobro rukovodi s masama. Na polaganju ra una narod živo diskutuje i prati burno rad narodnooslobodila kih odbora.«⁷⁸ Vrijeme izme u Prve i Druge okružne narodne skupštine karakterizirano je održavanjem masovnih sastanaka na kojima su odbornici iznašali uspjehe u radu i poteško e u obavljanju odre enih zadataka, dogovaraju i se s narodom što i kako poduzeti u cilju lakšeg izvršavanja sve složenijih pitanja iz rada narodnooslobodila kih odbora.

»Na svim konferencijama i sastancima narodnooslobodila kih odbora govoreno je o disciplini i narednom radu naših odgovornih drugova iz narodnooslobodila kih odbora... da se administracija ima smatrati pomagalo u radu, a

77a Zapisnik Druge okružne skupštine, HAK, kut. 6.

78 Zapisnik s konferencije predsjednika i tajnika KNOO-a Slunj, Vojni , Vrginmost i Plaški od 10. I 1945, HAK, f. ONOO za Kordun, 5/736

ne svrha rada, i da ne stvaramo preglomazni administrativni aparat.^{79*} U organizacijskom pogledu istaknuta je potreba daljnje demokratizacije narodnooslobodilačkih odbora i jačanje stručnog aparata organiziranjem raznovrsnih stručnih kurseva i sastanaka. Demokratizacija NOO-a trebala se ostvariti i kroz slobodan izbor u odbore odanih i aktivnih ljudi koji će biti sposobni da ulažu sve svoje sposobnosti za opće narodne interese, koji će detaljno iznašati na zborovima pred narodom sva pitanja i problematiku rada organa narodne vlasti, podvrgavajući i konstruktivnoj kritici rad bilo pojedinaca ili odbora kao cjeline. Trebalo je brzo osposobljavati kadrove za organizaciju sve većeg broja novih odbora, koji su nastajali svakodnevnim širenjem oslobođenog područja, i naročito pripremiti one koji će imati ulogu uspostavljanja narodne vlasti u oslobođenom Dugoju Resi i Karlovcu. U svemu tome jeste i značaj održanih narodnih skupština. Na njima su se analizirali dotadašnji rezultati rada organa narodne vlasti i davane ocjene i smjernice narodnooslobodilačkim odborima. One su znatno uticale da se narodna vlast što više približi narodnim masama, da se u vrsti, demokratizira i time još više podigne ugled narodnooslobodilačkih odbora kao prave istinske vlasti naroda.

Organizacija smještaja i ishrane izbjeglog naroda Like

Ratne godine u Lici, na Kordunu i Baniji bile su sve do oslobođenja zemlje ispunjene dramatičnim događajima, borbom, stradanjima, junaštvom, uspjesima i neuspjesima. Tu su se svakodnevno smjenjivali prizori stravičnih pokolja srpskog naroda, pobjeda, juriši golorukog naroda nad daleko nadmoćnijim i za rat pripremljenim neprijateljem, po svakom vremenu, svuda, u poljima i selima. I u posljednjoj godini NOR-a, u zimu 1944. i proljeće 1945. godine, na tlu Like vodi se borba s ogorčenom njemačkom, ustaškom, domobranskom i etničkom vojskom. Na području Like ima više od 24.000 ljudi bez hrane i na stotine porodica bez kućarstva. Organi narodne vlasti organizirali su zbjegove u krajeve manje ugrožene. S područja Lapca išlo se u pravcu Bosanskog Petrovca i Drvara, a s teritorija Korenice na područje Gračaca i u pravcu Korduna i Banije.

Ustaško-domobranske i njemačke jedinice pljačkale su po selima što god su nalazile, uništavale, palile i vršile masovne zločine nad narodom.⁸⁰ Teške prilike u Lici pogoršali su i etnici koji su se iz Knina prebacili u Gacku dolinu, s namjerom da pobjegnu u pravcu Slovenije. Kao uvijek tako i sada, narodu Like pomagao je narod Korduna i Banije. U organizaciji NOO-a našlo je preko 9.000 ljudi s područja Like svoju zaštitu i pomoć u selima Slunja, Vojniča, Vrginmosta, Gline i Kladuše. Narodnooslobodilački odbori Like i Korduna zajednički su poduzimali mjere koje su doprinosile da se pomogne siromašnom narodu u ishrani, NOV i brojnim institucijama NOP-a Hrvatske koje su se sve do kraja rata nalazile u ovim krajevima. Narod je ulagao i posljednji dio snage da savlada teške uslove života i rada, odvajajuć i sve što je mogao za još siromašnije i svoju vojsku. Zahvaljujući dobroj organizaciji NOP-a, meću sobom saradnji, solidarnosti, izgrađenoj svijesti naroda,

79 Isto.

80 Dr. Uroš Zatezalo, nav. dj. str. 245.

NOO-i su uspjeli da savladaju teške ekonomske prilike koje su posebno bile izražene u ovim ustani kim krajevima i posljednje godine rata.

Iako su NOO-i Korduna krajem 1944. i u proljeće 1945. imali na brizi brojne partizanske jedinice, bolnice, ustanove i više od 17.000 stanovnika bez hrane, oni su prihvatili i organizirali smještaj i ishranu za oko 12.000 izbjeglica iz Like. Razumljivo je da to nije bilo nimalo lako, iako su NOO-i imali veliko iskustvo u dotadašnjem izvršavanju ovih zadataka oko prihvatanja i organizacije stanovništva u zbje govima kako sa svog područja tako i naroda iz Gorskog kotara, Primorja, Like i drugih krajeva koji je tokom rata izbjegao ili prolazio područjem Korduna.

Izbjeglice s područja Like pristizale su već od marta 1944. godine, ali je njihov priliv bio još veći od jeseni, pa je Okružni NOO za Kordun morao poduzeti, s obzirom i na dolazak zime, već pripreme za njihovo prihvaćanje. Za koordinaciju rada s NOO-ima Korduna u ime odbora za izbjeglice bio je zadužen predstavnik organa vlasti Like Stevo Skendžić.

Sredinom juna 1944. Okružni NOO za Kordun uputio je KNOO-u Slunju opširnije pismo u kojem ga upozna je da dolazi iz Like 2.000 izbjeglica, koje će preko Rakovice i Slunja trebati uputiti u Kladašu i dalje za Topusko na područje kotara Vrginmost i kotara Gline.

Kotarski NOO Slunju bio je zadužen za organizaciju prihvatanja, smještaja, hrane i daljeg otpremanja naroda Like prema unutrašnjosti Korduna i Banije, gdje su u to vrijeme bile povoljnije vojno-političke prilike i nešto povoljniji materijalni uslovi za ishranu naroda.

Okružni NOO za Kordun organizirao je prolazne kuhinje za izbjeglice iz Like u Rakovici, Slunju i Topuskom i, uz pomoć organa vlasti Bosne, u Velikoj Kladaši. Prihvatno mjesto je bila Rakovica. Tu je trebalo biti u pripremi hrane najmanje po jedan ili dva obroka za 300 ljudi. Oslobođena sela kotara Slunju i njihovi NOO-i imali su na svom području sredinom 1944. godine 11.513 stanovnika bez hrane.⁸¹ Siromašni i opustošeni krajevi slunjskog područja, pored brige za prehranu naroda bez igdje i čega, imali su obavezu prikupljanja hrane za vojsku, partizanske vojno-političke organe i izbjeglice s područja Plaškog. Samo na području općine Cvijanovi Brdo, Primišlje, Močila i Cetinograd bilo je bez hrane 4.041 stanovnika, od kojih su 1.550 bili članovi borbenih porodica. Ove teške ekonomske prilike koristila je snažna ustaška i etnička propaganda, što je naročito pogoršavalo prilike u još neosloboanim ili poluosloboanim hrvatskim selima. Partijske organizacije, NOO-i i druge organizacije NOP-a morale su da se dobro organiziraju u savladavanju ovih ekonomskih i političkih prilika. U rješavanju ovih problema oni su savladavali i poslove na prihvatanju izbjeglog naroda s područja Like. Organe vlasti kotara Slunju pomagao je ZAVNOH i ONOO za Kordun. Socijalni odjel ONOO za Kordun uputio je 10. oktobra 1944. detaljno pismo KNOO Slunju u kojem ga obavještava o dolasku naroda iz Like i upućuje što treba raditi, kako bi se pomoglo narodu koji bježi sa svojih ognjišta ispred razjarenog neprijatelja.

»Ovih je dana u toku prebacivanje 20.000 izbjeglica iz Like, koje će prolaziti preko vašeg terena, tj. preko Rakovice i Slunja. Da bi se to prebacivanje moglo pravilno odvijati, Vi trebate odmah da imenujete jednu komisiju od četiri člana, koja će rukovoditi prebacivanjem. U tu komisiju treba da uđe po

81 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 4/676.

jedan drug iz socijalnog, prometnog i zdravstvenog odjela KNOO-a. Komisijom e rukovoditi lan socijalnog odjela ONOO-a za Kordun.«⁸²

Komisija je formirana prema uputstvu ve 13. oktobra. Ona je razradila zadatke i predvidjela njihovu realizaciju. Organizirala je prolazne kuhinje u Rakovici, Slunju, Velikoj Kladaši i Topuskom. U Slunju je pripremila prostoriju za raskuživanje rublja radi spre avanja širenja ušiju i svraba. Predvi ena su u selima zaprežna kola za potrebe prevoženja bolesnih izbjeglica i djece. KNOO Slunj stavio je na raspolaganje Komisiji odre ene koli ine hrane, a mast i sol dijelom je osigurao Prehrambeni odjel ZAVNOH-a »Spojiti se sa kotarskim NOO Kladaša i izvještavajte ih na vrijeme o pokretu naroda, kako bi ih gotova hrana u Kladaši do ekala, a Kotarski NOO Kladaša izvještava op inski NOO Topusko kako bi i oni sa spremljenom hranom do ekali narod. Izvještavajte nas o kretanju naroda i kako je sprovedena organizacija za ishranu, no ivanje i povezivanje s Kladašom«⁸³ piše u Uputstvu ONOO za Kordun.

Kotarski NOO Slunj usko je sara ivao s Prehrambenim odjelom Okružnog NOO-a radi osiguranja namirnica iz drugih kotareva, jer za sve izbjeglice nije bilo hrane na slunjskom podru ju. U vremenu od 20. oktobra 1944. godine svaki dan, prema dogovorenom rasporedu, prolazilo je kroz Rakovicu 300 izbjeglica prema Slunju. Op inski NOO Rakovica osiguravao je za iste kra i odmor, ru ak i upu ivao ih dalje prema Slunju. »Dolazak izbjeglica u Rakovicu bit e svaki dan oko 3 sata poslije podne. Op inski NOO Rakovica uvijek e biti na vrijeme obaviješten preko kurira iz Korenice o dolasku i broju grupe. Odmah nakon saznanja o dolasku grupe treba staviti kuhati ru ak, tako da bude jelo gotovo im grupa do e da bi se moglo za dana krenuti prema Slunju.«⁸⁴ Zbog planskog izvršavanja zadatka NOO-i op ine Rakovica imali su osiguranu rezervu u brašnu, grahu, masti i krumpiru za dva dana unaprijed. Kad bi izbjeglice stigle u Rakovicu, upu ivan je kurir u KNOO Slunj da obavijesti o vremenu njihovog polaska iz Rakovice prema Slunju, o broju izbjeglica i o broju potrebnih kola radi prevoženja iznemoglih i male djece. Obavijesti su obavezno bile kurirom a ne telefonski, jer izbjeglice nisu imale osiguranja, a neprijateljski prepadi su bili esti u ovim krajevima. Krajem oktobra 1944. samo s podru ja op ine Drežnik u ustašama i domobranima bilo je još uvijek 850 ljudi, iz Slunja više od 1.000, iz op ine Rakovica 240 i op ine Cetingrad 333.⁸⁵

Organizacija prihvatanja izbjeglog naroda iz Like imala je politiko i socijalno zna enje. Naroda je bilo gotovo iz svih krajeva Like: iz Turjanskog, Crne Vlasti, Dabra, Rudopolja, Doljana, Oto ca, Vrhovina, Sinca, Li kog Petrovog Sela, Plaškog i drugih sela kotara Korenica u novembru i decembru na podru ju kotara Slunj bilo je raspore eno 1.550 izbjeglica iz Plaškog i 250 iz Li kog Petrovog Sela.

Kotarski NOO Slunj za vrijeme prolaza izbjeglica preko Rakovice i Slunja do kraja 1944. osigurao je 11.703 obroka, te konak i prehranu za 1893 osobe koje su službeno išle iz Banije i Korduna za Dalmaciju, Liku i Gorski kotar ili

S2 HAK, f. KNOO Slunj, kut. 4.

83 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3.

84 Upute KNOO-a Slunj Op . NOO-u Rakovica od 19 X 2944, HAK, f. KNOO Slunj, kut. 4.

8n Zapisnik s konferencije Upravnog odjela KNOO Slunj, od oktobra 1944. HAK, f. KNOO Slunj, kut. 4.

obratno.⁸⁶ Na svom podru ju imao je duže vrijeme na brizi 180 izbjeglica iz sela Bugara koji nisu imali ni ku a ni hrane, oko 1.000 s podru ja Plaškog i 680 iz raznih krajeva Like.⁸⁷ Oko 600 izbjeglica došlo je preko Plaškog i Primišlja koje je KNOO Slunj uputio dalje na Veljun, gdje su ih razmjestili tamošnji NOO-i u svoja sela.⁸⁸

Na podru je kotara Vojni upu eno je sredinom decembra 605 izbjeglica. Tu su NOO-i imali na brizi i 105 invalida i 92 Jevreja za koje su osiguravali hranu iz fonda KNOO-a.⁸⁹ U vremenu od 5. do 16. februara, tj. za 11 dana preko Rakovice i Slunja prošlo je 1.624 izbleglica i 625 grla stoke. U selo Zagorje upu eno je 414 izbjeglica, a ostale su raspore ene na podru ju op ine Cetingrad i Slunj. KNOO Slunj dao je op inskim NOO-ima pomo od 885 kg žita, 70 kg kruha, 180 kg mesa, 1 kg masti i 1 kg soli, da bi lakše organizirali prehranu siromašnog naroda.

Radi bolje organiziranosti prihvatanja i smještaja izbjeglica održavane su konferencije s lanovima socijalnih odjela i odbornicima u ijim su selima bile razmještene izbjeglice. Raspravljalo se o uslovima smještaja i ishrane izbjeglica, o njihovom uklju ivanju u rad, o školovanju djece i suzbijanju zaraznih bolesti. Komisije sastavljene od predstavnika socijalnog i zdravstvenog odjela obilazile su sela u kojima su bile smještene izbjeglice i pomagali im u rješavanju pojedinih problema vezanih za njihov život.⁹⁰ Zdravstveni odjel ONOO za Kordun organizirao je 13 ekipa koje su radile na suzbijanju pjegavog tifusa. Njima su pomagali vojno-pozadinski organi vlasti. Održano je samo u decembru više od 90 predavanja i cijepljeno 2.396 ljudi radi spre avanja širenja zaraznih bolesti. U prva ti mjeseca 1945. godine ekipe su raskužile 4.422 ku e — kolibe i od svraba je izlije eno 4.725 ljudi.⁹¹ NOO-i i njihovi organi poduzimali su niz mjera da bi pomogli izbjeglicama i obavljali svoje veoma složene zadatke u posljednjoj godini NOB-e.

Briga za djecu

Narodnooslobodila ki odbori su na oslobo enom teritoriju ve od prolje a 1942. godine vodili i brigu o djeci palih boraca, ubijenih roditelja i onoj iji su roditelji bili u NOB-i te se o njima nije imao tko starati. Uz rješavanje brojnih ekonomskih, organizacionih, politiki h i niza drugih pitanja oni su vodili izuzetnu brigu, prije svega, o ovoj djeci i onoj koja nije imala gdje ni od ega živjeti. Partijske organizacije, NOO-i i druge organizacije NOP-a organizirale su djeje domove. Neki su od svog osnutka 1942. godine bili u selu Radonji kod Vojni a, Zbjegu, Vojni kom Grabovcu, Jovi i ima, Velikoj Crkvinu, Skradu i Durnjaku. O djeci u dje jim domovima brinuli su se prosvjetni, zdravstveni i socijalni odjeli pri narodnooslobodila kim odborima. NOO-i i njihovi prosvjetni odjeli uspijevali su tokom itavog rata da djecu u domovima zaštite od estih neprijateljskih upada, premještaju i je, prema potrebi, uvijek na sigurnija mje-

36 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 4/696.

87 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 4/611.

88 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 4/611.

89 Kut. 4/666.

90 HAK, f. KNOO Slunj, kut. 5.

91 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 5/795.

sta. Tako su djecu s područja Slunja preseljavali na područje Vrginmosta ili iz bilo kojeg ugroženog mjesta ili kraja u sigurniji. U domovima odraslija djeca u ila su itati i pisati, a u okviru pionirske organizacije imali su svoje raznovrsne odbore i pionirske grupe koje su radile na pripremanju zidnih novina i pomaganju slabijoj i nemoj djeci. Njima su rukovodile odgajateljice, omladinke ili članice AFŽ-a. Pionirske grupe nastupale su i u raznim zborovima, proslavama i manifestacijama. Djeca su imala i svoje pjevačke grupe, u ila su partizanska kola i razne druge odgojne i obrazovne aktivnosti, kako bi lakše savladavala teške i tugu za svojim ubijenim roditeljima i popaljenim domovima. Za djecu u domovima hranu su kao i za NOV, osiguravali NOO-i iz dobrovoljnog priloga naroda. Žene i omladinke plele su im arape i pulovere i šivale košulje od platna koga su same proizvodile od lana i konoplje.

U predahu borbe ili u prolazu djecu su posjećivali borci koji su s njima razgovarali, pri ali im pri e o borbi a ponekad im donosili i poklone. O brizi za djecu, o njima i njihovom životu u domovima najvjernije piše u listu »Naprijed« br. 81, od 28. novembra 1944. godine, pod naslovom »Opis života u Dječjem domu Radonja«, pa ga donosim u cijelosti.

»Mi se u svojoj svakidašnjoj borbi borimo za život djece, ne damo da im njihove teške rane, koje im je zadao rat, bace sjenku na sretan život koji o ekuje njih i našu zemlju. Ali, to još uvijek nije dosta. Ni dječji dom u Radonji, kao ni ostali dječji domovi, još uvijek nemaju dovoljno hrane, nemaju dovoljno kreveta za djecu, ni najnužnijih sredstava za higijenu i isto u. Još im uvijek naša narodna vlast ne posve uje dovoljno pažnje. I pored ratnih uslova postoje mogu nosti da se ovi domovi bolje i s više pažnje opskrbe sa svim najpotrebnijim stvarima. Jer, mi po injemo novi život, u kojem e djeca biti najve a sre a našega naroda, najve a blagodat u oslobo enoj domovini.

Dvije male seljačke kuće bijelo okrene. U njihovim su tijesnim sobicama smješteni kreveti i stolovi i klupice. U krevetima isto rublje, stolovi izribani. Mutan je dan i zima je, pa su se stanovnici ovih kuća povukli u blagovaonicu i utonuli u žamoru i igri. To je Dječji dom u selu Radonja na Kordunu.

Otvaramo vrata. Glavice se naglo okreću prema nama. Zaori gromki »Zdravo«. Kupe se oko nas. To su djeca popaljenog Korduna i Like. Njihovi su roditelji poklani, pomrli od tifusa, neki se nalaze u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske. Mnogo su prepatila ova djeca.

Soba je topla. Drug Lošo, upravnik doma, voli ih kao svoje. Šetavamo s njima, u po etku su uplašeni, kriju lice, pokazuju nepovjerenje. Ali, pomalo nestaje toga. Postaju sve življi. Igramo se s njima, hvatamo se u kolo, po injemo pjesmu. I sretni smo, jer nam se čini da su zaboravili na mrtve majke i okrvavljene noževе zlo inaca. Pa oni su još sasvim maleni. Najviše ih ima samo 6 godina.

Ali, tek što smo po eli pjesmu, mala Milka Divjak iz Turjanskog umuknula je i izašla iz kola. Bit e da je mu i neka strašna uspomena. Kako je teško gledati žalost na bucmastom licu četverogodišnjeg djeteta.

Što je Milka, zašto ne pjevaš?

Dlugačice, moj je tata poginuo, odgovara ona. Za njom izlazi iz kola Draga Smoljanovi iz Primišlja. Njoj su ustaše zaklali majku pred njenim o imama. Ni Draga ne pjeva. Kaže da bi se mama ljutila. Tko bi onda žalio mamu?

Onomadne, u najljepšem aru i igri, kad su dječji prsti s mnogo pažnje podizali bajtice od cigle, mali je Vajo stajao kao ukopan. Njegovu su kuću u usta-

še zapalili i majka mu je u ku i izgorjela. Zato on i ne voli da gradi ku e. Dok tako stoji i promatra ostalu djecu, na njegovom se licu ogleda patnja. Šestogodišnji Vajo na momente izgleda kao mali starac.

Dok slušamo veseli dje ji žagor i pjesmu, osje amo kako u njihovim dušama žive one strašne uspomene, teške kao mora. One su pomutile pogled svijetlih dje jih o iju, pognule njihove glavice.

Eno Danice Bulat iz Vrginmosta — i sad je još žuta i slabašna. Preživjela je ofanzivu u sije nju 1943. godine. Izgubila se od matere, dospjela s narodom ak u Bosnu. Onda se vratila u Liku. Na Kapeli je uhvatio tifus. Osam je dana Danica ležala pod grmljem na Kapeli, jela prve proljetne pupoljke, pila vodu iz škarpe. Kad su je donijeli u Dom, otpadali su joj nokti i meso s prstiju.

Draga Sekuli i njena sestra Dara iz Ljeskovca na Kordunu bile su za vrijeme iste ofenzive ak do Livna. Kad su se vra ale kroz Liku, sreli su ih ustaše i zaklali im majku. Djevoj ice su pobjegle i iz grmlja promatrane ustaški zlo in. Onda su krenule s narodom na Kordun. Ali, nisu mogle odoljeti da još jednom ne vide majku. Vratile su se i pogledale je. Mrtve su maj ine o i i udno ih gledaju. A ustaše mogu svaki as nai i. Uzdrhtala su mala srca od bola. 'Moramo je ostaviti i brže po i za narodom.' U njihovim o ima kao da se i danas zrcali stakleni sjaj mrtvih maj inih zjenica.

Desetgodišnja Milka Vojnovi iz Crnog Potoka na Kordunu spada u red djece heroja. Nju su zajedno s bra om krvnici zatvorili u zapaljenu ku u. Gušila se ve u dimu. Milka je u zadnjem asu otvorila prozor, bacila kroz njega svoje dvoje bra e i pobjegla s njima partizanima na Petrovac.

Strašni su to doživljaji i još je strašnije djetinjstvo koje ih nosi u sebi.

I opet oni isti pogledi, prepuni tuge, pogledi u kojima se osje a sva strava zapaljenih sela i zaklanih matera. Oni optužuju bez rije i, njihova optužba prodi re do dna duše i traže zavjet na borbu i osvetu. Jedino naša ljubav može da izlije i prerano ostarjele duše ovih mališana, jedino ona može da uzdigne njihove pognute glavice, da opet unese vedrinu u njihove zamra ene dje je o i.

Ljubav u Dje jem domu u Radonji zaista je podigla ve bezbroj desetaka ove djece. To su sada djeca svih nas, njihova je majka Dom i velika borba naših naroda, koja je zaštitila djecu i otela ih od smrti i zlo inaca. To oni osjeaju danomice u susretima sa ženama i omladinom, koji otkidaju od svojih usta i daju mališanima. To oni osjeaju u brizi boraca 8. divizije. Velika je ljubav me u dje com u Radonji i borcima Korduna. Pa kako i ne bi bila! Djeca e upravo ponijeti pravednu budu nost naše zemlje, za koju liju krv i borci 8. divizije. Beskrajna je bila radost, kad su u Dom stigle šarene tkanine, koje su poslali borci 8. divizije iz oslobo enog Cazina. 'Vole nas drugovi', kažu djeca. A kako tek djeca znaju da vole svoje velike drugove osloboditelje.

Zlo ini fašista dosegli su vrhunac u životinjskim ubistvima i mu enju djece. A naša briga za djecu u najtežim danima rata vrhunac je ovjekoljublja naše borbe. Nije nam bilo teško da organiziramo dje ji dom na Kordunu, još odmah poslije ofenzive u prolje e 1943. godine. Dje ji dom u Radonji jedan je od najstarijih domova u Hrvatskoj. On se selio nekoliko puta, preživio je šestu i sedmu ofanzivu. On je, pored teških doživljaja i bolesti, vidio divne susrete roditelja i bra e s izgubljenom djecom.

Kad je kroz Radonju prolazila 1. kordunaška brigada, borci su, kao i uvijek, obišli svoje male prijatelje. Bilo je igre i veselja, a onda se odjednom mali Mile kojemu je itava porodica poklana objesio o vrat jednom 18-godišnjem borcu. Mile se spasio pod gomilama mrtvih i dospio u Dje ji dom. Sada je pre-

Zapisnik

Na seoskog sastanka sela Stojmerić održano 17-11-1944
na kome je seoski N.O.O. pologa računa o svom radu od
strane Okružnog N.O.O. drug Glebo, od strane Kot. N.O.O.
drug Mileta Duduković od strane Opć. N.O.O. dr. Milić Korjer
Mile Konjar Rade Konjar te od naroda 212, duša.
Drug predsjednik seoskog N.O.O. otvorio sastanak i
predao sledeći

Dnevni red

- 1) Polaganje računa narodu za dosadašnji rad
 - 2) diskusija
 - 3) predlozi za buduću rad sa diskusijom od
- 1) Drug Glebo u kratko iznosi i razotkane rezultate istog sastanka
Pa žimi predsjednik seoskog N.O.O. položi računa o svojem
radu u ostalom iznosi: - Sagrađili smo 74 bojele u
našem predsjedništvu u dovoljnoj mjeri sve je porodino
dali smo neimalom narodu 200 plugova
prehranili smo izbjeglice 150
Radnika smo dali 4.200
Dalo volova za P.O. 11
- " - kova - " - 5
- " - junica - " - 8
- " - teladi - " - 82
- " - ovaca - " - 8 komada
- " - golava novo - " - 12.525 kuna
- " - krasti - " - 124 kg.
- " - mesa - " - 835 kg.
- " - krupova - " - 21.100 komada
- " - žita - " - 878 vagona
Održali smo seoski sastanak 1750
Politi smo za razne ~~proslave~~ proslave 150 kresova
Prodali smo obveznice N.O.O. ost 23.000 kuna
Posjetili smo bolnice i razne ustanove 625 puta
Na polovoj za N.O.O. dali smo 4.200 obratka
Dato je plakta za N.O.O. 66 komada
- " - čarapa - " - 131 par
- " - kopa - " - 150 pari
- " - Ručnika - " - 172 komada

Dalo vanjkuša za bolnicu 142 komada
 - 11 - rukavica za N.O.V. 34 para
 - 11 - poslika - 11 - 6 komada
 - 11 - Gorenica - 11 - 1 - ... -
 - 11 - veša - 11 - 15 pari
 - 11 - plota - 11 - 43 metra
 - 11 - elaja - 11 - 1
 - 11 - 10

Derentera povročili u H.O.V.

Prekopali smo i ratopali na cesti 4 prekopa

Mestova srušili i podigli 1

Za neimoli narod dali smo 254 vagona žito

Trčeli smo od molarije 350 duša

Za neimoli narod dali smo 150 vagona žito

Koborni jama smo iskopali 37

Krečona smo upalili 3

Karavstvene riodue novine i smo uspostavili

Prilazi se na diskusiju. Predlozi: prevesti i podignuti predstavi broj vojti uroraki i posijati partizan porodicama i

neimolom narodu. Snabdditi partizansku porodica sa sa drvima i isto tako bolnicu koja se nalazi na

terenu ove Opć i isto tako u svakom poslu kod

Bolnice udovoljiti N.O.B u svakom pojedinom poslu ili

Rodu uspostaviti napis na jedinstvu

G. N.O.O. Pravilno se odnositi prema narodu i

višim Formama Dva tablica itampu pravilno razdeljivati i proraditi između naroda. Utjediti administraciju

seoskog N.O.O.

Prejediuk

J.F.S.N.

Tajnik

193	193
Uputnica ili repunitica bolničko-porodne blaga-	Uputnica ili repunitica bolničko-porodne blaga-
nice za bolnica zadržana popunjenom po-	nice za bolnica zadržana popunjenom po-
putnicom ili aktom (dopisom) uz prilog (pr-	putnicom ili aktom (dopisom) uz prilog (pr-
klop) uređovne potvrde o zajedničkom življe-	klop) uređovne potvrde o zajedničkom življe-
nju (kucanstvu) što je upućeno (otpruženo)	nju (kucanstvu) što je upućeno (otpruženo)
193	193
Potvrda o zajedničkom življenju (kucanstvu) i iz-	Potvrda o zajedničkom življenju (kucanstvu) i iz-
drzvanju po	drzvanju po
tražana aktom (dopisom), koji je upućen (ot-	tražana aktom (dopisom), koji je upućen (ot-
premen)	premen)
193	193

poznao brata i usrećio ga svojim životom. Bitavu je noć ljućao brat Milu na koljenima, a u jutro kad je brigada stajala spremna za pokret, stupao je u stroju male vojske Djeđeg doma veliki Milin brat i nije se mogao otkinuti od njega. „Dom ga je spasio, on e mi ga i sa uvati do slobode“, misli Milin brat na rastanku.

Eto, kako ljubav i borba počinju da ispisuju nove dane u Djeđem domu u Radonji, dane sreće i radosti života.«^{91a}

U posljednjoj godini NOR-a na Kordunu je bilo mnogo djece bez roditelja, svojih kuća i bez hrane i odjeće. Zbog toga su organi narodne vlasti preko socijalnih odjela sredinom 1944. godine vršili detaljne popise takve djece stare do 10 godina. Socijalni odjel ZAVNOH-a je 5. jula 1944. uputio svim NOO-ima detaljna uputstva o kriterijima po kojima bi se popisivala najugroženija djeca i pripremala za evakuaciju u Italiju. Po tom uputstvu mogla su se evakuirati bolesna djeca do 12 godina, majke s dojenčadi i malom djecom do 1 godine, ali samo one čiji su muževi ubijeni, pali u borbi ili bili u partizanima, a one i djeca ostali bez sredstava za život, zatim djeca bez roditelja do 10 godina.

Po ovim uputama NOO-i su vršili popis djece koja su se nalazila u zbjegovima, a zatim i sve one koja nisu bila zbrinuta. Tako popisana djeca od seoskih NOO-a po općinama upućivana su preko Općinskog NOO-a u djeđeja sabirališta i to iz kotara Sjenjak i Vrginmost u sabiralište Djeđeg doma Vorkapi Selo, a s područja kotara Vojni, Slunj i Plaškog u Djeđeja sabiralište Radonja kod Vojnaka. U ova sabirališta su upućivana i prije djeca iz najugroženijih sela Slunja, Plaškog i Perjasice, a zatim iz drugih manje ugroženih od neprijatelja. Kotarski i općinski NOO-i morali su izvršiti sve pripreme za hitnu evakuaciju djece, tj. spremnu djecu i osigurana zaprežna kola za njihovo dovoženje u ta noć određeno vrijeme na aerodrom četvrtog korpusa NOVJ u emernici kod Vrginmosta. Zbog stalne pripravnosti Kotarski NOO Vojni, u organizaciji Općinskog NOO Vojni, imao je pripremljenu konjsku zapregu s kolima radi prevoza djece iz sabirališta Djeđeg doma Radonja, a Kotarski NOO Vrginmost, u organizaciji Općinskog NOO Topusko, za prijevoz djece iz Sabirališta Djeđeg doma Vorkapi Selo. Organizacija popisa djece, njihovo otpremanje u sabirališta i iz njih na aerodrom, provodilo se disciplinirano i bez zakašnjenja. Općinski NOO vodio je strogo račun da se sve pripreme za prebacivanje djece obave na vrijeme, jer bi u slučaju najmanjeg zakašnjenja bilo onemogućeno evakuiranje.

»Skrećemo pažnju NOO-ima da nikako ne evakuiraju djecu koja su opskrbljena i starija od 10 godina. Isto tako treba paziti da se ne evakuira ni jedno dijete. Ukratko, ne preporuča se evakuirati djecu koju se može bilo kako ovdje zadržati.«⁹²

Pored djeđeg sabirališta u Radonji i Vorkapi Selu, jedno vrijeme bilo je djeđeja sabiralište i u selu Cvitovi i na području kotara Slunj. Kroz ovo djeđeja sabiralište prošlo je oko 2000 djece, uglavnom s područja Plaškog, dijelom iz Dike od izbjeglica i s područja općine Moćila, Primišlje i Cetingrad. Tu su se djeca znala zadržavati i do 15 dana, što je za organe KNOO Slunj predstavljalo ozbiljnu tešku radu radi osiguranja smještaja i hrane koje nije bilo. Zbog toga KNOO Slunj moli 24. jula 1944. Okružni NOO za Kordun da 100 djece, koja se

91a HAK, kut. Štampa.

92 Upute ZAVNOH-a od 5. VII 1944, HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3

ve 10 dana nalaze u Cvitovi u, premjesti negdje drugdje, jer zaista ne mogu osigurati hranu, a 27. jula uputio je i depešu da nije u stanju »primiti u dje je sabiralište u selu Cvitovi u 600 nove djece, koju se želi uputiti s podru ja kotara Plaški, radi njihove ugroženosti.«⁹⁸

Razumljivo je da ovo siromašno podru je slunjskog kotara nije moglo prihvatiti svu siromašnu djecu ni sa svog podru ja, a kamoli iz drugih krajeva. Tu su se nalazile, kako smo vidjeli, i brojne izbjeglice ili su prolazile prema Vojni u, Vrginmostu i Glini za koje su NOO-i kotara Slunj morali tako er osiguravati smještaj i ishranu. Na brizi je bila vojska, siromašni narod i oko 8000 ljudi bez hrane i ku a. Sredinom 1944. s podru ja kotara Slunj poslano je 175 djece na brigu NOO-u Sjeni ak, zatim oko 300 na podru ju Vojni a i nekoliko grupa na podru je Vrginmosta.

Da bi se i u tim najtežim ekonomskim prilikama zaštitilo što više siromašne djece, NOO-i su poduzimali sve što su mogli, pomagali su jedni drugima, selo selu, kraj kraju. Više od 200 djece evakuirano je 1944. i 1945. u Italiju, a druga su razmještena u domove, dok ih je najve i broj živio sa svojim u zbjegovima ili na zgarištima podnašaju i sve strahote rata, posebno surovog na kordunaškom teritoriju.

U oktobru 1944. Okružni narodnooslobodila ki odbor za Kordun uputio je u otvorenu gimnaziju u Glinu s kotara Vrginmosta 20, Vojni a 15, Slunja 12 i Plaškog 5-ero odraslije djece. »NOO s ovog podru ja poslali su u a ki internat u Glinu i adekvatne koli ine hrane: kiselog kupusa, krumpira, vo a i ostalog povr a te oko 100 zemljanih porcija i nekoliko zdjela od 5—7 l kao pomo internatu u Glini. Organizirana je i kampanja za sakupljanje vune da bi se za te u enike isplele arape i prsluci, sakupljen je i pisa i pribor.«⁹⁴

Organi narodne vlasti vodili su naro ito brigu o zaštiti djece. To vidimo na primjeru seoskog NOO-a Nova Kršlja. Ovaj seoski odbor 26. juna 1944. moli Okružni NOO za Kordun da oslobodi partizana Nikolu Radakovi a, koji se ve 2 i pol godine nalazi u borbi, služenja u operativnoj jedinici, jer je bolestan, a kod ku e ima 4-ero djece, u partizanima još etiri brata od kojih su Dragan i Jovan ve poginuli a obitelj njihova broji 16 lanova »sve neja ka djeca i slabe žene, koje nema u ovo doba nitko uzdržavati, niti ishraniti... Seoski NOO u Novoj Kršlji ne može ovu obitelj uzdržavati jer nema ljudi ni sprege, a Nikola bi uzdržavao svoju i bratinsku obitelj i radio u pozadini kao majstor na izradi bajti i nastambi.«⁹⁶

Iako su na Kordunu bili rijetki slu ajevi da je neki od bra e izlazio iz operativnih jedinica, bez obzira i na ovakve prilike, organi narodne vlasti imali su puno razumijevanje i potrebu da i na taj na in pomognu djeci i porodicama partizana ili njihovim poginulim drugovima.

Izbori za narodnooslobodila ke odbore, aprila 1945.

Na podru ju oslobo enog Korduna u prvoj polovini aprila 1945. godine provedeni su, drugi put tokom NOR-a, izbori za seoske narodnooslobodila ke odbore i kotarske skupštine. U Vojni u 3. decembra 1944. godine na Prvoj okružnoj

93 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/374.

94 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 3/535.

95 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 2/344.

narodnoj skupštini donesen je zaključak da se provede reorganizacija seoskih NOO-a, tj. da se »spoje sela po želji naroda i da se na narodnim zborovima izaberu novi NOO-a.«⁹⁶ Pripreme za ove izbore vršene su sve do februara 1945. kada se na Drugoj okružnoj skupštini utvrdilo da su »svi seoski, opinski i kotarski narodnooslobodilački odbori, osim Karlovca i nekih sela kotara Plaški, i po drugi puta položili ruku na svoje radu pred narodom.«

U vrijeme predizbornih priprema koje su nastavljene i u martu 1945, sela Korduna, iako nekoliko puta paljena, uništavana i pljačkana, i ovog puta su se takmičila, u organizaciji NOO-a i odbora JNOF, organizaciji AFŽ i omladine, koje su više sakupiti hrane za NOV, pomoći narodu Dalmacije i siromašnom narodu, prije svega onom izbjeglom iz Like. U tim takmičenjima narod je pokazao trajnu svoju odanost NOP i Partiji što potkrepljuje niz sačuvanih dokumenata iz toga vremena. Navodim samo neke: »Selo Atrnja (općina Krnjak) u takmičenju je sakupilo 157 vagana i 40 litara žita, 11 kg masti, 425 kg sijena. Posebno su se istakli Bunčić, Mitić, Kata Dobrosavljević, Anka Bunčić i Janko Dojčević koji su svaki posebice dali uz ostalo po 10 vagana žita.« I najsiromašniji Dušan Bunčić, koga je NOO oslobodio davanja, dao je 13 litara kukuruza i 30 litara graha rekavši: »Makar je jeo jedanput u dva dana, dajem za vojsku«⁹⁷. Niz takvih primjera bilo je u Utinju, Krnjaku, Krstinju, Veljunu, Perjasici, Primišlju, Zbjegu, Bogovolji, Vojišnici, Sjenjaku i ostalim mjestima na Kordunu.

U mekotarskom takmičenju za vrijeme predizbornih priprema najbolje rezultate u prikupljanju hrane za NOV postigli su NOO-i kotara Vrginmost, koji su za svega mjesec dana na svom području sakupili 27,5 vagona raznovrsne hrane. Interesantno je napomenuti da su na teritoriji kotara Vojni stanovnici sela koji su najviše postradali sakupili više priloga od drugih. Tako je u općini Krstinja sakupljeno 1.397 vagana hrane, Krnjaku 1194 vagana žita, 45 kg masti, 1.595 kg sijena i 10.000 kuna, Veljunu 928 vagana žita, 17 kg masti i 22.000 kuna, Vojni u 800 vagana žita i 30.000 kuna, Tušilovi u 292 vagana žita, 17 kg masti i 50.000 kuna, Perjasici, iako nekoliko puta paljenoj i pljačkanoj, 393 vagana žita, 17 kg masti i 2.600 kuna.⁹⁸

Tokom predizbornih takmičenja bilo je različitih vidova davanja za NOV-u. Tako su se odbornici Općinskog NOO Veljun odrekli 90 večernjih obroka i 5 dnevnih ručaka za mjesec mart 1945. godine. Na taj način uštedjeli su 615 obroka koje su dali za vojsku.⁹⁹

Narod je štedio na sebi i svojoj djeci da bi dao borcima na frontu. Štedjet u od sebe i svoje djece, ali vojsci u dati«, ovim riječima ima je Dragica Čujić iz Brda darovala vojsci 5 litara žita od 10 koje je sama dobila kao pomoć od suseljana. Njen muž je poginuo u NOB-i, kuća i gospodarske zgrade izgorjele, ali ona sa četvero nejake djece nije htjela da zaostane iza drugih. Takva je i Kata Jezdić iz sela Brodac. Iako vrlo siromašna, a u borbi su joj pala 4 sina i stanje popaljeno i razrušeno, u ovom takmičenju dala je 100 litara žita za vojsku.¹⁰⁰ Takvih žena i majki bilo je hiljade na Kordunu koje su s

96 Dr. uro Zatezalo, nav. dj. str. 512.

97 AIHRPH, Zgb, Zb. Per. 39/267, Bilten Okružnog NOF-a za Karlovac br. 3 od 10. II 1945.

98 AIHRPH, Zgb, Zb. Per. 39/270 »Novosti« br. 76 od 31. III 1945. godine.

99 AIHRPH, Zgb, Zb. Per. 39/267, Bilten Okružnog NOF za Karlovac br. 3 od 10. II 1945. godine.

100 AIHRPH, Zgb, Zb. Per. 39/267.

dubokim osjećanjem mržnje prema okupatoru i punim razumijevanjem borbe za slobodu, bratstvo i jedinstvo crpile i posljednje što su mogle da pomognu NOP tokom četverogodišnje narodnooslobodilačke borbe.

Na Drugoj okružnoj narodnoj skupštini prihvaćen je zaključak da se tokom predizbornih priprema, pored niza drugih aktivnosti, na sastancima odbora JNOF-a raspravlja o kandidatima za odbornike, kako bi se izabrali u njih najbolji ljudi. To su trebali biti, pisao je februara 1945. godine Josip Broz Tito, »... ne kao nekada predstavnici, koje biraju korteši, već ljudi koji su u narodnoj anskoj borbi izrasli iz sredine naroda, ljudi koji su išli u borbu spremni da dadu i svoje živote.«¹⁰¹ Delegati Druge okružne narodne skupštine zaključili su obzirom na ovo, da se izvrši spajanje mnogobrojnih malih seoskih narodnooslobodilačkih odbora »kako bi se dobio veći broj ljudi od kojih se mogu izabrati najbolji u novogrupisane NOO-e, koji će moći da u reorganiziranim seoskim NOO-ima djeluju kao organizatori kulturnog, prosvjetnog, propagandnog i političkog života. Ovakvi odbori bili bi kasnije direktno vezani za kotarske NOO-e. Zato na predstojećim izborima treba uz seoske narodnooslobodilačke odbore izabrati i članove za kotarsku skupštinu.«¹⁰² Upravo iz navedenog razloga delegati na Drugoj okružnoj skupštini su donijeli i zaključak da se seoski NOO-i biraju tajnim glasanjem i da na kandidatskoj listi bude više kandidata kako bi narod mogao izabrati najbolje. Govoreći o izborima, delegati su, pored ostalog, isticali i razliku između izbora provedenih 1942. i ovih 1945. godine. Tako je delegat Marko Polović kazao da su prvim izborima NOO-i djelovali kao politička rukovodstva, da su oni bili veza između vojske i pozadine, a da se ovim novim izborima bira prava narodna vlast, »političko rukovodstvo je JNOF koja pomaže rukovodstvu u izvršavanju zadataka.«¹⁰³

Sredinom februara 1945. godine formiran je organizacioni odbor koji je trebao da provede zaključke Druge okružne narodne skupštine o objedinjavanju manjih seoskih NOO-a u veće. Njega su sačinjavali u većini članovi Okružnog NOO-a i članovi pojedinih njegovih odjela: Dušan Rkman, Miloš Basara, Ladislav Gregori, Stevo Tomić, Đuro Alin i Đuro Grković. Oni su trebali da, uz pomoć seoskih odbornika i stanovnika pojedinih sela, prema ekonomskim, kulturno-prosvjetnim i političkim potrebama, provedu grupaciju manjih sela i zaselaka u veće seoske NOO-e s jednim zajedničkim centrom. Do izbora aprila 1945. ovaj odbor je dotadašnjih 319 seoskih NOO-a na području Okružnog NOO za Kordun spojio u 91 novi NOO, rasporedivši ih u 8 novoorganiziranih kotarskih NOO-a.¹⁰⁴

Izborna komisija u sastavu Zlatko Pintar, tajnik te komisije članovi: Jure Matanić, Radovan Skorupan, Anka Milinković, Gojko Novaković i Sava Vučković imala je zadatak da organizira održavanje izbora. Ova komisija izvršila je sve pripreme za izbore na osnovu »Nacrta izbornog reda«, kojeg radi značajno navodim u cijelosti:

1. Izbore za NOO-e raspisuje Okružna skupština, a provode ih izborne komisije imenovane i izabrane po upravnim vlastima i narodu.
2. Izbori su neposredni za seoske NOO-e i kotarske skupštine, a posredni za Okružnu skupštinu.

101 HAK, »Naprijed« br. 94. 94 od 27. II 1945.

102 Zapisnik Druge okružne narodne skupštine, HAK, kut. 6.

103 Isto.

104 Dr. Đuro Zatezalo, nav. dj. str. 451—458.

3. Izbori e se vršiti po seoskim centrima, tako da e za svaki bira ki centar biti po jedno bira ko mjesto.

4. Izbori su tajni, a vrše se glasanjem pomo u listi a na kojemu su ispisani kandidati, posebno za seoske odbore, a posebno za kotarske skupštine. Bira na biralištu, dobivaju i ceduljicu s kandidatima, precrtava one kandidate koje ne želi imati u odboru.

5. Lista kandidata odbornika sadržavat e neodre eni broj lica. Broj odbornika za seoski NOO kretat e se od 5 do 7 a za kotarsku skupštinu od 2 do 3.

6. Pravo glasa imaju svi građani i građanke prema Deklaraciji III zasjedanja ZAVNOH-a i svi oni koji žive na teritoriji Korduna, kao i oni koji ovdje po službenoj dužnosti suraju i pomažu pri izgradnji naše zemlje.

7. Pripadnici NOV-e biraju i mogu biti birani. Oni mogu biti birani samo za kotarsku skupštinu, pošto ne bi mogli odmah nastupiti dužnost novoizabраниh seoskih odbornika.

8. Izborne komisije sastoje se od predsjednika i dva člana. Dva člana komisije imenuje narod, dok predsjednik izborne komisije imenuje Okružni narodni sud iz spiska zakletih sudskih predsjednika.

9. Članovi izborne komisije ne mogu biti birani na onom izborom centru, na kome su članovi komisije.

10. Ova izborna komisija provodi izbore i po završetku provedenih izbora objavljuje rezultate, sastavlja zapisnik i sa svim izvornim materijalom dostavlja ga kotarskom NOO-u a ovaj okružnom NOO-u.

11. Biračke spiskove sastavlja u dva jednaka primjerka upravna vlast za svako selo zasebno, koji se šalju kotarskom narodnom sudu na potvrdu. Jedan primjerak sud čuva kod sebe, a drugi šalje nadležnom kotarskom NOO-u.

12. Lista izabranih kandidata po svršenim izborima šalje se na verifikaciju nadležnom kotarskom sudu.

13. Listu kandidata predlaže JNOF, a i sami izbori se provode u suradnji i duhu JNOF.

14. Izbori e se vršiti u vremenu od 1 do 15. IV 1945. godine.

15. Izabrani e biti oni kandidati koji e imati najve i broj glasova, za slučaj da dva ili više kandidata dobiju jednaki broj glasova(a to e biti slučaj izme u onih koji još ulaze kao zadnji i onih koji ispadaju) uzet e se kao da je izabran onaj kandidat koji je upisan pod nižim rednim brojem na listi kandidata.

16. Za slučaj prestanka mandata zbog smrti, gubitka časnih prava ili bilo kojeg drugog zakonitog razloga, dolazi na njegovo mjesto prvi neizabrani odbornik s najve im brojem glasova.^{104:1}

O izborima i njihovom sprovođenju raspravljale su na svojim sastancima organizacije narodnooslobodilačkog pokreta. Detaljna uputstva za njihovo sprovođenje dao je Okružni komitet KPH za Karlovac, naročito ona koja su se odnosila na izbore u jedinicama Osme udarne kordunaške divizije. Pojedini članovi OK KPH za Karlovac bili su zaduženi da prisustvuju na sastancima

NOO-a, JNOF-a, USAOH-a i AFŽ-a. Tako je za područje kotara Vrginmost bio zadužen Božo Rkman, za Vojni Mara Kresojevi i Simo Livada, za Slunj i Plaški Mane Trbojevi, Duško Dragosavac i Slobodan Uzelac.¹⁰⁵

Na predizbornim sastancima, pored dogovora o pripremama za izbore, iznašam su postignuti rezultati o prikupljanju hrane za vojsku, za ranjenike, za izbjeglo stanovništvo s područja Like, za pomoć narodu Dalmacije, izgradnji koliba i niza drugih djelatnosti. Partijski aktivisti su upućivali što sve treba učiniti da se izbori što sve anije provedu. »Poraditi treba na tome da narod dolazi organizirano pod zastavama, provesti takmičenje prije glasati i gdje će biti više glasa a. Urediti centar da dobije što sve aniji karakter.«¹⁰⁶

U vezi izbora na području kotara Karlovac Okružni komitet KPH je uputio pismo u kojem se kaže: »Što se ti e izbora za NOO-e mi smo riješili da se izbori na vašem terenu momentalno uslijed vojni ke situacije, ne sprovedu. Izbori bi se proveli od 1. do 15. aprila u kotarima: Vojni, Vrginmost i Slunj. U vašem kotaru i Plaškom tako er vršiti pripreme za izbore, pripremiti narod za njih te ih naknadno provesti, tj. kada bude za to odgovarala vojni ka situacija.«¹⁰⁷

Tako su na području Korduna, po drugi puta tokom NOB-e, provedeni izbori za NOO-e 15. aprila 1945. godine na teritoriji kotara Vojni i kotara Vrginmost i 22. aprila u kotaru Slunj.

Na birališta kotara Vojni a i Vrginmosta izišlo je 25.978 birača, od kojih je bilo 15.000 žena. Daju i svoj glas najboljima, 80% birača na biralištima manifestiralo je da vlast naroda bude još vršaća i snažnija. Na području sva tri kotara u seoske NOO-e izabrano je 479 obornika, ne računajući područje općine Primišlje i Perjasica u kojima nisu provedeni izbori »zbog vojni ke situacije.«¹⁰⁸

»U kotaru Vojni istakli su se centri Vukmani s 99% glasača, Utinja s 97% glasača, Trupinjak s 95%, Kneževi Kosa i Trebinja s 93% glasača.

U centrima Pecka i Katinovac u kotaru Vrginmost glasalo je 98% glasača, u centru Poljani, Ponikvari i Broćani 97%, u Topuskom 96%, u Vorkapi Selu 96% i Starom Selu 94% glasača.«¹⁰⁸

Na području kotara Slunja, iako je na dan izbora, tj. 22. aprila 1945. godine padala kiša i snijeg, narod je masovno dolazio iz udaljenih sela u birališne centre. Tako je u centrima Selište, Nova Kršlja i Tatar Varoš glasalo 99% Batnoga, Slušnica, Mašvina i Smoljanac 96%, Grabovac 95%, Cetingrad 93%, Srpski Blagaj i Drežnik 91%, Cvitovi i Nikšići 90%.

»Ovi izbori novi su uspjeh Jedinственe narodnooslobodilačke fronte. Oni su još jednom potvrdili volju naroda da u vrsti svoju demokratsku vlast stvorenu u teškoj narodnooslobodilačkoj ratu.«¹¹⁰

U ovim izborima glasali su 100% borci VIII divizije IV udarnog korpusa NOVJ, prištapske jedinice, vojnopozadinske jedinice i ustanove. O uspješno provedenim izborima OK KPH za Karlovac detaljno je u svom izvještaju od 3. maja 1945. godine obavijestio Centralni komitet KP Hrvatske. »Najznačajni-

105 HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 28.

100 Zapisnik sa sastanka OK KPH za Karlovac od 31. III 1945, HAK, kut. 29.

107 Isto.

108 Izborni letak i rezultati, HAK, kut. 4.

109 Isto.

110 Isto.

ji su događaji u prošlom mjesecu bili izbori za NOO-e, koji su provedeni u kotaru Vojni , Vrginmost i Slunj... Na izborima manifestiralo se bratstvo i jedinstvo Srba i Hrvata gdje su glasali jedni za druge. Izbori za narodnooslobodilačke odbore znatno su podigli ugled narodne vlasti i išezlo je mišljenje kod izvjesnog dijela naroda da su narodnooslobodilački odbori ratna pojava. Još nemamo ta pregled broja izabranih komunista u NOO-e, ali se cijeni da najveći i procenat imade kotar Vojni , zatim Vrginmost pa Slunj.«¹¹¹

Masovnim učešćem naroda na aprilskim izborima 1945. potvrdila se istinska demokratska praksa narodnooslobodilačkog pokreta na Kordunu. Rezultati izbora su i dokaz organizatorske sposobnosti aktivista NOP-a i visoke političke svijesti i odanosti naroda Partiji i revoluciji. Oni su bili i garancija da će novoizabrani odbori imati svestranu podršku naroda i da će moći izvršavati sve zadatke koji se pred njih postavljaju kao organe državne vlasti. Ovi izbori su bili i garancija daljnje izgradnje, usavršavanja i demokratizacije organa narodne vlasti i u njoj sudjelovanja najširih narodnih masa.

»Narodnooslobodilački odbori i skupštine, izabrani na tim i takvim izborima, uvijek u prisnom doticaju s narodom, pod njegovom kontrolom i uz njegovu pomoć, jedino će moći okupiti sve snage za obnovu i izgradnju zemlje. To je smisao i potreba takvih izbora baš u današnje vrijeme«, pisao je »Naprijed« br. 94 od 27. februara 1945. godine.

Svi novoizabrani seoski odbornici okupili su se već 2. maja 1945. godine u svojim kotarskim centrima gdje su svečano položili zakletvu, dobivši uputstva za izvršavanje daljnjih zadataka.

Pripreme za uspostavljanje vlasti u Dugoj Resi i Karlovcu 1945.

Brzi razvoj događaja na frontovima ukazivao je u drugoj polovini 1944. na skoro oslobođenu i istjerivanju iz zemlje i posljednjih okupatorskih i kvislinških snaga. Iako su se na području Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Kordun vodile još uvijek borbe sa snažnim njemačkim ko-ustaško-domobranskim jedinicama, većina ovog teritorija bila je oslobođena. No, neprijatelj je držao već dio teritorije kotara Karlovac, Generalski Stol, Zvečaj, Ozalj, Dugu Resu, Karlovac i neka druga manja mjesta.

Zbog toga su partijske organizacije, NOO-i i odbori JNOF-a, pored niza drugih zadataka, već od početka septembra 1944. vršili pripreme za organizaciju narodne vlasti u još okupiranim mjestima i gradovima. Tako Izvršni odbor Okružnog NOO-a za Kordun na sjednici održanoj 12. septembra 1944. raspravljajući, pored niza drugih značajnih pitanja, i o pripremama za organizaciju vlasti u Dugoj Resi, Karlovcu i drugim mjestima karlovačkog kotara. Na ovoj sjednici istaknuta je potreba vršenja priprema, kako u partijskim organizacijama tako i kod NOO-a i drugih organizacija NOP-a, za uspostavljanje vlasti u Dugoj Resi i Karlovcu. »Svi odjeli trebaju stvoriti plan za preuzimanje svega što pripada u njegovu kompetenciju prilikom oslobođenja gradova. Treba imati spremne ljude koji će biti povjerenici (škola, bolnica, tvornica, javnih zgrada itd). JNOF treba organizirati grupe za preuzimanje vlasti u slučaju da se naša vojska slučajno ne nađe u gradu. Predvidjeti ljude koji će učestvovati u gradske NOO-e, ali paziti da ne budu svi iz JNOF-a.

111 ili HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 30.

Svaki odjel mora sebi osigurati stru ne ljude, nije važno stopostotna odatnost, ali protivnici naše borbe su isključeni,¹¹² istakao je na ovoj sjednici predstavnik ZAVNOH-a dr Leon Gerškovi . Ve na sjednici 30. oktobra 1944. godine Izvršni odbor Okružnog NOO-a za Kordun raspravlja o daljnjim pripremama za organizaciju vlasti u Karlovcu. On imenuje šest lica za budu i Gradski NOO i to: Janka Poljaka, Stanka Rudmana, Ivana Trgov i a, Josipa Gojaka, Danu Mejaškog i Branka Mikašinovi a. Na istoj sjednici zaključeno je da se u momentu oslobo enja Karlovca odbor nadopuni Nikolom Jerini em, Jožom Mateljan, Verom Gregori , Katicom Krznar, Ho evarom, Jankom Zlatari em i Ivanom Horvatom.¹¹³

Po etkom novembra 1944. godine Okružni NOO za Kordun dobio je od Odjela narodnog gospodarstva ZAVNOH-a detaljne upute o pripremama i poduzimanju mjera za uspostavljanje vlasti na polju obrta i industrije u oslobo enim gradovima. Ove upute prou avane su na partijskim sastancima i na sjednicama svih odbora JNOF-e, organima narodne vlasti i drugim organizacijama NOP-a. Kod prou avanja ovih uputstava strogo se vodilo ra una da se ukaže na ponašanje, tj. da se prilikom ulaska u novooslobo ena mjesta i gradove onemogu i pojava plja ke, osvete ili nedoli nog ponašanja pojedinih pripadnika NOP-a. Na osnovu preporuka partijskih organizacija dati su prijedlozi odbornika za budu e gradske NOO-e u koje su predvi eni, pored ve navedenih iskusnih odbornika ili boraca sa oslobo enog podru ja, i ljudi koji su se nalazili u okupiranim gradovima, a bili su odani NOP-u.

Predvi eni lanovi za organizaciju vlasti u još neoslobo enim gradovima i mjestima upu ivani su u pojedine gradske i kotarske NOO-e na oslobo enom teritoriju na prakti an rad u cilju što bolje pripravnosti za rad na organizaciji narodne vlasti u Dugoj Resi i Karlovcu. Iz zapisnika sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun od 21. decembra 1944. godine vidi se da su Josip Gojak i Katica Krznar predvi eni za organizaciju vlasti u Karlovcu.

Navedene upute ZAVNOH-a govore o pripremama vršenim prije oslobo enja, ali i o mjerama koje e trebati aktivisti NOP-a poduzimati i odmah nakon oslobo enja, da bi se život u gradovima što brže normalizirao i da bi organi narodne vlasti mogli koristiti dotadašnja iskustva u radu na obnovi privrednog i kulturnog života u oslobo enim gradovima. Zbog toga ve u uvodnom dijelu ovih uputa, pored ostalog, piše: »Brzi razvoj doga aja na frontovima otvara izgleda za skoro istrebljenje okupatora iz naše zemlje. Oslobo enje naše zemlje ne smije zate i organe naše narodne vlasti nespremno. Pred njima e u tom trenutku stajati veliki i novi zadaci, neuporedivo zamašniji nego li do sada.«¹¹⁴

Pripreme mjere obuhvatile su i formiranje referade za industriju i obrt pri Okružnom NOO-u za Kordun. Ova referada, pored ostalog, trebala je da prikupi i podatke o tvornicama u vlasništvu narodnih neprijatelja. Ti podaci trebali su sadržavati ime i prezime vlasnika, vrstu poduze a, sjedište, inje-nice po kojima se netko ubraja u narodne neprijatelje i podatke kakve imovine ima osim puduze a.

Radi poduzimanja mjera poslije oslobo enja predvi eno je osiguranje puduze a i organizacija te uvanje od kra e ili namjernog uništavanja inventa-

112 HAK, QNOO za Kordun, kut. 3/428.
HAK, I. ONOO za Kordun, kut. 3/533.

114 Dr Duro Zatezalo, nav. j., str. 459—464.

ra. »U slučaju da osiguranje poduzeća preuzme vojska, ima se to njoj prepustiti, jer je u pravilu to ona vršiti.«¹¹⁵

Za privredna poduzeća u slobodi predviđeni su izaslanici koji su brinuli o nastavku rada »u suglasnosti s narednjima i propisima viših vlasti.«¹¹⁶ Za sve namješteni ko osoblje predviđeno je pisanje općih i stručnih karakteristika. Upute ZAVNOH-a sadrže i opća uputstva za izaslanike kao i njihova prava u poduzeću. »Uprava poduzeća ima staviti izaslaniku na raspolaganje sve podatke koje je on tražiti. Za njega nema poslovne tajne.«¹¹⁷ Po ovom Uputstvu njemu se daje na uvid sva pošta i kancelarija mu je u sobi ravnatelja.

Na osnovu ovih Uputa Okružni NOO za Kordun već krajem novembra 1944. godine raspolagao je s podacima o industriji, obrtni kim i trgovačkim radnjama u Karlovcu i Dugoju Resi i imao prijedlog za povjerenike. O svemu ovom izaslanici su potrebni elaborati i poslani na mišljenje u ZAVNOH. Izaslanici imali su u svom popisu 148 imena povjerenika raspoređenih na pojedine poslove. Pored ovih izaslanika su i uputstva i predviđeni povjerenici za pekare, mesnice, mlinove i knjižare. U vrijeme ovih priprema za preuzimanje vlasti u Karlovcu prikupljeni su i obrađeni detaljni podaci o financijskim ustanovama u gradu.¹¹⁸

Okružni NOO za Kordun uz pomoć i saradnju ZAVNOH-a pripremio je i komandu milicije i u vezi s Komandom područja i štabovima partizanskih jedinica obavio potrebne razgovore o poduzimanju određenih mjera koje su dužni izvršavati prilikom oslobođenja novih mjesta posebno Karlovca radi osiguranja fabrika, ustanova i drugih značajnijih objekata. U tu svrhu i članovi Upravnog odjela Okružnog NOO-a dogovorili su se s omladinskim rukovodstvom o formiranju radnih jedinica, bataljona i brigada koje bi bile spremne u oslobođenim gradovima raditi na raširavanju ruševina ili u drugim potrebnim akcijama u cilju normaliziranja rada i života.

Radi uspostavljanja vlasti u oslobođenom Karlovcu detaljno su precizirani zadaci koje su trebali obavljati pojedini odjeli NOO-a, posebno prehrambeni, socijalni, upravni, tehnički i financijski. ZAVNOH je razradio i Uputstva za rad prosvjetno-kulturnog odjela. Njegovo predsjedništvo piše 13. aprila 1945. godine Okružnom NOO-u za Kordun: »Mi stojimo pred neposrednim oslobođenjem grada Karlovca, gdje treba iz političkih razloga momentalno djelovati na kulturno-umjetni kompolju.«¹¹⁹

Istoga dana održana je i sjednica Okružnog komiteta KPH za Karlovac na kojoj se raspravljalo o političkim pripremanjima povodom oslobođenja Duge Reše i Karlovca, o reorganizaciji Okružnog NOO-a za Kordun, popuni Gradskog NOO-a za Karlovac, Mjesnog komiteta Partije i MK SKOJ-a, Okružnog odbora JNOF-e i formiranju Gradskog odbora JNOF-e.

U vezi političkih priprema zaključeno je da se u vrijeme prodora partizanskih jedinica u Karlovac izda proglas Okružnog odbora JNOF i Okružnog NOO-a. Vlado Novaković je bio zadužen da se poveže sa Štabom četvrtog

115 isto.

116 Isto.

117 isto.

118 Zapisnik sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Kordun od 21. XI 1944, HAK br. 1909—205—SKOJ/13/2033—2050.

119 HAK, f. ONOO za Kordun, kut. 5/863.

korpusa NOVJ kako bi se koordinirao rad između u OZNE i operativnih jedinica pri samom ulazanju u Karlovac i Dugu Resu. On je morao poznavati plan operativnih jedinica kako bi mogao postavljati zadatke vezane za sigurnost i zaštitu ljudi od eventualnih izdajnika. Svi zaduženi za pojedine sektore rada u oslobojenim mjestima imali su objave od Okružne OZNE i samo su oni mogli ulaziti u grad radi obavljanja svojih dužnosti. »Borcima OZNE s kojima će biti vezana i milicija treba dati konkretna naređenja gdje će biti zauzeti mjesto i koju zgradu da zauzmu i da nitko ne smije ulaziti niti izlaziti iz iste, dok ne dođu povjerenici koji će biti u vezi s NOO-ima.¹²⁰ Barka Beni bila je zadužena da izradi popis simpatizera NOB-e u gradu. Mane Trbojević, tajnik Okružnog NOO-a, bio je zadužen da kontaktira sa štabom Druge armije NOVJ u vrijeme borbi za osloboženje Karlovca, Joža Beni je neposredno prije borbi za Karlovac bio zadužen za uspostavljanje veza s ljudima na koje su se aktivisti NOP u prvim danima nakon osloboženja mogli obratiti za pomoć u radu. Za Dugu Resu bio je zadužen Dušan Livada koji je trebao kontaktirati s partizanskim jedinicama u vrijeme borbi i s Povjereništvom OZNE kotara Karlovac. Za povjerenike tvornice Duga Resa određeni su Jela Predović, Jura Drvodeli i Branko Prtljaga.¹²¹ Pored njih trojica iz NOP-a Izvršni odbor JNOF za okrug Karlovac, putem svojih saradnika iz Duge Rese, organizirao je nekoliko ljudi u fabrici da paze na nju, nastoje i spriječiti neprijatelja da je u posljednjim danima rata uništi. Tako je 14. aprila 1945. uputio pismo inženjeru Josipu Siveku, da onemogu i neprijatelju uništenje tvornice i njenih postrojenja, kako bi bila sposobna za nastavak rada poslije osloboženja. U tvornici Duga Resa radilo je i u posljednjoj godini rata oko 3200 radnika. Vod domobrana zauzvao je tvornicu a i muškarci radnici bili su povojnici. Inž. Josip Sivek je potpisao dostavnicu Izvršnog odbora JNOF za okrug Karlovac, da prihvati kao obavezu zaštitu tvornice. U pismu koje zauzvao, pored ostalog, piše: »Treba budno paziti na sve sumnjive tipove i na vrijeme ih skloniti i tako spriječiti od uništenja tvornicu i strogo smatrati se odgovornim da se ovo izvrši. Na takav rad veže nas obaveza i građanska dužnost prema domovini. Veže nas moralna obaveza prema nebrojenim hiljadama uništenih, golih i bosih porodica, ljudi, žena i djece, naše braće i sestara, koje je neprijatelj četiri godine uništavao, a u nadi da će slomiti našu NOB-u. Sjeti se palih žrtava u ovom ratu, koje su dale svoj život za slobodu naše zemlje. Sjeti se naše zemlje. Sjeti se nevine djece, majki, palih žena, staraca koje je neprijatelj poklao i uništio, sjeti se na hiljade popaljenih domova u našoj zemlji, na stradanje stotavog našeg naroda koje je okupator nanio. Sjeti se da živiš u najvećem vremenu povijesti naše zemlje i nastoji da i Ti u tom vremenu nešto doprineseš za svetu stvar naše napaćene domovine i nezavizne slobode.

To je tvoja dužnost kojom Te zadužuje naša JNOF-a, naša narodna vlast i naš narod i njegova borba za slobodu i Tvoja građanska obaveza prema domovini i našem narodu. Ako u ovoj po ovom traženju, tim dobivaš legitimaciju da si zaista sudjelovao u borbi za narodno osloboženje.«¹²² Inž. Sivek je angažirao nekoliko sigurnijih radnika da paze na postrojenja tvornice, nije dozvolio trojici njemačkih oficira ulazak u tvornicu i dan prije osloboženja podijelio je nekolicini radnika puške od domoborana koji su bez njih pobjegli

120 Zapisnik sa sastanka OK KPH za Karlovac, održanog 13. IV 1945, HAK, kut. 30.

121 Isto.

ispred partizana. Duga Resa je oslobođena 3. maja 1945. u 15 sati. Tvornica je sačuvana, a inž. Josip Sivek imao je objavu ve 4. maja od Povjereništva OZNE za kotar Karlovac »kojom mu se dozvoljava ulazak u zgradu uprave tvornice kao čovjek privremene uprave«, koja je imala devet članova.¹²³

S partizanskim jedinicama u Dugu Resu došao je Marko Polovi, predsjednik Izvršnog odbora JNOF-a za okrug Karlovac i Stevo Radanović, član OK KPH za Karlovac. Oni su 4. maja uputili pismo Boži Rkmanu, sekretaru OK KPH za Karlovac, u kojem ga upoznavaju s prilikama u oslobođenoj Dugojoj Resi. Oni navode da su »sve državne ustanove i njihov inventar, kao i tvornica ostale potpuno neoštećene, jedino je na tvornici slupano nešto prozora i na bolnici oštećeni od topova zidovi i prozori. Ovdje je došao Kotarski NOO i preuzeo vlast. Mi smo pregledali svu tvornicu i postavili privremenu upravu od 9 članova od kojih su 4 drugovi iz NOB-e i 5 stručenjaka koji su organizirali čuvanje tvornice za vrijeme borbe.«¹²⁴

Izvršene pripreme na oslobođenom području i predviđena tijela i ljudi za izvršavanje određenih zadataka u novooslobođenim mjestima omogućili su organima NOP-a da gotovo istovremeno s oslobađanjem svakog mjesta uspostave u njemu organe narodne vlasti. Tako je bilo i u Generalskom Stolu koji je oslobođen u svanuće 2. maja 1945, a ve sutradan, tj. 3. maja, u njemu su bili odbornici Kotarskog NOO-a za Karlovac koji su radili na organizaciji narodne vlasti u tom mjestu koje je sve četiri godine rata bilo značajno neprijateljsko uporište. Članovi Kotarskog komiteta KPH i članovi Kotarskog NOO-a Karlovac, iako su bili u vrijeme borbi za oslobođenje posljednjih mjesta na svom području sa sjedištem u Gornjem Prilišću, pratili su tok borbi i obavještavali Okružni komitet KPH o prilikama na svom teritoriju. U svom izvještaju upućenom Okružnom komitetu KPH 1. maja 1945. godine za moral naše vojske kažu: »Što se tiče naše vojske, moral je na visini kako kod 34. divizije, tako i kod crnogorskih jedinica koje uvijek samo pitaju je li daleko još do Karlovca.«¹²⁵

I pored detaljno izvršenih priprema za uspostavljanje narodne vlasti u novooslobođenim mjestima, Okružni komitet KPH za Karlovac s partijskom organizacijom u Karlovcu formirao je jednu privremenu komisiju koja je imala zadatak da prvih dana u oslobođenom gradu organizira vlast dok se ne popuni i ne sredi Mjesni NOO.¹²⁶

Na osnovu detaljno izvršenih priprema, prilikom oslobađanja Karlovca, svi zaduženi aktivisti NOP-a za pojedine zadatke našli su se na svojim dužnostima. Odbornici Gradskog NOO-a ve prvih dana u oslobođenom Karlovcu održali su svoju sjednicu na kojoj su precizirali daljnje zadatke na organizaciji privrednog, političkog i kulturno-prosvjetnog života u oslobođenom gradu. U oslobođenom Karlovcu ve 11. maja održan je sastanak Okružnog komiteta KPH, na kojem se raspravljalo o organizaciji radničkih konferencija, formiranju odbora JNOF-a, AFZ-a, USAOH-a, NOO-a i pripremanju narodni zbor koji se trebao održati 25. maja na čelu Josipa Broza Tita,

122 HAK, kut. 30.

123 HAK, kut. 30.

124 HAK, kut. 30.

125 HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 30.

126 Izvještaj OK KPH za Karlovac od 3. maja 1945. godine upućen CK KPH, f. OK KPH za Karlovac, kut. 30.

Ve 13. maja svi kotarski komiteti KPH dobili su detaljno uputstvo za pripremu proslave ro endana druga Tita u ijem se uvodu kaže:

»Dragi drugovi, 25. ov. mj. je ro endan maršala Tita. Dan koga naši narodi trebaju proslaviti kao narodni blagdan i praznik, jer su imenom Tita usko povezane sve tekovine narodnooslobodila ke borbe, koje su pod njegovim mudrim rukovodstvom izvojevane. Mi smo odlu ili da toga dana održimo veliki manifestacioni zbor u gradu Karlovcu, da s tim povežemo i proslavimo kapitulaciju Njema ke, oslobo enje Zagreba i Karlovca i itave naše domovine.«¹²⁷ Za sve pripreme ovog prvog velikog narodnog zbora u oslobo enom Karlovcu bili su zaduženi Milutin Košari , Božo Rkman i Mane Trbojevi lanovi Okružnog komiteta KPH. Taj veliki narodni zbor bio je manifestacija pobjedi, bratstvu i jedinstvu i riješenosti naroda da radi na obnovi zemlje i daljoj izgradnji socijalisti kog društva.

Milka Banda

Omladina Korduna u etvrtoj godini rata

Za razvoj i ja anje omladinskih antifašisti kih organizacija na Kordunu (USAOH-a i SKOJ-a) u etvrtoj godini rata ogroman zna aj imala je Tre a konferencija KPH za okrug Karlovac, održana 20—23. novembra 1943. godine u Vojni u, na kojoj su, pored ostalih, jasno precizirani zadaci za rad omladinskih organizacija. Prema zaklju cima usvojenim na ovoj konferenciji trebalo je »oja ati i proširiti borbeno jedinstvo srpske i hrvatske omladine našeg okruga. Svu omladinu koja još nije pristupila okupiti u Ujedinjeni savez. Preko njega mobilisati stotine i stotine novih boraca u našu NOV-u. Formirati odbore USAOH-a gdje još ne postoje. Proširiti i oja ati naše skojevske organizacije. Kod primanja skojevaca u Partiju na našem okrugu ima dosta sektaštva. Tako danas imamo skoro isti broj lanova SKOJ-a i Partije, a trebalo bi da je broj skojevaca nekoliko puta ve i. Zato u SKOJ treba primati nove svježe snage koje e provoditi liniju Partije u život. Naro itu pažnju treba posvetiti karlova koj radni koj i svoj drugoj antifašisti koj omladini. U gradu Karlovcu treba stvoriti aktive po radionicama, tvornicama i školama. Mobilisati SKOJ da sprovede sve ove nove zadatke i liniju naše Partije u život. Da bi SKOJ i dalje ostao rukovodilac omladinskih masa, sve naše partijske organizacije treba da mu pruže ve u pomo . SKOJ nije samo pomaga Partije, ve rezerva iz koje Partija neprestano crpi nove kadrove. Samo našom pomo i i upornim radom možemo posti i da naš SKOJ postane organizacija i mobilizator širokih omladinskih masa. To je najvažniji zadatak naše Partije, da preko SKOJ-a izgra uje omladinu i mlade komuniste, a time izgra uje i samu sebe.«¹

127 HAK, kut. 30.

1 Historijski arhiv Karlovac (dalje HAK), Zapisnik OK KPH Karlovac, Vojni , 11—1943.

I Tre e zasjedanje ZAVNOH-a, održano u Topuskom od 8. do 9. maja 1944. godine, imalo je veliku i neprocjenjivu važnost za omladinu i narod Korduna. Tada su donesene historijske odluke, koje je, uz ostale, trebalo da i omladina sprovede u život. Od kolike su važnosti bile te odluke za omladinski pokret vidi se iz pisma OK SKOJ-a Karlovac od 30. maja 1944. godine upu enog Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku u kojem se, izme u ostalog, kaže: »Sada imamo pet kotara jer se spojio Vojni i Veljun, Vrginmost i Sjeniak, Karlovac i Bosiljevo. Sada imamo u planu održavanje sastanaka po kotarskim komitetima SKOJ-a i USAOH-a, s tim da oni predvide održavanje mitinga i op inskih konferencija. Na ovim konferencijama bi se sva omladina upoznala s materijalima, zadacima i Odlukama Drugog kongresa USAOJ-a, kao i Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a.²

Odluke i zadaci Tre e partijske konferencije i Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a, kao i Drugog kongresa USAOJ-a, bile su putokaz i smjernice našoj mladoj generaciji, pa i omladini na Kordunu, da još vrš e zbjije svoje redove pod rukovodstvom SKOJ-a i KPJ u predstoje im bojevima za kona no oslobo enje zemlje.

Drugi kongres Ujedinjenog saveza antifašisti ke omladine Jugoslavije

Stotine delegata borbom su kr ile put da bi, nakon prepješa enih stotinjak kilometara, prisustvovala kongresu. Juna ke i hrabre jedinice naše NOV-e vodile su herojske borbe protiv fašisti kih bandi i njihovih doma ih pomoga a, stoje i vrsto na straži da bi omogu ile nesmetan rad kongresa. To su bile okolnosti koje su u inile i doprinijele historijskom zna enju i veli ini Drugog kongresa. Baš u to vrijeme omladina Korduna sa svojim radnim etama, predvo ena organizacijama SKOJ-a i USAOH-a, takmi i se s najve im **elanom na svim poljima rada**.

Kongres, kome je prisustvovalo 816 delegata, pozdravio je i vrhovni komandant NOVJ, maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, koji je u svom govoru, pored ostalog, rekao: »Prošla je godina i po dana otkako je održan vaš Prvi kongres. Otada smo proživjeli mnogo teških iskušenja, bilo je mnogo ofanziva, mnogo teških i krvavih borbi, u kojima ste vi, omladino Jugoslavije, još jedanput osvjetlali lice našim narodima, osvjetlali ga pred itavim svijetom. Naši narodi mogu biti ponosni što imaju takvu omladinu, jer narod koji ima takvu omladinu ne treba da se boji za svoju budu nost... Ovaj vaš Kongres nije samo mobilizacija mlade generacije za posljednje odlučuju e bojeve. On e, ujedno, mobilisati našu mladu generaciju i za izgradnju jedne nove sre nije, slobodne ljepše budu nosti naše države, u kojoj e svi narodi imati svoja prava a omladina i sve mogu nosti da se posveti onome emu teži... Kao vrhovni komandant Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije, izražavam vama, a preko vas itavoj rodoljubivoj omladini, svoju zahvalnost i priznanje za herojsko držanje kako na frontu, tako i u pozadini, kako s puškom, tako i s lopatom u ruci...«³

² Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske, Zagreb (dalje AIHRPH), kut. 18, broj 1909—205—SKOJ/18/2033—2050.

³ Tito, Borba za oslobo enje Jugoslavije 1941—1944, drugo dopunjeno izdanje, Državni izdava ki zavod Jugoslavije, Beograd 1945, str. 217—219.

Kongres je, poslije podnijetih referata i diskusije, usvojio rezoluciju u kojoj su, pored ostalog, iznijeti politički organizacioni zadaci i forme rada USAOJ-a, zatim je izabrao Centralni odbor USAOJ-a, uputio proglas omladini Jugoslavije i položio zakletvu vrhovnom komandantu NOVJ Josipu Brozu Titu. Poslije referata: Uloga omladine u oslobodilačkom ratu Jugoslavije, koji je pročitao Brana Perović, u diskusiji su učestvovala 23 druga i drugarice, između ostalih i Milan Radojčić, politički komesar Omladinskog bataljona »Joža Vlahovič« i Mile Pajić, petnaestogodišnji borac iz tog bataljona. U svojoj diskusiji Milan Radojčić je spomenuo petnaestogodišnjeg omladinca Milu Pajića, koji je sa nepunih petnaest godina došao u Omladinski bataljon da se bori. Zbog svoje hrabrosti bio je omiljen u svome bataljonu pa je izabran za delegata na Drugom kongresu USAOJ-a. A kad je rekao da se veče nalazi me u nama, cijela dvorana se uzljuljala od aplauza i povika. Delegati su tražili da Mile govori. I Mile je govorio pred drugom Titom i 816 omladinaca i omladinki. Govorio je kako je zarobio mitraljez, automat i pet pušaka, a onda je završio: »Ja ne bih imao ništa više da kažem, jer nije zgodno pričati o sebi.« Na kongresu se Mile rukovao s drugom Titom. Zakleo se sa svom omladinom da će još žeti i neprijatelja. Vratio se u svoj Omladinski bataljon u kome se i dalje isticao hrabrošću kao bombaš. Sa svojim drugovima jasno je izvršio zakletvu koju je na Drugom kongresu dao drugu Titu.

Pored njih dvojice, u radu Drugog kongresa USAOJ-a učestvovalo je još oko desetak delegata, predstavnika omladine Korduna i 8. udarne kordunaške divizije. Među njima je bila i Mira Rudman, rođena Opačić, članica Biroa Okružnog komiteta SKOJ-a i predsjednik Okružnog odbora USAOH-a za Kordun. Ona se sjećala da su delegati birani na osnovu postignutih rezultata u pretkongresnom takmičenju omladine i da je to takmičenje bilo još u toku. OK SKOJ-a za Kordun i OK SKOJ-a za Liku imali su zadatak da prihvate, smjeste, nahrane i da vodiča za delegate koji su se kretali iz Korduna preko Like za Drvar. Zbornom mjesto delegata bilo je u selu Zagorju, nedaleko Veljuna, a pravac kretanja: Zagorje—Slunj—Korenica—Udbina—Srb—Drvar. Okružni i kotarski komiteti SKOJ-a izvršili su solidne pripreme. Sve je dobro funkcioniralo, bez obzira na teškoće, ratna stradanja i neimaštinu. Delegati su svugdje od srca prihvaćani i ispraćeni. Prije polaska na put OK SKOJ-a i OK USAOH-a za Kordun dobili su uputstvo u kojem je posebno naglašena da delegati moraju biti isti i po mogućnosti uredno obuđeni. Svi su se trudili da i tome zadatku u potpunosti udovolje, iako je do odjeće bilo teško doći, jer je Kordun do tada pretrpio mnoge ofanzive, ratna razaranja, tifus, glad i slične nevolje.

Putovalo se pješice, danju preko oslobođene teritorije, a noću u pored neprijateljskih posada. Pješice nikom nije teško padalo, pa je raspoloženje delegata bilo izvanredno. U pjesmi i veselju zaboravljalo se na vrijeme i prijeđene kilometre. Sve misli su bile uperene samo na to kako će se stići u Drvar i vidjeti druga Tita. Delegati karlovačkog okruga nosili su u sebi jedan veliki osjećaj odgovornosti i ponosa, jer se omladina Korduna u pretkongresnom takmičenju takmičila sa omladinom Like za prelaznu zastavicu Zemaljskog odbora USAOJ-a, koja je kordunaškoj omladini dodijeljena na Prvom kongresu USAOJ-a u Bihaću, dok je prelaznu zastavu, koja se dodjeljivala omladini najboljeg okruga, Drugi kongres predao omladini Like.

U Korenici se doživjelo ugodno iznenađenje. Rano ujutro delegatima je saopšteno da će se do blizu Udbine prevesti partizanskim kamionom. Za mnoge delegate bila je to prva motorizirana vožnja partizanskom slobodnom teritori-

jom. Tu su se omladini Korduna pridružili delegati li ke omladine. Svi su se ukrcali u kamion i stajali nabijeni jedan uz drugog. Kamion je jurio, a za njim se vijugao bijeli oblak prašine. Pjesma se orila složna i snažna. Odjednom, na ve em zavoj, desna stranica kamiona se odvalila i svi su se našli na hrpi tucanika i oko njega. Dvojica delegata bila su teško ozlije ena, pa su hitno otpremljeni natrag u Korenicu radi lije enja u bolnici, a ostali su nastavili put ka Drvaru pješice.

U op ini Srb delegate je no u preko ceste i rijeke Une vodila jedna li ka skojevka po imenu Borka. Bila je crnooka, crvenih jedrih obraza, vesela i nasmišana. Na nogama je imala pletene i podšivene li ke coklje. Prolaze i kroz neko selo upozorila je delegate da ne razgovaraju jer se neprijatelj tuda nedaleko kre e. Ispred Drvara delegate je do ekao drugi vodi — skojevac i odveo ih u neko planinsko selo južno od Drvara iz koga je bio lijep pogled na Drvar. Smješteni po ku ama i veoma lijepo prihva eni, delegati su se odmorili i s nestrpljenjem ekali po etak kongresa.

Kongres je po eo i radio no u u golemoj prostoriji adaptiranoj za tu svrhu. Klupe su bile napravljene od dasaka. Govornica i mjesto za radno predsjedništvo bili su podignuti tako da su delegati i gosti, u esnici diskusije, izlazili uz male stepenice. Osvjetljenje je bilo elektri no, a prozori zamra eni. U zoru je rad prekidan i delegati su se vra ali u spomenuto selo.

Za delegate je bio najsretniji i željno o ekivani trenutak susret s drugom Titom. Kada se pojavio na vratima kongresne dvorane, bio je u vojni koj uniformi, nasmišan i vedra lica. Delegati su ustali, a dvoranom se prolomio buran pljesak i skandiranje: Tito! Tito! On je rukom nekoliko puta davao znak da se stišamo i smirimo. Pozdravio je naš kongres i u svom govoru odao priznanje omladini Jugoslavije koja se bori za slobodu. Apelirao je na delegate da poduzmu sve mjere da se u NOV mobiliziraju svi oni koji su još po strani ili ekaju skrštenih ruku. Tu je drug Tito jasno naglasio da omladinu i u slobodi o ekuju veliki zadaci, a to je obnova i izgradnja ratom opustošene zemlje te da i dalje izgra uje bratstvo i jedinstvo naših naroda i da ga uva kao zjenicu oka svog.

Redali su se govornici, omladinci i omladinke, delegati iz raznih krajeva naše zemlje i jedinica NOV. Dobio je rije i Milan Radoj i , zvani Mišo, delegat 8. udarne kordunaške divizije, politi ki komesar omladinskog bataljona »Joža Vlahovi «. Govorio je o hrabrim podvizima i herojskim borbama omladinaca kordunaške divizije. Posebno je govorio o svom omladinskom bataljonu. Kao jednog od najhrabrijih i najmla ih boraca istakao je pionira Milu, koji je bio kurir spomenutog bataljona s nepunih petnaest godina. Za primjer je istakao jednu borbenu akciju u kojoj je Mile iz automata kosio Švabe i zarobio 5 pušaka. Pošto je bio omiljen zbog svoje hrabrosti, rekao je da je izabran za delegata i da je tu me u njima. Tada je u sali odjeknuo snažan aplauz. Prolomili su se uzvici »Ho emo da ga vidimo!« Mile je ustao, prošao ispred druga Tita, popeo se na pozornicu i stao uz svoga komesara. Bio je obu en u novo vojni ko odijelo, koje mu je lijepo pristajalo. Oko pojasa je imao opasa s bombicom, a na glavi titovku s crvenom petokrakom. Komesar Radoj i ga je zagrlio, a on zajedno s kapom njemu do ramena. Ponovo uzvici: »Ho emo da govori!« I Mile je sa govornice polako ispri ao kako je u borbi kod Plaškog zarobio 5 pušaka i još neko oružje. Ponovo se u sali prolomio aplauz. Ustao je vrhovni komandant drug Tito i, ozbiljna pogleda, prišao dje aku i estitao mu na postignutom uspjehu, kao vojskovo a starom ratniku. U sali je zavladala tišina, a zatim se

prolomio snažan aplauz. Kasnije je u razgovoru s grupom delegata drug Tito ponovo ukazao na primjer ovog dje aka. Delegati Korduna i 8. udarne kordunaške divizije posebno su bili ponosni, jer je taj Mile, pionir, stasao u borca iz krila proslavljene, legendarne Petrove gore i njenog Korduna.

Puni poleta, spremni do kraja da u djelo provedu odluke Drugog kongresa USAOH-a, delegati su se razišli u svoje krajeve i jedinice. Delegati Korduna, Banije i sjeverozapadne Hrvatske prevezli su se uskotra nom prugom do Oštrelja a odatle nastavili put pješke da bi se jedne no i preko Une prebacili amcem u Baniju, gdje je organizaciju povratka delegata preuzeo OK SKOJ-a Banije. U Rujevcu oni su posjetili Prvu partizansku gimnaziju, gdje su polaznicima govorili o utiscima, zaklju cima i odlukama Kongresa. Po povratku na Kordun delegati su samoprijegorno prionuli poslu radi dosljednog sprovo enja kongresnih odluka u izuzetno teškim okolnostima, neimaštini i drugim ratnim neda ama.

Kao delegat Kotarskog komiteta SKOJ-a Vojni na kongresu je u estvovala i Dara Vujnovi , ro ena Zivkovi , ina e lan SKOJ-a od 1941. i KPJ od aprila 1942. godine. Ona se, pored ostalog, sje a da su se delegati Vojni a i Karlovca sastali u Slunju, odakle su pješke otišli do Korenice. Pošto su preno ili i odmorili se, put su nastavili kamionom u pravcu Udbine. Na jednom zavoju kamion se takore i raspao i delegati su se našli na zemlji i nekoj gomili kamenja. Teško su povrije eni Nina Matijevi iz Kestenka i Danica Košuti iz Slavskog Polja pa su vra eni u Korenicu i smješteni u bolnicu. Zbog ovog udesa oni nisu stigli na kongres. Ostali su nastavili put pješke do Drvara. Ukupno se putovalo oko 20 dana. Sve do dolaska u Drvar nije se znalo u koje mjesto putujemo i gdje e kongres bit održan.

Kongres je radio po no i u jednoj velikoj sali koja je bila posebno dekorirana s bosanskim ilimima i zastavama. Na kongresu je bilo mnogo gostiju a me u njima i er ilov sin koji je sjedio do druga Tita. Delegati su se stalno gurali naprijed da bi bolje vidjeli Tita, a stražari su im branili. To je i drug Tito primijetio pa je rekao: »Pustite omladinu.« Tito je upitao jednu djevojku od kuda je, a ona je rekla da je iz Žumberka. To je druga Tita jako radovalo. i tada je rekao: »Da, da, sada je i Žumberak dobro po eo. I on! sada dobro ratuju,« dok je za Kordunaše rekao: »Hrabri su Kordunaši, om se hrabro bore od prvoj* dana.« Delegati s Korduna bili su veoma ponosni na ove Titove rije i i stalno su o tome pri ali drugim delegatima. Organizacija smještaja i ishrane delegata bila je veoma dobra. Bili su smješteni po selima u okolici Drvara, a hranili su se na kazanu. Delegat 8. udarne kordunaške divizije bio je i Dragan Paji , koji je tada imao in kapetana. On nje pri prelazu Une spasao dvije drugarice da se ne udave, jerju bile ispale iz amca a nisu znale plivati.

Po povratku s kongresa na Kordun delegati su bili jako iznena eni s nekim doga ajima, kao što su slu aj Eremi , rasulo partizanskog bataljona iz Plašanskog partizanskog odreda i veze nekih lanova OK SKOJ-a i OK KPH Karlovac sa etni kom djelatnoš u. Unato toj situaciji, delegati su još aktivnije nastavili rad me u omladinom. Prvenstveno su upoznali KK SKOJ-a s utiscima i odlukama kongresa radi njihovog provo enja u život. Organizirana su i skojevska savjetovanja u kotarskim i u op inskim komitetima SKOJ-a. Direktiva je bila takva da ni jednog skojevca ne smije biti a da nije upoznat s odlukama i zaklju cima kongresa. Jedan od važnijih zadataka bio je prenošenje borbe i rada u hrvatske krajeve. U svemu tome ubrzo je došlo i vrijeme žetve, za koju je mobilisano sve sposobno za rad pod poznatom paro-

lom: »Ni zrna žita ne smije pasti u ruke okupatora.« Jednu veliku akciju žetve organizirao je KK SKOJ-a Vojni u Skakavcu. U njoj su u estvovala radne ete iz op ina Perjasica, Vojni i Veljun, a obezbje ivale su je partizanske jedinice. To je bio jedan od zadataka preuzet na kongresu, koji je omladina Korduna asno izvršila.

Delegat omladine kotara Karlovac bio je Ladislav Soka . On je u svoj ratni dnevnik zapisao da je iz Adleši a, gdje se nalazio KK SKOJ-a Karlovac, 14. aprila 1944. godine krenulo šest delegata kotara Karlovac na Drugi kongres USAOJ-a. Išli su preko Zve aja za Slunj, odakle su 24. aprila nastavili put za Rakovicu, zatim preko Plitvi kih jezera, Korenice, Udbine, Klapavice, Mazina i Martin-Broda, gdje su prešli rijeku Unu, da bi preko Bobaljuska i Korita 2. maja stigli u Drvar. Po završetku kongresa krenuli su natrag preko Grme a, Ruiške i Donjih Dubrava da bi 17. maja prešli Unu. Pokret ih je dalje vodio preko Šamarice, Zrinske gore za Glinu, remušnicu i Vrginmosta do Vojni a. Pošto nisu mogli preko Kestenka, pokret ie nastavljen preko Vojni kog Grabovca, Vrginmosta, Poljica, Dugog Sela, Lazine, Pisarovine, Sv. Jane, Oštrca i Metlike, da bi 28. maja stigli u Adleši , odakle su prije mjesec i po dana krenuli na Kongres.

Za Soka a je itav put bio jako naporan, ali dobro organiziran. Sve je bilo odreno, smještaj, hrana, vodi i itd, tako da delegati cijelim putem nisu trebali da se brinu za bilo šta. Od polaska iz Adleši a, preko Korduna, Like i Bosanske krajine do samog Drvara, bili su vrlo lijepo i srda no primani. Na više mjesta bio im je prire en poseban do ek s organiziranim narodnim veseljem i kulturno-zabavnim programom. Delegatima s Korduna usput su se priklju ivali i drugi delegati, tako da je grupa do dolaska u Drvar narasla na 28 delegata. Po povratku u Adleši održan je sastanak KK SKOJ-a Karlovac na kojem je razra en plan upoznavanja omladine s kongresnim odlukama. U tu svrhu organizirana su skojevska savjetovanja u op inskim komitetima SKOJ-a kako bi, prije svega, svaki skojevac bio upoznat s odlukama Drugog kongresa USAOJ-a.

Radne akcije omladine u drugoj polovini 1944. godine

im je svanulo prolje e 1944. godine, jedan od najvažnijih zadataka koji je postavljen pred omladinu na oslobo enom dijelu Korduna bio je obrada zemlje — proljetna sjetva, kosidba i žetva. Pored partijskih direktiva, na zna aj ovih poslova ukazao je i »Omladinski borac« organ USAOH-a. U broju 25 od 1. maja 1944. godine objavljen je lanak: »Zasijmo — sami emo žeti,« u kome je uz parole: »Ni stopa zemlje ne smije ostati neobra ena« i »Sve za pobjedu«, konstatirano da je »narod sa svojom omladinom, koja je do sada uvijek bila prva u radu i borbi, zapo eo novu bitku: obraditi i posijati svaki pedalj zemlje, jer znamo da e plod ovog sjemena biti samo naš i naše oslobodila ke vojske,« i da »omladina treba da bude, kao što je to i sada bila, a danas još više, udarna snaga oko koje e se okupiti itav narod na izvršenju zadataka koje je pred nas postavio predsjednik Nacionalnog komiteta maršal Jugoslavije drug Tito.«

U junu 1944. izvršene su obimne pripreme u politi kom, organizacionom i materijalnom pogledu za obavljanje kosidbe i žetve. Izvještaji komiteta SKOJ-a iz tog perioda puni su podataka o omladinskim radnim akcijama. Tako se u izvještaju KK SKOJ-a Karlovac od 12. juna, upu enom OK SKOJ-a Karlovac, navodi da se omladina pokazala dobra u pojedinim op inama i selima:

Goli Vrh, Jaškovo, Hraš e, Netreti , Bosiljevo i dr. mjestima. Omladina ovih sela posebno se ističe u akcijama koje su organizirane u obradi zemlje naših boraca u jedinicama NOV-e⁴. Šest dana kasnije sa svog plenarnog sastanka KK SKOJ-a Vojni obavijestio je OK SKOJ-a Karlovac da u općini Krstinja omladina, u zajednici sa organizacijom AFŽ-a, izvodi svakodnevno radne akcije. Radne čete rade na vakantnim posjedima na okopavanju kukuruza i krumpira, te da se pojele s kosidbom i spremanjem sijena. Isto tako vrše se pripreme za obavljanje žetve i vršidbe. Radne čete takmiče se međusobno kako bi što više doprinijele u spremanju hrane za NOV. Na slijednim poslovima i u radnim akcijama organizirano radi i omladina Veljuna. Ona je sa svojom četom i jednim vodom okopala kukuruz i krumpir na vakantnim posjedima i sada pomaže u obradi zemlje porodicama palih boraca. I omladina općine Vojni okopala je krumpir na vakantnim posjedima za našu NOV. Radna desetina iz općine Krstinja išla je u općinu Tušilovi da bi okopala kukuruz jednog borca koji se nalazi u partizanima. Zbog toga se taj borac osjeća sretno i mnogo se zahvaljuje vrijednoj omladini Krstinje. Na spomenutom sastanku Komitet je donio zaključak da se sve omladinice, koji su kod kuće, mobiliziraju za kosidbu.⁵

U izvještaju KK SKOJ-a Slunj od 20. juna se navodi da je omladinska radna četa u općini Cetingrad obradila jedanaest posjeda partizanskih porodica i da u općini Močila svakog tjedna jedna radna četa dežura kod partizanske bolnice u Zbjegu. Ova omladina pere rublje ranjenicima, čisti bolnicu, nosi pitku vodu, a obavlja i druge poslove za koje se ukaže potreba po zahtjevu uprave bolnice. Sve ukupno kod bolnice radi šest radnih vodova u smjenama. Osim toga, omladina Močila je dva puta organizirala omladinu da u općini posjetu ranjenicima ove bolnice. Ovom prilikom omladinke su nosile teret na glavi i u rukama na udaljenosti od oko 10 kilometara.⁶

Iz izvještaja KK SKOJ-a Vojni od 29. juna vidi se da je omladina općine Vojni organizirana u radne čete i da radi po programu i planu NOO-a. Osim toga KK SKOJ-a u dogovoru s općinskim komitetima SKOJ-a napravio je raspored, tako da se svakog dana zna gdje će radna četa raditi. Radna četa Vojni a, sastavljena od 50 omladinaca i omladinki, radila je na imanjima porodica palih boraca i boraca koji se nalaze u partizanima. U selu Vojišnica organizirano radi omladinska radna četa na slijednim poslovima i po pomenutom programu. U selu Brdu organiziran je radni vod koji svakodnevno učestvuje u radnim akcijama. U selu Kokirevu i Kneževi Kosi organizirani su radni vodovi, koji rade na obradi imanja boraca koji se nalaze u jedinicama NOV i na obradi imanja porodica palih boraca njihovih sela. Ukoliko se ukaže potreba, oni se uključuju u općinsku radnu četu i idu na rad i u druga sela, pa i van općine. U općini Tušilovi trebalo je uvrstiti općinsko rukovodstvo i održati sastanke po skojevskim grupama, zatim organizirati omladinu u radne čete i poduzeti sve mjere da se organizira kosidba. Posebno je u svim općinama trebalo izvršiti pripreme za obavljanje žetve.⁷

Da bi radne akcije bile što bolje organizirane, OK SKOJ-a Karlovac uputio je dopis (bez datuma) svim kotarskim komitetima SKOJ-a u kojima im je ukazao da se poslije III zasjedanja ZAVNOH-a i II kongresa USAOJ-a pred omladinu

4 HAK, SKOJ — 18/2074.

5 HAK, SKOJ — 18/2077.

6 HAK, SKOJ — 18/2080.

7 HAK, SKOJ — 18/2082.

Korduna postavljaju sve veće i zadaci. Još dok puške pucaju treba pristupiti izgradnji zemlje, treba sve sposobno organizirati u radne akcije i s radnicima krenuti na kosidbu i žetvu pšenice, zajedno sa sposobnim ženama. Ovi zadaci su životno pitanje naše NOV i našeg hrvatskog naroda. Dalje se ističe da je omladina preuzela obavezu da će osno izvršiti i ovaj zadatak u suradnji s NOO-ima i odborima AFŽ-a. U vezi s ovim akcijama trebalo je upoznati s pismom CK SKOJ-a ne samo omladinska rukovodstva već i hrvatsku omladinu u okrugu. Prve radne akcije trebalo je izvesti na imanjima porodica palih boraca u jedinici, a zatim na vakantnim posjedima. Za ovo je potrebno organizirati radne akcije i obnoviti u njima rukovode i kadar, kako bi što spremnije krenule na izvršenje ovog teškog i složenog zadatka. Ukoliko se ukaže potreba, svaka radna akcija je obavezna da ide na radne akcije i na području drugog kotara. Radne akcije trebalo je najprije da pođu na **područje** kotareva Slunj i Vojni, uz koje su još i nekoliko stotina omladine, samo u kotaru Slunj oko 2000.⁸

Izvršavaju i ove direktive KK SKOJ-a Slunj je u izvještaju od 2. jula obavijestio OK SKOJ-a da je 28. juna održao sastanak s omladinom i upoznao je s pismom CK SKOJ-a i narednim zadacima. Dalje je rečeno da su omladinske radne akcije i vodovi na njegovom terenu spremni i da svakodnevno u sudjeluju na radnim akcijama prema planu. Zatim da je jedan omladinski radni vod dobio zadatak da pere rublje borcima 1. bataljona Plaškanskog partizanskog odreda, dok je jedna desetina prala rublje borcima Komande mjesta Drežnik. Grupa omladine posjetila je ranjenike u partizanskoj bolnici Zbjeg i donijela im 10 komada sira, 10 litara mlijeka, 1 kruh, 50 komada jaja, 1 kg jaja, 5 kg vrhnja i 3 kg masti.⁹

Obavljanje žetve nije bilo zadatak samo omladine. Za njen uspješni završetak bile su odgovorne, prije svega, partijske organizacije. U vezi s tim OK KPH Karlovac se 9. jula obratio svim kotarskim komitetima Partije i iznio **kritičke** primjedbe na dotadašnji tok kosidbe i žetve te ukazao na **neke važne zadatke**. »Na terenu se primjećuje«, pisalo je u dopisu, »da mnoge naše organizacije **nisu** dovoljno spremne do ekala žetvu. U radnim jedinicama nema **onog masovnog** u ešaka kao na primjer lanijske godine. Nema onog oduševljenja **za** rad i željenog poleta. U pojedinim slučajevima rad poprima neku krutu formu, formu naređivanja omladini sa strane rukovodećih organa, kao na primjer: taj NOO mora poslati toliki broj, drugi toliki itd. U drugom slučaju opet na pojedinim mjestima pokošeno sijeno leži nepokupljeno i neuređeno po **nekim** 5—6 dana. To sve zbog toga što naše partijske organizacije nisu **blagovremeno** još prije početka žetve, izvršile sve potrebne pripreme i narod dovoljno **politički** pripremile za ovaj vrlo važan zadatak. Stoga je nužno da part. **organizacije** najhitnije pojačaju kampanju za žetvu, da se preko ostalih **masovnih** organizacija, a naročito skojevskih organizacija... razvije masovni polet, duh takmičenja, udarni kog rada, duh ljubavi za rad... Važno je pri tome da **naši** odgovorni drugovi odlaze što češće na teren, na lice mjesta, gdje rade **radne** jedinice, gdje se već kosilo i željelo, da se vidi kako je uređeno i kako se radi ono što je još u toku. Tu treba uočiti sve nedostatke i manjkavosti te **prema** tome, uočiti nedostatke preko naših organizacija i rukovodećeg osoblja u radnim jedinicama nastojati što brže otklanjati i na taj način pružiti našu **po-**

8 HAK, SKOJ — 18/2083.

9 HAK, SKOJ — 18/2085.

mo konkretno na terenu. Obavezujemo sve kotarske komitete da nas svake nedjelje dva puta obavještavaju o toku žetve, o radu radnih jedinica, o tome kako su part, organizacije shvatile ovaj toliko važan posao, što su poduzele te o tome kakvih sve nedostataka u tom pogledu ima na terenu, kao i na kakve poteškoće nailaze naše organizacije na doti nom poslu.«¹⁰

U izvještaju s plenarnog sastanka KK SKOJ-a Vojni , upu enog 11. jula OK SKOJ-a Karlovac, je konstatirano da je situacija oko obrade zemlje u kotaru dobra. Samo u akcijama na sušenju sijena u estvovalo je oko 200 omladine. Ova akcija je privedena kraju, a sada se u zajednici s NOO vrše planovi za žetvu. U op ini Veljun dovršena je kosidba i spremanje sijena, a jedna radna eta od 45 lanova omladine išla je u op inu Vojni radi pomo i u spremanju sijena. Me utim, sam Op inski NOO Vojni nije se dovoljno uključio u organizaciju svih važnih zadataka i radnih akcija. Slabo je vodio ra una o organizaciji kosidbe i ishrani ljudi koji kose travu. Omladinska radna eta u potpunosti je izvršila svoj zadatak u kosidbi i žetvi.

U op ini Utinja, re eno je u spomenutom izvještaju, omladina je, uz pomo NOO-a, uspješno provela radne akcije oko sušenja i spremanja sijena, dok se u op ini Tušilovi , što se ti e obrade zemljišta, nije u potpunosti uspjelo. Ostao je neokopan jedan dio kukuruza. Razlog tome bile su loše vremenske prilike a i esto ugrožavanje od strane ustaša. Sa žetvom se tek po elo i u njoj u estvuje jedna radna eta od 20-tak omladinki. Budu i da je u Skakavcu žetva zakazana, dogovoreno je da se u Skakavac uputi iz op ine Utinja 50 lanova USAOH-a, Krnjak 20, Vojni 25 i Veljun 20, tako da e žetva i u ovoj op ini biti u potpunosti obavljena. Sa svim ovim akcijama, prema razra enom planu Kotarskog komiteta, rukovodile su skojevske organizacije, a za uspjeh žetve bila su posebno odgovorna rukovodstva SKOJ-a i radnih eta.

Da bi se postizali još bolji rezultati, bilo je potrebno, kako je to pisalo u izvještaju, da se radne ete još bolje u vrste i izabere komandni kadar gdje to nije u injeno a, prije svega, u op ini Krstinja. Kako su op ini Utinja postoje tri radne ete, potrebno je formirati radni bataljon, a za komandanta i političkog komesara izabrati najaktivnije i najsposobnije skojevce, koji imaju dobar autoritet me u omladinom. U op ini Perjasica treba oformiti dva radna bataljona a u op ini Tušilovi dvije radne ete.

Nakon održanog sastanka Okružnog odbora USAOH-a, OK SKOJ-a Karlovac uputio je 14. jula pismo svim kotarskim komitetima u kojem je još jednom ukazao na zna aj žetve, koju je trebalo provoditi pod parolom: »Puškom i srpom do potpune pobjede«. Nije se smjelo dopustiti da padne u ruke okupatoru ni zrno žita. O uspjehu žetve ovisila je i ishrana NOV-e, a svaka radna jedinica, bataljon, eta, vod, pa i svaki omladinac, trebalo je da zna da je to tada bio najvažniji zadatak, kako je to iskazano u pismu.¹¹

O žetvi tog ljeta u »Kordunaškim vijestima«, organu Okružnog NOO za Kordun, objavljen je lanak u kojem je, pored ostalog, pisalo: »Pod vrijednim rukama palo je ve na stotine hiljada snopova, snopova pšenice i raži koja je rasla i sazrijevala pod budnim o ima cijelog naroda. Dosta smo za žetvu strahovali ne e li je Švabe odnijeti, ne e li ispred nas otimati novu poga u i snjom se gostiti. Ali, vidimo da je nemo na ta banda. Povla i se pred snagama

10 MAK, OK KPH Karlovac, br. 3598.

11 HAK, SKOJ — 18/2091.

naših brigada i divizija. Nepobjedivi su naši borci, snažne su i moćne divizije i korpusi. Vrsto vjerujemo da je ovo posljednja žetva u borbi. Možemo naročito vjerovati da će oвогоodišnja žetva biti naša, jer imamo takvu vojsku i divnu omladinu u pozadini, koja se sa svojim radom odužuje borcima za sve njihove patnje. Ide omladina na rad i ne gledaju i da li je daleko ili nije, da li je to srpsko ili hrvatsko selo. Tako je 76 omladinki i žena opetine Tušilovi požnjele za svoju vojsku 15 rali pšenice na vakantnim posjedima. Istog dana pšenica je odvežena na mjesto gdje će se vrijeti. Eto još jednog velikog priloga pobjedi.«

Žetvi je svoje stranice posvetio i Omladinski borac. U broju 27 od 31. jula 1944. u lanku: »Ni zrna žita okupatoru«, citamo: »Cijeli naš narod vidi sigurnu propast Njemačke i spreman je potpuno da obrani plodove svoga rada od fašističkog okupatora koji se raspada. Zato naša omladina i gleda na obranu žetve kao na jedno od najvećih pitanja, znaju i da samo složna i jedinstvena može braniti oвогоodišnju žetvu. Naređuje okupatora da se sve vršalice dovezu u uporišta, gdje bi se žito vršilo pod njegovom kontrolom, jasno pokazuje njegove pljačke namjere, ali u isto vrijeme otkriva i njegove slabosti. Sve to dobro vidi i naš narod, pogotovo omladina. Omladina, kao i svugdje, tu je najvrednija. Na oslobođenom teritoriju ona se svrstava u radne jedinice, čete, bataljone i brigade. Žanje žito, otima ga ispred neprijateljskih uporišta, kopa zemunice i brižno ga sprema, svjesna da ni zrno žita ne smije pasti u ruke okupatora. Mnogo je na to ina kako se može spasiti i sa uvati žetva, a omladina ih svakodnevno pronalazi u svom selu, opetini ili kotaru... Oteti žetvu od okupatora, spasiti je za sebe, svoj narod i svoju vojsku, bit će naš najveći i udio u izgradnji Demokratske Federativne Jugoslavije. Upravo se u tome sastoji sprovedenje u život odluka Drugog kongresa antifašističke omladine Jugoslavije. A to smo upravo obećali na Drugom kongresu i našem voljenom maršalu Titu.«

U istom listu ali u drugom lanku koji je nosio naslov: »Srpom i puškom ka pobjedi«, pored ostalog, je pisalo: »150 omladinaca i omladinki iz opetine Vojni i Utinja pošle je žeti žito u Skakavac. Iako se neprijatelj nalazio u blizini od 2 kilometra, omladina je od jutra do podne požela 13 rali pšenice i raži.«

U ovom broju lista objavljen je i lank. »Spremajmo naše voće«, u kojem je pisalo ovo: »Ove godine naši voćnjaci puni su plodova. Voće može znatno popraviti prehranu naših ranjenika, naše vojske i celog naroda. Radi toga je od ogromne važnosti sakupljanje voća i brižljivo spremanje za zimu. Na oslobođenom dijelu naše zemlje NOO-i organizirati će uz pomoć stručnjaka spremanje voća: sušenjem, pečenjem pekmeza, konzerviranjem itd. Naša omladina dat će im u tome punu pomoć. U estvuju i u ovim akcijama, omladina Korduna izvršava obećanja koje je svećeno dala na II kongresu USAOJ-a.« Po etkom augusta 1944. godine KK SKOJ-a. Vrginmost održao je sastanak na kojem je, između ostalog, razmatrao pitanje radnih akcija. Konstatirano je da su poljski radovi gotovi, da je sijeno osušeno i spremljeno, zahvaljujući velikom angažiranju i aktivnosti omladinskih radnih četa. U svim akcijama učestvovala je zajedno srpska i hrvatska omladina. Za žetvu je također konstatirano da je pri kraju, zahvaljujući velikoj mobilnosti svih sposobnih snaga: omladine, žena, NOO-a, pa čak i pionira. Ostala je još vršidba za koju se predviđalo da će se sigurno obaviti s uspjehom.¹² Prema odluci KK SKOJ-a

Vojni , usvojenoj na sastanku održanom 11. augusta, omladina iz ovog kotara, odnosno iz Veljuna, Krstinje, Perjasice i Gornjeg Skrada, išla je na rad u Furjan, podru je slunjskog kotara.¹³

Ve citirani Omladinski borac, u broju 28 od 7. jula 1944. donio je lanak: »2etva pobjede«, u kojem je, izme u ostalog, pisalo: »Pedeset dvije žetelice — omladinke iz To ka, Miloševca i Orijevca, op ine Perjasica, požele su u jednom danu na vakantnim posjedima 46 vre a raži. Isti dan poželo je 206 omladinki iste op ine 110 vagana pšenice i 20 vagana raži. Posao na polju i prevoz do op inskog odbora organizirali su drugovi Janko Perinovi i Milivoj Kurija, odbornici narodnooslobodila kog odbora sela Markovca. Banija, Lika, Slavonija, Kordun i itava Hrvatska spremali su se za svoj veliki praznik. Treba obaviti žetvu, treba oteti žito gladnom krvniku! Žetva — to je život naroda, to je snaga borca! Krenule su brigade radnih ruku. Napete su snage kao strune odjeknule novim pjesmama, urodile novom mržnjom i pobjedom.«

im je završena žetva, pred partijske organizacije, NOO-e i omladinu postavljen je novi zadatak — izgradnja bajta. »Da bi vas upoznali s narednim zadacima«, pisao je OK SKOJ-a Karlovac svima KK SKOJ-a 21. septembra 1944. godine, »šaljemo vam pregled popaljenih ku a i nezbrinutih familija. Dostavlja se i broj tesarskih ekipa sa brojem tesara za svaki kotar: Plaški, nezbrinutih porodica bez krova 288 s 1769 lanova i pet cimermanskih ekipa s 39 lanova. Vojni , nezbrinutih porodica bez krova 875 s 3219 lanova, 51 ekipa s 270 cimermana. Slunj, nezbrinutih porodica bez krova 700. Vrginmost nezbrinutih porodica bez krova nad glavom 482 s 1700 lanova, 20 ekipa s 80 lanova. Što se ti e vremena, ekipe imaju pred sobom pet tjedana, što treba dobro iskoristiti. Svaka pojedina ekipa treba da u tom vremenu izgradi 10 bajti. To zna i, na pr. u kotaru Vojni , 51 ekipa treba da izgradi 510 bajti, a vidi se da njihove potrebe zahtijevaju više. Naša skojevska i omladinska rukovodstva moraju organizirati akcije i okupiti svakog omladince u pomo i stru nim ekipama, kako bi se moglo što više bajti izgraditi. Naše radne jedinice, ete i bataljoni treba da u ine slijede e: Prvo, da sijeku u šumi gra u za izgradnju bajti, drugo da vrše utovar i dovoz gra e iz šume kao i istovar na odre ena mjesta, tre e da pruže pomo cimermanskim ekipama u radu na licu mjesta, na svakoj ku i, etvrto da vrše dovoz trupaca na pilanu, peto da organiziraju slaganje, utovar i dovoz gra e — dasaka sa pilane i šesto, da organiziraju masovne sastanke s omladinom, NOO i JNOF-om radi izvršenja ovog svetog zadatka. Treba stupiti u usku vezu sa gra evinskim odsjekom u kotarskom NOO-u radi stru nih priprema i planskog izvršenja ovog životnog zadatka. Ovu akciju treba organizaciono pripremiti i sve sposobno uklju iti, kako bi narod spasili od zime i o uvali njegovo zdravlje. O svemu nas izvještavajte redovno kako te e izgradnja ku a, koliki broj omladine u estvuje u ovom radu, koliko je uloženo radnih sati itd. Sve to nam je potrebno radi podataka za utakmicu s Banijom.«¹⁴

Naime, u to vrijeme su OK SKOJ-a Karlovac i OK SKOJ-a Banije organizirali dvomjese no takmi enje koje je trajalo od 20. septembra do 20. novembra 1944. Svaki od ova dva OK SKOJ-a odredio je sebi normu koju ako prebaci dobija utakmicu. OK SKOJ-a Karlovac se obavezao da e: mobilisati 200 boraca omladinaca za NOV, obuhvatiti 4000 omladine u Ujedinjeni savez,

13 HAK, SKOJ — 18/2105.

14 HAK, SKOJ — 18/2122.

izgraditi 500 bajti, ubiti 2 neprijatelja (okupatora, ustašu ili etnika), u jesenskoj sjetvi — berbi pomo i porodicama palih boraca sa 50.000 radnih dana, uputiti na razne kurseve 140 omladinaca i omladinki, poslati u školu 3000 pionira i napraviti 1300 nužnika. Za isto vrijeme Banijski su se obavezali da e: mobilisati 100 boraca omladinaca u NOV, izgraditi 100 kuća, okupiti u USAOH 1500 omladine, zasijati 16.000 rali žita, ubiti 20 neprijatelja (okupatora, ustaša ili etnika), poslati u školu 700 pionira, naučiti i pisati 200 omladine, spaliti 8 krečnaka, usjeći i 400 vozova drva i dati kadrova za izgradnju države — 200 omladinaca i omladinki.¹⁵

Koliko je omladina bila angažirana u radu na izgradnji bajta najbolje se vidi iz izvještaja OK SKOJ-a Karlovac od 3. oktobra 1944, upućenog Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, u kom se kaže da su 26. septembra održali sastanak Okružnog odbora USAOH-a, na kojem je, između ostalog, bilo najvažnije pitanje pomo i omladine tesarskim ekipama u izgradnji bajti kojih je u toku jeseni u okrugu bilo potrebno izgraditi oko 2000. Do tada, pisalo je dalje u izvještaju, u kotaru Plaški izgrađeno je 50 novih bajti i dovezeno je 45 vozova drva. Na inicijativu omladine za rad su osposobljene i stavljene u pogon dvije pilane. Sagrađeno je jedan novi mlin i popravljena dva puta u dužini od 15 kilometara. Sve akcije izvedene su uz masovno učestvovanje omladinskih radnika. Na ovim radovima omladina je dala 700 radnih dana. U Slunju je izgrađeno 40 bajti zajedniškim radom hrvatske i srpske omladine, naročito u sječenju i dovozu građevnog materijala. U ovim zajedničkim akcijama omladina je dala više od 500 radnih dana. U Visu u sječenju je sagrađeno oko 70 novih bajti i dato 150 radnika za sječenje i dovoz drva i trupaca na pilanu. U Vrginmostu je napravljeno 40 bajti, a za 130 bajti pripremljena je građevna materija. Na kraju izvještaja se konstatira da se u istom okrugu užurbano radi na ovom najvažnijem zadatku, koji je teret posebno preuzela omladina.¹⁶

Rad na izgradnji bajta bio je veoma intenzivan i u kotaru Vojni. Do početka oktobra u općini Perjasica izgrađeno je 50 bajti. Omladina je samo u prevozu građevnog materijala dala 115 radnih dana. Radnica Kestenka donijela je zaključak da će, u suradnji s Općinskim NOO-ima Kestenka, izvršiti sječenje i dovoz građevnog materijala na pilanu i s pilane na određeno mjesto za izgradnju još 100 bajti. Općina Krnjak izgradila je 92, a u izgradnji se nalazilo 47, dok je ostalo da se izgradi 79 bajti. U općini Vojni sagrađene su 24 bajte, u izgradnji je bilo 70 i ostalo da se izgradi 100 bajti. U ovoj općini bilo je svega 7 omladinaca od 15 do 17 godina, koji su mobilisani i stalno rade u radnoj ekipi. Do tada su dali 120 radnih dana. Ostale radove oko pripreme i dovoza građevnog materijala omladinki uz pomoć NOO-a. U Kupienskom omladinke i žene radile su zajedno dva dana na pripremi i dovozu trupaca za izgradnju mosta i bajti, dok su u Vojišnici žene i omladinke pripremile drva i građevni materijal za paljenje krečnaka. U općini Veljun je napravljeno 14 bajti a u izgradnji je bilo 79 i ostale da se izgrade 64. Same omladinke u ovoj općini dale su u pripremi i dovozu građevnog materijala 197 radnih dana. U općini Krstinja izgrađeno je 12 a u izgradnji je bilo još 20 bajti. Na pripremi i dovozu građevnog materijala omladina je dala 95 radnih dana. Osim toga, radila je na sječenju i prevozu drva za partizansku bolnicu u Kestenovoj gori. U općini Utinja napravljene su 4 bajte, a 8 ih je bilo u izgradnji. Omladina je na novim radovima dala 96 radnih dana. U ovoj općini je bilo svega 13

19 HAK, SKOJ — 18/21*.

16 HAK, SKOJ—18.

omladinaca i svi su bili mobilisani u radne ekipe. Na području općine Tušilovi izgrađeno je 6 a u izgradnji je bilo još 5 bajti. Omladina je dala 26 radnih dana. U općinama Krstinja, Vukmani, Utinja i Tušilovi bilo je u to vrijeme još neobranog kukuruza nepokopanog krumpira na vakantnim posjedima, zbog toga je donijeta odluka da se i za ovaj posao mobilizira omladina, ali da bi se on obavio bilo je potrebno angažirati i vojne jedinice radi osiguranja, kako bi omladina mogla nesmetano da radi. Ranije je bilo predviđeno da se u kotaru održi i slet omladine, ali je, zbog radova na izgradnji bajti i spremanju jesenjih usjeva, odložen.¹⁷

Kotarski komitet SKOJ-a redovno su obavještavali OK SKOJ-a Karlovac 0 izgradnji bajta i drugim akcijama u kojima je učestvovala omladina. Tako je 3. novembra KK SKOJ-a Vrginmost javio da je izgrađeno 90 bajti na kojima je omladina dala 740 radnih dana, da su izgrađene 72 zahodske jame i obavljeno raznih drugih poslova u kojima je omladina dala 1614 radnih dana.¹⁸ Tih dana i Kotarski komitet KPH Slunj je obavijestio OK KPH Karlovac da je u slunjskom kotaru napravljena 81 bajta i 100% pobran kukuruz sa vakantnih posjeda, zatim da je centralno pitanje kojim se bavi slunjski komitet mobilizacija u hrvatskim selima, a u srpskim selima izgradnja nastambi popaljenom narodu i sjetva.¹⁹

U jesen i zimu 1944. godine pred NOO-e partijske i antifašističke organizacije u okrugu Karlovac postavljen je veoma važan zadatak — pružanje pomoći narodu Gorskog kotara i Dalmacije. U vezi s tim OK SKOJ-a Karlovac je 9. decembra uputio svim kotarskim komitetima SKOJ-a u kome im je ukazao da je pred JNOF-u postavljen hitan i važan zadatak — pomoć Dalmaciji, koja je bila konačno oslobođena. Trebalo je organizirati sakupljanje žita za razmjenu za so, sakupljanje dobrovoljnih priloga za narod Dalmacije. U ovu akciju trebalo je hitno uključiti skojevske organizacije. Da bi akcija uspjela, bilo je potrebno, kako je to OK SKOJ-a sugerirao, pravilno protumačiti omladini i narodu veliku doprinosu naroda Dalmacije NOB-i, da su stotine boraca iz Dalmacije, prvi od Hrvata, došli da pomognu borcima poharane Like, Korduna i drugih krajeva, da su borci Dalmacije do tada dali nebrojene žrtve protiv našeg zajedničkog neprijatelja, da se u Dalmaciji nalaze važni industrijski centri, tvornice cementa, umjetnog gnojiva, duhana i solane, bez kojih se ne može zamisliti obnova naše zemlje, pa tako i Korduna. Osim toga, trebalo je ista i da u Dalmaciji ima oko 15000 ranjenika kojima prijeti glad, što se mora spriječiti. Ako se ovo stanje prikaže pravilno, stajalo je u dopisu, narod će shvatiti težinu i značaj ove akcije, pa će uspjeh biti siguran. Akciju za sakupljanje pomoći trebalo je dobro pripremiti i sve sposobno u nju uključiti. Svi članovi SKOJ-a dobili su zadatak da odu na teren u općinske komitete SKOJ-a, a općinski komitete SKOJ-a da odmah iza u skladu s ovim zadatkom pred svaku skojevsku grupu u selima i da svaki skojevac bude zadužen i uključen u provođenje ove akcije u život.

U ovoj akciji angažirali su se i NOO-i, partijske organizacije, JNOF, AF2-e i pioniri, tako da je nakon izvršenih priprema sve sposobno krenulo u akciju. SKOJ i USAOH, i ovog puta, bili su nosioci najvećeg tereta. Njihovi članovi obišli su svako selo i zaselak, svakog ovjeka, ženu, omladinca i pionira. Svatko

17 HAK, SKOJ — 18/2126.

18 HAK, SKOJ — 18/2136.

19 HAK, kut. 2. KK KPH Slunj.

je dao koliko je mogao, iako i sam nije imao mnogo, a velika pomoć je bila i od onih najmlađih. Zahvaljujući i dobroj organiziranosti i odzivu svih, ova akcija je dobro i uspješno obavljena.²⁰

Zdravstvena služba u suzbijanju epidemije

Druga polovina četvrte ratne godine na Kordunu, osim ratnog razaranja i puštošenja od strane okupatora i doma ih izdajnika, ostavila je neizbrisive tragove haranja epidemije tifusa, svraba, malarije i drugih bolesti. Drugog jula 1944. je OK SKOJ-a Karlovac obaviješten da se u općini Cvijanovi Brdo pojavila malarija u dosta velikoj mjeri. Bolest je registrirana i na području općine Rakovica, kod više selova, a postojala je bojazan da se proširi i na druge općine.²¹ Malarija se u većoj mjeri pojavila i u pojedinim selima kotara Vrginmosta.²² Pojava zaraznih bolesti bilo je i u drugim dijelovima Korduna ali u manjoj mjeri. Na osnovu izvještaja iz pojedinih dijelova Korduna ZAVNOH (Zdravstveni odsjek) je izdao Priručnik za rad seoskih zdravstvenih ekipa. Ta nisu bile propisane dužnosti i djelokrug rada zdravstvenih sekcija seoskih NOO-a. Ove sekcije i zdravstvene ekipe su posebnu pažnju trebale da posvete školskoj i predškolskoj djeci i da za zdravstveno-prosvjetni rad u selima, prije svega, angažiraju omladinske organizacije.

Sredinom decembra 1944. OK SKOJ-a Karlovac upoznao je kotarske komitete SKOJ-a da su se na oslobojenoj teritoriji pojavili pjegavi i trbušni tifus i da se ta opasnost mora u potpunosti uništiti, inače će ta opaka bolest uništiti i ono malo naroda, koji se do sada spasio od fašističkog okupatora i doma ih neprijatelja. Da bi se to postiglo, obavještavao je dalje OK, tih dana Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a Karlovac po njemu s raskuživanjem u svakom okrugu i da mu u tom odgovornom i životno važnom poslu najviše pomoći treba da pruže omladinske organizacije USAOH i SKOJ. Kako bi se ova važna akcija mogla što hitnije i uspješnije provesti, trebalo je da kotarski i općinski komitete SKOJ-a odmah organiziraju takmičenje sela i općina o tome: tko će više raskužiti pomoć u »partizanskog bureta«, tko će više okrenuti kuća, tko će više sagrađiti, o istiti i okrenuti nužnika, iskopati zahodskih jama i sl. - no, a tamo gdje se pojavi tifus, tko će provesti vešanje u izolaciju i pružiti bolju pomoć bolesnicima. Dalje se insistiralo da omladinska rukovodstva budu u stalnoj vezi sa zdravstvenim komisijama i da za masovniju pojavu bolesti mobiliziraju omladinu, koja bi bolesnike prenosila u izolacione kuće. Posebnu brigu, kao i uvijek, trebalo je posvetiti bolesnoj djeci i njihovoj istoj.²³

U spremanju malarije, svraba, pjegavca i drugih bolesti omladina se, kao i svi oni koji su na tome radili, snalazila kako je znala i umjela. O tome nam je svjedočanstvo ostavio i Omladinski borac, broj 31 od 5. novembra 1944, u članku o pretkongresnom takmičenju omladine u kojem je, pored ostalog, pisalo: »Zdravstvena komisija trebala je spriječiti širenje svraba, a lijekova nije bilo. Omladina je provela sakupljanje sumpora na neoslobojenom dijelu okruga, u selima blizu neprijateljskih uporišta. Hrvati omladinci sakupili su

20 HAK, SKOJ — 18/2162.

21 HAK, SKOJ — 18/2085.

22 HAK, SKOJ — 18/2100.

23 HAK, SKOJ — 18/2167.

Selo Zagorje kraj Veljuna 1944. Bude Grahovac, član PK SKOJ-a za Hrvatsku, s članovima OK SKOJ-a za Karlovac, s desna: Mira Opačić, Bruno Zatezalo Plavi, Bruno Zatezalo Crni ...

30 kg sumpora i darovali ga za suzbijanje svraba u srpskim selima. Zadatak je izvršen. U njemu je sudjelovala omladina neoslobojenog teritorija i ujedno u inila prilog jedinstvu Hrvata i Srba na Kordunu«. Naredni broj Omladinskog borca od 12. novembra 1944, pišu i o bolni arkama u oblasnoj vojnoj bolnici, odjeljenje »E«, na Kordunu, posebno je istakao omladinke bolni arke Soku Studen, iz Like, i malu Zorku, kako su je u bolnici zvali, iz Korduna, kao dvije najbolje bolni arke u toj bolnici. Njihovu drugarsku ljubav, njegu i brigu, osjetio je svaki bolesnik i ranjenik.

Skojevska savjetovanja

Jedan od oblika rada koji je doprinio organizacionom u vršenju organizacija, prenošenju iskustava i stalnoj mobilnosti na izvršavanju zadataka od OK do svakog člana SKOJ-a, bila su skojevska savjetovanja koja su povremeno

organizirali kotarski i opinski komiteti SKOJ-a. Za primjer ime su se bavila ta savjetovanja može nam poslužiti kotarsko skojevsko savjetovanje održano u junu 1944. godine u Slunju. Prisustvovali su mu svi politički i organizacioni sekretari opinskih komiteta SKOJ-a, osim Rakovice i Drežnika, koji su bili opravdano odsutni. Iz OK SKOJ-a bila je prisutna drugarica Mira, a iz KK Partije drug Gedžo. Savjetovanje je imalo slijedeći i dnevni red: 1) izvještaj o radu, 2) zadaci i 3) prorada pisma CK SKOJ-a i odluka Drugog kongresa USAOJ-a. Zaključeno je da se stanje na području Opinskog komiteta SKOJ-a Primišlje pogoršalo nakon ubistva dvojice aktivista: Ilije Batala i njegove kćerke Sofije, koje je ubila etnička banda koja se tamo prije nekoliko dana pojavila. Zbog toga je kod nekih članova SKOJ-a zavladao strah pa su se povukli i pasivizirali. Odlučeno je da se na teren Primišlja upute dva člana Kotarskog komiteta SKOJ-a kako bi se stanje sredilo. U općini Rakovica, dalje je konstatirano, da se uvriježio veliki strah od dezertera koji tamo stalno krstare i po noći plaše žene i djecu, otimaju im i ono malo hrane od naroda. Pored dezerterstva, koje je u pojedinim selima bilo prenaplašeno, u ovoj općini, kao i u općinama Primišlje i Cvijanovića Brdo, bilo je pojava da zbog teške situacije skojevci odlaze u jedinice NOV zbog čega je u više mjesta oslabio rad sa skojevskim organizacijama i USAOH-om. Zaključeno je da se prije i potpuno onemogući dezerterstvo i neprijateljska propaganda, da se na sastancima SKOJ-a i USAOH-a proradi Odluka Drugog kongresa USAOJ-a i odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, da se u odbore JNOF-e predlažu najaktivniji članovi SKOJ-a i da se po svim općinama održe skojevska savjetovanja uz prisustvo najmanje dva člana KK SKOJ-a.²⁴ Odmah zatim kotarski komitet SKOJ-a napravio je raspored savjetovanja po općinama: Primišlje i Močila u srijedu, s tim što u Primišlje idu Marija i Anka, a u Močila Ranka i Slavica. Cetingrad, Cvijanovića Brdo i Rakovica u petak. U Cetingrad idu Nina i Anka, u Cvijanovića Brdo Milan, Slavica Jurević i Ranka, a u Rakovicu Slavica Ležajić i Pero Tepavac. Drežnik u subotu u prisustvu Pere i Slavice. Sekretari opinskih komiteta bili su dužni da pripreme savjetovanja, odrede mjesta održavanja i preko pročelnika — sekretara skojevskih grupa da obavijeste sve članove SKOJ-a da su obavezni prisustvovati savjetovanju. Ubrzo iza ovog savjetovanja održana su skojevska savjetovanja i u općinama Vojnić i Krstinja.²⁵

Na sastanku OK SKOJ-a održanom 1. jula raspravljalo se i o skojevskim savjetovanjima i donijeta odluka da na njima treba dati zadatak skojevskim organizacijama da kontrolišu teren i da svaku pojavu sumnjivih lica, etnika, dezertera, švercera i sličnih odmah prijavljuju. Skojevci su bili obavezni da u estvuju u njihovom otkrivanju, hvatanju i potpunom likvidiranju. Na sastanku je ukazano i na značaj stvaranja odbora JNOF-e, s tim da bi u svaki ovaj odbor obavezno trebalo da bude izabran po jedan ili više članova SKOJ-a i članova KP.²⁶

U toku ljeta 1944. u kotaru Slunje održana su skojevska savjetovanja u svim općinama, koja su dobro uspjela, osim u općini Cetingrad i donekle Primišlje.²⁷ U kotaru Karlovac je 23. jula održano kotarsko skojevsko savjetovanje, kome

24 HAK, SKOJ — 18/2080.

25 HAK, SKOJ — 18/2082.

86 HAK, SKOJ — 18/2084.

27 HAK, SKOJ — 18/2085 i 18/2129.

je prisustvovalo oko 50 skojevaca i pored toga što iz Bosiljeva, Severina i Dubrava nisu prisustvovali članovi SKOJ-a. Centralno pitanje savjetovanja bilo je u vršivanje i omasovljenje skojevske organizacije i USAOH-a po selima i gradovima.²⁸ Nakon kotarskog²⁹ održana su i općinska skojevska savjetovanja, kao i u kotaru Slunj, u općinama Krnjak, Krstinja i Utinja.³⁰ OK SKOJ-a Karlovac u estvovao je 1. novembra 1944. na savjetovanju svih okružnih komiteta SKOJ-a s područja srednje Hrvatske i brigadnih rukovodstava SKOJ-a s tog terena u Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, na kojem su razmatrana pitanja: stanje i rad u gradovima, rad pionirskih organizacija, pripreme za kongres, takmičenje i političko-odgojni rad u osnovnim skojevim organizacijama. Na savjetovanju je OK SKOJ-a Karlovac podnio iscrpan izvještaj o radu SKOJ-a i USAOH-a, kao i o radu pionira u okrugu.³¹

Ova i naprijed pomenuta skojevska savjetovanja došla su u pravo vrijeme kada se u pojedinim dijelovima Korduna među omladinom pojavila opuštenost zbog raznih poteškoća i teških ratnih nedaja. To je bio period kada je u nekim kotarskim komitetima bila pojava pasivnosti, a u OK SKOJ-a i takvih članova koji su bili povezani s grupom izdajnika. Na savjetovanju su prvenstveno prorađivane odluke Drugog kongresa USAOH-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a. One su bile vrst temelj za daljnji rad među omladinom, a posebno u skojevim organizacijama. Savjetovanja skojevskih organizacija doprinijela su njihovom kako političkom, tako i organizacionom u vršenju, što je bilo od odlučajućeg značaja pred konačno oslobođenju zemlje.

Proslava trećegodišnjice narodnog ustanka na Kordunu

Privrženost NOB-i i jedinstvo naroda Korduna manifestirao je i na proslavi trećegodišnjice narodnog ustanka na Kordunu 30. jula u Debeloj kosi. Detaljna uputstva i direktive za ovu proslavu dao je OK KPH Karlovac pismom uputnim od 18. jula 1944. godine svim kotarskim i općinskim komitetima i partijskim komitetima okruga Karlovac. Okružni komitet je najprije ukazao na vojno-političku situaciju u zemlji i u svijetu, a zatim je obavezao sva partijska rukovodstva i organizacije da odmah pristupe održavanju masovnih sastanaka u svim selima na kojima će narodu objasniti značaj proslave narodnog ustanka i u kakvim se uslovima ona slavi. Posebne sastanke trebalo je da održe organizacija AFŽ-a, SKOJ-a i USAOH-a, a isto tako trebalo je organizirati razgovore s pojedincima i s manjim skupinama ljudi, kako bi na proslavi u estvovao svaki član, muško i žensko, svaki omladinac, omladinka i pionir. Dalje, trebalo je pristupiti pisanju parola na posebnim daskama, zidovima kuća i slično, kao npr. Spremajmo sve za proslavu trećegodišnjice ustanka, Uvajmo tekovine trogodišnje borbe, Živjela trećegodišnjica ustanka, Živjela Demokratska Federativna Jugoslavija, najveća tekovina trogodišnje borbe naših naroda, Živio Maršal Jugoslavije Josip Broz Tito, vođa svih naroda Jugoslavije, Živio državni sabor Demokratske ujedinjene Hrvatske, Živjelo borbena jedinstvo i bratstvo naroda Jugoslavije, Živjelo bratstvo

88 HAK, SKOJ — 18/2096.

29 HAK, SKOJ — 18/2121.

30 HAK, SKOJ — 18/2207.

31 HAK, SKOJ — 18/2131.

i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, Živjela Komunisti ka partija Jugoslavije, organizator oslobodila kih snaga naših naroda i druge. U dogovoru s NOO-ima trebalo je održati komemoracije žrtvama ustaških pokolja, posjetiti njihove grobove, kao i grobove palih boraca i okriti ih cvije em a uve e, uo i dana proslave, zapaliti vatre na svim i najmanjim uzvišenjima. Op inski komitet Partije, u dogovoru s NOO-ima, trebalo je da odrede zborna mjesta prikupljanja naroda iz pojedinih **sela** odakle se organizirano trebalo da krene u **Debelu kosu** sa zastavama — hrvatskim, srpskim, jugoslavenskim i partijskim, **kao** i transparentima. Proslava je zamišljena i kao manifestacija **bratstva** i jedinstva Srba i Hrvata i dan borbene smotre i mobilizacije cjelokupnog naroda u pozadini. OK je na kraju pisma istakao da nije potrebno posebno ni naglašavati da se u pripreme za proslavu prvenstveno uklju e organizacije SKOJ-a i USAOH-a kao i sva omladina, AFŽ-e i pioniri.³²

Zahvaljuju i temeljito izvršenim pripremama, na manifestacioni zbor, 30. jula u Debeloj kosi, došlo je oko 10.000 ljudi iz itavog Korduna. Od ovog broja samo 400 su bili muškarci, a ostalo žene i djevojke, što jasno govori da je narod Korduna dao sve što je mogao za borbu protiv tu inskog osvaja a i doma ih izdajica. O ovoj proslavi pisao je i »Naprijed«, organ KPH, u broju 115 i istakao doprinos naroda Korduna u dotadašnjoj borbi. Uspjehu proslave, iji su organizator bile partijske organizacije, u mnogome su doprinijele i organizacije mladih, a prije svega SKOJ-a. SKOJ je i ovom prilikom pokazao da je desna ruka Partije. »Oj skojevci lijepo vam je ime, vi ste prvi do slavne Partije«, orilo se iz hiljade grla mladih skojevaca, u esnika ove uvene proslave. Koliko su se omladinska rukovodstva angažirala u pripremama za ovu proslavu, i s kakvim su se teško ama borila, vidi se na primjeru Op inskog komiteta SKOJ-a Rakovica iji je politiki sekretar bila Zuja Daki , a organizacioni sekretar Milka Banda. Ovaj je komitet preko organizacije SKOJ-a i odbora USAOH-a organizirao masovne sastanke omladine na kojima je itano pomenuto pismo OK KPH i objašnjavao zna aj proslave. Uspjeh je bio iznad o ekivanja. Nije bilo omladinca ni omladinke koji nije krenuo na proslavu u Debelu kosu. Kako je ova op ina, kao i op ina Drežnik, udaljena oko 60 km od Debele kose, teško je bilo organizirati prevoz jer su sto ni fond i zaprežna vozila bili ratom uništeni, a kamiona nije bilo. Me utim, svi koji su imali i najslabijeg konja sparivali su po dvojica u zapregu da bi što lakše stigli do mjesta proslave. Sve je to ra eno s voljom. U svakim kolima bilo je natrpano toliko ljudi da su ih konji mogli vu i samo ravnicom ili nizbrdicom. Uz svaku stranu omladina je iskakala iz kola da bi konji mogli voziti one koji nisu mogli pješa iti. Skoro u svakim kolima vijorila se zastava i parole u rukama najaktivnijih omladinaca ili omladinki. Mladi a je bilo zaista malo, a ako je neki bio, to su ve inom bili ranjeni borci ili invalidi.

Fiskulturni sletovi

etvrta godina rata na Kordunu, iako je bila teška s obzirom na svakodnevne žrtve i borbe, bila je i godina uspjeha, veselja i manifestacija. Sloboda je **bila na** pragu. Virila je takore i iz svakog kuta. Krenulo se u odlu ne bitke

32 HAK, OK KPH br. 3600.

na političkom, privrednom, kulturnom, prosvjetnom i drugom planu. Otvorale su se škole i održavali kursevi. Trebalo je oživjeti kulturno-prosvjetni rad pri OK KPH Karlovac, Okružnom NOO-u, OK SKOJ-a i kotarskim komitetima SKOJ-a. Planom je bilo predviđeno da se održe omladinski fiskulturni sletovi najprije po kotarevima a zatim i okružni. Radi njihovih priprema OK SKOJ-a je odlučio da se održi fiskulturni kurs pri OK SKOJ-a koji bi se polaznici osposobili za održavanje takvih kurseva pri kotarskim komitetima SKOJ-a. Polaznici fiskulturnih kurseva pri kotarskim komitetima imali su najvažniji zadatak da uvježbavaju određeni broj omladinki i da s njima izvedu pripremljenu vježbu na kotarskom, odnosno okružnom sletu. Jednom riječju — trebalo je me u omladinom oživjeti sportski duh kroz takmičenja.

U toku augusta vršene su intenzivne pripreme za održavanje kotarskih sletova. O tome je KK KPH Slunj 3. augusta obavijestio OK KPH Karlovac, istakavši da su svi skojevci veseli i oduševljeni radi održavanja sleta i da je KK SKOJ-a na tom planu potpuno i svestrano angažiran.⁵³ Mjesec dana kasnije, 1. septembra, KK SKOJ-a Slunj dostavio je OK SKOJ-a Karlovac 35.000 kuna, pored 12.000 kuna koje je ranije poslao, i time ispunio obavezu da prikupi 47.000 kuna uz obe anje da se založiti da sakupimo još više.³⁴ I KK SKOJ-a Vojni obavijestio je 24. augusta OK SKOJ-a Karlovac da je po njegovim intenzivnim pripremama za slet omladine, da je zakazao sastanke skojevskih i omladinskih organizacija na kojima će sva omladina biti upoznata o održavanju sleta i da će uiniti sve kako bi na slet izašli što spremniji. U tu svrhu zakazao je takmičenja me u omladinom poselima i općinama, a u općini Perjasica je održana općinska konferencija USAOH-a na kojoj je delegatima govoreno i o održavanju kotarskog sleta, što je naišlo na oduševljenje.³⁵

Da bi pripreme za sletove tekle planski i što organiziranije, OK SKOJ-a Karlovac uputio je dopis svim kotarskim komitetima SKOJ-a i upoznao ih da je 6. septembra održan sastanak Okružnog odbora USAOH-a na kojem je pretresano pitanje priprema za omladinski slet. U vezi s tim on im je ukazao da su kotarski i općinski komiteti SKOJ-a dužni da izvrše sve organizacione pripreme i da intenzivno rade s omladinom radi međusobnog takmičenja na svim poljima rada. Za okružni slet, koji je predviđeno da se održi 1. oktobra, trebalo je da svaki kotar organizira dobar pjevački hor od najmanje 70 omladinaca i omladinki koji će zajedno sa horskim zborom 8. divizije, nastupiti na sletu. KK SKOJ-a Plaški dobio je zadatak da organizira izradu jedne srpske zastave koja će biti uručena kao poklon pjevačkom zboru Srpskog kluba »Miloš Obilić«, a Karlovac, Topusko i Slunj da pripreme ženske i muške narodne nošnje koje će biti uručene kao poklon najboljoj omladini i njenom rukovodstvu za učestvovanje u pojedinim disciplinama na sletu. Posebno je trebalo organizirati akciju za sakupljanje hrane za jedinice NOV i za omladinu koja će zajedno učestvovati na sletu. Računalo se da će okružnom sletu prisustvovati najmanje 20.000 ljudi koje će trebati nahraniti. Ako se sve uspije dobro organizirati i pripremiti, bilo je predviđeno da avioni obezbjeđuju i fotografiraju slet.³⁶

33 HAK, KK KPH Slunj.

34 HAK, SKOJ — 18/2212.

35 Omladinski borac br. 32, 1944.

36 HAK, SKOJ — 18/2114.

KK SKOJ-a Vojni održao je 8. septembra sastanak i na njemu usvojio plan održavanja kotarskog sleta o kojem je odmah obavijestio OK SKOJ-a. Planom je bilo predviđeno: 1) Poslije prigodnog govora otpjevat će se pjesma o Petrovoj gori, »Oganj, vatra gori«, 2) Narodna pjesma »U livadi pod jasenom voda izvire«, 3) Pjesma »Savila se, savila — nova Jugoslavija«, 4) Narodno kolo »Zgrabac« i »Seka Jela«, 5) »Partizansko kolo ko te ne bi volo«, 6) Jedna diletantska grupa će dati neki komad, 7) čitanje grafikona, 8) Skok uvis, 9) Skok u dalj, 10) Bacanje kugle i ručne bombe, 11) Vučenje užeta, po 10 svaki kotar, 12) Trčanje 100 metara, po 2 svaki kotar, 13) Trčanje 800 metara, po 8 svaki kotar, 14) Nogometna utakmica između u Vojni i Vrginmosta i 15) Smotra vježba. Budući da se stalo na stanovište da se za kotareve Vojni i Vrginmost održati zajednički slet, obrazovan je zajednički sletski odbor od pet članova koji je dobio zadatak da radi na pripremama sleta. Istovremeno je organizirano uvježbavanje određene grupe omladinki i omladinaca za sletske vježbe. Početkom septembra održan je i zajednički sastanak KK SKOJ-a Vojni i KK SKOJ-a Vrginmost na kojem je zaključeno da se slet ova dva kotara održati 21. septembra u okolini Vojni-kolodvora, na mjestu gdje je bila proslava 1. udarne brigade. Početak sleta određen je za 10 sati, s tim da se otvori s himnom »Hej, Slaveni«. Za govornike su određeni po jedan drug u ime Okružnog odbora JNOF-e, OK KPH i OK SKOJ-a, zatim bi bio izveden određeni program, a nakon toga bi nastupilo narodno veselje. Bilo je predviđeno da se pripreme pokloni za druga Tita, druga Ribara, Slavka Komara, Ratu Dugonjića, Vladimira Nazora, anicu Opačića, Nikolu Vidovića i puškomitraljesca Nikolu Kunića koji je od neprijatelja oteo 24 puškomitraljeza. Prikupljanje hrane za slet bilo je u toku.³⁷

U vezi s pripremama za sletove OK SKOJ-a Karlovac je 10. septembra obavijestio PK SKOJ-a za Hrvatsku da su, pored ostalog, održali fiskulturni kurs kroz koji je prošlo 81 omladinka i omladinac, te u čitavom kursu su polaznici pripremljeni za uvježbavanje sletskih vježbi s pionirima. Isto tako održani su fiskulturni kursevi pri KK SKOJ-a Slunj kroz koji je prošlo 31 omladinka-omladinac: KK SKOJ-a Vojni 30, KK SKOJ-a Vrginmost 30 i KK SKOJ-a Karlovac 17 omladinki i omladinaca. Svi polaznici fiskulturnih kurseva bili su obavezni da dalje rade na uvježbavanju omladine za okružni omladinski slet i za nastup na kotarskim sletovima. PK SKOJ-a je dalje obaviješten da će se održati zajednički sletovi omladine za kotareve Vojni i Vrginmost i kotareve Slunj i Plaški, uz prisustvo po jedne partizanske brigade.³⁸

Pripreme za omladinske fiskulturne sletove bile su intenzivne i u kotaru Karlovac, o čemu je KK SKOJ-a redovno obavještavao OK SKOJ-a. Do sredine septembra omladina Stativa prikupila je 32.000 kuna za slet a uz novac poslala je i jednu narodnu nošnju za dar koji će biti predan na sletu. Omladina općine Jaškovo sakupila je 114.000 kuna dobrovoljnog priloga i, bez obzira na ustaške upade i teror, poručila da će svim sredstvima pomoći slet i doći na njega.³⁹ Obrazovan je kotarski sletski odbor a po općinama su održana savjetovanja radi priprema za omladinski slet u kotaru. Za okružni slet

37 HAK, SKOJ — 13/2118.

38 HAK/ SKOJ — 28/2126.

39 HAK, SKOJ — 18/2120.

predvi eno je 50 omladinaca i 100 omladinki, a održan je i kurs s 8 drugarica i 9 drugova s kojima su uvježbavane sletske vježbe.⁴⁰

U toku priprema i održavanja fiskulturnih sletova Okružni odbor USAOH-a Karlovac izdavao je list »Naš slet« koji je odigrao značajnu mobilizatorsku i organizatorsku ulogu i znatno doprinio uspjehu ove manifestacije.

Iz izvještaja OK SKOJ-a Karlovac, upu enog 3. oktobra Pokrajinskom komitetu SKOJ-a za Hrvatsku, doznajemo da je slet omladine kotara Slunju i kotara Plaški održan 24. septembra u Slunju. Na sletu je bilo prisutno oko 5.000 ljudi, među kojima je bio najveći i broj omladine i pionira. U raznim disciplinama nastupilo je 136 omladinki, od kojih su se istakle mještanke Plaškog i Slunja. Dugotrajnim aplauzom nagrađene su omladinke slunjskog kotara koje su kroz vježbe prikazale žetvu uz pjesmu »Budi se Istok i Zapad, budi se Sjever i Jug.« S jednom vježbom nastupilo je 30 boraca 3. kordunaške brigade i 40 stražara 2. kordunaškog područja. Održana su i lakoatletska natjecanja a odigrana je i nogometna utakmica. Omladina Plaškog izvela je u mornarskim odijelima prikaz »Mornar« i igru »Cigani«. Iskustvo ste eno na ovom sletu korišteno je za održavanje mekotarskog sleta Vojni i Vrginmost⁴¹ Tih dana je u Slunju osnovan nogometni klub »Borac« od 20 članova.

U vezi održavanja omladinskih sletova i priprema za Prvi kongres USAOH-a Glavni odbor USAOH-a izdao je Bilten pretkongresnog takmičenja, u kojem je objavljen i napis o omladinskim sletovima. Pored podataka o sletu u Slunju, u njemu je pisalo i o omladinskom sletu kotara Karlovac održanom 2. oktobra u Ribniku uz prisustvo oko 800 ljudi. Poslije mimohoda omladine, omladinci iz odreda izveli su vježbu s puškama, a 80 omladinki izvodilo je igre uz pjesmu. Burnim klicanjem oduševljeno je narod promatrao ovu priredbu. Prema sjećanju Ladislava Soka, ondašnjeg sekretara KK SKOJ-a Karlovac, na sletu je učestvovala omladina iz Vukove Gorice, Priliš, Ladeži Drage, Kućevina, Malog Modruša, Potoka, Kalenovca, Zaborskog Sela, Novigrada, Ribnika i drugih mjesta iz okolice Karlovca. Prema sjećanju Ljube Kuprešanina, rođ. Hlai, omladina općine Ribnik pripremila je nekoliko skečeva koje je uspješno izvela na sletu, što je pozdravljeno dugotrajnim aplauzom od prisutnih gledalaca.

Slet omladine kotareva Vojni i Vrginmost održan je 22. oktobra

Fiskulturni slet omladine okruga Karlovac pripreman je istovremeno s kotarskim sletovima. Bilo je predviđeno da se ovaj slet održi zajedno s omladinom iz jedinica 8. kordunaške divizije, 1. i 2. kordunaškog područja i drugih jedinica NOV na području Korduna. Sve pripreme vršene su na bazi mekotarskog takmičenja omladine tri okruga — Korduna, Like i Banije, u znaku priprema za Prvi kongres USAOH-a. U ovim priprema zatalasale su se sve mlade snage sela, gradova i borbenih jedinica. Na cijelom okrugu uspješno je provedena akcija za sakupljanje hrane za ishranu učesnika sleta. Po svim općinskim i kotarskim komitetima SKOJ-a organizirano je 150 omladinki za izradu darova, koji će biti uručeni kao poklon vojnim, političkim i omladinskim

40. HAK, SKOJ — 18/2120 i 28/S122.

41. HAK, SKOJ — 18.

skim rukovodiocima. I pored opasnosti od neprijateljskih aviona, slet je održan 13. oktobra u selu Cvitovi i, nedaleko Slunja, u tzv. »Cvitova koj luci«. Prisustvovalo mu je oko 20.000 ljudi.

Na sletu je u estvovalao i Gojko Vezmar, sada profesor, koji je nešto prije toga završio u iteljski kurs u Vorkapi Selu, a zatim i fiskulturni te aj u Gornjem Buda kom. On se sje a da je za slet uvježbao 16 pionira iz sela Janja Gora II, kotar Plaški, i da je dan prije održavanja sleta stigao pješke u selo Cvitovi i tu raspore en na spavanje. Sutradan ujutro po ele su probe za uskla ivanje vježbe »Budi se Istok i Zapad« sa svim grupama pionira. Na žalost nisu se slagale, jer je gotovo svaka druga grupa imala svoju varijantu u nekom stavu. Nisu to bile velike razlike, ali nije bilo vremena da se to uskladi, pa je rukovodstvo sleta isklju ilo vježbu pionira. Ina e, organizacija sleta bila je izvanredno dobra. Najdublji dojam na sve gledaoce ostavila je skladna vježba seoskih djevojaka u živopisnim narodnim nošnjama, a na pionire nogometna utakmica ekipa 8. kordunaške udarne divizije i Komande kordunaškog podru ja.

Sletu je prisustvovala i Dara Vujnovi , tada lan KK KPH i KK SKOJ-a Vojni . Ona se sje a da je na njemu u estvovala omladina iz svih pet ratnih kotara s Korduna, a bilo je prisutno i drugih delegacija i kulturnih društava van okruga. Slet je otvorila Milka Ili , a poslije nje je govorio jedan omladinac. Na sletu je posebno izražena manifestacija bratstva i jedinstva srpske i hrvatske omladine, a prisustvovala mu je i delegacija muslimanske omladine iz Velike Kladuše. Prema sje anju Kate Štefanac, ro . Skukan, na sletu je omladinska diletantska grupa iz Slunja dala igrokaze »Robijaš« i »Lupež iz Amsterdama«.

Organizaciona pitanja SKOJ-a i USAOH-a

U prolje e 1944. godine, kada je uslijedila reorganizacija kotarskih NOO-a na Kordunu i obrazovanje pet kotareva, došlo je do promjena i u kotarskim komitetima SKOJ-a i kotarskim odborima USAOH-a. Tako je u maju 1944, pored OK SKOJ-a i Okružnog odbora USAOH-a, na Kordunu postojalo i pet kotarskih komiteta SKOJ-a i pet kotarskih odbora USAOH-a, s odgovaraju im brojem op inskih komiteta SKOJ-a i op inskih odbora USAOH-a. U vezi s nastalim promjenama održani su sastanci sa svim KK SKOJ-a i odborima USAOH-a, a zatim i op inske konferencije, tako da je sva omladina upoznata s nastalim promjenama. Konferencije su iskorištene i za upoznavanje omladine s odlukama Drugog kongresa USAOJ-a i Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a, kao i govorom druga Tita na Drugom kongresu USAOJ-a. U tom vremenu do promjena je došlo i u OK SKOJ-a Karlovac i u ijekim kotarskim komitetima SKOJ-a zbog poznatog »slu aja Eremi i drugi«. Naime, po etkom maja otkriveni su špijuni⁴² koje je GESTAPO iz Karlovca uspio da ubaci u vrhove okru-

42 Glavni špijun i vo a ove neprijateljske grupe bio je komandant kordunaškog podru ja Joco Eremi i politiki komesar Grupe odreda Stevo Kosanovi Jabu ar. Težište njihova djelovanja bilo je usmjereno na razbijanje jedinica NOV, a prije svega Plaš anskog i Kordunaškog partizanskog odreda. Eremi , Kosanovi i još neki su uspjeli pobje i na stranu neprijatelja, a ostali su pohapšeni. Za novog komandanta podru ja postavljen je Nikola Vidovi , dotadašnji komandant 2. kordunaške brigade 8. divizije, a za politiki kog komesara Božo Spa ek, dotadašnji komesar 13. proleterske brigade. (AIHRPH, kut. 18, br. 1909—205)

žnih ustanova, pa i u OK SKOJ-a, zatim Komandu kordunaškog područja i partizanske odrede. Od njih su neki uhapšeni dok su glavne kolovone uspjele da pobjegnu.

Kakvo je bilo organizaciono stanje SKOJ-a u karlovačkom kotaru vidi se iz izvještaja KK SKOJ-a upućenog 12. juna OK SKOJ-a Karlovac. Pored kotarskog komiteta postojalo je i šest općinskih komiteta: Ribnik sa 7 članova i jedinica SKOJ-a u Lipniku od 7 članova, Golom Vrh 5, Kuni ima 5. Komandi mjesta 4 i u Općinskom NOO 3 člana. Općinski komitet Jaškovo imao je 3 člana i jedinice SKOJ-a u Hraš u od 6 članova i u Podvorcu također 6 članova. Netreti — općinski komitet od 5 članova i jedinice SKOJ-a u Zaborskom Selu od 10 članova, Kolenovcu 7, Ladeši Dragi 6, Kuvicima 5. Srednjem Priliš u 15 i u Vukovoj Gorici 6 članova. U općini Bosiljevo komitet je imao 6 članova jedinice u Milanima od 3 člana, Kasunima 4, Selu 3, Pribanci 2, Laslavi ima (uporište) 2 i u Protulipi 2 člana. U općini Severin komitet je imao 5 članova i jedinice u Mošćanima od 5 članova, Klancu 4, Dragi 4 i u Osojniku (uporište) 1 član. I u općini gornje Dubrave komitet ima 5 članova i jedinice u Lali Dolu od 3 člana, Gornjim Dubravama 5, Ponikvama 5 i u Donjim Dubravama 6 članova. Inačice, skojevske organizacije su jako mlade i slabo teoretski izgrađene, što važi i za općinske komitete. Odgovornost za to snosi KK SKOJ-a. Političko stanje u kotaru se ipak popravilo. Poslije Paveličeve amnestije jedno vrijeme je bilo dvoumljenje, ali se narod brzo uvjerio da je to laž kojom se on i do sada služio. Mnogi koji su otišli k neprijatelju iz straha, vraćaju se svojim kućama. Posebno je na njih djelovalo bombardiranje Zagreba, Karlovca i Jaske od strane saveznčkih aviona. Hrvatski narod i omladina grada Karlovca i okolice osjeća propast fašizma i njihovih pomagača, iako još ima onih koji šire neprijateljsku propagandu i vjeru u Hitlera.⁴³

Na području KK SKOJ-a Vojni, koji je imao 6 članova, stanje po općinama bilo je dosta različito. Prema izvještaju ovog komiteta, upućenog 18. juna OK SKOJ-a Karlovac, rukovodstvo SKOJ-a u općini Utinja nije dobro radilo, pa su neki članovi toga rukovodstva smijenjeni i izabrani novi, tako da je tada ovaj općinski komitet imao 7 članova i 8 skojevskih grupa. Pošto je sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a Vojni dosta dugo bolestan, to je njegov rad oslabio, a pojedini članovi komiteta, kojih inačice ima 10, postali su nedisciplinirani, ne prisustvuju redovno sastancima komiteta, ne proučavaju primljene materijale i ne prisustvuju sastancima skojevskih grupa. U ovoj općini ima 7 skojevskih grupa i 51 član SKOJ-a. U općini Krstinja komitet broji 13 članova, skojevskih grupa ima 10, a svih članova SKOJ-a ima 65. U općini Krnjak članovi općinskog rukovodstva su nedisciplinirani i slabo izvršavaju određene zadatke zbog toga gube autoritet kod članova SKOJ-a ostale omladine. Ovo općinsko rukovodstvo broji 15 članova, 14 grupa i 115 članova SKOJ-a. Za općinski komitet Perjasica u spomenutom izvještaju je samo konstatirano da redovno održava sastanke, ne navode i podatke o broju njegovih članova, skojevskih grupa i skojevaca. Za općinu Veljun je rečeno da je u njoj organizaciono stanje SKOJ-a srećeno, da općinski komitet broji 10 članova i da ima 8 grupa i 43 člana SKOJ-a. U općini Tušilovi općinski komitet je vrlo mlad i nema iskustva u radu, pa mu je potrebna pomoć od KK SKOJ-a, jer je rad u ovoj općini otežan zbog aktivnosti neprijateljskih snaga. Pored toga — pokazalo se da drugarica sekretar ovog komiteta ne može da obavlja tu dužnost.

U vezi sa svim ovim KK SKOJ-a Vojni je zaključio: 1) da se pronađe sekretar koji bi mogao odgovoriti toj dužnosti u općinskom komitetu SKOJ-a Tušilovi, 2) da se smijeni sekretar općinskog komiteta SKOJ-a Vojni i izabere jedna omladinka koja bi bila na toj dužnosti, 3) da se u Dugom Dolu, općina Krnjak, pronađe ista skojevska grupa i utvrdi koji članovi SKOJ-a imaju veze s dezerterima, 4) da jedan član KK SKOJ-a i sekretar općinskog rukovodstva obiđu sve grupe općine Krnjak i da se smijene predvođnici skojevskih grupa koji su se neodgovorno ponašali i slabo radili na terenu, 5) da se pronađe ista skojevska grupa u Bijelom Klancu i izabere drugi predvođnik i 6) da sekretari općinskih rukovodstava redovno podnose izvještaje o održanim sastancima, provedenim akcijama, proučenom materijalu, brojnom stanju SKOJ-a i sl.⁴⁴ Deset dana kasnije, 29. juna, KK SKOJ-a Vojni obavijestio je OK SKOJ-a Karlovac da se političko stanje na njegovom terenu popravilo u odnosu na situaciju oko sluzajca Eremića. Sve skojevske grupe redovno održavaju sastanke, osim grupa iz Gornjeg Vojnića i Zivkovića Kose koje su nedavno formirane. U općini Krnjak zadaci koji su postavljeni na prošlom sastanku nisu izvršeni u potpunosti. Član KK koji je određen za taj teren povučen je na rad u kotarski NO, pa je i to jedan od razloga momentalnog slabog uspjeha u radu SKOJ-a u ovoj općini. Iz općinskog rukovodstva Krnjak jedan član je isključen zbog slabog i aljkavog rada, a postojala je i sumnja da je imao vezu s etnicima. Prethodno je skojevska grupa u Dugom Dolu i iz nje je isključen jedan član SKOJ-a zbog slabog rada i pasivnosti, a održavao je i vezu s etnicima. Iz skojevske grupe atrinja isključen je jedan član zbog neizvršavanja zadataka i nedolaženja na sastanke, a primljena je u SKOJ Zorka Popović. Iz skojevske grupe Ponorac bila su isključena dva člana, ali su primljeni natrag, jer su bili nepravilno isključeni. Na sastanku Općinskog komiteta Utinja odlučeno je da svi članovi SKOJ-a koji su nedisciplinirani i ne provode direktive rukovodstva SKOJ-a i Partije treba da budu isključeni iz organizacija SKOJ-a da ne krnje ugled ostalih članova. Svaka skojevska organizacija trebalo je da ima vezu s partijskom organizacijom, jer Partija i SKOJ vode zajedničku borbu i ne mogu djelovati odvojeno. Sekretare skojevskih grupa trebalo je pozivati na sastanke partijskih ćelija, kako bi se članstvo KP upoznao s radom skojevskih organizacija. Isto tako svaka partijska ćelija trebalo je da ima zaduženog člana za SKOJ koji bi obavezno prisustvovao sastancima skojevskih grupa, pratio rad članova SKOJ-a i pomagao im u radu.⁴⁵

U to vrijeme organizaciona pitanja SKOJ-a na području kotara Slunjski bila su dobro riješena, posebno u općinskom komitetu Cvijanovići Brdo, koji je postao potpuno samostalan u svome radu i rukovođenju sa skojevim organizacijama i omladinom. Nasuprot tome stanje u KK SKOJ-a nije najbolje zbog nediscipline i loše međusobne suradnje.⁴⁶

Na sastanku OK SKOJ-a održanom 1. jula, pored raspravljanja o narednim zadacima: suzbijanju etničkih pojava, žetvi i radu u hrvatskim selima, značajna pažnja poklonjena je i organizacionim pitanjima SKOJ-a. Odlučeno je da se od Plaškanskog partizanskog odreda zatraži popis drugova iz odreda koji imaju uslove da bi se primili za članove Kotarskog komiteta SKOJ-a Plaški.

44 HAK; SKOJ — 18/2077.

45 HAK; SKOJ — 18/2032.

46 HAK; SKOJ — 13/2080.

Za sekretara komiteta trebalo je tražiti Šupicu i predvidjeti ga i za lana OK SKOJ-a. Od lanova OK SKOJ-a trebalo je nekog zadužiti za rad u Plaškom radi pomoći da se taj komitet sredi. I sa KK SKOJ-a Slunj trebalo se pozabaviti i pronaći nove snage za lanove KK, a na one koji se nisu zalagali i koji su se kompromitirali nije trebalo računati. U obzir je dolazila Danica Roknić, ali se ona nalazi u bolnici. Za Mariju Pjevu je konstatirano da je dosta dobra, ali se naglo uzdigla, pa joj je trebalo pronaći i drugo mjesto, dok je Slavici Obrovac trebalo posvetiti veću pažnju i nastojati da se otrgne od kuće. U slunjskom komitetu trebalo je paziti na nacionalni sastav lanova komiteta kao i općinskih komiteta Cetingrad, Drežnik, Rakovica i Slunj.⁴⁷

Iz izvještaja KK SKOJ-a Vrginmost od 3. jula, upućenog OK SKOJ-a Karlovac, doznajemo da su u kotaru Vrginmost tada bila 504 lana SKOJ-a, zatim da se lanarina plaćala 2 dinara mjesečno. Zbog slabog imovnog stanja 40 lanova SKOJ-a nije moglo da plaćala lanarinu, pa je odlučeno da ovi lanovi plaćaju lanarinu po 1 dinar mjesečno. Osim toga, u kotaru je bilo 16 lanova koji nikako nisu mogli da plaćaju lanarinu.⁴⁸

Na sastanku KK SKOJ-a Karlovac, održanom početkom jula, raspravljalo se, pored ostalog, o formiranju odbora USAOH-a u općini Bosiljevo, jer do tada to nije bilo učinjeno. Tamo je još uvijek bilo omladine koja je išla na švapske zabave, a zbog prisutnosti neprijateljskih snaga na tome terenu, teško su se mogli nalaziti omladinski aktivisti. Konstatirano je da u karlovačkom kotaru skoro sva općinska rukovodstva nisu organizaciono srećna i da je njihova politička izgrađenost vrlo slaba, što se loše odražavalo na rad omladine na terenu i skojevskim jedinicama. U općinskom rukovodstvu Jaškovo radila su samo tri druga, od kojih su dva radila u NOO-u, pa je njihov rad s omladinom bio slab. U Netretu je radio samo jedan drug, ali ni on nije pokazivao dobru volju za učenjem kako bi lakše djelovao među omladinom. Općinsko rukovodstvo Severin je jako mlado, ali ima volju za rad, dok je općinsko rukovodstvo Dubrava jako zatajilo u radu i već duže vremena nije održalo ni jedan sastanak. Lanovi ovog rukovodstva ne shvaćaju odgovorno svoj rad. Na ovom sastanku je odlučeno da se drug Perše primi na rad u KK SKOJ-a Karlovac, dok je za sekretara općinskog rukovodstva Ribnik određena Milka, a za sekretara u Jaškovu Jura. Iz općinskog rukovodstva Netret, poslan je u vojsku Slavo, a Milka je iz jedinice došla u općinsko rukovodstvo. Za sekretara općinskog rukovodstva Bosiljevo određena je Anka. Predviđeno je da se u SKOJ primi po jedna drugarica u Protulipi i Laslavi ima. Još je riješeno da svi lanovi SKOJ-a povise lanarinu, s obzirom na minimalnu vrijednost kune, i da sve skojevske jedinice naprave jednomjesečne planove rada počev od 15. jula i da o tome odmah obavijeste KK SKOJ-a.⁴⁹

Nakon održanog sastanka Okružnog odbora USAOH-a, OK SKOJ-a Karlovac uputio je 14. jula dopis svim kotarskim komitetima u kojima je ukazao na zadatke u datoj situaciji, naročito poslije otvaranja drugog fronta u Evropi. Jedan od najvažnijih zadataka bio je pojačati rad s omladinom u hrvatskim selima. Svi lanovi SKOJ-a morali su biti uključeni u ovu akciju radi okupljanja hrvatske omladine u USAOH. Trebalo se boriti za svakog omladinca i

« HAK, SKOJ — 18/2134.

48 HAK, SKOJ — 18/2086.

49 HAK, SKOJ — 18/2134.

omladinku i otrgnuti ih ispod neprijateljskog utjecaja, a svaku pojavu šovinizma izme u srpske i hrvatske omladine u po etku slomiti i onemogu iti. Na in rada trebalo je prilagoditi uvjetima, odnosno druk ije djelovati na podru ju Slunja i Topuskog, a druk ije na podru ju Duge Rese i Karlovca zbog stalne prisutnosti neprijatelja. Uz to je trebalo stalno pronalaziti nove organizacijske forme rada, kako bi se u redove omladinskog pokreta uvukle sve mlade snage. Od omladine je, na elu sa SKOJ-em, traženo da postane inicijator i kova bratstva i jedinstva.⁵⁰

Kotarski komiteti SKOJ-a redovno su slali izvještaje OK SKOJ-a Karlovac 0 politu koj situaciji na terenu, o održanim sastancima, zaklju cima, njihovom izvršenju i drugom. Tako je KK SKOJ-a Vojni , pored ostalih sastanaka, 23. 23. jula obavijestio OK SKOJ-a Karlovac da je održao sastanak koji je imao dnevni red: 1) pripreme za zbor, 2) posjeta 8. diviziji, 3) pripreme za slet i 4) skojevski i u iteljski kurs. U vezi s pripremama za zbor op inskim komitetima je dato u zadatak koliko e organizirano omladine dovesti na zbor, koliko zapaliti krijesova, koliko i kakvih parola ispisati po selima, koliko parola na transparentima donijeti na zbor i održati sastanaka s omladinom radi priprema zbora. Što se ti e posjete 8. diviziji — odlu eno je da omladina op ine Krnjak posjeti 1. udarnu brigadu 25. jula, a ako neke njene jedinice budu logorovale na podru ju op ine Tušilovi , posjetit e ih omladina Tušilovi a. Omladina op ina Vojni a i Krstinje posjetit e vojsku koja bude na zboru, omladina op ine Utinja brigadu koja bude na njihovom terenu, a omladina op ine Veljun bolnicu Kestenovac. Za skojevski kurs predvi eni su Nikola Bijeli , lan op inskog rukovodstva Utinja, Darinka Oreš anin, lan op inskog rukovodstva Krstinja, Draga Mijakovi , lan op inskog rukovodstva Perjasica 1 Anka Vukobrat i Danica Smrzli , lanovi op inskog rukovodstva Krnjak. U KK SKOJ-a kooptiran je Ilija Matijevi , sekretar Op inskog komiteta SKOJ-a Krstinja. Za u iteljski kurs vršene su provjere tko bi od omladine bio sposoban za taj poziv, ali još nisu bili odre eni polaznici.⁵¹

Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost obavijestio je OK SKOJ-a Karlovac da je 5. augusta održao sastanak i da je na njemu raspravljano o organizacionom pitanju, zatim da Op inski komitet SKOJ-a Topusko broji 15 lanova, Ostrožin 6, Vrginmost 6 i Bovi 5 lanova.⁵²

KK SKOJ-a Karlovac obavijestio je OK SKOJ-a 9. augusta da organizaciono stanje SKOJ-a po op inama nije na zavidnoj visini, posebno u Netreti u i Jaškovu gdje sastanak ne održe tri tjedna, dok je situacija nešto bolja u Severinu, Bosiljevu i Dugoj Resi. Oni, pak, održavaju samo radne sastanke, a teoretske po grupama ne drže ni u rukovodstvu. Skrenuta im je pažnja da moraju obavezno održavati teoretske sastanke, jer im je to jedini na in da se idejno uzdignu da bi mogli raditi kao rukovodioci omladine.⁵³

Tri dana kasnije, 12. augusta, i KK SKOJ-a Vojni izvijestio je OK SKOJ-a Karlovac da je održao sastanak i, izme u ostalog, razmatrao organizaciono pitanje SKOJ-a i rad USAOH-a. Tada je ovaj komitet imao 8 lanova, bez Ruže Bara koja je u posljednje vrijeme radila po zadacima KK KPH. Umjesto nje za popunu komiteta predvi en je Miloš Vu kovi , dosadašnji sekretar Op in-

50 HAK, SKOJ — 18/2091.

51 HAK, SKOJ — 18/2094.

52 HAK, SKOJ — 18/2100.

53 HAK, SKOJ — 18/2102.

skog komiteta Krnjak, dok je u op ini Krstinja za sekretara Op inskog komiteta SKOJ-a postavljena Darinka Oreš anin. Predloženo je da se iz Op inskog komiteta Krstinja isklju i Milan Raji koji ima brata u etnicima. Njemu je trebalo dati zadatak da oda grupu u kojoj se nalazi njegov brat, pa ako to ne u ini, onda ne može biti skojevac ni lan komiteta. U op ini Veljun predvi eno je 8 omladinki da budu primljene u SKOJ. U op ini Vojni predvi eno je da Anka Fuštar bude postavljena za sekretara Op inskog komiteta SKOJ-a kad se vrati sa skojevskog kursa. Za Op inski komitet Tušilovi konstatirano je da slabo radi, jer neki lanovi ak ne priznaju da su oni lanovi ovog komiteta, iako su birani i prihvatili se funkcije, a sada izbjegavaju rad u skojevskom rukovodstvu. U Krnjaku nije uspjela konferencija USAOH-a za što je svakako krivo rukovodstvo zbog slabe pripremljenosti. Ni rad Kotarskog komiteta SKOJ-a po organizacionim pitanjima ne zadovoljava. Ima momentalno samo 6 lanova. Danica Košuti je otišla na drugu dužnost. Predvi eno je da se za nove lanove ovog komiteta kooptiraju Miloš Vu kovi i Draga Mijakovi . Na podru ju kotara Karlovac je najbolji Op inski komitet SKOJ-a Perjasica, dok jedan broj lanova Op inskog komiteta SKOJ-a Vojni ne dolazi redovno na sastanke komiteta. Predvi eno je da se u SKOJ primi 11 novih lanova i to iz bolnice i partizanske straže s terena.⁵⁴

U prvoj polovini septembra 1944. godine OK SKOJ-a Karlovac popunjen je s dva iskusna omladinska rukovodioca iz vojske. Bili su to, kako je 10. septembra OK SKOJ-a obavijestio OK SKOJ-a Hrvatske, uro Zatezalo, sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a 1. brigade, po zanimanju ak i drugi uro Zatezalo, sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a 3. brigade, po zanimanju seljak. U ovaj komitet je tada kooptirana i Anka Milinkovi , dotadašnji sekretar KK SKOJ-a Slunj. Ona je po zanimanju seljanka. Nakon ovog OK SKOJ-a Karlovac imao je 10 lanova, od kojih su 8 bili Srbi a 2 Hrvati, 4 radnika, 4 seljaka i 2 aka.⁵⁵

Do kadrovskih promjena u tom vremenu došlo je i u KK SKOJ-a Slunj. Kooptirana su tri nova lana: Milja Grgi , Sara Trbojevi i dotadašnji sekretar Op inskog komiteta SKOJ-a Mo ila. Izvršena je i fuzija op inskih komiteta SKOJ-a Mo ila i Rakovica. S radom je prestao Op inski komitet SKOJ-a Mo ila i pripojio se Op inskom komitetu SKOJ-a Rakovica. Za sekretara novog op inskog komiteta izabran je Miloš Poznan, a za organizacionog sekretara Milka Borovica koja je tu dužnost vršila i do tada. Op inski komitet SKOJ-a Rakovica poja an je sa tri lana komiteta iz Mo ila, tako da je ovaj komitet brojio 8 lanova. Pošto Op inski komitet SKOJ-a Cvijanovi Brdo nije postizao rezultate u radu kao ranije, to je umjesto drugarice koja se nalazila na dužnosti sekretara ovog komiteta, a koja nije pokazivala dobru volju za rad, predvi eno da se kooptira Dragica Ninkovi . U op inski komitet SKOJ-a Cetingrad izabrano je 5 lanova, od kojih su 4 Srbina i 1 Hrvat. Umjesto Nine Cetine, lana KK SKOJ-a i tadašnjeg sekretara Op inskog komiteta SKOJ-a Cetingrad, predvi eno je da se izabere novi sekretar. Za sekretara Op inskog komiteta SKOJ-a Drežnik izabrana je Mara Rodi , koja se do tada pokazala aktivna u radu. Kako je Op inski komitet SKOJ-a Slunj nedavno formiran to mu je trebalo pružiti pomo od strane KK. Za sekretara Op inskog ko-

54 HAK, SKOJ — 18/2105 i Omladinski borac, br. 32, 1944.

55 HAK, SKOJ —18/2U6.

miteta SKOJ-a Slunju izabran je Ivan Požega. Pod ovaj komitet potpala je i Slušnica, koja je do tada teritorijalno pripadala pod Opinski komitet SKOJ-a Moila. Slušnica ima dosta jaku aktivnu skojevsku grupu. Novoizabrani Opinski komitet u Slunju treba da radi na jačanju i proširenju skojevske organizacije kako u Slunju, tako i u okolnim selima, posebnu pažnju izgrađivanju i primanju hrvatske omladine u SKOJ na ovome terenu.

U septembru 1944. došlo je do velikih organizacionih promjena i u KK SKOJ-a Karlovac, kako je to ovaj komitet 15. septembra izvijestio OK SKOJ-a. Naime, poslije otcjepljenja općina: Bosiljevo, Severin i Dubrave iz ovog komiteta otišlo je 5 članova: Ankica Žuni, Barka Bukovac, Eduard Perše, Tomica Sejan i Uro Jakovi. Ostala su u KK samo na 3 člana. Ubrzo je u komitet primljena Katica Grabrijan, a po završetku kursa planirano je da se prime još tri nova člana. Zbog ovih organizacionih promjena rad u ovom komitetu je izvjesno vrijeme stagnirao. Tri dana kasnije KK SKOJ-a Karlovac obavijestio je OK SKOJ-a Karlovac da općinska rukovodstva SKOJ-a dosta slabo rade i da im rad otežava stalno krstarenje neprijateljske vojske po terenu, zbog čega moraju često da bježe. U općini Ribnik je radi toga plan za prošli mjesec slabo izvršen. Jedinica SKOJ-a u Lipniku i Golom Vrhcu se povećala za 4 člana. Rukovodstvo općine Netretić broji 8 članova i dosta je aktivno u radu. U Vukovoj Gorici primljena su 3 nova člana. Skojevska jedinica u Protulipi proširena je za 2 nova člana. U Osojniku je formirana jedinica koja broji 5 članova. Sumiraju i rezultate rada, KK SKOJ-a Karlovac izvijestio je 3. oktobra OK KPH Karlovac da je održao 4 sastanka, sa skojevskim jedinicama na terenu 41 radni sastanak i 31 prosvjetni sastanak, da je u SKOJ primljeno 12 članova, formiran odbor USAOH-a od 8 članova, održano s omladinom 22 sastanka, jedna omladinska priredba i 3 skojevska savjetovanja.³⁶

Izvještavaju i OK KPH Karlovac o rezultatima rada u septembru, KK KPH Plaški ga je 2. oktobra obavijestio da su se članovi KK SKOJ-a, uz njihovu pomoć, do maksimuma zalagali da organizaciono srede općinske komitete SKOJ-a koji su zbog ovih borbi na ovom terenu i odlaska pojedinih članova komiteta u jedinice NOV-e bili nepopunjeni i nesrećni. Održano je radnih sastanaka SKOJ-a 16, teoretskih 10, sastanaka odbora USAOH-a 9, masovnih sastanaka s omladinom 10 uz prisutnost 890 omladinaca. Primljena su u SKOJ 4 člana i organizirana skojevska grupa tako čer od 4 člana.

Po etkom oktobra došlo je do kadrovskih promjena u KK SKOJ-a Vojni. Njegovi članovi Ruža Mlinari, Simeon Bunić i Danilo Grubješ razriješeni su radi odlaska na druge dužnosti, tako da je ovaj komitet ostao sa sedam članova.⁵⁷

U prisustvu 70 članova iz bitavog okruga održan je 27. IX sastanak Okružnog odbora USAOH-a na kojem je, između ostalih pitanja, raspravljano io organizacionom pitanju USAOH-a i SKOJ-a, kako je to 3. oktobra OK SKOJ-a obavijestio PK SKOJ-a Hrvatske. Brojno stanje OK SKOJ-a se smanjilo zbog odlaska druga Branka u OZN-u i drugarice Ljube na kurs kod ZAVNOH-a, tako da je ovaj komitet ostao na 9 članova. Zbog toga izvršena su slijedeća zaduženja preostalih članova: Mara Kresojević ostaje i dalje sekretar komiteta, Mira Opačić zadužena za USAOH, Duka Basara za organizaciona pitanja, Duka

⁵⁶ HAK, kut. 26.

⁵⁷ HAK, SKOJ — 18/2126.

Zatezalo (Bijeli) dopisništvo, Duro Zatezalo (Crni) vojska, Anka Milinković pioniri, Milka Pavla i grad Karlovac i Nikola Čar sekretar KK Karlovac.

Kotarski komitet SKOJ-a Vrginmost obavijestio je 11. oktobra OK SKOJ-a Karlovac da je kooptirao dva nova člana: Ljubu Bekić i Miku Orešćanin, tako da je nakon toga komitet brojao 10 članova. Općinski komitet SKOJ-a Vrginmost imao je tada 7 članova, Ostrožin 6, Sjenjak 5 i Općinski komitet Topusko 13 članova. Predviđeno je da svaki općinski komitet na svom terenu primi po 10 novih članova SKOJ-a.⁴⁸ U međuvremenu došlo je do novih promjena. Ljuba Bekić otišla je na kurs a da se nije javila u komitet, dok je Gajo Bračević u OZN-u, dva mjeseca zbog bolesti nije radio Mile Kajganić. Za sekretara izabran je Stevo Radanović. Općinski komitet SKOJ-a Vrginmost ocijenjen je kao dosta slab. Općinski komitet SKOJ-a Bovič bio je bez sekretara, pa je tu dužnost vršila jedna drugarica. U Općinskom komitetu SKOJ-a Ostrožin za sekretara je izabrana Milka Radanović. Skojevske organizacije brojno su porasle za 19 novih članova, a u perspektivi je da se primi još 20 članova.⁵¹ Devet dana kasnije, 3. novembra, KK SKOJ-a Vrginmost je izvijestio OK SKOJ-a Karlovac da se organizaciono stanje komiteta znatno popravilo i da komitet broji 8 članova. U organizacionom pogledu, pisalo je dalje u izvještaju, popravilo se stanje i u općinskim komitetima SKOJ-a. Sastanci ovih komiteta, kao i skojevskih grupa, održavaju se redovno. U SKOJ je primljen 31 novi član i članarina se plaća redovno. Od prošlog sastanka kotarskog komiteta održano je 20 masovnih sastanaka na kojima je prisustvovalo 460 članova USAOH-a.⁶⁰

Drugog novembra KK KPH Slunj je obavijestio OK KPH Karlovac da je od prošlog izvještaja održano 45 radnih i 20 teoretskih sastanaka, zatim 34 masovna sastanka s omladinom po selima uz učešće od oko 860 omladinaca i omladinki i da je u SKOJ primljeno 40 novih članova. Istog dana je i KK KPH Plaški izvijestio OK KPH da su održana 24 radna sastanka SKOJ-a, 6 radnih sastanaka s tajništvom odbora USAOH-a, i 8 masovnih sastanaka s omladinom uz učešće 435 omladinaca i omladinki.

Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku je 23. novembra upoznao OK SKOJ-a Karlovac da se u Beogradu otvara Prva vojna akademija, na koju će se primiti 2000 omladinaca iz cijele Jugoslavije. Iz Hrvatske je trebalo poslati 250 omladinaca u dobnoj granici od 15 do 22 godine. Svi oni moraju biti članovi KP ili SKOJ-a, dobro razvijeni, zdravi i pismeni. Njihova prošlost morala je biti čista, a to je da su sinovi partizanskih porodica i da nemaju nikoga na strani okupatora, ustaša i etnika. Znači — omladinci koji imaju sve uslove da postanu dobri oficiri i budu čestice naše Narodne armije.⁶¹

Za OK SKOJ-a Karlovac bila je vezana i organizacija SKOJ-a u Sanitetskom bataljonu koji je obezbjeđivao partizanske bolnice. Rukovodstvo SKOJ-a ovog bataljona obavijestilo je 14. januara 1945. OK SKOJ-a Karlovac da je održalo sastanak sa dnevnim redom: 1) političko stanje u bataljonu, 2) organizaciono stanje SKOJ-a u bataljonu, 3) izvještaj o radu i 4) razno. Za političko stanje u bataljonu je konstatirano da je dobro i da je drugarstvo na visi-

58 HAK, SKOJ — 18/2129.

59 HAK, SKOJ — 18/2134.

60 HAK, SKOJ — 18/2136.

61 HAK, SKOJ — 18/2147.

ni, da je odnos boraca prema starješinama dobar i da je odnos bolni kog osoblja prema straži također dobar. Skojevski sastanci po etama održavaju se dva puta u tjednu i to jedan radni i jedan teoretski, dok se sastanci bataljonskog rukovodstva, koje broji 19 članova, održavaju dva puta mjesečno. Skojevske organizacije dobivaju pomoć od članova Partije, a naročito od političkih komesara. Na teoretskim sastancima proučavani su članci iz listova Naprijed, Omladinski borac i Narodni vojnik, zatim odluke II zasjedanja AVNOJ-a i ni zasjedanja ZAVNOH-a i dr. Pored toga sa svim borcima, kao i s komandnim kadrom redovno se održavaju vojni i politički sastanci.⁶²

O organizacionim pitanjima, a prije svega o radu i popuni Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunj, kao i o održavanju općinskih konferencija SKOJ-a, raspravljano je i na sastanku Kotarskog komiteta 3. februara 1945. godine. Konstatirano je da disciplina nije najbolja, pa je predviđeno da se komitet popuni novim članovima i da to budu: Dragica Ninković, Katica Martinović, Eva Hodak, Milan Poznan i Milka Borovića. Pošto je bilo teško da se komitet popuni Hrvatima, zauzet je stav da se kooptira Milka Nerali, ali je o tome svoje mišljenje trebalo da dade OK SKOJ-a. Što se tiče općinskih konferencija SKOJ-a zaključeno je da se najprije održe konferencije JNOF-a a poslije njih skojevska konferencija.⁶³

Kako se kretalo brojno organizaciono stanje SKOJ-a u okrugu Karlovac u drugoj polovini 1944. i početkom 1945. godine, vidi se iz navedenih tabelarnih pregleda kako za okrug, tako i po kotarskim i općinskim komitetima SKOJ-a.

Organizacioni pregled SKOJ-a okruga Karlovac 22. IX 1944.

Okružni komitet SKOJ-a broji 9 članova,
 Nac. sastav 7 Srba, 2 Hrvata,
 Soc. sastav 3 radnika, 4 seljaka,
 2 člana,

I f f'

Okrug ima:

5 kotareva i mjesto Karlovac
 5 kot. kom. sa 41 čl. i 2 čl. MK
 28 opć. komiteta s 210 čl.
 178 grupa SKOJ-a s 1285 čl., od toga 960 drugarica.

Nac. sastav: 1042 Srbina, 241 Hrvat, 1 Musliman i 1 Jevrej.

Soc. sastav: 26 radnika, 1213 seljaka, 48 člana, 1 obrtnik.

U mjesecu oktobru predviđeno je da se primi 400 novih članova SKOJ-a.

KOTAR PLAŠKI

Kotarski komitet SKOJ-a broji 7 članova,
 Nac. sastav 7 Srba,
 Soc. sastav 1 radnik, 4 seljaka, 2 člana.

62 HAK, SKOJ — 18/2191.

63 HAK, kut. 3.

OP INSKI KOMITET

1. Op inski komitet Kuni broji 7 l. Ima 4 grupe SKOJ-a s 18 2l.
 2. Op inski komitet Plaški broji 4 l. Ima 4 grupe SKOJ-a s 19 l.
 3. Op inski komitet Pothum broji 6 l. Ima 4 grupe SKOJ-a s 24 l.
- U op ini L. Jesenica Op . kom. ima 1 grupu s 3 6l.

U kotaru Plaškom ima:

3 op . komiteta sa 17 lanova,
13 skojevskih grupa sa 81 lanom, od toga 56 drugarica.

Nacionalni sastav: 81 Srbin,
Soc. sastav: 74 seljaka, 7 aka.

KOTAR KARLOVAC

Kotarski komitet SKOJ-a broji: 9 lanova,
Nac. sastav: 8 Hrvata, 1 Srbin,
Soc. sastav: 1 radnik, 5 seljaka, 3 aka.

OP INSKI KOMITETI

OK Ribnik broji 6 l.	Ima 5 grupa SKOJ-a s	30 lanova
OK Jaškovo broji 4 6l.	Ima 2 grupe SKOJ-a sa	17 lanova
OK Netreti broji 7 6l.	Ima 6 grupa SKOJ-a sa	51 lanova
OK Bosiljevo broji 6 l.	Ima 7 grupa SKOJ-a s	29 lanova
OK Severin broji 5 6l.	Ima 2 grupe SKOJ-a s	8 lanova
OK Dubrave broji 5 6l.	Ima 2 grupe SKOJ-a s	9 lanova

Komanda karlova kog podru ja:	Ima 1 prupa SKOJ s	10 lanova
Bolnica IV PT:	Ima 1 prupa SKOJ s	5 lanova
Sekcija:	Ima 1 prupa SKOJ s	4 lanova
Propodjel Kot. NOO-a:	Ima 1 prupa SKOJ s	6 lanova
Izvan grupa SKOJ-a:		2 lanova

Neobuhva ene op ine Generalski Stol, Ozalj, gradska op ina i Duga Resa.

MJESTO KARLOVAC

Mjesni komitet SKOJ-a broji: 2 lana,
Skojevska organizacija broji: 25 lanova,
Nacionalni sastav: 25 Hrvata,
Socijalni sastav: 25 aka i intelektualaca.

U kotaru Karlovac ima 30 skojevskih grupa i 6 op . komiteta sa 33 lana.

Broj skojevaca: 180, od toga 105 drugarica.
Nac. sastav: 167 Hrvata, 13 Srba,
Soc. sastav: 10 radnika, 159 seljaka, 11 aka.

KARLOVA KI ODRED

broji: 7 grupa SKOJ-a s 30 lanova.
Nac. sastav: 30 Hrvata,
Soc. sastav: 30 seljaka.

KOTAR SLUNJ

Kotarski komitet SKOJ-a broji: 8 lanova
Nac. sastav: 7 Srba, 1 Hrvat,
Soc. sastav: 7 seljaka, 1 ak.

OP INSKI KOMITETI

1. OK Rakovica	broji 13 l.	ima 11 grupa SKOJ--a s 90 lanova
2. OK Primišlje	broji 12 l.	ima 10 grupa SKOJ--a s 62 lana
3. OK Drežnik	broji 5 l.	ima 3 grupe SKOJ- a s 19 lanova
4. OK Cetingrad	broji 5 l.	ima 4 grupe SKOJ- a s 25 lanova
5. OK Cvijanovi Brdo	broji 9 l.	ima 6 grupa SKOJ--a s 38 lanova
6. OK Slunj	broji 7 l.	ima 6 grupa SKOJ- a s 42 lana

Obuhva ene su sve op ine.

U kotaru Slunj ima: 6 op . komiteta s 51 lanom,
40 SKOJ grupa sa 276 lanova,
od toga 227 drugarica.
Nac. sastav: 262 Srba, 14 Hrvata,
Soc. sastav: 274 seljaka, 1 namještenik, 1 intelektualac.

KOTAR VOJNI

Kotarski komitet broji 3 lanova,
Nac. sastav: 7 Srba, 1 Hrvat,
Soc. sastav: 8 seljaka.

OP INSKI KOMITETI

1. OK Veljun	broji 10 lanova	Ima 9 grupa SKOJ--a sa 60 lanova
2. OK Krnjak	broji 15 lanova	Ima 14 grupa SKOJ-•a sa 113 lanova
3. OK Perjasica	broji 10 lanova	Ima 9 grupa SKOJ--a s 98 lanova
4. OK Krstinja	broji 11 lanova	Ima 9 grupa SKOJ-•a s 60 lanova
5. OK Vojni	broji 10 lanova	Ima 10 grupa SKOJ- a s 72 lana
6. OK Tušilovi	broji 4 lana	Ima 3 grupe SKOJ- a s 59 lanova
7. OK Utinja	broji 8 lanova	Ima 9 grupa SKOJ- a s 8 lanova
8. OK Barilovi	broji 3 lana	Ima 1 grupa SKOJ- a s 59 lanova

U kotaru Vojni ima: 8 op inskih komiteta sa 71 lanom,
64 SKOJ grupe s 497 lanova,
od toga 387 drugarica.
Nac. sastav: 493 Srbina, 3 Hrvata, 1 Musliman,
Soc. sastav: 484 sejjaka, 11 radnika, 2 aka.

KOTAR VRGINMOST

Kotarski komitet broji 8. lanova,
 Nac. sastav: 8 Srba,
 Soc. sastav: 7 seljaka, 1 ak.

j

Kotar Vrginmost ima: 5 op inskih komiteta s 38 lanova,
 23 grupe SKOJ-a sa 197 lanova,
 od toga 185 drugarica.

Nac. sastav: 193 Srba, 2 Hrvata, 2 Jevreja,
 Soc. sastav: 5 radnika, 190 seljaka, 1 obrtnik, 2 aka.

Organizacioni pregled za oktobar 1944.

Redni broj	Kotarski komitet	Broj lanova Kot. komitet	Socijalni sastav			Nac. sastav		Br. op. koe.	Br. SKOJ grupa	Broj svih skojevaca		Soc. sast.			Nac. sastav		
			seljaka	radnika	daka	Srba	Hrvata			od toga drugarica	seljaka	radnika	daka	Srba	Hrvata	Jevreja	
1.	Slunj	7	7	—	—	7		6	44	349	275	349	—		319	30	
2.	Plaški	6	3	1	2	6		3	13	66	60	61	1	4	66		
3.	Vojni	7	7			6	1	8	67	559	470	544	13	2	547	12	
4.	Vrginmost	9	8		1	9		5	23	241	215	234	5	2	236	3	2
5.	Karlovac	4	3		1		4	3	16	125	100	116	4	5	2	123	
	Ukupno:	33	28	1	4	28	5	25	169*	1340	1175*	1304*	23	13	1170	168	2

Od prošlog mjeseca skojevska organizacija u Plaškom nije se povećala. Vojni se pojačao za 3 SKOJ grupe, 70 lanova SKOJ-a, od toga 68 seljaka, 9 Hrvata.

Vrginmost se pojačao za 44 lana SKOJ-a od toga 1 Hrvat.

Slunj se pojačao sa 4 skojevske grupe, 73 lana SKOJ-a.

Karlovac se pojačao za 2 skojevske grupe, 20 lanova SKOJ-a.

Okrug se ukupno pojačao za 207 lanova SKOJ-a.

U okrugu nema 5 op inskih rukovodstava i to: L. Jesenica, Duga Resa, Ozalj, Opina Karlovac i Vukmani.

Od 25. X do 25. XII KK SKOJ-a Slunj povećao se za 2 lana, organizacija je proširena sa 2 skojevske grupe i omasovila se za 48 lanova: 62 Srbina, 22 Hrvata — seljaka 82 i 2 radnika.

Kotarski komitet SKOJ-a Plaški ima manje 1 lana, jer je Ico primljen u OK SKOJ-a, organizacija je proširena sa 3 skojevske grupe a omasovila za 22 lana, svi Srbi i seljaci.

* Zbir u dokumentu nije tačan. Umjesto 169 i 1175 treba da stoji 168 i 1120.

Organizacioni pregled SKOJ-a u okrugu za decembar 1944.

Redni broj	Kotar	Br. l. KK	Socijalni sastav			Nac. sastav		Br. op. kom.	Br. SKOJ grupa	Br. svih skojevaca	od toga drugarica	Socijalni sastav			Nacion. sastav		
			seljaka	radnika	daka	Srba	Hrvata					seljaka	radnika	aka	Srba	Hrvata	Jevreja
1.	Slunj	9	9			8	1	6	46	433	367	431	2		391	42	
2.	Plaški	5	2	1	2	5		3	14	88	79	84		4	88		
3.	Vojni	5	8			7	1	8	76	617	479	578	29	10	582	35	
4.	Vrginmost	10	7	1	2	9	1	5	32	301	259	286	3	12	285	12	4
5.	Karlovac	6	5		1		6	3	20	133	98	120	6	7	3	130	
6.	MK Karlovac									42							
	Ukupno:	38	31	2	4	29	9	25	190	1614	1282	1499	40	33	1349	219	4

Organizacioni pregled SKOJ-a u okrugu za mart 1945.

Redni broj	Kotar	Br. l. KK	Socijalni sastav			Nac. sastav		Br. op. kom.	Br. SKOJ grupa	Broj svih skojevaca	od toga drugarica	Socijalni sastav			Nacion. sastav		
			seljaka	radnika	aka	Srba	Hrvata					seljaka	radnika	aka	Srba	Hrvata	Jevreja
1.	Slunj	11	10		1	9	2	6	47	479	418	478	1		432	47	
2.	Plaški	8	5		3	8		3	16	101	84	96		5	99	2	
3.	Vojni	12	11	1		9	3	8	76	619	479	601	12	6	586	33	
4.	Vrginmost	6	5		1	5	1	5	32	292	459	277	3	12	280	9	3
5.	Karlovac	10	8		2		10	3	26	133	98	121	8	4	3	130	
6.	MK Karlovac									42						42	
	Ukupno:	37	39	1	7	31	16	25	197	1666	1338	1573	24	27	1400	263	3

Kotarski komitet SKOJ-a Vojni ima isti broj lanova komiteta, iako je primljen jedan novi lan (Hrvat), jer drugarica Dara ne radi više u Komitetu. Organizacija se pojačala s 9 skojevskih grupa i omasovila za 58 lanova: 35 Srba i 23 Hrvata, odnosno 34 seljaka, 16 radnika i 8 aka.

Kotarski komitet Vrginmost ima isti broj lanova. Organizaciju je proširio s 9 skojevskih grupa i omasovio sa 60 lanova: 50 seljaka i 20 aka, 49 Srba, 9 Hrvata i 2 Jevreja.

KK SKOJ-a Karlovac primio je u Komitet 2 lana, organizaciju je proširio sa 4 skojevske grupe odnosno 8 lanova: jedan Srbin i 7 Hrvata.

Omladina Korduna u pretkongresnom takmi enju

Inicijativu za dvomjese no takmi enje pred Prvi kongres Ujedinjenog saveza omladine Hrvatske dao je Glavni odbor, a prihvatila ga je itava omladina Hrvatske takmi e i se u radu i borbi. »Takmi ili su se selo sa selom, kotar s kotarom, okrug s okrugom, oblast s oblaš u. Tokom takmi enja nikli su novi heroji borbe i rada, postignuti su veliki i zna ajni rezultati«,⁶⁴ kako je to pisalo u Biltenu pretkongresnog takmi enja, koji je izdavao Glavni odbor USAOH-a.

U vezi s pripremama za pomenuti kongres, Okružni odbor USAOH-a Karlovac održao je 6. septembra 1944. godine sastanak na kojem je pretresano pitanje održavanja kongresa, kao velike smotre jedinstva i borbe omladine. Zauzet je stav da ne smije biti ni jednog omladinca ni pionira koji ne bi znao za održavanje kongresa i njegov zna aj. Zakazano je i takmi enje izme u tri okruga: Banije, Korduna i Like. Takmi enje je trebalo da po ne 20. septembra. Za razne kurseve trebalo je tada da mobilise: kotar Slunj 40 omladinki, Plaški 25, Vojni 30, Vrginmost 30 i Karlovac 30, a po mogu nosti i više.

Nakon mjesec dana takmi enja s Banijom i Likom OK SKOJ-a Karlovac je 19. oktobra izvijestio PK SKOJ-a Hrvatske da su održali sastanak komiteta i da, prema primljenim izvještajima s terena, takmi enje dobro napreduje. Vidjelo se da se postavljeni plan takmi enja može ne samo izvršiti nego i premašiti. Omladina u okrugu je vrlo zainteresirana za pretkongresno takmi enje i bori se do maksimuma za izvršenje svakog zadatka. Me utim, ima pojedinih lanova kotarskih komiteta koji se nisu uspjeli sna i u radu pa su neki premješteni na drugo radno mjesto. Tako su u kotaru Vojni zamijenjena tri lana KK-a, u Vrginmostu 1 i u Slunju 1, što e, vjerojatno, podsticajno djelovati na rad i zalaganje ostalih lanova kotarskih komiteta SKOJ-a. U takmi enju se do tada najbolje istakla omladina kotara Sunj. Radni bataljon iz Cvijanovi a Brda, s 90 omladinki, obrao je 4 rali kukuruza za 10 minuta. Hrvatska omladina, kako iz Slunja tako i iz okolnih sela, dobro se pokrenula i ima lijepih uspjeha u pretkongresnom takmi enju. Skojevske organizacije na ovom terenu služe primjerom i uspješno rukovode radom omladinskih radnih jedinica. Jedino su u kotaru Plaški rezultati takmi enja slabiji radi stalnih upada neprijatelja, pa se narod i omladina moraju stalno povla iti u zbjegove.⁶⁵

U jesen 1944. omladina se, prije svega, takmi ila u izgradnji ku a. Tim radom rukovodili su NOO-i. Za kratko vrijeme trebalo je izgraditi što više ku a i zbrinuti što ve i broj porodica. O toj izgradnji pisale su i Kordunaške vijesti u broju od 22. oktobra 1944. U lanku: »Ubrzajmo rad na izgradnji ku a« itamo da je omladina Korduna, takmi e i se s omladinom Like i Banije, dala do tada u izgradnji ku a 24.368 radnih dana, da je radila na podizanju 387 ku a i pripremila potreban materijal za 167 ku a koje se nalaze u izgradnji. U istom broju objavljen je i napis o sastanku Okružnog odbora USAOH-a Karlovac, održanom 18. oktobra, na kojem su sumirani rezultati jednomjese nog takmi enja s omladinom Banije i Like. Na sastanku je konstatirano da je omladina mnogo doprinijela u izgradnji ku a i da bi još više

64 HAK, SKOJ — 18/2131.

65 HAK, SKOJ — 28/2132.

mogla da daje od sebe kada bi bila vrš e povezana s ostalim organizacijama. U istom broju Kordunaške vijesti su donijele i lanak »Divan primjer požrtvovnosti«. Radilo se o omladini Zbjega. Naime, kada je jednom prilikom neprijateljska vojska upala u Zbjeg, omladina je, uvidjevši da se neprijatelj približava bolnici, požurila kolima i uspjela na vrijeme evakuirati ranjene borce. Kako fašisti ka banda nije znala put, prisiljavala je Miladina Baji a da je vodi u bolnicu. Miladin nije htio to da u ini ve se radije žrtvovao za spas ranjenih boraca. Krvnici su ga zaklali. O u eš u omladine u izgradnji ku a tih dana pisao je i Omladinski borac u broju 30 od 29. oktobra. U lanku: »Nekoliko primjera o sudjelovanju omladine u izgradnji ku a« itamo: »Po-ele su padati jesenje kiše. Stojimo pred vratima zime. Naša sela neprijatelj je opustošio. Narod je ostao bez krova nad glavom. Pred nama stoji veliki zadatak: izgraditi porušeno i stvoriti novo. Naša narodna vlast poduzela je gradnju ku a. Pri svakom kotarskom NOO-u formirane su komisije, koje se sastoje od 3 stru njaka i dva omladinca koji obilaze teren i utvr uju gdje je najpotrebnije da se gradi. Komisije obavještavaju o tome KNOO-e i pronalaze na in kako da se najbolje izvrši zadatak. Omladinci, koji se nalaze u komisijama, odmah se povezuju s omladinskim organizacijama i organiziraju ih za rad. Shvativši ozbiljno taj zadatak u ovom pretkongresnom takmi enju, omladina Korduna obavezuje se da e pod rukovodstvom naše vlasti izgraditi 500, a omladina Banije 100 ku a.« U lanku se dalje iznosi primjer trinaestogodišnjeg Dušana Kajgani a iz sela Blatuše (Kordun) koji je sam izgradio bajtu za sebe i svoje tri sestre. Iako je bio dijete, on je shvatio svu težinu zadatka podizanja ku a i bio je ponosan na svoje djelo.

Pored pojedina nog primjera u lanku su dati i sumarni podaci o izgradnji ku a i bajta, kao i o drugim radovima po kotarevima. Tako je u kotaru Plaški izgra eno 50 bajta i posje eno 45 vozova drva. Omladina je u tim radovima dala 700 radnih dana. Pored toga, na inicijativu omladine, proradila je jedna pilana i jedan mlin. U Slunju je izgra eno 40 bajta, a u Vojni u 70. Omladina je u gradnji ku a u kotaru Vojni dala 150 radnih dana. U op ini Perjasica formirana je radna brigada od 600 omladinaca i sposobnih žena koja je izgradila 50 ku a za stanovanje. Održano je 49 sastanaka, na kojima je raspravljano o tome kako najbolje organizirati rad na izgradnji bajta. U kotaru Vrginmost sagra eno je 40 ku a. U tim radovima naro ito se istakla op ina Ostrožin. Narod je organizirao dvije zajedni ke radionice koje su proizvodile -pet puta više nego što su svi zajedno proizvodili kad su radili kod ku e. U selima te op ine mogu se zapaziti uredne zidne novine koje govore o tome kako treba organizirati rad, kako nabaviti alat i si. »Graditi našu zemlju, to je jedan od najglavnijih zadataka omladine Hrvatske u njezinim pretkongresnim pripremama«, re eno je na kraju lanka. Omladinski borac je stalno pratio akciju za izgradnju ku a i bajta, kao i pretkongresno takmi enje, iznose i pozitivne primjere. U broju od 5. novembra je objavio da su Kordunaši sagradili 380 ku a i dali 23.553 radna dana rade i na raznim gospodarskim i zdravstvenim poslovima. Isti list je u broju 32 objavio, pored ostalih, i lanak: »Sve u znaku Prvog kongresa«, u kojem je istakao omladinku Milku Egi iz Zbjega, koja je za 5 dana sama sagradila bajtu za svoju porodicu, i Dragicu Popovi , tako er iz Zbjega, koja je goloruka otela od ustaše automat.

Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku podsjetio je 14. novembra OK SKOJ-a za Karlovac da se pretkongresno takmi enje završava 20. novembra i da u vezi s tim poja a rad u svakom pogledu, a naro ito na politi ko-teoret-

skom odgoju lanova SKOJ-a.⁶⁶ Deset dana kasnije OK SKOJ-a je poslao izvještaj OK SKOJ-a za Hrvatsku o završenom dvomjesečnom takmičenju, za koje je rečeno da je pokazalo dobre rezultate upravo zbog toga što su bile postavljene norme. Međutim u omladinom je vladao veliki interes tko će biti najbolji u okrugu. To je bila omladina kotara Slunj, koja je dobila prelaznu zastavicu. Ona je, pored ostalih normi, dala 33.000 radnih dana i to najviše na vakantnim posjedima u Furjanu. I ostali kotari su približno ispunili norme, a među njima najbolji je bio Plaški, i pored teških uvjeta rada.⁶⁷

O završetku pretkongresnog dvomjesečnog takmičenja pisao je i Omladinski borac u broju 35. »Takmičenje je u mnogim mjestima«, pisalo je u ovom listu, »u mnogim krajevima pokazalo lijepe uspjehe na raznim poljima natjecanja... Ono je vršeno po sistemu normi. Rezultati pokazuju da je svaki okrug nastojao da premaši svakojake norme. Tako su mnoge norme premašene za nekoliko puta... Okrug Kordun dao je u jesenjoj sjetvi i pomoći partizanskim porodicama 30.497 radnih dana, time je premašena norma preko 6 puta, a u gradnji bajti također je premašio normu — sagrađeno je 14 bajti više, tj. 514 ukupno. Uglavnom, rezultati takmičenja bili su približno jednaki. Na zajedničkom sastanku delegati Okružnog odbora iz sva tri okruga zaključili su da nastave s takmičenjem sve do održavanja kongresa. Sva tri Okružna odbora imali su isti cilj — sa što većim uspjesima i rezultatima doći na Prvi kongres. Na samom kongresu dobit će omladina najboljeg okruga priznanje od svih predstavnika omladine Hrvatske, a u ruke njihove delegacije bit će predana poasna zastavica.«

Okružni odbor USAOH-a Karlovac u toku takmičenja izdao je posebni list »Pred I kongresom«, koji je u broju 3, od 2. decembra, pored ostalog, pisao: »U pretkongresnom takmičenju, s omladinom Banije i Like, omladina našega okruga uložila je sve napore, kako bi sa što boljim rezultatima izašla na Prvi kongres. Udarnim radom mnoge obaveze su ispunjene, pa čak i prevaziđene. U radu se najbolje istakla omladina kotara Slunj, zatim omladina kotara Plaški i Karlovac. Ima niz primjera omladinskog udarnog rada. Tako su omladinke u Plaškom razoružale 2 ustaše, omladinke Cvijanovi Brda pobrale su za jedan sat 4 rali kukuruza, a tri omladinke iz kotara Vrginmost same su napravile bajtu itd. Tko izvrši pretkongresne zadatke, postat će udarnik, a najbolji će ići na kongres.« U istom broju ovog lista objavljen je i članak o Nedjeljku Zatezalu, omladincu iz Gornjih Dubrava, koji je poginuo u borbama kod Cazina. »Kao mnogo hrabrih omladinaca«, stajalo u listu, »i Nedjeljko me u prvima ustaje da brani svoju domovinu. Ođan, vrijedan i požrtvovan u radu, Nedjeljko postaje član našeg Okružnog komiteta SKOJ-a, odakle odlazi u okrug Cazin, gdje neumorno radi s muslimanskom omladinom. Nedjeljko zatim odlazi u Muslimansku brigadu gdje postaje komesar jednog njenog bataljona i smjelo na čelu kolone vodi svoj bataljon u napad na ustaško gnijezdo Cazin. U isto vrijeme dok Nedjeljko s jedne kote tuče neprijatelja, njegov brat Veljko, komesar drugog bataljona, s druge kote oštro udara po bandi... Neprijateljsko tane smrtonosno rani dragog nam druga. Muslimanska omladina Pe igrada i Kladaše, koja je voljela svog mladog

66 HAK, SKOJ — 18/2141.

67 HAK, SKOJ — 18/2148.

rukovodioca, ispratila je Nedjeljka i isplela mnogo vijenaca za njegov grob. Na veljunskom groblju pokopali smo našeg Nedjeljka, ali njegov lik će uvijek živjeti me u nama.«

Pored pomenutih članaka ovaj list je objavio i tabele s rezultatima postignutim u takmičenju. Donosimo samo jednu iz koje se vide obaveze date u obliku normi, kao i brojni podaci kako su one ispunjene:

Agitaciono-propagandni i kulturno-prosvjetni rad

Jedan od značajnih sektora rada omladine u toku rata bio je agitaciono-propagandni i kulturno-prosvjetni rad. U tom djelovanju korištena je živa i pisana riječ. OK SKOJ-a Karlovac obavijestio je 30. maja 1944. PK SKOJ-a za Hrvatsku da je, prema planu za protekli mjesec, u općini Ribnik ispisano 210 parola, napisano 26 dopisa i rasturena brojna štampa i leci. U općini Bosiljevo napisano je 150 parola i 7 dopisa, u općini Severin 200 parola i 10 dopisa, u općini Netreti 260 parola i 10 dopisa i u općini Jaškovo 230 parola i 10 dopisa.⁶⁸ Pored izvještaja o proračunivanju pisma CK SKOJ-a, KK SKOJ-a Slunje 20. juna obavijestio da je održano 5 omladinskih sastanaka po selima i jedan masovni zbor u općini Drežnik, kome je prisustvovalo 150 omladinki i omladinaca. Na zboru su govorili predstavnici NOVJ i jedan član KK o politici u ovoj situaciji u svijetu i kod nas. Poslije govora omladina je zaigrala partizansko kolo uz brojne pjesme koje su izvirale iz mladih grla.⁶⁹

S obzirom na vojno-političku situaciju, krajem ljeta 1944. nametnula se potreba za sistematskim i pojačanim agitaciono-propagandnim radom. Na to je i PK SKOJ-a za Hrvatsku 1. septembra ukazao OK SKOJ Karlovac. U dopisu je, pored ostalog, istaknuto da skoro oslobođene naše domovine i pripreme za Prvi kongres USAOH-a traže vrstu organiziranu dopisnicu ku službu, zatim da se ukazuje potreba za slanje naših omladinskih listova u inostranstvo preko Glavnog odbora USAOH-a.

U vezi s tim stavljeno je u zadatak okružnom, kotarskim i općinskim komitetima SKOJ-a i odborima USAOH-a, pa i svakom omladincu na terenu, veći angažiranje na ovom pitanju. Za dopisnika u PK SKOJ-a zadužen je Branko Uzelac, a istovremeno je dobio zadatak da u Karlovačkom okrugu organizira dopisnicu ku službu. Svakih 15 dana trebalo je slati prikupljeni materijal na Glavni odbor USAOH-a za uredništvo Omladinskog borca i Pionira.

Okružni komitet SKOJ-a inicirao je rad analfabetskih tečajeva, kao jednog od značajnih preduslova prosvjete i vanja naroda i omladine na Kordunu. Održavanje analfabetskih tečajeva i opismenjavanje omladine, kao i populariziranje kongresa, označeni su kao najvažniji zadaci propagandnih odjela i članova SKOJ-a zaduženih za ova pitanja. Ovoj akciji trebalo je pridati s puno pažnje i odgovornosti, kako bi se postigli što bolji rezultati.

OK SKOJ-a Karlovac nije bio zadovoljan dopisnom službom u okrugu. Obavijestio je PK SKOJ-a da izdaje list u kojem će pisati o postignutim rezultatima u radu omladine, s tim što je posebni prostor bio predviđen za objav-

68 HAK, SKOJ — 18 125.n. . pod brojem 10.

69 HAK, SKOJ — 18/S080.

*OBAVEZE I ISPUNJENE NORME OMLADINE OKRUGA KARLOVAC
u takmi enju s omladinom okruga Like i Banije od 20. IX do 20. XI 1944. godine*

KOTAR	O B A V E Z E										I S P U N J E N E N O R M E									
	Mobilisati u NOV	Obuhvatiti u USAOH	Izgraditi bajti	Dati radnih dana	Poslati u školu pionira	Dati na kursevc omladine	Ubiti neprijatelja	Iskopati nužnika	Održati sastanaka	Pro i omladine kroz sastanke	Mobilisano u NOV	Obuhva eno u USAOH	Izgra eno bajti	Dato radnih dana	Poslato u školu pionira	Dato na kurseve omladine	Ubito neprijatelja	Iskopano nužnika	Održano sastanaka	Prošlo omladine kroz sastanke
Vrginmost	20	500	500	9000	900	30	1	500	100	3000	36	320	200	13685	802	32	1	260	114	622
Vojni	20	1000	400	10000	2000	30	5	200	30	962	160	102	192	7694	1443	161	1	259	188	7797
Slunj	80	1000	160	30000	1000	50	6	600			89	1120	197	33578	480	73	9	511	131	5829
Pliški	20	150	40	6000	300	20	10	100			57	520	97	5300		33	7	63		
Karlovac	50	1500	5	1000	1500	11	3			4000	376	2400	15	4000	1350	28	3		327	3780
Okrug Karlovac	200	4000	500	50000	3000	140	20	1300	433	4	718	4462	701	64257	4075	327	21	1110	760	23632

ljivanje rezultata u pretkongresnom takmičenju. Isto tako bilo je predviđeno da se popularišu sletovi i postignuti rezultati u oblasti fiskulture i sportskog natjecanja.⁷⁰ O ovim rezultatima pisale su i Kordunaške vijesti. One su u broju od 22. oktobra 1944. objavile članak: »Nogometna utakmica u Slunju«. Radilo se o utakmici odigranoj 15. oktobra između domaće omladinskog nogometnog kluba »Borac« i momčadi oficirske škole koja je pobijedila s 3:2. Na utakmici je prisustvovao velik broj naroda, a na večer je klub priredio zabavu, na kojoj je kazališna družina omladine Slunja prikazala ske »Dobra prijateljica« i otpjevala nekoliko pjesama. U tom vremenu u Slunju je s uspjehom radio omladinski pjevački zbor i nekoliko diletantskih grupa koje su pripremale igrokaz: »Robijaš«, »Kijavica«, »Lupež iz Amsterdama« i druge.

Oko problematike kulturno-prosvjetnog rada omladinske organizacije na Kordunu tijesno su sarađivali s vojnim jedinicama, a naročito s vojno-pozadinskim organima i njihovim jedinicama — komandama područja, komandama mjesta, partizanskim stražama i sanitetskim bataljonom. Podatak o tome nalazimo i u izvještaju Komande 2. kordunaškog vojnog područja, broj 303, od 4. decembra 1944, upućenog Vojnoj oblasti 4. korpusa NOVJ u kojem, pored ostalog, piše da je ova an kulturno-prosvjetni rad unutar komandi mjesta i partizanskih straža, da su u svim komandama osnovani kulturno-prosvjetni odbori, da radi šest tečajeva za nepismene, koje pohađaju 61 učenik, zatim da rade dvije diletantske grupe i dva pjevačka hora, da kod komandi mjesta redovito izlaze zidne novine, a pokrenuta je i dopisnička služba i, najzad, da komande mjesta sarađuju s općinskim i kotarskim komitetima SKOJ-a, zajednički pripremaju razne komade s kojim zajedno nastupaju na priredbama i masovnim sastancima omladine.⁷¹

I pored organiziranog i sistematskog agitaciono-propagandnog rada, bilo je dijelova Korduna gdje on nije davao željene rezultate. Tako iz izvještaja OK SKOJ-a Karlovac, upućenog 19. marta 1945. godine, doznajemo da u kotaru Slunja ima još onih koji bježe na stranu neprijatelja, iako tamo djeluje dobro organizirana agitaciona služba. U posljednje vrijeme s područja općina Cetingrad, Drežnik i Rakovica prebjeglo je oko 30 ljudi u BiH, a k Nijemcima i ustašama. Mora se naglasiti, pisalo je dalje u izvještaju, da me u prebjeglima ima i broj mladića, što znači da se nije dovoljno djelovalo u agitaciono-propagandnom smislu, pogotovo što je u pomenutim općinama postojao jak ustaški pokret. Mnogi stanovnici iz ovih općina još uvijek su se nalazili u ustaškim vojnim jedinicama. Oni su širili svoju propagandu u narodu pa, s obzirom na to i jake rodbinske veze, nije čudo što je navedena grupa prešla na njihovu stranu. U vezi s tim trebalo je i dalje uporno raditi u tim općinama i nastojati otrgnuti svakog mladića i omladinku ispod utjecaja neprijatelja. Nasuprot tome kulturno-prosvjetni rad je tada bio najrazvijeniji u slunjskom kotaru. U samom Slunju djelovalo je nekoliko diletantskih grupa, pjevački zbor i sportski klub. Omladina Slunja je inače bila vrlo aktivna i dobro je sarađivala s Komandom 2. kordunaškog vojnog područja i Komandom mjesta zahvaljujući dobrom radu KK SKOJ-a odbora USAOH-a i općinskih rukovodstava SKOJ-a.⁷²

70 HAK, SKOJ — 18/2132.

71 HAK, Komanda 2. kordunaškog područja br. 303 od 4. 12. 1944.

72 HAK, SKOJ — 18.

Pioniri Korduna u borbi za slobodu

Iako su po godinama i uzrastu bili maleni i neja ki, pioniri su dali veliki doprinos pobjedi u narodnooslobodila kom ratu. Ratne strahote i nedjela fašisti kih okupatora nisu ih poštjednja strave i užasa. Ma koliko o tome da je napisano, još uvijek je malo. Od djece — dje aka i djevoj ica, postajali su borci, komandiri, heroji. To je fenomen da su se djeca borila za vlastitu slobodu, za goli život i na razne na ine doprinosila pobjedi. O tome je sa uvan veliki broj dokumenata. Tako je, pored ostalog, KK SKOJ-a Slunj od 2. jula 1944. obavijestio OK SKOJ-a Karlovac da je jedan vod pionira išao u posjetu partizanskoj bolnici u Zbjegu i ranjenicima donio 27 litara mlijeka i 7 litara jagoda. Ina e je u kotarskom komitetu jedan drug zadužen za rad s pionirima, dok u svim op inama postoje odbori pionira, a na selima su organizirani vodovi i ete.⁷⁸

Na slobodnom dijelu kotara Vrginmost tako er su postojali odbori pionira. Dobro su bili organizirani i radili su u dogovoru s odborima USAOH-a, kako je to 3. jula KK SKOJ-a Vrginmost izvijestio OK SKOJ-a. U izvještaju se dalje kaže da su organizirane akcije pionira za branje aja za ranjenike i da su pioniri Slavskog Polja brali oko 10 kg osušenog aja i donijeli u komitet, izrazivši želju da se to što prije preda u bolnicu. Sli ne akcije u sabiranju aja proveli su i pioniri Vrginmosta, Podgorja, Mali ke, Starog Sela, Bovi a, Cremušnice, Pecke i Sjeni aka. Osim akcija za branje aja, pionirske organizacije su u navedenim selima provele i akciju za branje jagoda ranjenim borcima, koji su se lije ili u centralnoj bolnici u Petrovoj gori. Pionirske organizacije u ovom kotaru provele su i veliku akciju za sakupljanje starog željeza koje je predato u vojne radionice. Osim toga, pisalo je još u pomenutom izvještaju da su pioniri sami zahtijevali da im se dadu zadaci koje oni mogu izvršiti. Tako su pomagali omladini prilikom žetve: vezali su snopove, nosili žeteocima vodu i drugo. Za primjer inicijative mogu nam poslužiti pioniri iz op ine Primišlje, koji su sami popravili most, o emu je pisao i Omladinski borac u broju 31.

Jedna od najvažnijih obaveza bila je poha anje škole. U lanku: »Školska obuka je po ela«, objavljenom 6. novembra 1944, tim povodom je pisalo da su kordunaški pioniri jedva do ekali po etak školske obuke. Vidimo ih kako svakog dana veselo tr karaju, itamo u tom lanku, »da što prije stignu do druga u itelja ili drugarice u iteljice i pokažu im kako su izradili doma i zadatak. Naro ito treba da pohvalimo djecu onih sela, koja su se u najve em broju odazvala u školu. Prvo mjesto zauzima svakako škola u Gornjem Buda kom, gdje od 49 obveznika polazi školu njih 45. I u Kneževi Kosi veliki broj naših pionira poha a školu. Škola u tom selu istakla se time što je obuhvatila u pomo nom razredu 35 djece prestarjele za polazak u prvi razred, koja e u godini dana svršiti predvi eno za etiri školske godine.« I škole u Donjem Skradu i Šljivnjaku poha ao je veliki broj djece. Nasuprot tome bilo je sela u kojima roditelji nisu shva ali važnost škole za djecu i cio narod. Golotinja i slaba obu a nisu smjele biti isprike za nepoha anje škole, jer su djeca, i pored svega toga, voljela da idu u školu. Nastojalo se da svako selo gdje je postojala mogu nost izgradnje ili popravka školske zgrade pristupi tome poslu, kako bi djeca mogla da poha aju nastavu.

73 HAK, SKOJ — 18/2085.

Na značaj pionirske organizacije ukazao je OK SKOJ-a Karlovac u dopisu od 20. novembra 1944. upućenom svim kotarskim komitetima i organizacijama SKOJ-a. U dopisu je istaknuto da je KPJ još u početku ustanka i stvaranja omladinskih organizacija dala direktivu za stvaranje organizacije djece — Saveza pionira Jugoslavije. Nasuprot tome i okupatori i ustaše su pokušali okupljati djecu u fašističke organizacije, a veliki su ih broj pokupili u logore, poklali ili pobacali žive u pećine. One koje nisu podvrgli mukama i užasu, pokušali su vezati za sebe kroz razne fašističke organizacije, ustašku mladež i slino, u ime ih užasu, zvjerstvu i mržnji svog vlastitog naroda.

KPJ je prekinula tu zločinu radu upravo stvaranjem Saveza pionira, boreći se protiv fašiziranja djece. Zadatak je bio u svakoj školi stvoriti organizaciju pionira, a gdje je to moguće i pionirske čete i odrede. Da bi se ovaj zadatak u potpunosti izvršio, trebalo se staviti u vezu s prosvjetom radnicima — uiteljima koji su takve direktive dobili od ZAVNOH-a. Zatim je trebalo da se sve skojevske organizacije, njihova rukovodstva i odbori USAOH-a, uključe u ovu akciju, pružaju i punu pomoć prosvjetnim radnicima u ovom poslu, pisalo je u pomenutom dopisu.⁷⁴

Prvi kongres USAOH-a

Pripreme za Prvi kongres USAOH-a trajale su relativno dugo. Pored takmičenja njemu je prethodila i Prva okružna konferencija USAOH-a za okrug Karlovac, održana u maju 1945. u Hrvatskom domu u Karlovcu, neposredno poslije oslobođenja. Na njoj su, pored ostalog, izabrani i delegati Korduna za Prvi kongres USAOH-a: Mara Kresojević, Dragica Mijaković, Milka Ranitović, Ljuba Kosijer, Gordana Poljugan, Ljuba Hlai, Alojz Janjac, Ranka Kosijer i drugi. Neposredno pred kongres Glavni odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske izdao je proglas I kongresa USAOH-a u kojem je, pored ostalog, istaknuto da smo »u borbi stekli najdragocjeniji biser i obilno ga orosili svojom mladom rumenom krvlju. To je naše jedinstvo u oružju, radu i pjesmi. Mladi Hrvati i Srbi postali su u borbi najbliža braća. Mladi borci naše nepobjedive armije, minama i ognjem upoznajite neprijatelja s I kongresom! Mladi udarnici naših radnih brigada i jedinica, pregnite novim poletom u svakom radu! Gradite našu domovinu! Duh takmičenja neka prostruji po svim našim krajevima u borbi i radu. Omladino! Pred nama je I kongres antifašističke omladine Hrvatske! U nove borbe, poslove i djela! To je naša posveta I kongresu«.⁷⁵

Pet i po mjeseci prije konačnog oslobođenja zemlje PK SKOJ-a za Hrvatsku je 1. decembra 1944. upoznao CK SKOJ-a Karlovac da će se I kongres održati u oslobođenom Zagrebu i da će na njemu biti prisutno 4 hiljade delegata, da će se uoči održavanja kongresa organizirati manifestacije omladine po svim ulicama Zagreba i da će u njima učestvovati i delegati. Sve ani dio bit će otvaranje kongresa i pozdravni govori, dok će radni dio imati dva referata, zatim diskusiju po referatima, usvajanje rezolucije i dodjeljivanje prelazne zastavice najboljem okrugu u pretkongresnom takmičenju. U

74 HAK, SKOJ — 18/2146.

75 HAK, SKOJ — 11/1242.

ast kongresa bilo je predviđeno više kulturnih manifestacija — kazališnih i kano-predstava, otvaranje izložbe, štampe, fotografije, crteža i ručnih radova, pored sportskih priredbi.⁷⁶

»Omladina Korduna u drugoj polovini 1944. godine pa sve do održavanja kongresa«, kako je to po svom sjećanju napisala Dragica Mijaković, delegat na kongresu, »živila je za taj kongres. To je teško opisati kakvi su to bili osjećaji, radost i veselje kada se govorilo o pripremama za kongres. Vladalo je pravo oduševljenje. Nije bilo zadatka koji ne bi bio izvršen. Takmičarski duh vladao je našim radnim jedinicama i bataljonima, našom omladinom. Skoro za svaki radni zadatak bile su postavljene norme. Omladina je jedino brinula za koliko ih prebaciti. I tako je bilo. Stalno smo sumirali rezultate i obavezno dostavljali izvještaje KK SKOJ-a. Kotarski komitet su dostavljali OK SKOJ-a. Kotarski komiteti su ih dostavljali OK SKOJ-a. Općina Perjasica imala je dva radna bataljona. Komandant prvog bila je Mila Lončar, politički komesar Jovanka Grubjević. Komandant drugog bila je Anka Karaš, a politički komesar Jeka Martinović. Prvi bataljon imao je tri radne jedinice, a drugi dvije. Imali smo zakazano takmičenje s općinom Cvijanovići Brdo. Iako smo mi bili dobri, vrijedna omladina, pobijedila je omladina Cvijanovići Brdo. Mislim da toj omladini nije bilo ravne u radu. To je bila zaista vrijedna omladina. Takmičenje se uz brojne pjesme Prvom kongresu. Sve što smo radili radilo se uz pjesmu i veselje. Bilo je i manjih izuzetaka, kojima mi nismo pridavali značaj.«

Pripreme i rad kongresa pratila je štampa u ovoj zemlji, a naročito listovi koji su izlazili u Zagrebu. Vjesnik, organ JNOF-e Hrvatske, objavio je izvještaj i više reportaža o poslovanju rada kongresa.

Prvi kongres omladine Hrvatske počinje 17. jula 1945. prije podne veličanstvenom manifestacijom ogromnog broja omladine iz svih krajeva Hrvatske na Jela i evom trgu izrazivši odlučnu volju da s fronte oružane borbe prenesu svoj polet i udarništvo na front rada. Kongres je otvorio tajnik Glavnog odbora USAOH-a Ante Raos, koji je pozdravio prisutne goste i delegate, a zatim predložio počinak i radno predsjedništvo. Kao prvog pozdravio je predsjednika ZAVNOH-a Vladimira Nazora, zatim predsjednika Narodne vlade Hrvatske i tajnika NOF-a Hrvatske Vladimira Bakarića i druge. Prvi je dobio Vladimir Nazor koji je pozdravljen dugotrajnim pljeskom, biranim riječima pozdravio delegate i poželio im uspjeh u radu. Nakon njega za govornicu je stupio dr Vladimir Bakarić, koji je toplim riječima, također, pozdravio delegate i zaželio uspješan rad kongresu. Njegov govor delegati su pozdravili dugotrajnim pljeskom. Zatim je govorio član Glavnog odbora USAOH-a Jure Bilić, a referat je podnio član Glavnog odbora USAOH-a Bude Grahovac. On je, između ostalog, rekao: »Jedno smo djelo završili, potrebno je sada pristupiti rješavanju drugog. Oslobodili smo našu zemlju i stvorili sve uslove za jedan sretniji, slobodniji i radosniji život. Ali, za ostvarenje takvog života potrebno je svim snagama pristupiti obnovi i izgradnji naše razrušene, popaljene i opljačkane zemlje.«

U diskusiji su, uz ostale učestvovali Vlado Mihaljević, delegat omladine Gorskog kotara i Mara Kresojević, član Glavnog odbora USAOH-a i sekretar OK SKOJ-a Karlovac. Ona je tom prilikom, pored ostalog, rekla: »Zastava

pod kojom je naša herojska omladina pošla u borbu, koju je u toj borbi visoko nosila, bila je zastava bratstva i jedinstva, slobode naših naroda. Osim tih ideala mi smo se borili i za bolju i sretniju budućnost mladih pokoljenja, za kulturno uzdizanje naše omladine i za prosvjetu i vanje sve omladine naše zemlje. Drugovi, pred tim zadatkom mi danas stojimo. Iz naših redova trebaju iza i novi narodni učitelji, novi inženjeri, novi liječnici. Pred nama stoji još jedan novi zadatak, zadatak obnove naše industrije i podizanje poljoprivrede. No, mi se ne možemo zadovoljiti podizanjem industrije koju smo do sada imali, mi hoćemo imati industriju pomoću koje možemo osigurati sve potrebe naše armije. Naš zadatak leži u tome da sagradimo što više škola, kako bi našoj omladini, koja se kroz 4 godine borila, bilo omogućeeno da pohađa školu i na taj način nadoknadi ono što nije imala vremena naučiti u oslobodilačkoj borbi. Dajmo nove građevine, nove učbenike i nove učitelje, to je naš zadatak, kako bi iz redova radnika i seljaka omladinaca — omladinci mogli izrasti pravi narodni sinovi. To su zadaci koji su u uskoj vezi sa što bržom obnovom naše zemlje.«

Delegat radnika omladine iz Karlovca bio je Alojz Janjac. On je u svojoj diskusiji rekao: »Htio bih da kažem nešto o najvažnijoj stvari i koja stoji pred omladinom koja radi, koja proizvodi sva sredstva za naš narod. U proizvodnji tih dobara potrebna je najveća pomoć kako bi se naša napućena domovina što prije obnovila. Međutim, ako mi hoćemo da to što prije postignemo, treba da najprije o istimo naše tvornice od raznih špekulanata i ratnih bogataša, koji još danas po tvornicama koje radi naša omladina i cjelokupnog radništva i ne dozvoljavaju da se što više proizvodi. A zatim trebamo mobilisati svu omladinu da udarni korpus radi i da se takmiči, kako bi što prije pokrili najnužnije potrebe našeg naroda. Mi znamo da možemo u tome uspjeti. Današnja naša omladina je omladina novog tipa, koja je spremna da daje sve od sebe, da radi što više kako bi pomogla našem narodu.«

U Glavni odbor USAOH-a na Kongresu su iz okruga Karlovac izabrani: Gordana Poljuga, učiteljica iz Karlovca, Ranka Kosijer, seljanka, Srpinkinja iz Cvijanovića Brda, Alojz Janjac, radnik, Hrvat iz Karlovca i Mara Kresojević, učiteljica iz Krnjaka.

U toku Kongresa, u zgradi kina »Tomislav«, kako je pisao »Omladinski borac« broj 47, »dali su priredbu omladinci i omladinke iz Like, Banije i Korduna. Ova omladina je najvećim dijelom seljaka, a istupali su tako spremno i smjelo na pozornici, kao što su se smjelo znali i boriti. Njihove pjesme, recitacije i prikazi govorili su o njihovim borbama, o radu, dizanju na ustanak, o teškim i napornim putevima jedinica njihovog kraja, herojstvu njihovih boraca, samoprijegoru i veselom duhu, koji ih je snažio kroz ovu tešku borbu. U programu su bile i takmičenja narodnih kola iz Like, Banije i Korduna, koje su omladinci i omladinke izveli u narodnim nošnjama njihovog kraja. Također su igrale narodnu igru 'Mišnja u', Banijke kolo 'Oj djevojko', a Kordunašice 'Karlova ki drmeš'. Prisutni delegati skandiranjem su tražili da se po nekoliko puta ova kola ponove.«

Danica Radanović

Danica Bulat

Desanka Perić

Organizacije AFŽ-a na Kordunu u četvrtoj ratnoj godini

Rad na otklanjanju posljedica 4. neprijateljske ofanzive i izbori za nove odbore AFŽ-a

četvrta neprijateljska ofanziva ostavila je duboke tragove ne samo na život i rad AFŽ-a na Kordunu već i na cjelokupan život naroda ove regije. Neprijatelj je na putevima svojih nastupanja ostavljao pravu pustoš — pobijeno stanovništvo, zapaljenu kuću i opljačkana sva dobra do kojih je došao. Pred neprijateljskom najezdom povlaćila se većina naroda tražeći utočišta u planinskim predjelima Like i Bosanske krajine. Ofanziva je izazvala i velike poteškoće za rad i djelovanje organizacija AFŽ-a. Veliki broj članica odbora od seoskih, općinskih do okružnog je poginuo, obolio ili umro, dok se jedan dio aktivistkinja priključilo jedinicama 8. divizije. Samo manji broj seoskih i općinskih odbora AFŽ-a uspio je ostati kompaktan u toku ofanzive i u najtežim trenucima djelovati kao značajna politička snaga u rješavanju niza novonastalih problema. Iz grupe tih odbora treba spomenuti općinske odbore AFŽ-a Perjasica, Gornje Dubrave, Veljun, Sjeni ak, Ostrožin, Kirin te djelomično Bovi i Vrginmost.

Još u toku 4. neprijateljske ofanzive odbori AFŽ-a, koji su ostali na Kordunu, pošli su ubrzanim radom na sanaciji posljedica neprijateljskog razaranja i pustošenja. Tako, na primjer, Kotarski odbor AFŽ-a Veljun odmah nakon prolaska glavnine neprijateljskih snaga, održava sastanak i pristupa rješavanju gorućih pitanja. Među prvima nametao se problem prikupljanja i pokopavanja boraca 6. primorsko-goranske brigade koji su poginuli u rejonu Veljuna u borbi protiv jakih njemačkih snaga. Osim toga u zajednici s NOO-ima pošlo je za ruku prikupljanje naroda iz zbjegova i njihovo organiziranje. Vraćanje kućama te rješavanje pitanja ishrane porodica, koji su domovi uništeni i opljačkani. Porodice koje su ostale bez krova nad glavom raspoređivane su kod porodica koje su kućama ostale cijele. Jedna od važnih briga kako NOO-a tako i odbora AFŽ-a koji su se prvi našli na licu mjesta, bilo je obezbjeđenje stanovništva, od mogućeg daljeg neprijateljskog djelovanja. Naime, u to vrijeme neprijatelj, naročito ustaše i domobrani, vršili su ispade iz svojih garnizona prema slobodnoj teritoriji.

Nakon povratka izbjeglog naroda iz Bosne i Like na Kordun i nakon što je Grupa kordunaških partizanskih odreda donekle uspjela da osigura slobodnu teritoriju od iznenadnih neprijateljskih upada, pošlo je za ruku reorganizacija i rad na uvođenju antifašističkih organizacija na Kordunu. Narodno-oslobodilački odbori, u zajednici s partijskim organizacijama te odborima AFŽ-a i omladine, razradili su zajedničke planove za brzu obnovu uništenih sela i za pomoć opljačkanoj stanovnici. U to vrijeme pojavljuju se i drugi ozbiljni problemi od kojih treba spomenuti povratak i obezbjeđenje velikog

broja izbjeglica koje su se vraćale iz Bosne i Like svojim kućama te borbu protiv zaraznih bolesti (svraba i tifusa), ostalih bolesti (skorbuta), velike iznemoglosti i slično. Ujedno je trebalo rješavati veliki problem gladi koja je vladala naročito na dijelovima kotareva Vrginmost i Slunj. Osim toga trebalo se pripremiti za proljetnu sjetvu za koju nije bilo dovoljno sjemena, poljoprivrednog alata, zaprežne stoke pa ni radne snage, naročito muškaraca.

Prva mjera NOO-a, odbora AFŽ-a i omladine odnosila se na formiranje prolaznih kuhinja u selu Bjeljevini (kod Rakovice), u rejonu rijeke Korane kod Veljuna i u selu Kupljenskom. Uz prolazne kuhinje u Perni i Bovi u bila su instalirana i »partizanska burad« za dezinfekciju pa su NOO-i usmjeravali narod, koji se vraćao iz izbjeglištva, tim pravcima gdje su postojale kuhinje i dezinfekcijske stanice. Ovim pravcima je u drugoj polovini marta i aprila 1943. godine prošlo oko 20.000 izbjeglica, mahom žena i djece, i manji broj starijih osoba. Mnogi od izbjeglica ostavili su svoje kosti pored puteva kojima su prolazili ne dočekujući da se nahrane i oporave u prihvatilištima. U kuhinjama i prihvatilištima radile su jedinice AFŽ-a i omladinke. Njihov rad bio je naporan, odgovoran i skopčan s opasnostima zaraze od tifusa i drugih bolesti. Dovoljno je napomenuti da se u jednom logoru i prolaznoj kuhinji dnevno spremalo i do 200 i više obroka. Izbjeglice su donijele velike probleme a, među ostalim, prenosile su i širile tifus cijelim Kordunom, tako da je u proljeće i ljeto 1943. godine na Kordunu od ove opake bolesti bolovalo oko 30.000 stanovnika. Iste godine umrlo je oko 8.000 stanovnika, od toga 2.724 muškarca, 2.534 djeteta i 3.546 žena. U pojedinim selima i rejonima Korduna bolest je uzela toliko maha da nije imao tko da zakopava umrle. Osim toga, u vrijeme kad je haranje tifusa dostiglo kulminaciju, trebalo je izvršiti proljetnu sjetvu. • U tom periodu ogromni dio posla u selima Korduna pao je na leđa žena i omladine. U prvom redu trebalo je raditi na suzbijanju tifusa. Trebalo je održati niz predavanja po selima i zaseocima o borbi protiv ušljivosti i svraba: pokrenuti čitava sela na izgradnju klozeta, krene u kućama i ostalih prostorija, dezinfekciju odijela, rublja i posteljine te uvođenje drugih higijenskih mjera kao što su: održavanje istočnog tijela, posebno ruku, uvođenje boljeg reda i više istočnog u kućama, svinjce, štale, klozete i dvorišta. Svi ovi poslovi uglavnom su pali na odbojnice AFŽ-a, kako one seoskih i općinskih, tako i kotarskih i Okružnih odbora AFŽ-a, mada su one pri tome dobivale svesrdnu pomoć i podršku NOO-a, Komande kordunaškog područja, sanitetskih organa, posebno omladine Korduna.

U toku marta i aprila 1943. godine svi kotarski odbori AFŽ-a održali su sastanke posvećene analizi stanja na Kordunu nakon prolaska neprijateljske ofanzive. Tako je, na primjer, Kotarski odbor AFŽ-a Vrginmost, na svom sastanku posvećenom zdravstvenoj situaciji, imao samo jednu temu dnevnog reda: Zadaci odbora AFŽ-a u suzbijanju zaraznih bolesti i pomoć oboljelim. U zaključcima ovog sastanka, pored ostalog, odlučeno je da se održavaju sastanci općinskih odbora AFŽ-a na kojima bi se raspravljalo o svemu onome što bi organizacije žena trebale da rade u tom periodu. To se odnosilo na izgradnju krova nad glavom porodicama koje ga nisu imale, podizanje novih i uređenje postojećih klozeta, dezinfekciju odijela, rublja i posteljine, održavanje predavanja o higijeni, održavanje kurseva za higijenu arke i slično. S tim u vezi kotarski odbor AFŽ-a pohvalio je seoske odbore Slavsko Polje, Vrelo Utinja, Trepča i Utinja, koji su samoinicijativno poduzeli niz mjera za suzbijanje zaraznih bolesti i sprečavanje njihovog širenja po selima.

U izvještaju Inicijativnom odboru AFŽ-a Hrvatske, Okružni odbor AFŽ-a Karlovac 5. maja 1944, pored ostalog, javlja: »Mobilizirajte žene u zdravstvenim sekcijama NOO-a, odbornice AFŽ-a i dio Okružnog odbora, nastojte imo da što veći broj drugarica završi zdravstvene i higijenske kurseve, a one će kasnije biti uvrštene u zdravstvene ekipe za pružanje pomoći na terenu. Žene će biti uključene u pružanje pomoći i njegovanje bolesnika po selima; žene će se aktivno angažirati u stanicama za dezinfekciju kao i u svim poslovima oko uvođenja veće stepnje higijene, uređenju i krećenju klozeta, stambenih prostorija, rješavanju problema gnojnica i slično.«

U tom izvještaju Okružni odbor AFŽ-a obavještava Inicijativni odbor i o stanju u kotarskim odborima AFŽ-a: »U Kotarskom odboru AFŽ-a Vojni od 8 članica jedna je umrla, četiri boluju od tifusa, a samo tri rade. U Kotarskom odboru Veljun od 9 odbornica 3 su bolesne, tri dvore i njeguju bolesnike, a tri rade. U Kotarskom odboru AFŽ-a Slunj stanje je najslabije, od 8 odbornica 6 su bolesne, jedna njeguje tifusare, samo jedna obavlja poslove kotarskog odbora.«¹

U radu na sprečavanju širenja tifusa i u prolaznim kuhinjama na teritoriji kotara Slunj posebno se ističu Milena Božić i Ruža Sekulić, a na teritoriji Vojni a Stanka Blagojević i Duka Balin. U prolaznoj kuhinji u selu Perni ističe se Milka Jerosimić, u selu Bovi u Maru i Ljuba Gledić te Marija Perić u Buda koji Rijeci. Za svoj samoprijegorni rad pohvaljene su od strane Okružnog NOO-a Kordun mnoge drugarice i omladinke.

Problemi zdravstva i liječenja od zaraznih bolesti, koji su posebno bili izraženi poslije četvrte neprijateljske ofanzive, nijesu silazili s dnevnih redova sastanaka NOO-a, omladine i AFŽ-a sve do kraja rata. Zdravstvena služba je iz dana u dan usavršavana, popunjavana većim brojem stručnjaka i snabdjevana većim količinom potrebnih lijekova. Zdravstvene ekipe, zdravstveni odjeli, dezinfekcijske stanice i higijenska služba sve više su se usavršavale i bolje organizirale. Tako je, na primjer, u bitavoj Hrvatskoj do kraja maja 1944. godine održano 37 kurseva za higijenske, na kojima je osposobljeno 519 osoba, među njima najviše žena. Pri Okružnom NOO-u Korduna, u kome je postojao i Zdravstveni odjel, radili su: Ljuba Ulemek, referent za zdravstvo, Danica Pavlović — Bulat i Ivo Žić, bolničar. Stručnjaci bili su dr Ante Pavković, Radojka Šumonja i apotekar koji je bio zadužen za apoteku u selu Gornji Budački.

Pri kraju 1943. godine Okružni zdravstveni odjel organizirao je zdravstveni tečaj u Gornjem Budačkom. Na tečaju su sudjelovale, uglavnom, žene i omladina iz cijelog okruga. Stručnu nastavu izvodio je dr Ante Pavković, a organizacija kursa i politička nastava bila je povjerena Danici Pavlović-Bulat. Poslije ovog tečaja su održana još dva tečaja u Kirinu i Ostrožinu na kojima je stručnu nastavu vodila medicinska sestra. Po završetku tečaja polaznici su dobili svjedodžbe o postignutom uspjehu koje su izdavale ispitne komisije.

Već u proljeće 1943. godine naročiti problem je predstavljao nedostatak radne snage. Naime, svi sposobni muškarci i omladinci nalazili su se u redovima NOV i POJ, u pozadinskim jedinicama i ustanovama Kordunaškog vojnog područja te u organima NOO-a, radionicama i ekonomijama koje su radile za potrebe NOO-a i Komande područja. Njihovu ulogu morale su

¹ Žene Hrvatske u NOB-i, knjiga 1, str. 271.

preuzeti na sebe članice AFŽ-a, starije omladinke i omladinci. Zahvaljuju i velikom angažiranju ovih kategorija stanovništva, te velikoj pomoći NOO-a, organizacija KPH, SKOJ-a i Komande kordunaškog područja, uzoran je i obrađen skoro svaki kutak obradivog zemljišta Korduna.

Poseban problem predstavljala je proljetna sjetva za koju nije bilo ni osnovnih uslova: radne snage, zaprežne stoke, poljoprivrednog alata i sjemena. Osim toga u rubnim dijelovima Korduna neprijatelj je još uvijek bio vrlo aktivan stvaraju i velike poteškoće u izvođenju ovih radova. Naime, ustaške, domobranske i žandarmerijske jedinice danonoćno su upadale u sela i ometale planirane poslove.

U vrijeme žetve i vršidbe organizacije AFŽ-a Korduna bile su još aktivnije i požrtvovnije. Zahvaljuju i njihovom angažiranju na vrijeme je obavljena žetva i vršidba. Izvještaji koji su pisani tih dana puni su pohvala i pozitivnih ocjena za zalaganje omladinki i žena, kao i itavog naroda Korduna na radu s jedinicama 8. divizije koje su za vrijeme žetve vršile osiguranje slobodne teritorije. Evo nekih detalja o tom samoprijegornom radu žena i omladine: Rano ujutro 11. jula 1943. godine u Vojni su došle 52 drugarice iz Krstinje i oko 100 žena i omladinki s teritorije općinskih NOO-a Perjasice i Veljuna. Njih 150, s još stotinjak žena iz radnih jedinica Općinskog NOO-a Vojni, žele su cijeli dan. Već se bila spustila duboka noć, a na njivama su odzvanjali zahvati srpova, smijeh i pjesma žetelica. U jednom zapisu u listu »Vijesti« od jula 1943. godine, pored ostalog, piše: »Vesela se ori pjesma po njivama kotara Vojni a. Pohrlile su žene i omladinke da se što prije spremi žito. Njih 250 na broju. Natje u se i žure, uz viku i osmijeh, snopovi padaju brzo jedan do drugoga. Prilazi k njima 60-godišnja starica rije ima: »Idem i ja, samo da prije pospremimo žito«.⁵

U selu Kremenu, koje se nalazi na teritoriji Slunja, u žetvi prosa u estvovala su 32 žene i 22 omladinke iz Cvijanovića Brda, a zajedno sa Srpkinjama žele su i Hrvatice s teritorije Slunja. Tri stotine žetelica želo je u selu Prkosu, a isto toliko u Satornji. Svi ovi radovi bili su obezbjeđivani od strane partizanskih jedinica.

Dok je jedan dio žena Korduna sudjelovao u žetvi, drugi dio obavljao je ostale važne poslove. Tako je, na primjer, oko 40 drugarica iz sela Kupljenškog radilo na opravci puta Vojni — Krstinja. Desetak žena iz Male Crkvine radilo je dva dana na uređenju vrela iz kojeg su se snabdijevala vodom dva sela i jedna bolnica. Ovakvih i sličnih primjera bilo je tih dana bezbroj širom Korduna.

Uporedo s rješavanjem niza pitanja, odbori AFŽ-a širom Korduna su u proljeće i ljeto 1943. godine bili angažirani i na spremanju ogrjevnog drveta, sakupljanju priloga za vojsku i bolnice, organiziranju posjeta ranjenicima u bolnicama, obradi napuštenog zemljišta, njegovanju bolesnika po kućama, pranje rublja borcima, pletenju čarapa i slično.

U vremenu od 15. jula do 25. augusta održani su izbori za seoske, općinske i kotarske odbore AFŽ-a. Svrha ovih izbora bila je da se izaberu nova rukovodstva jer su postojeći odbori bili slabo popunjeni. U direktivi Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac za sprovođenje izbora, od 18. jula 1943. godine, u vezi s izborom seoskih odbora, je rečeno: »Izbore seoskih odbora treba izvršiti

⁵ Zene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 370.

na masovnim sastancima žena itavog sela. Tu e sve žene birati, u estvovati u diskusiji i pretresti sva pitanja koja stoje pred našom organizacijom, na primjer: saradnja NOO-a, USAOH-a i AFŽ-a, rad drugarica u zdravstvenim, poljoprivrednim i kulturno-prosvjetnim odborima. Treba iznositi rezultate rada radnih grupa i popularizirati najbolje drugarice..,«³

U predizornoj kampanji organizacije žena širom Korduna održale su niz sastanaka i zborova seoskog i op inskog zna aja. U tu kampanju bile su uklju ene i partijske organizacije pa i drugi faktori na Kordunu. Osim toga Okružni odbor AFŽ-a Karlovac uputio je poziv svim ženama Korduna i Okru ga Karlovac u kojem je navedeno vrijeme održavanja izbora i njihov zna aj. Završni dio poziva je glasio: »S naših izbornih zborova treba da svim nepri jateljima viknemo: Ne! I opet Ne! Vas koji ste se okupili oko jugoslavenske vlade u Londonu i oko Ma eka mi ne emo i borit emo se ustrajno i neustra šivo s našim Zemaljskim antifašisti kim vije em narodnog oslobo enja Hrvat ske na elu, a okupljene sve u Jedinstvu narodnoosobodila ku frontu«. Da bi taj zavjet mogle izvršiti, treba da u ovim izborima biramo najbolje, najpo žrtvovanije i najborbenije drugarice.«⁴

U listu »Vijesti« od 9. augusta, o rezultatima izbora u nekim selima kotara Veljun, stoji: »Izabran seoski odbor u selu Buri na masovnom sastanku, gdje je bilo prisutno 80 ljudi, od toga 45 žena. Odbor se sastoji od 5 drugarica. Selo Lipovac: na masovnom sastanku izabran seoski odbor od 3 lana, bilo prisutno oko 50 ljudi, od toga 25 drugarica, selo Vojnovi Brdo: održan je masovni sastanak od 60 ljudi, od toga 25 drugarica, na kojem je izabran seoski odbor. Selo Zagorje: izabran seoski odbor, na masovnom sastanku bilo prisutno 40 ljudi, od toga 20 žena. Selo Gornji Buda ki: na masovnom sastanku izabran seoski odbor od 5 drugarica. Bilo je prisutno 100 ljudi, od toga 70 žena. U op ini Cvijanovi Brdo, u hrvatskom selu Donja Glina, održan je sastanak od 14 žena i 4 omladinke na kome je izabran seoski odbor od 3 drugarice. Jedna odbornica ostaje a dvije su birane nove.«⁵

U sprovo enju izbora za op inske odbore AFŽ-a u »Vijestima« od 12. augusta piše: »Op inski izbori sprovedeni su u Mo ilima. Na masovnom sas tanku prisustvovalo je oko 200 žena i omladinki, oko 30 drugova i jedan vod partizana. Drugarice su na izbore dolazile organizirano, s pjesmom i pod barjacima. Nakon protuma ene politi ke situacije i fadio-vijesti, prešlo se na izbore koji su tekli dobro. U odbor je ušlo 10 drugarica. Za predsjednicu je izabrana Dragica Šupica, a za tajnicu Anka Mom ilovi «.⁶

Izbori za nove seoske i op inske odbore odlikovali su se savršenom organi zacijom izbora, masovnoš u i sve anom atmosferom. Žene i omladina, kao i prisutni muškarci, dolazili su na izborna mjesta s pjesmom i pod zastavama kli u i Komunisti koj partiji, organima AFŽ-a, Narodnooslobodila koj vojsci i drugu Titu. Na zborovima se govorilo o vojno-politi koj situaciji, o postignu tim uspjesima te radu i narednim zadacima AFŽ-a. Nakon glasanja i izvr šenog izbora, zborovi su pretvarani u op enarodno veselje i manifestacije brat stvu i jedinstvu naših naroda. Žene su pozivane da još vrš e zbiju svoje redove i da u završnom dijelu borbi za oslobo enje zemlje još više doprinesu kona noj pobjedi.

3 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 336–539.

4 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 344.

5 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 345.

6 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 346.

Druga konferencija AFŽ-a okruga Karlovac

Druga okružna konferencija AFŽ-a za okrug Karlovac održana je 28. i 29. augusta 1943. godine u Vojni u. Kako su neposredno pred održavanje ove konferencije na teritoriji okruga održani izbori za seoske, op inske i kotarske odbore AFŽ-a, to je sve ono što je u injeno pred izbore i za vrijeme izbora poslužilo kao priprema za ovu konferenciju.

Vrijeme izme u Prve i Druge okružne konferencije bilo je ispunjeno velikom aktivnoš u organizacija i odbora AFŽ-a na teritoriji okruga. Pri tom su na mnogim poljima postignuti zavidni rezultati, mada je još uvijek bilo izvjesnih prigovora na njihov rad i postignute uspjehe. Dovoljno je napomenuti da je u vremenu izme u ove dvije konferencije 156 drugarica iz seoskih, op inskih i kotarskih odbora završilo razne političke kurseve. Tako su, na primjer, u kotaru Vrginmost održana tri politička kursa —• u Kirinu, Ostrožinu i Sjeni aku. Osim političkih kurseva održani su i analfabetski tečajevi koje su pohađale uglavnom žene. Jedan broj drugarica završio je kurseve za higijenu i odmah su uključene u sanitetske ekipe, u borbu protiv ušljivosti, svraba i tifusa. Broj članica AFŽ-a povećan je za nekoliko hiljada. Postignuti su i vidni uspjesi u organiziranju žena u hrvatskim selima. Dato je na hiljade dobrovoljnih sati i dana u prikupljanju hrane, posjetama bolnicama, prevoženju ranjenika, sjetvi, žetvi, sje i drva, opravkama puteva, uređenju kuća i dvorišta, negovanju bolesnika i sl. Pored vidnih uspjeha i ostvarenih brojnih zadataka, u radu AFŽ-a bilo je i nedostataka koji se na Okružnoj konferenciji jasno iskristalizirali i donijeti odgovarajućim zaključcima za njihovo otklanjanje.

Na konferenciji su, osim izabраниh delegatkinja, prisustvovali i poasni gosti, među kojima i Olga Krea i -Kova i (Žoga), predsjednica Glavnog odbora AFŽ-a Hrvatske. U ime Okružnog komiteta KPH Karlovac prisustvovao je Dušan Livada, a u ime Okružnog NOO-a za Kordun Mile Martinović, zatim sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a Milka Livada i drugi. Konferencija je imala slijedeći dnevni red: 1. Politički zadaci organizacije AFŽ-a i diskusija, 2. Organizaciono pitanje s diskusijom, 3. Izbor predloga kojeg odbora za rezoluciju, 4. Biranje Okružnog odbora i 5. Donošenje rezolucije.

Referat o političkim gibanjima i političkom stanju na terenu i u organizacijama AFŽ-a podnijela je Anica Magaš, članica Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac. Referat o organizacionom stanju okružne organizacije AFŽ-a podnijela je Ana Bogdanović-Pavlina, predsjednica Okružnog odbora AFŽ-a. Nakon referata razvila se vrlo živa diskusija. Glavno pitanje o kojem je vođena diskusija odnosilo se na konstataciju koja je proizašla iz referata da se glavni rad AFŽ-a sveo na sakupljanje hrane i ostala materijalna pitanja, a da se premalo pažnje posvećuje političkim pitanjima. Osim toga, prigovoreno je da se malo radi na omasovljavanju organizacija AFŽ-a i to naročito u hrvatskim selima. Ukazano je i na nedovoljnu saradnju izme u odbora AFŽ-a s jedne strane te NOO-a i USAOH-a s druge strane. Iznese su još neke kritičke primjedbe na radu organizacionog stanja i nedovoljnog rada na upoznavanju članica AFŽ-a s političkim stanjem u zemlji, odlukama ZAVNOH-a i AVNOJ-a, raznim rezolucijama političkih i partijskih organizacija. Sve ove i druge slabosti i propusti u organizacijama AFŽ-a su postojale, ali kada ih danas analiziramo, dolazimo do realnog zaključka da one nisu posljedica nemara ili svjesnog djelovanja, već činjenice da su problemi koje je narodnooslobodilačka borba postavila, a koje su organizacije AFŽ-a pokušale riješiti.

dila ka borba nametala u pojedinim njenim fazama prevazilazili mogu nosti ove značajne organizacije, tim više, što je na nju pao ogroman teret posljedica rata i sve noviji i složeniji zadaci u ovim krajevima.

lanice i odbori AFŽ-a, od seoskih do okružnog, u inili su sve što je bilo u njihovoj moći. Stoga se i ovom prilikom može reći da su se žene na Kordunu maksimalno zalagale i žrtvovale za itavo vrijeme rata i uz veliku odgovornost obavljale svoje zadatke na slobodnom i poluoslobodnom terenu. Treba imati na umu da su žene Korduna do početka NOR-a bile vezane isključivo za kuću, djecu i muža, ali su i pored toga uspjele da dadu ogroman doprinos borbi, revoluciji i narodnooslobodilačkom pokretu u cjelini. Mislimo da su partijska rukovodstva, odbori JNOF-a i NOO-i posvećivali malo pažnje i pružali nedovoljnu pomoć organizacijama AFŽ-a. Tome u prilog govore činjenice da na listi odbornika NOO-a i JNOF-a, kao i u tabelarnim pregledima članova KPJ i rukovodilaca u partijskim organizacijama, ima vrlo mali broj žena. Navodimo samo nekoliko primjera: 20. novembra 1943. godine okružna organizacija KPH Karlovac imala je 1.041 članova KPJ, od toga broja samo 157 žena, na teritoriji Kotarskog komiteta Slunj bilo je 98 komunista, od toga samo 11 žena, na teritoriji Kotarskog komiteta Veljun bilo je 139 komunista, a od toga 31 drugarica, Kotarski komitet Plaški imao je 39 komunista, a od toga 5 žena, ili od 151 kandidata za članova KP samo 19 su žene. Ove brojke najbolje govore da je u redovima partijskih organizacija okruga Karlovac bilo izvjesnog otpora i sektaštva prema primanju drugarica u redove KPH.

Tri mjeseca kasnije (20. do 23. novembra) održana je Treća okružna konferencija OK KPH Karlovac na kojoj je Anica Magaš podnijela referat o organizaciji i radu AFŽ-a na teritoriji okruga. Ona je, pored ostalog, konstatirala da je organizacija žena od Prve okružne konferencije AFŽ-a do tada porasla od 8.000 do 12.500, od čega je 3.500 žena bilo hrvatske nacionalnosti. Rukovodeće funkcije obavljalo je 1.050 odbornica, organiziranih u 264 odbora. Dakle, u tom periodu organizacija žena je znatno narasla, ali je još uvijek bilo sela u kojima nije bilo organizacija i uticaja AFŽ-a. U drugoj polovini 1943. godine osjetio se življi rad sa ženama u hrvatskim selima Korduna. Tako je, na primjer, u tom periodu formirano 5 novih seoskih odbora AFŽ-a u općini Cetingrad i 5 u općini Slunj. Formiran je i Mjesni odbor AFŽ-a u Topuskom. U isto vrijeme u nekim hrvatskim selima kotara Veljun, koja su oslobođena već preko godinu dana, tek tada su formirani odbori žena.

U nastavku referata Anica Magaš je upozorila na preuranjeni odlazak starijih kadrova iz organizacija AFŽ-a na druge dužnosti dok se mlađi još nisu dovoljno snašli. Usprkos tome što je Partija ukazivala na probleme nedovoljnog političkog rada s nižim kadrovima u organizacijama AFŽ-a, ipak su ta pitanja stajala na mrtvoj tački. Na kraju je konstatirala da glavni nedostatak leži u činjenici što se organizacije AFŽ-a ne razvijaju u mjeri ne političke organizacije koje bi u svakom momentu i u svakoj situaciji znale izraziti težnje i smjernice hiljada žena okruga. S tim u vezi je naglasila da organizacije žena moraju odbaciti stari prevaziđeni načina rada koji je odgovarao potrebama početnog perioda razvoja narodnooslobodilačke borbe. To je konkretno značilo da organizacije AFŽ-a, kako u okviru okruga i kotara, tako i u okviru svojih sela, u svom svakodnevnom životu i radu moraju politički djelovati. Na redovnim sastancima, konferencijama, predavanjima, zborovima, protestnim mitinzima žene se moraju u potpunosti saživjeti sa svojim

zadacima i ulogom u NOR-u. Organizacije žena moraju reagirati na sve događaje i ispravno ih protumačiti ostalim ženama, pravovremeno razotkrivati zločine doma i izdajnika, ustati protiv svakog zločina, zatalasati žene na svim područjima djelovanja, otrgnuti svaku ženu od neprijateljskog uticaja i budnim okom pratiti da se na slobodnoj teritoriji ne ugnijezdi neprijatelj.

Na Trećoj okružnoj partijskoj konferenciji postavljeni su, pored ostalih, i zadaci za rad žena.⁷ Ukazano je da AFŽ-e nije privremena ratna organizacija, već široka politička borbena i masovna organizacija u borbi naroda za bolji život, za pravu narodnu vlast, za preporod i obnovu napadene i opustošene zemlje. Ona je trebala da okupi i pripremi žene za otpor protiv povratka starog, da upornim radom i objašnjenjem okupi sve napredne žene koje će biti dosljedni borci za oslobođenje, da obuhvati organizacijom sve hrvatske krajeve te srpski kotar Plaški. Težište rada trebalo je prebaciti na selo i općine, a ne na profesionalno-političke radnice koje treba da budu samo instruktori kod rukovodstva. Seoski i općinski odbori trebalo je da budu glavni nosioci rada. Nepravilno je stvaranje velikog broja profesionalaca i oslanjanje samo na one žene bez djece i obaveza kod kuće, a ne posvećivati glavnu pažnju baš najodanijim i najboljim drugaricama koje, iako više vezane, uz kuću, mogu postati odlični aktivisti u svom selu. Kod takvog rada osnovnu ulogu treba da ima Partija. Seoske elije zaista treba da postanu motorna snaga itavog rada, kao vrste niti koje povezuju Partiju u masama. Na taj način seoske partijske elije bi postale radna tijela, a organizacije AFŽ-a, oslanjaju i se na mnoštvo seoskih odbornica, dobile bi masovnu bazu i mnogo više izvora novih kadrova.

Sa ciljem da se promijeni sistem rada i poboljša njegov kvalitet u organizacijama AFŽ-a, u zaključcima Treće partijske konferencije za okrug Karlovac odlučeno je da se za predsjednicu Okružnog odbora AFŽ-a izabere Milica Stojić, a za rad u Okružnom odboru žena određene su Maca Majstorovi i Draga Bakiš.⁸ U vezi ove odluke OK KPH, predloženo je da Okružni odbor AFŽ-a sazove Plenum i da se na njemu riješi pitanje predsjednice i tajnice Okružnog odbora AFŽ-a.

Dotadašnja predsjednica Okružnog odbora, Ana Bogdanović, raspoređena je na rad u Kotarski komitet KPH Plaški, Dragica Opačić, Dragica Karan i Dragica Vulević-Balja u Kotarski komitet Vojni, Deska Karas-Perić u Kotarski komitet Bosiljevo, Milena Marjanović u Kotarski komitet Slunj, Ljuba Ulemek u Okružni NOO za Kordun, Dragica Pavić-Trbojević u Općinski komitet Dunjak, Anka Skorupan u partijsku eliju Plaški, Mica Vuksanović u partijsku eliju općine Dunjak te Zorka Opačić-Baljin u Kotarski komitet Vrginmost. Na dužnost u taj komitet određena je i Danica Radanović. Ružica Gajić-Lončar raspoređena je u Kotarski komitet Vojni. Danica Pavlović-Bulat izabrana je u redakciju lista »Rije žene«. Pored rada u partijskim organizacijama i komitetima imenovane drugarice bile su zadužene i za rad sa ženama. One su, s obzirom da su imale značajno partijsko iskustvo i iskustvo u političkom radu u antifašističkim organizacijama, trebale doprinijeti novom poletu organizacija žena u selima, omasovljavanju ženskih organizacija i formiranju novih odbora AFŽ-a.

7 Dr. Buro Zatezalo »Treća konferencija KPH za okrug Karlovac«, Karlovac 1979.

8 O radu Treće partijske konferencije za okrug Karlovac vidi: Dr. Buro Zatezalo, Treća konferencija KPH za okrug Karlovac 1943, HAK, 1979.

Aktivnost u vremenu izme u Druge i Tre e okružne konferencije AFŽ-a

Organizacije AFŽ-a Korduna ušle su u 1944. godinu s novoizabranim odborima na svim nivoima — od seoskih, op inskih do Okružnog odbora AFŽ-a. Tokom izbora za seoske, op inske i kotarske odbore, na Drugoj okružnoj konferenciji AFŽ-a i Tre oj konferenciji KPH za Okrug Karlovac, analizirano je postojee stanje, utvr eni propusti, sagledani pozitivni rezultati rada i dati konkretni zadaci za naredni period. Pri tom se ve tada osje ao zna ajan uticaj novog na ina rada u svim organizacijama. Naime, rezultati ostvareni po etkom 1944. godine na temelju preduzetih mjera postaju sve vidljiviji i zna ajniji. I u ovom periodu nastavljene su akcije sakupljanja hrane, akcije sakupljanja ljekovitog bilja, pletenje arapa, izrada rublja za potrebe bolnica i opskrbu jedinica Grupe kordunaških partizanskih odreda i 8. divizije. U ovoj godini posebno dolazi do izražaja rad žena na podizanju ku ica za stanovanje, popravci postoje ih ku a, opravci puteva, sje i drva i snabdijevanju ogrevnim drvetom bolnica, dje jih domova i drugih ustanova širom Korduna. Što se rat dužio, na Kordunu se sve više osje ao nedostatak muške radne snage. Približavalo se prolje e i proljetni radovi na sjetvi. Kao i kod svake sjetve i žetve, trebalo je uložiti napor i trud te izuzeine organizacijske sposobnosti da bi se svi ti poslovi na vrijeme obavili i da ni jedan pedalj zemlje ne bi ostao nezasijan. Toga prolje a, pored redovnih zadataka koji su stajali pred organizacijama AFŽ-a i NOO-ima, naro ito aktuelan bio je problem

Debela kosa. Dolazak naroda s podru ja kotara Vrginmost na proslavu godišnjice ustanka 27.7.1944.

gladi i velikog siromaštva koje je vladalo Kordunom. Osim toga u jedinicama 8. kordunaške udarne divizije bilo je sve više ljudskih gubitaka, tako da je dolazio do izražaja i problem popune jedinica novim borcima. U ovom periodu, koji je obilovao raznim teško rješivim problemima, pogoršana je i politička situacija na ovom području. Gestapovski agenti Joce Eremića i Steve Kosanovića, kao i drugi neprijatelji, koriste izuzetno teško materijalno stanje stanovništva, nedostatak osnovnih potrepština za život i egzistenciju, te veliki umor i iscrpljenost zbog teškog svakodnevnog rada. Ubaene neprijateljske parole: »Izginuše svi Srbi«, »Treba uvati glavu«, »Hrvati bolje prolaze«, »Hrvatska sela su pošte ena« i si. još više otežavaju i onako tešku ekonomsku situaciju i teško stanje u borčim porodicama pa, s tim u vezi, dolazi do porasta broja dezertera, a u nekim općinama kotara Slunj djeluju i pljačkaške grupe koje napadaju građane i otimaju im hranu i odjeću.

Koncem maja otkriven je neprijateljski rad Joce Eremića i njegovih saradnika. Na žalost, glavni akteri uspijevaju da se izvuku i pobjegnu na stranu Nijemaca, nastavljaju i svoje neprijateljsko djelovanje sve do završetka rata. U vezi neprijateljskog rada pomenutog izdajnika i njegove grupe bila je osumnjičena i smijenjena s položaja predsjednica Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac Milica Stojić,⁹ a na njeno mjesto je izabrana Mila Vučković — Polović.

U toj složenoj situaciji na Kordunu organizacije AFŽ-a dale su veliki doprinos saniranju postojećeg stanja. One svojim radom i političkim djelovanjem raskrinkavaju razne neprijateljske elemente, ističu štetnost njihovog djelovanja i daju punu podršku partijskom rukovodstvu. Žene su bile vrlo aktivne u razobličavanju pojava dezerterstva, pljačke, šovinizma i birokratizma. Mada zauzete svakodnevnim problemima organizacije, žene Korduna i u ovoj situaciji ne gube glavu već, zbijaju i svoje redove, daju novi doprinos NOB-i Korduna i Hrvatske. Pored ostalog aktiviran je rad na stvaranju novih odbora AFŽ-a na teritoriji Plašanske doline i u novooslobođenim i poluoslobođenim krajevima nastanjenim hrvatskim stanovništvom.

Povodom otkrivanja neprijateljskog djelovanja gestapovskih agenata i bjekstva Eremića i njegovih bliskih saradnika na stranu Nijemaca, Okružni odbor AFŽ-a za Karlovac je 25. juna 1944. godine održao plenum na kojem je razmatrana novonastala situacija. Na kraju plenuma izdat je proglas ženama Korduna u kojem je, pored ostalog, pisalo: »Jedinstvene na sastanku plenuma Okružnog odbora Antifašističkog fronta žene za Okrug Karlovac, mi žene Srпкиnje i Hrvatice — okrivljujemo sve te sramne izdajice, etni košpijunske izrode našel s banditom Jocom Eremićem zbog svih naših patnji, jer su se uvukli u naše redove, izvještavali njemačkim Gestapo o pokretima naše proslavljene VIII udarne divizije i omogućavali neprijateljske ofanzive, izvještavali gdje se nalaze ustanove, bolnice, štabovi i mirna sela, da bi ih Švabe lakše bombardovali. Okrivljujemo ovu špijunsku etničku grupu kao saučesnika krvavog zločina ustaških razbojnika, koji su u selu Furjanu izvršili ubojstva nad 25 naših dragih junaka, okrivljujemo ih jer su i oni ovdje objektivno pomagali taj zločin, stavljaju i se pod skutu krvave ustaške bande. Mi žene Srпкиnje i Hrvatice s našeg plenuma Okružnog odbora AFŽ-a optužujemo te gnusne etničke izrode i sluge njemačkog Gestapa i tražimo od Narodnog suda, u ime grobova i prolivene krvi naših najmilijih, u ime sto-

⁹ Poginula kao borac 8. kordunaške divizije u proljeće 1945. godine u borbama za konačno oslobođenu zemlju.

tina na najzvjerskiji na in poklane naše bra e i sestara, u ime popaljenih i oplja kanih naših domova, da se svi oni, koji su se stavili u službu onih krvnika, koji su išli za tim da nas potpuno unište, nemilosrdno kazne.«¹⁰

Proglas su potpisale 52 drugarice iz Okružnog odbora, te kotarskih i opinskih odbora AFŽ-a kordunske regije. Me u potpisnicima bile su Mila Vučkovi -Polovi , predsjednica i Maca Majstorovi -Petrovi , tajnica Okružnog odbora AFŽ-a te članice Okružnog odbora AFŽ-a: Draga Bakiš, Desa Karas-Peri , Mica Dejanovi , Dragica Pavi , Ana Bogdanovi -Pavlina, Mileva Boži -Marjanovi , Ljuba Ulemek, Danica Pavlovi -Bulat, Nada Orešanin i Ivka Bartolac.

Citavo proljeće i ljeto 1944. godine proteklo je u znaku velikog poleta i zamaha u radu organizacija AFŽ-a Korduna. Pored obavljanja raznih poslova oko sakupljanja hrane, žetve, vršidbe, pomoći i bolnicama i djejim domovima, rada na ekonomijama, žene su se posebno angažirale u političkom radu na suzbijanju dezerterstva, mobilizaciji novog ljudstva za popunu operativnih jedinica i u pripremama za najavljeno me uokružno i me ukotarsko takmičenje žena. Budući da je najavljeno održavanje Treće okružne konferencije žena, trebalo je raditi još više žara i dovršiti sve započete poslove, kako bi žene uzdignutog čela mogle izaći i na konferenciju.

Koncem augusta 1944. godine održan je plenum Okružnog¹¹ odbora AFŽ-a Karlovac na kojem je razmatrano pitanje održavanja Treće okružne konferencije AFŽ-a i meuregionalnog takmičenja organizacija žena. Poslije plenuma upućeno je pismo Okružnom odboru AFŽ-a za Baniju u kojem su žene Banije pozvane na dvomjesečno takmičenje koje je trebalo da traje od 1. septembra do 29. oktobra 1944. godine, kada je trebalo da se održi Treća okružna konferencija AFŽ-a za Karlovac. Uz pismo su priložene i propozicije za takmičenje koje su glasile:

- »1. Tko će više održati sastanaka sa ženama kao i zborova i koliko će žena proći te sastanke i zborove?
2. Tko će više prodrijeti u neobuhvaćene krajeve i obuhvatiti što više žena?
3. Tko će više pomoći mobilizaciji sposobnih muškaraca za NOV?
4. Tko će više pozvati muževa, braće, sinova iz neprijateljske vojske i poslati ih u NOV?
5. Tko će više dezertera vratiti u jedinice?
6. Tko će bolje proraditi odluke II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a, kao i upoznati više žena s političkim dogajima?
7. Tko će više uplatiti narodnog zajma?
8. Tko će više pomoći u kampanji kod sakupljanja hrane za vojsku i opustošene krajeve?
9. Tko će više iskopati zemunice i spremite hrane?
10. Tko će više posjetiti bolnica, boraca na položajima, raznih kurseva i djejih domova?
11. Tko će više sakupiti plahta, rublja, kudjelje i povjesama za NOV?
12. Tko će više naučiti žene čitati i pisati?»¹¹

30 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 485—486.

U Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 1, str. 505.

Okružni odbor AFŽ-a za Baniju, pismom od 6. septembra 1944. godine, prihvatio je poziv i pomenute propozicije.

Pored takmičenja sa ženama Banije, Okružni odbor AFŽ-a Karlovac inicirao je i mekotarsko takmičenje u okrugu Karlovac. Kotarski odbor AFŽ-a Vojni objavio je takmičenje Kotarskom odboru AFŽ-a Karlovac, kotar Slunj — kotaru Vojni, Kotarski odbor Vrginmost — Kotarskom odboru AFŽ-a Vojni i Kotarski odbor AFŽ-a Plaški — Kotarskom odboru AFŽ-a Slunj.

Uz proglas o mekotarskom takmičenju, Okružni odbor AFŽ-a uputio je kotarskom odboru AFŽ-a na Kordunu parole koje je trebalo ispisati na istaknutim mjestima i nositi na transparentima prilikom manifestacija, proslava ili zborova. Parole su izdane i povodom priprema za Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske. Evo nekih od njih: »Žene, uinite još snažnijim i potpunijim naše u eše u NOB-u«, »Žene, ukažimo što ve u pomoć borcima na frontu«, »Žene, budimo u toku predstoje ih borbi i dalje primjer rodoljublja i požrtvovanja«, »Žene uživaju ista prava kao i muškarci«, »Žene, pozivajte svoje iz neprijateljske vojske«, »Živio Prvi kongres žena Hrvatske«, »Prvi kongres je najveći i uspjeh žena antifašistkinja Hrvatske«, »Žene, spremajmo se za našu Treću konferenciju AFŽ-a Karlovac.«

Pismo i propozicije za takmičenje proračeni su na svim odborima AFŽ-a na Kordunu. Većina žena upoznata je s takmičenjem, a svaki odbor, od seoskog do općinskog i kotarskog, izradio je plan dvomjesečnog rada i takmičenja. Nakon toga se na cijelom Kordunu osjetio veliki polet, a kotarski duh zavladao je u svakom selu i zaseoku. U tom periodu i Okružni NOO za Kordun izradio je plan masovnog podizanja ratnih kućica za stanovanje porodicama i pojedincima koji su još bili bez krova nad glavom. Prema tome, trebalo je, u tom periodu, što hitnije izraditi 2.614 kućica.¹² U izgradnju kućica bili su uključeni NOO-i, odbori JNOF-a, partijske i skojevske organizacije i odbori AFŽ-a. Seoski, općinski i kotarski odbori AFŽ-a prihvatili su prijedlog Okružnog NOO-a o akciji izgradnje kućica i žene su se vrlo aktivno angažirale u realizaciji tog plana. Pod vodstvom Okružnog NOO-a formirani su na Kordunu građevinski odbori koji su rukovodili poslom oko izgradnje kućica.

U jesen 1944. godine u izvještaju Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac i Okružnog NOO-a Korduna planskoj i masovnoj izgradnji kućica i drugih objekata na Kordunu, zapisano je: »55 žena sela Crnog Potoka sjekle su u šumi trupce tri dana. Žene Kordunskog Ljeskovca sjekle su pruća i oplele 108 kukuruza u selu Lapovcu žene su same uzele sjekire u ruke i gradile kućice. Drugarica Jelica Stanojević iz sela Remušnice, uz pomoć nekoliko žena, sagradila je sedam svinjaca. Žene sela Pečke posjekle su 200 trupaca za gradnju kućica. Žene Vojšnice i Krstinje pripremale su materijal, dovezle i ispekale više kola živog krečva za potrebe gradnje kućica i za dezinfekciju stanova, dvorišta i štala. Hrvati nastoje da njihova sela pomognu u gradnji kućica u popaljenim srpskim selima. Hrvatska sela općine Topusko izgradit će 60 kućica. Hrvatice u selu Greanima sagradile su uz pomoć nekoliko ljudi 4 kućice u srpskim selima...«¹³

¹² Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 2, str. 25.

¹³ Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 2, str. 15.

Uporedo s izgradnjom bajta, žene Korduna, u jesen 1944. godine, imaju najviše obaveza. Danju obavljaju svoje svakodnevne poslove na njivi, u kući, oko porodice i stoke, a noću odlaze na sastanke na kojima proučavaju odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a i odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, prikupljaju dobrovoljne priloge i slično. Pored toga, zbog nedostatka muške radne snage žene obavljaju i druge poslove: hrane i peru rublje boraca i ranjenika NOV i POH, prevoze razni materijal za potrebe kordunskih područja, NOO-a i jedinica NOV, obrađuju zemlju vakantnih posjeda, beru i spremaju kukuruz i obavljaju razne druge poslove.

Danas je teško doći do podataka i rezultata postignutih u dvomjesečnom takmičenju žena Korduna, ali se sigurno može tvrditi da je u takmičenjskom vremenu došla do izražaja duboka svijest i veliki radni elan žena i svih odbora AFŽ-a Korduna. U tom periodu zaista je puno urađeno, sakupljen je veliki broj priloga na osiromašenom Kordunu i pružena je velika pomoć NOO-ima, starijim osobama, bolnicama, dječjim domovima i NOV-i. Do danas je, slučajno, sačuvan izvještaj Kotarskog odbora AFŽ-a Vrginmost kojeg je potpisala Danica Radanović. Spisak urađениh poslova i izvršenih zadataka koji donosi ovaj izvještaj najviše itijekom svjedoči da je međuregionalno i međukotarsko takmičenje žena u potpunosti opravdalo zamisao inicijatora ovog takmičenja. U izvještaju stoji da je u toku takmičenja na spremanju jesenjih plodova i u jesenjoj sjetvi na pustim i napuštenim posjedima radilo 413 žena, da je oprano 6.592 komada rublja za bolnice i jedinice NOV i POJ, da je na uređivanje službenih prostorija za potrebe NOO-a i Komande područja radilo 26 žena, a na prevoženju materijala, ranjenika i hrane 437 žena, da je prikupljeno oko 1.000 kg kruha, nahranjeno 5.985 boraca, održana 4 općinska i preko 30 seoskih sastanaka na kojima je prisustvovalo preko 1.000 žena, dovezeno 55 kola graha za bajte, za bolnice nasjeđeno i doveženo 28 kola ogrevnog drveta, da je posjeđeno 620 stabala za gradnju bajta, izrezano 200 komada dasaka, a za bolnice, dječje domove i borcima na položajima sakupljeno je: 100 kg graha, 65 kg sapuna, 15 kg meda, 20 kg domaćeg duhana, blizu 1.000 komada jaja, 57 litara rakije, 5 pećnih odjaka, 28 pećnih pila, 89 kg svježeg sira, 150 kg brašna, 400 kg kola a i sirnica, crnog i bijelog luka 46 kg, preko 300 litara mlijeka pa čak 65.000 kuna, iako je u toku rata kordunaški seljak bio bez novca.

Treća okružna konferencija AFŽ-a

U periodu priprema za I kongres AFŽ-a Hrvatske održana je Treća konferencija AFŽ-a za okrug Karlovac 29. oktobra 1944. godine u Vojnom, nakon završetka dvomjesečnog takmičenja između okružnog odbora Karlovac i Banije te nakon završenog međukotarskog takmičenja žena u okrugu Karlovac. To je vrijeme kada se već osjećalo skoro oslobođeno zemlje. Konferenciji je prisustvovalo 400 žena delegata, od toga 16 žena boraca iz jedinica 8. kordunaške divizije, Karlovačke brigade i vojno-pozadinskih organa Korduna. S obzirom na nacionalni sastav delegata konferenciji je prisustvovalo 320 drugarica srpske nacionalnosti i 80 hrvatske. Pored delegata konferenciji su prisustvovali brojni gosti: Stab 4. korpusa NOVJ predstavljao je Većo Holjevac, Glavni odbor AFŽ-a Hrvatske Nada Sremac, Okružni odbor AFŽ-a Banije Kaja Bari i Grozdana Dobrić, Okružni NOO Korduna Mile Martinović, Je-

dinstvenu NOF okruga Karlovac Marko Polovi , Komandu 1. kordunaškog područja Nikola Vidovi , Okružni komitet KPH Karlovac Dušan Livada, Štab 8. kordunaške udarne divizije Milutin Karaš i Okružni odbor USAOH-a Karlovac Mira Opa i -Rudman.

Nešto prije otvaranja Treće okružne konferencije u Vojnici je, tim povodom, otvorena izložba ručnih radova žena. Ručni radovi su se sastojali iz lijepo izvezenih i sašivenih stolnjaka, peškira, marama, lijepo opletenih majica, arapa, muškog i ženskog rublja, torbi, pojaseva, otkanih vunениh pokrivača na kojima su dominirale poznate šare i vezovi ovog kraja. Svi predmeti su pedantno urađeni i predstavljali su rukotvorine žena Plšaanske doline, Korduna i kotara Karlovac.

Konferencija je imala slijedeći i dnevni red: 1. Političko stanje u svijetu i kod nas u okrugu od Druge konferencije do danas, 2. Organizaciono stanje i zadaci, 3. Biranje delegata za Prvi kongres AFŽ-a Hrvatske i 4. Izbor novog Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac. Konferenciju je otvorila Mila Vučković Polović, predsjednica AFŽ-a Karlovac, a zatim je kulturno-prosvjetno društvo Okružnog NOO-a Kordun otpjevalo himnu »Hej Slaveni«. Nakon toga minutom utanja odana je počast poginulim i preminulim drugaricama Herti Turzi, Nadi Dimi, Danici Ljepović, Danici Gledi, Faniki Milašini, Ljubi Brković, Nadi Drakuli, Mili Kosijer, Savi Karan, Mariji Ulemek, Dori Dobrini i mnogim drugim znanim i neznanim ženama koje su do tada dale svoje živote za slobodu nove Jugoslavije. Potom je kulturno-umjetničko društvo otpjevalo posmrtni marš, a zatim su brojni gosti pozdravili konferenciju. Na kraju svečanog dijela kulturno-umjetničko društvo Dječjeg doma Radonja kod Vojnice izvelo je priredbu sa solo pjesmicama i recitacijama, čime je bio završen svečani dio konferencije.

Politički referat podnijela je Maca Majstorović Petrović a o organizacionim pitanjima Mila Vučković. Ona je u svom referatu naglasila da je u vrijeme održavanja Prve okružne konferencije bilo 6.296 organiziranih antifašistkinja, uglavnom srpske nacionalnosti, da je na Drugoj konferenciji njihov broj narastao na 10.276 i da je od toga 99% bilo srpske i 1% hrvatske nacionalnosti, dok je na ovoj Trećoj okružnoj konferenciji znatno izmijenjena situacija u pogledu broja i nacionalne strukture članica AFŽ-a na teritoriji okruga. Tada je na teritoriji okruga bilo 38.000 organiziranih žena što je skoro četiri puta više nego godinu dana ranije. Od toga broja 65% organiziranih žena su bile Srпкиnje a 35% Hrvatice. U seoskim NOO-ima nalaze se 133 žene odbornice, u općinskim NOO-ima 20, u kotarskim NOO-ima 5, u Okružnom NOO-u 4, u kotarskim NOO zadužene za zdravstvo 2 u kotarskom NOO-u zadužene za propagandu 1, na radu u kotarskim NOO-ima 8, kuharica i vešarica u kotarskim i ONOO-u 30, na radu u dječjim domovima 20, na dužnosti u čitelja u osnovnim školama 30, na radu u administraciji NOO-a 12 i na radu u bolnicama 155 drugarica, od toga 86 instrumentarki, 30 bolniarki, a 34 su pomoćno osoblje, dok se u redovima 8. divizije nalazi 50 žena i djevojaka. Samo u pretkongresnom natjecanju žene su dale 13.570 dobrovoljnih radnih dana, pri čemu su se, pored ostalih, posebno istakle Stanka Pavić-Trbojević i Mileva Božić-Marjanović.

Govoreći o novom načinu rada, kojim se odlikovao ovaj period, Mila Vučković je istakla: »Kada su formirani odbori AFŽ-a, od najnižih do najviših, žene su svoju aktivnost u radu vezale za organizaciju AFŽ-a. One su izvršavale sve one zadatke koje su dobivale od svoga višeg rukovodstva. Ve-

Gornji Buda ki 1944. godine.

liki dio ovoga rada i vremena bio je usmjeren na rukovo enje iz centra. To je slanje uputa, pisanje izvještaja. Me utim, greška u tome uo ila se i to na taj na in što su se odbornice razvijale jednostrano, rade i isklju ivo po organizaciji AFŽ-a, dok je drugi niz važnih problema naše zajednice prolazio mimo njih.

Kruti oblici rada i odgovornosti nižih odbora višim, bili su uzrokom da su se žene osje ale vezane samo za AFŽ-e kao samostalnu žensku organizaciju, koja se sve više odvajala od op enarodnog borbenog protufašisti kog pokreta. To je dovelo do toga da je takav na in rada organizacije AFŽ-a došao do izvjesnog zastoja i zako io dalji pravilan razvitak AFŽ-a, suzio njenu širinu u okupljanju još neobuhva enih žena u AFŽ-e, onemogu io pomo ženama u njihovom politi kom uzdizanju sa ciljem da zauzmu ravnopravno mjesto u op oj oslobodila koj borbi zajedno s muškarcima. Sada se, u doba stvaranja i izgradnje slobodne demokratske Hrvatske u federativnoj Jugoslaviji, pred organizaciju AFŽ-a postavljaju i novi zadaci: da okupi što više žena, da uporedo s muškarcima sudjeluju u izgradnji državne zajednice kao njeni punopravni lanovi. Da bi se moglo pristupiti izvršavanju tih zadataka, treba pogledati u sve dosadanje nedostatke našega rada i u initi prekretnicu u tome radu. Treba imati u vidu da Antifašisti ka fronta žena nije i ne može biti neka posebna ženska organizacija koja imade cilj postanka sama radi sebe. Naprotiv, AFŽ-e jeste i treba da bude pokreta svih žena u borbi za

izgradnju slobodne domovine. To zna i okupiti i aktivirati i posljednju ženu u narodnooslobodila ku borbu, obuhvatiti što šire mase žena i pomoći im da uzmognu sve svoje snage staviti na raspolaganje narodnooslobodila kom pokretu.

Dosadašnji rad organizacije AFŽ-a u našem okrugu svodio se, uglavnom, na odbornice naše organizacije. One, kao najbolje i najborbenije, izvršavale su i sve zadatke koji su se postavljali pred njih. Danas u ovakvom vremenu ne samo da najborbenije i najbolje žene nego sve žene jednog sela ili grada treba da se politički izgrađuju i u stvaruju u radu i pomoći oko izgradnje naše države. Da bi se to postiglo, odbor AFŽ-a u jednom selu ili gradu treba da ima sve žene. One najborbenije i najsavjesnije ne smiju da shvate da one predstavljaju žene u NOP-u. One treba da budu njihovi pokretači i organizatori.«¹⁴

Poslije referata Mile Vučkovića prva koja se javila Dragica Skorupan, delegat iz Plaškog. Ona je govorila o rezultatima postignutim u mekotskom takmičenju, a zatim i o ulozi žena u borbi protiv etničke ideologije i na prikupljanju i vraćanju boraca koji su neopravdano napustili svoje operativne jedinice. Zahvaljujući pravilnom shvatanju problema samovoljnog napuštanja jedinica, kotarska organizacija AFŽ-a u Plaški je u posljednjem mjesecu uspjela vratiti u jedinice preko 30 boraca, poslije čega je ovaj problem, bar u tom momentu, na teritoriji Plaškog bio skinut s dnevnog reda. Na kraju diskusije ona je iznijela podatke o pomoći koju su žene Plaškog i okoline pružile bolnicama, operativnim jedinicama, NOO-ima i Komandnim mjestima Plaški.

Delegatkinja Kotarskog odbora AFŽ-a Slunj govorila je o uspješnijem radu na organiziranju žena u hrvatskim selima kao i o sve većem udjelu žena u Hrvatica u masovnim akcijama oko žetve, spremanja hrane, podizanju bajta i slično. Govoreći o sve masovnijem i organiziranijem radu u hrvatskim selima, ona je naglasila da je u vrijeme održavanja Prve okružne konferencije AFŽ-a na teritoriji Kotarskog odbora AFŽ-a Slunj bilo vrlo malo žena hrvatske nacionalnosti, dok u vrijeme Treće okružne konferencije ima oko 50 žena hrvatske nacionalnosti uključujući one u odboru AFŽ-a. U zaključku svoje diskusije ona je istakla da na teritoriji kotara Slunj ima dosta pustih — napuštenih posjeda koje, uglavnom, obrađuju članice AFŽ-a, pri čemu zajednički rade Hrvatice i Srkinje — djevojke i žene starije čak i od 60 godina.

Delegatkinja kotara Vojnić, između ostalog, je iznijela: »Rad naših žena može se reći da je dobar. U općini Veljun, selu Lapovcu, žene su oplele 6 kukuruzana. U općini Tušilovići svi su pomagali da se obere kukuruz i izvrše ostali poslovi. U svim općinama žene rade organizirano na podizanju bajta. Do sada ima 162 drugarice u JNOF-u, a 164 u NOO-ima. To još uvijek nije dovoljno, još uvijek ima ljudi koji sprečavaju ženama ulazak u narodnu vlast, govore i kako su one za te i takve dužnosti nepotrebne. Za rad u pozadini ima vrlo malo ljudi, tako da uglavnom rade žene i omladinke. Ima mnogo slučajeva, kao što je to u selu Lapovac, da same žene pokrivaju krovove kuća. Bolnice posjećujemo svake nedjelje. Za bolnicu sjekle smo zajedno sa omladinama drva. Na sastancima su žene zaključile da će učiniti i pisati, im se zasući i izvrše ovi najhitniji poslovi.«¹⁵

1* Arhiv Instituta za historiju radnog pokreta Hrvatske, Zagreb, kut. Okružni odbor AFŽ-a Karlovac.

15 Žene Hrvatske u NOB-i, knj. 2, str. 10—13.

Marina Udijer, delegat Gradskog odbora AFŽ-a Karlovac, pored ostalog, je naglasila da je vrlo teško raditi na organiziranju žena u gradu zbog nakaradnih i malogra anskih shva anja, nerazumijevanja i krive predodžbe o ženi borcu, o ravnopravnosti žena i muškaraca i sli nim pitanjima. Istakla je da u Karlovcu ima 70 organiziranih žena i veliki broj pristalica NOP-a. Me utim, naglašava da su uslovi za rad žena u Karlovcu, kao vrlo jakom neprijateljskom garnizonu, veoma teški. Svakoj ženi posebno se prilazi, objašnjava i uklju uje u rad Gradskog odbora AFŽ-a. Isti e da organizirane žene Karlovca i pristalice NOP-a rado itaju partizansku štampu, održavaju sastanke u malim grupicama, prikupljaju dobrovoljne priloge u lijekovima, hrani, odje i i obu i i tajnim kanalima ih upu uju na slobodnu teritoriju Korduna, Pokuplja i Žumberka

Drugarica Mara, ije prezime nismo mogle doznati a koja je istupila kao delegat Kotarskog odbora Karlovac, u svojoj diskusiji je iznijela da na teritoriji kotara do druge polovine 1944. godine nije postojao Kotarski odbor AFŽ-a Karlovac. On je formiran u predizbornom takmi enju za Tre u okružnu konferenciju. Na kotarskoj izbornoj konferenciji prisustvovalo je 80 delegata — žena iz op inskih odbora. U odbore JNOF-a kotara uklju eno je 57 žena, a u Kotarski NOO 4 žene.

Organizacija žena u kotaru je u posljednje vrijeme bila najviše angažirana na prikupljanju dobrovoljnih priloga u hrani za stanovništvo Gorskog kotara. Zahvaljuju i svestranom angažiranju organizacija žena i omladine, na teritoriji kotara prikupljeno je i poslano u Gorski kotar 8 vagona raznih prehrambenih artikala.

Na istu temu i o istim pitanjima diskutovala je i Dragica Ambrijevi -Vulevi , zvana Balja. Ona je naglasila da se, i pored otežanih uslova za rad žena na teritoriji kotara Karlovac, iz dana u dan odbori AFŽ-a pove avaju i da se sve više žena hrvatske nacionalnosti uklju uje u JNOF i odbore AFŽ-a. Posebno se ispoljilo jedinstvo i aktivnost u prikupljanju priloga za gladno stanovništvo Gorskog kotara. Kroz realizaciju ove akcije došlo je do vidnog omasovljenja organizacija AFŽ-a kotara Karlovac.

Tri delegatkinje kotara Vrginmost diskutovale su o stanju i radu odbora AFŽ-a u ovom kotaru, o organizacionom pitanju i o saradnji s organizacijama JNOF-a, NOO-ima i kotarskim komitetima KPH i SKOJ-a. Osim toga govorile su o posjetama bolnicama, dje jim domovima i školama na teritoriji kotara i Petrove gore, pa i o u eš u žena na opravkama i izgradnji školskih zgrada. Diskutantkinja iz Topuskog iznijela je podatke da su žene organizirale nekoliko ekipa od oko 150 radnika — Hrvata koji su radili na opravkama ku a i podizajnu bajta u srpskim selima. Žene op ine Topusko u posljednje vrijeme su 16 puta posjetile ranjene i bolesne partizane u bolnicama u Petrovoj gori i u lje ilištu u Topuskom. Osim toga žene op inskih odbora AFŽ-a radile su na prikupljanju dobrovoljnih priloga u rublju, arapama, kapama, ostalim odijevnim predmetima i hrani.

Na kraju diskusije za rije se javila Maca Majstorovi , tajnica Okružnog odbora AFŽ-a, koja, je, pored ostalog, rekla: »Vidi se da su žene mnogo u inile u pretkongresnom takmi enju. U samom takmi enju uspjele smo obuhvatiti veliki broj žena. Treba iskoristiti sadašnji polet žena i zajedno sa odborima JNOF-a izvršiti sve zadatke. Naša organizacija sada je dorasla promjenama koje su se unutar nje dogodile, samo tim radom treba nastaviti. Ne smijemo odvajati našu organizaciju kao neku posebnu organizaciju, koja

ima svrhu sama sa sebe. Kao što vam je poznato, sve žene jednog sela ine odbor te, prema tome, i sav taj odbor treba da rješava sve zadatke, a ne da se odvaja nekoliko žena od ostalih. I dalje, treba održati sastanke sa ženama. Na tim sastancima prodiskutovati sva pitanja i dogovoriti se kako i na koji na in najlakše riješiti postavljene zadatke. Tamo gdje je teritorij ugrožen od neprijatelja, može se rad s Korduna u cijelosti primijeniti..¹⁶

Po završetku diskusije o referatima, predlaga ki odbor, u sastavu: Ruža Sekuli , Danica Radanovi , Marina Udijer, Ivka Bartolac i Dragica Skorupan, predložio je kandidate za novi Okružni odbor AFŽ-a po pojedinim kotarevima:

Kotar Vrginmost: Olga Hebel, Ruža Federbar, Ljuba Ulemek, Ljuba Brkovi , Maca Zori , Danica Gabri , Mara Gledi , Milka Mraovi , Mica Guberina, Danica Pavlovi , Danica Radanovi , Marta Prugini , Mica Carevi , Jelena Cerjak i Nada Oreš anin.

Kotar Vojni : Mila Vu kovi , Darinka Zivkovi , Kata Belavi , Ruža Miha li , Dragica Opa i , Bajica Milinovi , Leca Cika, Desanka Karaš, Ana Cvjetin anin, Stanka Pavi , Dragica Španovi , Sofija Guši , Milka Dragi , Ljuba Fuštar, Ruža Paji , Mica Dejanovi , Dragica Karan, Anka Vuj i , Mileva Ivanovi , Desa Mihajlovi , Marija Peri i Mara Kresojevi .

Kotar Karlovac: Dragica Novosel, Mara Vinovrški, Mara Vini , Jelka Moškun, Jana Jacmenovi , Mara Blažina-Juri ak, Jela Predovi , Ivka Bartolac, Barka Tomac, Zorica Klobu ar, Dragica Ambrijevi i Dorka Kova i .

Grad Karlovac: Maca Majstorovi , Maca Gojak i Marina Udijer.

Kotar Slunj: Mileva Boži , Milisava Lavrnja, Mara Štefanac, Milica Zec, Danica Sabljak, Milica Sekuli , Anka Tumora, Mileva Smoljanovi , Ruža Sekuli , Milka Obajdin, Mira Gašparovi , Ljubica Selak, Marija iz op ine Cetin grad, Francika Kati , Mara Pauli i Angelina Vu kovi .

Kotar Plaški: Dragica Skorupan, Marija Klipa, Zora Popov, Milica Pešut, Marta Radoj i , Anka Dokmanovi , Mara Kosanovi , Mara Grba, Milka Momilovi , Soka Grba, Zora Šušnjar, Milka Kosanovi , Soka Milkovi i Dara Grba.

Osma kordunaška udarna divizija: Danica Rokni , Dara Petrovi i Anka Paji .

Prvo kordunaško vojno podru je: Desa Tarbuk.

Predložena lista jednoglasno je usvojena a potom se prešlo na izbor predsjednice, potpredsjednice i tajnice Okružnog odbora Karlovac. Za predsjednicu je izabrana Mila Vu kovi , za potpredsjednicu Mara Grba i za tajnicu Maca Majstorovi . Od 92 lanice okružnog odbora 32 su bile hrvatske a 60 srpske nacionalnosti.

Poslije diskusije i izbora novog Okružnog odbora AFŽ-a usvojeni su zadaci za naredni period. Na prvo mjesto stavljeno je pitanje ishrane naroda i jedinica NOV i POJ na teritoriji okruga. Da bi se taj zadatak što bolje i što urednije sprovodio odbori AFŽ-a su trebali tijesno da sara uju na izradi plana prikupljanja i distribucije hrane s odborima JNOF-e, NOO-ima i komandama kordunaških podru ja.

Briga oko jesenske i naredne proljetne sjetve je bio tako er veoma važan zadatak na kojem je trebalo da se angažiraju organizacije AFŽ-a. U vezi s tim trebalo je nastojati da se zasije svaki pedalj obradivog zemljišta i pruži svestrana pomo samohranim majkama, starim osobama i podru nim ekono-

mijama koje se bave uzgojem povrća. Posebna pažnja imala se posvetiti nabavci poljoprivrednog alata, popravci pokvarenog alata i pravilnom korištenju postojećeg poljoprivrednog alata, kola i zaprežne stoke. S obzirom da je na teritoriji okruga bilo nekoliko ekonomija — vrtova na kojima se uzgajalo povrće i voće za potrebe bolnica, djejih domova i raznih ustanova, nužno je bilo pobrinuti se da te ekonomije budu na vrijeme obrađene, a zasađeno povrće na vrijeme pobrano. U svim tim poslovima trebalo je angažirati žensku radnu snagu i omladinu.

Organizacija AFŽ-a, u saradnji s NOO-ima, odborima USAOH-a JNOF-e i komandama područja, trebale su i dalje da posvećuju punu pažnju ranjenicima i bolesnicima koji su se nalazili u bolnicama i kućnoj njezi. Odbori AFŽ-a imali su da razrade planove o posjetama bolnicama, njihovom snabdijevanju mlijekom, proizvodima, povrćem, konzerviranim voćem i mesnim preradinama, zatim pružanja pomoći bolnicama oko pranja rublja i posteljine, snabdijevanja ogrjevnim drvetom i slično.

Organizacije AFŽ-a dobile su i zadatak da podstiju razvoj obrta i kućne radinosti na teritoriji okruga. U direktivama nadležnih organa inicirana je potreba otvaranja malih radionica za izradu raznih predmeta od drveta, željeza i pruća. U prvom redu trebalo je izraditi glineno posuđe, drvene kašike, korpe, avle i druge predmete, koji su nedostajali domaćinstvima, a nije ih se moglo nabaviti ili kupiti na drugoj strani.

Posebnu pažnju trebalo je posvetiti pitanju školovanja djece i otvaranju analfabetskih tečajeva za žene i omladinu. Odbori AFŽ-a imali su da potpomažu organiziranje škola i analfabetskih tečajeva, da se staraju da ih pohađaju što više i broj djece, žena i omladine i da njihov rad potpomažu što je više moguće, kako moralno tako i materijalno.

Zdravstveno stanje naroda je također bio jedan od bitnih faktora o kojem su organizacije AFŽ-a trebalo da vode računa na teritoriji okruga i da organizacije i ustanove koje se bave liječenjem ranjenika i brigom za zdravlje stanovništva svestrano pomažu. Posebnu brigu trebalo je voditi o higijenskim mjerama za sprečavanje zaraznih bolesti i podizanju zdravstvene kulture.

Zbog sve izrazitijih pojava nepotrebnih parnjaka i tužakanja izmeću pojedinaca i porodice na teritoriji okruga stavljeno je u dužnost članica AFŽ-a da ukazuju na štetnost takvih pojava, da se unaprijed sprečavaju ili da pomažu zavađenim strankama u rješavanju međusobnih sporova mirnim putem.

Na kraju rada s konferencije su poslani pozdravni telegrami predsjedniku Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije maršalu Titu, ZAVNOH-u, Izvršnom odboru JNOF-a za Hrvatsku, Prvom kongresu žena Hrvatske, Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske, 8. kordunaškoj udarnoj diviziji i Karlovačkoj brigadi.

Žene Korduna u jedinicama NOV i POJ

U ljeto 1942. godine sve više i broj žena Korduna stupa u borbu. Za vrijeme održavanja Prve okružne konferencije AFŽ-a devet žena iz sela Kupljensko (kotar Vojni), u narodnoj nošnji i naoružane karabinima, drže stražu. Na istoj konferenciji velik broj žena traži da im se omogući odlazak u operativne jedinice 8. divizije. Poslije konferencije oko 700 žena i djevojaka vježba ruko-

vanje puškama i tako se osposobljavaju za operativne jedinice. Seka Bulat je prva žena politički komesar jedne omladinske jedinice u kojoj su se politički i vojni komesari osposobljavali omladinci i omladinke s teritorije Korduna. Seka nakon završenog kursa odlazi u jednu brigadu 8. divizije. I njezina sestra Anka iste godine također stupa u 8. diviziju i postaje zamjenik političkog komesara bataljona na kojoj dužnosti je bila i ranjena.

Prvi kurs oficirske škole GŠ NOVH, februara 1942. u Gornjem Budu koju završila je Milka Baki-Keser, vjerojatno prva žena u Jugoslaviji koja je stekla osnovno obrazovanje, prošavši zajedno s ostalim slušaocima, kroz oštar režim vojnostručne nastave, uključujući i tu dežurstvo i stražarsku službu.

U jesen 1942. i početkom 1943. godine preko 200 omladinki i mladih žena odlazi u brigade 8. divizije. Bole, u laganim suknjama (rokljama) i platenim vestama izdržavale su i najviše u zimu i najniže temperature koje su te zime vladale u Lici i Kordunu. O otpornosti i izdržljivosti tih djevojaka Ignjatije Peri Gnjacović je zapisao: »27. januara 1943. godine 15. brigada je provela cijeli dan u snijegu na položajima oko Vaganca i Smoljanca. Iako je sunce sjalo, hladno a je bila velika. Ujutro je bilo tridesetak drugarica, mladih djevojaka i preko pedesetak mladih omladinaca sa sela koji su na sebi imali skromnu seljačku odjeću. Djevojke na položajima bile su napola golih nogu. Vunene arape sezale su im ispod koljena. Mada je zima jaka, one se ne žale i mirno izvršavaju komande svojih starješina. Umjesto preslice, igle i vretena — u rukama su držale puške. Nikada taj prizor neću zaboraviti. Gledam to, mislim, i u sebi govorim: Dobro su naši stari govorili da je svaki rat strašan, a ja mislim da je ovaj posebno težak i zahtijeva velike žrtve i naprezanja. Mislim koliko te mladosti po brdima širom zemlje propasti, koliko te ovih djevojaka i žena, tako reći i djece, ako ostanu žive, osjetiti posljedice ovih teških dana.«¹⁷

Mnoge žene su se kao borci i starješine NOV i POJ istakle, bilo u borbi bilo na raznim dužnostima koje su obavljale, kao bolničarke, referenti saniteta i slično. Za vrijeme borbi u Grubišnici a Brdu, na Baniji, drugarica Milka iz Kordunskog Ljeskovca, borac 3. bataljona 2. brigade, bila je među prvima koji su jurišali na neprijateljske utvrđene položaje. Pala je u ruke ustaša, ali je prije ubila nožem jednog ustašu. Na sve prijetnje prkosno je samo odgovarala krvnicima: »Sve ste mi poklali i sada sam se djelomično osvetila.«

Mara Pavlović iz Kirina, borac 3. bataljona 7. brigade 7. banijske divizije, stara 20 godina, za vrijeme četvrte neprijateljske ofanzive u najkritičnijim momentima nije ostavljala ranjenike. Bdi i nad njima i sama je izgubila život i ostala na vječnoj straži u kanjonu Sutjeske.

Milica Ivošević, bolničarka 8. udarne divizije,¹⁸ poginula je za vrijeme borbi oko Slunja i Cetingrada jer, unatoč strahovitom bombardiranju i eksploziji topovskih granata, nije napuštala položaj.

Sava Karan, omladinski rukovodilac 2. kordunaške brigade, prošla je na svom borbenom putu Kordun, Liku, Baniju i Gorski kotar, učestvovala u mnogim bitkama, izdržala sve tegobe rata i s drugovima dobro i zlo. Poginula je u rejonu Oštarije kada su se već nazirali zraci skorašnjeg oslobođenja zemlje.

¹⁷ Ignjatije Peri Gnjacović: Borbe Osme divizije na Kordunu u toku 4. neprijateljske ofanzive, HAK, Zb. 9, 1977, str. 316—317.

¹⁸ U toku NOR-a samo u jedinicama 8. divizije poginulo je 45 žena boraca i starješina s Korduna.

Marija Ulemek, rodom iz Perne, borac, komandir odjeljenja i komandir voda, istaknuti je juriša i bombaš 3. brigade. Pala je u momentu kada je povelala vod u juriš na talijansko-ustaške položaje u selu Koranski Brijeg. Drugarica Sara, u eti za vezu, za vrijeme najteže borbe nosi izvještaje od položaja do položaja. Po završenoj borbi pri a: »Zbog dužnosti koju sam obavljala za vrijeme borbe, nisam mogla da pucam na neprijatelja, ali ipak u jednom momentu privukla sam se neprijateljskim položajima i opalila nekoliko metaka na najbliže neprijateljske vojnike. Mislim da sam ak dvojicu pogodila«.

Mica uri , borac 1. bataljona 2. udarne brigade, provela je 3 godine kao borac u toj brigadi. Sa tek napunjenih 14 godina postala je borac. Dijete je osve ivalo zaklanu majku, koju su ustaše klali pred njenim o ima. U jednom razgovoru rekla je svojim drugaricama da joj je brigada otac i majka. »Nema ku e koju bi više voljela nego što volim brigadu. Nema roda koga bi više poštovala od svojih starješina.«

Rano ujutro 10. decembra 1944. godine jedna ja a njema ka kolona izbila je od pravca Vojni a u pozadinu 1. bataljona 1. kordunaške udarne brigade u rejonu Crevarske Strane. Nakon toga bataljon se naglo povukao preko pruge u selo Brnjevac. Na položajima je ostala bolni arka 1. bataljona Filipina Ivan i s jednim težim ranjenikom kojeg je upravo previjala. Da ne bi pala u ruke neprijatelju, uvukla je ranjenika u obližnje žbunje i tako ostala sakrivena oko 30 sati. Za cijelo to vrijeme neprijatelj je neprekidno krstario oko njih ali ih ipak nije uspio otkriti. Unato nezavidnoj situaciji zbog psihi ke napetosti, že i i gladi, Filipna je, s vremena na vrijeme, okretala ranjenika, mijenjala mu zavoje i bdjela nad njegovom sudbinom.

Ima mnogo slu ajeva u kojima su se naro ito istakle etne i bataljonske bolni arke 1. kordunaške brigade. Tako su se u toku napada 8. divizije na ustaški garnizon u Cazinu, 31. septembra 1944. godine, pored niza primjera herojskog držanja boraca istakle i drugarice: Marica Grguri , bolni arka 3. ete 2. bataljona i Leposava Cubra, etna bolni arka u 4. bataljonu 1. brigade. Obje su pod kišom neprijateljske tanadi, i za vrijeme neprijateljskih protivnapada, izvla ile ranjenike, previjale ih i upu ivale u brigadno previjalište.

Mira Skorupan-Trkulja, rodom iz Plaškog, lan polit. —• odjela i agitprop grupe 3. kordunaške brigade, u nizu prilika pokazala je veliku hrabrost i odlu nost izlažu i sopstveni život velikim opasnostima. Tako je, na primjer, u jesen 1943. godine, kada su neprijateljski tenkovi iznenadili štab brigade u rejonu Oštarija i Skradnika kod Ogulina, ona posljednja izašla iz ku e u kojoj se nalazio Štab i pri tome iznijela pisa u mašinu i dio brigadne arhive. Iako su joj tenkovi bili za petama, ona je vrsto držala dragocijenu arhivu i u posljednjem momentu spasila sebe i materijal Štaba brigade.

Ljubica Brkovi , ro ena 1924. godine u Karlovcu, od prvog dana ustanka radi na organiziranju žena. U prolje e 1942. godine odlazi u Omladinski bataljon 1. kordunaške brigade, a nakon toga postaje omladinski rukovodioc bataljana. Ranjena je kod Lasinje u ljeto 1943. godine i uskoro podlegla ranama.

Danica Ljepovi , rodom iz Tušilovi a, predratna skojevka, uvijek vesela i nasmijana, od prvog dana okupacije radi na organizaciji žena u svom kraju. Ve 1941. godine postaje lan Kotarskog odbora AFŽ-a Vojni , a kasnije i lan Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac. Po etkom 1943. godine odlazi u 3. kordu-

našku brigadu i postaje politički delegat voda. Poginula je s puškom u ruci kod Gornjeg Lapca u borbi koju je njena brigada vodila protiv talijanske okupatorske vojske.

Evica Mraović, borac 2. brigade, u borbi kod Sunje 1942. godine pored svojih ličnih stvari i puške nosi i jednu tek zaplijenjenu pušku s municijom. Iako bosa i slabo obučena, na pitanje drugova da li je umorna, odgovara: »Nisam umorna i ne osjećam umor samo kad sam u borbi zajedno s drugovima«.

Drugarica Velimirović, borac 2. brigade, u pismu svojim roditeljima, pored ostalog, piše: »Dragi mili moji, toliko sam zadovoljna svojim životom u brigadi. Nemojte žaliti za mnom. Meni je dobro i potpuno sam zadovoljna. Već sam bila i u akcijama i neprijateljski meci ni najmanje me ne plaše.«

Anka Farkaš, borac 3. bataljona 3. kordunaške udarne brigade, 21. marta 1943. godine našla se na položaju kod Vrhovina. Negdje oko podne Talijani i etnici uspjeli su odbaciti bataljon s položaja. Anka je ostala s dva teža ranjenika iza položaja. Neprijatelj se približavao Anki i ranjenicima ali se Anka iako neiskusna kao borac, brzo snalazi. Gledaju i smrti u oči, streljački stroj neprijatelja tek što nije prispio do nje i ranjenika, zgrabila je automat od jednog ranjenika i osula rafal po neprijatelju. Iznenađena nepredviđenom vatrom neprijatelj je za trenutak zastao, što je bilo dovoljno da na drugoj strani, podstaknut hrabroš u svoje partizanke i zastankom, bataljon preduzme protivnapad i ponovo zauzme izgubljene položaje.

Kada se govori o junaštvu i samoprijegoru drugarica u operativnim jedinicama i u borbama, nužno je da se spomenu i one drugarice koje su u pozadini neprijatelja isto tako činile velika djela za narodnooslobodilački pokret. One nisu žalile truda kad je bila u pitanju ishrana naše vojske i snabdijevanje jedinica, bolnica i dječjih domova ili kad je bila u pitanju odbrana vlastite zemlje. Ranjenici i borci na položajima znali su da žene Korduna vode o njima brigu. Kod sakupljanja hrane za vojsku one se natjeću, svaka hoće da bude prva, iako i one same, u većini slučajeva, nisu imale šta da jedu ili da obuku.

Danica V. Gledić, iz Bovića, član Okružnog odbora AFŽ-a Karlovac, predratni član URSOVIH sindikata, uesnik NOB-e od početka ustanka, član Kotarskog NOO-a Vrginmost i član KPH, 23. januara 1943. godine uhvaćena je u Vojnici gdje je došla na sastanak, međutim ona je svakočakim mukama, ali neprijatelju nije rekla ni jedne riječi. Naime, Nijemci su na početku 4. neprijateljske ofanzive iznenada prodrli od Karlovca u Vojnicu i tu uspjeli da uhvate i na brutalan način likvidiraju nekoliko političkih radnika Korduna. Među njima bila je i Danica Gledić, primjeran komunist, izvanredan drug i vrlo hrabar borac.

Kata Mraović zvana Ris, iz Bovića, član odbora AFŽ-a i vodnik radnog voda, u proljeće 1944. godine, za vrijeme ofanzive oko Vrginmosta i Topuskog, zajedno s još dvadesetak žena nosi hranu partizanima na položajima oko emernice. Tek što je stigla na cilj bila je poginuta minobacačicom minom i poginula. Mara Pavlović iz Krnjaka za vrijeme jedne ofanzive ostaje sama u selu, sprema hranu za partizane, nosi je na položaj i gine od ustaškog kuršuma.

Milu Vučković ranjenici su prozvali »naša majka«, jer im je gotovo svaki dan dolazila u posjete i donosila darove. Mara Milković iz Gornjeg Primišlja davala je partizanima posljednju koranicu kruha. Marija Klipa iz sela Kunića

kod Plaškog, izvadila je vunu iz madraca, oplela 25 pari arapa i poklonila partizanima. Mara Kosanovi, iz istog sela, poklonila je NOV-i dva konja, jedna kola, 11 ovaca i pilanu s 5.000 dasaka.

Mila Kosijer iz Kosjerskog Sela, kod Barilovića, iako majka jednog malodobnog djeteta, odlazi u 1. bataljon Kordunaškog partizanskog odreda i postaje bolni arka 1. ete 1. bataljona. Na toj dužnosti zapažena je kao vrlo vrijedna i dobar komunista. U proljeće 1944. godine zbog zapaženih uspjeha u političkom djelovanju povučena je u pozadinu za političkog radnika na dijelu općine Krnjak. U to vrijeme na njenom terenu pojavila se jedna grupica okorjelih dezertera. Mila s nekima od njih razgovara, pregovara i šalje ih natrag u jedinice. U jeku najvećeg političkog rada i agitacije protiv dezertstva ona je iznenada uhvaćena i zaklana od istih onih kojima je željela dobro i koje je izvodila s krivog puta.

Stanka Pavić bila je nekoliko puta napadnuta od strane okorjelih dezertera. Dobila je i dobrih batina ali to joj nije smetalo da u svom svakodnevnom radu vrlo uporno i glasno agituje na povratak dezertera u jedinice. Ovakvih i sličnih primjera bilo je mnogo.

Koliku su ljubav žene Korduna gajile prema borcima NOR-a najbolje ilustriraju primjeri koji govore da su one, premda vrlo slabo obučene, pješa ili jednako po lijepom vremenu kao i po najvećoj kiši i snijegu, prelaze i ponekad 50 pa i više kilometara, nose i u torbama poklone borcima na položajima. Nikad im nije bilo teško i nikad im nije bilo hladno. Na hiljade pogačica, sireva, voćka, duhana, na hiljade litara mlijeka, na hiljade pari arapa, vesti, plahta, peškira itd. darovale su žene Korduna svojim borcima i raznim ustanovama.

Kada je u bolnicama pomanjkalo zavojnog materijala, žene su, uz pomoć nadležnih organa, osnovale tkaonice u kojima su radile i starije žene govoreći: »E, dijete moje, nije mi teško tkati, jer znam za koga radim i zašto umaram svoje stare i iznemogle kosti«. Radilo se i pjevalo:

*»U tkaoni nema puno tara,
Al' zavoja puno je metara.
To ja radim za drugove moje,
Da povezu teške rane svoje.«*

Žene Korduna nisu zaboravile ni prve žrtve pale još u početku ustanka. U julu 1944. godine održana je komemoracija palim u Ivanoviću jarku kod Krnjaka. Prije početka komemoracije žene su prekrivale grobnicu cvijećem i polile suzama. Na kraju komemoracije borci partizanske ete plotunom iz pušaka i posmrtnim maršem odali su počtu poginulim, a potom se zakleli da će ih dostojno osvetiti. Tom prilikom i prisutne žene dale su obećanja da će u svom budućem radu još više pomagati NOB, da će sve učiniti kako bi neprijatelj što brže bio poražen i kako bi ova napaćena zemlja što prije bila slobodna.

Malobrojni primjeri, izneseni na posljednjim stranicama ovog članka, dovoljno ilustriraju samoprijegor i zalaganje žena Korduna u NOR-u. Kroz njihov rad može se dati ocjena rada i odbora AFŽ-a, od seoskih pa do okružnog. Zar ima boljih primjera nesebičnosti, ljubavi prema svojoj vojsci i hrabrosti od primjera kada jedna mlada žena stavlja sve na kocku da bi spasila ranjenike, ili kada jedna majka otkida od usta svoje djece posljednji komad kruha koga ima u kući i daje ga partizanima.

U historiji ima malo primjera da su se žene toliko angažirale u ratu na spašavanju i njegovanju ranjenih i bolesnih, a još je manje primjera da borac poput Anke Farkaš ostaje sama pored dva teška ranjenika i njihovim oružjem obasipa neprijatelja. Trebalo bi puno više vremena, prostora i papira da se opišu mnogi primjeri junaštva, samoprijedora i odanosti Partiji žena Korduna.

Ignjatije Peri Gnjdco

Organizacija, zadaci i rad kordunaških vojnih podru ja u 1944. i 1945- godini

Sastav i organizacija Komande kordunaškog vojnog podru ja¹

Komanda kordunaškog vojnog podru ja formirana je u vrijeme velikog zamaha u razvoju NOP-a na Kordunu ujesen 1942. godine. Tada je oslobo ena teritorija Korduna bila povezana sa slobodnim teritorijama Like, Gorskog kotara, Banije i Bosanske krajine. Zbog naglog rasta partizanskih jedinica i proširenja slobodne teritorije nikli su i mnogobrojni novi zadaci koje vojno-pozadinski organi nisu mogli odmah uspješno rješavati. Naime, treba naglasiti da je Komanda kordunaškog vojnog podru ja formirana bez ikakvih vojnih i politiki h priprema, da za rad podru ja nije bilo pisanih pravila, uputstava i direktiva i da je njen kadar bio bez potrebnog vojno-stru nog znanja. Ipak, po etkom 1943. godine Komanda podru ja po inje efikasnije da djeluje i da uspješnije rješava brojna pitanja nagomilana tokom tog perioda, kao što su problem gladi, suzbijanje zaraznih bolesti (u prvom redu tifusa, paratifusa i svraba), obezbje enje smještaja za porodice boraca koje su ostale bez krova nad glavom, izrada bolnica, dje jih ustanova, skladišta i sli no. Me utim, etvrta neprijateljska ofanziva remeti sve planove Komande podru ja i odga a njihovo rješavanje za narednih nekoliko mjeseci. Pored toga, za vrijeme ove ofanzive, okupator i doma e sluge ponovno su uništili sve ono što je tek bilo u injeno, pa je u prolje e 1943. godine trebalo ponovno po eti ispo etka. U prvom redu — trebalo je obezbijediti kadrove za vojno-pozadinske organe, jer su raniji kadrovi, uglavnom, prešli u operativne jedinice odakle se više nisu vra ali. Osim toga trebalo je analizirati postoje e stanje na slobodnoj teritoriji, izraditi planove rada, obezbijediti materijalno funkcioniranje Komande podru ja i pristupiti rješavanju goru ih problema. Tek u ljeto 1943. godine Komanda kordunaškog podru ja po ela je normalno funkcionirati, iako i tada pod vrlo teškim uslovima.

¹ O formiranju i radu Kordunaškog vojnog podru ja vidi lanak istog autora u Zborniku br. 6 Historijskog arhiva Karlovac.

Na Tre ojoj okružnoj konferenciji KPH za okrug Karlovac, održanoj novembra 1943. godine u Vojni u, pored ostalog, ukazano je i na postignute uspjehe u radu vojno-pozadinskih organa na Kordunu. Naročito su istaknuti krupni uspjesi u mobilizaciji nekoliko hiljada boraca² u redove 8. divizije, Grupe kordunaških partizanskih odreda i drugih jedinica i ustanova NOV i POJ, zatim izgradnja i puštanje u rad bolnica, niza skladišta, pekara, radionica i slično. Osim toga vojno-pozadinski organi uspješno su obezbjeđivali slobodnu teritoriju i na taj način osiguravali nesmetan rad antifašističkih organizacija, narodnooslobodilačkih odbora i naroda ovog kraja. Međutim, u ocjeni rada Komande područja i njezinih izvršnih organa podvučene su i izvjesne slabosti od kojih treba spomenuti: slabiji uspjeh u mobilizaciji ljudstva u nekim hrvatskim selima kotara Slunjski i Vojni, nedovoljan politički rad u pozadini zbog čega se u pojedinim dijelovima Korduna osjećalo bezvlašće i nedovoljan utjecaj Komande područja.³ U vojno-pozadinskim organima našli su se razni špekulanti, dezerteri iz operativnih jedinica i politički nepoželjni ljudi, zbog čega partizanske straže i komande mjesta nisu mogle da dovoljno uspješno i energično izvršavaju svoje zadatke. Osim toga u izvršnim organima područja nije bilo potrebnog političkog rada pa je zbog toga i politički utjecaj na stanovništvo bio nedovoljan, kao i saradnja narodnooslobodilačkih odbora s vojno-pozadinskim organima. Zato je u zaključku, usvojene na Tre ojoj okružnoj konferenciji KPH o zadacima komunista u komandi, jedinicama i ustanovama Kordunaškog područja ušlo:

»1. Iz našeg vojno-pozadinskog aparata ukloniti glavni nedostatak da se nikakva pažnja ne posvećuje političkom radu.⁴ Sve sile baciti na to da se podigne politička svijest kod svih vojnika i komandnog kadra vojno-pozadinske vlasti, tako da bi oni ne samo bolje radili svoje vojničke zadatke nego i pripomogli u političkom radu na terenu.

Postiže što je više moguće povezanost i najtješnju saradnju vojno-pozadinskih vlasti sa NOO-ima i svim našim antifašističkim organizacijama, jer je jedino na taj način moguće izvršavati one zadatke koji stoje pred nama.

2. Ubrzati s energičnim iščlenjenjem svih nepouzdatih elemenata vojno-pozadinskog aparata te zamjenjivanjem onih manje sposobnih za više sposobne i popunjavati ga sa najpouzdanijim drugovima.

Uvrstiti, ojačati i ubrzo osposobiti našu obavještajnu službu, kako bi mogla izvršiti uspješno zadatke koji stoje pred njom.

Proširiti vojničku disciplinu i ličnu odgovornost rukovodećih drugova u vojno-pozadinskim vlastima kao i svih partizana koji se nalaze kod istih na dužnostima.

3. Nastaviti energičnu borbu protiv svih narodnih neprijatelja, saboteri i dezertera, kao i protiv pljačke, na taj način, podići i autoritet vojno-pozadinskih vlasti.

² Od početka ustanka do konca 1943. godine na teritoriji Korduna mobilizirano je u redove NOV i POJ i pozadinske jedinice oko 10.000 boraca. Vidi Zbornik br. 5, izd. HAK.

³ U tom periodu politički komesar područja bio je Joco Eremić, ubačen kao agent od strane Gestapa, čime se donekle objašnjava ovakvo političko stanje na terenu.

⁴ Joco Eremić, u svojstvu gestapovskog špijuna, namjerno je zapostavljao politički rad, a političko stanje na teritoriji područja prikazivao je onako kako je to odgovaralo njegovom radu u službi okupatora.

4. Srediti partijske organizacije u vojno-pozadinskom aparatu, pojačati partijsku disciplinu i odgovornost i uspostaviti najužu vezu i zajednički rad s partijskim organizacijama na terenu.«⁵

Poslije Treće i okružne partijske konferencije Komanda kordunaškog područja je na svojim vojnim konferencijama i partijskim sastancima analizirala zaključke ove konferencije i zadatke koji su postavljeni pred članove KPJ u njenim jedinicama i ustanovama. I već početkom 1944. godine na istoj teritoriji područja počinje da se osjeća nova živost, svjež duh i savremeniji način rada pozadinskih organa komande. Izvršena je provjera svih osoba koje su se nalazile u komandama mjesta, partizanskim stražama, poštama, telefonskim centralama, skladištima itd. Svi zdravi i sposobni ljudi upućeni su natrag u operativne jedinice a razni, premda malobrojni, špekulanti su poslije izdržanih kazni raspoređeni na odgovarajuće dužnosti u operativne jedinice ili pozadinske jedinice područja. Izvršene su i mnoge personalne izmjene starješina u pozadinskim ustanovama. Uvedeni su novi korisniji planovi političke obuke ljudstva a pristupilo se i osposobljavanju kadrova i boraca pozadinskih organa kroz razne vojno-političke i partijske kurseve. Pomoćnici komandanta mjesta i komandanta područja preimenovani su u političke komesare. Razmotreno je stanje porodica boraca i pristupilo se rješavanju njihovih materijalnih problema. Više pažnje posvećeno je i pitanju smanjenja dezertera i likvidaciji pljačkaških grupica koje su se bile pojavile na teritoriji kotara Slunj i Vrginmost.

Budući da se početkom 1944. godine smatra periodom najintenzivnijeg rada i najuspješnijeg rješavanja raznih zadataka i problema pozadine, u koje treba ubrojiti snabdijevanje, sanitetsko zbrinjavanje, razvoj skladišne službe, osposobljavanje poštansko-telefonske službe te uvrštavanje i bolji način rada komandi mjesta i partizanskih straža, to se ovaj rad usmjeriti na prikaz organizacijskog stanja, zadataka i rada Komande područja upravo od toga perioda, kad je razvoj i rad kordunaškog područja bio u punom zamahu.

U to vrijeme sastav užeg dijela Komande kordunaškog vojnog područja bio je sljedeći:

Komandant Mili Dejanović do 14. februara 1944, a od tada pa do 24. marta te godine Dušan Rkman, a zatim do 26. aprila također te godine Joco Eremić.⁶

Politički komesar Joco Eremić do 24. marta 1944. a poslije toga jedno kratko vrijeme Dušan Rkman, koga je uskoro zamijenio Božo Spaček, do tada politički komesar 13. proleterske brigade »Rade Končar«.

Zamjenik komandanta Vuk Gledić, kasnije Matija Marjanović.

Ekonomski odsjek: načelnik Branko Beri, zamjenik Gojko Lončar, šef kancelarije Marko Božić.

Mobilizacijski odsjek ...

Zdravstveni odsjek: načelnik dr Vera Šarić, njen zamjenik Ruža Radžić.

Referent za naoružanje, eksplozive i municiju Adam Šimulija.

Instruktor za partizanske straže Dušan Gašpar.

Sudski isljednik Stojan Penić.

Pomoćni obavještajni centar: načelnik Nikola Vidović.⁷

⁵ Dr Buro Zatezalo, Treća konferencija KPJ za okrug Karlovac 1943, Karlovac, Historijski arhiv Karlovac, 1979., str. 142.

⁶ Pobjegao na stranu Nijemaca. Sada živi u SAD.

⁷ Zbog grešaka u radu izvršio samoubistvo 1944. godine.

SPISAK

Nacionalnog i socijalnog sastava Kordunaškog vojnog područja na dan 30. januara 1944. godine

JEDINICA	Socijalni sastav							Nac. sastav			
	Br. starije	Radnika	Seljaka	Zanatlija	Namještenika	Vojnih lica	Intelektualaca	Srba	Hrvata	Muslimana	Primjedba
Komanda područja ; starješina	22		6	4	6	2	4	17	5	—	
partizana	25	—	25					25			
Jedinica za starješina	22	—	21	1				21	1	—	
spec. zadatke partizana	84		81		3	—	—	83	1	—	
Komanda mjest starješina	19	4	13		1	1	—	16	3	—	
SLUNJ partizana	102		100	—	2			102			
Komanda mjesta starješina	16		15		1		—	16			
PLAŠKI partizana	99	1	78	18	1	1		96	3		
Komanda mjesta starješina	8		8				—	8			
VOJNI partizana	149	—	143	6	—			145	4	—	
Komanda mjesta starješina	16	5	10	—		1	—	14	2	—	
TOPUSKO partizana	36		36	—				36			
Komanda mjesta starješina	11	1	8	1	1		—	10	1	—	
LASINJA partizana	97	2	90	4		1		90	7	—	
Komanda mjesta starješina	12	1	7	2	1	1	—	11	1		
CETINGRAD partizana											
Komanda vojne starješina	7	1	3	3			—	7			
vlasti kotara partizana	142	4	132	2	1	3		139	3		
VELJUN											
Komanda vojne starješina	25		22	3			—	25	—		
vlasti kotara partizana	62	2	56	2	1	1		62			
VRGINMOST											
Telefonska eta starješina	8		4	4			—	8			
partizana	34	2	29		2		1	34	—		
Pošte i telefon- partizana	94	5	79	1	3	2	4	91	3		
ske centrale											
6. eta partiz. starješina	45	1	44	—	—	—	—	44	1		
straže kod voj. partizana											
bolnice br. 11											
UKUPNO:	1.135	29	1.010	51	23	13	9	1.100	35	—	

NAPOMENA: RUBRIKA »PARTIZANI«, Odnosi se na brojne podatke partizanskih straža područja

Pomoćnik komandanta:
Joco Eremić sr.

K o m a n d a n t

Industrijska sekcija: na elnik Simo Lon ar.

Gra evinska sekcija: na elnik Matija Boži .

Saobra ajni odsjek: na elnik Mile Ratkovi .

Komanda Kordunaškog podru ja imala je svoje izvršne organe komande mjesta i partizanske straže, iji je sastav bio slijede i:

Komanda mjesta Plaški: komandant Mi o Pešut, politi ki komesar Duro Rebi , zamjenik komandanta Jovo Rebi i šef ekonomata... Bjeli .

Komanda mjesta Slunj: komandant mjesta Matija Marjanovi , politi ki komesar Ljuban Sekuli i zamjenik komandanta Duško Opa i .⁸

Komanda mjesta Cetingrad: komandant mjesta Nikola Komadina, politi ki komesar i zamjenik komandanta Mojsije Novakovi .

Komanda mjesta Topusko: komandant mjesta Mirko Frkovi , politi ki komesar Mile Mrkalj i zamjenik komandanta ...

Komanda mjesta Lasinja: komandant Petar Bruji , politi ki komesar Nikola Cimeša i zamjenik komandanta Duka Mandi .

Komanda mjesta Vojni : komandant mjesta Glišo Boži , politi ki komesar Milan Cvijanovi , zamjenik komandanta Jane Martinovi , na elnik ekonomije Drago Mrki i na elnik Rejonskog obavještajnog centra Ilija Ma eši .⁹

Komanda mjesta Veljun: komandant mjesta Dmitar Vuji , politi ki komesar Pavlovi , zamjenik komandanta Dušan Mraovi i na elnik Rejonskog ob. centra Pepa Zinai .

Komanda mjesta Skakavac: komandant Simo Vidovi , politi ki komesar Stjepan Cvitak,¹⁰ i zamjenik komandanta Franjo Špehar, a kasnije Ljuban Vrga.

Komanda mjesta Drežnik-Grad: komandant mjesta Milorad Tepavac, politi ki komesar Miloš Grkovi i zamjenik komandanta Doko Stjepanovi .

Komanda mjesta Vrginmost..

Na teritoriji Komande kordunaškog vojnog podru ja postojalo je osam eta i tri samostalna voda partizanskih straža. Dva samostalna voda partizanskih straža nalazila su se pri komandama mjesta Cetingrad i Drežnik-grad, a jedan vod nalazio se pri Komandi podru ja. Prva eta partizanske straže nalazila se pri Komandi mjesta Topusko, dok se 2. eta nalazila pri Komandi mjesta Vojni . Tre a eta partizanske straže obezbje ivala je vojne bolnice br. 10 i 13 koje su se nalazile u Petrovoj gori. etvrta eta partizanske straže bila je dislocirana u Slunju, a 5. eta pot injena Komandi mjesta Plaški. Šesta eta partizanske straže obezbje ivala je vojnu bolnicu br. 9 u Zbjegu a 7. eta imala je zadatak da osigura vojnu bolnicu br. 11 u selu Dunjaku i bolnicu br. 14 u Kestenovoj gori. Osm a eta partizanske straže bila je pot injena Komandi mjesta Cetingrad.

Jedinica za specijalne zadatke formirana je 1943. godine pri Komandi podru ja, a brojila je 106 boraca i starješina. Bila je podijeljena u dvije ete naoružane pješadijskim naoružanjem. Kako je ova jedinica bila zadužena

8 Poginuo kao zamjenik komandanta mjesta Drežnik-Grada u prolje e 1944. godine prilikom iznenadnog upada ustaša u Drežnik.

9 Osu en na smrt i pogubljen zbog razbojništva po injenog poslije rata na teritoriji Sombora.

10 Izveden pred vojni sud zbog aktivnog ra a u službi Gestapoa i strijeljan.

11 Po etkom februara 1944. godine rasformirane su komande mjesta Cetingrad, Veljun i Vrginmost. Dva mjeseca kasnije ponovo su formirane komande mjesta u Cetingradu i Vrginmostu.

za borbu protiv neprijateljskih elemenata, njena komanda bila je povezana s organima OZN-e područja, a sarađivala je s političkim rukovodstvom područja i komandom mjesta, s referentom za zaštitu naroda i s četama partizanskih straža. Pored borbe protiv neprijateljskih elemenata, uba enih diverzantata i neprijateljskih grupica, jedinica za specijalne zadatke, kasnije nazvana bataljon KNOJ-a, prikupljala je i borce koji su samovoljno napustili jedinice i sproveli ih u Komandu područja. U ljeto 1944. Glavni štab Hrvatske formirao je brigadu KNOJ-a u čiji sastav je ušla i Jedinica za specijalne zadatke Komande kordunaškog područja. Od tog vremena dijelovi brigade KNOJ-a obavljali su na Kordunu dužnosti koje je ranije imala Jedinica za specijalne zadatke.

Kažnjenici kojima je stalno samo starješinski kadar, a ostalo osoblje u četini bili su kažnjenici osuđeni od strane vojnih sudova 8. divizije, Kordunaškog vojnog područja i graničnih sudova. Pošto su to bili obični kažnjenici osuđeni na vremenske kazne prisilnog rada u trajanju do godine dana, ljudstvo koje je korišteno je za razne fizičke radove oko podizanja raznih objekata, opravke puteva i ostale fizičke radove za potrebe vojno-pozadinskih organa i NOO-a.

Vozarski eskadron imao je 10 do 15 zaprežnih kola i 6 jaha ih konja. Osim toga eskadron je, skoro svakodnevno, koristio kola i zapregu pozajmljenu od NOO-a. Eskadron je služio za interni saobraćaj Komande područja. Jaha i konji upotrebljavani su za brzo prebacivanje rukovodilaca i kurira područja u razne dijelove.

Radni kadrovi pri Komandi područja postojala je (samo jedna) do jeseni 1944. godine kada su formirane dvije radne čete. Svaka je brojila oko 50 ljudi i bile su neposredno potčinjene Građevinskoj sekciji područja. Ljudstvo radničkih četa sačinjavali su borci koji su zbog ranjavanja ili fizičke iscrpljenosti otpušteni iz operativnih jedinica i ljudstvo starijih godišta.

Četa za vezu je formirana u isto vrijeme kad i Komanda područja. Njeno brojno stanje iznosilo je 50 do 60 ljudi razvrstanih u dva voda. U sastavu čete nalazilo se i kurirsko odjeljenje. Četa za vezu služila je za podizanje novih stalnih telefonskih linija, njihovu rekonstrukciju i održavanje. Do proljeća 1944. godine ona je na teritoriji Korduna podigla oko 300 km stalnih telefonskih linija. Kurirsko odjeljenje obavljalo je kurirsku službu za potrebe Komande područja. Radi veće operativnosti i bržih intervencija na linijama Korduna polovina čete se nalazila u rejonu Slunja a druga polovina na terenu Vojni a ili Gornjeg Budakog. Komandir čete bio je Mile Keser.

Naredbom Komande područja od augusta 1943. godine ukinute su relejne stanice, a mjesto njih formirano je na Kordunu 9 pošta s telefonskim centralama (6 glavnih i 3 sporedne pošte). Svaka pošta imala je sjedište uz jednu od komandi mjesta. Glavne pošte imale su upravnika pošte i zamjenika upravnika, a sporedne pošte samo upravnika. Svaki poštanski ured imao je telefonsku centralu s potrebnim brojem priključaka. Navedenom naredbom reguliran je prijem i slanje pošte i telegrama, kao i druga pitanja u vezi poštanske i telefonske službe.

Na teritoriji Korduna početkom 1944. godine nalazilo se pet vojnih bolnica. U šumi kod sela Zbjega nalazila se bolnica br. 9, dok su se bolnice 10 i 13 nalazile u Petrovoj gori. Bolnica broj 11 bila je u selu Dunjak, a bolnica br 14 u Kestenovoj gori. Pri bolnici u Kestenovoj gori održan je kurs za medicinske radnike koji je vodio sanitetski odsjek Glavnog štaba Hrvatske. Nešto

kasnije podignute su još dvije bolnice, jedna u Petrovoj gori i jedna u šumi Tukle kod sela Sjeni aka, koja je bila predviđena za liječenje ranjenika iz jedinica s teritorije Žumberka i Pokuplja. Osim toga u Petrovoj gori je radila vojna apoteka, zubna stanica i radionica za izradu invalidskih i bolničkih pomagala za ranjenike. Jedna apoteka bila je u selu Zagorje kod Veljuna, a u istom selu radila je i tkaonica zavoja. Upravnik tkaonice bio je Stanko Pilja, a tkalje Bosiljka i Jelka Mirkovi. U proljeće 1944. godine u Topuskom je otvoreno vojno lijeilište i oporavilište za ranjene i bolesne borce. Pored toga na Kordunu, kao najsigurnijoj teritoriji, nalazilo se niz drugih zdravstvenih ustanova, a otvarane su ponekad i privremene bolnice (na primjer bolnice u selu Marinkovi i kod Perjasice i u selu Gornji Skrad). O razgranatosti sanitetske službe na Kordunu u toku NOR-a je Ivan Kralj, načelnik saniteta GŠH, pored ostalog, napisao:

»... Na slobodnoj teritoriji Korduna razvila se i razgranala impozantna bolnička baza koja po svojim dimenzijama i stručnom nivou zauzima od sredine 1944. godine najveći i centar hospitalizacije južno od Save (ne računajući Dalmaciju i dalmatinske otoke od jeseni 1944). Takvom razvoju i stanju takve uloge pogodovali su i uvjeti sigurnosti ove teritorije, relativno povoljniji nego na drugim područjima...«¹²

Bolnički kapaciteti na Kordunu nisu korišteni za liječenje samo boraca iz kordunaških jedinica već i ranjenika iz Like, Pokuplja, Žumberka, Cazinjske krajine pa i Banije. Tako, na primjer, u oktobru 1944. godine u bolnice na Kordunu primljeno je 185 ranjenih i bolesnih boraca sa Žumberka te 123 iz Banije, dok je u proljeće 1944. godine primljeno preko 200 bolesnika i ranjenika iz Like.

Radi urednijeg i lakšeg snabdijevanja, Ekonomskom odsjeku područja stajale su na raspolaganju tri pekare od kojih se jedna nalazila u šumi Debeloj kosi, druga u Slunju i treća u rejonu Zbjega. Osim toga 5 većih mesnica nalazilo se u Vojni u, Topuskom, Vrginmostu, Slunju i Plaškom. U Vojni u se nalazio jedan od većih marvenih depoa. Povremeno je uzgajano na tri ekonomije od kojih se jedna nalazila u Partizanskom Žarištu kod Krnjaka, druga u rejonu Vojni a i treća u rejonu Slunja. Širom Korduna još 1942. godine podignuto je desetak sušara za sušenje voća i kukuruza.

Na teritoriji Korduna nalazilo se i oko 100 nadzemnih i podzemnih magacina koji su služili za smještaj i čuvanje hrane, municije i drugog vojnog materijala. Zbog velike teritorije na kojoj su ovi magacini bili razmješteni, a radi lakšeg planiranja, bržeg snabdijevanja i vođenja evidencije materijala i hrane, teritorija Korduna je, po pitanju skladišnog prostora, bila podijeljena na tri sektora i dva punkta. Na jednom sektoru nalazili su se intendant i njegov zamjenik, a na drugom punktu magacioner.

Prvi sektor obuhvatao je teritoriju kotareva Vojni i Vrginmost, odnosno teritoriju Petrove gore, šume Abez, rejona Ostrožina i šumu Debelu kosu. Sektorom je rukovodio intendantski oficir Mirko Bogdanović, a zamjenik mu je bio Petar Trbojević. Na tom sektoru bila su 4 magacionera i 12 stražara.

Drugi sektor obuhvatao je područje bivšeg kotara Veljuna, rejon sela Perjasica, Skradsku šumu, šumu Trupinjsku kosu, selo Dunjak i Kestenovu

Slunj 1944. Komanda Drugog kordunaškog partizanskog podruja s osobljem njenih radionica.

goru. Sektorom je rukovodio intendantski oficir Mirko Šušnjar sa zamjenikom. Na teritoriji sektora radila su 4 magacionera, a magacine je obezbjeivalo 13 stražara.

Treći sektor obuhvatao je teritoriju kotareva Plaški i Slunj. Glavna snabdjevačka baza ovog sektora bila je u rejonu šume Kneje, sela Zbjega i Slunja. Na teritoriji sektora nalazio se intendant Dušan Bunjevac, a pod njegovim rukovodstvom nalazila su se 4 magacionera i 10 stražara za obezbjeenje magacina i pekara.

Na teritoriju 1. i 2. sektora bilo je izgrađeno 6 nadzemnih magacina i 78 zemunica raznih dimenzija s ukupnim kapacitetom od 1.613 m³ skladišnog prostora. Od toga 69 objekata podignuto je u šumskim predjelima, 4 na krševitom zemljištu, 3 u brdima i 4 na zemljištu obraslim grmljem. Od ukupnog broja skladišnih objekata 14 podzemnih objekata bilo je strogo konspirativno i za njih je znao vrlo mali broj povjerljivih ljudi. Polukonspirativnog karaktera bio je 21 objekat, a 42 skladišta i zemunica bili su javnog karaktera.

U rejonu svake šume u kojoj se nalazilo više zemunica nalazila su se i 1 do 3 nadzemna magacina koji su se zvali »centralni magacin« i u njima se

nalazila hrana i ostali materijal koji je služio za svakodnevnu upotrebu. Na taj način su tajni magacini rjeđe korišteni pa je i tako osiguravana njihova tajnost.

Najveća grupacija magacina podignuta je i raspoređena po Petrovoj gori u kojoj se nalazilo oko 30 magacina. Osim toga veća grupacija magacina bila je podignuta i u šumi Debeli kosi. Premda je Debeli kosa mala šumica, ona je zbog svog geografskog položaja, s obzirom na područje, bolnice i operativne jedinice, igrala vrlo veliku ulogu i u njoj se nalazila značajna grupacija magacina hrane, municije i ostalog rezervnog materijala 8. divizije, Kordunaškog partizanskog odreda, Štaba 4. korpusa i drugih jedinica i ustanova. U Debeloj kosi nalazila su se i dva centralna magacina, te 10 većih podzemnih magacina — zemunica. U 5 zemunica čuvana je hrana, municija, alat i potrošni materijal za radionice i radnice etc. U jednoj zemunici nalazile su se rezerve ZAVNOH-a, u jednoj rezerve 4. korpusa, dok se u 3 zemunice čuvao rezervni materijal — municija, eksploziv i oprema jedinica 8. divizije. U posljednje dvije zemunice nalazile su se rezerve Okružnog NOO-a Kordun i rezerve Kordunaškog partizanskog odreda.

Treća grupacija zemunica većih smještajnih kapaciteta podignuta je u šumi Polojskoj kosi kod Perjasice, gdje se nalazilo 14 solidno izgrađenih zemunica. Jedan dio ovog skladišnog prostora bio je predviđen kao rezerva za mogući naknadni smještaj materijala za period kada vojno-operativni uslovi na ovom terenu budu povoljniji.

Teritorija trećeg sektora bila je izložena istim upadima neprijateljskih grupa i jedinica od pravca Ogulina, Oštarija i Tounja, te je skladišna služba na ovom sektoru bila slabije razvijena i snabdjevena manjim zalihama hrane. U magacinima i zemunicama 3. sektora moglo se smjestiti 216.000 kg hrane i drugog materijala.

Prilikom gradnje magacina, mesnica, pekara i ostalih sličnih objekata vodilo se računa da mjesta na kojima su podizana nisu izložena dejstvima neprijateljskih diverzantata, da su zaklonjena od pogleda iz vazduha i da njihov raspored odgovara općem operativnom planu razmještanja operativnih jedinica i vojno-pozadinskih jedinica i ustanova. Bitan element kod rasporeda objekata bio je dužina lanca snabdijevanja od objekta-magacina, pekare, mesnice — do potrošača. Posmatrajući raspored objekata sa strategijskog stanovišta, može se zaključiti da je grupacija objekata u Petrovoj gori i Debeloj kosi bila namijenjena za rezerve i snabdijevanje jedinica na sjevernom i centralnom dijelu Korduna, dok su grupe objekata na teritoriji Plaškog i Slunja bile namijenjene za snabdijevanje jedinica i ustanova na južnom dijelu Korduna i u pravcu Gorskog kotara.

Zadaci Komande kordunaškog vojnog područja i njenih organa

U periodu od formiranja Komande kordunaškog područja pa do ljeta 1944. godine zadaci komandi mjesta, partizanskih straža te pozadinskih jedinica i ustanova nisu se bitno mijenjali u odnosu na postojeća uputstva za organizaciju i rad Komandi područja i njenih jedinica i organa. Bitnije razlike u nekim sektorima rada, kao što su sanitetska služba i snabdijevanje, pojavile su se onog momenta kada je formirana Komanda 4. korpusa vojne oblasti.

Komande mjesta su na svojoj teritoriji, najjednostavnije rečeno, bile komande područja u minijaturi. Prema tome zadaci komandi mjesta i komande područja bili su dosta slični, iako su komande mjesta bile izvršni organi Komande područja. Naravno, razlike su postojale s obzirom na brojno stanje ljudi u tim ustanovama i neke druge činioce. Dok se u komandi područja nalazilo preko 30 starješina, komande mjesta imale su oko pet do šest puta manje rukovodilaca. Pored toga mnoge dužnosti koje su u području obavljali pojedini referenti ili šefovi odsjeka, u komandi mjesta ili nisu postojale ili ih je obavljala ista osoba uz svoju redovnu dužnost. Tako, na primjer, u Komandi područja saobraćajnu službu vodio je saobraćajni odsjek na čelu sa šefom odsjeka, a u komandi mjesta tu dužnost¹³ je obavljalo ono lice koje je odredio komandant mjesta. Stvaranjem komandi mjesta koje su, svaka na svom teritoriju, preuzele veliki dio odgovornosti i zadataka od komande područja, predstavljalo je veliko olakšanje za komandu područja.

Te i samostalni vodovi partizanskih straža su od 1943. godine pa do kraja rata pokrivala istu teritoriju Korduna. Svojim rasporedom i zadacima sačinjavale su srž bezbjednosnog sistema na Kordunu. Partizanske straže su, kao izvršni organi, obezbjeđivale: vojno-teritorijalne komande, ustanove, radionice, bolnice, poduzeća i vojna skladišta. Kontrolisale su puteve i objekte na kojima te obezbjeđivale stanovništvo sela, mjesta i gradova. Vodile su borbu protiv uba i drugih neprijateljskih grupica, diverzantata i neprijateljskih špijuna i izvištanja. Suzbijale su nezakonitu trgovinu (šverc) i neprijateljsku propagandu. Tijesno su saradivale s Jedinicom za specijalne zadatke a kasnije i jedinicama KNOJ-a. Vodile su borbu s okorjelim dezerterima, pljačkašima — grupicama i pojedincima — i svim destruktivnim elementima koji su se pojavljivali na slobodnoj teritoriji.

Te partizanskih straža, pored ostalog, isto su izvršavale i borbene zadatke: kontrolirale su i branile pojedine pravce, obezbjeđivale bokove i neposrednu pozadinu operativnih jedinica, a stalnim patroliranjem i noćnim zasjedama uspješno su se suprotstavljale ubacivanju na slobodnu teritoriju neprijateljskih grupa i pojedinaca koji su imali zadatak da vrše diverzije, izvištanja i napadaju politička, vojna i partijska rukovodstva, NOO-e, bolnice, skladišta i druge objekte. Na taj način partizanske straže oslobodile su operativne jedinice mnogih zadataka na slobodnoj teritoriji. U cilju vojno-stručnog i političkog osposobljavanja ljudstva partizanskih straža, organizirana su i predavanja koja su držali starješine te i komandi mjesta. Na ovim predavanjima, kursovima i seminarima ljudstvo partizanskih straža sticalo je široka politička znanja iz oblasti marksizma, historije radničkog pokreta i ostalih oblasti radi boljeg obavljanja zadataka. Oslobođenjem zemlje partizanske straže prerastaju u Narodnu miliciju.

Ekonomski odsjek se starao o prikupljanju, smještaju i čuvanju hrane, te o uzgoju i preradi voća i povrća. Njemu su bili potčinjeni rukovodioci skladišta, upravnici pekara, te upravnici radionica, mesnica i ekonomija. Iz okupiranih gradova nabavljao je specijalne artikle: sol, šećer, aj, tjesteninu i slično. Čuvao je rezerve hrane i vojnog materijala za potrebe 8. divizije, GŠH, Štaba 4. korpusa, Kordunaškog partizanskog odreda i Okružnog NOO za Kordun i izdavao sve po njihovom odobrenju. Jedan od primarnih zadataka Ekonomskog odsjeka bio je snabdijevanje operativnih jedinica i bolnica

13 Od ljeta 1944. godine pri komandama mjesta uvedeni su i transportni povjerenici.

hranom (mesom, mesnim prera evinama, kruhom, vo em i povr em), odje-
om, obu om i potrošnim materijalom za trupne radionice. Prvenstvo u snab-
dijevanju hranom i ostalim potrebama intendantske službe imale su bolnice,
zatim operativne jedinice i viši štabovi te pozadinske jedinice i ustanove.
Osim toga jedan od zadataka Odsjeka bio je održavanje i izgradnja skladišnih
objekata te razvoj i organizacija trupnih radionica (kroja nica, obu arnica,
radionica za izradu i održavanje vozarske opreme).

Zbog važnosti zadatka kojeg je obavljao, Mobilizacijski odsjek je bio nepo-
sredno pot injen zamjeniku komandanta podru ja. Ovaj Odsjek je vodio evi-
denciju potencijalnih kandidata za popunu operativnih jedinica i pozadinskih
jedinica i ustanova, izra ivao plan vojni kih i politi kih priprema za izvr-
šenje mobilizacije, rukovodio mobilizacijom, predlagao je komandi podru
ru ja sastav lanova regrutne komisije, starao se o ljudstvu operativnih jedi-
nica koje se nalazilo na ku nom lije enju i kontrolirao vojno-politi ku nastavu
na kursevima za osposobljavanje omladinaca za operativne jedinice zbog ega
je održavao tijesnu vezu s operativnim jedinicama te jedinicama i ustano-
vama Komande podru ja. Isto tako bio je povezan s komandama mjesta i
narodnooslobodila kim odborima zbog pripreme i sprovo enja mobilizacije
na teritoriji Korduna.

Saobra ajni odsjek je obezbje ivao i vršio prevoz hrane ranjenika i boles-
nika, gra evinskog materijala i ogrjevnog drveta te obavljao i druge pre-
vozne usluge za vojne bolnice, jedinice i ustanove u pozadini. U zajednici s
narodnooslobodila kim odborima i komandama mjesta vršio je povremene
mobilizacije transportnih sredstava za prevoz ve ih koli ina hrane iz Slavo-
nije i Baranje prema Lici, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju. Jedan od
važnih zadataka koji je ovaj odsjek obavljao bila je evakuacija ranjenika i
bolesnika te evakuacija materijala i plijena iz tek oslobo enih mjesta i gra-
dova. Odsjek je vodio i evidenciju o brojnom stanju transportnih sredstava na
teritoriji pojedinih NOO-a kao i evidenciju o stanju puteva i objekata na
putevima te razra ivao mjese ne planove opravka i održavanja puteva po-
mo u službe cestara i natcestara. Izra ivao je planove rada Pionirskoj eti
i Vozarskom eskadronu. Prikupljao je i sre ivao evidenciju o stanju na željez-
ni kim prugama i vršio pripreme za opravku pruga na teritoriji podru ja te
njihovo stavljanje u promet kad se za to ukaže potreba.¹⁴ Osim toga organi-
zirao je i prevozio poštu, kurire i druga vojna lica u slu aju hitne potrebe.
Bio je odgovoran za vojno-politi ko stanje u Vozarskom eskadronu i Pionir-
skoj eti. Za izvršenje zadataka u prevoženju te saobra ajnoj službi uop e,
Saobra ajnom odsjeku komande podru ja, stajali su na raspolaganju: Pionir-
ska eta, Vozarski eskadron, 5 natcestara i 37 cestara.

Odsjek za vezu i pošte formiran je prvih dana postojanja Komande pod-
ru ja. Tih dana formirana je i eta za vezu i relejne stanice podru ja. Relejne
stanice predstavljale su za etke poštanske službe na slobodnoj teritoriji Kor-
duna. Tokom cijelog NOB-a poštanska i telefonska služba bile su u nadlež-
nosti Komande podru ja, a cijela organizacija pošta i telefonskih linija sta-
jala je na raspolaganju operativnim jedinicama, višim štabovima, Komandi
podru ja i narodnooslobodila kim odborima. Odsjek je vodio brigu o stanju
telefonskih linija i veza na slobodnoj teritoriji podru ja, starao se o radu

¹⁴ U toku 1944. pa do konca rata željezni ke pruge Karlovac—Vrginmost—Topusko i Oštarije—
Plaški—Li ka Jesenica bile su potpuno izba ene iz saobra aja.

pošta, telefonske i kurirske službe, vodio je i o popuni pošta i o ete za vezu odgovarajućim ljudstvom, vršio obuku i osposobljavanje ljudstva za potrebe svoje službe, starao se o nabavkama inventarskog materijala i bio odgovoran za održavanje tajnosti šifranske službe i tajnosti veze uopšte.

Već nakon stvaranja prvih partizanskih odreda 1941. godine pojavljuje se potreba za građevinskom službom. U tom početnom periodu partizanski odredi su podizali logore, podzemne magacine, tajna skloništa, a koncem 1941. godine izgrađene su i prve partizanske bolnice na slobodnoj teritoriji Korduna. Kako se borba više rasplamsavala, potrebe za građevinskom djelatnošću u postajale su sve veće. U jesen 1942. godine formirana Komanda područja, formirane su i prve građevinske ekipe koje su radile na podizanju objekata za potrebe Komande područja. Tokom 1943. godine pri Komandi područja formirana je Građevinska sekcija, a građevinske ekipe prerasle su u Radnički mjesni odbor područja. Sekcija je izradila plan rada imena je obezbjeđivanje planinske gradnje i planinski rad kako Građevinske sekcije tako i Radnički odbor.

Razvojem partizanskih straža i povećanjem broja partizanskih straža uvedeni su pri Komandi područja instruktori partizanskih straža. Međutim, u proljeće 1944. godine ovaj naziv je promijenjen i tako instruktor partizanske straže postaje referent za zaštitu naroda. Referent za zaštitu naroda vršio je kontrolu rada partizanskih straža i bio odgovoran za planove obuke i za obuku ljudstva partizanskih straža. Ujedno je bio odgovoran za razmještanje partizanskih straža i stanica partizanskih straža. Osnovni mu je zadatak bio da, putem partizanskih straža i Jedinice za specijalne zadatke područja, osigura bezbjednost cijele slobodne teritorije Korduna i svih anti-fašističkih i političkih organizacija te NOO-a i vojno-pozadinskih jedinica i ustanova.

Industrijska sekcija rukovodila je područnim radionicama, poduzeća ima i malim električnim centralama. Za svaku radionicu i poduzeće pravljeno je mjesni plan rada, a povremenim kontrolama i obilascima provjeravano je kako se ostvaruju planovi rada i kako se ljudstvo angažira u izvršenju planova rada. Jedan od važnih zadataka Sekcije bio je nabavka alata, potrošnog materijala i mašina te raspored gotovih proizvoda. Sekcija je saradivala sa Ekonomskim odsjekom područja i Tehničkim odjelom Okružnog NOO-a za Kordun. Radionice su se bavile opravkama motornih vozila, naoružanja, poljoprivrednih mašina i alatki. Jedan dio kapaciteta korišten je za izradu gotovih predmeta. Tako, na primjer, kovačke radionice izradile su avle, potkoviće za potkivanje konja i druge predmete od željeza. Radionice i poduzeća, isto tako, radile su za potrebe civilnog sektora. Tako, na primjer, mehaničke i kovačke radionice pred žetvu, kosidbu i sjetvu radile su na opravci poljoprivrednih alatki i mašina. Ponekad su kovačke, stolarske i mehaničke radionice područja radile isključivo za potrebe NOO-a.

Referent za naoružanje i eksplozive starao se o pravilnoj popuni i evidenciji brojnog stanja naoružanja, municije i eksploziva u pozadinskim jedinicama i ustanovama, zatim o pravilnom smještaju i održavanju rezervi naoružanja i municije u skladištima područja. Vodio je i o tajnosti i bezbjednosti magacina za ubojnu opremu. Izdavanje naoružanja i municije iz skladišta vršio je po naredbi naredbodavaca. Mjesnim planom opravki dovodio je u ispravno stanje naoružanje i pribor.

Rad vojnih podru ja u toku 1944. i 1945. godine

U poljednoj ratnoj godini pred Komandu kordunaškog vojnog podru ja i njegove organe postavljeni su krupniji i teško rješivi zadaci. U tom periodu ekonomsko stanje na Kordunu bilo je vrlo teško a naro ito veliki problem predstavljala je popuna velikog broja operativnih i teritorijalnih jedinica i ustanova novim ljudstvom. Osim toga Komanda podru ja je imala zadatak da obezbijedi slobodnu teritoriju, stanovništvo, bolnice i ostale ustanove od uba enih neprijateljskih diverzanata i trupova, riješiti problem dezertstva i boriti se protiv pete kolone, omogu iti razvoj i organizirati rad novih radionica i poduze a te formirati nove radne organizacije i staviti ih u pogon. Isto tako trebalo je osposobiti i održavati putnu mrežu i saobra ajnu službu, izgraditi nove objekte za potrebe vojnih bolnica i ustanova te podizati bajte za porodice bez ku a.

Najviše problema na teritoriji kordunaškog podru ja, po etkom 1944. godine pa do konca rata, bilo je vezano za ekonomsko stanje. U trogodišnjoj borbi narod ovog kraja iscrpio je i posljednje materijalne rezerve, a nije bilo ni radne snage za obradu zemlje i za održavanje gospodarskih zgrada. Do tog vremena okupator i ustaše zapalili su preko 12.000 ku a i oko 22.000 ostalih gospodarskih zgrada. Avet gladi, iz dana u dan, prijetila je hiljadama stanovnika Korduna. Mada su organi NOO-a, Komande podru ja i jedinica NOV i POJ pružale narodu svestranu pomo , ona nije mogla biti ni izdaleka dovoljna da bi se zadovoljile osnovne potrebe naroda u hrani, odje i i obu i. Duga i teška epidemija tifusa koja je 1943. godine harala

Selo To ak 1944. Radnici obu arske radionice 8. udarne kordunaške divizije.

Kordunom stvorila je izuzetno teške zdravstvene probleme. Bolovalo je oko 30.000 stanovnika, od kojih je umrlo preko 8.000, uglavnom djece, žena i starijih osoba.

Ekonomsku i zdravstvenu situaciju komplikovali su i drugi faktori. Jedan od njih odnosio se i na veliku angažiranost ljudstva Korduna u narodnooslobodilačkom ratu. U januaru 1944. godine Komanda područja vršila je mobilizaciju ljudstva rođenih od 1900. do 1905. godine i omladinaca rođenih 1926. i 1927. godine, što znači da su pod oružjem bili pozvani muškarci od 40 do 44 godine starosti i omladinci od 17 i 18 godina. Prema tome do tog vremena u redovima NOV i POJ bilo je dvadeset godišta muškaraca (od 1905. do 1925. godine). Kada se ovome doda činjenica da je druge i treće godine rata umrlo preko 8.000, a poginulo u NOB-u, ubijeno od strane neprijatelja i umrlo u koncentracijskim logorima preko 15.000 lica, proizlazi da je svaki peti stanovnik Korduna ubijen, umro ili poginuo u ratu. Ovi podaci jasno govore o iscrpljenosti ljudskih rezervi za dalju popunu operativnih i pozadinskih jedinica Korduna.

Tešku ekonomsku situaciju, velike ljudske gubitke zbog bolesti, zvjerstava ustaša i okupatora, kao i sve veće gubitke 8. kordunaške udarne divizije, Kordunaškog i Plaškog partizanskog odreda, neprijatelj je spretno koristio za podriivanje bratstva i jedinstva Srba, Hrvata i Muslimana koji žive u ovim krajevima. Agenti Gestapa, koji su djelovali preko Andrije Hebranga, Joce Eremića i Steve Kosačića, vješto su proturali parole o uvanju glave jer se rat bliži kraju, zbog čega dolazi do porasta dezertstva koje je posebno bilo izraženo u prvom polugodištu 1944. godine. U to vrijeme i politička situacija, zbog svih tih razloga, nije bila najbolja, mada ni u kom slučaju jezgra NOP-a u ovom dijelu Hrvatske nije bila poljuljana. Osim toga neprijatelj je raznim formama djelovanja i raznim zastrašujućim glasinama nastojao pasivizirati narodne mase i razbiti vrstinu NOP-a na ovom teritoriju.

Koncem aprila 1944. godine otkriven je neprijateljski rad Joce Eremića, Steve Kosačića i njihovih istomišljenika. Međutim, glavni akteri ovog zločina, kojim djelovanje uspješno su se na vrijeme sklonili pod okrilje njemačkog okupatora od kuda su nastavili neprijateljski rad. Jedan dio njihovih saradnika izveden je pred vojni sud i osuđen na zaslužene kazne.

Bjekstvo u neprijateljske redove Joce Eremića, komandanta kordunaškog područja, Steve Kosačića, političkog komesara Grupe Kordunaških partizanskih odreda, ure Šušnjara, komandanta Plaškog odreda i dijelova Plaškog partizanskog odreda, izazvalo je veliku zabunu, stvorilo napetu situaciju i pogoršalo političku situaciju na Kordunu. Osim toga povećan je broj dezertera tako da se koncem maja i početkom juna broj dezertera kretao između 540 do 600 boraca. Mada je neprijateljski propagandni aparat proturao razne glasine kao što su: »Izginuše svi Srbi«, »8. divizija je prešla na stranu četnika«, i slično, ipak neprijatelju nije uspjelo da razbije NOB na Kordunu, da dovede u pitanje bratstvo i jedinstvo naših naroda — tu najviše u tekovinu NOR-a. Međutim, zbog ove situacije Komanda područja, komande mjesta i partizanske straže imale su pune ruke posla. U kratkom vremenu izvršeno je niz personalnih promjena i održano niz sastanaka i narodnih zborova na kojima je bilo riječi o sramnoj ulozi Joce Eremića i ostalih agenata okupatora. Istovremeno područja, pored ostalih važnih i hitnih zadataka, bio je angažiran na suzbijanju i likvidaciji neprijateljskih agenata, okorjelih dezertera i

plja kaša, kao i na prikupljanju i vraćanju u jedinice ljudi koji su ih samovoljno napuštali.

Problemu dezertstva u zadnjoj godini rata esto se pridavao predimenzionirani značaj. Međutim, ako se temeljitije i sa potrebne historijske distance sagleda pravo stanje, onda se može izvući i zaključak da je velika većina takozvanih dezertera napuštala svoje jedinice s namjerom da riješi životna pitanja svojih porodica. Dolaskom kući oni bi se latili poslova oko sjetve, žetve, spremanja žita, kosidbe, izrade privremenih bajti za sklanjanje porodica. Oni se obično nisu krili, već su odlazili kod nadležnih odbornika NOO-a i organa Komande područja da im pomognu u rješavanju goruštih pitanja. Može se reći i da su partizanske straže komanda mjesta iste KNOJ-a, svojim ponekad netaktnim postupcima prema ovim ljudima, od njih stvarali dezertere. Kako se to dogodilo? Šta im bi se ovi ljudi pojavili na terenu, njih je izbjegavala do ekvivalenta hajka partizanskih straža ili kvojevaca. Nije bilo razumijevanja ni takta da se pomogne borcu koji je, doduše, došao na nezakonit način i gdje mu gladije troje djece, dok je žena slabog zdravlja, bez ikakvih sredstava za život, a, esto puta, i bez krova nad glavom. Mnoge porodice nalazile su se pred neminovnom propašću.

Pravih dezertera, onih koji su otišli neprijatelju, bilo je mnogo manje. Neki su napuštali jedinice da bi sačuvali vlastitu glavu pa su se skrivali oko svojih kuća. No, bilo je i takvih koji su se okupljali u grupice od po 5 do 10 i pljačkali (slučaj »crne desetine« u Bugaru). Pored pljačke, ove grupice dezertera vršile su i oružane napade na političke radnike, odbornike i partizanske stražare zato, jer su ih ovi oštro kritikovali na zborovima i sastancima širom Korduna. Osim toga komanda mjesta, partizanske straže i jedinice KNOJ-a vršile su esto premetanje i napade na njihove baze s ciljem da se pljačkaju i okorjeli dezerteri kao neprijatelji NOP-a likvidiraju ili prisile na predaju. Pod stalnim pritiskom i hajkom organa bezbjednosti ovakve grupice su ili razbijene ili prisiljene da se povuku u okrilje okupatora od kuda su nastavile da rovu i vrše razne diverzije na slobodnoj teritoriji. Jedna takva grupa okorjelih dezertera djelovala je u selu Kuplenskom na čelu s Jandrom Brinjakom,¹⁵ jedna u rejonu sela Vučkovića a u Petrovoj gori, jedna

15. Tko je Jandro Brinjak? Rođen je u selu Kuplenskom u toku I svjetskog rata od gluhonijemog oca i nepismene majke i sam je bio nepismen. Jandrina porodica bila je jedan od najsiromašnijih na teritoriji sela Kuplenskog pa i općine Vojnić. Jandre je po prirodi bio ograničenih sposobnosti, ali on sam za sebe misli da je lijep, zgodan i pametan i to esto isto je. Pred početak II svjetskog rata bio je oženjen, ali bez djece. Po etkom ustanka 1941. godine Jandre je me u prvim usanicima. Raznim smicalicama nastoji da igra zapaženu ulogu u NOP-u, ali mu to ne uspijeva. Od ostalih ustanika odvaja ga i to što neprekidno rovu i ogovara sas onog rukovodioca. Njegovi prijedlozi su čudni i uglavnom neprihvatljivi. Konkretno zadatke slabo izvršava, a odlazak u akcije izbjegava. Uosteno je da je slab borac, pretjerano plašljiv. Drugovi mu svestrano pomažu da otkloni uostene slabosti i da se bolje ponaša, ali on to ne prihvata jer smatra da je najbolje ono što on radi i predlaže. Međutim, na njegove nedostatke gleda se kao na prolazne pojave koje će Jandre savladati. Ali, što rat duže traje Jandre sve više griješil izvla i se iz jedinice, samovoljno odlazi kući i isli no. U toku IV neprijateljske ofanzive Jandre je samovoljno napustio položaj u Lici i odlazi iz Prate eg bataljona 8. divizije kući na Kordun. Došavši kući i počinje da rovu protiv dobrih i estitih odbornika NOO-a i političkih radnika jer ga oni kritikuju i nagovaraju da se vrati u svoju jedinicu. Pošto se nije odazvao ni na nekoliko poziva Komande područja da se javi radi upućivanja u jedinicu, traži ga partizanska straža, ali je Jandre već prešao u bjegunce. Uspijeva da se i pored svih potraga patrola organa OZN-e, partizanskih straža i jedinica KNOJ-a održi u bjekstvu. Oko sebe je okupio 3 do 5 istomišljenika koji se, isto tako kao Jandro, vješto skrivaju i izbjegavaju klopke i zasjede partizanskih straža. Jandrin najvjerniji jatak i snabdjeva hranom je njegova žena, mada je ona bila pod stalnom prisilom NOO-a i organa komande područja. Uspijeva da pod takvim uslovima preživi cio rat i tek sredinom 1948. godine upao je u klopku milicije i ubijen.

grupa oko Krstinje i jedna kod Krnjaka. Osim toga tri grupe djelovale su na teritoriji Vrginmosta, tri grupe u rejonu Plaškog, jedna oko Li ke Jesenice i dvije u rejonu šume Mašvine i sela Bugara.

Prema tome Kordun nije vrvio od dezertera kako se to onda, a ponekad još i sada uje iz usta nedobronamjernih ili nedovoljno upu enih osoba. Istina je da je, pored ša ice okorjelih dezertera, bilo i ljudi koji su, kao što sam ve naveo, samovoljno napustili svoje jedinice i odlazili ku ama (ali ne i k neprijatelju) radi sre ivanja, odnosno rješavanja goru ih problema svoje obitelji. Da je bilo više razumijevanja pojedinih vojno-pozadinskih organa i pojedinih NOO-a za probleme boraca i probleme njihovih porodica ovakvih »dezertera« sigurno ne bi bilo ili bi ih bilo mnogo manje. Na koncu mislim da se i starješine operativnih jedinica nisu dovoljno starale niti poduzimale potrebne mjere za rješavanje životnih problema porodica, posebno onih boraca ije je stanje bilo zabrinjavaju e. U prilog konstataciji govori i ova izjava Gliše Boži a, komandanta mjesta u Vojni u:

»Negdje koncem decembra 1943. ili po etkom 1944. godine, partizanska straža komande mjesta prikupila je oko stotinjak dezertera, uglavnom iz jedinica 8. divizije. Me u njima nije bilo nijednog koji je izbjegavao jedinice s ciljem da sa uva glavu. Pred strojem postrojenih dezertera održao sam govor o štetnosti takvih pojava, o tome da ti njihovi postupci bacaju ružnu sliku na NOP i na našu NOV-u, a potom sam im naredio da se istog dana vrate u svoje brigade. Odmah sam primijetio da je moj govor, a posebno obe anje da e organi komande mjesta od sada više pažnje posve ivati njihovim porodicama, naišao na vrlo dobar prijem. To potvr uje i injenica da su se svi ovi borci, mada su upu eni u svoje jedinice bez sprovodnika i straža, još istog dana sami spremili i vratili u brigade.«

Dakle, i iz ovog primjera može se izvu i zaklju ak da bi daleko manji broj ljudi bio napuštao jedinice da su pojedini odgovorni faktori (od operativnih jedinica, vojno-pozadinskih organa pa do NOO-a) posve ivali više pažnje tim problemima.

Protiv okorjelih dezertera i lica koja se nisu odazivala pozivima za povratak u operativne jedinice poduzimane su i strože mjere. Tako je, na primjer, Komanda podru ja u junu 1944. godine donijela naredbu kojom se porodicama dezertera ograni ava kretanje po slobodnoj teritoriji i uskra uje svaka pomo od strane NOO-a i vojno-pozadinskih organa. Jedna od najrigoroznijih mjera pokazala se kao najefikasnija. Bilo je to protjerivanje sa slobodne teritorije porodica okorjelih dezertera i porodica lica koja su u više navrata izbjegavale mobilizaciju i skrivala se kod okupatora ili u obližnjim šumama. Ovakve mjere, naravno, nisu bile svojstvene humanoj politici koja je karakterizirala NOV-u, ali protiv ovakve vrste ljudi i njihovih porodica nije se moglo više na i neko bolje rješenje. Kad je slijede eg mjeseca Komanda podru ja upu-tila 76 poziva za odlazak u NOV i POJ, na njih su se odazvala 64 obveznika koji su ranije po nekoliko puta izbjegavali regrutaciju i odlazak u jedinice 8. divizije. Na pozive se nije odazvalo samo 12 obveznika pa su i njihove porodice protjerane kao i 27 porodica iz Plaš anske doline. Mjere narodno-oslobodila kih odbora i Komande podru ja za sanaciju problema vezanih za mobilizaciju i likvidaciju dezerterstva ubrzo su se pokazale kao vrlo efikasne.

Iz kratke analize ekonomsko-političkog stanja na teritoriji Kordunaškog područja u proljeće i ljeto 1944. vidljivo je da su pred Komandom područja stajali veliki i komplicirani zadaci. Ako se tome dodaju i ostali zadaci, naročito poslije bjekstva komandanta područja Joce Eremića na stranu Gestapa, valjalo je brzo i smišljeno raditi. U prvom redu postavljeni su novi ljudi na čelo Komande područja. Za komandanta područja došao je Nikola Vidović, do tada komandant 2. udarne brigade, za njegovog zamjenika postavljen je Matija Marjanović, a za političkog komesara područja Božo Spaček, do tada politički komesar 13. proleterske brigade »Rade Konar.«¹⁸ Osim toga partijska komisija, koju su sačinjavali Dušan Livada, sekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac i uro Salaj, član CK KPH, ispitala je držanje ostalih članova KPJ Komande područja, partizanskih straža, komandi mjesta i ostalih vojno-pozadinskih jedinica i ustanova. Ispitivanjem je utvrđeno da među ostalim članovima KPH nije bilo neprijateljskih agenata i saradnika Joce Eremića.

Novopostavljeno rukovodstvo Komande područja izvršilo je analizu stanja u pozadinskim jedinicama i ustanovama a svaki borac ili starješina, koji se iz bilo kojih razloga nije ponašao ili radio u duhu postojanja ih propisano bio je smijenjen i postavljen na druge dužnosti ili raspoređen u druge jedinice. Rekrutne komisije područja izvršile su pregled cjelokupnog ljudstva jedinica i ustanova pozadine i svi koji su bili zdravi i fizički sposobni upućeni su u jedinice 8. divizije, Kordunaškog i Plaškanskog partizanskog odreda. Ovim mjerama bilo je sređeno kadrovska i borbena pitanja u jedinicama i ustanovama područja i moglo se nastaviti radom na svakodnevnim zadacima.

U vrijeme najtežih poslova oko sređivanja kadrovskih i ostalih problema Komande područja, Glavni štab Hrvatske izdao je naredbu da se na teritoriju korpusa formiraju korpusne vojne oblasti. Ovom mjerom je Glavni štab Hrvatske rasterećen rješavanje materijalnih problema i sanitetskog zbrinjavanja, jer je težište rada po tim pitanjima prenijeto na novoosnovane Komande korpusnih vojnih oblasti. Po toj naredbi je u maju 1944. godine formirana i Vojna oblast 4. korpusa sa sjedištem u Katinovcu i Vorkapi Selu kod Topuskog. Pod nadležnost ove oblasti potpala je i Komanda kordunaškog vojnog područja.

Reorganizacija Komande kordunaškog područja

Po etkom jula 1944. godine, na osnovu odluka Komande 4. korpusne oblasti, prestala je da funkcionira Komanda kordunaškog vojnog područja, a po ele su da rade dvije nove komande kordunaških područja. Prvo kordunaško područje, čija se komanda smjestila u Gornjem Budačkom, obuhvatilo je teritoriju kotareva Vojni i Vrginmost, a 2. kordunaško područje, sa sjedištem u Slunju, teritoriju kotareva Slunj i Plaški...

Jedan od važnih zadataka koje je Komanda područja rješavala u proljeće i ljeto 1944. godine odnosio se na sprovođenje vrstog mjesečnog plana i političkog rada u pozadinskim jedinicama i ustanovama. Politički i kulturno-prosvjetni planovi rada Komande područja, komandi mjesta i partizanskih straža

16 Poslije rata emigrirao u SAD.

bili su sli ni mjese nim planovima rada operativnih jedinica. Politi ki kome-sar komande podru ja bio je odgovoran za politi ki rad na cijeloj teritoriji podru ja. On je ujedno bio referent podru ja za kadrovska pitanja.

Slijede i važan zadatak koji je rješavala Komanda kordunaškog podru ja odnosio se na mobilizaciju ljudstva za operativne jedinice u hrvatskim selima. Naime, u tim selima je još uvijek bio dosta slab odaziv za odlazak ljudstva u jedinice NOV i POJ. Da bi se lakše vršila mobilizacija na teritoriji kotarskog NOO-a Slunj formirana je Hrvatska eta sastavljena od boraca i starješina hrvatske nacionalnosti iz ovog kraja. Na elu te ete bio je stari komunista Mile Obrovac. Me utim, stvaranje ove ete nije doprinijelo inasov-nijem odlasku ljudi hrvatske nacionalnosti u jedinice NOV i POJ iako su se zvale: Hrvatska eta, Hrvatski bataljon i sli no. Nakon nekoliko mje-seci od formiranja ona je i dalje ostala eta jer, i pored niza poduzetih poli-ti kih mjera, nije prerasla u bataljon, mada su za to postojale solidne rezerve zdravih ljudi i omladine.

Osim formiranja Hrvatske ete poduzeto je i niz drugih mjera radi daljeg ja anja jedinstva NOP-a na Kordunu. Pitanju mobilizacije preko cijele godine posve ivali su OK KPH Karlovac i NOO-i jednaku pažnju u svim selima, bila ona srpska ili hrvatska. No, i pored svih poduzetih mjera, mobilizacija za jedinice NOV i POJ u hrvatskim selima se dosta teško odvijala. Nekoliko odlomaka iz petnaestodnevni h politi kih izvještaja Komande podru ja naj-bolje govore o toj situaciji:

»U hrvatskim dijelovima kotara Slunj« pisalo je, pored ostalog, u izvješ-taju od 30. januara 1944, »stanje ne zadovoljava, iako je led probijen.« Poslato je 116 poziva za mobilizaciju u vojsku. Malo ih se odazvalo, ostali su organizirano pobjegli neprijatelju u Vaganac i Biha . Neki se kriju oko ku a... U ostalim dijelovima hrvatskih sela vodi se jaka politi ka borba i propaganda za mobilizaciju ljudi u partizanske jedinice. Najslabije stanje je na teritoriji Barilovi a, a to je teritorija pod komandom mjesta Vojni ...«

»Na teritoriji Slunja, kako to piše u izvještaju od 30. marta iste godine dine, »otkrivena je organizirana mreža neprijateljskih elemenata koji su mobilizirane za NOV i POJ prikupljali i prebacivali u Biha . Osim toga nagovarali su partizane da bježe iz NOV i POJ i potom ih prebacivali u neprijateljske posade u Biha i Vaganac. Jedna od takvih mreža je otkri-vena i njih 9 je stavljeno pod vojni sud. Nakon istrage 4 su osu ena na smrt, dva na prisilni rad a trojica su oslobo eni optužbe i pušteni ku-ama.

U hrvatskim selima op ine Cetingrad sli no stanje je kao i na teritoriji op ine Slunj, s tom razlikom što se na ovoj teritoriji ja e osje a propa-ganda HSS-a.«

»Na teritoriji Plaškog«, konstatirano je pored ostalog u izvještaju od 5. maja 1944. godine, »najve i problem je dezerterstvo. Od oko 200 dezert-tera njih oko 60 su okorjeli. Najviše dezertera došlo je ku i zbog slabog ekonomskog stanja njihovih porodica, nedostatka radne snage za pro-ljetne radove a neki i zbog kukavi luka.

Na teritoriji Rakovice i Drežnika ima ve i broj dezertera.

Na teritoriji Slunja i Cetingrada vratio se jedan broj bjegunaca iz ne-prijateljskih garnizona Biha a i Vaganca, ali se sada skrivaju oko ku a.

Omladinci iz sela Batnoge i Kruškova e kad se pozovu na omladinske ili sli ne sastanke bježe u šumu .. .«¹⁷

Sli na situacija u vezi mobilizacije ljudi za popunu jedinica NOV i POJ vladala je sve do konca NOR-a. Mnogi se nisu odazvali na pozive ni za mobilizaciju koja je vršena u januaru 1945. godine. Umjesto da stupe u jedinice NOV i POJ neki su se sklonili u neprijateljske garnizone Biha a, Cazina, Karlovca i druge. Kad god je povedena diskusija, vršena analiza ili se jednostavno povelala pri a o tome zašto je tako bilo u hrvatskim selima koja se protežu rubovima Korduna, svaki diskutant — sagovornik imao je svoje mišljenje i svoj pogled na taj problem.

Mobilizacija u toku NOR-a razlikovala se od mirnodopske regrutacije. Svako mobilizaciji, naro ito ako se ona izvodila na tek oslobo enoj ili poluoslobo enoj teritoriji, prethodile su dugotrajne i temeljite politike i vojni ke pripreme. Osim mobilizacije Komanda podru ja pristupala je i drugim metodama rada da bi osigurala nove borce za popunu operativnih jedinica. Tako je, na primjer, u prolje e 1944. godine Mobilizacijski odsjek Komande podru ja formirao dvije lije ni ke komisije od kojih je jedna obuhvatila teritoriju Kotarskog NOO-a Vrginmost a druga teritoriju Kotarskog NOO-a Vojni . Pred njih je izvedeno sve osoblje vojno-pozadinskih ustanova i jedinica s teritorije ova dva kotara, kao i ljudstvo zaposleno u NOO-ima. Tom prilikom one su detaljno pregledale 1.303 borca i starješine. Od toga broja osposobljeno je za jedinice 8. udarne divizije samo 37 ljudi, 230 ljudi osposobljeno je i upueno za popunu Kordunaškog i Plaš anskog partizanskog odreda, 469 je onesposobljeno i vra eno ku ama, 163 su osposobljena i raspore ena u jedinice i ustanove podru ja, 94 su osposobljena za rad u NOO-ima dok je 59 ljudi bilo toliko bolesno i fizi ki oronulo da su ih komisije odmah uputile u bolnice na lije enje.

Dobar dio vremena u toku 1944. godine Komanda podru ja i komande mjesta utrošile su za organizaciju i osposobljavanje putne i željezni ke službe i za prebacivanje ve ih transporta hrane iz Slavonije i Baranje preko Korduna za stanovništvo Like, Gorskog kotara, Hrvatskog primorja i Istre. Po etkom prolje a 1944. godine Komanda podru ja primila je od Komande 4. korpusne vojne oblasti opširno uputstvo o organizaciji putne službe. Naime, tokom prošlih ratnih godina nije se mislilo na gradnju i osposobljavanje nego samo na to kako da se putevi i objekti na njima što više unište i tako onemogu i neprijatelja da se njima koristi. Me utim, 1944. godine naslu ivao se skori krah fašizma i brzo oslobo enje zemlje pa puteve nije trebalo uništavati ve ih osposobljavati za normalniji saobra aj po slobodnoj teritoriji i za lakši manevar jedinica NOV i POJ u željenim pravcima. Naime, u zadnjoj godini rata naša armija bila je u stalnim ofanzivnim akcijama, a za takav vid borbe trebalo je imati i dobre puteve za izvo enje manevara po svim pravcima.

Pomenutom direktivom Komande 4. korpusne oblasti nare eno je da se pri Komandi podru ja formira Pionirska eta i da se po priloženom uputstvu organizira putna služba u kojoj su, pored ostalog, predvi ene dužnosti cestara i natcestara. Pionirska eta bila je predvi ena za radove na opravci i podizanju novih mostova i propusta na putevima, zatim nasipa i drugih obje-

17 Svi ovi izvještaji uvaju se u Historijskom arhivu Karlovac, kut. Kordunaško podru je.

kata na cestama. Ujedno, eta je imala zadatak da miniranjem uništi, po potrebi, odrene puteve i tako ih onesposobi za upotrebu od strane neprijateljskih trupa.

Radi lakšeg planiranja, boljeg održavanja i kontrole rada cestara i natcestara, putna mreža Korduna podijeljena je na pet sektora. Prvi sektor obuhvatao je putnu mrežu na teritoriju Komande mjesta Drežnik, dok su putevi tog sektora podijeljeni na 4 dionice. Drugi sektor s 8 dionica obuhvatio je putnu mrežu na teritoriju »Komande mjesta Slunj, treći i četvrti sektor s 5 dionica putnu mrežu na teritoriji Komande mjesta Cetingrad, peti sektor s 12 dionica putnu mrežu na teritoriji Komande mjesta Topusko, a šesti sektor s 8 dionica putnu mrežu Komande mjesta Vojni. O održavanju puteva, pored Pionirske, staralo se 5 natcestara i 37 cestara. Naime, za svaki sektor bio je zadužen po jedan natcestar, a za svaku dionicu puta po jedan cestar. Za natcestara su obično postavljeni borci starijih godišta. Njihovo sjedište bilo je u mjestu pretpostavljene komande mjesta. Natcestar je za svoj rad bio odgovoran Saobraćajnom odsjeku područja, a u disciplinskom pogledu bio je podređen nadležnoj komandi mjesta. Cestari su stanovali u svojim kućama pa su bili zaduženi za dionice puta koje su prolazile kroz njihovo selo.

Željeznička služba kao dio cjelokupnog saobraćajnog sistema područja bila je tek u povoju s obzirom da za njen rad nisu postojali potrebni uslovi. Međutim, u ljeto 1944. godine počelo se razmišljati i o budućem razvoju željeznice u području. Tako je u prvo vrijeme Saobraćajni odsjek trebao da prikupi podatke o stanju željeznice na pruga Karlovac—Glina, Karlovac—Ogulin i Ogulin—Vrhovine. Ove pruge uglavnom nisu bile u upotrebi i radilo se na tome da se pomoću prikupljenih podataka razradi plan za njihovu brzu opravku i stavljanje u promet kada za to iskrusnu povoljnije prilike. Od ljeta 1944. godine Glavni štab Hrvatske organizirao je prve kurseve za obuku prometnika, šefova željeznice, staničara, skretničara i drugog osoblja. Kursevi su održavani na slobodnoj teritoriji, a pohađali su ih borci mlađih godišta. S teritorije Kordunaških područja upućeno je na razne željezničke kurseve oko 40 omladinaca.

Rješavanjem spomenutih zadataka trebalo je da saobraćajna služba, u prvom redu, omogući i nesmetani saobraćaj na slobodnoj teritoriji Korduna, naročito brzo prebacivanje različitog materijala i jedinica s Korduna na slobodnu teritoriju Like, Banije, Cazinske krajine i Gorskog kotara. Osim toga Saobraćajni odsjek je, u slučaju prodora neprijatelja na Kordun, trebao da uništi saobraćajnice i time uspori pokrete njegovih trupa.

Snabdijevanje operativnih i vojno-teritorijalnih jedinica i ustanova

Izvori za stvaranje rezervi hrane u području bili su: dobrovoljni prilozima stanovnika Korduna, otkupi viškova, konfiskacija od narodnih neprijatelja, реквизиција viška hrane, proizvodnja na ekonomijama područja i komandi mjesta, dobivanje hrane od NOO-a i prijem hrane iz žitorodnih krajeva Hrvatske. Osim toga jedan od načina prikupljanja hrane bilo je oduzimanje hrane od neprijatelja za vrijeme oslobođenja pojedinih gradova i sela, dok je jedan dio specijalnih artikala kupovan u okupiranim gradovima i tajnim kanalima dopreman na Kordun.

Problem prehrane predstavljao je jedan od ključnih problema svakog rata pa i NOR-a. Od uspješnog rješavanja ovog problema esto je zavisio i ishod nekog rata, zato je pitanju snabdijevanja hranom na Kordunu, kao i u itavoj Jugoslaviji, posve ena posebna pažnja. Kako je prehrana predstavljala jedan od primarnih zadataka NOO-a, još u toku 1943. godine u sastavu NOO-a formirane su prehrambene komisije. Prehrambeni odjeli kotarskih i Okružnog NOO-a za Kordun sprovodili su sabirne akcije i stvarali rezerve hrane u skladištima, brinuli se za obradu zemlje, ubiranje i uskladištenje žitarica s napuštenih posjeda i ekonomija NOO-a. Osim toga ovi odjeli su vodili brigu o magacinima, mlinovima, pekarama i mesnicama. Izdavali su živežne namirnice za vojsku, vojnopozadinske ustanove i jedinice, prolazne kuhinje i za stanovništvo koje nije posjedovalo hranu. Poslije žetve 1943. godine osnovan je Narodnooslobodilački fond u feoji su prikupljani dobrovoljni priloz i ušur iz mlinova. Tokom svake godine NOO-i su organizirali nekoliko kampanja sakupljanja žita, otkupa stoke, sijena i drugih artikala. U toku 1944. godine na teritoriji Korduna provedeno je nekoliko ovakvih kampanja. Sabiranje ljudske i sto ne hrane vršeno je i putem otkupa, a platežno sredstvo bile su priznanice. Ovaj vid sakupljanja hrane vršile su specijalne otkupne komisije NOO-a. Koncem 1944. i po etkom 1945. godine Okružni NOO i otkupne komisije samo u jednom mjesecu otkupile su: 535 mtc sijena, 5.433 kg pšenice, je ma i raži, 1.461 kg graha, 186 kg krumpira itd. Ve i dio ovih artikala predan je komandama područja, a jedan dio je upu en dje jim domovima, raznim kursevima i drugim ustanovama.

Na Tre em zasjedanju ZAVNOH-a 8. i 9. maja 1944. godine za Okružni NOO Korduna re eno je: »Organizaciono ovaj okrug spada me u najbolje. On je ne samo uredio svoju unutrašnju organizaciju nego i svi kotarski NOO-i po organizaciji, raspodjeli poslova i na inu obavljanja rada sli e na okružni. Kordunaški NOO-i prekalili su se u teškim ofanzivama te u borbi protiv gladi i epidemije koju su nemilosrdno harale. Upravo zato uživaju veliki ugled kod naroda...« S obzirom na iznijete injenice nije teško izvu i zaključak da je, zahvaljuju i vrstoj saradnji Okružnog NOO-a s Komandom područja, podru je bilo u stanju da, i pored svih problema oko ishrane, organizira i uspješno snabdijeva oko 50 operativnih jedinica i vojno-pozadinskih jedinica i ustanova.

Da bi se potpunije sagledali problemi sabiranja hrane, njenog uskladištenja u podzemne magacine i uvanje, zatim problemi oko pe enja kruha, obezbje enja mesom, maš u, soli, še erom i drugim artiklima, trebalo bi puno prostora i vremena. Želim samo da napomenem neke od tih problema. Za nabavku še era, soli, kafe, aja i nekih drugih artikala trebalo je novca, mnogo umješnosti te dobra organizacija i saradnja s ljudima koji su živjeli u gradovima, a tajnim putem kupovali i slali hranu na slobodnu teritoriju. Isto tako prilikom pe enja kruha za veliki broj jedinica i ustanova koje su bile na snabdijevanju kod područja, iskršavali su svakojaki problemi. Kao prvo, treba napomenuti da je radnika-pekara bilo vrlo malo, da su bili nedovoljno obu eni, da su pekare za pe enje kruha bile malog kapaciteta i da su bile gra ene dosta primitivno. Osim toga pekare su raspolagale premalim prostorom ne samo za pe enje kruha ve i za uskladištenje brašna i gotovog kruha. Prostor za odmor radnika zaposlenih u pekarama bio je sku en i neprikladan. Me utim, i pored svih tih poteško a, sledovanje kruha bilo je uredno, a snabdijevanje kruhom vršeno je po planu.

Poseban problem predstavljalo je uvanje žita u podzemnim magacinima jer je postojala opasnost od kvarenja uslijed vlage i nepovoljnih uslova za provjetravanje prostorija. Treba imati u vidu da su samo male količine hrane, obično rezerve za par dana, bile smještene u nadzemne magacine u kojima su uslovi za uvanje i održavanje bili daleko bolji, dok je većina pšenice, raži, ječma i graha bila smještena i uvanjena u podzemnim tajnim magacinima. Osim toga posebna briga komanda područja, intendantskih i obavještajnih organa područja bila je uvanje tajnosti magacina.

U sistemu organizacije ishrane na teritoriji kordunaškog područja naročito važno pitanje predstavljalo je snabdijevanje vojnih bolnica u kojima se nalazilo po nekoliko stotina ranjenika i bolesnika iz jedinica Korduna, Žumberka, Pokuplja, Like, Gorskog kotara i Cazinske krajine. Obezbjede bolnice nekim artiklima kao što su: šećer, so, riža, tjestenina i slično bila je stalna briga Komande područja i njenih nadležnih izvršnih organa.

Jedan od posebnih zadataka Komande područja bila je saradnja i koordinacija između civilnih i vojnih ekonomija, skladišta, pekara, mesnica, NOO-a i nabavnih organa. Trebalo je raspolagati s vještim rukovodiocima i dobrim planovima nabavki te imati dovoljno organizatorskih i realizatorskih sposobnosti u svom aparatu područja da bi se lanac snabdijevanja održao i da ne bi došlo do pucanja nijedne karike tog lanca.

Saradnja komandi područja i narodnooslobodilačkih odbora

U svakom oslobodilačkom ratu interesi fronta i pozadine moraju biti identični. U našoj narodnooslobodilačkoj borbi odnos između vojne i civilne vlasti bio je od početka ustanka takav. Bio je to odnos uzajamnog povjerenja i permanentne saradnje. Narodne mase koje su ušle u NOB-u i revoluciju ne bi naravno ni prihvatile onu vlast koju bi ciljevi bili različiti od ciljeva NOP-a. Uzajamnost odnosa između vojno-pozadinskih vlasti i NOO-a ogledala se svakodnevno i na skoro svim poljima rada. Međutim, ta saradnja najviše je dolazila do izražaja za vrijeme sjetve, kosidbe, žetve, za vrijeme prodora neprijatelja na slobodnu teritoriju i za vrijeme raznih nepogoda — haranja zaraznih bolesti, vremenskih nepogoda i slično. Zatim tu treba spomenuti saradnju za vrijeme održavanja različitih kampanja na terenu, bilo da su ih vodile civilne ili vojno-pozadinske vlasti, kao što su izbori, razne akcije, sanacija uništenih sela nakon neprijateljskih razaranja i niz drugih zajedničkih akcija i zadataka.

U toku narodnooslobodilačkog rata, svakog proljeća, ljeta i jeseni, u eri kampanje sjetve, kosidbe i žetve, uzajamna povezanost i saradnja NOO-a, s jedne strane, i vojno-pozadinskih vlasti, s druge strane, bila je naročito vrsta i dobro organizirana. U toku cijelog rata operativne jedinice su za vrijeme sjetve, žetve i spremanja žita obezbjeđivale slobodnu teritoriju od neprijateljskih upada i pljačke žita i tako stvarale uslove za nesmetan rad naroda i NOO-a na njivama Korduna. U operativnoj zapovijesti Štaba 8. kordunaške udarne divizije o osiguranju žetve i vršidbe, u ljeto 1943. godine, pored ostalog, stoji:

»Naša Kordunaška divizija, nakon dugih i teških ali uspješnih borbi u Lici, vratila se ponovno u svoje rodne krajeve. Došavši ovdje stavili smo

sebi u zadatak da zaštitimo usjeve i ostalu ljetinu našem narodu od onih zlikovaca koji su progonili i na njivama ubijali radni narod, ne davši im obračunati svjaka polja a, me utim, ti isti zlikovci voljni su oduzeti narodu ono što je pod najtežim okolnostima i najvećim mukama spremio za sebe i za svoju vojsku.. »¹⁸

U vrijeme žetve i spremanja žita pozadinski organi područja pružali su punu pomoć NOO-ima i narodu u radu pa su tako u područnim radionicama popravljane mašine i alatke, osposobljavana su kola za transport hrane i slično. Borci i starješine jedinica i ustanova područja ostavljali su puške, a mjesto njih uzimali u ruke plugove, motike, kose, srpove, uzde i radili u polju i po selima od jutra do mraka. Isto tako do saradnje je dolazilo i prilikom ustupanja područnih saobraćajnih sredstava narodu i NOO-ima za prevoz i spremanje ljetine i davanja na uslugu područnih magacina i sudova za spremanje žita. Komanda područja je izvjestan dio svojih kapaciteta radionica i vojnih poduzeća a povremeno stavljala na raspolaganje narodnooslobodilačkim odborima. Osim toga iz pozadinskih eta i radionica formirane su kombinirane ekipe koje su radile na podizanju ratnih bajti, vršile adaptaciju objekata i izvodile razne opravke na terenu NOO-a. U kampanji na suzbijanju zaraznih bolesti Komanda područja sa svojim Zdravstvenim odsjekom i ljudstvom iz dezinfekcijske stanice obilazila je sela radi vršenja dezinfekcije odjeće, posteljine i stambenih zgrada. Osim toga izgrađivani su novi i dezinficirani postroji i klozeti, štale i svinjci, liječnici oboljeli i održavana predavanja o higijeni i mjerama zaštite zdravlja na selu.

Narodnooslobodilački odbori sa svoje strane pomagali su Komandi područja i komandama mjesta u obavljanju hitnih i složenih zadataka oko mobilizacije ljudstva, prikupljanju boraca koji su samovoljno napustili svoje jedinice, sakupljanju hrane za bolnice i jedinice i sličnim akcijama. NOO-i su pružali punu pomoć području oko transporta hrane i evakuacije ranjenika i materijala. Naime, za vrijeme kampanje oko prevoza veće količine žita i materijala s Korduna u Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje ili Istru trebalo je, ponekad, obezbijediti po 200 kola s konjima. Bez saradnje izmeđukotarskih i općinskih NOO-a to se ne bi moglo postići. Eto, zahvaljujući takvom radu i povezanosti izmeđukomande područja i njenih izvršnih organa s NOO-ima na Kordunu većepoduhvati izvršavani su bez zastoja i po planu.

Međutim, ova saradnja i zajednički rad na izvršavanju krupnih zadataka donosili su objema stranama obostrane koristi. Tako je Komanda područja pružila veliku pomoć NOO-ima u njihovom razvoju i u vršenju. Pri tom je bilo očigledno da je nova vlast koja se stvarala kroz NOO-e vrsta i da ima punu podršku širokih narodnih masa, a pogotovo NOV i POJ. Uostalom samo ovakvom saradnjom i povezanošću izmeđufronta i pozadine, unatoč velikoj neimaštini, gladi i razaranja, bilo je moguće opstati, bilo je moguće stvoriti i uvrstiti slobodnu teritoriju, izgraditi NOO-e kao organe nove narodne vlasti i dovesti narod do uspješnog završetka narodnooslobodilačkog rata. U svemu ovom posebnu ulogu imala je Komunistička partija Jugosla-

18 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd. Vojnoistorijski institut (dalje Zbornik), tom V, knj. 16, str. 182.

vije i svi njihovi članovi koji su kroz četvorogodišnje razdoblje NOR-a vodili narod, stvarali vrstu zajednicu jugoslavenskih naroda i narodnosti, gradili novu federativnu samoupravnu socijalističku Jugoslaviju.

Ova reorganizacija imala je za cilj da se obezbijedi bolje i lakše rješavanje raznih zadataka i obaveza, jer je sada svako od novoformiranih komandi područja imala na obezbjeđivanje dvostruko manju teritoriju, dvostruko manje jedinica i ustanova na snabdijevanju i opskrbljivanju te dvostruko manju putnu i telefonsku mrežu. Ostali zadaci su također prepolovljeni.

Komandant 1. kordunaškog područja bio je Nikola Vidović do novembra 1944, a od tada pa do konca rata Nikola Basara. Politički komesar Božo Spaček bio je do početka jeseni 1944, a od toga vremena do konca rata Simo Livada, ranije politički komesar 3. kordunaške udarne brigade. Zamjenik komandanta bio je Matija Marjanović, a načelnik Ekonomskog odsjeka Drago Mrkić.

Načelnici sekcija bili su: industrijske¹⁹ Simo Lončar, za naoružanje Miloš Knežević, za vezu i pošte Uroš Crevar, saobraćajne²⁰ Mile Ratković, a od 28. augusta 1944. godine Milan Ivković i građevinske Matija Božić. U nadležnosti Saobraćajne sekcije spadao je vozarski eskadron s 12 pari konja i 12 kola. U slučaju veće potrebe u transportnim sredstvima eskadron se povremeno ojačavao potrebnim brojem zaprege i kola od NOO-a. U nadležnosti ove sekcije su natcestari i cestari, zatim pionirska četa i referent za komunikacije područja Stanko (Čane) Kovač iz sela Kuplenskog. U nadležnosti Građevinske sekcije bile su 1. i 2. radni četa 1. kordunaškog područja.

Umjesto zdravstvenog odsjeka područja je imalo zdravstvenog nadzornika Ružu Redžić, rođenu Los. Ona je ujedno bila i šef područne ambulante. Njen zamjenik bila je Desa Tarbuk. Referent za zaštitu naroda bio je Dušan Gašić, koga je ubrzo zamijenio Janko Gašić. Vojno-sudski isljednik Jovan Šaban postavljen je umjesto Stojana Peniša koji je prešao za isljednika u 2. kordunaško područje.

Kao izvršni organi Komande 1. kordunaškog vojnog područja djelovale su komande mjesta: Topusko, Vojni, Lasinja, Vrginmost i Skakavac,²¹ šest četa partizanskih straža, Sanitetski bataljon²² s pet četa, 1. i 2. radni četa, Pionirska četa, Kažnjeni četa (komandir Mihajlo Kljajić i politički komesar Petar Bunčić), četa za vezu, zarobljenički logor u Čemernici (komandant logora Rade Tarabini) i Vozarski eskadron.

U sastavu 1. kordunaškog područja bile su još i pošte i telefonske centrale u Topuskom, Vrginmostu, Lasinji, Vojni, Gor. Budačkom i Krstinji, pekare u šumi Debeloj kosi, Petrovoj gori, Topuskom, a kasnije i u Tušiloviću, mesnice u Vojni, u kome se nalazio i veliki marveni depo, zatim u Topuskom i Debeloj kosi, dvije ekonomije u rejonu Vojni, jedna za potrebe vojnih bolnica a druga za Komandu mjesta Vojni, i jedna ekonomija u Partizanskom Žarištu, zatim mehaničarska i stolarska radionica u Topuskom, obrtničarska i krojačarska radionica u Periću Selu, radionica za opravku naoružanja i

19 Ova sekcija je rukovodila s 3 kovačke, 2 stolarske i 1 bačvarskom radionicom i pilanom u Perni, u ovim radionicama bilo je zaposleno 111 radnika i 9 naučnika.

20 Saobraćajna sekcija imala je tri referenta: za transport, za željeznice i za komunikacije.

21 U oktobru 1944. formirana je i Komanda mjesta Barilovi. Komandant mjesta bio je Stjepan Spudić a politički komesar Miloš Kajganić i zamj. Vujo Palović.

22 U nekim dokumentima Sanitetski bataljon se vodi kao korpusna jedinica.

vozila u Petrovoj gori, kolarska radionica u Vojni kom Grabovcu, dok su u Vojni u bile još dvije radionice komande mjesta. Pilana za rezanje gra e nalazila se u Perni kod Vrginmosta.

Prvo kordunaško podru je raspolagalo je sa šest eta partizanskih stražara s 340 boraca i rukovodiocem. Raspored ovih eta bio je slijede i: 1. eta nalazila se pri Komandi mjesta Vojni , 2. eta u sastavu Komande mjesta Skakavac, 3. eta bila je razmještena na teritoriji Komande mjesta Topusko, 4. eta na teritoriji Komande mjesta Vrginmost, 5. eta pri komandi mjesta Lasinja i 6. eta pri Komandi 1. kordunaškog podru ja. ete partizanskih stražara formirale su na svojoj teritoriji stanice partizanskih straža (stanice milicije). Tako je, na primjer, 1. eta partizanske straže imala stanice partizanskih straža u Krnjaku, Barilovi u, Tušilovi u i na Prisjeci. Sli an raspored imale su i ostale ete partizanskih stražara, s tim što su ete u pograni nim pojasevima, npr. Skakavcu i Lasinji, bile više kompaktne radi lakšeg obezbe enja komande mjesta i teritorije koja je bila izložena estim upadima neprijatelja.

Sanitetski bataljon formiran je u prolje e 1944. godine i imao je pet strażarskih eta. ete su obezbe ivale bolnice na teritoriji 1. i 2. kordunaškog podru ja. Komandant ovog bataljona bio je Peto Bruji , politi ki komesar Milan Cvijanovi i zamjenik politi kog komesara uro Ga eša.

Komanda mjesta Vojni obuhvatala je teritoriju op inskih NOO-a Vojni , Tušilovi , Krnjak, Veljun i Krstinja. Ovo je bila, u stvari, najja a komanda mjesta. Komanda mjesta Topusko pokrivala je teritoriju Op inskog NOO-a Topusko, a Komanda mjesta Vrginmost teritoriju op inskih NOO-a Vrginmost, Bovi i Ostrožin. Komanda mjesta Lasinja zahvatala je teritoriju Op inskog NOO-a Lasinja, dok je Komanda mjesta Skakavac obuhvatla teritoriju Op inskog NOO-a Sjeni ak, Skakavac i Utinja.

U sastavu 1. kordunaškog podru ja bio je i 1. i 2. sektor vojnih magacina, dok je 3. sektor pripao 2. kordunaškom podru ju.

Ukupno brojno stanje ljudi u 1. kordunaškom podru ju iznosilo je 1.316 boraca i starješina.²³

Komandant 2. kordunaškog vojnog podru ja bio je Milutin Košari do jeseni 1944. godine, a od tada Matija Marjanovi ; politi ki komesar Milojko Saša i zamjenik komandanta Matija Marjanovi do jeseni 1944, a od tada Marko Renduli koji je prije preuzimanja ove dužnosti bio na elnik Odsjeka za mobilizaciju. Na elnik Gra evinske sekcije bio je Miloš Matijevi , a Pomo nog obavještajnog centra (POC) Tomo Štrukelj.²⁴ Referenti su bili za odje u i obu u Dragi Bruji , za naoružanje i eksplozive Mile Savi i za garnizonske potrebe Simo Miljenovi . Vojno-sudski isljednik bio je Stojan Peni .

Drugo kordunaško vojno podru je imalo je šest komandi mjesta: Slunj, Rakovica, Drežnik, Plaški, Cetingrad i Perjasica. Pri svakoj od ovih komandi mjesta nalazila se po jedna eta partizanskih stražara ije je ukupno brojno stanje iznosilo 322 stražara i starješina. Osim toga ovo podru je je imalo jednu radni ku etu, zatim vozarski eskadron i pionirsku etu. Njegove baze za snabdijevanje nalazile su se u šumi Kneji kod Plaškog, u Slunju i okolini. U tim bazama nalazile su se radionice, poduze a, mesnice i pekare. Pošte

23 Zbornik, tom V, knj. 37, str. 275—282.

24 Imena na elnika O tjeka za vezu i pošte te na elnika Sekcije za ishranu nisu se mogla ustanoviti.

i telefonske centrale bile su locirane u Plaškom, Slunju, Rakovici, Cetingradu i Perjasici. Ukupno brojno stanje 2. kordunaškog područja iznosilo je 1.105 boraca i starješina.

Svega u 1. i 2. kordunaškom području nalazilo se 2.421 borac i starješina.

Pri kraju 1944. godine, pa sve do završetka rata, sve više je bila uloga komandi mjesta. Njihovi zadaci, u odnosu na raniji period, bili su sve brojniji i odgovorniji. Razgranavanje poslova i sve veća odgovornost komandi mjesta izazvali su i povećanje broja ljudi u njihovom sastavu. Tako je koncem 1944. godine, pored komandanta, političkog komesara i zamjenika komandanta, skoro svaka komanda mjesta imala referenta za ekonomiju i sudskog isljednika. U sve komande mjesta uvedeni su i položaji transportnog povjerenika. Za transportnog povjerenika u Komandi mjesta Vojni postavljen je Simo Cvijanovi, za njegovog zamjenika Vladimir Vudragovi, u Komandi mjesta Vrginmost Marko Mraovi, a za njegovog pomoćnika Dušan Rokni, u Komandi mjesta Topusko Milan Bruji, a za njegovog pomoćnika Dušan Alin, dok je transportni povjerenik Komande mjesta Skakavac bio Dušan Juras. U Komandi područja umjesto transportnog povjerenika bio je referent za komunikacije. Prvi na ovu dužnost bio je postavljen Stanko Kovač iz Kuplenskog.

U toku 1944. godine, pa i do konca NOR-a, Komande 1. i 2. kordunaškog područja funkcionirale su besprijekorno, mada su im u radu i u ovom periodu najviše probleme predstavljali teško ekonomsko stanje regije i snabdijevanje jedinica i ustanova, mobilizacija ljudi za operativne jedinice, osposobljavanje komunikacija i njihovo redovno održavanje, borba protiv pete kolone i druga pitanja.

Sistem vojno-pozadinskih organa, ustanova i jedinica na Kordunu bio je vrlo dobro organiziran, dobro je funkcionirao i vrlo bio povezan sa štabovima operativnih jedinica, narodnooslobodilačkim odborima i antifašističkim organizacijama. Zahvaljujući tome slobodna teritorija Korduna besprijekorno je funkcionirala u službi fronta. Obaveze prema operativnim jedinicama — snabdijevanje hranom, liječenje ranjenih i bolesnih boraca, mobilizacija novih boraca za popunu jedinica i ustanova, organizacija i održavanje veze, pružanje obavještajnih podataka, sprečavanje epidemije i zaraznih bolesti, održavanje putne mreže i sl. — obavljale su se s mnogo zalaganja i truda, uspješno i na vrijeme i pored velikih poteškoća i nekih propusta u radu.

Treba naglasiti činjenicu da je paralelno s vojnopozadinskim organima vlasti i njihovim ustanovama na Kordunu postojao i vrlo dobar sistem organizacija Komunističke partije Hrvatske. Okružni komitet KPH za Karlovac imao je 150 partijskih članova i 1.040 članova Partije. Okružnu organizaciju SKOJ-a sačinjavalo je 149 aktiva, odnosno 22 općinska, 6 kotarskih i jedan Okružni komitet SKOJ-a Karlovac. U okružnoj organizaciji Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske bilo je 7.000 omladinki i omladinaca organiziranih u 148 seoskih, 25 općinskih, 6 kotarskih i Okružni odbor USAOH-a. Na teritoriji Korduna postojale su i dvije radne omladinske brigade, a izvan njihovog sastava još dva bataljona radne omladine i 12 samostalnih omladinskih radnih grupa. Osim toga na području okruga radilo je u to vrijeme 307 seoskih, 32 općinska, 6 kotarskih i jedan Okružni NOO za Kordun s ukupno 1.395 odbornika.²⁵ Okružna organizacija AFZ-a brojala je 12.500 žena organi-

25 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, fond NOB, CK KPH, mikrofilm br. 18.

ziranih u 264 seoska, 32 op inska, 6 kotarskih i Okružni odbor AFŽ-a Karlovac. Sve to govori da je slobodna teritorija Korduna, takozvana pozadina, bila politički stabilna i dobro organizirana u službi fronta. Efikasna saradnja svih navedenih organizacija i organa, dobra organiziranost, vrstina i jedinstvo naroda i itave pozadine pozitivno su uticali na moralno-političko jedinstvo, borbenost i vrstinu jedinica 8. udarne kordunaške divizije, Kordunaškog partizanskog odreda i drugih jedinica koje su se borile na Kordunu.

Dr Nikica Rapaji

Narod Korduna i njegova ekonomija u službi NOB-a¹ (Prilog ekonomskoj historiji NOB-a)

Značaj i specifičnosti ekonomske baze narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji

Ekonomska baza NOB-a svodi se, u najvećoj mjeri, na poljoprivredu oslobođenih teritorija. To je zato, s jedne strane, što je privreda tih područja osiguravala ishranu neboravkom stanovništvu i borcima, a to je bilo osnovno za mogućnost vođenja narodnooslobodilačkog rata i, s druge strane, zato što su mogućnosti za druge privredne djelatnosti bile slabe, iako su one bile i te kako potrebne. Značajna je bila, na primjer, mlinska djelatnost (vodenice). Transport je bio veoma važan. Međutim, transportna sredstva bila su sve do potkraj rata: konji, volovi, ponegdje krave, magarci i seoska zaprežna kola, a to su sve sredstva iz poljoprivrede. I zanatske su radionice bile veoma korisne. Veliku ulogu u izgradnji privremenih nastambi za različite vojne potrebe, naročito bolnica, imale su pilane i ciglane. Razvijene su i druge privredne djelatnosti. Ipak, sve te grane nijesu, koliko god bile veoma važne, imale onakav značaj kakav je imala poljoprivreda.

U debati, koja je 1944. godine vođena u Donjem domu britanskog parlamenta u Londonu, o tome tko se u Jugoslaviji bori protiv fašističkih snaga i koga treba pomagati, kapetan Alen Grem, poslanik za Ester Viral, pristalica jugoslovenske vlade u izbjeglištu, rekao je, između ostalog, sljedeće:

»Ja sam bio zaprepasten kada sam čuo da predsjednik vlade [Winston Churchill, primjedba N. R.] navodi 250.000 kao cifru naoružanih ljudi koji pomažu Tita. Prema informacijama u koje ne mogu a da ne vjerujem da su apsolutno tačne, ovdje je bilo očigledno znatno pretjerivanje i ja molim predsjednika vlade da uporedi ove brojke sa zvaničnim brojkama Jugoslovenske vlade. Pitanje snabdijevanja 250.000 ljudi u jugosloven-

¹ Skraćeni tekst referata održanog na simpoziju o Petrovoj gori u jesen 1969. godine.

skim planinama samo za sebe bio bi vanredno težak zadatak čak i u vrijeme mira rezervama kojima raspolaže Jugoslavija« (kurziv je naš)²

Ova konstatacija o težini zadataka u pogledu snabdijevanja partizana bila je ta na, pa je interpelacija spomenutog poslanika bila u stvari veliko indirektno (neželjeno) priznanje ekonomskoj bazi NOB-e. Međutim, snabdijevanje u uslovima oslobodilačkog rata u Jugoslaviji bilo je ne samo »vanredno težak zadatak« već i mnogo teži od onog što je on mogao pretpostaviti. Ali nije bio nemoguće, o čemu se iduće godine i sâm uvjerio.

Narodnooslobodilačka borba u Jugoslaviji, pa i na Kordunu, započela je bez ikakvih »rezervi«. Vodila se najviše u vrijeme mira, teško živjelo. »Pitanje ishrane i uopće snabdijevanje vojske«, pisao je 1944. godine Josip Broz Tito, »to je jedan od najvažnijih problema od kojih zavisi uspjeh naše dalje borbe. Nacionalni komitet treba da posveti ovome maksimum svoje pažnje. Izvori potrebnih sredstava nalaze se u samom narodu i narod ta sredstva rado daje. Ali, teret treba podijeliti podjednako, i zato je potrebno izvršiti takvu organizaciju sabiranja sredstava da pojedini krajevi i sela ne budu pogoršani isuviše mnogo... treba tražiti nove izvore snabdijevanja, jer se rat, već tri godine, vodi uglavnom na teret najsiromašnijeg dijela našeg naroda u najpogodnijim krajevima, koji nije više kadar ni da prehranjuje samog sebe. U Srbiji, Sandžaku, Bosni i Hercegovini, Lici, Crnoj Gori vidjeli smo kako narod živi u malenim tijesnim kolibama, prljavim i nezdravim, isto zajedno sa stokom. Vidjeli smo strahovite životne uslove koji su nam nametali pitanje: Pa kako je taj naš narod uopće uspio da se održi u životu? Zašto je uopće plaćao poreze i druge namete? Tu smo, istovremeno, nalazili i odgovor zašto se taj narod bori danas tako uporno za svoju slobodu. Taj je odgovor da se narod ne bori za onu bivšu maehinsku Jugoslaviju, već za novu Jugoslaviju koja treba da mu osigura život dostojan čovjeka. Zato naš najsiromašniji dio naroda daje danas posljednju koranicu kruha, zato on stoji ki trpi sve patnje ovog rata — dobrovoljno, zato on daje svoju krv i živote.«³

Narodnooslobodilački pokret suočio se od početka s pitanjem snabdijevanja i ishrane partizanskih jedinica i naroda u svojoj kompleksnosti svjestan činjenice, da za veliki i dugotrajni oslobodilački rat s vanredno moćnim neprijateljima, mora sebi osigurati i odgovarajuću ekonomsku bazu. I, kao što je narodnooslobodilački partizanski rat imao svoje specifičnosti, tako je i njegova ekonomska baza morala imati specifičan karakter. »Treba imati na umu«, pisao je, pored ostalog, drug Tito, »da faktori koji kod običnih vojski koje posjeduju sve što je potrebno za ratovanje imaju drugostepenu, pa čak i trećestepenu važnost, u našoj armiji imaju prvostepenu važnost. Na primjer, za našu narodnooslobodilačku vojsku od prvostepene je važnosti ekonomsko stanje naroda na ovom prostoru gdje se vode operacije. Mi u dubokoj pozadini nemamo magacina s hranom i fabriku za preradu hrane, kao što to ima neprijatelj i zato smo isto prisiljeni da stvorimo svoje strategijske planove prvenstveno uzimajući u obzir taj faktor (...) politički faktor također ima u našoj borbi prvostepenu važnost. Mi smo narodna vojska i nije nam svejedno kakvo je raspoloženje naroda prema nama u prostoru gdje vodimo operacije. Mi se

² »Borba« br. 184 o 22. jula 1961.

³ Josip Broz Tito, Značaj odluka AVNOJ-a za dalji razvoj naše borbe i stvaranje federativne državne zajednice. 168, 169. i 170. (»Nova Jugoslavija«, mart 1944)

ne oslanjamo grubo na našu vojnu silu već, u prvom redu, na sam narod, pa onda na vojnu silu.«⁴

Karakter narodnog partizanskog rata (inače ratovanja bez državne organizacije (u smislu redovno uređene države), bez državnog budžeta i državnih rezervi i bez mogućnosti da se stvaraju velike rezerve, bez mogućnosti uvoza hrane izvana, bar u minimalnim količinama — sve do potkraj rata — zahtijevao je, u pogledu materijalne strane, isključivo oslonac na narod i to onaj koji je za to raspoložen. Narod, obuhvaćen narodnooslobodilačkim pokretom, trebalo je da bude stalni izvor u tom pogledu. Zemljoradnja i stočarstvo toga naroda bili su osnovica za ishranu neboravaca i boravaca stanovništva.

Snabdijevanje partizana — oduzimanjem hrane od neprijatelja — nije moglo doći u obzir kao glavni izvor zbog više razloga. Navodim samo neke: 1. Rezerve hrane kojim su raspolagali neprijateljski garnizoni bile su ograničene (neprijateljske vojske su dobrim dijelom namirivale svoje potrebe izvan komiteta), 2. Takav način snabdijevanja, kao redovan zadatak borbinih jedinica, suviše bi ih angažirao i zahtijevao bi znatne žrtve u ljudstvu, 3. Takav način, vjerojatno, unosi demoralizaciju u partizanske redove, 4. Osim toga — a to je naročito važno — takav način u znatnoj mjeri odvajao narod od vojske, pa narod i vojska ne bi u punoj mjeri činili jedinstven i vrstan front, 5. Pokretno partizansko ratovanje bilo bi otežano zbog toga što bi borci bili preopterećeni kad bi morali nositi sa sobom hranu preko planinskih prevoja, gudura, potoka i rijeka, kraj neprijateljskih garnizona i zasjeda pri vršenju iznenadnih napada i dr. Naravno, kad je neki neprijateljski garnizon bio zauzet, dio zaplijenjene hrane, kad se radilo o velikim zalihama, spreman je u zemunice za borce, bolnice, dječije domove i neke druge ustanove, a ostalo je dijeljeno narodu.⁵

Materijalna osnovica narodnooslobodilačke borbe prvenstveno se zasnivala na slijedećim principima: 1. privrženost naroda narodnooslobodilačkom pokretu, 2. solidarnost i 3. samoodricanje. Ovi principi su u raznim krajevima, i u raznim vremenima, različito dolazili do izražaja. Zavisilo je to o raznim faktorima: o ranijim političkim opredjeljenjima, o tome gdje djelovale političke i druge organizacije i grupe i kakav su idejno-politički uticaj vršile, o životnim uslovima, o klasnoj pripadnosti i različitim drugim objektivnim i subjektivnim uticajima. Pošto je KPJ rukvodila narodnooslobodilačkom borbom, važno je bilo s kakvim je snagama u pojedinim krajevima raspolagala prije rata i kakav je — prema tome — tada imala uticaj, zatim kakav je gdje uticaj mogla, s obzirom na objektivne i subjektivne uslove, da ostvari u potpunosti NOP-e, a onda i kasnije.⁶ U nekim krajevima narod je odmah pristajao uz NOP, u drugim je u potpunosti bio pasivan ili neprijateljski raspoložen prema NOP-u. U nekim krajevima je takva transformacija išla sporo, ponegdje nikako. Zato su stalni i sigurni oslonci u ekonomskom, kao i u drugom pogledu, bili oni krajevi koji su od potpunosti usvojili navedene principe. To su dijelovi Srbije, Crne Gore, Bosanske krajine, dijelovi Hercego-

4 Josip Broz Tito, Peta neprijateljska ofanziva. Govori i lanci, Zagreb, 1959, str. 142. i 143.

5 N. Rapaji, Povodom dvadesetgodišnjice ustanka. Agronomski glasnik br. 7—9, Zagreb, 1961.

6 Vidi: »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda«, »Komunisti kao partija Jugoslavije u današnjoj narodnooslobodilačkoj borbi«, »Komunisti kao partija i ko su sve saveznici okupatora«, »Godišnjica narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji«, »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti narodnooslobodilačke borbe« »Odgovori na deset pitanja inostranih novinara«. Josip Broz Tito. Govori i lanci, Zagreb, 1959."

vine, Like, Korduna, Banije, Gorskog kotara, Dalmacije, Bele krajine, planinski dio Slavonije i dr. Ti krajevi se popularno nazivaju ustani kim krajevima po tome što je u njima dignut ustanak 1941. godine. Oni su i u ekonomskom, kao i u drugom pogledu, bili najviše opterećeni i bili su najviše na udaru neprijateljskih vojnih snaga i vlasti.

Primati besplatno na stan i hranu jedno, pa i više lica, i po nekoliko puta za vrijeme NOB-e (eš e na dugo vremena) uz to i partizane, povremeno i redovno davati im hranu i odjevne predmete — bio je znak visokog stepena privrženosti, solidarnosti i somoodricanja. Samoodricanje je išlo do te mjere da su mnoge porodice bile permanentno neishranjene, jer se zadovoljavanje životnih potreba svodilo na minimum, nekad i ispod minimuma, pa se i umiralo od gladi.

Posebnu karakteristiku ekonomskoj bazi narodnooslobodilačkog rata davali su i slijedeći momenti: 1. smanjivanje i slabljenje ljudskog potencijala u privredi, i 2. pljačka, razaranja i uništavanje materijalnih dobara. Poznato je da su se, uporedo s okupacijom Jugoslavije, sve neprijateljske vojne snage i vlasti dale svim sredstvima na smanjivanje i uništavanje ljudskog potencijala i ekonomije naših naroda. Podaci koje ovdje navodim djelimično su, pa imaju samo ilustrativan karakter.

Kako je utvrđeno naša zemlja je u toku prošlog rata imala ukupno 1,706.000 ljudskih žrtava, od toga poginulih vojnika 305.000, poginulih stružnih radnika i rudarskih radnika 90.000 i oko 40.000 intelektualaca, ostatak otpada na ostalo stanovništvo.

Pored toga bilo je izbačeno iz privrede i podvrgnuto teroru:

preživjelih ratnih zarobljenika	170.000
preživjelih interniraca	320.000
preživjelih prisilno raseljenih lica	530.000
preživjelih lica na prisilnom radu	200.000
preživjelih prinudno mobiliziranih	320.000
UKUPNO:	1,540.000

ili 10,2 procenta od broja stanovništva.

Prema tome, poginulih, ranjenih i trajno tokom rata maltretiranih bilo je 3,741.000 lica ili oko 23,3 procenta od cjelokupnog broja stanovnika (ovdje nijesu uračunata ona lica koja je neprijatelj na različite načine i terorizirao kroz vrijeme).

Štete, prema istraživanjima državnih komisija za različite štete, nanosene poljoprivredi samo na teritoriji predratne Jugoslavije, ukinjene za sve vrijeme ratnih operacija, od 6. IV 1941. do kapitulacije Njemačke, po cijenama iz druge polovine 1938. godine iznose u dolarima:

Konji: uništeno ili odvedeno 798.132 grla u vrijednosti od . . .	84,040,445
Goveda: uništeno ili odvedeno 2,397,343 grla u vrijednosti od . .	107,253,887
Magaraca, mazgi, mula i bivola: uništeno ili odvedeno 52.670 grla u vrijednosti od	1,479,247
Svinja: uništeno ili odvedeno 2,123.282 kom. u vrijednosti od . .	26,983,767
Živine: uništeno ili odvedeno 12,604.817 kom. u vrijednosti od . .	2,543,879
Košnica: uništeno 329.490 kom. u vrijednosti od	3,696,502
Ukupni gubitak u brojnom stanju stoke	225,997,727

Vrijednost preostalog stanja stoke smanjena je za	21,470.367
Gubitak u proizvedenom a uništenom priraštaju	195,798.518
Gubitak u poljoprivrednim proizvodima	521,384.232
poljoprivrednih mašina i oru a uništeno ili odnijeto.	141,403.479
Ukupna šteta na ergelama i državnim dobrima	1,649.044
Šteta na poljoprivrednim i doma inskim školama	9,812.700
Šteta na kontrolnim i oglednim stanicama	744.820
Ukupna šteta imovine u slatkovodnom ribarstvu	6,737.171
Šteta na imovini doma instava	151,434.133
Gubitak narodnog dohotka	
Vo ke, gubitak dohotka	238,475.995
Vinogradi, gubitak dohotka	124,429.069
Stoka, gubitak dohotka	308,564.544
Primarni sto ni proizvodi, gubitak dohotka	282,212.142
Ratarski proizvodi, gubitak dohotka	986,550.455
Slatkovodno ribarstvo, gubitak dohotka	3,398.791
Ku na radinost i ku na prera iva ka djelatnost na selu, gubitak dohotka_____	217,336.777
Ukupni gubitak narodnog dohotka u poljoprivredi	160,967.773
Cjelokupna šteta u narodnoj imovini u poljoprivredi	1.276,432.241
Stambenih zgrada spaljeno je, srušeno ili teže ošte eno u gradovima i selima ukupno 822.237, a od toga samo u selima 781.113 ili po republikama:	
SR Srbija	147.593
SR Hrvatska	104.415
SR Bosna i Hercegovina	389.685
SR Makedonija	14.958
SR Crna Gora	55.040

Ovakvim gubitkom zgrada lišeno je krova i ku nog inventara preko 3,5 miliona stanovnika Jugoslavije.

Ratna šteta Jugoslavije utvr ena je na 46,9 milijardi ameri kih dolara prema cijenama koje su važile u 1938. godini i prema obra unskom kursu 44 dinara za 1 dolar.

Od ove vrijednosti po injenih šteta otpada na:

Njema ku	35.858,000.000
Italija	9.850.000.000
Ma arsku i Bugarsku.	1.192,000.000

Ukupan gubitak nacionalnog bogatstva Jugoslavije iznosi 9,1 milijardi dolara ili 17% od ukupnih gubitaka svih 18 zemalja u esnica na Pariškoj reparacionoj konferenciji (na toj konferenciji nije u estvovao SSSR ije materijalne žrtve — prema izjavi Molotova od 13. marta 1947. godine — iznosi 128 milijardi dolara).

Jugoslavenski nacionalni gubitak je 1,4 puta ve i od gubitka Velike Britanije, 2 puta od gubitka Holandije, 2,2 puta od gubitka ehoslova ke, 3,6 puta od gubitka Gr ke, 4 puta od gubitka Belgije i 72 puta od gubitka SAD,⁷ itd.

7 Informativni priru nik o Jugoslaviji 1948—1949, Beograd, Ljudske i materijalne žrtve Jugoslavije, str. 27—29 i N. Rapaji i dr: »Organizacija poljoprivrede u NOB-i 1941—1945«, PNZ, Zagreb, 1955, str. 9. i 10.

U Hrvatskoj je za vrijeme drugog svjetskog rata uništeno i opljačkano na području poljoprivrede⁸ između ostalog:

Stoke:	
Konja172.936
Rogate stoke	380.160
Svinja	476.612
Ovaca i koza	1.550.000
Sto ne hrane je uništeno11,399.381 mtc

U voćarstvu i vinogradarstvu uništeno je 2,700.000 stabala voćaka i 74,827.000 okota vinove loze.

Slunj 1944. Slušaoci Prvog poljoprivrednog kursa.

⁸ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb, 1949, str. 79, 195, 210. i 211.

Poljoprivrednih mašina i oruđa uništeno je:

Vrsta	
Plugova	58.167
Traktora	427
Vršalica	1.775
Kosilica i sijalica	4.800
Ostalih poljoprivrednih mašina	37.700
Ostalih oruđa	1.438.000

Od 2.421 zadruga uništeno je 1.076, a veći dio ostalih oštećen i opljačkano.

Popaljeno je i oštećeno više od 260.000 stambenih i privrednih zgrada.

Ukupna šteta na području Hrvatske proračunata je na 117.325,762.390 dinara (računata po cijenama iz 1938. godine).

Uništavanje neba i stanovništva i razaranje ekonomije narodnooslobodilačke borbe, naročito drastično i u golemim razmjerama, javlja se u velikim neprijateljskim ofanzivama. Požrtvovalnost, samoprijegor, samoodricanje, solidarnost i stradanja naroda, razmjere pljačke i uništavanja narodne imovine — ilustruju slijedeći podaci:

»Vojnu i političku pobjedu u IV ofanzivi odnijela je narodnooslobodilačka vojska. Ali, ni udarci neprijatelja nisu bili mali. Udarac okupatora i njegovih slugu osjetila je, u prvom redu, slobodna teritorija, nenaoružani ljudi u pozadini. Bila bi krajnja nepravda i neistina reći — pobjedu je odnijela samo vojska. Ne, pobjedu nad okupatorskom soldateskom je odnio narod!

Ljudi, žene, omladina išli su sa svojim borcima na rušenje pruge, mostova i drumova. Vratili su se svojim kućama, pleli krpice, krpili odjeću, prali rublje, kuhali jelo i nosili svojim sinovima na položaje. Na svojim rukama nosili su ranjenike i sakrivali ih. Prebacivali se u pozadinu, pratili pokrete neprijateljskih trupa i obavještavali svoju vojsku. Odlazili su sve što su mogli i sakrivali od neprijatelja. Sve je stavljeno na raspolaganje vojsci, sva imovina. Njoj se nosio posljednji hljeb iz kuće. Kad se vojska povlačila, povlačili su se i oni. Napustili su sve, dijeleći svoju sudbinu sa sudbinom svoje armije.

Okupatorska i kvislinška vojska je harala po slobodnoj teritoriji, odvlačila i palila do čega je god došla. U izbjegličkim logorima harala je zima, glad i bombardovanje. Djeca su masovno umirala. Po završetku ofanzive pojavio se i pječkavi tifus koji se, kad su se izbjeglice vratile svojim kućama, strahovito proširio i obuhvatio cijelu slobodnu teritoriju, pa i vojsku u Bosanskoj krajini, Lici, Kordunu i Baniji. Samo od tifusa, dizenterije, opšte iznemoglosti, poslije završetka ofanzive, pomrlo je više od 8.000 ljudi sa slobodne teritorije. Svi putevi i planinske staze, koji su vodili od Livna prema Lici i dalje na Kordun i Baniju, bili su posijani leševima žena, staraca i djece. Ali, u ovoj situaciji narod Bosanske krajine, Like, Korduna i Banije — nije pokleknuo. Kad se lička teritorija ponovo prva oslobodila, stanovništvo Like koje se sklonilo na Plješivicu i oko Donjeg Lapca, krenulo je prema Bosanskoj krajini u susret izbjeglicama, noseći im ono što su imali da bi im pružili prvu pomoć. To je bila jedinstvena manifestacija solidarnosti i ljubavi, veličanstvena slika naroda koji je spreman na sve u borbi za svoje oslobođenje.

Iz ovoga vremena sa uvaao se i ovaj dragocjeni dokumenat o okupatorskim zločinima i pustošenju po slobodnoj teritoriji. Komanda podgrme - kog podruja je poslije završetka ofanzive prikupila podatke o ljudskim žrtvama, ekonomskoj pljaci i razaranju na svojoj teritoriji. U njenih 15 općina okupatorske i kvislinške vojske su ubile 3.370 ljudi, odveli 1.227, a za 493 ovjeka nije se moglo utvrditi kako su nestali. U planini Grme u je promrzlo i umrlo od zime 1.256 ljudi. U selima ovih 15 općina zapaljeno je: 1.142 kuće, 1.134 staja i 229 stanova (pojata za stoku u planini). Opljaka je 2.144 goveda, 1.380 konja, 4.926 ovaca, 328 koza, 1.963 svinja, 10.604 kokoši, 7.519 gusaka, 360.302 kg kukuruza, 490.201 kg stočne hrane, 72.539 kg krompira, 20.834 kg masti i suve slanine, 48.684 kg alkohola, itd.

Kao Bosanska krajina prošle su i druge pokrajine slobodne teritorije. Najveći dio slobodne teritorije Like talijanske trupe pretvorile su u zgarišta i pustoš...⁹

Narod i ekonomija Korduna — uslovi proizvodnje i na njemu organizacije

»Oružana borba«, kako je to rekao Vladimir Bakari u svom izvještaju na Drugom kongresu KP Hrvatske, »dobiva vrlo brzo široki razmah u srpskim krajevima. Tokom srpnja i kolovoza [1941. N. R.] ti su krajevi gotovo u cjelini obuhvaćeni ustankom, te već imaju i svoje oslobođene teritorije. Već na kraju te prve godine postoji razmjerno velik oslobođeni teritorij. On obuhvaća kotare: Korenicu, D. Lapac, dio kotara Gračac, Brinje i Otočac, Drežnicu, kotar Vojni, dio kotara Slunj, Vrginmosta itd. Taj teritorij postaje vrsta baza ustanka te ostaje, uz sasvim male prekide, oslobođen sve do kraja rata.«¹⁰

Kordunski dio te teritorije je u vremenu od septembra 1941. do januara 1942. godine imao, otprilike, površinu od 1000 do 1700 km² s približno 60—75.000 stanovnika. U prvom slučaju radilo se samo o srpskom stanovništvu, a u drugom o srpskom i hrvatskom. Kordun je u tim zbivanjima imao značajno mjesto od početka do kraja NOB-e. To daje i posebnu karakteristiku ekonomiji Korduna za vrijeme NOB-e, naročito njegovog ustaničkog dijela. Već u prvoj fazi NOB-e značajno mjesto zauzima ekonomija. Pored odbrane vlastitih života, pred srpskim narodom je i problem zaštite imovine, da je ne opljakuju i ne uništavaju ustaše i okupaciona soldateska, te zbrinjavanje naroda iz onih sela koja su nastradala. Narod nastoji da to riješi sklanjanjem u šumi i dijelova imovine, oružanim otporom i međusobnim ispomaganjem — na principu solidarnosti.

Takva narodna samoodbrana i uslovi pod kojima se ovdje moralo rješavati probleme ekonomike već u samom početku vidi se donekle iz slijedećih primjera:

»Primišlje: Na području ove postaje — izvještava 16. augusta 1941. komandant žandarmerijskih stanica NDH s područja kotara Slunj i Vojni — bilo je nekoliko napada na oružnike, a 7. VIII t. g. ubijen je oružnik Luka Perković i ranjen Mate Stankić. Jedan dio ovog područja je očišćen a ostalo se

9 E. Klarić, Slom četvrte neprijateljske ofanzive, »Prosvjeta«, narodni kalendar 1955, str. 50. i 51.

10 V. Bakarić, Politički izvještaj CK KPH, Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb, 1949, str. 61. i 63.

nalazi u šumi i slabo se vraćaju kućama. Oružnici im ophodnjama je nesigurno i i po selima ako su manje jačine. U šumama su veće skupine.

Veljun: Kod ove postaje je za sada najkritičnije stanje u kotaru Slunjski. Položaj je najopasniji između Veljuna i Cvijanovića Brda. U ovom prostoru se nalaze veće skupine naoružanih, a vjerojatno da ih ima i iz Krstinje. Na ovom prostoru su bila tri napadaja na oružnici kućnu ophodnju. Ophodnje oružnika ne mogu zalaziti u ovaj kraj bez opasnosti za život.

Cetingrad: Ophodnje ove postaje ne mogu dolaziti u pojedina sela ovog područja, jer su u vlasti bjegunaca.

Perjasica... i tamo stanovništvo izbjeglo.

Krstinja: Stanje na području ove postaje je najkritičnije. Sama vojarna bila je nekoliko dana napadana tako, da s njome nije bilo veze 5 dana. Sada je uglavnom oslobođena, ali još uvijek stanje je kritično. Ophodnje uopće ne mogu i i po selima, a narod je sav u šumi, ili u svojim selima, ali kada bi naišli organi vlasti u veći jačini, bježe u šumu.

Vojni: Isto je stanje kao i kod postaje Krstinja, osim što nije napadana vojarna.

Krnjak ... Već ina je pobjegla, ali se poćela vraćati s nepovjerenjem. Stanje je teško...«¹¹

U drugoj fazi, u kojoj je na Kordunu organizirano 28 odreda sa 680 naoružanih boraca i povećan broj naroda kojeg treba zbrinjavati, ekonomska problematika je još značajnija, ali i složenija i teža. Odrede treba stalno i uredno snabdijevati životnim namirnicama ili gotovom hranom, brinuti se najvećim dijelom za njihovo odijevanje i smještaj. Sve veći odlazak ljudi u partizanske odrede pored navedenih na smanjivanje ljudskog potencijala u privredi — umanjivao je ljudske radne kapacitete u privrednoj djelatnosti. Povećanjem narodnog otpora i povećanjem broja boraca u partizanskim odredima, neprijatelj napada sve češće, naročito se usredotočuje na uništavanje narodne imovine u ustanima i selima, koja je jedina ekonomska baza tim odredima. Uništiti im tu ekonomsku bazu ili odvojiti ih od nje — znaćilo bi dovesti u pitanje njihov opstanak. Od kolikog je znaćaj ta ekonomska baza i nastojanje da ne doće do odvajanja partizanskih odreda od nje — svjedoće slijedeći i primjeri:

Glavni štab Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, u prvom Biltenu od 10. augusta 1941. godine, izdaje naredbu koja sadržava slijedeću odredbu: »12. Štabovi moraju voditi brigu o ishrani boraca, o naoružanju i drugom. Ishranu treba organizirati zajedno sa komitetima Narodnooslobodilačkog fronta koji treba da prikupljaju Fond narodnog oslobođenja. U slučaju da negdje takvih komiteta još nema, treba dobrovoljnim pristankom seljaka i građana osigurati ishranu, ili plaćati namirnice u gotovu.«¹² U pismu Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac, koje je napisano na osnovu te odredbe, već 18. augusta 1941. godine, dakle većim se posredstvom osnivanjem partizanskih odreda, zahtijevano je, između ostalog, da veliku pažnju treba posvetiti ishrani i odijevanju odreda i da baze moraju biti sela i okolna mjesta.

11 M. Beki, I. Butković i S. Goldstein: Okrug Karlovac 1941, Zgb, 1965. IHRP, str. 123. i 124.

12 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Beograd, Vojnoistorijski institut JNA, 1949, str. 12.

Tako značajni, teški i delikatni zadaci, pogotovo u takvim vanrednim okolnostima, zahtijevaju i razvijanje moguće odgovarajuće organizacije. U pojedinim selima osnivaju se u tu svrhu odbori, koje u početku različito nazivaju: odbori za ishranu, seoski odbori i, najčešće, nacionalnooslobodilački komiteti. Sačinjavaju ih po zaseocima odbornici koje, u prvom redu, time zadužuju partijske elije, politički komesari ili štabovi odreda.

»Prije izbora zvanih narodnooslobodilačkih odbora«, navodi Radonja Dodig za područje Zbjega, a »radi staranja oko snabdijevanja partizanskog odreda, zatim zbrinjavanja i spremanja zimmnice ženama koje su ostale bez muževa ili su im se nalazili u odredu, a nemaju sposobnih za rad u kući, bili su određeni od strane partizanskog odreda ljudi po zaseocima, koji su se starali o ovome.«¹³

U nekim selima organiziraju se i radne desetine za poljske radove. Tako je u Gornjem, Donjem i Lasinjskom Sjenjaku i Moravcima formirano 28 desetina seljaka da što prije pokaupuju i ovrše žito i pokose otavu. Slike akcije poduzimaju seljaci i u drugim dijelovima Korduna po uputstvima partijskih elija, partizanskih odreda i rejonskih komiteta.

Operativni komitet KPJ OK Karlovac dao je 3. septembra direktivu rajonskim komitetima u Okružnici broj 3 da, između ostalog, poduzmu potrebne mjere radi skrivanja životnih namirnica, organiziranja seoskih straža i pružanje pomoći i pogorjelima i opljačkanim.

U rezoluciji delegata narodnooslobodilačkog pokreta Korduna i Banije, donijetoj 20. septembra 1941, nalazi se i slijedeća značajna odredba: »U selima treba što češće održavati zborove, vršiti prikupljanje životnih namirnica, pobrinuti se za skrivanje tih namirnica, organizirati seoske straže i obavještajnu službu. Veliki zadatak stoji pred našim drugovima u radu oko zbrinjavanja onog stanovništva kojem su sela popaljena. Što prije treba pristupiti izgradnji zemunice za izbjeglo stanovništvo i prikupljanju i sakrivanju hrane za zimu. Hranu treba, prema potrebi, racionalizirati. U tu svrhu treba stvarati seoske odbore koji će se brinuti za rješavanje svih tih pitanja.«¹⁴

Tako su direktive iz Stolice o osnivanju narodnooslobodilačkih odbora — kao privremenih organa narodne vlasti na oslobođenim područjima, sa zadatkom da vrše političku, upravnu i administrativnu vlast — zatekle na Kordunu već organizaciju s iskustvom u rješavanju ekonomske problematike. Značajna direktiva je u tome: 1. što se njima uvodi općevaže i naziv »narodnooslobodilački odbori«, 2. što osim NOO-a inauguriraju općinske i sreske narodnooslobodilačke odbore i 3. što ukidaju organe stare vlasti, ustaške i okupatorske vlasti (mada se zbog mnogih razloga nazivaju privremenim organima vlasti). Međutim, dok su se u proteklom periodu rješavala pitanja ishrane partizanskih odreda, ishrane i smještaja manjeg broja izbjeglica, ishrane sirotinje, pomoći i porodicama boraca koje nijesu imale muškaraca sposobnih za rad, prikupljanje i uvođenje životnih namirnica i, samo donekle, neka pitanja poljoprivredne proizvodnje, odsad to postaje najvažnije pitanje — presudno za uspjeh narodnooslobodilačkog pokreta što se vidi i iz slijedećih dokumenata:

»Naređujem«, stoji u Naredbi broj 7 od 16. novembra 1941. komandanta Partizanskih odreda Korduna i Banije, »da se ponovno povede svestrana i ši-

13 M. Bekić, I. Butković, S. Goldstein, op. cit. str. 118. i 119.

14 Isto, str. 172. i 173.

roka propaganda za sklanjanje i evakuaciju cjelokupnog pokretnog narodnog bogatstva, tako da neprijatelj pri svojim pljačkama ne mogne odnijeti ništa... Isto tako potrebno je organizirati stanovništvo za slučaj nužne evakuacije ispred najezde neprijatelja, ovdje se podrazumijeva i evakuiranje stoke...«

»... Drug komandant Korduna i Banije«, obavještava, izme u ostalog, politiki komesar NOPO Korduna i Banije komesare svih podređenih partizanskih jedinica 28. XI 1941, »jasno je podvukao veliki porast u broju partizana... U nekim bataljonima, kao npr. u prvom, broj partizana se upetorostruio, u drugom je broj partizana etiri puta veći nego prije, u etvrtom isto tako. U tom broju anoma povećanja naših odreda, eta i bataljona jasno se vidi volja naroda za borbu protiv fašističkih okupatora... Dok smo onda bili nepovezani i neorganizirani, danas je veći itav narod vrsto povezan sa svojim nacionalnooslobodilačkim odborima uz svoju vojsku i ima svoju civilnu vlast u vidu tih odbora.«

»... Pred nama danas stoje teški zadaci«, isti e istoga dana komandant Korduna i Banije u direktivama upućenim podređenim komandantima i komesarima,« a skoro budu nost, razvojem nacionalnooslobodilačkog pokreta, postavi e pred nas još teže i zamašnije zadatke.«¹⁵

U rezoluciji Osnivačke skupštine Sreskog narodnooslobodilačkog odbora za srez Vojni (održane 20. i 21. novembra 1941) utvrđeno je, izme u ostalog:

»I. Narod na području ovog sreza postradao je od požara i pljačke od strane neprijatelja. Izvjesna sela su potpuno uništena, ljudi, žene i djeca pobijeni, na primjer u Perni, Pecki, Maliki, Blatuši, Kupljenskom itd. Ima sela, kao npr. Slavsko polje, Podgorje, Blatuša i Vrginmost, iz kojih je zavedeni narod otišao na pokrst i nije se uopće vratio, tako da su žene i djeca, koji su ostali kod svojih kuća, ostali potpuno nezbrinuti. Neka su sela vrsto organizirala, spremala i sakrila hranu, a neka sela to još nisu uradila... Pored toga, u posljednje vrijeme pojavljuju se neki špekulanti koji kupuju za neznatnu cijenu stoku od seljaka, a prodaju je po dvostrukoj i trostrukoj cijeni, u gradu, na taj način, bogate i sebe i na račun naše sirotinje, hrane naše krvnike.

Na osnovu toga, pred sreski odbor postavljaju se i slijede i zadaci: II- U popaljenim i »opljačkanim selima organizirati smještanje stanovništva pod krov i snabdjevati ga hranom u sporazumu s ostalim odborima. III- hitno organizirati sklanjanje hrane i stoke na takav način da ništa ne padne od narodnog bogatstva u ruke neprijatelja, jer sve što neprijatelj odvede koristi okupatoru za voenje rata. IV — razviti razmjenu po selima, a prije iti izvoz životnih namirnica... V — organizirati zaostale poljske radove i pomoći onim seljacima u alatu i oranju koji su postradali...«¹⁶

U tom pogledu značajan je i Ostrožinski pravilnik koji je donesen na skupštini većine članova seoskih NOO-a, na kojoj su izabrani općinski NOO-i i općine Kirin i Sjeni ak i sreski NOO kirinsko-sjeničkog sreza.

»Približavala se zima. Prva ratna zima. Trebalo je izdržati. Izdržati. Izdržati i duže nego što ona traje, do nove žetve 1942. ... Ali, nije se mislilo samo

¹⁵ Zb, tom V, knj. 2.

¹⁶ M. Bekl, I. Butković, S. Goldstein, op. cit, str. 200. i 201.

na to da se prezimi. Uz kampanju za spremanje zimnice pokrenula se kampanja velike jesenje sjetve... Sjetva je postala politički i ratni zadatak...»¹⁷

Komanda 2. partizanskog bataljona naredila je 15. decembra 1941. političkim komesarima svojih eta i vodova slijedeće:

»Drugovi komesari, uslijed popravljenih vremenskih prilika treba proglasiti preko nacionalnooslobodilačkih odbora da narod nastavi sjetvu ječma, pira i drugih jesenjih usjeva. Rastumažite im potrebu te sjetve, bez obzira da li je svaki posijao obilnu mjeru. Obrazložite važnost da li je postojati mogućnost za proljetne usjeve ili ne, zato je od velike važnosti usijati što više jesenjih usjeva, za koje ima uslova da se usiju u što većoj mjeri, odnosno količini. Istovremeno obavijestite odbore da izvrše pregled sakrivene hrane i robe, a zatim je opet sakriju u sklonište!«

»I seljaci Korduna su opet izašli na njive, opet zoračili svoju priliku na škrtu zemlju, opet sijali — više od uobičajene mjere.

Eto, tako je u ratu sudjelovao kordunaški seljak - s puškom ili polugom, ili na seoskoj straži da se ništa ne prokrijumari u neprijateljske garnizone.«¹⁸

Citirana predviđanja i pripreme imali su puno opravdanje. Događaji su uskoro potvrdili njihovu pravilnost i potrebu. Uslijedili su ponovni upadi Talijana na Kordun. Neprijatelj je pobijao i ranio veću količinu ljudi, žena i djece te spalio nekoliko desetaka kuća i gazdinskih zgrada. Talijani su se povukli ali je 20. decembra otpočela ustaška ofanziva na sjeverni dio Korduna.

»Prešavši Kupu... ustaše su prvog dana svog pohoda upale u selo Prkos. Istoga dana isto selo buknuo je u golemom plamenu, a iz Prkosa prema lijevoj obali Kupe kretale su kolone zaprežnih vozila, kola i saonica s opljačkanom imovinom. Poslije Prkosa došla su na red druga sela na desnoj obali Kupe: Dugo Selo, Štipan, Ostrožin... Druge su, prešavši Kupu kraj Pokupskog, nadirale od Bučice i Ilova prema remušnici, Kirinu i Bovi u...«¹⁹

»...S naprtnjama nam na leđima i s djecom u naručju probijaju se prema Petrovoj gori kolone izbjeglica iz svih krajeva sjevernoga Korduna. Iz Sjenjaka, Ostrožina, Štipana i Dugog Sela, iz Banušnice, Trepčine, Bovića i Kirina, iz Kozarca, Podgorja i Vrginmosta, prolaze beskrajne kolone po dubokom snijegu. Neki putuju zaprežnim kolima i saonicama, mnogi tjeraju stoku, a neki nose samo zavežljaje, na glavi i na leđima — ono što su u brzini uspjeli zgrabiti. Uz škripu saonica, uz plač i jecanje žena i prozeble djece, uz tužnu riku stoke probijaju se beskonačne kolone izbjeglog naroda, oko 15.000 muškaraca, žena i djece...«²⁰

U izvještaju OK KPH od 20. I 1942. upućenom CK KPH navode se slijedeći podaci: »... Mnogo stotina kuća (1500 do 2000 spaljeno je, hrana opljačkana, stoka odagnata.«²¹ Svih navedenih 15.000 ljudi ostalo je gotovo tri mjeseca u slobodnim selima Korduna, koja u tim ofanzivama nisu bila uništavana.

Već u prvih šest mjeseci narodnooslobodilačkog rata opljačkana i razorena poljoprivreda Korduna bila je još tri i pol godine — sve do oslobođenja — glavna ekonomska baza tog rata u ovom kraju. Samo su problemi bili sve teži, pa se organizacija rada proširivala u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu

17 Isto, str. 202.

18 M. Bekić, I. Butković, S. Goldstein, op. cit. str. 204. i 205.

19 Isto, str. 207.

20 M. Bekić, I. Butković, S. Goldstein, op. cit. str. 267, 268.

21 Isto, str. 268.

— razvijale su se i različite pomoćne službe i servisi. U 1942. godini narodnooslobodilački odbori neposredno rade na rješavanju poljoprivredne problematike, kao i u toku 1941. Razlike su, ipak, značajne. Oni su u proteklom vremenu stekli dragocjena iskustva u rješavanju pitanja iz te oblasti i uopšte u vršenju funkcija vlasti. Dok su do potkraj 1941. sva takva pitanja rješavali samo seoski NOO-i, i to u stadijumu nastajanja, ubuduće će se tim pitanjima intenzivno baviti i viši NOO-i: općinski, sreski i okružni, kao komisija za narodnooslobodilačke odbore pri Stabu kordunaške grupe partizanskih odreda. I organizacije žena i omladine su mnogo bolje organizirane, pružaju sve veću pomoć NOO-ima, naročito u rješavanju problematike u poljoprivrednoj proizvodnji. Prosta kooperacija najširoko se razvija u različitim poljoprivrednim poslovima. Postepeno se oslobađaju od ustaša i okupatora i pojedina hrvatska sela uključuju u tu ekonomsku bazu. S tog aspekta ovo je bilo važno i zato, što ova sela nisu bila razarana i uništavana od strane ustaških i okupacionih jedinica, pa su imala veću ekonomsku moć.

Prehrambene komisije koje su postojale u nekim selima na Kordunu još od početka borbe, sada su pomoćni organi NOO-a za skupljanje i razdiobu poljoprivrednih i životnih namirnica iz narodnooslobodilačkog fonda (NOF) koji ih, u ime NOO-a, sprema i raspoložuje s njima. Prehrambene komisije su sakupljene, darovane ili rekvirisane viškove poljoprivrednih proizvoda i životnih namirnica stavljale u općinski NOF (ili ga o njima obavještavaju, a ovaj sreski NOF). Ovo je bilo potrebno radi toga da bi se imao pregled zaliha na širem području i imao uvid u mogućnost distribucije i na veću udaljenosti. Do osnivanja komisija za sjetvu brinule su se i za distribuciju sjemenskog materijala iz Narodnooslobodilačkog fonda.

Kako su poljoprivredna oruđa i alati većinom bili uništeni ili oštećeni, a na nabavke nije se moglo ni misliti, to se to pitanje imalo rješavati na sopstvenom terenu i sopstvenim snagama i sredstvima. Za izradu i opravku oruđa i alata bile su neophodne kovačke, kolarske i stolarske radionice. Malo je bilo ranijih radionica koje neprijatelj nije sasvim ili bar djelomično uništio. Udruživanjem po nekoliko kovača, odnosno kolara i drugih zanatlija i sakupljanjem preostalog alata po selima osnovane su prve provizorne radionice. Rad u ovim radionicama smatran je jednako ratnim zadatkom kao i u već u oružanim partizanskim jedinicama. Zato su one i nazvane partizanskim radionicama. Koliko su već otpočela značajna svjedočenja i činjenica što su majstori kovači, kolari i dr. premješteni iz oružanih partizanskih jedinica u ovakve radionice. U početku pojedinci im za rad plaćaju u naturi ili novcu i oni se time uglavnom izdržavaju. Kasnije ih narodnooslobodilački odbori snabdijevaju hranom, alatom i materijalom iz narodnooslobodilačkog fonda u što ulazi i naknada za rad. S vremenom su se ove radionice (kao i neke druge) razvile u dobro organizirane zanatske pogone.

Prva reorganizacija radionica izvršena je u 1943. godini. Spajanjem po nekoliko manjih nastale su već i bolje organizirane radionice. Glavni razlog ove reorganizacije bio je taj što su neprijateljskim upadima radionice bile znatnim dijelom oštećene. Druga reorganizacija provedena je na osnovu uputstava Okružnog NOO-a za Kordun od 21. I 1944. za organizaciju i rad radionica. Ova veoma dobra stručna uputstva izradili su stručnjaci Gazdinske komisije tog NOO-a. Zbog njihovog značaja dajemo ih u cjelini:

Okružni narodnooslobodilački odbor za Kordun

Uputstva za organizaciju rada radionice

Popaljena su mnoga sela, opljačkana je stoka, poljoprivredni alat i uništene kuće ne potrepštine. Neprijatelj je uništio mnoga radionika postrojenja, opljačkao alate, popalio radne prostorije, a uz to još i siromaštvo oslobođene teritorije u sirovinama i sredstvima proizvodnje, pa pomanjkanje krepke radne snage, sve su to činjenice koje nam govore o teškom stanju naše privrede i proizvodnje.

Mnogo toga što je izmaklo neprijateljskim kandžama već je potrošeno i stalno se troši, pa je najhitnije potrebno da narod obnovi svoja gazdinstva, da se snabdije potrebnim poljoprivrednim alatima i kućnim predmetima, a to znači: potrebno je urediti i obnoviti zanatske radionice, sitnu industriju i kućnu proizvodnju.

NOO-i su dosad u tom pravcu činili izvjesne napore, ali ti napori nisu dali one rezultate koji bi zadovoljavali i približno nastale potrebe.

Rad u radionicama nije organiziran, nije discipliniran. NOO-i i uz najbolju volju nisu mogli u dovoljnoj mjeri da riješe zadatke koje nam nameću u vanredne prilike u kojima se nalazimo.

Rat traži vanredne napore: ratne prilike traže i drukčiji način rada nego u vrijeme mira.

Mi moramo, uz raspoloživ broj radne snage, kvalifikovanih majstora i stručnjaka — povećati našu produkciju.

Da bismo što više zadovoljili potrebe naroda i podigli kapacitet radionica, potrebno je da NOO-i uz suradnju stručnih lica, preko svojih gospodarskih komisija, pristupe reorganizaciji postojećih i organizaciji novih radionica. Da bismo u tom radu što bolje uspjeli, treba da proučimo dosadnje nedostatke, a onda ćemo na osnovu toga moći i izraditi smjernice našega daljega rada.

I. Zapaženi nedostaci

1. Radionice se ne snabdijevaju redovno potrebnim količinama sirovina i poluprerada evina pa, uslijed toga, nastaju zastoje u radu, a neke su radionice zbog toga morale i prekinuti rad. Nije u dovoljnoj mjeri organizirano skupljanje i dobava (kupovina) sirovina na oslobođenoj i neoslobođenoj teritoriji.

2. Nije posve ena dovoljna pažnja izradi i nabavljanju potrošnog materijala (eksera, boja i si).

3. Izrada zanatskog alata nije sprovedena, a isto tako nisu iskorištene sve mogućnosti da se on nabavi na neoslobođenoj teritoriji, odnosno da se prebaci iz nepostradalih krajeva.

4. Jedan dio radionica nema potrebna skloništa (zemunice) da se u slučaju neprijateljske ofanzive ili upada može izraditi ena roba, alat i ostali materijal sakriti.

5. Ne postoji potpun pregled stručne radne snage, niti je sprovedena mobilizacija u svim strukama.

6. Radna disciplina ne zadovoljava. Radno vrijeme u radionicama nije normalizirano.

7. Potrebe mobiliziranih radnika u hrani, odje i i obu i nisu dovoljno podmirene.

8. U radionicama i prostorijama za stanovanje radnika ne postoje ni najosnovniji zdravstveni uvjeti.

9. Nije posve ena pažnja stru nom i op em obrazovanju radnika, niti su poduzete mjere da se vaspitava podmladak i novi kadar stru nih radnika.

10. Poslovna rukovodstva u radionicama ve im dijelom nisu uspostavljena. Rad postavljenih rukovodilaca ne zadovoljava.

11. Kalkulacija u vrijednosti proizvedene robe i u injenog rada vodi se dosta površno.

12. Mnoge radionice ne vode ni najnužniju administraciju pomo u koje bi se mogao dobiti uvid u rad radionice.

13. Masovna (serijska) produkcija robe za potrebe tržišta nije sprovedena.

14. Nisu organizirane zanatske prodavnice.

15. Premalo se pažnje posvetilo stvaranju zanatskog kapitala i kredita. Ku noj proizvodnji ne posve uje se dovoljno brige, uslijed toga postoji nedostatak sitnih predmeta i ku nih potreština.

II. Op e smjernice za organizaciju rada

U radu za unapre enje proizvoda prvenstveno treba voditi brigu o potreba ma sela, zbog toga radionice moraju izra ivati prvenstveno poljodjelski alat (plugove, motike, lopate, srpove itd) i sredstva za povoljan razvitak podvoza i sprežne stoke (kola, potkove). Osim toga, treba pospješiti proizvodnju materijala za gra evinske potrebe (daske, opeke, crepove) kao i za svakodnevne ku ne potrebe (odje a, obu a, posu e).

Za obavljanje navedenih poslova treba stvoriti 2 tipa radionica:

1 Radionice za popravak i podmirenje hitnih potreba. Ove radionice treba organizirati na mjestima pristupa nim narodu. Razvoju i napretku ovih radionica treba posvetiti svakodnevnu pažnju. Ove radionice, ve prema svojoj svrsi i važnosti, treba da budu organizirane, rukovo ene i kontrolirane od sreskih i op inskih NOO-a. NOO-i su dužni da preko svojih posebno zaduženih drugova i podru nih organa u ine sve da rad u tim radionicama bude zadovoljavaju i.

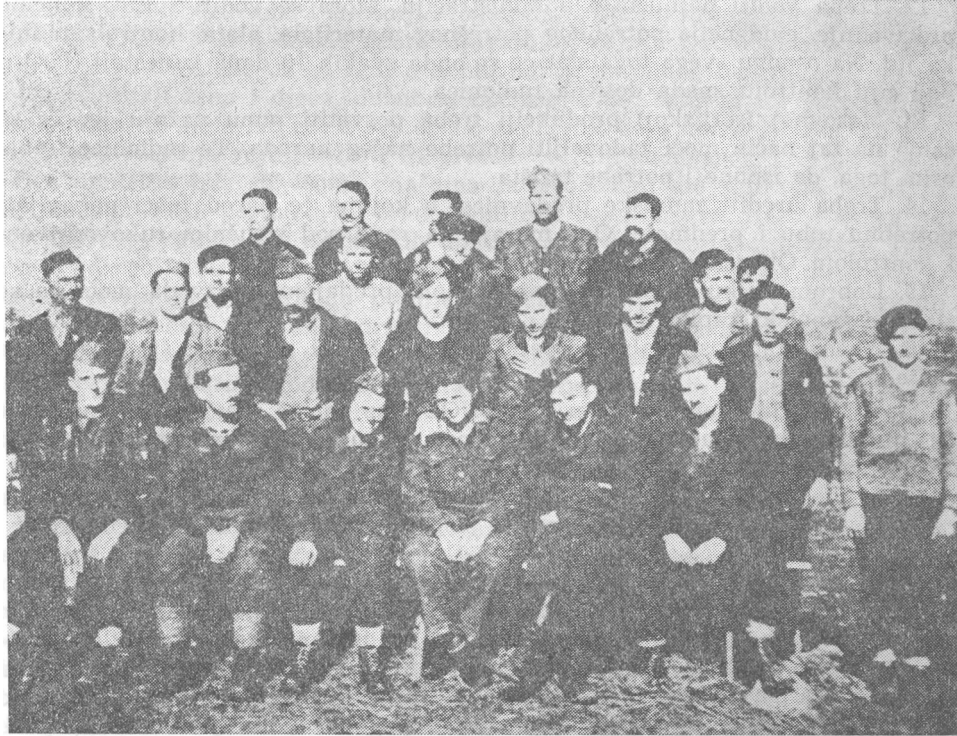
2. Radionice za masovnu (serijsku) proizvodnju. Ove radionice imaju ve i kapacitet proizvodnje, rade na bazi podjele rada, treba ih smjestiti tako da e u okrugu biti najviše dvije radionice iste struke. One e biti pod neposrednom kontrolom Okružnog NOO-a.

III. Tehni ka i administrativna organizacija rada

Normalan rad, uspješan napredak radionice i maksimalan u inak proizvodnje ne može se posti i bez stru nog rukovodioca i dobrih organizatora. Rukovodioci i organizatori radionica izradit e plan rada, vršit e raspodjelu, do bavu, prodaju i ostalo, ali uvijek sporazumno s NOO-om, koji NO kao vlast kontrolira radionice.

Njihovi zadaci su ovi:

1. Treba se starati da u radionicama ima uvijek dosta potrebnih sirovina i poluprera evina (drvo, metali, koža itd.) za potrebe produkcije i da se te sirovine racionalno i svrsishodno iskoriš uju.

Slunj 1945. Slušaoci Drugog poljoprivrednog kursa.

2. Radionice moraju uvijek imati potrebni potrošni materijal (ekseri, boje i si).

3. Za svaku radionicu mora se stvoriti mogućnost da se u slučaju prepada neprijatelja može sakriti proizvedena roba, alat i ostalo u zemunice, tako da te stvari ne propadnu i da ne dođu u neprijatelju u ruke.

4. Mora se voditi briga da sve radionice imaju uvijek dosta pogonskog materijala (kamenja za brušenje, kaiševa) i alat.

5. Treba imati u vidu da su mobilizirani radnici — mobilizirani vojnici u pozadini, te da oni borcima fronta sa injavaju jedinstvo bez kojeg se pobjede ne mogu zamisliti.

6. Treba poduzeti sve mjere da radnici u potrebi za hranom, odjeom i ubudubudu budu što bolje snabdjeveni.

7. Mora se znati da su samoprijegori i disciplina temelj solidnog rada i proizvodnje. Treba normalizirati radno vrijeme u radionicama.

8. Treba voditi brigu o higijenskim i stambenim prilikama radnika.

9. Potrebno je voditi računa da se podigne stručno i opće obrazovanje te politička svijest radnika. Treba školovati novi kadar stručnih radnika i novi podmladak. U tu svrhu valja održavati povremene kurseve.

10. Treba u svim radionicama uspostaviti poslovna rukovodstva.

11. U svakoj radionici treba sprovesti solidnu kalkulaciju i štednju materijala.

12. Treba voditi najnužniju administraciju. Mora se voditi spisak koli ine proizvodnje, evidencija potrebnog potrošnog materijala, alata, kontrola radnika itd. Na osnovu svega toga slat e se onda svakih 10 dana izvještaji NOO-u pod iju kontrolu spada doti na radionica.

13. Masovnoj (serijskoj) produkciji treba posvetiti punu pažnju jer e se samo na taj na in mo i zadovoljiti potrebe našeg naroda. Te radionice treba, osim toga, da ispune i potrebe tržišta.

14. Treba urediti zanatske prodavnice, u kojima e narod mo i nabavljati potrebnu robu i predmete. One moraju da rade pod stru nim rukovodstvom i kontrolom Okružnog NOO-a.

15. Dobrom kalkulacijom i organiziranom prodajom proizvoda mo i e se stvarati zanatski kapital i kredit.

16. Ku noj radinosti valja posvetiti punu pažnju i razviti je što je mogu e bolje.

Sprovođe i navedene mjere u život, NOO-i uz pomo stru nih lica popraviti e proizvodnju, oja ati našu privrednu snagu i time mnogo doprinijeti NOO-ima.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!²²

Snabdijevanje radnika odje om i obu om bilo je uvijek kriti no. Radnici su bili vrlo slabo obu eni i gotovo svi bosí, a i ishrana radnika je bila oskudna. Radionice su služile kao servisi poljoprivredi, ali i u druge svrhe. Ponekad su radile i za partizanske jedinice. Ve potkraj aprila 1944. na Kordunu je radilo 80 razli itih radionica, odnosno zanatskih pogona. Potkraj novembra 1944. ima ih (zajedno s mlinovima i pilanama) 462 sa 675 radnika raznih struka. Po vrstama i broju radnika izgledale su ovako: 47 kova kih radionica s 89 radnika, 32 kolarske (96), 6 ba varskih (20), 6 stolarskih (7), 4 limarske (4), 2 obu arke (16), 1 kožarska (10), 1 lon arska (6), 1 kamenarska (6), 1 pekarska (1), 325 mlinova (440), 10 pilana (43) i 2 ugljenare (16).²³

»Fo anski propisi«, izišli u februarru 1942. godine, imali su velik zna aj za organizaciju ekonomike NOB-e, mada su postavili samo op e okvire i norme o na inu osnivanja NOO-a i odredili im osnovne zadatke. U njima su detaljnije razra eni i zadaci Fonda narodnog oslobo enja. Bilo je predvi eno koja se sredstva unose u fond, emu služe i kako se distribuiraju, odnosno koriste. Posebno je važna odredba u kojoj je napisano o stvaranju narodne svojine (ne samo pokretne kao do tada nego i nepokretne) konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja:

»Sva zaplenjena imovina, pokretna i nepokretna, postaje narodnom svojinom i ulazi u NOF, dakle, nalazi se pod upravom NOO-a (op inskog i sreskog)... Ako je neka porodica odbjegla samo iz straha da ne bude ubijena, a niko iz nje nije ustaša, izdajnik ili sli no, onda se takvoj porodici imovina ne može zaplijeniti. Me utim, ako je takva cijela odsutna, NOO uzima preostalu imovinu pod svoju upravu i daje zemlju i zgrade na privremeno koriš enje

²² Primjerak ovih Uputstava nalazi se kod autora ovoga rada.

²³ . Zatezalo: Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945. Zapisnik Prve okružne narodne skupštine za okrug Kordun, održane 3. XII 1944. u Vojni u, Karlovac, 1978, str. 523.

pogorelcima, izbjeglicama i sirotinji svoga sela, a stoku, hranu, sprave i drugo unose NOO-i u NOF i odatle upotrebljavaju za vojsku i stanovništvo. U slučaju gdje je utvrđeno da se radi o domu nekog narodnog neprijatelja, ali od kojeg su ostali žena i djeca, dužni su opinski NO-i ostaviti toj porodici toliko imanja da može živjeti, a sve ostalo zaplijeniti u korist NOF-a, ali i to na osnovu rješenja vojnih vlasti ili presude vojnih sudova.²⁴

Ova uputstva bila su veoma značajna za oslobojeni dio Korduna jer se tu već javio problem postupka i obrade zemljišta bez vlasnika. NOO-i su ga na tom području rješavali u okviru tih uputstava, prema svojim prilikama. Tako se već od proljetne sjetve 1942. godine obrada zemlje u narodnoj (društvenoj) svojini javlja kao specijalno pitanje, ne samo u pogledu stvaranja novih svojinskih odnosa. Stvaranje državnog svojinskog sektora konkretno je ukazivalo na izgradnju novog socijalističkog sistema. Tako se poeo razvijati državni sektor u bazi narodnooslobodilačke borbe, naročito u području poljoprivredne proizvodnje. Proširivanjem oslobojenih područja on je postao sve značajniji.

Osnivanjem Okružnog NOO-a Korduna (18. I 1942) unose se u rad na poljoprivrednoj problematici već i stručni agronomski elementi. Naredba u vezi s ekonomičnim trošenjem stočne krme koju je ovaj odbor izdao ubrzo poslije osnivanja — iako je nastala kao posljedica pomanjkanja krme, pa zbog toga određuje smanjivanje stočnog fonda — strogi postupak koji je usmjeren na kvalitativno poboljšanje stoke — predviđa selekciju stoke s kvalitativnog stanovništva.²⁵ Prema tome, smanjivanje broja stoke, što se silom prilika moralo provesti, mjera koja je s jedne strane negativno uticala na stočarstvo, s druge strane je neutralizirana u velikoj mjeri obazrivim komisijskim izborom (selekcijom).

Neprijateljski oružani napadi na oslobojene dijelove Korduna u toku 1942. godine povećali su posljedice uništavanja i razaranja, što je, s jedne strane, postavljalo već i zahtjeve na poljoprivredu a, s druge strane, otežavalo poljoprivrednu proizvodnju. Trebalo je pomoći i drugim krajevima. Moralo se osigurati smještaj i ishrana za 11.000 izbjeglica iz Kordunskog Ljeskovca, od žetve do oktobra 1942, a iza toga i za 5.000 izbjeglica iz Hrvatskog primorja, zatim pomoć i ishrana stanovništva i vojske u Gorskom kotaru. Krajem te godine na oslobojenim dijelovima Korduna našlo se 10.000 nezbrinutog stanovništva i 2.000 izbjeglica. Bilo je ukupno uništeno 60 odsto kupa u oslobojenim selima četiri kordunska sreza: u srezu Slunj 45 %, u srezu Veljun 30%, u srezu Vojnić 65% i u srezu Vrginmost 85%.²⁶

Sve je to stavljalo pred narodnooslobodilačke odbore koji se od tada smatraju stalnim organima vlasti, još složenije i teže zadatke u poljoprivredi. Javlja se potreba za adekvatnim pomoćnim tijelima u rješavanju te problematike. To su pokazala iskustva jesenje sjetve 1942, a otkrivale su se još već i poteškoće u proljetnoj sjetvi 1943. godine i dalje u svim poljoprivrednim radovima. Zato se pristupa osnivanju komisija za sjetvu kao pomoćnih organa NOO-a za operativno rješavanje poljoprivredne problematike.

Sjetvene komisije su prva pomoćna ista poljoprivredna tijela NOO-a. Osnovane su na osnovi Pravilnika o radu komisija za sjetvu, koji je izdao Inicija-

24 L. Gerškovi, Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Beograd, Prosveta, 1948. str. 36.

25 D. Kosanovi: Ekonomsko-politička djelatnost narodne vlasti u toku NOB-e, IHRP, Zagreb 1964. str. 51. i 52.

26 D. Kosanovi, op. cit. str. 71.

ativni odbor ZAVNOH-a. Po karakteru svoga rada ovakva tijela su na Kordunu postojala i od ranije. Ovim Pravilnikom dobila su op evaže i naziv i zadatke u vezi problematike sjetvenih radova. Osnovane su kod okružnog, sreskih, op inskih i seoskih NOO-a. Okružnu komisiju za sjetvu sa injavali su: predstavnik Okružnog NOO-a, predstavnici komande područja i antifašističkih organizacija. Sreske, op inske i seoske komisije za sjetvu sa injavali su predstavnici sreskih, op inskih, odnosno seoskih NOO-a i predstavnici odgovarajućih antifašističkih organizacija. U sreskim i op inskim još su bili i predstavnici komandi mjesta, odnosno logora. Ove komisije bavile su se svim pitanjima od kojih je rješavanje zavisila uspješna obrada zemlje i sjetva.

Pošto se snabdijevanje sjemenom najteže postradalih i najsiromašnijih seljačkih gazdinstava i zemljišta u svojini NOO-a nije s vremenom moglo uspješno obavljati preko Narodnooslobodilačkog fonda, pristupilo se osnivanju posebnih ustanova pri prehranbenim komisijama, a od početka 1944. posluju po posebnom pravilniku koji je izdao ZAVNOH. U početku u fondove seljaci ulažu novac ili druge korisne predmete — ime im fondovi — nabavljaju sjeme unutar okruga i s oslobodjenih područja. Sve fondove na području okruga objedinjavao je Okružni fond za nabavke. Kasnije im se djelokrug rada proširuje, a povećavaju se i mogući nabavke sjemena. U njima, pored navedenog, ulazi zaplijenjena, darovana i kupljena sjemenska roba, a kasnije i ona koja se dobijala od ALM i UNRA organizacija. Sjemenski materijal nabavljali su nabavno-prodajni centri KONTRAPRODI (kotarski, sreski, centri) i OKNAPROD (okružni centar), a njima je pomagao GLAVNAPROD (glavni centar za oslobodjena područja u Hrvatskoj).

Pri početku žetvenih radova osnovane su žetvene komisije, i to većinom na taj način što su sjetvene komisije pretvorene u žetvene. Ove komisije su vodile brigu o svim pitanjima u vezi s dizanjem ljetine, vršidbe i sklanjanja poljoprivrednih proizvoda u zemunice i skloništa u šumama. S obzirom na stradanje ljudi, teška razaranja privrede, velik broj izbjeglog naroda u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, epidemiju tifusa i njene posljedice — ove komisije su imale veoma tešku i značajnu ulogu u proljetnoj sjetvi 1943. godine, jer: »ni jedna neprijateljska ofanziva nije nanijela toliko štete stanovništvu Korduna koliko tifus. Samo u mjesecima aprilu, maju i junu na Kordunu je bilo od pjegavog i trbušnog tifusa 20.495 duša.«²⁷ Umrlo je 6814 lica [podvukao N. R.] Institucija komisija, koje su tako nastale kao pomoćni NOO-a, proširivana je i dugo se zadržala na Kordunu, kao i na većem broju oslobodjenih područja za vrijeme NOB-e.

Stručna služba za poljoprivredu osniva se na Kordunu kod Okružnog i sreskih NOO-a odmah poslije Drugog zasjedanja ZAVNOH-a. Na tom zasjedanju donesen je Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i radu ZAVNOH-a. Prema tom Pravilniku osnovani su kod ZAVNOH-a odsjeci za vršenje tekućih poslova. Poljoprivreda je stavljena u nadležnost ekonomskog odsjeka u kome su još i ishrana, trgovina, zanatstvo i industrija, financije i druge privredne djelatnosti. Isto takvi odsjeci su osnovani i kod Okružnog i sreskih NOO-a na Kordunu, jednaki po nazivu i strukturi. Ekonomski odsjek Okružnog NOO-a za Kordun obuhvatio je poljoprivredu, šumarstvo, veterinarstvo, trgovinu, za-

27 . Zatezalo: Nastanak, razvitak i organizacija narodne vlasti na Kordunu od 1941. do maja 1944., magistarski rad u ruk., str. 170.

natstvo, industriju, zadrugarstvo, ishranu, građevinarstvo, saobraćaj, socijalno staranje, financije i obnovu. Ubrzo poslije osnivanja odsjeka na Kordunu su, kao i u nekim drugim područjima, umjesto poljoprivrednih komisija osnovane gospodarske (privredne) komisije: okružna, sreska, općinska i seoska. Ove komisije su stalni pomoćni organi NOO-a, a rade pod rukovodstvom Ekonomskog odsjeka nadležnog NOO-a. Ekonomsku politiku vode NOO-i a privredne komisije su im izvršni organi.

Privredna komisija Okružnog NOO-a Korduna od početka je imala dosta brojne i stručno veoma sposobne kadrove s visokim i srednjim stručnim obrazovanjem. Namještanje i premještanje ljudi koji su radili u tim komisijama bilo je u nadležnosti ZAVNOH-a koji je mogao da vrši njihov razmještaj na širem planu.

U proljeće 1944. godine osjećala se veoma velika iscrpljenost prehrambenih i poljoprivrednih kapaciteta kordunskog područja, kao i drugih pasivnih krajeva u Hrvatskoj, koji su uz to i nosili glavni teret NOV-e. Ishrana boraca i neboraca kog stanovništva postala je veoma teška i sve teže pitanje.

»Najteže je stanje ishrane u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju, Dalmaciji, Lici i jednom dijelu Korduna. Uzrok je tome poznat (...). Neprijatelji ih je tokom borbe nekoliko puta popalio i opljačkao, a najveći dio dijelom su dosad sami prehranjivali velik broj vojske, koja se na tim područjima borila (...). Da bi naša vojska na području južno od Save podmirila svoje najnužnije potrebe, treba joj osigurati oko 2000 grla stoke [goveda, primjedba N. R.]. U Lici je veoma malo sada bez hrane deset hiljada lica, u Kordunu oko četiri hiljade, a u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju toliko koliko u oba ova okruga, dok za Dalmaciju nemamo ta njihova podataka, ali nam je poznato da je i tamo velik broj naroda bez hrane. Pokušavano je da se jedan dio naroda iz pasivnih okruga prebaci na ishranu u Slavoniju, ali to dosad nije uspjelo zbog vojne situacije.«²⁸

Pitanje postaje tim kritičnije što je veća privreda kordunskog područja veoma teško opljačkana i razorena.

»Do kraja februara 1944. godine na područjima sreskih NOO-a Veljun, Slunj, Vojni, Vrginmost i Plaški potpuno je uništeno 95, a djelomično 168 sela.

Industrijskih i zanatskih poduzeća, raznih privatnih i javnih građevina uništeno je do toga vremena na područjima sreskih NOO-a Vojni, Slunj, Plaški, Veljun, Sjenjak i Vrginmost 34.362. U to je uključeno od privatnih zgrada i 11.919 kuća, a od javnih i 36 crkava i 63 škole...

Opljačkano je kola 7580, plugova 6395, sijalica 894, vršalica motornih 140, ručica 404... konja, rogata stoke, svinja, ovaca i koza 115.919 komada.

Ljudske i stočne hrane opljačkano je na hiljade vagona, pšenice, kukuruza i ostalih žitarica 2297 vagona, stočne hrane 564.951 mtc, platna 418.606 m, aršava 224.173 komada, ženske odjeće 91.833 komada, muške odjeće 65.663 komada, itd.

Do polovine 1944. godine život je izgubilo 24.638 stanovnika.«²⁹

Prema popisu stanovništva provedenom u jesen 1944. godine s Korduna je u partizanima bilo 9687 boraca, a u neprijateljskoj vojsci 8102 — domobra-

²⁸ Koncept teksta za izradu uputstava oblasnim i okružnim NOO-ima o mjerama koje treba poduzeti u vezi s ishranom NOV-e i neboraca kog stanovništva i dovršenju proljetne sjetve 1944. (nalazi se kod autora).

²⁹ . Zatezalo: Narodna vlast na Kordunu od 1941—1944. godine, (rukopis). Op. cit. str. 201. i 202.

nima, ustašama i nešto u etnicima. Samo zbog toga na Kordunu je izbačeno iz radnog stroja blizu 18 hiljada najboljih radnika. Pored toga u vremenu od 1941—1945. godine s Korduna je poginulo i pomrlo od tifusa i ranjavanja više od 30.000 neboraca kog stanovništva i partizana što se, svakako, negativno odrazilo i na poslijeratno demografsko i ekonomsko stanje na Kordunu.

Sve je to zahtijevalo posebne napore u pogledu snabdijevanja vojske i ugroženog naroda, a samim tim i intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje. Prostranstvo kordunske oslobođene teritorije i relativno mirnije stanje omogućilo su u znatnoj mjeri takav rad. Posve ena je i veća pažnja korištenju raznovrstnih izvora životnih namirnica. Pored brige za sjetvu, žetvu i uvanje ratarskih proizvoda, posve uje se odgovarajuća pažnja i intenzivnim kulturama. Naročito povrtlarstvu. Osniva se znatan broj partizanskih vrtova. Stručna uputstva daju i poljoprivredni stručnjaci — specijalisti. Posve uje se pažnja konzerviranju povrća, naročito sušenjem. Voćarstvu se također pridaje znatna važnost. Propagira se zasijavanje što veće površine industrijskim kulturama: konopljom i lanom — radi proizvodnje domaće platna, koje je bilo veoma potrebno za izradu rublja i aršava za neborce ko stanovništvo ili za vojne potrebe (upotrebljavano je i za druge odjevne predmete).

Radi intenzivnijeg korištenja oranih površina i proizvodnje veće količine ratarskih proizvoda velika brigada poklanjala se sjetvi posrtnih usjeva i meću uspeva: proso, heljde, pasulja, bundeva, bijele repe. Sjeme se nabavljalo i iz drugih oslobođenih okruga i s neoslobođenih područja kupovinom, zamjenom za druge proizvode ili kao dobrovoljni prilog. Povoljno je to što se već u raznim mjestima na kordunskom području održavaju nedjeljni vašari. Organizaciono i financijski intenziviranje proizvodnje pomažu Ekonomski odsjek ZAVNOH-a i Poduzeće za promet robom, dok su poljoprivredni stručnjaci ZAVNOH-a davali pismene i usmene stručne savjete.

U februaru 1944. godine ZAVNOH je dodijelio okružnim NOO-ima Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Like, Korduna i Banije 3 milijuna dinara za nabavku povrtnog sjemena. Osim toga, nabavio je Okružnom NOO-u za Kordun 5,5 hiljada kg raznog sjemena, a nešto kasnije dodijelio mu je 5 miliona dinara za nabavku hrane i sjemena, itd. Poduzimaju se mjere za zaštitu voćaka od bolesti i štetočina a organizira se i mehaničko iščenje. Nabavljaju se sredstva za njihovu zaštitu od bolesti i štetočina preko ilegalnih organizacija i pojedinaca iz okupiranih gradova. Ivo se konzervira, ponajviše sušenjem. Daju se stručna uputstva i za rad u poljoprivrednom gospodarstvu i propagira se gajenje povrća.

Stočarstvo je, s jedne strane, od početka NOB-e bilo izloženo raznim nedacama dok je, s druge strane, bilo veoma važna grana ekonomske baze NOB-e, jer je davalo neophodne životne namirnice: meso, mlijeko i mliječne proizvode. Koža i vuna su u ovakvim okolnostima bile dragocjene sirovine za odjeću i obuću. Stoka je samohodna imovina (»blago«) pa je narod u bijektstvu goni sa sobom, krije se s njome po šumama, gdje u ljetnom periodu, a donekle i zimi, sama nalazi hranu. Zaprežna je stoka sve do pred kraja rata bila jedino sredstvo za vojne i druge transporte. I s tog aspekta stočarstvo je za NOB imalo neprocjenjivu značajku.

Pored svega, naš je narod za potrebe vojske i NOO-a na ovoj teritoriji od 1. I do 15. XI 1944. dao ukupno 118.290 prevoza s prevaljenih 2.639.202 km (ovdje nije uračunato karlovački srez). Od toga je srez Vrginmost dao 51.749 prevoza sa 1.136.856 prevaljenih km, srez Vojni 34.521 prevoza sa 791.578 km

prevaljenih, srez Slunj 28.742 prevoza sa 638.690 prevaljenih km i srez Plaški 3.278 prevoza sa 72.078 prevaljenh kilometara.

Uz to, velik broj zaprega bilo je mobilisano za vojsku od 10 do 30 dana pa i više, tako da su stvarno u injeni prevozi bili još ve i.«³⁰

Iako je ovaj prikaz veoma nepotpun, držim da sam njime dao prili no jasnu predstavu o neposrednom u eš u naroda, nebora kog stanovništva na Kordunu u narodnooslobodila kom ratu od 1941. do 1945. godine, kao i o njegovoj nepokolebljivoj volji da i pod strašnim okolnostima i uz nadasve teške žrtve hrabro istraje do pobjede. Kako je svoje ljudske i materijalne potencijale svjesno i bezrezervno stavio u službu tom cilju, on je time omogu io da narodnooslobodila ki rat bude doslovno narodni rat i u ovom dijelu naše zemlje.

uro Rebi

Organizacija i rad vojnog sudstva u etvrtoj godini rata

Temelji zakonodavstva i vojnog sudstva u NOB

Prošavši kroz mnogobrojna iskušenja, naša narodnooslobodila ka borba je u 1944. godini zakora ila u onu fazu svog razvoja u kojoj su ve uveliko živjeli i razvijali se svi elementi državnosti. Na vojnom i politi kom planu izvojevano su takve pobjede i tekovine koje su izazivale iskreno divljenje saveznika. vrstina i organiziranost NOB-e, jasna politi ka opredijeljenost i odluke najviših vojnih i politi kih tijela, osigurali su joj neprikosnoveni autoritet u zemlji i inostranstvu. U toj godini rata AVNOJ, kao vrhovno zakonodavno i izvršno predstavni ko tijelo Jugoslavije i zemaljska antifašisti ka vije a, postaju nosioci suvereniteta naroda i države Jugoslavije.

Izuzimaju i oružanu silu: brigade, divizije, korpuse, partizanske odrede i vojno-pozadinske ustanove narodnooslobodila ke vojske, na itavom jugoslovenskom prostoru djeluju i sve druge službe i institucije, neophodne za ostvarivanje glavnog cilja — kona nog oslobo enja zemlje od okupatora i svih doma ih izdajnika i stvaranja uslova za izgradnju socijalisti kih društvenih odnosa. Tome cilju podre eno je sve, ali i neprijatelj je u tom vremenu još uvijek jak i sposoban da nanese i teške udarce NOP-u ali ne i da ga uništi, jer je ovaj u toj fazi imao dovoljno snage da se odupre i osujeti sve njegove namjere, tj. da stvori jedinstven, dovoljno elasti an i efikasan sistem zaštite tekovina trogodišnje borbe i primijeni najadekvatnije mjere u borbi protiv raznovrsnih neprijateljskih planova i nasrtaja.

Vrhovno vojno i politi ko rukovodstvo NOB-e, po evši od julskih ustani kih dana 1941. godine, u svim svojim smjernicama podsticalo je odgovaraju e organiziranje zaštite njenih ciljeva i tekovina. Nizom akata ono je propisivalo

30 Zapisnik s Prve okružne narodne skupštine za okrug Kordun, održane 3. XII 1944. u Vojni u. Op. cit. str. 553.

jedinicama NOV i POJ, organima nove narodne vlasti i vojno-pozadinskim ustanovama konkretne zadatke i mjere na tom planu. Josip Broz Tito, kao generalni sekretar KPJ i vrhovni komandant NOV i POJ, li no se zalagao da taj aspekt narodnooslobodila ke borbe — organizacije, ustanove i službe koje e se starati o njenoj sigurnosti i zakonitosti, dobije ono mjesto koje mu i pripada u oružanoj borbi. Ve u prvom broju Biltena Glavnog štaba narodnooslobodila kih partizanskih odreda, drug Tito je u lanku: »Zadatak narodnooslobodila kih partizanskih odreda«, pored ostalog, istakao da »partizanski odredi moraju na svakom koraku uništavati fašisti ke odrede, naro ito oficire i gestapovce, crne košulje itd. Isto tako treba nemilosrdno uništavati njihove doma e agente, razne narodne izdajice i provokatore koji u masama predaju u ruke fašisti kih krvnika najbolje sinove naroda i koji služe kao vjerni psi okupatorima i teroristu naš narod. Štabovi i komandiri moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske odrede svoje provokatore i špijune.«¹

Takva orijentacija možda je najbolje sadržana u jednoj sentenci koja je ostala zapisana u »Slovenskom Poro evalcu« od decembra 1941. godine, a koju je izgovorio Boris Kidri , tada politi ki komesar Glavnog štaba Slovenije: »Zapamtimo, narodi koji nisu uspjeli da otkriju i unište petu kolonu, izgubili su slobodu. Narod koji ne e umjeti da u klici uništi rad unutrašnjih neprijatelja, nikada se ne e mo i do kraja osloboditi. Borba protiv unutrašnjih neprijatelja, izdajnika vlastitog naroda, protiv pete kolone, je najve a moralna obaveza svakog gra anina.«

I »Fo anski propisi« iz februara 1942. godine bave se pitanjima zakonodavstva, ure ivanja odnosa i zadataka pojedinih organa. Tako se u poznatim »Zadacima i ustrojstvu narodnooslobodila kih odbora« precizira da »gonjenje špijuna, izdajica, pla enika i agenata neprijatelja, borba protiv sabotera i panikera pripada u prvom redu vojnim vlastima uz saradnju NOO. Krivce po ovim djelima sude vojni sudovi (podvukao . R.). Obavještajna služba tako er pripada u nadležnost vojnih vlasti.«¹

Tim i drugim postavkama omogu en je, s jedne strane, širok razmah narodnooslobodila ke borbe uz aktivno u eš e najširih slojeva naroda a, s druge strane, razvijanje onih organa i službi koje e je stru no i zakonski štiti i voditi borbu za ostvarivanje postavljenih ciljeva. Postignuto je, dakle, jedinstvo fronta i pozadine. Kroz revoluciju i oružanu borbu stvaran je specifi an pravni sistem u kome su jasno regulirane odrene norme, prava i dužnosti, i u kome su pravi nost i humanost bili dominiraju i.

Treba, naime, podvu i da su eti ke norme bile duboko utkane u sve sfere NOB-e. Kao što se bespoštedno vodila borba protiv svih neprijatelja, tako su isto dosljedno poštovani i moralni principi kojih su se držali svi borci bez izuzetaka. Partizanska borba nije mogla biti okaljana nedolnim i nedozvoljenim ponašanjem njenih boraca. Nju niko nije mogao, ni smio zloupotrijebiti. Koliko se o tome vodilo ra una govori i jedna presuda, koju je još 7. decembra 1942. godine izrekao Vojni sud pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske u tro lanom vije u: predsjednik Vladimir Bakari , politi ki komesar Glavnog štaba i lanovi: Doko Jovani , pomo nik komandanta Glavnog štaba i Ilija An i , na elnik Glavnog štaba.

1 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslavenskih naroda, Vojno-Istorijski institut Jugoslavenske armije (dalje Zbornik) Beograd 1949, tom II, str. 12.

2 Dr Leon Gerškovi , Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Prosvjeta, Beograd 1948, str. 32.

Pred sudom je odgovarao na elnik Štaba 1. operativne zone partizanskih odreda Hrvatske, privremeno na službi u Komandi mjesta Slunj. Optužen je da je u novembru 1942. godine u svojstvu funkcionera Komande mjesta Slunj, gdje mu je bilo povjereno da osigura od pljačke imovinu odbjeglih ustaša Zdunić a i Neralić a, dok se o tim stvarima ne donese sudska odluka, neovlašteno uzeo: iz Neralić evog stana — tegle pekmeza i jedan stolnjak, a iz stana Zdunić a flašu sode, dozne za slikanje (foto), crvenu petrolejsku lampu za fotografiranje, pola litre kemikalija za razvijanje fotografija, jedan stalak za foto-aparat, jednu noću svjetiljku, jednu violinu i jedne izme, ime je prisvojio tu u imovinu. Zatim, što je u svojstvu službenog lica pri Komandi mjesta Slunj dozvolio izvjesnom partizanu Prebelić u i njegovoj ženi da iz stana pomenutih odbjeglih ustaša uzmu niz predmeta, a nakon toga ih upozorio da će Komanda mjesta vršiti pretres zbog neovlaštenog prisvajanja tuđe imovine i naredio im da pomenute predmete sakriju.

Nakon usmenog pretresa sud je ocijenio da se isti ogriješio o čast i ugled Narodnooslobodilačke vojske, o zakletvu i interese naroda i izrekao mu kaznu lišavanja prava nošenja oznaka komandanta bataljona i na kaznu smrti strijeljanjem. Iz obrazloženja presude se vidi da je optuženi priznao sve navode optužnice. Branio se nepoznavanjem oštine zahtjeva za odbranu časti i interese naroda. Sud, kako se u obrazloženju navodi, nije mogao uzeti u obzir njegovu odbranu o nepoznavanju oštine propisa Narodnooslobodilačke vojske o poštivanju tuđe imovine i postupaka prilikom konfisciranja imovine narodnih neprijatelja, jer, rečeno je, partizanska zakletva je općepoznata, a sve naredbe u tom pravcu javno su objelodanjene i čitane pred strojem. Optuženom je kao rukovodiocu NOV bila dužnost da se upozna sa svim propisima. Ne opravdava ga ni izjava da nije polagao zakletvu jer mu je tekst zakletve dobro poznat i jer je znao da se kao pripadnik NOV mora podvrgavati zakletvi. Sud mu je uzeo kao otežavajuću okolnost činjenicu što je baš njemu bila povjerena dužnost sprečavanja pljačke, što je upravo on, nakon uсталih pljački, bio dočeljen Komandi mjesta da se ta pojava energično spriječi.³

Presuda je umnožena i s naredbom Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske broj 28 od 14. decembra 1942. godine poslata svim jedinicama da se pročitata pred strojem.

Ovaj primjer riječito govori o dosljednosti provođenja u život općusvojenih moralnih normi u narodnooslobodilačkoj borbi, o zaštiti određenih principa i o dosljednosti sprovođenja u život određenih propisa, gdje niko nije izuzet od odgovornosti u slučaju njihovog kršenja.

Osnovni nosioci vojno-sudske vlasti u posljednjoj godini oslobodilačkog rata

U 1944. godini vojno sudstvo egzistira na jedinstvenoj organizaciji u cijeloj zemlji. To je, može se reći, viši stupanj organiziranja ove važne djelatnosti. Na osnovu naredbi i direktiva Vrhovnog štaba NOV i POJ vojni sudovi tada postoje pri divizijama, brigadama i partizanskim odredima, a izuzetno i pri samostalnim bataljonima koji su na duže vrijeme odvojeni i udaljeni od jedinice kojoj pripadaju (brigada ili odred).

Što se pozadine ti e, pitanje vojnog sudstva je riješeno tako što su osnovni vojni sudovi uspostavljeni pri komandama mjesta i komandama područja. U svakom slučaju osnovu vojnog sudstva u tom razdoblju čine vojni sudovi prvog stepena u brigadama, partizanskim odredima i komandama vojnih područja. Ti vojni sudovi su, u okviru svoje pravne i teritorijalne nadležnosti, sudili za sva djela koja su uperena protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, protiv tekovina te borbe i interesa borbe.

U toku 1944. godine došlo je do stanovite reorganizacije vojno-teritorijalnih ustanova, što je imalo i svog odraza i na organizaciju vojnog sudstva u toj fazi rata. Reorganizacija je bila uvjetovana naglim širenjem NOB-e i postojanjem ve ih oslobodilačkih teritorija. U skladu s tim Vrhovni štab NOV i POJ donio je 24. maja 1944. godine Uredbu o vojnim sudovima⁴ koja je sve do završetka narodnooslobodilačkog rata važiti kao osnova na kojoj je postojalo vojno sudstvo, njegova organizacija i rad. Ovom Uredbom je regulirano da vojno sudsku vlast vrše vojni sud korpusa, vojni sud korpusne oblasti i viši vojni sud. S njom je prestala da važi Uredba Vrhovnog štaba od 29. decembra 1942. godine na kojoj se do tada zasnivalo sudstvo.

Vojni sudovi korpusa i korpusnih vojnih oblasti, prema intencijama pomenute Uredbe, sude u prvom stepenu. U njihovoj nadležnosti su sva djela koja su uperena protiv oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije, protiv tekovina te borbe, kao i krivi na djela izvršena od strane vojnih lica i ratnih zarobljenika. Iz ovoga su izuzeta neka djela koja su spadala u nadležnost Višeg vojnog suda. Naime, prema toj Uredbi, osim rješavanja predmeta u drugom stepenu, Viši vojni sud sudio je po važnijim djelima ratnih zločinaca, kao i za djela koja počinili vojni oficiri i generali Narodnooslobodilačke vojske. Osim toga, bilo je regulirano da Viši vojni sud, ako takvu odluku donese Vrhovni štab, može da sudi i za svako drugo djelo za koje je nadležan vojni sud korpusa, odnosno vojni sud korpusne vojne oblasti.

U pogledu nadležnosti pojedinih sudova nije moglo biti nesporazuma. To osobito važi za okvire jurisdikcije vojnih sudova korpusa i korpusnih vojnih oblasti. U nadležnosti vojnih sudova korpusa spadala su krivi na djela vojnika, podoficira i nižih oficira jedinica dotičnog korpusa. Ovaj sud je sudio i za sva djela lica na teritoriji kojom se korpus kretao, odnosno »gdje se brza sudska odluka pokaže potrebna.«

Što se, pak, tiče vojnih sudova korpusnih vojnih oblasti, njihova nadležnost se prostirala na striktno određenu teritoriju i na sva djela koja nisu bila obuhvaćena nadležnošću u Višeg vojnog suda i vojnog suda korpusa. Konkretnije, vojni sud korpusa vojne oblasti sudio je za sva krivi na djela lica na svojoj teritoriji, podrazumijevaju i tu oslobodilačku, poluoslobodilačku ili privremeno napuštenu teritoriju. Bio je, osim toga, nadležan i da sudi za krivi na djela vojnika, podoficira i nižih oficira operativnih jedinica u slučaju njihovog namjernog izostajanja iz jedinica ili dezerterstva, a u svakom slučaju za djela vojnika, podoficira i oficira iz teritorijalnih pozadinskih jedinica pod svojom komandom. S vojnim licima u pogledu odsutnosti bila su izjednačena i sva građanska lica koja su stajala u bilo kakvom službenom odnosu s vojskom, ili su počinili krivi na djelo protiv pripadnika vojske, ili u zajednici s pripadnicima vojske, vojnim prebivalištima, na štetu vojnih preduzeća, ustanova i slično.

4 A VII, k. 397, br. reg. 1/6.

Pomenuta Uredba regulisala je nadležnost, rangove i lokaciju pojedinih sudova. Tako je Viši vojni sud institucije koja se formira kod Vrhovnog štaba NOV i POJ. Istovremeno je riješeno da Viši vojni sud može imati više sudskih vijeća a koja mogu biti stalna (kod glavnih štabova) ili posebno obrazovana za pojedina slučaja (kakav je jula 1944. godine bio na Kordunu). Vijeće a Višeg vojnog suda postavljao je Vrhovni štab na prijedlog predsjednika Višeg vojnog suda, koji je, ujedno, bio i šef vojnog sudskog odsjeka Vrhovnog štaba. Svako vijeće a Višeg vojnog suda sastojalo se od predsjednika i dva člana. U pojedinim slučajevima vijeće je moglo imati i više članova. Iz ovoga slijedi zaključak da su Viši vojni sud, kao i vijeće a Višeg vojnog suda pri glavnim štabovima, rješavali predmete u drugom stepenu (po žalbama na presude nižih sudova), iako je katkad, kako se vidi, vodilo rasprave i u prvom stepenu.

Vojni sud korpusa sačinjavala su sudska vijeća a od kojih se jedno formiralo kod štaba korpusa, a po jedno kod svake divizije. Sudsko vijeće se sastojalo od predsjednika i dva člana. Vojni sud korpusa mogao je po potrebi formirati sudsko vijeće i kod pojedinih brigada koje su na samostalnom zadatku i na duže vrijeme odvojene od divizije. Nešto slično bilo je riješeno i u pozadini, na teritoriji korpusne vojne oblasti. Tu je, također, kod komande korpusne vojne oblasti formiran sud. On je donosio odluke u vijeću u od tri člana, a posebna vijeća a vojnog suda korpusne vojne oblasti formirana su kod komandi područja. Karakteristično je da je predsjednik vojnog suda korpusa istovremeno bio i predsjednik vojnog suda korpusne vojne oblasti. On se starao o jednoobraznosti sudovanja, a bila je uvedena i funkcija potpredsjednika. Predsjednike i potpredsjednike vojnih sudova korpusa postavljao je Vrhovni štab na prijedlog glavnih štabova.

Svako sudsko vijeće imalo je svog sekretara, pri čemu se težilo da to bude stručno lice, sudac ili pravnik. Takvo lice imenovao je vojni sud korpusa, ali je u Uredbi podvukeno da to moraju biti provjereni borci i odani pripadnici NOV-e.

Koja su to djela i krivice zbog kojih su vinovnici odgovarali pred vojnim sudovima? Sva ova pitanja: krivi na djela, kazne i zaštitne mjere — zauzela su istaknuto mjesto u pomenutoj Uredbi Vrhovnog štaba o vojnim sudovima. U jednom od članova te Uredbe decidirano stoji da vojni sudovi sude za krivice ratnim zločinima, narodnim neprijateljima, kao i za krivi na djela vojnih lica i ratnih zarobljenika. Pod pojmom ratnih zločinova podrazumjevali su se počinjeni zločini, bilo da su građani Jugoslavije ili drugih zemalja, dok se pod djelom ratnog zločina podrazumijevalo organiziranje, podstrekavanje, naređivanje, pomaganje i vršenje masovnih ubijanja, mučenja, prisilnog iseljavanja naroda, odvođenje u logore i na prisilni rad, pljačka, uništavanje imovine i slično. Pod pojmom narodnih neprijatelja podvukeni su ustaše, etnici i pripadnici ostalih oružanih formacija u službi neprijatelja (okupatora).

Što se tiče krivih djela vojnih lica, u Uredbi je podvukeno da se radi o onim djelima koja, zbog svoje prirode, prelaze okvir disciplinskih prijestupa. Tu je spadalo nevršenje ili nemarno vršenje vojne službe zbog čega nastaje šteta za cjelinu, napuštanje stražarske dužnosti, dezerterstvo iz narodne vojske, namjerno uništenje ili oštećenje vojne opreme ili oružja, zloupotreba dužnosti, povreda čuvanje vojne tajne, nebrižno liječenje bolesnika i ranjenika, širenje lažne neprijateljske propagande, razaranje unutrašnjeg jedinstva i borbenog raspoloženja među vojnicima i surovo postupanje s narodom.

Osim prednjeg, vojni sudovi su sudili vojnim licima i za krivi na djela, kao što su: lišenje života, tjelesna povreda, silovanje, pljačka, krađa, prevara, palježi i slično.

Vrlo je širok raspon kazni i zaštitnih mjera, sve u zavisnosti od težine, opasnosti i posljedica učinjenog djela. Tako je, u zavisnosti od svih tih okolnosti, sud mogao da izrekne: strogi ukor, imovinsku kaznu (novac, u naturi ili djelu — radu), izgon iz mjesta prebivališta, lišenje imena, odnosno zvanja, uklaňjanje s položaja, prisilni rad u trajanju od mjesec dana do dvije godine i više, teški prisilni rad i smrtnu kaznu, kao i gubitak građanske i vojne časti.

Uredba o vojnim sudovima propisivala je da postupak kod vojnih sudova ima biti brz, bez suvišnih opširnosti, ali potpun. Glavnom pretresu pridavan je poseban značaj, a da bi on tekao po svim propisima i neometano, štabovi korpusa su učinjeni odgovornim i obaveznim da za to stvore neophodne uslove. Zato je svakom sudskom vijeću u dodjeljivan sudski istražitelj (isljednik), koji je vodio ispitivanje (ispitivanje) u svakom pojedinačnom slučaju i prikupljao dokazni materijal, kako optužbe tako i odbrane. On je saslušavao okrivljenog, svjedoke i pribavljao ostale dokaze. Istražitelj je bio u tijesnoj vezi s predsjednikom suda ili najbližim članom sudskog vijeća. Zajednički su rješavali o tome da li će okrivljenog zadržati u istražnom pritvoru ili zatvoru. Vojno sudski istražitelj se pri tom držao odredbe da se lica ne mogu hapsiti na osnovu neprovjerenih podataka, ali se mogu pozivati ili privesti radi saslušanja. Istražitelj je imao dužnost da u prethodnom postupku pribavi što temeljitije informacije o krivičnom djelu. Ako je u toku istrage utvrdio da se radi o zločinu špijunaže ili o petokolonaštvu, bio je dužan da uspostavi saradnju sa Službom za zaštitu naroda (OZN-a) i da daljnji postupak vodi u sporazumu s njom.

Kada je istraga okončana, isljednik ili sekretar suda (kadkad su u jednoj liniji objedinjene obje funkcije) sastavljao je pismenu optužnicu koju je zajedno sa svim spisima dostavljao sudskom vijeću. Ako bi u prethodnom postupku istražitelj došao do zaključka da istragu treba prekinuti, on je to učinio samo u sporazumu s predsjednikom ili najbližim članom sudskog vijeća. Tek nakon toga istražitelj je okrivljenika, ako je u pritvoru ili istražnom zatvoru, pustiti na slobodu.

Suprotno od toga, kada je krivična stvar dozrela i istraga završena, vijeće vojnog suda je određivalo ročište, dan i sat usmenog pretresa i slušanja na kom su prisustvovali predsjednik vijeća, dva člana i zapisnikar, okrivljeni i, u slučaju da se sam ne može braniti, njegov branitelj koga po potrebi imenuje sud. Na glavnom pretresu optužnicu je čitao istražitelj koji je u tom slučaju bio i zastupnik tužbe. Nakon toga predsjednik vijeća je vodio usmeni dio rasprave. Optuženi je odgovarao na pitanje, a sekretar vodio zapisnik o glavnom pretresu u koji je unosio sve relevantne činjenice. Nakon završetka usmene rasprave vijeće vojnog suda donosilo je presudu »u ime naroda Jugoslavije«.

Ako je u pitanju bila smrtna kazna, onda se predmet sa svim spisima i kratkim referatom dostavljao Višem vojnom sudu, odnosno nadležnom vijeću Višeg vojnog suda. Smrtna kazna se mogla izvršiti tek nakon odobrenja Višeg vojnog suda (potvrde prvostepene presude). Inače, sudovi su izricali smrtnu kaznu strijeljanjem, a samo za naročito teške zločine (zločine genocida, masovna klanja, mučenja i slično) kaznu smrti vješanjem. U pomenutoj Uredbi Vrhovnog štaba o organizaciji i radu vojnih sudova bila je i odredba po kojoj je Vrhovni komandant mogao svojom naredbom i na prijedlog Višeg vojnog

suda da, ako to osuđenik zaslužuje, da ga pomiluje, da mu snizi kaznu, oprost i u cijelosti ili obustavi postupak.

Osim pomenute Uredbe, Vrhovni štab se povremeno obrađivao područnim komandama i slao im razna uputstva o radu vojnih sudova. Nastojao je da se uskladi praksa i, svakako, da se podigne nivo stručnosti i pravosti u sudskom postupku. U tom smislu veliki značaj je imalo i »Uputstvo za rad vojno-sudskih isljednika« koje je 17. januara 1944. godine Vojno-sudsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske uputilo područnim vojnim sudovima. U tom Uputstvu je stajalo: »Zatvor mora po mogućnosti biti što zdraviji i svjetliji. Za red i isto u zatvoru odgovoran je vojno-sudski isljednik. S hapšenima treba postupati ovdje no, a zabranjeno je svako mučenje i tu njava uhapšenih lica. Hapšenici jedu istu hranu kao i partizanska straža koja osigurava zatvor i onoliko puta koliko i straža... Kad se u toku istrage uhapšenom licu ne može dokazati krivica, vojno-sudski isljednik će ga, u saglasnosti s predsjedateljem vijeća ili najbližim članom vijeća, pustiti na slobodu i o tome sainiti zapisnik koji će potpisati uhapšenik, član sudskog vijeća (ili predsjedatelj) i isljednik... Vojno-sudski isljednik stara se za fizičku zaštitu uhapšenih lica u svakoj prilici, od linija gnjevnog naroda i u svim drugim prilikama.«⁵

Lokacija i sastav vojnih sudova na operacijskom području 4. korpusa

U toku 1944. godine predsjednik Višeg vojnog suda pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske bio je Gabrijel Divjanović, a članovi Josip Marković i Bogomil Pop. Sekretar suda bio je Slavko Balaš a istražitelj Mirko Frković. To je bio stalni sastav suda, mada je tokom godine dolazilo do personalnih izmjena. Po potrebi, kako je to već istaknuto, u važnijim slučajevima sastavljano je posebno vijeće Višeg vojnog suda. Tada bi vijeće brojilo više članova, a sastavljano je mahom od uglednih ličnosti, istaknutih boraca i rukovodilaca narodnooslobodilačkog pokreta toga kraja.

Kordun, Pokuplje, Žumberak i Banija spadala su u operacijsko područje 4. korpusa, odnosno, kad je riječ o pozadini, pod Komandu vojne oblasti 4. korpusa. Prema tome, u pomenutim oblastima djelovao je Vojni sud 4. korpusa s više svojih vijeća. Lika je potpadala pod nadležnost 11. korpusa i tamo su djelovala dva vijeća Vojnog suda vojne oblasti 11. korpusa.

Sjedište Vojnog suda vojne oblasti 4. korpusa, najviše im dijelom 1944. godine i poslije sve do završetka rata, nalazilo se u Glini. Predsjednik suda bio je kapetan Branko Rebić, a poslije njegove pogibije kapetan Branko Novaković. Potpredsjednik je bio poručnik Andrija Pejnović, drugi član suda poručnik Mladen Drakulić, šef mobilizacijskog odsjeka (zamjenik poručnik Zvonko Kovačić, šef saobraćajnog odsjeka) i treći član stariji vodnik Mile Ključević (zamjenik borac Jovo Krivokuća).

Na toj teritoriji ovaj vojni sud je imao šest vijeća (od ovog su izuzeta vijeća na Baniji i u Lici). Ona su djelovala, vodila sudski postupak i donosila presude kao vijeća Vojnog suda 4. korpusa, odnosno vijeća korpusne vojne oblasti. To su bili svojevrsni istureni dijelovi Vojnog suda 4. korpusa. U 1944. godini to su bila slijedeća vijeća:

5 A VII, k. 1782, br. reg. 20/4.

—• Vijeće pri Štabu 8. udarne divizije u sastavu: predsjednik major Milutin Karaš, operativni oficir divizije, njegov zamjenik major Ignjatije Peri, informativni oficir divizije, drugi član major Mihailo Vojnovi, komandant 2. brigade, zamjenik drugog člana kapetan Dragan Paji, vršilac dužnosti komandanta 3. brigade i treći član stariji vodnik Marko Matijević.

— Vijeće pri Komandi 1. kordunaškog područja sastava: predsjednik Nikola Basara, zamjenik komandanta područja, njegov zamjenik Janko Nejak, referent za mobilizaciju, drugi član Dušan Raenovi, komandant Komande mjesta Vrginmost, zamjenik drugog člana Nikola Peki, zamjenik komandanta mjesta Vojni, treći član vodnik Milan Pjeva, zamjenik trećeg člana borac Milan Krivokuća. Vojno sudski isljednik bio je Jovo Šaban, a poslije njegovog premještanja za isljednika u Vojni sud Komande bihačkog područja, Bruno Rebić.

— Vijeće pri Komandi 2. kordunaškog vojnog područja sastava: predsjednik Matija Marjanović, zamjenik komandanta područja, njegov zamjenik Marko Novković, referent u Komandi područja, drugi član Miro Pešut, komandant Komande mjesta Plaški, zamjenik drugog člana Dmitar Vujić, komandant Komande mjesta Cetingrad, treći član stariji vodnik Rade Kozlina, zamjenik trećeg člana borac Rade Trbojević, dok je isljednik bio Stojan Penić.

— Vijeće pri Komandi pokupsko-turopoljskog vojnog područja sastava: predsjednik Herman Furlan, komandant područja, zamjenik predsjednika Mato Kurmić, politički komesar područja, drugi član Ivan Djetelić, komandant Komande mjesta Velika Gorica, zamjenik drugog člana Srećko Štajngurg, komandant Komande mjesta Pisarovina, treći član Stjepan Gajdek, zamjenik trećeg člana Jakov Bujić i isljednik Marcel Paen.

— Vijeće pri Komandi karlovačkog vojnog područja sastava: predsjednik Janko Poljak, zamjenik komandanta područja, njegov zamjenik Pero Matešić, politički komesar područja, drugi član Mijo Belavić, zamjenik komandanta Komande mjesta Severin na Kupi, zamjenik drugog člana Pajo Malović, referent za vezu, treći član mladi vodnik Janko Mikšić, zamjenik trećeg člana vodnik Milivoj Selaković i isljednik Jurica Majerić.

— Vijeće pri Komandi žumberačkog vojnog područja sastava: predsjednik Janko Šajatović, komandant područja, njegov zamjenik Dragutin Ožak, zamjenik komandanta područja, drugi član Jure Badovinac, komandant Komande mjesta Sošice, zamjenik drugog člana Stevo Uzelac, zamjenik komandanta Komande mjesta Kalje i treći član vodnik Vaso Vidović.

Ovakva organizacija vojnog sudstva na pomenutom području ostala je sve do završetka rata. Nije došlo ni do veće izmjene ljudstva. Relativno male promjene nastajale su uslijed pogibije (Branko Rebić, Milutin Karaš, Mladen Drakulić) ili zbog prekomande pojedinaca na druge položaje.

Između Vojnog suda 4. korpusa i vijeća pri komandama vojnih područja i divizija postojala je vrsta veza. Vijeća su bila obavezna da mu o svom radu podnose izvještaje, kopije presuda, statističke i druge podatke. Preko vojnog suda korpusa, uostalom, ova vijeća su slala svoje predmete i presude za potvrđivanje Višem vojnom sudu pri Glavnom štabu Hrvatske. Uzvratno, članovi Sudskog odsjeka 4. korpusa često su posjećivali i vršili svojevrstan nadzor nad radom sudskih vijeća pri komandama područja i divizija.

Na toj relaciji, kao i u samom radu, iskrsavalo je dosta različitih problema, što je i razumljivo kada se ima u vidu vrijeme u kome se živjelo i radilo. Osvrt na neka od tih pitanja može donekle da dočara uslove rada, karakter

predmeta, obim poslova pojedinih sudova i druge probleme koji su iskrsavali tokom rada. Iz tog vremena ostali su zabilježeni neki izvještaji Vojnog suda 4. korpusa koji tretiraju probleme pojedinih sudova, odnosno vijeća. Tako se za sud Komande banijskog vojnog područja u jednom izvještaju, između ostalog, navodi: »U zatvoru Komande mjesta Glina objesio se jedan ustaša. Odmah je formirana komisija s liječnikom i zapisničkom ustanovila da se sam objesio. Vojno-sudski isljednik je ukoren zbog nebudnosti... Iz suda pri karlovačkom području presude kasno stižu zbog udaljenosti (Glina), a i zbog stalnih neprijateljskih akcija na pruži Zagreb — Karlovac — Ogulin... Kordunaški sud radi pravilno i bez teškoća. Iz ovog suda upućeno je u Bihać drug Mirko Frković, iskusan istražitelj, da kod tri komande mjesta bihaćkog područja organizira rad istražitelja... U turopoljsko-pokupskom području bio je dosta slab rad sve do formiranja suda. Tamo su bile zapažene izvjesne krajnosti i suvišna sumnja; avost: ko god dođe iz grada priman je sa nepovjerenjem, da je špijun i neprijatelj... U Žumberku ima površnosti u radu...«

Ovu zadnju konstataciju o stanju na žumberačkom području, u određenoj mjeri, isticao je u nekim svojim izvještajima tadašnji komandant tog područja Jurica Draušnik.⁸ U jednom izvještaju upućenom Komandi vojne oblasti 4. korpusa stoji: »Postupak istraživanja osumnjičeni vrši se dosta šablonski. Možda je razlog tome što su katkad podaci o osumnjičeni dosta slabi, nepotpuni. Ima slučajeva da kazne nisu pogodne, pa se događalo da su se izvlačile ili razmjerno niskim kaznama. Katkad su tome krivi i uvjeti izvršavanja kazni — nedostatak odgovarajućeg zatvora i mjesta za izvršenje prisilnog rada.«

Mjesec dana kasnije, 9. februara 1944. godine, Komanda mjesta Krašić izvjestila je Komandu žumberačkog vojnog područja da je s njene teritorije u januaru kažnjeno 25 lica zbog odlaženja, bez propusnice, u susjedna mjesta u kojima su se nalazile neprijateljske posade. Kazne tim drugovima i drugaricama kretale su se od novčanih, u visini do 30.000 kuna, do vremenskih od 25 dana prinudnog rada. U istom izvještaju stoji da je Jure Delišinović osuđen na smrt zbog zvjerstava koja je 1941. godine počinio u Bosni.

Raznovrsnost sudskih predmeta, a time i mjera, donekle se može sagledati iz jedne presude koju je još 30. oktobra 1943. godine izrekao Vojni sud Karlovačkog partizanskog odreda.⁷ Sudu je predsjedavao Herman Furlan (kasnije postavljen za predsjednika vijeća Vojnog suda pri Komandi pokupsko-turopoljskog vojnog područja) a članovi su bili Ivica Tomašić i Nikola Orešanić. Nakon usmenog pretresa sud je izrekao slijedeće presude:

— Ivanu Bahoriću, zemljoradniku, starom 36 godina iz sela Zakanja, Ribnik, okrivljenom da je kao ustaški tabornik nagovarao ljude da se upišu u ustaški pokret i aktivno djelovao protiv NOP-a a zatim što je prijetio domobranima koji su bježali iz vojske i tjerao ih u neprijateljske redove i što je kao aktivni ustaša i tabornik špijunirao u korist neprijatelja, na kaznu smrti strijeljanjem.

— Arturu Henu, članom u Stocu kod Mostara, starom 42 godine, šefu željeznice stanice u Bubnjarcima, okrivljenom da je, dok je službovao u Likovoj Jesenici, razoružavao i maltretirao vojnike bivše Jugoslavenske vojske,

6 AVII, k. 1780, br. reg. 3/2—3.

7 AVII, K. 1600, br. reg. 20/8

zatim što je kasnije u Vivodini izdavao partizane neprijatelju i davao podatke o kretanju partizana, što je s talijanskim okupatorom sudjelovao u pljački seljaka u Kamanju, što je za ustaše špijunirao me u željezni kim osobljem u stanici Bubnjarci i terorisao osoblje i što je propagirao protiv NOB-e u korist ustaša, na smrt strijeljanjem.

— Ivanu Križani u, starom 23 godine, bivšem partizanu, okrivljenom da je izostao iza svoje jedinice s namjerom da prebjegne neprijatelju i izda svoju etu i tom prilikom ponio jedan puškomitraljez, na smrt strijeljanjem.

— Jani Kostelac, staroj 35 godina, okrivljenoj da je prenosila ustašama vijesti o partizanima i, unato opomene, bez odobrenja odlazila u Karlovac, na kaznu konfiskacije jednog gove eta.

Vojni sudovi pri komandama podruja podnosili su Vojnom sudu Komande vojne oblasti 4. korpusa i razne druge izvještaje. Nekad su to bili tromjesečni ili mjesecni, a katkad i periodični izvještaji koji su obuhvatili duža ili kraća vremenska razdoblja. Interesantan je i tabelarni pregled sudskih predmeta, izrekih kazni i stanja zatvora za prva tri mjeseca 1944. godine. Prema tome pregledu Vojni sud Komande kordunaškog podruja izrekao je 9 kazni prisilnog rada, 1 kaznu ukorom, 3 uslovne, 1 smrtnu, preina ena u prisilni rad, 16 osloba aju ih, dok su se u njegovom istražnom zatvoru nalazila još 2 uhapšenika; Vojni sud Komande banijskog podruja je u tom vremenu izrekao 18 smrtnih kazni, 5 kazni prisilnog rada, 6 izгона iz mjesta prebivanja, 20 osloba aju ih kazni, a u istražnom zatvoru je imao 35 lica; Vojni sud Komande pokupsko-turopoljskog podruja — 2 smrtna kazna, 24 kazne prisilnog rada, 13 izгона iz mjesta prebivanja, 1 smrtnu kaznu koja je preina ena u prisilni rad i 11 osloba aju ih; Vojni sud Komande karlovačkog podruja — 2 kazne prisilnog rada, 10 osloba aju ih, a u zatvoru je imao 7 uhapšenika i Vojni sud Komande žumberačkog podruja — 4 smrtna presude.

Iz prednjega se da zaključiti da se radi o dosta šarolikom političkom sastavu delikvenata, lica prema kojima su preduzimane sudske i administrativne mjere. Na to ukazuju i vrste kazni koje su izricane. Nije teško odgonetnuti da se iza 25 smrtnih kazni nalaze teška krivična djela, najčešće zločin ubojstva, špijunaža i izdaje, dakle, djela koja su imala za posljedicu oduzimanje života nedužnih ljudi. Donekle u istu kategoriju spada i onih 40 lica kojima su izrečene kazne prinudnog rada, mada u toj grupi ima takvih koji se po blažim mjerilima i, svakako u drugim uslovima, ne bi mogli podvesti pod zajednički imenitelj »politički delikvenata«. Bilo je tu, naime, švercera, ratnih špekulanata, ljudi koji su, sjedeći na dvije stolice, nastojali da se obogate manipulirajući ljudskim nevoljama i trgovajući životnim namirnicama i drugim. Takvi su prije spadali u kategoriju klasičnih kriminalaca. Međutim, u veći slučajevi utvrđeno da su ti špekulanti (kao uz put) dostavljali neprijatelju i kakav podatak o partizanskoj pozadini, o vojsci, o stanju bezbjednosti na nekom važnom mjestu i slično. Bilo je neminovno da i takvi odgovaraju za svoj rad pred vojnim sudom.

Mjere izгона iz mjesta prebivanja primjenjivane su u onim slučajevima i prema onim licima koja su se nalazila na marginalnim ratnim područjima, tj. na domaćem neprijatelju gdje su, milom ili silom, služili neprijatelju za dobijanje informacija o partizanskoj vojsci i pozadini. S tih teritorija mahom su poticali i šverceri. Ipak, ta mjera je primjenjivana samo na one gdje je povezanost s neprijateljem bila apsolutno dokazana. Kazna je imala privremeno dejstvo, jer se granica s neprijateljem pomjerala.

Zapaža se također i veliki broj oslobođenih presuda. Ta činjenica govori da se i u uslovima neprekidnog ratovanja, stalne nesigurnosti oslobođene teritorije i iste potrebe mijenjanja mjesta prebivanja, sudski postupak vodio s punom ozbiljnošću i temeljito. Vidljivo je da se sud udubljavao u svaki predmet pojedinačno, vodeći računa da je svaki uvijek jedinka za sebe, da je, prema tome, i njegovo djelo individualno, pa ga zato treba osvjetljavati sa svih strana. Ni jedna presuda nije mogla biti donijeta bez cjelovitih materijalnih dokaza o krivici. Pri odmjeravanju kazne morali su se uzeti u obzir svi olakšavajući i otežavajući elementi. Normalno, neko je mogao biti osumnjičen, ali se kroz regularan sudski postupak morao svestranost utvrditi stepen krivice, pa i nevinost.

Ove činjenice dobivaju u svom značenju kada se zna da se sve to događalo u vremenu kada je neprijateljinio gr evite napore, ne biraju i sredstva, da nanese što veće udarce NOP-a i što više zla narodu. Istorikarima stoji na raspolaganju bezbroj dokumenata koji oslikavaju stanje na ovom području u posljednjoj godini rata. Iz Glavnog štaba Hrvatske svakog dana odašiljane su depeše Vrhovnom štabu o teškim borbama i o nastojanju neprijatelja da pohara sela i gradiće oslobođene i poluoslobođene teritorije. Proljeće i ljeto 1944. godine su, zapravo, vrijeme neprekidnih ofanziva i pritisaka, pratećih špijunskim i diverzantsko-terorističkim akcijama.⁸

Špijuni i izdajnici pred sud naroda

Pomenuti frontalni pritisak na oslobođenu teritoriju i bespoštedni atak na partizansku pozadinu na kojoj je efikasno djelovala i razvijala se nova narodna vlast, nije bio bezrazložan. Ako se tada samo pretpostavljalo, danas se sa sigurnošću može tvrditi da mu je prethodila akcija njemačke vojne obavještajne službe oslonjene na agente, pretežno proetničke i antikomunističke elemente, infiltrirane u redovima NOP-a. Radilo se o opasnoj pučističkoj uroti koja se djelimično mogla nazrijeti još početkom, ali je kulminirala sredinom (maj, juni) 1944. godine. Naime, još u februaru 1944. godine Okružni komitet KP Hrvatske Karlovac formirao je jednu komisiju sa zadatkom da ispita porijeklo pojave kritičarskog, pomalo defetističkog i demoralizatorskog ponašanja nekih pojedinaca. Bilo je tu i simptomi tih parola kojima se nije znao izvor, ali su bile politički intonirane i u krajnjem ishodištu vrlo destruktivno djelovale («Srbi najviše ginu, ne vodi se dobra kadrovska politika» i slično). Bilo je očigledno da se od nekuda vrlo perfidno vodi neprijateljska propaganda sračunata na podrivanje moralno-političkog jedinstva, na širenje nezadovoljstva i trovanje međunarodnih odnosa. Pri tome, moglo se vidjeti, vješto se manipuliralo s teškim ekonomskim stanjem, s posljedicama dugog i iscrpljujućeg rata » koji se ishod ne zna« i »u kome će Srbi izginuti« i tome slično.

U tom trenutku niko, pa ni Okružni komitet, nije dovodio u vezu tu propagandu s pojavom dezerterstva boraca iz operativnih jedinica koje je u 1944. godini bilo poprimalo ozbiljne razmjere. Teško je bilo shvatiti i činjenicu da su mnogi dezerteri na terenu olako dobivali isprave o neograničenom ostanjaku kod kuće. Najmanje se sve to dovodilo u vezu s postojanjem ve-

⁸ Vidi Knjigu depeša Glavnog štaba Hrvatske upućenih Vrhovnom štabu, AVII, k. 119, br. reg. 2/6.

dobro organizirane zavjereni ke prevratni ke grupe, sastavljene od ljudi na odgovornim vojnim i političkim funkcijama na Kordunu. Tako je i rad pomenute partijske komisije bio, najblaže rečeno, polovičan, površan. Sve se, naime, završilo samokritikom u stilu »svi smo krivi, nismo bili budni, nasjeli smo i nismo dovoljno energično reagirali«. Niko, dakle, nije zapazio da su organizatori neprijateljskog djelovanja bili tu, u neposrednoj našoj sredini.

Organizatori su, doista, bili na vrlo značajnim mjestima, na važnim položajima, većinom potvrdjeni borci i pretežno članovi Partije. Kasnije je se, tokom istrage i pred vojnim sudom, utvrditi da je glavnu ulogu imao Joco Eremić, komandant 1. kordunaškog vojnog područja. Utvrdilo se i da je bio davno vrbovani agent njemačke vojne obavještajne službe (ABVER-a). Naravno, Eremić nije bio sam. Njegova prevratnička grupa brojala je nekoliko desetaka lica i imala svoje »vojno« i »političko krilo«. U prvom su bili: Stevo Kosanović, Jabučar, pomoćnik političkog komesara i partijski rukovodilac Štaba grupe kordunaških partizanskih odreda, Uroš Šušnjarić, Šumonja, komandant Plaškanskog partizanskog odreda, Milan Basta, politički komesar Plaškanskog odreda, Milan Momčilović, informativni oficir tog istog odreda, Mile Pavić, komandant bataljona u tom odredu, Ilija Katić, politički komesar bataljona, Ilija Ljuština, obavještajni oficir bataljona, Tode Zatezalo, informativni oficir Kordunaškog partizanskog odreda i još neki. Što se pak, tiče »političkog krila« zavjereni ke grupe, njega su, s obzirom na svoje funkcije, tako er sa injavali ljudi od uticaja. U toj grupi bili su: Veljko Kora, jedan od rukovodilaca propagandnog odjela Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Kordun, Ilija Zegarac, Ljubo Vujić, Branko Krajnović, svi na dužnostima u i oko okružnih političkih rukovodstava.

Dužnosti koje su vršili omogućavale su članovima grupe da ostvare cjelovit uvid u političke, vojne i sve druge prilike na Kordunu i šire. Bile su joj dostupne najuvanije tajne i sve informacije. Organizatori su dugo pronalazili istomišljenike i planski ih raspoređivali na osjetljiva mjesta da bi sistematski trovali političku situaciju, podsticali nezadovoljstvo i u odlukom trenutku obavili prljavi posao izdaje. Zahvaljujući djelovanju ove grupe, u prvoj polovini 1944. godine na nekim prostorima Korduna bila je stvorena pogodna atmosfera za oživljavanje etničke propagande i za ispoljavanje, manje-više, otvorene antikomunističke propagande. Iako na prvi pogled izgleda kontradiktorno, to je imalo mnogo podudarnosti s već izraženim reakcionarnim djelovanjem Mačeka i njegove klike (o »besmislenosti NOB«, »nepotrebnosti davanja žrtava borbi s još jakim Nijemcima«, »treba čekati pravi trenutak«, »Saveznici će i tako krojiti sudbinu naroda Evrope« i slično.) U svakom slučaju ta aktivnost se mogla dovesti u vezu sa grjevitim nastojanjem jugoslovenske reakcije s izbjeglikom vladom Kraljevine Jugoslavije na celu da anulira i umanji značaj odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kako bi sebi osigurala poziciju s koje bi odlučivala o sudbini zemlje poslije završetka rata. U svemu tome antikomunizam je bio onaj vezivni element koji je ujedinjavao interese njemačkog okupatora i zavjerenika.

Događaji koji su kasnije uslijedili razotkrili su da je iza konkretne akcije na Kordunu stajala njemačka vojna obavještajna služba (ABWER), odnosno njen punkt (FAT 126 W) u Karlovcu kojim je rukovodio poručnik Fridrich Peške, zakamufliran još od prije rata kao fabrikant arapa u Karlovcu. Peškeov agent vrbovanik bio je Joco Eremić. On je nebudnoš u Partije i partizanske obavještajne službe izbijačak na položaj komandanta 1. kordunaškog

podruja i tako stvorio idealne uslove nacisti koj obavještajnoj službi za svakojake kombinacije.

Fridrihu Peškeu se nije mogla pore i drskost i smisao za obavještajne kombinacije. Radio je uporno, na duge staze. Nije propuštao ni jednu priliku ako mu se ukazala, da zavrbuje i ubaci svog špijuna u redove NOP-a. Takav kurs u radu uzeo je još 1941. godine i provodio ga sve do februara 1945. godine kada je poven iz Karlovca. Peške je dobro poznao svoje agente i bio svjestan njihovih mogućnosti. Većinu je koristio za prikupljanje informacija, ali je s drugima, kakav je bio Eremi, imao dalekosežnije planove, pa i o »antipartizanskoj gerili« Peške je ocijenio da svoje agente može najefikasnije iskoristiti, posebno one koje je godinama, s mnogo strpljenja, ugradio u partizanske redove.

Inače, djelatnost karlovačkog punkta FAT 126 W, kome je pripadao poručnik Peške, prostirala se prema sjeveru na Žumberak i Belu krajinu, na jugozapad u pravcu Ogulina i Gorskog kotara, sve do Sušaka, na jug prema Slunju i u pravcu Bihaća, a na istok prema Baniji. Ovaj obavještajni punkt vrbovao je svoje agente mahom u Karlovcu, ali i na terenu koji je kontrolirao — Jastrebarsko, Duga Resa, Ogulin. Neki od tih agenata imali su mrežu svojih informatora i sitnih dostavljača na koje je Peške trošio pozamašna financijska sredstva. Na osnovu izvještaja te agenture njemačke jedinice su često vršile oružane akcije (presretanje partizanskih kolona, zaokruživanje nekog prostora i slično), kao i policijske snage (hapšenje aktivista NOP, članova Partije i kurira). Pri tome se strogo vodilo računa da se agenti ne kompromitiraju kako bi i dalje mogli nastaviti svoj izdajnički rad.

Kao iskusan obavještajac Peške je dobro poznao opću i vojno-političku situaciju na terenu koji je obrađivao. Bio je ubijeđen da je narodnooslobodilačka borba, protiv koje se borio svim sredstvima, za narod Korduna bila jedina životna alternativa. Ali, on se nije zadržavao samo na toj konstataciji. Ona mu je poslužila kao podloga za kovanje plana kako bi narod pridobio za antipartizansku borbu i kako bi iz NOP-a odstranio komuniste i njihov uticaj. Vjerovao je da bi se to moglo postići i jednom demagoškom varkom, pod geslom »zaštite srpskog naroda od ustaškog progona«. Konkretnije, da postoje u borbu transformira u »nacionalnu«, a oružane partizanske odrede da »prestroji« i stavi pod pokroviteljstvo njemačkih oružanih snaga. Kada je o tome raspravljao sa svojim sagovornicima — saradnicima (Eremi, Potrebi i dr.) Peške je oprezno izbjegavao termin »kvislinška vojska«, iako je bio potpuno svjestan da ti »transformirani odredi« ne bi bili ništa drugo nego jedna nova varijanta satelitske izdajničke vojske poput ustaša, četnika i drugih njihovih tvorevina.

Preko Eremića i drugih agenata Peške je sistematski obavještavan o stanju na Kordunu. Znao je kolike je efekte postigla defetistička propaganda na moralno-politički kom planu, posebno kroz brojke dezertera. Eremić ga je do detalja upoznao i o tome gdje sve ima svoje ljude (u vojsci, vojno-pozadinskim ustanovama, u okružnom političkom rukovodstvu i vlasti). Nije zaobišla ni pojednost da je u nekim selima još jak četnički uticaj, što je ulazilo u pozitivan bilans uslova za akciju. Uvjeravao je Peškega da oko sebe ima najmanje 60 pristalica od kojih većina na ključnim položajima. U relativno kratkom vremenu (januar-mart 1944) Peške i Eremić održali su nekoliko sastanaka u Perjasici, Generalskom Stolu, Barilovi i u. Po obostranoj ocjeni pripreme su dobro tekle i trebalo je samo odrediti vrijeme za otpočinjanje odlučnog udara.

Suština plana špijunsko-prevratni ke grupe bila je u tome da se sinhroniziranom akcijom zavjerenika na oslobojenoj teritoriji i okupatorskih trupa iz okolnih garnizona izvrši jednovremen udar na vitalne ustanove NOB-e na Kordunu, na štabove, komande, NOO-e. U odsudnom trenutku trebalo je da Eremi evi ljudi stupe na scenu, da se deklariraju kao antikomunisti, stave na čelo jedinica i ustanova i da od onih koji ih budu slijedili, formiraju »antipartizanske odrede«. Vjerovali su da je dosta boraca na njihovoj strani, ali su ipak zauzeli stav da se s »tvrdokornim komunistima i komesarima« treba nemilosrdno obračunati, jednostavno ih pobiti. Bilo je predviđeno da se štampaju i rasture prigodni letci i drugi propagandni materijali putem kojih bi objasnili cilj prevrata. Ostalo je još samo da se odredi ta no vrijeme otpočinjanja izvršenja toga zločina. Taj datum, međutim, nikada nije bio fiksiran, a propasti plana u najvećoj mjeri doprinio je onaj koji je bio ključni zavjere — njemački agent i izdajnik Joco Eremi .

Eremi je bio onaj koga nije krasila vrlina hrabrosti. Poslije završetka rada pomenute partijske komisije Okružnog komiteta, njega je počela hvatati panika. Urgirao je kod Peškea da se što prije pređe u akciju, ali je ovaj nešto oklijevao. (Ima pisanih tragova da se s Peškeovim planom nisu slagali njegovi pretpostavljeni u Zagrebu, a posebno vrlo uticajni poslanik Trećeg Rajha kod Pavelićeve vlade Zigfrid fon Kaše). Na svakom koraku Eremi u se privlačio kao da je pod kontrolom, da ga neko prati, naprosto da se u njega sumnja. Izmišljao je poslove na terenu samo da bi bio što dalje od Buda Koga, sjedišta Komande područja, u čijoj neposrednoj blizini je bio i Okružni komitet i POC (pomoćni obavještajni centar) za Kordun. Najzad, u paničnom strahu da će biti otkriven i uhapšen, preko jednog svog prijatelja iz Tržića, prebacuje se, 26. aprila 1944. godine, u okupirani Skradnik. Tamo je 2. maja stupio u vezu sa dijelovima njemačke 392. legionarske divizije, čiji se štab trenutno nalazio u Brinju. Tu ga je vidio Peškeov prijatelj pod pseudonimom »Bujan« . Nepoznato je kako je Peške reagirao na iznenadno dezertersvo svog agenta Eremića, ali je sigurno da je taj postupak negativno uticao na realizaciju izdajničke zavjere.

U tim danima ostali pripadnici zavjereničke grupe još uvijek su se nalazili na svojim radnim mjestima. Oni su, u stvari, bili odsječen od »mozga« urota Eremića. Znali su cilj, ali u tom veoma važnom trenutku nisu znali šta treba da rade i kada da stupe u akciju. U takvoj situaciji Stevo Kosanović u ime svih ostalih, na brzinu donosi odluku o uspostavljanju veze sa Eremićem radi dobivanja instrukcija za daljnji rad. Ta uloga dodijeljena je članu uže grupe Milanu Momčiloviću. Drugog maja 1944. godine, u jednom improviziranom sukobu nedaleko od Josipdola, Nijemci »zarobljavaju« Milana Momčilovića, obavještajnog oficira Plaškanskog partizanskog odreda.

Nekoliko dana poslije toga održan je sastanak u Štabu 846. puka njemačke 392. divizije, kome su prisustvovali Eremić i Momčilović u ime zavjereničke grupe, Kurt Widmar (alias dr Verner) i Milan Potrebić ispred Peškeovog obavještajnog punkta iz Karlovca, zatim jedan potpukovnik i nekoliko oficira 846. njemačkog puka koji je sada uključeno u akciju. Tom prilikom je dogovoreno da akcija otpočne 15. maja. Planirano je da sinhronizovano djeluju zavjerenici unutra i njemačke oružane snage izvana, a rezultat svega trebalo je da bude preuzimanje vlasti na Kordunu i formiranje »antikomunističkih odreda«. U tom smislu je i jedno pismo, sročeno od Eremića, upućeno Stevi Kosanoviću u Jabučaru, u kom mu Eremić saopštava: »Nalazim se u Josipdolu.

Nadam se da ćete vi ispuniti svoje zadatke. Tvoja bi obaveza bila slijede a: oti i našim ljudima u Okružnom NOO-u. Sakupi ljude i to sve, tako er i one iz tvoga štaba (mislim na štab Grupe). Bilo bi neophodno da se ove stvari urade sa Kordunaškim odredom Pripremi sve za napad na područje (komandu kordunaškog područja — prim. . R.). Vi možete u svakom slučaju unati na našu pomoć. Ovdje je također i Milan Potrebić, a osnova je se i jedna jedinica. Mene je već uvrstio u svoju jedinicu. On stoji na strani Nijemaca od kada je Italija kapitulirala ...»

Na slijede i potez zavjerenika nije se dugo čekalo. No u izmeću 14. i 15. maja napuštaju svoje štabove Stevo Kosanović, Jabučar, uro Šušnjar Šumonja, Milan Basta, Mile Pavić, Ilija Katić i Ilija Ljuština, a s njima i Branko Krajnović, član propagandnog odjela Okružnog NOO-a za Kordun. Iste noći zavjerenicima se pridružuju i neki prištapski dijelovi Plaškog partizanskog odreda, koji se štab nalazio u zaseoku Lapad, izmeću Plaškog i Plav i Drage. Pored toga zavjerenici su na prevaru sa sobom povelili dio 2. bataljona Plaškog odreda. Sramnu ulogu pri tom odigrali su Ilija Katić, politički komesar bataljona i Ilija Ljuština, obavještajni oficir te jedinice. Koristeći mrak i strahovito kišno noć, oni su pokupili sve oružje i odjeću u ostalim članovima štaba u koje nisu imali povjerenje dok su ovi spavali. Odmah poslije toga bitava grupacija krenula je u susret Nijemcima

Neposredno pred dezertstvo Stevo Kosanović, Jabučar i uro Šušnjar Šumonja uputili su jedno pismo Veljku Koraku, u kojem je »politički krilo« zavjere, koje u neku ruku liči i na kritiku, ali predstavlja i direktivu: »Mi ovdje nismo neodoljivi kao vi tamo... U ponedjeljak 15-tog ovog mjeseca (na večer) odlazimo. Od vas se traži isto. Organizirajte bjekstvo Ljubu Vujiću i u. U prvom letku istaknite liniju naše borbe. Upozoriti na ogromne žrtve koje daje srpski narod na bunkerima. Isticati Atlantsku povelju — vlast birati poslije oslobođenja, a ne kao komunisti koji žele da to spriječe. Naglasiti da je invazija na pragu. Razoružavati komitete, odbore i tu i one koje narod mrzi. Imamo mogućnost i veze sa glavninom (Knin). Nastojte uhvatiti vezu sa Karlovcem zbog kooperacije naših jedinica s neprijateljem, jer je to neophodno radi veštih političkih i vojnih uspjeha. Mi odlazimo sigurno i nemojte računati da će nas možda još zaustaviti vaši negativni odgovori. Odgovorite šta ćete odmah poduzeti...»

»Politički krilo« zavjerenika bilo je još nespregnuto. To se moglo zaključiti iz pisma koje je, kao odgovor Kosanoviću, poslao Veljko Korak, u kom mu je pisao: »Ne prenapljudite! Ne upropaštajte stotine i hiljade. Dajte, a to morate samo par dana, da obavijestimo sve ljude i da uhvatimo vezu kako tražite. A onda idemo. Ne snosimo krivicu ni za koga. Odgovorite najhitnije, ostavite vezu. Ljudi su na terenu i zato ne mogu do njih. Pazite, na sve mislite! Ovo naravno ito Steviću i u i.« Umjesto potpisa stajalo je »znate od koga«.

»Vojno krilo« puca, u kome je svojom arogancijom dominirao Kosanović, nije se osvrtao na ovaj očajnički apel Koraka koji, svjestan koliko je duboko potonuo u izdaju, još nije bio izvršio sve pripreme. Tražio je još nekoliko dana, ali je Kosanović bio neumoljiv. Već sutradan, 16. maja, u prvim večernjim satima, Kosanović, Basta, Šušnjar i Krajnović, nedaleko od Plaškog, kod Pešutove pilane, sastali su se sa predstavnicima njemačke 392. divizije. Sada su konkretno raspravljali o organizaciji »antikomunističkih odreda«. Kosanović je uvjeravao njemačke oficire da će okupiti nekoliko stotina vojnika, svojih sljedbenika i dezertera. Ta vojska bi u potoku mogla da služi

kao vodi i izvija njemačkih trupa u operacijama protiv partizana, a kasnije kad se poveća, organizira i naoružava, da samostalno vodi borbu protiv partizanske vojske. Kosić je svojim sugovornicima priopćio da najbolje stoji u Plašanskom i Kordunaškom partizanskom odredu. Najzad su se saglasili da bi ta »antikomunistička vojska« uz pomoć Nijemaca imala da drži garnizone u Josipdol, Plaškom, Primišlju, Plava Dragi, Liki, Jesenici, Budakom, Trzinu i Tobolinu.

Dio ovog neprijateljskog plana bila je i njemačka operacija nazvana »ŠAH«. Daju i vojnu i psihološku podršku pučistima, Nijemci su otpočeli ofanzivu na Kordun i dio Banije. Kordun je s istoka bio napadnut pravcem Glina—Topusko—Vrginmost—Vojni, sa zapada pravcem Tounj—Tržić—Primišlje—Veljun. Osim toga jedna neprijateljska kolona nadirala je pravcem Karlovac—Tušilovi—Vojni, a druga Generalški Stol, Poloj-Veljun. Istovremeno se jedna kombinovana ustaško-njemačka jedinica kretala pravcem Bihać—Vaganac—Drežnik—Rakovica. Karakteristično je, međutim, da ovoga puta neprijatelj nije nastupao prema oslobojenoj teritoriji pravcem Josipdol—Plaški koji nikada u toku bitavog rata nije zaobilazio. Odgovor je jasan — pučisti su Nijemcima stavili do znanja da će na tom prostoru koncentrirati svoju »antipartizansku vojsku«.

Samo na prvi pogled može izgledati da su se njemačke operacije »Šah« i »Zvijezda Danica« (Morgenstern ofanziva na Liku od 5. do 17. maja) slučajno poklopile s vremenom predviđenim za izvršenje pučista na Kordunu. Te njemačke operacije imale su, bez sumnje, šire operativne i taktičke ciljeve, pogotovo kada se ima u vidu blisko izvođenje njihove glavne operacije »Konjičev skok«, odnosno desanta na Vrhovni štab u Drvaru 25. maja 1944. godine. Međutim, sva dejstva Nijemaca u toku operacije »Šah« na Kordunu nisu bila ništa drugo nego neposredna vanjska podrška zavjerenicima. Naime, od ranog jutra 15. maja pa sve do 20. maja trajala je zračna ofanziva na sva oslobojena sela i gradića Korduna. U toj zračnoj akciji učestvovalo je redovno po 6 do 10 neprijateljskih aviona koji su bombama i mitraljiranjem uništavali sve na zemlji. Naravno su žestoko kidisali na one rejone, sela i šume gdje su otkrivali zbjegove nemoćnog naroda, kao i ona mjesta gdje su se nalazile partizanske bolnice, štabovi, komande mjesta, odbori i druge ustanove. Pored velikih ljudskih žrtava i materijalne štete, ovim zračnim napadima neprijatelj je želio da postigne i određeni psihološki efekat. Želio je da još više uzdrma moral i jedinstvo naroda, da izazove strah i paniku i ostvari atmosferu u kojoj parole o »besciljnosti vođenja oslobodilačke borbe« lako dobivaju pristalice. U prilogu toga, kao popratna djelatnost, iz aviona je prosipano na desetine hiljada letaka s pozivom na predaju i propagandom da će partizani biti uništeni i slićno.

Prema tome, ako se i usvoji zaključak da je ofanziva na Kordun bila dio šireg njemačkog operativnog zahvata, odnosno desanta na Drvar, dokumenti ipak govore o tome da su zavjerenici učestvovali u njenom planiranju. O tome je Milan Momčilović istražio, i kasnije pred Višim vojnim sudom, rekao: »Ujutro, oko 8 sati 14. maja došao je u logor gdje sam bio smješten, komandant 846. njemačkog puka i pozvao me da izađem. Zajedno smo krenuli u Oštarije (iz Josipdola) i stigli u štab puka. Tamo se već nalazio Joco Eremić, Milan Potrebić i još nekoliko njemačkih oficira. Na stolu je bila razasuta karta, sekcija Korduna razmjera 1:50.000, a na zidu sekcije Karlovac i Ogulin. Na obje je bio označen raspor partizanskih jedinica crvenim zastavicama,

njema kih crnim, a ustaških zelenim. Partizanske bolnice bile su označene Eastavicama crvenog krsta, a druge ustanove, komande i štabovi na oslobojenoj teritoriji tako er crvenim znacima. Na pitanja njema kog komandanta i drugih oficira odgovarao je Eremić i davao potrebna objašnjenja. On im je pokazivao i smještaj jedinica i raznih vojno-pozadinskih komandi, štabova i civilnih ustanova. Pokazivao je šume gdje se nalaze partizanske bolnice i zemunice s magazinima hrane i drugog materijala. Cetingrad je, na primjer, označio kao mjesto gdje se nalazi Oficirska škola Glavnog štaba Hrvatske, a Laševac kod Slunja gdje su smješteni dijelovi ZAVNOH-a. Pokazivao im je na karti gdje je sjedište Okružnog komiteta, gdje su pojedine radionice i druge ustanove. Bombardovanje je trebalo otpočeti narednog dana ujutro. Njemački komandant je bio zadovoljan ovim objašnjenjima...»

Evidentno je, dakle, da divlja kožaravanje i bombardiranje kordunaških sela, ubijanje nedužnog naroda, nije bilo slučajno. Fašisti su i u ovom svom zločinu imali kvalifikovane saradnike u najgorim izdajicama kordunskog naroda. Zajednici su htjeli svakodnevnim bombardovanjem i ofanzivom koja je uslijedila, da izazovu nove patnje naroda, kolebanje i demoralizaciju, kako bi lakše ostvarili želje nacista o formiranju »antipartizanske vojske« i doveli u pitanje, krvavo stečene tekovine narodnooslobodilačke borbe na Kordunu.

Međutim, taj podli plan udruženih neprijatelja ubrzo je počeo puca po svim svojim šavovima. Ogromna većina naroda Korduna prozrela je i prezrela taj zlikovni plan. Izdajnici su brzo identificirani i demaskirani. Uhapšeno je gotovo cijelo »političko jezgro« zavjere koje je »vojno krilo« zavjerenika s Eremićem i Kosanovićem na čelu, sklanjaju i se kod njemačke vojske, praktično ostavilo na cjedilu. Iz dubokog zaklona pod njemačkom zaštitom Eremić i Kosanović su pokušali još jedanput da stupe u vezu s Koraćem i ostacima svoje grupe koji su ostali na oslobojenoj teritoriji. Za emisara veznika i ovog puta je zabranjen Milan Momčilo. Kao i prilikom »zarobljavanja«, sada je tako er inscenirano njegovo »bjekstvo iz zarobljeništva«. Jedne večeri, poslije višeminutne paljbe iz šaraca, puškomitraljeza i pušaka, nedaleko od Josipdola, Momčilo se pojavio na oslobojenoj teritoriji nedaleko od Plaškog. Isprva je da je pobjegao dvojici njemačkih stražara kada su ga sprovalili na kopanje rovova. Nadao se da će biti dovoljno uvjerljiva i da će biti vraćen u jedinicu, a onda stupiti u vezu s Koraćem i drugima i prenijeti im uputstvo o načinu »preuzimanja vlasti« na Kordunu. Međutim, bila je to i suviše providna priča u koju niko nije mogao vjerovati.

Momčilo je uhapšen zajedno s njim i još 15 drugih članova neprijateljske grupacije koju je toliko dugo stvarao i organizirao njemački agent Joco Eremić. U odsudnom trenutku, kada je vidio da kola nepovratno srljaju u provaliju, on je svoju glavu spasio stavljajući se pod okrilje svojih gospodara — Nijemaca. To je učinio i Stevo Kosanović s desetak članova užeg vojnog jezgra zavjere. Ostali su dospjeli u zatvor da bi pred narodom položili računa za sramnu izdaju.

Istraga nad uhapšenim zavjerenicima i izdajnicima povjerena je Vojnom sudu 4. korpusa. Temeljito i s punom odgovornošću u puna dva mjeseca osvijetljen je nastanak i rad ove neprijateljske grupe. Ni jedan detalj nije ostavljen po strani. Mnogi od okrivljenih postali su svjesni svoje krivice i izdaje tek kada su sagledali smisao i širinu planova neprijatelja. Dokumentovana je bloga i djelatnost svakog pojedinca, po čemu se mogao mjeriti i stepen krivice ne odgovornosti svakog. Mnogi su tek na istrazi shvatili koliko su bili

prevareni i izigrani. Po etkom jula moglo se razmišljati o vremenu i mjestu su enja, kao i o sastavu vije a vojnog suda koje e voditi proces. U knjizi depeša Vrhovnom štabu NOV i POJ nalazi se i jedna iz tog vremena u kojoj stoji: »Molimo da odobrite sastav vije a Višeg vojnog suda za su enje grupi kordunaških izdajnika. Sud bi radio u sastavu: anica Opa i ili Bogdan Oreš anin predsjednik suda, a lanovi: Vidovi Nikola, Martinovi Mile, Trbojevi Mane, Pavlovi Ilija, Šumonja Miloš, Manojlovi Stanko, Novkovi Mil i , Ron evi Nikola i Miš evi Mile. Tužilac Brki Dušan, a istražitelj Drakuli Veljko.«

U neznatno izmijenjenom sastavu predsjednik je bio Bogdan Oreš anin, a umjesto Brki a tužilac je bio anica Opa i , Vije e Višeg suda je u Gornjem Buda kom 13. jula otpo elo su enje. Glavni optuženi bio je Veljko Kora , a s njim još petnaest lanova prevratni ke izdajni ke grupe. Svi su bili optuženi za teška krivi na djela izdaje i saradnje s nacisti kom obavještajnom službom, za teroristi ko-prevratni ku aktivnost na Kordunu i Baniji u cilju nasilnog obaranja narodne vlasti i predaje ovog oslobo enog podru ja pod vlast neprijatelja.

U toku dvodnevnog pretresa u potpunosti je dokazana krivi na odgovornost aktera ove neprijateljske organizacije. Dokumenti, njihova priznanja i izjave svjedoka uvjerljivo su razotkrili korijene i prirodu izdajstva i svu beskrupuloznost nacisti kih zlo inaca sra unatu na fizi ko uništenje našeg naroda, na ugrožavanje mukom i krvlju ste enih tekovina narodnooslobodila ke borbe. Saslušano je na desetine svjedoka i pro itano brdo dokumenata.

Tre eg dana, 15. jula 1944. godine, izre ena je presuda: od ukupno 16 optuženih, sud je 5 osudio na kaznu smrti, 7 na kaznu prinudnog rada, a 4 su oslobo ena optužbe. Na kaznu smrti osu eni su: Veljko Kora , Ljubo Vuji i , Ilija Zegarac, Marko Mrki i Milan Mom ilovi . Ovaj posljednji osu en je i na lišenje ina potporu nika Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije. U obrazloženju presude, izme u ostalog, stajalo je da je krivica optuženih dokazana kako njihovim djelimi nim priznanjima, tako i neoborivim pismenim dokazima i izjavama svjedoka. Petnaest dana kasnije, 28. jula, Viši vojni sud pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, svojom depešom broj 4123 potvrdio je presudu.

To je bio epilog jedne sramne izdaje. Presuda je naišla na bezrezervno odobravanje naroda Korduna. Sama po sebi ona je u tom trenutku predstavljala i najbolji odgovor naroda izdajnicima i svim neprijateljima. Pokazala je gdje je bilo i gdje ostaje mjesto toga naroda. Toj ocjeni ide u prilog i injenica da je poslije toga oja ao i još više porastao ugled NOB-e, da su se jedinice sve više popunjavale novim borcima dobrovoljcima, da je problem dezerterstva ubrzo nestao, da su oni koji su za trenutak bili zavedeni od Eremi a, Kosanovi a, Kora a i ostalih kroz borbu dokazivali svoju privrženost NOB. Narod Korduna i njegovi borci su dokazali da ne žele da slijede put izdajnika i neprijatelja i da se bore za tu inske interese. Gledano s tog stanovišta presuda Vojnog suda u Gornjem Buda kom bila je odraz raspoloženja naroda.

Ostaje, me utim, nejasno kako i zašto je presuda mimoišla Eremi a, Kosanovi a, Šušnjara, Bastu, Kati a, Pavi a, Ljuštinu, Krajnovi a i još neko licinu glavnih organizatora i kreatora zlo ina izdaje. Njihova krivica je ne samo evidentna, nego i u cijelosti dokazana. Na svakoj stranici optužbe, u svakoj re enici iskaza okrivljenih i svjedoka na sudu, oni su bili prisutni. Bilo je, dakle, dovoljno elemenata i neoborivih dokaza da im se sudi u

odsutnosti i da im se izreknu odgovarajuće kazne. Istina, oni su doživjeli jednodušnu osudu i prezrenje naroda. S posljednjim ešalonima okupatorske i kvislinške vojske, u prašnjavim kolonama koljača, špijuna, djecoubica i ratnih zločinaca, bezglavo su pobjegli iz zemlje. Izdajnici se kriju po budžacima neofašisti kog podzemlja. Njima je osigurano istaknuto mjesto na smetlištu istorije, dok narod Korduna, ponosan na svoje patnje i žrtve, uzdignute glave na svim poljima rada i danas uveli avaj tekovine svoje borbe i revolucije.

Ignjatije Peri

Unska operativna grupa¹

Muslimanska milicija Huske Miljkovića

Dvanaestog augusta 1943. godine jedna domobranska bojna (bataljon) 3. gorskog zdruga (brigade) iz Velike Kladaše istila je teren od partizana u rejonu Bosanske Bojne i Bosanske Glinice, 19 km jugozapadno od Gline. U toj akciji Huška Miljković² bio je vodič, ali se u toku dana neprimjetno odvojio od bojne i sa sobom poveo oko 150 domobrana-Muslimana sa teritorije Bosanske krajine.³ Pošto je napustio 3. gorski zdrug on se s odbjelim domobranima zadržao na teritoriji Vrnogra — Velika Kladaša gdje je formirao Cazinski odred muslimanske milicije. Prilikom formiranja odreda Huška je izjavio da se odlučio na ovaj korak kako bi stvorio muslimansku vojsku kojom će braniti Cazinsku krajinu i muslimanski narod od svih nasrtaja ma s koje strane dolazili.

Nekoliko dana prije tih događaja dijelovi 3. gorskog zdruga su, pod pritiskom jedinica 3. kordunaške brigade, napustili Slunj, a potom i Cetingrad i 13. augusta poslije podne pošli se povlačiti iz Velike Kladaše prema Czinu. Doznajući za njihovo povlačenje 3. kordunaška udarna brigada postavila je jaku zasjedu na putu Velika Kladaša — Mala Kladaša. Oko 17 sati glavnina zdruga upala je u zasjedu i poslije dvosatne borbe neprijatelj je razbijen, a oko

1 Radi se o Unskoj operativnoj grupi formiranoj februara 1944. godine od jedinica muslimanske milicije Huske Miljkovića.

2 Huška Miljković rođen u selu Trnovi kod Velike Kladaše u siromašnoj seljačkoj porodici. U predvečerje drugog svjetskog rata postao je član KPJ. U kordunaške partizane stupio je početkom ustanka 1941. godine. Nakon oslobođenja Velike Kladaše februara 1942. godine postavljen je za komandanta mjesta Velika Kladaša. Te godine primljen je i za člana OK KPH Karlovac. U toku četvrte neprijateljske ofanzive kažnjen je prisilnim radom od strane rukovodstva NOP-a Bosanske krajine. Nakon izdržane kazne stavljen je na raspolaganje OK KPH Karlovac. U proljeće 1943. godine napustio je slobodnu teritoriju Korduna, prešao u Veliku Kladašu i priključio se 11. domobranskom puku.

3 o Husinskom bjegstvu iz domobrana. Zapovjedništvo glavnog stožera domobranstva u dnevnom izvještaju br. 233, od 21. augusta 1943. godine ovim riječima je obavijestio Glavni stan poglavnik: »Bivši partizan Huška Miljković (koji se nedavno predao našim vlastima) 12. 8. na r. Clinici (19 km j. z. od Gline) kao vodič jedne naše bojne zaveo je oko 200 domobrana (pretežno muslimana) i zajedno sa ovim prešao partizanima«. (Zbornik dokumenata i podataka o narodno-oslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), Beograd, Vojnoistorijski institut JNA, tom V, knj. 18, str. 569)

300 domobrana s naoružanjem je zarobljeno. Nakon oslobođenja Velike Kladuše, jedinice 3. kordunaške brigade ostale su još nekoliko dana na teritoriji Velike Kladuše i Peigrada. U tom periodu njeni bataljoni prokrstarili su ve i dio Cazinske krajine sa ciljem da dođu u kontakt sa Huskinim odredom. No, i pored svih poduzetih mjera, to im nije pošlo za rukom.

U vremenu od 12. augusta 1943. godine pa do konca godine, brojno stanje Huskine milicije se iz dana u dan povećavalo. Od 150 ljudi, koliko ih je 12. augusta pobjeglo iz 3. gorskog zdruga, početkom 1944. godine bilo je već oko 3.000 naoružanih ljudi. Postavlja se pitanje kako i na koji način je Huška vršio mobilizaciju ljudi u »svoju vojsku«. U prvom redu on i njegovi saradnici razvili su vrlo živu propagandu kod pojedinaca iz Cazinske krajine koji su se u to vrijeme nalazili u domobranskim, ustaškim i legionarskim jedinicama. Ti ljudi su usmeno pozivani da se priključe muslimanskoj miliciji Huske Miljkovića koja se jedina bori za muslimanski živalj ne samo Cazinske krajine već i šireg područja. Osim toga s teritorije Cazinske krajine mobilisani su sposobni i zdravi ljudi i omladinci. Snabdijevanje oružjem i municijom vršeno je, uglavnom, na tri načina: najviše oružja donosili su sa sobom vojnici koji su prelazili iz Paveljevićevih vojnih formacija ili iz njemačkih legionara, jedan dio oružja je zaplijenjen u borbama protiv partizanskih jedinica, a u nekoliko navrata Huška je dobio nešto oružja i od tadašnjih saveznika — ustaša i Nijemaca.

Početkom januara 1944. godine Huskina milicija bila je organizirana u 11 bataljona, formiranih na teritorijalnom principu, s nazivima po mjestu ili gradu gdje su formirani.

Bihaćki bataljon nalazio se na teritoriji Brekoviće, Gate, Vrste i drugih sela oko Bihaća. On je još od početka postojanja Huskine milicije održavao veze s predstavnicima 8. divizije. Od septembra 1943. pa do konca godine vezu s Dedićem, u ime Štaba 8. divizije, održavao je Ignjatije Perić — autor ovog teksta. U nekoliko navrata sastao sam se s Dedićem i svaki put sam dobio podatke koji su me interesirali. Osim toga, preko njega sam održavao vezu i s Huskom. Međutim, po prelasku Huskine milicije na stranu NOV i POJ, Dedić odjednom postaje nezadovoljan situacijom, navodno zbog neslaganja s nekim starješinama iz Štaba 2. muslimanske brigade, i u prvoj polovini juna 1944. godine s bataljonom prelazi u dezertere. Uskoro on se opet vraća u sastav svoje brigade.

Tržanjski bataljon je imao bazu u selu Tršču na Korani. Njegov komandant je bio Mujo Rizvić koji je i kasnije, kao komandant 1. bataljona 2. muslimanske brigade, nastavio da sarađuje s ustašama i raznim špekulantima iz Cazinske krajine. Uoči da se jedinice UOG sve više konsolidiraju i da njegov rad na razbijanju bataljona i ostalih jedinica UOG ne daje željene rezultate, on inscenira neprijateljski napad na bataljon i u nastaloj gužvi nastoji da se s bataljonom povuče u pravcu Cazina i preda ustašama i Nijemcima. U toku povlačenja ve i dio ljudstva bataljona vraća se u sastav brigade a Mujo, sa svega dvadesetak istomišljenika, prelazi k ustašama.

Šturlićki bataljon je dobio naziv po selu Šturli u koje mu je služilo kao baza. Komandant bataljona bio je Mehmed Seferović koji je po prirodi bio miran, ali nadasve nepovjerljiv čovjek. Prije stupanja u muslimansku miliciju on je služio u ustaškim i domobranskim jedinicama. U toku aprila 1944. godine Seferović je napustio bataljon i s nekoliko svojih bliskih prijatelja prešao ustašama.

Vranogra ki bataljon imao je bazu u rejonu sela Vranogra a. Komandant mu je bio Hasica Velja i koji je prije dolaska u muslimansku miliciju služio u jedinicama hrvatske legije. Bio je na isto nom frontu. Ina e je bio dobar borac, dobar drug, dosta bistar i odan Huski Miljkovi u. U Unskoj operativnoj grupi bio je komandant bataljona 1. muslimanske brigade i na elnik štaba brigade. Poginuo je koncem rata 1945. godine kod Rakovice na Kordunu kao vršilac dužnosti komandanta Muslimanske brigade 8. udarne divizije.

Trnovski bataljon dobio je naziv po Trnovi kod Velike Kladuše, gdje mu je bila baza. S njim je komandovao Ahmo Hodži iz Velike Kladuše, neobi no pošten ovjek i dobar drug, koji se, u odnosu na ostale Huskine starješine iz štabova bataljona, isticao i kao vojnik i kao ovjek. Formiranjem Unske grupe postao je komandant 3. bataljona 1. muslimanske brigade i sve do završetka NOR-a nalazio se na toj dužnosti.

Kladuški bataljon imao je za komandanta Memegu Dautovi a, poznatog ustaškog kolja a i velikog protivnika Huskinog sporazuma sa NOVJ i prelaska na stranu NOV-e. U toku aprila 1944. godine, kada je po elo iš enje jedinica UOG od neprijateljskih elemenata, Dautovi je me u prvima bio uhapšen i izveden pored narodni sud i osu en na smrt.

Cazinski bataljon formiran je od ljudi s teritorije Cazina i po tome je dobio ime. Komandant mu je bio Suljo orali iz sela orali a kod Cazina. Prije stupanja u Huskinu miliciju Suljo je služio u domobranima. Me utim, bio je paznat kao poštenja ina, dobar drug, hrabar borac i simpatizer NOP-a. Prilikom formiranja 2. muslimanske brigade postavljen je za zamjenika komandanta brigade i na toj dužnosti je poginuo.

Liskova ki bataljon imao je za komandanta Alagu Munjakovi a koji je ranije služio u domobranskim jedinicama. Bio je pošten i dobar ovjek. U toku 31. marta, kad su ja e ustaške snage opkolile njegov bataljon koji je, ina e, bio u sastavu 1. muslimanske brigade, zahvaljuju i snalažljivosti i hrabrosti politi kog komesara bataljona ve ina boraca probila se iz obru a, ali je Alaga zarobljen s desetak boraca i odveden u ustaški logor od kuda se više nije vratio.

Bužimski bataljon dobio je naziv po Bužimu koji gravitira prema Zirovcu na Baniji. Komandant bataljona bio je Haso Dizdarevi koji je ranije služio u neprijateljskim formacijama. Bio je dvoan, primitivan i izrazito neprijateljski raspoložen prema NOP-u. Prilikom formiranja Bužimskog partizanskog odreda Dizdarevi je, na izri iti prijedlog Huske Miljkovi a, postavljen za komandanta Bužimskog odreda. Nakon Huskine pogibije on je jedne no i pohapsio sve borce i starješine — partizane — i predao ih Nijemcima u Cazinu. Me utim, u ljeto 1944. godine ponovno se s dijelom svojih ljudi vratio iz ustaša i stavio na raspolaganje Unskoj operativnoj grupi.

Stijenski bataljon je dobio naziv po mjestu Stijena koje se nalazi na lijevoj obali Une. S bataljonom je komandovao Meho Derviševi iz Kulen Vakufa koji je prije drugog svjetskog rata služio u žandarmeriji. Bio je tijesno povezan sa Dizdarevi em i zajedno s njim rovario protiv Huske i NOV i POJ. Osim toga, on je u akciji prelaska Bužimskog odreda na stranu neprijatelja bio desna ruka Hase Dizdarevi a.

Bosansko-krupski bataljon imao je za komandanta Muharema Me dovi a, mladog i u suštini poštenog ovjeka. Prije dolaska u Huskinu miliciju bio je mobilisan u ustaške jedinice, ali ubrzo je uvidio tko su ustaše pa je prebjegao u muslimansku miliciju Huske Miljkovi a. Prilikom formiranja 2.

muslimanske brigade postavljen je za komandanta brigade i na toj dužnosti je ostao sve do februara 1945. godine kada je brigada rasformirana.

Neki komandanti bataljona i komandiri eta Huskine milicije bili su, uglavnom, imu nisi seljaci, mada ih je bilo i iz siromašnijih porodica. Odmah po stvaranju Nezavisne Države Hrvatske oni su se ve inom vezali uz ustaški pokret, dok je manji broj služio u domobranskim jedinicama. Treba naglasiti da je jedan dio ljudi iz kruga Huskinih starješina bio slijepo zaveden ustaškom propagandom i vjerno služio Paveli u i ustaškom pokretu. Jedan manji dio starješina koji se nalazio u ustaškim redovima bavio se istovremeno plja kom (Haso Dizdarevi , Mujo Rizvi i drugi), a neki su bili istaknuti kolja i, kao na primjer Memega Dautovi . Bora ki kadar Huskine milicije inili su, uglavnom, poštenu ljudi koji su htjeli služiti vojsku u svom kraju i uvati svoj narod, što je Huška u svojoj propagandi prilikom mobilizacije ljudi za svoje jedinice obilato koristio.

Prelazak Huske na stranu NOVJ i formiranje Unske operativne grupe

Nakon bjekstva iz partizana k domobranima u Veliku Kladušu, u prolje e 1943. godine, pa i kasnije kada je po eo stvarati »sopstvenu vojsku«, Huška je cijelo vrijeme pokušavao da uspostavi vezu s rukovodstvom NOP-a na Kordunu i da na neki na in opravda svoj postupak — napuštanja partizana i odlazak na stranu neprijatelja. O tome, kao i drugim problemima koji su se ticali Huske i njegove milicije, dosta je pisano i kazano pa se ne bih time bavio, želim da istaknem da su neke akcije Huskine milicije u toku 1943. godine bile djelo pojedinih njegovih starješina koje su imale veliku slobodu i samoinicijativu u radu. Uglavnom, tokom itavog vremena od formiranja muslimanske milicije Huška je pisao, vodio razgovore ili na neki na in pregovarao s partizanima. Me utim, to ga nije smetalo da istovremeno pregovara s etni kim glavešinama, ustaškim rukovodiocima i Nijemcima. Izgleda da je i sam bio neodlu an, a pored toga bio je pod vrlo jakim pritiskom ustaških ideologa i muslimanskog klera. Ipak, bez obzira što je dobivao primamljive ponude za saradnju od odgovornih ustaških rukovodilaca, Huška se odlu uje da sklopi sporazum s NOVJ i da joj se priklju i sa svojim jedinicama. Ti pregovori, koje je u ime Štaba 4. korpusa NOV i POH vodio major Jovica Lon ar, pomo nik na elnika štaba korpusa, vo eni su po etkom 1944. godine. Nakon dugih diskusija i dogovora sporazum je postignut sredinom januara 1944. godine. Huška je na elu delegacije muslimanske milicije stigao u selo Kestenovac na Kordunu gdje se nalazio Štab 4. korpusa.⁴ U Huskinoj delegaciji bili su njegov zamjenik Halil Šakanovi te komandanti bataljona Ahmo Hodži , Hasica Velja i , Memega Dautovi i Huskin brat Šaban Miljkovi . Delegaciju je obezbje ivala pratnja ja ine desetine automati ara. U ime Štaba 4. korpusa pregovore su vodili Ivan Rukavina, komandant i Veco Holjevac, politi ki komesar korpusa.

U ugovoru koji je sklopljen izme u Huske i Štaba 4. korpusa riješena su sva pitanja koja su se odnosila na njihovu daljnu saradnju i obaveze koje su iz toga proizlazile za obje strane. Preciziran je stav prema Huskinoj mili-

⁴ O tom sporazumu vidi: Jovica Lon ar, U štabu Huske Miljkovi a, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 8, 1977, str. 447—457.

ciji i njenom prelasku na stranu NOV i POJ. Posebno je podvučeno da više ne može biti nikakvog kompromisa u vezi saradnje Huskine milicije s okupatorom i doma im izdajicama. Zaključeno je da se Huskina milicija preimenuje u Unsku operativnu grupu (UOG) koja će biti pod neposrednom komandom Štaba 4. korpusa, da se do 4. februara 1944. formira Štab UOG, da u sastav grupe uđe Cazinski partizanski odred i Muslimani iz 7. banijske divizije. Osim toga, odlučeno je da Huskin kadar zadrži funkcije na kojima se u to vrijeme nalazio, da se u svim jedinicama postave politički komesari, da borci i stariješine UOG nose na glavi fesove s bijelim polumjesecom i zvijezdom, da se za načelnika Štaba UOG postavi Ignjatija Peri, da se prekinu sve veze milicije s Nijemcima i ustašama i da se nakon formiranja UOG otpočne s napadima na neprijatelja i diverzijama na prugama i komunikacijama.

Ujutro 2. februara u Veliku Kladušu je stigao Šukrija Bjedi s partizanima muslimanske nacionalnosti iz 7. banijske divizije te Zuhdija Zali sa stotinjak partizana, također Muslimana iz Cazinskog partizanskog odreda. Dva dana kasnije u kući Muhdije Rizvića u Kladuši sastali su se Veco Holjevac, Huška, Šukrija, Gnjaco Peri, Jovica Lončar i drugi radi formiranja Unske operativne grupe. Prema već ranije utvrđenom dogovoru za komandanta UOG postavljen je Huška Miljković, a za političkog komesara Šukrija Bjedi. Načelnik Štaba postao je Ignjatije Peri, do tada načelnik Štaba 3. kordunaške udarne brigade, a informativni oficir grupe Šaban Miljković, brat Huskin. Nešto kasnije za intendanta grupe postavljen je Hasan Halender, a njegov zamjenik je postao Huso Dedi, partizan iz 1. kordunaške brigade. Za referenta saniteta postavljen je Nikola Martin i zvan Braco, a za zamjenika političkog komesara grupe Dušan Jandrić, do tada politički komesar jedne banijske brigade. Na istom sastanku donijeta je odluka da se 7. februara formira 1. muslimanska, a 2. marta 2. muslimanska brigada i 4. marta Bužimski odred. Pored ove dvije brigade i jednog odreda bilo je predviđeno da se formira četa za vezu i topovski, sanitetski i kurirsko-stražarski vod UOG.

Kako je bilo i planirano u 14 sati 7. februara kod Velike Kladuše formirana je 1. muslimanska brigada. U njen sastav ušli su Liskovčić, Vrnogračević i Trnovski bataljon Huskine milicije. Ukupno je u brigadi bilo oko 900 ljudi. Za komandanta brigade postavljen je Halil Šakanović, dok je mjesto političkog komesara privremeno ostalo upražnjeno, pa je uskoro na tu dužnost postavljen Ahmo Delibegović. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Zuhdija Zali, dotadanji komandant Cazinskog partizanskog odreda, a za zamjenika političkog komesara Hakija Pozderac. Međutim, nakon nepun mjesec dana Hakija je otišao na mjesto zamjenika političkog komesara 2. muslimanske brigade, a za zamjenika političkog komesara 1. brigade postavljen je Hajro Kulenović. Referent saniteta brigade postao je Bogdan Gašić, prvoborac Korduna i referent saniteta 3. kordunaške udarne brigade, a operativni oficir Aziz Nežirović.

Komandant 1. bataljona bio je Hasica Veljačić a politički komesar Smajo Terzić, komandant 2. bataljona Alaga Munjaković, koga je nakon pada u ustaško zarobljeništvo zamijenio Hasan Medanović, stari borac — partizan a politički komesar Abdulah Abdihodžić i komandanta 3. bataljona Meho Hodžić a politički komesar Mujo Beširević.

Nakon formiranja 1. brigade održan je svečani zbor na kojem je prisustvovalo nekoliko hiljada boraca i naroda ovog kraja. Tu su bili i Jovica Lončar, i Lutvo Ahmetović, sekretar OK KPJ za okrug Bihać. Na zboru su govorili

Sukrija Bjedi , Zuhdija Rizvi i Halil Šokanovi . Najavljeni Huskin govor odgo en je za kasnije.

Druga muslimanska brigada formirana je 2. marta 1944. godine u Pe i-gradu. U njen sastav ušli su: Biha ki, Trža ki i Cazinski bataljon Huskine milicije. Ukupno je u brigadi bilo oko 850 ljudi. U sastav ove brigade ušlo je i oko 50 boraca i rukovodilaca muslimanske nacionalnosti koji su ranije bili u jedinicama 6. slavonskog korpusa NOV i POJ. Za komandanta brigade postavljen je Muharem Me edovi , za politi kog komesara Šefik Kapetanovi , za zamjenika komandanta Suljo Corali , za zamjenika politi kog komesara Hakija Pozderac, za operativnog oficira Ejub Juki , a za obavještajnog oficira Hamdija Zembo. Nakon službenog dijela formiranja brigade održan je narodni zbor. Komandant i politi ki komesar UOG govorili su o zadacima brigade, o bratstvu i jedinstvu i zna aju NOP-a za narod Cazinske krajine i cijele Jugoslavije.

Prije podne 4. marta, u selu Bužimu, u prisustvu Huske Miljkovi a i Šukrije Bjedi a, formiran je Bužimski odred. U odred su ušli Stijenjski, Bužimski i Kladaški bataljon Huskine milicije. Ukupno je u odred u bilo oko 600 ljudi. U sastav odred u ušlo je i petnaestak partizanskih rukovodilaca koji su u odred u preuzeli dužnosti politi kih komesara bataljona i odred u, kao i ostale rukovode e dužnosti. Za komandanta odred u postavljen je Hase Dizdarevi a za politi kog komesara Adem Hercegovac. Uskoro je Adam premješten za politi kog komesara 1. muslimanske brigade pa je za politi kog komesara odred u postavljen Zajdo Dizdarevi . Za informativnog oficira odred u postavljen je Šaban Miljkovi , dotadanji obavještajni oficir UOG, za obavještajnog oficira Arif Sulji i za referenta saniteta Smajo Ruš uki . Komandant 1. bataljona bio je Memega Dautovi , a politi ki komesar Safer Hodži . Politi ki komesar 2. bataljona bio je Akif Mustafica.⁵ Pred postrojenim ljudstvom odred u govorili su Huška Miljkovi i Šukrija Bjedi . Huška je u svom govoru objasnio razloge prelaska svoje milicije na stranu NOVJ, zatim je govorio o zna aju formiranja muslimanskih brigada i Bužimskog odred u i na kraju pozvao ljudstvo na ve u aktivnost u borbi protiv neprijatelja. Sukrija je govorio o vojno-politi koj situaciji u svijetu i u zemlji s posebnim osvrtom na politi ko stanje na teritoriji Cazinske krajine.

Devetog marta formirana je eta za vezu UOG. Za komandira ete postavljen je Vahudin ampara, borac iz slavonskih partizanskih jedinica, a za politi kog komesara Meho Džuvelek, tako er stari partizan i starješina NOVJ. Istog dana formiran je i topovski vod, iji je komandir postao Ljubomir Pavlovi .

U prvoj polovini marta stiglo je oko 50 boraca i starješina muslimanske nacionalnosti koji su do tog vremena bili u slavonskim partizanskim jedinicama. Ve ina ovog ljudstva raspore ena je u 2. muslimansku brigadu, Bužimski odred i u novformirane samostalne ete i vodove UOG. Iz ove grupe uzeti su ljudi i za formiranje agitprop grupe. Za šefa agitpropgrupe postavljen je Abdulah-Dule Muminagi , a za njegova zamjenika Šefik Pozderac.

Koncem marta 1944. godine završeno je formiranje Unske operativne grupe. U to vrijeme u sastavu grupe nalazile su se dvije brigade od po etiri bataljona, jedan partizanski odred, eta za vezu, topovski vod, sanitetski vod i

5 Imena obavještajnog oficira 1. brigade, referenta saniteta 2. brigade, intendanta Bužimskog odred u i komandanta 2. bataljona ovog odred u autor nije uspio da dozna.

kurirsko-stražarski vod. Razvijen je i štab grupe. Pored komandanta, politički komesar i na elnika štaba postojali su zamjenik politički komesara i obavještajni oficir grupe, zatim politički odsjek, sanitet, intendantura i agitprop grupa sa svojom tehnikom.

Uporedo s formiranjem UOG na teritoriji Cazinske krajine formirano je Bihaćko vojno područje sa sjedištem u Maloj Kladuši. Osim toga formirani su i izvršni organi komande područja — partizanske straže, komande mjesta i pozadinske jedinice. Na teritoriji Cazinske krajine pojavio je da funkcionira Okružni NOO za Bihać, s kotarskim, općinskim i seoskim NOO-ima. U isto vrijeme pojavio je radom i Okružni komitet KPJ za Bihać i Okružni komitet SKOJ-a za Bihać i druga okružna rukovodstva društveno-političkih organizacija ovog okruga. Komanda područja sa njenim izvršnim organima, Okružni NOO, Okružni komitet KPJ i druge organizacije predstavljali su snažan oslonac i veliku pomoć Unskoj operativnoj grupi. Istovremeno, to je značilo da je početkom 1944. godine NOP na teritoriji Cazinske krajine zahvatio sve pore društva i razvio se u svakom selu i mjestu. Time je Cazinska krajina prerasla u još jednu partizansku bazu u ovom dijelu Jugoslavije.

i

Prve akcije Unske operativne grupe

Prve akcije Unske operativne grupe izvedene su još prije definitivnog sporazuma Huske i Štaba 4. korpusa. Naime, još u toku pregovora Jovica Lončar je insistirao da Huška što prije prekine sve odnose s njemačkim okupatorskim starješinama, domobranskim i ustaškim oficirima. Mada je Huška ovaj zahtjev teško prihvatio on je, da bi dokazao svoju odanost NOP-a, odnosno da bi što prije došao do oružja, odlučio da najprije napadne i razoruži 2. bojnu 1. lovačke domobranske pukovnije u Cazinu.

Prije svanula 17. januara 1944. godine Huška je iznenada privukao glavninu svojih bataljona pred Cazin sa namjerom da u svanuloj upadne u grad i razoruži domobranu i ostale neprijateljske grupice — žandare i Nijemce. Međutim, prije te akcije jedna domobranska satnija iz sastava 2. bojne izašla je iz Cazina i postavila se na putu Cazin—Ostrožac radi osiguranja puta kojim se ova bojna trebala povući u Bihać, jer je prethodnog dana dobila smjenu u Cazinu. Nijemci su neprijatelj zaposjeli put prema Ostrožcu, Huskini bataljoni napali su dijelom snaga Cazin, a dijelom snaga ovo domobransko osiguranje. U dvosatnoj borbi razoružana je žandarmerijska posada u Cazinu i grupica Nijemaca, a domobranci na putu Cazin—Ostrožac prisiljeni su na predaju. Međutim, veći uspjeh nije postignut jer su intervenirali Nijemci iz Bihaća a jedinice 2. domobranske bojne s ojačanom artiljerijom pružale su žilav otpor napadaču. U ovoj borbi zarobljena su 4 domobranska oficira, među kojima i major Stipanović, komandant 4. topničkog sklopa (divizion), 9 podoficira, 112 domobrana, 7 Nijemaca i 20 žandara. Zaplijenjeno je 15 puškomintraljeza, 6 automata, 130 pušaka, oko 20 000 metaka 7,9 mm, oko 100 ručnih bombi, preko 150 vojnih uniformi i dosta drugog materijala.

Na ovu Huskinu akciju vrlo oštro su reagirali Nijemci iz Bihaća a i ustaške glavešine iz Zagreba i Bihaća. Osim toga, prigovarali su i neki njegovi komandanti i predlagali mu da vrati zarobljene Nijemce i njihovo oružje te da uputi izvinjenje Nijemcima i Pavelićevim komandama u Bihać i Cazin. Međutim, pod pritiskom Jovica Lončara Huška je ostao kod svoje odluke,

jedino je Nijemcima vratio zarobljenike s naoružanjem i municijom. Pored toga pustio je kućama domobrane, domobranske oficire i podoficire, mada je Jovica Lonar zahtijevao da domobranske oficire uputi u Štab 4. korpusa radi saslušanja.

Budući da je Jovica Lonar znao za neke tajne veze između Huske i četnika,⁶ on je još u toku pregovora nagovarao Husku da napadne i razoruža četničke grupice koje su se nalazile u selima Osredak i Vrelo kod Bihaća. Ovaj prijedlog Huška je vrlo rado prihvatio i veći 28. januara 1944. godine dva Huskina bataljona opkolila su Vrelo i Osredak, razbila četnike i prisilila ih na povlačenje prema Bihaću. Interesantno je da su ovaj Huskin napad na četnike Nijemci protumačili kao Huskinu proustašku orijentaciju i kao znak sve većeg povezivanja sa ustašama.

Prva značajnija akcija UOG bila je hapšenje gestapovca Horvata. Naime, 7. februara bio je zakazan sastanak između Huske i Horvata u Cazinu. Međutim, na insistiranje ostalih članova Štaba UOG, Huška nije otišao u Cazin na zakazani sastanak već je poručio da Horvat dođe kod njega, u Pešegrad. Pošto je Horvatu bilo jako stalo da se sastane s Huskom, nadajući se da će u toku tog razgovora otkriti pravo stanje stvari u odnosima između Huske i partizana, on je prihvatio ovu promjenu. Iz Cazina Horvat je sa sobom poveo bivšeg sreskog na čelnika Dilića i ustaškog bojnika Handžića a usput je naišao i na Faruka Cerića svog agenta i istražitelja u bivšem Huskinom štabu pa je i njega poveo. Tako su njih četvorica s vozačem Nijemcem krenuli u Pešegrad gdje su stigli 7. februara oko 14 sati. Huška je pristao da se Horvat kao važan njemački obavještajac uhapsi i sprovede u Štab 4. korpusa, ali lično nije htio da učestvuje u toj akciji. Tu stvar je preuzeo politički komesar UOG Bjedić i Meho Čano uz pomoć Smajke Terzić. Tako je nakon ulaska u Pešegrad Horvat upućen u jednu zgradu, dok su Dilić i Handžić pušteni. Odmah nakon toga Horvat je uhapšen, vraćen u auto i sproveden u Štab 4. korpusa gdje je poela istraga. U toku istrage utvrđen je pravi Horvatov identitet. Naime, radilo se o Branku Boliću, rođenom u Podravskoj Slatini, šefu njemačkog obavještajnog centra u Bihaću. Bolić je u obavještajnom centru prikupljao i obrađivao obavještajne podatke za dio zapadne Bosne, Banije, Cazinsku krajinu, Kordun i dio Like. On je bio jedan od najagilnijih obavještajnih agenata Zagrebačkog ASTA. Sarađivao je sa četnicima, ustašama i domobranima. Osim toga vrbovao je za obavještajni rad i izvjestan broj lica iz Bihaća i viših funkcionera u ustaškom državnom i partijskom aparatu.

Horvatovo, odnosno Bolićevo hapšenje Nijemci nisu mogli oprostiti Huski i nakon ove akcije oni dolaze do ubjeđenja da je Huška za njih izgubljen te preduzimaju niz raznih mjera protiv njega. Oni šalju Huski ultimatum i energično zahtijevaju da se oslobodi Horvat. U isto vrijeme dovlače pojačanja svojih trupa u Cazin, kako bi tako demonstrirali svoju silu i prisilili Husku na poslušnost. Međutim, umjesto da prihvati njemački ultimatum UOG nastoji da i drugim akcijama dâ na znanje okupatoru i njegovim slugama da je bivša muslimanska milicija Huske Miljković sada integralni dio NOV i POJ i da ima drugi cilj i zadatke od onih koji su im ranije nametani od strane pojedinih njemačkih i ustaških glavešina i od samog Huske. Tako je već 19.

⁶ U toku decembra 1943. godine u Huskinom štabu se pojavio četnički kapetan 2. klase Vojislav Perišić, izaslanik popa Mijića, radi pregovora o zajedničkoj borbi protiv partizana. Mada Huška nije sklopio nikakav konkretan sporazum s kapetanom Perišićem, ipak je došlo do izvjesnog dogovora u pogledu nenapadanja, odnosno prijateljstva između Huske i četnika.

februara Cazinski bataljon, pod komandom Sulje orali a, postavio zasjedu na cesti Cazin—Ostrožac. Oko podne istog dana u zasjedu je upalo jedno oja ano odjeljenje žandara pod komandom potporu nika Vukovi a. Nakon kratke borbe žandari su prisiljeni na predaju. Sutradan isti bataljon je ponovno postavio zasjedu na pomenutom putu. Oko 14 sati u zasjedu je upalo drugo žandarmerijsko odjeljenje ja ine 12 ljudi i na sli an na in zarobljeno. Nakon što su razoružani, bez odje e i obu e, u samom rublju, poslani su neprijateljskoj posadi u Ostrožac. U ovim akcijama zarobljeno je 30 žandara i potporu nik Vukovi . Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 22 puške, 2 pištolja i oko 15.000 puš anih i puškomitraljeskih metaka, 15 ru nih bombi i 30 kompleta vojni kih odijela. Na našoj strani nije bilo gubitaka. U obje akcije, pored ostalih, istakao se komandant bataljona Suljo Corali .⁷

Dana 22. februara održan je u Velikoj Kladuši veliki narodni zbor na kome je, pored naroda Cazinske krajine, prisustvovao i narod Korduna i Banije — Muslimani, Srbi i Hrvati. Zato je ovaj zbor nazvan Zbor bratstva i jedinstva. Uo i i na sam dan zbora Kladuša je bila oki ena zastavama, parolama i sli kama druga Tita i istaknutih rukovodilaca i politi kih radnika zemlje. Na mnogim balkonima i prozorima ku a visili su ilimi i ukrasni predmeti, narodne rukotvorine ovog kraja.⁸ Zbor je otvoren u 11 sati. Prvi govornik bio je Huška Miljkovi , komandant UOG. On je govorio o pristupanju muslimanske milicije NOVJ, što je bila prva javna Huskina izjava o tom pitanju i od velikog zna aja za ondašnje vrijeme i prilike u Cazinskoj krajini. Poslije Huske govorio je Marko Belini , lan CK KPH. On je u kratkim crtama iznio vojno-politi ku situaciju u zemlji i svijetu, a zatim je govorio o nekim uspjesima NOV i POJ na teritoriji Jugoslavije. Na kraju govora Belini je posebno objasnio ulogu druga Tita u oslobodila kom ratu i zna aj bratstva i jedinstva naših naroda u borbi protiv okupatora i za stvaranje nove Jugoslavije, slobodnih i ravnopravnih naroda. Nakon Belini a govorio je Zuhdija Zali , zamjenik komandanta 1. brigade, koji je posebno istakao važnost jedinstva pozadine i jedinica UOG u borbi protiv zajedni kog neprijatelja te potrebu u eš a Muslimana Cazinske krajine u NOB-u. Sa zbora je poslat slijede i telegram Nacionalnom komitetu oslobo enja Jugoslavije:

»Mi Muslimani, zajedno sa Srbima i Hrvatima Velike Kladuše i okoline, šaljem vama — Nacionalnom komitetu oslobo enja Jugoslavije, na elu koga se nalazi naš voljeni komandant, maršal Jugoslavije i vo a naših naroda drug Tito, naše tople i plamene pozdrave. Okupljeni na ovom zboru, iako smo pod fašisti kim terorom bili vezani i proganjani, izražavamo vama N. K. O. J. povjerenje u daljem vo enju naših naroda svetom cilju oslobo enja.

Mi vam se zavjetujemo da emo poja ati svoj udio u narodnooslobodila koj borbi i zajedno s našom bra om Srbima i Hrvatima boriti se za demokratsku federativnu Jugoslaviju u kojoj e naša napa ena Bosna imati svoju slobodu.

Živio NKOJ, naša privremena vlada!

Živio vo a naroda Jugoslavije, naš voljeni drug maršal Tito. Živjela federativna i demokratska Jugoslavija! Živjela slobodna Bosna i Hercegovina!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!«

7 Zbornik, tom V, knj. 24, str. 413.

8 Zbornik, tom V, knj. 24, str. 522. i 523.

U toku 23. februara u Cazinu je stiglo njemačko pojačanje jednog bataljona, ojačano s nekoliko haubica. Tih dana stigli su u Cazinu i neki ideolozi Ante Pavelića koji će rukovoditi ustaškom propagandom na ovom terenu i koji su nastojali da uhvate vezu s Huskom. Već slijedećeg dana Huška je od ustaških propagatora primio pismo i nakon što ga je pročitao ukratko mi je ispričao njegov sadržaj. Ustaše su mu predlagale zajednički sastanak radi važnog dogovora, zatim su velično hvalile Treći Reich, nepobjedivost njemačkog oružja i isticali da će se rat brzo završiti, a da će NOV i POJ na kraju biti uništena a da će Muslimani Bosne i Hercegovine sretno živjeti u velikoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj. Upitao sam ga šta misli o pismu i da li namjerava da ide na sastanak s ustašama, a on je odlučno odgovorio: »Ne idem više na nikakav njihov sastanak a niti želim da se s njima vidim, jer se bojim da i ja ne prođem kod njih kao što je njihov gestapovac Horvat prošao kod nas. Mislim da je u pismu napisana sama gola laž i neistina.«

Prije podne 28. februara prelazila je preko Cazinske krajine veća grupa saveznih bombardera koji su se vraćali s borbenog zadatka iz Njemačke ili Austrije. Prilikom prelijetanja Alagice i kafane kod Cazina jedan bombarder tipa »Libertor« poeo je da se ruši i ubrzo je pao na teritoriju Alagice i kafana. Prema mjestu pada aviona odmah su krenuli dijelovi Bihaćkog i Cazinskog bataljona. Nešto kasnije kod mjesta pada aviona uputili su se i ustaški i njemački odredi iz Cazina i Ostrošca. Međutim, naše jedinice bile su brže i uspješnije, desetak minuta prije dolaska Nijemaca i ustaša prikupile su 9 saveznih avijata, jedan mrtav i jedan posade srušenog aviona. Iz aviona je izvučen jedan mrtav i jedan avionski mitraljez i oko 2.000 mitraljeskih metaka. Spašeni saveznici su upućeni u Štab UOG od kuda su sutradan poslani u Štab 4. korpusa. Činjenica da su im saveznici avijati bili tako olako izmakli predstavljalo je za Nijemce i ustaše težak udarac.

Rano ujutro slijedećeg dana neprijatelj je krenuo iz Cazina prema Pećigradu, gdje se nalazio Štab UOG. Prema kasnije dobivenim podacima Štaba 1. brigade, u Pećigradu su ušle dvije baterije Izviđačkog bataljona, ojačane 8. baterijom haubićkog divizionara 373. legionarske divizije, dok se glavnina njemačkih jedinica, nepoznatog sastava, zadržala na Skokovima, između Pećigrada i Cazina. Pod pritiskom jačih snaga dijelovi 1. muslimanske brigade povukli su se sa Skokova sjeverno od Pećigrada. Po ulasku u Pećigrad Nijemci su zaposjeli staru gradinu i samo mjesto, a potom uspostavili telefonsku vezu Pećigrad—Skokovi—Cazin. Premda su Nijemci prodrli na slobodnu teritoriju, Huška nije bio voljan da izda bilo kakvo naredenje potčinjenim jedinicama za odbranu slobodne teritorije ili za napad na neprijatelja. Međutim, starim partizanima UOG bilo je stalo da dođe do borbe jer bi se, na taj način, definitivno raskinulo nekadašnje Huskino šurovanje s Nijemcima.

U tom smislu Zuhdija Žalić i ostale starije partizanske jedinice djelovale su međusobno u borcima 1. muslimanske brigade koja je bila u dodiru s neprijateljem oko Pećigrada. Jedan vod 1. bataljona 1. brigade, negdje oko podne 29. februara, spustio se na cestu Pećigrad—Skokovi i pokupio 2 km telefonskog kabla kojim je održavana veza između Pećigrada i Cazina. Nijemci su dijelovi neprijatelja u Pećigradu ostali bez telefonske veze, uputili su jedan ojačani vod da izvidi gdje se nalazi kvar i da ga otkloni. Kad se vod pojavio na cesti, Zuhdija Žalić, zamjenik komandanta 1. brigade i Smajo Terzić, politički komesar 1. bataljona, odlučuju se za napad na neprijatelja. Ali, kako pokrenuti bataljon u napad kad komandant bataljona i komandiri četa nisu

skloni da napadnu Nijemce — doju erašnje saveznike? No, napad je ipak uslijedio nakon što su Terzi , zali i još neki politički delegati vodova 1. bataljona, krenuli prvi. Za njima je odmah pošao i izvjestan broj bivših Huskinih milicionera. Kad je poela borba i kad su ostali borci, koji su do tada pasivno posmatrali tok borbe, ušli u borbu, neprijateljski vod je **raz-**bijen. Jedan dio neprijateljskih vojnika je likvidiran, dok je drugi dio uspio da se izvuče natrag u Pe igrad.

Nakon toga, u toku noći, neprijatelj se, pod zaštitom svojih jedinica sa Skokova i zbog nebudnosti 1. muslimanske brigade, izvukao iz Pe igrada i sa Skokova i povukao natrag u Cazin. Ipak, usput je bio napadnut od dijelova 1. brigade i tom prilikom je zarobljen 1 njemački podoficir i 5 legionara, poginulo 8 i ranjeno 12 neprijateljskih vojnika. Na mjestu borbe ostalo je 6 ubijenih konja. Zaplijenjena su 2 minobaca a 81 mm, 3 puškomitraljeza, 15 pušaka, 2 automata, 2 pištolja, 1 tromblonska puška, 40.000 pušanih metaka, 80 ručnih bombi, 75 mina za laki bacač, 2 dvogleda, 1 poljski telefon, 10 km telefonskog kabla, 1 sanitetske sanke, sanduk raznih lijekova, dvadesetak haubičkih granata, dosta tebi i šatorskih krila.

U ovoj akciji posebno su se istakli svojom hrabrošću i samoinicijativom Zuhdija zali i Smajo Terzi . Međutim u najboljim bio je i veći broj boraca iz bivše Huskine milicije. Ta jedinica predstavljala je dobar znak i ulijevala je nadu u skoro izrastanje Huskine milicije u pravu narodnooslobodilačku vojsku, mada u još neke Huskine starješine nisu željele. Osim toga, ovom akcijom prekinuta je svaka veza između Huske i njegovih doju erašnjih saveznika, a to je bio glavni cilj nakon formiranja UOG. Naime, Huška je zazirao od Nijemaca i nikad dotad nije javno izjavio da su Nijemci glavni krivci i okupatori naše zemlje, da njih treba tu i svagdje i na svakom mjestu.

Drugog marta 1944. godine Huška je primio pismo od Hasana Miljkovića, starog politikanta i predratnog režimlje rodom iz Velike Kladuše, u kom ga je pozivao na sastanak radi, navodno, važnog dogovora. Sastanak je zakazan kod Alagića kafana, a na sastanku s ustaške strane, osim Hasana Miljkovića kao organizatora sastanka, trebali su prisustvovati i ustaški bojnik Handžić , koji je bio uhvaćen zajedno sa Horvatom ali je na Huskinu intervenciju pušten na slobodu, zatim na elnik kotara Cezin Dili i ustaški nadsatnik Martin Grabovac, uveni kolja , ali ipak dobar Huskin prijatelj. Svaka strana mogla je da povede po tri pratioca od kojih je jedan smio biti naoružan automatom a ostala dvojica pištoljima. Huška je odmah pristao na ovaj sastanak, mada smo se Šukrija i ja energično suprotstavljali. Budući da je Huška bio uporan, mi smo predložili da za pratnju uzme Zuhdiju Zalića, Ahmu Delibegovića, političkog komesara 1. brigade i Aziza Nezirovića, operativnog oficira 1. brigade. Sve su to bili dobri komunisti, hrabri borci i dobre starješine NOV-e. Ujedno je odlučeno da se na 500 metara ili najdalje 1 kilometar od mjesta sastanka tajno postavi 1. brigada koja bi u slučaju fizičkog napada ili pokušaja zarobljavanja Huske i njegove pratnje mogla na vrijeme intervenirati.

Prije podne 3. marta Huška je izašao na ugovoreno mjesto, a odmah zatim bojnik Handžić uhvatio ga je pod ruku i odveo u kafanu gdje su se zadržali preko jednog sata. Pošto se sastanak otegao Šukrija je poslao na mjesto pregovora i Halila Šakanovića, komandanta 1. brigade. Onim je Halil stigao, Grabovac ga je poveo u stranu da razgovaraju. Pošto smo bili, po broju ljudi, ja i od ustaša, Huski je odmah predloženo da se grupa ustaških rukovodilaca pohvata i sprovede u štab grupe, što je Huška energično odbio. U kasnijem

razgovoru Huška je priznao da je s Handži em razgovarao o mogućnosti izbora 300—500 dobrih boraca i starješina koje bi ustaše naoružale i obučale pa bi ta grupa bila udarna pesnica Huskine vojske. Kada smo Husku upitali protiv koga bi se grupa koju bi ustaše naoružale i obučale borila, Huška je utao. Bilo je očigledno da su Grabovac i Handži vršili pritisak na Husku da prekine veze s NOV-om i da se prikloni njima. Bilo je tu i raznih kombinacija oko ponovnog pridobivanja Huske i njegove milicije za stvar ustaškog pokreta i za saradnju s okupatorom. Mi smo procijenili da je Huška još uvijek kolebljiv, da se teško odvaja i rastaje od svojih dojučerašnjih saveznika i da u itavoj toj igri oko Huske glavnu ulogu imaju Handži, Grabovac i Miljković pa smo odlučili da njih što prije treba likvidirati. Na taj način došlo bi do svake izmene u Huske i ustaša i do definitivnog raskida Huske s raznim muslimanskim špekulantima. Prvi na redu bio je Martin Grabovac, bivši ustaški emigrant, koji je krvavi zanat pekao u ustaškoj emigraciji a po stvaranju Nezavisne Države Hrvatske postao je jedan od glavnih kolijevka na Kordunu.

Na izmjenju 10/11. marta 2. muslimanska brigada napala je žandarmerijsku stanicu u mjestu Križ kod Bihaća i njemačku izvidnicu u selu Brekovićima. Nakon jednosatne borbe obje posade su likvidirane. Zarobljeno je 7 žandara i 5 Nijemaca, a isto toliko ih je poginulo. Zaplijenjeno je 1 puškomitraljez, 5 pušaka, 4 automata, 2 pištolja, 10 ručnih bombi, 2.000 metaka, 2 poljska telefona, 12 pari vojnih odijela i 12 pari cipela. U borbi se posebno istakao Ferid Duratović, komandant 2. bataljona koji je u borbi i ranjen.

Prije toga, 9. marta, Huška je primio još jedno pismo od ustaškog nadstavnika Martina Grabovca u kom ga, pored ostalog, poziva da se hitno sastane u rejonu Alagić a kafana radi važnog razgovora. Huška je bio spreman da pođe na taj sastanak, međutim, mi smo se tome suprostavili i energično smo zahtijevali da se ta napast — Martin Grabovac ve jednom likvidira. Naime, Sukrija i ja smo postavili Huski vrst zahtjev da se umjesto Huske na sastanak pošalje ekipa koja će Grabovca dočekati, uhapsiti i stražarno sprovesti u Štab 4. korpusa. Osnovni razlog koji nas je primorao na ovakav postupak ležao je u nama poznatoj činjenici da Huška gaji izvjesne simpatije prema ovom krvniku zbog čega su i svi planovi razvoja UOG šepali i vrlo teško se ostvarivali. Nakon dužeg dijaloga s Huskom, on se ipak, ali teška srca, složio s našim planom, pa je već sutradan Grabovac dobio potvrđan odgovor. Jedanaestog marta prije podne na zakazano mjesto stigli su Hasica Velja i Smajo Terzić, komandant i politički komesar 1. bataljona 1. brigade, s još dvojicom odvažnih boraca. Grabovac je na ugovoreno mjesto stigao sa zakaš-

nenjem od jednoga sata a doveo se u automobilu s ustaškim agentom Erakovićem i Sajtom Dilićem. Po kratkom postupku prva dvojica su uhapšena, vezana i sprovedena u Štab 4. korpusa. Nakon svestrane istrage Grabovac je, zbog nedjela izvršenih nad narodom Korduna i Krajine, osuđen na smrt i obješen, dok je Eraković pušten i poslat u Zagreb na izričito traženje Andrije Hebranga, sekretara CK KPH. Naime, Eraković je znao da je

Hebrang postao ustaški agent i kad je zarobljen on je tražio da se sastane s Hebrangom. Na tom sastanku njih dvojica su razgovarala u četiri oka nakon toga Hebrang je Erakovića pustio i uputio u Zagreb, navodno radi obavljanja nekih važnih zadataka za račun NOP-a. Kasnije, nakon Hebrangovog hapšenja, ovaj je slučaj potpuno rasvijetljen.

Premda je hapšenje Grabovca i Erakovića u vojnom pogledu predstavljalo malu akciju u odnosu na ostale akcije NOV-e, ona je imala veliki značaj i

posljedice. Naime, poslije likvidacije Grabovca i odlaska Erakovi a u Zagreb ustaško rukovodstvo je definitivno došlo do zaključka da se više ne može oslanjati na Husku, već da treba angažirati itav ustaški aparat na teritoriji Krajine kako bi Huška i njegovi saradnici politički i vojni bili likvidirani.

Dva dana poslije hvatanja Grabovca i Erakovi a u Štab UOG stigli su Veco Holjevac i Marko Belini . Pohvalili su Štab grupe i sve borce i starješine koji su nat ovje anskim naporima i pod vrlo teškim uslovima djelovali na sreivanju, u vršivanju i politici koj izgradnji jedinica Unske operativne grupe. Posebno priznanje odano je borcima i rukovodiocima koji su u estvovali u akcijama hvatanja Horvata, Grabovca i Erakovi a kao i za sudjelovanje u borbama protiv žandara i okupatorskih jedinica. Nakon toga gosti su se zainteresirali za vojno-političko stanje u jedinicama grupe i dali prijedloge kako još brže i bolje djelovati na u vršenju jedinica, i što raditi da bi se odstranili utjecaji stranih elemenata s terena i iz jedinica. Veco je zamjerio Huski što nije dovoljno zainteresiran za idejnopolitičko preodgajanje ljudstva bivše muslimanske milicije i što ni on još nije shvatio tko mu je neprijatelj a tko prijatelj.

U zoru 16. marta 1. muslimanska brigada porušila je željeznu prugu u dužini od oko 100 metara izme u Otoke i Bos.Krupe. Nakon ove diverzije na putu nedaleko od poružene pruge postavljena je zasjeda u koju je upao jedan njemački kamion koji je zaustavljen. Zarobljena su 2 njemačka vojnika, 2 ustaša i 4 legionara, dok je zaplijenjen 1 automat i 7 pušaka s municijom. Zarobljenici su otpremljeni u Štab grupe, a kamion je zapaljen. Bila je to prva akcija UOG na pruži koja vodi kroz Unsku dolinu.

U toku 24. marta jedinice 1. brigade postavile su zasjedu na cesti Ostrožac—Cazin. Negdje prije podne naišla je iz pravca Ostrošca prema Cazinu kolona njemačke vojske. Mada se radilo o jačoj neprijateljskoj formaciji, štab brigade je odlučio da se neprijatelj sa eka i napadne jer se samo napadima i borbom borci kale a jedinice u vršuju. Borba s Nijemcima trajala je oko jedan sat i pod pritiskom jačeg neprijatelja brigada se povukla u bazu. U ovoj borbi brigada nije imala gubitaka, dok je na strani neprijatelja bilo oko 15 mrtvih i ranjenih.

Pored iznijetih zadataka koje je UOG u toku marta 1944. godine izvršila, posebna pažnja posvećena je organizaciji njenih eta, bataljona i brigada i održavanju vojno-političkih predavanja na kojima je borački i starješinski kadar dobivao informacije o stanju u zemlji i u svijetu. Osim toga borački sastav je upoznavan s ciljevima i zadacima NOVJ, a održano je i niz predavanja iz vojničkih predmeta, na primjer o rukovođenju i komanovanju u borbi, o postupcima vodova i eta u napadu i odbrani i sl. Isto tako bilo je riječi o uređenju i funkcioniranju štabova bataljona, brigada i odreda, o odnosima NOV i POJ prema narodu i o zadacima NOO-a.

Po elala je da funkcionira i agitprop grupa UOG. Redovno se umnožavaju dnevne radio-vijesti, a desetodnevno su izdavane zidne novine za potrebe eta i samostalnih vodova. Karikature i crteži s kratkim tekstovima prikazivali su razne slabosti i ismijavali nedostatke pojedinaca ili razne negativne pojave: kockanje bivših Huskinih starješina i boraca, pijanstvo, pucanje iz pušaka po selima, nepravilne postupke pojedinaca prema odbornicima NOO-a i građanima. Međutim, pojedine karikature, crteži i lanci obrađivali su i vrlo ozbiljna pitanja, kao pružanje pomoći borcima i jedinica siromašnim porodicama i samohranim majkama, uspjehe jedinica u borbama protiv neprijatelja,

neuspjehe okupatora i njegovih sluga, spašavanje saveznih avijata i slično. Prilikom formiranja agitprop grupe bilo je zamišljeno da ona izdaje list UOG pod imenom »Ljuti Krajišnik«. Međutim, kako je u njenim jedinicama bio veliki procenat nepismenih, odlučeno je da se, u prvo vrijeme, umjesto lista izdaju zidne novine koje se kroz karikaturu i crteže zainteresirati borački sastav za kulturno-prosvjetni rad, a tek kad se postignu vidniji uspjesi, trebalo je preći na izdavanje lista kao i u ostalim divizijama i brigadama NOV i POJ-e.

U toku marta ostvareni su vidniji uspjesi u srpskim i hrvatskim jedinicama, a postignuti su i novi politički uspjesi kako u jedinicama tako i na teritoriji Cazinske krajine. Izvedeno je i niz uspješnih borbenih akcija i raskinuta svaka veza između Huske i njegovih dojučerašnjih saveznika — četnika, ustaša i Nijemaca. Osim toga jedinice 2. brigade UOG popunjene su novim borcima i starješinama muslimanske nacionalnosti koji su do tog vremena bili u slavonskim partizanskim jedinicama. U tom periodu formirana je Komanda vojne škole sa sjedištem u Podvizdu u kojoj se školovalo 50 budućih komandira vodova i četa jedinica UOG. Počele su da rade i prve vojne bolnice u selima Vidovskoj i Podvizdu. Za upravnika bolnice u Vidovskoj postavljen je Nikola Martinović, dotadašnji referent saniteta UOG, a za referenta saniteta grupe postavljen je Ekrem Maglajlić koji je tih dana stigao iz 5. korpusa. Za upravnika bolnice u Podvizdu postavljen je Milićević a za glavnog liječnika dr Cila Albahari.

Baš u to vrijeme Nijemci i ustaše pripremaju veliki propagandni aparat za borbu protiv jedinica UOG i NOP-a na teritoriji Cazinske krajine. Nijemci i ustaše pripremaju specijalne jedinice za izvršenje i uspješnije akcije protiv pojedinih dijelova naših jedinica. Isto tako ustaška i njemačka obavještajna služba uspostavlja kontakte s nekim našim vojnim starješinama sumnjive prošlosti u cilju njihovog vrbovanja i prevođenja u neprijateljski tabor. Već u noć između 27. i 28. marta neprijateljski diverzanti pokidali su telefonsku liniju Todorovo—Bužim u dužini od oko 5 km, a rano ujutro neprijateljske snage nepoznate jačine izvršile su ispad iz Cazina prema Koprivnici i opkolile jednu četu Bužimskog odreda. Četa je uspjela da se probije iz okruženja, ali je u toku borbe imala četvoricu mrtvih, a 7 boraca je zarobljeno. Slijedećeg dana, 29. marta, jedna četa ustaša iz Cazina opkolila je u rejonu sela Čorali a jedan vod 1. brigade. Prilikom proboja iz okruženja poginulo je 6 boraca, a izgubljena su 2 puškomitraljeza i 4 puške. Narednog dana ponovno je opkoljen jedan vod 1. brigade u blizini Cazina i u borbi imali smo 2 mrtva i jednog ranjenog borca. Međutim, prvu veću akciju ustaše i Nijemci izveli su 31. marta kod Alagića kafana. Na tom terenu nalazio se na odmoru 2. bataljon 1. brigade. Zbog nebudnosti i izdaje bataljon je iznenadno opkoljen, ali se, zahvaljujući hrabrosti, prisebnosti i umješnom komandovanju političkog komesara bataljona Abdulaha Abdihodžića, većina boraca uspjela probiti iz okruženja. U ovoj borbi zarobljen je komandant bataljona Alaga Munjaković, koji je odveden u ustaški logor i tamo nestao. Umjesto Alage za komandanta bataljona postavljen je Hasim Medanović, koji je do tada bio zamjenik komandanta bataljona. Pored Alage neprijatelj je zarobio još 50 boraca i rukovodilaca bivše Huskine milicije.

Kasnijom analizom ovih događaja utvrđeno je da je neprijatelj u borbama protiv naših jedinica postizao uspjeh, uglavnom, zbog slabog vojnog iskustva starješinskog i boračkog sastava, lošeg obezbjeđenja i slabe budnosti.

Na osnovu tih ocjena, Štab UOG odlučio je da se pojača budnost i politički rad sa ljudstvom, da se održi serija vojnih predavanja iz stražarske službe, obezbjeđuje jedinica na maršu, na položajima i u borbi te da se estimi obilascima ekipa Štaba UOG, štabova brigada i odreda pruži svestrana pomoć komandama i štabovima bataljona.

U vezi novonastale situacije na ovom terenu, 31. marta je Štab UOG posjetio Ivan Gošnjak, komandant Glavnog štaba Hrvatske. Nakon što je upoznat s uspjesima i posljednjim neuspjesima UOG-e, kao i s mjerama koje se poduzimaju radi saniranja postoje ih nedostataka, Gošnjak se složio s tim mjerama i nekoliko puta podvukao potrebu još angažiranijeg rada na svestranijem i bržem osposobljavanju boraca i jedinica. Osim toga naglasio je potrebu obrazovanja novih elija KPJ u etama i štabovima bataljona i vršeg povezivanja s NOO-ima, vojno-teritorijalnim jedinicama Bihaćkog vojnog područja i narodom Cazinske krajine. Posebno je podvukao potrebu i značaj naše propagande, kako na terenu tako i u jedinicama grupe, kao i u neprijateljskim garnizonima.

Napad na Cazin

Kao posada u Cazinu se nalazila 8. slunjska bojna, jačine oko 450 ustaša, 10 žandara i oko 450 legionara njemačke 373. legionarske divizije »Tigar«. Pored streljačkog naoružanja neprijatelj je imao 3 laka tenka, 5 topova i 6 mitraljeza. Posada je vršila estete ispade na oslobođenu teritoriju, terorizirala narod, vezivala za sebe naše jačine snage i negativno uticala na još odlučnije opredjeljenje naroda Cazinske krajine za NOP. Zbog toga su postojali svi vojni i politički razlozi da se napadne i likvidira.

Za napad na Cazin Štab 4. korpusa je angažirao 8. kordunašku diviziju, bez 1. brigade, Unsku operativnu grupu i 3. i 4. brigadu 7. banijske divizije. Direktno na grad napadale su 1. muslimanska i 2. brigada 8. divizije, ojačane haubici i divizionom 4. korpusa i brdskim divizionom 8. divizije. Treća brigada 8. divizije nalazila se na osiguranju od pravca Ostrošca, a 2. muslimanska brigada na osiguranju od pravca Bihaća. Bužimski odred bio je orijentiran prema neprijateljskoj posadi u Otoci, jedna brigada 7. divizije bila je na osiguranju prema Otoci i Bosanskoj Krupi, dok se jedna banijska brigada nalazila u korpusnoj rezervi.

Napad je počeo 9. aprila u 22.20 sati i trajao je cijelu noć i naredna dva dana. Neprijatelj se uporno i grješivo branio, a naši napadi na grad bili su dosta spor i nesinhronizirani. Već prve noći naše jedinice zauzele su isturene položaje oko Cazina. U toku 10. aprila nastavljeno je s napadima i tek u 18 sati zauzeti su prvi važniji neprijateljski odbrambeni položaji. Tada su pali i prvi neprijateljski bunker. Najviše uspjeha postigao je 1. bataljon 2. kordunaške udarne brigade koji je u napredovanju najdublje prodrio u sistem neprijateljske odbrane.

U 10 sati 10. aprila jačine neprijateljske snage krenule su od pravca Bihaća i Ostrošca u pomoć napadnutoj posadi u Cazinu. Tokom cijelog dana 3. kordunaška udarna i 2. muslimanska brigada vodile su borbe s ovim neprijateljskim snagama u području oko ungar brda i Gnjilovca nastojeći da ih razbiju i vrata u Ostrožac i Bihać. Zahvaljujući ovom prodoru Nijemaca i ustaša, podignut je moral napadnute posade u Cazinu pa se neprijatelj još upornije

i žestelo branio. Rano ujutro, 11. aprila, neprijatelj potpomognut artiljerijom, minobaca ima i tenkovima, probija položaje brigada na osiguranju i upu u je se prema Cazinu. Nakon toga Štab 4. korpusa, zbog novonastale situacije, izdaje naredbe za prekid borbi i za povlačenje iz Cazina.

U toku napada neprijatelj je pretrpio gubitke od 198 mrtvih, 153 ranjena i 15 zarobljenih Nijemaca i ustaša. Zaplijenjen je 1 pt. top, 1 mitraljez, 1 puškomitraljez, 29 pušaka, 1 tromblon s 30 mina, 1 radio-stanica, 1 poljski telefon, 6 km telefonskog kabla, 40 ručnih bombi, 5.300 metaka 7,9 mm i drugog materijala. Uništena su 4 kamiona, oštećen 1 tenk i 1 oklopni automobil i uništena dvoja konjska kola sa materijalom.⁹ Gubici naših jedinica iznosili su: 35 poginulih boraca od toga 9 iz UOG, i 151 ranjen, od toga 38 iz UOG.

Mada Cazin nije osvojen, ovaj napad imao je veliki značaj za jedinice UOG, jer su se one po prvi put okušale u ovakvoj vrsti borbe. U toku dvodnevnih borbi uočene su razne slabosti: nedovoljno obučen starješinski i borački sastav vodova i četa za napad na utvrđene garnizone, slaba veza između jedinica u toku napada i napredovanja, slabo korišćenje vatre u toku pokreta jedinica s jednog položaja na drugi i nedovoljna obučenost u osvajanju bunkera i utvrđena zgrada.

Pogibija Huske Miljkovića i dezertstva iz jedinica Unske operativne grupe

Druga polovina aprila, maj i prva polovina juna 1944. godine obilovali su raznim događajima na operativnom području UOG. Neprijateljska propaganda i obavještajna služba pokrenule su intenzivnu mašineriju u cilju razbijanja jedinica UOG i pridobivanja pojedinih njenih rukovodilaca za sebe. Mada smo i mi pojačali politički rad, vršili stalne obilaskne jedinice i upoznavali ljudstvo s namjerama i ciljevima neprijateljske propagande, neprijatelj je ipak uspio jevać da prevede na svoju stranu čitave čete, bataljone i cijeli Bužimski odred. U istom periodu agenti Gestapoa i ustaške tajne službe vrše atentate na pojedine odbornike NOO-a, političke radnike i poštene građane Cazinske krajine. Jedinice UOG-e uglavnom su se orijentirale na vojno-politički rad, obuku ljudstva i čišćenje terena od dezertera i ubijanje njihovih neprijateljskih grupa i agenata. Osim toga pojedinci koji su ranije služili u ustaškim formacijama i tamo se istakli kao koljači, bili su uhapšeni i izvedeni pred narodni sud.

No u 23. aprila uhapšen je Mujo Rizvić, komandant 1. bataljona 2. brigade jer je bio očigledno da je naklonjen neprijatelju. Šurovao je s ustašama, a primijenio je da se priprema da pređe na stranu ustaša i da sa sobom povede i svoj bataljon. Međutim, on je uspio da pobjegne i, mada vezan, da uleti među ljudstvo ovog bataljona i poviče: »Za mnom, neprijatelj nas napada«. Koristeći to Rizvić je s glavninom bataljona izbio pred Cazin, ali tada je dio boraca uoči Mujinu podvalu i vratio se u sastav brigade. Mujo je, ipak, uspio da sa sobom povede 40 boraca svoga bataljona i stavi se u službu ustaša u Cazinu. Istog dana Štab 2. muslimanske brigade je od ostatka ljudstva 1. bataljona formirao pedesetak mobiliziranih ljudi iz sela Tršca, Pjanića i Mutnika, ponovno formirao 1. bataljon. Postavljen je i novi komandant bataljona koji je do tog vremena bio zamjenik komandanta tog bataljona.

Sljedećeg dana jedna četa 2. brigade, pod komandom ozloglašenog ustaše Husina Rašića, prešla je na stranu neprijatelja. Nakon toga obje ove brigade

⁹ Detaljnije o borbama za Cazin vidi Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 29, 28, 80, 119. i 164.

povu ene su dublje u pozadinu a na položaje prema Cazinu i Ostrošcu stigla je 4. banijska brigada koja je u toku aprila i maja vršila obezbjeenje slobodne teritorije Cazinske krajine. U ovakvim okolnostima, nakon dugog razmišljanja i analize postojeće situacije, Štab UOG-a odlučuje da se 25. aprila uhapsi Memega Dautovi, komandant 1. bataljona Bužimskog odreda. Memega je inače bio uvećen kolja u ustaškim jedinicama, a ni do tada nije pokazao nikakve znakove da se promijenio i da želi da se bori protiv okupatora i njegovih slugu. Nakon što je Memega uhapšen, održano je niz predavanja i razgovora s ljudstvom Bužimskog odreda u cilju upoznavanja sa Memeginim neprijateljskim djelovanjem i njegovom namjerom da što prije pređe u ustaše.

No izmeću 26. i 27. aprila Hugka je prenošio u svojoj kući u selu Trnovi kod Velike Kladašeg gdje mu se nalazila žena. Rano ujutro on se uputio prema Torovu gdje se nalazi Štab UOG-e. Kad je stigao kod raskrsnice puteva Velika Kladaša — Cazin i Velika Kladaša — Vrnogra pred njega su izašla tri njegova bivša milicionera. Jedan od njih bio je Bajro Keserovi zvan Baba, uvećen ustaški kolja još od prvih dana stvaranja NDH i lično pratilac Huske sve do prelaska Huskine milicije na stranu NOVJ. S Bajrom je bio i njegov brat Hasan Keserovi koji je ranije bio u jedinicama Cazinskog partizanskog odreda pa je za vrijeme jedne neprijateljske ofanzive 1943. godine pobjegao iz partizana i priključio se Huskinoj miliciji, povezao se s Nijemcima i ispričao im sve što je znao o Cazinskom partizanskom odred. Poslije toga Nijemci su jedne noći iznenada napali odred i nanijeli mu gubitke. S braćom Keserovi nalazio se i Emin Okanovi, koji je od početka stvaranja Huskine milicije bio njen pripadnik. Meću tim jednog dana izmeću Huske i Emina dolazi do nekih nesuglasica i Emin bježi iz Huskinih jedinica u Cazinski partizanski odred. Vratio se u Unsku operativnu grupu nakon prelaska Huske na stranu NOVJ. Sva trojica su bila rodom iz okoline Velike Kladaše od kuda je bio i Huška. Pomenutu noć i oni su prespavali kod svojih kuća, jer su znali da se Huška nalazi kod kuće i čekali su jutro 27. april kako bi se s njim samim sastali i ubili ga. Sa njim je u dogovoru bio i Huso Karaji zvan Hani¹⁰ koji se u tom momentu nalazio u obližnjem mlinu.

Huška se pozdravio s trojicom bivših saboraca i, zajedno s njima, krenuo u pravcu Todorova. Korao je ispred ništa ne sluteći. Tek što su prešli stotinjak metara, Bajro, koji je išao odmah iza Huse, ispalio je pušani metak u Huskin potiljak i ovaj je samjesto ostao mrtav. mrtav. Pošto je glavni zadatak "bio Izvršen, trojica atentatora pridružio se i četvrti — Huso Karaji. Njih četvorica su odmah nakon toga krenuli kod Šabana Miljkovića, Huskina brata, koji je u to vrijeme bio također kod kuće u Trnovi. Ubili su i njega, a potom pobjegli u Cazin gdje su svojim gospodarima — Nijemcima i ustašama podnijeli izvještaj o izvršenim ubistvima.

Prije podne 28. aprila Huška je sahranjen u Velikoj Kladaši uz najveće vojne počasti. Na njegovoj sahrani bilo je nekoliko hiljada stanovnika Cazinske krajine, Korduna, Banije i Unske operativne grupe.

Vijest o Huskinoj smrti obradovala je sve neprijatelje jer su oni očekivali da će nakon njegove smrti u jedinicama UOG-e izbiti pušani i doći do njihovog općeg rasula. Meću tim, neprijatelj se suviše rano počeo radovati, zaboravljajući da u jedinicama Unske operativne grupe ima puno poštenih rodoljuba

10 Karaji je kasnije postao veliki ustaški kolja. Pred kraj rata je zarobljen i strijeljan.

koji se nisu dali zavarati nikakvim ustaškim i njema kim lažima i propagandom. Pored toga u jedinicama UOG nalazio se ve prili an broj lanova KPJ i SKOJ-a koji su, zajedno sa svim naprednim pripadnicima UOG-e i stanovništvom Cazinske krajine, visoko držali barjak revolucije i nikakva ih sila nije mogla skrenuti s puta kojim su krenuli. Poslije Huskine smrti za komandanta Unske operativne grupe postavljen je Halil Šakanovi , dotadašnji komandant 1. muslimanske brigade, a za komandanta te brigade Zuhdija Zali , dotadašnji zamjenik komandanta te brigade.

U dva sata ujutro 28. aprila Hase Dizdarevi , komandant Bužimskog odreda, pohapsio je sve bivše partizanske rukovodioce i politike komesare, ne samo u odredima već i u Komandi mjesta Bužim, te zajedno s uhapšenim i odredom od oko 600 ljudi krenuo prema Cazinu radi prelaska na stranu ustaša. Na putu za Cazin veliki broj poštenih ljudi, pretežno boraca, napustio je Dizdarevi a i vratio se svojim kućama. Ovi ljudi su kasnije ponovno otišli u jedinice UOG-e. O prelasku Dizdarevi a na stranu neprijatelja, u dnevnom izvještaju Ia broj 123, od 2. maja 1944. godine, Zapovjedništvo glavnog stožera domobranstva je izvijestilo: »... dovedeno je 220 bivših odmetnika Huske Miljkovi a, s 9 strojica, 126 pušaka... me u kojima je bilo 7 političkih »komesara«. Me u prebjeglim nalazi se »komandant odreda«, 2 »komandanta bataljona«, 1 »komandir ete«, 1 »lije nik« i 3 »komesara«. Od skupine Huske Miljkovi a ubijeno je 19 komesara koji su davali otpor«.¹¹

Akif Mustafica, politički komesar 2. bataljona, je prilikom hapšenja pružio otpor Dizdarevi u pa je na licu mjesta strijeljan. Me u 11 zarobljenih političkih komesara i bivših partizanskih rukovodilaca nalazili su se i: Smajo Raš uki , referent saniteta odreda, Arif Sulji , obavještajni oficir odreda, Safet Hodži , politički komesar 1. bataljona, Mehmed Šabanac, komandant mjesta Bužim, Suljo Zuni , rukovodilac SKOJ-a u Bužimu, Mujo Zuni , odbornik NOO-a u Bužimu, intendant odreda Hasan Sejdi i Huro Idrizagi . Sredinom maja 1944. godine Safet Hodži je zamijenjen i vraćen u naše jedinice. Jedanaestorica zarobljenika nakon batinanja od strane Dizdarevi evih dželata, zatvora u Cazinu i Biha u, upu eni su na prisilni rad u Bosanski Novi. U toku 20. maja 1944. godine njih jedanaest radilo je na željezni koj stanici u Bosanskom Novom na istovaru municije. Negdje oko podne istog dana naišli su savezni ki bombarderi i bombardovali Novi. Za vrijeme vazdušne uzbune partizani su napali obližnjeg stražara, razoružali ga i pobjegli. Ubrzo poslije toga našli su se opet u jedinicama Unske operativne grupe.

Tokom maja je u nekoliko navrata iz jedinica UOG-e prelazilo na stranu neprijatelja ljudstvo koje je još uvijek bilo kolebljivo i dezorijentirano. Tako, na primjer, jedne noći iz 1. muslimanske brigade prebjeglo je 12 boraca koji su odnijeli sa sobom 2 puškomitraljeza i 10 pušaka. Me utim, prestala su masovna dezerterstva. U istom periodu dobar dio boraca, koji su bili zavedeni i koji su otišli iz jedinica po nagovoru pojedinih neprijateljski nastrojenih ljudi, vratili su se u jedinice UOG. Tokom itavog maja 1. i 2. brigada vršile su povremene pretrese zemljišta gdje su se skrivali dezerteri. Baze dezertera bile su, uglavnom, u rejonu agljice, Vrnogra a i Bužima i ti rejoni bili su pod stalnom prismotrom naših jedinica i vojno-teritorijalnih organa Komande biha kog podru ja. Me u dezerterima bilo je i pojedinaca koje je neprijatelj

¹¹ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 172.

iz Cazina i Biha a ubacio u našu pozadinu radi kidanja telefonskih linija, vršenja diverzija, atentata i radi političkog rada s grupama dezertera.

Po etkom juna 1944. godine Štab grupe je ra unao da je s masovnim dezerterstvom završeno. Me utim, 11. juna dezerterirao je 2. bataljon. 2. muslimanske brigade pod komandom Muhameda Dedi a, komandanta bataljona. Prije napuštanja brigade Dedi je oslobodio dužnosti sve starješine i borce bivše partizane, a u dezertere je otišao samo s ljudstvom bivše Huskine milicije. Nakon što je Štab UOG-e dobio podatke o Dedi evom bjekstvu, odlučeno je da Ferid Dedi , obavještajni oficir grupe, i Ignjatije Peri 12. juna krenu u selo Gatu, prona u dezertere i stupe u vezu s Dedi em. Mi smo Dedi a trebali nagovoriti da se vrati u svoju brigadu. Oko 10 sati tog dana naišli smo na Hakiju Pozderca, zamjenika političkog komesara 2. muslimanske brigade, i partizane rukovodioce Dedi evog bataljona. Poslije toga susreta ja sam s dva pratioca naoružana puškomitraljezima, krenuo prema selu Turskoj Gati, gdje se nalazio Dedi ev bataljon. Me utim, mi smo neokrivano odjednom ispali pred položaje na kojima su se nalazili neki Dedi evi borci i jedna ustaša. Kako smo bili oko stotinjak metara udaljeni od neprijatelja, ustaše su otvorile vatru na nas. Prvi rafali pokosili su puškomitraljesce a ja sam, iako ranjen u lijevu nogu, zahvaljuju i sretnim okolnostima uspio da se izvu em iz domašaja neprijateljske vatre. Dedi je izvjesno vrijeme ostao u dezerterima, ali se nakon nekog vremena ipak vratio u brigadu. S njim su se vratile starješine i borci bataljona. Poslije Dedi evog dezerterstva više nije bilo tako značajnih prelazaka naših jedinica ili pojedinaca na stranu neprijatelja.

Nakon mog odlaska na liječenje u bolnicu u Kestenovu goru ostalo je upražnjeno mjesto na elniku štaba UOG pa je ubrzo na tu dužnost postavljen Stanko Kre a, operativni oficir UOG. Na mjesto operativnog oficira došao je Gojko Tintor koji se do tada nalazio na raznim dužnostima u banijskim partizanskim jedinicama.

Poslije svega ovoga nužno se postavlja pitanje kako je i zašto dolazilo do ovako masovnih dezerterstava itavih odjeljenja, vodova, eta pa i Bužimskog odreda? Šta su u to vrijeme radile partijske organizacije i komande eta te štabovi bataljona, brigada i UOG? Treba shvatiti da je Huška, još prilikom formiranja svoje muslimanske milicije, djelomično no ispustio iz ruku kadrovsku problematiku, da su neki komandiri i komandanti sami sebe postavljali na elu komandi vodova, eta pa i štabova bataljona. Osim toga, na te dužnosti dolazili su ponekad ljudi koji su se u raznim neprijateljskim formacijama — ustaškim, domobranskim i legionarskim isticali bilo kao kabadahije, bilo kao vjerne sluge okupatora i Paveli evih ustaša, dok su neki od njih imali za sobom i brojne zločine. Takvi ljudi su u muslimanskoj miliciji predstavljali odlučujuće faktore. Oni su diktirali što e Huška raditi, s kim e se sastajati, s kim e sklapati sporazume, koga e napadati i sli no. U ugovoru koji je sastavljen između Huske i Štaba 4. korpusa, prilikom prelaska Huskine milicije na stranu NOVJ, pored ostalog, stajalo je da e dotadašnji Huskin kadar ostati i dalje na elu jedinica. Mada su nakon formiranja brigada i Bužimskog odreda u te jedinice postavljeni politički rukovodioci — delegati vodova, politički komesari eta, bataljona i brigada i mada su te jedinice popunjavane izvjesnim brojem boraca — partizana iz Cazinskog partizanskog odreda i 4. i 5. korpusa NOVJ, a u štabovima bataljona i brigada formirane elije KPJ i organizacije SKOJ-a, to nije bilo dovoljno da brzo izmijeni političku situaciju u ovoj sredini i od muslimanske milicije stvori svjesnu partizansku

vojsku. Osim toga, politički rad u jedinicama bio je sveden na pojedinačne kontakte i razgovore političkih komesara s pojedincima iz vodova i eta. Svi ti razlozi ko ili su brži napredak u političkom i idejnom preodgajanju u novostvorenoj UOG-i i onemogućavaju stvaranje povoljnije klime za politički rad i uključivanje boračkog i starješinskog sastava u normalan društveni i politički život jedinica kakav se odvijao u ostalim jedinicama NOVJ.

Vojno-politička situacija u jedinicama UOG bila je poznata i neprijateljima NOP-a, ustaškim i klerikalnim agentima koji su, iz dana u dan, pojačavali svoju propagandu i ubacivali svoje parole i ideologiju kako na teritoriju Cazinske krajine tako i u jedinice UOG. Onog momenta kad bi neprijatelj osjetio da se u jedinicama UOG planski i konstruktivno radi na izvršenju jedinica i na podizanju morala i patriotizma među ljudima, on bi pojačavao svoju propagandu. Pri tome su mu pomagale neke starješine u UOG koje su bile vjerni saradnici i pomagači neprijatelja.

Neprijateljska operacija »Šah«

U međuvremenu, u vezi s vazdušnim desantom na Vrhovni štab NOV i POJ u Drvaru, Nijemci su angažovanjem dijelova 1. kozačke konjike i 373. legionske divizije, 1. rezervnog lovskog i 92. motorizovanog puka, 55. brdskog izviđačkog bataljona i ustaško-domobranskih jedinica izvršili napad na jedinice 4. korpusa u Cazinskoj krajini, na Kordunu i Baniji, poznat pod šifrovanim nazivom operacija »Šah«. Namjera Nijemaca je bila da obezbijede pozadinu snaga koje će nastupiti kod Drvaru, zapravo da obmanu rukovodstvo NOP-a Jugoslavije i skrene mu pažnju na odbranu slobodne teritorije, dok je glavni neprijateljski cilj bio vazdušni desant na Drvar.

U ovoj operaciji, koja je počela 22. maja, tri dana prije desanta na Drvar, neprijatelj je prema slobodnoj teritoriji Cazinske krajine nastupao iz nekoliko pravaca cestama: Bihać—Iza i —Vaganac—Drežnik-grad, Cazin—Skokovi—Pešegrad, Otoka—Bužim—Velika Kladuša i Bosanski Novi—Dvor na Uni—Bosanska Bojna—Katinovac kod Topuskog.

U odbrani Cazinske krajine učestvovala su jedinice UOG i 2. banijska brigada koje su se u momentu napada zatekle na slijedećim položajima: 2. banijska brigada u rejonu Skokova, 2. muslimanska brigada bila je orijentirana prema Ostrošcu i Bihaću, 1. muslimanska brigada nalazila se u rejonu Koprivne i Bužima, a Bužimski odred u rejonu Bužima. U 18 sati 22. maja neprijateljske snage probile su se od Otoke i manevrima s boka i krila zbacile jedinice 1. muslimanske brigade i Bužimskog odreda s položaja oko Bregova i ceste Otoka — Bužim. Međutim, kako su borbe u rejonu Bregova nastavljene, neprijatelj je zaustavljen pa je neprošao na položajima oko Bregova pred Bužimom. Slijedećeg dana legionari i ustaše uspijevaju da se probiju u Bužim i daljim pokretima zaprijetu da uđu u Vrnogru i Veliku Kladušu. S obzirom da su se u rejonima Podzvizda i Male Kladuše nalazile razne ustanove i društveno-političke organizacije Okružnog NOO-a Bihać i Komande bihaćkog vojnog područja, jedinice 1. muslimanske brigade odlučile su da kombiniranjem odbrambenih i napadnih akcija zaustave neprijatelja i prisile ga na povlačenje prema Otoci. Istog dana Štab 1. brigade prebacio je na put Bužim — Otoka jedan bataljon radi dejstva u pozadini neprijatelja. Pojava ovog bataljona u neprijateljskoj pozadini i njegove akcije

dovele su do pometnje i prekida telefonskih veza izme u neprijateljskih baza na desnoj obali Une i isturenih dijelova kod Bužima te je 24. maja neprijatelj napustio Bužim i okolinu i pod pritiskom jedinica 1. brigade povukao se natrag u Otoku.

Neprijateljski prodori na drugim pravcima bili su još neuspješniji. U početku najve a opasnost o ekivala se na pravcu Cazin—Pe igrad—Velika Kladuša. Me utim, ve prvog dana borbi, 22. maja neprijatelj je na ovom pravcu naišao na vrlo žestok otpor 2. banijske i 2. muslimanske brigade. Uspjelo mu je da se na ovom pravcu probije desnim krilom prema Koprivni i da se na središnjem dijelu fronta približi Skokovima, ali ve 23. maja ustaše i legionari morali su se povu i natrag u Cazin i time je njihova ofanziva na teritoriji Cazinske krajine bila završena.

U 9 sati 24. maja iz Bužima, sa položaja 1. brigade, primije eni su stupovi dima i vatre u rejonu Zirovca, na Baniji. To je bio znak da je neprijatelj ušao u ovo mjesto, pa je Stab 1. brigade, pretpostavljaju i da e neprijatelj otuda krenuti prema Bužimu i Vrnogra i i s te strane ugroziti Veliku i Malu Kladušu, odlu io da s brigadom krene u susret neprijatelju, napadne ga prije nego se primakne Cazinskoj krajini i zaštiti banijska sela od plja ke i razaranja. im je neprijatelj primijetio nailazak brigade ubrzao je pokret prema Obijaju i Topuskom. Jedinice 1. brigade nastupale su ubrzanim maršem za neprijateljem i tek u rejonu sela Banijske Bojne prethodnica ove brigade sukobila se s neprijateljevom zaštitnicom. Nakon toga, prošavši Bosansku Bojnu, neprijatelj je izbio u Obijaj na Baniji. Na cijelom tom putu vodile su se oštre borbe u pokretu. U rejonu Obljaja neprijatelj je zano io, a sutradan je prešao rijeku Glinu kod Starog Sela i zaposjeo položaje u rejonu sela Katinovca, gdje je pružao vrlo žilav otpor jedinicama 1. muslimanske brigade. U toku 25. maja u rejon Katinovca stigle su i neke jedinice 7. i 8. udarne divizije i u zajednici s 1. muslimanskom brigadom napadale na Katinovac. Me utim, neprijatelj je uz pomo avijacije i snažnom vatrom iz velikog broja automatskog naoružanja i minobaca a zaustavljao naše nalete sve do 26. maja poslije podne, kada mu je stigla pomo od Petrinje i Gline. Nakon kratkog odmora ustaše i legionari napustiti su Katinovac i Topusko i povukli se u Glinu i Petrinju.

Borbe 1. muslimanske brigade na teritoriji Banije i Korduna imale su veliki vojni ki i politiki zna aj. Ovo je bio prvi slu aj da jedinice UOG svojim oružjem i ljudima brane srpski živalj Korduna i Banije što je, u stvari, bila prekretnica u ratovanju muslimanskih brigada Unske operativne grupe koje više ne e biti striktno vezane samo za Krajinu. Time je potpuno dobivena i politika i vojni ka bitka za stvaranje jakog i neraskidivog NOP-a u ovom dijelu naše zemlje koji je do konca NOR-a ostao poprište velikih bitaka i pobjeda nad neprijateljem.

U borbama kod Starog Sela na Kordunu, me u ostalima, poginuo je i Ibrahim Mržljak zvani Mali, operativni oficir 3. bataljona 1. brigade. Ibrahim se još od 1941. godine isticao kao ilegalni radnik u Velikoj Kladuši. U jesen te godine krenuo je sa Zuhdijom Zali em na Kordun u partizane od kuda je vra en natrag u Veliku Kladušu na politiki rad. U Kladuši je ostao kao terenski radnik sve do prolje a 1942. godine kada odlazi u 8. krajišku brigadu. U brigadi je zapažen kao dobar drug, dobar borac i dobar skojevac. Kada je u ljeto 1943. godine formiran Cazinski partizanski odred, u njega je došlo nekoliko drugova iz jedinica a me u njima i Ibrahim Mržljak koji je postav-

Ijene za komandira ete. Bio je živi primjer kako treba da se bori za slobodu, za bratstvo i jedinstvo naših naroda i kako se voli svoj narod i sloboda. Za sve što je dao u toku NOR-a i za posebno iskazanu hrabrost Mržljak je proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

Borbe Unske operativne grupe od jula 1944. do njenog rasformiranja februara 1945. godine

U drugoj polovini juna stanje u jedinicama UOG-e znatno se stabiliziralo. Dezerterstva su smanjena na minimum. Doduše, još je u rejonu Bužima i agljice bilo »zelenaša«, ali svaki dan sve manje. Zbog toga je štab grupe donio odluku da se pre e u akcije. U prvo vrijeme bilo je predvi eno da to budu akcije manjeg obima u kojima bi se jedinice eli ile i privikavale na borbena dejstva. Osim toga na taj na in neprijatelju bi se zadavali udarci na svim mjestima i tako razbile glasine neprijateljske propagande o propasti UOG-e.

Glavni štab Hrvatske depešama je stalno obavještavao Vrhovni štab NOV i POJ o stanju u jedinicama UOG-e: »Jedinice Unske operativne grupe«, kaže se u depeši od 8. jula, »sve više se aktiviziraju. Zemljište je o iš eno od dezertera. Manje borbene grupe posljednjih dana ubile su i zarobile nekoliko ustaša i legionara. Kod ove grupe stanje se znatno popravilo.« Sutradan u novoj depeši je javljeno: »U Krajini muslimanske udarne grupe izvršile su akcije uznemiravanja neprijatelja u Cazinu. Ubijeno je dosta legionara i ustaša. Na cesti Ostrožac—Cazin dignut je u zrak jedan kamion. Ovakvim akcijama želimo u vrstiti i aktivirati muslimanske jedinice. Do sada su samo pasivno branili slobodnu teritoriju.« U depeši od 11. jula je pisalo: »Muslimanske jedinice spustile su se na prugu Biha —Otoka. Porušili jedan most na desnoj obali rijeke Une. Dva bataljona 1. brigade Unske grupe napala su no u 9/10 jula neprijatelja u Križu na periferiji Biha a. Ubijena 3 i 7 ranjeno. Naši gubici 3 ranjena. Izme u Krupe i Otoke Muslimani su iz zasjede bez sopstvenih gubitaka napali jednu legionarsku bojnu. Neprijatelju su nanijeti gubici.«¹²

Zbog sve u estalijih i uspješnijih akcija Unske operativne grupe, ustaše i Nijemci poduzimaju napad na Cazinsku krajinu u namjeri da uspostave posade u Pe ingradu, Mutniku i Trži u, unište bazu UOG-e i bolje osiguraju svoje garnizone u Biha u, Ostrošcu i Cazinu, a ujedno da obezbijede sigurniji i redovitiji cestovni i željezni ki saobra aj dolinom Une koji je u to vrijeme predstavljao prometnu žilu kucavicu u ovom dijelu Hrvatske i Bosne.

U 5 sati ujutro 19. jula, 5. ustaška bojna koja je bila oja ana s 8 tenkova, baterijom topova i jednom etom legionara 373. legionarske divizije, krenula je iz Cazina prema položajima 2. muslimanske brigade u rejonu sela Barska i Skokova. Ova bojna imala je za cilj da pro isti teren Cazin—Pe igrad—Mala Kladaša i da u Pe igradu kao posadu ostavi jednu svoju satniju (etu) s kojom je komandovao Bajro Keserovi Baba. To je onaj Bajro koji je ubio Husku i po povratku u Cazin dobio in ustaškog oficira. U toku ovog dana položaji u rejonu sela Barska prelazili su dva puta iz ruku u ruke. Tek u sumrak toga dana neprijatelj uspijeva da probije položaje 2. brigade i prisili

¹² Zbornik, tom V, knj. 29, izvodi iz knjige depeša GŠH.

je na povla enje iza Pe igrada, nakon ega su dijelovi 5. ustaške bojne ušli u ovo mjesto. Me utim, ve naredne no i 2. muslimanska brigada je opkolila Pe igrad i napala ustaše.

Rano ujutro, 20. jula, jedna druga neprijateljska kolona ispala je iz Cazina i ušla u sela Mutnik i Tržac i uspostavila posade. Prva muslimanska brigada koja se nalazila oko Drežnika i Vaganca i koja je osiguravala slobodnu teritoriju Korduna i Cazinske krajine, dobila je, no u 20. jula, nare enje da se, rano ujutro 21. jula, prebaci u rejon sela Tršca, napadne novopostavljene posade u Tršcu i Mutniku i odbaci ih Casinu. Oko 14 sati toga dana dva bataljona ove brigade napala su neprijatelja u Mutniku a druga dva u Tršcu. Nakon kratke, ali žestoke borbe ustaše i legionari napustili su Mutnik i Tržac i pod borbom se vratili u Cazin i Ostrožac. Odmah iza toga 1. brigada se ubrzanim maršem prebacila u rejon Pe igrada i Skokova radi pružanja pomo i 2. brigadi pri likvidaciji neprijateljske posade u Pe igradu i protjerivanju neprijatelja sa položaja oko Barske i Skokova.

Dijelovi 1. brigade, u saradnji s dijelovima 2. brigade, zbacili su neprijatelja s položaja u selima Barska i Skokovi i prisilili ga na povla enje u Cazin. Nakon toga u Pe igradu je ostala samo oja ana ustaška eta Bajre Keserovi a, koja se dobro tuvdila iza zidina starog grada, odakle je pružala gr evit otpor ekaju i pomo iz Cazina koja bi joj omogu ila da napusti Pe igrad i da se povu e u Cazin.

U toku 23. jula neprijatelj je iz Cazina pet puta pokušao da se probije prema Pe igradu, ali uvijek je bio odbijen snažnim protivnapadima jedinica 1. i 2. brigade. Tek slijede eg dana ja im neprijateljskim snagama, potpomognutim snažnom artiljerijskom i minobaca kom vatrom, uspjelo je da se iz Cazina probiju u Pe igrad, a zatim se, zajedno s posadom, pod vrlo teškim uslovima, povuku Casinu. U ovim borbama od 19. do 24. jula neprijatelj je imao 35 mrtvih i oko 40 ranjenih, dok su dvojica ustaša zarobljena. Jedinice UOG-e pretrpile su gubitke od 14 poginulih, me u kojima su bili Omer Suljkovi , komesar ete 2. brigade i vodnici Hasan Karali i Ale Fakiti , oba iz 1. brigade. Bilo je i 16 ranjenih me u kojima politi ki komesar 1. bataljona 1. brigade Smajo Terzi i politi ki komesari eta Mehmed Galijaševi i Murija Nadarevi , oba iz 1. brigade. Dva borca su nestala.¹³

Ove prve ve e borbe poslužile su rukovodstvu UOG i Stabu 4. korpusa da provjeri borbenost i spremnost jedinica UOG-e za izvo enje dugoro njih, težih i komplikovanijih zadataka. moralno-politi kom stanju koje je u to vrijeme vladalo u jedinicama UOG-e najbolje govori injenica da su sami borci zamjenjivali ambleme (polumjesec i zvijezde bijele boje) koje su na kapama nosili kao pripadnici Huskine milicije i na njihovo mjesto stavljali su crvenu petokraku zvijezdu.

U toku augusta 1944. godine nastavljene su akcije iš enja terena od preostalnih grupica »zelenog kadra«. Cijeli mjesec su vršene diverzije na cestama i pruzi, napadane manje neprijateljske grupe i vršeni demonstrativni napadi na neprijateljske garnizone. Tako je, na primjer, 8. augusta 1. brigada postavila minu na cestu Ostrožac—Cazin, na koju je naišao kamion s ustašama. Od eksplozije kamion je uništen. Poginula su petorica ustaša a 16 ih je ranjeno. Ve sutradan ista brigada minirala je cestu Cazin—Trži . Jedinice 2. brigade minirale su cestu Vaganac—Iza i . Od eksplozije mina uništena

13. Zbornik, tom V, knj. 29, dok. 139.

su 2 kamiona i nepoznati broj ustaša. Na mine koje je postavila 1. brigada naišla su tri kamiona s ustašama. Kamioni su uništeni a broj poginulih neprijateljskih vojnika nije poznat. U toku 16. augusta 2. banijska brigada, koja je privremeno bila u sastavu UOG, uništila je željezni ku prugu Bosanska Krupa—Biha u dužini od 500 metara. Saobra aj na pruzi bio je prekinut 52 sata.

Augusta 1944. godine formacija Unske operativne grupe izgledala je ovako: štab grupe sa stražarskim vodom i izvi a kom etom, dvije brigade, topovski vod, eta za vezu, inžinjerijski vod i vojna škola za obuku komandira odjeljenja i vodova. Brigade su imale po etiri bataljona, etu za vezu i prate u etu. Osim toga, u to vrijeme, vršene su pripreme za formiranje Dopunskog bataljona u kom bi novomobilisani pripadnici jedinica UOG-e završili najnužniju vojno-politi ku obuku. Po etkom septembra za zamjenika komandanta UOG-e postavljen je Ahmed Fetahagi ¹⁴, koji je do tada bio na dužnosti u jedinicama 8. korpusa NOVJ. Ahmed je ve bio prekaljeni borac i starješinan s velikim ratnim iskustvom i njegovim postavljanjem za zamjenika komandanta grupe kadrovska situacija se bitno popravila a Halil Šakanovi , komandant grupe, dobio je neophodnu pomo .

Ovog mjeseca primije eni su vidljivi znakovi poboljšanja, kako politički kog tako i vojnog stanja u jedinicama UOG-e. Pored ostalog, mnogi komandiri vodova i komandiri eta su prošli kroz vojne kurseve u vojnoj školi UOG-e, a znatan broj vojnih starješina, od komandanata bataljona, je zamijenjen novim koji su imali bolje uslove za razvoj i ve i smisao za komandovanje jedinicama. Situaciju je popravio i povratak Hasana Dizdarevi a koji se, zajedno sa svojih 150 boraca, vratio iz ustaških formacija u jedinice UOG-e. To je imalo uticaja na daljnje smanjivanje deserterstva a, pored toga, i neki drugi dezerteri su slijedili Hasanov primjer i vratili se u svoje jedinice. Od Dizdarevi evog ljudstva i naoružanja formiran je Bužimski partizanski odred od dva bataljona, ukupne ja ine 160 boraca naoružanih puškama, automatima i puškomitraljezima.

Kakvo je bilo vojno-politi ko stanje u UOG-i vidi se iz septembarskog izvještaja politički kog komesara 4. korpusa Glavnom štabu Hrvatske u kom je, pored ostalog, pisalo: »Naša UOG-a, tj. muslimanske jedinice, tako er je mnogo napredovala. Prva i 2. brigada danas su prili no sre ene jedinice s popunjenim štabovima bataljona i brigada. U zadnje vrijeme vidan napredak pokazuje i 2. brigada koja je ve pomalo pretekla 1. brigadu. Dolaskom grupe Dizdarevi a iz Cazina situacija se na terenu gdje djeluje UOG-a znatno popravila.«¹⁵

Unska operativna grupa i 8. kordunaška udarna divizija (bez 3. brigade), uz podršku haubi kog divizionu 4. korpusa, napale su 13. septembra ustašku posadu u Cazinu koju je sa injavala 5. ustaška bojna s nešto žandara. Posada je bila naoružana s 2 topa, 2 mitraljeza, 11 puškomitraljeza i pušaka. Prva muslimanska brigada, uz podršku tenkovskog voda 8. divizije, napadala je s južnog i zapadnog pravca, od ceste Cazin—Ostrožac pa do potoka Stovrela (Rogova luka). Od ovog potoka pa do ceste Krupa—Cazin napadala je 1. brigada 8. divizije. Druga muslimanska brigada je s jednim bataljonom zatvarala pravac Otoka—Cazin na prostori i Stijena—Pištaline, drugi njen bataljon

14 Poginuo 25. decembra 1944. godine kod Iza i a. Proglašen za narodnog heroja Jugoslavije.

15 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 58.

je bio na osiguranju kod sela Vrste, dok su se dva bataljona nalazila u rezervi Štaba 4. korpusa kod sela Slatine. Jedinice Bužimskog odreda bile su orijentirane prema selu Otoci, dok je 2. brigada 8. divizije zatvarala pravce od Ostrošca i Bihaća.

Napad je počeo munjevito u 6 sati ujutro, tako da su neprijateljski istureni položaji pali u ruke naših jedinica. Borba se prenijela u grad. Borilo se za svaku kuću, jedan za drugim zauzimali su rovovi i bunker. Ustaše su pokušavale protivnapadima da zaustave naše prodore, ali im to nije polazilo za rukom. Na kraju neprijatelj je pokušao da se prodorom iz Cazina izvuče iz okruženja i pobjegne u Ostrožac ili Bihać. Međutim, pod snažnim dejstvima jedinica kordunaških i muslimanskih brigada svi njegovi pokušaji brzo su razbijeni. U 7 sati ujutro, 13. septembra, Cazin je bio zauzet a neprijatelj dijelom razbijen i uništen. Samo jednoj maloj grupici ustaša uspjelo je da se probije u Ostrožac. Za vrijeme borbi u Cazinu neprijatelj je iz Bihaća i Ostrošca pokušavao da se probije kroz borbena osiguranja 2. kordunaške i 2. muslimanske brigade i pritekne u pomoć cazinskoj posadi, ali mu to nije uspjelo.

U borbama za Cazin svojom hrabrošću i zalaganjem iz 1. muslimanske brigade istakle su se: 1. i 2. eta 4. bataljona, 3. eta 1. bataljona i 1. eta 3. bataljona. Umješnim rukovođenjem i ličnom hrabrošću istakli su se: komandir 2. ete 1. bataljona Hasan Husić, komandir 2. ete 4. bataljona Ragib Kozlić i komandir voda 1. ete 3. bataljona Meho Topić koji je predvodio bombašku grupu. Hasan Račević prvi je izbio na vatrene položaje ustaške artiljerije i svojim puškomitraljezom stvorio zabunu u neprijateljskim redovima, dok je Fejzo Mehedinović prvi upao u ustaške rovove kose i puškomitraljezom neprijatelja koji je još pružao otpor.

Jedinice 1. muslimanske brigade imale su 6 mrtvih, među kojima su bili komandir ete Hasan Husić i Ragib Kozlić i 16 ranjenih, među kojima 2 komandira ete, zamjenik političkog komesara ete i zamjenik komandanta bataljona. Jedinice 1. kordunaške brigade imale su nešto veće gubitke. Prva muslimanska i 1. kordunaška brigada zaplijenile su 2 haubice, 11 puškomitraljeza, 2 mitraljeza, 9 automata, 267 pušaka, 13 pištolja, 100 ručnih bombi, oko 100 haubičnih granata, više hiljada pušaka i mitraljeske municije, 1 tromblon, 2 telefona, 1 telefonsku centralu i dosta drugog materijala i namirnica. UOG i 8. divizija zarobile su 276 i ubile 273 ustaše, među kojima i 2 ustaška oficira. Ranjeno je oko 100 neprijateljskih vojnika.¹⁶

Oslobođenje Cazina imalo je poseban značaj za Cazinsku krajinu a naročito za jedinice UOG-e. One su u borbama koje su vodile u Cazinu stekle veliko iskustvo, a starješinski kadar je mnogo naučio. Muslimansko stanovništvo Cazinske krajine osjetilo je snagu naše NOV-e. Nakon te borbe i mobilizacije novih boraca za jedinice NOV i POJ uspješnije se odvijalo. Samo u septembru 1944. godine mobilisano je 458 ljudi i omladinaca sposobnih za vojsku.¹⁷

Stabilizacija i napredak osjetila se i na teritoriji Bihaća kojeg vojnog područja. Vojno-teritorijalni organi u Cazinskoj krajini postali su vrst oslonac i garancija sigurnosti na toj teritoriji. Komanda područja sa svoje četiri komande mjesta (Cazin, Velika Kladaša, Vrnogra i Bužim) i pet eta partizanskih

¹⁶ Zbornik, tom V, knj. 33, dok. 62. i 63.

¹⁷ Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 21.

straža postali su solidan oslonac Narodnooslobodila koj vojsci u ovom kraju. Ukupno brojno stanje Komande biha kog vojnog područja iznosilo je 731 borac i starješine, od čega je 406 boraca i starješina bilo u partizanskim stražama.¹⁸

Dok su 26. septembra jedinice 8. divizije napadale na Sunju, 1. muslimanska brigada je bila na obezbjeđenju prema Petrinji. Borbe oko Sunje vođene su dva dana i kad se već otkrivalo zauzimanje mjesta, posadi je stiglo pojačanje pa se od daljeg napada odustalo. Za vrijeme borbi za Sunju, neprijateljske snage iz Petrinje u nekoliko navrata su pokušale da se probiju iz grada i da priteknu u pomoć posadi u Sunji. Međutim, svi pokušaji neprijatelja da prodre iz Petrinje bili su osuđeni od strane 1. muslimanske brigade, tako da je neprijatelj bio prinuđen da se vrati u polaznu bazu. Jedinice 1. muslimanske brigade uspješno su izvršile postavljene zadatke. Njeni borci i starješine bili su, tokom čitavog puta kroz Baniju i za vrijeme borbi oko Petrinje, vrlo dobro primljeni od naroda srpske i hrvatske nacionalnosti na Baniji. U političkom pogledu put i borbe 1. muslimanske brigade na Baniji bio je veliki uspjeh ne samo za brigadu već i za NOP Cazinske krajine. U oktobru 1944. godine i 2. muslimanska brigada je učestvovala u borbama na Baniji, tako je i njeno ljudstvo po prvi put napustilo teritoriju Cazinske krajine i zajedno s jedinicom 7. banijske udarne divizije, s puškom u ruci, kovalo bratstvo i jedinstvo naših naroda.

Rano ujutro, 18. oktobra, jedna ustaška bojna od pravca Bihaća i Vaganca probila se u Drežnik-grad i u njemu ostala kao posada. Već sutradan Štab 4. korpusa izdao je borbenu zapovijest za napad na Drežnik. Prema toj zapovijesti 1. muslimanska brigada dobila je zadatak da s tri bataljona napada na Drežnik od Sadilovca, a s jednim se obezbijedi od Vaganca. Prvi bataljon 3. kordunaške udarne brigade trebalo je da napada od Rakovice, a 5. bataljon 2. kordunaške udarne brigade s juga. Početak napada bio je predviđen za 20. oktobar u 6 sati ujutro.

Pošto bataljoni kordunaških brigada nisu u određeno vrijeme stigli na polazni položaj za napad, to je u određeno vrijeme u napad na Drežnik krenula samo 1. muslimanska brigada. U prvom naletu njen 3. bataljon uspijeva da se probije sve do crkve u mjestu. Toga momenta neprijatelj, zbog odsutnosti kordunaških jedinica, zaobilazi bataljon, zaustavlja njegov prodor i uspijeva da ga okruži. Međutim, nakon kratkog predaha, ovaj bataljon prelazi u juriš i probija se iz okruženja, što u ustaškim redovima dovodi do dezorganizacije. Da bi iskoristio novonastalu situaciju — 3. bataljon prelazi u napad na neprijatelja koji se brzo povlači iz mjesta i bježi prema Vaganca.

U vrijeme borbi u Drežniku ustaške snage krenule su od Vaganca u pomoć napadnutoj posadi. Međutim, ove ustaške snage dočeka je 4. bataljon 1. muslimanske brigade i zadržao tako da se, i pored sveg nastojanja, nisu uspjele da probiju u Drežnik. Oko podne, 20. oktobra, Drežnik je oslobođen. Sve ustaške jedinice iz Drežnika, kao i neprijateljske snage koje su im pošle u pomoć, bile su odbačene u Vaganac.

U borbi za oslobođenje Drežnika neprijatelj je imao oko 30 mrtvih i 40 ranjenih, a jedinice 1. muslimanske brigade 7 mrtvih, među u kojim je bio i zamjenik političkog komesara 3. bataljona i jedan komandir odjeljenja. Među

¹⁸ Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 1.

11 ranjenih boraca i starješina bio je 1 komandir ete, 3 vodnika, 1 politiki delegat i 1 komandir odjeljenja. U borbi se posebno istakao 3. bataljon, a i ostali bataljoni brigade zaslužuju svaku pohvalu.¹⁸

U toku septembra i oktobra 1944. godine željeznička pruga između Bosanske Krupe i Bihaća bila je stalna meta napada jedinica UOG-e. Zbog sve u estalijih diverzija, oštećenja i rušenja pojedinih objekata, saobraćaj na ovoj vrlo važnoj željeznici koj saobraćajnik bio je vrlo često u prekidu. Mada je neprijatelj obezbjeđenju pruge posvećivao sve veće pažnje, jedinice grupe nalazile su na tome da do pruge dođu i da je unište u momentima kad je neprijateljsko osiguranje bilo povučeno ili malobrojnije.

Po etkom oktobra rasformiran je Bužimski odred. Njegovo ljudstvo popunilo je ostale jedinice UOG, a od dijelova rukovodnog kadra tog odreda formiran je Dopunski bataljon Unsko-hercegovačke operativne grupe koji je služio za obuku novo mobilisanih ljudi iz Cazinske krajine. Nakon ove promjene formacijsko stanje UOG-e bilo je: štab grupe, trupna komora, sanitet, eta za vezu, inženjerska eta, izvištanica eta, topovski vod, 1. i 2. brigada i dopunski bataljon. Ukupno stanje grupe u to vrijeme iznosilo je 2.826 boraca i starješina.²⁰ O brojnom stanju, nacionalnom i socijalnom sastavu grupe vidi prilog br. 1.

U novembru 1944. godine radnička klasa i svi slobodoljubivi narodi svijeta slavili su 27-godišnjicu oktobarske revolucije. U vezi s tom proslavom politički komesar 4. korpusa održao je sastanak s političkim komesarima divizija, UOG-e i komandi područja na kome je utvrđen program proslave u jedinicama i na teritoriji 4. korpusa NOVJ. Osim toga, u 27-godišnjicu oktobarske revolucije odlučeno je da se napadne legionarsko-ustaška posada u Cazinu. Na sastanku je naglašena potreba što većeg angažiranja političkih komesara i svih starješina, kao i članova KPJ i SKOJ-a, kako bi napad uspio.

Prema borbenoj zapovijesti Štaba 4. korpusa jedinice su za napad na Cazin dobile slijedeće zadatke: da s 1. bataljonom napada pravcem Harlaovića brdo—Vinogradi—Gradina s 3. bataljonom pravcem 2. muslimanske brigade Šepići—Baševići—Gradina i s 4. bataljonom pravcem Alagić kafana i dalje cestom prema centru grada, dok je 2. bataljon bio u brigadnoj rezervi. 1. kordunaška brigada napada pravcem Koprivna—Kozari—Greblića—Gola stijena—Gradina, 1. muslimanska brigada treba da obezbijedi napad od Ostrošca, a 2. brigada 7. divizije od Krupe i Otoke, dok je 2. kordunaška brigada bila u korpusnoj rezervi. Po etak napada bio je predviđen za 7. novembra u 5 sati ujutro.

Neprijateljevu posadu u Cazinu sačinjavala je jedna eta ustaša, tri ete legionara iz 373. legionarske divizije i jedan vod gestapovaca. Posada je bila naoružana s 1 protivtenkovskim topom, 2 minobacača, 28 puškomitraljeza i mitraljeza te dosta drugog pješadijskog naoružanja. U Ostrošcu i Bihaću, najbližim neprijateljskim garnizonima, bilo je oko 4.000 legionara i ustaša.

Druga muslimanska i 1. kordunaška brigada prešle su u napad tačno po utvrđenom planu. Prije njihovog prvog juriša naša artiljerija je s položaja od Coralića gađala neprijateljske utvrđene položaje i žičane prepreke, a zatim su bataljoni, predvođeni bombaškim grupama, krenuli u napad. U prvom naletu zauzeti su istureni neprijateljski položaji koji nisu imali većeg zna-

18 Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 60. i 70.

20 Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 112.

aja. Dalje nastupanje ove dvije brigade bilo je zaustavljeno snažnom neprijateljskom vatrom i protivnapadima. U toku 7. novembra uinjeno je nekoliko pokušaja prodora u sistem neprijateljske odbrane kako bi se ovladalo Cazinom, ali su svi ti pokušaji bili odbijeni. Tek poslije podne jedinice 2. muslimanske brigade uspjele su da se uklone u sistem neprijateljske odbrane gdje su i prenošile. Sli no stanje bilo je i kod 1. kordunaške brigade.

Ubrzo poslije početka napada na Cazin, neprijateljske snage iz Ostrožca i Bihaća krenule su u pomoć napadnutoj posadi. Udarnu grupu za proboj položaja koje je držala 1. muslimanska brigada sa injavala je neprijateljska pješadija s velikim brojem automatskog naoružanja, potpomognuta srednjim tenkovima, minobacačima i artiljerijom. Jedinice 1. muslimanske brigade imale su težak zadatak da zaustave tako jake i prodorne neprijateljske snage, ali ipak u tome uspijevaju i odbacuju ih u Ostrožac. U 11.30 sati neprijatelju vlakom iz Bihaća i Bosanskog Novog stižu pojačanja, tako da ovaj uz pomoć tenkova uspijeva da u 13.30 sati probije položaje 1. brigade i nastavi nadiranj prema Cazinu. U skladu s nastalom situacijom Stab 4. korpusa izvlači i iz borbe neke bataljone 1. kordunaške brigade i, zajedno s dijelovima 2. kordunaške brigade iz korpusne rezerve i nekim jedinicama banijske brigade, upuće ih u pomoć 1. muslimanskoj brigadi. Tako pojačanja, naše snage prelaze u protivnapad i odbacuju neprijatelje natrag u Ostrožac i Bihać. U tim borbama 1. muslimanska brigada oštetila je 1 neprijateljski tenk i uništila 1 kamion.

U 6 sati ujutro slijede eg dana ponovno se krenulo u napad na Cazin. Jedinice 2. muslimanske brigade u prvom naletu zauzele su neprijateljska utvrđenja na Klisi, zgradu bivšeg kotara i finansijska, kao i neke druge značajnije objekte. Međutim, neprijatelj je u gradu i dalje pružao žilav otpor. Negdje poslije 8 sati i 1. kordunaška brigada uspijeva da se probije u grad i time je bilo olakšano napredovanje 2. muslimanskoj brigadi. U grad su ubačeni i naši protivtenkovski topovi, minobacači i ručni »Džonbul« bacači. Borba se vodila prsa o prsa i osvajana kuća po kuća, bunker po bunker. Manevarski prostor neprijatelja u Cazinu smanjen je na minimum. Otpor je još davao iz gradine i iz nekih zidanih zgrada u centru Cazina. Pokušaj proboja prema Ostrožcu uspijeva samo malom broju legionara i ustaša. Otpor ostatka posade je brzo skršen. Tako je 8. novembra, Cazin oslobođen. To je bio najveći i doprinos jedinica 4. korpusa, a među njima i UOG-e, proslavi 27-godišnjice oktobarske revolucije.

Ovu značajnu pobjedu naše snage su skupo platile, jedinice 4. korpusa imale su 51 mrtvog i 224 ranjena borca i starješine. Gubici UOG-e iznosili su 25 mrtvih i 129 ranjenih. Među poginulim bili su: Nedeljko Zatezalo, politički komesar 3. bataljona, Husein Čerimović, pomoćnik političkog komesara 2. bataljona, Hamdija Ibrahimpašić, komesar čete, Mujo Elezović, zamjenik komandira čete, Mustafa Esmerović, politički delegat voda i dva komandira voda: Hasan Delanović i Fazlija Čođić, svi iz 2. muslimanske brigade. Među ranjenima iz ove brigade bili su: Šefik Kapetanović, politički komesar brigade, poručnik Suljo Corali, zamjenik komandanta brigade, poručnik Ferid Durić, komandant bataljona, poručnik Zijo Bešlić, komandant bataljona i komandir čete: Omer Goretić, Hasan Suljanović i potporučnik Agan Filipović. Među ranjenim iz 1. muslimanske brigade bili su: kapetan Mujo Beširević, politički komesar 3. bataljona, poručnik Hasan Kutuzović, zamjenik komandanta bataljona, Redžo Balić, komandir čete, poručnik Bego Seferović, koman-

dant bataljona, Tahir Burazerovi , politiki komesar ete, Ramo Kudi , komandir ete, Husein Huski , zamjenik komandira ete i Sulejman Roši , pomoćnik političkog komesara ete.

U neprijateljski gubici bili su veliki: 491 poginulo, među kojima i 4 oficira, 131 ranjeno a zarobljen 1 oficir i 226 legionara, Nijemaca i ustaša. Zaplijenjeno je: 1 protivtenkovski top, 3 minobaca a, 3 »Džon bula«, 23 puškomitraljeza, 25 automata, 341 puška, 23 pištolja, 5 tromblona, 225 ručnih bombi, 139 mina za minobaca e, 64.000 metaka 7,9 mm, 1 radio-stanica, 3 telefona i dosta druge ratne tehnike, vojni kih odijela, cipela i hrane. Oštećen je 1 neprijateljski tenk i uništen 1 kamion.

U ovim borbama istakla se 2. muslimanska brigada, zatim 1. i 3. bataljon 1. muslimanske brigade i 1. bataljon 1. kordunaške brigade. Zbog izvanrednog zalaganja, hrabrog držanja u borbi i doprinosa općem uspjehu pohvaljeni su iz 1. bataljona 1. muslimanske brigade: Hašim Todori , politički komesar 1. ete, Hasan Račanovi , delegat vođa 1. ete, borac Džemaj Račanovi , Mustafa Topagi , komandir odjeljenja, Husi Sulejman, vodnik, Rašid Alibegić , mitraljezac, Meho Muslimović , referent saniteta. Iz 2. bataljona pohvaljeni su: Ramo Roši , mitraljezac i Tahir Burazerovi , komesar ete; iz 3. bataljona: svi puškomitraljesci, a iz 4. bataljona Meho Hirki , zamjenik komandanta ete, Smajo Sari , vodnik i Reko Reki , puškomitraljezac. Iz ete za vezu pohvaljeni su: Arif Veli , desetar i Huse Bajramović , borac, a iz Prate e ete Ibrahim Talaki njen komandir, Ibro Miljković , zamjenik komandira i Lutvo Šuvalija vođa odjeljenja. U 2. muslimanskoj brigadi borbenoš u itavog ljudstva istakle su se: 2. eta 2. bataljona, 3. eta 1. bataljona i 3. eta 3. bataljona. Umješnim komandovanjem i ličnom hrabrošću u posebno se istakao Amil Salihodžić ,²¹ pomoćnik političkog komesara 3. bataljona.

Poslije oslobođenja Cazina UOG se razmjestila u rejonu sela Gata i Mutnika, a 1. brigada 8. divizije oko sela Vrela i Osretka kod Bihaća radi priprema za napad na Vaganac. Taj napad, međutim, zbog pokreta dijelova njemačke 392. legionarske divizije pravcem Vrhovine—Drežnik—Vaganac, nije izvršen. Ipak, ovakvim rasporedom jedinica UOG i 8. divizije neprijatelj je u Ostrošću, a djelomično i u Bihaću i Vaganju, kao i na komunikaciji Bihać —Bosanski Novi, bio ugrožen, pa je, da bi se oslobodio njihovog pritiska i odbacio ih od komunikacije koja prolazi dolinom Une, pobječao svoje snage u rejonu Bihać—Ostrožac i, 12. novembra u 9 sati, preuzeo napad prema Cazinu i Tršću.

Za napad su angažirani dijelovi njemačke 392. legionarske divizije, jačine oko 1000 pješaka, dva srednja tenka, dvije baterije haubica i više minobaca a. Glavne snage nastupale su pravcem Ostrožac—Gnjilovac—Cazin, a pomoćne Bihać—Gata—Tršćac, prema položajima 1. kordunaške brigade, dok je dio snaga vršio obilazak s ciljem da izbjegne u desni bok UOG-e. Da bi pružila što jači otpor napada u, 1. kordunaška brigada povukla se najprije u Gnjilovac odakle je, kad je neprijatelj izbio na liniju Gata—Osredak—Laški brdo, zajedno s brigadama UOG-e, prešla u protivnapad i prisilila neprijatelja da se s pravca Ostrožac—Gnjilovac povuče u Bihać. Jedino je lijevokrila neprijateljska kolona izdržala sve napade jedinica UOG i održala se u Pjanićima i Tršću na Korani.

U 8 sati slijede eg dana neprijatelj je nešto ja im snagama od Biha a i Ostrošca ponovno krenuo prema Laški brdu i Gnjilovcu. U isto vrijeme neprijateljska lijevokrila kolona od Tršca usmjerava se prema Cazinu i ugrožava desni bok jedinica UOG. Napad su potpomagali tenkovi, artiljerija i veliki broj minobaca a i automatskog naoružanja. Zahvaljuju i snažnoj podršci i uspješnom manevru, neprijatelj uspijeva da opkoli 3. bataljon 1. kordunaške brigade i dijelove 2. muslimanske brigade. Iz okruženja je 3. bataljon uspio organizirano da se probije bez ve ih gubitaka, dok su jedinice 2. muslimanske brigade pretrpjele osjetne gubitke. U ovim borbama jedinice UOG-e imale su ukupno 9 poginulih, me u kojima su bili i potporu nik Hamdija Zembo, Mušan Džebo, politiki komesar ete u 2. brigadi, Sead Kapetanovi , politiki komesar bataljona i Beki Podi , dopisnik 1. brigade. Ranjeno je 45 boraca i starješina i nestalo 17. Prilikom proboja iz neprijateljskog obru a u ruke neprijatelja pao je 1 protivtenkovski top, 2 minobaca a 81 mm, 1 »Džon bul«, 4 puškomitraljeza, 1 mitraljez, 1 protivtenkovska puška, 50 pušaka²² i 11 konja²³. Kasnijom analizom ove akcije utvr eno je da je do tako velikih gubitaka došlo, uglavnom, zbog nesnalažljivosti štabova brigada i bataljona i zbog injenice što jedinice UOG nisu imale dovoljno iskustva u borbama ovakve vrste.

Po etkom decembra 1944. godine Stanko Kre a, na elnik štaba UOG-e, premješten je u Beograd a mjesto njega na tu dužnost postavljen je Sulejman Vascarac.²⁴ Koncem decembra poginuo je Ahmet Fetahagi , zamjenik komandanta UOG-e. Njegovom smr u je cijela Unska operativna grupa pretrpjela nenadoknativ gubitak.

U toku decembra vojna situacija u širem rejonu Biha a naglo se pogoršala. Naime, poslije borbi za oslobo enje Knina i Kninske krajine u širi rejon Biha a preba ene su ve e njema ke i ustaško-domobranske snage te takozvana Dinarska etni ka divizija popa uji a. Oni su zaposjeli gotovo sva sela na ovoj teritoriji i raskrsnice cesta u trokutu Biha , Cazin, Vaganac. Osim toga, znatno su poja ane posade i garnizoni u ovim gradovima i mjestima. Grupiranje neprijateljskih snaga u ovom rejonu izvršeno je da bi se komunikacije duž Une bolje osigurale i da bi se stvorila jaka baza za dalje akcije prema slobodnoj teritoriji Cazinske krajine, Korduna i Like.

U vezi s namjerom da proširi svoju teritoriju oko Biha a, neprijatelj je 15. decembra zauzeo Drežnik i u njemu uspostavio posadu koju su sa injavali dijelovi Posadne bojne 8. ustaškog staja eg zdruga 4. ustaško-domobranske divizije oja ani legionarima i artiljerijom. Da bi sprije io dalje širenje neprijatelja, Štab 4. korpusa donio je odluku da ga napadne u Drežniku, uništi ili prisili na povla enje prema Vaganacu i Biha u. Ve 16. decembra štab korpusa je izdao borbenu zapovijest za napad na Drežnik, Sadilovac i Irinovac te kote 397 i 430 koje je držao neprijatelj.

Zapoviješ u je bilo predvi eno da 1. muslimanska brigada, oja ana vodom tenkova, napadne i likvidira neprijatelja na koti 430 i da nakon osvajanja ovog uzvišenja napadne Drežnik s isto ne i sjeveroisto ne strane. Druga muslimanska brigada, oja ana tako er s vodom lakih tenkova, trebalo je da likvidira neprijateljsku vanjsku odbranu u selu Irinovcu i na koti 397, za-

22 Izgubljeno naoružanje (88 pušaka, 1 puškomitraljez) neprijatelj je zaplijenio u kolima trupne komore 2. brigade.

23 Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 63.

24 Poginuo nesretnim slu ajem kao komandant divizije.

padno od Drežnika. Nakon likvidacija ovih uporišta brigada je trebala produžiti prema Drežniku s ciljem da što prije upadne u centar mjesta i zauzme školu i crkvu-težište neprijateljske odbrane. Dvije brigade 7. banijske divizije dobile su zadatak da napadnu i likvidiraju neprijatelja u Sadilovcu, isto no od Drežnika, a zatim da nastave s napadom putem Vaganac—Drežnik radi sadejstva s jedinicama UOG-e u likvidaciji neprijatelja u Drežniku. Osmu kordunaška divizija imala je s 3. brigadom da posjedne položaje u selu Smoljancu i da mitraljeskom vatrom potpomaže napad jedinica UOG-e, a s 1. brigadom da posjedne položaje na Jerki brdu i zatvori put Vaganac—Drežnik, dok je njena 2. brigada stavljena u korpusnu rezervu. Po etak napada bio je predviđen za 18. decembar u 7 sati ujutro.

Napad je, ipak, po eo pola sata ranije jer je neprijatelj u 6.30 sati otkrio podilaženje jedinica UOG-e pa su 1. i 2. muslimanska brigada bile prisiljene da odmah krenu u napad. Bataljoni 2. muslimanske brigade još u pokretu napali su i protjerali neprijatelja sa položaja Metla, a u daljem nastupanju, na sli an na in zauzeli su i neprijateljski položaj na Koli brdu, kod raskrsnice puteva Rakovica—Plitvi ka jezera. Ubrzo je zauzet i Irinovac, a potom je 2. brigada, uz podršku tenkova, minobaca a i artiljerije, upala na periferiju Drežnika. Bataljoni 1. brigade su u prvom naletu, uz podršku tenkova i minobaca a, zauzeli isturene neprijateljske položaje na koti 430 sjeverno od Drežnika a zatim su i oni upali u prve ku e u Drežniku. Ve oko 7 sati ujutro, pod dejstvom 1. i 2. muslimanske brigade, neprijatelj je djelimi no uništen a ostatak sabijen u crkvu, školu i obližnje zgrade. U to vrijeme obje brigade ubacuju u borbu svoje rezerve i snažnim naletom osvajaju posljednja neprijateljska uporišta u Drežniku. U tom momentu i dijelovi 7. banijske divizije ulaze u Drežnik od pravca Sadilovca. Preostali dijelovi neprijatelja naglo se povla e prema Vagancu. Gonjenje neprijatelja od jedinica UOG-e i jedinica 7. divizije nije bilo efikasno. Manje ustaške grupice uspijevaju se probiti kroz osiguranja jedinica 8. divizije i spojiti sa svojom posadom u Vagancu.

U borbama u Drežniku i okolini neprijatelj je imao 208 mrtvih, me u kojima su bila i 2 ustaška oficira, preko 100 ranjenih i 5 zarobljenih ustaša. Gubici jedinica 4. korpusa iznosili su 8 poginulih i 44 ranjena, od ega je UOG imala 7 poginulih, me u kojima dva komandira eta i jednog komandira odjeljenja, zatim 28 ranjenih, od toga 1 politiki komesar bataljona, 2 politiki komesara eta, 2 komandira eta, 2 starija vodnika, 1 politiki delegat i 3 komandira odjeljenja. UOG-a je zaplijenila: 2 protivtenkovska topa, 1 minobaca , 1 mitraljez, 2 puškomitraljeza, 1 tromblonsku pušku sa 68 mina, 7 automata, 81 puška, 3 pištolja, 335 ru nih bombi, 39.000 metaka 7,9 mm, 66 mina za minobaca e, 100 granata za pt-topove, 4 konjska kola, 2 para konja, 1 radio-stanicu, 2 telefona i dosta ostale ratne tehnike i hrane. Zaplijenjeno je i preko 300 pari vojni kih odijela i isto toliko pari cipela.²⁵

Tek što je prestala borba kod Drežnika, Štab 4. korpusa izdao je borbenu zapovijest za napad na neprijateljsku posadu u selu Gnjilovcu kod Cazina, koju su sa injavali dijelovi Paveli eve ratne mornarice, legionari i ustaše. U to vrijeme u Cazinu se nalazilo oko 150 pripadnika muslimanske milicije koji su, svojevremeno, dezertirali iz jedinica UOG-e. Prema toj zapovijesti dvije brigade 7. divizije trebale su napasti i likvidirati neprijatelja u Gnjilovcu. Pritom je 1. muslimanska brigada imala zadatak da posjedne položaje Osre-

dak—Laški brdo — k. 410 i osigura jedinice u napadu od pravca Ostrošca 1 Biha a, a 2. muslimanska brigada da se s jednim bataljonom osigura od Krupe i Otoke, a s ostala tri bataljana da napadne i likvidira muslimansku miliciju u Cazinu. Jedinice 8. divizije bile su na osiguranju oko Biha a i Vaganca.

U 6.30 sati, 22. decembra, brigade 7. divizije krenule su u napad i za pola sata zauzele neka važnija vanjska utvr enja, ali im je dalji prodor u dubinu neprijateljskog rasporeda bio zaustavljen. Ponovljena su još dva napada, i pošto ni oni nisu uspjeli, u 14 sati banijske jedinice smijenila je 2. muslimanska brigada. Ona je u 20 sati, uz podršku artiljerije, krenula na juriš, ali ni on nije donio preokret na bojištu. U toku no i ona je izvela još tri napada ali bez naro itih uspjeha, pa je poslije toga Štab 4. korpusa donio odluku da se napad prekine i jedinice povuku na odmor.

U toku dana neprijatelj je snagama ja ine bataljona pješadije, 2 tenka, baterije topova i dosta automatskog naoružanja, krenuo u pomo napadnutoj posadi. Me utim, sva nastojanja Nijemaca i legionara da se probiju prema Gnjilovcu ostala su bez uspjeha, zahvaljuju i upornosti i izdržljivosti 1. muslimanske brigade. Ovom njenom uspjehu uveliko je pridonio i štab brigade na elu sa Zuhdijom Zali em koji se u najtežim situacijama nalazio na najgroženijim mjestima neprijateljskog napada.

Veliki dio odgovornosti za neuspjehe u napadu na Gnjilovac snosi i naša obavještajna služba koja je u pripremi za napad tvrdila da neprijateljsko uporište u Gnjilovcu brani oko 200 neprijateljskih vojnika, mada je broj neprijateljskih vojnika iznosio oko 500 mornara, ustaša i legionara.

U napadu na Gnjilovac i Cazin zarobljeno je 18 Nijemaca i legionara, a 164 su poginula, od toga 2 oficira i 3 podoficira. Naše jedinice su imale 54 poginula, od toga 6 iz UOG-e, i 166 ranjenih, od toga 49 iz UOG. Zaplijenjena su 2 protivavionska topa i 2.200 granata, 1 minobaca , 7 puškomitraljeza, 54 puške, 4. automata, 5. pištolja, 250 ru nih bombi, oko 40.000 metaka 7,9 mm, 2 tromblona, 3 telefona, 1 radio-stanica i dosta drugog materijala. Jedinice 1. muslimanske brigade oštetile su 1 njema ki tenk.²⁶

Rano ujutro 31. decembra 1944. godine jedinice 8. divizije i Unske operative grupe napale su jake neprijateljske posade u Vaganacu i Li kom Petrovom Selu ukupne ja ine oko 800 neprijateljskih vojnika. U isto vrijeme dvije brigade 7. banijske divizije napale su neprijateljske posade u selima Turiji i Vrsti kod Biha a. U trodnevnim borbama, koje su vo ene po visokom snijegu i vrlo niskoj temperaturi, zauzeti su Vaganac, Li ko Petrovo Selo, Turija i Vrst. Za to vrijeme jedinice UOG izvršile su napad na neprijateljsku posadu u selu Iza i u kod Biha a. im je neprijatelj izgubio prve položaje, ne ekaju i sudbinu koju su doživjele njegove posade u pomenutim selima, probio se iz obru a i povukao u Biha . Nakon oslobo enja Vaganca, Li kog Petrova Sela, Turije, Vrst. i Iza i a neprijatelj je na teritoriji Cazinske krajine zadržao posade samo u Gnjilovcu, Ostrošcu, Zavalju i Biha u, dok su ostali dijelovi bili oslobo eni. Najve i uspjeh postignut je zauzimanjem jakog ustaškog uporišta Vaganac, nazvanog »Mali Berlin«. Skoro itava njegova posada od oko 600 ljudi je uništena, a u ruke naših jedinica pao je veliki plijen. U tim borbama jedinice UOG imale su 9 mrtvih i 69 ranjenih.

U drugom polugodištu 1944. godine jedinice UOG-e postigle su značajne uspjehe. Pored organizacionog uvršćenja jedinica i osposobljavanja starijina u vojničkim jedinicama u svim vidovima borbi, zabilježeno je i nekoliko značajnijih borbenih uspjeha. Muslimanske brigade, zajedno s ostalim jedinicama 4. korpusa, u oslobodilačkim su oslobodilačkim Pećigrada, dva puta su oslobodile Cazin, dva puta Drežnik i jedanput Vaganac i Iza i . Međutim, značajnije uspjehe ipak spada napad 13. septembra 1. brigade na Cazin, zatim teške borbe koje je ova brigada vodila prilikom drugog oslobodilačkog napada na Cazin 8. novembra te napada na neprijateljsku utvrdu u Vaganacu i Drežniku. Druga brigada se posebno istakla u drugom oslobodilačkom napadu na Cazin i prilikom zauzimanja Drežnika 18. decembra 1944. godine.

Snijeg koji je pao još u novembru 1944. godine i početkom januara 1945. dostigao je visinu preko jednog metra, pa je neprijateljska djelatnost, pored ostalog i zbog toga, iz garnizona u dolini Une, Like i Ogulina svedena na izviđačke akcije. Međutim, za jedinice UOG-e i pod ovakvim nepovoljnim klimatskim uslovima nije bilo odmora i zatišja na ratištu. Početkom januara 1945. godine 1. muslimanska brigada držala je položaje oko Prnjavora, Turije i Iza i a, dok se 2. muslimanska brigada nalazila u širem reonu Cazina. U 13. sati 5. januara krenulo je od Bihaća oko 800 legionara, ojačanih s tri oklopna vozila i baterijom topova, u pravcu položaja 1. brigade s ciljem da se probiju u Vaganac. Toga dana nije bilo žestokih sukoba. Neprijatelj je putem patrola ispitivao snage i tražio položaje 1. brigade, a s vremenom na vrijeme ih je obasipao minobacima i artiljerijskom vatrom. U 5 sati ujutro slijedećeg dana neprijatelj je s više manjih napadnih kolona počeo da napada na položaje 1. brigade. Borba je, na momente, bila oštra i kratkotrajna. U tim sukobima legionari i Nijemci uspijevaju da zauzmu neke beznačajnije položaje ali još ne uspijevaju da odbace brigadu i da se probiju prema Vaganacu. Sedmog januara nastavljeni su sukobi manjeg obima. Bilo je to prepucavanje jedne i druge strane koje je trajalo do 16 sati, a zatim je neprijatelj prestao s napadom i zadržao se oko Klokota i Križa. U drugoj polovini januara 2. brigada je prebačena na Baniju gdje je koncem tog mjeseca i početkom februara, u sadejstvu sa jedinicama 7. banijske divizije, izvodila akcije na željezni koridor koji pruži Zagreb—Sisak.

Negdje polovinom februara 1945. godine rasformirana je Unska operativna grupa²⁷. Odluku o rasformiranju grupe donio je Stab 4. korpusa uz saglasnost Glavnog štaba NOV i POH. Od njenog ljudstva formirana je Muslimanska brigada koja ima oko 1.600 ljudi koja je ušla u sastav 8. korpusa udarne divizije kao njena 4. brigada. Potom je formiran Krajiški partizanski odred, a preostalim ljudstvom popunjene su neke korpusne jedinice rodova i službi. Politički komesar UOG Šukrija Bjedić postavljen je za političkog komesara 8. divizije. Naredbom Štaba 4. korpusa za komandanta Muslimanske brigade 8. divizije postavljen je Zuhdija Zalić, za političkog komesara Rasim Delić, za zamjenika komandanta Hasica Veljać, za zamjenika političkog komesara Alim Salihodžić, za narednika štaba Tana Ahmetović i za obavještajnog oficira Šabo Delić.

Tako je stvarana i tako je rasla Unska operativna grupa. Njen borbeni put bio je težak i trnovit. Borci UOG-e zajedno su se borili s borcima srpske i hrvatske nacionalnosti. Oni su zajednički nosili buktinju bratstva i jedinstva naših naroda. Mnogi Krajišnici ostavili su svoje kosti po brdima Banije,

27 Zbornik, tom V, knj. 37, dok. 101.

Korduna, Gorskog kotara i Istre. Nisu žalili svoje mlade živote za odbranu hrvatskih i srpskih sela i za stvaranje boljih uslova za život mladim pokoljenjima. Unska operativna grupa je dostojno prenijela slavu svog napa enog naroda i juna ki svetila njegove žrtve. Preživjeli borci i starješine UOG-e i narod Cazinske krajine mogu biti ponosni na njen borbeni put. Na tom putu, pored pobjeda, bilo je i poraza i odstupanja. vrsto stoje i uz liniju Komunisti ke partije Jugoslavije koju je trasirao drug Tito, UOG-a je dala veliki doprinos pobjedi NOB-e i socijalisti ke revolucije.

Borbe Muslimanske brigade 8. divizije

Ulazak Muslimanske brigade u sastav 8. divizije, pored vojni kog, imao je veliki i politički značaj. Osmu diviziju, koja je do tada bila popunjena ljudstvom srpske i hrvatske nacionalnosti, od tada je u svojim redovima imala preko 1.600 boraca i starješina muslimanske nacionalnosti što je, iz dana u dan, doprinosilo daljem razvijanju i jačanju bratstva i jedinstva koje je kovano i u vršivano u krvi svakodnevnih bitaka. Mada je tokom rata mnogo raeno na povezivanju naroda Korduna i Cazinske krajine, ulaskom muslimanskih jedinica u kordunašku diviziju, ono sada znatnije doprinosi jačanju bratstva i jedinstva srpskog i hrvatskog naroda Korduna s muslimanskim stanovništvom Cazinske krajine, zapravo dobiva veći zamah i dimenzije. Ovaj primjer na vrlo upečujljiv način govori kako se u toku rata stvaralo i kovalo bratstvo i jedinstvo naših naroda što se nikada ne smije zaboraviti.

U drugoj polovini februara 2. brigada 8. divizije i Muslimanska brigada nalazile su se u rejonu Vaganca, Mutnika i Cazina, dok su ostale jedinice ove divizije bile na teritoriji Like i u Plašanskoj dolini. Cijeli februar je neprijatelj iz Bihaća, Ostrošca i okolnih mjesta vršio ispade prema položajima Muslimanske i 2. brigade. Prilikom pokušaja neprijatelja da ove brigade odbaci što dalje na sjever i da ponovno uspostavi svoje posade u Baljevcu, Ličkom Petrovu Selu, Vaganju i Drežniku — dolazilo je do žestokih okršaja. U nekim od ovih akcija neprijatelj je imao i uspjeha. Tako su se, na primjer, 9. februara ustaše i legionari uspjeli probiti u Vaganac i tu se zadržati. Međutim, pokušaji neprijatelja da zauzme i neka druga mjesta ostali su bez uspjeha.

U prvoj polovini marta 1945. godine jedinice 8. divizije vodile su ogorčene borbe protiv ustaško-legionarskih snaga u rejonu Drežnika, Vaganca i Plitvičkih jezera. U sklopu operativnog zadatka divizije, Muslimanska brigada nalazila se na teritoriji Drežnik—Poljanak kod Plitvičkih jezera, gdje je vodila svakodnevne borbe s jačim neprijateljskim snagama koje su se iz doline Une probijale putem Vaganca—Drežnik—Poljanak—Plašanska dolina i dalje. Da spomenem samo jednu od većeg broja borbi koje je vodila Muslimanska brigada. Naime, 15. marta, rano ujutro, neprijatelj je jačim snagama zaposjelo selo Poljanak—Lisinu—Rastovača—Selište i selo Atrnju, s namjerom da se probije u Drežnik i potom zagospodari komunikacijama Bihać—Vaganac—Drežnik—Plitvička jezera i Drežnik—Saborski i Plaški. No u 15/16. marta Muslimanska brigada dobila je zadatak da napadne neprijatelja na položajima duž komunikacije Drežnik—Atrnja—Poljanak, da ga protjera s tih položaja i time prekine svaku vezu između Bihaća i ceste Plitvička jezera—Slunje. Istovremeno neprijatelj je napadnut na položajima u Selištu, Atrnji i na Lasini

koja je dominirala raskrscnicom puteva Drežnik—Plitvi ka jezera i Drežnik—Poljanak—Plaški. U vrlo teškim borbama koje su vođene cijelog 16. marta, Muslimanska brigada je djelomično izvršila zadatak jer joj, pored svih preduzetih mjera, nije još pošlo za rukom da potpuno ovlada Lisinom i Hrastovom. Međutim, nakon tih borbi neprijatelj nije više pokušavao da se od pravca Like probije u Drežnik i obratno. U ovoj borbi Muslimanska brigada je zarobila 2, ubila 20 i ranila 38 legionara, a sama je imala 5 mrtvih, 15 ranjenih i 3 nestala. Zaplijenila je 7 pušaka, 1 automat, 2 mitraljeza i drugi materijal.

U toku 19. marta 1945. godine u Rakovici na Kordunu komandant i politički komesar 4. korpusa održao je sastanak sa štabovima 7, 8. i 35. divizije na kome se raspravljalo o završnim borbama za oslobođenje zemlje. Pored ostalog, donijet je plan napada po kom je u prvoj fazi trebalo likvidirati neprijatelja i osloboditi sva mjesta u dolini Une izuzev Bihaća, Ostrošca i Cazina, a u drugoj fazi napasti i osloboditi i ove posljednje gradove u dolini Une. Prema tom planu jedinice 8. divizije trebale su da napadnu i likvidiraju neprijateljske posade u Vagancu, na alopeku, iznad Ličkog Petrova Sela, u Baljevcu, Zeljavi, Vedrom Polju i Zavalju. Muslimanska brigada imala je zadatak da u zoru 21. marta napadne i zauzme brdo alopek, a potom, nastupaju i ka Bihaću, da oslobodi Zeljavu i Baljevac.

U sumrak 20. marta Muslimanska brigada krenula je na izvršenje zadatka. Po noći je zauzela polazne položaje za napad i u zoru prešla u napad. Međutim, im je neprijatelj osjetio prisustvo brigade, napustio je položaje i povukao se prema Bihaću. Goneći neprijatelja, brigada je istog dana izbiha u Zeljavu odakle su neprijateljski vojnici bezglavo pobjegli prema Bihaću ostavljajući iza sebe telefonske linije, kamione natovarene materijalom spremne za evakuaciju i izbeumljene grupice vojnika.

U toku 22. marta 2. brigada je oslobodila Klokot, a dan ranije ona je u sadejstvu s jedinicama 7. divizije, oslobodila Prnjavor i Izačić. Tako su se jedinice 8. divizije primakle na domaći Bihać. U daljem napredovanju, koje je sada bilo usporeno, desnokrilna kolona 8. divizije koju je sačinjavala Muslimanska brigada, izbiha je pred neprijateljsko uporište na Vučaku kod Zavalja. Položaji na Vučaku služili su kao vanjska utvrda neprijateljskih posada u Zavalju i samom Bihaću. U toku dana u međuprostoru između Muslimanske i 2. kordunaške brigade ubačena je 3. kordunaška brigada koja se do tada nalazila u divizijskoj rezervi. Muslimanska brigada napadala je neprijateljsko uporište na Vučaku i nakon dvosatne borbe prisilila neprijatelja da se povuče u Zavalje. Istog dana 3. kordunaška brigada, koja je jednim bataljonom 2. brigade, zauzela je Vedro Polje. Istog dana, 22. marta, otpočeo je i napad jedinica naše 4. armije na vanjsku odbranu Bihaća.

U 19 sati 23. marta 3. kordunaška i Muslimanska brigada napale su Zavalje u kome se nalazilo oko 1000 dobro utvrđenih i dobro naoružanih neprijateljskih vojnika. Nakon nekoliko sati dramatične i vrlo teške borbe zauzeti su prvi neprijateljski rovovi i bunker. Neprijatelj je nastavio da se vrlo energično brani iz utvrđenih kuća, rovova i bunkera. Povremeno je intervenirao tenkovima i jakim minobacačkim i artiljerijskom vatrom. Naši napadi smjenjivali su se jedan za drugim. U jednom takvom napadu uništena su dva neprijateljska tenka, ali neprijatelj se ipak ne predaje. U toku noći Štab Muslimanske brigade ubacuje u borbu i jedinice iz rezerve. Komandant brigade Zuhdija Žalić juriša zajedno sa borcima jednog bataljona. To isto čini i politički komesar brigade Rasim Deli²⁸ koji tu i gine, a Žalić biva teže ranjen.

Žali a na mjestu komandanta zamjenjuje Tana Ahmetovi, mlad i perspektivan starješina a, pored toga, dobar borac, a Deli a stari ratnik amil Salihodži do tada zamjenik političkog komesara brigade. Borci Muslimanske 3. kordunaške brigade, ogorčeni zbog pogibije političkog komesara i ranjavanja komandanta, još energičnije napadaju neprijatelja a on, mada trpi velike gubitke, pruža nezapamćeni otpor. Te noći iz pravca Donjeg Lapca stigli su i dijelovi 26. divizije i tenkovski bataljon 4. armije i, u zajednici s njima, Muslimanska i 3. kordunaška brigada kreću u odlučni napad na Zavalje. Neprijatelj počinje da napušta bunkere i utvrđenja i povlači se prema Zegaru i Bihaću. Međutim, toga momenta naši napadi postaju još žestociji i neprijatelj je doveden u bezizlaznu situaciju. Tako je bilo likvidirano posljednje uporište neprijatelja sjeverozapadno od Bihaća, a time je 8. divizija, u saradnji s jedinicom 7. banijske divizije i dijelovima 4. armije, oslobodila prostor od rijeke Korane do Bihaća. Nakon zauzeća Zavalja, u kome je zarobljeno dosta neprijateljskih vojnika i zaplijenjeno dosta tehnike, Muslimanska brigada stavljena je u divizijsku rezervu.

Ujutro 24. marta počinje napad na Bihać. Jedinice 4. armije nastupale su putem Zavalje—Zegar—Bihać, a lijevo od njih napadale su 2. i 3. brigada 8. divizije. Koordiniraju i akcije s jedinicama 26. divizije, uz sadejstvo oklopnih vozila i artiljerije, jedinice 2. i 3. brigade su, u toku dana, prodrle u predgrađe Bihaća, dok su jedinice 4. armije zauzele Zegar i brdo Somišlje, pa su i one, u daljem napredovanju, ušle u predgrađe Bihaća na lijevoj obali Une. U žestokoj borbi, osvajaju i rov po rov, bunker po bunker, kuću po kuću u, jedinice 8. divizije i dijelovi 4. armije su 25. marta oslobodili dio Bihaća koji leži na lijevoj obali Une.

U međuvremenu u toku noći između 24. i 25. marta Muslimanska brigada prešla je kod Vrkašića na desnu obalu Une, a u toku 25. marta na desnu obalu rijeke prebacio je i 2. kordunaška brigada. Time je težište borbi 8. divizije prebačeno sa zapadnog na istočno i sjeveroistočno dio Bihaća. Prelaskom na desnu obalu Une, Muslimanska brigada dobila je zadatak da napadne na neprijateljsko uporište u Bakšaišu. Do pristizanja 2. kordunaške, Muslimanska brigada je već bila zauzela Bakšaiš, a zatim su ove dvije brigade nastavile napad u pravcu željezničke stanice u Bihaću. Neprijatelj se u ovom rejonu vrlo grčevito branio, mada su naše jedinice izvodile napad za napadom. U jednom od tih napada poginuo je na domaću rođaku i drugi politički komesar Muslimanske brigade amil Salihodži.²⁰

28 »Rasim je rođen 1919. godine u selu Gati, u neposrednoj blizini Bihaća. Studirao je na Veterinarskom fakultetu u Beogradu. Učesnik je NOB-e od 1941. godine, a u NOVJ je stupio novembra 1942. godine. Po etkom 1943. godine postao je član KPJ. U borbi za Zavalje prestalo je da kuca srce ovog komesara koji je uvijek bio spreman za pjesmu i šal. Nestalo je zauvijek ovojeka koji je znao i umio da nađe lijepu riječ za borcu, toplu riječ koja je ulijevala na u i povjerenje. Samo s kakvim je žarom i uvjerenjem govorio o pravednosti naše borbe i boljoj sutrašnjici naših zbratimljenih naroda. Pao je u naponu snage. Nije dospio dati sve ono koliko je želio, znao i mogao...« (Osmo kordunaška udarna divizija, Karlovac, HAK, Zbornik 9, 1977, str. 723—724)

29 amil Salihodži se kao frizerski radnik još u ranoj mladosti opredijelio za radnički pokret. Zbog toga ga ustaše zatvaraju u bihaćku kulu, muče i prisiljavaju da se odrekne svojih ideja i da izda svoje drugove s kojima je ilegalno radio u Bihaću. Međutim, ni muke, ni patnje nisu ga mogle nagnati da postane izdajnik i saradnik okupatora. Kada je 1942. godine oslobođen Bihać, Camil je stupio u 8. novoformiranu krajišku brigadu, a već koncem 1942. godine postao je član KPJ. U 8. krajiškoj brigadi se vrlo brzo razvio u dobrog borca i primjernog političkog rukovodioca. Po formiranju UOG-e postavljen je za zamjenika političkog komesara 3. bataljona 2. muslimanske brigade. Ljudstvo brigade s tugom je primilo vijest o pogibiji svog omiljenog suborca i političkog komesara.

U toku 26. marta neprijatelj je, uz podršku tenkova, artiljerije i minobaca a, odbacio iz Biha a 2. kordunašku i Muslimansku brigadu 8. divizije. Nakon kratkog sreivanja jedinice su ponovno krenule u napad na neprijatelja u rejonu željezničke stanice. Baš kada je na vidiku bio preokret u bici za željeznicu stanicu i kada se očekivao njen pad, od pravca Ostrošca probila se 104. njemačka divizija i iz pozadine ugrozila jedinice 7. i 8. divizije. Zato su one ponovno izvukle se iz grada. Tog momenta ostao je bez naših jedinica prostor na pravcu prema Ostrošcu što koristi neprijatelj i u toku noći između 27. i 28. marta izvukao se iz Biha a prema Ostrošcu tako da je Biha oslobođena tek 28. marta. U borbama za Biha istakli su se Muslimanska brigada, 2. i 4. bataljon 2. brigade i 2, 3. i 4. bataljon 3. kordunaške brigade. Svojom borbenošću, umješnim komandovanjem jedinicama i samoinicijativnim postupcima posebno su se istakli major Zuhdija Zali, komandant brigade, te Rasim Deli i Amil Salihodži, komesari Muslimanske brigade.

U borbama od 22. do 28. marta jedinice 8. divizije imale su 75 poginulih, među kojima 37 iz Muslimanske brigade. U isto vrijeme divizija je imala 304 ranjena od toga 96 iz Muslimanske brigade. Pored pomenutih iz Muslimanske brigade poginuli su Osman Felić, poručnik i utant 2. bataljona, Muharem Bešlić, pomoćnik političkog komesara i te, Muhamed Salihagi, politički komesar i te, Atif Džafić, pomoćnik političkog komesara i te i Arif Ibrinović, vodni delegat. Neprijateljski gubici iznosili su: 557 zarobljenih i 678 mrtvih. Zaplijenjena su: 3 topa, 1 protivavionski top 20 mm, 8 minobaca a, 6 mitraljeza, 29 puškomitraljeza, 20 automata, 342 puške, 49 pištolja, 180.000 metaka za puške i mitraljeze, 430 granata, 700 mina za minobaca a, 3.000 ručnih bombi, 3 radio-stanice, 13 telefonskih centrala, 138 telefona, 10 vagona živežnih namirnica i dosta drugog naoružanja, municije i ostalog ratnog materijala na eno u neprijateljskim skladištima.³⁰

Za pokazanu izvanrednu hrabrost i uspjehe u martovskim borbama, veliku upornost i izdržljivost koju je pokazala u tim borbama, Muslimanska brigada 8. kordunaške divizije proglašena je Udarnom brigadom. Međutim, u stroju prilikoma proglašenja nisu bili prisutni mnogi rukovodioci i borci Muslimanske brigade koji su dali živote za slobodu i veliku pobjedu nad mrskim neprijateljem.

Poslije oslobođenja Biha a 1. i 3. brigada 8. divizije vodile su dvodnevne borbe oko Slunja i Rakovice s dijelovima 20. lovačkog i 4. policijskog puka i 13. ustaško-domobranske divizije koji su od Karlovca izbili u rejon Slunja i Rakovice. U toj borbi Muslimanska brigada bila je orijentirana prema Ostrošcu, gdje su se nalazili dijelovi 104. njemačke divizije, koji su rano ujutro 3. aprila pošli da se probijaju prema Rakovici, Slunju i Karlovcu. Njima se suprotstavljala Muslimanska brigada sve do Rakovice gdje je vođena još jedna vrlo teška borba. U toj borbi pao je juna komandant Mustafa Ahmetović Tara i zamjenik komandanta brigade Hasica Velja i pa je tako u roku od desetak dana Muslimanska brigada, pored dva politička komesara, izgubila i komandanta i zamjenika komandanta brigade.

Poslije žestokih borbi oko Rakovice neprijatelj je od Biha a i Ostrošca nastavio prodor prema rijeci Korani, forsirao Koranu i spojio se sa svojim jačim snagama koje su se nalazile na položajima Perjasica—Poloj—Primišlje.

30 Vidi pregled izvedenih operacija jedinica 8. divizije za mart 1945. godine. Op. br. 22 od 4. aprila 1945, Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, Beograd, kut. 828, br. reg. 7-1/1.

Rano ujutro, 17. aprila, jedinice 8. divizije krenule su u napad na neprijatelja u rejonu Perjasice i Polojske kose. U tom rejonu vođene su višednevne teške borbe. Neprijatelj je upornom odbranom i povremenim protivnapadima nastojao da se održi na pomenutim položajima i da na taj način konsolidira vanjsku odbranu Karlovca, Duge Rese i Ogulina, a ujedno da zadrži naše snage dok se njegove jedinice na liniji Sisak—Karlovac ne postave na povoljnije položaje i dok ne stvore pogodnije uslove za odstupanje od Karlovca prema Zagrebu i dalje na zapad.

U toku 27. aprila 1945. godine 8. divizija dobila je naređenje da rasformira svoju 3. brigadu, a Muslimansku brigadu da preimenuje u 3. muslimansku brigadu 8. divizije. Njen komandant postao je Suljo Vascarac, a politički komesar Ismet Arnautović. Istog dana divizija je dobila naređenje da 28. aprila, rano ujutro, krene usiljenim maršem iz rejona Primišlje pravcem Ogulin—Delnice—Abar—Ilirska Bistrica gdje će ući u sastav naše 4. armije. Na putu kroz Gorski kotar i Istru narod je oduševljeno dočekivao jedinice divizije. U selima jedinice su prolazile kroz špalire naroda koji je klicao slobodi i slobodnoj Istri, bratstvu i jedinstvu jugoslavenskih naroda.

Od Prezida, kroz lijepe crnogorične šume, ispod snijegom prekrivenog Snježnika, 1. maja 1945. godine, četi bataljoni 8. divizije, a među njima i ratnici muslimanskih jedinica Cazinske krajine, prešli su staru versajsku, jugoslavensko-talijansku granicu i izbili u Istru. Srca su ubrzano kucala preplavljena oduševljenjem i ponosom što se kordunaškim i krajiškim jedinicama pružila prilika da s drugim jedinicama NOVJ dadu svoj doprinos oslobođenju 1. priključuju Istri matičnoj Jugoslaviji. Oko 10. sati slijedećeg dana divizija je izbila u rejon Svetog Petra i Rakeka radi sprečavanja prodora 97. njemačkog korpusa iz rejona Rijeke prema Trstu ili prema austrijskoj granici.

U toku noći između 3. i 4. maja 8. divizija je sa 1. brigadom posjela položaj jugozapadno od Ilirske Bistrice sa zadatkom da zatvori ceste koje od ovog mjesta vode prema Trstu i da vrši pritisak na Ilirsku Bisticu, a sa 2. brigadom položaj sjeverozapadno od Ilirske Bistrice i zatvarala komunikaciju Ilirska Bistrica—Pivka—Ljubljana, dok su se 3. muslimanska brigada i divizijska artiljerija još nalazile na maršu od Pivke prema Ilirskoj Bistrici. Te noći u 2 sata oko 1.000 Nijemaca iz 188. divizije probilo se iz Ilirske Bistrice, cestom kroz sela Topolec i Šmarje i u svanuće izbili pred selo Prem. U vezi novonastale situacije 3. muslimanska brigada upućena je prema Premu sa zadatkom da, u saradnji sa 1. kordunaškom brigadom, napadne Nijemce u Premu, razbije ih i likvidira klin koji je svoju oštricu od Ilirske Bistrice usmjerio u pravcu Prema i Trsta. Dva dana su borci 3. muslimanske brigade jurišali uz strme obronke prema dvorcu, ali je on odolijevao njihovim jurišima. Ali, kao i uvijek, krajiški udarnici ostali su uporni. Zauzimali su u žestokoj borbi stopu po stopu zemljišta, vrt po vrt. U predvečerje 5. maja nad zelene vrtove mjestanca Prema spustila se gusta i sivo-crna izmaglica. Topovske i bacačke granate razarale su stari dvorac. Borba je trajala duboko u noć. Ujutro Krajišnici su izvršili posljednji juriš. Neprijatelj je uspio da se spasi bjekstvom, ostavivši iza sebe tridesetak mrtvih i nešto ranjenih vojnika i starješina. Prem je bio oslobođen. Nad zidinama njegove kule zalepršala se zastava nove Jugoslavije. Sa crkvenog zvonika, tog majskog prijepodneva, zvana su objavila oslobođenje Prema od njemačke okupacije.

Slomivši otpor u Premu i na lijevoj obali rijeke Bistrice, jedinice 3. muslimanske udarne brigade, u saradnji sa 2. brigadom 8. udarne divizije, gonile

su neprijateljske vojnike, odlučno prelaze i sve prepreke, prema Ilirskoj Bistrici gdje se nalazila okružena grupacija jedinica 97. njemačkog korpusa. Zajedno sa crvenilom goru i gradom, u tamnoj noći 7. maja, nad Ilirskom Bisticom tužnjale su zaglušne eksplozije promiješane zviždukom tanadi. Lijepi istarski grad preživljavao je teške trenutke borbe. Nebom su u tamnoj noći prelijetali snopovi raznobojnih metaka i svjetle ih raketa. Sa svih strana, uraganskom vatrom svog oružja, brigade su zasipale opkoljenu njemačku grupaciju koja je sabijena u sve užu prostor grada. Treća muslimanska i 2. kordunaška brigada, uz podršku tenkova i artiljerije, nezadrživo su napredovale ka željeznoj stanici. Desno od 3. muslimanske brigade napadala je 10. hercegovačka brigada, a lijevo 2. kordunaška brigada 8. divizije. Već u prvom naletu brigade su na juriš zauzele neprijateljsko uporište na željeznoj stanici. Jedna grupa neprijateljskih vojnika probila se kroz streljački stroj 2. bataljona Muslimanske brigade, ali ju je napao 4. bataljon, razbio i tom prilikom zarobio oko 50 njemačkih vojnika i zaplijenio veću količinu streljačkog naoružanja. Oko 20 sati 1. i 2. bataljon brigade, zajedno s 2. brigadom 8. divizije, prodrli su u centar Ilirske Bistrice gdje su naišli na neprijateljsku vojnu bolnicu punu ranjenika. Duboko u noć trajala je artiljerijska kanoada, eksplozije ručnih bombi i štekatanje mitraljeza. Nijemci su se očajnički branili nastojeći da se po svaku cijenu probiju u pravcu austrijske ili talijanske granice radi predaje zapadnim saveznicima. Jedinice NOVJ su svežešće i upornije napadale, stežući i obrućujući neprijatelja. Uvidjevši da ne mogu odoljeti jurišima naših boraca, komandant grupacije, njemački general, u jedan sat poslije ponoći 7. maja, zatražio je uslove primirja i predaje.

U 6 sati ujutro, 7. maja, predalo se jedinicama 8. divizije oko 16.000 njemačkih vojnika iz 188, 392. i 237. njemačke divizije 97. korpusa. Na hiljade Nijemaca toga dana kretalo se od Ilirske Bistrice pognute glave. Nekadašnja naduvena njemačka soldateska, koja je u svom divljem bijesu harala i žarila porobljenom Evropom, sada je krotko marširala pod stražom jedinica 8. divizije. Tako je 3. muslimanska brigada do ekala oslobođene zemlje i svoju posljednju veliku borbu završila trijumfalno zajedno sa ostalim jedinicama NOV i POJ u bici s 97. njemačkim korpusom. Slavlje jedinica brigade bilo je dvostruko. Pored pobjede nad njemačkim korpusom, kojom je praktično bio završen rat za brigadu, ubrzo je stigla vijest da je kapitulirala i fašistička Njemačka.

U toku 9. maja 8. divizija je stigla u Zagreb. Njeni borci i starješine preko radio-stanice Zagreb uputili su narodu Korduna i Cazinske krajine svoje pozdrave i poruke. U pozdravu je, pored ostalog, rekao:

>U ovim sveanimanim danima, kada narod naše domovine slavi praznik svog oslobođenja... pozdravljaju vas vaši sinovi, borci vaše junake divizije i čestitaju vam ovaj veliki praznik.

Dok su na visokim bregovima iznad naših popaljenih sela Korduna i Krajine plamteli kresovi i dok ste vi obučeni u veličanstveno ruho slavlja i pobjede slavili, dotle su vaši junaci, Srbi i Hrvati Korduna i Muslimani Krajine, zbijeni u vrste redove u proslavljenoj VIII diviziji, lomili posljednje ostatke nacističke soldateske oslobađajući Istru i Primorje.

A sada kad je oružana borba završena, i kad se nad našim popaljenim selima i gradovima, nad Italijom našom domovinom pobjedonosno vijori zastava slobode, mi ćemo uložiti sve napore da izgradimo što su uništili krvnici naše slobode i napretka.

Zavjetujemo vam se da ćete pod okriljem našeg moćnog oružja i naših značajnih mišica, koje su pokazale svoju snagu u teškom četverogodišnjem ratu, moći nastaviti miran i slobodan život, koristiti i uživati u plodovima naše oslobodilačke borbe.

Mi ćemo biti budni stražari i branioći tih tekovina koje su zalivene krvlju i čiji temelji počinjavaju na kostima naših najboljih.«

Dušan T. Grdović

Partijska organizacija u Lici od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja

Partijska organizacija Like, kao jedan od značajnijih stubova KPH i KPJ, bila je u toku narodnooslobodilačkog rata ključna za sve revolucionarne kretanja i graditelj novog društvenopolitičkog i ekonomskog sistema u Lici. Komunisti Like imali su rukovodeću i usmjeravajuću ulogu. Nije bilo društvenopolitičke strukture NOP-a ni kutka prostora, gdje oni nisu bili akciono prisutni. Zato je NOP u Lici imao stalno uzlaznu liniju, bez jačih izraženih kriza, koje bi njegov razvitak dovele u pitanje. Takvu poziciju i utjecaj u narodu komunisti Like stvarali su decenijama na Programu KPJ i druga Tita.

U prve tri godine NOR-a izvojevani su na vojnom i političkom polju veliki uspjesi. Najveći politički uspjeh u Jugoslaviji predstavljaju odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a, kojima su udareni temelji izgradnje Jugoslavije na demokratskom federativnom principu, a najveći politički uspjeh u Hrvatskoj predstavljaju odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, donesene 8. i 9. maja 1944. godine u Topuskom. Tada je ZAVNOH proglašen za vrhovno, zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo i najviši organ državne vlasti u Hrvatskoj.

Ulazak u četvrtu godinu rata temeljio se na krupnim uspjesima NOV i borbama protiv fašističkih okupatora i domaćih izdajnika. Ali, četvrta godina NOR-a bila je i te kako bremenita velikim i teškim zadacima na frontovima, organizacijom nove vlasti u Jugoslaviji, a ona je nailazila na snažan otpor ujedinjene reakcije etništva i ustaštva, koja je sve svoje snage upotrebljavala da razbije jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda u Lici. Nasuprot otporima — na odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a zidala se zgrada nove Jugoslavije i Hrvatske, bratskih zajednica ravnopravnih naroda i narodnosti.

Jedan od osnovnih zadataka partijskih organizacija i svih snaga NOP-a u Lici, ujedinjenih u JNOF, bio je tumačenje i provođenje u djelo odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a. Treća povijesna odluka ovog zasjedanja, kojom su utvrđena načela potpune ravnopravnosti Hrvata i Srba u Hrvatskoj, osiguranje nacionalnog života nacionalnim manjinama, jednakost i ravnopravnost svih građana, bez obzira na narodnost, rasu i vjeroispovijest, jednakost žena, jamstvo lične i imovinske sigurnosti, pravo vlasništva i privatne inicijative

u gospodarskom životu, sloboda vjeroispovijesti i sloboda savjesti, sloboda govora, štampe, zboru, dogovora i udruživanja, demokratsko izbornopravo, pravo žalbe na rješavanje organa vlasti, uklanjanje nepismenosti i besplatno prosvjedovanje, u Lici je imala snažan odjek i dala velik poticaj daljem omasovljenju Jedinostvene narodnooslobodilačke fronte. Odlukom je utvrđena i dužnost svakog sposobnog građanina za oružje, da stupi u redove NOV i time doprinese bržoj pobjedi nad okupatorima i domaćim izdajnicima.

U svim partijskim, skojevskim, omladinskim organizacijama, i organizacijama JNOF, vojnim jedinicama i ostalim strukturama NOP-a u Lici živo se raspravljalo o utvrđenim pravima i obavezama na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a. Uz voštane svijetle i petrolejske svjetiljke, u porušanim i popaljenim domovima, bajtama, provizorno natkrivenim zidinama, najčešće bez odgovaranja i odjele i drugih uvjeta, proučavale su se odluke Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do kasno u noć. Svaki uesnik NOP-a i svaki borac u jedinicama NOV trudio se da upozna i dobro shvati svoja prava i obaveze.

Osnovni moto političkog rada partijskih organizacija u proučavanju, tumačenju, propagiranju i provođenju u djelo odluka Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a bio je upoznati svakogovjeka na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju s tim odlukama, pokrenuti sve sposobno u konačnu i odlučujućubitku, svakom objasniti da je samo učešćem u NOB-i moguće i on uživati njene plodove. Taj politički posao nije bio ni malo lak. Naprotiv, on je zahtijevao upornost, izdržljivost, hrabrost, znanje i volju komunista i političkih aktivista, da u njemu do kraja istraju. Naopće zadovoljstvo sve te vrline pokazale su partijske organizacije i ostale snage NOP-a udružene u JNOF Like i kao takve zasno ispunile plan KPJ i KPH na daljem omasovljenju NOP-a u Lici.

Pred partijsku organizaciju Like, gledano globalno, postavila su se dva osnovna zadatka: prvi, organizirati sve snage za konačno oslobođenje i drugo, pripremiti se i organizirati za poslijeratnu socijalistiku izgradnju zemlje. Likapartijska organizacija imala je za ispunjenje ovih i drugih zadataka sve potrebne preduvjete.

Organizaciona struktura partijske organizacije i njeni zadaci

Sredinom 1944. godine u Lici djeluje osam kotarskih komiteta KPH: Brinje, Donji Lapac, Gospić, Gračac, Korenica, Perušić, Otočac i Udbina. Kotarski komiteti obuhvaćali su 170 partijskih članova s ukupno 1191 članom. Među njima bilo je 811 muških i 380 žena, a u odnosu na socijalnu pripadnost: 165 radnika, 932 seljaka, 25 intelektualaca, 28 kmetova, 34 namještenika, 7 zanatlija, dok je u nacionalnom pogledu bilo: 1050 Srba, 140 Hrvata i 1 Makedonac¹

Broj partijskih članova i komunista te njihova socijalna i nacionalna pripadnost po kotarevima u to vrijeme izgledali su ovako:

Kotar Brinje: 9 partijskih članova sa 67 članova, od toga 46 muških, 21 žena, 30 radnika, 34 seljaka, 2 kmetova, 1 intelektualac, 49 Hrvata i 18 Srba.

Kotar Donji Lapac: 18 partijskih članova sa 123 člana, od toga 79 muških, 34 žene, 7 radnika, 111 seljaka, 4 intelektualca, 1 namještenik i 123 Srbina.

¹ Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske Zagreb (dalje AIHRPH), KP-241/106».

Kotar Gospi : 19 partijskih elija sa 153 lanova, od toga 116 muških, 37 žena, 15 radnika, 119 seljaka, 1 intelektualac, 5 žena, 7 namještenika, 132 Srbina i 21 Hrvat.

Kotar Gračac: 31 partijska elija sa 208 lanova, od toga 146 muških, 62 žene, 24 radnika, 179 seljaka, 2 intelektualca, 3 žena, 194 Srbina i 4 Hrvata.

Kotar Otočac: 16 partijskih elija sa 106 lanova, od toga 63 muških, 43 žene, 19 radnika, 77 seljaka, 4 intelektualca, 2 žena, 4 namještenika, 82 Srbina i 24 Hrvata.

Kotar Korenica: 32 partijske elije sa 198 lanova, od toga 112 muških, 86 ženskih, 22 radnika, 168 seljaka, 6 žena, 2 namještenika, 191 Srbin i 7 Hrvata.

Kotar Perušići : 12 partijskih elija sa 81 lanom, od toga 65 muških, 16 ženskih, 12 radnika, 57 seljaka, 1 intelektualac, 5 žena, 5 namještenika, 46 Srba i 35 Hrvata.

Kotar Udbina: 26 partijskih elija sa 174 lanova, od toga 113 muških, 61 žena, 21 radnik, 150 seljaka, 3 intelektualca, 170 Srba i 4 Hrvata.

Partijske organizacije su postojale, pored teritorijalnih, i unutar pojedinih organa i ustanova NOB-e na nivou okruga, i to:

Komanda 1. ličkog područja: 2 partijske elije sa 14 lanova, od toga 13 muških, 1 žena, 1 radnik, 8 seljaka, 2 intelektualca, 3 namještenika, 10 Srba i 4 Hrvata.

Komanda 2. ličkog područja: 1 partijska elija sa 14 lanova, od toga 14 muških, 4 radnika, 2 seljaka, 1 intelektualac, 7 namještenika, 14 Srba.

OZN-a za Liku: 1 partijska elija sa 8 lanova, od toga 8 muških, 1 radnik, 3 seljaka, 1 intelektualac, 3 namještenika, 7 Srba i 1 Hrvat.

Okružni NOO za Liku: 1 partijska elija sa 9 lanova, od toga 8 muških, 1 žena, 1 radnik, 7 seljaka, 1 namještenik, 7 Srba i 2 Hrvata.

Okružni komitet SKOJ-a za Liku: 1 partijska elija sa 9 lanova, od toga 4 muška, 5 ženskih, 6 seljaka, 3 žena, 7 Srba i 2 Hrvata.

Straža Okružnog komiteta KPH: 1 partijska elija sa 8 lanova, od toga 7 muških, 1 žena, 7 seljaka, 1 žena, 7 Srba i 1 Hrvat.

Propagandni odjel: 1 partijska elija sa 4 lanova, od toga 2 muška, 2 žene, 3 intelektualca, 1 žena, 2 Srbina i 2 Hrvata.

Okružni komitet KPH: 9 lanova, od toga 9 muških, 4 radnika, 2 seljaka, 2 intelektualca, 1 namještenik, 7 Srba i 2 Hrvata.

Aerobaza: 1 partijska elija sa 6 lanova, od toga 6 muških, 4 radnika, 2 seljaka, 2 Srbina i 4 Hrvata.

Broj članova i rasprostranjenost partijskih organizacija u Lici osiguravala je mogućnost za efikasan politički rad na terenu. U drugoj polovini 1944. godine Centralni komitet KPH uputio je nekoliko direktiva okružnim i kotarskim komitetima KPH, da se članovi KP angažiraju u organiziranju i aktivnostima organa JNOF. Okružni komitet i kotarski komiteti su se u smislu direktiva CK KPH svestrano angažirali, da bi partijske elije svoju aktivnost usmjerile kroz JNOF. Međutim, uključivanje partijskih elija u djelatnost JNOF u mnogim mjestima odvijala se dosta sporo, uglavnom zbog sektaštva prema JNOF i neshvatanju njene uloge u razvitku NOP-a. Sporo i s nedovoljno borbenosti i angažmana pristupalo se organiziranju partijskih elija, skojevskih i omladinskih organizacija i odbora JNOF u hrvatskim selima zapadne Like, što je imalo negativne posljedice za brže i masovnije širenje NOP-a tamo. Praznog prostora nije bilo. Gdje nisu bili prisutni komunisti, svoj

utjecaj su širili maekovci, ustaše i etnici, a gdje su oni širili svoj utjecaj, tamo se situacija katastrofalno odvijala po hrvatski i srpski narod.

Pred li kom partijskom organizacijom, i ostalim snagama NOP-a u posljednjoj godini rata, našlo se i mnoštvo drugih problema, za ije uspješnije rješavanje se trebalo dobro organizirati. Poslije kapitulacije fašisti ke Italije, septembra 1943. godine, u Liku dolaze Nijemci, a 6. li ka divizija, ponos Like i uvar njene sigurnosti, ubrzo, po zadatku Vrhovnog štaba, odlazi u Bosnu. Njen odlazak koriste ustaše i etnici da se što više aktiviraju. Me utim, formiranjem 35. divizije krajem januara 1944. politika i sigurnosna situacija u Lici se popravlja. Ali, kod naroda je ostalo i dalje duboko žaljenje za odsustvom 6. divizije. U prvim sukobima s Nijemcima, ustašama i etnicima jedinice 35. divizije zadaju im zna ajne udarce što unosi i ohrabrenje narodu oslobo enog teritorija i u cjelini povoljno utje e na poboljšanje sigurnosne situacije u Lici.

Partijska organizacija Like se u to vrijeme morala angažirati na maksimalnom ostvarenju suradnje pozadinskih organizacija i NOO-a s jedinicama NOV, koje su se nalazile u Lici i vršile stalni nadzor nad slobodnim teritorijem. Od osiguranja potrebnih uvjeta za izvo enje ratnih operacija protiv neprijatelja, do neposredne suradnje udarnih grupa, omladinskih radnih i udarnih jedinica s jedinicama NOV, partijska organizacija je bila u žarištu problema NOP u Lici. U to vrijeme jedan od prvenstvenih zadataka partijskih elija i komiteta KP u Lici bio je broj ano ja anje 35. divizije, kako bi, zajedno sa ostalim jedinicama NOV, mogla osigurati mirniji rad u pozadini i dalju izgradnju novih organa vlasti, zatim stvaranje boljih uvjeta za obradu poljoprivrednih površina i proizvodnju hrane, razvitak sto nog fonda i o uvanje postoje eg, izgradnju popaljenih ku a, gospodarskih objekata, škola, bolnica, zemunica, osiguranje makar i minimalnih uvjeta za školovanje djece, opismenjavanje nepismenih, spre avanje zaraznih bolesti, lije enje ranjenika itd. To je bio vrlo složen zadatak, na kome je partijska organizacija inzistirala do posljednjeg dana ratnog vihora.

Dan prije po etka Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a u Topuskom, 7. maja 1944. godine, otpo ela je u Lici operacija zvana »Morgenštern« protiv dijelova 4. i 11. korpusa NOVJ, u cilju njihovog uništenja i zauzimanja slobodne teritorije Like. Ovom operacijom neprijatelj je nametnuo nova ogromna stradanja i patnje narodu. Lika nije bila samo okupirana, ve je do temelja opustošena. Neprijateljske snage su se 20. maja povukle radi u eš a u desantu na Drvar, a jedinice 11. korpusa NOV ponovo su ušle u Kravsko polje i Korenicu. Po etkom decembra 1944. godine jedinice NOV zauzele su Srb, Gra ac i Medak, ime je južna Lika bila oslobo ena. Sve je ovo bilo potrebno napomenuti da bi se shvatila sva ozbiljnost situacije i zadataka, koji su stajali pred partijskom organizacijom Like te u kakvim je prilikama trebalo djelovati, da bi se održalo teškom mukom ste eno i privelo uspješnom kraju osobo enje Like.

Osnovni problem koga je rješavala partijska organizacija Like poslije neprijateljske ofanzive bio je ishrana naroda, jedinica NOV, bolnica itd., ali da je u Lici bilo oko 20.000 grana bez hrane. To su po broj anosti dvije divizije koje bi, da su u to vrijeme privre ivale za front, pribavile znatna sredstva u hrani, odje i i obu i, a umjesto toga trebalo je sad te »dvije divizije« gladnih, golih i bosih grana održati bar u životu, da ne umru od gladi, jer su još do kona ne pobjede trebali dati svoj veliki obol.

Pojavu gladi i slabe ishrane neprijateljska propaganda je veoma vješto i uporno koristila, siju i u narod nepovjerenje prema NOP i njegovom rukovodstvu. Uz sve nedaće partijska organizacija se morala energično boriti i protiv neprijateljske propagande i uvjeravati narod da će se prikupljanjem hrane, rekvizicijom, prebacivanjem određenog broja naroda u druge krajeve Hrvatske itd. prebroditi kriza. Bili su to veoma teški dani za narod i rukovodstvo NOP-a u Lici. Do kraja novembra 1944. godine NOO-i i političke organizacije Like prebacili su na Kordun 6.320 građana. To je uveliko pomoglo da se situacija oko ishrane u Lici po ne pomalo normalizirati. U takvoj situaciji trebalo je ostati u žiži problema i održati moral kod naroda, pokrenuti sve snage NOP-a za obnovu popaljenih i porušenih objekata, na proizvodnju hrane, jačanje i proširenje fondova i si. Neprijatelj je i dalje neumorno »zasipao« slobodni teritorij mnoštvom propagandnog materijala, šire i laži i dezinformacije protiv NOP i njega, na taj način, sve da razbije krvlju stečeno bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda, osnovicu svih njihovih pobjeda. U rješavanje problema ishrane na području Like morao se uključiti i ZAVNOH, pa se prehrambena situacija, naročito poslije žetve u ljeto 1944. godine, prilično stabilizirala. I pored svih tih mjera, krajem 1944. godine u Lici je bilo još 2.015 građana bez hrane.²

Žetva u ljeto 1944. godine odvijala se u izuzetno teškim prilikama, jer su žitarice bile potrebne NOP-u i neprijateljima. Zato se podizanje usjeva odvijalo pod kišom pušanih i mitraljeskih metaka, a često i noću. U podizanju žitarica učestvovala su omladinske radne brigade i čete, koje su bile organizirane pod rukovodstvom NOO-a u selima i općinama.

Uoči avaj i složenost situacije poslije neprijateljske ofanzive, Okružni komitet KPH za Liku uputio je svim komitetima i selima direktivno pismo koje, zbog značaja, donosimo skoro u cjelini.

»Dragi drugovi«, pisao je OK, »kroz proteklu ofanzivu na Liku i daljnje napade neprijatelja na oslobođeni teritorij, težnje neprijatelja su usmjerene s ciljem, da onemogu i inicijativu NOV, grupno, efikasno djelovanje naših koncentriranih snaga, da izolira jedinice, smanjuju i time udarnost istih. Neprijatelj ide za tim, da nam nanese što jači ekonomski udarac, da nam onemogu i materijalnu bazu za vođenje bitke, da izgladni narod i vojsku, da razbije jedinstvo fronta i pozadine. Zato je potrebno obučiti i upoznati naše organizacije, da ne gledaju na pojedinu ofanzivu neprijatelja i njegov upad odvojeno od razvitka događaja, nego naprotiv povezano sa svim događajima u svijetu i u zemlji, koji se uspješno razvijaju u korist NOP-a i svaku brutalnost neprijatelja gledati kao slabost njegovu te nastojanje istoga, da nam nanese što više gubitaka. Sva besperspektivnost i odvojeno gledanje na neprijateljske ofanzive, operacije na pojedinim sektorima, dovodi do kolebanja i izmicanje rukovodstava nad masama u tim odsudnim momentima, kada je ono najpotrebnije. Stoga vas upozoravamo na neke važnije stvari koje su uoči tokom zadnje ofanzive na Liku.

1. Pomoć i saradnja s vojničkim jedinicama nije pokazala najpotrebnijih rezultata, zato treba imati na umu da nas se svih tih ugreške i problemi i zato ne gledati na iste jednostrano, visoko i uobraženo, nego naprotiv pomoć i drugovima iz vojske da se otklone konkretni nedostaci i riješe problemi, koji su uoči i obratno, primiti ozbiljnije u razmatranje i rješavanje primjedbe dobi-

² AIHRPH, KP-41/27 i S0/1.

vene sa strane partijske organizacije iz vojske. Ta koordinacija, koja je osobito važna u momentu ofanzive, u vrstite i ojačati veze vojske i naroda i dati više rezultata.

2. Manevriranje s narodom na mnogim mjestima nije udovoljilo tako da se izgubila perspektiva. Bilo je mjestimično nepotrebne panike, jer organizacije nisu vodile brigu o pravovremenom obavještanju naroda i nisu vršile evakuaciju sa stvorenim planom, konkretnoj situaciji, jer nisu provele ratnu budnost, obezbijedile izvištanje, iskoristile naoružano ljudstvo u borbi s neprijateljem, nego su se čak neki izolirali od masa i spuštali kućama, gdje je neprijatelj zajedno s narodom. Ovo osobito treba imati u vidu za daljnje napade neprijatelja i nikako dozvoliti da se organizacije uljuljkuju u neki konačno oslobođeni teritorij, nego shvatiti najozbiljnije, da se nalaze u narodnooslobodilačkom ratu, gdje okupator sa svim svojim slugama ne bira ni najbrutalnija sredstva da nas uništi. U logorima treba organizirati brzo obavještanje, izvištanje neprijatelja, izoštriti budnost, donositi brze odluke o manevriranju s narodom, redovno obavještavati partijsko rukovodstvo, bez obzira na konkretne vojne prilike. Ne zaboraviti da u momentu prekidanja veza s višim rukovodstvima, treba da se pokaže najveća inicijativa i općinskih komiteta.

3. Ishrana vojske i naroda je najvažniji problem naše organizacije, pa treba poduzeti sve mjere da se omogući i materijalna baza vojske, razvijaju i osjećaj ljubavi prema vojsci i požrtvovanje pojedinaca iznositi kao primjer, da bi ta konkretna pomoć bila što veća. Najhitnije treba pomoći i siromašnim porodicama, koje su osuđene na glad, ako im organizacija ne omogući egzistenciju, davaju i im pomoć od onih koji imaju. Sve vršiti uz prethodno jasno obrazloženje narodu, razvijati drugarsku solidarnost i požrtvovnost i konkretno organizirati prema prilikama kolektivnu kuhinju u najtežoj situaciji, koristiti porodične veze, sakupljati dobrovoljne priloge i napokon pristupiti rekviziciji (vrši NOO kao organ vlasti), a ni pod koju cijenu ne dozvoliti da siromašan narod bude prepušten slučaju. S obzirom i na ekonomske prilike kod nas u Lici, ako se u organizaciji izgradi mišljenje, da je zaista moguće riješiti ovo pitanje, onda će biti veći rezultati i povjerenja masa u Partiju pojačati se. Razumije se da će se ostala politička pitanja mnogo lakše rješavati, rješavanjem ovoga, sada najvažnijeg problema...³

4. Komande mjesta i njihove jedinice nisu odigrale u ovoj ofanzivi namijenjenu im funkciju, nisu se osjetili, da u takvoj situaciji moraju tu i tamo zadavati udarce neprijatelju, vršiti akcije na osjetljivim mjestima... Uopće se osjećala pojava nedisciplinovanosti u tim jedinicama. Zato kotarski komiteti trebaju ozbiljno pomoći i da vojničke jedinice i komande mjesta postanu vrste i disciplinirane, da se ne pravi razlika od operativnih jedinica, da se najhitnije organiziraju udarne grupe i stupe u akcije, da se to učinilo u početku ofanzive, bila bi onemogućena tolika pljačka, ubistva... Treba imati u vidu, da se samo akcijama može podići i udarna snaga i disciplina vojnih jedinica u pozadini.

5. Zapaža se pojava dekonspiracije prilikom pravljenja zemunice, tako da su pojedinci uhvaćeni od neprijatelja otkrivali zemunice, bilo je aljkavosti i neodgovornosti u uklanjanju materijalnih sredstava.

³ U ovako kritičnoj situaciji na mnogim mjestima su se zapazile parole: »Zločin je imati, gladnima ne dati!« Parola je bila vrlo efikasna, tako da i oni koji bi nešto krili, uvali za sebe, nisu mogli sakriti i isključiti se da ne u estvuju u sakupljanju hrane za gladne. U stvari, nitko nije mogao tako lako sakriti, jer se uglavnom znalo što tko ima. O tome su NOO-i bili izvanredno obaviješteni.

6. Pojavila se masovna pljačka u narodom i ukoliko se ista ne spriježi sve više osjetiti će se bezvlašće, gdje osobito korumpirani i kriminalni tipovi nalaze plodno tlo za svoj rad, a neprijatelj takvu situaciju ozbiljno koristi i širi svoj politički utjecaj. Preko NOO-a i masovnih organizacija poduzeti hitne mjere objašnjavanja dočega pljačka može da dovede i raditi na njenom suzbijanju. Prema pljačkama primjenjivati sudske kazne i političke mjere.

7. Kroz ofanzivu se u mnogim organizacijama nije osjetilo ispravno i odlučno rukovođenje s masama... Sve kapitulantske, panikerske i neprijateljske elemente treba isključivati iz partijskih organizacija, a u Partiju primati odane i provjerene drugove...

8. Kroz hitavo vrijeme u logorima i stalno me u narodom treba razvijati političku agitaciju, ne samo držati govore, nego kroz diskusiju objasniti mnoga pitanja i osjetiti time puls masa... Usmenom agitacijom razbijati neprijateljski utjecaj i njegove trikove i stalno uvršivati utjecaj Partije. Za našu štampu potrebno je slati što više materijala o zločinima i pljačkama neprijatelja, o neprijateljskoj propagandi te o pojedinim podvizima boraca, omladine i naroda tokom ofanzive.⁴

9. Popularizirati odluke ZAVNOH-a me u narodom i boriti se za njihovo ostvarenje.⁵

Ovakva i slična pisma, zbog nemogućnosti da se brzo kontaktira sa svim komitetima i partijskim odjelima te drugim organima i organizacijama NOP-a, brzo bi se proširila, pa bi se odmah uz maksimalnu odgovornost, pristupilo realizaciji direktiva višeg partijskog organa. Poslije upućenih direktiva obavezno su slijedili izvještaji što se konkretno u činilo, kako se u činilo, koji su problemi za uspješno ostvarenje direktive itd. Kuriri bi najpre im i najbržim putem, esto puta kroz neprijateljske obrubne, prenosili pisma i izvještaje na oslobođeni i neoslobođeni teritorij. Oni su morali biti posebno hrabri i provjereni kadrovi i u najviše slučajeva članovi KP i SKOJ-a.

Nizali su se i drugi problemi u okrugu. Pored gladi, oslobođeni teritorij preplavile su uši i vladala je epidemija trbušnog tifusa, koji je na mahove izbijao, kao na jednom, kao na drugom kraju Like, i tako zadavao mnogo muke političkim organizacijama, NOO-ima, zdravstvenim radnicima, vojnim jedinicama i drugim. Zbog pojave epidemije tifusa Okružni komitet KPH za Liku uputio je 4. septembra 1944. godine pismo svim partijskim odjelima u okrugu, u kome je, pored ostalog, istakao:

»Dragi drugovi, u naše bolnice svaki dan stižu sve novi i novi drugovi oboljeli od trbušnog tifusa. Opasnost od ove zaraze uzima sve veći zamah, tako da od njega boluje već priličan broj vojnika, političkih i drugih rukovodilaca, vojske i naroda. Ova bolest odnosi mnogobrojne živote i proreže rukovode i kadar NOP u Lici. Sve to ide u korist neprijatelju, a na štetu NOP-a.

Da ne bi bolest uzela već zamah, molimo vas, ukoliko to već niste poduzeli, pri tome uporno i energično sprečavanju bolesti. Po ovom pitanju mislimo nisu potrebna široka razlaganja i upute s obzirom na to da smo se ovakvim

4 Partijska organizacija Like posebno je njegovala dopisnu službu iz rada partijskih i skojevskih organizacija, rada NOO-a, odbora JNOF, pa su »Naprijed«, »Vjesnik«, »Lički kurir« i drugi listovi imali bogatu dokumentaciju iz neposrednog života, rada i borbi za slobodu. To je imalo velik značaj u suzbijanju neprijateljske propagande i obavještavanju naroda na oslobođenom i neoslobođenom teritoriju o uspjesima NOP-a u Lici i šire.

5 AIHRPH, KP-23»/»78.

problemom sretali ne jednom kroz etiri godine. Mislimo da o ovome pitanju imate dovoljno iskustva. Na suzbijanju bolesti potrebno je angažirati sve masovne organizacije, koriste i pri tome sve na ine i sva sredstva (karantene, kre enje, šurenje, parenje, lije ni ke savjete itd.) Posebno se u ovome poslu trebaju angažirati zdravstvene komisije pri NOO, a NOO-i i odbori JNOF u svome poslu treba da odigraju najve u ulogu. Uspjeha e biti samo onda, ako partijske organizacije i ostale antifašisti ke organizacije shvate da je rješavanje ovog problema neodloživo i od velike važnosti za naš narod. O tome što ste poduzeli i daljnjem procesu oboljenja, molimo da nas redovito izvještavate.«⁶

Budu i da ishrana bolesnika u bolnicama nije zadovoljavala, Okružni komitet KPH donio je odluku da se partijska rukovodstva bolnice ukinu i da pre u pod direktnu kontrolu kotarskih komiteta Partije. Time se pove ala sigurnost, nadzor, njega i ishrana bolesnika i ranjenih boraca i grana. Prema razli itim prilikama i okolnostima postavljala se partijska organizacija, da bi u tim teškim trenucima bila što efikasnija i da bi odigrala ulogu koja joj je u revoluciji namijenjena.

Jedinstvena narodnooslobodila ka fronta velika i snažna porodica NOP u Lici

Osnivanje JNOF Like bio je neposredan zadatak komunista. Iako JNOF ne djeluje kao posebna organizacija, na podru ju Hrvatske sve do sredine 1944. godine, njena djelatnost se odvija pod rukovodstvom Partije u masovnim antifašisti kim organizacijama, SKOJ-u, USAOH-u, AFŽ-u, kao i svim onim politi kim grupama, koje su potpomagale NOP, vidjevši u njemu jedinu mogućnost rješavanja historijskih težnji naroda. Ustaško- etni ka strahovlada izgubila je oslonac u narodu. Takvu vladavinu hrvatski i srpski narod nije nikada u svojoj historiji ni sanjao, a kamo li se za nju borio. Doma i izdajnici, ustaše i etnici, održavali su se još samo uz pomo fašisti kih okupatora i svoga terora. Rzne granske partije su se raspršile, jer su zastupale programe, koje srpski i hrvatski narod nije prihva ao. Na poprištu borbe za ostvarivanje historijskih interesa hrvatskog i srpskog naroda ostali su komunisti i uz njih ogromna ve ina radni ke klase, naroda, inteligencije i ostalih slojeva.

U prolje e 1944. nametnula se potreba da JNOF Hrvatske i formalno dobije organizacioni oblik. CK KPH uputio je poziv predstavnicima svih politiki h organizacija Hrvatske: SKOJ-u, USAOH-u, AFŽ-u, Izvršnom odboru HSS-a, Srpskom klubu vije nika, ZAVNOH-u i NOV da se sastanu 18. maja 1944. godine u Topuskom, dakle neposredno poslije održanog Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a. Na konferenciji održanoj tada ocijenjeno je, da se JNOF Hrvatske u trogodišnjem razdoblju u vrstila, dokazala i obuhvatila najšire slojeve stanovništva. Konferencija je izabrala rukovodstvo JNOF Hrvatske i dala preporuku, da se odmah pristupi održavanju zborova grana na kojima treba da se obrazlože zadaci i ciljevi JNOF, da se izaberu njeni odbori u selima, opinama, gradovima, kotarima, okruzima i oblastima. Ve 10. juna 1944. godine CK KPH šalje pismo oblasnim, okružnim i divizijskim komitetima

6 AIHRPH, KP-238.

Partije u kome ih obavezuje, da sve partijske organizacije i lanstvo populariziraju Izvršni odbor JNOF i ZAVNOH i da se pristupi osnivanju seoskih, op inskih, kotarskih, gradskih okružnih i oblasnih odbora JNOF. CK KPH posebno je upozorio partijske komitete i organizacije na terenu, da u odbore JNOF osiguraju izbor odanih, provjerenih, aktivnih i uglednih li nosti te predstavnika svih stranaka i grupacija, koje u bilo kojem obliku potpomažu NOP.

Okružni komitet, kotarski i op inski komiteti te partijske organizacije u Lici u drugoj polovini juna i julu 1944. godne aktivno rade na organiziranju zborova gra ana i osnivanju mjesnih odbora JNOF. Taj politi ki posao se odvijao veoma dobro, iako su neprijateljski upadi ometali, da se organiziranje odbora obavi im prije. Stav Okružnog komiteta KPH za Liku bio je, da se paralelno s osnivanjem odbora JNOF na oslobo enom teritoriju osnivaju odbori i na neoslobo enom teritoriju. U odre enom broju partijskih elija pojavio se tom prilikom sektaški odnos prema pojedinim vanpartijskim ljudima, tako da su funkcioneri partijskih komiteta na sjednicama komiteta, partijskih i drugih organizacija ukazivali na štetnost takvog ponašanja po svestraniji razvoj NOP-a u Lici, posebno u njenom zapadnom dijelu. Izbori za seoske odbore JNOF u Lici su uspješno provedeni. Dok su se seoski odbori JNOF birali na masovnim skupovima, kotarski i okružni organizirali su se po delegatskom sistemu. Na neoslobo enim dijelovima Like odbori JNOF birali su se tajno i njihov rad je bio ilegalan.

Poslije osnivanja odbora JNOF u Lici je, na politi kom planu, došlo do značajnih promjena. Partija i ostale politi ke organizacije izlaze iz uskog kruga svoga djelovanja, na polje širokog, raznovrsnog i svestranog politi kog rada s narodom u kome se razvija briga i borba za svakoga ovjeka, da ga se pridobije za NOP i uvjeri u njegovu snagu i pravednost borbe koju vodi. JNOF postaje front svih organiziranih snaga NOP-a na elu s Komunisti kom partijom. Svoju djelatnost JNOF u Lici nije usmjeravala samo na politi ko djelovanje, ve i na svakodnevne teku e probleme oslobodila kog rata.

U drugoj polovini 1944. godine u Lici je JNOF poduzela veoma široku akciju mobilizacije svih sposobnih gra ana u NOV. Ja anjem jedinica NOV trebalo je, pored ostalog, stvoriti bolje uvjete za uspješniji i sigurniji rad u pozadini u rješavanju presudnih problema zna ajnih za front, me u koje spada proizvodnja žitarica, krmnog bilja, izgradnja popaljenih ku a i si. U tome smislu Okružni komitet KPH za Liku, u izvještaju upu enom CK KPH 29. jula 1944. godine, pored ostalog, isti e: »Problem žetve smo ozbiljno postavili pred organizacije, izradili principijelan plan kako se treba sve poslove izvršavati i zadatak riješiti. Poteško e su u tome, što vojni ke snage na terenu Like nisu toliko jake, da bi mogle uspješno paralizirati udarce neprijatelja, koji je ve provalio u lovina ku op inu i tamo nesmetano vrši žetvene radove.«⁷ Zato je JNOF Like stupila odlu no u akciju mobiliziranja svega što je sposobno za jedinice NOV, kako bi, broj ano oja ane, uspješnije privede žetvu kraju i pomogle u oslobo enju Like od okupatora i doma ih izdajnika. Istovremeno, organi JNOF vrše intenzivne pripreme, da se jedinicama NOV prilikom zauzimanja gradova i gradskih naselja pruži puna podrška iznutra, u poduze ima i ustanovama, da organizirano rade grupe ljudi koje e prilikom oslobo enja onemogu avati reakcionarnim elementima da uništavaju

7 AIHRPH. KP-37/2477.

postrojenja, inventar, arhivu, te pružati materijalnu i moralnu pomoć jedinicama NOV. Prema tome, već u startu, djelokrug aktivnosti JNOF bio je veoma raznolik i nije se ograničavao isključivo na političku aktivnost, već na normalizaciju sveukupnog društveno-političkog života u okrugu.

Osnivanje i djelatnost odbora JNOF u Lici veoma je pozitivno utjecalo na svestraniju djelatnost i masovnost drugih političkih i antifašističkih organizacija: SKOJ-a, USAOH-a, i AFŽ-a. U okviru JNOF Like Partija, SKOJ, USAOH, AFŽ iznalaze nove metode i oblike djelovanja i postižu veoma uspješne rezultate na političkom i ekonomskom planu. Skojevska i omladinska organizacija nalaze se itavo vrijeme NOP-a u mobilnom stanju. Skojevci i omladina prvi su u borbenim redovima. Mladi su bili u neprestanom takmičenju u okrugu i time polu ili dragocjene uspjehe, NOP u Lici ojačali i rasplamsali. Zato je revolucionarna omladina Like 1944. godine na Drugom kongresu USAOJ-a dobila prelaznu zastavicu omladine Jugoslavije. Likom se posljednju godinu rata, pa još i dugo poslije rata, sa zadovoljstvom pjevala pjesma: »Zastavica i na njojzi piše, dobit će je ko uradi više!« Ta zastavica se ponosno vijorila pokraj stola radnog predsjedništva četvrte okružne partijske konferencije za Liku.

Takmičenje je bilo gotovo stalan sistem djelatnosti svih organiziranih faktora NOP-a u Lici, čiji su nosioci bile partijske ćelije, skojevske i omladinske organizacije, organizacije AFŽ-a, NOO-i i vojne jedinice. Takmičenje su se odvijala između sela, općina, kotareva, okruga, vojnih jedinica, komandi područja i komandi mjesta. Najavljivala su se na javnim skupovima, konferencijama i si. Trajala su po nekoliko mjeseci, a najčešće mjesec dana. Nakon završenog takmičenja sabirali su se i objavljivali rezultati, a potom proglašavali pobjednici.

Ponosni smo što smo u toku NOR-a stvorili novi tip žene partizanke

Antifašistički front žena Like položio je ispit u trogodišnjim borbama u Lici. Ovom prilikom nije moguće iskazati sve što su žene Like učinile, kolika i koja samoodricanja su pokazale, njihovu hrabrost, izdržljivost i odlučnost. U Rezoluciji Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, odnosno u Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske, u točki 3. i 7, formulirana su prava žena slijedećim riječima: »Žene uživaju sva prava jednako kao i muškarci... Izborno pravo u demokratskoj Hrvatskoj vrše birači i tajnim glasanjem, na osnovu općeg, jednakog i neposrednog izbornog prava. Pravo birati i biti biran u sva izborna tijela narodne vlasti ima svaki građanin i svaka građanka, koji navrše 18 godina.«⁸ Ta svoja prava žene su izborile i dokazale svoju ravnopravnost s muškarcima. Podsjetimo se samo na osnivanje Prve ženske ćelije omladinki kolovoza mjeseca 1942. godine u selu Trnavcu i onih 700 omladinki, koje su se dobrovoljno javile u jedinice 6. ličke proleterske divizije, njihove hrabrosti i borbenosti tokom rata.

Na Prvoj konferenciji AFŽ Hrvatske u Otočcu 11. do 13. juna 1943. godine, Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a, pored ostalog, je istakao: »Iznad svijeta onih žena o kojima govori povijest naših naroda i pjevaju pjesme, najsvjetliji je lik žene partizanke. Vidio sam je prvi put na putu iz Slunja za Bihać. Utisak je bio baš takav. Uskrasnulo je lik davne Amazonke, ali ljepši i viši, jer partizanka ne daje samo snagom svojih mišica, nego i svojim, kroz

Rezultati takmičenja u vremenu od 1. IX do 15. X 1944. godine

Kotar	Prou ili odluke ZAVNOH-a		Mobilisano za NOV		Žetva		Vra eno dezertera	Vra eno iz nepr. redova	Uništeno neprijatelja				
	Na osi. teritor.	Na neosl. teritor.	Na osi. teritor.	Na neosl. teritor.	Ovršeno	sakupljeno			Ubijeno	Ranjeno	Zaroblj.	Uhlja eno spijuna	Uništeno materij.
D. Lapac	1900	-	-	-	100%	40%	19	1475	28	5	1	-	6 kamiona
Gračac	9567	-	144	16	100%	85%	2	25	25	20	1	-	2
Korenica	3503	-	48	-	Nije dovršena radi evakuac. narode		35	15	-	-	4 konja		-
Peruš	150	-	-	9	-	600 kvar	7	-	12	-	-	-	1 tenk
Udbina	6000	-	35	-	100%	-	100	-	-	-	-	-	-
Gospi	2150	240	55	-	100%	90%	25	53	18	-	4	-	-
Otočac	442	-	-	8	-	-	16	24	14	-	-	-	-

vjekove, od svih žena ste enim novim znanjem, oboga enim novim poduhovljenim bivstvom. Drugarice, to nije rije konvencionalna, to je rije kojom partizan priznaje partizanki, da je u svemu njemu ravna... Mi se možemo ponositi, što smo u ove teške ali velike dane dali svijetu novi tip žene — partizanke.«⁹

Seoske, op inske i kotarske organizacije AFŽ Like nisu tokom rata prekidale me usobno takmi enje i takmi enje sa ženama susjednih okruga i kotareva. Jedno od najmasovnijih takmi enja žena Like bilo je takmi enje pred Prvi kongres žena Hrvatske. Žene kotara Lapca pomažu grupi od 1200 domobrana, da se iz Lapca izvuku na oslobođeni teritorij i pređu u partizane. Žene Doljana i Dobrosela, kotara Donji Lapac, išle su u neprijateljske garnizone iz kojih su izvele 500 domobrana u partizane. U pretkongresnom takmi enju stotine žena Like naučile su čitati i pisati, a u 171 školi u Lici pretežno su učile i iteljice bile žene. Glavnina poslova opismenjavanja odvijala se uz učestvovanje žena. Žene udbinskog kotara bile su, pored ostalog, glavni proizvođači i pogonskog ugljena, koga su na stotine tona prenijele na svojim leđima na pogon industrije za preradu žitarica. Ivka Franceti iz kotara Gospić, starica od 65 godina, kaže: »Imam šestero djece u NOV, a sedmi borac u pozadini sam ja. Žene rade sve poslove. Dvadeset i dva puta smo ljetos bježale ispred neprijatelja i na svojim plećima prenijela 1300 kvintala pšenice kroz Plješevicu. Vučemo građu, gradimo bajte«. Eričevića iz kotara Korenica kaže: »Iako sam stara, idem i radim, nosim vodu i hranu našoj vojsci na položaj. Idem na rukama i nogama, sva su mi se leđa ožuljala od bremena.« U svim seoskim NOO-ima bile su žene, a u mnogim u većini. U Širokoj Kuli, kraj Gospića, od pet odbornika, tri su žene i djevojke Ličkog Petrovog Sela, u kotaru Korenica, spašavaju ljetinu. Kad je neprijatelj okupirao njihov kraj pred žetvu i radi žetve, one su se noću privlačile, žele žito i snopove odnosile na sigurnije mjesto. Tamo gdje nisu mogle žeti, rulile su klasje i u vrećama donosile zrnje pšenice. Kad je jedna djevojka u vrijeme žetve bila ranjena, nastavila je radom rekavši: »Laka je rana, ne smeta«, iako je kroz zavoj obilno curila krv. Samo u pretkongresnom takmi enju od 12. septembra do 12. oktobra 1944. godine, usprkos stalnim upadima Nijemaca i strašnog terora ustaša i četnika, žene su postigle izvanredne rezultate. One su u neprijateljskim uporištima u Lici izlijepile na hiljade parola i ostalih napisa posve enih kongresu žena i ciljevima NOP-a. One su samo u tri lička kotara u zemunice spremile 4000 kvarata žita. Glavni posjetioци partizanskih bolnica i ratnih položaja su žene. One su tamo nosile hranu, odjeću, municiju i druge potrebe za NOV. Žene Like tokom rata masovno su razvijale kućnu obrt, izradom odjevnih predmeta za vojsku, i time uštedile neprocjenjive usluge borcima narodnooslobodilačkog rata.

Jedinicama 35. divizije i drugim jedinicama NOV žene Like su u drugoj polovini 1944. godine na položaje donijele: 2905 kg kruha, 3150 kg krumpira, 50 kg masti, 748 l mlijeka, 820 kg graha, 756 kg duhana, 312 kg kupusa, 720 kg šljiva, 550 kg lješnjaka, 61 kg sira, 45 kg pekmeza, 25 kg jabuka i 7 jaganjaca.¹⁰

3 »Žena u borbi« 43/945.

9 »Žena u borbi«, 7/1944.

10 »Žena u borbi«, 11/1945.

Uspjeh bilo koje antifašističke organizacije predstavlja uspjeh partijskih organizacija. Samo tako se mogla izvojevati sloboda i pobijediti daleko nadmoćnijeg neprijatelja.

U živom, raznovrsnom i izuzetno teškom političkom radu u Lici došao je proglas i posljednji poziv druga Tita upućen svim zavedenim pripadnicima neprijateljskih jedinica da do 15. septembra 1944. godine napuste svoje jedinice i jave se u jedinice NOV. Njega su partijske, skojevske i druge političke organizacije, kao i odbori JNOF i NOO-i proturali u sva sela na osloboenom i neosloboenom teritoriju Like. Posebno su partijske organizacije poduzimale mjere da se poziv doturi u sve glavne punktove neprijatelja, kako se kasnije ne bi moglo reći i da se za taj poziv nije znalo. Tom prilikom Okružni komitet KPH za Liku, 4. septembra 1944. godine, uputio je pismo kotarskim komitetima u Lici u kome je, pored ostalog, istakao: »Dragi drugovi, ovaj proglas nastojte proturiti u svako uporište, te obavještavati i upoznavati takve ljude preko rodbinskih i drugih veza, preko organizacija i raznih kanala, i sve da ne bude ni jednog slušajnika i mjesta, koje ne bi bilo upoznato s istim. Proglas lijepiti u garnizonima i vidnim mjestima u rajonima neprijatelja. Izvlačenje zavedenih iz neprijateljskih uporišta i garnizona pojedinačno, grupno i masovno treba da postane stalan zadatak svih naših organizacija. Proglas mora biti u prvom planu rada partijskih organizacija i organizacija JNOF. Vršiti demobilizaciju neprijateljskih garnizona i vršiti na taj način izolaciju od krvnika, koji treba da za svoja djela odgovaraju pred narodnim sudom... O u injenom redovno nas izvještavajte.«¹¹

Od objavljivanja poziva druga Tita do polovine oktobra 1944. godine u jedinice NOV prešlo je 1700 vojnika, uglavnom domobrana, legionara, nešto malo četnika, a najmanje ustaša. Kasnije se taj broj znatno povećao. Ovome su pridonijeli i sveukupni rezultati borbe jedinica NOV na svim frontovima u zemlji, kao i uspjesi jedinica NOV u borbama protiv neprijatelja u Lici.

Oštar kurs k likvidaciji četništva

Sredinom 1944. godine zabilježena je veoma živahna politička aktivnost rukovodstva svih političkih organizacija i NOO-a, odbora JNOF i drugih. Nekoliko plenuma Okružnog komiteta, okružno partijsko savjetovanje, plenuma i savjetovanja ostalih političkih organizacija, skupštine Okružnog NOO-a i kotarskih NOO-a, te razna savjetovanja koja su organizirali NOO-i, bilo je usmjereno na rješavanje istaknutih problema i na mobilizaciju svih snaga za konačno osloboenje.

Plenum Okružnog komiteta KPH za Liku, održan u drugoj polovini 1944. godine, ima posebno znaenje, jer je na njemu ukazano na veliku opasnost koja prijete NOP-u u Lici od strane četnika i njihovih organizacija, koje su se djelomično infiltrirale na osloboenu teritoriju. Stav plenuma je: oštar kurs na likvidaciji četništva u Lici i iskorjenjivanje svakog, pa i najmanjeg njihovog utjecaja, oslonca, organizacije i sl. na osloboenom teritoriju, sve snage Partije i ostalih organizacija usmjeriti protiv četničkih organizacija i tendencija i boriti se za svakog četnika, koji se nalazi u neprijateljskim jedinicama.

¹¹ AIHRPH, OK KPH za Liku.

nicama, a koji se nije ogriješio u NOP i energija na borbu svih snaga NOP za izvlačenje granica iz okupiranih teritorija. Plenum je konstatovao da se partijske i druge organizacije NOP-a u Lici trebaju u svom radu usmjeriti i na veći utjecaj u selima zapadne Like, gdje smjelije treba osnivati ilegalne NOO-e, odbore JNOF, omladinske i skojevske organizacije i partijske jedinice. U tim mjestima intenzivnije prikupljati hranu, lijekove, odjeću, municiju i sitnice za potrebe NOP-a. To je bio potez ličkih komunista i njihov odgovor na pojačani teror ustaša i etnika nad stanovništvom i na njihove česte upade na oslobođeni teritorij. Neposredno poslije ovog plenuma partijska organizacija kotara Donji Lapac s okupiranog teritorija od strane etnika izvlači i na oslobođeni teritorij 2000 granica.

Koliko god su etnici, ustaše, mađarci, zajedno s Nijemcima, intenzivirali vojničke akcije i propagandu protiv NOP, toliko su partijske i druge organizacije i jedinice NOV višestruko uzvraćale. One su svojom aktivnošću, hrabrošću i upornošću razbijale neprijateljsku propagandu i uvjerali narod u ispravnost politike NOP-a. Slijedile su serije političkih akcija, jedna za drugom: održava se okružno partijsko savjetovanje kome prisustvuju 83 delegata, a iza toga se održavaju savjetovanja u kotarevima Like. Okružnom i kotarskim savjetovanjima prisustvuje ukupno 820 partijskih i drugih aktivista. Savjetovanja su imala pozitivan utjecaj na življivi politički život u okrugu. Ona su rasplamsala djelatnost partijskih i drugih organizacija, NOO-a i vojnih jedinica u Lici. Na prethodno utvrđenim programima borbe protiv etništva, ustaštva, mađarštine i mobilizacije svih snaga za front i oslobođenje, obnovu popaljenih i razorenih stambenih i gospodarskih objekata, organizaciju zdravstvene zaštite i prosvjete, organizuje se sve što je na određenoj mjeri sposobno da radi i doprinosi bržoj pobjedi na svim sektorima djelatnosti. Usprkos svim tegobama, od majske ofanzive do novembra 1944. godine u Lici je izgrađeno 960 bajta, dok je samo u novembru 1944. godine izgrađeno 330 bajta, što je znatno ublažilo stambenu krizu pred početak zime.¹²

Uz postojeće aktivnosti Okružni komitet KPH i kotarski komiteti Partije uvode sistem partijskih kurseva, kroz koje je u drugoj polovici 1944. godine prošlo 360 članova općinskih i kotarskih komiteta i članova organa antifašističkih organizacija i NOO-a. Partija je izgrađivala i osposobljavala svoje kadrove da bi uspješnije ostvarila svoj program.

Poslije spomenutih aktivnosti dolazi do najmasovnijeg dogovora ličkih komunista u augustu i septembru 1944. godine. Po direktivi Okružnog komiteta KPH za Liku održane su kotarske partijske konferencije, kojima su prisustvovali svi članovi KP u kotaru. Konferencije su dale ocjenu političkog stanja, zatim aktivnost partijskih i drugih organizacija, komandi mjesta i komandi područja, NOO-a, udarnih grupa i operativnih jedinica. Na njima su raspravljani svi prisutni problemi, među kojima su dominirali: usmjerenje svih snaga NOP na slabljenje neprijateljskih redova i organiziranje cjelokupnog potencijala NOP za konačnu pobjedu i pripreme za poslijeratnu izgradnju novih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa.

Istovremeno, a uprkos svim tegobama i opasnostima rata, Lika je bila u znaku nekoliko kotarskih i okružnog fiskulturnog sleta, koji su uslijedili poslije Druge konferencije USAOH-a za Liku. Sletove su organizirali kotarski i općinski odbori JNOF u suradnji sa skojevskim i omladinskim organizaci-

¹² AIHRPH, KP-41/2750.

jama. Sletovi su održani u kotarevima: Korenica, Udbina, Gospi i Graac, a poslije njih održan je i okružni fiskulturni slet na kome je u estvovalo oko 5000 omladine i naroda. Koliko je bilo potrebno da se i takve aktivnosti odvijaju u ratu, toliko je to bilo i smjelo i riskantno na jednom mjestu okupljati veliki broj građana, s obzirom na razgranatu špijunažu neprijatelja i mogućnost napada avijacije. Međutim, sve se završilo uspješno i bez žrtava. Dakle, u jeku poljoprivrednih radova, žetve i blizine neprijateljskih snaga, Partija je našla za potrebno da dođe i do ovakvog jednog osvježanja koje je, bez sumnje, dalo snažnog poleta u budućim akcijama.

Bataljon OZNE za Liku, također, je vršio intenzivne pripreme za ulazak u gradove Like. On je u svojim akcijama postigao izvanredne uspjehe u iščupanju terena od raspršenih i ubačenih neprijateljskih bandi na oslobođeni teritorij i bio je strah i trepet za neprijatelja. Jedinice ovog bataljona odigrale su važnu ulogu u zaštiti naroda od upada ustaških i etničkih grupa na slobodni teritorij, izbjegličke logore i bolnice. Svojom aktivnosti jedinice ovog bataljona stvarale su potrebne sigurnosne uvjete za normalniji rad organa vlasti i političkih organizacija. Bataljon je bio i nosilac i uvar bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda Like.

Pobjede NOVJ na svim frontovima u zemlji, pobjede saveznih snaga nad njemačkim divizijama i dolazak jedinica Crvene armije u Jugoslaviju, imale su sredinom oktobra 1944. godine snažan odjek i podstrek svim snagama NOP-a i jedinicama NOV u Lici za pojačane udarce protiv snaga neprijatelja. Živost, ohrabrenje i nestrpljivost kada će doći željena sloboda, vladala je na okupiranim područjima Like.

Na drugoj strani, u taboru neprijatelja, došlo je do snažne demoralizacije, koja je doprla i do ustaško-etničkih vrhova. Tako je npr. pop Jole, veliki župan u Gospiju, došao u oštar sukob s Jucom Rukavinom, poznatim ustaškim bojnikom i koljačem, zato što je pop Jole zastupao stanovište da ustaše i domobrane treba pripremiti za gerilske borbe, te ih povući u šume Velebita. Ustaški oficiri u Gospiju već su bili spremili zimsku odijela. Juco Rukavina je bio za veću ustaško-domobransku koncentraciju i povlačenje prema Zagrebu, a poslije Zagreba prema Njemačkoj, što su vjerojatno režirali Nijemci.

Kod kući evijeh etnika također je došlo do izvjesne demoralizacije, diferencijacije i rasula, čak i do mećuobnog hapšenja. Domobranske i legionarske jedinice su se mahom osipale. Znatno manji broj pripadnika tih jedinica svakodnevno je dolazio u jedinice NOV na području Like. U ovakvoj situaciji i ustaše i etnici pojačavaju teror nad narodom, te za svaku i najmanju sumnju strijeljaju nedužne građane. Gospiju je bio potpuno blokiran od ustaša. Nitko nije smio u njega ulaziti, niti iz njega izlaziti, osim što su to radili komunisti i skojevci — ilegalci. Za njih prepreka nije bilo, jer su imali svoje vrste veze i hrabrost. Koliko li je samo municije i pušaka izvezeno kroz te gospijske barikade! U Gospiju je ubijen i onaj mali broj Srba što je ostao, kao i simpatizera komunisti. Ustaše su tada objesile oko 80 lica.¹³ Uporedo s terorom ustaše vrše totalnu mobilizaciju. U pazari koji općini provodi se prosto lov na ljude, koji su vješto izmicali ustašama. Ustaše su mobilizirale i djecu ispod 15 godina!

etnici su u Lici, posebno u Gackoj dolini, gdje su se stacionirali s ciljem da u pogodno vrijeme mogu preko Slovenije prebjeći i u inostranstvo, vršili

13 AIHRPH, KP-243/1248.

strahovit teror nad civilnim stanovništvom. U Gackoj dolini oni vrše pljačke, pokolj civila i osnivaju »antikomunistički bataljon«, koji je imao specijalni zadatak da likvidira rukovodioce NOP-a u tome dijelu Like. Još ranije je njihov cilj bio da se njihova organizacija proširi na dijelove kotara Perušići i Brinje. Uo avajua i njihove namjere, Okružni komitet KPH za Liku, te kotarski komiteti: Otočac, Brinje i Perušići, osujetili su namjere etništva i na svome području osigurali utjecaj Partije i NOP-a.

četvrta okružna partijska konferencija

četvrta partijska konferencija likovnih komunista poela je radom **na dan** oslobođenja Beograda, 20. oktobra i trajala je do 22. oktobra 1944. godine u Srednjoj Gori. Na njoj su kritički pretresena sva pitanja, koja su se u to vrijeme postavljala pred komuniste Like. Istaknuti su uspjesi i iznijeti propusti. U raspravi je u estvovalo 55 diskutanata, delegata i gostiju. Konferenciji je prisustvovalo 320 delegata, od ega pretežan broj iz redova omladine i žena, što odražava njihovu aktivnost i organiziranost u organima i organizacijama NOP-a u Lici. Usvojena Rezolucija o narednim zadacima obavezala je sve komuniste, partijske elije, komitete i sve strukture na:

— uspješniji politički rad sa stanovništvom zapadne Like, gdje partijski utjecaj mora biti veći i gdje se mora voditi upornija borba za razbijanje i likvidaciju ustaštva i Maekove politike. Istim tempom raditi na likvidaciji etništva i monarhističkih tendencija,

— neumorno i stalno tumačenje i provođenje u život odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, razvijanje socijalističkog patriotizma prema novoj federativnoj Jugoslaviji i federalnoj Hrvatskoj,

— daljnje razvijanje i uvršenje bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, te kroz borbu i obnovu razvijanje njihove nacionalne ravnopravnosti,

— izgradnju sistema demokratskog rukovođenja i odlučivanja kroz djelatnost NOO-a,

— daljnju organizaciju i osamostaljenje djelatnosti JNOF u cilju razvijanja svestranog političkog rada i rješavanja svakodnevnih zadataka fronta i pozadine i usklađivanje aktivnosti svih političkih organizacija na tome planu u okvirima JNOF,

— Uvođenje više sistematskog i planskog rada u djelatnosti partijskih organizacija te političko i ideološko izgrađivanje lanstva KP,

— otklanjanje sektaštva iz rada partijskih elija u pogledu prijema u lanstvo KP omladine i žena, te ulaganje posebnih napora za poboljšanje nacionalnog sastava partijske organizacije Like,

— samostalniji rad partijskih elija u rješavanju postojećih problema, veće otklonjenosti omladinskoj organizaciji, kao veoma značajnom faktorom na frontu i pozadini,

— efikasniju djelatnost agitacije i propagande i njeno usmjeravanje na bitna pitanja redovnog informiranja stanovništva u okrugu o svim zbivanjima u zemlji i frontovima saveznika, jačanje i sistematskije djelovanje na području okupiranih dijelova Like i energičniju borbu protiv neprijateljske propagande itd.

Konferencija je završila rad u znaku postignutih uspjeha, u znaku do tada ostvarenih pobjeda NOP u Lici i u znaku slavlja povodom oslobođenja

Beograda. Poslije konferencije na području okruga Lika odvijala se višestruko življa aktivnost partijskih elija, NOO-a, antifašističkih organizacija, operativnih jedinica, komandi područja i komandi mjesta.

Organizacija i izgradnja organa nove narodne vlasti prvenstveni zadatak Partije

Komunisti Like su se poslije četvrte partijske konferencije susreli s veoma složenim problemima i zadacima, koji su se pred njih postavljali u posljednjoj godini rata. Pored borbe protiv okupatora i doma ih izdajnika bili su to, prije svega, zadaci dalje izgradnje i uvršenja sistema nove narodne revolucionarne vlasti. To je, u stvari, bio stalan zadatak partijskih komiteta, elija i komunista od osnivanja NOO-a, pa kroz čitavi tok narodnooslobodilačkog rata. Međutim, kako se kraj rata bližio, tako je zadatak i odgovornost Partije na tom planu postajala sve veća.

Najsloženiji zadaci revolucionarnog programa Partije provodili su se u djelo preko novih organa vlasti NOO-a. Oni su bili čuvari reda, nosioci i čuvari bratstva i jedinstva hrvatskog i srpskog naroda, snabdjevači i NOV hranom i odjećom, organizatori poljoprivredne proizvodnje i uzgoja stočarstva, razvoja ratne industrije i zanatstva (radionice, pilane, mlinovi i dr), sklanjanja i uklanjanja žitarica i njihove prerade, organiziranja zbjegova i logora u šumama, života i zaštite stanovništva u njima, brige o djeci, starim i iznemoglim građanima, bolničkog smještaja, borbe protiv tifusa i drugih zaraznih bolesti, prenošenja ranjenika, njihove sigurnosti i ishrane, rješavanje kulturno-prosvjetnih pitanja, školovanja djece, opismenjavanja nepismenih, organizacije pokretnih pozornica, pjevačkih zborova, sportskih smotri, borbe protiv šverca, krađe, pljačke, špijunaže, rješavanja sudskih sporova i primjene kazni za nedozvoljeno ponašanje pojedinaca, organizacije prevoza, održavanja prometnica, gospodarenja šumama, izgradnje stambenih i gospodarskih objekata, rješavanje najsitnijih pitanja svakodnevnog života rada i borbi u pozadini, na frontu i za front.

Za rješavanje tako odgovornih i složenih pitanja i problema partijska organizacija Like morala je osigurati izbor sposobnih, odanih i odvažnih kadrova u NOO-e. Bila je to njezina posebna briga u posljednjoj godini rata, kada je sve snage trebalo mobilizirati za oslobođenje Like i kada je NOO-e trebalo pripremiti za preuzimanje svih funkcija nove vlasti poslije oslobođenja i za veliki pothvat obnove ratom razorene i siromašne ličke privrede. U svim partijskim izvještajima, od partijskih organizacija do CK KPH (uključujući i izvještaje partijskih elija iz jedinica NOV), NOO-i su tretirani kao jedan od najvažnijih sektora partijskih aktivnosti.

U četvrtu godinu rata Lika je ušla s 257 mjesnih, 33 općinska, 8 kotarskih i jednim okružnim NOO-om. Ovakva mreža novih organa vlasti obuhvaćala je svaki kutak Like, bez obzira da li je on bio oslobođen ili nije. Na neoslobojenom teritoriju NOO-i su imali specijalne zadatke koji nisu bili lako ostvarljivi. Daljnjim proširenjem slobodnog teritorija broj NOO-a se povećavao i njihova djelatnost je postajala sve šira i svestranija. ZAVNOH je donio odluku da se pri NOO-ima organizuju odjeli (sektori djelatnosti) u cilju svestranijeg zahvaćanja i efikasnijeg rješavanja vrlo složenih zadataka koje su nametali rat i revolucija. To je zahtijevalo odgovorniji tretman i pristup proizvodnji hrane, opskrbi vojnih jedinica i uopće orga-

niziranju rada, reda i cjelokupnog života na osloboenom teritoriju. Zato su Okružni komitet KPH, kotarski i opinski komiteti, partijske elije i odbori JNOF intenzivno prišli provođenju odluke ZAVNOH-a o novoj organizaciji NOO-a. U povodu toga u Lici se organiziraju partijska savjetovanja pri opinskim i kotarskim NOO-ima, okružnom NOO-u, kojima prisustvuju odgovorni kadrovi iz sela, općina, kotareva, kao i direktni predvođitelji organiziranja odjela i sektora u NOO-ima.

Iako je bio nedostatak stručnih i administrativnih kadrova u Lici, postoje i kadrovi su se, uz maksimalno zalaganje, dosta brzo snašli i zadovoljili u radu. Na višem nivou organizacije, kao npr. u kotarevima i okrugu, bilo je lakše izvršiti podjelu sektora djelatnosti i pronaći i zadovoljavajuće kadrove. Prema novoj organizaciji Okružni NOO za Liku imao je odjele: za obnovu, tehničke djelatnosti, promet, prehranu, financije, gospodarstvo, sudstvo, upravu, socijalne poslove, zdravstvo, prosvjetu i propagandu, u kojima radi oko 70 funkcionera i tehničkog osoblja. Do kraja 1944. godine neki odjeli Okružnog NOO cijepali su se na odsjeke, kao npr. Gospodarski odjel, koji se razgranao na odsjeke: zadrugarstvo, trgovinu, šumarstvo, obrt i industriju itd. Time se broj funkcionera i radnika u Okružnom NOO-u povećao. Okružni NOO pomagao je razvoj organizacije kotarskih NOO-a, koji su za njegov rad bili veoma vrsto vezani. Kotarski NOO-i pomagali su organiziranje i razvoj opinskih i mjesnih NOO-a. U jesen 1944. godine gospodarske komisije postaju sastavni dio djelatnosti NOO-a. U gospodarske komisije, uglavnom, ulazi omladina i žene, koje se preko te akcije, organiziranih pri opinskim NOO-ima, osposobljavaju za obavljanje određenih poslova. Krajem 1944. godine NOO-i u Lici su uglavnom bili pripremljeni za preuzimanje, cjelokupne vlasti i poslove obnove i izgradnje poslije oslobođenja.

Tako je partijska organizacija Like uspješno provela odluku i Uputstvo ZAVNOH-a o novoj organizaciji NOO-a. Partijskim komitetima i elijama, kao i drugim političkim organizacijama, zatim jedinicama NOV, komandama mjesta i područja, bila je omogućena efikasnija realizacija zadataka, dok su NOO-i dobili novu snagu. U narodu NOO-i su uživali ugled, autoritet i povjerenje, koje proizlazi iz činjenice, da su nikli iz naroda, da su u njihovo ime nastupali i za njihove se interese borili. Partijska organizacija Like neprestano je ulagala napore da za članove NOO-a i članove njihovih organa i tijela budu izabrani komunisti i rodoljubi, ljudi od autoriteta, povjerenja, hrabrosti i volje za rad.

Polaze i od mjesnih, legalnih i ilegalnih NOO, preko opinskih i kotarskih do Okružnog NOO-a, svi su oni međusobno po vertikalnoj i horizontalnoj liniji imali najtješnju suradnju u rješavanju složenih zadataka. Ne bi se smjelo zaboraviti da su tokom rata, u dugim kolonama evakuiranog, gladnog, golog i bosog naroda, žena, djece, staraca, ranjenika i mrtvaca koraćali i odbornici šumama Velebita, Velike i Male Kapele i Plješevice, da bi tamo zasnovali privremeni teški i mukotrpni život. U takvim prilikama i neprilikama odbornici NOO-a bili su borci, gdje su, vrše i svoju dužnost, esto dolazili u oružani sukob s neprijateljem, a mnogi su izgubili svoj život ili postali ratni invalidi. Tako se u narodnooslobodilačkom ratu stvarao lik odbornika, predstavnika i nosioca vlasti naroda, kakav se jedino mogao održati tokom rata na tako složenim zadacima. Zbog toga nije prijetila opasnost da se u Lici,

kao ni u Jugoslaviji, poslije rata prihvati neka druga vlast, jer je svaka druga bila daleko od naroda, njegove žilave borbe i interesa.

Teško je biti odbornik NOO-a, ne samo zbog složenih problema koje je trebalo rješavati već i zbog toga, što je odbornik NOO-a, prije svega, morao biti politički radnik, human, pravedan, točan i hrabar uvijek. Za postignute rezultate odbornik je redovito podnosio raun narodu, dok je za neuspjehe odgovarao na javnim skupovima narodu.

U novu 1945. godinu komunisti Like ulaze pojačanim borbenim naporima

Ličani komunisti ušli su u novu 1945. godinu, s visokim moralom, borbenošću i uvjerenjem u skoriju pobjedu. Ali oštra ličanska zima 1945. godine nije imala milosti prema nikome. I ona je uzela svoj dio i predstavljala jednu snažnu ofanzivu protiv nezaštićene djece, žena, bolesnika i ranjenika. Trebalo je samo uti djecu kad prolaze u kolonama, gladna, gola, bosa, obezumljena, bez svojih najmilijih i prijatelja, ponekad tiho, pa onda glasnije, dovikuju i jedno drugome: »Otac mi je poginuo na Gospi u«, »Moj na Zuleševici«, »Moj na Šijanovom Klancu«, »Majka mi je umrla od tifusa«, »Moju cijelu porodicu su spalile ustaše u crkvi u Širokoj Kuli«, »Moje su bacili u jamu«. Tužne su to priče, koje nitko ne može slušati, a možda i ne može im netko i teško povjerovati. Bilo je stravično ne slušati i gledati kako mala djeca pričaju o klanju svojih najmilijih! Optužnice ove djece pune su užasa i strave, najteže su optužnice koje sam ikada slušao!

Odlazile su kolone mališana pješke i zaprežnim kolima. Opraštali su se od majki, djedova i baka koje su još ostale na životu. Opraštaju se od zgarishta domova. Tužan je bio rastanak s njima. A što se moglo? Slali smo ih tamo preko mora, da bismo sa uvali potomstvo jedne generacije, koje će nastaviti život u krvlju steenoj slobodi. »Sine Nikola, srce moje, jedino moje, vrati mi se zdrav i velik«, prodornim glasom dovikivala je jedna majka za kolonom koja je zamicala iza brijega, a u toj koloni mališani su pjevali: »Paveli u ne bilo te živa, što su tebi mala djeca kriva.«

U proljeće 1945. godine partijska organizacija Like imala je 1661 članova. Od toga broja bilo je 185 radnika, 1372 seljaka, 15 obrtnika, 49 namještenika, 21 intelektualac, 19 pučana, 206 Hrvata, 1454 Srbina i 1 ostalih. Žena članova KP bilo je 639, a kandidata za članove KP 391.¹⁴ U odnosu na brojno stanje sredinom 1944. godine partijska organizacija Like se povećala za 410 članova.

U političkom životu dominirao je zadatak da se narod sačuva od Nijemaca, ustaša i četnika. U tome pravcu partijska organizacija aktivirala je sve političke organizacije, NOO-e, OZNU, komande mjesta i područja, te operativne jedinice radi zaštite naroda i institucija NOP-a, koje su postale meta ustaških i četničkih trupa. Pri NOO-ima osnivaju se borbene grupe, seoske straže, patrole i izvidnice. Okružni komitet je ocijenio da su područja Brinja, Kosinja i Gospi najugroženija pa je, u vezi s tim, januara 1945. godine uputio pismo političkom komesaru 11. korpusa NOV u kome mu je ukazao:

14 AIHRPH, KP-238/428.

»Dragi druže! Prema podacima i uvidu naših organizacija s terena sve je teže i bezizlaznije stanje naroda nekih okupiranih sela, naročito srpskih, koja su vezana za naš NOP. Neprijatelj je u posljednje vrijeme poklao i pobijao mnogo naroda. Tako u kotaru brinjskom, peruši kom i gospi kom, pa i drugim, nastojimo da narod iz ugroženih sela izvlačimo dublje u pozadinu, na sigurnija mjesta. No, to nam nije moguće zbog blokade neprijatelja.

Tako je, na primjer, narod u kotaru Brinje vrlo ugrožen i izložen ustaškom klanju. Isti slučaj je i sa srpskim narodom u općini kosinjskoj, gdje su prije izvjesnog vremena ustaše poklale oko 60 duša.

Mi stojimo na stanovištu, da narod općine Kosinja treba pošto-poto izvući na oslobođeni teritorij, jer je oko 1500 duša izloženo istrebljenju što od ustaša, što od bolesti, studeni i hladnoće. Evakuirati taj narod nije moguće bez intervencije operativnih jedinica.

Radi toga se obrađuje na vaš Štab, da se zauzme i razmotri taj plan i odvoji jedan dio borbenih snaga vašeg korpusa za izvlačenje kosinjskog naroda. Vi sa svoje strane razmotrite to i odredite pravac manevra. Ako bi to bilo moguće, onda bi mi odredili peruški organizaciju da koordinira akciju i bude pri ruci vojsci oko organiziranja transporta.

Molimo vas da nas obavijestite o mogućnostima, vašem mišljenju i ostalom.

Ovakvih potreba za evakuaciju imamo i na drugim sektorima, ali ovo je, za sada, najhitnije i najvažnije.

S druge strane, ukazuje se potreba, da Bataljon NO (narodne obrane) za Liku djeluje u pravcu pozadine. Zbog toga se nameće potreba, da taj bataljon raspolaže s jednim prevoznim sredstvom za brzo prebacivanje s jednog kraja na drugi. Drugovi iz OZNE su se radi toga obrađivali u Vojnoj oblasti 11. korpusa, ali tu nisu naišli na susretljivost i potrebno razumijevanje. Mi stojimo na stanovištu, da se za takve potrebe ipak može naći i jedan kamion. Obradite vam se radi toga da poduzmete sve s vaše strane, kako bismo mogli postići i veći efekat i povećati brzinu manevra Bataljona NO i tako podvostružiti njegovu udarnu snagu.¹⁵

Na žalost, već u februaru 1944. godine neprijatelj je izvršio pokolj srpskog življa u Lipovom Polju i drugim srpskim selima kosinjske općine. Poklano je oko 250 do 300 duša, djece, žena, te starih i iznemoglih građana. U tome pokolju učestvovali su ustaše iz Donjeg Kosinja, uz pomoć ustaške bojne koja je došla iz Perušića. Na tako zvjerski atak ustaša zgražao se narod kosinjske općine.¹⁶

Procjene Okružnog komiteta KPH za Liku o ugroženosti naroda određenih područja Like su se obistinile. Poslije ove tragedije u Kosinju, pošlo se brže misliti i raditi. Iz ugroženih područja brinjskog, lapačkog, gospičkog i otočarskog kotara evakuisano je na oslobođeni teritorij oko 2100 građana. Iz dijelova ostalih kotareva, koji su bili posebno ugroženi, na oslobođeni teritorij izvučeno je 8000 građana. Preostali broj oko 4000 duša izvlačeno se danonoćno. Evakuacija je izvedena pod veoma teškim uvjetima oštrecije, gladi i oskudice u odjevnim predmetima. Uz sve to, u jugoistočnom dijelu Like harao je tifus. U ovim akcijama NOO-i su pokazali organizator-

15 AIHTPH, OK KPH za Liku.
16 AIHRPH, KP-98/46.

sku sposobnost u izvla enju i smještaju naroda. I na ovaj na in Partija je spašavala sve što se moglo.¹⁷ Izvla enje naroda iz ugroženih podru ja vršeno je tokom januara, februara i marta 1945. godine.

Na plenarnoj sjednici Okružnog komiteta KPH za Liku, održanoj 28. januara 1945. godine, raspravljalo se o politici koj situaciji u okrugu i djelatnosti JNOF Like. Potvr eno je da su etnici popa uji a napustili Gacku dolinu i otišli u pravcu Istre, da bi se u kriti no vrijeme lakše prebacili u Italiju, a potom i dalje. Oko stotinu etnika ostalo je na podru ju Gacke doline. Pop uji je održavao s njima redovite veze i svim silama nastojao njihov broj pove ati. Ali, u toj namjeri nije uspio, jer je partijska organizacija kotara Oto ac osigurala svoj utjecaj na tome podru ju, uklju ivši sve što je sposobno u redove NOV. Po okolnim šumama Gacke doline prevla ilo se tako er oko stotinu etnika dezertera, koji nisu otišli s uji em, niti su se upuštali u neke akcije protiv NOP-a, a u to vrijeme nisu se još htjeli predati jedinicama NOV. To je, u stvari, zna ilo potpuni slom etništva u Gackoj dolini.

Na plenumu je konstatovano da na podru ju Like postoji znatan broj partijskih elija, koje imaju politiki monopol i koje se dosta sporo prilago avaju novim metodama rada Partije kroz JNOF. Plenum je zaklju io da svi kotarski komiteti u Lici hitno analiziraju rad partijskih elija i da svoju aktivnost usmjere kroz JNOF, putem kojim se jedino mogu aktivirati najširi slojevi naroda za kona nu pobjedu i pripremiti za prelaz na obnovu zemlje i izgradnju novog društveno-politi kog sistema.

Istovremeno, u januaru 1945. godine na oslobo enom teritoriju Like održavane su masovne demonstracije protiv kralja Petra u izbjeglištvu, povodom njegove izjave i stava uperenog protiv sporazuma Tito-Šubaši . Demonstracije su se produžile i u februaru. Pod rukovodstvom partijske organizacije Like, a u okviru JNOF, u demonstracijama u toku januara u estvuje oko 22000 građana.¹⁸ Narod Like je time pokazao svoju privrženost, jedinstvo i odanost Partiji i drugu Titu.

Posljednji dani rata i prvi dani slobode

U Lici su se do posljednjeg dana rata vodile žestoke borbe protiv okupatora i doma ih izdajnika. Nekoliko godina poslije oslobo enja trajale su akcije iš enja Like od znatnog broja raspršenih ustaško- etni kih bandi.

Poslije oslobo enja Knina, Zrmanje, Gra aca, Srba i Doljana uslijedio je snažan napad neprijateljskih snaga na kotar Korenicu i Udbinu, te dijelova kotara Gospi i druga mjesta. Neprijatelj je osvojio znatan broj sela i mjesta i zadržao se u njima oko petnaest dana. Za to vrijeme popalio je sve ono što je na tim podru jima izgra eno, a stoku, živežne namirnice i sve drugo što mu je moglo koristiti oplja kao i uništio. Nekoliko stotina etnika i ustaša raspršilo se po šumama, formiralo manje grupice i masovno se predavalo jedinicama NOV i civilnim vlastima. Jedan broj etnika i ustaša zadržao se duže vrijeme u šumama. U šumama kotara Peruši nalazilo se oko 250 ustaša koji se nisu htjeli predati. U kotaru Brinje, prema procjeni ko-

¹⁷ AIHRPH, KP-243/270.

¹⁸ AIHRPH, KP-243/1248.

tarskog komiteta Brinje, nalazilo se raspršenih 1000 ustaša, od čega se 300 predalo. S preostalim dijelom nalazio se pop Jole i Delko Bogdani, koji su poduzimali sve mjere da se ustaše ne predaju jedinicama NOV. Propagirali su i tuma ili ustašama da će doći uskoro do borbe između Srba i Hrvata partizana te između Engleza i Rusa, pa će ustaše opet uspostaviti svoju vlast. Međutim, rasulo je teško bilo zaustaviti, bez obzira na »autoritet« njihovih vođa i snagu propagande. Tako se, na primjer, u selu kojim općina i drugim dijelovima kotara Otočac u proljeće 1945. godine u jedinice NOV prijavilo oko 800 domobrana i legionara.

Sagledavši cjelokupnu političku, ekonomsku i vojnu situaciju u Lici poslije oslobođenja, Okružni komitet KPH za Liku donio je odluku da se formira udarna grupa od 300 do 400 boraca koja će imati privremenu zadatak da se bori protiv ostataka ustaša i četnika koji su se u manjim grupicama kralili po šumama Like što je uznemiravalo stanovništvo i ometalo normalan rad na obnovi. U vezi s tim Okružni komitet KPH za Liku je 12. maja uputio pismo kotarskim komitetima u kojima im je ukazao: »Oslobođenjem naše Like uspjelo je nekim slučajevima, krvlju uprljanim ustaškim vođama (na pr. Delku Bogdani, popu Joli i dr), da u šume sa sobom povuku jedan broj ustaša, legionara, četnika, a na mjestima našim se i neki Nijemac. Istina, nama je uspjelo donekle da iskoristimo razbijenost i nesrećnost kod neprijatelja i povratili smo iz šume jedan dobar dio neprijateljskih vojnika pomoću raznih metoda, ali postoji činjenica, da ih se nalazi i danas po grupama jedan po jedan i broj, naročito u Velebitu. U vezi daljnjeg razbijanja raspršene bande moramo biti beskompromisni, uporni i ekspeditivni. Dakle, voditi borbu na svim poljima, neprestano ih progoniti i napadati na svakom mjestu i onemogućiti im pristup onim selima koja ih podržavaju. Naravno da naša politička borba ne smije izostati. Razbijanje ostataka bande po šumama je jedan od najaktuelnijih zadataka u Lici i treba ga ozbiljno shvatiti i hitno rješavati. Ne smijemo dozvoliti da se banda srećuje i da vrši prepadne na naše kolone, prolaznike, upada u sela, vrši razna razbojstva itd. Koliko bude naš udarac po njima snažniji, toliko ćemo manje imati žrtava i štete.

U vezi s ovim problemom najhitnije nam dostavite statističke podatke o oružju u vašem kotaru. Dakle, dolaze u obzir podaci za sve oružje, izuzev komandi mjesta, koje potpadaju pod vojnu kompetenciju.

Također smo riješili organizirati jednu udarnu grupu od 300 do 400 ljudi, koja će imati privremenu funkciju u borbi protiv ostataka bande. U ovu grupu, pored sposobnih boraca sa sela, mogu da se uzmu i poneki odbornici. Odmah nam javite koliki broj boraca možete da stavite na raspolaganje.

Bez obzira što mi organiziramo jaku udarnu grupu, ne treba shvatiti da ćemo sada na taj način potpuno razbiti ostatke bande. Pred vama je da u kotaru i dalje vodite upornu i nepoštednu borbu na svim poljima.

Ukoliko imate u planu iseljavati neka sela, gdje banda ima uporište, prethodno nas obavijestite.«¹⁹

Juna koji narod Like, na zgarištima domova, bez dovoljnih količina hrane, gdje, obično, uz hranjenje tifusa i ušiju, bez svojih najmilijih, kćeri i sinova,

19 Historijski arhiv Karlovac, kut. IV.

roditelja, baka i djedova, slavio je kao nikad do tada oslobo enje zemlje. Doline i dolovi, polja i planine odjekivali su od mnoštva ispaljenih puš a nih i mitraljeskih metaka, bombi i raketa. Igralo se i pjevalo danono no.

Tih majskih dana, kada se slavila pobjeda nad okupatorom i doma im izdajnicima, situacija u Lici bila je veoma teška. Lika je bila opustošena. Oko 60.000 ljudi u Lici ostalo je bez krova nad glavom. Sveukupna šteta, procijenjena kasnije po državnim komisijama iznosila je 49 milijardi predratnih dinara. Bez industrijskih kapaciteta i gra evinske operative izgradnja ku a, gospodarskih objekata, cesta, željezni ke pruge itd. nije se mogla ni lako ni brzo riješiti, a u Lici je trebalo napraviti hiljade ku a! Željezni ka pruga u ratu je uništena, željezni ki i cestovni mostovi porušeni, prometnih sredstava nije bilo, osim nešto zaprežnih vozila. Potreba za hranom osiromašila je volovsku i konjsku zapregu, naro ito u etvrtoj godini rata. Glad i zarazne bolesti nisu prestale oslobo enjem Like. One su i dalje bile preokupacija partijskih elija i drugih organiziranih snaga. U takvoj situaciji teško je bilo normalizirati život. Me utim, zahvaljuju i vrstom i idejnom vodstvu Partije, svijesti, razumijevanju i strpljenju li kog naroda, postupno i sigurno se kretalo putevima normalizacije života u Lici. Svi su bili svjesni, da se iz takve situacije može do i u normalnije politi ko i ekonomsko stanje samo planskim radom i zalaganjem svih organa, organizacija i pojedinaca, i to onim žarom, kako se to radilo u ratu.

Još su se vodile posljednje borbe s njema kim okupatorima i razbijenim ustaško- etni kim grupama, a Jugoslavija se našla u oštroj me unarodnoj krizi oko Trsta i Julijske krajine. Zapadni saveznici, Velika Britanija i SAD, ultimativno su zahtijevali povla enje jedinica Jugoslavenske armije iz Trsta i Julijske krajine, koje su te krajeve oslobodile. Na žalost, zapadni saveznici primili su dijelove poraženih ustaških i etni kih bandi i suradnika okupatora u Jugoslaviji. To je prouzrokovalo veoma oštro negodovanje naroda Like, koji je zajedno sa svim narodima Jugoslavije prolio na potoke krvi u borbi za slobodu i pobjedu nad fašizmom.

Vo e nekih gra anskih stranaka vršili su pokušaj inauguracije višepartijskog sistema, koji je u stvari vodio gra anskom ratu, a rata je etiri godine bilo i previše. Svi ti doga aji i pojave sastavni su dio vrlo teške situacije u kojoj se našla Lika poslije oslobo enja. Partijska organizacije Like ocijenila je, da se narod treba organizirati i usmjeriti na klju na pitanja odbrane tekovina revolucije i obnovu ratom razorene zemlje.

Milan Majstorovi

Dušan Bokan

Organizacija i aktivnost Narodnooslobodilačkih odbora u Lici od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja

U toku narodnooslobodilačkog rata i socijalističke revolucije narodnooslobodilački odbori (NOO) su se razvijali i izgrađivali u skladu sa jačanjem i razvojem te borbe. Drugo zasjedanje AVNOJ-a i Treće zasjedanje ZAVNOH-a u vrstili su taj novi oblik političke vlasti radničke klase i radnog naroda. Rukovodeći se u svom radu interesima oslobodilačke borbe, narodnooslobodilački odbori su u ime naroda bili ne samo garancija uspješne borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika već i garancija da će se u procesu te borbe stvarati osnove jednog novog pravednijeg društvenog uređenja, nove narodne demokratske vlasti. To je, bez sumnje, bio snažan poticaj narodnim masama da slijede liniju KP Jugoslavije i da se sve više angažiraju u rješavanju raznovrsnih zadataka koji su, što se više primicao kraj rata, bili sve složeniji i raznovrsniji.

Narodnooslobodilački odbori u Lici, kao i u drugim krajevima Jugoslavije, izražavali su s jedne strane organizovanost oružane borbe, a s druge strane dalekosežnost njenih ciljeva. Izvršavaju i zadatke koji su se nametali u procesu razvitka narodnooslobodilačke borbe, po evši od mobilizacije novih boraca, snabdijevanja narodnooslobodilačke vojske, stalne borbe da se proizvede što više poljoprivrednih proizvoda, zbrinjavanja ranjenika i bolesnika do rješavanja raznih privrednih, socijalnih zdravstvenih, prosvjetno-kulturnih i drugih pitanja na oslobođenoj teritoriji Like, sve više je dolazila do izražaja revolucionarna orijentacija te demokratske, socijalne i nacionalne težnje narodnih masa. Velika aktivnost na izgradnji NOO-a u drugoj polovini 1944. i u početku 1945. godine bila je neophodna i radi toga da u oslobodjenom području taj sistem vlasti efikasno i jedinstveno djeluje i da onemogući formiranje bilo kakvih drugih organa vlasti van sistema NOO-a i skupština. U Lici su NOO-i bili toliko izgrađeni i organizirani te od naroda prihvaćeni da nitko nije ni pomišljao na formiranje bilo kakvih drugih organa vlasti.

Proglašenjem ZAVNOH-a za vrhovno, zakonodavno i izvršno predstavničko tijelo i najviši organ državne vlasti u Hrvatskoj, što je učinjeno na njegovom Trećem zasjedanju 8. i 9. maja 1944. godine u Topuskom, bilo je izvanredno značajno za daljnji razvitak narodne revolucionarne vlasti u Hrvatskoj. U tada donijetoj Odluci o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodilačkih odbora i skupština u federalnoj državi Hrvatskoj konstatirano je da »u Hrvatskoj, kao federalnoj državi u sastavu Demokratske Federativne Jugoslavije, sva vlast pripada narodu preko njegovih izabranih zastupnika u narodnooslobodilačkim odborima, i to od seoskog, općinskog i gradskog narodnooslobodilačkog odbora pa preko kotarskih, okružnih, oblasnih i pokrajinskih skupština do Zemaljskog antifašističkog vijeća a narodnog oslobođenja Hrvatske kao vrhovnog organa državne vlasti u Hrvatskoj» i da su

»narodnooslobodila ki odbori, koji su u toku oslobodila ke borbe naroda Hrvatske nastali kao organi te borbe i razvili se historijskom nuždom i voljom samog naroda u organe istinske narodne demokratske vlasti, osnovica državne vlasti u demokratskoj Hrvatskoj.«¹

Nova zakonodavna i izvršna funkcija ZAVNOH-a tražila je da se odmah prije unutarnjim organizacionim promjenama od ZAVNOH-a do mjesnih NOO-a. Tada se u Lici formiraju skupštine kotarskih NOO-a i Skupština Okružnog NOO-a za Liku kao najviši organ vlasti u Lici. Skupštine su iz svojih redova birale izvršne odbore koji su za svoj rad odgovarali skupštini. To je omogućilo da narod kontrolira rad narodnooslobodilačkih odbora preko svojih odbornika u skupštinama i preko masovnih sastanaka političkih organizacija i zborova birana na kojima su se podnosili izvještaji o radu NOO-a.

O teritorijalno-političkoj podjeli Hrvatske na pokrajine, okruge, kotareve, općine, gradove i sela odlučio je ZAVNOH imajući u vidu gospodarske, kulturne, socijalne i političke interese stanovništva i vodeći računa da jedinice vlasti budu tako sastavljene da u njima što više učestvuje narod i da kontrola naroda u radu organa vlasti bude dosljedna i stvarno omogućena. U to vrijeme na području Okružnog NOO-a za Liku postojali su kotarevi: Brinje, Donji Lapac, Gospić, Gračac, Otočac, Perušići, Korenica i Udbina. U njima su već uhiđodano djelovali kotarski NOO-ovi. Pored toga, prema podacima iz sačuvane dokumentacije, sredinom 1944. godine u Lici je radilo 36 općinskih i 269 seoskih NOO-ova. Tako je kotar Brinje, pored KNOO-a, imao 4 općinska NOO-ova: Brinje, Krišpolje, Jezerane i Vodote te 10 seoskih NOO-ova. U kotaru Donji Lapac radila su također 4 općinska NOO-ova: Donji Lapac, Doljani, Kestenovac i Srbac te 39 seoskih NOO-ova. Kotar Gospić imao je 5 općinskih NOO-ova: Gospić, Karlobag, Likovski Osik, Medak i Smiljan te 37 seoskih NOO-ova. Na području kotara Gračac bilo je 5 općinskih NOO-ova: Bruvno, Gračac, Lovinac, Mazin, Zrmanja i 39 seoskih NOO-ova. Kotar Otočac imao je 6 općinskih NOO-ova: Brlog, Dabar, Otočac, Sinac, Škare i Vrhovine te 42 seoska NOO-ova. Na području kotara Perušići radila su 4 općinska NOO-ova: Perušići, Klanac, Kosinj i Pazarište te 41 seoski NOO-ova. Kotar Kamernica imao je 5 općinskih NOO-ova: Bjelopolje, Bunić, Likovsko Petrovo Selo, Korenica i Plitvička jezera te 44 seoska NOO-ova, dok je kotar Udbina imao 3 općinska NOO-ova: Mekinjar, Podlapa, Udbina i 17 seoskih NOO-ova.

Sve veći i složeniji zadaci NOO-ova u izgradnji nove vlasti zahtijevali su savremeniju i razgranatiju strukturu upravnih organa. Pored skupština, plenuma i izvršnih odbora formirani su odjeli radi lakšeg izvršavanja zadataka. S odjelima su rukovodili pročelnici koji su bili članovi izvršnih odbora. Ti su odjeli popunjavani prema potrebama i mogli nositi sa sobom osoblje i administrativnim službenicima. Popuna je išla vrlo teško, zato što je u Lici bilo vrlo malo stručnih i dobrih administrativnih kadrova.

Okružni NOO za Liku imao je u drugoj polovini 1944. godine 12 odjela: upravni, gospodarski, sudski, socijalni, zdravstveni, financijski, prehrambeni, prosvjetni, prometni, odjel obnove, odjel tehničkih radova i odjel za propagandu. Pored navedenih odjela bilo je organizirano tajništvo i ekonomat. Ukupno u svim odjelima, s tajništvom i ekonomatom, radilo je 69 ljudi.

¹ Dokumenti o razvoju narodne vlasti, Prosveta, Beograd, 1948, str. 317. i 318.

U kotarskim NOO-ima postojali su sli ni odjeli, ali esto za više poslova. Tako se, na primjer, gospodarski odjel, pored poslova narodnog gospodarstva, bavio pitanjima prometa, prehrane i obnove.

Po potrebi odjeli su dalje razvijani i organizaciono se sve više u vrš ivali te postepeno, pcpma odre enim granama i djelatnostima, formirali svoje odsjeke i referade. Tako je, na primjer, Odjel narodnog gospodarstva Okružnog NOO-a za Liku krajem 1944. godine imao slijede e odsjeke: poljoprivredni, veterinarski, odsjek šumarstva i šumske industrije, obrta, industrije, trgovine i zadrugarstva, a Tehni ki odjel 6 odsjeka: op i, arhitektonski, građevinski, strojarski i odsjek za elektrifikaciju.² Ve 2. marta 1945. godine u Okružnom NOO-u za Liku radi 14 odjela te tajništvo i ekonomat. Ukupno je tada u odjelima, tajništvu i ekonomatu radilo 89 stru njaka i službenika. U Izvršnom odboru bilo je 18 lanova.

Time je, prema odlukama i uputstvima ZAVNOH-a, u osnovi bila završena organizacija Okružnog NOO-a za Liku. I ve ina kotarskih NOO-a u Lici uglavnom je bila organizirana na sli an na in kao i Okružni NOO. Jedino su kotarski NOO Brinje i Oto ac još bili u fazi organizacije zbog vojne situacije na svom podru ju. Okružni NOO za Liku te kotarski, op inski i ve ina seoskih NOO-a bili su u osnovi osposobljeni za teku e i nastupaju e zadatke, posebno u vezi obnove Like koja je ve bila otpo ela u njenim oslobo enim dijelovima.

Ocjenuju i rad narodnooslobodila kih odbora u Lici Jakov Blaževi je u izvještaju ZAVNOH-u 5. januara 1945. godine, izme u ostalog, konstatirao: »Okružni narodnooslobodila ki odbor ima neosporan autoritet pred nižim organizacijama narodnooslobodila kih odbora. Kotarski narodnooslobodila ki odbori vrsto su vezani s okružnim narodnooslobodila kim odborom koji preko svojih lanova stalno s njima drži vezu i sara uje. Osnovna orijentacija itavog odbora bila je osposobiti kotarske i niže odbore da izvla e narod iz opasnosti, povodom neprijateljskih upada, da se brine za smještaj toga naroda, njegovu ishranu, pored ogromne brige oko ishrane velikog broja naše vojske koja se nalazi na teritoriji Like. Najve i uspjeh organizacija narodnooslobodila kih odbora u Lici je svakako rad kotarskog narondooslobodila kog odbora i njegovih nižih organizacija u lapa kom kotaru koji je sav okupiran, a usprkos toga narodnooslobodila ki odbori su vrlo borbeno, rješavaju i probleme i bore i se na terenu, osigurali svoj potpun uticaj u narodu, skoro u svim selima. Sli no je tako er i s kotarskim narodnooslobodila kim odborima za Peruši i Oto ac koji kao cjelina s evakuiranim narodom postoje, vrše u smanjenom obimu poslove, ali se upoznavaju sa mnogim pitanjima, što e im omogu iti da se u momentu oslobo enja njihovog teritorija potpuno afirmiraju kao narodna vlast i da se uspješno razvijaju. Svi su ti odbori, kao i odbornici, svoje vrste borci koji nerijetko u vršenju svoje dužnosti dolaze u oružanu borbu s neprijateljem i znadu potpuno borbenu, pod najtežim uslovima rata, osigurati li ni prestiž, kao i prestiž organizacije. Time se stvara borbena tradicija odbornika i itavog naroda. Pod najtežim uslovima ti odbori brinu o narodu. Od takvih odbora nije teško u momentu oslobo enja stvoriti dorasle organizacije narodne

² Historijski arhiv Karlovac (dalje HAK), kut. 3, Referat o radu Okružnog narodnooslobodila kog odbora za Liku od 12. XII 1944. godine.

vlasti. Ove činjenice mogu se ocijeniti kao značajan i neobičan uspjeh organizacija ličkih narodnooslobodilačkih odbora.«³

Briga da se narod sačuva od istrebljenja i uništenja nalazila se u osnovi svih aktivnosti i napora partijskih organizacija Like. Tu brigu imali su i narodnooslobodilački odbori. Tokom ratnog narodnooslobodilačkog rata poduzimano je niz mjera kao što je evakuacija stanovništva prilikom neprijateljskih ofanziva i napada, organizirano formiranje zbjegova u kojima se esto nalazio veliki broj ljudi, izvlačenje naroda iz neprijateljskih garnizona, prebacivanje u druge okruge i pokrajine i slično.

Posebno veliki napori da se sačuva stanovništvo ulagani su u posljednjoj godini rata. Okružni komitet KPH za Liku u pismu od 1. januara 1945. godine upućenom svim kotarskim komitetima u Lici, između ostalog, ukazuje: »Pitanju sklanjanja i čuvanja naroda treba posvetiti najveću pažnju i razviti budnost, obzirom da je Lika stalno poprište teških borbi i neprijateljskih napada. I pored uspjeha koji su do sada postignuti, aktiviranjem borbenih grupa, seoskih straža, patrola i izvidnica, još uvijek se nedovoljno ozbiljno shvaća zaštita naroda. Kako se približava dan oslobođenja naše zemlje to više treba organizirati svestranu zaštitu i čuvanje naroda. Uporno i svakodnevno kontrolirati da li su poduzete sve potrebne mjere budnosti i pozivati na odgovornost za i najmanju nemarnost i površnost po tom pitanju.«⁴

Dok je dio južne Like s Gračcem, Srbom, Otrčim, Zrmanjom i Doljanima bio oslobođen, neprijatelj je s njima snagama upao u kotareve Korenicu i Udbinu te dijelove goslje kotara. U kotaru Korenica zadržao se 15 dana, napadaju i držao u svojim rukama Buni, Debelo Brdo, Bjelopolje, Frkaš i druga sela. Narod se, pod rukovodstvom NOO-a i drugih organizacija, uspio evakuirati u šume, a zatim u kotar Gračac i oslobođeni dio udbinskog kotara. Evakuacija je išla dosta teško zato što je neprijatelj brzo i iznenadno napadao te narod nije bio u stanju da sa sobom ponese i svoju imovinu. Antifašističke organizacije su, na čelu sa NOO-ima, bile stalno s narodom. Prijem naroda u selima u koja je evakuiran bio je dobar, kako kod stanovništva, tako i kod organizacija. Moral naroda bio je na visini. No, uz sve napore, zbog jake zime umrlo je 23 djece, dok je svih žrtava bilo 33.

Najveću štetu tom prilikom neprijatelj je nanio narodu kotara Korenica. »Materijalna šteta prilikom ofanzive bila je ogromna. Između ostalog neprijatelj je zapalio i opljačkao sela: u Korenici koj općini u Šeganovcu 15 kuća, u Jasikovcu sve osim dvije bajte. U Mihaljevcu je ostala jedna kuća. Na Vrpilama je ostalo samo par kuća. U Ponoru je zapaljeno nekoliko kuća. U Oravcu sve osim 2 kuće. Vrelo je ostalo nezapaljeno, ali je opljačkano. Ostala sela Korenici koje općine također su jako opljačkana. U općini Bjelopolje izgorio je Tuk, osim par bajta i kuća. U Bjelopolju je izgorjela sto na hrana i nekoliko bajta. U Buni u prvi dio skoro sav spaljen, a drugi dio nešto manje, a u Kozjanu 20 kuća. Ostala sela su opljačkana. U kotaru je bilo 30 žrtava. Organizacije su se dosta dobro snašle, kako narodnooslobodilački odbori, tako i partijske organizacije, organizacije Jedinствene narodnooslobodilačke fronte, omladine i žena.«⁵

3 Arhiv SRH k. 19

4 HAK, kut. 10, br. 1058.

5 HAK, kut. 10, br. 1092.

Koliko su velika bila neprijateljska razaranja, pljačka i paljenja u Lici od početka rata do marta 1944. godine vidi se iz ovih podataka Okružnog NOO-a za Liku od 2. marta 1944. godine:⁶

Koliko narod mrzi neprijatelja i koliko je borbeno raspoložen, pokazuje uništenje neprijateljske kolone kod Gračaca početkom decembra 1944. godine. Razbijeni neprijatelj je pokušao da se probije u pravcu Gospića i Lapca. Međutim, uz vojsku digao se i sav narod pod rukovodstvom NOO-a (že-

Uništene zgrade				Uništena i opljačkana stoka				Opljačkana i uništena hrana u mtc.	
Stambene	Gospodar.	Javne zgrade.	Ind. i poduzet.	konja	goveda	ptič. ovaca	svinja	stokna	ljudska
10283	14073	339	49	4344	15365	86335	7584	1,213,911	715,206

ne, omladine pa čak i djeca) da hvata Nijemce i da ih privodi našoj vojsci. Bilo je pravih bitaka između naroda i Nijemaca. Pohvatano je više od 40 Nijemaca i predano narodnooslobodilačkoj vojsci. Tokom decembra 1944. godine, povodom oslobođenja Gračaca i kotara, našim vlastima predalo se više od 400 etnika, domobrana i ustaša.

U zimi 1945. godine u Lici su od strane Jedinствene narodnooslobodilačke fronte, narodnooslobodilačkih odbora i drugih organizacija organizirane masovne demonstracije povodom izjave kralja Petra. Masovnost demonstracija, parole koje su isticane i raspoloženje naroda — nedvosmisleno su potvrdili da je narod za republiku, za Tita, a protiv monarhije. Ispoljena je i velika mržnja prema kralju i monarhiji i velika ljubav prema narodnooslobodilačkom pokretu i Titu. Prema sačuvanim arhivskim dokumentima u ovim demonstracijama tokom januara 1945. godine učestvovalo je 12.000 žitelja u 35 sela. Bilo je više lijepih primjera koji potvrđuju koliko je narod shvatio potrebu podrške politici rukovodstva radi lakšeg sprovođenja naše politike u djelo. Navodimo neke karakteristične primjere: u selu Toliću, kotar Udbina, narod je našao oduška svojoj mržnji prema monarhiji u tome što je napravio »kralja od slame« a potom ga spalio. U selima Bruvnu i Mazinu, kotar Gračaca, narod je nosio ustaničko oružje (rogulje, kopseljače, sjekire, koplja) i isticao da je spreman ponovo s istim oružjem da ustane u odbranu tekovina narodnooslobodilačke borbe. Iz Doljana i Dobrosela, kotar Donji Lapac, narod je demonstrirajući išao i u druga sela udaljena 10—12 km. U selu Mogoriću, kotar Gospića, u demonstracijama je učestvovalo 850 osoba, u Gračacu 1.000, u Pločini, kotar Gračaca, bilo je 610 demonstranata, a u Mazinu 800, u Jošanu 1550 i Srednjoj Gori, kotar Udbina, 400. U Osrednici, kotar Donji Lapac, 380 osoba, u Liku kod Petrovom Selu, kotar Korenica 900, u Lovincu, kotar Gračaca 710 itd. U nekim selima demonstracije su ponavljane nekoliko puta. Na oslobođenom teritoriju, naravno, urađeno je mnogo manje. Organizacije su uglavnom radile na tome da se s okupira-

nog teritorija šalju protestna pisma te pozdravna pisma Titu, AVNOJ-u, Nacionalnom komitetu i drugima.

Veliki značaj za daljnji razvoj narodne vlasti, organiziranje i uspješniji rad političkih organizacija u Lici imala je četvrta partijska konferencija Like, održana 20. 21. i 22. oktobra 1944. godine u Srednjoj Gori. Prvog dana rada konferencije oslobođen je Beograd što su delegati oduševljeno pozdravili. Konferencija je konstatala »da je zahvaljujući i sve većoj aktivnosti partijskih i drugih organizacija te narodnooslobodilačkih odbora znatno pojačan uticaj Partije i narodnooslobodilačkih odbora, u vršenju su redovni Jedinственe narodnooslobodilačke fronte kod ogromne većine srpskog naroda u Lici. Naš uticaj, iako relativno sporo, po se stalno i sigurno širi kod hrvatskog naroda, naročito u Perušićima, manje u Otočcu, a slabije u Brinjskom kotaru. Kod hrvatskog naroda raskrinkana je ustaška vlast, dok raskrinkavanje Matke i reakcionarnog vodstva HSS-a, uz nesumnjive uspjehe, ide mnogo sporije.«⁷

Veliki uspjeh na oslobođenom teritoriju, i teritoriju koja kontrolira narodnooslobodilački pokret, bio je u tome što su uglavnom iscrpljene i mobilizirane u narodnooslobodilačku vojsku i posljednje ljudske rezerve, uspješno likvidirano dezerterstvo, dobro organizirana sjetva i žetva u proljeće i jesen 1944. godine. Pored toga značajni rezultati postignuti su u izgradnji bajta, i skloništa, u ishrani narodnooslobodilačke vojske i siromašnog naroda. Politički uspjeh vidi se i u tome što je narod pokazao da je u stanju da izdrži i najveće teškoće stalnih neprijateljskih ofanziva, prepada, pljačkah pohoda, pokolja i uništavanja bez ozbiljnije demoralizacije ili gubljenja vjere u pobjedu.

Ubrzi za pravilno opterećenje naroda za potrebe Narodnooslobodilačke vojske i siromašnog stanovništva u politici je referatu na pomenutoj konferenciji, između ostalog, ukazano: »Još jedan važan momenat koji se ne zaboravlja kod naših drugova u narodnooslobodilačkim odborima, kao i elijama i komitetima, a taj je: koliko narodnooslobodilački odbori kao subjektivni faktor mogu da utječu pozitivno ili negativno na razvoj političke situacije u kraju gdje djeluje, pozitivno ako djeluju pravilno, negativno ako nisu sretni i djeluju nepravilno. Ovo važi naročito onda kada se radi o raspodjeli tereta rata na pojedince, selo ili krajeve, a po ovom pitanju je bilo i još uvijek ima mnogo nepravilnosti. Na primjer, još i danas mi imamo sluajeva da u jednom itavom kotaru teško na nekoj pojedinca da ima par volova, a ima sluajeva da itavo jedno selo od 50 do 80 kuća a nema ni 2 para volova, dok ima pojedinaca u pojedinim kotarima, odnosno selima koji sām ima 2 para volova. Kako se narod misliti o takvim narodnooslobodilačkim odborima nije teško pogoditi, a da i ne govorimo o masi drugih svakodnevnih primjera iz obnove zemlje, pomoć i postradalom i najsiromašnijem narodu, izgradnji bajta i to naročito sada u ovom ekonomskom vremenu.«⁸

Konferencija je donijela Rezoluciju u kojoj su, između ostalog, bili formulisani i zadaci za buduću rad. Trebalo je »1. Obuhvatiti i aktivirati u narodnooslobodilački pokret neobuhvaćene mase itavog okruga, a naročito Hrvate Like.

7 HAK, kut. 8, četvrta okružna part. konf. za Liku.

8 HAK, kut. 8.

2. Razvijati i voditi upornu politiku djelatnost i borbu za razbijanje i likvidaciju, kako ustaško-etničkog, tako isto i utjecaja kralja, monarhije i makedonštine. Prema njihovom poduklom radu biti više budan. Ne postavljati svoj rad i borbu općenito nego najkonkretnije, na načinu narodu najshvatljiviji, a na bazi svakodnevnih žilave i uporne borbe za svakog ovjeka. Razvijati zdravi i novi jugoslavenski patriotizam.

3. Neumorno i sistematski tumačiti Odluke II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a na teritoriju itavog okruga. Objašnjavati uspjehe narodnooslobodilačkog rata na čelu sa maršalom Titom, kao i ogroman ugled naše zemlje na međunarodnom polju. Raditi sistematski i uporno na sprovođenju u život odluka II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a. Razvijati kod itavog naroda ljubav i poštovanje prema novoj narodnoj državi Federativnoj Demokratskoj Jugoslaviji i Federalnoj Hrvatskoj.

4. Posvetiti dovoljno pažnje nacionalnom izživljavanju i narodnim tradicijama. U tome odgajati sve aktiviste narodnooslobodilačke fronte te da sve ono što je lijepo iz narodne prošlosti hrvatskog i srpskog naroda isti u i razvijaju, kako bi u svakodnevnom životu naših naroda došla do potpunog izražaja nacionalna ravnopravnost. Produbiti bratstvo Srba i Hrvata.

5. Izvršiti demokratizaciju kod narodnooslobodilačkih odbora kontrolom i kritikom putem narodnih zborova i skupština.«⁹

Usvojeni zadaci bili su putokaz u radu organa narodne vlasti i drugih organizacija u Lici. Poslije ove partijske konferencije narodnooslobodilački odbori u Lici radili su organizovanije i s više jasnoće u rješavanju zadataka.

Problemi i teškoće u organizaciji snabdijevanja, ishrane i smještaja narodnooslobodilačke vojske i ugroženog stanovništva

Iako je u Lici 1944. i 1945. godine postojala dobro organizirana i razgranata mreža NOO-a te brojnih komisija i odjela u kojima je bilo zaposleno nekoliko stotina ljudi, bilo je vrlo teško organizirati neophodnu ishranu jedinica Narodnooslobodilačke vojske i velikog broja ugroženog stanovništva. Lika je tokom itavog narodnooslobodilačkog rata bila pustošena i pljačkana od neprijatelja, a pružila je i izvanredno veliku pomoć u hrani i ostalim potrebama Narodnooslobodilačkoj vojsci i to na dobrovoljnoj bazi. Uslijed toga u posljednjoj godini narodnooslobodilačkog rata Lika, a naročito neki njeni dijelovi, bila je privredno potpuno iscrpljena. itava 1944. i prvih mjeseci 1945. godine vođene su vrlo teške borbe s Nijemcima, ustašama i etnicima koji su napadali na oslobođeni teritorij. U takvoj situaciji prehrambeni odjeli u okružnom i kotarskim narodnooslobodilačkim odborima te prehrambeni odsjeci općinskih i seoskih NOO-ova, kao i cijeli prehrambeni aparat, zalagali su se do maksimuma da osiguraju što bolju i redovnu ishranu vojske i gladnog naroda. Prema nepotpunim podacima samo u toku decembra 1944. godine izdano je za vojsku, siromašni narod i ustanove 129.179 kg živežnih namirnica, 100 komada krupne stoke, 761 komad sitne stoke i 55.857 kg sitne hrane.

» HAK, kut. s.

»Unato pljačke, haranja i paljenja od strane neprijatelja«, kako je to konstatirano u referatu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku na skupštini održanoj 2. marta 1945. godine, »narod Like, pod rukovodstvom narodnooslobodilačkih odbora, dao je za našu vojsku, ustanove i sirotinju kroz dva mjeseca, tj. januar i februar 1945. godine 370.143 kg žita i krumpira, 1059 komada krupne i sitne stoke i 373.824 kg stočne hrane. Ovdje nisu uračunati obroci koje je davao narod prilikom raspoređivanja vojske po selima, a kada se uzme i to u obzir, onda se vidi kolika je količina hrane izdana za vojsku. Kada tome dodamo da je od sedme neprijateljske ofanzive do danas neprijatelj uništio i opljačkao oko 170 vagona živih namirnica i oko 150 vagona stočne hrane te mnogo krupne i sitne stoke, onda se može zaključiti u kakvom ekonomskom stanju se nalazi narod Like, koji se ne može ishraniti sa svojim vlastitim sredstvima. Mi smo već sada poduzeli mjere da bi se pomoglo narodu Like u prehrani. Sporazumjeli smo se sa Štabom XI korpusa NOVJ da ne možemo davati više hrane za vojsku, osim pomoći u krumpiru dnevno 2100 kg. Ovo pitanje smo više puta postavljali ZAVNOH-u i ovih dana smo dobili pomoć od 9 vagona kukuruza i istog smo podijelili najsiromašnijima koji su bez hrane. Još nam je ZAVNOH obećao pomoć u novcu za nabavu hrane u sjevernim krajevima. Do sada smo već dobili od ZAVNOH-a 14.700.000 kuna.«¹⁰

Briga naroda za vojsku bila je velika. Ona se manifestirala i u estimu posjetima naroda vojsci i donošenju na položaj veće količine hrane. Koliko je narod vezan uz narodnooslobodilački pokret pokazuje lapački kotar gdje gotovo u svim selima i zbjegevim, usprkos potpune okupacije, djeluju NOO-i priznati od naroda kao vlast. Pod njihovim rukovodstvom skuplja se hrana za vojsku, a odbori vrše sve poslove tako da u momentu oslobođenja ti odbori, popularni u narodu, mogu bez smetnje uspješno vršiti funkciju vlasti.

Radi lakšeg savladavanja teških ekonomskih prilika, naročito u ishrani stanovništva i Narodnooslobodilačke vojske, NOO-i su planirali da se koncem 1944. godine, uz pomoć ZAVNOH-a, jedan dio stanovništva (oko 6000) prebaci u Slavoniju. Međutim, to se nije moglo ostvariti radi vojnih prilika, pa je 9.000 stanovnika Like raspoređeno na Baniju i Kordun, a 1200 osoba dobilo je smještaj i ishranu u Dalmaciji. Uz sve to u Lici je ostalo 7–8.000 stanovnika bez hrane. Narod je ulagao krajnje napore da savlada teške uslove života, odvajaju i sve što je mogao a i preko toga za Narodnooslobodilačku vojsku i siromašne. Tako je narod kotara Korenica samo za 15 dana od 1. do 15. februara 1945. godine dao za Narodnooslobodilačku vojsku 1.147 kg žita, 3.280 kg krumpira, 492 kg kruha, 183 kg mesa, 25 kg graha, 175 litara mlijeka, 596 kg kupusa i 31.654 kg sijena.¹¹ Za jedan dan u kotaru Gračac prikupljeno je 6.000 kg žita.¹²

Okružni komitet KPH za Liku u oktobru 1944. godine uputio je pismo okružnim komitetima za Karlovac, Baniju i Pokuplje u kojem ih moli da se na njihovim područjima povede akcija za sakupljanje pomoći narodu Like. Taj je apel imao velikog odjeka u navedenim okruzima tako da je ubrzo pristigla značajna pomoć narodu Like u hrani i drugim potrebama.

¹⁰ HAK, kut. 3.

¹¹ HAK, kut. 10—1159: Izvještaj KK Korenica OK KPH za Liku od 28. II 1945.

¹² HAK, kut. 10—1061: Izvještaj KK Gračac OK KPH za Liku od 1. I 1945.

Zemljoradnja i ostale privredne djelatnosti narodnooslobodila kih odbora

Osnovni izvor za snabdijevanje naroda i partizanskih jedinica hranom i ostalim potrebama od ustanka do kraja narodnooslobodila kog rata bilo je selo. Sticajem okolnosti glavna privredna grana narodnooslobodila kog pokreta bila je poljoprivreda a proizvođač seljak koji je istovremeno bio osnovni rezervoar za popunu narodnooslobodila ke vojske. Postepeno, naročito u posljednjoj godini narodnooslobodila kog rata, dio hrane i ostalih potreba obezbjeđeno je i od ratnog plijena prilikom oslobođenja pojedinih mjesta.

Narodnooslobodila ki odbori neprekidno su, i pored izuzetnih teškoća, pronalazili najoptimalnija rješenja da bi obezbijedili ishranu sve veće brojke Narodnooslobodila ke vojske i siromašnog naroda. U ogromnoj većini svako je domaćinstvo odvajalo za potrebe Narodnooslobodila ke vojske i siromašne koliko je maksimalno moglo. Seoski narodnooslobodila ki odbori i druge organizacije organizirali su takmičenje u selima te je više zasijati i ubrati ljetine te sakriti od neprijatelja i sačuvati za potrebe narodnooslobodila kog pokreta.

Važan poticaj za organiziraniju i veću u privrednu aktivnost NOO-ima u Lici imao je zahtjev predsjednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije Josipa Broza Tita od marta 1944. godine upućen svim narodima Jugoslavije, kojim se tražilo maksimalno angažiranje svih snaga revolucije na privrednom planu za što uspješniju prehranu narodnooslobodila ke vojske i naroda. Poruka je imala snažan odjek i podršku kod NOO-a, partijskih i omladinskih organizacija, JNOF i AFŽ-a u Lici. Svi NOO-i u Lici izradili su planove za razvoj poljoprivrede i ostale ratne privrede. Rezultati Titove poruke u Lici bili su veliki. U proljetnoj sjetvi 1944. godine obrađeno je oko 6500 hektara napuštene zemlje i to u vrlo teškoj situaciji kad su sela bila spaljena a sto ni fond i poljoprivredni alat uništeni. Plan obrade zemlje, koji su izradili ivali gospodarski odsjeci i gospodarske komisije NOO-a, provodile su omladinske organizacije, AFŽ-a, NOO-i, partijske organizacije i organizacije JNOF-a, a neposrednom organizacijom poslao oko sjetve i žetve te pripreme alata, vršidbe, prevoza itd. rukovodile su gospodarske komisije i seoski NOO-i. Organizirano je i masovno takmičenje između sela, općina i kotareva Like, Korduna i Banije i drugih područja te je više zasijati, proizvesti žita, mesa i ostalih artikala. U tu akciju bile su uključene i radne jedinice koje su se osnivale u svim kotarevima Like. Prema podacima u proljeće, ljeto i jesen 1944. godine u Lici je radilo 9 bataljona i 14 četa u kojima je bilo obuhvaćeno oko 6.400 članova omladine i ostalog stanovništva. Najveći broj članova radnih jedinica sačinjavala je ženska omladina, jer su omladinci bili u Narodnooslobodila koj vojsci. Omladinske radne jedinice i akcije bile su vrlo dobro organizirane. Disciplina i odgovornost bili su na visini. Zato su dobrovoljne akcije omladine imale veliki privredni, politički i odgojni značaj, radi toga se te akcije i ne mogu ocjenjivati samo po broju radnih dana i u njihovim efektima veoma mnogo šire. U sjetvi, žetvi, sklanjanju hrane i ostalim poslovima od maja 1944. godine do oslobođenja radne jedinice dale su oko 720.000 radnih dana.

Da bi se postiglo ili što bolji rezultati u poljoprivredi, pri NOO-ima organizirani su poljoprivredni odsjeci i konferencije i savjetovanja. Poljoprivredni kurs Okružnog NOO-a u februaru i martu 1944. godine završilo je 27 ljudi. Pored toga, gotovo u isto vrijeme, završila su poljoprivredne kurseve

u drugim okruzima 22 polaznika iz Like. O poduzetim mjerama da bi se sjetva u proljeće 1945. godine što uspješnije obavila u referatu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku na Okružnoj narodnooslobodilačkoj skupštini održanoj 2. marta 1945. godine, pored ostalog, je rečeno: »Na poljoprivrednoj konferenciji koja je održana u januaru 1945. godine izrađeno je plan za proljetnu sjetvu. Zaključeno je da se organiziraju sjetveni fondovi, ali se u tom pitanju do sada malo uspjelo, jer je narod davao veliku količinu žita za vojsku i to je razlog da su sjetveni fondovi vrlo slabi. Prema podacima, predviđena se velika manjaka sjemena u ječmu i krumpiru. Prema tim podacima manjaka u ječmu za sjeme iznosi 20 vagona, a krumpir 80 vagona. Nabava je mašina i ostalog sjemena mislimo izvršiti razmjenu žita kojeg dobivamo od ZAVNOH-a za prehranu naroda. Odjel poljoprivrede poduzeo je i ostale mjere za nabavu sjemena, za što je potrebna svota od 19 miliona kuna i ovaj iznos tražen je od ZAVNOH-a i do sada je odobreno samo 2 miliona kuna. Što se tiče proljetnog oranja, ovaj problem je dosta zabrinjavajuć, jer je zaprežna stoka za potrebe vojske i ustanova mnogo iscrpljena i mnogo je iste uginulo.«¹³ Na konferenciji je postavljeno i pitanje izrade i popravka poljoprivrednog alata, a odlučeno je i da se zaprežna stoka ne smije upotrebljavati ni za što drugo osim za oranje i sjetvu, s tim da se i vojnici koji konji iskoriste za oranje.

U rezoluciji usvojenoj na ovoj skupštini naglašeno je da treba organizirati takmičenje u proljetnoj sjetvi mobilizirajući i sve snage da se što više zasije i obradi zemljišta, vode i raditi da se prvenstveno zasiju najsiromašnijih porodica palih boraca, zatim da se vodi računa o pravilnom korištenju raspoložive zaprežne stoke, razvijaju i uzajamno pomaganje sela, općina i kotareva i da se oranju i sjetvi odmah pristupi organizirano u onim mjestima gdje to omogućuju klimatske prilike.

Sve navedene mjere i dobra organizacija te međusobna saradnja omogućili su NOO-ima Like da i u proljeće 1945. godine uspješno obavljaju proljetnu sjetvu. Narod sela koja su manje stradala u toku narodnooslobodilačkog rata pomagali su u oranju i sjetvi selima koja su ostala bez zaprežne stoke i poljoprivrednog alata. U organizaciji NOO-a stanovnici kotara Otočac pružili su pomoć od 180 plugova sa zaprežnom stokom stradalom narodu kotara Korenica. Purošići kotar poslao je kao pomoć na više dana 160 pari zaprežne stoke sa plugovima u kotareve Udbina i Korenica. Na poziv Okružnog NOO-a za pomoć narodu Like u sjetvi odazvali su se i narodnooslobodilački odbori Banije i Korduna. Predstavnici Partije i organa vlasti Banije i Korduna dogovorili su se da NOO-i Korduna pruže pomoć narodu Like u obavljanju sjetve sa 200 plugova i da svaki par zaprežne stoke tamo ore 14 dana. Susjedna Banija poslala je istovremeno na Kordun 150 i u Pokuplje također 105 pari stoke, isto tako na 14 dana, kao pomoć u obavljanju poljoprivredne sjetve u tim krajevima.

Pored ratarstva i stočarstva je kao grana poljoprivrede bilo značajno radi prehrane Narodnooslobodilačke vojske i civilnog stanovništva te u snabdjevanju sirovinama radionice obuče i u organizaciji saobraćaja na oslobođenom teritoriju. Zato je neprijatelj tokom bitavog narodnooslobodilačkog rata, pored ostale imovine, uništavao i stočni fond i palio stočnu hranu, a isto tako je odgonio veliki broj krupne i sitne stoke i koristio za svoje pot-

rebe. U 1944. godini narodnooslobodilački odbori u Lici uspjeli su stvoriti evidenciju o stanju stočnog fonda na oslobojenoj teritoriji. Tako se u zapisniku s pomenute okružne narodnooslobodilačke skupštine Like navodi da u tri kotara; Gračac, Udbina i Korenica ima konja 2.253, volova 607, krava 4.734, junadi 596, ovaca 14.090, koza 3.095 i svinja 1.863. U ovoj statistici nedostaju podaci iz općina Plitvički Ljeskovac, Liksko Petrovo Selo i Buni.¹⁴ I pored stalne brige za zaštitu, uvođenje i povećanje stočnog fonda, on se znatno smanjio u 1944. i prvih mjeseci 1945. godine pored ostalog i zbog bolesti koja je došla kao posljedica nestašice hrane i prevelikog opterećenja zaprežne stoke. U cilju zaštite stoke NOO-i su organizirali kurseve za veterinarske pomoćnike, koji su upoznavali narod kako treba liječiti stoku i sprečavati širenje zaraznih bolesti u ratnim prilikama.

Organizacija trgovine i razmjene

Radi unapređenja trgovine i razmjene na oslobojenom teritoriju održano je nekoliko savjetovanja i konferencija u organizaciji ZAVNOH-a i Okružnog NOO-a za Liku. Pored toga stalo se na stanovište da u tom poslu treba osigurati rukovodstvo i kontrolu NOO-a s tim da odbori imaju uvid kako trgovina i razmjena teče. Oni su iz Like slali pojedine ljude u Kordun i Baniju radi nabavke hrane ali je bilo pojave i prekupaca koji su raznu robu u Lici prodavali mnogo skuplje i time se bavili špekulacijom.

Nastojanja NOO-a išla su u pravcu organiziranja trgovine, kako ne bi došlo do nabijanja cijena. U vezi s tim ZAVNOH i Okružni NOO za Liku imali su jasne stavove. Na sajmovima je bila dozvoljena slobodna trgovina i razmjena s tim, što svi oni koji su dolazili iz pograničnih krajeva, nisu mogli kupovati hranu i važnije artikle za snabdijevanje stanovništva bez dozvole nadležnog NOO-a. Taj stav je zauzet kako bi se spriječila snabdijevanje neprijatelja. Ni ljudi koji su imali dozvole nisu smjeli raditi na svoju ruku na sajmovima, već su se morali staviti u vezu s KNOO ili drugim organizacijama koje su imale zadatak sprječavanja prilika na sajmovima.

Najpoznatiji sajmovi u Lici bili su u Otočcu, Brinju, Perušici i u Korenici. Sajamska trgovina bila je u prvo vrijeme najrašireniji oblik razmjene. Međutim, kasnije, naročito u drugoj polovini 1944. godine, formiranjem zadruge i osnivanjem odsjeka trgovine i komisije pri NOO-ima u dobroj mjeri je suzbijen šverc i špekulacija, a stanovništvu je omogućeno da pod povoljnim uvjetima dođe do nešto robe koja mu je bila najnužnija. U cjelini gledano — svi oblici trgovine i razmjene bili su veoma skromni, osobito u kotarevima Donji Lapac, Gračac, Udbina i Korenica. Vrlo često nije bilo ni najosnovnijih artikala: soli, šibica, petroleja, a da se o tekstilu i drugim proizvodima i ne govori.

Kod nabavke hrane za snabdijevanje stanovništva nastojalo se potpuno eliminirati prekupce. U decembru 1944. godine formirano je Okružno nabavno poduzeće OKNAPROD sa sjedištem u Gračacu. Ono je iz Dalmacije, odmah po formiranju, nabavilo 5 vagona soli koju je zamjenjivalo po 2,5 kg žita za 1 kg soli. Formiran je i zadružni odbor za Liku od 5 članova, a

¹⁴ HAK, kut. 3.

u četiri kotara osnovano je 9 zadružnih odbora radi osposobljavanja i organiziranja zadruga. Kod naroda po selima osjećala se volja i raspoloženje za upisivanje u zadruge. Na nekoliko puta pomenutoj Okružnoj narodnooslobodilačkoj skupštini održanoj 2. marta 1945. godine iznesen je podatak da je nabavna zadruga pri Okružnom NOO-u za Liku nabavila 911 vagana žita, što je podijeljeno po kotarevima, od čega je otišlo na pozajmicu za vojsku 211 vagana.

Lički vjesnik u broju 29 od 6. januara 1945. godine donio je uvodni članak Milana Kukića, člana Okružnog NOO-a za Liku, o zadrugarstvu u Lici. U napisu je, između ostalog, ukazano na značaj i potrebu stvaranja zadruga. »Našem seljačkom zadrugarstvu«, pisalo je u članku, »pruža se danas mogućnost da se razvije u masovnu demokratsku organizaciju, koja treba da obuhvati široke seljačke mase u cilju podizanja boljeg ekonomskog života i razvitka svih grana narodnog gospodarstva. Naša narodna vlast pomagaće svim sredstvima seljačkom narodnom gospodarstvu. U Lici je već u injen korak naprijed u formiranju zadruga. U nizu sela udbinskog, grackoga i gospičkog kotara narod je na svojim skupštinama izabrao osnivačke odbore koji imaju zadatak osnivanje zadruga. Nakon oslobođenja južnog dijela Like nabavljeno je iz Dalmacije 50.000 kg soli, maslinova ulja i vina koje se razmjenjuje za drugu hranu, krumpir, grah i žito. Glavni štab Hrvatske dao je 15 kamiona za prevoz hrane.«

Pored OKNAPRODA u januaru i februaru 1945. godine formirana su dva kotarska nabavna poduzeća KOTNAPROD u kotarevima Gračac i Korenica. OKNAPROD je nabavljenu robu davao u prodaju zadrugama i KOTNAPROD-ima i time sprečavao šverc i nabijanje cijena. Pojedini KNOO-i nisu posvetili potrebnu pažnju organizaciji i radu KOTNAPROD-a niti su shvatili značaj trgovine. Ni kontrole cijena nije bilo, jer je vladalo mišljenje da to nije potrebno. OKNAPROD i KOTNAPROD regulirali su cijene pa, prema tome, nije bilo potrebna posebna kontrola od narodnooslobodilačkih odbora. KOTNAPROD su nabavljali robu od OKNAPRODA a ovaj iz Dalmacije, a i od privatnika po cijenama koje su regulirane u Dalmaciji.

OKNAPROD je dobio pomoć od Povjereništva obrta, industrije i trgovine ZAVNOH-a u iznosu od 6 miliona kuna, a tako isto i od GLAVNOPROD-a 6 miliona kuna. Ovaj iznos od 12 miliona kuna dobiven je u obliku zajma radi oživljavanja trgovine.

U zimu 1945. godine radila su svega dva tjedna sajma u Korenici i Gračacu. Ovi sajmovi su bili relativno slabo posjećivani i na njima je bilo malo proizvoda. Nudilo se uglavnom nešto sitne stoke i nešto povrća i krumpira. Veza i promet sa Kordunom, Banijom i Dalmacijom je u to vrijeme bila moguća, tako da su postojali povoljni izgledi za veći promet na sajmovima. Sporost i slabo podizanje privrede i poboljšanje stanja naroda uslovljeno je i slabo razvijenom trgovinom u Lici. Novaca uopće nije bilo u opticaju, tako da je trgovina u osnovi svedena na sitnu razmjenu među seljacima. OKNAPROD i KOTNAPROD-i ni izdaleka nisu mogli nabaviti artikala koji bi podmirili potrebe naroda. OKNAPROD se zalagao za nabavku robe, ali je u tom radu imao velikih poteškoća zbog nedostatka prevoznih sredstava i odsustva novog poslovanja.

Saobra aj

Saobra aj u Lici odvijao se u izvanredno teškim uslovima, a potreba za raznim oblicima prevoza kako se primicao kraj rata — stalno je rasla. Okružni NOO poduzimao je mjere da se sela, opine i kotarevi što pravilnije optreću prevozom. Samo za nešto više od dva i po mjeseca, od 12. decembra 1944. do 28. februara 1945. godine, izvršeno je 19.134 prevoza za potrebe vojske i civilnih ustanova. Prema podacima Okružnog NOO-a za Liku u to vrijeme se raspolagalo sa 1408 pari konja, 393 tovarna konja i 556 pari volova, zatim 929 konjskih i 393 volovska kola. Od njih 40% je bilo u kvaru. Sve navedene prevoze vršila su samo četiri kotara, a od navedenog broja konja blizu 50% bilo je nesposobno za rad, dok je za potrebe vojske bilo stalno mobilisano 50 pari konja i toliko kola.

Još u toku narodnooslobodilačkog rata shvaćena je važnost obnove ličke pruge,¹⁵ čija dužina kroz Liku iznosi 151 km. Svi podaci o njoj i plan za obnovu dostavljeni su ZAVNOH-u krajem 1944. godine. Jedan od glavnih problema bili su željeznički pragovi kojih je nedostajalo 131.000 komada. S njihovom sječenom otprilike se u januaru 1945. godine, samo u jednom predjelu Velebita, ali uskoro su se počeli sjeći i u drugim predjelima. Veliki je problem bio i nedostatak radne snage i alata. Radilo se i na obnovi željeznice radionice u Gračacu koja je radila na oporavci lokomotiva i izradi spojnog materijala. Da bi je snabdijeli potrebnim alatom upućen je jedan drug u Dalmaciju, koji je za nju nabavio 4 do 5 vagona alata. Pored toga preduzeto je sakupljanje željeznih pragova i spojnog materijala, koji se nalazi po selima oko pruge.

U obnovi ličke pruge masovno je učestvovala omladina svrstana u omladinske radne jedinice — brigade. A Privremeni odbor željeznice, obrazovan pri Okružnom narodnooslobodilačkom odboru za Liku, uputio je još 18. oktobra 1944. godine proglas željeznice u neprijateljskim redovima s pozivom da napuste neprijatelja i pređu u partizanima. »Onih dana na oslobojenoj teritoriji Like,« pisalo je u proglasu, »sastali su se svi željeznici, borci NOP-a na svojoj konferenciji, s tim da donesu odluku za obnovu i izgradnju ličke pruge. Na konferenciji je izabran Privremeni odbor željeznice Like pri Okružnom NOO-u. Za predsjednika je izabran Radan Dukić, za potpredsjednika Stojan Samolov, a za tajnika Jure Ivezić i još četiri člana. Donešen je zaključak da se pozovete u naše redove i vi željeznici koji danas stojite po strani ili se nalazite u službi neprijatelja. Danas su nam obnovljene željeznice potrebne za pomoć našem narodu, za izgradnju naše Federalne Države Hrvatske. Vaša je dužnost da odmah napustite okupatora i pređete na stranu snaga naroda. Ne oklijevajte, jer je to najviše u interesu vas samih. Ne dajte se zavoditi za beznačajne kune kojima se možete

¹⁵ Lički vjesnik u broju 29 od 6. januara 1945. godine objavio je članak o obnovi ličke pruge u kom je pored ostalog, pisalo: »Od 151-og km pruge koliko iznosi dionica od Ličke Jesenice do Plavna, jedino je što je preostalo. Razrušene su stanične zgrade, vodovodni i signalni uređaji, a telefonska i telegrafska veza je pokidana. Tek po koji km pruge ostao je neoštećen, manjka i 131.000 komada željeznih pragova. To je ogroman broj. Na Lika koja je tokom rata izvršila mnoge teške zadatke, prihvatila se i toga. Na Svetom brdu — Velebitu, započeo je rad na obaranju stabla te izradi pragova. Rad sprovodi ONOO za Liku uz pripomoć vojnih vlasti. Tako danas po Velebitu odjekuje lupanje sjekira pomješana dalekom grmljavinom topova, nagovještavajući skorbu pobjedu i obnovu života u Lici.«

samo kockati, a na kraju da vas prikuju uz sramni stup izdaje i uništenja. Pobjegnite što prije iz smrtnog okupatorskog zagrljaja.«¹⁶

Rad i organizacija partizanskih radionica

Odmah nakon oružanog ustanka bilo je neophodno pristupiti organizaciji radionica za izradu i popravak oružja, odjeće, obuće, poljoprivrednog alata, prevoznih sredstava i ostalog. Prve četiri godine narodnooslobodilačkog rata radionice su radile pod različitim uslovima u ovisnosti od veličine slobodne teritorije, mogućnosti nabave potrebnog alata, materijala i slično. Najvažnije i najveće radionice u Lici bile su na Kamenskom i Bijelim potocima. One su bile najveće ne samo na slobodnom teritoriju Hrvatske već su, uz Užicu tvornicu oružja i radionice u Drvaru, bile najveće i na itavoj slobodnoj teritoriji Jugoslavije.

Radionice na Kamenskom i Bijelim potocima su popravile 60 topova, 700 mitraljeza, 2800 puškomitraljeza, 30.000 pušaka i 200 motornih vozila. U radionicama je prosječno radilo 100 radnika. Pored navedenog radionice su izradile hiljade noževa, žlica, porcija, popravile i izradile hiljade vojnikih

Kolo boraca i naroda na oslobođenoj teritoriji kraj Brinja 1944.

¹⁶ HAK, kut. 3.

odijela, cipela itd. Sistem radionica imao je značaj ne samo za razvoj narodnooslobodilačke vojske i narodne vlasti u Lici nego i za cjelokupni narodnooslobodilački pokret u Hrvatskoj. U 1944. godini broj radionica se povećao, tako da ih je bilo 38 i u njima je radilo oko 370 radnika.

U prvoj polovini 1944. godine NOO-i su proveli reorganizaciju rada u radionicama. Radionice koje su pretežno popravljale poljoprivredni alat bile su pod rukovodstvom kotarskih i općinskih narodnooslobodilačkih odbora, dok su radionice za serijsku proizvodnju s podjelom rada pripadale pod nadležnost Okružnog NOO-a. Takvih je radionica u Lici bilo vrlo malo. Pored toga NOO-i su organizirali i rad mlinova, pilana i krečana. Posebnu važnost imali su mlinovi.

U radionicama do završetka narodnooslobodilačkog rata, pored ostalog, proizvedeno je 610 novih plugova i popravljeno 820, skovano 1915 motika, 8100 rogulja, 4200 srpova, više od 2500 kosa i drugih poljoprivrednih alatki. U 1944. i 1945. godini Gospodarska komisija i Gospodarski odjel Okružnog NOO-a za Liku imali su u svom sastavu i stručna lica, kao što je stručnjak za pilane, strojarstvo, tkalnice, kožarstvo, mlinove i ciglarstvo.

Civilne i vojne radionice, pored Kamenskog i Bijelih potoka, radile su u Srednjoj Gori, Podlapi, Štrbačkom Boku, Martin Brodu, Farkašima, Krbavici, Trnavcu, Otocima, Mišljenovcu, Doljanima, Donjem Lapcu, Nebljusima, Vrhovinama, Svinci, Lici kod Lešća, Brlogu, Sincu, Neteci, Mazinu, Mogori, Gračacu, Brinju (Gornji kraj), Pavlovcu, Kosinju i drugim selima. Ipak, mora se posebno istaći da je itava partizanska tehnika nikla, rasla i razvijala se u šumama Male i Velike Kapele, Lici kod sredogorja, Plješevice, Velebita te u istaknutoj partizanskoj bazi Kamensko i Bijeli potoci.

Organizacija takmičenja

U Lici je, osobito u posljednjoj godini rata, bilo razvijeno takmičenje između NOO-a u nizu pitanja, kao što su: upoznavanje NOO-a, političkih organizacija i širokih narodnih masa s odlukama Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, mobilizacija još preostalih postojećih rezervi boraca s oslobođenog i okupiranog teritorija u Narodnooslobodilačku vojsku, naročito iz hrvatskih sela, sakupljanje što veći količina hrane za Narodnooslobodilačku vojsku i siromašni narod, vraćanje dezertera u njihove jedinice, izvlačenje iz neprijateljskih redova što veći broj ljudi koristeći povoljnu političku i vojnu situaciju, formiranje udarnih grupa za likvidaciju što veći broj narodnih neprijatelja na oslobođenom i okupiranom području i izgradnja bajta, škola, domova kulture, organiziranje radionica, popravak poljoprivrednih alata, čišćenje i rasturanje štampe, organiziranje rada što veći broj škola, obezbjeđivanje što veći broj djece u školu, rad na suzbijanju zaraznih bolesti i drugo.

Koliko je takmičenje bilo razvijeno govori i činjenica da je 20. oktobra 1944. godine Okružni NOO Banije pozvao na takmičenje sve okružne NOO-e Hrvatske u vremenu od 1. novembra do 10. decembra 1944. godine. Na inicijativu ZAVNOH-a vrijeme takmičenja produženo je do 31. decembra 1944. kako bi se u isto mogli uključiti svi NOO-i Hrvatske. Predsjedništvo ZAVNOH-a je 21. decembra imenovalo komisiju radi pripreme i analize takmičenja. U međukružnom takmičenju svi NOO-i su se natjecali u vrijeme

se okružju najbolje organizirati narodna vlast, gdje e u odborima sudjelovati što više naroda u cilju sve ve e demokratizacije organa narodne vlasti, koji e odbor održati najviše kurseva, gdje e se najbolje organizirati rad radionica, izgraditi bajte, gdje e se najviše sakupiti hrane za vojsku i siromašno stanovništvo i drugo.

Ove prijedloge takmi enja prihvatili su okružni NOO-i Banije, Korduna, Like, Gorskog kotara i Pokuplja. Pored dogovorenih to aka, u dvomjesenom takmi enju okružni NOO-i Like, Banije i Korduna dodali su još nekoliko zadataka, kao što su: tko e bolje organizirati život izbjeglica, polazak djece u školu, tko e više pripremiti drva za sirotinju, vojsku i ustanove, dok su op inski i seoski NOO-i u svoje programe unijeli još novih specifičnih pitanja za takmi enje. Narodnooslobodila ke odbore su u takmi enju maksimalno pomagale partijske organizacije, odbori JNOF-e, organizacije AFŽ, omladina i pioniri.

Kako je, na primjer, realiziran plan takmi enja u januaru 1945. godine na podru ju Okružnog NOO-a za Liku vidi se iz slijede eg pregleda:

Politi ka pitanja:

	planirano	realizir
— održati seoskih masovnih sastanaka	266	382
— Na sastancima obuhvatiti ljudi	24112	41574
— Sastanaka po seocima održati	853	1656
— Uz prisustvo ljudi	22273	42813
— Aktivirati pasivnih političara	52	41
— Uputiti dobrovoljaca u NOV-u	73	146
— Vratiti dezertere	56	82
— Izvu i iz neprijateljskih redova	86	99
— Pročitati list Naprijed s osoba	17238	24161
— Pročitati list Vjesnik s osoba	11677	17664
— Pročitati list Srpska rije s osoba	9746	19685
— Pročitati list Slobodni dom s osoba	2900	2317
— Pročitati list Lički vjesnik s osoba	11485	12523
— Održati priredaba	61	99
— Izdati raznih novina	173	395
— Napisati dopisa za štampu	347	295

Narodnooslobodilački odbor:

— Održati radnih sastanaka	306	377
— Polagati rauna narodu od strane NOO-a	90	79
— Izgraditi škola	29	22
— Izgraditi domova kulture	24	16
— Izgraditi bajta narodu	59	57
— Organizirati radionica	7	7
— Napraviti plugova	155	38
— Dati komada stoke za NOV	178	115
— Sakupiti žita i druge hrane dobrovoljno za NOV kg.	39023	67975
— Napraviti kala	107	41
— Sakupiti obućepari	388	479
— Osnovati seoskih zadruga	5	8
— Okretniku a i bajta	185	236

AFŽ:

— Održati širih sastanaka žena	174	179
— Uz u eš e žena	5072	6698
— Održati sastanaka po zaseocima	329	286
— Uz u eš e žena	4207	5238
— U NOO-e birati žena	12	13
— Nau itati i pisati žena	126	96
— Obuhvatiti u AFŽ-e dosad neobuhva enih žena	244	127

Omladina:

— Održati sastanaka USAOH-a	502	587
— Uz u eš e omladine	21441	22944
— Organizirati radnih omladinskih eta	24	16
— Obuhvatiti omladince u ete	1275	858
— Dovedi sirotinji vozova drva	286	324
— Nau itati i pisati omladince	280	125
— Obuhvatiti u USAOH omladine nove	347	477
— Mobilizirati u NOV omladine	39	47
— Osposobiti pjeva kih horova	44	27

Na osnovu ovih i drugih podataka imenovana Komisija ZAVNOH-a je nakon dvomjese nog takmi enja u izvještaju od 2. februara 1945. ocijenila da je rad organa narodne vlasti bio najbolji u Lici i da su se narodnooslobodila ki odbori Like takmi ili u najtežim uslovima, jer je njihovo podru je u to vrijeme po nekoliko puta doživjelo teška haranja neprijateljske vojske. I pored toga narodnooslobodila ki odbori su ovdje uspjeli ne samo organizirati život u teškim neprijateljskim ofanzivama ve su u to vrijeme osigurali i ishranu cijele jedne divizije narodnooslobodila ke vojske koja je ratovala u Lici. Oni su sa svog podru ja uspješno organizirali prebacivanje i smještaj više od 10.000 stanovnika na podru je Korduna, Banije i Dalmacije. Uprkos svih teško a u Lici je u toku takmi enja za vojsku, partizanske ustanove i ugroženo stanovništvo sakupljeno 370.143 kg žita i krumpira, 1058 komada sitne i krupne stoke, 373.829 kg sto ne hrane, a na položaje borcima je odnijeto 291.161 obrok hrane. Pored toga na skupštini Okružnog NOO-a za Liku održanoj 2. marta 1945. godine konstatirano je da su stanovnici oslobo enih sela izvršili 19.134 prevoza za potrebe vojske, organizirali 5 kotarskih i 8 op inskih radionica, formirali 30 zadruga po selima i dali 31.143 radna dana za iš enje snijega na nužno potrebnim komunikacijama oslobo enog i poluoslobo enog podru ja.¹⁷ Na toj skupštini je predstavnik ZAVNOH-a Leon Gerškovi predao Okružnom NOO-u za Liku prelaznu pobjedni ku zastavicu u me uokružnom takmi enju i, izme u ostalog, rekao: »Lika je zaslužila prelaznu zastavicu u me uokružnom takmi enju, zato što su narodnooslobodila ki odbori Like i druge organizacije pravilno organizirale takmi enje i postigli najbolje rezultate koji mogu služiti kao primjer najbolje organizacije narodne vlasti u Hrvatskoj.«¹⁸

17 Zapisnik Okružne skupštine za Liku 2. III 1945. HAK, FONOO Lika, kut. 3, 304.

18 Isto.

Kulturno-prosvjetna djelatnost i rad škola u Lici

Najviše osnovnih škola u Lici radilo je u septembru 1943. godine — ukupno 171 škola. Od 8.168 obveznika školu je pohađalo 6.132 djece ili 70%, što je za ratne prilike izvanredno mnogo. U toku 1944. godine radila je 121 škola u ovim mjestima i selima: **kotar Brinje** — Brinje, Križpolje, Vodote, Rapajin Klanac, Zupanj-Dol, Lučane i Vojvoduša; **kotar Otočac** — Staro Selo, Ponori, Otočac, Orovac, Švica, Gorišnica, Lipovlje, Prozor, Doljane Gornje, Doljane Donje, Doljane Srednje, Škare, Glavace, Podum I, Podum II, Lešće, Ovišnica, Skela, **Vrelo**, Ramljane, Sinac, Vrhovine, Dugi Dol, Založnica, Babin Potok D, Babin Potok G, Rudopolje, Turjanski, Crna Vlast G, Crna Vlast D, Draga, Bobi Brdo, Lug, Zabare, Zapolje i Drena Klanac G, kotar Perušići — Perušići, Bukovac, Konjsko Brdo, Grgišnica, Kvarče, Sv. Marko, Most, Kaluđerovac, Gornji Kosinj, Sušanj, Bakovac, Donji Kosinj, Zabarje, Aleksinica, Donje Pazarište i Bašičić Poljana; **kotar Korenica** — Bjelopolje, Grabušica, Vedašica, Buničica II, Glave, Šalamuni, Kapela, Kopolje, Vranovica, Jezerce, Učinič Krčevina, Frkašica, Klačnjica, Tuk, Buničica I, Debelo Brdo, Kravica, Ljubovo, Pečani, Homoljac, Kalebovac, Mihaljevac, Ponor, Rijeka, Šeganovac, Trnavac, Vrelo, Vrpile, Konarev Kraj, Ljeskovac i Uvalica; kotar Udbina — Pišća, Švračkovo Selo, Toličica, Mekinjar, Jošan, Srednja Gora, Rebičica, Čokluk, Visu, Krčevina, Mutiličica, Ondičica, Klapavice, Poljice, Komičica i Kurjak; **kotar Gospić** — Divoselo, Čitluk I, Čitluk II, Počitelj II, Medak II, Medak III, Radučica, Kruškovac, Mogoričica I, Mogoričica II, Buljmižica, Pavlovac, Zavode i Vrebač.

U maju 1944. godine radilo je i 158 analfabetskih djece od kojih su 93 uspješno završena, dok su ostali prekinuli rad zbog neprijateljskog prodiranja. Opismenjeno je 1250 polaznika analfabetskih djece. U tom su periodu održana i četiri učiteljstva kursa: u koreničkom kotaru s 33 polaznika, u udbinskom s 22, gospićkom s 18 i gračaničkom s 23 polaznika.

Koncem maja i u junu 1944. godine situacija u Lici se pogoršala zbog takozvane sedme neprijateljske ofanzive koja je zahvatila oslobođene dijelove Like. Tada je obustavljen rad osnovnih škola u udbinskom, gospićkom i koreničkom kotaru. Poslije ofanzivnih djelimi no je obnovljen rad u 35 škola. Osnovne škole u kotaru Donji Lapac, Otočac, Brinje i Perušići nisu tada radile zato što su ti kotarevi bili gotovo u potpunosti pod neprijateljskom okupacijom. U julu i augustu te godine pripremano je otvaranje četverozrednih škola, ali je to omela nova neprijateljska ofanziva koja je izmijenila situaciju u Lici.

Polovinom septembra 1944. godine stanje se donekle poboljšalo. Oslobođeni su kotar Udbina, a kotarevi Gospić, Gračac i Korenica bili su poluoslobođeni, dok su kotarevi Donji Lapac, Brinje, Perušići i Otočac i dalje bili skoro u potpunosti okupirani od neprijatelja. Tada je, i pored izvanredno teških uvjeta, radilo 70 osnovnih škola: u kotaru Gračac 19, koreničkom 24, udbinskom 17 i gospićkom 10 škola. Polazak škola bio je dosta dobar, prosječno 70%, od svih obveznika za školu, a ima škola u kojima je polazak bio 90%, pa i 100% kao što je slučaj u školi u Mekinjaru.¹⁸

U izvještaju Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a od 20. novembra 1944. godine navodi se da je najteže stanje osnovnih škola u Lici, jer je u toku narod-

18 Izvještaj KK Udbina OK KPK Lika, kut. 8.

narodnooslobodilačkog rata Lika potpuno opustjela. I pod tako teškim uslovima rade 74 škole na oslobođenoj teritoriji, koje pohađaju 2267 djece od 3941 obveznika ili 62%. Škole rade u bajtama, starim i porušenim namještajem, bez knjiga i ostalih pomoćnih sredstava.

U Lici su se i u ratnim prilikama gradile školske zgrade, u stvari bajte, izgrađivale i pomagale. Okružni NOO za Liku donio je odluku o podizanju i obnovi školskih zgrada, izradi školskog namještaja i nastavnih pomagala. »Narodnooslobodilački odbori će im prije nabaviti školski namještaj (klupe, stolove, stolice, peći i drugo), a od njih u školsku ploču, računalo i drugo, sporazumno sa svim učiteljima, odnosno sa svim njihovim referentima. U suradnji s antifašističkim organizacijama skupljati papir, pločice, eternit, olovke, pisaljke, razne knjige, pjesmice i dječje listove«, isti će se u planu prosvjetnog rada za školsku 1944/45. godinu.²⁰

I pored velikih zalaganja i napora prisustvo na nastavi bilo je još uvijek relativno slabo zbog teških materijalnih i socijalnih prilika koje su vladale u narodu. Broj osnovnih škola se smanjio. U februaru 1945. godine na oslobođenoj području Like radila je samo 41 osnovna škola. Tek su potpunim oslobođenjem stvoreni uslovi da se, uz maksimalne napore, pripreme organizaciji škola i ostale prosvjetne djelatnosti.

Narodnooslobodilački odbori i prosvjetni radnici, i pored vrlo teških uvjeta, organizirali su rad na prosvjetnom polju. Nijedni od njih bio protivnik, osnovne škole bi progradile, učitelji bi bili na svojim mjestima i vršili odgovorno i savjesno svoju dužnost. Nešto ranije na oslobođenoj području Like radila su 162 nastavnika, od toga 51 učitelj, 67 su nekoliko razreda srednje škole i 44 su osnovnom školom.²¹

Osnovne škole radile su po nastavnom planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, predviđenom za sva 4 razreda osnovne škole. Za udžbenike je bilo jako teško. Nastavnici su se snalazili na različne načine, služili su se dječjim listom »Pionir« te ostalom omladinskom štampom. Kada su prilike bile nešto bolje Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a štampao je u novembru 1944. po etnici u 80.000 primjeraka i bukvar u 35.000 primjeraka. Lika je od toga dobila 5000 bukvara i 1.000 po etnici pa je time znatno ublažena nestašica za udžbenicima i olakšano izvođenje nastave. Štampanjem bukvara i po etnici u osnovi su zadovoljene potrebe škola u nastavi materinjeg jezika. Ipak, sve je do oslobođenja bilo vrlo malo učitelja i udžbenika za više razrede osnovnih škola te su se nastavnici koristili udžbenicima s neoslobođenog područja i sa učiteljima iz predratnog vremena prilagodavajući ih ciljevima narodnooslobodilačke borbe.

Pored nastavnih sredstava i pomagala vodila se briga da škole budu ukrašene zidnim novinama, slikama druga Tita i ostalih rukovodilaca, kao i političkim, pedagoškim i humanističkim parolama što je davalo poticaja za učenje. Posebnu vrijednost nastavi davala je njena veza s borbom i životom naroda. U povezivanju škole sa životom i oslobodilačkom borbom naroda veliku je ulogu odigrala i pionirska organizacija koja je na oslobođenoj i poluoslobođenoj području bila jako aktivna i dobro organizirana. Pod rukovodstvom SKOJ-a i USAOH-a pioniri su sudjelovali u radnim sjetvenim i žetvenim brigadama, zatim u borbenim akcijama, nastupali na proslavama

20 Plan prosvjetnog rada za školsku 1944/45, Okr. NOO-a za Liku, HAK, kut. 4, broj 242.
21 Okr. NO za Liku br. 242 od 2. februara 1944, str. 2, HAK, kut. 3.

i manifestacijama, pomagali organima narodne vlasti, vojnim jedinicama, partizanskim bolnicama i ranjenicima, vršili kurirske dužnosti, obavještavali narod o dolasku neprijatelja i sli no.

Uzdizanju prosvjetnih kadrova posve ena je velika briga od strane narodnooslobodila kih odbora. S tim u vezi u zapisniku sa sjednice Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku od 13. januara 1945, pored ostalog, je zapisano: »Radi u iteljski te aj Okružnog narodnooslobodila kog odbora sa 31 polaznikom, jer se još svi polaznici iz kotara koreni kog nijesu prijavili na te aj, a koji su se sa te aja razišli prilikom neprijateljskog prodora u Korenicu. 15. ovog mjeseca otpo e e 15-dnevni u iteljski te aj za KNOO Gra ac. Problem je organizacija op e obrazovnog kursa na kojem bi se mogli koristiti nastavnici Okružnog u iteljskog kursa. Zatim organizacija narodnih univerziteta u Gra acu i Lovincu, jer nema momentalno uslova u drugim mjestima. Treba osnovati kratki kurs za kotarske referente i pro elnike radi upoznavanja prosvjetnog rada i prosvjetne problematike uop e. Za nastavnika okružnog u iteljskog te aja trebalo bi postaviti druga Petra Loli a, sadašnjeg pro elnika prosvjetnog odjela za kotar Oto ac.«²² Na te aju su još predavali Lenka Orli , Franjo Jerini i prof. Mato Matijaševi . Nešto ranije završen je tre i u iteljski kurs u kotaru Gospi na kome je bilo i 5 kursista iz Donjeg Lapca. U Korenici je tih dana po eo kotarski u iteljski kurs pored okružnog u iteljskog kursa koji je trajao 4 mjeseca.²³ U odnosu na neoslobo ene krajeve, Okružni NOO je planirao da kad i oni budu osloboeni da s u iteljima koji se nisu ogriješili o narodnooslobodila ku borbu održi jednomjese ni kurs na kom bi dobili osnovni pravac obuke djece u duhu narodnooslobodila ke borbe.

U drugoj polovini 1944. i 1945. godine nastavljen je rad na opismenjavanju omladine i odraslih. Taj rad temeljio se na »Uputi za organizaciju analfabetskih te ajeva«, koju je izradio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a. U februaru 1945. godine u Lici je radilo 158 te ajeva za opismenjavanje odraslih. Polaznici te ajeva su ve inom nepismena omladina i žene. U Lovincu je osnovano narodno sveu ilište. Do navedenog vremena su održana 2 predavanja, jedno o poljoprivredi a drugo iz veterinarstva.

Prosvjetni aktivni osnovani su skoro u svim selima. Cilj aktiva je bio razvijanje prosvjetnog rada u narodu. Osnovana su kotarska u iteljska društva u kotarevima Gra ac, Donji Lapac, Gospi i Udbina. Cilj ovih društava je bio plansko angažiranje svih u itelja na prosvje ivanju naroda i djelovanju na neoslobo enom teritoriju. Glavne zapreke za razvijanje prosvjetnog rada u toku zime 1944/45. godine bile su nedostatak školskih zgrada, oštra zima i loše ekonomske prilike.²⁴

U Lici se još od prvih dana ustanka pa za sve vrijeme narodnooslobodila ke borbe, uporedo sa politi kim radom, odvijao i rad na kulturno-umjetni kom polju. Tako je ve u junu 1942. godine u selu Doljanima, kotar Donji Lapac, formirana kazališna grupa »August Cesaree«, pri 3. li kom partizanskom odredu. Kasnije je formirana okružna kazališna družina. Ove

22 HAK, kut. 3, Okružni NOO Lika.

23 Sjednica Izvršnog odbora Okr. NOO-a za Liku 2. XII 1944. god. HAK, kut. 3.

24 O školstvu, odgoju i obrazovanju u Lici izvanredno reljefno u knjizi »Razvitak školstva na oslobo enom teritoriju Hrvatske od 1941. do 1945. godine«, piše dr Mihajlo Ogrizovi . Kao organizatore školstva u Lici on je istakao prosvjetne radnike: Dimitrija Pri u, Franju Jerini a, Iliju Utvi a, Joku Vukeli a, Mariju Obra ovi , Ne eljku Ne u Drakuli , Petra Loli a, Miloša Cera ni a, Antuna Kolareni a, Matu Matijaševi a, Lenka Orli a, Danila Drobca, Martu Aralicu i druge.

kazališne družine u toku narodnooslobodilačke borbe imale su veliki značaj na masovnom prosvjetnom radu, što se postizalo nastupima s dobro pripremljenim i aktualnim programima na proslavama, mitinzima, konferencijama, zborovima te u selima širom oslobođenog i poluoslobođenog dijela Like. Veliki značaj imao je i dolazak grupe glumaca iz Zagreba u aprilu 1942. godine, koji su svojim znanjem i iskustvom pomogli velikom broju kulturno-umjetničkih grupa u Lici.

Narodnooslobodilački odbori posvećivali su veliku pažnju razvoju prosvjete i kulture u Lici. Neposredno pred konačnu oslobođenju u Prosvjetnom odjelu Okružnog NOO-a pored proeljnika radila su dva referenta u itelja. I kotarski NOO-i imali su prosvjetne odjele sa u iteljima kao stručnim prosvjetnim referentima. Na oslobođenju tada je radilo 45 škola. Broj obveznika za te škole je 2027, dok je nastavu pohađalo 1532 polaznika ili 75%.²⁵

Značajan i snažan razvoj školstva i prosvjete u Lici omogućen je narodnom revolucijom, ali su isto tako odgoj i obrazovanje djece, omladine i naroda u duhu oslobodilačke borbe bili snažan inilac u daljnjem afirmiranju revolucije i snaga koje su ubrzavale pobjedu naših naroda.

Organizacija i rad zdravstvene službe u Lici

Zdravstvena služba u Lici razvijala se u vanredno velikim teškoćama. »U drugoj polovini 1943. godine radile su 2 zdravstvene ekipe: jedna pokretna sa sjedištem u Korenici, koja je imala jedan parni dezinfekcijski aparat s pokretnim kupatilom i tuševima i druga ekipa, koja je bila nepokretna, s raskužnom stanicom u Otočcu. Ekipama je direktno rukovodio Zdravstveni odjel ZAVNOH-a i osoblje koje je u njima radilo pripadalo je tom odjelu. Po selima su intenzivno radila i »partizanska burad« iji su rad nadzirale zdravstvene ekipe.«²⁶ U to vrijeme u Lici su radile i 3 civilne bolnice u Otočcu, Korenici i Podlapi i te 57 karantena.

Prvi kongres liječnika Hrvatske održan u februaru 1944. godine u Glini bio je veoma značajan za daljnji razvoj zdravstvene službe u Hrvatskoj, a time i u Lici. Kongres je uputio poziv svim liječnicima i ostalom zdravstvenom osoblju da pristupe narodnooslobodilačkoj borbi. U 1944. godini izašla je okružnica Zdravstvenog odjela ZAVNOH-a kojom su zdravstvene ekipe dodijeljene okružnim narodnooslobodilačkim odborima, a liječnici su postali okružni zdravstveni inspektori. Pored Zdravstvenog odjela pri Okružnom NOO-u za Liku, u kotarskim, općinskim i seoskim NOO-ima radile su zdravstvene sekcije. Tako je u to vrijeme uspostavljena i organizirana mreža civilne zdravstvene službe.

U Lici je bilo vrlo velikih teškoća a u rješavanju problema zdravstva: oskudijevalo se sa stručnim kadrovima, zaraznih bolesti bilo je vrlo mnogo, uvjeti za liječenje vanredno teški, higijenski uslovi vrlo slabi, ishrana nedostatna i jednolična, bilo je vrlo mnogo gladnih. Stanje zdravlja u narodu bilo je vrlo teško. Samo u razdoblju od marta do jula 1943. godine u Lici je-

25 Referat o radu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku na okružnoj skupštini 2. III 1945. HAK, kut. 3, ONOO Lika.

26 Slava Blažević, Organizacija i rad sanitetske službe u Lici u vrijeme NOR-a, Lika u prošlosti i sadašnjosti, HAK, Zbornik 5, Karlovac 1973, str. 472—473.

bilo 7078 oboljelih od tifusa, od čega je umrlo 1700 samo civila. Kod oboljelih bilo je vrlo teških komplikacija. Najviše su bili pogođeni kotarevi Gračac, Donji Lapac, Korenica i Udbina te teritorij prema Slunju, jer su se tim pravcem kretale i vraćale izbjeglice na Baniju i Kordun poslije četvrte neprijateljske ofanzive.

Navodimo nekoliko primjera aktivnosti NOO-a na području zdravstva u Lici. »U zdravstvenom odjelu pored pročelnika rade 2 referenta, od kojih je jedan liječnik. Pred par dana dobili smo još jednog liječnika. Odjel se kroz ovaj period aktivno zalagao na suzbijanju tifusa. U tu svrhu organizirani su odbori za suzbijanje tifusa od okružnog na niže.

U periodu od prošlog zasjedanja Skupštine, tj. od 12. XI 1944. godine od tifusa su oboljele 353 osobe. Od toga je preboljelo 198. Za raskušivanje napravljeno je 91 »partizansko bure«, koja su raspoređena po kotarevima na upotrebu. Na suzbijanju tifusa od strane vojnog saniteta data nam je dobra pomoć. Naše glavne zdravstvene snage nalazile su se u Gračacu kod kotara na radu, jer je tamo najviše harao tifus. Dvije zdravstvene ekipe koje su radile u kotaru Gračac mjesec dana, uspjele su u prilikoj mjeri suzbiti tu zaraznu bolest. Prvo i Drugo ličnik područje dalo je svako po dvije zdravstvene ekipe, koje su radile u kotarevima Gračac, Korenica i Gospić.

U kotarevima se malo uginulo na krečnjačima i bajta, a razlog je velika zima i nedostatak vapna. Poslije poboljšanja vremenskih prilika poduzeli smo preko KNOO-a da se što hitnije upale krečnjače.²⁷

U vremenu od 12. decembra 1944. do 2. marta 1945. godine, održan je 15-dnevni zdravstveni kurs, koga je pohađalo 13 drugarica koje su po završetku kursa raspoređene po kotarevima. Bolnica u Gračacu je izgrađena, ali nije otvorena, jer su se otkivali lijekovi i instrumenti koje je obećao poslati Odjel narodnog zdravlja ZVNOH-a. Uspostavljeni su i karantini u Udbini, Gračacu i Korenici, ali u njima je malo bolesnika izolirano. Zdravstveni referent, liječnik, ordinirao je kada se nalazio u centru. Izvjestan broj civilnih bolesnika upućivan je na liječenje u ovdajšnje vojne bolnice i u Dalmaciju.

Potrebna pažnja poklanjana je invalidima. Prema naprijed citiranom referatu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku na teritoriji okruga bilo je tada 450 invalida a 216 je bilo zaposleno u NOO-ima i ostalim ustanovama dok ih je 8 bilo nepokretno. Zdravstveni odjel poduzimao je mjere da im se pruži materijalna pomoć a nepokretni smjeste u domove. Potrebe invalida u robij rješavane su zajedno sa komandom područja. Odjel je organizirao invalidske odbore: kotarske i općinske u koje su ušli invalidi i po jedan član kotarskog, odnosno općinskog narodnooslobodilačkog odbora.

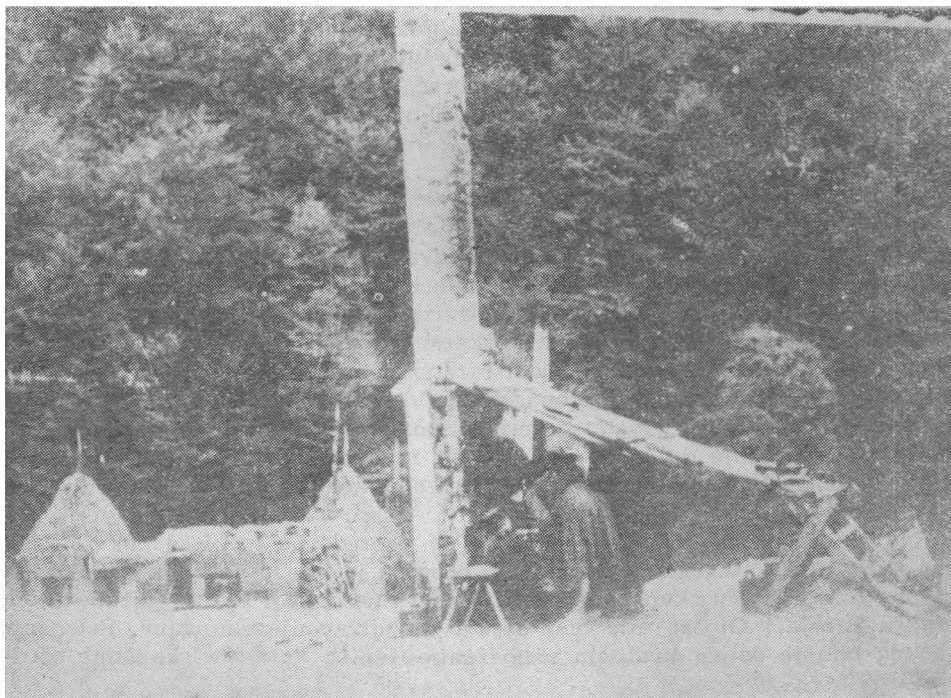
Zdravstveno stanje u Lici u proljeće 1945. godine se popravilo pošto je tifus bio u opadanju u svim kotarevima osim Udbine. Zaveden je tjedan istovremeno i odbori JNOF-a razvili su takmičenje po planu koji je izradio Zdravstveni odjel Okružnog NOO-a. Uspostavljena je bolnica u Gračacu u kojoj je izolirano 40 bolesnika. Bolnica mnogo oskudijeva u odjeći i obući za bolničko osoblje. Pristupilo se izgradnji raskušnih stanica i cijepljenju protiv tifusa. Za bolnicu koja je odobrena od Povjereništva narodnog zdravlja ZAVNOH-a predviđena je lokacija u Gospiću.

U aprilu 1945. godine zdravstvena služba u Lici bila je dosta dobro organizirana. Prišlo se intenzivnoj vakcinaciji stanovništva i provo enju ostalih mjera na suzbijanju zaraznih i ostalih bolesti. Snabdijevanje lijekovima, vakcinom, DDT praškom i ostalim bilo je bolje. Saradnja izme u vojne i civilne zdravstvene službe bila je jako dobra. Po završetku narodnooslobodila kog rata, pored niza problema na raznim sektorima, važno mjesto imali su i problemi socijalno-zdravstvene zaštite naroda.

Okružna narodnooslobodila ka skupština 2. marta 1945. godine

Okružne narodne skupštine i plenumi organizirane su i sazivane prema potrebama i na temelju Odluke o ustrojstvu i poslovanju narodnooslobodila kih odbora i narodnooslobodila kih skupština Federalne Države Hrvatske. U Lici su od maja 1944. od 15. maja 1945. godine održane etiri okružne narodne skupštine i plenuma Okružnog NOO-a.

Okružna narodnooslobodila ka skupština za Liku, koja je održana 2. marta 1945. godine u Lovnicu, imala je veliki zna aj za daljnji rad i razvoj NOO-a. Na skupštini su sumirani rezultati u radu NOO-a u Lici za posljednji period i utvr eni njihovi zadaci za naredno razdoblje. Skupštini je prisustvovao 51 lan, od 73 koliko je brojila, zatim predstavnici ZAVNOH-a Jakov Blažević i Leo Geršković, predsjednik Okružnog NOO-a Šibenik, politiki komesar 11. korpusa NOVJ Šime Balen, sekretar Okružnog komiteta

Lika 1944. Na zgarištu.

KPH za Liku Branko Ognjenovi, predsjednici Okružnog odbora JNF-e i **vojno**-pozadinskih vlasti te namještenici Okružnog NOO-a. Skupštinom je rukovodio Milan Majstorovi, predsjednik Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku. Dnevni red je imao četiri točke: 1. Izvještaj Izvršnog odbora o radu s diskusijom i odobrenje rada; 2. Izmjene u Izvršnom odboru; 3. Smjernice za budućnost i rad i donošenje rezolucije i 4. Razno.

Referat o radu Izvršnog odbora podnio je tajnik Jerko Sudar. U referatu je data opširna analiza političke situacije, ekonomskog, kulturno-prosvjetnog, socijalnog i zdravstvenog stanja u Lici, a istaknuta su i pitanja izgradnje aktivnosti i organizacije NOO-a te ostali problemi koji su stajali pred narodnom vlasti u Lici. S obzirom na tešku situaciju zbog nestih upada neprijatelja na oslobođenu teritoriju u vremenu od 12. decembra 1944. godine, kad je održana prethodna skupština, Izvršni odbor se dobro snašao. Pružao je pomoć kotarskih i općinskih narodnooslobodilačkim odborima, a negdje i direktno rukovodio evakuacijom naroda. I pored toga što su ulagani veliki naponi, neprijatelj je svojom lukavošću i iznenađenjima uspio ubiti dosta osoba. Izvršni odbor u tako teškim uslovima nije mogao raditi normalno jer se mnogo puta morao evakuirati.

U dijelu referata o radu NOO-a govorilo se o njihovom polaganju radu narodu, o organizacionim problemima, o pitanju odgovornosti, o odnosima vojske i NOO-a i o promjenama u Izvršnom odboru. U pomenutom periodu, zbog potreba što efikasnijeg rada, Izvršni odbor je proširen na taj način što su u njega uključeni Dušan Ratkovi, predsjednik KNOO-a Korenica, Josko Vrkel i Koka Vojnovi, tako da je u vrijeme održavanja Skupštine imao 18 članova od toga 12 Srba i 6 Hrvata. Pored predsjednika i potpredsjednika imao je I i II tajnika. U Izvršnom odboru su bili: Milan Majstorovi, predsjednik, Mate Sori, potpredsjednik, Jerko Sudar I tajnik, Ilija Urošević II tajnik i članovi: Dane Kora, Dane Orak, Josko Vukeli, Ilija Utvi, Mika Radakovi, Koka Vojnovi, Marko Bosni, Dušan Ratkovi, Milan Kuki, Rade Svilar-Cale, Ivan Došen-Soko, Vujo Kosovac, Dane Naprta i Nea Drakuli.

»Naš IO«, rekao je u referatu, »kroz ovo vrijeme u mnogome je napredovao, što se odrazilo na svim granama rada. Ovome je mnogo pomoglo što se zavelo kolektivno rješavanje problema, uvelo više plana u radu i pružana praktična pomoć nižim narodnooslobodilačkim odborima. Održane su dvije radne sjednice na kojima su opširno tretirani svi problemi, a održano je i više kraćih radnih sjednica prema ukazanoj potrebi. Održano je i 6 prosvjetno-političkih sastanaka. U ovom razdoblju također je održano i 5 okružnih konferencija i to dvije propagandne, dvije prometne i jedna poljoprivredna. KNOO-i popunjavani su prema potrebi, ali puna demokratska atmosfera svakom slušatelju nije došla do izražaja, jer nije bilo uvijek uvjeta da se članove bira na skupštinama, već ih se izdizalo iz nižih narodnooslobodilačkih odbora.«²⁸

Rad kotarskih NOO-a u dobroj mjeri napredovao i oni su pokazali dosta sposobnosti i upornosti u radu. Tamo gdje je bilo uvjeta oni su polagali radu na svom radu skupštinama jednom do dva puta u tom vremenu, dok u kotaru Brinje i Otočac nije bilo uvjeta za održavanje skupština. Polaganje rada bilo je boljeg kvaliteta nego ranije, jer su kotarske skupštine oštrije-

je podvrgavale kritici rad kako pojedinaca tako itavog odbora. članovi Izvršnog odbora Okružnog NOO-a prisustvovali su svim kotarskim skupštinama i uzimali aktivnog učesnika u njihovom radu. Iako je polaganje računa podiglo odgovornost NOO-a na viši nivo, ta odgovornost kod pojedinaca još nije bila na visini. I opinski NOO-i polagali su račun o svom radu skupštinama koje su uglavnom bile dobro organizirane i pripremljene.

Na skupštini je Izvršnom odboru postavljeno 36 pitanja iz raznih oblasti i problema na kojima su radili NOO-i u Lici kao: kakav je odnos NOO-a i JNOF-e, odnos između u narodnooslobodilačke vojske i NOO-a, da li se narod može preseliti u Slavoniju, kako je raspoređeno žito dobiveno za ishranu naroda, kako su omladinske organizacije i narod upoznati sa građanima, kako pruge i po svim pitanjima obnove zemlje, kako Okružni NOO misli da se zaštititi stanovništvo koje je ugroženo estimi napadima neprijatelja, šta je poduzeto u vezi odjedine i obudine za invalide, kako odbori daju pomoć porodicama boraca, da li postoji ocjena o kvaliteti rada pojedinih NOO-a i njihovih članova, koliko je održano kotarskih skupština, da li ima birokracije, po kakvom ključu su birani skupštinari i tko su sve skupštinari, što je sa zemunicama u kojima se poželje kvariti žito i drugo. Nakon odgovora na postavljena pitanja, otvorena je rasprava u kojoj je učestvovalo 20 članova skupštine i gostiju.

Uzimaju i riječi u raspravi Jakov Blažević je, pored ostalog, ukazao da prelazna zastavica osvojena u međukotarskim takmicima potvrđuje da je Lika naša i da se s Izvršnim odborom Okružnog NOO-a obavila veliki posao i pored ogromnih poteškoća i da će i u budućnosti znati organizirati svoj politički i privredni život. Leon Geršković je u svom govoru, između ostalog, ukazao na buduću zadatke NOO-a, istakavši da se oni moraju osposobiti da rade po izvjesnom planu i sistemu koji se slaže s interesima naroda i da odbornici, kao predstavnici naroda, moraju da poznaju svoju struku da bi mogli pravilno raditi.

Skupština je na kraju donijela Rezoluciju o narednim zadacima narodnooslobodilačkih odbora Like koju, radi izvanrednog značaja i veoma jasno postavljenih zadataka, donosimo u cjelini.

»Danas, kada smo pred skorim oslobođenjem naše Domovine i kada je narod u našim NOO-ima uvidio pravu svoju demokratsku vlast, pred NOO-e se postavljaju sve složeniji i krupniji zadaci. Da bi naši NOO-i te zadatke izvršili, potrebno je da se još bolje organiziraju u vrste i s narodom još više povežu kako bi, angažujući i sve narodne mase, izvršili zadatke koje pred njih postavlja narod i opustošena Domovina.

U vidu organizacionog jačanja narodne vlasti i da bi narodna vlast riješila bitne životne probleme naroda, Okružna skupština pred Izvršni odbor stavlja slijedeće zadatke:

Provesti demokratizaciju NOO-a. Ova demokratizacija treba doći do izražaja u slobodnom izboru odanih i aktivnih ljudi, koji će uložiti sve svoje sposobnosti i snagu za opće narodne interese; organizirati pravilno polaganje računa o radu narodu kod svih NOO-a i podvrgnuti konstruktivnoj kritici račun bilo pojedinaca ili odbora kao cjeline; izdijeliti materijalnu odgovornost prema narodnoj i državnoj imovini do višeg stepena; uskladiti odnose unutar NOO-a prema strukama, razvijaju i radinost do višeg nivoa; odgovarati po planu novu, narodnu inteligenciju i radikalno, još učešćem, pristupiti likvidaciji birokratizma; uvesti sistematsko izdizanje kadrova, tako da se

ljudi mogu razvijati i usavršavati po onoj grani rada za koju imaju i pokazuju najbolju volju i smisao, a izbjegavati prelaženje s odgovarajuće dužnosti na nove.

Izvršiti sve pripreme za pravilno preuzimanje vlasti u novooslobo enim mjestima. U tu svrhu organizaciono ojačati kotarske, općinske i mjesne NOO-e koji se nalaze izvan svoga teritorija, da se osposobe za brzo i efikasno preuzimanje i uspostavu vlasti u novooslobo enim mjestima.

Organizirati takmičenje u proljetnoj sjetvi mobiliziraju i sve snage da se što više zasije i obradi zemljišta; voditi brigu da se prvenstveno zasije siromašnim obiteljima palih boraca i ostaloj sirotinji, koja je nemoćna da sama obradi zemlju; voditi računa da se pravilno iskoristi raspoloživa sprežna stoka razvijaju i uzajamno potpomaganje sela — selu, općine — općini, kotara — kotaru. Zato k oranju treba organizirano pristupiti odmah u onim mjestima gdje to omogućuju klimatske prilike, kako bi se po dovršenom oranju u tim selima radna snaga mogla prebaciti u onaj kraj gdje se ukaže najveća potreba. U proljetnu sjetvu treba unijeti planskog i udarnog rada. Stavljajući se u zadatak Izvršnom odboru da se obrati ZAVNOH-u za pomoć u sjemenju.

Organizirati i ojačati naše radionice, snabdjeti ih alatom i sirovinama; povesti računa u brigu o opskrbi radnika i na taj način u našim radionicama poboljšati kvantitativno i kvalitativno rad.

Pošto je nemoguće a izgradnja nastamba, zbog nedostatka građevnog materijala, zato je potrebno ubrzati podizanje pilana.

Kako su u Lici i prije rata obrt i industrija bili veoma slabo razvijeni, a i ono što je bilo neprijatelj je u toku rata uništio, to se pred NOO-e i narod Like postavlja osnovni problem razvijanja obrta i jačanja privrede uopće. Ovdje treba razviti proizvodnu aktivnost najširih narodnih masa do najvećeg stepena.

Ubrzati obnovu ličke pruge uz suradnju odbora NOF-a angažiraju i sve narodne snage, kako bi se rad što brže i bolje odvijao. Za rješavanje ovih pitanja, jer je obnova ličke pruge važan problem, treba se obratiti ZAVNOH-u.

Organizirati i uvrstiti državnu trgovinu preko *Oknaproda* i *Kotnaproda*. Kod nas u Lici privatna trgovina je potpuno uništena, zato se treba državna trgovina razviti do maksimuma nabavljaju i brzo potrepštine za narodne potrebe daju i ih u prodaju preko *Kotnaproda* i seljaka i zadruga. Ovdje državna trgovina kao poduzeće a i seljake zadruge trebaju steći i najviše narodno povjerenje i omogućiti narodu nabavku potrebnih artikala uništavajući i šverc i lihvarstvo.

Posvetiti naročitu pažnju i skrb o invalidima, ratnoj sirotini i izbjeglim narodu. Posvetiti osobito računa da se invalide zaposli u NOO-ima i ostalim ustanovama, a oni koji su nepokretni da ih se smjesti u invalidske domove i o njima vodi puna briga. Ratnu sirotinu treba nastojati smjestiti u domove i voditi skrb o njihovoj ishrani, odgoju i obrazovanju, a naročito povesti brigu o onoj koja se nalaze izvan Like. Ova djeca su većinom naših palih boraca i na narodnoj vlasti leži najveća odgovornost za život i odgoj ratne sirotine. Voditi brigu o rasporedu i smještaju izbjeglog naroda, kako onome kojim je na rasporedu u našim ličkim selima, tako i onome koji se nalazi izvan Like. vrstu i upornu brigu treba voditi o narodu koji živi u ugroženim selima. Ovaj narod treba izvući na sigurnija mjesta i ne smije

se dozvoliti da nam banda kolje i uništava narod koji je sve dao za NOB-u. Za spašavanje osnovnih ustanika masa treba uložiti maksimum truda kako NOO-i, tako i ostale organizacije. Treba osnovati jednu komisiju kojoj treba dati ovlaštenje neposredne kontrole i intervencije o pravednoj raspodjeli hrane koja se dijeli siromašnom narodu. Ovdje treba kod svih NOO-a razviti odgovornost, da onu hranu ili robu koja se dijeli dobiju zaista oni koji su najpotrebniji, a pri raspodjeli prvenstveno imati u vidu siromašne obitelji palih boraca.

Kako još uvijek prijeti opasnost od zarazne bolesti — tifusa — zato treba povesti borbu protiv svih zaraznih bolesti i posvetiti pažnju kolektivnoj higijeni.

Poja ati rad na prosvjetnom polju. U svrhu likvidacije nepismenosti organizirati analfabetske te ajeve i voditi kontrolu o rezultatima istih; voditi strogo ra una da se obuka vrši u svim selima gdje za to postoje uvjeti, pronalaziti mogu nosti da rad otpo ne i u onim selima, gdje do sada nije otpo eo. Tako er voditi brigu o osposobljavanju u iteljskog kadra. Da bi se ovi zadaci na prosvjetnom polju izvršili, potrebno je pristupiti podizanju škola.

Rješavaju i sve ove najhitnije i ostale probleme, stvorit emo još vrš u vezu fronta i pozadine, omogu iti davanje maksimalne pomo i juna koj vojsci i zajedni kim udarcima fronta i pozadine ubrzati postizanje kona ne pobjede nad fašizmom.«

Seoski (mjesni) narodnooslobodila ki odbori

Sredinom 1944. godine u Lici je bilo 269 seoskih NOO-a u kojima je radilo 1017 odbornika. Seoski NOO-i su bili stvarni nosioci i organizatori ogromne ve ine svih akcija koje su zahtijevali teški uslovi NOR-a. Oni su bili prvi na udaru neprijateljskih ofanziva, upada, prodora, paljenja, plja ke i ubijanja. Jedinice NOVJ koje su se snabdijevale najve im dijelom sa sela, obrale su se prvenstveno seoskim NOO-ima i odbornicima koji su organizirali smještaj, prihvata i ishranu partizana. Sve akcije dobrovoljnog davanja za NOV organizirali su i provodili seoski NOO-i. Oni su organizirali i prevoz ranjenika i bolesnika, vodili brigu o snabdijevanju boraca, rješavali pitanje ishrane siromašnih i gladnih, brinuli se o velikom broju djece ratne siroadi. Seoski odbori organizirali su sjetvu i žetvu, kopa nje i izradu zemunica za spremanje hrane ispred neprijatelja. I u zbjegovima, koji su u Lici bili esti i brojni, radili su uglavnom seoski NOO-i. Oni su organizirali patrole i straže radi zaštite zbjegova od neprijatelja, brinuli se o prehrani, higijeni, vodoopskrbi, uvanju i ishrani stoke, organizirali su, i to uglavnom no u, odlazak u okupirana podru ja radi izvla enja hrane i drugih stvari.

Sve akcije koje su planirali okružni, kotarski i op inski NOO-i redovno su išle preko seoskih NOO-a. Vrše i samoprijegorno svoje zadatke veliki broj lanova seoskih NOO-a dao je u toku NOR-a svoje živote ili je bio ranjen. Rad seoskih NOO-a objedinjavali su i koordinirali op inski NOO-i koji su tako er odigrali veliku ulogu u NOR-u. Oni su bili najbliži seoskim NOO-ima radi ega su i oni dosta esto neposredno u estvovali u realizaciji pojedinih zadataka. S pravom se može kazati da su NOO-i i selo bili osnovna ekonomska baza našeg partizanskog rata.

Organi pravosuđa

Izgradnja sistema narodne vlasti, kao i potrebe života na osloboenom području, nalagala je da se pored drugih državnih organa formiraju i organi pravosuđa. Bez toga ne bi bilo moguće osigurati prava građana, niti pravilan rad državnih organa. Život je raao sporove među ljudima i tražio intervenciju sudova. Pored toga bilo je nemoguće da se prilikom osloboenja organizira novi sistem vlasti bez pravosudnih organa. U Hrvatskoj, prema Uputstvu ZAVNOH-a od 15. februara 1944. godine, formiraju se mjesni, kotarski i okružni sudovi, a predvieno je bio i sud ZAVNOH-a kao najviši sud.

Pravosudni odjel ZAVNOH-a izdao je 15. novembra 1944. godine Uputstvo o preureenju sudova koji se od tada organiziraju »kao samostalni organi narodne vlasti« odvojeni od uprave, tj. od NOO-a. Sve do ovih uputstava, pored nastojanja da se sudovi izdvoje iz sistema opće organizacije NOO-a, oni nisu smatrani posebnim ustanovama, već su tretirani kao sastavni dio NOO-a. Navedenim uputstvima predvieno je da narod na skupštini bira 12—20 članova općinskog suda, a na plenarnim sjednicama kotarskih NOO-a 18—40 članova u kotarski i 36—60 članova u okružni narodni sud. Uputstvom je bilo predvieno da se za tajnike kotarskih i okružnih sudova biraju pravnici odani NOB-i.

U Lici je Okružni narodni sud izabran 12. decembra 1944. godine, na sjednici plenuma Okružnog NOO-a za Liku. Izabrano je 49 članova ovog suda. Za predsjednika suda izabran je Milan Vurdelja, dotadašnji proeljni Odjela pravosuđa Okružnog NOO za Liku. Za prvog potpredsjednika suda i predsjednika jednog vijeća izabran je Adam Barić, dotadašnji član Izvršnog odbora Okružnog NOO-a, a za drugog potpredsjednika Marija Katić. Za predsjednika drugog vijeća izabran je Stevo Rapajić, pravnik i dotadašnji sekretar Okružnog narodnog suda, dok je dužnost predsjednika trećeg vijeća vršio predsjednik suda Milan Vurdelja. U tom su periodu i u svim kotarevima birani kotarski narodni sudovi. Od tada sudstvo u Lici radi kao samostalni organ narodne vlasti s jasno utvrđenim pravima i dužnostima.

Po etkom 1945. godine Lika je imala samo 5 pravnika, od kojih je jedan radio u okružnom narodnom sudu a po jedan u kotarskom narodnom sudu Gračac i Udbina. S obzirom na velike potrebe za kadrovima u sudovima. Pravosudni odjel ZAVNOH-a organizirao je više kurseva za kadrove koji su radili na sudskim poslovima. U Lici je u to vrijeme takav jedan kurs održan s 20 polaznika.

U isto vrijeme u Lici se formiraju i javna tužilaštva.

U 1944. godini, kada se već približavao kraj rata a osloboena područja obuhvatila već i dio zemlje, bilo je neophodno posvetiti odgovarajuću pažnju organima unutrašnjih poslova i sigurnosti. Do tada su tu funkciju uglavnom vršile komande mjesta i komande područja, a neke elemente sigurnosti imali su NOO-i, jer je ratna situacija zahtijevala da se brinu i o sigurnosti na svom teritoriju. Pred kraj rata u svim kotarevima formirani su organi unutrašnjih poslova, dok je Odjel unutrašnjih poslova Okružnog NOO-a formiran nešto ranije.

Da bi organi unutrašnjih poslova mogli preuzeti brigu zaštite reda i sigurnosti bilo je neophodno riješiti i pitanje oružanih organa reda, tj. na-

rodne milicije. U Lici je 1944. godine formirana narodna milicija kao organ Okružnog NOO-a i brojila je 120 milicionara da bi se taj broj u 1945. godini poveao na 160.

Pripreme za uspostavljanje narodne vlasti u novooslobo enim mjestima 1945. godine

Koncem 1944. godine razvoj događaja na jugoslavenskom ratištu ukazivao je na skoro osloboenje zemlje. U Lici su se još uvijek vodile žestoke borbe sa Nijemcima, ustašama i etnicima, ali je veliki broj sela i mjesta bio osloboeno. Neprijatelj je još držao Donji Lapac, Gospi, Peruši, Otoac i Brinje. Skoro osloboenje Like stavilo je pred partijske organizacije, NOO-e, odbore JNOF-e, antifašističke i druge organizacije i pitanje odgovaraju ih priprema za organizaciju narodne vlasti u još okupiranim mjestima.

Po etkom novembra 1944. godine Okružni NOO za Liku dobio je od ZAVNOH-a upute o pripremama i poduzimanju prvih mjera za uspostavljanje vlasti i oživljavanje industrije i obrta u osloboenim mjestima. Te su upute umnožene u Okružnom NOO za Liku 5. novembru 1944. godine, a proavane su u partijskim organizacijama, narodnooslobodilačkim odborima i drugim organizacijama NOP-a. Posebno je naglašeno da se prilikom osloboenja gradova i mjesta sprije i pojava pljačke, samovolje ili osvete. Utvrđeni su sastavi budu ih NOO-a u koje su, pored »starih« odbornika i boraca osloboenog područja, predviđeni i ljudi koji su se nalazili u okupiranim gradovima ili mjestima, a koji su saraivali sa narodnooslobodilačkim pokretom.

Izvršni odbor Okružnog NOO-a za Liku davao je nižim NOO-ima pomoć u pripremama za uspostavljanje vlasti u novoosloboenim mjestima. Iz izvještaja Okružnog NOO-a za Liku od aprila 1945. godine vidi se da su »kotarski narodnooslobodilački odbori Peruši, Otoac i Brinje popunjavali najviše svoj aparat, kako bi bili sposobni preuzeti vlast u svojim kotarima nakon osloboenja. Uz našu pomoć oni se pripremaju i predviđaju se da će moći udovoljiti. Također je organiziran Gradski NOO Gospi i popunjen najnužnijim brojem osoblja te tako pripremljen za ulazak u Gospi. Skoro za sva sela u novoosloboenom dijelu Like predviđeni su ljudi koji bi došli u obzir za narodnooslobodilačke odbore, kao i na in organizacije narodne vlasti, tj. provest će se izbori gdje to bude moguće, a u pojedinim selima će se morati narodnooslobodilački odbori i privremeno postaviti. Ovdje jedino u Brinju nisu predviđeni svi narodnooslobodilački odbori i tamo će i najteže, ali su date upute i pomoć u organizaciji narodne vlasti.«²⁹

U planu za organizaciju i uspostavljanje narodne vlasti u Gospi u, Okružni NOO za Liku je za sve odjele odredio ljude i njihove dužnosti pri preuzimanju pojedinih objekata, ustanova i obrtno-trgovinskih poduzeća te razradio zadatke Kotarskog i Gradskog NOO-a za Gospi. Istovremeno je utvrđen plan za preuzimanje i sudskih ustanova u Gospi u.

Prema tome planu Upravni odjel Okružnog NOO-a trebalo je da preuzme županiju, Poljoprivredni odjel, Poljoprivrednu školu i podružnicu, Odjel obrta, trgovine i industrije, električnu centralu i sve radionice u Gospi u, Odjel tehničkih radova, sva skladišta za bivše tehničke radove i vatrogasni

29 Izvještaj ONOO za Liku upućen ZAVNOH-u, 4. aprila 1945, HAK, kut. S/411 a.

dom, Odjel šumarstva i šumske industrije, ravnateljstvo šuma i šumsku upravu, Odjel prehrane, županijsku i gradsku aprovizaciju i sve pekare i mljekare, Socijalni odjel, sve socijalne ustanove, Zdravstveni odjel, polikliniku i sve zubarske radnje, Prosvjetni odjel sve škole, školski dom, Hrvatsku itaonicu i knjižnicu, kao i kino, Financijski odjel, županijsku blagajnu i štationicu, Odjel obnove, županijski statistički ured i Prometni odjel željezniku stanicu sa svim uređajima, magazinima i inventarom. Kotarski NOO trebalo je da preuzme kotarsku oblast a Općinski NOO Gospić općinsko poglavarstvo. Pored toga bilo je predviđeno da se u Gospiću organiziraju centri za uspostavljanje nove narodne vlasti za grad Gospić i za općinu Gospić. Okružni narodni sud za Liku, zajedno sa Upravom logora za prisilni rad, Javnim tužilaštvom i Kotarskim narodnim sudom imali su da preuzmu Sudbeni stol sa arhivom, kaznionicom i ekonomijom, Tužilaštvo Sudbenog stola i Zavod za maloljetnike, dok je Kotarski narodni sud trebalo da preuzme Kotarski sud s gruntovnicom i svim arhivima i inventarom. Za svaki od ovih poslova bili su zaduženi određeni ljudi. Sli na uputstva za uspostavljanje narodne vlasti kad budu oslobođeni Perušići, Otočac i Brinje razradili su odgovarajuće i kotarski NOO-i.

Odmah po oslobođenju Gospića, 4. aprila 1945. godine, svi zaduženi drugovi stigli su na vrijeme u grad i otpočeli s provođenjem dobivenih zadataka. Svi su zadaci uspješno obavljani tako da je ubrzo nakon oslobođenja otpočeo relativno normalan život u Gospiću, uz sve posljedice koje je gradu nanijela okupacija koja je trajala pune četiri godine.

Razvoj i rad organa nove narodne revolucionarne vlasti u Lici vršen je na osnovu Uputstva za organizaciju i rad NOO-a kao organa državne vlasti koje je u martu 1944. godine izdao ZAVNOH. Ovim uputstvom definitivno su se u sistemu narodnooslobodilačkih odbora stabilizirali izvršno-upravni organi, kao i sistem dvostepene nadležnosti u upravnom postupku te dvostruke odgovornosti prema vlastitim predstavnicima tijelima i višim organima uprave.

Bitna karakteristika i suština NOO-a u razdoblju od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja zemlje je njihovo daljnje povezivanje u vrst sistem narodne vlasti i izdizanje na viši organizacioni nivo u cilju osamostaljenja i osposobljavanja za izvršenje sve težih, složenijih i raznovrsnijih zadataka koje je razvoj narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije pred njih svakodnevno postavljao.

Narodnooslobodilački odbori u Lici su se toliko snažno afirmirali u narodu ne samo kao garancija uspješne borbe protiv okupatora i domaće izdajničke vešteg i garancija da će se u procesu NOB-e stvoriti osnove jednog novog i pravednijeg društvenog uređenja, nove narodne demokratske vlasti. To je, bez sumnje, bio snažan poticaj narodnim masama da slijede liniju KPJ i KPH. Narodnooslobodilački odbori izražavali su, s jedne strane, organiziranost oružane borbe a, s druge strane, dalekosežnost njenih ciljeva. Izvršavaju i raznovrsne zadatke koji su se nametali u toku NOB-e, sve više je dolazila do izražaja revolucionarna orijentacija te demokratske, socijalne i nacionalne težnje narodnih masa.

Posebno velika i značajna aktivnost na jačanju i izgradnji NOO-a u Lici u drugoj polovini 1944. godine i u početku 1945. godine bila je nužna i radi toga da u oslobodjenju taj sistem vlasti efikasno i jedinstveno djeluje

i da onemogu i formiranje bilo kakvih drugih organa vlasti van sistema NOO-a i skupština. U Lici su NOO bili tako organizirani i izgrađeni, te od naroda prihvaćeni, da nitko nije niti pomišljao na formiranje bilo kakvih drugih organa vlasti. Oni su imali toliko iskustva i znanja da su bili sposobni da nastave svoje funkcije i u novim mirnodopskim uvjetima na obnovi i izgradnji zemlje, kako u ranije oslobođenim, tako i u novooslobođenim mjestima.

Narodnooslobodilački odbori u Lici postepeno su se angažirali i u rukovođenju privredom na oslobođenom području, kao i obnovom koja počinje još u ratu. Oni organiziraju i druge djelatnosti, osobito na području prosvjete i kulture, zdravstva i socijalne politike, trgovine i snabdijevanja, sudstva i dr. U rješavanju tih i drugih pitanja uz sve slabosti postignuti su vrlo značajni rezultati.

Značajna pažnja posvećivana je demokratizaciji NOO-a, koja je dolazila do izražaja u slobodnom izboru odanih i aktivnih ljudi u NOO-e, organiziranjem polaganja rada od strane NOO-a o svom radu narodu i skupštinama, podvrgavanje konstruktivnoj kritici rada bilo pojedinaca ili odbora kao cjeline, kao borba protiv pojava birokratizma. Sve to, kao i činjenica da su gotovo cjelokupnu organizaciju pozadine vodili NOO-i i da izmeću u NOO-a i ogromne vešine naroda u Lici nije bilo veših nesuglasica, govori o visokom stepenu jedinstva naroda i organa narodne vlasti.

Mešusobna suradnja NOO-a bila je, i pored teških ratnih uslova, na visini, naročito izmeću u općinskih i seoskih mjesnih NOO-a. Ta je suradnja dolazila do izražaja u rješavanju svakodnevnih pitanja koje je nametala NOB-a i socijalistička revolucija. Preko NOO, pored ostalog, ostvarena je vrsta povezanost oslobođenog područja Like sa Kordunom, Banijom, Bosanskom krajinom, Dalmacijom, Gorskim kotarom i Primorjem, što je bilo od velikog značaja za mešusobnu suradnju i razmjenu iskustava.

U posljednjoj godini, kao uostalom i tokom ratnog NOR-a, organi narodne vlasti u Lici izvršili su u potpunosti sve zadatke i riješili mnoge probleme koje je pred njih postavljala NOB-a i socijalistička revolucija rukovođena Komunistima kao partijom Jugoslavije.

Neda Zakula

Organizacija i djelatnost AFŽ-a na području Like u posljednjoj godini NOR-a

Komunisti kao partija Jugoslavije, dižu i ustanak 1941. godine i rasplamsavaju i borbu naših naroda, izvela je iz mraka i digla na noge i veliku armiju žena Jugoslavije. One su se zajedno s ostalim narodnim masama borile za oslobođenje zemlje i za bolje sutra. Žene Like uključivale su se u borbu od prvih ustaničkih dana i za vrijeme četverogodišnjeg rata učinile su ogromne napore i dale velike žrtve. One su se borile u operativnim jedinicama s

puškom u ruci, izdržale duge marševe, opasne juriše i velike bitke, njegovale i pazile ranjenike po bolnicama, a u pozadini, organizirane u Antifašisti ku frontu žena, izvršavale mnogobrojne zadatke i bile živa snaga i oslonac partizanskih odreda, bataljona i brigada.

Za žene se, zaista, može kazati da su tokom itavoga rata bile brižne majke koje su u svako doba dana i noć, mjesecima i godinama do ekvivalence naše borbe kao svoje sinove. Nježne sestre koje su ih prale, krpale, brinule za njihovu obuću, odjeću i ishranu. Radne žene koje su orale, sijale, kopale, žnjele, sklanjale ljetinu i uvale sitnu djecu i bolesne po bajtama popaljenih sela ili u zbjegovima po bespućima ima likih planina. One su bile kuriri i obavještajci. Odlazile su u okupirane gradove i sela, provlačile se kroz žicu i neprijateljske rasporede. Vrsni politički radnici u rukovodstvima Partije i ostalih organizacija. Kao članovi NOO rješavale su složene i goruće probleme ishrane vojske i naroda. U neuslovnoj ratnoj situaciji one su opismenjivale stasalu djecu, po selima organizirale analfabetske tečajevе za odrasle i daleko i (naučile ih čitati i pisati) stotinama nepismenih likih žena.

Koncem 1943. godine Lika je ponovo preživljavala teške dane. Umjesto talijanskih došli su njemački okupatori koji su zauzeli znatan dio mjesecima slobodne teritorije. Pored strahovlade ustaša i domobrana u Lici se našlo i oko 1000 četnika, koji su došli iz Dalmacije (Kninske krajine) i Hercegovine i s domaćim etnicima, pod okriljem Nijemaca, počinili strašan teror u okupiranim krajevima. Njihova strahovlada se naročito osjećala u lapačkom, otoka i grana kotaru. Lapačani su morali napuštati svoja ognjišta i spas tražiti u kotarevima Korenica i Udbina. Jedan dio naroda povukao se u Plješevicu i mjesecima životario u bajtama i zemunicama, a drugi dio se prebacio preko rijeke Une u petrovački srez. Partijsko rukovodstvo i mnogi aktivisti također su se povukli s narodom na Kamensko, odakle su danonoćno krstarili po okupiranim selima provlačile i se izmeću u redova Nijemaca i četnika ili su obilazili zbjegove u Plješevici i iseljeni narod u Bosni i Hercegovini.

Organizacija AFŽ-a nije spavala. Aktivistkinje su obilazile odbore AFŽ-a, održavale sastanke i stalno ukazivale na četnike, raskrinkavale ih, koliko je to bilo moguće, sprečavale i ometale mobilizaciju mladih u četničke redove. Prikupljale su hranu, odjeću i obuću za borbu i za one koji ništa nisu imali. Mnoge su na tom poslu stradale. Tako su četnici u lapačkom kotaru uhvatili Mariju Bala, članicu Općinskog komiteta Partije, odveli je u selo Opačicu u četničku komandu gdje su je danima saslušavali, mučili, maltretirali i konačno strijeljali.¹ Smilja Popović, član Okružnog odbora AFŽ-a za Liku, obilazila i organizacije AFŽ-a naišla je na četnike u selu Brezovcu i teško ranjena.² Liječnica je po partizanskim bolnicama i ostala invalid bez noge. Od četnika je hapšena i uja Karan Rašeta,³ iz Gornjeg Lapca. U praskozorje 26. maja 1944. godine vraćaju i se iz petrovačkog sre-

1. Marija Bala je rođena u selu Kruga. Završila je zanatsku školu u Bihaću. Od 1941. godine aktivno je učestvovala u borbi. Bila je članica KPJ i članica Općinskog komiteta KPJ za Donji Lapac. Ubijena je od četnika 1944. godine.

2. Smilja Popović, Brkina, seljanka iz Donjeg Lapca. Od 1941. godine aktivno je radila za NOB. Od 1942. članica je Kotarskog odbora AFŽ-a a zatim članica Okružnog odbora AFŽ-a. Nosilac je Spomenice 1941.

3. Uja Karan Rašeta je učesnik rata od 1941. godine. Bila je sekretar Općinskog komiteta SKOJ-a i član Općinskog komiteta Partije za Donji Lapac.

za, gdje je održavala sastanke s lapa kom omladinom, ona je zajedno sa Zorkom Rašetom i Zorkom Star evi naišla na etni ku zasjedu i sve tri bile uhva ene. etnici su ih najprije sproveli u Opa i Dolinu, gdje ih je saslušavao etnik Rade Zobenica iz Lapa kih Korita, zatim u etni ku komandu u Donjem Lapcu, da bi ih 27. maja predali Nijemcima koji su ih strpali u zatvor. U zatvoru su zatekle Zorku Rašetu, odbornicu AFŽ-a iz Gajina.⁴ uja je ubrzo utvrdila da su vrata zatvora drvena i da se mogu obiti sa malo truda i odmah je planirala bjekstvo. U me uvremenu je doznala od svoga komšije iz Gornjeg Lapca, tada etnika, da u Lapcu momentalno nema etnika, da su otišli u Kr anu da napadnu bolnicu i da Nijemci ne postavljaju straže dok ne padne mrak. uja je sa drugaricama otkinula jednu dasku na vratima i u suton se izvukla iz zatvora i iz Lapca opasanog žicom — pro vla e i se ispod žice. Ta dva dana provedena u zatvoru najviše su ih maltretirale etni ke žene iz Opa i Doline. Tukle su ih, vukle za pletenice i nazivale pogrđnim imenima.

etnici su u Donjem Lapcu hapsili i ubijali svakog aktivistu na koga bi naišli. Godine 1944. ubili su 10 odbornika. Pokušali su silovati jednu odbornicu AFŽ-a i ona se sama ubila. Ogrezli u krvi i zlo inima ubijali su i svoje najbliže. Jedan etnik je ubio ro enu sestru zato što je saznao da plete arape za partizane. Ovakav etni ki teror je bio u svim kotarevima u kojima su se oni nalazili. U oto a kom kotaru etnici su iskopali o i Miki Srđi , aktivistkinji AFŽ-a, a Nacu Hini su vezali ularom i mu ili je dok nije izdahnuła. U kotaru Oto ac ustaše i etnici su mu ili oko 1200 žena Srpkinja i Hrvatica, ali se ni jedna nije pokolebala. U hrvatskim selima ništa nije bilo bolje. Ustaše su i dalje uzimali danak u krvi. Ubijena je Pepica Saban iz Li kog Novog, lan Okružnog odbora AFŽ-a za Liku.

I pored terora i svih ratnih teško a žene Like nisu posustale. Borile su se protiv neprijatelja koji ih je ubijao nožem, puškom, rafalima iz mitraljeza i avionskim bombama, borile su se protiv gladi, tifusa i golotinje. I u zadnjoj godini rata one su svim svojim snagama i nat ovje anskim naporima nastavljale borbu, kako na oslobo enom, tako i na neoslobo enom teritoriju. Organizacije AFŽ-a obuhvatale su tada ve inu li kih sela. Prema izvještaju OK KPH za Liku od 31. 1. 1944. godine u osam li kih kotareva bilo je 280 mjesnih odbora AFŽ-a.⁵ Mnogi od ovih odbora živjeli su i radili na oslobo enom teritoriju gdje su imali bolje uslove za rad. Me utim, u lapa kom, gra a kom, gospi kom, peruši kom, oto a kom i brinjskom kotaru dosta odbora je osnovano ilegalno i aktivistkinje su radile pod teškim uvjetima, a esto puta zadaci su izvršavani i po cijenu života. Ginule su aktivistkinje i na oslobo enom teritoriju — u ofanzivama, od bombardovanja, od upada trupova i etni kih trojki. Poslije ofanziva i upada neprijatelja aktivistkinje AFŽ-a baš na oslobo enoj teritoriji bile su esto puta suo avane sa nerješivim problemima i teško ama.

Poslije odlaska 6. divizije u Bosnu u Lici je ostao Li ki partizanski odred. Situacija je postala prili no teška. Narod je bio uplašen i zabrinut i nije

4 U Buševi u Zorka je imala majku i tamo odlazila. Uхватила je vezu sa domobranima i povezivala ih sa partizanima. etnici su je otkrili i uhapsili jedne no i, iznenadivši je na spavanju u Buševi u. Sproveli su je po no i u Lapac vezanu za bicikl. Preko Mamca (previje više Lapca) morala je tr ati za biciklom dok ga je etnik vozio. Padala je i dizala se. Vukli su je po makadamskoj cesti i svu izranjavali.

5 Zene Hrvatske, knjiga I, str. 443.

Žene Like nose borcima hranu na položaje.

Iako shvaćao činjenicu da ga od neprijatelja više ne brane borci proslavljenih bataljona: »Marko Oreškovi«, »Stojan Mati«, »Božidar Adžija«, »Mi o Radakovi«, »Ognjen Priča«, »Pekiša Vuksan«, »Bi o Kesi« i drugi. Međutim, ubrzo je formirana 35. divizija, koja je u zadnjoj godini rata branila svaku čoku i svaki pedelj lične zemlje i mnogo puta spašavala narod i ranjenike. Partijske organizacije, SKOJ, NOO-i i organizacije AFŽ-a uložili su mnogo nпора da kod naroda razbiju malodušnost zbog odlaska 6. divizije.

Organizacija AFŽ-a je postavila sebi zadatak da preko propagandnog materijala i proglasa stupi u kontakt s domobranima i Rusima u njemačkoj vojsci i da im omogućuje uspostavljanje veze s partizanima. Zahvaljujući tome mnogi domobranci su napustili svoje satnije i prešli u Narodnooslobodilačku vojsku, kao i Rusi prisilno mobilizirani od Nijemaca. Jedna lapačka odbornica izvela je 20 Rusa u partizane, u brinjskom kotaru žene su izvele 32 Rusa, dok je u kotaru Korenica sama Milka Solaja izvela 40 Rusa. Žene iz lapačkih sela Doljani i Dobroseto prebacile su u partizanske redove oko 500 domobrana tokom NOR-a.

Zadaci organizacija AFŽ-a bili su da organiziraju radne ete koje su po-
ele stvarati još 1942. godine, ali je masovno uklju ivanje žena u njih po elo
u 1944. godini. Zene i omladinke obuhva ene ovim formacijama radile su
na svim poljskim poslovima: orale, kopale, žnjeie, sklanjale žito u udaljene
zemunice i dr. Sela su ponovo gorila i narod ostajao tko zna koliko puta bez
krova nad glavom. Radne ete su organizovano sjekle šumu, pripremale
gra u za ku e, bajte i škole i radile na njihovoj izgradnji.

Jedan od zadataka organizacija AFŽ-a bio je i stalna posjeta bolnicama i
borcima na položajima. Kotarski, op inski i mjesni odbori AFŽ-a u 1944.
godini posje uju na položajima borce 35. divizije i ranjenike, nose i im hra-
nu, zavoje, razne darove i potrepštine. Ovih posjeta je bilo puno i žene su na
svojim ple ima prilikom posjeta prenijele na tone hrane i nije bio rijedak
slu aj sresti pogrbljenu kolonu žena kako grabi prema položaju.

Zene su u estvovala u mnogim akcijama i poslovima koji su esto puta
prevazilazili njihovu fizi ku snagu i godine. Milka Duki iz udbinskog sela
Kurjaka, iako stara 60 godina, išla je s omladinom rušiti prugu izme u Lo-
vinca i Metka, a Jeka Škori iz Frkaši a, stara 70 godina, u sedmoj ofanzivi
bila je 24 sata pomo nik mitraljesca. Starije žene iz kotara Brinje rušile su
prugu i telefonske stubove, a stare žene iz sela Barleta nosile su u sedmoj
ofanzivi nosila s ranjenicima i do 30 kilometara.

Zene su u neprijateljske garnizone odnosile propagandni materijal, par-
tijske proglase, našu štampu i dr. Mnoge i mnoge bile su uklju ene u oba-
vještajnu službu na oslobo enoj i na neoslobo enoj teritoriji i pokazale su
se kao odli ni i savjesni obavještajci.

Po svim li kim kotarima, op inama i selima gdje su to uslovi dozvoljavali
održavani su širi i uži sastanci žena, a na okupiranoj teritoriji manji ilegalni
sastanci. Na tim su sastancima prora ivane odluke Drugog zasjedanja
AVNOJ-a, ZAVNOH-a i drugih zemaljskih vije a, raskrinkavana kraljev-
ska izbjegli ka vlada u Londonu, kao i svi etni ki i drugi neprijateljski ele-
menti vezani za tu vladu. Organizacije AFŽ-a spre avale su sve pokušaje
neprijatelja da narod okupi oko sebe i da mobiliše omladince u etni ke,
ustaške i domobranske redove. U okupiranim podru jima žene su se na raz-
ne na ine borile protiv ustaških i etni kih elemenata. One su pred njihovi-
vim o ima prikupljale hranu, odje u, obu u i drugi materijal za naše borce.

U maju 1944. godine u Lici je po ela takozvana sedma neprijateljska ofan-
ziva. Ona je ina e gladnoj Lici, nanijela ogromne materijalne štete. Nepri-
jatelj je zapalio sve što je moglo gorjeti i opustošio sve ispred sebe poput
najstrašnijeg orkana. Otkrio je mnoga skladišta hrane i municije i oplja -
kao ih ili uništio. Otkrio je i mnoge zemunice tako da je ve i dio stanovni-
štva, kao biljka na vjetru, ostao bez igdje i ega. Poslije ofanzive najteži je
problem bila ishrana vojske i stanovništva. Organizacije AFŽ-a, zajedno
sa NOO-ima i njihovim komisijama za ishranu, vodile su upornu borbu na
rješavanju ovog goru eg i velikog zadatka. Donesena je odluka da se dio
stanovništva (stariji, bolesni i djeca) iseli na Kordun i u Slavoniju. Partij-
ske organizacije i organizacije AFŽ-a željele su da narod sa uvaju od gla-
di i krajnje nestašice. Me utim, ova akcija nije imala mnogo uspjeha jer je
narod nerado napuštao svoj zavi aj pa su aktivistkinje AFŽ-a, u saradnji
sa NOO-ima, organizirale donošenje žita iz Korduna i Banije, dok su žene
kotara Brinje odlazile po žito u Sloveniju. Zene su na svojim le ima dono-
sle i po 50 kg žita.

U drugoj polovini 1944. godine žene Like poele su da se pripremaju za Tre u okružnu konferenciju AFŽ-a. Na sastancima su izabrani delegati za konferenciju i zakazana takmičenja u sast Konferencije. Kako je na pomolu bilo i osloboenje zemlje, a predviđao se i kongres žena Hrvatske, organizacije pojedinih sela i općina takmičenja su se i u sast kongresa.

Treća Okružna konferencija AFŽ-a Like održana je 4. i 5. septembra 1944. godine u Srednjoj Gori. Prisustvovalo joj je 350 delegatkinja koje su predstavljale 50.000 žena Like. Među delegatkinjama bilo je i 40 Hrvatica. Na Konferenciji je konstatirano da je tada u NOO-ima Like radilo 100 žena, od kojih su 34 bile članovi izvršnih odbora, 11 članovi kotarskih odbora, 20 članovi općinskih odbora, 5 članovi okružnog NOO-a, a ostale članovi mjesnih odbora, dok je u komisijama i raznim odjelima radilo još 370 žena." Na kraju rada konferencije izabran je novi Okružni odbor AFŽ-a za Liku od 85 žena od toga 30 Hrvatica i 55 Srпкиnja, a upućen je i telegram drugu Titu.

Konferencija je imala radni karakter. Poslije referata u diskusiji je učeštvovalo 70 žena dojučeršnjih seljanki, stidljivih, povučenih i skoro nepismenih. One su iznosile svoje uspjehe, neuspjehe, teškoće i probleme. Govorile su otresito, slobodno i muški. Bilo je starica, žena srednjih godina i mladih djevojaka.

Ika Franceti, iz Likog Novog, sva sretna saopćtila je u esnicima Konferencije, da ima šestoro djece u borbi i da je ona sedmi borac u pozadini.

Kata Bara, starica od 65 godina, kazala je da je u osam dana izgubila dva sina i da je na Konferenciju došla da kaže da će nastaviti borbu svojih poginulih sinova.

Mara Vukmirović iz otoka kotara nešto kasnije je došla na Konferenciju, jer je izgubila vrijeme nagovaraju i brata da iz etnika dođe u partizane. Došao je kod sestre i ona ga je odvela u komandu mjesta, da drugovi odluče što će sa njime.

Anka Cubnilo, borac 3. udarne brigade 35. divizije, na Konferenciji je izjavila i ovo: »Kada smo polazile u borbu, govorile su nam majke da to nije za nas, a danas su ponosne što smo borci.«

Predstavnica grada kotara Milka Utvić je rekla da je držanje žena na grada koj okupiranoj teritoriji dobro i da je Dragica Sovilj, stara 52 godine, stalno na položaju sa puškom u ruci. Kazala je, između ostalog, i to da je u grada kom kotaru 300 žena naučilo da čitati i piše.

Delegat iz Brinja Mica Radojković je u diskusiji naglasila da žene Hrvaticice u tom kotaru žive i rade pod vrlo teškim uvjetima, ali da i pored toga šalju obavještenja o kretanju neprijatelja i rasturaju letke po ustaškim garnizonima, a jedna je između njih prevela, odnosno predala partizanima 3 neprijateljska vojnika.

Mara Sudar iz gospi kotara je obavijestila Konferenciju da su žene sela Ostrvice spremile za našu vojsku 300 kvarata žita i da su žene Kule od prvog dana u zbjegovima. Toda Serdar je izgubila sina, ali je u blizini neprijateljskog bunkera proslavila osloboenje Beograda.

Marija Glumić iz Perušićkog kotara je izjavila da su žene Hrvaticice 7 mjeseci pomagale Srпкиnje koje su se krile u pećini.

Žene sela Kompolje hranile su tri dana bataljon vojske u Plješevici, a svoju djecu su ostavljale gladnu. Žene Korenice proslavile su osloboenje Beograda i zapalile 700 velikih vatara, iznijela je Pera Pejnovi .

Mara Hini iz Oto ca ukazala je na sluj omladinke iz Crne Vlasti koja je pred o ima etnika pjevala: »Smrt etniku našem izdajniku i ustaši sad su naši dani.« etnici su je strijeljali dok je klicala »Živjeli naši partizani!«

Govoreno je i o proslavi Dana žena — 8. marta i konstatirano da je ovaj dan proslavljen u svim kotarima s govorima, mitinzima i poja anim radom na izvršavanju zadataka. Iznijeto je kako je odjeknula radosna vijest o osloboenju Beograda i koliko i na kakav na in se proslavio ovaj doga aj. Lika brda i visovi bili su puni krijesova koji su neprijatelju najbolje kazivali koliko je naš narod jedinstven i koliko voli svaku stopu svoje zemlje. Govorili su mu i o bratstvu i jedinstvu svih naših naroda, koje se stvaralo od prvih ustani kih dana i postalo jako kao granitne stijene od koje su se lomile sve ustaške, etni ke, belogardejske i ostale izdajni ke formacije.

Na Konferenciji su iznijeti i rezultati pretkongresnog takmi enja. U Lici je održano 8.000 što širih što nižih sastanaka — ra unaju i sastanke i na okupiranoj teritoriji. Na tim sastancima je prisustvovalo 40.000 žena. Žene su pomogle da se sagradi 605 bajti. Posjetile su 60 puta bolnice i položaje naših jedinica. Organizirane su etiri velike masovne posjete na nivou kotara, od kojih je najve a bila posjeta žena udbinskog kotara. U ovoj posjeti u estvovalo je 500 žena, a odnijele su na dar 9.000 kg hrane. Žene su ispisale i 180 parola i poslale 110 pisama na neoslobo eni teritorij. Na oslobo enoj teritoriji sklonile su 95% žita, a na neoslobo enoj 10.000 kvarata. S odlukama AVNOJ-a i ZAVNOH-a upoznato je 25.000 žena. Žene su prevele i 2.000 domobrana i 25 etnika u naše jedinice, dok je u radnim i diverzantskim etama u estvovalo oko 15.000 žena.⁷

Po etkom 1945. godine neprijatelj je još jedanput napao slobodna lika mjesta. Narod se opet povla io u zbjegove. Najzad je ipak stigla sloboda. Žene Like okupljene u Antifašisti ku frontu žena i u Jedinstvenoj oslobodila koj fronti dale su zna ajan doprinos toj slobodi. Njihova djelatnost je bila svestrana i bogata, a pogotovo kada se iz današnje perspektive osvrnemo unazad i sagledamo ono davno vrijeme i burne doga aje. Nikakve nagrade, niti bilo kakva priznanja ne mogu kompenzirati to što su one u inile. Stare i mlade su prihvatale borbu i za njih je ona postala pitanje asti, jer su shvatile, zahvaljuju i Komunisti koj partiji i neumornom radu njenih aktivista, da bez slobode nema života ni njima niti njihovom potomstvu. Shvatile su da im je prvi puta u životu dozvoljeno da same budu svoji gospodari i da neovisno od svekra, svekrve, majke, oca ili muža, same rješavaju svoju sudbinu i sudbinu svoje djece.

U narodnoslobodila koj borbi žene Like su postajale spremne i na velike žrtve. Slale su djeci' u prve borbene redove ponosne na njihove uspjehe i stoji ki podnosile tugu i bol za izgubljenim sinovima i k erkama, nastoje i da sa svojom pomo i i radom nastave njihovu zapo etu borbu, kao stara Kata Bara iz udbinskog kotara. Sokica Kokotovi iz sela Krš, kotar Perušići , imala je tri sina prvoborca, a etvrti Stevan radio je u selu kao omladinac. U me uvremenu je stigla direktiva da se omladina u što ve em broju

7 Izvještaj Okružnog odbora AFZ-a Glavnom odboru AFŽ-a Hrvatske od 9. XI 1944. godine.

javlja u partizane. Na jednom od seoskih sastanaka prijavio se i Stevan. Drugovi iz rukovodstva su ga odvratili i naredili mu da ostane na terenu i da se tako može i pripaziti i staru majku. Sokica je odmah skočila i kazala: »Šta hoćete da moj sin bude baba, on treba da ide tamo gdje su mu i braćra, drugovi moji, ja sam sposobna sama sebe da odbranim.« Kata Bara i Sokica Kokotovi je bila puna Lika.

Iz dana u dan žene su obavljale vrlo teške zadatke, a bile su neispavane, bese, gole i najčešće gladne. S uspjehom su radile kao članovi NOO-a i izvanredno se snalazile u rješavanju i najtežih problema u ratnom vihoru. Stale su kod naroda ugled i popularnost kao naprimjer Jelena Beba Mioković, član Kotarskog NOO za Donji Lapac, Neda Drakuli, tajnik Kotarskog NOO za Korenicu i član Okružnog NOO za Liku, Danica Uzelac, član Kotarskog NOO za Udbinu, i Boja Basta, član Mjesnog NOO u Kurjaku i mnoge druge. U partizanskim bolnicama i ambulancama kao ljekari i bolničarke radile su Slava Blažević, Mica Zigić Pejnović, Janja Hrženjak, Slava Oko, Anka Matić, Boja Tišma, Desa Maruni i još stotine i stotine drugih djevojaka.

Ličke seljanke, poslušne i radne, vezane za kuću i porodicu, uključujući i AFZ-e u toku rata postale su rukovodioci mjesnih, općinskih, kotarskih i okružnog odbora AFŽ-a, kao naprimjer Milka Medić iz Doljana, Zorka Korać iz Visa, Ika Francetić iz Perušića, Soka Todorović iz Vrebca, Milka Šolaja iz Seganovca, Anka Gerovac iz Jezerana, Milka Utvić iz Gračaca i stotine drugih, a da i ne govorimo o hrabroj ženi sa crnom maramom, ojačanoj majci Kati Pejnović, prvoj predsjednici Okružnog odbora AFŽ-a za Liku i prvoj predsjednici AFZ-a za Jugoslaviju. Žene su, zajedno sa partijskim organizacijama, NOO-ima i omladinom rješavale sudbinu naroda Like, omogućivale mu da preživi, lakše podnese ratne strahote i dočekao osvit slobode.

Mnoge žene nisu dočekale slobodu. Poginule su izvršavajući i svoje partijske i rodoljubive zadatke. Od etnika su ubijene Smilja Pokrajac, Marija Balać i Naca Hinić, a od ustaša Pepica Saban, Mileva Milojević, Boja Grgić, Boja Mirić i stotine drugih.

Borile su se Ličanke i u operativnim jedinicama širom naše zemlje. Više od 700 mladih djevojaka ostavilo je svoje domove i sela i prijavilo se u redove NOV. Borile su se kao bolničarke, referenti saniteta, mitraljesci, bombardieri, politički komesari, vezisti, kuharice i sl. Svaka od njih izvršavala je svoj partijski zadatak. Izvršavale su i svoje domovinske zadatke i borile se za ovu našu lijepu zemlju, vjekovima napadanu i opljačkavanu, uvijek privlačenju za sve osvajače i agresore.

Todor Radoševi

Organizacioni razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na području Like (juli 1944-maj 1945)

Trideset peta divizija

Sredinom 1944. godine 35. divizija (1. 2. i 3. brigada, Lički NOP odred, artiljerijski divizion, eta za vezu, izviška eta, radna eta, kursevi, sanitet s ambulantom, bolnicom, sanitetskom eta i sanitetskim vodom, intendanтура, kuriri i straža, djelovala je u rejonu Plitvičkih jezera, Ljubova i Gospića, sprečavala i ispadala neprijatelja na oslobođenu teritoriju u rejonu Krbavskog i Ličkog polja i napadala i manje neprijateljske posade. Njene manevarske sposobnosti i udarna moć poslije junske reorganizacije,¹ povećanog brojnog stanja na oko 3.500 boraca i poboljšanog snabdijevanja znatno su porasle, što je došlo do punog izraza već u narednim borbama za ljetinu u Krbavskom polju.

Po svojoj organizacionoj i formacijskoj strukturi 35. divizija je dostigla standardni oblik koji su u to vrijeme, uglavnom, imale sve divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, tako da u njoj do kraja rata više nije bilo značajnijih organizacionih promjena. U toku jula rasformirana je Radna eta i s njenim ljudstvom popunjene su 1. i 2. brigada, a kao nova jedinica, od ranijeg minerskog voda, formirana je pri štabu divizije Diverzantska eta. U cilju osposobljavanja nižeg komandnog kadra i raznih specijalista pri štabu divizije su gotovo stalno radili kursevi: vodni ko-desetarski (podoficirski), minobacački, sanitetski i kurs za vezu.² Jedan desetodnevni kurs održan je i za političke delegate vodova i jedan petnaestodnevni s legionarima i etnicima (ukupno 130) koji su prešli na stranu NOVJ.³ Svi kursevi bili su objedinjeni pod jedno rukovodstvo, pa se u nekim dokumentima nazivaju Vojna škola 35. divizije.⁴ Istovremeno stalno se radilo na vojno-političkom uzdizanju itavog boravog i starješinskog sastava Divizije.⁵ Kada je krajem jula Štab 11. korpusa NOVJ, pod čijom je komandu spadala i 35. divizija, napustio Liku i prebacio se u Gorski kotar, pod komandu Divizije stavljeni su korpusni artiljerijski divizion i inženjerski bataljon. Istovremeno je i neke kompetencije u odnosu na komande 1. i 2. ličkog područja Štab korpusa prenio na Štab 35. divizije.⁶

1 Vidi: Todor Radoševi, *Organizacioni razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na području Like (decembar 1943—juni 1944)*, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 8, Karlovac, 1977, str. 613—635.

2 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, Beograd (dalje AVJI), kut. 569, br. reg. 30-5/1 i 37-5/1.

3 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom V, knj. 37, str. 365—369.

4 A VII, k. 1234 B, br. reg. 1-8.

5 A VII, k. 1611 A, br. reg. 4-43/1.

6 A VII, k. 1234, br. reg. 10/4.

Jedna od gotovo stalnih teško a 35. divizije bio je problem popune novim borcima jer je Lika u tom periodu što se ti e ljudstva sposobnog za borbu bila potpuno iscrpljena. Zbog toga, i zbog gubitaka u stalnim borbama, njeno brojno stanje bilo je malo. Bataljoni su imali oko 100 boraca, što zna i da su po brojnom stanju odgovarali ja ini jedne ete. Ukupno Divizija je 24. jula imala 3.438, a mjesec dana kasnije, 24. avgusta, 3.397 boraca i starješina. Od tog brojnog stanja, prema socijalnom porijeklu 963 su bili radnici, 2.044 seljaci, 53 intelektualci, 142 obrtnici i sitni trgovci, 76 namještenici i srednjoškcolci, 25 bivša vojna lica i 16 bivši policajci i žandarmi, dok je prema nacionalnoj pripadnosti bilo 1.810 Srba, 1.532 Hrvata, 17 Slovenaca, 21 Crnogorac, 12 Talijana, 4 Jevreja i 1 Musliman.⁷

Pošto se drugi izvor za popunu jedinica nije mogao na i, Štab 35. divizije je 24. avgusta predložio Štabu 11. korpusa da naredi da se oko 300 boraca, koji su samovoljno napustili 35. diviziju i prešli u 13. i 19. diviziju, vrati 35. diviziji, zatim da se smanji broj ljudstva pri komandama 1. i 2. li kog podruja i etama partizanskih straža pri komandama mjesta i da se s tim ljudstvom popuni Divizija. U dopisu je ukazano da 1. i 2. li ko vojno podru je imaju ukupno 1.474 borca, a da su ete pri komandama mjesta ja e od bataljona u brigadama.⁸ Me utim, s prijedlogom se nije složio Štab 1. korpusa, tako da je Divizija ostala na ranijem brojnom stanju.

I pored malog brojnog stanja 35. divizija je, zahvaljuju i zalaganju i samoprijegoru boraca, starješina i jedinica, postizala zapažene uspjehe u borbama protiv ustaško-domobraskih i njema kih jedinica u toku ljeta u Lici. Cijene i to Glavni štab Hrvatske je pohvalio borce i rukovodioce Divizije i istakao ih za primjer partizanskim jedinicama u Hrvatskoj. U vezi s tim Štab 35. divizije dobio je 30. avgusta depešu Glavnog štaba Hrvatske, upu enu svim štabovima korpusa, u kojoj je pisalo: »Pohvaljujemo borce i rukovodioce 35. divizije. Trideset peta divizija, žive i i bore i se pod teškim uslovima, razbila je nekoliko neprijateljskih ofanzva u Lici i nanijela neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Za pokazanu hrabrost i izdržljivost u borbi pohvaljujemo borce i rukovodice 35. divizije i isti emo ih za primjer.«⁹ Mjesec dana kasnije, cijene i isto tako uspjehe 1. i 3. brigade 35. divizije, Glavni štab Hrvatske dodijelio im je, naredbom, naziv udarna.¹⁰

Po etkom septembra u Diviziji je rasformiran Li ki NOP odred i s njegovim ljudstvom popunjene njene brigade. Mjesec dana kasnije, 5. oktobra, Štab 35. divizije povukao je iz brigada sve omladince stare izme u 13 i 17 godina i od njih i dobrovoljaca s terena istih godina starosti formirao Omladinski bataljon.¹¹ Bila je to, u stvari, nastavna jedinica jer je s omladincima izvo ena intenzivna vojno-politi ka obuka kako bi se što bolje osposobili za borbu, a samim tim i smanjili gubici u borbama. Ukupno, 15. oktobra, 35. divizija imala je 3.537 boraca, od kojih su 1.103 bili radnici, 2.055 seljaci, 60 intelektualci, 139 obrtnici, 127 namještenici, 33 bivša vojna lica i 20 bivši

7 AVII, k. 1234, br. reg. 12-6/4.

8 AVII, k. 1234 A, br. reg. 1-3.

9 Petar Kleut, Trideset peta li ka divizija, Vojnoizdava ki zavod, Beograd, 1970, str. 260.

10 Zbornik, tom V, knj. 34. dok. 110.

11 AVII, k. 569, br. reg. 27/5.

policajci, žandarmi i financi. U odnosu na nacionalnu pripadnost bilo je: 1.845 Srba, 1.623 Hrvata, 18 Slovenaca, 2 Crnogoraca, 19 Muslimana, 21 Talijan, 6 Jevreja i 3 Nijemca.¹²

U toku novembra rasformiran je Omladinski bataljon a formirana Protivkolska baterija. Idu eg mjeseca došlo je do organizacijskih promjena i u sastavu Artiljerijskog diviziona. Stari teški modeli haubica i poljskih topova, za koje više nije bilo rezervnih dijelova ni municije, povu eni su iz naoružanja, a od topova dobijenih od saveznika formiran je novi Artiljerijski divizio koji je imao dvije baterije, vod za vezu i intendanturu. Za njega je vezana i Protivkolska baterija.¹³ Bilo je predvi eno da se u sastavu Divizije formira i artiljerijska brigada, ali ta zamisao nije realizovana zbog nedostatka artiljerijskog naoružanja. Od organizacionih promjena treba još napomenuti da je 16. januara 1945. godine pri Štabu 35. divizije formiran i Dopunski bataljon na taj na in što je iz jedinica Divizije povu eno 60 boraca koji do tada nisu završili vojnu obuku i što su u njega uvrštena 33 novomobilisana borca. Bilo je predvi eno da obuka ovog bataljona traje 60 dana. Posljednja organizaciona promjena u sastavu 35. divizije izvršena je u martu 1945. godine kada je formiran Inžinjerijski bataljon, u koji je ušao raniji minerski vod koji je imao tri ete: pionirsku, pontonirsku i minersku.¹⁴

Pored organizacionih i formacijskih mnogo eš e su bile kadrovske promjene, naro ito u nižem komandom kadru, za kojim se stalno osje ala povećana potreba jer su ovi kadrovi imali velike gubitke u borbama. Na osnovu malobrojnih sa uvanih dokumenata nemogu e je registrirati sve promjene u komandama eta, štabovima bataljona, štabovima brigada i u štabu divizije. Budu i da je 9. jula u napadu na Široku Kulu ranjen Simo Mrda, na mjesto njega je za vršioca dužnosti politi kog komesara Divizije postavljen Stevo Ili , do tada politi ki komesar 3. brigade. Me utim, ve u prvoj polovini septembra on je povu en od strane Glavnog štaba Hrvatske, a za politi kog komesara Divizije postavljen je Mirko Lenac. Cijelo ovo vrijeme komandant Divizije bio je Nikola Grubor.

Pored mnogih uspjeha svakako najkrupniju pobjedu 35. divizija je izvojevala 9. decembra 1944. kada je, zajedno s dijelovima 13. divizije, uništila neprijateljsku posadu Gra aca, koju su sa injavali dijelovi 373. i 392. legionarske i 264. pješadijske njema ke divizije s nešto ustaša i etnika, ukupne ja ine oko 1.400 vojnika. Ovaj uspjeh donio je pohvalu Vrhovnog štaba 11. korpusu, u ijem je sastavu bila i 35. divizija, dok je Glavni štab Hrvatske 35. diviziji dodijelio naziv udarna.

Uspjesima Divizije na bojom polju i u politi kom radu na terenu, pored uspješnog komandovanja, visoke politi ke svijesti, zalaganja i samoprijedora boraca, odlučuju e su doprinosile organizacije KPJ, koje su u svakoj eti, bateriji i štabu predstavljale vrsta borbena jezgra i nosioce discipline, ratnog drugarstva, borbenosti i drugih visokih moralnih i borbenih kvaliteta, kako boraca tako i jedinica i štabova. U svakoj eti — bateriji i štabu postojala je partijska elija. Sve elije u bataljonu — divizionu objedinjavao je bataljonski — divizijski biro, dok je partijskim organizacijama u brigadi

12 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 220—221.

13 A VII, k. 12 34 B, br. reg. 5-3.

14 A VII, k. 1234 B, br. reg. 11/4.

rukovodio partijski rukovodilac, koji je formacijski bio pomoćnik političkog komesara brigade, a u okviru partijske organizacije u diviziji — divizijski partijski komitet. Na sličan način bio je organiziran i SKOJ u Diviziji: u svakoj diviziji postojao je aktiv, koji je u bataljonu — divizionu objedinjavao bataljonski — divizijski komitet SKOJ-a, a ove u okviru brigade — brigadni komitet SKOJ-a, dok je Divizija imala rukovodioca SKOJ-a.¹⁵

Prema izvještaju Divizijskog komiteta 35. divizije od 28. decembra 1944. godine, upućenog Centralnom komitetu KPH, komunisti u Diviziji bili su organizovani u 79 partijskih celina (52 etne, 16 štapskih i 11 ostalih) i 12 bataljonskih biroa. Ukupno je tada partijska organizacija u Diviziji imala 541 članova, od toga su 264 bili oficiri, 157 podoficiri, 93 borci i 27 žene. Prema socijalnom porijeklu među komunistima je bilo 153 radnika, 317 seljaka, 7 obrtnika, 20 namještenika, 23 intelektualca i 21 bivši oficir i podoficir, a prema nacionalnoj pripadnosti 183 Hrvata, 352 Srbina i 6 pripadnika drugih nacionalnosti. Kandidata za članove KPJ bilo je 71, a članova SKOJ-a 559.¹⁶ Ukupno je bio organiziran 1.171 borac i starješina, što u odnosu na brojno stanje Divizije, koje je tada iznosilo 3.500 boraca,¹⁷ znači da je skoro svaki drugi njen pripadnik bio komunist.

Organizaciona struktura partijske organizacije, u periodu o kome je riječ, nije se bitnije mijenjala od izbijanja. Manje promjene su nastajale zbog formacijskih promjena i gubitaka u borbama. Partijske i skojevske organizacije popunjavale su se prijemom novih članova iz redova boraca koji su mnogo puta bili provjereni na najbolji mogući način — u borbama. Prvog aprila 1945. godine u Diviziji je bilo 709 članova Partije, 92 kandidata za članove Partije i 460 članova SKOJ-a.¹⁸

Divizijski komitet imao je sedam članova. Neposredno pred rasformiranje Divizije bili su to: Bude Bosnić, sekretar — inače pomoćnik političkog komesara Divizije, Mirko Lenac, politički komesar Divizije, Dušan Božinović, rukovodilac SKOJ-a, Nikola Radulović, pomoćnik političkog komesara 1. brigade, Nikola Ivošević, pomoćnik političkog komesara 2. brigade, Stevo Grubišić, pomoćnik političkog komesara 3. brigade i Jovo Rašeta zadužen za prištapske jedinice Divizije. Prva trojica sačinjavala su sekretarijat divizijskog komiteta.¹⁹

U vrijeme kada je jugoslovenska 4. armija, u duhu strategijskog plana za konačno oslobodjenje zemlje, otpočela ofanzivu u Lici i kada je bila oslobodjena isto na Lika, Stab 4. armije donio je odluku da se rasformira 35. divizija i S' njenim ljudstvom popuni 13. divizija. Naime, budući da nije bilo uslova da se obje pomenute divizije popune novomobilisanim borcima, to je iz operativnih razloga donijeta odluka da se ove dvije divizije spoje u jednu na taj način što se 35. divizija, kao mlada i operativno podružica je upravo uključivano u konačno oslobodjene krajeve, rasformirati i u njezin dijelom boraca popuniti 13. diviziju.

U to vrijeme 35. udarna divizija imala je tri brigade, artiljerijski divizion, inženjerski i dopunski bataljon, četinu za vezu, izvištačku četinu, diverzantsku

15 Istu organizacionu strukturu imale su partijske organizacije i organizacije SKOJ-a u 6. diviziji koja je pripadala proleterskoj diviziji o kojoj je riječ u kasnijem tekstu.

16 AVII, mikrofilm CK KPH br. 38, sn. 44-46.

17 AVII, k. 1234, br. reg. 28-4.

18 AVII, mikrofilm CK KPH br. 48, sn. 783.

19 AVII, mikrofilm CK KPH br. 48, sn. 781—782.

etu, protivkolsku bateriju, podoficirski kurs, intendaturu, sanitet s prihvatnom bolnicom i sanitetskom etom i stražu pri štabu divizije. Ukupno ove jedinice su brojale 3.152 borca. Prema socijalnom porijeklu me u njima je bilo: 763 radnika, 2.123 seljaka, 49 intelektualaca, 98 obrtnika i sitnih trgovaca, 81 namještenik i srednješkolac, 15 bivših vojnih lica i 23 bivša policajca, žandarma i financa. U odnosu na nacionalnu pripadnost bilo je: 1.714 Srba, 1.329 Hrvata, 13 Slovenaca, 6 Crnogoraca, 34 Muslimana, 25 Talijana, 8 Jevreja, 1 Ma ar, 3 Ceha i 19 Poljaka.²⁰ Od naoružanja Divizija je imala (19. II 1945): 1.168 pušaka, 429 automata, 82 puškomitraljeza, 14 mitraljeza, 23 šarca (njem. mitraljeza), 3 tromblonske puške, 230 pištolja, 1.937 ru nih bombi, 2 laka i 13 teških minobaca a, 2 protivtenkovske puške, 6 topova 75 mm, 3 topa 37 mm i 5 raketnih minobaca a FIAT.²¹

Brigade su imale po etiri bataljona, prate u etu, etu za vezu, izvi a ki vod, minerski vod, sanitetski vod i intendaturu.

Kako je bilo u odlu eno 35. udarna divizija je rasformirana 2. aprila 1945. godine.²² Ljudstvom 2. i 3. brigade, kao i prištapskih dijelova, popunjene su jedinice 13. divizije. Zbog potrebe za posadnim jedinicama njena 1. brigada nije rasformirana tako da je produžila da postoji kao 1. li ka samostalna posadna brigada. U to vrijeme ona se nalazila na Ljubovu i imala je oko 530 boraca. Njen komadant je bio Branko Gostovi , a za politi kog komesara, umjesto Stjepana Loki a postavljen je 3. aprila Milan Rapaji .

Poslije oslobo enja Gospi a 1. li ka samostalna posadna brigada se s glavninom smjestila u ovaj grad 6. aprila i narednih dana vršila pretres, kako Gospi a tako i okolnih šuma i sela radi iš enja od zaostalih grupa i pojedina naca razbijenih neprijateljskih jedinica. Iz Gospi a je 19. aprila, štab brigade s 3. i 4. bataljonom i prištapskim jedinicama, krenuo preko Peruši a i Oto ca, za Senj. U Oto cu su slijede eg dana rasformirani 4. bataljon i prate a eta i s njihovim ljudstvom popunjeni 1, 2. i 3. bataljon. Nakon toga brigada je zauzela slijede i raspored: štab brigade s prištapskim jedinicama u Senju, 1. bataljon na Vratniku, 3. bataljon u Oto cu i 2. bataljon u Gospi u, Bruša nima i Karlobagu. Takvim rasporedom obezbje ivala je saobra aj izme u pomenutih mjesta i istila okolna sela i predjele Velebita od zaostalih neprijateljskih vojnika, u prvom redu ustaša. Do kraja aprila mobilizacijom novog ljudstva njeno je brojno stanje poraslo na oko 950 boraca. U pomenutom rasporedu ona je do ekala i Dan pobjede.²³

Za 14 mjeseci koliko je postojala 35. udarna divizija dala je zna ajan doprinos našoj pobjedi u NOR-u, pri emu treba imati u vidu injenicu da se za itavo to vrijeme rvala s nizom neda a i znatno brojnijim, tehni ki mnogo bolje opremljenim i iskusnijim neprijateljskim jedinicama ali je, iako brojno mala, izdržala sva iskušenja i postajala sve vrš a. Posebno treba ista i njen zna aj za odbranu li ke slobodne teritorije i doprinos u stvaranju i u vrš enju bratstva i jedinstva u njenim redovima i na terenu. Prema svjedoenju Petra Kleuta, njenog prvog komandanta, u »njenim redovima borilo se oko 5.000 partizana-dobrovoljaca iz Like, Dalmacije, Primorja, Gorskog kotara i Istre. Na bojištima Like palo ih je oko 900, a više od 2.000 moralo je napustiti jedinice zbog ranjavanja, smrzanja i teških oboljenja. Gubici koje

20 A VII, k. 1234 B, br. reg. 2—5.

21 A VII, k. 1234 B, br. reg. 11—3.

22 A VII, k. 1237, br. reg. 31—45/7.

23 A VII, k. 1237, br. reg. 31/7.

je ona nanijela neprijatelju bili su ve i od pretrpljenih, a zadobijeni plijen više nego dvostruko nadmašuje njene gubitke u ratnom materijalu.²⁴

Pored 35. udarne divizije, u periodu o kojem je rije , u Lici su se povremeno borile ili zadržavale i druge jedinice NOVJ. Jedno vrijeme dok su to omogućavali uslovi, na Kravskom polju se nalazila Aerobaza NOVJ, koja je odigrala značajnu ulogu u pogledu evakuacije ranjenika, bolesnika i djece u savezne bolnice i druge ustanove u Italiji radi liječenja i oporavka, kao i u pogledu doturanja pomoći avionima od strane saveznika. Pored Štaba 11. korpusa i njegovih prištapskih jedinica, duže ili kraće vrijeme u Lici su se borile ili zadržavale 13. 8. 19. 9. i 20. divizija, zatim dijelovi 7. divizije, Zadarskog NOP odreda i Brigada narodne odbrane. U završnoj ofanzivi za konačno oslobođenje Like, u proljeće 1945. godine, njen je narod s radošću i oduševljenjem primio ulazak 4. armiju JA, kao što je to stalno činilo prema našim jedinicama u toku ulaznog narodnooslobodilačkog rata. Treba ista i da se znatan broj Lika narađorio i u jedinicama formiranim u drugim krajevima naročito u 19. sjevernodalmatinskoj diviziji.

Vojno-pozadinski organi, jedinice i ustanove

U četvrtu godinu narodnooslobodilačkog rata Lika je ušla sa solidno organiziranim i iskusnim vojno-pozadinskim organima, jedinicama i ustanovama. Komande 1. i 2. ličkog područja imale su dobro izgrađeni i uvježban aparat s odgovarajućim sekcijama (ekonomska, tehnička, građevinska, industrijska, saobraćajna, za vezu, za mobilizaciju i vojni sud), raznim radionicama — kovačkim, limarskim, stolarskim, krojačkim, skladištima, pekarama, mlinovima, pilanama, poštama, bolnicama, raskušnim stanicama i odgovarajućim jedinicama. Izvršni organi komandi područja bile su komande mjesta s četama partizanskih stražara.

U septembru 1944. godine Komanda 1. ličkog područja imala je u svom sastavu komande mjesta: Korenica, Otočac, Vrhovine, Perušići, Kosinj i Plitvički Ljeskovac. Svaka komanda mjesta imala je svoju partizansku stražu, a komanda područja građevinsku svoju, svoju za vezu, samostalnu (radnu) svoju i stražu.²⁵ I Komanda 2. ličkog područja imala je šest komandi mjesta: Medak, Donji Lapac, Gračac, Lovinac, Udbina i Karlobag (komande mjesta Srb i Otrčani su ranije rasformirane), također s četama partizanske straže, dok je komanda područja imala građevinsku i telefonsku svoju i jedan radni vod.²⁶ Ukupno u svim ovim komandama, jedinicama i ustanovama bilo je angažirano oko 1.500 ljudi.

Prema izvještaju Komande vojne oblasti 11. korpusa od 13. juna 1944. upućenom Glavnom štabu Hrvatske, rad Komande 1. ličkog područja, a takav je bio i Komande 2. ličkog područja, »sastojao se uglavnom u ishrani jedinica i organizaciji transporta i snabdijevanja hranom i materijalom, davanju pomoći komandama mjesta i partizanskim stražama, koje su bile angažirane za zaštitu bolnica i naroda...«²⁷

24 Petar Kleut, navedeno djelo, str. 353.

25 AVII, k. 1907—5, br. reg. 21/1—13.

26 AVII, mikrofilm CK KPH br. 40, sn. 376—377.

27 AVII, k. 127, br. reg. 23—1/7.

U ovom vremenu vojno-pozadinski organi, pored ostalog, imali su ogromnih teškoća u pogledu snabdijevanja i ishrane vojnih jedinica i naroda. Broj gladnih rastao je iz dana u dan.²⁸ O tome je, u naprijed citiranom izvještaju, Komanda Vojne oblasti 11. korpusa obavijestila Glavni štab Hrvatske, istakavši da su se »na sektoru Like do ofanzive (u maju 1944. prim. T. R.) naše jedinice... mogle snabdijevati 40 do 50% sa svim namirnicama s vlastitog terena, a poslije ofanzive na ovoj teritoriji mora se uvoziti 100% svih namirnica za operativne jedinice i preko 50% za narod. Ovaj ekonomski problem rješava se prikupljanjem i prebacivanjem hrane u žitu i živoj stoci s Korduna, Pokuplja, Banije i Slavonije, ijoj organizaciji moramo posvetiti najveću važnost«. Zahvaljujući tome komanda vojne oblasti je već narednog mjeseca (13. jula) mogla javiti Glavnom štabu Hrvatske da se »ekonomsko stanje u Lici nešto popravilo na što je uticalo odašiljanje prilično većeg broja nezbrinutog naroda na Kordun i Baniju, manjeg broja morskim putem za Italiju, te nabavkom i prebacivanjem prilično većeg količina hrane i stoke iz Pokuplja, Banije i Korduna za Liku, kao i od saveznika avionima«.^{29,30}

I pored toga pitanje ishrane, kako naroda tako i vojnih jedinica, ostalo je aktuelno sve do kraja rata. Lika je bila ekonomski veoma iscrpljena, a na njenoj teritoriji ishranjivan je veliki broj jedinica i raznih ustanova. Prema izvještaju Komande Vojne oblasti 11. korpusa od 17. marta 1945. godine, upućenog Ekonomskom odjeljenju Glavnog štaba Hrvatske, u Lici se tada ishranjivalo: Komanda 1. ličkog područja 905 ljudi, Komanda 2. ličkog područja 1.485, Vojne oblasti 11. korpusa s pratećom etom 115, bolnica 11. korpusa 270, Centralna radionica Vojne oblasti 11. korpusa 191, kursevi 122, bataljon narodne odbrane 490, Radnički bataljon 150 i prolaznika 350, odnosno ukupno 4.078 ljudi.³¹ Ne treba ni napominjati da je to bilo ogromno opterećenje za Liku.

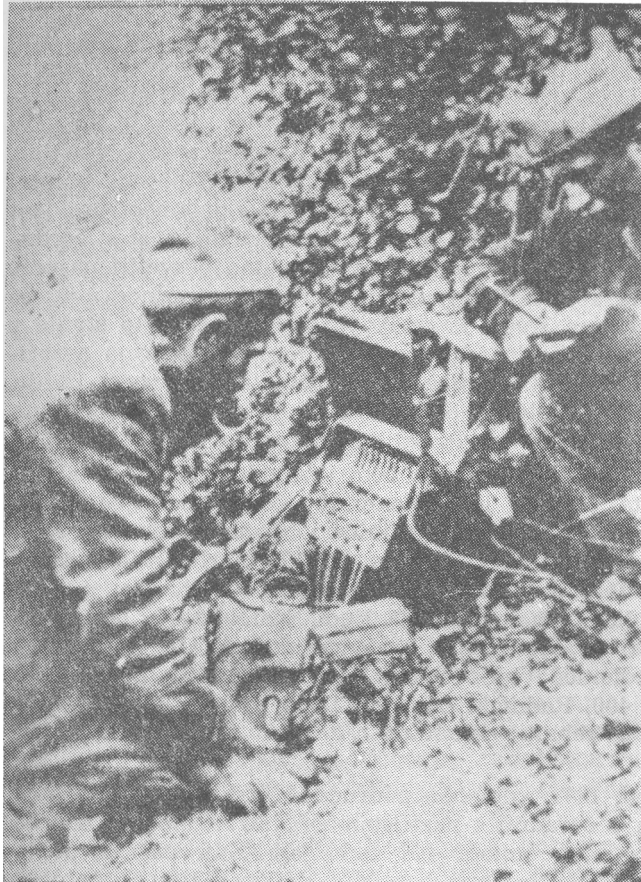
U vezi s ishranom u ljeto 1944. komande područja i komande mjesta sletama partizanske straže, a u suradnji s partijskim organizacijama, NOO-ima, i antifašističkim organizacijama omladine i žena, ogromnu pažnju poklanjale su ubiranju i sklanjanju ljetine pod parolom: »Ni zrna žita okupatoru«. Žitu se pridavao značaj kao i municiji. Pored toga aktuelno je bilo i pitanje izgradnje kuća, skloništa i bajta za narod, borba protiv ubačenih dijelova neprijateljskih jedinica, kao i sadejstvo s operativnim jedinicama u odbrani slobodne teritorije i zaštita naroda, mobilizacija ljudstva u novooslobođenim selima, borba protiv zaraznih bolesti i slično. Što se rat primicao kraju, sve se već pažnja poklanjala opravci i održavanju puteva i organizaciji saobraćaja. U zimu 1944/45. iete partizanske straže, zajedno s operativnim jedinicama, bile su angažirane i za čišćenje snijega, naročito sa ceste Obrovac — Gračac — Udbina — Korenica — Plitvička jezera — Slunj.

28 AVII, mikrofilm CK KPH br. 40, sn. 146—147.

29 AVII, k. 127, br. reg. 24/7.

30 Primjera radi: Komanda 2. ličkog područja 25. VIII 1944. primila je preko Aerobaze u dva aviona: 770 kg. brašna, 60 kg. riže, 672 kg. šećera, 115 kg. margarina, 20 kg. kafe, 15 kg. čaja, 85 kg. mlijeka u prahu, 107 kg. zaprški, 105 kutija mesnih konzervi, 24 kg. čaja u prahu i 8 kanti ulja za jelo (AVII, k. 116/1, br. reg. 7—1/5), dok je Komanda 1. ličkog područja u vremenu od 21. VII do 8. VIII te godine primila: 75 kg. zaprški, 240 kg. mlijeka u prahu, 100 kg. čaja u prahu, 438 govejih konzervi, 260 kg. čaja, 530 kg. šećera, 110 kg. kafe, 235 kg. konzervi sira, 2.145 kg. brašna i 35 kutija marmelade (AVII, k. 116/1, br. reg. 7—2/5).

31 AVII, k. 116/V, br. reg. 16—1/6.

Lika 1944. Na položaju.

Zahvaljuju i ogromnom iskustvu i efikasnosti u radu, komande 1. i 2. li - kog podru ja bile su i rasadnici kadrova za NOO-e, OZN-u, miliciju i za vojno-pozadinske organe susjednih oblasti. Potvrdu za to nalazimo i u izvještaju Komande 1. li kog podru ja od 11. oktobra 1944. upu enog politi kom kome-saru 35. divizije u kom, izme u ostalog, piše: »Momentarno se osje a osku-dica u kadrovima i to uglavnom u komandnom kadru eta partizanske straže. Razlog ovom je taj, što smo u posljednje vrijeme dali **ve i broj** (podvukao T. R.) vojnih i politi kih rukovodilaca za Biha ko i II kordunaško podru je, OZN-i za Liku i Okružnom NOO-u. Da bi ovaj nedostatak otklonili održa-vamo sada petnaestodnevni vodni ki i delegatski kurs.«³²

S obzirom na ve ste eno iskustvo, efikasnost i uhodanost u radu, u po-sljednjoj godini NOR-a nije bilo potrebe za nekim ve im organizacionim pro-mjenama vojno-pozadinskih organa u Lici, sve dok Lika nije bila oslobo ena. Dok su ranije 1. i 2. li ko podru je imali svoje bolnice, u novembru 1944. formirana je za oba podru ja jedna podru na bolnica u Seganovcu kapaciteta 150 postelja. Ve slijede eg mjeseca, poslije oslobo enja Gra aca s okolinom,

bolnica se premjestila u Ri ice, gdje je ostala do 15. marta 1945. kada je prešla u Gra ac — u zgradu u kojoj je i prije rata bila bolnica. Pored bolnice u februaru 1945. radile su i raskužne stanice u Korenici, Udbini, Lovincu, Gra acu, Su evi a Polju i Zrmanji.³³

Od drugih organizacionih promjena treba napomenuti da je u Komandi 2. li kog podru ja u decembru 1944. ponovo formirana Komanda mjesta Otri i Zarobljeni ki logor sa etom koja ga je obezbje ivala. U to vrijeme ovo podru je je imalo i etu za održavanje komunikacija.³⁴

Posljednja ratna reorganizacija vojno-pozadinskih organa u Lici izvršena je krajem marta i po etkom aprila 1945. godine. Bilo je to u vrijeme borbi za kona no oslobo enje Like: 20. marta oslobo eni su Donji Lapac i Udbina, a slijede eg dana i Korenica (sada Titova Korenica), 4. aprila Gospi i 6. aprila Oto ac i Brinje. U tome vremenu rasformirane su komande mjesta Korenica, Plitvi ki Ljeskovac, Vrhovine, Kosinj, Lovinac, Donji Lapac, Udbina i Otri s njihovim etama partizanske straže. Istovremeno su rasformirane i komande 1. i 2. li kog podru ja i umjesto dvije formirna je Komanda li kog podru ja. Njoj su ostale pot injene komande mjesta Oto ac, Peruši , Gospi , Karlobag i Gra ac. Pod komandu novog li kog podru ja stavljena je i Komanda mjesta Brinje koja je prije toga bila u sastavu Goranskog podru ja. Kratko vrijeme Komanda li kog podru ja bila je smještena u Gra acu odakle se premjestila u Gospi . Pored pomenutih komandi mjesta ona je imala etu za vezu, etu straže, etu kod suda, bolnice u Gospi u i Oto cu i zarobljeni ki logor.³⁵ Komandant Li kog podru ja bio je Stojan Dragaš, a politi ki komesar Božo Prpi .

Iz izvještaja Komande Vojne oblasti 11. korpusa od 3. juna 1945, upu enog Komandi pozadine 2. jugoslovenske armije, saznajemo da je do tada rasformirana Komanda mjesta Peruši , da u obzir dolazi da se rasformira Komanda mjesta Brinje im se završi mobilizacija, dok bi Komanda mjesta Karlobag i ostale komande mjesta morale ostati dok se bolje u vrsti Narodna milicija.³⁶ Me utim, to nije dugo trajalo jer su uskoro rasformirane ne samo sve komande mjesta ve i Komanda li kog podru ja, a za Liku je formiran vojni okrug.

I u posljednjoj godini rata vojno-pozadinski organi u Lici: komande 1. i 2. li kog podru ja s komandama mjesta i partizanskim stražama, kao i Komanda li kog podru ja, koja u stvari predstavlja prelaz s ratne na mirnodopsku organizaciju, u potpunosti su izvršili sve zadatke koje su pred njih postavljali rat i revolucija. U vrstoj saradnji s NOO-ima, partijskim i antifašisti kim organizacijama omladine i žena, oni su u ovoj fazi, koliko je to dozvoljavao rat, pored ostalog, znatno doprinijeti da se po oslobo enju odmah pristupi obnovi i izgradnji ratom opustošene Like.

Šesta li ka proleterska divizija »Nikola Tesla«

Sredinom 1944. godine, poslije borbi u drvarskoj operaciji, 6. li ka proleterska divizija »Nikola Tesla« našla se na širem podru ju Glamo a gdje se, po-

33 AVII, k. 575, br. reg. 10—15/18.

34 AVII, mikrofيلم CK KPH br. 40, sn. 427—430.

35 AVII, k. 1907—1, br. reg. 9/5.

36 AVII, k. 1907—2, br. reg. 7/1—1.

red borbi oko Livna, Šujice i Gerzova, pripremala da prema strategijskom planu Vrhovnog štaba krene za Srbiju. U svom sastavu ona je tada imala tri brigade, brdsku bateriju topova, štabnu etu, inženjersku etu, intendanturu i sanitet, dok su brigade imale po etiri bataljona, etu za vezu, prate u etu, intendanturu i sanitet. Ukupno Divizija je tada brojala oko 3.500 boraca. Njen komandant bio je oko Jovani a politički komesar Dragoslav Mutapović. Komandant 1. brigade bio je Milan Antonić Velebit i politički komesar Bogdan Vujnović, komandant 2. brigade Dragan Rakić i politički komesar Branko Damjanović i komandant 3. brigade Lazo Radaković i politički komesar Gojko Miletić.

Po naredjenju Vrhovnog štaba 6. proleterska divizija je 20. jula 1944. krenula s tog terena za Srbiju. Direktrisa njene maršrute išle su linijom: Glamčino — prijelaz Vrbasa izme u Jajca i Donjeg Vakufa — prijelaz rijeke Bosne izme u Nemile i Vranduka—Vareš — južno od Olova — prijelaz Prača izme u Prača i Renovice — Jahorina — Treskavica — Zelengora — Durmitor — Zlatibor. Zbog neprekidnih borbi, naročito s njemačkom 7. SS divizijom, koja je svim silama nastojala da spriječi i prodor 6. proleterske divizije u Srbiju, teškog terena i slabe ishrane, naročito druga polovina ove maršrute bila je izvanredno teška. Pri prelasku rijeke Bosne odsječena je od strane njemačke motorizovane kolone 3. bataljon 3. brigade s dijelom štaba ove brigade, pa se priklijuju 11. bosanskoj diviziji i tek po oslobođenju Valjeva stigao u sastav glavnine. Na Zelengori, u rejonu Lukih koliba, divizijska brdska baterija je, po naredjenju štaba divizije, zakopala topove jer više nije imala municije. Njihov dalji transport bio je vrlo težak a tovarni konji bili su prijeko potrebni za prenos velikog broja ranjenika.³⁷ Baterija kao jedinica, ali bez topova, nastavila je dalje pokret i borbe u sastavu Divizije.

Na Pivskoj planini Divizija je tri dana vodila vrlo žestoke borbe sa 7. SS divizijom da bi, 22. avgusta, s improviziranog aerodroma u selu Brezna obezbijedila evakuaciju ranjenika i iznemoglih boraca savezničkim avionima u Italiju. Toga dana je 36 savezničkih transportnih aviona, uz zaštitu 50 lovaca, u nekoliko navrata evakuiralo u bolnice u Italiji iz 2. i 12. korpusa i 6. proleterske divizije 1.059 ranjenika, 16 savezničkih avijatarara i 3 lansirne engleske vojne misije. Pošto se oslobodila ranjenika, Divizija je produžila za Srbiju i, pregazivši Pivu, Taru, Lim i Uvac, po etkom septembra izbila na Zlatibor.

Borbe i pokret 6. proleterske divizije od zapadne Bosne do Srbije, po naporima i gubicima, spadaju u najteže njene zadatke koje je s uspjehom izvršila. Na tom putu, za svega mjesec i po dana, poginulo je i umrlo od iznemoglosti oko 1.100 njenih boraca, tako da je brojno stanje Divizije spalo na svega oko 2.400 boraca. Njih je nakon svega izvanredno obradovala depeša vrhovnog komandanta druga Tita, koja je stigla 7. septembra, i u kojoj je pisalo: »Za primjerno junaštvo i izdržljivost izražavam svoju zahvalnost i priznanje borcima, podoficirima, oficirima i političkim komesarima 6. proleterske divizije »Nikola Tesla« na čelu s komandantom pukovnikom Dokom Jovanićem. U višemjesečnim teškim bojevima i u sjajnom vojnom pohodu od Drvara do Srbije, u neprekidnim teškim borbama, naročito u Crnoj Gori, sinovi naše kršne Like pokazali su da su dostojni slavnih tradicija svojih predaka«.³⁸

37 Topovi su ostali zakopani 11 godina. Iskopani su poslije rata od strane Vojnog muzeja i dijelom konzervirani i postavljeni u muzeju.

38 gesta proleterska divizija. Epoha, Zagreb, 1964, str. 365.

Pošto je na Zlatiboru održano savjetovanje gotovo svih političkih rukovodilaca Divizije, na kom je politički komesar 1. proleterskog korpusa Mijalko Todorović upoznao Ljude s historijom tih krajeva, u isto vrijeme Srbije u NOB-i, izdajnički pokretom Draže Mihailovića i ljudima koji ih dočekuju, 6. proleterska divizija je bez odmora, iako joj je bio prijeko potreban, nastavila da nastupa prema Beogradu. Poslije borbi s etnicima na širem prostoru oko Uže i Požege, ona je, zajedno s 1. proleterskom divizijom, razbila jake etničke snage na Jelovoj gori, ime je etnicima u Srbiji zadat jedan od odlučujućih udaraca. U daljem nastupanju ove dvije divizije su, poslije četverodnevnih borbi, 18. septembra oslobodile Valjevo.

U tom vremenu Divizija je, nakon dužeg vremena, svoje priručne redove popunila s preko 1.000 novih boraca s područja Valjeva, a došlo je i do nekih kadrovnih i organizacionih promjena u njoj. Naredbom Vrhovnog štaba 2. oktobra je, umjesto Dragoslava Mutapovića, za političkog komesara Divizije postavljen Nikola Pejnović. Po naredbju Vrhovnog štaba u njen sastav je 8. oktobra ušla 22. srpska brigada, formirana šest dana ranije kao Kosmajaska brigada od Kosmajskog NOP odreda i 2. posavsko-tamnavskog partizanskog bataljona. Brigada je imala četiri bataljona, vod za vezu i intendanturu, a imala je 850 boraca. S njom su komandovali Radoslav Marić, komandant i Radovan Gaković, politički komesar.³⁹ Na Zlatiboru, početkom septembra, u Diviziji je formiran artiljerijski divizion od ljudstva ranije brdske baterije, novih boraca i 12 topova 75 mm dobijenih od saveznika vazдушnim putem. Udarna moć Divizije opet je znatno porasla.

U nastupanju kod Beograda 6. proleterska divizija je kod Ripnja prvi put uspostavila kontakt s dijelovima Crvene armije, a zatim, zajedno s njima i drugim jedinicama NOVJ, učestvovala u beogradskoj operaciji i dala značajan doprinos oslobodjenju Beograda, zbog čega je međutim u ostalim jedinicama bila pohvaljena od vrhovnog komandanta druga Tita. Ona se (bez 3. brigade), zajedno s 13. proleterskom brigadom, na dan oslobodjenja Beograda (20. X) zajedno s jedinicama Crvene armije, pod borbom, prebacila preko Savskog mosta i u dvodnevnim žestokim borbama oslobodila Zemun. U oslobodjenju Beograda stigao je 27. oktobra vrhovni komandant drug Tito i na Banjici izvršio smotru jednog dijela jedinica koje su učestvovali u beogradskoj operaciji. Postrojena pred Titom bila je i 3. lička brigada, a zatim se prebacila u Srem u sastav Divizije.

Pošto je oslobodila nekoliko mjesta u Sremu i pošto je bio obrazovan Sremski front, 6. proleterska divizija je krajem novembra i početkom decembra 1944. vraćena u Beograd, gdje je ostala mjesec dana. Za to vrijeme ona je popunjena velikim brojem novomobilisanih boraca iz Srbije tako da je imala preko 16.000 boraca. Istovremeno je preoružana oružjem dobijenim od Sovjetskog Saveza. Formirane su nove jedinice, a naročito su se razvili rodovi: artiljerija, inženjerija i veza, kao i službe: obavještajna, intendantska, veterinarska i druge. Od najvećeg značaja je bilo formiranje Artiljerijske brigade, završeno 13. decembra 1944. godine, za koju je osnov služio bivši divizion. Brigada je imala četiri divizion, svaki po 12 oružja (1. divizion protivtenkovskih topova 45 mm, 2. divizion 76 mm, 3. minobacački divizion 120 mm i 4. divizion PAK 76 mm), pored Teškog haubičkog divizona 122

39 AVII, k. 803, br. reg. 1/1.

mm koji je jedno vrijeme bio samostalan a zatim je i on uklju en u brigadu. Brigada je još imala štabnu bateriju, transportnu kolonu, sanitet, veterinu i intendanturu. Komandant brigade je bio Ilija Palija a politiki komesar Iso Lovri .

Pored artiljerijske brigade formirani su inženjerijski bataljon, mediko-sanitetski bataljon i bataljon veze, zatim protivavionska eta, koja je kasnije prerasla u protivavionski divizion, izvi a ka i zaštitna eta. I u brigadama, koje su narasla na oko 3.500 boraca, izvršene su neke organizacijske i formacijske promjene, naro ito što se ti e jedinica rodova i službi. Na inicijativu grupe makedonskih aktivista, koji su živjeli u Beogradu, formiran je makedonski bataljon »Jane Sandanski« koji je uvršten u 1. brigadu kao njen 5. bataljon. Istovremeno su pri štabu divizije i štabovima brigada formirane kulturno-umjetni ke ekipe (diletantske grupe), dopisni ka i foto-služba.

Da bi se borci što prije i što bolje obu ili da rukuju savremenom ratnom tehnikom, pri štabu divizije i štabovima brigada radilo je više raznih kurseva, kako bi se borci i itava Divizija što bolje pripremili za zadatke koji su ih o ekivali u završnoj fazi rata. Tako je, umjesto odmaranja, u Diviziji itav decembar izvo ena veoma intenzivna vojno-politi ka obuka. Krajem 1944. godine, kako po brojnom stanju, naoružanju, organizaciji i formaciji, tako i po moralno-politi koj vrstini i ofanzivnom duhu, 6. proleterska divizija »Nikola Tesla« svrstala se u red savremenih divizija iz drugog svjetskog rata.

Pored organizacionih i formacijskih promjena u tom vremenu su izvršene i velike kadrovske promjene u Diviziji, naro ito u štabovima bataljona i komandama eta. Na prijedlog štaba divizije, Štab 1. armije NOVJ je 16. januara 1945. postavio za na elnika štaba divizije Lazu Radakovi a, dotadašnjeg komandanta 3. brigade, za komandanta 1. brigade Dmitra Zaklana, do tada na elnika štaba 3. brigade, za komandanta 3. brigade Ljubomira Medica Brzicu, do tada na elnika štaba 2. brigade, za politiki kog pomesara 1. brigade Jovicu Grkovi a, do tada politiki kog komesara bataljona u 2. brigadi i za politiki kog komesara 2. brigade Milana Pavi i a, do tada politiki kog komesara bataljona u 2. brigadi.⁴⁰

Tih dana veliki broj Li ana iz Divizije otišao je za rukovodioce u druge jedinice, kao i u razne ustanove i organizacije u Beogradu, no i pored toga i velikog broja novih boraca iz Srbije, ona je i po nazivu i po duhu ostala 6. li ka proleterska vezana mnogim nitima za Liku. O tome svjedo i i pozdravno pismo koje je iz oslobo enog Beograda u ime boraca i starješina, Štab 6. proleterske divizije uputio narodu Like. »Evo nas, kršna Liko, u Beogradu«, pisalo je, pored ostalog, u pismu, »gordoj prestonici naše nove države — Demokratske Federativne Republike Jugoslavije. Gordi i ponosni, javljamo ti se i pozdravljamo te. Dugo vremena je prošlo kako se rastasmo s vama, rodnim zavi ajem našim. Ostavili smo popaljena sela i gradove, guste šume i doline, gdje je najprije po ela da puca naša osvetni ka puška. Pošli smo u druge krajeve naše porobljene domovine, kuju i bratstvo i jedinstvo naših naroda... Mi nikada ne emo zaboraviti vas i vašu borbu i vaše patnje ...«

40 A VII, k. 798, br. reg. 1—5.

U ime naroda Like na pismo je toplim rije ima odgovorio Okružni odbor JNOF-a Like. »Juna ki proleter, sinovi naši«, pisalo je, pored ostalog, u odgovoru, »primili smo vaš pozdrav iz Beograda, vašu poruku i zaplakali od radosti. A kako i ne bismo. Javlja se naši iz Beograda, iz Srbije... Od Crvene armije... Od Tita — Šaptalo se po Lici — javlja se pobjednici... ljuti li ki osvjetnici. A to ispunjava ponosom, sre om koja kipi, ljubavlju koja raste... guši i ... eto — plakali smo od sre e. Pišemo vam a i ne znamo kako da vam opišemo ovu veliku ljubav kršne Like prema vama, onaj ponos i vaše patnje, uspjehe i pobjede, i da vam zahvalimo što ste umjeli, znali i izvršili sve zadatke koje vam je postavila domovina i Tito .. ,«⁴¹

Po etkom januara 1945. Divizija je krenula na front u Srem, gdje je prva tri mjeseca te godine vodila žestoke borbe u rejonu Nijemci — Tovarnik — Šid — Ilinci — Mala Vašica — Batrovci. Zna ajan doga aj iz tog vremena bila je divizijska partijska konferencija održana 27. februara 1945. godine u Sidu. Pored delegata iz Divizije, konferenciji su prisustvovali lanovi Politbira CK KPJ Edvard Kardelj i Franc Leskošek, politi ki komesar 1. armije Mijalko Todorovi i politi ki komesari i njihovi pomo nici divizija koje su se tada nalazile na Sremskom frontu. Konferenciji su podnijeta tri referata: vojni — referent Doko Jovani , komandant Divizije, politi ki — Nikola Pejnovi , politi ki komesar Divizije i partijski — referent Dane ui ,

41 Sesta proleterska divizija, str. 412—415.

Borci 6. li ke proleterske divizije »Nikola Tesla« u pokretu od Bugojna prema Kupresu 1944.

pomoćnik političkog komesara Divizije i sekretar divizijskog komiteta. Na konferenciji je govorio i Edvard Kardelj koji je izložio vojno-političku situaciju u zemlji i u inostranstvu i ukazao na značaj i ulogu Jugoslavenske armije u završnoj fazi rata i neposredno po njegovom završetku.

Konferencija je snažno doprinijela daljoj mobilizaciji partijske organizacije u Diviziji na izvršavanju svih zadataka a naročito u radu na pripremama za proboj fronta u Sremu u toku završnih operacija za konačno oslobođenje preostalog dijela zemlje i da komunisti i svi njeni borci nakon prestanka ratnih dejstava prihvate i brane društvene i političke ciljeve revolucije. Ovdje treba istaći i da je značajnu pomoć u radu partijskih i skojevskih organizacija u Diviziji pružio politodjel koji je decembra 1943. pri štabu divizije, kao instruktorski partijski organ, obrazovao CK KPJ i koji je rukovodilac bio Mato Radulović. Međutim, koliko je u Diviziji, u vrijeme održavanja konferencije, bilo članova KPJ, koliko kandidata za članove KPJ i koliko članova SKOJ-a nije se moglo utvrditi iz postojećih dokumentacije.

Posljednje promjene u organizaciji i formaciji 6. proleterske divizije u toku rata izvršene su u martu 1945. godine na frontu u Sremu. Naime, tada je ona radi unifikacije divizija NOVJ, po naredjenju Generalštaba JA, prešla na takozvanu trojnu formaciju. Sedmog marta rasformirana je 4. brigada (Kosmajska). Njena dva bataljona upućena su za popunu 21. srpske divizije, dok su s ljudstvom ostala dva bataljona popunjene jedinice 6. proleterske divizije.⁴² U 1. brigadi je 12. marta rasformiran bataljon »Jane Sandanski«, a četiri dana kasnije i njen 4. bataljon.⁴³ Tih dana u 2. brigadi je rasformiran takođe njen 4. bataljon »Stanko Opsenica« a u 3. brigadi njen 2. bataljon »Bilo Kesi«. S ljudstvom rasformiranih bataljona popunjene su preostale jedinice. Nakon toga Divizija je ostala s tri pješadijske i jednom artiljerijskom brigadom, pored prištapskih jedinica, dok su brigade ostale s tri bataljona i jedinicama pri štabu.

Na frontu u Sremu 9. marta obrazovan je i nogometni tim 6. proleterske divizije, koji je do kraja rata odigrao više utakmica u Šidu, Maloj Vašici, Adaševcima, Sremskoj Mitrovici, Erdeviku, Pakracu, Daruvaru i drugim mjestima. I kulturno-umjetničke ekipe Divizije i brigada bile su veoma aktivne u vremenu od oslobođenja Beograda pa do kraja rata. Naročito intenzivan kulturno-prosvjetni rad u svim jedinicama odvijao se za vrijeme boravka Divizije u Beogradu i na Sremskom frontu. Povodom druge godišnjice formiranja Stab divizije izdao je zbornik »Šesta proleterska«, dok su brigade mjesecima izdavale svoja glasila: 1-va »Delo Krtije«, 2-ga »Udarnik«, 3- a »K pobjedi« i Artiljerijska »Titov artiljerac«, a skoro svaki bataljon, pa i poneke čete i vodovi, džepne novine.

Za proboj Sremskog fronta, prema planu Generalštaba JA 6. proleterska divizija je, u sastavu Bosutske operativne grupe, koju su još sačinjavale 11. divizija i 1. konjička brigada, krenula u proboj južne, takozvane bosutske zone Sremskog fronta noć u izmeću 4. i 5. aprila 1945. godine, odnosno sedam dana prije od glavnih snaga 1. armije. Napadala je pravcem: Morovi — Strošinci — Vrbanja — Otok, razbila neprijatelja na tom pravcu, olakšala operativnoj grupi divizija (2. proleterska, 5. i 17. div.) da forsira Savu kod

42 AVII, k. 798, br. reg. 7—1/3.

43 AVII, k. 798, br. reg. 15—16/3 i k. 800, br. reg. 12—40/10.

Brkovi i glavni snagama 1. armije da probiju sremsku utvrđenu zonu 12. aprila. Borbe su bile veoma žestoke i uporne što najbolje potvrđuju veoma visoki gubici. Divizija je u borbama u Sremu, a naročito prilikom proboja Sremskog fronta, pretrpjela gubitke od 4.887 boraca i rukovodilaca (1.062 poginula, 3.663 ranjena, 31 umro i 131 nestao).⁴⁴ Pored ostalih već prvog dana proboja poginuo je komandant Artiljerijske brigade Ilija Palija, pa je na njegovo mjesto postavljen Milan Anton Velebit, do tada komandant artiljerije 6. proleterske divizije. Dva dana kasnije poginuo je i komandant 3. brigade Ljubomir Medi Brzica, nakon čega je komandant ove brigade postao Dane Ugarković, do tada zamjenik komandanta 2. brigade.

Poslije proboja Sremskog fronta 6. proleterska divizija nastavila je, u sastavu 1. armije, da nastupa na zapad prema Zagrebu. Veoma žestoke borbe vodila je za konačno oslobođenje Pakova i Slavenskog Broda, na Ilovi, za Garešnicu i Pazinu, kao i na prilazima Zagrebu, da bi 8. maja uveče dijelom snaga izbila u sjeverni dio grada, a u toku noći i narednog jutra ušla u Zagreb. Bio je to 9. maj — dan kada je kapitulirala fašistička Njemačka.

Riječi koje je toga dana izgovorio vrhovni komandant Jugoslovenske armije Josip Broz Tito preko Radio-Beograda, obračunaju se s borcima Jugoslovenske armije i saopštavaju im da je okončan »najstrašnji rat u historiji ovještavanja«, odnose se u potpunosti i na borbu 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«. »Vi ste«, rekao je, pored ostalog drug Tito, »sasno izvršili svoj dug prema svojoj domovini. Vaša besmrtna djela vječno će živjeti u srcima naših naroda i njihovih budućih pokoljenja. Poprišta slavnih bitaka na Sutjesci, Zelengori, Kozari, na Neretvi i tako dalje, ostaje vječni spomenik heroizma vašeg i vaših palih drugova... Došao je praznik i na naše ulice... Sinuo je veliki dan mira i slobode...«⁴⁵

I poslije dana pobjede 6. proleterska divizija je u toku 11. i 12. maja istila Zagreba ku goru od zaostalih neprijateljskih vojnika, što je bio njen posljednji borbeni zadatak u narodnooslobodilačkom ratu. Nakon toga Divizija se smjestila u Zagrebu i počela da živi mirnodopskim životom. U njenom sastavu bilo je tada oko 8.000 boraca.

Pobjedi izvojevanoj u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji 6. ličke proleterske divizija »Nikola Tesla« dala je veoma značajan doprinos. Iako je zbog svog porijekla nosila naziv 6. ličke divizija, ona je zbog toga što se borila u svim dijelovima Jugoslavije, osim Slovenije i Makedonije, zatim što su se u njenim redovima nalazili borci iz Korduna, Banije, Hrvatskog primorja, Dalmacije, Srbije i Makedonije, a posebno zbog svog proleterskog zvanja, bila divizija opštejugoslovenskog značaja. U njenim se redovima, iako kratko vrijeme, borio jedan bataljon Talijana i jedan bataljon Rusa. Ona je, boreći se i politički djelujući u Hrvatskoj, Bosni, Crnoj Gori i Srbiji, dala značajan doprinos stvaranju i razvijanju bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije. Kao kadrovska jedinica dala je jednog komandanta korpusa, 11 komandanata divizija, 11 političkih komesara divizija, 28 komandanata brigada, 26 političkih komesara brigada, oko 150 komandanata bataljona i isto toliko političkih komesara bataljona, već i broj rukovodilaca za organe nove narodne vlasti, antifašističke i društveno-političke organizacije. U njoj

44 AVII, k. 798, br. reg. 5—24.

45 Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knj. 2, drugo izdanje, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965, str. 631.

se borilo oko 350 žena, uglavnom djevojaka. Njena 22 borca i rukovodioca odlikovana su Ordenom narodnog heroja.

Za velike ratne zasluge 1. 2. i 3. njena brigada, svaka posebno, još u toku rata odlikovane su Ordenom narodnog osloboditelja, a poslije rata i Ordenom partizanske zvijezde, Ordenom bratstva i jedinstva i Ordenom narodnog heroja, dok su Kosmajaska i Artiljerijska brigada odlikovane Ordenom zasluge za narod.

Rade Ratkovi

Li ka vojna područja i njihovi izvršni organi u posljednjoj godini NOR-a

i

Pozadinske vojne vlasti u Lici počele su stvarati od početka ustanka. Prve nastaju seoske, pa zatim partizanske straže a poslije osloboditeljske Donjeg Lapca, u februaru i Korenice u martu 1942. godine, formirane su Komanda mjesta Donji Lapac i Komanda mjesta Korenica. Poslije trećeg osloboditeljskog Podlapanca, početkom jula 1942. godine, formirana je i Komanda mjesta Podlapanac. U Šalamuni u je 1. oktobra 1942. godine obrazovana Komanda ličkog područja kao najviši organ pozadinske vojne vlasti u Lici.

Poslije četvrte neprijateljske ofenzive, u proljeće 1943. godine, kada je bila oslobođena skoro cijela Lika, uvidjelo se da je za Liku malo jedna komanda područja pa su naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 31. marta 1943. godine umjesto jednog formirana dva — 1. i 2. ličko područje. Prvo ličko područje obuhvaćalo je kotareve: Korenica, Otočac, Perušica, Gospić a privremeno i Brinje, a Drugo ličko područje kotareve: Udbina, Gračac, i Donji Lapac. Komande 1. i 2. ličkog područja vezane su za Odsjek za vojne vlasti u pozadini Glavnog štaba Hrvatske a od marta 1944. godine za Komandu vojne oblasti 1. korpusa i to kao njeni izvršni organi.

Vojne vlasti u pozadini radile su i djelovale na osnovu detaljnih uputstava izdanih još koncem 1942. godine i početkom 1943. godine od Vrhovnog štaba NOV i POJ. Zahvaljujući ovim uputstvima, koja su imala statutarni karakter, znali su se zadaci vojnih i zadaci civilnih vlasti u pozadini. Kompetencije su im bile razgraničene, ali su uputstva isticala potrebu saradnje vojnih sa civilnim vlastima, kao i s antifašističkim organizacijama na terenu. Uputstvima je jasno utvrđen i odnos vojnih vlasti u pozadini prema operativnim jedinicama. Ta uputstva su propisala u detalje zadatke komandi područja, komandi mjesta i partizanskih straža.¹

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik), Beograd, Vojnoistorijski institut Jugoslavenske armije, tom V, knj. 6, dok. 8.

Po etkom 1944. godine u Lici je znatno smanjena oslobođena teritorija. Neprijatelj je ovladao unskom komunikacijom, a uspio je da poveže svoj garnizon u Gospi u s Gracom i Otocem. Da bi obezbijedio komunikacije izme u ve ih garnizona, okupirao je i niz drugih mjesta, kao na primjer: Široku Kulu, Peruši, Ramljane i Vrhovine. Neprijatelj se nije ni s tim zadovoljio, ve je u nekoliko navrata pod kraj zime i u proljeće 1944. godine vršio napade na naše položaje prema uđinom klancu i Turjanskom, sa ciljem da se probije preko Plitvi kog Ljeskovca i Prijeboga, kako bi povezao svoje dvije legionarske divizije: 392. iz Oto ca i 373. iz Biha a, da nam na taj na in presije e vezu izme u li ke i kordunaške slobodne teritorije.

Ovoj novonastaloj situaciji u Lici prilagođeni su i organi vojnih vlasti u pozadini. Komanda 1. li kog podru ja, koja je poslije kapitulacije fašisti ke Italije imala 12 komandi mjesta, u zadnjoj godini rata je svedena na 7 komandi: Otocac, Vrhovine, Plitvi ki Ljeskovac, Korenica, Peruši, Kosinj i Brinje,² dok je Komanda 2. li kog podru ja imala 5 komandi mjesta: Ud bina, Medak, Lovinac, Graac i Lapac. Ulaskom u posljednju godinu rata vojnopozadinske vlasti u Lici dobivaju i svoju posljednju organizacionu formu. Na osnovu naredbe Vrhovnog štaba, Glavni štab Hrvatske je svojom naredbom od 7. marta 1944. godine izvršio reorganizaciju štabova korpusa.³ Prema ovoj novoj organizaciji u 11. korpusu, u ije je operacijsko podru je spadala i Lika, formirana je korpusna vojna oblast iji su izvršni organi postale komande podru ja, odnosno komande mjesta. Prema istoj naredbi komandu podru ja su sa injavali: komandant, politi ki komesar, zamjenik komandanta i pot injeni referenti. Komandu mjesta su sa injavali: komandant, pomo nik i politi ki delegat. Ovom reorganizacijom u komandama podru ja uvodi se funkcija politi kog komesara, do tada pomo nik komandanta, a zamjenik komandanta radi mobilizacijske i op e poslove umjesto materijalnih poslova. U komandi mjesta pomo nik pomaže u poslovima komandantu i u njegovoj odsutnosti ga zamjenjuje. Poslove koje je do tada vršio zamjenik komandanta, a to su materijalni poslovi, preuzima ekonom komande mjesta. U komandi mjesta uvodi se novi naziv i funkcija politi kog delegata. On obavlja politi ke zadatke koje je do tada obavljao pomo nik komandanta. Naziv politi kog delegata uskoro je zamijenjen nazivom politi ki komesar komande mjesta.

Prema izvještaju Štaba 11. korpusa od 12. marta 1944. godine upu enog Glavnom štabu Hrvatske, organizaciona struktura komandi li kih podru ja bila je slijede a:⁴

Komandant 1. li kog podru ja bio je Rade Ratkovi a politi ki komesar Ilija Uzelac Iljuš. Ekonomske poslove vodio je referent s tri pomo nika, od kojih je jedan bio zadužen za pomo i kontrolu ishrane u komandama mjesta, drugi je kontrolirao rukovodioce punktova i rad magacionera (punktovima su nazivana mjesta gdje su se nalazile zemunice), a tre i je vodio ra una o ubiranju ušura po mlinovima. Komanda podru ja je imala tehni ki odsjek s tehni kom, gra evinskom i sekcijom za vezu. Tehni ka sekcija je rukovodila radionicama: kova kom, limarskom, stolarsko-kolarskom, u kojima je bilo uposlono ukupno 45 radnika. Gra evinska sekcija je rukovodila gra evinskim

2 Komanda mjesta Brinje kasnije je pripojena komandi Goranskog podru ja.

3 Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 15.

4 Zbornik, tom V, knj. 25, dok. 33.

radovima, popravkama puteva i pilanama a upošljavala je 20 radnika. Ova sekcija je imala i cimermanski (tesarski) vod u kom je bilo 30 stru njaka koji su radili na izgradnji zemunica, skladišta i dr. Sekcija za vezu je imala etu za vezu od 76 boraca. Ona je podizala i održavala stalne i privremene telefonske linije i rukovodila s 8 pošta i 12 telefonskih centrala u kojima su radile 72 druga i drugarice. Za održavanje telefonskih centrala i telefona postojala je pokretna radionica s tri stru njaka.

Pored tehni kog Komanda 1. li kog podru ja imala je sanitetski i politi ki odsjek. Na elu sanitetskog odsjeka nalazio se zdravstveni referent — ljekar. On je, u stru nom pogledu, kontrolirao i pružao pomo bolnicama, vodio ra-una o higijeni u jedinicama i bio lan komisije koja je ocjenjavala sposobnost novomobilisanih boraca. Na elu politi kog odsjeka bio je zamjenik politi kog komesara podru ja.

Vojni sud u Komandi podru ja imenovao se za svaki slu aj posebno. Isljed-ni ku službu vršila su za to stalno odre ena lica i oni su bili stru njaci za taj posao. Organizator obavještajne službe na teritoriji podru ja bio je oba-vještajni referent.

Svaka komanda mjesta imala je etu partizanske straže koja je obezbje i-vala bolnice i punktove, a komanda podru ja je, pored ete za vezu, imala i etu za specijalne zadatke. Ukupno brojno stanje jedinica i ustanova Ko-mande 1. li kog podru ja 12. marta 1944. godine iznosilo je 886 boraca i ru-kovodilaca.

U to vrijeme dužnost komandanta 2. li kog podru ja vršio je dotadašnji pomo nik komandanta Da o upurdija, ali je uskoro na tu dužnost postav-ljen Stojan Dragaš. Politi ki komesar podru ja bio je Nikola Divjak. Organi-zaciona struktura ove komande bila je ista kao i Komande 1. li kog podru -ja, a ista je bila i organizacija partizanskih eta i straža. Ukupno brojno stanje jedinica i ustanova Komande 2. li kog podru ja, 12. marta 1944. godine, iznosilo je 592 borca i rukovodioca.

U posljednju godinu rata komande 1. i 2. li kog podru ja ušle su s vrlo razvijenom mrežom podzemnih skladišta (zemunica). Tokom 1943. godine na teritorijima ovih podru ja izra en je velik broj zemunica za sklanjanje hrane, a korištene su i za spremanje ratnog materijala. Sve te zemunice bile su pune poslije kapitulacije Italije, kada su iz Primorja u Liku dopremljene velike koli ine zaplijenjenog materijala. Mjesta na kojima se nalazilo više zemunica nazivana su »punktovi« i ozna avani su brojevima. Danas više nije mogu e utvrditi koji broj je nosio kōji punkt. ak je teško utvrditi koliko je u kojem mjestu bilo punktova, a kamoli koliko je bilo na kojem punktu zemunica. Zna se da su zemunice 1. li kog podru ja bile uglavnom na terito-riji kotara Korenice, a 2. li kog podru ja na teritoriji kotara Udbine. Na teritoriju 1. li kog podru ja punktovi su se nalazili u: Laudonovom gaju, Kozjanskoj draži, Lagodi a šikari, Ratkovi a osoju, Paljevinama, Skendži-nom osoju, Gorici, Bubinci, Borju (izme u Ponora i Šeganovca), Kon are-vom Kraju, Koreni koj Kapeli i Turjanskom. Ra una se da je na ovim punk-tovima bilo preko 50 zemunica. Na teritoriju 2. li kog podru ja punktovi su se nalazili u: Srednjoj Gori, na Kamenskom, u šumi Sarajevo, Karlovi a ko-ritima, Kremenu i Kuku. Na ovim punktovima bilo je oko 30 zemunica. U zemunicama je bilo smješteno mnogo hrane i drugog ratnog materijala. Sa-mo zemunice u Turjanskom napuštene su januara 1944. godine a materijal iz njih preba en je u zemunice na teritoriju kotara Korenice. Zemunice su

bile kapaciteta od 2 — 4 vagona, a veličina je ovisila o težini ukopa. Za izgradnju zemunice uloženo je vrlo mnogo truda i ugrađena je masa drvene građe. Izgradnja zemunice iziskivala je visoku stručnu rad. Trebalo ih je dobro obezbijediti potporama da izdrže teret materijala kojim su zatrpavane radi maskiranja i radi obezbjeđenja od padavina. Trebalo ih je obezbijediti od vlage. Taj posao izvodile su posebne ekipe radnika građevinskih sekcija komandi područja koji su, pored stručnosti, trebali da budu i povjerljivi. Materijal se do zemunice dopremao i otpremao zaprežnim kolima, radi čega je trebalo izraditi prilazne puteve koji su morali biti dobro maskirani.

II

Vojnopozadinske vlasti u Lici nisu imale velikog posla oko mobilizacije u posljednjoj godini rata pošto su se već ranije skoro svi sposobni muškarci sa slobodnog teritorija uključili u partizanske jedinice, i to u većini slučajeva dobrovoljno. No, ipak je bilo mobilizacije mladih i starijih godišta. Mladi su, kao nedorasli za operativne jedinice, raspoređivani u vojnopozadinske jedinice, kao što su bile za vezu i sl. Starija godišta su raspoređivana u radne jedinice koje su vršile popravke puteva i tome slično. Ovo je bilo privremeno i imalo je privremen karakter. Mobilizaciju, pa makar i pojedinca, mogle su da vrše isključivo komande područja. Svi novomobilizirani su podvrgavani komisijskom pregledu na kojem je utvrđeno njihovo zdravstveno stanje i opće sposobnosti za vojsku. U to vrijeme mobilizacijski organi imali su problema oko vođenja evidencije boraca. Ono je bilo neažurno zbog toga što jedinice koje su se nalazile van Like nisu dostavljale promjene u svom sastavu.

Prema uputstvu Odsjeka Vrhovnog štaba za vojne vlasti u pozadini, za snabdijevanje jedinica, pored ratnog plijena, postojale su četiri mogućnosti: snabdijevanje od stanovništva na dobrovoljnoj bazi, konfiskacijom od narodnih neprijatelja, kupovinom za gotov novac i rekvizicijom od bogatih seljaka uz potvrde, koje su im garantirale kasniju naknadu. Kod nas u Lici primjenjivan je isključivo prvi slučaj, tj. snabdijevanje iz lokalnih izvora na dobrovoljnoj bazi. Neprijatelja od kojeg smo mogli vršiti konfiskaciju nismo imali, kao ni gotovog novca za kupovinu, a nitko nije želio primiti papir — potvrdu za ono što je davao za svoju vojsku. Naši seljaci su, dok su imali što, stvarno davali, kako se kaže, i šakom i kapom.

U posljednjoj godini rata situacija oko ishrane se iz osnova promijenila. Lokalni izvori hrane su presahli. Poslije majske ofanzive 1944. godine, stočni fond je ostao neznatan. Neprijatelj je ovog puta spalio i opljačao kao svako selo u Lici pa i ona gdje od ustanka nije nogom stupio kao na primjer: Trnavac, Krbavicu i druga. Sitna stoka je tako većinom nestala, a od krupne je ostala po doma instancama krava ili najviše dvije, a mnoga nisu imali ni jednu. Isto tako su mnoga doma instancama ostala bez zrna žita, jer su im skloništa otkrivena i opljačkana. U toj ofanzivi veliki broj zemunica, u kojima je bila uvana krajnja rezerva hrane, otkriven je od strane neprijatelja. Neprijatelj je išao na to, a za to je imao vremena, da otkrije sve zemunice. Željeznim šipkama zabadao je u zemlju, a pretraženi teren je obilježavao rastezanjem konopa od borila do borila.

Me utim, na ovaj na in nije mogao otkriti sve zemunice na Ljubovu, Plješevici i drugdje, iako su mnoge i tamo otkrivene. U tom su mu mnogo pomogle naše operativne jedinice koje su u potjeri za hranom otvarale te zemunice. Poslije otvaranja slabo su ih maskirali, ili su oko njih rasipali hranu i neprijatelju nije bilo teško da ih na e. Kona no, na ovaj na in narušena je i svaka konspiracija, jer se na zemunice išlo bataljonima i brigadama.⁵ Do ovoga sigurno ne bi došlo da rukovaoci i skladištari nisu bili ukljueni u udarne grupe koje su djelovale na drugom terenu.

Poslije nove žetve 1944. godine situacija se nije mnogo promijenila i neprijatelj je u ofanzivi od 8. do 21. augusta oplja kao mnogo žita. Ustaše tvrde da su samo na Krbavskom polju odnijele žetvu s 1.000 jutara zemlje.⁶ Te godine je bilo dosta zemlje zasijano, a ljetina je dobro rodila i dosta rano sazorila. Neprijateljska ofenziva ve i dio žita zatekla je u plastovima i stogovima. To je neprijatelju olakšalo posao jer je gonio ve pokošeno i pokupljeno žito. Ako se uzme da su ustaše i pretjerale u procjeni žita, sigurno je da su oplja kali najmanje 100 vagona je ma, raži i pšenice. Dosta doma instava opet je ostalo bez zrna žita. U toj situaciji eventualne viškove drugih trebalo je dati onima koji su oplja kani. To su inili NOO-i. Me utim, u nekim selima ni na ovaj na in nije se mogao riješiti problem ishrane stanovništvu. Kakva je bila ishrana vojske u Lici, iz lokalnih izvora najbolje se vidi iz izvještaja Štaba 11. korpusa od 5. oktobra 1944. godine upu enog Glavnom štabu Hrvatske, u kojem stoji da ne postoji nikakva mogu nost za stvaranje ma kakve rezerve, a za svakodnevnu ishranu iz mjesnih izvora da se može ra unati s 15—20%, i to u krumpiru, kupusu a nešto malo u mensu.⁷

Zbog takvog stanja snabdijevanje vojnih jedinica u Lici rješavano je i dopremom hrane iz Posavine i Pokuplja, a za to je trebalo imati komunikacijsku vezu s Kordunom. Ta veza je baš u to vrijeme sve eš e prekidana, i to esto na duže vrijeme. Neprijatelj je radi povezanosti svojih jedinica u Biha u i onih u Gackoj dolini težio da drži komunikaciju Li ko Petrovo Selo — Babin Potok. Tu komunikaciju nastojao je održati i radi toga da presije e vezu Korduna s Dalmacijom preko Like i da nas onemogu i u snabdijevanju. U takvoj situaciji Komanda 1. li kog podru ja oja ala je etom partizana Komandu mjesta Plitvi ki Ljeskovac i dislocirala je na prostor Plitvi ka jezera — Poljanak sa zadatkom da prihvata hranu i stoku od kordunaških jedinica i doprema je do slobodnog teritorija u Lici. Kako je to snabdijevanje teklo i uz kakve poteško e, vidi se iz ovih podataka. Glavni štab Hrvatske depešom javlja Štabu 11. korpusa: »Od 4. VI od 24 sata ekati hranu na određenoj liniji s 25 kola za prijevoz«,⁸ ili ovih dana preba eno je za Liku 140 komada krupne stoke. Dobava vrlo teška. Treba racionalno trošiti.⁹ Ni ovi zadaci se nisu rješavali bez u eš a stanovništva. Odakle 25 zaprežnih kola nego iz sela, a da bi se skupilo toliko kola trebalo je obi i više sela. Iz naprijed citiranih depeša vidi se da ni na drugim podru jima nije išlo lako s nabavkom hrane. Tamo su vršene konfiskacije i rekvizacije radi ega smo i mi iz Like slali ljude da obavljaju taj posao.

5 Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 79, 86 I 94.

6 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 125.

7 Zbornik, tom V, knj. 34, dok. 19.

8 Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 104.

9 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 97.

U posljednjoj godini rata u Lici je pitanje ishrane djelomično rješavano dopremom hrane avionima iz pomoći koju su nam slali saveznici. Ovu su hranu avioni rjeđe donosili jer je aerodrom na Krbavskom polju esto bio pod neprijateljskim udarom, ili je bio u jesen raskvašen a zimi pokriven snijegom. Zato je, u većini slučajeva, hrana bacana padobranima ili bez njih na ugovoreno mjesto. U ovim slučajevima, osobito ako je pošiljka bacana na pošumljeni teren, esto se dio te pošiljke nije mogao pronaći i prikupiti. Na taj način je dobivana manja količina hrane, ali je ona redovno bila visoke kalorične vrijednosti, kao što su: jaja u prahu, margarin, razne konzerve, meso, slanina, povrće i drugo.

U Lici su se cijelu posljednju godinu rata pored 35. divizije nalazili i dijelovi **8. 13. i 19. divizije**, a polovinom novembra **1944.** godine u Liku je došla i cijela **13. divizija** koja je u njoj ostala do konačnog oslobođenja Like. Ovo je još više otežavalo ishranu jer je trebalo obezbijediti velike količine hrane. Koncem **1944.** godine, kada je oslobođena sjeverna Dalmacija, hrana se dopremala otuda kao pomoć koju su nam slali saveznici brodovima. U ovom slučaju je opet trebalo obezbijediti komunikaciju Obrovac — Lovinac koju je neprijatelj esto ugrožavao. Prihvatanje hrane i ostalog materijala iz ovog pravca preuzimalo je **2. ličko područje**. Tada se hrana i drugi ratni materijal iz Dalmacije preko Like prebacivao i za Kordun. Prema tome, **1. ličko područje** i dalje je bilo angažirano oko transporta, ali u suprotnom pravcu. Sada

Lika 1944. Narodno veselje nakon izvedenog kulturno-umjetničkog programa Glumačke ekipe 6. ličke proleterske divizije »Nikola Tesla«.

transport eš e ide kamionima i javlja se problem održavanja prohodnosti komunikacija od snježnih nanosa u zimsko vrijeme, osobito u predjelu Velebita, Bjelopolja i Koreni ke Kapele. No, i pored ovih teško a organi vojnih vlasti u Lici izvršili su svoje zadatke oko ishrane jedinica, što se najbolje vidi iz ratnih izvještaja 35. i 13. divizije gdje se, osim nekih iznimnih slu ajeva, govori da je ishrana dobra. Ove zadnje godine rata borbe u Lici su voene uglavnom za komunikacije. S naše strane u tim borbama su u estvovala esto dvije a nekad i tri divizije.

U zimi 1944/45. godine javio se i problem ishrane zaprežne i tovarne stoke kojom je raspolagala vojska. Prema izvještaju Štaba 11. korpusa od 9. februara 1945. godine samo na teritoriji kotara Korenica u januaru i dijelu februara nalazilo se 569 konja i mazgi. Ovo je, uglavnom, bila tegle a stoka artiljerijskih diviziona 13. i 35. divizije. Za tu stoku nije bilo ni zobi, ni kukuruza, ve je hranjena sijenom i slamom i to u oskudnim koli inama jer ni seljaci nisu imali ime da hrane i ono malo svoje stoke koja im je preostala. Ti konji i mazge su držani sa seoskom stokom zajedno. Vojna stoka je bila zahva ena epidemijom šuge i ta je bolest prenesena i na stoku seljaka.¹⁰

Što se ti e obu e i odje e u posljednjoj godini rata stanje je, u izvjesnom smislu, bilo ak i bolje nego ranije, zahvaljuju i tome što se od saveznika dobivalo odijela i cipele. Šinjele su nam rje e slali i esto su borci zimi morali da se ogr u ebadima. Isto tako problem je bio u nedostatku rublja, a najgore je bilo što nije bilo vunениh arapa. Dok je bilo u Lici ovaca, nije manjkalo vunениh arapa, šalova, rukavica i si., ali u posljednjoj godini rata njih više nije bilo. Najgore su bili odjeveni borci u vojnopozadinskim jedinicama. Iz izvještaja Štaba 11. korpusa, od 18. novembra 1944. godine, doznajemo da »na sektoru Like kod vojnih vlasti nedostaje 70% odje e i obu e«. ¹¹ Ovo pokazuje da su vojnopozadinski organi vodili ra una da u prvom redu snabdiju operativne jedinice s odje om koju su primali kao pomo od saveznika.

Poslije majske fenzive 1944. godine sa smanjenim kapacitetom povremeno su radile kroja ke i obu arske radionice na Kamenskom, a kožara u Krbavici je obustavila rad. U posljednjoj godini rata postoje i manje radionice pri komandama podru ja i komandama mjesta koje uglavnom vrše popravke odje e i obu e. U Podlapa i je radila tehni ka radionica sa smanjenim kapacitetom, a i sa estim prekidima zbog prodora neprijatelja. Ova radionica je pod kraj 1944. godine preseljena u Gra ac. Pri komandama mjesta i u nekim selima radile su, kad je to situacija dozvoljavala, manje radionice, kao što su: kova ke, kolarske, ajmarske i si.

U posljednjoj godini rata vrlo veliku ulogu je odigrala aerobaza s aerodromom na Krbavskom polju na koji su mogli da slije u i teški transportni avioni. O vremenu i na inu nastanka ove baze doznajemo iz sje anja Milana Ivoševi a: »Prilikom kapitulacije Italije na aerodromu Grobnik zaplijenjena su dva aviona kao i sva ostala oprema aerodroma. Jedan od aviona bio je jednomotorni kurirski avion »RODA« Sredinom septembra 1943. godine s avionom »RODA« poletjeli su Ivan Veble iz Glavnog štaba Hrvatske i Milan Ivoševi . Poslije slijetanja kod Crne Vlasti i Udbine kona no su sletjeli pored

¹⁰ Zbornik, tom V, knj. 38, dok. 16.

¹¹ U Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 58.

Laudonovog gaja. U isto vrijeme s aerodroma Grobnik nekoliko kamiona prevezlo je svu opremu aerodroma za Laudonov gaj. Prijevozom je rukovodio Ivan Salevi. Po naređenju Glavnog štaba Hrvatske odmah se pristupilo formiranju aerobaze na elu sa komandantom Veble Ivanom. Iz raznih jedinica pristizali su vazduhoplovci. Uskoro se skupilo 31 lice raznih zvanja. Glavni štab Hrvatske je namjeravao koristiti »RODU« za izvištanje. U tu svrhu došao je iz Otočca Spehar Andrija da razmotri mogućnost ugradnje u avion avionske radio-stanice. Radi mogućnosti korištenja opreme za aerodrom, kao i radi odredivanja da li je na tom terenu moguće izgraditi pistu za prihvat teških aviona, došlo je više stručnjaka raznih profila iz Glavnog štaba Hrvatske«.

Pista je izgrađena isto no od Laudonovog gaja a protezala se pravcem sjever — jug. Na njenoj izgradnji i održavanju radila su obližnja sela, a u prvom redu omladina. Ovaj aerodrom odigrao je vrlo važnu ulogu tokom posljednje godine rata jer je preko njega dopreman materijal kao pomoć od strane saveznika. Ovaj materijal su dalje seljaci zaprežnim kolima prevažali do punktova u predjelu Bubinke. Poseban značaj ovaj aerodrom je imao u tome što je preko njega na stotine teških ranjenika otpremljenih na liječenje u bolnice u Italiji. Sva organizacija oko prebacivanja materijala kao i otpremanje ranjenika bila je u nadležnosti Komande 1. ličnog područja. Inačice aerobaza je do 30. juna 1944. godine bila direktno potčinjena Glavnom štabu Hrvatske, a od tada Štabu 11. korpusa. Nisam došao do podataka kada je aerodrom na Krbavskom polju prvi put primio saveznički transportni avion. Za to postoji podatak od 10. decembra 1943. godine, kada je Glavni štab Hrvatske izvjestio Vrhovni štab da je aerodrom na Krbavskom polju upotrebljiv za teške avione.¹² Ne zna se da li je aerodrom tada prvi put bio spreman da primi teške avione ili je to bilo još ranije, ali je ipak, po svemu izgleda, ovo prvi aerodrom u Hrvatskoj ove vrste u vrijeme NOR-a.

Poučeni iskustvom iz majske ofanzive, a kasnije biti govora, kao i radi izbjegavanja upada neprijatelja na slobodni teritorij, više se nije smjelo dozvoliti da se u Lici zatekne veći broj ranjenika. Tako su teži ranjenici i oni za koje je komisija utvrdila da duže vremena ne mogu da se bore u jedinici otpremani avionima u Italiju. Lakši ranjenici često su otpremani na Kordun, a samo manji broj lakših ranjenika zadržavan je u Lici po bolnicama koje su često mijenjale mjesto, po selima u podnožju Plješevice, kao što su: Frkašići, Vedašići, Ponor, Seganovac i dr. Od novembra 1944. godine ranjenici se više ne šalju u Italiju i na Kordun već u bolnicu u Riječi ili u oblasnu bolnicu u Benkovac. I dalje je strogo vodena evidencija zaraznim bolestima ne samo kod vojske već i kod stanovništva. Do konca rata u Lici je u nekim selima bilo pojedina njihova pojava pjegavog i trbušnog tifusa kod stanovništva, ali u posljednjoj godini nije bilo epidemije kao prijašnjih godina.

U posljednjoj godini rata veoma operativne jedinice bile su povezane radio-vezom, ali ni tada telefonske i kurirske veze nisu izgubile na značaj. Telefonske linije bilo je vrlo teško održavati. Poslije svakog prodora neprijatelja trebalo je linije popravljati, tako da su često za vezu 1. i 2. ličnog područja imale pune ruke posla. No, ipak, najteži i najopasniji rad bio je onih vezista koji su se nalazili na telefonskim centralama, a to su uglavnom bile drugarice. One su se zadnje povlačile ispred nastupajućeg neprijatelja i one su

¹² Zbornik, tom V, knj. 22.

bile te koje su javljale dokle je neprijatelj u prodoru stigao. Isto se u takvim slučajevima pored glasa telefonistkinje čula i pucnjava. Svaka od telefonistkinja bila je obučena da sama iskopira i na drugom mjestu ukopira telefonsku centralu.

Odlaskom Štaba 11. korpusa iz Like za Gorski kotar 18. jula 1944. godine, Komanda 1. li koga područja dobila je radio-stanicu radi održavanja direktne veze sa štabom korpusa neovisno od 35. divizije. Uz stanicu dobili smo telegrafistu i mehaničara, ali ne i šifranta. Rečeno nam je da je ključ šifre vrlo jednostavan i da ga možemo sami primijeniti. Ovu jednostavnost šifre, što je stvarno i bila, stalno smo imali u vidu prilikom sastavljanja depeša i uvali smo se da neprijatelj tim putem ne dođe do povjerljivih podataka. Ta naša opreznost bila je neshvatljiva za Štab 11. korpusa, a to se vidjelo iz prvih depeša. U ofanzivi od 8. do 21. augusta iz neobjašnjivih razloga Štab 35. divizije jedno vrijeme nije održavao radio-vezu s 11. korpusom ni s Glavnim štabom Hrvatske. Tako su Štab 11. korpusa i Glavni štab Hrvatske imali jedinu vezu s Likom preko Komande 1. li koga područja. Zbog toga Komanda 1. li koga područja u tri dana dobiva 11 depeša kojima je, pored ostalog, tražen odgovor gdje se nalazi Štab 35. divizije koji se ne javlja, gdje se nalazimo mi, i da li je s nama Okružni komitet Partije. Na svaku od tih depeša smo odgovorili i, pored davanja podataka o situaciji, odgovarali smo da je štab divizije u Kordunu, za nas da smo u Plješivici, ne naznačivši ta no mjesto, a umjesto da kažemo da je s nama Okružni komitet, odgovarali smo da je s nama Branko (sekretar komiteta). Štab 11. korpusa nije se zadovoljavao našim odgovorima i ponavljao je pitanja. Čak nam je uputio i jednu depešu koju nismo mogli dešifrirati po našem ključu i nju smo trebali predati Štabu 35. divizije. Ovakav radio-saobraćaj kao i sadržaj depeša kod nas u Komandi 1. li koga područja i u Okružnom komitetu Partije pobudio je sumnju da se u korespondenciju s nama umiješao neprijatelj i radi toga nismo zadovoljavali u potpunosti štabu korpusa. Ta sumnja je još više došla do izražaja jer su nas tih dana tri puta pokušali napasti neprijateljski trupovi.

Pošto je prethodno bio u Štabu 35. divizije, kod nas u 1. li koga područja je došao je 19. augusta na elnik Glavnog štaba Hrvatske Pavle Jakšić. Interesiralo ga je samo jedno pitanje, tko je kod nas telefonista, tko šifrant i tko sve ima uvid u ključ šifre. Kad smo ga upoznali da smo u tek protekloj ofenzivi bili »bombardirani« radio-depešama i kako smo u odgovorima bili oprezni, odgovorio nam je da je dobro što smo tako postupili jer se u korespondenciju s nama umiješao neprijatelj. Zabranio je daljnju upotrebu radio-stanice, čak nam nije dozvolio ni da se javimo Štabu 11. korpusa, tj. da prekidamo daljnju vezu. Međutim, kada se danas prouče naši dokumenti iz toga doba, jasno je da je čitavi nesporazum nastao radi toga što se Štab 35. divizije nije nekoliko dana javljao Štabu 11. korpusa a niti Glavnom štabu Hrvatske s kojim je imao isto tako direktnu vezu. Kad bi bilo dokaza da neprijatelj raspolaže našom šifrom, onda je trebalo mijenjati istu, ali tako nije postupljeno iz nepoznatih razloga i Komanda 1. li koga područja više nije imala radio-vezu sa Štabom 11. korpusa.

U posljednjoj godini rata, kada je neprijatelj imao inicijativu u Lici, naša obavještajna služba imala je vrlo težak zadatak. Neprijatelj je napadao na slobodni teritorij jakim i vrlo pokretnim snagama, istovremeno koncentrirano iz više pravaca, ne držeći se komunikacija. Svi pravci napada nisu se mogli kontrolirati, a još manje posjesti jedinicama koje bi zaustavile neprijatelja.

U takvoj situaciji, da bi se na vrijeme otkrile namjere neprijatelja, trebalo je prodrijeti u njegove štabove gdje su te operacije planirane. Naša obavještajna služba to nije uspjela i zato je skoro svaki neprijateljski prodor na slobodni teritorij za nas bio iznenađenje. Tako npr. i poslije šest dana borbi u majskoj ofanzivi naši štabovi ne znaju koje neprijateljske jedinice i s kakvim snagama u estvuju u borbi.¹³

U to vrijeme neprijateljska obavještajna služba vrlo je aktivna i agresivna. Neprijatelj naše namjere na vrijeme otkriva pa nije rijedak slučaj da naše jedinice u pokretu upadaju u zasjedu, da su napadnute prilikom prilazanja položaju za napad i na koncu da udaraju u prazno. Neprijatelj svoje obavještajce ubacuje u naše jedinice na razne načine, bilo da se predaju u borbi kao dezerteri iz neprijateljske vojske ili dolaze kao izbjeglice iz neprijateljskih garnizona. Oni su najčešće neke zanatlije ili razno-razni stručnjaci u kojima mi oskudijevamo. Ti obavještajci se često maskiraju na taj način što nam donose sitne stvari u kojima mi oskudijevamo. Da bi otkrili ubacene neprijateljeve obavještajce, organi vojnih vlasti u pozadini saslušali su svakog novodošlog na slobodni teritorij. Od njih su uzimani detaljni podaci, pa i lični opis, a potom je i evidencija o njima. Mi smo često od naših saradnika dobivali imena o ubaceni neprijateljskim agentima, ali ti podaci su nam stizali sa zakašnjenjem. Osim toga agenti su se prijavljivali pod lažnim imenima i mogli smo ih otkriti jedino na osnovu ličnog opisa i na osnovu podataka odakle je isti došao i u koje vrijeme. Oni koji su direktno dolazili u operativne jedinice nisu se podvrgavali ovakvoj kontroli. Tako nam se i desilo da smo jednog specijalnog pripremljenog obavještajca otkrili tek kada je u 35. diviziji postao zamjenik političkog komesara bataljona! Neprijatelj je išao tako daleko da je čak svoje obavještajce ubacivao kao saveznike avijatičare, koji su se zbog oštećenja aviona padobranom spuštali na slobodni teritorij. Kako je 1. lični područje bilo sabirni centar za avijatičare koji su se spuštali na teritoriju srednje i sjeverne Hrvatske i Slovenije, tako je početkom 1944. godine jedan njemački agent, navodno saveznik avijatičara, prošao Sloveniju, Žumberak i Kordun i dospio do nas. Taj je prikupio podatke o našim jedinicama na teritoriji kuda je prošao, a da ga nismo otkrili bio bi došao i do podatka o smještaju Vrhovnog štaba jer smo ga trebali poslati preko Drvara u Italiju.

Preko Komande 1. ličnog područja poslani su u Italiju naši budući tenkisti i avijatičari. Neprijatelj je i ovim putem pokušao da ubaci svoje obavještajce. Svi koji su poslani bili su od ranije avijatičari ili tenkisti, ili su imali neku tehničku školu ili zanat. Oni su detaljno provjeravani i zato je Glavni štab Hrvatske pri Komandi 1. ličnog područja formirao komisiju. I sam sam bio jedan od članova te komisije i to s nezahvalnim zadatkom. Ja sam kao tehničar morao da rušim na prijemnom ispitu one koje smo odlučili ili da ne šalje-mo iz razloga što su nam bili sumnjivi. Neprijatelj je s određenim zadatkom pred kraj rata slao svoje obavještajce u naše jedinice koji su se nakon obavljena posla vraćali natrag k neprijatelju. Radi toga je 14. februara 1945. godine Glavni štab Hrvatske naredio da se takve detaljno ispita, a po tom rasporedu u jedinice koje su što dalje od mjesta gdje su k nama prebjegli.¹⁴

13 Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 164.

14 Zbornik, tom V, knj. 38, dok. 62.

Još koncem 1942. godine Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije regulirao je svojim uputstvom pitanje sudstva. Vojni sudovi su prema tom uputstvu mogli postojati u brigadama i komandama područja. Vojni sud brigade mogao je suditi samo u zoni operacija, tamo gdje još nisu organizirane vojne vlasti i gdje prilike traže brzo i korisno djelovanje protiv neprijatelja i neprijateljskih elemenata. U svim drugim slučajevima okrivljene se morale predati na suenje vojnim vlastima u pozadini. Vojni sudovi pri komandama 1. i 2. li kog područja nisu bili stalni već su formirani za svaki slučaj posebno. Sud su na elno u posljednjoj godini rata sainjavali: zamjenik komandanta ili zamjenik politkog komesara područja, politiki komesar ili pomoćnik komandanta mjesta i jedan borac iz operativne jedinice ili iz partizanskih straža. Istragu o okrivljenima vodili su u 1. i 2. li kom području samo ovlašteni isljednici i oni su bili stručnjaci za taj posao. U 1. li kom području bila su tri isljednika, i to dvojica pravnika i jedan student prava. Bilo je propisano koje podatke treba registrirati o okrivljenom. Oni su, pored generalija i osnovnih biografskih podataka, morali da daju odgovor zašto je dotični okrivljen. Prema okrivljenom moralo se ovje no postupati, bez obzira o kome se radilo. Iz presude moralo se nedvojbeno vidjeti zašto je okrivljeni osuđen ili oslobođen. Zadatak ljudi koji su radili u sudu bio je vrlo težak i odgovoran, a predmete je trebalo vrlo brzo rješavati. Lako je bilo ako se radilo o domobranu. On je saslušan od isljednika i poslan u jedinicu ako je pristao da stupi u partizane. U protivnom puštan je kući. Isti slučaj je bio i s nasilno mobiliziranim etnikom. S etnicima i ustašama koji su okrvarili ruke o nedužno stanovništvo postupak je bio jasan i relativno brz. No, teški slučajevi za isljednika i za sud bili su slučajevi kada se radilo o okrivljenom partizanu ili našem dotadašnjem saputniku u NOB-i. U tim, kao i u svim drugim slučajevima, trebalo je prikupiti dokazni materijal o krivici optuženog, pri čemu se ponekad dolazilo do saznanja da je netko krivo optužen. Isljednici i sudovi su morali dolaziti do istine jer se radilo o sudbini ljudi.

Kako se primicao kraj rata sudovi su imali sve blaži kriterij. Na to je utjecalo i to što je u to vrijeme objavljena amnestija koja je omogućavala onima koji su se manje ogriješili o NOB-u da mogu stupiti u NOV, a da ne odgovaraju za ono što su uradili u prethodnom periodu. Pred kraj rata čak i nad ratnim zloincima smrtna kazna se morala izvršiti tek ako to odobri viši vojni sud, a ako se radilo o zloincu-rukovodiocu, tu kaznu je moralo prethodno da odobri Veliko vijeće višeg vojnog suda pri Vrhovnom štabu.¹⁵ Istim naređenjem uvedena je i kazna roblje od 1 — 15 godina. Jasno, ove kazne su se mogle izricati tamo gdje su postojali uslovi da se ta kazna i izvrši.

III

U zadnjoj godini rata ličke vojne vlasti u pozadini djelovale su na vrlo skupoj slobodnoj teritoriji, a vrlo često i bez slobodnog teritorija. Slobodni teritorij 1. li kog područja svodi se uglavnom na kotar Korenicu. Međutim, prema depeši Glavnog štaba Hrvatske od 28. januara 1945. godine upućenoj Vrhovnom štabu, od početka maja do konca 1944. godine neprijatelj je u ko-

¹⁵ Zbornik, tom V, knj. 37, dok. 124.

reni ki kotar upadao 38 puta, a 30 puta je stanovništvo cijelog kotara bježalo u šume.¹⁶ Isto tako slobodni teritorij 2. li kog područja uglavnom se svodio na kotar Udbinu u koji je isto tako neprijatelj esto upadao. Tako je samo u Visu tokom 1944. i 1945. godine neprijatelj upadao oko 35 puta.¹⁷ U takvim uslovima vojne vlasti u pozadini, i pored svojih redovnih zadataka, izvršavale su i borbene zadatke i djelovale na okupiranoj teritoriji.

Neprijatelj tokom aprila 1944. godine, iako je vodio teške borbe sa našim snagama, nije uspio da ostvari svoj cilj, da poveže svoje svage iz Gacke doline s onima u Biha u. Naprotiv, 5. maja presje ena mu je i veza izme u njegovih jedinica u Gospi u i Oto cu pošto su naše snage oslobodile Ramljane, Lješ e i Janj e. Radi toga je neprijatelj ubrzao ranije planiranu operaciju ve ih razmjera u kojoj su angažirane snage njema kog 15. brdskog armijskog korpusa zajedno s ustašama i etnicima. Neprijatelj je ovom operacijom, kojoj je dao šifrirani naziv »Margenstern« (Zvijezda Danica), želio da postigne tri cilja: da razbije i uništi naše jedinice i opustoši pozadinu, da osigura vrstu vezu izme u Gospi a i Oto ca i da uspostavi kontrolu nad sektorom Vrhovine, Plitvi ka jezera, Prijebog, a time i poveže svoje jedinice iz Gacke doline s onima u Biha u. Neprijatelj je, da bi postigao željeni cilj, 7. maja 1944. godine krenuo u napad s pet borbenih kolona iz Li kog Petrovog Sela, Li ke Jesenice, Vrhovina, Ramljana i Donjeg Lapca ka Korenici. Sve ove kolone uspjele su do 10. maja da se, i pored otpora 35-te i dijelova 8. i 13. divizije, probiju u Korenicu i da izbiju u Buni , na Goricu i u sjeverni dio Krbavske doline.¹⁸ Ovim koncentri nim napadom neprijatelj je išao za tim da naše snage potisne prema Krbavskom polju i Li kom sredogorju, a prodorom od Donjeg Lapca preko Kamenskog za Frkaši , da ih odbaci i od Plješevice. Najmanje je s naše strane o ekivan ovaj neprijateljski prodor preko Plješevice i Frkaši a, a on nam je najviše zadao neprilike pošto je na taj način neprijatelj direktno ugrozio bolnice s oko 700 ranjenika u Frkaši u, Klačinci i Vedaši u. Komanda 1. li kog područja uspjele je 10. maja, uz vrlo velike napore da 95 teških i nepokretnih ranjenika evakuiše zaprežnim kolima ispred neprijatelja u Srednju goru. Ove ranjenike ak su na Gorici sustigli neprijateljski tenkovi, ali su kola s ranjenicima sklonjena u šumu pa su produžila put kada su se tenkovi vratili natrag, tako da nije bilo žrtava. Svi ostali ranjenici su prevedeni u pe anska Padališta, a no u 10/11. maja i oni su prevedeni preko Krbavskog polja za Srednju goru. Glavni štab Hrvatske je 9. maja tražio od Vrhovnog štaba avione za evakuaciju ranjenika u Italiju. Dolazak prvog aviona bio je najavljen za 11. maja, ali je tada to ve bilo kasno, jer je neprijatelj dopro do aerodroma na Krbavskom polju, pro ešljavao zauzeti teren, plja kao i palio sela i izvi ao položaje naših jedinica.

U drugoj etapi operacije koja je po ela 11. maja ujutro napadima jakih i motoroziranih snaga od Gospi a prema Buni u i Podlapa i, od Gra aca prema Udbini, od Plo e ka Srednjoj Gori i od Lapca k Udbini, neprijatelj je uspio da za kratko vrijeme duboko prodre u oslobo enu teritoriju. Istovremeno su i neke snage neprijatelja, koje su u estvovale u prvoj etapi operacije, stigle u Pe ane, Salamuni i Laudonov gaj. U historijatu 392. njema ke legionarske divizije o Laudonovom gaju se kaže: »Izvi a ki odred divizije koji

16 Zbornik, tom V, knj. 37, dok. 121.

17 Zbornik 10, Historijski arhiv u Karlovcu, str. 721.

38 Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 47, 1 knj. 28, dok. 88.

je angažovan prema jugoistoku, bore i se protiv ja eg neprijatelja, zauzeo je Buni , prodro do u Laudonov gaj i ovdje je zaplijenio nepregledne zalihe municije, hrane, djelomi no upotrebljavane kamione (17 komada napomena RR) i veliko stado stoke«. Ovdje se precjenjuje broj stoke ali u Laudonovom gaju neprijatelj je zaista otkrio svih 7 zemunica. Ove su bile najve e jer je ovdje bio lak teren za ukop (pijesak), lako ih je bilo maskirati, a puteve nije bilo teško praviti jer su bili pristupa ni s više strana. U ovim zemunicama, pored hrane i drugog ratnog materijala, nalazila se i arhiva Okružnog komiteta KPH za Liku, 6. li ke divizije i 1. li kog podru ja kao i neke druge. Pored ovih zemunica otkriveno je i oplja kano niz zemunica seljaka iz Šalamuni a i Debelog Brda.

U ovoj operaciji neprijatelj je za kratko vrijeme uspio da na relativno mali prostor sabije ve inu naših operativnih jedinica, sve bolnice, jedinice 2. li kog podru ja, sve pozadinske organizacije Like s više od 10.000 stanovnika iz sjevernog i centralnog dijela Like kojeg je zauzeo. Tu su se našli i štabovi 11. korpusa i 35. divizije. Komanda 1. li kog podru ja s ve inom komandi mjesta i partizanskih straža nalazila se u Padalištima.

U ovakvoj situaciji postavilo se pitanje kako skloniti i obezbijediti ranjenike kojih je bilo prema izvještaju Štaba 11. korpusa 220—230 teških i nepokretnih i 500—600 pokretnih. Radi ozbiljnosti situacije oko zbrinjavanja ranjenika, Štab 11. korpusa formirao je privremeno poseban operativni štab koji su sa injavali zamjenik komandanta korpusa Stevan Opsenica, politi ki komesar 35. divizije Simo Mrda i operativni oficir te divizije Mom ilo Novkovi . Ovaj štab je pod svojom komandom imao 3. brigadu 13. divizije, 1. brigadu (bez jednog bataljona) 8. divizije, bataljon Li kog odreda, dijelove jedinice 2. li kog podru ja i neke druge manje jedinice. Prema istom izvještaju Štaba 11. korpusa poslanog Glavnom štabu Hrvatske, bilo je predvi eno da se teški i nepokretni ranjenici smjeste u zemunicu u Srednjoj gori, a pokretni da se prevedu preko Mogori a u Po itelj i itluk.¹⁹ Me utim, po ovoj zamisli nije se u potpunosti postupilo, a i navedeni broj ranjenika nije bio to an, osobito što se ti e teških i nepokretnih.

Ranjenici u Srednjoj gori podijeljeni su u etiri grupe. Prvu grupu sa injavalo je 95 teških i nepokretnih ranjenika. Oni su ostali u Srednjoj gori i smješteni su u pe inu zvana Ba ina jama, u predjelu Bajinovac, koju je za to prethodno trebalo pripremiti. Pošto je pe ina duboka preko 20 metara, s uskim i vertikalnim ulazom, uz to i nepristupa nim, Tehni ka eta 2. li kog podru ja, uz pomo partizanskih straža, morala je izgraditi stepenište s više platformi kako bi se ranjenici mogli spustiti u nju. S ranjenicima u pe inu je spušteno i 15 bolni ara s hranom i vodom i petrolejskim svjetiljkama. Potom je ulaz u pe inu maskiran. Vrlo brzo su ranjenici osjetili nedostatak kisika, lampe nisu mogle gorjeti, sve se teže disalo, trojica nisu mogli izdržati pod ovim uslovima i ubrzo su umrli.

Drugu grupu 300 pokretnih ranjenika preveo sam 12. maja iz Srednje gore na podru je Kozje drage. Tada sam bio na srednjem partijskom kursu pri Okružnom komitetu KPH za Liku u Srednjoj gori. Kurs je 12. maja prekinuo rad zbog ofanzive i zamjenik komandanta 11. korpusa Stevan Opsenica tražio je mene od sekretara Okružnog komiteta Branka Ognjenovi a radi ovog zadatka. Stevan me je u najkra im crtama upoznao sa situacijom i s time da se

u Srednjoj gori nalaze svi ranjenici iz bolnice 1. li kog podru ja koje treba izvu i prije nego neprijatelj zatvori obru nastupaju i iz svih pravaca. Posebno je napomenuo da naše snage drže još Mekinjar, da neprijatelj nije dospio još u Jošane iz Pe ina, kao i to da još nije izbio na Udbinu, iako je prešao Plo anski klanac. Na kraju mi je rekao da mi predaje 300 pokretnih ranjenika s jednom desetinom boraca za njihovo obezbje enje, da ranjenike treba prevesti u rejon Padališta na obroncima Plješevice gdje se nalazi Komanda 1. li kog podru ja s nekim komandama mjesta i partizanskim stražama. Dalje mi je rekao da on s ostalim ranjenicima odmah kre e za Mogori i zatim za Velebit.

Pošto nisam znao, a niti mi je re eno, koje se naše jedinice nalaze na širem i užem podru ju Srednje gore, ništa mi nije preostalo ve da odmah krenem s ranjenicima koji su ve bili spremni za pokret. Odlu io sam da krenem prema Udbini zato što nije dolazilo u obzir da se danju spuštamo u Kravsko polje, iako nas je tuda vodio najkra i put k Jošanskim stranama. Ovo radi toga što bi na taj na in morali sje i više puteva, a i radi toga što nas neprijatelj može lakše osmotriti iz zraka i sa zemlje dok se kre emo oko 6 km poljem. Ra unao sam da produžimo pokret u toku dana ako neprijatelj ne izbije na Udbinu i to preko sjeverne padine Udbine, a ako tim pravcem ne bi mogli pro i danju, da zapadno od Rebi a sa ekamo no i da se no u prebacimo preko Kravskog polja na podru je Jošana. Vrijeme nam je išlo na ruku, bila je niska naoblaka i lagano je sipila kiša te je vidljivost bila smanjena i to je u mnogome uticalo i na odluku.

S odjeljenjem obezbje enja kretao sam se na elu kolone, a polit i kog komesara bolnice odredio sam da se kre e na za elju i da, preko veze, reguliše brzinu kretanja prema mogu nostima ranjenika, me u kojima je bilo i onih koji su išli pomo u jedne a neki i pomo u dvije štake. Nismo zastajali jer smo žurili da pre emo ispod Udbine prije nego neprijatelj na nju izbije, a i radi toga što smo znali ako ranjenici stanu da e im se rane ohladiti pa e se dalje teže kretati. Kada smo se približili Stražbenici, uputio sam komandira odjeljenja s još dva borca na Udbinu, sa zadatkom da osmotre da li se neprijatelj približava i da nam preko ugovorenog signala jave da li se možemo dalje kretati. Posebno smo obra ali pažnju dokle je neprijatelj stigao iz pravca Andi a i od Plo anskog klanca. Pravac od Visu a smo zanemarili jer nismo uli da se na tom pravcu vode borbe. Ova nesmotrenost nas je i koštala, jer je neprijatelj baš iz pravca Visu a najprije izbio na Udbinu. Poslije dobivenog signala od patrole krenuli smo dalje. Tako smo produžili kretanje sjevernom padinom Udbine, prolaze i pored živica, ogradnih zidova i zidina od popaljenih ku a do zadnjih vo njaka pod Udbinom.

Predvo ena samo dvojicom naoružanih boraca, kolona je ispod Udbine krenula preko polja isto no od borja u pravcu Malog Brusni a. Kada je ova izdužena kolona s elom stgila do južnih padina Malog Brusni a i hvatala se prvih šumaraka, za elje je tek krenulo ispod Udbine. Baš u tom momentu od Udbine su se pojavila tri njema ka tenka, koji su se kretali cestom prema Kravavi. Na našu kolonu odmah su otvorili vatru iz topova. Ranjenici koji su mogli potr ali su da bi što prije stigli do prvih šumaraka, neki su pri tom odbacili rance da bi lakše umakli. Posade tenkova bile su neodlu ne i tenkovi su se sporo kretali te zastajkiivali. Radi slabe vidljivosti i radi toga što su nas tukli to no po izduženoj koloni imali smo neznatne gubitke. Tek kada je naše za elje stiglo do prvih šumaraka jedan tenk nam se približio i otvorio na

nas vatru iz mitraljeza. Nešto poslije uo ili smo u Jošanu kod Kasara da gori ku a. Ra unali smo da je neprijatelj ve stigao iz Pe ana i to je našu situaciju u inilo još težom. Me utim, kasnije, sastavši se u šumi s nekim seljacima, doznali smo da je jedan od njih zapalio svoju bajtu pošto je ispod nje imao zemunicu i na ovaj na in je maskirao.

Na polju su nam ostala tri ranjenika. Me u ranjenicima se pronio glas da je jedan od njih politi ki komesar 8. divizije. Ni politi ki komesar bolnice nije znao da li je on bio me u ranjenicima, jer su ranjenici koje smo vodili bili iz više bolnica. Pred no poslali smo patrolu po ostale ranjenike i da prikupene odba ene rance. Od trojice ranjenika koji su ostali na polju jedan nije mogao dalje da se kre e i legao je, drugi je ponovno bio lakše ranjen, a tre i je poginuo. Me u njima nije bio politi ki komesar 8. divizije.

S ranjenicima smo 12/13. maja no ili u Rajkani a stanu. Svi ranjenici nisu mogli da stanu pod krov radi toga su ložene vatre oko stana kako bi se osušili i zgrijali. Svi koji smo bili naoružani, kao i neki seljaci koji su imali oružje, cijelu no smo proveli na obezbje enju jer nam je prijetila opasnost od neprijateljskih trupova koji su tada bili vrlo aktivni, a i od etni kih grupa koje su znale upadati iz Lapca u ove šume. Kad je svanulo i odjutri lo krenuli smo u pravcu Orlova e. Vrijeme je bilo lijepo i sun ano. Na putu smo se sreli s jednom patrolom koju je uputlia Komanda 1. li kog podru ja da ispita što je s nama jer su obaviješteni od drugova iz Okružnog komiteta KPH za Liku, koji se prethodne no i prebacio na ovaj prostor, da smo prethodnog dana krenuli iz Srednje gore i da smo napadnuti na Krbavi.

No u izme u 12/13. maja, pod obezbje enjem 2. bataljona 1. brigade 8. divizije, napustila je Srednju goru i tre a grupa od oko 100 ranjenika. Oni su pošli pravcem Mekinjar — Krbavsko polje, prešli cestu izme u Pe ana i Jošana i izbili na Malu Gredu na padinama Plješivice isto no od Pe ana.²⁰ Ove ranjenike je preuzela Komanda 1. li kog podru ja i s njima se ujutro 13. maja prebacila na sektor Orlova e. Tako se na Orlova i našlo oko 400 ranjenika iz druge i tre e grupe, Komanda 1. li kog podru ja s ve inom komandi mjesta i partizanskih straža, Okružni komitet Partije i Aerobaza.

Tek što smo s drugom grupom stigli do Orlova e, a to je bilo oko podne, primijetili smo neko komešanje me u ranjenicima koje smo tu zatekli. Na pitanje emu to komešanje dobio sam odgovor da neprijatelj nastupa preko Dubokog prema grebenu Orlova a — Kosa i da se ranjenici spremaju za pokret. Nisam se složio s pokretom, ve sam odlu io da se ovdje ranjenici brane jer su položaji Orlova a — Kosa idealni za obranu od neprijatelja koji je nastupao sa zapada. Sve naoružano ljudstvo raspore eno je na položaje prema neprijatelju koji je nastupao jednim bataljonom u razvijenom strelja kom stroju. Za komandire su odre ena tri komandanta mjesta a jednom od njih je pot injena i Aerobaza. Na položaju na Kosi, zajedno s Komandom 1. li kog podru ja našao se i Okružni komitet Partije na elu sa sekretarom Brankom Ognjenovi em. Branku sam sugerirao da se skloni s ovog položaja koji e vjerovatno biti prva meta neprijateljske artiljerije. Nije me poslušao, ve mi je odgovorio da se ovdje radi o obrani ranjenika i da ih moramo svi braniti. Neprijatelja smo pustili na blisko odstojanje. im je otvorena vatra, po eo se povla iti. O ito da nije o ekivao otpor na kakav je naišao. Povukao se u nere-

du i nije imao vremena ni da pokupi mrtve kojih je bilo mnogo. Uspjehu u ovoj akciji najviše su se radovali borci Aerobaze jer je to za ve inu njih bilo prvo vatreno krštenje.

I etvrta grupa od 236 pokretnih ranjenika je 12. maja iz Srednje gore izvu- ena u Mogori odakle je, pod rukovodstvom novoformiranog operativnog štaba, u toku no i 13/14. maja prešla preko Li kog polja u Po itelj. S ovom grupom ranjenika u Po itelj je prešlo i više hiljada naroda koji je sa sobom gonio stoku, kola i sve što je još tada imao. Ovu kolonu ranjenika i naroda obezbje ivali su: 3. brigada 13. divizije, 3. bataljon 1. brigade (sa štabom brigade) 8. divizije, 1. bataljon Li kog partizanskog odreda, dva bataljona formirana od boraca artiljerijskih divizona, dva bataljona formirana od partizanskih straža 2. li kog podru ja i straža pri bolnicama te pionirski bataljon 35. divizije. Ovom prilikom, iz neobjašnjenih razloga, nije iz Srednje gore iz- vu en narod koji se nalazio u posebnom ve em zbjegu. Njega je neprijatelj za- robio i vratio ku ama, vjerovatno s namjerom da bi ga kasnije likvidirao po selima zapadnog dijela Kravske doline. Komanda 2. li kog podru ja sa etom partizanske straže, prema sje anju zamjenika komandanta Vuje Rapaji a, ostala je 13. maja u Srednjoj gori, iako su se sve naše jedinice povukle i vodile borbu s neprijateljem koji je nastupao prema zemunicama i pe ini u kojoj su bili ranjenici. No u 13/14. maja i Komanda 2. li kog podru ja povukla se iz Srednje gore, usput napala neprijatelja na logorovanju i prebacila se u Po itelj da bi se ve slijede e no i vratila u Poljice.

Na ovaj na in su ranjenici sklonjeni ispred neprijatelja, ali time nisu bili još obezbije eni. Sada su se druga i tre a grupa ranjenika, njih oko 400, našli u šumi pod vedrim nebom, bez hrane, a da se i ne govori o mogu nosti lije enja i njege. Ovi ranjenici su i dalje bili izloženi i napadu neprijatelja, koji je držao jake snage na komunikaciji Korenica — Udbina, na Kuku i na Kamenskom. Radi ovog Glavni štab Hrvatske obratio se Vrhovnom štabu s pitanjem da li bi ove ranjenike mogla preuzeti 6. li ka divizija. Vrhovni štab je 16. maja odgovorio da e ranjenike primiti 6. li ka divizija i da joj je u tom smislu izdato nare enje.

Štab 11. korpusa, radi ozbiljnosti situacije, nije mogao ekati s ranjenicima dok se odlu i kuda s njima. Ve 13. maja riješio je da se svi ranjenici preba- ce na slobodnu teritoriju na Kordunu. Za njihovo obezbje enje u toku pokreta odre eni su 2. i 4. bataljon 1. brigade 8. kordunaške divizije pod komandom zamjenika komandanta brigade Miloša Kljaji a. Komanda 1. li kog podru ja dobila je od Štaba 11. korpusa nare enje da ranjenike pripremi za taj dugi marš. Trebalo je za dva dana snabdjeti hranom kako ranjenike, tako i 600 boraca iz obezbje enja i drugih koji su krenuli s tim ešalom. Komandant ešalona, prilikom preuzimanja ranjenika od Komande 1. li kog podru ja, tražio je više pouzdanih vodi a koji dobro poznaju teren i koji e ih voditi kako je rekao »s onu stranu Plješevice«, zna i isto no od grebena Plješevice. Uz to je napomenuo da mu vodi i trebaju samo do visine Gole Plješevice, a za dalje mu nisu potrebni jer on u jedinici ima dobre poznavaoce terena.

Ešalon je 13. maja oko 22 sata krenuo s Orlova e i do 10 sati slijede eg dana stigao na Bijele potoke. Od Bijelih potoka nije produžio pravcem kako je bilo planirano, ve je skrenuo za Frkaši , s namjerom da nastavi pokret kra im i prohodnijim putem koji vodi iznad Ponora, odnosno zapadno od gre- bena Plješevice. Taj put je trebalo da obezbijede dijelovi 35. divizije. Tek kada se ešalon spustio u Frkaši , utvr eno je da neprijatelj drži Ti evo, crkvu

Ružicu i Budin gaj te da jedinice 35. divizije nisu u stanju da obezbijede ešalon zbog toga se moralo vratiti natrag na Bijele potoke i krenuti prvobitno određenim pravcem. Silaskom niz Frkaši ku dragu i ponovnim penjanjem uz nju izgubljeno je dragocijeno vrijeme. Ranjenici i obezbjeenje, tu eni kišom i susnježicom, još više su izmoreni, a uz to ostali su i bez hrane. Bio je sve veći i broj ranjenika koji se više nisu mogli kretati te ih je trebalo nositi. Takvih je na kraju bilo oko 30, a neki su na ovom dugom putu i umrli. Jedinice obezbjeenja bila su primorane da se sklone na sigurno mjesto i ostave dio municije i naoružanja, kako bi mogle da se dalje kreću. Marš ovog ešalona trajao je tri i pol dana umjesto dva. Tek noć u 16/17. maja oko 23 sata uspjeli su da prije u cestu Prijeboj — Ličko Petrovo Selo i da se do 11 sata 17. maja do epaju slobodnog teritorija na obali Korane, kod Smoljanca, gdje su ih prihvatile kordunaške jedinice.²¹ Radi obezbjeenja ovog ešalona s ranjenicima od pravca Kamenskog, Komanda 1. ličkog područja formirala je privremeno, od partizanskih straža, bataljon jačine oko 150 boraca pod komandom Ivica Rupića, komandanta Komande mjesta Otočac.

Iz četvrte grupe ranjenika koji su se nalazili u Velebitu, a liječenje je zahtijevalo više vremena, 107 ih je 18. maja prebačeno u Primorje a odatle na otok Vis. Ostali ranjenici su pod zaštitom šest bataljona, kad je prošla ofanziva, vraćeni iz Velebita na područje sreza Korenica, tamo odakle su i otišli u potku ofanzive.

Prva grupa od 95 teških ranjenika tek 20. maja izvačena je iz područja gdje su, kako je već rečeno, trojica umrla.²² Njih je trebalo otpremiti za Bosnu pa su prebačeni u selo Krani, gdje su ostali duže vrijeme zbog napada neprijatelja na Vrhovni štab u Drvaru. Tu je bolnica bila relativno dobro smještena jer to selo nije bilo popaljeno. U ovu bolnicu sakupilo se više ljekara i bolničara iz drugih bolnica. Isto tako je i ishrana bila dobra za ondašnje prilike budući da su ranjenici, pored redovnog sledovanja, dobivali i hrane iz okolnih sela prilikom uobičajenih posjeta stanovništva bolnicama. U selu Krani našao se jedan izdajnik koji je obavijestio četnike u Donjem Lapcu o smještaju i načinu obezbjeenja bolnice, tako da grupi četnika nije bilo teško da 2. juna oko 10 sati iznenadi stražu i upadne u nebranjenu bolnicu. Četnici su tom prilikom ubili 34 ranjenika i 2 liječnika, od kojih je jedan bio dr. Josip Kajfeš. Jednog liječnika su ranili kao i više ranjenika. Među ubijenim ranjenicima bio je i politički komesar 8. divizije Aleksandar Backović. S ranjenicima u bolnici su bila i dva avijatičara Amerikanca koje su četnici ostavili u životu kao svjedoke svojih zverstava.

Iz izvještaja Štaba 11. korpusa vidi se da je bolnica u Krani bila obezbjeena s 26 stražara, ali se ne vide kojoj su jedinici pripadali.²³ Zna se jedino da nisu pripadali ni 1. ni 2. ličkom području. Što četnici nisu pobili i više ranjenika može se zahvaliti brzoj intervenciji partizanske straže Komande mjesta Lapac, s komandantom Pericom Krtinićem na čelu i vodu partizanske čete Komande 2. ličkog područja iz Poljica sa zamjenikom komandanta područja Vujom Rapajićem, kao i svim naoružanim odbornicima i terenskim radnicima iz Ondića. Kako je došlo do toga da vod u obezbjeenju nije pružio otpor napada u postoje tri verzije: Prema izvještaju Štaba 11. korpusa straža

21 Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 102.

22 Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 105.

23 Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 104.

je iznenađena i zarobljena,²⁴ a prema pisanju Ivice Rup i stražari na stražarskim mjestima su pohvatani i likvidirani bez borbe, dok su oni koji nisu bili na straži spavali,²⁵ i prema pisanju o evica događaja dr Šime Novosel-jedinica koja je do tada bila na osiguranju bolnice povučen je prije nego je stigla jedinica koja ju je trebala smijeniti i da tako u momentu napada bolnica nije ni bila obezbijedena.²⁶ Koja je od ove tri verzije ta na, ili postoji i četvrta, nisam mogao utvrditi, ali se sa sigurnošću može tvrditi da jedinica obezbijedena nije bila dorasla zadatku da uva ranjenike.

Tako je teklo spašavanje oko 700 ranjenika u majskoj ofanzivi 1944. godine, oko čega su bila angažirana oba lička područja s komandama mjesta i partizanskim stražama. Spašavanje ranjenika u Lici vezalo je i vešinu operativnih jedinica koje nisu mogle da efikasno djeluju protiv neprijatelja.

Na sastanku u Štabu 11. korpusa u Bijelim potocima, 16. maja ujutro, kojem su prisustvovali predstavnici Okružnog komiteta KPH za Liku, Štaba 35. divizije i Komande 1. ličkog područja, odlučeno je da se dijelovi operativnih jedinica, pozadinskih ustanova i vojnopozadinskih vlasti povuku na slobodni teritorij Korduna. Ovakva odluka je donesena najviše radi toga što je neprijatelj uspio da opljačkava i dio zaliha hrane u zemunicama, zbog čega se pojavio problem ishrane, kao i radi toga što su jedinice bile iscrpljene poslije desetodnevnih neprekidnih borbi. Uz suglasnost političkog komesara područja Iljuša Uzelca tražio sam da Komanda 1. ličkog područja s 300 zdravih i izdržljivih boraca ostane u Lici. Komandant 11. korpusa Mišun Šaki postavio mi je pitanje kako mislim djelovati, odnosno koja mi je taktika zamisao o upotrebi te jedinice. Objasnio sam da ćemo formirati 10 udarnih grupa te da ćemo primjenom partizanske taktike tu i neprijatelja na komunikacijama i na logorovanju. Ovim grupama ćemo pokriti cijeli ranije oslobođeni teritorij i sprečavati pljačku onih koji će u ovoj situaciji nagrnuti iz neprijateljskih garnizona. Dalje sam rekao da ćemo se oslanjati na naš narod u zbjezgovima i na taj način ćemo tom narodu pružiti izvjesno obezbijedeno i sigurnost. Ovo obrazloženje zadovoljilo je komandanta korpusa i sekretara Okružnog komiteta Partije Branka Ognjenovića te političkog komesara korpusa Artura Turkulina. Onim je prijedlog usvojen odmah sam zatražio da mi iz komande područja napustimo sastanak da bi se spremili za pokret.

Komanda 1. ličkog područja odredila je devet komandira udarnih grupa (deseta je bila sama komanda područja), a to su bili gotovo svi komandanti komandi mjesta ili njihovi pomoćnici. Novoimenovani komandiri su imali problema oko odredištanja boraca u udarne grupe jer su se sada svi borci partizanskih straža osjećali zdravima i izdržljivima te htjeli na svaki način da ostanu u Lici. Takav slučaj bio je i s jednom drugaricom koja je bila toliko uporna da ostane u udarnoj grupi da joj se moralo udovoljiti, iako je bilo postavljeno da žene ne dolaze u obzir kod formiranja grupa s bzirom na napore i specifičnosti zadatka koji se pred grupu postavljaju. Pred Komandu područja postavio se problem što u ovoj situaciji raditi sa 64 zatvorenika koje je imala uz sebe? Nije bilo drugog izlaza nego formirati sud i rašistiti sa zatvorenicima. Sudu je dato uputstvo da je bolje da 10 krivih oslobodi krivice nego jednog pravog osudi. Sud je na čelu s Vladom Oreškovićem, za-

24 Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 105.

25 Zbornik 10, Historijski arhiv Karlovac, str. 729.

26 Isto, str. 887.

mjenikom komesara podru ja, u tom smislu i izvršio su enje u Vedoši kim Padalištima. Tako se desilo da su neki zatvorenici oslobo eni optužbe i odmah uklju eni u udarne grupe.

Vra aju i se s Bijelih potoka, Komanda 1. li kog podru ja s novoobrazovanim jedinicama naišla je u Pe anskim Padalištima na ve i zbjeg naroda koji nam se jako obradovao. Bude Egi , iz Jošana, dao je zaklati vola, iako smo mu govorili da za to nema potrebe. Ostali seljaci su prikupili krumpira i brašna i skuhalo nam palentu. I ovaj slu aj pokazuje da je naš seljak, doslovce, i zadnji zalogaj dijelio sa svojom vojskom. Odavde su, pred no , udarne grupe krenule na dobivene zadatke. Prvi zadatak svih grupa bio je da na podru ju djelovanja stupe u kontakt s narodom i da ga izvuku u šumu koju neprijatelj ne kontrolira.

Grupa Komande 1. li kog podru ja, izbjivši na cestu kod Pe ana, utvrdila je da je neprijatelj napustio taj teren. Isto tako smo utvrdili da je neprijatelj ostavio i telefonske linije. Na nekim mjestima smo naišli da se uz vatru kuha oplja kana hrana, a u nekim zidinama smo naišli i na uplašene stanovnike. Po svemu smo utvrdili da se neprijatelj mnogo žurio prilikom povla enja. Tu smo zaplijenili i jedan kamion pun kruha koji je naišao iz Korenice. Odmah smo ovome poslali izvještaj Štabu 11. korpusa. Kurire smo uputili pravcem kojim smo ra unali da se kre e ešalon Štaba 11. korpusa na putu za Kordun. U izvještaju smo naveli da je neprijatelj užurbano napustio Pe ane i da pretpostavljamo da je napustio Korenicu i Udbinu emu emo ih izvijestiti. Kasnije je utvr eno da je naša pretpostavka bila ta na. Naime, neprijatelj je 16. maja nave er napustio Krbavsko i Koreni ko polje i povukao se prema Gospi u pošto je bio obaviješten da su se južno od Gospi a koncentrirale naše jake snage i da se o ekuje napad na Gospi . Neprijatelj je, vjerovatno, došao do pogrešnog zaklju ka da se mjesto prebacivanja ranjenika i zbjega u Velebit radi koncentraciji naših jakih snaga i da je time Gospi doveden u opasnost. Kako god se neprijatelj naglo i neo ekivano povukao s okupiranog teritorija, tako se brzo i neo ekivano vratio na taj isti teritorij, istina s nešto slabijim snagama. Naši kuriri sustigli su ešalon koji se kretao za Kordun i on se zatim odmah spustio u Korenicu.

Naše udarne grupe su u potpunosti izvršile zadatke i stupile u kontakt s narodom kojeg je neprijatelj zarobio i izvukle ga na sigurno mjesto. One su sprije ile plja ku koju su pokušali vršiti plja kaši iz neprijateljskih garnizona, a dosta hrane i stoke i raznog poljoprivrednog oru a preotele su od njih. Oteto su sklanjale na sigurno mjesto i maskirale ili predavale narodu u zbjegovima koji je i pomagao pri izvršavanju takvih zadataka. Sje am se da je udarna grupa koja je djelovala na komunikacijama u Kozjanskoj dragi imala najviše uspjeha u tom smislu. uspjehu ovih grupa se govori u izvještaju Štaba 11. korpusa gdje se na jednom mjestu kaže da je udarna grupa Komande mjesta Korenica iz zasjede napala 60 ustaša kod Balepca koji su gonili 30 goveda i 100 ovaca. Ustaše su se razbježale a stoka je zaplijenjena.²⁷

Sve grupe su s više ili manje uspjeha tukle neprijatelja u pokretu ili na logorovanju, nisu mu dale mira i onemogu avale su mu kretanje s manjim jedinicama. Ovakva taktika je kasnije kod svih neprijateljskih prodora na slobodni teritorij primjenjivana od strane komandi 1. i 2. li kog podru ja kao jedino mogu a i efikasna. I Glavni štab Hrvatske je naredio Štabu 11. kor-

27 Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 88.

pusa da primjenjuje taktiku djelovanja s manjim jedinicama unutar neprijateljskog rasporeda i u pozadini te da se u takve akcije šalju vodovi i ete koji e primijeniti partizansku taktiku napada.²⁸

Komande 1. i 2. li kog podru ja mogle su da bez teško a prije u na partizansku taktiku ratovanja iz više razloga: nisu trebale da cijepaju organski sastav jedinica, imale su iskusan kadar vi an ovakvom na inu borbe, zatim iskusan, prekaljen i pouzdan bora ki sastav, a uz to svi su bili dobri poznavaoi terena na kojem su djelovali.

Ne samo da su borbene grupe komandi podru ja uspješno djelovale na privremeno okupiranoj ve isto tako i na stalno okupiranoj teritoriji. Tako je udarna grupa Komande mjesta Lapac djelovala na unskoj komunikaciji gdje je, postavljaju i zasjede, tukla neprijatelja u pokretu. Ova grupa je stalno vodila borbu i s etnicima koji su se oslanjali na njema ki garnizon u Lapcu. Udarne grupa Komande mjesta Gra ac djelovala je na komunikaciji Gra ac — Knin, kao i na komunikaciji Gra ac — Lapac. I ova udarna grupa je imala stalne okršaje s etnicima iz Gra aca i Popine. Udarne grupa Komande mjesta Medak djelovala je na komunikaciji Gospi — Gra ac. I ona je stalno vodila borbe s etnicima iz Metka i Gra aca. Najdalje od oslobo enog teritorija je djelovala udarna grupa Komande mjesta Oto ac u Gackoj dolini gdje se znala zadržati i po mjesec dana. Ova grupa nikad nije bila ozbiljnije ugrožena od strane neprijatelja koji je sve inio da je likvidira jer mu je nanosila velike gubitke i nigdje se nije osje ao sigurnim. I udarna grupa Komande mjesta Kosinj djelovala je daleko od oslobo enog teritorija i to na komunikaciji Gospi — Oto ac s osloncem na sela oko Kosinja. Ona je vodila borbu s manjim grupama ustaša iz Kosinja i okolice od kojih je mnoge likvidirala. Udarne grupa Komande mjesta Korenica djelovala je i na komunikacijama Biha — Li ko Petrovo Selo, oslanjaju i se na sela Baljevac i Zeljavu. Komanda mjesta Plitvi ki Ljeskovic sa svojom partizanskom stražom i s oja anjem izvršavala je poseban zadatak obezbje enja transporta hrane i stoke koji su dopremani s Korduna za Liku. Uz to je djelovala i na prostoru Plitvi ka jezera, a najviše je vršila napade na manje ustaške posade oko Vaganca i Drežnika. Sve ove udarne grupe ne samo da su tukle okupatora ve su likvidirale mnoge grupe narodnih izdajnika, ustaša i etnika, i plijenile od neprijatelja hranu, osobito stoku koju su predavale narodu u zbje govima ili je otpremale na oslobo eni teritorij.

Udarne grupe sastavljene od partizanskih stražara znale su neprijatelju nanositi i teške gubitke. Tako se dogodilo u borbi za Tupi Mihaljevac. Naime, kada su 11. augusta 1944. godine oko 14 sati Nijemci i ustaše prodrli u Korenicu od Bjelopolja i Vrpila, s 20 partizana iz stražarske jedinice Komande 1. li kog podru ja posjeo sam prilaz Tupom Mihaljevcu jer sam pretpostavljao da e neprijatelj po i da ga posjedne kao klju nu ta ku u obrani grada. Prema našem predvi anju neprijatelj je odmah im je stigao u Korenicu uputio jednu etu Nijemaca prema Tupom Mihaljevcu. Ova eta se kretala bez ikakvog obezbje enja, ne ra unaju i da bi mogla nai i na otpor jer je i u Korenicu ušla bez otpora.²⁹ Ovakvo kretanje i neopreznost neprijatelja omogu ilo nam je da ga pustimo na sasvim blisko odstojanje i da na njega otvorimo vatru iz 5 puškomitraljeza, jednog automata i 15 pušaka. Njema ka eta osuta

28 Zbornik, tora V, knj. 28, dok. 7.

29 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 71.

bliskom vatrom na brisanom prostoru bila je potpuno potu ena. Nijemci nisu uspjeli ni metka da upute prema našim položajima. Neprijatelj je odmah intervenirao iz Korenice i tukao žestokom vatrom naše položaje iz artiljerije i minobaca a, ali mi smo se bez ikakvih gubitaka povukli u pravcu Poljana, gdje su se nalazili Komanda 1. li kog podru ja i Okružni komitet Partije za Liku. Neprijatelj je odmah uputio drugu etu da posjedne Tupi Mihaljevac i da omogu i prilaz kamonima u koje su kupili poginule. Ni ova druga eta, iako je preduzela sve mjere obezbje enja, nije prošla bez osjetnih gubitaka. Nju je na Tupom Mihaljevcu sa ekao jedan vod partizanske straže Komande mjesta Korenica na elu s pomo nikom komandanta mjesta Dragijom Kneževi . Vod je odbio više juriša ove ete, nanio joj velike gubitke i uspio da održi Tupi Mihaljevac do pred no , tj. dotle dok nije ostao bez municije.³⁰

Potpuno opravdano sam oštro kritikòvan od sekretara Okružnog komiteta KPH za Liku Branka Ognjenovi a što sam se kao komandant podru ja, pretvorio u komandira voda i s njima išao u akcije. Jedino opravdanje što sam išao s ovim vodom bilo je da bi borci poslije uspjele akcije pošli da pokupe plijen, a to ne bi išlo bez žrtava. Ja sam baš htio da dokažem da se neprijatelj može uspješno tu i i bez žrtava. To sam i izložio Branku i drugima prisutnima.

Neprijatelj se u ovom prodoru poslužio lukavstvom, što je ina e inio i ranije, ali ovaj slu aj je ipak specifi an pa u ga spomenuti. Komanda 1. li kog podru ja s Okružnim komitetom KPH za Liku nalazila se u Plješevici na spojnici izme u Gole Plješevice i Golog Mihaljevca. U zoru 13. augusta naši osmatra i su javili da na Golom Mihaljevcu pase oko 20 ovaca i da nema nikog kod njih. Izašavši na jedan proplanak, uvjerali smo se u ta nosti obavještenja. Jedni izme u prisutnih su tvrdili da su to ne ije ovce koje su odlutale i da ih treba dognati. U toj tvrdnji najuporniji je bio obavještajni oficir podru ja Dane Dikli . Me utim, manji broj nas je bio koji smo pretpostavljali da se tu kod ovaca prikrilo neprijatelj i eka žrtvu. Oni koji su tvrdili da neprijatelj nije na Tupom Mihaljevcu najviše su se rukovodili time što neprijatelj više nije držao mjesto Korenicu ve su se njegove snage nalazile na Rudanovcu i u Koreni koj Kapeli. Da ne bi neka naša jedinica nasjela ovoj klopci neprijatelja, odmah smo odredili patrolu koju su sa injavali: Dane Dikli , Nilo Cuji i imena tre eg se više ne sje am. Patrola je dobila uputstvo kuda e se kretati da ne bi bila osmotrena, gdje e pri i ogradnom zidu na Golom Mihaljevcu i kad stigne u blizinu zida da preko njega baci nekoliko bombi jer se neprijatelj iza toga zida vjerovatno skriva sa svojom zasjedom. U o ekivanju dejstva patrole osmotrili smo da se od Oštrog prema Tupom Mihaljevcu kre e jedna kolona. Bili smo daleko i nismo patrolu mogli upozoriti na opasnost. Jedino smo se nadali da e naši prije stupiti u dejstvo nego ova kolona dospije do Tupog Mihaljevca. Naše nadanje se izjalovilo, jer je kolona prije naletjela na zasjedu koja je otvorila vatru na nju. Kolonu je sa injavao jedan bataljon 35. divizije koji se u neredu povukao pretrpjevši velike gubitke. Me u poginulima bio je i komandant bataljona. Poslije ovoga se neprijatelj ja ine jednog voda digao iz zaklona i povukao prema Rudanovcu odagnavši ovce. Kada se naša patrola vratila ispri ala je što se dogodilo. Sve nas je to pogodilo ali najviše sekretara Okružnog komiteta Partije Branka Ognjenovi a koji nije mogao da shvati da jedna operativna jedinica nasjedne

30 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 71.

lukavstvu neprijatelja i da se u području operacija kreće bez obezbjeđenja i pretrpi velike gubitke. Prilikom ovog prodora vrlo aktivni su bili i neprijateljski trupovi tako da su tri puta pokušali napad na Komandu područja u Plješevici koja je svaki dan mijenjala mjesto boravka. Uvijek su ti trupovi bili na vrijeme otkriveni od naših patrola ili zasjeda i uvijek su osujećeni namjeri, a nekoliko pripadnika tih trupova je i ubijeno.

Komande 1. i 2. ličkog područja sa svojim komandama mjesta i partizanskim stražama nanosile su neprijatelju velike gubitke, ali su pri tome i same imale velike gubitke. O tome nema sumarnih podataka nego samo za današnju opčinu Titova Korenica sije je teritorije u vojnopozadinskim jedinicama i organima tokom rata poginulo 96 boraca.⁸¹ Ako se ima u vidu da su komande područja, komande mjesta i partizanske straže popunjene borcima i rukovodnicima iz cijele Like, pa i onima koji su rodom izvan Like, kao i to da je današnja opčina Titova Korenica po broju stanovnika u ratu tako i danas bila četvrta od sadašnjih pet ličkih općina, onda se vidi da su vojnopozadinske jedinice dale vrlo velike žrtve u poginulima a vjerovatno još više u ranjenicima.

IV

Već je rečeno da je neprijatelj u posljednjoj i ratnoj godini vršio prodore na slobodni teritorij, ugrožavao i pljačkao stanovništvo, a uvijek je me u tim stanovništvom bilo i žrtava. Ipak najteža situacija je bila za dio stanovništva u ofanzivi koja je počela 3. marta 1945. godine. U ovoj ofanzivi neprijatelj je angažovao vrlo jake snage i s devet pravaca preduzeo koncentričan napad na slobodni teritorij sjeveroistočnog dijela Like, u namjeri da razbije 13. i 35. diviziju, uništi pozadinu, ovlada Koreničkim i Krbavskim poljem i organizuje front na liniji: Donji Lapac — Udbina — Mekinjar — Podlapača — Ljubovo — Široka Kula — Gospić — Karlobag radi sprečavanja prodora naše 4. armije se sjeverozapada.

Neprijateljske snage sastavljene od njemačkih, ustaških i etničkih jedinica krenule su u napad iz Saborskog prema Serti Poljani i Plitvicama, iz Vaganca preko Drežnika prema Poljanku, iz Ličkog Petrovog Sela preko Prijeboja ka Korenici, iz Kruga preko Kamenskog prema Frkašiću, od Kuka prema Udbini, iz Bilaja preko Vrepcak Podlapaču, iz Široke Kule preko Ljubovača Buni, iz Ramljana preko Ankača za Buni i iz Babina Potoka preko Homoljca za Korenicu. U to vrijeme 35. divizija sa svoje tri brigade nalazila se na području sjeverno od Korenice i oko same koreničke kotline, dok je 13. divizija držala položaje od Zivulje preko Ljubovača, a dio snaga je imala na području Homoljca i Krbavice. Pramac od Kuka prema Udbini zatvarali su dijelovi jedne brigade 20. dalmatinske divizije.

Neprijatelj je nastupao vrlo energično, tako da je već 4. marta preko Kuka dopro do Udbine, odakle je produžio prema Jošanu i Rebiću. I pored jakog otpora jedinica 35. divizije neprijatelj je, preko Prijeboja i Homoljca, 5. marta prodro u Korenicu. Istovremeno on je iz Široke Kule i Ramljana izbio u Krbavsko polje i preko Kamenskog u Frkašić. U takvoj situaciji u Plješevici poviše Ponora našli su se Štab 35. divizije s dvije brigade i preko 100 ranjenika od kojih 35 teških i nepokretnih, zatim Komanda 1. ličkog područja s

nekim komandama mjesta i partizanskim stražama, pozadinske ustanove sreza Korenica, kao i veliki broj stanovnika iz sela oko Korenice. Opet je postao problem obezbje enja ranjenika i ishrana jedinica koje nisu imale nikakvih rezervi. Stab 35. divizije donosi odluku 8. marta da s dvije brigade jednog bataljona i s ranjenicima krene na slobodni teritorij Korduna. Jedan bataljon ove divizije trebalo je da ostane u Plješevici sa zadatkom da napada neprijatelja na komunikaciji Li ko Petrovo Selo — Korenica. U Plješevici je imala da ostane i Komanda 1. li kog podru ja s komandama mjesta i partizanskim stražama koje su se tu zatekle sa zadatkom da štite narod u zbjegu.

Pošto neprijatelj nije napuštao Korenicu, ve je iz nje tukao artiljerijom po Plješevici kao i mjesto gdje su se nalazile naše jedinice i zbjeg, odlu eno je da se i sa zbjegom krene za Kordun. Zbjeg je u ovom pokretu štiti o bataljon 35. divizije i bataljon koji je formiran od partizanskih straža 1. li kog podru ja. Me utim, zbjeg nije uspio da pre e cestu Prijeboj — Li ko Petrovo Selo jer je neprijatelj prilaz cesti branio vrlo jakim snagama pa se morao vratiti natrag vrletnim padinama Plješevice. Neprijatelj je iz Biha a poslao jednu jedinicu preko Skripine u napad na ovu kolonu staraca, žena i nejake djece. Ovaj napad odbila je eta za vezu Komande 1. li kog podru ja koju su uglavnom sa injavali mladi i od oko 15 godina na elu sa svojim referentom za vezu urom Stojisavljevi em. Kako su bile iscrpljene i posljednje zalihe hrane koju su dijelili pripadnici zbjega i vojske, odlu eno je da se pokuša prije i na slobodni teritorij južne Like, što je bio jedini izlaz da bi se preživjelo.

Da bi se doprlo do slobodnog teritorija trebalo je s ovako slabo pokretljivom kolonom prije i vrletima, bez puteva, uzduž cijelu Plješevicu, vedaši ka, debe-lobrdska i pe inska Padališta i doprijeti do Jošana i to gaze i na mjestima dosta visoki snijeg, bore i se uz to sa snježnom me avom i susnježicom. Kako se kolona kretala na jug, njoj su se priklju ivali i drugi zbjegovi naroda iz Krbavske. Tako je kolona naišla u Padalištima na jedan zbjeg u kojem je bio i Pejo Zakula sa Vrpila koji je (prema sje anju Vujadina Rapaji a Vuje, tada komandanta 1. li kog podru ja) ima oko 15 koza. Nije ga bilo teško uvjeriti da te koze dade da se zakolju i nahrani narod i vojnici koji od gladi nisu mogli dalje da se kre u. Ovo je spasilo situaciju i put je nastavljen preko Dubokog, isto no od Jošana, tako da se poslije 13 dana pješa enja, gladovanja i smrzavanja, potpuno iscrpljena kolona no u 15/16. marta, ština jednim bataljonom 13. divizije od Udbine, prebacila preko Krbavskog polja i izme u Rebi a i Mekinjara, gdje je prihva ena od Bataljona protiv pete kolone (PPK), produžila do Srednje gore. I tek što je iznemogli narod sa obezbje enjem stigao u ovo selo, umjesto da se na miru odmori, ogrije i nahrani, morao je odmah da krene prema Lovincu jer je neprijatelj jakim snagama 16. marta krenuo iz Udbine, Rebi a, Mekinjara i Podlapa e u napad prema Srednjoj gori.

Poslije nekoliko dana ovaj i drugi zbjegovi su krenuli dalje na jug pošto se toliko naroda nije moglo smjestiti na podru ju Lovinca, jer su se tu momentalno nalazile jedinice 4. armije koje su se pripremale za kona no oslobo enje Like. Tako je narod koreni kog, a dijelom i udbinskog kotara, podnio najviše patnji u posljednjoj neprijateljskoj ofanzivi i dao velike žrtve baš pred kona -no oslobo enje. Narod ova dva kotara, odnosno današnje op ine Titva Korenica, imao je u 1945. godini 297 poginulih.³² Najviše ih je stradalo u posljed-

32 Zbornik 10, Historijski arhiv Karlovac, str. 973.

njoj ofanzivi. Ustaše su od 4. do 18. marta iz Trnavca ubile 33 lica, Homoljca 45 lica i iz Kalebovca 40 lica. Ovi primjeri govore da se kod ustaša u odnosu prema nedužnom srpskom stanovništvu nije ništa promijenilo ni u danima njihovog konanog propadanja i nestanka.

V

Komande 1. i 2. li kog podruja sa svojim izvršnim organima mogle su uspješno izvršavati svoje zadatke i u posljednjoj godini rata i pored vrlo složenih i teških uslova zahvaljujući tome što su bile rukovodene vrstom partijskom organizacijom u Lici. One su bile direktno vezane za Okružni komitet KPH za Liku koji se u zadnjoj godini rata uvijek nalazio uz jednu ili drugu komandu podruja. Komande podruja i njihovi izvršni organi su tijesno saradivali s NOO-ima na terenu kao i sa svim antifašističkim organizacijama. Sve organizacije u pozadini, bilo vojne ili civilne, imale su zajednički cilj što više doprinijeti, svaka na svom sektoru djelovanja, oslobodnju zemlje rukovodeći se parolom: »Svi u borbu — sve za borbu«. Pripadnici antifašističkih organizacija na terenu dali su velike žrtve. Tako je u toku rata iz ovih organizacija samo s podruja kotareva Korenica i Udbina poginulo 109 lica, najviše članova SKOJ-a i odbornika.³³ Najviše od ovog broja poginulo je u posljednjoj godini rata kad su bili najteži uslovi za rad na terenu u Lici.

Vojne vlasti u Lici su isto tako vrlo dobro saradivale s operativnim jedinicama, bez obzira o kojim se radilo, a kao što je poznato u Lici su se zadnje godine rata borile, pored ličkih, primorske, kordunaške i dalmatinske jedinice. Jedno vrijeme dok se Štab 11. korpusa nalazio u Gorskom kotaru, od polovine jula do polovine novembra 1944. godine, došlo je do izvjesnih neslaganja između u pojedinaca iz Štaba 35. divizije i Komande 1. li kog podruja. Ovi pojedinci su potcjenjivali rukovodioce podruja, miješali se u njihove kompetencije i ispoljavali tendenciju da komandu podruja stave pod svoju komandu. O ovome smo mi iz podruja izvijestili sekretara Okružnog komiteta Partije Branka Ognjenovića a koji je utanačio jedan sastanak na Vrpilama. Sastanku su prisustvovali učini štab 35. divizije i komandant i politički komesar 1. li kog podruja. Na tom sastanku Branko nam je ukazao na to da se u našim odnosima ništa ne mijenja odsutnošću u Štabu 11. korpusa, nego da trebamo još tješnje saradivati. Kasnije više nije dolazilo do nikakvih nesporazuma, ali Štab 35. divizije nije odustao od svoje namjere da potčinu Komandu podruja, pa je Glavnom štabu Hrvatske, u operativnom izvještaju o borbama od 8. do 18. augusta 1944. godine, prikazao vrlo loše stanje u pozadinskim jedinicama ovim riječima: »Podruje (1. li kog), komande mjesta i druge pozadinske organizacije ne pružaju za vrijeme ofanzive nikakvu pomoć, već naprotiv štetno djeluju na borbene jedinice, naročito na štabove čiji rad ometaju. Oni kod najmanjeg neprijateljskog napada žive pod prikazom veće ofanzive, a kad uslijede prodori, izgube prisutnost duha... Ovo je najgora i najopasnija stvar kod neprijateljskih prodora za borbene jedinice.³⁴ Ako su uspjele akcije komande podruja i komandi mjesta u borbi protiv neprijatelja baš u ovoj ofanzivi bile »štetne za borbene jedinice a osobito štabovima«, onda je onaj koji je ovako napisao u pravu.

³³ Zbornik 10, Historijski arhiv Karlovac, str. 973.

³⁴ Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 71.

Jasno, Glavni štab Hrvatske nije se mogao oglušiti na ocjenu jednog štaba divizije, pogotovo što, vjerojatno, ovo nije jedini izvještaj ovakve vrste. Zato je u roku od 12 dana dva puta naredio Štabu 11. korpusa da komande podruja u Lici potini Štabu 35. divizije.³⁵ Štab 11. korpusa nije postupio po ovim naređenjima Glavnog štaba Hrvatske, jer je sigurno za to imao vrlo jake argumente, tako da komande podruja u Lici nisu nikad potinjene Štabu 35. divizije. Komande likih podruja nisu ništa znale o svemu ovome niti ih je itko upozoravao na nekorektne odnose prema diviziji, jer za to nije ni bilo razloga. Odnosi među njima bili su stvarno dobri i korektni. O ovome pišem samo zato, da ne bi oni koji koriste ratne dokumente stekli krivi dojam o odnosima između vojnih jedinica i pozadinskih vojnih organa u Lici za vrijeme rata.

Komande 1. i 2. ličkog podruja i njihovi izvršni organi-komande mjesta, partizanske i seoske straže izvršavali su svoje zadatke kao ranije, a još više u zadnjoj godini rata, zahvaljujući i u tijesnoj saradnji i punoj podršci stanovništva s terena na kojim su djelovali. Sve što je bilo sposobno da se bori, išlo je u borbu dobrovoljno. Oni koji nisu išli u borbu, pomagali su borcu materijalno koliko god su mogli: brinuli su o ranjenicima i bolesnima, prevozili su jedinice, kopali zemunice za sklanjanje materijalnih rezervi, otkrivali ubaene neprijateljske agente itd. Dakle, vojne vlasti u pozadini svoje zadatke su izvršavale uz puno učešće širokih narodnih masa. Taj narod je, isto tako, stradao i ginuo. Vrlo veliki broj stanovnika Like izgubio je život u ratu, o čemu postoje sretni podaci samo za kotareve Korenicu i Udbinu. U ova dva kotara okupatori i njihovi pomagači, ustaše i etnici, ubili su 3.198 lica nenaoružanog stanovništva, od toga 592 djeteta ispod 15 godina starosti.³⁶ Ako se od ovog broja odbije broj 1.429 koji su poginuli 1941. godine, u velikoj većini kao žrtve ustaškog pokolja radi istrebljenja srpskog stanovništva, onda ostaje broj od 1.764 poginula tokom borbi od početka 1942. godine pa do konca rata. Ovaj broj je već i za 309 od broja poginulih boraca NOV-e ova dva kotara tokom cijelog rata. Navedenom broju poginulih stanovnika treba dodati 1.750 lica koja su umrla od epidemije tifusa, jer su i oni žrtve rata. Najbolje se vidi iz prednjih podataka da okupator i domaće izdajice, nisu pravili razlike između nenaoružanih i onih koji su naoružani, kao niti između mlade i stare. Svi su podjednako stradali i ginuli. Rat koji je vođen kroz četiri godine na teritoriju Like, vođen je uz puno učešće većine naroda. U četiri godine rata u Lici najteže je bila ona posljednja godina za operativne jedinice, vojnopolicijske vlasti, NOO-e i antifašističke organizacije, a osobito za stanovništvo. Od 93 komande podruja, koliko ih je bilo u Jugoslaviji u proljeće 1945. godine, dvije su ličke, a od 478 komandi mjesta — jedanaest je ličkih.

35 35 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 97.

36 Zbornik 10, Historijski arhiv Karlovac, str.900.

Todor Radoševi

Li ko - primorska operacija

Vojno-politi ka situacija, obostrane snage i planovi

U drugoj polovini 1944. i po etkom 1945. godine Narodnooslobodila ka vojska i partizanski odredi Jugoslavije definitivno su oslobodili Makedoniju, Srbiju, Crnu Goru, Hercegovinu, Dalmaciju, južnu Liku i veliki dio Bosne. Po etkom marta 1945. NOV i POJ su preimenovani u Jugoslavensku armiju, a Vrhovni štab je reorganizovan u Generalštab Jugoslavenske armije. Zna ajni uspjesi postignuti su i na politu kom planu u pogledu stvaranja nove Jugoslavije. Maršal Tito je 7. marta 1945. obrazovao Privremenu vladu Demokratske Federativne Jugoslavije. Dva dana kasnije ona je objavila Deklaraciju u kojoj je, izme u ostalog, istakla da je njen glavni zadatak potpuno osloboenje zemlje od okupatora i priklju enje Jugoslaviji teritorija koje su joj poslije prvog svjetskog rata nepravedno otu ene i, u vezi s tim, ja anje oružanih snaga. Uz povoljan razvoj situacije na evropskim ratištima u korist Saveznika, time su se, uglavnom, stekli potrebni strategijski i politu ki uslovi da Jugoslavenska armija, u prolje e 1945, krene u posljednju ofanzivu za kona no osloboenje preostalog dijela zemlje.

Polaze i od toga, i drugih elemenata situacije, vrhovni komandant i maršal Jugoslavije Josip Broz Tito je pred Jugoslavensku armiju postavio strategijski zadatak da u završnoj ofanzivi oslobodi itavu našu etni ku teritoriju zajedno s Istrom i Slovena kim primorjem, i da na prostoru: Maribor — Zagreb — Trst — Celovec okruži, prisili na kapitulaciju ili uništi snoge okupatora i njihovih saradnika koje se tu zateknu. Generalštab Jugoslavenske armije izradio je operativni plan kojim je bilo predvi eno da se grupisanim snagama probije front neprijatelja u Srijemu i Lici, a zatim energu nim nadiranjem desnim krilom izme u Drave i Save ka Koruškoj a lijevim, uz jadransku obalu, ka Trstu i gornjem toku Drave, uz istovremene napade centralne grupacije i maksimalno angažovanje snaga u pozadini neprijatelja, zatvori obru oko okupatorskih i kvislinških jedinica u oblasti Julijskih Alpa i Karavanki i prisili ih na predaju.

Radi izvršenja dijela predstoje eg strategijskog zadatka i organizacionih potreba, vrhovni komandant maršal Tito je, 2. marta 1945, formirao 4. armiju od: 8. udarnog korpusa (9, 19, 20. i 26. udarna divizija, 1. tenkovska, Artiljerijska i Inžinjerijska brigada), 11. korpusa (13. udarna, 35. udarna i 43. divizija) i 7. korpusa (15. i 18. udarna divizija) ukupne ja ine oko 70.000 boraca i rukovodilaca. Za komandanta 4. armije postavljen je general-major Petar Drapšin, dotadašnji komandant 8. udarnog korpusa, za politu kog komesara pukovnik Boško Šiljegovi , dotadašnji politu ki komesar 8. udarnog korpusa i za na elnika Štaba 4. armije general-major Pavle Jakši , dotadašnji na elnik Glavnog štaba Hrvatske.¹ Pomenutim operacijskim planom 4. armija je dobi-

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnoosobodila kom ratu naroda Jugoslavije (dalje Zbornik), tom XI, knj. 4, Vojnoistorijski institut, Beograd 1975, str. 9—10.

la zadatak da razbije neprijatelja na dijelu fronta u Lici, a zatim da energično nastupa pravcem Gospi, Otočac, Senj, Rijeka, Trst i dalje ka Sošću i Korušću. Pod njenu komandu stavljena je i Pomorska komanda sjevernog Jadrana. Na frontu i u dodiru s neprijateljem, južno od Lapca i Udbine, nalazila se 20. udarna divizija, a na položajima Srednja Gora, Mogorič, Medak 13. udarna divizija.

Ispred 4. armije u Lici, od rijeke Une do Jadranskog mora, nalazile su se snage njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa koji je u svom sastavu imao 373. i 392. legionarsku diviziju, zatim 10. i 11. ustaško-domobransku diviziju, kao i razne artiljerijske, specijalne i druge jedinice, ukupno ih je bilo oko 40.000 vojnika. Predpočetak ofanzive 4. armije neprijateljski korpus je ojačao sa njemačkom 104. lovačkom divizijom. Njegov je zadatak bio da zatvori pravce koji iz doline Une izvode u dolinu Save i preko Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara ka Rijeci. Front koji je držao protezao se linijom: Una (kod Kulen Vakufa) — Boričevac — Gornji Lapac — Kuk — Udbina — Rebič — Mekičar — Podlapac — Ljubovo — Široka Kula — Lički Osik — Gospić — Lički Novi — Brušane — Karlobag. U pozadini ovog fronta neprijatelj je organizovao drugu liniju odbrane u zahvatu ceste Bihać — Ličko Petrovo Selo — Prijeboj — Plitvički Ljeskovac — Babin Potok — Vrhovine — Otočac — Senj s posadama u nizu mjesta.

Na prvoj i drugoj liniji odbrane dijela fronta od Une do Rebiča bile su raspočete jedinice njemačke 373. legionarske i 10. ustaško-domobranske divizije, a od Mekičara do Karlobaga njemačke 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije. Odbrana je bila organizovana po sistemu bataljonskih otpornih rovova s objektima polustalne poljske fortifikacije, izuzev naseljenih mjesta, naročito Gospića, gdje su još od ranije izgrađeni objekti stalne fortifikacije s minsko-eksplozivnim preprekama.²

Polazeći od općeg strategijskog plana završnih operacija, dobijenog zadatka, procjene neprijatelja i zemljišta pred svojim frontom, Štab 4. armije izradio je Plan ofanzivnih operacija kojim je bilo predviđeno da, uz maksimalno angažovanje snaga u neprijateljskoj pozadini, probije neprijateljski front, okruži i uništi neprijateljske snage u Lici, a zatim energičnim prodorom na sjeverozapad oslobodi Istru, Slovenačko primorje i Trst.³ Ofanzivu je trebalo izvesti u tri ofanzivne operacije: u prvoj, od 20. marta do 15. aprila, razbiti i uništiti glavne snage njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa u Lici do linije Bihać (isključivo) — Vrhovine — Otočac — Rab, u drugoj, do kraja aprila, uništiti ostatke 15. korpusa u Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju i izbiti na liniju Mašun — Klana — Rijeka i u trećoj operaciji, do 30. maja, osloboditi Istru, Slovenačko primorje i Trst i izbiti na Sošću.

U toku prve operacije trebalo je da 4. armiji sadejstvuje 4. udarni korpus NOVJ sa 7. i 8. udarnom divizijom, Artiljerijskom brigadom i Tenkovskim bataljonom napadom sa sjevera prema odsjeku Prijeboj — Bihać radi razbijanja dijelova 15. brdskog armijskog korpusa u dolini Une do Bihaća i spajanja s jedinicama 4. armije kod Prijeboja, čime bi se odvojile neprijateljske snage kod Bihaća od onih u Lici. U toku daljih dejstava 4. udarni korpus je imao zadatak da obezbjeđuje desni bok i pozadinu 4. armije. Međutim, ope-

2 Uroš Kostić, Oslobođenje Istre, Slovenačko primorje i Trsta 1945, Vojnoistorijski institut, Beograd 1978, str. 55—59.

3 Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII), k. 312 A, br. reg. 1—33/4.

racije se nisu odvijale u potpunosti onako kako su planirane: umjesto tri-izvedene su dvije operacije. Borbe od proboja fronta u Lici do izbijanja pred Sušak i Rijeku nazvane su li ko-primorska operacija, a borbe za oslobo enje Rijeke, Istre, Slovena kog primorja i Trsta — rije ko-trš anka operacija.

Da bi ostvario postavljeni cilj, Štab 4. armije je, zapoviješ u od 18. marta 1945, pot injenim jedinicama dao slijede e zadatke:

— 26. udarnoj diviziji (1. dalmatinska proleterska, 3. prekomorska, 11. i 12. dalmatinska udarna brigada), oja ana 8. dalmatinskom udarnom brigadom, dva tenkovska bataljona i tri artiljerijska diviziona, pod komandom pukovnika Bože Božovi a i politi kog komesara Dušana Kora a, da na dijelu fronta Bori evac — Gornji Lapac — Logorište razbije neprijatelja, zauzme Gornji i Donji Lapac a zatim produži nastupanje k Nebljusima. S 8. dalmatinskom brigadom, dejstvom na pravcu Vrto e — Ripa — Biha , trebalo je da osigura desni bok.

— 20. udarnoj diviziji (9. i 10. dalmatinska udarna brigada, bez 8. brigade), pod komandom komandanta potpukovnika Bogdana Pecoti a i politi kog komesara potpukovnika Mate Bilobrka, da na dijelu fronta Kuk — Lon ari • — zaselak Miloševi i (Visu) razbije neprijatelja i preko Plješevice izbije na komunikaciju Donji Lapac — Nebljusi, sprije i dolazak poja anja od Biha a i izvla enje neprijatelja iz Donjeg Lapca, a zatim da sadejstvuje 26. udarnoj diviziji u zauzimanju Nebljusa.

— 19. udarnoj diviziji (5, 6. i 14. dalmatinska udarna brigada), oja anoj s dva tenkovska i dva artiljerijska diviziona, pod komandom komandanta pukovnika Stanka Parma a i politi kog komesara potpukovnika Petra Babi a, da na pravcu Udbina — Korenica razbije i uništi neprijatelja, zauzme Kravsko polje i Korenicu te u rejonu Prijebolja spoji se s jedinicama 4. udarnog korpusa.

— 13. udarnoj diviziji (1, 2. i 3. udarna brigada), oja anoj s dva bataljona 5. prekomorske brigade i jednim bataljonom 2. dalmatinske proleterske brigade, jednim bataljonom Inžinjerijske brigade i baterijom topova, pod komandom komandanta potpukovnika Dimitrija Vojvodi a i politi kog komesara ure Mati a, da s linije Srednja Gora — Mogori — Medak zatvori pravac Gospi — Gra ac i postavljanjem dijela snaga u visinu nadiranja 19. udarne divizije obezbijedi njen lijevi bok i sprije i intervenciju neprijatelja iz reiona Gospi a i Peruši a prema Kravskom polju.

— 35. udarnoj diviziji (1, 2. i 3. udarna brigada), pod komandom komandanta potpukovnika Nikole Grubora i politi kog komesara Mirka Lenca, da u širem rejonu Plitvih jezera napada posade i kida veze neprijatelja, a zatim, uporedo sa snagama 4. udarnog korpusa, pod iju je komandu stavljena 19. marta, nastupa na jug prema Trnavcu i Kravici radi spre avanja neprijatelja da iz Babinog Potoka i Ramljana interveniše prema Biha u i Kravskom polju.

— 9. udarnoj diviziji, pod komandom potpukovnika Ljube Trute i politi kog komesara Ilije Radakovi a, da s 2. dalmatinskom proleterskom i 3. udarnom brigadom obrazuje op u rezervu u rejonu Zadar — Obrovac.⁴ Pored toga, trebalo je da 19. i 26. udarna divizija zadrže u rezervi po jednu brigadu koje bi se kretale na pravcu napada svojih divizija.

4 U to vrijeme 4. udarna brogada ove divizije bila je raspore ena na prostoru od Metkovi a do Dubrovnika.

Po etak napada odre en je za 20. marta u 6 sati. Štab 4. armije nalazio se u Gra acu.⁵

Radi sadejstva s jedinicama 4. armije Glavni štab Hrvatske naredio je 4. udarnom korpusu, kojim su komandovali komandant potpukovnik Miloš Šumonja i politički komesar Ve eslav Holjevac, da sa 7. i 8. udarnom divizijom, Artiljerijskom brigadom i Tenkovskim bataljonom, iz rejonu južno od Slunja, napadne neprijatelja na odsjeku Prijeboj — Biha , spoji se sa snagama 4. armije u rejonu Prijeboja, a zatim da prema situaciji sadejstvuje s jedinicama 4. armije, a s 34. divizijom da napadima na pojedine garnizone i rušenjima komunikacija veže neprijatelja u Pokuplju i Baniji. Napad jedinica 4. udarnog korpusa trebalo je da po ne 21. marta.⁸

Pripreme za operaciju završene su blagovremeno. U vremenu od 15. do 18. marta izvršena je pregrupacija jedinica na koncentracijsku prostoriju: 26. divizije iz rejonu Obrovac, Smil i , Zemunik na prostor Doljane, Mazin, Srb; 19. udarne divizije iz rejonu Benkovac, Biograd na moru na prostor Lovinac, Plo a, Medak; Artiljerijske brigade iz Kistanja u rejon Otr a; 1. tenkovska brigada iz Šibenika u rejon Gra aca, dok se 20. udarna divizija s dvije brigade nalazila na položaju a njena 3. brigada je izvršila pokret iz rejonu Biograd na moru, Zadar na prostor Bruvna, Klapavica i Derin-Gaja. Od ostalih jedinica 4. armije, 43. divizija, koja je zajedno sa 13. i 35. udarnom divizijom sa injavala 11. korpus NOVJ, s dvije brigade i Primorsko-goranskim odredom nalazila se na prostoru Drežnica, Jasenak, Ravna Gora, Vrbovsko, s jednom brigadom u Žumberku i s grupom istarskih odreda u Istri, dok se 7. korpus nalazio u Sloveniji s 15. udarnom divizijom na prostoru Novo Mesto, Toplice, Poljana, 18. udarnom divizijom južno od Žumberka i s Dolenjskim, Notranjskim i Belokranjskim odredom na njihovim operativnim područjima.

Proboj fronta u Lici i osloboenje Donjeg Lapca i Udbine

Kao što je bilo i planirano, napad 26. 20. i 19. udarne divizije na dijelove 373. legionarske divizije otpo eo je u odre eno vrijeme, 20. marta u 6 sati. Energijom napadom od Doljana i Dobro Sela 26. udarna divizija probila je odbranu neprijatelja u rejonu Bori evca i Mandine glave i poslije oštrih borbi oko 12 sati zauzela Gornji Lapac. U daljem nastupanju ona je ovladala Oraovcem i Dnopoljem i oko 14,30 sati oslobodila Donji Lapac u kojem je zaplijenila komoru 383. legionarskog puka i jedan artiljerijski divizion. Neprijatelj nije uspio da evakuiše ni svoje glavno previjalište, koje se pod upravom jednog ljekara predalo. Zadržavši dio snaga u rejonu Donjeg Lapca, 26. udarna divizija je produžila gonjenje razbijenog neprijatelja i do kraja dana zauzela sela Kestenovac, Gornje Štrpce i Kruga a u toku sutrašnjeg dana, oko 11 sati, i Nebljuse. Nastavljaju i gonjenje ona je, uve e toga dana, izbila pred Drenova u, južno od Biha a.⁷

U toku no i uo i napada 20. udarna divizija ubacila je jedan bataljon, ojaan vodom izvi a a, kroz neprijateljski raspored izme u Kuka i Tuka u rejonu Malo Kamensko na Plješevici sa zadatkom da zatvori pravce neprijatelj-

5 Zbornik, tom XI, knj. 4. str. 20—29.

6 AVII, k. 119/4, br. reg 2/3 i 15/3 i k. 434, br. reg 3/1.

7 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 98—10B.

skog izvlačenja iz Lapa koga i Kravskog polja preko Plješevice. Ostale snage ove divizije, napadaju i s juga, poslije oštih borbi zauzele su Kuk, prevoj izme u Kravskog i Lapa koga polja, gdje su zaplijenile tri topa. Naročito žestok otpor neprijatelj je pružio na Lonari u, Krajnjem vrhu i Krdašici. Tek oko 14 sati njegove snage su počele napuštaju ove položaje, ostavljaju i za sobom veliki broj mrtvih i svu ratnu opremu. Oko 17 sati pao je Krajnji vrh, posljednje uporište neprijatelja pred frontom 20. udarne divizije. Dijelom razbijen i uništen, neprijatelj se, gonjen od strane jedinica divizije, dezorganizovano povlači na Plješevicu, u namjeri da se preko Kamenskog probije u Nebljuse i dalje za Bihać. Međutim, uveče dana, 21. marta, ovi dijelovi, jačine oko 400 vojnika, dočekani su od uba enog bataljona i u borbi od 10 do 15 sati potpuno uništeni. Samo manji broj vojnika uspio je da se preko Plješevice probije u Bihać.⁸ Time su borbe 20. udarne divizije na ovom pravcu završene.

Napadaju i od Ondara, Kurjaka i Srednje Gore ka širem rejonu Udbine, 19. udarna divizija je, uz podršku tenkova i artiljerije, najprije probila odbranu neprijatelja sjeverozapadno od Udbine i zauzela sela Gornji Rebić i Mekinjar. Gona i neprijateljske dijelove, koji su se povlačili ili iz Mekinjara i pripadali njemačkoj 392. legionarskoj diviziji, 14. dalmatinska udarna brigada je, nastupaju i preko Tolića i Laudonovog gaja, zauzela Bunje uveče 20. marta. Istovremeno je 6. dalmatinska udarna brigada, nastupaju i od Gornjeg Rebića, preko Kravskog polja, uz podršku tenkova, oko 13 sati zauzela Jošane. Time je presječena odstupnica neprijatelju iz šireg rejona Udbine preko Kravskog polja ka Korenici. Sve do tada dijelovi 384. legionarskog puka davali su snažan otpor u Udbini. Našavši se ugroženi i sa sjevera, počinu da se izvlače prema Kozjoj draži i dalje na Plješevicu. Oko 14 sati zauzeta je Udbina, a nešto kasnije i Korija.

Razbijeni neprijateljski dijelovi povukli su se na Plješevicu ali su ih tamo na Malom Kamenskom dočekale i dijelom uništile jedinice 20. udarne divizije. Slijede uveče dana, 21. marta, 6. dalmatinska udarna brigada je od Gorice, prevoja izme u Korenici koga i Kravskog polja, izbila na Veliko Kamensko na Plješevici i tu napala neprijateljske snage koje su se dotle izvukle iz Udbine i nanijela im osjetne gubitke (65 poginulih, među kojima 8 oficira i 47 zarobljenih vojnika). Za to vrijeme je 14. dalmatinska udarna brigada, nastupaju i na sjever, izbila u Korenicu i kod sela Vrela, krajem dana, susrela se s dijelovima 8. udarne divizije, a kod Homoljca s dijelovima 35. udarne divizije, koji su nastupali sa sjevera.⁹

U toku 20. marta ojačana 13. udarna divizija je, dijelom snaga, izbila na Ljubovo, presjekla cestu Široka Kula — Bunje, posjela položaj prema Širokoj Kuli, Ličkom Osiku i Bilaju i na taj način obezbijedila lijevi bok 19. udarnoj diviziji,¹⁰ dok je 35. udarna divizija, južno od Plitvičkih jezera, zatvarala pravce od Babinog Potoka i Ramljana ka Prijeboju, Korenici i Bunju u.¹¹ Napadaju i sa sjevera prema Bihaću, 4. udarni korpus je u toku 21. marta s 8. udarnom divizijom izbio na liniju Mali Baljevac — Jasika, a sa 7. udarnom divizijom na liniju Papari — Izačić — Turija, zapadno i sjeverno od Bihaća.¹²

8 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 36—45.

9 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 139—149.

10 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 66—70.

11 A VII, k. 1234 B, br. reg. 24/3.

12 A VII, k. 118, br. reg. 15/3.

Tako je 4. armija za svega dva dana oslobodila Donji Lapac, Nebljuse, Udbinu, Buni i Korenicu, spojila se s jedinicama 4. udarnog korpusa i time izvršila sve zadatke predviđene da se ostvare do kraja marta. Istovremeno se neprijatelj u Biha u našao ugrožen s tri strane — sjevera, zapada i juga, što je stvorilo povoljne uslove da se Biha oslobodi, time bi se otklonila opasnost za desni bok i pozadinu 4. armije u toku njenog prodiranja prema Rijeci i Trstu. Imaju i u vidu povoljnu situaciju i operativno-strategijski značaj položaja Biha, Štab 4. armije odlučio je da produži napad i oslobodi Biha, iako to ranije operacijskim planom nije bilo predviđeno. Ovu zamisao realizovale su 26. 8. i 7. udarna divizija koje su, napadom s juga, zapada i sjevera, u borbama od 22. do 28. marta, oslobodile Biha.¹³

U ovim borbama — u istoj Lici i za Biha — razbijene su i gotovo potpuno uništene njemačke 373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija, a sistem odbrane 15. brdskog armijskog korpusa jako poremećen. Bila je to pobjeda i operativno-strategijski značaj do svog punog izraza došao u daljim borbama 4. armije za oslobodjenje preostalog dijela Like i Hrvatskog primorja.

Oslobodjenje Vrhovina, Perušića, Gospića, Karlobaga i otoka Paga

Još dok su u toku borbe za Donji Lapac, Udbinu, Korenicu i Biha, Štab 4. armije vršio je pripreme za nastavljavanje operacije. Prema planu trebalo je da 4. armija produži dejstva radi likvidacije neprijateljskog fronta odbrane od Plitvičkih jezera do otoka Paga, s težištem prema Gospiću, gdje bi se obuhvatnim manevrom uništile neprijateljske snage, a zatim produžilo energično gonjenje i što prije izbio na liniju Otočac — Senj, odakle bi se dalje operacije usmjerile prema razvoju situacije.¹⁴

Štab 15. brdskog armijskog korpusa je imao namjeru nasuprot planu 4. armije, da obrazuje front na liniji: dolina Une — Plitvička jezera — Gospić — Karlobag — otok Pag i na njoj spriječi i dalji prodor 4. armije na sjeverozapad. Odbrana se sastojala od niza otpornih utvrđivanja, borova i rejonu izgrađenih po sistemu polustalne i poljske fortifikacije. Naravno, su dobro bili utvrđeni uđin klanac, Babin Potok, Gospić, Baške Oštarije i Karlobag, a po dubini Vratnik, Senj i Novi. Odbranu su organizovale njemačke 392. legionarska i 11. ustaško-domobranska divizija, pored raznih artiljerijskih i drugih jedinica.

Polazeći od osnovnog operacijskog plana, rasporeda neprijatelja, sistema njegove odbrane, vlastitih snaga i drugih elemenata situacije, Štab 4. armije je odlučio da brzo pregrupiše snage i koncentriše ih prema objektima napada na odsjeku: Buni — Ostrvica — Bilaj — Medak — Lukovo Šugarje, a zatim, koristeći nadmoćnost u ljudstvu i materijalu, napadaju i u tri napadne kolone, razbije neprijateljski front radi opkoljavanja i uništenja neprijateljskih posada i garnizona u Gospiću, koji je predstavljao centralni i ključni položaj itavog sistema odbrane od Plitvičkih jezera pa sve do mora. Pored toga trebalo je s 43. divizijom iz rejonu Drežnice vezivati neprijateljske snage u

13 AVII, k. 1103, br. reg. 3/3.

14 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 782—825.

rejonu Oto ac — Brinje — Senj, i time sprije iti intervenciju iz tih garnizona, zatim napadati na pozadinske komunikacije, naro ito na raskrscnicu komunikacija u Žutoj Lokvi, dok bi 4. udarni korpus dijelom snaga vršio pritisak na Dabar radi vezivanja neprijateljskih snaga u tom rejonu i ugrožavanja neprijateljske pozadine.¹⁵

U vremenu od 22. marta do 4. aprila Štab 4. armije izvršio je pregrupaciju snaga i koncentrirao 19. i 13. udarnu diviziju u rejonu Debelo Brdo — Buni , 26. udarnu diviziju na prostori ju Ostrvica — Bilaj, 20. udarnu diviziju na odsjeku Vrebac — Medak, 9. udarnu diviziju u rejonu Lukovog Šugarja I 1. tenkovsku i Artiljerijsku brigadu u rejonu Buni — Bilaj — Medak. Zapo viješ u od 2. aprila on im je dao slijede e zadatke:

— 19. udarnoj diviziji da sa odsjeka Turjanski — Korita — Kuzmanova a napada pravcem: Buni — anak — Ramljane — Leš e, likvidira neprijatelja u Ramljanima, izbije na cestu Peruši — Leš e, presije e odstupnicu neprijatelju iz Peruši a na sjever i sprije i intervenciju iz Oto ca, obezbje uju i se dijelom snaga prema neprijatelju u rejonu u din klanac — Babin Potok;

— 11. korpusu da s 13. udarnom divizijom, oja anom s dva diviziona Artiljerijske brigade, s odsjeka Lipova Glavica — Široka Kula napada pravcem Mali ardak — Lipova Glavica — Peruši — Malo Polje radi obuhvata Peruši a sa sjevera i likvidacije njegove posade, a zatim da zatvori pravac Gospi — Oto ac, o isti Gornje Pazarište od neprijatelja i sprije i izvla enje neprijatelja iz Gospi a tim pravcem, a s 43. divizijom da razvije dejstva u pozadini neprijatelja u rejonu Žuta Lokva — Jezerane radi vezivanja neprijateljskih snaga u okolnim garnizonima;¹⁶

— 26. udarnoj diviziji, oja anoj s tri tenkovska bataljona 1. tenkovske brigade i tri diviziona Artiljerijske brigade, da s odsjeka ukovac — Ostrvica — Bilaj napada pravcem Ostrvica — Brezovo Polje radi okruženja i uništenja neprijatelja u rejonu Li ki Osik — Gospi obuhvataju i ga sa sjevera;

— 20. udarnoj diviziji, oja anoj 5. prekomorskom brigadom i jednim tenkovskim bataljonom 1. tenkovske brigade, da s odsjeka itluk — Divoselona napada preko Li kog Novog radi obuhvata Gospi a sa sjeverozapada, likvidacije neprijatelja u Brušanima i zatvaranja pravca od Karlobaga;

— 9. udarnoj diviziji, oja anoj sa tri bataljona mornari ke pješadije, da iz rejona Lukovog Šugarja, napadom preko Baških Oštarija, izbije u Karlobag i likvidira neprijatelja na tom prostoru, a dijelom snaga da napadne i zauzme neprijateljska uporišta na otoku Pagu;

— Armijskoj artiljeriji, podijeljenoj u dvije grupe, da podržava napad 13. i 26. udarne divizije;

— 1. tenkovskoj brigadi da s jednim dijelom podržava napad 26. udarne divizije, a s drugim dijelom 20. udarnu diviziju;

— Inžinjerijskoj brigadi da s jednim bataljonom izgradi osmatračnicu za štab armije na Ostrovici (k. 768) s prilazom od Volarice, a s drugim bataljonom da obezbijedi rejon Bilajskog mosta;

¹⁵ Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 788.

¹⁶ Do 3. aprila 1945. u sastavu U. korpusa, pored 13. i 43. divizije, nalazila se i 35. udarna divizija koja je toga dana rasformirana. Njenim ljudstvom popunjena je 13. udarna divizija a od jednog dijela je formirana Samostalna brigada 4. armije za posadne dužnosti u Lici. Komandant 11. korpusa bio je general-major Mi un Šaki a politiki komesar Sime Balen, dok su s 43. divizijom komandovali komandant potpukovnik Dušan Vlaisavljevi i politiki komesar potpukovnik Jože Sko ili .

armijskoj rezervi, sastava bataljon tenkova, protivoklopni divizion i pionirski bataljon, da u rejonu Buni — Široka Kula bude spreman za zatvaranje pravca eventualnog prodora neprijateljskih tenkova.

Bilo je predviđeno da napad 4. armije podržava savezni ka avijacija i da joj dijelom snaga sadejstvuje 4. udarni korpus na pravcu Drežnik — Li ka Jesenica — Dabar radi vezivanja neprijatelja u rejonu: uđin klanac — Vrhovine — Gacka dolina. Po etak napada odre eno je za 6 sati 4. aprila.¹⁷

Borbe na frontu napada 19. udarne divizije, gdje su se branili dijelovi 846. i 847. legionarskog puka i 17. i 18. ustaškog zdruga, po ele su dva sata prije odre enog vremena. Naime, dijelovi 846. puka 392. legionarske divizije pokušali su da iz rejona Ramljana preko anka prodru u Korenicu, pa je oko 4 sata došlo do borbe u susretu s dijelovima 19. udarne divizije kod anka, gdje je neprijatelj zadržan. Drugi dijelovi divizije su brzim i vještim manevrom kroz šumu i po magli, obilaze i anak, oko 7 sati sa sjevera upali u Ramljane i otvorili vatru po neprijateljskoj artiljeriji. Iznena eno i zbunjen neprijatelj je pokušao da se sredi za odbranu ali u tome nije uspio. Naprotiv, bio je prisiljen da se u panici povu e ka Janj i i da ostavi 6 raznih topova, 4 minobaca a, vozila, komoru i drugi materijal.¹⁸

Nakon zauzimanja Ramljana i neprijatelj u rejonu anka bio je prisiljen da se preko Iv evi a Kose povu e ka Janj i. Nastavljaju i napad dijelovi 19. udarne divizije zauzeli su Janj u, gdje su zaplijenili kompletnu artiljerijsku bateriju, presjekli cestu Gospi — Oto ac i s juga i jugoistoka izbili na visove iznad Gackog polja, kao i pred Crnu Vlast. Slijede eg dana, 5. aprila, divizija je energi no nastavila s napadom, zauzela Crnu Vlast, Vrhovine i Založnicu i preko Gackog polja izbila neposredno pred Oto ac, dok je manjim dijelovima blokirala neprijatelja u rejonu uđinog klanca, jugozapadno od Plitvi - kih jezera.¹⁹

Na pravcu napada 13. udarne divizije, u rejonu Konjsko Brdo — Marina glava — Peruši , branili su se dijelovi 847. legionarskog puka i 4. ustaškog zdruga. Napadaju i s istoka divizija je, u obuhvat Peruši a sa sjevera i zapada, uputila dvije brigade a s druge dvije napadala s fronta. Iako u poluokruženju, neprijatelj se žilavo branio. Me utim, poslije zauzimanja Konjskog Brda, a naro ito Marine glave, on je bio prisiljen da napusti Peruši i da se dijelom povla i na zapad preko Malog Polja radi proboja k Pazarištu a dijelom na jug preko Vu ijaka i Risovca radi spajanja sa snagama u Li kom Osiku. Taj mu manevar nije uspio. Sabijen je na uzak prostor na desnoj obali Like, izme u Mušalu kog Sela i Butkovi a mlina, i tu uništen. Kako rijeka Lika tu nije bila gazna, oni vojnici koji su pokušali da je pre u udavili su se u vodi. Tako su oko 20 sati 4. aprila uspješno završene borbe na frontu napada 13. udarne divizije. Poginulo je 409, zarobljeno 40 i ranjeno 59 neprijateljskih vojnika i oficira, a zaplijenjena je i uništene velike koli ine oružja, municije i druge opreme. Divizija je imala gubitke od 2 poginula i 18 ranjenih boraca, i rukovodilaca.²⁰

17 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 150—160.

18 AVII, k. 1022, br. reg. 1/7.

19 AVII, k. 1021, br. reg. 1/5, 8/5 i 19/5; k. 1010, br. reg. 1/7; k. 1022, br. reg. 1/7 i k. 1023, br. reg. 1/5 i 4/5.

20 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 223—228. i 782—825.

Napad 26. i 20. udarne divizije na dijelove 846. legionarskog puka i 11. ustaško-domobranske divizije, ojačane artiljerijom i četom od 8 tenkova na odsjeku Li ki Osik — Gospi — Brušane, otpočeo je u određeno vrijeme. Pošto je planom bilo predviđeno da se neprijatelj u rejonu Gospi a, obuhvatom 26. udarne divizije sa sjevera i 20. udarne divizije sa zapada, okruži i uništi, to je Štab 26. udarne divizije s linije Cukovac — Ostrvica — Bilaj uputio jednu brigadu u napad na Li ki Osik, jednu u obuhvat Gospi a sa sjevera, izmeću Li kog Osika i Gospi a, a dvije u napad s istoka i jugoistoka. Do 12 sati zauzeti su Mušaluk i Li ki Osik, a oko 16 sati i most na Lici kod Budaka. Ostali dijelovi divizije, uz podršku artiljerije i tenkova, lome i otpor neprijatelja na istočnim i jugoistočnim prilazima grada, naročito kod željezničke stanice, izbili su do 14 sati u jugoistočnom dio Gospi a a do 18,30 do zgrade gimnazije i uspostavili vezu s dijelovima 20. udarne divizije.²¹

Za to vrijeme je 20. udarna divizija, uz podršku artiljerije i tenkova, napadaju i od Divosela i obuhvataju i Gospi sa zapada, oko 8 sati zauzela Brušane i uputila dva bataljona prema Baškim Oštarijama radi sadejstva 9. diviziji. Nakon toga u ogorčenim borbama zauzeti su Li ki Novi i Žabica, a neprijatelj prisiljen da se povuče s Oštre. Poslije podne dijelovi divizije su jugozapada i zapada pošli da prodiru u grad i već oko 15 sati bili su u centru Gospi a. Žestoke borbe nastavljene su sve do 23 sata kada su jedinice 20. i 26. udarne divizije skršile i posljednji otpor neprijatelja i Gospi oslobodile.

U borbama za Gospi 20. i 26. udarna divizija nanijele su neprijatelju gubitke od 1006 poginulih i 146 zarobljenih vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenile su: 5 tenkova, 27 topova, 32 minobacača, 120 mitraljeza i puškomitraljeza, 34 automata i velike količine raznog naoružanja, municije i opreme. Obje divizije imale su 42 poginula, 156 ranjenih i 2 nestala borca i rukovodioca.²²

Na lijevom krilu 4. armije, u priobalnom pojasu, napadala je ojačana 9. udarna divizija na njemački bataljon obalskih lovaca »Brandenburg«, dijelove 392. artiljerijskog puka i Milicijski odred »Velebit« u rejonu Baške Oštarije — Karlobag. I pored teško prohodnih zapadnih padina Velebita i jakog otpora neprijatelja, dijelovi divizije su u toku dana zauzeli Konjsko, Sušanj, Uru i Baške Oštarije i odbacili neprijatelja iz tog rejona ka Crnom i Ravnom Dabru. Dijelovi koji su napadali prema Karlobagu nisu postigli značajni uspjeh. Međutim, kada su dijelovi 9. udarne divizije u toku noći pošli da prodiru sjeverno od Karlobaga, neprijatelj je rano ujutro 5. aprila napustio ovo mjesto i povukao se u pravcu Jablanca, ostavivši iza sebe sav materijal i naoružanje. Toga dana neprijatelj je iz Crnog Dabra izvršio ispad u pravcu Baških Oštarija, ali je protivnapadom odbačen natrag, a zatim je i iz Crnog Dabra protjeran u pravcu Jablanca.²³

Za desant na otok Pag radi njegovog oslobodjenja određena je 3. brigada 9. udarne divizije (bez jednog bataljona) i tri bataljona mornaričke pješadije Pomorske komande sjevernog i Pomorske komande srednjeg Jadrana. Desant i napad na neprijatelja — 1473. tvr avski bataljon i dijelovi bataljona obalskih lovaca »Brandenburg« u mjestu Pagu s okolnim visovima i u Novalji, podržavale su i britanske snage: artiljerijska baterija haubica, dva desantna

21 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 189—194. i 782—825.

22 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 180—189.

23 AVII, k. 845 A, br. reg. 49/1, 51/1 i k. 846, br. reg. 3/5.

broda za artiljerijsku podršku i eskadrila aviona, dok su flotila naoružanih brodova i flotila patrolnih amaca (tri naoružana broda i četiri patrolna amca) Kvarnerskog pomorskog sastava imale zadatak da obezbijede iskrcavanje jedinica na otok Pag od eventualnog dejstva neprijateljskih brodova u rejonima iskrcavanja i da onemogu e izvla enje neprijatelja morskim putem.

Tre a brigada, s oja anjima, prikupila se u Jarugi kod Nina, a dva bataljona mornari ke pješadije predvi ena za napd na neprijatelja u Novalji, prikupila se u Zatonu, sjeverozapadno od Zadra. Desant je uspješno obavlj en u toku no i i ujutro 4. aprila otpo eo je napad na neprijatelja u Novalji i u mjestu Pagu. Iz Novalje neprijatelj je uspio da dio snaga brodovima prebaci u Jablanac, a ostatak je do 9 sati zarobljen ili uništen. Napad na mjesto Pag s okolnim visovima razvijao se znatno sporije tako da je tu otpor neprijatelja skršen tek slijede eg dana oko 17 sati i Pag oslobo en. U borbama na otoku Pagu neprijatelj je imao gubitke od 135 poginulih i 210 zarobljenih vojnika, dok su naše snage pretrpjele gubitke od 33 poginula i 73 ranjena borca.²⁴

Za vrijeme borbi 4. armije na frontu u Lici, 43 divizija, koja se nalazila u Gorskom kotaru, razvila je ofanzivna dejstva u pozadini neprijatelja. Njene jedinice napadale su ustaške posade u Kamenici, Bukovlju i Lu anima kod Brinja i vodile borbe u rejonu Lokava i na taj na in nanosile gubitke neprijatelju, vezivale ga za pojedine odsjeke i spre avale mu manevar snagama. Istovremeno su 7. i 8. udarna divizija 4. udarnog korpusa u rejonu Male Kapele obezbje ivale desni bok 4. armije od neprijatelja na liniji Prijeboj — Slunj. Sedma divizija je ujutro 4. aprila prešla u napad pravcima Dabar — Jezerane i Dabar — Glavace, o istila od ustaša sela Stajnicu, Lipicu i Letinac, izbila na prevoj izme u Velike i Male Kapele (Vrh Kapele) i u rejonu Carske Ku e presjekla komunikaciju Josipdol — Jezerane. Protivnapadom s dva bataljona ustaša i njema kih vojnika iz Jezerane i Brinja neprijatelj je pokušao da ovlada prevojem ali u tome nije uspio. U toku 5. aprila oslobo eno je Jezerane a u toku no i Križpolje. Slijede eg dana, 6. aprila ujutro, napadnuto je Brinje i zauzeto tek uve e, a neprijatelj odba en prema Žutoj Lokvi na koju je sa sjevera vršilo pritisak jedna brigada 43. divizije. Time su na tom pravcu otvorena vrata za manevar u duboku pozadinu neprijatelja i potpuno odsje ene neprijateljske snage u širem rejonu od Senja do Karlovca.

Za to vrijeme je 8. udarna divizija vodila uporne borbe protiv njema ke 104. lova ke divizije iji su dijelovi od Ostrošca, u no i izme u 4. i 5. aprila, izbili na Prijeboj, u namjeri da se probiju u Oto ac. Me utim, protivnapadom 8. udarne divizije 5. aprila ovi dijelovi su odba eni iz rejona Prijeboja, a zatim itava 104. lova ka divizija prisiljena da skrene na sjeverozapad prema Slunju, gdje je, stalno napadana od jedinica 4. udarnog korpusa, stigla tek 12. aprila.²⁵

Za svega dva dana borbi jedinice 4. armije nanijele su težak poraz njema - kom 15. brdskom armijskom korpusu. Pored velikih gubitaka u ljudstvu, izgubio je gotovo cjelokupno teško naoružanje i opremu. Ustaško-domobranska 11. divizija prakti no je izba ena iz borbe. Prema nepotpunim podacima Štaba 4. armije neprijatelj je u borbama 4. i 5. aprila pretrpio gubitke u živoj sili:

24 AVII, k. 845 A, br. reg. 8/1; k. 312 A, br. reg. 1/3; k. 844, br. reg. 6/1 1 Zbornik, tom XI, knj. 3, str. 520—521.

25 AVII, k. 315 A, br. reg. 2/11, k. 316, br. reg. 7/2 1 k. 119/4, br. reg. »3.

1.690 poginulih, 650 zarobljenih i ve i broj ranjenih, a u naoružanju: 5 tenkova, 40 topova, 45 minobaca a, 83 mitraljeza, 82 puškomitraljeza, 40 automata, 1.200 pušaka, ve e koli ine municije, vozila, hrane, obu e i druge ratne opreme. Jedinice 4. armije imale su 86 poginulih i 271 ranjenog borca.²⁶

Divizije 4. armije u potpunosti su izvršile zadatke postavljene armijskom zapoviješ u od 2. aprila i stvorile uslove za nastavak dejstva prema Oto cu i Senju. Nasuprot tome, zbog poraza 15. brdskog armijskog korpusa, njema ka komanda je bila prisiljena da dio 97. armijskog korpusa iz sjeverne Italije i Istre orijentiše prema 4. armiji. Krajem marta i po etkom aprila izvu ena je njegova 237. pješadijska divizija iz Istre i glavninom snaga raspore ena u Kraljevicu, Hreljin, Mrzlu Vodicu i Lokve radi odbrane Rijeke i prihvata preostalih jedinica 15. brdskog armijskog korpusa.

Oslobo enje Oto ca

Poslije oslobo enja Vrhovina, Peruši a, Gospi a i Karlobaga 19. udarna divizija je glavnim snagama izbila pred Oto ac a manjim je okružila neprijatelja u rejonu Cudinog klanca, 13. udarna divizija se prikupila na podru ju Peruši a, 26. udarna divizija u rejonu Gornje Pazarište — Gospi — Brušane, s tim što je za odstupaju im neprijateljem uputila gone e odrede, dok se 9. udarna divizija nalazila u rejonu Baške Oštarije — Ravni Dabar — Karlobag i na otoku Pagu. Divizije su se sre ivale, odmarale i- pripremale za dalja dejstva. Od neprijateljskih snaga pred njima se u Oto cu nalazila glavnina njema ke 392. legionarske divizije, koja je s ostalim dijelovima kontrolisala ceste Oto ac — Žuta Lokva, Brinje — Žuta Lokva — Senj i Jablanac — Senj — Sušak. Njene manje snage bile su okružene na uđinom klancu, a manji dijelovi nalazili su se i u Jablancu radi zatvaranja priobalne ceste koja vodi Senju.

Teže i da ne dozvoli neprijatelju da se sredi i organizuje vrš u odbranu, Štab 4. armije je odlu io da glavnim snagama što prije izbije na širu prostoriju Oto ca radi uništenja neprijatelja u Oto cu, Brinju i Senju i radi toga da mu sprije i izvla enje prema Ogulinu i Rijeci. Ujutro 6. aprila on je izdao »Nareenje za likvidaciju Oto ca, Brinja i Senja« kojim je jedinicama dao slijede e zadatke:

- 19. udarnoj diviziji da oslobodi Oto ac;
- 26. udarnoj diviziji da ubrzanim maršem, najkra im pravcem, izbije na prostoriju: Lipovlje — Donja Švica — Kompolje — Brlog — Crni Kal i zatvori komunikacije Oto ac — Sv. Juraj i Oto ac — Senj i da vrši pritisak na Oto ac sa sjeverozapada;
- 9. udarnoj diviziji da produži napad pravcem Karlobag — Jablanac — Senj;
- 13. udarnoj diviziji da ubrzanim maršem izbije u rejon Brinja i da ga zauzme a zatim produži gonjenje neprijatelja u pravcu Josipdola;
- 20. udarnoj diviziji da se zadrži u rejonu Peruši a u armijskoj rezervi i
- 1. tenkovskoj brigadi da uputi dva tenkovska bataljona na pravac napada 19. udarne divizije radi oslobo enja Oto ca.

26 A VII, . 315 A, br. reg. a/ii.

Pokreti jedinica trebalo je da po nu odmah po prijemu ovog naređenja.²⁷ Od Štaba 4. udarnog korpusa je zatraženo da po oslobodjenju Brinja osigura desni bok armije od neprijatelja iz rejonu Slunja i da potom, zajedno s jedinicama 4. armije, dijelom snaga nastupa k Ogulinu.²⁸

Ona je 19. udarna divizija dobila naređenje, poslije kraje pripreme, s dvije brigade s jugoistoka prešla je u napad u pravcu Otočca. Neprijatelj je pružao veoma jak otpor na prilazima gradu, sve dok u vremenu između u 12 i 16 sati nisu zauzeti Umac, Um, Podum i Vinica. Nakon toga je počeo da se izvlači tako da su dijelovi divizije u 16,50 sati oslobodili Otočac.

Da bi spriječio izvlačenje neprijatelja prema Žutoj Lokvi, Štab 19. udarne divizije uputio je jednu brigadu i bataljon tenkova preko Glavaca i Drenovog Klanca k Brinju, ali se neprijatelj brzo izvlačio, tako da su ove snage stigle da napadnu samo njegovu zaštitnicu u Brlogu i da je odbace k Rapajin Dolu, ime je i Brlog bio oslobodjen. Nakon toga glavnina divizije je zadržana u Kompolju i Brlogu.²⁹ Izvlačenje neprijatelju bilo je olakšano time što 26. udarna divizija nije uspjela da do tog vremena stigne na određenu prostoriju.

Toga dana poslije podne i 5. brigada 19. udarne divizije napala je okruženi neprijatelj u rejonu uđinog klanca. Međutim, pošto se branio iz veoma jakih utvrđenja, s dobro organizovanim sistemom vatre, on je više sati pružao otpor. Najzad, uvidjevši da je napadač uporan i da nema izgleda da se održi, neprijatelj je oko 21 sat skoncentrisao snage i sredstva i borbom prsao u prsa, uz obostrano velike gubitke, probio se kroz šumu na sjever u pravcu Crnog vrha, ostavivši sve teško pješadijsko naoružanje, artiljeriju i komoru, ali je već sutradan kod Dabra naišao na jedinice 4. udarnog korpusa koje su ga dijelom uništile a dijelom zarobile.³⁰

Oslobodjenje Jablanca, Senja i otoka Raba

Neprijateljske snage, brojno znatno smanjene i odbacene na komunikaciju Žuta Lokva — Senj, poslije oslobodjenja Otočca, našle su se u veoma teškoj situaciji. Uveče 6. aprila komandant 392. legionarske divizije depešom je upoznao komandanta 15. brdskog armijskog korpusa sa situacijom i zamolio ga da se s preostalim snagama povuče pravcem Novi — Crikvenica — Hreljin. Međutim, pošto je od njemačkog komandanta Jugoistoka postojalo naređenje da se ličko-goranski operativni pravac zatvori po svaku cijenu, to mu je ovaj prijedlog odbio i naredio da s 392. legionarskom divizijom nastavi borbu gdje se zatekla i da Vratnik brani po svaku cijenu. Nakon toga komandant 392. legionarske divizije otišao je u Novi gdje je prikupio oko 1.300 njemačkih vojnika i ustaša, ukrcao ih na dva broda i s njima ujutro 7. aprila vratio se u Senj i uputio ih za odbranu Vratnika.³¹

Nastojalo je da presiječe odstupnicu neprijatelju koga su ispred sebe gonile njegove divizije i da ga u rejonu Senja potpuno dotuče, Štab 4. armije je odlučio da se 19. udarna divizija najenergičnije probije preko Žute Lokve ka

27 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 170—172.

28 A VII, k. 315 A, br. reg. 2/11.

29 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 269—274. i 559—579.

30 A VII, k. 1010, br. reg. 1/7.

31 Franz Schraml, Kriegsschauplatz Kroatien, Neckargemünd 1962, str. 275.

Krivom Putu i sa sjevera i sjeveroistoka obuhvati i napadne Senj u sadejstvu s 26. udarnom divizijom. Na osnovu te odluke 19. udarna divizija je 7. aprila od Oto ca i Brloga, uz podršku artiljerije i tenkova, produžila dejstva k Žutoj Lokvi i Melnicama. Odbacivši neprijateljske zaštitni ke dijelove od Rapajinog Dola i Rapajinog Klanca, ona je napala neprijatelja na liniji: Prokike — Žuta Lokva — Melnice i pred pad mraka ga prisilila da odstupi na Krivom Putu i Melnicama, a u toku no i i iz Melnica prema Vratniku.

Štab 19. udarne divizije, nakon toga, namjeravao je da napadne Senj, ali mu je na elnik Štaba 4. armije, koji je toga dana stigao U Štab divizije, izmijenio odluku i naredio da s divizijom obuhvati Senj sa sjevera, sprije i izvla enje neprijatelja iz njega tim pravcem i sadejstvu 26. udarnoj diviziji u napadu na ovaj grad. Prema tom nare enju jedinice 19. udarne divizije, ostavivši slabije snage u dodiru s neprijateljem u rejonu Vratnika, krenule su rano ujutro 8. aprila od Prokika i Žute Lokve prema Krivom Putu i potiskuju i slabije neprijateljske snage, zauzele ovo mjesto, izbile u Hrvatsko primorje sjeverno od Senja, presjekle neprijatelju odstupnicu prema Novom, uspostavile vezu s 43. divizijom i stvorile povoljne uslove za napad na neprijatelja u rejonu Senja.

U me uvremenu je 7. aprila na prostori ju Jezerane — Brinje stigla 13. udarna divizija i preuzela položaje 7. udarne divizije na Maloj Kapeli prema Modrušu. Osjetivši se ugrožen, neprijatelj je u toku no i napustio Modruš, tako da je u ovo mjesto sutradan ušla 13. udarna divizija i izbila pred Josipdol, dok se 7. udarna divizija prikupila kod Li ke Jesenice.³²

Za to vrijeme je 9. udarna divizija, poslije oslobo enja Karlobaga, gonila razbijenog neprijatelja duž jadranske obale prema Jablancu u kojem su se, pored posade, prikupili i dijelovi koji su se uspjeli izvu i iz Baških Oštarija, Karlobaga i Paga, ukupno oko 450 vojnika. Njih je ujutro 8. aprila, uz podršku artiljerije, napala 2. dalmatinska proleterska brigada 9. udarne divizije. Koriste i solidna utvr enja neprijatelj se žilavo branio sve do 15 sati kada je slomljen posljednji otpor u rejonu Jablanca i mjesto zauzeto. Brigada je, uz gubitke od 9 poginulih i 16 ranjenih boraca, ubila 73 i zarobila 370 neprijateljskih vojnika, a zaplijenila 8 topova, 2 minobaca a, 15 mitraljeza, 26 automata, 160 pušaka, preko vagon municije, ve e koli ine hrane i drugo.³³ Zauzimanjem Jablanca ona je olakšala dalje nadiranje jedinica 4. armije na sjeverozapad, kao i napad na Senj.

U širi rejon Senja, poslije oslobo enja Gospi a, Karlobaga, Oto ca i Jablanca, povukli su se ostaci 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije i oja ali snage (jedan bataljon 18. ustaškog zdruga, dvije ete njema kog 392. pionirskog bataljona, dvije baterije 944. obalskog artiljerijskog puka i dijelovi 1473. tvr avskog bataljona) koje su se u toj luci nalazile od ranije kao posada. Ukupno sve te jedinice brojale su izme u 3.500 i 4.000 vojnika. One su imale zadatak da upornom odbranom zadrže dalji prodor 4. armije prema Rijeci. Moral tih jedinica bio je znatno opao. Još u toku povla enja pojedinci i manje grupe ustaša pokušale su da na u spas u šumama Velebita tako da se nisu ni povukle prema Senju.

Prodorom 19. udarne divizije u rejon sjeverno od Senja i 9. i 26. udarne divizije sa jugoistoka na domak ovoga grada, pomenuta neprijateljska grupa-

32 Zbronic, tom XI, knj. 4, str. 170—172. i 580—582.

33 Avn, k. 846 A, br. reg. 3/5.

cija našla se u okruženju u rejonu Vratnik — Senj — Sv. Juraj. U takvoj situaciji Štab 4. armije je odlučio da s 19. i 26. udarnom divizijom napadne i uništi neprijateljsku grupaciju. Napad je trebalo da osiguraju 43. divizija od intervencije njemačke 237. divizije sa sjevera u pravcu Senja, 13. udarna divizija od neprijatelja u rejonu Ogulina i dijelovi 4. udarnog korpusa od neprijatelja u rejonu Primišlje — Slunj. Radi obezbjeđenja pozadine, i kao rezervu, Štab armije je 20. udarnu diviziju prebacio u rejon Udin klanac — Vrhovine — Zalužnica. Istovremeno je naredio 9. udarnoj diviziji da se pripremi za desant na otok Rab.³⁴ Napad na neprijatelja u rejonu Senja trebalo je da po ne 9. aprila u 8 sati.

I dok su se 19. i 26. udarna divizija pripremale za napad, neprijatelj je rano ujutro 9. aprila izvršio ispad u pravcu Novog, kako bi se tuda izvukao iz Senja. Njemu su se na ovom pravcu suprotstavili dijelovi 19. udarne divizije najprije kod Sv. Jelene, a zatim kod Šatora, gdje su borbe vođene do dana. Uveče neprijatelj je uz obalu pristao s dva broda u koje su se ukrkali manji dijelovi a zatim, pod zaštitom noći, otplovili na sjever. Preostali dijelovi neprijatelja iz ovog rejona probijali su se po grupicama prema Novom, ostavivši teško naoružanje, vozila i drugo.³⁵

Napad 26. udarne divizije, s jednom brigadom u pravcu Vratnika a s drugom u pravcu Sv. Jurja, otpočeo je po planu 9. aprila u 8 sati. Neprijatelj je pružio veoma jak otpor, naročito na Vratniku, koji je bio najbolje utvrđen i predstavljao ključ odbrane Senja. Tek oko podne Vratnik je osvojen a neprijatelj je po eo da se dezorganizirano povlači. Time je put za Senj bio otvoren. U takvoj situaciji komandant 392. legionarske divizije, general Johan Niki, pokušao je da svojim autoritetom i ličnim učešćem u borbi zadrži jedinice i organizuje dalji otpor, ali u tome nije uspio. Bio je smrtno ranjen i pet dana kasnije umro u riječkoj bolnici.

Oko 16 sati dijelovi 26. udarne divizije pošli su da prodiru u predgrađe Senja s istočne strane. Sve do tle neprijatelj je davao otpor u Sv. Jurju a tada se po eo povlačiti u Senj. Nakon toga su dijelovi 19. udarne divizije sa sjevera i sjeveroistoka i 26. udarne divizije s istoka i jugoistoka vrsto zatvorile obrub oko neprijateljskih snaga u Senju. Borbe su vođene do 18 sati kada je Senj oslobođen, u kojem je, pored ostalih, zarobljen Štab 847. legionarskog puka s komandantom puka pukovnikom Jozefom Rajzingerom. U međuvremenu pokušaj neprijatelja da se probije preko Francikovca na sjeveroistok i prema Velebitu ostali su bez uspjeha. Manje grupe koje su ipak uspjele da se probiju lutale su narednih dana u raznim pravcima i s njima su borbu vodile jedinice 19. i 26. divizije.³⁶

U borbama u rejonu Vratnik — Senj — Sv. Juraj, prema nepotpunim podacima, poginulo je 2.119 a zarobljeno 1.765 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je: 1 tenk, 4 oklopna automobila, 22 topa, 17 minobaca, 104 mitraljeza, 89 puškomitraljeza, 1.693 puške, 52 automobila, 16 radio-stanica, velika količina municije, hrane i drugog, dok je uništeno 27 raznih topova i 65 raznih vozila. Jedinice 4. armije imale su 55 poginulih, 102 ranjena i 22 nestala borca i rukovodioca.³⁷ U borbama za oslobođenje Senja dovršeno je

34 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 732—825.

35 A VII, k. 1022. br. reg. 1/7 i k. 1021, br. reg. 1/5.

36 Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 782—825.

37 A VII, k. 311 A, br. reg. 27/8 i F. Srami, n. d., str. 275.

uništavanje 392. legionarske i 11. ustaško-domobranske divizije ime je, praktično, prestao da postoji njemački 15. brdski armijski korpus.

Dok su u ovoj borbi za Senj, 9. udarna divizija i jedinice Pomorske komande sjevernog Jadrana pripremale su se za desant na otok Rab, na kome su se nalazile tri baterije njemačkog 540. mornaričkog artiljerijskog divizionu i nekoliko manjih jedinica s ukupno 35 raznih topova i oko 530 vojnika. Ove snage su se nalazile u tri uporišta: Rt Sojana na sjeveru otoka, Rt Kristofor na zapadnoj strani otoka i u širem rejonu mjesta Raba. Uporišta su bila dobro utvrđena betonskim bunkerima oko kojih su se nalazile prepreke od bodljikave žice i minska polja.

Štab 9. udarne divizije i Pomorska komanda sjevernog Jadrana su se dogovorili da na otok Rab iskrcaju jake pješadijske snage a zatim, uz podršku artiljerije, jednovremeno napadnu sva tri neprijateljska uporišta i likvidiraju ih u toku jednog dana. Za desant su angažovani dijelovi dviju brigada, Artiljerijski divizion 9. udarne divizije i Kvarnerski odred mornaričke pješadije (tri bataljona i baterija topova). Od ovih snaga obrazovana su četiri desantna odreda koji su brodovima Pomorske komande sjevernog Jadrana, u toku noći između 11. i 12. aprila, iz Karlobaga, Jablanca i Novalje, po uzburkanom moru, prevezeni na otok Rab i ujutro iskrcani u uvali Crnika, na jugozapadnom i sjeverozapadnom dijelu otoka. Ukupno je prevezeno osam bataljona pješadije, pet artiljerijskih baterija i 3.434 borca.³⁸ U borbama od 7 do 12,30 sati sva tri uporišta neprijatelja su zauzeta i otok Rab je oslobođen. Cjelokupna posada je ili uništena ili zarobljena. Poginulo je 195 a zarobljena su 333 neprijateljska vojnika, podoficira i oficira. Zaplijenjeno je 35 raznih topova, 12 minobaca a i sve drugo naoružanje i oprema. Jedinice 9. udarne divizije i Kvarnerski odred mornaričke pješadije imali su 6 poginulih i 31 ranjenog borca.⁸⁹

Oslobođenje Ogulina, Novog i Crikvenice

Poslije oslobođenja Like, i izbijanja 13. udarne divizije u rejon Brinje — Jezerane — Modruš, neprijatelj je otkrio napad na svoje snage na prostoriji Josipdol — Tounj — Ogulin. Budući da nije imao povjerenja u ustaše, on je u toku noći između 8. i 9. aprila ustašku posadu u Josipolu zamijenio ojačanim njemačkim 392. dopunskim bataljonom, dok je u rejonu Oštarije — Ogulin zadržao dijelove 17. ustaškog zdruga 13. ustaško-domobranske divizije ojačane manjim dijelovima 392. legionarske divizije.

U duhu ranije dobijenog zadatka 13. udarna divizija je rano ujutro 10. aprila s jednom brigadom napala neprijatelja u Josipolu i u Oštarijama. Otpor u Josipolu je savladan do 9 sati. Manji dijelovi neprijatelja uspjeli su se izvući prema Skradniku i dalje prema Tounju gonjeni od dijelova 13. udarne divizije. Brigada koja je trebala da napadne Oštarije stigla je sa zakašnjenjem. Nakon toga ova brigada je krenula prema Ogulinu i u 12 sati ušla u ovaj grad. U tim borbama neprijatelj je imao gubitke od 153 poginula, 4 ranjena i 76 zarobljenih vojnika, podoficira i oficira. Jedinice 13. udarne divizije zaplijenile su: 7 topova, 4 minobaca a, 21 mitraljez, 29 puškomitra-

³⁸ Jovan Vasiljević, Mornarica NOVJ, Beograd 1972, str. 368.

³⁹ Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 233—239 i AVII, k. 2023, br. reg. 1/7.

ljeza, 1146 pušaka, 12 magacina municije, oružja i opreme, uz gubitke 1 poginulog i 6 ranjenih boraca.⁴⁰

U daljem nastupanju 13. udarna divizija je bila zaustavljena na liniji Zdenac —• Tounj — Donje Dubrave — Generalski Stol od dijelova njema kog 20. lova kog puka, 13. ustaško-domobranske divizije i ostataka 392. legionske divizije koji su se izvukli iz Josipdola. U takvoj situaciji Štab 11. korpusa NOVJ naredio je 13. udarnoj diviziji da produži gonjenje neprijatelja i da mu ne dozvoli da se sredi. Za izvršenje tog zadatka oja ana je jednom brigadom 34. divizije, jednim tenkovskim bataljonom i jednim artiljerijskim divizionom.

Poslije kra ih priprema 13. udarna divizija, ujutro 13. aprila, uz podršku artiljerije i tenkova, napala je s jednom brigadom neprijatelja u Donjim Dubravama, a s dvije brigade od Rebrovi a, Sko i a i Gerova neprijatelja u Zdencu i Tounju. U brzom naletu ve u 9,30 sati zauzete su Donje Dubrave, ali je neprijatelj iz Generalskog Stola, uz podršku tenkova, odmah izvršio protivnapad i povratio D nje Dubrave. U ponovljenom napadu oko 11,30 sati neprijatelj je izba en iz Donjih Dubrava, a zatim je posjednut položaj prema Generalskom Stolu. U napadu na Tounj neprijatelj je za svega deset minuta borbe izba en iz ovog mjesta, ali ga je protivnapadom od Zdenca povratio ve u 9,15 sati. Dalji pokušaj jedne brigade 13. i 34. divizije da u toku dana zauzmu Zdenac i Tounj urodili su plodom tek oko 17,30 sati kada su ova mjesta oslobo ena a neprijatelj odba en u Generalski Stol, na koji je tada napadala jedna brigada 13. udarne divizije, ali ga nije uspjela zauzeti. U tim borbama u toku 13. aprila 13. divizija je ubila 48, ranila 64 i zarobila 2 neprijateljska vojnika, dok je sama imala 22 poginula, 86 ranjenih i 3 nestala borca.⁴¹

Dalje napade 13. udarne divizije na neprijatelja u rejonu Generalskog Stola prekinuo je Štab 4. armije, koji joj je 14. aprila naredio da položaje preda 20. udarnoj diviziji i da se prebaci k 43. diviziji radi zajedni kih dejstava u rejonu Lokve — Mrzla Vodica, s tim što je 43. diviziji naredio da, im to situacija dozvoli, prebaci jednu brigadu u Istru.⁴² Me utim, ubrzo Štab 4. armije je naredio 20. udarnoj diviziji da preda položaje jedinicama 4. udarnog korpusa i da bude spremna za pokret pravcem Ogulin — Vrbovsko. Zauzimanjem Josipdola, Tounja, Oštarija i Ogulina, 4. armija je još vrš e osigurala svoj desni bok u toku daljeg prodora na sjeverozapad.

Nakon oslobo enja Senja Štab 4. armije je odlu io da s 43. i 19. udarnom divizijom produži dejstva na sjeverozapad. On je 43. diviziji naredio da iz rejonu Mrkoplja izbije na komunikaciju Delnice — Lokve — Belo Selo, a zatim u zahvatu ceste Lokve — Mrzla Vodica — Kamenjak dejstvuje prema Sušaku, a 19. udarnoj diviziji da, uz podršku haubi kog divizona, napadne i razbije neprijatelja u rejonu Novi — Crikvenica i oslobodi ova mjesta, ime bi se stvorili povoljni uslovi za oslobo enje Rijeke.

Poslije oslobo enja Senja 19. udarna divizija se 10. i 11. aprila zadržala u rejonu Senj — Krivi Put — Kopolje radi odmora, sre ivanja i priprema za dalja dejstva. Za to vrijeme ona je manjim dijelovima vodila borbe i hvatala razbijene grupe neprijatelja, koje su se skrivale po okolnim šumama i pokuša-

40 A VII, k. 21 A, br. reg. 16/2; k. 211 A, br. reg. 27/8 i k. 312, br. reg. 1/5.

41 A VII, k. 322 A, br. reg. 1/5 i Zbornik, tom XI, knj. 4, str. 269—274.

42 A VII, k. 312 A, br. reg. 1/5.

vale da se probiju u Rijeku. Da bi izvršila dobijeni zadatak ona se prebacila na prostoriju isto no od Crikvenice i Novog. Poslije uvodnih borbi prethodnog dana ona je s 14. brigadom, uz snažnu podršku artiljerije, ujutro 14. aprila iz rejonu Pleteno — Kal — Zmijnjak napala neprijatelja na području Novog, obuhvataju i ga sa sjevera, istoka i jugoistoka. Neprijatelj je cio dan zadržao napada a na liniji vanjske odbrane grada: Duplje — Zagon — Orljak — Povilje. Ovog dana je i 6. brigada, poslije napornog marša do rejonu Ravno — Šaševo, pred ve e krenula u napad prema Selcu i Bribiru, ali ju je neprijatelj zaustavio na položajima Netermjak — Ražena iznad Bribira.⁴³

Slijede eg dana napad je nastavljen. Lome i postepeno gr evit otpor neprijatelja 14. brigada je tek oko 22,30 sati prodrła u Novi i oslobodila ovo mjesto. Na pravcu napada 6. brigade, u širem rejonu Bribira, neprijatelj se uspješno branio cio dan, i kad su dijelovi koji su se izvukli iz Novog prošli pored Bribira, on se u toku no i izme u 15. i 16. aprila gotovo neprimjetno izvukao tako er prema Crikvenici.

Pošto je 15. aprila 5. brigada izbila sjeverno od Crikvenice, iste i okolna sela od neprijatelja ona se postepeno približavala Crikvenici iz koje se neprijatelj izvla io ka Kraljevici. Tek rano ujutro 16. aprila ona je oslobodila Crikvenicu i slomila slab otpor neprijateljske zaštitnice.⁴⁴ Nakon oslobo enja Novog i Crikvenice jedinice 19. udarne divizije izbile su na domak Kraljevice i time izvršile dobijeni zadatak. Za ovo vrijeme je 43. divizija vodila borbe u rejonu Lokve — Mrzla Vodica.

Izbijanjem 4. armije pred Delnice, Lokve i Kraljevicu završena je li ko-primorska operacija i to znatno ranije nego što je planirano. Oslobo ena je velika teritorija Like, Gorskog kotara i Hrvatskog primorja s otocima Pag i Rab i uništen njema ki 15. brdski armijski korpus. Time su stvoreni uslovi da s pomenute linije 4. armija preduzme novu rije ko-trš ansku operaciju za oslobo enje Rijeke, Istre, Slovena kog primorja i Trsta.

U borbama od 20. marta do 16. aprila neprijatelj je, pored velikog broja ranjenika, pretrpio gubitke od 7.829 poginulih i 3.802 zarobljena vojnika, što u odnosu na brojno stanje pred po etak operacije iznosi 49 odsto, dok je 4. armija imala 576 poginulih, 88 nestalih i 1.709 ranjenih boraca, odnosno oko 4 odsto u odnosu na brojno stanje prije po etka operacije. Njene jedinice su zaplijenile: 9 tenkova, 141 top, 136 minobaca a, 236 mitraljeza, 369 puškomitraljeza, 201 automat, 6.876 pušaka, 181 kamion, 36 putni kih automobila, veliku količinu municije i druge ratne opreme.⁴⁵

Zna ajan doprinos pobjedi 4. armije dale su jedinice koje su deystvovalе u pozadini neprijatelja: 43. divizija u Gorskom kotaru i 7. korpus u Suhoj i Beloj krajini. One su vezivale jake snage neprijatelja, ometale njihov saobra aj i nisu mu dozvolile da uputi snage za pomo jedinicama na frontu, dok su jedinice 4. udarnog korpusa uspješno obezbje ivale desni bok i pozadinu 4. armije. Posebno treba ista i injenicu da je i narod s teritorije koju je oslobodila 4. armija pružio veliku pomo i podršku njenim jedinicama. Organizirane vlasti koji su se odmah stvarali, ukoliko od ranije nisu postojali, zatim organizacije Komunisti ke partije Hrvatske i SKOJ-a, kao i antifasisti ke

43 AVII, k. 1023, br. reg. 1/3 i k. 1022, br. reg. 1/7.

44 AVII, k. 1021, br. reg. 1/5; k. 1010, br. reg. 1/8 i k. 1017, br. reg. 25 i 29/2.

45 Uroš Kostić, n. d., str. 158, 512. i 513.

organizacije omladine i žena, preuzimale su na sebe mnoge dužnosti za koje bi operativne jedinice morale trošiti vrijeme i odvajati snage, naročito u vezi sa snabdijevanjem, opravkom puteva, zbrinjavanjem ranjenika i drugim.

Pobjeda 4. armije u ličko-primorskoj operaciji postignuta je u vrijeme kada su i ostale jedinice Jugoslovenske armije postizale značajne uspjehe: 6. aprila oslobođeno je Sarajevo a 12. aprila je probijen Sremski front, tako da ona čini sastavni dio velike ofanzive Jugoslovenske armije za konačno oslobođenu zemlju. Povodom uspjeha 4. armije feldmaršala ser Harold Aleksander, vrhovni komandant saveznih snaga u Sredozemlju, uputio je 10. aprila depešu vrhovnom komandantu Jugoslovenske armije, maršalu Jugoslavije Josipu Broz Titu, u kojoj je, pored ostalog, odao priznanje njemu i njegovim borcima riječima: »To je trijumf vaše ličke strategije, pobjeda vaših odličnih vojnika«. ⁴⁶

Mane Borci

Rad na spremanju zaraznih bolesti na području Like 1944-1945. godine

Uvodne napomene

Spremanje akutnih zaraznih bolesti, posebno epidemije pjegavca (typhus exanthematicus) za i poslije četvrte neprijateljske ofanzive, bio je stalan zadatak svih snaga NOP-a u Lici, a i šire. Naime, pokazalo se da epidemija pjegavca predstavlja najveći problem partizanske epidemiološke službe. Ilustracije radi navodim dva primjera: jedan iz operativnih jedinica i drugi iz teritorijalnih sanitetskih ustanova. »U borbi sa zarazama od najvećih problema bio je pjegavac a naročito epidemija koja se bila razbuktala za IV neprijateljske ofanzive kada je u 7. banijskoj diviziji od februara do kraja marta 1943. bilo oboljelo oko 85% ljudstva... Koliko je pjegavac zadavao brige, vidi se i iz činjenice da je samo kroz zaraznu bolnicu formiranu u Krbavici 1943, za 4 mjeseca, prošlo oko 4.000 bolesnika od pjegavca i svega 20 od trbušnog tifusa, sa letalitetom od 5%«. ¹

U našim krajevima pjegavac se javlja u sezoni: pozna jesen — zima — početkom proljeća. ⁵ U to vrijeme ljudi žive na okupu u zatvorenim prostorijama i ušljivost je znatno veća. Pored toga, u surovom ratnom stvarnosti, u kojoj je okupator s domaćim kontrarevolucionarnim snagama provodio genocid, dolazilo je do nestajanja pokreta naroda i do smanjenja ličke higijene. To je dovodilo do neredovnih životnih prilika i do mogućnosti aktiviranja žarišta zaraze. Pri

⁴⁶ Spoljnopolitička dokumentacija, 1951, sv.8, str.288.

¹ Medicinska enciklopedija, svezak 5, Jugoslavenski leksikografski zavod, drugo izdanje, Povijest medicine — Medicina u narodnooslobodilačkom ratu, str. 393.

² Isto, str. 260—266. i Infektologija (četvrto dopunjeno izdanje) F. Mihaljević, J. Fališevac, B. Bezjak, B. Mravunac, Jugoslavenska medicinska naklada, Zagreb 1980, str. 163—168.

tome treba ista i da su se zarazne bolesti pred partizanski sanitet postavile kao aktuelan problem već od samog početka rata, za razliku od drugih zemalja, gdje se zarazne bolesti javljaju tek u toku rata kao »ratne bolesti« zbog ekonomskih i socijalnih oštećenja koje rat donosi. Naime, zarazne bolesti su se u našoj zemlji javljale ne samo kao »ratne bolesti« već su bile, u punom smislu riječi, »narodne bolesti.«³

Stoga je svaka nova sezona, kao i ova 1944/45. godine, pred narodnu vlast i jedinice NOVJ koje su se nalazile u Lici, odnosno pred vojni sanitet i civilnu zdravstvenu službu, stavljala u prvi plan rad na sprečavanju pjegavca i borbu protiv ušljivosti, jer bolest prenosi prtena uš (Pediculus humanus corporis) i u epidemiologiji pjegavca ima najvažniju ulogu. Osim toga, tada je preko Like vodio jedini automobilski put pravcem Gračac—Lovinac—Udbina—Korenica—Plitvička jezera koji je povezivao sjevernu Dalmaciju i Liku s oslobođenom teritorijom Korduna i bio od izuzetnog značaja za snabdijevanje partizanskih jedinica u Lici, Kordunu, Baniji i Pokuplju.⁴ Tim pravcem izgrađivane su ranjeničke prihvatnice i odvijao se transport ranjenika s područja Korduna i Like prema Dalmaciji za Oblasnu vojnu bolnicu 11. korpusa u Benkovcu i druge vojne bolnice 8. korpusa NOVJ. Zato je bilo neophodno u sezoni 1944/45. suzbijati zarazne bolesti u Lici i ne dozvoliti daljnje širenje na susjedne slobodne teritorije.

Uvođenje prvih mjera pred nastupajuću sezonu

Sanitetsko odjeljenje Štaba 11. korpusa, u vezi s borbom protiv akutnih zaraznih bolesti, već 12. juna 1944. ima plan za nastupajuću sezonu, u kom se predviđa: 1. Likvidirati pjegavac, iskorištavajući povoljno godišnje doba, 2. Pojačati suzbijanje trbušnog tifusa cijepljenjem i dosljednim sprovođenjem higijenskih propisa, 3. Popuniti od ofanzive oslabljene sanitetske kadrove i obučiti ih održavanjem stalnih kurseva, 4. Pojačati saradnju i podršku komandnih kadrova pri sprovođenju higijene i 5. Voditi sanitetsku službu po jedinstvenom planu za operativne i vojno-pozadinske jedinice, a uz najučestaliju saradnju u pogledu suzbijanja akutnih zaraznih bolesti s civilnim sanitetom.⁵

Plan je proveden do početka sezone 1944/45, kada se pristupa i drugim mjerama, u nastojanju da se podigne opće higijensko stanje u svim jedinicama, posebnu pažnju lijevajući na higijenu: pranje rublja, kupanje, brijanje i šišanje. Šišanje glave provodilo se bez iznimke — boraca i komandnog sastava.⁶ Od strane saniteta svakodnevno je vršena kontrola nad kuhinjama i spremanjem jela. Šišanje rublja obavljano su barem jedanput u deset dana, s tim da se u međuvremenu pretražuju odijela.

Kod rješavanja konačnog problema dolazilo je do propusta, tako se npr. često puta događalo da borci u pokretu budu smješteni u kuće u kojima su boravili bolesnici od zaraznih bolesti, čak malo prije njihovog dolaska. To ih je izlagalo opasnosti zaraze. Da bi se to izbjeglo, raspisom Štaba 35. divizije br. 372 od 14. juna 1944.

3 Zbornik dokumenata i podataka sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Beograd, Sanitetska uprava (u daljem tekstu Zb. sn. si.) knj. 12, str. 283.

4 Tošić i Radošević, Posljednje borbe na području udbinskog i koreničkog kotara, Historijski arhiv u Karlovcu, 1979. (u daljem tekstu HAK) Zb. 10, str. 897.

5 Zb. sn. si. 6, str. 371.

6 Zb. sn. si. 6, str. 373.

a na osnovu zaključka aka konferencije, održane u Frkaši u kod na elnika saniteta 11. korpusa, dostavljeni su zadaci sanitetske službe u kojima se predviđa »da sanitet organizira sanitetsku-kona arsku ekipu.«⁷

Pošto je crijevnim zaraznim bolestima karakteristična na epidemiološka osobina da se javljaju u ljetnim i jesenjim mjesecima, u navedenom raspisu, me u ostalim, izričito je istaknuto: »Pojačati higijensku profilaksu u odnosu crijevnih zaraza. Pošto dolazi vrijeme crijevnih zaraza, krvavih proliva i trbušnog tifusa, treba nastojati svim snagama da se u što većoj mjeri spriječe infekcije sa spomenutim bolestima kod vojnika. U tu svrhu treba uiniti sljedeće: a) Sprovesti pelcovanje protiv trbušnog tifusa i paratifusa; b) Obratiti maksimalnu pažnju nužnicima, kopati poljske nužnike i zatrpavati ih; c) Prati ruke svako jutro, prije jela i poslije svake nužde; d) Posvetiti veliku pažnju pitkoj vodi da se spriječi i uzimanje ne istih voda za piće, kao i za pranje porcija i sućurica; e) Sklanjati hranu i životne namirnice pred muhamama i f) Upoznati sve rukovodioce i borce sa tim bolestima i njihovom profilaksom.«⁸

Sanitetska služba 11. korpusa NOVJ, nosilac borbe protiv zaraznih bolesti, i sama je organizaciono bila u »dnevoj dobi.«⁹ Naime, 11. korpus je formiran 30. januara 1944. pa su njegovi kadrovi tek u praksi stjecali dragocjena iskustva, u čemu se i na svojim greškama. Primjerice, u oktobru 1944. dolazi do kućne infekcije pjegavcem u prihvatnoj bolnici 35. divizije u Šeganovcu. Ovom infekcijom zaprijetila je opasnost da obole ne samo ranjenici i bolesnici u bolnici nego da se bolest kod evakuacije ranjenika i bolesnika prenese u Kordun.¹⁰

Propusti u organizaciji rada u bolnici bili su uzroci pojave kućne infekcije. U bolnicu se dozvoljavao pristup svakom, a u kancelariji obavljan je veliki ambulantni pregled — dnevno 50—70 vojnika i civila. Pri tom, svi su se tu svlačili ili oblačili, usput, ostavljali uši. Kod prijema u bolnicu greška se ponavljala, jer »bolesnik koji biva primljen u bolnicu, prije toga je u kancelariji istresao svoje uši, a tek onda pristupa se šurenju njegovog odijela.«¹¹ Zato je Sanitetski odsjek Vojne oblasti 11. korpusa izdao naredbu broj 14/44 od 29. 10. 1944. radi suzbijanja infekcije sa sljedećim mjerama: 1. Proglasiti nad bolnicom strogu karantenu, zabraniti sva nepotrebna ulaznja i izlaznja iz bolnice, kao i zabraniti sva odsustva; 2. Organizirati ambulantne preglede u kućnoj i izvan bolnice, u kojoj bi se vršilo razušivanje odijela i rubenine za sve koji se primaju u bolnicu, i to prije ulaznja u samu bolnicu; 3. U tu kućnu određenu je smještaj za osoblje i stražu, kako bi se u bolnici stvorila mogućnost da se zarazni bolesnici strogo odijele jedni od drugih i 4. Po završetku razmještanja da se pripremi temeljitom šurenju u samoj bolnici.¹²

Uz pojavu pjegavca u bolnici 35. divizije, iz Like je javljeno za 8 novih slučajeva trbušnog tifusa kod vojnih jedinica, »dok me u civilnim ustanovama i trbušnog tifusa i pjegavca imade već i broj« — isto se u izvještaju Sanitetskog odjeljenja GŠH, i dodaje: »U svrhu suzbijanja trbušnog tifusa i pjegavca vodi se, u zajednici s civilnim sanitetom dobro organizirana kampanja. Provođi se depedikulacija civilnog stanovništva putem kotarskih higijenera i ekipe kojom rukovodi dr Kesi.«¹³

7 Isto, str. 373—374.

8 Zb. sn. si. 6, str. 374.

9 Isto, str. 370.

10 Isto, str. 406—407.

U I II Isto, str. 407.

15 Zb. sn. si. 5, str. MS.

Za potrebe jedinica 11. korpusa NOVJ Sanitetsko odjeljenje GŠH uputilo je 10.000 doza vakcine, pa se prišlo cijepljenju, koje se provodilo i me u narodom u Lici. Zbog vojne situacije u Lici se nisu mogle izgraditi razušne stanice, ali su komande 1. i 2. li kog podruja i sve komande mjesta imale svoje higijeni-are i partizansku burad.¹⁴

U novembru 1944. u Liku iz Gorskog kotara dolazi Štab 11. korpusa i 13. divizija.¹⁵ U novom rasporedu jedinice 35. divizije teško su se smještale na popaljenom sektoru Udbine, kao i 1. brigada 13. divizije koja je izvodila operacije na sektoru Poljanak—Prijeboj—Babin Potok—Homoljac. Smještajne prilike 2. i 3. brigade 13. divizije bile su zadovoljavajuće na sektoru Lovinac—Sv. Rok.¹⁶ Uz takav smještaj, jedinice 13. divizije vodile su nekoliko operacija ofanzivnog i defanzivnog karaktera, a jedinice 35. divizije također mnogobrojne operacije uz stalnu brigu o higijenskom i općem zdravstvenom stanju boraca, s naglaskom na provođenje mjera protiv zaraznih bolesti.

»Usprkos zime i teških stambenih prilika nekih naših jedinica«, piše u izvještaju Sanitetskog odjeljenja 11. korpusa (br. 363 od 9. 12. 1944), »li na higijena je zadovoljavajuća. Međ u ostalim mjerama vrlo povoljno djeluje na naše borce i me ukorpusno natjecanje u kojem sudjeluje i naš sanitet. Najveća pažnja posvećuje se depedikulaciji. Stalno se razušuje kako u operativnim jedinicama tako i u pozadini. Na taj način želi se izbjeći i opasnost ušljivosti koja nam stalno prijete, jer smo primorani da se mješamo sa civilnim pučanstvom koje je masovno ušljivo. Prema mogući nostima peru se ruke. Kupaње se vrši samo pojedinačno. Nužni ke jame stalno se kopaju i nema jedinice bez propisne nužni ke jame.«¹⁷

I pored svih preduzetih mjera, došlo je i pojave pjegavca došlo je u novembru što je označilo početak sezone 1944/45. godine. Tokom mjeseca bilo je u Lici 45 slučajeva pjegavog tifusa, i to: pozadinske ustanove 32, operativne jedinice 8 i 5 me u civilnim stanovništvom.¹⁸ Epidemiološkom anketom utvrđeno je da se oboljenje najprije pojavilo me u mještanima Andića, a do toga sela došlo je s podruja Gračaca koji je još uvijek, većim dijelom, bio u neprijateljskim rukama. Iz Andića bolest je preko jedne žene prenijeta u Poljice, a u me uvremenu u kuću u oboljele smjestila se Komanda 2. li kog podruja, pa su se skoro svi njeni članovi razboljeli. Iz toga žarišta zaraza je pošla u dva pravca: Klapavica—Lončari i prema Korenici.¹⁹ »Odmah se pristupilo izolovanju bolesnih i karantovanju sumnjivih«, piše u već citiranom izvještaju i nastavlja: »Na licu mjesta izvršena je depedikulacija i zaraza je blokirana. Tokom tog istog mjeseca javio se i jedan slučaj pjegavca u podrujno bolnici kao rezultat kućne infekcije. I u tom slučaju preduzete su sve mjere da se bolest uguši. Prošlo je već dvadeset dana i odonda se nije javio niti jedan slučaj nove zaraze u bolnici.«²⁰

Sprovođe i stalne mjere protiv pjegavca, zatraženo je preko naše i angloameričke misije cjepivo protiv pjegavca, ali do početka decembra nije dobi-

14 Isto, »tr. 288.

15 Zb. sn. si. 5, str. 232; Isto, 2, str. 290; Isto, 8, str. 414.

16 Isto, 2, str. 286.

17 Isto, 2, str. 286.

18 Zb. sn. si. 2, str. 287; Isto, 5, str. 256.

19 Zb. sn. si. 2, str. 287.

20 Isto.

jeno.²¹ Usredotočena je pažnja na detaljne preglede svih novomobilisanih, zarobljenika i pridošlih vojnika iz neprijateljskih redova.

Od drugih zaraznih bolesti bilo je nekoliko slučajeva aktivne tuberkuloze pluća, dva slučaja sekundarnog luesu (navodno inficirani na teritoriju Korduna). U stvari, spolne bolesti nisu tada predstavljale problem ni u Lici, ni na cijelom teritoriju 11. korpusa NOVJ. U vojnim jedinicama svrabljivost je bila neznatna (4—6%), ali je mekušac u narodu zauzela velike razmjere sa znatnim posljedicama kao što su: piodermije, apscesi, flegmone, a kod djece i sekundarne kaheksije.²²

Uz stalne higijenske mjere u suzbijanju trbušnog tifusa, tzv. bolesti »prljavih ruku«, dovršavalo se i cijepljenje svih operativnih i pozadinskih jedinica, i rezultat nije izostao — u novembru trbušnog tifusa nije bilo.²³

Uz teritorijalni vojni sanitet postepeno se organizirala i javna civilna zdravstvena služba na području oslobođene teritorije u Lici. Da bi civilna zdravstvena služba mogla preuzeti brigu o zdravlju naroda, trebalo je u svakom pogledu pomoći, što je vojni sanitet i radio, jer drugi nije ni moglo biti u složenim ratnim prilikama i u opustošenoj Lici. O tome u navedenom izvještaju piše: »Civilnom sanitetu pomažemo na svakom koraku i u svakom pogledu. U Šeganovcu — u samom selu — osnovali smo bolnicu i ambulantu za civilnu pomoć koja je vođena sa strane naših liječnika. Također i naše prihvatne bolnice u svojim ambulancama pomažu svojom stručnom spremom i lijekovima građanstvu a u granicama naših mogućnosti. Održano je nekoliko konferencija sa predstavnicima civilnog saniteta dr. Kesimom i dr. Čuharom u pogledu sprovođenja zajedničkih mjera a u cilju suzbijanja trbušnog i pjegavog tifusa na teritoriji Like.«²⁴ Osim toga Sanitetsko odjeljenje GŠH predložilo je Stabu 11. korpusa NOVJ da bi trebalo preko nadležnih organa ZAVNOH-a pojačati civilnu zdravstvenu službu u Lici, jer je postojeća bila nedovoljna i neefikasna.

Izgradnja higijenskih postrojenja duž glavne komunikacije

Prema uputstvu na elniku Sanitetskog odsjeka Vrhovnog štaba NOV i POJ, izdanog u aprilu 1944. godine,²⁵ u vezi sa zaraznim bolestima i borbi protiv njih, uz ostalo, predviđeno je: »Uspostavljanje dezinfekcionih stanica na svim komunikacionim pravcima u kojima sastav ulazi obavezno, suva komora za masovnu depedikulaciju vojnih jedinica.«²⁶ Naime, suva komora, za razliku od parnih aparata, ne uništava odjeću i u njoj se može postići i znatno veći kapacitet rada nego s parnim aparatima i zato služi za masovnu i brzu depedikulaciju vojnih jedinica, bolnica, zaraznih odjeljenja i ugroženog civilnog stanovništva. U stvari, suva komora je bila uređaj u kojem se pomoću zagrijanog vazduha od preko 80 °C u kratkom vremenu ubijaju uši.²⁷

Glavni štab Hrvatske je, isto tako, svojim raspisom br. 161/44 od 4. 6. 1944. o sprovođenju higijenskih mjera u jedinicama, komandama i ustanovama NOV

²¹ Isto.

²² Isto, str. 287—288.

²³ Zb. sn. si. 5, str. 256.

²⁴ Isto, 2, str. 291.

²⁵ Zb. sn. si. 12, str. 281—294.

²⁶ Isto, str. 293.

²⁷ Isto, str. 529—536.

i POH, u dijelu za skupnu zaštitu, naredio: »Da bi se stvorili tehnički preduslovi za predobranu i borbu protiv epidemije zaraznih bolesti, po svakoj komandi područja i komandi mjesta ima da se izgradi po jedna raskužna postaja s kupatilom, uređajima za depedikulaciju i raskuživanje i stanicom za liječenje svraba. Ove raskužne postaje treba snabdijevati s dovoljnom količinom sapuna, goriva i ostalih potrepština nužnih za njihovo stalno i uspješno funkcionisanje.«²⁸

U vrijeme nailaska sezone pojave pjegavca 1944/45. kod jedinica NOVJ dolazilo je do propusta i velikih grešaka prema osnovnim pravilima ratne higijene, pa je Vrhovni komandant svojim naredjenjem br. 838 od 15. novembra 1944. naredio da se nepravilnosti otklone, a pod 1-4 »da se odmah izvrše popravke na svim postrojenjima za dezinfekciju i dezinfekciju i da se odmah stave u pogon.«¹⁹

Provode i ova naredjenja, vojni sanitet 11. korpusa NOVJ već je u novembru pristupio izgradnji higijenskih postrojenja u Korenici, Udbini i Lovincu u Lici, kao i u Obrovcu, na granici s teritorijom 8. korpusa NOVJ, radi poboljšanja higijenskih prilika i radi sprečavanja prenošenja zaraza, u prvom redu pjegavca, u Liku i iz Like, uslijed uspostavljanja živog saobraćaja Kordun—Lika—Dalmacija i obratno.³⁰ Prilikom gradnje nailazilo se na velike poteškoće u pogledu smještaja i opreme (popaljena mjesta, nedostatak drva i ostalog građevinskog materijala, prevoznih sredstava i sl.), ali u Korenici je suhoputna stanica s razušnom stanicom po etkom decembra bila završena a ostale su se nalazile u izgradnji.³¹

Oblasna vojna bolnica 11. korpusa u Benkovcu dobila je zadatak da uredi razušnu stanicu u Obrovcu, kako bi svi ranjenici i bolesnici pri ulasku na teritorij sjeverne Dalmacije, odnosno 8. korpusa, bili potpuno razušeni.

Budući da je u novembru već ina oboljelih od pjegavca bila iz vojnopoziadinskih jedinica i ustanova (32 služajaj), a one su se nalazile na glavnoj saobraćajnici, to je bilo vrlo važno što brže izgraditi higijenska postrojenja i pustiti ih u rad. Za ovu živu saobraćajnicu u ratnoj 1944/45. godini vođene su žestoke borbe. Poslije svakog neprijateljskog manjega ili većeg prodora, dolazilo bi do oštećenja ili uništenja suhoputnih stanica i uređaja u njima, a samim tim i do određenog prekida njihovih brojnih djelatnosti. Ali, po protjerivanju neprijatelja odmah bi se prilazilo njihovom popravljaju ili ponovnom izgradivanju. Ova higijenska postrojenja i ranjeničke prihvatnice na glavnoj saobraćajnici, izgrađene partizanskom snalazljivošću, bile su vrstom oslonaca u prihvatu i transportu ranjenika i bolesnika na sigurnije područje,³² posebno u sprečavanju zaraznih bolesti, osobito TIFUSA PJEKAVCA.

28 Isto, 5, str. 93.

29 Isto, 12, str. 434.

30 Zb. sn. Si. 2, Str. 292—293.

31 Isto, str. 287. i 292—293; Isto, 5, str. 257.

32 Inačica, taj pravac cijele je sezone dobijao na uložiti i značajnu, jer se »evakuacija ranjenika provodi stalno iz svih jedinica ispod Save u Dalmaciju. Težište aktivnog bolničkog rada je sada Dalmacija gdje su stvorene bolnice velikog kapaciteta i gdje je omogućen masovni kirurški rad. Sve postojeće bolnice morat će se i dalje proširivati. Bolnice u Dalmaciji postaju centar definitivnog liječenja gdje nastojimo stvoriti uslove za konačno izlječenje, a što manje upućivati ranjenike bilo u Beograd ili van domovine.« Izvještaj Sanitetskog odjeljenja GSH za drugu polovinu februara i mart 1945, Sanitetskom odjeljenju Ministarstva narodne odbrane (Zb. sn. si. 5, str. 337—338).

Neprijateljski prodori i rad u decembru

Pojava pjegavca u vojnim jedinicama u decembru uslovljena je miješanjem jedinica s narodom, ali i neprijateljska ofanzivna dejstva imala su u tome svoj udio.³³ Me utim, stalno sprovođenje preventivnih mjera i ve postignuti nivo higijenske samodiscipline u jedinicama rezultirao se pojavom manjeg broja slučajeva u odnosu na prethodni mjesec. Od 10 slučajeva pjegavca 4 su bila u operativnim jedinicama, 4 u jedinicama i ustanovama vojne pozadine i 2 do tada prijavljena me u civilnim stanovništvom, porijeklo Cerje, opina Lovinac, kotar Graac.³⁴

U isto vrijeme pjegavac je na Baniji bio u porastu.³⁵ posebno me u civilnim stanovništvom, a tamo je bilo izbjeglica iz Like koje je bilo teško zadržati na jednom mjestu. Zaprijetila je opasnost da se bolest preko Korduna proširi u Liku i dalje, pa su poduzete sve mjere da se to spriječi.³⁶

U sklopu svih tih mjera u Korenici je bila podignuta, kako je ve reno, propisna razušna stanica s četiri prostorije: za svlačenje, šišanje i brijanje, kupanje i prostorija za oblačenje. U razušnoj stanici bila je pridodata i stanica za liječenje svraba. Razušna stanica je imala parni razušni aparat koji je imao 11 tuševa, bila je snabdjevena sa svim inventarom i osobljem, ali kada je trebala da po ne s radom, nastupila je neprijateljska ofanziva. Pri prodoru u Korenicu neprijatelj je tu stanicu znatno ošteti. Odnijeta su vrata, porazbijani prozori, dezinfekcioni aparat je na nekoliko mjesta probušen mecima, djelomično su uništeni tuševi, a ostali materijal upropašten.³⁷

0 snalaženju u novonastaloj situaciji u izvještaju Sanitetskog odsjeka Vojne oblasti 11. korpusa, od 1. januara 1945, piše: »Da bi se bar uglavnom udovoljilo potrebama higijensko-epidemiološke službe, pristupilo se izgradnji ve eg broja buradi, pa su tako sve prištapske jedinice, i Komanda mjesta Korenica, snabdjevene dovoljnim brojem buradi. U Korenici osim toga pristupilo se izgradnji jednog kupatila s 12 tuševa, koje će za nekoliko dana proraditi. Kod Komande mjesta Korenica formirana je ranjena prihvatnica s ekonomatom, kojemu je dužnost, da prigodom prolaza ranjenika i bolesnika, koji se iz Korduna preko Like prebacuju za Dalmaciju, istima pruža tople napitke i onda ih prosljeđuje dalje. U Udbini, koja je ina e potpuno popaljena, imadu samo dvije potleušice u kojima je smještena komanda mjesta. Formirana je također prihvatna ranjena prihvatnica sa šurionom. Šurenje se obavlja pomoću 4 partizanska bureta. Kupatila tamo nema, ali e se u najskorije vrijeme pristupiti podizanju propisne razušne stanice uz postojeću u ranjenoj prihvatnici. U Lovincu nalazi se također u izgradnji razušna postaja, koja će se pridodati postojećoj ranjenoj prihvatnici, koja je tamo formirana. Uz području bolnicu u Riicama formirana

33 Zb. sn. si. 6, str. 430. U namjeri da presije e veze izme u jedinica NOVJ na Kordunu, Lici i sjevernoj Dalmaciji, kao i da se oslobodi pritiska jedinica 11. korpusa na komunikacije Srb—Biha i Gospi — Otoac, neprijatelj (dijelovi njemačke 373. i 392. legionarske divizije u saejstvu s ustašama) od Likog Petrovog Sela i Babinog Potoka prodrio je 14. decembra nave u Korenicu. (Vidjeti Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut, Beograd 1963, tom V, knj. 36, dok. br. 56, 104, 109, 111. i 151. (u daljem tekstu: Zbornik). Tom prilikom je u vremenu do 27. decembra došlo do težih ofanzivno-ofanzivnih borbi i do smanjenja mogućnosti suzbijanja pjegavca, kao i do ve eg oštećenja higijenskog postrojenja u Korenici.

34 Zbornik, tom V, knj. »7, str. Sli—32». i Zb. sn. si. 6, str. 41».

35 Zb. sn. si. S, str. 271.

36 Isto, 6, str. 414.

37 Isto, str. 414.

je ranjeni ka prihvatnica s tri lijepe sobe gdje se se ranjenici i bolesnici, svi prolaznici, izbjeglice i zarobljenici šišati, brijati i temeljito šuriti, a ranjenicima se pružiti topao čaj, topla juha i tada ih prosljeivati dalje.«³⁸

Za razušnu stanicu u Ri icama s desetak tuševa pravljena je naprava za šurenje po sistemu koji je ve primijenjen u Podru noj bolnici XI-2 (Ri ice).³⁹ U ranjeni koj prihvatnici u Ri icama trebalo je kupatilo biti gotovo krajem prve dekade januara 1945. a u Gra acu je predvi ena razušna stanica s kupatilom, ali do zaklju enja izvještaja još ništa nije bilo u injeno.

Krajem 1944. vojno-pozadinske ustanove u Lici imale su po jedno partizansko bure, ali se to pokazalo nedovoljno te je komandama podru ja odre eno da dobiju po tri, a komandama mjesta po dva partizanska bureta.⁴⁰ Pored toga, kadrovima na radu u higijensko-epidemiološkoj službi posve ivala se stalna pažnja i briga, uz nastojanje da se prevladaju sve objektivne i subjektivne smetnje, kako bi oni bili dobro obučeni i obavljali rad iz svojih nadležnosti. U pomanjkanju lije nika u 1. i 2. li kom podru ju na dužnosti zdravstvenih referenata bili su »novopostavljeni kvalifikovani zdravstveni nadzornici.«⁴¹ U komandama podru ja, komandama mjesta i svim ostalim vojnopozadinskim ustanovama radio je, po uputstvima zdravstvenih referenata ili zdravstvenih nadzornika, po jedan higijeni ar i bolni ar. Oni su vodili brigu o op oji i li noj higijeni ljudstva, kao i o prostorijama svojih ustanova, zatim su obilazili teren i pronalazili sumnjive slu ajeve zaraznih bolesti neposredno sara uju i s civilnim zdravstvenim osobljem. Bolni arke su imale priru nu apoteku, pružale su prvu pomo i sara vaile s hgijeni arima. Referenti podru ja su imali obavezu da ovo pomo no sanitetsko osoblje u higijensko-epidemiloškoj službi stalno stru no usavršavaju putem sastanaka ili konferencija na kojima bi se rješavali prakti ni zadaci i razra ivala stru na uputstva. Sanitetski odsjek Vojne oblasti 11. korpusa planirao je da sve osoblje u higijensko-epidemiološkoj službi završi najmanje kurs za higijeni are kod Oblasne vojne bolnice 11. korpusa u Benkovcu, im bude postavljen korpusni epidemiolog.⁴²

Komandni kadar pojedinih vojno-pozadinskih ustanova, me utim, još uvijek (iako su pojave zaraznih bolesti u novembru i decembru opominjale) nije pokazivao dužnu pažnju radu higijeni ara i bolni ara. Doga alo se da se to kvalifikovano osoblje zadužuje sporednim dužnostima: pranjem rublja, ribanjem podova, pomaganjem u kuhinji i sli no. Na taj na in obučeno higijensko-epidemiloško osoblje zanemarivalo je svoje osnovne dužnosti iz preventive, a i zaboravljalo ono što bi na kursevima nau ilo. Zato je na elnik Sanitetskog odsjeka Vojne oblasti 11. korpusa na konferenciji predstavnika komandi podru ja, komandi mjesta i higijeni ara i bolni ara tih ustanova istakao zna aj i potrebu za tim kadrovima, založio se da se poradi da im se podigne ugled, kao i da im se rad usmjeri ka dužnostima na koje su postavljeni.⁴³

38 Zb. sn. si. 6, str. 435.

39 Naprava za šurenje po sistemu iz bolnice Ri ice je izrazit primjer snalažljivosti partizanskog saniteta. Taj proizvod partizanskog umije a sastojao se od jedne pe i u koju je ugra eno benzinsko bure spojeno s jednom velikom drvenom kacom u koju je smješteno odijelo. Kapacitet tog postrojenja bio je oko 150 odijela u 24 sata, tako da se u jednom danu mogla išuriti cijela bolnica.

40 Zb. sn. si. 6, str. 436.

41 Isto, str. 433.

42 Zb. sn. si. 6, str. 433.

43 Isto, str. 434.

U Lici je većina kuća bila popaljena, gospodarske zgrade također uništene i u mnogim mjestima nije se mogao naći prikladan smještaj za vojno-pozadinske ustanove, što je otežavalo da se u njima održava opća higijena i da se uvede bilo kakav red, odnosno da se udovolji makar najosnovnijim sanitarnim uslovima. Isto tako, teško se moglo doći do dovoljnog broja brijača i brijačeg pribora, što je otežavalo da se provede šišanje u svim jedinicama. Tako npr. iz Komande 2. licijskog područja došla su dva bolesnika od pjegavca, a ljudstvo se nakon toga nije ošišalo. Iz Komande mjesta Udbina upućeno je u Područnu bolnicu XI-2 (Riće) nekoliko oboljelih od pjegavca, a njihovo osoblje, kao i straža, nisu bili ošišani. U Pratejetoj Štabu 11. korpusa pojavio se slučaj pjegavca, ali ni ljudstvo te jedinice nije bilo ošišano.⁴⁴

S namjerom da se istraje u ovom važnom pitanju, Sanitetski odsjek Vojne oblasti 11. korpusa predložio je nadležnim da se u svakom konkretnom slučaju energično istupi i postojena naređenja da se provode u djelo, jer je to stvaralo velike poteškoće u borbi protiv pjegavca. Krajem decembra, kad je došlo do relativnog mirovanja, prišlo se masovnoj depedikulaciji u svim jedinicama, što je trebalo da smanji ušljivost, ali je nije moglo potpuno ukloniti dok god su se jedinice morale miješati s narodom.⁴⁵

Da mjere vojnog saniteta ne bi davale polovične rezultate, im se u novooslobojenim općinama gradskog kotara (Otrčani i Zrmanja) pojavila epidemija pjegavca,⁴⁶ u Zrmanji preko 100 osoba, a u općini Otrčani preko 50, odmah je tamo upućeno liječnik Okružnog NOO-a za Liku i poduzete su zajedničke mjere da se zaraza blokira i likvidira.⁴⁷ Međutim, radeći na terenu obolio je dr Ernest Čohar i upućen u bolnicu u Riće, a na području Like nije više bilo ni jednog liječnika koji bi rukovodio civilnom zdravstvenom službom u suzbijanju pjegavca. Zato je iz vojnog saniteta predloženo Okružnom NOO-u da hitno zatraži dva civilna liječnika za rad u Lici.⁴³

Organizacija kampanje protiv tifusa pjegavca

Krajem 1944. Sanitetsko odjeljenje Vrhovnog štaba NOV i POJ poslalo je uputstvo Sanitetskom odjeljenju Glavnog štaba NOV i POH o potrebi aktivnijeg rada na suzbijanju zaraznih bolesti. U njemu je podučeno da se higijensko-epidemiološkoj službi i njenoj organizaciji u novoj epidemijskoj sezoni pjegavca treba posvetiti više pažnje, te da se postojeći i broj epidemiologa i bakteriologa (i onako nedovoljan) ne postavlja na sporedna mjesta nego na mjesta prištabovima i sanitetskim odjeljenjima odakle će rukovoditi epidemiološkom službom.⁴⁸ Uputno je, kao pomoćnik, avionom major dr Sidorenko za glavnog epidemiologa pri GŠH, koji je imao zadatak da sve postojeće snage u higijensko-epidemiološkoj službi poveže i da stvori potrebne udarne formacije za terenski rad kako bi se spriječili veliki gubici od pjegavca. U pomenutom uputstvu je,

44 Isto, str. 432—433.

45 Zbornik, tom V, knj. 37, str. 321.

46 Glavni izvor zaraze bile su četničke i ustaške jedinice koje su se tokom novembra i decembra prebacivale iz sjeverne Dalmacije i centralne Bosne za Krajinu i Liku. (Zbornik, tom V, knj. 38, str. 117). O toj pojavi pjegavca u vidu epidemije u općini Otrčani i Zrmanja, obaviješteno je Sanitetsko odjeljenje GŠH depešom. Zb. sn. si. 6, str. 430.

47 Zbornik, tom V, knj. 37, str. 322.

48 Zb. sn. si. 6, str. 430—431.

49 Isto, 12, str. 689—691.

izme u ostalog, još istaknuto: »Trebalo se rukovoditi na elom da je epidemiološki problem pjegavca nedjeljiv i da se pjegavac ne može suzbijati odvojeno kod civilnog stanovništva i u vojsci. Suzbijanjem epidemije treba da rukovodi vojni sanitet, koji je jednako odgovoran i za zdravstveno stanje kako u rejonu operacije trupa tako i u njihovoj neposrednoj i dubokoj pozadini.«⁵⁰

Glavni štab NOV i POH je naredio o koordinaciji rada NOVH, rukovodstva narodne vlasti i antifašističkih organizacija radi suzbijanja pjegavca br. 976 od 20. 12. 1944, upućenom Stabu 4. korpusa NOVJ — u svrhu suzbijanja pjegavca, naredio da se odmah pristupi provođenju široke kampanje koja bi obuhvatila svu vojsku i narod korpusne oblasti, jer je pjegavac bio zauzeo šire razmjere.⁵¹ Tri dana kasnije (23. 12. 1944) Sanitetsko odjeljenje GŠH šalje raspis o organizaciji kampanje za suzbijanje pjegavca.⁵² U raspisu je, u tački 1, pisalo: »Ove jeseni dosta rano pjegavac se javio i uzeo maha u više predjela naše zemlje, a u nekim mjestima uzeo je karakter prave epidemije, od koje nije ostala pošta ena ni vojska. Valja naglasiti da se u ovoj sezoni javljaju novi faktori, koji će još više pogodovati širenju pjegavca nego što je bilo u proteklim sezonama. Zbog toga borba protiv pjegavca u ovoj sezoni treba da se provodi s jačom intenzivnošću i da se u nju ubace veće snage. U tu svrhu Glavni štab NOV i POH, u zajednici s Predsjedništvom ZAVNOH-a i Izvršnim odborom JNOF i USAOH, pristupio je pokretanju kampanje protiv pjegavca, koja treba da obuhvati cijeli teritorij Hrvatske i u kojoj treba da uzmu učestvovala sve narodne i vojne vlasti kao i sve narodne i omladinske organizacije.«⁵³ U okviru kampanje, s ciljem što veće mobilizacije svih raspoloživih snaga, predviđeno je u oblastima, okruzima, kotarima, općinama i selima osnivanje Odbora za suzbijanje pjegavca.⁵⁴

Po naredbenom listu GŠH trebali su u oblasni, odnosno okružni odbor za suzbijanje pjegavca da učestvuju: zamjenik komandanta korpusa i predstavnik sanitetskog odjeljenja štaba korpusa, a po odluci Predsjedništva ZAVNOH-a, Izvršnog odbora JNOF i USAOH-a u taj su odbor ulazili i predstavnici izvršnog odbora oblasnog NOO-a, izvršnog odbora JNOF, predstavnik USAOH i referent zdravstva oblasnog NOO-a.⁵⁵ U raspisu je bio razrađen djelokrug rada odbora za suzbijanje pjegavca, koji nisu bili naredbodavna već više savjetodavna tijela, pitanje izvještajne službe, propagande, opreme, higijenske kontrole kretanja stanovništva, posebno pronalaženje oboljelih i provođenje njihove izolacije i napomena o kadrovima i korištenju literature. Istaknuto je da propaganda bude uvod u kampanju i da se cijelo vrijeme prati putem redovite štampe, usmenih i zidnih novina, korištenjem raznih skupova, govorima pred strojem, priredbama, lekcijama, plakatima i sl. U nedostatku fabričkih dezaparata trebalo je pri svim vrstama provjerenih improvizacija, posebno nastojati na izgradnji razućnih stanica sa suvim komorama većeg kapaciteta, pri čemu je jasno rečeno, da se ni u kom slučaju ne može opravdavati nedostatak potrebnog broja aparata za depedikulaciju, kao ni nepostojanje razućnih stanica na saobraćajnim raskršćima.⁵⁶

U ratno vrijeme kod kretanja naroda i vojske, kao što je tada bilo u Lici, sve veća uloga dobijali su seoski odbori za suzbijanje pjegavca.

⁵⁰ Zb. sn. si. 12, str. 691.

⁵¹ Isto, 5, str. 258.

⁵² Isto, str. 260—265.

⁵³ i ⁵⁴ Isto, str. 260.

⁵⁵ Zb. sn. si. 5, str. 280.

⁵⁶ Isto, str. 263.

Oni su vodili kompletnu brigu o prolaznicima: prihvat, ukona avanju u zasebnim prostorijama, a prije toga ih razušavali i po njihovom odlasku organizirali pranje prostorija vrelom lukšijom. Pri dolasku vojnih jedinica u selo ure ivali su s vojnim sanitetom odvojen smještaj, vodili posebne mjere oko izbjeglica, njihovom smještaju s razušivanjem, kod daljnjeg kretanja davali pratnju od sanitetskog osoblja, ure ivali im higijenska kona išta i sli no. O njihovom radu nešto konkretnije saznajemo iz sa uvanog dopisa Zdravstvenog sektora Op inskog NOO-a Mekinjar (kotar Udbina) od 23. januara 1945, upu enog NOO-u Srednja Gora, u kom se šalje uputstvo o formiranju odbora za suzbijanje epidemije pjegavca, s naglaskom da se dobro prou i sa zdravstvenom komisijom koju e formirati pri odboru. Dalje se javlja da u estvuju u tjednu isto e od 6—13. januara 1945. koji je predložio Okružni NOO za Liku, a takmi it e se selo sa selom, zaselak sa zaseokom, op ina s op inom i po završetku da dostave izvještaj.⁵⁷

Ketanje epidemije pjegavca u januaru 1945. godine i protivmjere

U vojnim jedinicama na podru ju Like u januaru 1945. bilo je 33 slu aja pje-gavca,⁵⁸ od toga: u 13. diviziji 5 slu ajeva,⁵⁹ 35. diviziji 18, prištapskim jedini-cama 11. korpusa 3, Auto- eti HŠG 1, 1. li kom podru ju 1, 2. li kom podru ju 4 i u zarobljeni kom logoru u Gra acu 1. Pored toga bio je i 1 slu aj kod Okružnog NOO-a za Liku. Epidemiološkom anketom utvr ena su tri izvora. Prvi, podru je Kravice⁶⁰ i anka kuda se kretao jedan vojnik ete za vezu (a podru je anka je bilo zaraženo), drugi, u prihvatnoj bolnici 35. divizije u Srednjoj Gori, i tre i, jedna higijeni arka se inficirala negdje oko Korenice kada je kao kona arka sproveda ala higijensko-preventivne mjere u bajtama u kojima je neprijatelj boravio.

Za pojavu oboljenja u 13. diviziji utvr eno je da su to bili izvi a i, koji su se sigurno zarazili na »ni ijoj zemlji« gdje su neke bajte koristili kako oni tako i neprijateljski vojnici prilikom patroliranja. U komandama 1. i 2. li kog podru ja i drugim ustanovama uglavnom se radilo o kuririma, terenskim radnicima i šoferima, odnosno o ljudima koji su primorani na este pokrete i boravke u raznim mjestima. Bolest je imala lagan tok i od 33 slu aja bio je samo jedan smrtni.⁶¹ Me utim, me u civilnim stanovništvom pjegavac je u kotaru Gra ac (Zrmanja—Otri) i u kotaru Gospi poprimio epidemi ni karakter. »Upada u o i dosta veliki mortalitet u op ini Zrmanja«, konstatira se u izvještaju Sani-tetskog odjeljenja Štaba 11. korpusa od 10. 2. 1945. »gdje se kre e u pojedinim

57 Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske, Zagreb (u daljem tekstu: AIHRPH) NOO-i Hrvatske, kut. 113.

58 Zbornik, tom V, knj. 38, str. 116; Zb. sn. si. 6, str. 494.

59 Za 13. diviziju u izvještaju piše pogrešno 4, a treba 5, kako je ve ispravljeno. Evo što o tome piše u izvještaju 13. divizije: »Ukupno je u mjesecu januaru bilo šest oboljelih od pjegavca. Prijavljeno je bilo sedam, ali je za jednoga javila bolnica XI-2 da nije pjegavac, nego teži oblik influence. Jedan prijavljeni slu aj bio je iz 1. brigade 35. ud. divizije pa je, prema tome, u našoj diviziji bilo samo pet slu ajeva pjegavca«. Zb. sn. si. 6, str. 468.

60 Prema izjavi Joce Cali a (Titova Korenica, 21. 10. 1979), u to vrijeme tajnika NOO-a Krba-vice, im su dobili obavijest od vojnih jedinica o tom sluaju, odmah je zdravstvena sekcija NOO-a po ela detaljno šuriti sve zaseoke i kasnije nisu imali ni jedan slu aj pjegavca. (Autorova zbirka podataka).

61 i 62 Zb. sn. si. 6, str. 494—495.

selima izme u 10—20% što nije ni udno, znaju i bijedne higijenske prilike u kojima živi i stanuje ondašnji živalj, kao i nedostatak stru ne lije ni ke pomo i.«⁶²

U kotaru Gospi epidemija se pojavila krajem decembra i uglavnom se lokalizirala u op ini Medak. Zapo ela je u selima Divoselo i itluk, pa je preko Po itelja i Brezika prenijeta u Papu u, Vrebac, Vreba ki Pavlovac i Mogori . U stvari, bilo je prijavljeno 70 slu ajeva: u Divoselu 5, itluku 4, Po itelju 30, Metku 2, Breziku 4, Papu i 6 i u Vrebcu, Pavlovcu i Mogori u oko 20, od ega 4 smrtna. U suzbijanju epidemije angažirane su i vojne higijenske ekipe koje su u zajednici s brigadnim sanitetom sprovodile zaštitne mjere me u stanovništvom, tako da je mortalitet bio znatno niži nego u gra a kom kotaru i iznosio je oko 4%.⁶⁵

U gra a kom kotaru, u op ini Otri , krajem januara bilo je bolesnih od pjegavca 88, ve preboljelo 40 i umrlih 5. U op ini Zrmanja bolesnih 45, tifus preboljelo 115 i umrlo 23.⁶⁴ Evo pregleda po selima:

Selo	Bolesni	Preboljelo	Umrlo
Rasti evo	50	24	1
Nadvrelo	30	12	4
Pri jevo	16	56	8
Palanka	16	29	12
Prigudi	10	12	—
Podmila	8		
Zrmanja	3	7	3
Kotar Gra ac			
Ukupno	133	140	28

Zbog lošeg vremena i ograni enog kretanja bolest se u prvo vrijeme bila prividno primirila u Rasti evu, Nadvrele, Palanci i Prljevu, ali se ubrzo proširila na Prigudi , Zrmanju i Podmilu.

Radi aktiviranja svih snaga u borbi protiv pjegavca, a u vezi s nare enjem GŠH, održana je 10. januara 1945. u Lovincu i konferencija s predstavnicima vojnih i civilnih vlasti. Organizirani su odbori za suzbijanje pjegavca od seoskih do okružnog za Liku. Razra en je i detaljan plan rada tih odbora uz svestranu pomo vojnog saniteta.⁶⁵ Na konferenciji je formiran Okružni odbor za suzbijanje pjegavca. U odbor su ušli: Stevan Opsenica, potpukovnik, Vajo Skendži , lan Okružnog odbora JNOF-a, Mika Radakovi , lan ONOO-a, dr Ernest ohar, zdravstveni referent ONOO-a, Branko Mileti , medicinar i A. Ratkovi iz Okružnog odbora USAOH-a.⁶⁶

Konferencija je, izme u ostalih, usvojila ove zadatke: 1. Na teritoriju 11. korpusa NOVJ u Lici organizirati energičnu borbu protiv pjegavca; 2. Težište rada prebaciti u selo; 3. U selima prona i prve slu ajeve bolesti, organizirano ih neutralisati i ne dozvoliti da se bolest širi dalje; 4. Gdje god je mogu e vojsku odijeliti od civilnog stanovništva; 5. Po eti s radom u selima gdje se bolest pojavila, zatim gdje su vojne jedinice smještene, pa pre i u sela koja

63 Zbornik, tom V, knj. 38, str. 117—118.

64 Zb. sn. si. 6, str. 483.

65 Zbornik, tom V, knj. 38, str. 119; Zb. sn. si. 8, str. 496.

66 »Li ki vjesnik« br. 29 od 6. 1. 1945.

su ugrožena i sela na glavnoj saobraćajnoj arteriji, a na kraju voditi akciju u ostalim selima i 6. Da se odredbe sa zakonskom snagom oko suzbijanja pjegavca (dotad važe samo za vojsku: obavezno šišanje, pranje, krečenje i išćenje prostorija) prenesu i na civilno stanovništvo, u prvom redu u mjestima gdje se nalaze vojne jedinice. Pored toga trebalo je ostvariti najužu saradnju vojnog saniteta sa civilnom zdravstvenom službom u selima gdje se nalazi vojska. Za njene potrebe treba urediti jednu prostoriju i postaviti jednu bolničku arku na važnim saobraćajnicama, a gdje ih nema podići i higijenska postrojenja. U mjestima gdje se bolest pojavi, smjestiti otvarati izolane, zabraniti sva odsustva, masovno izraziti partizansku buradu i formirati više pokretnih higijenskih ekipa (vojnih i civilnih) koje će vršiti masovna širenja od sela do sela.⁶⁷

U zajednici koja akciju već krajem januara pokazali su se prvi rezultati. Dovođene su razučne stanice u Korenici, Udbini, Ričicama, Gračacu i Obrovcu.⁶⁸ Formirano je šest pokretnih higijenskih ekipa: 4 vojne i 2 civilne. Od njih su dvije vojne i dvije civilne odmah upućene na rad u općine Otrt i Zrmanju. Treća vojna ekipa upućena je u općinu Bunić a četvrta u općinu Medak.⁶⁹ U kotaru Korenica vrlo brzo je razučeno oko 50% kućanstava i oko 100 okolina.⁷⁰ U udbinskom kotaru vođena je akcija za osnivanje civilne bolnice za zarazne bolesti u Poljcu i za nju je prikupljena hrana i razni drugi materijal od seoskih NOO-a. Tako je, npr. Općinski NOO Mekinjar u vezi toga slao raspis seoskim odborima.⁷¹ Hranu je trebalo prikupiti do 20. januara 1945. jer se predviđalo da bolnica po ne da radi 21. januara 1945. U istom raspisu bilo je i upozorenje da se izvještaji o zaraznim bolestima šalju redovito, a o higijensko-bolničarskom kursu je rečeno da je raspušten zbog neprijateljske ofanzive i da će o nastavku dobiti naknadnu obavijest. Pošto je bolnica bila pred otvaranjem, zatraženo je da se narod upozna i da se bolesnici pripreme kako bi po javljanju mogli odmah krenuti u bolnicu, s tim da ni jedan bolestan ne ostane u selu. Da bi se otklonila opasnost od trbušnog tifusa, organizirali su takmičenje po selima tako će više iskopati i napraviti nužnika, okrenuti kućanstva itd, angažiraju i sve antifašističke organizacije u svakom selu.⁷²

Civilna zdravstvena služba raspolagala je s oko 170 partizanskih buradi, a oslobođenih sela bilo je 152, tako da je nedostajalo oko 80, a vojnom sanitetu oko 40 partizanskih buradi.⁷³ Uz učešće omladine u Zrmanji se započelo s izgradnjom razučne stanice i za njenog upravnika je postavljen zastavnik Dušan Pijevac koji je određen da rukovodi radom na tom području, a pridodate su mu dvije higijenske arke od strane vojske i jedna od strane NOO-a.⁷⁴

Radi otklanjanja zdravlja svojih jedinica i sprečavanja zaraze od tifusa pjegavca, Štab 11. korpusa izdao je 28. januara 1945. Naredbu o mjerama za sprečavanje pjegavca,⁷⁵ a tri dana kasnije Sanitetsko odjeljenje Štaba 11. korpusa uputilo je raspis br. 242 o uvođenju i održavanju sanitarnih

67 Zb. sn. si. 6, str. 488—489.

68 Zbornik, tom V, knj. 38, str. 119.

69 U sastavu higijenske ekipe bili su po jedan higijenski ar, bolni ar, dezinfektor i 1 lice zaduženo za krečenje i opskrbu drvima.

70 Zb. sn. si. 6, str. 490.

71 AIHRPH, NOO-i Hrvatske, kut. 113.

72 Isto.

73 Zb. sn. si. 6, str. 490.

74 Zb. sn. si. 6, str. 481.

75 Isto, str. 456—457.

mjera i o mjerama za spremanje zaraznih bolesti a naročito pjegevac.⁷⁶ Ras-
pis je trebao da omogući i nesmetan i uspješan rad po sanitetskoj službi shodno
navedenoj naredbi i da se otklone nedostaci uoči prilikom obilaska operativnih
jedinica, divizijskih prihvatnih bolnica, vojno-partizanskih područnih bolnica,
komandi područja i komandi mjesta, kao i ostalih vojno-pozadinskih ustanova
u vezi lične i opće higijene, uvođenja preventivnih mjera protiv izbijanja i
širenja akutnih zaraza i pružanja pune podrške civilnoj zdravstvenoj službi.
Naređeno je i da se ponovo temeljito prouči i primjenjuju naređenja Vrhovnog
štaba NOV i POJ, Glavnog štaba NOV i POH i raspisi i uputstva njihovih
sanitetskih odjeljenja, da akcija bude što svrsishodnija i da u njoj uzmu učes-
tvo svi koji su živjeli i borili se u Lici, kako bi se sa uvala borbeno gotovost svih
jedinica sa što manje gubitaka od tifusa pjegevac.

Naime, januar je bio relativno miran,⁷⁷ što se odrazilo i na sam tok epidemije,
ali im je u februaru došlo do ofanzivnih i poneke odbrambene operacije,
talas epidemije odmah je uzeo širi zamah i sve predviđene i provedene mjere
u suzbijanju pjegevac pokazale su svoju opravdanost.

Higijensko-epidemiološki rad u februaru 1945. godine

U jedinicama 11. korpusa NOVJ na području Like u februaru je bilo 76 slu-
jeva pjegevac, od toga u operativnim jedinicama 61, a u vojnoj pozadini 15.⁷⁸
Evo tabelarnog pregleda iz koga se vidi kako su bili raspoređeni:

Jedinica ili ustanova	Pjegavac
13. udarna divizija	22
35. udarna divizija	30
Artiljerijski divizion 11. korpusa	3
Prateća eta 11. korpusa	4
Auto- eta 11. korpusa	1
Marvena ambulanta 11. korpusa	1
Drugo ličko područje	4
Prvo ličko područje	1
Komanda mjesta Otri	1
Komanda mjesta Udbina	1
Komanda mjesta Gračac	1
Komanda mjesta Kosinj	2
Zarobljenički logor Gračac	3
Područna bolnica XI-2 (Rižica)	2
Ukupno	76

Od 76 oboljelih bilo je 7 smrtnih slučajeva⁷⁹ (5 u operativnim jedinicama
i 2 kod vojne pozadine), odnosno oko 9%. Osnovni uzrok većeg broja oboljenja
bila je okolnost što su jedinice bile prisiljene da se stalno miješaju s narodom
i da stanuju u bajtama, drvenjarama i manjim kućicama.

⁷⁶ Isto, **Str.** 458—465.

⁷⁷ Zbornik, tom V, knj. 38, str. 105.

⁷⁸ Podaci su dati prema izvještajima objavljenim u Zb. sn. si. 6, str. 501. i 542. I tabelarnom
izvještaju str. 509. U izvještaju na str. 501, kod pojave pjegevac pogrešno je štampan broj
104, a treba 76. (Prim. MB).

⁷⁹ Zb. sn. si. 6, str. 501.

Evo i tabelarnog pregleda prijavljenih oboljenja od pjegavca kod civilnog stanovništva u Lici za februar.⁸⁰

Kotar	Pjegavac
Gračac	138 ⁸¹
Gospić	248 ⁸²
Udbina	5 ⁸³
Korenica	5 ⁸⁴
Perušić	1 ⁸⁵
Lika — ukupno	173

»Od ukupnog broja tokom mjeseca februara oboljelih civila«, piše u izvještaju o higijensko-epidemiološkom radu, »u 11. korpusu NOVJ za mjesec februar 1945. bilo je ukupno 36 smrtnih slučajeva, i to na sektoru Gračaca 24, a na sektoru sreza Gospić 12.«⁸⁵ Prema tome od 173 prijavljena slučajeva pjegavca bilo je 36 smrtnih, što znači da je mortalitet još uvijek bio vrlo velik i iznosio je skoro 21%, za što je bilo mnogo objektivnih uzroka, ali je svejedno obavezivao organizirane snage NOP-a na stalnu, široku i efikasnu akciju. O tome u navedenom izvještaju piše: »Pojava velikog broja pjegavca kod civilnog pučanstva imade se pripisati okolnosti, što na pojedinim sektorima gdje je to bilo potrebno, nisu na vrijeme formirane izolane i na taj način oboljeli civili odijeljeni od zdravih. U mjestu Rječica, sreza Gračac, formirana je izolana za taj sektor, a takve se izolane formirati u svim onim mjestima, gdje se za to ukazati potreba... Kao stalna mjera za suzbijanje pjegavca provest će se u najkraće vrijeme cijepljenje protiv te bolesti u svim operativnim jedinicama i kod ljudstva vojno-pozadinskih ustanova, gdje to do danas nije izvršeno... Na sektoru 1. i 2. licičkog područja, gdje se pojavio pjegavac u velikoj mjeri, formirane su 2 civilne i 4 vojne higijenske ekipe, koje su upućene na teren s potrebnim direktivama za rad.«⁸⁶

Pošto se i u udbinskom kotaru sve više počelo pojavljivati pjegavac, nastavljena je akcija izdvajanja bolesnih u civilnu bolnicu (izolanu) u Poljicu, u kojoj su svi zarazni bolesnici razvrstavani po bolestima. S bolesnicima je trebalo slati krevetninu i hranu ukoliko je neko imao.⁸⁷ Uz to stalno su radile razušne stanice na pravcu Prijeboj—Obrovac u mjestima: Korenica, Udbina,

- 80 Ovaj pregled je sastavljen prema Izvještajima objavljenim u Zb. sn. si. 6, str. 502. i 543.
- 81 U kotaru Gračac, pored propisno prijavljenih 98 slučajeva pjegavca, »izvidima na terenu i prema svim kliničkim znakovima bilo je tokom mjeseca februara na sektoru sreza Gračac još 40 potpuno diferenciranih pjegavaca, koji međutim nisu propisno prijavljeni« (Zb. sn. si. 6, str. 502). Na taj način se došlo do ukupnog broja od 138.
- 82 Pjegavac u kotaru Gospić prenesen je s okupiranog dijela »po neprijatelju«. Tako je, npr. u Barletima prijavljen 1 slučaj, ali se pretpostavljalo da ih ima više, što se nije moglo utvrditi jer je mjesto bilo pod kontrolom neprijatelja.
- 83 U udbinskom i koreničkom kotaru bili su sporadični slučajevi pjegavca u vezi s prolaznicima koji su išli pravcem Dalmacija — Lika — Kordun i obratno. Pri tom, oni bi prelazili i određena područja zaražena pjegavcem, a kako bi u Udbini i Korenici najčešće noćili, bili su uzrokom pjegavca. Jer su »uglavnom bili ušljivi«, a to se događalo onda kada su iz bilo kojih razloga bili nerazušeni.
- 84 Iz kotara Perušić prijavljen je samo jedan slučaj — iz samog mjesta Perušić. Kako je mjesto bilo pod neprijateljskom kontrolom, ostalo se podaci nisu mogli prikupiti »ali svi su znali tu da i na tom sektoru ima više slučajeva pjegavca« Zb. sn. si. 6, str. 502.
- 85 Zb. sn. si. 6, str. 502.
- 86 Zb. sn. si. 6, str. 505.
- 87 AIHRPH, NOO-1 Hrvatske, kut. 113.

Lovinac, Gra ac, Su evi Polje i Zrmanja, a svi ranjenici, koji su transportirani za Oblasnu vojnu bolnicu 11. korpusa u Benkovac i druge bolnice na području 8. korpusa NOVJ, prije polaska obavezno su bili razušeni.⁸⁸

Razušna stanica u Korenici radila je s kapacitetom 500 odijela dnevno a bilo je i vrlo moderno ure eno higijensko postrojenje s prostorijama za svla enje, šurionu, obla enje i prostoriju za lije enje svraba. Ne ist dio strogo je bio odijeljen od istog. U Korenici je bilo podignuto i pokretno štapsko kupatilo, ali je preba eno u Lovinac gdje se bio smjestio Štab 11. korpusa. Stabilno higijensko postrojenje u Udbini imalo je kapacitet 200, a u Lovincu, Gra acu i Su evi Polju oko 150 odijela dnevno.⁸⁹

Zidana suva komora sagra ena je i u Trnavcu, pa je prvo radila za potrebe 2. brigade 13. udarne divizije, a kasnije je predana jednoj brigadi 35. udarne divizije. Tre a brigada 13. udarne divizije bila je zapo ela izgradnju stabilne suve komore u Metku, ali je nije završila zbog pokreta.⁹⁰ U februaru se nalazila u izgradnji jedna razušna stanica u Lovincu velikog kapaciteta od oko 1.900 odijela za 24 sata i trebala je biti gotova sredinom marta. Kako se nalazila na raskrsnici važnih puteva i uz samu vodu, predvi alo se da e mo i da primi sve operativne jedinice koje se tim područjem kre u. S mogu noš u prijema 90 odijela odjednom trebalo je da bude zna ajan oslonac u suzbijanju pjegavca.⁹¹

Higijenske ekipe na području Otri —Zrmanja razušile su šurenjem tokom februara sva sela u kojima se bio pojavio pjegavac, a tako er i sela do njih. Tako je, npr. na tom području razušeno oko 5.500, u kotaru Gospi 1.250, a u kotaru Korenica oko 650 stanovnika. Taj rad uporedo su obavile vojne i civilne pokretne higijenske ekipe.⁹² Izvršavaju i te brojne zadatke, osoblje angažirano na higijensko-epidemiološkom radu povremeno je upu ivano na kurseve za zdravstvene nadzornike, kako bi se obezbije io što ve i broj stru nog kadra, ali broj organiziranih kurseva, kao i broj upu enih na njih, nije bio dovoljan. Zato se pristupilo osnivanju kursa za higijeni arke kod Sanitetskog odjeljenja Štaba 11. korpusa, što je trebalo da rezultira dobijanjem znatno brže ve eg broja osposobljenih higijeni ara.⁹³

U petnaestodnevnom izvještaju Kotarskog komiteta KPH Gra ac, br. 9 od 2. marta 1945, upu enom Okružnom komitetu KPH za Liku, isti e se da zdravstvene ekipe rade »punom parom« i da su postavljene dvije razušne stanice u op inama Otri i Zrmanja. Zatim, da se tifus spre ava, a gdje se bio najviše raširio da ga se uspjelo lokalizirati.⁹⁴ O radu i teško ama u februaru nalaze se podaci u izvještaju za taj mjesec Okružnog komiteta KPH za Liku upu enom CK KPH, u kom piše: »Kampanja protiv zaraznih bolesti nije dostigla potrebne mjere iako je pjegavac u ve ini sela lokaliziran. Stambene prilike, ishrana i vrlo esto pokret i iseljenje naroda pred neprijateljem je dosta spre avalo organiziranu borbu protiv bolesti. Zdravstvene mjere nisu se sprovodile jednako uporno u selima gdje nije izbio pjegavac, kao u selima gdje je on izbio. No zdravstveni odbori od Okružnog pa na više vršili su jake napore u tom pravcu.«⁹⁵

88 Zb. sn. si. 6, str. 505—506.

89 Zb. sn. si. 6, str. 505—506.

90 Zb. sn. si. 6, dok. br. 195, str. 513.

91 Isto, str. 539.

92 Isto, str. 539.

93 Isto, str. 508.

94 AIHRPH, KP-243-1246a.

95 Isto, KP-243-1248a.

Civilna zdravstvena služba postepeno se formirala uz pomoć vojnog saniteta 11. korpusa NOVJ i NOO-a. Uz brojne teško e organizaciono i kadrovski je ja ala, daju i svoj doprinos u suzbijanju pjegavca na području Like u sezoni 1944/45. godine. Ilustracije radi navodim dio iz izvještaja o radu Izvršnog odbora Okružnog NOO-a za Liku za period od 12. decembra 1944. do 3. marta 1945. godine: »U zdravstvenom odjelu pored pro elnika rade dva referenta. Od tih je jedan stru ni lije nik. Pred par dana dobili smo još jednog stru nog lije nika. Kod kotarskih NOO-a organizirani su zdravstveni odjeli i u njima rade higijeni- arke, koje su svršile bolni arske kurseve, kao referenti. Odjel se kroz ovaj period aktivno zalagao na suzbijanju tifusa. U tu svrhu organizirani su odbori za suzbijanje tifusa od Okružnog na niže. Ovi odbori nisu u potpunosti izvršili namijenjeni zadatak. U periodu od prošlog zasjedanja skupštine od tifusa je oboljelo 353 osobe. Od toga je preboljeno 183, a 44 umrlo.⁹⁶ Za raskuživanje napravljen je 91 komad partizanske buradi, koja su raspore ivana po kotarima na upotrebu. Na suzbijanju tifusa od strane vojnog saniteta data nam je dobra pomoć . Naše glavne zdravstvene snage nalazile su se u gra a kom kotaru na radu, jer je tamo najviše harao tifus. Dvije zdravstvene ekipe koje su u kotaru radile mjesec dana, uspjele su u prili noj mjeri suzbiti zaraznu bolest. Prvo i 2. li ko područje dalo je svako po dvije zdravstvene ekipe koje su radile u Gra acu, Gospi u i Korenici... Kroz ovaj peroid održan je 15-dnevni zdravstveni kurs, koga je poha alo 13 drugarica. Kurs je završio sa dobrim uspjehom i drugarice su zaposlene po kotarevima. Bolnica u Gra acu je izgra ena, ali još nije otvorena, jer se o ekuju lijekovi i instrumentali, koje nam je obe ao poslati Odjel narodnog zdravlja ZAVNOH-a. Uspostavljene su karantene u Udbini, Gra acu i Korenici, ali je u njima malo bolesnika izolirano. Suzbijanje zaraznih bolesti još je uvijek goru e pitanje, jer se zaraznih bolesti još uvijek nalazi u kotaru Gra ac, Gospi i Udbina.«⁹⁷

Kretanje zaraznih bolesti u martu i borba protiv njih

U martu 1945. ratna situacija u Lici je bila veoma složena. Naime, 4. marta neprijatelj je zapo eo koncentri ni napad na oslobo eni teritorij Like⁹⁸ i do 17. marta uspio ovladati Korenicom i Kravskim poljem i presje i vezu izme u Korduna i Dalmacije. Jedinice 13. i 35. udarne divizije ve inom su vodile defanzivne borbe kombinovane s protivnapadima na pojedinim dijelovima fronta,⁹⁹ ali se ni jednog momenta nije odustajalo od najnužnijih mjera za spre avanje pjegavca i rezultat nije izostao. Zahvaljuju i tome bilo je znatno manje novih slu ajeva oboljenja (npr. u februaru 76, a u martu 48)) i samo 2 smrtna: 1 u 35. udarnoj diviziji, a 1 kod vojne pozadine (OZNA).¹⁰⁰

Evo kako su se kretale zarazne bolesti u martu kod operativnih jedinica i vojne pozadine:¹⁰¹

96 Iako je iznalaženje i prijavljivanje oboljenja kod civilne zdravstvene službe bilo manjkavo i nedostatno, ipak i ovi podaci pokazuju uporan rad u itavom razdoblju.

97 AIHRPH, NOO-i Hrvatske, kut. 110.

98 Zbornik, tom V, knj. 39, dok. br. 8, 22 i 36 i Zbornik, tom XI, knj. 4, dok. br. 2, 5 i 7.

99 Zbornik, tom V, knj. 39, str. 147. i 172.

100 Zb. sn. si. 6, str. 579.

101 Isto, str. 579.

Bolest	Ostalo od prošlog izvještaja	Prinovljeno	Ozdravilo	Umrlo	Ostaje
Pjegavac	43	48	68	2	21
Morbili	2	1	2	–	1
Gonorea	3	1	1		3
Lues	3				3
Ukupno	51	50	71	2	28

Od 48 prinovljenih slu ajeva pjegavca, 27 je bilo u operativnim jedinicama a 21 u vojnoj pozadini. U martu je bilo teško suzbiti pjegavac, »jer su jedinice uslijed vo enja stalnih borbi bile prisiljene da no uju pod vedrim nebom... a bilo je slu ajeva, da su jedinice primorane da preno e na snijegu, esto bez vatre i ogrijeva«. ¹⁰² Ipak, sanitarske službe 13. i 36. udarne divizije izvršile su sve neposredne zadatke i od štabova svojih divizija dobile veoma povoljnu ocjenu. ¹⁰³ Naime, u tim teškim prilikama ušljivosti nije bilo, a sve su jedinice ošišane i naprašene praškom DDT. Prašak je bio efikasan, tako da su i sami borci tražili da ih se naprašuje. ¹⁰⁴ Sve jedinice su imale partizansku burad koju su koristile kada nisu bile u borbi, a u martu jedinice 35. divizije nisu parile odijela u suvim komorama. ¹⁰⁵ U vojnoj pozadini sa sprovo enjem mjera protiv pjegavca tako er se nije prestajalo, ali ušljivosti je još uvijek bilo, iako u znatno manjoj mjeri. ¹⁰⁶ Zbog pomanjkanja sapuna teško je bilo održavati li nu higijenu na primjernoj visini, ali se ljudstvo redovito pralo svako jutro i pralo ruke prije jela. Svi su bili ošišani, a šurenje odijela, posteljine i rubenine vršeno je redovito jednom nedjeljno i to uglavnom u partizanskoj buradi. ¹⁰⁷

Tabelarni pregled oboljelih od pjegavca kod civilnog stanovništva ¹⁰⁸

Kotar	Pjegavac
Gra ac	98
Gospi	34
Udbina ¹⁰⁹	24
Donji Lapac (s. Gornja Suvaja)	3
Korenica (Buni) ¹¹⁸	3
Lika — Ukupno	162
Umrli ¹¹¹	21

U vrijeme napada na oslobo eni dio Like došlo je do ve eg pokreta naroda, jer je neprijatelj po svim selima u kojima se zadržao vršio plja ku, paljenje i

¹⁰² Zb. sn. si. 6, str. 557.

¹⁰³ Zbornik, tom V, knj. 39, str. 155. i str. 177.

¹⁰⁴ Zb. sn. si. 6, str. 558.

¹⁰⁵ Zbornik, tom V, knj. 39, str. 177.

¹⁰⁶ i ¹⁰⁷ Zb. sn. si. 6, str. 573—574.

¹⁰⁸ Pregled je sastavljen prema pisanim izvještajima, Zb. sn. si. 6, str. 559. i 580. I podaci se odnose samo na ono što se uspelo utvrditi krajem marta.

¹⁰⁹ Za k. Udbinu u izvještaju je navedeno 27 slu ajeva u koje su ušli i 3 iz Buni a. Isti su oduzeti i stavljeni u k. Korenicu u ijem se sastavu Buni nalazio.

¹¹⁰ Za k. Korenicu nije bilo podataka, jer je bio pod kontrolom neprijatelja.

¹¹¹ Podatak je dat po pristiglim prijavama, a prijave koje je dobio Okružni NOO esto su bile nepotpune i nepouzidane, jer »dijagnoze nisu u ve ini slu ajeva potvr ene po lije niku, tako da postoji mogu nost da nekoji prijavljeni slu ajevi nisu pjegavac«. Zb. sn. si. 6, str. 580.

ubijanje civilnog stanovništva.¹¹² »Veliki broj naroda se našao u vrlo teškim prilikama bez ikakve nastambe i u nemogućnosti održavanja i najosnovnijih higijenskih mjera«, isti e se u izvještaju o higijensko-epidemiološkom radu u martu 1945, i nastavlja: »Jasno je da je to bio povod da se ušljivost širila, a sa ušljivosti i mogućnost prenošenja zaraze. Pa i kod vojske su ti momenti pogodovali razvitku slučajeva koji su se pojavili u divizijama. Epidemiološko ispitivanje je pokazalo da su drugovi iz jedinica bili upravo u doba koje odgovara inkubaciji na terenu u najužem dodiru sa izbjeglicama iz zaraženih mjesta.«¹¹³

U stvari, krenulo je oko 16.000—20.000 ljudi,¹¹⁴ prvo u jednom pa u drugom smjeru, iz opustošenih krajeva u izbjeglištvo i potom iz izbjeglištva natrag u svoje domove.

Da bi se suzbilo širenje zaraze, odmah su upućene specijalne higijenske ekipe s partizanskim buradima i izvršena su mnogobrojna šurenja. Najviše ih je obavljeno u bolnicama (Riice—Graac), zatim u Štikadi, Sv. Roku, Otriu i drugdje. Iako je samo na terenu 2. lirkog područja tokom marta izvršeno 10.948 šurenja,¹¹⁵ ipak se nije uspjelo sve razušiti zbog velike pokretnosti izbjeglog naroda i nemogućnosti da ih se smjesti i karanteniira.¹¹⁶

Opasnost od širenja epidemije je nametala brz i efikasan rad, stoga su sva tekuća pitanja rješavana odmah »u hodu«, idući i iz akcije u akciju. Tako je, npr. po samom premještanju Područne bolnice XI-2 (Riice) iz Riice u Graac, u Riicama 14. marta osnovana izolana (ve i stacionar za civile oboljele od pjegavca, a i drugih zaraznih bolesti). Pri novoosnovanoj civilnoj zdravstvenoj ustanovi ostavljeno je i 10 stražara, dok predstavnici narodne vlasti i civilne zdravstvene službe ne preuzmu kompletnu brigu nad njom. Inače, tu zdravstvenu ustanovu u stručnom pogledu je preuzeo zdravstveni referent Okružnog NOO-a za Liku koji je davao uošte za dalji rad.¹¹⁷

Prišlo se i oživljavanju Okružnog odbora za suzbijanje pjegavca s ciljem »da se povuče cijeli narod na suradnju u prvom redu u stvari iznalaženja i prijavljivanja slučajeva oboljenja, kao i u pronalaženju izvora bolesti, u provođenju profilaktičkih mjera i u stvaranju kolektivne higijenske svijesti meunarodom.«¹¹⁸ Odbor je bio obnovljen i izabran radni odbor u koji je ušao epidemiolog 11. korpusa. Radni odbor je održao četiri sjednice, a njegovi članovi su se sastajali skoro svaki dan. O tome, u ve navedenom higijensko-epidemiološkom izvještaju, piše: »Na taj način je stvorena uska povezanost sa civilnom narodnom vlasti u stvari suzbijanja pjegavca. Sve što se poduzima i što se do sada stvorilo u tom pogledu stvoreno je po prethodnom dogovoru i sporazumu.«¹¹⁹

Pri Područnoj bolnici XI-2 12 polaznika je završilo bolniarski kurs, ali nije upućeno u vojne jedinice, nego su raspoređeni u ekipe koje su trebale da obave cijepljenje i naprašivanje civilnog stanovništva u ugroženim mjestima. Za rukovodioca ekipe postavljena su dva zdravstvena nadzornika koji su položili

112 Zb. NOR-a, V-39, str. 171.

113 Zb. sn. si. 6, str. 580—581.

114 Isto, str. 581.

115 Zb. sn. si. 6, str. 586.

116 Isto, str. 581.

117 Isto, str. 586: Izjava Milice Zegarac-Radakovi, člana Okružnog odbora za suzbijanje pjegavca, data 22. 2. 1981. autoru.

118 Zb. sn. si. 6, str. 584.

119 Isto, str. 586.

kurs kod Glavnog štaba Hrvatske. Predviđeno je da po etkom aprila krenu u kotareve Udbinu, Korenicu i Gospi, a onda bi ih prebacili u općine Otri i Zrmanju kako bi se spriječio širenje zaraze prema Dalmaciji i Primorju.¹²⁰

U drugoj polovini marta održan je »tečaj za udarne ekipe za suzbijanje pjegavca«¹²¹ s 24 polaznika (16 polaznika je uputio vojni sanitet, a 8 civilna zdravstvena služba). Osnovni zadatak je bio da se polaznici osposobe za borbu protiv pjegavca te je u tom smislu napravljen i program. Tečaj je uspješno završen i krajem marta polaznici su raspoređeni u ekipe za širenje i kupanje. Opremu ekipa zajednički su pripremali vojni sanitet i civilna zdravstvena služba. Planirano je da u početku bude 1" ekipa i da se svaka snabdije s partizanskim buretom, koje bi bilo sastavljeno od kace s jednim ili dva bureta za proizvodnju pare (prema veličini kace) i od 4 limena korita za kupatilo (improvizirani tuš) i još jednog bureta za grijanje vode za kupatilo.¹²²

Okružni NOO za Liku (Zdravstvena sekcija) dobio je zaduženje da nabavi kace, »dok se vojska nastojati da nabavi burad i plehnate kutije u kojima saveznici bacaju materijal našoj vojsci (za uređenje prenosnih kupatila).«¹²³ U Lovincu je bilo završeno higijensko postrojenje s velikom kapacitetom od 1920 odijela u 24 sata. Ono je izgrađeno u podrumu jedne zgrade, uz samu rijeku, s propisnom suvom komorom i kupatilom s 15 tuševa. Krajem marta nedostajali su pumpa i tuševi, ali se otkrilo povoljno rješenje i da proradi za koji dan.¹²⁴ U neposrednoj blizini već je radilo prištapsko kupatilo s 10 tuševa kapaciteta od oko 500 kupanja u 24 sata. Preko Okružnog NOO-a za Liku vojni sanitet je kupatilo dao za školsku djecu, pripadnike narodne milicije, članove Okružnog NOO-a, kao i za ostale civile.¹²⁵

Stalno provođenje preventivnih mjera po svim kotarevima pošlo je davati povoljne rezultate. Tako je, npr. epidemija pošla prema lapa kom kotaru i, prema vojnim izvještajima, u Gornjoj Suvaji pojavila su se 3 slučaja pjegavca, koji su se proširili na 9 slučajeva pjegavca,¹²⁶ ali -u preduzete sve mjere u martu i već 17. marta nije bilo novih oboljenja »nego i ranije osobe koje su bolovale od tifusa su ozdravile.«¹²⁷

Rad razušnih stanica i kupatila u martu vidi se iz slijedećeg pregleda:¹²⁸

Razušna stanica (kupaćilo) u:	Broj kupanja		Broj razušivanja		Liječeno od svraba—civilni
	vojska	civili	vojska	civili	
Korenica	Oštećena u ofanzivi — popravljena se.				
Udбина	Uništeno po neprij. — gradi se nova.				
Lovinač	826	162	—	—	86
Grac	198	—	2.716	S.232	101
Lučini Polje	—	—	—	—	26
Zrmanja	112	254	—	—	8
Ukupno	1.136	416	2.716	8.232	221
Ukupno (vojska—civilni)	1.552		10.948		221

120 Zb. sn. si. 6, str. 587.

121 Isto, str. 588.

122, 123 i 124 Isto, Str. 587.

125 Zb. sn.sl. 6, str. 587.

126 AIHRPH, KP-251/1870.

127 Isto, KP-251/1871.

128 Podaci prema izvještaju, Zb. sn. si. 6, str. 591.

Ošte eno higijensko postrojenje u Korenici prilikom neprijateljske ofanzive, ve krajem marta bilo je popravljeno, a u Udbini, jer je bilo potpuno uništeno, prišlo se izgradnji novog. U Gra acu su prona ene odgovaraju e prostorije za izgradnju dezinfekcione stanice, a bio je i pripremljen potreban gra evinski materijal. Ina e, u Gra acu je radila dez-stanica uz bolnicu, a u samoj bolnici je bilo kupatilo u prijemnom odjeljenju i dez-ure aj za paru s kacom i dva benzinska bureta za proizvodnju pare te suva komora manjeg kapaciteta. Uz to, postojale su dez-stanice u Su evi Polju, Otri u »te vrlo lijepa dez-stanica sa suhom komorom i jednim tušem u Zrmanji.«¹²⁹ Fo završetku zapo etih radova ova mreža dez-stanica bila je, kao i ranije, zna ajan oslonac i velika pomo za potpuno likvidiranje ušljivosti i pjegavca u Lici.

O radu, situaciji i postignutim rezultatima kazuje i izvještaj Okružnog komiteta KPH za Liku, od 3. aprila 1945, upu en u CK KPH, u kom se navodi: »Po pitanju suzbijanja zaraznih bolesti u inilo se kroz ovaj period prili no, tako da se bolesti ne šire, a u nekim mjestima se osje a da opadaju, iako su objektivni uslovi vrlo pogodni za širenje bolesti. U cilju spre avanja masovnog oboljenja od tifusa poslije povratka naroda u svoja sela zaklju ili smo da se povede »Tjedan isto e«, a koji je otpo eo 1. aprila. Za taj tjedan uzete su najvažnije mjere u vezi sa zdravstvom, kao: zakopavanje strvina, izrada i iskorištavanje partizanskih buradi itd.«¹³⁰ A u izvještaju od 4. aprila 1945. godine upu enom Ministarstvu narodne odbrane (Sanitetskom odjeljenju) Sanitetsko odjeljenje GŠH, daju i analizu zdravstvenih prilika u Lici, izme e: »Na sektoru Like pjegavac pokazuje vidnu tendenciju opadanja ... Maksimalni rad oko razušivanja, kao i potpuna vakcinacija ljudstva, uz naprašivanje sa DDT uspjelo je da suzbije pjegavac. Veliku je opasnost predstavljalo stalno kretanje komunikacijama Like, ali ipak uspjelo se sve suzbiti. Pomjeranje civilnog stanovništva u Lici marta mjeseca za vrijeme ofanzive bilo je veliko. To je nepovoljno djelovalo na sam rad, ali vojni sanitet, uz pomo civilnih vlasti i njihovih dvaju lije nika, uspio je da sve to savlada. I me u civilnim stanovništvom po elo se sprovoditi cijepjenje, kao i naprašivanje sa DDT onog stanovništva koje je u kontaktu sa bolesnicima.«¹³¹

Brojne akcije zapo ete u martu, nastavljene su i u aprilu. Od 1. do 8. aprila organizirana je šira akcija »Tjedan zdravlja«, o emu je ve bilo rije i, i u kom se vojni sanitet dogovorio s Okružnim NOO za Liku da se u svakom kotaru zapali po jedna kre ana, kako bi se kona no riješilo složeno pitanje pomanjkanja kre a, »te kopanje zahodnih jama uz svaku seosku ku u.«¹³² Nastavljeno je i sa strogom izolacijom svih bolesnih i sumnjivih slu ajeva u posebnim izolanim, provedena je karantena zaraženih sela, a izvorišta epidemija bila su potpuno blokirana. Naime, u mjestima gdje je postojala epidemija, pored svih dotad provo enih mjera, vršena je i vakcinacija cijelog stanovništva dvokratnom injekcijom vaccine. Na taj na in, dolaskom prolje a i slobode u Liku, uspješno se privela kraju i borba za suzbijanje zaraznih bolesti u Lici u sezoni 1944/45. godine.

Rad na spre avanju zaraznih bolesti na podru ju Like u sezoni 1944/45. imao je više svojih specifi nosti. U isto vrijeme on je bio sastavni i nerazdvojni dio

129 Zb. sn. si. 6, str. 588

130 AIHRPH, KP-243/1270a.

131 Zb. sn. si. 5, str. 335–345.

132 Zb. sn. si. 6, str. 590.

ukupne aktivnosti Glavnog štaba Hrvatske. Zbog živog partizanskog saobraćaja preko Like, koji je neprijateljskim grupacijama, slikovito rečeno, bio trn u oku i za koji su vođene dugotrajne i uporne borbe, rad na sprečavanju zaraznih bolesti u Lici, u prvom redu pjegavea, neprekidno je dobijao značajnu ulogu.

Oslobodjenjem novih teritorija u Lici povećala su se područja s jačim žarištima zaraze. Preko tog teritorija su napadale ili su se povlačile neprijateljske jedinice koje su bile potpuno ušljive i tako povećavale uzroke zaraze. Pored toga, okupator je, u sprezi s domaćim kvislinškim snagama, uništavao ne samo sanitarne uređaje nego palio sela i gradove, uništavajući i praktično sve do čega je uspevao da dopre. U takvim prilikama jedinice 11. korpusa NOVJ i nova narodna vlast, sa svim raspoloživim snagama, na čelu sa sanitetskom i civilnom zdravstvenom službom, nastojali su riješiti brojne higijensko-epidemiološke probleme, da bi se akutne zarazne bolesti što brže spriječile i suzbile sa što manje gubitaka. Organizaciju, bez koje se nije mogla ni zamisliti borba protiv pjegavea, od početka do kraja sezone preuzeo je na sebe vojni sanitet 11. korpusa NOVJ koji je, oslanjajući se na NOO-e (od seoskih do okružnog) i civilnu zdravstvenu službu, stizao rješavati i najteže probleme.

Da bi rad bio svrsishodniji i što bolje organiziran i da bi u njemu učestvovali svi, tokom sezone izdavana su i posebna naređenja i uputstva od Vrhovnog štaba NOV i POJ, Glavnog štaba Hrvatske i Štaba 11. korpusa. Radeći u duhu tih naređenja, vojne i narodne vlasti, odnosno vojni sanitet i civilna zdravstvena služba, kroz cijelu sezonu radili su na jačanju »protivepidemijalnog duha« kako u vojnim jedinicama, tako i u vojnoj pozadini, kao i među narodom, jer se pitanje pjegavea u Lici smatralo jedinstvenim problemom za jedinice NOVJ i narod Like. Životne prilike u kojima su narod i vojska živjeli i borili se u Lici 1944/45, kao npr. stambeni i ostali životni uslovi, određivali su »shvaćanje pjegavea kao glavnog epidemiološkog problema cijele Like.«¹³³

U suradnji i suglasnosti s Okružnim odborom za suzbijanje pjegavea i zdravstvenim sekcijama svih NOO-a, vojni sanitet je stalno nastojao podići i kolektivnu zdravstvenu svijest naroda. Da bi se to postiglo, morale su se savladati sve iskrse teškoće, esto i nerazumijevanje kod preduzimanja neophodnih sanitacionih i preventivno-epidemioloških mjera. Kampanja protiv pjegavea bila je dugotrajna i naporna akcija. Organizirane snage NOP-a u Lici pretvorile su je u stalnu školu s primjernim programom za izobrazbu širokih masa i kadrova u higijensko-epidemiološkoj službi.

Pored postojanja žarišta pjegavea u Lici, u kojoj su u toj sezoni naše jedinice izvodile brojne ofanzivno-defanzivne operacije, i usprkos pomanjkanju svih vrsta sanitarnih uređaja, organizirane snage NOP-a su izgrađivale sanitetsku službu u vojnim jedinicama i civilnu zdravstvenu službu u sastavu nove narodne vlasti. Radeći istovremeno na prosvjedi i zdravstvenoj propagandi, one su uspjele da smanje gubitke od zaraznih bolesti na najmanju moguću mjeru.

Izvori i literatura:

1. Arhivska građa: fondovi Arhiva Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb; Muzeja revolucije naroda Hrvatske, Zagreb i Historijskog arhiva u Karlovcu.
2. Objavljena dokumenta: Zbornik dokumenata i podataka narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Vojnoistorijski institut, Beograd 1968, 1969. i 1979, tom

- V, knj. 36, 37, 38. i 39. i Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda, Sanitetska uprava JNA, Beograd 1952; i 1967, knj. 2, 5, 6. i 12.
3. Knjige i lanci: Dr Slava Blažević, Organizacija i rad sanitetske službe u Lici u vrijeme NOR-a, Historijski arhiv u Karlovcu 1973, Zbornik 5; Dr Goran Dragičević, Sanitetska služba u partizanskim uslovima ratovanja, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1965; Infektologija (četvrto dopunjeno izdanje), Fran Miljević, Josip Felišević, Branko Bezjak, Boris Mravunac, Jugoslavenska medicinska naklada, Zagreb 1980; Dr Petar Kleut, Trideset peti lička divizija, Vojnoizdavački zavod, Beograd 1970; Dr Ivan Kralj, Sanitetska služba na području Like, Korduna, Banije, Žumberka i Pokuplja u trećoj godini narodnooslobodilačkog rata, Historijski arhiv u Karlovcu 1977, Zbornik 8; Medicinska enciklopedija, svezak 5, Jugoslavenski leksikografski zavod, drugo izdanje, Zagreb MCMLXX; Todor Radošević, Posljednje borbe na području udbinskog i koreničkog kotara, Historijski arhiv u Karlovcu 1979, Zbornik 10 i Dr Uroš Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945, Historijski arhiv u Karlovcu 1978.
 4. Autorova zbirka podataka sačinjena na osnovu razgovora s učesnicima obratovanih događaja: Priča Dimitrijem, Rapaji Nikicom, Popović-Knežević Marijom, Popović Jovicom, Žegarac Danom, Žegarac-Radaković Milicom-Mikom, Grbi Radom i ali Jocom.

Milka Kufrin

Od Zagreba do Žumberka — u borbu za slobodu

Značaj i neke karakteristike razvoja NOB-e u Žumberku i Pokuplju

Žumberak dominira trokutom koji ine dolinarijeke Save i Kupe — prirodne i nezamjenjive komunikacije i raskrsnice magistralnih transverzala koje vežu zapadnu Evropu s Bliskim i Dalekim istokom i sjevernu i srednju Evropu, te Hrvatsku, preko Zagreba s morem. Ovim područjem ide granica između Slovenije i Hrvatske. Stanovništvo je s jedne strane kompaktno slovenačko, a s druge strane hrvatsko, dok je s desne obale Kupe pretežno srpsko. U povijesti borbe za opstanak naroda Žumberaka gora (Gorjanci) bila je uvijek pribežište naroda pred najezdama raznih osvajača, tako da tu žive poizmiješani potomci raznih naroda i stanovnika iz mnogih krajeva naše zemlje.

Okupacijom Jugoslavije 1941. godine Žumberak je postao tromeđna okupiranih područja od strane Njemačke, Italije i Nezavisne Države Hrvatske. Odmah po okupaciji Nijemci iseljavaju Slovence iz Dolenske i Gornje Štajerske, naseleljavaju u te krajeve Nijemce i postavljaju miniranu žičanu ogradu na granici Rajha dolinom rijeke Krke. Okupator je ovdje odmah po dolasku na najdražim mjestima pokazao svoje pravo lice.

Neposredna blizina Zagreba, Karlovca, Siska i industrijskih centara Hrvatske s razvijenim radničkim pokretom i organizacijama Komunističke partije Jugoslavije, doprinijeli su tome da se utjecaj Komunističke partije i radničkog pokreta na Žumberku i u Pokuplju brzo širi, naročito poslije dolaska Josipa Broza Tita na čelo KPJ, osnivanja KPH u Samoboru 1937. godine, ispravno postavljenog nacionalnog pitanja i politike okupljanja najširih slojeva radnika,

seljaka i omladine u borbi protiv nastupajuće fašističke opasnosti, za ravnopravnost naroda i bolji život radnika i seljaka.

Sagledavajući i geografski i vojno-politički značaj Žumberka i Pokuplja kao centralnog operativnog područja koji bi gubitak za okupatora značio neposredno ugrožavanje Zagreba kao najvažnijeg političkog, privrednog i kulturnog centra NDH, Centralni komitet KPH u svojim pripremama za pokretanje oružanog narodnog ustanka u Hrvatskoj već 12. kolovoza 1941. godine šalje na Žumberak grupu od 37 komunista iz Zagreba i osniva odred »Matija-Gubec«. Ovaj se odred nije uspio održati. Nakon toga, u travnju 1942. godine, CK KPH i Glavni štab NOV i PO Hrvatske šalju tri grupe prvoboraca s Korduna. Grupa s Tešom Bulatom na čelu, koja prva dolazi na Žumberak, odmah se povezuje sa slovenačkim kirpartizancima i ide u zajedničke akcije. Spajanje ove grupe s 14 prvoboraca Samobora, Zagreba, Zaprešića i Jaske te osnivanje žumberčke ete. njeni vojni i politički uspjesi kako na Žumberku, tako i u neposrednoj okolici Zagreba, omogućili su brzo rasplamsavanje ustanka. Tokom 1942. godine Glavni štab Hrvatske šalje na Žumberak još nekoliko grupa boraca i krajem 1942. godine 1. proleterski bataljon Hrvatske. U toku 1942. godine 4. kordunaška brigada dva puta dolazi na Žumberak da pomogne i demonstrira snagu ustanka naroda Hrvatske.

Oslobodjenjem Krašića, 1. i 2. siječnja 1943. godine, što je jedna od najkrupnijih akcija u neposrednoj blizini Zagreba, oslobođen je i itav Žumberak do pruge i ceste Zagreb—Karlovac, a stanovništvo se masovno opredijelilo za NOV. Na ovom je području već 1942. godine, a definitivno 1943, raskrinkana »politika otkanja« izdajničkog dijela vodstva HSS-a, a KP se afirmirala kao istinski vođa naroda u borbi za oslobođenje zemlje i bolji život radnika i seljaka.

Od dolaska prvih partizanskih jedinica na ovo područje u rano proljeće 1942. godine narodnooslobodilačka borba konstantno se razvija po uzlaznoj liniji. Ovdje nije bilo kolebanja, padova i osipanja jedinica. Uporne i žilave borbe vođene su ovdje do posljednjeg dana rata. O žestini borbi govori podatak da je 13. proleterska brigada »Rade Konar« od svog osnivanja do odlaska u Bosnu u jesen 1943. godine imala tako teške žrtve i da je izmijenila više od polovine svog sastava. Bez obzira na sve neprijateljske ofanzive ovaj kraj nije bio niti jednog dana bez jedinica NOV.

Poslije odlaska 13. proleterske brigade Glavni štab Hrvatske upućuje na Žumberak i Pokuplje 16. omladinsku brigadu »Joža Vlahovi« , a na terenu, pretežno od domaćeg stanovništva, nije više odreda koji 1944. god. prerastaju u brigadu »Franjo Ogulinac Seljo«, te Karlovačku i Žumberaku brigadu koje ulaze u sastav 34. divizije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. Pored njih formiraju se i djeluju Samoborsko-jaskanski, Žumberki i Turopoljsko-posavski odred. Ove jedinice vode borbe na samim vratima Zagreba, Siska, Karlovca, Jaske, Samobora, Velike Gorice i priključuju neprijatelja za te garnizone. Od 1943. godine do oslobođenja neprijatelj nije nikada posve zauzeo oslobodjeni teritorij Pokuplja i Žumberka već samo pojedine njegovodjelove i to za vrijeme ofanziva.

Ovi uspjesi su postignuti zahvaljujući i snažnom radničkom pokretu i zagrebačkoj partijskoj organizaciji koji su širili svoj utjecaj među seljaštvom, omladinom, radnicima selima, učenicima i studentima ovog kraja. Još prije okupacije zemlje mjesni komiteti i partijska organizacija Zagreba osnivaju u selima Rakitje, Novaki, Hrvatski Leskovac, Demerje, Stupnik, Horvati, Okučani, Jastrebarsko, Pečeničica i Kupčina organizacije KP i SKOJ-a kojima je neprocjenjiva

zasluga da su se partizani uspjeli održati u prvim i najtežim danima ustanka i tu i neprijatelja na samim vratima Zagreba. One su dale prve borbe iz ovih krajeva i prva prihvatilišta Zagrep anima na njihovom putu za osloboeni teritorij.

Hiljade Zagrep ana borilo se u jedinicama NOV u Žumberku i Pokuplju, stotine njih radili su u komitetima KP, narodnooslobodila kim odborima, u organizacijama žena i omladine, u raznim pozadinskim radionicama i službama, a itava jedna vojska bez inova, bez odlikovanja — »vojska kurira« bila je mobilisana da ih sigurno dovede do cilja. Ni u jednom kraju Hrvatske nije do te mjere izražena zajedni ka borba radnika, seljaka, studenata i aka kao što je to bilo u Žumberku i Pokuplju. U borbama protiv zajedni kog neprijatelja ovdje je krvlju cementirano bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti Hrvatske.

Od prvih dana pa do kraja rata sve ve e akcije na ovom podru ju izvode zajedni ki slovenske i hrvatske jedinice NOV. Za svaku akciju formiraju se i zajedni ki štabovi. Trinaesta proleterska brigada »Rade Kon ar« i brigada »Ivan Cankar« 27. studenog 1942. oslobaaju Suhor i uništavaju talijansku posadu i leglo bele garde u Beloj krajini, 14. prosinca te godine 13. proleterska i brigada »Ivan Cankar« napadaju Kraši . Za vrijeme etvrte neprijateljske ofanzive 13. proleterska i 4. kordunaška brigada zajedno s tri slovenske brigade »Tone Tomši«, »Matija Gubec« i »Ivan Cankar« razbijaju dijelove dviju talijanskih divizija koje su poduzele ofanzivu na Žumberak i Belu krajinu. Ove brigade zajedni ki djeluju na komunikaciju Zagreb—Karlovac, ometaju saobra- aj i evakuaciju u pozadini njema ke 7. SS »Princ Eugen« divizije, uslijed ega njema ki komandant Jugoistoka, general Aleksandar Lehr, traži od Ante Paveli a da sve raspoložive snage NDH baci na osiguranje ovih komunikacija.

Žumberak i Pokuplje jedinstveni su primjerneprekidne i svestrane suradnje i zajedni ke borbe Slovenaca, Hrvata i Srba za oslobo enje zemlje od okupatora, za izgradnju bratske zajednice naroda i narodnosti, za socijalisti ko društveno ure enje.

Leo Rukavina, prvi poginuli borac na Žumberku

Tridesetog lipnja 1941. godine po Zagrebu su izvješeni veliki oglasi Redarstvenog ravnateljstva kojim se »poziva svatko tko znade gdje boravi Leo Rukavina, pipni ar, ro en 1920 godine u kotaru Peruši , da to odmah javi ovom ravnateljstvu. Isti se traži kao opasni komunisti ki agitator i svaki onaj za koga se ustanovi da je znao boravište imenovanog a da ga nije prijavio bit e predan pokretnom prijekom sudu«. Na plakatima je bila i slika mladi a, živih crnih o iju i bujne crne kose, ina e lana Mjesnog komiteta SKOJ-a Zagreb i Okružnog komiteta SKOJ-a Zagreb. U to vrijeme on se ve nekoliko dana krio u ku i mojih roditelja u selu Gornja Purgarija u Oki u.

Isprilo mi jlr a je u trgovini, koju je on vodio u Vrbni koj ulici, bilo izgrano skrovište tehnike Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku i radio- stanice CK KPH, odakle je, za vrijeme policijske racije, uspio pobje i preko Jaruna prema Savi i tu se sakriti u grmlje. Ustaše su organizirale bjesomunu hajku za njim, pretražile svaki grm ali ga nisu pronašle. Do ekao je no skriven u šibljaku, a onda je preplivao Savu i krenuo u pravcu sela Horvati. Znao je da tamo postoji organizacija KP i SKOJ-a koju je osnovao Stjepan Bencekovi

rodnom iz Horvata, član Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku. U Horvata se Leo povezao s Tomom i Ignacom Pipinom. Stjepan Benceković smatrao je da je za Lea sigurnije da se krije u Oki i tako sam dobila zadatak da pitam roditelje da li se s time slažu. No u sam ga iz Horvata dovela u našu kuću. Tu je prvih dana i spavao. Kasnije smo ga smjestili u klijet u Lekevcu. Poslije tjeralice sa slikom shvatila sam da više tu ne može ostati. Jedan je susjed u selu budno pratio svaki korak oca Ivana, majke Dragice i mladih sestara Ljubice i Zore, koje su svaki dan u košarici ili košu nosile hranu u klijet, što nije bilo uobičajeno.

Nekoliko dana poslije bijega komunista iz Kerestince ustaše su pretraživale šumarke od Zagreba do Okića. Jednog jutra kamion pun ustaša upao je u selo. Dvije susjede Draga Kufrin (Fabekovića) i Bara Brezar (Dumićka) kad su ih ustaše pitali gdje je kuća Ivana Kufrina poslale su ih na drugi kraj sela. Za to su vrijeme obavijestile oca i on je, skoro iz kreveta, dotrčao do klijeta i probudio me. Na nekoliko stotina metara iza njega dolazila je ustaška patrola. Otrčala sam u vinograd do Lea Rukavine koji je tamo spavao i tako smo u gustom vinogradu ostali neprimijećeni.

Pobješnjeli zbog ponovnog neuspjeha ustaše su toga dana uhapsile i odvele u zatvor u Jastrebarsko mog oca, majku i obje sestre. Bila je velika sramota za ustašku vlast da ne može da izađe na kraj s jednom omladinkom, studenticom koja izbjegava sve zasjede i ustaške patrole i slobodno se kreće selima Okića u bijeloj okići koj ruba i, sretunom i rupcem na glavi, a omladina i ljudi obavještavaju je o kretanju ustaša i raduju se njihovoj nemoći. Bila je sramota i ovo hapšenje. I otac i majka bili su poznati kao veoma marljivi, pošteni i napredni ljudi. Sestra Ljubica imala je 16 a Zora 14 godina. Kad su njih odvodili, muškarci, žene, cure i dečaci stajali su na cesti. U oči im su bile suze i prezir prema vlasti koja se boji i djece.

Poslije toga se u Okiću više nismo mogli zadržati ni Leo ni ja. Dogovorili smo se da ja odem u Horvate i pošaljem nekoga po njega. Leo je ostao sakriven u jednoj gustoj živici, a zviždanje melodije »Budi se Istok i Zapad« bila je lozinka na koju se javiti. Skojevaca Vinko Pipić došao je do Lea i sretno ga doveo u Horvate gdje se krio sve do odlaska na Žumberak u odred »Matija Gubec«. Trećeg rujna 1941. godine Alojz Pipić i Pavao Videković Ivan, član OK KPH Zagreb, povelili su ga na kolima hrane i nešto oružja do klijeta Marka Stanića a u Miranjcu kraj Pribića. Tu je ostavljen da čeka vezu s odredom. Izdan je i opkoljen od ustaša. Borio se sam i tu je ubijen. Leo Rukavina prvi je pali borac i ovo je bila prva borba na Žumberku. Bilo je to 4. rujna 1941. godine.

Šestorica iz ustaškog logora u Kerestincu spašavaju se u Okiću

Poslije bijega komunista iz logora u Kerestincu, noć u izmeci 13. i 14. srpnja

Rađa i Miško Rađa, kandidat za člana KPJ-a i njegov susjed Ivan Rubini išli su rano ujutro kolima po sijeno i na raskršću u kraj sela opazili grupu ljudi u pocijepanim odijelima, kratkim hlačama a neki su bili i bos. Odmah je Miško shvatio o čemu se radi i rekao im: »Ne bojte se, drugovi, vi ste došli u dobre ruke. Vi ste pobjegli iz Kerestince mi ćemo vam pomoći.« Miško Rađa donio im je hrane, smjestio ih u jedan šumarak i obećao uspostaviti vezu s

1941. godi

ostalim aktivnostima u Oki u i sa Zagrebom, što su oni izri to tražili. Boje i se izdaje, ovi drugovi nisu ekali povratak Miška Ra i a, ve su se premjestili u susjednu šumu Poloznicu i tako izgubili vezu. «v

Jednog dana, sje a se Franjo Vale i , seljak iz Donje Purgarije, dok je sušio sijeno u svom vo njaku, tik do šume Poloznice, uo je kako ga netko zove iz šume: »Do i prijatelju, do i, ne boj se, dodi do nas.« A i on se bojao, jer po Oki u je tih dana vo ena velika hajka: odvedeni su u zatvor moji roditelji i sestre, a uhapšeni su i još neki drugovi iz Jastrebarskog. Bojao se da je to ustaška provokacija. Upitao ih je tko su, a oni su mu odgovorili da su zatvo-renici komunisti iz Kerestinca. »Ja u vam pomo i, ne bojte se. I ja imam brata komunistu u Zagrebu«, odgovorio je Franjo. Zatim su rekli da su gladni i pitali u kom je pravcu i da li je daleko talijanska granica.

Nekoliko dana Franjo Vale i ih je sakrivao usred sela na svome štaglju. Bilo je to teško zbog gusto e sela pa su opet otišli na nekoliko dana u šumu Poloznicu. I tu su ih seljaci opazili dok su dovodili stoku na pašu ili pak je dok su išli po drva. Kad ih Franjo Vale i nije više mogao kriti, premješteni su kod njegova brata Mirka Vale i a, zatim u klijet Miška Ra i a, a onda su ih selili i po drugim šumarcima. Gotovo svuda su bili opaženi, ljudi su znali da bježe pred ustašama, ali su uvali tajnu. Hranu je spremala majka bra e Vale i , a u šumu nosila Mirkova žena i Miško Ra i . Franjo Vale i i danas uva ceduljicu sa spiskom imena koju su mu dali. Bili su to: Dragutin Daki , željezni ki službenik, Abid Loli , mesar, Hamdo Begovac, pekar, Aleksandar Obratil, tipograf, Vladimir Božac, student tehnike i Todor Vukovi , slasti ar. Uz imena dali su i svoje slike a Obratil i adresu svoje žene u Zagrebu. Franjo Vale i pokušao je da na toj adresi uspostavi vezu i nabavi odijela, ali je primijetio da je zgrada opkoljena od ustaša i tako se vratio neobavljena posla.

O grupi drugova iz Kerestinca koji se kriju u Oki u obavijestila sam Marka Belini a. i on je došao do njih preko Vinka Lovri a i Miška Ra i a. Na njihovo inzistiranje da se vrate u Zagreb, lanovi KP iz Horvata nabavili su u op ini Galgovo propusnice za Obratila i Todora Vukovi a i dopratili ih na željezni ku stanicu Horvati odakle su vlakom krenuli za Zagreb. Prilikom legitimiranja bili su sumnjivi. Uhapšeni su i ubrzo strijeljani u Zagrebu.

Raspoloženje me u preostalim bivšim logorašima bilo je vrlo teško. Dragutin Daki je nervno obolio, što je predstavljalo veliku opasnost. Tada Franjo Vale- i uspostavlja vezu sa bratom Alojzom u Zagrebu. Preko lanova KP na Higijenskom zavodu on uspostavlja vezu s Boškom Šnajderom koji je tada radio na izgradnji vodovoda u Kalinovici. Ovaj doprema Dragutina Daki a, obu enog u radni ko odijelo, u bolnicu Vrap e, gdje se oporavio i kasnije otišao u partizane. Lije enje mu je pod krivim imenom omogu io dr Zlatan Sremec.

Ostala trojica krili su se još neko vrijeme u Oki u. Alojz Vale i poslao im je odijela i onda ih je, kamuflirane kao planinare, na dan janinskog proštenja u Samoboru prebacio u Zagreb. Hamdu Begovca i Abida Loli a predao je Lutvi Ahmetovi u koji ih je uputio za Travnik, gdje su se priklju ili partizanima. Vladimira Božca predao je Radi Kon aru, sekretaru CK KPH, a ovaj ga je u kolovozu 1941. s grupom Slavka Komara uputio na Žumberak u odred »Matija* Gubec«. Preživio je uništenje odreda. U listopadu 1942. dolazi ponovo na Žumberak s 1. proleterskim bataljonom Hrvatsk

proleterska brigada, na svom putu za Bosnu, prolaze i Oki em doživljava dirljive trenutke. Kolonu boraca u pokretu ispra a sav narod: ljudi, omladina, djeca. Borcima pružaju kruh, sir, mlijeko, vino, rakiju i jabuke. U koloni je

i Vladimir Božac, politički komesar bataljona. Sjeća se Okića, svrha je kod Franje Vale i ona ostavlja svoju sliku s posvetom. Poginuo je 22. lipnja 1944. godine u Bosni kod Bugojna.

Partizanski odred »Matija Gubec«

Neposredno poslije napada na četvrt ustaške sveučilišne bojne u Botaničkom vrtu 4. kolovoza 1941. godine, Slavko Komar sastao se s Radom Konarom u stanu Branka Maleševića u tadašnjoj Zvonimirovoj ulici. Razgovarali su o odlasku eksponiranih drugova iz Zagreba. Željeznicom se nije moglo zbog veoma stroge kontrole koju su vršili i studenti, a oni su Slavka Komara lično poznavali. Poslije neuspjeha u Kerestincu nije se ni kamionom moglo slati drugove iz Zagreba. Tom prilikom Radom Konar je iznio da su od OK KPH u Zagreb dobili izvještaj da je na Žumberku povoljna situacija za razvoj ustanka i stvaranje partizanskog odreda, jer se Žumberčanima osjeća nesigurnim u ustaškoj državi budući da nisu u katolici, i da je tamo već spremljeno 100 pušaka, 100 pari čokula pa čak i 100 kaciga. Tako je odlučeno da Slavko Komar s grupom drugova krene za Žumberak i da se tamo osnuje partizanski odred.

U nedjelju, 13. kolovoza u 6 sati ujutru

bor, Slavko Komar i Dragan Seljan krenuli su vlakom za Samobor kao izletnici i kupali. Iz Samobora su pješice stigli u Rude gdje ih je kraj jedne gostionice ponesio izletnik do ekvivalenta Janko Krajić, tramvajac iz Zagreba, rodom iz Žumberka.

Tu se sakupila grupa od 6 do 7 među prvih žumberčkih partizana. Među njima, osim Slavka Komara i Dragana Seljara, bili su još i Vladimir Božac, Mirko Ivanković-Siško i još 2 do 3, čiji su imena Slavko ne sjeća. Oko 11 sati ova grupa je krenula pješice prema Žumberku. Sjede i pred kućama u nedjeljno poslijepodne, ljudi su ih posmatrali s udaljenosti, jer se izletnici poslije podne vraćaju prema Zagrebu, a ovi idu u dubinu Žumberčke gore. U sumrak Janko Krajić ih je kod sela Stanić i predao Janku Staniću u radniku, članu KP i Dragici Stanić, u Italjici, koja im je donijela hranu. Tu noć, kao i nekoliko slijedećih, spavali su u šumi kod sela Čurina. Sutradan saznaju da su muškarci iz okolnih sela otišli u općinu Kalje i da od ustaša primaju oružje i da se brane od četnika koji se poslije raspada stare Jugoslavije skitaju po Žumberku.

Tog ponedjeljka bio je u Kalju sajam na kome se govorilo samo o četnicima i bandama. O »četnicima i oficirima« se, pod utjecajem ustaške propagande, i ranije pričalo, a od nedjelje i o tome da je jaka »četnička banda« primijećena i lokalizirana.

Marko Čurina i -Marke in sjeća se da je neke od članova tog odreda prihvatio na Trešnjevci kod Zvonka Mušnjaka, član KP, rodom iz Stojdrage, i da ih je preko Podsuseda, Okića i Podlipovca doveo u Pečeno. Vještava Cvetka Floresa, španskog borca, prihvatio je u Jastrebarskom, gdje je stigao željeznicom, i poslije 3 dana boravka kod advokata Hlače doveo na Žumberak. Grupa od 8 Zagrepčana, po sjećanju Marka Čurine, stigla je preko Brežica. Od doma ih ljudi u odred su stupili Janko Stanić, Ilija Bastašić i Dušan Stanić. Janko Stanić, član KP, održavao je vezu sa Zagrebom i nakon nekoliko dana donio je 6 pušaka, nešto metaka i 2 bombe.

Oko 20. kolovoza formiran je, prema sjećanju Slavka Komara, partizanski odred »Matija Gubec« i pokrenut e odreditoi Ciro,

Dropuđl , za politi kog komesara Janko Kraji , a dolaskom Cvetka Floresa, koga je Božo Daki uputio za komandanta odreda, iro Drapuli je postao njegov zamjenik, a Joža Turkovi odredski blagajnik. Slavko Komar bio je sekretar partijske Organizacije.

U odredu se nalazilo oko 37 boraca: Vje eslav Cvetko Flores, Slavko Komar, Mirko Krželj, iro Dropuli , Janko Kraji , Branko Hajdin, Janko Stani i , Drago Horvat, Stevo Ma an, uro Petner, Ilija Bastaši , Stanko Dodi , Joža Turkovi , Ante Jel i , Vladimir Božac, Dragan Seljan, Josip Fistri , Nikola Delak, Drago Krsnik, Ivo Kuki , Mirko I ankovi Siško, Emil Vu eti i drugi. Karakteristi no je za ovaj odred, dase odokq 37 njegovih boraca na prste jedne rukemogu nabrojiti doma i ljudi — Žumber ani. Politi ke pripreme za" dolazak partizanskog odreda nisu bile izvršene i narodu tada još nisu bili objašnjeni ciljevi NOB. Procjena politi kog raspoloženja naroda na Žumberku bila je pogrešna.

Kurirsku dužnost i veze sa Zagrebom održavali su Milan Romanovi Zvonko i Dragica Stani i . Odred se krio u šumi daleko od sela, jer u sela nije smio, a u akcije nije išao. Za vrijeme boravka na Žumberku nijednog asa za borce odreda-nije bilo nikakvog krova nad glavom, djelomi no zbog konspiracije, a djelomi no zbog vrlo rezerviranog i odbojnog stava velikog dijela stanovništva prema partizanskom odredu u to vrijeme. Nema ni politi kog rada i objašnjanja ciljeva NOB. Sve je teže i s hranom. Nekoliko ku a iz sela Stani i i i Sti i iscrpljuju svoje zalihe.

Velike nade odred »Matija Gubec« je polagao u dopremu oružja i hrane koju su skupile partijske organizacije u Zagrebu i okolici. Član OK KPH Zagreb Pavao Videkovi Ivan iz sela Novaki i Alojz Pipi dopremaju kola hrane i nešto pušaka i Lea Rukavinu uve g.4. rujna 1941. do klijeti Marka Stani i a, zvanog Roza« u Miranjcu kraj Pribi a. Pavao Videkovi i Alojz Pipi 'vratili su se "natrag, me utim istovarivanje kola bilo je primije eno i Leo Rukavina je izdan i opkoljen od ustaša i tu ubijen.

Ovaj doga aj pobudio je sumnju da se u žumbera kim šumama kriju komunisti, a ne odmetnici. Ustaše šalju brojne patrole da traže partizane, a na pogodnim mjestima postavljaju zasjede. Grupa Slavka Komara napada 6. rujna 1941. godine žandarsku i ustašku patrolu., Partizani imaju samo 2 puške, 1 bombu i 2 pištolja. U toj borbi jedan je ustaša ubijen, a dvojica ranjeni od kojih jedan umire u Karlovcu u bolnici. Bila je to prva oružana akcija partizanskog odreda »Matija Gubec« na Žumberku. U njoj je ranjen i Slavko Komar. Ustaše'sada shvataju da se po Žumberku T re e naoružani odred koji e vršiti oružane akcije. Žandarima i doma im ustašama odmah drugi dan stižu u pomo žandari iz Zagreba i jedna satnija ustaša iz Karlovca. Oni blokiraju sela, sistematski pretražuju šumu, danono no slijede odred »Matija Gubec« koji je prisiljen da se povla i u pravcu Kalja i Sošica.

U toj hajci, prèma sje anju Slavka Komara, na tim ogromnim prostorima, oko 7-8 drugova se izgubilo no u, jedan dio je zalutao, a mnogi msu bili u stanju da fizi ki izdrže taj napor uslijed gladi, bolesti, umora i hladno a koja je tih kišnih i hladnih septembarskih dana bila velika na nadmorskoj visini od hiladu metara, a oni su bili u ljetnim odijelima i cipelama. Krajnje izgladnjeli o lu iše da Vje eslava Cvetka Floresa, Jožu Turkovi a i još jednog borca pošalju u selo Gri da kupe hranu. Tu su izdani od jednog seljaka i napadnuti od žandara iz Kalja. Tom prilikom gine Joža Turkovi , a Vje eslav Cvetko

Floser je uhvaćen i kasnije strijeljan u Zagrebu pod imenom Jalc. Još je jedna grupa, koja je išla u potragu za hranom, naletjela na ustaše i raspršena.

Poslije ovih događaja na okupu je u odredu ostalo još oko 25 boraca ijs njima Ilija Basteši iz Peana. I njih ustaše gone nekoliko dana. Ni s kime nemaju veze. U odredu nastaje demoralizacija i dezerterstvo. Tada donose odluku da tko god želi može oti i iz odreda. Trojica drugova kreću prema Sloveniji. Martin Bajec, član KP iz Kostanjevice, sjeća se da je Jakob Mlakar, šumar u Opatovoj gori, došao u Kostanjevicu i rekao mu da već nekoliko dana po šumi lutaju tri muškarca koji govore hrvatski, traže hranu od šumskih radnika, a jednome su je i silom oduzeli pošto nije htio da je proda. Treba hitno nešto poduzeti, jer neki radnici govore da će te ljude prijaviti. Slijede i dan, nedjeljom ujutro, partijska organizacija Kostanjevice šalje grupu omladinaca i omladinki na »izlet u šumu« s hranom. Kreću se stazama i pjevaju ne bi li tako uspostavili vezu. Međutim, nailaze na talijanske fašiste koji već pretražuju šumu. Oni sutradan dopremaju u Kostanjevicu jednog mrtvog muškarca. Zakopavaju ga "van groblja, zaravnavaju i preoravaju zemlju da mu zatru svaki trag. Nekoliko dana poslije toga omladina Kostanjevice označuje grob, kiti ga cvijećem i tako to traje do dana današnjeg. Za sudbinu druge dvojice saznali su kasnije.

Ubili su ih ustaše negdje izmeću Budinjaka i Stojdrage. Slavko Komar ostao je s grupom od 9 drugova, sa 5—6 pušaka ali bez veze s bilo kime, blokiran i bez hrane. Tada šalju Janka Stani i a u Zagreb, da informira o situaciji u odredu. Dogovoreno je da glij na Istom mjestu čekaju sedam dana, a ako se ne vrati da kreću dalje. Janko Stani i uhapšen je na cesti blizu Stojdrage. Ustašama nije rekao niti svoje ime. Strijeljan je u Zagrebu. Slavko i drugovi čekali su 9 dana u nekoj rupi u šumi. Jedu samo divlje kruške i kupine. Tada oni odlučuju da se razi u četvorica člana, članovi SKOJ-a, Židovi odlučuju se za Zagreb, iako ih drugovi odgovaraju od te namjere. Oni ipak odlaze. Svi su "uhapšeni i strijeljani.

Slavko Komar, Ciro Dropuli i student tehnike Vladimir Božac dogovorili su se da preko Slovenije krenu za Šibenik gdje Slavko ima poznate studente — prijatelje komuniste. Preko Novog Mesta, Kočevja, Štolcerja prosjače oni od kuće do kuće, ali nigdje ne uspijevaju da uspostave vezu. Kreću se na rastojanju od 100 metara. Na jednom mostu, izmeću Kočevja i Dolge Vasi, Ciro Dropuli uspješno prolazi, a Slavka i Vladimira Bošca hapse crnokošuljaši. Ipak, uspijevaju da ih uvjere da se vraćaju kući, u Dalmaciju, s rada iz Njemačke. Pomoglo im je i poznavanje talijanskog jezika. Od tada pa do Sušaka izbjegavaju ceste i puteve. U selo Mali Lug kod Gerova stižu teško iscrpljeni, bolesni, bos i u krastama od svraba. Cipele su im se na dugom putu raspale.

Tu su, kod porodice Čop, koju je Slavko poznao, iz Zagreba, našli prvo sklonište, a zatim su produžili u Sušak. Slavko Komar bio je odmah uključen u Kotarski komitet KP Sušak, a kasnije je postao i sekretar ovog komiteta. Sredinom 1942. povučen je na rad u OK KPH za Hrvatsko primorje i Gorski Kotar, a u jesen 1942. godine postaje član SKOJ-a "Jugoslavije, kojemu je tada stajao na čelu Ivo Lola Ribar.

Vladimir Božac i potrebiti putnici

Kerestinca, stigao je do Okučina i uspješno se vratio u Zagreb, odakle ga Rade Konar šalje ponovo na Žumberak. Odatle je s Komarom stigao na Sušak, javio se u partizane u Hrvatskom primorju, a zatim je stupio u 1. proleterski bataljon Hrvatske s kojim je ponovno stigao na Žumberak u oktobru 1942. godine. Ali, sada se tu već nalazio bataljon »Josip Kraš«, a borbe se vode od Žumberka do

Zagreba i partizani stižu sve do Save. Oslobođenjem Krašića od strane 13. proleterske brigade »Rade Končar« i 4. kordunaške brigade, 1/2. siječnja 1943. godine, Žumberak je slobodan do ceste i pruge Zagreb—Karlovac.

Prema izvještaju zapovjedništva 1. hrvatske oružničke pukovnije u Zagrebu od 12. rujna 1941. godine u akciji išćenja na Žumberku uhapšeno je 8 lica, odvedeno u zatvor u Jastrebarsko, a ubrzo zatim u Zagreb gdje su svi strijeljani. Osim njih od domaćih lica uhapšeni su: Marko i iz Čučija, Tomo Rašić iz Pešana, Milan Stanić i Dušan Stanić iz Stanića, Nikola Stijić i Janko Vrabec iz Stijaca.

Situacije na Žumberku u ljeto 1941. godine i tragedije odreda »Matija Gubec« sjeća se Dragica Stanić, uiteljica, član SKOJ-a od 1939. godine. Ona je po završetku škole 1941. godine otišla kući u Pešani. Ubrzo je dobila zadatak od Janka Stanića da odredi enog dana u potoku kraj sela Stanića i sa eka grupu drugova i priredi im toplu hranu. Znak raspoznavanja bilo je udaranje kamenića. Tu je, zajedno s Jankom Stanićem, dočekala grupu sa Slavkom Komarom. Noću su išli do sela Čučija, a zatim u šumu Gmajna. Umorni, u gradskim ljetnim odijelima, neprikladnoj obući, noću bez svjetla posrtali su i veoma se teško kretali. Drugi dan u sumrak donijela im je torbu kruha i dvije kante variva od krumpira. Lijekove i cigarete nabavljala je u Jastrebarskom u trgovini kod Štrausa. Po selima su patrolirale domaće straže, a žandari po cestama. Drugovi su je poslali u Zagreb s porukom da im Partija šalje oružje. Preko Ilije Engela došla je do Rade Končara, ali je njegov odgovor bio da s onom malo oružja što ga imaju napadaju žandare, otimaju im puške i tako se sami naoružavaju.

Iz Zagreba se Dragica Stanić vraćala dan poslije pogibije Lea Rukavine. U Pribiću je saznala za taj događaj. Tu ju je presrela majka i obavijestila da su ustaše pretresli i njihovu kuću, a njene knjige iznijeli na dvorište i zapalili. Prilikom pogibije Lea Rukavine uhvaćen je i njen brat Dušan kod koga je na ena partizanska zakletva. Uhvaćen je tu i Milan Stanić, brat Janka Stanića i a. Oni su imali zadatak da Lea Rukavinu dopreme u odred. Upali su«u zasjedu i obojica su strijeljani u Zagrebu. Poruku Rade Končara borcima su prenijeli majka Jela i Dragica maloljetna braćula. Njen otac Janko Stanić nadlugar i brat Josip, uhapšeni su 1942. godine, odvedeni u Jasenovac i tamo ubijeni. Brat Zvonko poginuo je kao politički komesar bataljona 13. proleterske brigade u borbi s Bugarima na Palisadu u Srbiji 1944. godine. Brat Marijan, rođen 1929. godine i Branko, rođen 1927. godine, bili su također u partizanima. Komandanti, politički komesari i borci trudili su se da ih zaštite da ne izgine nitava porodica.

Drago Horvat Gaga, major JA i nosilac Partizanske spomenice 1941, iz Samobora, sjeća se da su oni i Stanko Dodi, student iz Zagreba, u kolovozu 1941* godine poslani na Žumberak da se uključe u partizanski odred koji je tamo formiran. Predstavljaju i se kao nakupci stoke, oni su sami iz Samobora, preko Noršića stigli u Mrzlo Polje. Usput su ispitivali ljude imali u šumi kakvih planinara. U Mrzloj Polju jedna im je uiteljica obećala vezu s odredom, ali je u to vrijeme on već bio raspršen, a Horvat i Dodi lutali su po Žumberku sve dok nisu uhapšeni i odvedeni u zatvor. Horvat Drago sjeća se juna kog držanja - Janka Stanića, koji iako teško mučen nije rekao ni svoje ime.

- I Katica Rapljenović, rodom iz Stojdrage, nosilac Partizanske spomenice 1941. sjeća se da je u kolovozu 1941. godine bila prisutna u kući Martina Žnidaršića i Tinjeka, člana KP, kad je njegova kćer, s još nekim omladinkama, šivala crvenu

zastavu sa srpom i eki em. Ta je zastava prona ena prilikom hapšenja lanova odreda. Ustaše su je pokazivale ljudima kao zastavu etni ko-komunisti ke bande koja je došla na Žumberak da ubija Hrvate.

Samo nekoliko mjeseci kasnije, u aprilu 1942. godine, na Žumberak stiže desetinaboracas Korduna prrvoborci Sombora, Žumberka, Zagreba i okolice, pa se formira 1. žumbera ka partizanska eta. Od tada se ustanak i NOB u ovom Turaju veoma brzo i nezadrživo šire i razvijaju. Omladinci Pe na i Radatovi a pristižu masovno u partizanske ete, iste Žumberak od neprijatelja i daju" prve velike žrtve. Podru je Žumberka postaje divan primjer zajedni ke borbe Hrvata, Srba i Slovenaca protiv okupatora i njihovih slugu ustaša i bijele garde.

Povjerenstvo CK KPH trasira prve veze i kanale za Kordun i Žumberak

Izlaskom CK KPH na oslobo eni teritorij krajem 1941. godine u Zagrebu je formirano Povjerenstvo CK KPH na elu sa drugom Dragutinom Sailijem i lanovima Ankom Berus i Markom Belini grp. Povjerenstvo CK KPH je preuzelo operativne funkcije u odnosu na sve krajeve s kojima CK KPH tada nije mogao uspostaviti vezu. Anka Berus se sje a da se brzo poslije okupacije zemlje, naro ito poslije diverzija koje su u Zagrebu vršili lanovi KP i SKOJ-a, postavilo pitanje slanja ilegalaca u partizanske odrede van Zagreba. U tom pogledu je snažna partijska organizacija na željeznici, koja je imala snažan utjecaj me u željezni kim radnicima koji su živjeli i van grada, odigrala veliku ulogu. Mnogi drugovi slani su u razne krajeve Hrvatske: na Kordun, Liku, Baniju, Hrvatsko primorje, Slavoniju i Beograd s željezni arskim legitimacijama i u željezni arskim odijelima. Za slanje ljudi korišteni su poštanski vagoni, a naro ito vagoni koji su išli na popravak. Bilo je kod toga i veoma teških trenutaka, kakav je slu aj bio s jednom grupom koju je trebalo otpremiti sa zapadnog kolodvora. Bili su svi opremljeni ruksacima, paketima, lažnim legitimacijama i propusnicama. ekali su na ugovorenim mjestima na kolodvoru. Uslijed nepredvi enih teško a vagon za otpremu nije bio osiguran. Anka Berus uspjela je uredno vratiti sve te ljude natrag, prona i im ponovno ilegalne stanove i ponovo ih otpremiti van Zagreba u partizane.

Posebno je uspješna akcija zagreba ke partijske organizacije bila prihvat, smještaj i otprema oko stotinu španjolskih dobrovoljaca u razne krajeve Hrvatske i Jugoslavije.

Marko Belini je još kao lan Mjesnog komiteta KPH Zagreb, a u jesen 1941. godine kao organizacioni sekretar OK KPH Zagreb, radio na stvaranju i širenju partijskih organizacija i veza u okolici Zagreba. Služba veze bila je životno pitanje za djelovanje KP i za razvoj ustanka. U jesen 1941. godine Belini utvr uje kanale kojima e Povjerenstvo CK KPH iz Zagreba održavati vezu, slati pisma, materijal i ljude na Kordun i Žumberak.

Veze sa Žumberkom bjele su d veqma velikog zna radi toga što su tu ve' od maja 1942. godine stvoreni uslovi za prihvat Zagrep ana u partizanske jedinice i radi uspostavljanja veza Vrhovnog štaba s Glavnim štabom i CK KP Slovenije. Krajem 1941. i po etkom 1942. godine u pismima i depešama izme u Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba i CK KPH, kao i Povjerenstva CK KPH u Zagrebu, neprekidno se urgira nijom preko Žumberka«. Marko Belini je li no uspostavljao veze i kanale, koriste i lanove KP, simpatizere i rodoljube koji nisu bili uo ljivi neprijatelju

kao pristalice NOP-a. Te su veze u početku bile strogo konspirativne. Održavali su ih najprije članovi KP, zatim narodnooslobodilački odbori, a što se NOB više razvijala i širila to se i sve širi krug ljudi, naročito omladinaca i žena, uključivao u NOB, prenose i vojnu i partijsku poštu, ogromne količine materijala, pomažu i hiljadama ljudi okupiranog Zagreba da se uključe u oružanu borbu za oslobodjenje zemlje. U pravcu Korduna i Žumberka Marko Belini je trasirao punktove na tri kanala za izlazak iz Zagreba:

— Kanal preko Vrapča i Podsuseda za sela Novaki i Rakitje koji se odatle račvao jednim krakom za selo Horvati, drugim preko Molvica i Svetog Martina za Okučani i treći zaobilazio Samobor preko Otruševca za Žumberak.

— Kanal preko Stupnika i Hrvatskog Leskovca računao se jednim krakom u pravcu sela na općini Velika Gorica, drugim krakom za Horvate, a odatle za Kordun i preko Okučani za Žumberak.

— Kanal preko Resnika, Mirovca, Košnica, Pleso, Lomnica, Gudci u pravcu Kupčina za Kordun ili pak preko Male Mlake i Hrvatskog Leskovca za Horvate i dalje preko Okučani za Žumberak.

Ovi su kanali radili i tavo vrijeme rata, a kako je jačao utjecaj narodnooslobodilačkog pokreta veze su se proširivale i umnožavale, tako da se s druge strane Save sve veći i broj sela i sve širi krug ljudi uključivao u ovaj za razvoj NOB-a veoma važan i odgovoran posao. Marko Belini i se i danas sjećaju imena pojedinih ljudi i žena iz tih prvih dana, kao na primjer u Vrapču u Rude Gluhaka i njegove žene, u Podsusedu Mike i Dorice Smrekar i Ivana Kovačevića, u Novakima Pavla Videkovića i Ivana i njegove žene Stanke, zatim braćerakani, u Horvatima braćer Pipi, Žumberku Miloša Vidovića i brata mu Vase, u Resniku Ivana Tepšića i njegove porodice, u Košnici Stjepana Škrleca i porodice, u Šitarjevu Jože i Ivana Hapčevića, u Lomnici obitelji Duke Vasića, u Donjoj Kupčini braćer Mikuli i Nikole Brezovića Prebega, u Samoboru Franceka Ivanjškovića, Stanka Boršića i žene mu Ane, u Ivanjoj Reci Iveka Stranarića, u Oborovu porodice Matijašića, u Preseki Skubi Ivana, u Bučevju obitelji Milana Lovrekovića i Ivana Bartulića, a u selu Barbari u Zori i Tihomiri i žene mu Mire. Marko Belini tri puta je u toku 1942. godine kao politički komesar 2. operativne zone Hrvatske putovao za Žumberak preko sva tri ova kanala. Posebno se sjećaju kurira heroja Milana Romanovića, Zvonka i Marka i u i Marke i na, koji su još 1941. godine održavali veze Zagreba i Žumberka.

Prva žumberka kačeta kroz puteve i uspostavlja prve veze sa Zagrebom

Teška tragedija komunista u Kerestincu, uništenje partizanskog odreda »Matija Gubec« na Žumberku i uništenje velikog broja borbenih kadrova u Zagrebu nije obeshrabrilo CK KPH i partijsku organizaciju Zagreba da vrše pripreme za oružanu borbu u centralnom dijelu Hrvatske, odnosno u neposrednoj okolini Zagreba. U aprilu 1942. godine Glavništab Hrvatske šalje jedan vod prvoboraca

Korduna na čelu s Tešom Bulatom u područje Žumberka sa zadatkom da u neposrednoj okolini Zagreba ugrožava neprijateljske komunikacije, pomogne razvoj ustanka i mobilizaciju hrvatskog stanovništva u NOB. U tom vodu bili su: Milan Mraović Simić, Stevo Ključević, Nikola Ladešić, Nikola Bastaji, Vujo Vuković, Miladin Bastaji, Mile Bučanirko, Mile Bastaji, Dušan Vlajnić, Jovica Mraović-Zez, Pajo Janjić, Dušan Dejanović, Nikola Bučan i Vaso Tepšić.

Vod je u noć između 15. i 16. aprila prešao Kupu kod Gradca i zadanio u Dragani koji i Cvetkova koji šumi, gdje je napadnut od oko 300 talijanskih konjanika. Pošto se izvukao u šumu kod Donje Kupine, na vod je naišao Stjepan Koren-Bendžo, član KP, koji je preko Ivica Lopaja iz sela Cvetkovi uspostavio vezu sa Žumberkom. Iz Kupinske šume vod vodi Franjo Malijan

Raša iz sela Petrovine, zatim do Petra Severinca iz sela Toplica, odakle ga je Pero Višošević doveo do sela Penona na Žumberku. Tu je vod prihvatio Ilija Bastašić, član KP i preživjeli borac odreda »Matija Gubec«, koji ga je odveo u logor slovenskih partizana iznad Kostanjevice.

Po povratku sa Žumberka Ivica Lopaji obavještava članove KP iz Horvata o uspješnom prebacivanju voda Kordunaša na Žumberak i tu saznaje da se kod njih nalazi grupa od 14 drugova preostalih iz 1. zagorske čete koju također zajedno sa kompromitiranim članovima KP i SKOJ-a iz Horvata treba prebaciti na Žumberak. Od Stjepana Korena on saznaje da sam se nije prebacila s Korduna i da kod roditelja čekam vezu za Žumberak.

Borci 1. zagorske čete bili su: Pavao Videković-Ivan, Ivan Sokol i -Fabijan, Tomo Pipi, Ignac Pipi, Ljubo Ivanec, Stjepan Šelendi, Ivan Jurman-Boltek, Tomo Čakani, Nikola Ljaljak, Nikola Jandras, Stjepan Misir, Nikola Suša, Josip Širanović, Josip Talan i Ivan Grdiša Zec. Došli smo ih ja i moj otac i smjestili u klijet Josipa Kufrina, naprednog i uglednog seljaka i vinogradara i u klijet Ivana Raša. Josip Kufrin i njegova sestra Roza bili su nam u tim prvim danima stroge ilegalnosti najpovjerljiviji. Donosili su hranu i odjeću partizane. Za nekoliko dana Ivica Lopaji šalje iskusnog kurira Marka i u ime Marke ina da nas vodi na Žumberak. Marke ina je na Žumberak dovodio i jedan dio boraca odreda »Matija Gubec« 1941. godine. On je poznao sve staze kojima se mimoilaze glavni putevi, naselja i neprijateljska uporišta. On je do kraja rata bezbroj puta prokrstaro od Zagreba do Žumberka, nosio povjerljive poruke, vodio grupe boraca, bio vodi jedinicama NOV i sve je te zadatke s uspjehom obavio. Svojom najomiljenijom i u to doba najsigurnijom stazom preko Poljanice, Podlipovca, na Jarušje i Dragonoš pa Penona i Budinjaka Marke ina nas je sretno doveo i spojio s vodom Teše Bulata u njihovom logoru Pogana jama. Bili smo sretni što je uspješno spajanje grupe ve prekaljenih boraca Srba s Korduna i grupe boraca Hrvata iz Zagreba i okolice, koji će zajednički snagama tu i neprijatelja i pokazati da ne može uspjeti njegov pakleni plan izazivanja bratoubilačke borbe Hrvata i Srba u ovim krajevima.

Sretna okolnost, da su se zajedno našli iskusni borci Korduna, Hrvati Samobora, Jaske, Zagreba, Zaprešića i doma i borci Žumberka, od prvog dana povezani sa slovenskim partizanima, bila je presudna za održanje i prve vojne i političke uspjehe u ovom kraju. Sami smo se organizirali: izabrali smo Tešu Bulata za komandira, Ivana Sokola i Fabijana za političkog komesara čete, a ja sam izabrana za sekretara partijske organizacije od 5 članova* Tako je polovinom maja 1942. godine formirana 1. žumberka četa koja ima oko 30 boraca. Miloš Vidović, član KP, donosilo nam je krumpira i kukuruzno brašno dobili smo od porodice Jure iz slovenskog sela Oštrc kraj Kostanjevice. U logoru Pogana jama bila je to jedina hrana.

Odmah po dolasku na Žumberku u logoru, uporni i neustrašivi seljak Pavao Videković-Ivan, član OK KPH Zagreb, krenuo je s desetinom boraca, Tomom Pipi, članom KP iz Horvata i budućim kuririma, da utvrdi i provjeri vezu sa Zagrebom i da preuzme avionski mitraljez kod porodice Mirka Bedeka iz

sela Demerje. Na povratku s dugog puta, tajno zaobilaze i sela i svako živo biće, svratili su u logor Slovenaca da se odmore, a mitraljez rastavili da ga ošte. Iako u dubokoj šumi, taj čas su napadnuti od ustaša i raspršeni. Tada je izgubljen prvi mitraljez 1. žumberačke, ali je veza sa Zagrebom uspostavljena.

Opstanak partizana na Žumberku zavisio je od njihove aktivnosti i to prvenstveno u bližoj okolini Zagreba. Zato je odlučeno da 3. vod 1. žumberačke krene prema Zagrebu i na prugu Zagreb—Karlovac. Istim putem kako smo došli na Žumberak krenuli smo prema Okučini. U vodu su bili Pavao Videkovi Ivan, Milan Mraović i Simić i u borbama ve prekaljeni borci koji su se dobrovoljno javili za taj težak i neizvjestan put. Okučina je bio najbliža i najsigurnija baza prema Zagrebu i pruži. Prvi logor bio nam je u šumi Poloznici, a zatim se nas 20 partizana krilo u klijeti i kućni moga oca. Tu smo dobili prve informacije o politici u situaciji, o raspoloženju ljudi i uspostavili veze s ljudima za koje se znalo da će pomagati NOB. Odatle smo krenuli u prve akcije na rušenje pruge, paljenje općina i likvidaciju organizatora ustaške vlasti.

Prilikom razoružanja domobrana na stanici Hrvatski Leskovac naš je vod prihvatio i prve ilegalce Zagreba upućene u partizane na Žumberak. Bile su to Ankica Mokosek i Tonka Mrkoci. One su u kućni i Vlade i Bože Domovi a ekale oko 15 dana vezu s partizanima. Ankica Mokosek predala mi je i prvu partijsku poveznicu tako da je mogla biti odmah uključena u našu partijsku organizaciju. Saznanje da nismo sami, da je uspostavljena veza sa Zagrebom bilo je za nas velika podrška i veliko ohrabrenje. Iz Horvata naš je vod poveo na Žumberak i drugarice Anelu Poljak Zokalj i Ljubu Babić, članove KP, zatim Zoricu Babić i Zoru Benceković. Vraćajući se na Žumberak preko Poljanice opaženi smo, izdani i neprimjetno opkoljeni od ustaša. Uspjeli smo se probiti iz okruženja s ranjenim Karlom Babićem.

Za vrijeme akcija 3. voda u okolini Zagreba Milan Romanović, Zvonko i Marko i Marko in uspostavili su u Zagrebu vezu s Povjerenstvom CK KPH i Gradskim komitetom KPH Zagreb. Oni su do sela Novaki preko Podsuseda doveli Marka Belinić a člana Povjerenstva CK KPH i političkog komesara 2. operativne zone Cilu Albahari, studenticu medicine, koja je organizirala našu prvu bolnicu na Žumberku. Njih smo tri dana čekali kod Slavka Penteka, no u u štaglju, a danju u kukuruzima odakle smo promatrali avione na aerodromu u Svetoj Nedjelji i promet na cesti Zagreb—Samobor. Hranili su nas žena Ivana Videković a Pavia i sestra Ivana Sokol i a. S nama su na Žumberak krenuli i prvi borci iz Okučine Vinko Rak Bobj, Jura Suša, Pajo Hlebetina i drugi.

Da bi spriječili ili daljnji razvoj NOB u ovim krajevima, ustaše otpočinju bjesomučni teror nad svima onima koji su pomagali partizane i nad porodicama partizana. U toku od nekoliko dana pohapsili su oko 100 seljaka sa Žumberka i iz Jastrebarskog i otpremili ih u logore Jasenovac i Gradišku gdje su mučeni i ubijeni. Njih oko 30 strijeljano je 4. kolovoza 1942. godine u Maksimiru kraj Zagreba. Među njima su bili prvi u esnici NOB u tom kraju, seljaci, simpatizeri KP i odani rodoljubi svoje zemlje koji imaju neocjenjive zasluge za to da se prva grupa partizana mogla održati u ovim krajevima, uništavati neprijatelja, pronijeti istinu o NOB-i među ostale ljude i proširiti svoje veze s narodom. Oni su prvi održavali vezu s partizanima, davali im hranu, obavještenja, prikupljali oružje i vodili partizane do neprijateljskih uporišta itd. To su bili Petar Višošević iz Višoševića, Petar Severinac, Uroš Alojz, Petar Salić iz Svete Jane, Nikola Rašić iz Petrovine, Ivan Kufrin iz Gornje Purgarije, Ivan Matulin iz Klinca Sela, Vinko Pavle i iz Kramarića, Franjo Brezar iz Jastre-

barskog i drugi, dok su Janko Latin i , Janko Bastaši , Janko Vu ini . Janko Stani i , Ilija Duniskravi , Barica Vu kovi , rodom iz Repiš a, odvedeni u Jase-
novac i dradišku i tamo ubijenih Poslije ubistva oca moje sestre Ljubica i Zora
s majkom Dragicom odlaze u partizane na Žumberak, gdje je omladina ve
masovno stupala u partizane. Poslije likvidacije ustaškog uporišta u Kalju,
omladinci Kalja, Pe na, Radatovi a, Sošica, Horvata i Oki a prolaze 15 dana
vojnu i politi ku obuku. Od njih je formirana Žumbera ka omladinska eta koja
je brojala ok 80 boraca. Partizani po inju gospodariti Žumberkom i osnivati
prve organe nove narodne vlasti ne samo na Žumberku ve i u okolici Zagreba.

Organizacija otpreme ljudi i materijala iz Zagreba u partizane

Krajem ljeta i u jesen 1942. godine u Zagrebu su stvoreni uslovi za masovni
odlazak u partizane, a na Žumberku i u Pokuplju za prihvrat boraca NOV.
Poslije velikih provala u zagreba koj partijskoj organizaciji koncem 1941. i
po etkom 1942. godine, u kojima je uništen veliki broj iskusnih partijskih
radnika, a jedan dio bio prisiljen da ode iz Zagreba kad su razbijene veze
s rajonskim komitetima, osnovnim organizacijama i lanovima KP, novi Mjesni
komitet uspio je da ve u prolje e 1942. godine poveže organizacije na pojedinim
podru jima grada, da uspostavi veze s lanovima KP koji su ostali sami, da
obnovi organizacije novim lanovima, kao i da poveže ostale organizacije NOP-a
s njihovim rukovodstvima.

U referatu »Zagreb u ustanku i revoluciji«, podnesenom na sve anoj sjednici
Gradskog komiteta SKH Zagreb u povodu proslave 25. godišnjice NOB, Lutvo
Ahmetovi je iznio podatak da je »pored svih teško a partijska organizacija
sredinom 1942. godine, zajedno s ostalim organizacijama koje je okupljala oko
sebe, imala više od 3.100 aktivista koji su opet bili povezani s antifašistima na
koje su djelovali pa su tako, prema procjenama ondašnjeg Mjesnog komiteta,
inili snagu od oko 10.000 ljudi. Iz te mase svakodnevno je jedan dio dobro-
voljno i organizirano odlazio iz Zagreba u partizanske jedinice širom Hrvatske.
Mobilizacija i organiziranje odlaska u partizane bili su jedan od najvažnijih
zadataka KP u Zagrebu i ona ga je dobro obavljala.«

U neposrednoj okolici Zagreba, na Žumberku i u Pokuplju, ustanak i NOB
su se brzo i nezadrživo širili. Iako su u Zagrebu i njegovoj okolici bile koncen-
trirane velike vojne snage okupatora i NDH, a utjecaj HSS-a bio veoma jak,
u cijelom su kraju slobodarske težnje i antifašisti ko raspoloženje bili duboko
usa eni u shvatanjima ljudi. Snažni radni ki pokret i zagreba ka partijska
organizacija širili su svoj utjecaj me u seljaštvom, omladinom, radnicima,
acima, šegrtima, studentima. U selima Rakiće, Novaki, Hrvatski Leskovac,
Demerje, Stupnik, Horvati, Oki , Jastrebarsko, JPe no i Kup ina stvorena su
žarišta Komunisti ke partije Hrvatske i SKOJ-a ija je neprocjenjiva zasluga
da su se partizani uspjeli održati u onim prvim i najtežim danima i tu i nepri-
jatelja na samim vratima Zagreba. Ta sela su dala i prve borce iz ovog kraja.
Ovim su selima išle i prve veze lanova KP i organizatora ustanka, zatim
jedinica NOV-e, a od jeseni 1942. i prolje a 1943. godine pa do kraja rata
ona su glavni punktovi za prihvrat i otpremu Zagrep ana na njihovom putu
u borbu za slobodu.

Do sredine lipnja 1942. godine 1. žumbem ka eta ve broji oko 90 boraca,
a potkraj istog mjeseca 150. Geta »Kljuka« u po etku lipnja ima oko 00 a

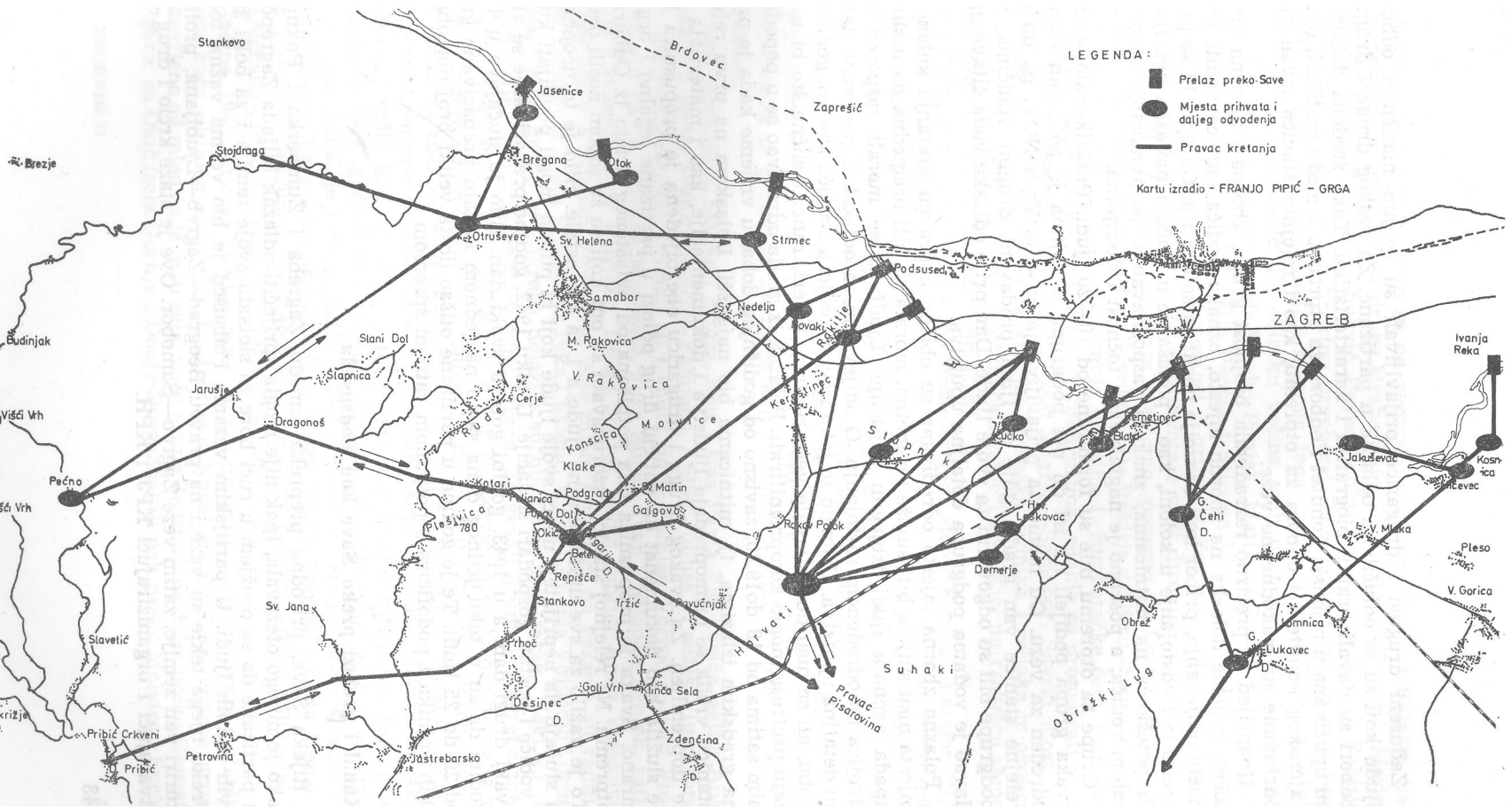
krajem istog mjeseca više od 110 naoružanih boraca. Čete prerastaju u bataljone »Slavko Klobučar« i »Josip Kraš« koji su injavaju Žumbera ko-pokupski odred. Ovaj odred pod kraji srpnja 1942. godine brojio više od 450 boraca. Likvidirao niz manjih ustaških uporišta tako da se formirao veliki poluoslobodeni teritorij na Žumberku i u Pokuplju. Ove vojne jedinice i aktivisti s terena sve više se povezuju sa Zagrebom, a njihovi uspjesi silno odjekuju u okupiranom gradu. O partizanima i njihovim borbama govore ne samo partijski aktivisti već i veliki broj seljaka iz okolice Zagreba koji su se susreli s njima i veliki broj domobrana koje su partizani razoružavali i puštali kućama. U redovima neprijatelja širi se panika i strah. Sada su stvoreni uslovi za stvaranje terenskih, pješadijskih kanala od Zagreba prema Žumberku i Pokuplju i prema oslobođenom teritoriju Korduna i Like, jer je samo tako bio moguć masovan izlazak iz Zagreba.

Prema sjećanjima Slavka Petrekovića, pukovnika JNA, zvanog »Britva« i Ivica Mušnjaka, majora JNA, zvanog »Mali«, koji su negdje potkraj 1942. radili kao članovi odbora za otpremu ljudi i materijala iz Zagreba, »pri Mjesnom komitetu KPH Zagreb« formiran je Odbor za otpremu ljudi i materijala polovinom 1942. godine. Pored njih u Odboru su radili: Ivan Javornik, Josip Lončarić, drugarica Ožegović, zvana Kaja, Ladislav Parfant, Ivica Kunštek, Slavko Blažina Belić i dr. Odbor je bio direktno vezan za Mjesni komitet preko jednog člana komiteta odgovornog za rad Odbora. Ovaj Odbor imao je preko sebe cjelokupnu organizaciju otpreme ljudi i materijala za partizane. Odbor je bio povezan s članom rajonskog komiteta zaduženim za otpremu. Glavna željeznička radionica u Zagrebu koja sve učilište bili su direktno povezani s Odborom zbog velike tajne tih organizacija i ekspeditivnosti. Članovi rajonskih komiteta Partije zaduženi za otpremu ljudi imali su zadatak da preko tvorničkih i uličnih NOO-a mobiliziraju ljude, prikupljaju oružje i opremu i drugi materijal za NOV. Pošto je to bio jedan od najvažnijih zadataka na njemu su radile i partijske organizacije kao i simpatizeri Partije. Po tvornicama, radionicama, ulicama, školama i fakultetima bile su organizirane trojke koje su, poznavajući raspoloženje ljudi, prikupljale materijal i pripremale ljude za odlazak u partizane. O tim ljudima i materijalu trojke su obavještavale članove gradskog odbora. Za otpremu ljudi postojalo je više kanala u raznim pravcima: Zagreb—Žitnjak—Ivanja Reka, Zagreb—Žitnjak—Šitarjevo, Zagreb—Kordun, Zagreb—Vrapčeva i Zagreb—Remetinec.

Svi ti kanali imali su više pravaca kretanja, a i razvijali su se, tako da, u više pravaca. Tako se iz Zagreba do Ivanje Reke i Šitarjeva išlo Radnička cestom preko Kolarevog Sela uz kanal do Ivanje Reke, zatim preko Borongaja, Žitnjaka do Ivanje Reke, kao i preko Kumlerovih livada rukavcem Savice — Kolarevo Selo, Ivanja Reka ili Šitarjevo. Po neki puta izvodilo se ljude preko Dubrave, Sesevskog Kraljevca i Žitnjaka do Ivanje Reke i Šitarjeva. Ovo je bio jedan od najvažnijih kanala, jer su postojale mogućnosti da se iz grada izlazi u više pravaca. Zborna mjesta na kojima su se formirale kolone za taj pravac bila su staro sajmište, Heinzelova, Varaždinska cesta, Svetice, Harambaševićeva i Radnička cesta. Kanal Zagreb—Remetinec vodio je preko Savskog mosta a zborna mjesta za formiranje kolona bila su Cvetna cesta i Vrbik. Kanal preko Vrapčeva imao je dva pravca: jedan preko Gornjeg Vrapčeva, zapadnih obronaka Sljemena prema Pušoj Bistri i drugi od Vrapčeva preko Jaruna na Remetinec. Zborna mjesta za taj kanal bila su Zagorska ulica, Kordunec, i Kustošija.

- LEGENDA:
- Prelaz preko-Save
 - Mjesta prihvata i daljeg odvođenja
 - Pravac kretanja

Kartu izradio - FRANJO PIPIC - GRGA

Zaduženi drugovi i drugarice prijavljivali su svojim matičnim odborima ljude koji su se odlučili za odlazak u partizane. Za svakog drugara i drugaricu odbori su davali kratku biografiju i karakteristiku. Tako srećno ena dokumenta su upućivana u rajonski komitet i odboru za otpremu. Između matičnih odbora, rajonskog komiteta i odbora za otpremu, kao i relejnih stanica izvan grada, održavane su svakodnevne veze.

Unaprijed se precizno razrađivala brojnost grupa, zborna i polazna mjesta, to no vrijeme dolaska na zborna mjesta, oznaka vodiča koji će voditi grupu, na odijevanja, pribor koji se smije nositi sa sobom itd. Odredio bi se pravac kretanja i odstojanje u koloni, kao i ponašanje u slučaju nailaska neprijatelja ili poteškoća na mitnicama, znakovi raspoznavanja, poravnavanje satova sa satom vodiča, a posebno je naglašavana točnost i disciplina.

Grupe za otpremu bile su formirane od 10—20 ljudi. Praktikovalo se da se svaka grupa podijeli na tri do pet podgrupa u kojima je po jedan član bio određen za vezu. Od momenta prijavljivanja za odlazak u NOV, pa do prve relejne stanice van grada, gdje su ljudi predavani drugim vodičima, vođe podgrupe bili su odgovorni za svoje ljude. Dan prije odlaska vođa itave grupe davao je vodiču podgrupa detaljna uputstva.

Polazna zborna mjesta određivana su obično u pravcu kretanja kolone. Ta mjesta nisu smjela biti suviše prometna, morala su biti pregledna da u slučaju upada agenata ljudi izbjegniju hapšenje. Ljudi su se morali rasporediti po dvojica na određenom rastojanju. O odijevanju za odlazak u partizane davana su detaljna uputstva. Uzimalo se jaku i vrstu odjeću i obuće u skladu godišnjem dobu, ali se nisu dozvoljavale vešerije i rezerve, koferi, ranci i slično što bi u slučaju pretresa moglo kompromitirati. Polazak iz grada određivao se u popodnevnim satima od 18 do 19,30, zavisno od godišnjeg doba, u vrijeme kada je prelaz na gradskim izlazima, tj. mitnicama bio najgušći. Dolaskom na prvu relejnu stanicu vršila se primopredaja ljudstva i dokumentacije, kao i materijala koji je dopremljen. Za svakog drugara i drugaricu obezbijena je propusnica koja je služila kao dokument da dotični drug odlazi u partizane legalno i organizirano. Svaka je propusnica bila potpisana od ovlaštenog drugara iz Odbora za otpremu. Na relejnoj stanici razoružavani su oni koji su sa sobom nosili oružje. To je važno za sve uniformirane ljude a i za sve ostale. Bilo je to neophodno u slučaju da neprijatelj ubaci svoje ljude koji bi putem mogli poubijati kurire i vodiče i postati gospodari situacije. U toku 1942. godine prebacivanje se vršilo svaki drugi dan, a u 1943. godini gotovo svaki dan. Bilo je slučajeva u 1943. godini da su u toku jednog dana samo na jednom kanalu prebacivane grupe od 20 do 25 ljudi. Te je godine u partizane otišao dosta veliki broj domobranskih vojnika i podoficira s potpunom ratnom spremom.«

Kanal i prelazi preko Save kod Podsuseda

Rijeka Sava, prirodna prepreka između Zagreba i Žumberka i Pokuplja, iako je mnogo otežavala, ipak nije mogla spriječiti odlazak hiljada Zagrepčana u partizane da se oružjem u ruci bore za slobodu svoje zemlje i za bolji život svih radnih ljudi. U partijskim vezama Podsused je bio veoma važna točka. Preko njega tekle su veze i na pravcu Beograd—Zagreb—Ljubljana, prolazili kuriri van zemlje, zatim veze Zagreb—Samobor. Ove je staze koristio i drug Tito stvarajući i organizirajući KPJ i KPH.

U toku NOB-e u Podsusedu su na vezama sa selima Novaki i Rakitje, kao prvim prihvatnim punktom s druge strane Save, radili Albin Kovač i , Marica Jurinec, Katica Bunjević Zbukvi , Pavao Lončar i dr. U Novakima i Rakitju partijske veze održavali su direktno prvoborci Pavao Videkovi Ivan i Ivan Sokol i Fabijan, Tomo Šakani i njegova žena, zatim Fabijan Šabari , Alojz Vojvodi i Ivan Habeli . Po odlasku većine ovih drugova u vojne jedinice u selu Novaki veze su održavali Slavko Pentek, Matija Kobas, Slavko Mikler, Julijus Kobas, Ignac Pentek, Mijo Pentek i Stjepan Videkovi . Ljeti i u jesen 1942. godine kod njih dolaze pojedinci i grupi iz Zagreba i jedna desetina 1. žumberačke čete koja te drugove prihvata i vodi direktno u Žumberak. U lipnju 1942. Cilu Albahari, studenta medicine, povezo je Lutvo Ahmetović s kurirom Milanom Romanovićem Zvonkom. Do Rakitja došli su »Samoborcem«, gdje je nju i Marka Belinić prihvatila desetina 1. žumberačke čete. Partizani su tri dana čekali u sjeniku a danju u kukuruzima, odakle su promatrali aerodrom u Svetoj Nedelji i promet na cesti Zagreb—Samobor. Savski most kod Podsuseda prelazio se obično za vrijeme prelaska radnika i seljaka iz okolice. Prva javka iza mosta bila je i gostionica Franje i Eve Kić, na raskršću u samoborske ceste i ceste za Novake i Rakitje.

Ivan Kožić Nikola, borac 13. proleterske brigade »Rade Končar« i major JNA, sjeća se da je početkom decembra 1942. godine prešao most kod Podsuseda oko četiri sata poslije podne s grupom od 5 skojevaca koji su bili dobili pozive da se jave u ustašku vojsnu radnu službu. U gostionici kod Franje i Eve Kić trebalo je da se na stol stavi plava koverta i odgovori na lozinku. Pero Šepetavc, major JNA, u februaru 1943. godine prešao je most u Podsusedu u njemačkoj uniformi s djevojkom pod rukom i došao do gostionice Franje Kić. Do večeri skupila se grupa od 22 druga koji su zatim krenuli za Novake, Okić i Žumberak.

Prema sjećanjima Stanke i Alojza, žene i sina Pavla Videkovića, zatim Anke Videkoviće, sestre Ivana Sokolovića i Fabijana, Kobas Julijusa i Pentek Vince pored njih grupe Zagrepčana primali su i vodili dalje Fabijan Vojvodić , Ivan Videković , sin Pavla, Stjepan Marković , Jura Žugec, Ivan i Stjepan Pentek, zatim Sofija Šakanić , Alojz Petrić, Drago Jedvaj, Alojz suprug Anke Videkoviće , Pentek Ignac i Stjepan Videković . Kao mladi saradnici na vezama su radili i Vera Videkovića , Zlata Videkovića , Ivka Šakanić , Vinca i Anđela Vojvodić i drugi. Organizirane grupe iz Zagreba dolazile su obično u prvi mrak. Neki su išli odmah dalje, a neki su noćili u ovim selima. Za svaku grupu iz Zagreba znalo se to noć kada stiže i gdje se javlja. Anka Videkovića je svaki dan odlazila na vezu u Zagreb kao mljekarica i donosila informacije. Grupe su do ekivane ili kod mosta sa znakom raspoznavanja ili u vrbiku kraj mosta. Ustaše iz Keresćinca svakodnevno su dolazile u selo Novaki, koje su zvali »Crveni Novaki«, i Rakitje i vršili kontrole ali u ovim selima nije stradao niti jedan Zagrepčan. U proljeće 1944. godine oko 40 ljudi iz ovih sela uhapšeno je i odvedeno u zatvor. Ali, kanal je i dalje radio. Anka Videkovića zamijenile su šesnaestogodišnja kćerka Vera i trinaestogodišnja Vinca. Vinca Pentek i Zlata Kobas iz sela Novaki u februaru 1943. godine same su iz Novaka vodile grupu od 22 Zagrepčana preko Molvica i Okića prema Žumberku.

Godine 1943. utjecaj NOB-e tako je jak da se u selima Novaki i Rakitje svaka kuća uključuje u NOP. Iz Rakitja i Novaka naoružane udarne grupe, sastavljene od mladića iz ovih sela, vode grupe Zagrepčana dalje preko Horvata, Galgova, za Okić (sela Gornja i Donja Purgarija) ili pak preko Molvica i Svetog

Martina također za Oki. Julijus Kobas, rukovodilac udarne grupe, preveo je do konca rata oko 20-tak grupa Zagrepčana od 5 do 20 ljudi.

Udarne grupa sastavljena od omladinaca Fabijana Vojvodića, Stjepana Markovića, te braće Ivana i Stjepana Penteka i Jure Zugeca negdje potkraj 1943. godine naišla je na ustašku zasjedu u selu Molvice. U borbi na licu mjesta poginuli su svi navedeni drugovi. Jura Zucec teško ranjen, zarobljen je, otpremljen u Samoboru, teško mu en ali nikog nije izdao. Strijeljan je u Anin Dolu u Samoboru.

Od Novaka i Rakitja neki put se išlo za Žumberak poljem izme u Svete Nedjelje i Strmca pa za selo Luga vodi i su bili Mika Cvetković iz Strmca i Dragica Matijaš Burić, rodom iz sela Otruševac. I ovdje je prve kontakte uspostavljao i prve staze utirao prvoborac Ivan Sokol i Fabijan. Selo Otruševac sa sjeverne strane Samobora bilo je važan punkt za veze sa Žumberkom. Lugar Ivan Šufraj iz Grdanjaca za itavo je vrijeme NOB-e bio vodi i kurir na trasi Jazbina—Grdanjci, Noršići Selo. On je dolazio blizu Jazbine i Otruševca, primao ljude, vodio ih do svoje kuće gdje je bio i prvi odmor i prva okrepa poslije napornog puta. U njegovoj kući ukrštale su se staze sa Žumberka za Kalnik i Hrvatsko zagorje, Sloveniju i Zagreb. Na ovom kanalu veze su održavali, vodili ljude, preuzimali poštu i materijal Dragica Matijaš Burić, Martin Znidaršić i Tinček iz Tisovca, Martin Petrić Isus iz Jazbine, skojevka Rezika Bašić i Julika Runtas. Ovom su aktivnošću rukovodili članovi KK KPH Samobor Ivan Dekanić Bartolić i Anika Vipotnik.

Dragica Matijaš Burić sjeća se da je, kao 16-godišnja skojevka, u šumi Gaj neposredno kraj Samobora od rukovodioca udarne grupe iz Novaka Julijusa Kobasa, prihvatila grupu od oko 20-tak omladinaca Zagrepčana, koji su upu eni za popunu 13. proleterske brigade neposredno pred njen odlazak u Bosnu. Vodila ih je do sela Otruševca, gdje su predanili i odmorili se, a onda su preko Ivana Šufraj otpremljeni za Žumberak. Ona i njena drugarica Julika Runtas, čekaju i vezu u šumi Gaj, prestrašile su se velike grupe ljudi. Pomislile su da su izdane i sakrile se iza nekog stabla. Tek kada su ule kletve i jadikovke Julijusa Kobasa što e s ljudima, dale su lozinku i javile se. Njihov je kanal za Žumberak i natrag vodio kraj sela Luga i Bregana gdje je bio smješten centar Gestapoa za ovaj kraj. Martin Znidaršić Tinček, član KP od 1941. i vodi na ovom kanalu, obješen je 1943. godine na samoborskom drvarskom sajmištu. Martin Petrić Isus, vodi i član udarne grupe, naišao je na gestapovsku patrolu u Breganjskom Selu, teško je ranjen i od zadobivenih rana je umro. Skojevke i vodi i Julika Runtas i Rezika Bašić odvedene su i ubijene u Jasenovcu.

Proslavljeni vodi Josip Zganec, koji je održavao vezu Žumberka i Korduna preko Donje Kupine, preveo je 20. listopada 1942. godine iz Ostrožina na Kordunu preko Horvata do vrha Gorjanaca Miku Špiljaka, Milana Brunovića, Martina Mojmir i Jožu uljata s oko 15 boraca rekonvalescenata iz 1. proleterskog bataljona Hrvatske. Tu su se spojili s 1. proleterskim bataljonom, bataljonom »Josip Kraš« i slovenskom brigadom »Ivan Cankar«, opkoljenih jakim neprijateljskim snagama. Sobom je svatko donio po 400 metaka. Oni su obavijestili da su prošli kraj njemačkih i ustaških kolona koje u estvuju u ofanzivi, ali da se u pravcu Samobora i Zagreba još može izvršiti proboj obru a. Oba su bataljona i jedna eta Slovenaca no u prenijeli Antu Baninu, Dušana Pekića i ostale ranjene borce bilom Gorjanaca sve do Budinjaka gdje je izvršen proboj obru a. Preko Tihoja, pa izme u Jaske i Draganića, gdje su prešli prugu i cestu Zagreb—Karlovac, oba su bataljona sretno stigla na Kordun.

Omladina sela Oki u posjeti borcima 1. bataljona Žumbera ke brigade 34. udarne divizije NOVJ.

U Sjeni aku im se prikljuio i bataljon »Slavko Klobučar« iz Pokuplja i tu je 7. novembra 1942. godine formirana 13. NO udarna brigada »Josip Kraš«, kasnije preimenovana u 13. proletersku brigadu »Rade Končar«.

Rijeku Savu prelazilo se na nekoliko mjesta i uzvodno od Podsuseda. Katica Zbukvi Bunjevci iz Podsuseda sje a se da se rijeka Sava prelazila amcem i gazom. Ispod starog Susedgrada Sava se razlijevala i za niskog vodostaja moglo se, tko je znao, gazom na drugu obalu. amci, koje su seljaci koristili za prebacivanje ljetine s jedne na drugu obalu Save, prebacivali su no u i ljude i materijal. Prema sje anju Stjepana Kosa i Milice Brišnik, lana KK SKOJ-a Zagreb, Savu se no u prelazilo amcem izme u Podsuseda i Zaprešića na Strmec i Medsave. Tu su prevozili Nikola i Antun Cvetkovi i Valent Brkovi iz sela Orešje.

Od Brdovca prema Otoku Sava se prelazila amcima i skelom. Prevoznici su bili Jura Grom, Stjepan Horvat, gostioni ar, Pavao Ledinski i Jura Hotko. Ovu su vezu organizirali Josip Šaranovi i Pavao Vidakovi Ivan iz Novaka. Njome je sa **Žumberka prešla** i eta od 56 boraca koju je Štab 2. operativne zone uputio na Kalnik po etkom oktobra 1942. godine. Prema sje anju Stjepana Šelendi a, nosioca Partizanske spomenice 1941, Savu **su** prešli amcima. Prije toga 2 dana i no i krili su se u jednom štaglju u selu Novaki gdje **ih je** smjestio Pavao Videkovi Ivan. I danas se sje a kako **su** u Novakima dobro **hranjeni**. A i danas misli da u životu nikad nije jeo tako dobar paprikaš kakav im je u kantama za mlijeko donio Pavel Klin i iz Brdovca kad su se prebacili na

njegovu stranu. U ožujku 1943. godine prva veza i grupa od 10—12 omladinaca iz Brdovca ovom je vezom prešla Savu a zatim iza Bregane stigla na Žumberak. Prema sje anju Katicice Jan i Kos, borca 13. proleterske brigade, po dolasku u brigadu upu eni su najprije u omladinsku četetu na vojnu obuku, a tek onda raspore eni po četetama.

Savu se prelazilo i izme u Drenja i Jesenica prema Bregani. Franjo Budi iz Jesenica bio je skelar, a veze su na tom prelazu održavali Ivan Lon arevi Hanzi, Alojz Juri Puh, Miško Puh, Antun Berce, Uma Kalin, Fanika, Zdenka i Dragutin Jurkošek, Zdenko i Hermina Dolinar, Marijan Kazijan i Nikola Ledinski. Ovom je vezom Savu prešla Ivka Kova i ekipa Perin rodod iz Stenjeveca u ožujku 1943. godine. Njena grupa od šest boraca je propusnicama stigla do Savskog Marofa, a Savu su prešli samcem kod Drenja prema Bregani i to noću. Preko Stojdrage došla je u Sošice i poslije mjesec dana vojno-političke obuke raspoređena na razne dužnosti u brigadi.

Ovi su pravci bili vezani na Hinka Vugrineca iz Jazbine, Juru Matijaš i a, starijeg i mlađeg, iz Otruševca i Dragicu Matijaš i, pa preko luga Ivana Šuflaja na Žumberak.

Prelazi preko Save u pravcu Hrvatskog Leskovca i Stupnika

Stjepan Kos, nosilac Partizanske spomenike 1941. godine, rodod iz Hrvatskog Leskovca, radio je na održavanju veza sa Zagrebom itavo vrijeme NOB-e. Kao član KP još prije rata upoznao je i bio povezan s članovima KP i SKOJ-a iz sela Horvati, zatim Novaki i Rakitje, a pogotovo je dobro poznao aktiviste i politike ko raspoložene ljudi u Demerju, Lučkom, Blatu, Stupniku i Hrvatskom Leskovcu. On se sjeća da su u toku 1941. i 1942. godine veze s Mjesnim komitetom KPH za grad Zagreb i Okružnim komitetom KPH Zagreb, pored njega, još održavali članovi KP Ljubo Savi, Stjepan Meglaj, Mirko i Lovro Bedek, Slavko Ferdelja, Stanko Val i i dr. U Zagreb su dolazili redovno dva puta tjedno i to u to noćno odredene dane i to noćno vrijeme, a u slučaju potrebe i rano ujutro. Stjepan Kos održavao je vezu s Markom Belinim, Ivanom Kraja i i i Lutvom Ahmetovi i i Lon arec Mirkom, tada predsjednikom odbora za otpremu pri MK Zagreba. Mjesta sastanaka bila su na igralištu kod Miramarske ceste, kod crkve Svetog Blaža, u jednoj gostionici kraj Trešnjeva kog trga, zatim u Maksimirskoj šumi, na sajmištu, u Heinzelovoj ulici i drugdje. Prenosili su poštu, poruke, materijal, a najvažniji zadatak bio je prebacivanje ljudi u partizane. Jedan dio ljudi prevodili su preko Savskog mosta na Blato ili Lučko, a jedan dio željeznicom s glavnog kolodvora u Zagrebu do Remetinca ili Hrvatskog Leskovca. Ta je veza radila do kraja 1942. godine, a onda je uspostavljena veza Savski Gaj, Blato, Gornji Stupnik. Ova je veza radila sve do oslobođenja zemlje. Preko Save prelazilo se mostom ili samcem a kuriri su obično bili Juraj i Mirko Lonari, iz Stupnika. U Savskom Gaju aktivisti i odbornici znali su smještati velike grupe ljudi jer su svi stanovnici bili jedinstveno na strani NOB, a one za koje su smatrali da bi mogli nešto otkriti strpljivo su politike odgajali i objašnjavali im neminovnost pobjede nad fašizmom.

Prihvatilište u Savskom Gaju bilo je u kućama Matije Tome aka i Srećka Rusmana. Tu su ljudi obično zadržavani do veera, a onda su ih preuzimali kuriri iz Gornjeg Stupnika i Blata i to: Stjepan Meglaj, Ljubo Savi, Franjo Tomeak, braća Vlado i Božo Domovi i vodili ih dalje do Horvata. Vodi i su

u toku 1944. i 1945. godine bile omladinske udarne grupe i članovi SKOJ-a. U selu Blatu vodi i su bili Stjepan Kralj, Rudi Kralj, Josip Pisk i Juraj Impri . U toku 1944. i 1945. preko tog kanala masovno se, ali organizirano, izlazilo iz Zagreba, a prenesene su i ogromne količine raznog materijala. Ljudi i materijal prebacivani su za sela Blato i Lučko iz Prekoga, Španskog i Jarunamačica preko Save. Skojevski grupa Savski Gaj i Kajzerica jedno je vrijeme imala uspostavljenu vezu sa domobranskom stražom na Savskom mostu koja je propuštala grupe Zagrepčana i nabavljala oružje koje je otpremeno za partizane.

Koncem 1944. godine neprijatelj je pooštrio mjere na ovom području i u svim selima uspostavio garnizone. Prebacivanje materijala vršeno je tada kamionima iz Zagreba u Gornji Stupnik kod Bože Domovića. On je vodio trgovinu »Selja ku udruhu« pa je to lakše kamufilirano. Odatle se materijal dalje vozio kolima za Horvate pa za Žumberak ili Kordun. Preko ovog kanala otišlo je u partizane mnogo Zagrepčana i prebačeno mnogo materijala. Taj je kanal radio neprekidno u toku bitave NOB-e. Nikada nitko nije provaljen ni uhapšen jer je narod bio jedinstveno za NOB.

Juraj Lončarić, borac 1941. godine, rodom iz Stupnika, koji je bitavo vrijeme NOB bio aktivista na tom području i održavao veze sa Zagrebom, sjeća se da je u Savskom Gaju na Remetinečkoj cesti gostionica i lijevaonica Srećka i Katice Rusman bila veoma pogodno mjesto za prihvatanje Zagrepčana i za daljnju otpremu u partizane. Ovo je prihvatilište radilo je neprekidno za bitavo vrijeme NOB-e. Ni ovaj kanal nikada nije provaljen. Od porodice Rusman borci se vodilo preko polja uz Hrvatski Leskovac za Stupnik kod Stjepana Jambreka, gdje je organizirana i relejna stanica, a dalje preko Horvata za Okučani i Žumberak, ili pak od Horvata preko Donje Kupine za Kordun.

Božo Domović, zemljoradnik iz Stupnika, bitavo je vrijeme rata radio na održavanju veza i prebacivanju ljudi. Do polovine 1943. godine preko Stupnika prešlo je oko 700 Zagrepčana. On je bilježio veličinu pojedinih grupa. Njegov brat Vlado i Stjepan Kos organizirali su bitav taj rad. Grupe od 10 do 15 i 20 ljudi preuzimali su na Lučkom kod Bartola Lukca i Slavka Piška, a pojedine grupe su oni dovodili do ugovorene stanice u Stupniku. Božo Domović je mijenjao puteve, vodio grupe do Horvata i tamo ih predavao. Prema njegovom sjećanju Bartol Lukac i Dragee Putak dovodili su do njega one Zagrepčane koji su preko Španskog, Prekoga i Stenjeveca kao i preko Jarunamačica preko Save za Lučko i Blato, a onda do njega.

Stjepana Habulinca, majora JNA iz Zagreba, je u rujnu 1943. godine dočkao jedan biciklista ispred Savskog mosta i šapnuo mu da sam preko mosta a na raskršću gdje stoji jedan domobran treba da skrene u kukuruze. Domobrana ne treba ništa pitati. U kukuruzu je već našao grupu od sedam ljudi sa kojima je preko polja krenuo prema Horvatima i Okučanima.

Dragee Putak iz Stupnika održavao je veze sa zagrebačkim općinama Trešnjevka i Trnje. Sjeća se da su ljude koji su izlazili iz Zagreba preko Savskog mosta dočekali kod gostionice Stjepana i Mice Trupeć i u trafici nekog Pere, zvanog Bugar. Veliki sabirni centar bio je na gradskoj vrtlariji na Kajzerici. Radnici vrtlarije dovodili su ljude u svojim kolima, smještali ih u štalama vrtlarije i kod radnika Milana Dudukovića, Nikole Rukavine i Štefice, Katice i Eve Sudar, u selu Blatu kod Vide i Marije Kralj, Jure Rođanića, Pavela Imprića, Ive Hodaka, Ignaca Knežića i drugih. Veza iz Prekoga i Španskog i iz Kustošije išla je preko Jože Tihave, bageriste, i njegova dva pomoćnika koji su radili u smjenama i prevozili ljude i danju i noću u uglavnom mačicama ili prevodili

gazom. Prihvatili su ih dalje vodi i iz Savskog Gaja, Blata, Lu kog i Stupnika i vodili dalje. Dragee Putak se sje a da za itavo vrijeme rata nikad nitko nije stradao na ovoj vezi, da neprijatelju nije palo u ruke niti jedno pismo, niti bilo kakav materijal namijenjen NOB-i.

Izlazi na isto noj strani grada u pravcu sela op ine Velika Gorica

Dragutin Plaš , u toku NOB-e sekretar Okružnog komiteta SKOJ-a i OK KPH Zagreb, sje a se da je ve po etkom 1942. godine politi ko raspoloženje ljudi u Ivanja Reki, zahvaljuju i djelovanju Stjepana Pušeca i ostalih aktivista i grupe omladinaca, bilo takvo da je Ivanja Reka, kad su u okolini Zagreba za to stvoreni uslovi, mogla postati centralni punkt, vorište i raskrsnica puteva za Slavoniju, Moslavinu, Kordun, Baniju, Liku, Žumberak i Pokuplje. Ivanja Reka bila je posebno pogodan izlaz iz grada u pravcu juga jer se Savu nije moralo prelaziti u samom gradu nego nizvodno prema Sisku. U ljeto 1943. godine Ivanja Reka je slobodni teritorij gdje se aktivisti NOP kre u danju i gdje oni suvereno gospodare. Granica prema Zagrebu, gdje se ra unalo da NDH drži vlast, bila je tamo gdje se danas nalazi OKI. Kad je Dragutin Plaš , kao delegat Zagreba kog okruga na Prvoj konferenciji USAOH-a u Oto cu 27. i 28. lipnja 1943. godine, rekao da je Ivanja Reka na 20 kilometara od gradske mitnice slobodni teritorij i da se on i lanovi OK SKOJ-a i OK KPH motorom voze naoružani i s partizankom na glavi do Ivanje Reke i natrag prema Oborovu, bilo je to za delegate konferencije nevjerovatno, ali veoma ohrabruju e. I potkraj 1944. godine, kada se njema ka vojska pripremala za povla enje i kada su sva sela duž Save i pruge zaposjela njema ke i ustaške vojne jedinice, Ivanja Reka je i dalje bila sigurna staza Zagrep anima za odlazak u partizane.

Op inski odbor SUBNOR-a Velika Gorica u svom izvještaju od 1. travnja 1980. godine iznosi slijede e: »Kanal za prebacivanje, ili bolje re eno kanali za prebacivanje, po eli su s radom u jesen 1941. godine. Osnovni zadatak je bio da se omogu i ilegalcima grada Zagreba prebacivanje na oslobo eni teritorij, u jedinice NOV i POJ te organe narodnog ustanka.

Kanal je trebalo organizirati tako, da se može prebacivati ljudstvo i oprema iz pravca Trnja i Ivanje Reke prema Baniji i Kordunu, Bosni i Lici i obratno, iz tih pravaca u Zagreb, Moslavinu i Slavoniju.

Prvi punkt osnovan je navodno na traženje druga Marka Belini a, a osnovao ga je pokojni Josip Hapa iz Drenja — Š itarjevo.

Punktovi su bili u ku ama i gospodarskim zgradama i za to pripremljenim bunkerima u selu Drenju kod Hapa Josipa, Katuši Marte i Šinjak Jakoba.

U selu Š itarjevo bunker i su bili kod Palorec Dragutina i njegove supruge Dragice, koji su zbog toga uhapšeni, odvedeni u logor i ubijeni. Dragica je u logoru Jasenovac rodila, a i dijete je ubijeno.

U Š itarjevu su još skloništa bila kod Hapa Mate i njegove k erke skojevke.

Posebno veliki bunker bio je kod popa Jesih Vlade, koji je tako er ubijen od ustaša kada je bunker koji je bio smješten na Farofu otkriven.

U Obrezini su bunker i bili kod Pehar Vinka, Lon ar Stjepana i Jage te još mnogih drugih gra ana u nabrojenim selima.

Uz bunkere i skloništa u ku ama bili su pripremljeni bunker i na polju i šumama, i to: na otoku GAZ, šumi »Cmokova« i »Velikom Polju.«

Nakon prelaza Save iz Drenja, Sitarjeva i Obrezine, veza je dalje preko sela Novaki, Strmec i Zablatje išla do Bukevja gdje su glavni bunker i sklonište bili kod Milana Lužnika i Jurice Pintara. Iz Bukevja veza je išla do i ke Poljane gdje je glavno stjecište kod Ivana Jankovića ali i skoro u svim kućama u selu. Odatle su se ljudi i roba prebacivali preko rijeke Odre, ceste Zagreb—Sisak i pruge Zagreb—Sisak dalje za oslobojeni teritorij, a jedan dio je išao pravcem: Poljana i ka—Vukovina gdje su ljudi i roba sakriveni kod Mate Petrasa, Ivana Krkanića i Ivana Bužana u Vukovini te Franje Borkovića u Starom i u. Iz Poljane, direktno, ili iz Vukovine kanal je vodio za selo Gudci, gdje je glavno sklonište bilo kod Mare Meštrovića. Posebno veliki bunker — skladište i sklonište bilo je nedaleko sela Gudci u Skupnoj dragi. Odatle su ljudstvo i roba išli dalje preko Grebenića i Lučnice na oslobojeni teritorij. Glavni nosioci i organizatori kanala u ovom pravcu bili su: za Sitarjevo, Drenje i Obrezinu Josip Hapa, Josip Čagani i Stjepan i Marica Čagani; za Bukevje Milan Lovreković, Zvonko Antolović, Mato Facko i Ivan Bartoli; za Vukovinu Pavao Bedek; za i ku Poljanu Ivan Janković i za Gudce Stjepan Šimec, Mijo Šimec i Antun Vlahović.

Drugi pravac išao je od Drenja, Sitarjeva i Obrezine preko Košnice, Mićevca, Velike Mlake do Lukavca, gdje je bilo glavno sklonište u kući i Stjepana Pavišića koji je brane i ga poginuo 1942. godine. Zatim kod Dragutina i Marice Merle, Petra Sedmaka i u mlinu Tome Lučnice. Iz Lukavca veza je dalje vodila u Gudce. Tim kanalom u Lukavcu rukovodili su Nikola Perković, Juraj Križanić stariji, Antun Stanilović, Petar Sedmak i Drago i Marica Merle. Na vezi Mićevac—Jakuševac i okolna sela bio je nosioc Josip Vrban i drugi.

Treći pravac, koji je išao preko Remetinca i Lukavca, Gudca i Peršinovca, imao je glavni punkt u Savskom Gaju kod Zvonka Rusmana koji je njime i rukovodio.

Računalo se da je samo preko Sitarjeva u oba pravca prešlo 8 do 10.000 ljudi, računajući i prevoz preko Save skelom i skrivenim amcima. Prebacivane su stamparije, radio-stanice, oružje i druga vojna oprema, štampani materijali, prehrambeni artikli, velike količine sanitetskog materijala i odjeće. Tu su se prebacivale u partizane čak jedinice domobrana s teškim naoružanjem i kamionima. U kratkom vremenu znalo je biti prebačeno desetak tona robe.

Kanal preko Sitarjeva radio je za kratko vrijeme rata. Savu se prelazilo skelom ili amcima koji su danju potapani. Prema podacima Franje Pipića i Grge vodi i u selu Čehi su bili: Milan Šimec, Ivan Vraneš, Pavao i Mijo Mihulja, Ivan i Mijo Ivanković i drugi; u selu Lukavec Alojz Cvetković, Juraj Križanić, Mika Perković i drugi; u selu Gudci Stjepan i Mijo Šimec, Antun Vlahović i u Maloj Mlaci Ivan Fioli, Ivan Vraneš i Vlado Kraljević.

Horvati, vorište i najja i tranzitni punkt izme u sjevernog i južnog dijela Hrvatske

Stjepan Benceković, rođen u Horvatima 1919. godine, čak Srednje tehničke škole u Zagrebu, preko te škole obrazovanja i kulturno-umjetničkog društva širio je napredne ideje i ideje radničkog pokreta među omladinom svog rodnog sela. Godine 1936. postao je član SKOJ-a u pomenutoj školi, 1940. godine primljen je u Gradski komitet SKOJ-a Zagreb, a 1941. u Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku. U okolici Zagreba, naročito u kotarima Samobor, Jaska

i Zaprešić, postiže izvanredne rezultate u radu s omladinom i na organizaciji skojevskih grupa. U Horvatima osniva 1938. organizaciju SKOJ-a a 1940. godine i organizaciju Komunističke partije. On lično povezuje skojevske organizacije u Podsusedu, Novakima, Rakitju, Hrvatskom Leskovcu, Horvatima i Oku u i drži veze s članovima SKOJ-a i KP u Jastrebarskom. Prilikom hapšenja Jože Vlahovića, sekretara PK SKOJ-a Hrvatske, ranjen je u bijegu, otkriven po krvi i otpremljen u Jasenovac. U Staroj Gradišci umoren je na najsvirepiji način prilikom proboja iz kućne smrti gdje je s grupom drugova bio oduvan da umre od gladi i žetice. Zasluga je ovih organizacija KP i SKOJ-a da su ova sela bila i ostala od početka pa do kraja NOB-e žarišta iz kojih su se ustanak i NOB nezadrživo širili u ovim krajevima. Zahvaljujući njima partizani su se ovdje uspjeli održati i vršiti uspješne akcije u neposrednoj okolici Zagreba. Pored toga, ova su sela bila sigurni punktovi i kanali kojima su se kretale i jedinice Narodnooslobodilačke vojske i mnogobrojni pojedinci i grupe.

Selo Horvati po svom geografskom položaju, a prvenstveno po političkom raspoloženju naroda i aktivnosti organizacije KP i SKOJ-a, od prvih dana ustanka bilo je centralno središte za održavanje veza u partijskim organizacijama a kasnije je postalo i stajalište raznih pravaca od Zagreba prema Kordunu i Žumberku i natrag. Na održavanju veza u selu su radili: braća Tomo i Ignac Pipić, Ivan Pipić, Zorić, Franjo Pipić, Grga, Karlo Babić, Vinko Lovrić, Joža Benceković, Franjo Pipić, Luka, Mijo Pipić, Marijan, Ivan Herceg Veseli, Ignac Herceg, Mijo Žuti, Ivan Jakopin i drugi. U proljeće 1943. godine u Horvatima je formirana relejna stanica za prihvat ljudi i materijala. Iz Horvata veza je išla dalje preko Galgova za Oku pa Žumberak i preko Donje Kupine za Kordun i natrag.

Joža Benceković se sjeća da je s omladincima vodio grupe od 10 do 15 pa i do 50 ljudi koje su noću dolazile pješice do Horvata, odakle su odmah nastavljale put za Oku gdje su ih prihvatili kuriri Jura i Stjepan Suša ili pak njihov brat Tomo, koji su grupe vodili dalje direktno za Žumberak. Ako su ti kuriri otišli iz Oku s drugim grupama, onda je on sam uz pomoć vodiča po selima išao direktno za Žumberak. Jednog dana rano ujutro u jesen 1943. godine Joža je poveo grupu od oko 50 ljudi. Kod sela Štulci ustaše su postavile zasjedu i u selu ubile odbornike Tomu Sušicu i Pavla Štulca. Omladinka Katica Štulec, znajući da grupa Zagrebca treba da stigne u selo, uspjela je da izađe iz sela, presretne grupu i obavijesti je o zasjedi. Grupa je tada krenula drugim putem i sretno stigla na Žumberak. Bila je to jedina zasjeda koju je Joža doživio kao vodič.

Pošto su se u Horvatima ukrštale veze iz raznih pravaca, pojedini omladinci bili su zaduženi svaki za svoj pravac: jedan za Oku, drugi za Lučnicu, treći za Pisarovinu, Kupinu itd. Željezničku prugu prelazili su na rampama broj 10 i 11 između Horvata i Zdenice. Često se po zadacima išlo u Zagreb, nosilo poštu i razni materijal. Kada je OK KPH za Pokuplje i Žumberak preselio u Pokuplje, odnosno u Lijevo Središće, veze preko Horvata su se smanjile. Glavne veze sa Zagrebom išle su od tada preko sela na općini Velika Gorica.

Preko Horvata prošao je i Svetozar Vukmanović Tempo u decembru 1942. godine kada je iz Bosne putovao za Makedoniju. Od Donje Kupine preko Kupine kod Kraljevca i Horvata doveden je u selo Novaki. Tu je spavao a onda se rano ujutro na kolima za šoder u radni kom odijelu s lopatama i krampovima prevezao preko Podsusedskog mosta u Zagreb. Vodili su ga Alojz Videković stariji i Ivan Videković sin Pavla Videkovića.

Franjo Pipi Grga sje a se da su u Horvatima na svakom prelazu pruge bili postavljeni bunker i, da je oklopni vlak esto patrolirao prugom, da se od straha pucalo na sve strane prema stupni koj űumi, ali kuriri, grupe ljudi i materijali svejedno su prelazili. Bilo je to esto u dogovoru s domobranima koji su na pruži uvali stražu.

Dragutin Buti, trgovac i gostioni ar u Horvatima, bio je veoma pogodan kao centar za informacije još prije rata a pogotovo u toku NOB-e. On se sje a da su u po etku grupe ljudi iz Zagreba dolazile najprije kod bra e Tome i Naceka Pipi a, a kada su oni otišli u partizane onda kod Dragutina Pipi a Lacija, lana KK KPH Samobor, zatim njegovog brata Vinka, a isto tako i kod odbornika Ivana Bencekovi a. Vodio ih je najviše Dragutin Pipi Laci, a onda omladinci Joža i Stjepan Bencekovi i Franjo Pipi Luka. Oni su vodili grupe za Galgovo kod bra e Buri , a onda dalje do sela Podgra e, gdje bi grupe predanile u űumi Truš e ili u susjednim űumarcima Gaj ili Poloznici. Na ovoj vezi nikada nitko nije stradao. Odbornik Ivan Herceg Veseli tako er je mnogo radio na prihvatu i otpremi ljudi.

Cestu i prugu Zagreb—Karlovac prelazilo se i kod sela Pavu njak koje se nalazi izme u Zden ine i Horvata. Taj je prelaz bio veoma pogodan i njime su prolazile ve e grupe ljudi, vojne jedinice i velike koli ine materijala sa űumberka u Pokuplje i Kordun ili pak obratno. Posebno su se u tom selu istakli na pomo i partizanima Zora űilobodec i njen muž. Preko Pavu njaka za Pokuplje i Kordun prošla je i 13. proleterska brigada »Rade Kon ar« na svom putu za Bosnu u studenom 1943. godine. Brigada se prolaze i preko Oki a zaustavila u űumarcima kraj Pavu njaka i tu predanila zajedno sa svojim ranjenicima. Imala je i borbu s njema kim tenkovima, ali je uspjela da ih odbije. No u je prešla prugu. Domobranima koji su je osiguravali javljeno je da e tu no pro i velika partizanska vojska, pa su űutjeli u svojim bunkerima. Pavu njak se nalazi na 25 kilometara od Savskog mosta.

Punkt u Galgovu

Selo Galgovo nalazi se 21 kilometar od Zagreba. Tu po inju pitomi brežuljci s malim zaseocima, ispresijecani livadama, oranicama, űumarcima koji se nadovezuju jedan na drugi prema Oki u, a zatim na Plješevicu i űumbera ku goru. Tu je bilo ve nešto sigurnije nego u gusto naseljenoj ravnici, ispresijecanoj gustom mrežom cesta i puteva.

Vinko Kozlina sje a se da su grupe ljudi iz Horvata obi no dovodili Joža Bencekovi , Ivan Pipi Zori , a i pojedini terenski radnici. Glavni punkt za prihvata bio je kod Barice te Tome i Drageca Buri a. Ponekad su se grupe zadržavale u selima Šeperi, űtulci i Kozline. Tu se esto i spavalo na űtalama i sjenicima, u komorama a ponekad i u űumarcima. Najvažniji vodi i iz Galgova bili su Josip Komarec, Nikola Makaron i Joža Šeper — Komarec. Oni su putovali gotovo svake no i. Iako su ustaše esto pro ešljavale sela i űumarke, nikada niti jedan Zagrep an nije im pao u ruke. Do prolje a 1943. godine sav je taj rad bio ilegalan, a 1944. i 1945. godine ve se kretalo mnogo slobodnije. Tada je u Galgovu osnovana i relejna stanica i tada su pojedine grupe ljudi, pošta i materijal esto od Leskovca i Stupnika prebacivani direktno na Galgovo i Oki mimoilaze i Horvate. Iz Galgova ljudi i materijal prebacivani su dalje za Oki , odnosno za Gornju Purgariju (Kufrini), ili pak za Donju Purgariju i Beter.

Slavko Šilobod, major JNA, sje a se da su od Galgova dalje vodi i bili Zvonko Baši , Zvonko Zivkovi , Vinko Holeti , Janko Požgaj i Tomo Bere ki iz Svetog Martina, a u Podgra u Stjepan Kova i i Stjepan i Barica Šilobod. Oni su primali grupe koje su dolazile iz Galgova i one koje su iz Molvica doveli Mijo Požgaj, Tomo Bere ki, Janko Požgaj, vodi iz Sv. Martina, obješen od gestapovaca 6. sije nja 1945. godine.

Oki , vorište glavnih pravaca od Zagreba do Žumberka

Slobodoljubivi, veoma vrijedni, ponosni Oki anci imaju dugu tradiciju borbe za napredak, pravednije društveno ure enje, nacionalnu slobodu i ravnopravnost. Ideje Antuna Radi a, oktobarske revolucije i Komunisti ke partije nalazile su duboki odjek u svijesti i srcima ljudi Oki a. Okupaciju zemlje i Pavelicevu Nezavisnu Državu Hrvatsku prihvatili su samo veoma rijetki pojedinci spremni da se materijalno koriste tu om nesre om. Pokušaji stvaranja razdora i mržnje me u narodima, okrivljavanje srpskog naroda za ono što je bilo u Kraljevini Jugoslaviji propali su na samom po etku. U tim teškim vremenima ljudi su se ravnali prema temeljnim ljudskim vrijednostima koje od pamti vijeka obezbje uju opstanak i napredak društva.

U Oki u su mogli na i zaštitu i Leo Rukavina, i komunisti bjegunci iz Keresinca, i prve partizanske jedinice, iako je to zna ilo prijeki sud i smrt. Odbori koje su ustaše pod velikim terorom pokušale da uspostave u selima u jesen 1941. i prolje e 1942. godine razbijeni su pojavom partizana ve u travnju i svibnju 1942. godine. Dosljedno provo enje politike okupljanja najširih slojeva naroda, svih rodoljuba, bez obzira na vjeru, politi ko opredjeljenje, imovinsko stanje itd. stvorilo je najšire jedinstvo naroda u borbi protiv fašizma. Oki je dao mnogo žrtava. Nekoliko malih sela u krugu od 7 km imaju 86 palih boraca, sve cvijet oki ke mladosti. U jesen 1942. godine u Oki u je osnovan narodnooslobodila ki odbor, odbor AFZ, omladine, organizacija KP i SKOJ-a. Od tada organizirani narod Oki a je jedini nosilac vlasti. NOO-i vrše mobilizaciju za NOV, brinu o snabdijevanju jedinica, osnivaju zanatske radionice, vode brigu o organizaciji života ljudi u ratnim uslovima. Oki prima i otprema hiljade Zagrep ana na Žumberak jer se tu slijevaju svi pravci od Podsuseda, Hrvatskog Leskovca i Stupnika, kao i pravci koji od Zagreba preko Velike Gorice i Pisarovine vode za Žumberak.

Vinko Rak, nosilac Partizanske spomenice 1941, kao lan Kotarskog komiteta SKOJ-a Jastrebarsko i lan Rajonskog obavještajnog centra bio je zadužen za organizaciju veza i punktova do OK KPH ili Komande žumbera kog podru ja.

U šumici izme u sela Donja Purgarija i Gornja Purgarija (Kufrini) omladinci i lanovi SKOJ-a iz Oki a dežurali su svake no i i sa ekivali grupe koje su nekad brojile 2—5, 10—15 a nekada i više ljudi. Grupe su dolazile no u. Poslije napornog puta od Zagreba, u Oki u bi obi no predanile, smještene po štagljevimama, komorama ili u šumarcima. Za vrijeme prepada ustaša obla ili su se u selja ka odijela i kopali vinograd ili oranice ili se pak skrivali u bunkere. Na prihvatnom punktu je uvijek bilo dogovoreno kad dolazi slijede a grupa i sa kojom lozinkom. Bilo je slu ajeva da su grupe vodili za Žumberak i aktivisti i partijski radnici Ivica Lopaji , Josip Matasi i sam Vinko Rak, ali je glavni kurir za vezu sa Žumberkom bio Jura Suša, prvoborac Oki a. Zagrep ani su u Oki u prvi puta sretali naoružane aktiviste i kurire s partizanskim kapama i

u partizanskim uniformama. Zadatak je vodi a bio da sve grupe prebace od Oki a direktno za Žumberak do OK KPH, Komande Žumbera kog podru ja ili pak iza le a prve partizanske jedinice. Od Zagreba do Oki a grupe ljudi su predavane od vodi a do vodi a a od Oki a su direktnim kuririma vo ene za Žumberak.

Uz aktiviste i glavne kurire išli su, ovisno o veli ini grupa, i omladinci iz pojedinih sela ili pak kuriri Rajonskog obavještajnog centra Vinko Sakoman, Franjo Kele i , Stjepan Krapec i drugi. Iz pravca Velike Gorice i Pisarovine grupe ljudi i materijal dovodile su desetine partizana zbog osiguranja prelaza na pruzi i cesti Zagreb—Karlovac. Vinko Rak sje a se da je jednom prilikom preko velikogori ke veze u Oki stigla grupa od oko 100 ljudi. U Oki u nikada nitko nije pao u ruke neprijatelja. Omladinci, omladinke i djeca budno su stražarili na svim prilazima Oki a i hitno obavještavali im neprijatelj krene od Klin a Sela, glavne ceste ili bilo kojeg drugog pravca prema Oki u.

Šuma Poloznica ve je u maju 1942. godine prvo sklonište 3. voda 1. žumbera ke partizanske ete iz koga on kre e na rušenje pruge i vlakova oko Zden ine i Horvata, na paljenje op ina Klin a Selo, Desinec i Galgovo i na likvidaciju organizatora ustaške vlasti u ovom kraju. Od tada Poloznica, taj mali gusti šumarak, postaje legendarno pribježište aktivista i partijskih radnika na terenu Oki a, krije partizanske tajne, bunkere za oružje i ljude a pod starim visokim brijestom uva poruke i znakove koje samo oni itaju. Preko nje i cestama oko nje prošlo je hiljade Zagrep ana na svom putu u borbi za slobodu. Ustaše tu nisu dolazile, bojali su se Poloznice kao ognja.

Jura Suša, prvoborac Oki a, prvi se priklju io partizanima odmah po njihovom dolasku u Oki i bio je u prvim akcijama. On je bezbroj puta premjerio staze i putove od Žumberka do Oki a do Pokuplja, Pisarovine, pa ak i Kalnika. Njegov brat Janko bio je tako er kurir, vodio je zajedno s Dragecom Brezarom drugove Ivu Lolu Ribara, njegovog oca i Ivana Kraja i a za Žumberak. Bio je uhapšen, oslobo en u Lepoglavi, ranjen u borbi, lije en u Bariju i poginuo na Visu. Brat mu Tomo, borac Oki ke ete, umro je od zadobivenih rana u borbi s Nijemcima na Plješevici posljednjih dana rata, dok je brat Stjepan bio vodi i kurir za Žumberak. Jura Suša postavljen je za specijalnog kurira OK KPH i Štaba 2. operativne zone Hrvatske u jesen 1942. godine. Bio je za to veoma podoban jer je bio iz Oki a, tu je imao porodicu, rodbinu, poznavao je ljude i itav taj kraj. U ljeto 1942. godine, kao borac 3. ete bataljona »Josip Kraš«, prokrstario je gotovo svim selima do rijeke Save. U rujnu 1944. odre en je za rad u OZNI za Žumberak i Pokuplje, radio je na terenu Jaske i Samobora.

Grupe Zagrep ana prihvatao je na ugovorenim mjestima u Donjoj Purgariji, Gornjoj Purgariji ili u selu Podgra e kod Mije Baši a. Grupe su tu dolazile iz pravca: od Podsuseda, Rakitja i Novaka, preko Molvica i Svetog Martina; od Horvata preko Galgova i Podgra a i od Pisarovine preko Pavu njaka i Drežnika. Sve su grupe dolazile organizirano i s vodi ima. Do Oki a se dolazilo tajno no u, odavde ve javno i po danu, jer su ljudi u Oki u bili svi za NOB. Odbornici NOO-a raspore ivali su ljude po ku ama, tu ih nahranili, odmorili i onda su, ovisno o situaciji, kretali za Žumberak. U po etku najsigurniji put za Žumberak bio je preko Poljanice i Kotara na prevoj kod Mrakuži a, zatim na Pod Lipovac pa na Dragonoš, Višoševi e, a odatle ili za Pe no ili Sošice, ovisno o tome gdje se nalazio OK KPH ili Komanda podru ja. Bio je to vrlo težak put kroz duboke usjeke Žumbera ke gore.

Kad se 1943. godine proširila mreža NOO-a i organizacija SKOJ-a, putovalo se preko Stankova, Gornjeg Desinca, izme u Pavlova i Lokošin Dola ili Donje Rijeke, Gorice, Svete Jane, Paljuga, pa dalje za Žumberak. Ovim pravcem voene su ne samo grupe ljudi već su prazna i kola s hranom, opremom i ranjenicima. Išlo se i kamionima.

Poslije likvidacije ustaške posade na Plješevici, u proljeće 1944. godine, putovalo se putem koji ispod planina povezuje Novo Selo, Gonjevu, Stošić, Plješivicu, Prilipje, Kupeš Dol, Svetu Janu, Slaveti, Pribe itd. U svim navedenim selima od Okučina do Žumberka postojali su punktovi koji su davali informacije o situaciji tog dana: da li je tu neprijatelj ili ne i kakva je situacija na Žumberku. Bili su to većinom skojevci i omladinci kao pratnja do sljedećeg punkta.

Jura Damjani, borac od 1942. godine, rodom iz Okučina, kurir i komandir relejne stanice u Okučinu, Svetoj Jani i Kašću, a 1944. godine član ROC-a Jastrebarsko, sjeća se da su se 1943. godine poslovi oko prazna ljudi, prenosa i prevoza pošte i materijala razvili do te mjere da je, po odluci OK KPH, došlo u kolovozu i rujnu 1943. godine do formiranja relejnih stanica koje su preuzele poštansku službu, prenos pisama i raznog materijala. Prve relejne stanice formirane su u Okučinu, Horvatima i Peni, a preko željezničke pruge u Kupine kom Kraljevcu i Pisarovini. Komandiri relejne stanice u Okučinu bili su Ivan Svetlić, Miško Tandari i Jura Damjani. Po proširenju poslova u stanicu su uključeni Ivan Kele i Dugi, Ivan Tandari, Trkulja i Mato Tandari iz Kotara. Ivan Kele i Dugi prenio je na svojim leima vagone raznog materijala, štampe, pisama, pribora, pisama, sanitetskog materijala i lijekova.

Na relejnoj stanici u Horvatima radili su Milan i Nikola Makaron, Ivan Dolenc i Josip Šeper. Okučina je relejna stanica bila smještena u Lekevcu, po klijetima Ivana Kufrina, Mije Brezara, Tome Bencetića. Tu se spavalo, donosila se pošta i materijal. Bilo je slučajeva da vlasnici klijeti iz sela preko pruge, koji nisu mogli biti sumnjivi jer su rijetko dolazili u vinograde, nisu niti znali da su njihove klijeti tajne poštanske stanice, da partizani imaju klijetnice itd. Neki su to saznali tek poslije rata. Kuriri relejnih stanica vodili su u posebnim bilježnicama evidenciju pošte, a imali su štambilje za hitne i povjerljive pošiljke. Kurir s takvim pismom išao je odmah na put. Preko relejnih stanica išao je i novac koji su roditelji slali borcima u vojne jedinice. To se posebno evidentiralo, a o ispravnosti otpreme vodilo se strogo računa. Jura Damjani sjeća se da je Ignac Kele i Komešar donio u ruksaku na leima, zimi 1944. godine, dvogodišnjeg djeteta s popratnim pismom i adresom tamo gdje ga treba predati. Djeteta su preko pruge prenijeli kuriri stanice Horvati, a Kele i Dugi ga je donio u Okučinu i na leima nosio na Žumberak do Stične. Upao je u ofanzivu ali je dijete uredno predao.

Kuriri relejnih stanica znali su i o akcijama. Na relejnoj stanici Peni radili su Josip i Mijo Kabur, Pero Stični i Mijo Vuković. U Kašću zadnjoj stanici prema Sloveniji, odnosno Metlici i Crnomlju, radili su Nikola Čar, Nitanić i Nikola Obradović. Ponekad su relejne stanice prebacivale i ljude i pojedine rukovodioce. U selu Dragonoš, relejna stanica osnovana je u jesen 1942. godine, a njen prvi komandir bio je Janko Višošević, sin Petra Višoševića, strijeljanog u Maksimiru u kolovozu 1942. godine.

Miško Tandari, član OK SKOJ-a za Žumberak i Pokuplje radio je na organiziranju vodiča i sam je bio vodič od Okučina, pa ispod Plješevice, kraj Gornjeg Desinca i Lokošin Dola, zatim kraj Gornje Rijeke, Malunja, na Svetu

Janu i dalje za Žumberak. Podatke o situaciji, tj. ima li neprijatelja u selu ili ne, u Gornjem je Desincu dobivao u kućama Miška Lebića i Pere Kesera. Članovi SKOJ-a Milan Ivančić, Stjepan Glušić, Vlado Korak, Mijo i Jura Dolanjski, Jura Drašković, Ivan Gojak, Tomo Severinac, Franjo Pavlešić, Mijo i Mirko Režek, zatim Franjo i Božo Korak, provodili su glavne kurire i u ovoj grupi Vinka Raka Bobija i Juru Sušu od sela do sela i tako im osiguravali put.

Okupljena udarna omladinska grupa bila je zadužena za vođenje vojnih jedinica preko željeznice pruge Zagreb—Karlovac. Ujedno su ti omladinci i omladinke vršili diverzije, a naročito su se istakli u razoružanju domobrana. Ni jedan domobran nije došao kući da omladinci i omladinke to ne saznaju i da ga ne razoružaju.

Ivan Kožić Nikola, rođen u Zagrebu, došao je prosinca 1942. godine, s grupom od 5 skojevaca, sve povezi preko Podsuseda, Rakitja i Horvata, u Gornju Purgariju (Kufrini). I danas se sjeća toplog dočeka u kućama Ivana i Franje Kufrina Pavlović. Bilo je tu sira, vrhnja, domaćeg špeka i kruha. Preko Poljanice, Mrakužića, Pod Lipovca stigao je u Sošice u 13. proletersku brigadu »Rade Končar«. Bio je borac i sekretar bataljonskog komiteta SKOJ-a. Kao delegat 13. proleterske brigade na Prvoj konferenciji Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske, održanoj u Otočcu 27. i 28. lipnja 1943. godine, rekao je sljedeće: »Omladina 13. brigade bori se s drugovima iz slovenskih brigada i bataljona — Šercerovom, Tomšičevom i brigadom Matija Gubec. Međutim, našim omladincima iz 13. brigade svejedno je da li ruše prugu u Sloveniji ili kod Jaske, ili Karlovca, kao što je njima svejedno da li se oni bore u Žumberku. U 13. brigadi nalazi se najviše zagrebačke omladine koja je puna poleta, želje za borbom, koja se ne boji ni topa, ni tenka, ni aviona. Ona je spremna da juriša na bunkere i žicu, za nju nema prepreka. A na Žumberku je skoro svakih mjesec dana neprijateljska ofanziva... Neprijatelju smo zadali velike udarce pred samim Zagrebom... U Svetoj Nedjelji, u Odri, Svetoj Klari, Pešeni, kod Siska...«

Poslije povratka iz Otočca Ivan Kožić Nikola primio je dužnost sekretara KK KPH Jastrebarsko. Kao sekretar obilazi sela, brine o mobilizaciji za Narodnooslobodilačku vojsku, o skupljanju hrane i otpremanju na Žumberak. O stvaranju narodnooslobodilačkih odbora, skojevskih i partijskih organizacija. On se sjeća da se, naročito, od ljeta 1943. godine na Žumberak dolazilo masovno i uvijek organizirano. Bilo je dana kada su grupe brojile i 50 do 60 ljudi i kada je svakodnevno trebalo mobilizirati veliki broj volovskih kola za prevoz materijala i opreme za Žumberak. I pred kraj rata, u toku 1945. godine, bili su rijetki slučajevi dolaska bez veza. Takvi su slučajevi strogo ispitivani i provjereni. Velik dio Zagrebačana uključivan je odmah u vojne jedinice, a jedan je dio bio raspoređen na rad u pozadinske organizacije, kotarski i općinske komitete KPH, NOO-e, odbore USAOH-a, SKOJ-a i AFŽ-a, a razni stručnjaci i majstori u raznorazne radionice i službe potrebne vojnim jedinicama i pozadini. Velik je broj divnih ljudi i izginuo. Kad god je Kožić po drugi put došao u neku organizaciju, uvijek je netko nedostajao. U svim selima kotara Jastrebarsko 1944. godine postojali su narodnooslobodilački odbori, koji su bili legalni, poznati svim seljacima. Oni su brinuli o organizaciji cjelokupnog života, vršili mobilizaciju, rekviziciju, bili su od naroda izabrani, priznati i poštivani. Pavelić i NDH držali su vlast u Zagrebu, Samoboru i Jaski. Van uporišta izlazili su samo za vrijeme ofanzive i s velikim snagama.

Bara Brezar (strina Dumi ka), nadarena, veoma bistra, veoma hrabra i sna-
lažljiva seljanka iz Gornje Purgarije živ je primjer kako su se ljudi ovog kraja
snalazili u teškim godinama rata, kako su uvali sebe, svoju narodnooslobodi-
la ku vojsku i aktiviste »terence« kojima su oni bili najsigurnija zaštita pred
neprijateljem. Dolaskom fašizma ona i njen muž povezali su se s rodoljubima
Oki a koji se nisu mirili s fašizmom i zlo inima Paveli a i njegovih ustaša.
Njen muž Mijo Brezar za itavo vrijeme rata bio je odbornik NOO-a i zajedno
s odbornikom i lanom KPH Dragecom Kufrinom prihvatao je i rasporedivao
po selu i Zagrep ane koji su odlazili u partizane i vojne jedinice. K erka i sin
otišli su mu u partizane me u prvima u selu. U kolovozu 1942. godine u svojoj
klijeti u Lekevcu krili su i hranili osam dana Ivu Lolu Ribara, njegovog oca
i Ivana Kraja i a, a njen 15-godišnji sin Dragee i Janko Suša vodili su ih za
Žumberak, iako nikada prije toga nisu bili na Žumberku.

Prilikom napada gestapovaca na Kotarski komitet Partije, koji se tada nalazio
u selu, našao se po ku ama i velik broj aktivista Jaske i Samobora. Gestapovci
pretražuju ku e, štale. Ve je ubijen i ve gori ku a odbornika Drageca Kufrina.
I Dragee Brezar, kurir i terenac, spavao je tu no kod svojih roditelja. Majka
svog 15-godišnjeg sina trpa u krevet, oblaže jastucima, opasa s bombama stavlja
pod jastuke a šmajser u dubok snijeg. Gestapovci preko tuma a ispituju je
koliko mu je godina, od ega boluje, zašto ga ne vode lije niku itd. A ona odgo-
vara da mu je 13 godina, da je ve dvije godine nepokretan u krevetu, da ga
doktoru ne može voditi jer nema novaca, a velik je i snijeg. A sin je dovoljno
blijed i žut jer ga gestapovac gladi po licu i govori »krank, krank«. Bilo je to
na Tri kralja, tj. 6. sije nja 1945. godine na veliki katoli ki praznik. Spreml-
ljena je bila velika doma a poga a i pe eni puran. Brzo je to ponudila gestapov-
cima i odvrátila pažnju od »bolesnika«.

Jednom drugom prilikom, kad su na tavanu ku e spavali »terenci« i neki
Zagrep ani, pred ku u su upale ustaše i odmah po ele da pitaju: »Imate li
koga u ku i?« »Nemam, hajte u ite da sami vidite«, odgovorila im je. Drugom
prilikom, kad joj je muž ve bio u zatvoru u Samoboru, u selo dolazi grupa
ustaša. Opasno je bilo za svakog muškarca, a opasno i bez doma ina. Ustaše
vide njenog djevera Ivi a, defektnog u govoru i pitaju je: »Tko ti je to?«
»Muž«, spremno odgovori ona. »A kako si ti tako bistra žena uzela ovakvog
muža?« opet e ustaše. »Morala sam da ne perem tu e stepenice«, uslijedio je
novi odgovor, poslije ega su ustaše otišle s njenog praga.

U po etku ustaše su pro ešljavale šumarke, gazile žito i krstarile vinogra-
dima traže i partizane, sje a se strina Dumi ka. Od 1943. godine došli bi u
selo i pitali: »Jesu li bili partizani?« Odgovor bi obi no bio: »Bili su, i otišli.«
Koliko ih je bilo?« pitale bi dalje ustaše. Slijedio bi odgovor: »Sila«. »A kuda
su otišli?« insistirale bi ustaše i dobijale odgovor: »Na Plješevicu, u brda.«
Ustaše su se obi no vra ale iz Gornje Purgarije. U Novoselo i do oki ke crkve
nisu se usu ivale, ve samo u ofanzivama. I u doline više nisu zalazile. U selo
su znali do i i agenti i provokatori pod izlikom da prodaju platno, štofove ili
neku drugu robu, ili da kupuju vino. Takve su odmah predavali »terencima«.
One seljake koji nisu rado primali partizane, »terenci« su obilazili i politi ki
uvjeravali da ih pridobiju za NOB. Protivnike se javno znalo, ali pod pritiskom
itavog sela nisu smjeli da odaju tajne.

Alojz Vale i , nosilac Partizanske spomenice 1941. godine, lan KPJ od 1934.
i tajnik Okružnog narodnooslobodila kog odbora za Žumberak i Pokuplje,
ocjenjuje da je glavna masa Zagrep ana stizala na Žumberak od Vrap a, Pod-

suseda i Novaka. Premještanjem Štaba 2. operativne zone Hrvatske na Kalnik, jula 1943. godine, odlaskom 13. proleterske brigade u Bosnu, novembra 1943. godine, i premještanjem sjedišta OK KPH i Okružnog NOO-a sa Žumberka na obalu Kupe, glavna masa Zagrepčana stizala je preko Jakuševca i popunjavala Turopoljski odred i brigadu »Franjo Ogulinac Seljo«. Tim je kanalom stiglo mnogo materijala, oružja, opreme i životnih namirnica za vojsku i popaljene krajeve.

Godine 1944. ja e je funkcionirala i veza preko Blata, direktno za Pokuplje — preko Kupine kog Kraljevca i Pisarovine. Tada je ve stvorena velika slobodna teritorija Pokuplja, Turopolja i Posavine, koja je omogula stalne i vrste veze sjeverozapadne Hrvatske i Slovenije s Banijom, Kordunom i Likom i rukovodstvima NOB-e u Hrvatskoj (CK KPH, Glavni štab, ZAVNOH i dr.).

Dolazak delegata Vrhovnog Štaba Ive Lole Ribara na Žumberak i u Sloveniju

U prvoj polovini 1942. godine u pismima CK KPJ i Vrhovnog štaba NOV i POJ upu enim CK KPH i Glavnom štabu Hrvatske, kao i u njihovim pismima Povjerenstvu CK KPH u Zagrebu, neprekidno je forsirano uspostavljanje veza sa Slovenijom preko Žumberka. U aprilu 1942. vrhovni komandant Josip Broz Tito preko Radio-stanice slobodna Jugoslavija traži od Moskve da uspostavi vezu sa Slovenijom i Edvardom Kardeljem, lanom Politbiroa CK KPJ i Vrhovnog štaba. Iako je koncem aprila 1942. godine vod Teše Bulata uspostavio vezu

Narod Žumberka donosi hranu borcima Karlova ke udarne brigade 1944.

s Krškim partizanskim odredom, a u svibnju 1. žumberka eta, a kasnije i bataljon »Josip Kraš« najtješnje sura uju sa partizanima Bijele krajine i Dolenjske, Glavni štab Hrvatske o tome još nema informacija. U knjizi »Ivo Lola Ribar, ratna pisma«, koja je prikupio i priredio za štampu Jozo Petri evi , štampano je i pismo Ive Lole Ribara političkom komesaru Glavnog štaba Hrvatske Vladimiru Bakari u, od 7. srpnja 1942. godine, prilikom Lolinog boravka u Zagrebu, u kom je, pored ostalog, pisalo: »U vojni kom pogledu obezbijedite veze sa Slovincima, i uopće kontrolu tog područja granice Hrvatska—Slovenija ...« (str. 144.)

Lola Ribar 28. srpnja 1942. piše Edvardu Kardelju: »Nadam se da si dobio moja dosta opširna pisma datirana 7. 7. ali poslata par dana kasnije preko Žumberka kog odreda, dakle istim putem. Sigurno ti je Valdes već priao a i sam možeš da pojmiš kako smo bili veseli, Stari i svi mi dolje, kad srno poslije tri mjeseca, u kojima apsolutno ništa nismo uli o tebi i Vama, saznali jedno veće za vaše uspjehe preko »Slobodne Jugoslavije«. Potrebno je da uvate terensku vezu s Hrvatskom radi veze s glavninom naših snaga oko V. Š. i radi toga što to i vama i nama tamo obezbjeuje veće u širinu u manevriranju. Ja u gledati sa svoje strane, a ti nastoj sa svoje, da ova naša veza preko Žumberka što bolje i brže radi jer i ja mislim da je najbolja.« (str. 115). Ivo Lola Ribar je 1. rujna 1942. godine informirao CK KPH i Glavni štab Hrvatske o organizacionim promjenama koje je izvršio u 2. operativnoj zoni i obećao da će do njih kad se poslije obilaska Žumberka i druga Bevca bude vraćao u Vrhovni štab. (str. 160).

Iako je Povjerenstvo CK KPH u Zagrebu već imalo vezu sa Žumberkom preko kurira Milana Romanovića Zvonka i Marka u i a Marke ina, kao i dolaskom na Žumberak Marka Belinića, Ivan Kraja i uspostavlja i specijalnu vezu sa Žumberkom i Slovenijom preko Okića. Onjeli nepoznavao Alojza Vale i a, radnika u Zagrebu, rodom iz Donje Purgarije, koga je još 1934. godine primio u KPJ i prije rata posjećivao njegovu porodicu. Poznavao je i Jožu Juraja, postolara u Zagrebu, rodom iz istog sela. Poruke i pisma, kao i ugledne pojedince za čiju je sigurnost bio posebno zainteresiran, mogao je slati do familije Vale i ili aktivista i partijskih radnika Okića. Odatle su direktnim kuririma vođeni za Žumberak.

Ivan Kraja i je tim kanalom slao svoja pisma za CK KPH, a Ivan Ribar Lolo pisma za Sloveniju i za druga Tita. Pisma je od Ivana Kraja i a preuzimala Neda Rukavina, nosilac Partizanske spomenice 1941. i kurir Povjerenstva CK KPH u Zagrebu, i predavala ih i primala preko Save od kurira koji su ih donosili iz Okića. Radi sigurnosti Ivan Kraja i organizirao je i drugu vezu preko Jure Pušića, koga je u Željezničkoj radionici u Zagrebu. On je bio specijalni kurir. Nije smio ništa drugo raditi niti se bilo kome povjeravati. Prenosio je najpovjerljiviju poštu koju je u Zagrebu primao od Jože Juraja ili od žene Ivana Kraja i a, tada namještenice u Željezničkoj radionici u Zagrebu. Predavao ih je ili braći Vale i ili aktivistima Okića i Ivici Lopajiću, Vinku Raku Bobiju, ili Juri Sušiću i njegovom bratu Janku ili Stjepanu. Odatle su ta pisma najhitnije nošena na Žumberak.

Ivan Kraja i se sjeća da mu se veza preko Okića i familije Vale i činila i najsigurnija za prebacivanje Ive Lole Ribara i njegovog oca na Žumberak i dalje za Kordun i Vrhovni štab. U dogovoru s Ivanom Kraja i em i priprem-

ljenim putnim ispravama Ivo Lola Ribar doveo je svog oca Ivana iz Zemuna na željezničku stanicu u Zagrebu. Tu ih je dočekao Ivan Krajačić, smjestio u Podsused kod Josipa Kopinića a gdje su očekivali odlazak u partizane. Prvih dana septembra 1942. godine preko Ljudevita Gerla, tada domobranskog oficira u protuavionskoj obrani (sada pukovnik JA) vojnim poluteretnim fijatom prebacili su se u Donju Purgariju pred kuću u braće Vale i . Tu su ružali, a onda su smješteni u klijet Mije i Bare Brezara u Lekevcu.

Kod familije Vale i trebala je da ih dočeka i na Žumberak odvede 3. eta bataljona »Josip Kraš« . Sjećam se da su nas Marko Belinić i Štab Žumbera kog odreda poslali u Okučani da preuzmemo grupu drugova iz Zagreba. Moja eta, koja je tada brojala preko 100 boraca, zadržavala se na obroncima Plješevice iznad sela Stošići i Gonjeva. Tri noći za redom s desetinom boraca dolazila sam u Donju Purgariju kod Vale ića, ali drugova iz Zagreba nije bilo. Treću noć dali su mi jedno pismo, otvorila sam ga i iz njega razumjela da se nešto nepredviđeno dogodilo i da drugovi neće doći. Bio je krajnji čas da krenemo prema Žumberku. Naime, ustaše su zaposjele prugu i cestu Zagreb—Karlovac, dovele velike snage u pojedina sela radi ofanzive na Žumberak, a nama je iza le a bila cesta Samobor—Jaska i neprijateljski garnizon u Plješevici i Prekrižje, rodno selo ustaškog logornika u Jaski Mrakužića. Njegova je sestra izdala ustašama 3. vod 1. žumberačke ete i dovela ustaše da nas opkole u šumi kraj tog sela.

Tako su drugovi iz Zagreba morali sačekati da počne ofanziva. Oko osam dana Mijo i Bara Brezar hranili su ih i općivali. Budući da nitko sa Žumberka nije dolazio, odlučili su da sami krenu. Mijo Brezar obišao je Poljanicu i Plješevice i izvidio situaciju i tada su njegov 15-godišnji sin Dragee i Janko Suša krenuli kao vodiči za Žumberak. Ni jedan od njih nije bio na Žumberku. Znali su samo da partizani tim pravcem dolaze i odlaze. Nisu znali ni staze preko dubokih jaruga Žumberačke gore. Usponi i silasci u jaruge bili su tako teški da se Ivan Ribar uvijek sjećao kako se morao hvatati za grmlje i korijenje da bi se popeo najprije na Oštre a zatim na Japeti .

Na Japeti u su sreli partizansku patrolu i poslije kratkog objašnjavanja, pošto se Ivan Krajačić prvi puta predstavio kao komandant 2. operative zone, sretno su stigli u Pečeno u Štab Žumbera ko-pokupskog odreda. Tu su se zadržali oko 10 dana i za to vrijeme, prema sjećanju Borisa Balaša, generala JNA i tada političkog komesara odreda, Ivo Lola Ribar uspostavio je kontakt i s Dolenjskim i Belokrajnskim partizanima. Na Žumberku su im sašivene partizanske uniforme i nabavljena prikladna obuća pa ih je Boris Balaš s jednim vodom dobro naoružanih partizana proveo kraj sela Cvetkovića i Crne Mlake do Donje Kupine. Odatle su preko Korduna i Glavnog štaba Hrvatske došli do Vrhovnog štaba i druga Tita.

Po etkom siječnja 1943. godine Josip Broz Tito poslao je Ivana Lolu Ribara i Ratu Dugonjić a istim putem natrag za Žumberak i Sloveniju. Ivo Lola Ribar je tada donio na Žumberak i vijest o koncentraciji velikih neprijateljskih snaga oko Žumberka pred početak četvrte neprijateljske ofanzive. Za vrijeme svog boravka na Žumberku on dogovara i koordinira zajedničke borbe hrvatskih i slovenskih brigada na pruži Zagreb—Karlovac i južnim obroncima Žumberačke gore. Pored toga doprinio je još i vršio i boljoj suradnji rukovodstava NOV na Žumberku i Bijeloj krajini.

Putevi iz Zagreba za Žumberak u sjećanjima boraca

Izlazak iz okupiranog grada, putevi u borbu za slobodu duboko su urežani u sjećanja boraca NOV

Josip Mišković, major JNA, sjeća se da je oko 20. ožujka 1943. godine od stadiona u Maksimirskoj cesti krenuo s nekoliko drugova u pravcu Dubrave. Kretali su se na rastojanju, a vodi i su bili na biciklima. Sjeća se, dalje, da su skrenuli desno do obale Save i tu u vrbiku se skupilo oko 20 ljudi. Iznad su se prebacili preko Save, a onda su ih njihovi vodi i predali drugim vodičima. No ili su u selu Odri. Ujutro im je doma ica donijela pune zdjele žganaca s mlijekom i žganaca s varcima. Ovaj doček bio im je najuvjerljiviji dokaz snage narodnooslobodilačkog pokreta.

Jedan dio puta vodio ih je Franjo Mikulić Kopač, a zatim Vujo Vuković, prvoborac Korduna, koji je na Žumberak stigao s vodom Teše Bulata, prvi sa Žumberka kao kurir krenuo za Kordun, i suvereno vladao prostorima Žumberka i Pokuplja. Nekoliko puta bio je vodič i kurir i za Moslavinu i Kalnik. Prije rasporeda u jedinicu prošli su 10 dana vojno-političke obuke. Sa njima su stigli i podaci o partijskoj pripadnosti.

Milana Andrašić, nosioca Partizanske spomenice 1941. godine, rodom s Trešnjevke, vodila je nasipom do Ivanje Reke neka drugarica. Iznad je prevezen preko Save, a onda je preko Mraclina i Kravarskog, Horvata i Okić stigao u 13. proletersku brigadu.

Mato Deteli, potpukovnik JNA, u travnju 1943. godine u grupi od 15 omladinaca prešao je preko Buševca, Vukovine uz Mraclin na Bunu, Šiljakovinu do Kravarskog. Odatle su preko Horvata išli za Okić. Do Okića vodili su ih kuriri i politički radnici, a od Okića dalje naoružani partizani.

Švoga puta u partizane dobro se sjeća i Irena Kolesar, dramska glumica, borac 13. proleterske brigade. Ona je s četiri skojevca, oba ena gradski da ne bude sumnjiva, krenula od tramvajske remize na Trešnjevci u pravcu rno-merca. Tu su bili smješteni u jednoj klijeti, a grupa je već tu narasla na 20 boraca. Kad se spustio mrak, krenuli su prema Podsusedu. Trebalo je da idu na Kalnik, ali su naišli na zasjedu pa su se vratili u Zagreb. Kroz šipražje i vrbike, negdje izmeću željezni kog mosta i sada Mosta slobode, prebaćeni su iznad preko Save. Stalno požurivani, trče im korakom preko oranica i polja stigli su do Stupnika. Muškarci su smješteni na štagalj, a djevojke u jednu kuću. Tu su predanili i onda su noć u krenuli za Okić. Kolona je već bila velika. I u Okiću su predanili na jednom štaglju. Ujutro je u selo stigao bataljon 13. proleterske brigade. Grupa je postrojena, svatko je rekao svoje ime i prezime i da li je član KPJ ili SKOJ-a. Jedan drug iz ove grupe donio je spisak i karakteristike za svakog pojedinca. Politički komesar brigade Božo Spaček slušaju i to uzviknuo je: »Ljudi, koliko smo komunista dobili!« Nakon toga preko vinograda su stigli do Oštrca i Sošica. Mjesec dana trajala im je vojna obuka, a onda su raspoređeni po etapama. Bilo je to u lipnju 1943. godine.

Mirka Skovrana, poručnik JNA, rodom iz Vrapča, u veljači 1943. godine, vodio je s grupom od 10 omladinaca sve od 16 i 17 godina, Pavao Lončarić, vodič iz Vrapča (obješen kasnije od ustaša), preko Stenjevcina na rastojanju od 200 m do rijeke Save. Iznad su prevezeni na drugu stranu. Tu ih je preuzeo jedan stariji vojnik i preko polja doveo u Horvate. U tom momentu u selu su bile ustaše. Vodič je išao naprijed i kad se vratio po njih odveo ih na tavan

jedne kuće i tu su i prenošili. Rano u zoru krenuli su za Oku, a tu ih je već dočeka jedan partizan. Znak raspoznavanja bio je zviždanje. Iz Oku došao je u Oštrec gdje je stupio u 13. proletersku brigadu. Njegova dva brata su već bila u partizanima, a brat Vjekoslav, borac 13. proleterske, bio je i ranjen. Na Žumberku jesreoina elnikaop ineVrap eJuricuDraušnika.

Marica Balent rodom iz Zagreba, u aprilu 1943. godine morala se spremiti za partizane s roku od nekoliko sati. Preko Trešnjevke vodili su je na stari Podsusedski most. Jedan domobran, koji je bio na straži, neprimjetno ih je pozdravio. Na drugoj strani mosta skupilo se 9 ljudi. Vodi ih i su ih odveli direktno do Horvata. Tu su predanili na jednom štaglju, a slijede ih u su no krenuli za Oku, a odatle do Prekrižja. Njihova se grupa usput pove avala tako da je u 13. proletersku brigadu stiglo njih oko 30. To je dokaz masovnog odlaska u ovu brigadu. Od partijske organizacije donijeli su podatke za sve pristigle nove borce. Samo za jednog nije bilo podataka. ekalo se da oni za njega stignu naknadno, ali se ustanovilo da je uba eni špijun! Ispitalo se na koji je na in upao u grupu za odlazak u partizane.

Nikola Prišlin, rodom iz Vrap a, po etkom velja e 1943. godine krenuo je za partizane s grupom od 27 omladinaca sve od 16 i 17 godina, a samo 3 do 4 bila su nešto starija. Skupili su se kod Pavia Lon ari a, mlinara, i u koloni na rastojanju od 100 do 200 metara prelazili su Podsusedski most. Stražu su uvali domobrani, a samo u slu aju racije ustaše. Preko mosta su prelazili kad i radnici iz tvornice cementa. Naprijed su išli vodi i s kanticama u ruci. Cestom su krenuli prema Rakitju a odatle dalje za Svetu Nedjelju, Molvice i Oku. Tu ih je do ekao Vinko Rak Bobi, a na Žumberak ih je vodio Jura Suša, preko Poljanice i Mrakuži a. Od konca 1942. do ljeta 1943. godine iz Vrap a je za 13. proletersku otišlo oko 100 omladinaca, tako da u Vrap u više nije bilo omladinaca sposobnih za vojsku.

Boris Neljak, kapetan JNA, u ožujku 1943. godine u grupi od 8 drugova, u pratnji vodi a na motorkota u prešao je most kod Podsuseda. Niko od njih sa sobom nije smio nositi ništa, a opremljeni su bili kao da idu na izlet. U Rakitju su ekali ve er, a onda no u putovali za Oku.

Miljenko Lipovš ak, nosilac Partizanske spomenice 1941. godine i pukovnik JNA, svoj je položaj instruktora Jedrili arske škole u Sv. Nedjelji koristio za nabavku i prevoz raznog neophodnog materijala i opreme potrebne vojnim jedinicama i organizacijama NOP. Sje a se da je tako nabavio u Zagrebu 3 geštetnera, pisa eg pribora i tri radio-stanice. Pet velikih kutija za bombone punih štamparskih slova, automobilom je prevezao preko Podsusedskog mosta. Sve je preko Žumberka poslano za CK KPH. Materijal je predavao Ivanu Sokol- i u Fabijanu ili Ivanu Dekani u Bartolu.

Zaključak

I ovaj mozaik autenti nih svjedo anstava neposrednih organizatora i u esnika mobilizacije, otpreme i vo enja hiljada Zagrep ana na podru je Žumberka da se i tu, u najužoj okolini i širom Hrvatske i Jugoslavije, uklju e u jedinice NOV i organe i organizacije NOP vjerna je slika doprinosa koji je i Zagreb i njegova okolica dao za slobodu i pobjedu socijalisti ke revolucije.

Ona svjedo e o duboko usa enim ljudskim vrijednostima naroda ovog kraja, njegovom karakteru, njegovim slobodarskim težnjama koje su tako jasno došle

do izražaja u najsudbonosnijim danima borbe za opstanak i bolji život hrvatskog i svih jugoslavenskih naroda.

Ideologija fašizma nije tu primljena. Pavelićeva tobožnja NDH i njegova zločinačka politika, pored podrške koju je imala u politici »ekanja« jednog dijela vodstva HSS i dijela klera koji se trudio da i tu vlast prikaže kao »vlast od boga«, pokazana je i ovim svjedočanstvima kao umjetna, bolesna izraslina, vlast svedena samo na oružanu silu.

U Zagrebu besprijeckorno funkcionišu, kao u mravinjaku, organizacije komunističke partije i narodnooslobodilačkog pokreta, vrše i svoj glavni zadatak mobilizacije i izvođenja ljudi van grada da u povoljnijim uslovima nastave borbu za slobodu.

Sava, prirodna prepreka u pravcu Žumberka i Pokuplja, savladana je!

Staze koje su trasirali članovi KP još u predrevolucionarnom periodu i prvim danima ustanka veoma se brzo šire i razgranavaju. Jedinice NOV već ljeti 1942. godine dolaze do Save. Počinje masovni izlazak iz grada partijskim kanalima. Već ljeti 1943. godine sva sela od Save od Slovenije prema Sisku su punktovi za prijelaz i prihvat Zagrebana.

Velika vojska rodoljuba, članova KP, odbornika NOO, skojevaca, omladinaca i žena, vojska kurira i vodi i obavlja efikasno svoj veliki zadatak.

Bratstvo i jedinstvo svih naroda i narodnosti, stvoreno u zajedničkoj borbi Hrvata, Srba, Slovenaca, savez radnika i seljaka, stvoren u zajedničkoj borbi radnika, studenata, mlade i starijeg Zagreba te seljaka Žumberka i Pokuplja, te dvije velike tekovine socijalističke revolucije i ovdje su uzidani u nerazrušiv temelj njene budućnosti.

I ovdje je on kroz prve staze i utirao puteve revolucije.

I ovdje je na svakom koraku, u svakom uspjehu misao i djelo druga Tita. I ovdje je on kroz prve staze i utirao puteve revolucije i ponosa naroda ovog kraja da je Titovom djelu dao svoj dostojan doprinos.

£osip Tome

Političke prilike na području Pokuplja i Žumberka u posljednjoj godini NOR-a

Okrug Pokuplje osnovan je koncem 1942. godine radi lakšeg rukovođenja NOB-om u trokutu između Zagreba, Karlovca i Siska. U njegov sastav ušli su: Pokuplje, Žumberak, Prigorje, Turopolje i dio Posavine, odnosno tadašnji kotari Žumberak, Jastrebarsko, Samobor, Pisarovina, Velika Gorica a kasnije i Sisak. Do formiranja ovog okruga ti krajevi nisu imali nikakve međusobne veze jer su bili vezani za svoje prirodno-ekonomske i političke centre Zagreb, Karlovac i Sisak. To je ujedno bio jedini okrug bez svoga prirodnog centra.

Na tom području žive Hrvati, tu je nastao i Hrvatski seljački pokret kojega su stvorili braća Radić i, rođeni u Trebarjevu kraj Siska. U Jastrebarskom je

ro en dr Vlatko Ma ek koji je živio i djelovao iz Kupinca sve do kapitulacije Italije. U ovim krajevima regrutiran je ve i dio »stare garde«, najistaknutijih funkcionera HSS. Tu nije bilo gotovo ni jednog ovjeka koji nije pripadao HSS-u, a mnogi su pripadali i Ma ekovoj poluvojnoj formaciji »Selja koj zaštiti«. Kao i u drugim krajevima, tu je godinama razvijana široka politika aktivnost HSS-a pod geslom: »Vjera u Boga i selja ka sloga«. Uz ogranke HSS-a postojale su i mnogobrojne organizacije »Selja ke« i »Gospodarske sloge« kroz koje se razvijao kulturno-prosvjetni i politiki utjecaj HSS-a.

Narod ovih krajeva je religiozan i pripada rimokatoličkoj crkvi, izuzev neznatnog broja Žumberana koji su grkokatolici. Iz ovih krajeva porijeklom su mnogobrojni svećenici, opatice, biskupi pa i nadbiskup Alojzije Stepinac.

Okrug Pokuplje graničio je s Kordunom gdje žive Srbi i dijelom Slovenijom. Karakteristično je da na tim granicama nisu postojali gotovo nikakvi politički problemi.

Po socijalnoj strukturi ovo područje naseljavali su preko 90% seljaci, a samo mali broj seoske sirotinje s rubova okruga bio je zaposlen u gradu. Na ovom području nije bilo industrije pa, prema tome, ni industrijskih radnika. Proizvodnja je uglavnom prirodna, prinosi niski, seljački dugovi ogromni. Narod je obično u narodnu nošnju i opanke i živi većinom u drvenim kućama. Električna je bila rijetkost i to, uglavnom, oko većih centara, kao što su: Samobor, Jastrebarsko i Velika Gorica. Saobraćaj je bio potpuno nerazvijen. Seljaci su zemlju obrađivali najprimitivnijim sredstvima jer mehanizacije nije bilo.

Sve vlasti i garniture u državi, zajedno s HSS-om i crkvom, godinama su ovdje sprovodile permanentnu antikomunističku propagandu, koristeći se svim tada raspoloživim sredstvima. Da bi odvratili narod od Komunističke partije, širene su najrazličitije izmišljotine, po čemu od toga da su komunisti bezvjernici, da komunisti uvode zajedničku prehranu iz kazana, da će se oduzeti sva privatna imovina te da će se uvesti i slobodna ljubav! Protiv komunističkoga naroda se grmilo u crkvama koje su držale u svojim rukama i značajne elemente vlasti i imale uticaja u školama.

U ovim krajevima djelovalo je prije rata vrlo malo partijskih i skojevskih organizacija. Usprkos tome komunisti su odigrali ogromnu ulogu u podizanju ustanka u ovim krajevima, zahvaljujući stalnoj aktivnosti i velikom ugledu u narodu.

S obzirom na seljački sastav okruga i političku pripadnost u ogromnoj većini HSS-u, Pavelić je očekivao da će ovaj narod bez razmišljanja poslušati Ma ekov poziv na suradnju s ustašama i po primjerom Stepinca na stranu okupatora i ustaškog režima. Međutim, narod nije prihvatio politiku ustaša i okupatora, politiku bratoubilačkog rata i terora. Naprotiv, na ovom području okupatoru i Paveliću nije uspelo da rasplamsaju mržnju hrvatskog naroda prema srpskom narodu, a o njemu najbolje govore primjeri prijema boraca s Korduna koji su povremeno ratovali na ovom području. Da bi što više pridobio narod za sebe, Pavelić u prvo vrijeme nije na ovom području provodio nikakav teror protiv Hrvata, za razliku od terora koji je provodio u nekim krajevima Hrvatske.

U posljednju godinu rata ušlo se s ogromnim rezultatima postignutim u trogodišnjoj borbi. Polovinom 1944. godine u redovima NOP-a nalazilo se većina omladinaca iz ovih krajeva. Mnogobrojni omladinci borili su se u mnogim proslavljenim jedinicama NOV, 13. proleterskoj brigadi »Rade Končar«, 16. omladinskoj brigadi »Joža Vlahovi«, brigadi »Franjo Ogulinac Seljo«, Karlovačkoj brigadi, u brigadama 8. divizije, u Žumberačko-pokupskom partizan-

**lanovi OK SKOJ-a
za Pokuplje sa
sekretarom Josipom
Tomcom.**

skom odredu, u Minerskom bataljonu i mnogim drugim jedinicama. Zbog toga što su bili ranije mobilizirani u razne jedinice, došlo je i do relativno kasnog formiranja Žumberke brigade u mjesecu kolovozu 1944. godine. Prema podacima Vojne enciklopedije, već po etkom 1944. godine na području Žumberke i Pokuplja u jedinicama NOV borilo se 2.700 partizana.

Razvoj ustanka u Pokuplju imao je ogroman politički značaj. Gradani Zagreba, Karlovca i Siska slušali su svake noć i odjeka borbi koje su se vodile ovdje u srcu Hrvatske i za koje više Pavelić nije mogao tvrditi da ih vode neke komunističke i etničko-odmetničke bande negdje daleko u Bosni i Lici. Veliki značaj ustanka u ovom kraju je i u njegovom odjeku na ustanike u Kordunu, Lici, Dalmaciji, Bosni i drugim krajevima naše zemlje koji sada znaju da se borba vodi i na vratima glavnoga grada Hrvatske. Sigurno je da je u tome bio veliki doprinos i jačanje bratstva i jedinstva hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda.

Slobodne teritorije u Žumberku i Pokuplju, koje su stvorene u protekle tri godine, nisu se uspjele znatnije proširiti zbog ogromnog strateškog i političkog značaja ovog područja za Pavelićev i okupatorski režim. Naime, okupator i Pavelić bili su prisiljeni da pod svaku cijenu održe u kakvom-takvom saobraćaju željezničku prugu Zagreb—Sisak—Beograd i Zagreb—Karlovac—Rijeka. Radi toga su duž ovih pruga održavali snažne garnizone za njenu zaštitu. U toku trogodišnje borbe naše jedinice su osvajale, uništavale i razoružavale sve garnizone na ovom području, osim Samobora, Ozlja i Velike Gorice. Neki od tih garnizona bili su osvajani i desetak puta, kao npr. Horvati. Duž same pruge

neprijatelj je izgradio bunkere i koncentrirao jake jedinice. Me utim, gotovo nije bilo dana da pruge nisu napadane i uništavane.

Raspolažu i jakim snagama u garnizonima duž pruge, uz suradnju jedinica iz Zagreba, Karlovca, Siska i Samobora, neprijatelj je izveo veliki broj napada i na naš slobodni teritorij. Povremeno je poduzimao i velike ofanzive uz sudjelovanje motoriziranih jedinica i avijacije. U ovim ofanzivama sudjeluju ustaše, domobrani, Nijemci, gerkezi i belogardisti. Tim ofanzivama i ispadima neprijatelj je namjeravao uništiti naše snage ili barem ih potisnuti dalje od saobraćajnica. U tim pohodima neprijatelj je vršio teror prema narodu da bi ga zaplašio da ne odlazi u partizane i ne sura uje s NOV, ubijao aktiviste NOP-a, hvatao muškarce i prisilno ih mobilizirao, plja kao stoku i hranu, palio kuće partizana, odbornika i drugih aktivista.

Opisuju i jednu ovakvu ofanzivu na Žumberak i žestinu borbe, Dušan Hristi u knjizi Osmu kordunaška udarna divizija, izme u ostalog, piše: »Ve 22. juna dijelovi 10. i 30. ustaškog bataljona, njema kog 1. rezervnog lova kog puka i 4. bataljona domobranskog Zagreba kog posadnog zdruga (brigade) iz Samobora, Jastrebarskog i Novaka napali su jedinice 34. divizije i dijelove 3. brigade 8. divizije u rejonu Sv. Jane i potisli ih u rejon Plješivice — Japeti (trig. 871) gdje su vojeve veoma žestoke borbe. Najzad, neprijatelj je bio prisiljen da se povuče u polazne garnizone pretrpjevši gubitke od 48 mrtvih i 60 ranjenih vojnika. Partizanske snage imale su 12 poginulih, 49 ranjenih i 27 nestalih boraca. Me u poginulim nalazio se i politiki komesar brigade »Franjo Ogulinac Seljo« Marijan Badel, koji je posmrtno odlikovan Ordenom narodnog heroja.

Dva dana kasnije, no u izme u 24. i 25. juna, dijelovi 8. i 34. divizije ponovo su porušili prugu Zagreb—Jastrebarsko na 80 mjesta i put Jastrebarsko—Rakov Potok na 6 mjesta, poslije čega saobraćaj na pruzi nije radio 9 dana.

Poslije prethodnog neuspjelog napada i ponovnog rušenja željeznice ke pruge, neprijatelj je bio prisiljen da angažiranjem ja ih snaga ponovno poduzme napad na 8. i 34. diviziju s namjerom da ih što dalje odbaci na zapad od željeznice ke pruge Zagreb—Karlovac, potom okruži i uništi. Ovoga puta za napad su angažirani dijelovi njema kog 1. rezervnog lova kog puka, 5. 13. i 30. ustaškog bataljona i 4. bataljona domobranskog 2. posadnog zdruga (brigade).

Uz podršku tenkova i avijacije spomenute snage su ujutro 27. juna iz Ozlja, Draganića, Jastrebarskog i Samobora prešle u napad na 8. i 34. diviziju na prostoru okruga Prekrižje—Krašići. Tokom cijelog dana vojeve su žestoke borbe naročito na sektoru Prekrižja, Strmca te Crkvenog i Donjeg Pribića. Položaji su više puta prelazili iz ruke u ruku. Na kraju dana neprijatelj je uspio da djelimično potisne partizanske snage i da ovlada selom Grandić Bregom i Paulovim Bregom, kotom 323. kod D. Prekrižja, Strmcom, Donjim i Crkvenim Pribićem, Brebrovcem i Balabanima gdje je zanočio. Tokom noći 3. brigada 8. divizije napala je neprijatelja u Balabanima, ali napad nije uspio. Ujutro je otpočeo napad Štab 4. korpusa je naredio 8. i 34. diviziji da se aktivnom odbranom održe u Žumberku.

Slijedećeg dana neprijatelj je nastavio s napadom i uspio da dalje potisne dijelove 8. i 34. divizije. Me utim, protivnapadom dijelova 8. divizije neprijatelj je zaustavljen a zatim zbačen s Grandić Brega i Paulovog Brega, kote 302. i Okruga. Ponešen ovim uspjehom, Štab 8. divizije 29. juna prešao je s dvije brigade u protivnapad na neprijatelja ali se on uporno branio i odbio ovaj

protivnapad. Nakon toga neprijatelj je od Podbrežja napao u bok 1. brigadu i uspio da je potisne i ovlada Vrhovcem, Grandi Bregom i Paulovim Bregom gdje je zano io.

Ujutro 30. juna neprijatelj i po etvrti put prelazi u napad i nakon dvosatne borbe uspijeva da ovlada selom Sorževo i Begovim Brdom. Oko 11 sati, pošto je pritisak neprijatelja popustio, 8. divizija je s 1. i 3. brigadom prošla u protivnapad na neprijatelja u rejonu Krašića i poslije ogor enih borbi tek predve e uspjela da ga potisne ka Dragani u. Nakon toga poslije intervencije svježih neprijateljskih snaga iz tog mjesta 1. brigada se povukla u Lovi Prekriški, a 3. brigada u Sveti Ivan — Jezerine — Donje Prekrižje.

U toku 1. jula borbe su nastavljene nesmanjenom žestinom. Neprijatelj je postigao neznatan uspjeh poslije ega je 8. divizija u toku no i posjela nove položaje i to s 1. brigadom Lovi Prekriški, 3. brigadom Radinu Goricu, Radušića i Konjari Vrh i 2. brigadom Begovo Brdo, Rajakovića i Prvinića. Ujutro 2. jula neprijatelj je po šesti put krenuo u napad ispoljivši najja i pritisak na 1. brigadu. Me utim, zamoren šestodnevnom borbama i uvidjevši da s raspoloživim snagama ne može postići nikakav uspjeh, neprijatelj se predve e po eo povla iti u polazne garnizone. Štab 8. divizije je rasporedio 1. brigadu u Vivodinu, 2. brigadu u rejon Galin — Prvinić i 3. brigadu Begovo Brdo — Lovi Prekriški.

Tako se poslije šest dana uzastopnih obostranih napada i protivnapada bezuspješno završio ovaj neprijateljski napad. U žilavim borbama jedinice 8. i 34. divizije uspjele su da sprije e prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju Žumberka i da ga prisile na povla enje. U tim borbama one su mu nanijele gubitke od 310 mrtvih i 360 ranjenih vojnika, dok su same imale 50 poginulih, 194 ranjena i 9 nestalih boraca.«¹

Za uspješan razvoj NOB pred Zagrebom, usprkos teškim udarcima koje su nanosili okupator i ustaše, treba zahvaliti u prvom redu pravilnoj politici OK KPH Pokuplje, kotarskih i op inskih komiteta i lanova KPH koji su djelovali na ovom području. Ogromna je i zasluga jedinica NOV koje su ovdje ratovale i svojim primjerom i ponašanjem osvajale simpatije stanovništva. Tome su svakako doprinijele i sve ostale organizacije, kao što su: SKOJ, AFŽ, NOO i pisana propaganda kroz glasila NOB-e. Pri tome treba imati u vidu da su uvjeti za njihov rad bili vrlo teški, naro ito na periferiji slobodnog teritorija i na neoslobo enom teritoriju. Uporedo s razvojem NOB ja ala je i partijska organizacija i SKOJ. U Partiju su primani poštenu i hrabri aktivisti NOB-e bez nekog teoretskog i političkog znanja, bez poznavanja marksisti ke teorije, ali ljudi s velikom odanošću NOB-i i velikim ugledom u narodu. Radi uzdizanja kadrova na političko-ideološkom planu, razra en je itav sistem idejno-političkog rada kojim su bili obuhva eni svi lanovi Partije i SKOJ-a. Kroz partijske i skojevske kurseve pri OK KPH i OK SKOJ-a te posebne sastanke razra ivali su se materijali o ciljevima NOB-e kao i druga ideološko-politička pitanja. Partijska organizacija bila je vrlo efikasna, dobro organizirana, uvijek budna i operativna u rješavanju problema. O tome govore zapisnici sa sjednica partijskih rukovodstava koji pokazuju da je Partija uvijek reagirala na svaku političku pojavu i poduzimala odgovarajuće mjere. Partijski aktivisti nalazili su se u prvim redovima borbe, na najtežim mjestima i uvijek služili za pri-

1 Osmo kordunaška udarna divizija, HAK, Zbornik 9, Karlovac, 1977, str. 592—593.

mjer, ime su podizali autoritet KP i svoj li ni ugled u masama. Partija se držala pravila da mora uvijek biti u ofanzivi, imati inicijativu u rukama i ne dozvoliti da bude bilo u kojem pitanju iznenađena od neprijatelja.

Političkim radom bili su obuhvaćeni gotovo svi građani od pionira do najstarijih. Pored svakodnevnih sastanaka razvijena je široka propaganda kroz listove »Rodoljub«, »Putem slobode«, »Mladi udarnik«, kroz letke, zidne novine i razne brošure koje je izdavao agitpro OK KPH za Pokuplje.

Na svaki pokušaj organiziranja i razvijanja ustanka u ovim krajevima neprijatelj je od samog početka reagirao krajnjom brutalnošću. Tako mu je uspjelo razbiti 1. partizanski odred »Matija Gubec« na Žumberku i likvidirati mnogobrojne antifašiste i komuniste iz ovih krajeva na najzvjerskiji način. Međutim, kad je jednom pošlo, ustanak se sve više širio. Ali, širenje ustanka sada ne zabrinjava samo okupatora i Pavelića, već i Matića kao i određene krugove iz katoličke crkve na čelu s nadbiskupom Stepincom koji od prvog dana suraduje s okupatorom i Pavelićem. Sredinom 1944. godine iznenada su se na Žumberku pojavile i etničke parole, doduše vrlo rijetke. Uspjesi NOB te odluke Drugog zasjedanja AVNOJ-a sve su više ujedinjavale sve neprijatelje u jedinstveni front protiv NOB-e, u kome je svatko imao svoje razlike: Pavelić likvidaciju ustanka i povratak svoje vlasti na slobodni teritorij, a Matić svoje poslijeratne kombinacije o preuzimanju vlasti u Hrvatskoj uz pomoć domobranstva. Pri tome se naročito okomljuju na pristaše i aktiviste NOB-e te na partizanske porodice koje članove ubijaju, premlaćuju i zvjerski muče, hapse i odvođe u logore. Njihovu imovinu i stoku pljačkaju, a domove i gospodarske zgrade pale. Radi zastrašivanja naroda uhvaćene aktiviste NOP-a vješaju na telefonske stupove duž željeznice pruge.

Pored vojnih operacija okupator i ustaše vrše snažan politički pritisak na pripadnike NOV. Putem radio-stanica, letaka i svojih agenata oni pokušavaju narušiti borbeni moral naše vojske. Gotovo svakodnevno iz aviona bacaju desetine tisuća »propusnica« kojima pozivaju partizane na predaju i obećavaju im amnestiju. Svaki čas proglašavaju masovne amnestije a posljednja je bila do 26. svibnja 1944. godine. Oni prijete i represalijama svim simpatizerima NOR-a i porodicama partizana. Osim toga šire razne dezinformacije i laži o stanju na frontovima, najavljuju nova pobjedonosna oružja kao što su rakete V-2 kojima je bombardiran London i najavljuju pobjedu nad saveznicima. Gotovo svakodnevno ubacuju špijune na slobodnu teritoriju koji su, u pravilu, ubrzo otkriveni zbog budnosti i aktivnosti naše obavještajne službe.

Onemogućiti da postigne velike uspjehe u ofanzivama, neprijatelj pribjegava partizanskoj taktici ratovanja. Formira manje jedinice, tzv. trupove koje ubacuje u našu pozadinu radi likvidacije naših štabova i ustanova, širenja panike i stvaranja nesigurnosti u našoj pozadini. Pri tome je imao i određene uspjehe, kao npr. u pokolju 32 partizana u Komandi mjesta u Sošicama, kolovoza 1944. godine, napadu na štab bataljona u Žumberku te u napadu na bataljon Žumberke brigade u Donjoj Kupini siječnja 1945. godine, kojom prilikom je stradao i taj bataljon. Radi stvaranja zabune i demoralizacije partizana i naroda, Nijemci na ovom području dovode 1. kozačku diviziju koju su sačinjavali otpadnici iz Crvene armije. To je bila konjička jedinica, odjevena u kozačke uniforme, poznata po svojoj surovosti, naročito prema ženama.

Naročitu pažnju neprijatelj je posvećivao do kraja rata borbi protiv rukovodstva Partije i SKOJ-a te članova Partije i SKOJ-a. O tome u izvještaju OK KPH Pokuplje od 15. 4. 1945. godine upućenom CK KPH piše: »Neprija-

telj je inio itave hajke na naše organizacije i kotarske ustanove pokušavaju i da ih uništi. To mu je omogu ila injenica da su 4 kotara bila bez naše vojske. Za uništenje kotara Jaske ubacili su specijalni trup od 400 ljudi. Pri tome su poginula tri lana KK SKOJ-a Jaska, 1 lan KK KPH Sisak i nekoliko lanova Partije. Neprijatelj je upadao duboko u teritoriju Žumberka, jer nema naše vojske.«²

Ma ek i njegove pristaše u ovom periodu napustili su parolu »Treba ekati — još nije vrijeme za borbu«. Oni vode veliku aktivnost na pridobijanju masa za svoje ciljeve. Ma ekovci sada svim silama nastoje sprije iti mobilizaciju naroda u NOV i pokušavaju da izazovu dezertstvo iz NOVJ. U svojoj propagandi žele na svoj na in protuma iti pregovore koji su vo eni izme u Tita i Šubaši a. Na sjednici od 24. 4. 1944. godine OK KPH Pokuplje je konstatirao kako su »u pojedinim kotarevima ma ekovci digli glave i nastoje da organiziraju jurišance. Nisu uspjeli mobilizirati ni u domobrane.«³ Prijete organizacijama i odbornicima. U Sv. Nedjelji i Sv. Martinu uspjeli su okupiti neke dezertere i ustaše.

Politi ki komesar 8. divizije u izvještaju politi kom komesaru 4. korpusa od 30. 10. 1944. godine piše da ih je narod krajeva kroz koje su prolazili vrlo lijepo do ekao a naro ito u Pokuplju. »Narod Pokuplja«, kaže se u izvještaju, »ve im dijelom je u NOB-i, dok ima krajeva gdje pokret nije obuhvatio sve mase, a razlog je djelovanje Ma ekove politike i ostale neprijateljske propagande te nepravilan rad pojedinih organizacija na terenu.«⁴

U izvještaju OK KPH Pokuplje od 22. 11. 1944. godine upu enom CK KPH itamo: »Neprijatelj vojni ki kontroliše velike dijelove okruga i u njima rade svi mogu i neprijatelji. Iz svih kotareva jasno se vidi da Ma ekovi agenti rade zajedno s ustašama i svud su povezani. Tamo gdje je naš rad ja i i pravilniji, tu je ta povezanost otvorenija, a ima dosta slu ajeva gdje se njih još smatra kao posebnu politi ku grupaciju (Ma ekovsku) bez veze s ustašama i okupatorom i onda ih mi pred narodom napadamo kao ma ekovce, sabotere itd., umjesto otvorene suradnike ustaša i okupatora. Na nekoliko mjesta rade i popovi i njihov rad se svodi na pasivizaciju masa od NOB-e, a ponegdje su l aktivni organizatori borbe protiv nas.«

Neprijatelj, kaže se dalje u izvještaju, nastupa s parolom: »Do i e netko tre i, odnosno Ma ek koji ne e pitati gdje je tko bio i šta je radio.« Osnovni cilj ove parole bio je izazivanje dezertstva u NOVJ i pasivizacija naroda. OK stavlja zamjerku partijskim organizacijama da se ne bave dovoljno raskrinkavanjem tih neprijateljskih parola.

Za kotareve Jastrebarsko i Samobor u izvještaju se kaže: »Ta dva kotara po svojim problemima gotovo su jednaka. Tu su ma ekovci potpuno povezani s ustašama. Gotovo svi funkcioneri poslali su svoje sinove u Paveli evu vojsku. Oba ova kotara ogromnim dijelom su okupirana i tu je razvijena velika aktivnost Ma ekovih agenata. Same mase dosta su dobre u oba kotara ali su zaplašene naro ito u Samoboru. U kotaru Jaska je u zadnji mjesec mobilizirano 398 boraca a u Samoboru 45. U op ini Dragani , Kraši i Vivodina vrlo su aktivni ustaško-ma ekovski agenti. Tu je neprijatelj vojni ki aktivan.«⁵

2 Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske Zagreb, dalje AIHRPH.

3 AIHRPH, Zapisnik sjednice OK KPH za Pokuplje od 24. 4. 1944.

4 AIHRPH- KP-39/2645.

5 AIHRPH, KP-40/2730.

lanovi OK SKOJ-a za Pokuplje s kuririma, januar 1945.

Politi ki komesar 34. divizije javio je politi kom komesaru 4. korpusa: »Neprijatelj baca letke i nešto je aktivniji. Poziva partizane da se vrate ku ama prije zime. Ma ekovci bacaju parole: »Crvena armija pomogla je samo Srbima da se oslobode dok nama u Hrvatskoj ne e do i.«⁶

Dvadesetak dana kasnije OK KPH Pokuplje je izvijestio CK KPH: »Po mnogo primjera može se jasno vidjeti da velika ve ina naroda simpatije ili je vrsto vezana za NOB-u. Od 35 op ina 10 je oslobo eno, a 25 vojni ki kontroliše i vrsto drži neprijatelj ...

Ma ekovi agenti nemaju tako jak utjecaj kako se to ranije smatralo. U svome radu sve se više povezuju s ustašama i to ih kompromituje pred masama... Najpoznatiji ma ekovci u kotaru Jaska poslali su u zadnje vrijeme sinove u partizane a razlog je u tome što su mase oko njih bez njih pošle u partizane... U svrhu stvaranja te milicije u Karlovcu je održana ustaško-ma ekovska konferencija gdje je predvi eno do 24. 11. mobilizirati 2.400 ljudi. Do sada su uspjeli mobilizirati 300.«⁷

Problem ma ekovštine kao posebne politike grupacije, prema izvještaju OK KPH Pokuplje od 9. 2. 1945. godine upu enom CK KPH, bio je još uvijek vrlo aktuelan, jer mase u njenim nosiocima nisu jasno vidjele sluge okupatora. U takvim uvjetima Partija je vodila nepoštednu politiku protiv ma ekovaca koji su na strani Pavelića, ali i borbu za odvajanje od takve politike što više pristaša i funkcionera HSS-a. Injenica je, naime, da je veliki dio bivših funkcionera HSS-a, naročito nižih, većina po etku napustio Ma eka i njegovu politiku, prešao na stranu NOP-a ili se, u najmanju ruku, držao po strani.

6 AIHRPH, KP-41/2795.

7 AIHRPH, KP-42-I/3064.

Na sjednici od 26. svibnja 1944. godine OK KPH Pokuplje je zaključio da se održe konferencije »vi enijih HSS-ovaca« i da treba »okupiti ih, pozivati pismima, usmenim putem, slati im rezolucije 2. sastanka Izv. odbora HSS ... koji su ostali po strani, omogući im da izvrše svoju dužnost i u estvuju u JNOF ... Turk u Žumberku da pozove vi enije HSS-ovce. To je već postavljeno, kao i u Samoboru. Razgovaralo se s Kavurom. Održati s vi enijima pretkonferenciju a zatim sa svima konferenciju.«⁸

Pored aktivnosti usmjerene da onemoguće dalju mobilizaciju za NOV, maekovci su, u zajednici s ustašama i okupatorom, usmjerili svoju aktivnost na pokušaj izazivanja dezerterstva u NOVJ, ubacivanjem parole: »Trebauvati glavu, jer je rat pri kraju«. Pri tome su raunali i s injenicom da je NOVJ nakon kapitulacije fašističke Italije, odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a prestala biti isključivo dobrovoljaka. Nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a na slobodnom i poluoslobodnom teritoriju NOO-i i vojno-pozadinski organi vršili su mobilizaciju za NOV i putem poziva. Osim toga, u redove NOV pristupili su mnogobrojni domobranci, bilo na poziv druga Tita ili prilikom zarobljavanja od strane NOV. Kako se radilo o jednom broju ljudi koji nisu bili dovoljno politički pripremljeni za borbu, koji su se suoili s velikim teškoćama izazvanim neprekidnim borbama, velikim naporima, slabom prehranom i slabom opremom, neprijatelj je računao da ih može odvojiti od NOB-a. U tome je samo djelimično uspio, jer je samo neznatan broj dezertirao iz NOV. Kod velikog broja tu se i nije radilo o pravom dezerterstvu, jer su neki bili spremni da se do kraja bore »u svom kraju«, ali nisu bili spremni ići dalje. Dezerterstvu je doprinosilo ponekad i ponašanje starijih boraca prema tim novim, koji su, kako piše partijski rukovodilac Žumberke brigade 30. 12. 1944. godine CK KPH, govorili: »Gdje ste bili do sada i što ste radili?« Na pojavu dezerterstva djelovale su i prijetnje porodicama partizana. Dezerteri iz NOV-a su se krili u pravilu oko svojih kuća a da bi kasnije ponovno stupili u NOV, a samo neznatan broj otišao je u neprijateljsku vojsku. U osnovi najvećeg broja dezertera bila je težnja da se sačuva glava s obzirom da se rat primicao kraju.

Paralelno s razvojem NOB-a i razbijanjem ustaških i okupatorskih organa vlasti te stvaranjem slobodnih teritorija u Žumberku i Pokuplju, izrastali su narodnooslobodilački odbori kao jedini organi vlasti na slobodnoj teritoriji. Prema izvještaju podnesenom na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a u Topuskom, održanom 8. i 9. svibnja 1944. godine, u okrugu Pokuplje bilo je: 1 okružni NOO, pet kotarskih NOO-a, 21 općinski i 247 seoskih NOO-a.⁹ Na slobodnom teritoriju NOO-i su, kao jedini civilni organi vlasti, najuže surađivali s vojno-pozadinskim organima, komandama mjesta i komandama područja, kao i s AFŽ-om, SKOJ-om i USAOH-om.

Prehrana vojske i stanovništva predstavljala je golem ekonomski i politički problem. Osnovni teret rata i prehrane snosili su siromašni krajevi Žumberka i Prigorja, gdje je osnovna proizvodnja bilo vino, i siromašniji krajevi Pokuplja i Velike Gorice. Kako u ratnim uslovima nije bilo nikakvog prometa robe, ni uvoza na to područje, kao što nije bilo gotovo nikakve trgovine industrijskih i ostalih proizvoda, moralo se živjeti od vlastite seljačke proizvodnje hrane, koju osnovu su predstavljali kukuruz, krumpir i vrlo proriječni stočni fond.

⁸ AIHRPH, Zapisnik OK KPH za Pokuplje o 26. V. 1944.

⁹ Drugi kongres Komunističke partije Hrvatske, Zagreb 1949, str. 177.

U tri godine rata ti krajevi bili su krajnje iscrpljeni, naročito u rano proljeće, jer su prehranjivali velike vojne jedinice. Osim toga bili su podvrgnuti osipnoj kuga od strane neprijatelja, naročito na poluoslobodenoj teritoriji u tzv. niškoj zemlji. Srećna je bila što su gotovo sve ratne godine bile rodne. Zbog toga se vodila borba za proizvodnju hrane i ubiranje ljetine. Radi toga su NOO-i, u suradnji s omladinskom organizacijom, formirali omladinske radne brigade i brigade od nesposobnih za vojsku.

O tim problemima nalazimo tragove u mnogobrojnim dokumentima iz NOB-e. Tako npr. u zapisniku savjetovanja OK KPH od 1. 7. 1944. piše: »Prehrana: kažu da je u odredu teška ishrana. Da šire postavimo, imademo niz jedinica koje su u težim prilikama nego TPO (Turopoljsko-pokupski odred — J. T.). Imamo divizije na strogo pasivnom terenu, gdje i narod sam nema ništa. Lika: 30.000 ljudi nema zalogaja a tamo je i korpus. Stanje je teško. Ne samo to. Svaki dan su tamo teške borbe. No i hladne i studene, a moraš biti gladan na položaju. Tu i neprijatelja. U Žumberku narod već 3 godine neprekidno hrani vojsku, a taj je kraj pasivan. Mi imademo, dade se mnogo sakupiti. Bilo je krumpira i da smo na vrijeme poduzeli akciju, ne bi krumpir sada gnjio, a narod ostao gladan. Treba narodu prikazati stanje i mi ćemo dobiti. Malo više organizatorske sposobnosti i osjećaja. Sprovodimo na širokoj bazi kampanju za sakupljanje pomoći u narodu.«¹⁰ Problem prehrane naročito se zaoštrava pred sam kraj rata zbog dolaska izbjeglog naroda. U veljači 1945. u okrugu je bilo oko 2.800 izbjeglica iz Primorja i Gorskog kotara.¹¹

U oblasti prosvjete NOO-i su prvenstveno djelovali na razvoju školstva, pa su osnovnom nastavom bila obuhvaćena gotovo sva djeca na oslobođenoj području. Zbog velikog manjka prosvjetnih kadrova Okružni NOO Pokuplja organizirao je kurseve za učitelje. U Pisarovini je postojala i partizanska gimnazija. Pored osnovne nastave organizirani su analfabetski tečajevi jer je bilo dosta nepismenih stanovnika. Pored prosvjetne aktivnosti NOO-i su razvijali i široku kulturnu djelatnost u suradnji s ostalim organizacijama i vojnim jedinicama. Tako su otvoreni mnogobrojni domovi kulture i formirano na desetke amaterskih glumačkih grupa koje su pripremale priredbe.

U oblasti zdravstvene zaštite NOO-i su djelovali u skladu s postojećim mogućnostima. Zbog općeg pomanjkanja lijekova i drugih zdravstvenih radnika glavna aktivnost narodne vlasti bila je usmjerena na prevenciju, na zdravstveno prosvjetno osnaživanje naroda, na razvijanje higijene, na suzbijanje zaraza, naročito svinjske gripa, na akcije za uništavanje ušiju, kako bi se spriječila pojava i širenje tifusa i drugo.

U oblasti saobraćaja NOO-i su organizirali seljačke zaprege, jer drugih vozila nije bilo, za pomoć vojnim jedinicama, za prijevoz ranjenika i hrane. Naročito velike zadatke u oblasti saobraćaja i transporta robe izvršili su NOO-i tokom 1944. godine na području Turopolja, Posavine i Pokuplja prilikom prebacivanja velike zadatke u oblasti saobraćaja i transporta robe izvršili su NOO-i tokom Kordun, Liku i Hrvatsko primorje.

Narodnooslobodilački odbori vodili su i upravne poslove, sklapali brakove, organizirali seoske straže. Sjedište Okružnog NOO-a nalazilo se u Pokupskom Gradcu kraj Pisarovine, a prvi predsjednik tog odbora bio je Petar Fioli,

¹⁰ AIHRPH, Zapisnik sa savjetovanja OK KPH za Pokuplje od 1. VII. 1944.
¹¹ U AIHRPH, KP-42-I-3064.

potpredsjednik Stjepan Fabijan i Japa i tajnik Ivica Lopaji . Kasnije je Fabijan i postao predsjednik a tajnik je bio Lojz Fale i .

Nakon Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a došlo je do podjele upravne i sudske vlasti, pa se pristupilo formiranju sudova. Za borbu protiv petokolonaša i ostalih neprijatelja prišlo se osnivanju posebnih jedinica tzv. PPK (protiv pete kolone) bataljona i znatno se razvijala obavještajna služba putem tzv. rajonskih obavještajnih centara i viših organa. Pristupilo se i organiziranju države i njenih institucija. NOO-i su prestali biti predstavnici organi NOF-a i postali isključivo organi državne vlasti.

Prerastanjem NOO-a od predstavnika organa u organe vlasti započela je i široka kampanja za formiranje odbora JNOF-a. OK KPH Pokuplje je na svojim sjednicama od 26. svibnja, 22. lipnja i 1. srpnja 1944. godine detaljno razmatrao pitanje formiranja tih odbora. U zapisniku sa sjednice OK KPH Pokuplje, održane 26. svibnja 1944. godine, o tome je zapisano: »Mi se iskreno i nedvosmisleno zalažemo za najširu demokraciju ... Mi tome moramo posvetiti punu pažnju, ostvarivati najširu demokraciju, ne sektašiti. Širina NOP može se najpotpunije sprovoditi preko JNOF. Sve grupe, antifasističke snage, klerikalce, vjerske organizacije, sve uključiti u JNOF, u borbu za oslobođenje, za uništenje fašizma. U JNOF-u treba da sura i komunisti, HSS-ovci, sve enici, samostalci, zemljoradnici, AFŽ, USAOH, vanpartijski ljudi, intelektualci, društva, sindikati, kongregacije itd. JNOF je politički pokret cijelog naroda.«¹²

U početku formiranja odbora JNOF-a nije išlo glatko i bez problema, zbog neshvatanja i sektaštva od strane pojedinih komiteta i članova Partije. Zbog toga je na sjednici OK KPH od 22. lipnja konstatirano: »2. Mi smo pristupili formiranju NOF. Uspjeli smo malo. Izabrano je svega 7 odbora u Pisarovini i 13 u Velikoj Gorici. U ostalim kotarevima nije još ništa postignuto osim nešto u Žumberku. Shvatanje NOF od strane naših drugova vrlo je usko i ne čini se da NOF jeste narodni politički predstavnik, narodni pokret i borba koji okupljaju sve i jedinstveno sprovodi zadatke. U Pisarovini stvoren je odbor, ali bez HSS-ovaca... U Žumberku je... dogovorena je konferencija, na koju bi se odazvalo veći broj ljudi... U Kalju u 8 sela izvršene su pripreme, u Radatovi u 8 sela, a u Sošicama oko 9 sela i Vivodini oko 7 sela, za formiranje ovih odbora. Raspoloženje HSS-ovaca je veliko. U Dragani u i Kraši održan je sastanak. Počelo je okupljanje i rade na konferenciji, na kojoj će donijeti zaključke i proglas za narod. Ta konferencija održat će se oko 1. VII.«¹³

Uviđajući i znajući da NOO-a, neprijatelj je od samog početka pokušavao da spriječi i njihovo osnivanje i surovno se obračunavao s odbornicima. Osim toga, neprestano je pokušavao da ubaci svoje špijune u NOO-e.

Antifasističke organizacije SKOJ, USAOH i AFŽ odigrale su pored Partije ogromnu ulogu u razvoju NOB-a u ovom kraju. Te organizacije bile su nepresušan rezervoar novih boraca i aktivista u NOO-ima i JNOF-i. Svaka od tih organizacija zaslužuje posebnu temu jer je nemoguće da se ne omalovaži ili ošteti rad ovih organizacija u marginalnom prikazu.

Savez komunističke omladine Jugoslavije dao je svoje najbolje članove našoj borbi i najveće žrtve. U svim kotarima bili su formirani i djelovali kotarski komiteti SKOJ-a i gotovo u svim općinama općinski komiteti. Godine 1944.

12 AIHRPH, Zapisnik OK KPH Pokuplja o 26. V 1944.

13 AIHRPH, Zapisnik sjednice OK KPH za Pokuplje od 22. VI 1944.

održana je okružna konferencija SKOJ-a i okružno skojevsko savjetovanje u Pisarovini kome su prisustvovali Rato Dugonji, član CK SKOJ-a i Marko Belini, član CK SKH. Pored skojevske organizacije postojala je i organizacija USAOH-a, široka politička organizacija omladine koja je okupljala svu omladinu spremnu da se bori protiv fašizma. Preko ove organizacije organiziran je vrlo širok politički i kulturno-prosvjetni rad među omladinom.

Za ilustraciju s koliko je ozbiljnosti radila skojevska organizacija navodimo dnevni red jedne sjednice OK SKOJ-a i neke zaključke, kao i dnevni red jedne sjednice OO USAOH-a. Tako je sastanak OK SKOJ-a Pokuplje, održan 12. 9. 1944, imao slijedeći dnevni red: 1. Politička situacija, 2. Izvještaj o radu, 3. NOF — organizaciona pitanja, 4. Mobilizacija, 5. OZNA, 6. Sretnje OK i 7. Razno. Na sastanku Okružnog odbora USAOH-a, održanom 20. 9. 1944. godine, u dnevnom redu je bilo: 1. Politička situacija, 2. Rad s omladinom, 3. Mobilizacija ljudstva i sredstava, 4. Učestvovanje omladine u NOF-u, 5. Slet, zbor, kurs i kongres USAOH-a i 6. Razno.

Zaključeno je, između ostalog, da se izvrši mobilizacija najboljih skojevaca za OZNU, omladinki »barem s 4 razreda srednje škole, snažnije i dobre« za bolničke arke, za učiteljski kurs da se pronađe s terena 20 dobrih omladinki i da se za glumaku grupu kod ZAVNOH-a nađe 6 drugarica. Osim toga, da se nastavi s pripremama za slet (tada se planiralo da će se slet održati u osloboenom Karlovcu), na koji je trebalo da općina Radatovi uputi 200 omladinki, općina Sošice 100, općina Kalja 500, općina Krašići 150, Vivodina 50 i Dragani 1000, a kotar Samobor i Jaska po 150 omladinaca. Dalje je zaključeno da treba nastaviti s pripremama za Prvi kongres USAOH-a i pripremiti delegate. Pored toga trebalo je osigurati za kurs 25 omladinki i 25 pionira i organizirati posjete i slanje vođa borcima i partizanskim ustanovama.

U Zamarijama 24. 9. 1944. godine održan je veliki omladinski miting na kojem su govorili sekretar OK SKOJ-a Josip Tome i Stjepan Fabijan i o politici u ovoj situaciji, Stanilović o NOO-ima, a Spaček u ime Narodnooslobodilačke vojske i Mara Bastaji u ime AFŽ.

Neprocjenjiv je doprinos koji su dale žene Žumberka u NOB-i, bilo kao borci ili aktivisti u pozadini. Ogromna uloga u ratu pala je na obične žene na našem selu. Te žene su dale svoje muževe i sinove za NOV, a u pozadini nosile su ogroman teret na svojim leđima. One su obrađivale zemlju, hranile i prale vojsku, odgajale i uzdizale djecu i na čudan način uspijevale riješiti sve zadatke koji su se pred njih postavljali. Za to je bez sumnje zaslužna i organizacija AFŽ-a koja je okupljala žene na osloboenom, poluosloboenom i na neosloboenom teritoriju. Tokom posljednje ratne godine postojali su mnogobrojni odbori AFŽ-a u okrugu, po eviški od mjesnih, preko općinskih i kotarskih do Okružnog odbora AFŽ-a.

Borba započeta 1941. prvim partizanskim odredom »Matija Gubec« u Žumberku konačno se završila u okrugu Pokuplje 8. svibnja 1945. godine osloboenjem Zagreba. Političke prilike najbolje se mogu sagledati u tom razdoblju kroz masovno učestvovanje naroda u NOB, kroz široko razvijen sistem narodne vlasti na slobodnim teritorijima, kroz čitav sistem organizacija i institucija. Svi neprijatelji, po eviški od ustaša, belogardista, četnika, njemačkih i talijanskih okupatora i njihovih slugu, doživjeli su poraz jer ih narod ovih krajeva nije prihvatao. Kad je jednom ustanak počeo, on se nezadrživo širio, bez obzira na prisutnost ogromne neprijateljske vojne sile, a to najbolje govori o tome kakve su bile političke prilike.

Fdbijan Hrva i

Listovibrošure i leci — ubojito oružje protiv neprijatelja u Pokuplju i Žumberku

Propaganda, a poglavito štampana istinita rije , u toku naše slavne epopeje — narodnooslobodila ke borbe — odigrala je veoma važnu i zna ajnu ulogu. To je, zapravo, slobodno se može re i, bilo pravo ubojito oružje protiv neprijatelja, kao što smo dali i naslov ovome lanku. Ali, o tome emo kasnije više govoriti. U svim našim oslobo enim, pa i u poluoslobo enim krajevima nicala su prve partizanske tehnike, prve partizanske štamparije. Tamo, gdje su iole postojali kakvi-takvi uvjeti osnivane su tehnike, osnivani su agitprop odjeli, a kasnije propodjeli Jedinstvene narodnooslobodila ke fronte. To su, zapravo, bili prvi pokreta i tiskanja raznih partizanskih publikacija i propagandnih materijala: listova, brošura, letaka i plakata...

Ve veoma rano, moglo bi se re i gotovo na samom po etku narodnog ustanka, bilo je krajeva u kojima su se pojavljivali listovi što su ih štampani i izdavali partizani. Ratni »Vjesnik«, na primjer, po eo se štampati na oslobo enom teritoriju u ožujku 1942. godine, u tehnici CK KPH. Tehnika se nalazila u školskoj prostoriji, u zaseoku Tomi i, op ina Drežnica u Gorskom kotaru.

Kolika je to bila podrška NOB-i smatram da ne treba govoriti. Kada bi netko, esto i u dubokoj pozadini neprijatelja, naišao na bilo kakav letak ili neku drugu publikaciju štampanu u »šumi« — kako se to obi no u narodu tada govorilo za partizane — brižno bi je sakrio i pro itao, zatim dao najpovjerljivijem prijatelju, a ovaj dalje. I tako — od ovjeka do ovjeka, od sela do sela — širila se istinska štampana rije i ubrzo, poput munje, proletjela bi itavim selom i ljudi su saznali što se zbivalo na doma em i svjetskom ratištu, saznali su o uspješnim borbama naših partizana, o zlodjelima što su ih inili okupatori uz pomo doma ih izdajica u našoj zemlji.

Uvjeti štampanja bili su veoma teški. Nije bilo papira, a nije bilo ni boje, nije bilo tih dvaju osnovnih artikala za štampanje, a osim toga i neprijatelj je stalno nasrtao na mjesta gdje je smatrao da se nalazi partizanska tehnika. Nastojao je poremetiti i bez toga nenormalne uvjete rada ljudi koji su se nalazili s tehnikama, ljudi koji su se brinuli da prava istinska rije prodre u svako selo u svaku ku u, da ljudi saznaju o uspjesima naših partizana koji su pod veoma teškim uvjetima zadavali neprijatelju velike gubitke. esto su se te novine, ako ih tako možemo nazvati u odnosu na današnju štampu, tiskale na veoma lošem papiru, a bilo je slu ajeva da partizani u tehnikama, daju i sve od sebe, i na najobi nijem »pakpapiru« štampaju letak ili kakav drugi propagandni materijal. A štampanje na takvom materijalu, gledaju i o ima današnje štamparske tehnike, bilo je gotovo nemogu e.

Evo nekoliko detalja koji govore o teško ama na koje smo nailazili prilikom štampanja raznih materijala u Žumberku i Pokuplju. Sve publikacije štampani smo u našoj tehnici, tako smo zvali geštetner, pisa i stroj, ono malo papira, boje i ostalog pribora te prostorije u kojoj se nalazila »štamparija«. Nije to bila štamparija kakvu ovjek danas zamišlja: s mnogo slaga ih strojeva, ru nom slagar-

Sredi ko Lijevo 1944. članovi Propodjela i tehnike OK KPH za Pokuplje.

nom, stereotipijom, ljevaonicom, rotacijom i tome sli no. (Da o ofset-tehnici i bakrotisku, te foto-slogu i ne govorimo). Bila je to naša partizanska štamparija koja je odigrala isto takvu ulogu kao da je bila velika.

Ponekad bi se događalo da neki list štampamo samo na dvije stranice, iako je bilo dosta dobrih i zanimljivih vijesti, ali nije bilo papira. Ponekad smo dobili takav papir da na njemu nije bilo moguće raditi. Kada bi stigle bale »roto-papira«, bilo je muke dok smo ga odmotali, a zatim rezali na format »ciklostil« papira kako bi papir mogao ulaziti u stroj za umnožavanje. Koncem 1944. ili početkom 1945. godine stigao nam je masni »pakpapir«, onakav u kakav mesari zamataju meso. Bilo je gotovo nemoguće raditi. Papir nije upijao već se boja razlijevala po njemu, a određeni list je morao izaći, jer se radilo o nekim važnim vijestima koje smo morali objaviti. Štampali smo ga na jednoj stranici, a polećina je ostajala prazna. Kako je stroj izbacivao stranice mi smo ih uzimali i stavljali svaki komad zasebno dok se ne osuši.

U nekim jedinicama štampali su svoje džepne novine. U mnogo slu ajeva lanci su pisani rukom pa čak i na najobi nijem papiru i olovkom. Nije bilo tinte, a ni naliv-pera... Pisa ih strojeva, također, nije bilo, a teže se dolazilo i do geštetnera ili sli nog stroja za umnožavanje.

Pisati je bilo o emu. Teme su, uglavnom, bile ratne. Pisalo se s bojišta, o raznim partizanskim uspjesima, dizanju pruga, uništavanju neprijateljskih uporišta. Pisalo se o zlodjelima ustaša, etnika, slovenskih belogardejaca, Nijemaca, Talijana i svega ološa koji se sjatio i sakupio iz raznih krajeva Evrope i došao u našu zemlju da uništava ono što su naši o evi i djedovi stvarali godinama. Materijali su stizali raznim putovima i kanalima. Ljudi su dolazili u partizane iz neprijateljskih uporišta i pri ali o strahotama rata. Kuriri su zalazili u okupirana podru ja i donosili nove vijesti. U tehnikama su postojali radioaparati preko kojih su se u uredništvu doznavale vijesti s bojišta. Sve su to uredništva pripremala, zatim su materijali prepisivani, umnožavani... Listovi, brošure i leci su odlazili na teren.

Prva partizanska štampana rije u Žumberku

Relativno veoma rano po elo se štampanjem propagandnog materijala i na našem podru ju, na podru ju bivšeg okruga Pokuplje. Taj ratni okrug sainja- vali su kotarevi: Jastrebarsko, Samobor, Pisarovina, Velika Gorica, a neko vrijeme i dio sisa kog kotara. Prema sje anjima Lutve Ahmetovi a,¹ zatim iz razgovora s Borisom Ilejem, Dragutinom Susovi em — Ivi em, Ivicom Lopai em, Ivanom urašinom i svojeg vlastitog sje anja, pokušat u iznijeti neke momente o razvitku štampe u vrijeme narodnooslobodila kog rata na podru ju Žumberka i Pokuplja.

Prvi štampani materijali pojavili su se u Žumberku, u selu Sošice. Prema sje anju Borisa Ileja, bilo je to u studenom 1942. godine. Nekako u isto to Vrijeme formirana je i 13. proleterska brigada, a po ela je i neprijateljska ofanziva na Kordun. U tadašnjoj tehnici — kako kaže Ivica Lopai — postojala je samo jedna pisa a mašina. Na njoj je prve »Vijesti« tipkao Dragutin Susovi — Ivi , kako smo ga zvali u partizanima. Zbog spomenute neprijateljske ofanzive te prve »Vijesti« štampane su, zapravo, u pokretu. »Kako smo se povla ili tako su za vrijeme predaha štampane i te vijesti...«

Svi materijali najprije su tipkani na matrice, a potom su umnožavani na šapirografu. Te »novine« su izlazile u razmacima izme u 3—5 dana, a raspa avane su po cijelom okrugu Pokuplja koji je, kao što je poznato, obuhva ao veliko podru je što se prostire izme u rijeka Kupe i Save, a prema zapadu sve d oslovenske granice. Naklada je ovisila o više faktora: koli ini papira, boji, stanju na ratištu i uop e o prilikama u kojima je bilo selo gdje se smjestila tehnika. lanci su pisani na brzinu jer esto nije bilo vremena za njihovo dotjerivanje.²

1 Pisao je u zagreba kom »Ve ernjem listu« 31. V 1978. u svojem sje anju na tehnike koje su štampale u teškim uvjetima na podru ju Žumberka i Pokuplja.

2 »Danas, kada se itaju ti lanci, dopisi i leci«, napisao je Lutvo Ahmetovi , »djeluje malo šturo, parolaški i naivno. Me utim, sama injenica a je samo u ožujku 1943. okupator pokušao u nekoliko navrata bombardiranjem uništiti zgradu gdje su se štampale publikacije pokazuju kakav je u inak imala ta i takva propaganda na narod i kako ju je narod prihvatio. Iz aviona su bacali i svoj propagandni materijal pokušavaju i osporiti naše tvrdnje i umanjiti u inak naše aktivnosti. . .« (Ve ernji list 31. V 1978).

Naslovna stranica
lista »Antifašistkinja«
— glasila AFZ-a za
Pokuplje.

»Rodoljub« — glasilo Okružnog NOO Pokuplje

Takvo stanje izlaženja »Vijesti« potrajalo je sve do početka 1943. godine. U to vrijeme već su ojačali NOO-i i djelovali su gotovo u svim selima oslobođenih područja, pa čak i u onima koja su bila poluoslobođena ili su se nalazila kao stalna neprijateljska uporišta. U takvoj situaciji u siječnju 1943. godine pokrenut je list »Rodoljub«, glasilo narodnooslobodilačkih odbora Pokuplja i Žumberka. Međutim, već od dvobroja 3/4 list je postao glasilo Okružnog NOO-a Žumberak — Pokuplje, a od broja 8 glasilo Okružnog NOO-a Pokuplje. Izlazio je mjesečno a urednici su mu bili Ivica Lopaji i Dragutin Susovi. List je izlazio nešto više od godinu dana i za to vrijeme izašlo je 14 brojeva sa nakladom od 200 do 400 primjeraka po broju. Prvih šest brojeva izašlo je u Žumberku a ostali u Pokuplju. Svaki broj »Rodoljuba« je imao 20—40 stranica džepnog formata. Stranice su bile tipkane pisaćim strojem na matrici, a potom su umnožavane u tehničar. »Rodoljub« je veoma dobro prihvaćen i mehanizirano u novim lanovima novo-

osnovanih narodnooslobodilačkih odbora na terenu, jer im je osim informativnog dijela ujedno služio i kao orijentir za rad. Pored ostalog, u njemu su se davale direktive za rad na terenu. A rada je u to vrijeme bilo dovoljno. Valjalo je sakupljati hranu, odjeću i obuću za narodnu vojsku, postepeno se pripremati za preuzimanje vlasti kad budu za to prilike, odnosno kada bude zemlja oslobođena. Trebalo je raditi i na mobilizaciji novih boraca u redove naših jedinica. Valjalo je s narodom i politički raditi jer neprijatelj nije mirovao. Razni saboteri i narodni neprijatelji širili su razno-razne parole kako bi narod odvratili od partizana. Pritajeni maekovci govorili su da se ne treba žuriti, »već ekati bistriju situaciju«. Pojedinci su još uvijek vjerovali Maeku koji je govorio da se neka jer da saveznici ne e dozvoliti da Tito i partizani preuzmu vlast u svoje ruke!

Ti razni narodni neprijatelji nastojali su i nama napakostiti. Mi smo za rezervne količine papira i boje koristili zemunice. U nekim selima uz rijeku Kupu nismo uvijek bili sigurni hoće li netko provaliti u zemunice i zaplijeniti nam dragocjeni materijal. Često, kada smo došli po papir ili boju, nismo našli gotovo ništa osim prazne zemunice. Djeca koja su naokolo po šumi uvala svinje ili stoku vidjela bi kako partizani nešto kopaju i unutra sakrivaju sanduke. Kad bi se uvečer vratila kućama, to bi pripovijedala svojim. Ako je doma in bio neprijateljski raspoložen prema NOB-i, otišao je u najbliže neprijateljsko uporište i to prijavio. Već sutradan ili dan kasnije naišli su neprijateljski vojnici, otvorili zemunice, zaplijenili materijal ili su ga jednostavno uništili.

Tako i u takvim uvjetima »Rodoljub« je izlazio sve do ožujka 1944. godine. U to vrijeme već je djelovala i Jedinствена narodnooslobodilačka fronta čiji je zadatak bio da me u narodom radi politički i da objedini sve napredne političke snage u zemlji kako bi se što prije pobijedio neprijatelj. U Okružnom komitetu KPH i Okružnom odboru Jedinствене narodnooslobodilačke fronte Pokuplje stoga je odlučeno da se formira Propodjel JNOF okruga Pokuplje i da se pokrene novi list. Taj novi list, kao glasilo Okružnog odbora Jedinствене narodnooslobodilačke fronte Pokuplje nazvan je »Putem slobode«, što u neku ruku simbolizira borbu naših naroda za slobodu. List je izlazio svaka 2—3 dana sve do 27. ožujka 1945. godine. Ukupno je izišlo 166 brojeva. Za proelznika Propodjela postavljen je Dragutin Susovi — Ivi . On je ujedno bio i glavni i odgovorni urednik lista a poslije njega Ivan Javornik. Pojavom lista »Putem slobode« prestao je izlaziti list »Rodoljub«.

Preseljenje tehnike iz Žumberka u Pokuplje

Od tada je tehnika Okružnog Propodjela iz Žumberka preseljena u Pokuplje. Nije stalno bila na jednome mjestu, već se selila prema nastaloj situaciji. Željelo se omesti trag, kako neprijatelj ne bi saznao gdje se nalazimo a drugo, ovisilo je i o prilikama i situaciji na bojištu. Ako se spremala ofanziva, tada se i tehnika morala seliti na sigurnije mjesto, kako ne bi došla u ruke neprijatelju. U Pokuplju je neko vrijeme bila u Jamnici, Pisarovinskim Selima, Skenderima, Sredi kom Lijevo, Sredi kom Desnom i u drugim mjestima.

Odlaskom i preseljenjem tehnike iz Žumberka u Pokuplje, u Žumberku se osjećala praznina. To područje nije bilo pokriveno našim propagandnim materijalima. Zbog nesigurnog prijelaza preko važnih saobraćajnica Zagreb—Karlo-

vac (ceste i pruge) nisu se uvijek mogli prenijeti štampani materijali, jer su te važne prometnice bile dobro uvane i jer su naši diverzanti esto rušili prugu i mostove. I zbog toga je odlučeno da manji dio tehnike ostane u Žumberku. U tehničarima u Žumberku je ostao Koriš Ilej. On je izdao vijesti tako da je i taj kraj bio donekle pokriven našom štampom. To je potrajalo sve do kolovoza 1944. godine. Tada je prestala radom tehnika u Žumberku (već se lakše prelazilo preko ceste i pruge Zagreb—Karlovac), a Boris Ilej vratio se, također, u Pokuplje. Međutim, više nije radio u tehničarima i Propodjelu, već je bio po zadatku prešao na rad u OZNU okruga Pokuplje.

Izdavačka djelatnost Propodjela nije se sastojala samo u izdavanju informativnih publikacija. Izdavali su se i drugi razni materijali. U proljeće 1943. bilo je odlučeno da se pokrene list »Mladi udarnik«. To je bilo glasilo Okružnog odbora Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske za Pokuplje. Naime, osjećala se potreba pokretanja lista namijenjenog omladini, lista u kojem bi se čuo glas mladih antifašista. Zapravo, kao što je poznato, omladina je u toku rata ponijela veliki teret na svojim plećima, pa je normalno bilo da joj se i na taj način oduka priznanje. Omladinske organizacije nikadale su u svim našim krajevima, pa je valjalo uspostaviti i neko sredstvo komuniciranja. Osim toga štampano slovo je veoma dobro došlo mladim ljudima na terenu, pa čak i u onim mjestima gdje je zbog stalnog prisustva neprijateljskih vojnika bilo gotovo nemoguće djelovati.

U isto vrijeme jačao je i pokret žena. U selima su osnivani odbori Antifašističkog fronta žena pa se smatralo da bi bilo dobro povremeno izdavati list namijenjen ženskim organizacijama i problemima žena. Prema željama nekih drugova izašla su samo dva broja »Antifašistkinje« — lista koji je bio glasilo Inicijativnog okružnog odbora Antifašističkog fronta žena za Pokuplje. Toliko brojeva izašlo je i »Mladog udarnika«.

Uporedo s tim u tehničarima Propodjela Okružnog komiteta Pokuplje izdano je veoma mnogo prigodnih letaka i plakata s pozivima na pojedine akcije. Letci i plakati su dijeljeni i lijepljeni po oslobođenom i okupiranom području cijeloga okruga Pokuplje. Izdano je i više raznih brošura. Jedna je, izdana u kolovozu 1943. godine, nosila naslov: »Protiv uskogrudnog prakticizma«, a sadržavala je izbor članaka objavljenih u »Borbi« i »Naprijed«. Zatim je štampan i Lenjinov članak pod naslovom: »Revolucionarna vojska i revolucionarna vlada«. Taj je članak, također, tiskan u obliku brošure. Kao posebna brošura štampan je i govor druga Josipa Broza Tita na Drugom zasjedanju AVNOJ-a. U tehničarima je isto tako štampana kao posebna brošura »Ekonomski razvitak društva« od Segala. U povodu 8. marta 1944. štampana je posebna brošura. Bila je veoma lijepo ilustrirana. Na prvoj stranici partizanka sa uzdignutom rukom drži pušku, a do nje stoji seljanka sa snopom pšenice u ruci. Iznad njih velikim slovima piše ŽIVIO, a ispod toga je velika brojka osam. Međutim, o toj brošuri, štampanoj u povodu Dana žena — 8. marta 1944, još uvijek je premalo podataka. Iduće godine, također u 8. marta, u tehničarima je štampana posebna brošura s naslovom »Žene govore«. Brošura je bila džepnog formata, a za omot je imala malo deblji karton sivo-zelene boje. Lijepim štampanim slovima na omotnici bilo je ispisano »Žene govore«. Djelovalo je, za ono vrijeme, iako je štampana dva mjeseca prije oslobođenja, veoma lijepo.

Rano u proljeće 1945. godine u tehničarima u Središnjem Lijevoj štampani smo razne političke materijale potrebne za polaznike partijskog kursa koji je održavan za aktiviste toga kraja. Među ostalim materijalima štampani smo i Historiju

Naslovna stranica
»Mladog udarnika«
glasila Okružnog odbora
USAOJ-a za Pokuplje.

SKP (b). Izdali smo, koliko se sje am, samo etiri glave, odnosno etiri brošure, jer više nije bilo potrebno budu i da se rat bližio kraju, pa te ajevi nisu mogli obraditi više glava u tom kratkom vremenu. I te brošure, koliko se sje am, imale su omote od debljeg kartona koji je, tako er, bio sivo-zelene boje. **ini** mi se da je taj karton bio iz iste pošiljke papira iz koje je bio i onaj što smo **ga** koristili za omot brošure u povodu Dana žena.

Ljudi iz agitpropa, propodjela i tehnike

Mnogo je drugarica i drugova prošlo kroz Agitprop, Propodjel i tehniku okruga Pokuplja. Bilo je tu novinara, slikara, kipara, karikaturista, grafi ara, studenata, radnika, seljaka, službenika... Mnogima je to bio i prvi susret s partizanima. Pojedinci su se tu neko vrijeme zadržavali, a potom bi išli dalje — u jedinicu, kakvu partizansku ustanovu ili radionicu ... lanke su pisali za

listove pojedini članovi Okružnog komiteta Komunisti ke partije, Okružnog komiteta SKOJ-a, Okružnog odbora AFŽ-a, zatim članovi agitaciono-propagandnog odjeljenja (AGITPROPA). Dopise su slali i aktivisti s terena cijelog okruga, a te dopise pripremali su za štampu članovi redakcije. Me u dopisnicima bilo je i seljaka-pisaca koji su u godinama prije rata sura ivali u »Selja - koj misli«, što su je izdavali Martin Franeki i još neki članovi Sekcije za selo pri Centralnom komitetu KPH u Zagrebu.

Zbog važnosti neke akcije na terenu esto bi kao posebni izvjestitelji odlazili i članovi redakcije, kako bi se uvijek s terena javljali sa svježim vijestima o uspjehu neke akcije. Sje am se bilo je to po etkom 1945. godine. Nekako u vrijeme velike bitke za Žažinu. U isto vrijeme u Posavini bilo je organizirano sakupljanje žita za vojsku i za narod postradalih područja: Like, Dalmacije, Korduna i Banije. Bio sam odre en za dopisnika. Smjestili smo se u Veleševcu, selu uza samu Savu. Kad sam krenuo na put pro elnik Propodjela Ivan Bartoli - -Cvikeraš napomenuo mi je da navratim do druga Mike Remenara da nam dade svoj radio-aparat. Tada je bio oficir u Turopoljsko-posavskom odredu. U to vrijeme Odred se nalazio u Posavini radi osiguranja sabranog žita koje se prebacivalo preko pruge i ceste Zagreb—Sisak kroz Turopoljski lug i selo Peš enicu. Remenar je imao ku u u selu Bukevje. Kad sam mu rekao što sam došao, poslao je vojnike koji su donijeli radio-aparat. Bio je to dobar aparat. Imao je jak domet, a osim toga radio je samo na akumulator bez baterija. To nam je veoma dobro došlo. Baterije nismo morali nabavljati, a akumulator smo punili preko elektri ne mreže. Naime, u to vrijeme bila su elektrificirana sela Gradec i Sredi ko, pa smo imali dobro svjetlo. Okružni NOO Pokuplje, koji je imao sjedište u Gradecu, negdje je nabavio motor na drveni ugljen, a nabavljeni su i ostali strojevi za proizvodnju elektri ne struje. Partizani su postavili drvene stupove i razapeli telefonsku žicu, što je bila skinuta s neprijateljskih telefonskih linija. I svaki dan do devet ili deset sati imali smo elektri nu rasvjetu.

Ja sam iz Posavine redovito slao vijesti o toku akcije skupljanja žita i ostalih živežnih namirnica. Koliko se sje am akcija je dosta dobro provedena. Nakon nekoliko dana u obližnja sela Posavine upala je neprijateljska vojska i morali smo prije i Odru i preko Turopoljskog luga u Peš enicu. Tu smo ostali nekoliko dana, a potom se vratili u Veleševac. Me utim, kad sam se vratio više nisam našao radio-aparat, a ni drugih stvari koje smo ostavili (jer smo morali na brzinu napustiti Veleševac). Nisam znao što se dogodilo. Ali, neki vojnici su me obavijestili da je radio u jednoj ku i i da ga slušaju partizani iz Turopoljsko-posavskog odreda. Ušao sam u ku u koju su mi pokazali drugovi. Kad sam ušao, ugledao sam desetoricu vojnika kako sjede oko aparata i slušaju vijesti radio-Londona. Rekao sam da je to radio-aparat Propodjela i da mi ga vrate. Oni nisu htjeli ni uti. U sobu je ušao Stevo Kli kovi , komandant bataljona, i naredio je vojnicima da mi predaju radio. Sutradan članovi Mjesnog NOO Veleševac organizirali su prijevoz, vojnici su natovarili radio-aparat na saonice ali i kantu petroleja. Mislili su da je i to od Propodjela. Kada sam se vratio u Sredi ko bilo je veselja.

Uvijek se vodilo ra una da sva izdanja budu na neki na in ilustrirana. U po etku je to išlo dosta teško. Kasnije, kada su iz Zagreba i drugih gradskih sredina došli u Pokuplje, odnosno u Žumberak neki naši poznati slikari i kipari, bilo je malo lakše, ali ne i bez teško a. Nije bilo ni odgovaraju ih materijala, tehni kih pomagala, a ni ostalih sredstava da bi se ostvarile one sve ideje koje su imali novopridošli drugovi likovni umjetnici. Ipak, nekako su se snalazili

i s dosta uspjeha ostvarivali svoje zamisli i sa onim i onakvim, esto i primitivnim sredstvima koja su im bila dostupna.

Godine 1944. u tehnici i Propodjelu pored Dragutina Sosovi a Ivi a radili su Aleksandar Šaša Šokorac i Josip Galekovi koji je preuzeo dužnost pro elnika Propodjela po odlasku Susovi a. Na toj dužnosti Galekovi je ostao do po etka kolovoza te godine. Tada je na vlastiti zahtjev otišao u jedinicu. Poginuo je kod sela Hasan Brijeg u borbi s neprijateljem 27. prosinca 1944. godine u svojstvu političkog komesara bataljona. Nakon odlaska Josipa Galekovi a za pro elnika Propodjela došao je Ivan Bartoli Cvikeraš i na toj dužnosti ostao sve do oslobođenja. Zatim tu je radio Ivan Urašin, Milan Grbini, Žarko Vincek, Karlo Bir, Stjepan Frštek — Novi, koji je koncem 1944. prešao za dopisnika Tanjuga u Topusko. Radila je u Propodjelu i Marija Vukeli Lipovska, Aleksandra Koharevi, Ljubica Sremec, Fabijan Hrva i još mnogi drugi. U toj godini kao daktilografkinje su radile: Štefica Drolc, Štefica Skender, Zdenka Vatovec, Mira Hiršl, Štefica Dim i još neke. U tehnici su bili: Mišo Peura a, Milan i Ankica Mla, Rozika Crnolatic, Dušan Mini — Arap i mnogi drugi.

U partizanima poznata imena likovnih umjetnika

Od kolovoza do rujna 1943. godine iz Zagreba u Žumberak su došli poznati likovni umjetnici: Zlatko Pri a, Nikola Reiser, Vanja Radauš, Kiril Hala ev, a malo kasnije i Ivan Kušani, karikaturista. Došao je i neki omladinac Rajkovi koji je pokazivao veliki smisao za slikarstvo, pa su ga drugovi umjetnici tražili u vojne jedinice i uzeli k sebi.

Prema sje anjima drugova što sam ih spomenuo na po etku ovog priloga, pojedini likovni umjetnici odmah po dolasku u partizane su se latili posla. Ilustrirali su gotovo sva izdanja Okružnog komiteta KPH za Pokuplje. Brojeve »Mladog uarnika« ilustrirao je Zlatko Pri a. Naslovnu stranicu »Antifašistkinje« izradio je Vanja Radauš, dok je Nikola Reiser radio ilustracije za neke brojeve »Rodoljuba«. Vanja Radauš izradio je lik Lenjina, koji je bio najprije objavljen na naslovnoj stranici »Rodoljuba«, a potom je taj portret štampan kao poseban plakat u povodu godišnjice velike oktobarske revolucije. I neki drugi crteži, objavljavani na naslovnim stranicama »Rodoljuba«, kasnije su bili korišteni za izradu posebnih plakata za prigodne proslave.

Drugovi su slikali i po zidovima škola u Radatovi ima i Sošicama u Žumberku. Ti veoma vrijedni crteži poslije rata su na žalost zapušteni i propali. Šteta, zaista velika šteta! Prema nekim informacijama nešto crteža od tih drugova je ostalo, ali se nalaze u zbirkama privatnih osoba. Likovni umjetnici svoje su radove crtali na matrice koje su upotrebljavali za pisa e strojeve i na taj su na in crteže reproducirali. Neke su pak crteže drugovi urezivali na orahove daske, pa su ih onda koristili kao matrice koje su otiskivali na papir, koji im se našao na raspolaganju. Prema nekim informacijama neke od tih matrica u orahovini došle su u ruke, odnosno muzealnu zbirku Ivice Sudnika u Samoboru, gdje se nalaze i danas. U Pokuplje je u Propodjel došao iz Zagreba Andrija Maurovi, majstor našeg stripa. Bilo je to pod jesen 1944. godine. Dok je radio u Pokuplju (kasnije je prešao u Odjeljenje za informacije ZAVNOH-a u Topusko) izradio je karikature svih lanova Propodjela i tehnike. Ti su crteži bili duže vrijeme izloženi na zidovima prostorije u kojoj se nalazila redakcija lista »Putem slobock«, u Sredi kom Lijevom, u ku i Ivana Sinkova kog. Danas se, me utim,

**Naslovna stranica
brošure povodom Dana
žena 1944. godine.
Izdanje Propodjela
Pokuplje.**

ne zna gdje se nalaze te karikature, kao što se ne zna ni za mnogobrojne druge dokumente iz narodnooslobodilačke borbe. A bio bi to veoma vrijedan dokument svoga vremena.

Za vrijeme rada tehnike u Žumberku štamparija je radila u Sošicama, u Kaštu (tu je bila kraće vrijeme) pa u Kunanima, Radatovu, Kalju i još nekim selima... Tehnika, odnosno uredništvo je imalo radio-aparat. Tako je početkom 1943. godine u Sošicama uz štampariju bio montiran i razglas sa zvučnicima povezanim za radio-aparat. Mještani i partizani koji su se tu našli na prolazu, ili na bilo kakvoj dužnosti, mogli su uvijek slušati vijesti radio Moskve, Londona i Slobodne Jugoslavije. Takav razglas bio je montiran i u Središkom, na kućini Sinkovog. Razglas, koliko se sjećam, u Središkom montirao je Milan Grbinić koji je radio u tehnici kao ilustrator naših izdanja. Radio je bio jakog dometa pa se dobro moglo čuti mnoge radio stanice koje su se nalazile u pojedinim saveznim centrima. U Žumberku, a i kasnije u Agitpropu, radili su poznati pojedinci i dan-danas aktivni politički radnici: Boris Ileš, Dragutin Sosovići, Viktor Posarić (poginuo u saobraćajnoj nesreći),

Ivica Lopai , Aleksandar Šokorac — Saša, Marica Lektori , prva žena koja je radila u tehničari Okruga Pokuplje i još mnogi drugi.

Takmi enje dopisnika

U toku narodnooslobodilačkog rata dopisništvu je poklanjana dosta velika pažnja. Tako je listopada 1944. godine u Glini bilo organizirano savjetovanje dopisnika s područja okruga Pokuplje, Banije, Korduna i Like. Savjetovanje je organizirao Odjel za informacije ZAVNOH-a. Iz Propodjela Pokuplje savjetovanju sam prisustvovao sa Stjepanom Frštekom-Novim. Sje am se u radnom predsjedništvu su sjedili: dr Mladen Ivekovi (on je došao ispred Odjela za informacije ZAVNOH-a) zatim Branko Škrinjar, Mahmud Konjhođi i, ini mi se, Duka Majstorovi . Uvodnu rije je dao dr Mladen Ivekovi . On je govorio o važnosti partizanske štampe, o tome koliko ona djeluje me u narodu te kako dopisnici trebaju prilaziti obradi pojedinih vijesti i drugih materijala za list. Nakon diskusije i primjedbi drugova s pojedinih područja i teško a na koje nailaze pri svome radu, savjetovanje koje je trajalo tri dana donijelo je slijede e zaključke o takmi enju dopisnika spomenutih okruga:

1. Iz kojeg e okruga Odjel za informacije ZAVNOH-a dobiti najve i broj dopisa za centralnu štampu,
2. iji e dopisi po svojoj vrijednosti biti najbolji, s obzirom na aktualne događaje, njihovu politiku, vojni ku, gospodarsku i drugu vrijednost te dobru obradu rukopisa.
3. Odakle e dopisi najbrže stizati u Odjel za informacije ZAVNOH-a (telefon, radiogram, kurir),
4. Iz kojeg e okruga sti i najviše dopisa s okupiranog područja i
5. U kojem e okrugu biti organizirana najrazgranatija mreža, gdje e se održati najviše konferencija, sastanaka i dogovora s dopisnicima u svrhu njihova osposobljavanja i gdje e te konferencije i sastanci dati najbolje rezultate.

Zaključeno je, također, da e takmi enje izme u dopisnika Korduna i Pokuplja trajati od 15. listopada do 15. studenoga, a za Baniju i Liku utano je da e se za Baniju uzeti u obzir rezultati postignuti od 15. listopada do 15. studenoga, a za Liku od 20. listopada do 20. studenoga 1944. godine.

U zaključcima je bilo naglašeno da radi ve eg uspjeha u natjecanju takmi enje treba unutar okruga organizirati izme u kotareva, op ina i sela te izme u pojedinih dopisnika. To takmi enje dalo je veoma dobre rezultate. Nakon toga Odjel za informacije ZAVNOH-a dobivao je mnogo više kvalitetnih vijesti i informacija sa oslobo enog i okupiranog područja. To takmi enje dalo je poticaj mnogim dopisnicima koji su poslije toga, a i nakon oslobo enja zemlje, postizavali veoma dobre rezultate i postali vrsni novinari.

Poslije savjetovanja u Glini, u Pokuplju su zapaženi veoma dobri rezultati u razvijanju dopisništva. Pored vlastite dopisni ke mreže za list »Putem slobode« postojala je jaka i veoma efikasna dopisni ka mreža za dopisništvo Tanjuga. Sve važnije vijesti veoma su brzo stizale od Odjela za informacije ZAVNOH-a i Tanjuga. Za tadanje prilike veoma brzo su prenijete po itavoj Jugoslaviji. Nekoliko primjera za ilustraciju: jedna moja kratka pri a: »Po eti iznova« prenijeta je ak za našu iseljenu štampu u SAD, a »Diverzant Zugec«, također

kratka prijava, odmah me u prvim govornim emisijama u slobodnoj radio-stanici Beograd, emitirana je samo nekoliko dana no što je objavljena u listu »Putem slobode«. Te dvije prijevise napisao sam i objavio u listopadu ili studenom 1944. godine. Takvih je primjera bilo i više.

Kraj ratnog puta partizanske štampe Pokuplja

Ožujka 1945. glavni urednik lista »Putem slobode« Aleksandar Šokorac — Saša prešao je po zadatku na rad u uredništvo »Novosti« u Topusko. (Od tadanjih »Novosti« nastao je u Zagrebu dnevnik »Narodni list«, koji se kasnije fuzionirao s današnjim »Veernjim listom«). Tada su se u tehnici u Pokuplju štampali samo leci. Neko vrijeme poslije odlaska Aleksandra Sokorca i ja sam povu en za suradnika u redakciju »Novosti« u Topusko. Za dopisnika centralnih listova i Tanjuga u Pokuplju je ostao Josip Sedmak.

U me uvremenu došao je dugo o ekivani dan, svanula je sloboda nakon etiri godine ratovanja i krvarenja. Osam dana poslije oslobo enja Zagreba Propodjel se preselio u Veliku Goricu, a potom i u Zagreb. Tu je rasformiran okrug Pokuplje, a kotarevi su došli u sastav okruga Zagreb i Karlovac. Osoblje iz tehnike i Propodjela raspore eno je na razne druge dužnosti: u poduze e, tvornice, ustanove . . . Time je završen put Agitpropa, Propodjela i tehnike okruga Pokuplje. Time je ujedno završen i dug put partizanske štampe Pokuplja. Trebalo se prilago avati novonastaloj situaciji, normalnim i novim uvjetima života i rada, izgradnji i obnovi naše socijalisti ke domovine Jugoslavije.

Milan Bulat Mio

Diverzantske akcije na teritoriju 4. korpusa NOVJ u posljednjoj godini rata s osvrtom na razvoj diverzantskih akcija i NOP-a na turopoljsko-posavskom podru ju

Nešto o taktici diverzanata i objektima njihovog napada

Taktika dejstava diverzanata, za razliku od drugih partizanskih jedinica, ne bazira na broju, vrsti i snazi vatrenog oružja i oru a, niti im je to mjerilo za obezbje enje uspjeha. Nije im mjerilo snaga ni odnos boraca, jer na elno dejstvuju u grupicama od 2 do 7 boraca u zavisnosti od objekta napada te su, prema tome, uvijek u inferiornom položaju. Zbog takve brojnosti oni, po pravilu, moraju uvijek izbjegavati direktne oružane sukobe, a li no naoružanje im služi pretežno za samoodbranu. Snaga diverzantskih grupa i grupica se, u stvari, mjeri i cijeni prema u inku i što efikasnije upotrijebljenom eksplozivu i minkoeksplozivnim sredstvima na dobro odabrani objekat neprijatelja. Da bi se to postiglo, diverzantska grupa mora biti vrlo pokretljiva, snalažljiva i sposobna

da uz primjenu ratnog lukavstva neopaženo dođe do objekta napada i izvrši zadatak, a zatim da se brzo i neopaženo izvuče i ode na sasvim drugi, bilo bliži ili dalji teren.

Objekti napada (ciljevi) diverzantata su veoma raznovrsni. Oni, po pravilu, moraju biti tamo gdje se neprijatelj najmanje nada da bi mu se nanijela što osjetnija materijalna šteta i gubici u ljudstvu i tehnici. Diverzantske akcije moraju biti uvijek iznenadne i efektne kako bi se neprijatelj držao u stalnoj napetosti i uznemirenosti, onemogućavajući redovito snabdijevanje i premiještanje jedinica, kao i normalna veza između u njegovog fronta i pozadine.

Objekti napada diverzantata su najčešće komunikacije i to, u prvom redu, željezničke pruge i objekti na njima, telegrafsko-telefonske veze, elektrostupovi visokog napona, bunker, skladišta, neprijateljske manje posade i patrole, kao i zalutali pojedinci, bilo vojnici ili agenti. Drugim riječima, živa sila, materijalna sredstva i tehnika neprijatelja. Među njima su i objekti napada, uz koje je velik broj diverzantata, treba spomenuti uništavanje eksplozivom željeznih kihanica, armirano-betonskih stupova dalekovoda, vešerastih mostova i svih vrsta objekata na komunikacijama. Sve diverzantske akcije diverzanti izvode na elno samostalno, a u zavisnosti od situacije i u sadejstvu s drugim teritorijalnim i operativnim jedinicama.

Među vrlo značajna specijalna dejstva diverzantata treba uvrstiti i njihovo političko djelovanje na narod, posebno omladinu u neprijateljskoj pozadini i neoslobojenim teritorijima. Kao primjer za to može nam poslužiti Žumbera ko-pokupska diverzantska grupa¹ koja je stupila na turopoljsko-posavski teritorij koncem aprila 1943. godine. Velika zasluga za njen drugarski prihvrat na tom terenu svakako pripada Kotarskom komitetu KPH za V. Goricu. Posebno treba istaknuti angažovanost i brigu drugova Stjepana Fabijana i Jape, Mate Kumica, Zvonka Antolovića i Milana Lovrekovića. Oni su, kao članovi komiteta, od samog početka bili u stalnom kontaktu s grupom i ona s njima.

Kretanje grupe teritorijem bilo je strogo po partijskim kanalima i vezama. Predanjivali smo mahom kod naših simpatizera kojih je bilo po selima. Bili su to većinom siromašniji seljaci. Narod toga kraja bio je, u cjelini — manje ili više, pod uticajem Hrvatske seljačke stranke i političke cenzure. Nije oskudijevao tako reći ni u jednom smislu i bio je sretan i zadovoljan da ga niko ne dira. Inače je to vrijedan narod, naučeno da radi, i mu se može zahvaliti da i nije imao relativno velik broj neradnika i propalica, koji su otišli u ustaše i otvorene izdajnike hrvatskog naroda. Nije volio ni domobrane. Davao im je otpor gdje god je mogao. Morao ih je trpjeti sve do šireg prodora NOP-a u taj kraj. Pavelićeva ustaška propaganda je, zbog blizine Zagreba, bila permanentna i uporna. Svakodnevno mu je punila uši »zvjerstvima« koja rade partizani, nazivaju ih divljacima, divljom bandom, etnicima i raznim drugim pogrdama. Naše informacije bile su nedovoljne, tako da je istina o partizanima teško i sporo prodirala. To je imalo jako negativan odraz na narod koji je živio u strahu. Bojao se i jedne i druge strane. Dosadile su mu ustaške laži, pa je bio sklon da ne vjeruje ništa i nikome. Simpatizeri NOB-e, kojih je i pored toga bilo, strahovali su od većeg dijela neutralaca, pogotovo manjeg dijela neprijateljski orijentiranih seljaka. Partijske organizacije po selima živjele su u strogoj ilegalnosti.

U takvoj situaciji diverzantska grupa, kao prva partizanska jedinica koja je tu mogla opstati i duže se zadržati, dobro je došla komitetu KPH za V. Goricu.

¹ Takav naziv je dobila po Žumbera ko-pokupskom NOP odrednom na čijem je teritoriju formirana i djelovala. Odred ju je nazvao svojom minerskom grupom.

Otuda i zbog toga i jeste tako dobro prihvaćena i primljena. Ona je odmah po dolasku na tu teritoriju znatno proširila oblike svojih dejstava: razoružavala je pojedine neprijateljske vojnike i im bi se pojavili kod svojih kuća, palila je i uništavala općinske arhive i inventar, postavljala zasjede i razoružavala manje neprijateljske posade, što je imalo veliki vojni i politički značaj za ovaj taj kraj na domak Zagrebu. Na taj se način rije i partijsko-političkih radnika prešlo na djelo, što im je znatno olakšalo daljnji rad i političko djelovanje, a time prodor i prave istine o partizanima i NOB-i u narod.

Omekšavanje najtvrdih neutralaca, pa i dijela neprijateljski opredijeljenih seljaka, postepeno je preuzimala sama diverzantska grupa. Ona je prestala da ide na predanak simpatizerima NOP-a i počela da obilazi neutralce i neprijatelju naklonjene u selu, kojih su se bojali naši simpatizeri. Radi predanka diverzanti su se u zoru ilegalno ubacivali u sjenike takvih seljaka i u sijenju se odmarali sve do podne toga dana. Ako neprijateljska vojska nije došla u selo prije podne, onda je bilo malo vjerovatno da će doći i poslije podne. Nakon odmora diverzanti su uspostavljali vezu s domaćinom. Prisustvo partizana svakog domaćina je strašno iznenadilo, uplašilo i skoro šokiralo. Tek kada bi se domaćin malo smirio, zatražili smo ručak i to obično za dvadeset. Krili smo pravo brojno stanje da osiguramo što više hrane i ne dozvolimo, za svaki slučaj, da domaćin dozna da nas je malo. Svi ti domaćini, iako su bili ne znam koliko protivnici NOP-a, u interesu sebe i svoje porodice, dobro su nas prihvatili i nije bilo slučajeva izdaje.

Poslije podne, ili pred večer, skoro uvijek su se uključivali domaćini prikradali da nas vide. Naravno to je bio znatiželjan ženski svijet. Mi smo to znali, a i nama je bilo u interesu da im kažemo koju našu riječ. Nabijene ustaškom propagandom da partizani imaju repove, žene su, ne skrivajući i znatiželju, išle da se u to uvjere. Uvijek su se ugodno iznenadile govoreći: »Je, pa vi ste dečki kakvi i naši. Ustaše nas lažeju da vi imate repove.« Poslije takvih i slikih razgovora, često se dešavalo da smo se toliko dopali jedni drugima, da nam je bilo obostrano žao što moramo ići. Čim smo u prvi mrak napustili domaćina, neko od naših simpatizera je obavezno dolazio da mu kaže da zna da su kod njega bili partizani. Razgovor bi poeo: »Je, Francek, bili su i pri vas«. Domaćin, iznenađen i nezadovoljan što ovaj to zna, obično mu potišteno i bojažljivo odgovara: »Jesu, sam' komite.«² Pošto se simpatizer NOP-a do tada bojao domaćina kao protivnika, nije mu bilo u interesu da utvrdi, pa je »u povjerenju« o tome ubrzo prišlo cijelo selo. Takvi pohodi diverzanata razbijali su političku cenzuru i neutralisali mnoge koji su bili neprijateljski raspoloženi. To je otvaralo vidike i perspektive simpatizerima NOP-a pa je njihov broj stalno rastao. Glavne baze diverzanata, iz kojih su startali od prvih dana u tom kraju, bile su u selu D. Poljana na rijeci Odri kod porodice Ivana Jankovića i Crljenka i selu Ribnici u porodicama Šimuna Drobnjaka i Bolteka.

Drugi, još važniji objekat političkog djelovanja diverzanata u zajednici s partijsko-političkim radnicima, bila je borba za omladinu. Pojavom partizana diverzanata partijsko-politički radnici su se u veći uspjehom radili na organiziranju i proširivanju omladinskih organizacija i SKOJ-a po selima. Diverzantska grupa se povezivala s najnaprednijim omladincima po selima i uključivala ih u NOP. Oni su nas u potpunoj obaveštavali o kretanju neprijateljskih patrola i

2 Cutite.

pojedinih vojnika po okolnim selima, a zatim su korišteni za vode prilikom razoružavanja pojedinih neprijateljskih vojnika, grupa i manjih posada, a uključivani su i u diverzantske grupe za vršenje različitih akcija. Te omladince koji su zajedno s diverzantima odlazili u akcije, za razliku od ostalih, još na samom početku nazivali smo »udarnici«. Takav naziv im je stajao najviše zbog toga što su ne u dejstvovali, bili u akcijama, a danju se odmarali kod svojih kuća. Ta legalnost im je sve više dolazila u pitanje. Aktivnost im je postajala sve zapaženija u selu tako da im je postajalo sve opasnije biti kod svojih kuća. Zahvaljujući i uspješnom razvoju NOP-a u Jugoslaviji, kao i postojanju dosta velikog broja »udarnika« koji više nisu bili sigurni kod svojih kuća, došlo je u pravo vrijeme do formiranja Turopoljsko-posavskog odreda u koji je stupio veći broj i ostalih omladinaca. Odred je formiran 21. augusta 1943. godine od 150 naoružanih omladinaca.

O ljudstvu za diverzante i minsko-eksplozivnim sredstvima

Zadaci i taktika diverzantskih grupa i grupica koje, u većiini služe ajeva, dejstvuju same u raznim uslovima, zahtijevali su i određeni psiho-fizički kvalitet ljudstva u njihovom sastavu. Naša diverzantska praksa je, ne jedanput, pokazala da su u operativnim jedinicama bili dobri diverzanti i oni borci koji se nisu mogli brzo prilagoditi diverzantskoj taktici i uslovima dejstva. Obično poslije nekoliko diverzantskih akcija borci su se pokazali da li su za diverzante. Oni koji bilo zbog čega nisu odgovarali, vraćeni su nazad u svoje jedinice i zamijenjeni za druge. I među starim borcima bilo je velikih razlika. One su veoma različite. U ratu one se, pored ostalog, ispoljavaju i u osjećaju sigurnosti. U većini jedinica osjećaj sigurnosti je, s obzirom na veću snagu jedinice, veći. Pojedinaac je u njoj sigurniji, pa i u samoj borbi, jer zna da neće biti ostavljen negdje ranjen. U maloj diverzantskoj grupi takve sigurnosti nema. Naprotiv, mora se stalno biti na oprezu zbog čega mogu nastati iznenađenja, radi čega diverzanti uvijek moraju biti sposobni da u svakoj situaciji savladaju osjećaj straha i da budu spremni na sve, ali nikako da padnu živi u ruke neprijatelju. Znatno utjecaj na osjećaj sigurnosti imalo je i saznanje da diverzanti moraju biti u prvom redu dobri mineri i da u rukovanju sa minsko-eksplozivnim sredstvima mogu samo jednom pogriješiti! Veći to je vršilo određenu selekciju boraca, zahtijevaju i, osim dobrovoljnosti, i određenu sklonost i opredijeljenost.

Pored navedenog, borci-diverzanti su morali biti, kako se to zna reći, politički pismeniji, da bi već u prvim susretima s narodom bili u stanju pravilno tumačiti ciljeve naše borbe i ostavljati u svakom pogledu dojam pravog Titovog borca. Za popunu diverzanta, bez obzira gdje djelovali, prednost ima domaće ljudstvo zbog mentaliteta i dobrog poznavanja terena. Jedno i drugo su vrlo značajni faktori za diverzantsku aktivnost.

Na izbor objekata diverzantskih napada odlučujuće su, u većini služe ajeva, utjecala i raspoloživa minsko-eksplozivna sredstva u kojima je u toku ratnog NOR-a vladala oskudica, pa čak i onda kada su naši saveznici poželjeli pomagati. Jedna od izvora za snabdijevanje tim sredstvima bio je neprijatelj. Eksploziv su zaplijenjivale operativne jedinice od služe ajeva do služe ajeva i uvale za svoje potrebe. Stab 4. korpusa i Glavni štab NOV i POH su stvarali određene rezerve na račun operativnih jedinica i za podmirivanje samostalnih diverzantskih jedi-

nica. Budu i da se unaprijed nije znalo ko će i koliko eksploziva zaplijeniti, to ni diverzanti nikad nisu znali koliko će ga i kada dobiti. Dio eksploziva i drugih minsko-eksplozivnih sredstava nabavljali su sami diverzanti na terenu. Naročito u prvim godinama rata eksploziv je važan iz neeksplozivnih avionskih bombi i topovskih granata većih kalibara s kojima je neprijatelj tukao oslobođena sela i položaje naših operativnih i partizanskih jedinica. Problematika u vezi s eksploatacijom takvih sredstava najbolje može se sagledati na nekoliko primjera.

U nezaboravnom mi je slučaj anju iskopavanje, demontaža i transport neeksplozivnih avio-bombe 70—80 kg u jednom banijskom selu. Bomba je, probivši bajtu, udarila u jastuk od perja, probila krevet i omotana tim perjem zabila se do svoje polovine u zemlju ispod kreveta. Seljak je, s obzirom da je i dalje morao koristiti bajtu, zagradio pramen taj dio bajte i preselio se na drugu polovinu, gdje mu je bila krava i još nešto sitne stoke. Koliko god mu je ta bomba smetala, nije nam htio ništa pomoći oko njenog iskopavanja, već se stalno izmicao. Bilo ga je strah do te mjere da je htio silom daleko pobjeći. Kada smo se našalili da ćemo ga prisiliti da nam je pod našim nadzorom pomogne iskopati, ponudio nam je sve što ima, pa i onu jedinu kravicu. Rekli smo mu da nam, umjesto kravice, obezbijedi nešto za pojesti. Tek tada se nasmijao, govoreći: »Samo vi mene oslobodite toga zla pa ću ja vas već poastiti.« Kada je bomba bila vani i uspješno demontirana, tek tada joj je seljak prišao, ali još uvijek s velikim strahopoštovanjem. Nakon toga otišao je u svoju zemunicu i donio nam, na naše zahtjeve, rakije, komad šunke i od srca nas poastio. Za spomenuti je i važna enja nekoliko avionskih bombi velikog kalibra iz pješanog spruda pored rijeke Save u rejonu Strmec Bukevski — Novaki, svega oko petnaestak kilometara jugoistočno od Zagreba. Na tome sprudu su se ponekad praznili neprijateljski bombarderi prije slijetanja na aerodrom.

Demontaža avio-bombi, treba odmah reći, bio je vrlo opasan posao. Pogotovo ako se ima u vidu da nam mehanizam bombi nije bio poznat, a nije uvijek ni bio isti. Alat kojim smo radili bio je više-manje improvizacija. Uz pažljiv pristup i maksimalno moguće hladnokrvnost, imali smo puni uspjeh. Demontažu bombi vršila su dvojica po dvojica boraca. Prvu je uvijek, kao po pravilu, demontirao vođa grupe — komandir uz asistenciju jednog borca diverzanta. Za slijedeći asistent uzima sam sebi pomoćnika i tako redom. Na taj način su se borci obučavali i polagali praktičan ispit, na kojem se ne smije pogriješiti.

U diverzantskim akcijama je korišten eksploziv u pakovanju 100—200 g kockastog ili valjastog oblika, avionske bombe i topovske granate. Prednost primjene i upotrebe originalnog eksploziva je bila neuporedivo već od primjene i upotrebe avio-bombi i granata. Od originalnog eksploziva mogla se formirati mina potrebna inače za svaki objekat napada. Veoma veliku prednost imao je i u pogledu transporta do objekta rušenja.

Avio-bombe i artiljerijske granate većih kalibra su, za razliku od originalnog eksploziva, nedjeljiv teret, koji je za jednog borca prevelik, a za dvojicu nezgodan zbog otežanog kretanja. Za avio-bombe i granate izbor objekata napada je bio ograničen i usmjeren na dizanje vlakova, odnosno onesposobljavanje objekata na komunikacijama ili za mine iznenadjenja. Zbog nespretnog i mukotrpnog transporta avio-bombi i granata do željeznice pruge, diverzanti su se morali snalaziti i dovijati na različite načine. U ravni arskom turopoljsko-posavskom kraju korišteni su bicikli, a na brdsko-planinskom terenu magarci.

Avio-bombom sa Žumberka na željezni ku prugu

Ja e ustaške i talijanske snage, nastupaju i od Samobora, Jastrebarskog i Ozlja, krenule su po etkom juna 1943. godine u ofanzivu na Žumberak. Od naših snaga na Žumberku je bio tada Žumbera ko-pokupski NOP odred sa svoja dva bata-ljona. U takvoj situaciji, kao komandir diverzantske grupe, primio sam zadatak od komandanta Žumbera ko-pokupskog NOP odreda Borisa Balaša Boce da se probijemo za le a nastupaju ih neprijateljskih snaga i dignemo vlak u zrak, a radi boljeg i ve eg efekta, da to bude po mogu nosti što bliže Zagrebu.

Po prijemu zadatka diverzantska grupa se spremila za pokret. Od minsko-eksplozivnih sredstava raspolagala je s avionskom bombom od 70 do 80 kg i ostalim potrebnim sredstvima za palenje. Od 9. do 12. juna pokušavali smo se probiti preko Plješevice i Oki a, ali zbog nastupaju ih neprijateljskih snaga to nam nije uspjelo. Poslije ustaškog prepada na Oštrec odustali smo od toga pravca i vratili se u selo Plavci. Tu smo ustanovili mogu nost zaobilaznog pravca. Znaju i koliko dug put nam predstoji, i po kakvom terenu, bili smo primorani da za nošenje avionske bombe prona emo neko povoljnije rješenje. Znali smo da bi nam dobro došao magarac. No, kako do i do njega? Kada smo ponovno došli u selo Jezernice gdje je bio Štab odreda, zatekli smo jednog borca koji je taman donio sledovanje hrane na magarcu. Uzeo sam toga magarca, zaklju uju i da e borci lakše nositi sledovanje hrane nego mi avio-bombu. Nisam htio trošiti vrijeme da idem bilo koga pitati za to, jer bi možda samo zakomplicirao stvar, a ovako nam je magarac bio sigurno u rukama. Na brzinu smo taj nespretni teret stavili na jednu stranu samara, a na drugu stranu sav ostali prtljag. Kako to nije bilo dovoljno, pridržavali smo avio-bombu rukama, samo da što prije krenemo. Pretovar smo morali vršiti putem nekoliko puta, sve dok nismo našli pravi položaj za bombu.

Maršruta nas je vodila padinama planine Sv. Gera. Kasno na ve er stigli smo u selo rešnjevce, nedaleko od rne e Vasi što je bilo van granice tzv. NDH i pripadalo je direktno njema kom Rajhu. Tu smo predanili i na ve er prešli glavnu cestu izme u Novog Sela i Budinjaka u kojima su bile ustaške posade. U jutro smo stigli u Norši Selo, odakle smo, zbog dobre pošumljenosti, produžili na jug k selu Jarušje, ispred koga smo se blagovremeno sklonili u šumicu da bi propustili jednu satniju 5. ustaške bojne, ja ine 74 ustaše. U Jarušju smo preno ili i predanili i tek na ve er, dobro odmoreni, krenuli za selo Otruševec. Nismo ulazili u selo, ve smo ostali u jednoj klijeti u vinogradu. itava padina kose bila je pod vinogradima. Otruševec se nalazi na isto nim padinama Samoborskog gorja na sredokra i puta izme u Samobora i Bregane.

S predanka u toj klijeti spomenu u samo dva duboko urezana sje anja. U tome selu, a i bližoj okolini, nije bilo magaraca, a mi ga eto doveli! To još nije bilo zlo, ali svako njegovo javljanje i oglašavanje bilo bi za nas pravo zlo i ravno izdaji. Da ne bi do toga došlo, smatrali smo da magarac ne smije biti gladan ni žedan. Zbog toga smo mu dali ve i dio hrane koja je nama bila namijenjena, a jedan od boraca ga je stalno hranio i dežurao kod njega. Iz klijeti je bio divan i prekrasan vidik. Sasvim lijepo se vidjela rijeka Sava, livade i ravna polja uz nju. Vlasnik klijeti, ina e naš ovjek, pokazao nam je ogromno krdo krava na pašnjaku preko Save, govore i da su Paveli eve. Odatle sam, a i mnogi od nas, prvi puta po danu i iz blizine vidjeli gradi Samobor i Breganu. Prvi puta po danu vidjeli smo Zapreši , Podsused, Zagreb i Zagreba ku goru i to ne baš iz velike daljine.

Na večer smo se oprostili od vinogradske klijeti i krenuli još bliže Zagrebu da bi preko sela Rakitje stigli u Stupničku šumu. Na toj maršruti smo morali zaobići i Samobor i selo Sv. Nedjelja i prije i glavnu cestu i željezničku prugu Zagreb—Samobor. Cijelu noć je padala sitna ljetna kiša. Marševali smo izbjegavajući i naselja. Imali smo vodiča a domaćeg ovjeka koji je dobro poznao put i s te strane nije bilo nikakvih problema. Kada smo stigli do glavne ceste za Sv. Nedjelju, nastavili smo pokret iza živice uz cestu. Odjednom smo, neda-leko od nas, na cesti za ulične korake i tihi govor grupe ljudi. Zastali smo. Vodič nas je upozorio da bi to mogla biti ustaško-domobranska patrola jačine 5—6 vojnika. Oni smo mi stali, ni oni se nisu više kretali. Razmišljali smo brzo: ići i naprijed neizvjesno je i opasno, a nazad nemamo kud. Ako dođe do borbe, dovest ćemo u pitanje akciju u koju smo pošli. Odlučili smo oprezno krenuti naprijed. Bila je tišina i niko se nije pojavljivao. Prošli smo ne samo ono mjesto gdje se pojavila patrola već i 100 m dalje. Tek tada smo prešli glavnu cestu i produžili prema našem planu.

Zaobilazeći i selo Novaki, uputili smo se za Rakitje koje smo, prema našem planu, trebali zaobići i u zoru uhvatiti Stupničku šumu. Međutim, pod zaštitom mraka nismo mogli otići i do šume, pa smo u Rakitju morali predaniti. Vodič nas je upozorio da u Rakitju nema nikoga na vezi, što je predstavljalo novi problem. Bili smo kratko vrijeme u neizvjesnosti šta i kako uraditi, dok se vodič napokon ne oglasi. Sjetio se da pozna jednog ovjeka u selu, ali da ne zna kakav je politički. Naredio sam mu da nas vodi tome seljaku što prikrivenije i brže dok nije sasvim svanulo. Bio sam siguran, makar kakav bio, da nas neće izdati radi sebe i svoje familije. Brzo smo stigli u dvorište toga seljaka i probudili ga. Kad nas je ugledao sav se tresao od straha, pogotovo kada smo mu rekli da ćemo kod njega ostati cijeli dan. Ustaše su svakodnevno pravile izlete u to selo. Posebno se i domaćin plašio da nas neko nije vidio kada smo ulazili u njegovo dvorište. Smjestio nas je na sjenik a rastovarenog magarca u svoju štalu. Upozorili smo domaćina da nam bitan dan dobro hrani magarca. Njegovo njakanje i tu bi bila izdaja.

Domaćin nas je dobro uvao. Kiša nikako nije ni prestajala. Padala je neumorno bitavi dan do predvečeri. Kiša je, vjerovatno, i bila glavni razlog da ustaše nisu taj dan dolazile u selo. Poslije podne, kada smo se probudili, odmorili i osušili, ulični smo ukupane našeg domaćina u štalu. Okupili su se oko magarca, kojeg do tada nisu nikada vidjeli. Prvim mrakom smo napustili domaćina i izvukli se iz sela, hvatajući i sekerestine kih šumaraka na putu za Stupničku šumu kod sela Rakov Potok. Tako smo najzad stigli na naše krajnje određište, gdje smo našli neke terenske političke radnike s kojima smo proveli dan.

U prvi mrak odnijeli smo avionsku bombu na željezničku prugu izmeđuz željeznih kih stanica Leskovac i Horvati, ukopali je ispod šine i dobro je zamaskirali. Radi večeri i boljeg efekta nismo htjeli da i vlak tu noć, ni sutradan prije podne, već poslije podne u 16.30 sati 20. juna 1943. godine. Bio je to teretni vlak pun živežnih namirnica, živih goveda, svinja i raznog ratnog materijala. Tom prilikom je uništena lokomotiva i prevrnuti 11 vagona iz kojih su se pošumi razišla goveda i svinje i rasulo se brašno, makaroni, šećer i ostalo. Međuz vojni kom pratnjom bilo je mrtvih i ranjenih. Prekid saobraćaja bio je 48 sati. Neki hrabriji seljaci, koji su se našli u blizini, do dolaska vojske negdje pred noć uspjeli su sebi odvući i po neku vreću u šećera, brašna, soli, makarona ili nešto drugo.

Tako je iza le a i u pozadini neprijateljskih snaga koje su bile u ofanzivi na Žumberku, na domak Zagreba, uspješno dignut u zrak teretni vlak. Diverzanti su poslije sedmodnevnog i dugog zaobilaznog puta stigli do svojeg objekta napada i uspješno izvršili dobiveni zadatak. Naš glavni pomagač, nosilac avionske bombe, ostavljen je kod terensko-političkih radnika sa zadatkom da ga putem veze vrata nazad Štabu Žumbera ko-pokupskog odreda. Umjesto toga desilo se nešto drugo. Sutradan ustaše su, pretresaju i šumu i traže i izvršioce toga »nedjela«, pronašli sirotog magarca. Navodno su ga kao zarobljenika povelili sa sobom. Šta su dalje ustaše radili s magarcem nije poznato, ali se pouzdano zna, da se taj isti magarac (kuda i kako — ostaje tajna) vratio poslije izvjesnog vremena nazad na Žumberak, na istu dužnost.

Razoružavanje neprijateljske posade u Turopolju i akcije na općini Novo Cije i posadu u Velikoj Gorici

Organizator razoružavanja neprijateljske posade u Turopolju, izvršenog no u izme u 1. i 2. jula 1943. godine, bio je Kotarski komitet KPH za Veliku Goricu. On je za organizatora i izvršioca te akcije odredio Zvonka Antolovića, koji je, kao partijsko-politički radnik komiteta, bio u najtješnjoj vezi sa Žumbera ko-pokupskom diverzantskom grupom. Komitet je imao vezu s Mirkom Vukovićem³ koji je bio neki od glavarara u turopoljskoj posadi. S njim je utanačeno da u određeno vrijeme pošalje znakove raspoznavanja za tu noć po domobranu Dragecu Lučanu⁴ na određeno mjesto.

Za ovu akciju angažovana je grupa od desetak omladinaca iz toga kraja, tzv. udarnika i Žumbera ko-pokupska diverzantska grupa. Planom je bilo predviđeno da udarnici izvrše razoružavanje posade a diverzanti da ih štite na taj način što će prekinuti željezničku prugu s jedne i druge strane Turopolja, tako da za vrijeme razoružavanja ne može doći i pomoć posadi.

Razoružavanje i cijela akcija izvršena je prema unaprijed pripremljenom planu bez ikakvog ispaljenog metka. Zarobljeno je 40 domobrana sa svim naoružanjem i opremom, dok ih je, prema sjećanju Mirka Antolovića, bilo mnogo više. Iz meni dostupnih neprijateljskih dokumenata nije se mogao ustanoviti tačan broj zarobljenih. U jednom neprijateljskom dokumentu stoji samo, da je razoružana jedinica bila 7. sat. 2. pješake pukovnije koja je uvala pilanu.⁵ Tokom i nakon izvršenja akcije vidi se i iz neprijateljskog izvještaja koji glasi: »Noć u 1/2. VII 1943. g. u vremenu od 03—01,30 sati eksplodirale su 2 mine na željezničkoj pruzi sj. i j. od želj. postaje Turopolje. Poslije ove eksplozije partizani neustanovljeno i neprimjetno su ušli u naše postave kod pilane, a vjerovatno izdajom nekog domobrana, te su dobivši bojni zov u vidu obhodnje išli od bunkera do bunkera i razoružavši posadu istu zarobili, bez da je ispaljen i jedan naboj. Po zauzeću u pilane partizani su zapalili ložionicu i zgradu skladišta materijala.

3 Mirko Vuković rodom je iz Mraclina. Poslije ove akcije stupio je u partizane i kasnije postao komandant Turopoljsko-posavskog partizanskog odreda.

4 Dragec Lučan rodom je iz Rakitoveca. Otišao je tada u partizane i ubrzo postao komandant bataljona u Turopoljsko-posavskom NOP odreda.

5 Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik) Vojnoistorijski institut, Beograd, tom V, knj. 17, dok. 104.

Kada je primijećen požar dat je znak za uzbunu (sirenom), pa je posada Buševca pošla u pomoć. Partizani su se, kada su čuli da dolazi pojačanje, udaljili u pravcu Turopoljski Lug.«⁶

Žumbera ko-pokupska diverzantska grupa izvršila je dva upada i u općinu Novo Selo. Prvi je bio 4. maja 1943. ubrzo po dolasku diverzantske grupe na taj teritorij. Tom prilikom je odnesen sav kancelarijski pribor, 1 pištolj i lovačka puška. U jednom neprijateljskom izvještaju o toj akciji je zapisano: »4. V. oko 24.00 sati, oko 40 partizana upali su u općinu Novo Selo (3 km ist. od V. Gorice) i odnijeli našastar. Partizani se povukli prema s. Lazini i Strmcu (4—8 km i odo V. Gorice)«⁷

Drugi upad u istu općinu izveden je od iste grupe noću između 10. i 11. jula 1943. godine. Tada je zapaljena sva općinska arhiva s općinskom zgradom. Iste noći u istom selu ubijen je jedan ustaša, poznati krvnik, i ranjen jedan domobran. Zaplijenjene su 2 vojne uniforme, 2 civilne puške i 1 pištolj. I ova akcija ostala je zabilježena u dva neprijateljska dokumenta. U prvom piše: »No u 10/11. VII u s. Novo Selo (4 km od V. Gorice) partizani su zapalili općinu i općinske spise.« a u drugom: »11. VIII o. g. u 01,00 sati upala je skupina od 40 partizana u s. N. Selo (3 km i. od V. Gorice). Gubici: 1 ustaša mrtav i 1 domobran ranjen.«⁸

Kada je Žumbera ko-pokupska diverzantska grupa prvi puta došla u selo Donju Poljanu na rijeci Odra, 17. maja 1943, smještena je u kuću Ivana Jankovića, zvanog Crljenko, koji je bio u domobranima. Osim njegove porodice u tom selu bilo ih je još samo nekoliko, koje su u to vrijeme smjele znati za nas partizane. Prijem i gostoprimstvo od strane Crljenkove porodice bilo je veoma dobro i iznad očekivanja. Kod njih smo se najčešće nalazili i bili najsigurniji. U prvom mah takvo gostoprimstvo mi je odudaralo od uobičajene prakse, sve dok mi neko od partijskih ljudi iz komiteta nije objasnio tu zagonetku. Tako sam saznao da je Crljenko komunist i da je u domobranima po zadatku Partije. Tek tada je bilo sve jasno i normalno. Kasnije smo saznali da je Crljenko prebacio dosta oružja i municije u partizane i da mu je, nalazeći se u jednoj manjoj posadi u V. Gorici, postalo opasno, bojeći se da ga ne otkrije neko od domaćih ustaša. Mi smo, saznajući za to, sve češće postavljali pitanje kada ćemo po Crljenku u V. Goricu. Kotarski komitet Partije konačno je donio odluku da se razoruža posada u kojoj se nalazio Ivan Janković Crljenko. Za organizaciju te akcije zadužio je svoja dva člana: Stjepana Fabijana i Japuna i Zvonka Antolovića, a za izvršioca Žumbera ko-pokupsku diverzantsku grupu, minere kako ih je neko zvao.

Organizacija se svela na rješavanje nekoliko pitanja. Najvažnije od njih je bilo da se s Crljenkom utvrdi tačno vrijeme i mjesto kada će biti na straži, da odrede dobrog i sigurnog vodiča i da ga upoznaju kuda, gdje i u koje vrijeme će voditi diverzante i da dadu potreban broj omladinaca — udarnika za pojačanje diverzantske grupe. Izvršavanje akcije prepušteno je diverzantskoj grupi, koja je osim vodiča, u svoj sastav primila svega 3 ili 4 omladinca-udarnika. U tačno određeno vrijeme diverzanti su ušli u grad kao domobranska obhodnja (patrola). Druga grupa, oko desetak naoružanih omladinaca-udarnika s političkim radnicima, ostala je na određenom zbornom mjestu van grada, da bi sačekala plijen i zarobljenike.

6 Isto.

7 Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 124.

8 Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 126 i 127.

Ulazak u neprijateljski osinjak u gradu u kojem do tada nikad nisam bio izazivao je kod mene nelagodan osjećaj. Nelagodnost je povećavala pomisao, šta će biti ako ipak ne bude sve prema dogovorenom planu. Dovoljno je da Crljenko ne bude u određeno vrijeme na stražarskom mjestu, već neko drugi, pa bi se situacija iz osnove promijenila nama na štetu. To bi bila sigurna klopka s obzirom da nismo raspolagali sa znacima za raspoznavanje. Kraj takvom razmišljanju bio je kada smo, zaustavljeni od stražara, upitali da li je on Crljenko, a on je odgovorio da jeste. Tek tada je laknulo i nestalo tremenje. Crljenko je pokazao sjenik gdje je spavalo 10—12 domobrana, komandir diverzantske grupe je daljnji tok akcija preuzeo u svoje ruke. Ušli smo u sjenik gdje su domobranci spavali obično s puškama pokraj sebe. Osvijetlili smo taj prostor i rasporedili se hodnikom niže njihovih nogu. Kada su to domobranci osjetili i pokušali se buditi, a po neki i hvatati pušku, komandovao sam oštro vojnički: »Lezi, mi smo partizani«, zatim »Mi smo evo zauzeli Zagreb a vi tu još uvijek uvatate šaku Švaba.« Ovaj prepad iza nas uvećao ih je sasvim mirnim i poslušnim. Kada je oružje bilo pokupljeno, tada je pala isto tako vojnički oštra komanda, »diži se«, na šta su svi skočili ili na noge kao jedan. Obzirom da su spavali obično, što pripada najvišem stepenu pripravnosti, ostalo je još da im se komanduje da pokupe svoju spremu i u kolonu po jedan u najvećoj tišini da izađu u napulje. Domobranci su dalje odvećeni na zakazano zborni mjesto naš dotadašnji vođa s omladincima-udarnicima.

Razoružavanjem te Crljenkove grupe domobrana izvršen je zadatak komiteta, ali se mi nismo time zadovoljili. Još u toku razoružavanja pitao sam Crljenka da li ima još koja domobranci grupa u blizini da idemo i po nju. Crljenko se brzo prisjetio i rekao da ima. Složio se da nas on povede. Očekujući sigurnost i vjeru u siguran uspjeh garantovalo nam je raspolaganje znacima raspoznavanja za tu noć, koji su važili za cijeli garnizon. Krenuli smo dalje, ali ni stotinjak metara odatle naišli smo na stražara za kojega ni Crljenko nije znao. To je bio u stvari istureni stražar dijela posade radi bolje sigurnosti. Na poziv stražara: »Stoj«, pa »ko ide«, rekli smo »Obhodnja«. Slijedilo je od stražara: »Jedan naprijed, ostali stani«. Već sam bio pripremio svojeg sigurnog i snažnog diverzanta, koji je i sam davno bio u domobranima i na glas naredio: »Jambrek idi«. Stražar je i njega propisno zaustavio i upitao ga za znake, a ovaj mu je, kao iz puške, odgovorio: »Mara«. To su bili ti ugovoreni znaci raspoznavanja za tu noć. Stražar, zaključivši da je sve u redu, uzvikne: »Ispravno, prolazi«. Dok smo i mi drugi prišli, već je Jambrek stražaru otimao pušku, koji on grčevito steže i ne da, iako ga je upozorio da smo mi partizani. Umjesto da pusti pušku, po eo je naglas kukati: »Joj, majko moja, u šta sam ja gledao«. Jedan ga je morao zgrabiti za glavu i kapom mu zaćepiti usta da ne može vikati, nakon čega je savladan i oteta mu puška.

Rvanje po kaldrmi, u inaće tihoj i mrkloj noć, ulo se daleko. Uoć ga je i stražar ispred dijela posade koji nam je bio slijedeći na redu. Mislio je da se neka njihova ophodnja sa njima šalje i iskušava ih, što nam je kasnije i sam priznao. Kada smo došli i do njega, sve se isto ponovilo. Namjerili smo se na nekakve tvrdoglavce, koji bi radije dali glavu nego pušku. Tu smo bili oštrijiji i energičniji, umalo smo ga zadavili prije nego smo mu oteli pušku. Koliki je bio topot na kaldrmi, nije teško doćarati. Starješine dijela posade, dva doćasnika (podoficira), su se probudila i doćšla u pidžamama, goloruki da vide šta se to dešava sa stražarom. Pošto smo bili već razoružali stražara, doćasnicima smo se predstavili da smo partizani i rekli im poćakvom smo poslu doćšli. Upozorili

smo ih da budu mirni i poslušni, jer e samo tako ostati živi. Oni su nas, skame-njeni od straha, odveli u nekakvu salu gdje su u dva reda spavali obu eni domobrani na slami. Najprije smo uzeli do asni ke automate s municijom, pa tek tada pristupili kupljenju domobranskih karabina. Redosljied i postupak bio je potpuno isti kao i kod prve grupe, jedino što je tu domobrana bilo dva puta više.

S obzirom da je no bila ve na izmaku i po elo se razdanjivati, morali smo požuriti i što hitnije iza i iz grada. Kolonom po jedan i tr e im korakom gradskom kaldrmom, probudili smo i Švabe, koji ina e nisu bili daleko. Po eli su pucati nasumce, razbijaju i sami sebi strah. Pošto smo uspješno izvršili svoj zadatak, to nam ni oni više nisu mogli ništa. Ve je bilo skoro sasvim svanulo kada smo i s tom grupom domobrana stigli na zbornu mjesto u šumu kod sela Kobila. Tu smo obje grupe domobrana postrojili, održali im uobi ajeno slovo i u najosnovnijim crtama upoznali ih s linijom narodnooslobodila ke borbe. Zatim smo im uputili poziv da oni koji žele mogu odmah da ostanu u partizanima, ali pošto takvih nije bilo zaprijetili smo im da ne smiju više ni u neprijateljsku vojsku ve pravo svojim ku ama. Taj dan smo im skinuli uniforme i na ve er u ga ama pustili na slobodu. Radi solidarnosti s ostalim domobranima svukli smo i našeg druga Crljenka, koji je odatle otišao u Š itarjevo kod mlina Ivana Perekovi a od koga je pozajmio hla e i tek tada otišao svojoj ku i u D. Poljanu.

U neprijateljskim dokumentima o ovoj akciji je zabilježeno: »No u 15/16. VII partizani su u V. Gorici zarobili 2 naše zasjede ukupne ja ine 3 do asnika i 27 domobrana«⁹, a u jednom drugom dokumentu: »No u 15/16. VII kod Župnog dvora u V. Gorici (16 km j. ist. od Zagreba) partizani su zarobili stražu ja ine 20 domobrana od 8 sat. 2. pješa ke pukovnije.«¹⁰

Akcija diverzanata na kamion ZEMPR-a i brod »Zagreb«

O ovoj akciji neprijatelj je zapisao: »Kod Bukevja (11,5 km i. od V. Gorice) napadnut je od jake skupine partizana teretni samovoz od ZEMPR-a¹¹, koga su sa žitom zarobili, a upravlja a i 2 inovnika pustili.«¹² Ta »jaka skupina partizana« bila je Žumbera ko-pokupska diverzantska grupa ja ine svega 7 boraca, sa lanom Kotarskog komiteta KPH za V. Goricu i partijsko-politi kim radnikom toga kraja Antolovi em kao vodi em.

Diverzantska grupa je toga dana bila u selu Ribnici, jednoj od naših najboljih baza. S nama je bio i drug Antolovi . Dobili smo obavijest da od V. Gorice za Posavinu kre e kamion s domobranima ili žandarima. Brzo smo odlu ili da ih presretnemo i postavimo im zasjedu. Tr ali smo poprijeko preko livada, bez

9 Ubrzo poslije toga Crljenko je otišao u partizane i ostao do konca rata. Slu ajno smo se u V. Gorici sreli 21. XI 1969. godine i, na zajedni ko zadovoljstvo, obišli mjesta posada koje smo prije 26 godina i nekoliko mjeseci razoružali i zarobili. Najprije smo obišli mjesto njegove posade. Ona je bila u sjeniku Stjepana Sipuši a u sadašnjoj ulici Antuna Cvetkovi a br. 4. Kod ku e Sipuši a, snaha Stjepanova nas je upoznala sa svojom erkom koja se rodila upravo kada su od njih odvedeni domobrani. Obišli smo i mjesto ve e grupe domobrana koji su bili u tzv. popovskom farofu u Pleškoj ulici br. 5.

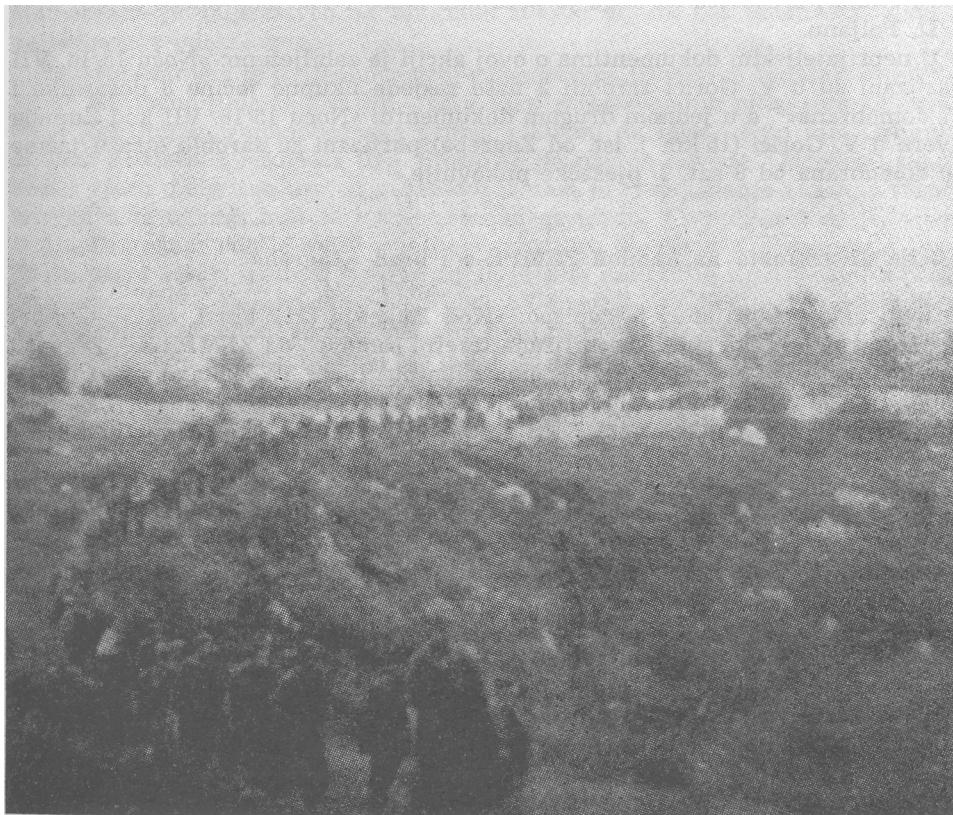
10 Zbornik, tom V, knj. 17, dok. 153. i 155. Uz dokument broj 155. dato je objašnjenje da su navedene domobrane razoružali dijelovi 3. bataljona 13. proleterske NOU brigade »Rade Kon ar«, što ne odgovara istini.

U Zemaljski proizvodi.

12 Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA (dalje AVII), Beograd, kut. 86, br. reg. 14/14—1.

obzira što je dan i što e nas vidjeti i onaj tko ne bi trebao. Teško smo uspjeli sti i prije kamiona na cestu nedaleko od sela Bukevje. Tek što smo se rasporedili iza živice u kukuruzima, kamion je naišao. Uspjeli smo opaliti samo po jedan metak iz karabina i kratki rafal iz automata. Kad nas je kamion mimoilazio, niko od nas nije primijetio nikakvu vojsku na njemu. Digao se oblak prašine i na jedno 15—20 m dalje od nas kamion je stao. Potr ali smo i razoarali se kad smo vidjeli da je kamion prazan. Istina, u kabini su bili voza - -legionar u njema koj uniformi Petrovi i dva civila. Jedan od tih civila, po prezimenu Horvat, bio je skladištar a drugi — Remenar, seljak iz Bukevja, bio nam je poznat kao naš saradnik. Pošli su, kako nam izjaviše, na obavezni otkup pšenice kod vlasnika vršalica u Posavinu. Skladištar je imao blok s priznanicama koje je izdavao vlasnicima za utovarenu pšenicu, a ovi su na osnovu priznanica vršili naplatu prema odre enoj cijeni u tzv. Državnoj poslovnoj središnjici za zemaljske proizvode u Zagrebu.

Kad je šofer otklonio kvarove, svi smo se potr pali u kamion i po danu zajedno krenuli u tu akciju po njihovom planu. U selima Gornji i Donji Voleševac napunili smo kamion s 2300 kg pšenice i uredno izdali punovažne priznanice,

Borci 2. diverzantskog bataljona na putu s Korduna u pravcu željezni ke pruge Karlovac — Ogulin 20.8.1944.

na osnovu kojih e vlasnicima biti pla ena pšenica. Što e pšenica oti i partizanima, a ne u Zagreb — to nije imalo nikakvog uticaja. Na nama je ostala briga kako emo je prebaciti preko željezni ke pruge Zagreb—Sisak do Vukomeri kih gorica. Ispostavilo se da nam je ta briga pravi problem. Najpogodniji prijelaz preko željezni ke pruge bio nam je u Mraclinu, ali je uvan od domobranske posade koja tu ima i veliki armirano-betonski bunker. Prema podacima od komiteta ta posada nije bila, kako se to kaže, ratoborna. Znala se, navodno, ve nekoliko puta povu i. Zbog takvog ponašanja i nije bila razoružana, jer bi poslije nje svaka druga bila gora. Teško nam je bilo povjerovati u istinitost takvih podataka, pogotovo kada smo vidjeli da ni njihovi tvorcine e s nama zajedno na provjeru.

Oko pola no i potrpali smo se, poja ani sa 5—6 naoružanih omladinaca, na kamion sa žitom i krenuli za Mraclin. Tu tihu ljetnu no narušavao je jedino zvuk motora našeg kamiona, što se vjerovatno ulo daleko. Neprijateljski pokreti, pogotovo pojedina nim vozilima, u to gluho doba no i nisu uobi ajeni. Išli smo, i pored toga, na rizik. Nosila nas je mladost, a bili smo spremni i da se tu emo. Kada smo se ve primakli Mraclinu, stali smo na oko 150—200 m ispred rampe. Uputili smo patrolu da uz najve u opreznost ispita prijelaz. Patrola je pažljivo došla do prijelaza i pošto je brklja bila spuštena, uspjela je da je podigne.¹³ Tek tada nam je laknulo, mada opasnost još uvijek nije prošla. Kamion ugašenih farova polako je prišao prijelazu, prešao prugu i kada se odmakao 150—200 m stao je u sred sela Mraclina koje je spavalo. Ponovno smo svi posjedali na kamion i produžili sretni i zadovoljni što smo tako dobro prošli. Do svanu a smo stigli u selo Gudci. Žito za partizane smo istovarili kod ku e bra e Šimac.

Domobranska posada, njih oko 20-tak, postupila je ovaj puta zaista miroljubivo. Ta miroljubivost se bazirala na ve njima poznatoj injenici da su do tada tu prelazile zaista ja e snage, kojima i kad bi htjeli ne bi to mogli spriječiti. Ovaj puta, da su mogli makar približno procijeniti koliko nas ima, sigurno bi prekršili miroljubivost i do ekali nas vatrom.

Slijede u no trebalo je vratiti kamion nazad u Posavinu na nove zadatke. Radi vlastitog obezbje enja poja ali smo naš sastav s jednim snažnim Kordunašem naoružanim puškomitraljezom. U toku dana studirali smo maršrutu povratka. Istim putem nazad bilo je sasvim nepromišljeno. Odlu ili smo se za sigurniji put koji od sela Gudci ide na Lukavec i Hraš e, nedaleko želj. stanice Odra, gdje je trebalo prije i prugu kod nezašti ene rampe, zatim prije i glavnu cestu Zagreb—V. Gorica, izbiti u V. Mlaku i dalje preko Mi evaca i Š itarjeva, desnom obalom Save, sti i u selo Sop.

U sumrak krenuli smo kamionom. Preko željezni ke pruge i glavne ceste Zagreb—V. Gorica prešli smo, istina, opreznije ali bez problema. Kada smo prošli i Mlaku, smatrali smo da neprijatelja dalje i ne e biti. U to pono no doba nismo sreli ni vidjeli, kako se obi no kaže, ni žive duše. Na samom ulazu u Mi evac, na jednom, bez ikakva upozorenja, puš ani plotun naruši, pored buke našeg motora, no nu tišinu. Naš puškomitraljezac s kabine kamiona uzvratio je vatru kratkim rafalom. Kamion je odmah stao, a iskusni legionar-šofer, bez ikakve komande, ugasio je motor i zavukao se ispod kamiona. Mi smo, tako er, neko lijevo a neko desno, poskakali s kamiona. Nastao je tajac.

13 Brklja na rampi je preko no i bUa stalno spuštena, jer no u cestom nije bilo prometa.

S nekolicinom svojih drugova preskoio sam živicu i našao se u dvorištu prizemne seljačke kuće. Nastupila je teška neizvjesnost. Pomislio sam da se o e vidno radi o ustaškoj zasjedi. Proletio mi je velikom brzinom kroz glavu itav proces organizacije i pripreme ovog puta. Preslišavao sam se da prona em gdje sam to dao i kome mogu nost izdaje. Ništa takva nisam zapazio. Ustaša, prema podacima iz sigurnih izvora, nema no u u Mi evcu. Postavilo se pitanje šta sad? Ništa se nije vidjelo, a teren mi je nepoznat. Jauk nekog druga u neposrednoj blizini i komešanje na suprotnoj strani trgnulo me. Morali smo se na neki na in identifikovati. Po elo je sa: »Ko je tamo?« Sa suprotne strane isto pitanje: »Ko je tamo?« Zatim: »Jedan naprijed — ostali stani«, tako i s druge strane. Neko od mojih omladinaca-udarnika je prepoznao ne iji glas na suprotnoj strani, pa ga je doviknuo imenom i taj se odazvao. Tek poslije toga mi smo uspostavili kontakt. Ispostavilo se da su nam zasjedu postavili naši omladinci-udarnici, njih desetak iz okolnih sela, misle i da smo ustaše i da smo poranili u plja ku ili neku raciju. Rezultat toga nesporazuma bio je svejedno tragi an, a mogao je biti još tragi niji, da se nije našem puškomitraljescu zaglavio metak u cijevi. U tom kratkom okršaju imali smo svi skupa jednog mrtvog i dva ranjena druga! Na strani udarnika, u zasjedi, poginuo je Ivan Panijan, omladinac-udarnik, ro en 1920. u selu Obrežini, oženjen i žena mu je baš tada bila pred porodom. Na mojoj strani su dvojica ranjena, ali ne od puš anog metka. Omladinac-udarnik Nikola Remenar Mika iz Bukevja je prilikom iskanjanja s kamiona slomio nogu. I drugi omladinac-udarnik Ivan Mihordin, također iz Bukevja, je presko ivši živicu nagazio na kosu u travi koju je seljak ostavio i dobro rasjekao nogu. Naš voza kamiona je itavo vrijeme preležao ispod kamiona ekaju i ishod.

Poslije okupljanja obiju strana popeli smo se svi na kamion i s mrtvim drugom i ranjenima krenuli dalje. Sahranu smo organizirali preko grupe kojoj je i pokojnik pripadao. Sahrnjen je tu istu no u ugao njegove bašte, a da mu porodica za to nije ni znala. Niko od njegovih drugova nije im se usudio ništa re i. Roditelji i žena pokojnika su mislili da je on otišao u partizane o ekuju i »sve do konca rata da e se on pojaviti. Tek poslije rata su mu kosti prenijete na groblje.

Na predanku u Sopolu javio nam se Alojz Vale i Lojz, mislim da je tada bio lan Okružnog komiteta KPH za Žumberak i Pokuplje. Interesirao se za akciju sa žitom koju smo završili i za stanje kamiona. Upoznali smo ga sa svim što smo preživjeli, saopštivši mu da je kamion dobar ali da smo gorivom pri kraju. On nam je rekao da za to ima rješenje. Obavijestio nas je da je rije ni brod »Zagreb« usidren na lijevoj obali Save, kod sela Rugvice, i da na njemu sigurno ima goriva i za nas. Predložio nam je da se zajedno, još to popodne, prebacimo amcem na brod i rekviriramo gorivo, mašinsko ulje i alat za naše potrebe. Tako nam je eto taj brod ispao slijede i naš objekat napada.

To popodne, 21. jula 1943. godine, zajedno s Lojzom, sjeli smo u amac i prebacili se preko Save na pomenuti brod koji je ina e služio za vu u šlepova i na Savi. Kapetan broda je bio iz nekog sela u blizini, pa je usidrio brod na tom mjestu da posjeti svoje ku i. Kada smo pretresli brod, našli smo 6 ba ava po 200 litara dizel-goriva, dosta pakovanja raznog mašinskog ulja i raznog alata. To smo amcem prebacili preko Save na našu obalu i utovarili na kamion. Brod zbog nekih političkih obzira i motiva, nismo potopili ve smo se zadovoljili pomenutim plijenom.

Akcije diverzanata na posadu u Martinskoj Vesi, njema ki auto i skladište avionskih bombi

Po povratku diverzantske grupe s broda »Zagreb« u našoj privremenoj bazi u Sopi ekao nas je Zvonko Antolovi , član Kotarskog komiteta KPH za V. Goricu i član Rajonskog obavještajnog centra V. Gorica. Bio sam, kao komandir diverzantske grupe, već ranije upoznat s pripremanjem akcije razoružavanja posade u Martinskoj Vesi. Rekali smo samo da nam se pribave znaci raspoznavanja. Posadu u ovom selu sa injavalo je 40 dobro naoružanih ustaša. Oni su bili tu na »izobrazbi« i pripremi kako bi mogli stru no produžiti sa zlodjelima svojih gospodara. Osim »izobrazbe« obavljali su i sve druge obaveze posade. Njihove zasjede najviše su smetale našim kuririma za vezu s Moslavinom.

Kotarski komitet KPH za V. Goricu već davno je donio odluku da ih treba im prije razoružati. Organizaciju je na sebe preuzeo sam tadašnji sekretar komiteta Mate Kumić. On je, ra unaju i s diverzantskom grupom, jedinom partizanskom jedinicom u to vrijeme u itavom tome kraju, zadužio druga Plavca iz sela Željezno, koji je bio član ROC-a Sisak, da pod svaku cijenu obezbijedi znake za raspoznavanje. im se obezbijede znaci, trebalo je i i na razoružavanje. Upravo nas je zbog toga ekao Antolovi . Znaci su osigurani za nastupaju u no izme u 21. i 22. jula 1943. godine.

Odmah smo pristupili pripremi za pokret. Ugovorili smo vrijeme pokreta i mjesto gdje emo prihvatiti oko 7—8 omladinaca kao poja anje naše diverzantske grupe. Od Sopa, gdje smo se nalazili, do Martinske Vesi ima desnom obalom Save oko 30 km, a s obzirom da u akciju idemo našim kamionom, to nam za put ne treba više od jednog sata. Prema tome, imali smo dosta vremena da sve organizacijske pripreme i dogovore sasvim normalno i bez ikakve žurbe obavimo i da stignemo na vrijeme.

U sumrak diverzantska grupa naoružana jednim puškomitraljezom, 2 automata i puškama krenula je kamionom i uz put prihvatila odre ene omladince. Oko pola no i stigli smo u Martinsku Ves, nedaleko posade, stali na predvi eno mjesto i iskricali se iz kamiona. Naša »obhodnja«, koja je bila unaprijed pripremljena, odmah je krenula prema stražaru ispred posade. Stražar je »obhodnju« propisno zaustavio, pozvao jednog naprijed i upitao za znakove. Budu i da je bilo sve u redu, stražar nas je propustio. »Obhodnja« je prišla stražaru, otela mu pušku, upozorivši ga da uti, i zatim smo svi krenuli u spavaonicu. Mladi i su spavali u dva reda na slamaricama na podu, a po sredini je prolaz. Puške su bile pored njih, a nekima iznad glava na zidu. im smo spavaonicu dobro osvijetlili, dvojica od njih su pograbili puške, možda i mahinalno, iza sna. Rafal našeg automata je bio ozbiljno upozorenje i za sve ostale da tako nešto ne bi pokušali. Puške i municija su pokupljeni i odmah utovareni na kamion koji je vani ekao. Poslije toga, prema ustaljenom redu, komandovano im je da se dignu i pokupe svako svoju spremu i u koloni po jedan da iza u van. Sprema je odmah uba ena u kamion a zarobljenici su postrojeni.

Odmah po utovaru pušaka na kamion, dio diverzanata se izdvojio i otvorio op insku zgradu koja je bila u neposrednoj blizini. Iz nje je iznesena sva arhiva na ulicu i zapaljena. Bila je to velika zajedni ka logorska vatra, nas partizana i mladih ustaša koji su ostali samo u ga ama. Do paljenja vatre već je bila obavljena i sva procedura sa zarobljenicima. Održano im je prigodno slovo s više formalnim pozivom da do u u partizane. Zaprijetili smo im da više ne

smiju u službu krvavom Paveli u, jer e u protivnom ostati bez glave. Poslije toga dali smo im voljno, ostavljaju i ih da se griju kod vatre, a mi smo se ukrkali na kamion i otišli nazad. Opremu i oružje smo spremili u selo ret Posavski. Omladinci-udarnici, koji su bili s nama, otišli su svojim ku ama, a mi na predanak u selo Strmec Bukevski.

U jednom neprijateljskom dokumentu o ovoj akciji je ostalo zapisano: »Podru je Siska: 21/22. VII 1943. partizani su napali posadu u s. Martinska Ves (10 km s. od Siska) i nakon 1-satne borbe razoružali i pustili 1 zastavnika i 37 domobrana, dok je 1 domobran poginuo, a 1 je ranjen.«¹⁴

Kad se govori o objektima diverzantskih napada treba spomenuti napad iz zasjede na njema ki osobni automobil¹⁵ koji je išao svako jutro po mlijeko iz V. Gorice u selo Novo i e i vra ao se uvijek u isto vrijeme. Prema podacima s kojima smo raspolagali, u automobilu su uvijek bila 2—3 njema ka vojnika uključujući i i šoferu. Za akciju diverzanti su angažirali i voza a Milana Lu nika, u namjeri da se iz akcije dovezu automobilom.

Zasjedu smo postavili na putu oko 1 km ispred sela. N. i e prema V. Gorici, iza živice u kukuruзу. Kada je automobil naišao, otvorili smo vatru iz našeg naoružanja. Iz pušaka je ispaljen svega po jedan metak a iz automata po desetak. Automobil nas je prošao i na 2—30 m od nas stao. Kada smo stigli do automobila, ve u njemu nije bilo nikoga. Sofer automobila je sko io u kukuruз i izgubio nam se. Kasnije smo saznali da je iz kukuruза pobjegao u selo, zgrabio bicikl od seljaka i odjurio na aerodrom Kurilovec. U automobilu, osim kanti za mlijeko i još nekih sitnica, nije bilo ništa. Naš voza nije uspio da auto pokrene. Insistirao sam da mu ispusti gorivo pa da ga zapalimo.

Od nas nitko, pa ni naš voza , nije znao ni gdje mu je rezervoar za gorivo, pa smo, a i šta smo drugo mogli, rafalom iz automata sasjekli gume, a iz pušaka izbušili motor.

Odatle smo se po danu morali brzo povu i kroz selo na o igled seljaka, koji još do tada nisu ni vidjeli partizane. Put nam je bio za selo Ribnica kojih 3—4 km od toga sela. Najvažnije nam je bilo pro i kroz selo i prije i most na ivici sela. U inilo nam se da se nismo dugo zadržali kod automobila, ali kada smo bili još na izlazu iz sela, njema ki avion, najprije samo jedan, pa još jedan, po eli su kružiti oko sela a zatim i mitraljirati u niskom letu oko nas. Jedan od diverzanata je nekontrolirano opalio nekoliko metaka iz karabina na jedan od aviona, pa su seljaci, uplašeni od nas partizana i mitraljiranja njema kih aviona iz zraka, po eli bježati i sakrivati se, ne znaju i o emu se radi. Malo nam je laknulo kada smo uspjeli odvojiti se od sela i prije i most preko rje ice. Avioni su i dalje pravili krug oko sela i stalno nam bili za petama. Iako nas nisu više mogli vidjeti, oni su nas mitraljiranjem pratili sve dok nismo došli blizu Ribnice i tek tada su odustali od daljnjeg gonjenja.

Tada je, prema sje anju Franje Marcijana, jednog od pripadnika diverzantske grupe i u esnika u toj akciji, mitraljeskim mecima iz aviona zapaljena štala mlinara Franje Norši a u selu Novo i e.

U jednom neprijateljskom dokumentu o ovoj akciji piše: »1. VIII u jutro na rubu s. i e (3 km j. ist. od V. Gorice) pucano je na 1 teretni samovoz, a poslije podne na njema ke razvi a ke zrakoplove, koji su uzvratili vatrom. Kona no

14 AIHRPH, neprijateljska gra a, Mindom dnevni izvještaj br. 204 od 23. VII 43.

15 U neprijateljskim dokumentima se navodi a je to bio kamion, što ne odgovara istini.

jedan udarni odjel njemačkih zrakoplova, na koji je također pucao, istjerao je iz mjesta skupinu od oko 20 partizana.¹⁶

Kao vrlo značajni objekti napada diverzantata bila su neprijateljska skladišta avionskih bombi. Jedno od njih, koje je bilo u selu Sopnici, digao je u vazduh 18/19. decembra 1943. Turopoljsko-posavski odred zajedno s diverzantima 2. diverzantskog bataljona. Prethodno je likvidirana posada, a potom se pristupilo miniranju skladišta, koje je eksplodiralo s 390.000 kg avionskih bombi.¹⁷ Budući da je o ovoj akciji već pisano, zadržaćemo se na diverziji na veliko skladište avionskih bombi na aerodromu Kurilovec, nedaleko V. Gorice, koje je minirano 19. jula 1944. godine. O pripremama i toku izvođenja ove akcije poslužit ćemo se, pored savane dokumentacije, sjećanjima njenog glavnog aktera Drage Hursijevića, poznatijeg pod nadimkom »Zugec«¹⁸, zatim Milutina Vignjevića¹⁹, kao njegovog jedinog suradnika i sjećanjima autora ovog članka koji je tada bio komandant 2. diverzantskog bataljona.

Zugec je sredinom 1943. godine postao diverzant, ne samo kao odabrani borac već i kao dobar poznavalac turopoljsko-posavskog teritorija gdje se rodio i odrastao. Kao domaćin u istavom tom kraju dobro je poznao mentalitet ljudi i političku situaciju. Znao je kome, na koji način i za kakve podatke se može obratiti. Zainteresirao se za aerodrom Kurilovec i za određene podatke o njemu. Dugo je razmišljao na koga prvog da se obrati radi dobivanja podataka. Poznao je još iz djetinjstva vrlo naprednu omladinu Baricu Hršak iz sela Staro Selo koje graniči s aerodromom. Njihove njive i oranice presijecala je žičana ograda aerodroma, a seljaci su tik do ograde, pa i Barica, obavljali poljske radove na svojim njivama. U Staro Selo izlazili su avijatori pa je omogućeno i uspostavljanje obostranih veza.

Zugec je poslije takve procjene stupio u vezu s Baricom Hršak i nije se pokajao. Shvativši svu ozbiljnost pothvata, Barica je pristala da Zugeca poveže s jednim od domobrana-avijatora, preko kojeg bi mogao doći do njemu potrebnih podataka. Uspjeh je postignut. Zugec je samo kroz dva sastanka s avijatorima saznao sve o mjestu skladišta avionskih bombi, na njegovanjanju i patroliranju neprijateljskih vojnika unutar aerodroma. Vodio je računa da se na osnovu njegova interesa za podatke ne naslute i konkretne predstojeće namjere. Dobiveni podaci pružali su realnu mogućnost za miniranje avionskih bombi i Zugec je zbog toga bio više nego zadovoljan. Odmah je o dobivenim podacima i svojim namjerama referisao komandantu 2. diverzantskog bataljona. Ovaj je, pozdravivši njegovu samoinicijativu, preduzeo sve ostale mjere koje su bile potrebne da dođe do realizacije zamisli. Trebalo je brzo raditi, jer se situacija brzo mijenjala, pa bi se mogla promijeniti i ta na aerodromu.

Glavni izvršilac te diverzantske akcije ostao je Drago Hursijević Zugec, a za njegovog pomoćnika određen je Milutin Vignjević koji je već učestvovao u miniranju avionskih bombi u skladištu u Sopnici. Za obezbjeđenje njihovog prolaza kroz žičanu prepreku na aerodromu pismeno je zatražena jedna eta partizana od Turopoljsko-posavskog odreda. Kad su izvršiocima akcije snabdjeveni potrebnim eksplozivom, tempernim upaljačima (time pencil) i svim ostalim što im je bilo potrebno, krenuli su na zadatak. Oni su iz štaba bataljona otišli

16 Zbornik, tom V, knj. 18, dok. 147.

17 Zbornik, tom V, knj. 22, dok. 133. i 106.

18 Inž. potpukovnik u penziji.

19 Inž. pukovnik u penziji.

17. jula 1944. poslije podne i kasno navečer istog dana stigli u Staro Selo kod seljaka Josipa Plodinca kod kog je Žugec bio bitavo vrijeme dok je prikupljao podatke o aerodromu. Bilo je u planu još jedno višestruko s vojnikom-avijati a-rem u toku 18. jula, ali do toga nije došlo, vjerovatno da avijati ar nije mogao dobiti izlaz. Sa potkrovlja štale doma ina izvršiooci diverzije su cijeli dan osmatrali aerodrom i kretanje neprijateljskih patrola duž žičane prepreke ispred sela Staro Selo. Taj cijeli dan je i Barica Hršak bila na svojoj jedinici pored samog aerodroma po istom zadatku imitiraju i da nešto radi. Navečer oko 21 sat uspostavili su kontakt sa određenom četom partizana iz 2. bataljona Turopoljsko-posavskog odreda. Do 22 sata ona je bila raspoređena na zasjede i to, jedan vod prema Novo Selo, jedan prema selu Vukovina, a jedan je trebalo da ostane pozadi ulaza kroz koji su diverzanti ušli na aerodrom. Zadatak im je bio da tu sa ekajaju njihov povratak sa aerodroma, a ako bude potrebno i da ih štite prilikom izvlačenja.

Oko 22,30 sati dvojica diverzanata su krenula na zadatak. Poslije prolaza kroz žičanu prepreku uputili su se pravo na naslage avionskih bombi. Brzo su obišli ukupno 4 naslage, obavljaju i pri tom posao aktiviranja eksploziva. Eksplozije su tempirali na nekoliko sati kasnije, tako da im je ostalo sasvim dovoljno vremena za povlačenje i izlazak sa aerodroma. Kada su po obavljenom zadatku izašli sa aerodroma, više nije bilo partizanske čete na položaju radi njihovog obezbjeđenja. Tek tada je Žugec vidio da je pogrešio što je povjerio komandiru te čete cilj njihovog odlaska. Cijela četa, boje i se eksplozije, ve se oko 23 sata povukla sa svojih položaja, ostavljaju i diverzante još u žici na aerodromu. Četa o kojoj je riječ nije mogla zaključiti da se diverzanti, i bez njihovog obezbjeđenja, dobro i sretno povuku, te je morala ostati na položaju dok se oni ne povuku.

Skladište avionskih bombi, namijenjeno za bombardiranje naših oslobođenih sela i gradova, kao i položaja Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, otišlo je u vazduh. Diverzanti su zadatak uspješno izvršili. Tomu je zasigurno doprinijela dobra priprema i organizacija akcije, koja je izvedena u najvelikoj tajnosti. Ni Barica Hršak koja, neosporno, ima velike zasluge za postignuti uspjeh, nije znala kakva se konkretno akcija priprema. Nije ništa znao ni seljak Josip Plodinec koji je diverzantima pružio puno gostoprimstvo. Kada su konačno i oni saznali, nisu se ljutili, već su se zajedno sa diverzantima radovali postignutom uspjehu, osjećajući u njemu i svoj vlastiti udio i doprinos.

O akciji je u izvještaju 2. diverzantskog bataljona Glavnom štabu Hrvatske napisano: »19. VII 1944. g. na aerodromu Kurilovac kod V. Gorice, dignuto je u vazduh skladište avionskih bombi. Postavljeno je 18 tempiranih mina²⁰, od kojih je 6 detoniralo a 12 je zakazalo.« Uništeno je 800.000 kg avionskih bombi i raznog drugog materijala, a bio je i veliki broj mrtvih i ranjenih. Automobili su u 2 navrata po danu prevažali mrtve i ranjene. Od detonacije porušeni su neki krovovi na kućama u V. Gorici, Novim i Starim Selo, a bilo je i porušenih stambenih zgrada. Neeksplodirane tempirne mine morali su da demontiraju talijanski ratni zarobljenici.²¹

20 Tempirne mine iniciraju t. zv. tempirne olovke »time pencil«. Engleskog su porijekla a djeluju na hemijskom principu. Stiskanjem staklene ampule u olovci, kiselina nagrizava žicu osigurača u vremenu za koje je kalibrirana. Uzroci zatajivanja leže u prestaroj kiselini ili sabotazi kod proizvodnje.

21 Zbornik, tom V, knj. 29, dok. 73.

Neprijateljska ofanziva na diverzante

Poslije izvršenih akcija u turopoljsko-posavskom kraju Žumbera ko-pokup-ska diverzantska grupa (mineri kako ih je neko zvao), spremala se nazad na Žumberak. Ona je trebala podnijeti izvještaj o izvršenim akcijama Štabu Žumbera ko-pokupskog odreda i snabdjeti se eksplozivom ako ga ima, ili demontirati koju avio-bombu ili granatu za slijedeće akcije. Njen povratak za 2—3 dana je odložio član Okružnog komiteta KPH za Žumberak i Pokuplje Lutvo Ahmetovi Miško radi prijema nekog eksploziva preko veze, kao i zbog još nekih akcija. Poslije prebacivanja nekih živežnih namirnica preko rijeke Save, zbog čega pretpostavljam da smo i zadržani, više se s njima nismo ni sreli. Na našu ponovnu intervenciju da idemo, on nam je 17. maja ostavio poruku u D. Poljani da još čekamo materijal i tek tada da krenemo na Žumberak. To je već bilo neposredno pred početak ofanzive neprijateljske vojske po okolnim selima radi progona partizana.

Mi smo se 19. maja morali po danu iz D. Poljane preko Odre prebaciti u šumu Turopoljski lug i tamo sačekati noć. Neprijateljska vojska toga dana nije išla u šumu već se zadržala po okolnim selima. Za predanak sela nam više nisu ni dolazila u obzir, a pogotovo ne to u kojem smo se nalazili. Povukli smo se prije svanu a u šumu Turopoljski lug u predio zvani Frastine i ne slutite i što nas tu toga dana čekalo.

Ujutro smo se dohvatili šume, odmah smo naložili vatru. Uz vatru brzo smo dospali. Hladno a nas je to isto budilo. Najedanput ugledasmo dobro nam poznatog drugu Stjepana Fabijana i Japu,²² oba enog u selja ko ishabano odijelo s kantama za mlijeko, i kosom za travu, koji nas je tražio. Prvo mu je bilo: »Je de ki, kaj ste tu?« Zatim, bez ikakva uvoda: »Evo bande sa svih strana, idu na pretres šume«. Takva vijest nas je iznenadila. Pitali smo ga, šta ćemo sada i šta on misli? Odgovorio je: »Je, de ki, bog i bogme ja ne znam, eto vam Franca²³ on poznaje šumu bolje od mene.«

Kao prvo, naredio sam vodi u da nas vodi dublje u šumu. Šuma je, naročito tada, izgledala uređena od mnogih parkova. Napokon nešto na osmo. Bio je to mali predio od 30-akm² prostora, me u velikim drvećem, sa izraslijom nekom divljakom travom i ovršinom svježih posjeha drveća. Prema već utvrdjenoj procjeni, došao sam do nekakvih zaključaka. Neprijatelj na tzv. pročišćavanju šume morao je, po pravilu, ići u razrijeđenom streljačkom stroju, obezbjeđujući i vizuelnu vezu između vojnika. S obzirom na dobru preglednost, rastojanje me u vojnicima bit će najmanje 10—15 m, a negdje sigurno i više. Ako ih mi sačekamo u zasjedi, a boljeg rješenja nije bilo, isto u streljačkom stroju u ležećem stavu, sa malim rastojanjem me u borcima, maskirani visokom travom, onda ćemo imati i niz prednosti koje oni u pokretu nemaju. Jedna od njih je ta što ćemo mi njih vidjeti kada budu prilazili i držati ih na nišanu, a oni nas ne mogu dok ne bi nagazili na nas. Što bude već rastojanje me u vojnicima u nastupajućem streljačkom stroju, to će ih manji broj izaći i nama

22 Član KK KPH za V. Goricu, predratni simpatizer i komunist, a inače najnapredniji seljak toga kraja. Tada je još živio legalno u selu Kuševci sa porodicom koja je sva bila uključena u NOP. Nešto kasnije je sa ženom i četvero odrasle djece otišao u Pokuplje u partizane. On je tada prošao kroz obrub pod izgovorom da ide u tzv. Vratove u šumi, gdje je imao štalu. Oni su ga pustili, znajući da im nema kuda pobjeći i da će ga tamo naći.

23 Franjo Pukani još tada aktivni lugar u Turopoljskom lugu bio je naš vodič. Kasnije je i on otišao u partizane i postao diverzant.

na nišan. Naš je front bio uzak svega 9 karabina i jednom lova kom puškom u zasjedi i leže em stavu. Prema takvoj procjeni na nas su realno mogla nai i 3—4 neprijateljska vojnika koje smo sa sigurnoš u mo i vidjeti, a ostale koje mi ne smo vidjeti ne e mo i ni oni nas. Iz ovog zaklju ka izlazi i tre a naša prednost a to je odnos snaga 2,5 :1 u našu korist.

Zaposjeli smo odabrani položaj tako da nam je ovršina stabla štitila desni bok od pogleda sa zemlje. Komandir diverzantske grupe je sasvim vojni ki zaposjeo položaj pozadi svojih boraca, imaju i preglednost nad svima. Uz ohrabruju e zaklju ke iz procjene situacije borcima je predo ena sva ozbiljnost situacije i skrenuta pažnja na disciplinu i poslušnost. Dogovoreno je i nekoliko puta ponovljeno da odmah uzimaju na nišan neprijateljske vojnike koji se prvi pojave i to jedan na jednoga, pa i dvojica na jednoga, s tim da se ne otvara vatra dok se ne komanduje. Posljednji put je dato upozorenje da e se vatra otvoriti samo na komandu komandira grupe, a ako neko opali bez komande to e se smatrati izdajom.

Još u toku zaposjedanja položaja uli su se pojedina ni pucnji i galama nastupaju ih neprijateljskih vojnika kroz šumu. Ta galama pa i pucnji postajali su sve bliži. Najzad smo ugledali prve neprijateljske vojnike na udaljenosti možda nešto više od 50-tak metara. Dolazili su nam više bo no i to prema našem desnom boku od kuda smo bili zašti eni od pogleda ovršinom drveta. Prestrojavanje više nije dolazilo u obzir, ve jedino okrenuti se poludesno u mjestu, što smo i uradili. Nama su se približavala svega etvorica domobrana ne drže i se strogo jednog pravca ve su išli kuda im je ljepše i istije. Pravac kretanja jednog od njih odveo ga je dalje od nas, jer je pred sobom ugledao površinu drveta i obrastao teren što je izbjegao. Obradovalo nas je kada smo vidjeli da vojnici puške nose kao kakve kolce. im bi iz takvog položaja krenule u položaj za upotrebu, bio bi znak da su nas primijetili, ali bi to bio ujedno i nama znak za komandu »pali«. Prednost i u takvom slu aju je kod nas, jer su nam oni na nišanu i prvi smo na potezu.

Došao sam do zaklju ka da bi se moglo desiti da nas i ne primijete s obzirom na njihov na in kretanja i traženja istijih pravaca koji im se nude pored nas. Na naše zadovoljstvo tako se i desilo. Prošli su na desetak metara kraj nas, ne opazivši nas. Nama je to sasvim odgovaralo, mada nam se ne bi ništa desilo i da su nas primijetili. Mi bismo sigurno ubili najmanje tu trojicu i probili se kroz taj otvor, njima u pozadinu. Dok bi se oni snašli, mi bismo izmakli daleko, prešli željezni ku prugu Zagreb—Sisak i izmakli neprijatelju.

etvrt sata od prolaska neprijateljske vojske ponovo nam stiže drug Japa. Još iz daljeg nas pita: »De ki, kak ste kaj«. Kada smo mu sve ispri ali, bio je jako zadovoljan, jer je i on taj put dobro prošao. Japa nam je tada ispri ao da je i njemu bilo opasno i i kroz bandu, ali je zbog nas to morao. On se, ina e, obi no skloni kad oni nai u, jer nikada ne zna ko ga može prepoznati. Zbog nas je rizikovao i sigurno je da ne bi bilo dobro da nas nije obavijestio 0 neprijatelju.

Na ve er 21. maja grupa se ponovno oglasila. Zapalila je arhivu op ine Vukovina i odvezla puna kola kancelarijskog materijala. Sutradan smo svejedno pro itali u novinama »Hrvatski narod«, kako je nekoliko satnija domobrana 1 ustaša o istilo od partizana sela Posavine i Turopoljskog luga i da ih je veliki broj ubijen, ranjen i živ uhva en. Tako je, u zaklju ku stoji, itav taj kraj o iš en od tamo zalutale partizanske bande. Takvoj novinskoj informaciji smo se slatko nasmijali ne samo mi ve i svi seljaci toga kraja. O evidentno je to, kao

i mnoge druge, bila dezinformacija koja nije imala nikakve veze sa stvarnošću.

Slijede u noć, 22. maja, da bi što ubjedljivije demantovali novinske laži i lažno obavješćavanje javnosti, digli smo u zrak vlak s ratnim materijalom na pruzi Zagreb—Sisak kod željezničke stanice Turopolje. Lokomotiva i 3 vagona su izbačeni iz tračnica. O tome je u izvještaju 1. domobranskog zbora za operativno područje Zagreb napisano: »22. V u 23,40 sati, teretni vlak 200 m od željezničke postaje Turopolje (22 km j. od Zagreba) u pravcu Siska, naleteo je na minu. Stroj sa službenim kolima i 2 teretna vagona iskliznuli su.«²⁴ Nakon toga i poslije razoružavanja svih lugača šume Turopoljski lug 25. maja i dizanja u zrak još jednoga vlaka četiri dana kasnije, diverzantska grupa je otišla u Žumberak radi referiranja o izvršenim akcijama i obezbjeđenja s potrebnim minsko-eksplozivnim sredstvima za daljnje akcije.

Nešto o širem prodiru NOP-a na turopoljsko-posavski sektor

Formiranjem Turopoljsko-posavskog odreda Turopolje i Posavina dobili su konačno svoju partizansku jedinicu. Ustaško-fašisti kim lažima o partizanima, ko su oni, protiv koga se i zašto bore, više se ne nasjeda ni u tim krajevima. Ali, još uvijek je prisutna duboko usana politika otklanjanja kod velikog dijela masovaca i njihovih sljedbenika. Rukovodstvo HSS-a je već po etkom 1944. godine s politike otklanjanja prije i na otvorenu agitaciju i pritisak za popunu domobranskih jedinica, radi što uspješnije borbe protiv NOP-a. Uprkos tome Odred je rastao i svakodnevno kroz borbu jačao. On je do početka 1944. godine narastao na tri bataljona dobro naoružanih boraca, predstavljaju i značajnu borbenu jedinicu na vratima Zagreba.

Rezervoar popune s borcima tek je bio na et. Zato je 8. januara 1944. po naređenju Glavnog štaba Hrvatske formirana i brigada »Franjo Ogulinac Seljo« u šumi Kljuka, kod Pokupskog. U njen sastav su ušli 2. i 3. bataljon Turopoljsko-posavskog odreda i 1. bataljon »Kljuka« Žumberka ko-pokupskog odreda.²⁵ Žumberka ko-pokupski odred je 14. januara 1944. preimenovan u Žumberka ki odred, od kojeg je 27. augusta 1944. godine formirana Žumberka ka narodno-oslobodilačka brigada. Po formiranju ona je ušla u sastav 34. divizije NOVJ,²⁶ koja je 30. januara 1944. po naređenju Vrhovnog štaba NOV i POJ formirana na području Žumberka, Pokuplja i Turopolja. U njen sastav ušle su brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, Omladinska brigada »Joža Vlahovi«, Žumberka ki i Turopoljsko-posavski odred.²⁷

Razvoj NOB-e uopšte, posebno u Hrvatskoj, kao i neminovnost kraha fašističke Njemačke i njenih satelita koji je sve više bio na vidiku, primoralo je glavare HSS-a da za sebe traže nekakav izlaz. Dotadašnja politika pasivnosti i otklanjanja nije im donijela ništa. Izlaz su vidjeli u jačanju domobranstva radi uspješnije borbe protiv partizana i NOP-a uopšte. Zbog toga nastoje svim silama da mobilizaciji za partizane suprotstave mobilizaciju za domobranstvo. Aktivnost rukovodstva HSS-a na tom planu najbolje ilustrira samo nekoliko doku-

24 Zbornik, tom V, knj. 15, dok. 170.

25 Kronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945. (dalje Kronologija), Vojno-istorijski institut, Beograd, 1964, str. 656.

26 Kronologija, str. 854.

27 Kronologija, str. 647.

menata. Tako se iz jednog izvještaja OK KPH za Pokuplje Centralnom komitetu KPH od 3. marta 1944. vidi, izme u ostalog, da ma ekovci vrše pritisak na narod da ide u domobrane, ime ko e partizansku mobilizaciju. Istovremeno proturaju letke nekakva božjeg suda pred kojima e odgovarati svi oni koji idu u partizane.²⁸ Iz zapisnika OK KPH za Pokuplje, od 23. marta iste godine, se doznaje da su ma ekovci organizovali zbor u selu Vukovini na kojem je bilo preko 200 ljudi i na kom su govorili domobranski oficiri Robi i un i , pozivaju i narod u borbu protiv partizana.²⁹ Rukovodstvo HSS je na toj liniji izdalo letak, povodom sporazuma Tito-Šubaši od 16. juna 1944, izjavljuju i da s NOP-om ne mogu praviti nikakav sporazum.³⁰

Predstavnici HSS-a nisu zanemarili ni sporazumijevanje s Dražom Mihailovi em. Tako su obostrani predstavnici potpisali sporazum 17. septembra 1944. u kom su konstatovali da e se prijedlog Draže Mihailovi a o poslijeratnom ure enju Jugoslavije, iako ima prvorazredni zna aj, razmatrati tek poslije završetka rata, da vodstvo HSS-a ne može ni pod kakvim uslovima paktirati s NOP-om i da vodstvo HSS-a ina e sa simpatijama prati rad etni kog Centralnog nacionalnog komiteta Kraljevine Jugoslavije, a naro ito poslije njegovog kongresa održanog po etkom 1944. u selu Ba.³¹ U novembru 1944. rukovodstvo HSS-a uputilo je proglas stanovništvu Hrvatske, pozivaju i ga da se dobrovoljno javlja u domobranske jedinice. Time su o evidentno htjeli podi i borbeni duh domobranskih jedinica i u njemu osigurati svoj uticaj, da bi u povoljnom momentu stavili oružane snage NDH pod svoju komandu.³²

Dotadašnji sljedbenici politike HSS-a na turopoljsko-posavskom podru ju i šire, osim izuzetaka, nisu prihvatili takve direktive svojih vo a. Rezon im je bio opravdan i jasan. I i u domobrane sada, kad ve i slijepci vide da e ne samo domobrani ve i ustaška NDH neminovno propasti, bilo bi sasvim besmisleno. U svakom slu aju bilo je o ito da je došao kraj ekanju, pa ako se ve mora nekud onda je daleko sigurnije i i u partizane. Dilema u domobrane ili partizane prevagnula je u korist partizana.

Žumbera ko-pokupska diverzantska grupa još je u tre oj godini NOR-a prerasla u 3. etu 2. diverzantskog bataljona 4. korpusa NOVJ. Ona i u etvrtoj godini rata ostaje u sastavu 2. diverzantskog bataljona na zadatku rušenja i ometanja neprijateljskog saobra aja na željezni koj pruzi Zagreb—Sisak. Ja ine je, prema podacima od 25. maja 1944. godine, 41 borac-diverzant od kojih su prema socijalnom porijeklu bili 3 radnika, 4 zanatlije i 34 seljaka a prema nacionalnoj pripadnosti 4 Srbina i 37 Hrvata.³³

Na teritoriji Pokuplja nalazio se tada i Štab 2. diverzantskog bataljona sa stražom i kuririma, kao i 2. eta ovog bataljona. Štab bataljona se pretežno nalazio u selu Auguštanovcu, a 2. eta je imala zadatak rušenja i ometanja neprijateljskog saobra aja na željezni kim prugama Zagreb—Karlovac, Karlovac—Metlika, Karlovac—Ogulin i Karlovac—Re ica. Ona je, prema istim podacima, bila ja ine 39 boraca-diverzanata, me u kojima je bilo 10 radnika, 8 zanatlija i 21 seljak, odnosno 14 Srba i 25 Hrvata. Štab bataljona sa stražom i kuri-

28 AIHRPH, kut. KPH, f. OK KPH Pokuplje.

29 Isto.

30 Kronologija, str. 810.

31 Kronologija, str. 879—880.

32 Kronologija, str. 993.

33 A VII, k. 42S, br. reg. 2/17.

rima imao je ukupno 17 boraca i rukovodilaca. Od njih su prema socijalnom porijeklu bila 3 zanatlije, 12 seljaka i 2 namještenika, a prema nacionalnoj pripadnosti 10 Srba, 6 Hrvata i 1 Jevrej. Bataljon je imao jednu etu koja je bila locirana na Baniji. Njen zadatak je bio da ruši i ometa neprijateljski saobraćaj na željezni kim prugama Sisak—Hrvatska Dubica i Sunja—B. Novi Bihać. Ona je, prema istim podacima, imala ukupno 40 boraca-diverzanata, od kojih su bili 2 radnika, 3 zanatlije i 35 seljaka, odnosno 35 Srba i 5 Hrvata. Prema tome u sve tri ete (svaka po dva voda) 2. diverzantski bataljon 4. korpusa NOVJ je imao ukupno 137 boraca i rukovodilaca, među kojima je prema socijalnom porijeklu bilo 15 radnika, 17 zanatlija, 102 seljaka i 3 namještenika, a prema nacionalnoj pripadnosti 63 Srbina, 73 Hrvata i 1 Jevrej.³⁴

Diverzije u toku maja 1944. godine

Drugi diverzantski bataljon 4. korpusa, samostalno i u sadejstvu s drugim jedinicama, izveo je u maju 1944. više diverzantskih akcija. Tako je na željezni kim prugama Sisak—Sunja—Jasenovac i Sunja—B. Novi—Bihać dignuto u zrak 13 vlakova, od kojih su 2 bila oklopna, 6 njemačkih transportnih, 1 putni i 1 ostali teretni. Od svih ovih vlakova šest je u zrak digla 1. eta 2. diverzantskog bataljona, a ostale mineri 7. udarne banijske divizije i diverzanti Kozarskog, Gradiško-levanskog i Podgrme kog partizanskog odreda.³⁵ U svim ovim akcijama uništeno je: 4 lokomotive i 11 vagona, od kojih je jedan oklopni, i oštećeno 3 lokomotive i 41 vagon, od kojih 2 oklopna. Ubijeno je 16 neprijateljskih vojnika, s tim što za 6 vlakova nema podataka, a ranjeno 5 od kojih su 2 Nijemci. Promet je bio obustavljen ukupno 141 sat. Diverzanti su zarobili 2 etnika i presjekli željezni ku prugu na jednom mjestu.

Na željezni koji pruži Zagreb—Karlovac—Ogulin dignuto je u zrak ukupno 10 neprijateljskih vlakova, od kojih je bilo 5 ustaških oklopnih, a ostali su bili teretni. Od ukupnog broja vlakova 8 su digli u zrak diverzanti 2. eta 2. diverzantskog bataljona. Uništeno je 4 lokomotive i 24 vagona, od kojih je 6 oklopnih (za dva dignuta vlaka nema podataka), a oštećeno 3 lokomotive i 15 vagona, od kojih su 3 oklopna (za jedan dignuti vlak nema podataka). Poginulo je 69 neprijateljskih vojnika, oficira i željezničara i ranjeno 189 neprijateljskih vojnika i starješina, s tim što za mrtve i ranjene nema podataka za 5 dignutih vlakova. Promet je bio obustavljen 88 sati. Diverzanti su 1. maja postavili miniranu parolu »Dolje Pavelić i njegove ustaše« na pruži izme u Karlovca i Draganića. Kada su ustaše pokušale da je uklone, aktivirana je mina i tom prilikom ubila 5 i ranila 6 ustaša. Diverzanti su 23. maja još presjekli željezni ku prugu izme u Horvata i Zdenice na 40 mjesta, kojom prilikom je promet bio obustavljen nekoliko dana, a 28. maja su digli u zrak armirano-betonski bunker na pruži Zagreb—Karlovac izme u Jastrebarskog i Desinca.

Na željezni koji pruži Zagreb—Sisak dignuto je u zrak ukupno 8 vlakova, od kojih je jedan oklopni. Sve su vlakove digli u zrak diverzanti 3. eta 2. diverzantskog bataljona. Uništeno je: 4 lokomotive i 26 vagona, od kojih su dva oklopna (za tri dignuta vlaka u zrak nema podataka) i oštećeno 1 lokomotiva i 29 vagona, od kojih su 3 oklopna (za 3 dignuta vlaka u zrak nema podataka).

³⁴ A VII, k. 426B, br. reg. 2/17.

³⁵ Zbornik, tom V, knj. 26, dok. 25 i knj. 27, dok. 45.

Poginula su 102 i ranjen 221 neprijateljski vojnik s tim što za 5 vlakova nema podataka. Promet je bio obustavljen 108 sati. Diverzanti su na povratku iz akcije 15. maja ubili jednog bandita iz sela Rakitovec kod V. Gorice, a 23. maja su eksplozivom presjekli željezni ku prugu Zagreb—Sisak na 9 mjesta, što je zaustavilo promet 36 sati.

Na pomenutim željezni kim prugama, u maju 1944. godine, dignut je u zrak ukupno 31 neprijateljski vlak, od kojih je bilo 8 oklopnih, 1 putni ki a svi ostali transportno-teretni. Ukupno je uništeno 12 lokomotiva, 61 vagon, od kojih je 6 oklopnih, i ošte eno 7 lokomotiva i 85 vagona, od kojih 7 oklopnih. Ubijena su ukupno 192 i ranjeno 419 neprijateljskih vojnika, oficira, željezni ara i civila. Osim navedenih akcija porušen je jedan armirano-betonski bunker i presje ena željezni ka pruga na 49 mjesta. Promet je, prema nepotpunim podacima, bio obustavljen ukupno 373 sata, što pretvoreno u dane iznosi 15 dana.³⁰ Treba napomenuti da je i savezni ka avijacija mitraljiranjem i bombardovanjem u ovom mjesecu ometala saobra aj na pomenutim prugama.

Diverzije u junu 1944. godine

Na željezni kim prugama Sisak—Sunja—Jasenovac i Sunja—B. Novi—Biha dignuto je u zrak u ovom mjesecu 8 njema kih transportnih i teretnih vlakova. etiri od njih su digli diverzanti 1. ete 2. diverzantskog bataljona, a ostale jedinice 7. banijske divizije i druge jedinice. U ovim akcijama uništeno je 2 lokomotive i 19 vagona i ošte eno 2 lokomotive i 11 vagona. Poginulo je 37 i ranjeno 74 ustaša, Nijemaca, domobrana, željezni ara i etnika. Zarobljen je jedan želj. skladištar (za 5 neprijateljskih vlakova nema podataka). Promet je stajao ukupno 79,5 sati, uz napomenu da nema podataka za 3 neprijateljska vlaka, kao ni za prekide željezni ke pruge. Pored ovih akcija diverzanti 1. ete su 20. juna kod željezni ke stanice Staza (pruga Sisak—Dubica) postavili tempiranu minu tako da se lako prona e. Ustaše su je pronašle, odnijeli u svoje spremište za eksploziv, a ona je u odre eno vrijeme eksplodirala i digla u zrak spremište ubila željezni ara i više neprijateljskih vojnika. Diverzantska etvorka je 22. juna na putu u akciju naišla na etnike s kojima su morali prihvatiti borbu. Ubili su jednog i ranili jednog. Sutradan su kod željezni ke stanice Staza postavili nagaznu minu za vlak. Kada su se po eli povla iti, ustaše su zapucale stavljaju i im do znanja da su ih vidjeli pa su i minu izvadili. Taj isti dan diverzanti su razbili željezni ku skretnicu na željezni koj stanici Šaš (pruga Sisak—Dubica) a dan kasnije i na stanici Staza. Oni su 28. juna izme u željezni kih stanica Staza i šaš, pokraj pruge, ostavili jedan putni ki kofer kao minu iznena enja. Kod otvaranja kofera došlo je do eksplozije od koje je poginuo 1 njema ki vojnik, a teže ranjeni 1 domobran i 1 željezni ar.

Na željezni kim prugama Zagreb—Karlovac—Ogulin i Karlovac—Metlika dignuto je u zrak ukupno 11 razli itih vlakova, od kojih je 5 ustaških oklopnih, 2 ustaška transportna, 1 njema ki s ratnim materijalom, 2 osobna i 1 radni ki pomo ni. Sve, osim jednog putni kog, digli su u zrak diverzanti 2. ete 2. diverzantskog bataljona.⁸⁷ U svim ovim akcijama uništeno je 4 lokomotive i 28 vagona, od kojih su 12 oklopni i ošte eno 2 lokomotive i 18 vagona, od kojih su

³⁶ Zbornik, tom V, knj. 27, dok. 21, 132 i 180.

³⁷ Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 78 i knj. 29, dok. 73, 137 i 135.

7 oklopni. Poginulo je 8 i ranjena 4 neprijateljska vojnika i željezni ara, a za 9 vlakova nema podataka. Promet je stajao 172 sata. Jedinice 34. divizije su presjekle prugu na 66 mjesta i porušile jedan mosti, zbog čega je promet bio obustavljen još 8 dana, što ukupno iznosi 364 sata. Osim ovih akcija diverzanti su 5. juna postavili minu iznenađujuću u ciglani Ilovac u Karlovcu, koja je ubila 2 domobrana. Istog dana diverzanti su, u suradnji s jedinicama Žumbera ko-pokupskog odreda, presjekli željeznicu ku prugu između Desinca i Jastrebarskog na 8 mjesta. U selu Brodarci kod Karlovca oni su deset dana kasnije uhvatili ustaškog vojnika Josipa Katića i predali ga Karlovačkom vojnom području. Diverzanti 2. i 2. diverzantskog bataljona su 17. juna porušili 9 armirano-betonskih električnih stupova, a 2 su oštetili na dalekovodu Ozalj—Karlovac, dok su u noći između 20. i 21. juna jedinice 8. i 34. divizije između Desinca i Jastrebarskog razrušile željeznicu ku prugu na više mjesta i srušile jedan mosti.

Na željeznicu koja pruži Zagreb—Sisak dignuto je u zrak ukupno 8 raznih neprijateljskih vlakova, od kojih su 2 njemačka oklopna a ostali transportni. Diverzanti 3. i 2. diverzantskog bataljona su digli 5 a druge jedinice ostala 3 neprijateljska vlaka. Uništeno je 4 lokomotive, 25 vagona, 4 kamiona i 4 tenka koji su bili na vagonima i oštećeno 1 lokomotiva i 8 vagona. Poginula su 173 i ranjeno 65 neprijateljskih vojnika. Promet je stajao 44 sata, a za 4 neprijateljska vlaka nema podataka o prekidu prometa. Osim navedenih akcija diverzanti 3. i 2. diverzantskog bataljona su 9. juna presjekli željeznicu ku prugu između željeznih stanica Lekenik i Greda na jednom mjestu, pet dana kasnije na tom istom odsjeku još na 10 mjesta. Grupa diverzanta je u zajednici s jedinicama Turopoljsko-posavskog odreda 28. juna naišla na ustašku zasjedu. Tom prilikom je izgubila 9 kg eksploziva, 3 m štapina i 6 rudarskih kapsli.³⁸

Na pomenutim željeznicama i prugama u junu 1944. dignuto je u zrak 27 raznih neprijateljskih vlakova (11 njemačkih transportnih, 2 ustaška transportna, 2 teretna, 5 ustaških oklopnih, 2 njemačka oklopna, 3 radna i 2 putni) od kojih su 19 digle jedinice 2. diverzantskog bataljona, a ostalih 8 druge jedinice. Uništeno je ukupno 10 lokomotiva, 72 vagona, 4 tenka i 4 kamiona natovarena u vagone (od ukupnog broja uništenih vagona 12 je oklopnih) i oštećeno 5 lokomotiva i 37 vagona (od ukupnog broja oštećenih vagona 7 je oklopnih). Poginulo je 218 i ranjeno 143 neprijateljska vojnika, željezni ara i civila. Za ukupno 18 dignutih neprijateljskih vlakova nema podataka o mrtvim i ranjenima. Promet je na svim pomenutim prugama bio obustavljen ukupno 487,5 sati, što pretvoreno u dane iznosi oko 20 dana. U toku ovog mjeseca saobraćaj na pomenutim prugama ometali su i saveznički avioni bez sadejstva s našim jedinicama.

Juli 1944. godine

Na željeznicama i prugama Sisak—Sunja—Jasenovac, Sunja—B. Novi—Bihać i Caprag—Glina dignuto je u julu u zrak 11 neprijateljskih vlakova, od kojih su 3 njemačka transportna, 2 oklopna, 2 mješovita s vojskom i civilima, 1 kontrolni, 1 ustaški radni, 1 putni i 1 teretni. Od njih 8 ih je digla u zrak 1. i 2. diverzantskog bataljona, a ostale druge jedinice. U tim akcijama

³⁸ Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 78, 98, 131, 132 i 138; knj. 29, dok. 73 i 141 i tom IV, knj. 26, dok. 137 i 145.

uništeno je 6 lokomotiva i 33 vagona, od kojih su 4 oklopna, i ošte eno 4 lokomotive i 15 vagona, od kojih je jedan oklopni. Poginulo je 48 a ranjenih 96 neprijateljskih vojnika, željezni ara i civila. Za 5 vlakova nema podataka. Promet je bio obustavljen ukupno 191 sat, bez podataka za 3 vlaka i nekoliko prekida željezni ke pruge. Diverzanti 1. ete su na pruzi Caprag—Glina 1. jula postavili dvije tempirne mine koje su ubile 4 radnika i 2 domobrana, a 5. jula su kod Stubljana na pruzi Sunja—Kostajnica prekinuli prugu na 8 mjesta pa je promet bio zaustavljen 8 sati. Sutradan su na cesti Sisak—Kostajnica kod Komareva digli u zrak armirano-betonski most dužine 12 m zbog ega je promet stajao 3 dana. Oni su na pruzi Sunja—Kostajnica, kod Majura, 20. jula prekinuli prugu na 2 mjesta zbog ega je promet stajao 2 sata, a dva dana kasnije na pruzi Zagreb—Beograd, kod stanice Sunja, presjekli su prugu na 4 mjesta zbog ega je promet stajao 12 sati. Na željezni koj stanici Staza uništili su 2 skretni ka srca pa su putni ki i transportni vlak morali ekati popravak i tom prilikom bili napadnuti od savezni kih aviona koji su im uništili obje lokomotive. Tom prilikom poginuo je njema ki oficir i 3 domobrana, a ranjen je ve i broj vojnika, željezni ara i civila. Promet je stajao 13 sati. Osim diverzanata i druge partizanske jedinice vršile su akcije na pomenutim prugama i uspješno ometale promet.

Na željezni kim prugama Zagreb—Karlovac—Ogulin i Karlovac—Metlika dignuto je u zrak 14 vlakova, od kojih su 3 domobranska — oklopna, 6 ustaških oklopnih, 3 ustaška kontrolna, 1 pomo ni i 1 putni ki. Od njih 13 ih je digla u zrak 2. eta 2. diverzantskog bataljona. Ukupno je uništeno 7 lokomotiva i 51 vagon, od kojih 31 oklopni, i ošte eno 3 lokomotive i 11 vagona, od kojih 9 oklopnih. Samo u jednom vlaku zna se da su poginula 4 i ranjeno 6 neprijateljskih vojnika, dok za ostale nema podataka. Promet je bio obustavljen 424 sata, s tim što za 3 dignuta vlaka nema podataka o prekidu prometa. Pored dizanja vlakova u zrak diverzanti 2. ete su 2. jula, na pruzi izme u Jastrebarskog i Desinca, digli u zrak veliki armirano-betonski bunker, a 7. jula, izme u Horvata i Zden ine, porušili prugu, u sadejstvu s jedinicama Turopoljsko-posavskog odreda, na 27 mjesta. Promet je stajao 14,5 sati. Istog je dana na istom odsjeku pruge dignut u zrak vagonet s 25 šina za popravak pruge kojega su gurali radnici. Diverzanti su, u saradnji sa jedinicama Turopoljsko-posavskog odreda, izme u Horvata i Zden ine, 14. jula tako er porušili prugu na 14 mjesta i digli u zrak podvožnjak dužine 6 m. etiri dana kasnije ponovno je, izme u Zden ine i Horvata, porušena pruga na 14 mjesta, pa je promet obustavljen 48 sati. U saradnji sa 1. karlova kim odredom diverzanti su 23. jula porušili prugu Karlovac—Metlika, izme u Zorkovca i Ozlja, na 11 mjesta, a dva dana kasnije na istom odsjeku još na 4 mjesta. Osim diverzanata i druge partizanske jedinice rušile su pomenute pruge i uspješno ometale promet na njima.

Na željezni koj pruzi Zagreb—Sisak dignuto je u zrak 11 neprijateljskih vlakova, od kojih su bila 2 oklopna, 5 transportnih (2 njema ka) i 4 mješovita. Ukupno je uništeno 6 lokomotiva i 39 vagona, od kojih 4 oklopna. Ošte eno je 4 lokomotive i 13 vagona. Poginulo je oko 100, a ranjeno oko 25 neprijateljskih vojnika, a za 8 vlakova nema podataka. Promet je bio obustavljen ukupno 86 sati, s tim što za 3 dignuta vlaka nema podataka. Osim navedenih akcija diverzanti 3. ete 2. diverzantskog bataljona su 3. jula porušili prugu Zagreb—Sisak, izme u Lekenika i Grede, na 10 mjesta, a 17. jula su minirali cestu

V. Gorica—Kravarsko i porušili prugu Zagreb—Sisak, izme u Mraclina i V. Gorice, na 5 mjesta.

Ukupno na pomenutim željezni kim prugama u julu je dignuto u zrak 36 vlakova (ustaških-kontrolnih 4, oklopnih ustaških i domobranskih 13, mješovito-transportnih i teretnih 13, putni ka 3, ustaški-radni 1 i pomo na 2), od kojih su 31 vlak digle u zrak jedinice 2. diverzantskog bataljona, a ostalih 5 druge jedinice. Uništeno je 19 lokomotiva i 123 vagona, od kojih 10 oklopnih. Prema nepotpunim podacima poginulo je oko 152 neprijateljska vojnika, željezni ara i civila, a ranjeno oko 127. Promet je na svim pomenutim prugama i cestama bio obustavljen 701 sat. Osim diverzantskih aktivnosti, na ometanju i spre avanju prometa na komunikacijama okupatoru i njegovim slugama u estvovali su i savezni ki avioni.³⁹

August 1944. godine

Na željezni kim prugama Sisak—Sunja—Jasenovac, Sunja—B. Novi—Biha i Caprag—Petrinja dignuto je u zrak ukupno 8 vlakova, od kojih su bila 3 njema ka-transportna, 1 njema ki kontrolni, 1 ustaški-oklopni, 1 ustaški-radni, 1 njema ki brzi i 1 teretni vlak. Svih 7 je digla u zrak 1. eta 2. diverzantskog bataljona. Ukupno su uništene 3 lokomotive i 25 vagona, od kojih jedan oklopni. Ošte ene su 2 lokomotive i 6 vagona. Poginula su 72 i ranjeno 46 ustaša, Nijemaca, domobrana i željezni ara (za 4 vlaka nema podataka o mrtvim i ranjenim, iako se zna da ih je bilo). Promet je bio obustavljen 89 sati, a za 2 vlaka nema podataka. Diverzanti 1. ete 2. diverzantskog bataljona su 8. augusta u Blinjskom Kutu zarobili i ubili poznatog ustaškog krvnika Milu Matijevi a.

Na željezni kim prugama Zagreb—Karlovac—Ogulin, Karlovac—Metlika i Karlovac—Re ica dignuta su u zrak 4 vlaka, od kojih 3 ustaška-kontrolna i 1 domobranski-patrolni. Ukupno je uništeno 9 vagona i ošte ena jedna lokomotiva, a za 2 vlaka nema podataka. Poginulo je 11 i ranjeno 7 neprijateljskih vojnika. Za vlakove dignute u zrak nema podataka o mrtvim i ranjenim, iako se zna da ih je bilo. Promet je bio obustavljen 26 sati, a izme u Re ice i Karlovca 17 dana. Diverzanti 2. ete 2. diverzantskog bataljona su i izme u Zden ine i Desinca porušili prugu na 40 mjesta, srušili most dužine 30 m i 1 bunker. Oklopni vlak koji je uvaao most ošte en je iz baca a. Akcija je izvršena 4. augusta u sadejstvu sa 1. bataljonom Turopoljsko-posavskog odreda. Na željezni koj stanici u Karlovcu 9. augusta postavljena je mina iznena enja (paklena mašina) koja je ubila 9 ustaša a 7 ih je ranila. Istog dana na pruzi Zagreb—Karlovac, izme u Desinca i Zden ine, porušena je pruga na 18 mjesta u sadejstvu s jedinicama Turopoljsko-posavskog odreda. Promet je stajao 14 sati. Sutradan je, na pruzi izme u Re ice i Karlovca, dignut most dužine 20 m zbog ega je promet bio prekinut 17 dana. Na pruzi Karlovac—Ogulin, izme u Generalskog Stola i Zve aja, 11. augusta dignuta su u zrak 2 vagona koje su gurali dva ustaše. Istog dana, na istom odsjeku pruge, dignut je u zrak podvožnjak i porušena pruga na 14 mjesta u saradnji s 3. bataljonom 3. brigade 8. udarne divizije. I pruga Zagreb—Karlovac, izme u Zden ine i Horvata, porušena je 13. augusta na 20 mjesta u saradnji s jedinicama Turopoljsko-posavskog odreda. Ošte en je jedan armirano-betonski bunker, porušena je pruga izme u

³⁹ Zbornik, tom V, knj. 29, dok. 73, 118, 119, 121, 124, 125, 131, 133, 134, 136, 137, 138, 143 i knj. 31, dok. 72.

Zve aja i Duge Rese na 41 mjestu. U saradnji s 3. brigadom 8. udarne divizije 18. 8. je presje ena pruga izme u Generalskog Stola i Zve aja na 71 mjestu. Diverzanti 2. ete 2. diverzantskog bataljona su 31. augusta, u sadejstvu s 1. karlova kom brigadom, porušili prugu izme u Zden ine i Jastrebarskog na 108 mjesta, digli u zrak dva željezni ka mosta dužine 12 i 25 m, 1 podvožnjak dužine 6 m i 2 armirano-betonska bunkera. A u sadejstvu s jedinicama brigade »Franjo Ogulinac Seljo« oni su, izme u Horvata i Zden ine, tako er porušili prugu na 336 mjesta, digli u zrak 4 armirano-betonska bunkera, 1 stražaru i signalni stup.

Na željezni koj pruži Zagreb—Sisak dignuto je u zrak 5 vlakova, od kojih su bili 1 njema ki brzi, 1 specijalni-putni ki, 1 osobni, 1 transportni i 1 vlak za kojeg nema podataka. Uništene su 4 lokomotive i 13 vagona, a ošte eno 5 vagona (za jedan vlak nema podataka o ošte enju). U ovim i drugim akcijama poginulo je 45 neprijateljskih vojnika, a ranjeno 64 (za 4 neprijateljska vlaka nema podataka o mrtvim i ranjenim, iako se pouzdano zna da ih je bilo). Promet je bio obustavljen 50 sati, s tim da se za jedan vlak i dosta velik broj prekida pruge ne raspolaže s podacima o prekidu prometa. Osim ovih akcija diverzanti 3. ete 2. diverzantskog bataljona su 1. augusta, izme u Turopolja 1 Peš enice, na pruži Sisak—Zagreb, postavili minu iznena enja koja je ubila 2 domobrana a jednog teško ranila. Tri dana kasnije su u selu Vukovini razoružana i zarobljena 4 ustaše, koji su potom predati 2. bataljonu Turopoljsko-posavskog odreda. Prugu izme u željezni kih stanica Odra i Sv. Klara porušili su 5. augusta na 10 mjesta, a sutradan i izme u stanica Turopolje i Peš enica na 12 mjesta. Promet je bio obustavljen 8 sati. Na glavnoj cesti V. Gorica—Posavina, kod sela N. i e, oni su 27. augusta digli u zrak cestovni most dužine 35 m i drugi na cesti V. Gorica—D. Poljana dužine 8 m, a 31. augusta, u sadejstvu sa Turopoljsko-posavskim odredom, porušili su prugu Zagreb—Sisak na 44 mjesta i digli u zrak 3 cestovna mosta na glavnoj cesti.

Na pomenutim željezni kim prugama dignuto je u zrak tokom augusta mjeseca ukupno 17 raznih vlakova (specijalni-putni ki 1, osobni 1, transportni 1, njema ka transportna 3, njema ki kontrolni 1, ustaški-oklopni 1, ustaški-radni 1, teretni 1, njema ka brza 2, ustaških kontrolnih 3 i domobranskih patrolnih 1, a za 1 vlak nema podataka) od kojih su 16 digle u zrak jedinice 2. diverzantskog bataljona, a 1 vlak druge jedinice. Uništeno je ukupno 7 lokomotiva i 47 vagona, od kojih 1 oklopni, a ošte ene 3 lokomotive i 11 vagona (za 3 vlaka nema podataka mada je izvjesno da je bilo ošte enja). Poginulo je ukupno 128 neprijateljskih vojnika i željezni ara a ranjeno 117 (za 12 neprijateljskih vlakova nema podataka o mrtvim i ranjenim, mada se pouzdano zna da ih je bilo). Promet je bio obustavljen 165 sati. Nedostaju podaci za sve prekide pruga, kao i za 3 vlaka koji su dignuti u zrak.⁴⁰

Postignuti rezultati u dizanju vlakova u zrak u odnosu na juli iste godine su manji za nešto više od polovine, ali je zato u augustu izvršeno 5—6 puta više rušenja željezni kih pruga. Akcije rušenja željezni ke pruge diverzantske jedinice su vršile više u sadejstvu sa teritorijalnim i operativnim jedinicama. To govori o pove anom interesu i tih jedinica za spre avanje i ometanje neprijateljskog saobra aja.

40 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 72, knj. 33, dok. 72 i tom IV, 28, dok. 157.

Na ometanju i spre avanju prometa na komunikacijama okupatoru i njegovim slugama i savezni ki avioni su dali svoj odreni doprinos. Oni su u manjim grupama u toku augusta izvršili ukupno 8 napada.⁴¹

Neprijatelj je bio nemoan da sprije i rušenje željeznih pruga i da obezbijedi koliko-toliko nesmetan saobraćaj. To je priznao i ustaški general Peri i u svom izvještaju od 25. augusta 1944. u kojem je, između ostalog, napisao: »Neprijatelj ima zadatak potpuno sprijeiti saobraćaj što ini ubacivanjem velikih snaga i koli ina eksploziva. Visoke tornjeve ruši bez teškoća sa P. O. topovima i engleskim bacaćima sa kojima raspolaže u velikoj mjeri. Sva nastojanja za otklanjanje glavnih željeznih pruga nisu ostvarljiva uslijed nemanja dovoljno snaga.«⁴²

Rušenje dalekovoda Ozalj—Karlovac

Drugi diverzantski bataljon bio je specijalna teritorijalna jedinica 4. korpusa NOVJ. On je pokrivaovrlo širok prostor korpusne teritorije. Njegova 1. eta nalazila se na Baniji, 2. eta u Pokuplju i 3. eta u Turopolju i Posavini, dok se štab bataljona zadržavao na terenu Pokuplja i imao je zadatak organizaciono-snabdjevanjeke prirode. Zbog takvog razmještaja i zadataka diverzantskih eta, nije bila uobičajena koncentracija bataljona radi neke zajedničke akcije, niti su to zahtijevali uobičajeni objekti napada. Samo jedanput u toku NOR-a koncentrisan je i angažovan odjednom itav bataljon radi rušenja armiranobetonskih stupova dalekovoda Ozalj—Karlovac.

Radi što temeljnijeg i efektnijeg rušenja dalekovoda s komandantom Karlovačke brigade Borisom Balašom Bocom ugovorena je zajednička akcija, pa je zbog nje 14. augusta 1944. izvršena koncentracija 2. diverzantskog bataljona u Lasinji. Kad se snabdio s potrebnim minsko-eksplozivnim sredstvima i ostalim potrebama, bataljon je sutradan kompletan krenuo na zadatak. Preko oslobojene teritorije kretao se danju, a preko neoslobojene noću. Maršruta prvog dana je bila: Lasinja—Kovačevac—Utinja—Mandi Selo i Ivanovići, nedaleko Mandi Sela, gdje je bataljon nakon marša od 26—30 km prenoćio. Ujutro, 16. augusta, produžio je za Vojnić i tu ručavao, malo se odmorio a zatim nastavio pokret za Končaloviću u Donji Skrad, gdje je prenoćio. Odatle je sutradan produžio marš i prešao rijeku Koranu kod sela Lučice. Budući da nije uspio da uspostavi vezu s aktivistima NOP-a, bataljon je tu ostao cijeli dan, kupao se na Korani i noćio u tom selu. Slijedećeg dana, u zoru, zaposjeo je položaj u selu Cerovac Barilovki, 5—6 km sjevernije od Lučice, i na njemu ostao cijeli dan. U prvi mrak krenuo je za Galoviće Selo, prešao rijeku Mrežnicu i, u sadejstvu s dvije ete 3. brigade 8. divizije, porušio prugu između Zvečaja i Generalškog Stola na 48 mjesta. Posebno su jedinice pomenute brigade sa svojim snagama i sredstvima porušile prugu na istom odsjeku još na 13 mjesta.

Poslije rušenja pruge 2. diverzantski bataljon je produžio preko Dvorjanaca, Kozalj Vrh i Stare, prešao preko rijeke Dobre i stigao u selo Prilišće. Tu se odmorio, ručavao i potom krenuo za selo Lipnik, gdje je noćio. Sutradan, 20. augusta, uspostavljen je kontakt s Karlovačkom brigadom koja je imala svoj štab u selu Gorici, 3—4 km istočno od Lipnika. Taj dan izvršeni su svi dogovori

41 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 16, 123, 124, 133 i 137.

42 A VII, k. 28, br. reg. 8/1—27.

sa štabom brigade i pripreme za zajedni ku akciju rušenja armirano-betonskih stupova dalekovoda Ozalj—G. Pokuplje. Karlova ka brigada dobila je zadatak da sa svoja dva bataljona obezbijedi akciju od Ozlja, Zorkovca, dvorca Tirka i Donjih Stativa, a 2. diverzantski bataljon da poruši prugu izme u Ozlja i Zorkovca i što više armirano-betonskih elektri nih stupova dalekovoda. Dogovoreno je i to da e brigada organizirati sakupljanje i odvoz žice dalekovoda i razbijanje izolatora na porušenim stupovima.

Za pola sata, od 01,30 do 02,00 21. augusta akcija je bila završena. Srušeno je 107 elektri nih stupova i porušena pruga na 40 mjesta. Na oslobo enu teritoriju je odvezeno oko 3 km trostruke bakrene žice.⁴³ Nakon završene akcije bataljon se prikupio u selu Hraš u, malo se odmorio i produžio preko Ribnika za V. Paku gdje je predanio i no io. Sutradan, 23. augusta bataljon je produžio za Metliku gdje je i no io i narednog dana krenuo dalje tako da je u 12 sati stigao u selo Stojavnicu kod Vivo ine gdje je no io i ostao itav dan.

Komandant 2. diverzantskog bataljona, kapetan Milan Bulat Mi o, je 25. augusta otišao u Štab Žumbera kog odreda u selo Skoki radi upoznavanja sa situacijom i radi dogovora daljnjih akcija. Tamo je saznao za proslavu trogodišnjice ustanka i za formiranje Žumbera ke brigade 27. augusta. Ponu eno mu je da i mi prisustvujemo tome inu i proslavi što smo i prihvatili. Pred prvi mrak bataljon je s proslave krenuo za Pokuplje. Prilikom prijelaza izme u Dragani a i Karlovca porušio je prugu na 8 mjesta i sutradan, 28. augusta, stigao u Pokuplje, odakle su ete otišle svaka na svoj teren.

Tako je 2. diverzantski bataljon uspješno izvršio zajedni ki zadatak za koga je trebalo marševati od 15. do 28. augusta — ukupno 13 dana. Pokretanjem diverzantskih eta s njihove teritorije pokazalo se da su, naro ito mla i borci, nerado išli sa svojih terena u nepoznato. Zbog toga je prilikom marševanja na zadatak i bilo nekoliko ezerterstava. Maršruta u odlasku i povratku iznosila je preko 200 km što su borci, iako sa slabom obu om i odje om, dobro podnijeli. Disciplina na maršu je bila dosta dobra i nije bilo ve ih disciplinskih prijestupa. Drugi diverzantski bataljon je u to vrijeme (23. VIII) imao ukupno 138 boraca i starješina, me u kojima je bilo: radnika 22, seljaka 101, zanatlija 12 i intelektualaca 3, a u odnosu na nacionalnu pripadnost Srba 68 i Hrvata 70⁴⁴.

Diverzije u septembru 1944. godine i reorganizacija diverzantskih jedinica

Po etkom septembra 1944. godine akcije na komunikacijama na operacijskom podru ju 4. korpusa NOVJ bile su koordinirane sa operacijom na cijelom jugoslavenskom ratištu koju su izvodile sve jedinice NOV i POJ u sadejstvu s britanskom avijacijom. Prema utvr enom planu Balkanske vazduhoplovne snage (Balkan Air Forces — BAF) dejstvovale su danju, a jedinice NOV i POJ no u. Zajedni ka napadna operacija trebala je da po ne iznenadno i da traje 7 dana i 8 no i. Ona je imala za cilj da parališe saobra aj neprijatelju na glavnim komunikacijama i uspori plansko povla enje njema kih jedinica iz Gr ke i Albnije preko Jugoslavije, kao i da omete neprijateljske pokrete unutar Jugoslavije. Plan za takav zajedni ki napad stvoren je prilikom posjete vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita Italiji i razgo-

vora sa savezni kim komandantom Sredozemlja generalom Henri Vilsonom i premijerom V. Britanije Vinstonom Churchillom u Kazerti i Napulju od 6. do 14. augusta 1944. godine.

Po povratku druga Tita na otok Vis izdata je direktiva glavnim štabovima i štabovima korpusa NOVJ za dogovorenu zajedničku operaciju. Štab 4. korpusa NOVJ je sa svojim zapovijestima od 23. i 31. augusta izvršio podjelu komunikacija na jedinice u svom sastavu, upoznao ih s planom zajedničkih dejstava i postavio im zadatke. Prema tim zapovijestima 7. diviziji je naredeno da dejstvuje na cesti i željezničkoj pruzi Sisak—Sunja—Dubica. Njoj je za tu operaciju pridata 1. i 2. diverzantskog bataljona, koja je inače dejstvovala na tim komunikacijama. Osmo divizija je dobila zadatak da s jednom od njenih brigada dejstvuje na željezničkoj pruzi Duga Resa—Globoknik most i cesti Duga Resa—Ogulin—Modruš, a s druge dvije brigade da obrazuje korpusnu rezervu. Trideset i četvrta divizija imala je da dejstvuje na cestama i željeznikom prugama Zagreb—Karlovac—Duga Resa, Zagreb—Sisak i Karlovac—Ogulin. Za tu akciju njoj je bio pridodat 2. diverzantski bataljon, bez jedne jedinice. Unsko operativna grupa je dejstvovala na cesti i željezničkoj pruzi Bos. Novi—Bos. Krupa—Bihać. Pripremnim naredenjem Štaba 4. korpusa od 23. augusta jedinicama je naredeno da sve pripremljene radnje za navedenu operaciju moraju biti završene do 29. augusta 1944. godine.

Komandant 2. diverzantskog bataljona pozvan je 29. augusta u Štab 34. divizije NOVJ, gdje je upoznat sa sadržajem pripremljene zapovijesti. Zaključeno je da diverzantske jedinice i dalje dejstvuju svaka na svom sektoru, osim što se 2. diverzantska jedinica dijeli i pola pridaje brigadi »Franjo Ogulinac Seljo« a poslije Karlovačkoj brigadi NOVJ. Turopoljsko-posavskom odredu je, za dejstvo na komunikacijama Zagreb—Sisak, pridata 3. diverzantska jedinica. Operativni dio Štaba 2. diverzantskog bataljona je podijeljen po jedinicama, tako da je komandant bataljona išao s 3. diverzantskom jedinicom, a ostali s podijeljenom 2. diverzantskom jedinicom.

Iz izvještaja Štaba 4. korpusa NOVJ Glavnom štabu Hrvatske vidi se da je ovaj korpus u ofanzivi na neprijateljske komunikacije od 1. do 8. septembra postigao značajne rezultate. Potpuno je izbačena iz saobraćajne pruge Zagreb—Karlovac—Ogulin (osim odsjeka Karlovac—Duga Resa) dok je put Zagreb—Karlovac—Ogulin neprestano rušen i time ometan i usporavan neprijateljski saobraćaj. Saobraćaj se u toku noći nije odvijao. Pruga Zagreb—Sisak—Sunja potpuno je izbačena iz saobraćaja kao i put Zagreb—Sisak—Sunja. Pruga Sunja—Kostajnica—Dobrljin i Sunja—Dubica neprekidno su rušene. Porušene su željezničke stanice i postrojenja, kao i bunker u neprijateljskim uporištima: Desinec, Mavra i Mavrić, Domagovići, Dragani, Lazina i Zdenčina. Pruge su porušene na 1800 mjesta. Porušeno je 27 mostova, 30 propusta i 10 samostalnih bunkera. Eksplozivom su uništena 4 tenka, 2 oklopna voza i 3 vagona.⁴⁵

Ukupnim rezultatima 4. korpusa 2. diverzantski bataljon je doprinio sljedeće: porušio je eksplozivom prugu Zagreb—Karlovac na 932 mjesta, zatim 6 mostova, 18 bunkera od armiranog betona, 3 željezničke stanice i 3 podvožnjaka u sadejstvu s jedinicama 34. divizije. Prugu Zagreb—Sisak porušio je na 271 mjestu i na njoj 8 mostova u sadejstvu sa Turopoljsko-posavskim odredom. Prugu Sisak—Jasenovac porušio je, u sadejstvu sa jedinicama 7. banijske divizije, na 130 mjesta i srušio 1 most.⁴⁶

⁴⁵ Zbornik, tom V, knj. 33, dok. 24.

⁴⁶ AVII, . 426A, br. reg. 40—7.

Odre eni doprinos postignutim rezultatima u diverzantskoj ofanzivi na neprijateljske komunikacije dale su i Balkanske vazduhoplovne snage (BAF). One su na teritoriji 4. korpusa NOV u grupama 4—7 lovaca izvršile ukupno 7 avio- napada mitraljiranjem i avio-bombama.

Preko Štaba Turopoljsko-posavskog odreda 6. septembra dobio sam obavijest da se odmah vratim u svoj štab. Kada sam stigao, u štabu sam našao Ivana Hariša, zvanog Gromovnik, koji je tada bio šef diverzantske sekcije Inžinjerijskog odsjeka Glavnog štaba Hrvatske, a došao je radi preformiranja diverzantskih jedinica, o emu smo mi ve ranije diskutovali. Trebalo je da dotadašnji diverzantski bataljoni prerastu u diverzantske odrede pod istim brojnim nazivom, svaki ja ine dva bataljona po dvije ete. Popunu diverzantskih odreda s borcima trebalo je izvršiti postepeno. Za rukovo enje ovim odredima imao se formirati Štab grupe diverzantskih odreda sa sjedištem u Moslavini na teritoriji 10. korpusa.

Prema toj direktivi Glavnog štaba Hrvatske pristupili smo poslu. Toga i slijede eg dana izvršili smo razmjestaj kadra, napisali naredbe o postavljenju i formirali 2. diverzantski odred s 1. diverzantskim bataljonom u Pokuplju i Posavini i 2. diverzantskim bataljonom na Baniji. Za komandanta 2. diverzantskog odreda odre en je Ivkovi Miloša Bogomil, za politi kog komesara Kos Josipa Branko, za zamjenika komandanta Kuki Miloša Rade i za pomo nika politi kog komesara Huda ek Mirka Ivan. Za komandanta 1. diverzantskog bataljona ovog odreda u Pokuplju i Posavini postavljen je Svetli i Ivan, za politi kog komesara Bevandi Stipe Petar, za zamjenika komandanta Hursijevi Šimuna Drago i pomo nika politi kog komesara Bun i Sime Pajo. Komandant 2. diverzantskog bataljona istog odreda na Baniji postao je Keser Mili , politi ki komesar Meleh Kuzme Dragutin, zamjenik komandanta Kelebuda Radovana Nikola i pomo nik politi kog komesara Samoš anec Pavia Alojz.

Riješena su i još neka pitanja popune štabova bataljona.

Poslije obavljenog posla, predve er 7. septembra, krenuli smo u Moslavinu za 3. diverzantski bataljon da ga preformiramo u 3. diverzantski odred i da potom formiramo i Štaf Grupe diverzantskih odreda. U pomenuti bataljon, iji je štab bio u selu Pobijeniku kod azme, stigli smo 9. septembra. Odmah smo pristupili poslu, preformirali smo bataljon u diverzantski odred i poslije toga formirali štab Grupe. Glavni štab Hrvatske je za komandanta Grupe diverzantskih odreda postavio Ivana Hariša Gromovnika, za politi kog komesara Milana Bulata Mi u, dotadašnjeg komandanta 2. diverzantskog bataljona, za zamjenika komandanta Borivoja Mili evi a Boru, dotadašnjeg komandanta 1. diverzantskog bataljona u Slavoniji, za pomo nika politkomesara Vasu anka, dotadašnjeg politkomesara 3. diverzantskog bataljona i za na elnika štaba Mirka Pal i a, dotadašnjeg komandanta 3. diverzantskog bataljona. O preformiranju diverzantskih jedinica Štab Grupe diverzantskih odreda je depešom upoznao štabove korpusa na ijoj teritoriji su odredi djelovali, nastavljaju i sa zapo etim aktivnostima na neprijateljskim komunikacijama.

Do kraja septembra 1. bataljon 2. diverzantskog odreda Grupe diverzantskih odreda u 4 akcije porušio je željezni ke pruge Zagreb—Karlovac, Karlovac—Metlika i Karlovac—Re ica na 68 mjesta i, u sadejstvu s Turopoljsko-posavskim odredom, još na 138 mjesta. Dignuta su u zrak 3 vlaka na pruzi Zagreb—Sisak, kojom prilikom je uništeno 9 vagona, a ošte ena lokomotiva i 2 vagona. Vlak koji je dignut u vazduh izme u željezni kih stanica Greda i Odra, savezni ki

avioni su zatekli na pruzi i potpuno ga uništiti. Diverzanti ovog bataljona su u 11 akcija porušili željezni ku prugu Zagreb—Sisak na 428 mjesta. Osim toga brigada »Franjo Ogulinac Seljo« je do konca mjeseca porušila tu prugu na još 280 mjesta, a Karlova ka brigada na 64 mjesta i Turopoljsko-posavski odred na 70 mjesta.⁴⁷

U istom vremenu 2. bataljon ovog odreda je na željezni kim prugama Sisak Sunja—Jasenovac i Sunja—Biha digao u zrak dva vlaka od kojih jedan njema ki, a drugi mješoviti. U dvije diverzantske akcije porušio je prugu na 67 mjesta u sadejstvu s jedinicama 7. banijske divizije. U tri druge diverzantske akcije je ponovno porušio prugu na više mjesta. Zatim trospratni armirano-betonski bunker i uništio sva postrojenja na željezni kim stanicama Staza i Zivaja. Na stanici Zivaja uništio je 2 lokomotive i 10 vagona, u sadejstvu s jedinicama 2. brigade 8. divizije. Uništena su i sva postrojenja i 70 vagona i 2 lokomotive na željezni koj stanici Šaš.⁴⁸

Ukupno od 8. septembra pa do konca mjeseca 2. diverzantski odred je, u sadejstvu s drugim jedinicama, digao u zrak 5 vlakova, od kojih je jedan sav uništen od strane savezni ke avijacije. Uništena su i postrojenja na 3 željezni ke stanice, zatim 4 lokomotive i 89 vagona, a ošte eno 1 lokomotiva i 2 vagona. Porušio je i 1 trospratni armirano-betonski bunker, kao i prugu na 443 mjesta, a u sadejstvu s drugim jedinicama još na 205 mjesta. Ostale jedinice su, prema raspoloživim podacima, na pomenutim prugama izvršile još 446 rušenja, što ukupno iznosi 1094 rušenja. Nema podataka o prekidima saobra- aja i gubicima u živoj sili i ostaloj tehnici neprijatelja. Zna se, a to potvr uje i ratni izvještaj Glavnog štaba Hrvatske od 1. oktobra 1944. da je pruga Sunja—Dubica bila u rukama partizana na dužini od 40 km, a pruga Sunja—Kostajnica u dužini 12 km.⁴⁹ Poznato je i to da su, zbog nestašice tra nica za sve ve e potrebe opravki pruga, željezni ari NDH, pod komandom svojih njema kih gospodara otpo eli da skidaju željezni ku prugu Caprag—Karlovac, koja je bila ve dugo van saobra aja u cjelini.⁵⁰ Savezni ka avijacija do konca sep- tembra imala je svega dva avio- napada na teritoriji 4. korpusa NOVJ.

Oktobar 1944. godine

Diverzanti 1. bataljona 2. diverzantskog odreda u toku oktobra digli su u zrak 6 vlakova, od kojih 5 na željezni koj pruzi Zagreb—Karlovac a jedan na pruzi Karlovac—Re ica. Samo za jedan transportni vlak imaju podaci da je ošte ena lokomotiva i uništena 2 vagona, nakon ega je promet bio prekinut 10 sati, dok za ostale vlakove nema nikakvih podataka. U 6 akcija porušili su prugu na 224 mjesta. Rušenja na pruzi Zagreb—Karlovac su izvršena u sadejstvu s drug- im jedinicama, a 20 rušenja su diverzanti izvršili samostalno. Na pruzi Za- greb—Sisak u 10 akcija pruga je porušena ukupno na 409 mjesta. Od ovih 10 akcija diverzanti su 3 izveli samostalno, a ostale u sadejstvu s drugim jedini- cama. Prema tome, diverzanti ovog bataljona ukupno su digli u zrak 6 vlakova i izvršili 16 diverzantskih akcija u kojima su porušili prugu na ukupno 663

47 Zbornik, tom V, knj. 33, dok. 72, 132, 133 i 140. A VII, k. 432, br. reg. 4—1.

48 Zbornik, tom V, knj. 33, dok. 72, 132, 133 i 140, zatim AIHRPH, k. 4, GŠH.

49 AIHRPH, k. 4, GŠH.

50 AIHRPH, k. Ravn. drv. drž. želj.

mjesta, samostalno i u sadejstvu s jedinicama Karlova ke brigade, Turopoljsko-posavskog odreda, brigade »Franjo Ogulinac Seljo« i 8. udarne divizije. Diverzanti su izvršili još neke manje akcije u okolini Karlovca i V. Gorice u kojima su zaplijenili manje koli ine ratnog materijala.⁵¹

Na željezni kim prugama Sisak—Sunja—Jasenovac i Sunja—Biha diverzanti 2. bataljona ovog odreda su digli u zrak njema ki oklopni vlak i tom prilikom uništili 1 vagon, ubili 2 vojnika i ranili više neprijateljskih vojnika. U 3 akcije porušili su prugu na 76 mjesta. Druga diverzantska eta ovog bataljona je 12. oktobra bila opkoljena u svojoj bazi u Donjem Doretinu od etnika i Nijemaca ja ine 40—50 vojnika, ali je nakon sat borbe odbila napad i tom prilikom ubila 3, ranila 7 i zarobila jednog neprijateljskog vojnika, a zaplijenila 7 karabina, 1 puškomitraljez, 1 pištolj, 6 bombi i drugu ratnu spremu. Diverzanti su imali svega jednog lakše ranjenog borca. Ukupno je u oktobru 2. bataljon digao u zrak 7 razli itih neprijateljskih vlakova i porušio prugu na 709 mjesta. Nedostaju podaci na osnovu kojih bi se moglo do i do ukupnih rezultata o neprijateljskim gubicima u živoj sili i tehnici, kao i o prekidima saobra aja prouzrokovanim diverzantskim dejstvima.

U nedostatku tih podataka poslužimo se izvještajem Štaba 4. korpusa od 15. novembra 1944. Glavnom štabu Hrvatske, koji glasi: »U oktobru naše jedinice nastavile su i dalje ofanzivnu operaciju na neprijateljske komunikacije s težištem na sektoru Sunja—Kostajnica—Dubica. Napadi na komunikacije imali su za cilj izbacivanje iz prometa za što dulje vrijeme ceste i pruge Sunja—Kostajnica i Sunja—Dubica, te što ve e ometanje saobra aja na komunikacijama Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac. Paralelno s napadom na komunikacije likvidirano je nekoliko neprijateljskih uporišta. Željezni ka pruga Sunja—Kostajnica i Sunja—Dubica bile su u mjesecu oktobru potpuno izba ene iz saobra aja, dok se cestom odvijao vrlo slab promet i to samo povremeno. Željezni ka pruga Zagreb—Sisak izba ena je iz saobra aja gotovo neprekidno na liniji V. Gorica—Turopolje dok je na ostaloj dužini ometan saobra aj stalnim diverzijama.«⁵²

Koliko je nedostajalo eksploziva vidi se iz depeše Glavnog štaba Hrvatske Vrhovnom štabu od 10. oktobra 1944. u kojoj mu javlja: »Svi naši korpusi ostali su potpuno bez eksploziva. Saveznici ne šalju. Sve naše intervencije uzaludne. U vezi sa nare enjem Vrhovnog štaba br. 5 od 10. X 1944. molimo za vašu intervenciju, da se svim korpusima pošalje ve a koli ina eksploziva. Osvajanje saobra ajnog vora Sunja nije potpuno iskorišteno zbog nedostatka eksploziva. Molimo ovo kao vrlo hitno.«⁵³

Savezni ki avioni u toku ovog mjeseca izvršili su jedan napad na isto no predgra e Zagreba i 3 na željezni ke pruge.

Novembar 1944. godine

Prvi bataljon 2. diverzantskog odreda u toku novembra na željezni kim prugama Zagreb—Sisak digao je u zrak 6 vlakova, od kojih je jedan bio njema ki oklopni. Za tri dignuta vlaka nema drugih podataka. Uništena je jedna lokomo-

tiva i 6 vagona, od kojih 2 oklopna, a ošte ene su 2 lokomotive. Mrtvih je bilo 13, a ranjenih 11 neprijateljskih vojnika. obustavi prometa nema podataka. Sve akcije rušenja pruge izvršene su samostalno, izuzev jedne kada je porušena pruga na 240 mjesta. Ta akcija je izvedena u sadejstvu s brigadom »Franjo Ogulinac Seljo« no u 5. novembra izme u Klare i Odre. U isto vrijeme porušen je i jedan željezni ki most dužine 18 m i jedna stražara. Posebnom akcijom srušena su još 2 željezni ka mosti a dužine 5 i 8 metara. Žumbera ka brigada je 7. novembra porušila željezni ki most preko rijeke Kupe kod Zorkovca, na pruzi Karlovac—Metlika, ime je ozaljska posada neprijatelja odsje ena od Karlovca.

Diverzanti su izvršili još neke manje akcije. Tako se patrola 2. ete 1. bataljona sukobila s patrolom erkeza te jednog ubila i 3 ranila, bez vlastitih gubitaka. U etiri akcije diverzanti su zaplijenili: troje hla e, 3 bluze, 2 šinjela, 2 ebeta, 1 dvogled, 1 ranac, 1 remen od 5m i 1 remen od 7 m, 11 svinja, 1 radio-stanicu, 3 konja, 2 para izama i dr. Izme u V. Gorice i Mlake porušili su 10 elektri nih stupova i skinuli 1800 m žice, a na cesti Zagreb—Sisak, kod Vukovine, bacili su u vodu 3 tone kukuruza jer ga nisu mogli izvu i na slobodnu teritoriju. Na cesti Zagreb—Sisak, izme u Klare i Odre, uništili su njema ki kamion, gdje je poginulo 3 a ranjeno 7 neprijateljskih vojnika. U 5 akcija na cesti Zagreb—Sisak postavili su ukupno 4 nagazne mine i 5 mina iznena enja. Sve su eksplodirale, ali samo za dvije postoje podaci. Jedna od njih je 29. novembra raznijela jednog ustaškog poru nika, zbog ega su ustaše, kao odmazdu, objesili 8 civilnih lica. Druga je istog dana, i u istom selu, raznijela još jednog ustašu. U akciji na željezni koj pruzi izme u Mraclina i V. Gorice diverzanti su, tako er, postavili minu iznena enja koja je ubila 3 i ranila 3 ustaše.

Na željezni kim prugama Sisak — Sunja — Jasenovac i Sunja — Biha diverzanti 2. bataljona 2. diverzantskog odreda digli su u zrak 2 vlaka. Prema nepotpunim podacima uništeno je 6 vagona, od kojih jedan oklopni. Mrtvih je bilo 12, a ranjenih 9 neprijateljskih vojnika. Promet je bio obustavljen 31 sat. U 5 diverzantskih akcija pruga je porušena na 145 mjesta. Sve ove akcije diverzanti su izvršili samostalno, izuzev jedne koja je izvedena u sadejstvu s 2. brigadom 7. banijske divizije, kojom prilikom je porušena pruga na 18 mjesta. Pored ovih akcija diverzanti ovog bataljona su kod sela Ivanjske kraj rijeke Une doekali u zasjedi 30 bandita u 2 kamiona i nanijeli im osjetne gubitke.

Ukupno u novembru 1944. godine 2. diverzantski odred je digao u zrak 8 raznih vlakova, od kojih je jedan njema ki oklopni i dva radna s posadom. Uništena je 1 lokomotiva i 1 vagona i ošte ene 2 lokomotive i 6 vagona. Mrtvih je, prema raspoloživim podacima bilo 25 a ranjenih 20 neprijateljskih vojnika. Promet je stajao 31 sat, a za 6 vlakova nema podataka. U 13 akcija pruga je porušena na 621 mjestu. Koliko je zbog toga bio prekid prometa nemamo podataka. U diverzantskim akcijama na cestama, prema nepotpunim podacima, poginulo je 11 a ranjeno 13 neprijateljskih vojnika i oficira.⁵⁴

Savezni ka avijacija je u oktobru bila daleko aktivnija. Ona je izvršila ukupno 10 avio-napada, me u kojima na Karlovac, Zagreb i Sisak. Ovim napadima ošte ene su 2 željezni ke stanice i 4 kolosijeka, onesposobljeno 9 a ošte eno 5 lokomotiva i više vagona. Ošte en je, tako er, željezni ki most u

54 **Avn**, k. 121, br. reg. 1—1/4.

Zagrebu i željezni ki most u Jasenovcu, srušeno nekoliko kuća u Sisku, jedan **bunker** s posadom i jedan mosti na pruzi. Ukupno je od bombardovanja, prema raspoloživim podacima, poginulo 21 a ranjeno 56 neprijateljskih vojnika, željezni ara i putnika.⁵⁵

Dok se intenzivno ometao i sprečavao saobraćaj neprijatelja na komunikacijama s kojima se služio, dotle su jedinice NOVJ organizirale i popravljale komunikacije na oslobođenoj teritoriji. To se o to vidjeti iz izvještaja Štaba 4. korpusa od 15. novembra 1944. Glavnom štabu Hrvatske u kom, pored ostalog, piše: »Rad po željezni koj sekciji ide dobro. Najviše se sada radi na izgradnji i popravci željezni ke pruge Caprag — Karlovac. Postavljeno je u zadatak da se kroz dvomjese no takmičenje izgradi i opravi jedan dio ove pruge od Vojni a do Maje. Pragovi i materijal za mostove, kao i razni dijelovi za opravku, ve se prikupljaju i pragovi se izgrađuju. Ove poslove najviše ko i zimsko vrijeme jer su radni bataljon I ljudstvo koje je mobilisano za ovaj rad ve ino goli i bosii.«⁵⁶

Decembar 1944. godine

Diverzanti 1. bataljona 2. diverzantskog odreda u toku decembra digli su u zrak u 10 akcija ukupno 12 različitih vlakova, od kojih je jedan oklopni, jedan kontrolni, jedan njemački transportni, 2 teretna, a ostali su neidentificirani. Svih 12 vlakova su dignuti na pruzi Zagreb — Karlovac. Za 4 vlaka nema podataka. Kod svih ostalih, prema podacima koji nisu potpuni, uništena je samo jedna lokomotiva i 10 vagona, a oštećen 21 vagon. O mrtvima i ranjenim, iako se zna da ih je bilo kod svih dignutih vlakova, samo za jedan vlak stoje podaci da su poginula 2, a ranjen jedan neprijateljski vojnik. Isto tako o prekidu prometa nema podataka. U 6 diverzantskih akcija porušene su pruge Zagreb — Sisak i Zagreb — Karlovac na 242 mjesta. Sve ove akcije diverzanti su izvršili samostalno izuzev jedne, 10. decembra, kada su u sadejstvu s brigadom »Franjo Oguinac Seljo« porušili prugu Zagreb — Karlovac izmeđ u Zdenine i Horvata na 180 mjesta. Oni su, prilikom rušenja pruge 1. decembra, digli u zrak i jedan armirano-betonski bunker i stražaru na pruzi. Na povratku iz ove akcije sukobili su se s neprijateljskom patrolom i tom prilikom ubili 3 i ranili 5 neprijateljskih vojnika dok sami nisu imali gubitaka. Ukupno su postavili 4 mine iznenađenja na prugama, od kojih dvije nisu detonirale, a druge dvije su ubile 3 (jedan Nijemac i 2 ustaše) i ranile 2 njemačka vojnika i jednog ustašu. Svega je od mina iznenađenja poginulo 6 a ranjeno 8 njemačkih vojnika i ustaša.

U 4 diverzantske akcije na glavnim cestama diverzanti su postavili više mina iznenađenja i jedno minsko polje. U inak diverzantskih akcija na cestama, prema raspoloživim podacima, bio je slijedeći: dignut je u zrak njemački kamion u kojem su poginula 4 a ranjena 2 njemačka vojnika, dignuta su trojka vojnička kola sa sledovanjem i kamion s vojskom, poginulo je 13, a ranjeno 18 neprijateljskih vojnika, među kojima i jedan oficir. Mine iznenađenja ubile su još 4 neprijateljska vojnika, a jedan njemački kamion s vojskom uništen je

⁵⁵ Zbornik, tom V, knj. 33, dok. 117, 118, 123, 125, 128, 133, 134, 135, 137 i 145.

⁵⁶ Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 42.

od nagazne mine postavljene na cesti. Koliko je bilo mrtvih i ranjenih nema podataka. Samo na cestama je, prema nepotpunim podacima, poginuo 21 i ranjeno 20 neprijateljskih vojnika. Ukupno je na prugama i cestama od nagaznih mina i mina iznena enja, prema raspoloživim podacima, poginulo 29 a ranjeno 27 neprijateljskih vojnika.

Diverzanti 1. ete 1. diverzantskog bataljona su, osim diverzantskih akcija, u estvovali i u napadu na Kup inu, zajedno s Karlova kom brigadom 8. decembra, a sutradan su s položaja Prkos-Banski Kova evac odbili neprijatelja i nanijeli mu osjetne gubitke.

Na željezni kim prugama Sisak — Sunja — Jasenovac i Sunja — Biha diverzanti 2. bataljona 2. diverzantskog odreda su u 2 akcije postavili dvije nagazne mine. Za jednu od njih nema nikakvih podataka u inku, a preko druge je prešao kontrolni vlak i mina je tek tada eksplodirala. Taj vlak je imao svega 3 vagona, na koliko je mina bila tempirana s obzirom da je neprijatelj obi no ispred lokomotive gurao do 2 sigurnosna vagona. U 12 akcija pruga je porušena ukupno na 235 mjesta, dignut je u zrak dvospratni armirano-betonski bunker i vagon s drvima, kojom prilikom je bilo 6 mrtvih. Sve ove akcije diverzanti su izvršili samostalno, izuzev jedne kada su u sadejstvu s dijelovima 2. brigade 7. divizije 21. decembra porušili prugu na 30 mjesta kod Sunje. U jednoj od akcija rušenja pruge ostavljena je mina iznena enja koja je ubila 3 neprijateljska vojnika.

U 4 akcije na glavnim cestama diverzanti su postavili 4 mine iznena enja i jednu nagaznu minu. Posljedice su bile 16 mrtvih i 4 ranjena neprijateljska vojnika, me u kojima i dvije žene koje su se vra ale iz neprijateljskog uporišta, dok za jednu minu iznena enja nema podataka u inku. Na postavljenu nagaznu minu, 19. decembra, na cesti izme u sela Dvor i Javoranj, naišla su neprijateljska vojni ka zaprežna kola s kukuruzom i tom prilikom su poginula 2 neprijateljska vojnika i 2 konja.

Diverzanti 2. bataljona su osim diverzantskih akcija imali i po neki oružani sukob s neprijateljem. Tako su na Jermovi a mostu do ekali 14. decembra neprijateljsku kolonu i ubili 4 njema ka vojnika i jednog oficira. Ukupno su na željezni kim prugama i cestama poginula 32 neprijateljska vojnika, od kojih jedan oficir, a 4 su ranjena.

Ukupno jedinice 2. diverzantskog odreda u decembru su digle u zrak 10 vlakova, porušile prugu na 449 mjesta i postavile 12 mina iznena enja na željezni ke pruge i ceste. Uništena je jedna lokomotiva i 10 vagona, a ošte en 21 vagon. Dignuta su u zrak 2 njema ka kamiona s vojskom, etvero vojni ka zaprežna kola i kamion sa sledovanjem, jedna stražara, 2 armirano-betonska bunkera od kojih je jedan dvospratni i vagon sa drvima. Poginulo je, prema nepotpunim podacima 61 i ranjeno 31 neprijateljski vojnik. Diverzanti su imali svega dvojicu ranjenih boraca.⁶⁷

Doprinos savezni ke avijacije u decembru 1944. na teritoriji 4. korpusa bio je neznatan. Svega jedan avio-napad izvršen je na Karlovac i željezni ku prugu prema Zagrebu od kojeg je poginuo 1 domobran a 5 gra ana i 1 ustaša su ranjeni.

Januar 1945. godine

Jedinice 1. bataljona 2. diverzantskog odreda u toku januara 1945. godine digle su u zrak željezniku stanicu Greda s jednim armirano-betonskim bunkerom i uništile sva stani na postrojenja. U zrak su digle i njema ku kino-dvoranu u V. Gorici, tako da je cijela zgrada onesposobljena sa daljnju upotrebu. U 3 diverzantske akcije porušile su željezni ku prugu na 108 mjesta, a u Karlovcu su zarobili jednog ustašu s karabinom i zaplijenile radio-aparat, 3 para cipela, 3 bluze, 3 šinjela i 3 ebeta. Druga eta ovog bataljona imala je 31. januara sukob u selu Obrovu i tom prilikom ubile jednoga i ranili više ustaša, a zaplijenili jedan karabin. Istog dana je i 1. eta ovog bataljona vodila borbu s neprijateljskom vojskom poslije njenog upada u sela Gradac i Donju Kup inu. eta je s desne obale Kupe sprije ila neprijatelju prijelaz preko rijeke i ujedno osigurala lijevi bok Žumbera koj brigadi i Podoficirskoj školi u protivnapadu na D. Kup inu.

Diverzanti 2. bataljona ovog odreda su digli u zrak jedan vlak i uništili 4 vagona, zatim su digli u zrak i 2 dvospratna armirano-betonska bunkera na pruzi Sunja — Caprag. U 9 akcija porušili su prugu na 597 mjesta. Od ovih akcija samo dvije izvršili su u sadejstvu sa jednim bataljonom 7. udarne divizije. Na cestama Sisak — Sunja i u selu Zakopa, kod Dvora na Uni, postavili su mine iznena enja u obliku patrola. Prva je ubila jednog a ranila više neprijateljskih vojnika, a druga je ubila jednog ustaškog vojnika. Pored toga i ovaj bataljon je u januaru imao dva okršaja s neprijateljskom vojskom: jedan izme u Dobretina i Javornika kod B. Novog, kada je ubio 7 i ranio 13 neprijateljskih vojnika, i drugi na cesti B. Novi—Biha kod sela Gladno kada je jedna njegova eta naišla na satniju ustaša i ubila jednog ustašu i 3 konja.

Tako je 2. diverzantski odred ukupno u januaru 1945. digao u zrak jedan vlak, 2 dvospratna i 1 obi ni armirano-betonski bunker, jednu željezni ku stanicu Greda sa postrojenjima, jednu kino-dvoranu i porušio prugu na 705 mjesta.⁶⁸

Februar 1945. godine

Prvi bataljon 2. diverzantskog odreda u toku februara digao je u vazduh dva vojna vlaka, od kojih je jedan bio oklopni, uništio lokomotivu i 5 vagona a ošteti 2 vagona. Zatim je digao u vazduh i željezni ki most dužine 15 m, jedan armirano-betonski bunker i porušio jednu stražaru. U dvije diverzantske akcije porušio je prugu na **84** mjesta. Na pruzi je u još tri akcije postavio 12 nagaznih i 12 protivpješadijskih mina (PPM) i jednu minu iznena enja. u inku nagaznih i PP mina nema podataka, a mina iznena enja je ubila 3 i ranila 3 ustaše. Na glavnim cestama u dvije akcije postavio je 6 nagaznih, **4** protivtenkovske (PTM), **4** PPM i jednu minu iznena enja. Na nagazne mine su naišla dvoj a zaprežna kola. Ostale mine su Nijemci pokušali demontirati, ali su im ubile 5 i ranile 3 Nijemca. Jedna PPM je eksplodirala i ubila 6 te ranila 3 ustaše, dok za ostale nema podataka. Diverzanti ovog bataljona su u

Zagrebu postavili minu iznena enja u jednoj »švapskoj kafani«, od koje su poginula 3 i ranjeno 14 Nijemaca, a kafana je razorena.

Drugi bataljon ovog odreda je 17. februara digao u zrak dva vojna vlaka i jedan propust od 2 m. U 4 diverzantske akcije porušio je prugu na 124 mje-
sta i jedan željezni ki most dužine 8 m. Na cesti Kostajnica—Petrinja 12. februara postavio je minu iznena enja koja je ubila 3 i ranila 2 ustaše, a na cesti Kostajnica — Dubica, kod sela Slabinje, digao je u zrak ustaški kamion s ustašama. Prema nepotpunim podacima poginulo je 10 a ranjeno 8 ustaša.

Ukupno u februaru 1945. jedinice 2. diverzantskog odreda digle su u zrak 4 neprijateljska vojna vlaka, od kojih jedan oklopni, zatim 2 armirano-betonska bunkera, porušile 2 vojni ke stražare, 2 mosta i jedan mosti i prugu na 208 mjesta. Postavile su više raznih mina na prugama i cestama od kojih je poginulo 30 i ranjeno 35 ustaša i Nijemaca.⁵⁹

Savezni ka avijacija je u ovom mjesecu izvršila 8 avionapada na teritoriji 4. korpusa NOVJ, a pored ostalog i na Karlovac, Zagreb, Kostajnicu i Sisak. U napadima je bilo angažovano i do 60 bombardera.

Zahvaljuju i neprekidnim akcijama 2. diverzantskog odreda željezni ka pruga Zagreb — Sisak radila je samo od Zagreba do V. Gorice. Obezbjene je toga dijela pruge je bilo znatno pojačano, što je sve više otežavalo diverzantska dejstva. Pruge Sisak — Sunja, Caprag — Petrinja i Sunja — Kostajnica bile su u dva navrata sasvim izbačene iz upotrebe. Na pruži i cesti Bos. Novi — Bihać diverzantske akcije su bile otežane zbog rijeke Une i neprijatelja koji je pojačao njihovo obezbeđenje gušće postavljanim bunkerima izmeću u kojih je održavao stalnu vezu patrolama. Zbog toga je 2. eta 2. bataljona 2. diverzantskog odreda bila jedno vrijeme prebačena na Grme i Kozaru. Pruga Zagreb—Karlovac bila je u prometu od Zagreba do Hrv. Leskovca i nije na tome dijelu bila znatnije osigurana, dok su pruga i cesta Karlovac — Generalski Stol radile uz velike napore uz obezbeđenje jakim snagama. Zbog ovoga je i 2. eta 1. bataljona 2. diverzantskog odreda jedno vrijeme bila prebačena na lijevu obalu Save u Posavini radi dejstvovanja na pruži Zagreb — Dugo Selo — Banova Jaruga, koja je teritorijalno pripadala 3. diverzantskom odredu.⁶⁰

Drugi diverzantski odred je 28. februara 1945. imao po spisku 15 oficira, 24 polit, rukovodioca, 20 podoficira i 216 boraca, odnosno ukupno 310 boraca i rukovodilaca. Na licu je bilo 6 oficira, 21 polit, rukovodilac, 20 podoficira i 216 boraca, ili ukupno 263 borca i rukovodioca. Od naoružanja je imao 87 pušaka i 3.284 metka, 154 automata i 22.872 metka, 8 puškomitraljeza s 11.000 metaka, 26 pištolja s 192 metka, 82 ručne bombe, 1 protivtenkovski raketni baca, 2006 kg eksploziva, 200 m štapina i 30 rudarskih kapsli, 1 radio-stanicu, 3 telefona, 1 motorbicikl, 4 dvoosovinska kola, 2 jahača i 2 tegle a konja. Od 310 boraca i starješina prema socijalnom porijeklu 43 su bili radnici, 260 seljaci, 3 intelektualci, 1 obrtnik, i 2 namještenika. Prema nacionalnoj pripadnosti bilo je 182 Srbina, 123 Hrvata, 2 Slovenca, 2 Talijana i 1 Rus.⁶¹

59 Zbornik, tom V, knj. 38, dok. 82.

60 AVII, k. 121, br. reg. 6/2—3.

61 Zbornik, tom V, knj. 38, dok. 83.

Mart 1945. godine

Zbog pomenute situacije na prugama jedinice 1. bataljona su tokom marta samo na cesti izme u sela Vukovina i Ku e postavile 2 mine iznena enja a na cesti Zagreb — Sisak, izme u Vukovina i Buševca, 2 PT mine. O u inku nema podataka. O akcijama jedinica ovog bataljona na pruzi Zagreb — Dugo Selo — Banova Jaruga nema podataka, jer su izvještaji slati 3. diverzantskom odred.

Diverzanti 2. bataljona su 26. marta digli u zrak njema ki transportni vlak kojom prilikom je uništena lokomotiva a 7 vagona ošte eno. Prugu B. Novi — — Biha porušili su na 30 mjesta. Na cesti Dvor — Kostajnica su 18. marta digli u zrak kamion s vojskom i ratnim materijalom. Oni su na cestama postavili 6 mina iznena enja, 15 PP i 40 PT mina. Jedinice ovog bataljona odbile su 17. marta neprijateljsku vojsku koja je pošla iz B. Novog prema D. Dobretinu, a dva dana kasnije istjerali su je iz tog sela. 1. eta odbila je napad neprijatelja na selo Borojevi e.

Jedinice 2. diverzantskog odreda su ukupno u martu 1945. godine digle u zrak jedan vlak i porušili prugu na 30 mjesta, dok su u 18 akcija postavili 8 mina iznena enja, 15 PP mina od kojih 4 šrapnel-mine i 42 PT mine. Prema nepotpunim podacima poginulo je od mina iznena enja ukupno 19 neprijateljskih vojnika, ve inom ustaša.⁶²

April i maj 1945. godine

Diverzanti 1. bataljona 2. diverzantskog odreda u toku aprila digli su u zrak njema ki transportni vlak, porušili prugu na 92 mjesta i postavili 2 mine iznena enja, uništiti jednu lokomotivu i 2 vagona. Oni su 8. aprila na putu iz Peš enice za Veleševac postavili zasjedu i do ekali kolonu ustaša i odbacili je natrag uz osjetne gubitke.

Diverzanti 2. bataljona su na cestama postavili 8 PTM, 17 PPM i 2 mine iznena enja. Za 4 akcije nema podataka u inku, dok su u 2 akcije, od mina iznena enja i od 3 PPM poginula 4 i ranjeno 9 neprijateljskih vojnika. Po red toga oni su 1. aprila odbili ispad ustaša iz Sunje i Kostajnice prema Plandištu i Me en anima, a osam dana kasnije i iz B. Novog.

U maju 1945. godine 1. bataljon 2. diverzantskog odreda porušio je željezni ku prugu Zagreb — Karlovac kod Dragani a na 50 mjesta (3. maja). Istog dana je na pruzi Zagreb — Sisak, izme u V. Gorice i Odre, digao u zrak transportni vlak s neprijateljskom vojskom. Uništeno je 11 vagona a lokomotiva je ošte ena. Prema nepotpunim podacima poginulo je i ranjeno oko 150 neprijateljskih vojnika. To je bio, ujedno, i posljednji neprijateljski vlak koji je dignut u zrak od strane diverzanata 2. diverzantskog odreda u toku NOB. Poslije oslobo enja Zagreba sproveo je od V. Gorice ve i broj zarobljenih neprijateljskih vojnika u sabirni logor kod Siska.

Drugi bataljon 2. diverzantskog odreda krajem aprila 1945. prestao je s diverzantskim akcijama i u maju bio angažovan u borbama zajedno s drugim jedinicama NOVJ za kona no oslobo enje teritorije na kojoj je djelovao.

Tako je 1. maja, zajedno s 39. divizijom, učestvovao u borbama za oslobodjenje Dvora na Uni, 3. maja s 45. divizijom u oslobađanju Dubice i 5. maja Sunje. Odradio je doprinos i u borbama za konačno oslobodjenje Petrinje, zajedno s jedinicama 28. divizije, i Siska s jedinicama 45. divizije 5. i 6. maja 1945. godine.

Rasformiranje diverzantskih jedinica

Pod pritiskom neprijateljske ofanzive na Moslavinu, 8. marta 1945. godine samo dva mjeseca prije oslobodjenja Zagreba, zamjenik komandanta Grupe diverzantskih odreda Borivoj Milićević i politički komesar Grupe Milan Bulatović preselili su svoj štab iz sela Pobjinik kod Daruvara, gdje je, uz kraće prekide, ostao sve do konca rata. Mjesec dana kasnije, 8. aprila, politički komesar Grupe se ruskim vojnim avionom prebacio u Beograd, od kuda je ubrzo produžio na školovanje u nižu vojnu akademiju u SSSR. Dužnost političkog komesara Grupe preuzeo je pomoćnik političkog komesara Grupe Vaso Ananik. Nešto prije oslobodjenja Zagreba štab Grupe diverzantskih odreda je još dobio direktivu da sve svoje jedinice koncentriše i smjesti u kasarne u oslobodjenom Sisku i da tamo sačekaju daljnje naredbe.

Jedinice 2. diverzantskog odreda bile su najbliže Sisku. Njegov 1. bataljon (pokupsko-posavski) prikupio se u V. Gorici odakle je, nešto poslije oslobodjenja Zagreba, sproveo i veći broj zarobljenih Nijemaca, krenuo za Sisak. Drugi diverzantski bataljon (banijski) čiji je oslobodjena njegova teritorija bio je na okupu i po dobivenom naredbu bio je prvi u Sisku. Štab Grupe diverzantskih odreda s prištapskim jedinicama, pošto je proslavio oslobodjenje Zagreba, nakon 2—3 dana krenuo je za Sisak. Komandant Grupe Ivan Hariš Gromovnik i v. d. politički komesar Grupe Vaso Ananik putovali su svojim automobilima. Vaso je dobro zapamtio taj svoj automobil jer je, kako kaže, dosta dobro išao ravnicom, ali je sve i najmanje uzbrdice mogao jedino savladavati unutrašnje na »rikverc«. U Sisak su stigli nešto poslije 10. maja 1945. godine. U to vrijeme, većim dijelom pješake, stigle su u Sisak i jedinice 1. i 3. diverzantskog odreda. Komandant 3. diverzantskog odreda Ilija Božić je s jednim svojim bataljonom pratio usput veliki broj ratnih zarobljenika u zarobljenički logor negdje kod Siska. Tako se sredinom maja 1945. u Sisku prikupilo oko 1000 boraca i rukovodioca diverzantata. Smjestili su se u tzv. domobranske kasarne na Kupi koje su im bile određene. Štab Grupe diverzantskih odreda se smjestio u zasebnu štapsku zgradu u krugu kasarne.

Problem je bio priviknuti se na zajednički vojni život u kasarni. Ubrzo je organizovana nastava. Počelo se i s jednoobraznim namještanjem kreveta, uređenjem vojnih soba, hodnika i vojnih kruga. U okviru nastave organizovano je kolektivno vježbanje oružja i politička nastava. Postavljene su straže na određenim mjestima i uveden je izlazak u grad samo s dozvolom. Organizovana je potpuna vojna ishrana i snabdijevanje najnužnijim životnim namirnicama. Intendanti jedinica imali su još i svojih zaliha, pa u tom pogledu i nije bilo većih problema. Osim toga, intendant iz 1. diverzantskog odreda su u svojoj zalihi imali i preko 800 litara piva i rakije što su na dar primili od pivovare u Daruvaru. Objektivno rečeno nije se ni u ovom oskudijevalo, jer je bilo zaista svega. Najteža je bila neizvjesnost koja je

jednako pritiskala borce i starješine. Nitko nije znao kuda će odatle i šta mu predstoji. Vodile su se me usobne diskusije i svašta se naga alo. Najradije bi svi otišli svojim kućama.

Negdje koncem maja 1945. komandant Grupe Ivan Hariš, vrativši se iz Zagreba, saopćio je odluku o rasformiranju diverzantskih jedinica. Prema toj odluci za sve starješine bilo je predviđeno da odu u inženjersku školu, tj. tromjesečni kurs u Šabac, a borci da se rasporede u postojeće inženjerske jedinice. Po završenom rasformiranju komandant Grupe i v.d. političkog komesara Grupe trebalo je da se jave u Zagreb. Istovremeno je Hariš saopćio da mu je ponuđeno da ide za komandanta zarobljenih logora i da je to odbio. Odlukom je bilo predviđeno da se starija godišta mogu demolirati i poslati svojim kućama.

Kada je navedena odluka nadležnim putem saopćena cjelokupnom sastavu, tek tada je nastalo komešanje, nemir i negodovanje. Vrhunac svega je bilo postrojavanje preko 100 oficira i podoficira, na čelu sa zamjenikom komandanta Grupe i na čelnikom štaba Grupe, u krugu kasarne, kad su kolektivno izrazili protest i negodovanje protiv takve odluke. Pred stroj su pozvani Hariš i članak. Raport komandantu je predao zamjenik komandanta, izražavajući i negodovanje i neslaganje u ime svih postrojenih. Hariš je rekao anku da im on daje potrebna objašnjenja. Ovaj, ne poznavajući i razloge koji su, pored mnogih, doveli do baš takve odluke, nije je ni mogao braniti. I on sam je bio više na strani postrojenih, ali je doveden u situaciju da mora nešto kazati. Svoj improvizovani govor je sveo na to da je to odluka Generalštaba (mada nije bio siguran ni u to), da je, prema tome, neopoziva i da se mora izvršiti. Što se tiče školovanja istakao je, da se u školu mora kako bi se iskustva stečena u ratu dopunila novim znanjem i da je logično da borci diverzanti odu u inženjerske jedinice zato što su kroz rat postali profesionalni mineri. Nakon toga došlo je do negodovanja, ali su se ipak razišli, o igledno još uvijek nezadovoljni.

Ubrzo poslije toga protesta organizovana je proslava povodom rasformiranja svih jedinica Grupe diverzantskih odreda. Na dan slavlja diverzantski odredi su bili postrojeni na kasarskom krugu. Najprije je omladina Daruvara predala zastavu koju je izradila za Grupu diverzantskih odreda a koju su preuzeli Zlatko Šepak i član Grupe, politički komesari bataljona. Zatim su pročitane naredbe o pohvalama i unapređenjima. Pročitana je i naredba br. 9 Štaba Grupe diverzantskih odreda od 31. maja 1945. kojom je u ime Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije odlikovano ukupno 178 boraca i rukovodilaca. Tada je i podijeljeno ukupno 75 Ordena za hrabrost i 103 Medalje za hrabrost.⁶³

Poslije službenog dijela organiziran je zajednički ručak i veselje. Raspoloženje je, i pored svega, raslo, došlo je do vrhunca. Pjevalo se i pucalo kao na frontu. Kakva je to bila pucnjava najbolje je ocijenila Komanda mjesta Sisak koja je, uvijek tu pucnjavu, pobjegla van iz kancelarija misleći da nastupa neka zaostala neprijateljska jedinica. Bilo je zaista mnogo pijanih, ali se ipak sve dobro završilo. Poslije toga slavlja obavljeno je još veliko slavlje, ali u nešto užem krugu. Prije rastura diverzanta obavljena je zvanica na ženidba komandanta Grupe diverzantskih odreda Ivana Hariša, v.d. političkog komesara Grupe Vase Anka i komandanta 3. diverzantskog odreda Ilije Božića.

63 Diverzantski vjesnik, list Grupe diverzantskih odreda za lipanj 1945. godine.

Tek poslije obavljenog slavlja izvršeno je rasformiranje jedinica. Skoro sve starješine, njih blizu 200, formirane su u bataljon i upu ene u Šabac na školovanje. Nezadovoljni su se itavog puta, koji je vodio preko Osijeka, stalno osipali, tako da ih je u toku nekoliko dana vrlo malo stiglo u Šabac. Mnogi od njih su otišli u jedinice drugih rodova vojske, a neki i svojim ku ama. Manji broj starješina i boraca je odabrao i odveo u Zagreb Pavle Vukomanovi Stipe za potrebe milicije. Odre ena starija godišta, kako je nare eno, demobilisana su, a ostali borci su raspore eni i poslani u sastav inženjerskih jedinica. Tako je rasformirana Grupa diverzantskih odreda.

Me utim, neosporno je da su diverzanti Grupe diverzantskih odreda u NOR-u i našoj revoluciji svojim akcijama i dejstvima, zajedno s drugim jedinicama, postigli ogromne i još uvijek nedovoljno sagledane rezultate.

Joco Täräbic

Dejstva etvrtog korpusa narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije u posljednjoj ratnoj godini (maj 1944 — maj 1945)

Organizacija i formacija korpusa i njegove borbe u toku maja

Povoljna vojno-politi ka situacija u zemlji u prolje e 1944. godine omogu ila je 4. korpusu¹ da u etvrtu godinu rata u e znatno brojniji i naoružaniji. U maju te godine u njegovom sastavu nalazile su se 7, 8. i 34. divizija, svaka po tri brigade, i Unska operativna grupa (UOG) s dvije muslimanske brigade. Pod komandom Štaba korpusa nalazilo se još 7 partizanskih odreda: Karlova ki, Banijski, Turopoljsko-posavski, Plaš anski, Kordunaški, Žumbera ki i Cazinski, kao i Haubi ki divizion, Pontonirski i 2. diverzantski bataljon. Operativno podru je korpusa obuhvatilo je itav Kordun s Plaš anskom dolinom, podru je Karlovca do Ogulina, pokupsko-posavski kraj, Žumberak, Baniju i Cazinsku krajinu. Korpus je imao i komandu korpusne vojne oblasti, preko koje je objedinjavao i rukovodio vojno-pozadinskim organima i ustanovama — komandama vojnih podru ja, komandama mjesta i dr. Preko komande vojne oblasti korpus je ostvarivao vrstu vezu s NOO-ima koji su legalno funkcionirali skoro na itavom podru ju korpusne vojne vlasti.

Operativne i teritorijalne (odredi) jedinice korpusa u ovom periodu dejstvovala su na zasebnim pravcima, jer se neprijatelj ja e angažirao prema slobodnoj teritoriji koju je držao korpus. To je i razumljivo jer u široj oblasti Zagreba, kao vorištu njema ke odbrane u zapadnom dijelu Jugoslavije, njema ke i ustaške snage ne bi mogle opstati bez intenzivne aktivnosti prema njegovim snagama. Po etkom maja 1944. godine 7. divizija i Unska operativna

¹ Naredbom Vrhovnog štaba NOV 1 POJ od 5. 10. 1943. dotadašnji 1. hrvatski korpus, formiran 22. U. 1942. godine, preimenovan je u 4. korpus Narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije.

grupa djelovala su na banijskom i cazinskom pravcu. Osim napada na lokalne neprijateljske posade, gotovo sve snage ove divizije bile su angažirane na odbijanje prodora dijelova njemačke 1. kozačke divizije² i ustaškog krajiškog združenja iz Siska i Petrinje. Ovim prodorima neprijatelj je onemogućio da se likvidira njemačka posada u selu Gore na komunikaciji Petrinja—Glina koju je, 7. maja 1944. godine, napala 7. divizija. Na sektoru Unske operativne grupe (Cazin—V. Kladaša) vojno-politička situacija, poslije pogibije njenog komandanta Huske Miljkovića, bila je veoma teška. Neprijatelj je pokušao da to iskoristi pa je dijelovima njemačke 373. legionarske divizije izvršio ispad iz Cazina na slobodnu teritoriju. Zbog toga je Stab 4. korpusa, pored snaga UOG, na ovom pravcu angažirao i 2. brigadu 7. divizije te je, na taj način, spriječio neprijateljsko nadiranje na oslobođenu teritoriju. Ostale jedinice 7. divizije i Banijskog partizanskog odreda djelovale su na Baniji s težištem na komunikacijama Sisak—Kostajnica—Bosanska Krupa. Na pruži Bos. Krupa—Otoka, one su, pored ostalog, uništile jedan vlak od lokomotive i 6 vagona i ubile 40 Nijemaca i ustaša. Sve neprijateljske pokrete na ovim komunikacijama tokom maja jedinice ove divizije uspješno su ometale.

Glavnina 8. divizije bila je angažirana u Lici, gdje je neprijatelj izvodio operaciju širih razmjera s namjerom da uništi partizanske snage i njihove baze. 7. maja otpočela ova operacija Stab 11. korpusa je zatražio hitnu pomoć od Glavnog štaba Hrvatske. Uviđajući ozbiljnost situacije kod 35. divizije u Lici, GŠH je naredio Stabu 4. korpusa da 8. diviziju hitno uputi u Liku kao pomoć 35. diviziji. Brzim pokretom 8. divizija (bez 2. brigade) koncentrisala se u širem rejonu: Plitvice—Vrhovine—Prijeboj, gdje je dobila zadatak da s 1. brigadom zatvori pravac Ličko Petrovo Selo—Prijeboj—Plitvice a sa 3. brigadom pravce Vrhovine—Plitvički Ljeskovac i Babin Potok—Brezovac na liniji Crni Vrh—Uđin klanac—Kosa. Nadirući iz više pravaca prema centru slobodne teritorije u Lici, uz podršku artiljerije i tenkova, najbrže su prodirale kolone iz pravca Plaškog (Ličko Jesenice) i Ličkog Petrovog Sela, s namjerom da brzo izbiju u rejon Plitvice—Prijeboj i presijeku vezu između slobodnih teritorija Like i Korduna. I pored svih nastojanja 8. divizije da se to ne desi, izgubljen je prostor kod Plitvica i za nas važna komunikacija: Poljanak—Plitvice—Korenica. Uz podršku tenkova neprijatelj je ve 9. maja zagospodario ovim prostorom. Poslije toga, a i zbog nemanevarskog prostora u širem rejonu Plitvica, 8. divizija je dovedena u težak položaj i bila prisiljena da se povlači na podesnije položaje. Potpuno je bila odsječena divizijska komora. Spasilo se samo ljudstvo pojedinačnim probijanjem kroz redove neprijatelja. Mada su se jedinice 35. i 8. divizije lavovski borile, nisu mogle spriječiti neprijatelja da do 15. maja izbije u središte slobodne teritorije. Tada su nastupili teški trenuci za stanovništvo koje se masovno povlačilo prema Velebitu. Velikih poteškoća bilo je i oko spasavanja ranjenika iz nekoliko bolnica u centralnom dijelu Like, koje je preko Plješevice trebalo prebaciti na Kordun. Za zaštitu i prebacivanje ranjenika angažirana je 1. brigada 8. divizije, koja je taj zadatak, iako pod teškim uslovima³, uspješno izvršila. I ostale snage 8.

2 Ovu diviziju formirali su Nijemci od zarobljenih vojnika (čerkeza) Crvene armije.

3 Kakvi su bili ti uslovi vidimo iz izvještaja Štaba 1. brigade 8. divizije od 19. maja 1944. u kom je, između ostalog, pisalo: »16. V naše jedinice nisu imale nikakvih prehrambenih sredstava. Krenusmo oko 8 časova bez doručka preko Plješevice. Ljudi, kao i stoka, počeli su da padaju. U kratkom vremenu na me uprostoru Uvale, tj. gdje smo noćili, uginula su nam 4 konja, a u maršu od Bijelih potoka do Uvale umrla su nam (od gladi i umora) 4 borca. Pokret je bio težak i sve sporiji (Zbornik dokumenata i podataka o namo nooslobodila komratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), tom V knj. 27, str. 409).

divizije probile su se prema Kordunu i s linije Li ko Petrovo Selo—Poljanak vršile pritisak na neprijatelja, pokušavaju i da na taj na in pomognu snagama koje su se borile u središtu Like.

Iako je operacijsko područje divizije dobrim dijelom bilo zahvaćeno napadima neprijatelja, po etkom maja 1944. bila je u punom jeku mobilizacija sposobnog ljudstva za popunu 34. divizije, kao i prikupljanje hrane za potrebe jedinica i ustanova na području 4. korpusa. Glavni nosioci ovih poslova bili su Komanda Turopoljsko-posavskog vojnog područja i Okružni NOO. Neprijatelj je na ovu akciju oštro reagirao. Iz više pravaca neočekivano je napao naše snage na ovom području. Napad mu je bio olakšan jer su u to vrijeme glavne snage 34. divizije bile angažirane na žumbera kom području, pa su se na udaru neprijatelja našle malobrojne jedinice Turopoljsko-posavskog odreda i pozadinske ustanove. Osim ustaško-domobrantskih jedinica u ovom napadu su uzele u eše i jedinice njemačke 1. kozačke divizije, koje su se posebno krvoločno odnosile prema stanovništvu. »Držanje neprijatelja za vrijeme akcije ispoljilo se u masovnoj pljački i silovanju žena. Naravno je mnogo opljačkano općina Pokupsko, gdje gotovo ništa nije ostalo od stoke i žita« — piše u izvještaju Komande vojne oblasti 4. korpusa od 14. maja 1944. godine.⁴ Štab 34. divizije bio je upoznat s napadom neprijatelja, ali nije mogao intervenirati jer su mu brigade bile angažirane protiv neprijateljskog ispada u Žumberku. Osim pomenutog odreda, teret napada su izdržali pripadnici Komande područja i komandi mjesta: Pisarovina, Vel. Gorica i Sisak. U borbi protiv neprijatelja istaklo se ljudstvo Komande Turopoljsko-posavskog vojnog područja, koje se u dva navrata probijalo iz okruženja, kojom prilikom je poginuo komandant područja. Neprijatelj je, privremeno ovladavši ovom teritorijom, uspio unijeti veliku uznemirenost i strah među stanovništvo, a u svoje redove mobilizirao je oko 100 mladića.

Poslije povlačenja neprijatelja iz Pokuplja i Žumberka, 34. divizija odmah je prešla u napad na komunikaciju Zagreb—Karlovac, u namjeri da prekine saobraćaj na ovoj važnoj komunikaciji za okupatora. U to vrijeme Štab 4. korpusa insistirao je na jačanju angažiranju 34. divizije baš na toj komunikaciji, jer je raspolagao obavještenjima — mogući neprijateljski ofanzivi na glavnu bazu njegovog područja — Kordun. Zapovijest za napad na neprijateljska uporišta u G. i D. Izinj i selu Stanaki, na cesti između Jastrebarskog i Draganića, izdata je 14. maja s početkom napada istog dana. Za napad je angažirana brigada »Franjo Ogulinac Seljo« i jedan bataljon Karlovačke brigade. Ostale snage upotrijebljene su za osiguranje i fingiranje napada na Draganić. Odluka Štaba 34. divizije da iznenada napadne i likvidira neprijatelja u pomenutim uporištima bila je ispravna, ali nije dosljedno sprovedena i ostvarena. Do iznenađenja, kao važnog faktora za uspjeh, nije došlo, jer je neprijatelj na vrijeme otkrio naše namjere. Odbranu mu je olakšalo i to što bataljoni nisu jednovremeno prešli u napad. Uspio je da se održi, ali mu je saobraćaj bio poremećen. Divizija je imala 11 poginulih i 15 ranjenih boraca, dok su neprijateljski gubici bili nešto veći.

Drugi diverzantski bataljon djelovao je uglavnom na komunikacijama koje je neprijatelj u to vrijeme najintenzivnije koristio: Zagreb—Karlovac, Zagreb—Sisak—Jasenovac, Sunja—Bihać i Sunja—Banja Luka. Samo za 20 dana, tokom maja, ovim je akcijama bio zaustavljen neprijateljski saobraćaj na pomenutim

⁴ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 276.

komunikacijama punih 218 sati. U tim akcijama, izme u ostalog, uništeno je ili djelomi no ošte eno: 8 ustaških vojnih vozova, 5 njema kih i 4 vojna voza neutvr ene pripadnosti.⁵

Glavni štab Hrvatske intenzivno je pratio vojnu situaciju na operativnom podru ju 4. korpusa i došao do zaklju ka da e najugroženiji sektor uskoro postati Kordun. Još 9. maja GŠH je javio Vrhovnom štabu da se neprijatelj, koji se probijao od Biha a, kod Plitvi kih jezera spojio s drugom kolonom koja je napadala iz pravca Plaš anske doline. Na taj na in, podvukao je GŠH, slobodni teritorij Like je odsje en od Korduna, osnovne baze 4. korpusa i sjedišta nekih centralnih ustanova NOB-e Hrvatske, dok su u Pokuplju nastavljene borbe a u Baniji odbijeni manji ispadi neprijatelja. U drugoj polovini maja pažnju Štaba 4. korpusa zaokupljala su dva doga aja: nestabilna vojno-politi ka situacija na sektoru Cazin—V. Kladuša, zbog iznenadnog ubistva komandanta Unske operativne grupe i stradanja jednog broja partizanskog kadra u njenim jedinicama i drugi, kako razbiti neprijateljsku operaciju pod šifrom »Šah«. Prema Cazinu upu ene su glavne snage 7. divizije i njima je prepušteno da, sa štabom Unske operativne grupe sa novim komandantom Halilom Šakanovi em na elu, raš iste i srede situaciju u Cazinskoj krajini u emu se i uspjelo. Mnogo teže bilo je razbiti pomenutu neprijateljsku operaciju usmjerenu na Kordun i Baniju kojom je, pored »pro ešljavanja« ovih oblasti, trebalo maskirati vazdušni desant na Vrhovni štab u Drvaru i odbaciti snage 4. korpusa od Biha a i komunikacija u dolini Une. U Ministarstvu oružanih snaga NDH ova operacija je registrirana kao »Poduhvat na Baniju i Kordun«.

Glavni štab Hrvatske je 21. maja 1944. depešom javio Vrhovnom štabu da je primio »neprovjerene vijesti predstoje oj ofanzivi na Kordun«. ⁶ Me utim, ve sutradan se pokazalo da su te vijesti bile ta ne. Neprijatelj je 22. maja krenuo u napad sa zamašnim planom da po dijelovima okružuje i uništava snage 4. korpusa. im je napad otpo eo, i otkriveni pravci neprijateljskog nastupanja, bilo je vidljivo da mu je težište podru je Korduna. 4. korpus je rasporedio raspoložive snage za odbranu. Južno od Karlovca 1. i 3. brigadu 7. divizije, na liniji D. Buda ki—Kneževi Kosa, radi zatvaranja komunikacije za Vojni , dva bataljona Kordunaškog partizanskog odreda na liniji Cerovac—Klipino Brdo—Udbina i Omladinsku brigadu »Joža Vlahovi « iz 34. divizije sjeverno prema rijeci Kupi. Sve ove snage na sjevernom frontu, nazovimo ga tako, bile su pod komandom Štaba 7. divizije. Na pravcima od Biha a prema Slunju, od Generalskog Stola i Tounja prema Primišlju i Perjasici i prema Plaš anskoj dolini angažirana je 8. divizija, oja ana Plaš anskim odredom i jednim bataljonom Kordunaškog partizanskog odreda, i to: 3. brigada (bez jednog bataljona) i Plaš anski odred na sektoru Plaš anske doline, 1. brigada (bez bataljona) na liniji Rakovica—Slunj, 2. brigada na prostori i Slunj—Cetin-grad i bataljon Kordunaškog partizanskog odreda na prostori i Perjasice. Na pravcu Cazina 1. i 2. muslimanska brigada Unske operativne grupe na sektoru užim—Todorovo i 2. brigada 7. divizije kod Pe igrada. Banijski pravac, mada e na njemu prodirati jake snage, bio je slabo pokriven. Na sektoru Gline bila je 4. banijska brigada, a prema Dvoru Banijski partizanski odred.⁷

5 Zbornik, tom V, knj. 27, str. 543.

6 Zbornik, tom V, knj. 27, str. 675.

7 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 240.

Neprijatelju od početka nije išlo kako je planirao. Po njegovom planu trebalo je u isto vrijeme (22. maja) da po ne s napadom na svim pravcima. Međutim, na vrijeme je krenula samo napadna kolona koja je imala oko 500 legionara i ustaša uz podršku 10 tenkova iz Cazina prema Peškom brijegu, gdje ju je sačekala 2. banijska brigada. Na drugim pravcima toga jutra naše jedinice su bile u iščekivanju. Tek drugog dana, 23. maja, jedna motorizirana kolona iz Bihaća je izšla pred Rakovicu, gdje su položaje držale jedinice 1. kordunaške brigade. Do tih borbi ovdje nije došlo. Neprijatelj se zaustavio jer je osjetio našu vatru na širokom frontu. Istovremeno kolona je mirovala i sutradan, pod pritiskom 1. brigade, vratila se za Bihać. Na frontu Unske operativne grupe došlo do žestokih borbi 24. maja kad su krenule druge neprijateljske napadne kolone: iz Dvora prema Žirovcu na Baniji i od Kostajnice i Slunja prema Kraljevici. U ovoj posljednjoj, osim legionara i ustaša, nastupalo je i oko 1000 kozaka. Naše slabe snage na ovim pravcima nisu predstavljale prepreku za brzi prodor ovih kolona. Jedna od njih, koja je jedna, ne tako jaka (bataljon legionara) drsko prešla preko Banije i veče 24. maja izšla kod Komenskog mosta i Katinovca na teritoriji Korduna gdje je bila konačno zaustavljena. Kako još uvijek iz pravca Karlovca neprijatelj nije nadirao Štab 7. divizije prebacio je s tog pravca kamionima svoju 3. brigadu kod Katinovca u borbi protiv isturene neprijateljske kolone. Unska grupa je tako uz jednu brigadu uputila na ovaj sektor, tako da se neprijatelj našao u okruženju u rejonu Katinovca i Komenskog mosta, jugoistočno od Petrove gore. Međutim, u međuvremenu je jedna druga neprijateljska kolona, iz sastava 1. kordunaške divizije, napadajući i preko Gline, odvojila dio snaga koje su uspjele deblokirati opkoljenog neprijatelja kod Katinovca, a zatim zajedno produžiti napad u pravcu Topuskog, u kom su tih dana održavani značajni skupovi i u kom su se nalazili članovi CK KPH i ZAVNOH-a.

Štabu 4. korpusa, koji se iz Gline premjestio kod Petrove gore, tek 24. maja postala je jasna situacija u pogledu rasporeda, jačine i namjera neprijatelja. Otkriveno je da glavni udar na Kordun ide preko Banije, a ne iz Karlovca, kako je prvobitno procijenjeno, pa su na taj pravac hitno prebačene 2. kordunaška brigada iz rejona Cetingrada, jedna brigada Unske operativne grupe i jedna od dvije banijske brigade, koje su bile orijentirane prema Karlovcu, a kasnije i Omladinska brigada »Joža Vlahovi«. Međutim, neprijatelj je u toku 26. maja od Gline i Petrinje prodro do Vrginmosta i iz Karlovca u Vojni (kozaci i ustaše) i na pravac Tounj—Trži—Primišlje. Kod Tržišća i Primišlja neprijatelja je sačekala 3. kordunaška brigada. Njene jedinice su 24. maja kod Tržišća kod mosta na Mrežnici opkolile jednu njemačku i jednu hrvatsku jedinicu koja je pokušala da prepadom zauzme ovaj most, ali je bila uništena. Prema vlastitom priznanju neprijatelj je imao: 7 poginulih, 17 ranjenih i 140 nestalih.⁸ Prodorom u Vojni neprijatelj je sebi stvorio uslove za prodor u pravcu Slunja. Dio snaga usmjerio je prema Poloju, a dio preko Korane ka Veljunu u koji je ušao 27. maja, čime je ugrozio pozadinu oslabljene 8. divizije.

Tih dana Kordun je pretvoren u pravo ratište. Na svim pravcima grmilo je od artiljerijske vatre i dimilo od zapaljenih kuća. Štab korpusa je bio neprekidno u toku borbene situacije. Nije imao neke veće potrebe za miješanje u rad jedinica, jer su one samostalno, u duhu zadataka, radile najbolje kako su mogle, neprestano su napadale bokove u pozadini neprijatelja. Takvoj taktici neprijatelj se naprosto nije mogao ni znao oduprijeti pa je trpio gubitke. Dobrom

8 Zbornik, tom V, knj. 27, str. 809.

informiranju štaba 4. korpusa o neprijatelju mnogo su doprinisili NOO-i, koji su itavo stanovništvo mobilisali i im je neprijatelj krenuo na slobodnu teritoriju. I na onim pravcima gdje naše jedinice nisu stigle, narod je, povlačeći se, otkrivao pokret i raspored neprijatelja. Ovakav odnos naroda je razumljiv, jer je korpusna slobodna teritorija pripadala pretežno ustaničkom kraju, gdje je stanovništvo gotovo u cjelini u estvovalo ili sarađivalo u NOB-i.

Od jutra 25. maja 1944. godine pa tokom itavog dana preko Korduna su letjele skupine neprijateljskih aviona u pravcu Bosne. Oni su izazivali nepotreban strah itavim Kordunom. Nitko nije znao tog momenta da oni, u stvari, u estvuju u napadu na Vrhovni štab u Drvaru i da je u životnoj opasnosti sam Vrhovni komandant drug Tito.

Budući da su se neprijateljske snage iz pravca Banije i Karlovca spojile u rejonu Vojniča, one su odatle otpočele da poduzimaju napade na područje Petrove gore, gdje su se, osim bolnica i drugih ustanova, nalazila i korpusna vojna skladišta. Međutim, svi pokušaji neprijatelja da prođe na Petrovu goru bili su razbijeni žestokim otporom naših snaga, tako da je neprijatelj najzad bio prisiljen da se povuče u pravcu Karlovca i preko Vrginmosta za Petrinju. Dva kozačka konjika puka bila su opkoljena u rejonu Čemernice i nanijeti im teški gubici.⁹

U toku 30. maja neprijatelj je povukao sve svoje snage u polazne garnizone, čime je s punim neuspjehom završena neprijateljska operacija »Šah«. Unato namjerama neprijatelja, jedinice 4. korpusa nisu poražene. Izuzetan otpor naših jedinica na pojedinim pravcima i slabo angažiranje pojedinih neprijateljskih kolona omogućilo je Štabu 4. korpusa da vrši manevar jedinicama po unutrašnjim pravcima i tako osujeti neprijateljski plan okruženja i uništenja dijelova ovog Korpusa. Neprijatelj je pretrpio gubitke od 450 ubijenih, oko 800 ranjenih i 53 zarobljena vojnika, dok su jedinice korpusa imale 53 poginula, 231 ranjenog i 6 nestalih boraca. One su zaplijenile 4 mitraljeza, 87 pušaka i 41.000 metaka, 2 automata, 4 pištolja, 2 tromblonske puške, vešću u količinu granata i mina, 97 konja sa sedlima i nešto vojne odjeće.

Borbe u toku ljeta

Upravo kad su snage 4. korpusa uspješno dovršavale odbranu protiv neprijateljskih snaga koje su uzele učestvo u operaciji »Šah«, Štab korpusa dobio je naredenje Vrhovnog štaba za ofanzivna dejstva. »Naredenje«, pisao je drug Tito, »svim jedinicama NOV i POJ da u svim odsjecima fronta gdje su Nijemci oslabili svoje garnizone smjesta poduzmu najodlučnije akcije protiv važnih uporišta i vojnih objekata neprijatelja. Naročito je važno uništavati željezničke pruge, komunikacije i druge važne objekte...«¹⁰ U duhu ovog naredenja GŠH postavio je zadatak 4. korpusu da svoje jedinice usmjeri na glavne komunikacije. Odmah je 7. divizija, koja je bila Omladinskom brigadom »Joža Vlahoviča«, upućena na komunikaciju Sisak—Sunja—Kostajnica, kojom je neprijatelj intenzivno saobraćao. Njenim prekidanjem znatno bi bio olakšan položaj naših snaga u Bosni, gdje je neprijatelj, poslije drvarske operacije, bio veoma aktivan.

Napadom na neprijateljsku posadu u Komarevu otpočela su dejstva 7. divizije na pomenutoj komunikaciji. U Komarevu se tada nalazilo oko 800 Kozaka

⁹ Zbornik, tom V, knj. 27, str. 683.

¹⁰ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVTI), k. 1100 I, br. reg. 13/12.

i Nijemaca, a u okolnim garnizonima, Sunji i Kostajnici, redovne posade s pridošlim oja anjem. U Sisku je bilo oko 500 domobrana, štab 1. koza ke divizije i posada Mornari ke škole. U Petrinji 300 Kozaka, ustaša i domobrana. Napad na Komarevo planiran je za no izme u 6. i 7. juna u 23 sata, a angažirano je pet brigada — tri za napad i dvije za osiguranje: 3. i 4. brigada 7. divizije i Omladinska brigada »Joža Vlahovi « za napad, a za osiguranje prema Sisku i Petrinji 2. brigada, a prema Sunji i Kostajnici 1. brigada.

Napad je izvršen sa tri pravca i prema izvještaju Štaba 7. divizije jedinice su se neopaženo približile objektu napada, kako je to i planirano.¹¹ Me utim, u operativnom izvještaju o ovom napadu Omladinske brigade isti e se da do iznena enja, sa kojim se ra unalo, nije došlo. »Još u samom nastupanju — piše u izvještaju — neprijatelj je primijetio naše jedinice, zbog velike vidljivosti i zbog toga što je na samoj pruži, kuda su naše jedinice morale pro i, imao dva bunkera iz kojih je otvorio vatru.«¹² Razumljivo da je ovu pucnjavu posada u naselju ula i budna i pripremljena sa ekala napad. Neprijatelj je pružio žestok otpor tako da su naše snage morale da osvajaju bunker po bunker i ku u po ku u, sve dok ga nisu satjerale na prostor oko crkve i nekoliko zidanih zgrada u centru naselja. Mada oslabljen neprijatelj je nastavio da se uporno i uspješno brani tako da je više ponovljenih napada ostalo bez rezultata. Pred zoru naše glavne snage povukle su se iz naselja, a manje su ostale da drže u blokadi neprijatelja do ponovnog napada. Me utim, naredne no i neprijatelj se probio iz okruženja i pobjegao u pravcu Siska ime je izbjegao uništenje.¹³ U ovom napadu naše jedinice su pretrpile osjetne gubitke: poginulo je 26 i ranjeno 108 boraca, dok je neprijatelj imao oko 350 vojnika izba enih iz stroja. Zaplijenjeno je, izme u ostalog, 50 pušaka i 25.000 metaka, 4 automata, telefonska centrala s 9 telefona, motocikl i 7 bicikla, 150 konja sa sedlima i etvora intendantska kola sa sanitetskim materijalom.

Neprijatelj je oštro reagirao na pojavu naših jedinica na ovoj komunikaciji. Privukao je oklopne jedinice koje su neprekidno krstarile izme u posada, a 7. divizija je, pored toga, nastavila da djeluje na tom sektoru i da ozbiljno ugrožava neprijateljski saobra aj.¹⁴ Popravljena je i politi ka situacija, naroito na teritoriji kostajni kog i petrinjskog kotara, na taj na in što je opao etni ki utjecaj. Ostala je i dalje potreba ja eg vojno-politi kog rada u Trokutu — predjelu izme u Sunje, Kostajnice i Dubice.¹⁵

Zapoviješ u Štaba 4. korpusa od 3. juna postavljeni su zadaci i jedinicama 8. divizije: dejstva na komunikaciji Karlovac—Rijeka, s težištem kod Duge Rese, u kojoj se nalazilo nešto preko 300 ustaša i domobrana. Oni su bili dobro utvr eni i zašti eni preprekama od žice. U obližnjem utvr enju Belaj nalazila se jedna satnija ustaša kao predstraža posada Duge Rese i Karlovca, u kom se nalazilo oko 4.000 Nijemaca, ustaša i domobrana raspore enih u gradu i na periferiji. Generalski Stol je tako er bio posjednut. Pri napadu na jedno od ovih uporišta snage iz drugih uporišta obavezno su pristizale u pomo . A postojao je i oklopni vlak koji je krstarilo izme u ovih uporišta.

U Zbornik, tom V, knj. 28, str. 139.

12 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 106.

13 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 653.

14 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 476.

15 Na sektoru Trokuta djelovala je samo jedna samostalna udarna eta. štab 7. divizije obavijestio je 25. juna Štab 4. korpusa da od udarne ete u Trokutu misli da formira bataljon koji bi bio u sastavu Banijskog partizanskog odreda i koji bi neprekidno operirao u Trokutu. Tom V, knj. 28, str. 44.

Prema zapovijesti Štaba 4. korpusa trebalo je da 2. brigada, uz sadejstvo jedinica 13. divizije, likvidira neprijatelja u Dugoj Resi a 1. brigada neprijatelja u Belaju, dok je 3. brigada imala zadatak da osigura napad od neprijatelja u rejonu Karlovca. Napad 1. i 2. brigade otpočeo je 5. juna u 2 sata. Do tog vremena postavljena su osiguranja, porušene i zapreene komunikacije i prekinute telefonske veze između uporišta. Kod Belaja je prethodno trebalo ovladati okolnim visovima koji su se uzdizali iznad samog naselja, a bili su dobro utvrđeni i pripremljeni za odsudnu odbranu. Ovdje je to bilo posebno izraženo, jer je upravo ovo uporište trebalo da osigura miran život u garnizonima Duga Resa i Karlovac. Ustaše su napad spremno dočekale i uspješno mu odoljele, tako da je napad 1. brigade poslije jednog sata borbe malaksao. Glavnina se izvukla iz dodira s neprijateljem da bi se pripremila za novi napad. Ponovljeni napad, iako je bio znatno energičniji, neprijatelj je, također, odbio. Oko 5 sati brigada se morala povući jer nije bilo izgleda da bi napad uspio po danu.

Za napad na Dugu Resu neprijatelj je, izgleda, doznao pa je pred njegov poletak pojačao posadu. Prema planu, 2. brigada je trebala da napada preko mosta na rijeci Mrežnici, jer je taj pravac, po zauzimanju mosta, omogućavao brz prodor u centar uporišta. Značajno je da neprijatelj je uviđajući to da je dobro utvrđio i oko njega grupisao najjače snage. Štab 2. brigade je namjeravao da s 1. bataljonom zauzme most a zatim preko njega ubaci dva bataljona koji bi s 1. bataljonom likvidirali neprijatelja u Dugoj Resi. Međutim, 1. bataljon nije uspio da ovlada mostom, pa je zbog toga napad na Dugu Resu u cjelini propao. Pored toga uslijedila je brza intervencija jakih neprijateljskih snaga od Karlovca i Generalškog Stola i njihov napad na jedinice osiguranja, koje su po planu morale se povući. U takvoj situaciji Štab 8. divizije, pred svitanje, predložio je Štabu 4. korpusa da prekine s napadom i da se jedinice povuku, što je i učinjeno.

Napade na neprijatelja u rejonu Duge Rese i sjeverozapadno od Karlovca, i pored toga što nisu dali značajnije rezultate, GŠH je ocijenio korisnim budući da su izvedeni na posebno osjetljivom prostoru za neprijatelja. Neprijatelj se tih noći i osjećao ugroženim na širokom prostoru oko Karlovca, što se najbolje vidi iz izvještaja Glavnog stožera (Generalštaba) domobranstva od 7. juna. »No u 4/5. VI 1944.« pisalo je u njemu, »partizani su izvršili niz napadaja na naša uporišta u okolici Karlovca... Najjači napadaj bio je na s. Belaj (17 km južno od Karlovca). Odbijen je napadaj na Ozalj... Nadalje, odbijen je napadaj na Ilovac (4 km sjeverno od Ozlja). U borbi kod Duge Rese partizani su ostavili 4 mrtva i 5 zarobili... Iste noći i odbijen je, bez vlastitih gubitaka, napadaj na posadu Desinac i oklopni vlak u postaji. Izvršeni su vatreni prepadi na posadu Kamensko, Jamadol, Stative i tvornicu Petreš, sve u području Karlovca.«¹⁶ Sve ove akcije planirao je Štab 4. korpusa a u njima su bile uključene i jedinice 34. divizije. Samo na sektoru 8. divizije (1. i 2. brigada) ubijena su 53 neprijateljska vojnika, više ranjeno i 52 zarobljeno. Gubici 1. i 2. brigade iznosili su: 9 poginulih i 21 ranjen.

Na području Žumberka neprijatelj je pokušao da preotme inicijativu od 34. divizije. Dijelovi 1. njemačkog policijskog puka i 4. ustaške bojne, jačine oko 500 vojnika, krenuli su ujutro 7. juna u napad iz Samobora i ugrozili dijelove brigade »Franjo Oguinac Seljo« u rejonu oko Plješevice. Poslije žestoke borbe neprijatelj je uspio da okruži 1. i 3. bataljon ove brigade, koji su uve-

¹⁶ Zbornik, tom V, knj. 28, str. 641.

ipak uspjeli da se probiju iz okruženja. »Jurišem je neprijatelj odbaceni i otvoren put za izvlačenje 1. i 3. bataljona u pravcu Prodin Dola«, napisao je u operativnom izvještaju štab pomenute brigade od 11. juna 1944.¹⁷ Neprijatelj je iz Jastrebarskog napao 4. bataljon ove brigade, ali je on, iako iznenađen, uspio da izbjegne udar nadmoćnijeg neprijatelja. Nakon ovih borbi brigada je bila prisiljena da se povuče s područja Plješevice u rejon Prodin Dol — selo Ivan i. Njeni gubici u ovim borbama bili su: 8 poginulih, 5 nestalih i li ranjenih boraca. Međutim, neprijatelj je u svom izvještaju naveo da su »partizani protjerani uz 19 mrtvih, daljih 60 mrtvih očišćeno je, 6 zarobljeno i 2 su se predala.« Za svoje gubitke je rekao: »1 njemački asnik poginuo, 1 do asnik i 3 njemački vojnika nestala, 6 njemačkih vojnika i 2 ustaše ranjeni.«¹⁸ Poslije ovih borbi štab brigade »Franjo Ogulinac Seljo« imao je puno razloga da preispita budnost kod jedinica i da bolje pripremi bataljone za dejstvo u datim uslovima.

Za to vrijeme Karlovačka brigada je dejstvovala duž komunikacije sjeveroistočno od Karlovca. U sadejstvu s 2. diverzantskim bataljonom ona je izvela više diverzija na pruzi u pravcu Zagreba. Uspjela je da okruži, ali ne i da likvidira, neprijateljsku posadu na željeznoj stanici Desinec. »Osjećala se pojava djelatnosti partizana na razaranju pruge minama«, javljao je tih dana neprijatelj s ovog sektora.

Na sektoru Cazinske krajine u ovom periodu neprijatelj je bio veoma aktivan. Stalno je napadao jedinice Unske operativne grupe, jer je računao da će ih potpuno rastrojiti, s obzirom na njihovo nedovoljno iskustvo i previranja izazvana mu kim ubistvom njihovog komandanta. Međutim, i pored takvog pritiska jedinice 1. i 2. muslimanske brigade postepeno su kroz borbe jačale i organizaciono se sređivale. »U muslimanskoj (Cazinskoj) krajini stanje se znatno popravilo. Skoro svi koji su dezertirali, poslije Huskinog ubistva, prikupljeni su. Organizacijski i operativno ove jedinice jačaju«, javio je 10. rujna depešom GŠH Vrhovnom štabu.¹⁹ Težište svojih dejstava one su usmjerile na saobraćaj neprijatelja u dolini Une.

Shodno naredbama Vrhovnog komandanta Josipa Brozovića, gotovo sve snage 4. korpusa usmjerile su svoja dejstva na saobraćajnice kojima su se koristile njemačke i ustaške snage. U ovom periodu samo na pruzi Zagreb—Rijeka izvršeno je 8 diverzija. Pruga je porušena na 40 mjesta, uništeno: 2 lokomotive, 11 vagona, dok je zaustavljeno i oštećeno 5 oklopnih i transportnih vozova. Na pruzi Zagreb—Sisak—Kostajnica uništena su 4 njemačka i ustaška transportna voza. Pruga je svake noći kidana na više mjesta. Najveći udar neprijatelju zadat je na pruzi kod Zagreba, nedaleko od savskog mosta, gdje je uništena cijela vojna kompozicija. »Mrtvih je bilo 150, a ranjenih 50. Promet je stajao 12 sati«, kako je to u svom izvještaju napisao štab 2. diverzantskog bataljona.²⁰

Krajem maja i početkom juna na sektoru 34. divizije (područje Karlovca, Pokuplja, Žumberka) pogoršala se politička situacija. Naime, vlada NDH produžila je amnestiju²¹ za odmetnike i »vojne neposlušnike«, kako su nazivani

17 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 202.

18 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 649.

19 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 551.

20 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 380.

21 Vlada NDH donijela je 26. januara 1944. zakonsku odredbu kojom se obustavljaju kazneni progoni protiv odmetnika i vojnih bjegunaca koji se prijave vojnim, upravnim ili sudskim vlastima. Odredba je bila na snazi do 26. maja. Međutim, zbog slabog efekta produžena je do 1. jula (Zbornik, tom V, knj. 29, str. 33).

dezerteri iz domobranskih jedinica, što je, uz razne druge pritiske, imalo za posljedicu da su se mladi ljudi po eli odazivati u neprijateljsku vojsku. Ovakva situacija na sektoru 34. divizije, kao i u Cazinskoj krajini, podstakla je Štab 4. korpusa da 7. juna predloži GŠH da u budu im operacijama težište usmjeri na sektor 34. divizije i Unske operativne grupe. Prema tome planu u Pokuplje je trebalo prebaciti 8. diviziju a UOG oja ati jednom brigadom 7. divizije. Tako oja ana Unska operativna grupa trebalo je da svoja dejstva usmjeri prema Cazinu, Biha u i Bosanskoj Krupi. Na Baniji imala je da dejstvuje 7. divizija s dvije brigade i Banijski partizanski odred, na Kordunu (južnom sektoru) Plašanski partizanski odred prema Ogulinu, a na pravcu Vojni —Karlovac 3. brigada 7. divizije i Kordunaški partizanski odred na sektoru Generalski Stol—Belaj. Realizacijom ovog plana Štab korpusa je želio da pospješi mobilizaciju za NOV na sektorima 34. divizije i Unske operativne grupe i da se angažiranjem 8. divizije u borbama van Korduna još više prekale i oja aju njene jedinice.

Pokret 8. divizije preko rijeke Kupe i dejstva na novom sektoru shva eni su u njenim brigadama kao izuzetan zadatak, pa su u tom smislu i vršene pripreme. Na ovom podru ju, u blizini Zagreba, odakle je širena jaka propaganda protiv NOB-e, trebalo je, osim vojni kog, puno i politi kog rada. U okviru priprema Štab 4. korpusa uputio je svog na elnika zajedno s na elnikom 8. divizije u Pokuplje da sa Štabom 34. divizije pripreme prijedlog plana zajedni kih dejstava ove dvije jedinice. U toku 9. juna operativni dio Štaba 4. korpusa i 8. divizija prešli su rijeku Kupu i prebacili se u Pisarovinu, gdje je bilo sjedište Komande Turopoljsko-posavskog vojnog podru ja. Tu je 12. juna održan sastanak sa štabovima divizija i odreda. Komandant i politi ki komesar korpusa Bogdan Orešanin i Ve eslav Holjevac upoznali su lanove štabova vojno-politi koj situaciji u Hrvatskoj, posebno na sektoru 34. divizije, a zatim je iznesen globalni plan napadnih dejstava u Pokuplju. Posebno se diskutiralo o mjerama obezbje enja, jer se ra unalo na intervencije neprijatelja jakim snagama s obzirom na blizinu Zagreba. Nakon toga su Miloš Šumonja i Dušan Hrsti , komandant i politi ki komesar 8. divizije, i Martin Dasovi i Franjo Knebl, komandant i politi ki komesar 34. divizije, iznijeli organizaciono stanje i mogu nosti svojih divizija. Kao prvi objekat napada izabrana je posada u selu Buševac, na komunikaciji Zagreb—Sisak, ja ine oko 500 ustaša, od kojih je oko 200 bilo tek mobilisanih i još nenaoružanih mladi a.²² U susjednim garnizonima iz kojih se o ekivala intervencija bilo je: u Velikoj Gorici 800 Nijemaca i ustaša, Kurilovcu 500 erkeza, Mraclinu 3 eskadrona konjice iz 1. koza ke divizije, Turopolju 2 ustaške satnije i u Žažini oko 300 Nijemaca, ustaša i domobrana.

Za napad je odre ena 8. divizija, oja ana brigadom »Franjo Ogulinac Seljo«, jednim bataljonom Turopoljsko-posavskog partizanskog odreda i jednom etom 2. diverzantskog bataljona. Osim napada njen zadatak je bio da blokira sve okolne neprijateljske garnizone i izvrši diverzije na pruzi Zagreb—Sisak. Štab divizije je za napad angažirao 2. brigadu, a za osiguranje napada iz ugroženih pravaca 1. i 3. brigadu. Zbog blizine neprijatelja u više okolnih uporišta, kao i mogu nosti intervencije iz Zagreba, itava brigada »Franjo Ogulinac Seljo« zadržana je u divizijskoj rezervi. Napad je po eo u 24 sata izme u 14. i 15. juna. Zahvaljuju i uspješnoj odbrani jedinica na osiguranju, 2. brigada je nakon tro-

Metlika, 9.7.1944. Sa sve anog susreta boraca 4. korpusa NOVJ i slovenskih partizanskih **jedinica**.

satne žestoke borbe zauzela Buševac. Dio posade je uništen ili zarobljen a dio je pobjegao. Prema operativnom izvještaju Štaba 8. divizije u napadu na Buševac neprijatelj je pretrpio gubitke od 48 zarobljenih, 117 ubijenih i nepoznat broj ranjenih vojnika. I gubici 8. divizije bili su osjetni: 86 boraca je izba eno iz stroja, od ega 17 mrtvih. žestini ove borbe govori i podatak da je divizija izgubila 14 pušaka, 1 automat, postolje za mitraljez, cijev za minobaca e, nišanske sprave za top, 80 granata i mina i 3 konja sa samarima.²³

U me uvremenu je Glavni štab Hrvatske zakazao tromjese no takmi enje izme u korpusa i unutar njih u vremenu od 15. juna do 15. septembra 1944. Bilo je predvi eno da onaj korpus koji postigne najbolje rezultate, prije svega u borbama, bude proglašen za najbolji korpus u Hrvatskoj i da dobije prelaznu zastavu GŠH, unutar korpusa da se istakne najbolja jedinica, a najbolja brigada iz svih korpusa da dobije proletersko zvanje. S ovom odlukom GŠH upoznate su sve jedinice 4. korpusa, koje su s rasplamsalim željama za postizanje što boljih takmi arskih rezultata krenule na nove zadatke.

Nakon zauzimanja Buševca oja ana 8. divizija usmjerena je na neprijateljske posade isto no od Karlovca. U planu za napad bile su posade u selima Re ica i Blatnica, Re ica uz rijeku Kupu, a Blatnica 3 km isto nije. Sela su bila pri-

23 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 3.

premljena za odbranu s posadama od oko 400 ustaša (me u kojima i zloglasne slunjske ustaše) i domobrana. Njihovim držanjem neprijatelj je obezbjeđivao Karlovac s tog pravca i vršio mobilizaciju ljudstva za oružane snage NDH. Napad je po eo u 23 sata 17. juna i njim je rukovodio Štab 8. divizije. Brigada »Franjo Ogulinac Seljo« napadala je neprijateljsku posadu u Blatnici, a 1. brigada 8. divizije u Reici, dok su osiguranje napada od Karlovca i Dragani a vršile jedinice 2. brigade 8. divizije.²⁴ Da bi koliko-toliko zavarao neprijatelja pred predstoje i napad, Štab 4. korpusa naredio je 3. brigadi 7. divizije da nešto ranije izvrši fingirani napad na Kamensko, isto no od Karlovca.

Borba za Blatnicu nije dugo trajala. Neprijatelj je brzo napustio selo, kao da je tako nešto i planirao, i krenuo u pravcu Reice gdje se zametnula žestoka borba. Zahvaljujući dobro organiziranom sistemu vatre od strane neprijatelja naše jedinice ni na jednom pravcu nisu uspjele da prodru kroz prednje položaje. A kad je pristigla neprijateljeva posada iz Blatnice i s lea po ela da otvara vatru na naše snage, Štab 8. divizije povukao je jedinice od Reice. Pored snažnog otpora neprijatelja, neuspjehu je doprinijelo i to što nije ostvareno iznenađenje. »S obzirom da je neopažen pokret na ovom zemljištu nemoguće izvršiti s veim jedinicama, neprijatelj je bio od strane puanstva obaviješten o našem prisustvu, te je mogao sa dosta sigurnosti pretpostaviti našu namjeru«, piše u operativnom izvještaju Štaba brigade »Franjo Ogulinac Seljo« o ovoj borbi.²⁵

Poslije ovih naših akcija štabovi su došli do zaključka da je teško u toku jedne noći osvojiti ovako utvrđena uporišta ograna bodljikavom žicom. U vezi napada na Reicu Štab 8. divizije je u operativnom izvještaju, pored ostalog, napisao: »Neprijatelj je bio ograna bodljikavom žicom kroz koju je sprovedena struja, tako da je došlo do izražaja neiskustvo boraca i komandnog kadra.«²⁶ Tako dok naše jedinice krstare ovim područjem na domaku Karlovca i Zagreba, neprijatelj ostaje miran u svojim utvrdama. No, i pored toga, politička klima je rasla u korist NOP-a. Aktivisti na terenu nesmetano su djelovali i uspješno suzbijali ustašku propagandu koja je neprekidno ponavljala laži o skoroj propasti partizanskih snaga. U ovo vrijeme i naši saveznici, osim onih s istoka, sve su prisutniji. Otvoren je drugi front u Evropi, a saveznički avioni sa zapada prelijeću u velikim jatima upravo iznad naših snaga u pravcu njemačkih gradova. Usput napadaju neprijateljske objekte. Njihovi avioni pružaju pomoć 4. korpusu. Na Kordunu, baš u ovo vrijeme, spustilo se u aerobazu kod Vrginmosta nekoliko transportnih aviona, koji su prebacili 190 teških ranjenika na liječenje u Italiju, što je bila značajna olakšica, jer je na korpusnom području bio veliki broj ranjenika za koje su se, pored nedovoljnih uslova za liječenje, morale odvajati znatne snage za njihovo osiguranje. Ovim je bila smanjena potreba za Omladinskom brigadom »Joža Vlahovi«, koja je u posljednje vrijeme uglavnom djelovala na Kordunu i Baniji, pa je tih dana vraćena u Moslavinu.²⁷ U vezi s otvaranjem drugog fronta u Evropi sazivani su zborovi naroda na otvorenoj teritoriji 4. korpusa. Politički komesari jedinica i politički radnici u pozadini isticali su značaj ovog događaja za konačno slamanje fašističke Njemačke. Novi front predstavljao je veliku pobje-

24 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 273.

25 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 398.

26 Zbornik, tom V, knj. 28, str. 390.

27 Ova je brigada iz Slavonije došla u Žumberak 20. oktobra 1943. godine, a januara 1944. stavljena pod komandu 34. divizije kao njena treća brigada.

du antifašisti ke koalicije nad fašisti kim zavojeva ima i njihovim pomaga-
ima. On je najavio i dao nadu svim porobljenim narodima da se približava
as kona nog obra una s okupatorima i svim kvislinzima, te ubrzava oslobo-
enje našeg i itavog porobljenog ovje anstva.

Dok se neprijatelj još nije snašao i prikupio dovoljno snage za intervencije
na podru ju Pokuplja, Štab 4. korpusa izdao je nare enje za pokret na Zumber-
rak. U toku no i izme u 20. i 21. juna 8. i 34. divizija prešle su preko pruge
Zagreb—Karlovac i usput je, pomo u ru nog pribora i eksploziva, prekinule
na 50 mjesta. Najuspješnija bila je brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, koja je
porušila željezni ki most u blizini Zden ine i most preko Gorjenskog Potoka,
prekinula prugu na 10 mjesta i zarobila 10 neprijateljskih vojnika. Po dolasku
na Žumberak 8. divizija se razmjestila u rejonu Kraši , Pribi i Slaveti , a
34. divizija u širem podru ju Sv. Jane ispod Plješevice. Dok su se one ovdje
odmarale i spremale za naredna dejstva ni neprijatelj nije mirovao. Pošto je
doznao da su koncentrirane na uskom prostoru Žumberka, vidio je u tome
povoljnu priliku da ih napadne i uništi.

U zoru 22. juna dvije neprijateljske kolone sastavljene od dijelova 10. i 30.
ustaške bojne, 4. bojne Zagreba kog ustaškog posa nog zdruga i njema kog
1. lova kog rezervnog puka, nastupaju i iz Samobora i Jastrebarskog, iznenada
su napale 34. diviziju. Snage koje su napadale od Jastrebarskog brzo su potsile
Karlova ku brigadu i izbile iznad Sv. Jane gdje je bila razmještena brigada
»Franjo Ogulinac Seljo« i štab divizije. Kolona iz Samobora nastupala je preko
Plješevice u susret snagama koje su napadale od Jastrebarskog. Najžeš e su
borbe vo ene na Plješevici, kota 871 tri puta je prelazila iz ruke u ruku. Pošto
je neprijatelj napadom zahvatio samo jedinice 34. divizije, to je omogu ilo
Štabu 8. divizije da sa svojom 3. brigadom napadne u bok neprijatelja koji je,
nakon ovoga i sve ja eg otpora brigada 34. divizije, bio primoran da se povu e
u polazne baze. U ovim borbama 34. divizija imala je osjetne gubitke: poginulo
je 12, ranjeno 40 i nestalo 19 boraca. Me u poginulim bio je politi ki komesar
brigade »Franjo Ogulinac Seljo« Marijan Badel. Gubici neprijatelja procije-
njeni su na 130 ubijenih i 75 ranjenih vojnika.

Glavni teret ovog neprijateljskog napada podnijela je brigada »Franjo Ogu-
linac Seljo« koja se uspješno suprotstavljala neprijatelju. Na osnovu toga, kao
i ranijih njenih uspjeha, Štab 4. korpusa je 25. juna predložio GŠH da se ova
brigada proglasi udarnom.²⁸

Iznenadni napad neprijatelja na 34. diviziju poremetio je plan Štaba 4. kor-
pusa koji je namjeravao da napadne i uništi neprijateljsku posadu i elektri nu
centralu u Ozlju. Kako nije bilo uslova za zajedni ka dejstva obje divizije,
Štab korpusa im je naredio da svaka od njih samoinicijativno što prije, i bilo
gdje, izvede neku akciju. I ve no u izme u 24. i 25. juna one su dijelom snaga
na više mjesta porušile željezni ku prugu izme u Zagreba i Jastrebarskog,
zbog ega je bio zaustavljen saobra aj punih 9 dana.

Naše snage u Žumberku, na domak Zagreba, predstavljale su stalnu opasnost
i uznemirenja za neprijatelja. Posebno je brinuo za komunikacije Zagreb—
Karlovac koje su neprekidno bile pod njihovim udarom. Zbog toga je jakim
snagama, sastavljenim od njema kih i ustaških jedinica podržanih tenkovima,
artiljerijom i avijacijom, 27. juna poduzeo napad iz Samobora, Jastrebarskog,
Dragani a i Ozija prema Žumberku. Neprijatelj je namjeravao da obuhvatnim

28 AVH, k. 429, br. reg. 4—13/1.

napadom okruži 8. i 34. diviziju, razbije ili istjera iz Žumberka na teritoriju Slovenije i na taj način osigura nesmetan saobraćaj na komunikacijama Zagreb—Karlovac i onemogući bilo kakvu našu vojno-političku djelatnost na Žumberku. Neprijatelj je uspio da nametne našim jedinicama odbrambene borbe, umjesto zaplaniranih ofanzivnih dejstava.

Prvi neprijateljski udar sa ekale su jedinice 8. divizije na liniji: Vivodina—Lovri —Prekriški—Grandi Breg, zatim sjeveroistočno od Krašića na sektoru Jezerane—Strmec—Pribi —Crkveni i na pravcu Ozalj—Krašići. Neprijatelj je u početku uspio da ih potisne, ali su one krajem dana prešle u protivnapad i povratile izgubljene položaje. Drugog dana neprijatelj je nastavio nastupanje u pravcu visova Žumbera kog gorja i da potiskuje 8. diviziju. Kako na 34. diviziju još nije bilo jačeg pritiska, njene su jedinice angažirane za pomoć 8. diviziji. Karlovačka brigada zatvorila je pravac Petrovina—Slaveti, na kom je neprijatelj ugrožavao bok 8. divizije, dok je brigada »Franjo Ogulinac Seljo« angažirana u rejonu Gornji i Donji Pribi, sjeverno od Krašića. U ovim borbama brigada »Franjo Ogulinac Seljo« izgubila je svog komandanta Franju Maleka i tako ostala bez komandanta i političkog komesara koji je poginuo u prethodnim borbama. Također je u ovim teškim borbama i 1. brigada 8. divizije ostala bez komandanta Miloša Kljajića i načelnika štaba Dušana Kosanovića. Za sve vrijeme ovih trodnevnih borbi izuzetno je bila aktivna i neprijateljska avijacija. Naše položaje po cijeli dan nadlijetalo je nekoliko aviona koje ni mi nismo mogli ometati, iako su sasvim nisko letjeli. Bombe su padale na naše položaje i na sela u kojima je bilo mnogo žrtava među stanovništvom a i mnogo je kuća zapaljeno. Gubitak gospodarskih zgrada žitelje Žumberka je teško pogodio. Bili su ogorčeni na varvarski postupak neprijatelja. Težinu borbe preživljavali su zajedno sa našim jedinicama. Sve što su mogli stavljali su na raspolaganje borcima i, prije svega, pružali im moralnu podršku, kojoj su oni kasnije mnogo pripisivali.

Iako je otpor naših snaga svakim danom jačao, neprijatelj je i dalje osvajao teren, iako na jednom — osim na drugom pravcu, i tako sve više sužavao prostor za manevar. On je i 30. juna nastupao na svim pravcima. Iz Pribića je napao položaje Karlovačke brigade u selu Okrug i uspio da upadne u njene rovove na desnom krilu, ali je protivnapadom izbačen. Nakon toga poželio je brzo da se povlači i tako da je izbjegao gonjenje vatrom od strane naših jedinica koje su bez veće uspjeha to činile, ali ipak uspjele da povrate izgubljenu teritoriju i da se na njemu na položajima odakle ih je neprijatelj prije četiri dana odbacio.²⁹

Mada je izgledalo da je neprijatelju dosta Žumberka, u Štabu 4. korpusa raspolagali su s drugim obavještenjima, tj. da se neprijatelj priprema za novi napad. U vezi s tim Štab 4. korpusa je naredio svim jedinicama da se srede i sačekaju još teže borbe, a pošto se na Žumberku nagomilao velik broj ranjenika odlučeno je da se najteži prebace na Kordun. Izdvojeno je nešto preko 100 najtežih ranjenika (među njima je bio i autor). U velikoj koloni volovskih kola ovi su ranjenici doživjeli pravu golgotu. Kolona se kretala čitav dan i dio noći van puteva, po neravnom terenu, i kad je stigla do pruge Zagreb—Karlovac, preko koje je trebalo proći u Pokuplje, saznalo se da se mora vratiti u rejon na teritoriji Slovenije, odakle je krenula, zbog toga što je neprijatelj zaposjeo prugu. Kolonu je pratila 3. brigada 8. divizije, a na mjestu gdje je trebalo da

pre e prugu sa ekala je Karlova ka brigada. Ipak, ni ovako jake snage nisu mogle osigurati planirani prijelaz. Na ovom odlasku i povratku izgubila su se tri dana zbog obilaznih puteva i sporosti volovske vu e. Kako se od prebacivanja nije odustalo, kolona je krenula za Kordun preko rnomelja, Vinice, Ponikava, Tromšarije, Gojaka i G. Dubrava. Ovaj je put, a da ranjenici nisu iznošeni iz kola, trajao više dana zbog sporog pokreta i estog ometanja od strane neprijatelja. Tek 14. jula kolona s ranjenicima prošla je cestu Karlovac—Ogulin kod G. Dubrava. Uz dvije brigade koje su pratile ranjenike, tu ih je sa ekala i 3. brigada 7. divizije. U toku no i 13. jula njene su jedinice na tom sektoru razbile neprijateljski transport pra en sa 150 vojnika, a ujutro, samo jedan as prije nailaska ranjenika, protjerala je neprijateljsku kolonu od 200 vojnika, koja je napadom iz Generalskog Stola pokušala da im omete prolaz. Neprijatelj je ovdje pretrpio osjetne gubitke. U njegovom izvještaju od 16. jula piše: »15. 7. 1944. napali su partizani jedan povoz od 40 kola kod Dubrava (4 km južno od Generalskog Stola) te ljudstvo dijelom pobili, a dijelom zarobili i uništili povoz.«³⁰

O ekivani napad koji je neprijatelj po tre i put poduzeo na naše jedinice u Žumberku otpo eo je 10. jula. Za napad su angažirani 1. donski i 4. kubanski koza ki put, 5, 10, 13. i 33. ustašku bojnu, dijelovi 1. njema kog lova kog puka i dva bataljona gestapovaca — sve ukupno oko 7000 vojnika.³¹ Snage 4. korpusa bile su smanjene za dvije brigade koje su otpratile ranjenike, ali uklju ivanjem dviju brigada i jednog partizanskog odreda iz Slovenije raspolagao je sa snagama kao i u ranijim borbama. Neprijatelj je prodirao istim pravcima kao i u prethodnom napadu, s težištem iz Kraša a i Ozlja. Ovaj put nije se zadovoljio upadom u Žumberak, ve je nastojao da prodre na slobodnu teritoriju Slovenije, ovlada Metlikom i deblokira svoje snage u Novom Mestu. Brojno i tehni ki nadmo niji neprijatelj je relativno lako prodro do pred Metliku, ali je tu bio prisiljen da od 12. do 16. jula vodi borbe i tek predve e 16. jula da zauzme Metliku. Me utim, ubrzo je, nešto zbog pretrpljenih gubitaka a još više zbog o ekivanog protivnapada, napustio Metliku i povukao se u polazne baze, ime je i ovaj neprijateljski napad završen.³²

U ovim borbama jedinice 4. korpusa pretrpjele su teške gubitke: izba eno je iz stroja 414 boraca (81 poginuo, 300 ranjeno i 33 nestala), dok su slovena ke jedinice imale 50 poginulih i 194 ranjena borca. Neprijatelj je pretrpio još ve e gubitke: oko 2.000 ubijenih i ranjenih vojnika. Nije ostvario svoj cilj da razbije naše snage i uspostavi vojno-politi ku dominaciju na ovom podru ju. »Zajedni kom borbom srpskih (kordunaških), hrvatskih i slovena kih brigada utvr eno je njihovo borbeno bratstvo i jedinstvo«, konstatirano je u izvještaju zajedni kog štaba za rukovo enje jedinicama u Žumberku.³³

U slobodnoj Metliki 18. jula 1944. godine održan je veliki narodni zbor na kome je prisustvovalo preko 10.000 stanovnika Metlike i okolnih naselja. Ispred njih su prodefilovale brigade »Ivan Cankar«, 2. kordunaška i brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, ime je simbolizirano bratstvo i jedinstvo naših naroda, kako su to isticali govornici na ovom zboru.

30 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 732.

31 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 272.

32 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 741.

33 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 272.

Zbog situacije u Lici i Pokuplju GŠH je 13. jula naredio Štabu 4. korpusa da 8. diviziju vrati na Kordun a 34. diviziju na njen sektor.³⁴ Osmoj diviziji je stavljeno u zadatak da u povratku na Kordun prebaci oko 250 ranjenika, koji su sa Žumberka bili sklonjeni u Sloveniju. Štab 8. divizije imao je na raspolaganju 1. i 2. brigadu i brigadu »Franjo Ogulinac Seljo«. Zadatak je bio izuzetno odgovoran i težak. Trebalo je prije i rijeku Kupu kod Netreti a, zatim željezni ku prugu, cestu Ogulin—Karlovac i rijeku Mrežnicu da bi se stiglo na Kordun. Imaju i sve to u vidu, kao i sporo kretanje kolone ranjenika sa volovskim zapregama, štab divizije odredio je u prethodnicu 2. brigadu, a u zaštitnicu brigadu »Franjo Ogulinac Seljo«, dok je 1. brigada neposredno obezbjeivala ranjenike. Njoj je štab divizije dao zadatak: »Izvršiti neposredno osiguranje ranjenika, s tim što e jedan bataljon biti uz ranjenike, tako da kod svakih kola budu po dva borca. Dva bataljona e se kretati neposredno ispred ranjenika koji e lijevo i desno dati pobo nice, a koje e pri pokretu ispitivati sve obližnje šumarke kako ranjenici ne bi naišli na zasjedu.«³⁵ Kao što se vidi, štab divizije upotrijebio je sve snage da ranjenici ni u kojem slu aju ne budu ugroženi. Ovaj oprez može izgledati pretjeran, ali i opravdan, kada se zna da je najve a ast i ponos svake jedinice u NOB-i bila sa uvati svoje ranjenike. Mimo o ekivanja divizija je s ranjenicima bez posebnih teško a stigla 22. jula 1944. na Kordun. Narod je bio presretan, kao i uvijek, kada je do ekivao svoju diviziju. Raspoloženje je umanjilo veliki broj ranjenika i prorije eni redovi divizije u borbama u Žumberku. No, to se brzo prevazišlo im su odbornici pokrenuli akciju da se ranjenici nahrane i smjeste na sigurna mjesta — partizanske bolnice.

Borbama u Žumberku i Pokuplju 8. i 34. divizija dale su zna ajan doprinos daljem razvoju NOB-e u tim oblastima. Potisnuta je ustaška propaganda i mnogi ljudi nisu htjeli da se odazivaju pozivima za ustašku vojsku. U svom izvještaju od 4. jula politi ki komesar 4. korpusa je, pored ostalog, konstatirao da se u Pokuplju nalazi ogroman broj ljudi kod svojih ku a i da bi samo jedno selo, Kup ina, moglo dati 300—400 boraca.³⁶ Situacija je ocjenjivana povoljno i zavisilo je samo od mobilnosti naših aktivista na terenu koliki e se broj uklju iti u jedinice NOVJ.

Dok su 8. i 34. divizija vodile borbe u Pokuplju i Žumberku, 7. divizija je nastavila da djeluje ne samo na Baniji ve i na Kordunu. A pošto je u to vrijeme neprijatelj vršio este ispade u rejonu Drežnik, Plitvice, Prijeboj, Li ko Petrovo Selo, preko koga su išle veze od Korduna za Liku i Dalmaciju, Štab 7. divizije je na taj sektor uputio 4. brigadu. Tako je 7. divizija na banijsko-unskom pravcu morala nastaviti dejstva samo s 1. i 2. brigadom. Ona je pokušala da u no i izme u 13. i 14. juna poruši vijadukt na pruzi Kostajnica—Dvor na Uni, koji je obezbjeivala posada iz solidno izgra enih bunkera. Na bunkere je napadala 1. brigada dijelom snaga, a drugim se dijelom osiguravala iz pravca Dvora na Uni, dok je 2. brigada zatvarala pravac prema Kostajnici. U po etku napad je tekao po planu. Bunkereri su bili likvidirani s jedne strane, što je bilo dovoljno da mineri do u do vijadukta. Me utim, dok su oni postavljali eksploziv, iznenada su do vijadukta prodrli neprijateljski tenkovi, pa su se mineri

34 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 608.

35 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 331.

36 Zbornik, tom V, knj. 29, str. S3.

morali povući i neobavljenog posla. Baš zbog značajnosti ovog objekta neprijatelj je brzo i snažno intervenirao. Teško se bilo oduprijeti tenkovima, a protivtenkovskim oružjem se nije raspolagalo.

Onim je povukao jedinice od vijadukta, Štab 7. divizije usmjerio ih je na drugi dio pruge. One su je porušile na više mjesta i za kratko prekinule saobraćaj. I ovog puta neprijatelj je brzo intervenirao iz Kostajnice u pravcu Menan i od Sunje u pravcu sela Gradusi. Do najžešće borbe došlo je 17. juna kad su naše jedinice snažnim otporom zaustavile neprijatelja, nanijele mu osjetne gubitke, a zatim ga i prisilile da se povuče u polazne baze.

Štab 7. divizije stalno je bio okupiran mislju da mora više učiniti na spremanju neprijateljskog saobraćaja. Angažiranjem čitave 2. brigade postavio je zasljed na cesti Sunja—Sisak kod Komareva i na cesti Petrinja—Sisak. U zasljed kod Komareva 22. juna upala je jaka i motorizirana kolona i da nije brzo uslijedila intervencija iz Siska svakako bi pretrpila teške gubitke. Jedinice 7. divizije ne samo da su rušile željezničku prugu nego su ometale i njenu opravku. Tako su tokom 26. i 27. juna napale na više mjesta osiguranja i snage koji su radili na opravci. Na jednom mjestu ubile su 18 i zarobile 3 neprijateljska vojnika, dok su same imale 3 poginula i 11 ranjenih boraca. I ovom akcijom neprijatelj je bio prisiljen da obustavi saobraćaj. Prilikom izlaska iz Strmena i okolnih sela zarobljeno je 50 četnika, zatim je u Sunji uništeno skladište eksploziva, a 29. juna porušena je pruga Sunja—Kostajnica na 8 mjesta.³⁷

Nastavljaju i s napadima na neprijateljski saobraćaj, jedinice 7. divizije su noć u noć u 5. i 6. jula porušile prugu na 40 mjesta i uništili telefonske linije na dužini od 4 km. Narednih dana 1. i 2. brigada napale su na neprijateljske posade u selu Stubljani i na željezničku stanicu Hrastovac. Stanica je zauzeta a brza intervencija neprijatelja, uz podršku tenkova, prije čega je likvidaciju posade u Stubljanima. Neprijateljski gubici iznosili su: 12 ubijenih, 7 zarobljenih i 17 ranjenih vojnika, dok su jedinice 7. divizije imale 7 poginulih i 15 ranjenih boraca.

Nakon ovoga bila je na redu posada na željezničkoj stanici Brani (6 km s. z. od Sunje) gdje su bile četete razmještene po bunkerima od tvrdog materijala, od kojih su dva bila na sprat i sa duplim otvorima za gađanje. Za ovu akciju su angažirane: 1. brigada, dva bataljona 2. brigade, dva bataljona 3. brigade³⁸ i dio artiljerijskog divizionara. Napad je počeo 22. jula u 4 sata i neprijatelj ga je spremno dočekao jer je preko civila bio obaviješten što mu se sprema. Artiljerijska oruđa zbog jake neprijateljske vatre nisu bila dobro postavljena, te je njihovo gađanje ostalo bez efekta. U dvostranoj borbi borci nisu mogli ništa protiv bunkera. Likvidiran je samo jedan bunker s posadom, nakon čega su se jedinice povukle, uz gubitke od 5 poginulih i 29 ranjenih boraca. Neprijateljski gubici iznosili su 25 ubijenih i 5 zarobljenih vojnika.³⁹

U toku noći u 25. i 26. jula jedinice 7. divizije, u saradnji sa 6. slovenskim korpusom, prebacile su iz Slavonije preko Save 5 vagona žita, koje se preko Banije i Korduna transportovalo za Gorski kotar i Liku. Sve neprijateljske snage koje su pokušale da ometu ovo prebacivanje bile su odbijene. Tom prilikom presječena je pruga Sunja—Kostajnica na 26 mjesta, a Sunja—Dubica na 8 mjesta.⁴⁰

37 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 591.

38 Ova brigada se vratila u sastav 7. divizije kada se 8. divizija vratila sa Žumberka na Kordun.

39 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 659.

40 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 624.

Naredna akcija izvedena je na posadu u Kostajni kom Majuru koja je osiguravala put i željezni ku prugu Sunja—Kostajnica i ometala naše veze sa Trokutom, koji je bio značajan za nas po tome što su mnoge veze iz centralnih ustanova Hrvatske išle preko njega za Slavoniju i obratno. Tim pravcem prebacivane su znatne količine žita i drugog materijala za potrebe naše vojske u Gorskom kotaru i Lici. Zamisao je bila napasti, uništiti ili protjerati neprijatelja i time ostvariti povoljnije uslove za saobraćaj s Trokutom radi prebacivanja žita iz Slavonije. Napad je poeo u 2 sata 28. jula, a ostvarenje zamisli je povjerenjeno 3. brigadi, dok su osiguranje vršili 1. brigada i Banijski partizanski odred. Ve u prvom naletu neprijatelj je napustio spoljne rovove i povukao se unutar naselja i na željezni ku stanicu. U toku borbe ustanovljeno je da je posada znatno jača nego što su se prije napada imali podaci o njoj. Naime, prije napada smatralo se da je tu jedna, a ustvari su bile dvije bojne (bataljona) i jedna eta neprijateljskih vojnika. Tako je pred 3. brigadom bio tri puta jači neprijatelj od onog s kojim je ova brigada računala. Kad im se ovo saznalo, štab brigade je predložio da se odustane od napada, jer nije bilo izgleda na uspjeh. Ovdje je podbacila obavještajna služba zbog toga se u napad krenulo s nedovoljnim snagama koje nisu mogle izvršiti zadatak pa su se morale i povući, pretrpjevši gubitke od 5 poginulih i 24 ranjena borca, dok je neprijatelj imao 26 poginulih, 9 ranjenih i 1 zarobljenog vojnika.

Sjeverno od Bihaća dejstvovala je 4. brigada 7. divizije i uspješno sprečavala neprijatelja da od Ličkog Petrovog Sela, preko Prijeboja, prođe na slobodnu teritoriju Like. Međutim, u toku 30. juna jedna ustaška bojna probila se u Vaganac, odakle je nastavila da prodiru u pravcu sjevera, izbjivši pred Drežnik u blizini raskrsnice puteva Bihać—Slunj i Slunj—Plitvice. Ojačana jednim bataljonom Plaškanskog partizanskog odreda 4. brigada je protivnapadom prisilila neprijatelja da se vrati u Vaganac. Neprijatelj je izgubio 40 vojnika. Glavni štab Hrvatske insistirao je da se sa uvaju veze izmeću u Korduna i Like baš na ovom predjelu na koji se neprijatelj okomio i uporno nastojao da ovlada komunikacijom Bihać—Prijeboj—Vrhovine—Otočac, da odvoji Liku od Korduna i prije i korišćenje aerobaze na Krbavskom polju na koju su saveznički avioni donosili ratnu opremu i odnosili naše ranjenike.⁴¹ Prodorom neprijatelja u Vaganac bila je presječena komunikacija Slunj—Korenica. Napadom 4. brigade na Vaganac i dijelova 35. ličke divizije na Ličko Petrovo Selo, 4. jula pokušalo se uspostaviti vezu izmeću u Like i Korduna, ali je te napade neprijatelj odbio, a zatim i prodro u Prijeboj. U vezi s tim 4. brigada je, prema odluci GŠH, dobila zadatak od Štaba 11. korpusa da ovlada komunikacijom Korenica—Prijeboj—Plitvički Leskovac i da je zatim osigura.⁴² Ona je, zajedno sa dijelovima 35. divizije, u borbama u toku 17. i 18. jula protjerala neprijatelja iz Prijeboja i Ličkog Petrovog Sela, nanijevši mu gubitke od 160 vojnika izbačenih iz stroja, uz sopstvene gubitke od 4 poginula i 31 ranjenog borca. Slijedećeg dana neprijatelj je uspio da povрати pomenuta sela, ali ponovnim napadom 4. brigade i jedinica 35. divizije neprijatelj je bio prisiljen na povlačenje, a pomenuta komunikacija ostala je pod kontrolom naših jedinica.⁴³

Na svom operativnom području jedinice Unske operativne grupe vodile su te borbe s ustaškim jedinicama koje su svakodnevno vršile ispadne na slo-

41 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 615.

42 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 238.

43 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 622.

bodnu teritoriju. Do najžeš ih okršaja došlo je izme u 2. muslimanske brigade i ustaša iz Cazina koji su 28. juna duboko prodrli u slobodnu teritoriju, ali su nakon obostranih gubitaka, vra ene u polaznu bazu. Par dana ranije neprijatelj je iz Biha a, ja ine do 500 vojnika, napao 1. muslimansku brigadu ali je ona taj napad odbila. Glavni štab Hrvatske posebno je bio zainteresiran za ovo podru je pa je kod Štaba 4. korpusa insistirao da se slobodna teritorija u tom dijelu svakako održi pa, ako to bude potrebno, i dovo enjem jedinica sa drugih sektora. GŠH je nastojao da se kod jedinica UOG razvije želja i za napadnim dejstvima i uopšte ofanzivni duh kod boraca. Po elo se s manjim akcijama uznemiravanja neprijatelja u Cazinu, zatim je na cesti Ostrožac—Cazin dignut u zrak jedan kamion i kod željezni ke stanice Otoka porušen most, a jedinice 1. muslimanske brigade napale su, no u izme u 9. i 10. jula, neprijateljske posade na periferiji Biha a, dok su druge jedinice ove grupe postavile zasjedu izme u Bosanske Krupe i Otoka i nanijele, bez sopstvenih gubitaka, osjetne gubitke jednom bataljonu legionara.

U vremenu od 19. do 24. jula jedinice UOG napadale su na jednu satniju ustaša u Pe igradu. Pošto je uslijedila intervencija jakih neprijateljskih snaga iz Cazina, one su bile prinu ene da težište borbe prenesu prema neprijatelju koji je nastupao iz Cazina. I kako je bio brojno i tehni ki nadmo niji prodro je u Pe igrad, a zatim se povukao prema Cazinu.⁴⁴ U ovim borbama neprijatelj je pretrpio gubitke od 33 ubijena, 40 ranjenih i 2 zarobljena vojnika, a jedinice UOG su imale 14 poginulih, 16 ranjenih i 2 odbjegla borca. Aktivnoš u jedinica UOG neprijatelju je onemogu eno da do kraja rata na ovom podru ju, van Cazina, uspostavi svoju vlast. Sve što je uspijevao to je da s ja im snagama prokrstari po terenu, ali je to uvijek pla ao velikim gubicima u ljudstvu i materijalu.

I diverzantske jedinice 4. korpusa bile su u ovom periodu veoma aktivne. U vremenu od 20. juna do 20. jula 1944. one su na pruži Zagreb—Karlovac izvele ukupno 27 akcija u kojima su minirana i onesposobljena za transport 3 oklopna, 4 transportna i 2 putni ka voza i uništene 4 lokomotive i 12 vagona. Na pruži Zagreb—Sisak minirana su 24 transportna i putni ka voza. Najve a akcija izvedena je 19. jula na aerodromu Kurilovac kod Velike Gorice: podmetnuto je 8 tempirnih mina, koje su uništile 800 kg avionskih bombi. Gubici u ljudstvu nisu utvr eni ali, prema izvještaju Štaba 2. diverzantskog bataljona od 24. jula, mrtvih i ranjenih je bio ve i broj. »Automobili su u dva navrata po danu prevozili mrtve i ranjene. Od u inka detonacije porušeni su krovovi na ku ama u Velikoj Gorici, Novim i Starim i ama, a imade mjesta gdje su itave stambene zgrade porušene.«⁴⁵

Od 22. VII 1944, po povratku 8. divizije iz Žumberka na Kordun, njena 1. brigada razmještena je na prostoru Tušilovi —Krnjak, 2. brigada Plaški—Perjasica i 3. brigada Slunj—Rakovica. Kako je u to vrijeme neprijatelj jak pritisak vršio na sektoru 35. divizije, ubrzo je 2. brigada upu ena u rejonu Prijeboj—Plitvice—Vrhovine radi sadejstva sa tom divizijom.⁴⁶ Sa ostalim snagama

44 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 558.

45 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 414.

46 U izvještaju od 19. jula GŠH javlja VŠ-u: »Neprijatelj uporno teži da ovlada komunikacijom Biha —Prijeboj—Vrhovine—Oto ac, da bi odvojio Liku od Korduna. U tom cilju vo e se neprekidne borbe i to na odsjeku Li ko Petrovo Selo — Prijeboj. Ova mjesta stalno prelaze iz ruke u ruku. Ovdje emo prebaciti dijelove 8. divizije«. Zbornik, tom V, knj. 29, str. 616.

Perna 1944.
Grupa boraca tenkovske
ete 4. korpusa NOVJ
sa zamjenikom
komandira ete
Markom Vignjevi em.

8. divizija je, krajem jula i tokom augusta, osiguravala poljoprivredne radove. Osim toga puno se radilo na popuni i sreivanju jedinica. Kako su mobilizacijske mogu nosti na sektoru ove divizije bile gotovo iscrpljene, GŠH je dao suglasnost da se rasformiraju partizanski odredi i divizija popuni njihovim borcima.⁴⁷ Tada su u 1. i 2. brigadi formirani peti bataljoni koji su, kad je divizija odlazila s ovog sektora, ostajali na terenu i dejstvovali jedan prema Karlovcu, a jedan prema Tounju i Oštarijama.

Prema direktivi Vrhovnog štaba u to vrijeme je posebnu pažnju trebalo posvetiti mobilizaciji novih boraca i vojno-politi komu u vršenju jedinica. Priliv novih boraca morao je biti znatno ve i od gubitaka, zbog ega je trebalo prvenstveno izvoditi takve akcije koje su stvarale uslove za mobilizaciju novih boraca. Na operacijskom podru ju 4. korpusa izgledi za mobilizaciju novih boraca postojali su u Pokuplju, na karlova kom sektoru i u Cazinskoj krajini, dok su Kordun i Banija, kao i jedan dio Žumberka, bili ve ostali bez ve ih rezervi u ljudima sposobnima za vojsku.⁴⁸

U vezi direktive VŠ, u toku augusta 1944, na podru ju 4. korpusa mobilisano je 1300 novih boraca. Glavni štab Hrvatske, da bi stekao uvid brojnom i nacionalnom sastavu jedinica a zatim odredio rejone u kojima e se vršiti mobilizacija, od svih korpusa je zatražio da mu dostave depešom brojni pregled,

⁴⁷ Zbornik, tom V, knj. 28, str. 552.

⁴⁸ Zbornik, tom V, knj. 31, str. 121.

nacionalnog sastava za svaku brigadu i odred posebno, iskazuju i samo Srbe i Hrvate.⁴⁰ Na ovaj zahtjev Štab 4. korpusa je 2. augusta depešom odgovorio: »Sedma divizija: 1. brigada — 917 Srba i 28 Hrvata, 2. brigada — 847 Srba i 39 Hrvata, 3. brigada — 872 Srba i 38 Hrvata, 4. brigada — 781 Srbin i 294 Hrvata, Partizanski NOP odred Banije — 661 Srbin i 26 Hrvata.

Osmo divizija: 1. brigada — 1135 Srba i 173 Hrvata, 2. brigada — 1375 Srba i 172 Hrvata, 3. brigada — 1378 Srba i 246 Hrvata.

Trideset etvrta divizija: Brigada »Franjo Ogulinac Seljo« — 811 Hrvata i 25 Srba, Karlova ka brigada — 593 Hrvata i 22 Srbina, Karlova ki NOP odred — 269 Hrvata i 15 Srba, Žumbera ki NOP odred — 716 Hrvata i 13 Srba, Turo-poljsko-posavski NOP odred 478 Hrvata i 34 Srbina.«

Mobilizacija ljudstva nastavila se i dalje u itavoj Hrvatskoj. To je za sve jedinice, pored obezbje enja vršidbe, bio jedan od najvažnijih zadataka. Mobilisan je i jedan broj žena. »Sada smo mobilisali 150 žena i omladinki, koje emo, poslije desetodnevnog kursa, upotrijebiti za rad na aerobazama, kako bi borce mogli osloboditi i poslati u jedinice«, pisalo je u izvještaju Štaba 4. korpusa upu enog GŠH 6. septembra. Na sektoru 34. divizije sva dejstva njenih jedinica usmjerena su na mobilizaciju: Karlova ke brigade i brigade »Franjo Ogulinac Seljo« na sektoru Bosiljeva, Karlova kog odreda na liniji Netreti — Ribnik, Zumbera kog odreda iz reiona Kraši a prema Dragani u i Ozlju. uspjehu mobilizacije, naro ito u Žumberku, najbolje govori injenica da je tamo 27. augusta 1944. od 2, 3. i 4. bataljona Žumbera kog odreda formirana Žumbera ka brigada, ja ine 983 borca, koja je postala 3. brigada 34. divizije, a novomobilisani borci popunili su Žumbera ki odred.

Na sektoru 7. divizije njena 1. brigada je po etkom augusta u selu La ev ani, blizu Sunje, razbila tzv. Samozaštitnu etni ku brigadu. Od 150 etnika, koliko ih je bilo, ubijeno je 60, nešto ranjeno a ostali su se razbježali. Nešto kasnije, 11. jula, 1. i 4. brigada napale su jedan neprijateljski voz izme u Sunje i Siska i potpuno ga uništile. Ubijeno je 45 vojnika, 1 oficir i 1 podoficir, a zarobljeno 14 vojnika i 6 željezni ara, uz gubitke 7 poginulih i 7 ranjenih boraca. Štab 7. divizije se sredinom augusta s 3. i 4. brigadom prebacio preko Save u Moslavinu radi pružanja pomo i 10. zagreba kom korpusu,⁵⁰ što je narodu Banije, koji se saživio sa svojim jedinicama, dosta teško palo.⁵¹ Prilikom napada 18. brigade 40. divizije na neprijateljsku posadu u Hercegovcu 20. augusta, banijske brigade uspješno su spre avale intervenciju neprijatelja od Bjelovara prema Hercegovcu i nanijele su osjetne gubitke, uz vlastite od 5 poginulih i 26 ranjenih boraca. Ostale snage ove divizije dejstvovale su u Baniji. Odsustvo snaga 7. divizije iskoristile su ustaše iz Jasenovca (oko 1000) i 22. augusta upale u Trokut, gdje su popalile sela Crkveni Bok, Ivanski Bok i Strmen, više stotina žitelja ubile i bacile u vatru, a oko 220 uhapsile i otjerale u logor Jasenovac, za iju sudbinu se nikad nije saznalo.

U toku augusta, pošto se donekle stišala neprijateljska aktivnost na podru ju 4. korpusa, stvoreni su povoljni uslovi za sre ivanje jedinica i stanja na slobodnoj teritoriji. Još uvijek je bilo aktuelno objašnjavati sporazum Tito-Šubaši , postignut na Visu u junu 1944. godine, u naseljima poluoslobo ene i neoslobo ene teritorije. Vijest tome izazvala je podozrenje i strah od povratka

49 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 608.

50 Zbornik, tom V, knj. 31, str. 504.

51 Zbornik, tom V, knj. 31, str. 395.

kralja Petra, jer je takve izmišljotine u narod proturala ustaška propaganda. Me utim, u redovima boraca 4. korpusa, kao i kod naroda koji je bio pravilno informiran od aktivista NOP-a, sporazum je shvaćen kao velika pobjeda NOB-e i Titove politike. Ovaj sporazum, naše pobjede, napredovanje Crvene armije i zapadnih saveznika poslije iskrcavanja u Francuskoj stvorili su povoljnu klimu za širenje i u vršivanje slobodne teritorije i povećanje brojnog stanja jedinica 4. korpusa. Samo na karlovačkom sektoru, za kratko vrijeme, stupilo je 280 novih boraca u jedinice NOVJ. Narod slobodne teritorije i borci jedinica korpusa predstavljali su u borbenom i političkom smislu jedinstveni front.

U ovom periodu poboljšani su uslovi rada i za komande vojnih područja na teritoriji 4. korpusa. One su svoju aktivnost u tom vremenu najviše usmjeravale na prikupljanje ljudske i stočne hrane i na mobilizacijske poslove. U kratkom vremenskom periodu Komanda banijskog vojnog područja mobilisala je 295 novih boraca, Bihaćkog 22, Prvog kordunaškog 126, Drugog kordunaškog 27, Karlovačkog 351, Pokupsko-turopoljskog 374, i Žumberačkog 94. Ovim se donekle povećalo brojno stanje jedinica, ali je još uvijek u formacijskoj strukturi jedinica 4. korpusa bilo znatnih razlika. Iz izvještaja Štaba 4. korpusa, od 7. augusta 1944, upućenog GŠH vidi se da je on tada imao: tri divizije, Unsku operativnu grupu, haubički divizion, diverzantski bataljon, pontonirski bataljon, etu za vezu i auto-etu, koja je formacija izgledala ovako:

Sedma divizija: četiri brigade, dva NOP odreda, bateriju topova, etu za vezu, bolnička etu i izviđački vod. Brigade su imale po četiri bataljona, prate u etu, etu za vezu i bolnički vod.

Osma divizija: tri brigade, artiljerijski divizion, bolnička etu i izviđački vod. Prva i 2. brigada su imale po pet bataljona, a 3. brigada četiri bataljona i svaka prate u etu, etu za vezu, minerski i bolnički vod.

Trideset i četvrta divizija: dvije brigade, tri NOP odreda i etu za vezu. Brigade su imale po četiri bataljona, prate u etu i etu za vezu.

Unska operativna grupa: dvije brigade, izviđački vod i topovsko odjeljenje. Brigade su imale po četiri bataljona, etu za vezu i prate u etu naoružanu minobacačima i mitraljezima.

Diverzantski bataljon: tri ete, koje su djelovale na sektoru: Zagreb—Karlovac, Zagreb—Sisak i Sisak—Sunja—Kostajnica Dubica. Uskoro je formiran još jedan samostalni diverzantski vod koji je djelovao na pruži Karlovac—Ogulin.

Haubički divizion: tri baterije i vod za vezu.

Pontonirski bataljon: dvije ete.

Još su postojale dvije aerodromske ete na aerodromima pod neposrednom komandom Komande vojne oblasti 4. korpusa.⁶²

Udar po komunikacijama

Vojna situacija u Evropi i na bojištima u Jugoslaviji krajem augusta i početkom septembra 1944, a naročito približavanje Crvene armije istočnim granicama naše zemlje i povlačenje njemačkih snaga iz Grčke uz pripreme za napuštanje i drugih dijelova balkanskog poluostrva, imali su direktnog uticaja na zadatke

i dejstva jedinica NOVJ. Pored ostalog, trebalo je ta dejstva uskladiti i s dejstvima saveznika. U takvoj situaciji bio je, 6. augusta 1944, izme u Vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita i savezni kog komandanta za Sredozemlje generala Vilsona, postignut sporazum zajedni kom napadu na neprijateljeve komunikacije u Jugoslaviji od strane NOV i POJ i britanskog vazduhoplovstva u toku jedne sedmice, po ev od 1. septembra. U vezi s tim je vrhovni komandant, 17. augusta, izdao nare enje svim korpusima u kom je, pored ostalog, pisalo: »U vezi op eg savezni kog plana NOV i POJ dobila je zadatak da, naro ito u vremenu od 1—7. IX ruši komunikacije na cijelom jugoslovenskom ratištu i tako uko i pokretljivost okupatorskih trupa. Kao i do sada stalo mi je do toga da naša vojska izvrši ovaj važni zadatak.«⁵³

U to vrijeme na operacijskom podru ju 4. korpusa neprijatelj je držao i koristio komunikacije: Zagreb—Karlovac—Ogulin—Modruš i Zagreb—Sisak—Sunja—Bosanski Novi—Biha . Pored posada u mjestima na ovim komunikacijama, on je imao garnizone u Samoboru, Ozlju, Re ici, Vagancu, Cazinu i još nekim manjim mjestima. Prema podacima s kojima je raspolagao Štab 4. korpusa neprijateljskim snagama bili su to dijelovi njema ke 373. i 392. legionarske divizije, 1. lova kog puka i dijelovi 1. koza ke divizije (kubanski i sibirski puk) zatim ustaško-domobranske snage; 3. djelatni staja i zdrug, 2. i 4. posadni zdrug i dijelovi 4. i 10. djelatnog staja eg ustaškog zdruga, Poglavnikovog tjelesnog zdruga, 8. ustaškog krajiškog zdruga, Zagreba kog posadnog zdruga, 4. lova kog zdruga, 1. i 4. obkoparska bojna (inžinjerijski bataljon), 6. i 10. stražarska bojna, 2. etni ki bataljon, etni ka Samozaštitna brigada, dijelovi oružni ke pukovnije i još nekoliko samostalnih specijalnih jedinica.

U vezi nare enja Vrhovnog štaba za dejstva na komunikacijama, Štab 4. korpusa je, zapovješ u od 31. augusta, pot injenim jedinicama postavio slijede e zadatke:

Sedma udarna divizija (bez dvije brigade) da onesposobi za saobra aj pruge i ceste Sisak—Sunja—Kostajnica—Bosanski Novi i Sunja—Dubica i da kontroliše sektor Petrinje. Za rukovo enje ovim operacijama Štab korpusa je formirao poseban operativni štab na elu s komandantom Milanom Trnini em i politikom komesarom Brankom Borojevi em.

Osma udarna divizija, oja ana Haubi kim divizionom i dijelovima Pontonirskog bataljona, da prekine željezni ku prugu Duga Resa—Globorni ki most i cestu Duga Resa—Ogulin—Modruš.

Trideset etvrta divizija da dejstvuje i ometa saobra aj na cesti i željezni koj pruzi Zagreb—Karlovac—Duga Resa, zatim na komunikaciji Zagreb—Sisak i da kontroliše podru je Samobora i Ozlja.

Unska operativna grupa da prekine saobra aj na cesti i željezni koj pruzi Bosanski Novi—Bosanska Krupa—Biha i da neprekidno kontroliše neprijateljske pokrete na sektoru Cazina.

Drugi diverzantski bataljon da po sektorima stavi svoje jedinice na raspolaganje operativnim jedinicama, a sam štab bataljona da se stavi na raspolaganje štabu 34. divizije.

Haubi ki divizion da kod Vojni a obrazuje rezervu s tim da bude u pripravnosti da podrži dejstva jedinica 8. divizije prema Karlovcu.

Pontonirski bataljon da uspostavi više prelaza preko rijeke Mrežnice za ra un brigade 8. divizije koja bude dejstvovala na komunikaciji Karlovac—Ogulin, zatim da održava prijelaze preko rijeke Korane kod Veljuna i rijeke Kupe kod Lasinje i Pokupskog.

Akcija je trebalo da po ne no u izme u 31. augusta i 1. septembra, štabovi jedinica trebali su se nalaziti: 7. divizija kod sela Gradusa, 8. divizija u Veljunu, 34. divizija u selu Pokuplju, Unske operativne grupe na sektoru Bužin—Otoka i operativni dio štaba korpusa u rejonu Petrove gore. Prema posebnoj zapovijesti za vezu Štaba korpusa pot injeni štabovi trebalo je da uspostave vezu prema višem štabu. Veza je bila u prvom redu telefonska, a kao dopuna bili su kuriri na motorbiciklima. Gdje bi sve ovo zakazalo veza bi se organizirala relejima — konjanicima. Štab korpusa je ukazao i na takti ke postupke jedinica: komunikacije se ruše i tu e sve ono što se zatekne na njima, akcije se izvode samo no u, a danju se jedinice povla e u obližnje rejone i sklanjaju, jer se ra unalo i na dejstvo savezni kih aviona i najzad u toku akcije svim jedinicama je ostavljena puna inicijativa.⁵⁴ Da bi što pravilnije usmjerio svoje snage na izvršenje zadatka, Štab korpusa je, u posebnoj direktivi, razradio zadatke za svaku brigadu, poslije ega su i pot injeni štabovi izdali svoje zapovjesti za akcije, naglašavaju i da se svi zadaci moraju izvršiti jer je to ovog puta izri ita želja druga Tita.

Na sektoru 7. divizije bile su raspore ene jedinice 8. i 10. staja eg ustaškog zdruga, dvije bojne 1. gorskog zdruga, s jakim posadama u Petrinji, Capragu, Sunji i Kostajnici. Polaze i od toga, i drugih elemenata situacije, Operativni štab za nepotpunu 7. diviziju odredio je da 1. brigada napada saobra aj na komunikaciji Caprag—Sunja i na cesti Sisak—Novo Selo—Komarevo—Blinja, da 2. brigada napada neprijatelja i ruši cestu i prugu Sunja—Kostajnica—Dvor i ceste Kostajnica—Me en ani i Dvor—Trgovi, da 1. banijski odred ofanzivno dejstvuje na komunikacijama Caprag—Blinjski Kut i na cesti Petrinja—Moštanica i Petrinja—Glina i 2. banijski odred na komunikaciji Sunja—Dubica i na cesti Kostajnica—Meminska. Inžinjerijska eta trebalo je da se raspodijeli po svim jedinicama sa potrebnim materijalom za rušenje, a Artiljerijski divizion u prvo vrijeme da ostane u rezervi kod Operativnog štaba u selu Velika Gradusa.⁵⁵

Na podru ju odre enom za dejstvo 8. divizije nalazilo se je više manjih i ve ih neprijateljskih uporišta. Osim garnizona u Karlovcu, ja ine preko 4.000 neprijateljskih vojnika, u Dugoj Resi bile su dvije satnije 5. ustaške bojne, u Generalskom Stolu 120 gestapovaca, u Zve aju satnija 5. ustaške bojne, Skradniku satnija legionara, Josipdolu ja e snage i dva tenka te transportne jedinice njema ke 392. legionarske divizije, Tounju 200 legionara i nešto žandara, Oštarijama 200 legionara iz 392. divizije, Košarama satnija legionara, u Vojnovcu satnija legionara i jedna na Trojvrhu i Vagancu s oko 1000 ustaša, Belaju satnija 5. ustaške bojne, Turnju satnija domobrana i satnija iz 30. ustaške bojne, i kod kupskog mosta i u Re ici dvije satnije domobrana i ustaša.

Pred tako nagomilanim neprijateljem, a u duhu korpusne zapovijesti, Štab 8. divizije je odlu io: da sa 3. brigadom, oja anom protivkolskom baterijom i po jednim vodom inžinjerijskih eta 1. i 2. brigade, temeljno poruši željezni ku prugu izme u Duge Rese i Ogulina i cestu izme u Duge Rese i Košara, a sa

54 Zbornik, tom V, knj. 31, str. 527.

55 Zbornik, tom V, knj. 31, str. 560.

manjim odjeljenjem da minira cestu i prugu na dobro branjenom sektoru izme u Duge Rese i Karlovca i Karlovca i Belaja, da 1. brigada, pod iju je komandu stavljen Haubi ki divizion, dijelom snaga minira cestu Turanj—Cеровac i posjedne položaj na Turanjskim brdima, a drugi dio snaga da usmjeri prema Kamenskom i minira cestu Kamensko—Skakavac i da ostatak snaga s artiljerijom drži na prostoru Cerovac—Tušilovi , da 2. brigada, sa dijelom snaga, kontroliše sektor Vaganca: uništi mostove kod Tržankih Raštela i onesposobi za promet cestu Vaganac—Drežnik, zatim da pod kontrolom drži ceste Vaganac—Oštarijski Stanovi u pripravnosti za novoiskrsle zadatke. Samostalni bataljon, pod komandom Operativnog štaba na Kordunu, trebalo je da izvrši zapre avanje i miniranje cesta Vojnovac—Josipdol i Josipdol—Modruš—Vrh Kapele.⁵⁶

Na sektoru 34. divizije dijelovi 3. stajega zdruga, 1. koja ke divizije, kompletan njema ki 1. lova ki puk i ve i broj samostalnih ustaških i domobranskih jedinica bili su raspoređeni na pravcu Zagreb—Karlovac u naseljima i na željeznim stanicama: Horvati, Zdenina, Desinac, Jastrebarsko, Cvetkovi , Dragani i i na relaciji Zagreb—Sisak: Velika i Mala Mlaka, Lomnica, Gridi i, Velika Gorica, Mraclin, Rakitovec, Turopolje, Lekenik, Pešanica i selo i željeznika stanica Greda. Polaze i od ovako raspoređenog brojnog neprijatelja, dobijenog zadatka i drugih elemenata situacije, Štab 34. divizije naredio je brigadi »Franjo Ogulinac Seljo« da vrši diverzije na pruzi i cesti izme u željeznike stanice Horvati i Zdenina i da onesposobi puteve prema slobodnoj teritoriji od Zdenine prema Pisarovini i cestu Brezovica—Starjak, Karlova koja brigadi, da ruši komunikacije izme u Zdenine i Jastrebarskog i minira cestu Karlovac—Dragani i, obezbjeđuju i se od neprijatelja u Karlovcu i Dragani u, Žumbera koja brigadi, oja anoj Žumbera kim odredom, da djeluje na području Jastrebarsko—Dragani —Karlovac i zatvori komunikacije prema slobodnoj teritoriji Žumberka, Turopoljskom odredom da ruši i zapređava komunikacije na relaciji Zagreb—Sisak i minira puteve: Velika Gorica—Kravarsko—Lukavec—Dobranec i Sisak—Pokupsko i Karlova kom odredom da djeluje na pruzi Karlovac—Ogulin s iste strane i da djeluje s jedinicama 8. divizije koje budu djelovale na toj komunikaciji. Štab divizije je zahtijevao od jedinica da se svi zadaci moraju izvršiti i da sve komunikacije na sektoru divizije moraju biti onesposobljene za saobraćaj, pa čak i one za kolski saobraćaj što vode na slobodnu teritoriju.⁵⁷

Unska operativna grupa imala je zadatak da sa 1. brigadom vrši diverzije na cesti Ostrožac—Cazin—Tržac, a sa 2. brigadom na cesti Vaganac—Izai i na komunikacijama prema Bihaću.

No u izme u 1. i 2. septembra jedinice 4. korpusa krenule su na izvršenje zadatka, tako da su se te no i sve komunikacije koje proti u korpusnim područjima našle pod udarom. Punih 7 dana i no i akcije nisu prestajale. Prvi rezultati ovih akcija najbolje se vide iz depeše GŠH upućene 2. septembra Vrhovnom štabu, a koja glasi: »Jedinice IV korpusa izvršile su slijedeće akcije: na sektoru VII divizije — na pruzi Caprag—Sunja srušena dva mosta... Pruga presječena na 38 mjesta, a u dužini od 3 km, sasvim je uništena. Porušena propust i minirana cesta izme u Blinjskog Kuta i Brana. Cesta minirana izme u Sunje, Petrinjca, Brana, Blinjskog Kuta, Komareva i Novog Sela. Pruga Sunja—

⁵⁶ Zbornik, tom V, knj. 31, str. 478.

⁵⁷ Zbornik, tom V, knj. 31, str. 451.

Kostajnica porušena na dužini od 1 km i propust od 3 km dužine. Izme u Sunje i Kostajnice cesta minirana. Pruga Sunja—Dubica presje ena na sedam mjesta. Kod željezničke stanice šaša porušen je most. Cesta Kostajnica—Meminska minirana i prekopana na 7 mjesta. Cesta Kostajnica—Dvor, izme u Volinje i Divuše, prekopana i minirana sa 5 minskih polja.

Na sektoru VIII divizije: pruga Ogulin—Karlovac od Globornog koga mosta prema Ogulinu presje ena na 72 mjesta. Izme u Generalskog Stola i Zvečaja porušen je podvožnjak. Cesta Vaganac—Drežnik razrušena, minirana i za-barikadirana. Cesta Turanj—Cеровac minirana. Cesta Popovič Brdo—Kamen-sko minirana i prekopana. Ceste Josipdol—Vojnovac, Vojnovac—Plaški i Josipdol—Modruš minirane.

Na sektoru 34. divizije: pruga Zagreb—Karlovac presje ena na 200 mje-sta, a u dužini od 4 km. Izme u Zdenice i Mavra i sasvim uništena. Zauzeta željeznička stanica Desinac. Zarobljeno 28 domobrana i jedan oficir... Na istom sektoru porušena 3 mosta od 8—12 m dužine. Pruga Zagreb—Sisak pre-sje ena na 50 mjesta. Cesta Zagreb—Sisak minirana i porušena.

Na sektoru Unske operativne grupe: izme u Crnog jezera i Bosanske Krupe željeznička pruga je presje ena na 40 mjesta. 400 metara pruge sasvim je uništeno sjeverno od Bosanske Krupe. Uništena dva mosta na cesti južno od Otoka, na lijevoj obali rijeke Une. Cesta Ostrožac—Cazin minirana.⁵⁸

Ofanziva jedinica 4. korpusa zburnila je neprijatelja i onemogućila da se koristi komunikacijama. Trpio je teške gubitke, posebno na komunikacijama na sek-toru 34. divizije gdje je izgubio nekoliko uporišta. U toku noći i izme u 7. i 8. septembra brigada »Franjo Ogulinac Seljo« likvidirala je neprijateljsku posadu od tri čete ustaša i domobrana na željezničkoj stanici Zdenice, koja je bila utvrđena pojasom rovova i bunkera s trospratnim bunkerom u centru i bodljikavom žicom oko cijelog utvrđenja. Porušena su sva utvrđenja i staništa na postrojenjima, zarobljeno 30, ubijeno 35 i veći broj ranjen neprijateljskih vojnika, uz vlastite gubitke od 4 poginula i 34 ranjena borca. Samo tri dana kasnije ova je brigada, u sadejstvu s Karlovačkom brigadom, razbila neprijateljske posade u Brezovici i na željezničkoj stanici Remetinec u neposrednoj blizini Zagreba.

Pruga Sisak—Sunja prekinuta je na više mjesta, pa je saobraćaj obustavljen. Njenu opravku svakodnevno su ometale jedinice 7. divizije. I na beogradskom pravcu ove komunikacije jedinice 3. i 4. brigade VII. divizije izvršile su veliku diverziju na dijelu izme u Kutine i Popovce. Ova je akcija bila značajna i po tome što se baš preko ovog sektora obavljao saobraćaj izme u Banije i Moslavine. Uništena je željeznička stanica Voloder i u njoj njemački oklopni voz sa posadom i dva tenka. Željeznička pruga je prekinuta na 150 mjesta u dužini od 7 km i potrgane telefonske linije u istoj dužini. Ubijeno je 80 i zarobljeno 12 neprijateljskih vojnika. Ovaj uspjeh omogućio je vezu izme u Posavine i Banije koja se nakon ove akcije, bez smetnji, mogla odvijati danju i noću. Za neprijatelja ovo je bio iznenađujući i težak udarac, jer je to bila prva akcija na ovom sektoru i ovakvog obima.⁵⁹

Nakon ove akcije 3. i 4. brigada 7. divizije prebacile su se u pravcu Križevaca i likvidirale ustašku posadu na željezničkim stanicama Vrbovec i Repinec i porušile prugu u dužini od 7 km, čime je prekinuta veza Križevaca i Bjelovara sa Zagrebom.⁶⁰ Ovoj akciji je GŠH depešom 11. septembra obavijestio Vrhovni

58 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 525.

59 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 15.

60 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 645.

štab: »Dijelovi VII divizije (3. i 4. brigada) likvidirali uporišta Vrbovec i Kepinac (pruga Dugo Selo—Križevci). Ubijeno je 46, zarobljeno 68 domobrana i ustaša. Plijen: 2 teška mitraljeza i 12 puškomitraljeza, 70 pušaka i 40.000 metaka ... Srušena stani na postrojenja, 5 mostova, 8 bunkera, 2 vaktarne. Pruga presje ena na 120 mjesta.«⁶¹

Nakon osmodnevnih ofanzivnih dejstava Štab 4. korpusa uputio je izvještaj Glavnom štabu Hrvatske u kom je sumirao rezultate na području korpusa i rezultate 3. i 4. brigade 7. divizije, koje su dejstvovala van korpusnog područja. Potpuno su izbačene iz prometa željeznička pruga i cesta Zagreb—Karlovac—Ogulin. Komunikacije Zagreb—Sisak—Sunja postale su neupotrebljive bez ve ih popravki za saobraćaj. Pruga i cesta Sunja—Kostajnica i Sunja—Dubica neprekidno su rušene, ali ih je neprijatelj neprekidno i popravljao i djelomično koristio. Na ostalim komunikacijama neprijatelj je povremeno vršio saobraćaj, ali je pri tome stalno napadan i usporavan u pokretu. Zauzeto je više neprijateljskih uporišta: Voloder, Vrbovec i Repintc, Desinac, Mavra i i, Domagovi, Dragani i, Lazina, Zdenina i druga. Pruge su porušene na 190 mjesta eksplozivom i pripru nim alatom u dužini od 22 km. Uništeno je 60 mostova i propusta na prugama i cestama, 3 oklopna voza, 4 tenka i 20 transportnih vagona, a više oštećeno. Ubijeno je oko 450, zarobljeno 218 i ranjen ve i broj neprijateljskih vojnika, uz vlastite gubitke od 63 poginulih i 107 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je, izme u ostalog: 8 minobaca a, 16 mitraljeza, 33 puškomitraljeza, 370 pušaka

Iz borbi 8. divizije NOVJ u završnim operacijama u Istri 1945.

61 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 541.

i 165.000 metaka te 1 radio-stanica. Tako krupni rezultati postignuti su, prije svega, zahvaljuju i maksimalnom zalaganju svih boraca i rukovodilaca jedinica 4. korpusa, pri emu se posebno istakla 34. divizija.⁶²

Za vrijeme ovog udara po komunikacijama, brzog kao vihor, prostrujala je kroz sve jedinice 4. korpusa draga vijest iz GSH, da je naš Vrhovni komandant odlikovan visokim odlikovanjem SSSR, što je izazvalo veliko oduševljenje me u pripadnicima itavog korpusa. To raspoloženje najbolje je iskazao GŠH u estitci drugu Titu, u kojoj je, izme u ostalog, rekao: »U ime boraca, podoficira, oficira i politiki kih komesara NOV Hrvatske estitamo svom Vrhovnom komandantu na odlikovanju najvišim odli jem SSSR-a, Ordenom Suvorova prvog stepena. Sre ni smo i gordi zbog ovako visokog priznanja bratskih sovjetskih naroda našem maršalu i vo i, koji nas je sigurnom rukom proveo kroz tri teške godine borbi i doveo na prag pobjede. Ispunjeni ushi enjem obe avamo vam, družu maršale, da emo još sa ve om snagom i poletom ispunjavati vaša nare enja i udariti po mrskom okupatoru i doma im izdajnicima.«⁶³ Iza obe anja GŠH stajali su svi borci i starješine IV korpusa.

Napadi na Cazin i Sunju

U me uvremenu neprijatelj je koncentrirao svoje snage na više pravaca kako bi odbacio naše jedinice od komunikacija i na njima ponovo uspostavio saobraaj. Mada su intervencije bile oštre na svim pravicima, najja e su bile na sektoru 7. divizije iz Siska, Petrinje i drugih garnizona. Ove borbe trajale su dva dana i za to vrijeme naše jedinice su na oko 200 mjesta ponovo prekinule željezni ke pruge.

Neposredno poslije akcije na komunikacije trebalo je napasti i likvidirati ustašku posadu u Cazinu, ja ine oko 500 ustaša, koja je pravila este ispade na oslobo enu teritoriju, plja kala i terorizirala okolno stanovništvo. U bližoj i daljoj okolini Cazina neprijatelj je imao posade u Ostrošcu, ja ine oko 500 legionara iz 373. njema ke divizije, u Biha u do 400 vojnika te 8 tenkova i 10 topova, Bosanskoj Krupi 500 vojnika i Otoki oko 1000 neprijateljskih vojnika i 15 topova te 8 tenkova. Za realizaciju ove zamisli odre ene su Unska operativna grupa (dvije brigade) i 8. divizija (bez 3. brigade) oja ana baterijom haubica i vodom lakih tenkova (talijanske tankete). Neposredno na Cazin trebalo je da napadaju 1. brigada UOG i 1. brigada 8. divizije, oja ana baterijom topova i tenkovskim vodom, dok su ostale jedinice imale da obezbijede napad od neprijatelja iz okolnih garnizona.⁶⁴ Napadom je neposredno rukovodio operativni dio Štaba 4. korpusa i komanda mjesta iz zaseoka oralia. Od njega pot injenim štabovima i štabovima brigada u napadu, telefonsku vezu je uspostavila korpusna eta za vezu.

Trebalo je, prema planu, da 1. muslimanska brigada napada s juga i zapada na frontu od ceste za Ostrožac pa do potoka Stovrela (Rogova ūka), a 1. kordunaška brigada sa sjeveroistoka na frontu od lijevog krila 1. muslimanske brigade pa do ceste za Krupu. Ova je brigada imala i zadatak da jedan bataljon postavi u Gnjilovcu radi obezbje enja od Ostrošca. Kako se Cazin nalazi u kotlini,

62 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 122.

63 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 534.

64 Zbornik, tom V, knj. 33, str. 135.

neprijatelj je u odbranu uključio Gradinu, stare ruševine, i okolne visove. To mu je odbranu činilo otpornijom, ali i razjedinjenom, tako da su naše jedinice bile u mogućnosti da je zauzimaju po dijelovima.

Napad je otpočeo 13. septembra u 5,30 sati snažnim jurišem na svim pravcima. Neprijatelj je, iako je na vrijeme otkrio prisustvo naših snaga, bio zbunjen žestinom našeg napada. Na pravcu napada 4. bataljon 1. muslimanske brigade nalazila su se dva brdska topa i neprijatelj je uporno nastojao da ih zadrži za sebe. Međutim, kako je napad 3. bataljona ove brigade bio uspješniji, njegove su se brzo ovladale prednjim neprijateljskim položajima i nezadrživo ga niz Klis i Zegar satjerale u grad, čime je bio poremećen i tavan sistem odbrane Cazina. Na ovom pravcu angažirani su i naši tenkovi koji su pomogli potiskivanju neprijatelja u centar grada. Manji dijelovi neprijatelja pokušavali su da kroz meandere pobjegnu i tako izbjegniju uništenje ili zarobljavanje.

Na pravcu 1. kordunaške brigade napad je također tekao uspješno. U prvom naletu neprijatelj je izbačen iz predstražarskih položaja, a zatim satjeran u centar grada, gdje je nastavio da daje slabo organiziran otpor. Neprijatelja je uhvatila panika i sve što je moglo svodilo se na pokušaje da pobjegne iz Cazina. Dobro je učinjeno što je bataljon 1. kordunaške brigade ostavljen u Gnjilovcu, jer su svi pokušaji bjekstva neprijatelja iz Cazina išli u tom pravcu.

U vrijeme napada, neprijatelj je iz okolnih garnizona krenuo prema Cazinu, kako bi napadnutu posadu sa uvaio od uništenja. Međutim, na svim pravcima bio je zadržan upornom odbranom jedinica na osiguranju, a žestoke borbe su nastavljene i po zauzimanju Cazina. Oko 8 sati otpor neprijatelja u Cazinu bio je savladan i mjesto zauzeto. GŠH je istog dana depešom obavijestio Vrhovni štab: »13. IX u zoru jedinice Unske operativne grupe i dvije kordunaške brigade, potpomognute s tri tenka i 1 blindom, na juriš su zauzele Cazin. Borba je bila kratka i oštra. Peta ustaška bojna potpuno likvidirana.«⁶⁵ Ubijena su 273 i zarobljeno 176 ustaša, a zaplijenjeno je 2 topa i 15 sanduka granata, 2 mitraljeza, 6 puškomitraljeza, 9 automata, 13 pištolja i 267 pušaka te 7000 metaka, uz vlastite gubitke od 14 poginulih i 38 ranjenih boraca.

Po zauzimanju Cazina Štab 4. korpusa je uputio 1. i 2. brigadu 8. divizije da likvidiraju neprijateljsku posadu u Iza i u koja je, po padu Cazina, bila i suviše isturena prema slobodnoj teritoriji. Dok su ove brigade podilazile, posada je, osjetivši se i suviše slabom pred našim snagama, napustila Iza i i pobjegla u Vaganac, u kom se nalazila jaka posada od preko 1000 ustaša. Ponesena uspjesima 2. brigade 8. divizija napala je Vaganac, ali se brzo pokazalo da ne može zauzeti pa se povukla, pretrpivši gubitke od 3 poginula i 28 ranjenih boraca.

Polazeći od izuzetnog značaja koji je Sunja kao željeznica i cestovna rasprsknica komunikacije imala za neprijatelja, Štab 4. korpusa je u njenom rejonu koncentrisao 8. diviziju (bez 3. brigade),⁶⁶ 7. diviziju s dvije brigade, brigadu »Franjo Ogulinac Seljo«, 1. muslimansku brigadu, Haubiški divizion 4. korpusa i dijelove Tenkovskog bataljona GŠH, u namjeri da je napadne, zauzme i ovlada komunikacijama Sunja—Kostajnica—Dubica i Sunja—Caprag. U to vrijeme u Sunji se nalazilo 600 Nijemaca, ustaša i domobrana. U Donjem Hraštovcu bilo je 150 vojnika, u Kostajnici 1200 Nijemaca i ustaša, u Gradusi

⁶⁵ Zbornik, tom V, knj. 33, str. 543.

⁶⁶ Dva bataljona ove brigade prebačena su na prostor Prijeboj—Plitvički Ljeskovac radi osiguranja veze između Like i Korduna, a druga dva bataljona djelovala su iz rejonu Perjasice na komunikaciju Duga Besa—Tounj.

njema ki pontonski most preko Save sa manjim osiguranjem, u Šašu 40 domobrana, Zivaji 20 ustaša, Stazi 15 domobrana i u Dubici dvije satnije ustaša. U svim uporištima posade su bile dobro utvrđene rovovima, bunkerima i ogradama od bodljikave žice.

Polaze i od jačine i rasporeda neprijatelja, raspoloživih snaga i drugih elementa situacije, Štab 4. korpusa je odlučio da, obezbjeđivši se od Siska, Petrinje, Kostajnice i Dubice, napadne i zauzme Sunju, Donji Hrastovac, Graboštane i Gradusu. Zapovijesh u od 26. septembra on je dao zadatak 8. diviziji, ojačanoj brigadom »Franjo Ogulinac Seljo«, Haubi kim divizionom i tenkovima, da s jednom brigadom napadne i zauzme Sunju, s drugom brigadom da uništi neprijateljsko osiguranje kod pontonskog mosta u Gradusi i da s dijelom 3. brigade razbije neprijatelja u D. Hrastovcu i da dva bataljona ove brigade zadrži u divizijskoj rezervi; 7. diviziji da s 2. brigadom zatvori pravac Kostajnica—Sunja, s 1. brigadom pravac Sisak—Sunja, s 1. banijskim partizanskim odredom napadne i razbije neprijatelja u Graboštanima i sa 2. banijskim partizanskim odredom da zatvori pravac Dubica—Sunja i od Kostajnice kod Selišta; 1. muslimanskoj brigadi da fingira napad na osiguranja Petrinje i zatvori pravac Petrinja—Kostajnica; Haubi kom divizionu da s dvije baterije, sa vatrenih položaja V. Pankova—Drlja a, pomaže napad na Sunju a potom na D. Hrastovac, dok je dvije blinde trebalo zadržati u rezervi u selu Borojevi i. Po etak napada određen je za 26. septembra u 6 sati.⁶⁷

Prva brigada 8. divizije, koja je imala zadatak da napada na Sunju po jakoj kiši i pomrini u toku noći uoči 26. septembra, podišla je krajnjim naporom uporištu i do određenog vremena zauzela raspored za napad. To isto učinila je i brigada »Franjo Ogulinac Seljo« koja je prije napada opkolila posadu u D. Hrastovcu, dok je 1. banijski partizanski odred također zauzeo položaje za napad na Graboštane. Napad na Sunju 1. brigada je vršila iz tri pravca i neprijatelj se, u početku, uspješno branio na svim pravcima. Ipak, bataljon koji je napadao sa sjeverozapadne strane uz podršku protukolskih topova, kao i uz pomoć susjednog bataljona, uspio je da prodre u mjesto i da zauzme željezni kućanicu i sjeverni i sjeveroistočni dio Sunje. Oko 9 sati neprijatelj je izvršio jak protivnapad i uspio da nas izbaci iz mjesta, da zaplijeni dva protukolska topa i preotme svoj top koji su zaplijenile naše jedinice za vrijeme prodora. Nakon toga Štab 1. brigade ubacio je u borbu bataljon iz rezerve koji je, zajedno s bataljonom koji je napadao od zaseoka Grede, prodro u blizinu željezničke stanice i fabrike kože. Za to vrijeme brigada »Franjo Ogulinac Seljo« nije uspjela da zauzme D. Hrastovac, pa je prešla na njegovu blokadu. Ni napad 1. banijskog odreda na Graboštane nije uspio, pa je i on prešao na blokadu posade.

Borbe kod Sunje nastavljene su istog dana, ali bez značajnijih rezultata. Neprijateljski avioni su nadlijetali i bombardovali položaje naših jedinica i bacali pakete s municijom u Sunju. U toku noći od Dubice jedan bataljon ustaša uspio je da se probije u Sunju i time znatno ojača njenu posadu. Intervencije neprijatelja iz Siska, Petrinje i Kostajnice su odbijane. Drugog dana napada, kada je uslijedila jača intervencija iz Siska, a posada Sunje pojačana, Štab korpusa je odlučio da privremeno obustavi napad na Sunju. Međutim, kada je posada iz Hrastovca pobjegla i ubacila se u Sunju, a naše snage ponovo odbacile neprijatelja koji je napadao iz Siska, Štab 4. korpusa je odlučio da nastavi dejstva

kako bi se Sunja, kad već ne može da se zauzme, blokirala i tako kao komunikacijsko vorište izgubila važnost. Težište dejstva je od Sunje prenijeto u pravcu Dubice i Kostajnice. Trebalo je likvidirati i njemačku posadu u Graboštanima. Međutim, kada su naše jedinice ujutro 28. septembra poele da je opkoljavaju, posada je napustila Graboštane, pri čemu je pretrpjela osjetne gubitke. Narednog dana, uz podršku avijacije, jake neprijateljske snage, nastupaju i s jedne i druge strane Save iz Siska, prodrle su u Sunju i pojačale njenu posadu s jednom četom Nijemaca i tri satnije ustaša, što je jasno govorilo da je neprijatelj riješio da pod svaku cijenu održi Sunju u svojim rukama.

U toku noći i izmeću 29. i 30. septembra nastavljeno je rušenje komunikacija: 2. kordunaška brigada napala je i likvidirala posadu na željezničkoj stanici Šaš. Pod kontrolom naših jedinica našlo se preko 20 km pruge, tako da su uništeni bunker i postrojenja na željeznim stanicama: Kostajnički Majur, Stubljani, Hrastovac, Staza, Šaš i Zivaja. Zauzeta su i sela Cerovljani i Ba in u blizini Dubice. Borbe izmeću Save i Une nastavljene su i narednih dana. U njima je, zaključno sa 1. oktobrom 1944, zarobljeno 58, ubijeno oko 350 i znatno više ranjeno neprijateljskih vojnika. U našim jedinicama poginulo je 25 i ranjeno 263 boraca. Zaplijenjeno je: 8 mitraljeza, 13 puškomitraljeza, 3 teška i 12 lakih minobaca a te 20 mina, 4 njemačke protutenkovske oružja, 2 protukolska topa, 223 puške i 190.000 metaka, 3 automata i druga ratna oprema.

Akcije u toku oktobra

Nakon neuspjeha u napadu na Sunju GŠH je 4. oktobra depešom javio Vrhovnom štabu: »Sunja je i dalje blokirana, pruga Sunja—Dubica i Sunja—Kostajnica su zaposjednute. Neprijatelj više ne reagira, a pruge se i dalje ruše. Glavnina korpusa (IV) rokira se prema sektoru pruge Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac.«⁶⁸ Na taj sektor upućena je 8. divizija, dok je 7. divizija nastavila sa dvije brigade da dejstvuje na komunikacijama Sunja—Kostajnica i Sunja—Dubica, a s 3. i 4. brigadom i štabom divizije u Zagorju i Podravini. U sadejstvu s 2. brigadom 33. divizije ove brigade su likvidirale neprijatelja u Kloštru, na komunikaciji Virovitica—Uručje, nanijevši mu gubitke od 90 ubijenih i 14 zarobljenih vojnika, uz vlastite gubitke od 4 poginula i 25 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je, pored ostalog: 5 tenkova, 3 kamiona, 3 trikolice, 1 teški minobaca, 6 mitraljeza, 5 puškomitraljeza i 70 pušaka sa 20.000 metaka. U nastavku dejstva, od 13. do 16. oktobra, ove brigade 7. divizije su kod Koprivnice izvojevale još nekoliko pobjeda nad premoćnim neprijateljskim snagama. Međutim, u tim borbama pretrpjele su teške gubitke: poginula su 54 boraca, među kojima 8 etničkih i bataljonskih starješina, a ranjeno je 111 boraca i starješina.

Na sektoru Sunja—Kostajnica neprijatelj je 11. oktobra prešao u napad sa te linije na jedinice 7. divizije s kojima je rukovodio posebni operativni štab. Namjera neprijatelja je bila da naše snage odbaci što dalje od Sunje i pomenute komunikacije. U borbama su angažirane 1. i 2. brigada i 1. i 2. banijski partizanski odred. Oko 600 ustaša je prodrlo pravcima: Kostajnica—Bijela strana (k. 212) i Sunja—Etvrtkovac—Drljeva (k. 145). Na oba pravca neprijatelj je sa ekan jakom vatrom naših snaga, tako da mu je bio spriječen dublji prodor

68 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 517.

u slobodnu teritoriju. Međutim, dok su se na ovim pravcima vodile borbe, jedna jedinica kozaka iz Sunje provukla se bez borbe preko Donjeg Hrastovca u Rakovac i Svinjicu, gdje je odmah otpočela da pali i pljačka. Operativni štab odvojio je dio snaga i uputio ih protiv ovog neprijatelja koji je, kao i na drugim pravcima, bio prisiljen da se predno povuče u polazne baze, ali je prethodno spalio dio Svinjice, Drljace i Petrinjca, dok je u Krievu stigao da zapali samo 6 staja. Našim jedinicama nanio je gubitke od 9 poginulih i 39 ranjenih boraca.

Krajem oktobra i početkom novembra 1944. na sektoru Banije su ojačale operativne mogućnosti naših snaga, jer su se 31. oktobra vratile 3. i 4. brigada sa Štabom 7. divizije iz Moslavine. Prelaz preko nabujale Save bio je težak, jer je vršen s jednim malim splavom i dva čamca, i trajao je dva dana. Brigade su se vratile iscrpljene i, zbog velikih gubitaka, sa znatno smanjenim brojnim stanjem. Ništa u tom pogledu nije bilo bolje ni kod brigada koje su operirale u Baniji i na komunikaciji Sisak—Bihać. Iz izvještaja političkog komesara 7. divizije, upućenog 29. oktobra političkom komesaru 4. korpusa, doznajemo da je brojno stanje 1. brigade opalo na 870, a 2. brigade na 970 boraca, a da je priliv novih boraca nikakav. U izvještaju je dalje izražena misao da bi se jedino rasformiranjem jedne brigade i jednog od dva partizanska odreda u Baniji brojno ojačale ostale tri brigade. Puno se govorilo i narodu po selima na slobodnoj teritoriji, koji je bio prorađan, iscrpljen, gladan i neuhranjen. Međutim, iako u takvom stanju, taj se narod nepokolebljivo držao, borio i pomagao svoju vojsku i nije gubio vjeru u njenu pobjedu.⁶⁹

U narodu se, pored nepokolebljivosti osjetila pomalo i opuštenost, jer je poslije velikih pobjeda jedinica NOVJ i dolaska Crvene armije u našu zemlju vjerovao da rat samo što nije gotov. »Dolazak Crvene armije«, napisao je u svom izvještaju politički komesar 4. korpusa Glavnom štabu Hrvatske, »imao je snažnog odjeka na sve krajeve naše oblasti. Jasno je da kod mnogih preovladava mišljenje da zato ne moramo ići u vojsku, jer će se rat prije završiti.«⁷⁰ Baš zbog ovih razloga zaduženi su svi politički faktori u jedinicama i na terenu da se politički rad pojača i da se do kraja održi visoki moral i volja za borbu do zadnjeg pobjedonosnog pucnja.

Glavne snage 8. divizije (bez 3. brigade), poslije borbi kod Sunje, krenule su po naređenju Štaba 4. korpusa 9. oktobra u pravcu Pokuplja. Pri prolazu kroz slobodnu Glinu borcima je prikazan jedan sovjetski ratni film, koji je na njih ostavio dubok dojam. Po prelasku Kupe njene brigade dobile su zadatak da napadnu i razbiju neprijateljsku posadu u Žažini, koju su sačinjavale dvije satnije 4. posadnog zdruga. Za napad je određena 1. brigada, dok je 2. brigada trebalo da ga osigura od Siska, Petrinje i Lekenika.

Napad je počeo 14. oktobra u 0,30 sati. Nastupanje boraca preko ravnog terena bilo je veoma otežano zbog neprijateljske pješadijske vatre iz niskih natkrivenih rovova. Grupa bombaša, koja je išla ispred streljačkog stroja da otvori prolaze u žici i otkloni nagazne mine, pretrpjela je i gubitke i nije izvršila zadatak. Borba je nastavljena a neprijatelj je bio u velikoj prednosti jer je ga bio iz zaklona. Poslije trosatne borbe jedan bataljon je uspio da na nekoliko mjesta savlada žičanu prepreku, ali ga je neprijatelj koncentriranom vatrom onemogućio da prodre u mjesto. Napad su podržavala i dva mala tenka.

69 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 469.

70 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 109.

Od njih se očekivalo da gaženjem žičanih prepreka omogućavaju prodor jedinicama u uporište. Međutim, oni su krenuli jedan je naišao na minu i bio teško oštećen. Time je dalja akcija tenkova onemogućena. Borba je nastavljena do 6 sati. U tom vremenu 2. brigada je fingirala napad na Lekenik i porušila prugu na 15 mjesta. Kako nije bilo izgleda za uspjeh, naročito kad je uslijedila intervencija ja ih neprijateljskih snaga od Siska i Petrinje, Štab 8. divizije je obustavio napad i povukao jedinice od Žažine.

U ovom napadu je 1. brigada pretrpjela gubitke od 10 poginulih i 32 ranjena borca, dok su neprijateljski gubici ocijenjeni na 17 ubijenih i 20 ranjenih vojnika.⁷¹

Zapovjedništvo 4. posadnog zdruga ovako je opisalo ovu borbu: »13/14. X 1944. napali su partizani sa svih strana uporište Žažinu, uju posadu i 1. i 2. satnija III bojne IV posadnog zdruga... Prema iskazu zarobljenika napad su vršile dvije brigade 8. divizije sa oko 1000 ljudi. Odbijanju napada potpomagala 1. bitnica iz Petrinje. Borba je trajala do 30 sati, kada su se partizani povukli osjetivši dolazak pojačanja. Vlastiti gubici: 3 domobrana mrtva, 6 ranjenih. Neprijateljski gubici: 6 mrtvih na terenu, a na terenu je i mnogo krvavih tragova i razbacanih šaljki, prema iskazima se vjeruje da su partizanski gubici iznosili još najmanje 20 mrtvih i 30 ranjenih, zarobljen jedan od posade tenka.«⁷²

Jedinice 8. divizije, u sadejstvu s 34. divizijom, do kraja oktobra izvele su nekoliko manjih akcija u Pokuplju, dok je 3. brigada uspješno djelovala na Kordunu. Moralno-političko stanje u diviziji, kao i kod naroda na oslobođenoj teritoriji, bilo je na zavidnoj visini.⁷³

Jedinice XXXIV divizije svoje akcije izvodile su na domak Zagreba. Štab divizije je planirao da likvidira neprijateljsku posadu na željezničkoj stanici Sveta Klara, tvornicu »Oleks«, žandarsku stanicu Sv. Klara, zatim posadu u Maloj Mlaki i da izvrši diverzije na pruzi Zagreb—Velika Gorica i Zagreb—Leskovac. Ove posade imale su zadatak neposredne odbrane grada Zagreba s juga, a posada u Sv. Klari još i odbranu rafinerije »Oleks«, koja je radila isključivo za okupatora, zbog čega je štab divizije kao glavni cilj planirao uništenje ove rafinerije. Za napad su angažirane sve tri brigade: na Sv. Klaru napala je brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, a na Malu Mlaku Žumberačka brigada, dok su ostale snage obezbjeđivale napad.⁷⁴

Napad je izveden noću u izme u 13. i 14. oktobra. Svi objekti su porušeni, a neprijatelj dijelom uništen a dijelom pobjegao. Ubijeno je 60, ranjeno 70 i zarobljeno 59 neprijateljskih vojnika. Divizija je imala 4 poginula i 23 ranjena borca. Zaplijenjeno je: 15 raznih mitraljeza, 130 pušaka i 73.000 metaka, 2000 litara nafte i drugog ratnog materijala. Pored toga zapaljena je i izgorjela rafinerija nafte i 150 vagona cisterni nafte. Osim toga, u sadejstvu s jedinicama 2. diverzantskog bataljona porušena je pruga Zagreb—Sisak, izme u Sv. Klare i Odre na 60 mjesta i izme u Velike Gorice i Odre na 56 mjesta.

Snage 34. divizije već su bile u drugom kraju kad se neprijatelj sredio i otpočeo svoje pokrete da ih odbaci iz zone napada. One su se koncentrisale izme u Jastrebarskog i Zdenice na pruzi Karlovac—Zagreb. Cilj im je bio likvidirati neprijateljsku posadu u Mavra i u Zdenice dvije čete gestapovaca.

71 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 241.

72 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 243.

73 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 489.

74 Zbornik, tom V, knj. 34, str. 164.

Pošto je akcija bila od izuzetne važnosti, štab divizije angažirao je Karlova ku brigadu za napad, a za osiguranje brigadu »Franjo Ogulinac Seljo«, 1. brigadu 8. divizije i dijelove Zumbera ke brigade.

Napad Karlova ke brigade po eo je 22. oktobra u 22 sata s tri pravca. Neprijatelj je na spoljnoj odbrani bio brzo razbijen. U selo je prvi upao 2. bataljon, a odmah iza njega i 1. bataljon. Kod neprijatelja je nastalo komešanje i panika pa je bio brzo savladan. Samo mali broj vojnika uspio je da se spasi bjekstvom, tako da ih je ve ina izginula (190), a 2 su zarobljena. Brigada je imala 11 poginulih i 33 ranjena borca. Zaplijenjeno je 12 mitraljeza, 2 minobaca a, 90 pušaka i 12.000 metaka te drugi ratni materijal.⁷⁵ Ovaj i drugi uspjesi, kao i prelazak jednog broja pripadnika domobranskih jedinica na stranu 34. divizije, još više je kod naroda razvijao uvjerenje da je na pomolu skora propast okupatora i njegove tvorevine NDH.

Na podru ju Cazinske krajine borbe su vo ene pretežno za komunikacije u dolini Une, gdje su jedinice Unske operativne grupe presjekle prugu na 50 mjesta. S ovog podru ja hitno je preba ena 1. muslimanska brigada na pravac Biha —Slunj radi toga što se na tom pravcu probila jedna oja ana ustaška bojna. Ona je upala u Vaganac i uz podršku drugih snaga zauzela Drežnik, zna ajnu raskrnicu komunikacija za Slunj i Plitvi ka jezera. Daljom aktivnoš u neprijatelja zaprijetila je opasnost da se sasvim presije e veza Korduna s Likom, baš u vrijeme kad je tim pravcem trebalo prebacivati ve e koli ine žita za Liku i dalje za Dalmaciju. Radi toga je organiziran napad ponovo na Drežnik s 1. muslimanskom brigadom i po jednim bataljonom iz 2. i 3. kordunaške brigade. Napad je po eo 20. oktobra u 6 sati. Me utim, dio neprijateljskih snaga, koji se u tom momentu zatekao van Drežnika i za kojeg se nije znalo, udario je našim snagama u le a, što je jednu grupu boraca dovelo u kriti nu situaciju. No, i pored toga, neprijatelj je protjeran prema Vaganacu i Biha u. Time je, ponovo, na tom pravcu uspostavljena veza izme u Korduna i Like. Uspjeh je skupo pla en: poginulo je 20 i ranjena 24 borca. Gubitke je pove alo to što se nije znalo za neprijatelja van Drežnika, kome je pošlo za rukom da uhvati 6 boraca 1. muslimanske brigade, koje je na mjestu zaklao, kao i grupu ranjenika iz 2. brigade.

Kasno uve e 20. oktobra jedan doga aj je posebno skrenuo pažnju na sebe. Naime, u Glini, gdje je bilo sjedište korpusa, iznenada su se za uli pojedina ni pucnji po itavom gradu. Mala zabuna ubrzo je bila razjašnjena. Prostrujala je vijest da je oslobo en Beograd. Toj radosti borci nisu mogli odoljeti pa su spontano ispaljivali metke i tako dali oduška svom raspoloženju i veselju. Slavlje iz Gline proširilo se na itavu slobodnu teritoriju 4. korpusa što je još više podiglo moral kod boraca i naroda, nagovještavaju i skori završetak rata. To je imalo za posljedicu da je mobilizacija novih boraca tekla izvrsno. Samo za posljednjih 30 dana u jedinice 4. korpusa stupilo je 4.400 novih boraca, od toga su 3.255 bili Hrvati, 687 Srbi i 458 Muslimani.

Pored operativnih i partizanskih jedinica Korpus je imao i svoje pozadinske organe, ustanove i jedinice s kojima je rukovodila Komanda vojne oblasti 4. korpusa koja je u organizacionom smislu inila cjelinu sa Štabom 4. korpusa. Zamjenik komandanta korpusa je bio komandant oblasti. Rad ove komande najviše je bio usmjeren na mobilizacijske poslove pri emu se oslanjala na izvršne organe: sedam komandi vojnih podru ja, komande mjesta i partizanske

straže. Mnogo se radilo i na prikupljanju hrane i njenom prebacivanju iz Slavonije za Gorski kotar i Liku. Svi poslovi u komandi vojne oblasti bili su podijeljeni na sektore na čijem su čelu stajali odsjeci: ekonomski, mobilizacijski, intendantski, saobraćajni i sudsko vijeće. Komande vojnih područja raspolagale su s jedinicama partizanskih straža dosta jakog brojnog stanja. Tako je Banijsko područje imalo 1616 ljudi, od čega 500 boraca u 7 eta partizanske straže, Bihaćko 759 ljudi, od čega 380 boraca u 5 eta partizanske straže, Prvo kordunaško 1118 ljudi, od čega 340 u 6 eta partizanske straže, Drugo kordunaško 746 ljudi, od čega 413 boraca u 6 eta partizanske straže, Karlovačka 476 ljudi, od čega 175 boraca u 5 eta partizanske straže, Žumberačka 649 ljudi, od čega 290 boraca u 5 eta partizanske straže i Pokupsko-turopoljsko 889 ljudi, od čega 428 boraca u 6 eta partizanske straže. Brojno stanje pozadinskih jedinica bilo je veće od najbrojnije divizije u korpusu. Ovako jake snage u pozadini dopunjavale su plan odbrane slobodne teritorije i obezbjeđivale nesmetan život i rad na njoj koliko je to bilo moguće u ratnim uslovima. Ukupno brojno stanje, nacionalni i socijalni sastav operativnih, partizanskih i pozadinskih jedinica 4. korpusa na dan 31. oktobra 1944. godine vidi se iz slijedećih pregleda:

Pregled brojnog stanja jedinica 4. korpusa po spisku na dan 31. 10. 1944.⁷⁶

Jedinice		Starješina	Boraca	Ukupno	
Štab 4. korpusa s dijelovima i Haubićkim divizionom		336	930	1266	
Štab 7. divizije s četiri brigade		1228	4538	5766	
1. i 2. Banijski partizanski odred		139	820	959	
Štab 8. divizije s tri brigade		1509	4117	5626	
Štab 34. divizije s tri brigade		769	3523	4292	
Karlovačka, Turopoljsko-posavski i Samoborski partizanski odred		200	787	987	
Unska operativna grupa sa dvije brigade		280	2549	2829	
Komanda vojne oblasti 4. korpusa NOVJ		906	5299	6205	
Centar za obuku novomobilisanih boraca 4. korpusa		20	1310	1330	
SVEGA:		5387	23873	29260	
Socijalni sastav					
radnika	seljaka	intelektualaca	obrtnika	vojnih lica	ostalih
3125	25474	359	1664	137	5
Nacionalni sastav					
Srba	Hrvata	Muslimana	Jevreja	Ostalih	Svega
15383	11222	2769	155	1295	30324

⁷⁶ Zbornik, tora V, knj. 34 str. 547.

Od ponovnog napada na Cazin do zauzimanja Vaganca

Poslije oslobođenja južnih i isto njih dijelova naše zemlje, zajedno s Beogradom, podru je Bihać s komunikacijama u dolini Une postalo je izuzetno značajno za njemačke okupatorske snage zbog održavanja veze između u jadranske obale i doline Save, kao i zbog manevra snagama na tim pravcima. Unsko-komunikacije postale su izuzetno aktuelne i za angažiranje jedinica 4. korpusa, tako da su njegove glavne snage biti pretežno angažirane na ovom pravcu do polovine aprila 1945. godine. One su stalno ometati saobraćaj i napadati posade koje su obezbjeđivale ove komunikacije.

Napadu na Cazin je, pored drugih borbi, prethodio napad na Majur, istureno neprijateljsko uporište blizu Kostajnice. U selu Majuru bile su utvrđene dvije čete Nijemaca radi odbrane Kostajnice i željezničke pruge. Za napad su angažirane tri brigade 7. divizije i po jedan bataljon iz 1. i 2. banijskog odreda, s tim što je na selo napadala 2. brigada, a ostale snage su obezbjeđivale napad i vršile diverzije na komunikacijama u tom rejonu. Napad je izvršen noću u između 4. i 5. novembra i nakon 4-satne borbe neprijatelj je, uz gubitke, izbačen iz sela. Ostaci su se spasili od uništenja bjekstvom u Kostajnicu. Sutradan jedinice 3. brigade napale su, na komunikaciji Dubica—Kostajnica, motoriziranu kolonu od 16 kamiona, u kojima je bilo nešto preko 100 vojnika. Neprijatelj je krenuo u pomoć Kostajnici iz koje je javljeno da joj se približavaju ogromne partizanske snage. Radilo se, u stvari, o snagama koje su napadale Majur. Napad na kolonu bio je kratak: uništeno je 12 kamiona iz kojih su vojnici dijelom pobijeni a dijelom se razbjegli. Samo 4 kamiona uspjela su se probiti u Kostajnicu.

Dok su vođene ove borbe Štab 4. korpusa izvršio je koncentraciju dijela snaga na području Cazina s namjerom da ga napadne i zauzme. Cazin je bio važan, jer se u njemu nalazila jaka posada koja je sa sjevera štitala komunikacije u dolini Une. Osim toga, iz ovog gnijezda ustaše su pokušavale da održe u pokornosti narod Cazinske krajine i da ga odvrate od NOB. Zauzimanjem Cazina stvorili bi se povoljni uslovi za direktnije napade na neprijateljski saobraćaj u dolini Une, a likvidirao bi se i jedan istureni petokolonaški i špijunski centar prema slobodnoj teritoriji Korduna. U to vrijeme u Cazinu se nalazila posada od 500 ustaša, domobrana i Nijemaca, dobro utvrđeni kako u samom gradu, tako i na brdima oko grada. Na pojedinim pravcima neprijatelj je postavio minsko polje i prepreke od bodljikave žice.

Za napad su angažirane: 8. divizija (bez 3. brigade), Unsko operativna grupa, 1. brigada 7. divizije, tenkovska četa i jedna baterija Haubičkog divizionara, s tim što su 1. brigada 8. divizije i 2. brigada UOG, uz podršku baterije haubica i tenkovske čete, određene za napad na sam Cazin, a ostale snage za obezbjeđenje napada. Sa sjevera i istoka napadala je 1. kordunaška brigada pravcima: Kozari—Grabljica—Gradina, Japčić-brdo—Gola Stijena i Gnjilova—Bašev—Cazin, a sa zapada i juga 2. muslimanska brigada pravcima: Harlovića brdo—Vinogradi—Gradina, Šepić—Bašev—Gradina i Alagić kafana—cestom za Cazin.

Napad je počeo 7. novembra u 5 sati dejstvom artiljerije, nakon čega su sve jedinice krenule u nastupanje. Neprijatelj je otvorio ubitačnu vatru i zaustavio ih pred prvim položajima. Jedino je 1. bataljon 1. kordunaške brigade uspio da u prvom naletu ovlada Japčić-brdom kojeg, izgleda, neprijatelj nije predvidio da odsudno brani. Oko 6 i 30 sati krenule su na juriš jedinice 2. muslimanske brigade i potiskuju i neprijatelja zauzele Vinograde, Šišin kamen i dijelom Bašev, prodrle u grad i zauzele zgrade škole i sreza. Njihovo dalje napredovanje

ometao je neprijatelj vatrom s Gradine i Gole stijene. Oko 10 sati 1. kordunaška brigada, uz podršku artiljerijske vatre, ovladala je Grablja om, odakle je neprijatelj uspio da pobjegne u Gradinu. U me uvremenu je 2. muslimanska brigada potpuno ovladala Baš om i op inskom zgradom. Time je bio razbijen i ispre-sijecan sistem odbrane neprijatelja, ali se on i dalje sa preostalih položaja žilavo branio, naro ito kad je osjetio da mu dolazi poja anje iz pravca Ostrošca.

Da bi pružio pomo napadnutoj posadi, neprijatelj je iz Ostrošca krenuo prema Cazinu i ve oko 7 sati izbio pred položaje 1. muslimanske brigade. Uz podršku tenkova postepeno je potiskivao ovu brigadu i oko 14 sati izbio na domak Cazina. Zbog toga 1. kordunaška brigada izvla i jedan bataljon od Cazina i postavlja ga na Gnjlovac, oko 2 km od Cazina, kako bi u slu aju daljeg prodora neprijatelja obezbijedila le a. Me utim, Štab korpusa protiv ovog neprijatelja angažira 1. brigadu 7. divizije i 2. kordunašku brigadu koje energično napadaju na njegove bokove i oko 17 sati prisiljavaju ga da se povu e u Ostrožac.

Za ovo vrijeme neprijatelj se u Cazinu uporno branio i sve ja e snage i vatru usmjeravao u pravcu Ostrošca, odakle je uzaludno o ekivao pomo . Naše jedinice držale su ga itave no i u okruženju i pripremale se za produženje napada idu eg dana.

Oko 6 sati 8. novembra napad je produžen na svim pravcima. Poslije žestoke borbe jedinice 2. muslimanske brigade ovladale su Klisom i izbile pred Gradinu. Za to vrijeme, nakon više ponovljenih juriša, 1. kordunaška brigada je zauzela Golu stijenu, jedan od najvažnijih objekata u odbrani Cazina. Ubrzo je pala i Gradina. Nakon toga ostaci neprijatelja sabijeni su u tri zidane ku e odakle je nastavio da pruža otpor, sve dok uz pomo reaktivnih minobaca a (džon-bul), ru nih bombi, tenka i blinde nije savladan, ime je Cazin nakon 30 sati borbe zauzet.⁷⁷

U borbama za Cazin na strani neprijatelja su poginula 4 oficira i 487 vojnika i zarobljen 1 oficir i 266 vojnika. Zaplijenjeno je 1 protukolski top, 1 teški i 1 laki minobaca , 3 džon-bula, 23 mitraljeza, 25 automata, 341 puška i 64.000 metaka te druga ratna oprema. I gubici 8. divizije i Unske operativne grupe bili su tako er veliki: poginuo je 51 borac, me u kojima 7 starješina, dok su ranjena 244 borca, me u kojima 32 starješine. Štab 4. korpusa je u operativnom izvještaju upu enom 21. novembra 1944. GŠH, pored toga što je ukazao na izvanredno držanje svih jedinica u toku napada, posebno istakao borce 2. muslimanske brigade i 1. bataljona 1. kordunaške brigade, a naveo je i imena 40 boraca i starješina koji su pokazali veliku hrabrost i izuzetnu izdržljivost u ovim borbama.⁷⁸

Nakon zauzimanja Cazina Štab korpusa je zadržao UOG u rejonu Metnik—Trstovac—Gata, oko 10 km zapadno od Cazina i 1. brigadu 8. divizije izme u Ostrošca i Cazina. Pošto se nije pomirio s gubitkom Cazina, neprijatelj je 12. novembra jakim snagama od Biha a krenuo prema Cazinu u namjeri da ga povрати. Veoma žestoke borbe vo ene su dva dana i zahvaljuju i brojnoj i tehničkoj nadmnosti neprijatelj je uspio da ostvari svoju namjeru. S kakvim je gubicima u ljudstvu to platio nije se moglo utvrditi, dok su naše jedinice imale 55 poginulih i 179 ranjenih boraca.

77 Zbornik, tom V, knj. 35, str. 122, 136, 555. 1 687.

78 Zbornik, tom V, knj. 35, str. 338.

Neprijatelj je, radi koordiniranja dejstva, vršio ispade i iz Vaganca u pravcu Drežnika i Sadilovca, gdje su se u odbrani nalazile jedinice 2. brigade 8. divizije, a izvršen je i napad neprijatelja na dijelove 7. divizije. Naime, 12. novembra dijelovi njemačke 1. koja ke konji ke divizije izvršili su napad u pravcu slobodne teritorije Banije u namjeri da jedinice 7. divizije odbace što dalje od komunikacija Sunja—Kostajnica. Međutim, prodor neprijatelja je zaustavljen uz obostrano osjetne gubitke.⁷⁹

Ubrzo poslije borbi za Cazin stiglo je naređenje Glavnog štaba Hrvatske o formiranju inženjerskih jedinica za kojima se odavno osjeća potreba. Po tom naređenju u svakoj diviziji trebalo je formirati inženjerski bataljon a u svakoj brigadi inženjersku četu. Štabovi korpusa su u početku trebali da imaju referenta s perspektivom da preraste u komandanta korpusne inženjerije.⁸⁰ Drugim naređenjem GŠH je, radi jačanja probojne moći 4. korpusa, dodijelio mu svoj tenkovski bataljon, koji je imao 13 lakih i 1 srednji tenk, 3 oklopna automobila (blinde) i 1 kamion, a brojao je 54 boraca.⁸¹ Poteško je oko upotrebe ove jedinice uvijek su bile u pomanjkanju goriva za motore. Bilo je dosta poteškoća a u snabdijevanju i s drugim potrebama. Oskudijevalo se granatama za topove i bacačkim materijalom, rezervnim dijelovima za pojedina oružja i transportna sredstva. Ponekad i s hranom, tako da su neke jedinice ostajale i po nekoliko dana bez hrane.

U drugoj polovici novembra dijelovi njemačke 392. legionarske divizije prodrli su u Plaški ansku dolinu i izbili do Tobolića, jednog od prvih ustanika sela na Kordunu. U tom rejonu došlo je do odlučujućeg sukoba s dijelovima 8. divizije u kom je neprijatelj pretrpio osjetne gubitke, poslije čega se 30. novembra po njegovu povlačenju u pravcu Josipdola, na stare položaje s kojih je krenuo u napad. U ovim borbama, od 22. do 30. novembra, neprijatelj je pretrpio gubitke od: 230 poginulih, 12 zarobljenih i nepoznat broj ranjenih, dok je 8. divizija imala 57 poginulih i 141 ranjenog borca.

Slične aktivnosti naših snaga odvijale su se i na sektoru Cazinske krajine, gdje je neprijatelj trpio osjetne gubitke, ali je ipak gotovo svaki dan napadao. U 30 dana likvidirano je na sektoru korpusa 15 neprijateljskih uporišta, među kojima i Zorkovac na pruzi Karlovac—Ozalj (7. XI) poslije čega je Ozalj duže vrijeme bio odsječen od Karlovca.⁸² Od svih tih uporišta neprijatelj je najjače reagirao zbog Cazina gdje je naš uspjeh snažno odjeknuo u čitavoj Cazinskoj krajini i doprinio u vršenju muslimanskih brigada, odnosno Unske operativne grupe. U svim tim borbama jedinice su pokazale vanrednu izdržljivost, manevarsku sposobnost i, više nego ranije, vješto korištenje težeg naoružanja. Međutim, bilo je i vojnih nedostataka na koje je Štab korpusa stalno ukazivao potinjenim jedinicama radi njihovog otklanjanja.

Povećanom aktivnošću, tokom novembra, sve jedinice su željele da proslave jubilej svog korpusa. Naime, u ovom mjesecu navršile su se dvije godine od formiranja 4. korpusa. Povodom toga Štab 4. korpusa je 25. novembra primio čestitku od Vrhovnog komandanta NOV i POJ Josipa Broza Tita, koja glasi: »Borcima, komandantima, komandirima, političkim komesarima vašeg korpusa

¹⁹ Zbornik, tom V, knj. 35, str. 562.

⁸⁰ Zbornik, tom V, knj. 35, str. 145.

⁸¹ Zbornik, tom V, knj. 35, str. 104.

⁸² Zbornik, tom V, knj. 35, str. 92.

estitam dvogodišnjicu žestokih bojeva kroz koje ste prošli i mnogih uspjeha koje ste izvojevali. Pred vama još stoje teški bojevi za oslobo enje zemlje od okupatora.«

Krajem novembra i po etkom decembra iz 4. korpusa prekomandovano je više starješina u Vrhovni štab u Beogradu. Me u njima bio je komandant korpusa Bogdan Oreš anin. Umjesto njega postavljen je Miloš Šumonja, dotadašnji komandant 8. divizije. Odlazak ovih starješina izazvao je šire pomjeranje kadrova u itavom korpusu. Najve e promjene izvršene su u 8. diviziji gdje je za komandanta postavljen Mihajlo Vojnovi a za na elnika štaba divizije Simo Mikašinovi , za komandanta 1. brigade Joco Miljkovi , 2. brigade Rade Škaljac i 3. brigade uro Cuji . U 7. diviziji rasformirana je 2. brigada i njenim ljudstvom popunjene su ostale brigade ove divizije.

Dok su operativne jedinice uspješno izvršavale borbene zadatke, dotle se u pozadini na oslobo enoj teritoriji, pod parolom »Sve za front«, odvijao veoma intenzivan vojno-politi ki, privredni, kulturno-prosvjetni i drugi rad. Takmi arski duh zahvatio je radionice, bolnice, komande vojnih podru ja, komande mjesta, itavu pozadinu. U ovom takmi arskom periodu kojeg je odredio GŠH, pored ostalog, prišlo se i izgradnji pruge Karlovac—Sisak preko Korduna i Banije koja je još na po etku ustanka bila do temelja razrušena.

Pošto je krajem novembra i po etkom decembra 1944. vojno-politi ka situacija u zemlji bila izuzetno povoljna za NOB, to je GŠH pred sve korpuse postavio zadatak da se još žeš e udari po neprijatelju. Štabu 4. korpusa je naredio da težište dejstava usmjeri prema Biha u i komunikacijama u dolini Une, jer je tuda predstojalo izvla enje neprijateljskih snaga iz Dalmacije a dijelom i iz Bosne. Pošto je neprijatelj prilikom povla enja razarao vitalne objekte na komunikacijama i u gradovima, GŠH je postavio zadatak svim jedinicama da budno prate postupke neprijatelja i da ga osujete u razaranju. Skrenuta je pažnja i saveznicima da ne bombarduju zna ajne objekte i da neprijatelja tuku na otvorenom prostoru, odnosno njegove kolone u pokretu. Tako er je izmijenjen i plan diverzija, tako da su rušenja vršena samo radi spre avanja neprijateljskog saobra aja. Neprijatelj je svoju aktivnost na podru ju korpusa uglavnom sveo na gr evitu odbranu komunikacija. Za ovo je koristio posade u zahvatu komunikacija, a ponekad je odvajao i dio snaga iz kolona u prolazu.

U ovo vrijeme, poslije rasformiranja 2. brigade, 7. divizija je imala u svom sastavu: tri brigade, Banijski partizanski odred, Artiljerijski divizion, Inžinjerijski bataljon, Cetu za vezu, Sanitetsku etu i vojnu muziku. Radi razbijanja neprijateljskog saobra aja dijelovi divizije napali su, u no i izme u 4. i 5. decembra u Moš enici dobro utvr ene dvije satnije ustaša, poznatih zlikovaca iz 4. ustaško-domobranske divizije. Ustaše su se tako žilavo branile da ih se ni poslije 5 sati borbe nije uspjelo savladati. Nakon toga komandant i politiki komesar divizije Milan Pavlovi i Uroš Kruni naredili su povla enje svojih jedinica od Moš enice, koje su u toku napada ubile 55, zarobile 17 i ranile nepoznat broj ustaša, uz vlastite gubitke od 9 poginulih i 39 ranjenih boraca.⁸³

Iako je polovinom decembra neprijatelj poja ao snage u rejonu Biha —Izai —Vaganac i saobra aj na komunikaciji od Biha a u pravcu Zagreba preko Bosanske Krupe, Štab 4. korpusa je odlu io da napadne i razbije neprijateljske posade u Cazinu, ja ine oko 150 pripadnika ustaške milicije, i u Gnjilovcu ja ine oko 250 neprijateljskih vojnika. Za napad na Cazin odre ena je Unska

operativna grupa a na Gnjilovac 7. divizija (bez 2. brigade), dok je 1. brigada 8. divizije zadržana u korpusnoj rezervi.⁸⁴ Napad na oba uporišta po eo je 22. decembra u 6,30 sati. Posada Cazina se razbježala, tako da je ovo mjesto relativno lako zauzeto. Me utim, 1. i 3. brigadi 7. divizije neprijatelj je iz dobro utvr enog Gnjilovca pružio snažan otpor.⁸⁵ Postigla je samo djelimi an uspjeh: zauzet je jedan vis (k. 410) i neprijatelj sabijen u selo, odakle je nastavio da uspješno odolijeva napadu. Oko 14 sati Štab korpusa zamijenio je 1. brigadu 7. divizije s 2. brigadom UOG, ali ni to nije bilo dovoljno za uspjeh. Ubrzo je po ela da pristiže pomo neprijatelju iz pravca Biha a, pa je Štab 4. korpusa izmijenio plan daljih dejstava. Na tom sektoru je ostavio Unsku operativnu grupu i 1. brigadu 8. divizije, a ostale je snage uputio na drugi pravac.

Neprijatelju su nanijeti gubici od 190 ubijenih, nepoznat broj ranjenih i 20 zarobljenih vojnika. Osjetne gubitke pretrpjele su i naše jedinice: 70 je poginulo i 180 boraca ranjeno. Zaplijenjeno je, izme u ostalog: 9 mitraljeza, 4 puško-mitraljeza, 2 minobaca a, 2 flaka, 40 pušaka, 1 radio-stanica i drugo. I ovaj napad je pokazao da je neprijatelj uporno branio svoja isturena uporišta sjeverno od komunikacija Biha —Bosanska Krupa i da ih je bez teškog oružja bilo teško savladati. Za vrijeme ovih borbi 2. brigada 7. divizije, u rejonu Dvor—Kostajnica, uspješno je završila borbu sa jednom neprijateljskom kolonom.

Na sektoru 34. divizije njene tri brigade i tri partizanska odreda, ukupne ja ine 5.484 borca, uspješno su dejstvovala na podru ju Karlovca, Pokuplja i Žumberka. U toku no i 1. decembra Žumberka brigada je napala 4. satniju 3. bojne 12. pješađijskog zdruga, koja je obezbje ivala fabriku eksploziva »Titanit«, kraj sela Mahi no sjeverno od Karlovca. Teško a je bilo prilikom približavanja jedinica fabrici zbog okolnog mo varnog zemljišta, a kad je napad po eo, neprijatelj je brzo savladan. Iste no i jedinice Karlova kog partizanskog odreda, u sadejstvu sa snagama 43. divizije, likvidirale su jednu neprijateljsku satniju iz iste bojne u selu Gornje Pokuplje, nedaleko od fabrike »Titanit«. U oba ova napada neprijatelj je pretrpio gubitke od: 86 zarobljenih i 63 ubijena vojnika, dok su naši gubici bili nepoznati. Zaplijenjeno je: 3 mitraljeza, 4 puško-mitraljeza, 125 pušaka i 48.000 metaka, 1 minobaca , 4 automata i drugo.⁸⁰

U toku no i 8. decembra Karlova ka brigada, oja ana jednim bataljonom Žumberka ke brigade, napala je ustašku miliciju oja anu vodom ustaša u selu Zamršju. Ova posada je, u stvari, predstavljala predstražu ustaškoj posadi u Re ici. Posada nije ni pružila o ekivani otpor. Vatru je otvarala samo toliko koliko joj je bilo potrebno da osigura bijeg u Re icu. I pored toga ubijena su 22 i zarobljeno 26 vojnika, dok su poginula naša 3 druga. Zaplijenjena su 2 mitraljeza, 1 minobaca , 24 puške i 10.000 metaka.

Poslije ovih i još nekih manjih akcija, Štab 34. divizije koncentrirao je sve tri brigade u blizini komunikacija Zagreb—Karlovac, sjeveroisto no od Zdenine, u namjeri da napadne posadu od jedne bojne u zaseoku Babi i. Pošto zase-lak nije imao zidanih ku a, neprijatelj se branio iz strelja kih zaklona okruženih bodljikavom žicom. Za napad je odre ena Udarna brigada »Franjo Ogulinac Seljo«, dok su Karlova ka i Žumberka brigada obezbje ivale napad. Štab divizije, sa komandnog mjesta u selu Prevendari, 2 km jugozapadno od

41 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 615.

42 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 238.

43 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 622.

uporišta, neposredno je rukovodio napadom koji je po eo 10. decembra u 21 sat. Bataljoni pomenute brigade ne ujno su se približili neprijatelju i bez težih gubitaka probili spoljnu odbranu i upali u zaselak. Neprijatelj je pokušao da se bijegom u više pravaca spasi, ali mu to, osim u pojedina nim slu ajevima, nije uspjelo. Evo kako je neprijatelj u svom izvještaju opisao ovu borbu; »U toku no i (10. XII) partizani, oko tri brigade (Karlova ka, Žumbera ka i »Se-ljina«), napali su na postavu IV 20. pješadijskog zdruga u selu Babi i (18 km j. z. od Zagreba), koja je vršila osiguranje pruge. Poslije borbe s premo nijim neprijateljem posada je raspršena, a samo mali dio uspio se probiti. Naši gubici 24 mrtva, 88 zarobljenih, 264 nestala. Gubici partizana: 210 mrtvih i 100 ranjenih.«⁸⁷

Što se ti e vlastitih gubitaka neprijatelj je bio približno ta an, dok je naše znatno uveli ao. Prema operativnom izvještaju Štaba 34. divizije naši gubici su iznosili 9 poginulih (a ne 210) i 16 ranjenih boraca, a neprijateljski 212 zarobljenih vojnika (sa 2 oficira), 91 ubijen i 19 se utopilo u nabujalom potoku Lomnici. Zaplijenjeno je 12 minobaca a i 2000 mina, 24 mitraljeza, 218 pušaka i 65.000 metaka, 8 automata, 10 pištolja, 400 ru nih bombi, 16 pari konja s kolima, 6 jaha ih konja, kompletna bataljonska kuhinja i druga vojna oprema. Osim toga srušen je most na Lomnici i prekinuta pruga na 286 mjesta.

Neprijatelj je oštro reagirao na ovaj uspjeh naših snaga. Rano ujutro, 13. decembra, oko 900 Nijemaca i ustaša, uz podršku artiljerije iz rejona Zden ine, krenulo je u napad u pravcu Pisarovine, sjedištu Komande Turopoljsko-posavskog vojnog podru ja. Neprijatelj je imao cilj da rastereti napadnutu komunikaciju Zagreb—Karlovac i nanese gubitke jedinicama Žumbera ke brigade ija se glavnina nalazila na sre ivanju u selu Bratina na putu Zden ina—Pisarovina. Brigada je, donekle, bila iznena ena ja inom neprijateljskog napada, pa se dosta brzo povukla iz Bratine, tako da je neprijatelj tokom toga dana nastavio nastupanje prema Pisarovini, savla uju i uporan otpor Žumbera ke brigade. U toku no i štab divizije prebacio je i ostale brigade na ovaj pravac, a neprijatelj se, im je to osjetio, povukao u polazne baze, pretrpivši gubitke od 13 ubijenih i 30 ranjenih vojnika, dok je žumbera ka brigada imala 5 poginulih, 4 nestala i 10 ranjenih boraca.

Mada je ovaj neprijateljski ispad ostao bezna ajan, on je odložio napad brigada ove divizije na neprijateljske posade u Kalinovicu i Stupniku predvi en za 13. decembra. Ipak, Štab 34. divizije brzo je pregrupirao snage i pripremio napade na neprijateljske posade u Dragani u, Domagovi u i Lazini. Napad na Dragani izvela je Karlova ka brigada uve e 20. decembra. Posada, koju je sa injavala jedna satnija, bila je utvr ena na željezni koj stanici. Brigada je u napad krenula iz tri pravca, ali je neprijatelj, im je osjetio opasnost, pobjegao u pravcu Karlovca. Ipored velike pomr ine, prema operativnom izvještaju Karlova ke brigade, ubijeno je 10 i zarobljeno 20 neprijateljskih vojnika.⁸⁸ Interesantno je ista i da je neprijatelj u svom izvještaju pokazao ve e gubitke: »Razrušivši utvr enja, partizani su prodrli u postave, zauzevši najprije željezni ku stanicu pa zatim sva ostala utvr enja. Naši gubici: 2 mrtva i 57 zarobljenih.«⁸⁹ Pošto je navedeno više zarobljenika nego što je stvarno bilo, neki vojnici su, vjerovatno, iskoristili priliku i pobjegli ku ama.

41 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 615.

42 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 238.

43 Zbornik, tom V, knj. 29, str. 622.

etiri dana kasnije brigada »Franjo Ogulinac Seljo« napala je neprijateljsku posadu u selu Domagovi , a Karlova ka brigada posadu na željezni koj stanici Lazina. U Domagovi u se nalazila jedna satnija ustaša a u Lazini oko 80 ustaša. Napad je izvršen jednovremeno na oba uporišta uve e 24. decembra. Karlova ka brigada je neprimijetno opkolila željezni ku stanicu Lazina i tek kad je izbila na jurišno odstojanje ustaše su otvorile vatru. Me utim, nakon kra e borbe neprijatelj se razbježao u raznim pravcima. Na sli an na in brigada »Franjo Ogulinac Seljo« zauzela je Domagovi . O toj akciji je štab brigade, pored ostalog, napisao: »Neprijatelj je malo ja e držao položaj duž pruge i samo groblje gdje je imao bunkere, ali brzim naletom probila se i odbrana ovog dijela uporišta, tako da su bile likvidirane utvr ene ta ke u 21 sat. Zarobljen je poneki ustaša, a ve i dio ih je pobjegao.. .«⁹⁰ Neprijatelj je pokušao da intervenira jedino od Jastrebarskog ali je bio odbijen. Ukupno u oba napada zarobljena su 32 i ubijena 49 vojnika, dok su brigade imale 3 poginula i 9 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je: 7 mitraljeza, 57 pušaka i 46.000 metaka, 3 laka minobaca a sa minama i više kuhinjskog inventara.

Zbog estih napada na posade željezni ke pruge Zagreb—Karlovac i ometanja saobra aja, oko 2000 Nijemaca i ustaša krenulo je 27. decembra iz Re ice i Zdenine u napad prema Kup ini i Pisarovini, s namjerom da u tom rejonu razbiju dijelove 34. divizije. U trodnevnim veoma žestokim borbama Karlova ka brigada i brigada »Franjo Ogulinac Seljo« uspjele su da slome ovaj napad, odbace neprijatelja u polazne baze i odbrane slobodnu teritoriju u tom rejonu. Uspjeh je pla en velikim žrtvama: poginula su 54 i ranjeno 118 boraca.⁰¹

Za ovaj i prethodne uspjehe 34. divizija dobila je visoko priznanje. Glavni štab Hrvatske dodijelio joj je naziv udarna o emu je 31. decembra svojom depešom obavijestio Stab 4. korpusa: »Trideset etvrta divizija 4. korpusa, u posljednje vrijeme, u borbama je nanijela neprijatelju velike gubitke. U svome radu, pored vidnih rezultata, pokazala je prodornost i hrabrost, kao i umješnost u borbi boraca i rukovodilaca. Priznaju i visoku borbenu vrijednost 34. divizije dodjeljujemo joj naziv »UDARNA«.⁹²

U rejonu Biha —Korenica—Plitvi ka jezera neprijatelj je tokom decembra 1944. bio izuzetno aktivan. Uporno je nastojao da ovlada i održi cestu Biha —Prijeboj—Oto ac, kako bi mu snage u rejonu Biha a bile povezane sa onima u Lici i primorju. O akcijama i namjerama neprijatelja u tom rejonu GŠH je siljede om depešom izvjestio Vrhovni štab: »Neprijatelj, dijelovi 373. divizije, etnici i ustaše, prikupili su se poslije povla enja s juga na prostori ju Biha —Iza i —Vaganac i otpo eli danas, 12. XII pokret u pravcu sjevera. Jedna kolona izbila je u Drežnik, dok se druga probila preko Prijeboja u pravcu Plitvi kog Leskovca. Borbe sa jedinicama 4. i 11. korpusa su u toku.«⁹³ U rejonu Drežnika borbu su prihvatile 1. i 3. brigada 8. divizije. Poslije dvodnevnih borbi ustaše i etnici ovladali su Poljankom, odakle se etni ka grupacija popa uji a, ja ine preko 2000 etnika, preko Saborskog probila u Li ku Jesenicu. Tu ih je 15. decembra napala 2. brigada 8. divizije, ali ih nije uspjela razbiti niti omesti u pokretu prema Sušaku. Istog dana je GŠH depešom obavijestio Vrhovni štab: »Neprijatelj, ja ine 2000 etnika i nešto legionara, uspio je da se iz Drežnika

90 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 520.

91 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 520. i 560.

92 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 563.

93 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 543.

probije pravcem Poljanak—Jesenica, gdje se spojio sa kolonom koja mu je došla u susret iz Dabra. Na taj na in neprijatelj je uspostavio dvije nove komunikacije: Vaganac—Prijeboj—Oto ac i Vaganac—Drežnik—Poljanak—Jesenica—Dabar... Vode se oštre borbe na obje komunikacije.«⁹⁴ Ovladavši ovim komunikacijama neprijatelj je prekinuo vezu i transport materijala iz Dalmacije za Kordun, Baniju i Gorski kotar, kao i izvršenje plana 4. korpusa dopremi hrane iz Pokuplja i Slavonije za jedinice u Lici i narod u Dalmaciji.

Polaze i od ove situacije Glavni štab Hrvatske je naredio 4. i 11. korpusu da likvidiraju neprijateljske posade u Drežniku, Vagancu, Li kom Petrovom Selu, Iza i u, Babinom Potoku, Vrhovinama, i Korenici i ponovo uspostave i osiguraju naš saobra aj cestom Korenica—Prijeboj—Slunj. U to vrijeme u Biha u i bližoj okolini nalazilo se oko 3000 neprijateljskih vojnika, pored onih u prolazu. U Vagancu su bile dvije ustaške bojne, a u Drežniku i na okolnim položajima je bila raspore ena jedna ustaška (Slunjska) bojna i legionari iz 392. divizije, ukupne ja ine od oko 800 vojnika.

Polaze i od dobijenog zadatka Štab 4. korpusa je naredio Unskoj operativnoj grupi, oja anoj divizionom 8. divizije i tenkovskom etom, da napadne i likvidira neprijatelja u Drežniku i na okolnim položajima, 7. diviziji (bez jedne brigade) oja anoj sa 1. brigadom 8. divizije da razbije neprijatelja u Sadilovcu, a zatim da izbije na cestu Vaganac—Drežnik radi presjecanja veze izme u neprijateljskih posada u ova dva sela i da dijelom snaga prodire prema Drežniku, ukoliko takva pomo bude potrebna jedinicama UOG i 8. diviziji, da sa jednom brigadom na liniji Smoljanac—Arapov Dol osigura napad na Drežnik, jednu brigadu da zadrži u rezervi u rejonu Selište— atrnja i da jednu brigadu stavi pod komandu 7. divizije. Napad je trebalo da po ne 13. decembra u 7 sati, a s njim je rukovodio Štab 4. korpusa iz komandnog mjesta u Rakovici, odakle je telefonskom vezom bio povezan s pot injenim štabovima.⁹⁵

U me uvremenu, neposredno pred po etak napada, neprijatelj je napustio Sadilovac. Ni u Drežniku neprijatelj nije bio spreman za odsudnu odbranupred nadmo nim snagama, pa je poslije jedno asovne borbe napustio Drežnik i povukao se u pravcu Vaganca. Prema izvještajima naših jedinica, ustaše su u napadu na Drežnik i pri povla enju imale oko 200 ubijenih i nepoznat broj ranjenih, a jedinice 4. korpusa 8 poginulih i 28 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je: 3 topa, 2 minobaca a, 5 mitraljeza i 113 pušaka i 60.000 metaka.

Krajem decembra 1944. Štab 4. korpusa je planirao da s 34. divizijom nastavi dejstva na njenom sektoru, da s jednom brigadom 7. divizije i Banijskim partizanskim odredom ometa saobra aj na liniji Sisak—Sunja—Kostajnica—Bosanski Novi, a s glavninom snaga da napada neprijateljeve posade sjeverno od Biha a, u sadejstvu sa 35. divizijom 11. korpusa, te održi komunikaciju i veze Kordun—Lika.

Da bi se rasteretio od pritiska naših jedinica na Korenicu, neprijatelj je ja om kolonom u pratnji tenkova 23. decembra krenuo iz Korenice ka Prijeboju, a drugom kolonom iz Li kog Petrovog Sela u susret koloni iz Korenice. Jedinice 1. brigade 8. divizije odbile su kolonu koja se uputila prema Korenici i tako olakšala napad jedinica 11. korpusa na ovo mjesto i njegovo zauzimanje 26. decembra.

94 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 547.

95 Zbornik, tom V, knj. 36, str. 251.

Poslije ovih borbi i borbi kod Cazina, Štab 4. korpusa je otpočeo s temeljitim pripremama za napad na Vaganac, jer se radilo o jednom od najjačih neprijateljskih uporišta u širem rejonu Bihaća. U njemu se sada kao posada nalazila 1. bojna 7. ustaškog zdruga 10. ustaško-domobranske divizije i oko jedna stotina legionara iz 373. divizije, svega oko 900 vojnika, većinom okorjelih zlikovaca. Koliko su bili samouvjereni vidi se po tome što su poručivali Paveliću, ukoliko mu je nesigurno u Zagrebu, da dođe u Vaganac. Osim Vaganca, u planu za napad bilo je Ličko Petrovo Selo i Čelopek (utvrđeni vis iznad sela) te manje posade u selima Vrsta i Turija (12 km sjeverno od Bihaća).

Štab 4. korpusa izdao je 29. decembra zapovijest za napad i odredio zadatke jedinicama:

— Osmoj udarnoj diviziji da s jednom brigadom, u sadejstvu s 1. muslimanskom brigadom, napadne i likvidira neprijatelja u Vaganacu, da s jednom brigadom napadne Ličko Petrovo Selo i Čelopek i obezbijedi se od Bihaća i Baljevca i da s jednom brigadom sadejstvuje jedinicama 11. korpusa u borbama za udin klanac.

— Sedmoj udarnoj diviziji, ojačanoj s 2. muslimanskom brigadom, da s dvije brigade obezbijedi napad od Bihaća, Ostrošca i Cazina i da jednu brigadu (bez bataljona) zadrži u rezervi na putu Bihać—Vaganac.

— Unskoj operativnoj grupi da s 1. brigadom napadne Vaganac sa sjeveroistoka i, u sadejstvu sa 2. brigadom 8. divizije, likvidira njegovu posadu, a 2. brigadu da stavi pod komandu 7. divizije.

— Tenkovskom bataljonu da s 4 tenka (laka) i 2 oklopna automobila potpomogne napad na Čelopek i Vaganac.

— Pontonirskom bataljonu da 31. decembra, između 8 i 9 sati, postavi pontonirski most preko rijeke Korane kod Čerkezovca, 1 km sjeverno od Vaganca, a po potrebi i skelu kod Jerkovića brda.

Po etak napada određen je za 6,30 sati 31. decembra. Do tog vremena artiljerija je imala da izvrši korekturu vatre, jedinice koje su napadale da izbiju na jurišne položaje, a jedinice na obezbjeđenju da se utvrde na liniji odbrane na osiguranju. Korpusnom zapoviješću i pismenim zapovijestima potčinjenih jedinica u detalje su razrađeni zadaci i taktički postupci za svaku brigadu.⁹⁶

Po etak napada zakasnio je 15 minuta. Brigade su to pravdale izuzetno teškim vremenskim uslovima. Nastupalo se po metar visokom snijegu uz jaku buru s gustom snježnom vijavicom. Preciznost u gađanju bila je onemogućena. Štab 11. korpusa je zbog takvog nevremena odustao od napadnih dejstava, pa je 1. brigada 8. divizije vraćena u svoju diviziju i dobila zadatak da pojača jedinice na osiguranju prema Bihaću i Prijeboju. Zbog veoma loših uslova napad na Vaganac i Čelopek tekao je bez dovoljno otšrine i dosta usporeno, dok su jedinice 7. divizije uspjele da protjeraju neprijateljske posade iz Vrste i Turije ka Bihaću. Međutim, jurišne grupe nisu uspjele da naprave prolaze kroz žicu ispred 2. brigade 8. divizije. Koliko god je naša vatra zbog snježne oluje bila neefikasna, toliko je ustaška iz pripremljenih zaklona i puškarnica bila ubita na. Čak ni teškovi ispred 1. muslimanske brigade nisu uspjeli napraviti prolaze kroz neprijateljske žičane prepreke. Kod tenkovskog bataljona iskrsele su nepredviđene poteškoće. Visina snijega onemogućila je pokrete oklopnih auto-

mobila. Jedan tenk se pri transportu prevrnuo ispred Korane i ostao u defektu a ostala tri stigla su pred žicu tek oko 10 sati, kad je napad 1. muslimanske brigade bio malaksao.

Na pravcu nastupanja 8. divizije, njenu 2. brigadu u napadu na Vaganac i 3. brigadu u napadu na elopek i Li ko Petrovo Selo, neprijatelj je zaustavio još na polaznim položajima. U takvoj situaciji Štab 8. divizije donosi odluku da se po svaku cijenu likvidira neprijatelj u Li kom Petrovom Selu i na elopeku, a zatim i u Vagancu. Nakon toga 3. brigada zauzima Li ko Petrovo Selo, ali napad na elopek nikako nije uspijevao. Neprijatelj se koncentrisao na samom vrhu ovog brda, a strmi prilazi na brdo olakšavali su mu odbranu. Da bi izvršio nare enje, štab 3. brigade je naredio da itava brigada, iako je to prostorno bilo teško izvodljivo, krene u napad na elopek, na kom se nalazilo oko 200 ustaša. Svi štabovi bataljona, pa i štab brigade, krenuli su u strelja kom stroju u napad. Neprijatelj tada nije izdržao, pa je oko 16 sati, niz najstrmiju stranu brda uz koju se nije moglo napadati, pobjegao. Tako je 3. brigada u jedinstvenom jurišu, u kom su sve starješine sa bombama u ruci uzele u eš e, zauzela elopek za koji su ustaše vjerovale da je neosvojjiv.⁹⁷

Za to vrijeme napad na Vaganac je stalno trajao. Ispred 1. muslimanske brigade, oko 16 sati, tenkovi su uspjeli da na jednom dijelu potrgaju žicu. No, neprijatelj je svojom ubita nom vatrom onemogu io njene jedinice da prodr u selo. Pa i kad bi na nekom pravcu u inile manji prodor, ustaše su vršile protivnapad i, uz povike: »juriš, hvataj žive, kolji«, uspijevale odbaciti ih. ak su u jednom protivnapadu ja im snagama uspjele da 1. muslimansku brigadu odbace sa polaznih položaja za napad. Oko 20 sati brigada je, uz podršku tenkova, ponovo izbila pred samu žicu. Za vrijeme tog dejstva tenkovi su prodrli i preko žice do rovova, ali je tada jedan tenk uništen.

U toku no i Štab 4. korpusa je privremeno obustavio napad i dio snaga ostavio da vatrom blokira neprijatelja, a ostale snage je izvukao iz zone neprijateljske vatre radi predaha i pripreme za novi napad. Ujutro 1. januara 1945. godine Štab korpusa je pozvao na sastanak komandante 8. divizije i Unske operativne grupe, politike komesare i partijske rukovodioce. Njihova obrazloženja zašto napad na Vaganac nije uspio nisu prihva ena. Štab korpusa, u kom je bio i na elnik GŠH Pavle Jakši , uputio je ovim starješinama oštru kritiku i postavio im zadatak da Vaganac u ponovljenom napadu, koji je trebalo da po ne 2. januara u 1,30 sati, mora pasti. Nakon toga tokom dana održani su sastanci po jedinicama i one su upoznate sa zahtjevom Štaba korpusa. Posebne sastanke održale su partijske organizacije i organizacije SKOJ-a na kojima su komunisti dobili zadatak da svi, sa bombama u rukama, krenu u napad u prvim jurišnim redovima. Dok su se ovako jedinice dogovarale, do boraca je dopirala ustaška pjesma.

Za ponovni napad su angažirane 2. brigada 8. divizije sa zadatkom da napada na prvobitnom pravcu, 3. brigada 7. divizije, koja je zamijenila 1. muslimansku brigadu, dobila je zadatak da napada sa sjeveroistoka i 3. brigada 8. divizije sa zadatkom da napada iz pravca Li kog Petrovog Sela. Napad je po eo u odre eno vrijeme. Nevrijeme je trajalo i dalje. Snježna vijavica naprosto je zatvarala o i borcima. U takvim uslovima jurišne grupe, ispred 2. brigade, uspjele su da naprave prolaze u žicanim preprekama, kroz koje su borci upadali u uporište. Ustaški protivnapad, ovaj put, je do ekan sa noževima na puškama i nije uspio.

97 Zbornik, tom V, knj. 36, str. S63.

I na drugim pravcima napad se povoljno odvijao. Ustaše prestaju da dobacuju pogrdne riječi i partizanima, a po inju i da popuštaju. U 4 sata, da bi sa uvali glave, odlučuju se na proboj. Nevrijeme im ide u prilog. Samo po njihovoj vici i jaukanju ranjenih, borci su mogli pratiti kuda se kreću. Proboj im se po lošem vremenu, kakvo je vladalo te noći, nije mogao spriječiti. Pojedinci su prolazili neposredno pored boraca, a da oni nisu znali da su to ustaše. Oko 5 sati prestao je svaki otpor i Vaganac je konačno bio zauzet.

Ustašama su naneseni teški gubici: 246 je ubijeno, 32 zarobljena i nepoznat broj ranjenih, dok su jedinice 4. korpusa imale 47 poginulih i 269 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je: 2 topa i 1.000 granata, 8 minobaca a i 350 mina, 1.000 ručnih bombi, 6 automata, 2 telefonske centrale i 10 telefona, 2 radio-stanice i druga ratna oprema. Pored Vaganca oslobođeni su Ličko Petrovo Selo, Izačići, Vrsta i Turija, što je bio veliki uspjeh jedinica 4. korpusa.

U završnim operacijama za konačno oslobođenu zemlju

Nakon uspješnih borbi u rejonu Vaganca i postignutih rezultata u dvomjesečnom takmičenju u kome su jedinice 4. korpusa ubile 4297 i zarobile 1026 neprijateljskih vojnika, zauzele 22 mjesta, zaplijenile 10 topova, 17 teških i 26 lakih minobaca a, 187 raznih mitraljeza, 81 automat, 1967 pušaka, 593.340 metaka, 28 tromblona, 105 pištolja, 1046 topovskih granata, 5008 mina za teške i lake minobaca e. 2 kamiona, 2 putnička automobila, 11 motocikla, 7 radio-stanica, 33 telefona i drugi ratni materijal. Glavni štab Hrvatske je 2. januara 1945. godine 4. korpusu dodijelio naziv UDARNI. Ovo priznanje korpusu kao cjelini (divizije ga od ranije nose) obavezivalo je cjelokupan starješinski i borački sastav da ga jasno nosi i opravda još jačim udarcima po neprijatelju u završnim borbama za oslobođenu zemlju. Vijest o ovom priznanju brzo je prostrujala kroz jedinice, ali nije bilo uslova za slavlje. Glavne snage korpusa morale su i dalje djelovati na sektoru sjeverno od Bihaća, gdje je neprijatelj izuzetno bio aktivan. U to vrijeme u Štabu korpusa su se nalazili: potpukovnik Miloš Šumonja — komandant, Vjeoslav Holjevac — politički komesar, potpukovnik Stanko Bjelajac — zamjenik komandanta, potpukovnik Petar Kleut — na elnik štaba, major Duro Bakra — pomoćnik na elnika štaba, potpukovnik Joco Tarabi — šef operativnog odsjeka, kapetan Zdenko Saršon — šef vojno-obavještajnog odsjeka, Sava Bogdanović — šef OZN-e, major Dušan Jandrić — šef personalnog odsjeka, kapetan Adam Pavlović — šef odsjeka za vezu, potporučnik Tomo Mačić — šef šifranskog odsjeka, poručnik Vračar Josip — šef odsjeka naoružanja, major Ivo Maglić — referent za artiljeriju, major dr Juraj Perin — na elnik sanitetskog odjeljenja, potporučnik Krešo Hajdić — na elnik intendature, potporučnik Jeronim Bulić — referent za inženjeriju, Juraj Hrženjak — šef mobilizacijskog odsjeka, kapetan Milan Sibinić — šef ekonomskog odsjeka, Mišo Jović — šef tehničkog odsjeka, poručnik Zvonko Kovačić — šef saobraćajnog odsjeka, kapetan Branko Rebić — predstavnik vojnog suda i Andrija Pjenović — potpredsjednik vojnog suda.

Štab 8. divizije su sačinjavali: major Mihajlo Vojnovi — komandant, potpukovnik Dušan Hrsto — politički komesar, major Simo Mikašinović — na elnik štaba, dr Ninko Martinović — referent saniteta, kapetan Stanko Gabrić — vojno-obavještajni oficir i potporučnik Dragan Keser — na elnik intendature.

Štab 7. udarne divizije izgledao je ovako: potpukovnik Milan Pavlović — komandant, potpukovnik Uroš Krunić — politički komesar, major Milan Trkinić — na čelo štaba, kapetan Jerko Beras — vojno-obavještajni oficir, kapetan dr Eugen Mišković — referent saniteta i poručnik Mile Kotaran — na čelo intendanture.

Štab 34. udarne divizije imao je sljedeći sastav: potpukovnik Martin Dasović — komandant, potpukovnik Franjo Knebl — politički komesar, major Augustin Adamik — na čelo štaba, poručnik Miloš Carević — vojno-obavještajni oficir, dr Milivoj Kosanović — referent saniteta i poručnik Milan Kralj — na čelo intendanture.

Po etkom 1945. godine težište borbi na području Hrvatske bilo je na odsjeku Bihać—Otočac, gdje neprijatelj pokušava da ovlada komunikacijom Bihać—Prijeboj—Otočac. Da bi ga u tome spriječio, GŠH je angažirao glavne snage 4. korpusa na sektoru Vaganac—Bihać, a 11. korpusa na sektoru Prijeboj—Vrhovine. Vijavica koja je neprekidno trajala ometala je naša ofanzivna dejstva. Na nju se žalio je neprijatelj, koji je iz Bihaća krenuo prema položajima jedinica Unske operativne grupe u namjeri da povрати Izačić, Vrstu i Turiju. Muslimanske brigade su nekoliko dana uspješno odolijevale neprijatelju, sve dok ovaj nije dobio pojačanja, povratio Izačić i Turiju i u njima uspostavio posade. Unsku komunikaciju je i dalje vrsto branio i pored napada dijelova 7. divizije na dijelu između Dvora i Divuše te Dvora i Kostajnice.

Jedinice 8. i 34. divizije bile su ograničene u ofanzivnim dejstvima zbog visokog snijega. I pored toga su dijelovi 8. divizije, u sadejstvu s jedinicama 11. korpusa, napali nekoliko isturenih neprijateljskih uporišta na Bihaćkom pravcu, među kojima, veoma uspješno i posadu u Baljevcu, gdje su razbijeni dijelovi 373. divizije. U ovom mjesecu jedinice 34. divizije, pored više uspješnih akcija, zauzele su Rečicu, 15 km istočno od Karlovca.

Pošto su vremenski uslovi bili nepovoljni za pokrete i manevar jedinica, u ovom periodu se dosta radilo na njihovom srećivanju, obuci i popunjavanju. Otpočelo se mobilizacijom i omladinacijom rođeni 1928. i 1929. godine. Od njih je u Glini, sjedištu Štaba 4. korpusa, formirana Omladinska dopunska brigada, koja ima preko 1000 mladića. S njima je provedena 20-dnevna vojna obuka, poslije koje su raspoređeni u operativne jedinice. Također je u Glini, na zahtjev Vrhovnog štaba, prikupljeno 79 omladinaca, većinskih boraca, koji su upućeni u oslobođeni Beograd gdje su kao pitomci prve klase Vojne akademije završili školovanje i postali oficiri. Mnogo se radilo i na suzbijanju zaraznih bolesti, prije svega tifusa. Ta opaka bolest uspjela se lokalizirati po jedinicama, ali je na terenu, naročito na Baniji, još uvijek harala.

Tokom januara, i pored nevremena, izveden je rekordan broj diverzantskih akcija na području 4. korpusa. Tako je na pruži Sunja—Kostajnica izvedeno 15 akcija i pruga prekinuta na 400 mjesta. Na relaciji Zagreb—Sisak na 80, Karlovac—Zagreb na 28 i Petrinja—Caprag na 32 mjesta.

U toku februara jedinice 4. korpusa su u operativnom smislu bile nešto aktivnije, jer su se vremenske prilike poboljšale. Sedma divizija djelovala je na Baniji, sa težištem prema Sisku i Petrinji te na komunikaciji Sunja—Kostajnica. Ojačana s 2. muslimanskom brigadom uništila je satniju ustaša u Mošćenici, blizu Petrinje, uz vlastite gubitke od 20 poginulih i 80 ranjenih boraca. Jedna brigada se prebacila preko Save i u selu Gušću, jugoistočno od Siska, zarobila satniju domobrana. Dvije brigade ove divizije izbile su 22. februara na željeznicu između Kostajnice i Sunje i u rejonu Gornjeg Hrastovca

izbacile iz šina i napale transportni vlak od dvije lokomotive i 38 vagona s vojnom pratnjom. Tom prilikom je ubijeno 97 i zarobljeno 13 neprijateljskih vojnika a itava kompozicija s materijalom je zapaljena. Dio pruge izme u Siska i Sunje bio je potpuno pod kontrolom snaga 7. divizije.

Osma divizija, sa težištem u Plaš anskoj dolini, vodila je Više odbrambenih borbi na sektoru prema Biha u i kod Plaškog. U ovim rejonima neprijatelj je nastojao da presije e saobra ajne veze izme u Korduna i Like i osigura operativnu povezanost 373. divizije na sektoru Biha a i 392. divizije raspore ene na relaciji Vrhovine—Senj—Josipdol, u emu je neko vrijeme i uspijevao. Pored toga neprijatelj je, u ovo vrijeme, bio posebno aktivan prema Plaš anskoj dolini. U dva navrata, iznenadnim napadima, nanio je osjetne gubitke 3. brigadi 8. divizije (38 poginulih, 12 nestalih i 41 ranjen borac).

Trideset etvrta divizija dejstvovala je pretežno u Pokuplju i na relaciji Zagreb—Sisak, gdje su njene snage likvidirale neprijateljske posade u Brestu i Odri. Pruge Zagreb—Sisak i Zagreb—Karlovac samo su povremeno bile u prometu. Dio pruge izme u Turopolja i Siska bio je potpuno pod kontrolom naših snaga.

Krajem februara i po etkom marta 1945. u 4. korpusu je došlo do izvjesnih organizacionih promjena. Rasformirana je Unska operativna grupa i od njenog ljudstva formirana je Muslimanska brigada i obnovljen Krajiški (muslimanski) partizanski odred. Ove jedinice su ušle u sastav 8. divizije. U korpusu je formirana Artiljerijska brigada s dva divizion a i tri samostalne baterije. U ovom periodu došlo je i do ve ih kadrovskih promjena, od kojih navodimo samo neke. Za komandanta Vojne oblasti 4. korpusa postavljen je potpukovnik Uroš Kruni , a mjesto njega za politi kog komesara 7. divizije major Milan Kneževi . Za šefa personalnog odsjeka u Štabu korpusa, umjesto Dušana Jandri a koji je upu en u VŠ, došao je potpukovnik Dušan Hrsti , dotadašnji politi ki komesar 8. divizije. Izmijenjen je i Štab 8. divizije. Za komandanta je postavljen potpukovnik Joco Tarabi , a za politi kog komesara potpukovnik Šukrija Bijedi , dotadašnji politi ki komesar UOG. Za politi kog komesara 34. divizije postavljen je Drago Govoruši , umjesto Franje Knebla, koji je upu en u VŠ.

Za prolje e 1945. Štab 4. korpusa je planirao šire operacije na podru ju Biha a, pri emu je, prema saglasnosti Vrhovnog štaba, mogao da ra una na sadejstvo dvije divizije i Tenkovske brigade 8. korpusa koji je, prema planu završih operacija za kona no osloboenje zemlje, trebalo da nastupa iz Like, preko Gorskog kotara i Hrvatskog primorja prema Istri i Trstu. Prije napada na Biha trebalo je prethodno likvidirati sva neprijateljska uporišta sjeverno i sjeverozapadno od ovog grada. Za ova dejstva 4. korpus (bez 34. divizije) bio je oja an sa 35. divizijom 11. korpusa. Štab korpusa se prebacio u rejon Rakovice, gdje je pozvao komandante i politi ke komesare 7, 8. i 35. divizije radi upoznavanja sa planom dejstva. Oni su prethodno iznijeli op e stanje o svojim jedinicama — bojevu gotovost i popunjenost. Brojna popunjenost je uglavnom bila dobra, osim kod 35. divizije, u kojoj je na licu bilo svega oko 2000 boraca. Zatim je komandant iznio brojne podatke o neprijatelju, njegovom rasporedu i borbenoj vrijednosti. Operativni plan je predvi ao da snage korpusa, negdje do 23. marta 1945, likvidiraju sva uporišta neprijatelja u širem podru ju Biha a. Do tog vremena ra unalo se da e jedinice 8. korpusa, ije su glavne snage operirale na teritoriji Like, dosti i do Biha a i uzeti u eš e sa snagama 4. korpusa u napadu na neprijatelja u ovom gradu.

Neprijatelj je na pravcu nastupanja jedinica 4. korpusa imao posade u selima: Vaganac, Ličko Petrovo Selo, Baljevac, Zavalje, Iza i , Turija, Klokot i Vrkaši . Biha i okolna sela držali su dijelovi njemačke 373. legionarske divizije, 10. ustaško-domobranske divizije i dijelovi njemačke 104. lovačke divizije, kao i snage koje su se iz drugih sektora povukle na ovo područje.

Polazeći od rasporeda i jačine neprijatelja, kao i drugih elemenata situacije, Stab 4. korpusa je dao zadatak 7. diviziji da nastupa pravcem: Tržac—Vrstačka Uni, 8 km sjeverno od Bihača, gdje će da forsira i osigurava napad na Bihač od Ostrošca i Bosanske Krupe, 8. diviziji da nastupa pravcima Vaganac—Baljevac—Zavalje, 4 km jugozapadno od Bihača, i Vaganac—Iza i —Vrkaši , da likvidira neprijateljska uporišta na tim pravcima, a zatim s linije Zavalje pa lijevo do rijeke Une s tri brigade da napada na Bihač i 35. diviziji da, na liniji Prijeboj—Plitvice—Poljanak osigura desni bok snaga u napadu, a u saradnji s 1. brigadom 8. divizije, koja se nalazila u rejonu Plašćanska dolina—Plitvice, da osigura i njihovu pozadinu.

Ujutro, 21. marta jedinice 4. korpusa prešle su u ofanzivu i do 23. marta oslobodile sva sela od rijeke Korane do predgrađa Bihača na dubini od 20 km. Najjači otpor neprijatelj je dao iz Zavalja na koje su napadale Muslimanska i 3. brigada 8. divizije. U toku noći uoči 24. marta, pri kraju likvidacije ovog uporišta, uspostavljena je veza sa 26. divizijom 4. armije, ranijeg 8. korpusa. Napad na Bihač otpočeo je 24. marta prije podne zajedno s jedinicama 4. armije koje su napadale s juga. Za napad je 8. divizija upotrijebila 2. i 3. brigadu, a Muslimansku brigadu je zadržala u rezervi. U međuvremenu jedinice 7. divizije izbile su na komunikacije Bihač—Bosanska Krupa i Bihač—Ostrožac i na njima vodile žestoku borbu s neprijateljem koji je krenuo u pomoć posadi Bihača. Noću između 24. i 25. marta veći dio grada na lijevoj obali Une zauzele su jedinice 8. i 26. divizije. Te noći preko Une prebačena je Muslimanska brigada, koja je poslije jakog okršaja zauzela Bakšaiš i tako stvorila uslove za prebacivanje i drugih snaga radi napada na dio grada na desnoj strani Une. Pošto je prije podne 25. marta bio oslobođen dio grada na lijevoj obali Une, prebačena je i 2. brigada 8. divizije preko Une Muslimanskoj brigadi. Njih dvije napale su neprijatelja kod željezničke stanice, ali ih je proboj jakih neprijateljskih snaga iz pravca Bosanske Krupe prisilio na povlačenje. Prodorom ovog pojačanja otvoren je prolaz za izvlačenje posade iz Bihača. Ujutru 28. marta Bihač je bio oslobođen.

Gubici neprijatelja najbolje se vide iz depeše GŠH upućene 30. marta Generalštabu JA, koja glasi: »U borbama koje je 4. korpus vodio od 21. do 28. III neprijatelj je pretrpio slijedeće gubitke: zarobljena su 792 oficira, podoficira i vojnika, a ubijeno 1135. Zaplijenjeno je 10 topova, 12 bacača, 87 mitraljeza, 32 šmajsera, 56 pištolja, 602 puške, do pola miliona metaka razne vrste, 3000 ručnih bombi, više hiljada topovskih granata i mina za bacače, 12 motornih vozila, 50 bicikala, 100 konja, 50 kola i magacin sa hranom. Uništeno je 2 tenka, 3 oklopna automobila, 29 kamiona i 8 luksuznih automobila. Ubijena su 172 konja. Zapaljeno je više slagališta municije i ostalog ratnog materijala. Sopstveni gubici: 145 mrtvih i 603 ranjena borca. U ovim borbama sve jedinice 4. korpusa su se dobro držale, a naročito se istakla 8. divizija pod komandom potpukovnika Joce Tarabina, komandanta i potpukovnika Bijedića Šukrije, komesara«.⁹⁸

»8 Zbornik, tom V, knj. 39, str. 501.

Dok su glavne snage 4. korpusa vodile borbe u rejonu Bihaća, neprijatelj je slabijim snagama vršio ispade na slobodnu teritoriju Korduna i Banije. U vezi s tim je 34. divizija rokirana prema kordunaško-banijskom području, kako bi onemogućila ove ispade neprijatelja. Ona je, uz sadejstvo 3. brigade 7. divizije, u noć između 3. i 4. marta, napala 3. bojnu 13. ustaškog zdruga u Rečici, isto noć od Karlovca. Napad je potpuno uspio. Ubijeno je 180. mečnika u kojima i 2 oficira, i zarobljeno 250 neprijateljskih vojnika. Naši gubici bili su 10 poginulih i 53 ranjena borca. Plijevanje je bilo: 1 protukolski top i 150 granata, 1 teški i dva laka minobacača i 200 mina, 15 mitraljeza, 244 puške te 30.000 metaka i drugo. Neprijatelj je na ovaj poraz oštro reagirao i, nakon dva dana, s dijelovima 13. ustaško-domobranske divizije i njemačkog 1. lovačkog dopunskog puka upao je u Donju Kupčinu i tu napao Karlovačku brigadu i nametnuo joj teške borbe. Poslije izvjesnog vremena neprijatelj se povukao, ali je ovoj brigadi nanio osjetne gubitke: poginulo je 39, zarobljen 21 i ranjena 74 borca. Među stradalima bilo je i 18 starješina. Poginuo je i na čelnik štaba brigade major Milutin Karaš."

Poslije oslobođenja Bihaća jedinice 4. korpusa vodile su žestoke borbe s neprijateljskim snagama koje su od Karlovca prodirale prema Slunju radi prihvata dijelova njemačke 104. lovačke i 10. ustaško-domobranske divizije, koji su se, u jutra od oko 5.000 vojnika, od Ostrošca preko Slunja probijali ka Karlovcu. U borbama protiv ovih neprijateljskih snaga, kao i snaga koje su vršile ispade na drugim sektorima u vremenu od 4. do 8. aprila, jedinice 4. korpusa nanijele su neprijatelju velike gubitke: ubijena su 232 i zarobljeno 108 vojnika, dok su same imale gubitke od 129 poginulih i 50 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je 6 topova, 84 mitraljeza, 7 minobacača, 268 pušaka i velika količina drugog ratnog materijala.

Krajem 11. aprila dijelovi 104. divizije ušle su u Slunj i sjeverozapadno od njega spojili se sa snagama koje su nastupale iz Karlovca. Koncentriranim napadom 8. divizija je u toku noći 13. i 14. aprila odbacila neprijatelja od Slunja, koji je u postupnom povlačenju pružao žestok otpor. Nakon toga je Štab 4. korpusa na pravcu Slunj—Karlovac zadržao samo 8. diviziju, dok je 7. diviziju uputio na sektor Josipdol—Oštarije, odakle ju je usmjerio lijevo obale rijeke Dobre, južno od Bosiljeva. U isto vrijeme 34. diviziju, sa dvije brigade (Karlovačka i Seljina), uputio je da zauzme položaje između Mrežnice i Dobre radi dejstva prema Generalskom Stolu i Karlovcu.

Neprijatelj se na svim položajima solidno utvrdio i pružao jak otpor, tako da se sticao utisak kao da se ne može krenuti sa njihovo područje. I pored takve upornosti jedinice 8. divizije odbacile su neprijatelja do Perjasice. Na jugozapadnom i zapadnom pravcu 7. i 34. divizija vodile su žestoke borbe, ali su bile onemogućene u nastupanju. U vezi sa situacijom na frontu 4. korpusa, GŠH je depešom od 25. aprila javio Generalštabu JA: »Na prostoru između u rijeku Dobre i Kupe snage 4. korpusa (7. i 34. divizija) vode žestoke borbe s neprijateljem duž komunikacija Generalski Stol—Bosiljevo—Bosanci. Protivnapadom naše su jedinice zauzele važno saobraćajno područje Bosanci i odbacile neprijatelja na liniju Vukova Gorica—Mrzjak—Bosiljevo. Na dijelu komunikacija Lešće—Bosiljevo vode se osobito oštre borbe. Neprijatelj daje grube otpor, vrše i stalno protivnapade s težnjom da zadrži ovu komunikaciju. Selo Lešće i k. 641 Privis prelazili su nekoliko puta iz ruke u ruku. Na prostoru između u Korane

i Mrežnice nastavlja se s pritiskom naših (8. divizija) snaga. U ovim borbama neprijatelj trpi velike gubitke.«¹⁰⁰ I narednih dana GŠH je izvještavao Generalštab da se na ovom (karlova kom) sektoru vode žestoke borbe i da je nakon teških borbi 28. aprila 7. divizija zauzela Bosiljevo, Mrzjak i Vukovu Goricu. U tim borbama imala je gubitke od 48 poginulih i 118 ranjenih boraca.

Naredbom Vrhovnog komandanta od 25. aprila Glavnom štabu Hrvatske je naredeno da jednu najjaču i najbolje opremljenu diviziju uputi u Istru u sastav 4. armije. GŠH je odredio 8. diviziju. Ona se u toku noći između 27. i 28. aprila prikupila u rejonu Primišlje—Tržići i ujutro krenula na svoj najduži marš, na kom je bez odmora savladati put dug 180 kilometara.¹⁰¹ Situacija se munjevitom mijenjala na frontu 4. armije, zbog čega su joj hitno bila potrebna pojačanja. Ispred 8. divizije maršovala je i ušla u sastav 4. armije i 29. divizija. Međutim, kako ta pojačanja za front prema Trstu nisu bila dovoljna, Generalštab JA naredio je GŠH da u sastav 4. armije uputi još i 7. diviziju. Tako je i ova divizija 30. aprila krenula prema Trstu. Iza 7. i 8. divizije krenuo je i Štab 4. korpusa s jedinicama korpusne artiljerije, pošto je i on u međuvremenu stavljen pod komandu Štaba 4. armije.

Osma divizija, kao prethodnica 4. korpusa, savladavši put Primišlje—Ogulin—Srpske Moravice—Brod na Kupi—Prezid, izbila je preko planine Pivka 2. maja 1945. u rejon Sveti Petar (sada Pivka), na komunikaciji Rijeka—Postojna. Dok je divizija bila na maršu, Štab 4. armije slao joj je esto depeše u kojima je požurivao njezin pokret. Tako je depešom od 29. aprila upu u zahtjev: »Krenite se ubrzanim maršem na prostoriju: Jožarište—Postojna—Konozište i ulažite krajnje napore da savladate ovaj put u najkraćem vremenu. Javlajte se čim e.« U Svetom Petru, gdje je bio operativni dio Štaba 4. armije, komandant Petar Drapšin upoznao je Štab 8. divizije s vojnom situacijom na frontu i dao mu zadatak. U to vrijeme naše snage vodile su borbu u Trstu. Jaka njemačka grupacija (oko 20.000) 97. korpusa, u probijanju iz Rijeke, izbila je pred Ilirsku Bisticu, gdje je vodila žestoke borbe s 26. divizijom. To je bila jedina divizija koja je sprejavalala dalji prodor ove brojne neprijateljske grupacije, a kako je 26. divizija bila iscrpljena, trebalo ju je smijeniti. U takvoj situaciji 8. divizija je dobila zadatak da odmaršuje do Ilirske Bistrice, smijeni 26. diviziju i spriječi dalji prodor Nijemaca te na taj način obezbijedi pozadinu naših snaga kod Trsta. Pored toga je Štabu 8. divizije obaženo da se taj pravac pojačati novim snagama čim za to bude moguće. Sigurno se mislilo na 7. diviziju koja se nalazila u pokretu.

Razvijene u više marševskih kolona, u pripravnosti da se brzo razviju za borbu jer se nije znala ta noćna linija fronta 26. divizije, brigade 8. divizije iz rejona Sveti Petar trebale su da savladaju novih 20 kilometara do Ilirske Bistrice. One su tokom 3. maja izbile sjeverno od Ilirske Bistrice i preuzele položaje 26. divizije, koja se naredne noći povukla iz borbe. Te noći probila se jedna njemačka kolona, čija je dužina oko 1000 vojnika, i zauzela selo Prem, 10 km sjeverozapadno od Ilirske Bistrice na putu prema Trstu. Glavne snage 8. divizije 4. maja odbacile su Nijemce natrag u Ilirsku Bisticu, odakle su mu se nudila

¹⁰⁰ Zbornik, tom V, knj. 39, str. 520.

¹⁰¹ Tada je brojno stanje 8. divizije iznosilo 7900 boraca, podoficira, političkih rukovodilaca i oficira. Od naoružanja osim pušaka imala je: 339 mitraljeza i puškomitraljeza, 483 automata, 46 teških i lakih bacača, 14 ručnih raketnih bacača, 308 pištolja, 10 tromblonskih pušaka, 18 brdskih i protukolskih topova, 16 protivtenkovskih pušaka i 3 protivravionska mitraljeza.

dva mogu a pravca za proboj: Ilirska Bistrica—Trst i Ilirska Bistrica—Postojna—Ljubljana. Izgledalo je da se ni Štab 97. korpusa nije opredijelio kojim e pravcem da se probije jer je as na jednom as na drugom pravcu pokušavao da izvrši proboj. Tokom 4. i 5. maja 8. divizija je upornom odbranom na oba pravca onemogu ila neprijatelju da izvrši proboj. Pred kraj 5. maja pristigla je 7. divizija i odmah zauzela položaje lijevo od 8. divizije, na visovima sjeverno od Ilirske Bistrice. Istog dana stigao je i Štab 4. korpusa s artiljerijom i preuzeo komandovanje na mogu im pravcima neprijateljskog proboja. Iz pravca Trsta, pošto su borbe za njegovo osloboenje bile završene, preba en je jedan tenkovski bataljon i pridodat 8. diviziji. Neprijatelj je osim Ilirske Bistrice držao i prostor širok do 15 km, u južnom i jugoistonom pravcu. Napadale su ga još 13. i 19. divizija, a desno od 8. divizije, bez neposredne veze, nalazili su se dijelovi 29. divizije.

U prijedodnevnoj borbi 6. maja 8. divizija je na svom frontu sabila sve isturenene neprijateljske dijelove u grad. Tada je Štab 4. korpusa donio odluku da se napadne i sam grad. U popodnevnim satima sve tri brigade 8. divizije krenule su sa sjeverozapada u napad, dok je 7. divizija i dalje vodila borbu s isturenim snagama 97. korpusa. Oko 22 sata 8. divizija ovladala je dijelom grada i zgradama u kojima su bili smješteni njema ki ranjenici. Ta situacija natjerala je Nijemce da zatraže pregovore, koje su još pred dva sata ranije odluno odbijali. Grupa od tri oficira iz Štaba 97. korpusa stigla je u Štab 8. divizije. U dogovoru sa Štabom 4. korpusa, njema kim pregovara ima su postavljeni uslovi: predaja i razoružanje itave grupacije, a sa naše strane daje im se garancija za njihove živote i povratak u svoju zemlju. Prva njihova ponuda je bila da ih se, bez smetnji, sa itavim naoružanjem pusti da mirno odu u svoju zemlju (Austriju). Ovi su pregovori nakon 20 minuta prekinuti i borba je nastavljena. Na inicijativu Nijemaca pregovori sa Štabom 8. divizije nastavljeni su i prekidani nekoliko puta u toku no i izme u 6. i 7. maja. Pokušali su s ponudom da predaju pola oružja, zatim da zadrže po nešto u svakoj eti i na kraju su pristali na naše uslove. Tako su, pred zoru, 7. maja pregovori završeni. Po tom dogovoru sve njema ke jedinice su se povukle u Ilirsku Bistricu, gdje su se postrojile, a zatim je jedna po jedna izlazila iz grada. Na putu prema Postojni odlagale su oružje pred 1. brigadom 8. divizije. Tom prilikom je razoružano i zarobljeno 16.000 njema kih vojnika sa kompletnim naoružanjem i tehnikom. U borbama, do predaje, snage 4. korpusa ubile su 1200, a zarobile 1900 njema kih vojnika i njihovih starješina, sa velikim plijenom u oružju i materijalu. Za to vrijeme 80 boraca je poginulo, a 200 je ranjeno.

U završnim borbama kod Ilirske Bistrice 4. korpus je uspješno izvršio povjereni mu zadatak u sastavu 4. armije. Njegove jedinice u mnogim okršajima, od vremena formiranja pa do kraja rata, potpuno su opravdale povjerenje naroda na svom operacijskom području koji je s njima do kraja dijelio sudbinu teških ratnih dana. Njegovi borci, Hrvati, Srbi i Muslimani, svrstani u slavne brigade, prenosili su na svom dugom borbenom putu ne samo slavu ratnih pobjeda ve i zastavu bratstva i jedinstva.

Dušan Opacic

Organizacija i rad vojnonastavnog centra 4. korpusa NOVJ

Priprema omladinaca za partizanske jedinice do formiranja Centra

Razvojem NOB-e omladina je kontinuirano stupala u jedinice NOVJ i sticala vojno obrazovanje najvećim dijelom kroz borbu. Dobrovoljaca je uvijek bilo više od pušaka, a puška u rukama omladinca ili omladinke značila je mnogo. Omladina je bila dokaz ličnosti, zrelosti i aktivnosti u narodnooslobodilačkoj borbi. Međutim, veoma rano nametnulo se pitanje obuke onih omladinaca koji prije rata nisu služili vojsku. Obično, to pitanje rješavano je stvaranjem omladinskih četa u kojima su omladinci prolazili kratku vojno-političku obuku a zatim su upućivani u vojne jedinice. Tako je Okružni komitet KPH za okrug Karlovac na sastanku aprila 1942. godine, između ostalog, donio odluku o formiranju omladinske čete radi jednomjesečne obuke, a Štab grupe kordunaških NOP odreda naredio da se jednomjesečna nastava održi na teritoriji kotara Slunj — selo Lipari, na obroncima Kapele. Za komandanta ovog prvog omladinskog kursa određen je Joco Tarabi¹, a za komandira čete Uroš Opačić², za političkog komesara Duško Bajić³ i za nastavnike Miško Blažević⁴ i Mirko Žutić.

Pred OK SKOJ-a i sve omladinske organizacije postavljen je zadatak da provedu agitaciju za dobrovoljno stupanje omladine u četu. Za svaki kotar bilo je predviđeno koliko će omladinaca dati. Kako je velik broj omladinaca želio da bude upućen na jednomjesečni kurs, postavljeno je da organizacija SKOJ-a vodi brigu o odabiranju omladinaca, prije svega zdravih i fizički sposobnih. Četa je brojala oko 80 omladinaca, raspoređenih u tri vojska, a bila je smještena u dva seoska sjenika. Imala je i svoju kuhinju a o njenoj ishrani brinuo se Općinski narodnooslobodilački odbor. Kurs je otpočeo 15. maja 1942. godine. Prema programu obuka je izvođena cijeli dan, od ustajanja u 6 sati u jutro — do večerje u 20 sati. Između ostalog su političke i vojne teme: uzroci sloma Kraljevine Jugoslavije, rad okupatora i njihovih slugu, uloga KPJ u NOR-u, značaj narodnooslobodilačkog fronta, organizacija SKOJ-a, o disciplini, opisi i rukovanje puškom, desetina i vod u napadu i odbrani, zasjeda, rušenje komunikacija i dr. Po završetku jednomjesečne nastave četa je dobila status vojne jedinice.

Na osnovu direktive Pokrajinskog komiteta SKOJ-a za Hrvatsku od juna 1942. godine OK SKOJ-a za Karlovac razvio je svestranu aktivnost u okupljanju omladine radi formiranja rezervnih omladinskih četa. Prema izvještaju OK SKOJ-a od 19. jula 1942. godine Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac, na Kordunu je do tada bilo organizirano 16 omladinskih rezervnih četa u kojima

1 General-pukovnik u penziji.

2 Poginuo kao komandir čete 24. 10. 1942. kod Tušilovića.

3 Danas general-pukovnik

4 Umro 1964. godine kao general-major.

se nalazilo 1603 omladinca i omladinke. Istovremeno je tada oko 700 kordunaških djevojaka organizirano obuavano u rukovanju puškom od kojih je oko 200 dobrovoljno stupilo u partizanske jedinice.⁵ Za svaku etu omladinske organizacije su bile zadužene da obezbijede ishranu prikupljanjem dobrovoljnog priloga od naroda, kako se okupljena omladina ne bi razilazila radi ishrane. ete su se jednom nedjeljno okupljale radi obuke. Na ovaj na in omladina se pripremala za odlazak na omladinske (jednomjese ne) vojne kurseve. Ovaj oblik organizacije i izvo enja obuke trajao je sve do konca decembra 1942. godine. Samo u drugoj polovici 1942. godine omladina Korduna dala je u operativne partizanske jedinice 21 omladinsku etu od kojih je 19 završilo jednomjese nu vojni ku obuku. (U kotarevima Vrginmost, Vojni i Veljun po 5 eta a u kotaru Slunj 4 ete). Svaka eta imala je prosje no 100 omladinaca.⁶

Zna ajne podatke o omladinskim etama na Kordunu 1942. godine dao je general-major Dragan Paji , koji je u izjavi datoj autoru decembra 1979. godine, pored ostalog, iznio: »Sje am se, prva omladinska eta formirana je maja 1942. godine, a onda je nastavljeno s formiranjem eta i s njima vojna obuka od mjesec dana. Do konca decembra 1942. godine formirano je oko 19 eta u koje su se okupljali dobrovoljci. Komanda podru ja s Okružnim komitetom SKOJ-a rukovodila je s organizacijom, formiranjem i popunom eta kao i izborom lokacije. Koliko se sje am te su lokacije bile uglavnom na prostoru gdje je bila mogu nost organizacije logora, smještaja za spavanje i ishrane, kao što su: Lipari, Koranski Brijeg, Gornji Budaki, Dunjak, Ostrožin, Miholjsko, Sjenjak, Zagorje, Zbjeg i dr. Prve tri ete popunjavane su s prostora itavog Korduna. Od ove tri ete formiran je omladinski bataljon »Jože Vlahovi a«. Ostale su ete popunjavane više na teritorijalnom principu, mada su i one popunjavane sa svih ratnih kotareva Korduna radi me usobnog upoznavanja. U ete, novembra 1942, odlazili su šesnaestogodišnjaci. Skoro svi omladinci i jedan dio omladinki otišli su u partizane. Ti omladinci nisu samo odlazili u kordunaške jedinice, ve i u Žumberak, Kalnik, Liku, a jednu smo etu, mislim da je to bila 4. omladinska eta, uputili u sastav 4. crnogorske brigade. Komandiri-nastavnici su uglavnom bili bivši jugoslavenski oficiri i podoficiri. Materijalno obezbje enje bilo je dosta loše. Svega nekoliko vojni kih pušaka a puškomitraljeza ni jedna eta nije imala. Nakon jednomjese ne nastave omladince bi Komanda podru ja raspore ivala u operativne jedinice. Kao instruktor esto sam odlazio do eta i održavao bih po nekoliko predavanja a isto tako davao sam i upute nastavnicima. Divno je bilo posmatrati te mladi e koji su kasnije bili hrabri i odvažni borci, a mnogi od njih i rukovodioci u NOV-i. Kako je omladina ve 1942. otišla u partizane, bilo je veoma teško vršiti popunu 8. divizije 1943. godine.«

Na prijedlog Okružnog komiteta SKOJ-a za okrug Karlovac, po etkom marta 1943. godine, rezervne omladinske ete su preimenovane u omladinske radne ete i bataljone, a aprila te godine na teritoriji ratnog kotara Veljun formirana je i omladinska radna brigada.⁷

5 Zena vojnik, izdanje Glavnog odbora AFŽ Hrvatske, dokument br. 137.

6 Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske (dalje AIHRPH): Zapisnik s Prve pokrajinske konferencije USAOH-a održane 28. i 29. jula 1942. u Oto cu.

7 »Omladinski borac«, broj 12–13, svibanj–lipanj 1943. godine. Prva radna brigada formirana je 24. 4. 1943. u Veljunu od 860 omladinki i omladinaca.

Formiranje i zadaci Vojnonastavnog centra

Kako su razvoj NOB-e i sve kompliciranija borbena dejstva zahtijevali iskusnije i dobro obučene borce, to se obuci omladinaca koji su popunjavali partizanske jedinice poklanjala sva pažnja. Vrhovni komandant NOV i POJ drug Tito zabranio je da se borci koji nemaju borbenog iskustva uvode u borbe bez pretходne obuke i izvježbavanja u rukovanju borbenim sredstvima. U vezi s tim pri štabovima korpusa pošli su se stvarati vojnionastavni centri, a u divizijama dopunski omladinski bataljoni. Tako je u drugoj polovini augusta 1944. godine, po odluci Glavnog štaba Hrvatske, Štab 4. korpusa NOVJ formirao Vojnonastavni centar, a u 34. diviziji i Unskoj operativnoj grupi u septembru te godine dopunski omladinski bataljon radi vojno-političke izobrazbe omladinaca s područja korpusne vojne oblasti, odnosno njihovog osposobljavanja za vojne jedinice. Pored štaba i pozadinskih dijelova, Centar je imao tri bataljona od po tri čete omladinaca. Za komandanta Centra postavljen je kapetan Mile Lalić⁸, za političkog komesara kapetan Drago Bernardi⁹, za načelnika štaba kapetan Milivoje Pipalo¹⁰, za komandanta 1. bataljona poručnik Mišo Čimeša¹¹, 2. bataljona poručnik Veljko Blažević¹² i komandanta 3. bataljona poručnik Dmitar Vujić¹³. Popunu sa starješinskim kadrom vršio je personalni organ 4. korpusa. To su bile izabrane starješine, koje su posjedovale vojno-političko znanje i koje su do tada komandovala u operativnim jedinicama. Štab Centra s 3. bataljonom smjestio se u Glini, 1. bataljon u Prekopi i 2. bataljon u Selištu.

Pored pripreme prostorija za smještaj i nastavu kao i nabavke najnužnije opreme, štab Centra imao je zadatak da pripremi izvješće o nastavi za obuku omladinaca u umješnom korištenju ličnog naoružanja i drugim borbenim sredstvima kojima su raspolagale partizanske jedinice¹⁴, kako pojedinca tako i desetine i voda u borbi, da izradi raspored dnevnog rada¹⁵ i nastavni plan i program.¹⁶ Omladince je trebalo osposobiti moralno-politički, psihički i vojno-stručno u takvom stepenu da svaki može uspješno izvršavati zadatke u narodnooslobodilačkoj borbi. Kroz politički rad trebalo je kod njih razviti ljubav prema NOB-i, vrhovnom komandantu drugu Titu, KPJ, SKOJ-u i svojoj domovini, posebno me u njih unositi duh bratstva i jedinstva, mržnju prema neprijatelju i izdajnicima naših naroda, upoznavati ih s uspjesima NOB-e u Jugoslaviji, velikim uspjesima Crvene armije i saveznika, stvarati i razvijati me u njima drugarstvo na primjerima iz NOB-e, naročito u vezi s izvješćem ranjenika iz borbe.

Kako su ustaško-domobranske i etničke komande često ubacivale svoje trupe na oslobođenu teritoriju sa ciljem da ometaju rad organa narodne vlasti, vojno-teritorijalnih komandi i antifašističkih organizacija to je, radi bezbjed-

8 Umro 1969. godine kao penzionirani pukovnik JNA.

9 Poslije rata radio u diplomatskoj službi. Umro 1979. godine.

10 Penzioniran 1964. godine kao pukovnik JNA.

11 Nosilac partizanske spomenice 1941. godine.

12 Nosilac partizanske spomenice 1941. godine.

13 Penzioniran kao pukovnik JNA.

14 Centar je imao 627 pušaka, 2 mitraljeza, 27 puškomitraljeza, 3 minobaca a 82 mm, 2 engleska minobaca a, 8 automata, 21 pištolj, 15 ručnih bombi i dr.

15 Vidi prilog br. 1.

16 Vidi prilog br. 2.

nosnih mjera, štab Centra regulirao dežurstvo od voda do štaba Centra, odredio mjesta za stražare i patrole, a u svakom bataljonu bio je vod za borbenu obezbjeenje.

Koncem decembra 1944. godine Štab 4. korpusa preimenovao je Vojnonastavni centar u Omladinsku dopunsku brigadu 4. korpusa.¹⁷ U Centru (brigadi) brojno stanje kretalo se razli ito, od 760 do 1.310, a s omladinskim dopunskim bataljonima pri 34. diviziji i Unskoj operativnoj grupi ukupno u 4. korpusu bilo je na vojnoj izobrazbi 2.400 omladinaca.¹⁸ Brojno stanje ovisilo je o uspjehu mobilizacije na poluoslobo enoj i neoslobo enoj teritoriji, kao i od broja upu enih omladinaca iz Centra u operativne jedinice.

Koncem februara 1945. godine u Omladinskoj dopunskoj brigadi radio je 61 starješina, me u kojima je prema socijalnom porijeklu bilo: radnika 2, obrtnika 4, intelektualaca 1, srednjoškolaca 2 i seljaka 46, a prema nacionalnoj pripadnosti Srba 53 i Hrvata 8.¹⁹ Broj starješina se esto mijenjao. Brigu oko organizacije nastave u Štabu 4. korpusa vodio je potpukovnik Dane Latas²⁰, na elnik nastavnog odsjeka.

Organizacija i metod izvo enja obuke

Na prvim asovima obuke omladinci su upoznavani sa unutrašnjim redom, odnosima izme u starijeg i mla eg, dužnostima i ulozi požarnog i pomo nika dežurnog. U ilo se o stražarskom mjestu i drugim dužnostima koje su vezane za rad i život u Centru. Od omladinaca je traženo da nau e da opišu i rukuju puškom, puškomitraljezom, mitraljezom, minobaca em i ru nom bombom. Od borbenih sredstava omladinci su upoznavani još i s protivtenkovskim i protivpješadijskim minama. Kad bi to savladali, štabovi bataljona su organizirali pokazna ga anja na kojima bi upoznali omladince s mo i pješadijskog naružanja.

Kroz borbenu obuku omladinci su obu avani da savladaju razne postupke pojedinca i manjih jedinica u borbi: na in kretanja u napadu (uspravno, pognuto, puzanjem) u skladu s osobinama zemljišta, objektima i dejstvom neprijateljske vatre, zatim korištenje zemljišta, otvaranje vatre u kretanju i maskiranje, postupke pri izlasku na polazni položaj, nastupanje do jurišnog položaja, vatrenu pripremu juriša i izvršenje juriša na objekat napada, postupak pri nailasku na ži anu prepreku i na in njenog savla ivanja, kretanje no u, podešavanje oružja i opreme, izvi anje puteva, grupa ku a, šume, tjesnaca i rijeka. U odbrani izbor mjesta za zaklon, priprema za dejstvo, ocjena odstojanja do orjentira i pojedinih objekata u zoni dejstva, raš iš avanje, ukopavanje i maskiranje, priprema za dejstva no u, osmatranje danju i zadaci osmatra a, izbor i ure enje mjesta za osmatra a, otkrivanje ciljeva i javljanje, upotreba puške i puškomitraljeza za ga anje aviona i padobranaca, zatim na in vo enja borbe protiv oklopnih sredstava, upoznavanje s takti ko-tehni kim borbenim osobinama tenka i oklopnog transportera, kao i formacijskim i priru nim sredstvima za blisku borbu protiv oklopa.

¹⁷ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslavenskih naroda (dalje Zbornik) Beograd, Vojnoistorijski institut tom V, knj. 37, str. 502.

¹⁸ Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA (dalje AVII) Beograd, k. 112 A, br. reg. 13–3/2.

¹⁹ Zbornik, tom V, knj. 37, str. 502.

²⁰ Penzioniran u inu pukovnika JNA.

Pošto bi se savladala jedina na, prelazilo bi se na deseti nu obuku. Omladinci su obu avani o pripremi i na inu izlaska desetine na položaj za odbranu, organizaciji osmatranja, organizaciji sistema vatre, sadejstvu u desetini i sa susjedima, ure enju položaja za odbranu, izradi pojedinih zaklona i povezivanju sa spoljnim rovovima, izradi ži ne ograde, postavljanju manjih minskih polja ispred položaja, zatim izvo enju odbrane, postupcima u toku nastupanja i juriša neprijatelja, borbi po dubini, izvla enju desetine na rezervni položaj, popuni municijom, odbrani no u, podešavanju fortifikacijskih objekata za vatreno dejstvo i zaštitu, pružanju prve pomo i lakšim i težim ranjenicima i njihovo izvlaenje iz borbe itd.

Obu avalo se i o pripremi desetine za napad, organizaciji napada, liniji razvoja, izdavanju zapovjesti, organizaciji sadejstva u okviru desetine i sa susjedima, nastupanju s polaznog do jurišnog položaja, pripremi i izvršenju juriša, na inu savla ivanja prepreka, upad u prednji kraj neprijateljske odbrane, borbi po dubini, uništavanju vatrenih ta aka, odbijanju protivnapada, utvr ivanju uspjeha na dostignutoj liniji itd.

Posebno je obra ivana tema desetina u zasjedi, prijem zadatka, i priprema ljudstva za zasjedu, izbor najpogodnijeg mjesta za zasjedu, prikriveni izlazak u rejon zasjede, organizacija osmatranja, organizacija sistema vatre, ure enje položaja i maskiranje, otvaranje vatre, izvršenje juriša, uništenje ili zarobljavanje neprijatelja i izvla enje desetine u odre eni rejon.

Kad bi omladinci savladali obuku pojedinca i desetine, prelazilo se na vodnu obuku: organizaciju i izvo enje napada i odbrane, borbu po dubini i gonjenje neprijatelja.

Kroz program moralno-politi kog vaspitanja omladinci su upoznavani s ulogom ljudskog faktora u ratu, zna ajem moralne snage naroda, jedinice i pojedinca, karakterom NOB-e i perspektivom pobjede, uzrocima kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, doma im izdajnicima, Prvom i Drugom zasjedanju AVNOJ-a i ZAVNOH-a, stvaranju narodne vlasti, kongresima USAOJ-a, ulozi KPJ u NOB-i, zna aju bratstva i jedinstva naših naroda, antifašisti koj koaliciji i dr. Pored vojno-politi ke obuke u Centru se odvijao i intenzivan kulturno-prosvjetni rad: nepismeni su u eni da itaju i pišu, izdavane su zidne novine, s omladinom Gline organizirano je više priredbi i sli no.

Štab Vojnonastavnog centra — brigade, svakih 7 dana dostavljao je izvještaj Štabu 4. korpusa u kom ga je obavještavao o brojnom stanju omladinaca i starješina, broju pridošlih omladinaca i upu enih iz Centra u operativne jedinice, druge komande i ustanove, o zdravstvenom stanju, stanje odje e i obu e, problemima oko ishrane, toku obuke i dr.

Prije upu ivanja obu enih omladinaca u operativne jedinice, štab bi, u saradnji s Kotarskim komitetom SKOJ-a za Glinu i organima vlasti, organizirao prigodnu sve anost. Tom prilikom bi komandant Centra — brigade održao prigodan govor, zahvalio omladincima na zalaganju u obuci i postignutim uspjesima te poželio im mnogo sre e i ratnih uspjeha u jedinicama u koje odlaze.

Prema nepotpunim podacima u Vojnonastavnom centru obu eno je oko 3.750 omladinaca. O nekim problemima s kojima se borio Centar, kako je radio i kad je prestao s radom doznajemo od Nikole Eremića koji je jedno vrijeme bio politički komesar 3. bataljona. On u svojoj izjavi, pored ostalog, kaže: »Iako ratno stanje Centar je bio obezbije en dosta dobro što je bio i osnov da su kroz kratko vrijeme omladinci postizali dobre rezultate. O nama u Centru mnogo je polagao brigu komandant 4. korpusa. Pružali su nam pomo u svim pitanjima,

kako u izvo enju nastave, nastavnih pomagala, ishrane i smještaja, jasno u ratnim uslovima. Ve i broj omladinaca došao je bos i go s podru ja Korduna. Te smo omladince snabdijevali obu om i odje om. Tu nam je komanda pozadine korpusa pomagala. To su uglavnom bili mladi i od 15 i 16 pa i mla ih godina. Oko 85% omladinaca bilo je s teritorije Korduna. Kad bi dobili nare enje da uputimo odre eni broj omladinaca u operativnu jedinicu, mi smo u Centru vršili izbor. Odre ivali smo starije i fizi ki razvijenije omladince za popunu. U aprilu 1945. godine u Omladinskoj dopunskoj brigadi ostalo je oko 750 omladinaca, sve dje aci starosti 14 i 15 godina. Malo je bilo starijih. Do ekali smo oslobo enje zemlje u Glini. Mnogi su od njih žalili što se nisu našli u operativnoj jedinici kao borci. Kad smo uli za kona nu pobjedu od sre e nismo znali šta da radimo. Komandant brigade postrojio je brigadu i mi smo uz pjesmu i veselje krenuli u oslobo eni Karlovac. Tu smo brigadu rasformirali. Omladince smo rasporedili u brigadu KNOJ-a i jedan dio u miliciju.«²¹

Vršenje mobilizacije i popuna Centra

Razvoj NOB-e i svakodnevnih gubici na frontu zahtijevali su mobilizaciju ljudstva radi popune operativnih jedinica i obuku omladinaca. Da bi se mobilizacija novih boraca izvodila što organiziranije, Štab 4. korpusa izradio je uputstvo i dostavio ga svim komandama vojnih podru ja, okružnim NOO-ima, okružnim komitetima KPH i okružnim komitetima SKOJ-a na svom operacijskom području. U uputstvu je pisalo: »Vojno-teritorijalni organi s organima narodne vlasti, komitetima, trebaju se što više angažirati, sprovode i agitaciju i mobilizaciju za sva starija i mla a godišta zaključno s 1928. godištem. Tokom mobilizacije obavezno izvršiti ljekarski pregled i ustanoviti zdravstvenu i fizi ku sposobnost mobiliziranog ljudstva. Ljekarske preglede obavljati pri komandama mjesta i područja. Osposobljeno ljudstvo mla e od 1925. godišta upu ivati u Vojnonastavni centar Glina i dopunske omladinske bataljone (formirani pri Štabu 34. divizije i Unske operativne grupe)«.

Kod mobilizacije na oslobo enoj teritoriji problema bilo nije. Omladinci i omladinke su željeli da što prije postanu vojnici-partizani. Me utim, velikih je teško a bilo kad je trebalo mobilizirati omladinu i odraslije ljude za NOVJ na neoslobo enoj teritoriji. Iako se svakog dana stanje poboljšavalo, treba re i da je još uvijek bilo odre enih problema u selima gdje su se ja e angažirali Ma ekovi agenti, koji su nastojali u vrstiti ustaško-domobranske pozicije i onemogu iti mobilizaciju za NOVJ. esto puta ustaše su po no i upadale u sela i odvodili kako odraslije tako i mla e ljude za popunu ustaško-domobranskih jedinica. S teritorije op ine Cetingrad, septembra 1944. godine, jedan broj omladinaca, da ne bi bio mobiliziran u NOVJ, pobjegao je k ustašama u Cazin. Na sastanku Kotarskog NOO-a Slunj, održanom koncem augusta 1944, izme u ostalog, re eno je: »Pred našu mobilizaciju politiko stanje bilo je nepovoljno. Neka sela su pove ala aktivnost s ustaško-domobranskim garnizonima ... neprijatelj vrši promidžbu i mobilizira ljude u svoju vojsku.«²²

Na području 4. korpusa koncem augusta 1944. godine izvršena je mobilizacija i mobilizirano 1.289 obveznika i to na teritoriji Banije 295, Biha a 22, Korduna

²¹ Izjava data autoru decembra 1979. godine.

²² HAK, k. 1, br. 3350.

153, Pokuplja i Turopolja 374 i ^{Zumberka} 94.²³ Ponovljenom mobilizacijom na jugoistočnom i sjeverozapadnom dijelu Korduna mobilizirano je još 204 obveznika, od toga 134 Srbina i 70 Hrvata. Ovaj teritorij bio je najteži na području 4. korpusa, kako je to i svom izvještaju politički komesaru Glavnog štaba Hrvatske konstatovao politički komesar 4. korpusa Veleslav Holjevac.²⁴

Po etkom oktobra 1944. godine izvršena je nova mobilizacija na području 4. korpusa i mobilizirano 4.399 obveznika od toga 2.735 starijih godišta koji su upućeni u operativne jedinice i komande područja (uglavnom za popunu 34. divizije) a 1925. godišta i mlađi u Vojnonastavni centar u Glini i dopunske omladinske bataljone 34. divizije i Unske operativne grupe. Međutim u mobiliziranim bilo je 3.250 Hrvata, 677 Srba i 458 Muslimana.²⁵ Odziv ljudstva na teritoriji 34. divizije bio je veoma dobar, a na teritoriji Unske operativne grupe slab. Na oslobojenoj teritoriji nije bilo problema. Odazivalo se sve što se našlo kod kuće. Međutim, treba reći da je veći do tada u NOVJ bilo 90% omladinaca i 97% odraslih ljudi.

Mobilizaciju za NOVJ znatno su otežavali pripadnici HSS-a, ustaško-domobranski i etnički agenti u poluoslobojenim i neoslobojenim selima. Njihove parole su bile: »Ne idite u partizane dok se još vode pregovori s dr Vlatkom Maekom«. Neprijateljski agenti su govorili kako je Maek najbolji vođa, jer ne želi da se narod bori. Pored toga u narod su ubacivane razne alarmantne vijesti i laži o partizanima pa su djelimično uspijevali da još uvijek dio naroda vežu za sebe. Međutim, na oslobojenoj teritoriji nije bilo ljudi, kako starijih tako ni mlađih godišta, jer je ovaj kraj bio do kraja iscrpljen, izuzev Plašanske doline, gdje je postojala objektivna mogućnost za mobilizaciju u NOVJ. Cilj je u stvari bio mobilizirati što više novih boraca s poluoslobojenim i neoslobojenim teritorije.

I pored svih napora mobilizacija u nekim selima išla je veoma teško. O tome doznajemo i iz izvještaja Kotarskog komiteta SKOJ-a Slunje od 18. novembra 1944. godine u kom, pored ostalog, piše: »U Cetingu omladina je upoznata s dogovorima, samo su još pod velikim utjecajem roditelja, koji po jednoga ili više sinova imaju u ustaško-domobranskoj vojsci. Zbog toga omladina izbjegava da ide u NOV-u. Kažu da bi bilo dobro da dođu u ustaše i ponovo kolju, dok u to vrijeme u općini Drežnik govore da su sada partizani i etnici u vrstoj vezi.«²⁶

Novembra 1944. godine mobilizirana su 1927. i 1928. godišta za vojsku. Ljekarskim pregledom je osposobljeno 574 omladinca od kojih 394 Srbina i 180 Hrvata. U toku mobilizacije neprijatelju je pobjeglo 26 obveznika.

Pored svih napora partijskih i skojevskih organizacija na granicama područja Banije i Korduna,²⁷ bilo je teško, a u nekim selima nije se nikako uspjelo, dobiti omladinu za NOVJ. činjenica je da su ljudi iz ovih sela od prvog dana stvaranja Nezavisne Države Hrvatske, pod utjecajem katoličkog klera, većinom se opredijelili za ustaše i masovno stupali u ustašku vojsku. Mnogi od njih su okrvarili

23 Arhiv VII, k. 112 A, reg. br. 41—2/1.

24 Umro 1969. godine kao general-potpukovnik u rezervi.

25 Arhiv VII, k. 429, reg. br. 10—1/3.

26 AIHRPH, reg. br. 2. 136/18.

27 Tokom rata narod je nazivao granicom prostor između oslobojenog i neoslobojenog teritorija.

ruke na Baniji i Kordunu. Takvo opredjeljenje u početku ostavilo je štetne posljedice i u odnosu na omladinu koja je itavog rata izbjegavala da stupa u NOVJ, već je odlazila u ustaško-domobranske jedinice. To pokazuje i slučaj mobilizacije koja je vršena oko Skakavca: svi koji su primili pozive za NOVJ, njih 116 — pobjegli su i stupili u ustaško-domobransku vojsku u Karlovcu.²⁸

Među uzroke zbog kojih organizacija Partije, SKOJ-a i narodna vlast nisu mogli da izvuku omladinu pograničnih neoslobojenih krajeva ispod neprijateljskog utjecaja spadaju rodbinske veze omladine sa pripadnicima neprijateljske vojske, zatim stalni kontakt koji je omladina održavala s neprijateljskim garnizonima od kojih su se neki stalno, neki povremeno, nalazili u Cetingradu, Rakovici, Drežniku, Saborskom, Oštarijama, Skakavcu, Glini i drugdje. Pored toga posade Cazina, Otoke, Vaganca, Ogulina, Karlovca, Petrinje i Zrinja, kao i pojedinci, stalno su prijetili svima onima koji bi se opredijelili za NOVJ. Neprijateljski vojnici su često pravili ispade u okolinu, dok su se pojedine ustaše iz ovih krajeva naoružane krile oko svojih kuća, prijetile i širile neprijateljsku propagandu, alarmantne vijesti i laži o partizanima što je trovalo dušu naroda i omladine. Ma koliko da se naglašavala potreba prodiranja u hrvatska sela u cilju obuhvaćanja omladine pograničnih dijelova, naš rad u tim selima nije bio dovoljan. Naš pristup ovoj omladini nije bio u početku odgovarajući. Suviše kasno se počelo vršiti diferenciranje ustaških i drugih neprijateljskih elemenata među omladinom. Naš suviše tolerantan odnos prema njima i ubjeđivanje na ino smatrali su našom slabošću.

Koncem januara 1945. godine izvršena je mobilizacija na području Korduna i Plavanske doline i mobilizirano 1.074 omladinca i omladinki. Bili su to sve dobrovoljci. Među njima je bilo: 490 Hrvata, 460 Srba, 105 Muslimana i 19 djevojaka Srkinja. Koncem februara 1945. godine izvršena je na oslobojenoj teritoriji zadnja mobilizacija za NOVJ i mobilizirano 935 omladinaca koji su upućeni u Dopunsku omladinsku brigadu u Glini.²⁹

Trebalo je i da je u stvari itavo vrijeme rata tekla mobilizacija. Organi narodne vlasti, organizacije Partije, SKOJ-a i vojno teritorijalne komande, kad bi god uspjeli pridobiti neke omladince za NOVJ prikupili bi ih i upućivali u nastavni centar.

Zadnji petnaestogodišnjaci sa slobodne teritorije Korduna otišli su u NOVJ koncem februara 1945. godine. Isprva oni su u vjeh rata tugom i veseljem. Tugom — zato što su majke, sestre, ovi i partizanski invalidi isprva ali svoju djecu koje možda ne će više nikada vidjeti niti znati za njihov grob, veseljem — zato što su ti mladi i željeli davno da postanu partizani, da puškom u ruci, zajedno sa starim drugovima, tuku neprijatelja i donesu slobodu napućenom narodu. Ti divni hrabri mladi položili su zakletvu svom narodu, Partiji i Titu. Ostali su dosljedni svojim riječima. Mnogi su ostali na bojnopolju. Uspomene na njih, pored ostalog, uvaju razna spomen-obilježja podignuta poslije rata na mjestima veštih bitaka i poselima. Obično su njihova imena poredana ustaljenim abecednim redom na mramornim ili metalnim pločama iz kojih nije vidljiva ta mladost, njeni podvizi i velika herojstva. To su imena mladih a ija je krv tekla i slila se u jednu veliku rijeku za slobodu, bratstvo i jedinstvo.

28 Izvještaj narodne milicije za okrug Karlovac, HAK, k. br. 2.

29 Arhiv VII, k. «34, reg. br. 4—5.

**RASPORED
DNEVNOG RADNOG VREMENA**

1. Ustajanje05,00	
2. Umivanje05,00 do 05,20	as.
3. Postrojavanje i jutarnje vježbe05,20 do 05,50	„
4. Ure enje logorskih prostorija05,50 do 06,00	„
5. Doručak06,00 do 06,30	„
6. Jutarnja smotra06,30 do 06,40	„
7. Odlazak na poligon06,40 do 07,00	„
8. Nastava07,00 do 12,00	„
9. Povratak u logor (iš enje i pranje ruku)12,15 do 12,40	„
10. Zbor, čitanje zapovijesti i ručak12,40 do 13,10	„
11. Odmor (krpanje odjeće)13,10 do 14,00	„
12. Trenaža po grupama (brzo sklapanje i rasklapanje oružja i obuka nišanjenja)14,00 do 14,50	„
13. Postrojavanje i odlazak na nastavu14,50 do 15,10	„
14. Nastava15,10 do 17,00	„
15. Iš enje oružja i odijela, priprema za večeru17,15 do 18,20	„
16. Zbor za večeru i večera18,20 do 19,00	„
17. Slobodno vrijeme19,00 do 19,30	„
18. Povečerje, priprema za spavanje i spavanje19,30 do 20,00	„

NAPOMENA:

- ustajanje omladinaca nedjeljom pomjera se za jedan sat,
 - kad je kiša ili snijeg nastava se izvodi u nastrešnicama,
 - omladinci koji su preko noći na dužnostima 6 časova preko dana odmaraju,
 - nedjeljom referent saniteta organizira smotru i parenje odijela,
 - samovoljno napuštanje logora zabranjeno. Izlazak odobrava komandir ili komesar ete,
 - izvesti mjese no 3—5 borbenih uzbuna sa posjedanjem položaja,
 - jednom mjese no dati uzbunu i izvesti marš 20 kilometara. Bose ne uključivati na marš.
- Sve vježbe van nastavnog plana i programa izvoditi po odobrenju komandanta Centra.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

Komesar kapetan
Drago Bernadi s.v.

MP

Komandant kapetan
Mile Lali s.r.

Dostavljeno:

1. Omladinski bataljon s. Prekopa
2. Omladinski bataljon s. Selište
3. Omladinski bataljon M. Glina

15. IX 1944. godine

NASTAVNI PLAN
VOJNONASTAVNOG CENTRA 4. KORPUSA NOVJ U GLINI

SADRŽAJ TEMA PROGRAMA NASTAVE

1. UNUTRAŠNJI RED I SLUŽBA U LOGORU 3 sata
Dnevni raspored rada, organi unutrašnje službe.
Dežurni, njihove dužnosti, požarni i njihove dužnosti.
Zdravstvena zaštita omladinaca, uvanje opreme i li nog naoružanja. Odnos omladinaca prema starješinama, komandovanje i nare ivanje. Temu izvesti na po etku obuke, ponavljaju i je kroz život i rad u logoru.
2. NASTAVA GA ANJA S POKAZNIM GA ANJEM 35 sati
Borbene osobine, opis i rukovanje puškom, puškomitraljezom, mitraljezom, minobaca em, ru nim baca em, ru nom bombom i protivtenkovskom puškom.
Organizirati i izvesti pokazno ga anje iz puške, puškomitraljeza, mitraljeza, protivtenkovskom puškom i ru nom bombom.
3. STRAZARSKA SLUŽBA 5 sati
Op e o stražarskoj službi i vrstama straže, dužnosti lica iz sastava straže, priprema, razvod i smjena straže, vršenje stražarske službe, postupak stražara u razli itim situacijama, znaci raspoznavanja. Dužnosti patrole i dr.
4. RAD I POSTUPCI POJEDINCA U BORBI 25 sati
Na in kretanja u napadu: uspravno, pognuto i puzanjem, primjena na ina kretanja u skladu s osobinama zemljišta, objekta i dejstvom neprijateljske vatre, korištenje zemljišta i objekata pri kretanju i za vatreno dejstvo, kretanje i maskiranje.
Rad i postupci pri izlasku na polazni položaj, liniju razvoja, nastupanje do jurišnog položaja, vatrena priprema juriša i izvršenje juriša na objekt napada, postupak pri nailasku na ži ane prepreke i na in savla ivanja.
Kretanje no u: podešavanje oružja i opreme, kretanje na zemljištu kad dejstvuje neprijatelj, kretanje na ve oj udaljenosti od neprijatelja, disciplina kretanja i postupci koji demaskiraju.
U odbrani: izbor mjesta za zaklon. Priprema za dejstvo, ocjena odstojanja do pojedinih objekata u zoni dejstva, raš iš avanje, ukopavanje i maskiranje. Postupak kad neprijatelj napada. Priprema za dejstvo no u.
O smatranje danju, zadaci osmatra a, izbor i ure enje mjesta za osmatranje, osmatranje i otkrivanje ciljeva, osmatranje pristuškivanjem.
5. BLISKA BORBA PROTIV OKLOPNIH SREDSTAVA 10 sati
Osnovne takti ko-tehni ke i borbene osobine tenka, oklopnog transportera, debljina oklopa, brzina kretanja, naoružanje i njegova nost.

Priru na sredstva za blisku borbu protiv oklopa, PT mine, zapaljiva sredstva, flaše sa zapaljivom te noš u i benzinom. Zapre-
avanje, izrada minskih polja. Na in borbe protiv tenka u naselje-
nom mjestu i upotreba priru nih sredstava.

6. DESETINA (GRUPA) U ODBRANI 25 sati

Priprema i organizacija odbrane, izvo enje odbrane, borba po
dubini.

Desetina u odbrani no u, organizacija odbrane, izdavanje nare-
enja, pružanje prve pomo i, popuna municijom.

Temu izvesti metodom takti kog uvježbavanja na zemljištu, kao
no nu vježbu.

7. DESETINA (GRUPA) U NAPADU. 18 sati

Priprema i organizacija napada, priprema i izvršenje juriša, borba
po dubini s dijelovima neprijatelja koji se izvla i, gonjenje, uni-
štenje, odbijanje protivnapada, utvr ivanje uspjeha na dostignutoj
liniji, popuna municijom.

Desetina u napadu no u, organizacija napada, izdavanje nare enja
i izvo enje napada.

8. DESETINA (GRUPA) U ZASJEDI 10 sati

Priprema zasjede, prikriveni izlazak, organizacija sistema vatre,
ure enje položaja i maskiranje, izvo enje zasjede, otvaranje vatre,
izvršenje juriša, postupak poslije izvršenja zadatka, izvla enje
desetine.

9. VOD U NAPADU 10 sati

Organizacija i priprema napada, prijem zadatka, organizacija
izvršenja napada na odre eni objekat, izvi anje i prikupljanje
podataka o neprijateljskom rasporedu, izvršenje napada, postupak
poslije izvršenja zadatka, izvla enje iz rejonu napadnutog objekta
u novi rejon.

10. VOD U ODBRANI 14 sati

Prijem zadatka i organizacija odbrane; izvo enje odbrane, postu-
pak i rad voda za vrijeme vatrene pripreme, na in dejstva i po-
stupci voda, borba po dubini, spre avanje prodora u dubinu, izvla-
enje voda na rezervni položaj, organizacija odbrane no u, izlazak
i rad na položaju, podešavanje fortifikacijskih objekata.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!

MP

6 primjeraka dostavljeno
komandi Vojnonastavnog Centra u Glini
10. IX 1944. godine

Na elnik nastavnog odsjeka
potpukovnik
Dane Latas s.r.

Dr Petar Klent

Borbe u Lici (od juna 1944. do marta 1945)

Reorganizacija 35. li ke divizije

Lika je u maju 1944. godine izdržala svoja najteža ratna iskušenja. Neprijatelji svih boja pod komandom 15. njema kog brdskog armijskog korpusa pokušali su ofanzivom »Zvijezda Danica« (Morgenstern), koja je trajala 20 dana uz upotrebu preko 10.000 prekaljenih i osvjedo enih nacisti kih zlo inaca, da kona no obra-unaju s narodom i borcima Like, okomivši se naro ito na središnju slobodnu teritoriju oko Krbavskog polja. I sami njema ki nacisti bili su kao »za u enik« zlo ina kim divljanjem 19. ustaške bojne u spaljenim Krbavskim selima, a et-ni ki izrodi iskoristili su veliku gužvu da no u 2. juna upadnu u partizansku bolnicu u Kr ani kod Udbine i da masakriraju bolni ko osoblje i 34 ranjenika, me u kojima je bio i politi ki komesar 8. divizije Aleksandar Backovi . Ovom ofanzivom nacisti su ostvarili samo jedan od postavljenih ciljeva — Krbava je bila ponovo spaljena i oplja kana. Partizanske jedinice vještim manevrima i protivnapadima izbjegle su razbijanje. Glavne bolnice su spašene, a narod organizovano sklonjen u zašt i ene planinske zbjegove. Nije bio ni uništen ni pokoleban u vrstoj odluci da zajedno s borcima izdrži do pobjede.

Prva polovina juna protekla je u znaku naših protivnapada radi ponovnog uspostavljanja kontrole nad itavim središnjim i isto nim dijelom Like. Dvije ustaške bojne i jedan bataljon njema ke 392. legionarske divizije nastojali su da održe liniju Li ki Osik—Ljubovo—Buni —Korenica—Prijeboj—Plitvi ka jezera, da bi tako zaštitili osnovnu prometnicu kroz Liku od Gospi a do Oto ca. To im nije uspjelo, jer su jedinice 35. divizije NOVJ dijelom snaga najprije razbile ustaške i legionarske snage u širem rejonu Ljubova i vrsto ovladale ovim zna ajnim vratima za Krbavsko polje. Dvije brigade istile su sjeverni dio Like, odbacivši neprijatelja iz Korenice prema Vrhovinama. Pokušaj 19. ustaške bojne da, uz pomo jednog legionarskog bataljona, 1. juna ponovno zauzme Korenicu, razbijen je na Homoljcu i u Trnavcu, a protivnik natjeran da se povu e u Babin Potok. Dok su naše snage zatim osloba ale Prijeboj i južne prilaze Plitvi kim jezerima, 19. ustaška bojna (bataljon) uspjela je da se ponovno preko Homoljca ubaci u Korenicu i da se tamo utvrdi. Štab 35. divizije organizirao je odmah ponovno osloba anje Korenice. U ogor enoj borbi koja je vo ena 4. juna od zore do pred mrak, ova bojna primorana je da se pod borbom povu e iz Korenice, pri emu je pretrpjela gubitke od 20 poginulih i 30 ranjenih. Tako joj je bio vra en barem mali dio duga za zlo ine po injene u krbavskim selima.

Do polovine juna u op em protivnapadu partizani su oslobodili sva mjesta koja je neprijatelj bio zauzeo u toku operacije »Morgenstern«. Oslobo enje Plitvi kih jezera omogu ilo je ZAVNOH-u da ubrzo vojsci i narodu Like pošalje ve u pomo u hrani iz Pokuplja i Posavine. Nekoliko slijede ih dana, za vrijeme predaha od borbi, izvršena je higijenska obrada, sre ivanje jedinica i reorgani-zacija 35. divizije.

Veliki značaj odbrane like slobodne teritorije za uspješan razvoj oslobodilačke borbe u Hrvatskoj dobro su uočili Štab 11. korpusa NOVJ i Glavni štab Hrvatske. Poslije zimskih operacija njemačke 2. oklopne armije i ponovne okupacije Dalmacije, kroz Liku je vodio još jedini preostali partizanski slobodni put od Slavonije preko Banije i Korduna do jadranske obale. S obzirom na sve veći značaj veza s Visom i savezničkim frontom u Italiji, rasla je i važnost održavanja neprekidne slobodne teritorije od Plitvičkih jezera do mora. Ovo je i bio razlog zbog kojega su u Lici, pored organskih jedinica 35. divizije, držane gotovo neprekidno još 2—3 brigade iz susjednih divizija (13, 19. i 8). Došlo se, međutim, do zaključka da je bolje rješenje ako se u stalni organski sastav 35. divizije uključe 3. brigada 13. divizije i 3. brigada 19. divizije, koje su se u Lici već borile gotovo 6 mjeseci, pa je to i učinjeno sredinom juna. Da bi se smanjio broj i onako brojno malih brigada u diviziji, odlučeno je da se 2. brigada rasformira a njenim sastavom popune ostale, u prvom redu 3. brigada 13. divizije, koja je zatim imenovana kao 2. brigada 35. divizije. Treća brigada 19. divizije postala je 3. brigada 35. divizije. Bataljon »Plavi Jadran« prešao je u sastav Zadarskog partizanskog odreda.

Poslije reorganizacije slika 35. divizije izgledala je ovako:

Divizija je imala 3 brigade s po 4 bataljona. Bataljoni su bili brojno mali, jer su u stroju imali obično samo 100—140 boraca. U pomoćnim jedinicama (za izvištanje, za vezu, vatrenu podršku, mineri, sanitet, intendanturu) svaka brigada imala je oko 150 boraca, tako da je brojno stanje brigada bilo 550 do 600 boraca. Pored triju brigada divizija je imala: Liki partizanski odred s 2 bataljona, artiljerijski divizion s 3 baterije (haubička, poljska i protivoklopna), četvrtu za vezu, sanitetsku i izvištanjsku, te neke manje prištapske dijelove.

Od ukupno 3.450 boraca, koji su vođeni po spisku u 35. diviziji, u stroju je bilo 2.350, od čega 150 žena. Približno svaki 6. pripadnik divizije bio je član Komunističke partije Jugoslavije, a isto toliko je bilo i SKOJ-evaca. Preko 3/4 rukovodilaca bili su komunisti. Divizija je bila kovačnica bratstva i jedinstva Hrvata i Srba iz Like, sjeverne Dalmacije, Gorskog kotara, Primorja i Istre. Srba je bilo 50%, Hrvata 49% i ostalih 1%. U svim jedinicama Srbi i Hrvati bili su pomiješani, a nikad se nije pojavio ni najmanji problem u njihovim međusobnim odnosima. Socijalni sastav bio je približno slijedeći: 30% radnika, 60% seljaka i 10% ostalih. Tri četvrtine bili su mlađi od 35 godina.¹

Poslije reorganizacije 35. divizija imala je i dalje prema sebi jake neprijateljske snage. Najjača ustaška grupaciju predstavljale su jedinice Operativnog područja »Velebit«, koje je organizacijski pripadalo »Prvom zbornom području«, a u operativnom pogledu bilo je potčinjeno štabu 15. njemačkog korpusa, odnosno štabu njegove 392. legionarske divizije u Otočcu. Komanda »Velebit« imala je pod sobom 2 brigade (4. ustaški djelatni staja i zdrug i 3. posadni zdrug), 2 brdske baterije (75 mm i 65 mm) i 1 haubičku vod od 2 oružja, 3. tenkovsku četvrtu PTS (poglavnikovog tjelesnog sklopa) i razne pomoćne žandarmerijske, milicijske i pozadinske formacije. U sastavu 4. ustaške brigade bili su streljačka četa (u Gospiću), 9. bataljon (Oštarije—Karlobag), 31. bataljon (Perušići), 32. bataljon (Janjina—Anak), 34. bataljon (Široka Kula), 19. bataljon (Babin Potok), doknadni bataljon (Perušići—Lešće). Krajem juna iz Zagreba u Gospić stigao je i 35. ustaški bataljon.²

1 Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske (dalje AIHRPH), k. 29 i 237.

2 Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 58 (bojne relacije I zbornog područja).

Tre a posadna brigada bila je ustaško-domobraska, a imala je četiri bataljona. Njen 1. bataljon (raniji 2. bataljon 15. domobranskog puka) bio je u Bilaju, 3. bataljon u Gospiju i u Kosinju, posadni bataljon »Oto ac« u Otočcu, a 2. bataljon bio je otkomandovan u Knin. Osnovni zadatak ove brigade bio je da preuzme odbranu glavnih uporišta, pa da tako oslobodi te dužnosti bataljone 4. ustaške brigade, koji su na taj način postali pokretljiviji i ofanzivniji.

Štab 392. divizije nastojao je i dalje da ponovo uspostavi kontrolu nad komunikacijom Otočac—Plitvičko jezero—Bihać, pa je na relaciji Otočac—Vrhovine—Babin Potok držao 1. i 3. bataljon 846. puka, dio divizijske artiljerije i 19. ustaški bataljon. Izviđački odred 392. divizije bio je u to vrijeme još u sjevernoj Dalmaciji (vratio se u Liku sredinom jula).

Na liniji Bihać—Donji Lapac—Otrci—Gračac bili su raspoređeni dijelovi 373. njemačke divizije. Njen izviđački odred i divizijska artiljerija bili su u širem rejonu Bihać, a 384. puk u D. Lapcu, Srbu, Otrcu i Gračacu. Četničke jedinice »Dinarske četničke divizije«, (1. i 2. četnička brigada) bile su zajedno sa njemačkim posadama, sa po jednim bataljonom u Donjem Lapcu, Zrmanji i Gračacu, a s manjim dijelovima u selima izvan ovih garnizona.

Neprijateljske jedinice primjenjivale su u proljeće i ljeto taktiku neprekidne ofanzive, nastojeći da na svaki način zadrže inicijativu i borbu prenesu na partizansku slobodnu teritoriju. Ovom metodom nastojale su da stalno vežu borbom što više naših snaga i smanje mogućnost koncentriranih iznenadnih partizanskih napada na njegove najosjetljivije tačke, u čemu je i uspijevao, zahvaljujući i činjenici da je imao veliku nadmoć u živoj sili i tehnici.

Na osnovu direktiva Glavnog štaba Hrvatske od 2. juna, 35. divizija postepeno je odustajala od frontalne odbrane slobodne teritorije, da bi elastičnom odbranom i manevrom dovodila jedinice u povoljniji položaj za protivnapade. Ta je promjena u taktici dala pozitivne rezultate i omogućila u toku juna zadržavanje inicijative u našim rukama, ali je u prvom mah na terenu nepovoljno primana od naroda, jer je svako selo otkivalo da ga najbliža partizanska jedinica najupornije brani od neprijateljskog upada. Neprijateljski i kapitulantski elementi pokušavali su da iskoriste ovo za razbijanje vrstih veza operativnih jedinica s pozadinom.

Radi djelovanja protiv neprijatelja na okupiranoj teritoriji, stvarane su udarne grupe od 3—5 odabranih boraca iz terenskih jedinica (a i od političkih radnika na terenu), koje su odlazile u neprijateljsku pozadinu radi vršenja prepada i diverzija. Ove grupe polazile su u akciju ili direktno s oslobođene teritorije ili su se prethodno prebacivale u sela zapadnog dijela Like, koja nisu bila pod neprekidnom i vrstom kontrolom neprijatelja, pa je iz njih, uz pomoć doma ih stanovnika, bilo lakše probiti se do cilja akcije. Likovski partizanski odred dobio je tako za zadatak da se jače angažuje na okupiranom dijelu teritorije i ne razvlači svoje snage na dugim granicama oslobođenog dijela.

Borbe u toku juna

Reorganizacija 35. divizije izvršena je u uslovima zatišja na svim linijama dodira s neprijateljem. Na osnovu direktive Štaba 11. korpusa štab divizije je neposredno poslije reorganizacije naredio 1. i 2. brigadi da počinju odmah s ofanzivnim dejstvima u pravcu Gackog polja. Pošto su ove dvije brigade napale 16. juna ustaške položaje u Anku, Ramljanima i Crnoj Vlasi, nepri-

jatelj se osjetio ugrožen u Vrhovinama, pa je povukao svoje snage iz Babinog Potoka u Vrhovine, a iz anka u Ramljane.

Poslije toga, 18. juna, 4. bataljon 1. brigade i Izvi a ka eta divizije upu eni su iz Turjanskog, preko željeznog tunela, kroz Goda u, da bi napali manju neprijateljsku posadu u Založnici i djelovali protiv neprijatelja na cesti Oto ac—Vrhovine. Istovremeno su dva bataljona 2. brigade istim pravcem sišli u Gacko polje radi iš enja od neprijatelja sela Sinac i Leš e. Sve su ove jedinice uspješno izvršile postavljene zadatke, protjerale slabije neprijateljske milicijske posade iz navedenih sela i zaplijenile nešto materijala. Poslije akcije bataljoni 2. brigade povukli su se preko Goda e u Turjanski. Pokušaj 4. bataljona 1. brigade i Izvi a ke ete da iz rejonu Doljana prodru 19. juna u Dabar — nije uspio, jer je neprijatelj iz Oto ca brzo uputio poja anja na taj sektor, pa su se ove dvije jedinice 21. juna povukle preko Male Kapele u Plitvi ki Ljeskovac i Uvalicu.³

Ustanovivši da partizani ne namjeravaju napasti Vrhovine, neprijatelj je ponovo jedan bataljon iz Vrhovina izbacio u Babin Potok. Taj bataljon izvršio je 23. juna upad u Plitvi ki Ljeskovac, a zatim krenuo prema Uvalici, gdje ga je sa ekao 3. bataljon 1. brigade i odbio u pravcu u dinog klanca.

Poslije borbi koje je sredinom juna vodila isto no od Široke Kule, 3. brigada rasporedila je svoje snage prema Peruši u, Širokoj Kuli, L. Osiku i Belaju. Štab divizije naredio je 17. juna brigadi da ove položaje preda terenskim jedinicama, te da odmah krene prema Lovincu, gdje e joj se staviti na raspolaganje 2. bataljon Li kog narodnooslobodila kog partizanskog odreda, radi zajedni ke akcije protiv jedne ustaške grupe, razmještene u širem rejonu Sv. Roka. Ova grupa se na tom terenu po ela okupljati još u maju od dezertera iz ustaških i domobranskih formacija, a pridružili su im se i neki partizanski dezerteri, tako da ih se do polovine juna sakupilo 200—300. Ovaj svojevrsni »zeleni kadar« ponašao se u po etku mirno, kriju i se u velebitskim padinama i silaze i u sela samo radi hrane. Ustaška komanda iz Gospi a pokušavala je u po etku preko svojih emisara da ih nagovori na povratak u jedinice, a kada to nije uspjela, ubacila je me u njih nekoliko pouzdanih ustaša, koji su pod isprikom samoodbrane po eli napadati partizanske pozadinske radnike i kurire. etiri bataljona 3. brigade i jedan bataljon Li kog partizanskog odreda trebalo je da 19. juna, prije zore, iznenada opkole i pohvataju dijelove te bande po zaseocima Sv. Roka. Opkoljavanje, me utim, nije uspjelo, jer su jedinice zbog kiše sporo zatvarale obru , pa je banda na vrijeme pobjegla u Velebit. Uve e se brigada povukla u Medak, a 2. bataljon Li kog partizanskog odreda upu en je na položaj južno od Gospi a.

Poslije nekoliko uspješnih akcija jedinica Li kog partizanskog odreda na cesti Biha —D. Lapac, izvršenih u toku juna, Štab 784. puka njema ke 373. legionarske divizije stavio je u zadatak etni kom štabu u D. Lapcu da se ja e angažuje prema Plješevici i sprije i partizanske napade iz rejonu Kamenskog. etnici su, po svom obi aju, za cilj svoje akcije izabrali partizansku bolnicu u Bjelim potocima. Koriste i nebudnost naših jedinica i dobro poznavanje staza kroz Plješevicu, oni su 25. juna, s tri pravca, od Dnopolja, Nebljusa i apa uše, sa oko 300 ljudi, uspjeli da se no u prokradu za le a 1. bataljonu i Inžinjerijskom bataljonu 11. korpusa na Kamenskom i da ih u zoru iznenadno napadnu i zapli-

³ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodila kom ratu jugoslovenskih naroda (dalje Zbornik), Vojnoistorijski institut, Beograd, tom V, knj. 29, dok. 1.

jene 3 puškomitraljeza. Odmah zatim uputili su se u Bjele potoke, da bi pobili partizanske ranjenike, ali su ranjenici bili na vrijeme evakuisani, pa su etnici zapalili prazne barake. Partizanske jedinice nisu dotle uspjele da se srede i da pre u u protivnapad, pa se neprijatelj bez teško a još u toku dana povukao na polazne položaje.

Pokušaj ustaša da u isto vrijeme (26. juna) izvrše sli an ispad iz Gospi a i L. Novog u Divoselo završio se potpunim neuspjehom. Jedna eta 2. bataljona Li kog odreda i terenski vod iz Divosela sa ekali su ustašku etu u Vedropolju, razbili je i uz gubitke protjerali u Žabicu. Istog dana je jedan vod pomenutog bataljona iz zasjede na cesti Gospi —Karlobag napao jednu ustašku patrolu i uništio je, zaplijenivši 2 puškomitraljeza i 6 pušaka.

Posljednjeg dana juna neprijatelj je pokušao da ponovo uzme inicijativu u srednjem dijelu Like. Štab 392. divizije odluo je pred kraj juna da sa šest bataljona (jedan iz 392. divizije, etiri iz 4. ustaškog zdruga brigade) i jedan iz 3. posadnog zdruga) izvrši prodor u Krbavsko polje, ponovo ovlada cestama Plitvi ka jezera—Prijeboj—Korenica—Buni —Široka Kula i Bilaj—Vreba—Podlapa a—Buni , stavi pod kontrolu prostor izme u tih cesta i ceste Gospi —Peruši —Leš e—Vrhovine.

Plan neprijateljskog nastupanja bio je slijede i: njema ki bataljon »Krüger« (sastavljen od dijelova 1. i 3. bataljona 846. puka 392. divizije) nastupa pravcem Plitvi ka jezera—Prijeboj—Korenica—Buni . Uporedo s njim nastupa 19. ustaška bojna, pravcem Babin Potok—Homoljac—Krbavica. Njima u susret, s prostora oko Široke Kule, nastupa 31. ustaška bojna, pravcem Široka Kula—Ljubovo—Buni , sa zadatkom da posjedne položaje od Buni a do Šalamuni a. Desno od njega, pravcem Široka Kula—Jagodnja—Mekinjar nastupa 32. ustaška bojna, sa zadatkom da posjedne visove izme u Mekinjara iPodlapa e. Iz Bilaja, preko Vreba ke staze nastupa 34. ustaška bojna, sa zadatkom da posjedanjem masiva Jelov vijenac (zapadno od Podlapa e), zaštititi desni bok bataljona koji posjeduju zapadnu ivicu Krbavskog polja. Prva bojna 3. posadnog zdruga trebalo je da ispadom iz Ribnika u Medak veže partizanske snage na tome pravcu. rasporedu partizanskih snaga neprijatelj je imao približno ta ne podatke i izložio ih je u svojoj borbenoj zapovijesti.⁴

Štab 35. divizije dobio je 29. juna podatke grupisanju i pripremanju neprijateljskih snaga za ovaj pothvat, pa je odmah procijenio situaciju i izdao direktivnu zapovijest za postupak jedinica u slu aju da neprijatelj pre e u napad. Zbog nekih pokreta neprijatelja na liniji Biha —Nebljusi—D. Lapac i izlaska dijelova 373. divizije iz Li kog Petrovog Sela na Kloko evicu, Štab 35. divizije stekao je utisak da se za ofanzivu pripremaju mnogo ja e snage nego što je to stvarno bilo. Zbog toga su u zapovijesti bile predvi ene mjere za slu aj najnepovoljnijeg razvoja situacije: evakuacija ranjenika u Velebit, manevar brigada iz srednjeg dijela Like u Velebit i Kapelu, zakopavanje artiljerijskih oru a i druge mjere. Ve sam po etak borbi idu eg dana (30. juna) pokazao je da ne e biti potrebe da se predvi ene mjere stvarno primjene.

Uo i napada, 30. juna, naše snage bile su raspore ene ovako: 1. brigada imala je 1. bataljon u Koreni koj Kapeli, u rezervi; 2. bataljon u Prijeboju, sa zadatkom da napadne neprijateljske dijelove na Kloko evici i odbaci ih u Li ko Petrovo Selo; 3. bataljon u Uvalici, orijentisan prema Plitvi kom Ljeskovcu i 4. bataljon na Homoljskom klancu, sa zadatkom da zatvori pravac udin

4 Zbornik, tom V, knj. 28, dok. 101.

klanac—Homoljac. Druga brigada, imaju i u vidu perspektivu sugerisanu u zapovijesti da se se morati probijati prema Kosinju, prebacila je svoja dva bataljona iz Podlape i Svra kova Sela na prostor sjeverno od Ljubova i orijentisala se na odbranu od napada iz pravca Široka Kula—Ljubovo i anak—Buni , rasporedivši po jedan bataljon na Crni vrh, ardak, Tepšanovac i Velonj. Tre a brigada bila je na prostoru Medak, Vrebac, kontrolišu i pravce koji od Gospi a vode na jug i istok.

Prve su u napad 30. juna u 5 sati, krenule 31. i 32. ustaška bojna, na položaje 2. brigade na ardaku i Tepšanovcu, dok je dio neprijateljskih snaga krenuo nebranjanim pravcem Široka Kula—Jezeranski vrh—Jagodnje. Poslije nekoliko sati borbe neprijatelj je potisnuo bataljone 2. brigade od ljubovskog prevoja na sjever, ka Crnom vrhu. S novih položaja 2. brigada spre avala je pokret neprijatelju preko Ljubova k Buni u, ali je dio neprijateljskih snaga preko Jezeranskog vrha produžio pokret i ušao u Svra kovo Selo, gdje je popalio seoske bajte i pobio uhva eno stanovništvo.

Štab 35. divizije, im je uo io namjeru neprijatelja da zaobi e lijevo krilo 2. brigade i upadne u rejon Podlape e, naredio je (u 7,30 sati) 3. brigadi, iji su dijelovi ve po eli borbu s pobo nicom 34. ustaške bojne izme u Barleta i Vrepca, da dva bataljona ostavi na liniji Medak—Vrebac—Vreba ka staza, a s dva da krene u bo ni napad na neprijatelja, koji je iz Široke Kule nastupao prema Podlape i. im su ova dva bataljona krenula iz Vrepca prema Jezeranskom vrhu, 34. ustaška bojna zaustavila se na položajima iznad Barleta i Ostrvice, pa su naši bataljoni bez otpora izbili u rejon Jezeranskog vrha i Tepšanovca, našavši se tako iza neprijateljskih dijelova, koji su posjeli prostor izme u Ljubova i Svra kovog Sela. Pošto bataljoni 3. brigade nisu imali veze s 2. brigadom, a osmotrili su neprijateljske dijelove u Ljubovu, napustili su Tepšanovac, okrenuli front k Ljubovu i posjeli položaje na ubri a vrhu i Srne aku, gdje su došli u sukob s neprijateljem i tu zano ili.

Pokušaj 1. bojne 3. posadnog zdruga da prodre u Medak i Po itelj nije uspio. Jedan bataljon 3. brigade i 2. bataljon Li kog odreda protivnapadom su ga odbacili u Ribnik. Komanda 4. ustaškog zdruga pokušala je tada da ubacivanjem ove bojne na desno krilo 34. ustaške bojne, pravcem Bilaj—Vrebac—Vreba ka staza, omogu i napredovanje ove bojne, ali je ona kod Vreba naišla na otpor dijelova 3. brigade i prije mraka se povukla u Bilaj i Ribnik, a odmah zatim i 34. ustaška bojna se povukla u Li ki Osik.

Ni na sektoru Plitvi kih jezera napad neprijatelja nije se odvijao po planu. Bataljon »Krüger« nije se žurio da napadne naše položaje u Prijeboju i Uvalici, o ekuju i da e se te snage poslije prodora 19. ustaške bojne preko Homoljca u Korenicu i pritiska dijelova 373. divizije iz Li kog Petrovog Sela povu i u Plješevicu bez ve eg otpora. Me utim, 19. ustaška bojna, mada je oko podne na prepad zauzela Homolja ki klanac, nije uspjela dalje da napreduje, a uve e je protivnapadom 3. i 4. bataljona 1. brigade zba ena s klanca i protjerana u Babin Potok. Iz Li kog Petrovog Sela neprijatelj je, potisnuvši naše manje teritorijalne dijelove, napredovao do Kloko evice i tu se zadržao do mraka. Drugi bataljon 1. brigade krenuo je idu e no i da ga napadne, ali se on prije napada povukao u Li ko Petrovo Selo. Bataljon ga je 1. jula izjutra i tamo napao, ali je zbog dolaska ustaškog poja anja iz Vaganca morao odstupiti prema Prijeboju. U oštroj bliskoj borbi bataljon je neprijatelja odbio i odbacio prema Kloko evici i Plitvi kom Ljeskovcu.

Glavnina 31. i 32. ustaške bojne, koja je 30. juna uveče držala topografski jake položaje na Ljubovu i južno od njega, nije se tu osjećala sasvim sigurno, pa se u toku noći i pomjerila na zapad i koncentrisala oko ljubovskog prevoja (na visovima oko zaselka Raki i). Bataljoni 2. i 3. brigade, kada su otkrili ovo pomjeranje, također su još u toku noći zauzeli nove položaje prema neprijatelju, ne povezujući i ipak svoja krila u Ljubovu.

Izjutra 1. jula ustaške bojne krenule su u napad prema Ljubovu i prema Svračkovom Selu. Pošto su 2. i 3. brigada izvršile snažan pritisak na krila neprijateljskog rasporeda, on se zaustavio, pa su do popodne napadima i protivnapadima pojedini položaji prelazili iz ruku u ruke, ali se situacija u cjelini nije bitno mijenjala. Tek poslije podne, kada su bataljoni 3. brigade uspjeli da odubri vrha napredujući do blizu Raki, neprijatelj se počeo naglo povlaćiti prema Širokoj Kuli. U isto vrijeme prešla je i 2. brigada u gonjenje, pa je neprijatelj do mraka protjeran u Široku Kulu.

Pokušaj neprijateljskog prodora u Krbavsko polje ovim je, poslije dvodnevnih borbi, u potpunosti propao. U bojnoj relaciji Stožera 1. zbornice (korpusa) ustaške vojske, za juni, neprijatelj priznaje da je ovo bio njegov potpuni neuspjeh i da je samo u toku prvog dana borbe pretrpio gubitke od 30 poginulih i 28 ranjenih. Ovi gubici u toku 1. jula znatno su se povećali.

Partizanski gubici bili su 18 poginulih i 24 ranjena.⁵

Poslije ove pobjede u jedinicama 35. divizije samopouzdanje je još više poraslo. One su se spremale za nove napade. Pozadina im je bila u bezbjednosti. Aerobaza NOV na Krbavskom polju, koju je Glavni štab Hrvatske 30. juna stavio pod komandu 11. korpusa, mogla je bez uznemiravanja prihvatiti pomoć koju su saveznici upućivali vazdušnim putem.

Na situaciju u Lici povoljno je uticala činjenica da su u to vrijeme na susjednim područjima naše snage u ofanzivnim akcijama postizale znatne uspjehe. Jedinice 13. i 8. divizije napadale su neprijatelja na liniji Karlovac—Ogulin, a u sadejstvu sa slovenačkim jedinicama oslobođeno je Bosiljevo. Plaški partizanski odred uspješno je štitiio slobodnu teritoriju sjeverno od Plitvičkih jezera. U sjevernoj Dalmaciji 19. divizija pojaćala je aktivnost kako na području Bukovice, gdje je formirana nova bukovićka brigada, tako i u Ravnim kotarima u kojima je Zadarski partizanski odred ojaćao i potpuno suzbio četnički uticaj. Dijelovi jadranske obale, kontrolisani od naših snaga, bili su povezani sa oslobođenim dijelovima Like.

Perušića operacija i borbe na liniji Plitvičkih jezera, Korenica, Ljubovo, Gračac

Uspjesi naših snaga u borbama oko Ljubova krajem juna pružali su povoljnu priliku za održanje inicijative na sektoru Gospić i Perušića. Štab 11. korpusa NOVJ odlučio je da posebnu pažnju pokloni daljem slabljenju udarne moći 4. ustaškog zdruga, u kojem su primijećeni znaci opadanja borbenosti. Prema Gospiću i Perušićima bila je orijentisana glavnina 2. i 3. brigade 35. divizije, dok je 1. brigada bila sjeverno od Korenice, radi zaštite slobodne teritorije oko Plitvičkih jezera i održavanja veza s Kordunom.

Dva bataljona 3. brigade, s prostora oko Jezeranskog vrha, poslije brižljive pripreme napali su neprijatelja na Gradinu kod Široke Kule. Ovom napadu sadejstvovao je i jedan bataljon 2. brigade. Napad na Gradinu bio je uspješan i neprijatelj je s tog jakog položaja brzo zbačen, a zatim gonjen prema Širokoj Kuli, gdje su ga prihvatile jače ustaške snage.

I pored poraza na Ljubovu 1. jula, neprijatelj nije odustao od namjere da izvrši novi upad u Kravsko polje. Na to ga je podsticao pojačani noćni saobraćaj na partizanskoj aerobazi, kojeg je on s položaja oko Široke Kule mogao neposredno osmotriti i čuti. Radi pripreme novog napada vršeno je svakodnevno izviđanje naših položaja oko Ljubova i na sektoru Prijeboja. Jedna četna doknadne bojne 4. ustaškog zdruga pokušala je 2. jula da iz Ivčevića i Kose izbije na visove oko Kozjana. Ona je kod Trometa naišla na dijelove 2. brigade, koji su je napali, nanijeli joj gubitke i protjerali je prema Janjini. Istog dana vršeni su ispadi iz Ličkog Petrovog Sela prema Prijeboju, a iz Babinog Potoka prema Uvalici, ali je 1. brigada uspješno odbila ove ispade.

Po naredjenju Štaba 392. divizije na jedinice 35. divizije izvršen je 4. jula napad snagama od oko 6 bataljona: Iz rejonu Babin Potok, Vrhovine, Ramljani nastupali su njemački bataljon »Krüger« i 19. ustaška bojna i satnija (četna) iz doknadne bojne 4. ustaškog zdruga. Sa linije Perušić —Široka Kula nastupale su: 34. i 31. ustaška bojna. Neprijatelj je pretpostavljao da je glavnina 2. i 3. brigade u rejonu Kozjana, Kuzmanova i Crnog vrha, te da će je ovim koncentriranim napadom razbiti i odbaciti dalje od ceste Gospić —Otočac prema Korenici, pa svojim snagama preko Bunića otvoriti ulaz u Kravsko polje.⁶

Pošto je 1. brigada uoči ovog napada glavninu snaga imala na sektoru Prijeboja, neprijateljskim kolonama koje su sa sjeverozapada nastupale ka Širokoj Kuli nije pružen jač otpor, pa su one izbile u Turjanski i Široki i tu se zaustavile, otekujući i razvoj situacije oko Ljubova. Na položajima između Ljubova i Široke Kule dva bataljona 2. brigade i jedan bataljon 3. brigade sačekali su 31. i 32. ustašku bojnu, zaustavili ih i protivnapadom natjerali na brzo povlačenje prema Širokoj Kuli. Zbog ovog neuspjeha neprijatelj je već oko podne odlučio da prekine započeti »pothvat« i da sve snage povuče u polazne baze.

Zbog ispada koje je neprijatelj iz Babinog Potoka i Ličkog Petrovog Sela sve češće vršio na sektor Plitvičkih jezera, pa tako ometao vezu između Korduna i Like, Glavni štab Hrvatske naredio je Štabu 7. divizije (koja je tada dio svojih snaga imala na Kordunu pošto je 8. divizija bila u Žumberku) i štabu 35. divizije da svaka s po jednom brigadom napadne ustaške jedinice u Vaganju i Ličkom Petrovom Selu, unište ih ili odbace iz tih mjesta i s okolnih položaja, kako bi prestale s drskim ispadima prema Poljanku, Plitvičkim jezerima i Prijeboju.

U Ličkom Petrovom Selu, Vaganju i Izaču bila je raspoređena 8. bojna 3. ustaškog zdruga, koja ana jednom baterijom njemačke 373. divizije. Prva brigada izvršila je noćni 3/4. jula napad na dio tog bataljona (oko 300 ustaša) u Ličkom Petrovom Selu i okolnim položajima sa svoja dva bataljona, prateći ih i izviđajući ih. Jedan bataljon napadao je sa zapada na središte mjesta, a jedan preko Širokoga sela na kome je neprijatelj bio utvrđen. Pošto je još u toku noć i na juriš zauzet Široki, neprijatelj je prinuđen na povlačenje prema Izaču. Na Kosi Jasen zapadno od Izača i -grada, pošto je dobio pojačanje, neprijatelj je zadržao napredovanje 1. brigade, a zatim prešao u protivnapad, ali nije uspio povratiti položaje u Ličkom Petrovom Selu. Za to vrijeme napad 4. brigade

⁶ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII), k. 58, br. reg. 7/1—83.

7. divizije na Vaganac nije se odvijao povoljno, pa je štab ove brigade predve e prekinuo napad i bataljone povukao preko rijeke Korane. Štab 1. brigade ostavio je dio jednog bataljona na položajima oko Li kog Petrovog Sela. a ostale snage 4. jula uve e povukao na Prijeboj.

Poslije borbi vo enih 4. jula oko Ljubova i Li kog Petrovog Sela, u cijeloj Lici nekoliko dana nije bilo ve ih akcija ni s jedne strane. Koriste i povoljnu takti ku situaciju Štab 11. korpusa donio je tada odluku da cijelom 35. divizijom, uz podršku savezni ke avijacije, napadne neprijateljska uporišta sjeverno od Gospi a te da, ovladavanjem rejonom Peruši a, presije e vezu izme u ustaške operativne grupe »Veletit« i njema ke 392. divizije. S obzirom na dobro stanje u jedinicama zamisao je bila ostvariva, ali pod pretpostavkom da se sprije i ja a intervencija jedinica 392. divizije iz rejona Vrhovina prema Peruši u. Zato je zatraženo od Glavnog štaba Hrvatske da osigura angažiranje jedne brigade 7. divizije oko Plitvi kih jezera, kao i da se na slabo obezbije eni južni dio Like privremeno uputi jedna brigada iz sjeverne Dalmacije. Za po etak akcije predvi en je 10. juli.

Štab 35. divizije je do 8. jula izvršio sve pripreme za napad. Bila je obezbije-ena i podrška savezni ke avijacije. Nakon što je sa štabovima jedinica pretresen plan napada, pismena zapovijest je izdana 8. jula uve e. Ideja manevra bila je: u prvom naletu, prije po etka dejstva avijacije, odbaciti neprijateljske snage s istaknutih položaja u Peruši , Široku Kulu i Li ki Osik, a zatim koriste i dejstva avijacije osloboditi ova mjesta i izbiti na rijeku Liku, poslije ega bi se izvršila pregrupacija prije produženja dejstava prema Gospi u i Gackom polju.

Napad je po eo po planu 9. jula u 7 sati i uspješno se odvijao na cijeloj liniji od Vrš i a do Zubara, tj. na 15 km fronta, na kome je bilo oko 20 utvr enih i topografskih jakih položaja. Prvi ve i uspjeh postignut je na spoju 2. i 3. brigade, razbijanjem ete 31. ustaške bojne, na položaju koji dominira Širokom Kulom. Ve u prvom naletu borci 3. brigade zauzeli su jaku ta ku Zubar, a 1. brigada zauzela je prvu liniju položaja 34. ustaške bojne i potisnula je na Konjsko brdo i Lipovu glavicu. Poslije prvog naleta i uspjeha naših jedinica, dok su se prate a oru a premještala na nove položaje, neprijatelj je prikupio dio snaga 32. i 34. ustaške bojne na Lipovoj glavici i s njima krenuo u protivnapad u pravcu Podova, nastoje i tako da ugrozi le a 2. brigade. Jedan bataljon 1. brigade i jedan bataljon 2. brigade bo nim napadom zaustavili su ovaj prodor kod Sv. Trojice, a zatim uklinjene snage odbacili na Lipovu glavicu. U drugom naletu 1. brigada zauzela je Konjsko brdo i Lipovu glavicu otkud je neprijatelj odba en u Peruši i na Ravni vrh, a 2. i 3. brigada ovladale su Širokom Kulom, odbacivši neprijatelja u Li ki Osik. Nešto poslije podne neprijatelj je pokušao da se protivnapadom s Ravnog vrha ponovno uklini izme u 1. i 2. brigade. On je uspio da povrati Lipovu glavicu, ali je neposrednim povratnim napadom dijelova 1. brigade ponovno zba en s tog položaja i natjeran na brzo povla-enje preko Ravnog vrha na Marinu glavicu.

Bataljoni Zadarskog odreda prešli su u napad nešto poslije 9 sati, pa su oko podne ovladali Ribnikom i napredovali prema Bilaju, ali se nisu uspjeli približiti jako utvr enim bilajskim glavicama, jer je 1. bojna 3. posadnog zdruga uspjela organizovati odbranu u rejonu željezni ka stanica Bilaj-Ribnik.

Poslije podne brigade su pregrupisale svoje snage i pripremale se da uve e i u toku no i produže napad. Najistaknutiji neprijateljski položaj bio je na Ravnom vrhu i Marinoj glavici, gdje se branila 31. ustaška bojna. Na nju je izvršila napad 2. brigada, podržana divizijskom artiljerijom. Za nepun as borbe

ustaška bojna je zba ena s takti ki vrlo važne Marine glavice i natjerana na neuredno povla enje na visove iznad Mušaluka. Ovaj uspjeh 2. brigade znatno je olakšao 1. brigadi da uve e ovlada Peruši em i odbaci 34. ustašku bojnu na liniju Grabova a—Vu ijak. U tom asu nije s naše strane iskorištena prilika da se razbijenu 31. ustaška bojna goni preko Antonia a vrha, te da se izbijanjem u Mušaluk temeljito naruši cio neprijateljski sistem odbrane, uz desnu obalu rijeke Like, pa je ovo omogu ilo 32. ustaškoj bojni da do no nog napada dobro organizuje odbranu rejona Li kog Osika.

Savezni ka avijacija dejstvovala je skoro cijelog dana na liniji Gospi —Li ki Osik—Peruši , uti u i na slabljenje upornosti neprijateljske odbrane. Neposredno takti ko sadejstvo s jedinicama koje su napadale nije, me utim, bilo ostvareno, jer naše jedinice nisu bile obu ene za takvu saradnju, a i meteorološke prilike nisu bile povoljne (zbog kiše).

Prije pono i dva bataljona 3. brigade napala su Li ki Osik, polaze i iz ukovca i Rujnica. Zbog lošeg vremena, slabih veza me u jedinicama i nedovoljnog sadejstva napad na utvr enu i oja anu 32. ustašku bojnu nije se odvijao uspješno. Neprijatelj je oko pono i uveo u borbu 35. ustašku bojnu, koja je kao rezerva bila prikupljena u Budaku. Ova bojna uspjela je da preko Keserovca prodre do Zubara, pa su se bataljoni 3. brigade morali povu i od Li kog Osika, da bi odbacili neprijatelja sa Zubara i posjeli položaje s kojih su krenuli u napad.

Štab 35. divizije bio je svjestan injenice da su mu snage oko Gospi a slabo obezbijene od intervencije neprijatelja sa sjevera i da e sigurno uslijediti pokret neprijateljskih snaga iz rejona Vrhovina prema Krbavskom polju. Zato je, ne ekaju i na pojavu neprijatelja s toga pravca, 9. jula uve e donio odluku da u toku no i cijelu 1. brigadu iz rejona Peruši a uputi prema Janj i i Leš u, da bi prijetnjom upada u Gacko polje vezivala neprijateljske snaga oko Vrhovina za taj sektor. Ova brigada je poslije pono i napustila Peruši i 10. jula napala položaje doknadne bojne 4. ustaškog zdruga oko željezni ke stanice i u selu Janj a. Neprijatelj je brzo zba en s položaja i zatim gonjen prema željezni koj stanici Leš e i Ramljanima. I nova linija otpora sjeverno od Potkorena brzo je savladana, pa je neprijatelj prije podne odba en u Gacko polje, a brigada posjela liniju Tur in vrh—Ogorjeli gri i ostala na njoj cijelog dana.

Ustaška komanda »Velebit«, u Gospi u, opravdano je strahovala da e partizanske snage 10. jula produžiti napad na Li ki Osik, a zatim i neposredno ugroziti Gospi , pa je od Štaba 392. divizije zatražila pomo , koju je odmah dobila. Iz rejona Vrhovina krenule su 10. jula na jug tri kolone. U koloni koja je izjutra krenula iz Crne Vlasti preko Turjanskog, anka i Gostova e, prema Peruši u, bili su: 1. bataljon 846. puka (zvan još i bataljon »Krüger«) i 19. ustaška bojna. Pošto na ovom pravcu, osim jednog bataljona 1. brigade u Dumanu, nije bilo naših snaga, ova kolona se poslije kra e borbe na Dumanu probila prema Gostova i, odakle su prije podne 19. ustaška bojna i dio 1. bataljona 846. puka ušli u Peruši , dok je drugi dio 1. bataljona skrenuo u Buni . Desno od ove kolone, iz Vrhovina preko tunela kroz Vu jak i željezni ku stanicu Sinac, prema položajima 1. brigade, upu ena je jedna oja ana eta bataljona »Krüger«, ali je ona sa ekana pred Ramljanima i u kratkoj popodnevnoj borbi odba ena u Sinac.

Motorizovani Izvi a ki odred 392. divizije, koji je tih dana upravo vra en iz sjeverne Dalmacije preko Senja, u sastav svoje divizije, upu en je iz Babinog Potoka prema Korenici. Otpor jedne teritorijalne ete na Homolja kom klancu

brzo je slomljen, pa se Izvi a ki odred, prije podne, preko Pogledala spustio u Korenicu, a poslije podne produžio bez otpora za Buni , gdje se spojio sa 1. bataljonom 846. puka.

Štab 31. korpusa, koji se nalazio u Bjelopolju, im je saznao za prodor neprijateljske motorizacije u Korenicu, poslao je Štabu 35. divizije nare enje za pregrupaciju snaga. Na osnovu tog nare enja jedinice divizije su još u toku 10. jula pregrupisane na slijede i na in: 2. brigada povu ena je s položaja prema Peruši u i upu ena na prostor zapadno od ceste Korenica—Buni , sa zadatkom da napada neprijatelja koji je upao u Krbavsko polje, spre avaju i mu prodor iz Buni a prema Ljubovu i da ometa saobra aj na cesti Korenica—Buni ; 3. brigada, koja je prije podne odbila jake protivnapade 35. ustaške bojne iz Budaka prema Zubaru i 32. ustaške bojne iz Li kog Osika prema Širokoj Kuli, ostavila je dva bataljona na ovim položajima, a dva je pomjerila na sjever od Široke Kule, sa zadatkom da sprije e proboj 19. i 34. ustaške bojne iz Peruši a na Ljubovo; 1. brigada trebalo je da se iz Ramljana prebaci u Turjanski i Homoljac da bi neprijatelju presjekla vezu izme u Babinog Potoka i Korenice.

Poslije pregrupacije naših snaga neprijatelj je 10. jula uve e, upotrijebivši 32, 34. i 35. ustašku bojnu, zauzeo Široku Kulu, dok je 31. ustaška bojna upu ena iz Peruši a u Janjcu, da bi se povezala s doknadnom bojnom i osigurala cestu Peruši —Leš e. Pošto je prodorom sa sjevera postigao prvi cilj — raste re enje našeg pritiska prema Gospi u, neprijatelj je u toku no i 10/11. jula izvršio dalje pregrupisanje svojih snaga s ciljem da idu eg dana uspostavi kontrolu nad cestom Široka Kula—Buni —Korenica—Vrhovine i izvrši dublje prodore u Krbavsko polje radi zauzimanja naše aerobaze. Doknadna bojna 4. ustaškog zdruga ponovo je preuzela obezbje enje ceste Peruši —Leš e, a 31. ustaška bojna vra ena je iz Janj e u Li ki Osik.

Prikupivši na liniji Li ki Osik—Peruši šest bataljona, neprijatelj je 11. jula krenuo u napad na 3. brigadu, da bi preko Ljubova prodro u Krbavsko polje i uspostavio vezu s dijelovima 392. divizije, koji su, o ekuju i taj prodor, napustili Korenicu i sve svoje nage prikupili u Debelom Brdu i Buni u. Iz Li kog Osika, preko Široke Kule, nastupale su 31. i 35. ustaška bojna, iz Vukuši a i s Marine glavice, preko Glun uše 32. i 34. ustaška bojna, a iz Peruši a, preko Lipove glavice, 19. ustaška bojna i njema ki bataljon »Krüger«. Rezultat ovog »velikog« napada bio je prvog dana nastupanja vrlo mršav. U toku cijelog dana neprijatelj je uz jaku artiljerijsku podršku napredovao svega nekoliko kilometara i nije uspio da izbije na ljubovski prevoj, niti da 3. brigadi nanese zna ajnije gubitke.

Druga brigada bila je 11. jula u dodiru s neprijateljom na liniji Buni —Debelo Brdo, koji nije tog dana ispoljavao ve u aktivnost ni prema Ljubovu ni prema Udbini. Na pokušaj 2. brigade da napadom iz pravca Krbavice presije e vezu neprijatelja izme u Buni a i Debelog Brda, neprijatelj je živo reagirao i odbacio naše snage s Javornika i Murgova e u Krbavicu.

Nezadovoljan rezultatima napada od 11. jula, Štab 392. divizije poslao je u Peruši komandanta 846. puka s nare enjem da od ustaške komande »Velebit« preuzme dalje rukovo enje operacijom. On je naredio da se rastrojena 31. ustaška bojna povu e u Li ki Osik, u rezervu, a od ostalih pet bataljona formirao je dvije napadne grupe: prvu, pod nazivom »Kriger« od njema kog bataljona »Krüger« i 34. ustaške bojne te pod rukovodstvom njema kog komandanta bataljona otpo e da nastupa 12. jula s prostora sjeverno od Široke Kule prav-

Lika 1944. Borci 35. divizije za vrijeme odmora.

cem Tepšanovac — Podlapa a, i da na taj na in odvoji 3. brigadu od 2. brigade, drugu pod nazivom »Mesi « sastava: 19, 32. i 35. ustaška bojna i rukovodstvom komandanta 19. ustaške bojne (Majora Mesi a, kojeg su partizani ubili mjesec dana kasnije kod Janj e), sa zadatkom da iz Široke Kule nastupa na istok i baci 3. brigadu preko Vreba ke staze na liniju Udbina — Plo a, gdje su je s le a trebale udariti »njema ke ete i etnici suborci«. ⁷ Ovim planom operacije njema ki komandant išao je, dakle, na to da promjenom pravaca nastupanja zaobi e Ljubovo, razvije 3. brigadu i u Krbavsko polje upadne sa zapada, preko Vreba ke staze i Podlapa e.

Tre a brigada je sa ekala napad 12. jula i sprije ila ve e neprijateljsko napredovanje prema Vreba koj stazi. Jak pritisak na njeno lijevo krilo ipak ju je primorao da poslije podne oslabi odbranu ljubovskog prevoja, pa je grupa »Krüger«, zaobišavši Tepšanovac, uspjela da izbije na Ljubovo, a zatim potisnuvši bataljon 2. brigade s Kozarice prema Piša uši, da do e u vezu s njema kim snagama u Buni u. Procijenivši da grupa »Mesi « ne e uspjeti da izbije

⁷ Zbornik, tom V, knj. 31, dok. IIS.

na Vreba ku stazu, komandant 846. puka naredio joj je poslije podne da promijeni pravac napada i skrene na istok, prema Jagodnji. Treća brigada uspjela je, međutim, da snagama povučenim s ljubovskog prevoja organizuje odbranu na liniji Srne ak—Ravne drage—V. Lisina, pa je ova grupa zadržana na toj liniji.

Jedneta 1. bataljona Li kog partizanskog odreda razbila je kod Tuka grupu od oko 100 četnika, koja se iz Lapa kog polja tamo prebacila da bi po planu njemačkog štaba udarila sile na 3. brigadu, kad je ustaška grupa »Mesi« potisnula do Srednje Gore. Pokušaj dijelova 373. divizije da iz Gračaca, preko Lovinca, prema istom planu, izbiju na Pločanski klanac prije nego je uspješnom odbranom 2. bataljona Li kog partizanskog odreda.

Njemačke i ustaške snage (Izviška odred, dva njemačka bataljona 392. divizije i 34. ustaška bojna) nisu se na prostoru Bunja i Debelog Brda osjećale sigurnim, jer su znale za prisustvo naše 1. i 2. brigade, pa se zato nisu upuštale u pokrete kroz nebranjeno Krbavsko polje, već su se na zauzetim položajima utvrđivale, vrše i samo lokalne ispade na položaje 2. brigade. Grupa »Mesi« produžila je 13. jula napad u pravcu Jagodnje i Podlapanje, pa je najzad uspjela da potisne desno krilo 3. brigade i da preko Svračkovog Sela izbije u rejon Laudonovog gaja. Tako su se 13. jula uveče, na relativno uskom prostoru, u sjeverozapadnom uglu Krbavskog polja, našle znatne neprijateljske snage (7 bataljona, sa oko 3.000 vojnika). Međutim, nisu ovog puta predstavljale neku veliku opasnost za 35. diviziju, jer je ona kontrolisala već dio ličke slobodne teritorije i bila je u mogućnosti da svakoga časa preduzme nove inicijative. Veza ove neprijateljske grupacije s njenom bazom u Gospiju mogla je lako biti ugrožena na Ljubovu. Saveznička avijacija nadlijetala ju je i mitraljirala. Ni oslabljena uporišta neprijatelja oko Gospija i Vrhovina nisu bila sigurna.

Zadarski partizanski odred izvršio je pritisak na južna obezbjeđenja Gospija, pa je već 13. jula ponovo zauzeo Ribnik i napao Bilajsko Novo Selo. Prvoj brigadi naredio je 13. jula da nasilno izviška i vrši pritisak na Vrhovine i Ramljane, ali da zbog drugih predviđenih akcija ne vezuje svoje bataljone dužom borbom na tim pravcima. No u izmeću 13. i 14. jula jedan bataljon 1. brigade krenuo je iz Anka i napao dijelove doknadne ustaške bojne u Ramljanima, razbio ih i gonio do Lešća, a zatim se 14. jula povukao u Duman. Iste noći jedan bataljon 1. brigade napao je jednu neprijateljsku četuju iz sastava 846. puka u Crnoj Vlasi, razbio je i protjerao u Vrhovine. Poslije akcije i taj se bataljon 14. jula povukao u Turjanski. Nakon ovih triju uspješnih prepada na vanjskim pravcima, Štab 35. divizije, koristeći neaktivnost neprijatelja u Krbavskom polju, odlučio je da napadom na ljubovski prevoj potpuno izoluje ovu grupaciju i prinudi je na povlačenje.

Za napad na 31. ustašku bojnu na Ljubovu određena je 1. brigada. Treća brigada trebalo je da sadejstvuje u ovom napadu, nastupaju i iz rejonu Podlapanje preko Svračkovog Sela k Bunju, vezuju i tako neprijateljske dijelove u Salamuni i Bunju, kako ne bi intervenisali prema Ljubovu. Prva brigada prikupila se 14. jula u rejonu Anak, Kozjan, Kuzmanovica, odakle je 14/15. jula, poslije ponoći, krenula prema položajima neprijatelja na Ljubovu i napala ga u svanuću. Već poslije jednog časa borbe ona je zauzela srednji najjači položaj na Čardaku, rasjecaju i 31. ustašku bojnu na dva dijela, od kojih je jedan ubrzo pobježio prema Bunju a drugi prema Širokoj Kuli. Treća brigada

ve u početku napada na položaje izmeću Svračkovog Sela i Šalamuni a naišla je na jak otpor 19. i 32. ustaške bojne, pa je njeno napredovanje prema Buni u teklo sporo, a u svanulo i sasvim zaustavljeno.

Im je 1. brigada zauzela Ljubovo komandant 846. puka naredio je da 35. ustaška bojna krene iz Šalamuni a i protivnapadom povрати položaje oko Ljubova. Ona je, međutim, brzo upala u unakrsnu vatru 1. i 3. brigade, pa se povukla. Štab 392. divizije donio je tada odluku da sve snage povuče iz Krbavskog polja. Izviđački odred probio se kroz položaje 2. brigade na Vrpilama i preko Korenice otišao za Babin Potok. Ostalih šest bataljona krenuli su prema Ljubovu. Pod pritiskom vrlo nadmoćnih snaga, glavnina 1. brigade povukla se 15. jula uveče s Ljubova prema Vreba koja stazi, ostavivši prema neprijatelju jedan bataljon na liniji Goloura—Jezeranski vrh. Treća brigada ostala je u rejonu Podlapa a s predstražama prema Ljubovu, a 2. brigada razmjestila se u Buni u i Debelom Brdu, isturivši manje izviđačke dijelove na prostor sjeverno od Korenice.

Po izlasku iz Krbavskog polja i izbijanja na Ljubovo, neprijatelj nije odmah produžio prema Širokoj Kuli, već je svih šest bataljona zadržao 16. i 17. jula duž ceste Buni—Široka Kula, ali oni sa te linije nisu ispoljavali već u aktivnost prema slobodnoj teritoriji. Poslije nekoliko dana napornih borbi 1. i 3. brigada mogle su da se odmore, snabdiju i sređuju, dok je 2. brigada već 16. jula morala da krene na prostor sjeverno od Korenice i pripremi se za novu akciju u rejonu Plitvinskih jezera.

Da bi olakšao izvlačenje svojih snaga iz Krbavskog polja, a naročito izlazak Izviđačkog odreda preko Korenice prema Vrhovinama, Štab 392. divizije zatražio je od štaba svog korpusa da dijelom snaga iz šireg rejona Bihać a interveniše u pravcu Plitvinskih jezera. Ovaj zadatak dat je jednom bataljonu 373. divizije i 3. ustaškoj bojni, koji su 14. jula iz Ličkog sela i Petrovog Sela i Vaganca upali u Prijeboj i Plitvinski Ljeskovac. Štab 11. korpusa naredio je 4. brigadi 7. divizije (koja je narednjem Glavnog štaba Hrvatske bila privremeno pridodata 11. korpusu za dejstvo u sjevernoj Lici) da odmah pristupi raščišćavanju prostora Ličkog sela, Petrovo Selo, Prijeboj, Plitvinski jezera. Ova brigada uspjela je no u izmeću 16. i 17. jula da oslobodi Prijeboj, ali ga je pod pritiskom jačih neprijateljskih snaga iz pravca Bihać a napustila 17. jula i povukla se u Poljanak i Jezerce, a dio neprijateljskih snaga ušao je i u Plitvinski Ljeskovac. Kada je 17. jula 2. brigada 35. divizije stigla u Vrelo i Mihaljevac, dobila je narednje da iduće dana pređe na sektor Plitvinskih jezera, raščišćujući ovaj prostor zajedno s 4. brigadom 7. divizije, koja će poslije toga biti povučena na Kordun.⁸

Druga brigada uspostavila je vezu s 4. brigadom i uputila 18. jula poslije podne svoja dva bataljona u napad na 3. ustašku bojnu u Prijeboju, nastupaju i s istoka. U isto vrijeme 4. brigada 7. divizije napadala je Prijeboj sa zapada. Poslije kraćih borbi naše snage su istjerale ustaše iz mjesta i gonile ih prema Ličkom Petrovom Selu. U to vrijeme jedan bataljon 846. puka, koji je iz Babinog Potoka preko Plitvinskih jezera poslat u pomoć ustašama, izbio je pred Prijeboj i našao se za koje ima naših snaga, pa je to kod njih u prvi mah stvorilo izvjesnu zabunu. One su prestale goniti ustaše i okrenule se prema legionarima. Osjetivši da su oko Prijeboja jačanje partizanske snage, njemački bataljon se brzo

8 Zbornik, tom V, knj. 29, dok. 42 i 86.

povukao u Babin Potok. Poslije borbe cijela 2. brigada prikupila se no u uo i 18. jula na prostoru Prijebroj, ui a Kr evina, dok je 4. brigada krenula na Kordun.

Pošto je 15. njema ki brdski armijski korpus pred kraj jula pripremao ofanzivu na sjevernu Dalmaciju, naredio je 392. diviziji da jedan bataljon uputi na obezbje enje Gra aca i ceste Zrmanja—Gra ac, kako bi smijenjeni dijelovi 373. divizije mogli u estvovati u ofanzivi. Štab 392. divizije uputio je na ovaj zadatak 1. bataljon 846. puka («Krüger»), a ustaškom operativnom štabu »Velebit« naredio je da 19. jula obezbijedi pokret ovog bataljona od Gospi a do Lovinca. Zbog toga su 18. jula povu ene neprijateljske snage s Ljubova, pa je 19. ustaška bojna vra ena u Babin Potok, 35. ustaška bojna posjela je položaje oko Široke Kule, a 31. i 34. ustaška bojna povu ene su u Gospi , da bi idu eg dana obezbje ivale pokret njema kog bataljona. Prilikom polaska na obezbjeenje ove tri bojne dobile su zadatak da u sadejstvu s 1. bojnom 3. posadnog zdruga izvrše akciju iš enja prostora izme u Velebita i ceste Gospi —Radu , gdje su se nalazila dva bataljona Zadarskog odreda i 3. partizanska terenska eta. Me utim, od plana iš enja ustaške su bojne odustale ve u samom po etku akcije, jer su naišle na žestok otpor naših jedinica u Metku i u Divoselu.

Sredinom jula odbrambeni bojevi u srednjem dijelu Like uspješno su završeni, pa je Štab 35. divizije mogao ve u pažnju da posveti sjevernoj Lici i rejonu Plitvi kih jezera. On je 21. jula izdao zapovijest za napad na isturenu neprijateljsku liniju Vrhovine— uđin klanac, koja je kao bodež bila stalno uperena prema Plitvi kim jezerima i služila kao oslonac za ispade prema Krbavskom polju. Nju su branili 3. bataljon 846. puka i 19. ustaška bojna.

Napad na uđin klanac po eo je sa sjevera. U prvom naletu, koriste i artiljerijsku i avio-podršku, dva bataljona 2. brigade zauzeli su prve položaje, ali napad bataljona iz Kon areva Kraja nije napredovao, jer je 3. brigada zakasnila s napadom s Kose. Neprijatelj se brzo pribrao i protivnapadom povratio dio izgubljenih položaja. Za to vrijeme napad 1. brigade dobro se razvijao, pa je ona prije podne ovladala svim položajima u Crnoj Vlasi, Malom Obijaju i željezni koj stanici Vrhovine. Tre a brigada uspjela je do 10 asova do izbije na cestu u Babinom Potoku. Neprijatelj je odmah poslije podne, ocijenivši položaj svojih snaga kao vrlo kriti an, uputio iz Oto ca u pomo jednu tenkovsku i dvije strelja ke ete, a iz Široke Kule dvije ustaške bojne. Snage iz Oto ca uspjele su popodne da potisnu 1. brigadu s položaja oko Vrhovina, ali se ona održala u rnoj Vlasi. Tre a brigada vrsto je branila Metlu, pa neprijatelj nije napredovao do mraka dalje od kose Peruši . Dvije ustaške bojne (31. i 34) stigli su do anka, ali im je bataljon iz 3. brigade sprije io ulazak u Turjanski, pa su one preno ile u anku i Ramljanima. S obzirom na to da se malo o ekivalo od produžetka napada, a i da se jedinice poštede od suvišnih žrtava i napora, štab divizije odlu io je da u toku no i prekine napad i povu e jedinice na polazne položaje. Idu eg jutra krenula je 1. brigada na sektor Prijebroj, Homolja ki klanac, 2. brigada u Krbavicu, a 3. brigada na Ljubovo i Svra kovo Selo. Kada su se naše snage povukle od Babinog Potoka i Vrhovina, dvije ustaške bojne iz anka i Ramljana prešle su 23. jula oko podne preko Medenog dolca u Vrhovine odakle su se nakon dva dana vratile u Peruši i Široku Kulu.

Napad na Vrhovine i Babin Potok, mada nije uspješno izveden, nije bio ni potpun neuspjeh. Neprijateljski gubici su bili preko 100 izba enih iz stroja. Divizija je imala 13 poginulih i nestalih, a 69 ranjenih. Inicijativa je poslije ove borbe ostala u našim rukama.

Stalni porast borbene sposobnosti jedinica 35. divizije, koji je započet reorganizacijom u junu, doveo je u julu do nove, mnogo povoljnije opće situacije u Lici. Mada je neprijatelj i dalje imao veliku brojnu i tehničku nadmoć, njegove jedinice su s njime lakše izlazile na kraj nego ranije. Sva njegova nastojanja da presije i vezu Like s Kordunom u rejonu Plitvskih jezera i da uspostavi neko stalno uporište u Krbavskom polju, ostala su neuspjeli pokušaji. Sve neprijateljske snage ostale su i dalje duž dviju komunikacija koje iz unutrašnjosti zemlje vode jadranskoj obali. Na lijevoj strani odsjeka unske komunikacije (od Bihaća do Zrmanje i njen ogranak preko Gračaca za Obrovac), koja je za 15. njemački brdski korpus bila od prvenstvene važnosti, zadržana je i dalje 373. legionarska divizija (383. i 384. puk) s etničkim obojanim. Iz uporišta, duž te komunikacije, neprijatelj nije bio u stanju da ispolji već akcije prema slobodnoj teritoriji Like, jer za to redovno nije imao raspoloživih snaga. Na komunikaciji Brinje—Otočac—Gospić—Karlovačka situacija je bila drukčija. Mnogo pokretljivija 392. legionarska divizija imala je na liniji Otočac—Vrhovine slobodan 846. puk, Izviđački odred i dio divizijske artiljerije, a pod komandom štaba te divizije nalazila su se i dva ustaška zdruga s 8—10 bojni, od kojih je bar polovina predstavljala slobodnu manevarsku snagu, nevezanu od uvođenja garnizona, uporišta i pravaca. Najagresivnijoj ustaškoj formaciji, 4. ustaškom zdrugu, nanijeti su u julu osjetni gubici, a i njegov borbeni moral, prema priznanju komandanta operativne grupe »Velebit« (puk. Metikoša), datom u mjesecnom operativnom izvještaju za juli, bio je u nekim njenim bataljonima veoma vrlo ozbiljno narušen.⁹

Popuna ustaških jedinica išla je sve teže, jer su pripadnici ustaških organizacija, da bi izbjegli odlazak u ustaške bojne, organizovali u svojim selima ustašku miliciju i ostali u njoj tobož radi zaštite sela od partizanskih udara. Da bi stekla nad tom milicijom neku kontrolu, ustaška komanda »Velebit« organizovala je od njih teritorijalne odbrambene ustaške bojne. Tako je najprije nastala Gospićka odbrambena bojna, zatim Perušićka i Kosinjska. Na istom području 18. ustaški zdrug organizovao Otočac i Brinjsku odbrambenu bojnu. Treći ustaško-domobranski posadni zdrug, koji je uglavnom uvođao Gospić i bližu okolinu, bio je i brojno i po borbenosti slabiji od četvrtog. Njegov komandant (puk. Dragutin Brkić) poginuo je 23. jula, za vrijeme vazdušnog napada na Gospić, pa mu je to pogoršalo i onako slabu kadrovsku situaciju.

Snabdjevenost jedinica 35. divizije i stanovništva bila je još uvijek daleko od zadovoljavajuće, ali je bila znatno bolja nego u proljeće. Od neprijatelja je zaplijenjeno nešto oružja i priličan broj konja. Pomoć u hrani redovitije je pristizala s Korduna, dok su vazdušnim putem stizali lijekovi, važna borbena sredstva (novi protivtenkovski bacači, eksploziv te nešto odjeće i obuće) i evakuisani teški ranjenici i bolesna djeca. Zato je za Diviziju bilo od prvenstvene operativne i političke važnosti da brani slobodnu vezu s Kordunom preko Plitvskih jezera i obezbjeđuje nesmetan rad aerobaze u Krbavskom polju. Preko Krbavskog aerodroma vršeno je snabdijevanje i evakuacija ne samo za potrebe jedinica 11. korpusa nego i za druge jedinice u Hrvatskoj. Preko njega su se vraćali u Italiju i saveznički avijatori koji su bili oboreni u vazdušnim borbama nad Hrvatskom pa su ih partizani spasili od zarobljavanja. Samo na teritoriji 4. i 11. korpusa spašeno je i evakuisano do kraja jula 250 saveznika avijatora.¹⁰ Aerobaza je postajala sve teže i cilj neprijateljskih ispada prema

9 Zbornik, tom V, knj. 81, dok. 115.

10 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 97 i 107.

Krbavskom polju, ne samo zbog njene stvarne važnosti za našu i savezničku vojsku nego i zato što su etnici i ustaše namjerno podnosili njemačkim štabovima izmišljene podatke o tobožnjim velikim skladištima benzina pored baze, o pripremanju za iskrcavanje savezničkih komandosa i slično, kako bi ih nagovorili na upade u kojima bi i oni nešto opljačkali. Pošto je Lika preko narodnih vlasti u proljeće dobila izvjesne količine sjemena, u selima slobodne teritorije, a naročito u Krbavskom polju bile su zasijane žitom prilikom površine i ljetina je dobro ponijela. Žito je u ovom četvrtom ratnom ljetu bilo skoro isto tako važno kao i municija, pa se moralo svim snagama braniti, jer se neprijatelj sistematski pripremao da ga otme s njiva.

Politička situacija u Lici, uprkos svim teškoćama, bila je dobra ne samo na oslobođenom dijelu nego i u većem dijelu okupiranih mjesta, kao i u predjelima koja nisu stalno kontrolisale ni partizanske, ni okupatorsko-kvislinške snage.

Etnici su tog ljeta razvijali vrlo živu propagandu u selima Lapačkog polja, u sjevernom dijelu Gackog polja i u Dabru, ali se njihovi redovi nisu proširivali. U hrvatskim selima zapadne Like (Smiljan, Pazarište, Kosinj, Kuterevo, Krasno 1 dr.) ustaše su još uvijek pokušavale uspostaviti svoj uticaj, formirati neke milicijske jedinice s kojim su zatim vršili prinudnu mobilizaciju za svoje prijašnje bojne, ali su nailazili na sve veći otpor stanovništva. Svako od tih sela imalo je svoje narodnooslobodilačke odbore i dobre veze s terenskim partizanskim jedinicama koje su se kretale kroz taj kraj. Podvelebitsko primorje bilo je također uz NOP, pa su iz Like, preko Velebita, održavane stalne veze sa Zadarskim partizanskim odredom. U partizanskim bolnicama u Lici, krajem jula, bilo je svega 170 ranjenika i bolesnika, od čega većina i dio pokretnih. Bolnice 1., dakle, sputavale operativnu slobodu 35. divizije.

U takvoj povoljnoj općoj situaciji nije čudo što Štab 35. divizije nije više mislio o tome kako da se divizija i narod odbrane, nego se sve više bavio planovima ofanzivnim akcijama, za koje je nastojao dobiti podršku i potporu od viših štabova. U svom mjesečnom izvještaju Glavnom štabu Hrvatske od 26. jula, Štab 35. divizije predlaže da se razmotri mogućnost oslobađanja Gackog polja i trajnijeg prekidanja ustaške komunikacije između Bihaća i Donjeg Lapca,

kojim bi operacijama, pored 35. divizije, trebalo svakako da učestvuju i druge snage sa susjednih teritorija. Osim odbrane i odbrana slobodne teritorije oko Plitvičkih jezera radi oslobađanja veze između Like i Korduna. U istom izvještaju, imajući u vidu stanje u ustaško-domobranskim redovima, predlaže se da neki viši štab uputi poziv prisilno mobilisanim u ustaške formacije, da napuste neprijateljske redove i pređu u partizanima, ako ne žele da poslije dijele sudbinu starih ustaša — koljača. (Mjesec dana kasnije, 30. avgusta, drug Tito uputio je takav poziv pripadnicima kvislinških formacija).

Pred kraj jula Štab 11. korpusa premjestio se iz Like u Gorski kotar. Štab 35. divizije morao je od tog vremena da radi još samostalnije i odgovornije nego do tada. Zbog odlaska štaba korpusa, korpusne jedinice na teritoriju Like (artiljerijski divizion i inženjerski bataljon) stavljeni su pod komandu Štaba 35. divizije, a proširile su se i kompetencije tog štaba u odnosu na teritorijalne vojne komande. Borbu protiv neprijateljske obavještajne službe i diverzija olakšale su novoformirane jedinice za zaštitu naroda — (OZNA), čiji je jedan bataljon iz sastava 1. brigade 1. divizije narodne odbrane djelovao na teritoriju Like.

Komanda ustaške operativne grupacije »Velebit« nije ni dalje odustajala od plana da stalno ovlada zapadnim prilazima Krbavskom polju, Ljubovom i Koz-

janom. Prikupivši podatke da se u Kozjanu i anku nalaze neke partizanske jedinice na odmoru, sa slabijim obezbjedenjima na Ljubovu i prema Ramlja—nima, 4. ustaški zdrug krenuo je 2. avgusta izjutra u napad sa etiri bojne. Iz Široke Kule, preko Podova, nastupale su 31. i 34. bojna, iz Peruši a preko Gostiva e 32. bojna i iz Ramijana, preko Dumana, Doknadna bojna.

Dva bataljona 2. brigade pružila su na Tepšanovcu i kod Srdara otpor koloni iz Široke Kule, a zatim se, zbog neopaženog prolaza nekih neprijateljskih dije—lova u rejon Jezeranskog vrha, povukli na prostor izme u Ljubova i Svra kovog Sela, prekinuvši mjestimi no dodir s neprijateljem koji se zadržao na Velonju i ardaku. Kolona iz Ramljana uspjela je da neopaženo pro e iznad anka, te da iznenadi i napadne bataljon 2. brigade koji je bio u Kozjanu, zbog ega se ovaj brzo povukao na Crni vrh i tamo organizovao odbranu. Kolona iz Peruši a sporije je potiskivala jednu etu 2. brigade iz Kuzmanova e prema Crnom vrhu.

Oko podne štab brigade uputio je bataljon iz rezerve, sa srednjeg dijela Ljubova, u napad prema ardaku, a istovremeno je naredio i ostalim bataljo—nima da izvrše protivnapad na zaustavljenog neprijatelja. Do ve ih borbi, me utim, nije došlo, jer su sve neprijateljske jedinice po ele da se povla e prema polaznim bazama, pa su do mraka svi bataljoni bili opet na položajima s kojih su prije podne, uglavnom bez velikih borbi, bili potisnuti.

Odbrana 2. brigade nije bila tog dana efikasna, jer je kod nekih jedinica bilo nebudnosti i neorganizovanog povla enja zbog ega je bilo i nepotrebnih gubi—taka. Me u 6 poginulih bio je i politkomesar 1. bataljona Bogdan Dokmanovi .

Prva brigada, poslije nekoliko dana odmora, povezala se s 2. brigadom 8. divi—zije i s njom dogovorila napadu na posadu u Li kom Petrovom Selu, gdje je bilo oko 240 ustaša 3. ustaške bojne (Cazinske). Težište odbrane ovog uporišta, iz kojeg su vršeni esti ispadi prema Prijeboju i Plitvi kim jezerima, nije bilo u samom selu, nego na brdu elopek. Brigada je u ovu akciju krenula sa tri bataljona, a jedan bataljon ostao je na obezbje enju pravca Babin Potok—Korenica.

Napad su vršila dva bataljona 1. brigade, dok je jedan njen bataljon osiguravao akciju od intervencije iz Biha a na položajima u Zeljavi, a jedan bataljon 2. brigade 8. divizije postavio je obezbje enje prema Vagancu, sjeverno od Rešetara. Napad je vršen s polaznih položaja na Krnjakovom vrhu i sa zapadne ivice sela, a po eo je 2. avgusta u 3 sata. Oštrim napadom s bliskog odstojanja neprijatelj je brzo zba en s elopeka i do 4 sata istjeran iz sela, pa se povla io prema Iza i u. Pošto brigada nije imala zadatak da brani Li ko Petrovo Selo, njeni mineri postavili su mine na ceste oko sela, pa su se bataljoni u 6 sati povu—kli na Kloko evicu, a neprijatelj je ponovo posjeo elopek.

Ustaška 35. bojna nije uspostavila garnizon u Metku, otišla je u Lovinac f tamo ostala. Razlozi za ovakav postupak vjerovatno su bili u tome što je ve ina rukovodilaca te bojne (me u njima sva tri komandira satnija) i dobar dio vojnika bili rodom iz Lovinca i okolnih sela, pa su željeli da u doba žetve snabdiju svoje porodice i ro ake žitom oplja kanim u susjednim partizanskim selima (Štikada, Radu , Kik i druge). Neke grupe dezertera iz te i drugih ustaških bojna ve su od ranije boravile na tom terenu. U svakom slu aju 35. bojna osje ala se sigurnije u tom kraju nego da kao usamljen garnizon u Metku svaku no eka na partizanski napad. Štab 4. ustaškog zdruga morao je da popusti, jer bi ina e reskirao da se bojna raspe, ali joj je za to stavio u zadatak da privoli dezertere na povratak u jedinice i da se po obavljenom poslu vrati u Gospi .¹¹

11 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 38.

Pošto terenske i podru ne partizanske jedinice nisu mogle same da zaštite sela od plja ke, na traženje Kotarskog narodnooslobodila kog odbora za Gra ac, Stab 35. divizije poslao je krajem jula 3. brigadu na taj sektor, sa zadatkom da bandu protjera s tog terena. im je stigla na Gra a ki sektor, brigada je prikupila podatke rasporedu ustaških jedinica i nastojala da ih odsije e od Gra aca. Jedan bataljon (2) postavljen je 1. avgusta iznad Gra a kih dolova u Štikadi, orijentisan prema Gra acu, a jedan (4) u Li kom Cerju, orijentisan prema Lovincu. Na prvi su naišli etnici i legionari 373. divizije iz Gra aca, koji su pošli u Štikadu, tako er, radi plja ke žita, ali ih je bataljon zadržao i poslije borbe koja je trajala skoro cijeli dan natjerao da se povuku u Gra ac. Na bataljon u Cerju naletjele su grupe ustaša, ali su poslije prvog sudara odstupale u Lovinac, gdje je bila glavnina 35. ustaške bojne, ili u Sv. Rok, gdje su bile pretežno grupe dezertera.

Idu eg dana, 2. avgusta, brigada je poslala jednu etu 3. bataljona u Sv. Rok da pokuša opkoliti i uništiti koju grupu »ustaškog zelenog kadra«, ali su se ove grupe na vrijeme povukle u Velebit. Tog dana jedna ustaška satnija zaobišla je naš 4. bataljon u Cerju i napala s le a 2. bataljon, koji je i dalje bio iznad Štikade. Bataljon se ipak brzo snašao i odbio ovaj napad, a ustaše su se povukle preko Resnika za Lovinac. Naši bataljoni povu eni su uve e u Tomin-Gaj, da se pripreme za nastavak akcije slijede eg dana.

Tre eg avgusta upu ena su preko Resnika dva bataljona da pretresu Ri ice. Osiguravši s dvije ete le a od Gra aca, bataljoni su zaobišli Ri ice s juga i istoka i pretresali teren, nastupaju i ka Cerju i Sv. Roku. Pred njima su se manje grupe ustaša povla ile na zapad, poja avaju i postepeno otpor. Predve e je 35. ustaška bojna izvršila protivnapad i uspjela potisnuti naše bataljone iz Ri ica na Resnik.

Štab brigade odlu io je da idu eg dana, 4. avgusta, s dva odmornija bataljona napadne neprijatelja u Lovincu i Smokri u, a s druga dva bataljona da obezbje uje skupljanje žetve u Štikadi. Napad je izvršen sa sjevera, iz Par i a i Piplica. Do podne ustaše su istjerane iz Lovinca i Smokri a, ali su se tada sredile, zaustavile na liniji Cvituš—Volarica—Ljuta a, a zatim prešle u protivnapad. Naši bataljoni planski su se do mraka povukli na polazne položaje, jer nisu ni imali namjeru da preko no i drže položaje u zauzetim selima.

U selima zapadno od ceste Gospi —Oto ac, naro ito u kosinjskoj op ini, razvijala se tih dana tako er živa borba oko toga tko e pobrati sazrelu ljetinu. Ustaška milicija u selima pozvala je u pomo dijelove Doknadne ustaške bojne iz Studenaca i Janj e, da bi u organizovanim naletima otela ljetinu s njiva onih sela i zaselaka gdje su živjele partizanske porodice pristalice narodnooslobodila kog pokreta. Tom prilikom razuzdani plja kaši otimali su i stoku, ubijali stanovništvo i vršili svakojaka zlodjela. Malobrojne seoske partizanske straže nisu bile u stanju da sprije e plja ku, nego su se ograni ile na to da koliko-toliko zaštite narod u šumskim zbjegovima. Narodnooslobodila ki odbor kosinjske op ine uputio je tada molbu Štabu 35. divizije da pošalje na taj teren jednu ve u jedinicu, koja bi obezbijedila izvla enje ugroženih zbjegova na centralnu slobodnu teritoriju.¹²

Štab 35. divizije naredio je štabu 2. brigade da jedan bataljon ostavi na obezbje enju prema Širokoj Kuli i Peruši u, a s ostalim snagama da pre e željeznicu prugu i cestu kod Studenaca, za e u rejon G. Kosinja i u dogovoru s narod-

¹² Zbornik ,tom V, knj. 31, dok. 29.

nooslobodila kim odborima da obezbijedi izvla enje ugroženih zbjegova na Ljubovo. Bataljoni su u prikupljenom poretku no u uo i 5. avgusta iz Kuzmanova e prešli isto ni dio Kosinja i zadanili iznad zaseoka Mlakova, gdje su se, prema dogovoru, prikupljali zbjegovi predvi eni za evakuaciju. Pošto su tog dana ustaške akcije za plja ku žetve upravo vršene u Mlakovi, dva bataljona su ih poslije podne napala i uz gubitke protjerala preko rijeke Like. U toku idu e no i zbjegovi su bez teško a preba eni u Kravsko polje. Na povratku mineri su postavili, mine na cesti Peruši —Leš e, pa je idu eg jutra na jednu od njih naletio i poginuo zloglasni ustaški bojnik Mesi .

Poslije borbi oko Lovinca 3. brigada poslala je 7. avgusta dva bataljona i minersko odjeljenje da postave no nu zasjedu na cesti Biha —Knin kod Dobrosela, jer je neprijatelj živo saobra ao tom cestom i po no i. Zasjeda je postavljena na Mandinoj glavici. Oko pono i kolona kamiona koja je naišla od Dobrosela napadnuta je bliskom vatrom i uništena. Ve i dio pratnje transporta je u kratkoj borbi izginuo, a ostatak je pobjegao prema G. Lapcu. Zapaljeno je 26 kamiona s municijom, a zaplijenjena dva mitraljeza i nekoliko pušaka. Pored toga, oslobo eno je 17 partizana iz 19. divizije koje su Nijemci zarobili u Bukovici potkraj jula i povelu u zarobljeni ke logore u Njema ku. Prije nego je neprijatelj stigao da razvije za borbu poja anja pristigla iz Lapca i Dobrosela bataljoni su se povukli prema Mazinu. Iste no i jednu neprijateljsku motorizovanu kolonu, izme u Kupirova i Srba, napala je jedna eta 3. brigade 9. divizije, te uništila 16 kamiona s materijalom i nanijela neprijatelju znatne gubitke. Ta no bila je za neprijateljske transporte, na cesti Otri —Lapac, zaista »crna no «.

Bitka za krbavsku ljetinu

Snabdijevanje ustaške grupacije »Velebit« ratnom opremom i hranom vršeno je od jeseni 1943. godine preko njema kih komandi u iju je nadležnost ta grupacija i operativno pripadala. Ono je vršeno preko Oto ca i Gra aca kamionima, a preko Karlobaga djelimi no i morskim putem. Na prva dva pravca bilo je esto ugrožavano našim akcijama, dok je tre im pravcem bilo komplicirano, pa esto i nemogu e. Oskudne pošiljke stizale su u Gospi sve neredovitije, pa je dopunska opskrba — plja kom sela — sve više dolazila do izražaja. Komanda »Velebit« došla je tada na ideju da jednom velikom plja kaškom akcijom do e do žita koje je upravo podignuto s Krbavskog polja i bilo ve inom još u kladnjama neovršeno. Štab 15. brdskog armijskog korpusa pristao je da za ovu operaciju dade svojih 6 bataljona, više zbog nade da e bar privremeno biti onemogu en rad krbavskog aerodroma nego zbog plja ke žita. Operacija pod službenim nazivom »Pothvat na Krbavskom polju radi zahvata žetve« po ela je 8. avgusta.¹³

Za njeno izvo enje angažovani su: 5. bojna 4. ustaškog zdruga, tri bataljona njema ke 392. divizije s tenkovskim i artiljerijskim oja anjima, zatim dva etni ka, jedan domobranski i do dva legionarska bataljona njema ke 373. divizije. Ukupno je u desetodnevnim borbama s neprijateljske strane u estvalo 7 do 8 hiljada vojnika, odnosno snage etverostruko brojnije od naših.

Napad na slobodnu teritoriju vršen je s 5 pravaca: iz Široke Kule Ljubovu napadale su 31. i 34. ustaška bojna, iz Peruši a ka Kuzmanova i 32. ustaška

13 A VII, . 58, br. reg. 8/1.

bojna, iz Babinog Potoka ka Korenici 19. ustaška bojna, iz Li kog Petrovog Sela k Prijeboju jedan bataljon 373. divizije i jedna do dvije ustaške satnije, iz Kruga i Lapea ka Kamenskom i Bjelopolju, jedan etni ki bataljon, dio 2. bojne 10. domobranske pukovnije i eta legionara 373. divizije, iz Gra aca i Lovinca prema Udbini jedan bataljon 846. puka i 35. ustaška bojna.

Prije po etka napada, 8. avgusta, naše snage bile su raspore ene ovako: 1. brigada sjeverno od Korenice, 2. brigada na Ljubovu, glavnina 3. brigade sjeveroisto no od Lovinca, Li ki partizanski odred na Plješevici od Kamenskog do Tuka i artiljerijski divizion (kao strelja ka jedinica) u Bjelopolju.

Prve su prešle u napad kolone iz Široke Kule i Peruši a 8. avgusta poslije podne, sa zadatkom da preko Podova i Ljubova izbiju na Crni vrh iznad Buni a. Ove snage potisnule su do mraka dijelove 2. brigade s Podova i iz zapadnog dijela Ljubova. Kolona iz Lovinaca krenula je prema Plo anskom klanecu, izbila na klanac i ostavila na njemu dio 35. ustaške bojne, pa produžila prema Udbini. Tre a brigada nije o ekivala ovakav pokret neprijatelja, pa je njime bila izne- na ena. Ona je, me utim, im je saznala za neprijateljski pokret prema Udbini, uputila dva bataljona iz Paklari a, preko Komi a na Trouuru, sa zadatkom da zauzimanjem Plo anskog klanca presijeku vezu izme u Lovinca i Udbine. Poslije oštarih borbi na Gostuši i oko klanca uspjeli su da zauzmu ove položaje i da dijelove 35. ustaške bojne odbace prema Lovincu.

Neprijateljske snage s Ljubova krenule su 9. avgusta prije podne u napad, usmjeravaju i glavni udar prema Crnom vrhu, koji su poslije podne zauzeli, potisnuvši glavninu 2. brigade na liniju Kozjan—srednji dio Buni a (kosa Pisa uša).

Dijelovi 3. i 4. etni ke brigade, sa 6. satnijom 2. bojne 10. domobranske pukovnije krenuli su 9. avgusta iz Lapca preko Dnopoljskog Trnavca u napad na dijelove Li kog partizanskog odreda ka Kamenskom. Bataljon odreda uspješno je zadržavao ove snage cijelo popodne na Kamenskom, ali su etnici no u, poznavaju i odli no staze u Plješevici. uspjeli da zaobi u lijevo krilo bataljona i da izbiju na Bjele potoke i nad Frkaši , zbog ega se bataljon povukao na Padališta.

Tre eg dana operacije neprijatelj je po eo s napadom i s dva sjeverna pravca. Iz Babinog Potoka krenula je 19. ustaška bojna u napad na Homolja ki klanac, uz jaku artiljerijsku podršku. Bataljon 1. brigade zadržao ju je i odbio. Prije podne napao je jedan legionarski bataljon iz Li kog Petrovog Sela, oja an ustašama, uz vrlo obilnu artiljerijsku podršku, bataljon 1. brigade na Prijeboju i potisnuo ga prema ui a Kr evini. Štab 1. brigade ubacio je tada u borbu još jedan bataljon, pa je neprijatelj protivnapadom ovih dvaju bataljona odbacila en s Prijeboja u Li ko Petrovo Selo.

Prvi bataljon 846. puka i dijelovi 35. ustaške bojne produžili su 10. avgusta, prije zore, iz Udbine u Jošane. Na južnoj periferiji sela ovoj koloni pružili su otpor jedan bataljon Li kog odreda i izvi a ka eta divizije, ali je nisu uspjeli zaustaviti, pa je ona izbila u Pe ane. Do tog vremena i kolona s Ljubova uspjela je da se probije preko Buni a, pa su se ove dvije kolone spojile u Debelom Brdu, gdje su, prema dnevnom kominikeu ustaškog generalštaba u Zagrebu, od 13. avgusta, »zaplijenile 100 kola neovršenog žita«. Iz Debelog Brda dio 1. bataljona 846. puka uputio se u Krbavicu, ali ga je 2. brigada poslije podne odbacila nazad u Debelo Brdo.

Našavši se s oko 5 bataljona u sjevernom dijelu Krbavskog polja, neprijatelj je odmah preduzeo mjere da osigura vezu s njima iz Gospi a preko Ljubova.

Od Široke Kule do Buni a na obezbje enje su postavljene dvije ustaške bojne i tenkovska eta Poglavnikovog tjelesnog zdruga.

Njema ka komanda nije u tolikoj mjeri bila zainteresovana za plja ku žita. kojim je i onako manipulirala ustaška komanda u Gospi u, da bi svoj bataljon zadržavala na nesigurnom terenu kod Kravskog polja. Za Štab 15. brdskog armijskog korpusa bilo je važnije da se uspostavi veza izme u Biha a i Oto ca, preko Prijeboja, pa je zauzetost 35. divizije borbama u Kravici htio iskoristiti da ovu namjeru ostvari. Štabu 392. divizije nare eno je da za ovaj zadatak upotrijebi cio 846. puk, s oja anjima, a Štabu 373. divizije da jednim bataljonom sadejstvuje iz Li kog Petrovog Sela prema Prijeboju. Prvom bataljonu 846. puka nare eno je da se 11. avgusta iz Debelog Brda pomjeri u rejon Korenice i preko Homoljca poveže s glavnom 846. puka, koja e nastupati iz Babinog Potoka. Do Korenice je ovaj bataljon došao bez ve e borbe, ali su mu na liniji Mihaljevac—Vrelo pružili jak otpor dva bataljona 1. brigade. Poslije borbe koja je trajala cijeli dan, neprijatelj je uspio da ovlada Pogledalom iznad Vrela i preko Homoljca da se spoji s 3. bataljonom 846. puka, koji je krenuo iz Babinog Potoka.

Slijede ih dana neprijatelj je ovladao i Prijebojem. Glavni štab Hrvatske uputio je tada na sektor Plitvi kih jezera 2. brigadu 8. divizije sa zadatkom da pomogne 1. brigadi 35. divizije i prije i legionare da se u vrste na potezu Vrhovine—Plitvi ka jezera—Prijeboj—Li ko Petrovo Selo. Naše su brigade u trodnevnom borbama ovaj zadatak izvršile, pa je 1. brigada krenula prema Kravskom polju. Uz podršku artiljerije 1. i 2. brigada 35. divizije razbile su 17. avgusta ustaške snage na sjevernoj ivici Kravskog polja i odbacile ih na Ljubovo. U isto vrijeme bataljon Li kog odreda odbacio je etni ko-domobransku grupu iz Frkaši a prema Kamenskom.

Ne žele i da odustane od zapo ete plja ke, a vide i da samo sa svojim snagama ne e mo i da se vrati u Kravsko polje, komanda »Velebit« zatražila je hitnu pomo od Štaba 392. divizije. Ovaj mu je 18. avgusta, na kamionima, prebacio dva bataljona 846. puka iz Vrhovina na Ljubovski prevoj kod Raki a, pa su idu eg dana, 19. avgusta, ustaški i njema ki štab pravili na Ljubovu planove za novi upad u pravcu Debelog Brda.

U ponovno osvajanje sjevernog dijela Kravskog polja neprijatelj je 20. avgusta krenuo s Ljubova, borbenim poretkom u obliku klina. Na elu su bili 2. bataljon 846. puka i tenkovska eta, nastupaju i pravcem. Buni —Debelo Brdo. Desno je nastupala 34. ustaška bojna od Vukmirovi a k Laudonovom gaju, a lijevo 32. ustaška bojna s Crnog vrha preko Pisa uše ka Kravici. U sredini ovog poretka nastupala je artiljerija za podršku cestom Ljubovo—Buni —Debelo Brdo, a iza nje duga kolona kola za evakuaciju otetog žita. Na osiguranju Ljubova ostala je 31. ustaška bojna, a 35. ustaška bojna posjela je položaje od Široke Kule do Tepšanovca. Neprijatelj je o rasporedu naših snaga imao približno ta ne podatke i krenuo je s uvjerenjem da e za slijede ih nekoliko dana potpuno oplja kati bogata polja sjeverne Krave.

Tog je dana 1. brigada imala u Debelom Brdu dva bataljona, dok je jedan bio u Bjelopolju i Grabuši i, a jedan oko Korenice. Druga brigada bila je i dalje u Buni u, Kravici i na Pisa uši, a 3. brigada, s glavnom snagom, u pokretu iz Vrepca k Ljubovskom prevoju. Štab 35. divizije o ekivao je dolazak 3. brigade na položaje južno od Ljubova i planirao napad svim snagama i odbacivanje neprijatelja prema Peruši u i Širokoj Kuli.

Neprijateljev napad po eo je pred podne. Ilo njema kog 2. bataljona nastupao je duž ceste, štite i inženjersko odjeljenje za razminiranje, a iza njega se kretala tenkovska eta. Potisnuvši dijelove 2. brigade s južnih padina Pisa uše, 32. ustaška bojna omogula je prodor njema kog bataljona kroz Buni na zapadnu ivicu Debelog Brda, ali su ga tu bataljoni 1. brigade zaustavili. Sve do mraka trajala je oštra borba oko Dragaševog Brda, ali neprijatelj nije uspijevaio da prodor proširi na visove iznad Debelog Brda, niti da bataljon 2. brigade zbaci s Murgova e.

Tre a brigada stigla je do podne na planinsku stazu koja povezuje Široku Kulu preko Ošipove glavice s Jagodnjom i odatle odmah prešla u napad na položaje 31. ustaške bojne na Golouri i dijelove 35. ustaške bojne na Tepšanovcu. Poslije nekoliko oštrih napada i protivnapada lijevo krilo brigade ovladalo je Tepšanovcem, a zatim i Gradinom (iznad Vukave), a desno Golourom, pa se brigada na taj na in uve e vrsto uklinila izme u 31. i 35. ustaške bojne, ugrožavaju i bliskom vatrom saobra aj preko ljubovskog prevoja kod Srdara. Jedan bataljon 3. brigade izvršio je snažan pritisak na 34. ustašku bojnu na položajima izme u Ljubova i Svra kovog Sela, spre avaju i tako njen dalji pokret ka Laudonovu gaju. Neprijatelj je na cijeloj liniji od Široke Kule do Debelog Brda zano io u prili no nesigurnom položaju, ali no nije iskoristio da se izvu e. Idu eg dana pred zoru 1. i 2. brigada izvršile su snažan napad na njema ki bataljon i 32. ustašku bojnu i natjerali ih da se prije podne u neredu povuku iz Debelog Brda i Buni a na Ljubovo. Štab divizije organizovao je odmah gonjenje, naredivši 1. brigadi da i dalje vrši pritisak pravcem Buni —Ljubovo— Široka Kula; 2. brigadi da brzim pokretom s Pisa uše, preko Crnog vrha, izbije u Podove, na bok neprijateljskih snaga i 3. brigadi da presije e neprijateljsku odstupnicu u rejon Srdara. Plan gonjenja nije bio u potpunosti ostvaren, jer su bataljoni 2. brigade sporo napredovali, oprezno zaobilaze i Ljubovo preko Kuzmanova e, pa su kasno stigli na Podove. Tre a brigada vršila je snažan pritisak na prevoj, ali su tenkovi spre avali prilazak Raki ima i Srdarima, a protivnapadom 34. ustaške bojne na lijevo krilo brigade bataljon s Gradine bio je potisnut prema Jezerskom vrhu. Tako je neprijatelj kod Podova uspio izvu i svoje snage s Ljubova u Široku Kulu, mada je, prema njegovom vlastitom priznanju u dnevnom borbenom izvještaju, to bilo više bježanje nego povla enje, jer se 2. bataljon 846. puka uspio da sredi tek u Li kom Osiku, ostavivši usput dosta ratnog materijala (1 top, 2 puškomitraijeza, 2 radio-stanice, 2 poljske kuhinje, 1 motocikl, 14 konja itd.). Ni ustaške jedinice nisu prošle mnogo bolje. S Ljubova su partizani poslije borbe uputili kolonu kola, natovarenih oplja kanim žitom, nazad u krbavska sela i vratili ga seljacima.

Glad za žitom i osje aj gor ine zbog doživljenog poraza nisu dali mira ustaškoj komandi u Gospi u, pa se ona pripremala da još jednom pokuša prodrijeti u Krbavsko polje. Od Štaba 373. divizije dobivena je jedna tenkovska eta kao poja anje i 23. avgusta preba ena iz Gra aca u Gospi . Naše iznena ene jedinice u Radu u i Metku nisu joj ni pružile otpor.

Neprijatelj je s etiri ustaške bojne i jednim legionarskim bataljonom, ojanim artiljerijom i tenkovima, krenuo iz Široke Kule prema Ljubovu širokim frontom. Legionarski bataljon nije više nastupao u prvom borbenom redu, nego kao rezerva. Cilj je ovog puta bio da se naše snage na Ljubovu koncentri nim udarom razbiju i odbace prema Korenici.

Kada je neprijateljski napad po eo, u Ljubovu i Kuzmanova i nalazila se 2. brigada s tri bataljona, a južno od Ljubova i u Jagodnji 3. brigada. Manja

obezbjede prema Širokoj Kuli bila su na liniji Podovi—Tepšanovac. Ova obezbjede pružila su uporan otpor, zadržala neprijatelja nekoliko sati i stvorila vrijeme 2. i 3. brigadi da se razviju za borbu. Uz podršku artiljerije i tenkova 31. i 34. ustaška bojna zauzele su oko podne ardak s kojeg se bataljon 2. brigade uredno povukao na k. 1005. Odmah poslije podne njemački bataljon i 32. ustaška bojna pokušavali su da zauzmu visove Golouru i ubri a vrh, a manjim dijelovima da kroz Bara ke drage zaobi u lijevo krilo 3. brigade. Meutim, 3. brigada se održala na glavnim položajima, a zatim prešla u protivnapad svim snagama i prinudila neprijatelja na povlačenje prema Tepšanovcu. U isto vrijeme 2. brigada protivnapadom je povratila ardak i spriječila prodor 34. ustaške bojne u Kuzmanova u.

Ne uspjevši 24. avgusta da prodre na Ljubovo, neprijatelj je zanoio na položajima oko Podova i 25. avgusta izjutra, pomjeraju i težište napada na pravac Podovi—ardak—Crni vrh, pokušao da slomi otpor 2. brigade, ali mu to nije polazilo za rukom. Njegovi napadi postepeno su gubili na intenzitetu. To je bio znak 2. i 3. brigadi da pred podne preu u odlučan protivnapad. Za svega dva sata neprijatelj je bio zbačen sa svih položaja isto no od Široke Kule. Gonjenje je zaustavljeno na liniji Glun uša—Široka Kula, jer Štab 35. divizije nije htio da premorene jedinice budu izložene gubicima od dejstva prilično jakih tenkovskih jedinica. Štab 392. divizije izdao je još iste večeri naredbe 2. bataljonu 846. puka da se više ne upušta u borbe na tom sektoru.

Borbom na Ljubovu, 25. avgusta, završena je bitka za ljetinu u Krbavskom polju. Mada je u periodu od 10. do 16. avgusta neprijatelj uspio da otme nešto neovršenog žita, to je bilo u nesrazmjeru sa žrtvama kojima je to platio. Ustaške i njemačke jedinice imale su u toj bici preko 50 poginulih i oko 150 ranjenih. Istina, ni gubici jedinica 35. divizije nisu bili mali (33 poginula i 112 ranjenih, od čega skoro polovina iz 1. brigade, ali se oni nisu teško odrazili ni na moral ni na brojno stanje jedinica, jer su u borbama postizani uspjesi, a krajem avgusta izvršena je popuna novomobilisanim borcima. Na žalost, trećina poginulih i ranjenih bile su starješine, među kojima 3 komandanta bataljona, 10 komandira četa i 8 političkih rukovodilaca bataljona i četa.

Borbe u ovom periodu jasno su pokazale da je prosječna borbeno-vrijednost boraca 35. divizije toliko porasla da je bila znatno veća od borbene vrijednosti ustaških i njemačkih jedinica, jer su partizanski bataljoni postizali uspjehe u napadima na brojnije i opremljenije neprijateljeve jedinice. Glavni štab Hrvatske, cijene i uspjehe 35. divizije u ljetnim borbama, poslao je 30. avgusta depešu svim štabovima korpusa, u kojoj se kaže: »Pohvaljujemo borce i rukovodioce 35. divizije. Trideset petnaest divizija žive i i bore i se pod teškim uslovima razbila je nekoliko neprijateljskih ofanziva u Lici i nanijela neprijatelju velike gubitke u ljudstvu i materijalu. Za pokazanu hrabrost i izdržljivost u borbi pohvaljujemo borce i rukovodioce 35. divizije i istom imo ih za primjer«.

Znatnu neposrednu pomoć 35. diviziji u najkritičnijem periodu operacije pružila je 8. divizija upuivanjem svoje 2. brigade na sektor Plitvičkih jezera. I 13. divizija nastojala je da povećanjem aktivnosti na sektoru Brinja veća dio snaga 392. divizije, i tako spriječi i još jače njeno angažovanje u centralnoj Lici. Posrednog uticaja na situaciju u srednjem dijelu Like imala je i pojačana aktivnost jedinica 8. korpusa u južnoj Lici, kamo je u avgustu upućena cijela 9. divizija, jer je zahvaljujući njoj 3. brigada 35. divizije mogla biti zadržana kod Krbave za sve vrijeme bitke za ljetinu. Saveznička avijacija nije neposredno podržavala borbe 35. divizije u ovom periodu.

Napad na Gra ac

Glavni štab Hrvatske još po etkom ljeta stavio je u dužnost štabovima 8. i 11. korpusa da obrate ve u pažnju sektoru na granici Like i Dalmacije, izme u Knina i Gra aca, radi toga da se slobodne teritorije sjeverne Dalmacije (Bukovica) i Like vrš e povežu, im se za to stvori mogu nost.¹⁴ Posebnu smetnju vezama Like s Dalmacijom pri injavała je njema ko- etni ka posada u Gra acu i povremeno prisustvo ustaških jedinica u rejonu Lovinca. Povoljna operativna situacija u Dalmaciji sredinom avgusta omogu ıla je upu ivanje u Liku cijele 9-te i dijela 19. divizije. Kada su borbe za odbranu ljetine u Lici, 25. avgusta, bile završene i 35. divizija mogła je odvojiti dio snaga za dejstva u južnoj Lici. Dogovoreno je da se brzo pripremi i zajedni kim snagama izvede napad na posadu u Gra acu, Grabu i Lovincu, pod rukovodstvom Štaba 8. korpusa, kome ie štab 35. divizije 26. avgusta stavio na raspolaganje svoju 3. brigadu i artiljerijski divizion (bez brdske baterije).

Zapoviješ u Štaba 8. korpusa, od 24. avgusta, odre en je kao op i cilj akcije: likvidacijom etni kih, ustaških i njema kih snaga u Gra acu, Lovincu i Grabu (Smrekovac), prekinuti vezu Gospi —Knin, povezati slobodnu teritoriju Like i Dalmacije i stvoriti povoljnije uslove za dejstvo protiv neprijatelja na komunikaciji Biha —Knin. U sklopu ovog op eg zadatka jedinicama su dati posebni zadaci.

Napad na Gra ac, u kome su bili dijelovi 384. puka 373. divizije i gra a ke etni ke brigade, vršile su 3. i 4. brigada 9. divizije, a njena 13. brigada napadala je u isto vrijeme neprijateljska uporišta u rejonu Cerovci (Grab, ulum i Smrekovac), gdje su bili manji dijelovi 383. puka 373. divizije i oko 100 etnika. Deveta divizija pošla je u napad iz Gubav evog polja i Glogova, s tim što je 3. brigada trebalo da neposredno prije napada pre e iz Guba evog polja preko Derin-Gaja na Resnik, da bi glavni pravac napada usmjerile na Gradinu (k. 616). etvrta brigada napadala je gra a ku posadu s istoka, dok je 13. brigada napadala svoje ciljeve sa sjevera, s tim da ih u prvom redu blokira a zatim pristupi postepenoj likvidaciji. Na obezbje enju prema Otri u i Srbskom klancu, protiv intervencije dijelova 373. divizije i dviju etni kih brigada (3. i 4.) 1. etni kog korpusa s linije Srb—Otri —Zrmanja, postavljena je 6. brigada 19. divizije, oja ana dijelovima 5. brigade. Protiv intervencije 4. ustaškog zdruga i dijelova 392. njema ke divizije iz Gospi a i Lovinca postavljena je 3. brigada 35. divizije, na položaje u Li kom Cerju. Jedan bataljon iz 9. divizije upu en je na položaje izme u Mazina i Gornjeg Lapca da sprije i intervenciju s tog pravca, a Zadarski partizanski odred zatvorio je pravac od Obrovca na prevoju Prosina.

Pošto je štab 35. divizije dobio zapovijest Štaba 8. korpusa sa zakašnjenjem, 3. brigada i artiljerijski divizion odmah su ubrzanim maršem krenuli na zadatak, te su na vrijeme posjeli odre ene položaje. Tre a brigada morala je da borbom zauzme liniju Smokri —Medvidova a (k. 838) —Cerje, na kojoj je vršila obezbje enje. Ona je uspjela da odbija u toku 28. avgusta ispade 35. ustaške bojne iz Lovinca i da postavi minske prepreke na cesti Lovinac—Gra ac.

Napad na Gra ac trebalo je da po ne 28. avgusta u 3 sata, ali je zbog zakašnjenja 3. brigade 9. divizije otpo eo u 5,20 sati, što je znatno uticalo na dalji tok operacije, jer nije postignuto iznena enje. Pošto napad 28. avgusta nije uspio,

14 Oslobodila ki rat naroda Jugoslavije 1941—1945, Vojni istorijski institut JNA, Beograd, 1958, knj. n, str. 116.

obnovljen je idu e no i, ali i ovog puta bez rezultata. Jedinice 19. divizije za to vrijeme uspijevale su da odbiju sve pokušaje neprijatelja da intervenira iz Otrija i Obrovca prema Graacu.

Štab njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa naredio je 28. avgusta Štabu 392. divizije da hitno pruži pomoć graackom garnizonu intervencijom iz Gospića. U toku 29. avgusta iz Otočca u Gospić prebačena je kolona kamiona, na koje se ukrcao 2. bataljon 846. puka i jedna ustaška satnija, pa je transport u pratnji tenkovske čete krenuo za Lovinac. Ovim pojačanjem neprijatelj je s linije Lovinac—Sv. Rok 30. avgusta prije podne prešao u odlučan napad na 3. brigadu. Cijelog dana brigada je odolijevala napadima i neprijatelju nanosila gubitke. Predvečer se neprijatelj probio preko Ričica u Graac, na koji je 9. divizija obustavila dalje napade.

Artiljerijski divizion 35. divizije, za vrijeme napada na Graac, uspješno je djelovao po određenim ciljevima, te je i on, kao i 3. brigada, u ovoj operaciji **svoj dio zadatka obavio onako kako** je zapovijes u Štaba 8. korpusa bilo predviđeno.

Pošto je napad na Graac 30. avgusta obustavljen, 3. brigada povučena je u rejon Udbine, a artiljerijski divizion u Podlapu. Deveta divizija orijentisala je svoje snage za dejstvo na liniji Donji Lapac—Srb—Otrija.

Borbe u septembru i prvoj polovini oktobra

U sklopu općih saveznih strategijskih planova, priprema za potaknuću ofenzive u Italiji i prodora Sovjetske armije na Balkan, naša Narodnooslobodilačka vojska dobila je pred kraj ljeta zadatak da rušenjem komunikacija na cijelom jugoslovenskom dijelu ratišta i napadima na neprijateljske jedinice, uz podršku saveznih avijacije, sprečava njihove pokrete i veže ih za teren na kome su se zatekle. Prema naredjenju Vrhovnog štaba od 17. avgusta, koje je Glavni štab Hrvatske prenio Štabu 11. korpusa 28. avgusta, najintenzivniji napadi na komunikacije u Hrvatskoj trebalo je da se izvode od 1. do 7. septembra. Trideset peta divizija dobila je zadatak da glavninom snaga djeluje na komunikaciju Žuta Lokva—Otočac—Gospić.¹⁵

Štab 11. korpusa tada je donio odluku da dvije brigade 35. divizije prebaci u Gacko polje radi odvajanja Otočca od Vrhovina i Gospića, s tim što bi ovim brigadama akciju olakšali dijelovi 13. divizije dejstvom na liniji Ogulin—Brinje i vezivanjem dijela snaga 392. legionarske divizije na tom sektoru. Glavni štab Hrvatske nije se, međutim, složio s tom odlukom štaba korpusa, jer je smatrao da bi opstanak ovih dviju brigada u Gackom polju bio nemoguć sve dok neprijatelj drži Vrhovine. Pored toga, time bi se neprijatelju pružila mogućnost da prekine vezu između slobodnog teritorija Like i Korduna u rejonu Plitvičkih jezera, gdje nisu mogli biti duže angažovani dijelovi 8. divizije. Zbog toga je Glavni štab Hrvatske naredio da 35. divizija priđe komunikaciji Brinje—Otočac—Gospić sa šireg prostora i opreznije nego što je to bilo zamišljeno u odluci štaba korpusa. Poslije toga, Štab 35. divizije izradio je svoj plan za dejstvo, s kojim se Glavni štab Hrvatske složio 2. septembra. Po ovom planu 2. brigada upućena je na kraj u akciju na cesti Otočac—Perušići, s tim da odmah poslije toga preuzme položaj 1. brigade na sektoru Plitvičkih jezera. Prva brigada

15 Zbornik, tom V, knj. 31, dok. 59.

imala je zadatak da krene na prostor sjeverno od Gackog polja i da oslobodi najem šireg rejonu Dabra stvori uslove za dejstvo protiv saobraćaja na cesti Žuta Lokva—Otočac. Treća brigada poslije borbi kod Gračaca, uputila je 1. septembra 1. bataljon s minirima da minira cestu Donji Lapac—Srb, a ostali bataljoni prebačeni su 2. septembra na rejon Ljubova, da bi sprečavali ispad ustaških snaga iz rejonu Gospi —Peruši .

Druga brigada prikupila se 2. septembra popodne na prostoru Kuzmanovaca, a zatim, Ivčevića i Kosača odatle se u toku noći približila cesti Otočac—Peruši , na odsjeku željezničke stanica Lešće—željezničke stanica Janjčevci. Na tome odsjeku cestu je obezbjeđivala doknadna bojna 4. ustaškog zdruga, utvrđena na kotama s obje strane željezničke pruge i ceste. Napad je počeo 3. septembra u 3 sata. U prvom naletu zauzet je Triblova kosa, koji dominira okolnim visovima a zatim, uz podršku bacačke vatre, i vis sjeverno od željezničke stanice Janjčevci. Druge utvrđene tačke neprijatelj je uspio održati ali su jedinice brigade do zore ipak uspjele izvršiti manja rušenja i miniranje ceste, pa su se u zoru, prema planu, povukle u Trnavac, Homoljac i Prijeboj, odakle je 1. brigada, preko Plitvičkih jezera, prebačena na sektor Dabra.

Da bi rasteretio pritisak na cestu Otočac—Peruši , neprijatelj je 5. septembra uveče, snagama od 4 bataljona, ojačanim tenkovima (1 bataljon iz 392. divizije i 3 iz 4. ustaškog zdruga), krenuo iz Široke Kule i Perušica u napad na Ljubovo. Snage iz Široke Kule nastupale su u uporednim kolonama s obje strane ceste i tenkovskom ojačanjem u sredini. Kolona iz Perušica nastupala je preko Pocrnića i Kuzmanovica. Iste noći jedan bataljon 392. divizije, s nešto motorizacije, krenuo je iz Ramljana preko Čanka ka Kozjanu. Treća brigada bila je iznenađena ovim noćnim napadom, jer je neprijatelj ranije napadao redovno danju ili pred zoru. Procijenivši da ni slijedećeg jutra neće moći da zaustavi mnogo nadmoćnije snage i da će neprijatelj nastupanje usmjeriti ka Korenici, štab brigade naredio je da se idućeg dana bataljoni s Ljubova postepeno povlače na liniju Pisuća—Debelo Brdo. Brzim prodorom kolone koja je nastupala iz Ramljana preko Čanka i veče 6. septembra izbila pred Bunićem, ometen je plan povlačenja, pa je glavnina 3. brigade ostala 6. septembra na prostoru Svračje Selo—Šalamuni —Pišća, sprečavajući neprijatelja da napreduje prema Podlapanju. Glavnina neprijateljskih snaga ostala je tog dana na Ljubovu i u rejonu Bunića.

Noć u izmeću 6. i 7. septembra bataljoni 3. brigade prebačeni su na Debelo Brdo i Goricu, da bi spriječili ili eventualni pokušaj neprijatelja da prodire u rejon Bjelopolje, Frkašić, Pečani, gdje su bile smještene divizijske pozadinske ustanove.

Neprijatelj je 7. septembra, prikupljenim snagama i jakim bojnim obezbjeđenjima iz Bunića preko Vrpila izbio u Korenicu i Vrelo. Pri tome su mu manji dijelovi 3. i 2. brigade samo mjestimično pružili otpor, a artiljerijski divizion s položaja kod Bjelopolja tukao je motorizovani dio kolone dok je prelazio Vrpilicu, i izazvao dosta žestoko kontrabatiranje neprijateljske artiljerije iz rejonu Korenice. Iz Korenice je jedan neprijateljski bataljon krenuo prema Mihaljevcu i zauzeo ga. Njega je napao 3. bataljon 2. brigade iz Koreničke Kapele i natjerao ga na povlačenje prema Vrelo.

Štab 35. divizije naredio je 3. brigadi da uz sadejstvo jednog bataljona 2. brigade, noć uoči 8. septembra, napadne neprijatelja u rejonu Korenice i prisijee vezu između Korenice i Bunića. Međutim, neprijatelj je prije toga uspio

da odbaci dijelove 2. brigade s Pogledala, pa su se dva ustaška i bataljon 392. divizije povukli u Babin Potok, a ustaški dijelovi iz Buni a na Ljubovo. Tako je 3. brigada uve e ušla u napuštenu Korenicu.

Prva brigada krenula je 4. septembra s Prijeboja, preko Plitvih jezera i Male Kapele, u rejon Petrini -Polja isto no od Dabra. Idu eg dana njeni izvi- a ki organi ustanovili su da se u Dabru nalazi jedna ustaška satnija 19. ustaške bojne i vod doma ih ustaških milicionera, pa je štab brigade donio odluku da idu eg jutro, 6. septembra, oslobodi Dabar. Za napad su odre ena dva bataljona, a druga dva su postavljena na osiguranja prema Brinju, Oto cu i Vrhovinama.

Napad je uspješno izveden i Dabar je bio oslobo en odmah izjutro, a ustaška posada u panici se raspršila na sve strane. Ubrzo su, me utim, uslijedile intervencije s više pravaca. Ve oko 10 sati od Lipica prema elinom vrhu krenula je jedna ustaška satnija u pomo posadi u Dabru. Bataljon na osiguranju toga pravca razbio ju je i protjerao do sela Lipica. Iz Oto ca su dijelovi Oto a ke ustaške odbrambene bojne, oja ani vodom etnika, prije podne pošli tako er u pomo , ali ih je 2. bataljon 1. brigade sa ekao na Crnom vrhu i Paležu, južno od Dabra i protjerao u pravcu Glavaca. Predve e je uslijedila zakašnjela, ali najozbiljnija intervencija iz Vrhovina, odakle su dvije satnije 19. ustaške bojne preko Doljana i Brezovca krenule k Petrini -Polju. Potisnuvši bataljon 1. brigade s Malog Lisca, neprijatelj se opasno približio Dabru s istoka. Štab brigade uputio je tada u protunapad bataljon iz rezerve, koji je brzo razbio ustaše i protjerao ih preko Petrini -Polja u Doljane.

Prva brigada je dobro i potpuno izvršila svoj zadatak toga dana. Neprijatelju su nanijeti teški gubici (oko 20 ubijenih, 30 ranjenih i 4 zarobljena), a zaplijenjena su 2 mitraljeza, 2 puškomitraljeza, 8 pušaka i dosta razne opreme. Vlastiti gubici bili su 3 poginula i 6 ranjenih.

Idu eg dana, 7. septembra, 1. brigada je glavninu snaga uputila prema Oto cu. Dva bataljona izvršila su brz i energičan napad na položaje etiri etni ka bataljona (svaki od po 70—80 ljudi) oko Škara i Glavaca. etnici su brzo zba eni sa svih položaja oko ovih sela i u samim selima, te natjerani u bjekstvo prema Oto cu. Jedinice 1. brigade ubile su oko 20 etnika i više od tog broja ranile. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, 14 pušaka i arhiva etni ke »Operativne zone za Gacku«. Jedinicama je poslije borbe nare eno da se vrate u rejon Dabra. Iz Vrhovina ie poslije podne pošla jedna ustaška satnija u pomo etnicima i predve e izbila iznad Škara. Nju je na Paskaševu vrhu razbio 4. bataljon 1. brigade i protjerao do Brezovca, pa se preko Petrini -Polja vratio u sastav brigade. Štab divizije pohvalio je 1. brigadu, 8. septembra, za njena uspješna dejstva kod Dabra.

Neprijatelj se nije lako mirio s injenicom da partizani ponovo kontrolišu sektor Dabra, pa je 10. septembra u napad na 1. brigadu uputio iz Brinja i Jezerana jedan bataljon 392. divizije, oja an etnicima. Ovaj napad spremno je do ekan i odbijen. Radi sadejstva s 1. brigadom i ugrožavanja neprijateljskih položaja u Gackom polju s južne strane, upu ena je 13. septembra s Ljubovskog sektora 3. brigada u rejon Kosinja, sa zadatkom da ga o isti od ustaških dijelova, a zatim se orijentiše prema Leš u. Ona je 14. septembra u Gornjem Kosinju razbila dijelove 31. i Kosinjske odbrambene ustaške bojne, ali se zatim pod pritiskom ja ih snaga iz pravca Perušića i Pazarišta morala povući na Ljubovo.

Poslije borbi oko Gračaca, 9. divizija vodila je nekoliko ve ih bojeva kod Srba s dijelovima 373. legionarske divizije, 3. i 4. etni kom brigadom i 10. domobranskim pukom. Zbog dejstva savezni ke avijacije neprijatelj je sve

eš e pokrete kolona vršio no u, pa su zbog toga i naše jedinice pristupile postavljanju no nih zasjeda. Tako je 4. brigada u no noj zasjedi izme u Srbskog klanca i Otri a, no u izme u 8. i 9. septembra, razbila jednu motorizovanu kolonu, došla do plijena i uništila 28 kamiona. Sjevernije od nje, na odsjeku Suvaja—Srbski klanac, izme u 10. i 17. septembra, 3. brigada je vodila oštre borbe, naro ito s etnicima oko Suvaje i postigla dobre rezultate. Trinaesta brigada napala je 12. septembra njema ko- etni ko-domobranksu posadu u Lapcu. Mada Lapac nije bio oslobo en, ovim napadom omogu en je pripremljeni prelaz ve eg dijela domobrankske posade, sa svim naoružanjem, na stranu Narodnooslobodila ke vojske. Ukupno je od 7. do 17. septembra, iz jedinica 10. domobranskog puka, s linije Donji Lapac—Srb, na partizansku stranu prešlo 366 domobrana, sa starješinama i cijelim naoružanjem (2 topa, 4 baca a mina, 3 mitraljeza, 16 puškomitraljeza, puškama i drugom opremom). Nijemcima i etnicima nanijeti su znatni gubici i uništeno je dosta materijala.¹⁶

Sredinom septembra Glavni štab Hrvatske namjeravao je da s 35. i 8. divizijom razbije sve ustaško-legionarske snage u srednjem i sjevernom dijelu Like, pa da na taj na in obezbijedi nesmetan rad aerodroma u Kravskom polju i na širem podru ju poveže slobodni teritorij Like i Korduna. U prvoj etapi ove operacije u plan je ušla najprije likvidacija neprijateljskih uporišta sjeverozapadno od Biha a (Iza i , Li ko Petrovo Selo, Vaganac), zatim oslobo enje Vrhovina i Babinog Potoka. Trinaesta divizija trebalo je da u prvoj etapi operacije dejstvuje na komunikaciji Ogulin—Senj, od Jezerana do Žute Lokve.

U duhu ovog plana Glavni štab Hrvatske je 14. septembra naredio da 8. divizija napadne neprijatelja u Iza i u i Vaganacu, a 35. divizija da zauzme Li ko Petrovo Selo. Štab 35. divizije nije imao vremena ni mogu nosti da za ovaj napad privu e dovoljno snaga za siguran uspjeh, pa su u napad krenula samo dva bataljona. 2. brigade. Prvoj brigadi poslato je nare enje da se iz Dabra žurno prebaci u rejon Homoljca. Napad bataljona 2. brigade po eo je 15. septembra uve e, ali u toku no i nije postignut uspjeh. Idu eg jutra neprijatelj je dobio poja anje iz Biha a, pa je napad morao biti obustavljen. Ni 2. brigada 8. divizije, poslije razbijanja neprijatelja u Iza i u, nije uspjela da savlada posadu u Vaganacu. Zbog ovako neuspješnog po etka operacije, a i potrebe da se 8. divizija angažuje na drugim sektorima, Glavni štab Hrvatske je 17. septembra odustao od cijelog plana i naredio 35. diviziji da nastavi dejstva na cesti Oto ac—Gospi , a Štabu 11. korpusa da s ostalim svojim snagama nastoji osloboditi dio obale u Kvarneru i tako obezbijediti snabdijevanje morskim putem. Osmo divizija krenula je iz južnog Korduna na Baniju radi dejstva na komunikacijama i pripreme namjeravanog napada na Petrinju.

Štab 35. divizije izdao je 19. septembra zapovijest za istovremeni napad na niz neprijateljskih uporišta od Leš a do Li kog Osika. Na toj liniji nalazili su se dijelovi 4. ustaškog zdruga (doknadna, 31, 32. i 34. bojna), Peruši ka odbrambena bojna i manje žandarmerijske i milicijske jedinice. Druga brigada dobila je zadatak da napadne utvr ena uporišta na željezni koj stanici Leš e i u Janj i. Dijelom snaga trebalo je da obezbijedi desni bok divizije od intervencije iz Gackog polja, kao i iz Babinog Potoka preko Turjanskog, a manjim snagama da se zaštiti i od ispada ustaške milicije iz Kosinja.

Prva brigada, nastupaju i u centru rasporeda, morala je u prvoj fazi borbe da savlada sjeverna obezbje enja Peruši a na Vršeljku, ardaku i Lipovoj

glavici, zatim da pređe u napad na sam Peruši, pa pošto ga oslobodi da napreduje preko visova Vujak i Antonija vrha do rijeke Like, od Mušalu kog Novog Sela do Buda kog mosta, obezbjeđuju i desno krilo prema Pazariškom klancu. Treća brigada nastupala je na lijevom krilu divizijskog borbenog poretka, sa zadatkom da najprije ovlada položajima oko Široke Kule, zatim rejonom Li kog Osika i najzad u sadejstvu s 1. brigadom da ovlada Buda kim mostom, na rijeci Lici, te da omogući diverzantskoj četi njegovo rušenje. Divizijska artiljerija postavljena je na vatreni položaj zapadno od Ljubova da bi prema potrebi podržavala napade 1. i 3. brigade. Komandno mjesto štaba divizije bilo je iza 3. brigade. Preko štaba korpusa zatraženo je dejstvo savezničke avijacije.

Napad je poeo 21. septembra izjutra. Četiri saveznička aviona bombardovala su Gospi i Peruši od 8 do 9 sati, za koje su vrijeme brigade izvršile podilaženje, pa su u 9 sati poele s napadom na cijelom prostoru. Druga brigada postavila je dva bataljona na obezbjeđenje u rejonu Ramljana, a s dva napala dijelove doknadne bojne u selu Janje i na željezničkoj stanici Janje. Otpor neprijatelja u selu Janje slomljen je do podne, ali se odbrana uspjela organizovano povući i ka željezničkoj stanici Leše. Uz pomoć pojačanja iz Sinca, koja su zbog magle uspjela da se provuku pored naših obezbjeđenja na Turin vrhu i Ogorjelom griču, neprijatelj je poslije podne spriječio prodor 2. brigade prema Lešu, a predveče ju je protunapadom potisnuo iz Janje prema Ivice i Kosi, ali te večeri nije produžio da nastupa otvorenim pravcem prema Studencima i Perušima.

Napad 1. i 3. brigade razvijao se uspješnije od napada 2. brigade. Već u prvom naletu njeni bataljoni ovladali su svim predstražarskim položajima 31. i 32. ustaške bojne, sjeverno od Perušija i potisnuli neprijatelja na liniju Peruši — Marina glavica. Treća brigada je uz podršku artiljerije do podne zauzela sve položaje oko Široke Kule i prinudila 34. ustašku bojnu da odstupi prema Li kom Osiku, gdje su je prihvatila pojačanja s tenkovima pristiglim iz Gospića. Tri bataljona 3. brigade prelaze zatim u napad na Li ki Osik, uz podršku artiljerije, s kojom veza nije uvijek funkcionisala uredno. Dva bataljona, nastupaju i iz Rujnica, ugrožavaju cestu izmeću Budaka i Li kog Osika, ali im tenkovi sprečavaju prodor na cestu. Jedan bataljon uspio je da se iz Široke Kule prebaci preko polja i da zauzme zaselak Vukšić, a zatim pređe u napad na Gradinu, ključni položaj u Li kom Osiku. Za to vrijeme 1. brigada s dva bataljona zaobilazi Perušija sa sjevera, preko Sv. Marka i Mezimovca prema Malom Polju, a sa dva bataljona napada neprijatelja u Perušima i na Marinoj glavici. Pod snažnim pritiskom 1. brigade 31. i 32. ustaška bojna napuštaju Peruši i Marinu glavicu, pa se dijelom snaga povlače preko Grabova i Kaluđerova kog mosta u Pazarište, a dijelom preko Vujska u Mušaluk. Pošto je 1. brigada izbila na Risovac i Antonija vrh i s dva bataljona obezbjeđivala lijevi i desni bok, ona s dva u estvuje, zajedno s 3. brigadom, u napadu na Li ki Osik. U rano popodne naši bataljoni zauzeli su Li ki Osik i Budak, te natjerali neprijatelja da se povuče preko Buda kog mosta na lijevu obalu Like.

Po prvi put poslije januara naše jedinice našle su se na Buda kim mostu, na 3. km od Gospića, ali nisu umjele da brzo iskoriste pruženu priliku da ga sruše. Neprijatelj je predveče uspio da se sredi i organizuje protivnapad svim raspoloživim snagama, iz Gospića i Pazarišta, u pravcu Li kog Osika. Zbog ove iznenadne promjene u situaciji i pritiska koji su snage prispjele iz Gospića vršile na Buda kim most, Štab 35. divizije naredio je da se artiljerija odmah

povu e prema Ljubovu, 1. brigada da okrene front prema koloni koja je od Mušalu kog Novog Sela napredovala prema Li kom Osiku, a 3. brigada da se povu e u Rujnice i Široku Kulu. Prva brigada nije više bila u mogućnosti da sprije i izbijanje neprijatelja u Peruši i na Osi ku Gradinu, niti da ga otud novim napadom odbaci, pa se onaj dio njenih snaga, koji se uve e zatekao južno od Peruši a, u toku no i povukao u Konjsko Brdo, a bataljoni iz rejona Budaka zaobišli su Li ki Osik s istoka i povukli se na Lipovu glavicu. Tako je do zore cijela brigada bila prikupljena sjeveroisto no od Peruši a. Tre a brigada povukla je svoje bataljone na liniju Široka Kula— ukovac—Rujnice.

Idu eg jutra, 22. septembra, jedan bataljon 846. puka 392. divizije, pod zaštitom tenkova, preba en je kamionima iz Leš a u Peruši , odakle je s dijelovima 31. i 32. ustaške bojne oko podne po eo da vrši pritisak na položaje 1. brigade.

Štab 35. divizije bio je nezadovoljan zbog propuštene prilike prethodnog dana da se poruši Buda ki most, pa je naredio 3. brigadi, 22. septembra, da ponovno pokuša da se probije do mosta i sruši ga. Brigada je krenula u napad i brzim prodorom sa Zubara, preko Keserovca, s dva bataljona prije podne izbila u Budak i približila se mostu na 100 metara, ali je prilaz mostu bio s druge obale jako branjen mitraljezima i tenkovima. Dva bataljona 3. brigade osiguravala su za to vrijeme bokove, jedan prema Li kom Osiku, a jedan prema željeznom mostu kod uš a Nov i e u Liku. Odmah poslije podne neprijateljske snage iz Peruši a napale su 1. brigadu, pa pošto su njeno lijevo krilo odbacile s Lipove glavice, uputile su dio snaga preko Glun uše prema Širokoj Kuli. Prije nego je i. brigada upotrebom rezerve presjekla napredovanje neprijatelja prema Širokoj Kuli, a pošto je neprijatelj u isto vrijeme iz Li kog Osika poja ao pritisak na desni bok 3. brigade, štab divizije naredio je da se sve snage iz rejona Budaka povuku preko Rujnica na položaje isto no od Široke Kule. Tre a brigada u redu se povukla na predvi eni prostor. Prva brigada, mada je uspješno odbila napad neprijatelja iz Peruši a, da bi izbjegla jaku neprijateljsku bacu ku vatru, uve e je povukla svoje bataljone na prostor Kuzmanova a—Lu.li i.

Da bi olakšala odbranu 1. brigade i ponovo presjekla vezu izme u Peruši a i Leš a, 2. brigada je u 14 sati prešla u napad na 6. ustašku bojnu u Ramljanima. Nakon jednosatne borbe ona je ovladala Ramljanima i Tur in vrhom, ali je zbog nove situacije na prostoru Peruši —Široka Kula njen dalji napad prema Leš u obustavljen i naredio joj je da se povu e u Zivulju i anak. Tako se 22. septembra uve e 35. divizija ponovo našla na položajima s kojih je prethodnog dana izjutra krenula u napad.

Iako u ovim dvodnevним borbama nisu bile dobro iskorištene sve mogućnosti za nanošenje težih udara neprijatelju, one se mogu smatrati uspjehom divizije. Jedinice su u napadu pokazale veliku prodornost, naro ito 1. brigada, ali iskorištavanje uspjeha kao ni odbrana zauzetih položaja nisu uvijek bili dobro organizovani. Neprijatelju su nanijeti osjetni gubici (oko stotinu izba enih iz stroja) i zaplijenjeno je nešto materijala, uz vlastite gubitke od 8 poginulih i 45 ranjenih, me u kojima je bilo 15 starješina. Cijene i uspjehe koje su 1. i 3. brigada 35. divizije postigle u ranijim i u ovim septembarskim bojevima, Glavni štab Hrvatske dodijelio im je, naredbom, naziv »Udarne«.

Idu ih desetak dana jedinice divizije nisu vodile ve e borbe, nego su štatile slobodnu teritoriju, odmarale se, sre ivale i vršile manje napade na neprijateljska obezbje enja ceste Gospi —Oto ac. Prva brigada prešla je na sektor Homoljac—Prijeboj, a dijelovi 2. brigade 8. divizije povu eni su na Kordun. Zatišje koje je vladalo pred kraj septembra pružilo je mogućnost jedinicama 35. divi-

zije da se odmore i pripreme za nove napade. Ovo je zatišje, me utim, pružilo priliku i neprijatelju da se sredi i da pokuša da obnovi ispade u pravcu Krbavskog polja. Po etkom oktobra 1. brigada bila je na prostoru sjeverno od Korenice, odakle je štitila slobodnu teritoriju oko Prijeboja i Plitvi kih jezera. Druga brigada bila je u rejonu Trnavca, s obezbje enjima prema Vrhovinama i Ramljanima, a 3. brigada kontrolisala je sektor Ljubova i izvi ala prema Širokoj Kuli i Peruši u. Budnost jedinica 2. brigade bila je tih dana nešto popustila pa su 1. bataljon 846. puka i 19. ustaška bojna iz Vrhovina, koriste i maglu, uspjeli 2. oktobra izjutra da se provuku kroz obezbje enja oko Turjanskog i Trnavca i napadnu, nespreme za borbu, bataljone 2. brigade u Zivulji i u Trnavcu. Poslije kra e borbe neprijatelj je potisnuo brigadu iz Trnavca na kote južno od sela i zaplijenio minobaca e prate e ete. Protivnapadom, u kome se naro ito istakao 2. bataljon, neprijatelj je potisnut prema Homolja kom klancu i primoran da napusti zaplijenjene minobaca e. Dalje gonjenje nije bilo organizovano. Jedan bataljon 1. brigade kada je uo iznenadnu oštru borbu kod Trnavca, krenuo je iz Homoljca u pomo 2. brigadi, ali je do njegovog dolaska brigada ve odbila napad.

Neprijatelj je u ovoj borbi pretrpio izvjesne gubitke (oko 15 poginulih i 20 ranjenih, prema procjeni štaba 2. brigade), ali su i naši gubici bili dosta veliki: 10 poginulih, 15 ranjenih i 2 nestala. Me u poginulim bila su dva komandira voda, a me u ranjenim jedan politiki komesar ete i 4 podoficira. Neopreznost se skupo osvetila 2. brigadi, a štab divizije upozorio je štab brigade na njegovu odgovornost zbog nebudnosti jedinica.

Iz borbe u Trnavcu štab divizije izvukao je, me utim, zaklju ak da je svaka duža neaktivnost štetna i opasna za jedinice. Odmah je izdato nare enje 1. brigadi da pripremi napad na neprijateljske položaje kod Vrhovina, 2. brigadi da ve idu eg dana napadne uporišta Janj u i Leš e, a 3. brigadi da napadne neprijatelja u Širokoj Kuli.

Tre a brigada izvršila je 4. oktobra brz i iznenadan nalet na položaje doknadne ustaške bojne u Širokoj Kuli, razbila je i odbacila u Li ki Osik, nanijevši joj gubitke. Druga brigada je istovremeno napala uporište u Janj i i odbacila dijelove 6. ustaške bojne prema Leš u. Obje brigade su se 5. oktobra povukle na polazne položaje, jer nisu ni imale zadatak da zadrže zauzeta uporišta, ve samo da njihovim posadama nanesu gubitke.

Prva brigada napala je 7. oktobra spoljna obezbje enja Vrhovina u rejonu Crne Vlasti. Zbog nejednovremenog i nekoordiniranog dejstva njenih bataljona napad se nije uspješno odvijao, pa je obustavljen poslije nekoliko sati borbe i jedinice povu ene na Homoljac. Ohrabren uspješnom odbranom, neprijatelj je idu eg jutro, 8. oktobra, s dvije ustaške i dvije legionarske ete, izvršio ispad prema Homoljcu, ali je 1. brigada na vrijeme otkrila pokret neprijatelja i odbacila ga u Babin Potok.

Poslije nekoliko dana odmora i manjih izvi a kih akcija 2. i 3. brigada krenule su 13. oktobra u ponovni napad na Janj u i Široku Kulu. Prvoj brigadi je nare eno da 1. bataljon ostavi na sektoru Plitvi kih jezera, a s glavninom da se prebaci na sektor Dabra, radi dejstva protiv tamošnjih etni kih uporišta. Napad 3. brigade na Široku Kulu bio je i ovog puta vrlo efikasan. Uporište je brzo zauzeto, a razbijene ustaške jedinice, uz gubitke, odbacile su u Li ki Osik. Zaplijenjena su 3 puškomitraljeza. 24 puške i dosta razne opreme. Drugà brigada nije postigla iznena enje u Janj i, jer je naišla na jak otpor dijelova 19. ustaške

bojne, ali je uspjela da otud ponovo potisne ustašku posadu u pravcu Leš a i da se bez ve ih gubitaka povu e.¹⁷

Iznenadna pojava 1. brigade na sektoru Dabra unijela je paniku u etni ke posade po selima sjeveroisto no od Oto ca. Iz Dabra su etnici odmah pobjegli, a od 16. do 19. oktobra njihove su jedinice, poslije slabijeg otpora, bile protjerane iz Škara, Doljana, Glavaca i Li ke Jesenice. Poslije toga se 1. brigada, oko 22. oktobra, vratila na sektor sjeverno od Korenice.

Doprema materijala s jadranske obale

Obilne oktobarske kiše, naoblaka i magle ometali su snabdijevanje zra nim putem, koje ni onako nije bilo dovoljno. Dopremanje materijala s obale, preko sjeverne Dalmacije, bilo je komplikovano i nesigurno, jer su sve ceste bile pod kontrolom neprijatelja. Zato je Štab 11. korpusa zatražio preko Glavnog štaba Hrvatske da se jedna ve a pošiljka odijela i opreme za 35. diviziju uputi brodom direktno u Velebitski kanal, gdje bi je na slobodnom dijelu obale, kod Jablanca, prihvatile jedinice divizije i tovarnim transportom prebacile preko Velebita u Liku. Prijedlog je prihva en i dolazak broda u Jablanac najavljen je za 23. oktobar.¹⁸

Za prihvatanje materijala odre ena je 3. brigada. Ona je 20. oktobra ostavila jedan bataljon na Ljubovu, pa je uve e iz Vreпча sa ostala tri bataljona krenula preko Metka i Po itelja za Divoselo, odakle je u toku no i pod borbom prešla cestu Gospi —Karlobag kod Brušana i preko Trnavca izbila u Jadovno. Kod Jadovnog razbijena je lokalna ustaška milicija. Za vrijeme odmora odbijeni su ustaški izvi a ki dijelovi koji su dolazili iz pravca Brušana i Baških Oštarija. Brigada je produžila marš preko Velebita, pravcem Bužinsko bilo—Bijeke stijene—Kugina ku a—Crni padež, gdje je preno ila i idu eg dana (22. oktobra) preko Štirova e izbila na bilo Velebita i spustila se planinskim stazama prema morskoj obali, kod Jablanca.

Pošto je 23. oktobra preuzet materijal s broda i dijelom natovaren na konje, a dijelom razdijeljen na ruke borcima, brigada je preno ila u Primorju, a 24. oktobra ujutro krenula uz Velebit, prema Štirova i. Po planu marša brigada je s Velebita trebalo da se vrati najpre im pravcem na oslobo enu teritoriju, tj. preko Kosinja i Studenaca na Ljubovo. Štab divizije imao je u vidu i teško e koje bi neprijatelj mogao pri initi 3. brigadi prilikom prelaska ceste Gospi —Oto ac, pa joj je 22. oktobra uputio u susret 2. brigadu, da bi joj obezbijedila bokove na maršu od Kosinja do Ljubova.

Druga brigada krenula je s tri bataljona 22. oktobra predve e iz Krbavice, pravcem Kozjan—Iv evi a Kosa—Janj a—Kosinjski most ha rijeci Lici, u Kršu. Ovaj dio puta preden je u toku no i bez ometanja od strane neprijatelja. Iz Zamrštena kolona je krenula stazama preko Velikog Dumana, prema Kosinjskom Bakovcu. Ustaška milicija (Kosinjska odbrambena bojna) iz Gornjeg Kosinja i etnici iz Lipovog Polja pokušali su da ometaju pokret brigade, ali su elnim i bo nim obezbje enjima bili protjerani, pa je kolona izbila u Ruju a odatle cestom, uz manja uznemiravanja, produžila marš kroz Bakovac do Bovana, gdje je zano ila.

17 AVII, k. 119/1, br. reg. 8—55/2.

18 AVII, k. 569A, br. reg. 30—1/«.

Idu eg dana prije podne 2. brigada je izbila na raskrnicu planinskih puteva kod Štirova e, gdje je po planu trebalo da se sretne s prethodnicom 3. brigade. Tu. me utim, još nije bilo nikoga, ali je preko radio-veze dobijeno obavještenje od štaba divizije da je 3. brigada preuzela materijal i krenula uz Velebit. Poslije podne uhva ena je radio-veza i sa štabom 3. brigade, koja je javljala da je stigla u Crni padež i da otud odmah kre e na konak u Pazariški Bakovac. Idu eg jutra (25. oktobra), u 10 sati, brigade su se sastale u Pazariškom Bakovcu i predanile u zapadnim zaseocima Donjeg Pazarišta, da bi se odmorile i ravnomjerno rasporedile tovare opreme. Predve e su obje brigade krenule planinskim masivom izme u Pazarišta i Kosinja, preko Dragnuša i Antinovice, ka Kruš ici, nadaju i se da e tamo u toku no i prije i rijeku Liku, koriste i gazove, ili uspostaviti improvizirane prijelaze. Me utim, voda je bila nadošla, pa je tu prelaz bio nemogu , a prilazi Kosinjskom mostu bili su posjednuti od ustaških jedinica. Brigade su se vratile u Velebit i stigle u Kosinjski Bakovac 26. oktobra oko podne.

Štabovi brigada dogovorili su se da idu eg dana uve e krenu u borbenom poretku kroz Gornji Kosinj do mosta, zauzmu ga i produže preko Studenaca k Ljubovu. Pokret je po eo 27. oktobra u 15 sati i uz manji otpor odvijao se po planu. Brzim i odlu nim nastupanjem dva bataljona iz prethodnice zauzela su uve e prilaze mostu. Pod zaštitom jake mitraljeske vatre s lijeve obale, koja je neutralisala neprijateljsku vatru iz utvr enja oko crkve s druge strane rijeke, 3. bataljon 2. brigade prebacio se preko mosta, zauzeo otpornu ta ku kod crkve i omogu io prelaz kolone u Krš. Pokret je odmah produžen na istok, s namjerom da se još u toku no i izvrši proboj preko željezni ke pruge i ceste izme u Studenaca i Janj e, prema Iv evi a Kosi, gdje je u susret koloni trebalo da do e bataljon 3. brigade s Ljubova.

Ustaška komanda »Velebit« pratila je kretanje naših brigada kroz sela zapadne Like, pa je na njen prijedlog Štab 392. divizije odlu io da vrstnim posjedanjem linija Leš e—Janj a—Studenci—Peruši sprije i povratak naših snaga u Krbavsko polje. Na tu liniju dovedene su do 26. oktobra dvije bojne 4. ustaškog zdruga, jedan bataljon 846. puka 392. divizije, tenkovska eta 392. divizije i tenkovska eta PTS iz Gospi a.

Prethodnica 2. i 3. brigade naišla je 28. oktobra, u 4 asa, južno od Janj e, na vrlo jak otpor s linije Studenci—Janj a, pa je njeno izbijanje na Križanovo brdo bilo onemogu eno. Pokušaj da se cesta pre e nešto sjevernije, kod Janj e, tako e nije uspio, jer je neprijatelj brzo manevrisao (tenkovima i jednom motorizovanom jedinicom. Ne uspijevši prije i cestu, obje brigade su se s desetak ranjenika povukle u zaselak Paripovi i, a zatim u Pavlovicu, gdje su predanile i preno ile. Pošto su na tome prostoru bile uznemiravane prepadima neprijateljskih izvi a kih jedinica, brigade su 29. oktobra krenule na zapad prema Kuterevu, u koji su ušle no u izme u 29. i 30. oktobra poslije slabijeg otpora ustaške milicije, a zatim odmah produžile ka Krasnu, gdje je bez otpora razoružano oko 20 milicionera, pa marš produžen dalje planinskom cestom na jug, kroz Velebit. Kod lova ke ku e u Lomskoj Dulibi brigade su zano ile, pa su 31. oktobra, maršuju i i dalje na jug, stigle u Crni Padež na konak, na mjesto s kojeg su prije nedjelju dana krenule prema Kosinju. Hranom su se u toku ovog kružnog marša snabdijevale iz sela kroz koja su prolazile, ali kada su se opet našle u Velebitu, oskudne rezerve hrane brzo su se trošile.

Prvog novembra kolona je iz Crnog padeža prešla samo desetak kilometara na jug i zano ila kod Kugine ku e i oko raskrsnice šumskih puteva kod Bijelih

stijena. Drugog novembra brigade su se oprezno spuštale šumskim putem u Jadovno, odmorile 4 sata, a zatim u toku noći uo 3. novembra sišle u Trnavac, i uz jaka boja na obezbjeđenja prešle cestu Gospi —Karlobag, kod Brušana i preko Rizvanuše izbile na slobodnu teritoriju u Divoselo. Poslije jednodnevnog odmora brigade su prešle u Mogori .

Dugi teški marš kroz Velebit obavljen je ipak uspješno, mada je trajao 8 dana duže nego što je bilo planirano. Neprijatelju je usput nanoseno znatno više gubitaka nego što su bili vlastiti, a i materijal je skoro bez gubitaka prenesen.¹⁰

Prenošenje težišta borbi u južnu Liku i oslobođenja Graca, Srba i Metka

Reorganizacijom izvršenom sredinom juna u formaciji 35. divizije nastale su neke promjene. Za obuku novomobilisanih formiran je Omladinski nastavni bataljon. Brojno stanje brigada bilo je, u prosjeku, oko 900, a na licu oko 650, od čega je trećinu sastav činio starješinski kadar. Ukupno je divizija imala, po spisku, 3.540 ljudi, a na licu 2.700, od čega 258 žena. Nacionalni sastav ostao je isti od vremena reorganizacije, jer je popuna podjednako vršena Srbima i Hrvatima.

Naoružanje i oprema divizije bili su sada bolji nego u junu, jer su od saveznika dobivena laka protivoklopna oružja, nagazne mine i podesna sredstva za vezu. Od teže oružja divizija je raspolagala s 10 artiljerijskih oružja (2 haubice, 3 poljska topa i 5 pt-topova) i 11 srednjih minobacača. Od lakog naoružanja imala je: 11 bacača »piat«, 11 lakih bacača, 18 mitraljeza, 10 pt-pušaka, 3 pa mitraljeza i 145 puškomitraljeza, a od lakog naoružanja 1520 pušaka, 236 automata, 217 pištolja i 3.345 ručnih bombi. Municije za sve vrste oružja bilo je dovoljno. Od sredstava za vezu divizija je imala: 4 radio-stanice, 5 telefonskih centrala i 32 telefona, sa 64 km kabla. Konja je bilo jahača ih 25, tovarnih 133, tegle ih 37 i 16 mazgi.

Moralno-političko stanje u jedinicama bilo je vrlo dobro. Tome su doprinikli vrlo živ politički rad u svakom predahu između borbi, krupne naše i savezničke pobjede na svim frontovima, a naročito oslobođenje Beograda, zatim dobro političko stanje pozadine, dosta uredno materijalno snabdijevanje i sigurno sanitetsko zbrinjavanje. Ranjenici nisu više upućivani u Italiju, osim u izuzetnim slučajevima (teže operacije i slično), jer su mogli biti upućeni na konačno oslobođene dijelove naše zemlje (Split je oslobođen 26. oktobra, a srednjedalmatinski otoci i ranije).

Politička situacija u Lici bila je povoljna i vrsta. Na četvrtoj okružnoj konferenciji KPH za Liku, koja je održana 20. oktobra u Mekinjaru, konstatovano je puno jedinstvo vojske i naroda, fronta i pozadine. Iznijeto je više primjera upravo dirljive brige naroda za svoje borce, hrabrosti i dovitljivosti omladinki, koje su iz okupiranih mjesta iznosile hranu za borce na položajima itd. Na ovoj konferenciji među delegatima 35. divizije bili su komandant i politički komesar divizije, politički komesari brigada i drugi. Za bezbjednost od neprijateljskih diverzija i atentata, pored teritorijalnih komandi, narodnih

odbora i organizacija NOP-a, brinuo se sada i novoformirani bataljon OZN-e, koji je bio u sastavu divizije OZN-e za Hrvatsku. Formirane su i te Narodne milicije, kojima su rukovodili kotarski narodni odbori.⁵⁰

Situacija na susjednim sektorima bila je u oktobru mjesecu povoljna, naročito u Dalmaciji. Osmi korpus sistematski je oslobodio Dalmaciju. Oslobođen je Benkovac, 12. oktobra, a zatim je 19. divizija do kraja mjeseca vodila borbe oko Obrovca. Kada se front približio Kninu, 19. divizija prešla je u napad, na liniji Zrmanja—Pačeni, da bi u estvovala u opkoljavanju snaga njemačkog 15. brdskog korpusa u rejonu Knina.

U Kordunu je 8. divizija bila u ofanzivi protiv neprijateljskih uporišta na komunikacijama. Dio njenih snaga bio je angažiran u Baniji, jer su dvije brigade 7. divizije bile prebačene u Moslavinu.

U Gorskom kotaru 13. divizija vodila je sredinom oktobra desetodnevne obrambene borbe protiv četiri bataljona 392. legionarske divizije i 33. ustaške bojne, koji su pokušavali da razbiju naše snage i onemoguće njihove napade na komunikacije. Neprijatelj je na kraju bio primoran da se povuče u polazne baze, zadržavajući i od zauzetih mjesta jedino Vrbovsko, u kome je uspostavio jak garnizon.

Koristeći injenicu da neprijateljske snage iz Gospića i Vrhovina nisu tih dana bile naročito aktivne u pravcu Krbavskog polja, Štab 35. divizije formirao je 29. oktobra poseban odred od dva bataljona 1. brigade, streljaka i dijelova artiljerijskog divizionara, kombinovane te prištapskih jedinica i jedne te Komande 1. ličkog područja, pa ga je istog dana uputio na Kamensko. Ovaj odred napao je 30. oktobra, na cesti Bihać—Lapac, njemačku motorizovanu kolonu, nanio joj gubitke od 35 poginulih, 15 ranjenih, a 5 vojnika je zarobljeno i zaplijenjeno 30 pušaka, 2 radio-stanice i druga razna oprema. Uništeno je, paljenjem, 8 kamiona i jedan putni ki automobil. Poslije akcije, ta Komanda 1. ličkog područja ostala je na Kamenskom, a ostale jedinice vratile su se u rejon Korenice.

Pred kraj oktobra 8. (dalmatinski) korpus NOVJ prešao je u odlučnu ofanzivu radi potpunog i konačnog izbacivanja neprijatelja iz Dalmacije. Da bi se olakšalo izvršenje ovog plana, Glavni štab Hrvatske naredio je 24. oktobra Štabu II. korpusa da 13. diviziju prebaci iz Gorskog kotara u Liku, te da s njom i 35. divizijom pojača pritisak na komunikacije Bihać—Zrmanja—Knin i Gospić—Gračac—Knin, kako bi se što više izolovale snage 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa na sektoru Knina. Pošto je kontrolu slobodnog teritorija u Gorskome kotaru prepustila dijelovima 43. istarske divizije, 13. divizija krenula je 5. novembra iz Drežnice prema sjevernoj Lici. Zbog promjenljive situacije na cesti Ogulin—Brinje—Senj divizija je morala više puta mijenjati odluku o pravcu marša, pa je najzad 6. novembra izbila u južni Kordun, kod Plaškog, a 7. novembra produžila na jug, u rejon Plitvičkih jezera.²¹

Očekujući dolazak 13. divizije u Liku i povratak 2. i 3. brigade iz Primorja, 1. brigada 35. divizije pristupila je već krajem oktobra i prvih dana novembra izvršavanju direktive Glavnog štaba Hrvatske. Ona je 29. oktobra uputila dva bataljona preko Frkašića na Kamensko sa zadatkom da izvrše prepad na neko od uporišta neprijatelja između Bihaća i Donjeg Lapca. Ova dva bataljona, sa 1. bataljonom Ličkog partizanskog odreda, izvršila su 3. novembra napad na

10 AIHRPH, dok. 242/1140.

21 Milanović, »Marš 13. divizije u Liku«, Vojno delo, br. 4/1967.

Capa ušu, na kojoj je bio utvrđen jedan njemački vod 383. puka 373. divizije i vod domobrana 10. domobranskog puka. Prepad je potpuno uspio i posada je brzo razbijena. Ubijeno je 35, a zarobljeno 17 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjena su 4 puškomitraljeza, 1 bacač, 25 pušaka i drugi materijal.²² Odmah potom bataljoni 1. brigade vratili su se preko Plješevice u Korenicu.

Pošto se dolazak Štaba 11. korpusa i 13. divizije otegao, Štab 35. divizije ostavio je 1. brigadu na sektoru Ljubova, Korenice i Prijeboja, sa zadatkom da do dolaska 13. divizije štiti slobodnu teritoriju i održava vezu s Kordunom, a 2. i 3. brigadu prebacio je 5. i 6. novembra iz Mogorja i Mekinjara na prostor južno od Udbine, gdje su se pripremale za napad na neprijatelja u Lovincu i Sv. Roku. Kada je 13. divizija stigla u Liku, njena 1. brigada smijenila je 1. brigadu 35. divizije, pa je ona 8. novembra krenula preko Udbine u Mazin radi pripreme akcija na cesti Donji Lapac—Srb. Glavnina 13. divizije (2. i 3. brigada) ostala je do 12. novembra na sektoru Plitvičkih jezera radi odmora.

Poslije oslobođenja srednje Dalmacije, početkom novembra, jedinice 8. korpusa produžile su gonjenje neprijatelja iz rejonu Drniša ka Kninu i pripremale se za uništenje neprijateljskih snaga u sjevernoj Dalmaciji. U to vrijeme u Kninu i okolici bili su dijelovi njemačkog 15. brdskog korpusa (oko 14.000 vojnika), ostaci 6. i 7. ustaškog i 3. domobranskog zdruga (oko 1500 vojnika) i etničke jedinice Dinarske oblasti (oko 4500 etnika). Komunikacije Bihać—Donji Lapac—Otri—Knin i Otri—Gračac obezbjeđivali su dijelovi 373. legionske divizije, ojačani 1. i 2. etničkom brigadom. U Lovincu i Sv. Roku bila je 35. ustaška bojna.

Neprijateljska grupacija snabdijevana, je tehnikom, opremom i nekim artiklima za ishranu, na sektoru Knina i u južnom dijelu Like, skoro isključivo uskom komunikacijom. Dio artikala za ishranu neprijatelj je pribavljao pljačkom s terena. Zbog dejstva saveznike avijacije, snabdjevala ih auto-kolone kretale su se sve češće i noću, s obezbjeđenim postavljanim na same kamione. Transportne kolone bile su obično sastavljane od 10 do 15 kamiona, a za njihovu zaštitu 373. divizija formirala je posebne jedinice.²³

Po dolasku na prostor južno od Udbine, 2. i 3. brigada, kao i sve ostale jedinice 35. divizije, svečano su proslavile godišnjicu oktobarske revolucije, 7. novembra. Istog dana predveče prikupljeni su podaci o rasporedu neprijatelja oko Lovinca, pa su sutradan obje brigade krenule u napad na 35. ustašku bojnu, koja je bila raspoređena po zaseocima Lovinca i Sv. Roka i ojačana lokalnom ustaškom milicijom, koja je pripadala tzv. Udbinskoj ustaškoj bojni. Druga brigada uspjela je da brzo ovlada Lovincem, ali 3. brigada zbog snijega i nabujalih potoka nije na vrijeme presjekla pravce povlačenja neprijatelja preko Sv. Roka u Velebit, pa su ustaške jedinice uspjele da se uz gubitke povuku u velebitske padine. Gonjenje ustaša i išćenje tog terena nije produženo, jer je Štab 4. ustaškog zdruga već poslije podne intervenirao iz Gospića, preko Metka i Raduša, s dva bataljona.²⁴ Ustaše su u ovoj borbi imale 30 poginulih i 35 ranjenih, a u naše ruke pao je plijen od 2 puškomitraljeza, 50 pušaka i dosta druge opreme. Poslije ove borbe obje brigade povukle su se u sela oko Bruvna i uputile izviđačke organe prema cesti Donji Lapac—Srb.

12 Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 97, fus. 26.

23 Franz Sehrami, »Kriegsschauplatz Kroatien, die deutsch — kroatischen Legionsdivisionen«, Neckargemünd 1962.

24 Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 97, fus. 44 i dok. 119, fus. 7.

Štab 35. divizije ostavio je svojim brigadama samo dva dana (9. i 10. novembar) da se srede, nahrane i odmire na novoj koncentracijskoj prostoriji oko Bruvna. Ve 11. novembra štabovima brigada, sakupljenim na konferenciji u Klapavici, izdata je usmena zapovijest da ve u toku nastupaju e no i povedu jedinice u napad, na neprijateljska uporišta: Dobro Selo, Doljane i Brotnju, na cesti Donji Lapac—Srb.²⁵ U ovim uporištima bio je jedan bataljon 383. puka 373. legionarske divizije, oja an etni kim, ustaškim i domobranskim jedinicama. Ove neprijateljske snage obezbje ivale su od Gornjeg Lapca do Suvaje cestu Biha —Zrmanja—Knin, koju je neprijatelj intenzivno koristio zbog kriti ne situacije glavnine 15. njema kog brdskog armijskog korpusa u širem rejonu Knina.

Sve tri brigade stigle su na polazne položaje za napad pre svanu a, ali ni jedna nije uspjela da iznenadi neprijatelja. Snijeg, mjese ina i otkrivenost zemljišta omogu ili su neprijatelju osmatranje, a isturene etni ke izvidnice na vrijeme su dale znak za uzbunu. Prva je u napad na Dobro Selo prešla 1. brigada, ali u prvom naletu nije uspjela da zauzme ni jedan utvr eni položaj. Bataljoni su se zatim mjestimi no malo povukli i pripremili za novi dnevni napad. Pomo napadnutoj posadi brzo je upu ena kamionima iz Donjeg Lapca, ali je 4. bataljon uspio da zadrži njema ko- etni ku kolonu pred položajima obezbje enja. Bataljoni su se do 9 sati pripremili za novi napad, ali je štab brigade ocijenio da su izgledi za uspjeh mali, a opasnost od gubitaka velika, pa je naredio povla enje po dijelovima i pod zaštitom vatre na polazne položaje, a zatim po odobrenju štaba divizije povratak u bazu. Gubici brigade nisu bili mali. Me u 5 poginulih bila su dva oficira, a me u 13 ranjenih dva politkome-sara eta i 4 podoficira.

Bataljoni 2. brigade uspjeli su da pod zaštitom magle pri u do samih prepreka pred neprijateljskim položajima oko Brotnje, ali su tu do ekani organizovanom i jakim vatrom. Ve i proboj nije postignut ni na jednom pravcu napada. Kada se uskoro magla digla, istaknuti dijelovi našli su se pod udarom bliske vatre iz utvr enja. Štab brigade je tada došao do zaklju ka da se dalji napadi i gubici ne bi isplatili, pa je naredio povla enje, uz organizovani prihvat. Izvla enje ranjenika bilo je vrlo teško i skop ano s novim gubicima, ali su svi ranjenici izvu eni zahvaljuju i velikoj požrtvovanosti svih boraca, a naro ito starješina i bolni ara. Gubici su bili teži nego kod prve brigade: 8 poginulih i 18 ranjenih. Me u ranjenima bila su 3 oficira i 3 podoficira.

I 3. brigada je naišla na utvr enog neprijatelja, spremnog za odbranu, a u napad je prešla pod još nepovoljnijim uslovima nego prve dvije brigade, jer je napad po ela kada je ve svanulo. Neprijatelj se bio pritajio, pustio jedinice da podi u na blisko odstojanje i tek onda otvorio vatru. Jedinice 3. brigade imale su u naoružanju ve inom talijanske mitraljeze i puškomitraljeze, kojima se zbog studeni podmaz bio smrzao, pa su u odsudnom asu zatajili. Neprijatelj je imao u naoružanju dosta minobaca a i tromblona, pa su gubitke trpjeli i dijelovi jedinica u zaklonima. Štab brigade naredio je prekid napada u 10 asova, ali je borba produžena do 11 asova, jer je bilo nužno svim vatrenim sredstvima pomo i izvla enje 2. bataljona, koji je iz Donje Varoši morao preko brisanog prostora da se povla i. Zbog svih ovih nepovoljnih okolnosti, 3. brigada pretrpjela je prili no teške gubitke: 13 poginulih i 22 ranjena. Me u poginulim bio je jedan oficir i 7 podoficira, a me u ranjenicima 4 oficira i 8 podoficira.

25 AVII, . 1234, br. reg. 4—1/6.

Sve tri brigade pokazale su u ovom napadu odlučnost, borbenost i spremnost na žrtve, ali uspjeh ipak nije bio postignut iz više razloga. Prema neprijateljskom izvještaju napadnute jedinice imale su 7 poginulih i 13 ranjenih, ne računajući i gubitke jedinica koje su vodile borbu s našim obezbjeđenjima.²⁶ Proboj neprijateljske odbrane nije ostvaren ni na jednom mjestu. Osnovni uzroci našeg neuspjeha bili su: po etkom napada previše se žurilo, jedinice su poslije napornog no nog marša kroz snijeg morale iz hoda, bez ikakve vatrene pripreme, prelaziti u napad na utvr enog i spremnog protivnika, podaci o neprijatelju bili su sasvim nedovoljni, ni o postojanju ži anih prepreka jedinice nisu znale dok nisu naišle na njih, a ni podaci o rasporedu neprijatelja nisu bili potpuni. Sve ovo, a i nepovoljne vremenske prilike, znatno je uticalo na ishod borbe i broj gubitaka (ukupno 26 poginulih i 53 ranjena).

Kada su 13. divizija i Štab 11. korpusa stigli u Liku, Glavni štab Hrvatske je 9. novembra naredio da se jedinice 13. divizije, poslije napornog marša, nekoliko dana odmaraju, a štab korpusa da prou i situaciju u Lici i pripremi plan akcija za idu i period, imaju i pri tom u vidu da težište dejstva treba da bude na pravcu koji nudi najpovoljnije uslove za uspostavljanje slobodnog saobra aja izme u Like i sjeverne Dalmacije. Štab korpusa je 14. novembra izvijestio Glavni štab o namjeri da od 15. novembra 13. diviziju i jednu brigadu 35. divizije upotrijebi za iš enje prostora Lovinac, Ri ice, Sv. Rok te da, na taj na in, uspostavi kontrolu nad cestom Udbina—Lovinac—Sv. Rok—Obrovac i presije e vezu Gospi a s Gra acom. Pošto je krajem oktobra oslobo en Zadar a ubrzo i Obrovac, cestom Obrovac—Lovinac moglo je te i snabdijevanje jedinica 11. korpusa. Glavni štab Hrvatske se složio sa ovim planom i zatražio od Štaba 8. korpusa da pomogne ure enje baze za snabdijevanje 11. i 4. korpusa u Obrovcu. Mornarica je polovinom novembra iskrcavanjem pomorske pješadije na otok Pag, omogu ila redovnu pomorsku vezu izme u Visa i Obrovca.²⁷

Štab 13. divizije, pod iju je komandu bila stavljena i 3. brigada 35. divizije, izdao je 13. novembra zapovijest za napad na 35. ustašku bojnu u Lovincu, Sv. Roku i Ri icama. Napad 2. i 3. brigade 13. divizije na položaje u Sv. Roku nije se odvijao po planu, jer su im pokreti bili otežani iznenadnim jakim nevremenom, nabujalim planinskim potocima i nepoznavanjem terena. Tre a brigada 35. divizije zauzela je toga dana Lovinac i brdo Cvitušu i održala se na zauzetim položajima. Idu eg dana, 16. novembra, napad se odvijao uspješnije. Druga brigada uspjela je da se bez ve eg otpora probije preko Li kog Cerja i Cerjanske Poljane do Kose, gdje je razbila jednu neprijateljsku etu, koja je pokušavala da se s bataljonskom komorom i nešto stoke povu e iz Sv. Roka u Poljanu i Doline. Za to vrijeme 3. brigada 13. divizije napadala je Sv. Rok sa sjevera, pa su se dijelovi 35. ustaške bojne, uplašeni prodorom 2. brigade prema Poljani, bez ve eg otpora povukli u Velebit, cestom prema Malom Halanu. Na taj na in jedinice 13. divizije potpuno su ovladale Sv. Rokom i izvršile prvi dio postavljenog zadatka. Ostalo je da se ovaj uspjeh obezbijedi od povratka dijelova 35. ustaške bojne iz Velebita i od intervencije neprijateljskih snaga iz Gra aca i Gospi a. U borbama 15. i 16. novembra neprijateljevi gubici su bili oko 50 izba enih iz stroja, a izgubio je dosta oružja i opreme: 2 mitraljeza, 4 puško-mitraljeza, 17 pušaka i više hiljada metaka. Brigade 13. divizije imale su jednog

SS Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 133.

27 Zbornik, tom V, knj. 53, dok. 97. depeša br. 5653 i radiogram 940.

poginulog i 3 ranjena u borbi, ali su se 2 borca utopila pri pokušaju prelaza nabujalih potoka, a 4 su promrzla. Treća brigada 35. divizije imala je jednog poginulog i 2 ranjena borca.

Radi zadržavanja Sv. Roka vrsto u našim rukama, izvršen je novi raspored snaga: 3. brigada 13. divizije upućena je u Medak, da bi spriječila pokušaj 4. ustaškog zdruga iz Gospića a da ponovo ovlada Lovincem i Sv. Rokom, 2. brigadi naređeno je da 17. novembra o istom od ustaša Poljanu, Doline i padine Velebita oko ceste do malog Halana, što je ona bez većih sukoba u toku dana ušla, dok je 3. brigada 35. divizije, sa svih četiri bataljona, postavljena na obezbjeđenje prema Gračacu, u rejonu Štikade.

Put za Obrovac bio je otvoren. Ostaci 35. ustaške bojne još su se neko vrijeme zadržavali u južnom dijelu Velebita radi ugrožavanja našeg saobraćaja na liniji Obrovac—Lovinac, miniranja i rušenja ceste, ali u tome nisu imali uspjeha. Iz Gospića je 4. ustaški zdrug pokušao da 18. novembra s jednom bojnom prodre preko Metka ka Lovincu, ali je 3. brigada 13. divizije uspjela da ga zadrži u Metku, a zatim odbije nazad prema Ribniku. Iz Gračaca je 19. novembra jedan neprijateljski bataljon izvršio ispad prema Ribniku. Njega je sačekaao 4. bataljon 3. brigade i poslije dvosatovne borbe natjerao na povlačenje u Gračac.

U Štabu 11. korpusa razmatralo se tada i o jednom brzom koncentričnom napadu na Gospić, ali se Glavni štab Hrvatske nije s tim složio, jer je smatrao da bi korisnije bilo što prije likvidirati neprijateljski garnizon u Gračacu.²⁸ Za tu akciju zatraženo je od 8. korpusa sadejstvo 19. divizije, ali pošto je ona bila angažovana u presijecanju ceste Knin—Zrmanja, njeno upućivanje u Liku nije tada dolazilo u obzir. Napad na Gračac morao je zato biti odgođen do oslobođenja Knina. Štabu 11. korpusa naređeno je da vrsto drži otvorenu cestu Obrovac—Lovinac i sprečava pokušaje uspostave veze između Gospića i Gračaca, a dijelom snaga 35. divizije da djeluje protiv neprijateljskog saobraćaja, na cesti Donji Lapac—Zrmanja.

Prva brigada 35. divizije upućena je 17. novembra u noćnu zasjedu između Dobrog Sela i Doljana. Pred zasjedu je naišla auto-kolona od oko 30 vozila. Poslije kratke borbe, 15 neprijateljskih kamiona, sa materijalom, bilo je u plamenu, a još nekoliko kamiona je oštećeno. Obezbjeđenje kolone većim dijelom je uništeno.

Pritisak jedinica 11. korpusa na unsku komunikaciju, prekid veze između Gospića i Gračaca, kao i otvaranje puta za snabdijevanje 11. i 4. korpusa preko Obrovca i Lovinca, sve su to bile činjenice s kojima se Štab 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa nije lako mirio. Snabdijevanje, pojačavanje i eventualno povlačenje neprijateljske grupacije u utvrđenom rejonu Knina (oko 12.500 Nijemaca, Srba i ustaša) bili su znatno otežani dejstvom jedinica 11. korpusa u južnoj Lici. Zato je Štab 15. njemačkog korpusa odlučio da se oslobodi tog pritiska na taj način što bi brzim koncentričnim napadom dijelova 373. legionarske divizije, s linije Donji Lapac—Srb—Otrčani—Gračac, u pravcu Bruvna, kao i napadom 4. ustaškog zdruga pravcem Gospić—Gračac i Medak—Ploče—Udbina, razbio dijelove 35. i 13. divizije i odbacio ih na sjever, od linije Donji Lapac—Udbina—Medak.²⁹

Iz Gračaca je neprijatelj 23. novembra krenuo s jednom kolonom prema Lovincu, tj. prema položajima 3. brigade 35. divizije, a s jednom prema Bruvnu,

²⁸ Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 97.

²⁹ Zbornik, tom V, knj. 35, dok. 141, fus. 112.

gdje je bila raspoređena 2. brigada 35. divizije. Iz Donjeg Lapca jedan legionarski bataljon pokušao je da se probije u Mazin, gdje su bili dijelovi 1. brigade 35. divizije, a iz Gospi a su dvije ustaške bojne pokušavale da se probiju u Medak, koji su branile 2. i 3. brigada 13. divizije. Samo na pravcu Gra ac—Bruvno neprijatelj je sa snagama od oko jednog i po bataljona i jednim tenkovskim vodom uspio da se dublje probije i zauzme širi rejon Bruvna. Druga brigada 35. divizije uspješno je od 24. do 27. novembra spreavala pokušaje ove kolone da se probije preko Klapavica prema Udbini, pa se ona 27. novembra povukla prema Gra acu. U isto vrijeme neprijatelj je obnavljao pokušaje prodora i na drugim spomenutim pravcima, ali je svuda bio odbijen. Prodor koji je neprijatelj 26. novembra izvršio prema Ri icama uspješno je likvidiran protivnapadom 3. brigade, pa je neprijatelj prestao s daljnjim pokušajima prodora u tom pravcu. Me utim, 29. novembra neprijatelj je ponovo uspio da se iz Gra aca probije do Bruvna i produži napredovanje do Ondi a, ali je istog dana protunapadom 2. i dijelovima 1. brigade prinu en da se povu e u Bruvno, a idu eg dana u Gra ac, nailaze i na mine postavljene na cesti kroz Tomin-Gaj.

Za vrijeme ovih borbi u južnoj Lici, dijelovi 392. legionarske divizije pokušali su da ovladaju rejonom Plitvi kih jezera, ali im je 24. novembra 1. brigada 13. divizije u boju kod Poljanka nanijela gubitke i prinudila ih na povla enje prema Vrhovinama. Tih dana 392. legionarska divizija sve više se prikupljala u Gackom polju, jer je Štab 15. brdskog korpusa, zbog sve kriti nije situacije cko Knina, htio da je ima bliže novoj liniji odbrane, na granici izme u sjeverne Dalmacije i Like.

Po nare enju Štaba 392. divizije preba eni su 29. i 30. novembra iz Gackog polja u Gospi 1. bataljon 846. puka, 3. bataljona 847. puka, dio divizijske artiljerije i eta tenkova. U Gospi u su ove snage i jedna ustaška bojna formirale grupu koja je 1. decembra krenula u napad prema Gra acu da bi olakšala položaj tamošnje posade i pomogla joj da se povu e u Gospi .

Položaje u Metku branila je 3. brigada 13. divizije. Poslije nekoliko sati borbe neprijatelj je uspio da je potisne iz Metka, na položaje u Drenovcu, ali je tu njegovo nastupanje predve e zaustavljeno. Štab 11. korpusa naredio je tada da 2. brigada 13. divizije preuzme položaje prema Gra acu, a 3. brigada 35. divizije izvrše protunapad na neprijateljske snage u Metku. Tre a brigada 35. divizije napadala je pravcem uz cestu, a 3. brigada 13. divizije duž željezni ke pruge. Napad se povoljno razvijao, pa su poslije nekoliko sati borbe razbijena sva tri neprijateljska bataljona i natjerana na brzo povla enje prema Gospi u. Neprijatelj je pri tom imao oko 30 poginulih i 45 ranjenih, a naše jedinice 3 poginula i 6 ranjenih. Od oružja zaplijenjene su 24 puške, dosta municije, 2 radio-stanice i drugi materijal. Poslije ovog poraza neprijatelj je prestao s pokušajima da garnizonu u Gra acu pruži pomo . Ostala mu je nada da e se on probiti prema snagama koje su iz Knina nastojale da se probiju u južnu Liku.

Koridor za snabdijevanje jedinica 11. i 4. korpusa automobilskim saobra ajem iz obrova kog pristaništa, preko Lovinca, Udbine, Korenice, Plitvi kih jezera, Slunja i Vojni a, do Gline i Pesarovine, bio je od velikog zna aja za pet naših divizija i druge jedinice Glavnog štaba Hrvatske u Lici, Kordunu, Baniji i Pokuplju, jer je to bio jedini automobilski put koji ih je povezivao sa osloboenim dijelom jadranske obale. S obzirom da se približavala zima, kada je dio te ceste na velebitskom prevoju Mali Halan zbog snijega mogao postati neprohodan, Glavni štab Hrvatske nastojao je da što prije do e do sigurnije veze izme u Like i Dalmacije, preko Gra aca, jer je cesta Gra ac—Obrovac bila i

zimi prohodna. Zbog toga je Glavni štab nastojao da do e do osloba anja Gra aca još prije odlu nog napada na Knin. On je radio-depešom od 21. novembra naredio Štabu 8. korpusa da radi šireg opkoljavanja neprijateljske grupacije oko Knina uputi 19. diviziju, oja anu tenkovima i artiljerijom, da zajedno sa snagama 11. korpusa napadne i likvidira neprijateljsku posadu u Gra acu.³⁰ Napadom je trebalo da rukovodi Štab 11. korpusa. Istog dana ovom štabu upu eno je nare enje da stupi u vezu sa Štabom 19. divizije i pripremi svoje jedinice za ovu akciju.

Do ostvarenja ove akcije nije, me utim, tada došlo, jer je Štab 8. korpusa bio ve angažovao 19. diviziju za presijecanje veze izme u Knina i Otri a, a nekoliko dana zatim pristupio je odlu noj akciji za potpunu likvidaciju kninske grupacije neprijatelja.

Situacija gra a kog garnizona bila je, me utim, iz dana u dan sve nepovoljnija. Kad je krajem novembra kninska grupacija bila satjerana na uži prostor oko Knina i potpuno izolovana, slabile su neprijateljske nade da e se poslije gubitka Knina novi front mo i formirati u južnoj Lici, s osloncem na Gra ac, Otri i Srbski klanac. Zato su i uslijedili spomenuti pokušaji Štaba 15. brdskog korpusa da se gra a ki garnizon izvu e prema Gospi u ili prema D. Lapcu, koji su se, me utim, svršili po etkom decembra potpuno neuspješno. Kada je kona no kninska grupacija 4. decembra bila potpuno razbijena, uništena i zarobljena, Štab 15. njema kog brdskog korpusa naredio je komandi gra a kog garnizona da se vlastitim snagama probiti kroz obru okruženja prema najbližem susjednom uporištu, tj. prema D. Lapcu.

Štab 11. korpusa na vrijeme je procijenio situaciju, došao do zaklju ka da e se garnizon u Gra acu ubrzo poslije pada Knina odlu iti na proboj bilo prema Gospi u, bilo prema D. Lapcu ili pak prema Otri u. Zato je sva tri ova pravca kontrolisao jakim snagama, a od 5. decembra organizovao je sve užu blokadu Gra aca. Da bi se otežao pokušaj proboja prema Lovincu i Gospi u, nare eno je 2. brigadi 13. divizije i 3. brigadi 35. divizije da ovladaju mostom preko rijeke Ri ice u Štikadskom klancu i dobro se u vrste na samom klancu.

Napad na neprijateljske položaje oko mosta po eo je 6. decembra uve e. Druga brigada napadala je s tri bataljona sa zapada, a dva bataljona 3. brigade 35. divizije napadala su sa sjevera. U toku no i neprijatelj je uz gubitke protjeran iz Štikade u Gra ac, pa se 2. brigada 13. divizije utvrdila na položajima u Štikadskom klancu. Most na Ri ici porušen je. U toku ove borbe poginuo je komandant 2. brigade kapetan Božo Gostovi .

U Gra acu su se 8. decembra, kao kombinovani združeni odred, nalazili: 2. bataljon 383. puka i 6. eta 384. puka njema ke 373. divizije i dijelovi 264. njema ke divizije, dijelovi 392. divizije i neke manje ustaške i etni ke jedinice — ukupne ja ine oko 1400 vojnika naoružanih, pored ostalog, s 18 topova, 10 minobaca a i ve im brojem mitraljeza. etni ke jedinice iz Gra aca, kada su po etkom decembra osjetile da je sudbina ovog garnizona postala vrlo neizvjesna, povukle su se, u sastav svog korpusa, na liniju D. Lapac—Otri .

Povla enje etnika iz Gra aca prema Otri u, kao i blagovremeno izvla enje svih etnika (oko 4500 etnika) iz ugroženog Knina na liniju Zrmanja—D. Lapac i dalje prema Biha u, izazvalo je u Štabu 11. korpusa izvjesne nedoumice. Pre-sje i etnicima odstupnicu i razbiti ih na teritoriji Like prije nego izbiju u rejon Biha a, imalo bi veliki politiki zna aj, ali ne i vojni, jer oni odvojeni od

30 Zbornik, tora V, knj. 35. dok. 97, depeša br. 580J.

terena Kninske krajine nisu više predstavljali neku ozbiljnu vojnu snagu. Upravo je 35. divizije u potjeru za etnicima, duž komunikacije na kojoj su još bile jake snage 373. njemačke divizije, nije pružalo puno izgleda za velike uspjehe, a i sama komandna garnizonu bio bi u tom slučaju olakšan proboj prema Lapcu. Štab 35. divizije bio je 8. decembra u pravcu kada je uporno naglašavao prednost zadržavanja divizije oko Gračaca, da bi sama komandna garnizonu, koji se pripremao za povlačenje, zadala odluku i udarac na otvorenom polju.

Kada su jedinice 8. korpusa 8. decembra uveče otpočele odluku i napad na ostatke neprijateljeve kninske grupacije u rejonu Otrčaja, postalo je manje vjerovatno da će se neprijatelj iz Gračaca odlučiti na proboj prema Otrčaju, pa je u rasporedu snaga 35. divizije toga dana uveče izvršena promjena i glavna snaga pomjerena na pravac Gračac—Brvno.

Komanda u Gračacu dobila je naredbe (vjerovatno 8. decembra) da se probije prema D. Lapcu, s tim što će joj dijelovi 373. divizije to olakšati ispadom iz G. Lapca u Mazin. U toku noći i kombinovani odred pripremio se za proboj, pa su u 4 sata 9. decembra njegovi prednji dijelovi, podržavani jakom artiljerijskom vatrom, izvršili pritisak prema Tomin-Gaju. Prednji dijelovi 3. brigade 35. divizije povukli su se s istaknutih položaja na prihvatne položaje oko Dukića. Ovo povlačenje ohrabrilo je neprijateljsku komandu, pa je ona, kad se razdaniilo, naredila pokret svih snaga i napuštanje utvrđenog grada i kog garnizona. Podržavani jakom artiljerijskom vatrom, prednji neprijateljski dijelovi uspjeli su do podne da napreduju s obje strane ceste, kroz Dukiće do Blanuša. Na liniju Popovića brdo—Orleuša upornom odbranom bataljona 3. brigade zaustavljeno je dalje napredovanje neprijatelja, koji je odmah zatim pristupio pregrupisanju svojih snaga i izvlačenje artiljerije na podesnije položaje radi organizacije proboja u pravcu Brvna.

Štab 35. divizije dobio je pred podne obavještenje da je jedna neprijateljska kolona krenula iz G. Lapca, odbacila naše manje teritorijalne jedinice sa Zuleševice i izbila u Mazin, s očitom namjerom da napreduje u susret snagama iz Gračaca. Da bi se zaustavilo, ili bar usporilo nastupanje ove kolone, pred nju su upućeni slušaoci podoficirskog kursa 35. divizije iz Ondića i dio prištapskih jedinica. Ova brojno mala, ali odvažna borbena grupica uspjela je da na prevoju između Mazina i Brvna zaustavi i odbaci neprijatelja u Mazin.

I 4. ustaški zdrug krenuo je 9. decembra s tri bojne iz Gospića, da bi napadom preko Metka, u pravcu Lovinca i Pločanskog klanca, privukao na sebe dio naših snaga oko Gračaca i olakšao izvlačenje grada i kog garnizona. Zaobilaze i desno krilo 3. brigade 13. divizije u Metku, neprijatelj je poslije podne uspio da se probije do Lovinca, ali je ovaj prodor, sticajem prilika, ostao bez uticaja na razvoj situacije kod Gračaca.³¹

Oko podne Štab 35. divizije izdao je naredbe svim jedinicama da preduku odlučan protivnapad, što su one i učinile istovremeno na cijelom frontu kroz Tomin-Gaj i Derin-Gaj. Protivnapad je uspješno podržavala sva naša artiljerija i minobacaonica. Zbunjen oštrinom našeg napada, neprijatelj se počeo kolebati, a zatim i povlačenje prema jugu. Međutim, put za Gračac bio je već presječen, jer je 1. bataljon 2. brigade već bio između neprijateljskog zaštitnika i Gračaca, a dva bataljona 2. brigade 13. divizije u Gračacu. Bataljoni 35. divizije brzo su natkriljavali neprijateljski združeni odred sa zapada, kroz Tomin-Gaj i s istoka kroz Kijane, prelazeći sa svih strana na juriš. Neprijatelj se našao u okruženju

31 Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 109.

i po eo da uništava svoju artiljeriju i vozila eksplozivom. Ove eksplozije, usred njegovog borbenog rasporeda, još su ga više demoralisale, pa su njegove jedinice, zahva ene panikom, po ele da bježe na sve strane, ali su samo manje grupe uspjele da se spase bjekstvom kroz Omsicu prema unskoj komunikaciji, dok je najve i dio odreda bio uništen ili zarobljen. Poraz neprijatelja bio je potpun prije pada mraka. Dva bataljona 1. brigade upu ena su za Mazin, te su zajedno sa snagama koje su se ve tamo nalazile odbacile dijelove 373. divizije prema Lapcu. Odmah poslije neprijateljskog poraza kod Gra aca, zajedni kim dejstvom dvaju bataljona 1. brigade 35. divizije likvidirana su i neprijateljska uporišta u Vu ipolju i na Smrekovcu. Razbijene ostatke gra a kog garnizona jedinice 35. divizije zarobljavale su po terenu oko Bruvna, uve e poslije boja i cijelog idu eg dana.

Rezultat boja kod Gra aca bio je slijede i: ubijeno je 285, ranjeno 130 i zarobljeno 787 neprijateljskih vojnika i oficira. Zaplijenjeno je sve oružje i tehnika, me u kojem i 10 ispravnih i 8 neispravnih topova, 8 minobaca a, 5 mitraljeza, 70 puškomitraljeza, 808 pušaka, velike koli ine municije i drugog raznog materijala. Gubici 35. divizije bili su: 5 poginulih i 25 ranjenih boraca i rukovodilaca, a 2. brigada 13. divizije nije imala gubitaka.

Poslije ove borbe glavnina 35. divizije spremala se za dejstvo protiv unske komunikacije. Prva brigada prikupila se u Mazinu, 2. brigada na prostoru Bruvno—Klapavica, a 3. brigada u Tomin-Gaju. Druga i 3. brigada 13. divizije uspjele su da 10. decembra odbace dijelove 4. ustaškog zdruga iz Lovinca i Plo e u rejon Metka.

Porazi neprijatelja oko Knina, Otri a i kod Gra aca vrlo teško su se odrazili na borbenu vrijednost njema kog 15. brdskog korpusa, jer su od njegove 264. i 373. divizije, poslije ovih borbi, ostali samo demoralisani ostaci. Ovaj korpus nije više bio u stanju da uspostavi novu liniju fronta na južnim prilazima Li -kom i Kravskom polju, nego je snagama 392. divizije, 4. ustaškog zdruga i ostacima ostalih korpusnih jedinica nastojao da dalje nastupanje snaga 8. i dijelova 11. korpusa zaustavi na liniji Karlobag—Gospi —Korenica—Biha i da što duže zadrži u rukama dio unske komunikacije od Biha a do D. Lapca.

porazu kod Gra aca neprijateljski štabovi nekoliko su dana u svojim izvještajima uporno utali, kao da ni sami nisu vjerovali da se cio odred od tri bataljona istopio u borbi koja je trajala samo nekoliko sati. Tek u dnevnom izvještaju Minorsa, od 14. decembra, navodi se da je »prema izvješ u pu anstva« Gra ac izgubljen i pove a kolona legionara odvedena u zarobljeništvo.³²

Gra ac kao vor važnih puteva postao je nova isturena baza 8. korpusa. Snabdijevanje jedinica 11. i 4. korpusa bilo je znatno olakšano. U borbi se više nije morao štedjeti svaki metak i ocjenjivati nužnost utroška svake granate. Perspektiva skorog oslobo enja cijele Like bila je sada vrlo bliska. Najnužnija pomo mogla je da se pruži ispa enom stanovništvu Like. Teški problem zaštite i evakuacije ranjenika nije više vezivao slobodu akcije naših brigada. Jedinice su se odjenule i obule, pa je opasnost od promrzavanja u toku nastupaju e zime znatno smanjena.

Za uspjeh postignut u borbama kod Gra aca, Vrhovni komandant Josip Broz Tito pohvalio je jedinice 11. korpusa, a Glavni štab Hrvatske dodijelio je 35. diviziji naziv »Udarna«.

32 Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 104.

Pošto su jedinice 8. korpusa 9. decembra zauzele rejon Otrina, preduzele su napad na uporišta oko Srbskog klanca i Srba. Radi sadejstva s 20. divizijom u oslobođenju područja Srb—D. Lapac, Štab 11. korpusa uputio je 35. diviziju u napad na uporišta oko D. Lapca. Trinaesta divizija (2. i 3. brigada) upućena je u napad na dvije bojne 4. ustaškog zdruga, koje su se poslije neuspjeha kod Lovinca povukle na položaje južno od Metka.

Jedinice 35. divizije zauzele su 11. decembra položaje oko Lapackog polja, sa zadatkom da blokadom i postepenim likvidiranjem tamošnjih neprijateljskih snaga olakšaju napredovanje 20. divizije 8. korpusa (koja je 12. decembra smijenila 9. diviziju u rejonu Srbskog klanca) dolinom rijeke Une, prema Doljanima, kao i da spriječi ispad iz D. Lapca prema Mazinu, Udbini i Kamenskom.

Da bi se oslobodio pritiska 35. divizije na Lapac, neprijatelj je 14. decembra pokušao da je protivnapadom odbaci iz Lapackog polja kod Udbine. Dva-tri bataljona 373. divizije prikupila su se na prostoru Nebljusi—Kruge, te preko Kalinova napali položaj 2. brigade oko Dnopolja. Neprijatelj je uspio da zauzme Tišminu glavicu i Bizovu, ali je protivnapadom odbijen prema Lapcu i Krugama. Ubijeno je i ranjeno preko 30, a zarobljeno 14 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjena su 2 minobacača, 16 pušaka i 17 sanduka municije. Naši gubici u ovoj borbi bili su 2 poginula i 5 ranjenih.³³

Pritisak 35. divizije na D. Lapac olakšao je 20. diviziji operaciju iščimbenja neprijateljskih uporišta oko izvornog dijela rijeke Une. Srb i okolna sela oslobođeni su 16. decembra, pa je poslije nekoliko dana 20. divizija pristupila napadima na neprijateljeva uporišta oko Suvaje, Brotnje i Doljana, kojima je ovladala do kraja mjeseca.

Poslije trodnevnih vrlo pokretnih borbi, od 10. do 13. decembra, u širem rejonu Metka jedinice 13. divizije su uspjele da primoraju dijelove 4. ustaškog zdruga na povlačenje u Ribnik i Bilaj. Brigade 13. divizije raspoređene su na liniji Ljubovo—Ostrvica—Vrebač—Medak—Počitelj—Divoselo. Tako je do polovine decembra veći dio Like bio oslobođen. Međutim, do otkidanog produžetka ofanzive 8. korpusa kroz Liku nije tada došlo, jer je glavnina korpusa 9, 19. i 26. divizije), po naredjenju Vrhovnog štaba, vraćena u obalni pojas Dalmacije.³⁴

Borbe za održanje snabdjevačkog puta od Obrovca preko Like do Korduna i druga dejstva u toku zime

Poslije oslobođenja sjeverne Dalmacije i južne Like snage njemačkog 15. brdskog korpusa ostale su razdvojene komunikacijom Udbina—Korenica—Plitvičko jezero—Kordun koja je bila u našim rukama. Glavnina tog korpusa bila je oko Bihaća i duž unsko-komunikacije, od Bosanskog Novog do Donjeg Lapca, a 392. divizija i operativna grupa »Velebit« na liniji Otočac—Gospić—Karlobag. Osnovna preokupacija Štaba 15. korpusa u drugoj polovini decembra bila je da uspostavi vezu između u razdvojenih snaga pravcima Gospić—Korenica—Ljeko Petrovo Selo i Prijeboj—Plitvički Ljeskovac—Vrhovine. Prodorom u sjeverni

³³ Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 109, fusn. 30.

³⁴ Tošić i Radošević, Ofanziva za oslobođenje Dalmacije, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1965, str. 276.

dio Krbavskog polja ujedno bi se smanjio pritisak naših snaga prema Donjem Lapcu i Gospi u, a presjekla bi se i veza izme u naših snaga u Lici i onih u Kordunu.

Iako štab 15. korpusa nije imao mnogo slobodnih snaga za manevar, on je 14. decembra skupio u Babinom Potoku i Li kom Petrovom Selu četiri bataljona 392. 372. i ostatke 264. divizije, pa je sa njima krenuo u napad na jedinice 1. brigade 13. divizije. Ova je pod pritiskom ja ih snaga morala da se pod borbom povla i prema Korenici, koju je neprijatelj zauzeo istog dana uve e. Upravo s ovim prodorom, dijelovi 15. korpusa prodrli su pravcem Li ko Petrovo Selo—Prijeboj—Plitvi ki Ljeskovac i pravcem Iza i —Vaganac—Drežnik, potisnuvši 1. i 3. brigadu 8. divizije na sjever. Ovaj prodor iskoristili su etnici da se iz rejna Biha a, preko Poljanka i Li ke .Jesenke, prebaci u Oto ac, odakle su kasnije produžili marš prema Rijeci, u susret zapadnim saveznicima.

Štab 11. korpusa, na sugestiju Glavnog štaba Hrvatske, izvršio je 15. decembra pregrupaciju svojih snaga. Štabu 35. divizije naredio je da prema Donjem Lapcu ostavi samo dva bataljona, a ostale snage da odmah prebaci preko Plješevice u Bjelopolje, i pripremi ih za napad na Korenicu, a Štabu 13. divizije da 1. brigadu privremeno preda pod komandu Štaba 35. divizije, a ostalim snagama da vrše pritisak na uporišta južno od Gospi a (Ribnik i Bilaj) i da sprije i eventualni pokušaj prodora iz Široke Kule, preko Ljubovak Buni u. Glavni štab Hrvatske je bio svjestan da bi duže presijecanje veze izme u Like i Korduna otežalo snabdijevanje 4. korpusa, pa je zato naredio da se u operaciji ponovno oslobod enja sektora Li ko Petrovo Selo—Plitvi ka jezera—Korenica angažuju dvije divizije. Od Vrhovnog štaba zatraženo je odobrenje da se za borbe u Lici upotrijebe i dvije divizije 8. korpusa s tenkovima i artiljerijskim oja anjima.³⁵ Me utim, Vrhovni štab je odobrio da se samo 20. divizija zadrži i dalje u Lici radi dejstva prema Lapcu i da se 4. motorizovani brdski divizion 8. korpusa koristi za podršku jedinica 11. korpusa.

Glavnina 35. divizije, pošto se 15. decembra prebacila u Frkaši , Bjelopolje i Grabuši , krenula je u napad na Korenicu. Neprijatelj je, me utim, u isto vrijeme krenuo u napad na položaje 35. divizije, pa je zbog magle došlo do niza bliskih sudara izme u Bjelopolja i Korenice, poslije kojih su naše jedinice odstupile na polazne položaje. Idu eg dana neprijatelj je ponovo izvršio niz ispada iz rejna Korenice u pravcu Bjelopolja, Debelog Brda i Krbavice, ali su svi ovi ispadi bili odbijeni.

Grupa od sedam brigade (8. divizija, dvije brigade 7. divizije i dvije brigade Unske operativne grupe) 4. korpusa, uspjela je da do 18. decembra razbije ustaške i njema ke jedinice na liniji Vaganac—Drežnik—Poljanak, pa je 2. brigada upu ena u napad na Prijeboj, u koji je ušla poslije kra e borbe.

Svakodnevnim ispadima iz Korenice i estim probojima iz Li kog Petrovog Sela i Babinog Potoka u rejon Plitvi kih jezera i Prijeboja, neprijatelj je pokazivao namjeru da se u vrsti u rejonu Korenice, bez obzira što nije zadržao cestu: Li ko Petrovo Selo—Babin Potok i što ustaške jedinice iz Gospi a nisu uspjele da izbiju na Ljubovo. Koriste i odlazak glavnine 35. divizije iz Lapa kog polja, jedna neprijateljska kolona, sastavljena od njema kih, ustaških i etni kih jedinica, uspjela je da se 18. decembra iz Donjeg Lapca probije kroz položaje bataljona 1. brigade, na prevoju Kuk i da izbije u Visu i Udbinu. Prema njoj

35 Zbornik, tom V, knj. 36, dok. 111, depeša br. 7291.

su upu eni 1. brigada 13. divizije i dijelovi 1. i 3. brigade 35. divizije, pa je sprije en njen dalji prodor u Krbavsko polje.

Štab 11. korpusa naredio je Štabu 13. divizije da poslije neuspjelog napada na Bilaj (19. decembra) ostavi prema Gospi u i Širokoj Kuli dva-tri bataljona, a s ostalim snagama, uz podršku 4. motorizovanog brdskog divizionu, da 21. decembra napadne i protjera neprijatelja iz rejonu Udbine, dok je Štabu 35. divizije naredio da 21. decembra izvrši novi napad na neprijatelja oko Korenice.

Snage upu ene u napad na Udbinu uspjele su da bez ve ih gubitaka odbace neprijatelja iz Krbavskog u Lapa ko polje. Istovremeno je 20. divizija izvršila jak pritisak na dijelove 373. divizije u Doljanima, Dobroselu i G. Lapcu, ali nije uspjela da ovlada ovim selima.

Napad 35. divizije na Korenicu nije se ni ovog puta uspješno razvijao, jer ga je neprijatelj omeo protivnapadom snagama koje su bile brojnije od naših a uz to i oja ane tenkovima i artiljerijom. Pored toga, ustaške snage iz Gospi a, koriste i odlazak glavnine 13. divizije prema Udbini, izvršile su 22. decembra napad na Ljubovo, zauzele ga i izbile u Buni , našavši se tako za le ima jedinica 35. divizije, koje su se zbog toga morale povu i iz rejonu Vrpile—Krbavica—Debelo Brdo. Po narednju štaba korpusa novi napad na Korenicu trebalo je da bude izvršen 23. decembra, uz u eš e jedne brigade 13. divizije, ali je izvršenje i toga napada bilo spre eno novom akcijom neprijatelja. Štab 15. brdskog armijskog korpusa organizovao je i 22. decembra po eo koncentri an napad svojim snagama protiv 13. i 35. divizije, kako bi oslabio pritisak na Korenicu i ovladao cestom Gospi —Korenica.³⁶ Iz Li kog Osika preko Ljubova nastupala je borbena grupa 392. legionarske divizije i jedna ustaška bojna. Iz Korenice prema Buni u nastupala je borbena grupa 373. divizije. Neprijateljske napadne kolone spojile su se u rejonu Debelog Brda, odbacivši dijelovi 35. divizije prema Frkaši u i Gorici, a dijelove 13. divizije prema Šalamuni u. Naše su snage još istog dana odbacile neprijatelja iz rejonu Bjelopolja, Debelog Brda i Buni a u Korenicu i Ljubovo, nanijevši mu pri tom znatne gubitke. Prva brigada 8. divizije uspjela je tog dana da sprije i prodor jednog neprijateljskog bataljona iz Li kog Petrovog Sela u Korenicu.

Odlu an napad na legionarske bataljone u Korenici pripremale su 35. divizija i 1. brigada 13. divizije, zauzimanjem 25. decembra polaznih položaja. Neprijatelj je primijetio ove pripreme, pa se nije odlu io da napad, kao prethodnih dana, spre ava protivnapadima, niti da ga sa eka u koreni koj kotlini, nego je pred sam napad neprimjetno no u izvukao jedinice iz Korenice na položaje oko Pogledala i Homoljca. Naš no ni napad na Korenicu udario je u prazno, da bi odmah zatim bio usmjeren na Pogledalo. Otpor na Pogledalu bio je vrlo jak, ali je prevoj zauzet poslije podne, a Homoljac idu e no i. Legionari su u ovim borbama imali znatne gubitke, što se vidi i po zahva enom plijenu: 5 puškomitraljeza, 45 pušaka i dosta druge ratne opreme. Gubici 35. divizije iznosili su 12 poginulih i 63 ranjena.

Protjerivanjem neprijatelja iz Korenice propali su njegovi planovi uspostavljanju fronta na liniji Biha —Korenica—Gospi i vrstom povezivanju 392. i 373. divizije na liniji Li ko Petrovo Selo—Plitvi ka jezera—Vrhovine. Od ovog drugog dijela plana on ipak nije odustao, pa je i dalje vrsto držao dio ceste od Vrhovina do u dinog klanca i raskrnicu puteva u Li kom Petrovom Selu.

Glavni štab Hrvatske naredio je Štabu 11. korpusa da što prije glavnim snagama pristupi zauzimanju komunikacije uđin klanac—Vrhovine, a manjim snagama da izvrši napade na komunikaciju Gospi —Oto ac. U vezi s tim Štab 11. korpusa uputio je pet svojih brigada i 1. brigadu 8. divizije u napad 30. decembra. Neprijatelj je spremno do ekao napad i odbio ga, nanijevši nam dosta gubitaka. Te borbe od 17. do 27. decembra bile su vrlo zamorne, pa zato odluka da se poslije svega dva dana 35. divizija uputi u napad na utvr ene i gusto posjednute položaje oko Babinog Potoka nije bila realna niti op om situacijom opravdana. Ovo je bio jedan od razloga što je napad pretrpio neuspjeh ve u samom po etku i što je zbog toga morao biti obustavljen.

Nova 1945. godina nastupila je u Lici s mnogo snijega, niskim temperaturama i snježnim vijavicama. Duži pokreti jedinica bili su jako otežani, pa zato ni naše ni neprijateljske snage nisu prvih dana januara u Lici preduzimale ve e pokrete i akcije. Manje jedinice i patrole s mukom su se probijale kroz duboki snijeg, do položaja na kojima su postavljena obezbje enja. Štabovi su svu pažnju posve ivali organizacijskim problemima, održavanju veze s jedinicama i prikupljanju podataka neprijatelju.

Zbog zavijanih puteva bio je prekinut automobilski saobra aj s Dalmacijom. To je stvorilo problem ishrane i snabdijevanja jedinica ne samo 11-tog nego i 4. korpusa, pa je 35. diviziji stavljeno u zadatak da o isti snijeg sa ceste od Plitvi kih jezera do Udbine. Svakog dana na cestu je izvo eno pet-šest bataljona da iste snijeg, ali put za automobile nije otvoren. Što bi bataljoni, uz teške napore preko dana pro istili, to bi bura za par sati ponovo potpuno zavijala. Zbog teško a u snabdijevanju iz baza u Dalmaciji i osjetnom smanjenju zaliha u selima, dnevni obroci hrane u jedinicama bili su svedeni na manje od polovine propisanog sledovanja.³⁷ Umjesto dva obroka, s ukupno 2.000—3.000 kalorija, borci su dobivali samo jedan obrok, od oko 1.000 kalorija. To je dovelo do naglog gubljenja fizi ke kondicije i do smanjenja otpornosti prema hladno i. Malaksalost, nesvjestice, apatija i promrzavanja postajali su sve eš i.

Zbog vrlo lošeg smještaja i nedostatka sapuna bilo je otežano održavanje higijene. Pove avala se ušljivost, a u nekim selima, kod stanovništva koje je živjelo u još težim uvjetima, pojavila su se nova žarišta pjegavog tifusa. Odmah su u svim jedinicama preduzeta temeljita raskužavanja i izolovanja žarišta zaraze u selima, pa je spre eno širenje pjegavca u vojsci.

Evekuacija ranjenika i bolesnika u Dalmaciju privremeno je bila obustavljena, pa je njihov broj u podru noj korpusnoj bolnici u Ri icama porastao. U podru nim bolnicama u Lici, 20. januara 1945. godine, bilo je 120 ranjenika i 87 bolesnika, od ega samo 9 u zaraznim odjeljenjima. U prihvatnoj bolnici 35. •divizije, u Debelom Brdu, bilo je tada 80—100 pacijenata, od ega 10—15 pokretnih ranjenika, a ostalo su bili promrzli i rekonvalescenti. Teži ranjenici i bolesnici kojima je bila potrebna duža hospitalizacija, bili su prije snijega upu eni u bolnicu korpusne oblasti u Benkovcu.

Po etkom januara održan je u Korenici sastanak Divizijskog komiteta KPJ na kome je analizirana politi ka situacija, rad partijskih organizacija i sadržaj politi kog rada u novoj vojno-politi koj situaciji na svim frontovima a posebno u Lici. Poslije toga, 24. januara, održan je širi sastanak politi kih rukovodilaca divizije, na kome su utvr eni metodi sprovo enja zaklju aka donijetih u komitetu.

U drugoj dekadi januara jedinice 35. divizije nisu imale značajnijih sukoba s neprijateljem. U sukobima patrola oko Babinog Potoka i Turjanskog doživjeli smo poneko iznenađenje i gubitke, jer je neprijatelj koristio skije i maskirna odijela, a naše jedinice nisu. Povremena uzajamna bombardovanja artiljerijom bila su sra unata više na moralni nego na materijalni efekt. Tih dana Liku su nadlijetali sovjetski transportni avioni, a bacili su i nešto materijala na Krbavsko polje.

Na dijelu fronta 13. divizije prema Gospi u i Peruši u vladalo je zatišje. Bilo je samo nekoliko manjih sukoba s neprijateljskim jedinicama koje su vršile izvištavanje i napade iz Gospi a prema Metku, a s linije Peruši —Lešće prema Kuzmanova i i anku. Ova divizija, kao i 35-ta kojoj je bila slika na po sastavu, snazi i problemima, posvetila je za to vrijeme svu pažnju organizacijskom u vršivanju, snabdijevanju, obuci i politici komandantima. Na frontu kod Lapca 20. divizija vršila je i dalje pritisak na dijelove 373. divizije i pripremala se da preduzme napade čim se vremenske prilike poprave. Haubički divizion 8. korpusa bio je u Peanima, na raspolaganju Štaba 11. korpusa.³⁸

Po etkom 1945. godine u ustaško-domobranskoj vojsci dovršavana je reorganizacija započeta u novembru 1944. godine. Sve ustaške i domobranske jedinice ušle su u sastav novoformiranih jedinstvenih divizija, koje su još neposrednije nego ranije bile uključene u njemačke oružane snage. Na području Like i Gorskog kotara, od 8 ustaških bojnih (iz 4. i 18. ustaškog zdruga) i 7 domobranskih (iz 3. i 4. domobranskog zdruga) formirana je 11. ustaško-domobranska divizija, koja ima oko 8.000 vojnika sa štabom u Gospi u. Ona je u januaru bila ojačana 33. ustaškom bojnom, koja je iz Zagreba upućena u Liku, a kasnije je u njen sastav ušla i 32. ustaška bojna iz rejonu Rijeke i dvije bojne 23. ustaško-domobranskog zdruga, iz Zagreba. Sjeverno od Bihaća, u dolini Une i u Baniji, formirana je 4. ustaško-domobranska divizija, koja ima i sastava sličnog kao i 11. divizija, dok je u samom Bihaću formirana nešto slabija 10. divizija. Sve tri ove divizije stajale su pod neposrednom komandom njemačkog 15. brdskog armijskog korpusa.

Glavnina snaga 392. divizije bila je i dalje u Gackom polju. Njena dva bataljona i 19. ustaška bojna bili su na sektoru Vrhovina, a od sredine januara do sredine februara tamo je bio i jedan njemački erzac lovački bataljon »B«, koji je zatim upućen u Ogulin. Četnici su u toku januara napustili Gacko polje i povukli se prema Rijeci. Štab 15. brdskog korpusa, sa 373. divizijom, ostacima 264. divizije i ostalim svojim dijelovima, držao je D. Lapac, širi rejon Bihaća i dolinu rijeke Une.

Pred kraj januara zima je nešto popustila i vrijeme se po elu stabilizovati. Glavni štab Hrvatske dobivao je podatke prema kojima se 15. brdski armijski korpus pripremao da uskoro povuče svoje snage iz Lapackog polja u rejon Bihaća, te da u ini novi napor da uspostavi kontrolu nad rejonom Plitvičkih jezera i poveže svoj front od Karlobaga preko Gospića, Vrhovina i Prijeboja do Bihaća. Pretpostavljaju i da bi neprijatelj sada mogao nastupiti ne samo najprije prema pravcu preko Prijeboja već istovremeno napad usmjeriti iz Bihaća i preko Vaganca na Drežnik, a iz Gackog polja i Vrhovina preko Poljanka kod Drežnika, Štabu 11. korpusa naređeno je da 35. diviziju pomjeri nešto na sjever, tako da joj glavnina snaga bude na granici Like i Korduna. Pošto više nije prijetila opasnost od većih ispada 11. ustaško-domobranske divizije iz

rejona Gospi a na jug, 13. divizija mogla je svoje desno krilo protegnuti preko Trnavca do Homoljca i zatvoriti pravac Vrhovine—Korenica. Štab korpusa naredio je 29. januara štabu 35. divizije da jednu brigadu ostavi u rejonu Prijeboja, a sa dvije da se premjesti na prostor izme u Plitvi kih jezera i Rakovice, s tim da se sa zapada obezbijedi na pravcima od Gackog polja, a na istoku da se poveže s dijelovima 4. korpusa NOVJ, koji su bili u kontaktu s neprijateljskim snagama sjeverno od Biha a. Dijelom snaga divizija je ujedno trebala što prije da o isti od snijega cestu od Rakovice preko Poljanka do Prijeboja.

Prvih deset dana februara na prostoru oko Plitvi kih jezera vladalo je i dalje zatišje. Zbog odlaska njema kog »Jäger B« bataljona iz Babinog Potoka prema Ogulinu i nekih pomjeranja u neprijateljskom rasporedu oko Vrhovina, bio je u našim štabovima stvoren utisak da neprijatelj tamo grupiše ja e snage, pa je 1. i 3. brigadi nare eno da to provjere poja anim izvri anjem.³⁹

Pretpostavka da se neprijatelj sprema za novi prodor u Krbavsko polje bila je ta na. Štab 392. divizije dao je glavnini svojih snaga zadatak da s linije Saborski—Vrhovine prodre u prostor Plitvi ka jezera, Prijeboj, Korenica. U susret tim snagama sa sektora Biha a trebalo je da izbije 4. ustaško-domobranska divizija, a s linije Ramljani—Peruši —Li ki Osik na prostor Buni , Krbavica, Debelo Brdo glavnina 11. ustaško-domobranske divizije. Po etak napada odre en je za 11. februara, a napadne kolone trebalo je da se spoje u sjevernom dijelu Krbavskog polja.

Desetog februara neprijateljski izvri a ki dijelovi bili su vrlo aktivni kako na biha kom tako i na vrhovljanskom sektoru. Dijelovi 8. divizije vodili su tog dana borbu s dvije neprijateljske kolone koje su iz Jezerana i Josipdola prodrle u rejon Li ke Jesenice i Plaškog. Idu eg dana neprijatelj je prešao u koncentri an napad iz tri pravca, na 1. i 3. brigadu u rejonu Plitvi kih jezera. Iz Babinog Potoka u Plitvi ki Ljeskovac prodrli su 2. bataljon 846. puka i 3. bataljon 847. puka 392. divizije, potisnuvši prednje dijelove 3. brigade prema Jezercu i Prijeboju. Iz Saborskog prema Kuselju, na prednje dijelove bataljona 1. brigade u Serti -Poljani napala je 1. bojna 13. ustaško-domobranskog zdrug a, oja ana jednim stražarskim bataljonom i jednom etom lova kog bataljona 392. divizije. Naš bataljon pod borbom se povla io od Kuselja prema Serti -Poljani. Dvije bojne 4. ustaško-domobranske divizije i jedan bataljon 373. divizije napadali su iz Iza i a, preko Li kog Petrovog Sela i Vaganca, u pravcu Smoljanca, potiskuju i dijelove 8. divizije preko Korane k Drežniku.

U takvoj situaciji Štab 35. divizije, smatraju i da je trenutno najopasniji prodor neprijatelja prema Poljanku, naredio je 1. brigadi da odbranu pravca Kuselj—Poljanak oja a s još jednim bataljonom, a dva bataljona 2. brigade (2. i 3) upu ena su iz Rakovice prema Biljevini i Kuselju da izvrše bo ni napad na ovu neprijateljsku kolonu. Tre i bataljon 2. brigade, nastupaju i u koloni bez dovoljno obezbje enja, naišao je u Vodenim dragama (sjeveroisto no od Kuselja) iznenada na glavninu 1. bojne 17. ustaškog zdrug a, koja je bila razvijena za borbu, pa je pretrpio gubitke i morao da se brzo povu e. Ni 2. bataljon 2. brigade, koji je nastupao lijevo od tre eg, nije poslije toga uspio da organizuje solidnu odbranu na Manduševcu, pa je neprijatelj poslije podne napredovao prema Rakovici do Korita, a u toku no i zauzeo je i atrnju.

Pod pritiskom koji je neprijatelj izvršio prema Poljanku sa zapada, sjevera i juga. Prva brigada predve e je napustila Serti -Poljanu, Plitvice i Poljanak,

39 Prema zabilješkama Nikiee Kleuta, oficira OZN-e u štabu 2. brig. 35. divizije.

pa je s prikupljenim snagama organizovala odbranu V. i M. Lisine sjeveroisto no od Poljanaka. S ovog prostora brigada je prije ila pokušaje neprijatelja da u toku no i 11/12. februara ovlada cestom Poljanak— atrnja, jutro je prešla u protivnapad prema Poljanku i zauzela ga, a zatim u sadejstvu sa 1. brigadom 8. divizije, koja je iz Mo ila krenula preko Vodenih draga prema Serti -Poljani, razbila neprijatelja u rejonu Serti -Poljane i gonila ga prema Saborskom.⁴⁹

Tre a brigada je 12. februara povratila Plitvi ki Ljeskovac, ali se dva neprijateljska bataljona nisu povukla prema Babinom Potoku, ve su preko Bigine Poljane i Plitvica izbili u Poljanak i Serti -Poljanu, koje su položaje glavne snage 1. brigade bile napustile, gone i neprijatelja prema Saborskom. Druga brigada odbacila je iz Korita prema Selištu Željezni ki stražarski bataljon, ali u oštroj bliskoj borbi oko atrnje nije uspjela da potisne 1. bataljon 13. ustaške bojne. U toj borbi 1. bataljon 2. brigade, s kojim se nalazio i štab brigade, bio je iznena en jednim ustaškim protivnapadom, pa su u borbi ranjeni, pored ostalih, komandant brigade Bogdan Mamula i politkomesar brigade Cvetko Cuculi . Pošto je 12. februara i neprijateljska kolona koja je napadala sa sektora Biha a uspjela da prodre u Smoljanac i Rastova u, a 1. brigada 35. divizije nije uspjela da povratnim napadom zauzme Serti -Poljanu, nego se povukla u Korita, položaj je tog dana uve e bio prili no komplikovan. Neprijatelj je držao prostor Vaganac, atrnja, Plitvice, Li ko Petrovo Selo, ali su njegove snage na tom prostoru imale vrstu vezu samo sa sektorom Biha a.

Napad 11. ustaško-domobranske divizije na položaje naše 13. divizije po eo je 12. februara. Poslije manjih prodora na Ljubovu i kod anka, ovaj napad je zaustavljen. Ve idu eg dana protivnapadom naših snaga ovi prodori bili su likvidirani i neprijatelj odba en iz anka u Ramljane, a s Ljubova preko Kule u Li ki Osik. U Štabu 11. divizije stvoren je zaklju ak da je njen i 392. divizije pokušaj u Krbavsko polje definitivno propao.⁴¹

Glavni štab Hrvatske naredio je 12. februara Štabu 11. korpusa da odmah preduzme mjere kako se neprijatelj ne bi utvrdio na liniji Vaganac—Drežnik—Poljanak i tako presjekao vezu 4. korpusa s oslobo enim dijelom Like. Štab korpusa naredio je 35. diviziji da s 1. i 2. brigadom izvrši 13. februara napad na liniju Poljrr ak— atrnja, a s 3. brigadom na Li ko Petrovo Selo da bi neprijatelja prinudio na povla enje sa svih zauzetih položaja. Štabu 13. divizije nare eno je da izvrši demonstrativni napad na Ramljane, Babin Potok i u din klanac, kako bi olakšala napad 35. divizije i omogu ila 3. brigadi da sve snage upotrijebi prema Li kom Petrovom Selu.

Tre a brigada 35. divizije, odmah po prijemu nare enja, ostavila je manja obezbje enja prema u dinom klancu i prikupila se kod Prijeboja. Energi nim no nim napadom 12/13. februara ona je uspjela da zauzme Li ko Petrovo Selo, Cesarov kamen i elopak, ugroživši tako pozadinu jedinica 4. ustaško-domobranske divizije, koje su bile ušle u veliku okuku rijeke Korane, pa su se one po ele povla iti prema Vaganacu.

Prva brigada, koja je pred zoru 13. februara krenula sa linije Kuselj—Korita u napad na Poljanak i Lisinu, nije zatekla neprijatelja na tim položajima, jer se on u toku no i povukao dijelom u atrnju, a dijelom u Plitvice. Brigada je

40 Mitar uriši , Dejstva 11. korpusa NOVJ od augusta 1944. do marta 1945. godine, Vojni istorijski glasniki br. 1/1958. god.

41 A VII, k. 59, br. reg. 2/39 i 2/46.

posjela položaje u Poljanku i na Lisini, a dijelom snaga produžila prema Plitvicama, iz kojih je neprijatelj bez većeg otpora odstupio preko Bigine Poljane k Babinom Potoku.

Druga brigada, ojačana artiljerijskim divizionom 8. divizije, organizovala je napad na atrnju i otpočela ga u podne. Napad se razvijao uspješno i neprijatelj je bio prinuđen da se povuče u Drežnik. Tamo su, međutim, neprijatelja prihvatile svježije snage 4. ustaške divizije, koje su pristigle iz Vaganca i prešle u protivnapad. Druga brigada nije izdržala ovaj protivnapad pa se morala povući i sa zauzetih položaja u atrnju. Novi napad brigade na atrnju, u kome je učestvovao i 1. bataljon 1. brigade, nastupaju i preko Selišta, izveden je uspješno, ali nije donio rezultata. Naše su se jedinice zatim povukle od atrnje i iz Korita k Rakovici i na Lisinu, da bi se pripremile za novi napad idućeg jutra. Neprijatelj, međutim, nije sačekao ovaj napad, već su se dijelovi 4. ustaško-domobranske divizije povukli u Drežnik, a 1. bojna 13. ustaškog združenja, Željezni ko-stražarska bojna i četa njemačkog lovca koga je bataljon odstupio preko Selišta k Vodenoj draži i dalje u Saborski. Jedinice 35. divizije nisu iskoristile ovu priliku da preduzmu gonjenje neprijatelja koji je odstupao, jer je do odstupanja došlo ne očekivano, a naše su snage bile zamorene i nepripremljene za neposrednu brzu akciju.

U trodnevnim borbama sjeverno od Plitvskih jezera neprijatelj je pretrpio znatne gubitke, nije postigao cilj svoje akcije i bio je primoran da napusti zauzetu teritoriju. Prema procjeni Štaba 35. divizije neprijatelj je imao za to vrijeme gubitke od oko 150 izbačenih iz stroja. Na našoj strani najteže gubitke pretrpjela je 2. brigada, uglavnom zbog doživljenih iznenađenja. Ukupni gubici iznosili su: 30 poginulih, 36 zarobljenih i nestalih, te oko 30 ranjenih. Među poginulima bili su komandant 2. bataljona Aleksa Momčilović, operativni oficir 3. bataljona Dmitar Pavlica i još desetak starješina. Među ranjenima, pored komandanta i politkomesara brigade, bilo je još desetak starješina.

Još prije nego što su borbe oko atrnje bile dovršene, noć u 13. i 14. februara, po naredjenju štaba korpusa, bila je 3. brigada prebačena sa sektora Prijeboj—Ljeko Petrovo Selo u Uvalicu i Plitviki Ljeskovac, da bi zajedno sa 1. brigadom 13. divizije napala neprijatelja u Babinom Potoku. Plan je bio da 3. brigada napadne G. Babin Potok sa sjevera, a 1. brigada 13. divizije zapadni dio G. Babinog Potoka s juga, te da ga najprije odsijeku, a zatim zauzmu položaje na rječnom klancu. Napadu je trebalo da sadejstvuje savezni ka avijacija, a 2. brigada 13. divizije napadom na Ramljane i Potkoren trebalo je da spriječi i jača intervenciju neprijateljskih snaga iz Gackog polja. Pošto se avijacija nije pojavila, napad je počeo tek u 17 sati.

Treća brigada je u prvi mrak zauzela dominantne položaje sjeverno od G. Babinog Potoka i dio samog rječnog klanca, ali pošto je izostao i pritisak 1. brigade 13. divizije s juga, neprijatelj je uspio da iz Vrhovina prebaci pojačanja na rječni klanac i zaustavi dalji prodor 3. brigade. U isto vrijeme uslijedila je intervencija ustaških snaga iz Široke Kule prema Ljubovu, a iz Lešaja jak protivnapad na 2. brigadu, koja je zauzela Ramljane, pa je štab 13. divizije odlučio da se napad na Babin Potok obustavi. Treća brigada povukla se u Plitviki Ljeskovac, Uvalicu i Prijeboj.

Oko Plitvskih jezera nastupilo je desetodnevno zatišje, a neprijatelj je za to vrijeme pokušao da ugrozi Krbavsko polje ispadima iz doline Une preko Plješevice. Devetnaestog februara, dok je 1. brigada 13. divizije vodila borbu između Udbine i prevoja Kuk, kolona od dva do tri bataljona 373. divizije kre-

nula je iz Nebljusa preko Kamenskog k Frkaši u, odbacila s tog pravca naše manje terenske jedinice i 1. bataljon 1. brigade 13. divizije i izbila u Frkaši . Naše pozadinske ustanove oko Korenice i sam štab korpusa u Korenici bili su ovim prodorom ozbiljno ugroženi. Po naredjenju Štaba korpusa 3. brigada 35. divizije uputila je odmah u susret neprijatelju dva bataljona, koji su, u sadejstvu s dva bataljona 13. divizije, prije ili tog dana dalji prodor neprijatelja prema Korenici, a iduće dana, poslije vrlo oštih borbi na liniji Bjelopolje—Grabuši , prisilili su ga na povlačenje preko Frkaši a i Kamenskog u polaznu bazu.

Bez obzira na itav niz negativnih iskustava s napadima na sektor Vrhovine—Babin Potok, Glavni štab Hrvatske i dalje je od Štaba 11. korpusa tražio da vlastitim snagama, odnosno dijelom svojih nevezanih snaga oslobodi taj sektor. Depešom od 17. februara je javljeno da je jedna brigada 8. divizije preuzeti odbranu linije Ličko Petrovo Selo—Vaganac, te da 35. divizija treba s jednom brigadom da kontroliše sektor Plitvičkih jezera, a ostale njene snage da mogu biti povučene s Korduna u Liku i eventualno upotrijebljene za napad na Babin Potok.⁴² Na osnovu ove sugestije, Štab korpusa donio je odluku da s 35. divizijom (bez jedne brigade) i jednom brigadom 13. divizije izvrši 24. februara napad na liniju Vrhovine—Babin Potok—udinski klanac. Prema zapovijesti 35. divizija imala je zadatak da uništi neprijatelja na udinome klanca i u Babinom Potoku, te da izbije na liniju Perušić—Metla i prije i eventualni pokušaj neprijatelja da protivnapadom iz rejonu Vrhovina povрати Babin Potok. Trinaesta divizija trebalo je da s jednom brigadom napadne Crnu Vlast i zauzme je, vezuju i tako neprijateljske snage u Vrhovinama; jednu brigadu da dade u rezervu korpusa, a s jednom da ostane na položajima prema ustaškim snagama u Gospiću, Širokoj Kuli, Perušiću i Lešću. Na traženje Štaba 11. korpusa obezbijeno je sadejstvo i jedne brigade 8. divizije, koja bi akcijom protiv uporišta u Dabru vezivala dio snaga 392. legionarske divizije za položaje sjeverno od Gackog polja. Zapovijest u predviđeno da se u drugoj etapi operacije, ako se ona bude uspješno razvijala, pristupi oslobodjenju i Vrhovina.⁴³

Neprijatelj je tada na položajima od Vrhovina do udinog klanca imao 4. ustašku bojnu 11. divizije (raniji 19. bojna 4. ustaškog zdruga), 1. bojnu 18. ustaškog zdruga, dva bataljona 847. puka 392. divizije i još neke jedinice za podršku. Najbolje su bili utvrđeni rejon Vrhovine, kosa Perušić i udinski klanac, gdje su bili iskopani natkriveni rovovi punog profila, te postavljene žičane i minske prepreke.

Štab 35. divizije odlučio je da za napad na udinski klanac i G. Babin Potok upotrijebi 2. i 3. brigadu, a za napad na D. Babin Potok (kosa Perušić) dva bataljona 1. brigade. Sve pripreme za napad i za sadejstvo artiljerije bile su brižljivo izvršene. Druga brigada, pošto je prebačena iz rejonu Rakovice u rejon Korenice, imala je krenuti u napad na G. Babin Potok s juga, a 3. brigada s istoka i sjevera.

Napad je po planu, 24. februara u 15 sati, poslije kratke artiljerijske pripreme. Jedinice 35. divizije ostvarile su već u toku prvih sati borbe značajna napredovanja na svim pravcima. Bataljoni 1. brigade, u snažnom naletu, potpuno su ovladali kosom Perušić i izbili na cestu Vrhovine—Babin Potok. Treća i 2. brigada zauzele su na jurišu udinski klanac i isto ni dio Gornjeg Babinog

42 AVII, k. 119/10, br. reg. 1—2.

43 Mitar Perušić, Dejstvo 11. korpusa NOVJ, od augusta 1944. do marta 1945. godine, Vojnoistorijski glasnik, br. 1/1958. god.

Potoka, ali se neprijatelj održao u Bori -selištu i na Metli. Druga brigada ovladala je prilazima Crnoj Vlasti, ali nije uspjela da zauzme položaje u selu pa je neprijatelj iz Vrhovina preko Crne Vlasti, upu ivao poja anja na Metlu. U toku no i borba je vo ena s promjenljivim uspjehom, pa su pojedini položaji zauzimani i gubljeni više puta. Mada je jedna grupa 13. divizije izvršila zapre-
avanje ceste Zalužnica—Vrhovine, 2. bojna 18. ustaškog zdruga i artiljerijska poja anja iz Oto ca, predvo eni tenkovima, uspjeli su da u toku no i stignu u Vrhovine, te da pred zoru oštrim protivnapadom povrate kosu Peruši i odbace 2. brigadu 13. divizije od Crne Vlasti. Štab korpusa donio je tada odluku da sve jedinice izvu e iz borbe prije nego se sasvim razdani, kako bi se izbjegli ve i gubici.

Povla enje je izvršeno bez teško a. im je svanulo, naša avijacija je izvršila par naleta na Babin Potok i Vrhovine. Neprijatelj nije ni pokušao da napada zaštitnice naših jedinica u povla enju. Tre a brigada, koja je bila najviše zamorena i imala najve e gubitke, povu ena je poslije borbe u Grabuši na odmor, 1. brigada zadržana je u rejonu Plitvi kih jezera, a 2. brigada raspore-
dila se na prostor južno od Jezera, s obezbje enjima prema Babinom Potoku.

Obrazovanje fronta kroz Liku pred kona no oslobo enje

Prvog marta 1945. godine preformiran je 8. korpus u 4. armiju JA. U njen sastav ušao je i kompletan 11. korpus, jer su se njegove jedinice nalazile na planiranom pravcu nastupanja ove armije. Od toga dana jedinice 11. korpusa potpuno su uklopljene u operativne planove 4. armije.

Štab 4. armije, odmah po formiranju, pristupio je razradi planova predsto-
je ih operacija i pregrupaciji svojih snaga za ofanzivu preko Like i Gorskog kotara ka Istri, Trstu i Slovenskom primorju. Štab 15. njema kog korpusa, sa svoje strane, izvršio je po etkom marta odlu an napor da poveže svoj front od Karlobaga preko Like do Biha a i sprije i prodor 4. armije na sjeverozapad." Pošto je neprijatelj ovog puta uspio da taj svoj front uspostavi i jedno vrijeme održi, 35. divizija našla se u situaciji da se bori u neposrednoj pozadini neprija-
teljskog fronta.⁴⁵

U vrijeme formiranja 4. armije, glavnina 8. korpusa, (19, 20. i 26. divizija) poslije uspješno završene mostarske operacije, bila je raspore ena u sjevernoj Dalmaciji, a 13. i 35. divizija 11. korpusa bile su na liniji Li ko Petrovo Selo—
Plitvi ka jezera—Korenica— anak—Ljubovo—Vrebac—Medak. Najve a susje-
dna jedinica s kojom je u predstoje im operacijama mogla biti ostvarena nepo-
redna saradnja bio je 4. korpus, raspore en u trouglu Sisak—Karlovac—Biha .

Po etkom marta pred frontom 4. armije neprijatelj je držao grupno posjednut front od mora do gornjeg toka rijeke Une, sa tri izrazite grupe: oko Biha a, oko Gospi a i oko Oto ca. Imaju i u vidu ovakvo stanje kod neprijatelja, te karakter zemljišta na pravcima nastupanja, izra ena je u Štabu 4. armije osnovna zami-
sao operacije, u kojoj je bilo predvi eno: 1) da se do maksimuma aktiviraju jedinice u pozadini fronta (tj. u Lici 35. divizija, jer je 13. divizija bila ve uklju ena u naš front), da bi se neprijatelj prikovao u uporištima i sprije io u manevrisanju; 2) da se uz sadejstvo jedinica u pozadini fronta opkole i tuku njegove grupacije, te da mu se onemogu i povla enje u Gorski kotar i na staru

44 Oslobođila ki pohod na Trst, Vojno delo, Beograd, 1952, str. 38.

45 Oslobođila ki rat, II, str. 531.

talijansku granicu; 3) da težište operacije bude na pravcu Gospi —Otoac—Senj—Rijeka—Trst, ne osvrću se mnogo na desni bok. Na osnovu ovakve zamisli stvoren je plan operacije prema kome je prva njena faza podijeljena u tri etape:

- a) oslobodjenje doline Une;
- b) oslobodjenje Perušića, Gospića, Karlobaga i Paga;
- c) oslobodjenje Vrhovine, Otočca i Raba.

Neprijatelj je, međutim, prije početka operacije, koja je planirana za drugu polovinu marta, svojim dejstvima u Lici izmijenio donekle sliku situacije, pa je kasnije i plan izvođenja prve faze operacije prilagođen novim uvjetima.

Da bi uspostavio neprekidan front između grupa oko D. Lapca i Bihaća (373. legionarska i 10. ustaško-domobranska divizija, sa još nekim korpusnim dijelovima) i zapadne grupe oko Gospića (11. ustaško-domobranska i dijelovi 392. divizije) i da bi presjekao našu komunikaciju Lovinac—Udbina—Korenica—Slunj, njemački 15. brdski armijski korpus preduzeo je 3. marta glavninom svojih snaga i dijelovima 13. ustaško-domobranske divizije iz Ogulina koncentriran napad na slobodnu teritoriju sjeveroistočnog dijela Like i Krbavsko polje.

Jedinice 35. divizije pred početkom ovog napada, 3. marta, bile su raspoređene ovako: 1. brigada bila je oko sjevernog dijela Plitvickih jezera; 2. brigada imala je 1. bataljon u Plitvicama kod Ljeskovca i Uvalici, 4. bataljon u Vrelo, a 2. i 3. bataljon, koji su 2. marta zauzeli Likovsko Petrovo Selo, povukli su 2/3. marta u rejon Prijeboja i Korenićku Reku; 3. brigada bila je južno od Korenice, u Bjelopolju, Grabušićima i Debelom Brdu.

Neprijatelj je 3. marta pregrupisao svoje jedinice na granicama slobodne teritorije i izvršio nekoliko lokalnih napada da bi postavio svoje snage u što povoljnije polazne rejone za nastupanje. Opći napad neprijatelja počinje 4. marta, napadajuć sa oko 20 bataljona, slijedećim pravcima:

- dva legionarska 373. i jedan ustaški bataljon 10. divizije, iz Likovskog Petrovog Sela preko Prijeboja ka Korenićku Reku;
- dva ustaška bataljona 10. divizije, iz Vaganca preko Drežnika ka Poljanku;
- dva ustaško-domobranska bataljona 13. ustaške divizije, iz Jezerana preko Saborskog ka Sertićima i Plitvicama;
- dva legionarska bataljona 392. divizije i jedan ustaški bataljon 11. divizije, iz Babinog Potoka preko Homoljca ka Korenićku Reku;
- jedan legionarski, sa dijelovima jednog ustaškog bataljona, iz Ramljana preko Bunića ka Buniću;
- tri ustaška bataljona 11. ustaško-domobranske divizije, sa linije Perušić —Široka Kula preko Ljubova ka Buniću;
- jedan ustaški i jedan domobranski bataljon 11. divizije, iz Bilaja preko Vrepača ka Podlapi;
- jedan legionarski bataljon 373. divizije, sa dijelovima s Kuka (zapadno od D. Lapca), ka Udbini;
- jedan legionarski bataljon 373. divizije, sa dijelovima jednog domobranskog bataljona, iz Kruga preko Kamenskog ka Frkašićima.

Svaka od ovih kolona imala je artiljerijsku, a neke i tenkovsku ojačanje. Borbu protiv 9—10 neprijateljskih bataljona, kojima je prvi cilj bio Plitvicko jezero i Korenica, vodila je 35. divizija, dok su borbu protiv dva do tri bataljona u južnom Kordunu prihvatili dijelovi 8. divizije. Snagama koje su sa linije Bilaj—Perušić —Ramljani (7 bataljona) nastupile ka Krbavskom polju —

suprotstavila se 13. divizija, a koloni koja je s Kuka nastupala k Udbini—9. brigada 20. divizije. Prvi i najvažniji cilj neprijateljskog napada bio je, svakako, Korenica.

Brigade 35. divizije pružile su neprijatelju, kod Plitvi kih jezera i sjeverno od Korenice, dva dana vrlo efikasan otpor. Mada je neprijatelj ve 4. marta na pojedinim pravcima, uglavnom uz komunikacije, uspio da se duboko uklini u slobodnu teritoriju, naše jedinice nisu napuštale položaje izme u komunikacija, ve su napadale bokove i pozadinu kolona, koje su nastupale i miješale se s neprijateljem i nanosile mu znatne gubitke. Prvi bataljon 2. brigade napao je 5. marta, iz zasjede kod Rudanovca, dio štaba 373. divizije, koji je bio u pokretu prema Korenici, nanio mu gubitke i zarobio obavještajnog oficira divizije, ali je u borbi poginuo i komandant 1. bataljona Ljubo Labus. Istog dana, na elu svog bataljona, koji je napao jednu neprijateljsku kolonu kod Prijeboja, poginuo je komandant 3. bataljona 1. brigade Perica Vukeli . Neprijatelj nije uspio da sa sektora Plitvi kih jezera potisne 1. brigadu, ve ju je uglavnom mjestimi no potiskivao i zaobilazio, dok su se 2. i 3. brigada pod borbom povla ile u padine Plješevice. Po nare enju štaba divizije one su se 7. marta prikupile iznad Ponora, da bi zaštitile bolnice i pozadinske ustanove koje su se tamo bile sklonile.

Artiljerijski divizion podržavao je od 4. do 6. marta odbranu 2. i 3. brigade, na pravcu Prijeboj—Korenica, manevrišu i brzo i djeluju i efikasno neposrednim ga anjem s bliskih odstojanja. Pošto je istrošio svu raspoloživu municiju, te se sa 3. brigadom jugoisto no od Korenice našao u poluokruženju, divizion je po nare enju štaba divizije zakopao artiljerijska oru a, pa se kao pješadijska jedinica uklju io u 3. brigadu.

Pošto su do 7. marta neprijateljske kolone sa zapada preko Ljubova i anka izbile u sjeverni dio Krbavskog polja, a kolona iz D. Lapca na Udbinu, štab 35. divizije uvidio je da je zadržavanje 2. i 3. brigade u Plješevici, kod Ponora, neodrživo. Bolnica, pozadinske ustanove i zbjegovi morali su otud što prije da se izvuku. Pokret na jug, u baze izme u Kamenskog i Jošana, nije više bio mogu , jer je neprijatelj izbijao u Frkaši i na Goricu, s Kamenskog i od Udbine, pa je donijeta odluka da se evakuacija izvrši kroz sjeverni dio Plješevice prema Plitvi kim jezerima, a ranjenici otpreme na Kordun.

Sjeverno od Šeganovca formirana je 8. marta, prije zore, kolona u kojoj je, pored pozadinskih dijelova, štaba divizije i dopuskog bataljona, bilo preko 100 ranjenika (od kojih 35 na nosilima), pa je uz obezbje enje tri bataljona 2. brigade i dva bataljona 3. brigade krenula preko Mladenovog vrha i Stare ceste, prebacila se uve e iznad Prijeboja preko ceste Prijeboj—Li ko Petrovo Selo i zano ila u Jezercu. Poslije toga, 2. brigada raspore ena je na položaje oko Plitvi kih jezera, s kojih je 1. brigada pomjerena u Poljanak, Serti -Poljanu i orkovu Uvalu, da bi sprije ila uporna nastojanja neprijatelja da ovlada cestom Saborski—Poljanak, a 3. brigada sa svoja dva bataljona prešla je u Selište i atrnju. Na taj na in glavnina divizije našla se u selima oko izvornog toka Korane, dok je 1. bataljon 2. brigade ostao u Plješevici da štiti zbjegove naroda, a dva bataljona 3. brigade odstupila su iz rejonu Korenice i Krbavice u Li ko sredogorje i povezali se s jedinicama 13. divizije.

Neprijatelj je, vjerovatno, pretpostavljao da su u rejonu Plitvi kih jezera ostale manje snage 35. divizije, pa je mislio da se njih može riješiti jednim brzim napadom sa sjevera. Jedan legionarski i jedan ustaški bataljon upu eni su preko Saborskog i Kuselja u napad na Poljanak. Bataljon 1. brigade, koji se

nalazio u Serti -Poljani, pružio je ovoj koloni otpor, ali se pod pritiskom morao povlađiti prema Poljanku. Štab brigade uputio je prema Serti -Poljani još jedan bataljon, pa je napredovanje neprijatelja zaustavljeno pred Poljankom. Uve e su se istaknuti neprijateljski dijelovi povukli prema Serti -Poljani, gdje su se po eli utvrđivati, a iz Saborskog su u toku no i tamo pristigla nova poja anja. Štab 35. divizije naredio je tada 2. brigadi da glavninom snaga oja a odbranu Poljanka i potpomogne protivnapad 1. brigade, koji je pripreman za slijede i dan. Tre oj brigadi nare eno je da jednim bataljonom podrži protivnapad 1. brigade na Serti -Poljanu, a s drugim da zatvori pravce koji iz Saborskog preko Vodene Drage vode k Rakovici i Selištu. Dok se 1. brigada pripremala 10. marta za protivnapad, neprijatelj je iz Serti -Poljane i sam krenuo ponovo u napad prema Poljanku. On je u prvi mah uspio da dva bataljona 1. brigade potisne za oko jedan kilometar, ali je zatim protivnapadom ovih dvaju bataljona i po jednog bataljona 2. i 3. brigade odbaceni iz Serti -Poljane i bio prinu en da brzo odstupi preko Kuselja i Saborskog u Liku Jeseniću.⁴⁶

Poslije relativnog zatišja od dva-tri dana, sve tri brigade ponovo su stupile u borbu, koju im je nametnuo neprijatelj: 1. brigada odbila je 14. marta napad dvaju neprijateljskih bataljona, nanijevši im gubitke od oko 50 izba enih iz stroja, dok je sama toga dana imala 5 poginulih, 9 ranjenih i 3 nestala; 2. brigada, po dolasku na nove položaje, odbila je 13. marta ispade neprijatelja iz Prijeboja i Plitvi kog Ljeskovca u Cuij Kr evinu i Uvalicu, a idu ega dana s dva bataljona napala je bataljon legionara u Prijeboju, ali bez zna ajnijih rezultata; 1. bataljon 2. brigade postavio je 15. marta zasjedu kod Rudanovca i nanio teške gubitke eti legionara, koja je naišla pred zasjedu; dan kasnije, 2. brigada je s dva bataljona napala neprijateljski bataljon u Jezercu i oko 50 vojnika izbacila iz stroja (me u kojima 14 zarobljenih), ali ga nije uspjela potisnuti s utvr enih položaja; bataljoni 3. brigade uspješno su odbijali napade iz Drežnika i Saborskog. U borbama koje su vo ene 14. i 15. marta oni s izbacili iz stroja oko 40 neprijateljskih vojnika (od ega 10 zarobljenih). Pošto su jedinice 8. divizije 16. marta preuzele položaje u Rakovici i atrnji, bataljoni 3. brigade povu eni su prema Poljanku.

Do 17. marta neprijatelj je ovladao Krbavskim poljem i Koreni kom kotlinom, uspostavio front kroz Liku na liniji Lapac—Kuk—Udbina—Mekinjar—Podlapa a—Ljubovo—Li ki Osik—Gospi —Karlobag i povezivao druge ešalone nove linije odbrane, na liniji Biha —Li ko Petrovo Selo—Prijeboj—Babin Potok—Vrhovine. U njegovoj bliskoj pozadini ostala je 35. divizija, dok je 13. diviziju i 9. brigadu 20. divizije neprijatelj sada imao ispred svog fronta. U zauzetom dijelu Like fašisti su i u ovom svom posljednjem naletu vršili zvjerstva i uništavanja, kao i ranije. Sva sela (odnosno seoske bajte) bila su ponovo popaljena, porušena i oplja kana. Narod ovog kraja, po 32. put od po etka 1944. godine, organizovano i pod rukovodstvom narodnooslobodila kih odbora, sklanjao se u vrleti Plješevice, koje su u martu bile još pod dubokim snijegom, sa zavežljajem hrane pod miškom i djecom u naru ju, da spase goli život.⁴⁷

U pozadinu svog novog fronta kroz Liku neprijatelj je uspostavio uporišta: Prijeboj, Plitvi ki Ljeskovac, Korenica, Debelo Brdo i Buni . Na pomenutoj liniji odbrane zate i e neprijatelja ofanziva naše 4. armije za kona no osloboenje Like, Hrvatskog primorja i Gorskog kotara i Istre, što je posebna tema i predmet drugog lanka.

⁴⁶ AVII, k. 1234, br. reg. 4—9.

⁴⁷ Zbornik, tom V, knj. 37. dok. 121.

Dušan Peki

Formiranje i borbena dejstva 34. divizije NOVJ

Trideset etvrta divizija formirana je naredbom Glavnog štaba Hrvatske od 30. januara 1944. godine u Žumberku od omladinske brigade »Joža Vlahovi«, brigade »Franjo Ogulinac Seljo«, Žumbera kog i Turopoljsko-posavskog NOP odreda. Za komandanta divizije postavljen je Martin Dasovi, za političkog komesara Franc Knebl, a za načelnika štaba Dušan Peki. Divizija je brojala 3.363 borca naoružanih s 2.378 pušaka, 77 automata, 105 puškomitraljeza, 49 mitraljeza, 22 minobacača, 3 protivtenkovska topa i 1 topom.¹ Bila je u sastavu 4. korpusa i djelovala na području Žumberka, Pokuplja, Turopolja i u sjevernim dijelovima Korduna i Banije. To područje je, kako kroz noviju, tako i stariju historiju, privlačilo pažnju i interes mnogih osvajača koji su prodirali s Istoka na Zapad i obratno sa Zapada u Panonsku niziju. Njegov poseban značaj ispoljavao se i u stvaranju i odbrani srednjovjekovne hrvatske države, posebno središnjeg dijela preko koga su dolazili pokušaji njenog razbijanja.

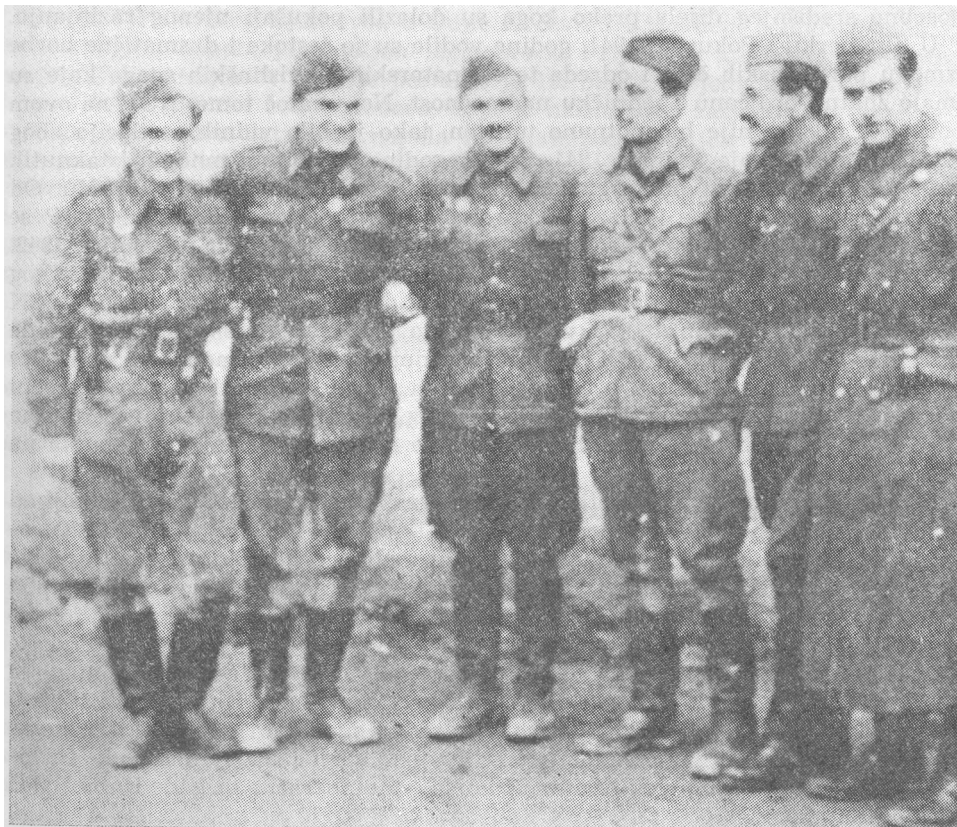
U Žumberku i Pokuplju 1941. godine vodile su se žestoke i dramatične borbe između partizanskih i odreda te okupatorskih i kvislinških snaga koje su imale znatnu brojčanu i tehničku nadmoć. No, unatoč tome, NOP na ovom području nikada nije bio potpuno uništen, iako je bilo vidnih oscilacija zbog teških gubitaka koje je imao 1941. i 1942. godine pogibijom mnogih istaknutih članova KPH koji su bili organizatori ustanka i NOB u ovom području. Od septembra 1942. godine (dolazak 1. proleterskog bataljona Hrvatske) NOP se "u vršuje i u stalnom je usponu. U Gornjem Sjenjaku je 7. novembra 1942. formirana 13. partizanska brigada Hrvatske »Josip Kraš« od 1. proleterskog bataljona Hrvatske i Žumbera ko-pokupskog NOP odreda. Na prijedlog CK KPH ona je 11. decembra 1942. preimenovana u 13. proletersku brigadu »Rade Končar«. Sve do oktobra 1943. godine ona djeluje na pomenutom području i stvara uslove za formiranje i djelovanje novih jedinica. Formiran je i Okružni komitet KPH za Žumberak i Pokuplje koji, uz suradnju s gradskim komitetima u Zagrebu, Sisku i Karlovcu, stvara političke uslove za širi razvoj ustanka na ovom području.

Po etkom aprila 1943. obnovljen je Žumbera ko-pokupski NOP odred, koji od januara 1944. nosi naziv Žumbera ki odred. U augustu 1943. formiran je i Turopoljsko-posavski odred, a u januaru 1944. i brigada »Franjo Ogulinac Seljo«. Ove jedinice poslužile su kao osnov za formiranje 34. divizije. Privremeno je pod njenu komandu ušla i 16. slavonska omladinska brigada »Joža Vlahovi«, formirana krajem 1942. godine. Ona je 1. maja 1944. izašla iz sastava 34. divizije a ušla je Karlovačka brigada. Od Žumbera kog NOP odreda je 27. augusta formirana Žumberačka brigada, kao treća brigada 34. divizije. U julu 1944. u sastav divizije ušao je Karlovački NOP odred. Komandant i politički komesar brigade »Franjo Ogulinac Seljo« bili su Ivan Mladen i Marijan Badel, Karlovačke brigade Franjo Molek i Petar Erdeljac, a Žumberačke brigade Boris Balaš i Tomo Dijanovi.

¹ Vojna enciklopedija, drugo izdanje, Beograd, 1975. str. 116.

Štab 34. divizije s Okružnim komitetom KPH za ovo područje planira i koordinira dejstva i aktivnost svih jedinica i organizacija na području Zumberka, Pokuplja i Turopolja i nanosi udarac za udarcem neprijatelju. Ali, Nijemci se ne mire s postojanjem takve jedne formacije NOV na vratima Zagreba, Karlovca i Siska. Protiv nje upu uju odmah njemačku 1. kozačku diviziju te udružene snage ustaša i domobrana iz Zagreba, Siska i Karlovca. Međutim, divizija koordiniranim manevarskim dejstvima, izbjegavaju i kruta frontalna dejstva, razbija napad neprijatelja i nastavlja ofanzivu u rejonima: Odra, Brezovica, Goli Breg, Sv. Margareta, Hudovski Breg, Gornja Kupina, Hrženik, Strmac, D. Pribi i dr. i drži pod kontrolom komunikacije Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak.

Nijemci i kvislinzi morali su odvajati velike snage za deblokiranje i obezbjeđenje ovih komunikacija. Divizija se i dalje nije upuštala u frontalne borbe za neke položaje, već je gubitak jednih nadoknađivala osvajanjem i oslobađanjem niza novih mjesta. No, nekada je morala voditi i upornu odbranu za sprečavanje prodora neprijateljskih snaga u dubinu slobodne teritorije. Tako

Članovi Štaba 34. divizije NOVJ s komesarom Štaba 4. korpusa Ve eslavom Holjevcem.

su juna 1944. u oštre dramatične borbe za Japeti Brdo na Žumberku koje je nekoliko puta prelazilo iz ruku u ruke. Poslije teških gubitaka neprijatelj je odustao od napada i u paničnom bijegu povukao se ka Zagrebu. U jesen 1944. godine u oštre su teške borbe i u Kupinskom polju, između D. Kupine i Kupinca, gdje su bili obostrano veliki gubici, ali neprijatelj se nije uspio probiti na našu slobodnu teritoriju.

Povremeno je 34. divizija sadejstvovala s 8. i 7. divizijom, kao i slovena kim jedinicama (Čankarevom, Gupčevom i 15. brigadom, kasnije s 15. i 18. divizijom. Ona se, kao i druge divizije NOV Jugoslavije, nije ograničavala samo na dejstva na jednom području, već se, zavisno od situacije i operativnih zahtjeva i ciljeva, borila tamo gdje je bilo potrebno. U 1944. godini operativni razlozi su upravo nalagali da djeluje na ovom području, jer su tu bili važni objekti i snage okupatora. S obzirom na relativno veliku "udaljenost od Štaba 4. korpusa i Glavnog štaba NOVH, divizija je dobijala dugoročne zadatke koje je štab divizije u konkretnim uslovima pretvarao u operativne i dnevne zadatke. Na ovom području je, kada je to situacija zahtijevala, povremeno su upućivane i druge jedinice, kao 8. kordunaška divizija, posebno njena 4. brigada, zatim slovena četničke brigade, a u jednom slučaju i 28. divizija 6. korpusa iz Slavonije. Pored borbenih zadataka, 34. divizija je povremeno obezbjeđivala i prebacivanje hrane (uglavnom žita) iz žitornih krajeva za Liku i Gorski kotar.

Narod ovog područja sa svojim NOO-ima i organizacijama KPH organizirano je prihvatao sve jedinice NOV koje su dolazile po zadacima na ovo područje i stvarao im uslove da mogu uspješno rješavati borbene i političke zadatke. Poznato je da bez podrške naroda one ne bi mogle uspješno izvršiti svoje zadat-

Pokuplje 1944. Borci brigade »Franjo Oguinac Seljo« u pokretu.

ke. Kroz tu borbenu saradnju naroda i boraca iz raznih krajeva Hrvatske i Slovenije kovalo se nerazrušivo bratstvo i jedinstvo hrvatskog, slovena kog i srpskog naroda.

Posebnu pažnju zaslužuje napadno-odbrambena operacija 34. i 8. divizije u junu i julu 1944. u Pokuplju i Žumberku, u kojoj povremeno u estvuju i jedinice 15. i 18. slovena ke divizije. Naime, 9. juna 1944. godine 8. divizija je, zajedno s operativnim dijelom Štaba 4. korpusa, prešla rijeku Kupu i došla u Pokuplje, gdje je bila i 34. divizija. Odmah se pristupilo izvi anju garnizona na pruzi Zagreb—Sisak. Donijeta je odluka da se napadne jedan od najvažnijih u mjestu Buševac, koje je oslobo eno 15. juna. Poslije Buševca nastavljena je ofanziva na prugu Zagreb—Karlovac i Sisak—Karlovac napadom na Zden inu, Blatnicu i Re icu. Nakon uspješno završene ofanzive u Pokuplju, obje divizije prelaze na Žumberak, potiskuju slabije snage okupatora i kvislinga iz rejonu sjeverno od Jastrebarskog, Karlovca i Ozlja, i stavljaju pod svoju kontrolu dobar dio puta i pruge Zagreb—Karlovac.

Pojavom ovako jakih snaga na Žumberku, Nijemci cijene da su im ugroženi garnizoni u Karlovcu i Ozlju i užurbano pripremaju napad na 8. i 34. diviziju. Naša obavještajno-izvi a ka služba otkrila je neke pripreme, pa taj napad nije u po etku postigao naro ito iznena enje. No u 22. juna uba ene su diverzantske grupe u raspored 34. divizije, a u zoru istog dana krenule su glavne snage iz Samobora, Jastrebarskog i Karlovca na položaje 34. divizije u rejonu Sv. Jana—Slaveti . Uba eni diverzanti iznenadili su Štab brigade »Franjo Ogulinac Seljo« i Štab Karlova ke brigade i nanijeli im osjetne gubitke. U tm borbama kod Sv. Jane juna kom smr u poginuo je Marijan Badel, politi ki komesar brigade »Franjo Ogulinac Seljo«. Preživjeli lanovi štabova brigada brzo su uhvatili vezu sa svojim jedinicama, razbili diverzante i organizirali žilav otpor neprijatelju. Unato gubicima koje su imale, brigade su još prvog dana odbile napad neprijatelja i prisilile ga na povla enje na polazne položaje.

Poslije kra e pauze Nijemci i kvislinzi ponavljaju napad na 34. i 8. diviziju. Jedinice 69. njema kog korpusa (1. donski i 4. kubanski puk, jedan lova ki i jedan SS bataljon), zatim 10. 13. i 30. ustaška bojna, kao i jedinice domobrana i bele garde, krenule su 27. juna u više kolona prema položajima 34. i 8. divizije. Glavnina je nastupala pravcima Jastrebarsko—Sv. Jana, Dragani —Kraši i Samobor—Sv. Jana, a pomo ne snage pravcima Ozalj—Kraši i Metlika—Sošice. Do 1. jula divizije su vodile veoma uporne odbrambene borbe, da bi 2. jula prešle u protuofanzivu i natjerale neprijatelja na povla enje na cijelom frontu.

Pošto se sredio i prikupio nove snage u Zagrebu i Karlovcu, neprijatelj 10. jula ponovo kre e u napad na 34. i 8. diviziju. Najžeš e borbe vo ene su oko Kraši a, Pribi a, Slaveti a, Prekrižja i Kordi a. Pravac Metlika—Sošice branile su slovena ke brigade i štitile desni bok 8. divizije. Vještīm manevrom i dobrim sadejstvom 8. i 34. divizije i dijelova 15. i 18. slovena ke divizije, neprijatelj je u borbama do 16. jula pretrpio velike gubitke i bio prisiljen da se povu e u Zagreb, Karlovac i Novo Mesto. Poslije ovog uspjeha u borbama na Žumberku i u Beloj krajini održana je smotra i defile jedinica 8. i 34. divizije NOVH i 15. i 18. divizije NOV Slovenije u rnomlju i Metlici. Smotri su prisustvovali rukovodioci 4. korpusa NOVH i Glavnog štaba NOV Slovenije, kao i anglo-ameri ka i sovjetska vojna misija pri GŠ Slovenije.

U septembru i oktobru 34. i 8. divizija ponovo sadejstvuje u napadu na Sunju i manje garnizone oko Petrinje. U me uvremenu u diviziju je stupilo na stotine

novih boraca iz Karlovca, Siska, Zagreba, Žumberka, Pokuplja i Turopolja. Budući da je bila proglašena amnestija za domobrane, oni su masovno prelazili na stranu NOVJ i dolazili u 34. diviziju. I članovi HSS (Hrvatska seljačka stranka) s ovog područja pošli su u velikom broju da stupaju u redove NOV. Oni su to, u stvari, pojedinačno činili i ranije, ali sada dolaze masovnije unatoč stavu rukovodstva te stranke, na čelu s dr Vlatkom Matokom, da se još neka. Iako je Matok s ovog područja (Kupinec kod Zdenice), gdje je i živio, on nije uspio ostvariti veliki uticaj na narod Pokuplja koji je masovno prihvaćao platformu NOVJ i liniju KPJ. Narod je osudio saradnju Matoka s Nijemcima i Pavelićem u stvaranju NDH (pozivom 10. aprila 1941. na lojalnost ustašama) i usluge koje je uomio okupatorima prilikom njihovog prodora u Hrvatsku u vrijeme kapitulacije stare Jugoslavije.

Narod Žumberka, Posavine, Pokuplja i Turopolja nije žalio žrtve i odricanja za svoju slobodu i nezavisnost. I bogati posavski seljaci, i neki zagrebački industrijalci, kada je bila u pitanju nacionalna pravost i sloboda, išli su zajedno sa siromašnim seljacima i zagrebačkim proleterijatom, dajući svoj doprinos NOB. Kroz to se vidjela velika ideja i širina platforme NOB koja je povezivala sve naše ljude u jedinstven front protiv okupatora i kvislinga. Tu se vidjela velika i životnost Titove ideje i vizije da je nemoguće pobijediti narod koji je odlučan da brani svoju slobodu.

Za postignute uspjehe na bojnopolju i u političkom djelovanju u narodu, Glavni štab Hrvatske je naredbom od 31. decembra 1944. godine, 34. diviziji dodijelio naziv udarna. U njen sastav je u februaru 1945. ušao i Posavski NOP odred 10. korpusa. U proljeće 1945. divizija je vodila uspješne borbe za konačno oslobođenje Žumberka, Pokuplja i Korduna. Posebno se istakla u borbama za oslobođenje Karlovca od 1. do 7. maja. Krajem aprila rasformirani su Posavski, Karlovački i Turopoljsko-posavski NOP odred, tako da je divizija kraj rata došla sa Žumberkom, Karlovačkom i brigadom »Franjo Oguinac Seljo«, s ukupno oko 6.500 prekaljenih boraca.

Formiranje 34. divizije NOVJ početkom 1944. na južnim vratima Zagreba i njena borbena dejstva veoma su povoljno odjeknula na cijelom ovom području. Narod ovog kraja bio je ponosan što je osnovao svoju diviziju NOVJ i tako dao svoj doprinos stvaranju oružanih snaga nove Jugoslavije. Narod se ponosio svojom divizijom i zajedno s njom se borio do konačnog oslobođenja od okupatora i domaćih izdajnika. Hrvatski narod Žumberka, Pokuplja i Turopolja može biti zaista ponosan na svoju 34. udarnu diviziju i svoj doprinos NOB i doprinos u stvaranju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

Stevo Hini

Značaj formiranja i uloga bataljona protiv pete kolone Hrvatske i prve brigade za zaštitu naroda Hrvatske

Po etkom juna 1943. godine u li kom selu Crna Vlast, kod Vrhovina, formiran je bataljon protiv pete kolone (PPK) Hrvatske. Formiranje ovog bataljona je značajno za daljnji razvoj ovih jedinica u cijeloj Hrvatskoj, a vjerovatno i Jugoslaviji. Prilikom formiranja bataljon je imao ukupno oko 125 boraca, koji su po nacionalnosti bili Srbi i Hrvati. Broj pripadnika ostalih nacionalnosti bio je neznatan. Za popunu bataljona borci su stigli iz Like, Korduna, Banije, Pokuplja, Žumberka, Istre, Hrvatskog primorja, Zagreba, a u mnogo manjem broju i iz ostalih dijelova Hrvatske. Pored boraca koji su došli kao ve prekaljeni ratnici iz drugih jedinica Narodnooslobodilačke vojske, u bataljon je došao i jedan broj drugova s terena i iz gradova, koji su tamo djelovali kao aktivisti, članovi omladinskih organizacija, udarnih grupa i skojevskih organizacija. U odabiranju ljudstva za popunu bataljona, pored komandi jedinica, u estvovali su i kotarski i okružni komiteti KPH, kao i obavještajne organizacije koje su ve postojale na slobodnoj teritoriji (ROC-ovi i POC-ovi). Borce s neoslobo ene teritorije odabirale su naše ilegalne organizacije.

Komande jedinica i svi ostali u esnici u odabiranju boraca za popunu Bataljona PPK morali su nadležnima poslati partijske izvještaje o svakom ovjeku upu enom u bataljon. Iz izvještaja je bilo vidljivo da li je doti ni vojnik zaista sposoban da izvrši sve zadatke koji stoje pred novoformiranim bataljonom. Ovako savjestan rad i odgovornost komiteta, štabova i jedinica osigurao je da su u bataljon došli borci koji su po svojim sklonostima i sposobnostima mogli u potpunosti da izvrše zadatke koji su im bii namijenjeni.

Što se ti e odabiranja rukovode eg kadra za bataljon, važili su isti kriteriji kao i za bora ki sastav. Ovako široko u eš e svih odgovornih u odabiranju bora kog sastava osiguralo je da su u PPK bataljon došli najsposobniji ljudi. Tako je Štab bataljona sastavljen od iskusnih prvoboraca i prekaljenih ratnika koji su ve stekli velika borbena i politička iskustva u jedinicama u kojima su do tada bili na dužnostima, što je bilo veoma važno s obzirom na zadatke koji su stajali pred bataljonom. Za komandanta je postavljen Mili Paji (umro 7. IV 1945. godine u Beogradu), za političkog komesara Mirko Lenac (umro poslije rata kao pukovnik JNA), za zamjenika političkog komesara Stevo Todori (sada rezervni potpukovnik u penziji), za na elnika Nedeljko Lon ar Ne o (umro 1979. godine kao rezervni pukovnik JNA), za intendanta Ivica Deronja (sada rezervni oficir u penziji). Krajem decembra 1943. godine umjesto Mirka Lenca, koji je otišao na drugu dužnost, za političkog komesara dolazi Stevo Hini , do tada politički komesar 2. bataljona 2. brigade Šeste li ke divizije. U tom sastavu Štab bataljona ostao je sve do formiranja Brigade za zaštitu naroda (OZNA), 16. juna 1944. godine.

Bataljon PPK bio je veliki trn u oku neprijatelju zbog uloge koja mu je namijenjena i popularnosti u narodu. Neprijatelj je stalno i uporno nastojao da u njega ubaci svoje agente, razbije njegovo jedinstvo, unese pometnju me u borcu, odvoji ga od naroda i onemogu i u rješavanju zadataka. Osim pokušaja

ubacivanja svojih agenata, neprijatelj je u narodu širio dezinformacije, isti u i da mi nismo narodni borci, ve krvavi komunisti koji e istrijebiti i hrvatski i srpski narod. Pri tome su korišteni i avioni iz kojih su bacani leci sa sadržajem da su PPK-ovci neprijatelji hrvatskog naroda. I pored svega toga, sa zadovoljstvom se može konstatirati, neprijatelj je doživio neuspjeh. Za sve to vrijeme nije se desio ni jedan slu aj da bi neprijatelj uspio da ubaci svog agenta i da, u bilo kom pogledu, umanju bojevu gotovost jedinice ili da joj sruši popularnost kod naroda. Sje am se nekih pjesama spjevanih o PPK-ovcima koje najbolje kazuju o popularnosti ovog Bataljona u narodu: »Kud prolaze ete PPK-aša, tuda nema petokolonaša«. Ova strofa iz narodne pjesme najbolji je odgovor na sve želje i pokušaje neprijatelja.

U toku 1943. i 1944. godine Bataljon se zadržavao u Lici, Kordunu, Baniji i Hrvatskom primorju. Kontrolirati ovako veliki teritorij s relativno malom jedinicom iziskivalo je velike napore, ne samo zbog vojnih zadataka ve i politi kog djelovanja na stanovništvo ovih podru ja. Dovoljno je uporediti mentalitet stanovnika Hrvatskog primorja na jednoj strani i Korduna na drugoj, pa e odmah biti jasno kolike su te razlike. Uz te razlike postojale su i razlike u nacionalnim pripadnostima, što nije bilo bez zna aja. Svemu tome moralo se prilago avati. U odnosu na nacionalni sastav stanovništva bila je razli ita i neprijateljska propaganda. To je odre ivalo i naš na in djelovanja. Naše djelovanje bilo je mnogo teže i složenije me u hrvatskim stanovništvom, jer je u po etku Nezavisna Država Hrvatska, a preko nje i okupator, imala me u hrvatskim masama znatan uticaj koji je, istina, iz dana u dan opadao, ali se zadržao kod mnogih do kraja rata.

Uz sve teško e koje su nam stajale na putu, nikada se nije desilo da smo napustili jedan teren, pa makar djelovali na njemu i kratko vrijeme, a da nismo ostavili iza sebe pristalice narodnooslobodila ke borbe i linije Komunisti ke partije Jugoslavije. Posti i ovo i savladati probleme nije bilo lako. Trebalo je uložiti veliki napor na u enju i upoznavanju sa svim politiki m problemima, kako bismo mogli djelovati u narodu. Svakako, nama je, u neku ruku, ovaj zadatak bio olakšan, jer smo se u ve ini slu ajeva, kao jedinica, nalazili uz Centralni komitet KPH, Glavni štab Hrvatske, Glavni obavještajni centar (GOC) za Hrvatsku i ZAVNOH-a, tako da smo esto bili na izvoru dogajaja. U Bataljon su dolazili drugovi iz CK KPH, GŠH, GOC-a, ZAVNOH-a i ostalih republi kih organa da nam održe predavanja i objasne aktuelna politika zbivanja, kao na primjer Vladimir Bakari , Joža Brn i i drugi. Osim ovih predavanja, mi smo u dnevnim susretima s drugovima iz pomenutih rukovodstava dolazili do mnogih saznanja o uspjesima NOB-e u cijeloj Jugoslaviji, uspjesima Crvene armije i saveznika, o politiki m odlukama AVNOJ-a, ZAVNOH-a itd.

Uz svakodnevne politike zadatke, predavanja i objašnjavanja linije KP Jugoslavije, u Bataljonu smo imali i kulturno-prosvjetnu grupu koja je nastupala na partizanskoj pozornici. Rukovodilac kulturno-umjetni ke grupe bio je inž. Branko Malinari iz Zagreba koji je imao izuzetno razvijen smisao za organizaciju kulturno-prosvjetnog rada me u borcima i narodom na terenu. Sje am se jedne takve priredbe održane 1943. godine u li kom gradi u Oto cu, tadašnjem glavnom gradu partizanske Hrvatske. Priredba se održala pred prepunom salom Doma kulture, a publika je bila iz mjesta i okolnih sela. Sala nije bila dovoljno velika da primi sve posjetioce koji su željeli prisustvovati priredbi, pa su mnogi morali ostate pred vratima. Priredba je primljena ne

samo kao zabava već kao demaskiranje okupatora i doma ih izdajnika, ustaša i etnika. Priredbe s istim programom organizirane su i u nekim selima u okolini.

Nakon priredbe u Otočcu neki drugovi iz Kotarskog komiteta KPH dali su izvjesne primjedbe na program. Na našu sreću u sali se nalazio kao gledalac i Moša Pijade, član CK KPJ, ili kako smo ga mi popularno zvali i a Janko. Kad je čuo za ove primjedbe i doznao da nam se prave smetnje, oštro je reagirao uz napomenu da su ovakve priredbe vrlo korisne i potrebne, da smo uzeli pravilan aršin prema neprijateljima naše revolucije i da je to sve skupa najglavnije za ovakav način djelovanja u masama, jer narod pored borbe, stradanja, bombi, zgarišta, i svega onoga što donosi rat, želi u predahu i nešto razonode.

Ovaj prilog ne bi bio potpun, kada u njemu ne bi bila opisana uloga Bataljona PPK u stvaranju bratstva i jedinstva u krajevima u kojima se zadržavao. Sastavljen od Srba i Hrvata bataljon je vojnički i politički djelovao u mjestima i krajevima koji su u najvećem broju slučajeva bili naseljeni miješanim stanovništvom. Preko naroda, kako srpske tako i hrvatske nacionalnosti, dobijali smo podatke i obavijesti o kretanju neprijatelja i njegovim namjerama prema oslobojenoj teritoriji, što je bilo od izuzetne važnosti. Navodim jedan slučaj koji se desio u Gackoj dolini, na brdu Hum, južno od sela Škare, u drugoj polovici 1943. godine. Preko naših veza i naroda doznali smo da se na tom terenu krije tridesetak odmetnika i dezertera. U istom periodu na sjeveru Gacke doline nalazilo se i sedam etnika, dobro poznatih zlikovaca, koji su u odbjeglih dezerterima vidjeli veliku šansu da povećaju svoju etničku grupu. Između nas i etnika vodila se borba za uticaj nad odbjeglima. Mi smo svim odbjeglom, preko omladine i naših veza, uputili poziv da se predaju, a u isto vrijeme smo onoj sedmorici etnika, o kojima smo imali sve podatke, poručili ili da s njima ne želimo pregovarati, već da ih želimo privesti narodnom sudu da budu kažnjeni za zločine koje su počinili. Među ovim zlikovcima bio je i Žiža Hinić, koji je organizirao i ubio sekretara Kotarskog komiteta KPH za Otočac Vaju Hinića. Nismo bili sigurni da će nam se grupa od tridesetorice odmetnika predati samo na bazi poziva, pa smo organizirali vojnu potjeru i »iščistili« terena. Nakon nekog vremena cijela grupa se predala, osim komandira koji je poginuo. Predaja ove grupe odjeknula je u Gackoj dolini izvanredno pozitivno. Mi smo svoje obećanje, da se nikome neće ništa desiti, održali.

Iza ove predaje i ostali slučajevi iz ovog kraja vratili su se svojim kućama, stupili u partizane i vjerno služili svom narodu do kraja rata. Mnogi od ovih povratnika dali su i svoje živote u narodnoj revoluciji, a nama je ugled me u narodu ogromno porastao. Uz ranije uspjehe operativnih jedinica, ovom našom akcijom potpuno smo onemogućili stvaranje nekih organiziranih neprijateljskih jedinica na teritoriji Gacke doline. Ovako stvoren slobodni teritorij bio je od velikog značaja za daljnje širenje naše borbe i pridobijanje stanovništva za nju. Gacka dolina bila je istaknuto mjesto i značajna baza narodnooslobodilačke borbe.

Pored gore navedene akcije, za koju smatram da je bila jedna od najznačajnijih, izvodili smo po obimu mnogo manjih akcija. Važno je napomenuti da su ove akcije izvođene u hrvatskim selima. Nastankom Nezavisne Države Hrvatske jedan dio hrvatskog stanovništva je smatrao da je time riješeno hrvatsko nacionalno pitanje, dok je drugi dio osuđivao tu ustašku tvorevinu i takvu politiku. Na toj osnovi došlo je i do diferencijacija kod ovog stanovništva. Međutim, većina prispijelih građana za vojne obaveze bila je automatski uključena u vojsku Nezavisne Države Hrvatske — domobranstvo i ustašku vojnici, između kojih

Mili Paji , komandant
1. brigade OZN-e,
umro 7.4.1945. u
Beogradu.

je postojala velika razlika u odanosti prema novoj državi. Zbog ovih injenica naše akcije po hrvatskim selima na oslobojenoj teritoriji su se svodile na kontrolu terena, na pridobijanje stanovnika da nas obavještava o kretanju neprijatelja i da uti u na svoje suseljanje koji su mobilisani u neprijateljske redove da se pridruže narodnooslobodilačkoj borbi itd. Polaze i od razlike u odanosti Nezavisnoj Državi Hrvatskoj izme u ustaša i domobrana, i naše djelovanje, u prvom redu, bilo je usmjereno na onaj dio domobrana koji se kolebao. U ovom pogledu imali smo mnogo uspjeha, naročito u Lešću. Veliki broj stanovnika i iz drugih hrvatskih sela sarađivao je s nama i aktivno se borio protiv okupatora i doma ih izdajnika. Ustaše i Nijemci su na ovo žestoko reagirali. U prvoj polovici 1944. godine oni vrše strahovit pritisak na ovaj teren. Tom prilikom je poginulo desetine nevinih ljudi, žena, djece i staraca, a krivnja bila je jedino to što su živjeli i željeli da žive u slobodnoj zemlji bez okupatora. U tom pokolju dali su živote i mnogi Hrvati koji su pristupili narodnooslobodilačkoj borbi, kao na primjer Mile Plešić, Joso Rupčić, Jure Ilić, Mato Mudrović, Ivan Kranjčević i mnogi drugi.

U kompliciranim ratnim uslovima mi u svojim akcijama nismo smjeli napraviti ni jednu političku grešku, a niti lošu procjenu. Stanovništvo ovog kraja bilo je razdijeljeno i međusobno povjerenje Srba i Hrvata bilo je ozbiljno ugroženo. Razlozi su postojali i kod jednih i kod drugih. Ustaški pokolji nedužnog srpskog stanovništva esto puta su uopćavani i pripisivani kao krivnja Hrvatima, a etničke odmazde, ne samo na ovom terenu već i drugdje, stvarale su nepovjerenje hrvatskog naroda prema Srbima. Svojim vojnim i političkim djelovanjem mi smo to povjerenje vraćali i učvrćivali. Zbog uspjeha koje smo postigli među narodom hrvatske i srpske nacionalnosti možemo s puno pravom reći da je Bataljon PPK Hrvatske odigrao značajnu ulogu u stvaranju bratstva i jedinstva u krajevima gdje se borio i zadržavao.

Svakodnevnim udarcima po neprijatelju naše operativne jedinice širile su slobodnu teritoriju i sabijale okupatora, ustaše i etnike u njihove garnizone. Na slobodnoj teritoriji narodnooslobodilački odbori postajali su isključivo vlast. Stvaranje velike slobodne teritorije išlo je u prilog daljem snažnom širenju NOB-e. Bataljonu PPK to je stvaralo velike teškoće, jer je bilo nemoguće s relativno malim snagama efikasno obezbijediti stanovništvo i normalno funkci-

oniranje narodne vlasti od upada neprijateljskih jedinica i petokolonaša. Ovo je naročito bilo teško u vrijeme kapitulacije i nakon kapitulacije fašističke Italije, kada se veći dio Bataljona nalazio na zadatku razoružavanja talijanske vojske i hapšenja i privođenja saradnika okupatora i drugih domaćih zločinaca, dok se ostali dio bataljona nalazio na raznim zadacima kao i obično.

U takvoj situaciji sjedište bataljona, gradišće Otočac, ostao je potpuno bez partizanskih vojnika, izuzev devet stražara, manje više ranjenih boraca i rekonvalescenta. Taj momenat koriste neprijateljski elementi i obavještavaju ustaše u Gospiću da im se pružila mogućnost za upad u Otočac. No u izmeci 13. i 14. septembra 1943. godine jedan bataljon ustaša pod komandom Delka Bogdanića, ustaškog zlikovca, neprimijećen kroz velebitske šume, upada u Otočac u namjeri da uništi CK KPH, Glavni štab Hrvatske, ZAVNOH i druge partizanske organe i ustanove. Ustaše postižu potpuno iznenađenje i tom prilikom uspijevaju da pokolju 27 partizana. Od njih petnaestorica su zaklana kao ranjenici, većiinom nepokretni, u bolnici, a ostalih dvanaest bili su ljudi iz raznih područja političkog i društvenog djelovanja. Međutim, nitko od članova CK KPH, GŠH, ZAVNOH-a i drugih rukovodilaca nije stradao. Ustaše su još zapalile jedan dio opreme evakuisane iz Senja od razoružanih talijanskih jedinica. U ovom koljačkom pohodu na partizanski Otočac bilo je nekoliko visokih rukovodilaca dovedeno u vrlo kritičnu situaciju, čak su im i životi bili ugroženi. Međutim, njihova ratna iskustva i sposobnosti njihovih neposrednih pratilaca i članova partizanskih vojnika pomogli su da izbjegn timer ustaški nož. Naročito je u opasnosti bio Vladimir Nazor, predsjednik ZAVNOH-a i Stevo Krajačić, u to doba organizacioni sekretar CK KPH, koji je bio ranjen.

Saučesnici u ovom zločinu, posebno nad partizanskim borcima koji su ležali u bolnici kao ranjenici, kao glavni vodiči i pokazivači, bile su dvije ženske sestrebolnice. One su bile povezane s mjesnim sveštenikom. Iste noć i one su napustile Otočac i zajedno sa ustaškim koljačima pobjegle u Gospiću. Nije mi poznato da li su uhvaćene i privedene narodnom sudu da budu kažnjene za svoje zlodjelo. Sveštenik je odmah nakon bijega ustaških koljača bio otkriven, uhvaćen, suđen i strijeljan. Na prvi znak o napadu na Otočac jedan vod Bataljona PPK, koji se nalazio u selu Škare, trerim korakom je stigao u Otočac. Kad je došlo do sukoba, ustaše su ispalile raketu, što je bio znak za povlačenje.

U proljeće 1944. godine na području Cazinske krajine došlo je do daljeg velikog previranja u narodu u našu korist. Ustaše i okupatorine sve da dio naroda i dalje vežu za sebe i, prije svega, onemoguće brojno narastanje jedinica NOVJ u tom kraju. U tim nastojanjima neprijatelj kuje najcrnije zavjere i 30. aprila 1944. godine organizira ubistvo Huske Miljkovića, jednog od najpopularnijih ljudi Cazinske krajine. Ovo ubistvo je izvršeno da bi se pripisalo partizanima i dovelo do pobune među stanovništvom protiv narodnooslobodilačkog pokreta. U raspletu tog događaja u estvovali su najviši politički rukovodioci Hrvatske i Cazinske krajine u interesu pravog razjašnjenja ubistva. Između ostalih jedinica koje su se tamo našle, bili su i dijelovi Bataljona PPK. U Bataljonu je tada bilo puno starih boraca, pa su većina od njih bili unaprijedni u podoficirskim činovima. Oznake kapetana i starijeg vodnika vizuelno su bile identične, osim što je razlika postojala u boji oznaka: kapetanske oznake su bile zlatnožute, a oznake starijih vodnika bijelosrebrene boje. Pojavom našeg bataljona na sektoru previranja oko ubistva Huske Miljkovića, Krajišnici zaključuju da su stigli »bijeli kapetani« i da su oni, sigurno, uhvatiti onoga tko je izvršio zločin i reći istinu narodu.

Negdje oko 12. juna 1944. godine boravište Bataljona bilo je u selu Cvitovi kod Slunja. Razlog tamošnje njegove lokacije, vjerovatno, je bio boravak CK KPH na tom području, uz čije boravište skoro uvijek smo boravili i mi radi osiguranja. Odmah po dolasku na taj sektor dobili smo obavijest da se u trokutu Slunj—Cetingrad—Štuli nalazi jedna grupa dezertera iz kordunaških partizanskih jedinica koji organizirano pljačkaju i teroriziraju stanovnike okolnih hrvatskih sela. Grupa je dijelila neku svoju pravdu oko ravnomyernog doprinosa stanovništva jedinicama narodnooslobodilačke vojske u ishrani, zbog čega je dolazilo do sukoba i obračuna koji su mogli da se izrode u međusobni pokolj ve ih razmjera. Kada smo primili ovu obavijest, po običaju smo je provjerili i pokazalo se da je ta na. Odmah nakon provjere dobili smo narječje da na taj sektor uputimo jednu četu i da objasnimo stanovništvu razlog svog boravka na tom terenu te da pohvatamo i razoružamo pomenute odmetnike.

Četa je na tom terenu boravila nekoliko dana, prikupljala informacije i pripremala se da temeljito izvede akciju i da o isti teren od odmetnika. U međuvremenu su ustaški jataci obavijestili ustaše u okolnim garnizonima o boravku naše čete u njihovim selima, o njenom kretanju i rasporedu. U potpunoj tajnosti ustaše su izradile plan da sačekaju četu u zasjedi i u najpogodnijem momentu je unište. Komanda čete, smatraju i da se nalazi na slobodnoj teritoriji radi odbrane tamošnjeg stanovništva, nije obratila dovoljnu pažnju na opasnost, što je omogućilo neprijatelju da postigne potpuno iznenađenje. U jednom momentu, kada je četa krenula na zadatak, ustaše su zajedno s mještanima postavili zasjedu i ubili četrdeset i sedam boraca. Ovo je bio najveći poraz kojeg je doživjela jedna PPK jedinica u toku bitavog rata. Među poginulim bili su komandir čete Vid Milošević i politički komesar Jovan Borota.

U to vrijeme, po zadatku CK KPH i OZNE za Hrvatsku, nalazio sam se na drugim zadacima van terena našeg zaduženja. O zločinu sam doznao kasnije. Kada sam se vratio u štab moje jedinice, i doznao detalje o zločinu, nisam mogao vjerovati da tako nešto može biti istina. Dolaskom druge jedinice na taj teren, odmah nakon zločina, pred očima boraca se pokazao strahoviti prizor. Nije bilo strašno samo to što je ubijeno 47 boraca, nego mnogo više na in na koji su ubijani ranjenici sa sjekirama, noževima i drugim alatkama. Dijelovi ljudskog tijela bili su razbacani oko mjesta masakra, što je ogorčilo naše borce. Tada su dali zavjet da će do kraja svog života budno stajati na braniku svoje domovine i da nikada neće zaboraviti zločin koji je učinjen nad njihovim drugovima.

Počinio zločin povukli su se u svoje garnizone, a s njima i svi sudionici, seljaci sela Furijan i Laćevac. Dolaskom naših jedinica zatekli smo prazna sela, osim stanovništva koje nije moglo sudjelovati u pokolju. Nije mi poznato da li su svi zločinci odgovarali za ovo zlodjelo, ali sam prilikom pripremanja ovog priloga došao do podataka da je kasnije uhvaćen i privedeno narodnom sudu jedan broj učesnika u ovom pokolju.

Prva polovica 1944. godine protekla je u formiranju novih bataljona PPK na raznim terenima, tako da su pored našeg bataljona formirani: PPK bataljon za Kordun, PPK bataljon za Baniju, PPK bataljon za Pokuplje i PPK bataljon za Liku. Mnogi poistovjećuju prvi Bataljon PPK Hrvatske s Likim bataljonom, što je pogrešno. Boravak Bataljona PPK Hrvatske na terenu Like odložio je formiranje Likog bataljona koji je formiran među u zadnjima.

Glavni štab Hrvatske izdao je 16. juna 1944. Naredbu broj 9 kojom je formirao 1. brigadu za zaštitu naroda u Hrvatskoj. Brigada je imala pet bataljona: Bataljon PPK Hrvatske, kao 1. bataljon, Bataljon PPK za Kordun, kao 2. bataljon,

Bataljon PPK za Baniju, kao 3. bataljon, Bataljon PPK za Pokuplje, kao 4. bataljon i Bataljon PPK za Liku, kao 5. bataljon. Istom Naredbom formirano je još šest eta PPK: eta za Primorje, eta za Istru, eta za Dalmaciju, eta za Moslavinu, eta za Kalnik i eta za Zagorje. Sve komandire i politike komesare za ove ete dao je Bataljon PPK Hrvatske.

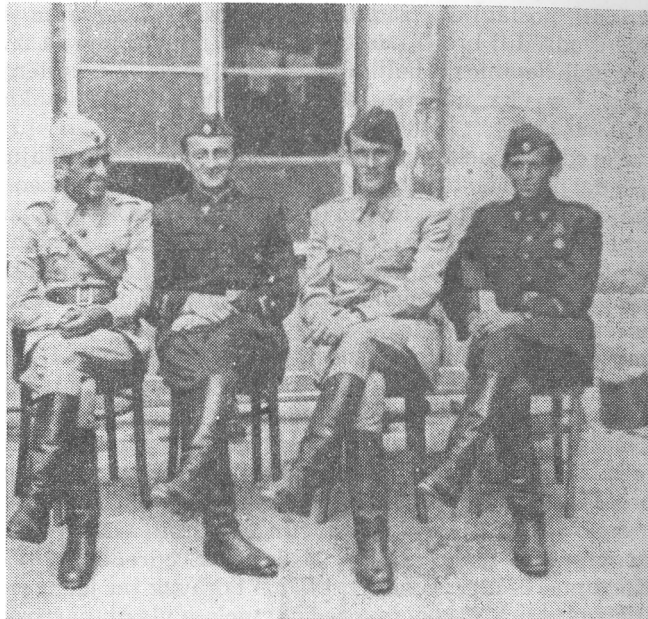
Naredba o formiranju Brigade zatekla je Bataljon PPK Hrvatske u selu Cvitovi kod Slunja. Jasno je da Brigada nije dovedena i postrojena na jednom mjestu, već su bataljoni koji su ušli u njen sastav ostali na područjima, gdje su ranije djelovali. Prvi bataljon ove brigade, ranije Bataljon PPK Hrvatske, uvijek se nalazio uz štab brigade, a štab brigade je, osim u izuzetnim slučajevima, bio lociran uz CK KPH i OZNU za Hrvatsku radi osiguranja ovih ustanova i specijalnih zadataka koje je dobijao direktno od CK KPH i OZN-e za Hrvatsku.

Naredbom br. 9 za komandanta 1. brigade Odjeljenja za zaštitu naroda postavljen je Mili Pajić do tada komandant Bataljona PPK Hrvatske. Umro je 7. aprila 1945. godine u bolnici u Beogradu. Prije rata bio je na službi u žandarmeriji, ali ga to nije smetalo da već u prvim danima ustanka pristupi narodnooslobodilačkom pokretu. Rođen je 1912. godine, pa je u jedinice PPK i u Brigadu došao kao iskusni vojnik i zreo vojak. Za političkog komesara postavljen je Stevo Hinić, do tada politički komesar Bataljona PPK Hrvatske. Rođen je 1921. godine, a prije rata bio je radnik. Za zamjenika komandanta brigade postavljen je Goran Šević, do tada komandant Bataljona PPK za Baniju. Rođen je 1920. godine, a prije rata bio je radnik. Pomoćnik političkog komesara brigade postao je Stevo Todorić, do tada pomoćnik političkog komesara Bataljona PPK Hrvatske. Rođen je 1914. godine, a prije rata bio je također radnik. Za načelnika štaba brigade postavljen je Neđeljko Lončar, do tada obavještajni oficir Bataljona PPK Hrvatske. Prije dolaska u partizane bio je vojak, a rođen je 1923. godine. Intendant brigade postao je Ivan Deronja, do tada na dužnosti u Bataljonu PPK Hrvatske. Rođen je vjerovatno 1920. ili 1921. godine.

Ovaj sastav štaba brigade ostao je neizmijenjen do polovice augusta 1944. godine, a tada je na mjesto Steva Todorića došao Stevo Potkonjak, do tada politički komesar Ličkog partizanskog odreda. Rođen je 1922. godine. Prije rata je završio u Italiji školu. Zbog odlaska na liječenje Milića i Pajića, a januaru 1945. godine, za komandanta brigade došao je Simo Kozlina, do tada na dužnosti komandanta Bataljona PPK za Kordun. Kozlina je rođen 1915. godine. Namjerno koristim neke podatke iz generalijalnih štaba brigade zbog toga da se barem u osnovi vidi profil kadrova koji su bili potrebni za jedinice narodne odbrane. Ako samo pogledamo godine rođenja članova štaba brigade, odmah se vidi da su nadležni vodili računa o kombinaciji zrelosti i iskustva i mladenačkog poleta i entuzijazma. Svi drugovi članovi štaba brigade bili su prvoborci i nosioci Partizanske spomenice 1941. godine.

Sastav štabova bataljona bio je slijedeći: 1. bataljon — komandant Vaso Roknić, politički komesar Božidar Spojak, pomoćnik političkog komesara Rade Radojičić. Po Naredbi br. 9 mjesta komandanata političkog komesara i pomoćnika političkog komesara 2. bataljona ostala su nepopunjena, ali s primjedbom: »Dogovoriti se s Osmom divizijom i Okružnim komitetom.« Kasniji dokument o postavljenju štaba bataljona nisam pronašao, ali mi je poznato da je za komandanta postavljen Simo Kozlina, za političkog komesara Boško Ranitović i za pomoćnika političkog komesara Stevo Momić. Naredbom br. 9 također su ostala nepopunjena mjesta komandanata i političkog komesara 3. bataljona. Naknadni dokument o postavljenju nisam našao, ali znam da je za komandanta

Štab 1. brigade OZN-e.
 S lijeva na desno:
 Nedeljko Lonar, načelnik štaba, Šimo Kozlina, komandant, Stevo Hini, komesar i Stevo Potkonjak, pomoćnik komesara.

ovog bataljona postavljen Ilija Rani, za političkog komesara Mirko Arbutina i za pomoćnika političkog komesara Miro Kora. Štab 4. bataljona su sastavljali komandant Nikola Bižić, politički komesar Franjo Štajner i pomoćnik političkog komesara Mirko Kumić. Sastav Štaba 5. bataljona bio je slijedeći: komandant Lazo Gai, politički komesar Pero Raonovi, pomoćnik političkog komesara Dane Radaković. Naredbom br. 9 u ovom Bataljonu PPK za Gorski kotar za komandanta je bio postavljen Dušan Popović. Iako je to naredbom bilo predviđeno, ovaj bataljon nije nikada bio u sastavu Brigade.

Prva brigada OZNE sastojala se od četiri bataljona pokrivala je teritorij Korduna, Banije, Pokuplja i Like, a kako sam već naprijed naveo, 1. bataljon nije imao određenu teritoriju. Teren našeg djelovanja na sjeveru bio je omeđen rijekom Savom, na istoku rijekom Unom, na zapadu Gorskim kotarom, a na jugu Dalmacijom, iz čega se vidi da je teren djelovanja Brigade bio veliki, i ne samo to, nego i strateški vrlo važan kako za Narodnooslobodilačku vojsku, tako i za neprijatelja.

Suštinski zadaci Brigade bili su isti kao i Bataljona PPK Hrvatske. Međutim, pošto se organizacija izmijenila i sad u izvršavanju zadataka na terenu sudjeluje pet bataljona, povezanih preko štaba brigade u jednu cjelinu, naši zadaci su postali specifičniji. I kao što je organizacija naših jedinica napredovala, isto tako je napredovala i organizacija drugih sudionika na oslobođenom teritoriju, a samim tim je došlo i do razgraničenja u funkcijama i zadacima pojedinih organizacija. Već sam naziv Brigada za zaštitu naroda govori o njenim najvažnijim zadacima: zaštita naroda od petokolonaša, trupova, špijuna i raznih naoružanih grupa neprijatelja narodnooslobodilačke borbe.

Jedinice Brigade djelovale su preko bataljona i eta na oslobođenim područjima, a komande jedinica, prema potrebama, mogle su svoje dijelove upotrijebiti na zadatke i van svog područja. Jedinice su bile podređene i odjeljenjima OZNE na teritorijama gdje su se nalazile. Na njihovo traženje su bile obavezne

izvršiti postavljeni zadatak. Kod prijema zadatka štabovi bataljona bili su dužni odrediti broj ljudstva i sve što je potrebno za izvršenje. Štabovi bataljona i drugih jedinica, ukoliko nisu imali posebna naređenja, nisu saopštavali razlog svog boravka nikome za vrijeme vršenja zadataka na jednom određenom sektoru.

Pored ovih nekoliko podataka koji cjelovito određuju zadatke brigade, možemo još da navedemo niz dužnosti bataljona i eta, kao na primjer: postavljanje zasjeda neprijateljskim kuririma, trupovima ili grupama neprijateljskih vojnika koji iz bilo kojih razloga pokušavaju krstariti slobodnom teritorijom, zatim kontrola terena i kretanja svakog pojedinca, legitimisanje sumnjivih lica i onih s neispravnim ispravama privođenje vojnopozadinskim vlastima, upućivanje patrola na vjerovatne pravce kretanja neprijateljskih špijuna radi njihovog hapšenja i likvidacije, po zahtjevima organa OZNE pretresanje terena, zgrada, ulica pa i mjesta. Međutim, kako je oslobođena teritorija postajala sve veća i kako se primicao dan oslobođenja zemlje i zadaci Brigade su postajali i veći i složeniji. Ipak, formiranjem brigade izvršavanje zadataka, u neku ruku, bilo je lakše, jer se raspolagalo sa mnogo više snaga, a pored toga, jedinice su bile organizovanije, iskusnije i efikasnije.

Iako su bataljoni bili pokretni i nisu bili vezani isključivo za jedan teren, oni su u praksi ipak najviše boravili na određenim područjima: 2. bataljon na Kordunu, 3- i na Baniji itd. Duži boravak na jednom terenu omogućio im je tijesnu vezu s narodom, predstavnicima vlasti, partijskim i omladinskim organizacijama, a isto tako s našim neposrednim rukovodiocima i davaocima zadataka organima OZNE na područjima djelovanja.

Period između formiranja brigade i završetka rata bio je veoma značajan za daljnje usavršavanje i pripreme jedinica za konačno oslobođenje. Slobodni teritorij se proširio i povećao. Na njemu se nalazio niz manjih gradova i centara koji su u ratu postali centri narodne vlasti, političkih zbivanja i kulturnog života tih krajeva. Naše jedinice više nisu bile stacionirane isključivo po selima i šumama, već svoj boravak prenijele u ove gradove i centre, kao na primjer Otočac, Slunj, Topusko, Glina i druge. Ovo je važno zbog toga jer smo se po prvi put sretno s gradskim sredinama, što je za nas bilo veoma važno, jer se primicao kraj rata i bili smo svjesni da ćemo u i u ostale naše velike gradove u kojima ćemo morati da se sretamo, uz građanstvo, i s iskusnim i školovanim neprijateljskim obavještajcima i diverzantima koje je okupator pripremio i ostavio za specijalne zadatke nakon svog povlačenja. Ovo je bio razlog da već 1944. godine, negdje u maju, organiziramo specijalne kurseve za pripadnike Brigade iz borilačkih vještina, gađanja specijalnim oružjem i s obukom koja je potrebna da bi se naši vojnici mogli uhvatiti u koštac s dobro obučanim neprijateljskim diverzantima. Nastavni kadrovi bili su naši ilegalci koje je ranije nisam poznao. Bili su to veliki stručnjaci svoga posla. Borci su njihova predavanja brzo savladavali i s velikim nestrpljenjem očekivali slijedeće nastavne.

Po nekim podacima koje sam tada znao i zapamtio ovi drugovi su došli iz Zagreba. Sjećam se jednog slušaja iz toga doba koji se odigrao između Agbabe i jednog od asistenata glavnog trenera kursa. Smatraju i da je ovladao sa svim vještinama programa, i uvjeren u svoju sposobnost i nadmoć nad kursistom Agbabom, jednim snažnim momkom, visokim oko dva metra koji je uz to bio žilav i koštast, asistent je zatražio da ga ovaj udari kako god hoće i gdje god hoće. Agbaba ga pogleda odozgo s visine svoja dva metra i odgovori: »Ne u, druže, jer ako te ja svatim (udarim) nećeš se ti ni maknuti.« Međutim,

asistent je insistirao: »Samo ti mene udari, ne brini ti o meni.« Agbaba ga ponovo upozori da ne želi da ga svati, ali na kraju pristane i svog trenera u sekundi složi na stranu. Stvar je bila u tome što je asistent otkrivao udarac desnicom, a na njegovu veliku nesreću Agbaba je bio ljevak. Ova epizoda iz života naših boraca pokazuje da se u svemu može pogriješiti, a najviše kada je neko samouvjeren da je savladao sve potrebne vještine.

Štab brigade bio je neposredno podređen OZNI za Hrvatsku od koje je primao zadatke i naređenja, a ovaj je dobijene zadatke prenosio na bataljone. Pored toga bataljoni su bili podređeni u izvršavanju zadataka i organima okružnih i kotarskih OZNI u čemu je bila potrebna stalna i konstantna saradnja s okružnim i kotarskim komitetima KPH. Naređenja štaba brigade nisu bila u obliku cirkulara, već prema vrsti zadataka za svaki bataljon posebno. Najčešće je neko od članova štaba brigade odlazio u određeni bataljon, razrađivao sa štabom bataljona plan za izvršenje zadatka i kontrolirao njegovo izvršenje.

Gledano strogo vojnički, moglo bi se doći do zaključka da je u komandovanju sa bataljonima dolazilo do dualizma, međutim, to može izgledati samo na prvi pogled. Istina je da se ponegdje pojavljivao i problem određenog sukobljavanja na terenu u vezi nadležnosti u komandovanju zbog nesposobnosti određenih kadrova da se prilagode potrebama zadataka. Ovoga je bilo samo u prvim danima formiranja jedinica, tako da sav kasniji period protiče u izvanrednoj saradnji i harmoniji svih organa kojima je bio namijenjen zadatak da zaštite narod i omoguće normalan rad i razvoj narodne vlasti na slobodnom teritoriju. I danas, kad bi mi netko odredio slične zadatke i uskratio saradnju s ovim organizacijama, odmah bih odbio da primim te zadatke, jer sam svjestan da ih ne bih mogao izvršiti bez ostalih odgovornih faktora.

Štab brigade je bio potpuno svjestan da svaki nesporazum stvara »međuprostor« koji može koristiti samo neprijatelju. Zato je usklađivanje odnosa i nadležnost u komandovanju bilo od velikog značaja u borbi protiv neprijatelja. Izvjesne pojave u početku brzo su prevaziđene, tako da je stvoreno potpuno jedinstvo svih organa revolucionarne vlasti i bataljona. U početku je bilo problema i u organizaciji Brigade, ali su oni brzo prevaziđeni i ona je osposobljena u relativno kratkom vremenu da obavlja postavljene zadatke. Tome je doprinijela i činjenica da je Brigada bila formirana od bataljona koji su do ulaska u njen sastav stekli velika iskustva u izvršavanju zadataka povjerenih sada brigadi.

Poslije srećanog formiranja brigade i organizacije komandovanja više pažnje posvećeno je ličnom uzdizanju kadrova, iako je za taj dio posla uvijek bilo premalo vremena. Program nastave u Brigadi sastojao se iz predmeta vojne obuke i političke nastave što je svaka jedinica morala da savlada. Pored toga u brigadi je vršena i specijalna obuka za borbu protiv diverzanata, špijuna i petokolonaša svih vrsta. Želje za znanjem bile su ogromne, ali je vremena bilo vrlo malo.

Ubrzo poslije formiranja Brigade štab je napustio Cvitovi kod Slunja i premjestio se u Topusko, koje je u ovom periodu naše revolucije bilo glavni grad partizanske republike Hrvatske. Interesantno je napomenuti da je Topusko skoro u neposrednoj blizini velikih garnizona i saobraćajnica koje je neprijatelj održavao ostalo kontinuirano slobodno od 16. augusta 1943. godine pa do kraja rata. U ovom periodu dešavalo se da je neprijatelj poduzeo poneku ofanzivu što nas je prisiljavalo da ponekad vršimo dislokaciju pojedinih ustanova i nekih jedinica, ali Topusko nije nikad ostalo prazno, već je uvijek zadržalo svoj status »glavnog grada«.

Od formiranja, pa do kraja rata, Brigada nije imala nikakvih velikih akcija u smislu sukobljavanja s krupnim jedinicama neprijatelja, ali je zato svakodnevno izvršavala na desetke zadataka iz njenog zaduženja. Ovdje želim da iznesem jedan, izuzetno važan zadatak kojeg su jedinice Brigade stalno obavljale. Naime, poznato je da je za vrijeme cijelog rata slobodni teritorij u Hrvatskoj bio presječen prugom Beograd—Zagreb, prugom Zagreb—Sisak i rijekom Savom kao prirodnim preprekom na dio sjeverno od Save i dio južno od ove rijeke. Za cijelo vrijeme rata neprijatelj je nastojao da spriječi i komuniciranje između ova dva velika slobodna teritorija. Koliko god je nastojao da ne koristimo prolaze, mi smo još upornije ostvarivali nove veze i nove kanale, da bi održali do kraja rata komuniciranje između ova dva slobodna teritorija. Neprijatelj se najprije koristio infiltracijom svojih grupa, pravio je zasjede i pokušavao organizirati stanovništvo, a isto tako i represalijama ga prisiljavao da nam ne pruža podršku. U razbijanju neprijateljskog nastojanja da nas u tome spriječi, veliku ulogu odigrale su jedinice Brigade. U ranijim periodima taj zadatak je izvršavao poneki vod ili četa Bataljona PPK Hrvatske, a kasnije su to činile jedinice Banijskog PPK bataljona.

Sjedam se mog odlaska na obavljanje zadatka u Slavoniju i Moslavinu. Preko veza s jednim pratiocem izbio sam na rijeku Savu ispred mjesta Lonja. U tom momentu moj pratilac je postao neodlučan i uznemiren, jer nije bio siguran kako ćemo nastaviti put dalje zbog ogromne vode i poremećene veze. U jednom momentu nastala je bezizlazna situacija. Nikada nisam bio tamo, a nisam ni mislio da ću ikada biti. U tako teškoj situaciji odlučujemo da, pored svih teškoća, pronađemo način da idemo preko Save prema mjestu do kojeg moramo stići. Ovo je bilo negdje početkom aprila, a vrijeme dosta kišovito, maglovito i nepogodno, što je bio jedini moj saveznik koji će mi omogućiti da neopaženo s pratiocem pređem rijeku. U tako napetoj situaciji pojavljuje se grupa naoružanih ljudi na udaljenosti s koje se ne može razaznati njihova vojna pripadnost, što nas dovodi u još težu situaciju. Kad se grupa približila na doomet raspoznavanja, spašavao nam je ogroman teret s kojim. Prepoznali smo grupu partizana iz vlastitog bataljona s kojim je bio i politički komesar čete Ostoja Vorkapi! Nakon izvršenog zadatka i povratka, ponovo se desio isti slučaj da pri povratku u Pokuplje susretnem svoje borce. Moram priznati da sam u tom momentu bio veoma ponosan što rukovodim takvom jedinicom, koja stiže savjesno na sve zadatke koji su bili pred nju postavljeni.

Imaju i iskustva iz borbi s neprijateljskim diverzantima, osiguravanje Topuskog vršili smo na nov način. Na relativno većoj udaljenosti od mjesta imali smo stacionirane jedinice koje su svakodnevnim akcijama i kontrolom sumnjivih lica te stvaranjem vlastitih mreža za obavještanje onemogućile da se neprijatelj infiltrira kroz slobodni teritorij do Topuskog. Ovakav način rada pokazao se opravdanim, jer od augusta 1943. godine pa do kraja rata, neprijatelj nikada nije uspio da ubaci svoje diverzante i da nam nanese gubitke, iako je u tome uporno nastojao. Ovakva sigurnost u našem partizanskom gradu stvorila je izvanredne uslove za normalno djelovanje političkih organa i organa narodne vlasti, od lokalnih do ZAVNOH-a.

Svako ratno stanje do kraja osiromašilo kulturno-prosvjetni život naroda, jer kulturni događaji u ratnim uslovima postaju rijetkost. U ovom pogledu Topusko je izuzetak. Ono je živjelo vrlo intenzivnim kulturnim životom kroz cijelo vrijeme dok je bilo slobodno. Da je to tako dokazuje niz kulturno-prosvjetnih manifestacija održanih u ovom gradu, kao na primjer: Kongres kulturnih i

javni radnici sudionici u NOB-u iz Hrvatske, održan 25. juna 1944. godine. Pored ovog kulturnog događaja cijelo vrijeme u Topuskom se zadržavala neka kulturno-prosvjetna grupa koja je davala razne priredbe za stanovnike, ustanove i jedinice. Pored ostalih u Topuskom je dosta dugo boravila kulturno-umjetnička družina »August Cesarec«, koja je u Topuskom igrala ulogu revolucionarnog narodnog pozorišta Hrvatske. Bilo je i drugih manifestacija koje su u ratnim uslovima skoro maksimalno obezbjeđivale kulturni život građana Topuskog i toga kraja. U gradu je isto tako bio razvijen i sportski život građana i vojnika. Vrlo često smo imali takmičenja u nogometu između raznih jedinica, a jedini problem u tom pogledu bila nam je neprijateljska avijacija, pa smo podošavali svoje susrete pred veševima, boje i se napada iz aviona.

Pod kraj 1944. godine u partizane dolazi nogometaš Ratko Kacijan, nakon čega se rađa ideja da formiramo nogometni klub »Partizan«. Ova ideja biva prihvaćena od većine ljubitelja sporta. Negdje na prelazu iz 1944. u 1945. godinu, ne sjećam se tačno datuma, održali smo osnivačku skupštinu i formirali SD »Partizan«. Slijede ih dana organizirali smo nogometne susrete s lokalnim klubovima i klubovima partizanskih jedinica. Prvi predsjednik društva bio je, koliko se sjećam, Mladen Iveković. Ovo su samo neke od manifestacija iz života u slobodnom Topuskom.

Ploča 1944. Sa skopjevske savjetovanja bataljona PPK.

Boravak u Topuskom ostao je u najljepšem sje anju. Taj centar revolucije u Hrvatskoj, u neku ruku, postao je i me unarodni centar antihitlerovske koalicije. U tom gradi u, pored vojnih misija Amerike, Sovjetskog Saveza i Engleske, akreditiranih kod Glavnog štaba Hrvatske, kroz Topusko su prolazili mnogi stranci zbog raznih razloga i okolnosti. Naše jedinice su puno puta, a esto i uz borbu s ustašama i Nijemcima, spasavale savezni ke avijati are koji su na svom putu uvijek prolazili kroz Topusko. Pripadnici Brigade su brinuli da savezni ki avijati ari i druga lica budu sigurno preba eni u svoje baze, a to je stvaralo me usobna prijateljstva i simpatije. Na žalost postojala je i nepremostiva jezi na prepreka.

Što se više približavao kraj rata, kod mnogih je po elo da se pojavljuje samozadovoljstvo i izvjesna opuštenost. To se o itovalo i u tome da se sve eš e na terenu uo po koji rafal, a eksplodirala bi i po koja bomba od oduševljenja što se približava kraj rata. Pripadnicima Brigade to je nametalo dodatne zadatke, jer su morali upozoravati svoje ratne drugove da ne uznemiravaju stanovništvo i da ne troše uzaludno dragocjenu municiju, jer rat još uvijek nije bio završen. Ovo nije bilo lako provesti jer se i u PPK-ovcima, kao borcima i ljudima, budilo isto oduševljenje.

Kroz cijelo ovo vrijeme Brigada nije živjela samostalno, jer je Naredbom br. 11 od 5. augusta 1944. godine Glavni štab Hrvatske formirao 1. diviziju vojske za zaštitu naroda. Od toga dana Brigada je imala i svoj pretpostavljeni Štab divizije. Treba napomenuti da se time u nekoliko izmijenila situacija u odnosima izme u brigade i republi kih ustanova, jer je veza s njima sada išla preko Štaba divizije, ali su zadaci Brigade ostali nepromijenjeni. U martu 1945. godine iz sastava Brigade je, Naredbom Štaba divizije, upu en 1. bataljon u Brigadu OZNE za Zagreb, koja se tada nalazila na sektoru Daruvara. Ne znam iz kojih razloga ovaj bataljon nije stigao u sastav te brigade sve do oslobo enja Zagreba. Naime, po oslobo enju Siska Bataljon je tamo izvršio neke zadatke i zajedno s operativnim jedinicama ušao u oslobo eni Zagreb, pa je tek tada ušao u sastav Zagreba ke brigade. U ovakvim uslovima i Štab 1. brigade OZNE Hrvatske pomjerio se prema Karlovcu, gdje se ve nalazio jedan njen bataljon, dok su ostali bataljoni ostali na svojim podru jima.

Došlo je i vrijeme da smo, na kraju rata, morali napustiti Topusko. Ta injenica nam je teško pala, jer smo proveli dosta vremena u tome gradu, stvorili prijateljstva na zajedni kim zadacima, postigli zajedni ke navike i niz drugih sitnih ljudskih veza koje ine ukupne odnose me u ljudima. Štab brigade s prištapskim jedinicama i Bataljonom PPK za Kordun ušli su u Karlovac, gdje i prestaje njihov ratni pohod.

Operativne partizanske jedinice nakon oslobo enja zemlje, stacionirane po kasarnama, po ele su sistematskim izvo enjem vojne i politi ke obuke i intenzivnim kulturno-prosvjetnim životom, kao da se željelo nadoknaditi sve ono što je izgubljeno u toku etverogodišnjeg rata. Jedinice 1. brigade OZNE ni izdaleka nisu mogle ostvariti tako nešto, jer je po oslobo enju zemlje na operativnom podru ju Brigade, a i u cijeloj zemlji, ostao veliki broj zlikovaca, ustaša i etnika koji su nastavili svoja zlodjela, bez obzira što su izgubili rat. Na Brigadi je bio zadatak da uništava ove zlikovce i da ih onemogu i u njihovoj raboti. O težini zadatka njenih jedinica u ovome periodu govori i injenica da se dešavalo da Štab brigade i po dvadeset dana ne zna za neku svoju jedinicu, jer se nalazila na nekim terenima pritajena, u zasjedi, da bi likvidirala neku od

brojnih grupa kolja a. Poslije oslobo enja razbijeni ostaci neprijatelja, a i oni izvana, pristupili su formiranju križarskih grupa, pa je i njih trebalo likvidirati.

Kao što je poznato, za jedinice Jugoslovenske armije rat je završen 15. maja 1945. godine, a za jedinice OZNE je nastavljen. Za mene li no rat je trajao sve do jula 1948. godine, kada sam otišao na školovanje iz jedinica tada ve zvanih KNOJ. Za mnoge moje drugove ni 1948. godina nije bila godina završetka rata, ve su i dalje nastavili borbom protiv neprijateljskih grupa i zlo inaca. Ovdje je važno napomenuti da je tada proširena obaveza jedinica KNOJ-a još jednim velikim zadatkom — uvanjem granica nove Titove Jugoslavije.

Milica Banda

Nekoliko dokumenata o stradanju 6. ete PPK bataljona

Najve poraz koji je doživjela jedna jedinica PPK u toku rata, bio je poraz 6. ete bataljona PPK 12. 6. 1944. godine u Furjanu. Napad na ovu etu bio je do detalja isplaniran. Tada je u Cazinu bila smještena 8. ustaška bojna na elu sa župnikom Ivanom Nikšićem. U njenom sastavu bilo je dosta ustaša iz Furjana i okolnih sela. Bojna je imala na ovom podru ju dobro organiziranu špijunsku mrežu zbog ega je tu bilo otežano djelovanje naših vojnih a, isto tako, i civilnih organizacija.

Kako je jedan od zadataka PPK bataljona bio kontroliranje terena, to su njegove ete zalazile i u pomenuta sela. Borac ove ete Stanko Šari kaže da su došli na podru je Furjana kako bi štitili stanovništvo od nekih dezerterskih grupa, a ujedno i zbog osiguranja ustanova NOP-a koje su bile stacionirane u Slunju.

Budu i da se znalo za kretanje 6. ete, proustaški elementi, u dosluhu s bojn timerom u Cazinu, pripremili su joj zasjedu. Sastanci na kojima je dogovarano o uništenju ete održavani su po privatnim ku ama.

»Koncem mjeseca svibnja 1944«, izjavio je na saslušanju Juka Cindrić, »održali smo sastanak kod ku e Mile Paulića iz Cvitovica. Na taj sastanak došao je: Tomo Turkalj, Nikola Paulić, Janko Jurčević, Franjo Stepić, Ivan Stepić, Juka Cindrić i Ivan Jurčević, te Mile Paulić i Mija Mravunac. Na tom sastanku su govorili Mile Paulić i Mija Mravunac da dolazi trup i da ga treba pomoći u hrani. Nakon nekoliko dana u mjesecu lipnju 1944. javio je meni Franjo Stepić da dolazi trup iz Cazina. Kada je trup došao u Glinsko Selo mi smo se sakupili kod Janka Jurčevića iz Gline. Ja sam tamo našao Milu Paulića, Tomu Turkalja, Nikolu Paulića, Janka Jurčevića, Ivana Stepića, Franju Stepića, Ivana Jurčevića, Mija Mravunac došao je drugi dan. Mi smo istu no kada je došao trup razgovarali sa vo amama trupa Antićem Salopekom, Perom igrijom i Josom Salopekom kako e se prehranjivati trup i Selo Glina složilo se s time da samo hrani trup. Tako er smo na sastanku govorili o tome kako

e se napasti PPK eta u sklopu kod Bari a. Podatke o eti PPK dao je Mile Pauli , a Mile je do mene poslao Tomu Turkalja. Ja sam podatke dao Titi Kati u, koji ih je odnesao do trupa.«¹

Novi sastanak održan je po dolasku u G. Glinu, što saznajemo od Ivana Stepi a koji je na saslušanju, pored ostalog, izjavio: »Koncem mjeseca svibnja ili po etkom lipnja o. g. došao je u moje selo ustaški trup u ja ini 130 ustaša na elu s Antom Salopekom i Josipom Salopekom. Sa njima je došao i Petar igrija. Oni su došli iz Cazina i javili se kod mene i mog brata Franje. Na sastanku je glavnu rije govorio Mile Pauli . Tako er smo na sastanku govorili O tome, kako e se napasti eta partizana u Furjanu.«²

Jedan od glavnih sastanaka na kojem je raspravljano o uništenju ete bio je u ku i Tome Turkalja. Na sastanku je bio i Janko Rado aj koji je o njemu na saslušanju rekao: »1944. u mjesecu junu održali smo sastanak u ku i Tome Turkalja, ja, Juko Cindri , Mile Pauli , Toma Turkalj, Nikola Turkalj i Joso Pauli . Sastanak je bio užurban, jer u našem selu nalazili su se partizani. Na sastanku govoreno je o istim zadacima, kao i do sada, tj. mobilizacija, prebacivanje hrane za ustaše u Biha , a glavna tema na sastanku bila je akcija na Furjan. Juko je rekao da se ustaše nalaze u Šturli u, a Mile Pauli pri ao je da svaku drugu ili tre u no odlaze pepekovci u Furjan. On je rekao i o tome smo raspravljali da pepekovce teba nastojati poništiti, da je to vojska komunisti ka i ona je za nas najopasnija. Mi smo se složili s tijekom planom, da se oni napadnu u Furjanu. Mile je obe ao Juki da e on paziti, tj. da emo svi paziti kada se oni budu spremali na put i da emo mi njemu javiti.«³

Na sastanku održanom jedne ve eri kod Toše Salopeka u selu Salopek Luke prisustvovali su: Ante Salopek i o, Nino Salopek, Marko Salopek Dadin i Andri Salopek Vrani, koji su se dogovorili kako da unište etu PPK-a koja se tada nalazila u selu. Ujedno su napravili plan kako da dovedu ustaše i postave kombinovanu zasjedu.⁴

Iz svega ovoga se vidi da je dio stanovnika ovih sela bio u stalnoj vezi s ustašama te da su na sebe preuzeli obavezu da obavještavaju o kretanju ete PPK. Sistem veza razra en je na pomenutim sastancima, a iz izjava uhva enih može se pratiti na koji su na in prikupljali i slali podatke u Cazin.

U svojoj izjavi pred organima OZN-e Janko Rado aj je, izme u ostalog, rekao: »Mi smo javili preko naše veze u Biha da u Furjan stalno odilazi jedna eta PPK-ovaca i to svaku drugu i tre u ve e. Nakon par dana mi smo dobili obavijest da su se prebacile ustaše iz Vaganca i Biha a (radi se o Czinu, op. aut.) i da im unaprijed javimo kada e oni krenuti za Furjan. Iste ve eri eta PPK-ovaca ve erala je u našem selu i kod Miline ku e, a znali smo da e imati pokret za Furjan i odmah smo ja i Mile javili do Juke Cindri a da javi ustašama da ih sa ekaju, što su oni i u inili.«⁵

»Nakon 2—3 dana«, prema ranijem saslušanju Janka Rado aja, »Mile⁶ je doznao da e oni krenuti za Furjan i opravio je Milu Turkalja do Mije Cindri a

1 Historijski arhiv u Karlovcu (dalje HAK), k. 2, zapisnik o saslušanju Juke Cindri a od 21. 11. 1944.

2 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Ivana Stepi a od 25. 11. 1944.

3 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Janka Rado aja od 29. 10. 1944.

4 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Ante Šalopeka i e od 31. 5. 1945. Ante Salopek i o proglašen je za ratnog zlo inca i strijeljan.

5 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Janka Rado aja od 29. 10. 1944.

« Radi se o Mili Pauli u.

da javi da e oni do i. Kurir se vratio natrag i ja sam uve e došao do Mile gdje su pepekovci ve erali i kretali, tj. otišli za Furjan, a Mile mi je rekao, da je opravio ponovo kurira prijekim putem, da javi da oni dolaze.«⁷

Obavijesti o kretanju ete stizale su u Cazin iz raznih izvora. »Za vrijeme boravka u Czinu«, ispri ao je Đuka Zani , »išla su 2 ustaše obu eni u civil stalno prema Furjanu i Slunju u izvi anje i prikupljanje podataka o partizanima. Znam da se jedan od njih zove Jurkan,⁸ li ni opis kozi av, krijav, onizak, brbljav, unaprij en je u in rojnika zbog izvi anja na 6. etu PPK-a koja je stradala u Furjanu u prolje e 1944.«⁹

Svjedo anstvo o tome kako su ustaše izvi ale i prikupljale podatke o partizanima ostavio nam je u zapisnicima saslušanja Jure Magdi koji je, izme u ostalog, rekao: »U VI mjesecu 1944. godine pozvao me opet k sebi bojnik Nikši i dao mi je zadatak da se prebacim za Slunj, te da vidim koliko ima vojske u Slunju i u itavom kotaru. Nakon jedan dan povratio sam se u Cazin. Uz put sam obaviješten od ljudi da imade dosta vojske u La evcu, a tako er sam saznao da se nalazi jedna eta partizana u Furjanu, koja je brojala oko 50 ljudi.«¹⁰ I dalje: »Kada sam došao iz Slunja u Cazin javio sam se popu Nikši u i rekao da u Slunju ima mnogo partizana, automobila i topova, a u La evcu da ih ima, ali bez topova kao i u Furjanu jedan manji broj otprilike kao jedan ustaški vod, našto mi je pop zahvalio i rekao da mogu i i odmoriti pa u ponovo primiti dužnost.«¹¹

»Pre jedan dan«, izjavio je Nikola Salopek, »unapred znam da je bila nedjelja, datuma se ne sje am, otišao sam sa Antom Salopekom u Šturli kod Rame Dizdarevi a i podnijeli mu izvještaj da se u mom selu Salopek i Furjanu nalazi jedna eta PPK-a koja broji oko 80 ljudi, tako isto i naoružanje, kazao sam da imaju 1 mali baca sa više puškomitraljeza, a ostalo sa puškama. Tada sam predao podatke Rami Dizdarevi u i Arifu Dizdarevi u. Oni su mi rekli da su ustaše prošli kroz Šturli i da se nalaze u šumi Kosi. Zatim je Ramo krenuo sa podacima u Kosu kod ustaša, a ja sam uzeo soli i nekih sitnih stvari. Istoga dana otišao sam ku i u Salopek, gdje sam našao istu etu partizana, kako sam znao da e biti napadnuta eta od ustaša, ja sam istog dana poslije podne išao u Skukanove mlinove. . . . tako da se netko ne bi dosjetio da sam ja u tome sudjelovao.«¹²

O dojavi ustašama Ante Salopek, zvani Vrana, je rekao: »Ja sam pred jedan dan prije nego je napad izvršen na partizane išo u Šturli , tada su sa mnom zajedno išli Salopek Nina i njegova žena Dragica. Kada smo došli u Šturli , sastali smo se sa jednim Muslimanom sa kojim smo razgovarali i kome imena ne znam, a pošto je on bio poznat sa Ninom i taj put me Nina sa njim upoznao, isti nas je Musliman pitao da li ima u blizini partizana našto smo mi odgovorili da ima u našem selu jedna eta PPK-ca, da e eta sutra krenuti u Bari Selo.

7 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Janka Rado aja od 12. 7. 1944.

8 Jurkan Magdi , izdržao kaznu, živi u Slunju.

9 HAK, k. 1, izjava na saslušanju Duke Zani a od 10. 9. 1945.

10 HAK, k. 3, zapisnik o saslušanju Jure Magdi a od 4. 3. 1946.

11 HAK, k. 3, zapisnik o saslušanju Jure Magdi a od 27. 2. 1946. Jure Magdi je na saslušanju od 4. 3. 1946. pred organima OZN-e rekao da je za izvršeni zadatak dobio nagradu. »Tada sam ja dobio 2000 kuna i jednu kutiju cigareta, a nakon nekoliko dana dao mi je in rojnika i kao rojnik po eo sam primiti pla u od 3000 kuna. Zatim sam ja dobio jedan roj ljudi od njih 10 ustaša stožerne satnije sa kojima sam ja komandovao.«

12 HAK, k. 1, zapisnici o saslušanju Nikole Salopeka od 18. 4. i 8. 7. 1945. Nikola Salopek osu en je na 10 godina prinudnog rada.

Mi smo istome dali podatke da se more lako napraviti zasjeda ovim partizanima, našto nam je isti odgovorio, da će oni krenuti uveče na zakazano mjesto. Odatle smo nas dvojica otišli kući, idući prema kući i svratili smo kod Ferete, koji je imao svoj dućan, ja sam kod istoga uzeo 5 kg šmira (mast za kola, op. aut.) i jednu kilu avala. Ove smo stvari uzeli zato da partizani ne bi osjetili da smo mi išli nekim drugim zadatkom.«¹³ Ovu izjavu Salopek Ante potvrdili su i drugi koji su saslušani pred organima OZN-e, odnosno UDB-e.¹⁴

Tako su se informacije o kretanju, brojnom stanju i naoružanju slijevale u Cazin kod ustaškog bojnika popa Nikšića. Zahvaljujući slaboj budnosti, prije svega zbog proustaškog raspoloženja dijela stanovnika Furjana i okolnih sela, sačinjen je detaljan plan o uništenju 6. čete PPK-a bataljona, o čemu je Franjo Strmota ispričao: »Pop Nikšić je dobio izvještaj iz Furjana da se tamo nalazi četa iz bat. PPK te da ih nema puno i da će skoro imati pokret u drugo selo, a isti izvještaj je donesao neki Musliman kome ja ne znam imena niti prezimena, nato je pop Nikšić odmah sakupio cijelu ustašku bojnu, saopćio im stvar tako da ih se javilo preko stotinu dobrovoljaca, koji su tada krenuli u Furjan da unište pomenutu četu, a meni je poznato da su išli kao dobrovoljci: Tome Močilac Ninin iz Gornjeg Popovca, puškomitraljezac, Jure Medved Pavin iz Kestenja opć. i kotar Cetingrad, Ante Zgela Franjin iz Furjana, Duka Žani iz Drežnika, a za ostale koji su bili ne sjećam se imena niti prezimena.«¹⁵

O izboru ustaša za učesnike u ovoj akciji ustaša Jure Zgela je rekao: »Dne 11. 6. 1944. predveče nas je sakupio čitavu bojnu natporučnik Novak, satnik Kurelac i Nikšić pop. Tog puta su nas birali na stranu koje su nas poznavali kao dobre mladiće, tako su iz moje satnije izabrali nas 20, kao i iz drugih satnija. Formirali su satniju dobrovoljaca od nas 120 te su nam dali automatsko oružje, da je bila naoružana (satnija, op. aut.) sa šmajserima i mitraljezima, a polovica sa karabinima. Ja sam taj put imao karabin. Kada je sve bilo gotovo spalili smo pod komandu zapovjednika bojne Kurelca i zamjenika njegovog Davorina Novaka.«¹⁸

Kako su se javljali i zatim išli u akciju kao dobrovoljci potvrdili su i drugi uhvaćeni ustaše, kao npr. Duka Žani koji je izjavio: »Išao sam kao dobrovoljac na partizansku 6. četu PPK bataljona, koja je bila tamo na terenu u Furjanu, tako da je toga puta bila čitava četa potučena u Bari Selu. Tom prilikom Kurelac satnik sabrao je nas dobrovoljaca 105¹⁷ koji smo dobili samo šmajsera i puškomitralježe kada smo pošli u akciju.«¹⁸

»Još dok smo bili u Cazinu mjeseca lipnja 1944. godine«, ispričao je Marko Rupa, »nas oko 100 organizirao je bojničnik Kurelac Josip i satnik Novak Davorin i održali sastanak i rekli da krećemo prema Furjanu, ali nam nisu objasnili zašto.«¹⁹ O tome je i Ivan Skukan rekao: »11. 6. 1944. u noć nas 60 pozvao je po spisku ustaški satnik Kurelac, te k nama se je pridružilo još oko 30 ustaša

13 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Ante Salopeka Vrane od 31. 2. 1947.

14 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Jure Zgele od 7. 2. 1947.

15 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Strmote Franje od 5. 11. 1945.

16 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Jure Zgele od 25. 2. 1947.

17 Broj dobrovoljaca u iskazima razlikuje se, ali se vidi da ih je bilo oko 100.

18 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Duke Zanića od 28. 9. 1945. Duka Zanić poginuo je kao križar terorista 6. 3. 1946 u šumi Uvala kod Trojvrha.

19 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Marka Rupe od 10. 12. 1945.

rododom iz Furjana i Laevca. Nakon poziva nas je postrojio pred školom u Cazinu ustaški poručnik Novak, podijelio nam suhu hranu i municiju za 4 dana te smo u koloni po jedan krenuli prema Šturli u.«²⁰

Tako je u Cazinu formirana satnija dobrovoljaca. Sve su to bili ustaše »odabrani po borbenosti«, dobrovoljci za akciju na 6. etetu PPK. Predvodili su ih Josip Kurelac i Davorin Novak. Iz Cazina krenuli su za Šturli. Što je bilo dalje, doznajemo od Ivana Skukana koji je izjavio: »Kada smo došli do Šturli a rasvanulo se te sam tu prepoznao da nam je vodi Arif Naskin bez lijeve ruke do pod lakat, kafedžija iz Šturli a, koji nas je odveo u jednu šumicu više ku e Usejina Seperovi a u Šturli u, gdje smo predanili. U istoj šumici su nas do ekali zv. zelenaši iz Šturli a, kojima je bio vo a Hasan Seperovi, brat Usejinov iz Šturli a i Ejub Bilki iz Šturli a, koji je po zapovijedi satnika Kurelca na sastanak s etnicima Branka Dubai a i Mane Mandi a vodio Obajdin Ivana i još jednog ustašu kojemu ne znam ime, te su isti uhvatili vezu s etnicima na Korani, dobili od njih podatke, da se u Furjanu nalazi jedna eta partizana i istog dana oko 10 sati povratili se natrag k nama gdje smo mi odmarali.«²¹

Više detalja o tome ispriao je na saslušanju Ivan Obajdin. On je rekao: »Kada je naš trup došao u Šturli mi smo se organizirano prikrili kod ku e Bilki Ejuba, gdje smo se zadržali cijeli dan, a hranu su nam donosili civili Muslimani, a koju je hranu za nas organizirao Bilki Ejub. Toga dana kada smo mi boravili kod ku e Bilki Ejuba, ja sam dobio nare enje od satnika da se preobu em u civilno odijelo i da e me Bilki Ejub odvesti u Mašvinu do zelenog kadra, gdje u sa njima uhvatiti vezu, te da netko od toga zelenog kadra do e do satnika gdje imaju nešto razgovarati. Ja sam se odmah preobu kao u civilno odijelo, te pripisao pištolj na sebe i zajedno s Bilki Ejubom krenuo prema Mašvini. Mi smo kod Korane sastali se sa Brankom i Nikolom Dubaji em koji su tada bili u zelenom kadru, a mislim da je bio i Milan Dubaji sa njima. Ja sam tada pitao ove trojice i o parizanima, gdje se oni nalaze, našto su mi ova trojica odgovorili, da se zeleni kadar nalazi u Mašvini, a partizani da se nalaze u Furjanu, u Salopek Selu i da sutra kane kretati u Salopek Luke preko Bari Sela. Kada smo se mi vratili sa ove veze sa zelenim kadrom, sam Bilki je otišao u sobu do satnika, gdje mislim da mu je cijelu stvar kazao.«²²

Osim obavijesti od zelenokadrovaca i etnika, ustaše su dobile vijesti i od nekih civila, što je potvrdio i Jure Zgela, rekavši: »Oko 10—11 sati došli su k nama Salopek Nina, Salopek Ante Vranin i jedna ženska kojoj ne znam imena, te su nas obavijestili da se kod njih nalazi eta PPK-a, koja e sutra kretati u selo Bari «.²³

O tome je podatke dao i Duka Žani koji je, izme u ostalog, ispriao: »Došli smo u zoru u Šturli, gdje smo ostali cio dan, dok smo uhvatili vezu sa etnicima koji su se tada nalazili u Mašvini, tj. sa Manom Mandi em i njegovom etni kom grupom. K nama su došle javiti za partizane 2 ženske iz Furjana i to

20 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Ivana Skukana od 21. 5. 1946. Ivan Skukan Tošin obješen je kao ratni zlo inac u Slunju 1947. Organiziranje dobrovoljaca i odlazak u akciju u Furjan potvrdili su na saslušanju Mate Matesi (HAK, k. 2, zapisnik od 5. 11. 1945), Jure Gr i (HAK, k. 2, zapisnik od 22. 12. 1945), Jure Magdi (naveždeni zapisnik) i Jure Zgela (naveđeni zapisnik).

21 HAK, isto.

22 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Ivana Obajdina. Ubijen kao ratni zlo inac.

23 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Jure Zgele od 25. 2. 1947.

od Mirka Medveda žena, kojoj se imena ne sjećam, a također ni drugoj ne znam imena niti prezimena. Naprijed navedena Mirkova žena došla je u Šturlišta noću u podne u 12 sati i odmah je stupila u razgovor sa našim satnikom Kurelcom i dokazala mu gdje se nalaze partizani.«²⁴ »Zatim je, prema izjavi Ivana Skukana, »došao k nama iz Furjana Salopek Ante Vranin koji nam je dao ponovo još konkretnije podatke da se u Furjanu nalazi 60 partizana«.²⁵ To je potvrdio i Jure Zgela, rekavši: »Obavijestio nas je iz Furjana Salopek Ante Vranin, Salopek Nine Radin i žena navedenog Salopek Nine (Dragica, op. aut.). Oni su k nama došli u Šturlišta i obavijestili su nas da se nalazi jedna eta PPK u Bari Selu.«²⁶

Bataljon PPK na putu Rakovica — Slunj, marta 1944.

24 HAK, saslušanje Duke Zaniča.

25 HAK, saslušanje Ivana Skukana.

26 HAK, saslušanje Jure Zgele.

Poslije uspostavljenih veza, postignutog dogovora sa zelenokadrovcima i etnicima te potvrđeni vijesti o etni iz nekoliko izvora, ustaše su krenuli iz Šturlića, preko Korane u Bari Selo. Vodi ih su im bili Ejub Bilki i Anti Salopek Vranin. »Prije polaska«, kako to svjedoči Slavko Kruni, »nama je održao kratak govor (A. Salopek Vranin, op. aut.) u kome nam je saopćio da idemo u Bari Selo, da će tamo istog dana doći i nekoliko partizana koje trebamo sa ekati i pobiti. Kada smo krenuli prema spomenutom selu išli smo u koloni po jedan u rastojanju 5 koraka, Joso i Pero Mrgan išli su u patrolu. Salopek je išao na čelu kolone. Preda mnom u stroju išao je Božo Zgela, a pozadi mene Keser Marko.«²⁷

Ustaše su se odmorili i jeli u selu Trnovi. O tome je Ante Salopek ispričao: »Kada su ustaše došle iz Cazina, mi smo im pripremili unaprijed hranu za jedan dan, tako da nisu partizani mogli osjetiti kome se hrana pripravlja. Drugo veće mi smo odmah odnijeli hranu za ustaše, koji su došli iz Cazina i većerali su u Trnovima.«²⁸ O tome i drugom dao je podatke i Pero Valenti riječi ima: »Mi smo primili ustaše, koji su došli iz Cazina, dali smo im većerali i uputili smo ih kuda će napraviti zasjedu da lakše pobiju partizane koji se nalaze u Furjanu. Ja sam skupa sa Antinom Salopekom i Ninom Salopekom i drugima kojima ne znam imena razvodio ustaše u Bari Selo.«²⁹

Nakon ovog odmora i jela ustaše su se uputili u Bari Selo, gdje su stigli pred jutro. U Bari Selu dočeka ih je Dane Pleša koga su dan ranije poslali da izviđa. Pleša im je potvrdio već ranije dobijene podatke. Što je dalje bilo doznajemo iz saslušanja Ivana Skukana koji je izjavio: »Mi smo se bacili u jednu šumicu više Bari Sela, a kako je sa nama bilo poznatih ustaša iz Bari Sela i Furjana, otišli su i javili se kod svojih kuća i obavijestili tamošnji narod, da smo mi došli u gore navedenu šumicu, gdje su nakon kratkog vremena k nama dolazili civili i odveli nas u dva sjenika odmah uz šumicu. Isti civili su nam donosili hranu i to što su boljeg imali.«³⁰

Tu su, kako je to ispričao Jure Zgela, osim »navedenih rukovodioca (misli se na Kurelca i Novaka, op. aut.) sa nama još rukovodili sa ovom akcijom Obajdin Mija, Obajdin Marko, Močilac Tomo, Kali Vinko koji su bili posebno u kućama i kod njih je rano došao Salopek Ante i o, Jura Bari, Nino Salopek i Francika Miki. Oni su zajedno sa gore pomenutim rukovodiocima donesli plan kako će napraviti zasjedu partizanima.«³¹

Ustaše su obaviješteni o tačnom kretanju partizana. Kako su im mještani davali podatke, dobro poznavaju i teren, uputili su ih gdje da postave zasjedu. Sve je tako isplanirano u potpunoj tajnosti da su partizani, ne sluteći ništa (obavještenje koje je stiglo Štabu bataljona nije im dostavljeno na vrijeme), naprosto uletjeli u zasjedu koja je, prema saslušanju Ivana Skukana, bila ovako postavljena: »Oko 8 sati ujutro došao je k nama u sjenik Obajdin Ivan, naš obavještajni oficir, i rekao nam da se zaista u Furjanu nalazi 60 partizana i da su naručeni u Bari Selu doručak i da imaju pokret. Na to je nas odmah pozvao satnik Kurelac u nastup i rasporedio jedan vod na čelu sa vodnikom Palijan Danom u zasjedu kraj ceste u čemerovcu kod Špoljarića, te sa njim

27 HAK k. 2, saslušanje Kruni Slavka od 27. 3. 1945.

28 HAK, saslušanje Ante Salopeka i e.

29 HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Pere Valentića od 4. 6. 1945. Pero Valenti je strijeljan kao ratni zločinac.

30 HAK, saslušanje Ivana Skukana.

31 HAK, saslušanje Jure Zgele.

odredio poru nika Novaka, a drugi vod sa kojim sam ja išao na selu sa vodnikom Mo ilac Tomom na zv. brdo Prozor više G. La evca za osiguranje, dok je satnik Kurelac sa ostalim ustašama ostao više Bari Sela i zauzeo položaj raskršća a puteva prema Salopek Lukama.«³² O rasporedu ustaša Jure Zgela je na saslušanju rekao da je »prvi i drugi vod raspoređen na tzv. brdo Bubanj, a 3. i 4. vod ostao je u Bari Selu u kojem sam ja bio. Mi smo tada postavili zasjedu na glavnoj točici, kuda će partizani prolaziti, kod zida. A moj je vod li no postavljao zasjedu na glavnim položajima kuda su partizani naišli.«³³ Ovdje treba uzeti u obzir i izjavu Ivana Obajdina koji je rekao: »Nas 45 ustaša otišli smo u zasjedu na put koji vodi u selo Sklop, a ostali 30 ustaša rasporedilo se po putu koji vodi u Salopek Luke.«³⁴

Partizani su naišli ujutro.³⁵ Na znak bojnika Josipa Kurelca uslijedila je brza paljba, a zatim juriš i masakriranje partizana uz pomoć nekih civila koji su se zatekli na polju. »Naša meta brojila je 45 ljudi. Od prvih hitaca iz ustaškog automatskog oružja pao je najveći broj drugova. Vidio sam Milana Savića mrtva, bio je ispred mene. Pred mojim oči ima poginulo je i Mirko Gaćević« kaže preživjeli borac Stanko Šarić.

»Kad smo izašli na jedno brdo, tu nas je do ekala zasjeda. Koliko se sjećam, naprijed je išao komesar Petar, Jovan Borota, komandir, Vid Milošević i puškomitraljezac, Lazo Janjanin. Oni su pali prvi. Poginuo je i Glišo Tesla koji je išao sa mnom na zaštitu elju.

Tuku sa svih strana. Vraćamo se natrag. Ali, ustaše me uhvatiše. Ja pogledam, a na svakome »U«. Kad su vidjeli da sam proleterac, jedan rekao je: »Joj, majku ti proletersku!«. Zgrabi mi kapu, zubima otkinu znak, pa pođe da gazi. Ja se po nem obzirati kako bi pobjegao, a on kaže: »Ovo su ustaše iz Cazina, ne obziraj se!« U to ga ja zgrabim, pa u onaj potok. Drugi na mene sletio. Ja i njega oborim pa bježi kroz raš. Raš sapliče noge. Bili bi oni mene oborili, ali tu je bio jedan hrabri borac rodnom iz Sjeni aka (zaboravio sam mu ime), jak, i on ih sve ruši. Zahvaljujući i njemu uspjeli smo da pobjegnemo. Međutim, u Kremenu sam ugledao ispred sebe civile s motikama, a ustaše pozadi. Zavukao sam se u živicu i pritajio. Nisu me primijetili ni jedni ni drugi. Tek uveče sam, kada sam bio koliko toliko siguran, stigao u Cvitovići i tako se spasio«, iznosi u svojim sjećanjima borac Miloš Trbojević. Uhvaćeni ustaše su na saslušanjima ispričali kako su partizani upali u zasjedu i kako su ih pobili. Tako Duke Zanić kaže: »Partizani su kretali u redovima i pjevali, dok su komandir i komesar išli do 10 koraka naprijed ispred njih. Kada su se približili mi smo na njih otvorili žestoku vatru, te ih je odmah na licu mjesta nekoliko palo mrtvih.«³⁶ Jure Zgela je izjavio: »Pustili smo ih u blizinu, međutim, oko 20 m i kada su naišli mi smo na njih sa svih strana otvorili paljbu, tako koliko se ja sjećam da je palo 16 partizana, a uhvatili smo živih 6 partizana, koje smo odveli u jedan grm više Barića, gdje smo ih poubijali. Kod ubijanja istih

32 HAK, saslušanje Ivana Skukana.

33 HAK, saslušanje Jure Zgele.

34 HAK, saslušanje Ivana Obajdina. Kako se izjave ne slažu o broju ustaša, tako dolazi i do razlike o mjestu zasjede. Pouzdano je da je zasjeda postavljena s dvije strane, tako da su partizani bili opkoljeni od ustaša i civila koji su u estvovali u ovom zločinu.

35 Ne može se pouzdano reći i koliko je bilo sati kada je meta napadnuta. Iskazi uha enih ustaša razlikuju se. Napad je bio između 8 i 11 sati ujutro, 12. 6. 1944. Ante Salopek i o njemu je izjavio da je napad bio oko 8, Jure Zgela oko 9, Nikola Salopek oko pola 9, Ante Salopek Vrana oko 9, Jure Grdić oko 10, Pero Zgela oko 11 i Slavko Krunić oko 11 sati.

36 HAK, saslušanje Duke Zanića.

bili su prisutni: Obajdin Mijo, Obajdin Marko, Miškulin Vicko, Zgela Mile (Judi), Rup i Slavko, svi iz okolnih sela Slunja rodom. Dok su gore pomenuti ubijali partizane ja sam držao stražu da ne bi naišli partizani.«³⁷

Svjedoanstvo o jezivom zločinu ustaša ostavio je Marko Rupa koji je hladno ispričao: »eta PPK krenula je preko Luku i naišla na nas u Bari Selu, o njihovom nailasku bojnici Kurelac viknuo je da se otvori vatra, a kako su partizani išli u koloni, potukli smo ih i broj partizana, a 13 smo pohvatili živih. Od poznatih ustaša znam da su klali žive partizane i to: Obajdin Mijo, Zani Duka, Ivan Skukan Tošin i Salopek brico iz Laevca, kome ne znam ime. Dok su ih navedeni klali mi ostali držali smo stražu da ne bi neki od partizana pobjegao.«³⁸ Ante Salopek je za sebe rekao: »Ja sam ubio jednoga sa motikom koji je bježao ispred ustaša ranjen i zakopao ga pokraj živice u kukuruz Jose Salopeka.«³⁹

Jezivo je svjedočio i Pere Valenti a koji je izjavio: »Ja sam sa gore spomenutim (misli na Antu Salopeka i u, Ninu Salopeka i dr., op. aut.) do ekao partizane više Bari Sela u jednom zidu u zasjedi i tom prilikom potukli smo oko 27 partizana, a ja sam i o Salopek uhvatili jednoga koji je mogao bježati, u Salopek Lukama, gdje smo ga ubili sa motikama i zatrpali ga kraj jedne živice pokraj puta. Pomenutog partizana ja sam udario tri puta u leđa sa motikom sve dok se nije srušio, kada se srušio, ja sam i o skupa ga dotukli i zakopali.«⁴⁰

Stravi ne detalje ispričao je i Duka Zani: »Prilikom same borbe ja sam uhvatio trojicu živih, a dok su ostali pohvatili 13 živih partizana. Po završetku naše borbe sve pohapšene žive partizane, zaveli smo u jednu dolinu gdje smo ih povezali i nas 10 raspalili smo po njima iz šmajsera. Sa mnogim su bili, koje ja poznajem od ustaša, a koji su vršili strijeljanje i to: Mija Obajdin iz Slunja, Franjo Salopek, Tomo Moilac iz Donjih Popovaca, Novak Vjekoslav ustaški natporučnik, a dok se drugima ne sjeđam imena kao ni prezimena.«⁴¹

Podatke o onima koji su u estvovali u napadu na partizane dao je i Ivan Skukan koji kaže: »Kada su došli partizani na vrh brda i približili se k ustašama na 5 m Kurelac je sa svojih 40 ustaša otvorio brzu paljbu na partizane, tako da je odmah na mjestu poginulo oko 10 partizana, dok su ostali pokušali bježati natrag od kud su i došli, a ustaše su za njima jurišali i na bijegu nekoliko poubijali i trojicu živih uhvatili, dok su se nekoji razbježali i posakrivali. Meni je poznato da su u napadu u estvovali i to: Palijan Dane vodnik 3. voda, Moilac Tomo vodnik 2. voda, Mija Obajdin vodnik, Mito Požega Jurin, Magdi Tomo Jurin, Požega Slavo Josin, sva 3 iz Popovca, Matani Pero Jurin, Matani Ivica Jurin, Matani Slavko Antin, Matani Pave Gabrin, sva četvorica iz Laevca, a ostalom većinom Furjanima kojima ne znam imena ni prezimena.«⁴²

Kako je izgledao napad iz zasjede na četvoro partizana i ubijanje zarobljenih saopćio je i Ivan Obajdin: »Kada su partizani zašli u ovu klopku, koju smo im napravili, tada je satnik komandovao sa fu kalicom. Na znak fu kalice otvorila se brza paljba po partizanima. Oko 10 partizana koji su išli naprijed

37 HAK, saslušanje Jure Zgele.

38 HAK, saslušanje Marka Rupe o 10. 12. 1945.

39 HAK, saslušanje Ante Salopeka Di e.

40 HAK, saslušanje Pere Valenti a.

41 HAK, saslušanje Duke Zani a.

42 HAK, saslušanje Ivana Skukana Tošina.

odmah su pali mrtvi, a dok smo mi na ostale napravili juriš i u tome jurišu uhvatili 10 živih partizana i još ih poubijali. Partizani koje smo pohvatali žive, mi smo ih postrojili na jednom brijegu više jedne kuće gdje smo ih odmah postrjeljali iz talijanskog puškomitraljeza, kojeg smo tog puta uhvatili od partizana.«⁴³

O groznom zločinu i Jur Grdi je ispričao ovo: »Naišla je na nas 6. četa Pepeka iz Salopek Sela, a ja sam bio u zasjedi kod Bari Sela, gdje su partizani naišli. Kada su naišli na naš obrub onda smo otvorili na njih vatru i potukli oko 20 partizana, a pohvatali oko 12 živih, koje smo potukli na licu mjesta. Od poznatih ustaša znam da su tukli pohvatane partizane satnik Novak, a ja sam sa svojom rukom iz puške strijeljao jednog partizana, a Rupa Marko ubio je jednog partizana.«⁴⁴

Naprосто je nevjerovatno da uvijek može poiniti takve zločine kao što su injeni nad partizanima ove čete. Još je nevjerovatnije da je dio civila promatrao, pa čak i u estvovao u njima. Nema riječi kojima bi se moglo opisati neljudsko mučenje političkog komesara čete. Svaka riječ koju kažemo djeluje nestvarno. Na žalost, to je bila stvarnost. Ona se vidi iz izjava ovih nemani u ljudskom liku. Tako je Pero Valenti ispričao: »Poslije toga sam otišao sa ostalim ustašama i civilima iz sela Furjan da zatrpamo ubijene partizane, te sam ja toga puta svukao sa jednoga komesara odijelo i još sa jednim sam ga ustašom oderao sa mojim nožem do polovine tijela, tako da su tu oderanu kožu sa partizana zamotali u papir i odnijeli popu Nikšiću u Cazinu, a tako isto i njegove čine.«⁴⁵

O strašnom postupku prema ranjenom političkom komesaru čete još je potresnije svjedočenje Duke Žani a koji je rekao: »Kada smo uhvatili komesara čete odveli smo ga nas trojica u jedan grm, tj. napola živoga koji je već bio ranjen iz mitraljeza. Povalili smo ga na jednu škrelu kamena i otpočeli ga derati od polovine pasa pa gore prema glavi, prilikom samog deranja Franjo Salopek (brico) iz Furjana po eo ga je rezati od polovice pasa nožem i zajedno sa Jurom Medvedom od Cetingrada svlačio je kožu sa pomenutog komesara, a dok sam ja prilikom samog deranja držao za ruke. Prilikom izvršavanja zločina komesar je pod strašnim mukama izdahnuo tj. umro. Nakon nekoliko sati mi smo se povukli u Trnove, a kožu koju smo oderali sa komesara nosio je Franjo Salopek u torbici i predao popu Nikšiću u Cazinu.«⁴⁶

Tom prilikom prema dosad istraženim podacima su iz 6. čete Bataljona protiv pete kolone (PPK) poginuli: 1. Milan Čure Batalo, 2. Jovan Borota, komesar, 3. Ilija Prokopija Čui, 4. Mirko Janka Gačša, 5. Čuro Nikole Grkovi, 6. Nikola Mile Gvozdrenovi, 7. Lazo Janjanin, 8. Ilija Kati, 9. Čuro Mile Kljaji, 10. Milutin Milić Kosijer, 11. Ranko Zivka Matijević, 12. Petar Petra Mijakovi, 13. Vid Milošević, komandir, 14. Ljuban Matije Orešanin, 15. Dušan Milana Perenevi, 16. Milivoj Miloša Petrovi, 17. Čuro Sozdan, 18. Rade Marka Poznan, 19. Ljuban Dušana Pulja, 20. Milan Stevana Puškar, 21. Milorad Ljubice Radakovi, 22. Vlado Uroša Rali, 23. Miloš Stevana Savi, 24. Milan Sikonja, 25. Milan Petra Stoji, 26. Gojko Todora Sudar, 27. Glišo Tesla, 28. Stevan Milovana Vučković, 29. Matija Stanka Vučković.

43 HAK, saslušanje Ivana Obajdina.

44 HAK, k. 2, saslušanje Jure Grdića od 22. 12. 1945.

45 HAK, saslušanje Pere Valentića.

46 HAK, saslušanje Duke Žanića.

»Nekoliko nas je ostalo živih. Me u ranjenima bio je Jovan Vučković. Uskoro su došle tri- četiri žene, naši simpatizeri i odnijele su ga u vojnaku. Prišao sam im. Sakrile su Jovana, a ja sam ostao u vojniku. Nešto kasnije odnijele su i mene u Mandi Selo. Tu su zatim došli neki dezerteri. Me u njima sam prepoznao Dušana Mandića. On me je spasio. Rekao je, mislim da mu je to bila sestra, da donese ranac s lijekovima. On mi je previo nogu. Nisu dugo ostali. Na odlasku Dušan je rekao, da će se ustaše vratiti i kada ih vide da idu iz Furjana u pravcu Cazina, da me odnesu i sakriju u šumu.«^{46a}

Tu noć uz njega je bdjela Dušanova sestra. U toku noći i ponovo je došao Dušan i obavijestio ga da su partizanske jedinice došle u Furjan i neke preživjele ranjene drugove otpremile u bolnice, a da će po njega ujutro doći i zaprežna kola da ih njega odvezu. Tako je i bilo. Ujutro je odvežen za Slunj, a zatim u bolnicu u Pecku.

Na liječenje u bolnici u Peckoj našao se s drugom iz iste čete Miškom Rašićem iz Krstinje. Od njega i drugih saznao je da su »prilikom prepada ustaša pojedine ranjene borbe sasjekli motikama neki seljaci. Po svemu tome, da nije bilo ovih civila, najvjerojatnije da bi bilo preživjelo još dosta drugova«, kaže borac Stanko Šarić.

Tako je 12. juna 1944. godine u Furjanu izvršen neuvjenčani zločin. Tragedija je utoliko veća, što je u tom zločinu učestvovao i dio stanovnika. Poslije »obavljenog posla« seljaci su ustašama priredili ručak, a zatim su krenuli prema Cazinu, da bi se uz put sastali s četnicima i zelenokadrovcima koji su im osiguravali put, što se vidi i iz saslušanja Jure Zgele koji je izjavio: »Poslije završene akcije otišli smo na Kosu, i sastali smo se sa četnicima, ali ne znam koliko je etnika bilo, pošto su bili gore u šumi, a kod nas su došli samo dvojica Mandić Dragan i još jedan kojega ja ne poznajem, ali mislim da je Mandić Mane iz sela Zapoljka kod Furjana. Odatle otišli smo preko Šturlića za Cazin.«⁴⁷

O povratku ustaša u Cazin više detalja je iznio Ivan Obajdin, rekavši: »Po izvršenom djelu mi smo se vratili natrag i otišli do kuće Mandić Mane pod Mašvinom gdje smo odmarali oko 1 sat, a Mandić Mane i Dubaj Branko, vođa etnika u Mašvini, razgovarali su sa našim satnikom Kurelcom i poručnikom Novakom. Nakon sat vremena mi smo sašli u Koranu gdje smo se kupali, a etnici su sa strane Furjana držali stražu, da nas ne bi napali partizani, dok su sa strane Šturlića držali stražu zelenaši, tako da smo bili osigurani sa obje strane sve do predvečer istog dana, a predvečer smo se povukli u šumicu više Šturlića iz koje smo i pošli za Furjan, gdje smo prenoćili, a sutradan krenuli za Cazin.«⁴⁸

Po dolasku u Cazin, ustaše-kolja i hvalili su se svojim groznim djelima, o čemu svjedoči i Franjo Strmota: »Kada su se ustaše povratile iz ove akcije nazad u Cazin hvalile su se da su pobijale preko 25 partizana i da su im pomogli i civili tamošnjeg sela kod same izdaje.«⁴⁹ O tome je Mate Matešić bio još konkretniji, izjavivši: »Po njihovom dolasku iz Furjana znadem da su se hvalili pred nama kako su tukli partizane i to: Tomo Močilac Ninin iz G. Popovca, Tone Magdić sin Jurin iz Popovca srednjeg sela, Marko Obajdin i drugi kojima

^{46a} HAK, Sjećanje Stanka Šarića.

⁴⁷ HAK, saslušanje Jure Zgele.

⁴⁸ HAK, saslušanje Ivana Obajdina.

⁴⁹ HAK, k. 1, zapisnik o saslušanju Franje Strmota od 5. 11. 1945.

se ne sje am imena. Isti su se pred popom Nikši em hvalili da su se osvetili partizanima, te da ne e imati više želju do i u Furjan.«⁵⁰

Za ovaj monstruoan zlo in Marko Rupa je unaprije en za rojnika a odlikovani su: »Miškulin Vicko, rojnik, Obajdin Mija, vodnik, Obajdin Marko, stožerni vodnik i dovodnik Palijan Dane.«⁵¹ Pop Nikši je estitao ustašama na izvršenom zlo inu nad partizanima, a naro ito je pohvalio trojicu koji su mu donijeli kožu od oderanog politi kog komesara ete.⁵²

Oni koji su, na bilo koji na in, sudjelovali u zlo inu u Furjanu, pokušali su to prikriti.⁵³ Ali, bez obzira koliko se prikrivali i nastojali umanjiti svoje u eš e u zlo inu, kazna je stigla one koji su u njemu direktno u estvovali. Jedan od glavnih organizatora zlo ina bio je i predsjednik seoskog NOO-a Ante Salopek i o. Nakon obavljenog uvi aja i saslušanja svjedoka, Vojni sud Brigade PPK, u sastavu major Mirko Lenac kao predsjednik, kapetan Juraj Nagli i vodnik Josip Jur i , kao lanovi suda, 19. 6. 1944. godine, u selu Salopek Luke presudio je 43 lica »radi zvjerskog mu enja ranjenih partizana, saradnje sa ustašama, izdaje i u estvovanja u borbi protiv NOV-e na kaznu smrti strijeljanjem, koju je odobrio Viši vojni sud GŠ NOV i POH. U obrazloženju kazne stoji: »Da su okrivljeni zaista po inili djela koja im se upisuju u grijeh dokazano je s jedne strane njihovim vlastitim priznanjima, a s druge strane saglasnim iskazom svih partizana koji su izmakli iz krvavih pandža tih poživinih krvnika.

Sav narod Korduna, staro i mlado, muško i žensko, vojska i civilno pu anstvo — sve stoji zgranuto nad gnjusnim i ogavnim zlo inom te šake izroda, nad svirepim zvjerstvom tih životinja u ljudskoj spodobi!

Dok se sav poštenu srpski i hrvatski narod nakon toliko podnešenih žrtava, patnji i stradanja, svjestan svoje svete dužnosti prema domovini i poznijim pokoljenjima podiže da zajedni ki sa svojim velikim saveznicima zada u sveop ojoj ofenzivi posljednji udarac hitlerovsko-fašisti kim krvolocima i zadobije toliko željkovanu slobodu, koja nam je evo ve na vidiku — što u ini ovaj opor poganih izroda?

Mjesto da skrate stradanja naših naroda stupaju i po primjeru svih estitih rodoljuba u borbu protiv okupatora, oni izdadoše svoju ro enu domovinu, svoj ro eni narod i udariše izdajni ki, sramotno nož u le a svojim ro enim sinovima — našim divnim borcima za slobodu i bolju budnost naroda. Zvjerstva koja su pri tom po inili svjedok su pred cijelim civiliziranim svijetom da je za te niske, poživine izrode preblag svaki ljudski zakon i svaka ljudska kazna!

Neumoljiva i neizbježiva kazna pravednog narodnog suda koja ih je dostigla neka bude pouka svima i svakom kako prolazi onaj koji podigne svoju ruku protiv boraca za narodnu slobodu.«⁵⁴

Pored izrene kazne nad direktnim po iniocima zlo ina, iz sela Salopek Luke, Bari Sela i Donjeg Furjana privremeno je iseljeno u Biha više ustaških familija koje su pomagale u raznim vidovima 8. ustašku bojnu.⁵⁵

50 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Mateši Mate od 5. 11. 1945.

51 HAK, zapisnik o saslušanju Jure Zgele.

52 HAK, saslušanje Duke Zani a.

53 HAK, k. 2, zapisnik o saslušanju Janka Rado aja od 29. 10. 1944.

54 Original, pisan mašinom, 4 str. AVII Beograd, N/F 9 od 700-703. Fotokopija, HAK, f. GS Hrvatske.

55 HAK, ROC Slunj, k. 2, izvještaj od 20. 6. 1944.

Glas o ne uvenom zlo inu u Furjanu je brzo prodro i do najudaljenijeg sela. Na sastancima je objašnjavano narodu što se dogodilo i sa svih strana stizale su rije i osude. »Odmah se prišlo održavanju masovnih sastanaka, po selima oko Slunja i na području općine Cetingrad. Na sastancima se narodu prikazalo pravo stanje kako se događaj zbija u Furjanu i kako su naši borci uništavani od ustaša i civila koji su bili u vezi sa ustašama. Na najzvjerskiji način ili su naše ranjene borce koje su uhapsili još žive. Narod i omladina na sastancima osuđuju ovaj zločin. Mnogi otvoreno traže najoštrije kazne za sve zločince koji su u ovom pokolju učestvovali. Pojedincima je teško objasniti zločin koji su izvršile ustaše i njihove pristaše pojedinci u civilu. Međutim, našim upornim objašnjavanjem da su na strani PPK učinjena zločinstva kakva su neopisiva, narod je shvatio i odlučno se izjašnjavao da počinio tog zločinu inače treba najoštrije kazniti.«⁵⁶

Narod je bio ogorčen i zato je tražio najoštrije kazne. Od velikog je značaja bilo i to što je narodu objašnjeno što se stvarno dogodilo. Budući da je na Kordunu osnovni problem bilo bratstvo i jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda, ono se, kao životno pitanje, moralo svakodnevno jačati i produbljivati.⁵⁷ Njegujući i razvijajući tu najvažniju tekovinu NOB-e, moglo se izdvojiti i iznad ovakvih drama i ostvariti socijalističku današnjicu.

Gojko Vezmar

Nastanak i razvitak Jedinствene narodnooslobodilačke fronte na području Like, Korduna i Karlovca

Nastanak i razvitak Jedinствene narodnooslobodilačke fronte na području Like, Korduna i Karlovca od prvih predratnih ideja do njenog oformljenja u općenarodnu političku organizaciju, pored općih obilježja svjetskih i jugoslavenskih razmjera, imao je i svoje vlastite specifičnosti koje su plod društveno-ekonomskog i političkog razvoja ovih krajeva.

Ideja o stvaranju Narodne fronte (NF) izmeću dva svjetska rata imala je općesvjetski karakter, a javila se iz nužnosti obrane demokratskih sloboda od agresivne prirode fašizma. Narodna fronta kao izraz demokratskih težnji i slobodarstva poprimala je u svijetu različite forme, zavisno od društveno-ekonomskog razvoja i konstelacije političkih snaga u svakoj pojedinoj zemlji. Najčešće se javlja kao koalicija, politički pokret, politička platforma, a nigdje se nije javila kao posebna politička organizacija. Kao politički pokret i koalicija političkih stranaka NF se javlja u Francuskoj, Španiji, Kini i drugdje.¹

⁵⁶ HAK, f. OK SKOJ Karlovac, k. 2, izvještaj KK SKOJ-a Slunj od 2. 7. 1944

⁵⁷ HAK, f. Okružni NOO za Kordun, k. 2, zapisnik s proširene plenarne sjednice Okružnog NOO-a za Kordun od 5. 7. 1944

¹ U Francuskoj ima karakter koalicije stranaka u kojoj vode i određine komunisti i socijalisti, u Španiji je to istovremeno koalicija stranaka i masovni politički pokret u kojem svaka stranka ima svoj vlastiti pogled na ostvarenje svojih bližih i daljnjih ciljeva. U drugdje se javlja kao koalicija antifašističkih snaga u borbi protiv oligarhije i otklanjanja

Pripreme za stvaranje Narodne fronte u Jugoslaviji po ele su januara 1935. godine, a njihov inicijator i pokreta bila je Komunisti ka partija Jugoslavije. Upravo tada su po ele i pripreme za VII kongres Kominterne na kome je detaljno razra ivana strategija i taktika komunisti kih partija u odnosu na stvaranje antifašisti ke fronte. Politi ki stav za ovu akciju zauzet je na Split-skom plenumu CK KPJ održanom 9. i 10. juna 1935. godine. Orijentacija KPJ na stvaranje NF polazi od saznanja, kako je to stajalo u referatu Blagoja Parovi a, da je »fašizam glavni neprijatelj ne samo radni ke klase nego svih demokratskih slojeva« i da »predstoje a revolucija po svom karakteru jeste — narodna revolucija.«»

Ve slijede e 1936. godine KPJ je uložila maksimalan napor i sav svoj idejni i politi ki kapital na okupljanju demokratskih snaga na platformi antifašisti ke borbe. Te godine su održane etiri konferencije s predstavnicima mnogih gra-anskih stranaka i njihovih frakcija, a pogotovo s onima koje su imale širi upliv u masama i u svojoj osnovi nisu bile daleko od koncepcije antifašisti ke borbe.

Me utim, dijalog KPJ s rukovodstvima gra anskih stranaka nije dao željenih rezultata, bez obzira na uvjeravanja i politi ke prilike u svijetu i zemlji. Zaka-zale su u tome i tri najja e opozicione stranke u Jugoslaviji: Demokratska stranka, Zemljoradni ka stranka i Hrvatska selja ka stranka. Njihova vodstva su pokazivala više interesa za borbu protiv režima na platformi Udružene opozicije, nego na liniji NF gdje bi mogla do i do izražaja vode a uloga komunista.

KPJ u Hrvatskoj uložila je velike napore da za politiku NF pridobije dvije jake stranke Selja ko-demokratske koalicije: Samostalnu demokratsku stranku pod vodstvom Adama Pribi evi a i Hrvatsku selja ku stranku dr Vlatka Ma eka. Ni jedna od njih nije prihvatila saradnju. Adam Pribi evi je bio naklonjen zapadnoj demokraciji i odbijao saradnju s komunistima, a Ma ek je ispoljavao da nema potrebe za stvaranje NF, jer da ona postoji u liku Udružene opozicije. Potrebno je samo, kako je on to predlagao, da se održavaju »povremene konferencije na kojima bi se pretresala zna ajnija pitanja tog pokreta.«³ Takav stav Ma eka proizlazio je iz brojnosti i uticaja njegove stranke koja je postala ne samo najmasovnija politi ka stranka u Hrvatskoj nego i jedini »politi ki faktor koji su uvažavali i vladaju i režimi i u inostranstvu.«⁴ On je nastojao osigurati HSS-u apsolutno vodstvo u hrvatskom narodu i sprije-iti KPJ da zadobije ugled inspiratora, propagatora i najaktivnijeg borca za slobodu i demokratizaciju.

Rukovodstvo KPJ se ve u vrijeme izbora 1938. moglo uvjeriti da ne e uspjeti narodnofrontovska akcija sporazumijevanja s rukovodstvima gra anskih poli-ti kih stranaka. Zato KP prelazi na drugi oblik borbe za stvaranje NF i to direktnim uticajem na progresivnije dijelove pojedinih stranaka, grupa pa i pojedinaca, bez obzira na njihovu strana ku pripadnost. Tako se u ovoj drugoj fazi od 1938. do 1941. godine vodi borba za svaku grupu i za svakog pojedinca,

opasnosti od fašisti ke diktature. Najkarakteristi niji oblik NF je imao u Kini, gdje prerasta u op enarodni pokret na platformi borbe protiv Japana i na toj bazi okuplja sve demo-kratske i revolucionarne snage pod vodstvom KP Kine. (Dušan Živkovi , Narodni front Ju-goslavije 1935–1945, Bgd, Narodna knjiga, str. 35, 48, 54 i 66).

2 Proleter br. 7–8/1935, 594.

3 Dr Ivan Jeli , Osnovni problemi stvaranja Narodne fronte u Jugoslaviji do 1941. godine. Putovi revolucije 7–8, Zagreb, 1966, str. 90.

4 Dr Dušan Živkovi , n. j. 94.

koji su odlučno stajali na pozicijama antifašističke borbe. Time se narodno-frontovska akcija jugoslavenskih komunista poela znatno razlikovati od sličnih akcija u drugim zemljama.

Predratna politika KPJ na stvaranju Narodne fronte

Narodnofrontovska aktivnost KPJ u prvom periodu od 1935. do 1938. godine na području Like, Korduna i Karlovca nije imala jačeg odraza, pogotovo kada je riječ o sporazumijevanju s rukovodstvima građanskih stranaka. Osnovni razlog nezapaženosti ove akcije u ovim krajevima je malobrojnost partijskih celija i članova KP od 1935. do 1937. godine.⁵ Naime, do 1935. godine režim je uspio likvidirati partijske organizacije iz legalnog perioda i sveo ih na svega nekoliko desetaka komunista razasutih i međusobno nepovezanih na prostranoj teritoriji Like, Korduna i Pokuplja.⁸

Ovakom smanjenom broju komunista više je odgovarala direktna akcija i uticaj u redovima seljaka, studenata, seljaka, industrijskih radnika i drugih naprednih pojedinaca i grupa u kojima su oni neposredno djelovali. To znači i da su komunisti ovih krajeva, čak i u periodu kada su bili malobrojni, primjenjivali od početka drugi oblik rada na formiranju NF, tj. oblik direktnog uticaja na najnaprednije grupe i pojedince koji su prihvatili narodnofrontovsku politiku KPJ.

Neposredni uticaj KP na masu u ovim krajevima nastavlja se i kasnije u periodu od 1938. do 1941. godine kada su partijske organizacije narasle na oko 1000 članova, 200 celija, 8 kotarskih rukovodstava i 2 okružna komiteta. To znači i da se na ovom području primjenjivao za prvi put od 1921. do 1941. godine samo jedan oblik akcije za stvaranje NF i to onaj direktni uticaj u kojem je Partija, i ovdje i u drugim krajevima Jugoslavije, imala najviše uspjeha. Što se više bližio početak rata, to je uspjeh komunista bio sveo igledniji. Tome je doprinijela sve izraženija klasna protivrjetnost društva i stečeno iskustvo komunista u neposrednom radu i uticaju na masu.

Komunisti Karlovca, Ogulina, Gospića, Duge Rese i drugih mjesta ovog područja nisu nikad prekidali kontakt s radnim slojevima društva, čak ni onda kada su egzekutori Zakona o zaštiti države i šestojanuarske diktature kontrolirali svaku tačku gdje se odvijala javna riječ. Oni su i tada putem legalnih formi, naročito preko URS-ovih sindikata, kulturno-umjetničkih, sportskih i drugih grupa i društava, koristili i najmanju moguću priliku da riječju i djelom jačaju revolucionarnu svijest radničke klase i vrše agitaciju socijalističkih ideja u ostalim eksploatiranim slojevima društva. Komunisti su bili u žiži revolucionarnih akcija, koje su se odvijale u brojnim štrajkovima i demonstracijama protiv buržoaskog sistema bivše Jugoslavije.

Seljaštvo Like, Korduna i okolice Karlovca nalazilo se u fazi intenzivne politizacije, zapravo u borbi za prevladavanje krizne situacije izražene u seljačkim dugovima i opterećenosti porezima tridesetih godina. Selo je tada vodilo borbu protiv opljačkanih trgovaca, za osnivanje zemljoradničkih nabavno-prodajnih zadruga i za svoj kulturni preobražaj. Pauperizacija sela, uz slabu

⁵ Od nekadašnjih partijskih organizacija iz legalnog perioda rada KPH u Karlovcu, Dugoj Resi, Ogulinu, Perušiću i još nekim mjestima 1935. i 1936. godine.

⁶ Preostale su jedino celija u ogulinskoj ložionici i partijska organizacija u Gospiću osnovane 1922. obnovljene 1927. godine.

mogu nost dopunske zarade i nesigurnosti zapošljavanja u industriji, bila je redovna pojava u svim ovim područjima, a naročito u Lici gdje se zbog svjetske krize nalazio i velik broj povratnika s raznih radilišta Jugoslavije, Evrope i Amerike. Tako se u ovim krajevima već u prijeratnom periodu stvarala klasna svijest, solidarnost i revolucionarnost svih eksploatiranih slojeva. Sve je to uticalo i na diferencijaciju unutar građanskih stranaka od kojih se poslije izbora 1938. odvajaju najprogressivniji dijelovi i priklanjaju socijalnom programu komunista.

Revolucionarni kapital stvoren tih godina u borbi protiv eksploatacije, solidarnost svih radnih i eksploatiranih slojeva te uspješan rad KPJ na okupljanju svih slojeva, grupa, stranaka i tendencija odrazio se recipročno i na vlastito jačanje partijskih organizacija.

Partija u svom trogodišnjem djelovanju (1938—1941) proširuje svoje članstvo, osniva brojne odbore, formira kotarska rukovodstva i osposobljava svoje kadrove. Sve je to uslovalo potrebu povezivanja partijskih organizacija u cjelovit mehanizam, što dovodi do održavanja prvih okružnih konferencija za okrug Lika i okrug Karlovac 1940. godine te formiranje dvaju okružnih komiteta.

Intenzivan rad komunista neposredno pred početak rata osjetio se u svim porama društvenog života, a odlikovao se bogatstvom formi i akcija na okupljanju omladine, inteligencije, seljaštva i svih demokratskih i slobodoljubivih snaga koje su bile spremne da slijede liniju Partije i da traže put razrješavanja brojnih protivričnosti koje su opterećivale jugoslavensko društvo neposredno prije početka drugog svjetskog rata.

Posebno je zapažen porast uticaja KP na omladinu kroz skojevske organizacije i napredna omladinska društva. Velik dio omladine ovih krajeva slijedio je ideje Partije i učestvovao u brojnim kulturnim akcijama i manifestacijama (proslavama 1. maja, oktobarske revolucije, žetvenim svečanostima i dr.). Posebno treba istaći i aktivnost mlade i studentske omladine u prosvjedivanju i politizaciji sela. Isto tako KPJ je u tom periodu uspjela pridobiti i angažirati znatan dio napredne inteligencije, naročito one koja je radila u manjim gradskim i seoskim sredinama. Inteligenciju je privukla sadržajno bogatstvo programa KPJ, univerzalnost interesa komunista, posebno njihov moralni lik i odlučnost s kojom su nastupali u provođenju svoje političke ideje.

Kao naročit uspjeh partijskih organizacija na Kordunu i u većini kotara Like je njihov prodor u redove seljaštva. KPJ je putem »Seljačkog kola« u srpskim i »Seljačke sloge« u hrvatskim selima razvijala revolucionarno raspoloženje i znatno uticala na politizaciju sela. Tada su komunisti s područja Vrginmosta, Vojniča, Slunja, Plaškog, Korenice, Otočca i drugih mjesta uspjeli da u srpskim selima preuzmu inicijativu od SDS-a u radu ogranaka »Seljačkog kola« i da im nametnu, ne samo svoje kulturno-prosvjetno nego i politički program borbe protiv režimskih stranaka. Taj klasni profil bio je kod ovih ogranaka daleko izraženiji nego kod ostalih društava i sekcija koje su bile pod direktnim utjecajem građanskih političkih struktura.

Pored ovako plodotvorne saradnje sa svim progressivnim snagama, KPJ nije prekidala dijalog ni s predstavnicima građanskih političkih stranaka. Ali, u ovom periodu u Lici, Kordunu i Pokuplju ta se saradnja nije odvijala na konferencijama i u dogovoru s njihovim centralnim vodstvima, već u selima i kotarima i na programu zajedničkih akcija.

Svi ovi oblici i uspjesi koje je postigla KPJ, odnosno njene organizacije na području Like, Korduna i Pokuplja, predstavlja nov kvalitet u radu Partije,

karakterističan u jugoslavenskim okvirima za period 1938—1941. godine. Karakteristično je, dakle, za ove krajeve da takvi oblici direktne akcije s progresivnim dijelovima stranaka, naprednih grupa i pojedinaca datiraju još od 1921. godine. Prema tome, ovdje je već u predratnom periodu stvorena vrsta politička osnova na kojoj će se dalje razvijati politika Jedinog narodnooslobodilačkog fronta u periodu narodnooslobodilačkog rata. Iz ovog dalje slijedi zaključak, da kasnije stvaranje JNOF-e kao opće političke organizacije na ovom području nikad nije imalo formalni karakter, već je ono rezultat temeljite historijske pripreme na zajedničkim klasnim i političkim interesima svih snaga koje su je stvarale.

Razvoj JNOF-a od početka ustanka 1941. do polovine 1944. godine

Vremenski period od početka ustanka 1941. do polovine 1944. godine označava novu fazu u razvitku političke osnove NF za koju se sve više primjenjuje naziv Jedinog narodnooslobodilačkog fronta. JNOF u toj fazi postaje osnovna politička baza za sve slobodoljubive snage koje su se odazivale pozivu KPJ na ustanak i uključile u narodnooslobodilačku borbu bez obzira na njihovu nacionalnu, socijalnu i vjersku pripadnost. Pozivi koje je upućivala Partija u ime JNOF-a, davali su širinu i demokratsku perspektivu svim slojevima — suprotno i pomisli na sektaške interese bilo koje političke partije u ustanku i revoluciji.

Općenit karakter JNOF-a sadržan je već u prvim pozivima CK KPJ i CK KPH na ustanak upućen »svim rodoljubivim elementima« i u borbu protiv »zajedničkog neprijatelja — fašističkog okupatora i domaćih izdajnika.«⁷ I depeša Kominterne od 1. jula 1941, pored naglaska na internacionalističkim obavezama, daje podršku »jedinom nacionalnom frontu« svake zemlje u borbi protiv fašističke agresije. U istoj depeši se upozorava i na karakter predstojećih borbi u porobljenim zemljama, odnosno da se u sadašnjoj etapi »radi o oslobodjenju od fašističkog podjarmljivanja, a ne o socijalističkoj revoluciji«. Sli na tome i Vrhovni štab POJ naglašava da partizanski odredi »nisu borbene formacije niti jedne partije pa ni komunističke, bez obzira što se komunisti bore u prvim redovima.«⁸ Prvi dokument koji govori o JNOF-u u Hrvatskoj je Poziv CK KPH domobranskim vojnicima za priključenje NOB. Osim toga CK KPH augusta 1941. pokreće list »Vjesnik« koji od početka izlazi kao organ JNOF-e.

Na općeniti karakter NOB ukazuju i ostali pozivi upućivani narodima Jugoslavije. Sve manje je poziva pojedinim političkim partijama, jer su mnoge u aprilskom ratu potpuno nestale i deklasirane. Sli na situacija je bila i u Lici, Kordunu i području Karlovca.

Političke stranke kao što su JRZ i SDS, u kojima su Srbi činili većinu, razbijene su i onesposobljene za politički život već u početku okupacije i uspostave ustaškog režima.

Najveći broj pristasa tih stranaka, ali ne i njihovo vodstvo, odazvao se pozivu na ustanak. Vodstva svih tih stranaka su se raspala. Jedan njihov dio stradao je već prvih dana u ustaškom teroru. Drugi dio je našao izlaz u napuštanju kuća i bjekstvu većinom u Beograd, Sušak i na anektirani teritorij Dalmacije

⁷ Zb. V, knj. 1, str. 5—29.

⁸ Bilten Glavnog štaba POJ br. 1 od 10. 8. 1941.

(Kistanje, Benkovac i druga mjesta). U Beograd su odlazili s cijelog područja Like, Korduna i Karlovca, u Sušak najviše iz kotara Brinja, Otočac i Ogulina, a u Dalmaciju najviše je izbjeglih s područja kotara Gračac i Donji Lapac. Preostali broj vodstava tih stranaka i istaknutije pristalice ostali su u svojim mjestima, ali ni taj dio nije bio jedinstven. Jedan dio iz te grupe ostao je s narodom i odazvao se pozivu KPJ na ustanak, dok su ostali pokušali uspostaviti pomirljive odnose s ustaškom NDH. Kada im to nije uspjelo, povezali su se s Talijanima i uglavnom bili nosioci etničkih tendencija.

Jedina stranka koja nije razbijena nastupom ustaške vlasti bila je Hrvatska seljačka stranka, mada je i ona poput ostalih političkih stranaka u NDH bila zabranjena. Stranka se pod pritiskom Pavelića i ustaša sve više raslojavala. Krajnje desna struja prišla je ustašama, krajnje lijeva, koja je ranije saradivala s komunistima, pristupila je NOP-u. Centralna struja s Matkom omladinska formalno se pasivizirala otkazujući rasplet događaja na svjetskom ratištu. Matko je, zajedno s reakcionarnim dijelom HSS-a, od svoje izjave pokornosti ustaškoj vlasti 10. aprila 1941. godine, svojom kombinatorikom u toku rata s Vatikanom i zapadnim saveznicima, te odbojnost prema NOP-u, predstavljao stub kontrarevolucije u Hrvatskoj. On je svojom politikom objektivno išao na ruku okupatoru i ustaškom režimu kako u vojnom, tako i u pogledu izvršavanja njihove vlasti.

S obzirom da je HSS opstala kao stranka tokom cijelog rata, to je ona bila sinonim za stranke u ovim krajevima i njoj su kao stranci slani pozivi u ime JNOF-a da se uključi u narodnooslobodilačku borbu.

Komunistička partija Jugoslavije je jedina ostala cjelovita i sa izgrađenim i sa uvanim centralnim rukovodstvom. Prednost KPJ u odnosu na ostale stranke i partije bila je u njenoj demokratskoj širini, jugoslavenskom karakteru i ispravnoj orijentaciji na kursu oružane borbe za oslobođenu zemlju od okupatora i domaćih izdajica. Ona je pozvala na ustanak sve slobodoljubive snage bez obzira na klasne i druge razlike. Sve ostale partije i koalicije, ukoliko do kraja nisu raspršene aprilskim ratom i ugušene terorom, nisu mogle doći na čelo ustanka zbog defetizma i izdaje njihovih rukovodstava ili zbog njihove klasne ograničenosti i nacionalne uskogrudnosti.

KPJ u vrijeme poziva na ustanak, pa ni kasnije, nije napuštala ideju dogovaranja s pojedinim političkim strankama i njihovim vodstvima. O tome se vodilo računa ne samo u pozivima iLECIMA centralnih partijskih rukovodstava već i u praktičnoj djelatnosti pojedinih organizatora ustanka. Tako, na primjer, Marko Orešković u svojoj agitaciji za ustanak u kotaru održava kontakte i s većim brojem predstavnika bivših stranaka, vodeći pri tome računa o njihovoj ulozi i političkom autoritetu u narodu.

Politička linija JNOF-a na Kordunu i Karlovcu spominje se već u prvim animama ustanka. Letkom Okružnog komiteta KPH od 19. 9. 1941. godine upućenom Srbima, Hrvatima i Bosancima⁹ Korduna i Banije, pozivaju se u borbu Pristaše HSS-a, SDS-a, Seljake zaštitite i komunisti, a to označava širinu baze dizanja ustanka u nacionalnom i stranačkom pogledu. Bartol Petrović, član

KPH, navodi da je OK već prvih dana ustanka dao instrukciju svojim članovima da rade na »stvaranju Jedinствene fronte sa ljudima koji nisu naši istomišljenici na platformi KPJ na pr. po Kordunu s lijevim zemljoradnicima dragoljuba) Jovanovića, zatim pripadnicima HSS-a koji se ne slažu s ustašama.

⁹ Radi se o Muslimanima koji su živjeli u susjedstvu ova dva okruga.

Odlu ili smo da im se objašnjava naša borba koju smo otpo eli protiv okupatora i doma ih izdajica. Posebno je Krasu napomenuto da na Kordunu razgovara gdje god je to mogu e sa takvim ljudima i da ih pridobije za zajedni ku borbu.«¹⁰

0 liniji JNOF-a na okrugu Karlovac govori se i u izvještaju Josipa Kraša sa sastanka Operativnog rukovodstva OK KPH od 30. 9. 1941, posebno u dijelu 0 ulozi politi kog komesara, gdje stoji: »Politi ki komesar je politi ko lice uz komandira i on provodi liniju narodnooslobodila kog fronta u odredima l kao takav istupa, a ne u ime Partije.«¹¹

1 Okružnica br. 3 Centralnog komiteta KPH od 30. 9. 1941. godine¹² govori o potrebi osnivanja JNOF-e. Upozoravaju i na propuste nekih okružnih komiteta u pogledu omasovljenja NOP-a, navodi se da_____»nisu shvatili antifasisti ki karakter borbe u sadašnjoj fazi i potrebu okupljanja svih narodnih, demokratskih i rodoljubivih stranaka, grupa i li nosti u Narodnooslobodila ku frontu. Dalje se nalaže da treba okupiti »sve stranke«, i da od njih treba stvarati »odbore fronte«, koji... »ne smiju visiti u zraku«. U Okružnici se ne govori o prakti nom formiranju odbora jer za to nije bilo prakti nog iskustva. S obzirom na potrebe ustani kih jedinica najviše se osje ala potreba za teritorijalnom vlaš u, pa se u Okružnici na prvom mjestu spominje narodnooslobodila ki fond. Iz sadržaja Okružnice vidi se da bi fond imao prerogative vlasti, a odbori JNOF-a po toj zamisli trebali su vršiti politi ko-propagandnu funkciju.

Prakti na rješenja u pogledu osnivanja narodne vlasti na liniji JNOF-e u ovim krajevima išla su ispred pomenute Okružnice CK KPH. Na hitnost, a i originalnost tih rješenja, uticala je masovnost ustanka, predratni uticaj komunista na politi ki život sela, a donekle i tradicija iz ranijeg života narodnih samouprava.

Na Kordunu su prvi narodnooslobodila ki odbori birani kao odbori Narodnooslobodila kog fronta (NOF) i taj naziv su nosili do polovine 1942. godine. Ve do novembra 1941. na kotaru Vojni su izabrani odbori NOF-a u svim selima, a 20. 11. 1941. održana je Prva kotarska konferencija odbora NOF-a¹³ na koji je izabran kotarski odbor. U Rezoluciji te konferencije stoji da odbori NOF-a predstavljaju politi ku, administrativnu i upravnu vlast. Na konferenciji se govorilo i o posebnim odborima Narodne fronte, koji bi trebali vršiti politi ko-propagandnu funkciju, dok bi odbori NOF-a kao organi vlasti vršili upravnu, administrativnu i op epoliti ku funkciju. Ali, kako nije došlo do formiranja posebnih odbora JNOF-a, odbori NOF-a kao organi vlasti vršili su sve te funkcije istovremeno, pa i funkciju politi ko-propagandne aktivnosti.

Konferencija je usvojila i instituciju Narodnooslobodila kog fonda, mada je praksa NOO-a na Kordunu prevazišla taj oblik koji poti e iz fonda Crvene pomo i, kasnije Narodne pomo i. Taj oblik je prihva en više kao izraz discipline i respekta prema višim organima, nego iz prakti ne potrebe na tom stupnju razvoja narodne vlasti na Kordunu. Ipak, rasprava na ovoj konferenciji je najpreciznije definirala ulogu NOF-a (vlasti), fonda i JNOF-a, iako

30 Bartol Petrovi : Djelatnost karlova ke organizacije KPH u danima pripreme i po etka ustanka Jugoslavije, HAK, Zb. III, str. 63.

11 HAK f. OK KPH za Karlovac, kut. 1, dok. 5.

12 Zb. V, knj. 1, str. 143–153

13 HAK. f. OK KPH za Karlovac, kut. 1, dok. 48

nije došlo do organizacionog oblikovanja ovih ideja, već se u osnovi postupilo kompromisno i bliže praksi u kotarima Like, Korduna, Pokuplja, pa i ostalih krajeva Hrvatske.

Iako je ova konferencija sva protekla u duhu rasprava o vlasti i Narodnom frontu, njeni delegati nisu nastupali u ime niti jedne političke stranke. Isto su tako stupali i u narodnooslobodilačku borbu kao borci protiv fašizma i doma ih izdajica, a ne kao pripadnici ove ili one političke stranke. Svi delegati su bili u esnici NOP-a i u to ime su nastupali.¹⁴ Ali, kako se upravo na ovoj konferenciji odalo javno priznanje Komunističkoj partiji Jugoslavije na njenoj ulozi u dizanju i razvoju ustanka, ovo je u injenju kao izuzetak kome se nema što prigovoriti, a od tri člana biroa u novom Kotarskom odboru NOF-a za kotar Vojni izabran je jedan član KP, a u narodnooslobodilački fond dvojica.

Zahvaljujući i masovnosti ustanka, postojanju većeg broja partizanskih jedinica, organa narodne vlasti i izvanredno brzom i snažnom razvoju i zamahu stvaranja organizacija AFŽ-a, USAOH-a, pod pojmom JNOF-a na Kordunu se shvaćao ukupan front svih antifašističkih snaga i organizacija koje su u pokretu, a ne one izvan njega s kojima se treba još natezati i cjenkati. Tako, na primjer, dok Okružnica br. 4 CK KPH¹⁵ zamjera nekim partijskim rukovodstvima što nisu iskoristili NOF za pridobivanje predstavnika raznih stranaka, dotle Rezolucija Okružnog odbora NOF-a Korduna ističe se i ovo: »U odbore NOF-a Korduna mogu da imaju svoje predstavnike sve antifašističke organizacije i pokreti u ovom kraju koji se zalažu za narodnooslobodilačku borbu.«¹⁹

Ustanak u Lici i njegova masovnost od prvih dana uticali su i na masovan razvoj organa narodne vlasti, organizacija omladine i Antifašističkog fronta žena, a što je ukupno predstavljalo i prvu pravu osnovu Narodnooslobodilačkog fronta. Karakteristično je za Liku da je već krajem 1941. godine za organe narodne vlasti usvojen naziv narodnooslobodilački odbori. NOO-i u Lici su preuzeli cjelokupnu brigu za snabdijevanje vojske, mobilizaciju novih boraca, za upravnu administrativnu i sudsku vlast u pozadini, za obavještajnu službu i dr. Prema tome, oni vrše cjelokupnu funkciju privremene narodne vlasti, ali obavljaju i općepolitičke zadatke na terenu, upravo ono što je prema preporukama Okružnice br. 3 CK KPH namijenjeno odborima JNOF-e.

Borba KPJ u ovim krajevima na jačanje NOP i pridobivanju antifašističkih opredijeljenih grupa i pojedinaca nastavljena je istim intenzitetom i u toku 1942. godine. Partijska rukovodstva na terenu pojačavaju svoju agitaciju i na sve one snage koje su se kolebale, a nisu uključene u službu okupatora i domaćih izdajnika. Posebna pažnja u tome usmjerena je na pridobivanje pristalica HSS-a i njihovih odvajanja od reakcionarnog vodstva na čelu s Maekom. Interes rukovodstva NOP-a za uspjeh ove akcije još je shvatljiviji kad se zna da je Hrvatska seljačka stranka, i pored osipanja od jula do decembra 1941. godine, predstavljala kompaktniju političku snagu, koja je imala znatan uticaj na svoje članstvo a time, dobrim dijelom, i na opredjeljenje dijela hrvatskog naroda za NOP.

14 U esnici NOP-a u ovim krajevima nisu isticali svoju bivšu stranačku pripadnost. Tek polovinom 1944. navodi se ta pripadnost kod pojedinih imena, ali to više zbog privida višepartijsnosti u sastavu nekih odbora JNOF-a.

15 Zb. V, knj. 2, str. 109–115.

16 HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 2, dok. 2.

Rad na pridobivanju HSS pokretan je i od strane višeg partijskog rukovodstva. U tom smislu je upu ena instrukcija CK KPJ 10. 2. 1942. godine i Okružnom komitetu KPH za Liku, kojom se potiče to partijsko rukovodstvo da usmjeri akciju na širenje NOP-a u hrvatska sela, u kojoj stoji: »Hrvatskim krajevima posvetite naročitu pažnju. Natjerajte HSS-ovce da ulaze u odbore. Ako razni njihovi predstavnici odbiju saradnju, razvijajte rad odozdo, ustajte oštro protiv njih, a s poštenim HSS-ovcima obrazujte odbore.«¹⁷

Pošto je vodstvo HSS-a a i neka kotarska rukovodstva, pogotovo na području Like i Korduna, odbijalo svaku saradnju s NOP-om, partijska rukovodstva ovih krajeva sve više usmjeruju agitaciju na pridobivanje lanstva te stranke mimo njenog rukovodstva. Pri tome su vodili računa o uticaju tih rukovodstava na lanstvo i o odnosu prema NOP-u svakog pojedinog kraja i organizacije. I CK KPH je podržavao i usmjeravao takvu orijentaciju o čemu najuvjerljivije govori i pismo koje taj organ šalje Okružnom komitetu KPH za okrug Karlovac u kome stoji i ovo: »Pred vama je neposredna zadaća da se povežete sa svim poštenim HSS-ovcima i da, zajedno s njima, formirate narodnooslobodilačke odbore. Vi morate omogućiti mobilizaciju Hrvata iz još neoslobođenih krajeva.«¹⁸

Instrukcije koje je, u tom smislu, upućivao CK KPH Okružnom komitetu Karlovac, davale su smjernice za razvoj NOP-a i njegovo prenošenje i širenje s Korduna na područje Pokuplja. Sekretar OK Karlovac Savo Zlati je direktno, u duhu ovih preporuka, vodio pregovore s rukovodstvom HSS-a u kotaru Pisarovina i stekao utisak, kako stoji u njegovom izvještaju, da je ta saradnja potrebna i moguća. Bio je svjestan i teškoća i otpora jer su, kako on kaže, ... »tipični HSS-ovci vrlo jaki na riječi, a vrlo slabi kad se od njih traži akcija.«¹⁹

Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta u 1942. godini imala je manifestacioni karakter. Ona je označavala viziju jedinstva svih grupa i slojeva pozvanih u narodnooslobodilačku borbu, a u organizacionom vidu ostala je na nivou 1941. godine. JNOF-a tada nije imala svoje posebne odbore, te nije mogla preuzeti političko-propagandnu funkciju koja joj je namijenjena pomenutim okružnicama i drugim dokumentima Centralnog komiteta KPH. Tu funkciju su i dalje vršili narodnooslobodilački odbori, partijske i druge organizacije NOP-a koje su bile u svom usponu.

JNOF se samo spominje u dokumentima Druge konferencije KPH za okrug Karlovac, održane u Velikoj Kladaši 12—14. marta 1942, i Druge okružne konferencije KPH za Liku, održane u Korenici 17—21. maja 1942. godine.²⁰ Na tim konferencijama, pa i u toku te cijele godine, više pažnje se posvetilo radu ostalih organizacija NOP-a koje izrastaju u jaka i samostalna politička tijela s brojnim lanstvom i organiziranim rukovodstvima od seoskih do okružnih odbora. Jačanjem ovih organizacija, jačala je i buduća osnova JNOF-a. Inače, i dalje se do kraja 1942. godine miješala i zamjenjivala uloga NOO-a i fronte pa čak i od strane Centralnog komiteta KP Hrvatske. To se vidi i iz dokumenata o pripremi za izbore NOO-a krajem 1942. godine gdje se ne spo-

il AIHRPH, KP-230/5.

¹⁸ HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 2, dok. 106.

¹⁹ HAK, f. OK KPH za Karlovac, kut. 2, dok. 75.

²⁰ HAK, Dokumenti II konferencije KPH za okrug Karlovac, Zb. IV, 1972 i AIHRPH, KP-187/195 i Rezolucija II okružne konferencije KPH za Liku (AIHRPH, KP-230/12C).

minju odbori JNOF-a, kao i iz proglasa povodom proslave oktobarske revolucije i kom^{5 se} govori o vlasti nacionalnooslobodila ke fronte.²¹

Osiri¹ toga, karakteristi no je da ni pripadnici ranijih politi kih stranaka koji si¹ stupili u NOB nisu isticali tu pripadnost. Oni su prihvatili autoritet Komunisti ke partije Jugoslavije i svoju opredjeljenost motivirali borbom za ilobod^u > a ne pripadnoš u ranijoj stranci, koja ih je esto i sputavala u njihovom pravor*¹ opredjeljenju. O tome govori izvještaj KK KPH za kotar Veljun kad kaže . . . »ljudi nisu htjeli ulaziti u NOO-e kao predstavnici svojih ranijih partija nego kao u esnici narodnooslobodila kog rata.«²²

Ipalvj ovakav odnos prema strankama i njihovim rukovodstvima karakteristi ni je za prvu polovinu 1942. godine. Krajem te godine ponovno se pokre u razgovori s vodstvima stranaka, naro ito s predstavnicima HSS-a, što se vidi i u zajedni kom proglasu KPH i HSS hrvatskom narodu septembra 1942. godine.²³ Pokretanje i oživljavanje razgovora s rukovodstvima pojedinih politi kih stranaka rezultira iz saznanja i uvjerenja da e rat duže potrajati i da za njegov pobjedonosni ishod treba mobilizirati sve što je u narodu mogu e.

U toku 1943. nastavlja se daljnja agitacija za NOP i okupljanja oko JNOF-e, iako se ni te godine nije ništa poduzimalo u pogledu organizacione izgradnje te organizacije. JNOF-a nije imala svoj program, svoje posebno rukovodstvo, izgra enih odbora na terenu po sistemu horizontalne i vertikalne nadležnosti, ni svog lanstva, pa ni pravog i punog naziva organizacije. Ona je bila pojam zajedni ke platforme za raznorodne grupe koje su pozivane u narodnooslobodila ki pokret, ali sama nije vršila politi ko-propagandnu funkciju koja joj je namijenjena u po etku narodnooslobodila ke borbe. Tu funkciju su još uvijek vršili narodnooslobodila ki odbori, a za Hrvatsku kao cjelinu propagandno-politi ko funkciju obavljao je ZAVNOH kao najviše politi ko predstavništvo naroda Hrvatske.

Nasuprot ovoj organizacionoj manjkavosti JNOF-a, u 1943. godini su stvorene neke politi ke pretpostavke i sadržaji koji e ve slijede e godine imati svoje puno zna enje. Prvi korak u prakti nom radu JNOF-a zabilježen je na Kordunu. Tu su se, najprije u Hrvatskoj, po ele održavati zajedni ke konferencije svih organizacija NOP-a: narodne vlasti, omladine i organizacije žena. Na tim konferencijama se dogovaralo o provo enju zajedni kih zadataka kao što su: sjetva, žetva, izgradnja bajti, suzbijanje tifusa, narodno prosvje ivanje itd. Glavnu rije na tim sjednicama vodili su odbornici NOO-a. Oni su pripremali i sazivali sjednice, predlagali i objašnjavali planove.²⁴ Ovakva praksa održavanja zajedni kih sastanaka rukovodstava NOO-a, USAOH-a, AFŽ-a, SKOJ-a i partijskih elija u selima Korduna predstavlja u ovoj godini specifi nost, ali i korisna iskustva za rad u posljednjoj godini rata, kad su takve zadatke proizvodili odbori JNOF-a.

Ina e, o JNOF-i na podru ju Like i Korduna u toku 1943. gotovo da se i ne govori u partijskim i drugim dokumentima organizacija NOP-a. Tek krajem te godine, na Tre oj okružnoj konferenciji KPH za Karlovac²⁵, govori se o

21 AIHRPH, KP-13/370.

22 AIHRPH, KP-7/185.

23 HAK, f. CK KPH, kut. 4/304 1 S/304

24 Mr Buro Zatezalo 1 mr Mile Daki : Narodna vlast na Kordunu 1941–1945, Karlovac, 1971. str. 37–39.

25 Održana u Vojni u 20–23. novembra 1943 (AIHRPH, KP-202/2634).

potrebi proširenja i u vršenja JNOF u borbi ... »za slobodnu Hrvatsku u slobodnoj narodnoj i demokratskoj Jugoslaviji.« Sekretar OK u zaključku dijelu referata isti je kao zadatak partijske organizacije da proširi JNOF i da izvrši masovnu mobilizaciju u hrvatskim krajevima i da se raskrinkaju agenti reakcionarne klike iz vrhova HSS-a.

U ovoj godini su održana i dva zasjedanja ZAVNOH-a, a ni na jednom nije spomenut JNOF, čak ni u dijelu materijala gdje se govori o proširenju NOP-a u još neoslobojene dijelove, kao ni na mjestu gdje se govori o propagandnoj funkciji organa NOP-a.

Iste godine dolazi i do prelaza nekih bivših funkcionera HSS-a na stranu NOP-a. Oni su sa sobom doveli i znatan broj pristasa koji se nisu ogrješili o interese narodnooslobodilačke borbe i izražavali svoju spremnost da se u nju uključe. Neki od tih funkcionera istupali su javno i pozivali i ostale pripadnike da pređu na slobodni teritorij. Zahvaljujući tome, stvoreni su uslovi za osnivanje i rad Izvršnog odbora HSS-a osnovanog oktobra 1943. godine.²⁶ Partijska rukovodstva NOP-a pratila su i koordinirali rad Izvršnog odbora, vodeći računa da se njegov rad pozitivno usmjeri i suzbiju eventualne iluzije nekih pojedinaca u odboru oko ostvarenja vlastitih stranačkih interesa.²⁷

Izvršni odbor HSS-a u svojoj izjavi na osnivačkoj sjednici isti je nepokolebljivost stranke na kursu njenih osnivača i daje podršku NOP-u uz obećanje da će »svim svojim snagama pojačati narodnooslobodilačku borbu, što se pod vodstvom Komunističke partije od godine 1941. do danas bila razvila za ideale slobode, demokracije naroda hrvatskoga, srpskoga i slovenskoga.«²⁸ Odbor je prihvatio i Rezoluciju Prvog zasjedanja ZAVNOH-a, osudio reakcionarno vodstvo »na bilo kojem položaju«, kako i one koji surađuju s okupatorom, ustašama, Dražom Mihajlovićem, tako i one koji surađuju s jugoslovenskom vladom u Londonu.

Formiranjem Izvršnog odbora HSS-a nije se konstituirala stranka HSS-a na slobodnoj partizanskoj teritoriji, ali je stvoreno stanje na koje je trebalo računati. Niti jedna organizacija NOP-a nije tako organizirana da bi mogla direktno koordinirati rad s Izvršnim odborom, pa ni ZAVNOH u njegovoj blizini su se i nalazili članovi Izvršnog odbora. Osnovnu političku orijentaciju na liniji NOP-a davao je ovom odboru direktno Centralni komitet KPH, u prvom redu njegov sekretar Andrija Hebrang.

Najpogodnija forma za povezivanje Izvršnog odbora HSS-a u sistem NOP-a bila bi organizacija JNOF-a. Međutim, kako ona još nije postala općenarodna politička organizacija, sadržaji novih tijela, kao što je Izvršni odbor HSS-a i kasnije Srpski klub vijećnika ZAVNOH-a, visili su u zraku. Samo elastičnost politika CK KPH, kao i pojedinih istaknutih ljudi u ovim novoosnovanim tijelima, mogla je uskladiti taj odnos do formiranja JNOF-a kao političke organizacije. Koliko se tu uspjelo, može se vidjeti iz razvoja ovih foruma, ali to nije zadatak ovog napisa.

²⁶ Osnovan 12. oktobra 1943. u Plaškom, nekoliko sati prije početka Drugog zasjedanja ZAVNOH-a.

²⁷ Nikola Rup i govori o takvim pokušajima na Drugom zasjedanju ZAVNOH-a. HAK, Zb. VI, str. 612.

²⁸ Zb. dok. ZAVNOH-a 1943/1, str. 436.

Osnivanje JNOF-a kao organizacije 1944. godine

Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta kao općenarodna politička organizacija osnovana je polovinom 1944. godine. Na njeno osnivanje uticalo je nekoliko okolnosti, među kojima su značajnije: općenarodna politička situacija, potreba proširenja političke osnove NOP-a za prihvat svih antifašističkih i antiokupatorskih masa i njihovo odvajanje ispod uticaja Matića, Draže Mihajlovića i drugih kontrarevolucionera te stvaranje šire političke osnove narodne vlasti.

Odluku o formiranju NOF-e donio je CK KPJ i već u Prvomajskom proglasu 1944. naznačio svrhu njenog osnivanja, gdje stoji: »Svi koji su se do sada kolebali i svi koji su bili zavedeni lažima raznih izdajničkih i protunarodnih grupa, a nisu u estovani u bezbrojnim zločinima okupatora i njegovih pomagača — imaju još mogućnost da u posljednji čas pristupe opštem narodnooslobodilačkom pokretu i da pomognu ubrzati naš oslobodjenje.«²⁹

Organizaciju JNOF-a 1944. godine stvarala je sama Komunistička partija Jugoslavije »bez ikakvih koalicija i kompromisa na platformi svoje linije.«³⁰ JNOF je osnovana kao općenarodna politička organizacija 1944. godine i nije imala ništa zajedničko s oblicima predratnog Narodnog fronta, pa ni s oblicima kroz koje je JNOF prolazio u toku rata. JNOF postaje samostalna organizacija s vlastitim programom, članstvom, rukovodstvom i organiziranom mrežom odbora, od seoskih do okružnih, koji su bili međusobno povezani sistemom horizontalne i vertikalne nadležnosti.

Pripreme za formiranje JNOF-a u Hrvatskoj počele su već februara 1944. godine.³¹ Odluku o njenom formiranju donio je CK KPH na svojoj sjednici od 24. marta te godine, na kojoj je i predloženo da se za tajnika bude izabran Izvršnog odbora JNOF-a izabere Andrija Hebrang, sekretar CK KPH. O JNOF-i kao organizaciji, a naročito o njenoj političkoj platformi, govorili su vijenici na Trećem zasjedanju ZAVNOH-a.

Zemaljska konferencija JNOF-a Hrvatske, na kojoj je izabran Izvršni odbor, održana je 18. maja 1944. godine. To je, u stvari, i datum osnivanja ove organizacije u Hrvatskoj. Referat o JNOF-i na konferenciji podnio je Karlo Mrazović, koji je dao detaljan prikaz političke situacije kod nas i u svijetu, a naročito opširno izložio mjesto, ulogu i zadatke JNOF-e te međusobne odnose snaga koje je činila općenarodna politička organizacija.

Osnovni zadatak JNOF-a i svih drugih snaga NOP-a, kako je istakao Karlo Mrazović, je ... »istjerivanje okupatora, uništenje njegovih slugu, kažnjavanje ratnih zločinaca« te provođenje odluka Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a.³²

U referatu kao i diskusiji istaknuti su osnovni principi na kojima treba da počinje JNOF od seoskog odbora do najvišeg tijela Hrvatske, a to su: ne dozvoliti sektaštvo, stranarenje i mešetarenje, da između pristajanja svih stranaka i organizacija unutar JNOF-a vladaju dobri, prijateljski i drugarski odnosi, dok razlike među njima mogu biti samo u tome ... »tko je bolje i više raditi na izgradnji ujedinjene Federalne Hrvatske.«³³

²⁹ Prvomajski proglas KPJ 1. 5. 1944.

³⁰ Dušan Živković, n. dj. str. 310.

³¹ Vidi članak u »Vjesniku« br. 4 od 26. februara 1944. pod naslovom »Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta«.

³² »Naprijed« br. 53, od 22. maja 1944.

³³ Isto.

O stavu partijskog rukovodstva prema organizaciji JNOF-a govorio je Andrija Hebrang i istakao: »Stvaranjem Izvršnog odbora Jedinственe narodno-oslobodilačke fronte mi ne težimo za tim, da se likvidiraju sve stranke i političke grupe u Hrvatskoj i da se njihove pristalice odreknu svojih shvaćanja. Mi nastojimo da ujediniamo njihove snage, uskladimo njihovo djelovanje.«⁸⁴

Na kraju konferencije izabran je Izvršni odbor i izdato Saopćenje o radu sa zaključcima. U Izvršni odbor izabrana su 24 člana i to: 6 pripadnika HSS, 6 izvanstranaka, 4 predstavnika KPH, 4 člana Srpskog kluba, 2 predstavnika USAOH-a i po jedan član iz NOV i AFŽ. Struktura članstva po organizacijama nije adekvatna, a niti je dosljednije naznačena prava pripadnost svakog člana. Međutim, činjenica je da su oni u Izvršni odbor izabrani u ime tih organa i organizacija i tako su se dalje tretirali i predstavljali.³⁵

U Saopćenju s ove konferencije potpisnici ukazuju na ogromne rezultate u trogodišnjoj narodnooslobodilačkoj borbi i daju obaveze da će pokrenuti u borbu i sve ostale antifašističke snage u narodu, da će povezati sve odbore i organizacije na terenu i da će osigurati i provoditi odluke sa zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a.

Potpisnici Saopćenja, odnosno stranke i organizacije koje oni predstavljaju ne čine koaliciju, iako po svom sastavu daju takav privid. Prvo, Izvršni odbor HSS-a ne predstavlja stranku, jer nije imao odbora na terenu, pa ni stalnog članstva. On nije obuhvatio sve svoje pripadnike na slobodnoj teritoriji, jer mnogi od njih nisu ni došli u NOB kao pripadnici te stranke. Drugo, Srpski klub vijećnik ZAVNOH-a³⁶ imao je svoje ime i rukovodstvo, ali i ne svoj program i članstvo. Njegovi članovi su istaknuti rukovodioci u ustanku i nisu imali drugih programa osim borbe za NOP. Najmanje je to mogla biti stranka Srba na terenu i u selima. Zbog toga se kod formiranja JNOF-a na terenu mnogim predstavnicima iz NOV, KPH i drugim »nametalo« po opredjeljenju radi sastava tih odbora. Osnivanjem odbora na terenu brzo se uvidjelo »da je Srpski klub, kojeg sačinjavaju samo vijećnici ZAVNOH-a, po broju premalen po formi preuzak, da bi predstavljao cijeli srpski narod u Hrvatskoj. To pitanje potaknuli su sami članovi Srpskog kluba u cilju, da se stvori jedna široka organizacija Srba u Hrvatskoj u koju će ući ne samo vijećnici ZAVNOH-a nego još i izvjestan broj Srba predstavnika naroda u pojedinim krajevima.«³⁷

Za organizaciju JNOF-a na terenu značajna je sjednica Izvršnog odbora JNOF-a održana 19. 6. 1944. u Kestenovcu na Kordunu. Sjednici su prisustvovali: Frane Frol, Franjo Gaži, Andrija Hebrang, dr Aleksandar Koharevi, dr Ante Mandić, Božidar Magovac, Karlo Mrazović-Cofek, Stanko Škare, Ante Vrklijan, dr Svetozar Ritig, Nada Sremec, dr Srećko Šilović, Stanko Škare i Ante Vrklijan.

34 Isto.

35 Poimeni ni sastav Izvršnog odbora objavljen u »Vjesniku« br. 14, IV od 25. 5. 1944. je sljedeći: Vladimir Nazor, predsjednik (izvanstranaka), Frane Frol, potpredsjednik (HSS), dr Rade Pribićević, potpredsjednik (Srpski klub), Andrija Hebrang, tajnik (KPH), Antun Augustinić (izvanstranaka), Marko Belinić (KPH), Dušan Čalić (Srpski klub), Ilija Čuk (izvanstranaka), Franjo Gaži (HSS), Bude Grahovac (USAOH), Vlado Janić (NOV), dr Aleksandar Koharevi (HSS), Vicko Krstulović (KPH), Milka Kufrin (USAOH), Božidar Magovac (HSS), dr Ante Mandić (izvanstranaka), Karlo Mrazović (KPH), Stanko Škare (Srpski klub), dr Svetozar Ritig (izvanstranaka), Nada Sremec (AFŽ), Stanko Škare (HSS), dr Srećko Šilović (izvanstranaka), Ante Vrklijan (HSS) i Stevo Zečević (Srpski klub).

36 Srpski klub vijećnik ZAVNOH-a osnovan je 12. januara 1944. u Otočcu, »Srpska riječ« br. 9, od 23. januara 1944.

37 »Naprijed« br. 83, od 12. 12. 1944.

Jedna od najznačajnijih tačaka dnevnog reda bila je osnivanje odbora JNOF-a na terenu od seoskih do oblasnih odbora. Izvršni odbor je pridavao veliku važnost ovom poslu i ne samo za sadašnjost već i ... »da se nastavi u izgradnji naše domovine u duhu naše demokracije«,³⁸ kako je to istakao Frane Frol, potpredsjednik Izvršnog odbora. Dalje, na ovoj sjednici, koja je imala instruktivan karakter skrenuta je pažnja da se kod formiranja odbora JNOF-e na terenu ... »treba privući i na aktivan rad oko priprema i stvaranja odbora što širi krug ljudi, prvaka i pristaša svih organizacija, stranaka i vanstranačkih elemenata« i da ... »ovako široko shvaćena i postavljena NOF ne smije dovesti do razvodnjavanja partijske linije i labavljenja njene rukovodećih uloga«.³⁹

Ovdje je još jednom podvignut pravi karakter JNOF-a, posebno u naglasku da su NOO-i organi narodne, demokratske vlasti, a da su odbori JNOF-a politički rukovodstva. Zatim u odgovoru Augustinu Košuti o karakteru JNOF-a daje se prava definicija ove organizacije kako je zamišljena i to: »Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta nije koalicija. Ona je svenarodni pokret, ujedinjen od dole do gore, koji je u borbi za nacionalno oslobođenje i izgradnju nove Hrvatske i nove Jugoslavije okupio i ujedinio sve rodoljubive demokratske stranke i pojedince.«⁴⁰

Na kraju ove sjednice donesena je Odluka Izvršnog odbora kojom su razrađeni kriteriji za osnivanje JNOF-a na terenu od seoskih do oblasnih odbora.⁴¹ Nakon svega dva dana Odluka je stigla na teren i otpočela je vrlo živa akcija na osnivanju odbora JNOF-a u selima. Instrukcija Izvršnog odbora preporučivala je elastičnu primjenu ovih kriterija prema mjesnim prilikama. Bilo je važno samo da novoizabrani odbori na terenu budu sposobni i da »mogu uspješno djelovati na svom području«. U odbore su se birali ugledni borci i prvaci odani narodnooslobodilačkoj borbi. Nastojalo se, gdje je god to bilo moguće, da u odbore uđu »predstavnici svih političkih grupacija, ujedinjenih u NOF, kao i vanstranački rodoljubi.«

Na području Korduna i Karlovca najprije su osnivani seoski a zatim okružni odbori JNOF. Okružni odbor JNOF-a za okrug Lika izabran je 27. 8. 1944, za okrug Karlovac također 27. 8. 1944. i za Pokuplje 3. 9. 1944. godine. Nakon ovoga prišlo se izborima za općinske i kotarske odbore koji su na području Like i Korduna završeni u septembru, a na području Karlovca uglavnom u oktobru iste godine.

Svaki odbor JNOF-a, od seoskog do oblasnog, imao je izvršni odbor i plenum. Izvršne odbore u selima činili su: predsjednik, potpredsjednik, tajnik i blagajnik. U sastav općinskog odbora, pored pomenute četvorice funkcionera, ulazili su još 2 člana, u kotarski 5, u okružni 8 itd. U plenum općinskog odbora birana su, u principu, po jedan predstavnik svakog sela, odnosno svakog seoskog odbora JNOF-e, kotarski plenum čini 20—30 predstavnika područnih općina, a u okružni odbor ulazi 25—40 predstavnika kotara. Broj članova okružnih plenuma je bio znatno veći, jer se nastojalo u njih uključiti najistaknutije predstavnike NOP-a, neovisno da li su radili na terenu u nekoj od organizacija NOP-a ili su se nalazili u vojnim jedinicama.

38 AIHRPH, f. JNOF, kut. X.

39 Isto.

40 Isto.

41 AIHRPH, JNOF, kut. 1.

Osnivanje i rad odbora JNOF-e u Lici

Pripreme za osnivanje odbora JNOF u Lici počinju krajem juna i po etkom jula 1944. godine. Na tim prvim sastancima govorilo se o me unarodnom značaju osnivanja i potrebi što šire i sveobuhvatnije organizacije, koja bi bila u stanju okupiti sve antifašisti ke i antiokupatorske snage u borbu za kona no oslobo enje zemlje. Prvi i najzna ajniji sastanak na kome su se razra ivale Odluke Izvršnog odbora JNOF Hrvatske od 10. 6. 1944. bio je prošireni plenum Okružnog komiteta od 7. 7. 1944. godine, kada se u detalje razradio plan osnivanja odbora od seoskog do okružnog odbora JNOF-e.⁴²

Govore i o mjestu i ulozi te organizacije u politi kom sistemu NOP-a, plenum je konstatirao da »oformljenjem JNOF-a mijenja se i na in rada Partije«, ali da KPJ ostaje i dalje pokreta borbe i uvar linije NOB. Za razliku od praktinog i principijelnog rješenja da sekretar partijske organizacije bude i tajnik odbora JNOF-a na svim teritorijalnim razinama, pa i u Izvršnom odboru JNOF-a Hrvatske, na ovom sastanku je bilo i mišljenja da ... »nigdje ne stoji da sekretar foruma ili elije mora da bude sekretar odbora JNOF-e, nego mora da bude onaj komunista koji ini (ima) najbolji autoritet.«⁴³

Polovinom jula pripreme se nastavljaju na op inskim i kotarskim sastancima KP. O organizacionom postavljanju NOF-e govori i Izvještaj KK Gospi od 17. jula i u vezi s time navodi ... »da se u srpskim selima populariše Srpski klub, a u hrvatskim selima Izvršni odbor HSS-a.«⁴⁴ Na kraju ovih priprema održan je 24. jula sastanak biroa Okružnog komiteta KPH, gdje je razra en plan održavanja okružne konferencije JNOF-e za Liku, predloženi kandidati za izvršni odbor i plenum, za kandidacionu komisiju i druge zadatke za tu konferenciju.⁴⁵

Izbori odbora JNOF-a u Lici vršili su se, za razliku od okruga Karlovac, postupno. Najprije su izabrani odbori u selima, a zatim op inski, kotarski i najzad je izabran Okružni odbor JNOF-a za Liku. Pri tome se, gotovo u cijelosti, primjenjivao kriterij Odluke Izvršnog odbora JNOF-a Hrvatske od 19. 6. 1944. godine, pogotovo što se ti e broja, sastava i rukovode ih funkcija svakog tog odbora.

Interes naroda, kako to potvr uju izvještaji partijskih rukovodstava, bio je izvanredan.⁴⁶ Svi ti izbori su obavljani na masovnim sastancima sela, op inskim mitinzima i kotarskim konferencijama. Najviše odbora je formirano u julu, a ve u augustu i u svim ostalim mjestima.

Na in glasanja i ostali poslovi oko izbora zavisili su od priprema, politi ke situacije i drugih uvjeta. U znatnom broju sela i op ina u Lici glasanje se obavilo prema ranije pripremljenim kandidatskim listama, dok je u selima u blizini neprijateljskih garnizona ta procedura pojednostavljena i skra ena. U nekim selima izbor se obavio aklamacijom.

Bilo je razlika i u sastavu odbora. U selima i op inama gdje su izvršene detaljne politi ke pripreme sastav odbora je bio širi i odražavao intencije politike KPJ zbog kojih je i formirana JNOF-a kao op enarodna politi ka organi-

42 AIHRPH, KP240/1025.

43 AIHRPH, KP240/1027.

44 AIHRPH, KP240/1035.

45 AIHRPH, KP24/1040.

46 .HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 9, ok. 903 od 19. 8. 1944 i kut. 9, dok. 896a. Izvještaj KK Gra ac Okružnom komitetu od 15. 8. 1944.

zacija. Ali, bilo je i mnogo zatvaranja JNOF-a u okviru organizacija NOP-a. To je eš i primjer u selima i op inama u kojima su organizacije NOP-a bile razvijenije, odnosno koje su od prvih ustani kih dana neprestano imale inicijativu u politici kom životu sela. Ovo potvr uje i jedan izvještaj KK KPH Korenica od 19. 8. 1944. Okružnom komitetu gdje se kaže: »Politi ko djelovanje odbora JNOF-a do sada se vrlo slabo pokrenulo, a naro ito naša partijska organizacija slabo je posvetila pažnju vanstrana kim ljudima koji su u odborima JNOF da ih uvedu u posao i da im pomognu u radu«. ⁴⁷

Interes za ove izbore pokazali su i stariji ljudi. Tu se nije radilo o doju e-rašnjim neutralcima, neopredijeljenim ili ranije kolebljivim elementima. Bili su to, u više slu ajeva, roditelji lanova NOP-a koji su pomagali borbu, a osnivanjem JNOF-a pružila im se prilika da se i sami direktno aktiviraju. U izvještaju KK KPH Donji Lapac o tome se navodi: »Stariji ljudi su dolazili s velikim interesovanjem na biranje, kroz neprijateljske zasjede«. ⁴⁸

Uticaoj partijskih organizacija na rad odbora JNOF-e osiguran je direktno izborom sekretara ili njegovog zamjenika za tajnika odbora JNOF-e. Za razliku od okruga Karlovac, u Lici je bilo više primjera da se za tajnika birao zamjenik sekretara elije KP ili sekretar op inskog i kotarskog komiteta za tajnike op inskog ili kotarskog odbora JNOF-a.

Kandidatske liste su utvr ivane na sastancima partijskih elija i op inskih i kotarskih komiteta. Na op inskim i izbornim skupštinama su birani lanovi za kotarski i okružni odbor. Pri tome je, kako stoji i u izvještaju KK KPH Gra ac, ... »došla do izražaja najšira demokracija ...« i da je »narod sam birao one, koji su ve bili i predvi eni«. ⁴⁹

O strana kom sastavu odbora JNOF-e prilikom izbora jula i augusta 1944. godine nemamo sa uvanih podataka za sve kotare. Jedan od rje ih je izvještaj KK KPH Udbina od 10. 8. 1944. godine, gdje je dat potpuni sastav po strana koj pripadnosti lanova triju op inskih i kotarskog odbora JNOF. Prema tome izvještaju Kotarski odbor JNOF-e za Udbinu imao je 28 lanova, i to: 13 lanova KP, 8 pripadnika bivše JRZ, 4 SDS, 2 lana AFŽ i 1 vanpartijac. Tri op inska odbora (Mekinjar, Podlapac i Udbina) imali su ukupno 24 lana od kojih: 10 lanova KP, 6 lanova iz bivše SDS, 5 iz JRZ, 1 lan USAOH-a, 1 lan AFŽ i 1 vanpartijac.

Me utim, ova evidencija o strana koj pripadnosti ima sasvim formalni karakter. Poznavaju i imena lanova kotarskog odbora, može se re i da su to uglavnom u esnici NOP-a, ve ina od njih ak i lanova KP, pa njihova pripadnost SDS-u ili JRZ-i predstavlja predratnu, a ne tadašnju strana ku pripadnost.

Okružna skupština JNOF za Liku, planirana za 15. 8. ⁵⁰ održana je 27. 8. 1944. godine. Odga anje skupštine za 12 dana uslijedilo je zbog napada neprijatelja na slobodni teritorij. Taj period iskoristio je Okružni komitet KPH da još jednom što detaljnije provjeri i utvrdi prijedlog kandidacione liste za Izvršni odbor. U tom smislu uputio je 16. 8. 1944. pismo Centralnom komitetu KPH za

47 HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 9, dok. 902.

48 Isto, dok. 907.

49 HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 9, dok. 896a. Izbori u kotaru Gra ac izvršeni su u 24 sela oslobo ene teritorije, formirani op inski odbori, a kotarski odbor JNOF od 9 lanova izabran je na Kotarskoj skupštini 11. 8. 1944 godine.

50 U knjizi D. Zivkovi a, Narodni front Jugoslavije, str. 336 pogrešno je naveden datum održavanja skupštine i formiranje Okružnog odbora JNOF-e za Liku.

mišljenje o pojedinim kandidatima: Jakovu Blaževiću, Nini Rupiću, Bogoljubu Rapajiću, Ivanu Dujmoviću Bradiću i Josipu Barkoviću.⁵¹

Ivan Dujmović Brada bio je jedan od funkcionara HSS-a i sa znatnim utjecajem na području Gacke doline, ali još tada neopredijeljen za narodnooslobodilački pokret. Koliko je u dobroj namjeri stalo Okružnom komitetu da u JNOF-u bude i takve ličnosti od utjecaja u narodu, vidi se iz sadržaja pisma gdje stoji: »Pomalo nam je nejasan stav prema Ivanu Dujmoviću (Bradiću), pa vas molimo da nam kratko obrazložite, kako stoji s njim, da li bi mogao eventualno doći u obzir za Okružni odbor NOF-e, da dade nekakvu izjavu lojalnosti prema NOP-u, jer bi to za sadašnje prilike u Gackoj dolini dobro došlo kod milicije koja se interesira za njega.«⁵²

Okružna skupština JNOF za Liku održana je 27. 8. 1944. Nakon opširne diskusije o politici u situaciji, o ulozi i mjestu JNOF-e za konačno oslobođenu zemlju te potrebi okupljanja svih antifašističkih snaga, izabran je Okružni odbor s oko 90 članova. U letku koji je objavio novoizabrani okružni odbor objavljena su imena 81 člana, među kojima iz razumljivih razloga nema imena članova koji su bili na neoslobođenom području.⁵³

Od 81 člana novoizabranog Izvršnog odbora, imena su objavljena u proglasu pod naslovom »Ličani, Srbi i Hrvati« bilo je: 26 seljaka, 5 radnika, 1 obrtnik, 3 trgovca, 2 željezničara, 1 građevinski poduzetnik, 1 gospodar, 2 novinara, 5 učitelja, 5 diplomiranih pravnika, 2 sveštenika, 4 učaka, 1 student, 1 predratni narodni zastupnik, 1 domaćin, 18 predstavnika vojske, 1 iz organizacije USAOH-a, a za jednog člana nije naznačena pripadnost.

Objavljeni popis, osim imena i prezimena izabranih članova, nema pravih elemenata za utvrđivanje socijalne, nacionalne i stranačke strukture članova odbora, pa ni osnova za uvid u njihovu pripadnost NOP-u. Za najviše i broj

51 HAK, f. OK KPH za Liku, kut. 9, dok. 899.

52 Isto.

53 U Okružni odbor Narodnooslobodilačke fronte Like izabrani su: Stojanka Aralica, učiteljica, Filip Babi (Pilja), radnik, Mate Balenović, Josip Barković, učitelj, Jakov Blažević, advokatski pripravnik i bivši član ZAVNOH-a, Branko Bogunović, bogoslov, Marko Bosnić, građevinski poduzetnik, Anka Božićević, učak, Nikola Budak, NOV, Srđan Budisavljević (mlađi), diplomirani pravnik, Ilija Čuk, sveštenik, Ilija Čuk, USAOH, Dara Čudić, seljanka, dr. Ferdo Čulinović, predsjednik Okružnog suda Gospić, Martin Dasović, potpukovnik NOV, Ilija Divjak, seljak, Nikola Divjak, komesar II ličnog područja, Ivan Došen (Soko), radnik, Miško Došen, seljak, Simo Dračević, gospodar, Milica Dubajić, učak, Ivan Dujmović Brada, narodni zastupnik, Tonča Dujmović, seljak, Bogdan Đerić, seljak, Miško Fumić, poručnik NOV, Ana Gerovac, seljanka, Ivan Grahovac, kapetan NOV, Rade Grković, seljak, Nikola Grubor, potpukovnik NOV, Ante Hečimović, seljak, Jure Ivezić, učak, Doko Jovanić, pukovnik NOV, Marija Katić, student, Perica Kleut, potpukovnik NOV, Joco Knežević, željezničar, Mane Kokotović, seljak, Mile Korica, seljak, Vujo Kosovac, radnik, Milan Kuprešanin, pukovnik NOV, Vujo Labus, obrtnik, Milan Majstorović, trgovac koji pomaže, Marko Miletić, seljak, Nikola Milković (Fuksan), seljak, Simo Mrda, NOV, Momčilo Novaković, major NOV, Iso Obradović, seljak, Branko Ognjenović, učitelj, Stevo Opseć, pukovnik NOV, Adam Ostović, seljak, Kata Pejnović, seljanka, Ivan Pirker, bivši predsjednik kotline, kuda u Otočcu, Gojko Polovina, advokatski pripravnik, Proko Pričina (Isus), trgovac, Aleksa Radaković, saobraćajnik, Milan Rajčić (Pekić), radnik, Bogoljub Rapajić, novinar i potpredsjednik Srpskog kluba, Vujo Ratković, seljak, Anka Ratković, seljanka, Danko Rubić, seljak, Nina Rubić, novinar i bivši član ZAVNOH-a, Mile Rukavina, seljak, Tomo Samardžija, trgovac, Vajo Skendžić, radnik, Ika Skorup, seljanka, Mate Sorić, seljak, Ante Starčević, potpukovnik NOV, Marija Stojević, učak, Jerko Sudar, namještenik, Mićun Sakić, pukovnik, Milan Sijan, major, Nikola Simunić, seljak, Milka Solaja, seljanka, Andrija Špoljarić, radnik, Dmiatar Tomašević, seljak, Ilija Utvić, učitelj, Milka Utvić, domaćin, Anti Uzelac, komesar I ličnog područja, Dmiatar Vitas, seljak, Stevo Vučković, NOV, Rade Zigić, politkomesar GS NOVH. Vidi dok. AIHRPH, f. JNOF, 9/1102 od 27. 8. 1944.

lanova iskazana je socijalna pripadnost (radnik, seljak), za drugi dio zvanje i zanimanje (pravnik, uitelj, preduzetnik, namještenik), dok samo za jedan manji broj lanova označena je pripadnost NOP-u.

Ima više primjera nedosljednog prikaza strukture od kojih navodimo najkarakterističnija. Kao pripadnici NOP-a navedena su imena 18 predstavnika vojske i 1 lan USAOH-a, a nema oznake za pripadnike AFŽ-a, NOO-a, KPH i drugih organa i organizacija NOP-a. Za Katu Pejnovi, tada predsjednicu AFŽ Jugoslavije, navedeno je samo da je seljanka. Slično se navodi i za Radu Grkovića, koji je već dvije godine ranije postao član Okružnog komiteta KPH za Liku. Za Branka Ognjenovića, sekretara OK KPH, dato je samo zvanje, a za Ferdu Ulinovića data je predratna funkcija predsjednika Okružnog suda u Gospiću, a ne i funkcija koju je tada imao u ZAVNOH-u itd.

Formiranjem Izvršnog odbora JNOF-e za Liku stvorene su mogući nosi da se sva ranija općinska i kotarska rukovodstva povežu u cjelovit sistem i dovrši organizaciono sređivanje i osnivanje odbora tamo gdje još nedostaju. Zbog toga OK KPH za Liku, u dopisu kotarskim komitetima od 3. 9. 1944, nalaže da treba pojačati napore za formiranje ilegalnih odbora i upozorava da se na terenu obradi »Proglas« Okružnog odbora JNOF-e, da ga se razradi u masama i da se dalje odbori JNOF-a bore za realizaciju zadataka koji su u njemu navedeni/⁵⁴

Novoizabranim rukovodstvima JNOF-e u Lici, kao i u drugim krajevima naše zemlje, bila je jasna suština i osnovna politička orijentacija te političke organizacije. Preostalo je samo da se uohoda partijski mehanizam i utvrde kompetencije odbora u odnosu na ostale organe NOP-a na terenu. O jasno i osnovnog političkog kursa govori i pismo Izvršnog odbora JNOF-e za kotar Gospiću osnivačke skupštine 20. 8. 1944. Izvršnom odboru JNOF Hrvatske, u kome stoji: »Obje ajemo da ćemo nastojati svim silama otvoriti oči i za daljnje poglede u budućnost svakom onome koji nije uprskao ruke nevinom krvi našeg naroda, obje ajemo da ćemo nastojati svakom koji luta i stoji po strani na isto postaviti ciljeve naše borbe, zatim da ćemo u interesu našeg naroda i u interesu što bržeg dokrajčenja rata i sloma fašizma proširiti naš NO pokret«, te da će nastojati ... »svim silama pružiti svestranu pomoć našim Narodnooslobodilačkim odborima, pravim i istinskim predstavnicima narodne vlasti.«⁵⁵ Dakle, dva osnovna pitanja na kojima su se angažirali odbori JNOF-a već na svom startu su pitanja mobilizacije novih snaga na liniji narodnooslobodilačke borbe i pomoći i kontrole rada NOO-a.

Mjesec dana nakon osnivanja mjesnih, općinskih i drugih odbora JNOF-a na terenu Like, mogla su se sabrati i ocijeniti prva iskustva njihovog praktičnog rada. Kritičke primjedbe na rad nižih odbora od strane kotarskih i okružnih rukovodstava JNOF-e i KPH ukazuju na neke političke greške, koje su neminovne kod svake nove organizacije pa i ovih odbora.

S obzirom na mjesne prilike i momentalnu političku situaciju na terenu, svi odbori nisu bili u istom položaju. Odbori JNOF-a na ranije oslobođenoj teritoriji više su se mogli posvetiti općim političkim akcijama i radom narodnooslobodilačkih odbora. U njima je prevladavalo članstvo iz NOO-a, AFŽ-a, USAOH-a i drugih organizacija NOP-a i u svom radu primjenjivali su metodu rada ovih organizacija.

⁵⁴ HAK, f. OK KPH, kut. », dok. 914 a.

⁵⁵ AIHRPH, f. JNOF, 9/1114

U daleko težem položaju su bili odbori JNOF-a na grani nom i poluoslobo e- nom teritoriju. Oni su morali znatno više polagati pažnje svom širem politi kom sastavu i voditi upornu borbu protiv neprijateljske propagande, što zna i da su se najviše usmjeravali na vo enje politi ke akcije. O tome govore i kriti ke primjedbe i upute za rad koje je dao Izvršni odbor JNOF-e za kotar Gospi svojim podru nim op inskim odborima.⁵⁶

U uvodnom dijelu tog dokumenta data je primjedba na slabu pomo op inskih odbora selima, na sporost u radu i. na sastav seoskih odbora po kojem bi se mogao ste i dojam ... »da je JNOF organizacija starih ljudi ili pak sastavljena od bivših raznih stranaka«.

S obzirom na blizinu Gospi a, u kome su koncentrirane jake neprijateljske snage koje drže pod kontrolom okolna hrvatska sela, trebalo je posvetiti naro- itu pažnju propagandnom radu protiv etni kih, ustaških i legionarskih eleme- nata, kao i protiv »lažne Ma ekove politike njegovog domobranstva i bijele garde«. Osim toga, kako se tada planirao napad na Gospi , trebalo se za to i politi ki pripremiti: odvajati neprijatelja od neopredijeljenih ljudi i sprije iti eventualnu plja ku. Dalje se govori o pomo i i kontroli rada NOO-a, pomo i u akcijama AFŽ-a, USAOH-a i drugih organizacija NOP-a. Apelira se na sve odbore JNOF-a da se uklju uju u kampanje za suzbijanje tifusa, za izgradnju školskih zgrada i za popularizaciju odluka AVNOJ-a i ZAVNOH-a te naših saveznika, osobito SSSR-a.

Naro ito zna ajan udio prakti nog rada odbora JNOF u Lici predstavlja pomo u sprovo enju akcija i kampanja narodnooslobodila kih odbora. Ta se pomo nije ogledala »putem pregledanja zapisnika i kontrole zaklju aka NOO-a« kojih je bilo, ve u politi koj pripremi naroda u sprovo enju krupnih akcija narodne vlasti kao što su: sakupljanje hrane za vojsku i ustanove NOP-a, smještaj izbjeglica, gradnja bajti, otvaranje partizanskih škola i kulturnih domova, suzbijanje tifusa i dr.

Koliki je bio obim i neposredna saradnja izme u odbora narodne vlasti i JNOF dokazuju brojni primjeri od kojih emo navesti same neke karakteri- sti nije. Tako se Zdravstveni odjel Kotarskog NOO-a Gospi obra a direktno Izvršnom odboru JNOF-a istog kotara i predlaže mu da organiziraju zajedni ku propagandnu akciju na suzbijanju epidemije trbušnog tifusa i difterije koja je poprimila opasne srazmjere u Lici, a i na teritoriju tog kotara.⁵⁷

Sli no tome Kotarski NOO tog kotara dopisom upoznaje Kotarski odbor JNOF-a o kampanji za plansku izgradnju bajti. Pri tome se traži puna saradnja JNOF-a i da njeni odbori na tom zadatku okupe i organizacije AFZ-a i USAOH-a.⁵⁸

Saradnja NOO-a i JNOF-e dolazila je do osobitog izražaja u velikim kampa- njama, pogotovo kad ih je trebalo politi ki pripremiti i objašnjavati narodu. To se u Lici odrazilo prilikom akcije na preseljenju jednog dijela ugroženog stanovništva u druge žitorodne krajeve slobodne partizanske teritorije na Kordun, Baniju, a manji dio i u Slavoniju. Okružni odbor se saglasio da se izvrši to preseljenje, jer su zimi 1944/45. iskrsele velike poteško e oko smještaja i ishrane stanovništva.

⁵⁶ AIHRPH, JNOF, 9/1115 od 13. 9. 1944.

⁵⁷ AIHRPH, JNOF, 9/1116.

⁵⁸ AIHRPH, JNOF, 9/1117.

LJ vezi ove kampanje Kotarski odbor JNOF-a Gospi piše op inskim odborima o političkim pripremama naroda za kampanju preseljenja, gdje se kaže: »Narodu treba prikazati to kao neophodno potrebno, a i ukazati na dolaze u zimu i teške uslove ishrane, smještaja, a tako er i na to da pod ovakvim uslovima ishrane i smještaja ne može ekati oslobodjenje svoga kraja, jer ne možemo odrediti duljinu tog vremena.«⁵⁹ U tom dopisu Kotarski odbor JNOF-a prenosi i obrazloženje i detaljne upute o tom preseljenju što mu je poslao Kotarski NOO Gospi, gdje stoji: »Ovo prebacivanje naroda treba da bude potpuno organizirano i po grupama do 100 otpremano, a za djecu i ljude, tj. starce kao i stare žene nabaviti iz svake opine potreban broj kola do Slunja, dok za daljnji prevoz se vodi rauna. Usputne stanice predviđene su Mihaljevac (kotar Korenica), Rakovica, Slunj, Cetingrad, Topusko, Glina, gdje će narod stizati poslije podne, veerati, prenoiti i slijedeće dana po doru kovanju krenuti dalje. Napominjemo da postoje mogući prebacivanja u Slavoniju na prehranu gdje su uslovi smještaja i prehrane bolji, to oni koji žele, mogu i tamo i.«

Odbori JNOF-a su ulazili i u najsitnija pitanja iz rada narodnooslobodilačkih odbora i našli se gotovo u svim njihovim akcijama. Tu brigu pokazuje i Kotarski odbor Donji Lapac u dopisu Opinskom odboru JNOF Srb od 27. 9. 1944. kad piše: »Zima se primije, trebalo bi s toplom zimskom odjećom i obućom pomoći naše borce, jer pomoć koju saveznici daju, iako je ona u dobroj mjeri, ali još uvijek nije dosta, jer oni ne daju vunenih dobrih arapa u dovoljnoj mjeri i sli no.« Osim toga, Kotarski odbor apelira da se prikupi odjeća i obuća za djecu Like u dječjim domovima na Kordunu te da se sakupi duhan za vojsku. Dalje, traži od opinskog odbora da pomogne organima narodne vlasti, a posebno njegovim popisnim komisijama da se što solidnije prikupe podaci za ratne zloince i napominje da ... »ni jedan zločin ne smije proći neupisan i ni jedan zločinac ne smije ostati nekažnjen«. Zatim se apelira na članove odbora JNOF-e da oni trebaju prednjačiti u tim akcijama s riječima: »Naši odbori JNOF-e kao najbolji sinovi naroda i njegovi politički rukovodioci trebaju da budu prvi u davanju, kao i agilnom radu za popularisanje iste kampanje.«⁶⁰

Ali, i pored ovako plodne saradnje između odbora JNOF-a i ostalih organa NOP-a, bilo je i primjera nesnalazjenja, nejasnoća, pogotovo oko razgranjenih funkcija i kompetencija između JNOF-a i NOO-a na terenu. O jednom takvom nesporazumu piše Kotarski NOO Gospi Kotarskom odboru JNOF-a, gdje navodi: »Pošto nekim našim opinskim NOO-ima i pojedincima iz Kotarskog odbora JNOF nije jasna kompetencija rada između NOO i JNOF, te je bioslučaj da je jedan član plenuma Kotarskog odbora JNOF-e došao u opinski NOO i tražio da pregleda knjige i rad tog odbora, rekavši mu prije toga da je pregledao rad i knjige u Kotarskom NOO-u. Isti drugovi u opinskom NOO-u našli su se u zudu i nisu znali što da uine te ovom prilikom dajemo do znanja i našim opinskim NOO-ima kao i odborima JNOF da još zasad ne postoji nikakva direktiva da članovi odbora Jedinствene fronte su nadležni da pregledaju rad i knjige NOO-a, zato su nadležni samo viši NOO-i.«

Kotarski odbor JNOF-a je ozbiljno shvatio ovo upozorenje i dao o tome instrukcije opinskim odborima.⁶¹ Zapravo, Kotarski odbor JNOF-e je ve

⁵⁹ AIHRPH, JNOF, 9/117.

⁶⁰ AIHRPH, JNOF, 9/116 od 27. 9. 1944.

⁶¹ AIHRPH, JNOF, br. 9/118.

ranije upozoravao da odbori NOF-e mogu samo na drugarski način obaviti greške i otklanjati ih kod sebe i NOO-a.

Iako su odbori JNOF-e u Lici dali značajan doprinos u radu i razvoju narodne vlasti, ipak to nije bio osnovni sadržaj njihovog rada, a niti su samo zbog toga osnovani. Njihova aktivnost je daleko šira i sveobuhvatnija, kao što je: organizacija političkih manifestacija, suprotstavljanje neprijateljskoj propagandi, podizanje političke svijesti naroda, tumačenje odluka najviših organa NOP-a, tumačenje i provođenje akata o amnestijama i niz drugih pitanja koja je namećao razvoj i potrebe narodnooslobodilačke borbe. Spomenuto samo neke od tih manifestacija.

Po etkom oktobra Okružni odbor je izvršio izvanredne pripreme za proslavu oslobođenja Beograda. Na sam dan oslobođenja Beograda iz Like je poslano nekoliko desetaka telegrama osloboditeljima grada, a najviše borcima i rukovoditeljima 6. lične proleterske divizije koja je u tome učestvovala.⁶²

JNOF u Lici se zalagala za podizanje političke svijesti naroda putem štampe, sastanaka, predavanja, a osobito u pogledu tumačenja odluka AVNOJ-a, ZAVNOH-a i drugih akata najviših organa NOP-a. Posebnu brigu na granici područja, pogotovo oko Gospića, vodio je Kotarski odbor JNOF-a, nastojeći i još više ojačati svijest i ostvariti stabilne političke odnose te spriječiti eventualnu »ekonomsku osvetu«, odnosno prekoračenje ovlaštenja pojedinaca u slučaju oslobođenja Gospića. O tome Kotarski odbor piše općinskim odborima JNOF-a slijedeće: »Kroz ove četiri godine trajanja rata, pljačka imovine našega naroda, paljenja, klanja i ostalog organiziralo se u Gospiću. Ova činjenica povlačila je za sobom da je naš narod u dobroj mjeri ostao bez sredstava za život, tj. bez krova, golobos, te na osnovu toga u njemu je uzavrla želja i misao za ekonomskom osvetom.«⁶³

Iako se radi o pretjeranom strahu Kotarskog odbora s obzirom na svijest naroda na ustaničkoj teritoriji, ovaj primjer govori o brizi i političkom radu tog odbora u želji da se ne dogodi ono što je najgore. To se vidi iz propagandnog dijela teksta tog dokumenta u kome se objašnjava narodu da stiže pomoć od SSSR-a od 50.000 vagona žita, da se ne bojimo Nijemci, Bugari, Mađari i Talijani platiti ratne reparacije, da se ne bojimo zločinca i pred sud pravde itd.

O radu JNOF-a u Lici u prva tri mjeseca od njenog osnivanja bilo je riječi i na četvrtoj okružnoj konferenciji KPH za Liku, održane 20—22. oktobra u Srednjoj Gori. U političkom referatu sekretara OK Rade Grkovića data je pozitivna ocjena koordinaciji rada između odbora JNOF-e i partijskih organizacija, ali je naglasio i to da se ti odbori još nisu osamostalili, odnosno da nisu postali »centri političkog zbivanja za cijeli narod jednog kotara.«⁶⁴

U zapisniku te konferencije zabilježeno je i nekoliko diskusija delegata, od kojih ćemo navesti nekoliko najkarakterističnijih.

Božo Dragaš, delegat iz Brinja, ističe da je stvaranjem odbora JNOF-a pokrenuto u akciju nekoliko HSS-ovaca. Mara Štulić iz Gračaca navodi da »JNOF još nije popularna u narodu«, a Marija Radaković iz Udbine da »danas nije dobar odnos komunista prema ljudima koji su u JNOF«. Pilja Babić iz Gračaca misli da »u odborima JNOF i dalje nešto komunisti diktiraju, a ne daju inicijativu ljudima«. Jovo Vuksan iz Gospića tvrdi da od kada je formiran odbor

⁶² AIHRPH, JNOF, br. 9/121, 9/1153, 9/1144, 9/1145.

⁶³ AIHRPH, JNOF, 9/1125.

⁶⁴ AIHRPH, Zgb. KP-242/119C.

JNOF-e da su po eli »više sara ivati i stariji ljudi.« Najkarakteristi nije mišljenje o radu JNOF-e u kotaru Korenica dao je delegat Vujo Kosovac koji je rekao: »Osnivanje i formiranje odbora JNOF u kotaru Korenica naišao je na oduševljenje, odmah se pristupilo održavanju sastanaka i konferencija što zna i život. Formiranjem ovih odbora bilo je zlonamjernih tuma enja, tako da su neki govorili da se komunisti povla e. Ako se ho e pravo re i, mi smo u našem okrugu bili uveli partijsku diktaturu. Ovo bi trebalo da se izbjegne u svim kotarima. Bilo je sektašenja, a naro ito prema ljudima koji su se danas pokazali u JNOF mnogo aktivni.«⁶⁵

Iz ovih ocjena delegata može se zaklju iti da se odbori JNOF-a u prva tri mjeseca nisu uspjeli osamostaliti !u radu, ali i to da su u politi kom radu ranije imale inicijativu druge organizacije i da se JNOF nije mogao za tako kratko vrijeme sna i i postaviti u centar politi ke akcije.

OK KPH je esto raspravljao o radu JNOF-a i zajedno s Izvršnim odborom JNOF-e za Liku davao instrukcije nižim odborima i nižim komitetima te poticao samoinicijativu JNOF-a na terenu.

Rad JNOF-e u Lici u prvoj polovini 1945. godine dobivao je šire dimenzije i sve organiziraniji karakter. Završeno je konstituiranje svih odbora od seoskih do okružnog i osamostaljeni su njihovi izvršni odbori. Posebno zna ajnu ulogu dobivaju kotarski odbori koji postaju centri ukupnog politi kog rada i mjesta odakle stižu upute i direktive za rad nižih odbora..⁶⁶

I saradnja s narodnooslobodila kim odborima dobiva novi kvalitet. Odbori JNOF-a prate svaku akciju NOO-a, ali ne više kao neposredni izvršioci poslova, ve toj svakoj akciji daju politi ku sadržinu, odnosno vrše propagandnu ulogu u pripremanju svake te akcije. Na primjer, kad je bila rije o proljetnoj sjetvi 1945. godine, odbori JNOF preuzeli su obavezu da politi ki pripreme tu akciju."⁶⁷ Sli no se postupalo i kod smještaja izbjeglica. Naime, odbori JNOF-e nisu prepuštali izbjeglice same sebi, ve su i u moralnom pogledu podržali ih da izdrže itd.

Sadržaj i stil rada odbora JNOF, kao i jasno a njihovih kompetencija u prvoj polovini 1945. godine, toliko je uznapredovala, da su gotovo zaboravljena ona po etni ka lutanja, pa i nesporazumi s drugim organizacijama u tom pogledu. Briga JNOF-a o ispravnosti postupaka narodne vlasti nije više shva ena kao kontrola i inspekcija, ve kao izraz javnog mnijenja, odnosno kao demokratski korektiv u radu narodne vlasti. U slu aju nepravilnosti rada nekog NOO-a ili njegovog lana, odbori JNOF-a su o tome obavještavali i svoje više organe, ali i organe NOO-a i partijske komitete. Tako npr. Op inski odbor JNOF-e Srb izvještava 11. 2. 1945. nadležni Kotarski odbor JNOF-e Donji Lapac o nepravilnoj podjeli automobilskih guma doma instvima od strane Mjesnog NOO-a Kupirovo i predlaže da se o tome obavijesti kotarski NOO tog kotara..⁶⁸

Zna ajnije politi ke akcije i manifestacije u kojima su u estvovali odbori JNOF-a u Lici prve polovine 1945. godine bile su: priprema proljetne sjetve, obnova popaljenih sela, organiziranje proslava (Dana žena, godišnjica Crvene armije, proslava 1. maja itd.), tuma enje odluka i drugih važnijih akata najviših organa NOP-a, amnestija etnicima i domobranima, organizacija masovnih

65 Isto.

66 AIHRPH, JNOF, 9/1145

67 AIHRPH, JNOF, 9/1135

68 AIHRPH, f. JNOF, br. 9/1148

demonstracija u Lici protiv kralja Petra II zbog njegovog odbijanja, odnosno neprihvatanja institucije namjesništva po osnovi Drugog sporazuma Tito-Šubašići, kao i niz svakodnevnih političkih akcija zavisno o mjesnim prilikama na terenu svakog odbora.

Za to vrijeme se poboljšao i kvalitet rada, kako na sastancima odbora, tako i u pogledu održavanja masovnih sastanaka i zborova u selima. Okružni odbor JNOF-a ranije nije bio zadovoljan s radom i metodom rada nižih odbora, a naročito u pogledu slabije organizacije sastanaka, slabog odazivanja, nepripremljenost u masovnih sastanaka i dr.⁶⁹ Bilo je za to više objektivnih poteškoća i subjektivnih slabosti. Kao objektivne poteškoće spominje se »golotinja i bosotinja, preopterećenost u poljskim radovima, smanjenje radne snage, slaba i nedovoljna ishrana, nedostatak prostorija i dr. Subjektivne slabosti su, kako navodi Okružni odbor u pomenutom pismu, slaba priprema, prekasno zakazivanje sastanaka i premalen broj ljudi koji se određuje za saziv sastanaka i zborova. Ima nedostataka i u izboru aktivista za pojedine zborove i sastanke, bilo da se neki ne pripremaju ili se teže snalaze u tom radu.

Upravo zbog toga Okružni odbor JNOF-a za Liku daje opširne instrukcije kako planirati, pripremati i održavati sve te sastanke. U prvom redu predlaže da se za svako pitanje održi poseban sastanak, kao što su: Moskovska deklaracija, oslobođenje Dalmacije, promjene u Bugarskoj, važnost sjetve, takmičenje, godišnjica nekog važnog događaja i slično. Posebnu pažnju treba obratiti polaganju rada u NOO-a. Zatim, na svakom sastanku treba dati informaciju o kretanju na frontovima. Pri svakom ovom pitanju mora se posebno voditi računa o specifičnosti sela. Treba se kloniti estog održavanja sastanaka gdje se samo nešto traži.

Inače, u praksi rada JNOF održavao se velik broj sastanaka. Tako u izvještaju općine Srb od 12. 5. 1945. navodi se da je održano 126 sastanaka s 1.685 prisutnih i da su organizirali veliki miting povodom kapitulacije Njemačke.⁷⁰

Osnivanje i rad odbora JNOF u okrugu Karlovac⁷¹

Pripreme za formiranje odbora JNOF na području okruga Karlovac počele su od 19. juna 1944. godine, odmah po donošenju instrukcije od strane Izvršnog odbora JNOF-a Hrvatske. Na Kordunu, kao najvećem dijelu ovog okruga, najprije su osnivani seoski odbori JNOF-e, jer je za njih ovdje već postojalo praktično iskustvo iz prethodne godine, o čemu je već bilo riječi. Odmah iza toga prišlo se osnivanju Okružnog odbora JNOF-e za okrug Karlovac a zatim kotarskih i općinskih odbora.

Za osnivanje Okružnog odbora izvršene su vrlo opsežne političke i organizacione pripreme, kako putem partijskih i drugih organizacija NOP-a, tako i putem javnih glasila: »Vjesnik«, »Naprijed« i »Srpska riječ«. Već 11. 8. održana je prva sjednica Saziva ovog odbora od 21 člana⁷², koji je dobio zadatak da u najkraćem vremenu pripremi i sazove okružnu skupštinu JNOF-e.

⁶⁹ AIHRPH, JNOF 9/1103

⁷⁰ AIHRPH, JNOF, 9/1143

⁷¹ Okrug Karlovac u vrijeme osnivanja odbora JNOF-e obuhvatao je Kordun, grad i kotar Karlovac i Plašansku dolinu.

⁷² U Sazivski odbor su imenovani: Marko Polovi (HSS) predstavnik kotara Karlovac, Nikola Vidovi (Srpski klub) kotar Vrginmost, Dušan Livada (KP) kotar Slunj, Zlatko

U odboru je bilo 17 muškaraca i 4 žene, a po nacionalnom sastavu 11 Hrvata i 10 Srba. Prema strana koj pripadnosti najviše ih je bilo izvan stranaka (6 ako u ovu grupu ubrojimo i 2 predstavnika bivše SDS), po tri predstavnika su odredeni u ime HSS, Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a, KPH i NOV, dva predstavnika su imenovana u ime AFŽ-a i jedan u ime USAOH-a.

Strana koja pripadnost odbora nije dosljedno utvrdila, jer bi po svakoj detaljnijoj i preciznijoj naznaci te pripadnosti Mane Trbojević spadao u KP, a Nikola Vidović kao komandant Kordunaškog područja u NOV. Istina, ovako predstavljen sastav Sazivačkog, odnosno Inicijativnog odbora, daje sliku višestranačke pripadnosti, tj. pripadnosti njegovih članova širokom demokratskom frontu na čelu s njima i zasnovati organizacija JNOF-a. Prema teritorijalnoj pripadnosti više od trećine njegovih članova (8) pripada gradu i kotaru Karlovac. To je ujedno i dokaz, koliko je težak i opsežan posao čekao buduće članove okružnog odbora na terenu, pogotovo kad se radi o potrebi okupljanja svih antiokupatorskih i drugih neopredijeljenih grupa za NOP.

Sazivački odbor je na toj sjednici izvršio i osnovne pripreme za Okružnu skupštinu i donio kriterij za izbor delegata. Prema tome kriteriju selo od 200 stanovnika bira jednog delegata, na 200—500 dva, a preko 500 tri delegata. Iz nacionalno miješanih sela biraju se po 2 delegata bez obzira na veličinu sela (1 Srbin, 1 Hrvat).

Važnost ove skupštine najavljena je već u tom pozivu u kome stoji: »Na skupštini treba da bude manifestacija jedinstva hrvatskog i srpskog naroda na našem okrugu« i dalje ... »treba da pozovete sve viđene ljude, isto tako da stigne što veći broj delegata s neoslobođenog dijela našeg okruga. Mjesto gdje će se održati skupština ne možemo vam javiti radi opravdanih razloga. Svi delegati treba da se skupe kod kotarskih NOO-a gdje će saznati kuda treba da krenu. 26. 8. 1944. na čemu treba da budu već na određenom mjestu.«⁷³ Poziv je upućen svim političkim organizacijama NOP-a, Komandi kordunaškog područja i komandama mjesta te uredništvima »Vjesnik«, »Naprijed« i »Srpska riječ«, s molbom da na skupštinu pošalju svoje predstavnike.

Okružna skupština JNOF-e održana je 27. 8. 1944. godine u Vojnici. Istoj je prisustvovalo 456 delegata od kojih 303 Srba, 152 Hrvata, 1 Jevrej, a po socijalnoj pripadnosti 417 seljaka, 27 radnika, 9 intelektualaca i 3 namještenika. Iz Vojnih jedinica na Okružnoj skupštini JNOF-a prisustvovalo je 77 predstavnika.⁷⁴

Skupštinu je otvorio Mane Trbojević, član OK KPH za Karlovac, i predložio radno predsjedništvo u sastavu: Dušan Livada, Marko Polović, Mila Vučković, Mara Kresojević, Nikola Vidović, Dušan Hrstić (u ime 8. divizije), Veco Holjevac, Mile Martinović, Ivo Vejvoda i Mane Trbojević.

Pintar (van stranaka) za grad Karlovac, Mile Martinović (van stranaka) kotar Vojnica, Veco Holjevac (NOV) grad Karlovac, Mila Vučković (AFŽ) kotar Vojnica, Boris Balaš (NOV) grad Karlovac, Mane Trbojević (Srpski klub) kotar Plaški, Maca Majstorović (AF2) grad Karlovac, Mara Kresojević (USAOH) kotar Vojnica, Matija Međvešćak, župnik (van stranaka) kotar Slunje, Božo Spaček (NOV) kotar Vojnica, Ljudevit Šestić, profesor, grad Karlovac, Milutin Košarić (KP) kotar Vojnica, Vlado Novaković (KP) grad Karlovac, Jovo Janjanin (Srpski klub) općina Dubrave, Radovan Skorupan (bivša SDS) kotar Plaški, Ljuban Poštić (bivša SDS) kotar Vrginmost, Jelena Cerjan (HSS) općina Topusko, Mika Kranjac (HSSJ) kotar Karlovac (Vidi dokument — AIHRPH, JNOF—9/1066 od 11. 8. 1944).

⁷³ Isto.

⁷⁴ U listu »Naprijed« br. 68. od 28. 8. 1944. spominje se 480 delegata (330 Srba i 150 Hrvata) što je pogrešno.

¹ AIHRPH, JNOF 9/1066 od 27. 8. 1944.

Nakon otpjevane himne »Hej Slaveni« Skupštinu su pozdravili predstavnici političkih organizacija NOP-a, vojske, stranaka i drugih. U ime CK KPH Skupštinu je pozdravio Marko Belini, ujedno i podnositelj referata o politici u Jugoslaviji i svijetu. Iako je politička situacija pobudila velik interes među delegatima, ipak je najveća pažnja ove Skupštine posvećena mjestu, ulozi i organizacionoj formi JNOF-e.

Najautoritativnije mišljenje o karakteru te organizacije iznio je Marko Belini, koji je zapravo zastupao smjernice i stavove CK KPH i novoformiranog Izvršnog odbora JNOF Hrvatske. Navest ćemo samo najkarakterističnija:

»JNOF ujedinjuje sve snage, sve stranke, sve grupe, političke grupacije kao i pojedine ličnosti... »Odnosi između komunista, HSS, pristalice SDS i drugih stranaka trebaju biti potpuno ravnopravni i drugarski.«... »Mi ne branimo postojanje onih stranaka koje ve postoje i cijele ulaze u NOF, ali ne možemo ni reći na tome da ih mi osnivamo.«⁷⁵ I ostali delegati su izjavljivali, ili se slagali s ovim mišljenjem, da JNOF »nije koalicija, nego fronta«, da ovo nije poticaj za stvaranje, već za odumiranje stranaka itd. JNOF ima osnovni zadatak, kako je naglašeno na Skupštini, da uništi fašizam i osigura samoodređenu narodnu i da ona u ovom momentu treba da ujedinjava sve antifašističke organizacije, sve stranke, grupe, političke grupacije, kao i pojedine ličnosti. Posebno je naglašena potreba da odbori JNOF-a po selima okupitavo selo, da obavještavaju stanovništvo o tekućim događajima i da snabdijevaju selo sa štampom i vijestima o stanju na frontovima kao i revolucionarnim kretanjima kod nas.

Sa Skupštine su upućeni pozdravni telegrami drugu Titu i Nacionalnom komitetu Jugoslavije, Glavnom štabu NOV Hrvatske, Izvršnom odboru JNOF-e Hrvatske, Predsjedništvu ZAVNOH-a i Predsjedniku JNOF-a i ZAVNOH-a Vladimiru Nazoru. Na kraju je izabran Okružni odbor JNOF za okrug Karlovac od 91 člana (u plenum) od toga 18 članova u Izvršni odbor i 73 delegata⁷⁶ po kotarima. Za predsjednika Okružnog odbora izabran je Mile Martinović a za tajnika Dušan Livada, sekretar Okružnog komiteta KPH Karlovac. Najviše predstavnika u Okružnom odboru imao je grad i kotar Karlovac (22), a najmanje kotar Plaški (5).⁷⁷

U Izvršni odbor JNOF za okrug Karlovac izabrani su: Mile Martinović, Dušan Livada, Demeter Varda, Marko Polović, Mila Vučković, Zlatko Pintar, Radovan Skorupan, Janko Zunić, Mane Trbojević, Adam Katić, Nikola Vidović, Janko Poljak, Mara Kresojević, Ivo Vejvoda, Miloš Šumonja, Matija Medvešek, Aleksandar Skočić i Boris Balaš.

75 AIHRPH, JNOF 9/1069

76 Kao predstavnici kotara u plenum Okružnog odbora izabrani su: Vrginmost: Bogdan Orešanić, Jelena Cerjan, Branko Zutić, Branko Nikolić, Stanko Gabrić, Milan Orešanić, Ladislav Grgurić, Ljuba Puškar, Rade Zrinjanin, Dušan Rkman, Milan Zimonja, Ljuba Ulemek; Slunj: Mile Paulić, Ivan Cindrić, Dragi Brujić, Miloš Kukić, Jura Matanić, Miloš Zagorac, Milka Ilić, Tomo Žalac, Ante Prebeg, Ranka Gvozdić, Ružica Sekulić i Milan Jović; Vojni: Milutin Košarić, Božo Spaček, Anka Vujnović, Stanko Canica Opačić, Miloš Basara, Dragica Opačić, Čana Bogdanović, Miško Blažević, Dušan Pekić, Milutin Karaš, Mili Novković, Mira Opačić, Branko Uzelac, Ilija Pavlović, Toma Mihalić i Stevo Tomić; Karlovac: Nikola Kranjac, Franjo Draganjac, Franjo Perša, Ivan Hajko, Janko Lugar, Stanko Rudman, Pero Matić, Joža Benić, Jela Predović, Pero Erdeljac, Mika Kranjac, Andrija Šažek, Mihael Bunčić; grad Karlovac: Veco Holjevac, Veljko Drakulić, Vlado Novaković, Maca Majstorović, Branko Priselac, Ljudevit Šestić, dr Ante Medanić i Rafael Tabor; Plaški: Rade Grba Racko, Gajo Bunjevac, Dane Latas, Vukobrat Grković, Milka Momilović; 8. divizija: Slavko Kovačić, Ivan Gavrenić, Nikola Rajković, Dušan Kosanović, Milan Mitrović i Nikola Vučković.

77 AIHRPH, JNOF 9/1077.

Odmah po završetku ove Skupštine otpočinje živa politička aktivnost Okružnog odbora na provođenju izbora za općinske i kotarske odbore JNOF. Tu akciju provodi Izvršni odbor koji članovi obilaze teren, drže govore i daju uputstva. Tako se, pored već postojećih okružnih organa i ustanova, stvara još jedan politički centar u liku JNOF-a iz koga se daju instrukcije, upućuju pisma, traže izvješćaji, šalju direktive, izdaju propagandni materijali i dr.

Politička aktivnost JNOF na okrugu Karlovac do kraja 1944. godine protekla je u stvaranju i oblikovanju programa rada, izgradnji vlastitog metoda i u vršenju postojećih i stvaranja novih odbora. Odbori JNOF-a na terenu ne samo da se uključuju u sve akcije vlasti i ostalih organizacija već postaju mjesto gdje se one za njih i dogovaraju.

Pored navedenih izbora za odbore NOF-e na svim razinama, u navedenom razdoblju, organizacija Jedinственe narodnooslobodilačke fronte je obavila i niz drugih propagandnih i općepolitičkih zadataka, a naročito njen Izvršni odbor koji je, pored ostalog, pisao letke,⁷⁸ organizirao manifestacije,⁷⁹ objašnjavao amnestije itd. Okružni odbor JNOF-e imao je i svoj Agitprop koji je analizirao situaciju na terenu, suprotstavljao se neprijateljskoj propagandi, brinuo o zidnim novinama, štampi, brošurama, razvijao dopisni ku mrežu.⁸⁰

Osnovna preokupacija JNOF-e na području okruga Karlovac, u pogledu osnivanja odbora na terenu i vršenja njegove političke funkcije, sastojala se u slijedećem: a) JNOF na području okruga Karlovac ulagao je maksimalni napor da se NOP privuče što više i broj ranije pasivnih, i još neopredijeljenih ljudi, a naročito iz redova pristalica HSS-a, čiji se uticaj osjećao kod dijela hrvatskog naroda, b) Istovremeno je trebalo proširiti pažnju da preko odbora JNOF ne dobiju prevagu razni politički špekulanti, da se ne raspline NOP i da ga ne uvedu na poprište stranačkog nadmudrivanja.

Na ovu opreznost upućivao je i šaroliki sastav nekih seoskih pa i viših odbora. Ali ne samo njihova stranački sastav već i stupanj idejno-političke svijesti pojedinih njegovih članova. Naime, prilikom formiranja odbora JNOF-e u pojedinim selima suviše se forsiralo uvlačenje predstavnika HSS, bivših pristalica SDS-a pa i predstavnika Srpskog kluba, iako on kao organizirana grupa nije izveden po vertikali od centra do sela. Na primjer, uvlačenje nekih članova HSS-a u odbore JNOF-e u hrvatskim selima, koji su do posljednjeg dana bili rezervirani prema NOP-u, dovelo je do zapostavljanja pravih saradnika i u esnika NOP-a iz istih sela.

To je bio kompromis koji je stvarao nedoumice i nesporazume na terenu, ali je bio nužan u tom periodu. Humani karakter socijalističke revolucije u Jugoslaviji nalagao je da se pomoću tih predstavnika odvoji od neprijatelja i dio neopredijeljenih i zavedenih ljudi, odnosno da ne stradaju zajedno s osvjedočenim neprijateljima naroda.

O radu, uspjesima, ulozima i nedostacima u radu JNOF na okrugu Karlovac bilo je govora i na četvrtoj okružnoj konferenciji KPH za Karlovac održanoj u Slunju 30. i 31. 1. i 1. 2. 1945. godine.⁸¹ Najviše mjesta o JNOF i njenom djelovanju na okrugu Karlovac dato je u političkom referatu Bože Rkmana, sekretara Okružnog komiteta KPH za Karlovac. Prvo, referent je istakao pozi-

78 AIHRPH, JNOF 9/1078 i 9/1079

79 Isto, 9/1073

80 Isto, 9/1076

81 HAK, f. OK KPH Karlovac — Dokumenti četvrte okružne konferencije KPH za Karlovac održane u Slunju 31. 1. i 2. 2. 1945. godine.

ativnu stranu njene uloge i aktivnosti kroz to vrijeme i konstatirao da je kroz JNOF »ostvareno borbena jedinstvo i bratstvo srpskog i hrvatskog naroda« da je ona okupljala ... »sve slojeve naroda, sve organizacije i postala najmasovnija politička organizacija«, da se »bez njene aktivnosti ne bi mogli postići i svi postignuti rezultati« i, najzad, da je »JNOF postala glavni oslonac vlasti«.

Pored ovoga, u referatu su naznačeni i neki nedostaci, greške i promašaji u radu odbora JNOF-a na terenu, posebno u kotarima Vojni, Vrginmost i Karlovac. U kotaru Vojni i Vrginmost, isti je referent, »mi nismo uspjeli proširiti JNOF u hrvatski narod, izuzev općine Topusko i manjeg dijela općine Barilovi«. Spominje se i odgovornost Okružnog komiteta i kritikuje njegove propuste u tom pogledu, pa kaže: »Mi nismo nastojali da stvorimo više odbora JNOF-a u svim slojevima naroda u Karlovcu i da preko njih izvršimo političku mobilizaciju itavog naroda Karlovca, a naročito radništva u NOF, već smo dozvolili da već stvoreni odbori JNOF-a u Karlovcu izgube vezu s nama«. Kritikuju se i neka rukovodstva koja ... »nisu shvatila da je JNOF novo oružje preko kojeg se može pokrenuti u borbu nove narodne mase, koje su do tada stajale po strani.«

U referatu su istaknuti i neki nedostaci u odnosima između viših i nižih organa, jer da viši organi »uvijek nešto traže, a ne brinu se za svakidašnje potrebe naroda i ne pružaju narodu pomoć u rješavanju njegovih pitanja«. Kao poseban nedostatak u praktičnom radu spomenuti su i »poasni« članovi kojih je mnogo izabrano u razne odbore JNOF-a pa i u Okružni odbor. Međutim, u njima su istaknuti rukovodioci NOP-a, ali zbog drugih odgovornih dužnosti koje imaju u vojnim jedinicama i pozadinskim ustanovama, nisu mogli ugraditi u rad tih odbora i svoje bogato revolucionarno iskustvo. Dalje, referent zaključuje da JNOF u našem okrugu nije postala politički rukovodilac, organizator i pokreta cjelokupnog života i rada ... »Naši odbori JNOF-a potpuno su bez inicijative, oni ne učestvuju u rješavanju mnogih gorućih pitanja pojedinih sela i općina, zato narod u njima ne vidi svoje političko rukovodstvo.«

Ova ocjena je suviše stroga i ne podudara se s pozitivnim ocjenama u prvom dijelu referata. Ovakvo strogo ocjene nisu rijetkost na velikim partijskim konferencijama komunističke stranke. One nisu davane radi negacije postignutog, već radi mobilizacije ljudi da se nedostaci otklone. Vjerojatno se to odnosilo na pojedine odbore, a ne na organizaciju JNOF-a kao cjelinu. U prilog ovom posljednjem je i zapisnik Izvršnog odbora JNOF-a za okrug Karlovac od 3. 1. 1945. u kome stoji da je odbor na tom sastanku rješavao: pitanja amnestije, političku situaciju na okrugu, pitanje dezerterstva, provođenje kampanje za sakupljanje i otpremanje hrane za Dalmaciju, osnivanje zadruga, crveni križ, pitanje izbjeglica, suzbijanje bolesti i priprema za sastanke na kojima će NOO-i polagati račun o svom radu. Rasprava o tako brojnim pitanjima, i to samo na jednom sastanku, govori o ogromnoj ulozi JNOF-a u toj etapi narodne revolucije.

O JNOF su govorili još neki delegati koji su istakli pozitivne i negativne strane u radu njenih odbora na terenu. U svojoj diskusiji Mane Trbojević primjećuje: »Mi nismo shvatili širinu NOF-a, nismo u odbore Fronte uvukli više aktivista, koji su danas itekako željeli da učestvuju u izgradnji naše zemlje i njezinom oslobođenju. Mi smo zauzeli nepravilan sektaški stav. Naši odbori Fronte su danas kopija partijskih komiteta« i isti je, da kroz organizaciju JNOF-a treba pokrenuti i »brkajlije od iskustva«.

U selima na trajnije oslobođenom teritoriju, gdje su od početka narodno-oslobodilačke borbe uspješno radili NOO-i, organizacije AFŽ-a i USAOH-a,

odbori JNOF-e su se uglavnom sastojali od pripadnika NOP-a, a u svom radu koristili sadržaj i metod rada tih organizacija. Koliko je to bila prednost za bogatiji sadržaj i efikasniji rad, toliko je slabilo samostalnost ovih organizacija. Zato Savo Zlati s opravdanjem kaže da je »forsiranjem rada JNOF-e suviše sužena i umanjena samostalnost, pa i aktivnost ovih organizacija« i da to »prosto li i na likvidatorstvo«.

Ocjene i kritika rada organizacije JNOF-e na četvrtoj konferenciji KPH pozitivno je uticala na daljnji rad njenih odbora na terenu. Kako se rat bližio kraju, mijenjali su se sadržaj i oblici rada, koji su sve više poprimali karakter materijalne i duhovne obnove i priprema stanovništva, pa i ove organizacije, za mirnodopske uslove života. Jedan od najznačajnijih zadataka koji su stajali pred odborima JNOF-e i drugih organizacija NOP-a u to posljednje ratno proljeće bila je organizacija sjetve. Svu tu akciju i organizaciju vrše odbori JNOF-e, koji su osnivali sjetvene komisije, formirali radne brigade, organizirali takmičenja, pa i predavanja iz raznih grana poljoprivredne proizvodnje.⁸² Osim toga, odbori JNOF-a poklanjaju sve veću brigu osnivanju i radu partizanskih škola, otvaranju analfabetskih tečajeva, organiziranju zdravstvene službe, podizanju bajti itd.

Posljednja ratna politička akcija JNOF-e na okrugu Karlovac marta i aprila 1945. bila je priprema, organizacija i provođenje izbora za NOO. Predizbornu kampanju za izbore vodila je JNOF-e na čelu s Izvršnim odborom za okrug Karlovac. Vodeći ovu kampanju, Izvršni odbor je upozorio sve općinske i kotarske odbore i komisije da se naročito povede računa o agitaciji među ženama. »Pošto je danas ogromna većina, koju sačinjava naš narod u pozadini žena, to je kroz ovu pripremu za izbore glavnu pažnju trebati posvetiti baš njima«.⁸³ Izbori su obavljani u Vojni u i Vrginmostu 15. 4, a u Slunju 22. 4. 1945. Na birališta je došlo 25.978 birača od kojih su 15.000 bile žene. U većini na izborima je bilo vanjsko okupljanje s obzirom na ratne uvjete. U selu Vukmani u broj birača na izborima iznosio je čak 99%, u Utinju je učestvovalo 97% birača, u Trupinjak 95%, Kneževci 93%.

Iz ovih nekoliko podataka može se zaključiti da je Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta na području Like, Korduna i Karlovca prošla sve tri faze svog razvitka, kao i u drugim krajevima Jugoslavije. U svakoj ovoj fazi razvoja JNOF-e, od predratne ideje do njenog oblikovanja u općenarodnu političku organizaciju NOP-a, dat je ovdje značajan i specifičan doprinos, koji rezultira iz društveno-ekonomskog i političkog razvoja ovih krajeva.

1) U predratnom periodu narodnofrontovska akcija nije se ovdje vodila putem direktnog dogovora KPJ s vodstvom građanskih političkih stranaka, već neposrednim uticajem komunista na najprogresivnije grupe, dijelove stranaka i pojedince koji su stajali na pozicijama antifašističke borbe. Organizacije KPJ na ovom području, unatoč teškim uvjetima rada i opstanka, vršile su snažan idejni uticaj na radnike, seljake, naprednu omladinu, progresivnu inteligenciju i sve druge grupe i slojeve koji su slijedili revolucionarni put Partije i borili se na strani demokracije za ostvarenje političke slobode i svojih socijalnih ciljeva. Zato JNOF u ovim krajevima nije nikad imala formalni karakter, već je ona poivala na zajedničkim interesima svih snaga koje su je stvarale.

82 AIHRPH, JNOF-9/1086.

83 AIHRPH, JNOF-9/1086.

2) U periodu od početka ustanka 1941. do polovine 1944. godine, zahvaljujući i masovnosti ustanka, te razvoju narodne vlasti i ostalih organa i organizacija NOP-a, JNOF u ovim krajevima nije predstavljala samo politički sadržaj poziva na ustanak, već izraz širokog demokratskog fronta oko kojeg su se i kasnije u toku narodnooslobodilačke borbe okupljale sve slobodoljubive i antifašističke snage. Politički sadržaji JNOF-e bili su prisutni u svim oblicima revolucionarne aktivnosti, a najviše u narodnooslobodilačkim odborima koji su se na Kordunu, i ne bez razloga, nazivali do ljeta 1942. godine odborima Narodnooslobodilačkog fronta.

JNOF u ovom razdoblju nije imala svoj poseban program, svoje političko rukovodstvo pa ni izgrađenu mrežu teritorijalnih jedinica. Tada se samo pripremao teren za njeno prerastanje u općenarodnu političku organizaciju NOP-a. Doprinos ovih krajeva, a posebno Korduna, upravo je u tome što su ovdje već 1943. stvarane prve organizacione forme i metode rada koje će se koristiti i u drugim krajevima godinu dana kasnije, tj. kada se definitivno oformi JNOF kao politička organizacija. Te prve forme rada buduće organizacije predstavljaju zajedničke konferencije predstavnika NOO-a, USAOH-a, AFŽ-a i drugih organizacija NOP-a koje su raspravljale o sjetvi, žetvi, smještaju izbjeglica, ishrani vojske i naroda, suzbijanju epidemija, prosvjedu u selima itd.

• 3) Izborom Izvršnog odbora JNOF-e Hrvatske, 18. maja 1944. godine, udaren je temelj organizaciji Jedinственe narodnooslobodilačke fronte u Hrvatskoj. Odmah po izboru ovog rukovodstva otpočela je aktivnost na osnivanju okružnih, kotarskih, općinskih i seoskih odbora JNOF-a. Poseban doprinos ovih krajeva razvoju ove općenarodne političke organizacije sastoji se u dosljednosti i brzini postavljanja mreže njenih odbora od seoskih do okružnih, kao i u brzini njenog osamostaljivanja u praktičnom radu na terenu. Karakteristično je za ovo područje da su u radu odbora JNOF-e već od početka dominirale iste iskustva ostalih organa i organizacija NOP-a i da su u njih birani najpoznatiji predstavnici NOP-a. Zahvaljujući i tome, Jedinственa narodnooslobodilačka fronta na ovom području preuzela je vrlo značajne obaveze za daljnji razvoj narodnooslobodilačkog rata i kroz to vrijeme osposobljena za odgovorne političke funkcije prilikom oslobođenja naše zemlje.

Mr Mile Đukić

ZAVNOH od Trećeg zasjedanja do preseljenja u Dalmaciju

Treće zasjedanje ZAVNOH-a otvara daljnje mogućnosti razvoja i usavršavanja organizacionih formi narodne vlasti na području Hrvatske. Ono je postavilo temeljne odrednice razvoja društveno-političkog i pravnog sistema. ZAVNOH sve do početka 1945. godine ostaje u Topuskom. Njegov boravak na ovom području rezultira nizom važnih događaja koji su se desili na Kordunu i Baniji. Tu, prije svega, treba spomenuti kongrese kulturnih radnika i pravnika Hrvatske. Isto tako, boravak ZAVNOH-a na Kordunu imao je veliki značaj za blagovremenost svježih političkih informacija.

U ovom periodu vojno-politička situacija na evropskim frontovima nagovještavala je brzo približavanje kapitulacije fašističke Njemačke. U javnosti je posebno pozdravljeno otvaranje drugog fronta u Normandiji, 6. juna 1944. godine, oslobođenje Pariza 25. augusta, izbijanje Crvene armije na rijeku Vislu i njeno napredovanje preko Besarabije i Moldavije. I pokušaj atentata na Adolfa Hitlera, kojeg su organizirali predstavnici njemačkog oficirskog korpa, potvrdio je trulost fašističke »evropske tvrđave«.

Pobjeda nad njemačkim fašizmom i doma im ustaškim i etničkim snagama poptaje samo stvar vremena. Vrhovni štab NOV i POJ usmjerio je težište dejstava prema Srbiji, a 28. septembra 1944. godine u Moskvi je potpisan sporazum o zajedničkim operacijama NOVJ i Crvene armije za oslobođenje dijela Srbije i Vojvodine.

Rad ZAVNOH-a od III zasjedanja do preseljenja u Dalmaciju odvija se u njegovom Predsjedništvu, u kojem se nalazio 31 član, u odjelima, koji se broj u međuvremenu povećao s 12 na 14, i preko komisija.

Predsjedništvo ZAVNOH-a

Najvažnije odluke izmeđ u plenuma ZAVNOH-a donosilo je njegovo Predsjedništvo (raniji Izvršni odbor) u koje su na III zasjedanju ZAVNOH-a izabrani: Vladimir Nator, predsjednik, Andrija Hebrang, potpredsjednik, Franjo Gaži, potpredsjednik, dr Rade Pribićević, potpredsjednik, dr Pajo Gregorić, tajnik, Stjepan Prvica, zamjenik tajnika, Dušan Čalić, zamjenik tajnika i članovi: Duško Brkić, inž. Nikola Brozina, Tomo Cirković, Franjo Frol, Maca Gržetić, dr Aleksandar Koharović, Slavko Komar, Ivan Krajačić, Vicko Krstulović, Ivan Kuzmić, Filip Lakuš, Božidar Magovac, dr Ante Mandić, Karlo Mrazović, Stanko Opačić, Anica, Kata Pejnović, Mile Polić, Vanja Radauš, dr Svetozar Ritig, dr Zlatan Sremac, Marijan Stilinović, Stanko Škare, Ante Vrkljan i Rade Žigić.

Prvoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a, održanoj 18. maja 1944. godine u Topuskom, prisustvovalo je 20 članova. Donesen je Poslovnik o radu, a neki članovi Predsjedništva su zaduženi za rad pojedinih odjela ZAVNOH-a: Ivan Krajačić za Odjel unutrašnje uprave, Ante Vrkljan za Odjel pravosuđa, Stanko Škare za Odjel narodne prosvjete, Duško Brkić za Odjel financija, Franjo Gažić za Odjel narodnog gospodarstva, Karlo Mrazović za Odjel prometa, Stanko Opačić i Anica za Odjel obnove zemlje, Mile Polić za Odjel socijalne politike, Aleksandar Koharović za Odjel narodnog zdravlja, Nikola Brozina za Odjel tehničkih radova, Duško Brkić za Odjel prehrane (privremeno) i Karlo Mrazović za Odjel informacija.¹

U Zakonodavnu komisiju pri Predsjedništvu ZAVNOH-a imenovano je sedam članova ZAVNOH-a. Donesena je Odluka o formiranju Statističkog uređaja pri Predsjedništvu ZAVNOH-a. Iako se prijedlog nije nalazio u najavljenom dnevnom redu, Predsjedništvo je donijelo Odluku o osnivanju Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. Na prvoj sjednici Predsjedništvo je zadužilo Upravni odjel ZAVNOH-a da izradi elaborat o administrativnoj podjeli zemlje.²

¹ ZAVNOH 1944./III, str. 23.

² Tekst Odluke ZAVNOH 1944./III, str. 28–30.

Mjesec dana kasnije, 18. juna 1944. godine, u Topuskom, održana je druga sjednica Predsjedništva kojoj su prisustvovali: Nikola Brozina, Frane Frol Franjo Gaži, Pajo Gregori, Ivan Kraja i, Andrija Hebrang, Božidar Magovac, Ante Mandi, Vladimir Nazor, Aleksandar Koharovi, Slavko Komar, Karlo Mrazovi, Stanko Opa i, Marijan Stilinovi, Zlatan Sremec, Stanko Škare, Ante Vrkljan i Rade Zigi.

Poslije izvještaja kojeg je podnio tajnik dr Pajo Gregori, izvještaje o radu su podnijeli predstojnici odjela. Zaključeno je da se u Odjelu za pravosuđe pro-radi Uputstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ o radu vojnog sudstva, da se sve upute i sva na elna rješenja pojedinih odjela ZAVNOH-a podnose Zakonodavnoj komisiji na mišljenje a poslije Predsjedništvu ZAVNOH-a, da se prou i mogu nost otvaranja dvogodišnje u iteljske škole, da se objavi obavezno uvo-enja latinice i irilice u svim školama u Hrvatskoj,« a gdje se nalazi ve ina srpske djece da se po ne s u enjem irilice,»³ da lanovi Predsjedništva eš e obilaze škole, dje je domove i druge ustanove, da se osigura što bolja prehrana naroda, da se što više pomogne rad štamparije »Naprijed« i da lanovi Izvršnog odbora HSS-a »obilaze što više naše oslobo ene krajeve, a u prvom redu Baniju gdje je njihovo prisustvo u hrvatskim krajevima vrlo potrebno.«

Pod tre om ta kom dnevnog r a (»Donošenje Odluke o nazivima odjela i imenovanje odjelnih predstojnika«) zaključeno je da se ime odjela ne mijenja (prijedlog je bio umjesto odjel: odio) i da se utvr uje redoslijed odjela: »1. Odjel unutrašnje uprave, 2. Odjel pravosuđa, 3. Odjel narodne prosvjete, 4. Odjel financija, 5. Odjel narodnog gospodarstva, 6. Odjel prometa, 7. Odjel obnove, 8. Odjel socijalne politike, 9. Odjel narodnog zdravlja, 10. Odjel tehni kih radova, 11. Odjel prehrane i 12. Odjel informacija.«⁴

Predsjedništvo je poništilo odluku s prve sjednice koja se odnosila na Sudsko vije e i u Sudsko vije e ZAVNOH-a imenovalo: Jakova Blaževića, Duška Brkića, dr Mladena Ivekovića, Bogoljuba Rapajića, Stanka Škare, Matu Sorića i Stjepana Prv ića.

Za predsjednika Komisije za utvr ivanje zlo ina okupatora i njegovih pomaga a odre en je dr Ante Mandić, a za lanove: dr Ferdo ulinović, Stanko Canić, Opa i, Branko Su ević, Simo Erer, Petar Lasta, Stjepan Šalamon, Petar Škarica i Stjepan Prv ić.⁵

Udovoljeno je dopisu Odjela za unutrašnju upravu da se stavi u pritvor Milica Stoji Vujić i, vije nica ZAVNOH-a.⁶

U komisiju koja e ispitivati nepravilnosti rada u Okružnom NOO-u za Liku odre eni su: Stanko Opa i Canić, dr Leon Geršković i Bogoljub Rapajić.

Tre a sjednica Predsjedništva održana je u Topuskom 25. augusta 1944. godine. Dnevni red ove sjednice imao je pet ta aka: 1. Imenovanje zamjenika predsjednika, 2. Organizacija politi ko-organizacionog i personalnog odsjeka kod tajništva⁷, 3. Rad Zakonodavne Komisije, 4. Isklju enje iz ZAVNOH-a vije nika Slobodana Ilića i e i 5. Razno.⁸ Sjednici su prisustvo-

3 ZAVNOH 1944/III, str. 101.

4 ZAVNOH 1944/III, Str. 101.

5 U Zapisniku se ne spominje ali u tekstu Odluke nalazi se i Ilija Cuk, pravoslavni sveštenik iz Like.

6 Vezano za sudski proces u Gornjem Buda kom, održan 13. i 14. jula 1944.

7 Do imenovanja nije došlo u toku 1944. godine (prim. aut.).

3 ZAVNOH 1944/III, str. 259.

vali Duško Brki , Nikola Brozina, Pajo Gregori , Maca Gržeti , Andrija Hebrang, Aleksandar Koharovi , Ivan Kraja i , Ante Mandi , Karlo Mrazovi , Stanko Opa i , Kata Pejnovi , Vanja Radauš, Marijan Stilinovi , Stanko Škare i Ante Vrkljan.

Za zamjenika predsjednika odre en je Andrija Hebrang, sekretar CK KPH, ime je došlo do koncentracije politi ke, državne, zakonodavne i izvršne vlasti u rukama jednog ovjeka. Odlu eno je da se kod Odjela unutrašnje uprave formira Organizaciono-politi ki odsjek u kojem e raditi 3—5 vje nika ZAVNOH-a. Njihov djelokrug rada je sveden na kontrolu rada NOO-a, davanje uputa i savjeta za njihov rad, posebno u organizaciono-politi kim pitanjima. Predsjedništvo je odbilo Uputstva o brakorazvodnim stvarima⁹ koja je pripremio Odjel za pravosu e. Naglašeno je da »Zakonodavna komisija treba izraditi prijedlog odredbe o zabrani rastave brakova prema kojoj bi se do daljnjeg zabranilo provo enje rastave brakova,«¹⁰ te da treba provesti u javnosti kampanju protiv rastava brakova u kojoj se moraju naglasiti zasluge žena u NOB.

Zakonodavna komisija je zadužena da izradi nova uputstva za vo enje mati nih knjiga. Predložena Uputstva o brakorazvodnim stvarima i Uputstva¹¹ za vo enje mati nih knjiga, koja su izra ena u februaru i martu 1944. godine, odbi ena su zbog razli itih politi kih stavova i preovladavanja oportunitizma¹² u Predsjedništvu prema katoli koj i pravoslavnoj crkvi u pogledu uvo enja civilnog braka. Predsjedništvo je s manjim izmjenama prihvatilo uputstva o ure enju gospodarskih odjela a odbilo pripremljeni Poslovnik Zakonodavne komisije, cijene i da je suvišan jer su zadaci odre eni Odlukom ZAVNOH-a o osnivanju ove komisije.¹³

Na osnovu dopisa Srpskog kluba vije nika ZAVNOH-a donesena je Odluka 0 poništenju prisilnog prekrštavanja Šrba.¹⁴ U Odluci je naglašeno: »Ustanovljuje se, da je nasiljima okupatora i njihovih pomaga a izazvano nedobrovoljno i iznu eno prevo enje izvjesnog broja Srba u Hrvatskoj s pravoslavlja na katoli anstvo ili koju drugu vjeru, u svojoj osnovi lišeno svake moralnosti i opravdanja, da je u suprotnosti sa zajam enom slobodom vjeroispovijesti i savjesti, izraženo u t. 5 Deklaracije o osnovnim pravima naroda i gra ana demokratske Hrvatske¹⁵, te da je prema tome takvo prisilno prevo enje s pravoslavlja na katoli anstvo ili na drugu vjeru ništavno i bez svake vrijednosti.«¹⁶

Odlukom su obavezni voditelji mati nih knjiga, koje vode uredi rimokatoli ke crkve na podru ju Demokratske Federalne Hrvatske, da takve upise »brišu kao posljedicu nasilni kog djelovanja okupatora i ustaša.«¹⁷ U ovom slu aju se primje uje oportunisti ki stav Predsjedništva prema Katoli koj

9 Integralni tekst ZAVNOH 1944/III, str. 87.

10 ZAVNOH 1944/III, str. 259.

11 Isto, str. 77.

12 Vidi isto, str. 77 i 78. i Pismo Edvarda Kar elja Titu od 30. septembra 1944/11, str. 671.

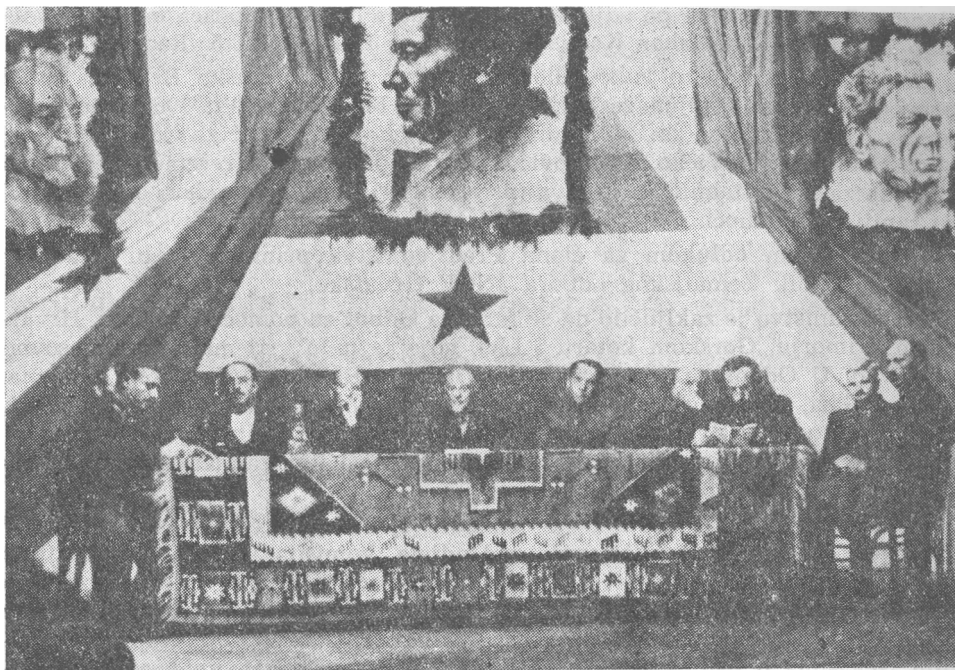
13 ZAVNOH 1944/11, str. 671.

14 Tekst odluke ZAVNOH 1944/III, str. 268.

15 ZAVNOH 1944/11, str. 666.

16 ZAVNOH 1944/III, Str. 268.

17 ZAVNOH 1944/III, str. 268.

Topusko, 8.5.1944. Predsjedništvo III zasjedanja ZAVNOH-a.

crkvi, koja snosi veliku odgovornost za prekrštavanje Srba. Takva prekrštavanja su esto bivala prilika za masovni genocid nad srpskim narodom na području NDH.

U cilju sadržanijeg rješavanja vjerske problematike na području Hrvatske, pri Predsjedništvu ZAVNOH-a formirana je Verska komisija u koju su ušli: dr Svetozar Ritig, Ilija Čuk i dr Ivan Tremški.

Poslije usvajanja prijedloga Oblasnog NOO-a za Slavoniju koji se odnosio na Slobodana Ilića i u, Predsjedništvo je razriješilo dužnosti v.d. odjeine predstojnike: Branka Suvčića u Odjelu narodne prosvjete, Marijana Hubenya u Odjelu obnove zemlje i Zvonka Rihtmana u Odjelu financija. Za odjelnog predstojnika u Odjelu narodne prosvjete imenovan je prof. Ivo Frol.

Poslije analize »Zadataka za prosvjetni rad«, usvojenih na savjetovanju prosvjetnih radnika Hrvatske od 21. do 24. augusta 1944. godine, pri Predsjedništvu ZAVNOH-a je imenovana Komisija za preuzimanje vlasti u novooslobođenim krajevima.

U četvrtoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a, održanoj u Topuskom 10. decembra 1944. godine, prisustvovali su: Duško Brki, Nikola Brozina, Franjo Gaži, Pajo Gregori, Maca Gržeti, Aleksandar Koharovi, Ivan Kraja i Vicko Krstulovi, Ante Mandić, Stanko Opačić, Kata Pejnović, Mile Polić, Vanja Radauš, Svetozar Ritig, Marijan Stilinović i Rade Žigić. Rad sjednice se odvijao, uglavnom, u okviru tačkica dnevnog reda: 1. Formiranje novih odjela poljoprivrede, šumarstva, obrta, trgovine i industrije, 2. Raspodjela

lanova Predsjedništva po odjelima, 3. Primanje druga Bakari a u Predsjedništvo ZAVNOH-a, 4. Izbor Komisije za pomo Dalmaciji i 5. Razno.¹⁸

Imenovani su odjelni rukovodioci za sedam odjela: Duško Brki za odjel pravosu a, Ante Vrkljan za Odjel financija, Franjo Gaži za Odjel poljoprivrede, Nikola Brozina za Odjel šumarstva, Vicko Krstulovi za Odjel trgovine, obrta i industrije, Vicko Krstulovi za Odjel prehrane (privremeno) i Nikola Brozina za Odjel tehni kih radova (privremeno). U ostalih sedam odjela ostali su raniji rukovodioci.

Jednoglasnom odlukom za lana Predsjedništva primljen je dr Vladimir Bakari , tajnik Zemaljskog odbora JNOF Hrvatske.

Predsjedništvo je zaklju ilo da se formira Odbor za pomo Dalmaciji, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Lici, gdje je u to vrijeme narod masovno gladovao. U Odbor su imenovani: dr Vladimir Bakari , inž. Nikola Brozina, Franjo Gaži, Ivan Gošnjak, Milka Kufrin, Vicko Krstulovi , Stanko Opa i , Mile Po u a i dr Svetozar Ritig. S obzirom na tešku situaciju u Dalmaciji dogovoreni su hitni poslovi za organizaciju pomo i i za zamjenu soli za hranu izme u Dalmacije i drugih krajeva.

Predsjedništvo ZAVNOH-a je izme u sjednica predstavljalo Plenum¹⁹ ZAVNOH-a. Ono je objedinjavalo rad odjela, komisija i ureda. Organiziralo je povremene konferencije svih odjela, izdavalo okružnice za oblasni i okružne NOO-e, pa i okružnice koje su regulirale odnose izme u izvršnih odbora NOO-a²⁰ i narodnih sudova. Predsjedništvo je izdalo brojne upute ilegalnim NOO-ima o pripremama preuzimanja vlasti, pisma o unapre enju školstva²¹, sudstva, uprave i drugih oblasti. Ono je primalo redovite izvještaje o radu svojih odjela i komisija te izvještaje oblasnih i okružnih NOO-a.

etvrtom sjednicom Predsjedništva ZAVNOH-a dolazi do zna ajnih promjena u radu ZAVNOH-a koji je oslobo en politici ke dominacije Andrije Hebranga.²²

Odjeli ZAVNOH-a

Najve i obim raznovrsnih i konkretnih poslova obavljen je preko odjela ZAVNOH-a. Na drugoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a utvr en je pomenuti redoslijed i naziv odjela, koji su ostali nepromijenjeni do pete sjednice Predsjedništva, održane 29. januara 1945. godine, kada su preimenovani u povjereništva.²³

Odjel unutrašnje uprave smatran je jednim od najvažnijih odjela ZAVNOH-a pa je i u redoslijedu uvijek stavljan na prvo mjesto. Poslije III zasjedanja ZAVNOH-a ovaj odjel je izvještavao Predsjedništvo o nedostacima u radu NOO-a, izdavao upute organizaciji upravnih odjela u oblasnim i okruž-

iš ZAVNOH 1944/III, str. 536.

19 U njemu je poslije III sjednice zasjedanja bilo 198 vije nika.

20 Vidi ZAVNOH 1944/III, str. 417.

21 Vidi isto, str. 113.

22 Poslije pisma Edvarda Kardelja Titu o li nosti Andrije Hebranga o njegovoj štetnoj ulozi u Hrvatskoj, on je vu en iz Hrvatske u NKOJ-a.

23 ZAVNOH 1944/III, str. 10.

nim NOO-ima, brinuo se za javni red i sigurnost²⁴ i davao prijedloge Predsjedništvu o formiranju odsjeka unutar upravnih odjela. Upravni odjel ZAVNOH-a je po etkom oktobra 1944. uputio Okružnicu oblasnim i okružnim NOO-ima o formiranju odreda odborskih straža — narodne milicije²⁵. On je organizirao akcije preko pot injenih odjela za suzbijanje šverca, objašnjavao pojmove konfiskacije i rekvizicije, izdavao upute o suzbijanju kriminala, osnivanju registra za upis ro enih, vjen anih i umrlih te upute o osnivanju seoske milicije.

S obzirom da je 1944. godina bila ispunjena borbom za stvaranje i razvoj nove narodne vlasti u svim krajevima i borbom za konstituiranje nove države, Odjel pravosu a imao je poseban zna aj za pravodobnu i temeljitu organizaciju sudske vlasti kao izuzetno zna ajnog instrumenta nove države. Sa uvani dokumenti potvr uju bogat i sadržajan rad ovog odjela. Naj eš a forma njegova rada bila je izdavanje okružnica, uputa, pisama, prijedloga, kriti kih primjedbi na rad pojedinih sudova, direktivnih pisama, objašnjenja, tuma enja pojedinih odluka, upita i obrazloženja raznih uputstava. O svome radu Odjel je izvještavao Predsjedništvo ZAVNOH-a i Povjereništvo za pravosu e AVNOJ-a.

Odjel za pravosu e je 7. juna 1944. godine predložio Predsjedništvu ZAVNOH-a da formira Sudsko vije e ZAVNOH-a jer, iako je »sudstvo ure eno na itavom oslobo enom podru ju, ono još nije ure eno u svojoj posljednjoj instanci kod ZAVNOH-a«²⁶ Odlukom o osnutku Sudskog vije a ZAVNOH-a se precizira: »Sudsko vije e ZAVNOH-a je vrhovni sud na podru ju federalne i demokratske države Hrvatske«²⁷. Ono je prema Odluci II sjednice Predsjedništva od 18. juna 1944. godine imalo sedam lanova, a sudilo je u vije u od 3 lana. Sudsko vije e e u praksi suditi kao Sud ZAVNOH-a, pa e i presude u zaglavlju imati taj naziv.

Odjel za pravosu e je bio i prakti ni organizator Prvog kongresa narodnih pravnika Hrvatske, koji je održan u Glini. »Sve ano otvaranje uslijedilo je na ve er dne 12. kolovoza 1944. godine akademijom u gradskoj »Kasini« u prisutnosti predstavnika GŠH, viših vojnih zapovjednika, predstavnika ruske vojne misije i delegacije ZAVNOBiH-a. Radni dio kongresa bio je osobito obilan i kvalitativno visok jer je bilo ne samo 23 referenta²⁸ o raznim aktuelnim problemima našeg državnog ure enja, ve su neki referati naro ito zapaženi ... Naro iti zna aj ima ovaj kongres i po tome, što je ovo prvi kongres svoje vrste, jer su na njemu ravnopravno sara ivali i školovani pravnici i pripadnici najširih slojeva našeg naroda, predstavnici narodne vlasti, dakle ljudi iz redova seljaka i radnika te ostalih slojeva naroda.«²⁹

Odjel za pravosu e je 15. novembra 1944. godine, na osnovu ovlaštenja Predsjedništva, donio Uputstva o preure enju sudova, kojima se odvaja sudska vlast od izvršnih odbora. Po njima sudovi »se organiziraju izvan Narodnooslobodila kih odbora kao samostalni organi narodne vlasti.«³⁸ Uputstvima

24 ZAVNOH 1944/III, str. S49.

25 Isto, str. 374.

26 ZAVNOH 1944/III, Str. 50.

27 Isto, str. 53.

28 Vidi referate u Spomenici I kongresa pravnika antifašista Hrvatske, izdanje Saveza društava pravnika Hrvatske, Zagreb 1944.

29 ZAVNOH 1944/III, Str. 257.

30 ZAVNOH, 1944/III, str. 415.

je određena: zadaci suda, sudstva, sudenja u ime naroda, odsutnost, nadležnost narodnih sudova, vrste narodnih sudova, način sudenja u narodnim sudovima, sastav suda, sudska uprava i pravo nadzora, žalbeni postupak, izbor sudaca, zadaci tajnika u sudu, odgovornost članova suda i zakletve osoblja suda. Navedenim Uputstvima uvidan je daljnji značajan korak u demokratizaciji narodne vlasti i političkog sistema, jer su NOO-i odvojeni od sudske vlasti, ali je narod direktno na skupštinama birao suce.

Prosvjetni odjel je koordinirao rad prosvjetnih odjela u oblasnim i okružnim NOO-ima. Organizirao je razne obrazovne tečajeve, pravio nastavne planove, organizirao izradu po etnicima i drugih udžbenika, organizirao učiteljске kurseve, savjetovanja prosvjetnih radnika, propisivao organizaciju prosvjetnih odbora, izdavao uputstva o uspostavljanju prosvjete u novooslobojenim krajevima, izdavao upute o otvaranju internata, organizaciji stručnog školstva i radu narodnih sveučilišta.

Na nivou Hrvatske formirao je Narodni univerzitet Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Posebno je zapažena priprema i održavanje Konferencije o književnom jeziku³¹ na kojoj su učestvovala dvojica članova Predsjedništva ZAVNOH-a – članovi Prosvjetnog odjela i predstavnici »Vjesnika«, »Slobodnog doma«³² i »Srpske riječi«.³³ Na Konferenciji su raspravljana 4 osnovna pitanja: da li je književni jezik Hrvata i Srba u Hrvatskoj jedan, kakvim pravopisom treba da se služimo, jezik i pravopis naših novina i jezik i pravopis naših naroda. Zaključeno je da se radi o jednom jeziku, da se radi o lokalnim a ne o nacionalnim razlikama, da različite »dolaze naročito od stranih tragova u našem jeziku (germanizmi, turcizmi, galicizmi) kojih se treba riješiti. . . jezik je, dakle, jedan i treba ga zajednički istiti.«³⁴ Dogovoren je i naziv jezika kao narodni jezik, s obrazloženjem da se taj naziv susretao i ranije u školama. Utvrđeno je ravnopravnost latinice i cirilice, a piscima je ostavljeno na volju da li će pisati suradnja ili saradnja, to ka ili ta ka, kaza u ili kazati, tko ili ko. Usvojen je Boraničev pravopis iz 1928. godine, izuzevši odredbe o interpunkciji koja mora biti logička. Za istu je jezika i nadzor nad štampom izabrana je Komisija za književni jezik³⁵ pri Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a. U nju su izabrani: Petar Lasta, Ivan Dončević i Milan Joka i zamjenici: Branko Sušević, Vlado Popović i Bogoljub Rapajić.

Prosvjetni odjel ZAVNOH-a se posebno založio za pripremu i održavanje I kongresa kulturnih radnika Hrvatske koji je održan u Topuskom od 25. do 27. juna 1944. godine.³⁶

Odjel financija se zalagao za unovčavanje obveznica Zajma narodnog oslobođenja i za izdavanje platežnog bona za područje Hrvatske, organizirao je financiranje pojedinih institucija NOP-a, redovito izvještavao Tajništvo ZAVNOH-a o prihodima i rashodima, organizirao razmjenu novanih sredstava između ZAVNOH-a i ZAVNOBiH-a i sastavljao upute o preuzimanju finansijskih ureda i banaka u novooslobojenim krajevima. On je 3. decembra 1944. godine predložio Tajništvu ZAVNOH-a osnivanje Hrvatske narodne

31 Održana 3. augusta 1944. godine u Topuskom.

32 Glavno glasilo HSS-a.

33 Organ Srpskog kluba vijećnika ZAVNOH-a.

34 ZAVNOH 1944/ni, str. 237.

35 Na III sjednici Predsjedništva nije odobreno formiranje Komisije za književni jezik.

36 ZAVNOH 1944/III, str. 589.

banke. U tekstu Prijedloga, pored ostalog, stoji: »Osniva se Hrvatski državni novani zavod pod imenom Hrvatske narodne banke.«³⁷ Financijski odjel je usko saradivao s Nabavno-prodajnim poduzećem Hrvatske.

Odjel narodnog gospodarstva — od osnivanja u maju 1944. godine do početka decembra 1944. godine djelovao je kao zaseban odjel podijeljen na odsjeke (poljoprivredni, odsjek za industriju i obrt, odsjek za šumarstvo i šumarsku industriju).³⁸ Njegov najčešći oblik djelovanja i saradnje s odjelima u oblasnim i okružnim NOO-ima bio je izdavanje uputa (Upute za rukovanje stonim putnicama, Upute za rješavanje aktuelnih gospodarskih problema, Upute o unapređenju obrta, Upute o unapređenju stoarstva, Upute za razvrtak stoarstva i veterinarske službe, Upute o organizaciji tehničkih radova, Upute o mjerama pri preuzimanju industrije i obrta, Upute za trgovanje).³⁸

Ovaj odjel je 1. augusta 1944. godine informirao Predsjedništvo ZAVNOH-a da je 24. aprila 1944. po elo radom Glavno nabavno-prodajno poduzeće. Ono je preuzelo sredstva od bivših nakupnih komisija okružnih odbora Like i Korduna, kasnije i okruga Banije, pa djeluje u tri formirane podružnice (Lika, Kordun, Banija).⁴⁰ Predsjedništvu je dostavljen i tekst Pravilnika Glavnog nabavno-prodajnog poduzeća (Glavnoproda) na potvrdu.⁴¹

Odjel narodnog gospodarstva je 6. septembra 1944. godine dostavio okružnim i oblasnim NOO-ima Okružnicu o potrebi formiranja državnih nabavno-prodajnih poduzeća. U njoj su date i upute⁴² o organiziranju takvih poduzeća. Odjel je praktcirao da dopisima i pismima kontaktira s oblasnim i okružnim NOO-ima (dopis oblasnim i okružnim NOO-ima o poljoprivrednim radovima na novoosloboenim krajevima, dopis o osnivanju školskih vo nih rasadnika i povrtnjaka, pismo o organizaciji poljoprivrednih stanica).⁴³

Na IV sjednici Predsjedništva, održanoj 10. decembra 1944. godine, iz Odjela narodnog gospodarstva izdvojeni su u zasebne odjele bivši odsjeci. Noviformirani odjeli su nazvani: Odjel poljoprivrede, Odjel za šume i šumsku industriju i Odjel obrta, trgovine i industrije. Ovom reorganizacijom dokinut je Odjel narodnog gospodarstva, tako da je u okviru ZAVNOH-a, u jeseni 1944. godine, radilo 14 odjela.

Odjel prometa, za razliku od nekih drugih odjela, u toku 1944. godine radio je gotovo isključivo na pripremama organizacije saobraćaja poslije osloboenja, prije svega, na pripremama da se što prije osposobe željezničke pruge. U Okružnici od 1. oktobra 1944. godine on je naložio oblasnim i okružnim NOO-ima da formiraju željezničke odsjeke koji trebaju izvršiti pripreme radove na organizaciji građevinske, strojarske i prometne službe.⁴⁴ Odjel je 1. novembra 1944. godine zatražio da se pri ZAVNOH-u formira Odjel za poštu, telegraf i telefon koji bi imao 6 odsjeka (opšti, poštarski, telegrafsko-telefonski, tehnički, ekonomski i računsko-kontrolni).⁴⁵

37 Isto, str. 525.

38 Isto, str. 160, 165, 251.

39 ZAVNOH 1944/III, str. 145, 168, 244, 289, »85, 400, 405. i 411.

40 Isto, str. 200.

41 Isto, str. 202.

42 Isto, str. 297.

43 Isto, str. 318, 358, 389.

44 ZAVNOH 1944/III, Str. 354.

Isto, Str. 420.

Topusko 1944. S osniva ke skupštine Sportskog društva »Partizan«.

Odjel obnove zemlje formiran je na osnovu člana 10 Odluke o ZAVNOH-u. U Privremenim upustvima⁴⁶ ovog odjela od 10. jula 1944. dati su njegovi zadaci: da organizira sakupljanje statističkih gospodarskih podataka, da podiže razorene objekte, da izrađuje plan gospodarske obnove zemlje, da vodi evidenciju napuštenih posjeda i poduzeća, da sarađuje na izradi zahtjeva za ratnu štetu, da preuzima pomoć od raznih organizacija i ratnu odštetu i da vrši raspodjelu preko organizacija koje će za tu svrhu biti formirane. Naređeno je formiranje odjela za obnovu zemlje pri oblasnim i okružnim NOO-ima. U onim oblastima gdje se radi o većim ispitivanjima i proučavanju gospodarskih prilika predviđeno je formiranje komisija za gospodarsku obnovu.

Odjel obnove zemlje izradio je u ljeto 1944. godine, Okružnicu br. 1 u kojoj su razrađene etape rada na obnovi, prikupljanje podataka o stanju ekonomskog života, podataka o izvorima sirovina i drugih sredstava proizvodnje, zacrtavanje osnovnih linija obnove, na ina regrutiranja kadrova za obnovu i mjere za oživljavanje privrednih poduzeća.⁴⁷

Odjel socijalne politike, često spominjan u dokumentima kao Socijalni odjel, najviše se bavio problemom djece palih boraca i žrtava fašističkog terora, ili dječiji su roditelji bili u partizanskim jedinicama. Za takvu djecu odjeli socijalne politike u NOO-ima formirali su brojne dječije domove na Baniji 3 (Rujevac 62 djece, Gvozdansko 86 djece, na području Gline 80 djece), na Kordunu 2 (Vojnički Grabovac 75 djece, Velika Crkvina 59 djece), Po-

⁴⁶ Isto, str. 150.

⁴⁷ ZAVNOH 1944/III, str. 190.

kupije 21 dijete, Gorski kotar (Fužine 87 djece), Moslavina 60 djece, Slavonija (Zve evo 50 djece).⁴⁸

Odjel socijalne politike je u toku 1944. godine organizirao evakuaciju djece, trudnica i majki s malom i bolesnom djecom u Italiju. Do tada je evakuirano 775 djece (Lika 301, Kordun 269, Banija 19, Bosna 78, Pokuplje 3, iz drugih krajeva 16, bez podataka 89)⁴⁹ ili 454 muških, 321 žensko dijete, od kojih 18 dojen adi. Od 775 djece 199 ih je bilo bez roditelja, 221 bea oca, 51 bez majke, 194 živih roditelja, 12 naho adi, 98 bez podataka.⁵⁰ S područja Korduna evakuirano je iz Dječjeg doma Velika Crkvina 45, Radonje 68 i Vojni kog Grabovca 38 djece. Samo 18 evakuirane djece imalo je preko 14 godina. Poslije trećeg transporta došlo je do zastoja zbog nedostatka aviona. Prema naredbama Vrhovnog štaba NOV i POJ, krajem jula 1944. godine, obustavljena je daljnja evakuacija djece. U to vrijeme na sabiralištima za evakuaciju bilo je 1060 djece⁵¹ (emernica 206, Vorkapi Selo 130, Radonja 131, Sjeni ak 230, Cvitovi 150, Buzeta 110, Gvozdansko 100), 16 trudnica i 21 majka s djecom na prsima te dvoje dojen adi bez majke.⁵²

Odjel socijalne politike je vodio brigu i o ratnim vojnim invalidima. On je na Baniji, sredinom augusta 1944. godine, organizirao tečaj za osposobljavanje invalida za rad u NOO-ima, a 28. decembra 1944. godine uputio je Okružnicu oblasnim i okružnim NOO-a o zaštiti invalida u kojoj su naglašene potrebe zaštite i mjere zaštite invalida.⁶³

Odjel narodnog zdravlja brinuo se o zdravstvenom prosvjedu i vanjskom zdravlju naroda, osposobljavanju i školovanju zdravstvenih radnika, vodio borbu sa raznim epidemijama (tifus, epidemija na crvena oboljenja, malarija, sifilis, bjesno a i svrab). Na području Korduna vladala je još uvijek epidemija tifusa i malarije. Juna 1944. godine na Kordunu je bolovalo 2.250 stanovnika od malarije (kotar Slunj 250, Sjeni ak 600, Vrginmost 900, Vojni 500).⁵⁴ U cilju suzbijanja malarije Odjel je 17. juna uputio Upute oblasnim i okružnim NOO-ima, u kojima se konstatira da je ta bolest pokazala tendenciju naglog širenja, pa da hitno treba podijeliti atebtrin tablete koje su dobivene od saveznika, a u Okružnici od 18. juna pobježe je naznačeno mjere za borbu protiv zaraznih bolesti.⁵⁵

Odjel tehničkih radova bavio se pitanjima⁵⁶ izgradnje zemunice, pomoći i u izgradnji popaljenih kuća, proizvodnjom građevinskog materijala (ciglane, pilane, krečane, radionice) nadzorom i organizacijom rada električnih postrojenja, osposobljavanjem stručnih kadrova, izradom zemljopisnih karata i skica i prikupljanjem podataka za obnovu zemlje. Najviše je radio stručni poslove za potrebe NOVJ, civilnih ustanova, ZAVNOH-a, oblasnih i okružnih NOO-a, zatim iz oblasti arhitekture, građevinarstva, geodezije, elektroenergije, brodarstva i strojarstva.

48 Izvještaji Socijalnih odjela ZAVNOH-a od 8. juna 1944. godine, ZAVNOH 1944/III, str. 66.

49 Prvi transport od 129 djece za Italiju otišao je 2. jula 1944.

50 ZAVNOH 1944/III, Str. 225.

51 Ukupan zbir iznosi 1057.

52 Zapisnik s Konferencije Odjela socijalne politike, ZAVNOH 1944/III, str. 188.

53 ZAVNOH 1944/III, Str. 582.

54 ZAVNOH 1944/III, str. 248.

55 Isto, str. 105.

56 Vidi izvještaj o radu od 5. augusta 1944, ZAVNOH 1944/III, str. 220.

Odjel prehrane dijelio se na dva odsjeka — za sakupljanje hrane i upravu narodnooslobodilačkog fonda. Radio je na organizaciji otkupa hrane, prikupljanju dobrovoljnih priloga, kontrolirao ubiranje ušura u mlinovima i na vršilicama, propagirao potrebu prikupljanja hrane, organizirao transport i uskladištenje hrane, raspoređivao hranu na vojsku i pozadinske ustanove te vodio knjigovodstvo i pregled zaliha hrane. Odjel je izradio Upute za organizaciju kontrole u mlinovima i ubiranje ušura, o dostavljanju podataka o stanju mlinova, o sprovođenju i organizaciji kampanje sakupljanja i raspodjele hrane. Poslije obustave evakuacije djece u Italiju, krajem jula 1944. godine, formirani su novi dječji domovi, pa je me usobnim dogovorom između Odjela socijalne politike i Odjela prehrane određeno na in »pskrbe hranom i drugim potrebama ovih domova.⁵⁷

Odjel informacija je imao dva odsjeka: političko-propagandni i kulturno-umjetnički. U izvještaju od 7. augusta 1944. godine, u vezi s Uputstvom Povjereništva informacija NKOJ-a, predviđeno je osnivanje u okviru Odjela informacija ZAVNOH-a četiri odsjeka: Općini ili sekretarijat, odsjek za političku propagandu, Odsjek za informativnu službu i Odsjek za kulturno-umjetnički rad.⁵⁸ U okviru Odsjeka za informativnu službu predviđeno je formiranje Telegrafске agencije Hrvatske (TAH) koja bi bila vezana za TANJUG.

Odjel informacija je održavao vezu sa propagandnim odjelima okružnih NOO-a, organizirao konferencije propagandista, pratio i davao primjedbe na partizansku štampu (posebno »Vjesnik« i »Naprijed«), organizirao dopisničku službu, izdavao uputstva u obliku brošura o vršenju dopisničke službe, organizirao objavljivanje knjige »Sabor u Topuskom«, brošure »Kongres kulturnih radnika Hrvatske«, brošure Vladimira Nazora »Uja Muromjec«, brošure o Božidar Adžiji, Otokaru Keršovani i Ognjen Prici⁵⁹, brošure Frane Frola »O staljinskom ustavu« i Ante Vrkljana »Propale nade razbija jedinstva hrvatskog naroda«. Odjel se založio za formiranje biblioteke NO fronta Hrvatske. Predložio je osnivanje Centralnog muzeja narodnog oslobođenja u Zagrebu. Ukazivao je na potrebu razgraničenja rada između propagandnih odjela i odbora JNOF-e i kritizirao mjestimično nepravilne postupke prema kazališnim društinama.⁶⁰

Komisije, Sud i Ured za statistiku pri Predsjedništvu ZAVNOH-a

Zakonodavna komisija osnovana je posebnom odlukom na III zasjedanju ZAVNOH-a, a njeni članovi su imenovani na I sjednici Predsjedništva 18. maja 1944. godine (Nikola inž. Brozina, predsjednik, članovi: dr Ferdoulinovi, dr Leon Gerškovi, dr Mladen Ivekovi, Stanko Škare i Branko Zlatari). Zadatak ove komisije je bio, prema Nacrtu Poslovnika, da pretresa »sve prijedloge i nacрте zakonodavnih i njima sličnih akata koje komisiji dostavi radi toga Predsjedništvo Zemaljskog Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske.«⁶¹

57 ZAVNOH 1944/III, Str. 235.

58 ZAVNOH 1944/III, Str. 229.

59 Autor: Mladen Iveković.

60 ZAVNOH/III, str. 285.

61 ZAVNOH 1944/III, str. 211.

Iz Nacrta Poslovnika, koji nije usvojen, ali po kojem se u praksi radilo, vidi se proceduralni postupak donošenja važnijih akata ZAVNOH-a poslije III zasjedanja.

Zemaljska komisija za ratne zloine osnovana je 18. maja 1944. godine, tj. danom održavanja I sjednice Predsjedništva ZAVNOH-a. Poela je da radi 1. augusta 1944, a formirana je na osnovu l. 4 i 11 Odluke o ZAVNOH-u i l. 10 Odluke Predsjedništva AVNOJ-a od 30. novembra 1943. godine. Odlukom o osnivanju je u 10 ta aka obrazloženo koje se neprijateljske radnje smatraju ratnim zloinom, a »sve državne vlasti dužne su izvršavati naloge i traženja Zemaljske komisije.«⁶²

Su enje za ratne zloine mogla je vršiti Komisija ili okružni sudovi iz mjesta po initelja. Odluke Zemaljske komisije, kao sudskog vijeća, su konačne i izvršne, dok se na Odluku okružnog suda moglo žaliti Zemaljskoj komisiji. Sudski postupak se vodio prema Uputstvima o postupku pred narodnim sudovima.⁶³

Zemaljska komisija za ratne zloine je 25. augusta 1944. godine donijela Uputstva za rad na utvrđivanju zloina okupatora i njihovih pomagača, prema kojima »dužna je da prikuplja podatke i dokazni materijal, pomoću kojega se ustanovljuje odgovornost i postojanje zloina, koje su okupatori i njihovi pomagači izvršili pred sam rat ili u toku neprijateljske okupacije na području Demokratske Federalne Hrvatske. U njenu nadležnost spada prikupljanje podataka i dokazala kojima se utvrđuje izvršenje, vrsta, vrijeme, mjesto i način po initelja zloina te odgovornost po inilaca i njihovih saradnika radi izricanje kazne nad njima od strane nadležnih sudova nakon prethodnog postupka.«⁶⁴

Zemaljskoj komisiji za ratne zloine formirane su, kao pomoćni organi, okružne, općinske i gradske komisije za utvrđivanje ratnih zloina, a u gradovima iznad 20.000 stanovnika gradske rajonske komisije.

Zemaljska komisija, u izvještaju od 21. novembra 1944. godine, navodi: »Osim toga ova Komisija pripremila je za štampu 1. broj popisna naše Komisije pod naslovom Dokumenta o zloinima okupatora i njihovih pomagača. Taj prvi broj sadržava: 1. dokumenta o odgovornosti talijanske kraljevske vojske za zloine počinjene u našim krajevima, 2. dokumenta o saradnji Nijemaca, Talijana, ustaša i četnika, 3. dokumenta o zloinima izvršenim u koncentracionim logorima, 4. dokumenta o pokolju u Glinskoj crkvi.«⁶⁵

Zemaljska komisija je do sredine novembra izdala 11 brojeva biltena o ratnim zloinima i pripremila 6 brojeva biltena za štampu. Bilteni su prevedeni na engleski i francuski jezik s ciljem da se strana javnost upozna sa zloinima okupatora i domaćih izdajica u Hrvatskoj. Do 17. decembra 1944. godine ona je zaprimila 1.079 prijava o ratnim zloinima u kojima su navedena preko 3000 imena ratnih zloinaca. »Lista ratnih zloinaca je stalno u porastu jer svakodnevno pristižu nove prijave.«⁶⁶ Sedamnaest izdanih brojeva biltena su dostavljeni oblasnim NOO-ima, okružnim komisijama, odjelima ZAVNOH-a, Glavnom štabu Hrvatske i OZN-i, a predloženo je prevođenje biltena i na ruski jezik.

62 ZAVNOH 1944/III, str. 28–30.

63 Vidi ZAVNOH 1943/I, str. 610–620.

64 ZAVNOH 1944/III, str. 262.

65 ZAVNOH 1944/III, str. 507.

66 ZAVNOH 1944/III, str. 543.

U Zapisniku Zemaljske komisije od 17. decembra 1944. isti e se da »naro-
ito treba isticati zlo ine Talijana.«⁶⁷ Sekretar dr Ferdo ulinovi je upozo-
rio »da su neki lanovi NOO-a na Baniji umiješani ili osumnji eni u razne
ratne zlo ine, pa je potrebno o tome obavijestiti Odio unutrašnje uprave radi
daljnjeg postupka.«⁶⁸ Zemaljska komisija je pohvalila rad Okružne komisije
za ratne zlo ine na Kordunu, koja je do tada razradila iscrpno podru je op-
ina: Krnjak, Vojni , Tušilovi , Krstinja, Utinja, Perjasica, Plaški, Topusko
(obadvije op ine) Vrginmost, Bovi , Ostrožin, Barilovi , Slunj, Sjeni ak i
Primišlje.⁶⁹

Zemaljska vjerska komisija osnovana je na III sjednici Predsjedništva odr-
žanoj od 24 do 25. augusta 1944. godine, a na osnovu prijedloga\ir Svetozara
Ritiga. U nju su imenovani: dr Svetozar Ritig, župnik crkve Sv. Marka u
Zagrebu, Ilija Cuk, pravoslavni sveštenik iz Like i dr Ivan Tremski, advo-
kat i bivši gradski senator.⁷⁰ Zemaljska vjerska komisija se uklju ivala u
rasprave oko odnosa crkve i nove države, oko problema vjeronauka u škola-
ma i donošenja Odluke o brakorazvodnim stvarima. Iz sa uvanih dokume-
nata proizlazi da je ova Komisija imala vrlo malo radnih sjednica. Njena
uloga bila je više savjetodavna pri donošenju odluka Predsjedništva koje su
tangirale odnose NOP-a i crkve.

Komisija za izradu prijedloga o uspostavljanju vlasti u novooslobo enim
krajevima osnovana je, tako er, na III sjednici Predsjedništva. Njen zadatak
je bio da koordinira akcije organa ZAVNOH-a oko priprema za uspostav-
ljanje vlasti u novooslobo enim krajevima i gradovima. U Komisiju su ime-
novani: Duško Brki , dr Ivo Krebek, Branko Zlatari , or e Poljakovi i
inž. Niko Maleševi .

Odjel pravosu a je 31. augusta predložio ovoj Komisiji smjernice za uspo-
stavljanje vlasti u Zagrebu, po kojima je Odjel pravosu a planirao preuzeti
zgradu Ministarstva pravosu a u Zagrebu. Državna tužilaštva su, prema
smjernicama, trebala preuzeti zastupnici javnih interesa, a kaznene zavode
predsjednici narodnih okružnih sudova. U Smjernicama je posebno naglašeno
da »treba nastojati uhvatiti arhivu pokretnog prijekog suda, a za njegovim
predsjednikom Vidnjevi em⁷¹ i lanovima toga suda te državnim tužiteljem
raspisati odmah tjeralicu.«⁷² Predvi eno je da inovnici ostanu na svojim
mjestima i da e se njihova dužnost odrediti kasnije. Izra en je i Nacrt za
proglas u kojem se isti e: »Ukida se sva sudbenost okupatorskih (ustaških)
nazovi sudova. Sav njihov postupak i sve njihove odluke proglašavaju se
ništavnim.«⁷³

Odjel informacija ZAVNOH-a je u svom Prijedlogu o preuzimanju štam-
parija i sredstava informacija istakao da e u Zagrebu preuzeti: Državno
ravnateljstvo za promidžbu (zgrada Srpske bogoštovne op ine — Preradovi-
ev trg) sa svim odjeljenjima, bibliotekom, nakladnim zavodom i knjižarom,
Hrvatski dojavni ured »Croatia«, Radio-stanicu Zagreb, Državnu filmsku
središnjicu, Hrvatski slikopis, Ustaški ured za promidžbu, Izvještajni ured

67 Isto, str. 546.

68 ZAVNOH 1944/III, str. 544.

69 Isto.

70 U dnevnom redu III sjednice nije spominjano imenovanje ove Komisije.

71 Ivica.

72 ZAVNOH 1944/III, str. 280.

73 Isto.

ministarstva vanjskih poslova, Novinski ured njema kog poslanstva, Njema ki obavještajni biro, Državni izvještajni i promidžbeni ured kod Predsjedništva vlade sa svim odsjecima, kinemotografe u njema kim, donosno ustaškim rukama (Capitol, Luxol, Astorija, Balkan), Odjel promidžbe kod zapovjedništva ustaške mladeži, Interekklam i Press import.

Predvi eno je da se posebnom odlukom obustavi izlaženje svih listova (dnevnic, tjednici i mjese nici): »Hrvatski narod«, »Nova Hrvatska«, »Deutsche Zeitung in Croatien«, »Spremnost«, »Selja ko ognjište«, »Novine«, »Silo«, »Zabavnik«, »Za vas«, »Pokret«, »Ustaše«, »Neue Ordnung«, »Hrvatski radnik«, »Hrvatska Gruda«, »Hrvatski ženski list«, »Glas Pravoslavlja«, »Borac« i »Hrvatsko zrakoplovstvo«. Me u listove kojima e vjerovatno biti dozvoljeno izlaženje navedeni su: »Katoli ki list«, »Život«, »Nedjelja«, »Mladi križari«. Dogovoreno je da e u Zagrebu nastaviti izlaženje partizanskih listova: »Vjesnik«, »Naprijed«, »Srpska rije «, »Slobodni dom«, »Omladinski borac«, »Pionir« i »Žena u borbi«.

Odjel narodne prosvjete dostavio je Komisiji za novooslobo ene krajeve 12. septembra 1944. godine plan preuzimanja prosvjetnih, nau nih i kulturnih institucija u Zagrebu u kojem je planirano preuzimanje: Ministarstva narodne prosvjete (Ured, Op i odjel, Odjel za visoke škole, Odjel za srednje škole, Odjel za osnovne škole, Odjel za njema ko školstvo, Ured za jezik), 21 ustanovu,⁷⁴ sve osnovne, srednje, visoke škole, Sveu ilište u Zagrebu, Eko-

Topusko 1944. Sportaši SD »Partizan« poslije prve odigrane utakmice.

74 ZAVNOH 1944/III, Str. 310.

nomsko komercijalnu školu, Visoku pedagošku školu, Akademiju likovnih umjetnosti i Akademiju glazbe. Predviđeno je ukidanje svih privatnih škola i zadržavanje osoblja Ministarstva narodne prosvjete, osim onih koji idu pred sud.⁷⁵

Odjel za pravosuđe ZAVNOH-a je 15. septembra 1944. godine dostavio Komisiji za novooslobojene krajeve listu spornih problema iz oblasti pravosuđa koja su se morala riješiti prije konačnog oslobođenja zemlje.⁷⁶ Komisija za novooslobojene krajeve je saradivala s oblasnim i okružnim NOO-ima u okviru kojih su pravljene planovi za preuzimanje vlasti u svim krajevima i gradovima Hrvatske.

Sud ZAVNOH-a je osnovan na osnovu obrazloženog prijedloga i Nacrta odluke o formiranju Sudskog vijeća ZAVNOH-a koji je 7. juna 1944. godine Odjel za pravosuđe ZAVNOH-a uputio Predsjedništvu ZAVNOH-a.⁷⁷ U obrazloženju osnivanja je traženo da istovremeno »treba odrediti i organe koji će pred tim sudom zastupati javne interese. Pošto se za sada nastoji izbjeći imenovanje Vrhovnog državnog tužitelja, mogla bi se ta funkcija povjeriti jednom organu ZAVNOH-a koji bi je obavljao pod imenom zastupnika javnih interesa.«⁷⁸

U obrazloženju potrebe formiranja Sudskog vijeća ZAVNOH-a je naglašeno: »Napredno sudstvo zasnovano je na tzv. na elu akuzatornosti, tj. na rastavi funkcije suđenja od prava na prigovor... Da izbjegnemo tom prigovoru potrebno je dakle urediti i pitanje zastupstva javnih interesa kod Sudskog vijeća ZAVNOH-a.«⁷⁹ U Nacrtu odluke »Sudskog vijeća ZAVNOH-a je vrhovni sud na području Federalne demokratske države Hrvatske.«⁸⁰

Sudsko vijeće je dobilo u nadležnost da raspravlja i sudi o djelima koja Predsjedništvo ZAVNOH-a uputi u nadležnost i postupak Sudskom vijeću, da sudi izuzetne predmete iz nadležnosti nižih sudova, da rješava žalbe protiv odluka narodnih, oblasnih i okružnih sudova, da preispituje i rješava o odlukama svih sudova, bilo na prijedlog zastupnika javnih interesa, bilo na žalbu stranaka.

Na II sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a u Sudsko vijeće ZAVNOH-a imenovani su: Jakov Blažević, predsjednik, Duško Brkić, Mladen Iveković, Bogoljub Rapajić, Stanko Škare, Mate Sorić i Stjepan Prvinić.

Sud ZAVNOH-a⁸¹ je 5. jula 1944. godine obavijestio oblasne i okružne NOO-e o svom osnivanju i početku djelovanja. U obavijesti je naveo da je on »konačna žalbena instanca.«⁸²

On je imao neobičajnu važnu ulogu u zaštiti zakonitosti na području Hrvatske u vrijeme delikatnih političkih strujanja oko konstituiranja mlade socijalističke države.

Ured za statistiku osnovan je na I sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a sa zadatkom »da sabire statističke podatke i izrađuje statističke preglede kako

75 Isto.

76 ZAVNOH 1944/III, str. 325.

77 Isto, str. 50. i 54.

78 Isto, str. 52.

79 ZAVNOH 1944/III, str. 52.

80 Isto.

81 Iako je u Zapisniku ovo tijelo nazvano Sudskim vijećem u kasnijim dokumentima posebno u zaglavlju presuda nazivano je Sud ZAVNOH-a.

82 ZAVNOH 1944/III, str. 132.

op e naravi tako i za pojedine odjele ZAVNOH-a«. ⁸³ Odlukom o osnivanju je data mogućnost da se statistički uredi formiraju pri oblasnim i okružnim NOO-ima.

Period rada ZAVNOH-a, od III zasjedanja, održanog 8. i 9. maja 1944. godine, do preseljenja u Dalmaciju, početkom 1945. godine, odlikuje se borbom za daljnje razvijanje i uvrštavanje narodne vlasti. To je period intenzivne političke prakse izdvajanja sudske vlasti iz kompetencija NOO-a, borbe za definitivnu pobjedu revolucije nad ostacima fašizma i političkim pretenzijama ostataka stare buržoaske vlasti.

Boravak ZAVNOH-a na Kordunu znatno se odražavao na rad NOO-a, na blagovremenost najsvježijih informacija, pa i na razvoj političkih prilika i sličnih političkih događaja 1944. godine na Kordunu koji dijelom rezultiraju iz pojave oportunitizma prema HSS i nacionalističkim ponašanjima potpredsjednika ZAVNOH-a Andrije Hebranga. ⁸⁴

Vukosava Opa i -Leki

Djeca Korduna, Banije i Like u prihvatnim saveznicima u Italiji

Poslije kapitulacije fašističke Italije narod Dalmacije (žene, djeca i starci) povukao se na ostrva, bježe i pred novom opasnošću od njemačke okupacije teritorije koja je bila pod talijanskom vlašću. Pošto na ostrvima taj narod nije mogao dobiti ni najnužniji smještaj i opskrbu, Vrhovni štab NOV i POJ je preko Baze NOVJ u Bariju u Italiji, u duhu Teheranske konferencije, zatražio od saveznih vojnih vlasti da se odobri i omogući i pripremi smještaj jugoslovenskih izbjeglica u oslobođenim mjestima južne Italije i da im se osigura najosnovnija materijalna i zdravstvena zaštita i odgovarajući politički status. Sporazum je postignut i s obje strane formirane su posebne komisije. Komisija u Jugoslaviji radila je na prikupljanju izbjeglica, a u prebacivanju, prihvatanju i njihovom smještaju u Italiji učestvovala je i savezna komisija. Baza NOVJ postigla je dogovor sa saveznicima da se jugoslovenske izbjeglice prihvataju u Bariju i odatle razmjestiti po logorima u nekoliko mjesta južne Italije.

Od strane saveznika brigu o našim izbjeglicama vodila je Glavna komanda na čelu s potpukovnikom Oldfieldom (Oldfield) i saveznicima komande mjesta tamo gdje je bilo izbjeglica. Neposredni organizator života zbjega bio je Centralni odbor zbjega (COZ) sa sjedištem u mjestu Santa Marija al Banjo

⁸³ ZAVNOH 1944/III, str. 27.

⁸⁴ Vidi pismo Edvarda Kardelja Titu od 30. septembra 1944. godine (dijelovi objavljeni u knjizi Josip Broz Tito: »Stvaranje i razvoj jugoslovenske armije, izdanje Glavne političke uprave JA, 1949. str. 296, 297) i izlaganje dr Vladimira Bakarića »Vjesnik« od 27. i 28. jula 1975. godine.

(Santa Maria al Bagno) s administracijom u Bariju. Ovaj odbor je bio neposredno odgovoran Oblasnom NOO-u za Dalmaciju i Štabu baze NOVJ u Bariju.

Prebacivanje stanovništva iz Jugoslavije po elo je po etkom januara 1944. godine i trajalo je do juna te godine. Samo iz Komiže na Visu u tom vi-
menu prevezene su brodovima 39.674 osobe. Glavni stanovnici zbjega bili su Dalmatinci, Primorci i Li ani. Prema sporazumu Vrhovne komande savezni-
kih snaga za Sredozemlje i Vrhovnog štaba NOV i POJ ugovoren je bora-
vak do 10.000 izbjeglica u Italiji, a ostali su preba eni u Egipat, što je tra-
jalo od 26. januara 1944. do 11. juna 1944. godine. Od 39.674 izbjeglice u
Egipat odlazi 28.120 lica, dok su u operativne jedinice vra ene 3.682 osobe.
U Italiji po etkom juna ostalo je 7.827 izbjeglica. Zbjeg u Italiji sa injavala
su djeca, ve inom bez roditelja, iznemogli i bolesni odrasli. Me u tim izbje-
glicama bilo je i oko 900 djece iz Like, Banije, Korduna i Bosanske krajine.¹
Sva ova djeca bila su smještena u Santa Cesarei i inili su zasebnu koloniju
koja je bila pod neposrednim rukovodstvom COZ-a. Za rad ove kolonije bio
je odgovoran lan COZ-a zadužen za prosvjetu i dje ju zaštitu.

U izvorima gra e i u literaturi, koji su korišteni za ovaj napis, ne nalaze
se podaci koji bi upu ivali na odlazak djece s Korduna u Egipat. Svi izvori
navode na zaklju ak da su kordunaška djeca bila samo u Italiji. Anina Tom-
pa, koja je kao lan COZ-a rukovodila ovom kolonijom, na to pitanje odgo-
vora prili no odre eno: »Mislim da u Egiptu nije bilo kordunaške djece, jer
smo mi bili u prvom zbjegu iz ovih krajeva. Sva djeca bila su u Santa Ce-
sarei pa je i naziv bio »Dje ja kolonija Cesarea«. ² U prilog ovom tvr enju
ide i podatak da je preseljavanje u Egipat završeno 11. juna 1944, a djeca
s Korduna odlaze u Italiju tek 2. i 3. jula 1944. godine. U svojim sje anjima
Anina Tompa pominje da je postojao kasnije jedan pokušaj da ih prebace u
Egipat. Naime, »u oktobru 1944. godine javljeno mi je,« kaže Tompa, »da
saveznici traže naše prebacivanje u El Šat, u Africi. Putem COZ-a najoštrije
smo protestirali protiv toga. Kona no nam je uspjelo obustaviti prebaciva-
nje.« ³

Organizaciju prebacivanja djece u Italiju vodio je Socijalni odjel ZAVNOH-a
preko odgovaraju ih tijela na terenu. Bio je to zamašan i odgovoran posao.
Trebalo je obezbijediti prikupljanje djece po selima i dopremiti djecu iz dje-
jih domova, zatim organizirati privremeni smještaj i ishranu, ljekarski pre-
gled, kupanje djece i raskuživanje odje e, a uz to i niz administrativnih
poslova, kao što su: spiskovi djece i odraslih, evakuacione knjige, liste i dru-
go. Iz izvještaja Socijalnog odjela ZAVNOH-a o evakuaciji djece u Italiju 2.
i 3. jula 1944. godine vidi se da je ta organizacija izvršena u emernici na
Kordunu odakle su otpremljena kordunaška, banijska i nešto li ke djece.
U izvještaju je navedeno da su izvršene sve pripreme za prihvatanje i otpre-
manje djece. ⁴ Na Baniji i Kordunu bilo je nekoliko prihvatilišta i u njima
su vršene pripreme za otpremanje a zatim su djeca slata u evakuacionu
stanicu.

1 Ante Palavrši , Jugoslovenski zbjeg u Italiji, gra a i prilozi za povijest Dalmacije, Histo-
rijski arhiv u Splitu, 1977, sv. 9, str. 261.

2 Pismo Anine Tompa od 1. XII 1979. godine autoru.

3 Iz referata Anine Tompa na simpozijumu novembra 1978. o Prvoj partizanskoj gimnaziji na
Baniji u Rujevcu.

4 Zene Hrvatske u NOB, Zagreb, 1955, str. 417—419.

Takva prihvatilišta na Kordunu bili su djeji domovi u Radonji i Vorkapi Selu, a u Baniji u djejem domu u Buzeti.

S evakuacione stanice u emernici u toku pomenuta dva dana prebaeno je 775 djece.⁵ Me u njima bilo je 18 dojenadi, 280 djece od 2 do 7 godina, 358 djece od 7 do 11 godina, 80 djece iz Prve partizanske gimnazije s Banije i 39 djece iznad 10 godina (bolesne i bez roditelja). Bila su to veinom djeca iz Banije i s Korduna, ali i djeca iz Like koja su prebaena na Kordun pred ustaškom ofanzivom na Liku. U navedenom broju bila su tu djeca iz djejih domova: Crkvina 45, Buzeta 112, Radonja 68, Vojni ki Grabovac 33, Gvozdansko 79, Prva partizanska gimnazija 80, 329 iz likog i 33 iz jevrejskog zbjega. Me u njima 48% bilo je bolesno. Od ukupnog broja samo 194 djeteta imala su oba roditelja. Ostali su bili bez oba ili bez jednog roditelja, a za 98 mališana ništa se nije znalo osim poneko ime. Živi roditelji bili su mahom borci u partizanskim jedinicama.⁶

Potrebe za zbrinjavanjem djece bile su daleko veće. U trenutku kada je evakuacija, po nalogu Vrhovnog štaba, bila obustavljena, u banijskim i kordunaškim sabiralištima bilo je 1660 djece koja su čekala evakuaciju: evakuaciona stanica Cemernica 206, Vorkapi Selo 130, Radonja 131, Sjenjak 230, Cvitovi 150, Buzeta 110 i Gvozdansko 100 djece. Pored toga bilo je oko 40 trudnica, majki s dojenadi i dojenadi bez majka.⁷ Dakle, narodnoj vlasti Banije i Korduna ostao je i dalje težak zadatak da zbrine i sa uva ovu djecu. Taj zadatak je sasno izvršen jer se nije desilo u toku rata da je u ruke neprijatelju pao neki djeji dom. Djeca su bila stalna briga svih: od osoblja u domovima, organizacije žena i NOO-a u selu, do vojnih jedinica i najviših organa vojne i civilne vlasti.

Otpremanjem djece u Italiju rukovodila je Uprava evakuacione stanice u emernici, u kojoj su bili: Saša Zlatari (zadužena za organizaciju), Mira Debeljak (zadužena za rad s djecom), Katica Puškari (vodila ekonomat), Anica Kirac (vodila administraciju i otpremanje djece) i dr Jungvirt (Jungwirt) koji je vodio ambulantu. Transporte je vodila Draga Kajfeš, koja je i poginula u avionskoj nesreći na aerodromu u emernici kad se vraćala iz Italije.

Kao pratilci djece 2. jula navedeni su: Mara Vraneš, Laura Ast, Matilda Papo i Slava Ogrizovi, a 3. VII: Anica Horvat, Boja Babi, Zlata Rebi, Janja Banjanin i Draga Šukunda. Me utim, pored ovih imena postoji mnogo duži spisak imena odraslih osoba koje su otputovale s djecom i s različitim zadacima. Najveći dio otišao je na rad u djeju koloniju. Sigurno je najveći dio odraslih i ranije radio u djejim domovima jer iz domovine su otpremani djeji domovi sa svim osobljem u njima. Pored svakog imena navedeno je zanimanje, godina starosti, mjesto rođenja, nacionalna i vjerska pripadnost, bračno stanje, posao koji je do polaska obavljao, razlog ili cilj upuivanja u Italiju i dan odlaska. Tako uz ime Leposave Magdi (sada Levi) stoji: u Italiju, 22. godine, Tomislavgrad, Duvno, Bosna, Srpskinja, pravoslav-

5 U linku Mile R. Bućana, Formiranje partizanskih aerobaza na Kordunu i Baniji, navodi se da su radovi na aerodromu u emernici završeni 1. jula 1944, da se 23. jula spustio prvi avion i da je još iste noći, uz 18 teških ranjenika, otpremljeno i 36-ero djece u Italiju. Prema tom tvrdjenju 2. i 3. jula nije bilo nikakvih transporta s aerodroma u emernici. Nije provjerena ni pouzdanost njegovog navoda da je s korunaških i banijskih aerodroma upućeno u Italiju između 2500–3000 djece. HAK, Zbornik 8, Karlovac, 1977, str. 553–559.

6 Žene Hrvatske u NOB, str. 419.

7 Žene Hrvatske u NOB, str. 422.

ka, u iteljska škola, udata, ro ena Borovi , djece nema, vodilac puta, za rad u osnovnoj školi. Upu ena od ZAVNOH-a po zahtjevu Srpskog kluba. I uz druga imena stoje takvi podaci, ali od svega toga ovdje navodimo samo imena onih koji su otišli 2. 3. i 8. jula. Prema sa uvanom spisku⁸ 2. jula su otišli: Olga Hirt, Ana Labunjac, Sara Papo-Lakri , Nada Abinun, Ruža Mik i, Lota Grgi , Bera Kenigshofer (Konigshofer), Lota Koen, Lujza Maler, Draga Kajfeš, Dara Janekovi , Slava Ogrizovi , Mara Vraneš, Matilda Papo, Laura Ast, Ivo Tijardovi i Radmila Bruji , 3. jula: Jovanka Soldati , Smilja Marmila, Nada Rohak, Vera Gerauer, Nikica Dikli , Štefanija Dikli , Manda Kolakovi , Sre ko Defran eski, Slava Sole, Erna Erlih (Erlich), Hinko dr Gotlib (Gottlieb), Ruža Gotlib, Zorka Brodnik, Reli Montiljo, Boja Babi , Anica Horvat, Zlata Rebi , Anina Tompa, Milan eki , Miroslav Kugler, Eia Lev (Low), Ana Murgi , Beljajev, Mariana Sen (Schow), Ivka Klišani , Matilda Pinto, Berta Katan, Trivo urgus, Milica urgus, Milka Sorak, Milka..., Herta Kugler, Kaja Draži , Draga Šukunda i Janja Banjanin, a 8. jula: Brana Adamit, Ljubica Dubaji , Leposava Magdi , Smilja Rakmanovi , Danica Kneževi , Evica Mrkši , Lepa Šuti , Jela Šaši , Marija Rukavina, Soks Zegarac, Anka Sokoli , Seka Vujnovi , Milka Raki , Soka Lovri , Klara Rubinštajn (Rubinstein), Blanka Bondi i Cilika Meder. Ukupan broj osoba lja na ovom spisku je 69, a kasniji podaci kazuju da ga je u koloniji, na radu s djecom, bilo znatno više, što zna i da se u Italiji taj broj pove ao naporedo s brojem djece koji je ova kolonija tamo okupila. Svakako djelimi no objašnjenje daje i Anina Tompa: »Kada smo stigli u Santa Cesareu, tu smo našli manji zbjeg odraslih, u glavnome evakuiranih s otoka i nešto Spli ana. Od njih se ve i dio uklonio u našu koloniju i raspore en na poslove prema svojim sposobnostima.«⁹

Vrlo bogatu sliku zbivanja u vezi s organizacijom odlaska i smještajem djece u Italiji sa uvala je Anina Tompa u svojim sje anjima i zapisima koje je tada vodila. Veliki prostor u tim sje anjima zauzima njen rad u Prvoj partizanskoj gimnaziji gdje je bila upravnica do dolaska u Italiju, ali u rad u Santa Cesarei gdje je bila odgovorna za dje ju koloniju. Svoja sje anja obnovila je povodm 35-godišnjice osnivanja Prve partizanske gimnazije i zabilježila ih pod naslovom »Prva partizanska gimnazija: škola i a ki dom — problemi organizacije i rukovo enja«. O tome je govorila i na skupu bivših u enika Prve partizanske gimnazije u Rujevcu na Baniji u novembru 1978. godine. U svoj notes 30. maja 1944. ona je zapisala: »Otišla sam na razgovore dan ranije u Centralni komitet sa Stevom Kraja i em i drugovima iz CK Hrvatske. Na temelju analize ratnog stanja bilo je o ito da e u budu nosti dolaziti do sve eš ih selenja gimnazije i dje jih domova. Zbog toga sam postavila pitanje preseljenja škole na sigurniji teren i eventualno prebacivanje u Italiju. Znala sam da su postojali zbjegovi civilnih osoba u Italiji i Africi. Drugovi su bili mišljenja da je to mogu e. Drug Stevo je tada napomenuo da bi bilo vrlo jednostavno prebaciti djecu na Vis, dok je za prebacivanje u Italiju bilo potrebno razgovarati sa saveznicima.« Poslije ofanzive u kojoj su pješice došli do Rakovice na Kordunu i natrag u Baniju, Gimnazija se smjestila u Klasni u, jer je zgrada u Rujevcu izgorjela. Tek što su se smjestili, ve je trebalo i i dalje: »U Klasni u smo ostali do 3. jula 1944. godine, kad je

⁸ Kopiju posjeduje autor.

⁹ Referat na smipozijumu o Prvoj partizanskoj gimnaziji na Baniji u Rujevcu, novembra 1978. godine.

stigla hitna obavijest da se u noć i istog dana kreće za Italiju. Nastalo je užurbano spremanje. Ukrkali smo se u kamione i to noć u pola noći i ukrkali smo se u avione i krenuli za Italiju, u Bari (aerodrom)... Prvi doticaj s predstavnicima saveznih organa, koji su nas prihvatili, bio je vrlo neugodan. Njihov stav prema nama bio je vrlo odbojan i već tih prvih dana stekli smo teška iskustva. Smješteni smo u drvene barake, takozvano prihvatilište zbjegova, a to je zapravo bila karantena. Ovdje su u enici i nastavnici ostali 14 dana, dok sam ja s Darom Janeković u ponedjeljak nešto ranije u Santa Casareu gdje je trebalo pripremiti sve za prihvatanje u eniku gimnazije i naknadno evakuiranih djece iz domova iz zemlje.«

Na rad oko okupljanja i otpremanja djece u Italiju ponešto je u svojim sjećanjima sačuvala i Lepa Levi. »Interesantno je napomenuti, zapisala je ona, da su odmah neprijateljski elementi počeli širiti glasove da će Englezi i Amerikanci pobacati djecu iz aviona kad dođu nad Jadransko more, pa su se neka djeca bojala ići. Tako smo jedne noći došli na partizanski »aerodrom« kod Cemernice i otkrili da su počeli stizati avioni po nas. Smjestili smo se i odletjeli u Bari. Tamo su nas smjestili pod velike šatore, nahranili nas mlijekom, kafom, kakaoom, hljebom i džemom. Legli smo spavati. Ujutro smo dobili spiskove po grupama i po eo je svako svoju grupu prozivati po imenima koja su bila na spisku. Ubrzo smo ustanovili da nije bilo neke djece koja su bila na spisku. Kad smo se raspitali kod djece koja su ih poznavala, rekla su nam da su im oni rekli da će pobjeći s aerodroma, jer se boje da će ih saveznici baciti u more. Poslije prozivanja javilo nam se nekoliko djece koja nisu prozvana. Iz razgovora smo saznali da oni imaju roditelje i da nisu ni predviđeni da idu u Italiju, ali su došli da isprate svoje drugove i roditelje, pa su ušli u avion da vide kako to izgleda, a avion se zatvorio i odletio. Sutradan kada su shvatili gdje su došli, počeli su plakati i dozivati svoje roditelje. Poduzete su bile mjere preko Vojne baze da ih vratimo u zemlju, ali nije bilo moguće i tako su oni ostali u Italiji.«¹⁰

Među nekim problemima organizacije zbjega spadao je, prije svega, smještaj djece. Takav zaključak može nametnuti već i broj djece koja su raspoređena u nekoliko mjesta južne Italije. I u ovom slučaju život kordunaške djece ne može se posmatrati odvojeno. Zato moramo podsjetiti da su se, prema statističkim podacima od 30. septembra 1944. godine, tada u Italiji nalazila 7.022 jugoslovenska državljanina, a od toga 3.992 djeteta. Među njima je bilo do 1 godine 190, od 1 do 8 godina 1589 i od 8 do 16 godina 213 djece.¹¹

Čak i pod idealnim uslovima teško bi bilo smjestiti toliki broj djece i organizirati život i rad.

Itavom vrijeme boravka zbjega u Italiji (12. VI 1944 — 6. III 1945) uporno se radilo na stvaranju trajnijih oblika potrebnih za bolje životne uslove. COZ je s ostalim organima vlasti nastojao da stvori što snošljivije uslove za život djece. U nekim naseljima se živjelo porodično, ali najveći dio djece otišao je tamo bez roditelja i za njih je organiziran skupni smještaj. Najviše ove djece bilo je u logoru u Santa Casarei i po tome je i dobila neslužbeno ime »Omladinsko naselje«. U njemu su boravila djeca i omladina iz djece njih

¹⁰ Sjećanja se nalaze kod autora.

¹¹ Zene Hrvatske u NOB, str. 425.

domova iz Like, Korduna, Banije, Bosne, Slavonije i Dalmacije. Prema riječi Anine Tompa u Santa Cesarei je, osim kordunaške, like i banijske djece, iz Bosne bilo 60 i iz Slavonije 16.

Mjesto Santa Cesarea bilo je pogodno za smještaj djece jer je to, nekadašnje Musolinijevo ljetovalište, imalo dosta praznih kuća. »Zgrade u Cesarei bile su lijepe, divno građene ali prazne — bez namještaja. Poteško je bilo i u tome što su se djeca morala smjestiti u 17 zgrada, što je znatno otežavalo nadzor. Gimnazija je smještena u najvećoj zgradi s ogromnom terasom da bi imala što bolje uslove za rad. Osim zgrade u prvo vrijeme nismo ništa dobili za smještaj djece. Spavali smo na dekama. Trebalo je mnogo napora i svakodnevnog obilaska saveznike komandanture da se dobije još deka, a kasnije i nešto kreveta.«¹² Ostale zgrade su pretvorene u II dom za trudnice, dom za dojenčad, domove za predškolsku djecu, domove za školsku djecu, dom za djecu oboljelu do trihofitije, ambulantu i malu bolnicu za zarazne bolesti. U domu bez ikakvog namještaja djeca i mi osoblje spavali smo na kamenom podu s jednom dekom koja nam je služila umjesto dušeka, a s drugom smo se pokrivali.«¹³

Kad se zna da su svi stanovnici djece kolonije došli na pusto i prazno, onda se može lako shvatiti koliko je napora i odricanja tražilo stvaranje snošljivih životnih uslova. To se moglo postići i samo zahvaljujući ogromnoj radnoj i moralnoj snazi svih ljudi kojima su bila povjerena ova djeca. I djeca su, naročito ona starijeg uzrasta, disciplinovano pomagala da se što brže i lakše stvori i srede u novoj i ne baš gostoljubivoj sredini.

U manje-više normalizovanim uslovima život je bio organizovan jednako u svim domovima uz obavezno prilagođavanje potrebama djece prema uzrastu i njihovim radnim zadacima. Prema tome možemo uzeti kao sigurno da je organizacija života u svim domovima s djecom školskog uzrasta bila kao i u domu kojim je rukovodila Lepa Levi. Ona je bila upravnica jednog doma za djece od 7 do 11 godina. S njom su radile još tri omladinke koje su se brinule za djecu u zgradi i za higijenu u enikama. Po njenim riječima: »Jedan radni dan u ovom domu ovako je izgledao: ujutro ustajanje u 7 sati. Radila sam s njima gimnastiku, zatim su išli na umivanje, čišćenje i doručak. U 8 sati je počinjala nastava, zatim ručak, spavanje, pisanje zadataka na podu (jer nije bilo stolova), učenje zadataka, pa zatim igre. Igre su bile organizovane po grupama. Poslije večere smo održavali pionirske sastanke.«¹⁴ Dan se, naravno, završavao odlaskom na spavanje, a sutradan opet po istom redu.

Svi moji sagovornici slažu se o osnovnim poslovima i pojavama u toku dolaska i boravka s djecom u Italiji. Istovremeno je svako od njih zapamtio i poneki detalj koji itekako upotpunjuje sliku tog života. Miroslav Kugler, profesor, sjeća se osnovnih momenata i telegrafski kratko ih izlaže. »Dolaskom u Italiju sva djeca, zajedno s nastavnicima i osobljem, smještena su u logore u mjestu Karbonara (Carbonara) kraj Barija. Tu je bila karantena. Djeca su okupana, očišćena, odjeća im je oduzeta i svaki dječak je dobio hlače i dječjojice haljinu. U ono ljetno doba to je bilo dovoljno, međutim, u jesen je nastalo hladnije vrijeme, a uprava (mislim na savez-

12 Citirani referat Anine Tompa na simpozijumu o Petrovoj gori.

13 iz sjećanja Lepe Levi.

14 Isto.

ni ku upravu a ne na odbor zbjega) nije davala košulje, kapute i cipele. Mislim da je tek u oktobru, kad je bilo dosta kišovito, podijeljena odje a i obu a.«¹⁵

U usmenom kazivanju Anina Tompa prisjetila se još ponekog detalja koji nije unijela u svoje bilješke. Ona se sje a da su stizali u Bari. po grupama i tamo su ih do ekivale savezni ke sanitetske ekipe. Bili su vrlo neljubazni. Uz ve pomenute faze higijenizacije sje a se i kupanja u sumpornoj vodi u jezeru duboko ispod jednog hotela. Ona se i danas sa žaljenjem i gor inom sje a punih magacina savezni kog Crvenog krsta, a naša su djeca do ekala hladne dane bez odgovaraju e odje e. Jedva je dobila kaputi e najprije za malu a kasnije i za ve u djecu. Samo za malu djecu imali su kreveti e, a svi stariji spavali su na daskama, ebad su bila i prostira i i pokriva i.

Iz ve pomenutih sje anja Lepe Levi dobija se intimnija slika tih prvih dana boravka na tlu Italije: »Pošto je izvršena dezinfekcija, šišanje i spaljivanje odje e djece i (odje e) svih nas, smješteni smo u voz i upu eni u Santa Cesareu. Putovali smo nekoliko dana i no i u marvenim vagonima. To je bio mukotrpan put. Velike vru ine, dosta bolesne djece, trudnice teške, dojen ad izložena raznim neda ama, jer nije bilo nikakvih higijenskih uslova. Vodu smo grabili na usputnim željezni kim stanicama, nužda se obavljala u konzerve. Mislim da je putem umrlo jedno dijete. Bilo je mnogo muha i smrada u tim marvenim vagonima, tako da smo se pitali: »Kuda idemo i šta e od nas biti?« Požalili smo što smo uopšte došli ovamo. U svemu tome gledali smo o ajne majke nekih naših palih boraca — stare žene koje su u Bariju bile ošišane do gole glave (zbog vaški), a pošto je sva naša garderoba spaljena, to smo svi, pa i one, dobili kratke pantalone i vojni ke bluze u emu su se one osje ale vrlo nesretne, pa su i plakale. Kada smo stigli u Santa Cesareu i malo se sredili, onda je Crveni krst podijelio nešto haljina i cipela, tako da smo se malo bolje obukli, a i te starije žene dobile su koliko-toliko odgovaraju u odje u, pa se našla i poneka marama da pokrije ošišane glave.«

Hrane je bilo dovoljno. Obroci su bili redovni i kalori ni ali jednoli ni. Hrana je spremna u centralnoj kuhinji za sve domove. Djeca su dolazila po obroke po utvr enom redu: najprije najmla i pa sve do najstarijih. »Mala djeca su imala poja anu ishranu u punomasnom mlijeku i še eru, ali ne posebno i u vitaminima.¹⁶ Sledovanje hrane vršeno je u centralnom savezni kom magazinu u mjestu Malje (Maglie) odakle je raznošena savezni kim kamionima uz pratnju savezni kih vojnika i našeg predstavnika.

Jednoli na ishrana djece bila je zabrinjavaju a. Nabavka povr a i vo a bila je neodložan posao i tražila je mnogo snalažljivosti. Da bi poboljšali sastav obroka, »Naš ekonom se snalazio tako što je s Talijanima vršio zamjenu nekih konzervi od mesa za svjež e i vo e.¹⁷ Pored ostalih teško a oko tih nabavki bilo je i dobijanje dozvole od savezni kih vlasti za razmjenu hrane. O tome govori i nekoliko redova iz pisma Anine Tompa Dari Janekovi : »U ponedjeljak je, kako znadeš, bila konferencija svih komandanata i predsjednika. Naš je komandant pozvan od Oldfilda na odgovornost radi svoga postupka prema našem povjereniku. Najavljeno mu je da ne e postati kapetan, što je na njega vrlo teško djelovalo. Smjesta nam je

15 Pismo autoru od 12. marta 1979. godine.

16 Pismo Anine Tompa autoru od 1. decembra 1979. godine.

17 Pismo Miroslava Kuglera autoru od 12. marta 1979. godine.

zabranio svako mijenjanje hrane. S nama razgovara vrlo službeno, ali barem korektno. Od odje e ne možemo ništa dobiti. Stalno odgovara: U Nemamo, nemamo ništa.« Obustavljeno je i šivanje ga ica za djevoj ice. Sašiveno je samo 66 komada. Situacija nam nije laka. Djeca bi sada morala živjeti od samih konzerva. Pisali smo odmah Centralnom odboru, da izradi dozvolu za dalje mijenjanje jer je to ovdje životno pitanje. Samo to e sve vrlo dugo trajati. Pokazuje se uistinu hitna potreba da se za našu koloniju osigura jedno motorno vozilo. Ti si svojevremeno pripovijedala da bi se mogao dobiti motorbicikl. Ton i Popovi i Iso ga voze, pa bi tako ipak mogao uvijek neko da ode na selo i da bilo šta nabavi, a seljaci bi nam dovezli kolima.«¹⁸

Štednja i prikupljanje hrane za potrebe u otadžbini bila je stalna akcija i djeca se toga s ponosom sje aju. Visoka patriotska svijest svih stanovnika kolonije ogledala se, izme u ostalog, i u svjesno racionalnom korištenju namirnica s ciljem da se što više uštedi. Ušte enu hranu slali su u otadžbinu za potrebe boraca a najviše dje jih ustanova. Kako je shva ena ta akcij, vidi se i iz popratnog pisma Socijalnog odjela ZAVNOH-a, koje je poslano dje jim domovima u Klasni u, Radonji, Jovi i ima, Preki, Dabrini, Glini i dje joj bolnici u Buzeti. Pismo, izme u ostalog, sadrži i ove redove: »Prema priloženom popisu dostavljaju se razne konzerve, okolada, bonboni, sapun itd. Te živežne namirnice i ostalo sakupila su naša djeca, koja su ovog ljeta otišla u Italiju. Ona su otkidala od svojih ustiju i štedjela da mogu poslati dar svojim drugovima i drugaricama u dje jim domovima u domovini. Iako je svega malo, ipak to predstavlja skupocjenu pomo vašoj svakodnevnoj ishrani...«¹⁹ Pored toga izvjesne koli ine hrane ušte ene su i za potrebe kolonije. Dje ja kolonija se po dolasku u Split dva mjeseca hranila iz rezervi hrane stvorenih štednjom u Santa Cesarei.

II

Iz cijele mase materijala stalno se name e saznanje da je zdravstveno stanje djece, pa esto i odraslih, bilo vrlo teško. Pored slabe uhranjenosti, golo tinje i prozeblosti, naro ito one djece koja nisu bila zbrinuta po domovima, povremeno su harale i dje je zarazne bolesti. Postojala je nada da e se u Italiji mo i više pažnje pokloniti zdravlju djece, ali ni tamo nije išlo sve tako lako. Samo jedno malo pore enje uveš e nas bar donekle u vrtlog problema koji idu uvijek s djecom, a naro ito u ratnim uslovima. U svojoj skici za izvještaj (koja je svakako prethodila izvještaju) Anina Tompa piše: »Zdravstveno stanje je dosta povoljno. Najviše pate aci od upala uha, a imamo dva slu aja upale porebrice i 1 slu aj morbilla (ospica) te 1 slu aj mumsa.« A u izvještaju to mjesto je prošireno i dopunjeno novonastalom situacijom: »Zdravstveno stanje manje i odrasle djece u posljednje dane naglo se pogoršalo. Dosada ima 200 slu ajeva ospica i mumsa, a danas se pojavilo 5 slu aja difterije i 2 slu aja šarlaha. Smjesta su preduzete sve preventivne mjere da se zaraza dalje ne širi. Škola je zatvorena. Provedena je stroga izolacija po domovima. Porcije, iz kojih djeca jedu, iskuhavaju se. Odraslim

18 Kopjia pisma nalazi se kod autora.

19 Žene Hrvatske u NOB, str. 423.

drugaricama dr. Karanfilovi eua održala je predavanje o pitanju zdravstva. Isto tako e se održati predavanja i djeci po domovima.« Uzrok toj nagloj promjeni nalazi se u prirodi dje njih zaraznih bolesti, ali i u nemogu nosti da se sprije i ili bar ublaži brzina i masovnost širenja. Dio uzroka može se na i i u manjkavosti životnih uslova i brige za djecu. Što se vidi i iz slije-de ih redova istog izvještaja: »Obu a i odje a djece je potpuno manjkava. Veliki dio djece nema što presvu i, a obu e nema nitko, pa je lakša prehlada vrlo esta pojava. Poduzimamo sve da se djeci što prije nabave potrebne stvari.«²⁰

Sve ove pojave bi e daleko jasnije ako se, bar letimi no, pogleda organizacija zdravstvene službe u jugoslovenskom izbjegli kom zbjegu u Italiji. Zdravstvenu službu u zbjegu nije bilo lako organizovati jer je u tome ve i dio posla obavljalo strano osoblje: od ljekara do bolni ara. Glavni nosilac poslova bila je Savezni ka sanitetska komisija s kojom je održavao vezu referent za zdravstvo u COZ-u. Naši ljekari bili su odani i požrtvovani, ali nemo ni jer »... organizacija i upravljanje zdravstvenom službom bili su u rukama saveznih lije nika koji su, na žalost, dugo vremena odbijali suradnju... s našim zdravstvenim kadrom. Štaviše, nekoliko britanskih lije nika na odgovornim položajima u Sanitetskoj administraciji bili su neprijateljski raspoloženi prema NOP-u i zbjegu, pa su to svoje politike raspoloženje prenosili i u svoj profesionalni odnos prema bolesnicima... Glavnu ambulantu u logoru S.C., gdje se nalazio najve i broj djece, vodio je talijanski lije nik, ina e bivši sekretar fašisti ke stranke u istom mjestu. Iz izvještaja zdravstvenog referenta COZ-a saznajemo da je zbog takvog odnosa došlo ak i do mnogo smrtnih slu ajeva me u bolesnom djecom, a do toga ina e ne bi došlo da je bilo makar kakve-takve njege i humanijeg lije ni kog postupka prema njima. Tako je samo u rujnu 1944. godine od 65 bolesne djece umrlo ništa manje nego 52. I to od bolesti morbila (morbille), zaušnjaka, bronhitisa.²¹ Sre om bilo je i obrnutih slu ajeva — prijateljske i savjesne brige. Stanje zdravlja bolesne djece otežavao je i vrlo loš smještaj. Zgrade za smještaj bile su vrlo loše i bez kreveta. Voda je provaljivala u spavaonice pa su djeca bila u vodi. Na intervencije naše vlasti stanje se nešto popravilo.

Organizaciju higijenske službe vodilo je naše osoblje. Bilo je malo zdravstvenog osoblja pa su oni koji su bili zaduženi za poslove oko higijene radili, u ili i u ili druge. U okviru preventive izvršena su cijepljenja stanovništva protiv difterije, pjegavca, trbušnog tifusa i velikih boginja. Bilo je obavezno i kupanje dva puta nedjeljno, kao i niz drugih higijenskih mjera o kojima su vodile brigu higijenske komisije. U okviru svakodnevnog borbe za higijenu održavani su i kursevi iz oblasti zdravstvenog prosvjete i vanja i sve to skupa dalo je pozitivne rezultate.

Me u djecom glavni nosioci brige za zdravlje, za stvaranje higijenskih navika, za isto u djece i sredine u kojoj se boravi, kao i za sve drugo, bile su vaspita ice i u iteljice. Njihova uloga bila je posebno zna ajna za o uvanje ili vra anje duševnog zdravlja gdje je to trebalo, jer su one i no u ustajale da utješe i umire bol. Lepa Levi piše da je no u »ustajala vrlo esto, jer je uvijek neko dijete plakalo. Nekada se ubo na ježa, pa se gnojilo, nekada je neko u temperaturi, nekada neko povra a, neko opet sanja ružan san da ih

20 Zene Hrvatske u NOB, str. 425.

21 Ante Palavrši , cit. djelo, str. 276.

ho e zaklati ustaše, nekad sanjaju roditelje kojih nema pa se rasplau, neko je izgorio od sunca, nekog boli glava itd. To sam, uglavnom, sama sve obavljala u toku no i s priru nom apotekom i davala im prvu pomo dok svane dan, a onda bi ih vodila kod ljekara u onu malu bolnicu ili ambulantu.²²

III

Jedna od prvih briga rukovodstva zbjega bilo je organizovanje škola. Poslije obaveznog karantina, vakcinacije i stalnijeg smještaja, odmah se po elo raditi s djecom. Radom na otvaranju škola rukovodio je COZ preko svog referenta za prosvjetu i kulturu, kulturno-prosvjetnog odbora i logorskih odbora narodne vlasti. Ovu aktivnost nametala je injenica da je u zbjegu bilo najviše djece (oko 60%). Školom su bila obuhva ena sva djeca od 7 do 12 godina, a stariji nepismeni analfabetskim te ajevima.

Djeca iz kordunaških i banijskih domova ve su u otadžbini, izme u neprijateljskih ofanziva, imala organizovanu nastavu i u Italiju odlaze po grupama opredijeljenim prema stepenu nastave u školi. Nisu to bili vrsti oblici, ali je to mnogo pomoglo pri organizaciji rada škola u novoj sredini. To potvr uju i navodi u izvještaju Anine Tompa Prosvjetnom odjelu ZAVNOH-a o radu osnovne i srednje škole dje je kolonije u Santa Cesarei.²³ Me utim, još interesantnija je skica tog izvještaja u kojoj ima i poneka dragocjena neobjavljena sitnica zbog koje vrijedi tekst citirati u ve im odlomcima. Iz oba dokumenta se vidi da se od samog po etka evakuacije mislilo i na nastavak školskog rada. O ekivalo se sigurno da uslovi za rad ne e biit gori nego u zemlji gdje se ipak radilo. I baš zato što su uslovi za rad postali nemogu i, preduzeta je evakuacija: »Radi u estalih ofanziva na oslobo eni teritorij i estih prepada trupova«, piše Tompa, »po ela je 1. VII 1944. evakuacija djece s Banije, Korduna, Like, te Slavonije. Ponajprije su preba ena najmanja djeca, a ve 3. VII po elo se otpremanjem djece koja prema starosti treba da pohaaju školu. Poslije 6-todnevnog boravka u karanteni u Karbonariju otpremljena su djeca u S. Cesareu Terme, na jugu Italije. Budu i da su iz zdravstvenih razloga morala djeca primiti više vrsta injekcija, a i topla klima izazivala je reakciju prvih dana, školu nismo otvorili 14 dana dok se djeca nisu aklimatizirala i odmorila.

Dne 26. VII izvršeno je grupiranje djece po odjeljenjima te formiranje razreda. Do danas je osnovnom školom obuhva eno 616 djece. Budu i da je ve ina djece bila nepismena, otvoreno je najviše prvih razreda. Od u enika koji su navršili 10 godina, a nepismeni su, formirali smo 2 takozvana napredna prva razreda, u kojima se radi njihove ve e aperceptivne sposobnosti preduzima gradivo bržim tempom. Praksa pokazuje da je to pitanje pravilno riješeno, djeca e za kratko vrijeme savladati propisano gradivo za I razred i odmah pre i u II razred. Danas imademo u osnovnoj školi 17 odjeljenja: 8 stru nih nastavnika i 4 pomo na, kako se vidi iz slijede ih skrižaljaka. Da se rad u školi odmah u po etku postavi na što solidniju bazu zaklju eno je da se svake nedjelje održe sastanci na kojima e nastavnici dati izvještaj o radu prošle sedmice, na in rada kojim su se služili, a iz diskusije koja se

²² Pismo Lepe Levi autoru od 24. januara 1980. godine.

²³ Zene Hrvatske u NOB, str. 424–425.

vodi daje se pomoćnim nastavnicima mogućnost da se što prije upoznaju s različitim pedagoškim problemima i metodom rada kojom treba da se služe. Pomoćni nastavnici pokazuju veliki interes, te dnevno posjećuju razrede stručnih nastavnika, primaju savjete te veoma lijepo rade u svojim odjeljenjima.

Upravu osnovne škole vodi za sada prof. Kugler...

Administracija je ovako provedena. Svaki nastavnih vodi prozivnik i dnevnik rada te ima razrednu kartoteku... Upravitelj vodi glavni imenik. Obuka se vrši u dvije školske zgrade sa sedam prostorija (i 2 šatora — dodato u izvještaju). Radi velikog pomanjkanja prostorija vrši se obuka dvokratno. A da se mogu svi razredi izmijeniti, svaki razred ima obuku 5 dana u sedmici. U doba dok se djeca zadržavaju u dječjim domovima ponavlja se s njima i utvrđuje se program. Pazi se da se kroz sve predmete, što je moguće češće, provlači nit NOB-a.²⁴

Pomenutih »skrižaljki« nema u skici, ali je jedna objavljena u okviru izvještaja²⁵ i sadrži raspored djece po odjeljenjima. Iz ove tabele se vidi da je bilo 17 odjeljenja među kojima 12 prvog razreda, 3 drugog i po jedno odjeljenje trećeg i četvrtog razreda osnovne škole. Od ukupnog broja učenika (616) Srba je bilo 520, Hrvata 94, 1 Musliman i 1 Jevrejin. S njima je radilo 10 uitelja od kojih su: Sofija Soi, Anka Jovi, Lepa Magdi, Herta Kugler, Ljubica Potkonjak, Anka Gašparovi i Tatjana Jokanovi vodile po dva odjeljenja, a Mirjana Tadi, Dušan Jović i Gina Rajević po jedno. U odjeljenjima je bilo prosječno oko 45 a u trećem razredu 50 učenika.

Broj odjeljenja nije bio stalan jer su se u toku postojanja ove kolonije priključivala djeca iz zbjega gdje su živjeli s nekim od roditelja. To saznajemo i iz dječjih sjećanja. A iz izvještaja Leosave Magdi o omladinskom takmičenju povodom II omladinske konferencije zbjega saznajemo da je u tom trenutku bilo veoma malo odjeljenja.

U više izvora pominju se tzv. pomoćni uitelji. Školovanih uitelja bilo je malo, a bilo je mnogo djece koju je trebalo obuhvatiti školom. I u Italiji, kao i u otadžbini, posao uitelja prihvatili su omladinci i omladinke koji su bar donekle mogli da odgovore tom zadatku. Pored redovne pomoći starijih, preko te ajeva i sastanaka, oni su imali i redovnu kontrolu svoje skopske organizacije na njihovim sastancima se razgovaralo i o njihovom radu. Sigurno je da rad ovih mladih i djevojaka nije mogao biti onako sistematičan i temeljan kao rad uitelja — stručnjaka. Ipak, pored stručne pomoći, oni su imali divovsku volju da obave svoj posao kako treba. Polazna osnova u radu bilo im je uspostavljanje drugarskih odnosa s djecom. Milan Kovačević, omladinac iz logora u Santa Cesarei, ovako je zapamtio svoje prve »uiteljske« korake u zapisu pod naslovom »Zašto sam i ja postao privremeni uitelj«. Dragocjen je i kao potvrda određene pojave i prakse i kao dokaz ozbiljnosti s kojom je omladina prihvatila i izvršavala svoje zadatke. Iz cijelog ovog stava prema poslu uitelja dobro se osjeća svjesna i stalno prisutna društvena odgovornost.

»Bio sam vrlo iznenađen« piše on, »kad su mi saopštili, da i ja voditi jedan razred, ali bio sam toliko sretan, što i u svoje znanje mogu i predavati i drugima. Prije nego sam preuzeo dužnost prisustvovao sam nekoliko puta na predavanju nekog stručnog nastavnika. Dodijeljen mi je II razred. Prvih

24 Skicu (koncept) za izvještaj sačuvala je Anina Tompa. Autor raspolaže njenom kopijom.

25 Zene Hrvatske u NOB, str. 421.

dana s poludrhtavim glasom govorio sam u razredu, dok se nisam privikao i prilagodio toj dužnosti. Na predavanju nastojim gradivo što bolje protumačiti, da me svi razumiju. Iako još mlad i neiskusn u radu, sva sam svoja nastojanja usredotočio da bih imao što boljeg uspjeha. Pored školskog rada dajem ispomoć i pionirskoj organizaciji, koja ima zadatak da u svoje redove okupi sve pionire i aktivira ih. Iako malo, ali vrlo zainteresovano vršim ovu asnu dužnost koja mi je povjerena i hoću u uložiti što više truda u korist naših najmlađih, na kojim svijet ostaje.«²⁶

Poznata partizanska snalažljivost pomogla je da su ljudi osnovne školske potrebe rješavali tako spretno da se nastava mogla uspješno odvijati. Iz otadžbine su otišli bez najosnovnijeg pribora za rad u nadi da će to lakše nabaviti u Italiji. Tamo ih je dočekala ista nevolja. Školski pribor vrlo teško su nabavljali, a knjige još teže. Samo su prvaci imali bukvar (po etnicu),²⁷ a svi drugi sve su pisali i u iluziji tih bilježaka. Nedostatak udžbenika i priručnika donekle je ublažavan omladinskom i pionirskom štampom koja je dolazila iz Jugoslavije.

U masi uopštenih tvrdjenja o ovim događajima svakako je osvježenje i ubjedljiv dokaz više i jedno od njih, toliko spominjane, Lepe Levi, bivše učiteljice i aktivnog učesnika u tom velikom poslu zbrinjavanja i vaspitanja partizanske djece. I njeno pomenje rasterećeno je od mnogih pojedinosti, a i zapamćeno nužno se sužava kad se stavlja na papir, ali i ono svojom prisutnošću u i u ovako telegrafskom obliku obogatiti opštu sliku o životu i radu u školi u ovom zbjegu. »Radila sam s I razredom,« zapisala je ona. »Učionica je bila opremljena najnužnijim namještajem: klupama, stolom za učitelja, pločom i računalo. Nastavnih sredstava nikakvih nismo imali, ali krede u bojama su nam mnogo pomagale. Pomoću njih smo učenicima davali pojmove boja, jer je njihovo znanje u tom pogledu bilo vrlo oskudno, vjerovatno zato što za tri godine rata nisu imali prilike upoznati se s tim. Krede u bojama su nam pomogle da nadoknadimo nastavna sredstva kod ilustracije pripovijedaka, davanja matematičkih pojmova, istorijskih događaja, upoznavanja prirode itd. U matematičkim su se služili štapićima, kamenčićima itd. Bukvare smo imali, ali se ne sjećam imena. Možda smo dobili od učitelja iz Dalmacije, koji su se isto našli u Italiji, pa su i oni došli u našu koloniju.«²⁸

U okviru pomenute skice za izvještaj Anine Tompa svakako su posebno zanimljivi redovi o gimnaziji jer ih nema u objavljenom izvještaju, a evo što piše: »Evakuirana je gimnazija s Banije. Evakuacija je izvršena 2 dana ranije nego što je bilo predviđeno. U 11.30 uveče došao je pred zgradu gimnazije kamion s nalogom za evakuaciju i posebnom odredbom da se smiju sa sobom ponijeti samo najnužnije stvari. Ova evakuacija je sprovedena u roku 20 minuta. Većina učenika nije mogla ponijeti ni svoje školske biljež-

26 Rukopis u Pedagoškom arhivu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu.

27 Prema pismu Duke Kosaka Ivi Tomiću od 12. II 1977. Ova po etnica je napisana u Otočcu u jesen 1943, a štampana je u Slunju u aprilu 1944. u 625 primjeraka. Prepis ovog pisma dala mi je Vlatka Babić koja je učestvovala u idejnom rješavanju ovog bukvara i u vezi s tim mi, 31. III 1979. piše: »Osnovno za po etnicu bila je potreba da se školama izda neka knjiga. I ne samo školama već i narodu, jer svaka učionica je imala i po etnici. Autor po etnice je Duka Kosak koji je izradio uz našu pomoć (iz Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a)«. Knjigu je ilustrirao Petar Simaga.

28 Sjećanja Lepe Levi, kod autora.

nice, a isto tako su nastavnici morali ostaviti jedan dio teško sakupljenih pri-
ru nih knjiga. Dolaskom u S. Cesareu po inje ve 17. VII redovni rad u Ia
i Ib razredu. Budu i da je gradivo za I razred gimnazije u Ia razredu obra-
eno, zaklju eno je da se poslije obavljene klasifikacije u enici Ia razreda
prevedu u II razred. Pridolaskom djece iz svih krajeva naše zemlje, a ruko-
vo eni željom da što ve em broju djece dajemo mogu nost školovanja, otvo-
reno je još jedno odjeljenje I razr... Upravu škole vodi za sada prof. eki .«
Zatim slijedi podjela predmeta na nastavnike: Miroslav Kugler predavao je
»ra un« u Ia, Ib i II razredu po 4 sata nedjeljno, Milan eki je predavao
prirodopis u Ia, Ib i zemljopis u II razredu, Eia Lev (Low) je predavala hi-
storiju i zemljopis u Ia i Ib, Anka Murgi predavala je »narodni jezik« u
Ia, Ib, II razredu i higijenu u svim razredima, Baljajev je predavao ruski
jezik u svim razredima i zemljopis u Ic, asove gimnastike držao je Krstulo-
vi i u po etku najviše pažnje posvetio je u enju plivanja, pjevanje je pre-
davala Desa Krstulovi . Na kraju stoji zna ajan zaklju ak: »U školi i u do-
mu se radi uobi ajenim tempom te se s acima, usprkos prekidu u obuci,
uspjelo obraditi i utvrditi gotovo sve predvi eno gradivo.«²⁹

U svim školama u zbjegu radilo se po jedinstvenom planu i programu koji
su stvorili odgovaraju i organi ZAVNOH-a, a u itelji su sami prilago avali
obim predvi ene gra e postoje em vremenskom trajanju nastave i predzna-
nju u enika. Uspješnost rada ovog velikog kolektiva potvr uje podatak da
je kroz osnovnu školu u Italiji prošlo oko 1000 djece od 7 do 12 godina.³⁰
Mnogi od njih bili su i skromno nagra ivani za dobre rezultate u u enju.
Ali, i oni koji nisu o ekivali javna priznanja, u ili su s izuzetnom voljom.
Bilo je to vrijeme kada se svaki posao, pa i u enje prihvatao kao dug prema
otadžbini i savjesno obavljao.

Naporedo s organizacijom života teklo je i stvaranje politi kih organiza-
cija koje su bile sastavni dio toga života. Zapravo, u nekim kolektivima po-
jedine organizacije nisu ni prestale da postoje i djelovale su i u pokretu, a
po dolasku na novo opredjeljenje izvršene su samo neophodne reorganiza-
cije. Sva djeca su bila okupljena u pionirsku organizaciju i pioniri su po odje-
ljenjima i domovima birali svoje odbore od predsjednika, sekretara i neko-
liko lanova koji su vodili pojedine sekcije.³¹ Uvo enje novih lanova odbo-
ra u rad obavljeno je bez ve ih teško a jer su djeca ve imala iskustva iz rada
pionirskih organizacija u domovima i selima u otadžbini. U svim poslovima imali
su pomo svojih o itelja i starijih omladinaca, tzv. pionirskih rukovodilaca.
Ve i dio rada odvijao se u sekcijama za higijenu, kulturu, fiskulturu, za
ru ni rad i drugim oblicima koji su stvarani prema potrebi. Nastojalo se da
svi znaju svoje zadatke. Zadaci lanova sekcije za higijenu npr. bili su da se
brinu o isto i svojih drugova i isto i doma, u ionice i dvorišta i da se bri-
nu o zdravlju drugova, da javljaju vaspita ima sve promjene i pojave bolesti.

Sekcija za kulturno-prosvjetni rad vodila je organizaciju kulturnog života
u domu i brigu o u enju svakog pojedinca tamo gdje su pioniri bili i u e-

29 Vidi fusnotu 24.

30 Ante Palavrši , cit. djelo, str. 278.

31 Anina Tompa u pomenutoj skici izvještaja navodi: »U svim razredima izabran je odbor
od 5 lica. Svako Je lice odgovaralo za neku dužnost: npr. 2 za kulturno-prosvjetni rad
(podstrekavanje u enika da pišu zada e, u e, crtaju, briga za zidne novine itd.), 1 za higi-
jenu (isto a razreda, u enika, briga za zdravlje pojedinaca), 1 za disciplinu. Strogo se
vo i nadzor da se u izabranim lanovima ne razvija samovolja.«

nici. Ina e, svaki dom ili razred spremao je svoj umjetni ki program i po-
vremeno nastupao na internim priredbama. Stalan zadatak ovog odbora bio
je i izdavanje zidnih novina: pisanje priloga i poticanje drugih na pisanje,
kao i izrada samih zidnih novina koje su se obi no sastojale od velikog pa-
pira sa zaglavljem u kome je stajalo: ZIDNE NOVINE, razred i broj i Titova
slika. Na ostalom dijelu papira bili su raspore eni i zalijepljeni lanci, ured-
no prepisani mašinom ili rukom, i crteži.

Sekcija za fiskulturu imala je zadatak da zajedno s vaspita em, u iteljem
ili pionirskim rukovodiocem, organizuje igru u asovima popodnevnog od-
mora, poslije obaveznog u enja po grupama. Svaka grupa imala je svoju
igru: nogomet, rukomet, tr anje, šah i drugo, a mla i igrali su se piljaka,
trike, lon i a i si. Lopte su bile krpene i pravljene su od krpa koje su do-
bijali u kroja koj radionici. Vrlo aktuelan zadatak bio je u enje plivanja i
to su radili uz pomo omladinaca i profesora iz gimnazije. Rukovodstva fis-
kulturnih sekcija organizovala su i takmi enja u tr anju, nogometu i šahu
izme u pojedinih domova.

Postojale su i sekcije za ru ni rad. One su imale vrlo važan i višestruk
zadatak i vaspitni zna aj. Pored toga što su se djeca u ila radu, razvijala su
maštu i ovjekoljubiva osje enja: »Sekcija za ru ni rad je izmišljala razne
radove od materijala koji su im bili pri ruci, kao npr. konzerve, kartonske
kutije, papiri za zamotavanje, sanduci od drveta, ambalaža za hranu iz
ekonomata. Od toga su pravili razne predmete, kao na štapu »vjetrenja a«,
koja se pri tr anju vrti, zatim su pravili ku ice, kamione, vagone, brodove,
namještaj za lutke (koje su bile od krpica) itd. Najljepše izra eni predmeti

Iz borbi Zumbera ke brigade 34. divizije NOVJ za oslobo enje Ozlja 4.5.1945.

su se uvali za izložbu, a najve i dio se poklanjao djeci iz domova predškolskog uzrasta, jer to su im bile i jedine igra ke... Gimnazijalci su od drvene ambalaže pravili kreveti e za malu djecu da ne bi ležala na podu.

U novembru smo napravili izložbu ru nih radova na koju su došli i savezni ki oficiri iz odmarališta. Oni su na izložbi ostavili nešto lira, pa smo za te novce kupili ešljeve i nekog alata za ru ni rad, pa su kasnije izra ivani još ljepši i bolji predmeti. Dje joj mašti i stvaralaštvu nije bilo kraja i nemogu e je danas, nakon 35 godina, to sve nabrojiti, samo znam da smo bili svi oduševljeni njihovim umije em.«³²

Najve i dio organizacije rada — akcija i ponašanja — dogovaran je na sastancima pionirske organizacije. Djeca su tako osposobljavana da ocjenjuju situaciju u kojoj se nalaze, da nalaze svoje mjesto u odre enom vremenu i da se podsti u na svjesno i aktivno u eš e u svakidašnjem životu. O tome ima dirljivih svjedo anje koja vrlo realno slikaju djecu toga vremena kada su se i ona ponašala dostojanstveno i hrabro, uvijek spremna na odricanja i strpljivo podnošenje svih teško a. Dvije slike iz života pionirske organizacije to e potvrditi i oživjeti. Prvu je dao bezimena pisac još u vrijeme boravka našeg zbjega u Italiji. Nastala je, dakle, na izvoru zbivanja i zato ima vrijednost neposrednog odraza. lanak je nastao u Santa Cesarei i nosi naslov »Jedan dan našeg života u domu«. Nema potpisa autora, a odnosi se na Ile razred osnovne škole. U izvještaju Anine Tompa o formiranju razreda i odjeljenja nema ovog odjeljenja pa je mogu e da se to odnosi na odjeljenje koje je kasnije formirano od djece koja su tamo došla s odraslim izbjeglicama i naknadno se priklju ila dje joj koloniji. Po stilu bi se reklo da je to napisao »drug Dušan, u itelj« koji je skriveno pratio sastanak ovog kolektiva i vodio zapisnik. Zato što je sadržaj lanka po mnogo emu interesantan, navodim ga ve i dio:

»Iz sobe se uje glas dežurnoga: 'Vrijeme za ustajanje.' Naravno, zna se što slijedi iza toga, vjetrenje posteljine, umivanje i spremanje za doru ak. Poslije doru ka imamo nastavu koja traje od 8,5 do 12 sati. aci su Ile razreda osnovne škole. Naša spoljašna slika u razredu je slijede a: oko školske table u polukrugu sjede djeca. Nedostatak školskih klupa smo zamijenili prostrtim ebetom na patosu: ispred njih stoji kištrica kao naslon za pisanje, teke i pisa i pribor su na njima. Prekrstili su noge da se ima utisak kao da su spremni za kakvu ozbiljnu diskusiju ili stara ku pri u. Na asu vlada tišina, u intenzivnoj su pažnji: postavljaju pitanja, referišu uzajamno se dopunjuju, daju svoj sud o znanju pojedinaca koji je esto puta objektivan. U prikazivanju li nih vrijednosti su neobi no skromni. Smisao za istinu i obećanje i od strane nastavnika zahtijevaju kontrolisati: 'Druže, obe ao si nam donijeti nove sveske, pa gdje su?' — upita jedan od drugoga. Zadovoljili su se s odgovorom da nisu još stigle iz Bari-a... Dva školska sata su protekla neosjetno. Vrijeme je za ru ak, naš »ekonom«, jedan od drugova koji dijeli jelo, sve je spremio tako da smo sjeli za gotovo. Za drugove koji su slabije fizi ke kondicije postavio je jedan mali dodatak kao poja anje. Osje aj uzajamne potpore i suzbijanje egoizma gotovo svi posjeduju.

Poslije podne padaju prijedlozi da idemo u šetnju. Terasa oko naše zgrade po kojoj se stalno kre u, postala im je kao odre en prostor za krivce. Posmatranje prirode oko sebe i zapitkivanja bila su miješana s pjesmom. Pri-

32 Sje anje Lepe Levi, kod autora.

premili smo utakmicu i u skakanju. Vratili smo se i ve je bilo vrijeme za ve-
 eru. U trpezariji izjavljuju da ne bi odbili duplu porciju, što je bio sigurno
 rezultat šetnje i gimnastike ovoga dana. Po ve eri je održan uobi ajeni sa-
 stanak pod rukovodstvom kulturno-prosvjetnog odbora. Drug Dušan, u itelj,
 koji skriveno prati njihov sastanak, bio je zapisni ar ove sjednice. Predmet
 razgovora je bio: oproštaj s drugovima koji idu za Dalmaciju«. Predsjednik
 kulturno-prosvjetnog odbora, Milojevi Josip: ‚Drugovi, ja otvaram naš
 sastanak i pozdravljam vas našim borbenim pozdravom: S.F. — S.N! Dru-
 govci Dalmatinci, vi sada odlazite u domovinu. Ja vam želim sretan put. Že-
 lio bih da se nas sje ate, drugovi, da nam pišete, nemojte smatrati ako vas
 je tko od drugova uvrijedio da je to namjerno u inio (pla e). Pozdravite naše
 drugove u domovini'. Mari Dušan: ‚Drugovi, mi se sada rastajemo, no može
 biti da emo i mi brzo u domovinu, pa emo se opet sastati. Ako vas budu
 pitali: Što ste radili u Italiji nemojte re i: pa kupali smo se u moru, jeli smo
 bijeli kruh, okoladu i drugo. Zar je to dosta, drugovi? (svi: Nije). Mi smo
 u ili: itati, pisati, ra unati, redu i disciplini i isto i.' Drakuli Nikola: ‚Ima
 gotovo pet mjeseci od kad se nalazimo u Santa Cesarei. Mi smo, drugovi,
 radili mirno, zato smo mnogo postigli. Za ovo imamo da zahvalimo našim
 borcima koji su nam pružili mogu nosti da mirno radimo. Oni nas evo po-
 novo vra aju u domovinu. Drugovi, pozdravite naše drugove u domovini i
 pokažite im što znate. Može biti da još bježe ispred bande, da su gladni i goli
 i bos i pa se nisu mogli nau iti onome što smo mi mogli. Sad recite nam vi
 nešto, drugovi, koj odlazite.' Kneževi Joso (Dalmatinac): ‚Kad sam uo da
 emo ku i bilo mi je jako mило, a kad se ovako opraštamo, onda mi je jako
 teško, (pla e). Mi emo pozdraviti vaše roditelje i drugove u domovini' (Pre-
 kida ga pla i sjeda).³³ U dje jim lancima iz ovog vremena do sada se nismo
 susreli s ovoliko imena. Nema drugih podataka o njima.

Druga slika je nastala znatno kasnije, ali s ništa manje emotivnosti, što
 zna i da su i doga aji duboko doživljeni i zato zapam eni i do današnjih
 dana. To su sje anja Lepe Levi, u iteljice, koja kao da i sada stoji ispred
 djece svoga doma i s njima ozbiljno raspravlja važne životne probleme kao
 što je to inila 1944. godine u ve ernjim asovima na zajedni kim sastanci-
 ma: »U ve ernjim asovima«, sje a se ona, »održavali su se zajedni ki sa-
 stanci. U po etku sam ih ja vodila, ali sam postepeno prepuštala predsjedniku,
 koji je vrlo brzo to prihvatio i vrlo dobro se snašao u toj dužnosti. Tako se
 cijeli odbor osamostalio u rukovo enju sastancima, a ja sam bila kao posmatra
 i pružala sam pomo gdje je zatrebalo. Tako bi predsjednik otvorio sastanak,
 dao dnevni red, pa bi se ta ka iznosila i rješavali problemi i donosili zaklju -
 ci šta treba u initi po kojem pitanju. Divila sam se toj dje ici kako su zrelo
 i pametno znala iznositi svoje probleme, dati im zna aj i izvesti zaklju ak,
 pa podijeliti zadatke izme u sebe. Iz toga se vidjelo koliko je rat od njih na-
 pravio ozbiljnu djecu, jer im je uskratio ono pravo bezbrižno djetinjstvo.
 Kada su imali as kritike i samokritike, došla je do izražaja njihova iskren-
 nost jednih prema drugima, dobronamjernost i poštenje. Na tim sastancima
 esto se zapazio visok stepen razvijenog drugarstva. Tako je jedan dje ak
 trebao da ide u bolnicu u drugi grad na lije enje, a nije imao cipele. One
 što je dobio bile su poderane, a pošto je ve bio novembar, bilo je kišno vri-
 jeme, a i prohladno, pa se tražio na sastanku dobrovoljac koji e mu dati ci-

33 Prepis lanka sa uvala Anina Tompa. Koplja prepisa nalazi se kod autora.

pele. Javilo ih se mnogo jer — kako su rekli — ne mogu pustiti druga bolesnog da ide u bolnicu bos. On je odmah na licu mjesta isprobao nekoliko pari cipela. Neke su mu bile velike, neke malene i kad je naišao na odgovarajuće, vlasnik tih cipela mu je rekao: 'Uzmi ti moje cipele, ja u lako i bos. Ja sam zdrav i meni ne e biti teško.' Mene se to toliko dojmilo da i danas to pamtim. Jako mi je žao da ne znam imena te djece.³⁴ Na kraju je predsjednik predložio ako neko ima bonbona i okolade — koje su ina e djeca dobijala kao poja anje ishrane — da sakupe pa da svome drugu dadu za put i za bolnicu. Nastalo je preturanje po džepovima, odlaženje u spavaonice i za as su se nakupile poslastice za njega. Ja sam gledala ta ozarena lica, koja su s velikim zadovoljstvom odvajala svoje male uštede slatkiša. Udila sam se kako su velikodušno odvojili ono što su mnogo voljeli.³⁸

Oba ova priloga su svjedoanstva o kordunaškoj, banijskoj i li koj djeci koja su u toku rata, u pionirskoj organizaciji i van nje, ispoljila zrelost i sposobnost u strpljivom, odanom i upornom savladavanju nedaća koje su im se svaljivale na nejakapleća, ali uvijek s vjerom u ljude i, iznad svega, u slobodu koju im ti ljudi donose svojom borbom. Oni su svim srcem htjeli da olakšaju tu borbu da bi što prije mogli da se vrate na svoja slobodna ognjišta.

U ovoj djejoj koloniji bilo je i odraslije djece koja su se s više razumijevanja odnosila prema situaciji. Veća sposobnost spoznaje nosila je i veću aktivnost ukljuivanja u svakidašnji život i to život opredijeljen ratnom nužnošću u i potrebom da svako prema svojim snagama primi dio borbe i da ne posustaje do kraja. Na to ih je podsticala i omladinska organizacija (USAOJ) kojom su bili svi obuhvaćeni, kako omladina koja je radila s djecom i za djecu po dječjim domovima tako i u enici gimnazije. Pokretaka snaga mnogih akcija i duša omladinskog rada bio je SKOJ. U djejoj koloniji postojala su tri skojevska aktiva koji su radili od prvog dana. Jedan aktiv sačinjavali su profesori PPG, drugi osoblje po domovima i u administraciji i treća omladina gimnazije. Prvi rukovodilac skojevske organizacije u koloniji bila je Marženka Zarković a zatim Lepa Levi. Svi članovi SKOJ-a imali su određene zadatke, znali su svoj posao i odgovarali su za njega pred svojim skojevskim aktivom, a svima je bilo zajedničko ideološko-političko uzdizanje i praćenje vojno-političkih događaja u zemlji i svijetu.

Svuda gdje su živjeli i radili mladi razvijan je takmiarski duh. Omladina je za vrijeme rata esto organizovala takmičenja, naročito pred konferencije i kongrese svoje organizacije. I omladina zbjega u Santa Cesarei slijedila je tu praksu, a jedan poziv na takmičenje i jedan izvještaj uvećen u suštini aktivnosti mladih u ovoj koloniji. Nama nepoznati autor članaka »Omladina zbjega pred drugom konferencijom« potpisao se samo sa »C« ili »«. Bio je to sigurno neki od vrijednih omladinaca koji je brinuo o mnoštvu poslova i zadataka i pozivao ostalu omladinu da mu se pridruži u radu. Isti zadaci i podsjećanja na obaveze omladine susreću se i u drugim pisanim i usmenim sjećanjima, ali ovaj tekst ipak zaslužuje našu pažnju i zbog toga što govori o zadacima pred određenu Drugu konferenciju omladine zbjega

34 Na moje pitanje da li se sjećaju imena svojih uenika, Lepa Levi mi je odgovorila: »Sjećam se nekih prezimena i imena, ali odvojeno: Crevar, Lončar, Dević, Manojlović, Korać, Reljić, Zimonja, Novaković, Orešanić, Roknić, Dragan, Petar, Milan, Nikola, Branko, Dragaj Anka, Štaka itd.«

35 Sjećanja se nalaze kod autora.

u Italiji, i zbog naglašavanja specifi nih zadataka omladine logora u Santa di Leuki i zbog ve poznatog stava naše omladine prema NOB i svojoj ulozi u toj borbi. Zato navodimo lanak u cjelini:

»Dan naše slobode je blizu i mi ga moramo ubrzati.

Pred nama je II omladinska konferencija zbjega u Italiji. Neposredno iza ove e se održati na oslobo enom teritoriju Jugoslavije II oblasna konferencija omladine Jugoslavije.

Da bi mi, omladina zbjega, vedra ela mogli da izi emo na našu konferencije i da bi naši delegati mogli da govore o našem radu na Oblasnoj konferenciji, potrebno je da što više dademo od sebe, a osobito sada u petnaestodnevnom takmi enju koje po inje 15. IX i traje do 1. X.

Naš logor, S.M. di Leuka, na Prvoj omladinskoj konferenciji je zauzeo (?) mjesto me u našim logorima u Italiji. Ovaj put, za II konferenciju moramo staviti sebi za zadatak da zauzmemo prvo mjesto i da tako pobijedimo sve ostale logore. Najve a sramota bi bila za nas kad bi išli natrag mjesto naprijed. Da se to ne bi dogodilo, naprijed u borbu!

Da bi pobijedili — a to mi svi želimo — potrebno je da dademo što više od sebe na svim poljima rada, gdje to možemo.

Prvi i najvažniji zadatak koji stoji pred nama, omladinom Leuke, jeste što ve a pomo našem logorskom Odboru zbjega. Naš logorski odbor — a to je naša narodna vlast — ima veliki broj teških poslova koje on mora svakodnevno da rješava. Na nama stoji da mu mi te njegove teške poslove olakšamo. Evo kako emo mi to u initi. Uzmimo jedan primjer. Naš logorski Odbor traži radnu snagu za iš enje jedne ku e, jer ako se ne bi o istila, postoji opasnost od zaraze za itav naš zbjeg. Na nama je dužnost da mi odmah sko imo i da tu pomognemo. Ako ne možemo sami da radimo, a ono barem da Odboru pomognemo prona i radnike. Ovakvih i sli nih primjera se na e svakodnevno veliki broj. Svi moramo udarni ki izvršavati ono što se pred nas postavi i na taj na in pružamo najbolju podršku svome odboru. Ako ovako radimo da pomognemo svome odboru u svemu, onda možemo ponosno da izi emo na našu omladinsku konferenciju.

Drugi zadatak koji nije ništa manje važan nego prvi jeste: što viša vlastita naobrazba. Poznavanje odluka našeg narodnog parlamenta donesenih na Drugog zasjedanja, kao i poznavanje odluka Tre eg zasjedanja našeg ZAVNOH-a i rezolucije Drugog kongresa Antifašisti ke omladine, neophodno je potrebno. Ako ovo budemo poznavali, onda emo imati u svojim rukama najubojitije oružje protiv našeg neprijatelja, onda emo mo i svu ostalu našu omladinu koja još nije upoznala dobro našu borbu, okupiti oko sebe, jer po ovim odlukama mi omladina dobijamo najve u slobodu što može biti dana. Nitko od nas ne smije ostati a da ne bude upoznat s gornjim odlukama. Pisanjem zidnih novina, u estvovanjem u priredbama, u enjem u školi, u enjem naših nepismenih, pomo i našim pionirima, posti i emo silne rezultate o kojima emo mo i ponosno govoriti na našoj konferenciji. Ovaj drugi zadatak moramo nastojati da izvršimo u potpunosti.

Drugovi i drugarice, uprimo svim svojim snagama da u petnaestodnevnom takmi enju postignemo najviše mogu e rezultate. Nastojmo da ime svakoga od nas bude spomenuto na našoj konferenciji, kao ime omladinca — udarnika.

Drugovi i drugarice, mi to možemo i mi to moramo. To od nas traži naš napa eni narod i naša krvlju natopljena domovina. To od nas traže naši dru-

govori omladinci i omladinke, koji lijevaju svoju krv za našu i za svoju slobodu koja je ve svoje prve zrake bacila na nas.

Smrt fašizmu — sloboda narodu!»³⁶

Tekst izvještaja o rezultatima ovog takmi enja prili no je ne itak i zato su mogu e greške u »dešifrovanju«, ali to ne e umanjiti predstavu o bitnom. A ovdje je bitno da se vidi šta su sve djeca i omladina radili i u emu su se takmi ili. Ovaj izvještaj obuhvata rezultate »takmi enja omladine u Santa Cesarei«. Ne itka je cifra koja ozna ava mjesec. Vjerovatno je to takmi enje omladine od 15. septembra do 1. oktobra 1944. pred Drugu konferenciju zbjega o emu govori i prethodni tekst. Ipak je najvažnije od svega da su rezultati takmi enja vrijedni pažnje i da se izvještaj odnosi na kordunašku i banijsku omladinu, što zaklju ujemo i po navedenim imenima djece i omladine. Navodim cio tekst.

»REZULTATI S TAKMI ENJA OMLADINE U SANTA CESAREI

U ovom logoru nalazi se 123 omladinaca i omladinki koji su obuhva eni školom, 25 (ili 35?) koji rade po našim raznim ustanovama, domovima i radionicama. Pionira ima 897.

15. (IX?) o.g. otpo elo je takmi enje u logoru. Logor se natjecao s ostalim logorima zbjega.

Dosta su razli iti sektori rada omladine našeg logora te nismo mogli odrediti to no to ke, nego — uglavnom — poja ati rad svakog omladinca u njegovom radu. Osim toga takmi ili smo se u kulturno-prosvjetnom radu, disciplini i sakupljanju hrane za dje je domove u domovini. Tako na primjer:

U logoru imamo dvije kuhinje. Jedna, i to ona u kojoj ima najviše posla jer se u njoj hrani mnogo više osoba nego u drugoj, pokazala se vrlo dobro. U toj kuhinji hrani se 650 osoba, što zna i da se 1.950 porcija na dan podijeli hrane i isto toliko posuda i kašika na dan opere, jer se tri puta na dan jede. Prije takmi enja omladinci su oprali i ure ivali prostorije do 9 sati na ve er, a za vrijeme takmi enja nastojali su da to ide sve brže; da do 7 sati i 30 minuta bude ve sve sre eno. Odatle se išlo u omladinski dom na sastanak. Od tih 6 omladinaca najbolje se istakao za vrijeme takmi enja omladinac Trivo Curgus, koji je zadužen za loženje pe i naftom, što je vrlo naporno, a uz to štetno djeluje na plu a zbog dima. Pored tog posla on uvijek pomaže drugaricama u njihovim poslovima. Od tog radnog vremena, koje je obi no u jutro od 6 sati do 8 na ve er, drug Trivo je 1 sat posve ivao analfabetskom te aju. Tako je... nau io itati i pisati, i sve slobodno vrijeme provodio je u vježbanju... je napisao i jedan mali lanak za zidne novine.

Naša kroja ka radionica za ovih 15 dana izbacila je veliki broj sašivenog materijala za djecu. Da je rad bio poja an može se vidjeti iz primjera. Provjereno je kroz knjigu, koju su drugarice vodile, radi evidencije rada i vidjeli smo da je prije radno vrijeme bilo od 6 sati u jutro do... u podne, te od ... do 6 sati na ve er. Za 15 dana izradile su: 35 odijela za djecu, 60 haljinica i 50 ga ica. Me utim, sad za vrijeme takmi enja odre enog radnog vremena u njihovoj radionici nema. Rade od 8 sati do 7 sati, ak ni na ru ak ne idu da ne gube s tim vrijeme, nego im u radionicu donese kurir hranu.

36 Prepis lanka je sa uvala Anina Tompa. Autor posjeduje kopiju.

Rezultati njihovog rada s dvije šivačke mašine su slijedeći: 185 kompletnih dječjih odijela, 326 kom. gaćica, 246 pari rublja za malu djecu (gaćice i majice su prepravljene od velikih štrikanih majica). Pored toga kad god je nekome od odraslih potrebno nešto sašiti i prepraviti to uvijek omladinke učine.

Drugarice u domovima posveću veliku pažnju podizanju naše djece. Omladinke većinom po domovima vrše dužnost higijeniarki, rade pedagoški rad s djecom, a ima i nekoliko omladinki upravnica domova. Tako npr. jedan dom od 100 djece od 3 do 6 godina vodile su 3 omladinke i to same, jer je upravnica odmah otišla u Leuku na duže vremena. Za vrijeme ovog takmičenja, jedna omladinka, higijeniarka toga doma, stavila je sebi u zadatak da likvidira kraste i lišajeve na djeci. Odvojila je svu djecu, koja su nešto imala i vidjela je da ih ima 78. Otišla je u bolnicu kod doktora i zatražila uputstva i lijekove, koje je odmah dobila i poela je s radom. Spriječila je dalje prenošenje krasta i 45 djece kroz tih 15 dana sasvim se izliječila od krasta i lišajeva, a i kod težih slučajeva već ide na bolje.

Jedno odjeljenje oboljele djece od ospice vodile su same dvije omladinke. Bilo je 90 bolesnika, koji su prošli kroz tu karantenu. Njih dvije su dan i noć bdjele nad tom djecom i uvale ih od prehlade, dijelile im hranu 5 puta na dan i strogo se držale svih pravila higijene. Rezultat je da se ni jedan bolesnik nije zadržao dulje od 7 dana i za to vrijeme prebolio je ospice bez ikakvih posljedica.

Naš logor ima i svoju radnu metu, koja isto nema određenog radnog vremena. Prije takmičenja oni su za tri sata poistili sav logor (ulice), a za vrijeme takmičenja, omladinci (kojih ima 4) pojačali su svoj rad, tako da su za dva sata bile očišćene sve ulice. Očišćenje javnih nužnika preuzeli su na sebe, tako da se dezinfekcija nužnika, ulica i flitanje zgrada odvija sve brže.

Kod omladine u školi nastalo je takmičenje u svemu. Prvenstveno u učenju. Učaci koji znaju nešto više gradiva toga razreda, potrudili su se i, uz pomoć nastavnika, nau ili ostalo gradivo, napravili jedan ispit i prešli u viši razred. Prema podacima dobivenim od upravitelja škola prešlo je 85 učenika. Uputu koju školi jedna učenica II razreda, Vuka Opačić, prešla je iz II u III i učila je to dan i do kasno u noć i dok su njene drugarice spavale, tako da je sad položila i treći razred pa prešla u IV, a kaže da mora preći u gimnaziju. I dalje neumorno učini.

2. *Kulturno-prosvjetni rad*

Svaki razred (20) ima svoje zidne novine, 5 domova, i svaka ustanova kao i omladinski dom imaju svoje. Za vrijeme takmičenja izišlo je po domovima, ustanovama i omladinskom domu po dva broja, samo u školi nisu, jer se obuka ne vrši u školi nego po domovima dok je karantena. Održano je 14 sastanaka sa školskom omladinom (svaki dan), te je proučeno sve o III zasjedanju ZAVNOH-a. Pročitano je uz diskusiju i članak Sovjetski ovjek, a od nas: Nova Jugoslavija.

Omladina iz mjesta proučila je rezoluciju II kongresa, te upoznata sa ZAVNOH-om, AVNOJ-em, Nacionalnim komitetom, njihovi zadaci itd.

Omladina obuhvaćena školom ima svoje diletantske i pjevačke grupe, koje se takmiče između sebe. Najbolje se pokazao III razred, IV razred osnovne škole i I i II razred gimnazije.

Omladina iz mjesta nema svojih diletantskih, pjevačkih i recitatorskih grupa, zato što u estvuju u kulturno-prosvjetnom odboru.

Dopisa je napisano dosta, ali broj nije provjeren, jer ima dosta što se odbaciti jer nije srećeno.

Pioniri su poslali 5 pozdrava drugu Titi.

3. *Disciplina*

Cim je otpočelo takmičenje, još onaj isti dan mogla se primijetiti velika promjena u disciplini baš kod pionira. Obilaze i domove na veće i naišla sam na veliko iznenađenje. Poslije sastanka na kome smo zaključili ili da ćemo se takmičiti s ostalim domovima i logorima nastala je u domovima već u 7 sati ... disciplina... promatraju i rad svih domova došli smo do zaključka da se u disciplini, marljivosti i radu najbolje pokazao dječji dom 3a. Omladinke i pionirke toga doma odmah na početku takmičenja organizirale su radnu desetinu. Pored sveg poslao u domu ta desetina oplela je 10 majica od rasparanih vunjenih kapa. To su predale domu za malu djecu, koja su najslabije obučena.

4. *Sakupljanje hrane*

Sakupilo se slijedeće: (Nema podataka)

Najveći dio toga dao je dom 3a.

To su pioniri i omladina od svoje marende otkidali i ostavljali.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Za omladinu

(Leposava Magdi)«³⁷

V

Zidne novine su bile naročito popularan i omiljen vid javnog saopštavanja događaja od općeg interesa. Prave štampe nije bilo dovoljno ni u zemlji ni u zbjezgovima van zemlje. Zato su zidne novine bile prihvaćene i postojale su u svim kolektivima. Imale su informativno-propagandni karakter, ali i samim pisanjem za zidne novine imao je određen praktični značaj. O svemu tome pomalo ima u pozivu iz Engla, u eničkom razredu, na saradnju u zidnim novinama: »Drugovi i drugarice, trebamo pisati članke i pjesme, jer se mi tim radom razvijamo. Tko ne zna sastavljati članke nekako se uči, nekako redovito čita zidne novine pa će vidjeti kako drugi sastavljaju i pišu. Svakako u početku članci će biti lošiji, ali zato dalje bit će sve bolji. Drugovi i drugarice, čitajte, pišite i surađujte u zidnim novinama. Treba da što više učimo i kad se vratimo u domovinu, moći ćemo pokazati našim drugovima da mi ovdje u Italiji nismo sjedili nego da smo nešto i naučili. Zato vas molim da upregnete sve sile za rad, higijenu i disciplinu.«³⁸

I ne samo poziv iz Engla nego i drugi izvori svjedoče da su zidne novine bile značajna javna tribina preko koje se obavještavalo o politici koja

37 Original u Pedagoškom arhivu Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu.

38 Originali dječjih sastava citiranih u daljem tekstu pod navodnicima od 38—51 nalaze se kod autora.

situaciji u svijetu i u zemlji, događajima i zadacima u koloniji i u logoru, sve do obaveza svakog pojedinca. Tematika je bila vrlo raznovrsna, a cilj je bio da djeca i omladina u logorima budu svestrano obaviještena. Na taj način davale su izuzetnu moralnu podršku i imale su nadasve mobilizatorsku snagu.

Pored sastava za zidne novine djeca su pisala i za pionirske i omladinske listove koji su štampani u otadžbini. Uopšte, stiče se utisak da je njegovana i podsticana saradnja u zidnim novinama i da je napisano mnogo priloga, ali nije sačinjavalo to što je stvoreno, osim onih odabranih koji su se pojavili u pionirskoj i omladinskoj štampi. Srećom nije izgubljeno sve, i ono što je ostalo predstavlja nezamjenjivu dragocjenost. Ovdje ćemo navesti samo one dječje sastave koji su nastali u vrijeme boravka u Italiji ili su tematski vezani za taj boravak. Nema ih mnogo. I pored sve nevjesticke i uopštenosti u stilskom izrazu ova djeca su uvijekovje i izvjesne trenutke svoga života, potvrdila svoje bitisanje i odredila svoje mjesto u tom vremenu. Kad se pročitaju ovih nekoliko priloga, stekne se utisak da su autori tamo još intenzivnije živjeli s otadžbinom. Kao da su smjelije izražavali svoja osjećanja ljubavi prema svojoj zemlji i jače se radovali uspjesima oslobodilaca. U tom okviru vršili su izbor tema. Najmlađa i kao da su najintenzivnije doživjeli put u Italiju, kao oslobođenje od straha i smrti koja je bila svuda prisutna. Kod Grozdane Kovačević iz otkopca iz Like, učenice IV razreda, upravo taj osjećaj sigurnosti naročito je naglašen: »Kad su ustaše došli u moje selo«, piše ona, »sve su opljačkale i spalile. Mi smo utekli u šumu. Poslije su nas tražili i hvatali po šumi. Zatim smo otišli u Kordun. Tamo smo bili na rasporedu. Zahvaljujući našim milim i hrabrim borcima, oni su dosta nas dječje poslali u Italiju, da se spasimo.³⁹

Nikola Pejnović, učenik drugog razreda osnovne škole, najbolje se sjećao samog puta i uzbuđenja koja su izazvali susreti s nepoznatim. On se u svom sastavu sjećao da su u Italiju tada išli i ranjenici, a on je sa svojim drugovima došao na aerodrom kamionima, a u toku noći prevezli su ih avionima »Englezi i Amerikanci« do Italije. »Iz aviona smo išli u kamione do šatora... U šatorima smo bili nekoliko dana. Tamo smo dobivali okolate i bonbona. Onda smo išli u kamione pa smo išli u Santa Cezareju. Tamo smo se raspoređivali po domovima.«⁴⁰

Dušan Vunjak, učenik drugog razreda osnovne škole, bio je nešto opširniji i precizniji. Istina, Vunjakov je članak prepisan pisaćom mašinom i bio je na zidnim novinama, a to znači da je redakcija mogla da unese ispravke. Ipak se može govoriti od pretpostavke da je članak time samo dobio na jasnoći i preciznosti. Vunjak je od svega po malo unio u članak pod naslovom »Dolazak u Italiju«: razloge za odlazak dječje, na okupljanje, put, dolazak i nešto malo iz života dječje kolonije. Sve to ukratko on ovako opisuje: »Kad sam bio u Lici kod kuće, fašisti su nas protjerali u šumu. U šumi smo bili osam dana. Zatim su se fašisti povukli iz mog sela. Pošli su ih saveznički avioni tu i tamo. Zapalili su im 5 tenkova i protjerali su ih. Nijemci i ustaše pobjegli su u Gospiću. Mi smo se vratili iz šume kući. Kod kuće sam bio 2 dana. Jedno veče je došla naša jedna drugarica i rekla je neka mi djeca dođu u NOO. Tamo su nas zapisali. Isti dan smo išli na naš aerodrom. Stigli su

39 Vidi fusnotu 38.

40 Isto.

savezni ki avioni po djecu i ranjene drugove. Sjeli smo u avion i krenuli za Italiju. 8 dana smo bili u Bariju, a zatim smo došli u Santa Cezareu i smješteni smo u domove. Pošli smo i u školu, pa smo dobili olovke i papir. Pošli smo s u enjem. Na našem pionirskom sastanku izabrali smo svoj školski odbor, koji pazi na isto u i vladanje nas pionira.«⁴¹

Dok je mlade zaokupljao put i susreti s novim, stariji su bili više okrenuti životu u koloniji jer su oni bili angažovaniji i odgovorniji za organizaciju rada i cjelokupnog života. Taj osjećaj odgovornosti podvukao je stalno prisutnom sviješću da je u enje i rad u domu njihov vid borbe za slobodu i da im je to dužnost i dug prema otadžbini i borcima koji su ostali da se bore za slobodu. Od svega toga pomalo ima u lanku Radojke Bogdanovi, dvanaestogodišnje djevojke iz Vrhovina iz Like. Iako nevjeste, ona doživljeno priča: »Bila sam u Italiji, dalekoj tuđini. I stalno sam mislila na naše drugove borce, koji su svoju krv prolijevali za nas. Pa i ako smo bili daleko od svoje domovine, mi smo stalno mislili na naše borce. U Italiji (smo) da što više naučimo, pa da nam naši borci ne reknu da smo mi tamo ležali dok su oni svoju krv za nas prolijevali.«⁴²

Pod naslovom »Moj život u Italiji« Rade Jakšić se sjeća mnogih trenutaka do dolaska u Italiju pa do povratka u »dragu i milu domovinu«. »Došao sam u Italiju« piše on, »baš onda kada je sunce najžešće grijalo. U Santa Mariji bio sam neko vrijeme sa zbjegom. Jedna je drugarica došla i odvela nas je u dječji dom. U domu sam bio nekoliko dana. Vidio sam drugove iz gimnazije te sam drugi dan krenuo s njima. U moru smo se kupali svaki dan. Iz prva nisam smio plivati, ali sam se kasnije naučio te sam se daleko udaljavao od obale. Tamo smo bili neraspoređeni, jer nas je neka želja vukla za domovinom i za našim partizanima. U Italiji smo stalno održavali sastanke na kojima smo se opominjali i ispravljali svoje greške. Tamo je bilo jako vruće. S obale smo posmatrali ogromne brodove koji su putovali preko Jonskog mora za Jadransko. U Italiji smo imali svoje škole gdje smo redovito držali obuku. Svake nedjelje smo imali sastanak USAOH-a. Radosno sam se osjećao kada smo se opet vratili u domovinu. I dočekao sam ga. Jednog dana smo se spremili, u ponoć i smo otišli do pristaništa Brindizija. Ušli smo u veliki saveznički brod gdje je bilo mnogo mornara. Brod je jurio preko mora, a mi smo se veselili, jer idemo u našu dragu i milu domovinu.«⁴³

U lanku »Proslava prigodom otvaranja omladinskog doma« Mira Mate je ostvarila dragocjenu sliku aktivnosti u dječjoj koloniji u Italiji. Poenta svečanosti bila je proslava godišnjice oktobarske revolucije, ali je pored toga naglašeno i otvaranje omladinskog doma i takmičenje, izložba radova i priredba s bogatim programom. Naprosto zadivljuje koliko složan i vrijedan kolektiv može u kratkom vremenu da uradi. Pored toga ostaje nam da žalimo što nema još iscrpnijih zapisa iz tih dana. Evo šta piše Mira Mate: »Sedmog novembra bilo je otvaranje omladinskog doma u Santa Cesarei. Taj dan je vrlo značajan jer se toga dana slavila oktobarska revolucija. U jutro oko deset sati sakupili su se svi domovi da proslave taj veliki dan. Drugarica predsjednica omladinskog doma govorila je značajnu enju omladinskog doma. Zatim je drugarica upravnica rekla par riječi. Govorila je petnaestodnevnom takmičenju i naglasila da je jednu zastavicu dobio italijanski logor, a drugu

41 Vidi fusnotu 38.

42 Isto.

43 Vidi fusnotu 38.

zastavicu dom . Zastavicu logora primio je predsjednik školskog odbora drug Dušan Medi . Poslije smo svi došli u omladinski dom da razgledamo izložbu. U omladinskom domu bilo je vrlo lijepih ru nih radova od zemlje izra enih sjekira itd. Kad smo sve razgledali pošli smo u dom gdje smo nastavili sa svakodnevnim radom. Nave er je bila priredba na kojoj je govorila drugarica upravnica zna enju oktobarske revolucije. Pioniri su otpjevali par pjesama i dali su jedan igrokaz. Gimnazija je dala pjesmu Poljuško, Konjani ku, Volgi, a najzad horska recitacija »Dolazi crvena armija.« Poslije završenog programa igrali smo i pjevali. Slijede eg dana su se dijelile nagrade. Nagrade su dobili najbolji drugovi i drugarice.«⁴⁴

Ipak najviše sluha su svi imali za ono što se zbivalo u otadžbini. ak i kada nije bilo novih vijesti, onda se pisalo svojoj ljubavi prema otadžbini i želji za povratkom. Iz takvih osje aja sva je satkana pjesma Dušana Luka a »Pozdrav domovini«:

*»Zdravo budi, domovino mila,
Tamo preko albanskih planina.
Ti si moja nada najmilija,
Od svega si meni najdivnija.
Poznam tvoje svakoje ljepote,
A ti ne znaš moje nemilo e.
Ovdje mi je život sasvim drugi,
Domovino, tvoj te sinak ljubi.
Po potrebi sam te ostavio
Al' sam te se brzo zaželio.
Zaželi se tvog istog uzduha,
Bujnih polja i zelenih šuma.
Gdje sad živim isto je kamenje,
Kud pogledam sve je samo stijenje.
Ljetos od žege izgorjela trava,
A sad bura o i iskopava.
Ponajviše želja jeste moja
Da se vratim u nje darca tvoja.
Domovino, pouzdanje moje,
Kad se vratim pod okrilje tvoje
Mila majko, vjeran u ti biti
I nikad te ne u ostaviti.
Krvnici su tebe poharali,
Domovino nama mila mati,
Sinci e te obnoviti znati,
Mi emo se za te žrtvovati.
Tu a zemljo, da si u obilju,
Opet volim svoju domovinu.
Pozdrav primi, domovino mila,
I sav narod ispod tvog okrilja.
Medu njima hrabri partizani
I drug Tito voda odabrani,«⁴⁵*

44 Vidi fusnotu 38.

45 Vidi fusnotu 38.

Sasvim je razumljivo da je u tako nostalgijnoj atmosferi oslobođenja Beograda primljeno kao melem za sve tuge i izazvalo neobuzdanu radost i razdraganost. Cijela kolonija je slavila ovu pobjedu iskreno, bučno i dugo. Organizovana je bakljada i izveden je bogat kulturno-umjetnički program. Priredbi je prisustvovalo i osoblje iz saveznih ustanova i bili su zadivljeni širinom i kvalitetom programa. Temperamentno slavljenje oslobođenja Beograda zadivilo je čak i mještane koji su se iskupili da posmatraju. Za tu priliku djeca su napravila od praznih konzervi i nafte bukvinje i njima osvijetlili pozornicu i teren gdje je bila publika. Program je bio sastavljen od pjesama, horskih i solo recitacija a završen je našim kolom u koje su se uhvatila sva djeca. Zavidno mjesto u svim tim programima pripadalo je tzv. kulturno-prosvjetnoj grupi iz dječjeg doma iz Vojničkog Grabovca. Grupa se sastojala od oko 30-ero djece. Savjesnim i umjetničkim kvalitetnim radom Štefanija i Nikica Dikli uspješni su da stvore hor zavidnog umjetničkog kvaliteta. Pjevali su jugoslovensku himnu i partizanske pjesme. Osim toga grupa je imala na programu recitacije, skeeve i drugo. U Italiji Dikli i su svojim radom obuhvatili i drugu djecu i tako omasovili grupu koja je i po povratku u otadžbinu nastavila svoju kulturnu misiju.

I u pisanim sastavima mnoge stranice posvećene su oslobođenju Beograda. čak i oni manje vješti propjevali su kao i Nikola Luka, u eniku IIa razreda. Kao naslov njegove pjesme stoji datum »20. X 1944. G.« a iz teksta se vidi da slavi oslobođenje Beograda. Svoju radost najbolje je izrazio u stihovima:

*»Beogradu, naš najveći grad,
Tebe Švabe najrade imadu.
Jutros prije zore rane
Hrle borci, ruše brane.*

*Spasile te naše divizije
Sa pomoć i Crvene armije.
Beogradu, sada si slobodan,
Stražu čuva partizan ponosan.«TM*

I Jovo Savatović, u eniku IV razreda, sjeća se dana kada je primljena vijest oslobođenja Beograda i u članku »Dolazak Crvene armije« piše i ovo: »U našem logoru nastalo je veliko veselje. Onaj dan kad smo čuli da je oslobođen Beograd, odmah u večer sastala se sva omladina. Dječje kolonije, palili smo vatre po cijelom gradu i u velikoj povorci prolazili pjevajući i izvikujući i različite parole Titu, NOV i Crvenoj armiji. Tako je veselje trajalo do ponoći.«⁴⁶

Vaso Bunjac u svom članku »Proslava oslobođenja Beograda« vrlo emotivno opisao je zbivanja u dječjem logoru: »Naša srca prožeta su veseljem i radošću dolaskom Crvene armije u našu zemlju i oslobođenjem Beograda i ostalih gradova. Mi bismo željeli da smo s vama u našoj domovini proslavili oslobođenje Beograda kao i drugih naših gradova. Oslobođenju Beograda mi smo se neobično obradovali i tu smo vijest teško i nestrpljivo očekivali. Kada smo u večer čuli da je naš grad oslobođen, tu večer mi nismo mogli spavati

⁴⁶ Vidi fusnotu 38.

⁴⁷ Isto.

od radosti. Naša srca su bila ispunjena ljubavlju prema borcima koji su oslobođili po prvi puta u pravom smislu naš napa eni Beograd. Ujutro je omladina s pjesmom i klicanjem parola išla po ulicama grada da proslavi oslobo enje napa enog Beograda. itavi taj dan omladina je sprovela u veselju, pjevaju i pjesme i klicaju i parole, a uve er se spremila omladina cijelog logora da proslavi taj sve ani doga aj. Uve e je omladina palila krijesove tako da je bio osvjetljen cijeli grad kao po danu... Zatim je omladina išla kroz grad pjevaju i, pale i baklje... Mi zahvaljujemo omladini Beograda koja je zajedno sa NOV i Crvenom armijom istjerala Švabe iz Beograda.«⁴⁸

I godišnjica smrti Ive Lole Ribara bila je popra ena vidnim znakovima sje anja omladine na svoga dragog vo u. Njegovoj uspomeni i obavezama omladine koja nastavlja borbu za ostvarenje njegovih ideja posve eno je više lanaka i pjesama. Svuda se omladina zari e da e radom i borbom osvetiti Lolu Ribara i istrajati u toj borbi do kona nog oslobo enja. Jedan prilog se završava rije ima: »Mi omladina u inostranstvu, daleko od svoje domovine, nastojimo i nastojat emo da što više nau imo, kako bi se spremni vratili u domovinu, jer i mi smo sastavni dio one omladine koju je poveo i organizirao drug Ivo Ribar, te emo mu našim upornim radom odati najbolju po ast. Na dan godišnjice njegove smrti bolnih srca se sje amo njega i gledaju i uvijek njegov dragi lik pred sobom, kro it emp smjelo ka boljoj budu nosti.«⁴⁹

Koliko su bezgrani ne i neiscrpne veze koje vežu ljude s otadžbinom podsje a nas na to i Nikola Bira , u enik IIB razreda gimnazije. Pored svih radosti koje pruža otadžbina, bile su to u ratnim danima i posjete brižnih žena i omladinki djeci u dje jim domovima. One su na taj na in donosile trenutke utjehe djeci bez roditelja. Pravu vrijednost ovih susreta Nikola je osjetio posebno jako kada je umjesto dobrih Banijki u Italiji hvatao poglede žena punih mržnje i neprijateljstva. svemu tome, kao i ponovnom susretu sa svojom otadžbinom, u lanku »Posjeta splitskih žena gimnaziji« Nikola piše: »U Prvoj partizanskoj gimnaziji skupljena smo djeca mahom bez matera i o eva. Kada smo bili u Baniji, bilo nam je dobro, jer su nas posje ivale žene i omladina Banije. Kada su se svi domovi prebacivali za Italiju, prebacili smo se i mi Prva partizanska gimnazija s njima. Došli smo u Italiju. Nije imao tko da nas posjeti. U Italiji nije bilo više naših žena, nego same Talijanke. One su nas gledale mrsko, a kamo li da nas (posjete). U Italiji smo bili pet mjeseci. Bilo nam je neobi no. Nakon pet mjeseci došao je glas da zbjeg Santa Cesarea kre e za domovinu. Mi nijesmo vjerovali da kre emo za domovinu. Jednu ve e nam je rekao profesor da budemo spremni da emo kretati. Mi nismo mogli spavati od radosti ve smo stalno provirivali da vidimo kada e do i kamioni da idemo. Oko dva sata poslije pono i sav se je grad zasjao od kamiona. Mi smo sjeli u kamione i kada je svanulo, došli smo u pristanište. Sjeli smo u brod i krenuli smo preko plavog Jadrana u domovinu. U jutro oko 7 sati došli smo u splitsku luku. Odmah smo se smjestili u jednu zgradu. Tu su nas posjetili pioniri. Mi smo se premjestili u drugu zgradu. Žene Splita su došle u posjetu. Donijele su kola a, smokava itd. One znadu da su one sada majke one djece koja su ostala bez majki i o eva.⁵⁰ I ovo jedno sje anje velika je opomena svima koji ne e da znaju šta ini sre u djece. Ljubav je to i zločinac je svako im je uskrati.

48 Vidi fusnotu 38.

49 Vidi fusnotu 38.

50 Vidi fusnotu 38.

Evo i jednog pisma koje je nastalo u Italiji. Napisao ga je »bivši gimnazijalac« Dragan Alavanti u partizanskoj bolnici u Gravini i uputio svojim drugovima u gimnaziji u Santa Cesarei. Pismo je šaljivo intonirano, ali i s notom tuge zbog rastanka. Uzgred se nazire i postojanje nekakvog nesporazuma koji se želi izgladiti i zaboraviti. Nema ljutnje. Pismo je sigurno primljeno s drugarskom naklonoš u što se može zaključiti i po tome da je stavljeno na zidne novine. Dakle, bilo je izloženo cijelom kolektivu na pogled i ocjenu. To saznanje i meni daje slobodu da ga ovdje bezmalo u cjelini navedem:

»Dragi drugovi!

Ovo pismo vam šaljem iz bolnice u Gravini. Zao mi je bilo što odlazim od vas, ali mi je i ovde isto tako dobro, jer se nalazim kao kurir u partizanskoj bolnici. Zao mi je i neka izvina drugovi ako sam im nešto na žao učinio, ali ja barem mislim da nisam nikome ništa uradio. Pozdravite sve drugove, a naročito Kalanju i Ljiljanu Raban zbog kojih sam morao da trpim kaznu, onu stenicu Mirka Gvozdi a koji mi nikad nije dao mira, a da ne zaboravim u Italiju u kovi a koji mi je postavljao filozofska pitanja pa govornika Vasu Bunjca, isto tako Luka a koji nikad nije imao vremena da u i, i starog Ne u kojem nije prijalio njegovo ime. Rukavini bi bolje bilo da se više ne sva a sa nikim pa ga više ne e boleti noga, i Šuco da ne roni duboko...«. Na kraju ima malo nejasna poruka **Zuveli** o udaranju takta. Vjerovatno je to aluzija na neki nesporazum na asu muzike. I još jedna sasvim jasna poruka Likaru »koji svaki dan zabušava te preko toga ne ide u školu, mora da mu se donosi hrana u stan.«⁵¹ Ovo pismo imalo je tada za sve njih vrijednost oprostaja od dragih drugova i vrijednost drugarske opomene nekima koji su ponešto griješili. Za nas ono ima i još jednu dimenziju koju su oni tada i te kako htjeli sakriti: iza svega kriju se ipak samo djeca koja su silom zbivanja morala i htjela da to ne budu.

Zahvaljuju i injenici da su u Prvoj partizanskoj gimnaziji bila okupljena odraslija djeca i da su ih i nastavnici i omladinska organizacija podsticali da pišu o svom radu, nastalo je više zapisa i od toga ponešto je sačuvano pa i danas imamo relativno pouzdan izvor za stvaranje slike o školi. Takav je i sastav »Život i rad PPG u inostranstvu«. Vjerovatno je nastao kao prilog za zidne ili neke druge novine i pruža priliku no iscrpnu sliku života u djejoj koloniji. Pored uopštenosti i neodređenosti ima i slikovitih zapažanja. Uz manja skraćivanja navodimo ga kao neposredan odraz zbivanja u djejoj koloniji u Santa Cesarei:

»Preba eni smo u južnu Italiju i smešteni u malom gradi u koji leži na samoj obali Jonskog mora. Ljetno sunce bijaše jako, a mi na takvu klimu nismo navikli, te i ovaj mesec dana nismo mogli po etičnom radom. Tek poslije zalaska sunca skupimo se u grupu, te nam profesor nešto tumači, ali se naskoro smrkne i naš rad se prekida, a slijede i dan nastavlja isto tako. Imali smo dosta slobodnog vremena, koje smo upotrebili za ponavljanje starog gradiva, da kad po ne redovna nastava budemo spremni uzimati novo. Jedina ideja nas je rukovodila: da što više naučimo, kako bi vedra elu pogledali u lice onoj

51 Vidi fusnotu 38

omladini, koja se bori u domovini i krv svoju lije, a uz to se kulturno neobražava. Vrijeme je prolazilo. Trebalo je po et i s redovnom nastavom. Pisa im materijalom bijasmo vrlo oskudni, a da o nekim udžbenicima i ne govorim. Toliko smo imali bilježnica, da je svaki ak imao po 2 ili 3, a što je to za jednog srednjoškolca, koji u i 10 predmeta i sve to piše. Mi smo ipak to pravilno rasporedili, da smo barem u najkraim crtama svako predavanje zabilježili. Mjesto zgrade i školskih klupa obuku smo održavali pod šatorom, a sjedili smo na klupama, kakve su u gostonama. Ni sve te poteško e nisu nam pravile prepreke u radu, jer su se naši nastavnici, koji su s nama prošli kroz sve poteško e trudili, da nam uliju što više znanja.

Na svježim zracima jutarnjeg sunca s pjesmom i veseljem hrlili smo pod šator (u školu) gdje bi najozbiljnije slušali predavanje svoga nastavnika, a neobi no se radovali toplom podnevnom suncu, jer nam je svakom milo zaroniti u svjež u morsku vodu, koja nas okrepi i osvježi.

Baš u inostranstvu završili smo prvi razred, što nam je dalo još više poleta za rad, jer nam je u interesu, da se u domovinu vratimo sa što više ste enog znanja...

Svrstani u omladinsku organizaciju (USAOH) takmi imo se: tko e više nau iti i biti disciplinovaniji, tko e bolje održati higijenu li nu, a zatim socijalnu, itd. Pošto smo mi isklju ivo školska omladina to se naše takmi enje uglavnom svodi na nau ni sektor. Kada smo završili I razred usprkos svim poteško ama i nedostacima mi smjelo kro imo naprijed, uzimamo nova gradiva i uspješno ga savladavamo...

Zahvaljuju i sredozemnoj klimi dosta dugo smo mogli bos i slabo obu eni dolaziti pod naš šator (u školu) ali je postalo hladnije i vrijeme kišovito, te smo bili primorani, da napustimo naše dragocjeno mjesto i da u ionice smestimo u dom. Iskršli su pred nas novi zadaci. Trebalo je više paziti na isto u u domu, a uz to nemamo ni posebne u ionice, ve se obuka održava u spavaoni. Veliki neprijatelj prodro je u našu zajednicu, a to je mums, koji je po eo nemilosrdno harati. Ali, upornim radom omladine likvidiran je. Dani bivaju sve kra i, a u iti treba mnogo više, pa smo u jednu sobu uveli elektri no svjetlo, koje nam pospešuje rad.

Upravo je navješteno 15-todnevno takmi enje pred II oblasnu konferenciju omladine Dalmacije. Tada svaki omladinac nastoji iskoristiti što više vremena u svrhu u enja. Došlo je vrijeme da se održi II oblasna konferencija za Dalmaciju i omladina zbjega šalje svoje delegate koji su bili iz naše sredine, da je zastupaju i da prikažu njen rad u tuini. Neobi no radosno smo slušali delegate, koji su nam pri ali kako radi omladina u domovini neumorno i bez prekida. Ovo nam daje još više elana i volje za rad....

U zidnim novinama, koje su ogledalo svakog razreda, sudjeluju svi. Sastav zidnih novina ine lanci razli itog sadržaja, iz kojih se o ituje kakvim je duhom prožeta omladina, na kakve smo poteško e nailazili i nailazimo... Daleko od svoje domovine — u tu ini mi smo se pripremali, da što sve anije proslavimo 27-godišnjicu oktobarske revolucije, koja ima ogromno zna enje ne samo za SSSR i nas Jugoslavene ve za itavo ovje anstvo. Naši profesori su nastojali da uzmu što više novog gradiva, a pred nam(a) je bio zadatak, da to savladamo.

Na svakom uglu naše zgrade vide se grupice aka koji marljivo u e, jer imaju na umu rok takmi enja. 27-godišnjicu oktobarske revolucije smo sve ano proslavili. Najistaknutiji drugovi u 7-dnevnom takmi enju dobili su nagrade ...

I ako smo ve duže vremena u tu ini, i ako eznemo za domovinom, ne gubimo volje za rad, ve žrtvujemo i žrtvovacemo sve od sebe, jer samo tako možemo vratiti dug svom narodu. . .

Sta Cesarea 20/XI-44 g<52

Prilog je, dakle, napisan u toku boravka u Italiji. Pored svježine izvora informacija nadahnut je svježinom i iskrenoš u uvjerenja iz koga su izvirla nadahnu a za rad.

Dara Sekuli , u enica II razreda iste gimnazije, stara 13 godina, rodod iz Kordunskog Ljeskovca, kotar Slunj (tako je potpisan njen prilog), napisala je sastav »Moj život u Italiji«. Evo njenih vi enja i razmišljanja: »Dok sam bila u domovini, nisam ni pomislila, da bi je ikad mogla ostaviti. Živjela sam s mojom majkom, gledala male šumice, poto i e i izvore, slušala glas i cvrkut malih poznatih pti ica. Kad bi mi neko spomenuo more, drugu rasu naroda, ili ogromne ribe, u mojemu srcu drhtala bi neka radost. Tek bi u snu vidjela tako divnu prirodu, te kad bi se probudila, bilo mi je žao, što se to stvarno nije dogodilo. Nisam znala dalje do najbliže šume, male daskane ku ice, oca i majke. Mala ku ica je izgorjela, oca i majku pokrila crna zemlja a ja sam ostavila prirodu i domovinu u kojoj sam se rodila i otišla u tu u zemlju. U velikoj visini, kroz guste magle vozila sam se u avionu, što nikad nisam mogla ni zamisliti. Cesto sam mislila, kako moja majka nije imala mogu nosti, da se vozi u avionu, dok ja je imam. Sada u tu oju zemlju vidim mnogo meni prije nepoznatog. Pred o ima pruža mi se u beskrajnu daljinu plavo more. Vje ito mi je u pameti talijanska sirotinja, njihove male ku ice i kako ništa nemaju, ve nekoliko uperi smokava, koje su izrasle u ogromnim stijenama, koje mi se pri injavaju kao strašni divovi. Ne zanose mi o i divne šumice, poto i i i izvori, ve s jedne strane vidim male ku ice i iz njih viri talijanska sirotinja kao crvi. S druge strane vidim ogromne ku erine i iz njih izlaze pijani i bahati ljudi. Ne vidim kapljica rose po zelenilu, ve svaka trav ica i cvijetak sagnuo glavice i suši se. Najdraže mi je kad blijedi mjesec obasjava more, te mi se ini kao rastopljeno zlato. Mnogo ima prirodnih ljepota u ovoj zemlji, a ja teško ekam kad e do i dan da se vratim u svoju dragu domovinu, te u pri ati kako je teško živjeti u tu oju zemlji. Meni je ljepše biti u mojoj maloj spaljenoj bajtici, nego sve ljepote u tu oju zemlji. Domovina kakva bila, ro enom je sinu mila!«⁵³

VI

Za sliku minulih dana dragocjeno je sve što je ostalo u sje anju ljudi — u esnika u zbivanjima. Za nas su to sje anja žitelja bivše dje je kolonije u Santa Cesarei, oživljena poslije 35 godina. Zapisali su ih, sada odrasli i biv-

52 Pedagoški arhiv Hrvatskog školskog muzeja u Zagrebu.

53 Prepis lanka sa uvala Anina Tompa. Kopija kod autora.

ši, u enici Prve partizanske gimnazije s Banije povodom proslave 35-godišnjice osnivanja svoje gimnazije. Na šapirografiranim listovima s prilozi- ma o istorijatu ove gimnazije nije zaboravljen ni njen boravak u Italiji. Ne ulaze i u detalje o boravku Prve partizanske gimnazije u Italiji, ovdje na- vodimo samo ponešto iz sje anja pojedinaca. Iz ovih nekoliko odlomaka vi- dje e se da i ratni dani provedeni u Italiji žive u sje anjima kao sastavni dio borbe za slobodu i da su se stanovnici tih kolonija osje ali sastavnim dijelom svoje otadžbine. I tako su živjeli i radili. Ljiljana Rabadan je znala da je tome odlasku u Italiju prethodio dogovor sa saveznicima i zato time po inje svoju pri u:

»Uspostavljeni kontakt sa saveznicima omogu ava organizaciju transpor- ta djece i ranjenika sa slobodnog teritorija u Italiju. Dolazim da se oprostim s majkom, vode me u Cemernicu (kraj Vrginmosta). Prvi let avionom, prvo napuštanje domovine. Miješaju se tuga i radost, ali ostaje nada u skori po- vratak u slobodnu domovinu ...

Santa — Cesarea — Partizanska gimnazija, moj novi dom u kojem u ostati najduže u svom stalnom premještanju od napuštanja roditeljskog doma. Ko- lektiv od oko stotinu djece. Drugovi i drugarice nastavnici su stalno s nama. Prvi put sam u takvom kolektivu gdje odrasle i djecu veže zajedni ka briga da se što više nau i. Upoznajem moje nove drugove i drugarice. Ubrzo po- stajemo bliski. Povezuju nas sli ni proživljeni mjeseci straha i stradanja u domovini. Povezuje nas spoznaja da malo tko od nas ima živu obitelj, oba roditelja. Ali ta velika porodica djece i nastavnika nam zamjenjuje izgub- ljeno, organizira naše dane da ne bi tekli bez rada. Sti em nerazdvojne drugove: Rezika Osterc, Bosiljka Jakši , Milica Opsenica, Dara Sekuli i dru- ge. Nave e, prije spavanja, tiho pri amo jedna drugoj svoje kratke ali te- gobne životne putove u naših 13 ili 14 proživjelih godina. Kazivanje Dare Sekuli priziva u sje anje sliku užasa koji se nadvio nad njeno selo. Ja se ne mogu oteti sje anju na no pokolja naših ranjenika i drugih drugova u Oto cu 1943. i zoru koja je donijela spas ali i spoznaju da nemam više oca. . Ali, dani donose mnoge radosti. U i se vrijedno, raduje uspjeh u savladava- nju matematike, povijesti, geografije, hrvatskog ili srpskog jezika i drugih predmeta. Radost postignuta Uspjehom u radu postaje naše svojstvo koje smo ponijeli iz tog specifi nog kolektiva. Svi moji drugovi koji su u PPG-u od njenog osnivanja, osvajali su tvr avu znanja s puno upornosti, na na in kako ih je u io profesor i drug Milan eki i drugi nastavnici... Obe anje drugovima da emo se vrijedno pripremati kako bi po povratku mogli izu iti nova stru na znanja koja e biti potrebna za podizanje porušene zemlje, bodrilo nas je da istrajemo daju i dobre rezultate. Pomagao je i entuzijazam svih drugova nastavnika ije je zalaganje bilo jednako i za vrijeme nastave, u enja i organiziranja priredbi i zidnih novina.«

Liljana Rabadan dalje naglašava da je postoje i kolektiv PPG bez ikakvih trzavica primao nove lanove jer je bilo daleko ja e ono što im je bilo zajedni ko od onog po emu su se razlikovali: svijest o odgovornosti pred borcima i narodom koji su još vodili borbu za oslobo enje otadžbine podre- dila je sve naporima da se što uspješnije savladaju odre eni zadaci. Me u novodošlim uenicima bilo je više gradske djece, ali i to je samo davalo »prostor za dopunjavanje ve me usobno zbliženih u kolektivnom življenju.«⁵⁴

54 Referat Ljiljane Rabadan na simpoziju o PPG u Rujevcu na Baniji, novembra 1978. godine.

Tu »jedinствену sliku zajedništva« sa uvao je u trajnom sje anju i edo Pri a i naglasio to kao osobitu ljudsku vrijednost. Po njegovim rije ima: »Nitko nije bio po strani i nitko nije bio izborom otu en, zapostavljen, izostavljen, udaljen u kut samo e iz kojeg se nije izabiralo ni priklanjalo. Jaka povezanost i stvarnoš u i sudbinom u ukupnoj slici kolektivnosti pokrivala je osobne razlike, li na optere enja, individualna raspoloženja i osje anja.«

I Pri a naglašava da su, pored objektivnih i specifi nih okolnosti, vrstinu i harmoniju u življenje ovog kolektiva unosili i profesori koji to nisu postizali »nekim posebnim pedagoškim metodama koliko svojim olju enim i do kraja ljudski prožetim postupcima. U nezahvalnoj ulozi jedino odgovornih da se sa što manje ošte enja moralnih i fizi kih pre u putovi izgnanstva i sklanjanja od nagomilanih opasnosti u nepogodama tadašnjeg prolaženja izme u Scile i Haridbe udovišnih tjesnaca tjeskoba, oni su, bez patetike i glorifikatorske namjere, poistovjetili i svoju sudbinu i svoje ponašanje sa sudbinom i ponašanjem svojih u enika. Poput pustinjaških apostola imali su obi an, pastirski štap u rukama. Pojednostavljenu rije , opriro en do kraja izraz i lica i pogleda, stoje i gotovo na poništenoj distanci naspram nas kojima je trebalo zamijeniti sve što je bilo ve izgubljeno, i dati sve što još nismo ni slutili da se zove znanje i mišljenje.«

Ovim mislima drugi lanovi ovog kolektiva sigurno bi ponešto dodali ili druga ije nešto kazali, ali ništa ne bi oduzeli. edo Pri a je u svoja »bitna pam enja« na prvo mjesto stavio svoju ljubav prema otadžbini, doživljenu dje a kim srcem i maštom: »Pokušavam biti u samom dobu, u samoj stvarnosti okupljanja i prikupljanja novoosnovanim razredima Partizanske gimnazije u Santa Marija di Cesarea. Ne znam kako je to bilo u rujeva kim po ecima. Za mene je po elo u onoj žutoj zgradi (da li je doista bila žuta?), gradi a na samom jugu Italije s ije se terase u rano jutro mogla vidjeti južna obala našeg Jadrana. Na nekakav ostarjeli komadi papira zapisao sam svoju prvu naivnu re enicu: »Domovina nije daleko. Ako mi tu ina dojadi mo i u do nje i doplivati...« Otkrio sam bitan razlog za prevladavanje pustoši i neda a. Pustoš koju više ne ine glad, hladno a, strah od fizi kog iš eznu a, ve : emotivna izgubljeost, osje aj, da (ne) živiš od milosti i na tu oj zemlji. Tu sam sliku i kriomice lovio, u samo ra anje na isto nom horizontu. Bilo je važno iznova provjeravati mogu nost povratka, bilo kad i u bilo kojoj budućnosti. Neki su ak tvrdili da ta slika nije slika nade, ve albanske obale. Ali, ja u takvu objektivnu primjedbu nisam želio vjerovati.«⁵⁵

Iako je ovo samo jedan glas, jedno sje anje, prelistavanje dje jih lanaka i zapisa iz toga vremena dozvoljava da se kaže da su tako mislili i osje ati i drugi i da je želja za povratkom u Jugoslaviju bila opšta, zajedni ka i stvarna. Još jednu potvrdu za to da e nam zapisi na narednim stranicama. Ponešto od svega što je inilo život kordunaške, li ke, banijske i dalmatinske djece u Italiji opisao je Vaso Bunjac u svojim sje anjima. Želja za obnavljanjem uspomena na ratne dane u Italiji odvela ga je ponovo tamo. Nakon 34 godine obišao je mjesta gdje je bila smještena dje ja kolonija na jugu Italije i evo šta je, izme u ostalog, zapisao:

»Dok je feribot ‚Sveti Stefan‘ gotovo bešumno rezao pu inu Jadrana septembarske no i 1978. godine, smanjuju i razdaljinu izme u Bara i Barija, ja sam u mislima plovio sparnom julskom no i godine 1944. od emernice

55 Referat Cede Price na simpozijumu o PPG u Rujevcu, novembra 1978. godine.

— uzletišta savezni kog »Daglasa« — ka tom istom Bariju, ali na pristojnoj (mada ne i sasvim bezbednoj) visini iznad nema kih garnizona i uporišta koja su svetlucala ispod nas, prekrivena no nom tminom.

U mislima iz 1944. godine, stupaju i na tvrdo tlo danas ve polumilionskog Barija, odmah sam primetio da na nebu nema više baražnih balona, koji su se tu nalazili za vreme rata štite i grad i luku od eventualnog napada nema kih bombardera. Krenuo sam gradom u potrazi za barakama, ogra enim bodljikavom žicom u kojima smo našli svoje privremeno pribežište tih ratnih dana godine 1944. Ali barake su, naravno, davno porušene.

U susednom mestu Gravino potražio sam le ilište naših ranjenika, za koje smo u 2—3 maha organizovali priredbe. Naravno, le ilišta više nema, ali su ostala se anja na te priredbe. Naša pojava me u ranjenicima izazvala je obostrano uzbu enje. Bilo je ak i slu ajeva prepoznavanja, pa i rodbinskih veza me u nama, jer su to bili uglavnom ratnici sa podru ja naše regije i Dalmacije. Za vreme izvo enja dirljivih ta aka programa ponekad su se nazi-rale suze u o ima i izvo a a i posetilaca ...

Nisam zaboravio ni krajnje nerazuman postupak prema nama u prvim danima kontakta sa saveznicima. Nesporazumi su dosegli do ta ke klju anja kada su po eli šišati profesore i starije u enice. Bili smo toliko potišteni i uvre eni da smo nemo prolazili jedan pored drugog, ništa ne govore i, ose ali smo se poniženi. Time je bila povre ena naša li nost jer smo profesore cenili, poštovali i voleli više no sami sebe.

Izvoditelji te rabote imali su loše mišljenje o nama, ili nisu bili dovoljno obavešteni! Oni nisu znali da smo mi i u nemogu im uslovima održavali uzornu higijenu! Naš vredni ekonom Piljo ak je organizovao redovno iskuhanje posteljine u limenim buradima.

Putuju i udobnim brzim vozom iz Barija za Le e (Lecce), sjetio sam se ujed- na enog kloparanja i drmusanja teretnih vagona kojima smo se prevozili pre 34 godine ovom istom relacijom ... Razmišljao sam o Santa Cesarei...

Nezaboravni su asovi nastave izvo ene pod šatorom, prženim žarkim mediteranskim suncem. Na predavanja smo odlazili i vra ali se u besprekornom poretku uzorne vojne formacije. Marširaju i, pevali smo omiljenu pesmu »Mi smo mlada vojska Titova«. Izme u dveju pesama obi avali smo izvikivati revolucionarne parole. Gvozdi bi me dotakao laktom, što je bio znak da je na meni red za parolu. Povikao sam »Živelo Antifašisti ko ve e« a zatim stao od uzbu enja, primetivši s kakvim podozrenjem Talijani i ameri ki vojnici (avijati ari) posmatraju paradni korak golobradih vojnika (pre bi se reklo dece). Pokušao sam još jednom, dah je ponovno zastao, ali se Boži snašao i nastavio: »narodnog oslobo enja Jugoslavije.« Na to je prof. eki prošaputao: ‚Svašta od vas, djeco!‘

ak smo i na kupanje išli postrojeni u koloni, naj eš e predvo eni prof. Jašom. . .

Dugo u pamti neugodan doživljaj koji mi se desio tih oktobarskih dana 1944. godine. Naime, za vreme dnevnog odmora krišom sam se provukao kroz uzani prolaz na krovnu terasu zgrade u kojoj smo stanovali da bih neometano itao skojevsku literaturu »J. V. Staljin — Biografija«. Neko od skojevaca je primetio tu moju nesmotrenost i ve sutraadn sam pozvan na odgovornost kod drugarice Lepe, sekretara SKOJ-a celog zbega. Za tu svoju nebudnost u uslovima ilegale kažnjen sam poslednjom opomenom pred isklju-

enje! Obrazloženje: neko je mogao sa krova susedne zgrade dvogledom videti naslov knjige, a to bi značilo našu kompromitaciju!

Okupiran se anjima na dane provedene u Santa Cesarei primetio sam putokaznu tablu za Otranto i istovremeno pomislih: možda je baš ovom cestom krenuo peške za Jugoslaviju Strineka Rade u želji da završne borbe za oslobođenje do eka na ratištu u voljenoj Jugoslaviji a ne na talijanskom tlu.

Danas se ne ljutim na Strineku iako me je tada nazvao kukavicom. U inio je to zato što nisam pristao na avanturu koju je on smislio. Saputnika je ipak našao. Uki Branko je rado pristao jer je bio revoltiran u estalim bockanjem injekcijskom iglom o emu je i pesmu napisao za zidne novine. Glavni akter, a možda i inicijator ove »operacije« bio je Konjevoda, jedini me u nama koji je mogao da se sporazume na talijanskom jeziku. Pokušaj povratka u Jugoslaviju osujetila je saveznička patrola i siepe putnike vratila za Santa Cesareu. Ideja o ilegalnom povratku u domovinu nije bila sluajna. Ona je pothranjivana estim prepričavanjem ratnih doživljaja naših boraca: Medija, Miljevića, Begovića i ostalih u esnika slavni bitaka s Neretve, Sutjeske i drugih poprišta.

Zanesen tim mislima, gotovo ne primetih da se ve nalazim u centru Santa Cesaree. To je ista ona stara Santa Cesarea, ali znatno izmenjena i ulepšana. Idem prema našoj zgradi. Nazire se izme u krošnji drvoreda. Nije porušena. Tu su stubovi sa polulu nimb svodovima u parteru, iznad njih terasa i naš spratni deo u kome smo stanovali. Po mojim se anjima ova terasa je imala veli inu polovine teniskog igrališta. Ne verujem svojim o ima, te koracima merim: širina 3, dužina 5 metara. To je nemoguće — da je ovde bilo mesto za sve nas! Nikad nisam imao osećaj teskobe, iako smo tu esto održavali asove popodnevene nastave, imali sastanke razredne zajednice. Tu smo se postrojavali za vreme deobe istog veša. To je izvoeno u savršenom redu. Zbog este zamene veša, po nalogu prof. Eie, devojice su izvezle brojeve na svaki deo odeće (se am se imao sam broj 37) i istanjem brojeva svako je uzimao svoj veš.

Sala u kojoj smo 29. XI 44. izveli kulturno-umetnički program adaptirana je u druge svrhe.

Ostala su nezaboravna se anja na frenetičan aplauz koji su nam uputili posetioci ove priredbe. Naš nenadmašni recitator Dara Sekuli imala je tada priliku da pokaže sposobnosti recitovanja. Dobro su izveli svoje »tačke« svi u esnici ove priredbe. Pjesma »Konjuh planinom«, u izvedbi Klari -Miri, bio je pravi doživljaj za ljubitelje ove vrste umetnosti.

Ne se am se da li je organizator ove priredbe obezbedio prevod na engleski jezik za goste. Kako bi inače naši saveznici razumeli i shvatili poetsku veliinu Goranove »Jame«, Nazorove »Majke pravoslavne«, opise »Pjesme mrtvih proletera«? ...

U prise anjima na prošlost gotovo sam zaboravio na dalji obilazak Santa Cesaree. Idem prema plaži gde smo mnogi prvi put okusili slanu morsku vodu i ujedno naučili plivati. Primećujem da plaža nije tako udaljena od centra kao što sam zamišljao. Uopšte, sve mi je nekako blizu, na dohvatu ruke ...

Na poziv američkih oficira organizovali smo udarni tim na ureenje bašte i prilaznih terena oko zgrade u kojoj su se odmarali saveznički oficiri. Prof. Sekuli je postrojio ceo »A« razred, a zatim iz stroja izdvojio oko 15 naših fizičkih najjačih: Grgića, Lukačića, Medija, Čukovića, Čakarua, Biraća (starijeg) i druge. Odredio je Medija za vođu u ove udarničke grupe skojevaca uz napo-

menu: »pazite kako i što radite! Vi tamo predstavljate našu zemlju«. Pre polaska priključio nam se i Mojsije Miljević. Iako je bio rastom manji, prof. Miljević nije mogao odbiti njegov zahtev jer svaki izlazak iz zgrade internata za nas je bio svojevrsan doživljaj.

Našom pojavom Amerikanci su bili iznenađeni jer su oni otkrivali odrasle ljude a ne decu. Pitali su ko je najstariji među nama. Javio se Miljević. Bili su iznenađeni. Kako je moguće — najstariji a najmanji? Kad smo objasnili Amerikancima da je Miljević proveo 3 godine rata u šumi boreći se protiv Nemaca i da su se mnogi od nas borili u partizanima, bilo im je jasno zašto smo zaostali rastom. Toliko su nas zavoleli, sprijateljili se s nama da su nas zadržali na ručku kao goste.

Ostalo je još mnogo nenapisanih uspomena s ovog područja iz naših partizanskih dana, ali ostavimo to za usmeno kazivanje.⁵⁶

I zaista pri sastanku na proslavi 35-godišnjice osnivanja PPG bilo je mnogo priča i obnovljenih sjećanja, a i ovaj Bunjevac prilog primljen je s posebnim simpatijama. Svi su se složili s tim da je dobro da se otme zaboravu taj život, ali i pored toga teško se uzima pero u ruke, a sjećanja neumitno blijede i iščezavaju u nepovrat. A ovakve crtice iz života još više kazuju nego zvanici ni izvještaji.

VII

»Od ukupno oko 16.000 poginule djece do 14 godina u Hrvatskoj, samo na Području Korduna život je izgubilo 6.608, odnosno 41,3 odsto.«⁵⁷ Ovaj stravični podatak i sam kazuje s kolikom se odgovornošću u moralu brinuti o djeci Korduna, Banije, Like... U toku 1943. godine odbori narodne vlasti i političkih organizacija, naročito Antifašističkog fronta žena, pronalaze skrivita mjesta s nepaljenim kućama i stvaraju skloništa za djecu koja su ostala bez roditelja i rodnih domova. I do kraja rata narodna vlast — civilna i vojna — nije prestala da se brine o djeci. Pored brige za smještaj i hranu djece koja su već u dječjim domovima, neprekidno se nastojalo da se na taj način zbrine i obezbijedi što više djece jer je to bila tada najveća garancija da će se djeca sačuvati od ozloglašene ustaške nožice o kome su još dugo i poslije rata mnogi sanjali užasne snove. Jedan od vidova organizovane brige vlasti bilo je i slanje djece u Italiju. Injenu je to s opravdanom nadom i uvjerenjem da će im tamo biti zaštita i bar životi. Tako je i bilo. Ali, pored životne sigurnosti i redovne ishrane, u životu ovih izbjeglica bilo je niz teškoća s kojima su se borili u toku boravka u Italiji. Odnosi s vlastima u novoj Italiji, koju u sredini nosili su stalnu napetost. Prema riječi esnika u organizaciji i vođenju života u zbjegu u Italiji saradnja se saveznicima bila je snosljiva, ali ponekad je zavisila o tome kako je neko službeno lice bilo raspoloženo prema Jugoslaviji.⁵⁶

6 Referat Vase Bunjca na simpozijumu o PPG u Rujevcu, novembra 1978. godine.

7 Memorijalni park Petrova gora, Turistički vodič, Vojni — Beograd, 1977, str. 21.

Ovo mesivo je pisao profesor Miroslav Kugler od 12. oktobra 1943. godine. Izmeđ uostalog piše: »Jednokrat je komandant potje iz naših krajeva. Mislim da su njegovi roditelji dobrohrvatski odnosno srpski, a bio je neprijatelj skradinom prilikom kojeg meni došao jedan američki podmandant zovena raport. Jasno mi je rekao da nemoguće

Sva vlast u Italiji je u rukama saveznika. Prema tome i naš zbjeg potpadao je pod njihovu nadležnost. I od rukovodstva jugoslavenske kolonije u Santa Cesarei tražili su da se svaki dan dolazi na referisanje o proteklom danu. Izvještavalo se o bolestima i drugim važnijim problemima u životu kolonije. Tu su podnošeni i zahtjevi za sledovanje hrane i ostalog materijala neophodnog za život djece. U unutrašnju organizaciju zbjega nisu se miješali, ali je bilo stalno prisutno izvjesno nepovjerenje i omalovažavaju i odnos. Ipak, na kraju, bili su zadovoljni organizacijom života i rada u koloniji. Iako je jedan general pisao maršalu Titu o Santa Cesarei kao najbolje voenoj koloniji, a na ispravi u Jugoslaviju izrazio je i javno svoje priznanje nosiocima toga rada.

Kad se približio dugo očekivani povratak, svi su disciplinovano i organizovano u estvovali u tome. »Bio je to ogroman posao (djece i odraslih oko 1150) koji je još povean nama neshvatljivom administracijom, koju su tražili saveznici. Za svako dijete morali smo ostaviti niz podataka i to u 12 primjeraka. Za mnogu manju djecu nismo znali ništa osim njihova imena. Sa sobom smo ponijeli i svu zalihu hrane. Sav taj posao oko smještaja djece i prtljage u kamione i brod izvršile su žene pratilice iz djejih domova, kao i stariji u enici. Bile su to tek priuene, a neke i polupismene žene, ali su svojim zalaganjem mnogo pridonijele da se taj ogroman posao obavi bez veih problema.

U tmurno zimsko jutro 4. decembra 1944. godine iskrcali smo se u splitskoj luci.«⁵⁹

Do ekao ih je doslovno gladan Split, ali gostoljubiv i svoj. Bili su opet kod ku e. Bio je to kraj polugodišnjeg života u Italiji, u zbjegu. Organizacija života s tolikim brojem djece bila je zaista velik i težak posao jer je, pored redovitih, donosio i niz nepredvi enih teško a. Sa zadovoljstvom može se danas ustvrditi da je jedna zna ajna bitka za spas djece — ratne siro adi Korduna, Banije, Like — uspješno okon ana.

S ponosom se može naglasiti i to da ni jedna organizovana skupina djece na Kordunu nije pala neprijatelju u ruke. Ostaje još da se o tome što više napiše i da se dadu odgovori na mnogobrojna pitanja u vezi sa životom kordunaške djece u Italiji. I pored svega ovog raznovrsnog materijala ostalo je mnogo prostora za one koji žele da se pozabave životom djece u zbjegu. Naglasimo zato, na kraju, da za popunu praznina i potpuniju sliku života ovih kolonija još uvijek nije kasno.

zbjega i nisam otišao. Predsjednik Odbora me je tako er pozvao i rekao da odem komandantu. Ja nisam htio sam oti i, nego sam otišao zajedno s tim predsjednikom Odbora. Komandant mi je rekao da je uo, da su se u domu u kojem sam ja upravitelj potukla srpska i hrvatska djeca i da treba djecu razdvojiti po nacionalnosti. Ja sam mu oštro odgovorio da se u mojem domu svakog dana potuku djeca jer su to djeaci puni energije, a sramota je da komanda kempa nije u stanju dati djeci nogometne lopte ili neke druge rekvizite za sport. Uspio sam tom prilikom dobiti nekoliko nogometnih lopti. Taj komandant je kasnije smijenjen, mislim, na zahtjev Centralnog odbora zbjega.«

59 Referat Anine Tompa na simpoziju o PPG u Rujevcu, novembra 1978. godine.

*Nikola Brezovi Prebeg
Savo Bogdanovi
Vlado Novakovi*

Obavještajna služba i odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) na teritoriju 4. korpusa NOV i POJ s osvrtnom na grad Zagreb

Približavao se kraj tre e godine NOR-a. U neprekidnim borbama protiv okupatora i doma ih izdajnika, vo enim po cijeloj zemlji, oslobo ene su velike teritorije na kojima je organizirana narodna vlast. Put k pobjedi bio je trasiran. Naredbom vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Josipa Broza Tita od 13. maja 1944. godine stvoreno je Odjeljenje zaštite naroda — OZN-a, koja se imala oformiti u svim vojnim jedinicama, pokrajinama, okruzima i kotarima kao jedinstvena organizacija za borbu protiv uba enih špijuna, diverzanata i ostalih neprijatelja NOB. Vrhovni štab je Naredbom o formiranju OZN-e izdao i Uputstvo o organizaciji i radu OZN-e u kojemu je, izme u ostalog, pisalo: »Treba naro itu pažnju posvetiti podizanju u borbi provjerenih kadrova i uporno raditi na njihovom osposobljavanju za izvršenje postavljenih zadataka ...«

Na teritoriju 4. korpusa NOV i POJ postoje i Pomo ni obavještajni centar za Kordun (POC) preformiran je u Odjeljenje zaštite naroda za Kordun. Pomo ni obavještajni centar za Baniju preformiran je u OZN-u za okrug Baniju, a Pomo ni obavještajni centar za Zumberak i Pokuplje u OZN-u za Zumberak i Pokuplje. Kasnije su od rajonskih obavještajnih centara (ROC-eva), koji su postojali po kotarevima, organizirana povjereništva OZN-e po kotarevima. Povjereništva iji centri nisu bili oslobo eni nalazila su se na slobodnoj teritoriji van centra.

Od obavještajne službe u 4. korpusu i njegovim jedinicama osnovana je OZN-a u korpusu, divizijama i komandama podru ja. Gotovo sav kadar iz vojne obavještajne službe u divizijama, brigadama, odredima, komandama podru ja i komandama mjesta prešao je u sastav OZN-e. U Štabu 4. korpusa osnovan je tada Obavještajni odsjek, a u divizijama, brigadama i partizanskim odredima postavljeni su obavještajni oficiri, koji su radili na prikupljanju informacija o neprijateljskoj vojsci na neoslobo enom teritoriju, njenim namjerama, pokretima i drugom od interesa za partizansko komandovanje. U novoformiranoj OZN-i, kao što je to ve bilo i u POC-evima, organizirane su sekcije s odre enim zadacima u borbi protiv neprijatelja NOP-a.

Prva sekcija bila je zadužena za prikupljanje podataka o neprijateljskim vojnim formacijama i njihovim namjerama, o neprijateljskim špijunima, koji su djelovali u gradovima i na okupiranom i oslobo enom teritoriju, kao i ustašama, etnicima i drugim neprijateljima NOB-e. Ona je prikupljala i podatke o privrednim poduze ima koja su bila u rukama okupatora, o radnjama oduzetim od Jevreja i Srba, o objektima koje je neprijatelj namjeravao

rušiti, nastoje i da ga u tome onemogu i. Prikupljala je i druge podatke potrebne rukovodstvu NOP-a na terenu.

Druga sekcija preuzela je osiguranje oslobo enog i kontroliranog teritorija od uba enih neprijateljskih agenata, diverrzanata i sabotera, kao i osiguranje partizanskih ustanova, radionica i organizacija da neometano rade. Postupno je preuzimala vo enje istraga nad agentima neprijateljskih obavještajnih službi, pripadnicima neprijateljskih grupa (ustaša i etnika) i nad ratnim zlo incima.

Tre a sekcija brinula je o sigurnosti svih operativnih i vojno pozadinskih jedinica NOV i POJ 4. korpusa i spre avala da se u njih ubace neprijateljski agenti, teroristi, pani ari i drugi nepoželjni elementi koji bi nam u datom momentu mogli nanijeti gubitke, otkriti neprijatelju naše namjere i nanijeti druge štete.

U vrijeme osnivanja OZN-e, a i kasnije do oslobo enja, KPJ je u njene sekcije uputila nove kadrove iz politi kih organizacija i vojnih jedinica s duljim revolucionarnim i borbenim iskustvom. To je mnogo pomoglo u daljnjem usavršavanju organizacije i njenom prilago avanju potrebama na terenu, posebno u osposobljavanju kadrova u izvršavanju specijalnih zadataka. Tako organizirana OZN-a djelovala je do kraja rata. Mijenjani su samo neki nazivi. Tako je OZN-a za Kordun postala OZN-a za okrug Karlovac.

Osim spomenutih organizacija OZN-e na teritoriju 4. korpusa, u Glini, po etkom 1945. godine osnovano je Odjeljenje OZN-e za grad Zagreb, koje je kasnije prešlo u Topusko a zatim u Benkovac. Pod rukovodstvom OZN-e za Zagreba ku oblast u Moslavini je djelovalo i Povjereništvo OZN-e Zagreba ke oblasti za grad Zagreb. Prije ulaska u Zagreb ovo Povjereništvo ušlo je u sastav OZN-e Zagreb. OZN-a Zagreb je s ovog terena djelovala prema Zagrebu i vršila pripreme za ulazak u Zagreb. Na ovom terenu nalazila se i OZN-a za Hrvatsku.

Organizacija obavještajne službe na teritoriju 4. korpusa, pomo ni i rajonski obavještajni centri te mreža povjerenika po selima, op inama i gradovima oslobo enog i neoslobo enog teritorija, bila je ve toliko razvijena da je stvaranje OZN-e i dolazak novih kadrova kao i njihovo uklju ivanje u rad i upoznavanje s problemima vršeno bez nekih posebnih poteško a. Do tada ste eno iskustvo je dolaskom novih iskusnih kadrova dalje oboga ivano.

OZN-a je izrasla iz obavještajne službe koja je u velikim uspjesima ustanka rasla zajedno s razvitkom borbe. Titove odluke o stvaranju obavještajne službe u oslobodila kom ratu uvijek su izrastale iz potreba borbe i iz poznavanja tih potreba. O tim odlukama je pisano i one su poznate. Manje je pisano o naporima njihovog provo enja i nastojanjima Vrhovnog štaba i CK KPJ, CK KPH, GŠ Hrvatske i nižih štabova i organizacija KPJ da se te odluke pretvore u živi svakodnevni rad na terenu. Sve nam to ukazuje da je OZN-a izrasla iz potreba vremena u kojem je stvorena i potreba daljnje borbe.

Kao i u drugim ustani kim krajevima u po etku ustanka, i na Kordunu i Baniji postavilo se pitanje kako se osigurati od ubacivanja neprijateljskih špijuna i raznih provokatora koji su dolazili na poluoslobo eni teritorij, širili neprijateljsku propagandu, pokušavali da unesu paniku, malodušnost i demoralizaciju, prikupljali podatke o rukovodiocima ustanka, lanovima KP, nao ružanju, brojnom stanju i smještaju partizanskih jedinica i drugom. Pojedini lanovi KPJ zaduživani su ve u septembru 1941. godine za pronalaženje

veza me u simpatizerima NOP-a u neprijateljskim garnizonima i na okupiranom teritoriju za prikupljanje obavještajnih podataka. Komanda 2. bataljona Partizanskog odreda Korduna i Banije naredila je 4. 11. 1941. godine da: »... svi komandiri eta u zajednici s polit, komesarima organiziraju obavještajnu službu i prate svaki pokret neprijatelja redovitim patroliranjem i slanjem pojedinih povjerljivih lica pomo u kojih se mogu dobiti najbolji podaci...«

Glavni štab Hrvatske poslao je 30. 11. 1941. pismo Operativnog partizanskog rukovodstva svim podre enim štabovima i svim partijskim forumima u kojem se, na bazi ste enih iskustava, daju upute za u vrš enje, vo enje i razvijanje NOB-e. O organizaciji obavještajne službe u uputstvu je napisano: »Svom odlu noš u treba razviti obavještajnu politiku službu. To važi za sva mjesta a naro ito za oslobodeni teritorij (da se onemogu i svako rovanjenje pete kolone). Obavještajnu službu treba razviti preko posebnog odeljka u štabu, preko odgovaraju ih ljudi u podre enom štabu, preko politkoma...«

Glavni štab Hrvatske je Naredbom br. 2 od 15. 12. 1941. ukazao da »obavještajnu službu u štabovima treba organizirati kao vojnu obavještajnu službu i politiku obavještajnu službu (špijunaža i kontrašpijunaža)...« »Deset dana kasnije posebnim uputom Glavni štab Hrvatske je u pogledu organizacije politike obavještajne službe insistirao da u »svakom bataljonu i višim štabovima treba postaviti politkog obavještajnog oficira koji e obuhvatiti u svoj djelokrug sve vojne jedinice i sve civilno stanovništvo svog područja, dok se ne organizira obavještajna služba, koja e kasnije preuzeti civilnu službu. Rad politkih obavještajnih oficira mora u svakom pogledu biti u skladu sa narodno-oslobodila kim karakterom naše borbe. Za taj rad se moraju odrediti dobri, povjerljivi i iskusni drugovi, koji moraju posjedovati dovoljno politko znanje i iskustvo za povjereni im rad. Za svoj rad u etama, odjeljenim vodovima, selima i mjestima imati e obavještajni oficiri svoje povjerenike ...«

Vrhovni štab je 1942. godine, pišu i CK KPH o organizaciji obavještajne službe, upozorio da vojni i politiki rukovodioci nisu posvetili tom pitanju dovoljno pažnje i da su partijske organizacije manje-više zapostavile ovaj važan sektor u borbi protiv neprijatelja zbog ega se moraju poduzeti mjere za otklanjanje nedostataka i da u štabovima proleterskih brigada, partizanskih i dobrovoljnih odreda treba odrediti najpouzdanije drugove odgovorne za organizaciju i funkcioniranje obavještajne službe u jedinicama i na terenu. Traži se da se i partijske organizacije pozabave ovim pitanjem i stvore obavještajnu mrežu na terenu.

U 1942. godini obavještajna služba na Kordunu i Baniji stalno je jačala a njeni kadrovi su sticali iskustvo u obratku s agentima neprijateljskih obavještajnih službi. Nešto drukčija situacija bila je na teritoriju Kotarskog komiteta KPH Karlovac, koji je obuhvatao teritorij kotara Karlovac i Pisarovina a djelovao je i na dijelu kotara Jastrebarsko, kao i partizanskim jedinicama koje su u proljeće 1942. godine iz Korduna prešle na ovaj teritorij i u Zumberak. Od svibnja 1942. godine Okružni komitet KPH Karlovac davao je upute i tražio da se na ovom terenu organizira partijska obavještajna služba i da se organiziraju veze između Korduna, Pokuplja i Karlovca s Kordunom. Sekretar KK KPH Karlovac zadužen je od sekretara OK KPH Karlovac da istovremeno sa stvaranjem drugih organizacija NOP-a organizira i obavještajnu službu pod njegovim rukovodstvom. Nakon ove direktive bile

su organizirane obavještajne veze uz pomoć svih članova komiteta i nekih članova Partije i saradnika NOP-a u Karlovcu, Pisarovini, Jastrebarskom i drugim mjestima.

Od početka vojnih akcija u Žumberku i Pokuplju prve jedinice na ovom terenu brinule su i o vlastitom obezbjeđenju i prikupljanju informacija o neprijatelju radi izvođenja akcija. Kako su rasle jedinice, sve do stvaranja Zumbera ko-pokupskog partizanskog odreda, pojačavan je rad i na tome terenu. Krajem 1942. godine na terenu Žumberka radilo je na organiziranju obavještajne službe i obavještajni oficir 2. operativne zone Hrvatske. Tada je organizirana obavještajna služba i u 13. proleterskoj brigadi »Rade Končar« koja se borila u Žumberku i okolici.

Ocjenu i značaj Zagreba za NOB, s obzirom da se u njemu nalazio centar ustaške NDH i važne ustanove, jedinice i obavještajne službe REICH-a, Vrhovni komandant drug Tito dao je upute Ivi Loli Ribaru kad je polazio u Zagreb i za organizaciju obavještajne službe u gradu. O tome je Lola 3. 8. 1942. godine obavijestio drugu Tita u izvještaju u kojem je, između ostalog, napisao: »Osposobili smo novi sistem stanova za nas spremnih uvijek da samo nas primaju, radimo na usavršavanju ve postoje ih mogu nositi za dokumente, koje su stvorili Stevo i Konspirator, i ve sad ih imamo na raspolaganju i napokon, postavili smo ve neke punktove obavještajne i informativne službe. Sve to treba još usavršiti i utvrditi, treba stalno u vršivati, ali je uglavnom postavljeno na onakvim temeljima kako smo se dogovorili...«

Nakon Titovog »Uputa za obavještajnu službu«, izdatog 27. 11. 1942. godine, i reorganizacije obavještajne službe u Glavnom štabu Hrvatske — stvaranje Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku (GOC), pomoć njih i rajonskih obavještajnih centara na terenu — vršena je reorganizacija obavještajne službe i na Baniji i Kordunu. Dotadašnja organizacija s obavještajnim oficirima i njegovim pomoćnikom u Komandi vojnog područja za Baniju i Komandi vojnog područja na Kordunu te obavještajnih oficira u komandama mjesta se promijenila. Stvoreni su pomoćni obavještajni centar za Baniju i POC za Kordun. Organizirani su u narednom vremenu i rajonski obavještajni centri koji su uglavnom pokrivali područje jednog kotara. Za pojedina važnija mjesta bili su osnovani mjesni obavještajni centri.

Na okrugu Pokuplje nije bilo teritorijalne obavještajne službe. Postojala je samo obavještajna služba u 13. proleterskoj brigadi i u Zumbera ko-pokupskom odredu, osnovanom u proljeće 1943. godine. Kad je ovaj odred osnovan, postavljen je u njegovom štabu obavještajni oficir i njegov pomoćnik. Odred je kasnije imao obavještajnu službu u jedinicama. Osim toga, obavještajna služba odreda organizirala je veze za Zagrebom, Karlovcem i drugim neprijateljskim uporištima na terenu okruga i oko njega. Uoči i u vrijeme kapitulacije Italije na okrugu Pokuplje osnovana su dva ROC-a — ROC Žumberak, koji je obuhvatao teren okruga zapadno od pruge Zagreb-Karlovac i ROC Pokuplje za teren istočno od ove pruge. Ovi ROC-evi potpadali su do siječnja 1944. godine pod POC za gornju Hrvatsku. Već krajem 1943. godine prišlo se pripremama da se na teritoriju okruga Pokuplje osnuje poseban pomoćni obavještajni centar za Žumberak i Pokuplje, jer su tamošnje vojne jedinice, koje su ranije potpadale pod 2. operativnu zonu, tih dana pripale pod 4. korpus. Važnost ovog terena u obavještajnom pogledu i Zagreba kao centra zbivanja nitalagali su da se tu organizira poseban POC direktno vezan za GOC i da se obavještajna služba kadrovski pojača, organizaciono

proširi, u vrsti i pripremi za ja anje prodora prema neprijateljskim uporištima, obavještajnim centrima i njihovim agentima. Od posebne je važnosti bilo da se najkra im putem Zagreb—Pokuplje—Kordun i obratno — organiziraju brojne i brze veze za prenošenje važnih i hitnih obavijesti. Iz postoje ih dokumenata vidi se da je organizacija POC-a za Zumberak i Pokuplje dovršena po etkom velja e 1944. godine. Istovremeno s organizacijom POC-a izvršena je i reorganizacija ROC-ea. Umjesto postoje a dva ROC-a osnovani su ROC-evi po kotarevima, na kojima su do tada stvarani kotarski obavještajni centri.

U Zagrebu je u to vrijeme djelovao Obavještajni centar za Zagreb s brojnim povjerenicima na vrlo važnim mjestima za prikupljanje obavještenja. Centar je sve do pod kraj ljeta 1944. godine bio pod rukovodstvom Povjerenstva CK KPH u Zagrebu, a od tada pod rukovodstvom OZN-e za Zagreba ku oblast. Osim toga, preko ROC-a Prigorje, a do stvaranja POC-a za Zumberak i Pokuplje, i preko ROC-eva na ovom terenu je obavještajno djelovao u Zagrebu i POC za gornju Hrvatsku. Kad je osnovan POC za Zumberak i Pokuplje, preuzeo je rad prema Zagrebu iz Pokuplja koji je ranije zapo et.

Nakon stvaranja teritorijalne obavještajne službe Glavni obavještajni centar za Hrvatsku izdao je negdje pod kraj prolje a 1943. godine, Uputstvo za organizaciju i rad politobavještajne službe. Uputstvo je napisano u skladu s Titovim Uputama za obavještajnu službu od 27. 11. 1942. ogdine, s tim što je razra eno i primijenjeno na prilike u Hrvatskoj. Ono je mnogo pomoglo u radu novim kadrovima koji su dolazili na rad u obavještajnu službu. Svima je služilo kao podsjetnik što i kako treba raditi i kakav mora biti obavještajac NOP-a. I CK KPH je 21. svibnja 1943. godine uputio direktivu okružnim komitetima u kojoj je pisalo: »... naša obavještajna služba o ajno je slaba. Odgovorni drugovi suviše potcjenjuju ogromnu važnost ob. službe. Sa širenjem oslobo enog podru ja pred ob. službu postavljaju se sve ve i i ve i zadaci. Narodni neprijatelji prilaze sve podmuklijim oblicima rada i borbe protiv narodnooslobodila kog pokreta. Dosadašnja ob. služba, koja nije uživala dovoljnu pomo odgovornih drugova i partorganizacija, ni izdaleka nije dorasla da brzo i uspješno otkriva narodne neprijatelje — špijune, banditske grupe itd. i da onemogu ava njihovo djelovanje. Da bi se tome jednom stalo na kraj, odlu eno je da se toj službi posveti ona pažnja koju ona zaslužuje, i da joj se pruža svestrana pomo . U tom cilju, potrebno je izgraditi kadar drugova koji e se specijalno posvetiti samo tome poslu...«

Radi što bržeg uzdizanja obavještajnih kadrova GOC Hrvatske je za njih organizirao petodnevne obavještajne kurseve. O prvom takvom kursu GOC je 11. 6. 1943. obavijestio CK KPH ovim rije ima: »Kurs je zapo eo u nedjelju 6. VI. Trajao je pet dana. Obra ene su slijede e teme: 1. Zadatak i uloga Ob. službe u NO borbi, 2. Organizacija i organizacioni principi Ob. službe, 3. Rad i zada e povjerenika, 4. Historijski prikaz rada, razvoja i taktika protivnih organizacija, 5. Uloga i sistem rada Gestapoa, Ovre i Inteligens servisa u našoj zemlji, 6. Rad petokolonaša, špekulanata i sabotera, 7. Vršenje istraga, 8. Vojnoinformativna služba kao specijalna grana obavještajne službe ...«

Od prolje a 1943. i u 1944. godini Nijemci su stalno ja ali obavještajne službe kako na teritoriju 4. korpusa i oko njega, tako i u Zagrebu. Naša obavještajna služba u to vrijeme, kasnije OZN-a, ve je iza sebe imala izvjesno iskustvo u borbi s njema kim i ustaškim agentima. Osim uvanja

slobodne teritorije, vojnih jedinica i organizacija od ubacivanja agenata i drugih neprijatelja, velika pažnja poklanjana je prikupljanju podataka o onima koji su djelovali na neosloboenom teritoriju kao agenti, doušnici ili obavještajci. Nastojalo se otkrivati one koji su se pripremali za ubacivanje na osloboeni teritorij. U prikupljanju tih i drugih podataka veliku su ulogu odigrali povjerenici, kao npr. djevojka u ustaškom redarstvu u Zagrebu, povjerenici u Petrinji, Vagancu i Kostajnici, Vojni komitet u Karlovcu, povjerenici u Glavnom stožeru (generalštabu) i Ministarstvu oružanih snaga NDH.

I na Baniji i Kordunu teritorijalna obavještajna služba i OZN-a uvijek su preko svojih povjerenika prikupljale vojne informacije, iako je na tome radila i vojna obavještajna služba. Spomenimo samo jedan izvještaj obavještajne službe u kojem se govori da je u Sisku osnovano 6 vojnih komiteta u domobranskim jedinicama. Za praenje neprijateljskih vojnih jedinica korišteni su do kraja rata sve novi i novi povjerenici koji su bili zaduženi za taj rad. Jasno je da su povjerenici na neosloboenom teritoriju, kao i oni na osloboenom, bili usmjeravani i na prikupljanje podataka o radu ustaša, etnika i o istaknutim nosiocima Maekove politike. Oni su u svom radu dopirali do vojnih i političkih vrhova i ustaša i maekovaca.

Značajnu ulogu odigrala je domobranska radio-stanica u Karlovcu, koja je prenosila izvještaje obavještajnoj službi 4. korpusa. Izvještaje je sakupljao i slao Ivan Jozi. Preko ove veze brzo su stizale informacije tamo gdje su bile namijenjene. Stizale su sve do dva ili tri mjeseca pred osloboenje kada je radio-stanica otkrivena goniometrom. A tu negdje, na ovom terenu, u jednom selu između Kupe i Une, pod lažnim imenima i lažnim nazivom ustanove, već su ranije mlade revolucionarne, prekaljene članice SKOJ-a, borci u ilegali i pripremali se za odlazak u okupirane gradove i na druge terene s radio-stanicama. Nakon završenog školovanja odlazile su na zadatke. Odatle je pošla na zadatak i u Zagreb jedna od njih. Puno se dogovaralo o tome gdje smjestiti stanicu, kako postaviti i sakriti antenu. Dogovaralo se i o zadacima i radu radio-stanice u narednom periodu i u vrijeme borbi za osloboenje Zagreba. Pored nje u Zagreb je ubaena još jedna radio-stanica s radio-telegrafistkinjom.

Teritorij na kojem je rastao i izrastao 4. korpus NOV i POJ, kao i narodi na ovom prostoru — Srbi, Hrvati i Muslimani — imali su do kraja rata protiv sebe, protiv KPJ, protiv NOP-a i njegovih organizacija vojnu silu okupatora i ustaša. Imali su protiv sebe i svakakve izdajnike i pomagače okupatora: ustaško redarstvo i oružništvo sa zatvorima i logorima, obavještajne službe Nijemaca, Talijana (do kapitulacije Italije) i ustaša s velikim brojem agenata (pouzdanika) i doušnika. Okupacija stranih trupa omoguila je ustašama da se organiziraju i pridruže okupatorima, da ih pomažu i zamijene u mnogim zločinima.

U kolovozu 1941. godine osnovana je Ustaška nadzorna služba — UNS s uredima: Ustaško redarstvo — političko, Ustaška obavještajna služba, Ustaška obrana — s koncentracionim logorima i Osobni odsjek. Kasnije je osnovan i ured Ustaška sigurnosna služba. Po etkom 1943. godine UNS je rasformiran. Njegovi pripadnici uključeni su u Ravnateljstvo za javni red i sigurnost (Ravsigur) gdje su nastavili rad. Time i prestaje dvojnost policijskog sistema koja postoji od 1941. godine. Pod rukovodstvom Eugena Kvaternika Dide, s Vjekoslavom Luburićem Maksom, Jocom Rukavinom, Viktorom To-

mi em i drugim zlo incima, UNS je bio organizacija kakva je trebala ustašama i okupatorima. Bio je organiziran od nasilnika koji su vršili najstrašnija nedjela nad narodom. Mada je UNS rasformiran, Ustaško redarstvo i obavještajna služba nastavili su njegov rad po odjelima, odsjecima i referatima u Ravsiguru i u županijskim redarstvenim oblastima na terenu. Uz neke reorganizacije i promjene šefova na pojedinim mjestima, promjene glavnih ravnatelja, Ravsigur je djelovalo do povlačenja ustaša. Glavni ravnatelj Ravsigura od rujna 1944. do kraja rata bio je Erich Lisak.

Osim oružnih, redarstvenih i obavještajnih organizacija u toku 1941. godine osnovana je u sastavu Glavnog stožera (generalštaba) Ministarstva domobranstva vojna obavještajna služba — IC. U dnevnom izvješću u Ministarstva od 31. 10. 1942. godine navodi se da: »odmetnici imaju dobru obavještajnu službu i znaju sve oko nas. Smještaj, naoružanje itd., a mi svega toga nemamo i teško nam je vršiti akcije. Mi doživljujemo iznenađenja i poraze radi neobaviještenosti...« Sve je ovo napisano velikim slovima. Godinu dana kasnije, 1. 10. 1943. godine, Ministarstvo oružanih snaga, Glavni stožer — Izvještajni odjel, šalje Vojnom uredu poglavnika, Ministarstvu unutrašnjih poslova, Glavnom zapovjedniku oružništva, Zapovjedništvu 1, 2. i 3. zbornog područja i drugim uredima NDH, ukupno 13, obavijest o organizaciji obavještajne službe partizana. To su, u stvari, gotovo doslovno prepisana uputstva 0 radu i organizaciji obavještajne službe Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku iz 1943. godine. Vjerojatno su im pala u ruke prilikom neke akcije. I koliko god nam je time nanijeta šteta, bilo je to i za neprijatelja još jedna potvrda da narod vodi računa o onom što rade.

Evo i nekih podataka o organizaciji izvještajne službe ustaških jedinica u četvrtoj godini NOR-a. Treći staja i ustaški zdrug (brigada) u Karlovcu ima poseban Izvještajni odjel po uzoru na ostale postrojbe ustaške vojnice. U Odjelu su oba avani novi izvidnici. U ili su ih kako organizirati izvještajnu službu na terenu za kontrolu kretanja partizanskih jedinica i saradnika i simpatizera NOP-a, kako pisati izvještaje. Kod posada koje su bile u sastavu ovog zdruga nalazile su se izvještajne skupine. One su radile za obavještajne potrebe jedinica uz koje su se nalazile i bile su povezane s Izvještajnim odjelom u 3. zdrugu. Pomoću u posebnih šifri javljali su kad je neka partizanska jedinica preuzela s terena na kojem je radila jedna izvještajna skupina na teren druge skupine.

Izvještajne skupine nalazile su se kod posada u Ozlju, Jastrebarskom, Rečici i Dugoj Resi. Skupina u Ozlju podijeljena je bila tako da su na terenu općine Ribnik radila tri izvidnika pod oznakom »D«. Na sektoru Vivodine radio je jedan izvidnik pod oznakom »L«. Na sektoru Jaškova radio je jedan izvidnik pod oznakom »«. Uz posadu u Jastrebarskom nalazila se izvještajna skupina od dva izvidnika pod oznakom »M«. Skupina u Rečici imala je dva izvidnika pod oznakom »K«, a skupina u Dugoj Resi dva izvidnika pod oznakom »I«. Oznake su služile u međusobnom saobraćaju radi prikrivanja pravih naziva. Ovi izvidnici kretali su se terenom na kojem nije bilo partizanskih jedinica i od doušnika prikupljali podatke o partizanskim jedinicama, organizacijama, saradnicima i simpatizerima NOP-a. Prilikom esto grupom ustaša napadali su pojedine partizane i vršili pljačke na terenu. Tako su za vrijeme vršidbe 1944. godine ubili Juru Zupića i jednog partizana. Istovremeno je Samoborskim gorjem, tamo gdje nije bilo partizanskih jedinica, krstarila specijalno za to oblikovana grupa ustaša poput trupa. S njom se nalazio i izvidnik Minorski

vodi vojske. I u drugim zdruhovima i ostalim ve im jedinicama postojali su izvještajni odjeli s izvještajnim skupinama uz posade na terenu. Ustaške bojne 8. staja eg zdruga u Biha u, Cazinu i Vagancau razvijale su obavještajnu djelatnost prema oslobo enom teritoriju kotara Cazin, Slunj i šire. Posebno se u tome isticao ustaški satnik Nikši , pop iz Slunja, kojem su pomagali ustaški zastavnik Ivica Buti , Ivan Obajdin i više drugih ustaša. Oni su održavali brojne veze sa ženama ustaša koje su kradom dolazile s oslobo enog teritorija u uporišta i donosile obavještenja o partizanskim jedinicama, odbornicima i politiki radnicima. Takav rad omogu io je ustašama da doznaju položaje i prate kretanje naših jedinica i da pripreme napad na etu bataljona PPK (protiv pete kolone) u Furjanu lipnja 1944. godine, kada je upala u organiziranu zasjedu i pretrpjela veoma teške gubitke.

Oko 200 ustaša iz Vaganca, pod zapovjedništvom ustaškog bojnika Kurelca, napalo je 29. 7. 1944. godine Komandu mjesta Drežnik smještenu u zaseoku Brdine. I ovaj napad pripremljen je na temelju informacija dobivenih od ustaških porodica. Vidi se to iz rada Petra Zinai a (u rukopisu) koji, izme u ostalog, piše: »Pored naprijed spomenutih žena i djevojaka išla je dan ranije u Vaganac u posjetu svojem 18-godišnjem sinu Vidoš Ana »Ribinka« i dale opširne podatke ustašama o snazi i rasporedu komande mjesta Drežnik, pa su na osnovi njenih podataka i izvještaja ustaše poslali Krpan Faniku i Koli Ivku da bolje izvide i na osnovu izvještaja ove tri žene došlo je do napada na komandu mjesta. Izme u Drežnika i Vaganca na položaju se nalazio 2. bataljona 2. brigade 8. divizije, ali su ustaše idu i iz Vaganca zaobišle ovaj bataljon i iznenadile, te opkolili prije svanu a komandu mjesta dok su još spavali...«. U ovom napadu ustaše su ubili 10 partizana, me u njima i politiki kog komesara Komande mjesta i njegovog pomo nika.

Bilo je na ovom podru ju i drugih izlazaka ustaša na oslobo eni teritorij i manjih akcija pripremljenih nakon dobivenih izvještaja s terena na kom su djelovali. Ovdje su i etnici iz Biha a u 1944. godini stvarali obavještajne veze i druge kanale na liniji Vaganac—Biha —Mo ila i Biha —Li ka Jasenica— —Plaški. Svi oni zajedno: oružnici, redarstvo, UNS, ustaška obavještajna služba, pa i IC postrojbe, bez obzira na to kako su kada bili organizirani, djelovali su protiv NOP-a. Okupljali su oni i okupili u Zagrebu, Karlovcu, Sisku, Petrinji, Ogulinu i Biha u, po kotarevima i op inama, pa i u nekim selima na teritoriju 4. korpusa, fašiste i druge izdajnike. Stvarali su doušnike (pouzdanike) i agente koji su tragali za komunistima, za partizanima saradnicima i simpatizerima NOP-a. Vrbovali su neke agente iz naših ilegalnih organizacija a neke su i uspijevali ubaciti u njih.

Abwehr, njema ka vojna obavještajna služba, preko svojih ustanova koje su djelovale u Jugoslaviji, pa i u Zagrebu i na teritoriju 4. korpusa, obavještajno je djelovao na širokom frontu protiv jedinica NOV i POJ, NOP-a, njegovih pripadnika i organizacija, a naro ito protiv KPJ i njenih organizacija. I na ovom terenu organizirao je uz obavještajne i kontraobavještajne službe i diverzantsku djelatnost. Abwehr je djelovao na stvaranju neprijateljske vojne jedinice za borbu protiv partizana — »Samozaštita Sunja« (Ast Zagreb i FAT 216 Sisak). Održavao je veze s grupom koju je vodio Huška Miljkovi , nazivanu u nekim njema kim dokumentima »Zeleni kadar«, prije njenog prelaska na stranu NOV (Meldekopf Biha). Organizirao je i održavao diverzantske kurseve na kojima su školovani diverzanti za izvo enje akcija

na osloboenom teritoriju. Pripadnici Abwehra nastojali su da organiziraju i dezerterstvo iz jedinica NOV i POJ s osloboenog teritorija — »prebjegli ka akcija«. Djelovali su na »smirivanju« stanovništva, da prestane s borbom protiv okupatora, ustaša i etnika (Meldekopf Karlovac). Pokušavali su organizirati neprijateljske grupe na osloboenom teritoriju.

Obavještajni centar Abwehra, pod rukovodstvom AST-a Be »Meldekopf Ceasar,« koji je prije rata djelovao iz Celovca, nastavio je rad nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije iz Celja. U jesen 1944. godine preselio je u Maria Woerth na Vrbskom jezeru odakle je nastavio rad do kapitulacije Njemačke. Ovaj centar je u okupiranoj Jugoslaviji znatno proširio rad. Osnovao je rezidenture u raznim mjestima, pa i u Zagrebu, Sisku i Petrinji i oko njih okupio ve i broj agenata iz navedenih mjesta i okolice. Ove rezidenture snabdijevane su krajem 1942. i početkom 1943. godine s radiostanicama. Agenti su u ili radio-telegrafiju u Celju ili Be u. Preko agenata na ovom teritoriju centar je pratio zbivanja u vezi s NOP-om i druge događaje. Ovaj centar je već 1943. godine počeo vršiti pripreme da se njegove rezidenture osposobe, osim za tekuće zadatke, i za takozvanu pozadinsku mrežu koja bi ostala na terenu gdje se nalazila i nakon povlačenja Nijemaca.

U jesen 1941. godine osnovan je u Zagrebu centar Abwehra pod direktnim rukovodstvom Ast-a Be Abwehrstell — teritorijalna ustanova Abwehra. Centar je od osnivanja do povlačenja Nijemaca djelovao kao Specijalna komanda (odjeljenje) vojnog vazduhoplovstva. Osnovao ga je i njime rukovodio do početka 1945. godine, kada je prekomandovan, oficir Ast-a Be koji je i prije napada na Jugoslaviju, preko agenata, djelovao u Zagrebu i na teritoriju Hrvatske. Jedna od njegovih veza bio je kapetan jugoslavenske vojske Kren, kasnije general i zapovjednik zrakoplovstva NDH. Preko njega je Abwehr, uoči napada na Jugoslaviju, organizirao bijeg ustaški nastrojnih jugoslovenskih oficira avijatičara u Reich. Centar se bavio ne samo vojnom obavještajnom službom već i političkom i privrednom problematikom, a obrađivao je i razna druga pitanja od interesa za Reich. Preko veza u vrhovima domobranstva NDH i drugim kanalima centar je prikupljao vijesti o jedinicama NOV i POJ, o etničkim, ustaškim i domobranskim jedinicama. Radiostanica centra, preko koje su održavane veze s AST-om Be i s radiostanicama van Zagreba, nalazila se u Stožeru zrakoplovstva NDH. U više gradova radiostanice centra nalazile su se u stožerima domobranskih jedinica.

Pokretni Abwehrkomando Sued — Komanda (odjeljenje) Abwehra Jug, koji je u napadu na Jugoslaviju dodijeljen 2. armiji Wehrmachta i pratio njene jedinice, stigao je u Zagreb s tim jedinicama. U Zagrebu je od njegovog osoblja osnovan Meldekopf i Abwehrtruppovi za brzo djelovanje na terenu u vezi s osiguranjem jedinica, pronalaženja i hapšenja raznih protivnika Reicha po vanrednom spisku potjernica, koja je po nalogu Abwehra vršila Tajna vojna policija GFP — Geheime Feldpolizei. U svibnju 1941. godine stigla je u Zagreb grupa Abwehrovih oficira i službenika. Tada je organizirano stalno nadleštvo Abwehra pod kamufliranim nazivom Wehrmachtovo nadleštvo za vezu Wehrmachtsverbindungsstelle — Nobenstelle Agram. Nakon osnivanja ovog Nasta rukovodilac Abwehr-komande s osobljem napustio je Zagreb. U rujnu 1941. godine Ast Zagreb reorganiziran je. Osnovan je tada KO — »Kriegsorganisation Agram« (Ustanova Abwehra u neutralnim zemljama i zemljama u savezu s Reichom). Krajem 1942. godine KO je pretvoren

u Ast koji do ožujka 1943. godine pod nazivom Ast za Hrvatsku u Zagrebu »Abwehrstelle Kroatien in Agram«, a od tada do jeseni iste godine kao Ast Zagreb —• »Abwehrstelle Agram«.

Ast Zagreb djelovao je i prema teritoriji 4. korpusa. Upu ivao je na teren agente i obavještajce. Osnivao je i isturene ustanove na ovom terenu. Astov Meldekopf u Banja Luci, osnovan krajem 1942. godine i po etkom 1943, naslijedio je raniji centar Abwehra u Banja Luci i onaj koji se nalazio u Dubici, zatim u Kostajnici. Meldekopf Banja Luka zahva ao je svojim radom i teritorij zapadne Bosne do demarkacione linije, zna i i dio teritorije 4. korpusa. U prolje e 1943. godine osnovao je Meldekopf Biha . Listopada te godine ovaj Meldekopf je izdvojen od Meldekopfa Banja Luka i podre en direktno Astu Zagreb. Meldekopf Biha obra ivao je podru je Banije, Korduna, dio Like i dio zapadne Bosne. Meldekopf Karlovac bio je, vjerojatno, u sporazumu s Talijanima, u ijoj se okupacionoj zoni nalazio Karlovac. Osnovan je za vrijeme etvrte neprijateljske ofanzive, kad su njema ke jedinice tuda napadale. Od prolje a 1943. djelovao je ilegalni punkt Abwehra vezan za Ast Zagreb. Nakon kapitulacije Italije ponovo je osnovan Meldekopf Karlovac.

Za održavanje veza s agentima u Zagrebu Ast je koristio ve ranije osnovane Studtbueroe. Bili su to uredi sakriveni pod raznim neupadljivim nazivima. I Abwehrovi centri na terenu djelovali su pod raznim nazivima. Meldekopf Biha sakrivao se pod nazivom novinskog dopisništva. U Studtbueroe Asta dolazili su mnogi agenti i drugi koji su donosili obavještenja. Zabilježeno je da je samo u jedan takav ured dolazilo više od 40 agenata. U to vrijeme postojala su tri takva ureda. Sjedili su u njima obavještajci Abwehra, primali izvještaje i davali agentima zadatke. Ast Zagreb imao je agente i me u ustašama, a i neke veze i agente u krugovima bliskim vodstvu bivše HSS u Zagrebu. Jedan od tih agenata, inž. Mari i ..., bio je uklju en u kombinacije oko ulaska ma ekovaca u vladu s ciljem ve eg doprinosa NDH borbi koju vodi Reich. Me u brojnim agentima Abwehra u Zagrebu i na terenu 4. korpusa našli su se i domobranski oficiri iz vrha izvještajne službe Minorsa, šef ustaškog redarstva u Sisku i neki drugi ustaški funkcioneri u ovom gradu, kotarski predstojnik u Petrinji, neki pripadnici ustaške izvještajne službe u Karlovcu i Zagrebu, kao i neki agenti uba eni na slobodnu teritoriju.

U jesen 1943. godine, u sklopu reorganizacije Abwehrovih ustanova u Jugoslaviji, postepeno je kroz nekoliko mjeseci vršena reorganizacija Asta Zagreb. Stvarane su nove fronte organizacije Abwehra s ciljem vrš eg vezivanja uz operativne jedinice Wehrmachtaa. Do kraja 1943. godine došlo je do više organizacionih promjena, do stvaranja nekih ustanova Abwehra koje su postojale kratko vrijeme. Pred kraj 1944. godine i kasnije na ovaj teren dolazile su nove ustanove Abwehra koje su se povla ile zajedno s jedinicom Wehrmachta iz Gr ke, Makedonije i Srbije.

Od prvog odjeljenja, referata IH, Asta Zagreb, osnovan je u rujnu 1943. godine Meldekopf I Zagreb. Od njega je po etkom 1944. godine osnovan Abwehrov Trupp za izvi anje fronta FAT 176 West — Frontaufklaerungstrupp. Meldekopf Karlovac, koji postoji od ranije, nastavio je rad. Rad ovog Meldekopfa odvijao se prema Pokuplju i Žumberku, prema Kordunu, sve do Banije i Slunja, prema Bijeloj krajini, Gorskom kotaru i jedno vrijeme do Sušaka. U sije nju 1945. godine osnovano je uporište Meldekopfa u Ogulinu.

Meldekopf Biha, koji je također postojao od ranije, od veljače 1944. godine ne djeluje više u ranijem obliku. Novoosnovani FAT 172 čiji je centar premješten iz Bihaća u Knin, zatim u Šibenik, preuzeo je obavještajni rad na ovom teritoriju. U Bihaću je imao istureni obavještajni punkt. Uporište FAT-a 176 West u Kostajnici osnovano je siječnja 1944. godine. Sektor djelovanja uporišta bio je od Kostajnice uz Unu do Bosanskog Novog. Pratio je kretanje naših jedinica na desnoj obali Une i jedinice 7. banijske divizije. U Sunju je u siječnju 1944. godine osnovano uporište FAT-a 176 West. Do tada je tamo djelovala ranije završena agentura kojom je rukovodio jedan agent. Uporište je djelovalo prema Kostajnici, Sisku i Petrinji, kao i prema oslobođenom teritoriju Banije. Meldekopf Sisak osnovan je u lipnju 1944. godine. Djelovao je sakriven kao »Vojno privredni ured«. Nakon osnivanja Meldekopfa ukinuto je uporište u Sunju, a njegov teritorij preuzeo je Meldekopf. Osim toga djelovao je prema Pisarovini, Velikoj Gorici, Sisačkoj Posavini i Moslavini. U Sisku je ostao od povlačenja Nijemaca. Tako raspoređene ustanove FAT-a 176 West na okupiranom teritoriju 4. korpusa tragale su uz pomoć agenata za jedinicama NOV i POJ, za organizacijama i pripadnicima NOP-a, kao i za pripadnicima partizanske obavještajne službe. Godine 1944. uslijed nestih prekida veza Abwehrve od svibnja pribjegava korištenju golubova pismoša, a pod kraj te godine ih koriste i sve ustanove FAT-a 176 West. Golubovima se služe za slanje izvještaja i neki agenti na terenu.

Kada je krajem 1943. godine rasformiran Ast Zagreb, osnovan je od njegovog II odjeljenja FAT 216 sa sjedištem u Zagrebu. Podređen je Komandi (odjeljenju) za izvištavanje fronta FOK-u Frontaufklärungskommando 201 — pri Grupi armija F, kasnije pri Grupi armija E, koji je brzo iza oslobođenja Beograda stigao u Zagreb gdje je ostao do povlačenja Nijemaca. Fat 216 preselio je u ožujku 1944. godine u Sisak. Sakriva se pod nazivom »Privredna jedinica 216« (Wirhaftstupp 216). Nakon preseljenja u Sisak znatno je povećan. Imao je oko 120 pripadnika. Bili su to uglavnom diverzanti dodijeljeni iz divizije »Brandenburg« i prevodioci stigli iz Beograda. Fat 216 imao je uporište u Prijedoru, osnovano u ožujku 1944. godine, i uporište u Karlovcu osnovano u studenom. Ove organizacije sakrivala su se pod nazivom vojno privredne ustanove za vezu — »Wirtschaftsverbindungsstelle«. Sjedište njegove velike diverzantske borbene pomoćne trupe za područje Banije bilo je u Sunju. Osim toga FAT 216 je organizirao diverzantske grupe u »Samozaštiti Sunja«. Djelatnost ovog FAT-a prostirala se na široku okolicu Siska, na Baniju, prema Pokuplju i dijelu Posavine. Uporište u Karlovcu djelovalo je prema Kordunu, Žumberku i dijelu Pokuplja.

Preseljenjem u Sisak FAT 216 je pojačao raniji rad na stvaranju diverzantskih grupa od ustaša, četnika, pripadnika »Samozaštite Sunja« i drugih neprijatelja. Bili su među njima i pojedini dezerteri iz partizana. U studenom 1944. godine organizirao je prvi diverzantski kurs u Sisku. Odluka o organiziranju kurseva i plan obuke doneseni su na konferenciji u Zagrebu kojoj su prisustvovali predstavnici Grupe armija F, Uprave VI, Glavne uprave za bezbjednost Reicha RSHA (odjeljenja VI/S) i predstavnici ustaša. Nastava je obuhvatala, između ostalog, rukovanje eksplozivom, magnetskim minama, vremenskim upaljačima, protivtenkovskim oružjem i oružjem s prigušivačima. Dio kursista učeo je radio-telegrafiju. Kursevi su radili u grupama od 10 do 12 ljudi. U veljači 1945. godine na kursu je bilo 80 polaznika. Na kurseve su dolazili pripadnici ustaških jedinica iz Petrinje i drugih mjesta,

pripadnici Poglavnikovog tjelesnog zdruge (PTS) i drugih ustaških jedinica u Zagrebu i pripadnici »Samozaštite Sunja«. Od njih su neki, nakon završenog kursa, ušli u sastav FAT-a 216. Uporište FAT-a 216 u Karlovcu tako je organiziralo diverzantski kurs kao što je bio onaj u Sisku. Polaznici su bili iz ustaških jedinica na ovom terenu i iz PTS-a.

Pred kraj rata, mada to nije bio njegov djelokrug rada, FAT 216 zapo je i s obukom diverzanata za djelovanje na osloboenom teritoriju nakon povlačenja Nijemaca. U više mjesta pripremao je skladišta oružja, municije i eksploziva. Kurseve u Sisku završio je izvjestan broj ustaša koji su bili raspoređeni u »Jagdkommande.« Nakon završenih kurseva polaznici su podvrgavani praktičnim vježbama. Priključivani su u esnicima manjih akcija na terenu. Pripadnici FAT-a 216 u Sisku i uporišta u Karlovcu, kao i oni sa završenim kursevima iz Petrinje i drugih neprijateljskih jedinica, vršili su prepade na terenu. Pripadnici FAT-a 216 polazili su u akcije zajedno s ustašama ili etnicima. Oblačili su se različito, u engleske, talijanske i druge uniforme, esto s partizanskim kapama. Odvoženi su u pokrivenim kamionima do mjesta odakle su nastavljali put pješke. Upadali su na poluosloboeni teritorij i uspjeli izvršiti više akcija. Zarobili su nekoliko kurira. Dvojica partizana dezertera koji su završili kurs boravili su dulje vrijeme sakriveni na osloboenom teritoriju, uglavnom u svojim selima ili u blizini njih, i golubovima slali izvještaje FAT-u 216. Trupovi, sastavljeni nekad od 4,10 ili 12 lica, provocirali su terenom kuda su prolazili, izjavljuju i da su partizani. Ustaše sa završenim diverzantskim kursom iz Petrinje upadali su na teren prema Kravarskom i Pisarovini. Pripadnici uporišta FAT-a 216 u Karlovcu upadali su zajedno s ustašama na teritorij oko Karlovca. Da bi sačuvali tajnost, pripadnike FAT-a 216 ponekad su dovozili kamionom kao da su zarobljeni partizani.

Posebnu ulogu igrao je Ast Zagreb, a poslije njegovog rasformiranja FAT-216, u organiziranju neprijateljske vojne jedinice za borbu protiv partizana pod nazivom »Samozaštita« u Sunji. Formiranje ove jedinice izvršeno je nakon velike propagande Abwehra, naročito među srpskim stanovništvom, pod rukovodstvom predlagača »Modrinjaka« i njegovog agenta s jedne i grupe reakcionarnih mještana pod rukovodstvom jednog mlinara s druge strane. Između njih je potpisan sporazum. »Samozaštita« je predviđena kao poluvojna formacija stanovnika Sunje koja će djelovati pod rukovodstvom seoskih starješina. Njeni pripadnici su bili pod zaštitom Wehrmachta. Trebala je biti organizirana u odsjeke od 200 do 300 pripadnika. Na čelu je predviđen njemački komandant, a njegov zamjenik je trebao biti domorodac. Za rukovodioce u jedinicama nastojalo se da budu s iskustvom, bivši žandari, policijski službenici i podoficiri.

Po zamisli organizatora ova jedinica je trebala da osigurava prugu od napada partizana na sektoru Sisak—Sunja—Dubica i vodi borbu protiv jedinica NOVJ, sarađuje s jedinicama Wehrmachta, konkretno s Kozačkom divizijom, koja je bila na ovom terenu sa štabom u Sisku, da ide s njom u akcije, da izviđa na osloboenoj teritoriji, ubacuje manje diverzantske grupe i vrši propagandu protiv NOP-a. Trebalo je i da mobilizira nove pripadnike. Štab »Samozaštite Sunja« nalazi se u Sunji. Komandant je bio Nijemac, a njegov zamjenik ve spomenuti mlinar. Među ostalim rukovoditeljima su bila i dva komandira eta i jedan rukovodilac ve e grupe bivši pripadnici NOV U »Samozaštiti« je i poseban njemački funkcioner za političko školovanje njenih

pripadnika. Tu je i Abwehrov promatra , koji je ujedno i funkcioner za vezu sa FAT-om 216. U svakoj ve o j grupi FAT 216 postavio je povjerenika koji s FAT-om održavaju vezu. U samozaštiti se nalazilo i dosta etnika, izvjestan broj ljoti evaca i neki dezerteri iz partizana. Karakteristi no je da je Ljoti uputio u Sunju trojicu pripadnika svoje organizacije. Me u njima bio je i njegov raniji poslani ki kandidat na izborima za skupštinu. Oni su u Sunji ostali neko vrijeme i agitirali me u pripadnicima »Samozaštite« u smislu ideologije »Zbora« (Ljoti eva pokreta) a istupili su i kao izaslanici Milana Nedi a.

U jesen 1944. godine »Samozaštita Sunja« se, uglavnom, raspala. Ve ranije su bili napušteni ciljevi na temelju kojih je osnovana i njena djelatnost se sve manje ispoljava na osiguranju pruge i drugim zadacima, a sve više u okviru FAT-a 216. Uklju ivana je u diverzantsku aktivnost FAT-a 216, da bi na kraju potpuno prešla na vršenje diverzije. U jesen 1944. godine dio njenih pripadnika uklju en je u FAT 216, dio je upu en u Reich na obuku za druge zadatke, a dio je prešao u etnike.

Kada je rasformiran Ast Zagreb, u jesen 1943. godine dio njegovog III odjeljenja s pripadaju om agenturom prešao je kao grupa oficira ABWEHR-a »Gruppe AO« (Gruppe Abwehroffiziere) — u sastav nadleštva »Njema kog opunomo enog generala u Hrvatskoj«. Radilo se ovdje o referatima kontra-obavještajne službe koji su radili na kontroli stanovništva, prikupljanju podataka i osiguranju objekata važnih za njema ku vojsku i privredu, kao i referatima koji su radili na pronalaženju i pripremi agenata za ubacivanje u organizacije NOP-a i u partizane (referat III F). Krajem 1944. godine izdvojen je jedan od ovih referata (referat F) i organiziran kao FAT »Pulkowsky«. Drugi su ostali u istom sastavu do povla enja u travnju 1945. godine. Ova grupa AO imala je uporište u Sisku — »Stuetzpunkt Siegfried« iz kojeg je djelovala i prema oslobo enom teritoriju. U tome se isticao Haupt — V — Man u Petrinji, raniji agent Abwehra u izvještajnoj službi Minorsa, koji je u Petrinji i okolici stvorio agenturu i njom rukovodio. I u Sisku i okolici je kroz ovaj period uporište imalo agenturu koja je brojila od 15 do 20 agenata. Ovo uporište, iako ga je prema podacima bio preuzeo FAT »Pulkowsky«, nastavilo je istim radom do 1. svibnja 1945. godine kada se povuklo.

Spajanjem diverzantskog aparata Wehrmachta s onim Glavne uprave za bezbjednost Reicha, osnovan je centar za dirigiranje diverzantskim radom, pod rukovodstvom SS pukovnika Skorzenija. Za teritorij jugoisto ne Evrope osnovan je »Jagdverband auedost« sa sjedištem u okolici Be a. Na elu štaba nalazio se major Benesch, u esnik u pripremanja i u desantu na Drvar, s dije-lom divizije »Brandenburg«. Negdje tokom listopada 1944. godine osnovana je u Jankomiru u Zagrebu Lova ka komanda za »Srbiju i Hrvatsku« — »Jagdverband« — Stab der Jagdverbände fuer den Raum Serbien — Kroatien. S obzirom na situaciju u Srbiji djelovao je, uglavnom, na teritoriju NDH. U sastav »Jagdverbana« ušli su i neki pripadnici bivšeg aparata SS kapetana Ruperta Mandla, koji je ranije u estvovao u pronalaženju i ubacivanju na oslobo eni teritorij diverzanata zajedno s pripadnicima divizije »Brandenburg« koji su došli iz Bosne, s ciljem da prodru do Vrhovnog štaba NOV i POJ. »Jagdverband« je na teritoriju NDH osnovao »Jagdkommande«. Pod nazivom »Ustaška obrana« ustaše stvaraju organizaciju sli nu Skorzenijevoj. Na elu joj je Maks Luburi . Izme u »Jagdverbanda i »Ustaške obrane« postojala je tijesna veza. Plan je bio da se na sektorima s kojih se trebalo

povla iti obrazuju ustaške jedinice do ja ine bataljona sa njema kim organima za vezu i obuku. »Jagdkommande« su bile sastavljene od mješovitog ljudstva. Nijemci su pomagali u oružju, diverzantskom materijalu i ostalim potrebnim materijalom. Cilj je jasan. U pozadini, na našem oslobo enom teritoriju, razarati sve. Stvaranjem ovih ustaških grupa Nijemci su htjeli provesti još jednu naredbu RSNA od kasnoga ljeta 1944. godine, prema kojoj su njema ke bezbjednosne ustanove, prilikom povla enja, trebale za sobom ostaviti domoroda ke grupe otpora koje bi trebale stupiti u akciju kada Nijemci po nu novu ofanzivu protiv oslobo enog Jugoistka. U Štabu »Jagdverbanda« održavani su kursevi. Vrbovano je novo ljudstvo. Ve u listopadu 1944. godine upu ene su na teren neke grupe diverzanata. Grupa od 15 diverzanata formirana u Kraljevu prešla je u rujnu 1944. godine preko Beograda i Zagreba u Opatiju. Sredinom studenog komandu nad grupom preuzeo je potporu nik Mandl. Ova grupa poznata kao »Jagdkommando« Karlovac prešla je iz Opatije u Karlovac gdje je na dodijeljenom joj terenu vršila pripreme za diverzantsku djelatnost nakon povla enja Nijemaca. Po etkom travnja 1945. godine formiran je i »Jagdkommando« Zagreb. Njegov zadatak je bio da ogranizira diverzantsku djelatnost na podru ju grada nakon povla enja Nijemaca. Pripadnici ovog »Jagdkommando« pripremali su se na kursu u Reichu, Austriji.

Pri štabu »Njema kog opunomo enog generala u Hrvatskoj« postojalo je obavještajno odjeljenje I . Organiziran je i poseban Odsjek za politi ku obavještajnu službu i Referat za zamjenu zarobljenika. Za rad ovog referata bile su zainteresirane i druge ustanove njema kih obavještajnih službi u Zagrebu. Obavještajno odjeljenje IC — imalo je svoje organe u vojnim komandaturama. Jedna od njih nalazila se u Zagrebu. Nakon kapitulacije Italije osnovana je »Feldkommandatura« u Karlovcu. Ona je imala komande mjesta »Platzkommandanture« u Sisku i Biha u, a u Ogulinu ispostavu. Uz mnogobrojne izvore informacija »Njema ki opunomo eni general« u NDH i ovim putem je dobivao izvještaje o doga ajima s teritorija 4. korpusa NOV i POJ. Iako su negdje u jesen 1944. godine vojne komandanture podre ene armijskim korpusima na ijem su operacijskom podru ju bile, na in djelovanja njihovih IC službi nije se mijenjao.

Odjeljenja vojne obavještajne službe IC u divizijama koje su bile u NDH, podre ena su od studenog 1942. pa do pod kraj ljeta 1943. godine Obavještajnom odjeljenju IC »Zapovjednika njema kih grupa u Hrvatskoj«, a nakon toga obavještajnim odjeljenjima u armijskim korpusima, koji su podre eni 2. oklopnoj armiji. Od tada je sve do pod kraj 1944. godine i obavještajna služba u korpusima rukovo ena po Obavještajnom odjeljenju 2. oklopne armije.

Na operacijsko podru je 4. korpusa prodirale su jedinice više njema kih armijskih korpusa. Neke od njih nalazile su se ovdje dulje vrijeme pa su njihove obavještajne službe i na terenu direktno djelovale. Bila je to, u prvom redu, 373. legionarska »Tigar« divizija, u sastavu 15. brdskog armijskog korpusa, raspore ena u dolini Une i 1. koza ka konji ka divizija iji su dijelovi bili uz željezni ku prugu Zagreb—Sunja. Djelovala je na ovom terenu sve do pod kraj 1943. godine i vojna obavještajna služba 3. SS oklopnog korpusa »Germanija« i podre enih mu jedinica, kada ga je zamijenio 69. rezervni korpus, ije su obavještajne službe tako er djelovale na ovom podru ju.

Obavještajno odjeljenje 373. legionarske divizije, za razliku od drugih jedinica koje su ovdje boravile kra e vrijeme, organiziralo je na zauzetom pros-

toru više ispostava IC »Aussenstellen«. Bile su one rasute po Lici, Biha u i okolici, u Suvaji, Otoki i drugim mjestima. Jedna od njih bila je u Cazinu a nakon što je Cazin oslobo en organizirana je u prosincu 1944. godine u Gnjilavcu. Nalazila se uz jedan bataljon. Organizirala je posebnu jedinicu od oko 30 pripadnika, poput trupa. Sastavljena je od ustaša, pripadnika »zelenog kadra« i dezertera iz partizana. Bili su obu eni u engleske uniforme. Vršili su, predvo eni obavještajcima Ipostave, izvi anja partizanskog teritorija, upade na slobodni teritorij, zarobljavali osamljene putnike partizane i prikupljali informacije. Utvr eno je da su ove ispostave i IC odjeljenje divizije vrbovali brojne agente me u ustaški i etni ki raspoloženim stanovnicima kojih je na terenu bilo. Preko njih su prikupljali informacije o jedinicama NOVJ i pripadnicima NOP-a.

Obavještajna odjeljenja u divizijama su iz podataka dobivenih od eta i bataljona na položajima, preko oficira u pukovima zaduženim za rad u obavještajnoj službi — IC, od ustanova Abwehra, Sipo i SD-a i obavještajnih službi u ustaškim i domobranskim jedinicama na teritoriju divizije te od agenata koje su imali na vezi i saslušanja zarobljenika i dezertera, sastavljali izvještaje i tri puta dnevno o doga ajima obavještavali — IC i Štab divizije. Obavještajna služba u korpusu dostavljala je takve izvještaje štabu korpusa i Obavještajnom odjeljenju 2. oklopne armije dva puta dnevno. Iz podataka u ovim izvještajima IC odjeljenja u divizijama i korpusima utvr ivale su situaciju na oslobo enom teritoriju, izra ivala karte položaja jedinica NOVJ i davala procjenu situacije za štabove divizija i korpusa. Tako obra ene izvještaje korpusa dostavljali su i Obavještajnom odjeljenju 2. tenkofske armije.

Obavještajna odjeljenja u korpusima dobivala su izvjestan broj informacija, koje su ozna ene kao pouzdane, preko prislušne službe u 2. armiji, koja je dio tih informacija, prema svojoj ocjeni, dostavljala na koriš enje nižim jedinicama. Komandant 2. tenkofske armije Lothar Renduli zapisao je poslije rata u svojim memoarima da je preko prislušne službe njegov štab dobivao najvažnija obavještenja, kojima se obi no koristio pri donošenju operativnih odluka. Iako su radio-grami bili šifrirani i šifra se s vremena na vrijeme mijenjala, redovno je bila dešifrirana. Bilo je dosta uhvatiti oko 30 radio-grama, kako piše Renduli , da se nova šifra otkrije. On navodi da su radio-goniometrijske jedinice njema ke službe veze, u pojedinim slu ajevima, bile u mogu nosti da utvrde i mjesto protivni kih radio-stanica, iako su smetnje od zemljinog magnetizma obi no bile vrlo velike. Temeljito ispitivanje rezultata radio-prislušne službe Renduli naziva »najdragocjenijom orijentacijom«.

Obavještajna IC odjeljenja u divizijama i korpusima obezbjeđivala su vlastite jedinice od neprijateljske špijunaže, ovdje protiv NOP-a i naše obavještajne službe, i vodila brigu o uvanju tajni. Brinula su se o moralu jedinica, pazila na veze vojnika sa stanovništvom, upozoravala na opasnost od špijunaže, u ila ih kako e se ponašati, što e govoriti i ega e se uvati. U saradnji sa propagandnom službom u jedinicama djelovala su na vlastite trupe i na stanovništvo.

Tajna vojna policija — GFP »Geheime Feldpolizei« djelovala je u Zagrebu i na teritoriju 4. korpusa. Gruppe 612 koja je 1941. godine pratila 2. njema ku armiju u napadu na Jugoslaviju ostavila je u Zagrebu ispostavu, ali se i ona povukla kada je 2. armija napuštala Jugoslaviju. Kasnije je pri nadležstvu

»Njema kog generala u Zagrebu« osnovana ispostava GFP — Gruppe ispostava Zagreb. Krajem veljače ili početkom ožujka 1943. godine ovu ispostavu zamijenio je novoosnovani 5. sekretarijat GFP — Gruppe 9. Ova GFP Gruppe stigla je iz Francuske i dodijeljena zapovjedniku njemačkih trupa u Hrvatskoj, a u jesen te godine podređena je direktoru GFP pri 2. tenkovskoj armiji. Od jeseni 1944. godine do povlačenja Nijemaca bila je smještena u Sesvetama kod Zagreba. U Zagrebu je bio 5. sekretarijat a 3. sekretarijat GFP — Gruppe u Bihaću u koji se, kao i Stab 373. legionarske divizije, selio u Bosanski Novi, Cazin i u Bosansku Krupu. Ovaj sekretarijat bio je tijesno povezan sa IC odjeljenjem 373. divizije. Krajem 1944. godine povuena je u sastav GFP-Gruppe 9 u Sesvetama. Nekim njemačkim divizijama na ovom terenu bile su dodijeljene pokretne GFP komande, kao npr. 373. i 392. legionarskoj i 1. koja.

Sekretarijati i pokretne GFP komande, GFP-Gruppe 9 u jedinicama tijesno su surađivale s obavještajnom službom u divizijama, feldkommandaturama i s ostalim ustanovama njemačkih obavještajnih i policijskih organizacija na ovom terenu. U vojnim jedinicama GFP je vršila bezbjednosno-vojnopolicijske zadatke, ali i poslove obavještajnog karaktera na terenu gdje djeluje trupa. »Tajna vojna policija je kontraobavještajna policija Abwehra pri vojsci na bojištu ... GFP vrši kontraobavještajnu djelatnost...«, piše, izmeu ostalog, u pravilima službe GFP, koja »ima zadatak: a) da pronalazi i suzbija sva nastojanja koja dovode u opasnost narod i državu, naročito špijunažu, veleizdaju, sabotazu, neprijateljsku propagandu i podrivaju djelatnost u operacionom području, b) da prikuplja i ocjenjuje rezultate istrage, c) da u pojedinostima sprovodi kontraobavještajne mjere za obezbjeenje operacionoga područja, odnosno da nadzire njihovo provoenje, kao i da savjetima pruža podršku vojnim ustanovama i jedinicama, naročito oficirima koji su pri štabovima zaduženi poslovima kontraobavještajnog karaktera ...«.

Utvrđeno je da je ispostava GFP-Gruppe 510 u Zagrebu već 1942. godine organizirala obavještajnu mrežu agenata za borbu protiv NOP-a u gradu i na terenu van Zagreba. Tada je i u Karlovcu zavrbovala grupu agenata. Treći sekretarijat GFP-Gruppe 9 pri 373. legionarskoj diviziji, u dolini Une, organizirao je agenturu na tom terenu. Pokretna komanda GFP-Gruppe 9 uz IC pri 1. koja u diviziji, sa sjedištem u Sisku, organizirala je mrežu agenata uz grupu Zagreb—Sunja. I pokretna komanda GFP-Gruppe 9 pri 392. diviziju stvarala je mrežu agenata za borbu protiv naših organizacija i jedinica od Karlovca, preko Ogulina i Brinja, u Gorskom kotaru, Hrvatskom primorju do Senja i u dijelu Like.

Hitler je 10. ožujka 1943. godine naredio da se na teritoriju NDH zaposjednutom njemačkim jedinicama organizira i njemačka policijska uprava« ... za potpuno smirivanje hrvatskih oblasti, koje su zauzete od komunisti...« Na osnovu nje je Himmler Heinrich, Reichsfuehrer SS i šef njemačke policije, izdao 21. lipnja 1943. naredbu u kojoj je, pored ostalog, pisalo: »Zbog ugrožavanja opće sigurnosti prepadima, sabotazama i cjelokupnom aktivnošću u bandi, proglašavam, sa dejstvom od 21. 6. 1943. godine, cjelokupno područje opunomoćenika rajhsfirera SS u Hrvatskoj (NDH) za područje borbi protiv bandi. ...«.

Na temelju Hitlerove naredbe Heinrich Himmler je za teritorij NDH postavio »Opunomoćenika RFSS — Reichsfuehrera SS — i BdS — Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sicherheitdienstes (zapovjednik policije bez-

bjednosti i službe bezbjednosti) višeg vo u SS i policije generala Kammerhofera. Postavljen je i zapovjednik policije poretka za NDH — BdO (Befehlshaber der Ordnungspolizei). Osnovana je Einsatzgruppe E Sipo i SD. U njenom sastavu organiziran je kasnije i posebni odsjek pod nazivom »Tito-fangkommando« — Komanda za hvatanje Tita. U jesen 1943. godine osnovan je i posebni Rukovodni štab za suzbijanje bandi (Fuehrungstab fuer Banda-desempfung). Ovaj štab imao je zadatak da planira, priprema i sprovodi operacije protiv partizana u kojima su bile angažirane snage policije i SS. Krajem godine prešao je iz Zagreba u Osijek.

U vrijeme stvaranja ovog aparata Himler je 5. svibnja 1943. godine posjetio Zagreb. Tom prilikom, osim kratke kurtoazne posjete Paveli u, vodio je razgovore sa Kammerhoferom, Glaise von Horstenauom, Siggfried von Kerschom i organima Sipo i SD. Posjeta je bila tajna. Osnovane su policijske oblasti s oblasnim policijskim rukovodiocima, vo ama SS policije i komandantima policije poretka. Sporazumom izme u Nijemaca i ustaša od 24. travnja 1943. godine bilo je odre eno da se formira posebna policijska organizacija sa zadatkom da djeluje na suzbijanju NOP-a. Po velikim župama osnovane su žandarmerijske kapetanije, a po kotarevima kotarske komande sa žandarmerijskim stanicama. Formirana je njema ka žandarmerija s njema kim oficirima i ve inom podoficira. Ljudstvo je regrutovano u NDH. Redarstvene i oružni ke snage NDH porde ene su, radi borbe protiv NOP-a, opunomo eniku RFSS u NDH. Prema raspisu istog, iz velja e 1944. godine, vlasti NDH bile su dužne u policijskim akcijama protiv partizana njema kim snagama staviti na raspolaganje vodi e i poznavaoce lokalnih prilika, redarstvene i oružni ke snage, redarstvene agente, spiskove politi ki nepouzdanih lica te sve informacije koje mogu koristiti na teritoriju gdje se akcija provodi. Po istom teritorijalnom principu kao i policijske oblasti, osnovane su tada i EK — Einsatzkommande Sipo i SD — a zatim i njihove niže ustanove TK — Teilkommando i Aussenstellen.

Nas ovdje u prvom redu interesira EK 4 Zagreb i EK 1 Banja Luka. Ova dva EK i njihove ustanove djelovali su i na terenu 4. korpusa NOVJ. U po etku EK 4 djeluje i direktno u Zagrebu, jer u gradu nema podre enih ustanova. Na teritoriju 4. korpusa preuzeo je od EK 1, sa sjedištem u Banja Luci i okolici, TK Petrinju i ispostavu ovog TK u Sisku. Osnovao je ispostave u Velikoj Gorici i Samoboru. Nakon kapitulacije Italije osnovao je TK Karlovac i ispostave u Ogulinu i Jastrebarskom. Krajem 1944. godine EK 4 preselio je u Jankomir. U Zagrebu je osnovao TK koji je u gradu preuzeo i prostorije i agenturu EK. EK 1 iz Banja Luke je osnovao TK Biha koji je djelovao od kraja 1943. do listopada 1944. godine.

U ustaškom zatvoru na Savskoj cesti u Zagrebu EK 4 imao je zatvorsko odjeljenje, a u Jankomiru logor. U ovaj logor, kao i u zatvorsko odjeljenje EK 4 na Savskoj cesti, dovo eni su uhapšenici pohvatani za vrijeme vojnih i policijskih akcija. EK 4 Zagreb je direktno i preko nabrojenih ustanova, u neposrednom dodiru s terenom i agentima, obavljao sve zadatke Sipo i Sd. Organiziran je tako da su u njemu, prilago avaju i se glavnom zadatku — borbi protiv KPJ, NOV, POJ i protiv ustanka uop e, zastupljene linije pet uprava Glavne uprave za bezbjednost Reicha. Jedino Uprava VI (rad prema inostranstvu) je izuzeta. Me utim, u toj organizaciji za nas su najvažniji SD — Služba bezbjednosti, nacisti ka partijska obavještajna služba i Gestapo — Geheime Staatspolizei, Tajna državna policija (politi ka).

Šef Gestapoa Heinrich Mueller izdao je, nakon izbijanja ustanka u Jugoslaviji u listopadu 1941. godine, uputstvo organima njema kog bezbjednosno-polijskog aparata, kojim daje smjernice za borbu protiv NOP-a po kojima se djelatnost policije bezbjednosti mora usmjeriti na totalno uništenje komunizma i obezbje enje svih onih objekata koji su od zna aja za njema ku ratnu privredu. U tom cilju Mueller je naredio: »Svim sredstvima treba raditi na suzbijanje sabotaža. I ovdje su agenti neophodni, stoga treba obavještajnu službu izgraditi i u tome pravcu. Dosadašnja iskustva nas u e da se komunisti ki pokret u Jugoslaviji ne može likvidirati samo velikim akcijama. Stoga treba otpo eti sa planskom djelatnoš u Državne policije, sa ciljem da se zahvati partijsko rukovodstvo i izvrše provale u pokrajinske, okružne i mjesne komitete. Time e biti razorene sve veze koje postoje izme u bandi i ilegalnih centara i uništiti izvori odakle bande stalno dobivaju novog podstreka...« Mueller je tražio da se poduzmu i preventivne policijske mjere: »Iz preventivnih policijskih razloga moraju biti uhapšena sva lica koja su poznata kao komunisti. Potpuno je svejedno da li se ona sada bave ilegalnim radom ili ne. Treba pohapsiti i sva ona lica, za koja se sumnja da pripadaju komunisti kom pokretu ili da su potpomagala njegova stremljenja...«

To su bili neki od zadataka ovog dijela njema ke obavještajne službe, koji se nisu mijenjali tokom cijelog rata. Da se na in rada ovih organizacija nije mijenjao vidi se to i iz sporazuma od 6. velja e 1944. godine izme u ureda policijskog atašea pri poslanstvu Reicha u NDH i obavještajne službe, koja je pod rukovodstvom Branka Rukavine djelovala u Ravnateljstvu za javni red i sigurnost, o osnivanju »Odjela za protukomunisti ku obavještajnu službu« u sastavu Ureda II/B ime je, kako piše vojni ataše Jelm Jans »stvorena baza za saradnju komunisti kog odjeljenja hrvatske obavještajne službe« i njegovog ureda. Sporazumjeli su se, izme u ostalog, da zajedni ki rade na ubacivanju agenata u rukovodstva KP, na ubacivanju pogodnih agenata u partizane s ciljem organiziranja sabotaža, razaranja i prenošenja obavještenja, na organiziranju i vršenju atentata na vode e partizane i lanove centralnih rukovodstava. Na toj osnovi djelovao je i EK 4 u Zagrebu i na teritoriju 4. korpusa NOVJ.

Osnov sigurnosti na operacijskom podru ju 4. korpusa NOVJ bile su operativne jedinice: 7. banijska, 8. kordunaška, 34. divizija i Unska operativna grupa. Raspore ene na širokom prostoru od Gorskog kotara, granicom Slovenije i rijekom Savom i Unom do granice s Likom, našle su se uvijek na brani i kad su napadale neprijatelja i kad su branile teritorij. Bile su one i borile se na ovom terenu, na vratima Zagreba, na onom uskom prostoru izme u puteva i pruga Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak, i ulijevale neprijatelju strah da e napasti Zagreb. Veliku ulogu u pokrivanju prostora i uvanju dijelova teritorija imali su partizanski odredi i udarne grupe na isturenim, neoslobo enim terenima. Slobodni i kontrolirani teritorij branile su i kontrolirale i komande vojnih podru ja i komande mjesta s partizanskim stražama i NOO-ima sa seoskim stražama. Nad sigurnoš u na terenu bdile su i ostale organizacije NOP-a, NOF-a, omladine i žena. Jednom rije ju, narod je, rukovo en KPJ, bdio nad svojom zaštitom.

U taj sistem sigurnosti uklapala se i obavještajna služba, kasnije OZN-a, Bataljon PPK (Bataljon za borbu protiv pete kolone), kasnije jedinice Korpusa narodne obrane Jugoslavije (KNOJ). Vojna informativna služba, pomognuta od

OZN-e u vojsci i na terenu, pratila je pokrete i namjere neprijateljskih jedinica. Obavještajna služba, kasnije OZN-a, hvatala se u koštac s opisanim brojnim organizacijama i centrima njemačkih i ustaških obavještajnih službi.

Kroz prethodne tri godine stvoren je niz sigurnosnih mjera sve do izdavanja propusnice za kretanje, legitimacija i provjeravanja putnika da li imaju te dokumente. Osim toga, kontrola terena od seoskih i partizanskih straža i jedinica PPK — KNOJ-a, koje su radile i po dogovoru s obavještajnom službom OZN-om i izvršavale njihove naloge, izoštravalo je budnost i opreznost svih, sve do oban eta u šumi i u polju. To je bila najveća snaga i najveća pomoć i garancija u uvanju pozadine fronta kojeg su u stalnim borbama branile jedinice NOVJ. Sjetimo se da gotovo i nije bilo ni jednog letka ili lista a da se u njemu nije upozoravalo na djelovanje neprijatelja.

I pored svih mjera bezbjednosti neprijatelj je na razne načine uspijevao da dođe do raznih podataka o jedinicama NOVJ, organima narodne vlasti, partijskim i drugim organizacijama, što se najbolje vidi iz sačuvanih dokumenata. Tako se na primjer u izvještaju Einsatzgruppe (policije bezbjednosti) i SD-a u NDH od 6. svibnja 1944. godine navodi da se prema iskazu jednog zarobljenika u Pokupskoj 22 km sjeverozapadno od Petrinje — ispod kapele Sv. Trojstva — nalazi jedna velika skela, da se, prema jednom agentskom izvještaju, 1. brigada 7. divizije zadržava na prostoru Joševica — 14 km sjeveroistočno od Petrinje, da je u noć 4. svibnja dignuta u zrak na dva mjesta pruga izmeću Dobrljina i Ravnice (Sunja—Bosanski Novi), da je 11 vagona iskočilo iz kolosijeka kad je vlak naletio na minu kod Ravnice, da je u noć 4. svibnja dignuta na više mjesta u zrak željeznička pruga izmeću Zdenice i Horvata (Zagreb—Karlovac) i da je 4. svibnja izmeću Leskovca i Horvata vlak naišao na minu od koje su dva udarna vagona za izazivanje eksplozije i lokomotiva iskočilo iz kolosijeka. U ovom se izvještaju opisuju i jedinice 10. korpusa ali sa dosta netočnih podataka.

U dodatku izvještaja Minors-a, primljenom od Ravsigura B-I 18. 9. 1944. godine, piše da su se uslijed nastalih prilika seljaci morali pokoriti zahtjevu partizana i poći u šumu, da se prema primljenim podacima u šumi izmeću Kravarskog, Letovani i Lekenika nalazi nekoliko tisuća ljudi naoružanim puškama, pušakama i strojopuškama, lakim bacačima i topovima, da oružje dobivaju od partizanskih postrojbi koje kreću prema moru iz okolice Ivanič Grada, Bjelovara i Zagreba. »Lako oružje«, piše u izvještaju, »stiče na uzletišta kod Kravarskog, koje je navodno (o evici) veliko kao Borongaj. Navodno se ondje slobodno znade spustiti do devet velikih prijevoznih zrakoplova s oružjem. Oko uzletišta su šatori kao upravne zgrade...«. U dnevnom izvještaju od 22. 9. 1944. godine — samo za više rukovodstvo oružanih snaga — I C izvještava: »Jedno partizansko uzletišta nalazi se 15 km j. želj. stanice Velika Gorica kod sela Novo Brdo...«. Piše ovdje i o velikom skladištu oružja i hrane na raskrsnici puteva Zebinec i Krlešak.

Dnevni izvještaji Minors-a, većinom pisani na osnovu prikupljenih podataka od njegove obavještajne službe i ustaške obavještajne službe u Ravsiguru, puni su vijesti o prekidima pruga, o obustavi saobraćaja, o napadu partizana na komunikacije i borbama na terenu. Imade u njima i podataka o smještaju, brojnom stanju i naoružanju jedinica NOVJ, gdje se i ne pretjeruje u ocjeni brojnog stanja već iznose približno realni podaci. Tako u izvještaju od 26. 11. 1944. godine piše da Karlovačka brigada broji oko 800 ljudi, da je naoružana s 2 teška i 5 lakih bacača a »_____te nepoznatog broja strojevnog

oružja...«. Izvještaj je primljen od Ravsigura. Ali kad vidimo onaj izvještaj od 25. 8. 44. o 5.000 partizana u kotaru Velika Gorica i o utvr enjima, a tada u cijelom Pokuplju nije bilo ni 1.000 partizana niti bilo kakvih utvr enja, zatim da e 1.000 partizana nakon bombardovanja napasti Zagreb, pa do onih oko 60.000 partizana koji e se prikupiti radi napada na Zagreb, posebno pak 0 partizanskim aerodromima, kojih tamo nikada za vrijeme rata nije bilo, vidimo kako je neprijatelj o nama bio obaviještavan. Posebnu vrijednost ovdje predstavljaju dezinformacije o nama koje su kod neprijatelja izazivale zabunu l nedomicu. Narod ih je, naj eš e sam, bez organiziranog djelovanja i prenošenja, stvarao i širio, a neprijateljski doušnici i agenti prenosili ustaškim i njema kim obavještajnim službama.

Nastoje i podi i borbenost podre enih mu snaga, a u vezi s naredbom Führera kojom ovaj nare uje da se iskorijeni nevojni ko ponašanje i druge negativnosti, opunomo enik RFSS u NDH poslao je 1. 10. 1944. godine borbenim trupama sigurnosne službe okružnicu u kojoj piše da u pogledu šefa sigurnosne službe za Hrvatsku SS Gruppenfuhrera Kammerhofera nije nastala promjena, da njegovo sjedište, kao i sva bitna mjesta policije, me u njima sigurnosna služba uop e, ostaju kao i ranije izvan Zagreba u provinciji iz razloga zra ne obrane kao i iz drugih razloga. Prijevod ove okružnice nalazi se u ratnom arhivu OZN-e pa se name e zaklju ak da je OZN-a saznala za nju im je i izdata. U njoj se navodi da se prema vani, radi zavaravanja, treba održati slika kao da se u Zagrebu, kao glavnom centru zemlje, nalaze zna ajni uredi njema ke policije i SS s važnim komandantima, odnosno upraviteljima ureda. Navodi se da je zavaravanje uspjelo i da je zna enje policijskih i SS ustanova u Zagrebu, kao i položaj njihovih komandanta, kod protivnika znatno precijenjen, da se smatra da zapovjednik, sigurnosna policija i sigurnosna služba još postoje i da im je sjedište u Zagrebu, iako se krajem 1944. godine EK 4 preselio iz Zagreba u Jankomir, a za Zagreb je osnovao TK koji je u gradu preuzeo i prostorije i agenciju EK 4.

Izvršavaju i pomenutu Hitlerovu naredbu, opunomo enik vo e Reicha u NDH znao je i za naredbu vo e Reicha da se u velikim gradovima, kao što je Zagreb, moraju sve njema ke ustanove skupno smjestiti u vidu obrambenog bloka, što je ve u kolovozu bilo od viših komandi požurivano.

O ito je imao razloga da otklanja sumnje u pobjedu, sokoli i hrabri po injene mu snage kad piše da naro ito uvježbane i udarni ke borbene grupacije SS i policije za red, s dijelom novim oružjem, leže spremne izvan Zagreba, radi prikrivanja i sigurnosti od zra nog napada.

Nijemci i ustaše vršili su este ofenzive na oslobo eni teritorij Žumberka. Jedna od njih izvršena je u drugoj polovici lipnja a druga u prvoj polovici srpnja 1944. godine, pod šifrom »Dinkirhen I« i »Dinkirhen II«. Prvu od ovih akcija opisao je pukovnik Josip Lulik u »Karlova kom tjedniku«. On piše da koncentracija jedinica 4. korpusa i danono ne diverzije na prugama Zagreb—Karlovac i Zagreb—Sisak nije ostala nezapažena za neprijateljsko vojno i politiko rukovodstvo u Zagrebu. Zahvaljuju i svojoj dobro organiziranoj obavještajnoj službi, kaže Lulik, »neprijatelj je došao do podataka o razmješ-taju naših jedinica što mu je olakšalo donošenje odluke o odabiranju najpovoljnijih pravaca za napad ...«.

Jedan od glavnih agenata Abwehra u Karlovcu izjavio je na saslušanju kod OZN-e za okrug Karlovac da je u to vrijeme u estvovao u dvije akcije Nijemaca i ustaša na Žumberak i da su u Abwehru tada imali informacije

da se na ovom sektoru nalazi 8. kordunaška divizija. Opisuje on tok borbe i navodi da je u to vrijeme bio u štabu. Sa jednom etom bio je na terenu i Celin ak, šef politi kog odsjeka Redarstvene oblasti Velike župe Pokuplje, agent Abwehra. Na terenu su bili i Romuš ak, iz ustaške obavještajne službe u Karlovcu, agent Abwehra koji je na terenu prema Žumberku imao svoje doušnike i Karlo Bek, agent Abwehra koji je doušnike imao oko Jastrebarskog, prema Kraši u i prema Žumberku. Našao se u akciji i pripadnik SD-a iz TK Karlovac. A bili su u akciji i obavještajci 3. ustaškog staja eg zdruga u Karlovcu koji su se nalazili pri jedinicama u Ozlju i Jastrebarskom, pa i oni iz IC službi drugih neprijateljskih jedinica u ofanzivi. Išli su oni naprijed s izvidnicama, obilazili svoje doušnike, pouzdanike i agente i saznavali o jedinicama NOVJ i pripadnicima NOP-a na ovom terenu, koji su naj eš e završavali u zatvoru, u koliko se nisu povukli pred neprijateljem.

Moramo ovdje napomenuti da su obavještajci NOP-a znali za sve ovdje navedene obavještajce i agente i da su pratili njihov rad. Ali, vratimo se pomenutim akcijama. U izvještaju Komande njema kog 69. armijskog korpusa (za naro itu upotrebu) od 23. srpnja 1944. godine o ovim akcijama najpohvalnije se piše o našim jedinicama, o toku borbi, komandovanju i naoružanju, da je upravljanje vatrom iz teškog naoružanja vršeno ži anom i radio-vezom i bilo vrlo pokretljivo, da je zbog dobre snabdjevenosti s municijom (velike rezerve) i spretnosti rukovodstva:« ... protivnik potpomognut dobrim obavještajnim izvorima kojima je raspolagao te da ga treba potpuno ozbiljno shvatiti. Prilikom izvo enja operacija ponovo se potvrdilo da se prisluškuju telefonski razgovori i prenose neprijateljskom rukovodstvu i da se tamo odmah iskoriš uju ...» U izvještaju se dalje govori i o neophodnosti ograničenja telefonskog saobra aja i zabrane svih telefonskih razgovora takti kog karaktera, da bi se izbjeglo saznavanje neprijatelja o njihovim namjerama.

U obavještajnom izvještaju 373. legionarske divizije od 28. svibnja 1944. godine, izme u ostalog, piše da je u Drvaru 216. trup Abwehra (To je onaj iz Siska koji je u estvovao u desantu) zaplijenio« ... mnogo pisanog materijala i karata. Iz kojeg uglavnom proizlazi: 1. Obavještenost bandita o njema kom radio-saobraaju, sa talasnim dužinama, sistemom šifriranja i sredstvima za šifriranje...».

Stab 4. korpusa dostavio je 10. kolovoza 1944. godine Glavnom štabu Hrvatske prepis akta »Zapovjedništva pod mreže Sisak« od 3. kolovoza 1944, u kojem ovo Zapovjedništvo javlja da je »Zapovjedništvo podru ne pod mreže Zagreb« 18. srpnja dostavilo dopis u kojem obavještava da je Ministarstvo oružanih snaga — Glavnostožerski ured IC (Obavještajna služba) 3. srpnja 1944. godine obavijestilo da je jedan prebjegli partizan izjavio da su Englezi bacili partizanima 5 krugovalnih postaja, da e ih partizani upotrebljavati za uhodarstvo kod hrvatskih oružanih snaga, da e prije nego se postaje dodijele uputiti krugovalni are pod izlikom da su partizanski prebjezi koji e se staviti na raspoloženje hrvatskim oružanim snagama. U dopisu se navodi da je ve jedna krugovalna postaja poslana u Split i da s krugovalom barata jedna partizanka nepoznatog imena i opisa. Iz ovoga se vidi da je vijest, tj. prepis akta, za 7 dana što je u Sisku napisan, naša obavještajna služba ve dostavila Stabu 4. korpusa, a ovaj ga uputio GSH.

Naša obavještajna služba je ve u prvim godinama rata dolazila do informacija o znakovima koje su neprijateljske jedinice upotrebljavale u akcijama za sporazumijevanje s avionima, za ozna avanje položaja njihovih jedinica

prilikom bombardiranja i mitraljiranja naših položaja. Takve znakove i naše jedinice su koristile. Iz izvještaja 1. korpusa NOVH od 24. kolovoza 1943. godine vidi se da se obavještajni oficir Korpusa 4 km od Velike Kladuše prema Cazinu ukopao na neprijateljsku telefonsku liniju. Nazvao je, kao podžupan iz Bihaća, vodnika oružničkog voda u Cazinu. Razgovarali su, između ostalog, i o Huski Miljkoviću i njegovom držanju u to vrijeme. Naravno o onom što je interesiralo »podžupana«. Obavještajni oficir je nazivao i razna lica i s njima razgovarao u raznim ulogama. Nijemci su ga stalno spajali, a da ništa nisu primijetili.

Štab 4. korpusa je 9. 2. 1944. godine dostavio Glavnom štabu Hrvatske neprijateljsku šifru za siječanj 1944. godine, uz napomenu da ima stalnu mogućnost da za svaki mjesec dobije neprijateljske šifre s nešto zakašnjenja, ali da se neprijatelj nekad s njima služi i po dva tri mjeseca. Ove šifre dobivane su preko veze informativne službe iz neprijateljskog garnizona. Osim šifre koju šalje, postoje i druge šifre do kojih je teže doći, iako im je obećavano. Štab 4. korpusa piše da su pokušavali da vrše prislušnu radio-službu, ali imaju nedostataka telegrafista pa u koliko GŠH ima organiziranu prislušnu službu, mogu se doznati i otkriti važne stvari. Tako je oko prislušne službe u 4. korpusu bilo tada. Već 13. ožujka 1944. godine Štab 4. korpusa je dostavio GŠH neprijateljske depeše koje je uhvatila i dešifrirala prislušna služba Korpusa. I 27. 6. 1944. Štab korpusa je poslao GŠH uhititi i dešifrirane neprijateljske depeše 25. i 26. lipnja. Depeše od 25. lipnja odnose se na Ministarstvo unutrašnjih poslova NDH, Veliku župu Dubrava i Mjesno zapovjedništvo Zemun, a depeše od 26. 6. na Zrakoplovni školski puk u Petrovaradinu, 4. doknadnu lovu ku bojnu, Područni osobni zdrug, 3. bornu satniju i 4. lovu ku opkoparsku satniju (inženjerijsku četu). Štab 4. korpusa je 30. lipnja 1944. godine obavijestio GŠH i o tome da je zapaženo da neprijateljske vojne radio-stanice, naročito domobranske, predaju mnogo privatnih depeša u kojima se pita da li je živ ovaj ili onaj iz bombardovanih mjesta. Napominjemo da su i naše jedinice dolazile do neprijateljskih šifri u toku borbi. Vojna obavještajna služba Pokuplja poslala je 25. veljače 1945. godine Obavještajnom odsjeku Korpusa ključ šifri »... koje su oduzete od poginulog Nijemca«.

Navedeni primjeri pokazuju kakav je bio rad obavještajne i informativne službe i rad službe veze. Vidimo da strahovanja Nijemaca i ustaša koji tvrde da ih se prisluškuje, da naši radio-telegrafisti odlaze u okupirane gradove da pronalaze u njima njemačke i ustaške radio-stanice, nisu bila bez osnova. Ali, vidi se i to da je negdje na oslobojenom teritoriju radio-telegrafista koji je neprijateljski agent. Viši štabovi upozoravali su da naši radio-telegrafisti moraju biti prije svega provjereni u borbi. Oni su bdili da se u našu radio-mrežu, i u veze općenito, ne uvuku oni koji bi nam nanosili osjetne udarce. Pišu i o tome, Štab 4. korpusa upozorio je 9. siječnja 1944. godine podređene mu štabove divizije: »Neprijatelj je organizirao novu mrežu radio-telegrafista, koje je najprije školovao u Njemačkoj, te ih ubacio u našu NOV, na bazi dezerterstva iz njegove vojske, te dobrovoljnog prilaženja k nama od strane tih radio-telegrafista sa zadatkom, da se prošvercuju u našu radio-službu, da se međusobno povežu i da o svemu izvještavaju... Sli ne pojave su i u drugim pokrajinama Jugoslavije, neke od tih veza smo na djelu uhvatili ...«

OZN-a je organizirala i vodila borbu s brojnim centrima njemačkih obavještajnih službi u gradovima, koji su djelovali ne samo u njima već i na širem terenu. Samo u Zagrebu ponekad je bilo čak do 40 raznih njemačkih centara i ureda koji su se bavili obavještajnim radom i radili na raznim policijskim poslovima. Na teritoriju 4. korpusa postojale su njihove razne ispostave, uporišta, rezidenture, Fatt-ovi, Meldekopf-i, Teilekommando i pokretne komande GFP-a. Tako u Samoboru postoji 1 centar, u Jasrebarskom 1, u Velikoj Gorici 1. U Sisku ih se izredalo 10, u Petrinji 5, u Karlovcu 8 i u Bihaću 7. U Cazinu je bio 1, u Dubici 1, u Sunji 2, u Kostajnici 2 i u Ogulinu 2. Osim ovih centara u njemačkim vojnim jedinicama postojale su i vojne obavještajne službe. I u jedinicama NDH postojala je ustaška obavještajna služba (politička i vojna). Mada o njima nije uvijek bilo dovoljno informacija, njihovi planovi su u velikoj mjeri radom naših organa OZN-e razbijani na ovom tverenu. OZN-a je otkrivala njihove centre i obavještajce i pratila njihov rad. Saznavala je za njihove agente u gradovima, zatim oko uporišta kuda su se kretali njihovi obavještajci i obilazili svoje agente, pouzdanike i doušnike — sami ili u pratnji sa svojim jedinicama i izvidnicama organiziranim kao trupovi. Oslanjaju i se na narod i organizacije NOP-a, jedinice NOVJ spremljavale su ubacivanje agenta na oslobođeni teritorij, u vojne jedinice i naše organizacije.

Teško je bilo, ali su naši povjerenici i obavještajci u gradovima, i oni oko gradova i uporišta, ostali na svojim položajima i zajedno s onima na oslobođenom teritoriju bili stalnu bitku. Puno je s okupiranog teritorija stizalo vijesti o neprijateljskim obavještajcima i njihovim agentima koji se tamo nalaze. Stizala su i obavještenja o kursevima za agente, o namjerama da ih se ubaci na naš teren, a nekad i konkretno sa svim podacima za onog koga će ubaciti ili je već ubačeno. Ovakve i slične obavijesti stizale su do jedinica NOVJ iz neprijateljskih garnizona Bihaća, Siska, Petrinje, Karlovca i drugih. OZN-a na Zumberak i Pokuplje poslala je 29. 8. 1944. godine OZN-i za Hrvatsku popis 24 polaznika obavještajnog kursa što su ga pripadnici UOS održavali u Zagrebu. Oficir OZN-e pri Komandi žumberačkog vojnog područja dobio je obavijest i obavijestio je 6. 2. 1945. godine odredne jedinice i organizacije u Žumberku da se 4. i 5. veljače iz Samobora prema oslobođenom teritoriju Zumberka uputilo oko 30 neprijateljskih špijuna, muških i ženskih, obuhvaćajući i razna odijela, da su pod raznim imenima, ali da su vojnici i oficiri i da će ih većina dolaziti dobrovoljno u partizane. Oficir OZN-e naveo je i mjere koje je trebalo poduzeti na terenu protiv njih. ROC za Jastrebarsko javio je 24. 5. 1944. godine POC-u za Zumberak i Pokuplje da je jedan od njegovih povjerenika u Karlovcu saznao da Izvještajni odjel 3. stajačkog ustaškog zdruga, zajedno sa Župskim redarstvom, namjerava pohapsiti neke ljude u Jastrebarskom i neke pripadnike naših organizacija. Saznao je cijelu organizacionu šemu izvještajne službe ovog zdruga i razmještaj izvještajnih skupina pri njegovim jedinicama na terenu. Vidio je da u Izvještajni odjel dolaze razne žene koje donose vijesti o partizanima. Ali, već je do tada fotoaparat, kojeg mu je nabavio ROC, snimio 14 obavještajaca koji su radili u izvještajnoj službi 3. stajačkog ustaškog zdruga u Karlovcu i nije on to jedini radio. U Zagrebu su i po ulicama, pod raznim okolnostima, naši povjerenici snimali poznate ustaše. Sve je to s opisom tko je na fotografiji stizalo na oslobođeni teritorij.

Iz izvještaja POC-a za Žumberak i Pokuplje od 4. 2. 1944. godine, pored ostalog, doznajemo da je u 2. bataljonu 3. brigade 7. divizije uhapšen širitelj etni ke propagande. I u poljskoj bateriji ob. služba otkrila je etni kog agenta, koji je na saslušanju odmah priznao da ga je poslao njegov brat od strica da širi etni ku propagandu i da okuplja ljude oko sebe a poslije e mu on poslati druga uputstva kako treba da radi. U Karlova kom odredu obavještajnoj službi uspjelo je da otkrije njema kog špijuna. Priznao je da se nalazi u njema koj obavještajnoj službi, da je lan »Ustaške milicije« koja ima zadatak da postavlja zasjede kuririma NOB-a, kontrolira sumnjiva lica, provaljuje naše veze, hvata istaknutije naše ljude i u gradovima pronalaziti simpatizere NOP-a.

Prema izvještaju POC-a za Žumberak i Pokuplje od 2. 3. 1944. na terenu Jastrebarskog uhva en je agent koji je sakupljao obavještenja o jedinicama NOVJ. Ranije je bio u Minors-u. Završio je obavještajni kurs. Na ovaj teritorij vratio se i jedan seljak iz 373. legionarske divizije gdje je završio kurs za trupove. Dao je podatke o trupu ove divizije, kursu i predava u na kursu. Vojni sud Komande 2. kordunaškog vojnog podru ja osudio je tokom 1944. i po etkom 1945. godine više muškaraca i žena zbog špijunaže u korist neprijatelja. Svi su oni sakupljali informacije o jedinicama NOVJ i o situaciji na oslobo enom teritoriju. Te informacije su ili odnosili ili slali ustaškim obavještajcima koji su se nalazili uz ustaške jedinice. Me u 8 pripadnika 2. ustaške bojne, kojima je su eno nakon oslobo enja Vaganca po etkom 1945. godine, trojici od njih je su eno i za špijunažu. Po etkom 1945. predat je sudu i agent Gestapoa koji je radio u Njema koj odakle je 1944. godine došao na dopust i stavio se u službu ustaša kao obavještajac popa Nikši a. Kad je primio dužnost, kako je izjavio u istrazi, predato mu je na terenu šest veza, a u Vagancu je sakupljao informacije od žena koje su dolazile u Zapovjedništvo ustaške bojne. Pored njega predat je sudu i agent Gestapoa koji je u logorima prokazivao ljude. Vojnom sudu Komande 2. kordunaškog vojnog podru ja predata je i Milka Brnjilovi , žena koja je imala vezu sa etnicima. Nosila je pisma Joce Eremi a i obavijestila je etnika Vaju Tumaru da je na odsustvo došao partizan Rade ui . Tumara je tada ubio Radu.

OZN-a za Baniju dobila je po etkom ljeta 1944. godine obavijest iz Petrinje da neprijateljska obavještajna služba namjerava da iz Petrinje ubaci u partizane tri djevojke koje su veneri no oboljele, s namjerom da šire bolest me u partizanima. Te djevojke su došle, ali su ubrzo bile uhva ene i priznale da ih je uputio neprijatelj na oslobo eni teritorij.

Iznijeli smo više ovih razli itih primjera da bi se bolje sagledali nasrtaji obavještajnih službi neprijatelja, koji su uz korištenje svih raspoloživih sredstava nastojali da sakupe što više informacija o jedinicama NOVJ, organizacijama NOP-a i uopšte o stanju na oslobo enom teritoriju. Uz školovane agente, koje je stalno nastojao proturivati u naše redove, ali u ije uspjeh nije nikad mogao biti siguran, za neprijatelja su i sitni agenti bili izvor saznanja o nama, a esto i jedini.

Stab 4. korpusa NOVJ, pišu i 25. 2. 1944. godine Glavnom štabu Hrvatske o Unskom operativnom sektoru, navodi: »Neprijatelj stalno ubacuje, kako u vojsku, tako i u pozadinu velik broj svojih agenata koji pronose razne vijesti. Oni uglavnom dolaze iz Biha a sa uputama. Mi smo objasnili Huski što ovo zna i za njegove jedinice, pa je na sastanku zaključeno da e se

pristupiti likvidiranju svih takvih tipova...«. U izvještaju se dalje navodi da je Unski sektor zabranio odlazak stanovništva u Bihać i obližnja uporišta, a preduzete su i druge mjere da bi se ušlo u trag neprijateljskoj obavještajnoj mreži, prije svega Branku Horvatu. I Okružni komitet KPH Cazin, tada u formiranju, pisao je 30. 4. 1944. godine CK KPH da je neprijatelju ranije bilo omoguće da na kotaru Cazin široko rasplete svoju špijunsku mrežu i da u vojski ima neprijateljskih špijuna. Neprijatelj je iskoristio situaciju i ubacio parolu: »Stvarajmo zeleni kadar i komite«. Nakon ubistva Huske Miljkovića a 27. 4. 1944. godine situacija je pogoršana. Dio dezertera koji nisu prišli ustašama zadržavaju se u šumama bliže neprijateljskih uporišta. Pišu i o tome 5. 6. 1944. godine, OK konstatuje: »Među u grupice dezertera iz ovih naših muslimanskih jedinica NOV neprijatelj je ubacivao od prve njihove pojave pa sve do danas svoje špijune, daju i im instrukcije da iz zasjede napadaju naše kurire, ubijaju rukovodioce, odvlače odbornike ili silom u vojsku ili neprijateljski garnizon i najzad da vrše mobilizaciju za svoje jedinice na ovom terenu, koje oni zovu zelenim kadrom.« OK Cazin navodi da je njihov broj dosegao 200 do 250 naoružanih ljudi koji su se podijelili po cijelom terenu radi lakšeg rada. Akcijom jedinica NOVJ pohvatano ih je oko 150 i nešto kolovođa a među njima. Ostali su potisnuti prema Cazinu i Otoci.

Naše političke organizacije s vojskom i obavještajnom službom, uz pomoć naroda, odolijevale su nasrtajima neprijatelja i otkrivale njegove agente i privodile ih na odgovornost. Takav je slučaj bio i s pomenutim Brankom Horvatom. Taj Branko Horvat bio je u stvari Branko Bolić, šef Abwehrovog Meldekopfa u Bihaću, koji je, također, na ovom terenu imao razgranatu mrežu agenata. Branka Bolić je pozvao Huška Miljkovića, po dogovoru s našim obavještajnim oficirima, na sastanak (oni su se i ranije sastajali) i Bolić je uhapšen. Njegovim hapšenjem znatno je smanjen priliv informacija Nijemcima i djelovanje agenata Meldekopfa.

Na sjevernoj granici operacijskog područja 4. korpusa, u Samoborskom gorju, izvidnici izaslanstva Redarstvene oblasti za grad Zagreb u Samoboru obilazili su ovaj teren s ustaškim izvidnicama, a od proljeća 1944. godine sa specijalno formiranom desetinom ustaša za upade na teritorij van uporišta. Kasnije je osnovan posebni udarni vod od 30 ustaša organiziran poput trupa. Izvidnici iz Samobora, obilaze i teren, posjete ivali su ustaške porodice i malobrojne svoje doušnike. Sakupljali su tako podatke o partizanima i pripadnicima NOP-a i zajedno s ostalim ustašama zlostavljali narod, vršili hapšenja i pljačkali. Od trojice izvidnika koji su Izaslanstvu bili dodijeljeni iz Zagreba jedan je naišao na partizansku zasjedu i poginuo, a dvojica su kasnije uhvaćena. Eto, tako su naše snage i ovdje onemogućile ustašku obavještajnu službu u njenim akcijama i pozivale na odgovornost izvršioce nedjela.

U Bihaću su 8. 10. 1944. ubijeni etnički komandant Milan Poznan Crnić i dva etnika koji su bili njegovi agenti. Ubijen je i njemački oficir koji je bio u štabu etnika. Akciju su u dogovoru s OZN-om Slunj izvršila trojica dotadašnjih pripadnika etničkih jedinica u Bihaću. Nakon izvršene akcije njih osam prešlo je na oslobođeni teritorij. Donijeli su 1 šarac, 2 automata i 5 karabina.

U kasnu jesen 1944. godine jedna jedinica 7. divizije napala je na vlak koji je saobraćao na pruzi Sisak—Sunja. Među zarobljenim vojnicima pronađen je jedan za koga se saznalo da je ustaški špijun. U OZN-i 4. korpusa, gdje je

ispitivan, utvrđeno je da je on jedan od šefova odsjeka u ustaškoj obavještajnoj službi u Zagrebu. Istragu nad njim preuzela je OZN-a za Hrvatsku zbog njegovog poznavanja organizacije rada i pripadnika UOS. Nakon 10 do 15 dana, opet na istoj pruži, u napadu na vlak me u zadržanim putnicima nalazila se mlada, lijepa djevojka. Izjavila je da je došla da traži svoga momka, da sazna njegovu sudbinu i da je rodom iz okolice Zadra. Taj njezin de ko bio je gore spomenuti ustaški obavještajac. Saslušana je u OZN-i 4. korpusa i stekao se utisak da je politiki neopredijeljena, da joj je taj njezin de ko prva ljubav. Saopćeno joj je tko je on i da se za njega više ne interesira. Predloženo joj je da ostane u partizanima. Ostala je u 8. diviziji i bila hrabar i dobar borac, hrabra i dobra bolni arka koja je iz borbe iznosila ranjene borce. Negdje u veljači 1945. godine Zadar je već dugo bio oslobođen, zatražila je da se premjesti u dalmatinske jedinice. Uputena je s karakteristikom kakva je bila, ali naveli su drugovi tko joj je ranije bio de ko. U tom kraju su njega po zlu poznavali, jer je u okolici Zadra učestvovao u otkrivanju saradnika NOP-a i vršenju zločina. Uhapsili su je i predali OZN-i u Zadru gdje je ispitivana i predana sudu. Nisu uzeli u obzir ni karakteristike, ni njene izjave. Osuđena je na smrt. Udaljena je potvrdu presude od Višeg vojnog suda koji ju je oslobodio bilo kakve krivice.

U listopadu 1944. godine Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača pri ZAVNOH-u zatražila je da se prikupljaju podaci o zločinima okupatora i njihovih pomagača. I obavještajna služba, kasnije OZN-a, prikupljala je te podatke, posebno o pripadnicima njemačkih i ustaških obavještajnih službi, kao i o pripadnicima policije i ustaškog redarstva uključujući i njihove agenture. Stizali su podaci prikupljeni u okupiranim gradovima i na neoslobođenom teritoriju. Prikupljeni su od uhljavnih neprijateljskih špijuna. Veliki izvor podataka bile su stotine onih koji su svakodnevno dolazili u partizane iz okupiranih gradova iz okupiranog teritorija. Svaki od njih imao je nešto reći i svakog se o tome pitalo, pa se tako preko tako dobivenih podataka dolazilo i do otkrivanja neprijateljskih agenata u partizanima. Neki su dolazili u partizane misleći da se za zločin kojeg su učini ili ne mogu saznati. Davali su podatke i oni koji su bježali iz neprijateljske vojske ili se sami probijali do partizana. Broj bjegunaca iz domobranstva povećan je naročito nakon poziva druga Tita od 30. 8. 1944. godine slovenskim i hrvatskim domobranima, etnicima i drugim neprijateljskim oružanim formacijama da napuste okupatora i pređu na stranu NOVJ.

Evo kako je o pozivu druga Tita Vojno privredni štab za Jugoistok 19. 9. 1944. godine obavijestio Upravu za vojnu privredu Vrhovne komande njemačke oružane sile: »Tito je hrvatskim oružanim snagama postavio ultimatum da mu priđu do 15. 9. 44. Ovo je dovelo do rasula unutar hrvatskih oružanih snaga, koje su napuštaju i svoje položaje po bataljonima i pukovima prelazile komunistima, ovo se odnosi i na dijelove legionarskih divizija koje su obuku završile u Njemačkoj.«

Svaki koji je tada dolazio u partizane, a i kasnije, bio je pitao i o neprijateljima NOB. I ti sada naši novi partizani govorili su o njima. Rasla je tako kartoteka OZN-e. U rujnu 1944. godine po dijelovima je prenesena u Pokuplje cijela arhiva Ureda za odlikovanje NDH. A nešto prije prenijeta je iz Zagreba u Moslavinu cijela kartoteka Političkog odsjeka ustaške policije u Zagrebu s popisom i fotografijama svih tajnih agenata tog odsjeka u Zagrebu. OZN-a za Žumberak i Pokuplje je 9. 9. 1944. godine obavijestila

OZN-u za Hrvatsku da u kartoteci ima evidentiranih 410 špijuna, 75 gestapovca i 1100 ustaša. Ovi podaci bili su sakupljeni iz izvora o kojima smo ovdje govorili. Tako je bilo zabilježeno ono što je sakupljeno i na Baniji i na Kordunu.

Njema ka vrhovna komanda oružane sile direktivom od 10. 1. 1944. godine stavila je, pored ostalog, komandantu Jugoistoka: »Držati prostor u Hrvatskoj sjeverno od op e linije Senj—Biha —Banja Luka—Doboj—dosadašnji Sremski front, radi zaštite boka komandanta Jugozapada i grupe armija Jug.«

Istog dana je u Zagrebu napisan izvještaj OZN-i za Zumberak i Pokuplje da se iz Hrvatske otprema u Njema ku mnogo političkih kažnjenika iz koncentracijskih logora i da, zbog djelovanja partizana, ne mogu odvoditi na radne grupe pohvatanih ljudi. U vezi s pomenutom direktivom njemačke obavještajne službe podešavale su svoj rad, prikupljaju i podatke za potrebe fronta i jedinica uopće. To isto je radila i ustaška obavještajna služba. U to vrijeme ve se sve više smanjuju razlike između vojnih i političkih obavještajnih službi. Na širem terenu Hrvatske, a i na teritoriju 4. korpusa, zapaženo je da Nijemci, njihove obavještajne službe, policija i žandarmerija prepuštaju ustašama obavljanje nekih poslova koje su ranije sami obavljali, dok je onaj specijalizirani dio službe žurno pripremao diverzante, mrežu agenata i radio-telegrafista za nastavljanje borbe na našem terenu nakon povlačenja njemačkih i ustaških jedinica.

četvrti korpus i sve organizirane snage NOP-a zajedno s narodom, našli su se iza nove njemačke obrambene linije. To je od svih tražilo nove napore. Situacija je i od organa sigurnosti, posebno od OZN-e, zahtijevala da se sve snage organiziraju tako da i dalje ulažu napore u uvanju sigurnosti na oslobojenoj teritoriji, da se pripremaju za poslove u novooslobojenim krajevima i gradovima, da organiziraju i rade na spremanju rušenja objekata na terenu i u gradovima prilikom bijega Nijemaca i ustaša, da suzbijaju i onemoguavaju namjere neprijatelja da organizira diverzantske grupe na terenu i njihovo povezivanje s odbjeglih u šumu ustašama i etnicima i da onemogu e ustaše i etnike koji se ve kriju, u vršenju napada na jedinice NOVJ i aktiviste NOP-a. A takvih pojava je ve bilo. Pred organe OZN-e postavljen je zadatak da otkrivaju i onemogu e agente ostavljene na terenu sa zadatkom da se uvuku u naše organizacije i u njima neprijateljski djeluju, kao i one kojih njemačka obavještajna služba ostavlja na terenu za sada bez zadataka, ali da se pritaje i čekaju vezu i upute za rad, da onemogu e agente koje Nijemci pripremaju da na terenu ostanu zajedno s radio-telegrafistima i rade nakon povlačenja ustaša i Nijemaca, da otkrivanjem i hvatanjem svih onemogu e i da ih kasnije, nakon bijega onih koji su ih pripremali, koriste druge obavještajne službe s kojima e se pobjegli organizatori povezati.

Saznavši djelomično o ovim problemima na teritoriju 4. korpusa, direktivno pismo OZN-e za Hrvatsku od 17. 1. 1945. godine je na njih upozorilo. 7. 3. 1945. u 4. korpusu, na sastanku predstavnika OZN-e i drugih organa sigurnosti, detaljno je dogovoreno o poduzimanju određenih mjera za borbu protiv banditizma prije njegove pojave. Svaku informaciju o pripremama Nijemaca i ustaša za gerilsko ratovanje na oslobojenoj teritoriji nakon povlačenja njihovih snaga iz naše zemlje OZN-a je brižljivo proučavala. Jedan od povjerenika OZN-e za Zumberak i Pokuplje, preuzet na vezu od OZN-e za Zagrebačku oblast, koji je prikupljao informacije o njemačkim obavještajnim uredima i obavještajcima, a i vrijedne informacije u vezi sa situacijom u

Njema koj, piše u svom izvještaju od 2. 1. 1945. godine da e se poslije preokreta morati jako paziti, jer e neprijatelj pokušati, kao i u drugim zemljama, angažovati agente za podzemnu propagandu i eventualne atentate na poznate li nosti. Upozorio je da se sa sigurnoš u mora ra unati sa smetnjama od mafije kakva ve djeluje na zapadu.

Na osloboenom teritoriju kotara Slunj i Plaški bilo je nekoliko oružanih napada na manje jedinice NOVJ koje su prolazile putevima i nekoliko ubistava partizana i pripadnika NOP-a od strane ustaša koji su se krili u šumama, ali i od etni kih ilegalaca na terenu. Povjereništvo OZN-e za kotareve Slunj i Plaški obavijestilo je 28. 2. 1945. godine OZN-u za Kordun da na ovom terenu djeluju 4 naoružane grupe ustaša i da na terenu op ine Drežnik krstari jedna ustaška grupa od 30 do 40 ustaša, naoružanih s 4 šarca i da imaju zadatak da miniraju cestu za Plitvice. Navodi se i selo u kojem se kriju 4 ustaše, zatim se piše o prebacivanju tri grupe od po 10 ustaša na dan 24. 2, koje je vodio ustaški zastavnik »Kobasica«. Nakon izvršene dvije pljake ustaše su se povukle u šumu Gredar, a 17. velja e vi ena je u jednom selu grupa od 20 ustaša s partizanskim kapama, kao i to da je etni ka grupa koja krstari po terenu Mašvine povezana s ustašama. Kasnije, po etkom travnja 1945. godine, ubijen je vo a i jedan pripadnik ustaške grupe na sektoru Cetingrada, a dvojica su uhva ena. Iz izvještaja ovog Povjereništva od 24. 4. 1945. vidi se da u op ini Drežnik grupa od 10 ustaša i 5 dezertera, koji se kriju u civilu, šire propagandu da e ekati tople dane i da e druge sile riješiti sistem vladavine u Jugoslaviji. Zatim, da se grupa etnika iz Mašvine prebacila za Liku Jesenicu, osim jednog etnika i da se u šumi Begovac nalazi 7 ustaša koji imaju za cilj da napadaju manje partizanske patrole. Na cesti izme u Kladaše i Cetingrada ve su ubili 4 partizana. Ovakvih i sli njih napada bilo je više.

Isto Povjereništvo obavijestilo je 5. 5. 1945. OZN-u Korduna da se grupa od 15 ustaša nalazi izme u Korita i Saborskog i da su naoružani karabinima i ponekim automatom. Me u njima je nekoliko ustaša iz Laveca i Rakovice koji su prošle zime minirali cestu i izvi ali za ustaške bojne u Vagancu i ustašku bojnu Brace Tomljenovi a u Lici. »Misle da e nastati gerilski rat i da e lakše sada povesti borbu sa oružjem nego partizani goloruki 1941. godine. U tu svrhu šire propagandu da e se partizani i Englezi zavaditi i da e ustaše stati na stranu Engleza, a protiv partizana i komunista. Ova ustaška grupa povezana je sa drugom ustaškom grupom od 26 ustaša, koja se krije izme u Plitvica i Drežnika. Došli su ve inom iz Biha a od razbijenih dijelova Slunjske ustaške bojne, koja je ranije bila u Vagancu. Imaju 26 karabina, ali malo municije, pa su po nju išli kod Biha a gdje su je ranije sakrili. Demoralizirani su. Neki su ve otišli ku ama. Ostalo ih je još 6. I oni traže na ina da se predaju našim vlastima, navodi se u izvještaju. Nabrajaju se zatim mjesta gdje se zadržava 5 grupica ustaša i da se na podru ju kotara Plaški nalaze dvije grupe etnika — jedna se krije u Kapeli, a druga u okolicu Blata i Glibodola. Ve ina ovih ustaša i etnika predala se, neka ranije a neka kasnije, ali su neke i nastavile sa ubijanjem i pljekom.

Iz zapisnika prvog savjetovanja na elnika OZN-e okruga u Hrvatskoj, održanog nakon oslobo enja 1945. godine u OZN-i za Hrvatsku, vidimo da su se u okrugu Karlovac nalazile grupe etnika na sektoru Plaškog i Krstinje i 12 grupa ustaša oko Slunja koje su se raspadale. Ostale su 4 grupe s ukupno oko 80 ustaša. Za okrug Zagreb zabilježeno je da je u kotaru Velika Gorica bilo

6 grupa, ali je ostala jedna sa 6 do 7 ustaša. U Posavini je jedna veća grupa djelomično razbijena. Za grad Zagreb zabilježeno je da su ustaše znale doći i do mitnice i pripucati. Na okrugu Banije nisu primijetile ilegalne grupe. I tadašnji načelnik OZN-e za Baniju Dragutin Stojaković Putnik sjeća se da ilegalnih grupa, ni ustaških ni etničkih, na Baniji nije bilo. Tako je na teritoriju 4. korpusa nastavljena borba s razbijenim ustaškim i etničkim grupama.

Iz Zagreba je početkom travnja 1945. godine došao u partizane jedan Slovenac, rodom iz kotara Maribor, koji je, prema njegovoj izjavi, 1943. godine mobilisan u njemačku vojsku i nakon 7 mjeseci premješten u Zagreb. Bio je u Vojnom gospodarstvu šofer odakle je 1. 4. 1945. godine premješten u Karlovac, u podružnicu vojnog gospodarstva. Odatle je pobjegao u Zagreb i došao preko Podsuseda u Stupnik, gdje je sretno terenskog radnika i s njim došao u Pisarovinu, kako je izjavio, da se bori, jer mu se i brat nalazi u partizanima. Izjavio je da se u Karlovcu nalazi grupa od 4 Nijemca koja vrši špijunažu na oslobojenoj teritoriji i da su oba etnička u civilna odijela. Njihov zadatak je da prikupljaju obavještenja od raznih špijuna o jedinicama NOVJ i drugom. Tom grupom rukovodio je njemački obavještajac, tvorničar Peshke, a bio je u vezi s jednom njemačkom sabotažnom jedinicom od 5 Nijemaca i više ustaša pokazivao puteva. Zadatak ove jedinice je bio da na našem terenu vrše sabotaže, da ne napada na štabove puškama s prigušivačem, da ubijaju stražare, miniraju puteve i mostove, da prave mine iznenadnja i slično.

Pred kraj rata na Baniji su uhvaćeni dvojica diverzanta sa završenim diverzantskim kursom FAT-a 216 u Sisku. Oni su nakon završenog kursa boravili na terenu oko svojih sela na Baniji. Bili su to Dragan Zlonoga, dezertar iz partizana i Bukudura. Zlonoga je na terenu organizirao neke vrste mali obavještajni centar. Sakupljao je informacije potrebne Abwehrovom FAT-u 216. U jednoj kući organizirao je smještaj za golubove pismonoše koje je dobivao od FAT-a 216 iz Siska. Tako je slao sakupljene izvještaje FAT-u u Sisak. Takav isti centar organizirao je i Bukudura u svom kraju.

Poznato je da je FAT 216, osim školovanja diverzanta za akcije u toku rata, školovao i diverzante koji su bili predviđeni da ostanu na terenu nakon povlačenja Nijemaca i ustaša i da nastave borbu u oslobojenoj Jugoslaviji. OZN-a je znala za ove pripreme i stalno ih imala u vidu. Evo što je pomenuti novi partizan Slovenac saznao u Karlovcu i o pripremanju Nijemaca za vođenje borbe na terenu 4. korpusa nakon oslobočenja. Kao poslanik kod blagajnika Paulusa, kod koga je u stan dolazio poručnik njemačke vojske Mandl Jozef, doznao je iz njihovog razgovora što sve Mandl radi i priprema. Naime, Mandl je tri mjeseca radio »punom parom«, u najvećoj tajnosti, i organizirao grupu od sedam vojnika, koja je trebala ostati na terenu ovoga okruga nakon pada Karlovca. U grupi su se pored Mandl Jozefa, rodom iz Maribora, nalazili i podoficir Romen, rodom iz Kočevja, Nijemac, Kristman Jozef, podoficir, rodom iz Banata, Englmann Aleksandar iz Slovačke, Lecner Ginter, iz Slovačke, Kreft Hanz i Wifkom. Za svakog od njih dao je detaljan lični opis. Sva sedmorica su bili Nijemci ili porijeklom Nijemci. Cijela grupa se osposobljava za gerilski rat na ovom terenu. U tu svrhu prije dva mjeseca, ili nešto manje, iskopali su tri zemunice u koje su spremali potreban materijal. Dvije zemunice su napravljene u šumi iznad Gornje Kupine, a jedna dva kilometra sjeverno od Draganića prema Krašiću. Sva sedmorica i on, koga su uzeli za tumača jer Mandl ne zna da se zna da on govori slovenski i hrvatski,

kopali su zemunice u šumi, a vojska je držala osiguranje i nije nikoga puštala u šumu. Od vojske nitko nije znao radi čega drže položaj. Zapremnina svake zemunice je oko 4 m³ ograđene su iznutra daskama, dobro zatrpane zemljom i u gustoj su sumi dobro maskirane. Svaka zemunica je s dvije strane minirana i ako bi ih netko, tko nije u to upoznat, otvarao, odletjele bi u zrak. On zna gdje su zemunice i kako se otvaraju. Kopali su ih danju. Materijal kojeg su spremali u zemunice vozili su iz Karlovca do Dragani a kamionom a dalje konjima, no u. U zemunice je spremljeno izme u dvije i tri tone materijala. To su raznovrsne mine, raznovrsna municija, oko 200 kilograma plastita (ekrazita) pancersausti, novo njemačko oružje protiv tenkova i oklopa, ručne bombe, konzerve, šećer, sol, cigarete, duhan i dvopek.

Grupa je organizirana i naoružana tako da je jedan oficir koji je raspolagao s malom radio-stanicom bio naoružan najnovijim njemačkim puškomitraljezom, pištoljem i bombama, a jedan vodnik i pet vojnika automatima i bombama. Jedan od njih je specijalista za miniranje. Ova grupa pripremala se da rukovodi drugom grupom, koja je bila sastavljena od 20 ustaša i 1 oficira i pripremala se u Karlovcu. Grupom je komandovao oficir zvan »oko«, rodom iz Podravine. Objedinjena grupa, njih 28, imali su se osloniti na ustaške porodice, Nijemce koji se nalaze na ovom okrugu i druge koji bi bili neprijateljski raspoloženi prema NOB. U slučaju napada na njih imali su se povući u Pleševicu, Malu Kapelu ili Sloveniju. U slučaju da se u ovom dijelu Hrvatske ne bi mogla održati trebala se povući u Sloveniju i ponijeti se sobom što im je najpotrebnije za vršenje akcija tamo. Zadaci grupe su bili miniranje pruga, cesta, rušenje mostova, iz zasjede napadati kolone, transportne vlakove, minirati tvornice, ubijati stražare na važnim stražarskim mjestima, ubijati važna rukovodeća lica, novim protutenkovskim oružjem uništavati pojedinačna tenkove i oklopne automobile na cestama i prugama. U koliko ne bi dobili pomoć od civila, strijeljali bi ih i palili im kuće. Vidio je da je Mandl na karti pravio bilješke gdje se još praviti zemunice ako bude vremena.

Slovenac je saznao da se na istom mjestu organiziraju jedinice na području Gospića, Sarajeva, Vinkovaca, Varaždina i Koprivnice, da imaju isto naoružanje i iste zadatke. Saznao je da se štab za NDH nalazi u Zagrebu, da se iste takve jedinice organizuju u Francuskoj i Njemačkoj i da se ove jedinice zovu SS lovačke jedinice (SS Jagd — ferband). Ovdje se radi o grupi poznatoj kao »Jagdkommando Karlovac«. Saznali smo tako iz prve ruke, od učesnika i o evidenciji, o pripremanjima koje su vršili Nijemci i ustaše ne samo u Karlovcu već i šire. Ali, to su bile pripreme. Međutim, kad je »Jagdkommando« trebao stupiti u akciju, s obzirom na opću situaciju u Njemačkoj početkom maja 1945. godine, dobio je naredenje da se povuče. Rukovodilac »Jagdkommando« Zagreb također je dobio obavijest o naredenju da se njegovi pripadnici povuku i predaju Britancima. On je, međutim, ostao u Zagrebu i predao se. Ostala trojica pripadnika »Jagdkommando« pokušali su se povući, ali su zakasnili pa su se sakrili u Zagrebu gdje su i pohvatani. Otkriveni su bunker s diverzantskom opremom i oružjem (jedan u Zagrebu a jedan u Zagrebačkoj gori). Pokazali su ih i otklonili opasnost kod otvaranja. Naš novi partizan koji je znao za bunkere oko Karlovca radio je na njihovom otkrivanju zajedno sa oficirima OZN-e, otklanjao je mine koje su bile postav-

ljene da ubiju svakog tko nije upućen u na in otvaranja bunkera. Eto, tako su završili diverzanti pripremani da ostanu i ratuju u ovoj zemlji i poslije rata.

Za nastavlanje borbe protiv nove Jugoslavije Abwehr je pripremao i takozvanu pozadinsku mrežu agenata i radio-telegrafista, opremljenih za rad u našoj zemlji. Školovanje agenata i radio-telegrafista vršeno je u Zagrebu. Kursisti su pripremani u parovima. Jedan agent i jedan radio-telegrafista.; Obi no su se u ve ini ženili po želji onih koji su ih pripremali za rad, radi ve e mogu nosti održavanja na terenu gdje e biti raspore eni. Bila su predvi ena, po zamisli organizatora, za njih važna strateška mjesta. Prema onom što se ranije znalo i što se saznalo naknadno iz izjava samih radiotelegrafista i agenata, a i drugih, za grad Zagreb bilo je predvi eno 10 agenata s radio-stanicama i 10 rezervnih agenata s nepotpuno dovršenom obukom. Za Karlovac je bio predvi en jedan agentski par s radio-stanicom a za Sisak tako er jedan agentski par sa radio-stanicom. To je bio plan.

Odmah nakon oslobo enja u Zagrebu su otkrivene tri radio-stanice s kodovima i priborom za rad. Otkrivena je i radio-stanica ma arske obavještajne službe koja je u Zagrebu postavljena još prije drugog svjetskog rata. U Karlovcu je, u Rije koj cesti, u jednoj ku i, u jednoj stolici, prona ena sakrivena radio-stanica. Prona ena je i telegrafistica. Pokušalo se uhvatiti vezu sa njenim šefovima ali uzalud. Na drugoj strani vladala je šutnja. Tako su završili i svi drugi koji su se pripremali da ostanu u ovoj zemlji i nanose joj štetu. Puno njih je pobjeglo zajedno s onima koji su ih pripremali, neki su vra eni s granice, a neki nisu ni bježali.

Osim ratnih zlo inaca, ustaša i etnika, koji su javno vršili zlo ine i za njih odgovarali poslije rata, tih dana je na istragama bilo agenata, pauzdanika i doušnika svih obavještajnih službi Nijemaca i ustaša, njema ke policije i žandarmerije, ustaškog redarstva i oružništva. Našli su se na istrazi i pojedini obavještajci i neki koji su bili predava i na kursovima za obuku agenata. Našao se tu i policijski ataše pri poslanstvu Reicha u NDH, tvorac onog sporazuma s ustašama iz velja e 1944. godine o ubacivanju agenata u rukovodstva KPJ i jedinice NOVJ radi vršenja sabotaza i atentata na vode e partizane i lanove centralnih rukovodstava. Pred istražne organe dospio je i I. Birki , šef Izaslanstva Redarstvene oblasti za grad Zagreb u Samoboru, po zlu poznat stanovnicima Samoborskog gorja. Bili su i mnogi drugi. U Karlovcu, Sisku, Petrinji i drugim gradovima i kotarima koji su zadnji oslobo eni utvrđivani su u esnici i pomaga i u vršenju zlo ina nad vlastitim narodom. Stizala ih je pravedna kazna naroda.

Miéo Medie

Obavještajna služba na području Like i osvrt na vojno-obavještajnu službu u jedanaestom korpusu

Organizacija teritorijalne obavještajne službe u Lici

U četvrtoj godini rata obavještajna služba na području Like našla se u kvalitetno drugačijim uvjetima od onih, u kojim je djelovala prvih godina rata. Odlaskom 6. lica divizije u Bosnu, bezbjednost slobodnog teritorija Like ugrožavana je nešto nego ranije a morala se osiguravati znatno manjim partizanskim snagama nego prije, što je imalo velikog utjecaja i na rad obavještajne službe u ovoj oblasti. Brojnost i raznolik sastav neprijateljskih snaga u Lici nametali su potrebu da se, već od samog početka narodnog ustanka, u obliku obavještajne službe organizira zaštita NOP-a. Bilo je nužno i lici regiju kao i druge krajeve, zaštititi od agenturne, podrivne, a kasnije i od diverzantsko-terorističke aktivnosti neprijatelja. Zato su partijska i vojna rukovodstva i u Lici veliku pažnju posvećivala organizaciji i radu obavještajne službe.

U Lici su u zadnjoj godini rata, pored ustaških i etničkih snaga, bile locirane i njemačke divizije: dijelovi 114. lovačke, 373. legionarska »Tigar« i dijelovi 392. legionarske »Plave«. Nasuprot njima od jedinica NOVJ djelovale su 35. lica divizija, a povremeno i dijelovi 13. primorsko-goranske i 19. sjevernodalmatinske divizije. Vrhovni štab je 30. januara 1944. godine od 13. i 35. divizije i jedinica Operativnog štaba za Istru (kasnije 43. istarske divizije) obrazovao 11. korpus NOVJ ije je operativno područje obuhvatalo Liku, Gorski kotar, Hrvatsko primorje i Istru.

Lika je za neprijatelja imala veliki značaj zbog toga što se nalazi u blizini jadranske obale i što kroz nju vode strategijske komunikacije iz unutrašnjosti ka moru. Nijemci su računali da će na tom zaobalnom prostoru morati razviti svoju kontrainvazionu akciju, kako bi se oduprli eventualnom savezničkom iskrcavanju na istoimom dijelu jadranske obale. To je uticalo da je neprijatelj svoja uporišta duž strategijskih pravaca držao i po cijenu najvećih gubitaka. Zbog svega toga Lika je bila stjecište mnogih obavještajnih punktova Talijana, ustaša, etnika, a u zadnjoj godini rata i Nijemaca. O važnosti i njenom mjestu u strategijskim planovima neprijatelja govori i činjenica da su se u Lici, prije nego i u jednom drugom kraju Hrvatske, pojavili neprijateljski trupovi, posebno školovani komandosi za borbu u partizanskoj pozadini.

Teritorijalna partizanska obavještajna služba, u tijesnoj saradnji s vojno-obavještajnom službom u jedinicama 11. korpusa, činila je sve što je mogla da se u datoj vojno-političkoj situaciji organizira i snaži, kako bi izvršila svoje brojne zadatke. Još u toku 1943. godine u Lici je dovršen proces organiziranja i uvrštavanja stalne teritorijalne obavještajne službe **kojom je rukovodio POC (Pomoćni obavještajni centar) za Liku, koji je bio podređen Glavnom obavještajnom centru (GOC) za Hrvatsku, a pod svojom ingeren-**

ijom objedinjavao je osam rajonskih (kotarskih) obavještajnih centara (ROC-eva). Li ki POC pokrivaio je Biha s užom okolicom. Komande podru ja i komande mjesta su tokom 1942. i 1943. godine u svom sastavu imale obavještajne oficire, ali je njihova službe, iako je najuže sara ivala s ROC-evima i POC-om, s vremenom izrasla u dio vojnoobavještajne službe, koju je u 1944. godini i dalje objedinjavao korpusni odsjek za vojnoobavještajnu službu.

U razvoju stalne teritorijalne obavještajne službe krupan korak naprijed u injen je objedinjavanjem svih vidova te službe u Odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) što je provedeno na osnovu naredbe Vrhovnog komandanta NOV i POJ maršala Tita, od 13. maja 1944. godine. U to vrijeme je obavještajna služba u Lici bila ve dobro organizirana i razvijena u svim njenim dijelovima.

Odluka o stvaranju OZN-e donijeta je s ciljem da se objedini rad obavještajne službe NOP-a. U pomenutoj odluci se kaže da je »nužno stvoriti jedinstvenu organizaciju koja bi upravljala politi kom obavještajnom službom u inostranstvu i na okupiranoj teritoriji i kontraobavještajnom službom u NOVJ, na oslobo enoj i na neoslobo enoj teritoriji.« Radi toga »svu aktivnost u borbi s inostranom agenturom protivnika i antinarodnim elementima treba koncentrirati u Odjelenju zaštite naroda i njegovim odsjecima, kako u centru tako i po mjestima, izdvajaju i te funkcije od vojno-operativne obavještajne službe.« Ovom odlukom Odjelenju zaštite naroda (OZNI-i) stavljena je u dužnost: politi ka obavještajna služba i kontraobavještajna služba na okupiranoj teritoriji, kontraobavještajna služba na oslobo enoj teritoriji i kontraobavještajna služba u NOVJ. U nekim uputstvima, izdatim znatno prije formiranja OZN-e, bilo je istaknuto da je svrha obavještajne službe da se blagovremeno i potpuno saznaju sve namjere neprijatelja radi što efikasnije borbe protiv njega u vojnom, politi kom i ekonomskom pogledu, zaštite oslobo enog teritorija na kojem se organizira narodna vlast, kao i zaštita žive sile NOV i POJ.

U jednom rezimeu kojim se ocjenjuje rad obavještajne službe na Kordunu i Lici, od strane OZN-e za Hrvatsku, pored ostalog, kaže se da u Lici, kao i u još nekim krajevima, obavještajna služba ima izvjesnu tradiciju, da obavještajni kadar raspolaže s odre enim iskustvom, da je teren prili no stabilan a vlast oslobo enog naroda vrsta, da je obavještajna mreža gusta i široka i da u njoj ima oko 700 povjerenika s prosje nim stažom od 6 mjeseci do jedne godine na radu u obavještajnoj službi. U izvještaju OZN-e za Hrvatsku — I odsjek — od 8. septembra 1944. godine kaže se da u Lici ima ukupno 11 obavještajnih punktova u neprijateljskim uporištima, da je u njih uklju eno 55 lica koja za partizansku obavještajnu službu rade u neprijateljskim garnizonima: Oto ac, Vrhovine, Li ko Leš e, Peruši , Gospi , Lovinac, Gra ac, Srb, Suvaja, Donji Lapac i Biha .

Tako organizirana OZN-a je s uspjehom mogla da sagledava glavne karakteristike neprijateljskog rada, pogotovo njegovu strategiju, taktiku, metode i sredstva borbe i da se kontraobavještajno pripremi za što efikasniju odbranu. OZN-a Like je na tom planu najuže sara ivala s vojno obavještajnom i kontraobavještajnom službom u jedinicama 11. korpusa. To je bilo tim nužnije i neophodnije jer su sve neprijateljske obavještajne akcije bile prethodnica, a zatim i pratilac vojnih operacija i policijsko-kaznenih represalija te drugih zahvata na liniji odmazde. Zahvaljuju i stalnoj pomo i organizacija Komunis-

ti ke partije, u Lici se, kao i drugdje, mogla razviti uspješna borba protiv pete kolone i neprijateljske špijunaže, naročito nakon reorganizacije POC-a u OZN-u, koja je propraćena dodjeljivanjem OZN-i politički iskusnog i u pogledu borbenosti odvažnog kadra. Oslanjaju i se na masovnu i svestranu podršku naroda, u tijesnoj saradnji s NOO-ima, vojno-pozadinskim organima, jedinicama narodne odbrane i milicije. OZN-a je izrasla u važnog faktora sigurnosti itavog oslobođenog teritorija.

Obavještajna služba u funkciji opće bezbjednosti

Za sve vrijeme rata, naročito za vrijeme neprijateljskih ofanziva, obavještajna služba, je, u uskoj saradnji s NOO-ima i vojno-pozadinskim vlastima, ulagala maksimum truda da svojim operativnim mjerama osigura slobodni teritorij Like i njeno stanovništvo od iznenadnih napada i diverzantsko-terorističkih akcija neprijatelja, koje je on intenzivno primjenjivao u posljednjoj godini rata.

Zadatak obavještajne službe na zaštiti izbjegličkih logora, pored iniciranja opće budnosti i stvaranja izvidnih straža i patrola, sastojao se u otkrivanju neprijateljskih planova i namjera, te konstantnoj borbi protiv neprijateljskih elemenata koji su, stvaranjem panike i širenjem demoralizacije u redovima stanovništva, išli na ruku neprijatelju. Tako je za sve vrijeme od njenog formiranja pa do završetka rata, obavještajna služba bila nosilac bezbjednosti iako ne jedini, važan instruktor narodne samozaštite. U vrijeme takozvane sedme neprijateljske ofanzive, maja 1944. godine, kao i u drugim sličnim prilikama, evakuacija i sklanjanje stanovništva vršena su u skladu s namjerama i kretanjima neprijatelja. Zahvaljujući tome, neprijatelj nije uspio da u svojim divljim akcijama izvrši masovnih zločina koliko je planirao.

U zaštiti partizanskih komunikacija, pored drugih faktora, značajnu ulogu igrala je i obavještajna služba. Njeno angažiranje na tom zadatku bilo je tim neophodnije što je komunikacijama, koje su vodile kroz oslobođene i poluoslobođene dijelove Like, vršeno povezivanje NOP-a u širim razmjerima. Preko Like je održavana veza Glavnog štaba NOV i POJ Hrvatske s Vrhovnim štabom NOV i POJ, dok se ovaj nalazio u Bosni, kao i sjevernih krajeva Hrvatske s Dalmacijom, Hrvatskim primorjem i jadranskom obalom. Partizanskim stazama, pokraj samih neprijateljskih garnizona i manjih uporišta, prolazili su drugovi Edvard Kardelj, Moša Pijade, dr Ivan Ribar, Vladimir Bakarić i drugi. Iz Bosne u Hrvatsku i obratno prolazili su članovi saveznih vojnih misija pri Vrhovnom štabu NOV i POJ, manje ili više grupe partizanskih boraca, saveznih avijacijskih i brojni kuriri. Značajno je i to da je za bezbjednost pomenutih komunikacija djelovalo skoro itavo stanovništvo. To isto vrijedi za neke od lokalnih komunikacija. Naročito su te mjere masovne bezbjednosti bile efikasne u onim dijelovima Like, gdje je stanovništvo bilo listom uključeno u NOB. Tamo se, također, i, danono no djelovalo nad prostorom izmeću neprijateljskih uporišta pored kojih bi, danju ili noću, trebalo da prođe neka partizanska delegacija, grupa aktivista ili manja vojna jedinica. U svemu tome se partizanska obavještajna služba, pored toga što je povremeno svoje saradnike angažirala na konkretnim zadacima, stalno pojavljivala kao faktor, koji je kod stanovništva razvijao smisao za budnost i konstantnu opreznost prema neprijatelju, naročito protiv djelovanja neprijateljskih trupova.

Žene, starci, omladina i pioniri, prerušeni u obične »obane«, obavljali su važne bezbjednosne zadatke na pomenutim komunikacijama. Oni su svoju zadaću u vršili pretežno danju, a noću u slučaju potrebe, na određenim prostorima, zamjenjivali naoružani aktivisti. Požrtvovanje i odgovornost »obana« u obavljanju tih zadataka vrijedno je divljenja. Njihova odgovornost za dobrovoljno preuzete obaveze bez pretjerivanja se može uporediti s odgovornošću u najrevnosnijih stražara na stražarskim mjestima.

Obavještajna služba u ulozi inspiratora opće budnosti i samozaštite stalno je utjecala na NOO-e i vojno-pozadinske vlasti da s maksimalnom budnošću u revnošću štite razne putne prijelaze i prolaze od neprijateljskih iznenađenja i da ih učine potpuno bezbjednim za partizanski pokret. Komunikacija Bihać — Donji Lapac — Knin, iako od jeseni 1943. godine pod stalnom neprijateljskom okupacijom i totalnom kontrolom koju su ostvarivale snage dviju neprijateljskih divizija, zahvaljujući i požrtvovanju i zalaganju stanovništva i aktivista nikad nije bila zapreka da se preko itavog niza prijelaza preko nje obavlja partizanski saobraćaj iz Bosne u Liku i obratno.

Bezbjednost centra okupljanja partizanskih aktivista uglavnom je ovisila o budnosti i konkretnih mjera osiguranja od iznenadnih neprijateljskih upada. Ovdje se misli na okružne organizacije i ustanove, kao što su: Okružni komitet KPH za Liku, OK SKOJ-a, Okružni NOO, komande 1. i 2. ličkog područja i na kotarske ustanove i organizacije, komande mjesta, općinske organizacije NOP-a, pa i na centre okupljanja seoskih aktivista, članova Partije, odbornike NOO-a i slično. U zaštiti tih centara obavještajna služba je igrala prvorazrednu ulogu. Ona se pri tom oslanjala na budnost i savjesnost onih koji su vršili neposredno fizičko obezbjeđenje (borci komandi mjesta, milicija, bataljoni narodne odbrane) i na budnost i požrtvovnost itavog stanovništva. Navedeni centri i sjedišta organizacija i ustanova NOP-a najčešće su se nalazili u Srednjoj gori, Podlapanju, Šeganovcu, Kamenskom, Doljanima, Mazinu, Andriću, Komićkom Poljicu, Paklariću, Klapavicama, Mogoriću, Bužimu, Kršću kod Kosinja, Turjanskom i drugdje. Stanovništvo u velikom broju sela i mjesta, kako na oslobođenom području, tako i na okupiranom, bilo je i krvavo zainteresirano da neprijatelj ne iznenadi neki od centara okupljanja partizanskih aktivista. Zato je ono motrilo na svaki sumnjivi pokret i o svemu što je bilo na neku opasnost najhitnije obavještavalo. Pri tom su pojedinci prelazili desetke kilometara i izlagali se životnim opasnostima da bi prenijeli obavijest na pravo mjesto.

Oslobođenom teritoriju Like neprekidno je prijetila opasnost od njemačkih trupova, koji su se u Lici pojavili prvi put u jesen 1943. godine, i ustaško-etničkih bandi. Na području jugoistočne Like i u Gackoj dolini zloglasne etničke trojke i petorke, prerušene u partizanske uniforme, povremeno su upadale u šumu i u oslobođena i poluoslobođena sela i vršili zločine. Ustaše su isto vršile reorganizaciju i pregrupiranje svojih postrojbi s ciljem upadanja na oslobođeni teritorij. U vezi s tim Okružni komitet KPH za Liku u izvještaju Centralnom komitetu KPH-a, od 2. decembra 1944. godine, pisao je: »Ustaše pregrupiraju svoje vojne formacije. Stvaraju takozvane jurišne sastave i bojne s ciljem da se probiju što dublje u oslobođeni teritorij i naglim prepadima dezorganiziraju naš rad, vrše pljačke i uništavanja rukovodstva. Na okupiranom teritoriju taj novi način vojne taktike im služi za postavljanje zasjeda i hvatanja naših simpatizera i političkih radnika. U po-

sljedeće vrijeme takvih prepada na oslobojeni teritorij bilo je nekoliko u kojima su, uglavnom, stradali žene i djeca iz ustanika sela.»

Iako mladi, bez naročito iskustva, obavještajni oficiri POČ-a i ROČ-a a kasnije i OZN-e za Liku, vješto su u svojim rukama držali konce koji su ih vodili k neprijateljskim uporištima. Oni su otkrivali i onemogućavali pod-mukle planove neprijatelja i tako štitili oslobođenu teritoriju od podrijetla djelatnosti raznih petokolonaša. Mnogi špijuni, izdajnici, saradnici okupatora i ratni zločinci, najprije u Kravici, a zatim u Šalamuni, Podlapi, Komi - kom Poljicu, Srednjoj Gori, Lovincu i oslobođenom Gospi, polagali su pred organima bezbjednosti računa o svojim nedjelima i otkrivali tajne o ve izvrišenim zločinima, kao i o onima koje su planirali. Štite i oslobođenu teritoriju, OZN-a je s dosta uspjeha otkrila više neprijateljskih grupica, među koje spada i grupa petokolonaša otkrivena u ljeto 1944. godine na području Kravavske kotline.

U udbinskom i korenici kotaru nije bilo etničkih oružanih formacija, ali su i ovdje postojale takve tendencije kod nekih reakcionarnih elemenata. U ljeto 1944. godine OZN-a je, uz pomoć mjesnih aktivista i naroda, na području udbinskog kotara otkrila grupu petokolonaša koji su imali za cilj da s mišljenom propagandom vrše demoralizaciju naroda i izazivaju paniku, naročito prilikom neprijateljskih udara i ofanziva. Ova grupa uspostavlja i vezu s etnicima u Donjem Lapcu preko Jošana i Visu. Preko Braće orka povezala se i s njemačkom obavještajnom službom, a od njega je primala i direktivna pisma. Ova etnička grupa prvenstveno je duže vrijeme i otkrivene su sve njene veze u Visu, Jošanu, Srednjoj Gori i plo, kao i s etnicima u Donjem Lapcu. OZN-a je pravovremeno presjekla planove neprijatelja na taj način što je 28. augusta 1944. godine izvršila hapšenje 36 lica.¹ Istraga je obavljena u primjerno kratkom roku. Išlo se za tim da se što prije puste na slobodu oni čija je odgovornost minimalna, a glavni krivci predaju sudu. Na slobodu su puštena 23 lica, 4 su upućena u NOV, a 9 je predano vojnom sudu. Prvostepeni sud osudio je na kaznu smrti strijeljanjem šestorice, a tri lica na vremenske kazne prinudnog rada. Međutim, viši vojni sud potvrdio je smrtnu presudu samo za tri lica, a ostaloj trojici preinačio je kaznu na prinudni rad. Istraga je utvrdila da su organizatori ove etničke grupe imali za cilj da okupe što više ljudi u tajnu etničku organizaciju na oslobođenom području udbinskog kotara i šire, da u pogodnom momentu prime oružje od okupatora, izvrše pu i uspostave etničku vlast na oslobođenom teritoriju.

Neprijateljska aktivnost ove grupe vremenski je, ne slučajno, koincidirala s pokušajem etničkih elemenata da u 35. ličkoj diviziji organiziraju i izvedu etnički pu.

etnički organizator uro Banjanin, bivši općinski bilježnik u Škarama, po direktivama koje je dobio iz Plašanske doline preko svoga brata Vlade Banjanina i Miloša Grozdanića, bivšeg narednika Jugoslovenske vojske, inače boraca 35. divizije, stvorio je etničku organizaciju u ovoj partizanskoj jedinici, nastojeći da obuhvati i poveže sve bivše etnike, tadašnje borce divizije. Organizatori zavjereni ke grupe radili su na spremanju pojedina nog dezertista iz divizije, a sve one koji su bili skloni dezertertstvu i pro etnički raspoloženi nastojali su zadržati do daljnjega u diviziji, što bolje ih naoružati automatskim oružjem i na dati signal istupiti kao cjelina, odvojiti se od divizije i,

¹ Jedan od osumnjičenih Jošanaca pokušao je prilikom hapšenja da pobjegne pa je tom prilikom ubijen od pripadnika bataljona Narodne odbrane.

po uzoru na one iz Plašanske doline (grupa Joce Erema i Dude Sumonje), stvoriti jaku etničku organizaciju koja bi bila u stanju razoružati neke manje dijelove divizije. Međutim, u ljeto 1944. godine vojnoobavještajna služba divizije, u saradnji s OZN-om Like, otkrila je organizaciju i aktere privela zasluženju kazni.

Razvijaju i uspješnu djelatnost u borbi protiv pete kolone i neprijateljske špijunaže, OZN-a je povremeno, silom prilika, sprovodila i akcije u borbi za suzbijanje šverca. Opravdano se ocjenjivalo da je šverc podesan da bude jedan od kanala neprijateljske špijunaže i druge političke destruktivne djelatnosti. Gdje god se pojavljivao, šverc je tretiran kao pokušaj neprijatelja da izgradi svoje špijunske kanale. Takva aktivnost bila je naročito intenzivna oko gradova, koji su još bili pod neprijateljskom okupacijom. Intenzivno i stalno se radilo na presijecanju švercerskih kanala, koji su, s vremenom na vrijeme, nicali na prolazu s okupiranog područja na oslobođeno i obratno. Nije bio rijedak slučaj da su organi bezbjednosti me u švercere uspijevali infiltrirati ljude, koji su idejno i akciono bili vezani za NOP i njegove ciljeve. Oni su radili na razbijanju tajnih švercerskih kanala i na onemogućavanju da ti kanali postanu prenosnici špijunske i druge kontrarevolucionarne djelatnosti.

Vojno-pozadinske vlasti i specijalne jedinice — bitan element bezbjednosti na oslobođenom teritoriju

Iako je obavještajna služba, odnosno OZN-a Like bila inspirator budnosti i samostalnosti, bitan element bezbjednosti na oslobođenom teritoriju bili su i organi vojno-pozadinske vlasti koj su se starali o sigurnosti partizanske pozadine. OZN-a Like u svojim bezbjednosnim funkcijama oslanjala se na Komandu 1. ličkog područja, koje je u svom sastavu imalo šest komandi mjesta: Medak, Perušići, Kosinj, Otočac, Vrhovine i Korenica i na Komandu 2. ličkog područja pod kojom su se nalazile komande mjesta: Lovinac, Gračac, Udbina, Donji Lapac, Srb i Otri. Komande mjesta preko komandi područja bile su u potpunosti vertikalno vezane za Glavni štab Hrvatske, odnosno za njegov Odsjek za vojne vlasti u pozadini, a od početka 1944. godine za vojnu oblast II. korpusa NOVJ. Komande područja sa svojim izvršnim organima, komandama mjesta i partizanskim stražama, u tijesnoj saradnji s obavještajnom službom i NOO-ima, odigrale su u četvrtoj godini rata u Lici značajnu ulogu u vezi bezbjednosti u pozadini. Organiziranim radom obavještajne službe, vojno-pozadinskih organa i drugih faktora, bitavao oslobođeno područje Like pretvoreno je u vrstu bazu operativnih vojnih jedinica, bez koje one ne bi mogle postojati i one rezultate koje su ostvarivale u toku 1944. godine i u završnoj fazi rata prilikom oslobođenja Like.

Broj boraca u obadvije komande područja kretao se ponekad i preko 1000 ljudi. On je, u stvari, 2. jula 1943. bio ovakav: komanda 1. ličkog područja 503, a komanda 2. ličkog područja 562 borca.² Taj broj se u 1944. godini nešto smanjio, jer je u januaru 1944. provedena reorganizacija kojom su neke komande, kao Srb i Otri, ukinute. Straže, koje su bile svrstane u jednu grupu kod svake komande, su nešto smanjene, budući da je veći broj zdravih i mladih boraca upućen u operativne vojne jedinice. Borci komandi mjesta bili su

2 Arhiv Vojnoistorijskog instituta (dalje AVII) k. 105 B, br. reg. 24—4.

u ve ini slu ajeva prekaljeni borci, koji su nakon preboljelih rana, tifusa ili iscrpljenosti upu eni na službu u pozadinu. Oni su se svakodnevno borili protiv uba enih neprijateljskih trupova, dezertera i raznih petokolonaša, za vrijeme upada neprijatelja bili izloženi istim naporima i neda ama, kao i borci na frontu. U svakom slu aju organi OZN-e su se na njih sa sigurnoš u mogli i oslanjati. Komande mjesta, pored drugih svojih funkcija, imale su zada u da vrše fizi ko obezbje enje bolnica, raznih skladišta, radionica, pekara, mlinova, pilana i drugih važnih objekata kao što su zemunice i si. Sve se to vršilo na principu samozaštite iji je borbeni i revolucionarni smisao narod u potpunosti shva ao i u njoj samoinicijativno i dobrovoljno u estvovao.

Uporedo sa smanjivanjem broja boraca u komandama mjesta rastao je broj boraca u specijalnim vojnim jedinicama koje su se najprije pojavile pod imenom jedinica protiv pete kolone (PPK) i u kojima je obavještajna služba dobila zna ajan oslonac. Ove jedinice u Lici bile su prethodnica bataljonu Narodne odbrane koji je, u stvari, bio naoružani odred OZN-e za Liku. Njemu je prethodila specijalna vojna jedinica formirana još 1943. Naime, Glavni štab Hrvatske je 26. maja 1943. godine naredio svim podre enim štabovima da formiraju posebne jedinice — bataljone za borbu protiv pete kolone.³ U Lici je nakon toga u junu formiran Bataljon PPK-a ja ine 124 borca koji je kasnije prerastao u bataljon Narodne odbrane s brojnim stanjem od oko 250 boraca. S njegovom popunom je išlo teško, jer u pozadini nije bilo ljudi onakvih kvaliteta kakvi su se tražili za bataljon, budu i da su svi za borbu sposobni ljudi ve bili u jedinicama NOVJ. U junu 1944. ovaj bataljon je ušao u sastav tada formirane 1. brigade OZN-e za Hrvatsku. Ubrzo, ve 5. augusta te godine, Glavni štab Hrvatske Naredbom broj 11 formirao je 1. diviziju Vojske za zaštitu naroda na teritoriji Hrvatske, sastava pet brigada, od kojih je 1. brigada obuhvatala Liku, Kordun, Baniju i Pokuplje. Divizija za zaštitu naroda, pisalo je pored ostalog u pomenutoj naredbi, »organizovana je u svrhu borbe protiv svih oblika petokolonaških djelatnosti na oslobo enom teritoriju, vršit e potjeru za etni kim, ustaškim, bjelogardijskim i svim ostalim naoružanim grupama neprijatelja narodnooslobodila kog pokreta.... Divizija za zaštitu naroda Hrvatske neposredno je podre ena Odjeljenju za zaštitu naroda Hrvatske, od kojeg e primati sva nare enja. Osim toga štab divizije je dužan da o svim vojnim pothvatima, obavještava ovaj štab. Na zahtjev štaba divizije, kao i pojedinih rukovodilaca, sve institucije vojno-pozadinskih vlasti dužne su izlaziti u susret svim njihovim traženjima, kakvog oblika bila, tj. u davanju podataka, stavljanju na raspolaganje odre enih drugova, zadovoljavanju potreba ishrane i smještaja. Jedinice 1. divizije za zaštitu naroda Hrvatske nisu dužne ni jednoj od institucija da saop e razlog svog boravka na jednom sektoru u koliko za to nemaju posebno nare enje .. ,«⁴

Iako su odnosi izme u OZN-e kao obavještajne institucije i vojnih jedinica OZN-e, kasnije jedinica Korpusa narodne odbrane (KNOJ), kao njenih izvršnih organa, ve 1944. godine bili postavljeni na dosta jasnu i principijelnu osnovu, trebalo je u praksi neka pitanja iz tih odnosa pobliže razjašnjavati. Tako se u jednom uputstvu o tim odnosima i ingerencijama kaže: »Odredi OZN-e bataljoni PPK-a, odnosno KNOJ-a — imadu dva naredbodavca: u vojni kom,

3 A VII, k. 104, br. reg. 31—2.

4 A VII, k. 570, br. reg. 20—1/6.

organizacionom i disciplinskom pogledu svoje naredbodavne štabove (brigade i divizije) a po pitanju operativne djelatnosti rada na terenu, suzbijanja pete kolone i špijunaže, odredi predstavljaju izvršne organe OZN-e, prema ijim uputama djeluju. U tu svrhu stoje im na raspolaganju te im, naravno, i odgovaraju ... »Kako i drugdje, tako i u Lici, pobliža dislokacija snaga Narodne odbrane vršena je u saradnji s OZN-om u neposrednoj povezanosti s operativnim zadacima jedinice. Formiranjem Korpusa Narodne odbrane, što je uslijedilo 15. augusta 1944, raniji PPK-ovci preimenovani su u KNOJ-evce. Jedinice KNOJ-a bile su uistinu znaajan faktor u vršenju nove narodne vlasti, kako drugdje tako i u Lici.

OZN-a se u jesen 1944. i po etkom 1945. godine u vršenju svojih bezbjednosnih funkcija s razlogom oslanjala i na miliciju koja je svoju prethodnicu imala u prvim seoskim stražama po ustani kim selima koje su bile uvari reda, mira i zaštita mjesnih NOO-a. Ove straže, pored mjesnih, osiguravale su i op inske i kotarske NOO-e. Vremenom one su sve eš e patrolirale po selima, legitimirale nepoznate i sumnjive osobe, vodile borbu protiv šverca i kra a i izvršavale sve naloge NOO-a i komandi mjesta. Tokom 1943. godine seoske straže prerasle su u partizanske straže i potpale pod neposrednu komandu komandi mjesta. One u estvuju u borbi protiv pete kolone i ustaških i etni kih bandi. U jesen te godine od prezdravljenih invalida i iscrpljenih boraca formirane su posebne straže pri partijskim komitetima i kotarskim NOO-ima, koje su postale okosnica budu e milicije, koja je na teritoriji Like objedinjena u jednu etu. U oktobru 1944. godine eta milicije brojila je 150 ljudi i bila raspore ena po vodovima u ondašnjim sjedištima kotarskih NOO-a.

O ulozi i zadacima milicije Li ki vjesnik je u broju 29, od 6. januara 1945. godine pored ostalog, pisao: »Uparedo s razvitkom naše narodne vlasti, nužno je došlo do organizacije milicije, pomog nog organa NOO-a. Milicija ima zadatak uvati ste ene tekovine NOB, tj. voditi upornu borbu protiv svih koji nastoje poremetiti mir i red, koji ho e ugroziti živote našeg naroda.« Tako formulirane zadatke milicija je s uspjehom izvršavala. Ona je uzela i aktivnog u eš a, kako u održavanju op eg reda i mira, tako i u suzbijanju banditizma, tj. diverzantsko-teroristi ke aktivnosti neprijatelja. U prolje e 1945. godine, pred kona no oslobo enje zemlje, zajedni ki naponi NOO-a, OZN-e jedinica JA, KNOJ-a i milicije bili su usmjereni na osiguravanje potpune bezbjednosti na oslobo enom teritoriju Like. Prišlo se i prikupljanju oružja, koje je ostalo iza razbijenog neprijatelja ili koje se iz bilo kojih razloga skrivalo kod pojedinaca. Oružje je predavano vojnim komandama ili korišteno za naoružavanje aktivista u novooslobo enim selima u cilju vlastite samozaštite i borbe protiv banditizma. Uvedeno je i stalno sistematsko patroliranje po oslobo enim selima i mjestima, kako od strane vojnih jedinica tako i od strane narodne odbrane i milicije. Ograni eno je i stavljeno pod sigurnu kontrolu kretanje sumnjivih lica, tako da je za svako kretanje iz mjesta u mjesto bilo uvedeno izdavanje propusnica, a što je bilo u nadležnosti upravnih odjela NOO-a. Zajedni kim nastojanjem svih organizacija i ustanova zavedena je kontrola i provjeravanje onih lica koja su iz neprijateljskih uporišta dolazila na oslobo eni teritorij, kako bi se otkrila i suzbila neprijateljska špijunaža. U svim selima organizirana je i borba protiv neprijateljskih ostataka, koji su se krili po šumama i pokazivali riješenost da nastave sa svojom zlo ina kom djelatnosti.

Osnovni uvjeti u kojima je djelovala obavještajna služba u četvrtoj godini rata

Govoriti o uvjetima u kojima je djelovala partizanska obavještajna služba na području Like moguće je samo ako se u nju barem letimično osvrtno na nekoliko bitnih momenata koji su imali jačeg odraza na rad ove službe. To su, prije svega, visok stepen privrženosti velikog dijela stanovništva Like NOB-i što je bio osnov masovnoj bazi obavještajne službe, akcije veštih jedinica NOV i manjih udarnih grupa na periferiji neprijateljskih uporišta ili na komunikacijama kojima se neprijatelj služio, pojava i djelovanje neprijateljskih trupova, žestok teror neprijatelja i njegove svakodnevne represalije nad stanovništvom Like, široko postavljen i razgranat sistem punktova njemačke, ustaške i etničke obavještajne službe, i, najzad, pripremanje njemačkih okupatora i njihovih slugu za dugotrajan gerilski rat i intenzivnu diverzantsko-terorističku aktivnost pomoću u raznih komandosa i terorističkih grupa.

Privrženost velikog dijela stanovništva Like NOB-i bio je jedan od najhitnijih faktora za uspješno djelovanje svih organizacija NOP-a, pa i njegove obavještajne službe. Zapravo, što se tiče obavještajne službe, može se reći da je ta privrženost stanovništva bila faktor od prvorazrednog značaja. Entuzijazam s kojim su narodne mase išle u borbu davao je neizbrisiv pečat, kako drugim organizacijama i strukturama pokreta, tako i obavještajnoj službi. Njena masovnost i visok stepen organiziranosti odraz su masovnosti i organiziranosti koje su karakterizirali NOP u Lici, od prvih ustaničkih dana do pobjedonosnog završetka oružanog dijela narodne revolucije. Međutim u patriotski raspoloženo stanovništvo, spremno da se svim sredstvima bori protiv neprijatelja, komunisti su unijeli duh poleta i visok stupanj organiziranosti. Smisao za organizaciju, svojstven Komunisti koji partiji Jugoslavije, došao je u velikoj mjeri do izražaja i na organizaciji obavještajne službe.

Govoriti o masovnoj bazi partizanske obavještajne službe u Lici, znači govoriti o širokom i posebnom vidu pokreta otpora koji se pod rukovodstvom Partije stvorio i djelovao na tom području. Obavještajna služba u kojoj je uspješno sarađivalo preko hiljadu starijih ljudi, žena, omladine, pa i pionira postala je poseban vid organizacije naroda u borbi protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu. Ogromni ugled koji je Partija, kao predvodnik oružane borbe, uživala do te mjere je vezao stanovništvo uz komuniste da su oni u svim, pa i u najtežim situacijama, mogli da se oslanjaju na najveći dio naroda. Može se ustvrditi da se 1.200 članova KPJ, koliko ih je u septembru 1944. bilo u Lici, ne računajući one u NOV, poistovjeđivalo s oficirima obavještajne službe. Istovremeno su i četiri hiljade članova SKOJ-a⁵, velik broj odbornika NOO-a, aktivista AFŽ-a i USAOH-a činili nepresušno vrelo kadrova, koji su najdirektnije učestvovali u borbi s neprijateljem, izvršavajući i delikatne i odgovorne zadatke za NOP. Svi ti aktivisti, a naročito komunisti, bili su ne samo politički radnici nego i obavještajni oficiri. Druga stvar nije ni moglo biti. Zahvaljujući stalnoj razvijanoj budnosti preko organizacija Komunističke partije, SKOJ-a, NOO-a, vojnopozadinskih vlasti i obavještajnih organizacija, velik dio stanovništva skoro samoinicijativno uključivao se u rad obavještajne službe. Pored toga s partizanskom obavještajnom službom

5 Ovi podaci o broju članova KPJ i SKOJ-a iznijeti su u organizacionom referatu na IV okružnoj partijskoj konferenciji za Liku, održanoj 20. oktobra 1944. godine u Srednjoj Gori.

sara ivalo je i nešto etnika i domobrana. Polaze i od dominantnog uticaja Partije i patriotizma ljudi, žena, omladine i pionira, OZN-a se sa sigurnoš u oslanjala na stotine i stotine onih koje nitko i nikada nije evidentirao kao obavještajce, a nije ih mogao evidentirati ni kao vojne obveznike jer su bili stari ili nejaki.

Izuzev one koji su otišli ili bili mobilisani u ustaške, domobranske i etni ke jedinice, u Lici su svi oni koji su bili sposobni za borbu stupili u 6, 19. i 35. diviziju NOVJ. U selima su ostali starci, žene i djeca, ali ni oni nisu mirovali. Uklju ili su se u pozadinski front, na kojem je uistinu bilo mnogo primjera, vrijednih divljenja, samoinicijativnosti, domišljatosti, snalaženja i konkretnog doprinosa borbi protiv neprijatelja. Tako su na smjenu, esto samoinicijativno, žene Dobrosela dežurale u blizini neprijateljskog garnizona da bi osmatrale kretanje neprijateljskih vojnika, uo avale promjene u njihovom rasporedu i o tome pravovremeno obavještavale partizansku obavještajnu službu. Onima koji bi im se obratili mješavinom našeg, ruskog ili poljskog jezika otvoreno bi nudile da ih odvedu k partizanima. inile su to potpuno svjesne, znaju i da mogu postati žrtvom gestapovskih provokatora. Iza Dobroseljanki nisu izostajale ni žene iz drugih sela Like, ije je stanovništvo vrsto stajalo uz NOP. Saradnja žena u partizanskoj obavještajnoj službi bila je ne samo zna ajna nego i zadivljuju e umješna, predana i vrlo korisna. inile su to one s toliko opreza i jednostavnosti da ni sumnji avi gestapovci, naj eš e, nisu ništa primje ivali. U praksi svakodnevnog ratnog života, obi ne seoske žene, polupismene ili nepismene, u ile su i nau ile razlikovati mitraljeze šarac od brede, opisivati položaj neprijateljskih bunkera i drugih utvrda.

Zna ajan prilog na obavještajnom planu davali su i pioniri. Dovitljivost i odvažnost koje su, u toku NOB-e, pokazivali i najmla i borci — pioniri, zaslužuju najve e mogu e priznanje. Partizanska eta divoselskih pionira, kroz svakodnevne sukobe s ustašama, u obrani vlastitih ognjišta uvelike se kvalificirala i na poslovima izvi anja, kao jednog od oblika obavještajnog rada.

Tako masovna obavještajna služba bila je redovni izvor obimnih i sigurnih podataka o neprijatelju. Saradnja terenske obavještajne službe, objedinjene najprije u POC-u, zatim u OZN-i za Liku, s obavještajnim i operativnim organima 6, 9, 13, 19. i 35. divizije NOV bila je esta, prisna i vrlo intenzivna. Saradnja se sastojala ne samo u tome što su vojne jedinice redovito i neposredno primale podatke o neprijatelju od obavještajaca komandi mjesta, ROC-eva i partijskih komiteta ve i u tome što su obavještajni i informativni oficiri ponegdje i direktno komunicirali sa saradnicima obavještajne službe na terenu.

Izvjestaji terenske obavještajne službe, objedinjene u OZN-i za Liku, nisu davani samo vojnim jedinicama, ve su oni odlazili sve do Glavnog obavještajnog centra za Hrvatsku. Ne rijetko iza toga na komunikacije, kao što su Biha — Donji Lapac — Knin ili Oto ac — Gospi — Gra ac, sru ivali su se udarci partizanskih jedinica. Pod njihovim napadima komunikacije kroz Liku sve više su se kitile olupinama zapaljenih neprijateljskih tenkova i kamiona. Široko rasprostranjena mreža obavještajne službe postala je glavnim osloncem i inicijatorom aktivnosti i partizanskih udarnih grupa. Te grupe su neprijatelju zadavale velike udarce, nanose i mu znatne gubitke u ljudstvu i ratnoj opremi, naro ito u transportnim sredstvima. Me u brojnim uspješnim akcijama udarnih grupa valja pomenuti dvije: akciju udarne grupe na

Prisjeci kod Dobrosela 16. decembra 1943. u kojoj je ubijen jedan njema ki viši oficir, ranjen vojni voza i ošte eno osobno vozilo i akciju na Janj i kod Peruši a u kojoj je udarna grupa do ekala i likvidirala bojnika Mesi a, zapovjednika jedne od najzloglasnijih ustaških bojni. Spomenimo i likvidaciju etni ke špijunske grupe kod Srba. Udarne grupe su, pored zadavanja udaraca neprijatelju, konstantno stvarale uvjete za politi ko-obavještajnu aktivnost na okupiranom teritoriju, poticale rast borbenog raspoloženja stanovništva i omogu avale stalnu mobilizaciju ljudstva u redove NOVJ. Uz obavještajnu aktivnost naro ito je bila vezana djelatnost udarnih grupa koje su predvodili obavještajni oficiri ROC-eva, odnosno OZN-e ili informativni oficiri komandi podru ja i operativnih vojnih jedinica.

Partizanska obavještajna služba je uspijevala, iako ne uvijek i na svakom mjestu, da se s odre enim uspjehom nosi s mo nom i iskusnom njema kom obavještajnom službom i da onemogu uje njene planove likvidacije partizanskih baza i uporišta pomo u posebnih jedinica, takozvanih trupova.'

Ne samo da su u nekim dijelovima Like neprijateljski trupovi onemogavani u njihovim zlo ina kim namjerama nego je partizanska obavještajna služba inicirala niz uspješnih akcija za uništenje dijelova neprijateljskih trupova. Tu se mogu spomenuti udarci koji su u februaru 1944. godine zadani trupu »Perkovi «⁷ u Osredcima i na prilazima Martin-Brodu od strane partizanskih udarnih grupa. Zahvaljuju i širokoj mreži oko nekih neprijateljskih garnizona, kao i ljudima u samim garnizonima, partizanska obavještajna služba saznala je mnogo toga o emu je ovisila uspješna borba protiv neprijateljskih trupova. Prije svega upoznala je strukturu i na in »rada« tih zloglasnih, iako brojno malih formacija. Na osnovu izvještaja, kako s podru ja Like, tako i iz drugih krajeva, Glavni obavještajni centar pri Glavnom štabu Hrvatske upoznao je instrukcijom od 29. decembra 1944. godine podrene obavještajne centre s informacijama koje je do tada imao o trupovima i uputio ih na mjere koje bi trebalo primjenjivati u borbi protiv njih. Zahvaljuju i budnosti naroda, akcijama udarnih grupa i uop e pripadnika vojno-pozadinskih organa, onemogu ene su mnoge zlo ina ke namjere neprijateljskih trupova. Na žalost, tamo gdje nije bilo dovoljno budnosti trupovi su postizali izvjesne uspjehe, kao što je to bio slu aj u brinjskom Gornjem kraju, Jurkovi ima kod Peruši a i na Kr ani kod Udbine.

Za sagledavanje uvjeta u kojima je djelovala obavještajna služba treba ukazati i na injenicu da je jedan ve i dio Like, i u zadnjoj godini rata, bio pod neprijateljskom okupacijom. Na tom podru ju dolazilo je do estih i žestokih borbi s daleko nadmo nijim neprijateljem koji je vršio brojne zlo ine i primjenjivao razne oblike terora i represalija nad stanovništvom. U okupiranim dijelovima Like, pa i na podru ju neposredno uz neprijateljska upo-

6 U jesen 1943. u Glavnom obavještajnom centru Hrvatske se saznalo da su Nijemci formirali specijalno obučene i opremljene jedinice od etrdesetak ljudi za borbu protiv NOP-a, koje su nazvali trupovima. Prvi trup organiziran je u 369. legionarskoj diviziji, zatim su bili formirani u 114. lova koj i 373. legionarskoj diviziji, kao i jednom puku divizije »Brandenburg«. Ljudstvo je regrutirano na dobrovoljnoj osnovi iz redova Nijemaca i ustaša. Formiranje prvih trupova vremenski se podudara s prodiranjem 114. lova ke i 373. legionarske divizije iz Bosanske krajine preko isto ne Like k jadranskoj obali. Osnovni zadatak trupova bio je da prikriveno prodiru u dubinu partizanskog teritorija, da se koriste no u maglom i drugim prirodnim prednostima tajnog privla enja k cilju, kako bi što potpunije iskoristili trenutak iznena enja, u postizavanju svog cilja: uništavanje partizanskih štabova, komandi, bolnica, komiteta i uop e centara okupljanja aktivista NOP-a.

7 Trup Je nosio naziv po svom vo i, ustaškom poru niku Mihovilu Perkovi u.

rišta, svaki sumnjivi pokret bio je nemilosrdno presijecan kratkim rafalima njemačkih šaraca i automata, dok je najveće represalije i prave masovne zločine neprijateljinio prilikom svakog izlaska iz svojih stalnih uporišta. On je isto ispade iz svojih uporišta vršio i zbog toga da pljačka i pali i tako uništava materijalnu bazu NOP-a. Pored ubijanja, maltretiranja i mučenja svih onih do kojih bi se domogao, neprijatelj je stanovništvo odvodio u logore, a njihovu imovinu, što ne bi mogao opljačkati i odvesti, uništavao. Brojnim pljačkama i paljevinama svakodnevno je iscrpljivana materijalna baza stanovništva tako da se ona u selima isto no od Plješevice i u koreni ko-krbavskoj kotlini, kao i na područjima drugih ustaničkih sela, već u ljeto 1944. godine mogla smatrati potpuno uništenom. Stanovništvo je bilo dovedeno u situaciju da umire od gladi, golotinje i drugih nedajada, koje mu je enixstolnametnuo s ciljem potpunog fizičkog uništenja. Time su narodu i NOP-u naneseni veliki udarci i otežavan rad antifašističkih i obavještajne službe.

Pored mnogih zločina koje su njemački okupatori, ustaše i etnici izvršili u Lici, u vremenu o kom je riječ, ukazao samo na neke. Glavni štab Hrvatske svojom naredbom broj 6, od 3. februara 1944. godine, obavijestio je podređene štabove o akciji njemačkog trupa koju je 27. januara 1944. izvršio u Škali u kod Brinja. Oko 50 pripadnika ovog trupa, šareno obučenih s partizanskim kapama na glavi, iznenada se pojavilo u selu. Prevarili su jednog odbornika da su partizani iz 2. brigade 13. divizije, da dolaze iz Glavaca i da im je komandant Bubanj.⁸ Neoprezni odbornik je trupovce odveo do sjedišta mjesnog NOO-a, a oni su sve one koji su se oko njih okupili pobili, a zatim se razbjegli na sve strane.

Prema izvještaju POC-a za Liku, koji je 7. marta 1944. godine upućen en GOC-u, ustaše su 29. februara 1944. blokirale Otočac, pohapsile mnogo ljudi i žena i slijedećeg dana o telefonske stupove objesile 36 lica. Među obješenima bili su i Stanišek, predsjednik Gradskog NOO-a Otočac i Jure Ilić, tajnik Mjesnog NOO-a u Ovišini.

Ove ustaška grupa upala je noć u izmeću 26/27. marta 1944. godine u zaselak Bašiča Poljana, gdje su se nalazili Kotarski komitet KPH Perušiča, Kotarski komitet SKOJ-a, Kotarski NOO Perušiča, Komanda mjesta Perušiča, Općinski NOO Kosinjski i dio Općinskog NOO-a Klanac — Pazarište, i u svanuće ubili 29 i zarobila 34 partijska rukovodioca, odbornika i borca. Među poginulima bili su i Joso Alešković, predsjednik Kotarskog NOO-a Perušiča, Milena Pražič, član Kotarskog komiteta SKOJ-a Perušiča i Dušan Škorić, šef ROC-a pri Komandi mjesta Perušiča.

Prema izvještaju Kotarskog komiteta KPH Donji Lapac, upućenom 19. aprila 1944. Okružnom komitetu KPH za Liku, Nijemci i etnici su 2. aprila 1944. godine otjerali u logor 547 lica: iz Dobrosela 500, iz Doljana 11, iz Gornjeg Lapca 31 i iz općine Srb 5 lica. Od toga broja 19 ljudi je bilo srednjih godina, 58 omladinki i omladinaca, a ostali su bili starci, žene i djeca. Fašisti su tada opljačkali 245 komada krupne i 206 komada sitne stoke. Zapalili su 89 kuća i 125 gospodarskih zgrada.

Jedna grupa okorjelih ratnih zločinaca, sastavljena od Nijemaca, ustaša i etnika, prokrala se u našu pozadinu i 2. juna 1944. u Krani kod Udbine masakrirala u bolnici 34 ranjenika i sve bolnike osoblje. Među ubijenim bili su i politički komesar 8. divizije Aleksandar Backović i dr Josip Kajfeš.

⁸ Viktor Bubanj je u to vrijeme stvarno bio komandant te brigade.

U proljeće 1944. godine postale su znatno aktivnije i zloglasne etničke trojke i petorke. One tragaju za partizanskim aktivistima. Ubacuju se u šume i na putevima i prolazima, maskirane u partizanska odijela, postavljaju zasjede, dojekuju ljude i ubijaju. Gdje se god domognu nekoga od simpatizera NOP-a ili porodica partizana tuku ga i premlaju do mrtve postelje. Ne mali je broj osoba koje su ubijene ili umrle od etničkih batina.

etnici su bili i glavni nosioci terora i izvršioци brojnih zločina po okupiranim ili poluokupiranim selima jugoistočne Like, Gacke doline i u okolici Medka. Od etničke ruke pali su tokom 1944. godine mnogi partijsko-politički i obavještajni radnici, među kojima i: Milan Uzelac Brico, Nikola Milošević, Dragan Jelačić, Stevo Delić (u otoka kotaru), Marija Balačić, Duročki, Jovo Blanuša, Uroš Damjanović, Mito Medić (u lapa kotaru), Jovan Radaković (u otoka kom) i drugi.

Prema izvještaju koji je ROC Otočac, 18. jula 1944. godine, uputio OZN-i za Liku, 1. satnija 19. ustaške bojne, zajedno s etnicima iz Crne Vlasti, opkolila je 8. jula 1944. zaselak Sjeviću u Turjanskom i ubila i ranila 18 duša. Među ubijenima bio je i jedan starac od 70 godina, ostalo su bile žene i djeca. Poslije pokolja održana je smotra neprijateljskih vojnika, na kojoj je ustaški zapovjednik pohvalio etnike, istakavši da je »rođ etnika Konara« najbolje izvršio svoj zadatak.

U toku 5. 6. i 7. decembra 1944. godine spaljeno je selo Kik kod Lovinca, a na sektoru Metka poklano je 138 žena i djece. Spaljen je i zaselak Bogunica kod Metka od strane pripadnika ustaške Jurišne bojne i dijelova 9. i 19. bojne, po naredjenju dopukovnika Frane Sudara koji je lično u otovovao u klanju. Deset dana kasnije (17. XII) pripadnici jednog njemačkog lovačkog bataljona spalili su i opljačkali sela Jasikovac, Vrpilje i Tuk kod Korenice. I posljednja njemačka ofanziva u proljeće 1945. na području Krbave donijela je ogromna stradanja njenim stanovnicima. U paljenju, pljački i klanju civilnog stanovništva tada se osobito istakla 4. ustaška bojna i 1. jurišna bojna 11. ustaške divizije. Pobijeno je i poklano oko 200 duša, spaljeno 60 zgrada, odagnato oko 600—800 komada stoke i opljačkane mnoge civilne zemunice u kojima se nalazila roba i druge kućne potreštine.

Liku su njemački okupatori odmah iza kapitulacije fašističke Italije prekrili sitavom mrežom punktova i ispostava svojih obavještajnih organizacija s kojima je od tada pa do kraja rata upornu borbu vodila partizanska obavještajna služba. U borbi protiv NOP-a u Lici su djelovali Gestapo (Geheime Staatskolizei) tajna državna policija, SD i SIPO (Sicherheitsdienst und Sicherheitspolizei) Služba sigurnosti — obavještajna služba nacističke stranke i policija sigurnosti ili policija poretka, ABWEHR (vojna obavještajna služba) i GFP (tajna vojna policija). Zna se da je u Lici i Kordunu bilo 16 špijunsko-diverzantskih centara. U samom Gospiju su bila četiri ABWEHR-ova punkta. Taj glomazni špijunsko-policijski aparat bio je usmjeren na izvođenje diverzantsko-terorističkih akcija protiv snaga NOP-a. U Lici su do izražaja naročito došli razni punktovi i ispostave vojne obavještajne službe (ABWEHR). Partizanska obavještajna služba imala je najviše poslala s takozvanom trupnom obavještajnom službom, koja su odjeljenja pod nazivom I-c odjeljenja bila formirana u svakoj trupnoj jedinici u sitavom nizu mjesta, kao što su Bihać, Nebljusi, Donji Lapac, Suvaja, Zrmanja, Knin, Gračac, Gospić, Otočac i Brinje.

Hitlerovi generali nisu slučajno, neposredno pred kapitulaciju Italije na području istočne Like najprije uputili 114. lovačku diviziju a kasnije kao stalne posadne trupe doveli 373. legionarsku diviziju. Po etkom 1944. godine Nijemci su u Liku dovukli i rasporedili oko komunikacije Brinje—Otočac—Gospić i dijelove 392. legionarske divizije. Oni su sve to učinili zbog toga što se kao školski primjer rada i organizacije može navesti dobra i efikasna organizacija obavještajne službe u ovim divizijama, a naročito u 384. puku 373. legionarske divizije koji je, u vrijeme pripremanja i izvođenja sedme neprijateljske ofanzive, skoro istav bio lociran u području Srba otkuda je u poznatoj drvarskoj operaciji nastupao prema Drvaru.

Obavještajna služba pri Štabu 373. divizije bila je organizirana kao posebno štabno odjeljenje. Zvalo se I-c odjeljenje. Kao naročito karakterističan rad ovog odjeljenja može se ista i obrazovanje njegovih ispostava, uporišta i obavještajnih punktova na terenu, kako u većim tako i u manjim mjestima, te ograncima u trupnim jedinicama. Ogranci su trebali prikupljati podatke o NOV i POJ, bilo vlastitim izvištanjem, bilo putem uobičajenih izvika i njihovih akcija jedinica kojima su bili pridruženi. Naravno učinili su to i putem stvaranja agenture. Rukovodioci pomenutih ograncima imali su dužnost da s patrolama li no obilaze teren i na njemu postavljaju zasjede radi zarobljavanja partizana. U pravilu ABWEHR nije imao svojih organizacionih jedinica u puku i nižim vojnim jedinicama. Međutim, organizacija obavještajne službe u 373. legionarskoj diviziji od tog je pravila odstupala. Postoje podaci da se poručnik Günther Dumcke, koji je vodio I-c odjeljenje 384. puka ove divizije, proslavio po tome s koliko je preciznosti vodio dnevnu kartu o neprijateljskim partizanskim položajima. Smatra se da su mu u tom mnogo pomogli etnici, a naročito njihov vojvoda Mane Rokvić.

Špijunska aktivnost na području Like razvijali su i oni punktovi njemačke obavještajne službe koji su bili locirani u njenom susjedstvu: Kninu, Bihaću i Karlovcu. U Kninu je postojalo nekoliko punktova njemačke obavještajne službe: I-c odjeljenje pri Štabu njemačkog 15. armijskog brdskog korpusa, koji se štab jedno vrijeme nalazio u Kninu, zatim I-c odjeljenje 384. puka divizije i ispostava Knin formirana u julu 1944. godine. Ispostava Zavalje imala je zadatak da prima sve izvještaje od okolnih ispostava. Ona je, u neku ruku, bila na razini Meldekoph-a — teritorijalno-obavještajnog punkta ABWEHR-a. U Zavalju je postojao i logor za salušavanje zarobljenika, kako partizana tako i civilnih lica koja bi bila uhapšena po osnovi sumnje da surađuju s partizanima. Obavještajna ispostava pri ovom logoru zvala se »Ispostava Dolm«.⁹ Na području obavještajnog punkta u Zavalju stajao je poručnik Pietriga. Ispostava I-c službe u Bihaću igrala je u prvo vrijeme najveću ulogu u obavještajnoj obradi ličkog teritorija koje se prostire istočno i sjeverozapadno od Plješevice. Ova ispostava bila je najprije pridružena Štabu 373. artiljerijskog puka 373. legionarske divizije, a tada ju je vodio poručnik Günther Dumcke.

Iako su institucije njemačke obavještajne službe u Lici bile veoma aktivne, mlada partizanska obavještajna služba s njima se uspješno nosila. Uspjesi NOVJ natjerali su neprijatelja da mijenja svoj obavještajni nastup prema NOP-u. I u trenucima poraza neprijatelj je mislio na budućnost. Spremao je revanš. Zbog toga je provodio krupne reorganizacije svoje obavještajne službe i pripremao se za gerilski rat, tj. za novu ratu i poslije rata, dok je odre-

9 Dolm je kratica od Dolmetsch, što znači i tumač.

eni broj svojih agenata konzervirao ostavljaju i ih za kasniji period. U skladu sa svojim stratezijskim ciljevima najprije stvara krupnije institucije obavještajne službe, kojima daje nazive kao što su FAT Frontaufklarungstrup — trup za izvi anje fronta i komanda za izvi anje (FAK).

Konci ABWEHR-ovog ogranka za izvi anje fronta »FAT-126-W«, ije je sjedište bilo u Zagrebu, protezali su se i na Liku. FAT-126-W imao je u Karlovcu poseban punkt pod nazivom MK (Meldekoph) na ijem elu se do ljeta 1944. nalazio Fridrich Peschke, poznati fabrikant arapa, koji je još prije rata postao glavni ABWEHR-ov agent u Karlovcu i okolici. Peschke je nanio dosta štete NOP-u na Kordunu, a kasnije i u Gackoj dolini gdje se doselio partizanski dezertjer Joco Eremi i drugi njema ki agenti.

Od po etka 1944. godine ustaškom špijunažom, odnosno ustaškom nadzor- nom službom (UNS) koja se nešto više bila u vrstila u Gospi u i još nekim mjestima, rukovode gestapovci, koji su se nalazili u Gospi u, gdje figuriraju kao oficiri za vezu s ustaško-domobranskim vojnim jedinicama. Bilo ih je desetak a šef im je bio neki poru nik Bait (ili Bal), koji je naro ito bio u tijesnoj vezi s ustaškom špijunažom u 4. ustaškom zdrugu. Bait odlazi u kancelarije Izvještajnog odjela 4. ustaškog zdruga, a u Baltov ured zalaze Jurica Samardžija, ustaški stožernik, Rude Rie, ustaški satnik i ostali zaposleni u ustaškom izvještajnom uredu.

Ustaše su u Gospi u i Peruši u velik dio državnog aparata podredile svojoj špijunaži. Svi su morali da rade za njih. Naro ito se masovno oslanjaju na lugare koji, po prirodi svog posla, dolaze u mogu nost da po selima ispod šume otkrivaju aktiviste i simpatizere NOP-a i prikupljaju podatke o snagama NOV. Me u lugarima je još 1944. indentificirano 16 ustaških špijuna. Otkrili su ih aktivisti NOP-a i »njihovi« saradnici iz tih sela. I u nekim ustaško-domobranskim posadama u Oto cu bili su vrsto ugra eni saradnici NOP-a. Neki od njih su radili ak i u neprijateljskim obavještajnim uredima. To je omogu ilo OZN-i da na tom podru ju uspješno otkriva planove neprijatelja, nosioce neprijateljske obavještajne službe i u dobrom dijelu njihove agente.

U Karlobagu je bila razvijena ustaška špijunska organizacija, koju je stvorio i njom rukovodio ustaški logornik. Otkriveni su njegovi doušnici na oslobo enom i na još neoslobo enom teritoriju. I u Lovincu i okolici otkri- ven je intenzivan rad ustaške obavještajne službe, kojom je rukovodio Mišo Krpan, zamjenik zapovjednika 35. ustaške bojne, stacionirane u Lovincu. Krpan je stvorio špijunsku mrežu u okolici Lovinca i u Podgorju (Pakle- nica—Šibuljina). Imao je stalno na raspolaganju 4 ustaše, koji su mu služlii kao kuriri s Gospi em, gdje je špijunske izvještaje dostavljao li no ustaškim pukovnicima Juci Rukavini i Metikošu.

etni ka špijunaža bila je najviše razgranata u jugoisto noj Lici i Gackoj dolini. U svakoj etni koj »brigadi« postojali su ljudi koji su se isklju ivo bavili špijunskim radom a nazivali su ih nacionalnim povjerenicima. Oni su, u stvari, bili rukovodioci etni ke špijunaže a maskirali su se tobožnjim kulturnim i nacionalnim radom na »o uvanju nacionalnih interesa« srpskog naroda. Oni su najdirektnije bili povezani s njema kom, a ponegdje i ustaš- kom obavještajnom službom, kojoj su predavali prikupljene podatke o sna- gama NOP-a. etni ka špijunaža bazirala se na grupi kolja a, koji su preko svojih porodica, rodbinskih veza i rijetkih simpatizera prikupljali podatke i dostavljali ih svojim starješinama. U komitskom etni kom odredu, pod vod- stvom Mom ila i oke Mari a, svi komandiri eta bili su ujedno i obavješ-

tajci. Svaki starješina imao je po pravilu svoju obavještajnu mrežu. Ta mreža nije bila mnogo stru na, ali je ipak bila dovoljno efikasna i opasna, jer je bila usmjerena samo na to da inicira zlo ine. Ne mala aktivnost ustaške i etni ke obavještajne službe u 1944. godini bila je usmjerena na domobransko-ustaške i etni ke jedinice radi spre avanja njihovog rasula i bježanja ljudstva na stranu NOVJ.

S razgranatim sistemom neprijateljske špijunaže nosila se partizanska obavještajna služba, iako nije imala potrebnog iskustva, a ni visoko stru nih kadrova i tehni kih sredstava. Partizanska obavještajna služba nije se mogla služiti ni jednim od tehni kih sredstava kojima su se služili njema ki obavještajci. Partizanski obavještajci nisu raspolagali radio-stanicama, radio-aparatima, telegrafima, pa ni telefonima, golubovima, nevidljivim mastilom, ni kodovima za šifriranje. Ali, svejedno su pobje ivali i pobijedili neprijatelja! Nedostatak tehni kih sredstava nadokna ivali su požrtvovanjem, hrabroš u i li nom dovitljivoš u. Zahvaljuju i injenici što su se borili za pravedne ciljeve, pomagao ih je itav narod, iz ijih su redova regrutovali svoje brojne saradnike, koji nisu radili za novac, ve za ideale, uvjereni da se bore za uzvišenu stvar narodnog oslobo enja ispod tu inskog jarma.

Zbog stalnog širenja NOP-a i stvaranja velikih oslobo enih teritorija, njema ka obavještajna služba našla se pred nepremostivim problemom kako obavještajno pokriti oslobo ene teritorije radi pra enja svih zbivanja na njima. S uo avanjem tog problema dolazi do promjene u pristupu njema ke obavještajne službe pitanjima borbe protiv naraslih snaga oslobodila kih popreta u Evropi, pa i u Jugoslaviji. Javlja se poznati Oto Skorцени sa svojim diverzantsko-teroristi kim planovima na ijem bi ostvarivanju radili posebno formirani komandosi, ijim bi akcijama prethodilo stvaranje agenturne mreže. Ova mreža stvarana je na taj na in što je neprijatelj, pri napuštanju neke teritorije, ostavljao na njoj svoje agente ili ih naknadno ilegalno ubacivao. Ti agenti bi na odre enom podru ju ili objektu vršili stalnu opservaciju, prikupljali podatke vojnopoliti ke ili privredne prirode, koje bi dostavljali nadležnom FAT-u ili njemu podre enim punktovima. Na tu obavještajnu liniju, naro ito poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a, uvijek se nadovezivala diverzantsko-teroristi ka aktivnost, koja je bila usmjerena na štabove, komunikacije, rukovode e kadrove i dr.

Orijentacija na diverzantsko-teroristi ku aktivnost širih razmjera uslovila je da se pri Glavnoj upravi sigurnosti Rajha RSHA (Reichssicherheitshauptamt) stvori Centar za upravljanje diverzantsko-teroristi kim akcijama. Tvorac ovog centra bio je ve pomenuti Oto Skorцени. Akcije kojima je upravljao ovaj centar izvo ene su uvijek na prepad. Zato je i centar dobio naziv Jagdkomando (Lova ka komanda). Formacije koje su izvodile diverzantsko-teroristi ke akcije nosile su naziv Jagdferbande. Za podru je NDH postojala su u Zagrebu dva centra: jedan je bio njema ki pod nazivom Jagdferband, a drugi ustaški koji je nazivan Ustaška odbrana. Na elu Jagdferbanda se nalazio Nijemac Rauman, a Ustaške odbrane Maks Luburi . Zadatak ovih centara sastojao se u stvaranju posebnih obavještajno-teroristi kih grupa, koje su ubacivane na oslobo enu teritoriju, da bi na njoj uništavale živu silu i objekte od koristi za NOVJ. itav teritorij NDH, u pogledu diverzantsko-teroristi ke djelatnosti, bio je podijeljen na devet sektora, na ijem su elu stajali visoki ustaški funkcioneri. Birani su iz redova poznatih ustaških kolja a tipa Delka Bogdani a — kojem je dodijeljen sektor Lika, Josipa

Tomljenovi a Brace (Gorski kotar), fratra Miroslava Filipovi a (Slavonija i Srijem), Slavka Hajdinovi a (Kordun), Frane Sudara (Bosna i Hercegovina) itd.

Sli no Ustaškoj odbrani i Jagdferband je podijelio podru je NDH na sektore u kojima su osnivane jagdkomande. Jedan od njih desetak bila je i Jagdkomando Gospi , s kojom se partizanska obavještajna služba u Lici morala ozbiljno su eljavati u želji da osujeti njegove zlo ina ke akcije. Pri izvo enju diverzantsko-teroristi kih akcija tijesno su sara ivale s regularnim jedinicama njema ke oružane sile. Ove su se grupe ponekad prurušavale u etnike, a ponekad kamuflirali kao partizani da bi se lakše i duže održali na oslobo enoj teritoriji.

Njema ku diverzantsku jedinicu u Gospi u, pod nazivom Jagdkomando Gospi , formirao je Karlo Rieger, predratni agent njema ke obavještajne službe, kao zatvorenik kod SS trupa primio se diverzantsko-teroristi kog posla da bi se na taj na in iskupio zbog svojih kriminalnih djela. U Gospi u se pojavio u uniformi ustaškog poru nika pod imenom Franje Bariši a. S njim su stigli narednik Jirši Kraus (pseudonim Zvonko Novak), ina e sudetski Nijemac, i Heinrich Jebsenž. Rieger nije u Gospi došao praznih ruku. Naprotiv, dovukao je dvadesetak kamiona natovarenih raznim materijalom. Bilo* je tu naoružanja raznog porijekla, angloameri kog i ruskog, svih vrsta municije, konzervirane hrane, odje e, sanitetskog materijala, cigareta i svakojakih potrepštinama. Sve je to sklonjeno u unaprijed pripremljena potajna skladišta. U po etku je grupa Riegerovih diverzanata brojila 25 ljudi. Kasnije je znatno oja ana. Pored napada na partizanske štabove, bolnice i druge objekte na udaru grupe trebale su biti i partizanske komunikacije kroz Liku, naro ito one koje su iz Dalmacije preko Like vodile ka Kordunu, Hrvatskom primorju, Gorskom kotaru i Bosni.

Riegerova grupa se regrutirala iz redova ustaša, ije je uniforme uglavnom i nosila. Pripadnici »Lova ke komande« naj eš e su se po terenu kretali u grupama do 20 ljudi. Na elu svake grupe nalazio se oficir u ijoj su pratnji bili podoficiri, po jedan stru njak za radio-telegrafiju, diverzije i za obavještajno agenturni rad. Svi pripadnici grupe nosili su lako naoružanje, me u kojim i naoružanje engleskog porijekla. Bili su obilno snabdjeveni raznim nov anim valutama, od jugoslavenskih dinara, Paveli evih kuna i talijanskih lira do ameri kih dolara i engleskih funti. Pored lažnih legitimacija svi pripadnici grupe nosili su dobro skriven posebni dokument, koji im je osiguravao prihvata od strane prvog njema kog ili ustaškog oficira na kojeg nai u, odnosno punkta vojnoobavještajne službe FAT i MK. U svojim akcijama pripadnici ove Jagdkomande oslanjali su se na ustaške jedinice, a naro ito one koje su bile pod komandom ustaškog pukovnika Delka Bogdani a. Ustaški komandanti su imali poseban nalog da Riegeru i njegovim ljudima ti svemu pomažu. Omogu eno im je da saslušavaju zarobljene partizane kako bi se i tim putem snabdjeli potrebnim informacijama. Pored punktova njema ke i ustaške obavještajne službe u Gospi u, Rieger se oslanjao na punkt GPP (Tajne vojne policije) u Brinju te na punkt ABWEHR-a u Oto cu.

Rieger je naro ito bio poznat po svojim prisnim vezama s etnicima Gavre Stanojevi a, koji su djelovali u Metku i okolici. To je izazivalo zavist kod ustaša i postalo uzrokom njegovog odlaska iz Gospi a. Naime, Nijemci su povukli Karla Riegera zbog toga što je u o ima ustaša bio kompromitiran otvorenom saradnjom s etnicima. Mjesto njega u Gospi je došao Anton

Codeiii folksdoj er iz Ljubljane, koji se u Gospi u predstavio kao ustaški satnik Ceri . Jagdkomanda Gospi dok mu je na elu bio Ceri , sam ili u zajednici s ustaškim jedinicama, po inio je velike zlo ine po Lici, naro ito u periodu 1944/45. godine. Pored diverzantsko-teroristi ke aktivnosti, njegova aktivnost je bila usmjerena i na stvaranje razli itih punktova koji bi protiv nove narodne vlasti nastavili rat i poslije rata. U tom smislu je intenzivno radio na stvaranju agenture, pripremanju skloništa za hranu i ratnu opremu, kao i na uništavanju svega onog što bi u danima poslije oslobo enja moglo poslužiti obnovi zemlje.

Uporedo s djelovanjem Codelijeve grupe i njenim pripremama za budu i gerilski rat protiv NOP-a, uvelike su radili i ustaški funkcioneri. Koliko god su se trudili da svoje planove prikriju od javnosti, OZN-a je s uspjehom ulazila i u te neprijateljske tajne. Ve u po etku septembra 1944. godine bilo je znakova i informacija da se i ustaše intenzivno pripremaju za gerilski rat. Tako se u izvještaju partijske elije OZN-e za Liku od 8. septembra 1944. upu enom OK KPH za Liku, pored ostalog, kaže: »Prije nekoliko dana ustaški logornik iz Karlobaga, u društvu s komandantom 9. ustaške bojne i još nekim ustaškim vojnim i civilnim glavešinama, obilazio je teren u Velebitu, iznad L. Šugarja. Na ovom terenu nalaze se neke špilje koje oni predvi aju koristiti za gerilski rat. U neke su tajno ve po eli dovla iti hranu, municiju i raznu robu — za svoje budu e vojno uporište.«

Oko mogu nosti ili nemogu nosti vo enja gerilskog rata u pozadini jedinica JA, u neprijateljskom taboru je dolazilo do ozbiljnih i vrlo oštrih gloženja. Stvorila su se skoro dva suprotna tabora na elu kojih su bili pop Jole Bujanovi , veliki župan Like i Gacke, i Juco Rukavina, ustaški pukovnik. Prema izvještaju OZN-e za Liku od 25. novembra 1944. godine bivši pop Bujanovi nije se samo deklarirao za nastavlanje klanja i poslije rata, ve je poduzimao i konkretne mjere da to pripremi i osigura. Obilazio je sela ispod **Velebita**, tražio i uspostavljao baze i tajna skloništa, pronalazio i vrbovao budu e jatake u selima koja su se nalazila na li kim padinama Velebita. U njegovim planovima da se posebno u vrsti u podru ju Kosinja i Kosinjskog Bakovca izgleda da su mu zasmetali kosinjski etnici s obzirom na njihovu prozapadnu kombinatoriku. Zbog toga se on odlu io da etnike na prevaru pokuša a likvidira i tako ih ukloni iz podvelebitskih sela. Taj zadatak povjerio je bojniku Slavku Hajdinovi u, zapovjedniku izvi a ke bojne 11. ustaško- omobranske divizije. Po županovim instrukcijama Hajdinovi je etni kog komandanta Uzelca pozvao na »pregovore i dogovore« o zajedni - kim akcijama protiv partizana. Kad su se etnici odazvali, Hajdinovi eva bojna je odmah ubila etni kog komandanta Manu Uzelca i još 6 etnika, a zatim su nastavili da kolju srpsko stanovništvo po Kosinju. Likvidacija etni ke grupe i pokolj srpskog stanovništva bili su uvjetovani Bujanovi evom željom da u podvelebitskim selima ostane samo homogeno hrvatsko stanovništvo za koje je ustaški župan uzaludno gajio iluzije da e podržati njegovu gerilu.

I poslije ovog doga aja OZN-a za Liku primala je izvještaje o gloženju u ustaškom taboru i o odvla enju hrane i ratne opreme u tajna skladišta oko Dabra i f'azarišta. Pored informacija da pop Jole i drugi ustaški funkcionari obilaze teren oko Lukova Šugarja, Došena i Crnog Dabra, Pazarišta i Kosinjskog **Bakovca** u potrazi za podesnim tajnim skloništima, bilo je i konkretnih dokaza o Ustaškom »nastanjanju« u Velebitu. OZN-a je u Velebitu u jednoj

pe ini pronašla grupu od 27 ustaša s radio-stanicom i ve im koli inama oružja i opreme.

Pop Bujanovi je u pripremanju budu e gerile imao najve i oslonac u ustaškom pukovniku Delku Bogdani u, poznatom ustaškom zlo incu, ina e šefu Ustaške odbrane za Liku. Bili su nerazdvojni. Nakon oslobo enja Gospi a i ustaškog bijega prema Kuterevu i Krasnu, u vrijeme borbi za oslobo enje Oto ca, zajedni ki su pokušali da izvrše diverzantsko-teroristi ku akciju u pozadini jedinica 4. armije JA, tj. da unište topove na vatrenim položajima kod Prozora, ali je brzo oslobo enje Oto ca to omelo. Potpisuju i se kao veliki župan Like i Gacke i povjerenik vlade pri 11. diviziji, Jole Bujanovi se u opširnom izvještaju predsjedniku ustaške vlade Mandi u, od 23. aprila 1945. godine, skoro pateti no zalaže za vo enje gerilskog rata protiv JA i nove narodne vlasti i u vezi s tim piše: »U šumama Kapela, Škamnica, Senjsko bilo, Velebit i južno od Karlobaga nalaze se ve e grupe ustaša pripadnika 4. i 18. zdruga i to oko Glibodola, Dabra, Lipica, Letinca, Brinja, Kutereva, Krasna, Kosinja, Pazarišta, Bužima, Dabra, Svetog Jurja, Lukova Šugarja, koje treba povezati, srediti pod jedno zapovjedništvo i dati im to no odre ene zadatke uništavanja partizanske pozadine: vojni ke, politi ke, upravne ...«

Treba re i da u pogledu budu e gerile u Lici, pa i u Jugoslaviji, ni etnici nisu bili bez planova. Još koncem februara 1944. godine saradnici partizanske obavještajne službe signalizirali su postojanje etni kog plana za vo enje gerilskog rata i poslije rata. Takvu orijentaciju proklamirao je pop Mom ilo uji na tajnoj konferenciji koju je 24. februara 1944. godine održao u svom štabu sa svim etni kim komandantima njegove zulum arske »divizije«. On je, kao komandant Dinarske etni ke divizije, na toj konferenciji upoznao podre ene komandante s njema kim defanzivnim planom za Jugoslaviju u slu aju savezni ke invazije na jadranskoj obali. Iznio je i svoj plan o buduem gerilskom ratu. Naime, u slu aju savezni kog proboja njema kih linija i njihovog napredovanja prema unutrašnjosti, uji je planirao da svoje etnike povu e u šumu, da tamo odbace sve etni ke oznake i preruše se u vojnike bivše Jugoslavenske vojske ije su im uniforme trebalo da donesu njihovi ljudi iskrcani s trupama savezni kih invazionih snaga.

uji je na toj konferenciji pored izloženog dao obznaniti i svoju naredbu o tome što je trebalo raditi do iskrcavanja saveznika. Prema podacima partizanske obavještajne službe planirano je:

1. Ubacivanje sigurnih etnika u redove partizana, s ciljem da u datom momentu razviju svoju šteto insku djelatnost.
2. Poja avanje vlastite i suzbijanje komunisti ke propagande o zabrani povratka kralju Petru u zemlju.
3. im nastupi prolje e ubaciti u šume etni ke trojke, preobu ene u partizanske uniforme, s ciljem da djeluju po sistemu njema kih trupova.
4. etni ki komitski odred »bra e Mari a«¹⁰ da pokroji partizanske kape sa zvijezdama i odmah po ne s akcijama u partizanskoj pozadini.
5. Sve etni ke grupice da se snabdiju s partizanskim kapama.
6. Izvla iti od Nijemaca što više oružja i municije, sklanjati to na podesno mjesto, kako bi u datom momentu moglo biti upotrijebljeno.

10 Ovaj zloglasni etni ki odred djelovao je na trome i Like, Dalmacije i Bosne, gdje je po inio brojne zlo ine.

Zaključke i stavove ove konferencije trebalo je da etnički komandanti uvažuju kao najstrožu vojnu tajnu, jer im je u vrijeme još na samom početku konferencije zaprijetio da će biti strijeljani svi oni koji otkriju ne samo njene zaključke već i samo održavanje konferencije. Međutim, zaključci ove konferencije skoro odmah iza njenog završetka postali su poznati i drugoj strani, jer su podatke o etničkoj orijentaciji na gerilski rat kao i citirane zaključke partizanskoj obavještajnoj službi dala lica koja su učestvovala na pomenutoj konferenciji.

Pošto su se u vrijeme etnički, ne do ekvivalentno iskrcavanje zapadnih saveznika na jadranskoj obali, morali povlačiti ispred NOVJ još prije odstupanja samih Nijemaca, to su oni i svoje planove u pogledu buduće gerile nastojali prilagoditi konkretnoj situaciji. Međutim, etničkim vojama jedni su bili za to da se pri povlačenju na terenu ostavljaju pripremljene grupe etnika, a drugi da se one ne ostavljaju odmah nego da se prema prilikama, kasnije, iz Istre ili odnekud drugdje gdje bi se već etnici stacionirali, upućuju na teren radi izvršenja konkretnih zadataka, a zatim se povlače natrag u bazu iz koje su i došli. Najzad je prevladalo mišljenje da na terenu treba ostaviti određene diverzantske terorističke grupe. Sve poslove oko organizacije gerilaca u vrijeme evom štabu preuzeo je jedan Nijemac koji je došao iz Komande njemačke 2. oklopne armije. On se u oktobru 1944. godine pojavio u Štabu njemačke 264. divizije u Drnišu i kod u vrijeme u Kosovu.¹¹ Pravo ime ovog Nijemca nije utvrđeno, iako se po nekim tvrdnjama zvao Rasno, dok je za etnike bio kapetan Lazarević, koji je došao iz štaba Vrhovne komande Jugoslavenske vojske u otadžbini s dekretom Draže Mihailovića.

Program obuke etničkih diverzanata, koji je izradio »kapetan Lazarević«, bio je prilagođen budućim potrebama, a naročito konfiguraciji terena, klimi, običajima i navikama ljudi u kraju gdje je trebalo da se izvode gerilske diverzantske akcije. On je u velikom dijelu bio istovjetan s programom po kojem su se obučavali njemački trupovi. Na izvornoj obuci »kapetan Lazarević« angažirao je i izvjestan broj etničkih oficira. Posebni kurs za obuku diverzanata održavan je u Kosovu — sjedištu u vrijeme eva štaba. Kurs su pohađali posebno odabrani etnici. Među njima je pored Bosanaca i Dalmatinaca bilo podosta i Lišana. Na kursu je posebno zapažen Spiro Lukić, bivši policajac i poznati etnički zločinac. Radi praktične provjere stečeni znanja od kursista je formirana »leteća brigada« koja se zvala Brigada Spiro Lukić. Kursisti su za sve vrijeme obuke bili podvrgnuti i posebnim fizičkim naporima, kao i lošijoj ishrani, da bi se privikli na ratovanje s praznim želucem. S gladovanjem se na tom kursu toliko eksperimentiralo da su radi toga neki njegovi slušaoci i dezertirali.

Po povlačenju u vrijeme etnika prema Istri, na području na kojima su etnici do tada djelovali ostavljeno je više etničkih grupa s ciljem vođenja gerilskog rata. Prema raspoloživoj dokumentaciji može se zaključiti da je na području Like ostalo 8 etničkih grupa s ukupno 260 etnika. Ove grupe su,

11 O dolasku Rasnowa — kapetana Lazarevića — i kursovima za obuku buduće diverzanata OZN-a kninskog područja doznala je u vrijeme on pojavio na području njenog djelovanja. Ona je pravovremeno o tom obavijestila Štab 8. korpusa NOVJ i druge zainteresirane faktore. Istu stvar su joj otkrila četvorica »tumača« koji su iz 264. divizije u Drnišu pobjegli na stranu NOVJ. Oni su i osobno poznavali Rasnowa i s njim razgovarali. Tajanstveni Nijemac je u krugu obavještajaca i policajaca bio dosta optimističan u izjavi, kako njegovi poslovi kod u vrijeme u dobro napreduju. Pored etničkih starješina Rasnow je za diverzantsko-terorističku djelatnost pripremao i jedan broj pripadnika 264. divizije.

uglavnom, bile raspoređene na prostorima oko važnih komunikacija, s osloncem na planinski dio Velebita i Kapelu. Najbrojnije, ujedno po svom sastavu i naoružanju najopasnije, bile su grupe koje su predvodili Momilo Marić i Obrad Bijanko. Pobliza lokacija ovih grupa pod konac 1944. godine bila je ovakva: grupa Momilo Marić a ja ina oko 30 ljudi bila je u Poštaku i Kućinoj kosi. Njoj se početkom marta 1945. godine pridružio i oko Marić, koji se s još 8 etnika ovamo prebacio iz Istre, sa zadatkom okupljanja i povezivanja svih ostavljenih etničkih grupa u jedinstveni etnički odred »Tromeča« pod njegovom komandom. Bile su još: Popinska grupa od 30 ljudi u šumi Moslavari, grupa Obrad Bijanka a ja ina oko 80 ljudi, u Velebitu, Vučipoljsko-grabska grupa a ja ina 34 etnika u Velebitu blizu Vučipolja, Velebitska grupa od 15 ljudi oko Crnopca u šumi istočno od ceste Gračac — Obrovac, Medakopci i teljska grupa a ja ina od 10 ljudi u Velebitu i oko Papučine, Kosinjska grupa a ja ina 40 ljudi u Velebitu iznad sela Lipovo Polje i grupa Dudaš Šumonje, od 20 ljudi koja se kretala i održavala oko sela: Dabar, Glibodol, Likva Jesenica i okolice Plaškog. Pored pomenutih postojalo je još nekoliko međusobno nepovezanih etničkih grupica, za koje se može reći da su ostale više da se skrivaju nego da bi vodile neki rat protiv JNA i nove narodne vlasti.

I njemački, i ustaški, i etnički planovi u pogledu organizacije trajnije gerile ostali su neostvareni. Bili su svojevrsan »razoran bez krivice«. Nedostajala im je »sitnica« — podrška stanovništva i ciljevi koji bi tu podršku osiguravali. Zato su ti neprijateljski planovi, iako je čak i poslije rata bilo ponegdje i terorističkih akcija, bili i ostali puste želje. Pripadnici OZNA-e nesebično su se suprotstavljali svim zločinima i akcijama neprijatelja. Oružana borba za ljude iz OZNA-e se produžavala sve dok i posljednji ustaša i etnik ili koji drugi od narodnih neprijatelja, u bašni diverzant, terorist ili špijun nije likvidiran. Pored ostalih OZNA-a za Liku uhvatila je nekoliko pripadnika Cerićeve grupe i s uspjehom osujetila sve njihove planove. U Velebitu su, kod Crnog Dabra i drugdje, otkrivene njihove baze i tajna skloništa puna hrane i razne ratne opreme. U danima oslobođenja Likve grupa se raspršila, a sam Čodelić (Cerić) je uhvaćen kod Senja. On i njegovi ljudi dali su partizanskim obavještajcima dragocjene podatke o njihovim tajnim bazama, punktovima, agentima i planovima.

Prodiranje u neprijateljska uporišta i razbijanje njegovih redova iznutra

Prateći stanje kod neprijatelja OZNA-a je pažljivo izučavala i moralno-političko raspoloženje u njegovim redovima. Za njenu operativnu aktivnost od izuzetnog značaja bile su informacije o raspoloženju, karakternim osobinama i uopće o liku pojedinaca u neprijateljskim garnizonima. Nakon što je dobro upoznala raspoloženje dijela ljudstva na protivnoj strani, OZNA-a je dolazila u povoljnu mogućnost da u nekim garnizonima pristupi dobijanju pojedinaca za NOP. Na razne načine, a naročito koristeći domišljatost i zalaganje omladine, dolazilo se u kontakt s pojedinim domobranima, legionarima i domobranskim oficirima. Takvu orijentaciju obavještajne službe pozitivno je ocjenjivao i OK Partije za Liku.

U kvislinškim vojnim formacijama u Oto cu, Peruši u, Gospi u, Biha u,¹⁵ Donjem Lapcu, Dobroselu, Doljanima, Kupirovu, Zrmanji, Gra acu i drugim manjim mjestima pridobijani su saradnici partizanske obavještajne službe od kojih su dobivane dragocjene informacije. Drugi su opet u neprijateljskim sredinama uspješno sprovodili agitaciono-propagandni rad u korist NOP-a i tim razarali homogenost i borbenu spremnost kvislinških vojnih formacija. Naro ito je u redovima domobranskih jedinica bio pridobivan velik broj saradnika.

Tokom zime i u prolje e 1944. godine partizanska obavještajna služba sve dublje je prodirala i u etni ke štabove. Ve i broj kolebljivih, i u etni ke redove silom uvu enih ljudi, pokazivao je spremnost da potajno sara uje s partizanskim aktivistima na terenu i da im daje sve podatke o etnicima i Nijemcima. U jugoisto noj Lici bilo je malo NOO-a, skojevskih i partijskih organizacija koje se s uspjehom nisu bavile razbijanjem etni kih redova. Bilo je i takvih » etnika« koji su se potpuno organizirano vezali za partizansku obavještajnu službu. Zahvaljuju i tome ni mnogi etni ki komandanti nisu imali mnogo bolji uvid u stanje svojih trupa, nego što su ga imali organi partizanske obavještajne službe. Treba pri tom re i da je ROC Gra ac jedno vrijeme redovno primao kopije ili prijepise svih dokumenata i pismenih akata, koja su pristizala ili nastajali u Štabu 1. li kog etni kog korpusa na Otri u i u šta bu njegove 2. brigade locirane u istom mjestu.

No, i pored zna ajnih uspjeha na frontu, borbe protiv etnika, bilo je i njihovih akcija koje partizanska obavještajna služba nije mogla uvijek osujetiti zbog otežanog na ina održavanja veze s ljudima koji su za NOP radili u neprijateljskom osinjaku. To, kao i nepostojanje najelementarnijih sredstava veze spre avali su da željene informacije ne stignu pravovremeno. Treba ista i i poja anu etni ku opreznost nakon što su uo ili o itu premo partizanske obavještajne službe. Planovi etni kih akcija saop avani su njihovom ljudstvu, pa i komandirima eta, tek nakon pokreta i primicanja cilju, odnosno objektu napada.

Tertorijalna obavještajna služba objedinjena u OZN-i i vojna obavještajna služba 1. korpusa NOVJ prodirale su u dobro uvane tajne, ne samo kvislinških vojnih formacija ve i u tajne njema kih komandi i štabova. Strogo povjerljivi dokumenti i iz njema kih štabova priticali su u obavještajne centre NOVJ. Na primjer Štab 11. korpusa NOVJ pod strogo pov. ob. brojem 28, od 28. januara 1945. godine, dostavio je podre enim divizijama prijepis povjerljive okružnice koju je komandant njema ke 392. legionarske divizije general Mickel izdao svojim jedinicama. U Okružnici se iznosi najnovija taktika koju je neprijatelj odluo da primjenjuje poslije oslobo enja Knina i »skra ivanja linije fronte«. U popratnom aktu uz ovu okružnicu Štab 11. korpusa je, pored ostalog, napisao: »Ovaj raspis generala Mickel-a primili smo preko veze. Neka se s njim upoznaju i dobro ga prou e štabovi divizija radi korištenja kod obuke boraca. Akt je strogo povjerljive naravi i ne smije pasti neprijatelju u ruke.«¹³

Ništa manje od Mickel-ove okružnice nije zanimljiv ni jedan drugi slu aj, koji se odnosi na obavještajnu praksu jedinica 1. korpusa. Svojim dopisom od 2. novembra 1944. godine Štab 11. korpusa povra a Štabu 43. istarske di-

12 U 1944. godini, prema sugestiji i odluci viših partijskih i obavještajnih foruma, OZN-a Like obavještajno je obra ivala Biha i jedan dio njegove okolice.

13 Avn, k. 1234 B, br. reg. 21—12.

vizije partizansku arhivu koju su Nijemci ranije zaplijenili. Naime, u tom dopisu Stab 11. korpusa piše: »U prilogu šalje se arhiva II bataljona III brigade, koja je zaplijenjena po Nijemcima, prilikom napada neprijateljskih jedinica na položaje te brigade. Arhiva je preko naše veze povraćena te se upu uje na upotrebu.«¹⁴

Od ljeta 1944. godine pod utjecajem krupnih vojno-političkih događaja u svijetu i na tlu Jugoslavije, kao i zbog neprijateljskog terora nad narodom po itavoj Lici, sve više je narastala mržnja prema neprijatelju. Uporedo s tim i partizanski obavještajci sve više su pojačavali svoju aktivnost, stvaraju i u neprijateljskim garnizonima ilegalne veze za prikupljanje obavještajnih podataka i kanale kojima je u neprijateljska uporišta unošena štampa i drugi propagandni materijal NOP-a. Gdje su aktivnost i umješnost bili veći, tu su i rezultati bili bolji, naročito u pogledu masovnijeg prelaska neprijateljskih vojnika na stranu NOVJ. U tom je značajnu ulogu igralo i mjesno stanovništvo, koje je svojim rodoljubljem i odlučnim opredjeljenjem za NOP vršilo pozitivan utjecaj i na same neprijateljske vojnike.

Stvorenim kanalima partizanska štampa je unošena u neprijateljske garnizone i stizala do ruku velikog broja neprijateljskih vojnika, vršeći i na njih pozitivan utjecaj.⁷⁵ Pored štampe, tokom septembra 1944. godine¹⁵ⁿ, u neprijateljski pozitivan utjecaj.^{15a} Pored štampe, tokom septembra 1944. godine, u neprijateljske redove proturena je veća količina letaka »Titov posljednji poziv«, što je izazvalo pravo rasulo u neprijateljskim redovima. Broj neprijateljskih vojnika koji su primali ili čitali neki od primjeraka partizanske štampe bio je tokom septembra u stalnom porastu. On je samo u donjopolapskom kotaru dostigao brojku od 698 ljudi. Utjecaj partizanske štampe na redove neprijatelja bio je uistinu velik. Naročito je »Titov posljednji poziv« imao snažnog odraza u redovima domobrana. U koordinaciji s akcijama partizanske obavještajne službe, političko-propagandni rad u redovima kvislinških vojnih formacija rezultirao je stalnim prebjegavanjem ljudi iz neprijateljskih jedinica u redove NOVJ.

Zahvaljujući i dotadašnjem obavještajnom i političkom propagandnom radu, kao i povoljnoj vojno-političkoj situaciji u svijetu i u zemlji, bilo je moguće 12. septembra 1944. izvršiti smjelu akciju u neprijateljskim garnizonima Kupirovo, Doljani i Dobroselo. Toga dana je na inicijativu obavještajne službe, a po odobrenju Kotarskog komiteta KPH za Donji Lapac, u svako od pomenutih mjesta upućeno na bazi dobrovoljnosti po desetak skojevaca koji su određeno vrijeme neprijateljskim vojnicima poručili, iz ruku u ruke, da dijele letak s Titovim posljednjim pozivom, pozivajući ih da ne propuste posljednju priliku i mogući nastup koji im se pruža da dobrovoljno pređu u redove NOVJ. Većina pripadnika neprijateljskih posada s njim je to promatrala, ali za kratko. Predvođeni oficirima i podoficirima, koje su za taj slučaj unaprijed ile-

14 AVII, k. 570 A, br. reg. 33—1/15.

15 Na primjer podaci o proturanju partizanske štampe u neprijateljske redove na području bivšeg donjopolapskog kotara, u periodu od 8. II do 21. XII 1944, kao i podaci o njenom stvarnom utjecaju na prelazak ljudi iz neprijateljskih jedinica u redove NOVJ, govore o dosta uspješnom i sinhroniziranom sadejstvu obavještajne službe i propagande u neprijateljskim garnizonima duž komunikacije Bihać—Donji Lapac—Knin. Ukupan broj neprijateljskih vojnika koji su od 8. februara do 21. decembra 1944. prešli na stranu NOVJ iznosio 2020 ljudi, od kojih je bilo 1810 domobrana i legionara i 210 etnika.

15a U naznačenom vremenskom periodu u redove neprijateljskih vojnika, stacioniranim na donjopolapskom području protureno je 1007 primjeraka štampe, raznih proglašavanja i publikacija.

galno pripremili partizanski obavještajci i politički radnici, domobranci su se pridružili skojevcima i skojevčama, uzimali od njih letke i sami ih dalje dijelili. Ova dobro pripremljena i smjelo izvedena akcija urodila je plodom. Samo u toku 12, 13, 14. i 15. septembra s Jelovog vrha kod Nebljusa, Durakovi a Glavice kod Donjeg Lapca, Dobrosela, Doljana, Kupirova i sa Srbskog klanca prešlo je na stranu NOVJ oko 1500 domobrana i legionara sa svim naoružanjem i opremom. Na stranu NOVJ prešla je i jedna baterija topova iz Doljana. Pored doljanskog i dobroselskog garnizona, koji su akcijom skojevaca bez krvi likvidirani a sela postala slobodna, i itava neprijateljska posada iz Kupirova organizirano je prešla na stranu NOJ i uključila se u jednu od brigada 9. dalmatinske divizije.

O ovom uspjehu donjolakih komunista, umješnosti obavještajaca, upornosti propagandista, odvažnosti skojevaca i o požrtvovanju itavog stanovništva prilikom razbijanja pomenutih neprijateljskih garnizona, Kotarski komitet KPH za Donji Lapac je 26. septembra 1944. u svom redovnom petnaestodnevnom izvještaju Okružnom komitetu KPH za Liku, pored ostalog, napisao: »Na našu stranu prešlo je 1435 domobrana, njihovih podoficira i oficira, sa svom spremom, uključujući i topove, te 31 etnik. U izvlačenju domobrana i zapljene municije naročito se istakla omladina. U Doljanima su domobranci još bili u svom garnizonu, dok im je jedan ustaški oficir govorio, pozivajući ih da idu u Lapac, kako bi prije njihov prelazak u partizane. Omladinke su iz ruke u ruku dijelile letke — Titov poziv i još, u isto vrijeme, koriste i naklono raspoloženje domobrana, kidale žicu (bodljikava žica oko bunkera — MM) i za ruke vukle domobrane da idu s njima i pridruže se našoj vojsci. Kao i u Doljanima slika njih primjera bilo je na više mjesta. Omladina je porušila 35 neprijateljskih bunkera u mjestima koja su bila privremeno slobodna. Prilikom izvlačenja municije poginula je jedna skojevka a neprijatelj je ponovo zaposjeo položaj.«¹⁶

Proces razbijanja i osipanja neprijateljskih redova nije prestao 15. septembra 1944. godine, tj. istekom roka koji je bio označen Titovim pozivom ljudstvu mobiliziranom u neprijateljske redove. Taj proces se i dalje odvijao. Tih dana iz svih dijelova ličke regije u centar OZN-e za Liku stizali su obavještajni izvještaji o stanju u neprijateljskom taboru i mjerama koje je neprijatelj poduzimao da terorom i nasiljem prije i potpuno rasulo svojih jedinica, te o strahu i panici koji su zavladao u kvislinzima. Tako se u izvještaju OZN-e za Liku, koji je 12. septembra 1944. godine upućen OZN-i za Hrvatsku, pored ostalog, navodi: »U Lapcu su Nijemci pokušali pohapsiti domobrane. Ubili su dva domobranska oficira. Došlo je do borbe između domobrana, Nijemaca i etnika.« Izgubljene pozicije na komunikaciji Bihać — Donji Lapac — Knin Nijemci su nastojali povratiti po cijenu najvećih gubitaka dovođenjem snaga iz šireg prostora Bosanske krajine kojeg su bili prisiljeni napustiti. Istovremeno su pojačali i nadzor nad domobranima.

U strahu od djelovanja Titova poziva na njegove etnike, uključujući se, posljednjih dana augusta i tokom septembra 1944. godine, angažirao da i lično što više pridonese daljnjoj zaslijepljenosti i obmanjivanju etnika. Trudio se da im u oči baci što više prašine. Zato se dao u putešestvije po sjevernoj Dalmaciji i jugoistočnoj Lici, gdje je održao zborave, na koje su etnici silom doveli seosko stanovništvo Srba, Doljana, Donjeg Lapca, Zrmanje i Velike Popine. Na tim zborovima žene i starci su s gnušanjem slušali njegove besmislice.

16 Poginula je u Kupirovu Draga Zori iz sela Zavlake.

Velik broj silom dotjeranih, kao i poneki etnik, sumnja da su vrtjeli glavom dok je uji beskrupulozno izvikivao da ne smijemo slušati angloameri ku propagandu niti nasjedati Titu, da je pobjedu tu, da dolazi za 20 dana, da e poklati sve što mu je suprotno, da e kralj i naša vojska do i, da moramo složno do ekati kralja koga engleske ratne la e ve nose u otadžbinu, i sve tako u tom stilu.

Upore o s uji evima lažima, koje su zaslijepljene etnike i dalje držale u tami najcrnjeg mraka, išla je etni ka kama i mu ke likvidacije što su ih nad nepouzdanim etnicima vršili lanovi tajne organizacije zvane »Crna ruka«. Da bi održali svoje ete na okupu, sprije ili njihovo rasulo i odazivanje na Titov posljednji poziv, etni ke vo e su zavele nezapam en teror u vlastitim redovima koji je dostigao vrhunac u vrijeme onog roka, koji je bio fiksiran Titovim pozivom za prelazak na stranu NOVJ. Nijedan etnik se nikud nije smio udaljiti iz mjesta logorovanja. Ukinuto je i zabranjeno svako odsustvo- vanje, ak i navra anje u vlastite ku e prilikom zadržavanja pored njih. Sva- ko udaljavanje, bez prethodnog odobrenja ovlaštenog starješine makar i toliko koliko je bilo potrebno da se obave najnužnije fiziološke potrebe — kažnjavalo se kuršumima. Tako su naj eš e bili stacionirani u svojim mjestima ili njihovoj okolici, etnike nisu puštali ku ama ni u slu aju potrebe da prisustvuju sa- hrani najbližih lanova porodice.

Iz OZN-inih informacija toga vremena vidi se i stanje me u ustašama u Gospi u. Odjeci Titova poziva bili su i za ustaše potresni. Veliko gibanje me- u domobranima negativno se reflektiralo i na ustaše, a vremenski je koinci- diralo sa saznanjem o postojanju pu a Voki Lorkovi koji je, sam po sebi, ukazivao na ozbiljne pukotine i u samom ustaškom vrhu. Da bi im onemo- gu ili bjekstvo iz Gospi a, ustaše su za 28. augusta bile planirale da razoru- žaju i uhapse ve u grupu domobrana i njihovih oficira, ali su nakon saznanja da domobrani kane pružiti oružani otpor odustale od toga i pribjegle pojedini- na nim hapšenjima. Unato svega terora i mjera predostrožnosti koje su po- duzimali i Nijemci, iz Gospi a je na oslobo eni teritorij uspjelo pobje i oko 70 osoba, me u kojima 30 domobrana i njihovih oficira, predvo enih profeso- rom Matom Matijaševi em. U Gospi u su tih dana izvršene kadrovske prom- jene na najodgovornijim mjestima, dovo enjem na njih »najpouzdanijih«. Tako se 9. septembra u Gospi iz Zagreba povratio bivši šef UNS-a Vlado Grospi i ponovo preuzima dužnost koju je vršio prije odlaska u Zagreb. Mjesto pukovnika Metikoša, na dužnost zapovjednika 4. ustaškog zdruga po- stavljen je 11. septembra dopukovnik Frane Sudar, eksponirani ustaški zlo- inac. Vršene su i popune vojnih oružnika u koje su pretežno uvrštavani poznati ustaški kolja i. Dovoljena su i poja anja oružnicima iz udaljenih mjesta. Tako je iz Zagreba u Gospi , 12. septembra, stiglo 200 oružnika. S njima je došao i bojnik Opalka, zapovjednik oružni kog puka u Zagrebu. Cim je on stigao, po elo je hvatanje sumnjivih domobrana i drugih lica. Prema OZN-inoj informaciji ustaše su tih dana planirale da izvrše u okolici Gospi a totalan pokolj Srba a u zlo in bi uklju ile i domobrane, kako bi ih kompromitirali i sprije ile njihov prelazak na stranu NOVJ. Nijemci su na- redili da se u Gospi u oduzmu svi radio-aparati i pripadnicima vojnih jedinica. Na stotine ustaških dezertera Nijemci uvrštavaju u legionarske jedinice u koje, mimo ustaških vlasti, mobilišu i civile. U Oto cu Nijemci su ustašama

oduzeli sve mitraljeze s motivacijom da je oskudica u municiji i da ih ustaše ne iskorištavaju racionalno.

Zbog nastalih događaja posebno je bio zabrinut ustaški župan, bivši katolički svećenik Josip Jole Bujanović. On, izgleda, uviđajući da je vrijeme njegovog boravka još u Gospi u kratkotrajno pa traži spas u Velebitu i »gerilici« koju tih dana, kao jedino spasonosno rješenje propovijeda. Otvoreno izjavljuje da se ustaše, preko Jadovna, moraju povući i u Velebit. On od 1. do 12. septembra obilazi podvelebitska sela sjeverozapadne Like, traži baze i skloništa po Velebitu i priprema ustaške simpatizere za jatakovanje.

Seljacima govori da će se Nijemci ako budu prisiljeni otići, ponovo vratiti i da do njihovog ponovnog dolaska u Liku ustašama ne preostaje drugo nego da se povuku u Velebit i nastave gerilski rat. Dvanaestog septembra je hitno otputovao u Zagreb da referira o stanju u Lici i zatraži pomoć i odobrenje za svoju gerilsku orijentaciju. O tome kakvo je stanje tih dana bilo u Gospi u govori nam i depeša OZNE za Liku od 12. septembra 1944. godine OZN-i za Hrvatsku u kojoj se kaže: »Svaki dan sve veći i broj lica u Gospi u traži vezu s nama. Odgovaramo im lećima. Ovi leći, poslani pojedinačno i masovno preko naših povjerenika, izazvali su u Gospi užitavu zbrku među vojskom i civilima. Očekujemo da će veći i broj domobranskih oficira prijeći k nama.«

Vojna obavještajna služba u 11. korpusu NOVJ i njena saradnja s teritorijalnom obavještajnom službom u Lici

U vrijeme formiranja 11. korpusa NOVJ, početkom 1944. godine, vojna obavještajna služba u njegovim jedinicama već je imala izvjesnu tradiciju. Ona se počela stvarati još 1941. godine, uporedo sa stvaranjem prvih partizanskih bataljona, odreda i brigada. Temeljila se na principima koji su izloženi i u Uputstvu o organizaciji obavještajne službe, koje je u maju 1942. godine donio Vrhovni štab NOPOJ. Uporedo sa stvaranjem obavještajne službe u partizanskim jedinicama formirala se i obavještajna služba kod komandi mjesta i područja kao sastavni dio vojne obavještajne službe. Od prvog dana svog stvaranja vojna obavještajna služba se oslanjala na terensku obavještajnu službu, stvaranu po selima i mjestima od strane partijskih ćelija i komiteta. U prvim partizanskim jedinicama obavještajna služba se, uglavnom, orijentirala u tri pravca: razvijanje unutrašnje budnosti, kako bi se spriječila prodor i rovanjenje neprijateljskih elemenata unutar partizanskih jedinica, razotkrivanje i osuđivanje planova fašističkih okupatora i njihovih ustaško-fašističkih slugu i prikupljanje što preciznijih podataka o neprijatelju, njegovim snagama, naoružanju, rasporedu i pokretima, kako bi mu se partizanskim naletom ratovanja zadali što veći i udarci.

U četvrtoj godini rata, kada već postoje krupne jedinice NOVJ, kao što su korpusi, vojna obavještajna služba se razvijala i djelovala na osnovi uputstva koja su i u toj godini izdavali viši štabovi. Od njih valja spomenuti: uputstvo za prikupljanje i dostavljanje podataka o neprijatelju, izdato 4. augusta 1944. godine od strane Vrhovnog štaba NOV i POJ, Privremeni uput za vojnu obavještajnu službu, izdat 1. septembra 1944. godine od strane Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Kratko uputstvo za identifikaciju njemačkih štabova, jedinica i ustanova, izdato 27. januara 1945. godine od strane Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, Uput za vojnu obavještajnu službu, za

štabove, komande i ustanove, bez datuma — izdat od Štaba 11. korpusa NOVJ i Uput za rad po informativnoj službi — bez datuma — izdat od strane Štaba 35. li ke divizije. Pored njih kao jedan od značajnijih instruktivnih dokumenata valja spomenuti i Okružnicu izdatu 31. augusta 1944. godine od strane Štaba 11. korpusa, koja ukazuje na štetnost neto nog izvještavanja i određuje mjere za otklanjanje nedostataka.

Svim ovim uputstvima vojnoj obavještajnoj službi zajedničko je ukazivanje na važnost da prikupljeni podaci neprijatelju budu potpuno to ni i pravovremeno dostavljeni. Principi rada, važnost i zadaci vojne obavještajne i informativne službe u jedinicama NOV i POJ definirani su, prije svega, uputstvima Vrhovnog štaba NOV i POJ i Glavnog štaba NOV i POJ Hrvatske. Tako, u Uputstvu za prikupljanje i dostavljanje podataka neprijatelju, koje je Vrhovni štab izdao 4. augusta 1944. godine, pored ostalog, piše: »To ni, blagovremeni i pravilno dostavljeni podaci neprijatelju ine jednu od najvažnijih osnova za pravilnu procjenu situacije, pravilnu odluku i za cjelishodniju upotrebu vojske u borbi. Najvažniji podaci koje treba istraživati i doznati neprijatelju su: gdje je neprijatelj, koji je taj neprijatelj (koja jedinica, broj i naziv, rod vojske, jačina i sastav, što radi) što namjerava. Istraživanje podataka neprijatelju jedna je od najvažnijih dužnosti svih rukovodilaca i štabova, u svim situacijama, prije borbe, u toku borbe i po završetku borbe. Vojna obavještajna služba koristi se mrežom svojih sektora i ostalim pogodnim sredstvima da prikupi što više i što boljih podataka neprijatelju i zemljištu, na kojem se vodi borba. Prikupljene podatke neprijatelju treba najhitnije svestrano procijeniti, srediti, a potom pravilno iskoristiti u prvom redu za svoje operativne i taktičke potrebe i svoju evidenciju. Obavještenja, obavještajni pregledi i izvještaji imaju vrijednost samo onda ako su jasni, pregledni, razumljivi. Ako se podaci odnose na neprijateljeve operativne pripreme i pokrete, a namjere neprijatelja nisu poznate, onda su rukovodioci štaba koji šalje izvještaj pretpostavljenome štabu dužni dati svoje mišljenje zasnovano na svestranoj ocjeni prilika...«¹⁷

Razrađuju i pomenuto uputstvo Vrhovnog štaba, Glavni štab Hrvatske je u Privremenom uputu za vojnu obavještajnu službu od 1. septembra 1944. tako er ukazao na važnost vojne obavještajne službe, iznio njene zadatke, principe rada i organizaciju. Tako se u tom uputu, pored ostalog, kaže: »Operativni štabovi suvremenih vojski imaju samo dva odjeljenja: Operativno i Obavještajno. Iz toga se vidi kolika je ogromna važnost obavještajne službe i »savjestan rad u obavještajnoj službi smatrati ravnim na bojnopolju«. U zadatku vojnoj obavještajnoj službi je stavljeno: »da prikuplja podatke neprijateljskoj vojsci u zemlji i u inostranstvu, da podatke sređuje i daje na korištenje vojnom rukovodstvu i da sprema obavještajni kadar.«

Kada je riječ o organizaciji vojne obavještajne službe, treba reći da je u nju u operativnim jedinicama, od bataljona pa na više, kao i u komandama područja, postojala i informativna služba. Razlika između ove dvije srodne službe u osnovi je u tom što je informativna služba orijentirana isključivo na prikupljanje podataka neprijateljskim oružanim formacijama, a dok je vojna obavještajna služba, uz taj zadatak, imala razvijenu i kontraobavještajnu komponentu. U štabu korpusa uz informativnog oficira postojao je i vojnoobavještajni odsjek. Prema pomenutom Privremenom uputu Glavnog

17 AVII, . 571, br. reg. 4—12/1.

štaba Hrvatske, od 1. septembra 1944. godine, organizacija vojne obavještajne službe u operativnim vojnim jedinicama postavljena je ovako:

- »1. U štabovima divizija: obavještajni oficir, pomoćnik, pisar, motociklista ili konjanik, izviđača sa radio-telefonskom ili radio-telegrafskom stanicom.
2. U štabovima brigada: obavještajni oficir, kurir, konjanik, izviđač sa radio-telefonskom ili radio-telegrafskom stanicom.
3. U štabu bataljona: obavještajni oficir, kurir i izviđača desetina.
4. U štabu grupe odreda: obavještajni oficir, pisar, motociklist, biciklist ili konjanik.
5. U štabovima odreda: obavještajni oficir, biciklista ili konjanik.
6. U štabovima odredskih bataljona: obavještajni oficir, kurir i izviđača desetina.
7. Izviđačkim jedinicama zadatke i naredbe izdaje na elnik štaba i obavještajni oficir dotičnog štaba.«

U pogledu kadrova u uputu je dalje rečeno:

- »1. Za rukovodioce obavještajnom službom treba odrediti one drugove i drugarice koji su potpuno odani NOB, koji su apsolutno provjereni u borbi, koji imaju volju za taj poziv i bar donekle stručnu sposobnost.
2. Daljnje njihovo usavršavanje nastaviti se praksom, kursovima, uputstvima i savjetima.
3. Da bi se izgradio dobar obavještajni kadar i razvila naša obavještajna služba potrebno je da se naši vojno-obavještajni kadrovi specijaliziraju za svoje dužnosti. Dosadašnja praksa estog premještanja ovih kadrova na druge dužnosti, išla je na štetu obavještajne službe. U budućem obavještajne oficire brigada i divizija postavljati će štabovi korpusa, na prijedlog svog šefa obavještajnog odsjeka. Smjenjivanje i premještanje vršiti će se samo onda kada je to u interesu obavještajne službe.«¹⁸

U spomenutom uputu Glavnog štaba Hrvatske se ne spominje informativna služba, iako ona postoji. Naime, Glavni štab Hrvatske još je naredbom od 1. juna 1943. godine uveo u vojne jedinice i komande područja informativne oficire. Odmah se predviđalo da će se njihov rad ispreplitati s radom obavještajnih oficira, ali se ocijenilo da od tog ne može biti nikakve štete. Informativni oficiri radili su na prikupljanju podataka o neprijateljskim oružanim snagama. Treba reći da informativni oficiri nisu imali kontraobavještajnu ulogu koju su imali organi OZN-e.

U jednom uputstvu Štaba 11. korpusa, u kome se govori o oblasnim i operativnim organima obavještajne službe, postoje slijedeći i informativni organi:¹⁹

a) Oblasni: komande područja koje u svom sastavu imaju informativnog oficira, komande mjesta koje u svom sastavu imaju organe obavještajne službe.

b) Operativni: štabovi divizija koji u svom sastavu imaju informativne oficire. Operativni štabovi za pojedina područja, štabovi grupe odreda, štabovi odreda i brigada, koji također imaju informativne oficire.

c) Štab korpusa ima informativnog oficira.

¹⁸ AVII, k. 571, br. reg. 4—1/1.

¹⁹ I u mnogim drugim dokumentima kada se govori o vojnoj obavještajnoj ili informativnoj službi javlja se terminološka nepreciznost, tako da se u dosta slučajeva, kao i ovdje, poistovjećuju riječi obavještajni i informativni.

Nadležnost i zadaci pojedinih organa:

1. Komande mjesta: imaju zadatke da pomo u povjerenika direktno pomo u svojih organa ili posredstvom NOO-a, prikupljaju podatke o svim neprijateljskim garnizonima na njihovom rejonu. Komande mjesta moraju biti usko povezane s organima OZN-e koji djeluju na njihovom rejonu.

2. Komande podru ja: iako se oslanjaju na obavještenja primljena od komande mjesta, upotrebljavati e i svoje posebne povjerenike, naro ito radi provjeravanja važnijih podataka i radi popunjavanja nedostataka o slici koja se ima o neprijatelju. Komande podru ja u svom sastavu imaju informativnog oficira.

3. Štabovi grupe odreda, štabovi odreda i brigada glavna su mjesta prikupljanja svih podataka o neprijatelju, koje trupe prikuplja raznim sredstvima... Ove jedinice u svom sastavu imaju informativne oficire. Informativni oficiri e li no ispitati zarobljenike i bjegunce. Ovo je prva stanica za ispitivanje.

4. Štabovi divizija: kod ovih štabova e se sticati izvještaji iz štaba grupe odreda, štabova odreda i brigada, podru ja i komandi mjesta i predstavljaju prvu selektivnu stanicu, tj. ovdje e se vršiti ocjena i odabiranje podataka za korištenje ili za izvještaj prvom pretpostavljenom štabu. Niži organi dostavljat e divizijama sav vojnoobavještajni materijal kojeg prikupe. Štabovi divizija imaju u svom sastavu informativnog oficira koji vrši vojno-obavještajnu službu za ra un svog štaba.

5. Štab korpusa je mjesto sticanja izvještaja kako od oblasnih, tako i od operativnih informativnih organa. Odatle odlaze izvještaji višim štabovima, a po potrebi i obavještenja nižim jedinicama i susjednim korpusima. Štab korpusa ima informativnog oficira koji priprema i sre uje vojnoobavještajni materijal i izra uje izvještaj za viši štab.²⁰

Kod prikupljanja podataka o neprijatelju informativni, odnosno vojnoobavještajni organi trebalo je, prije svega, da izvrše identifikaciju neprijateljskih snaga s kojima su u dodiru. »Identificirati«, pisalo je u Kratkom uputstvu o identifikaciji njema kih štabova, jedinica i ustanova koje je izdao Glavni štab Hrvatske 27. januara 1945. godine, »zna i metodom vojnoobavještajne prakse ustanoviti kojeg neprijatelja imamo pred sobom: broj i naziv jedinica, komandant, više starješine, nacionalni sastav jedinice i razmjer narodnosti, brojno stanje, naoružanje po vrstama, kalibrima i broju, moralno i materijalno stanje jedinice i cilj pokreta, na ini popune ljudstvom i materijalom... Najvažnije je... riješiti pitanje broja i naziva jedinice i mjesto gdje se nalazi, odnosno pravca i cilja pokreta... Danas je od ogromne važnosti saznati o kojim se neprijateljskim jedinicama radi na izvjesnom sektoru... Neprijatelj nastoji što bolje prikriti svoje pokrete, a esto i broj i naziv jedinice. esto nastoji obmanuti o svojim pravim namjerama u pogledu pravca kretanja i zadatka jedinice. Bilo je slu ajeva da u njema kim »solbuch-ima« nije nazna ena ratna jedinica. esto dolaze kona ari u neka mjesta da traže stanove za neku trupu, a u stvari e ta trupa krenuti posve drugim pravcem. Treba dakle biti oprezan i uvijek nastojati da se ispitivanjem svih injenica i mogu nosti do e do što logi njihovih zaklju aka.«⁴¹

U pogledu indentifikacije ustaško-domobranskih i etni kih jedinica nije nikad bilo ve ih teško a. To je rješavano metodom prikupljanja informacija

20 Avn, k. 575, br. reg. 1»—1/1.

21 AVII, k. 915, br. reg. 8—i/i.

preko saradnika vojne obavještajne i informativne službe, koji su regrutirani iz redova patriotski raspoloženog stanovništva, ili pripadnika tih kvislinških formacija. Pitanje indentifikacije putem saradni ke mreže rješavano je u saradnji s teritorijalnom obavještajnom službom, kojom su rukovodili ROC-
-evi, POC, odnosno OZN-a. Što se ti e identifikacije okupatorskih njema -
kih trupa mora se re i da je ona išla nešto teže. Ali, i taj problem je savladan preko povjerenika koji su odabirani, uglavnom, iz redova simpatizera ili boraca NOP-a, mjesnog stanovništva, a naro ito obana, lugara, i šumskih radnika, patrola, odnosno izvi a kih jedinica koje su »opipavale« neprijateljske snage i položaje, i lovile »žive jezike«, zarobljenika i dezertera, iji je broj bio dosta velik u zadnjoj godini rata.

Saslušanju neprijateljskih vojnika, koji su zarobljeni ili su dezertirali, posve ivala se velika pažnja, jer se tim putem i dolazilo do zna ajnih podataka. Za ista i je slu aj uspješnog saslušanja njema kog pilota iji je avion oboren 29. juna 1944. godine kod Bruvna. Saslušanjem u Štabu 11. korpusa se saznalo da je avion poletio iz Udina s ciljem da ometa prilaz savezni kih aviona Njema koj. Pilot poru nik bio je ro en 10. januara 1924. godine, a zvao se Wolfgang Osterwaldt. Letio je na MC 109 (Messeršmit) i dao je iscrpne podatke 0 njema koj avijaciji: bazama, kadrovima, školama i drugom.²²

Da bi se za identifikaciju neprijateljskih snaga osigurala i svrsishodno koristila odgovaraju a sredstva, Glavni štab Hrvatske i drugi štabovi ukazivali su na važnost uvanja i korištenja neprijateljske arhive i drugih dokumenata koji su mogli poslužiti kao izvori obavještajnih podataka. U ve spomenutom uputu od 1. septembra 1944. Glavni štab Hrvatske je odredio i postupak sa zaplijenjenom arhivom i dokumentima slijede im rije ima: »Sva zaplijenjena neprijateljska arhiva i dokumenta: legitimacije, vojni ke isprave, soldbuh, objave, dnevnike, pisma itd. treba prou iti, uzeti podatke, potrebno kopirati, a original hitno slati preko pretpostavljenog štaba u obavještajno odjeljenje Glavnog štaba. Na svakom dokumentu treba napisati kad je zaplijenjen, datum l mjesto. O vrlo važnim neprijateljskim dokumentima ne smije se ništa pisati u štampi, niti govoriti u javnosti, da ih neprijatelj ne bi zamijenio. Njih treba zavesti u djelovodnik i brižljivo uvati.«²³

Metoda indentifikacije njema kih jedinica pomo u raznih dokumenata dosta uspješno se primjenjivala. Pokazalo se da su njema ke platne knjižice »soldbuch-i« prona ene kod poginulih ili zarobljenih vojnika, najbolje sredstvo za doznavanje naziva njema kih jedinica, štabova i komandi. Na prvoj strani ove knjižice bio je upisan in, osnovna jedinica i ime vojnika kome je pripadala, na drugoj strani nalazio se zvani ni štambilj osnovne ili dopunske jedinice, unapre enja u inove bila su upisana na tre oj strani, dok se spisak svih jedinica u kojima je vojnik bio, nalazio na etvrtoj strani, što je obi no opisivano kronološkim redom, ali bez ozna avanja datuma.

Cesta metoda prikupljanja podataka o neprijatelju bilo je nasilno izvi anje, koje su vršile izvi a ke jedinice. One su na odre enom ograni enom prostoru izazivale neprijatelja kako bi se vidjela njegova reakcija i time saznalo pro-tezanje položaja, mjesta i broj automatskog oružja i drugi podaci. Izvi a ke jedinice su sli ne radnje poduzimale u svim slu ajevima kada su išle u akciju

22 A VII, k. 114 a, br. reg. 4-2/2.

23 A VII, k. 575, br. reg. 16-2/1.

hvatanja takozvanih »živih jezika« i jim se intenzivnim i smišljenim saslušanjem dolazilo do željenih podataka.

Polaze i od uputstva viših štabova i vlastitih potreba u vojni oružane borbe, obavještajna i informativna služba 11. korpusa, prikupljaju i podatke o neprijatelju, nastojale su da što više saznaju o neprijateljskoj vojsci, špijunaži, štampi i propagandi, važnim fortifikacijskim i drugim objektima koje neprijatelj koristi, skladištima oružja, municije, goriva i hrane, željezni kim prugama, cestama, mostovima i sli nima prijelazima, naseljima i pitkoj vodi u njima, moralno-politi kom stanju i raspoloženju u neprijateljskom taboru i drugo. Za pojedine neprijateljske jedinice trebalo je ustanoviti: pravi naziv jedinice, njen formacijski sastav (ete, bataljona i pukovi divizije), kada je i gdje formirana i u kojima je borbama u estvovala, kakve je zlo ine po inila protiv naroda i NOV i po ijem nare enju, imena komandanta, njihove osobine i politika orijentacija, brojno stanje i naoružanje, nacionalni sastav, utvr enja i minirani objekti, operativno podru je, zadatak i namjera, kada je i od kuda došla ili otišla, kako se drži u borbi, znake raspoznavanja i ugovorene oznake, oznake na odje i i vozilima, operativna nare enja, zapovijesti, planove i uput za uzbunu, borbenu taktiku, pojavu novih borbenih sredstava, pla e, unapre enja, pohvale, odlikovanja, kazne i drugo.

U prikupljanju obavještajnih podataka o neprijatelju nadležne službe u 11. korpusu posebnu pažnju su obra ale na pokret neprijateljskih snaga iz garnizona u garnizon. Trebalo je uvijek ustanoviti kojim snagama i kojim pravcem se, kada i zašto neprijatelj kre e. Bilo je naro ito važno da se neprekidno osmatra pravac njegovog pokreta i da se, ako je ikako mogu e, sazna njegova prava namjera. Posebno je bilo zna ajno da se prati pokret neke neprijateljske jedinice kada se ona kretala kroz našu oslobo enu teritoriju, kojim pravcem i na koji se na in osiguravala (prethodnice, pobonice, zaštitnice, patrole i dr.). O po etku takvog pokreta se moralo najhitnije obavijestiti sve zainteresirane, a posebno poslati izvještaj pretpostavljenom štabu.

Osmatranje, tj. izvi anje neprijatelja na položaju imalo je svoje posebne zahtjeve kojima se moralo udovoljiti. Ovdje je naro itu pažnju trebalo obratiti na krila i spojeve. Pri tom se moralo uo iti dokle se krila protežu i na što se naslanjaju. Trebalo je uo iti sve osmatra nice, komandna mjesta, vatrene položaje mitraljeza, minobaca a i artiljerije. Trebalo je prona i najpogodniji prilaz frontu, naro ito mrtve uglove.

Prikupljene podatke o neprijatelju trebalo je srediti, dobro prou iti i procijeniti stepen njihove vjerodostojnosti. Procjenjivanje prikupljenih podataka u vojnoj obavještajnoj službi je jedan od najdelikatnijih i najodgovornijih zadataka, tim više što je preko mnoštva podataka, pa i najsitnijih detalja, trebalo do i do zaključaka o pravoj neprijateljevoj namjeri, što je bilo najvažnije za operativne planove jedinica NOVJ. Zbog toga je svaki obavještajni organ morao da se u konkretnu problematiku unese duboko da bi došao u mogućnost procjenjivanja da li je jedna vijest vjerodostojna ili je proizvod neprijateljske provokacije, sra unate na dezinformiranje protivnika. Stavljani u poziciju da obavještajno procjenjuju vjerodostojnost primljenih podataka, obavještajni i informativni organi u jedinicama 1. korpusa morali su svaki put u svojim zaključcima, na kraju obavještajnog izvještaja, da se osvr u na »vjerodostojnost izvora«. Za bilo kakvu obavijest do koje bi došla vojna obavještajna služba, ako je ona dostavljena nekom drugom štabu, bilo je nužno da se dade i ocjena da li je podatak siguran, vjerovatan ili sumnjiv.

Postojali su pojedina ni, svakodnevni i skupni jednomjese ni izvještaji višim štabovima, a obavješena slata su nižim štabovima i susjedima. Vojna obavještajna služba 11. korpusa dostavljala je, prema uputstvu Vrhovnog štaba, pojedina ne izvještaje Glavnom štabu Hrvatske, a ono što je posebno interesiralo Vrhovni štab i direktno njemu. Pojedina ni izvještaji slati su putem radija, a ako je postojala telefonska veza, onda i telefonskim puteni. Štabovi u neposrednoj blizini Glavnog ili Vrhovnog štaba dostavljali su im izvještaje i pismeno. Vrhovni štab su interesovali važni i hitni podaci. To su vijesti i podaci o pripremama neprijatelja za akciju protiv naših trupa. Pokreti neprijateljeve žive sile i transporti materijala radi akcija protiv naših snaga, ili u kojem drugom cilju, aktivnost neprijatelja protiv naših snaga, identifikacija neprijateljskih jedinica, pojava novih jedinica i novih borbenih sredstava s kojima se neprijatelj služi, saobra aj neprijatelja na važnijim željeznim kim, vodenim i suhoputnim komunikacijama, identifikacija trupa i materijala u tim transportima i svi ostali podaci, koji po ocjeni na elnika štaba koji izvještaj šalje, imaju operativni zna aj, a hitne su prirode.

Skupni ili jednomjese ni izvještaji pisani su jedanput mjese no u cilju da orijentišu pretpostavljene i pot injene štabove o stanju kod neprijatelja, da ukažu na ona pitanja koja treba pratiti i provjeravati i da budu dokument obavještajne aktivnosti doti nog štaba koji ga piše. Nosio je naziv: »Pregled stanja kod neprijatelja u vremenu od... do...«. Oni su obuhva ali sva važnija pitanja o neprijatelju koja je tokom mjeseca prikupila obavještajna služba. Vrhovni štab je odredio da ove preglede pišu glavni štabovi Vrhovnom štabu, pot injenim štabovima korpusa, susjednim glavnim štabovima s kojima postoji povoljna veza i susjednim samostalnim korpusima, zatim samostalni korpusi Vrhovnom štabu, susjednim glavnim štabovima i susjednim korpusima, pot injenim štabovima divizija i samostalnih ve ih odreda, kao i korpusi u sastavu glavnih štabova tim štabovima (11. korpus Glavnom štabu Hrvatske), susjednim korpusima i pot injenim štabovima divizija.

Štab 11. korpusa naredio je podre enim štabovima i komandama da mu dvaput mjese no dostavljaju skupne izvještaje propisanog sadržaja, s tim što su svakog 10. i 25. u mjesecu trebali biti u štabu korpusa, dok je obavještajno odjeljenje ovog korpusa koncem svakog mjeseca dostavljalo Glavnom štabu, susjednim korpusima i pot injenim divizijama skupni izvještaj, odnosno Pregled stanja kod neprijatelja. Prema Privremenom uputu za vojnu obavještajnu službu Glavnog štaba Hrvatske taj pregled je morao da sadrži sre ene sve važnije podatke o organizaciji komandovanja s neprijateljskom vojskom na operacijskom podru ju korpusa, a i šire, i to najprije za njema ku vojsku, zatim ustaše, domobrane, etnike i ostale. Tu je, prije svega, trebalo navesti nazive viših štabova, njihova sjedišta, ime komandanata, operativna podru ja i centre veze, zatim nazive jedinica, dislokaciju, imena komandanata, brojno stanje, naoružanje, nacionalni sastav i operativno podru je, kao i jedinice teritorijalne vojske — žandarmeriju i policiju s podacima kao i za operativne jedinice i sve ostalo što je bilo bitno za upoznavanje stanja kod neprijatelja. Pregled je obavezno imao i zaključak o tome što je trebalo još provjeriti ili saznati o neprijatelju.

Obavještajno odjeljenje Štaba 11. korpusa u vremenu od augusta 1944. godine do oslobo enja Like izradilo je 8 takvih pregleda. Osvrnu emo se na pregled za oktobar 1944. godine da bi, konkretno, vidjeli kakve je podatke imalo o neprijatelju u to vrijeme. Pregled je pisan 31. oktobra i na osnovu

njega stie se utisak da je obavještajna služba u 11. korpusu tada dobro poznavala organizaciju neprijateljskog njemakog komandovanja u velikom dijelu Jugoslavije, a naročito na operativnom području onih njemkih trupa koje su potpadale pod komandu 2. oklopne armije, prije svega 15. brdskog armijskog korpusa, u koje je operacijsko područje spadala Lika, dio Gorskog kotara i Hrvatskog primorja. S mnogo detalja prezentirani su podaci prikupljeni o jedinicama 373. i 392. legionarske divizije. S dosta uspjeha dešifrovana je veoma zamršena struktura mnogih specijalnih i drugih prištapskih dijelova koji su djelovali u sastavu pomenutog njemakog korpusa i njegovih divizija.

U pregledu su najprije date njemke više komande, koje su bile podređene komandantu Južnoistoka feldmaršalu Vajksu (Weichs) za koje je sjedište rečeno da je u Ormožu. Solun se navodi kao sjedište Grupe armija E, a Zagreb kao sjedište Štaba Grupe armija F. Ujedno se iznosi da Grupom armija E komanduje general Ler, da je Štab 2. oklopne armije smješten u selu Nuštaru kod Vinkovaca, da joj je komandant general de Angelis, koji je zamijenio generala Rendulica, za koga se navodi da je otišao na dužnost komandanta njemkih trupa u Finskoj. Pored podataka o 5. SS, 21. i 69. korpusu, dati su podaci i za 15. brdski armijski korpus, čiji se štab nalazio u Kninu a komandant mu je bio general Rudolf Liters. Operacijsko područje ovog korpusa obuhvatalo je dio Bosanske krajine, Liku, Kordun, Gorski kotar i Hrvatsko primorje. U njegovom sastavu nalazile su se 264. pješadijska, 373. legionarska i 392. legionarska divizija, zatim 92. grenadirski motorizirana brigada, 1. puk divizije »Brandenburg« i 112. tenkovski bataljon.

Nakon podataka o divizijama 5. SS korpusa dosta detalja iznijeto je i za 373. i 392. legionarsku diviziju, kao i za ustaške i etničke jedinice. Za 373. legionarsku diviziju rečeno je da joj se štab nalazi u Ostrovcu, kod Bihaća, da joj je komandant general-major Hofer, da je formirana u okolini Beča 6. maja 1943. godine, da je obuku završila u Delershajmu i Stokerau i da joj je borbenost dobra. U augustu je došla u Slavonski Brod, a zatim se prati njeno kretanje sve do dolaska na komunikaciji Bosanski Novi — Bihać — Knin. Detaljnije su opisane i štapske službe divizije, prištapske jedinice i 383. i 384. pješadijski i 373. artiljerski puk. Pored iznošenja sjedišta štabova pukova i bataljona, data su imena svih komandanata pukova, bataljona i divizionata, a u obadva pješadijska puka i imena svih komandirata ista. Iscrpno je prikazano i naoružanje pukova, bataljona i ista. Za nacionalni sastav vojnika rečeno je da su 25% Nijemci, 65¹/₁₀ Hrvati (Zagorci, Slavonci, Vojvođani), 5% Austrijanci i 5% Muslimani, a komandni kadar, za razliku od 392. divizije, da su 10—12% Hrvati i Muslimani, a ostalo Nijemci.

Za 392. legionarsku diviziju u pregledu je napisano da joj se štab nalazi u Brinju s dijelovima u Otočcu i da joj je komandant generalporučnik Mikl. Od ukupnog brojnog stanja divizije Nijemaca je bilo 20%, Hrvata 70%, Austrijanaca i Slovenaca 5% i Muslimana 5%. Komandni kadar su uglavnom Nijemci s vrlo malim brojem Hrvata. Divizija je formirana 1943. godine, a obuku je završila u Delershajmu i Stokerau. Po etkom 1944. prebačena je iz Austrije, preko Maribora, u Zagreb, odakle je nadirala komunikacijom Karlovac—Ogulin—Brinje—Senj—Novi i Senj—Otočac—Vrhovine—Dabar. Povremeno je vršila ispade, s veće ili manjim snagama, na oslobođeni teritorij i tom prilikom je pljačkala i ubijala naš narod. Pored podataka o organizaciji i rasporedu specijalnih i drugih prištapskih jedinica, iznijeti su podaci i o

dislokaciji, naoružanju i strukturi 846. i 847. pješadijskog i 392. artiljerijskog puka ove divizije s imenima komandanata pukova, bataljona i komandira eta. Dalje je naveden podatak da su u ovoj diviziji, u toku augusta 1944. godine, u svakom njenom bataljonu formirane posebne udarne borbene grupe (Jagdkomando), ja ine 18 do 20 ljudi, dobrovoljaca, pod komandom njema kog podoficira. Grupe su bile sastavljene od Nijemaca i Muslimana, ljudi koji nisu prezali ni od najtežih zlo ina. Ove grupe su izvršavale specijalne zadatke, palile, plja kale i ubijale naš narod.

Dosta podataka dato je i o 138. rezervnom planinskom lova kom puku 188. brdske lova ke divizije iz sastava 97. armijskog korpusa. Puk se tada nalazio na sektoru Sapjane—Rijeka—Sušak, a komandant mu je bio oberstlajtnant Stadler. Dat je i itav istorijat puka od njegovog formiranja u Leoben Bruku, u eš a u okupaciji Norveške, borbi na isto nom frontu kod Lenjin-grada i Velikije Luki do dolaska u rejon Rijeke.

Kada se govori o centrima veza neprijateljskih jedinica, re eno je da su divizije radio-vezom povezane s pukovima i bataljonima. Pri tome je iznijet podatak da na vrhu Kapele postoji osmatra ka radio-stanica s 40 ljudi, koja javlja o kretanju savezni kih aviona. Pored toga u pregledu su dati i podaci o raznim policijskim formacijama, bataljonu Gestapoa, koji je naro ito aktivan na liniji Karlovac—Generalski Stol, o posebnim policijskim instancama u Trstu, Rijeci i drugim mjestima, kao i o posebnim policijskim jedinicama za borbu protiv partizana. Iznijeta su i neka saznanja o neprijateljskoj mor-narici i o talijanskoj fašisti koj republikanskoj vojsci na podru ju Istre.

Za ustaške jedinice prezentirani su podaci o organizaciji vrhova ustaške vojnice do organizacije, ustrojstva i naoružanja ustaških zdругova i bojni na operativnom podru ju 11. i drugih susjednih korpusa NOVJ. Tako su dati podaci o 3. ustaškom zdругu sa štabom u Karlovcu, 7. zdругu u Biha u i 4. zdругu sa štabom u Gospi u.

U poglavlju o domobranstvu, nakon iznošenja nekih op ih podataka o Mini-starstvu oružanih snaga NDH (Minors), prezentirani su podaci i o operativnim jedinicama domobranstva. Pod operativno domobranstvo uvršteni su 2. lova -ki zdруг i 10. lova ka pukovnija, koja je bila raspore ena na komunikaciji Lapac—Srb i iz koje je mnogo ljudi prešlo na stranu partizana.

U podnaslovu o etnicima dati su iscrpni podaci o 1. etni kom »korpusu« pod komandom majora Milivoja Vuksanovi a. Iznijeti su podaci o dislokaciji 1 naoružanju jedinica, njihovom brojnom stanju i kadrovskoj strukturi, a data su i imena svih komandanata etni kih brigada, bataljona i eta.

Pored podataka o neprijateljskim jedinicama dati su podaci i o njihovim skladištima municije i benzina. Za skladište municije kaže se da se nalaze u Gospi u (Kanjiška i Bedekov eva ulica, u ku ama Ljubojevi a i Jure Nik-ši a), u Senju, Rijeci, Svetoj Katarini, u Karlovcu (tvornica Jelen), u Ogulinu (pravoslavna crkva), u Biha u i u Donjem Lapcu (zaselak Zegar), skladišta s benzinom na podru ju Biha a i na biha kom aerodromu, zatim u Gospi u (ledana i pivovara u Kanjiškoj ulici), u Karlovcu (na sajmištu, te u tvornicama vune i Mustad-u) i u Rijeci (rafinerija s tri bazena rezervoara ROMS-e). Pored ovih, ukazano je i na razna druga skladišta u Rijeci, Senju, Gospi u i Ogu-linu. Iznijeti su podaci i o pripremama za miniranje luke, postrojenja i nekih ve ih državnih zgrada u Rijeci i Sušaku. Za ocjenu ekonomskih prilika kod neprijatelja u pregledu je citirana pribilješka na ena kod pukovnika Nardela, komandanta 10. lova ke pukovnije, ubijenog 2. augusta 1944. godine na

putu Sunja—Kostajnica, u kojoj je pisalo da je ishrana slaba da hrane i zobi ima do 19. augusta 1944. a slame slabo, i da se konji puštaju na pašu. Dalje se kaže da se oskudijevati u obući, da je kruh dobar, da je ostala hrana konzervirana, da je nabavka povrća nemoguća i da svježeg mesa i novca nema.

Nedjela neprijatelja su bila dio sadržaja svakog obavještajnog izvještaja pa i ovog pregleda. Tako su iznijeti neki zločini neprijatelja nad stanovništvom i borbama NOV na području Karlovca i Gorskog kotara. U vezi sa zločinima citirana je i naredba Ministarstva oružanih snaga NDH broj 5458/tajno, od 14. jula 1944. godine, u kojoj je pisalo da je »Poglavnik naredio da se u budućem kao odmazda naših vlasti ima objesiti partizana ili članova partizanskih obitelji po 10 za svakog ubijenog domobrana ili ustašu, po 20 za svakog ubijenog domobranskog ili ustaškog doasnika, po 50 za svakog ubijenog domobranskog ili ustaškog doasnika.«

U vezi s novim borbenim postupcima iznijeto je da neprijatelj za održavanje i popravljavanje razrušene željezničke pruge primjenjuje novu taktiku. Naime, vojni, radni vlak za popravak razrušenog dijela željezničke pruge formira se na taj način što naprijed idu štitna kola natovarena pragovima, zatim druga štitna kola natovarena šinjama i s dvije proste skretnice, pa lokomotiva, iza nje oklopna kola, a iza ovih kola koja služe za skladište tehnike kog pribora i alata, pa kola koja služe za boravak i kuhinju i, najzad, još jedna oklopna kola. Pored toga, za osiguravanje željezničke pruge Karlovac—Rijeka primjenjuju se dobro prikrivene zasjede koja postavlja na skrovitim mjestima i na onom dijelu pruge gdje se očekuje partizanski napad. Govori se i o formiranju gerilskih grupa za ubacivanje na oslobođeni teritorij kao i o vježbi u rukovanju s gasmaskama.

Na kraju ovog pregleda, koji je imao 36 stranica gusto tipkanog teksta, iznijeti su opći zaključci neprijatelju i određeni zadaci teritorijalnoj i vojnoj obavještajnoj službi. U vezi s tim trebalo je, pored ostalog, da teritorijalna vojna obavještajna služba i obavještajna služba potčinjenih divizija saznaju nazive jedinica koje su otišle s teritorije 11. korpusa ili susjednih korpusa, kada su otišle, nazive novih jedinica koje su došle na sektor 11. korpusa ili susjednih korpusa ili preko njega prolaze, a do tada se za njih nije znalo, njihovu dislokaciju, imena još nepoznatih komandanata, zapovjednika, komandira i uopće rukovodilaca neprijateljskih jedinica, brojno stanje svake, ma i najmanje, neprijateljske jedinice, naoružanje, nacionalni sastav u postocima, utvrđenja, operativna područja i mjesto magazina oružja, spremne materijale, hrane, odjeće, baruta i pogonskog goriva (benzina, nafte, petroleuma).²⁴

Štab 11. korpusa sastavio je još pet pregleda stanja kod neprijatelja. Korpus je rasformiran 23. aprila 1945. godine. Njegove divizije su od tada bile neposredno potčinjene Štabu 4. armije Jugoslovenske armije.

Uloga obavještajne službe u završnim operacijama za oslobođenje Like i njeni napori na likvidaciji odmetnikih bandi

Što se oslobodilački rat više približavao kraju, to su i zadaci obavještajne službe postajali sve raznovrsniji, kompleksniji i u mnogočemu još delikatniji.

24 AVII, . 571, br. reg. 10—1/1.

Njena aktivnost je, prvenstveno, bila usmjeravana u onom pravcu koji je osiguravao da se uz što manje ljudskih i materijalnih žrvata, im prije, izvojuje pobjeda nad neprijateljem i o uvaju tekovine oslobodila ke borbe i revolucije. Zadaci terenske obavještajne službe, objedinjene u OZN-i, neposredno pred oslobo enje Like, uglavnom su se svodili na pripreme za ulazak u novooslobo ena mjesta i gradove, obavještajno izu avanje stanja kod neprijatelja, kako bi se odgovaraju im obavještajno-informativnim pregledima omogu ilo operativnim jedinicama JA postizanje što ve ih uspjeha u završnim operacijama koje su vo ene za oslobo enje Like i itave zemlje, hvatanje i kažnjavanje ratnih zlo inaca i na likvidaciju svih odmetni kih bandi, koje su pokušavale izbje i odgovornost za zlo ine po injene u ratu.

OZN-a Like marljivo je radila na zadacima vezanim za pripreme ulaska u novooslobo ena mjesta i gradove. Ona je pri tom dala zna ajan prilog konsolidaciji prilika i u vrš enju narodne vlasti u novooslobo enim mjestima. Zajedno s drugim faktorima omogu ila je potpunu realizaciju zadataka, koji su bili odre ni naredbom Glavnog štaba Hrvatske, od 11. septembra 1944. godine, da se sa uvaju sva civilna i vojna postrojenja od plja ke i sabotáže, prikupe podaci o ljudstvu koje radi u vojnim i civilnim ustanovama, kao i podaci o svim neprijateljskim podzemnim skladištima i vojnim zalihama u civilnim magacinima, da se u saradnji s jedinicama JA i milicijom obezbijedi sigurnost prometa, uklju uju i i PTT službu, i da se, u suradnji s vojnim jedinicama i NOO-ima, sa uvaju od uništenja arhive, spisi, katastarski pregledi, kartoteke i sli no.

U pripremanju završnih vojnih operacija za oslobo enje Like, u sklopu poznate li ko-primorske operacije, Štab 4. armije JA, mogao se sa sigurnoš u osloniti na podatke OZN-e za Liku i vojne obavještajne službe o neprijatelju koji je intenzivno pra en i izu avan. To se vidi i iz informativnog izvještaja OZN-e za Liku koji je, 10. februara 1945. godine, upu en OZN-i za Hrvatsku i Stabu 11. korpusa NOVJ gdje se kaže: »Ustaške snage broj ano su ja e na ovom sektoru za 500 ustaša, koji su se povukli iz Dalmacije, te su preko Senja preba eni u Gacku dolinu. Oni su kao popuna razdijeljeni po li kim ustaškim bojnama. Ustaške vlasti pokušavaju, ve nekoliko puta, poja ati ustaške jedinice novomobilisanima, ali je broj novomobilisanih srazmjeran broju dezertera, koji masovno napuštaju jedinice, im krenu na položaj bježe u svoja sela. Sve ustaške snage na ovom sektoru (Karlobaga, Gospi a i Peruši a — MM) formirane su u IV ustaškom zdrugu.«²⁵

U isto noj Lici oslobodila ko prolje e po elo je 20. marta. Tog jutra, borci 19. 20. i 26. divizije, iz sastava 4. armije, otpo eli su borbu za oslobo enje tog dijela Like. U prva dva dana oslobo ene su lapa ka i krbavsko-koreni ka kotlina. Snage 20. i 26. divizije našle su se pred Biha em, u kojem su 28. marta skršile svaki otpor neprijatelja i oslobodile grad. Uspješno je okon ana prva etapa li ko-primorske operacije. Narednih sedam dana bili su nužni za prebacivanje snaga s desnog na lijevo krilo 4. armije.

U zoru 4. aprila divizije 4. armije su nastavile svoju pobjedonosnu ofanzivu. **One su znale da na širokom frantu, od Paga do Plitvi kih jezera, pred sobom imaju oslabljene i donekle demoralizirane snage 11. ustaško-domobranske i 392. legionarske divizije. I ne samo to. Obavještajna služba je dala iscrpan pregled neprijateljskih utvr enja, naoružanja, kao i pregled unutrašnje orga-**

nizacije i mikrolokacije, kako ustaških zdugova i bojni, tako i pukova 392. legionarske divizije. Znalo se da 11. ustaško-domobranska divizija ima oko 3000, a 392. legionarska 4000 vojnika.

Štabovi bataljona i brigada 9, 13, 19, 20. i 26. divizije 4. armije znali su da na širokom frontu ispred sebe imaju razvučene neprijateljske snage koje im onemogućavaju svaki manevar i pružanje ione ozbiljnijeg i dugotrajnijeg otpora na glavnim pravcima prodiranja partizanskih snaga. Zahvaljujući obavještajnoj službi, partizanske starješine su ta ne znale koje neprijateljske jedinice i bataljone imaju pred sobom, kakvog su sastava, naoružanja i kakvih borbenih kvaliteta. Iz saopćenih obavještajnih izvještaja vidi se da je vojna obavještajna služba otkrila raspored neprijateljskih jedinica pred frontom. Tako su se na frontu od Paga do B. Oštarija, na kom je napadala 9. divizija, nalazili: 3. bojna 4. ustaškog zdruka, 3. bataljon 846. puka i dijelovi 392. artiljerijskog puka 392. legionarske divizije sa ta nim rasporedom po mjestima i objektima.⁸⁶

Pred frontom 20. divizije od Velebita do Divoselske plantaže, prema Bilaju, nalazili su se dijelovi 3. i 4. bojne 4. ustaškog zdruka i samostalni streljački bataljon. Zadnji se saznalo da je neprijatelj na ovom sektoru dobio pojačanje, ali se nije znalo koliko i iz kojih jedinica. Uvečer 3. aprila, na sektor Novoselo—Brušane, stigla je i jedna bojna iz Brinja od 360 vojnika, iz sastava 18. ustaškog zdruka.²⁷

Na dijelu fronta od Divoselske plantaže do Široke Kule, gdje je napadala 26. divizija, bile su Izvičarska bojna 11. ustaško-domobranske divizije, 2. bojna 4. ustaškog zdruka i tzv. Jurišna bojna. Iz obavještajnih pregleda, sastavljenih prije ofanzive 4. armije, proizlazilo je da su ove tri bojne bile glavna udarna snaga 11. ustaško-domobranske divizije. Ali, i one su, neposredno pred početkom ko-primorske operacije, bile dobro osakaćene u stalnim borbama s jedinicama NOV, naročito u višednevnim okršajima u Krbavskoj kotlini i na pravcu Bilaja, u drugoj polovini marta 1945. godine. Obavještajni podaci su ukazivali i na to da 4. ustaški zdruk u Gospiću ima jednu bateriju topova. Pored toga, podaci su ukazivali i na to da neprijatelj oskudijeva u municiji, naročito artiljerijskoj.

Trinaesta divizija na pravcu Ljubovo, Široka Kula, Lički Osik, Perušići napadala je na dijelove 847. puka, ojačane dijelovima 392. artiljerijskog puka, 492. legionarske divizije i 1. bojna 4. ustaškog zdruka, dok se pred frontom 19. divizije, od Ramljana do udina klanca, nalazila 5. bojna 18. ustaškog zdruka i jedan bataljon 846. puka 392. legionarske divizije, kao i motorizirana 13. kompanija (eta) pješadijskih topova. Iza ovih jedinica u pozadini nalazili su se dijelovi 18. ustaškog zdruka na prostoru Vrhovine—Crna Vlast. Na ovom prostoru Nijemci su imali jače artiljerijske snage, zatim 6 tenkova i 6 oklopnih vozila, dok se u Zalužnici nalazio jedan bataljon 846. puka.²⁸

Na sektoru Vrhovine—Babin Potok i drugim sektorima neprijatelj je u pozadini svoje prve linije držao izvjesne snage. Tako, prema obavještajnim podacima jedinica JA, izlazi da je u Pazarištu držalo položaj oko 60 domaćih ljudi, koji su pripadali 4. bojni 4. ustaškog zdruka. U Donjem Kosinju oko 200 ljudi, a pripadali su istoj bojni. U Kuterevu, Krasnu i Švici bili su

26 AVII, k. 575, br. reg. 6—10/2.

27 AVIT, k. br. reg. 6—13/2 i 14/2.

28 AVII, k. 575, br. reg. 6—9/2 i k. 31«, br. reg. 23—5/S.

naoružani doma i ljudi, koji su pripadali 18. ustaškom zdrugu. U Oto cu, pored Štaba 392. legionarske divizije i njegovih prištapskih dijelova, nalazio se Stožer 18. ustaškog zdruga s prištapskim dijelovima i 2. bojnom. U Senju je, pored dijelova 392. divizije, bila 4. bojna 18. ustaškog zdruga, dok se u Brinju nalazio Stožer 3. bojne istog zdruga ije su etiri satnije bile rasporejene na prostoru Prokike—Brinje—Krišpolje—Lipice—Letinac.²⁹

Prate i vod neprijatelja, a naro ito njegove pripreme za odbranu, OZN-a i vojna obavještajna služba došle su do ta nih podataka, pored ostalog, o utvr ivanju na sektoru Gospi a, Babina Potoka i udina klanca, kao i o pripremama za rušenje pojedinih zgrada i objekata na komunikacijama. Posebno se raspolagalo ta nim podacima o rasporedu njema kih i ustaških jedinica u Oto cu, što se vidi iz izvještaja OZN-e za Liku od 10. februara 1945. godine.³⁰ U obavještajnim podacima nisu izostajale ni informacije o moral-nopoliti kom raspoloženju u redovima neprijatelja. Tako, me u ostalim podacima iznesenim u Pregledu stanja kod neprijatelja od 1. aprila 1945. Štaba 11. korpusa nalazimo i ovo: »S obzirom na situaciju u svijetu, me u legionarima, Hrvatima, zavladała je apatija prema borbi. Legionar Cindri , iz Slavon-skog Broda, a iz 5. ete 2. bataljona 846. regimente 392. divizije u svom dnevniku piše slijede e: »Dosta je borbe, borbe i ovog klanja. Više ne znamo kuda nas vodi ludi Mlik (general, komandant 392. divizije — MM), za koga ginemo. Zaista je potpuna ludnica.« U nastavku istog obavještajnog pregleda se kaže: »U ustaškim redovima osje a se strah u pogledu sukoba s našom vojskom. Me usobno govore da se oni ne mogu ni im oduprijeti protiv partizana, pošto su broj ano i materijalno ja i. Od prebjeglih i zarobljenih legio-nara saznalo se da njema ki oficiri me usobno govore: »Englezi i Rusi ve su zaposjeli našu zemlju. Naše familije su gladne i bez krova. Zašto se mi borimo u Jugoslaviji.«³¹

etvrtog aprila 1945. godine u zapadnoj Lici zadnji put su zagrmjeli topovi. U proboj neprijateljskog fronta krenuli su i tenkovi 4. armije. Njene su divi-zije, od 4. do 7. aprila> protutnjale Likom i probile se u Hrvatsko primorje. Ovladale su naseljenim mjestima i komunikacijama, kojima su jurile napri-jed, da bi do predvi enog roka dospjele u dolinu rijeke So e. Nakon što mu je slomljen po etni otpor, neprijatelj se izvla io iz Gospi a, Peruši a i Oto ca manje prohodnim terenima preko Kutereva i Krasna, da bi ve narednog dana morao bježati dalje, uzaludno pokušavaju i da se preko Senja probije na sjever. Uvidjevši da im je presje en prolaz od Senja k Novom Vinodolskom, neprijateljske snage su se raspršile na sve strane, sklanjaju i se prvenstveno u šume Velebita i Kapele. Kolja i ve inom bježe. Ne ostaju u šumama, izu-zev onih kojima nikako ne uspijeva bijeg na sjever ili su pak morali ostati zbog toga što su odre eni za nastavak gerile. »Zapovjednici ustaških jedinica i stari kolja i ve inom su krenuli s jedinicama 392. legionarske divizije za Senj i dalje u pravcu Sušaka«, kaže se u obavještajnom pregledu Štabu 11. korpusa, od 11. aprila 1945. godine.³²

Poslije poraza neprijatelja kod Gospi a, Oto ca i Senja, odnosno razbijanja 11. ustaško-domobranske i njema ke 392. legionarske divizije, jedinice 4. ar-mije, kojom su komandovali Petar Drapšin, komandant, i Boško Šiljegovi ,

29 AVII, k. 314, br. reg. 23—11/3.

30 AVII, k. 575, br. reg. 21—3/1.

31 AVII, k. 314, br. reg. 23—14/3.

32 AVII, k. 575, br. reg. 21—3/1.

politi ki komesar, nastavile su da nezadrživo prodiru ka Rijeci. Žurilo im se prema Trstu. To je uo avao i neprijatelj i kovao planove da to omete udaranjem u desni bok 4. armije. Ustaše su priželjkivale i planirale da se iz pravca Korduna izvrši prodor u Liku — u pozadinu jedinica 4. armije. U vezi s tim u ve ranije citiranom pismu veliki župan Like i Gacke pop Bujanovi je predsjedniku ustaške vlade Mandi u, pored ostalog pisao: »Potrebno bi bilo izvu i jednu jedinicu bilo od kuda i udariti im u le a (partizanima — MM) preko Ogulina s jedne strane, a preko Slunja u Krbavu i Liku s druge strane i tako:

a) omesti ih u izvo enju njihovih planova, razbiti njihove snage i

b) sami sebi osigurati podru je velebitskog i dinarskog masiva, kao jedino spasonosno podru je, kad ve i onako dinarski masiv Bosne i Hercegovine nemamo u svojim rukama...« Ali Drapšinove i Šiljegovi eve divizije se nisu dale omesti. O tom su vodili ra una njihovi štabovi, posebno obavještajna služba. Iako se nije znalo za pomenuto Bujanovi evo pismo, iz obilja drugih obavještajnih podataka se vidjelo da neprijatelj pokazuje takve namjere. Bilo je o ito da njema ka 104. lova ka divizija vreba, kako bi se u pogodnom momentu sru ila na desni bok 4. armije i prodrila u njezinu pozadinu. O toj neprijateljskoj diviziji OZN-e i vojno-obavještajna služba vodili su ra una koliko su god više mogli. Osim uobi ajene identifikacije istraživalo se od kud je ta jedinica stigla, da bi se kroz to potpunije uo ile i njene namjere.

Štabovi NOVJ u Lici su prve informacije o dijelovima 104. lova ke divizije dobili još po etkom februara 1945. godine. Tako se u izvještaju OZN-e za Liku, od 10. februara 1945. godine, govori o jednoj novoj »njema koj gebirg-jeger diviziji« koja drži položaje sjeverno od Biha a.«³³ Na upozorenje primljeno od OZN-e obavještajna služba 11. korpusa nastavila je dalje pra enje ove neprijateljske jedinice. U pregledu stanja kod neprijatelja od 1. marta 1945. štab korpusa daje više podataka o ovoj diviziji. Pozivaju i se na izjave saslušavanih zarobljenika za nju se kaže: »104. divizija stigla je od Beograda na sektor Novska—Sunja—B. Novi—Biha . Prvi njeni dijelovi po eli su stizati 8. 12. prošle godine. Ta je divizija bila razbijena kod Beograda. Broji oko 6000 vojnika, ve inom starijih godišta, Nijemci iz Rajha. Nose oznaku na lijevom rukavu, jedan hrastov list.«³⁴

Za 104. lova ku diviziju zainteresirao se i Štab 4. armije. Nakon detaljnije prikupljenih podataka, njegova obavještajna služba izradila je poseban prikaz o toj neprijateljskoj diviziji, datiran 1. aprila 1945. godine, u kom se pored ostalog, kaže: »Na prostoru Biha a identifikovana su (zarobljenici) 3 bataljona i jedan artiljerijski divizion 104. lova ke divizije. Drugi bataljon 734. puka došao je u Biha kncem januara i prvih dana februara. Prvom polovinom februara stigla je na ovaj prostor i 4. baterija 654. artiljerijskog puka, koja je u Sarajevu bila odvojena od divizije i upu ena direktno za Biha (kasnije je uništena kod Udbine). Pri povla enju iz Gr ke pod stalnom borbom, idu i pretežno pješice, 104. lova ka divizija imala je gubitke oko 40% svog sastava... Nakon odmora kod Slavenskog Broda, gdje je stigla kncem januara i po etkom februara, divizija je ba ena na mostobran preko Drave kod D. Miholjca. Tu trpi velike gubitke, pa su joj ete svedene na 40—45 vojnika. Iz komore i drugih pozadinskih dijelova povukli su sve

33 AVII, k. 575, br. reg. 21—1/1.

34 AVII, k. 575, br. reg. 6—5/2.

ljude 1906-og i mlađih godišta. Prvi bataljon 734. puka, nakon kraha mostobrana na Dravi, 18. marta, upućen je za Našice, odakle je željeznicom prebačen do Kostajnice. 4. marta stigao je u Ostrožac i upućen u Bihać. Za njim su odmah stigli i drugi dijelovi divizije. S ovima je došlo oko 10 haubica 105 mm, 654. artiljerijskog puka, od kojih su dvije uništene od savezničke avijacije. Namjera da se 104. divizija uputi na prostor Bihaća postojala je i prije, što se vidi iz toga što je zagrebački »Ured za upućivanje vojske iz pozadine na front« uputio u Bihać grupu od 120 rekonvalescenata iz 104. divizije, koji su se vratili u sastav svoje divizije još u prvoj polovini januara ...«³³

Uo avajua i namjere 194. lovačke divizije, Štab 4. armije reagira tako da je odmah, po oslobodjenju Gospića i Perušića, u svojoj armijskoj rezervi ostavio 20. diviziju u rejonu Perušića, da bi je kasnije premjestio u Založnicu, a odatle na prostor između Petrova Sela i Slunja. Raspolažući s obavještajnim podacima o 104. lovačkoj diviziji Generalštab JA je 8. aprila 1945. godine depešom ukazao Štabu 4. armije da obrati pažnju na svoj desni bok i da, prije nego što produži nastupanje, odbaci 104. lovačku diviziju. U teškim borbama kod Slunja i Primišlja 20. divizija je, zajedno sa snagama 4. korpusa NOVJ, odbacila 104. lovačku diviziju, onemogućivši je da i dalje ugrožava desni bok 4. armije. Naknadno je na desno krilo 4. armije stigla 29. hercegovačka divizija.

OZN-a nije čekala da se završi rat i Lika potpuno oslobodi da bi otpočela iščupanje velebitskih i drugih šuma od odmetnika, koji su se u njih sklonili. Likvidacija ustaških i etničkih odmetnutih grupa započela je znatno prije početka ofanzive za konačno oslobodjenje Like. »Ovih dana u lovinu koju općina likvidirana je grupa od 7 ustaša, koja je bila u jednoj pećini Velebita.« To je fragment iz izvještaja kojeg je Upravni odjel Okružnog NOO-a za Liku, 11. januara 1945. godine, poslao ZAVNOH-u. Ovom akcijom OZN-a je, uz pomoć drugih jedinica, uklonila iz Velebita jednu dosta opasnu i drsku ustašku grupu, koja se, pored brojnih zločinâ ranije izvršenih, spremala na nove. Radilo se o grupi Mile Krpana, koji se preko zločinâ koje je godinama vršio »uzdigao« do položaja zamjenika zapovjednika 35. ustaške bojne i rukovodioca ustaške obavještajne službe u Lovincu i okolini. Uhapšeni i javno su optuženi zločinâ priznali da su, pored brojnih zločinâ izvršenih još 1941. nad srpskim stanovništvom, izvršili i više zločinâ nad hrvatskim življem Lovinca i okoline, naročito nad aktivistima i simpatizerima NOP-a i njihovim obiteljima. Tu, pored porodice Anzulovića i drugih, spada i hvatanje i ubistvo Jose Šarića, koji se tokom 1943. godine spustio padobranom, dolazeći iz Kanade u Liku, da se bori protiv fašističkih okupatora i njihovih slugu. O tim ustaškim zločinâ Jure Ivezić je, pored ostalog, napisao: »Tako su koncem 1943. godine, ubili Šimu Anzulovića iz Sv. Roka, našeg istaknutog saradnika, i njegovu ženu Mariju, sina Ivana i kćer Iku ... Joso Šarić, član KP od 1920. godine, fabrički radnik, otišao je 1927. godine ponovo u Kanadu. Tamo postaje istaknuti radnički borac. Po etkom naše NOB-e Šarić se odmah opredjeljuje za nju i već 1942. godine organizira izlazak grupe naših iseljenika iz Kanade u Jugoslaviju. U proljeće 1943. spušta se padobranom u Jugoslaviju s ciljem da se bori protiv fašizma. Došao je na politički rad u Lovinac. Obrazovan je, pošten, hrabar,

neustrašiv i dosta naivan. Ne vjeruju i da su ustaše toliko ogrezli u zločina, on im olako pada u ruke. Upao je u jednu zasjedu, uhvaćen od ustaša, nakon mučenja, ubijen je...^{3*}

Hvatanje i javno sušenje grupi lovcima ustaša vremenski se podudara s hvatanjem i sušenjem etničkih zločinaca s područja grada i kotara. Opunomoćstvo OZN-e za grad i kotar imalo je, već potkraj decembra 1944. godine, dosta precizne podatke o sastavu vojvođansko-grabske etničke grupe, koja je brojala 34 etnika (Radusin, Kesica, Jovančević i dr.). Grupu su u svojim rukama dosta vrsto držali oni koji su izvršili mnoge zločine, među koje spada i ubistvo Bice Kesice, političkog komesara bataljona »Gavrilo Princip«. Glavnina grupe brzo je likvidirana. Neki njeni pripadnici su izvedeni pred sud, gdje je uz brojne zločine ove grupe, u potpunosti rasvijetljeno i ubistvo Bice Kesice. Uхваćeni zločinci su u aprilu 1942. godine u etničkom području u 2. etnički bataljona »Gavrilo Princip« uhvatili komesara Bicu, ubili ga, odsjekli mu glavu, koju su u seljačkoj torbi odnijeli u Gradac talijanskim okupatorima od kojih su obavještajnog oficira primili 100.000 talijanskih lira, koje su na deset jednakih dijelova međusobno podijelili glavni akteri ovog zločina.

Tako su još u jeku žestokih borbi za konačno osloboženje Like, u pozadini naših snaga, jedna za drugom, padale grupe neprijateljskih ostataka i onih koji su računali da će se gerilom moći održati i tako spasiti od zaslužene kazne za zločine koje su vršili. Jedna za drugom praznile su se pećine u okolici Cerovca i Vojvođane. Mnogi etnici dolazili su i sami se predavali s oružjem. Jedan vojvođanski etnik se iz Velebita povratio kući s bacila mina, kojeg je predao vlastima.

Polovinom februara 1945. godine Opunomoćstvo OZN-e Gradac primilo je informaciju da se u Velebitu, u jednoj pećini poviše željezničke pruge Gradac—Otrčani, skriva grupa od devet krupskih etnika, a među njima i Obrad Bijanko iz Dalmatinske Krupe, komandant etničke velebitske brigade. Dobi venoj informaciji OZN-a je poklonila punu pažnju, jer je znala o kakvim se zločinima radi. Pored brojnih zločina koje je Bijanko počinio u ratu, u OZN-d su znali dosta i o ličnim podacima o bivšem žandarmerijskom naredniku. Bijanko je, sa svojih 38 godina starosti, još 1943. godine bio šesti po redu na spisku od sedam »najhrabrijih boraca« 3. brigade 502. etničke korpusa«, koje su predlagali za oficirski čin i visoko kraljevo odlikovanje. Kako je prošlo s odlikovanjem gradaka OZN-a nije imala uvida, ali je imala »crno na bijelom« da je Bijanko od Draže Mihailovića unaprijed uin potporu nika.

Primivši podatke o Bijankovoj pećini, Opunomoćstvo OZN-e za grad i kotar stavilo je u pokret voditelja KNOJ-evaca, koji mu je stalno bio na raspolaganju. Pećina je pronačena i u najvećoj tišini jednog velebitskog praskozorja potpuno blokirana. Banditi su potpuno iznenađeni. Opazili su KNOJ-evce tek onda kada su se oni nadnijeli nad pećinski otvor, pozivaju i etnike da izađu iz špilje i da se predaju. Međutim, na pozive se nisu uopće javljali. Odlučili su da se lukavstvom pokušaju spasiti, vjeruju i da će progonitelji zaključiti da je pećina prazna i otići neobavljena posla. Ali, bile su to samo iluzije bivšeg žandarmerijskog narednika Obrada Bijanka. Preduzeto je hitav niz mjera da se provjeri nisu li etnici nekim drugim otvorom pobjegli iz pećine. Za svu to vrijeme oko opsjednute pećine, s automatima i puškama »na gotovs«, po velebitskoj cesti i zimi i smrzavici, danonoćno su dežurali ofi-

36 HAK, Zbornik 6, str. 50—SI«.

ciri gra a ke OZN-e i pripadnici bataljona Narodne odbrane. Blokada pe ine potrajala je punih 12 dana.³⁷ Ono što su oficiri OZN-e pretpostavili to se i **dogodilo. U pe ini su nastale sva e** i tu njave. Po elo je pre iš avanje davnaš-njih ra una. Tražilo se krivca za zlu sudbinu koja ih je napokon sustigla. Ve ina etnika bila je za predaju. Protiv su bili Bijanko i još neki. U pe ini je ve ina fizi ki nadja ala manjinu. Zaklju eno je da se preda onaj koji ra una da to smije u initi. Neki od etnika su kasnije izjavili da se s tim složio i sam Bijanko, vidjevši da mu drugo i ne preostaje. Nakon što su sedmorica etnika izašli iz pe ine i predali se, u njoj su eksplodirale dvije bombe. Nešto kasnije iz špilje su izvu ena mrtva tijela Obrada Bijanka i njegovog komandanta bataljona Švonje, koji su se, podmetnutim bombama, sami ubili.

U aprilu 1945. godine najve i broj ljudi, silom mobilisanih u ustaše i druge kvislinške vojne formacije, sagledavši situaciju, povratio se iz šuma svojim ku ama i predao vlastima. Mase pripadnika 11. ustaško-domobranske i 392. legionarske divizije napuštali su zlo ince koji su, zbog svojih grijehova, bili prisiljeni da ostaju po šumama. Zahvaljuju i marljivom i predanom radu partizanske obavještajne službe, koji je ona obavljala još u toku rata, bilo je po osloboenju mogu e vršiti potrebnu selekciju me u onima koji su bili na neprijateljskoj strani. OZN-a je dobro znala tko su zlo inci, a tko oni koji su se svojom službom okupatoru ogriješili o interese naroda, ali ne tako i toliko da bi te grijehe morali iskupiti i vlastitom glavom. Pri diferenciranju uhva enih i prodatih pripadnika neprijateljskih formacija najprije su izdvajani oni za koje se znalo da moraju u zatvor i pod istragu radi zlo ina koje su po inili. Takvih je me u onima koji su se predali bilo najmanje. Ali, bilo ih je. To su bili oni koji su iluzorno vjerovali da se za njihove zlo ine ne zna. Stariji ljudi ili eventualno bolesni, za koje nije bilo osnova za istražni postupak, pušteni su odmah svojim ku ama da u slobodi nastave miran život. Najve i broj domobrana, legionara, etnika, kao i onih koji su silom mobilisani i kratkotrajno bili u ustašama, bilo da su zarobljeni bilo da su se sami predali povratkom iz šume, nakon provjere njihovog držanja u ratu, bio je upu ivan u jedinice JA. Uvrštavaju i ih u jedinice svoje vojske, narod im je tim davao legitimaciju slobodnih i ravnopravnih gra ana. Takva orijentacija bila je sastavni dio političke linije koju je proklamirala i provodila Komunisti ka partija Jugoslavije. Striktno provode i tu političku liniju, OZN-a je sebi osiguravala široku podršku stanovništva u svim akcijama njene borbe za likvidaciju odmetnikih bandi.

Takva linija ujedno je osiguravala i efikasnije kažnjavanje ratnih zlo inaca. Osigurana je svestrana podrška stanovništva, pa i mnogih bivših pripadnika kvislinških vojnih formacija, prilikom hvatanja i su enja onima koji su u ratu vršili zlo ine. OZN-a Like je i ranije intenzivno radila na prikupljanju podataka o ratnim zlo incima i njihovim nedjelima i dostavljala ih komisijama za utvr ivanje ratnih zlo ina okupatora i njegovih pomoga a. Ali, ona je istovremeno poduzimala mjere i da se zlo inci prona u, pohvataju i izvedu pred narodni sud. Ve u toku aprila i maja 1945. godine, uz pomo drugih faktora i itavog stanovništva, uhvatila je velik broj ratnih zlo inaca. Uporedo s tim utvr ivala je brojno stanje i približnu lokaciju ostataka razbijenih neprijateljskih snaga, koji su se još nalazili po šumama. inila je to brojnim operativnim mjerama koje su joj stajale na raspolaganju, me u kojima i saslušavanjem lica koja su se vra ala iz šume i predavala narodnim vlastima.

37 Prema sje anjima nekih drugih u esnika blokada pe ine trajala je 15 dana.

Proces diferencijacije me u ustašama i etnicima odvijao se ne samo intenzivno već i s elementima dramatičnosti. Višegodišnje ustaše ili etnici ubijali su u šumi, samoinicijativno, poznate koljače, da bi se zatim prijavili vlastima izražavajući i time svoju odlučnost da isprave svoje grijehе višegodišnjeg služenja neprijatelju. OZN-a je takvu diferencijaciju nekada prihvaćala i kao završenу. Vrlo često su je inicirale partijske organizacije na terenu i mjesni aktivisti u podvelebitskim selima. Među najaktivnijima na razbijanju ustaških redova bile su organizacije i pojedinci u Smiljanu i okolnim selima. Pod njihovim utjecajem često se razgario razdora među odmetnicima grupama. Negdje pod kraj aprila 1945. u Velebitu, iznad Smiljana, nalazila se ova ustaška grupa. U njoj je bilo nekoliko izrazitih koljača. Jednom, usred noći, dvojica ustaša u toj grupi se odlučio da pobiju koljača i da se zatim predaju vlastima. Te noći ubijeno je 6—7 poznatih koljača u šumi Gluvaji. Sutradan su se dvojica bivših ustaša predali vlastima. S obom su donijeli više oružja, a i živog doveli Lovru Bariševića, bivšeg člana ustaškog stožera za Liku i Gacku. Bio je to samo tek počinak dramatične borbe za likvidaciju odmetničkih bandi. U proljeće 1945. godine, pored opustošenosti, gladi, golotinje i neimaštine, najveći problem Like bio je problem odmetničkog banditizma. Pljačke i zločina koje uznemiravale su stanovništvo. Trebalo je uložiti mnogo truda da se ustaške i etničke bande onemoguće u daljnjem vršenju zločina. OZN-a se uhvatila u koštac s brojnim i drskim neprijateljem.

Jedinice 4. armije već su bile ušle u Trst kada je OZN-a za Liku privodila kraju »inventuru« ustaških i etničkih grupa u šumama. Snimljeno stanje je govorilo da ostaci raspršenog neprijatelja nisu mali. Računalo se s nekoliko hiljada ljudi. Uz ostatke razbijene ustaško-domobranske divizije bili su tu i ostaci vojske evanđeljskih i 392. legionarske divizije, koji nisu uspjeli pobjeći. Po etkom maja 1945. godine OZN-a je o stanju neprijateljskih ostataka po šumama Like imala dosta pouzdane predodžbe. Iscrpan pregled ustaških grupa iznijet je u izvještaju OZN-e za Liku koji je, 2. maja 1945. godine, upućen OZN-u za Hrvatsku. Prema tome izvještaju stanje je izgledalo ovako:

U šumama brinjskog kotara nalazilo se oko 150 ustaša, većinom koljača, podijeljenih u tri grupe: jedna u šumi između Tomine i Druge, Glibodola i Mesina (selo Lipice), na čelu s ustaškim zastavnikom Tomašom i ustaškim vodnikom Tomincem, druga u šumi Kit, iznad sela Lipica, a treća grupa u šumi iznad sela Letinca, kod tzv. »Bunarina«. Među ovim grupama nalazi se i pop Jole (veliki župan) koji je nastojao da održi moral kod ustaša zastarjelom ustaškom propagandom.³⁸

U šumama istočno od kotara, s istočnog područja se već dio ustaša predao, nalazilo se također nekoliko ustaških grupa i to: grupa od oko 40 ustaša iznad zaseoka Poljanak, između Janjčevca i Sinca, jedna grupa iznad Prozora i Švice, jedna grupa iznad sela Opine Dabar i većina ustaške grupe u šumi sjeverno i južno od sela Krasna. Među ovim ustaškim grupama nalazio se i ustaški pukovnik Delko Bogdanić s 30 koljača, a u njegovoj blizini i zapovjednik Jurišne bojne Hajdinovići.

Na perućićkom kotaru, gdje se već bilo predalo oko 75% pripadnika 11. ustaško-domobranske divizije, ostatak ustaša se nalazio u šumi iznad Kosinja i Pazarišta.

38) Pop Bujanović se ubrzo s jednom grupom ustaša probio kroz Kapelu do Generalskog Stola, odakle je otišao u Zagreb.

U gospi kom kotaru nalazilo se oko 150 ustaša, ve inom kolja a, od ega se njih 100 krilo kod sela Jadovna, a ostatak iznad sela Brušana i Rizvanuše te oko Bilaja i Ribnika. Od istaknutijih ustaša s ovom grupom su se nalazili ustaški zastavnik Milan Frkovi³⁹ i ustaški vodnik i kolja Marko Frkovi .

U gra a kom kotaru, iznad sela Lovinca, nalazi se oko 70 ustaša.

U šumama kotara Korenice nalazi se oko 130 ustaša, koji su se zadržavali u okolici sela anak i Serti Poljane.

Grupe kolja a nastojale su pošto-poto da sprije e osipanje odmetni kih redova i da što više ljudi iz šume usmjere na daljnje vršenje zlo ina nad narodom. O tome u spomenutom izvještaju OZN-e nalazimo i ove konstatacije: »Moral kod svih ustaških grupa, koje se nalaze raspršene po šumama, je na vrlo niskom stupnju, izuzev nekolicine ustaških organizatora, rukovodioca i kolja a, koji s raznim smicalicama nastoje podi i moral kod razbježanih ustaša l zadržati ih uza se. Pri tom se služe propagandom, kojoj je zadatak prikazati i ubijediti ustaše da e uskoro do i do borbe izme u Rusa i Engleza, te u partizanskim redovima izme u Srba i Hrvata. Govore o potrebi formiranja bijele garde, koja u ovim momentima treba da odigra glavnu ulogu i dokraj i rat u svoju korist...«⁴⁰

Po etkom ljeta 1945. godine došlo se do sigurnih podataka da se ispred jedinica 4. armije u li ke šume sklonilo oko 3000 ustaša i drugih (ne ra unaju i etnike) neprijateljskih vojnika. Takav podatak nalazimo i u zapisniku s jednog savjetovanja, koje je s na elnicima okružnih odjeljenja OZN-e održano u OZN-i za Hrvatsku. Prema tom zapisniku na elnik OZN-e za Liku je, pored ostalog, iznio da se etnici nalaze pod vodstvom Doke Mari a, a ustaše Delka Bogdani a, da se broj ustaša u šumama uspjelo smanjiti zahvaljuju i politi - kom radu na terenu, zatim oružanim akcijama uz korištenje njihovih me u - sobnih sva a i diferenciranjem od zlo inaca svih onih koji su se na osnovu amnestije mogli vratiti svojim ku ama. Dalje, ukazano je da postoji povezanost izme u etnika-odmetnika iz Bosne, Like i Dalmacije, da se najviše etnika nalazi oko Gra aca i u Gackoj dolini i da postoji organizirana veza izme u etnika i ustaša.

Tokom ljeta 1945. godine stanje me u odmetnicima se potpuno iskristaliziralo. Moglo ih se podijeliti na bunkeraše, tj. one koji su samo zato da se skrivaju i što duže prežive i na one koji su bili vrsto vezani za grupe koje su vršile zlo ine i pokazivale tendenciju da ih i dalje vrše. Znalo se da su takve etni ke grupe bra e Mari a (Mom ila i oke) na Trome i, grupa Delka Bogdani a oko Kosinjskog Bakovca, Jose Šerti a oko Plitvi kih jezera. Milana Frkovi a oko Brušana, Nikole Krpana Vranzele oko Lovinca i još neke U danono nim akcijama OZN-e, pripadnika KNOJ-a i milicije, i uz svestranu pomo NOO-a, društveno-politi kih organizacija i itavog naroda, tokom 1945. ove grupe su ozbiljno osaka ene, a neke i likvidirane. Delko Bogdani sa svojim najbližim pratiocima likvidiran je 30. novembra 1945. Grupe Mari a i Frkovi a likvidirana je 1946. i Jose Šerti a u jesen 1947, dok se grupa Nikole Vranzele najduže održala. Ali, i ona je tokom 1946. i 1947. bila uništena. Sam Vranzela se s još dvojicom ustaša održao do 2. februara 1948.

39 Milan Frkovi je bio zapovjednik ustaške satnije. Njegova grupa je poslije oslobo enja izvršila nekoliko zlo ina, me u kojima i onaj 7. jula 1945. kada su ubijena dva lana Okružnog komiteta KPH za Liku: Ivan Došen Šoko i uro Cali . Ve ina Frkovi eve grupe likvidirana je u jesen 1945. godine, a l Frkovi po etkom 1946. godine.

40 AVII, k. 119, br. reg. 24/1.

kada je ubijen na vrhu Velebita. Tako je za organe OZN-e, KNOJ-a i milicije rat na području Like potrajao i nekoliko godina poslije stvarnog i zvanog završetka drugog svjetskog rata. Pripadnici obavještajne službe, kao i borci navedenih formacija, nisu znali za umor, niti su zalili truda, kada je bilo u pitanju izvršavanje postavljenih zadataka. Zato su stekli i veliki ugled, kako u redovima boraca NOV, tako i kod itavog naroda, u itavoj zemlji i na području Like. Operativci OZN-e i vojne obavještajne službe bili su ne samo hrabri borci već i radni pregaoci, pravi entuzijasti na svojim poslovima i zadacima. Duboko odani svom narodu i njegovoj oslobodilačkoj borbi, oni su se naročito istakli svojim umijećem da razlikuju prave neprijatelje od onih koji su se samo slučajno, ili sticajem okolnosti, našli na krivoj strani.

dr Ivan Kralj

Sanitetska služba na području Korduna, Lifo³ u Banije, Pokuplja i Žumberka u četvrtoj godini

inici i obilježja razvoja

Razvoj i djelovanje sanitetske službe u Kordunu, Baniji, Zumberku, Pokuplju i Lici tokom četvrte ratne godine odvijali su se, kao i u prethodnim godinama, pod neposrednim utjecajem političkih i vojnih zbivanja na tom prostoru i u skladu s kadrovskim, ekonomskim, tehničkim i drugim potencijalima na koje se u to vrijeme sanitetska služba mogla oslanjati. Iz spleta tih okolnosti i potreba zdravstvene zaštite proisticali su, kako priroda i dimenzije zadataka sanitetske službe, tako i njene moguće nosi, organizacijski razvoj i oblici rada.

Iako su osnovnu determinantu sadržaja i oblika neposrednog djelovanja službe predstavljali regionalni inici, njen rad je bio uslovljen i općim stanjem NOV na itavom jugoslavenskom ratištu pa, u krajnjoj liniji, i razvojem događaja na glavnim svjetskim frontovima. Nazirao se skoro poraz fašizma i kraj rata. U tim okolnostima rukovodstva sanitetske službe svih nivoa našla su se i pred zadatkom ubrzanih priprema za skoro preuzimanje odgovornosti za zdravstvenu zaštitu stanovništva u još neosloboanim dijelovima zemlje.

Sanitetska služba na ovim se područjima sve izrazitije ispoljavala kao organski dio zdravstva NOP-a u općem jugoslavenskim razmjerima.

U razvoju svojih struktura sanitetska služba je nužno slijedila organizacijski razvoj Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, inaugurisan odgovarajućim aktima Vrhovnog štaba. Među njima je u to vrijeme najvažnija bila odredba o obrazovanju korpusnih vojnih oblasti koja je bitno doprinijela funkcionalnom i organizacijskom povezivanju teritorijalne i trupne sanitetske službe. U sve većoj mjeri ispoljavala se uloga Sanitetskog odjeljenja Vrhovnog štaba (SOVŠ) i njegov utjecaj na sanitetsku službu u Hrvatskoj, naročito

ito teoretskim uop avanjem zajedni kih iskustava službe i njihovim prenošenjem kroz organizacijske i stru ne direktive. S druge strane, upravo na osnovu iskustava u ovim krajevima Hrvatske, ra ale su se ideje i rješenja koja su ugra ivana u op ejugoslavensku koncepciju službe. Uvjerljivi primjer povezanog djelovanja u op ejugoslavenskim razmjerama u to vrijeme bila je i eš a suradnja sanitetske službe ovih krajeva sa sanitetom NOV susjedne Slovenije, naro ito u pitanjima evakuacije ranjenika.

Utjecaji Sanitetskog odjeljenja Glavnog štaba Hrvatske (SOGŠ) bili su sasvim neposredni i kontinuirani, i to kako preko brojnih pisanih uputa i nare enja, tako i u vidu savjetovanja i drugih oblika li nih kontakata. Taj utjecaj naro ito se ispoljava od prolje a i po etka ljeta 1944. godine poslije obrazovanja korpusnih vojnih oblasti. Tada je SOGŠ, oslobo eno neposrednog rukovo enja sanitetskom službom komandi podru ja i oja avši svoj sastav, bilo u mogu nosti da djeluje u punoj mjeri kao op i rukovode i organ sanitetske službe na svim oslobo enim predjelima i u jedinicama NOV Hrvatske, što mu je i bilo osnovni zadatak.

Me u akcijama SOGŠ, koje su bile od ve eg zna aja za sanitetsku službu u ovim krajevima, isti u se mjere za plansku izgradnju bolnica i reguliranje bolni ke služjeta ?atim organizacija sanitetske službe u vojnim podru jima, kao i uspostmiije ufe nužnih sanitetskih organa i jedinica na razini korpusa. Kra i osvrt natekdržaj ovih mjera doprinijet e lakšem razumijevanju razvoja službe u ovim krajevima.

Rastu e potrebe zahtijevale su znatnije proširenje bolni kih kapaciteta i osnivanje novih bolnica na pogodnim lokacijama. Postoje e bolnice bile su razvijene velikim dijelom po naseljima, uz komunikacije. Polaze i od procjene namjere Nijemaca da ovladaju komunikacijama na prostoru 4. i 11. korpusa NOVJ, u Glavnom štabu Hrvatske zauzet je stav da se forsira izgradnja novih bolni kih kapaciteta podalje od komunikacija. Utvr en je i plan razmjesta novih bolnica i izgradnje podzemnih skloništa (zemunica) kraj svake bolnice. U 4. korpusu odmah se i pristupilo realizaciji tog plana, dok u Lici, zbog nastalih doga aja, nije bilo mogu e ostvariti taj plan.¹

Krajem travnja 1944. Sanitetski odsjek (od svibnja Sanitetsko odjeljenje) Glavnog štaba izdaje »Privremeni propis o bolni koj službi u korpusnim oblastima NOV Hrvatske«. ² Uz brojne pojedinosti koje su ovim propisom regulirane, najvažnija je odredba po kojoj »na teritoriji svake korpusne vojne oblasti može postojati po jedna korpusna oblasna vojna bolnica te potreban broj podru nih vojnih bolnica (prema broju komandi podru ja i prema potrebi)«. Sve do tada postoje e bolnice na teritoriju jedne komande podru ja dobivaju status odjeljenja podru ne, odnosno oblasne bolnice, s upravom bolnice i upravama odjeljenja. Odre en je, dakle, tip organizacije koji je još u prosincu 1942. godine bio propisan naredbom Glavnog štaba Hrvatske, s tom razlikom što se ovaj put detaljnije propisuje struktura i fizionomija bolnica i formiraju oblasne bolnice koje su po stru nosti i razgranatosti specijalisti kih profila razvijenije od drugih i imaju centralni položaj na teritoriji korpusne vojne oblasti. Upravnik podru ne bolnice može, po po-

1 Zbornik dokumenata sanitetske službe u narodnooslobo ila kom ratu jugoslavenskih naroda. (U daljem tekstu Zb. sn. si.) Sanitetska uprava Beograd, 1952—1969. knj. 2, str. 226 i knj. 5, str. 109. i 123.

2 Zb. sn. si. 5, str. 71.

trebi, biti ujedno šef jednog od odjeljenja bolnice, a osim toga on je »stru no savjetodavno lice komandanta podru ja po svim sanitetskim pitanjima«, te je i lan komisije komande podru ja za ocjenu vojne sposobnosti boraca.

S obzirom na oyu funkciju upravnika bolnica, smatralo se izlišnim postojanje posebnog lica u svojstvu zdravstvenog referenta-lijenika pri komandama podru ja. Me utim, zbog širih obaveza komandi podru ja u oblasti higijensko-epidemiološke službe, propisanih posebnom naredbom Glavnog štaba od po etka lipnja 1944. godine, uvedena je funkcija zdravstvenih nadzornika pri tim komandama. Bilo je predvi eno da se za te dužnosti, putem odgovaraju ih jednomjese nih kurseva, osposobljavaju studenti medicine, medicinske sestre i drugi pogodni kadrovi. Njihove dužnosti regulirane su tako er posebnom uputom SOGŠ.³ No, ubrzo je uo ena potreba ponovnog dodjeljivanja komandama podru ja zdravstvenih referenata — lijenika zbog pove anih obaveza komandi na podru ju sanitetske službe i sve manjih mogu nosti upravnika bolnice da i tu dužnost obavljaju.⁴ Tako ve u jesen 1944. godine pojedine komande podru ja, ovisno od potreba i mogu nosti, dobivaju zdravstvenog referenta, a zdravstveni nadzornik je njegov pomo nik po higijensko-epidemiološkoj grani službe.

Obrazovanjem korpusa kao najviših operativnih grupacija u sastavu NOVJ u to vrijeme s odre enim operativnim podru jem i organiziranom teritorijalnom osnovicom u vidu korpusne vojne oblasti, nastala je potreba da se i na nivou korpusa uspostave odgovaraju i sanitetski organi, ustanove i jedinice. Trebalo je, prije svega, obrazovati rukovode i organ pri štabu korpusa. U pogledu fizionomije tog organa nisu sve do potkraj ljeta 1944. godine bili ujedna eni stavovi. U po etku su postojala dva odvojena organa: referent saniteta u štabu korpusa i sanitetski odsjek komande korpusne vojne oblasti. Sanitetsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske, uz podršku SOVS-a, stajalo je na stanovištu da se ta dva organa treba da sjedine, jer se na teritoriju Hrvatske operacijsko podru je korpusa, u suštini, poklapalo s teritorijem korpusne vojne oblasti (KVO), a tako je i ostalo do pred sam kraj rata. Tek u kolovozu 1944. i prakti ki je sprovedeno ujedinjenje ova dva organa u sanitetsko odjeljenje štaba korpusa, u sastavu: na elnik odeljenja, šef sanitetskog odsjeka KVO, epidemiolog — higijeni ar, referent za apotekarstvo i referent za trupni sanitet.⁵

Posebnom uputom SOGŠ-a regulirano je obrazovanje korpusnih kirurških ekipa⁶ i korpusnih farmaceutskih ustanova, odnosno centralne korpusne apoteke i korpusnog sanitetskog slagališta.⁷

Spomenutim privremenim propisom o bolni koj službi predvi eno je obrazovanje i korpusnog bakteriološko-kemijskog laboratorija i korpusnog kursa za sanitetske podoficire. Naredbom Glavnog štaba Hrvatske odre eno je formiranje korpusnih bolni arskih eta, a uputom SOGŠ dato je detaljno objašnjenje formacije i na ina upotrebe te ete, koja se sastojala iz dva evakuaciona i jednog higijeni arskog voda.⁸ Ove ustanove i jedinice, uz oblasnu bolnicu,

3 Zb. sn. si. 5, str. 171.

4 Zb. sn. si. 5, str. 202. i Zb. sn. si. 12, str. 392.

5 Zb. sn. si. 5, str. 188.

6 Zb. sn. si. 2, str. 261.

7 Zb. sn. si. 5, str. 150.

8 Zb. sn. si. 5, str. 235—236.

bile su nužni instrumenti na elnika saniteta korpusa da bi mogao rješavati zadatke koji su bili van djelokruga i mogu nosti divizija i komandi područja.

Kordun, Banija, Žumberak i Pokuplje predstavljali su ve i dio vojne oblasti 4. korpusa NOV, a u njenom je sastavu bilo i biha ko područje. Operativne snage 4. korpusa bile su 7. 8. i 34. divizija, Unska operativna grupa i nekoliko partizanskih odreda.⁹ Lika je bila u sastavu vojne oblasti 11. korpusa, a 13. i 35. divizija bile su osnovne operativne snage na tom prostoru.¹⁰ U tim oblastima sanitetska služba je djelovala u partizanskim uslovima sve do pred kraj rata. Ona je bila dužna da jednim svojim dijelom u sastavu borbenih jedinica zbrinjava ranjenike i bolesnike i sprovodi druge mjere zdravstvene zaštite, a drugim dijelom snaga da ostvaruje na slobodnom teritoriju što povoljnije uvjete za liječenje ranjenika i bolesnika te osigura i druge oblike podrške sanitetskoj službi operativnih jedinica i sprovodi zdravstvenu zaštitu teritorijalnih jedinica i ustanova. Osim toga vojno-partizanska sanitetska služba i nadalje je sudjelovala u zdravstvenoj zaštiti stanovništva, jer su mogu nosti civilnog zdravstva još uvijek bile ispod minimalnih potreba.

Slobodni je teritorij i u četvrtoj godini rata esto bio izložen napadima neprijatelja, pa su razlozi i zahtjevi sigurnosti i nadalje bitno uticali na rješavanja o lokaciji bolnica, njihovoj veličini i organizaciji. Izbjegavanje ve ih koncentracija ranjenika i bolesnika, stalna pripravnost za pokret, vlastita stražarska jedinica u svakoj bolnici, kao i gradnja podzemnih skloništa (zemunica) — ostali su do kraja bitnim obilježjem sistema hospitalizacije. S gledišta sigurnosti, u pore enju s drugim krajevima, najpovoljniji sticaj okolnosti imalo je kordunaško i banijsko područje, na kojim se mogla razviti snažna mreža sanitetskih ustanova, a najviše teško a imala je sanitetska služba u Lici.

Sanitetskom službom u ovim područjima rukovodila su sanitetska odjeljenja štabova 4. i 11. korpusa. Sanitetsko odjeljenje 4. korpusa, prema izvještaju od 1. rujna 1944, imalo je slijede i sastav: na elnik dr Tomislav Kronja, šef sanitetskog odsjeka KVO dr Josip Tadi (ranije dr Emanuel Vajs), epidemiolog — higijeni ar dr Boris Ljahnicki, referent za apotekarstvo student farmacije Marija Badel i referent za trupni sanitet student medicine Tomislav Ti ac. U rujnu je dr Kronja otišao u sastav SOGŠ-a, a na njegovo mjesto je postavljen dr Zdravko Ku i , u studenom dr Juraj Perin. U velja i 1945. godine dužnost epidemiologa — Higijeni ara preuzeo je dr Vladislav Beljakov.¹¹ Približno u isto vrijeme, kada je obrazovano Sanitetsko odjeljenje Štaba 4. korpusa, Sanitetsko odjeljenje Štaba 11. korpusa sa injavali su: na elnik dr Juraj Perin, šef sanitetskog odsjeka KVO dr Milan Forenbaher, higijeni ar — epidemiolog dr Hinko Emili, referent za apotekarstvo Mr Pharm. Boris Štigli i referent za trupni sanitet, od studenog, student medicine Nino Milano. U studenom na dužnost na elnika dolazi dr Zdravko Ku i . Po odlasku u listopadu dr Emila na dužnost u SOGŠ, kra e vrijeme dužnost higijeni ara — epidemiologa vršio je dr Milan Pri a, zatim dr Forenbaher, a od ožujka 1945. dr Antun Švalba.¹²

Na terenu 4 korpusa bilo je od svibnja 1944. do ožujka 1945. godine i sjedište Sanitetskog odjeljenja Glavnog štaba Hrvatske, koje je, zajedno sa ljudstvom

9 Vojna enciklopedija, sv. 2, Beograd 1959, str. 334.

10 Isto, sv. 4, str. 146.

11 Zb. sn. si. 2, str. 263, 271. i 285; Zb. sn. si. 5, str. 336.

12 Zb. sn. si. 2, str. 285 Zb. sn. si. 6, str. 556. i Kronike o radu sanitetske službe u NOR 1941—1945. (u daljem tekstu Kronike) sv. II, VMA, Beograd 1966, str. 551.

Sanitetske oficirske škole*, povremeno u estvovalo u planiranju i provo enju pojedinih sanitetskih akcija tog korpusa, prije svega u provo enju preventivnih mjera i u zbrinjavanju ranjenika u toku ve ih vojnih akcija. Pored ve navedenih mjera, oblika utjecaja i pomo i sa strane SOGŠ od zna aja su bila i njegova angažiranja oko evakuacije ranjenika i bolesnika iz 11. korpusa na teritorij 4. korpusa, a poslije iz 4. korpusa u Dalmaciju.

Op e zdravstvene prilike i preventivne mjere

Raspoloživi ratni dokumenti ne pružaju dovoljno mogu nosti da bi se dali egzaktni podaci o dimenzijama morbiditeta, kao odraza zdravstvenih prilika i osnovnog pokazatelja karaktera i opsega djelatnosti sanitetske službe. Ali, jedan statisti ki pregled kretanja ranjenika i bolesnika u li kim bolnicama u posljednjoj dekadi prosinca 1944. godine (sa uvano je nekoliko dekadnih izvještaja, ali vremenski nepovezanih) daje osnovu makar posrednog zaklju i vanja o tom pitanju. Prema tome pregledu u sve vojne bolnice na terenu Like (podru na bolnica 1. i 2. li kog podru ja i prihvatne bolnice 35. i 13. divizije) u vremenu od 21. do 31. prosinca 1944. primljeno je 250 ranjenih i 139 bolesnih pripadnika NOV. Osim toga iz jedinica je, poslije ukazane medicinske pomo i, upu eno neposredno u oblasnu bolnicu 11. korpusa u Benkovcu 87 ranjenika i 7 bolesnika.¹³ Uzmemo li te podatke kao prosje nu vrijednost i za prve dvije dekade prosinca, jer vojne i zdravstvene okolnosti nisu bile bitno druga ije od onih u tre oj dekadi, izlazi da je u toku prosinca primljeno na bolni ko lije enje oko 1450 ranjenika i bolesnika, pri emu nešto manje od jedne tre ine otpada na bolesnike.

Ovim podacima nije obuhva en opsežan rad ambulanti pri jedinicama i komandama podru ja s raznim vrstama povreda, oboljenja i poreme aja (respiratornih, reumatskih, kožnih, stomatoloških, gastroenteroloških, neuroloških) fizi ka malaksalost, hipovitaminoze i dr., što je pri tadanjoj prinudnoj restrikciji indikacija za bolni ko lije enje morala biti u djelokrugu ambulatnog lije enja. Tome u prilog govori, na primjer, i podatak da je samo u toku jednog mjeseca u zubnoj ambulanti 35. divizije izvršeno 245 intervencija na zubima i lije eno 206 stomatitisa, kao i da je svrabljivost jedinica iznosila oko 5—10% pa je bila po srijedi ne samo antiskabiozna terapija, ve i tretiranje piodermija, apscesa i flegmona kao eš ih posljedica svraba.¹⁴ Zato možemo, bez ikakvog preuveli avanja, slobodno re i da su razna oboljenja po svojoj u estalosti bila brojnija od rana zadobivenih u borbama, te su i ona imala znatnog utjecaja na brojno stanje i borbenu sposobnost ljudstva te angažiranje sanitetskih i drugih kadrova. Do analognih zaklju aka mogli bismo do i i osvrtom na morbiditet u 4. korpusu, gdje su u prvoj dekadi studenog 1944. godine bolnice primile 454 ranjenika i 279 bolesnika.¹⁸

Me u oboljenjima, o kojima se u ratnim dokumentima najviše govori, na prvom su mjestu zarazne bolesti, i to prije svega pjegavac i trbušni tifus, a kasnije dizenteriji ni enterokolitis. Naglašavan je stalan porast plu ne tuberku-

* To je formalno bio »Kurs za sanitetske oficire« u sastavu I. Oficirske škole NOV i PO Hrvatske. (Zb. sn. si. 5, str. 176).

¹³ Zb. sn. si. 6, dok. 183.

¹⁴ Zb. sn. si. 2, str. 288.

¹⁵ Arhiv Instituta za vojnome icinsku dokumentaciju, F. 4130, n. 7/47. i F. 4131 n. 7/48.

loze, naročito me u stanovništvom. Venerična oboljenja (gonoreja, lues) iskazivani su za Liku u sasvim niskim ciframa, a znatno više za područje i jedinice 4. korpusa. U hladnijim mjesecima češće su bile pojave influence, raznih prehladnih oboljenja, zatim smrztina i promrzlina. Brojne su bile bolesti usta i zuba. Posljedice povremenog pravog gladovanja, jednolične i deficitarne ishrane, s nedostatkom vitamina (naročito vitamina C), očitovale su se u fizičkoj malaksalosti, akutnim želudacnim anocijevničkim poremećajima, edemima uslijed gladovanja i dr., ponekad i s fatalnim ishodom.

Osim navedenih okolnosti, teški ratni napori su, također, bili razlogom smanjivanja tjelesne otpornosti ljudstva i povećane podložnosti razbolijevanju. Što se tiče zaraznih bolesti, to za objašnjenje njihovog javljanja i uestalosti treba imati, prije svega, u vidu znatno lošeg naslijeđa iz prethodne sezone, nepovoljnost općih zdravstvenih okolnosti u proljeće 1944. godine, kao i veoma značajnu injeniciju što se, posebno na terenu Banije i Like, razbolijevanje od pjegavca i trbušnog tifusa me u stanovništvom produžavalo i preko ljeta 1944. Velika oskudica smještajnog prostora u devastiranim naseljima, još više otežava kretanjem izbjeglica sa susjednih još neoslobođenih područja, dovodila je, pri nužnosti zajedničkog stanovanja u istim objektima, do neizbježnih kontakata i miješanja vojske i stanovništva. Ušljivost stanovništva po svim naseljima bila je veoma visoka. Ugroženost vojske bila je u toliko veća što su, uslijed oskudice ličnog rublja, sapuna, odgovaraju ih sanitarnih postrojenja i sredstava, bile jako ograničene mogući održavanja minimuma higijenskog standarda, čemu su doprinosili i česti pokreti jedinica. Povremeni upadi neprijateljskih bandi također su otežavali provođenje preventivnih mjera me u stanovništvom, a i same te bande unosile su ušljivost i pjegavac.

Za štabove i sanitetsku službu bio je veoma težak i do kraja nerješiv problem blokiranja zaražavanja pjegavcem, presijecanja puteva njegovog prenošenja od stanovništva na vojsku i efikasne zaštite ljudstva vojnih kolektiva od već zaraženih (obično još neprepoznatih) pojedinaca pristiglih u jedinicu ili ustanovu.

Spletom navedenih objektivnih činilaca bilo je znatno otežano redovno provođenje preventivnih mjera i osjetno su umanjivani efekti ne malih napora na tom polju. Pri svemu tome nisu od sporednog značaja bili ni subjektivni faktori. Oni su se očitovali naročito u slabostima civilne zdravstvene službe s velikom oskudicom kadrova i sredstava i pojavama nerazumijevanja velike opasnosti i važnosti preventivnih mjera od strane pojedinih NOO-a, pa i vojno-pozadinskih organa i ustanova. Time su bili uvjetovani brojni propusti i nedosljednosti u sprovođenju zaštitnih mjera. I koliko god treba imati shvaćanja za tada gotovo nezamislive teškoće održavanja higijene i provođenja mjera protiv zaraza, što je i bio česti razlog njihovog zanemarivanja pa i otpora prema njihovom sprovođenju, ne bi smjelo biti zaboravljeno da je tzv. subjektivni činilac bio često od presudnog značaja za nastalo stanje.

Imaju u vidu navedene teške uvjete života i prirodu stalne zdravstvene ugroženosti, čija je ozbiljnost u ratnim dokumentima jako istaknuta, mogli bismo otkrivati pojavu dramatične situacije u oblasti zdravstvenog stanja vojske, prije svega u domenu zaraze pjegavcem. Međutim, u sezoni 1944/45. godine ni u jednoj vojnoj jedinici ni ustanovi na području Like i 4. korpusa pjegavac nije imao karakter većepidemije! U procjenama opasnosti od zaraza sanitetska je služba, pored pjegavca, imala u vidu i trbušni tifus. Na tu je opasnost upozoravala endemičnost tog oboljenja na svim terenima s kliconošt-

vom, r avo stanje vodnih objekata, kao i teško e, objektivne i subjektivne, u provo enju mjera li ne i op e higijene. Ipak, razbolijevanje od ove zaraze nije, ni u Lici ni na operativnom području 4. korpusa, uzelo ve eg maha.

U sanitetskoj službi smatrane su (ali ne uvijek tako i provodne) redovnom obavezom i rutinskim postupcima određene mjere li ne i op e higijene, usmjerene prvenstveno na sprečavanje, odnosno suzbijanje pjegavca, trbušnog tifusa i šuge. U stalost tih oboljenja s nepovoljnim utjecajem na borbenu sposobnost jedinica zahtijevala je od partijskih, vojno-političkih i sanitetskih rukovodstava da stalno insistiraju na tim mjerama. Značajniji poticaji u tom pogledu u četvrtoj godini rata našli su svoj odraz i u slijedećim službenim dokumentima: Uputama Sanitetskog odjeljenja Vrhovnog štaba od 8. svibnja 1944. o provo enju kampanje protiv crijevnih zaraznih bolesti¹⁶, Nare enju Glavnog štaba Hrvatske od 4. lipnja 1944. o provo enju higijenskih mjera u jedinicama, komandama i ustanovama NOV i PO Hrvatske¹⁷, Nare enju Glavnog štaba Hrvatske od 23. prosinca 1944. o provo enju kampanje protiv pjegavca u vojsci i me u stanovništvom.¹⁸ Pored toga, upućivana su povodom pojedinih konkretnih situacija i brojna druga pisana i usmena uputstva, izrađivani propagandni materijali, održavana savjetovanja za šira ili uža područja itd.

Zdravstvene prilike i preventivne mjere na terenu i u jedinicama 4. korpusa

Spomenuta uputstva SOVŠ-a o provo enju kampanje protiv crijevnih zaraza, kao i nare enje Glavnog štaba Hrvatske o provo enju higijenskih mjera, o igledno su doprinijela povećanju odgovornosti štabova i sanitetskih organa poštivanju osnovnih normi li ne i op e higijene i ve o j disciplini njihove primjene. Ova inicijativa viših rukovodstava bila je uvjetovana procjenom zdravstvenih prilika u jedinicama i na terenu i nezadovoljavajućim stanjem higijenske službe u vojsci. Tako, na primjer, Sanitetsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske u izvještaju od 10. lipnja 1944. navodi kako »u 4. korpusu postoje uslovi za izbijanje trbušnog tifusa zbog prilično lošeg stanja vodoopskrbnih objekata i zbog odsustva higijenske službe kod civilnog stanovništva,«¹⁹ a mjesec dana kasnije isti organ daje dosta tešku ocjenu higijenske službe u 4. korpusu, navode i kako se nije skoro ništa napravilo u provo enju kampanje protiv crijevnih zaraznih bolesti i provo enju naredbe Glavnog štaba Hrvatske o higijeni, i kako nema dovoljnog razumijevanja za higijensku službu te postoji opasnost izbijanja zaraznih bolesti.²⁰ Sanitetsko odjeljenje Štaba 4. korpusa u to vrijeme bilo je pretežno angažirano oko organizacije sanitetske službe u vojnim operacijama, zbrinjavanja ranjenika i bolesnika i organiziranja njihove evakuacije avionima u Italiju.

Tek krajem mjeseca srpnja sanitetsko odjeljenje daje popularno pisano uputstvo o crijevnim zarazama i mjerama njihovog sprečavanja.²¹ Od tada počinje insistiranje na provo enju uobičajenog spektra mjera, koje su obuhva-

¹⁶ Zb. sn. si. 12, str. 304.

¹⁷ Zb. sn. si. 5, str. 87.

¹⁸ Isto, str. 258 i 260.

¹⁹ Zb. sn. si. 5, str. 105.

²⁰ Isto, Str. 224. i 144.

²¹ Zb. sn. si. 6, str. 136.

tile pitanja li ne isto e, higijene kuhinja, rukovanja živežnim namirnicama, vodoopskrbe, uklanjanja raznih otpadnih materija i dr., o emu se redovno izvještavalo. Pri tome je trebalo prevladavati niz teško a: nestašicu sapuna, pribora za jelo, kre a za dezinfekciju nužnika, zatim osigurati higijenu ishrane nekih jedinica koje nisu imale vlastitu kuhinju nego im je bila organizirana prehrana i kuhinja u seoskim ku ama i dr., a nije bilo ni mogu nosti laboratorijske provjere ispravnosti pitke vode. Ipak, od kolovoza pa nadalje, stanje se stalno poboljšava. Tokom ljeta i po etkom jeseni sve ljudstvo u sastavu 4. korpusa cijejpljeno je protiv trbušnog tifusa. Krajem kolovoza završen je prvi kurs za zdravstvene nadzornike te su isti raspore eni po komandama podru ja. Poboljšanje higijenskog stanja u pozadinskim vojnim ustanovama treba zahvaliti i njihovom zalaganju.²²

O rezultatima ovih aktivnosti i mjera govori i podatak o broju oboljenja od trbušnog tifusa. Prema izvještajima sanitetskih odjeljenja Štaba 4. korpusa i Glavnog štaba Hrvatske broj oboljelih od trbušnog tifusa u svim jedinicama i pozadinskim ustanovama 4. korpusa od lipnja do studenog 1944. godine iznosio je, zajedno s onima u biha kom podru ju, u svemu 68 prijavljenih slu ajeva.²³ Imaju i u vidu epidemiološku situaciju na terenu sa stotinama oboljelih me u stanovništvom u tom istom vremenskom periodu i sve teško e provo enja preventivnih mjera, može se re i da su zalaganja štabova i sanitetske službe na ovom polju sprije ila pojavu epidemije u jedinicama 4. korpusa.

I u etvrtoj godini rata od svih je zaraza najviše zabrinjavala opasnost od pjegavca. Još od zime, tokom itavog prolje a i u ljetu 1944. godine tinjala je ta zaraza u jedinicama i me u stanovništvom, naro ito u Baniji. Tako je, na primjer, u ožujku prijavljeno 106, u travnju 17, a u svibnju 14 oboljelih od pjegavca u jedinicama 4. korpusa.²⁴ Još i u kolovozu bilo je nekoliko slu ajeva oboljenja i tek u rujnu nije prijavljen ni jedan novi slu aj, ali ve u listopadu bilo je 17 oboljelih (me u civilima u Baniji 107), a u studenom 50, od ega 45 u 7. diviziji.²⁵ Poslije toga pjegavac je u stalnom porastu u jedinicama a širi se i me u stanovništvom. Buknula je zaraza i u Pokuplju, a i u 34. diviziji. Još u ožujku i travnju 1945. godine morala se i dalje voditi široka akcija na suzbijanju pjegavca. Štab 4. korpusa u svom nare enju jedinicama, od 26. travnja 1945, je podvukao: »Pamtite da od bolesti gubimo više boraca nego od puške.«²⁰

Ovakav tok doga aja bio je uslovljen, prije svega, stalnim postojanjem žarišta pjegavca na terenu, naro ito na poluoslobo enim dijelovima petrinjskog i kostajni kog kotara, gdje su uslovi rada civilne zdravstvene službe bili sasvim nepovoljni, tako da je i u ljetu bilo mnogo oboljelih od pjegavca, a baš u tim predjelima bile su angažirane jedinice 7. divizije.²⁷ Porast pjegavca u toj diviziji tokom travnja pripisao se djelomi no boravku njenih dijelova u Krajinu, gdje je tako er bilo oboljelih me u stanovništvom.²⁸ Osnovni razlog pre-

22 Zb. sn. si. 5, str. 189. i 202.

23 Zb. sn. si. 2, str. 246, 265. i 272., Zb. sn. si. 6, str. 188. i Zb. sn. si. 5, str. 288.

24 Zb. sn. si. 5, str. 288.

25 Isto, str.289.

26 Zb. sn. si. 6, str. 265.

27 Zb. sn. si. 5, str. 126. i 143.

28 Zb. sn. si. 2, str. 229.

nosa zaraze na vojsku bilo je zajedničko stanovanje sa civilima u istim kućama, što je bilo teško izbjeći i naročito u hladnije vrijeme, posebno od listopada, od kada se i bilježi sve veća uestalost pjegavca.

Veliki problem predstavljale su izbjeglice iz predjela zaraženih pjegavcem, kao što su bila sela u tzv. Trokutu (predio između linijom Sunja—Kostajnica—Dubica) i sva druga sela duž desne obale Save, od Siska do Jasenovca, u koja je neprijatelj često upadao tako da preventivne mjere gotovo i nisu mogle biti provedene. Bježe i svaki put pred neprijateljem prema centru Banije, narod je iz tog najjače zaraženog kraja u talasima prenosio i zarazu. Stizale su i izbjeglice iz Like i svojim stalnim premještanjem još više otežavale situaciju i doprinosile širenju zaraze.²⁹

Posredstvom izbjeglica unesen je pjegavac i na teren Pokuplja, pa je, na primjer, u selu Gladovac od 42 domaćinstva ostala pošena samo jedna kuća, a od 180 stanovnika 150 ih je oboljelo.³⁰ Tada se javlja veći i broj oboljelih i u 34. diviziji. To se pripisivalo, uglavnom, prihvatanju ljudstva nadošlo zamjenama iz neprijateljskog zarobljeništva pristiglog u stadiju inkubacije, kao i novomobilisanom ljudstvu iz zaraženih predjela.³¹

Navedeni podaci o broju oboljelih nisu sasvim pouzdani ni potpuni, naročito oni koji se odnose na oboljele civile. Bilo je i grešaka u dijagnostici (odgovaranje laboratorijske metode još nisu bile pristupačne), pa je nerijetko trbušni tifus proglašavan pjegavcem i obrnuto. Danas ipak znamo da u vojnim jedinicama u 1944. godini, pa ni kasnije, nije dolazilo do epidemije širih razmjera i nije se ni jednom dogodilo da bi neka jedinica morala biti stavljena u karantenu, kao što je to bio slučaj s nekim selima. Međutim, okolnosti pod kojim je vojska živjela i izvršavala svoje zadatke, uz stalno postojanje zaraze i masovnu ušljivost, ozbiljno su upozoravale, naročito od početka jeseni a i ranije, na realnu opasnost većeg širenja zaraze koja bi mogla osjetno ugroziti sposobnost borbenih dijelova korpusa.

U predviđanju takve opasnosti viši su se štabovi, prvenstveno Štab 4. korpusa i Štab 7. divizije zajedno sa svojim sanitetskim organima, angažirali na sprečavanju i suzbijanju zaraze. Svaka tada poznata i realno moguća mjera borbe protiv pjegavca našla je mjesto u njihovim planovima akcije. Insistiralo se na redovnoj depedikuiaciji jedinica i stanovništva, radi čega su jedinice opremane »partizanskom buradi«, a po terenu uređivane razušne (depedikucione) stanice. Težilo se odvojenom smještaju vojske, odnosno prethodnoj depedikuiaciji ukoliko kada je zajednički smještaj bio neizbježan. Određivana je karantena za najjače zaražena sela. Pored postojećih civilnih bolnica u Glini obrazovana je za oboljele civile još jedna u Rujevcu, a uređeno je i nekoliko izoliranih za bolesne izbjeglice. Provodile se vakcinacije protiv pjegavca, zdravstveno prosvjetovanje kroz predavanja, plakate, letke itd. Ali, ipak, broj oboljelih stalno se povećavao sve do ožujka 1945. godine. Epidemija nije bila sasvim likvidirana ni do posljednjeg dana rata. Da li je to bilo neizbježno? Na III kongresu liječnika Jugoslavenske armije u prosincu 1945. godine data je ocjena da je kampanja protiv pjegavca, kako u nekim drugim glavnim žariš-

29 Zb. sn. si. 5, str. 224. i 271.

30 Hronike, str. 553.

31 Zb. sn. si. 6, str. 240.

tima na oslobo enim teritorijima Jugoslavije, tako i na terenu 4. korpusa i Like, kasnila otprilike dva mjeseca, uslijed ega je uspjeh akcije bio umanjnjen.³²

U Hrvatskoj je kampanja pokrenuta u drugoj polovici prosinca. Me utim, akcije protiv pjegavca nisu otpo ele tek tada. Pored rutinskih mjera, provo enih više-manje kontinuirano, još u travnju 1944. godine planira se, na primjer, stvaranje mreže razušnih stanica na terenu 4. korpusa. Štab 7. divizije, ponukan pojavom dvanaestak oboljenja u svojim jedinicama i me u stanovništvom, naro ito u petrinjskom i koštajni kom kotaru gdje su bili razmješteni dijelovi divizije, ukazuje po etkom srpnja na opasnost epidemije ve ih razmjera te nare uje strožije mjere zaštite, me u kojima i karantenu nekoliko sela (Babina Rijeka, Gornja Velešnja i Donji Kukuruzari).³³

Tokom listopada, i kasnije, mjere se pooštavaju i proširuju naro ito zbog opasnosti koju su predstavljale izbjeglice iz Trokuta. Odre ena je njihova etrnaestodnevna karantena, kao i stvaranje novih razušnih stanica na glavnim komunikacijama. Na rad u zaraznu bolnicu u Rujevcu upu en je jedan lije nik iz vojske, a odre eno je formiranje izolana u Me en anima i Kraljev-anima. Obrazovane su civilne razušne ekipe i aktivirane na terenu Banije. Za rad na terenu odre eno je i nekoliko sanitetskih oficira, a referenti saniteta zaduženi su da prate stanje me u stanovništvom i da pružaju pomo civilnom zdravstvu, naro ito izolaciji oboljelih i dr.³⁴ Sanitetsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske nare uje sanitetu 4. korpusa »da sve raspoložive snage baci na ugušivanje ove zaraze« i upu uje na teren svog epidemiologa (dr Hinko Emili) i prof. dr Pri u s 10 zdravstvenih nadzornika. Tako er je nastavljen rad na proširenju mreže razušnih stanica.³⁵

I pored svih provo enih mjera pjegavac je i nadalje bio u porastu me u stanovništvom i u vojsci. Takav tok doga aja pripisivan je slabim mogu nostima civilne zdravstvene službe i njenom odsustvu s predjela stalno ugrožavanih od neprijatelja, pomanjkanju kadrova preventivne struke, slaboj angažiranosti NOO-a i posebno nezadovoljavaju oj disciplini u izvršavanju preventivnih mjera. Bilo je dosta propusta u provo enju razušivanja, nekontrolisanog ulazjenja jedinica u nerazrušena naselja itd. Kontrola kretanja izbjeglica nije bila zadovoljavaju a. Izolane su bile slabo opremljene i vo ene, te su ih ljudi izbjegavali. Obrazovanje razušnih stanica, planiranih još u prolje e, otezalo se iz mjeseca u mjesec, pa je i to bio jedan od razloga slabijih uspjeha. Nailazilo se, tako er, na pasivan stav, pa i izbjegavanje depedikulacije od strane stanovništva i novomobilisanog ljudstva u jedinicama, kako zbog hladno e, tako i zbog nerazumijevanja veze ušljivosti s pjegavcem. Doga alo se da jedinica bude uredno depedikulirana, ali ve poslije dan dva razmješta se u drugom naselju bez prethodne depedikulacije mještana i uku ana, pa je tako sav prethodni trud bio gotovo uzaludan.

Te i takve pojave umanjivale su efekte propisanog i primjenjivanog sistema mjera. Uo avaju i nepovoljan tok doga aja, i pored do tada poduzimanih i provo enih mjera, Sanitetsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske daje inicijativu i predlaže organiziranje kampanje protiv pjegavca. Ona je pokrenuta nare e-

32 N. Cernozubov, Vojno-sanitetski pregled, 1947, br. 1—3, str. 13.

33 Zb. sn. si. 6, str. 134.

34 Isto, str. 187, 195. i 197.

35 Zb. sn. si. 5, str. 250.

njem Glavnog štaba, odnosno uputama SOGŠ-a i Zdravstvenog odjela ZAVNOH-a u saglasnosti i dogovoru s Predsjedništvom ZAVNOH-a i Izvršnim odborom JNOF-a i USAOH-a.

Kao bitna obilježja pokrenute kampanje mogu da se istaknu: 1. Angažiranje narodne vlasti, antifašističkih organizacija i šire ušesamog naroda u planiranju, organiziranju i provođenju pokrenute akcije, u kom cilju je predviđeno osnivanje posebnih odbora za suzbijanje pjegavca, po ev od okruga (oblasti), kotareva i opina pa do svakog sela. 2. Usmjeravanje težišta akcije na civilno stanovništvo, u suranji s vojnim štabovima i punim ušem vojnosanitetske službe. U tom smislu trebalo je osigurati rigoroznije i sveobuhvatnije izvršavanje do tada propisanih, ali nepotpuno provedenih preventivnih mjera. Pokrenute su znatne narodne snage u ovu akciju. Radi pomoći u provođenju kampanje pojedinim je kotarima upućen izvjestan broj vojnih zdravstvenih radnika, me u kojima i nekoliko liječnika.³⁶

Pri korpusnoj sanitetskoj metodi održan je 15-dnevni kurs s 80 omladinki i omladinaca, od kojih su osnovane terenske ekipe. Ekipe su jednim dijelom bile kombiniranog sastava, s vodnicima ili desetarima na čelu, a nekoliko ih je bilo u cjelini vojnog sastava. Veliki dio korpusne sanitetske metode bio je angažiran u ovoj akciji. Ekipe su koristile »partizansku burad«, a 6 ih je bilo opremljeno velikim kacamama (1600—2000 litara) u koje je dovođena vruća para cijevima iz posebnog kotla. Na terenu su uređivane i razušne stanice, me u kojima su s najvećim kapacitetom (oko 1000 ljudi dnevno) bile one u Topuskom i Glini.³⁷

U savanim ratnim izvještajima za prosinac 1944, te veljaču i ožujak 1945. godine spominju se razušne stanice (pored već spomenutih u Glini i Topuskom) u slijedećim mjestima: Slunj, Vojni, Vrginmost, Topusko, Bučica (uz bolnicu), Lasinja, Perna (pri bolnici), Klasni (pri bolnici), Pisarovina, Kraljevina, Komogovina, Mećuni, Bjelovac.³⁸ Nastojalo se da stanice budu uređene prema propisanim standardima: suha komora (ili »partizanska burad«), tuševi i antiskabiozna ambulanta, što je djelimično i provedeno. U ožujku su dobivene prve količine insekticidnog praška DDT, koji se odmah pokazao vrlo djelotvornim. Vojno-sanitetska preventivna služba 4. korpusa bila je ojačana kadrovima, pri čemu se ista metode kao značajno dostignute uspostavljaju funkcije divizijskog epidemiologa, a postignuto je i već angažiranje referenata saniteta u redovnoj kontroli higijenskog stanja u jedinicama.

Zahvaljujući i svim ovim mjerama, borbena sposobnost jedinica nije bila ni jednom bitno smanjena. Ipak, okolnosti stalne neizvjesnosti i ugroženosti od zaraze nužno su uvjetovale iscrpljivanje znatnih potencijala sanitetske službe i već angažiranje štabova u vrijeme kada je bilo nužno napretnuti sve snage za konačno oslobođenu zemlju.

Tokom ljeta i jeseni 1944. godine i kasnije ustanovljava se stalan porast veneričnih oboljenja, što je obrazlagano endemičnošću u tih oboljenja u nekim krajevima, dolaskom prebjega iz domobranstva, kao i ulaskom jedinica u novooslobođene krajeve. U oktobru 1944. godine bilo je primljeno na liječenje 58 slučaja, pa su tada propisane sedmične smotre, a u divizijskim prihvatnim

³⁶ Isto, str. 272.

³⁷ Hronike, str. 553.

³⁸ Zb. sn. si. 5, str. 293. I Zb. sn. si. 6, str. 229. i 247.

bolnicama otvorene su antivenerične ambulante.³⁹ Osnovana je i posebna bolnica za ta oboljenja. U ožujku 1945. godine SOGŠ je raspisao i posebnu uputu o suzbijanju veneričnih bolesti.

Zdravstvene prilike i preventivne mjere u Lici

U krajoj analizi epidemiološke situacije u protekloj sezoni na elnik saniteta 11. korpusa ukazao je 12. lipnja 1944. godine na postojanje stalnih žarišta pjegavca u Lici, isti u i posebno predjele Klapavice i Gubavice Polja. Zato je u jedinicama koje su boravile i kretale se u tim selima bilo najviše oboljelih, kao na primjer u 3. brigadi 19. divizije koja je imala 39 utvrđenih oboljenja u razdoblju od veljače do travnja 1944. godine. Dalje, konstatirano je da se zaraza trbušnog tifusa javlja sporadično u svim jedinicama, jer »gotovo sva Lika i veliki dio Gorskog kotara imaju endemiju trbušnog tifusa.«⁴⁰ Uz već ranije navedene nepovoljne utjecaje, kao što su: ratne okolnosti stanovanja, oskudica obučne i odjevne, teško provođenje preventivnih mjera i dr., za jedinice 11. korpusa naročito je značajna nedostatna ishrana sve do kasne jeseni 1944. godine. Osim toga opće vojne okolnosti u to vrijeme, s jakim pritiskom neprijateljskih snaga na teritorij Like, iziskivale su izuzetne borbene napore, čime je ugroženost zdravlja jedinica još više povećana.

Ipak, tokom jeseni stanje se popravlja, pa se već u studenom moglo, pri boljoj ishrani i boljoj snabdjevenosti ljudstva obučnog i odjevnog, konstatirati znatno poboljšanje fizičke kondicije boraca. Oporavljala se dosta brzo i 13. divizija koja je iz Gorskog kotara stigla u prvoj polovici studenoga u Liku sa znatnim brojem ljudstva u slaboj fizičkoj kondiciji. Već i broj boraca (samo iz jedne brigade njih oko 80) bio je smješten u oporavilište koje je tada baš za tu svrhu uređeno pri divizijskoj prihvatnoj bolnici.⁴¹

Od jeseni pa sve do kraja rata više nije bilo težih problema u pogledu ishrane, odjevne i obučne operativnih jedinica u Lici. Pri tome se, naravno, ne mogu isključiti pojedine teže situacije, kao na primjer u martu 1945. kada su jedinice 13. i 35. divizije tokom tri tjedna vodile neprekidne i teške borbe.

Uestalost trbušnog tifusa u Lici nije bila velika. Ni u jednom mjesecu nije broj javljenih oboljenja bio već od 10 slučajeva. U izvještaju sanitetskog odjeljenja Štaba 11. korpusa navodi se kako trbušni tifus predstavlja samo sporadične slučajeve na bazi kliconoštva.⁴² Tek kasnije, tokom ožujka 1945, pri osjetnom povećanju broja jedinica na tom terenu, uz loš smještaj slabo stanje vodoopskrbnih objekata, zapažen je već i broj raznih crijevnih poremećaja, među kojima i onih dizenterične prirode.⁴³

Ni među stanovništvom nije bilo pojave trbušnog tifusa u većem broju. Ipak, pri tadanjem stanju i moguće dijagnostike, često nije diferenciran trbušni tifus od pjegavca, pa je sigurno bilo dosta zamjena jednog oboljenja drugim, a zbog slabosti izvještajne službe nisu ni evidentirani svi slučajevi oboljenja. Pjegavac se rasprostranio među pučanstvom itave Like, da bi

39 Zb. sn. si. 6, str. 188.

40 Isto, str. 368.

41 Isto, str. 416.

42 Isto, str. 543.

43 Isto, str. 589.

ve po etkom studenog poprimio karakter epidemije u kotaru Gra ac, krajem prosinca na sektoru Gospi a, a u ožujku 1945. godine razvila se manja epidemija i u Kravavskoj dolini. O broju oboljelih me u stanovništvom nalazimo slijede e podatke u 1945. godini: u sije nju 203 (povrh toga navodi se 155 »preboljelih« te se može pretpostaviti da se tu radi o pretežno oboljelim u prosincu 1944), u velja i 173 i u ožujku 162. Upozorava se na visoki mortalitet me u oboljelim civilima — 10 do 20% (istovremeno 3 % u vojsci), u emu se odražavaju vrlo teški uvjeti života stanovništva, kao i lije enja i njege oboljelih.⁴⁴ Ove podatke treba uzeti s rezervom, jer se radi samo o slu ajevima evidentiranim od vojno-sanitetskih lica, dok je civilna izvještajna služba bila tada slabo razvijena. Zato nije isklju eno da je broj oboljelih bio i znatno ve i.

Razbuktavanje epidemije na podru ju Gra aca pripisivano je najezi etnikih grupa koje su se probijale iz Dalmacije i Bosne prema Lici, a širenje zaraze oko Gospi a, u Kravavskoj dolini i drugim krajevima bilo je uvjetovano u znatnoj mjeri ve im i manjim kretanjem stanovništva s neoslobo enog (a pri tom veoma zaraženog) teritorija i bježanjem pred napadima neprijatelja. To se naro ito ispoljilo u ožujku 1945. kada se u izbjeglištvu našlo 15—20.000 ljudi, koji su najprije izbjegli pred neprijateljem s podru ja zaraženog pjegavcem i miješali se s doma im stanovništvom oko Lovinca, Sv. Roka i Ri ice, a zatim se opet vra ali u svoje domove.⁴⁵ Slu ajevi pjegavca koji su se tokom ožujka pojavili kod stanovništva oko Udbine (prijavljeno 27) i Korenice (neutvr en broj) objašnjeno je i time što su te predjele privremeno kontrolirale neprijateljske jedinice.⁴⁶ Upadima neprijatelja bila je onemogu ena dosljedna karantena zaraženih naselja, pa se izbjeglo stanovništvo miješalo s ljudstvom ostalih sela.

Pored ve navedenih brojnih okolnosti koje su pogodovale širenju bolesti u narodu i vojsci (postojanje stalnih žarišta zaraze, izuzetno visoki stepen ušljivosti po svim naseljima, kretanje i migracije stanovništva, esti pokreti vojnih jedinica uz stalno miješanje sa stanovništvom) od ne malog je zna aja bila i injenica da je kroz Liku prolazila glavna saobra ajnica iz Banije (tako er ja e zaražene pjegavcem) i Korduna prema Dalmaciji. Tom su saobra ajnicom eš e prolazile u jednom i u drugom pravcu grupe, kolone i pojedinci (kuriri i dr.) zastaju i i no ivaju i u pojedinim usputnim naseljima, te su tako i oni davali svoj doprinos rizicima zaraze.

U svim operativnim jedinicama i vojnoj pozadini u Lici bilo je u studenom 40 slu ajeva pjegavca, u prosincu 8 (?), u sije nju 1945. godine 23, u velja i 76 i u ožujku 48 oboljelih.⁴⁷ Od svih oboljelih u velja i na operativne jedinice otpadalo je 61, a u ožujku 27. Na elnik saniteta 11. korpusa smatrao je da »opadanje pjegavca me u operativnim jedinicama imade se svesti samo na injenicu što se naše jedinice tokom mjeseca nisu mnogo miješale sa civilnim stanovništvom, jer su uglavnom vodile borbe i bile na položaju.«⁴⁸

Od neposrednog zna aja za Liku bile su naredba Štaba 11. korpusa od 28. sije nja 1945. i uputa Sanitetskog odjeljenja od 31. 1. 1945. o mjerama protiv

44 Isto, str. 483, 495, 502, 543. i 559.

45 Isto, str. 495, 543, 579. i 581.

46 Isto, str. 560.

47 Zb. sv. si. 2, str. 287. i Zb. sv. si. 6, Str. 430, 483, 509. i 559.

48 Zb. sn. si. 6, str. 559.

akutnih zaraza, prije svega pjegavca i trbušnog tifusa.⁴⁹ U tim se dokumentima, bez ikakvog ublažavanja i u dosta oštrim formulacijama, daje ocjena stanja i ukazuje vojnim jedinicama i ustanovama na značajnije nedostatke u oblasti opće i lične higijene i na krupne slabosti u provođenju higijenskih mjera. Istaknuto je da se tom zadatku »ne pridaje dovoljno važnosti« i da »za te potrebe ne postoji razumijevanje«. Osloncem na ovu ocjenu stanja određene su potrebne mjere u oblasti lične higijene (»jedan puta u tjednu vršiti razušivanje, kupanje ljudstva, mijenjanje i pranje rublja«), zatim podizanje razušnih postaja na komunikaciji Prijeboj—Grac—Obrovac, u korenici, Udbini, Lovincu, Gracu i Suševu Polju kao i kod komandi područja i komandi mjesta, te sprovođenje rigoroznu kontrolu prolaznika, kao i ljudstva koje dolazi u jedinicu (s dopusta, bolovanja, kurira, stražari i dr.). Posebno je upozoreno da se vojska ne smješta u naseljima, odnosno objektima gdje ima oboljelih, da se ljudstvo koje je bilo u kontaktu s oboljelima od pjegavca stavlja u 14-dnevnu karantenu, da se pomogne civilnom zdravstvu u borbi protiv zaraze itd. Nema sumnje da su ova naređenja i instrukcije doprinijele intenziviranju akcija, njihovoj širini i organiziranosti djelovanja. Da su uslijedila ranije vjerojatno bi slika morbiditeta bila nešto povoljnija.

Radi pooštrenja i organiziranijeg provođenja preventivnih mjera, a posebno kampanje protiv pjegavca, u siječnju je formiran Okružni odbor za suzbijanje pjegavca, u čiji su sastav ušli predstavnici Komande područja, Okružnog NOO-a za Liku i antifašističke organizacije, a osnovani su također kotarski, općinski i seoski odbori za suzbijanje pjegavca. Utvrđeni su plan i organizacija rada s težištem djelovanja po selima. U vojsci su, uz opće obaveze sveg starješinskog sastava da se stara o zdravlju boraca, postojali (ili naknadno određeni i ojačani) i posebni preventivni organi: epidemiolog 11. korpusa, preventivna jedinica u sastavu korpusne bolničke čete, higijenske ekipe u sanitetu divizije, higijeneri u jedinicama i zdravstveni referenti pri komandama područja, odnosno zdravstveni nadzornici pri komandama mjesta. Postavljene su i higijenske arke i bolničke arke s priručnikom apotekom pri pozadinskim komandama i ustanovama, s osnovnim zadatkom liječenja šuge, i depedikulacije pomoću »partizanske buradi«. Njihova efikasnost, kako se u više navrata napominje, nije bila naročito zbog slabosti i potcjenjivanja njihove uloge.

Osnovane su i pokretne higijenske ekipe, vojne i civilne, za provođenje razušivanja na terenu, najprije njih 6, a poslije je obučeno osoblje za još 8 ekipa. Tokom veljače i ožujka uređene su stalne razušne postaje veće kapaciteta s kupatilima u Korenici, Udbini, Lovincu, Gracu, Suševu Polju i Zrmanji. Kapacitet one u Lovincu bio je razušivanje (s kupanjem) 1900 lica u 24 sata. Nastojalo se da se oboljeli civili smještavaju u posebne izolane. Takva je uređena u selu Ričice.

Glavni pravci akcije u vojsci bili su suzbijanje ušljivosti i zaštita od unošenja ušljivosti i zaraze putem pridošlica, prolaznika (grupa i pojedinaca), vlastitih izviđača, kurira i dr. Pri neizbježnosti zajedničkog smještaja u naseljima i kućama obaveza je vojnih jedinica bila prethodna depedikulacija ukupana. Raznim pristupnim mjerama uspijevalo se kontrolirati pedikulozu naročito u operativnim jedinicama. Pored stalnih razušnih postaja i brojnih

49 Isto, Str. 456. i 458.

punktova sa »partizanskom buradi«, tome je naročito doprinijela primjena insekticidnog praška koji se po eo masovno primjenjivati od ožujka 1945. godine.

Uza sva nastojanja nije bilo moguće da se do kraja suzbija ušljivost u vojsci i prije nego nove pojave pjegavca. Upravo zato osnovna zamisao kampanje protiv pjegavca bila je usmjerena na stanovništvo. Na žalost, formalno uspostavljena organizacija i njeno djelovanje, nisu u potpunosti opravdali očekivanja. Očigledno da velika opasnost nije bila dovoljno spoznata i shvaćena da bi mogla biti pokretno dobrovoljnog aktiviranja masa i njihovog podvrgavanja propisima jednog protivepidemijskog režima koji nužno remeti i otežava redovnu djelatnost i uobičajeni način življenja.

Može se razumjeti da je u tako teškoj situaciji gladi, zime, beskućništvu, stalnoj životnoj ugroženosti itd. ušljivost smatrana manjim zlom, a pri slaboj zdravstvenoj prosviještenosti nije svugdje bilo dovoljno uvjerenosti u vezu između ušljivosti i pjegavca. Ušljivost je postojala, doduše u manjoj mjeri, i prije rata, a epidemija pjegavca nije bilo! U rukovodstvima vlasti i antifašističkih organizacija, pa i u pojedinim pozadinskim vojnim komandama, nije, čini se, bilo dovoljno odgovornosti pa se nisu ni ulagali zadovoljavajući napore u sprovođenje planiranih akcija. Ne smije se gubiti iz vida ni kadrovska oskudica i slabost civilne zdravstvene službe. U to je vrijeme u civilnoj zdravstvenoj službi istaknuto bio samo jedan liječnik — dr. Čohar.⁵⁰ U vezi toga korpusni epidemiolog u izvještaju za ožujak 1945. navodi doslovce: »Epidemiološko-higijenski rad na području ovog korpusa temeljen na civilnim ustanovom

Topusko 1944. U esnici Prvog kongresa liječnika Hrvatske.

50 Do ljeta 1944. na tom terenu je radio dr. Ivan Košić, a u toku jeseni do prosinca dr. Branko Kesić.

vršilo je uglavnom sanitetsko osoblje komande područja,« a ono je bilo pre-
slabo za taj ogromni zadatak pa je uspelo samo da zaustavi daljnje naglo
širenje pjegavea, ali ne i da se potpuno suzbije ušljivost, tj. da se ukloni opas-
nost od pjegavea.⁴¹

U jedinicama se insistiralo na redovnom provo enju mjera depedikulacije
(šurenje odje e, kupanje, šišanje, iš enje prostorija, zaprašivanje insekticidnim
praškom i dr.), vakcinaciji protiv pjegavea i trbušnog tifusa itd. Na terenu
je ure ena mreža razušnih postaja, jedinice su opremane »partizanskom bu-
radi«, održavani su kursevi za osoblje higijenskih ekipa, sprovo ena je rigo-
roznija higijenska kontrola i sanitarna obrada prolaznih grupa i pojedinaca,
a obuhva ena su i pojedina naselja mjerama depedikulacije i suzbijanja pje-
gavea. Tako su, na primjer, u ožujku depedikulirane tisu e izbjeglica u nase-
ljima gdje su bile privremeno smještene. Samo na terenu 2. li kog područja
tokom ožujka obavljeno je 10948 šurenja.⁵²

Smatraju i da je u datoj epidemiološkoj situaciji zdravstvena djelatnost me u
stanovništvom neadekvatna, Sanitetsko odjeljenje Štaba 11. korpusa, u surad-
nji s odgovaraju im civilnim organima, poduzima u ožujku mjere za ja anje
aktivnosti na tom polju. Simptomati no je što se tada prilikom analize situacije
ponovo »otkrivaju« ve odavno proklamirani i poznati stavovi kao: »pitanje
pjegavea u Lici ima se smatrati jedinstvenim problemom i za vojsku i za
civilno stanovništvo,« a akcija »treba da se provede uz saradnju cijelog
naroda jer je samo uz tu saradnju i uz dobrovoljno sudjelovanje kolektiva
mogu e uspješno završiti taj rad.«⁵³

Ne možemo pretpostaviti da glavnim nosiocima ove akcije nisu i ranije bili
poznati ovi temeljni principi zdravstvene zaštite, ve samo zaključimo da se
prakti na djelatnost nije do tada sasvim dosljedno provodila i odvijala prema
duhu tih principa. Ina e u dosta detaljno razra enom planu dalje aktivnosti
postavlja se zahtjev, nepuna dva mjeseca prije završetka rata, da se na suzbi-
janju pjegavea i ušljivosti intenzivno radi tokom cijelog ljeta, kako bi se
sprije ila ponovna pojava zaraze u narednoj zimskoj sezoni.

Iako je u domeni preventivno-medicinske djelatnosti u centru pažnje bila
borba protiv pjegavea, ipak nije propuštena ni kontrola drugih okolnosti koje
su ugrožavale zdravlje boraca. Vodio se ra una zaštiti ljudstva od štetnih
utjecaja studeni, kalori noj vrijednosti, kvaliteti i higijenskoj ispravnosti
živežnih namirnica i ishrane uop e, što boljoj pripremi hrane i racionalnom
korištenju živežnih namirnica, zaštiti od crijevnih zaraza, šuge, kožnih i vene-
ri nih oboljenja, fizi koj kondiciji ljudstva itd.

Razvoj sanitetske službe u jedinicama 4. korpusa

U prolje e 1944. godine organizacija sanitetske službe u jedinicama 4. korpusa
bila je ovakva: u divizijama referent saniteta (lije nik), divizijska prihvatna
bolnica (s lije nikom na elu), kirurška ekipa (sa specijalistom kirurgom),
divizijska apoteka, divizijski zubar i divizijska boln arska eta (40—60 ljudi),
u brigadama —• referent saniteta (medicinar ili iskusniji boln ar), zamjenik

51 Zb. sn. si. 6, str. 581—582.

52 Isto, str. 586.

63 Isto, str. 582.

referenta, higijeni ar brigade, u bataljonima — referent saniteta, zamjenik referenta (ujedno higijeni ar bataljona), u etama- etni bolni ar, zamjenik i 2 nosioca ranjenika i u odredima — analogna onoj u brigadama, s time što je svaki odred imao i svoj bolni arski vod.⁵⁴ Radi zbrinjavanja ranjenika u borbenim operacijama razvijala su se bataljonska i brigadna previjališta, divizijsko previjalište i kirurška ekipa.⁵⁵

Divizijska sanitetska služba produžila je, dakle, da djeluje kao i ranije s organizacijskom strukturom koja nije pretrpjela nikakve izmjene. Pa i nedostaci rada u borbama, iako manje drasti ni i rje i, bili su u mnogo emu isto- vjetni ranijima. Oni su se o itovali ponaj eš e u nepodesnom rasporedu previ- jališta, postavljanju previjališta i kirurške ekipe preblizu ili predaleko od položaja, slabosti veza, neobaviještenosti ljudstva o lokaciji previjališta, for- siranju evakuacije na štetu stru ne pomo i, slabosti prve pomo i pri ve em krvarenju itd. Pri tome je karakteristi no da od tih slabosti nisu bile izuzete ni jedinice sa starijim borbenim iskustvom, a postojale su i oscilacije u kvali- tetu rada službe u jednoj te istoj jedinici. Tako je na pr. rad sanitetske službe 8. divizije, jedinice s dužim borbenim iskustvom, u toku napada na neprija- teljsko uporište Buševac 21. lipnja 1944. bio kritiziran zbog slabosti organi- zacije, a ve tri dana kasnije kod napada na uporište u Re ici (kod Karlovca) rad te iste službe »funkcionirao je odli no i bez primjedbe.«⁵⁶

Takve oscilacije treba pripisati ponajviše nezadovoljavaju im pripremama uo i pojedinih akcija, esto uvjetovanim prekasnim obavještenjem sanitetskih rukovodilaca o predstoje em borbenom zadatku, tako da nije bilo vremena za dobre pripreme. Me utim, eš e ponavljanje istih slabosti, poznatih ve od prije na stru nom i organizacijskom polju, ovisilo je u znatnoj mjeri i o fluktuaciji kadrova, popuni upražnjenih mjesta i novoformiranih jedinica još neiskusnim ljudstvom, uklju ivanjem u sanitetsku službu kadrova tek pristiglih s neoslobo enog teritorija i si.

Iako ove slabosti i nedostaci nisu bili dominantni u op oj ocjeni rada sani- tetske službe, ipak su se štabovi i sanitetski rukovodioci morali stalno angaži- rati na njihovom otklanjanju putem stru nih savjetovanja, uputa, nare enja, analiza rada, kurseva za obu avanje i usavršavanje kadrova itd. Ovo je bilo nužno u toliko više, što su se javljali novi problemi u radu sanitetske službe, koji su proisticali iz u estalih borbi i službenih korpusnih operacija sa sve ve im brojem ranjenika, pri emu su se u sve ja oj mjeri ispoljavali problemi koordinacije sanitetske službe divizija i povezivanja saniteta operativnih jedi- nica sa teritorijalnim sanitetskim ustanovama. Sve to o itovalo se kao složeniji zadatak u stru nim i organizacijsko-tehni kom pogledu naro ito kada su se borbe vodile podalje od teritorijalnih bolnica. Nastupale su dakle okolnosti pri kojima nisu više u svemu zadovoljavali dotadanji oblici rada, niti se moglo uspješno djelovati osloncem samo na postoje e strukture i snage sanitetske službe.

Sredstva i snage evakuacije bile su preslabe pri imalo ve em broju ranjenika. Transportna sredstva (zaprežna vozila) pribavljala su se, kao i ranije, s terena, a stalnih nosilaca ranjenika nikad nije bilo dovoljno. Zato su bila razumljiva nastojanja i zahtjevi da se pove a broj nosilaca ranjenika u etama, a u svakoj

54 Zb. sn. si. 2, str. 228—229.

55 Isto, str. 247—249.

56 Isto.

brigadi da se formira desetina stalnih nosilaca.⁵⁷ Krajem ljeta i kasnije za evakuaciju iz divizijskog previjališta sve češće su se upotrebljavala i motorna vozila. Koordinativna funkcija sanitetskog organa štaba korpusa dolazila je sve češće do izražaja, kao na primjer pri napadu 8. i 34. divizije na Rečicu i Blatnicu kod Karlovca 24. lipnja 1944, kada je za evakuaciju ranjenika obje divizije preko Kupe obrazovana zajednička prihvataonica u Jamnici kod Kiselici, a još više tokom bojeva ovih divizija u prvoj polovici srpnja u Žumberku. Borbeni poreci, tok borbi i prirode manevra zahtijevali su povezivanje i usklađivanje rada sanitetske službe divizije i njihovu uzajamnu podršku. U toku tih borbi organizirana je evakuacija oko 250 ranjenika s dijelovima sanitetske službe i kirurškom ekipom 8. divizije iz Žumberka u Kordun, a u Žumberku je ostala kirurška ekipa 34. divizije da zbrinjava ranjenike svoje i 8. divizije.⁵⁸ Na elniku saniteta korpusa tom je prilikom osiguravao potrebna usklađivanja rada, što je i bilo u njegovoj nadležnosti i obavezi. Ta funkcija koordinacije bila je teoretski riješena uspostavljanjem Sanitetskog odjeljenja Štaba 4. korpusa, u čiji djelokrug je bila stavljena sanitetska služba operativnih jedinica i ona u nadležnosti teritorijalnih komandi.

Međutim, mogućnosti na elniku saniteta korpusa da se stvarno ispoljava u ulozi koordinatora i da u tom svojstvu osigura i podršku saniteta na bojištu, što je jedna od bitnih pretpostavki djelotvornosti te funkcije, bile su sasvim ograničene, jer nije raspolagao nikakvim neposredno njemu potčinjenim snagama, nego je jedino mogao manevrirati sanitetskim snagama divizije, a i te su bile dosta oskudne. Potreba formiranja određenih jedinica u rukama na elniku saniteta korpusa bivala je sve oiglednijom, kako zbog sve složenijih korpusnih operacija, tako i zbog narastanja teškoća u rješavanju zadataka kirurške službe isključivo snagama divizija u uslovima većeg priliva ranjenika.

Divizijske kirurške ekipe su bile vrlo mobilne jedinice. Bile su u mogućnosti da prate svoje divizije pri svakom borbenom zadatku, razviju se na oko 8—12 kilometara daleko do borbenog položaja i da se u vrlo kratkom vremenu pokrenu i premjeste. Međutim, pri takvoj svojoj pokretljivosti one nisu mogle biti praćene divizijskim prihvatačnim bolnicama. Te bolnice, unatoč težnjama da budu što pokretljivije, bile su prisiljene da zbog ograničenih kapaciteta teritorijalnih bolnica zadržavaju veću količinu ranjenika i bolesnike, pa su, smještajući i se obično u središtu operativne zone svojih divizija, samo u rjeđim slučajevima vršile premještanja. Zato se pri borbama bliže položaju najčešće razvijala samo kirurška ekipa i uz nju ili nekoliko kilometara ispred (bliže štabu) divizijsko previjalište, odnosno previjališno-trijažna stanica kako se također u to vrijeme nazivala. Ovu je, s još nekolicinom sanitetskih lica, obrazovao referent saniteta divizije i u njoj pružao pomoć najlakšima ranjenicima, teže upuštao u kiruršku ekipu, a ostale u bolnice. Ponekad je ipak u pogodnoj situaciji u blizini kirurške ekipe bila i divizijska prihvataonica. Primorana da se zbog karaktera borbe vrlo često premješta kirurška ekipa rijetko kad je bila u mogućnosti da poslije ukazane kirurške pomoći zadržava teže ranjenike duže od 2—3 dana. To nije bilo dovoljno da bi se najteži ranjenici nakon operacije pripremili i osposobili za transport, te su, u slučaju većeg udaljenosti bolnica, teže podnosili nepovoljne uticaje dugog transportiranja i pored toga

57 Zb. sn. si. 6, str. 182. i 202.

58 Zb. sn. si. 2, str. 248—249.

što se običavalo da se pri dužem putu postavljaju tzv. relejne ranjenike u prihvatnicu radi povremenog kraćeg odmora.⁵⁹

Bilo je otkriveno da organizaciju sanitetske službe na razini divizije i korpusa treba dalje razvijati a u cjelini je ojačati. Jedna od prvih mjera bilo je uvođenje korpusne kirurške ekipe, koje je obrazovanje bilo određeno uputom SOGS-a od 22. kolovoza 1944. kojom su bila sugerirana još i neka druga rješenja kirurške službe.⁶⁰ Korpusna kirurška ekipa prvi put je angažirana 13. rujna 1944. pri napadu na neprijateljsku posadu u Cazinu. Na osnovu prvog iskustva obuhvatnije je planirana i sprovedena, donekle i s ciljem opita u dogovoru sa SOGS-om, organizacija kirurškog zbrinjavanja ranjenika pri napadu na Sunju i nekoliko manjih uporišta na pruži Sunja—Kostajnica i Sunja—Bosanska Dubica u vremenu od 25. rujna do 1. listopada 1944. godine. U napadu su učestvovali dijelovi 7. 8. i 34. divizije i Unske operativne grupe. Bile su razvijene kirurška ekipa 7. divizije (pod rukovodstvom sovjetskog kirurga Gukova) u selu Borojevi i, 8. divizije (šef dr Petar Župan) u selu Mala Gradusa, a izvan njih u selu Kraljevani korpusna kirurška ekipa (šef sovjetski kirurg dr Bukvalov) s osloncem na ranjenike u prihvatnicu u selu Mali Gradac. Utvrđena je bila podjela uloga među ekipama. Trijažna odjeljenja upućivala su teške ranjenike u korpusnu kiruršku ekipu. Ostali ranjenici kojima je bila potrebna kirurška pomoć tretirani su u divizijskim kirurškim ekipama. Sve tri ekipe izvršile su ukupno preko 220 kirurških intervencija. Po osposobljenju za transport najteži ranjenici su evakuirani u bolnice banijskog područja, srednje teški u bolnice na Kordunu, a najlakši u divizijske prihvatne bolnice.⁶¹

Izvršena je analiza rada sanitetske službe pod rukovodstvom na elniku SOGS-a sa sanitetskim rukovodiocima i kirurzima koji su sudjelovali u ovoj vojnoj operaciji. Tokom te analize, a na osnovu dotadanih iskustava, utvrđena je nužnost razvijanja korpusne kirurške ekipe, naročito pri većem prilivu ranjenika, s osiguranjem privremene hospitalizacije pri ekipi težih ranjenika poslije operacije. U okvirima divizijskog saniteta nametnula se potreba da pred kirurškom ekipom djeluje stručni trijažni organ, a uz ekipu da se predvidi manji stacionar za kraći boravak ranjenika neposredno poslije kirurške intervencije. Uloga divizijske prihvatne bolnice trebalo je da se sastoji u zbrinjavanju najlakših ranjenika, osim kad divizija djeluje samostalno bez mogućnosti neposrednog oslonca na teritorijalne bolnice.⁶²

Poslije toga upotreba korpusne kirurške ekipe postala je redovitom, s tim što je s vremenom prihvatnica pri ekipi evoluirala u veću i stacionarnu, tada zvanu evakuacionom bolnicom, odnosno poljskom pokretnom bolnicom. Postepeno su se ostvarili i zaključci o divizijskom sanitetu, da bi se u potpunosti realizirali tek pri obrazovanju divizijskih mediko-sanitarnih bataljona u travnju 1945. godine.

Bila je odmah uočena i potreba posebne korpusne jedinice koja će svršavati sve poslove oko evakuacije ranjenika od divizija do korpusne kirurške ekipe i do pozadinskih bolnica, organizirati etapne stanice pri dužim putevima evakuacije, pratiti ranjenike do transporta, pomoći i korpusnoj kirurškoj ekipi pri uređenju smještaja, a po potrebi dijelom svojih snaga poslužiti i kao ojačanje

59 Kronike, str. 623. do 635. Rad i problemi divizijske kirurške ekipe najiscrpnije su prikazani u kronici dr Petra Župana.

60 Zb. sn. si. 2, str. 257.

61 Zb. sn. si. 5, str. 219. i Zb. sn. si. 2, str. 274.

62 Zb. sn. si. 5, str. 220.

divizijskog saniteta. Tako je obrazovana korpusna bolniarska eta, s dva evakuaciona i jednim higijenskim vodom. Ta se jedinica u praksi pokazala izvanredno korisnom.

U isto vrijeme osniva se i pokretna korpusna apoteka, odnosno istureni odjeljak centralne korpusne apoteke koji se kreće (obično kamionom) uz korpusnu kiruršku ekipu da bi olakšao i ubrzao snabdijevanje sredstvima neophodnim za zbrinjavanje ranjenika u borbi.

U poredo s organizacijskim uzdizanjem službe podiže se i njena stručnost, a primjenjuju se i nove metode kirurške obrade rane, zatim transfuzija krvi i plazme, sulfamidi, penicilin, metoda zatvorenog gipsa, nova sredstva transportne imobilizacije itd. Pri tome treba da se istakne doprinos dvojice kirurga Crvene armije — potpukovnika Gukova i majora Bukvalova, koji su svojim radom i uticajem na terenu 4. korpusa uspješno prenosili iskustva sovjetske ratne kirurgije i bili od izvanredne pomoći u zbrinjavanju ranjenika.

Organizacijskim razvojem, stručnim uzdizanjem i sticanjem rutine kroz iskustva u toku borbi sanitetska služba se pripremila i za složenija djelovanja u posljednjim mjesecima rata. Domet i efikasnost sanitetske službe 4. korpusa očitovali su se tokom vojnih operacija u ožujku i travnju 1945. godine, posebno pri učešću 7. i 8. divizije u borbama za oslobođenje Bihaća 22—28. ožujka i neposredno poslije toga. U to vrijeme referenti saniteta 7. i 8. divizije bili su dr Nikola Martin i dr Eugen Miškolci, šefovi divizijskih kirurških ekipa dr Sadnikar Nikola i dr Petar Župan, šef korpusne kirurške ekipe dr Bukvalov. Izvanredna je bila dinamika događaja u kojima je sanitetska služba korpusa u tim danima morala djelovati da bi zbrinula oko 1000 ranjenika samo iz borbi za Bihać i obavila druge urgentne zadatke. Ta situacija zaslužuje da se predoči makar samo putem kronologije najvažnijih događaja, što nam omogućuje kronika dra Perina, tada načelnika saniteta 4. korpusa.⁶⁰

—• 21. ožujka protjeran je neprijatelj iz Vaganca gdje se istoga dana razvija kirurška ekipa 8. divizije (poslije se premješta u Badljevinu). Kirurška ekipa 7. divizije razvija se u selu Izačić, zatim u selu Vrsta, dok se korpusna kirurška ekipa i evakuaciona bolnica razvijaju u Rakovici. Evakuacija se odavle organizira preko Slunja (relejni ranjenička stanica) u bolnicu bihaćkog područja kod sela Svinice (za tu svrhu hitno pripremljena i ojačana kirurškom ekipom dr Komljenovića), pošto su kordunske i banijske bolnice bile suviše daleko.

—• 22. ožujka počinje borba za Bihać

— 24. i 25. ožujka nadire neprijateljska kolona iz Karlovca i preko Slunja prema Rakovici. Korpusna kirurška ekipa i evakuaciona bolnica sa 160 ranjenika hitno se premještaju u Vaganac i produžavaju radom. Put evakuacije preko Slunja privremeno je bio presječen.

—• 26. ožujka evakuacija 161 ranjenika kamionima u Dalmaciju. U korpusnu kiruršku ekipu stižu ranjenici iz pravca Bihaća, a i s pravca Rakovice gdje se vode borbe s neprijateljskom kolonom koja je prodrla iz Karlovca.

— 28—30. ožujka završene borbe za Bihać. Dr Bukvalov povlači se s dužnosti šefa korpusne kirurške ekipe. Zamjenjuje ga dr Petar Župan, a ovoga u 8. diviziji dr Boris Morsan. Evakuacija dviju partija od po 160 ranjenika u Dalmaciju.

— 1. travnja korpusna kirurška ekipa i evakuaciona bolnica ugrožene su u Vaganju te se premještaju u Rakovicu. U Rakovici kolona od 15 kamiona s 160 ranjenika iz Banije eka do 5. travnja da se oslobodi put za Dalmaciju, privremen« blokiran na Prijeboju.

— 8. travnja korpusna kirurška ekipa i evakuaciona bolnica moraju se zbog ugroženosti premjestiti u Saborski. U me uvremenu kirurška ekipa 7. divizije u 5 dana premješta se pet puta. Kirurška ekipa 8. divizije nalazi se u selu Mo ıla, a 34. divizije u selu Toboli (šef kirurške ekipe dr Edo Predani).

— 13. travnja korpusne sanitetske ustanove ponovo u Rakovici. U toku je evakuacija lakših ranjenika u kordunske i banijske bolnice a težih u Dalmaciju.

— Do 30. travnja korpusne ustanove su u Slunju, a onda u Ogulinu. U toku je formiranje mediko-sanitarnih bataljona u divizijama.

Prema tome, u toku jednog mjeseca korpusna kirurška ekipa i evakuaciona bolnica premještale su se 6 puta i istovremeno prihvatile i zbrinjavale stotine ranjenika. Sinhronizirano i mediko-evakuacijski povezano djelovanje brojnih ustanova sanitetske službe, u uvjetima njihovog estog premještanja, uz istodobno organiziranje evakuacije stotina ranjenika iz teritorijalnih bolnica u Dalmaciji i provo enje reorganizacije saniteta divizija »u hodu«, mogli su uspješno organizirati samo sanitetski kadrovi i jedinice, koji su uz ostale visoke moralne i radne kvalitete posjedovali vještine i rutinu djelovanja ste enu tokom stalnh borbi od rane jeseni 1944. godine.

Sanitetska služba na teritoriji vojne oblasti 4. korpusa

Po etkom etvrte godine NOR-a postojala je ve definitivno oformljena koncepcija organizacije teritorijalne sanitetske službe i jasna orijentacija njenog daljnjeg razvoja. Još tokom travnja bio je utvr en plan izgradnje higijenskih postrojenja po vojnim podru jima, izgradnje novih bolni kih kapaciteta s podzemnim skloništima (zemunicama), skupljanja inventara za bolnice, obnavljanja i opravke dotrajalih objekata, poboljšanja ishrane i druge opskrbe itd. Izvršene su u bolnicama izmjene pojedinih politi kih komesara, intendanata i kuhinjskog osoblja radi unapre enja tih djelatnosti. Tokom vremena to je u injeno i s pojedinim šefovima bolni kih odjeljenja. Op e vojne okolnosti bile su relativno pogodne za realizaciju planiranog razvoja, naro ito na podru ju Korduna i Banije. Me utim, u uvjetima op e oskudice, siromaštva i ograni enih tehni kih mogućnosti, planirane izgradnje izvodile su se s velikim teško ama i sporo. Trajna je bila velika oskudica krevetnina, bolesni - kog rublja i odjevnih predmeta za bolni ko osoblje.

Uz ure enje i izgradnju neophodnih stalnih higijenskih postrojenja, veliki su naponi morali biti ulagani u proširenje bolni kih kapaciteta. Stalan je bio pritisak sve ve eg broja ranjenika, pa se i u divizijskim prihvatnim bolnicama morao zadržavati pove i broj ranjenika i bolesnika. Tokom ljeta i do kraja rujna iz bolnica 4. korpusa evakuirano je avionima u Italiju preko 950 ranjenika i bolesnika.⁶⁴ Ipak, i poslije toga bolnice su bile prepune. Tako je, na primjer, na kraju druge dekade studenog brojno stanje ranjenika i boles-

64 Zb. sn. si. 2, str. 274. Prema jednom nedokumentiranom sje anju evakuirano je za sve vri - jeme tim putem preko 2000 ranjenika i bolesnika iz svih bolnica 4. korpusa (M. Bu an, Formiranje partizanskih aerodroma na Kordunu i Baniji, HAK, Zb. 8, 1977, str. 553).

nika iznosilo 1486, a na kraju prve dekade prosinca 1457.⁶⁵ Prihvatani su ne samo ranjenici iz jedinica 4. korpusa nego u više navrata i ve e grupe iz Gorskog kotara i Like. Uz ostalo u kolovozu je oko 100, a u studenom preko 300 ranjenika i bolesnika primljeno iz Gorskog kotara. Situacija je postajala snošljivijom tek krajem 1944. godine i kasnije kad je pružena mogućnost da se povremeno ve e grupe ranjenika i bolesnika evakuiraju u Dalmaciju, što od velja e 1945. poprima sve ve e razmjere. Samo u tri posljednje sedmice ožujka evakuirano je oko 800 ranjenika i bolesnika.⁶⁰

Pitanje broja ranjenika, bolni kih kapaciteta i njihovog teritorijalnog rasporeda trebalo je, i pored relativno povoljne vojne situacije, posmatrati ipak i s gledišta sigurnosti. Periferni dijelovi oblasti bili su izloženi eš im upadima neprijatelja, pa se na tim terenima nisu smjele ni mogle razvijati bolni ke baze. Tako je npr. zbog nesigurnosti bolnice žumbera kog podru ja, u vremenu od 12. do 14. srpnja 1944, preko Metlike, rnomlja, Vinice, Trošmarije, Gornjih i Donjih Dubrava i Perjasice, pod zaštitom 3. brigade 8. divizije i uz podršku 3. brigade 7. divizije, evakuirano oko 250 ranjenika⁶⁷ u kordunske bolnice. Bolni ki objekt pokupskog i biha kog podru ja bili su djelomi no locirani na teritoriji kordunskog podru ja. A da su i bolnice u središnjim dijelovima oblasti bile povremeno ugrožene pokazuje i pokušaj ustaške jedinice da 13. listopada 1944. otkrije i napadne bolnicu u Zbjegu. Ustaše same nisu mogle prona i bolnicu, a kad su vidjele da im uhva eni Miladin Baji , lan NOO-a u selu Ljup e, ne e otkriti njen položaj ubile su ga.⁶⁸ Te jeseni napala je jedna etni ka grupa šumsku bolnicu blizu Brestika u Baniji, ali je bolni ka straža i osoblje taj napad bez vlastitih gubitaka odbila. U listopadu SOGŠ traži od Glavnog štaba Hrvatske da se radi sigurnosti izvidi mogućnost evakuacije nekoliko stotina najtežih ranjenika s teritorija 4. korpusa, jer u bolnicama ima preko 1100 ranjenika i bolesnika, a novi stalno pristižu.⁶⁹ I u posljednjim mjesecima rata bilo je prodora neprijateljskih kolona i upada na teritorij Korduna i Banije. Zahvaljuju i smišljenom sistemu zaštitnih mjera u toku etvrte godine NOR-a ni u jednoj bolnici na teritoriji vojne oblasti 4. korpusa ranjenici nisu ni jednom zapali u kriti nu situaciju.

O igledno je da je nužnost stalnog provo enja mjera sigurnosti i prevladavanje teško a usporavalo realizaciju plana razvoja. Uza sve to tokom ljeta i jeseni razvila se u Kordunu i Baniji jaka bolni ka mreža s izdiferenciranim medicinskim profilima i širim stru nim mogućnostma zbrinjavanja ranjenika i bolesnika. U kasnu jesen 1944. godine i dalje, kao paradoks proljetnjem i ljetnom insistiranju na izgradnji bolnica u šumama udaljenim od komunikacije, o ituje se praksa suprotnosti toj tendenciji. U sve ve oj mjeri se za evakuaciju od divizijskih ustanova koriste motorna vozila, a za njih su šumske bolnice bile nepristupa ne. Prilazi se formiranju prihvatnica na komunikacijama gdje šumske bolnice organiziraju prihvatanje ranjenika, koji se odatle poslije na najpodesniji na in otpremaju u bolnice. Ubrzo se te prihvatnice koriste i za obrnuti smjer evakuacije, tj. iz šumske bolnice do prihvatnice, a odatle kamionom u Dalmaciju. Tako, u stvari, nastaje jedan

65 Zb. sn. si. 2, str. 294.

66 Zb. sn. si. 5, str. 340.

67 S. Kozlina, Prebacivanje ranjenika iz Zumberka na Kordun (12—14. jula 1944.) HAK, Zbornik 9, 1977, str. 601.

68 M. Ga eša, Narod Korduna uva partizanske bolnice, HAK, z.b. 9, 1977, str. 609.

69 Zb. sn. si. 2, str. 274.

sitem ranjeni kih prihvatnica (etapnih stanica) lociranih u mjestima kao što su Mali Gradac, Lasinja, Topusko, Vojni , Zagorje, Velika Kladuša, Slunj. Neke od njih koriste se i pri prevozu slovena kih ranjenika u Dalmaciju. Pojedine vremenom poprimaju ulogu manjih kirurških centara za prihvatanje ranjenika s položaja, njihovu kiruršku obradu i privremenu hospitalizaciju, poslije čega se evakuiraju u najbližu bolnicu na teritoriji korpusne oblasti ili u Dalmaciju. Najuspjeliji primjer bila je ranije ranjeni ka prihvatnica u Malom Gracu koja je s vremenom postala kirurški centar u Baniji. Na taj se na in postepeno smanjivala uloga šumskih bolnica, da bi na kraju sasvim prestale primati teže ranjenike.

Još od svibnja i lipnja 1944. sprovodila se organizacija bolnica prema privremenom propisu SOGŠ-a. Uspostavljena je Oblasna vojna bolnica 4. korpusa u koju su sastav ušle sve do tad postojeće kordunaške bolnice, a organizirane su i područne vojne bolnice. Radi tajnosti, prije svega tajnosti njihove lokacije, bolnice se u budućnosti označavati određenim šiframa: Oblasna bolnica — IV/1, bolnica Banijskog područja IV/2, Žumberačkog područja IV/3, Karlovačkog IV/4, Bihaćkog IV/5 i Pokupsko-turopoljskog IV/6. Odjeljenja svake bolnice označavala su se malim slovima abecede. Tako se npr. stara centralna bolnica na Petrovoj gori vodila pod šifrom IV/1a. Rimska brojka u šifri data je prema numeraciji korpusa.

Oblasna vojna bolnica 4. korpusa imala je 8 odjeljenja koja su ranije djelovala kao samostalne bolnice, a ni kasnije nakon njihovog preimenovanja u odjeljenja nije imala samostalnost bitno ograničavana. Za upravitelja Oblasne bolnice imenovan je dr Franz Kleinhappel. On je ujedno bio i šef odjeljenja A te bolnice (tj. bolnice IV/1a).⁷⁰ Ovo odjeljenje, kao najstarija bolnica u tom kraju i uopće jedna od prvih partizanskih bolnica u Hrvatskoj nalazilo se uglavnom u objektima postavljenim još krajem proljeća i početkom ljeta 1942. godine, pa je razumljivo što su pojedine zgrade bile u dosta trošnom stanju, a bile su nužne i određene adaptacije i dogradnje kako bi se osigurala funkcionalnost ustanove prema novoj organizaciji i tehničkim uvjetima više razine stručne djelatnosti. Ona je tretirana kao glavna kirurška ustanova oblasne bolnice. Pri njoj je bilo sjedište uprave oblasne bolnice, apoteka te bolnice, i Štab bataljona stražarskih jedinica pri pojedinim odjeljenjima bolnice. Od planiranih radova i adaptacija spominje se da je izgrađena posebna zgrada kirurškog bloka s aseptičnom i septičnom dvoranom, zatim komora za razušivanje i kupatilo s tuševima za osoblje i lakše ranjenike, kao i nova kuhinja.

Kapacitet odjeljenja iznosio je oko 70 postelja.⁷¹ Primani su uglavnom teži kirurški slučajevi. Vršene su i razne vrste kirurške intervencije. O uvjetima i mogućnostima kirurškog rada dr Kleinhappel navodi: »U Petrovoj gori smo mogli operirati veće pod vrlo povoljnim uslovima i s dobrim postoperativnim liječenjem. S instrumentima smo bili... vrlo dobro opremljeni. Imali smo dosta šivnog materijala i etera za narkozu. Operacione i druge prostorije imale su električno osvjjetljenje, koje je bilo po potrebi uvijek dostupno, jer smo imali specijalni motor na raspolaganju. Veliki je bio nedostatak što

⁷⁰ U ratnim dokumentima kad se, na primjer, izvještavalo o nekoj područnoj ili oblasnoj bolnici, obično se za nazive odjeljenja koristila skraćena šifra u vidu odgovarajućeg velikog slova abecede.

⁷¹ Zb. sn. si. 2, str. 251. Dr Petar Župan koji je privremeno u veljači 1944. rukovodio tom bolnicom navodi da su postojale 3 bolničke barake sa po 30 mjesta (Kronike, str. 616).

nismo raspolagali s dobrom rendgen instalacijom zbog toga je bilo dosta poteško a kod dijagnoze i lokalizacije stranih tijela i kod tretmana fraktura ... Intrakranijalne i o ne povrede esto su bili nerješivi problemi. Tako- er smo strahovali od torakalnih otvorenih intervencija.« Primjenjivala se transfuzija krvi i infuzija teku ina, a na kraju i plazme, sulfonamidi i penicilin.⁷²

Na lije enje i preglede su primani i civilni pacijenti. Tako je, na primjer, u augustu 1944. bilo pregledano 312 civila. U planu je bila izgradnja posebnog paviljona za civilne pacijente. U sklopu bolnice bila je i zubna ambulanta. Pored bolni arskih kurseva za potrebe same bolnice, ovo je odjeljenje bilo ujedno baza za prakti ne vježbe sanitetskog podoficirskog kursa 4. korpusa.

U odjeljenju B (IV/lb), ranije VPB-14, za interne i zarazne bolesnike u barakama na Petrovoj gori, u predjelu Kupinjak, tokom ljeta su radili dr Ignac Haber i dr Irma Spitzer. Objekti su bili stari i trošni i, u cjelini, smatrani nepodesnim dok se ne bi izvršile ve e opravke i adaptacije. Tome se i pristupilo pa krajem ljeta i po etkom jeseni nisu primani pacijenti. Me utim, u studenom, iako još planirani radovi nisu bili dovršeni, u te je objekte smješten jedan dio ranjenika i osoblja Oblasne bolnice 11. korpusa koja se u to vrijeme evakuirala iz Gorskog kotara. Ti ranjenici zbrinjavali su se ovdje do kraja sije nja 1945. godine. U velja i u tim objektima, sa 55 bolesni kih mjesta, organizirano je odjeljenje za veneri na oboljenja, kojem je za šefa postavljen dr Marin Gazzari.

Odjeljenje C (IV/lc) po elo je da se izgra uje u prolje e 1944. godine u šumi Tukle kraj Sjeni aka za potrebe Pokupsko-turopoljskog podru ja, odnosno 34. divizije. Gra enje se otegnulo, ali je ipak odjeljenje proradilo u septembru kao dosta dobra šumska bolnica sa 120 kreveta. Imala je odjeljak sa septi nom i asepti nom kirurškom dvoranom. Na elu te ustanove smjenjivali su se dr Haber, dr Edo Predani i dr Franjo Pola ek. Iako je u po etku planirana kao ustanova za ranjenike, interne i zarazne bolesnike, definitivno se razvila u kirurško odjeljenje za zbrinjavanje pretežno srednje teških ranjenika. Organizacijski je bila u sastavu Oblasne bolnice sve do ožujka 1945. godine, kada je u potpunosti stavljena u nadležnost Komande Pokupsko-turopoljskog vojnog podru ja.

Odjeljenje D (IV/ld) bilo je smješteno u jednoj zgradi u šumi blizu sela Pecke. Primalo je lakše ranjenike i rekonvalescente. Vodila ga je medicinska sestra Tanja ernozubov. Tokom jeseni izgra uje se još jedan paviljon koji je dovršen tek u velja i 1945. Time je pove an kapacitet na 100 postelja. Od ožujka više ne prima ranjenike, ve postaje glavnim rekonvalescentnim centrol za preboljele od pjegavca. Pošto je ernozubova još ranije upu ena na novu dužnost, za šefa odjeljenja postavljena je medicinska sestra Mica Žigi .

Odjeljenje E (IV/le), smješteno u šumi blizu sela Perne, primalo je interne i zarazne bolesnike. Kapacitet u po etku bio mu je 100 postelja, šef odjeljenja je bio dr Juraj Kalini . Ve od po etka povoljno je ocijenjeno, a i kasnije sve do kraja rata stalno napreduje. Bilo je teško a u snabdijevanju vodom, a u zimi je trebalo poja ati termi ku izolaciju. Tokom jeseni izgra ena su još tri

72 Materijali sa memorijalnog simpozija, Petrova gora, 4. X 1965.

objekta, ime je kapacitet pove an za 60 postelja. Od velja e šef odjeljenja je dr Josip Matovinovi koji svojim zalaganjem doprinosi daljem unapre enju ustanove u organizacijskom i stru nom pogledu i podizanju higijene. Kapa- citet se pove ava za daljih 20 postelja. Ve od ranije radi i ambulanta koja prima i civile i ima veliku frekvenciju. Zadatak da se ovdje obrazuje centralni bakteriološki laboratorij 4. korpusa nije se iz objektivnih razloga mogao ostvariti.

Odjeljenje F (IV/lf), koriste i objekte lje ilišta u Topuskom, razvilo se najprije u oporavilište op eg tipa i balneološko-terapeutski centar pretežno za reumati are. S vremenom se proširuju indikacije i repertoar fizikalno-tera- pijskih mjera. Organizira se i kurs za masere za potrebe ostalih bolnica. Uklju uje se odjeljak za ušna i o na oboljenja s odgovaraju im ambulan- tama koje vode lije nici specijalisti. Frekvencija je visoka. Redovno brojno stanje stacionara je 150—180 pacijenata. Tokom ožujka 1945. u ambulantama (op oj, ušnoj i o noj) u kojima su primani i civilni pacijenti bilo je tretirano ukupno 650 lica. Dužnosti šefa odjeljenja obavljali su redom dr Jakov Bako- ti , dr Bernard Jirku i dr Milan Weis.

Odjeljenje G (IV/lg), jedna od najljepših bolnica u Kordunu⁷³ sagra ena u Kestenovoj gori, razvija se od po etka kao kirurško, odnosno kirurško-orto- pedsko odjeljenje. Šef odjeljenja dr Nikola Pravdica, ortoped, a od novembra dr Janko Komljenovi . Kapacitet od 72 postelje proširen na 100. Tada je to ve , uz odjeljenje A, najja i kirurški centar u Kordunu s visokom razinom kirurške djelatnosti. Lije nik odjeljenja vodio je i vanjsku ambulantu u selu tri puta nedjeljno. U ovom odjeljenju je u lipnju po ela da radi i Sanitetska oficirska škola SOGŠ-a, da bi se nakon kra eg vremena premjes- tila na teritorij Banije. Sredinom ožujka 1945. godine, odlaskom dr Komlje- novi a i evakuiranjem težih ranjenika u Dalmaciju, smanjuje se kirurška uloga ovog odjeljenja.

Odjeljenje H nalazilo se u Zbjegu i do velja e 1945. vodi se pod šifrom H i J (IV/lh). Vjerojatno se radi o jednoj ustanovi koja je nastala fuzijom ve e šumske bolnice i bolnice smještene u ku ama kod izvora Mrežnice. Dr Anton Grahor je šef za odjeljak H, a dr Marija Pri a za odjeljak J. U kronikama je opisana kao jedna od najbolje ure enih bolnica.⁷⁴ U ovo odje- ljenje sa oko 130 postelja primani su ranjenici i bolesnici, a imalo je i službu za veneri na i kožna oboljenja pošto je dr Grahor bio dermatovene- rolog. Poslije su sva veneri na oboljenja, osim onih koja su ambulatno tre- tirana u divizijama, skoncentrisana u odjeljenju B Oblasne bolnice. Vo ena je i ambulanta za vojna i civilna lica u Slunju. Odjeljenje se, vjerojatno po- etkom zime, iz Zbjega premjestilo u Cvijanovi Brdo, gdje se razvilo u ustanovu za lakše ranjenike i rekonvalescente, sa kapacitetom 120 postelja. U ožujku se premješta u selo Kestenovac, gdje mu se smanjuje broj paci- jenata.

Odjeljenje K izgra eno je na interne i zarazne bolesti kapaciteta 120 pos- telja i otvoreno krajem ljeta u šumi kod sela Svinice na Petrovoj gori, kao sastavni dio vojne bolnice Biha kog podru ja. Izvjesno vrijeme u pitanju

73 Hronike, str. 621.

74 I. Kralj, Sanitetska služba na podru ju Like, Korduna, Banije, Zumberka i Pokuplja u tre oj godini NOR-a, HAK, Zb. 8, str. 521.

stru ne kontrole, stražarske službe i dr. bila je u nadležnosti Oblasne bolnice. U ožujku 1945. godine, naročito za vrijeme borbi za Bihać, ojačana je kirurškom ekipom a služila je za zbrinjavanje teških ranjenika jedinica 4. korpusa koje su u estvovala u tim borbama.

Prema tome na terenu Kordunskog vojnog područja postojala je krajem 1944. godine bolnička mreža s ukupnim kapacitetom preko 1000 postelja.

Područna vojna bolnica IV/2, odnosno bolnica Banijskog vojnog područja izgrađivala se i razvijala prema planu utvrđenom još u proljeće tako da je već početkom ljeta imala 4 novostvorena odjeljenja podignuta u šumi na raznim tokama Banije. Njen je upravnik sve do kraja listopada bio dr. Dezider Julius, koji je uspješno obavljao tu funkciju i ujedno obavljao zdravstvenog referenta Komande banijskog područja. Njega je zamijenio dr. Ignac Haber, a poslije njegove smrti (umro u veljači 1945. od pjege) na tu je dužnost određen dr. Emanuel Vajs. U srpnju 1944. godine sva četiri odjeljenja te bolnice imala su kapacitet od oko 400 postelja. Na dan 20. listopada 1944. godine u svim odjeljenjima bila su 403 pacijenta, a brojno stanje osoblja, zajedno sa stražom 291.⁷⁵ Tokom vremena kapaciteti su povećani. Pri upravi bolnice u selu Klasnici (kasnije u 1945. godini pri odjeljenju B i C) vodi se ambulanta za vojna i civilna lica. Tu je i zubna ambulanta koju vodi dr. Erih Jelinek i područna apoteka čiji je šef Mr. pharm. Jaša Binenfeld.

Odjeljenje A (IV/2a), kirurško odjeljenje bolnice Banijskog vojnog područja bilo je smješteno u šumi blizu sela Brestik u novoizgrađenim paviljo-

Petrova gora, **prijem ranjenika.**

⁷⁵ Zb. sn. Sl. 6, str. 177.

nima kapaciteta 90 postelja s odgovaraju im prate im sanitarnim i drugim objektima, uklju uju i i zemunice za ranjenike, i s dobro naoružanom stražom. Imalo je i isturenu prihvatnu ambulantu s 15 postelja u selu Mali Gradac. Šef odjeljenja je bio dr Robert Kukovec, kirurg, koji uskoro odlazi u Sloveniju. Tokom ljeta ovdje se smjestila Sanitetska oficirska škola, iji je komandant dr Sime Novosel ujedno vršio i dužnost šefa odjeljenja. Uvedeno je i elektri no osvjetljenje. U odjeljenju je radio i sovjetski kirurg potpukovnik Gukov koji se povremeno angažira i u kirurškim ekipama, divizije 4. korpusa. Odjeljenje se razvilo u solidnu kiruršku ustanovu. Prihvatna ambulanta u Malom Gracu postepeno je poprimila ulogu ranjeni ke prihvatne i trijažne stanice ve eg kapaciteta za kirurški obra ene slu ajeve. U studenom je planirano da tu bude razvijeno novo kirurško odjeljenje što je realizirano tokom prosinca i sije nja a ovamo je premještena i Sanitetska oficirska škola. Kapacitet tog novog odjeljenja pove ao se na 60 postelja, sa zadatkom da prima s položaja kirurški neobra ene teške slu ajeve, zbrinjava ih i upu uje u odgovaraju a bolni ka odjeljenja vojne oblasti 4. korpusa i u Dalmaciju. Ono je pogodno za tu svrhu s obzirom da je pristupa no i motornim vozilima. Namjera da tu bude glavni kirurški centar Banije nije se u potpunosti ostvarila. Glavne kirurške snage premještene su zajedno sa školom u Dalmaciju. Šef odjeljenja sada je dr Milan Herceg i ono se vodi pod šifrom A (IV/2a). Ranije odjeljenje A (u šumi blizu Brestika) preimeno- vano je u odjeljenje E, a kapacitet mu je pove an na 110 postelja. Primalo je i interne bolesnike i kirurške rekonvalescente jer svi nisu mogli biti smješ- teni u odjeljenju D. Šef odjeljenja je dr Salvatore Candella. Insistira se na provo enju mjera fizikalne terapije te je odjeljenju dodijeljen i jedan maser.

Odjeljenje B (IV/2b), u šumi blizu sela Klasni a, gra evinski je bilo dobro ure eno s potrebnim pomo nim objektima. Bilo je namijenjeno za lakše ranjenike, kao i kirurški zbrinute slu ajeve. Šef mu je bio dr Andrija Miler. U 1945. godini kapacitet mu je pove an na 95 postelja, a nije poznato da li je ostvaren plan pove anja na 150.

Odjeljenje C (IV/2c), izgra eno u šumi u predjelu Prolom, bilo je namije- njeno za prijem internih i zaraznih bolesnika. Još od po etka je bilo dobro ure eno, a služilo je i kao baza kursa zdravstvenih nadzornika koji su vodili dr Cernozubov i dr Hahn, a održavan je i bolni arski kurs. Bile su izgra ene i zemunice, kao i pri ostalim odjeljenjima banijske bolnice, a imalo je i dobro stražarsko osiguranje. Od kolovoza do sredine rujna šef odjeljenja je bio dr Salvatore Candella, a poslije njega Dragan Dokmanovi . Tokom ljeta u odjeljenju su uglavnom smješteni interni bolesnici s neznatnim brojem akutnih zaraza, a obrazovani su i odjeli za TBC i veneri na oboljenja. Tokom jeseni primani su i ranjenici. Prema podatku iz sije nja 1945. kapacitet je bio 130 postelja, a u isto vrijeme 162 pacijenta (od ega 68 pjegavi ara)⁷⁶ Od po etka ožujka 1945. primalo je samo oboljele od pjegavca.

Odjeljenje D (IV/2d) bilo je izgra eno tako er u šumi (Debelo Brdo) s kapacitetom 100 postelja. Pored rekonvalescenata, kojima je uglavnom bilo- namijenjeno, moralo je zbog optere enja drugih odjeljenja primati bolesnike od internih oboljenja kao i lakše ranjenike. Kapacitet mu se kasnije nešto

76 Zb. sn. si. 6, str. 210.

povećao, pa je primalo uglavnom samo kirurške rekonvalescente i lakše ranjenike. Šef odjeljenja najprije je kratko vrijeme bio dr Candella, zatim sestra pomoćnica Anka Matić do listopada, poslije dr Mate Ivić i u posljednjih nekoliko mjeseci studentica medicine Pavica Peršić, čija je preduzumljivost i uspješnost u vođenju odjeljenja i obavljanja osoblja bila posebno istaknuta.

Dokumenti i ostala građa sanitetskoj službi Žumbera kod Karlova koga i Pokupsko-turopoljskog vojnog područja veoma su oskudni, pa je zato i rekonstrukcija organizacije sanitetske službe i dogovaranja u četvrtoj godini JNTOR-a u tim područjima sasvim fragmentarna. Može se ipak dobiti jedan opći utisak, posebno kad je u pitanju Žumberak, da se partizanska sanitetska služba, iako s jako ograničenim mogućnostima uslijed dinamične i napregnute vojne situacije, ipak, osloncem na izvanrednu podršku sredine, mogla trajno održati. Brojna su sela i zaseoci koji su poslužili kao baza partizanske bolnice: Sošice, Radatovi, Dragoševci, Duić, Sveta Nedjelja, Pitalovci, Sekuli, Doljani, Veliko Liješće i dr.

Područna vojna bolnica IV/3, tj. Vojna bolnica Žumbera kod područja imala je početkom ljeta dva odjeljenja. Odjeljenje A bilo je smješteno u šumi u dobro uređenim paviljonima veće kapaciteta (navodno 120 kreveta), sa septičnom i aseptičnom dvoranom i električnim osvjetljenjem. Do srpnja šef bolnice bio je dr Ignac Haber, a zatim dr Emanuel Vajs koji je ujedno bio i šef odjeljenja A. Odjeljenje B bilo je smješteno u selu, a šef mu je bila medicinska sestra Danica Dasović. U prvoj polovici srpnja, zbog jačeg neprijateljskog nadiranja, evakuiran je iz Žumberka veći broj ranjenika u Kordun. Morali su biti napušteni šumski paviljoni i sva se bolnica smjestila u selo. Dobro je bila opskrbljena instrumentima i lijekovima. Dva puta nedjeljno vršila je i ambulantni pregled civilnih pacijenata.

Krajem veljače 1945. godine Štab 4. korpusa naredio je ukidanje bolnice Karlova kod vojnog područja, s time da se ranjenici i bolesnici kao i dio opreme predaju Žumberkoj bolnici.⁷⁷ Razlog te mjere je manje brojno stanje vojske, a time i ranjenika i bolesnika na tom području. U to je vrijeme dr Vajs premješten na dužnost upravnika Bolnice IV/2 (Banija), a na njegovo mjesto u Žumberku određen je dr Bernard Jirku. Imaju i dva odjeljenja (kirurško i interno-zarazno) bolnica je u veljači razvijena u dva sela, da bi se tokom ožujka u cjelini, s oko sedamdeset pacijenata, smjestila u selo Radatovi. Smještaj i opskrbljenost inventarom i lijekovima bili su dobri, ali je bilo teško a u opskrbi živežnim namirnicama.

Vojna bolnica Karlova kod područja (IV/4) bila je razvijena u šumskim objektima na slovenskom teritoriju, preko Kupe. Imala je kapacitet oko 120 postelja, ali pacijenata je imala relativno malo. Oskudijevala je u instrumentima i sanitetskom materijalu. Upravnik bolnice bila je dr Irma Spitzer. Zbog ugroženosti na toj lokaciji, bolnica je evakuirana u Žumberak i s kapacitetom 50 postelja razvila se u selu Veliko Liješće, da bi se u ožujku pripojila bolnici Žumbera kod područja.

Vojna bolnica Pokupsko-turopoljskog područja (IV/6) razvila se iz jednog bolničkog odjeljenja u šumi Tukle kod Sjeni aka, koje je bilo u sastavu Oblasne bolnice i vodilo se pod šifrom IV/lc, kako je već navedeno. U ožujku 1945. godine, poslije izgradnje i otvaranja novog odjeljenja u Bučićima za zarazne bolesnike sa kapacitetom 120 postelja, formirana je područna

77 Zb. sn. si. 6, str. 222.

bolnica, s odjeljenjem A u šumi Tukle i odjeljenjem B u Bučići. Stavljena je u nadležnost Komande Pokupsko-turopoljskog vojnog područja. Za upravnika bolnice i zdravstvenog referenta područja određen je dr Miljen Ivšić (do tada referent saniteta 34. divizije), šef odjeljenja A ostao je i dalje dr Polak, a za šefa odjeljenja B određen je dr Krivanek.

U nadležnosti Komande vojne oblasti 4. korpusa bila je i vojna bolnica Bihaćkog područja. Vodila se pod šifrom IV/5 i djelovala u koordinaciji s ostalim elementima bolničke službe ove oblasti. Služila je potrebama Unske operativne grupe, a zatim i drugih jedinica korpusa, što je naročito došlo do izražaja pri bojevima oko Bihaća. Prema podacima od srpnja 1944. imala je odjeljenje A i odjeljenje B⁷⁸. Upravnik bolnice bio je dr Josip Konforti. S vremenom se odjeljenje A razvilo u veu u ustanovu u Podvizdu s kirurškim, zaraznim i rekonvalescentnim odjeljkom ukupnog kapaciteta 230 postelja. Šef odjeljenja je dr Janko Oroz koji je i upravnik bolnice (dr Konforti postavljen je za zdravstvenog referenta Komande 2. korpusa kod sela Svinice kao lakše kirurško odjeljenje s kapacitetom 120 postelja. Šef odjeljenja dr Razija Hadžiomerspahić. Neko vrijeme ovo je odjeljenje, pod šifrom IV/lk, bilo u sastavu Oblasne bolnice.

Pored opisanih bolnica i navedenih ambulanti na terenu Vojne oblasti 4. korpusa izgrađena je i mreža razušnih stanica, o kojima je već bilo govora, a postavljene su i zubne ambulante (pored onih u divizijama) pri bolnicama ili komandama područja.

U kratkoj rekapitulaciji do sad izloženog o bolnicama, može se reći da je u četvrtoj godini NOR-a na teritoriju Vojne oblasti 4. korpusa postojalo pet područnih i jedna oblasna vojna bolnica, s dvadesetak bolničkih odjeljenja i oko 2000 postelja (ne računajući i pritom prihvatne bolnice 7. 8. i 34. divizije i Unske operativne grupe), naslijeđene iz prethodne i djelomično izgrađene u toku ove godine. Povremeno su, iz razumljivih razloga, nastupale promjene bolničkih kapaciteta, broja bolničkih odjeljenja i područnih bolnica pa se navedene cifre mogu smatrati kao prosječna vrijednost. U svakom slučaju dovesti bolničku mrežu do takvih dimenzija u tadanjim uvjetima naročito oslobodilačkog rata, održavati je, tražiti i nalaziti puteve njenog organizacijskog, tehničkog i stručnog uzdizanja — bio je ogroman uspjeh. Na ostvarenju tog zadatka ulagani su veliki napor i štabova i komandi, kao i sanitetskih kadrova i rukovodilaca, među kojima je zapaženu ulogu imao šef Sanitetskog odsjeka korpusne vojne oblasti dr Jozo Tadić.⁷⁹ Pri tome nikako ne može biti zaobiđena i zaboravljena izvanredna uloga naroda ovih krajeva, bez koje podrške i pomoći sva ova dostignuća ne bi bila ostvariva.

Mrežu ustanova farmaceutске službe sačinjavala su Centralna korpusna apoteka i bolničke, odnosno područne apoteke koje su se nalazile većinom uz jedno od odjeljenja bolnice (na primjer apoteka oblasne bolnice nalazila se pri odjeljenju IV/la) ili pri komandama područja, kao npr. ona u Banji. Pored toga postojale su i divizijske apoteke. Neke od apoteka bile su osposobljene i za galensku proizvodnju, a ona u banijskom području istakla se i skupljanjem ljekovitog bilja. Centralna korpusna apoteka bila je smještena u Petro-

⁷⁸ Zb. sn. si. 2, str. 253.

⁷⁹ Ratni izvještaji dr Tadića iz 1944. i 1945. godine objavljeni u Zbornicima dokumenata sanitetske službe u NOR, najbogatiji su izvor podataka o bolnicama i teritorijalnoj sanitetskoj službi 4. korpusa u navedenom razdoblju.

voj gori u 3 zgrade od kojih je jedna bila veličine 12X8 metara. Tu su se izrađivale i ambalažirale razne sterilne otopine (morfijuma, strofantina, digitalina, salicila, Ol. camphoratum, suspenzije bizmuta i dr), a u njoj je nadležnosti bila i sanitetsko-tehnička radionica (izrada raznih sanitetsko-tehničkih pribora i ambalaže za lijekove, sterilizatora, udloga, nosila i dr.), kao i tkaonice zavoja i gaze. U ovoj apoteci održavao se kurs za apotekarske pomoćnike u trajanju 2 i po do 3 mjeseca. Šef apoteke bila je mr pharm. Selma Deren in.

Sanitetska služba u Lici

Tokom neprijateljske ofanzive u svibnju 1944. godine sanitetska služba u Lici bila je veoma oštećena zbog znatnih organizacijskih poremećaja i osjetnih žrtava u ljudstvu i materijalu. Morala se napustiti ranija struktura bolničke mreže razmještena i rasprostranjena na širem području slobodnog teritorija da bi se u veoma dramatičnoj situaciji sve skoncentriralo na jednom užem prostoru, sjedinjeno u jednu bolničku ustanovu, u grupu lakših ranjenika i bolesnika evakuirane su u susjedna sigurnija područja.⁸⁰ Propale su i uništene znatne količine sanitetskog materijala i opreme otkrivene u provizornom skrovištu kod sela Šeganovca. Kolona prihvatne bolnice 35. divizije, u pokretu prema Bijelim potocima, bila je napadnuta i propala je komora sa svom spremom i apotekom.⁸¹

U lipnju i srpnju provodila se rekonstrukcija bolničke mreže radi osnivanja Oblasne bolnice 11. korpusa. Njena odjeljenja razvijena su u Frkašima, Bijelim potocima i Tuku. Formirao je i evakuaciono odjeljenje u selu Pečani, odakle je od 22. lipnja do 2. srpnja, prema navodu dr Perina, avionima u Italiju evakuirano oko 400 ranjenika i bolesnika, među njima i civila.⁸² Zbog ugroženosti pojedina odjeljenja bolnice morala su se u nekoliko navrata premješati. I prihvatna bolnica 35. divizije premještala se tokom lipnja i srpnja najmanje pet puta (Frkašima, Korenica, Vrelo, Grabušima, Frkašima).

U drugoj polovici srpnja odlazi Štab 11. korpusa iz Like u Gorski kotar, gdje se uspostavlja i težište sanitetske službe korpusa. Prilikom premještanja Oblasne bolnice evakuirani su svi teži ranjenici iz Like. U Lici je ostala samo prihvatna bolnica 35. divizije na čelu sa dr Barićem. Uz ovu bolnicu »ostala je i krnja kirurška ekipa i zubar dr Jelinek.«⁸³ Međutim, u izvještajima SOGŠ-a od 3. kolovoza i 5. rujna 1944. govori se o postojanju dviju bolnica: područne bolnice i prihvatne bolnice 35. divizije.⁸⁴ U izvještaju istog organa od 6. listopada navodi se da je u Lici sav sanitet vezan uz 35. diviziju, da u divizijskoj prihvatnoj bolnici rade dr Čar i dr Fišer i da »područne bolnice

80 Teške okolnosti i tragi događaji s pokoljem ranjenika u selu Kranački ukratko sam opisao u Zborniku br. 8, HAK, 1977, str. 521. Navedeno je pri tom kako je u Srednjoj Gori bilo skoncentrirano oko 1200 ranjenika i bolesnika. Vjerojatno u tu cifru treba uključiti i osoblje bolnice. P. Kleut pak navodi (isti Zbornik, str. 637) da je bilo preko 1000 ranjenika, a u Zb. sn. si. 5, str. 108. govori se o 600 ranjenika i bolesnika u toj istoj situaciji.

81 Hronike, str. 544. i 546. i Zb. sn. si. 5, str. 112.

82 Hronike, str. 549. U drugom Izvoru (B. Prpl, Aero-baza u Liei, HAK, Zb. 1977, str. 755) navodi se da je za vrijeme postojanja Aero-baze u Lici »u nekoliko navrata upućeno oko 150 naših teških ranjenika na liječenje u Italiju.«

83 Hronike, str. 549.

84 Zb. sn. si. 5, str. 148. i 196.

u Lici nema«, a tek mjesec dana kasnije nagovještava se njeno formiranje.⁸³ Može se pretpostaviti da je prihvatna bolnica 35. divizije istovremeno imala i ulogu teritorijalne bolnice za Liku. Nalazila se blizu Korenice, u posebnim barakama pored sela Seganovca. Više puta bila je prisiljena da evakuira svoje ranjenike avionima u Italiju ili na teritorij 4. korpusa. Bili su podvrgnuti ja ož kritici red i higijena bolnice, naročito povodom pojave kućne infekcije.⁸⁶

Sanitetska služba 35. divizije bila je oskudna u kadrovima, bez kirurške ekipe, bez sanitetske opreme i stalnih nosilaca ranjenika u veći bataljona, siromašna u sanitetskoj opremi, teško je udovoljavala svojim zadacima. U vojnim operacijama sanitetsko je osoblje, kako se ističe u jednom izvještaju SOGŠ, »pokazivalo veliku ličnu požrtvovnost«, ali su navedene okolnosti, a onda i izvjesne organizacijske slabosti (prekasno obavještanje saniteta o zadacima, loše veze sa štabovima u toku borbe, slaba obavještenost o razmještaju previjališta i si.) znatnije umanjivale efekte zalaganja.⁸⁷ Kako su veze Like s Gorskim kotarom, gdje je tada bilo težište sanitetske službe 11. korpusa, bile jako otežane, to su, uz već postojeću SOGŠ, poduzimane mjere da se služba u Lici što više osamostali. Sanitetska služba 35. divizije postepeno se oporavlja, ojačava i krajem ljeta te po etkom jeseni popunjava divizijsku bolničarsku ekipu i kiruršku ekipu. Svojom aktivnošću u istočnom se i divizijska zubna stanica.

Tokom studenog nastupaju već izmjene u sanitetskoj službi Like. Na taj teren ponovo dolazi Štab 11. korpusa, a s njime i 13. divizija. Uslijed toga premješta se i težište sanitetske službe iz Gorskog kotara. Pokrenuta je i Oblasna bolnica s preko 300 ranjenika i bolesnika. Prolazila je pri tom veoma tegoban i naporan put preko jednog dijela Slovenije i Žumberka na Pokuplje i Kordun. U bolnicama 4. korpusa smješten je već dio ranjenika i bolesnika s najnužnijim osobljem i opremom. Ostali su krenuli preko Korduna u Liku, a zatim preko Velebita da bi u Benkovcu na teritoriju 8. korpusa ponovo obrazovali Oblasnu bolnicu 11. korpusa s dr. Antom Medanićem na čelu.⁸⁸ Tada je sprovedena i reorganizacija bolnica u Lici. Glomazna i nepokretna prihvatna bolnica 35. divizije, smještena u barakama kod Šeganovca, preformirana je u pokretnu ustanovu, u težnji da bi, kako ona tako i prihvatna bolnica 13. divizije, stalno mogla biti uz svoje divizije, prate ih pri njihovim pokretima i većim operacijama. Kasnije se pokazalo da je isto bilo nužno odstupati od toga principa. Obrazovana je tada i područna bolnica za Liku.

Sanitetsko odjeljenje Glavnog štaba Hrvatske dalo je 10. studenog 1944. slijedeću ocjenu saniteta ovih divizija: »XXXV i XIII divizija organizaciono su sređene, imaju prihvatne bolnice koje vode liječnici kao i kirurške ekipe, jake sanitetske opreme i dobro popunjene brigadne i bataljonske organe.«⁸⁹ Struktura sanitetske službe 13. divizije (za 35. diviziju nema podataka) tada je bila slijedeća: u diviziji — referent saniteta, prihvatna bolnica, kirurška ekipa, zubna stanica, apoteka i divizijska bolničarska ekipa, u brigadama — referenti saniteta (studenti medicine), zamjenik referenta, higijeničar, bolni ar-

⁸⁵ Isto, str. 211. i 232.

⁸⁶ Zb. sn. si. 6, str. 406.

⁸⁷ Zb. sn. si. 5, str. 197.

⁸⁸ Zb. sn. si. 2, str. 289.

⁸⁹ Zb. sn. si. 5, str. 132.

-previja , brija , 3 lana ekonomata, 1—2 konjovoca, u bataljonima-referent saniteta, zamjenik referenta i ujedno higijeni ar bataljona i 2—4 nosioca ranjenika i u etama- etni bolni ar i 1 stalni nosilac ranjenika.⁹⁰ Ubrzo se obrazuje i korpusna kirurška ekipa (šef dr Branko Fink), a tako er i korpusna bolni arska eta.

U jednom izvještaju referent saniteta 13. divizije spominje kako je broj sanitetskog osoblja naro ito u 3. brigadi, u odnosu na orijentacione norme Statuta sanitetske službe, sveden na minimum. Razlog teško e popune je maleno brojno stanje jedinica, ali sanitet još »uvijek funkcioniše bez naro itih teško a.«⁹¹ U izvještaju za decembar isti referent saniteta isti e nedovoljno razumijevanje za potrebe saniteta i navodi: »Baš sada su zadaci koji su postavljeni na sanitet, s obzirom na este borbe i klimatske prilike, vrlo veliki, dok je broj ljudstva u sanitetu daleko ispod normale, pa je stoga preostalo sanitetsko osoblje preoptere eno...«⁹² Prema tome ocjena stanja od strane SOGŠ vjerojatno je bila suviše optimisti ka. U to su vrijeme referenti saniteta bili: u 13. diviziji-apsolvent medicine Vladimir Poli , u 35. diviziji dr Rafael Dimnik, a šefovi kirurških ekipa: u 13. diviziji dr Herbert Klemen i , u 35. diviziji tokom listopada i studenog dr Pola ek, a poslije dr Guglielmi.

Postojala je izrazita težnja da se divizijske prihvatne bolnice održe što mobilnijima, kako bi uvijek mogle biti na dohvatu glavnine svojih divizija. To je bilo mogu e samo pod uvjetom da primaju isklju ivo pokretljivije ranjenike i bolesnike, na emu se i insistiralo, a da se ostali ranjenici i bolesnici evakuiraju u podru nu i oblasnu bolnicu. Me utim, ve u sije nju 1945. godine (tada se prihvatna bolnica 13. divizije nalazila u Debelom Brdu, a bolnica 35. divizije u selu Klačnica) u ovim se bolnicama zadržavaju i zarazni bolesnici da bi se izbjeglo širenje zaraze na putevima transporta u podru nu i oblasnu bolnicu. U to vrijeme svaka od tih divizijskih bolnica ima ure ene sanitarije, raskužnu stanicu, izolaciono odjeljenje, odjeljenje za kirurgiju, interno odjeljenje, zarazno odjeljenje i rekonvalescentno odjeljenje. U svakoj od njih nalazilo se u sije nju i prvoj polovici velja e po 80—120 ranjenika i bolesnika.⁹³ Ubrzo se njihove dimenzije smanjuju, jer su tokom dogaja koji su uslijedili morale više puta da se premještaju (prihvatna bolnica 13. divizije u drugoj polovici velja e 5 puta, a u ožujku 3 puta). Te bolnice vodili su lije nici 13. divizije dr Klemen i (ujedno šef kirurške ekipe), od sije nja dr Erich Krahl (Austrijanac), a od kraja ožujka dr Zvonimir Valjin.

Po etkom travnja 1945. godine rasformirana je 35. divizija a glavnina njenih snaga ušla je u sastav 13. divizije. U ovoj diviziji formiran je mediko-sanitarni bataljon i poljska pokretna bolnica, a oja ani su i sanitetski organi u brigadama. Tada je u sanitetskoj službi 13. divizije bilo angažirano ukupno 448 lica, od ega 105 u medifco-sanitarnom bataljonu.⁹⁴

90 Na elnik saniteta 11. korpusa u izvještaju za studeni napominje kako su tokom evakuacije »zaštitu ranjenika i njihovo sprovo enje dali brigadni sanitetski vodovi« (Zb. sn. si. 2, str. 288), a referent saniteta 13. divizije uop e i ne spominje postojanje tih vodova u svom izvještaju o strukturi sanitetske službe.

91 Zb. sn. si. 6, str. 413—414.

92 Zb. sn. si. 5, str. 447.

93 Zb. sn. si. 6, str. 498.

94 Isto, str. 600.

Rad sanitetske službe 13. i 35. divizije u borbama tokom studenog 1944. godine ocjenjuje na elnik saniteta 11. korpusa vrlo povoljno: sanitet je u svakoj borbenoj akciji bio pravovremeno obavještavan, uo i ve ih operacija bile su izdavane i dopunske sanitetske zapovijesti s utvr enom lokacijom brigadnih i divizijskih previjališta i kirurških ekipa, odre enima pravcima i sredstvima evakuacije (zaprežna kola, kamioni) i zaštitom. »Pružanje pomo i kao i izvla enje ranjenika bili su na visini. Pružanje prve stru ne kirurške pomo i, kao i trijaža i evakuacija tekli su uredno.⁹⁵ Izvještaji referenta sanitea 13. divizije za isti period o radu sanitetske službe u ovoj diviziji u skladu je s ovom ocjenom. Me utim, u izvještaju za prosinac isti referent, i pored zaklju ne ocjene... »funkcioniranje saniteta u operacijama bilo je dobro«, daje niz konkretnih kriti nih primjedbi kao: neispravnosti i neto nosti u ispunjavanju ranjeni kih karata (dijagnoza, stepen hitnosti, doze i vrijeme datih medikamenata), poneki ranjenici su stizali do kirurške ekipe bez ranjeni ke karte, referent saniteta nije uvijek na vrijeme obavještavan o predstoj e o j akciji pa nije bilo vremena za dobre pripreme niti izdavanje dopunske sanitetske zapovijesti, nezadovoljavaju a zaštita ranjenika od studeni tokom transporta, neispravnosti u odre ivanju mjesta etne ranjeni ke prihvatnice (etni bolni ar se smatra kukavicom ako predlaže zakloniti je mjesto za rad pa mnogi ginu: u toku prosinca poginulo je i nestalo 8, a ranjeno 6 etnih i bataljonskih bolni ara i nosilaca ranjenika).⁹⁶

Prou avaju i ratne dokumente o funkcioniranju sanitetske službe nailazimo i ovdje, kao i u 4. korpusu, na oscilacije u organiziranosti i uspješnosti djelovanja, a i na nepodudarnosti u ocjenama. No, i pored toga može se uo iti osnovna crta postepenog uspona i progres u organizaciji i stru nom radu službe tokom vojnih operacija. Osposobljenost sanitetske službe u Lici za složenije postupke o itovala se tokom operacija u ožujku 1945. godine. Neprijatelj je 4. ožujka otpo eo u više pravaca napad na slobodni teritorij Like. Jake borbe 13. i 35. divizije s neprijateljem trajale su oko 3 sedmice, pri emu su osnovne snage 35. divizije bile angažirane u sjevernijim predjelima, a 13. divizija u južnim.

Pred po etak napada podru na li ka bolnica nalazila se u selu Ri ice, prihvatna bolnica 13. divizije s kirurškom ekipom u selu Mekinjar, a prihvatna bolnica 35. divizije u selu Poljice. Brzim prodorom neprijatelja iz Gospi a u pravcu Udbine prekinuta je 4. ožujka mogućnost evakuacije ranjenika iz obiju divizija u podru nu i prihvatne divizijske bolnice. Prihvatna bolnica 13. divizije s kirurškom ekipom, apotekom i zubnom stanicom morala je istoga dana vrlo hitno napustiti Mekinjar i prebaciti se u selo Vranik gdje je ostala odsje ena od divizije do 8. ožujka. U takvoj situaciji nastale su znatnije teško e u zbrinjavanju ranjenika. Kirurška ekipa 35. divizije kretala se sre om stalno sa štabom divizije te je zbrinjavala ranjenike svoje divizije, ranjenike 13. divizije iz borbi od 4. do 8. ožujka i ranjenike 8. divizije (njih 36) koja je dijelom svojih snaga bila angažirana u borbama na ovom sektoru. Dalju evakuaciju tih ranjenika organizirala je 35. divizija preko Plješevice (na nosilima i konjima) do Poljanka, odakle su kamionima transportirani u kordunske bolnice. Prva brigada 35. divizije, odvojena tada od glavnine, evakuirala je svoje ranjenike u prihvatnu bolnicu 8. divizije, dok je 2. brigada

⁹⁵ Zb. sn. si. 2, str. 288.

⁹⁶ Zb. sn. si. 6, str. 442–447.

bila prinu ena da vodi svoje ranjenike sa sobom sve do proboja iz obru a i otvaranje puta prema divizijskoj bolnici. Jedino je 2. bataljon 3. brigade, iako odvojen od glavnine, bio u mogućnosti da evakuira ranjenika u prihvatnu divizijsku bolnicu. Uspješnim borbama 13. divizija je 8. ožujka stvorila mogućnost regularnog toka evakuacije i zbrinjavanja ranjenika. Kirurška ekipa 35. divizije bila je dakle od početka, a ekipa 13. divizije od 8. ožujka, uz glavninu svoje divizije, i u toku ovih operacija prva je obradila 143, a druga 123 ranjenika. Vrlo su požrtvovano i uspješno djelovali sanitetski organi u bataljonima i brigadama.

Za vrijeme ovih borbi bile su i bolnice prisiljene da se premještaju i po nekoliko puta. Prihvatna bolnica 13. divizije premješta se 4. ožujka najprije iz Mekinjara u Vranik, odatle 15. ožujka u Ri ice, a 25. ožujka ponovo u Vranik gdje i ostaje. Prihvatna bolnica 35. divizije nalazila se do 15. ožujka u selu Poljice, odakle se premjestila u Ri ice. Područna Liska bolnica premjestila se 14. ožujka iz Ri ica u Gra ac.⁹⁷

U ratnim dokumentima ne nalazimo objašnjenja ni kritičnog osvrtu povodom odvajanja pojedinih dijelova sanitetske službe od njihovih divizija. Međutim, u nastaloj situaciji sanitetska je služba, i pored svih teškoća i složenih okolnosti, uspješno izvršavala svoje zadatke. U saopćenim izvještajima istaknut je veoma požrtvovani rad zdravstvenih radnika. Ta je požrtvovnost bez sumnje bila jedan od bitnih čimbenika uspjeha, ali sigurno ne i jedini. U navedenoj kratkoj skici događaja vidljivo je kako su se nametale okolnosti u kojima se nije ni moglo ni smjelo postupiti po nekim ugodnim šablonama. Došli su do izražaja raznoliki oblici djelovanja i uspješnog koordiniranja akcija. Vještina, snalazljivost i organizacione sposobnosti sticane u ovakvim situacijama bile su dobra priprema za veoma dinamičnu ratnu dogovornost u travnju i svibnju, kada je trebalo djelovati s izmijenjenom strukturom sanitetske službe (mediko-sanitarni bataljoni u divizijama) i pri drugoj vrsti karakteru vojnih operacija.

Osnovna struktura teritorijalne sanitetske službe u Lici je bila: zdravstveni referenti komandi područja (pri Komandi 1. ličkog područja zdravstveni radnik s kvalifikacijom zdravstvenog nadzornika, a pri Komandi 2. ličkog područja najprije student medicine Branko Miletić, a od ožujka 1945. dr Vjekoslav Ivanac), zatim područna vojna bolnica, relejne prihvatne stanice na putu evakuacije ranjenika u oblasnu bolnicu, razne stanice na osnovnoj komunikaciji iz Korduna u Dalmaciju (Korenice, Udbina, Lovinac, Ri ice, Gra ac, Suševci Polje, Zrmanja, Obrovac) i pri komandama područja i komandama mjesta, bolničke i higijenske arke, pri pozadinskim komandama i ustanovama i ambulante pri komandama područja. Pored toga postojali su i određeni elementi civilnog zdravstva, a kad je po etkom 1945. godine pokrenuta kampanja protiv pjegavca obrazovan je velik broj vojnih i civilnih terenskih higijenskih ekipa.

U studenom je formirana Područna vojna bolnica XI/2, tj. bolnica za 1. i 2. ličko područje.⁹⁸ U početku je bila smještena u Šeganovcu, a imala je kapacitet 150 postelja. Osnovni joj je zadatak bio da zadržava na liječenju samo lakše ranjenike i bolesnike te sve zarazne bolesnike, a ostale da eva-

si Isto, str. 552. i 561—5M.

98 Prikaz razvoja i rada ove bolnice dat je prema Zb. sn. si. 6, str. 425, 477, 527. i 564. Zb. sn. si. 5, str. 343.

kuira u oblasnu bolnicu. Pristizali su u nju ipak i teži ranjenici, da bi nakon kirurške obrade i osposobljenja za transport bili evakuirani u oblasnu bolnicu u Benkovcu. Za upravnika novoosnovane područne bolnice bio je određen dr Franjo Polak, do tada šef kirurške ekipe 35. divizije.

Bolnica u prosincu 1944. godine napušta objekte kod Seganovca da bi se razvila u selu Ričice pored komunikacije prema Graacu. Na novoj lokaciji stvoreni su uvjeti za smještaj oko 150 ranjenika i bolesnika, ali se u bolnici ponekad našlo i po 250—300 pacijenata kada je privremeno, iz bilo kog razloga, bila nemoguće evakuacija u oblasnu bolnicu u Benkovcu. U Ričicama se moglo odvojeno, u zasebnim objektima, obrazovati kirurško odjeljenje, interno odjeljenje, kao i odjeljenje za zarazne. Po seoskim kućama smješteno je osoblje i bolnička straža. Budući da su zgrade bile derutne i oštećene, trebalo je mnogo adaptacija i opravki (prozori, vrata, zagrijavanje, osvjetljenje, sanitarije, inventar i dr.) da bi se ostvarili elementarni higijenski uslovi i mogućnosti stručnog rada. Ovi tehnički i tehničko-higijenski nedostaci predstavljali su stalne teškoće za sve vrijeme boravka bolnice u Ričicama. Uspostavljanje i održavanje higijenskog režima u bolnici bilo je naročito važno i zbog pridolaženja izbjeglica s još neoslobođenim dijelom, među kojima je bilo i oboljelih od pjegavca. Postojali su krupniji nedostaci i u pogledu redovnijeg snabdijevanja živežnim namirnicama, a također i teškoće stručnog rada zbog slabije opremljenosti instrumentarijem i drugim predmetima neophodnim za medicinski rad.

Ne spominjući i druge teškoće kojih je bilo dosta, možemo prema redovnim mjesecnim izvještajima nadležnih organa 11. korpusa konstatirati stalno poboljšanje uslova rada i postepeni napredak u organizaciji, opremljenosti, higijeni, ishrani i posebno u stručnoj djelatnosti. Ukazuje se pri tom na istaknuto zalaganje osoblja, a posebno organizacione sposobnosti, preduzimljivost i visoku stručnost upravnika bolnice dr Branka Finka, koji je tada ujedno bio šef i korpusne kirurške ekipe.

U toku srećanog razvoja i uzdizanja uređena je razušna stanica, obrazovan ženski odio, kožni odio i zubna stanica, kao i veće odjeljenje (40 ležaja) za prethodnu ospervaciju pacijenata (karantenu) prije nego što se evakuirati u oblasnu bolnicu. Otvorena je i ambulanta za civilne pacijente. Civilni su primani i na bolničko liječenje te je, na primjer, tokom veljače hospitaliziran 91 pacijent iz redova stanovništva. Brojno stanje personala iznosilo je oko 100 lica (kasnije oko 120), od čega 27 za neposredni rad s pacijentima (među njima 2 liječnika, kasnije 3), 24 za razne pomoćne službe i 50 u stražarskoj jedinici.

U zbrinjavanju ranjenika vršene su i krupnije kirurške intervencije indicirane kod povreda trbuha, grudnog koža s otvorenim pneumotoraksom i hemotoraksom, otvorenih preloma krupnih kostiju, kirurško i medikamentozno tretiranje gasne gangrene, trepanacija mastoideusa i dr. Kao najčešća i najteža oboljenja liječena na internom odjeljenju navode se razni slučajevi pleuropulmonalne naravi (pleuritisi, pneumonije, bronhopneumonije, tuberkuloza pluća i dr.). Na zaraznom odjeljenju su bili oboljeli od pjegavca, a na kožnom najviše pacijenti sa smrzotinama na donjim ekstremitetima. U bolnici su održavani kursevi radi stručne obuke vlastitog osoblja i bolničara za potrebe jedinica. Bolnica je 14. ožujka 1945. godine premještena u Graac, u objekte bivše civilne bolnice. Povećana joj je kapacitet na 300 postelja, a dobila je i nešto više osoblja. Od tada u sve većoj mjeri služi potrebama

4. armije, u njoj su sastav ušle snage 13. i 35. divizije, kao i oblasna bolnica u Benkovcu. Dr Fink preuzeo je dužnost šefa armijske kirurške ekipe br. 1, a na dužnost upravnika područne bolnice postavljen je dr Medur.

Kao i svaka ranija, tako i četvrta godina NOR-a na području Like, Korduna, Banije, Žumberka i Pokuplja, imala je na zdravstvenom polju posebnih obilježja. Ogorčene oružane borbe NOV, uvođenje ponajprije u vidu složenijih korpusnih operacija, bile su prvo relativno visokim brojem ranjenika, a ugroženost zdravlja stanovništva i vojske uvećavala se daljnim pogoršanjem uslova života i narastanjem drugih teškoća. Zato je bilo nužno općenito kvantitativno jačanje sanitetske službe, a isto tako i proširivanje sadržaja njenog djelovanja.

Nije bilo u ovoj prilici moguće da se iscrpnije i cjelovito obrade svi elementi tako razvijenih struktura sanitetske službe i sva širina djelovanja zdravstva. Premalo je bilo rečeno npr. o zdravstvenoj zaštiti stanovništva i civilnoj zdravstvenoj službi, njenim teškoćama i dostignućima. Isto tako modalitetima i efektima suradnje vojne i civilne zdravstvene službe, međusobnom razumijevanju i suštini njihovih odnosa pri povoljnim okolnostima, a onda i u pojedinim težim zdravstvenim situacijama na terenu, kada je civilno zdravstvo zbog slabije razvijenosti i veoma ograničenih kadrovskih i materijalnih mogućnosti bilo gotovo nepotrebno. Nije bilo govora o tome kako su se u svakoj zdravstvenoj ustanovi bile ustalile obaveze i praksa obučavanja i usavršavanja kadrova. Ta je djelatnost u svojoj ukupnosti imala masovne razmjere i provodila se u raznolikim organizacijskim i metodološkim oblicima, osposobljavaju i razne profile kadrova za različite vrste djelatnosti u vojnom i civilnom zdravstvu. Shvaćanje općih uloga i značaja zdravstva i vojno-sanitetske službe u NOR-u, mjesta i statuta zdravstvenih radnika u društvu, u strukturama narodne vlasti i u vojnoj organizaciji — i to su ovaj put zaobišle teme, koje nisu bile beznačajne.

U lijekovima i drugim medicinskim sredstvima, i pored narastanja savezničke pomoći, ratnog plijena, dobavljanje tajnim putem iz pojedinih gradova, vladala je i nadalje stalna oskudica. Izostala je ovdje iscrpnija slika napora, snalaženja i inventivnosti u vlastitoj proizvodnji raznih sanitetskih sredstava.

Naroditu pažnju zasluživali bi također moralno-politički i etički aspekti zdravstva, posebno sa stanovišta njihovog značenja u medicinskom radu, a onda i njihovih širih utjecaja u vojsci i narodu.

Među osnovnim principima koji su i u ovoj godini omogućili ili dali razvoj sanitetske službe i rad zdravstva bio je narod slobodnih krajeva. Podrška i pomoć naroda očitovali su se na svim područjima bitnim za postojanje i djelovanje sanitetske službe. Izgradnja, adaptacija i uređenje brojnih zdravstvenih objekata i izrada nužnog inventara iziskivali su ogromni rad. U osiromašenim i opljačkanim selima sabirala se neophodna oprema za bolnice. U jesen 1944. godine sprovedena je, na primjer, za one prilike uspješna akcija sakupljanja pokrivača i posteljnog rublja u Baniji, Pokuplju i Posavini.⁹⁹

Pri teškoj oskudici smještaja, poslije nestih razaranja i paljenja naselja, narod je odricanjem i restrikcijama vlastitih potreba omogućio avao brojnim sanitetskim ustanovama i jedinicama da se smještavaju po seoskim domovima. Vjerojatno u ovim područjima nije bilo ni jednog naselja u kojem se makar

koji put nije, za duže ili kraće vrijeme, smjestila neka bolnica, ambulanta, apoteka, dezinfekcijska stanica, kirurška ekipa, previjalište i dr.

Brojni transporti ranjenika i njihova evakuacija ne bi bili mogući i bez učestvovanja i pomoći naroda. Možemo podsjetiti samo na pokret velike kolone ranjenika iz Žumberka preko dijela slovenske teritorije na Kordun u srpnju 1944. godine, pri čemu je upotrijebljeno oko 50 zaprežnih kola prikupljenih preko NOO, kao i na izvanredno težak pokret preko 300 ranjenika i bolesnika u studenom 1944. iz Gorskog kotara u Kordun sa oko 120 seljaka i njihovih kola. Na dan 16. kolovoza 1944. godine oko 100 omladinki iz koreničkog kotara prenijelo je na nosilima teške ranjenike, koji ne bi izdržali transport na kolima iz bolnice kod Šeganovca do aerodroma na Kravskom polju. Međutim, pored angažiranja naroda u brojnim akcijama te vrste, treba da se posebno istakne činjenica da je sva evakuacija ranjenika, počev od bataljonskih previjališta pa do divizijskih ustanova, a isto i dalje, izvodeći skoro isključivo zaprežnim kolima prikupljenim svaki put uz pomoć NOO. Današnjim mladim generacijama vjerojatno je teško shvatljiv taj sistem i praksa zbrinjavanja ranjenika, a u ono vrijeme to su obavljali naši ljudi i žene, izlažući se svjesno opasnosti da izgube i ono malo stoke i vozila, pa i sami da pri tom stradaju i ginu, što nije bio rijedak slučaj.

Opskrba vojno-partizanskih bolnica živim namirnicama, kao i vojske u cjelini, bila je provodena uglavnom već u hodu vojnim »kanalima« koji su se napajali redovnim doprinosima naroda, a narod je i na tom području svog učestvovanja u NOB ispoljio danas teško pojmljivo odricanje i požrtvovnost. Zato su veoma impresivni bili, npr. rezultati dvomjesečnog takmičenja od 1. XI do 31. XII 1944. godine, koje su organizirali NOO-i na svim slobodnim područjima Hrvatske, pri čemu se smatralo najvažnijim, teško prikupiti više hrane za vojsku. Zanimljivo je da su akcije upravo u Baniji, Lici i Kordunu. Dirljiv je bio primjer ličke omladine koja je u teškoj prehrambenoj situaciji u ožujku 1945. godine po tri puta tjedno postila da bi se što više hrane uštedjelo za vojsku.¹⁰⁰ Doprinosi naroda u snabdijevanju hranom nisu tekli samo preko vojnih intendantura. Značajan dio tih doprinosa ostvarivao se na samim borbenim položajima. Tako su, npr. u toku navedenog takmičenja žene i omladina odnijeli na položaje u Lici 291.361 obrok, a u Baniji 705.074 obroka. Može se reći da su vojno-partizanske bolnice uživale još i poseban privilegij s obzirom na česte posjete žena i omladine ranjenicima i bolesnicima. Tako je npr. u Baniji između 10. IX i 25. X 1944. bilo 275 posjeta bolnicama.¹⁰¹ Uz poklone koji su u tim prilikama davani, veoma su značajni bili i učinci moralne podrške i zbližavanja naroda s vojskom.

Sva ova podrška i pomoć naroda sanitetskoj službi i sva stremjenja na području zdravstva bili su usmjereni što većem doprinosu pobjedi u ratu i ostvarenju ciljeva NOB. Može se reći da su se sanitetska i zdravstvena služba, kao značajni instrumenti NOB, razvijale i uzdizale sve do posljednjeg dana rata i postigle visoki stupanj djelotvornosti u otklanjanju zdravlja i fizičke sposobnosti narodnooslobodilačke vojske. Srazmjerno značajni uspjesi postizani su i u zdravstvenoj zaštiti stanovništva. Pri svemu tome bili su značajni i

¹⁰⁰ . Zatezalo, Narodna vlast na Kordunu, Baniji i Lici 1941—1945. HAK, Monografija 4, 1978. str. 244.

¹⁰¹ Isto, str. 442, dok. 51.

moralno-politički efekti djelovanja zdravstva u narodu i vojsci, jer su svima bila očigledna stalna naprezanja kako bi zdravstvena pomoć svakome bila pristupačna, a to je uz svu oskudicu u zdravstvenim kadrovima i sredstvima u velikoj mjeri i ostvarivano.

Duro Sremac

Od ranjavanja i liječenja u Petrovoj gori do smještaja u bolnici na bazi NOVJ u južnoj Italiji

Juriš kod Macutova brda

Većernji sati 8. septembra 1944. godine u Macutima, nakon borbe koju smo vodili noć u izmaku 7. i 8. septembra. Skupljamo se oko večere. Gladni smo, oijeli dan nismo ništa jeli, iako nismo učestvovali u borbi. Bili smo u strogo pripravnim stanju, spremni svaki čas da stupimo u borbu koja se vodila na Turanjskim brdima. U ovakvim prilikama glad se i ne osjeća. Uostalom, partizani i nisu naučili na redovitost u ishrani. Posjedali smo po travi iza sjenika Jove Karana. Većeramo na brzinu. Sjećam se da je za večeru bio grah s ječmom. Narod je dobrovoljno donio ono što je imao od hrane. Bila mi je to najslađa večera do danas, vjerojatno, zbog instinktivnog osjećaja da mi je to posljednja ratna večera. Ona je za mene bila oproštajni »banket« ne samo od mojih drugova, od moje slavne i ponosne 8. udarne divizije, već i oproštaj s mojom zdravom mladosti.

Još zapravo nismo uspjeli ni večerati, a politički komesar Nikola Smoljanovi¹ i njegov zamjenik Rade Livada² pošli su da požuruju komuniste na partijski sastanak. Na dnevnom redu je bila analiza borbe u noć u izmaku 7. i 8. septembra na Šulac brdu na ulazu u Karlovac i ponašanje komunista. Detaljna analiza ukazala je na izvjesne propuste koji su manje-više karakteristični za svaku borbu. Bilo je prigovora na organizaciju spašavanja ranjenika i izvlačenje mrtvih drugova. Partizansko je pravilo bilo da se ranjeni i mrtvi ne smiju ostaviti na položaju, da se ranjenim drugovima mora što prije ukazati liječenje i pomoć. Bilo je kritike i na držanje nekih drugova koji su se u borbi puno više izlagali opasnosti nego što je to trebalo, a neke je to i života stajalo. Prekomjerno izlaganje pojedinaca u borbi bila je opća pojava karakteristična za partizanske jedinice. Kritika nije mimošla ni mene. Zamjerano mi je što sam u toku noći izvršio manevar oko Šulac brda, a posebno što sam produžio na Koranski most prije je zauzimanje bilo nemoguće. Zatim mi je prigovoreno što sam nekoliko puta u toku noći naređivao neuspjeli juriš i si. i time doveo do velikih žrtava. Skoro niti jedan od upućenih

¹ Nikola Smoljanović danas živi u Zagrebu.

² Rade Livada je poginuo u borbi na Lipova i kod Drežnika 19. novembra 1944.

prigovora nisam mogao osporiti ve sam kritiku iskreno primio kao osnovanu i dobronamjernu, kako smo je ina e primali u toku NOB-e.

Nakon partijskog sastanka rasuli smo se i zaspali, oko sjenika i u sjeniku, kao da smo primili morfij. Probudili su nas u svanu e mitraljeski rafali koji su iznad nas parali nebo. Paljba je bila dosta jaka i teško je bilo ocijeniti od kuda dolazi, a pogotovo kad se još i pravo nismo razbudili. Više instinktivno nego svjesno, naredio sam pokret sjeveroisto nom stranom na vrh Macutova brda. Što smo se više približavali vrhu brda, to nam je situacija bila jasnija. Naši mitraljezi s vrha brda upu ivali su svoje ubojite metke preko ceste i rijeke Korane u pravcu sela Selišta. Sad nam je bilo uglavnom jasno. Neprijateljski vojnici krenuli su od Karlovca za nama s namjerom da nas opkole na spavanju i da nas unište, kako bi se osvetili za naš napad na odbrambene položaje Karlovca. Kako smo izlazili na vrh brda, odmah smo zauzimali položaj i otvarali vatru. Uklju ivanje u hod u borbu za nas nije bio problem, niti je ovo bio prvi slu aj. U pitanju su bili stari i vješti ratnici, iako je me u njima bilo i maloljetnika. U toku borbe smo došli i do detaljnijih informacija o kretanju i namjeri neprijatelja. On je, u stvari, u toku no i izme u 8. i 9. septembra krenuo s dijelovima nepoznate ja ine od Karlovca preko Ladvenjaka i spustio se u selo Selište, s namjerom da prije e rijeku Koranu i cestu, zauzme Macutovo brdo i uhvati nas u škare. Me utim, zahvaljuju i partizanskoj opreznosti stražara i isturenih dijelova, koji su se nalazili na Macutovu brdu, neprijatelj je na vrijeme primije en i vatrom zadržan dok se jedinice nisu probudile i zaposjele položaj za borbu, a zatim je dat snažan i organiziran otpor neprijatelju koji je prikovan uz rijeku Koranu na suprotnoj strani. On se nije mogao bez velikih gubitaka povu i po danu prema Ladvenjaku, ve se prikrrio u kukuruzima koji su ga dijelili od istih livada prema Ladvenjaku.

Vrijeme je odmicalo. Dan je bio lijep i sun an kakav može biti u ranoj jeseni. Vjetar pomalo piri i leprša požutjelo liš e kukuruza. Petnaest je sati. Na položaju je relativno zatišje koje izaziva dosadu i pomalo nervozu. Situacija je jasna i nama i neprijatelju. On eka prvi mrak pod ijom bi se zaštitom povukao bez gubitaka ispred partizanskih položaja. Promatraju i njegove položaje zapaža se ve i broj ranjenika i mrtvih. Kuriri su mu vrlo aktivni. Oni se po cijenu života prebacuju iz Ladvenjaka na položaje izme u Selišta i rijeke Korane. Jednog od tih kurira uzalud smo kolektivno ga ali. Probio se pod kišom naših metaka od Ladvenjaka do rijeke Korane, odnosno do položaja svojih vojnika.

Sve je ovo kod vojnika izazivalo razmišljanje — šta u konkretnoj situaciji poduzeti da se neprijatelj ne povu e ili da povla enje plati što ve om cijenom? Ostati pasivan i sa ekati no koja e mu pomo i da se bez gubitaka povu e, ili initi nešto drugo? Broj neprijateljskih vojnika, koji su prikriveni na položaju u kukuruzima, nije poznat. Sude i po otporu koji je u toku dana pružan, nije mali. Procjenom dolazimo do zaklju ka da ga se može dignuti s položaja i tako izložiti vatri naših jedinica s Macutova brda. Velikog izbora nema. Odluka je pala. Okušati snagu prsa u prsa pa kako ispadne. Da bi se odluka mogla provesti, mora se dobiti odobrenje od komandanta bataljona Vase Vukobratovi a Luki a.³ Nakon kratkog vojni kog razgovora komandant pri-

³ Vaso Vukobratovi Luki poginuo kao kom. sanit. batalj. 1. ud. brigade 19. XI 1944. na Lipova i kod Drežnika u borbi s ustašama.

staje da se izvrši juriš, ali o ito ne iz uvjerenja da je odluka pametna i realna, ve iz našeg tvrdoglavog pritiska.

Uzeo sam dva voda, a tre i ostavio na položaju s politi kim komesarom, i krenuli smo niz padinu prema cesti i rijeci Korani, potpuno otkriveni i nezašti eni od oka i metaka neprijatelja. Dok smo se približavali cesti, najbrži i najhrabriji su ve bili pregazili Koranu i po eli se razvijati u strijelce na istoj površini 50 metara od neprijatelja. Tada sam uo io da smo malobrojni pa sam preko veze zatražio pomo od politi kog komesara, što je predstavljalo veliku grešku. Neprijatelj je u taj tren otvorio uragansku vatru po nama. Osjetio sam snažni udarac koji me podigao uvis i oborio na zemlju. Zatvorenih o iju i pri punoj svijesti slušao sam snažnu vatru iz pušaka i mitraljeza. Odjednom, kao po komandi, vatra je prestala. Osjetih snažne ruke koje me dižu i netko me upita: »Druže komandire, jesi li živ«? Zanimemio sam i ništa ne odgovaram. Kad su me drugovi podigli, uspio sam otvoriti o i i pogledati preko rijeke Korane i vidjeti strašan prizor. Izme u rijeke i neprijateljskih položaja vidio sam mrtve drugove na livadi. Ta slika je užasna i nikada je ne u zaboraviti. Kad su me drugovi podigli sa ceste i ponijeli na rukama, uo sam kao u snu glas komandanta bataljona Vase Luki a, koji je tako er pošao s nama na juriš, ali umjesto da prelazi cestu, on je prošao propustom ispod ceste i tako se zaštitio od neposredne neprijateljske vatre. uo sam ga kako kaže: »Da si me barem sada poslušao i išao sa mnom, ne bi ti se to dogodilo«. Prijekor koji mi je uputio bio je o inski i rezultat je njegove srdžbe zbog mog insistiranja da se ide na juriš kome se on suprotstavljao.

Put do vrha Macutova brda dugo je trajao. Nikad sti i na mjesto s koga sam prije dvadeset minuta za tren otr ao do mjesta gdje sam ranjen. Totalno slomljen, zatvorenih usta i o iju, ne mogu ni jednu rije progovoriti. Slušam razgovor drugova koji me nose. ude se koliko je neprijateljskih vojnika na položaju i kako to nismo mogli vidjeti i znati ranije. Navode i imena poginulih drugova spomenuše i ime puškomitraljesca starog oko 17 godina, rodom iz Mo ila kod Slunja, mislim da se zvao Milan Trbojevi , koji je pao na livadi s one strane Korane. Iz njihovog razgovora zaklju io sam da ranjenih gotovo i nema i da su svi kojima su razgovarali poginuli.

Otpremljen sam u sanitet na Vukmani . Za sje anje i znak zahvalnosti drugovima koji su me ranjena nosili poklonio sam pištolj. To je bio ujedno moj oproštaj od ete kojom sam komandovao više od godinu dana, od boraca slavne 1. kordunaške brigade 8. udarne divizije, i po etak borbe za život po partizanskim i engleskim bolnicama u kojima sam proveo više od 37 mjeseci, a tek taj dan, 9. septembra 1944. godine, navršio 22 godine, 3 mjeseca i 29 dana.

Put od Vukmani a do bolnice u Petrovoj gori

Na Vukmani u su me drugovi, na nosilima, ostavili u divizijskom sanitetu na dušu zdravstvenih radnika. Kod lije nika sam prvi i posljednji put bio kad me cijepio kao dijete. Ovoga puta lije ni ka pomo mi je potrebna i samo ona može da me vrati u normalni život. Stanje je teško. O i se ne daju otvoriti, tako da ništa ne vidim. Netko me upita: »Gdje ste ranjeni?« i provjerava mi puls. Nisam mogao ništa re i. Skidaju s mene vojni ku uniformu i glasno konstatiraju: »Ranjen je u desni kuk, metak je ušao s prednje strane i izišao

skroz, izlazna rana je mnogo ve a nego ulazna.« Brišu i krv, netko dodaje: »On je ranjen i u stomak s dva metka koji, po svemu sudeći, nisu ništa oštetili, vjerojatno zbog toga što je gladan.« Tek tada mi je bilo jasno što se dogodilo. Na cesti, na mjestu ranjavanja, neprijateljska vatra me uhvatila u stojeći stavu, okrenut licem prema neprijatelju. Metak koji me pogodio u kuk došao je iz plotuna koji je neprijatelj odjednom otvorio, bilo da su snajperisti posebno ga ali, kao starješinu, bilo da sam pogodio slučajno. Međutim, povreda stomaka s lijeve strane uslijedila je iz Geršakova mlina, koji je udaljen od mjesta ranjavanja oko 50 metara, a koji se nalazi između ceste i rijeke Korane. Na osnovu ovog neprijateljski raspored je jasan. Vojnici koji su pucali iz mlina, no nisu prešli rijeku Koranu i zbog naše vatre s Macutova brda nisu mogli ne samo napredovati nego ni odstupiti, tako su se sklonili u mlin i čekali kako bi se povukli. Mi za njihovo prisustvo u mlinu nismo znali. Kad je neprijatelj otvorio vatru iz kukuruza s druge strane rijeke Korane, ujedno su se aktivirali i ovi odsječenici i maskirani dijelovi iz mlina i tako nas izložili unakrsnoj (flankirajućoj) vatri.

Previđanje se vrši užurbano. Stižu novi ranjenici. Ekipe koje radi, oslovljava jednog s »druže doktore«. Tko je taj doktor koga po glasu ne prepoznajem? Sto više, pomislio sam, možda to i nije pravi doktor, jer ih je bilo vrlo malo u našim jedinicama. Možda je to bolničar, koga od šale zovu »doktore«. Jedan od takvih doktora i danas je živ, zove se Lazo Jurjević »Tkalec«⁴ iz mjesta Buvača. Nisam bio u pravu, jer se radilo o pravom doktoru.⁵

Nakon pružanja prve pomoći smješten sam u zaprežna kola. Iz uputa koje je netko davao zaključio sam da se radi o dječaku starom od 8 do 10 godina, koji je dobio nalog da me preveze u bolnicu u Petrovu goru. Dječak je dodao da on ne zna gdje je bolnica, da on tamo nikada nije bio, da ne zna ni gdje je Vojna. Rekao mu je da pita ljude i da ih ga oni uputiti. Dječak je disciplinirano i savjesno postupio i krenuo za Petrovu goru koja je daleko od Vukmana a od 24 do 30 kilometara. Kad smo odmakli par kilometara, prikupio sam snage i upitao dječaka da li put iza nas ostaje krvav? On je odgovorio potvrdno. Rekao sam mu da me vozi natrag u sanitet, gdje su me ponovno previli. Da se nisam vratio do bolnice bioh iskrvario i umro. Konačno, dječak i ja, na seljačkim kolima, koja su vukla dva velika vola, krenuli smo putem za Petrovu goru. Put je bio dug kao put oko svijeta! Bolnica kao da odmiče ispred nas! Da li i dalje krvaram ne znam. Naprežem se da popipam zavoje, da provjerim da li su mokri, ali nemam snage da to učinim. Zaključio ujem na osnovu bolova koji su oštri da bi moglo biti sve u redu, jer sam mogao da se bolesniku kad iskrvari počinje spavati i tako umire.

Cesta je užasna, rupava, uništena od ustaških tenkova koji su ovuda prolazili nekoliko puta, naročito aprila i maja 1942. godine, za vrijeme opsjeđanja Petrove gore. Pomalo me počinje glava boljeti i dolazi do mučnine. Već je neko doba noć. Mislim da bi mi bilo lijepo da umrem, i to što prije, da se spasim teških bolova. Nisam ranije mogao zamisliti da normalan čovjek može sebi tako nešto poželjeti, da može spas tražiti u smrti. Činjavu no

4 Lazo Jurjević »Tkalec« živi danas u svome rodnom mjestu Buvača.

5 To sam saznao tek u drugoj polovini 1945. godine dok sam ležao u Vojnoj bolnici u Zagrebu na Kunišaku. Jednog dana prišao mi je liječnik u oficirskoj uniformi i rekao: »Srećo, ostao si živ, bio si teško ranjen.« Iznenađen, upitao sam ga: »Od kud Ti znaš da sam ja bio teško ranjen«, na što se on nasmijao i dodao: »Ja sam ti prvi pružio liječničku pomoć na Vukmanu i poslao te u Petrovu goru«. Bio je to dr. Petar Županov, potpukovnik JNA, koji je za vrijeme mog ranjavanja bio šef kirurške ekipe osme udarne divizije.

putujemo, a nikoga iza ni ispred nas. Sami smo u pustoj noći. Oko četiri sata ujutro stigli smo u Vojni . Stali smo kod jedne kuće. Dječak je probudio ukućanice i pitao kuda se ide za bolnicu u Petrovoj gori. Bila je to kuća nekoga od Pajića. Ženu, koja se pojavila na prozoru i uputila dječaka kuda treba i do bolnice, poznavao sam od ranije kao aktivistkinju našeg pokreta. Gledam je, ali nemam snage da joj se javim. Produžili smo za bolnicu.

U okrilju Petrove gore

U bolnicu u Petrovoj gori stigao sam 10. septembra 1944. godine u 8 sati. Kad su seljaci kola stala pred vrata bolnice, imao sam osjećaj kao da me čekaju majčine ruke. Imao sam veliko povjerenje u naše zdravstvene radnike, iako sam znao da im nedostaju lijekovi, instrumenti i da sami sebi nisu dovoljni. Svi smo znali, i nismo se nikada prevarili, da će nas njihove ruke topla i majčinski primiti, da će za nas učiniti sve što mogu, pa i poginuti s nama zajedno, ali nas neće ostaviti i napustiti. Simbol etike partizanskih zdravstvenih radnika, koji su sebe identificirali s ranjenim i bolesnim partizanima, bio je naš »Bardo«, dr Savo Zlati , koji je me u prvima pružio zdravstvenu zaštitu narodu i partizanima u Petrovoj gori, za čije ime je vezana partizanska organizacija zdravstvene zaštite i organizacija bolnica u Petrovoj gori.

Po treći puta poslije ranjavanja uspio sam s velikom mukom otvoriti oči i da bih vidio kako izgleda ta uvena partizanska bolnica u Petrovoj gori, za koju je uoči svaki partizan 8. udarne divizije i svaki stanovnik iz okoline Petrove gore. Nema što da se vidi. Jedna do druge, poredanih nekoliko seljčkih drvenih kuća izgrađenih od hrastovih planki izraslih u istoj šumi. Kuće koje su pretvorene u bolnicu prevežene su iz Kestenovca ispod Veljuna. U njima su liječnici prvi ranjeni partizani Dragi Jurjevi »Tkalac«⁷, rođeni na Buvi i Lazo Trbojevi . Dragi Jurjevi je ranjen 1941. godine u Širokoj Rijeci kod Vergaševog mosta i teške posljedice nosio je cijelog života.

U bolesnim sobama sve je skromno, ali za partizanske prilike više se ne može ni tražiti. Bitno je da se ranjenik može skloniti na sigurno mjesto, a ovdje, na ovom dijelu Petrove gore, to je bilo jedino sigurno mjesto na cijelom Kordunu za itavo vrijeme rata. Dok sam čekao da me smjeste u bolničku postelju, uoči sam kako se dječak požalio nekom od prolaznika da je gladan, da već drugi dan ništa nije jeo, dodaju i da o tome meni nije htio ništa reći, znaju i da mu ne mogu pomoći. Slušaju i ovaj razgovor, bilo mi je teško i žalost djeteta. Tko bi rekao da tako malo dijete, i uz to seljako, toliko zna i razumije ratne prilike.

Rastali smo se u Petrovoj gori, a da ga nisam mogao ni za ime upitati. Tko je taj dječak koji mi je nakon ranjavanja, treći po redu, pružio pomoć? Nikada nisam saznao ni to da li je rat preživio, da li se sjeća našeg puta od Vukmana a za Petrovu goru koji je trajao više od 16 sati. Što bi on mogao danas reći o tome putu, koji mu sigurno nije bio posljednji? Svi dječaci našeg Korduna bili su kao ovaj dječak. Oni su shvaćali rat kao i ostali ljudi. Znali su trpjeti i glad i strah, znali su pomagati narodnooslobodilačkoj vojsci i skrivati se po šumi, tjeraju i zvjera iz njihovih skloništa da bi se oni sklonili.

⁷ Dragi Jurjevi je umro u Maljevcu 1978. godine.

Smjestili su me odmah u bolesni ku postelju. Prvi put sam u svoje 22 godine postao bolestan i bespomo an. U svemu sam zavisio od tu ih ruku i volje dobrih ljudi koji sve ine da mi pomognu. Smješten sam u južnom dijelu sobe i to na posljednji ležaj od brvana, u lijevom kutu sobe. Ispred mene ležao je ranjen Rade Dejanovi ⁸, vodnik voda moje ete, koji je ranjen u borbi na Š ulac brdu. Lijep i stasit mladi , mojih godina, vrlo hrabar i neobi no uljudan i voljen od svih drugova. Bio je rodom iz Sjeni aka ili okoline. Malo se bolje osje ao od mene, može da govori, ali može i da hoda iako je ranjen u nogu. Pri a mi o detaljima borbe na Š ulac brdu, o onim detaljima koje je on doživio i vidio. Slušao sam ga, ali se nisam mogao upuštati u razgovor. Bolovi su užasni. Oni su još ve i jer jedino mogu ležati na lijevoj strani (na kuku), na kojoj se po ela praviti rana od ležanja na kolima i tvrdim daskama za vrijeme puta od Vukmani a do bolnice. Dok sam se vozio u bolnicu, mislio sam da e mi na krevetu biti lakše ali, na žalost, ostalo je isto. Ležaj u bolnici je tvrd i neudoban i svaki dan mi je teže. Jesti ne mogu, govoriti ni spavati tako er.

Cim sam smješten u krevet, došao je doktor Franz Kleinhappel⁹ pregledao jednu i drugu ranu i rekao: »Radi se o frakturi desnog kuka i povredi stomaka«, i nastavio: »Kako se radi o teškom slu aju, moramo ga uputiti u Italiju na lije enje.« Slušao sam ga, a da rije i nisam mogao re i. Doktor je shvatio moj teški položaj, oprostio se i otišao, smatraju i da mi je rekao ono najvažnije. Na mene je ostavio veliki utisak. Na njemu se osje alo nezadovoljstvo što nama ranjenicima ne može pomo i zbog nedostatka lijekova, kirurških instrumenata i drugih uvjeta potrebnih za rad kirurga. Vrstan stru njak (kirurg), ali na žalost nemo an. Do tada ga nisam vidio niti za njega uo. Kasnije sam saznao kako je iz Banje Luke, preko veze, došao u partizane da bi mogao svoje znanje koristiti u lije enju ranjenih partizana.

Soba u kojoj ležim, zbog malih prozora i velikog drve a koje maskira zgradu, je odviše tamna. Kroz stijene piri vjetar, uje se cvrkut ptica, pjesma partizana oko bolnice, a u sobi esti i oštri jauci bolesnika. Ponekad se uju užasni krici u susjednoj zgradi u kojoj se vrše operacije. Osoblje nam kaže da se operacije vrše bez anestezije. Od njih smo doznali i to da se neke ranjenike uspije anestezirati rakijom, istina ne potpuno ali djelomi no. Rekli su nam i to da su stariji ljudi skloni alkoholu ne mogu tako anestezirati, jer su imuni na alkohol.

Budu i da se skoro svaki dan, umire to se uju jauci majki i ostale rodbine na groblju, koje je od bolnice daleko svega oko 30 metara, tako da i mi bolesnici, na odre en na in, u estvujemo u sahrani naših drugova. To je partizansko groblje, za koje je re eno da je drugo u Hrvatskoj po veli ini, koje se postepeno formiralo po ev od 1942. godine. Danas je to tužan spomenik naše prošlosti sa 1060 grobova. Simboli ki su ozna eni s toliko kamenih kocki, složenih u obliku rake, a oko njega su krstovi od drveta na kojima je vrijeme zbrisalo imena i prezimena i druge podatke o poginulim partizanima. Iznad nekih je ipak ostalo na kori drveta urezano ime i prezime. Još i danas se može na nekim stablima pro itati: Kosanovi Stojan 1924—1944. g., Treouli Ivan 1921. g., Lazi uro 1930—1944, Kova evi Dragan 1904—1945, Vlado Kneževi , Puzjak Milan i niz drugih imena. Na »spomeniku« su slijede i

⁸ Rade Dejanovi je umro poslije rata od ratnih posljedica.

⁹ Dr Franz Kleinhappel je umirovljeni general JNA i živi u Zagrebu.

stihovi: »Idi doma, kaži rodu, da sam pao za slobodu!« Obistinili su se i stihovi iz pjesme »Petrova mi gora mati« u kojima se, pored ostalog, kaže: »Ako, drugovi, ja padnem u tom svetom boju, pod drve em iskopajte tada raku moju.« Mislom da nije bilo partizana 8. udarne divizije koji nije znao ovu pjesmu napamet. Kad se po elo masovnije ginuti u okršaju s neprijateljem, sugerirano je da se ne pjeva ova pjesma, jer je ona potencirala tugu naroda koga je rat svakim danom sve više u crno zavijao.

Jedno jutro, u svanu e, prepoznao sam pla moje majke koja je plakala na partizanskom groblju, koja je, kako su mi kasnije rekli, ljubila odsje enu nogu koju su bolni ari nosili da zakopaju, uvjereni da je to moja noga. Uzalud su je drugovi uvjeravali da je to noga od partizanke. To nije ništa pomagalo. Otac, koji je bio s njom, silom je odvojio od groblja i doveo u sobu u kojoj sam ležao. Kad su me ugledali na bolesni kom krevetu kako jadno izgledam, majka se okamenila i pala po meni.

Susret s roditeljima je bio uistinu dirljiv. Majka je i dalje nepovjerljiva i vjeruje da sam ipak ostao bez noge. Otac je digao pokriva da je uvjeri da nisam bez noge, ali tako je to oprezno i bojažljivo inio, tako da sam dobio dojam da je i on bio uvjeren da je noga ve amputirana, ali je to zadržao za sebe, kako ne bi još više ražalostio majku koja je moje ranjavanje teško doživjela. Moj slu aj povezala je s tragedijom mla eg brata Mile koji je bio partizan od 1941. godine i koji se borio u proleterskim jedinicama. Zaklju ila je da je nesretna majka i da ima deset sinova da bi ih rat sve uništio. Isticala je kako nas je teško digla i odgojila u siromašnom kordunaškom selu. Susret je bio toliko tugaljiv da su se i neki drugi bolesnici rasplakali. No, kako je vrijeme odmicalo, roditelji su, tužni i zabrinuti, napustili bolnicu, da bi se vidjeli tek nakon godinu dana. Na polasku majka je rekla: »Moj sine, nikad te više ne u vidjeti.«

Tužni dani su se smjenjivali. Svaki u bolesni koj postelji bio je teži, duži i neizvjesniji. Bolni ke brige su povremeno prekidane svakodnevnim novostima s našeg i stranog ratišta. Svaki dan su dolazili novi ranjenici koji su nas informirali o napredovanju naših jedinica i njihovim uspjesima, o tome tko je ranjen, koji su se pojedinci posebno istakli u borbi, tko je poginuo i si. U bolnici nam se pružila prilika da doznamo za sudbinu nekih naših drugova i prijatelja, o kojima nismo znali duže vrijeme. Rat ljude razdvaja i približava. Ja sam doznao za neke drugove gdje i kako su poginuli, kako su svjesno otišli u smrt, s uvjerenjem da je pobjeda na našoj strani. Odnosi izme u bolesnika i personala bili su takvi da smo se osje ali kao u krugu svoje najbliže porodice. Briga za bolesnika je motivirana osje ajem a ne dužnosti. Dužnost po iva na svijesti o administrativnoj odgovornosti, za razliku od osje aja koji se temelji na savjesti i osjeaju moralne odgovornosti te poštovaju bolesnog ovjeka. U atmosferu bolni kih drugarskih odnosa utkana je i izvjesna doza straha od ofanzive i sklanjanja u zemunice. Neposredno oko nas nalaze se u zemlji iskopane zemunice koje su ra ene po uputstvima Jakova Kranj evi a Brade¹⁰ koji je, kao španski borac, prenio svoje iskustvo iz Spanije. Mnogi su imali prilike da vide kako zemunice izgledaju, iako su zemunice Krajišnicima poznate još od ranije, iz turskih vremena. Pojedinci su o zemunicama pri ali gore nego što jesu, kao da poten-

¹⁰ Jakov Kranj evi Brado je ro en u Kostajnici. U Spaniji je ratovao zajedno s bratom, a kad je brat poginuo u borbi, Jakov se nije brijao kao simbol tuge, po emu je dobio i nadimak »Brado«. Velika je legenda partizanskog borca i revolucionara. Danas živi u Zagrebu.

ciraju strah kod onih koji su imali posebnu averziju prema ovoj udnoj bolni koj »sobi«. Sje am se jednog reagiranja kad je jedan drug rekao: »Prestanite pri ati o zemunicama. Tko je tamo živ otišao, taj se više nije vratio. Ubite me radije nego da idem živ u zemlju«. Ja sam imao nešto realniju predodžbu o zemunicama radi toga što sam imao prilike da radim na njihovom kopanju s mojim stricem Milošem Sremcom¹¹ i Milom Mrki em¹² Me utim, smatrao sam da je doista teško prihvatiti sklanjanje u njih. Svi smo znali što se dogodilo nekim drugovima ranjenim u etvrtoj neprijateljskoj ofanzivi po etkom 1943. godine. Oni su na težak na in doživjeli smrt u zemunicama. Me u njima je stradao Dragi Popovi Gavrin¹³, Mili Bu an Kukan¹⁴ i drugi.

Jedina nam je utjeha bila uvjerenje da do op e ofanzive više ne može do i radi silnog napredovanja naših jedinica i velike slobodne partizanske teritorije. Me utim, što se ti e lokalnih upada neprijatelja na našu teritoriju, a posebno specijaliziranih neprijateljskih jedinica, obu enih i organiziranih za upade i prepade na slobodni partizanski teritorj, koje smo mi nazivali »Trupovi«; takva mogu nost nije isklju ena. Ova opasnost je tim realnija što su naše brigade daleko od Petrove gore, a Karlova ki garnizon od koga nas dijela svega oko 30 kilometara, pun je njema kih, ustaških i domobranskih jedinica. Kalkuliraju i sa svim onim što se može desiti, prvi put sam osjetio fizi ku i psihi ku nemo . Dva realna izlaza nisu postojala radi toga što se s vlastitom snagom ne može ra unati, a to je nešto strašno. Zdrav ovjek uvijek ra una na izlaz, pa i onda kada je opasnost takva da izlaz realno i ne postoji, za razliku od nemo nog koji se smatra izgubljenim slu ajem i koji sa smrti ra una kao s jedinom realnoš u. Psiha bolesnika je uistinu udna i, koliko mi je poznato, nitko je nije izu io, opisao i do arao drugim ljudima. Borba za život je snažan prirodni nagon, koji dovodi ovjeka da sam sebe vara. Za svega par dana, koliko sam ležao kao bolesnik, uvjerio sam sebe da u ozdraviti, i to ak do konca septembra, i da u se ponovno na i u jedinici koju sam toliko volio, da ne u više praviti greške u donošenju odluka.

Razmišljaju i u bolesni kom krevetu došao sam do zaklju ka da su sretna dva ratnika, onaj koji ostane živ i onaj koji pogine. Tre i — ranjenik, je pravi mu enik, pogotovo u našim uslovima ratovanja gdje je slobodna teritorija nesigurna, bez medicinskih kadrova, lijekova i svega onoga što je potrebno za lije enje ranjenika.

Od Petrove gore do Barija u Italiji

Sva moja razmišljanja o tome kako u u narednim borbama ispraviti greške, pale su u vodu onog dana kad mi je saop eno da kre em za Italiju.

Spremili su me za put. Unijeli su me u selja ka kola, koja se razlikuju od onih koja su me dovezla s Vukmani a u ovu bolnicu samo po tome, što su ih

11 Miloš Sremac je bio jedan od onih koji su prvi radili na kopanju zemunica, umro u Indiji 1978.

12 Mile Mrki , aktivista NOB.e od prvog dana. Ro en pod Petrovom gorom, svaki je ugao u njoj znao i bio jedan od onih koji je umio izabrati najprikladnije mjesto za kopanje zemunica. Poslije rata kolonizirao se i danas živi u Indiji.

13 Dragi Popovi Gavrin, ro en u Svinici, ranjen je u okolini Krnjaka u borbi s jedinicama 7. SS divizije »Princ Eugen« u toku IV nepr. of. protiv NOVJ.

14 Mili Bu an Kukan, ro en u Svinici, ranjen je u istoj borbi kao i Dragi Popovi Gavrin.

vukla dva lijepa konja i što je voza stariji uvijek. Spuštamo se niz strmine Petrove gore pema Vojni u. Idemo istim putem do Vojni a kojim sam i došao u bolnicu. Lijep sun an jesenji dan. Kola škripe, udaraju u rupe poderane ceste, a kosti kad dirnu jedna o drugu pove aju bol do nesvjestice. Kako u izdržati ovaj put? Dokle ja zapravo putujem? Voza mi re e da je dobio nare enje da me preveze do sela emernice i njegov je zadatak time izvršen, a kuda u dalje, on to ne zna. Putovanje traje satima, monotoniju povremeno prekida moj jauk od bolova. Molim ga da polaganije vozi da bih lakše izdržao bolove, a on mi odgovara da se mora što prije vratiti u bolnicu radi prijevoza drugih ranjenika.

Cuo sam za Cemernicu, ali ne znam koliko je ona daleko od Petrove gore. Pretpostavljam da relacija nije mala, pa se ne usudim pitati voza a, ostavlja-ju i to za kasnije. Kona no upitah koliko imamo još do emernice. »E moj druže«, re e mi on, »mi smo samo prošli Vojni , a do emernice ima još oko 25 kilometara«. Požalih što sam ga pitao, što nisam još šutio. Razmišljam kako u izdržati još 25 kilometara. Trpe i neugodni i bolni put jednom sam voza u srdito rekao: »Pa mi bi, druže, ve stigli do Italije!« Na to mi je voza šaljivo odgovorio: »Da, kad bi išli za Italiju, ali mi idemo od Italije prema Beogradu.«

Na granici sam izdržljivosti. Nekoliko sam puta molio voza a da stane da bih mogao predahnuti. No je poodmakla, umor i bol me je savladao do te mjere da sam potpuno malaksao. Odjednom su kola stala i voza upita: »Je li ovo bolnica u selu emernici?« Netko odgovori: »Ne, ovdje bolnice nema, ali ako imate ranjenika ostavite ga u ovoj ku i!« Kolima je prišlo par djevojaka i na rukama me uniješe u selja ku sobu i položiše na krevet. Bio sam toliko iscrpljen od puta i bolova, da se ništa ne sje am u ovoj ku i. Sje anje mi se vratilo tek drugi dan, pred ve er, kad sam, opet sa selja kim kolima, prelazio željezni ku prugu za selo Selište pored Gline. Koliko se sje am po prelasku željezni ke pruge prošli smo kroz selo Balti e i stigli u Selište pored Gline. Tko je bio voza , kakva je bila zaprega (volovska ili konjska) — ni eg se ne sje am. Misli su mi opet proradile kad su me smjestili u selja ku ku u u Selište kod Mile Sužnjevi a¹⁴ i spustili na zemlju na kojoj je bilo nešto slame.

U ku i je bilo više ranjenika smještenih u dvije sobe. Od sanitetskog osoblja, koliko se sje am, bile su dvije partizanke, vrlo lijepe i simpatične djevojke. Jedna je bila manja, crvenog lica, s izrazito lijepim tenom. Mislim da joj je bilo ime Mica i da je bila iz Titove Korenice. Lijepu fizionomiju ove djevojke teško je zaboraviti, ne samo zbog toga što ju je priroda obdarila ve i zbog njene pažnje koju je posve ivala svim bolesnicima. Bolovi su nesnošljivi. Oni su tim ve i jer rana krvari, a na njoj jedino mogu da ležim. Molim za pomo , ali je nitko ne može dati i pored najve e volje. Mica me gleda, sliježe ramenima i samo što ne zapla e. Gledaju i me kako bijedno izgledam, kako se mu im, drugarice se pogledaše i odlu iše da me podignu od zemlje i slame. Držale su me na svojim rukama, podmetnuvši svaka po jednu ruku ispod kuka, da bi se rana oslobodila pritiska. Me utim, ova pomo nije mogla biti trajna, jer su drugaricama vrlo brzo utrnule ruke, tako da su me morale povratiti u raniji položaj. U toku no i bolovi su se znatno pove ali i postali nesnošljivi. Drugarice su me pokušale okrenuti na le a, ali uslijed bolova to

15 U ku i Mile Sužnjevi a bilo je prihvatilište za ranjene partizane, koji su ekali transportiranje za Italiju na lije enje.

je bilo nemoguće. Jedna od njih je sjela uz mene okrenuta leđima prema meni, tako da je poduprla moje plećke i djelomično oslobodila pritisak na lijevi bok, što mi je znatno olakšalo bolove. Tko zna koliko je ovo puta u inozemstvo dok sam bio na brizi ovih djevojaka, koje su mi govorile: »Nije to nama teško, družo, mi smo to naučili«. Svi su u ovoj sobi bili teški ranjenici. Bilo nas je u kućama i oko petnaest, ali, objektivno, ja sam među njima bio najteži slučaj. Svi smo planirani za Italiju.

Svaki dan smo mislili da će doći avion do nas i da ćemo za Italiju, računajući da je to naš jedini spas. Međutim, uvijek isto, aviona nema i mora se čekati idućeg dana. Jednom smo doneseni na partizanski aerodrom u Selište i čekali negdje do pola noći, ali avion nismo dočekali i morali su nas nositi nazad u »bolnicu«. Izgubili smo svaku nadu za odlazak u Italiju, pogotovo kad je jednu noć avion kružio iznad nas na aerodromu i nije se spustio. No, ipak jednu večer, negdje oko jedanaest sati, avion se napokon spustio u Selište. Da bi radost bila veća, mi smo očekivali engleski, a ono dođe ruski avion. Odužali smo sreću i zadovoljstvo radi susreta s vojnikom Crvene armije, za kojega smo iskreno mislili da je nepobjediva i koju smo voljeli kao samoga sebe. Sjetio sam se razgovora na položajima i radovanja pri pomisli o susretu s Crvenom armijom. Tko bi tada rekao da ću ja biti prvi između drugih, koji ću se sresti s vojnicima Crvene armije i to u Bariju! No, tako to biva. Nitko ne zna sigurno što ratno vrijeme nosi.

Kad smo se definitivno smjestili u avion, osjećali smo se kao da je rat pri kraju. Veselje i radost je bila toliko prisutna da je jedan od drugih rekao: »Drugovi, ako umrem neću mi biti žal, dočekao sam da me brat Rus poveže u svom ratnom avionu.« Svi smo u stvari mislili kao i ovaj drug koji je to glasno rekao. Neko bi bilo kad bi drugačije mislili. Tako nas je u ime KPJ, ona nas je u ime ruskog naroda najbliži nama i mi najbliži njemu. Mi smo to u ime intimno i iskreno primili. Svako drugo mišljenje nije bilo u skladu s politikom naše Partije. Onaj, koji bi drukčije mislio, ne bi bio na liniji KPJ, a ako bi to zatajio, bio bi dvojan. U KPJ se bezgranično vjerovalo.

Nakon jednosatnog leta promatrao iz aviona saopćio je pilotu da je na vidiku neprijateljski avion i da se približava. Svi smo na ovo upozorenje ravnodušni, bez straha i panike, sigurni da se ruskom avionu ništa ne može desiti. Za minutu dvije promatrao upozorava da je primijećen avion nestao s horizonta i da je opasnost minula. Let avionom trajao je dva sata. Spustili smo se na tlo zemlje u kojoj se rodio fašizam. Bio je to Barij.

Liječenje u engleskim bolnicama u južnoj Italiji

U gradu Bariju preuzeli su nas Englezi, ubacili u sanitetski auto i nastavili vožnju asfaltiranom cestom. Sanitetski auto je zatvoren i ne može se iz ležajeva staviti ništa vidjeti. Put je bio neobično težak i dug. U autu je bila velika vrućina, zagušljivo i vrlo neugodno. Užasno sam povrao i mislio da ne mogu izdržati. Englezi bi povremeno stali, pogledali nas i na naše upozorenje da nas podaviti, oni bi odgovorili: »OKE«, zalupili vrata i nastavili vožnju. Dugo su nas vozili. Napokon smo stigli u grad Adrijano, koji je udaljen od Barija oko 100 kilometara. U gradu je prilično velika bolnica u koju su nas smjestili. Sve sanitetsko osoblje je englesko. Do i do bolesničkog kreveta

nije lako. Prije toga treba pro i prili nu torturu i dugu proceduru. Englezi su nas, prije svega, ošišali. Nakon toga slijedilo je kupanje, obla enje istog bolni kog rublja i, kona no, smještaj u bolni ku postelju.

Krevet u koji su me smjestili bio je uredan. Plahte iste i bijele kao snijeg, nove deke, jastuci meki, a iznad kreveta ugra eno pomagalo za koje se mogu primiti rukom teški bolesnici. Pored kreveta ormari , elektri no zvono i »guska«. Soba je lijepo okre ena, s velikim prozorima i zavjesama, puna dnevnog svjetla, ista i izglancana. Urednost je frapantna. Što se ti e persona- nala, svi su izvanredno uredni. Žene su sve mlade, oko dvadeset pet godina, lijepo obu ene, s bolni kim kapama na glavi, vesele i ugodne. Sestre su pre- gledale svakog bolesnika i zapisale kome što treba dati, a za neke pribilježile i lije ni ki pregled. Kad je došao red na mene, pored strelnih rana primije- tile su i dekubitus na lijevom kuku. Odmah su, ne ekaju i kona an pregled i dogovor, donijele gumeni zra ni jastuk i podložile ga tako da rana ostane slobodna od direktnog dodira s posteljom. Nisam ni znao da postoje ovakvi prakti ni gumeni zra ni jastuci za ovakve i sli ne slu ajeve. Sjetio sam se drugarica iz Selišta koje su svojim rukama pokušale nadomjestiti ove speci- jalne jastuke. Pomislio sam, šta bi sve naše drugarice u inile za nas da imaju ovakve mogu nosti. Upore ujem ove uvjete i one u partizanskim bol- nicama.

Hrana je, za naše navike, loša. Ona se sastoji od aja s mlijekom i konzer- virane ribe. To je svaki dan. Me utim, mene hrana nije mu ila jer ništa nisam mogao jesti. Uglavnom, živim na teku ini i daju mi neke tablete umjesto hrane. Povremeno su mi, na silu, davali nešto hrane i tako je to trajalo iz dana u dan. Tko zna koliko sam se puta sjetio one posljednje partizanske ve ere pored sjenika Jove Karana u Cerovcu. Mislio sam da nikada više, ako i ozdravim, ne u jesti s onakvim apetitom.

Što se ti e lije enja ništa ozbiljnije se ne poduzima. Dobivamo samo medi- kamente za umirenje bolova. Bolovi su stalno veliki i teško se podnose. Gu- bim na težini i svaki dan mi je teže. Od bolova spavati ne mogu. Što god organizam više slabi, to su bolovi ve i i intenzivniji. Kad se vrata snažnije otvore i sobi, imam osje aj da se kosti razmi u jedna od druge. Krevet se uop e ne može dirnuti, odnosno ne može se normalno pretresti i namjestiti. O i su mi stalno zatvorene, ne govorim ni s kim i tako mi prolaze dani i no i. Ne mogu se sporazumijevati s osobljem. Ne znam da li misle vršiti operaciju ili ne?! Rane su po ele pomalo da gnoje. Me utim, kona no su me operirali 20. oktobra 1944. godine. Dakle, etrdeset prvog dana nakon ranjavanja, što je dosta kasno. Ovo je jedini datum koji sam upamtio za vrijeme moga lije- enja u Italiji. Nisam ga pamtio po teškim bolovima iza operacije i najtežoj no i poslije ranjavanja, ve zbog toga što smo obaviješteni da je toga dana oslobo en Beograd od strane naših jedinica i jedinica Crvene armije.

Poslije operacije, kad je popustila anestezija, bolovi su bili nevjerovatno teški. Obadvije su noge ugipsane, izuzev prsta, i razvu ene koliko se više moglo, s ugra enom željeznom šipkom kako se ne bi mogle pomicati. Gips je previjen preko stomaka i prsa koliko su ruke dopuštale. Prizor je strašan, a bolovi užasno teški, temperatura visoka, izgledalo je neizdržljivo.

U sobi nas je bilo dosta. Iako smo svi teški bolesnici, ipak su se neki mogli radovati oslobo enju Beograda, za razliku od mene i ve ine drugih koji to nismo mogli. Negdje oko dva sata u no i sestra mi je dala morfij da bi me umirila i da bi me se riješila. Sutra ujutro osjetio sam bolove u desnoj ruci,

i to na onom mjestu gdje mi je data inekcija prije operacije. Desna nadlaktica je postepeno naticala i sve više boljela. Bolovi su me toliko onesposobili da se ni rukama nisam mogao služiti. Svi smo teški bolesnici, ali ja sam jedan od najve ih bogalja me u njima. Svaki dan se osje am lošije. Lije nici se posebno angažiraju oko mene, ali stanje je i dalje teško. Ruka svaki dan gora. Na pitanje, što su mi u inili s rukom mjesto odgovora dobijem odgovor: »Okej«. Odjednom mi saop iše da se ruka mora amputirati iznad lakta, a ako to ne dozvolim da mi spasa nema. Što da radim sada — kakvu odluku da donesem? Kad bih bio siguran da e mi noga ostati, lakše bih se odluo za amputaciju desne ruke, ali izgledi su za nogu vrlo mali. Ako ostanem bez desne noge, i bez desne ruke u ramenu, potpuno sam nesposoban za kretanje, za rad i život pa je, u tom slu aju, bolje umrijeti nego se patiti. Sutradan sam rekao da radije pristajem na smrt nego na amputaciju ruke.

Drugi dan mi je saop eno da idem u drugu bolnicu, jer se protivim pravilima lije enja. I, stvarno, spremiše me za prekomandu. Uslijed bolova nisu me mogli odvojiti od postelje sve dok mi nisu dali inekciju za umirenje. Inekcija je dosta brzo popustila, a bolovi se poja ali. Prvi put sam preklinjao sebe što se nisam ubio kad sam bio ranjen. Ali, sve je to uzalud, mora se trpjeti. Uve e stigao sam u grad Tranj, koji je daleko od Adrije oko 200 kilometara. Svašta sam izgovorio Englezima kada su me iznosili iz sanitetskih kola. Spasilo me samo to što ne razumiju što im govorim. Opet sam na bolesni kom krevetu. Ruka sve gore, po ela da plavi. U sobu ulazi lije nik u engleskoj uniformi i kaže na našem jeziku »Dobar ve e«. Iznena en sam otkud Englez govori tako isto našim jezikom. Sjede pored mene i nastavi: »Šta je tebi, gdje si ranjen?« Ranjen sam — odgovaram mu — u nogu i stomak, a on nastavi: »A što je bilo sa rukom?« Kad sam opisao šta se desilo sa rukom i da nisam pristao na njenu amputaciju, on mi radosno dodade: »Dobro si u inio«. Otišao je i ubrzo se vratio sa sestrom kojoj je dao upute šta da radi. Nakon toga sestra je donijela neku mast i privila na ruku. Na veliko iznena enje i radost, iz ruke je, negdje u zoru, procurilo i bolovi su prestali. Za vrijeme boravka u Tranju, koji je bio relativno kratak, možda najviše 60 dana, doznao sam da je ovaj lije nik, koji mi je spasio ruku doktor Vlaši¹⁸, partizanski kirurg, koji je i sam došao u Italiju kao ranjeni partizan, a po ozdravljenju ostao da lije i naše bolesnike u engleskim bolnicama. Imao sam priliku da se s njim vidim poslije rata u Zagrebu u Vojnoj bolnici na Salati, opet u istim ulogama. I ovom prilikom zahvalio sam mu što mi je spasio ruku koju su Englezi htjeli amputirati.

Kako i zašto sam preba en u bolnicu u Taranto, ne sje am se. Me utim, u ovoj bolnici najduže sam se zadržao i izdržao 10 teških operacija. To vrijeme predstavlja najteži period, ne samo za vrijeme lije enja u Italiji nego u mom životu. Zgrada gdje sam bio smješten nije gra ena za bolnicu ve za školu. Svaka soba, veli ine u ionice, primila je oko 15 bolesnika. Sve su to teški ranjenici. Ima nas iz cijele Jugoslavije. Tu je Mile Pajkanovi , rodom iz Bje-Ijine, Mile Obradovi , rodom iz Krnjevuše, Vidoje Arsi , selo Bu umet, kotar Jablani ki, Milan Luki , ispod Romanije, Branko Stapar, iz Joševice s Banije, Miloš Peri , rodom iz Veljuna, Ante Bunacin, rodom iz Dalmacije, Ivša Jambreši iz Bjelovara itd. Svaki je od nas bogalj na svoj na in, ali najteži su me u nama Ante Bunacin i Brartko Stapar. Bunacinu je metak prošao kroz

stomak i potpuno ga paralizirao, a takav je i Branko Stapar, kome su također donji ekstremiteti paralizirani od strelne povrede kroz stomak. On je najmla i me u nama, mislim da je tada imao 18 godina. On je živi kostur. Svako jutro smo mislili da je u toku no i umro.

Prošlo je više mjeseci od kako sam ranjen. Bolovi, nesаница i nejelo stalno me prati. Operacije se nižu jedna za drugom. Svaki put prije operacije me opijaju na krevetu da bi me mogli odnijeti u operacionu salu. Iza svake operacije bu enje i vra anje u život kao u pri i, visoka temperatura, znojenje i niz drugih poteško a. Po cijelu no ne spavam, razmišljam o lije enju i o životu. Dokle u ovako izdržati? Svima je toplo, samo je meni zima i nikako da se stoplim. Jednog dana mi engleski pukovnik, komandant svih bolnica u Italiji, prilikom vršenja redovite velike vizite, re e da moram jesti, da mi u protivnom spasa nema. Odgovorio sam da jesti ne mogu, pa makar zbog toga umro. Pukovnik je dodao da sam s gipsom težak 38 kilograma! Nešto se duže zadržao kod mog kreveta i razgovarao s lije nicima. Razmišljao sam o njegovu upozorenju da moram jesti. Ali, kad pomislim na hranu, mu i mi se. Pokrivao sam se po glavi da je ne vidim. Sve je i dalje išlo po starom. Nervozno ekam narednu vizitu, za koju se ne zna kada e biti. Jedno jutro pukovnik se opet zadržao kod mog kreveta i, nakon razgovora s lije nicima, pogledao me i rekao: »Okej«. Nakon posjete slijedili su razgovori što su kome rekli, tko e na operaciju, tko na mijenjanje gipsa, mijenjanje utega itd. Me u nama je bilo bolesnika za koje smo sami znali šta e im lije nici re i. Na primjer, za Branka Stapara smo znali da e mu re i: »Stapar uvijek isto«.

Kad je došao na mene red, svi smo zaklju ili da e me, vjerojatno, operirati ili prekomandovati u drugu bolnicu. Više sam se bojao prekomande zbog prijevoza, koji je uvijek bio pra en s velikim bolovima i povra anjem, nego operacije. Nervozan sam i ne vidim izlaza. Svaki dan slabiji i nemo nije. Nestrpljivo ekam da se vizita obavi u drugim sobama, kako bih od sobne sestre nešto saznao. Kona no je sestra došla i sama najprije prišla meni. Rekla je da e mi nešto dati i da e mi odmah biti bolje, da e me pro i zima i da u mo i jesti. Kad je otišla iz sobe, pitali smo se kakav je to lijek koji može tako brzo pomo i. Naga ali smo da li se možda radi o nekom novom lijeku? Pitali smo se zašto samo meni, a šta je s drugom Staparom, Bunacom i drugim teškim bolesnicima, koji ve mjesecima leže i stanje im se ne popravlja. Naša naga anja o novom lijeku i mojoj privilegiji prekinula je sobna sestra, unose i neku malu aparaturu u sobu i smještaju i je s lijeve strane kreveta. Sobna sestra, ina e rodом iz Irske, vrlo ljubazna i draga, gleda u mene, smije se, i dodaje: »Gut«, pokazuju i aparaturu koju sam znatiželjno posmatrao. Prišla je k meni, otkrila mi lijevu ruku, namjestila je prema aparaturi, stavila ispod lakta dasku, natakla crvenu bocu na stalak aparature i utakla debelu iglu u venu.

Radilo se o transfuziji krvi, o kojoj ja, niti bilo tko od nas u sobi, nisam ništa znao. Pitaо sam se zašto mi ranije nisu dali transfuziju, ako je ona tako mo an lijek, gube i iz vida da se do krvi teško dolazilo, jer je trebalo krvi za engleske ranjenike. U toku primanja transfuzije, koja je trajala oko 2 sata, upalila mi se ruka od tvrdog predmeta na koji je bila položena i zavezana. Uzalud sam molio sestru da mi pomogne, ali morao sam izdržati dok posljednja kap krvi nije istekla. U toku primanja transfuzije odjednom sam primijetio da mi se donji dio desnog uha zagrijao. Kad sam primio transfuziju krvi,

nije mi bilo više zima kao prije. Mogao sam bolje i dalje gledati. Kad su mi sutra opet ponovili transfuziju, osjetio sam da mi je mnogo bolje. Drugovi su mi, u šali, dobacili: »To je krv od crnaca i postat će crn kao oni, promijenit će rasu.« Nakon transfuzije krvi po eo sam pomalo jesti i oporavljati se. Mislim da je i vrijeme da po e na bolje, konac je decembra i po etak januara 1945. godine.

U novu godinu sa »crna kom krvi«

U Novu 1945. godinu prešao sam sa svojom i »crna kom krvi«, kako su me drugovi zadirkivali. Transfuzija krvi mi je pomogla i nije važna je, bitno je da se stanje popravlja. Postaje mi jasno da krv jeste lijek i nije. Ona je lijek za oporavljanje od op e slabosti koju iscrpljeni organizam ne može bez pomo i savladati, ali ona nije lijek za frakturu kuka, nije lijek za paralizu druga Branka Stapara, Ante Bunacina i za niz drugih dijagnoza. Appetit svaki dan je bolji. Za mjesec dana, od kad sam primio transfuziju, mogao sam pojesti svoje redovito sledovanje, a kasnije je to bilo nedovoljno pa su mi nabavljali iz drugih soba sledovanje teških bolesnika kojima nije bilo do jela. U drugim sobama bolesnici su se mome apetitu radovali. Bilo je ovakvih izjava: »Ako se radi o Sremcu, ja mu ustupam moje sledovanje, makar ja ostao gladan«. To su bile izjave drugova iz drugih soba koji me nikada nisu vidjeli, kao ni ja njih, ali su uli za mene kao teškog ranjenika. Osim toga, gotovo nema sobe u koju ranije nisu nosili moje sledovanje bolesnicima koji su se po eli oporavljati.

Ali, opet nije dobro, iako sam se toliko oporavio da mogu pri ati, gledati, nije mi zima, bolovi su znatno popustili itd. Još po etkom decembra po eo sam osje ati oštre bolove na le ima. Uzalud sam lije nike na to upozoravao. Stanje je dostiglo kulminaciju kad sam dobio temperaturu. Tada su lije nici shvatili da je stvar ozbiljna. Jednog dana su me odnijeli u operacionu salu, skinuli gips i konstatali da mi je na le ima, u lumbalnom dijelu, otvoreno pet rana. Bile su to posljedice op e slabosti i dugog ležanja u gipsu. Kako se bez gipsa lije enje ne može zamisliti, to je stavljen drugi, ali su na njemu isje eni otvori, tako da su se rane mogle lije iti i previjati. Previjanje rana je bilo vrlo teško i bolno. Da bi se došlo do njih, morao sam biti nagnut na stranu, a to su mogle vršiti samo tri sestre. Za personal je to zna io timski rad i tako je to trajalo sve do konca maja, dok rane nisu zacijelile. Tarantu je za mene nezaboravna i oplakana ku a. Sve što sam najgore doživio, vidio i uo kao ranjenik, to je bilo u Tarantu.

U Tarantu nisam bio samo ja teški bolesnik, ve sam imao priliku da vidim muke i drugih ranjenih partizana. Tu je Mile Pajkanovi ¹⁷, ak, ranjen u Bjeljini u Bosni, sitan, bebastog izgleda, više li i na dijete nego na odraslog ovjeka. Ranjen je u nogu. Na lije enju je više od pola godine. Operiran je nekoliko puta, pomalo se kre e, vrlo je veseo i šaljiv, ponekada pjeva pjesmu koju sam prvi puta uo, koja po inje: »Kad su Sremci prešli preko rijeke Save, ugledaše Majevicu brda joj se plave.« Od njega sam uo i niz drugih partizanskih pjesama koje su pjevali partizani u Bosni, kao što su: »Kad je bila borba na Kupresu« i još neke druge.

17 Mile Pajkanovi živi u Bjeljini.

S nama je Miloš Peri¹⁸, ovjek 40-tih godina, ranjen od metka u natkoljenu. Nakon operacije stavljen mu je uteg na nogu težine oko 25 kilograma. Teško podnosi bolove i pravda se da je stariji ovjek, za razliku od nas koji smo duplo mlađi od njega. Prilikom stavljanja utega na nogu, na o igled svih nas u sobi, našivo su mu nabili avao kroz kost potkoljenice, a on ni glasa nije dao. Pri ao nam je da ima svoj mlin na rijeci Korani, ispod mosta preko koga se prelazi s Veljuna za Poloj.

Ovdje je i Mile Obradovi¹⁹, rodom iz Krnjeuše, ranjen je kao pripadnik bosanskih partizanskih jedinica. Visok, crven mladi, vrlo simpatičan, mogao je imati oko 18 godina. Malo govori, više sluša, djeluje vrlo ozbiljno i u tivo.

S nama je u sobi i drug Bubalo (imena mu se ne sjećam). To je ovjek pedesetih godina, ranjen u nogu. Leži ve duže od godinu dana, ali uzalud — kost ne e da potjera kalus i ne može prirasti. Znamo se nekad šaliti na svoj ra un i upore ivati to sa slu ajem konjske frakture kosti za koju sam od njega saznao da nikad ne može zarasti. Lije nici mu savjetuju amputaciju natkoljenice kao jedini izlaz. Ujedno su mu dali do znanja da bi se noga mogla spasiti ugra ivanjem zlata izme u kosti, ali da to u ratnim prilikama ne dolazi u obzir. Teško, ali ipak pristaje na amputaciju. Nakon amputacije nekoliko se dana tužio na bolove koje osje a u prstima odsje ene noge. Lije nici kažu da je to varka i da je to karakteristično za amputaciju ruke i noge te da e to brzo pro i. Prohodao je na štapovima nakon 15 dana.

Mjesecima leži i Ante Bunacin²⁰, po zanimanju brija ki radnik, star otprilike 23 godine zbog paraliziranih donjih ekstremiteta. Jedan je od najstarijih me u nama po bolesni kom stažu. Narav kakva se može poželjeti. Raspoložen i pun optimizma. U svakoj tužnoj prilici na e lijepu i utješnu rije . Pri a nam svoje zgode i nezgode s izrazitim dalmatinskim dijalektom. Žao nam ga je, jer smo svi svjesni da mu pomo i nema.

Tu je i Branko Stapar²¹ zbog stalne rane paraliziran od pasa na niže. Objesu mu noge skupljene u koljenima i tako leži mjesecima. Sitan, slab i djetinjastog izgleda. Stalno šuti, ne može ni gledati od bolova i op e slabosti. Svaki dan ga previjaju uz velike bolove i jauk. Previjanje rana teško podnosi zbog toga što mu iz stomaka, gdje je ranjen, izvla e gazu dugu preko 50 metara. Kako je svaki dan slabiji, to previjanje rana teže podnosi. Sestra koja vodi ra una o Stapararu je mlada i lijepa žena, svojih 25 godina, ali krajnje nepažljiva i neosje ajna kao zdravstveni radnik, za razliku od drugih sestara, posebno od naših partizanki na koje smo mi nau ili. Zbog odnosa prema drugu Stapararu ve dugo se spremamo na obra un s njom. Jednog dana nas je izdalo strpljenje. Sestra je, previjaju i rane drugu Stapararu, nogom pritiskala Brankovu ruku, da bi zamijenila gazu u ranama. Njegov jauk nismo mogli više slušati i netko je od bolesnika bacio na sestru nož, koji se zabio njoj u ple ku. Sestra je pobjegla iz sobe uz veliki krik i više je nismo nikada vidjeli. Za kratko vrijeme u sobi se našla inspekcija od engleskih i naših predstavnika. Svi smo bili prekoreni, ali nismo odali tko je nož bacio na sestru.

18 Miloš Peri se poslije rata vratio u svoj Poloj na Veljunu.

19 Mile Obradovi je danas visoki funkcioner u NIB.

20 Ante Bunacin je vje ito ostao u postelji. Umro je u Zagrebu.

21 Branko Stapar, poslije rata završio pravo i živi u Zagrebu.

S nama je i Crnogorac, partizan crnogorskih jedinica, tako smo ga svi zvali. Mogao je imati oko 50 godina, s izrazitim intelektualnim izgledom. Šutljiv i vrlo autoritativan. Ranjen je na dužnosti političkog komesara partizanskog odreda. On je me u nama najveći i mučenik. Ranjen je u natkoljenu, što se nije smatralo tako teškim, kao što je povreda kralježnice, glave i srca. Međutim, Crnogorac je imao nepodnošljive bolove koji su ga dovodili do agonije. On je konstantno u nepodnošljivim bolovima, spava samo onda kada dobije morfin ili neko drugo sredstvo za spavanje. Znao je nekoliko puta prekoriti rođeni brat što ga nije ranjenog ubio kad ga je molio da to učini. Njegove muke su se ponavljale iz dana u dan. Bolove je svaki dan teže podnosio jer je brzo slabio, iako je bio snažan i živahov uvijek. Jednu noć se našao na podu pored svoga bolesnika kralježnice. Ranjena noga oslobodila se utega, iskrvarila i tako se ugasio život Crnogorca, političkog komesara partizanskog odreda. Da li je njegov pad bio hotimičan, da prekine teške bolove, ili je u bolovima slušajno pao, teško je reći, mada smo mi bolesnici bili skloni vjerovati da je do pada došlo namjerno. Svi smo ga žalili kao rođeni oca. Kakve je sve muke preživio, pored onih poteškoća koje je preživljavao kao partizan, da bi na domak slobode ugasio život vlastitom mukom! Koliko je bilo ovakvih slučajeva u našem ratu to nitko ne može nikada saznati, ostaje to uvijek ita tajna.

U sobi je s nama ležao i jedan Talijan, koji je ranjen kao partizan. Teško je ranjen, metak mu je prošao kroz kralježnicu. Svrab je u gipsu osim glave. Kako je bio još i malen, to su mu samo oči i zračenje iz gipsenog omota. Znao je reći: »Ušto je meni rat prošao? Vi ste drugovi u boljoj situaciji nego ja. Vi ste se borili za svoju zemlju, za slobodu, za svoj narod. Našim pukovima ne može historija oprostiti na onome što smo učinili vašoj zemlji, vašem narodu. Što smo mi sve radili i uradili, zajedno sa ustašama, domobranima i etnicima, to vi, drugovi, ne znate. Kako su vaši ljudi na sadistički način ubijani i kako su neki ponosno i dostojno ginuli! To znamo samo mi koji smo u zlu učestvovali i koji smo oči u tih strahota.« Talijan kao da je tek počeo da se ispovijeda, ali u riječi mu upade jedan od bolesnika riječi ima: »Prestani pričati što ste radili, dok me nisi izazvao, bit će tebi i meni bolje.« Talijan promijeni temu i nastavi: »Zašto mene partizani nisu ubili ranjenog, zašto me nisu činili i Talijan je gotovo«. Bio je uistinu teški bolesnik i bolest mu je dosadila. Premješten sam iz Taranta, a Talijan je ostao. Ako je ostao živ, nikada se od postelje nije odvojio.

Kako u našoj sobi nismo samo mi ranjenici, već povremeno i osoblje koje obavlja svoje poslove, to htjeli ili ne, mi i oni, moramo dnevno saobraćati. Sobarica, koja pored drugih soba i održava i u našoj sobi, je rođena Talijanka, po imenu Lina. To je žena između 40—45 godina, malena, dosta živahna i okretna. Ona se nije libila da nam kaže da joj je muž poginuo u Jugoslaviji od partizana kao Musolinijev vojnik. Mjesto pogibije ne zna, ali zna da je poginuo u četvrtoj ofanzivi. Plaše se da teško živi. Govorila nam je da radi dnevno za 100 talijanskih lira, a da toliko košta jedan kilogram kruha, dodaju i da ima i troje djece. Pričala je i to kako roditelji svjesno prostituiraju svoju žensku djecu, podbacuju ih engleskim i američkim vojnicima za pare kruha, šibice i si. Do nestašice je došlo, po njenom pričaju, kad je Italija kapitulirala, jer su sve pokupili Englezi i Amerikanci. Unato tome što joj je muž žario i palio u našoj zemlji, bilo nam je zao. Skupljali smo joj kruh da bi ga ponijela djeci. Međutim, kad su Englezi to

primijetili, naložili su nam da to ne smijemo raditi. Mi smo i dalje, kriju i od njih, skupljali kruh za Linu.

U Tarantu je bio brijan koji je po sobama brijao bolesnike, tako er ro eni Talijan. Bio je slab, ali vrlo žilav. Pri ao nam je, ako mu je za vjerovati, da je stalno nesposoban za vojsku i da zbog toga nije bio mobilisan u talijansku vojsku. Bio je vrlo govorljiv i vrlo rado se upuštao u pri u s nama. Da bi se mogli sporazumjeti, služili smo se sa svim i sva im u takvim prilikama. Me utim, on i Lina su nas gotovo svaki put nasmijali kad su se našli me u nama. Kad Lina po ne pri ati, u sobi zavlada tišina radi brzine kojom govori, a brico se tada prodere: »Stani, prestani, po ni iz po etka i polako pri aj, ništa te ne razumijem.« Brico nam je objašnjavao da oni iz sjeverne Italije teško razumiju one iz južne. Lina je uistinu govorila brzinom mitraljeskog rafala.

Interes Engleza za našu revoluciju i političke provokacije

Englezi su, bar su tako govorili, bili svjesni nat ovje anskih napora koje mi ulažemo u borbi protiv okupatora. Oni su zbog toga, verbalno i stvarno, pokazivali prili no poštovanje prema nama kao savezni kim vojnicima koji se borimo protiv zajedni kog neprijatelja a, prije svega, protiv njema kih vojnih formacija. U razgovoru s nama, koliko smo se mogli razumjeti, Englezi su se interesirali za organizaciju naše borbe, metode i uslove borbe i posebno za rezultate koje smo postigli i koje svakodnevno postizemo. Uspjeli smo im prili no realno predo iti naše borbene uspjehe, tako da su oni sami komparirali naše uspjehe i njihovo napredovanje u Italiji, da bi zaklju ili: »Kad bi vaš Tito kornandovao s našim divizijama u Italiji, rat bi bio brzo gotov, a Englezi napreduju puževim korakom.«

Englezi se nisu samo zadovoljili s informacijama o fakti nom stanju u Jugoslaviji, ve su se interesirali i za političke ciljeve naše borbe, posebno za sudbinu kralja Petra II, odnosno za monarhiju. Mi partizani bili smo politički instruirani od našeg političkog rukovodstva koje je bilo s nama u Italiji, da se u političke razgovore o sudbini monarhije s Englezima ne upuštamo, ve da takve razgovore izbjegavamo. Me utim, teško se to moglo izbjegavati s obzirom na svakodnevni kontakt i veliki interes Engleza za političko ure enje Jugoslavije poslije rata, u kojoj su oni prije rata imali prili no jake političke pozicije, pogotovo njihova obavještajna služba. Oni su gotovo svakog partizana, direktno ili indirektno, pitali za njegovu pripadnost KPJ. Iako je velika ve ina partizana pripadala KPJ, prema partijskoj direktivi politički rukovodstva odgovor je valjalo prešutjeti ili negativno odgovoriti. Političke prilike bile su takve da smo morali ostati u konspiraciji kao članovi KPJ, mada KPJ za Engleze i za sve druge više nije bila nepoznata, ve vrlo afirmirana i jedina politička snaga koja rukovodi s NOB u Jugoslaviji. Za Engleze svaki od nas bio je samo partizan i ništa više, tako nam je glasila direktiva.

Podoficir, koji je vršio poslove sestre, ranjen je u sjevernoj Italiji i bio je i sam bolesnik u Tarantu. Nakon ozdravljenja ostao je da radi u bolnici. On je bio jako neugodan i politički nepodnošljiv. On nas je svakodnevno politički provocirao. Nametao nam je diskusije o sudbini Trsta, zagovaraju i direktno i drsko pravo Talijana na Trst. On je išao toliko daleko da nam je nametao

diskusije kako će se Staljin i Beril me usobno zaratiti, ako ne još u ovom ratu, a ono sigurno neposredno nakon njega. On je tvrdio da oni pripadaju različitim ideologijama i različitim društveno-političkim sistemima, za koje nema dovoljnog prostora da paralelno dugo egzistiraju. Oni su, dodavao je on, saveznici od nužde. Konačno, Beril je zakleti i poznati neprijatelj boljševika. On je organizirao intervenciju na Rusiju nakon prvog svjetskog rata, a on je to opet učinio. Ovakve diskusije su nas stavljalje u nezgodan položaj. Nismo mogli javno i zvanično prihvatiti ovakve izjave, već smo morali zagovarati i opravdavati savezničke odnose, tako da smo ispali politički neznalice za razliku od podoficira koji je bio politički dalekovidan. On nas je mrzio kao da smo fašisti i želio, pod svaku cijenu, izazvati incident, što je jednog dana i uspio.

Uveče, prilično kasno, usred sobe našao se najintimniji odjevni ženski predmet, od kuda i kako-to se ne zna. Podoficir ga je uzeo i bacio u oči Jovi, komandiru četete neke od krajiških brigada, koji je sjedio na krevetu. Jovo je predmet povratio natrag, a podoficir opet na Jovu, koga je to izazvalo da je koračio do podoficira i udario ga štakom koliko je mogao. Podoficir je od udara pao, podigao se i pobjegao kroz vrata. Nikad ga, na sreću, nismo više vidjeli. Ali, njegovim odlaskom nije sve bilo gotovo. Sutradan došla je komisija na čelu s pukovnikom, koja je provela istragu o događaju u sobi. S nama je, na našu sreću, ležalo nekoliko engleskih tenkista koji su ranjeni u borbama u Grčkoj. Oni su pukovniku rekli pravu istinu. Međutim, on je ipak na kraju rekao: »To su Balkanci«, i demonstrativno napustio sobu.

Jednog dana, kad smo napuštali Taranto, naša sobna sestra, rodom iz Škotske, vrlo simpatična, ženstvena i najdraža od svih s kojima smo dolazili u kontakt, žena negdje oko 35 godina, zamolila je da joj nešto damo za uspomenu na dane kada je u Italiji liječila jugoslavenske partizane. Nismo bili puno iznenađeni njenom željom. Ona je potvrdila naše uvjerenje da je njena majčina briga prema nama bila motivirana simpatijama prema nama borcima i pripadnicima jugoslavenskog naroda, a ne samo njenom profesionalnom dužnosti zdravstvenog radnika. U konkretnoj situaciji valja se snaći. Želji se mora udovoljiti, ali kako smo oskudni sa simbolima za ovakvu priliku, to smo otkrili izmijenili misli, i Mile Pajkanović, prvi se snašao. Sestro, dajemo vam crvenu zvijezdu petokraku, naš partizanski simbol, mada mi nismo smjeli imati kod sebe takve i slične znakove, prema izričitoj politici koju direktivi našeg političkog rukovodstva. Sestra je ostala zapanjena. Nakon male stanke, prišla je bliže krevetu na kome je ležao Pajkanović i zaustavljeno rekla: »Pa ti si komunista!« Na to je Mile odgovorio: »Jesam, sestro«. Ona je nastavila: »Ti komunista, a tako si dobar uvijek, je li to moguće?«

Sve što je sestra rekla, rekla je iskreno, a to važi i za sve druge. Krivo je bila informirana, da ne kažemo poduavana o liku komunista. Sestra je nakon izmjene još nekoliko riječi prikupila snagu i primila partizansku zvijezdu, ali otkriveno ne kao simbol, kako je to rekao Pajkanović, već kao komunistički znak. Da li je ona Pajkanoviću dala nešto, ne sjećam se, ali to nije bitno, ona je ostala u uspomeni svakom partizanu koga je svesrdno njegovala da je nikad ne možemo zaboraviti. Šteta što sam joj ime zaboravio i tako prestao da se za nju dalje interesiram.

Konačno sam napustio Taranto i rastao se sa drugovima s kojima sam proveo oko 6 mjeseci. Premješten sam u Graviru, a zatim u Brindizi, mjesto gdje je Spartak digao prvi ustanak robova. Sada je bilo bolje, stanje se

manje-više normaliziralo. Me utim, nikako da se rastanem s gipsom. No, ipak se lakše podnosi, s obzirom da mi je djelomi no oslobo ena zdrava noga. Uvijek sam nepokretan. Novih bolesnika me u nama nema. Glavni kirurg je dr Dirdelin²², major JNA. Za njega se pri alo da puno radi, da je do nesvijesti operirao naše bolesnike.

Nekoliko je puta u operacionoj sali pao u nesvijest, tako da je operaciju preuzeo asistent. Malo nam je to neobi no izgledalo, s obzirom na njegovu snagu koja je bila u kulminaciji, posebno radni elan, na njegovu vitalnost, ali kako je sve u životu kapacitarno, tako su njegove operativne mogu nosti bile ograni ene. Mislim da se ovako lijepo može re i o svakom našem zdravstvenom radniku, po ev od bolni ara pa do lije nika operatera. Šteta što i danas ne govorimo i ne mislimo tako lijepo o našim zdravstvenim radnicima, iji je poziv najhumaniji me u svim pozivima.

»Borba« u Brindizi i put za Jugoslaviju

Znatiželjni smo kako se stvari razvijaju u Jugoslaviji. Kako novih ranjenika iz Jugoslavije nema, to nemamo ni informacija. Me utim, jednog dana se u sobi pojavila »Borba« koja se štampala u oslobo enom Beogradu. »Borba« svaki dan stiže avionom iz Beograda. Pratili smo štampu, diskutirali i brojili dane kada e ratu do i kraj. Pratili smo i englesku štampu, koja je još 1944. godine naveliko pisala o razvoju privrede Velike Britanije, posebno o razvoju engleske civilne avijacije. Njihova štampa je javno mnijenje pripremala za kraj rata. Kad smo ih pitali je li ovo rano, oni su odgovorili: »Ne, nije, ral je dobit, pitanje je samo dana.« Istina, i naša »Borba« je ve pomalo spremala javno mnijenje za poslijeratnu orijentaciju.

U »Borbi« je bilo i traženja obavijesti o nestalim i poginulim drugovima. Sje am se da sam pro itao da se traži Ivan Sušec, rodom negdje iz Turo-polja. Ivan Sušec je bio desetar u mojoj jedinici. Poginuo je no u, izme u 7. i 8. septembra 1944. godine, prilikom napada na Š ulac brdu na prilazu Karlovcu, a sahranjen je u Tušilova kom groblju sa još 18 drugova koji su iste no i poginuli. Sje am se da sam potpisao izvještaj 8. septembra, na kome je Ivan bio jedan od devetnaest poginulih drugova. Drugih imena se ne sje am. Ivana sam upamtio po jednom detalju, koji se dogodio prije njegove pogibije. Moja eta vršila je no u prepad na željezni ku stanicu Mraclin. Sutradan je narod doznao ak i to koja je to jedinica bila. Ivanov otac se uputio da traži 1. kordunašku brigadu u kojoj je njegov sin. Kad je on okrenuo prema nama, i mi smo krenuli iz mjesta Kravarskog u pravcu Karlovca, budu i da smo se ve pripremali za akcije oko Karlovca. U toku puta stigao nas je Ivanov otac. Kazao nam je kako je saznao za nas i da se odlu io da ide za nama dok nas ne stigne, kako bi vidio svog Ivana. Tom prilikom nam je ispri ao da drugog sina ima u domobranima i da e možda jedan ostati živ. Rastao se s Ivanom i s nama i ne slute i da mu je to posljednje vi enje s Ivanom. Ratna je nesre a htjela da Ivan pogine ve drugo ve e po rastanku s ocem. Vjerujem da Ivanovi roditelji nisu nikada saznali pravu istinu o pogibiji svoga sina. Danas je to pretpostavljam kasno, jer je teško vjerovati da je Ivanov otac još živ. Da li mu je drugi sin, koji je bio na drugoj strani, ostao živ ili nije, to ne znam.

22 Dr Dirdelin živi u Rijeci.

Posljednji bolni ki dani su monotono tekli. Naša zemlja je davno oslobođena, a još uvijek prili an broj naših bolesnika se nalazi u Italiji na lije enju. Žao nam je što radost naše pobjede nismo mogli podijeliti s našim drugovima i našom rodbinom, prijateljima i narodom. Tješili smo se da tako mora biti. Ostalo nam je da pretpostavimo kako je bilo lijepo pod oružjem do ekati pobjedu u koju su mogli vjerovati samo oni koji su bili optimisti, koji su je toliko željeli. Zamišljao sam kako bih se ja radovao da sam mogao u stroju boraca 8. udarne divizije doživjeti ratni i politiki slom fašizma, NDH, njenih ustaških kolja a, vjerskih pomaga a, etnika i drugih. Da sam te sretne dane do ekao, ja bih sve i jedan metak, iz oružja koje bi mi došlo do ruke, ispalio uvis, vikao bih: Pobjedili smo, pobjedili smo... poljubio to oružje iz koga sam pucao, poljubio bih svakog borca koji bi bio na dohvata ruke, klekao i poljubio zastavu moje 8. udarne divizije i, napokon, iz svega glasa viknuo: »Slava dragim drugovima palim u ovoj nat ovje anskoj borbi, slava svakom poginulom gra aninu ove zemlje! Znajte mrtvi da emo ostati dosljedni onome zašto smo se borili i zašto ste vi pali«. Eto, tako bih se ja veselio pobjedi, danu kada je ratno oružje drugog svjetskog rata umuklo.

Jednog dana smo obaviješteni da emo uskoro za Jugoslaviju. Ovi posljednji dani iš ekivanja bili su za nas dugi kao godine. Kona no se spremamo za put. Kažu da smo posljednji transport ranjenika iz Italije za domovinu. Ujedno smo informirani da je plovidba morem opasna. Njema ke jedinice su bacile ve e koli ine mina, koje plivaju po moru i uništavaju brodove. Re eno nam je i to da su dva transporta ranjenika potopljena u moru. Me utim, izbora nema, na put se mora. Mislim da je to bila prva polovina jula 1945. godine. Ukrucavamo se u brod. Jutro je lijepo, toplo i ugodno. Budu i da sam nepokretan, donijeli su me na nosilima na brod. Na brodu je uređivao engleski i naš dežurni oficir. Budu i da sam bio obu en u englesku uniformu s oficirskim opasom, to me engleski oficir zapazio i upitao, da li sam oficir. Kad sam potvrdno odgovorio, on me uputio na palubu broda. Na palubi broda bio je samo jedan ležaj na koji su me smjestili. Prilikom smještaja u krevet prišla je jedna lijepa i mlada partizanka i rekla mi: »Druže, ja u da pazim na tebe za vrijeme putovanja za Jugoslaviju.« Doista, ona je pazila na mene. Sje am se da je rodnom iz Karlovca, ali to je sve što mi je ostalo u sje anju. Putovali smo cijeli dan i no i sutradan stigli u splitsku luku, a zatim u sjemenište gdje je bila partizanska bolnica. U sjemeništu smo ostali neko vrijeme, naime, toliko koliko je trebalo vremena da se organizira naše prebacivanje na Rijeku, odnosno za Zagreb, U sjemeništu smo našli poznate drugove koji su ranjeni u završnim operacijama oko Biha a i u Primorju. Ne znam zbog ega su me i u sjemeništu podvrgli operaciji. Vjerovatno radi osteomilitisa, jer su mi se rane uvijek gnojile.

Kona no smo krenuli za Rijeku. Putuju i do Rijeke, izmjenjali smo uspomena na put do Splita. Meni je bilo neugodno, kad sam saznao od drugova da je s nama na brodu, kao bolesnik, putovao komesar jedne divizije iz Slovenije, a ja kao komandir ete ležim na palubi broda! Na brodu za Rijeku smo doživjeli dosta šaljivih scena. S nama je putovao Antonio, Talijan, ina e partizanski komandant bataljona. Njega i njegova druga Petra Lubardu smo našli i s njima se upoznali u Splitu. Znali smo ga kao velikog šaljivinu. Takav je bio i partizan Petar Lubarda, partizan iz Dalmacije. Talijan je inscenirao spremnost da sko i s broda u more, a Petar je, kao bajagi, u povjerenju to prenosio na našu pratnju. U isti tren kad pratnja primi oba-

vještenje namjeri Antonija, on se prima za ogradu broda i sprema da sko i u more. Pratlja žustro intervenira i spreava »samoubistvo« Antonija. Me utim, pratlja nema drugog izlaza ve da Antonija priveže za ogradu, kako ne bi došlo do tragedije. Petar ga uva, a Antonio ga preklinje što ga je na to nagovorio. Petru je neugodno, a Antoniju teško do Rijeke putovati svezan. Mi ostali ne smijemo prokazati neumjesnu šalu koju su Antonio i Petar nametnuli pratlji, ve se kradomice smijemo i promatramo Antonija i Petra kako sjede zajedno, šute i gledaju jedan drugoga.

Petar je uistinu velika šaljiv ina. U Splitu, u sjemeništu, inscenirao je pad pred sestru koja je trala preko hodnika. Sestra je pozvala u pomo lije nika, pa su Petra na rukama donijeli u krevet. U sobi je nastao tajac kad smo vidjeli da Petra nose na rukama. On nam oima stavlja do znanja da je u pitanju simulacija. Stapar Branko, koji je ležao ispod njega, prima ga za nogu, koja je vezana gumom od koljena do stopala (povrije en mu je živac i stopalo pada), a to izaziva veliki bol. On se zbog bola povla i uz krevet, a lije nik i sestra ga navla e na niže da ga smjeste kako treba. Kad su ga napustili, najprije je Staparuo itao lekciju po dalmatinski, pri emu je i Gospa Sinjska dobila svoje, dodavaju i da e ga zadaviti žgoljava i malena. »Nisu te ustaše ubile, a ja u te zadaviti toware mali. Što si me dirao, kad se nisam smija braniti. Glumija sam onesviješenog bolesnika. Morao sam. srušija sam sestru, nisam tako mislija, moglo se zlo desiti.«

Sli no nam je iznena enje pripremio i u Zagrebu. Svi smo ga zvali majorem. Jednog dana kada je Gojko Nikoliš, general i šef saniteta JNA, obilazio ranjene partizane na Kunišaku u Vojnoj bolnici, politiki komesar bolnice ga je najprije doveo u sobu »majora« Petra kao najvišeg oficira po inu me u nama, s kojim je Gojko porazgovarao, da bi nakon toga obišao i nas druge. Petar je »odglumija majora kao pravi glumac«, tako da nam je rekao, dodaju i: »A što sam drugo mogao, kad je i komesar mislija da sam major«, zatim je nastavio: »Ne u se više neumjesno šaliti, nemojte me na zlo navoditi — moramo biti ozbiljni.«

U Rijeku smo stigli nakon dugog putovanja. Za dalje je bio rezerviran voz za Zagreb, U Zagreb smo stigli u jutarnje sate, a s Glavnog kolodvora smo otpremljeni u Vojne bolnice u Zagrebu. Ja sam preba en u vojnu bolnicu na Kunišak. Unato svemu zadovoljan sam što sam stigao u Zagreb. Primi e se godina dana od dana ranjavanja, a još uvijek sam nepokretan. Lije nici konstatiraju da je kuk krivo prirastao i da ga treba lomiti. Na sto sam muka. O ekujem da prohodam, a ono da se vratim na po etno stanje. Za par dana mi oslobodiše koljeno bolesne noge da se uvjere da li u mo i hodati sa gips »ga icama«. Hodati se ne može radi toga, što je noga krivo prirasla. Koljeno s koga je skinut gips, koje je ina e zdravo, potpuno je uko eno. Lije nici smatraju da bi valjalo koljeno razgibati, pa tek onda pri i operaciji kuka. I pored svih mjera koje su poduzete, koljeno je i dalje potpuno uko eno. Na moje tvrdoglavo insistiranje dr Carevi ga na silu savija, ali dok narkoza popusti noga se mora vratiti u prijašnji položaj. Po svemu sude i od zdravog koljena ne e biti ništa, iako zdravo ostat e zauvijek uko eno! Lije nici savjetuju da pokušam po malo hodati. Nekoliko dana su me pripremali dok sam uspio stati na noge i to samo pored kreveta, da bih se odmah nazad povratio radi toga što mi se od nemo i vrtilo u glavi, probija me znoj i op a slabost me obara. Dan po dan, korak po korak, uinio sam prve korake nakon godinu dana od kada sam ranjen! Kad sam vidio kakav izgledam i kako hodam, cijeli dan sam prešutio

i u toku no i nisam mogao zaspati. Plakao sam od tuge. Prava sam nakaza. Kuk i koljeno su potpuno uko eni, i prema hodanju i izgledu, dobiva se dojam da je u pitanju proteza a ne prirodna noga. Kako u se kretati i kako u se snalaziti u životu?

Mislio sam i na to kako u se pojaviti pred roditeljima i znancima koji me znaju kakav sam otišao u rat, a kakav se bogalj vra am u moje rodno mjesto. Puno sam prolio suza zbog toga. Sjetio sam se »Rome«, moga komšije Bu ana, koji je u prvom svjetskom ratu ostao bez noge, pa smo ga svi zvali »Romo«. On se s tim mirio, ali njegova djeca su toliko bila nesretna, kad im dobacimo da im je otac »Romo«. Prolila su mnogo suza zbog toga.

Bilo mi je jasno da ne u mo i ostati u službi kao aktivni oficir JA. Zavolio sam vojsku, njenu disciplinu, rad, odnose i drugarstvo koje je bilo na zavidnoj visini. Razmišljao sam što da radim. Za JA o ito nisam sposoban, nisam sposoban ni za fizi ki rad, bilo na poljoprivredi, bilo u privredi. Nisam ni za intelektualni rad, s osnovnom školom se ne može na to ra unati. Dakle, bolest, koja je još u toku i iji je ishod neizvjestan, radna perspektiva nikakva. Danono no razmišljam o tome za aranom krugu. Moji ratni drugovi me posje uju. Svaki dan mi je teže. Gledam ih, mladi su, zdravi i perspektivni oficiri naše Armije.

Me utim, u toku su politi ke pripreme za izbor konstituante koja bi, kao najviše tijelo, donijela Ustav FNRJ. Jednog dana dolaze predstavnici radija da uju naša mišljenja o budu em društvenopravnom i politi kom ure enju Jugoslavije. Pored ostalih, uz pomo magnetofona, vrše intervju i sa mnom. To je ujedno i moj prvi intervju reproduciran preko radija u Zagrebu. Nakon toga, na štakama su me drugovi doveli u Miškinovu ulicu, ne sje am se broja ali, koliko pamtim, bila je to tre a ili etvrta ku a, na lijevoj strani od križanja prema ulici, da održim politi ki govor gra anima. Koliko se sje am bio je to govor, s kojim ni ja, ni bilo tko drugi nije bio zadovoljan. I to je bio moj prvi nastup pred zagreba kom publikom.

Politi ke prilike su normalno tekle u našu korist, ali moje zdravstveno stanje se dalje kompliciralo. Hodati ne mogu zbog bolova i zbog toga što noga nije dobro prirasla i što se svaki dan skra uje radi pomjerenja. Lije ni ki konzilij odlu uje da me prebaci u Vojnu bolnicu na Salatu, ra unaju i da je tamošnja kirurška ekipa bolja. Na žalost, i ovi stru njaci su nemo ni. Odlu uju da zamole za pomo prof, dr Ferdu Grospi a, specijalistu svjetskog glasa. On se odaziva i konstatira da je slu aj neuspio i da se mora noga na mjestu gdje je prirasla slomiti i po eti iz po etka. Kad su mi to saop ili, osje ao sam se toliko slomljen, kao da sam bio ranjen. Prof. dr Grospi je obavio sa mnom poseban razgovor i objasnio mi što se sve desilo u toku procesa prerastanja kosti i zaklju io da se na nozi, ovakva kakva je, ne e mo i nikad hodati, ve da e mi samo smetati. Kad sam ga upitao: »Doktore, da li je uspjeh siguran?« on je u smijehu rekao: »Sinko, samo je smrt sigurna, a ništa drugo,« i dodao: »Ne ovisi sve o meni, ja mogu operaciju tehni ki i stru no izvrsno provesti, ali to nije sve, drugi dio je na vama, da vaš organizam izdrži nasilje koje je izvršio kirurg.«

Nakon injenica da hodati ne mogu i savjeta specijaliste, nije mi preostalo ništa uputnije nego se podvr i trinaestoj operaciji, u kojoj sve ono što je do sada priraslo, mora eli nim dlijetom biti razbijeno, noga u drugi položaj postavljena i ponovo ugipsana, s kalkulacijom da možda ni ova operacija ne e uspjeti. Budu i da drugog izbora nije bilo, odlu io sam da se prepustim

savjesti i znanju liječnika. Prof. dr. Grospi je izvršio operaciju u Vojnoj bolnici na Salati. Poslije operacije u mnogo čemu su se pojavile iste ili slične poteškoće koje sam imao neposredno po ranjavanju, s tom razlikom da je njega na visini i da su bolovi znatno manji i podnošljiviji nego po etni oni u Italiji. Prvi put su mi ponudili davati penicilin injekcije i to svaka 2 sata. Dakle, opet veliki gips, ležanje na ležanju, gledanje u strop iznad sebe, gorka tuga i pomoć, neizvjesnost da li će operacija uspjeti ili ne. Ako ne uspije, što onda? Boljeg stručnjaka od prof. dr. Ferde Grospi nema u svijetu, sudeći po činjenici da su upravo tih dana Rusi svojim avionom odvezli ga u Rusiju da operira neke njihove fudbalere. Druge nema, nego se nadati i ležati.

Na žalost, strah je bio osnovan. Operacija nije uspjela! Kad sam se digao i poeo hodati, svaki korak je bio težak i bolan, a noga je svaki dan bila kraća i kad je skraćenje postiglo 15 cm odlučio sam se ponovo podvrgnuti operaciji. Bilo je to 8. februara 1952. godine, kada mi je dr. Miroslav Grujić ponovo slomio nogu u kuku da bih odležao još godinu dana. Trud kirurga i moja muka ovog puta su dali rezultate. Proces u kuku se ugasio. Noga je toliko stabilna da bez štapa hodam, a skraćenje je svega 4 cm. Konačno sam liječenje ratnih posljedica završio 1954. godine, neuspjelim pokušajem plastike koljena koje je ostalo ukočeno, iako potpuno zdravo, zbog gipsa u kome je cijelo vrijeme bila i zdrava noga radi fiksacije kuka. Operaciju je izvršio dr. Marijan Brečelj u Ljubljani, po preporuci vojnih liječnika, budući da sam još uvijek bio aktivni oficir JNA. Danas je to sve u redu, uz invaliditet od 90 odsto.

Dr. Nikola Rapaji

Ratne pripreme za obnovu poljoprivrede i zadržavanja u Hrvatskoj i rad na tome neposredno poslije oslobođenja s težištem na Lici, Kordunu i Baniji

Na oslobođenim područjima, naročito u ustaničkim krajevima, u toku NOR-a moralo se stalno obnavljati, kako i koliko se moglo, nastambe i poljoprivredne proizvodne kapacitete, jer su ih neprijateljske vojske neprestano palile i razarale. Bez toga, i bez dobre organizacije korištenja svih raspoloživih rezervi, ustanički krajevi glavne i trajne partizanske baze, ne bi nikako mogli svojom proizvodnjom da održe narod u životu, a kamoli da još i snabdijevaju hranom i odjevnim predmetima partizanske vojne formacije i ustanove.

Rad na obnavljanju uništenih kapaciteta u ustaničkim krajevima nametnuo se u širokim razmjerima još u drugoj polovini decembra 1941. godine, kada su npr. na Kordunu, na teritoriji kirinsko-sjevernoarskog Kotarskog NOO-a, ustaške i domobranske vojne formacije spalile 12 srpskih sela s oko 2000 stambenih zgrada, pri čemu su uništena i mnogobrojna sredstva za poljoprivrednu proizvodnju. Po etkom proljeća 1942. talijanska vojska je u Lici na teritoriji sadašnje općine Titova Korenica, spalila 20 srpskih naselja s

1478 stambenih zgrada, uništivši pri tome i goleme poljoprivredne kapacitete. Zbog toga se npr. u uputstvima Štaba Grupe NOP odreda za Liku (4. aprila 1942) daje u zadatak predsjedniku Narodnooslobodila kog odbora za okrug Krbavu Bogoljubu Rapaji u, izme u ostalog, da »sakupi odmah uži odbor (...) Narodnooslobodila kog odbora za okrug Krbavu (...). Izradite odmah plan o podizanju baraka i skloništa u pogorjelim selima (...). Taj plan treba odmah provesti u djelo, (podvukao N. R.). U tu svrhu mobilizirati što više civilnog stanovništva, koje treba odmah pristupiti radu na podizanju baraka (...). Drugu inženjeru Rapaji u dade u zadatak, da najhitnije izradi plan o obraivanju zemljišta (podvukao N. R.), jer je sada nastupilo vrijeme oranja, pa ne smijemo dozvoliti da tu zakasnimo. Daj mu u tom pogledu široke ovlasti da može mobilizirati preostali dio puanstva za obraivanje zemlje i zasijavanje, kako danju, tako i no u (...).«¹ Dakle, ve u jeku prvih velikih neprijateljskih razaranja, odmah se na najbolji mogu i na in pristupa i obnavljanju stambenih objekata i proizvodnih kapaciteta, prvenstveno poljoprivrednih.

Odmah poslije Prvog zasjedanja AVNOJ-a (Biha 26. i 27. XI 1942) i njegov Izvršni odbor po inje da se intenzivno bavi tim pitanjima: »Postavlja se pitanje razmjene, pitanje oživljavanja industrije i zanatske djelatnosti, pitanje izbjeglica, pitanje inovnika, pitanje izgradnje popaljenih domova, pitanje kirija i itavog niza drugih pitanja (...). Izvršni odbor Antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije pristupio je rješavanju svih tih problema (...). »Po prvi put u toku NOB zauzeto je stanovište o potrebi obnavljanja zadruga, kao jednog od najvažnijih sredstava za uspješno rješavanje nekih od navedenih pitanja formirati e se privatna zadruga, koje e iz svojih sopstvenih sredstava vršiti kupovinu žita pod kontrolom organa narodnooslobodila ke vlasti. (...).«²

etvrta neprijateljska ofanziva, koja je otpo ela nepuna dva mjeseca kasnije, i peta, koja je uslijedila odmah poslije nje, omele su svaki rad na rješavanju tih problema.

Nacionalni komitet oslobo enja Jugoslavije (NKOJ) imao je, me u trinaest povjereništava, i Povjereništvo za ekonomsku obnovu, što je zna ilo da e vrhovna rukovodstva NOP-a raditi na obnovi privrednih kapaciteta uništenih od strane neprijatelja ili žrtvovanih u interesu NOP-a, pod rukovodstvom specijalnog resora narodne vlade Jugoslavije. Zato se povjerenik toga Povjereništva, Todor Vujanovi , odmah li no zauzeo kod zemaljskih vije a, me u njima i kod ZAVNOH-a, da se i kod njih osnuje takav resor. Šesta neprijateljska ofanziva odgodila je za izvjesno vrijeme njegovo obrazovanje kod ZAVNOH-a.

Na Tre em zasjedanju ZAVNOH-a (Topusko 8—9. maja 1944) odlučeno je da se osnuje poseban resor za obnovu zemlje i poslovi na pripremama za obnovu usvoje kao jedan od najvažnijih zadataka ZAVNOH-a i NOO-a. U izvještaju (ekspozeu) Izvršnog odbora ZAVNOH-a o radu ZAVNOH-a izme u Drugog i Tre eg zasjedanja, ta ka d) Ekonomski odjel, je re eno: »(...) Jedan od najvažnijih problema za rješanje, kome moramo ve sada posvetiti veliku brigu, je obnova zemlje. Najviše je stradao Kordun, zatim Lika, Banija i

¹ Arhiv Instituta za historiju radni kog pokreta Hrvatske (dalje AIHRFH), Zagreb, NN-37/3279.
² »Narodno oslobo enje«, organ AVNOJ-a, Biha , 7. i 25. 1 1943.

Gorski kotar te neki dijelovi Slavonije (...). Podaci koji su dosada sakupljeni, a koji nisu ni posve ta ni niti obuhvataju sve krajeve Hrvatske, daju nam ove cifre: U Lici, Kordunu, Baniji, Pokuplju, Hrvatskom zagorju, jednom dijelu Zagreba kog okruga i Slavoniji, bez Osje kog okruga, uništeno je oko 90 hiljada stambenih i gospodarskih zgrada, oko 1000 zgrada u kojima su bile javne ustanove, škole, bolnice itd., oko 350 industrijskih poduzeća. Osim toga u Dalmaciji je razoreno oko 17 hiljada raznih zgrada koje nisu ušle u gornju brojku. Opljačano je preko 350 hiljada komada stoke, zapaljeno i opljačano preko 17 hiljada vagona stočne i preko 10 hiljada vagona ljudske hrane. U ovim podacima nije spomenuto uništenje gospodarskog inventara, koje je sigurno vrlo veliko. Treba napomenuti da iznesene brojke predstavljaju zastarjele podatke, jer okupator svakim danom vrši nova razaranja i pljačku (...). Da bismo koliko-toliko dosko ili pomanjkanju zgrada, orijentali smo se na podizanje privremenih nastambi-bajta. Tako je dosada u Lici podignuto 2600, a na Kordunu preko 6000 novih bajta. Na Kordunu bi trebalo podignuti još 1200 bajta. Oblasni narodnooslobodilački odbor za Slavoniju podigao je 656 bajta te izgradio plan za masovnu proljetnu izgradnju seoskih kuća. U pogledu obnove gospodarskog inventara postignuti su veliki rezultati, pa se već u vrijeme proljetne sjetve pokazalo, da ima dovoljno poljoprivrednog oruđa za obradu zemlje. Veliki manjak, međutim, pokazao se u radnoj stoci (...). Obnova zemlje traži već sada prikupljanje svih statističkih podataka u itavoj Hrvatskoj kako bismo mogli izraditi plan za radove na obnovi zemlje i kako bismo mogli izvršiti rekonstrukciju narodne privrede u vezi s potrebama obnove naše zemlje (...).⁸

Evidencije o ljudskim i materijalnim gubicima, koje su vodili organi narodnooslobodilačkih vlasti, olakšavale su organizirane planske zahvate u toku rata, ali su ukazivale i na to, da se na polju obnove razorenih kapaciteta i razorene ekonomije, naročito pojedinih krajeva, bitno zamašni i izuzetno teški zadaci. Pregled, datiran s 1. decembra 1943, podataka o ratnim zločinima i štetama neprijateljskih vojski i civilnih organa vlasti u Lici od kapitulacije do 1. decembra 1943. godine, pokazuje: prvo, da je u Lici izgubilo živote 11646 lica, i to — ubijeno je civilnih lica 6744 (od strane: ustaša 5505, Talijana 815, etnika 273, Nijemaca 151); poginulo je boraca 2200 (od ustaša 849, Talijana 651, etnika 475, Nijemaca 225); odvedeno i zarobljeno lica 1774 (odveli ili zarobili: Nijemci 1016, Talijani 395, ustaše 233, etnici 100); umrlo od tifusa u proljeće 1943. godine 2702 lica, uništeno je zgrada 25285 (stambenih 10825, privrednih 14073, javnih ustanova 339, industrijskih poduzeća 44); stoke je uništeno (glavne vrste): 114624 komada; konja 4344, goveda 16365, ovaca 86365, svinja 7584; životnih namirnica uništeno je i opljačano 557500 m³, sto njih krmiva 720339 m³.⁴

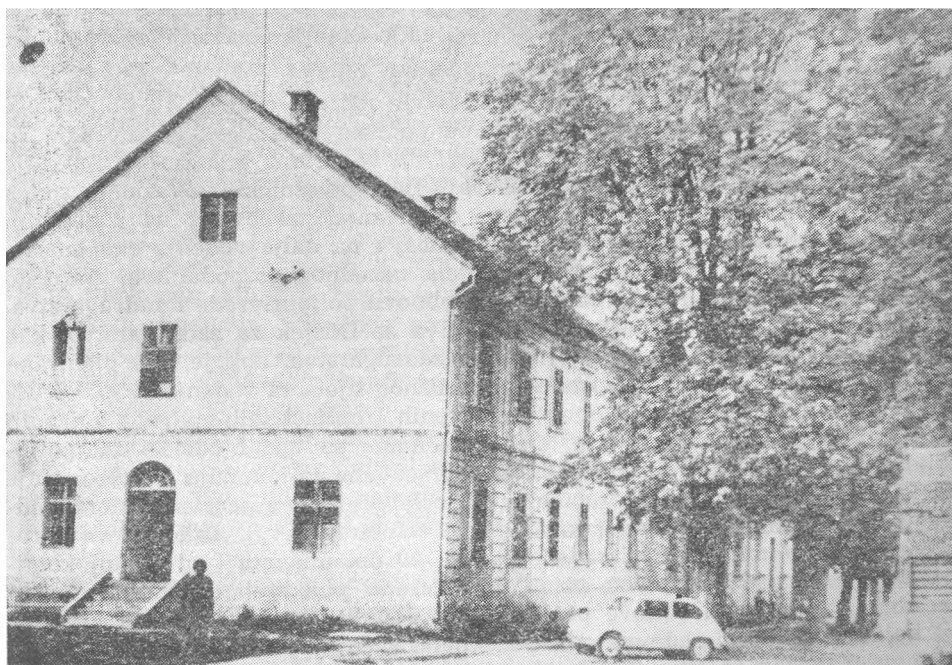
U istom vremenu na Kordunu je živote izgubilo: 16704 lica, od toga je: ubijeno civilnih lica 8140, poginulo boraca 1750, umrlo od tifusa 6814, odvedeno u logore, zarobljeno i prisilno iseljeno lica 7934, uništeno je zgrada 34362 (stambenih 11919, staja 8826, sjenika 6366, raznih privrednih zgrada 6840, industrijskih poduzeća 251, crkava 36, škola 63, općinskih zgrada 30, ostalih građevina 31), životnih namirnica je opljačano i uništeno 510506 vagona, a sto njih krmiva 564951 mtc; opljačano je i uništeno muških odjevnih

3 ZAVNOH U, dok. 172, str. 649. i 650.

4 AIHRPH, NV, kut. 110.

predmeta 65663, ženskih odjevnih predmeta 91833, plahta 224173 komada, doma eg platna 418606 metara i 108556 raznih drugih predmeta.⁵

Iako su ovi podaci i u jednom i u drugom slučaju nepotpuni, zbog poteškoća a pri sakupljanju koje su nametale ratne neprilike, oni su ipak dovoljno uvjerljivo ukazivali na složenost i težinu zadataka u pogledu obnove uništenih naselja i raznih narodnih dobara. Veću u to vrijeme ljudske žrtve i materijalne štete, što se dobro vidi i iz samo ova dva primjera, bile su zastrašujuće, a završetak rata je bio još nesaglediv. Težina ljudskih žrtava i materijalnih šteta bila je tim veća, što su one u najvećoj mjeri teretile samo jedan dio stanovništva i to srpski živalj u ustaničkim krajevima. Prijetila je opasnost da oni ne mogu izdržati do kraja rata. Zato je poduzimanje raznih mjera za obnavljanje svega što je moguće u toku rata, i razmatranje mjera za brzu poslijeratnu obnovu, postalo s vremenom akutno. Pored ostalog, trebalo je privući i na oslobođena područja i što više i broj raznovrsnih privrednih stručnjaka. Organizirani u gospodarske komisije⁶ kao pomoćne organe NOO, oni su u tom pogledu odigrali značajnu ulogu, naročito poljoprivrednici i zadružni radnici, kojih je među njima bilo najviše. Prvog maja 1944. godine, reorganizacijom Ekonomskog odjela ZAVNOH-a, osnovano je 6 privrednih resora (odjela), među njima i Odjel obnove zemlje.

Otoac 1944. Zgrada u kojoj je u njenom lijevom dijelu prizemlja radio Ekonomski odjel ZAVNOH-a od juna 1943. do januara 1944.

⁵ Historijski arhiv Karlovac (dalje HAK), kut. 3.

⁶ Vidi o tome detaljnije u radu N. Rapajića, Privredni resori ZAVNOH-a 1944. s naročitim obzirom na njihovo djelovanje u oblasti poljoprivrede, NOB i socijalistička revolucija u Hrvatskoj 1944. JAZU, Zgb. 1976, str. 58, 59. i 60.

A, »glavni zadaci toga Odjela su: 1) sakupljanje statističkih podataka iz oblasti privrede, koji se odnose na obnovu zemlje, 2) ustanovljuje potrebe i namire potrebna sredstva za podizanje razorenih objekata i gospodarstava za vrijeme rata i poslije oslobođenja zemlje, 3) izrađuje plan privredne obnove zemlje i u tom pogledu vrši koordinaciju radova svih ekonomskih odjela na obnovi privrede i predlaže, odnosno vrši raspodjelu sredstava i radne snage, 4) sarađuje na izradi zahtjeva za ratnu štetu, ako se odnosi na područje Hrvatske, 5) preuzima pomoć od raznih organizacija za ratnu štetu i vrši razdiobu preko organizacija, koje se se za taj posao obrazovati i dr.«⁷

Odmah po osnivanju Odjel je otpočeo s radom na svojim zadacima koje je u ratnim prilikama mogao obavljati. Okružnicom br. 209 od 16. XI 1944. godine, kojoj su priloženi i primjerci formulara, zatražio je dostavu pregleda ratne štete od okružnih NOO-a, kao veoma hitan zadatak. »Za ponedjeljak, 20. XI 1944. sazvali smo konferenciju svih pročelnika odjela obnove izopćina i kotareva u Glini, da zajednički pretresemo organizaciju popisa ratne štete, kao i druge probleme obnove.«⁸ Odjel se bavio i organizovanjem i podizanjem poljskih ciglana, privremenih nastambi za ljude (bajti), obnavljanjem željeznice i drugih pruga i dr. Tako je predviđeno da se u četiri kotara toga okruga izgradi 825 takvih nastambi, i do kraja oktobra sagrađeno je 392, a u gradnji je bilo 276.⁹ Za vršenje nadzora nad radom Odjela, poslije Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a, njegovo Predsjedništvo je odredilo Stanka Opačića i Anu Čačiću.

Veoma intenzivan rad na predradnjama za obnovu, naročito u oblasti poljoprivrede i zadrugarstva, razvijao se od početka juna 1944. godine, kad su se javili, kako je izgledalo, realni izgledi da će se rat brzo završiti poslije otvaranja drugog fronta u Evropi iskrcavanjem saveznih invazivnih snaga (6. juna 1944.) u Normandiji. Ovakva očekivanja, zasnovana na znakovitim realnim činjenicama, izvršila su snažan uticaj i na dalje vođenje ekonomske, naročito agrarne politike od strane Odjela narodnog gospodarstva. Naročito intenzivno se radilo na predradnjama za obnovu poljoprivrede i zadrugarstva.

U Odjelu za narodno gospodarstvo osniva se Odsjek za zadrugarstvo, kao državni organ, koji se brine o pitanjima zadrugarstva, dok je bilo planirano da se pripremi osnivanje samostalnog zadružnog tijela za vođenje svih zadružnih poslova i za podsticanje obnove uništenih i opljačkanih zadruga i drugih zadružnih organizacija. Uz ovaj Odjel, u kome su bili i odsjeci za: poljoprivredu, veterinarstvo i zadrugarstvo »obrazovana je komisija koja povezuje rad drugova praktičara i stručnjaka na oslobođenom i neoslobođenom području po pojedinim granama, kao i same referente (...). Tako su već pripremljena razna pitanja (...) izrađeno je oko 20 dokumenata (...). Istoj komisiji dato je u zadatak, da se brine da referenti pojedinih odsjeka i vanjski saradnici izrade plan obnove pojedinih privrednih grana (...). Ovi drugovi, od kojih neki rade i redovne poslove Odjela, u najužoj su vezi sa Odjelom za obnovu. Zakazan je i treći niz konferencija u pojedinim oblastima, na kojima će naši drugovi postaviti NOO-ima pitanja obnove i sakupiti najvažnije podatke iz pojedinih grana.«¹⁰

⁷ Op. cit. str. 58, 59. i 60.

⁸ Izvještaj Okružnog NOO-a Banije, Odjel obnove zemlje, br. 40 od 17. XI 1944, ZAVNOH-u.

⁹ Isto, Izvještaj, br. 25 od 9. XI 1944.

¹⁰ ZAVNOH 1944, III, str. 252.

Da bi tako predviđene projekcije (»nacrti«) bile dovoljno naučno i stručno zasnovane, potrebna je bila i odgovarajuća literatura, naročito statistički prirobnici, radi potrebnih podataka o predratnom stanju, pa i ranijem, kada na oslobođenoj teritoriji gotovo nije ni bilo. Za uspješan rad bili su potrebni iiskusni specijalisti. Zato je kasnije Odjel narodnog gospodarstva pokušao da angažira i neke istaknute naučne radnike — specijaliste iz oslobođenih gradova za izradu planova i za dostavu literature. Iz oblasti poljoprivrede odabrana su trojica i svakome od njih upućeno je posebno pismo s potrebnim instrukcijama, u ovom obliku: »Dragi prijatelju (...), javljam Vam da ovdje postoji živ interes (...) i da se pored organizacionih i drugih poslova (...) započelo raditi i na (...) planu podizanja biljne i stočne proizvodnje u okviru općeg plana za gospodarsku obnovu i društvo (...). U okviru jednog općeg plana o podizanju poljoprivrede nakon oslobođenja potreban nam je jedan opširniji elaborat o stočarstvu, koji povjeravamo Vama da ga izradite i nama pošaljete.«¹¹ Međutim, lanske projekcije tražene ovim pismima nijesu dobivene iz više razloga, kao ni tražena literatura.

U vezi s pitanjima obnove (i drugim) Ekonomski odjel ZAVNOH-a neposredno je rukovodio pripremanjem i održavanjem zajedničke konferencije okružnih NOO-a Pokuplja, Korduna, Banije i Like. Konferencija je održana u sjedištu ZAVNOH-a, u Topuskom. »Vjesnik« JNOF-a Hrvatske donio je opširniji prikaz rada ove konferencije, koga prenosimo u kraćem obliku: »3. i 4. o. mj. održana je kod ZAVNOH-a gospodarska konferencija delegata okružnih NOO-a za Pokuplje, Kordun, Baniju i Liku. Glavna pitanja kojima se konferencija bavila jesu žetva i prehrana. Na konferenciji su zatim izneseni rezultati o: stočarstvu, oživljavanju trgovine, obrta, o obnovi zemlje (podvukao N. R.) i o financijama. Poslije referata, u diskusiji, delegati su iznijeli međusobna iskustva s terena što je omogućilo da se za svako pitanje donesu konkretni zaključci.

Na konferenciji je bila riječ o potrebi da se dosadašnji odjeli: kod ZAVNOH-a, kod svih oblasnih NOO-a i onih okružnih NOO-a koji su na višem razvojnom stupnju, razdijele u šest odjela: prehrane, prometa, tehničkih radova, financija, narodnog gospodarstva i obnove.¹² Iskustva stečena u pripremanju i održavanju ove konferencije veoma su korisno poslužila za pripremanje i održavanje konferencije s aspekta obnove poljoprivrede i u drugim oblastima i okruzima.

Jedan od posebno važnih zadataka ove konferencije bio je da se na razmatranje ratnih šteta, prikupljanje podataka o njima te prijedloga i mišljenja o sredstvima i načinima ekonomske obnove, naročito poljoprivrede i zadrugarstva, pokrenu svi NOO-i, njihovi pomoćni organi, u prvom redu gospodarske komisije, stručnjaci, poljoprivrednici i zadrugari, u čemu je postignut potpun uspjeh. Rad na pripremanju za obnovu poljoprivrede i zadrugarstva odvijao se na najširoj demokratskoj osnovi.

Pored niza raznih općih poljoprivrednih konferencija, trebalo je da se održi i nekoliko stručnih konferencija (savjetovanja) koje bi pokrile sva oslobođena područja i sva područja pod kontrolom NOP-a, a koje bi dale potrebne elemente za izradu lokalnih planova za rad na obnovi poljoprivrede,

¹¹ Citat je iz pisma koje je upućeno dr. Nikoli Zvonoskom, dipl. inž. polj., spec. za planinsko stočarstvo, Zagreb, 16. 7. 1944. On je, međutim, ubrzo došao u partizane.

¹² »Vjesnik« JNOF Hrvatske od 8. VII 1944.

kako u toku rata, gdje je to moguće, tako i za vrijeme prvih šest mjeseci poslije rata, što je trebalo da bude vrsta baza za što bržu obnovu cijele poljoprivrede. Zato je Odjel narodnog gospodarstva (Odsjek za poljoprivredu i Odsjek za zadrugarstvo) izradio uputstva o organizaciji, sadržaju i vremenu održavanja tih savjetovanja, koja su 14. augusta 1944. godine upućena svim oblasnim i okružnim NOO-ima. »Nakon konferencije, pisalo je u tim uputstvima, gospodarskih i tehničkih stručnjaka, koje su održane u decembru 1943. u Otočcu i u januaru 1944. u Azmi iskrsla su tokom NOB mnoga nova pitanja, na čijem rješavanju sudjeluju u svakodnevnom radu agronomi i ostali poljoprivredni stručnjaci. Tokom rada, i sve veće proširivanja zadataka gospodarskih komisija, pokazala se potreba da se, zbog složenosti zadataka, prijeđe na viši organizacioni stupanj rada. Pored toga, a obzirom na brzi razvoj vojnih i političkih događaja, javljaju se sada novi problemi vezani s obnovom poljoprivrede poslije rata. Da bi se pretresla sva ta pitanja, potrebno je da se poljoprivredni stručnjaci sastanu na konferenciji, na kojoj bi iznijeli, u referatima i diskusijama, svoja mišljenja o sadašnjim i budućim problemima, da bi se tako na osnovu (iznijetih) prijedloga mogla dobiti rješenja o svim tim pitanjima. Prema našem planu konferencije bi se sazvale za 1. X 1944, i to posebno: za Slavoniju i sjevernu Hrvatsku u sjedištu Oblasnog NOO Zagreb, za Baniju, Kordun, Pokuplje, Karlovac, Liku i Gorski kotar kod ZAVNOH-a, za Dalmaciju, Hrvatsko primorje i Istru kod Oblasnog NOO Dalmacije (za Hrvatsko primorje i Istru kod Okružnog NOO Hrvatskog primorja, ili prema dogovoru).

Na tim konferencijama raspravljalo bi se o slijedećim pitanjima:

I Pregled dosadašnjeg rada gospodarskih stručnjaka i rad odjela narodnog gospodarstva i gospodarskih komisija, njihov razvoj, nedostaci, nove potrebe itd.

II Stanje poljoprivrede sada i njena obnova poslije rata — izrada nacrtu:

1. Organizacija opće poljoprivredne službe, agronomska služba na terenu itd.,

2. Organizacija proučavanja pojedinih grana poljoprivrede, u vezi s izradom plana za obnovu i unapređenje tih grana,

3. Organizacija prikupljanja poljoprivrednih statističkih podataka i na njihovu obradu.

III. Organizacija prosvjete i propagande. Poljoprivredne škole (niže, srednje i više), kursevi za pojedine grane, domaćinski itd.

Poljoprivredno zadrugarstvo¹³. O referentima je bilo ranije dogovoreno, a ovim uputstvima priložene su teze za pojedine referate, osim za referat o stočarstvu, jer još nisu bile gotove.

Izrada prijedloga za rad na osnovi i proširenju zadružne organizacije na oslobođenim područjima, te važnijih predvidljivih poslijeratnih zahvata, povjeren je trojici zadružnih radnika: Stanku Opačiću, Branku Suviniću i Marku Matkovu. Koristeći se rezultatima dotadašnjih dugih i veoma plodnih diskusija zadružnih radnika i poznavalaca zadrugarstva u krugu ZAVNOH-a, te svojim iskustvima stečnim u višegodišnjem radu u oblasti zadrugarstva, oni su brzo izradili dosta opširan tekst od 8 gusto kucanih

13 AIHRPH, kut. 27, dok. br. 1693.

stranica na pisa o j mašini, sa 60—64 reda na pojedinim stranicama, pod naslovom: »Na elni prijedlog kooperativnog plana za Hrvatsku«. Tekst je napisan 4. augusta 1944. godine. Materija obuhva ena u tekstu razvrstana je u osam dijelova.

Pošto su u to vrijeme ra eni detaljni planovi o preuzimanju ustanova u gradovima, poslije njihovog osloba anja, u ovom tekstu su izložena i uputstva o preuzimanju zadružnih ustanova. Opširnije je izložena uloga u oblasti trgovine (razmjene dobara) poslije rata. O stanju zadružne mreže na osloba enim podru jima, pored ostalog, je re eno: »Prilino razvijena mreža zadruga u našem narodu ve postoji. Tamo gdje je zadruga razbijena ratom, postoji izvjestan broj zadrugara, koje samo treba okupiti, izabrati upravu i mogu odmah zapo eti s poslovanjem. Zadruge koje još rade treba tako er malo ispraviti i uklopiti u rad ..,«¹⁴

Autori su se preopširno upustili u iznošenje prijedloga o tome kako treba provoditi reorganizaciju cijele zadružne organizacije u Hrvatskoj, jer nije bilo aktuelno da se to konkretno rješava, a nije bilo ni dovoljno potrebnih elemenata ni za zauzimanje vrš ih stavova. Važniji prijedlozi u tom pogledu su: osnovati Op i zadružni savez, imenovati odbore od 5 lica u zadružne saveze do redovnog izbora lanova tih saveza, a ne povjerenike, osnovati zadružnu školu, osnovati zadružni institut, osnovati zadružnu banku za Hrvatsku, kao filijalu Jugoslavenske zadružne banke i dr. Za neposredne zadatke predvi alo se: odmah osnovati zadružni odbor od 11 do 15 uglednih zadružnih radnika koji bi do osnivanja Op eg zadružnog saveza vršio njegove poslove. Najaktuelnije su nabavlja ko-potroša ke zadruge, svim sredstvima popularisati zadrugarstvo, odmah otpo eti s organizacijom zadruga i izborom odbora po selima i dr. U dodatku su predložili 13 lica za lanove predloženog zadružnog odbora. Ovaj prijedlog je putem Odjela narodnog gospodarstva upu en Predsjedništvu ZAVNOH-a.

Predlaga i su 10. augusta 1944. Odjelu narodnog gospodarstva dostavili prijedlog za nadopunu navedenog odbora, koji je nazvan: Inicijativni odbor za sre ivanje zadrugarstva u Hrvatskoj i prijedlog za postavljanje odbora u zadružnim savezima, poslije osloba enja gradova, a 13. augusta održana je pri Odjelu narodnog gospodarstva i sjednica ljudi predvi enih za lanove toga Inicijativnog odbora (i drugih zadružnih radnika), na kojoj je zaklju eno da se usvoji prijedlog Odluke o osnivanju Privremenog odbora za sre ivanje zadrugarstva u Hrvatskoj i prijedlog 19 ljudi predvi enih za lanove toga odbora, kao i uži odbor od 5 lica, koji e raditi redovne poslove, a to su¹ Marko Matkov, Branko Zlatari , Janko Lugar, Branko Su evi i Simo Todorovi . (Poslije odlaska Branka Zlatari a na rad u Beograd, mjesto njega u taj širi i uži odbor izabran je autor ovoga rada koji ga je zamijenio i na dužnosti predstojnika Odjela narodnog gospodarstva). Navedenu Odluku c osnivanju Privremenog odbora za sre ivanje zadrugarstva i rješenje o imenovanju lanova toga odbora trebalo je da donese Predsjedništvo ZAVNOH-a, koje je za to bilo nadležno. Me utim, na svojoj tre o j sjednici (25. VIII 1944) Predsjedništvo nije donijelo te akte. Odluka o osnivanju Privremenog odbora za sre ivanje zadrugarstva u Hrvatskoj i rješenje o imenovanju lanova toga odbora nisu doneseni ni na etvrtoj sjednici Predsjedništva ZAVNOH-a, koja je održana 10. decembra 1944, iako je sve u tom pogledu bilo ve davno pripremljeno. To e biti u injeno tek etiri mjeseca kasnije.

U redovnom mjesecom izvještaju o radu Odjela narodnog gospodarstva za vrijeme od 10. septembra do 10. oktobra 1944, koji sam podnio Predsjedništvu ZAVNOH-a, o radu u oblasti zadrugarstva je navedeno: »U cilju unapređenja zadrugarstva u injenju je slijedeće:

Preko okružnih NOO-a zatražili smo podatke o zadrugarstvu i o zadrugarima na terenu te zadružnim radnicima. Da li zadruge rade, da li su bile u službi neprijatelja i ime su se bavile? Isto tako podatke i o zadružnim rukovodiocima, da li su na strani neprijatelja ili u NOP-u?

Podnesen je izvještaj ZAVNOH-u, s obrazloženjem i molbom da se rad zadruga nastavi i dalje, jer zadruge smatramo pravim narodnim ustanovama koje su mnogo pripomoć i obnovi naše opustošene zemlje.

Potrebno je provesti reorganizaciju zadrugarstva. U tu svrhu izabran je Inicijativni odbor za srećivanje zadrugarstva u Hrvatskoj, u koji su ušli rukovodioci zadruga, a sada članovi NOP-a, a imaju zadatak da rukovode daljim radom zadrugarstva: 1. obnavljanje rada u zadrugama, 2. osnivanje novih zadruga, naročito nabavljanje ko-potrošaka, kao sada najaktuelnijih, 3. prikupljanje podataka o zadrugama i zadružnim radnicima.

Za rukovođenje ovim radom izabran je užiji odbor, čiji predsjednik¹⁵ vrši za sada i dužnost referenta zadrugarstva pri ZAVNOH-u.¹⁶

Privremeni odbor za srećivanje zadrugarstva u Hrvatskoj izdao je 3. septembra 1944. godine kratko Uputstvo za rad u zadrugarstvu: 1. u postojećim zadrugama, 2. gdje je zadruga postojala pa je uništena i 3. gdje zadruge nema.¹⁷ Iako je ovo Uputstvo kratko (2 str. sa po 55 redaka) i sadrži isto praktična uputstva za neposredan postupak u prednja tri slučaja, ono je u ondašnjim prilikama bilo značajno rukovodstvo za rad NOO-ima i zadružnim radnicima.

Odjel narodnog gospodarstva (Odsjek za poljoprivredu) uputio je 2. septembra 1944. godine oblasnim i okružnim NOO-ima u Hrvatskoj uputstvo za prikupljanje podataka i izradu planskih projekcija za obnovu stočarstva. »Obrađujemo se,« pisalo je u uvodu, »naslovu da preko svojih stručnih referenata — agronoma i veterinarara — a uz široku saradnju najnaprednijih gospodara, napose stočara toga kraja — proučimo i to pitanje i prema slijedećim tokovima dade detaljne podatke i svoje prijedloge.« Dalje se u toki 1. i 2. detaljno navode teze koje za predviđena stručna savjetovanja treba razraditi i pripremiti u obliku referata ili prethodne planske studije za odnosnu oblast ili okrug. A u trećoj tački se tražilo da se iznese »na koji se način zamišlja povećati brojno stanje stoke do predratnog stanja. Mišljenje i plan za obnovu, kao i sve mjere koje je potrebno poduzeti za unapređenje stočarstva.«¹⁸

Uputstvo je postalo i Jedinственоj narodnooslobodilačkoj fronti Hrvatske. Upravnom odjelu ZAVNOH-a, Predsjedništvu ZAVNOH-a i Odjelu Glavnog štaba Hrvatske, što pokazuje kako je velik značaj dat pitanjima obnove stočarstva.

Stočarstvo je u toku rata trpilo velike štete, a na uvoz stonih proizvoda i stoke za konzum nije se moglo ni pomišljati, pa je, s obzirom na prvoraz-

15 Marko Matkov.

16 AIHRPH, kut. 14, br. 2129.

17 AIHRPH, kut. 29, dok. od 3. XI 1944.

18 AIHRPH, kut. 27, br. 1840.

redni zna aj sto nih proizvoda za ishranu ljudi, trebalo ga poslije rata što prije podi i. U tom cilju trebalo je pokrenuti ne samo sve organe narodnih vlasti nego i široke slojeve seljaka u initi aktivnim iniocima planiranja i glavnim izvršiocima dogovorenih planova, kako onih u oslobo enim selima, tako i onih u selima koja su bila pod kontrolom partizana. Iz sa uvanih zva- ni nih izvještaja organa narodnooslobodila kih vlasti i zabilježaka pojedinaca može se ste i uvid kako se to radilo.

Stevo Lon arevi u svojoj bilježnici, pod datumom 17. IX 1944. godine, baš u vrijeme najintenzivnijeg rada na pripremanju planskih projekcija za obnovu poljoprivrede i neposredno pred glavno savjetovanje u Glini, o tim pitanjima, za koje je i on pripremao tada referat, navodi interesantne podatke koji se odnose na op ine: Žirovac, Gage i Rujevac u Baniji. Nedostaje bikova, manjak ukupne stoke u odnosu na predratno stanje iznosi u op ini Gage 30%, u op ini Žirovac 20%, u op ini Rujevac 20%. Samo konja manjka 30%. U op ini Gage bikova imaju, ali loše kvalitete, nabavljati ih nemaju od kuda, goveda manjka 60%, konja 70%, svinja ima za 100% više, peradi je manje za 50%. Goveda nemaju za izvoz, konje moraju uvoziti.

Pod datumom 22. IX 1944. godine sa uvana je opširnija bilješka sa savjetovanja o stanju, potrebama i mogu nostima obnove sto arstva, te eventualnim mogu nostima prodaje stoke u druge krajeve. Iz teksta se može zaklju- iti da je savjetovanje sazvala Gospodarska komisija op ine Ba uga. Na savjetovanju su u estvovali: 1. Miloš Boži iz sela Martinovi i, 1. op . gospo- darske komisije, zadužen za poljoprivredu, 2. Vaso Kon ar, iz sela Šušnjar, 1. op . gospodarske komisije, zadužen za poljoprivredu, 3. Stojan Milašinovi , iz sela Roviška, 1. seoske gospodarske komisije, p elar, 4. Nikola Demonja, iz sela Vlahovi , 1. seoskog NOO, zadužen za narodno gospodarstvo, 5. Vaso Bakra , 1. seoskog NOO zadužen za narodno gospodarstvo, 6. Joco Rajši , iz sela Gornja Ba uga, 1. seoskog NOO, zadužen za narodno gospodarstvo, 7. Vujo Roksandi , iz sela Majske Poljane, 1. JNOF, p elar, 8. Simo Grubješi , 1. seoskog NOO, zadužen za narodno gospodarstvo, 9. Zorka Marinkovi iz sela Luš ani, 1. seoskog NOO, zadužena za narodno gospodarstvo, 10. uza Prel ec, iz sela Donji Grabovac, predsjednica seoskog odbora AFŽ, 11. Jovan Karavlaši iz sela Drenovac, 12. Nikola Demonja, iz sela Vlahovi , p elar 13. Milka Mrakovi , iz sela Vlahovi , p elarka, prije rata imala 100—150 košnica pletara, sada ima jednu.

Sto arstvo — op ina Ba uga: Konji: Od ergele su dobivali lipicanske kobile. Narod nije bio zadovoljan lipicancima, jer je prelagan. Zato su ukrštali do- ma e kobile s nomiusom. Narod želi da ima križance. Prema predratnom stanju manjak konja iznosi 90%. Pastuha uop e nemaju. U tom pogledu su poteško e. Goveda: u Ba ugi je do rata postojala sto arska udruga za uzgoj istokrvnih pincgavaca s oko 110 lanova. Manjak goveda, prema predratnom stanju, iznosi 80%. Bikova gotovo nemaju, samo su nekoliko s oznakom Udruge. Stoku ljeti napasaju na pašnjacima. Prije rata narod je sijao krmno bilje na oranicama. Sada nemaju sjemena krmnog bilja. Na teritoriji op ine ima 7 silosa za siliranje krme. Oranice zapremaju 80% poljoprivrednih povr- šina. Mišljenja su da e se usmjeriti na sto arsku proizvodnju. Na tržište se iznosilo samo viškove poljoprivrednih proizvoda. Mlijeko nisu nikako prodavali. Jaja su prodavali 90% a samo 10% trošili u svojim doma instvima.

Od planiranih stru nih konferencija (savjetovanja) posve enim pitanjima obnove poljoprivrede prva je održana 1, 2. i 3. oktobra 1944. u Glini. Kon-

ferenciju je organizirao Odsjek za poljoprivredu Odjela narodnog gospodarstva ZAVNOH-a, kako je i predviđeno, za okruge Banija, Kordun, Pokuplje, Karlovac, Liku i Gorski kotar. Pripremana je nekoliko mjeseci veoma temeljito, stružno i na naučnim osnovama i zato, što je trebalo da posluži i kao ogled organizatorima drugih ovakvih konferencija (savjetovanja). Od svih podnesenih referata devet su izradili stručnjaci navedenog Odjela. Na njoj je učestvovalo velik broj ljudi iz navedenih okruga: proeljnici odjela narodnog gospodarstva, članova gospodarskih komisija, naprednih poljoprivrednika, rukovodilaca i stručnjaka nekih resora ZAVNOH-a, delegat GŠH, novinari nekoliko listova i dr. Radom konferencije rukovodio je Nikica Rapajić a u diskusiji su uzela riječ 44-ica učesnika. Prema sadašnjoj terminologiji ovo je bio simpozijum.

List »Slobodni dom« pod naslovom »Rad na organizaciji i obnovi narodnog gospodarstva — sastanak gospodarskih stručnjaka,« donio je slijedeću informaciju o konferenciji (savjetovanju):

»Na oslobođenom tlu Hrvatske održan je sastanak agronoma i gospodarskih stručnjaka za okruge ispod Save, bez Dalmacije i Istre. Sastanak je sazvao Odjel narodnog gospodarstva ZAVNOH-a sa svrhom da se na temelju trogodišnjeg iskustva naši gospodarski stručnjaci dogovore o načinu organizacije te o obnovi našeg narodnog gospodarstva. Sastanak je otvorio inž. Nikica Rapajić, pa je onda, u ime Predsjedništva ZAVNOH-a, govorio Franjo Gaži, predsjednik Izvršnog odbora Hrvatske seljačke stranke. U ime Glavnog štaba Hrvatske govorio je p. p. inž. Moro Magašić. Nakon toga su podneseni ovi izvještaji: inž. Nikica Rapajić — o poljoprivredi u narodnooslobodilačkoj borbi, inž. Jela Janić — o poljoprivrednom prosvjetovanju, dr. inž. Artur Stare — o organizaciji poljoprivredne službe nakon oslobođenja, inž. Ante Mihlečić — o poljoprivrednoj statistici, inž. Dragutin Štefek — o vakantima, inž. Jugo Bogdan — o ratarstvu, Slavko Rohak — o vojarstvu, inž. Elza Polak Horvat — o vrtlarstvu, inž. šum. Vladislav Beltram i dr. inž. Stare — o šodranju i pjeskanju, inž. Mijo Barbić — o obnovi stojarstva u prvih šest mjeseci poslije rata, dr. Nikola Fiolić — o veterinarstvu, inž. Ida Babuder — o ribarstvu, Stevo Lončarić — o pčelarstvu.

U svim izvještajima prikazano je sadašnje stanje pojedinih grana poljoprivrede u našoj zemlji. U temeljitoj raspravi izvještaji stručnjaka su popunjeni iskustvom, koje su pojedini gospodarski stručnjaci stekli u toku rada na oslobođenom tlu.«¹⁰

Najkonkretnija je bila planska projekcija neposrednog poslijeratnog rada na obnovi stojarstva. Utvrđeno je da je za obnovu i dalje unapređenje narodnog stojarstva najvažnije da se u kratkom roku po završetku rata obnovi stojarstvo u krajevima južno od Kupe i Save — Baniji, Kordunu, Lici, Dalmaciji, Gorskom kotaru i Hrvatskom primorju, jer se tu brojno stanje stoke najviše smanjilo, s jedne strane zbog uništavanja i pljačke od strane neprijatelja i, s druge strane, zbog stalnog snabdijevanja mesom partizanskih vojnih jedinica i raznih ustanova, naročito u ustaničkim krajevima toga dijela Hrvatske. Postoji i taj cilj bilo je važno ne samo zato, što je trebalo pomoći narodu koji je podnio najveće žrtve u toku NOB-e nego i zato što su ovi kra-

1» »Slobodni dom«, br. 14 od 15. X 1944.

ievi, po svojim prirodnim karakteristikama, ponajviše, ili dobrim dijelom, prevashodno sto arski, pa je stanje sto arstva u Hrvatskoj u velikoj mjeri zavisno o stanju sto arstva u tom njenom velikom južnom dijelu. Zbog toga je bilo predviđeno da se tu sto arstvo obnovi do brojnog stanja stoke kakvo je bilo 1937. godine. Prema stanju na ratištima u Evropi i kod nas predviđalo se da će to biti postignuto u prvih šest mjeseci 1945. godine.²⁰

S obzirom na to da je sve ovo rađeno na ratnim poprištima, prikupljanje podataka bio je težak problem. Za predratne podatke pribavljene su odgovarajuće publikacije. Podaci o postojećem stanju osigurani su na nekoliko načina. Na područjima koja su bila vrsto u vlasti partizana, NOO-i su vodili evidenciju o stanju i kretanju broja stoke po vrstama, drugdje su podaci dobiveni samo procjenama.

U ime Odjela narodnog gospodarstva 28. oktobra 1944. godine poslao sam Predsjedništvu ZAVNOH-a studiju pod naslovom: »Plan za obnovu sto arstva za prvih šest mjeseci poslije rata u krajevima južno od Kupe i Save«, koja je imala 17,5 kucanih stranica teksta i 5 tabela, ukupno 22,5 stranica. Izradio ga je agronom Odjela inž. Mijo Barbi, uz konzultacije s autorom ovoga članka i više drugih ljudi iz toga Odjela, naročito iz Odsjeka za poljoprivredu i veterinarstvo. Studija je poslata u dva primjerka, jedan za njegove potrebe, a drugi Nacionalnom komitetu oslobođene Jugoslavije. U popratnom dopisu uz ovu studiju je, između ostalog, pisalo: »Referat ne predstavlja konačni rezultat istraživanja i rada, jer se materijal i dalje obrađuje i ispituje, ali će kao takav dati dosta dobar pregled problema obnove sto arstva u navedenim krajevima i glavne smjernice rada.

Napominjemo, da nova kalkulacija, koja je referatu dodana, služi samo za ilustraciju, pa kako su predratne cijene uzete dosta nisko, a vrijednost kune, prema predratnom dinaru, mnogo veća nego što stvarno jest, to je iskazano novom vrijednošću stoke, koju se prema referatu treba nabaviti, biti u stvari daleko veća.

Kao osnova za ustanovljivanje manjka stoke, nastalog u toku rata do septembra 1944. godine, uzeto je brojno stanje ispitane stoke u 1937. godini i to prema državnoj statistici, što se vidi iz slijedećih tabelarnih pregleda:

TABELE

Goveda

	Krave i junice			Volovi			Ukupno sva goveda
	1937.	1944.	Ma- njak	1937.	1944.	Ma- njak	
Lika	40187 100% 53%	16075 40%	24112 60%	15470 100% 20%	4641 30%	10829 70%	76156 100% 73%
Kordun	34917 100% 49%	20951 60%	13966 40%	20335 100% 29%	10168 50%	10167 50% >	71302 100% 78%

²⁰ Dalmacija je bila oslobođena o kraja 1944. godine pa je u njoj, u prvih šest mjeseci 1945. godine, dosta toga i ostvareno.

Banija	31206 100% 54%	24695 80%	6241 20%	10732 100% 19%	8801 82%	1931 180o	57907 100% 73%
Zajedno	106310 100% 52%	61721 58%	44319 52%	46537 100% 24%	23610 51%	22927 4900	205365 100% 76%

Konji

	Kobile			Konji preko 3 god.			Ukupno konji 1937.
	1937.	1944.	Ma-njak	1937.	1944.	Ma-njak	
Lika	3831 100% 23%	1150 30%	2681 70%	11318 100% 68%	3396 30%	7922 70%	16584 100% 91%
Kordun	2002 100% 20%	802 40%	1201 60%	6201 100% 61%	2481 40%	3720 60%	10134 100% 81%
Banija	7790 100% 49%	5453 70%	2337 30%	4951 100% 31%	3466 70%	1485 30%	15545 100% 80%
Ukupno	13623 100% 32%	7394 46%	5219 54%	22470 100% 53%	9343 46%	13127 54%	42263 100% 85%

	Konji za rad			Volovi za rad		
	1937.	1944.	Ma-njak	1937.	1944.	Ma-njak
Lika	15149 100% 49%	4545 30%	10604 70%	15470 100% 50%	4641 /	10829 70%
Kordun	8203 100% 29%	3282 40%	4921 60%	20335 100% 70%	10168 5000	10167 50%
Banija	12741 100% 54%	8919 70%	3822 30%	10732 100% 46%	8801 82%	1931 18%

Mazge i mule		Magarci		Sva radna stoka	
1937.	1944.	Ma- njak	1937.	1944.	1937.
-	-	-	329 100% 1%	98 30%	30948 100%
-	-	-	396 100% 1%	59 15%	28936 100%
-	-	-	-	-	23473
-	-	-	-	-	100%

Ovce i koze za priplod

	Ovce za priplod			Koze	
	1937.	1944.	Ma- njak	Ukupno 1937.	Manjak 1944.
Lika	142767 100%	43631 30% [»]	99136 70%	25430 100%	17801 70%
Kordun	47657 100%	23829 50%	23828 50%	9207 100%	4633 50%
Banija	12120 100%	10545 87%	1575 13%	3213 100%	417 13%
Ukupno	202544 100%	78005 56%	124539 44%	37850 100%	22851 45%

*Svinje
Kokosi*

	Svinje za priplod			Ukupno svinja 1937.	Kokosi	
	1937.	1944.	Manjak		Ukupno 1937.	Ma- njak 1944.
Lika	1818 100% 10%	728 40%	1090 60%	15154 100% 100%	110379 100%	66227 60%
Kordun	4049 100% 10%	2835 70%	1214 30%	25489 100%	214598 100%	85839 40%
Banija	7314 100% 27%	7314 100%	-	27724 100%	221736 100%	66520 30%
Ukupno	13181 100% 16%	10877 70%	2304 45%	68367 100%	546713 100%	218586 43%

Vrijednost prikazanog manjka stoke u dinarima, odnosno kunama:²¹

I Goveda (krave i rasplodne junice)

1. Lika, manjak 24112 krava i junica a 2500 d iznosi: 60280000 d, odnosno 1507000000 kuna, a manjak 10829 volova, a 3500 d iznosi 37901500 d, odnosno 947537500 kuna, što zajedno daje: 98181500 d ili 2454537500 kuna.

2. Kordun, manjak 13966 krava i rasplodnih junica a 2500 d iznosi 34915000 d, odnosno 872875000 kuna, a manjak 10167 volova a 3500 d iznosi 35594500 d ili 889612500 kuna, što zajedno daje: 70499500 d ili 1762487500 kuna.

3. Banija, manjak 6241 krava i junica a 2500 d iznosi: 15602500 d, odnosno 390062500 kuna, a manjak 1931 vola a 3500 d iznosi 6758500 d, odnosno 168962500 kuna.

Ukupni nov ani iznosi manjkova navedenih goveda za Liku, Kordun i Baniju iznosili su: 175,439.500 dinara ili 4,385,987.500 kuna.

II Konji (kobile i konji preko 3 godine):

1. Lika, manjak 2681 kobila a 3700 d iznosi 9919700 d, odnosno 247992500 kuna, a manjak 7922 konja a 3500 iznosi 27727000 d, odnosno 693175000 kuna, što zajedno daje 37646700 d ili 941167500 kuna.

2. Kordun, manjak 1201 kobila a 3700 d iznosi 4443700 d, odnosno 111092500 kuna, a manjak 3720 konja a 3500 d iznosi 13020000 d, odnosno 325500000 kuna, što zajedno daje 17463700 d ili 941167500 kuna.

3. Banija, manjak 2337 kobila a 3700 d iznosi 8646900 d, odnosno 216172500 kuna, a manjak 1485 konja a 3500 d iznosi 5197500 d ili 129937500 kuna, a to zajedno ini 13844400 d ili 346110000 kuna.

Prema tome ukupni nov ani iznosi manjka konja za sve tri regije su 45,944.500 d.

III Ovce i koze za priplod:

a) Ovce

1. Lika, manjak 99136 ovaca a 100 din iznosi 9913600 dinara.

2. Kordun, manjak 23828 ovaca a 100 din iznosi 2382800 dinara.

3. Banija, manjak 1575 ovaca a 100 din iznosi 157500 dinara.

Ukupni nov ani iznos, manjka ovaca za sve tri regije jeste 12,453.900 dinara.

b) Koze

1. Lika, manjak 17801 koza a 100 d iznosi 1780100 dinara.

2. Kordun, manjak 4633 koze a 100 din iznosi 463300 dinara.

3. Banija, manjak 417 koza a 100 din iznosi 41700 dinara.

Ukupni iznos manjka koja za sve tri regije iznosi 2,285.100 dinara.

IV Priplodne svinje i perad

a) Svinje

1. Lika, manjak 1090 krma a a 300 d iznosi 327000 dinara.

2. Kordun, manjak 1214 krma a a 300 d iznosi 364200 dinara.

Tako ukupni iznos manjka krma a iznosi u Lici i Kordunu zajedno u nov-anoj vrijednosti 691.200 dinara.

b) Kokoši

1. Lika, manjak 66227 kokoši a 10 d iznosi 662210 dinara.

2. Kordun, manjak 85839 kokoši a 10 d iznosi 858390 dinara.

3. Banija, manjak 66520 kokoši a 10 d iznosi 665200 dinara.

Ukupan iznos manjka kokoši za sve tri regije iznosi 2,185.860 dinara.

²¹ Nov ane vrijednosti štete nanasene brojnomo stanju stoke od okupacije 1941. godine do kraja 1944. godine date su u cijenama stoke u dinarima iz 1939. godine i pretpostavljene teku e cijene u kunama (NDH) za 25 puta ve e što je, svakako, premalo.

Iz prikazanih podataka proizlazi da bi se nabavilo planiranu priplodnu i radnu stoku za obnovu sto arstva u Lici, Kordunu i Baniji u prvih šest mjeseci poslije rata, moralo bi se osigurati: 23900060 dinara s vrijednoš u dinara iz 1939. godina. Ova suma je, razumije se, samo dio sume potrebne prema Planu za obnovu sto arstva u krajevima južno od Save i Kupe. Uz to postavilo se i pitanje kako namaknuti tako velika sredstva, jer je trebalo imati u vidu i sve druge grane i potrebe. U pomenutom Planu (studiji) je o tome re eno: »Pomo , odnosno kredit za postradale: Velika ve ina postradalih gospodara ne e imati svojih sredstava da nabavi stoku i ona o ekuje pomo od države (...). Predvi eni kontigent stoke ne može se izvu i iz sjevernih krajeva na osnovu rekvizicionih priznanica. Ne možemo, naime, voditi ra una samo o gospodarskoj snazi gospodara od kojeg uzimamo stoku, jer moramo voditi ra una o realnoj prikladnosti stoke za postradale krajeve. Prema tome ovu stoku možemo izvu i samo otkupom za gotov novac i država mora namaknuti potreban novac, ako se želi da postradali gospodari do u do ovog kontingenta stoke.«

Navedeno je nekoliko mogu nosti za namicanje potrebnog novca: Stoku, uzetu kao ratni plijen, koja ne služi vojsci, a nije prikladna za postradale krajeve, prodati u druge krajeve, a novac koristiti za nabavu stoke postradanim; koristiti sredstva iz reparacija, država da digne zajam za obnovu sto arstva ili cijele privrede, a u tome i za sto arstvo. Ovaj zajam bi se otpla ivao poslije rata, ubiranjem od svih poreznih obveznika odre enih zaduženja, pa tako prikupljen novac bi se, u prvom redu, davao kao pomo postradanim za obnovu njihovih gospodarstava, ostatak bi bio upotrijebljen za unapre enje sto arstva. Na ovaj na in bi se jedan dio tereta prebacio na one koji u ratu nijesu postradali.

Predvi eni su i principi i organizacija nabavke stoke za postradale krajeve. Kupac za opustošene krajeve mora biti dobar platiša i mora kupovati za gotov novac. Treba organizirati posebne sajmove za rasplodnu stoku a kupac za opustošene krajeve trebalo je da ima prednost na ovim sajmovima. Prodavcima stoke prikladne za južne krajeve treba omogu iti kupnju druge stoke iz onih krajeva, koji imaju »viška« a njihova stoka nije prikladna za južne krajeve. Kod prodaje poljoprivrednog alata i kupnje plemenitije stoke iz boljih uzgoja, odnosno importirane stoke, treba davati prednost onima koji su stoku prodavali za opustošene krajeve. Provesti živu propagandu za pomo obnovi sto arstva. Prema potrebi može se poslužiti i prinudnim otkupom.

»Da bi se ovaj kontingenat stoke mogao otkupiti i preseliti u opustošene krajeve«, pisalo je u pomenutom Planu (studiju), »potreban je neki instrumenat za izvršenje ovog posla. Pojedini kupci iz opustošenih krajeva ne mogu dolaziti u sjeverne krajeve i sami podmirivati svoje potrebe. Ne smije se ovo prepustiti ni nekim nabavlja ima, ni pretrščima. Kupac za opustošene krajeve mora biti (...) ovlaštena ustanova. Mislimo da bi se posao oko otkupa i smještaja goveda moglo povjeriti Savezu sto arskih udruga u Zagrebu, Otkup i smještaj svinja, ovaca, koza i peradi treba povjeriti Savezu selekcijskih svinjgojskih zadruga u Zagrebu. Za otkup i smještaj rasplodnih kobilica treba obrazovati posebnu komisiju (...) a nov ane poslove može obaviti Savez sto arskih udruga u Zagrebu. Otkup radnih konja treba organizirati na podjednak na in...«

Predvi ena je, u ukupnom ovom planu, i nabavka stoke iz inostranstva: Ma arske, Njema ke, Austrije i Italije. Za nakup iz svake od tih država

predviđene su vrste i kategorije stoke, broj za svaku kategoriju, cijene po grlu te suma novaca potrebna za kupovinu i dopremu stoke iz tih država.

U vezi sa sudbinom ovog prethodnog kratkoročnog, polugodišnjeg plana, financijskog plana i financijskog proračuna za obnovu stoarstva na cijeloj teritoriji južno od Save i Kupe, dovoljno je da se ovdje ukáže samo na najvažnije momente, kao što su: prvo, rat je trajao četiri i po mjeseca dulje nego što je bilo pretpostavljeno, pa su i štete znatno povećane, naročito u stoarstvu, pogotovo u Lici, gdje je ono do kraja rata skoro iskorijenjeno, drugo, ratne reparacije i odšteta za materijalna davanja i usluge za NOP nisu još isplaćena postradalom narodu, koji je bio za cijelo vrijeme nosilac NOB-e, pa u opustošenim krajevima obnova privrednih kapaciteta i naselja nije nikad sistematski i do kraja izvršena.²²

Razlog za brzo i dobro organizovano prikupljanje statističkih podataka i za izradu planskih projekcija i programa obnove i u oblasti poljoprivrede, u najširem smislu, kao i industrije za preradu primarnih poljoprivrednih proizvoda, bio je otkrivana pomoć koju su u tu svrhu obe ali zapadni saveznici preko UNRRA-e²³, poslije potpisivanja sporazuma Tito—Šubašić (na Visu, 16. juna 1944). O tome kakvu pomoć UNRRA predviđa Nacionalni komitet oslobođene Jugoslavije je obavijestio i ZAVNOH, nakon čega je Odjel narodnog gospodarstva upoznao (10. augusta 1944) oblasne i okružne NOO-e o tome i zatražio od njih u tom pogledu ove podatke: a) o najhitnijim potrebama za ishranu naroda i obnovu privrede u toku rata i b) o najhitnijim potrebama za ishranu i obnovu za prvih šest mjeseci poslije oslobođenja, upoznavši ih pri tom što UNRRA predviđa za poslijeratnu obnovu poljoprivrede:

- »1. Pružanje pomoći u materijalu za prvu poslijeratnu sjetvu i žetvu;
2. Pomoć stoarstvu, u vidu davanja stoke za rasplod i proizvodnju mlijeka te za rad, i to, u prvom redu, opustošenim krajevima;
3. Pomoć za obnovu industrije za preradu poljoprivrednih proizvoda;
4. Pomoć ribarstvu;
5. Uspostavljanje pokusnih stanica i ustanova (organizacija) koje mogu doprinijeti što bržem dijeljenju pomoći i (razne zadruge);
6. Proučavanje potreba i postavljanje programa za poljoprivrednu proizvodnju.«

Odjel narodnog gospodarstva je 21. novembra 1944. godine, na osnovu prikupljenih podataka od NOO-a, prema navedenom zahtjevu, uputio Odjelu obnove ZAVNOH-a popis potreba za obnovu poljoprivrede od UNRRA-e za

22 Do kraja NOB-e zauzeti su i zvanici stavovi i poduzeti prvi koraci u pogledu osiguranja izvora za obnovu ratom razorenih i opljačkanih poljoprivrednih kapaciteta i materijala. Prva savezna poljoprivredna konferencija, koju je organizovalo Savezno ministarstvo poljoprivrede, održana 1—3. augusta 1945, bila je sva posvećena pitanjima obnove poljoprivrede. U glavnom (opširnom) referatu, koji je pripremila navedeno Ministarstvo, istaknuto je u tom pogledu ovo: »Pomoć za obnovu poljoprivrede, prvenstveno stoarstva i poljoprivrednih mašina i sprava, s obzirom na veliko uništenje prouzrokovano ratom i okupacijom, bila nam potrebna, jer sopstvenim sredstvima ne možemo biti u mogućnosti da izvršimo uspješnu i blagovremenu obnovu. Na prvom mestu tu imamo pomoć od UNRRA-e, ratnu odštetu od fašističkih zemalja i uvoz dobiven trgovinskom razmjenom ili zajmom. Konkretan prijedlog, saglasno sa ostalim resorima, radi se, a UNRR-i su već podnijeta za ovu i narednu godinu naša konkretna traženja. Tako ćemo su podnijeti i prijedlozi za traženje odštete od Maarske, Njemačke i Italije. Bez sredstava iz inostranstva, a naročito bez uvoza znatnog broja stoke i raznih poljoprivrednih mašina i sprava, ne možemo biti u mogućnosti da obavimo najvažnije radove oko sjetve i obrade zemlje.«

23 United Nations Relief and Rehabilitation Administration — Uprava Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu. Sporazum o njenom obrazovanju potpisali su 9. novembra 1943. u Bijeloj kući u Washingtonu predstavnici 44 države, među njima i Jugoslavije..

prvih šest mjeseci poslije rata. Me utim, zaključi vanje sporazuma o realizaciji te pomoći i jako se otezalo. Josip Smolaka, povjerenik za vanjske poslove NKOJ-a, zapisao je o tome u svoj dnevnik i ovo: »Pukovnik dr Božović došao je da me izvjesti o stanju pregovora naših vlasti s UNRRA-om. Pregovori su se otezali više od dva mjeseca i pred dvadeset dana su konačno prekinuti, jer naši nisu mogli da pristanu na razne zahtjeve UNRRA-e koja je, izmeću ostaloga, htjela da uveća u našu državu neograničen broj svojih agenata s vrlo sumnjivim zadacima, da kontroliraju ne samo podjelu hrane već i našu doma u proizvodnju.«²⁴

Otezanje s realizacijom te pomoći i najteže je pogodilo, razumije se, najsiromašnije, u ratu i najteže opustošene krajeve, kao što su: Lika, Kordun i Banija. U ta pustošenja uvjerio se odmah poslije rata i predsjednik Jugoslavije Josip Broz Tito koji je, izmeću ostalog, rekao: »Obilazio sam za posljednjih nekoliko mjeseci Jugoslaviju. U Lici i Kordunu je sve srušeno sa zemljom, ima sela koja su po dvanaest puta tokom rata paljena. Možeš i stotinu kilometara pa da ne vidiš ni jednu kuću.«²⁵

Da bi rad na obnovi poljoprivrede bio što uspješniji, primarni zahtjev je bio osposobljavanje ljudi za obavljanje toga nadasve odgovornog i složenog zadatka. Jer, malo je bilo raspoloživih školovanih poljoprivrednih stručnjaka obrazovanih u nižim i srednjim poljoprivrednim školama i na poljoprivrednim fakultetima. Za prvo vrijeme, a obzirom na izuzetne ratne prilike, za pripremanje kadrova u obzir su dolazili samo različitih poljoprivrednih kursevi. U redovnom mjesecom izvještaju o radu Odjela narodnog gospodarstva, za vrijeme od 10. septembra do 10. oktobra 1944, koji sam poslao Predsjedništvu ZAVNOH-a, govori se i o planu toga Odjela o održavanju takvih kurseva: »Predviđeni su održavanje poljoprivrednih kurseva i to u toku zime, na koje bi došli svi općinski i kotarski poljoprivredni referenti. Predviđeno je na svakom kursu 30 slušača. Osnovan je domašinski tečaj u svrhu obrazovanja nastavnog kadra za niže domašinske tečajeve. Da bi se obujavljanje u pogledu prerade i konzerviranja povrća i voća na ovom tečaju moglo što bolje sprovesti, a i u svrhu poboljšanja ishrane, odobren je kredit od 270000 kuna, koji im je poslat.«²⁶

Sačinjena je i prva verzija nastavnog plana i programa ovakvih tečajeva. Prema njoj: »Kurs traje 2 mjeseca. Predmeti: 1. Materinji jezik, 2. Matematika 2 sata nedjeljno, 3. Odgojno-obrazovni rad 2 sata nedjeljno, 4. Povijest — isto, 5. Administracija — 1 sat nedjeljno, 6. Ručni rad s tkanjem — 18 sati nedjeljno, 7. Kuhanje — 18 sati nedjeljno, 8. Kustvo — 3 sata nedjeljno, 9. Vrtlarstvo — 3 sata nedjeljno, 10. Mljekarstvo — isto, 11. Peradarstvo — 2 sata nedjeljno.«²⁷ Prije no što se započelo s održavanjem ovih tečajeva, zaključeno je da oni traju 3 mjeseca i u nastavni plan je uvršten predmet peradarstvo s 8 sati predavanja i vježbi. Zato je i raspored sati pretrpio temeljitu izmjenu.

U Uputstvu o održavanju kurseva za veterinarske pomoćnike, pored ostalog, pisalo je i ovo: »Ovaj prvi (niži) kurs bi imao trajati mjesec dana u inten-

24 Josip Smolaka, *Partizanski dnevnik*, Beograd, 1972, str. 29.

25 V. Dedijer: *Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju*, Beograd, 1953, str. 396. i 397.

26 AIHRPH, kut. 14, dok. br. 2129.

27 AIHRPH, kut. 27, br. 1671.

zivnom radu i obuhvatio bi ovo gradivo: 1. Definicija i pojam doma e životinje (oko 10 sati predavanja), 2. Zdrava životinja i njezine funkcije (15 sati predavanja), 3. Bolesna životinja a) organske bolesti, b) zarazne bolesti i c) invazivne bolesti (oko 50 sati predavanja), 4. Higijena, (oko 10 sati predavanja), 5. Ishrana stoke, (oko 5 sati predavanja), 6. Sto arstvo (oko 20 sati predavanja), 7. Porodiljstvo (oko 10 sati predavanja), 8. Administracija (statistika, zakonski propisi iz veterinarske struke), oko 30 sati predavanja (dnevno oko 5 sati predavanja, a ostalo vrijeme upotrijebiti za praktični rad i učenje)²⁸ I u ovaj nastavni plan je naknadno uvršten predmet: P elarstvo s 8 sati predavanja i vježbi.

Kursevi za rukovodioce partizanskih vrtova, kojih je u ovim krajevima i bilo najviše, trajali su dva mjeseca. Nastavni planovi i programi su i za njih izrađeni.

Za okružne NOO-e Like, Korduna i Pokuplja naročito su bili važni kursevi koji su održavani na njihovim teritorijama. Za općinske i kotarske referente to su bili: **1. kurs** održan na objektu voćnog rasadnika u Gornjem Hrševcu, Okružni NOO Pokuplje. Kurs je održan u novembru i decembru 1944. sa 20 polaznika. Voditelj i nastavnik kursa bio je Drago Vodopija, dipl. inž. agr. a nastavnici: Ante Mihleti, dipl. inž. agr. i Stevo Lončarić, polj. inž. agr. **2. kurs** u Slunju, Okružni NOO Kordun. Održan je u isto vrijeme kad i prethodni s 20 polaznika. Voditelj kursa i nastavnik bio je Vlado Bajek, aps. agr. a nastavnici: Oton Pancer, dipl. inž. agr., Nea Marjan, dipl. inž. agr., Zlatko Zduni, aps. agr. i Stevo Lončarić. **3. kurs** bio je u Slunju januara i februara 1945. godine za 20 polaznika. Nastavnici su bili: Vlado Bajek, voditelj kursa i nastavnik, a nastavnici: Oton Pancer, Nea Marjan, Marija Zubrinić — Junačka, dipl. inž. agr., Zlatko Zduni i Stevo Lončarić. **4. kurs** u Lovincu, Okružni NOO za Liku, održan je februara i marta 1945. za 20 polaznika. Voditelj kursa i nastavnik bio je Stjepan Šegovi, dipl. inž. agr., a nastavnici: Oton Pancer i Ante Mihleti.

Za pomoćne učenice doma instv organizovani su ovi kursevi: 1. u Glini, održan septembra, oktobra i novembra 1944, za 25 polaznica. Voditeljica kursa bila je Branka Kepdžija, a nastavnici: Dušanka Kopa, dipl. inž. agr., Ksenija Balabani, stručenica u iteljica, Ruža Tkalčić, pomoćna nastavnica, Stevo Lončarić i Todor Tonzeti, politički radnik. Drugi kurs održan je također u Glini, decembra 1944. i januara i februara 1945. za 30 polaznica. Voditeljica kursa bila je Branka Kepdžija, a nastavnici: Dušanka Kopa, Danica Zie, stručenica u iteljica, Zora Janeš, pomoćna učenica, Pavao Mladik, vrtlarski stručenik i Stevo Lončarić.

Za rukovodioce partizanskih vrtova održan prvi kurs u Glini novembra i decembra 1944. godine za 30 polaznika. Voditelj i nastavnik ovoga kursa bio je Pavle Ungar, vrtni arhitekt, a nastavnici: Elza Polak, dipl. inž. agr., Slavko Kolar, polj. stručenik (i književnik) i Stevo Lončarić. Drugi kurs održan je u Glini januara i februara 1945. za 25 polaznika. Voditelj i nastavnici su bili isti kao i na prvom kursu. Ovi kursevi, kao i kursevi za pomoćne učenice doma instv, radili su za široko područje: teritorije okružnih NOO-a za: Baniju, Kordun, Liku i Gorski kotar.

Za veterinarsko pomoćno osoblje održani su kursevi u Pokupskom i dva kursa u Slunju. Voditelj je bio Policarić Joško, aps. veterine.

O razlozima održavanja ovakvih kurseva, njihovim karakteristikama i metodama nastave, te postignutim uspjesima u nastavi govore i napisi dvojice dobrih poznavalaca tih kurseva. Prvi je dr Stjepan Rapi, koji je došao na osloboenu teritoriju Banije u proljeće 1944. s dužnosti docenta Veterinarskog fakulteta u Zagrebu. On je u selu Buzeti, po nalogu Odjela narodnog gospodarstva, organizovao tromjesečni veterinarski kurs u prostorijama partizanskog veterinarskog laboratorija br. I, i bio mu voditelj i jedan od nastavnika. U tom svom napisu pod naslovom: Veterinari u narodnooslobodilačkoj borbi, napisao je o veterinarskim kursevima, pored ostalog, i ovo:

»U toku 1943, a osobito 1944. godine, naglo se povećavao osloboeni teritorij. Već dio veterinara povlačio se pod pritiskom okupatora u preostala uporišta (•••). Ne samo kotarevi nego i itavi okruzi ostajali su bez i jednog veterinara. U takvim okolnostima harale su nemilosrdno zarazne i nametne bolesti, poglavito svinjska kuga, šuga i metiljavost (...). Sve je ovo imalo mnogo veće značenje, nego li pod normalnim prilikama, jer je stvarstvo ratom i pustošenjem okupatora u mnogim krajevima bilo prepolovljeno, a negdje svedeno na trećinu i četvrtinu predratnog broja. Problem kadra nametao se svakim danom sve teže i teže. Nije bilo drugog izbora, nego da se pristupi rješavanju toga pitanja stvaranjem pomoćnog veterinarskog osoblja putem kurseva (...). Svrha je ovakvih kurseva bila da obrazuju veterinarski pomoćni personal, neke veterinarske bolnice ili sanitare, koji bi mogli obavljati neke tehničke poslove, kao što je cijepljenje stoke, pregled mesa, obavljanje dezinfekcije, pružanje prve pomoći u najjednostavnijim kirurškim, internim i porodijskim slučajevima. No, glavna je njihova zadaća bila da kod pojave takve epidemije odmah obavijeste veterinara, pod njegovim su rukovodstvom radili (...). Kandidati za ove kurseve regrutirali su se iz pismenih seljaka mladih iznad 16 godina, te iz partizana invalida, koji su ipak mogli obavljati ovakve poslove. Svaki je okružni veterinar, uz pomoć još kojega druga, održavao po jedan ili dva kursa, kako bi zadovoljio potrebe u svom rajonu. Nastavni program i sve potrebne upute izradio je Veterinarski odsjek ZAVNOH-a, te je kurs trajao 1 do 3 mjeseca (...). Izgledalo je čudno i nevjerojatno, da bi se iz neuke seljake djece u tako kratko vrijeme moglo nešto učiniti. No, valja imati na umu (...). Između predavača i kursista nestalo je svake ograde. Oni su bili drugovi u punom smislu riječi. Zajedno su se hranili, zajedno spavali, zajedno radili i zajedno boravili preko dana i noći. Radilo se uđarni ki, preko 12 i više sati na dan. Ispiti na kraju kursa pokazivali su upravo za uđne uspjehe (...).«

Sve ovo, gotovo od riječi i do riječi, vrijedi i za ostale vrste kurseva.

Stevo Lončarević je u svome izvještaju o radu na poljoprivrednim kursevima, pored ostalog, 17. aprila 1945. napisao:

»Poljoprivredni tečaj u Glini²⁹. Na ovom tečaju predavao sam prema predviđenom planu osam sati. Polaznici tečaja pokazali su veliki interes za poljoprivredu, te sam na njihovu zamisao dolazio kod njih i poslije večere, gdje sam ostajao i do 9 sati, kojom prilikom su se vodile žive diskusije iz oblasti poljoprivrede. Na ispitu su pokazivali vrlo dobar uspjeh, kojom su prilikom obavili i neke praktične radove pred ispitnom komisijom. Osim toga polaznik naučio je kako se plete jedna moderna pletara. Ovo smo učini zbog toga jer

²⁹ U drugoj polovini 1944. i u 1945. godini, do osloboenja zemlje, Glina je bila veoma pogodna za održavanje raznih kurseva, naročito za Baniju, Kordun, Liku i Gorski kotar.

plataru u najviše služe prema rojeve u pletare, koje obično omazuju balegom. Da to ne bi činili — pošto izrada pravih košnica u većem broju za šire slojeve naroda nije za sada moguća — to smo pokušali oko izrade ovih boljih pletara s nastavkom. Okružni NOO Banije osnovao je radionicu za izradu ovakvih košnica — pletara, a isto i radionicu za izradu košnica ruskog tipa »Zadruška«, za koju sam ostavio detaljan nacrt. Isti NOO ima svoj pletar s 28 košnica, te sam im preporučio da naprave pletar na imanju bivšeg popravilišta u Glini. U ovaj pletar će se smještati novi rojevi naseljeni u nove košnice.³⁰

Završni ispiti na svima kursovima polagani su pred ispitnom komisijom, koju je imenovao Odjel narodnog gospodarstva, odnosno Povjereništvo poljoprivrede ili Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva ZAVNOH-a, odnosno vlade Federalne Hrvatske.

Sporazum za pomoć i obnovu sklopljen je s ML tek 19. januara 1945, a pomoć su davale Sjedinjene Američke Države i Velika Britanija.³¹ Organizacija za provođenje pomoći bile su: 1. ML (Ys) Military Liaison (Yugoslavia), vojna organizacija sastavljena od britanskih i američkih oficira i britanskih tehničkih stručnjaka i 2. Organizacija Ujedinjenih naroda za pomoć i obnovu (UNRRA), koja je radila za rata kao predstavništvo ML (Ys) i koja je bila obuhvaćena nazivom ML (Ys).³² Poslije završetka rata organizacija za provođenje pomoći, koju su od tada davali Ujedinjeni narodi, bila je samo UNRAA. Međutim, velike poteškoće javljale su se i dalje, sve dok nije osnovana Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije (7. marta 1945) na osnovu spomenutog sporazuma Tito—Šubašić, koju su priznale vlade saveznih država: Vel. Britanije, USA i SSSR-a. Ali, sve poteškoće ni time nisu otklonjene. »U to vrijeme pošli su stizati preko Jugoslavenske državne komisije poljoprivredni strojevi — većinom traktori od saveznika (...). Na žalost traktori su stigli bez plugova, tako da se moralo pristupiti izradi traktorskih plugova u našim mehaničkim radionicama, što nije u potpunosti uspjelo radi pomanjkanja sirovina i drugih tehničkih poteškoća, tako da većina traktora (osim onih u Dalmaciji) nije upotrijebljena u proljetnoj obradi (zemlje).«³³

Reorganizacijom Odjela narodnog gospodarstva osnovan je samostalni Odjel poljoprivrede³⁴ s ovim odsjecima: 1. Opći, 2. Ratarski, 3. Stožarski i veterinarski, 4. Za agrarnu politiku i Poljoprivredna stanica, samostalna naučna ustanova uz Odjel poljoprivrede, koji će ubrzo, kao i drugi odjeli ZAVNOH-a, postati Povjereništvo pa Ministarstvo. Ovim osamostaljivanjem i dobivanjem višeg ranga značajno je porasla operativnost ovog resora i zato, što je mogao

30 Rukopis kod autora.

31 Ovim sporazumom zaključeno je da će na ostvarivanju zadataka u Jugoslaviji raditi u početku najviše 300 oficira, činovnika UNRRA-e, podoficira, vojnika i drugog osoblja i da se taj broj može poslije povećati.

32 Za vrijeme rata ove dvije organizacije su isto poistovještivane. Zapravo uglavnom se govorilo o UNRRA-i, a rijetko o ML, iako je UNRRA bila za vrijeme rata samo uslužno tijelo (servis) ML-a.

33 Izvještaj Stanice poljoprivrednih oruđa i mašina Hrvatske, Historijat, Zagreb, 22. VII 1945. Kopija kod autora.

34 Na osnovu zaključaka IV sjednice Predsjedništva ZAVNOH-a održane 10. decembra 1944. AIHRPH, kut. 29. br. 3011.

da se mnogo sigurnije osloni i na dobre odjele poljoprivrede viših NOO-a kakvi su naročito bili oni za Liku, Kordun i Pokuplje, koji su već razvijali svestran rad na polju obnove poljoprivrede i zadrugarstva, pripremaju i se za šire konkretne zahvate dugotrajnog karaktera u tim oblastima.

Zbog ratnih operacija u toku zime i proljeća 1945. godine navedena sredstva za rad i drugi materijal, osim u Dalmaciji, moglo se rasporediti još samo u Liku, Kordun, Pokuplje, Gorski kotar i Baniju. Tako je raspoređena i prva pošiljka od svega 55 traktora. Pošto nije bilo ljudi koji bi znali da obavljaju poljoprivredne radove traktorima i složenim poljoprivrednim oružjem, odmah je pristupljeno osposobljavanju traktorista. Na poljoprivrednom području »Smilji« kod Biograda nam je 15. marta 1945. godine započeo je prvi kurs za traktoriste. Organizovalo ga je Povjereništvo poljoprivrede ZAVNOH-a u saradnji s Okružnim NOO-om Zadar. Kursisti su, njih ukupno 46, iz Dalmacije i Like.

U Gospi u je, poslije njegova oslobođenja, započeo 1. maja 1945. traktorski kurs na objektima tamošnje predratne Niže poljoprivredne škole. Kurs je pohađalo 38 traktorista, po petorica s teritorija okružnog NOO-a Like, Korduna, Pokuplja, Gorskog kotara i Banije i 13 drugih.

U cilju što boljeg korištenja poljoprivredne mehanizacije, koju se dobivalo na ovaj, i na druge načine, razvija se i Stanica poljoprivrednog oružja i mašina (SPOM), osnovana prema Uputstvu kojeg je izradio autor ovoga rada a izdao Ekonomski odjel ZAVNOH-a 19. decembra 1943. Na osnovu tih Uputstava, i iskustava stečenih u praksi, izdalo je Povjereništvo poljoprivrede ZAVNOH-a 10. marta 1945. Pravilnik (privremeni) za osnivanje i upravljanje SPOM-om, koji je 12. marta 1945. godine poslat svima oblasnim i okružnim NOO-ima, Predsjedništvu ZAVNOH-a, GS NOV i PO Hrvatske i JNOF Hrvatske.

Brzo je razvijena široka mreža tih stanica (43), koje su imale i radionice i druge servise za montiranje, opravku i izradu poljoprivrednih mašina i oružja. U Gospi u je, istovremeno, s osnivanjem traktorskog kursa osnovana i Stanica poljoprivrednog oružja i mašina, koja će ubrzo razviti mrežu svojih odjeljaka, stacioniranih i pokretnih brigada, u onim krajevima Like, gdje je to bilo najpotrebnije. Nešto kasnije mnogo razvijeniji SPOM osnovan je u Karlovcu, koja je svojom mrežom odjeljaka, stacioniranih i pokretnih brigada, zahvatila najpotrebnije krajeve karlovačko-kordunske teritorije.

I pored brojnih poteškoća i relativno malog (u odnosu na potrebe) mašinsko-traktorskog parka, stanice su kasnije odigrale značajnu ulogu u obnovi poljoprivredne proizvodnje, jer su, svakako, najviše doprinijele dugotrajne, temeljite i uporne pripreme, u kojima su učestvovali velike mase ljudstva. Odjeljci i brigade tako velikih SPOM-ova bili su ranije uglavnom partizanske radionice, ili samostalni mali SPOM-ovi.

Imaju i u vidu činjenicu da se obnova poljoprivrednih kapaciteta može racionalnije, naprednije i brže provoditi primjenom nauki dostignute i pomoći odgovarajućih naučnih ustanova, Poljoprivredni odsjek Odjela narodnog gospodarstva ZAVNOH-a je pripremio dobro razrađeni nacrt projekta pod naslovom »Zemaljska poljoprivredna stanica.« Njeni osnovni zadaci bili su: 1. ispitivanje svih poljoprivrednih grana na terenu Hrvatske, postojeće stanice, mogući i na inozemstvu, 2. pokusno-istraživalački rad u svrhu pronalaska najboljih načina za podizanje biljne i stočne proizvodnje, 3. usavršava-

vanie stručnih kadrova viših kvalifikacija za pojedine grane poljoprivrede i 4. saradnja s raznim naučnim ustanovama, naročito s Poljoprivrednim i Veterinarskim fakultetom.³⁵

Predviđeno je, da će tu Stanicu sačinjavati 10 zavoda, s velikom samostalnošću u djelokrugu svoga rada. Svakom zavodu utvrđeni su zadaci kojima će se baviti i njegova organizaciona struktura. Pored zemaljske projektirano je i 4 rajonskih poljoprivrednih stanica, među njima u: Gospiću, Petrinji i Mrzlim Vodicama. Ove ustanove nije se moglo zasnivati za vrijeme rata, osim u Dalmaciji koja je oslobođena u novembru 1944. godine. Vrijeme preostalo do kraja rata, dobro je iskorišteno za svestranu raspravu o njima, njihovim zadacima i organizacionim pitanjima, naročito o njihovoj ulozi u periodu obnove poljoprivrede. Rezultat tih rasprava bio je da su izvršene i neke izmjene u nazivima, naziv Zemaljska poljoprivredna stanica izmijenjen je u Zemaljski poljoprivredni zavod (ZPZ), a zavodi su dobili naziv instituti. Predviđeni su i stručnjaci za rad u tim ustanovama, pa su one odmah poslije rata organizirane i otpočinjale s radom.

Zemaljski poljoprivredni zavod imao je upravu i devet instituta. Upravitelj (ZPZ) bio je dr Artur Stare, Instituta za istraživanja tla i hranidbu bilja inž. Adela Perić, Instituta za agrikulturnu kemiju dr Marko Mohaček, Instituta za proizvodnju i selekciju bilja prof. Alojz Tavara, Instituta za zaštitu bilja dr Zeljko Kovačević, Instituta za voćarstvo, vinogradarstvo i vinarstvo dr Nikola Šerman, Instituta za slatkododno ribarstvo prof. Josip Planin, Instituta za stojarstvo dr Nikola Zdanovski, Instituta za poljoprivrednu ekonomiku inž. Oton Pancer i Instituta za poljoprivredno oruđe i strojeve inž. Eduar Bosanac. Ukupno je bilo 65 namještenika, od kojih su trojica upravitelji ZPZ-a i 2 upravitelja instituta bili profesori Poljoprivrednog fakulteta i tu su radili samo djelomično. ZPZ je imao samo 5 doktora nauka, ukupno 46 fakultetski obrazovanih ljudi, što s namještenicima 2 pokusna objekta ZPZ-a i Poljoprivrednog fakulteta i njegovim pokusnim objektima iznosi ukupno oko 150 svih namještenika, od čega 46 s fakultetskom naobrazbom, a među njima 9 doktora nauka (magistri u to vrijeme u oblasti poljoprivrede nisu postojali³⁶). Ograničavajući faktori u tom pogledu su bili: 1. malen broj fakultetski obrazovanih stručnjaka, 2. nedostatak novaca i 3. shvaćanje da su naučne ustanove u poljoprivredi nepotrebne.

Svestrano pokrenuti rad na obnavljanju zadruga brzo je davao zapažene rezultate. Tako je u referatu Mićana Pribićevića o organizacionim pitanjima na Prvoj okružnoj narodnoj skupštini Banije, održanoj 29. novembra 1944. godine, pored ostalog, rečeno da je: »25. novembra održana konferencija svih zadrugara koji su se ranije bavili zadrugarstvom na Baniji. To je bila okružna konferencija (...). Do danas je uspjelo 12 zadruga obnoviti. Jedna od tih ima 80 i više članova. (...).«³⁷ Na Prvoj okružnoj narodnoj skupštini Korduna (13. XII 1944) o obnavljanju zadruga je konstatovano: »Na terenu našeg okruga bilo je prije okupacije 31 razna zadruga s 2885 članova. Dolaskom neprijatelja u našu zemlju ove zadruge su prestale radom. Mnogi tadašnji zadrugari i rukovodioci ubijeni su od neprijatelja (...). Pošto je zadrugarstvo nakon oslobođenja igralo najvažniju ulogu kod obnove naše zemlje, to

³⁵ AIHRPH, kut. br. 77.

³⁶ Danas svi ti instituti — OOUR-i imaju ukupno 674 namještenika, od čega 270 fakultetski obrazovanih, a među njima 79 doktora nauka i 54 magistra.

³⁷ AIHRPH, NV, kut. 9».

se do sada poduzelo neke mjere, da bi se obnovilo i da bi nakon oslobo enja moglo odmah funkcionirati. Kod okružnog a i kod kotarskih NOO-a postoje referenti za zadrugarstvo, koji e uz pomo (narodnooslobodila kih) odbora organizirati zadružne odbore ta no po uputstvima zadružne konferencije koja je održana u Slunju, kao i po uputstvima ZAVNOH-a.«³⁸ U decembru te godine osnovan je i Privremeni odbor za obnavljanje zadrugarstva u Lici.

Zimski period bio je pogodan za propagandu obnavljanja zadruga, za dogovore i razmatranja raznih pitanja u vezi s tim, kao i ulogom zadruga na unapreivanju proizvodnje i prometa poljoprivrednih proizvoda seljaka gospodarstava. »Veliko zanimanje vlada u svim krajevima naše domovine. Narod svuda želi da putem svih vrata svojih zadruga, bez raznih nesavjesnih posrednika, nabavlja svoje potrepštine i prodaje svoje proizvode« — piše »Slobodni dom« i nastavlja: »Tako su u zadnje vrijeme na Kordunu osnovane 72 nove zadruge, a samo u kotaru Vrginmost 28 zadruga s 1200 članova, koji su uplatili preko 500000 udjela.«³⁹

Nekako u isto vrijeme »Vjesnik« izvještava s Banije: »Održana je konferencija predstavnika 66 novoosnovanih zadruga, koje danas broje 7500 zadrugara, a obuhvatile su svojim djelokrugom 139 sela Banije. Konferencija je sazvana sa svrhom da se izabere okružni odbor zadrugara, koji e rukovoditi radom zadruga na području cijelog okruga. Nakon svestranog raspravljanja o raznim pitanjima, koja interesiraju zadrugare, izabran je odbor u koji je ušlo 9 članova, i to četvorica iz glinskog, trojica iz dvorskog i po jedan iz petrinjskog i kostajnskog kotara. Konferencija je donijela zaključak da e se u budu e razmjena voditi preko zadruga.«⁴⁰

Radi obnove i unapreivanja zadrugarstva na području Hrvatske Predsjedništvo Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobo enja Hrvatske donijelo je na svojoj sjednici od 11. marta 1945. odluku o osnivanju Privremenog odbora za sreivanje zadrugarstva u Hrvatskoj. Odlukom je bilo precizirano da ovaj odbor do obnavljanja Glavnog zadružnog saveza, odnosno do izbora organa Glavnog zadružnog saveza, na području Hrvatske privremeno vrši sve nužne funkcije zadružnog saveza u smislu Zakona o privrednim zadrugama od 1937. godine i da predstavlja, štiti i unapreuje interese cjelokupnog zadrugarstva, kao i da u svim zadružnim pitanjima daje svoje mišljenje u cilju sreivanja zadružnih odnosa i ureivanja zadružne imovine.

Na osnovu ove Odluke Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Narodne vlade Hrvatske, koje je nastalo spajanjem Povjereništva poljoprivrede i Povjereništva šumarstva odlukom o osnivanju Narodne vlade Hrvatske 14. aprila 1945, preuzeo je dalje brigu o zadrugarstvu u Hrvatskoj, kao najviši državni nadzorni organ u Federalnoj Hrvatskoj. U tom svojstvu ono je 21. aprila donijelo rješenje o sastavu i dužnostima Privremenog odbora za sreivanje zadrugarstva u Hrvatskoj po kom ovaj odbor treba da se sastoji od predsjednika, potpredsjednika, tajnika i još 15 do 20 članova, koji se izme u sebe konstituiraju i sa injavaju širi odbor, koji iz svoje sredine bira uži odbor od 7 članova. Pomenutom odboru određeni su slijedeći zadaci:

- »1. koordinira i me usobno povezuje rad pojedinih zadružnih saveza, kako bi se postigli što bolji rezultati u rješavanju njihovih zadataka,

38 HAK, ONOO za Kordun, 4/591/1.

39 »Slobodni dom«, br. 5 od 1. marta 1945.

40 »Vjesnik« od 11. marta 1945.

2. vrši reviziju zadružnih saveza, a prema potrebi i samostalnih zadruga,
3. daje potstrek za osnivanje zadruga i pomaže tamo, gdje se pojavi težnja za osnutkom zadruga,
4. nastoji da se putem održavanja zadružnih skupština provede u najskorije vrijeme demokratizacija zadružnih ustanova, kako bi se ratom uništene zadruga, što prije obnovile, a postoje e poja ale aktivnost u radu,
5. vodi brigu da se rad zadružnih organizacija odvija u skladu s op im naporima oko što skorije obnove narodne privrede, zatim u skladu sa zadružnim na elima i pravilima,
6. izra uje formulare pravila, poslovnih knjiga, kao i sve ostale formulare, kako bi se na taj na in olakšao rad osniva ima i ostalim rukovodiocima zadružnih ustanova,
7. pripremi nacrt novog zadružnog zakona,
8. nastoji da se rad pojedinih grana zadružne djelatnosti me usobno upotpunjuje, te u tu svrhu predlaže zadružnim organizacijama op i program zadružnog rada,
9. odgaja nove zadružne kadrove organizacijom zadružnih te ajeva,
10. posve uje brigu zadružnoj nastavi i propagandi i u tu svrhu nastoji pokrenuti zadružno glasilo,
11. sredi zadružnu statistiku i
12. u svim ovim kao i ostalim zadružnim pitanjima stavlja obrazložene prijedloge Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Federalne Hrvatske, a prema potrebi i ostalim zainteresiranim Ministarstvima.⁴¹

Istog dana Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Narodne vlade Hrvatske imenovalo je i lanove Privremenog odbora za sre ivanje zadrugarstva u Hrvatskoj. To su bili:

Matkov Marko, seljak, vije nik ZAVNOH-a, lan Izvršnog odbora HSS-a, predsjednik Saveza zadruga naprednih livadara, iz ur evca,

Opa i Stanko Canica, seljak, pukovnik, lan Uprave saveza zadruga za poljoprivredni kredit,

Ku an Oskar, priv. inovnik, vije nik, ZAVNOH-a, tajnik Glavnog Saveza hrvatskih privrednih zadruga,

Brki Dušan, pravnik, ministar pravosu a Narodne vlade Hrvatske, sekretar Srpskog kluba vije nika ZAVNOH-a,

Kuzmi Ivan, seljak, lan Predsjedništva ZAVNOH-a i Izvršnog odbora HSS-a, povjerenik Gospodarske sloge u Dalmaciji,

Su evi Branko, nastavnik gra anske škole, lan Srpskog kluba vije nika ZAVNOH-a, lan uprave Saveza srpskih zemljoradni kih zadruga,

Gaži Franjo, seljak, potpredsjednik Narodne vlade Hrvatske, predsjednik Izvršnog odbora HSS-a, zadružni radnik, iz Podravine,

Dumandži Ante, priv. inovnik, lan Oblasnog narodnooslobodila kog odbora za Dalmaciju, zadružni radnik, iz Dalmacije,

Rapaji inž. Nikola Nikica, agronom, lan Srpskog kluba vije nika ZAVNOH-a, pomo nik ministra poljoprivrede i šumarstva,

Komadina Pero, seljak, lan SVNOJ-a, vije nik ZAVNOH-a, zadružni radnik, iz Hrvatskog primorja,

Ban Ivan, obrtnik, predsjednik Okružnog odbora JNOF-e za Gorski kotar, zadružni radnik, iz Gorskog kotara,

Radosavljevi Tanasije, u itelj, honorarni revizor Saveza srpskih zemljoradnih zadruga,

Lugar Janko, seljak, član Okružnog odbora JNOF-e za okrug Kordun, član uprave Saveza zadruga Gospodarske sloge,

Mataji Stjepan, tajnik Okružnog narodnooslobodilačkog odbora Brod, zadrugni radnik iz Slavonije i

Flec Ivan, radnik, član Zemaljskog akcionog odbora Jedinstvenih sindikata za Hrvatsku.

Naknadno su imenovani još neki članovi kao: Milan Pokrajac, Adam Cvijeti i dr.

U me uvremenu je 21. marta 1945. godine Inicijativni odbor za sreivanje zadrugarstva u Hrvatskoj prihvatio plan i program zadrugnih kurseva, koji treba da se održavaju u svim okruzima. Planirano je da ti kursevi traju 30 radnih dana sa po 6 sati nastave dnevno. Plan je bio jednak za sve kurseve i obuhvatali su slijedeće predmete i određeni broj sati nastave: Istorija zadrugarstva 20 sati, Istorija i razvitak NOP-a 21 sat, Zadrugne knjige 78 sati, Raun 41 sat i Gramatika, pravopis i pisanje 20 sati.⁴² Izrađen je i detaljan program nastave, pa se odmah po elos održavanjem kurseva u Lici, Kordunu i Pokuplju.

U skladu s usvojenim principima o obavljanju i širenju zadrugne organizacije na demokratskim principima, Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva Narodne vlade Hrvatske, na prijedlog Privremenog odbora za sreivanje zadrugarstva u Hrvatskoj, već u julu i po etkom augusta 1945. godine postavilo je privremene uprave u niz zadrugnih saveza. Pored brige o poslovanju saveza i uvanju njihove zadrugne imovine, njihov glavni zadatak bio je da što prije pripreme održavanje skupština zadrugnih saveza radi izbora njihovih rukovodećih tijela, donošenja pravila i programa rada, na osnovu Zakona o zadrugama i u skladu sa zadacima Privremenog odbora za sreivanje zadrugarstva u Hrvatskoj. Privremene uprave tada su postavljene u: 1. Savezu stolarskih udruga — predsjednik Tomo Vojković i 4 člana uprave, 2. Središnjem savezu hrvatskih seljaka zadruga — predsjednik Marko Matković i 6 članova, 3. Savezu zadruga »Gospodarske Sloge« — predsjednik Janko Lugar i 7 članova, 4. Glavnom savezu hrvatskih privrednih zadruga — predsjednik Jurica Draušnik i 6 članova, 5. Glavnom savezu srpskih zemljoradnih zadruga — predsjednik Stanko Canica Opančić i 7 članova, 6. Savezu zadruga za osiguranje stoke — predsjednik Marko Polović i 6 članova, 7. Savezu agrarnih zadruga — predsjednik Juraj Gašparac i 4 člana, 8. Savezu poljoprivrednih zadruga — predsjednik Stanko Canica Opančić i 3 člana, 9. Savezu zanatlijskih zadruga — predsjednik Ivan Hrvoj i 6 članova i 10. Likvidacionoj upravi Saveza zadruga državnih namještenika — predsjednik Tomo Nikšić i 8 članova.

Pošto su srpske zemljoradnike zadruge bile ukinute odmah po uspostavljanju NDH, znatan broj njih je obnovljen na oslobođenim područjima potkraj rata, a ubrzo poslije rata bilo ih je obnovljeno 220, pa je samo nekoliko mjeseci po oslobođenju održana u Zagrebu skupština za obnovu Saveza srpskih zemljoradnih zadruga. Na skupštini je učestvovalo 214 delegata, predstavnika srpskih zemljoradnih zadruga iz Hrvatske. Skupština je donijela pravila obnovljenog Saveza i izabrala njegov upravni i nadzorni odbor. U

42 AIHRPH, kut. br. 77.

Upravni odbor izabrani su: Stanko Anica Opa i , ministar građevina, predsjednik, Mile Pokuć, tajnik Narodnog Sabora Hrvatske, potpredsjednik, članovi: inž. Nikica Rapaji , pomoćnik ministra poljoprivrede i šumarstva Vlade Federalne Hrvatske, Branko Suvinić , upravnik SKD »Prosvjeta« iz Zagreba, Branko Miletić , upravnik Saveza srpskih zemljoradničkih zadruga, Uroš Zelić , zemljoradnik iz Zegara u Dalmaciji, Rade Svilar, zemljoradnik iz Korenice u Lici, Dušan Rkman zemljoradnik iz Perne na Kordunu, Jovo Marić , zemljoradnik iz Gline, Mladen Pavković , zemljoradnik iz Podravske Slatine, Lazo Lončar, zemljoradnik iz Daruvara, Dušan Rašeta, zemljoradnik iz D. Lapca, Zlato Uglješić , zemljoradnik iz Osijeka i Rade Tatalović , zemljoradnik iz Drežnice, Gorski kotar. U Nadzorni organ izabrani su: dr. Jozo Rajačić iz Zagreba, Milan Pokrajac, član Privremenog odbora za srećivanje zadrugarstva u Hrvatskoj, Adam Cvijetić , član Privremenog odbora za srećivanje zadrugarstva u Hrvatskoj, Nikola Crnek, zemljoradnik iz Kuzanaca u Slavoniji, Mile Radaković , zemljoradnik iz Bruvna u Lici, Jovo Komljenović , zemljoradnik iz Latinovaca u Slavoniji i Gojko Ležajić , zemljoradnik iz Kistanja u Dalmaciji.

Novom tipu zadruga, seljaka i radnika zadrugama, nije poklanjana pažnja u toku intenzivnog rada na obnavljanju zadruga. Tek u samom osvitlu potpunog oslobođenja zemlje (u aprilu 1945) podneseni su Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva neki konkretni prijedlozi za osnivanje takvih zadruga. Bilo je to u Dalmaciji, koja je bila skoro sva oslobođena još od novembra 1944. godine, pa je tamo razvijen veoma obiman konkretan rad na obnavljanju bivših i osnivanju novih zadruga, pri čemu su se javljale i težnje da se pristupi konkretnom radu na zasnivanju novih oblika zadruga, pa i seljaka i radnika. Stariji komunisti su, na osnovu predstave o kolhozima u SSSR-u, smatrali »da su ove zadruge preteće jedne zaista srećne budući nosiće našeg radnog seljaštva. To je konaćno cilj kome trebamo težiti u interesu boljeg života i blagostanja nas i naših pokoljenja. Idući samo tim putem stvoriti ćemo od naše zemlje — zemlju srećnu i blagostanja naših naroda.«

Prve takve zadruge osnovane su u jesen 1945. godine u selima: Hrastovac, Oprisavci, Sela i Zabno, na osnovu odobrenja navedenog Ministarstva, koje je uslijedilo poslije temeljitog stručnog ispitivanja subjektivnih i materijalnih uslova u tim selima. S obzirom na to kako su te zadruge shvaćene, nije se smjelo dozvoliti da propadnu, jer bi se tako mogla kompromitovati i sama ideja. Iako su ove zadruge osnovane samo tu i tamo, njima je Ministarstvo upućivalo i stručnjake da im pomognu u zasnivanju organizacije i primjene odgovarajućih agrotehničkih i zootehničkih postupaka i dr. Princip je bio »treba postupati pri osnivanju ovih zadruga oprezno. Analizirati sve momente koji odlučuju o uspjehu i razvitku zadruge.« Trebalo je »da se osnivaju tamo, gdje ekonomske prilike daju garanciju za njihov uspjeh«, naroćito paziti i imati u vidu da zadruga može uspjeti samo tamo, gdje se združivanjem mogu postići i bolji rezultati, nego individualnim radom, vodeći računa o tome da se mogu primijeniti savremena sredstva za obradu i proizvodnju.« Najzad, treba shvatiti da pri stvaranju ovih »zadruga je potrebna određena postepenost. (...) Neophodno je potrebno, da zadruge ove vrste, koje postoje u pojedinim okruzima, postanu zaista uzorne.⁴³ U periodu obnove one su osnovane samo eksperimentalno.

⁴³ Referat na I kongresu zadrugara Hrvatske, održanom u Zagrebu 15. 1 1946, u rukopisu kod autora.

Broj ano to izgleda ovako: godine 1945. osnovane su 4 takve zadruge (neki izvori kažu 5), u 1946. godini bilo ih je oko 50, što u pogonu, što u osnivanju, u jesen 1947. godine 112, a decembra 1948. godine 320. I ovo je ve bilo ubrzano, i to djelovanjem političkog faktora, manje ekonomskog. Me utim, U 1949. godini, odmah u januaru, nastaje u tom pogledu snažan preokret. Drugi plenum CK KPJ održan januara 1949. godine »usmerio (je) partijske organizacije na bržu izgradnju i proširenje socijalističkog sektora na selu. (...) Plenum je donio zaključak da se težište baci na stvaranje seljačkih radnih zadruga (...). s više smjelosti i bržim tempom«, a »kurs na ubrzano stvaranje seljačkih radnih zadruga došao je tada i kao rezultat težnje da se klevetnički napadi izloženi u Rezoluciji Informbiroa negiraju, me u ostalim, i spremnošću jugoslovenskih komunista da sprovedu kolektivizaciju i jugoslovenskog radnog seljaštva.«⁴⁴ Izraz »s više smjelosti« nije ograničavao izvršioce, ni u pogledu primjene metoda, ni u pogledu izvora sredstava, ni u pogledu broja novoosnovanih seljačkih radnih zadruga, bez obzira na njihove ekonomske i druge okolnosti. Zato je ve 1. februara 1949. godine bilo 365 tih zadruga, a to je za 12% više od navedenog stanja na kraju prethodne godine. Do 30. juna t. g. broj seljačkih radnih zadruga ve je narastao na 1189, a to je za 271% više nego 1. januara 1949. godine. Do kraja godine ve ih ima 1596 ili za 498% više.

Od svih kotara u SR Hrvatskoj najveći i procent kolektivizacije, prema Perspektivnom planu razvitka seljačkih radnih zadruga u Hrvatskoj, postigli su do kraja te godine lički kotarevi, Udbina 74,49%, Titova Korenica 51,74%, Donji Lapac 29,31%, Gospić 25,9%. Dakle, oni kotari, koji su i prije drugog svjetskog rata spadali me u privredno najnerazvijenije, a koji su za vrijeme toga rata podnijeli najveće ljudske i materijalne žrtve. Značaj toga, me utim, dolazi do punog izražaja tek, kad se uzme u komparaciju npr. Bjelovarska oblast, koja ima dobro zemljište i koja je i tada imala veoma napredno stovarstvo (govedarstvo, konjarstvo, svinjarstvo) i dobro razvijenu ratarsku proizvodnju, a u ratu je, u odnosu na navedene kotare, neuporedivo manje stradala. U toj oblasti je, naime, od ukupnog broja domaćinstava, koja su prema navedenom perspektivnom planu dolazila u obzir za kolektivizaciju, ušlo u seljačke radne zadruge samo 3,18% do kraja 1949. godine. U oblasti Karlovac, u koju je spadala i Lika, partijska rukovodstva, Oblasni komitet KP i niži komiteti KP najviše su se zalagali za što bržu kolektivizaciju, što se vidi i u poduzimanim mjerama prema članovima KP radi neulaska u seljačke radne zadruge. U 1949. godini u tim zadrugama bilo je u toj oblasti 2816 članova KP, a izvan njih, u selima, u kojima su one osnovane 1651 član KP. Zbog neulaska u seljačke radne zadruge u toj je oblasti najviše kažnjeno (240) i isključeno (190) članova KP. U nekim oblastima bilo je sasvim drukčije. Kao na primjer u oblasti Rijeka kažnjeno je samo 6 i isključeno iz Partije 20 članova.

U ovom periodu velike materijalne štete pretrpjeli su oni seljaci, koji su svoj živi i mrtvi inventar unijeli u seljačke radne zadruge, posebno u onim kotarima, pa i cijelim nekim oblastima, gdje je kolektivizacija bila uhvatila najviše maha. Me utim, tako nastale velike štete poslije rasformiranja tih

⁴⁴ Kolektiv autor, Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1988, str. 472, 473. i 474.

zadruga nijesu nadoknatile, iako su seljaci u te zadruge ulazili na zahtjev i u općem interesu, pa i uz primjenu nasilnih mjera. Zbog toga je za mnoge seljake porodice, naročito u Lici i Kordunu, bilo jedino rješenje da se isele tamo gdje su mogli da zasnuju život. Tako su te zadruge, za razliku od navedenih inilaca obnove, bile inilac razaranja u oblasti poljoprivrede.

Stevo Radanovi

Agrarna reforma i kolonizacija na okrugu Karlovac

Osvrt na stanje do agrarne reforme i mjere u vezi s njom

Provođenje agrarne reforme i kolonizacije u novoj Jugoslaviji neposredno po završetku NOR-a po svom političkom i socijalnom značenju spadalo je među najprioritetnije zadatke naše nove narodne vlasti, s obzirom na naslijeđene odnose i stanje koje je do tada vladalo u agraru i agrarnoj politici. Ranije agrarne reforme u Kraljevini Jugoslaviji bile su parcijalne i nepravilne, nisu zadirale u vlasništvo krupnih zemljoposjednika. Zato je postojao veliki nesrazmjer između pojedinih kategorija vlasnika zemlje, a pogotovo u odnosu na one koji je uopće nisu imali, ili su je imali sasvim malo i bili prisiljeni da rade na tuđoj zemlji kao najamni radnici, zakupci ili napoli ari. Od 2 miliona domaćinstava koliko ih je bilo u Kraljevini Jugoslaviji prema popisu stanovništva iz 1931. godine, preko 68% imalo je posjed manji od 5 hektara. Ogromne površine šuma i oranice uživao je mali broj veleposjednika. Samo 208 krupnih vlasnika s posjedom preko 500 hektara na više, držalo je 389.826 hektara zemljišta, dok je 337.429 seoskih domaćinstava od 1—2 hektara raspolagalo sa svega 540.369 hektara zemljišta.¹

To rješenje govori koliko su bivši režimi špekulirali s agrarnom reformom i koliko je takvo stanje u agrarnim odnosima ekonomski teško pogodalno ogromni broj siromašnog seljaštva širom zemlje. Ovakva situacija i uslovi života koje je ona uzrokovala omogućili su najrazličitije vidove eksploatacije siromašnih seljaka i bezzemljaša, počevši od mizernih plaća i nadnica najamne radne snage kod veleposjednika i seoskih gazda, preko zelenoških dugova i kamata, zakupnih odnosa, napolice itd. što je sve skupa, a naročito u nekim krajevima Hrvatske, bilo zadržalo još krupne feudalne ostatke.

Zbog nerazvijenosti industrije i gradova plasman poljoprivrednih proizvoda je bio pretjerano ograničen, pa su seljaci bili prisiljeni da svoje i onako skromne viškove daju u bescijenje, jer nisu imali drugoga izlaza. Pri takvim odnosima, uz veliku prezađženost, niske cijene i nemogućnost prodaje, u selu se konstantno vršilo raslojavanje. Mnoga su seoska domaćinstva ekonomski propadala pa je to izazivalo znatne ekonomske emigracije u druge države, a u zemlji je stalno rastao broj seoske sirotinje.

¹ Predgovor. II izdanje Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Zbirka propisa, Beograd, april 1948.

I pored ovih injenica, nije se moglo očekivati da će postojeti a vlast riješiti ove odnose u korist bezzemljasa i seoske sirotinje, jer su interesi i naklonjenost te vlasti bili na strani veleposjednika i bogataša. Tako je stolje ima željno o ekivana pravedna agrarna reforma i podjela zemlje došla tek 1945. godine, odmah po završetku NOB-e i socijalisti ke revolucije. Ciljevi naše revolucije bili su odlučno na strani radnika i siromašnih seljaka.

Ve 23. augusta 1945. godine Privremena narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije donijela je me u prvima Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji, a odmah iza toga je Sabor Federalne Hrvatske, 24. novembra 1953. godine, donio Zakon o provo enju agrarne reforme i kolonizacije na podru ju Federalne Hrvatske.

Osnovna intencija ovih zakona sastojala se u tome da zemlja pripadne onima koji e je sami obra ivati te, u vezi s tim, da se likvidiraju veliki privatni posjedi koji su obra ivani uz eksploataciju tu e radne snage. Provo de i dosljedno ove principe izvršena je eksproprijacija privatnih posjeda ija je površina svakog od njih bila ve a od 45 hektara, odnosno iznad 25—35 hektara obradive zemlje, zatim eksproprijacija posjeda banaka, dioni kih društava, poduze a, crkava, manastira, vjerskih ustanova itd. Isto tako pod udar eksproprijacije došla su i seoska poljoprivredna doma instva koja su imala više od 25 odnosno 35 hektara obradive zemlje, s tim što je republikama prepušteno da one svojim zakonima utvrde kona ne agrarne maksimume za seoska poljoprivredna gospodarstva s obzirom na vrstu kulture i kvalitete zemlje u pojedinim dijelovima Jugoslavije. Isto tako u društveni agrarni fond unijeti su i oni posjedi koji su u toku rata ma iz koga razloga ostali bez pravnog nasljednika kao i višak zemljišta preko 3 hektara od onih vlasnika kojima glavno zanimanje nije bila poljoprivreda.

Nadalje, ovom zemljišnom fondu, koji je stvoren eksproprijacijom posjeda, dodana su sva obradiva zemljišta njema kih državljana i lica njema ke narodnosti u Jugoslaviji, ija su zemljišta konsfiskovana prema Odluci Antifašisti kog vije a narodnog oslobo enja Jugoslavije od 21. novembra 1944. godine, kao i zemljišta narodnih neprijatelja kojima je zemlja konsfikovana na osnovu sudskih presuda.

Tako je radikalnim i jedinstvenim planom provo enja agrarne reforme pomo u eksproprijacije i konsfikacije zemlje otvoren u Jugoslaviji društveni zemljišni agrarni fond koji je iznosio ukupno 1,564.000 hektara, od kojih je 1,075.000 hektara bilo obradive zemlje i ona se pretežno nalazila u Autonomnoj Pokrajini Vojvodini zatim u Slavoniji i Baranji. Iz toga dijela obradivog zemljišta podijeljeno je 438.000 hektara na 246.000 siromašnih porodica doma ih agrarnih interesenata u mjestima gdje žive ili bližoj okolici iz kotarskog zemljišnog fonda, dok je 359.700 hektara zemlje podijeljeno na 60.000 porodica kolonista, doseljenika iz drugih republika, mahom boraca u esnika narodno-oslobodila ke borbe. Od preostalog zemljišta iz toga fonda osnovana su društvena poljoprivredna imanja.²

Me utim, kako ovaj zemljišni fond nije bio toliki da bi se iz njega mogle podmiriti sve potrebe siromašnih seljaka, bilo je nužno utvrditi kriterije tko ima pravo prvenstva u dodjeli zemlje iz fonda. Kriteriji su odre eni za agrarne interesente koji su zemlju dobivali u manjim površinama, uglavnom, kao poja-

2 Isto.

anje svog postojećeg posjeda, kao i za koloniste koji su dobivali i zemlju i gospodarske zgrade. U vezi s tim je Ministarski savjet Demokratske Federativne Jugoslavije propisao Uredbu o redu prvenstva, koja glasi:

1. »Pravo prvenstva u dodjeljivanju zemlje u smislu l. 16 Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji od 23. augusta 1945. godine uživaju zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje, koji su:

— borci i invalidi partizanskih odreda narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i Jugoslavenske armije;

— porodice i siročad poginulih boraca iz prethodnog stava,

— žrtve i porodice žrtava fašističkog terora (tj. lica koja su od strane okupatora ili njegovih pomagača hapšena, mučena, osuđivana, internirana ili držana u zarobljeništvu i porodice takvih ubijenih lica) i

— invalidi iz prošlog rata (1912—1918) i aprila 1941.)«³

Za ostvarivanje ovih stavova u provođenju agrarne reforme i kolonizacije bile su pri kotarskim, gradskim, okružnim, oblasnim i pokrajinskim narodnim odborima i pri Vladi DFJ formirane komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju. Kod mjesnih narodnih odbora osnovani su odbori agrarnih interesenata kao pomoćna i savjetodavna tijela komisijama, koji su imali značajnu ulogu pri utvrđivanju objekata, kao i kod utvrđivanja lica (subjekata) kojima je dodjeljivana zemlja iz agrarnog fonda. Poslove koji su bili u nadležnosti republike u agrarnoj reformi i kolonizaciji obavljao je Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju pri Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Narodne Republike Hrvatske.

Treba ista i da je kotarskim komisijama, kao prvostepenim organizacijama, pripao najteži dio poslova u provođenju agrarne reforme i kolonizacije, jer su one za relativno kratko vrijeme (od donošenja Zakona u augustu 1945. pa zaključno do 31. decembra 1946. godine) trebale da završe obimne poslove, koji su bili propisani Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji a odnosili su se na slijedeća pitanja: a) utvrđivanje agrarnih objekata, b) utvrđivanje agrarnih subjekata i dodjeljivanje zemljišta, c) uvođenje agrarnih subjekata u posjed dodijeljenog im zemljišta, d) utvrđivanje naknade za eksproprijiranu zemlju i utvrđivanje cijene zemljišta dodijeljenog pojedinim agrarnim subjektima, e) dostavljanje pravomoćnih odluka zemljišno-knjižnom sudu radi zemljišnoknjižne provedbe, f) kolonizacija i g) organiziranje premjera i parcelizacije agrarnog zemljišta.⁴

Naseljavanje kolonista u AP Vojvodinu

Kod prikazivanja naseljavanja kolonista u Bačku s područja okruga Karlovac mora se poći od činjenica koje su predstavljale osnovne kriterije za sti-

³ Službeni list DFJ br. 88 od 7. septembra 1945. Okružna i kotarske komisije bile su sastavljene od predsjednika i članova. Administrativne poslove u komisijama vodili su agrarni referenti, a u okružnoj komisiji poslove je obavljao izvjestilac. Predsjednici komisija i agrarni referenti bili su u kotaru Karlovac Janko Obradović i Alfons Trojan, u kotaru Ogulin Mijo Salopek, i Janko Petrak te Franjo Kurelac, u kotaru Slunj Rade Klari i Ante Stojanović, u kotaru Pisarovina Stjepan Martinković i dr Zdenko Valles, u kotaru Vojni Stevo Kokir i Ilija Skorupan te Ante Stojanović, u kotaru Vrginmost Buro Danković, Dušan Roknić i Rade Stojanović, u kotaru Vrbovsko Josip Dokman i Ivan Poćerni, u kotaru Zumberak Ivica Ilijani i dr Zdenko Valles. U Okružnoj komisiji Karlovac predsjednici su bili Stevo Radanović i Miloš Basara, a agrarni izvjestilac dr Zdenko Valles.

⁴ Isto.

canje prava na dodjelu zemlje u esnicima NOB-e. Poznata je injenica da je seosko stanovništvo na kordunskoj i žumbera koj regiji oduvijek živjelo teško i siromašno na svojoj škrtoj i neplodnoj zemlji, jer u ve ini esto puta nije moglo osigurati niti najosnovnije poljoprivredne prehrambene artikle za život. Pored toga taj je narod ve od prvih dana ustanka 1941. godine masovno u estvovao u NOB-i, dao velike ljudske žrtve i podnio ogromna materijalna razaranja kroz etvorogodišnju borbu. Samo u kotarima Slunj, Vojni i Vrginmost u estvovalo je u jedinicama NOVJ 16.087 boraca, od kojih je dalo živote 3.836, a popaljeno je 11.265 ku a za stanovanje. Radi toga je posve razumljivo zašto su borci NOB-e s toga podru ja došli me u prvima u plan za naseljavanje u Vojvodini. Pri tome treba dodati da je zemljišni fond, koji je bio namijenjen za vanjsku kolonizaciju, bio ograni en i nedovoljan za masovnu kolonizaciju, pa su iz njega mogli dobiti zemlju borci s najdužim provedenim vremenom u NOB-i, dakle oni koji su ponijeli najve i teret u oslobo enju naše zemlje. Upravo takvih je bio velik broj u okrugu Karlovac. Imaju i sve to u vidu, Ministarstvo za poljoprivredu odobrilo je da se iz ovog okruga 2000 porodica naseli na podru je Ba ke.

Da bi se pravilno usmjerila aktivnost narodnih odbora i politi kih organizacija na terenu u pripremama za podnošenje zahtjeva boraca za kolonizaciju, zauzet je stav da pravo prvenstva na kolonizaciju s podru ja okruga imaju borci iz 1941. i 1942. godine, s tim da se pojedini iznimni slu ajevi mogu uzimati u obzir i izvan ovih kriterija. Nakon toga se ubrzano radilo u svim kotarskim komisijama na prikupljanju molbi za kolonizaciju od u esnika NOB-e. Kako su stizale, odmah su upu ivane u Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva u Zagrebu.

Radi bolje saradnje svih odgovornih organa za kolonizaciju, Okružni narodni odbor Karlovac je uputio Dušana Pai a kao delegata u Ministarstvo radi koordinacije poslova na kolonizaciji izme u okružne i kotarskih komisija te republi kim organima, a preko njih i s Glavnom komisijom u Novom Sadu. Istovremeno je bila upu ena jedna grupa politi kih radnika — delegata u Pokrajinski narodni odbor u Novi Sad radi pomo i. U toj delegaciji su bili: Mile Zrvar, Mihajlo Bun i i ana Bogdanovi -Pavlina iz kotara Vojni ; Todor Miloševi i Todor Klisuri iz kotara Slunj; Dane Boca iz kotara Plaški; Luka Ca i dz kotara Žumberak i Dušan Rkman iz kotara Vrginmost. Glavna komisija za naseljavanje u Novom Sadu uputila je ove delegate u Krnjaju, Kljaji evo i onoplju, a Dušan Rkman je ostao u Novom Sadu radi koordinacije naseljavanja kolonista iz Hrvatske. Zadatak delegata je bio da sa sreskim organima u Somboru i mjesnim narodnim odborima u Krnjaji i Conoplji izvrše pripreme za dolazak kolonista jer su ova dva mjesta bila odre ena za naseljavanje kolonista s okruga Karlovac, odnosno s Korduna, iz kotara Plaški i Zumberka.

Rješavanje podnijetih bora kih molbi u Glavnoj komisiji teklo je brzo i bez velikog administriranja. Kada bi koji kotar prikupio dovoljan broj odobrenih molbi da se može popuniti kompozicija vlaka, tada bi se ona odmah formirala i bila stavljena na raspolaganje tome kotaru. Zahvaljuju i upravo dobroj organizaciji i odgovornosti svih sudionika na izvršavanju ovih zadataka, bilo je i mogu e za relativno kratko vrijeme obaviti obiman posao na kolonizaciji velikog broja porodica.

Koliko je, odakle i kada otpremljeno kolonista vidi se iz ove tabele:⁵

Kotar	Broj porodica	Dan ukrc.	Broj vagona	Broj grla stoke	Komada oru a	Željezni ka stanica
Slunji i Plaški	261	11. i 19. XI 1945.	69	246	33	Plaški
Slunji	356	18. XI 1945. i 22. XII 1945.	92	456	45	Plaški
Plaški	112	24. XII 1945.	54	117	15	Plaški
Vojni	280	11. i 13. XII 1945.	76	212	24	Karlovac
Vrginmost i Sjenjak	136	19. XII 1945.	54	138	7	Vrginmost i Karlovac
Sjenjak	39	17. XII 1945.	20	40	5	Skakavac
Cetingrad	86	20. XI 1945.	38	107	8	Topusko
Zumberak	39	11. XII 1945.		4	–	Karlovac
Vrginmost	100	27. I 1946.	50	–	–	Vrginmost
Ukupno	1409		453	1320	137	

Iz tabele se vidi da je u razdoblju od 2 mjeseca u Ba ku otpremljeno 12 ve ih transporta s 1409 kolonisti kih porodica i oko 7500 njihovih lanova, mahom s Korduna, Plaš anske doline i Žumberka, što samo po sebi govori koliko je na ovom zadatku trebalo uložiti napora od strane narodnih odbora i drugih organizacija da se ovaj posao, i pored ogromnih teško a, obavi na vrijeme. Ve ina ovih porodica bila je udaljena 10—20 km od željezni kih stanica. U to vrijeme ne samo da nije bilo kamiona za prevoz ovih ljudi i njihovih prtljaga nego je nedostajalo i seoskih konjskih i volovskih sprega, pa je i njih bilo teško prona i. U porodicama je bilo starih i bolesnih lanova, koji nisu bili oduševljeni što napuštaju svoj rodni kraj, pa su se doga ali slu- ajevi da su u posljednji as odustajali od selidbe i stvarali organizatorima i odgovornim organima za kolonizaciju probleme. Ratna pustošenja ostavila su i druge nevolje koje se po završetku rata nisu mogle brzo otkloniti. Radilo se o teškim uslovima stanovanja u malim ratnim »bajtama«, slaboj ili bolje re i nikakvoj odjevenosti, nedostatku posteljine i drugog pribora, lošim higijenskim uslovima života pa i ušljivosti od koje se još mnoga sela i porodice nisu mogle osloboditi zbog pomenutih uslova u kojima su živjeli. Radi toga je bila obaveza zdravstvenih ekipa da prije ukrcavanja kolonista u vagone izvrše raskuži-

⁵ Podatke za otpremljene transporte dao je Dušan Pai koji je kao delegat u Ministarstvu poljoprivrede i šumarstva Hrvatske vodio evidenciju otpremljenih kolonista. Neki transporti s manjim brojem porodica nisu uneseni u ovaj pregled, pa ga treba smatrati nepotpunim.

vanje (dezinfekciju) odje e i posteljine gdje je to bilo potrebno. Pri poduzimanju ove mjere moralo se taktizirati i voditi ra una da za nju ne saznaju kolonisti prije nego što stignu na mjesto ukrcavanja. Tako je itavi jedan transport bio podvrgnut dezinfekciji na željezni koj stanici u Vrginmostu prije ukrcavanja.

Velikih teško a bilo je i u vezi s vagonima, jer je u ono vrijeme bilo teško dobiti onoliki broj vagona koliko je trebalo. Vagoni su bili uništeni u ratu, a u isto vrijeme vršena je kolonizacija i iz drugih krajeva Jugoslavije za koju je tako er trebalo osigurati vgone. Uz to je bilo slu ajeva da je u ovim vlakovima bilo i neispravnih vagona, pa su kvarovi na njima znali zaustaviti cijeli transport, koji bi stajao na pruži dok se kvar ne otkloni ili vagon ne zamijeni. Zbog toga su putovanja obi no trajala dugo i to su uistinu bili »vlakovi bez voznog reda«. Svaki je transport imao svoje voditelje koji su vodili ra una o urednom putovanju i rješavanju drugih problema koji bi se javljali u toku puta.

Po dolasku u nova prebivališta doseljenike su do ekali i novi problemi s kojima se oni nisu susretali u rodnom kraju. Naime, osim trenutna njih problema s ishranom veliki problem je bio ogrev. Ponegdje je bilo slame i kukuruzovine, što se obi no upotrebljavalo za ogrev u Vojvodini, ali nedovoljno za sve koloniste, koji nisu navikli na takav ogrev. Odmah su poduzete mjere za dopremu ogrevnog drveta iz krajeva otkuda su kolonisti došli. Pri e o tome kako su kolonisti ložili podove, nemaju i kulture i osje aja prema višem stambenom standardu, nisu uop e ta ne. Istina je bila da se narod u sasvim novim i druga ijim uslovima života našao usred zime bez ogreva i vatre, što je stvarno bio veliki problem.

Proces navikavanja kolonista na vojvo anske prilike nije išao brzo i bez problema, pogotovo kod onih koji su i došli s izvjesnom rezervom. Tako se ve u prvoj i drugoj godini boravka u novoj sredini jedan dio nije mogao naviknuti na vojvo ansku ravnicu i zov rodnoga kraja kod njih je nadja ao o ite prednosti života u Ba koj. Bilo je i takvih, istina malo, koji se nisu vratili u rodni kraj, ali se nisu prihvatili ni posla oko obrade zemlje koju su dobili, ve su se odavali alkoholu i namaru. Me utim, najve i broj porodica dobro se snalazio i brzo privikavao novom na inu života i rada. Oni su brzo osjetili i uvjerali se da njihov rad i napori daju bolje rezultate i ve u korist od obrade zemlje koju su dobili, nego što su istim radom postizali na svome ranijem gospodarstvu. Naravno da je to kod ljudi stvaralo i druk iji odnos prema radu i podsticalo ih na ve a zalaganja.

Ratnici-kolonisti, odani socijalisti kom razvoju i narodnoj vlasti, slijedili su politiku Partije i u novoj sredini i bili prvi nosioci i organizatori osnivanja selja kih radnih zadruga. Kad su kasnije ove zadruge rasformirane, oni su se uklju ili u druge oblike saradnje i kooperacije s društvenim sektorom poljoprivrede. Mnogi kolonisti su postali uzorni kooperanti s društvenim sektorom i napredni poljoprivredni proizvo a i. Tako su doju erašnji seljaci, koji su na svom ranijem posjedu jedva proizvodili za prehranu svoje porodice, sada postali robni proizvo a i žita, še erne repe, uljarice, tovnih svinja, prasadi za potrebe tova u društvenom sektoru itd. Njihovi visoki prinosi žitarica i drugih poljoprivrednih proizvoda zapanjili su starosjedioce. Napredak je bio vidljiv i na drugim podru jima društvenog života: obrazovnom, zdravstvenom, kulturnokomunalnom i drugima. Podizani su domovi kulture, proši-

rivane i građene nove škole i zdravstvene ustanove. Ranije blatne i prašnjave ulice dobile su asfalt, izgrađeni su vodovodi i voda uvedena u kuće.

Kolonisti-doseljenici nisu zaboravili ni svoj rodni kraj. Naprotiv, oni stalno održavaju dobre veze sa rođacima i prijateljima u krajevima iz kojih su se doselili. Posljednju kulturnu i druge manifestacije naročito povodom nekog značajnog događaja iz vremena NOR-a. Nisu rijetki ni slučajevi da se u esenciji NOR-a, pa i mlađe generacije, rado odazivaju boracima organizacijama iz njihovih bivših mjesta u pružanju novane pomoći kada je u pitanju izgradnja spomen-obilježja iz NOR-a, kao npr. spomenik na Petrovoj gori i mnogi drugi.

U vremenu januar-mart 1948. godine kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju održale su svoje posljednje sjednice. Na njima su podnijeti sumarni izvještaji o kolonizaciji, nakon čega su izvršeni likvidacioni postupci, odnosno komisije su predale svoje arhive i prestale s radom. Podaci iznijeti u tim dokumentima o ukupnom broju koloniziranih boracima i njihovih članova s područja okruga Karlovac neosporno su najbliži stvarnosti. Polazeći od tih podataka, ne uzimajući u obzir one koji su se u međuvremenu vratili iz Bačke, iz bivših kotareva koji su nekada pripadali okrugu Karlovac kolonizirano je: iz kotara Ogulin 244 domaćinstva s 1220 članova, kotara Slunj 553 domaćinstva s 2.931 članom, kotara Karlovac 10 domaćinstava s 53 člana, kotara Pisarovina 15 domaćinstava sa 75 članova, kotara Vojni 321 domaćinstvo s 1711 članova, kotara Vrginmost 225 domaćinstava s 1192 člana, kotara Vrbovsko 5 domaćinstava s 25 članova i iz Žumberka 120 domaćinstava sa 636 članova, odnosno ukupno 1493 domaćinstava sa 7843 člana.

Kolonizacija boracima i njihovih porodica iz bivšeg okruga Karlovac izvršena je uglavnom planski i organizirano. Međutim, bio je značajan broj i onih porodica koje su se doseljavale u manjim transportima i manjem broju, pa i pojedinačno. Među ovima posljednjim bilo je i onih koje su ranije bile odustale od kolonizacije, pa su se kasnije opet za nju odlučile. One su se osim Krnjaje i Conoplje, gdje je naseljen najveći broj kolonista iz okruga Karlovac, naseljavale u Sombor, Sentu, Bajmok, Miletičevu, Bezdanu i druga mjesta. O njihovom broju nema podataka, ali se zna da nije popunjena odobrena kvota od 2000 porodica za preseljenje iz Korduna, područja Plaškog i Žumberka, odnosno da ih nije toliko ostalo u Bačkoj, jer ih se par stotina vratilo natrag. Ovdje još treba dodati i to da je kolonizacija naprijed iznijetog broja porodica iz kotara Ogulin, izuzimajući i onaj dio porodica s bivšeg kotara Plaški, izvršena pretežno na području Bajmoka, a u manjem broju i u Crvenku.

Osim Bačke, jedan dio kolonista iz okruga Karlovac naselio se u Srijemu u mjestima Ruma, Indija, Pazova, Baška i dr. Izvjestan broj porodica naselio se i na području kotareva Osijek i Vukovar u mjestima: Berak, Lovaš, Ilok i druga, ali se o njihovom broju ne može ništa određenije reći. I konačno nekoliko porodica kolonizirano je na području okruga, u kotaru Pisarovina i kotaru Žumberak. Tako je na imanje dr. Vlatka Matića u Kupincu naseljeno 6 porodica s 19 članova na 55 jutara zemlje, a 11 porodica na 61 jutro zemlje u Pribiću.

Na ovaj način je naša socijalistička zajednica i na djelu dokazala svoju revolucionarnu dosljednost u ostvarenju svoga političkog programa, toliko puta isticanog, da zemlja pripada onome tko je obrađuje. Ali, time je naša društvena zajednica ispunila i svoj dug prema jednom dijelu svojih boraca, dajući im zemlju i kuće u vlasništvo.

Uz sve što je naprijed rečeno o kolonizaciji boraca, ovaj bi prikaz bio još potpuniji i vjerniji dokumenat, kada bi u njemu bio dat i poimeni pregled svih doseljenih porodica u Bačku i druge krajeve Vojvodine i Slavonije. Međutim, to nije bilo moguće za sve uiniti. Ali, pošto se raspolaže sa takvim pregledom za 1.070 porodica naseljenih na 8.133 jutra zemlje u Krnjaji, odnosno Kljajevu, gdje i jeste najveća koncentracija kolonista, navodim njihova imena:

1. ARBUTINA Jovana Mile, došao sa 5 članova porodice iz Dugog Sela, Arlov Stanka Dragan 4 iz Trstenice, Arlov Petra Miljkan 6 iz Bovića: Arlov Petra Nikola 5 iz Bovića, Arlov Stanko 6 iz Bovića, Arlov Dušana Evica 5 iz Bovića.

2. BAKI Petra Petar 11 članova iz Donje Visoke, Basara Mihajla Pavle 7 iz Svinjarice, Bižić udova Stana rođena Božić 3 iz Sjeni aka, Bjelivuk ure Gojko 10 iz Bjelog Klanca, Bjelivuk Marka Mileta 9 iz Bjelog Klanca, Bjeli Mihajla Marko 9 iz Vrela Utinje, Bjeloš Mile Nikola 8 iz Sjeni aka, Bjeloš Mile Petar 4 iz Sjeni aka, Bjeloš udova Milić Stana rođena Suzić 4 iz Sjeni aka, Bjeloš Mile Stevo 4 iz Sjeni aka, Blanuša ure Gojko 8 iz Miholjskog, Bojani Sime Stanko 6 iz Koranskog Brega, Branisavljevi Milić Nikola 6 iz Perjasice, Bulat Pane Veljko 5 iz Podgorja, Bulat Petra Dragan 9 iz Vrginmosta, Breberina Sime Nikola 8 iz Vrela Utinje, Bujan Marka Rade 3 iz Prkosa, Borota Pavia Petar 5 iz Batinove Kose, Bulat Bože Milan 4 iz Kirina, Bulat Sime Mile 7 iz Kirina, Bujan Miloša ure 5 iz Vrela Utinje, Bujan Stevana ure 5 iz Katinovca, Bujan Radovana Milić 7 iz atrnje, Bujan Sime Miloš 7 iz Catrnje, Bunjevac Mile Dušan 9 iz Vojnovca, Bujan Rade Mihajlo 3 iz Gornjeg Skrada, Božić Miloša Mile 4 iz Visoke, Bjelivuk Petra Jovan 7 iz Kozara, Bojani Rade Milan 6 iz Pješaniće, Boli Nikole ure 5 Donji Skrad, Boca Nikole Petar 5 iz Kunića, Boca udova Rade Stana 5 iz Begovca, Boca Nikole Dane 4 iz Kunića, Boca Radovan 5 iz Kunića, Bujan Milić Jelena rođena Velimirović 5 iz Velikog Kozina, Bunjevac Mile Milan 5 iz Vojnovca, Božić Mihajla Lazo 3, Basara Ilije Miloš 6 iz Moravaca, Badovinac ure Ilija 4 iz Jastrebarskog, Bošnjak Petra ure 4 iz Bukovice, Borota Josipa Jovan 4 iz Batinove Kose, Bulat Milana D Mitar 4 iz Kirina, Bulat Nikole Pero 4 iz Kirina, Basara Petra Mile 4 iz Vojnića, Basara Petra Milić 1 iz Svinjarice, Bastaja Stojana Dragan 5 iz Katinovca, Bekić Stevana udova Ljubica rođena Radanović 4 iz Vrginmosta.

Blanuša Stevana Dragan 4 iz Katinovca, Boca Vasilija Mile 7 iz Kunića, Boca Ilije udova Sofija 4 iz Kunića, Borota Milana udova Marica rođena Mišević 5 iz Bovića, Bulat Nikole Stevan 2 iz Kirina, Basara Mihajla Anka rođena Kuzmin 4 iz Donjeg Skrada, Bijeli Petra Milka rođena Pavlović 5 iz Kirina, Boca Tadora Milan 7 iz Kunića, Barbir Janko ure 3 iz Podgorja, Bunjevac Mane Lazo 3 iz Latina, Baji Nikole Nikola 7 iz Svojića, Birclin Veljka Milan 6 iz Vojnića, Boli Mileta 6 iz Male Kozine, Bjeloš Nikole Danica rođena Cekeliš 6 iz Sjeni aka, Bjeli Petra Stana 5 iz Pješaniće, Blagojević Cvijana Marko 8 iz Kupljanskog, Brati Nikole udova Milka rođena Rudan 5 iz Sjeni aka, Brki Ilije Mara 3 iz Maljevca, Brdar Milovana udova Sofija rođena Zoraja 6 iz Mudrića, Boca Tadora Sava 6 iz Kunića, Boli Milana Ignjatije 3 iz Malog Kozina, Bosni Rade udova Kata rođena Bogunović 4 iz Jamara, Baki Stevana udova Kata rođena Zrvar 4 iz Srednjeg Poloja, Baji udova Milana Mila rođena Kosanović 4 iz Ljupca, Bjeli

«dova Pavia Milka 4 iz uki a-Sjeni aka, Boca Jovana Jovan 4 iz Kuni a, Baki Todora Milutin 8 iz Donje Visoke, Buni Janka Božo 4 iz Dvorišta, Blagojevi Miloša Ljubica ro ena Jovi 3 iz Kneževi Kose, Badovinac Petra Petar 2 iz Badovinca-Zumberak, Braji Nikole Dako 5 iz Radatovi a, Bosni Mile Dmtar 5 iz Stare Kršlje, Biži Sime Ljubica ro ena Boli 2 iz Dugog Sela, Badovinac Slime Dako 2 iz Badovinca, Bruji Mile uro 6 iz Zbjega, Bulat Nikole Jovan 5 iz Kirina, Boži Josipa Stevan 7 iz Moila, Bosni Nikole Milan 3 iz Pašinog Potoka, Boži Dane Rade 4 iz Ljup e, Kuki udova Milana Blisljapa ro ena Paji 2 iz Male Kose, Bjelopetrovi Nikole Branko 3 iz Gor. Poloja, Bogdanovi Miloša Dragan 3 iz Perjasice, Brdar Ilije Nikola 3 iz Karlovca, Baji Jovana Stevan 2 iz Ljup e, Bjeli udova Danica ro ena Lon ar 6 iz Lipovca, Bojani Dušan 5 iz Donj. Primišlja, Buni Bože Petar :8 iz Miloševca, Badovinac Petra Dako 9 iz Badovinaca.

3. CVIJANOVIC Miloša Milan 4 iz Slavskog Polja, Cvijeti anin Laze Dane 7 iz Moila, Cvijanovi Bože Mili 5 iz Brezove Glave, Cimeša Cvije Vbjin 6 iz Perjasice, Cimeša Stevana uro 6 iz Koranske Strane, Cimeša Milovana Milovan 9 iz Koranske Strane, Cimeša ure Janko 4 iz Perjasice, Cimeša Nikole Stanko 6 iz Ban. Moravca kod Sjeni aka, Cico Jovana Mile 4 iz Ostrožina, Cico Stanka udova Kata ro ena Torbica 6 iz Ostrožina, Crevar Sime Rade 4 iz Kupljenskog, Crnkovi Milovana Žarko 7 iz Kneževi Kose, Crnkovi Jovana Nikola 7 iz Kneževi Kose, Crnokrak Stojana Dušan 2 iz Vojni a, Cekinovi Radin Sava 5 iz Trži a, Cvjeti anin Milana Milica ro ena Vukeli 8 iz Moila, Cvijanovi Božo 4 ili 5 iz Brezove Glave, Cvjeti anin Miladina uro 3 iz Moila, Cico Nikola uro 6 iz Ostrožina, Cico Stevana Mile 7 iz Ostrožina.

4. CABRAJA Sime Mili 4 iz Lasinskog Sjeni aka, aki Petra uro 4 iz Kneževi a Brda ili Popovi Brda, aki Jakova udova Ljuba ro ena Ljubica ro ena Prugini 5 iz Sjeni aka, ekeliš Petra udova Marta ro ena Padežanin 4 iz Sjeni aka, a i Pavia Luka 8 iz Leš a, ešnjevar Janka Ivanka 7 iz Leš a, avi Damjana uro iz emernice.

6. ELAP Petra udova Sava ro ena Rajši 5 iz Starog Sela, Cika Petra Mili 12 iz Svoja a, ur ija Miloša udova Milica ro ena Tomaševi 3 iz Krnjaka, alina Nikole Rade 9 iz Blata, ui Dmitra udova Danica ro ena Draži 4 iz Bro anca, Ca i Maneta Branko 7 iz Mašvine, ui Milovana Pane 6 iz Bro anca, uruvija Nikole udova Soka ro ena Milanovi 3 iz Brezovca, Curavija Mile Rade 6 iz Mašvine, uruvija Pane Milija ro ena Vejin 6 iz Grabovca, Ca i Luke Mile 10 iz Mašvine, Ca i Janka Miloš 4 iz Mašvina, ui ure Milan 5 iz Bro anca.

6. DERETA udova Milovana Bojana ro ena Grubješi 5 iz Perjasice, Dereta Milovana Nikola 7 iz Perjasice, Dereta Milutina Stanko 9 iz Perjasice, Dmitrovi Nikole Mile 6 iz Ponorca, Dmitrovi Mojsije Petar 6 iz Ga eškog Sela, Dragojevi udova Sava ro ena Trkulja 6 iz Pješ anice, Dragojevi Stanka Stanko 5 iz Blatuše, Dragojevi Rade Stanica 5 iz Pješ anice, Draži Milana Vasilije 5 iz Brezovca, Dudukovi Bogdana Dušan 8 iz Veljuna, Dudukovi Petra Jovan 4 iz Brebornice, Dragi Mile Nikola 2 iz Li ke Jesenice, Dragojevi Rade Mile 5 iz Pješ anice, Dragi Mile uro 3 iz Jezera, Dragi Nikole Rade 4 iz Li ke Jesenice, Dragaš Mane Mile 6 iz Latina, Dejanovi Mili a Miloš 4 iz Kloko a, Dejanovi ure udova Miljka 6 iz Kloko a, Damjanovi Marka Marko 6 iz Žumberka, Doki Sime udova Kata ro ena Vuji 4 iz Kupljenskog, Dragojevi Jandre Dušan 4 iz Pješ anice, Dragi Nikole Ilija

5 iz Li ke Jesenice, Dereta Milutina Dragan 2 iz Perjasice, Dragi Nikole Duka, 6 iz Li ke Jesenice, Drakuli Nikole Janko 4 iz Žumberka, Dragi Rade Mane 7 iz Li ke Jesenice, Dejanovi Koste Nikola 3 iz Petrinje, Devi Milutina Nikola 4 iz Sljivnjaka, Dmitrovi Teše Janko 2 iz Pješ anice, Dragaš Radovana Nikola 8 iz Latina, Dudukovi Ilije Sofija 3 iz To ka, Dmitrovi Laze Mi an 5 iz Jamara, Dragojevi Janka Adam 6 iz Pješ anice, Dragaš Mile Milan 3 iz Poduma, Dragi Nikole Mile 5 iz Li ke Jesenice, Dragaš Dane Milica 6 iz Latina.

7. EKIC ure Jovan 1 iz Sjeni aka, eki Jovana Lazo 3 iz Štipana, ikandi Milovana Nikola 8 iz Svoj a, ankovi Laze uro 5 iz Kupljenskog, uri Nikole udova Danica ro ena Ivanovi 5 iz Bukovice, ikandi Mili a Milutin 7 iz Svoj a.

8. D2AKULA Save Mile 5 iz Slavskog Polja, Džodan Stanka Dragi 6 iz Radmanovca, Džodan Jovana Janko 3 iz Radmanovca.

9. ERDELJ udova Todora Dragica ro ena Sipi 10 iz Ga eškog Sela, Erdelj Sr ana Petar 6 iz Ga eškog Sela, Eror Mile uro 4 iz remušnice, Egi Dane Rade 4 iz Latina.

10. FILIPI Mihajla Rade 1 iz Perjasice.

11. GACEŠA Mile udova Milka ro ena Basara 2 iz Skakavca, Gabri ure Marija ro ena Ga eša 4 iz Slavskog Polja, Gabri Ninka Mica 3 iz Moravaca,. Gazibara Milutina Rade 6 iz Donjeg Skrada, Ga eša ure Janko 9 iz Me e aka, Guberina Marka uro 4 iz Kirina, Ga eša udova Petra Kata 6 iz Ga eškog Sela, Ga eša Milovana Marko 7 iz Ga eškog Sela, Gvoji Dušana Mile 7 iz Brnjevca, Gvoji ure Tešo 5 iz Pješ anice, Gidak Mile Petar 6 iz Sjeni aka, Glamo lija Sime Savo 4 iz atrnje, Gledi Stevana Petar 3 iz Bovi a, Gojkovi Jovana Mili 3 iz Donjeg Buda kog, Grubješi Pavia Mili 4 iz Perjasice, Grubješi Mi e Dušan 5 iz Perjasice, Grijakovi Jovana Miloš 4 iz Tušilovi a, Gunj Mile uro 4 iz Kloko a, Grubješi Mili a uro 7 iz Kloko a,. Grubješi Marka Danica 5 iz Perjasice, Grkovi Marka Miloš 6 iz Klupice, Grba ure Mane 3 iz Me e aka, Grba Mi e udova Mara 3 iz Me e aka, Grba Jovana Milan 6 iz Me e aka, Grba Dane Dragan 6 iz Me e aka, Glumac Mile Vaso 5 iz Utinje, Gabri ure Mile 5 iz Slavskog Polja, Gaji Nikole Jeka 4 iz Perjasice, Gvoji Mi e Petar 5 iz Brnjevca, Grahovac Nikole Rade 5 iz Janja Gore, Grba Milana Nada 6 iz Me e aka, Grba Rade Mihajlo 4 iz Mašvine, Grba Milana Stoja ro ena Kosanovi 6 iz Me e aka, Grba Nikole udova Mara 2 iz Me e aka, Grba Ilije Nikola 5 iz Li ke Jesenice, Grba Ilija Milan 6 iz Li ke Jesenice, Grahovac Mi e Milka 6 iz Mrežnice, Grkovi Mile Radovan 5 iz Latina, Gvoji Mile Simo 8 iz Brnjavca, Grkovi Petra Draga ro ena Vladi 3 iz Leš a, Grkovi ure Mila in 8 iz Mo ila, Grba Radovana Mile iz Me e aka, Ga eša Mile udova Milka ro ena Basara 2 iz Skakavca, Gvoji Simo 6 iz Brnjavca, Gvoji Rade Bogdan 8 iz Brnjavca, Grkovi Milivoja Jeka 5 iz Mo ila, Grgi Ilije Rade 6 iz Sadilovca, Godi Stanka Marko 4 iz Zivkovi Kose, Grudi ure Mile 8 iz Brebornice, Galogaža Pavia Kata 2 iz Slavskog Polja, Grkovi Luke uro 5 iz Primišlja, Goji Jovana udova Milka ro ena Rokni 2 iz Poljane.

12. HAJDIN Petra Mili 2 iz Kolari a kod Vojni a, Hajdin Stevana Miloš 8 iz Vojni a, Herakovi Tome Miloš 2 iz Grkovi a u Zumberku, Halavanja ure Milka ro ena Radovi 3 iz Vrginmosta (došli iz Makedonije).

13. IVANOVIC Kuzmana Janko 7 iz Bukovice, Ivanovi Marka Rade 10 iz Bukovice, Ivoševi Stanka udova An elija ro ena Vujakovi 5 iz Lapovca,

Ivoševi Matije Ilija 4 iz Katinovca, Ivoševi Mile udova Dragica 6 iz Krnjaka, Ivoševi Milanko 9 iz Brda Sela, Ivoševi Sime Pavao 5 iz Perne, Ili Vasilja Dragoljub 2 iz Malošišta, Ili ure Mili 10 iz Zbjega, Ivanovi Milke Vojislav 2 iz Bukovice, Ili Dušana Milan 8 iz Vrela Mrežnice, Ili Miloša Miloš 6 iz Gornjeg Primišlja, Ivanovi Nikole Stanko 5 iz Bukovice, Ivanovi Miloša Rade 2 iz Kneževi Kose, Ili Nikole Rafailo 3 iz Primišlja, Ili Dušana Draginja ro ena Muti 3 iz Draginje, Ili Miloša Milan 13 iz Zbjega.

14. JANJANIN udova Save Dragica ro ena Janjanin 5 iz Blatuše, Janji Sime uro 11 iz Tušilovi a, Janji Jovana Mile 5 iz Ostrožina, Jeki udova Stojana Anka ro ena Basara 5 iz Sjeni aka, Jela a Milovana Glišo 12 iz Perjasice, Jovi udova Miloša Milka ro ena Šapi 5 iz Slavskog Polja, Juras Jovana Mili 6 iz Sjeni aka, Juri udova Petra Danica ro ena Kartalija 8 iz Sjeni aka, Juri Stana udova Save (ili Stevana, a ona Sava) 4 iz Radmanovca, Jan i Petra Dušan 9 iz Trojvrha, Jan i Laze udova Milica 5 iz Trojvrha, Jan i Rade uro 6 iz Trojvrha, Jan i Milete Mile 3 iz Trojvrha, Jan i Gavre Dane 5 iz Trojvrha, Jan i Jose Pero 8 iz Trojvrha, Jan i Jose Rade 4 iz Trojvrha, Jan i Milana An elija, 6 iz Trojvrha, Jan i Laze Bogdan 5 iz Trojvrha, Juri Marka Dragan 8 iz Gornjeg Sjeni aka, Jezdi Petra Mile 7 iz Jokovice, Jaji Jovana Mane 7 iz Medarice, Jan i (ili je Jaji) Milana Nada 5 iz Josipdola, Juras Nikoline Mika ro ena Bjeloš 4 iz Sjenika, Joveti Jovana Mihajlo 6 iz Li ke Jesenice, Juri Mile Soka 5 iz Sjenika, Jovi i Nikola Milka 3 iz Vrginmosta, Jovi Stevana Miloš 4 iz Utinje, Jeleni udova Jure Mara ro ena Šimrak 5 iz Žumberka, Juri Marka Nikola 5 iz Sjeni aka, Jur evi Tome Janko Jano 4 iz Dunjaka, Jandriješ Petra Jovan 6 iz Janje Gore, Jovi ure Mila ro ena Hrsti 4 iz Kneževi Kose, Juras Milovana Rade 3 iz Lasinjskog Sjeni aka.

15. KAJGANI Jovana Branko 10 iz Šljivovca, Karaš Matije Božo 7 iz Perjasice, Karaš udova Mile Marija ro ena Grubješi 8 iz Svoj a, Karaš Mili a Milka ro ena Opa i 8 iz Koranske Strane, Karaš Matije Mirko 9 iz Perjasice, Karaš Stanka Todor 12 iz Perjasice, Kartalija Maksima Miloš 10 iz Me e aka, Kati Petra Ljuban 5 iz Pecke, Keser Matije Miloš 10 iz Bjelog Klanca, Kljaji Mile Marko 6 iz Sjeni aka, Kljaji Mile Milan 4 iz Sjeni aka, Kljaji Mili a Miloš 9 iz Vrela Utinje, Klari Tome Ilija 3 iz Perjasice, Klipa Rade Stevo 9 iz Li ke Jesenice, Kli kovi Tadije Vasilj 6 iz Štipana, Kli kovi Jovana Ljuban 9 iz Štipana, Klisuri Janka Janko 12 iz Mo ila, Kli kovi ure Simo 3 iz Dugog Sela, Kneževi Marka Božo 3 iz Vojišnice, Kneževi Pavia Mi o 8 iz Kloko a, Kobac Rade uro 3 iz Trstenice, Kozlina Dmitra Vuk 5 iz Donjeg Skrada, Kozlina Nikole Dragica 4 iz Donjeg Skrada, Kozlina Stanka uro 5 iz Donjeg Skrada, Kozlina Mili a Simo 9 iz Donjeg Skrada, Kozlina Cvijana Stanko 5 iz Donjeg Skrada, Kokir udova Gojka Ljuba ro ena Boži 3 iz Donjeg Skrada, Komljeraovi Nikole Jovo 4 iz remušnice, Koprenica Petra Ilija 9 iz Ponorca, Koprenica Mila Mile 7 iz Trupinjaka, Korkut udova Sime Milica ro ena Jovi i 2 iz Brnjavca, Kosanovi Save Rade 7 iz Latina, Kosanovi udova Ilije Stoja ro ena Pešut 6 iz Janje Gore, Kosjer Cvijana Nikola 5 iz Kozinca, Kotur udova Nikole Dragica ro ena Cvjeti anin 7 iz Veljuna, Kraguljac Mile Vaso 3 iz remušnice, Kraguljac Nikole Pavao 6 iz remušnice, Kraja i Sime Dušan 8 iz Šljivnjaka, Krivoku a Matije Nikola 4 iz Sjeni aka, Krivoku a Mili a Rade 5 iz Vrela Utinje, Krivoku a Petra Slavko 2 iz Bukovice, Krivoku a Jovana Stanko 2 iz Utinje, Krošnjak Dmitra Dragan 5 iz remušnice, Kukulj udova Stevana Boja ro ena

Trkulja 5 iz Blatuše, Kurteš Petra Nikola 3 iz Blata, Kuljaj Dane Nikola 4 iz Kuljaja, Kuki Vuje Mane 2 iz Trojvrha, Kukic Jose Nikola 4 iz Trojvrha, Krnjeta Petra Milan 6 iz Maljevca, Krmar Marka Nikola 10 iz Buva e, Kosanovi Mane Mi o 8 iz Kuni a, Kosanovi Jovana Mane 6 iz Kuni a, Kosanovi Miloša Vaso 9 iz Kuni a, Kosanovi Petra Ilija 2 iz Kuni a, Kosanovi Vasilja Mileta 8 iz Kuni a, Kosanovi Sime Pero 7 iz Kuni a, Kosanovi Nikole Miloš 8 iz Kuni a, Kosanovi Ostoje udova Miloša 7 iz Kuni a, Kosanovi Milete Mihajlo 4 iz Kuni a, Kosanovi Rade Mile 11 iz Janje Gore, Kosanovi Sime Ilija 10 iz Mo ila, Kos Janka Nikola 9 iz Buni a, Kozlina Petra Miloš 4 iz To ka, Kozlina Milana Milan 8 iz Miholjskog, Kozlina Petra Miloš 8 iz Donjeg Skrada, Kora Vase Mane 5 iz Prkosa, Kova evi Alekse Nikola 7 iz Plaškog, Klipa Mile Aleksa 5 iz Me e aka, Klipa Rade Mane 8 iz Kuni a, Klipa Rade uro 4 iz Kuni a, Klipa Steve Spaso 3 iz Kuni a, Keser Tome udova Dragiea 2 iz Bjelog Klanca, Kresojevi Sime Marko 2 iz Kupljenskog, Karaš Nikole Jovan 8 iz Koranske Strane, Kukulj Miloša Milan 8 iz Blatuše, Karaš Milovana Dušan 4 iz Štirkovca, Karaš Mojsije Todor 8 iz Perjasice, Kati Milana Savo 5 iz Jarka, Kli kovi ure uro 3 iz Trep e kod Vrginmosta, Karapandža Luke Pavle 5 iz Kneževi Kose, Klipa Todor Mane 5 iz Kuni a, Kova i Mane Milanko 5 iz Trojvrha, Kova i Radovana Milan 4 iz Trojvrha, Kova evi Rade Pero 5 iz Me e aka, Kosanovi Rade Milovan 7 iz Kuni a, Kosanovi Mihajla Rade 6 iz Mo ila, Kosovac Bude Milovan 5 iz Zbjega, Kosanovi Mile udova Draginja ro ena Pavlica 5 iz Kuni a, Kosanovi Ilije uro 8 iz Mo ila, Kosanovi Mane Milan zvani Ujak 2 iz Kuni a, Kosanovi Mile Milan zvani Crni 4 iz Kuni a, Kosanovi Milovana Smilja 7 iz Latina, Krneta Milovana Mile 8 iz Mo ila, Kosanovi Dane Ilija 5 iz Kuni a, Kneževi Mile Gavriilo Dobre 8 iz Li ke Jesenice, Kova evi Dušana Milovan 4 iz Latina, Klipa urina Dobre 2 iz Li ke Jesenice, Klipa Milovana Rade 5 iz Kuni a, Kova evi Laze Nikola 8 iz Latina, Kova evi Mane Nedeljka 8 iz Latina, Kalanja Petra Evica ro ena Celap 7 iz Starog Sela, Kli kovi Petra Jovan 2 iz Štipana, Kukulj Mile Petar 4 iz Mali ke, Kneževi ure Dušan 4 iz(?),Kova i Mane Vlado 2 iz Trojvrha, Kosanovi Ilije Mile 8 iz Janje Gore, Kirasi Ivana Štipan 4 iz Modruše, Kosanovi Mi e Bogdan 6 iz Kuni a, Kraja i Mirka Nikola 4 iz Zumberka, Kosanovi Luke Petar 5 iz Mo ila, Kosanovi Miloša Mile 8 iz Kuni a, Kombin Ivana udova Mara ro ena ulak 4 iz Arapovog Sela, Komo ar Miloša udova Kata ro ena urašin 5 iz urašina kod Žumberka, Kova evi Ilije Ljubica 2 iz Grabovca kod Slunja, Kova evi Mile Ilija 4 iz Mo ila, Korolija Mile Stevan 4 iz Janje Gore (došli iz Makedonije), Korolija Mile Mladen 12 iz Janje Gore (došli iz Makedonije), Kosanovi Dušana udova Milija ro ena Draži 6 iz Mo ila, Kosanovi Jovanov Mi o iz Mo ila, Krneta Marka Stevan 4 iz Sadilovca, Kosanovi Stevana Jovan 3 iz Mo ila, Krneta Petra Marko 4 iz Maljevca, Kon alovi Milutina An elija ro ena ikandi 5 iz Svoj a, Koleti Mije Petar 6 iz Du i a kod Zumberka, Kosanovi Miloša Miluša ro ena Š epanovi 2 iz Kuni a, Karaš Duke Milka ro ena Perinovi 8 iz To ka, Kuki Ilije Petar 3 iz Ljup e, Klipa Mile Miloš 2 iz Ga ešinog Sela, Kotur ure Dane 10 iz Ljup e, Kosanovi Anke Vlado 10 iz Ljup e, Kosanovi Milete Nikola 2 iz Janje Gore, Kozlina Janka Stana 4 iz Donjeg Skrada, Kosanovi Jove Rade 2 iz Mo ila, Klipa Radovana Mile 6 iz Me e aka, kod Plaškog, Klipa Rade Mile 8 iz Kuni a, Kokir Marka Ljuban 2 iz Buri a, Kartalija Miloša Milan 3 iz Kartalija kod Vojni a, Kli kovi Nikole Milkan 2 iz Štipana, Kosjer Milete Milka ro ena Vurdelja 3 iz Kosjera,

Kosanovi Vasilja Nikola 10 iz Kuni a, Karaš Todora uro 7 iz Stirkovca, Krivoku a Jovana Stanko 3 iz Utinje, Kova evi Nikole Jela 3 iz Tisovca.

16. LAPCEVI Sime Dragan 4 iz Gornje Trstenice, Lap evi Miloša Milka ro ena Gvozdi 6 iz Podgorja, Lap evi Teodora Stevo 6 iz Slavskog Polja, Ležaji Tome Petar 9 iz Donjeg Skrada, Lovri Danila Rade 4 iz Klanca, Lon ar Petra uro 6 iz Kupljenskog, Lon ar Milana Simo 4 iz Mali ke, Luka Ljubica ro ena Maleševi 7 iz Slavskog Polja, Luka ure Rade 4 iz Slavskog Polja, Lon ar Stane Miloš 2 iz Kupljenskog, Lackovi Mile Rade 9 iz Pješ anice, Latkovi Pere Marta 3 iz Mrzlog Polja, Latas Petra Rade 6 iz Janje Gore, Ležaji Maksima Mili 7 iz Donjeg Skrada, Latas Rade Mile 7 iz Janje Gore, Lovri Petra uro 4 iz Cvijanovi Brda, Lažegi Mihajla Anka 3 iz Veljuna, Latas Dane Mi o 3 iz Janje Gore, Lon ar Mile Nikola 4 iz Brda Kljaji a, Latin i Pane udova Ana ro ena Kova evi 2 iz Žumberka, Lackovi ure Miloš 4 iz Pješ anice.

17. LJUBOJEVI Nikole udova Dragica ro ena Šarac 4 iz Drežnice, Ljevnaji Petra Bude 7 iz Toboli a, Ljevnaji Mane Božo 5 iz Toboli a.

18. MA AREVI Sime Stevan 6 iz Dugog Sela kod Vrginmosta, Majstorovi Mile Nikola 10 iz Grobnika, Malobabi Matije Pavao 5 iz Katinovca, Momilovi ure Dragan 8 iz Ljup e, Momilovi Petra uro 11 iz Mo ila, Momilovi ure Dušan 7 iz Mo ila, Mandi Janka Ilija 4 iz Bukovice, Mandi Miloša udova Marija ro ena Janji 4 iz Krnjaka, Mandi Sime udova Stanica ro ena Mandi 5 iz Bukovice, Manojlovi Mile. Glišo 8 iz Gornjeg Sjeni aka, Manojlovi Mili a udova Mila ro ena Ziri 10 iz Markovca, Manojlovi Janka Miloš 3 iz Sjeni aka, Manojlovi Janka Savo 3 iz Sjeni aka, Manojlovi Cvijana Stanko 7 iz Kozinca Velikog, Marinkovi Tanasije Matija 7 iz Perjasice, Mari Miloša udova Dragica ro ena Kozlina 5 iz Ponorca, Masli Pavia Rade 3 iz Štipana, Matijevi Mile Dušan 6 iz Trebinja kod Sjeni aka, Matijevi Mile Dragi 4 iz Gornjeg Buda kog, Matijevi Mili a uro 4 iz Trebinje kod Sjeni aka, Matijevi Marka uro 4 iz Bjelog Klanca, Matijevi Cvijana Ilija 7 iz Gornjeg Buda kog, Matijevi Miloša Mili 4 iz Bjelog Klanca, Ma eši Marka Ilija 5 iz Gornjeg Buda kog, Ma eši Mile udova Jeka ro ena Žiža 4 iz Šljivnika, Macut Ninka Miloš 7 iz Cerovca, Mileti Todora Dušan 7 iz Perjasice, Mileti or a Rade 10 iz Novog Sela, Mikuli Vladimir 2 iz Gornjeg Buda kog, Milinkovi Nikole udova Mila ro ena Sekuli 9 iz Perjasice, Milinkovi Milutina Miloš 6 iz Perjasice, Milinkovi Branka udova Milica ro ena Radakovi 13 iz Stare Kršlje (ili ih je došlo manje od 13), Milojevi Milana Sava ro ena Ivkovi 3 iz emernice, Milojevi Stevana Dušan 5 iz Golinje, Milovanovi Janka Dušan 5 iz Donjeg Skrada, Milovanovi Janka Miloš 5 iz Kupljenskog, Miljanovi Vase Božo 6 iz Crnog Potoka, Miljanovi Nikole Janko 3 iz Crnog Potoka, Miljanovi Rade Mile 5 iz Crnog Potoka, Miljanovi ure udova Milka ro ena Cimeša 7 iz Crnog Potoka, Miljanovi Marka Mirko 7 iz Crnog Potoka, Miljanovi Nikole Savo 8 iz Crnog Potoka, Mini Jovana Dmtar 5 iz Ostrožina, Mini Stevana uro 10 iz Ostrožina, Mihajlovi Milovana Gojko 9 iz Perjasice, Mihajlovi Milovana Dušan 6 iz To ka, Mihajlovi Mihajla Marko 7 iz Poljane, Mihajlovi Mili a Simo 7 iz Brebornice, Mihajlovi Todora udova Milica ro ena Sudar 8 iz To ka, Miš evi Stojana Marko 4 iz Ponikvara, Miš evi Stevana Milan 4 iz Katinovca, Mladen Remije Mirko 6 iz Bukovice, Mraovi Save udova Milka ro ena Komazec 3 iz Kmezi a ili Bobi a, Mraovi Sime Petar 6 iz Bobi a, Mraovi Nikole Savo 3 iz Kozarca, Mrgi ure Petar 2 iz Mrežnice, Mrgi Jovana Pavao 8 iz Miloševca, Mrgi

ur a udova Sofija ro ena Vrleti 7 iz Gornjeg Poloja, Mr enovi ure udova Sofija ro ena Vuleti 7 iz Gornjeg Poloja, Mr enovi ure udova Stanka ro ena Mr enovi 4 iz Zivkovi Kose, Mr enovi Stevana Nikola 8 iz Perjasice, Mrkalj ure Nikola 6 iz Sjeni aka, Mrkonji Ilije udova Kata ro ena Tomaševi 9 iz Ga eša, Mrkonji Janka Rade 4 iz Kozarca, Muti Jovana Milka udova Šati ili Sapi 6 iz Blatuše, Mudri Mile Ilija 8 iz Trojvrha, Mrkalj Miloša udova Mila 4 iz Veljuna, Mudri Mile Mane 9 iz Vojnovca, Mudri Miloša Mika ro ena Zoraja 11 iz Mudri a, Mraovi Marka Petar 5 iz Bovi a, Mraovi Vase Petar 6 iz Bovi a, Mihajlovi Save Rade 9 iz To ka, Mihajlovi Petra Savo 6 iz Miloševca, Miš evi Petra Mile 7 iz Vojnovca, Miš evi Petra Milan 2 iz Vojnovca, Miš evi Dane udova Milija 8 iz Vojnovca, Miš evi Mile Marta 4 iz Vojnovca, Milašinovi Janka Stevan 7 iz Jurge kod Vojni a, Miloševi Mane Todor 5 iz Bro anca, Miljenovi Stevana Mili 5 iz Radmanovca, Miljevi Vidin Nikola 7 iz Miholjskog, Medakovi Ilije Dane 5 iz Latina, Martinovi ure Miloš 5 iz Miholjskog, Markovi Jovana Petar 6 iz Ponorca, Masli Dušana Milan 3 iz Štipana, Markovi ure Rade 6 iz Ponorca, Mamula Mile Mili 7 iz Slavskog Polja, Manojlovi ure Ranka ro ena Gunj 5 iz Kloko a, Majstorovi Filipa Milan 5 iz Grobnika, Majstorovi Nikole Mile 9 ili 11 iz Grobnika, Majstorovi Jovana Nikola 6 iz Grobnika, Ma arac Vase Mi o 6 iz Grabovca, Marko Ivana Ivan 5 iz Brleti a, Ma ar i Mihajla Rade 7 iz Klju ara, Maleti Mije Kata 7 iz Kartalija, Markuši Mike Stjepan 5 iz Marjaši a, Miloševi Spase udova Jeka ro ena Bjeljac 7 iz Bro anca, Miljkovi Rade Sara ro ena Miljkovi 5 iz Kordunaškog Ljeskovca, Mudri Milana Milovan 6 iz Vojnovca, Milovanovi Nanka Mile 11 iz Donjeg Skrada, Majstorovi Todor Jeja 5 iz Grobnika, Milivojevi Laze Draga iz Cerovca, Miljenovi Vase Nikola 3 iz Crnog Potoka, Miš evi Stevana Lazo 5 iz Vojnovca, Manojlovi Cvijana Cvijeta ro ena Marcin 5 iz Kosjeri a kod Vojni a, Manojlovi Dušana udova Jagoda ro ena Ljevnaji 5 iz Veljuna, Matijevi Nikole Mile 5 iz Velikog Brda, Medakovi Milana Mane Drlje 4 iz Latina, Miljkovi Sime Miladin 7 iz Zbjega, Miri Radovana udova Zorka ro ena Pešut 6 iz Janje Gore, Miš evi Mili a Pavle 5 iz Vojnovca, Miš evi Mili a udova Draginja ro ena Vorkapi , 5 iz Vojnovca, Miš evi Rade udova Sava ro ena Miš evi 5 iz Vojnovca, Miš evi Rade Mile 4 iz Vojnovca, Mom ilovi Mane udova Anka ro ena Rali 7 iz Li ke Jesenice, Miš evi Miloša uro 5 iz Kuni a, Mom ilovi Petra Mili 7 iz Mo ila, Medakovi Nikole Iso 7 iz Plaškog, Miš evi Ilije Petar 8 iz Munjave, Mom ilovi Sime Maksim 9 iz Mo ila, Mom ilovi Petra Ilija 3 iz Mo ila, Miš evi Petra udova Petra ro ena Jakši 4 iz Batinove Kose, Mihajlovi Simeona Milutin 7 iz Šiljegovca, Miš evi Koje Rade 2 iz Vojnovca, Miš evi Mile udova Milica ro ena Kosanovi 6 iz Vojnovca, Mili Pavia Mladen 8 iz Ponorca, Mihajlovi Mili a Milovan 3 iz Miloševca, Mihajlovi Marka Mila ro ena Peri (?) 7 iz Markovca, Miš evi Rafaila udova Cvijeta ro ena Grkovi 6 iz Vojnovca, Ma ari Marka Teodor 4 iz Klju ara, Mandi Marka Anka 3 iz Krnjaka, Matijevi ure Mile 4 iz Utinje, Milanovi Josine Latinka 3 iz Brezovca, Mom ilovi Dane udova Mika ro ena Sedlar 5 iz Mo ila, Miljevi Vidaka Dragi 8 iz Miholjskog, Miš evi Mane udova Milka ro ena Grkovi 10 iz Vojnovca, Markuši Franje Ana ro ena Zoreti 1 iz Gornjeg Oštrea, Miš evi or a Miloš 3 iz Blatuše, Mom ilovi ure Dragan 8 iz Ljup e, Mom ilovi Petra uro 11 iz Mo ila, Mom ilovi ure Dušan 7 iz Mo ila, Miš evi Dane udova Milka ro ena Šegan 6 iz Munjave, Maslek ure Ljubica ro ena Basara

5 iz Sjeni aka, Mom ilovi Dušana Anica 7 iz Mo ila, Mom ilovi Dmitra Miladin 3 iz Mo ila, Mom ilovi Mile Milka ro ena Ogrizovi 4 iz Mo ila, Miševi Laze udova Ljuba ro ena Popovi 2 iz Vojnovca, Mrkalj Nikole udova Mila ro ena Mrkalj 4 iz Sjeni aka, Malobabi Rade Simo 4 iz Crevarske Strane, Miševi Koje Naka ro ena Mudri 5 iz Vojnovca, Miševi Mile Maca 6 iz Vojnovca, Makar Marka Mara ro ena Vraneši 3 iz Žumberka, Mudri Petra Božo 4 iz Mudri a, Ma eši Marka Nikola 3 iz Buda ke Rijeke, Muljajur a Marko 9 iz Potplaninskog, Miljkovi Milana Lata ro ena Marijanovi 7 iz Ljeskovca, Mrkši Mile uro 4 iz Jagrovca, Mraovi Ilije Maca ro ena Radašinovi 2 iz Golinje, Mihajlovi Save Todor 5 iz To ka, Mihajlovi Jovana Petar 9 iz To ka, Matijevi Stanka Marko 6 iz Male Crkvine, Miljenovi Milana Dragi 10 iz Trupinjaka, Malbaša Vase Branko 5 iz Brnjavca, Mihajlovi Miloša udova Anka 5 iz Krivaje kod Vojni a, Mraovi Stojana Mile 4 iz Golinje, Mom ilovi Milana Radiša 3 iz Mo ila, Milinovi Pavia Ilija 2 iz Mus e, Macut Marka ro ena Kata Gabri 5 iz Pješ anice, Ma ari Maksima Miloš 2 iz Klju ara, Muti Miloša Mila ro ena Bobi 7 iz Primišlja, Manojlovi Nikole Marko 5 iz Sjeni aka, Mudri Kuzmina Mile 3 iz Mudri a (došli iz Makedonije), Manojlovi Todora Vaso 2 iz Gornjeg Sjeni aka, Macut Matije Rade 4 iz Liplja, Musulin Stevana uro 4 iz Zivkovi a Kose, Milašinovi Mile uro 5 iz Jurge, Manojlovi Teodora Mile 4 iz Sjeni aka, Mom ilovi Dragi a Jovan 5 iz Dunjaka, Mrgi Milovana Ilija 4 iz Perjasice, Mraovi Tome Milka ro ena Drpa 5 iz Ljubovi a, Mraovi Milana Milan 3 iz Kozarca, Mla an Dmitra Marko 5 iz Kokireva, Muti Miloša Dušan 8 iz Primišlja.

19. NAPIJALO Ilije udova Kata ro ena Kokir 4 iz Kupljenskog, Nikši Mile Dušan 4 iz Klanca, Nikši ur a Jelena 2 iz Donjeg Poloja, Nikši Ignjatija Jovan 7 iz Klanca, Nikši Milana Nikola 7 iz Klanca, Nikši Janka udova Cvijeta ro ena Nikoli 3 iz Klanca, Nikoliš Marka udova Kata ro ena Carevi 3 iz Sjeni aka, Novakovi Nikole udova Mila ro ena Grubješi 7 iz Perjasice, Novakovi Mile Nikola 11 iz Grobnika, Novkovi Petra udova Anka ro ena Marinkovi 4 iz Velike Crkvine, Novkovi Mihajla Mili 4 iz Radmanovca, Novkovi Pantelije Dragi 8 iz Radmanovca, Novakovi Mojsije Milutin 5 ili 7 iz Veljuna, Novkovi Pane Ilija 3 iz Radmanovca, Miševi ur a Miloš 3 iz Blatuše, Nikši Miloša Petra ro ena Paji 6 iz Klanca, Novakovi Vase Zorka ro ena Simi 5 iz Radmanovca, Nikši Janka Rade 6 iz Klanca.

20. OBRADOVI Sime Mile 5 iz emernice, Oreš anin Jovana Petar 4 iz Perne, Oreš anin Mile Stevo 3 iz Perne, Oreš anin Nikole Rade 7 iz Pecke, Oreš anin Milovana Kata ro ena Mihajlovi 6 iz Oreškova, Oreš anin Dušana udova Kata 6 iz Brkavca, Obradovi Tome Dako 7 iz Kaštela kod Žumberka, Oreš anin Dragana Danica 2 iz Blatuše, Ogrizovi Mile Stevo 6 iz Blata.

21. PAVKOVIC Marka Vladimir 8 iz Pavkovi a, Pavi Milovana Simo 10 iz To ka, Paji Ninka udova Anica ro ena Vidovi 5 iz Novog Dola, Paji Matije Mile 7 iz Slavskog Polja, Paji Milovana Milica 4 iz Mrežnice, Paji Petra Petar 5 iz Male Kose, Paji Stevana udova Smilja ro ena Boži 10 iz Novog Dola, Paškaš Ilije Milan Marko 6 iz Li ke Jesenice, Paji Milovana uro 8 iz Srednjeg Poloja, Peki Pane Janko 5 iz Me e aka, Peki Mile Nikola 6 iz Me e aka, Peki Miloša Petar 5 iz Brda, Peren evi Nikole Damjan 6 iz Ostrožina, Peren evi Vase uro 5 iz Kirina, Peri Milivoja Dragi 4 iz Klanca, Pešut ure Soka 5 iz Janje Gore, Pilja Mojsije udova Zorka ro ena Cvijeti anin 8 iz Zagorja, Pokrajac Mihajla Jovan 6 iz Štipana, Polimac Janka Savo 6 iz

Bukovice, Popovi Nikole Vuk 8 iz Donjeg Skrada, Popovi Ninka Milan 5 iz Šljivnjaka, Popovi Cvijana Miloš 4 iz Šljivnjaka, Potkrajac Bože udova An elija 10 iz atrnje, Pošti ure Teodor 7 iz Pecke, Pulja Dušana Jelena ro ena Boži 4 iz Ostrožina, Pulja Sime Matija 6 iz Ostrožina, Pulja Vuje Mile 4 ili 8 iz Štipana, Predovi Stanka Janko 10 iz Radatovi a, Pogrmilovi ure Nikola 4 iz Janje Gore, Polovina Nikole uro 7 iz Sadilovca, Potkrajac Nikole Nikola 4 iz Ponorca, Popovi Dragi a Ljuban 3 iz Šljivnjaka, Paji Dušana Anka 14 iz Perjasice, Peni Janka Nikola 2 iz Kraši a, Peren evi Rade udova Stana 5 iz Ostrožina, Peti Ilije Vukašin 3 iz Toboli a, Paskaš Koje Rade 7 iz Kuni a, Pavlovi Nikole Dušan 8 iz Kirina, Prugini Miloša Ljuban 4 iz Sjeni aka, Padežanin Jovana Mile 4 iz Padežana, Pavkovi Milovana Mihajlo 6 iz Krnjaka (došli iz Makedonije), Padežanin ure Mile 5 iz Sjeni aka, Popovi Mile udova Milka ro ena Miljkovi 3 iz Zbjega. Popovi Mane Duka 5 iz Latina, Pjeva Mili a ili Mile Dušan 2 iz Primišlja, Peri ure Simo 6 iz Kupljenskog, Paji Sime Jovan 9 iz Male Kose, Paji Milovana Ilija 7 iz Perjasice, Pavlica Mile udova Nada ro ena Pešut 6 iz Latina, Petrovi Stevana Miloš 6 iz Kneževi Kose, Popovi Mile Nikola 5 iz Plaškog, Paji Gaje Rade 6 iz Srednjeg Poloja, Paskaš Ilije udova Jeka ro ena Kosanovi 5 iz Kuni a, Paji ure Ilija 6 iz Jagrovca, Prugini ure Nikola 7 iz Sjeni- aka, Pešut Milana udova Jeka ro ena Tepavac 4 iz Mudri a, Pošmuga Dane Ivanka 2 iz Plaškog, Potkrajac Milana Miloš 6 iz Markovca, Pošmuga Mile Milan 4 iz Janje Gore, Popovi Janka Mara ro ena Popovi 1 iz Kraši a, Paunovi Nikole udova Jela ro ena Herakovi 5 iz Velikog Lešja, Paji Pavia Mili 8 iz Male Kose, Pavlica Petra udova Milka ro ena Malbaša 5 iz Li ke Jesenice, Paji ure Nikola 4 iz Mali ke, Paji Miloša Danica 2 iz Slavskog Polja, Pešut Rade Cvijeta ro ena Mu i 5 iz Mu i a kod Slunja, Pešut Stevana udova Sara ro ena Kotur (?) 3 iz Ljup e, Pešut Milana Petar 10 iz Mo ila, Pešut Mi e udova Jela 3 iz Mo ila, Pjeva Rade udova Sofija ro ena Okaš 5 iz Mrežnice, Popovi Jovana Dušan 5 iz Mrežnice, Popovi Dinka Mili 5 iz Šljivnjaka, Peleš Rade Rade 6 iz Gornjeg Sjeni aka, Pudrlja ure Stevan 8 iz Podsedla, Popovi Mile Jeka ro ena Krnjaji 5 iz Popovi a kod Slunja, Popovi Jovana Ninko 6 iz Zbjega, Paji Pavia Nikola 5 iz Slavskog Polja, Pulja Jovana udova Danica ro ena Trkulja 3 iz Ostrožina, Pudrlja Nikole Anka ro ena Godi 3 iz Podsedla, Paši Dragana Kata ro ena Mudri 3 iz Bro anca, Padežanin Mile Marta ro ena Padežanin 4 iz Lasinjskog Sjeni aka, Popovi ure Jeka ro ena Petkovi 8 iz Vrela Mrežnice, Pulja Rade Marko 3 iz Ostrožina, Pavlina Josipa Stanka ro ena Grublješi 7 iz Kestenka, Panjak Pane Ilija 7 iz Mašvine, Pešut Mile uro 8 iz Mo ila.

22. RADAKOVIC Mile udova Stana ro ena Radoj evi 4 iz remušnice, Radakovi Petra Stevan 2 iz Golinje, Radašinovi Dmitra Dušan 5 iz Gornje Trstenice, Radanovi ure Mile 6 iz Šljivovca, Radosavljevi Pave Nikola 8 iz Perjasice, Rajkovi Mili a Nikola 9 iz Svoj a, Rali Petra uro 8 iz Blatuše, Rali Stevana Petar 5 iz Primišlja, Reli Matije udova Milka ro ena Lackovi 5 iz Pecke, Reli Pavia udova Milica ro ena Rkman 6 iz Pecke, Reli Nikole Simo 9 iz Blatuše, Ribi Rade Dušan 7 iz Ruševce, Rkman Dmitra Marko 9 iz Crnog Potoka, Rokni Rade udova Milka ro ena Mrkalj 4 iz Rokni a kod Sjeni aka, Rosi Ilije uro 5 iz Štipana, Raši ure Marko 3 iz Kloko a, Ribar Rade Milan 4 iz Mrzlog Polja, Reiija Jelene Miloš 6 iz Cerovca, Rakini Bože Stevo 6 iz Ostrožina, Radanovi Ilije Stevan 9 iz Šljivovca, Radoj i Mili a Ilija 4 iz Me e aka, Radujkovi Petra Janko 7 iz

Krnjaka, Raši Petra Petar 5 iz Komesarca kod Cetingrada, Raši Stevana udova Stanica 10 iz Komesarca, Ratkovi Mitra Pavie 5 iz Ratkovi a, Rodi Sime Rade 4 iz Vrginmosta, Rokni Mihajla Milka ro ena Oreš anin 4 iz Perne, Ron evi Sime Mile 4 iz Dugog Sela, Romi Nikole Pero 6 iz Sjeni aka, Rali Stevana Evica ro ena Miloševi 4 iz Perne, Rali Petra Stevan 5 iz Blatuše, Radoševi Mane Rade 12 iz Vojnovca, Rali Rafaila Nikola 8 iz Latina, Ron evi Nikole Soka ro ena Grgi 5 iz Ljeskovca, Risti Pane ili Mane Marko 2 iz Lipova e, Radi anin Nikole Milka ro ena Basara 6 iz Perne, Risti Mane uro 5 iz Lipova e, Radakovi Alekse Mi o 6 iz Stare Kršlje, Radoševi Tome Dušan 2 iz Vojnovca, Rokni Petra Milka ro ena Pošti 4 iz Vrginmosta, Ron evi Petra Miloš 4 iz Lasinskog Sjeni aka, Radašinovi Todora uro 3 iz Trstenice, Ron evi Pavia Petar 7 iz Štipana, Radašinovi Marka Ilija 7 iz Bovi a, Rali Stojana Miloš 3 iz Mitrovca, Radulovi Nikola 12 iz Kupljenskog, Rudan Rade Nikola 4 iz Donjeg Sjeni aka, Ranitovi Jovana Rade 3 iz Vrela Utinje, Rkman Dmitra Stevo 5 iz Crnog Potoka, Rokni Steve Vujo 5 iz Kirina, Radoj evi Vasilja Nikola 1 iz Dugog Sela, Radanovi ur a Petar 5 iz Šljivovca.

23. SAVI Marka Miloš 3 iz Vojišnice, Samardžija Janka udova Anka 5 iz Blatuše, Samardžija Mile udova Smiljana ro ena Gvozdi 4 iz Blatuše, Sekuli Miloša udova Stanka ro ena Markovi 4 iz Orjavca, Sikirica Dragi a Mili 6 iz Ponorca, Simi ure udova Danica ro ena Radašinovi 4 iz Bovi a, Sipi Mile Pavle 10 iz Buda ke Rijeke, Smoljanovi Stevana Milan 6 iz Posgorja, Stipi Dane Mi o 7 iz Miholjskog, Stojakovi Nikole Nikola 3 iz Vrela Utinje, Sudar ure Dušan 6 iz Perjasice, Sudar Mili a Mile 6 iz Dobrog Polja, Sudar Todora Mili 8 iz Koranskog Sela, Sudar Todora Mile 5 iz Svoj a, Suzi Milovana Adam 7 iz Lasinjskog Sjeni aka, Suzi Nikole uro 5 iz Lasinjskog Sjeni aka, Su evi Todora Gojko 4 iz Perjasice, Su evi Bogi a uro 11 iz Perjasice, Savi Simeona Mile 8 iz Komesarca, Savi Vase Branko 4 iz Komesarca, Saj i Pavia Dušan 6 iz Perjasice, Sedlar Todora udova Ljuba ro ena Mudri 6 iz Latina, Selak Mile Ilija 10 iz Miholjskog, Smrzli Nikole Marko 7 iz Velike Crkvine, Smoljanovi Milana udova Milka 4 iz Smoljanovi a kod Vojni a, Smi iklas Nikole Jovan 6 iz Stepe kod Žumberka, Stojakovi Janka udova Mara 4 iz Me e aka, Strika Mile Ilija 2 iz Kuni a kod Plaškog, Strika Mane Gajo 7 iz Me e aka, Stani Rade Petar 3 iz Latina, Sti ure Mara ro ena Latkovi 5 iz Sti a kod Žumberka, Sudar Janka Mili 2 iz Koranske Strane, Sumina Nikole Nikola 8 iz Kesara kod Žumberka, Suzi Mile Mili 6 iz Sjeni aka, Su evi Petra Veljko 4 iz Slavskog Polja, Strika Tome udova Milica ro ena Pejak 5 iz Plav a Drage, Sekuli Mili a Ilija 5 iz Poloja, Sudar Tome Simo 2 iz Podpoloja, Strika Gaje Milovan 8 iz Me e aka, Smoljanovi Rade Mile 8 iz Slušnice, Sikirica Mili a Miloš 5 iz Ponora, Saj i Milovana udova Mila ro ena Žiža 8 iz Perjasice, Strika Tome Mile 4 iz Janja Gore, Smokrovi Rade Mara 3 iz Brezovca, Smoljanovi Milana udova Mileva ro ena Kosanovi 8 iz Kosanovi a kod Ogulina, Stokrpa Miloša Mile 8 iz Krstinje kod Cetingrada, Stojakovi Nikole Danica ro ena Ždrali iz Vojišnice, Savi Petra uro 5 iz Donjeg Primišlja, Sekuli Milovana Vukašin 10 iz Donjeg Primišlja, Sikirica ur a Mili 6 iz Ponorca, Smoljanovi Mihajla Stevo 10 iz Mudri a.

24. ŠAPI Nikole Sirnica ro ena Miš evi 4 iz Blatuše, Šarac Mojsije Mile 5 iz Perjasice, Šarac Petra Mile 9 iz Perjasice, Šarac Sime Stevan 11 iz Perjasice, Šaula Petra Marko 9 iz Lisine, Škaljac Mile udova Janja ro ena Gvoji

4 iz Velikog Moravca, Solaja Cvijana Vojin 7 iz Perjasice, Šolaja Mihajla Mihajlo 10 iz Perjasice, Šturm Alojza Franja 2 iz Vojni a, Šujica Josipa Milan 6 iz Šljivovca, Solaja Rade Milan 7 iz Saborskog, Šolaja Dobre Miloš 1 iz Li ke Jesenice, Šajatovi Dane Draga ro ena Reli 5 iz Jezerca, Šarac Staniše Milutin 7 iz Bukovice, Šupica Sime Marija ro ena Trbojevi 8 iz Podhuma, Šušnjar Ilije Mile 6 iz Janje Gore, Šušnjar Tode Milan 9 iz Janja Gore, Šušnjar Gaje Nikola 4 iz Janje Gore, Šoštari Janka Janko 4 iz Sošica, Šaula Milutina Ranka 4 iz Trupinjaka, Šumonja Milana udova Duška 4 iz Plaškog, Šupica Stevana udova Milica 5 iz Vere kod Plaškog, Šupica Petra Dragan 6 iz Vere, Šajatovi Janko 6 iz Sošica, Šušnjar Ilije Mirko 3 iz Janje Gore, Šupica Rafaila Dušan 11 iz Ljup e, Šušnjar Rade Mile 9 iz Janje Gore, Šupica Dragoja Janja ro ena Kosanovi 6 iz Mo ila, Šupica Radovana Nikola 53 iz Trojvrha, Šupica Mile Zorka 4 iz Mo ila, Šarac Milovana Mile 3 iz Donjeg Poloja, Šušnjar Mane Vaso 6 iz Janje Gore, Šarac Milovana Dušan 5 iz Perjasice, Šujica Pavia Stanko 4 iz Šljivovca (došli iz Makedonije) Španovi Stevana Mili 4 iz Jagrovca kod Cetingrada, Šaula Mili a Mihajlo 9 iz Lisine.⁶

25. TARBUK Mojsije Stanko 4 iz Perjasice, Tepši Dušana udova Kata ro ena Stankovi 4 iz Sjeni aka, Tepši Ilije Marija 6 iz Perjasice, Tepši Dmitra Nikola 8 iz Ga eškog Sela, Tepši Petra Nikola 5 iz Ga eškog Sela, Tesla Petra Dragan 3 iz Utinje, Todori Ninka Mihajlo 2 iz Kupljenskog, Tomaš Milovana udova Jeka ro ena Tomaš 5 iz Štirkovca, Tomaš ure udova Ljuba ro ena Karaš 4 iz Podplaninskog, Trkulja Rade Stanko 4 iz Ostrožina, Tumbaš Mile udova Marija ro ena Kokir 5 iz Šljivnjaka, Tumbaš Mile Mile 5 iz Šljivnjaka, Todori Milana Mile 7 iz Kupljenskog, Trbojevi Vase uro 4 iz Trojvrha, Todori Jovana Dragi 3 iz Kupljenskog, Trkulja Milkana Branko 4 iz Ostrožina, Tatalovi Nikole Vid 5 iz Drežnice, Tepavac Rade Milka ro ena Tepavac 5 iz Slušnice, Tumara Stevana Branka 4 iz Primišlja, Tumara Ilije Milovan 5 iz Primišlja, Trbovi Laze Jeka ro ena Grba 4 iz Me e aka, Tomaševi Stojana Stanko 5 iz Sjeni aka, Tepši Milutina Danica ro ena Gabri 4 iz Sjeni aka, Trbojevi Rade Nikola 5 iz Trojvrha, Trbojevi ure Simo 4 iz Vojnovca, Trbojevi Nikole Mile 6 iz Kuni a, Trbojevi Petra Ilija 5 iz Trojvrha, Tepši Teodora Petar 6 iz Ostrožina, Tepavac Rade Miloš 4 iz Slušnice, (došli iz Makedonije), Trbojevi Stanka Dmitar 6 iz Radonje, Tesla Josipa An elija 3 iz Trebinja kod Sjeni aka, Tarabi Mili a Jovan 11 iz Trži a, kod Slunja, Trkulja Stanka Milanko 4 iz Pješ anice, Tumbaš Petra udova Stanka ro ena Peura a 4 iz Šljivovca, Tepši Sr ana Sofija 7 iz Vitanovi a, Trbojevi Rade uro 7 iz Latina, Tumbaš Mi e Ljuba ro ena Ivoševi 3 iz Kupljenskog, Tepši Steve Smilja ili Mile 7 iz Perjasice, Tumara Milana Branko 5 iz Ljeskovca, Tatalovi Save Mihailo 6 iz Jaji a kod Ogulina, Tumbaš Petra Božica ro ena Dudukovi 4 iz Šljivnjaka, Trbojevi Mihajla Lazo 8 iz Radonje, Todori Mile uro 5 iz Kupljenskog, Tarbuk Stevana Dušan 1 iz Lasinjskog Dugog Sela, Torbica Rade Milan 5 iz Ostrožina, Trkulja Dušana Maca ro ena Gvoji 3 iz Ostrožina, Topi Milana Milovan 9 iz Bro anca.

26. UTVIC Teodora Rade 3 iz emernice, Ulemek Marka Savo 10 iz Pecke.

27. VARCELIJA Sime Petar 7 iz Bovi a, Velimirovi udova Petra Mara ro ena Vujakovi 5 iz Lipovca, Velimirovi udova Milana Milka ro ena Koz-

lina 6 iz Gornjeg Skrada, Velimirovi Jovana Marko 9 iz Velike Crkvine, Vojnovi Petra uro 5 iz Crnog Potoka, Vojnovi Rade Pavle 4 iz Crnog Potoka, Vojnovi Janka Rade 10 iz Karanovca, Vezmar Petra Mile 4 iz Janje Gore, Vidovi Dušana Branko 4 iz Štipana, Velimirovi Rade Rade 9 iz Perjasice, Vidovi udova Mihajla Milica ro ena Jela a 7 iz Kestenka, Vorkapi Stojana Stojan 6 iz Vorkapi a, Vorkapi Mile Stevan 6 iz Crnog Potoka, Vorkapi Pavia Mirko 5 iz Podgorja, Vojnovi Miloša Luka 9 iz Crnog Potoka, Vojnovi Mili a Milan 4 iz Crnog Potoka, Brani Nikole Mile 4 iz Donje Visoke, Vujaškovi Ilije Cvijan 8 iz Ponorca, Vujaškovi Bože Janko 11 iz Ponorca, Vujaškovi Ilije Janko iz Ponorca, Vuji Dragana Nikola 7 iz Živkovi Kose, Vujnovi Ilije Branko 4 iz Likog itluka, Vukovi Petra Vaso 4 iz Gor. Skrada, Velimirovi Jovana Ljuban 5 iz Vrginmosta, Vuji Matije Dušan 5 iz Las. Sjeni aka, Vuji Milana Dušan 6 iz Vojišnice, Vuj Stanka Ljubica ro ena Gvoji iz Dugog Sela, Vuj Marka Stanko 7 iz Vrginmosta, Vukas Mile Miloš 7 iz Moila, Vuki Ilije Miloš 3 iz Cerovca, Vukmirovi Petra Nikola 6 iz Perjasice, Vukši Petra Nikola 3 iz Slavskog Polja, Vuleti Milisava Stanko 2 iz Donj. Poloja, Vuleti Mile Toma 2 iz Miholjskog, Vuleti Miloša Nikola 5 iz Starog Sela, Vuleti udova ure Mika ro ena Sulevi 4 iz Slav. Polja, Vuleti udova Miloša Soka 4 iz Slav. Polja, Vuštar Jovana Dragan 7 iz Perne, Vukobratovi Mile Mile 5 iz Lisine, Vukovi Nikole 5 iz Tisavca, Vila Miloša Nikola 5 iz Kupljenskog, Vila Miloša Ilija 10 iz Kupljenskog, Velimirovi Sime Mihajlo 6 iz Ponorca, Vezmar Rade Petar 11 iz Begovca, Vezmar Petra Nikola 3 iz Janje Gore, Vezmar Petra Marko 7 iz Janje Gore (došli iz Makedonije), Vezmar Damjana uro 3 iz Plava Drage, Vukas Milovana Todor 5 iz Kuni a, Vuli Mane Milan 6 iz Me e aka, Vuli Radovana Ilija 14 iz Me e aka, Vuleti Rade Mili 5 iz Maljevca, Vukas Nikole Rade 4 iz Kuni a, Vukas Dane Miloš 3 iz Kuni a, Vorkapi Stevana Jovan 5 iz Latina, Vorkapi Nikole Rade 7 iz Latina, Vorkapi Mile Mane 4 iz Trojvrha, Vidovi Tomin Tomo 6 iz Osunja, Vezmar Janka udova Ljuba 7 iz Janje Gore, Vuleti Ninka Mile 7 iz Vrginmosta, Vukobratovi Nikole udova Milija 4 iz Suhog Polja, Vuli Danila udova Milka ro ena Trbojevi 3 iz Podhuma, Vuli Mi e Pero 5 iz Me e aka, Vukovi Rade Dušan 4 iz Cvijanovi Brda, Vorkapi Mile Pane 4 iz Mašvine, Vorkapi Radoša Mio 6 iz Podhuma, Vuli Vaje Mile 2 iz Me e aka, Vuksan Mili a Dušan 2 iz Vojni a, Vezmar Milovana Petar 4 iz Janje Gore, Vukovi Mojsije ore 5 iz Janje Gore, Vorkapi Petra Nikola 4 iz Katinovca, Vezmar Mile Milan 6 iz Janje Gore, Vuleti M. Marko 5 iz Lisine, Velemirovi Marka udova Milica ro ena Erdelj 4 iz Perjasice, Vuleti Mile udova Milka ro ena Ulemek 7 iz Katinovca, Vorkapi Petra udova Sava ro ena Miševi 8 iz Latina, Valadžija Stojana Kata ro ena Škaljac 4 iz Slavskog Polja, Vuleti Marka Ilija 4 iz Sred. Poloja, Vojnovi Milana udova Milica ro ena Vojnovi 4 iz Crnog Potoka, Vorkapi Stevana Ostoja 6 iz Vorkapi a, Vidovi Janka udova Anica ro ena Komar 5 iz Osunja, Vezmar Jovana Simo 6 iz Begovca, Vorkapi Stevana Mihajlo 6 iz Stare Kršlje, Vukeli Radovana Milana ro ena Šupica 3 iz Moila, Vukas Petra Nikola 8 iz Moila, Vranješevi Adama udova Milka 2 iz Blatuše, Vukobrat Nikole Nikola 4 iz Ponorca, Vuli Mane Petar 4 iz Me e aka, Vukovi Pavia Pavle 3 iz Trstenice, Vidovi Ilije Anka 4 iz Novog Sada, Vorkapi Stana 3 iz Stare Kršlje, Vukeli Rade Milija 4 iz Likes Jesenice, Vukeli udova Mile Marija ro ena Kosanovi 2 iz Toboli a, Velimirovi Marka Mileta 6 iz Velike Crkvine, Vidovi Vase Dušan 3 iz Štipana, Vuli udova Mile Duka

ro ena Kurteš 4 iz Blata, Vukeli Radoje Dara ro ena Obradovi 8 iz Kordunskog Ljeskovca, Vu kovi ure Jovan iz Dunjaka, Vuji i Save Stevan 5 iz Sjeni aka, Vuji Danila Janko 14 iz Kneževi Kose, Vraneš or a Rade 3 iz Trstenice.

28. ZAVODA Petra Nikola 8 iz Vojni a, Zec Simo 9 iz Štipana, Zimonia Sime Mile 6 iz Cemernice, Zinaja Jandre Dušan 5 iz Kirina, Zrni Petra Zivko 10 iz Drežnice, Ziri Mihajla Nikola 3 iz Ga eškog Sela, Zavoda ure udova Milija 6 iz Male Kose, Ziri Tome Smilja ro ena Teši 6 iz Ga eškod Sela, Zobenica ure udova Kata ro ena Krneta 3 iz Sadilovca, Zori Marka uro 3 iz Krnjaka, Zavoda Milovana Simo 11 iz Male Kose, Zoraja Mile Mika ro ena Kosanovi 6 iz Mudri a, Zori Petra Svetozar 6 iz Primišlja.

29. ZIVKOVIC Janka Maksim 6 iz Me e aka, Zivkovi Nikole Marija ro ena Zec 6 iz Bovi a, Zivkovi Adama Mirko 8 iz Me e aka, Žiža Sime Branko 4 iz Svoj a, Zrvnar Nikole Mile 7 iz Novog Sela, Žrvnar Milisava Nikola 8 iz Novog Sela, Zrvnar Ilije uro 6 iz Novog Sela, Zivkovi Pavia Dmitar 6 iz Radatovi a, Zivkovi Mile Vaso 5 iz Gornjeg Skrada, Žiža Mojsije Nikola 6 iz Svoj a, Žiža Nikole Ninko 6 iz Ga eškog Sela, Zivkovi Uroša udova Ljubica ro ena Baki 6 iz Brezove Glave, Zivkovi Pavia Pavle 7 iz Dragoševaca.

Rezultati agrarne reforme na okrugu Karlovac

Pod udar Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji došao je izvjestan broj posjeda i u okrugu Karlovac. Za svaki takav posjed prethodno je trebalo utvrditi ukupnu površinu prema stanju u zemljišnim knjigama i katastru da bi se, na osnovu zakonskih odredaba, mogao utvrditi onaj dio zemljišta koji e se izdvojiti u zemljišni agrarni fond. Taj postupak vodile su kotarske komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, uz stru nu pomo i saradnju geometara, agronoma, šumara i drugih, na posebno osam dana ranije zakazanim raspravama u sjedištima mjesnih odbora, na kojim su prisustvovala zainteresirane stranke i odbori mjesnih agrarnih interesenata. Rasprave su vodili iza-

Kotar Karlovac

Vrsta posjeda	Broj posjeda	površina jutara	hv.
1. Veliki posjedi	1	242	961
2. Zemljišni posjedi banaka, poduze a, dioni arskih društava i drugih priv. osoba	8	181	757
3. Posjedi crkava, manastira, vjerskih ustanova itd.	15	735	1594
4. Višak zemlje selja kih posjeda iznad zemljiš. maksimuma	1	11	1598
5. Posjedi nepoljoprivred. vlasnika iznad 5 jutara	35	831	621
6. Posjedi nestalih vlasnika	19	28	4
7. Posjedi njema kih držav. i njema ke narodnosti	2	141	543
8. Konfiskovani posjedi narodnih neprijatelja	19	239	127
9. Kolonisti ki posjedi	10	48	498
Ukupno:	110	2456	6703

slanici kotarskih komisija koji su po završetku iscrpnih razmatranja, na kraju rasprave, objavljivali rezultate i proglašavali utvrđeni višak zemljišta eksproprijiranim. U prilog štednji vremena i boljoj efikasnosti u izvršavanju poslova komisije su na prvoj raspravi rješavale sve postupke, koliko ih je bilo na terenu jedne poreske općine, kako bi se nakon toga mogle brzo izdavati odluke strankama.

Koliko je takvih posjeda u bivšim kotarevima okruga Karlovac došlo pod udar Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji i kolike su površine zemljišta izdvojene i unijete u zemljišni agrarni fond vidi se iz slijedećeg pregleda:

Kotar Ogulin

1. Zemlj. posj. banaka, poduz. i drugih i drugih privatno pravnih osoba	3	8	28
2. Posjedi crkava, manastira i dr.	2	711	1580
3. Posjedi nepoljoprivrednika iznad 5 jutara	9	73	663
4. Posjedi nestalih vlasnika	5	19	188
5. Konfiskovani posjedi	13	309	820
6. Kolonisti ki posjedi	244	1027	1559
7. Dobrovoljno ustupljeni posjedi	1	14	822
Ukupno:	277	2161	5660

Kotar Pizarovina

1. Veliki posjedi	1	109	802
2. Posjedi banaka, društava i drugih	3	118	976
3. Posjedi crkava, manastira i drugih	8	1607	1052
4. Selja ki posjedi iznad maksimuma	2	60	110
5. Posjedi nepoljoprivrednih vlasnika	3	35	925
6. Posjedi bez vlasnika	8	15	458
7. Konfiskovani posjedi	11	718	1436
8. Izdvojeni posjedi	1	22	765
9. Kolonisti ki posjedi	15	83	793
Ukupno:	52	2767	7317

Kotar Slunj

1. Posjedi banaka, društava i drugih	2	18	85
2. Posjedi nepoljoprivrednika iznad 5 jutara	2	17	474
3. Selja ki posjedi iznad maksimuma	3	36	856
4. Posjedi nestalih vlasnika	39	397	837
5. Konfiskovani posjedi	6	neutvrđeno	
6. Kolonisti ki posjedi	553	6073	1286
Ukupno:	605	6541	3538

Kotar Vojni

1. Zemljište velikog posjeda	1	2	514
2. Posjedi nepoljoprivrednih vlasnika	4	26	1149
3. Konfiskovani posjedi	3	6	1393
4. Posjedi nestalih vlasnika	13	67	948
5. Kolonisti ki posjedi	321	2831	349
Ukupno:	342	2932	4353

Kotar Vrginmost

1. Posjedi banaka, društava i drugih	7	36	505
2. Posjedi crkava, manastira i dragih vjerskih ustanova	1	17	1431
3. Posjedi nepoljoprivrednih vlasnika	1	8	863
4. Posjedi nestalih vlasnika	19	103	28
5. Konfiskovani posjedi	2	1	505
6. Kolonisti ki posjedi	225	754	1309
Ukupno:	255	919	4641

Kotar Vrbovsko

1. Veliki posjedi	1	171	
2. Posjedi banaka i drugih	3	2433	
3. Posjedi crkava, manastira i drugih	4	246	
4. Posjedi nepoljoprivrednih vlasnika	6	121	
5. Posjedi nestalih vlasnika	1	7	
6. Konfiskovani posjedi	3	15	
7. Kolonisti ki posjedi	5	24	
Ukupno:	23	3017	

Kotar Zumberak

1. Posjedi banaka, dioni arskih društava i drugih	2	40	370
2. Posjedi crkava, manastira i dragih vjerskih ustanova	8	682	1321
3. Selja ki posjedi iznad maksimuma	1	35	1313
4. Posjedi nepoljoprivrednih vlasnika	12	195	471
5. Posjedi nestalih vlasnika	2		1199
6. Konfiskovani posjedi	3	59	1325
7. Kolonisti ki posjedi	120	602	1382
8. Posjedi zemljišnih zajednica	7	195	1569
Ukupio:	155	1808	8950
Ukupno za cijeli okrug:	1818	22601	41162

7 Arhiv Hrvatske i HAK, dokumenti o agrarnoj reformi i kolonizaciji za okrug Karlovac 1945—1948. godine.

Iz pregleda se vidi da je obuhvaćeno i utvrđeno 1.818 posjeda iskazanih po vrstama vlasničkih odnosa, koji su potpali pod Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Nakon provedenih postupaka iz navedenih posjeda izdvojeno je i unijeto u zemljišni agrarni fond na okrugu Karlovac 22.958 jutara zemlje. Kad se ukupni agrarni fond klasificira po vrstama posjeda, tada se dobije slijedeće: da je u agrarni fond ušlo 11.442 jutara kolonističkih posjeda, 3.998 jutara crkvenog zemljišta, 2.837 jutara posjeda banaka, društava i drugih privatno-pravnih osoba, 1.347 jutara konfiskovanih posjeda, 1.306 jutara zemljišta od vlasnika nepoljoprivrednih zanimanja, 523 jutara zemljišnih površina koje su pripadale privatnim vlasnicima i to: Plemićima kim dobrima u Novigradu, Modrušpotoku, Ozlju i Jaškovu u površini od 242 jutara, zatim Weiller Leopoldu iz Pisarovine 109 jutara, privatno šumskom imanju u Vrbovskom u površini od 171 jutara i 142 jutara zemljišta od individualnih seoskih poljoprivrednih domaćinstava koja su prelazila zakonom utvrđeni maksimum.

Iz podataka se vidi da su najveće zemljišne površine ušle u fond iz posjeda koje su ostavili kolonisti, a iza njih slijede crkvena zemljišta itd., dok su površine izdvojene iz seoskih domaćinstava mala i beznačajna za zemljišni fond. To potvrđuje naprijed datu konstataciju da su seoska gospodarstva na okrugu, uglavnom, raspolagala s malim površinama obradivog zemljišta. Isto tako se vidi da su neke crkve, posebno u kotarima Pisarovina, Karlovac, Ogulin i Žumberak raspolagale sa relativno velikim površinama zemljišta u odnosu na lokalne prilike, jer osim ovoga oduzetog zemljišta njima je i dalje ostalo na raspolaganju još preko 17 jutara zemlje. Prema dokumentima kotarskih komisija, višak zemlje uzet je od 38 crkava i vjerskih ustanova na području okruga što, u prosjeku, na svaku dolazi 105 jutara izdvojenog zemljišta za agrarni fond. U cjelini uzeto, crkvena su zemljišta predstavljala značajnu osnovu za korištenje i eksploataciju tuđe snage i bezzemljaša, kojih je bilo u svim selima.

Kako je zemljišni fond dobijen agrarnom reformom podijeljen po kotarima vidi se iz slijedećeg pregleda:

Kotar	Broj	Broj	jutara	
			Izdvojeno za seoska domaćinstva.	Izdvojeno za potrebe društvenog sektora
Karlovac	1392	7215	1057	1410
Ogulin	797	3465	1261	934
Pisarovina	329	1207	331	2440
Slunj	828	2926	4974	1569
Vojni	785	4035	2653	282
Vrginmost	466	1727	873	49
Vrbovsko	84	420	213	3142
Žumberak	1090	5314	1283	531
Ukupno	5771	26309	11646	10355

Provedenom agrarnom reformom i kolonizacijom u okrugu Karlovac, kako se vidi, priteklo je u društveni agrarni fond oko 22.958 jutara zemlje. Od toga fonda podijeljeno je na 5771 domaćinstvo 11.646 jutara obradivog zemljišta i na 17 koloniziranih porodica u kotaru Pisarovina i Žumberak 116 jutara zemlje. Pored toga dodijeljeno je na korištenje: seljaćima kim radnim zadrugama,

šumarijama, školama, ekonomijama, kotarskim i mjesnim narodnim odborima i drugima 10.355 jutara zemlje, od čega je 4.247 jutara šuma predano šumarijama na gospodarenje i to: 1103 jutara šuma na kotaru Karlovac, 486 jutara na kotaru Zumberak, 838 jutara na kotaru Ogulin, 1820 na kotaru Pisarovina itd.⁸ Prema tome, agrarna reforma nije bila neznačajna ni na ovome području, iako na njemu nije bilo izrazito velikih privatnih posjeda. Međutim, ona je i ovako duboko ušla u imovinsku strukturu agrara, kako kod seoskih domaćinstava u pozitivnom smislu, tako i kod svih drugih kategorija vlasnika koji su posjedovali zemlju.

Iako se iz dobijenog zemljišnog fonda nisu mogle zadovoljiti sve porodice, sama činjenica da je 5.771 domaćinstvo na okrugu dobilo u prosjeku preko 2 jutara obradive zemlje za njih je to značilo veliku društvenu pomoć i obilježnu brigu narodne vlasti, posebno za one porodice koje su najteže živjele. Kada se tome još doda da je s toga područja kolonizirano blizu 2.000 porodica i za toliko se smanji broj reflektanata na lokalni zemljišni fond, onda se može slobodno konstatirati da su agrarna reforma i kolonizacija, ako ne riješile, a ono osjetno popravile stanje kod onih kojima je zemlja bila najpotrebnija.

Dušan Bokan
Milan Majstorovi

Kolonizacija boraca s područja Like i agrarna reforma u Lici

Privremena narodna skupština Demokratske Federativne Jugoslavije donijela je 23. augusta 1945. godine Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji čiji je cilj bio likvidacija kapitalističkih veleposjeda i feudalnih ostataka na selu i dosljedno sprovođenje u djelo načela da zemlja pripada onima koji je obrađuju. Time su ostvarene vjekovne težnje seljačkih masa u cjelini, a napose onih koje su masovno uzele u ruke u NOB i revoluciji, boreći se, pored ostalog, i za zemlju.

Zakonu o agrarnoj reformi i kolonizaciji prethodilo je više zakonskih akata koji su, pored ostalog, omogućili ili potpunije i obuhvatnije reguliranje ove materije. Još u vrijeme velike ofanzive Jugoslovenske armije za konačno oslobađanje naše zemlje, Predsjedništvo AVNOJ-a je 21. novembra 1944. godine donijelo Odluku o prelasku neprijateljske imovine u državnu svojinu, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno oduzele. 6. septembra 1945. godine Skupština DFJ donijela je Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije,

⁸ Arhiv Hrvatske i HAK, dokumenti o agrar, reformi i kolonizaciji za okrug Karlovac 1945—1948. godine.

a 4. jula iste godine Ministarstvo unutrašnjih poslova Vlade DFJ donijelo je rješenje o zabrani prodaje, kupovine i zaduživanja poljoprivrednog zemljišta, šuma i poljoprivrednih zgrada i objekata, s obzirom na predstoje u agrarnu reformu; 23. jula, tako er te godine, Privredni savjet Vlade DFJ donio je Uredbu o osnivanju Državne poljoprivredne komisije za upravljanje državnim poljoprivrednim imanjima, kao i rješenje o osnivanju Glavne poljoprivredne komisije za Vojvodinu. Te komisije imale su zadatak da rukovode poljoprivrednim imanjima koja su po odluci AVNOJ-a konfiskovana od lica njema - ke narodnosti i drugih narodnih neprijatelja širom Jugoslavije, posebno u Vojvodini.

Zakonom o agrarnoj reformi i kolonizaciji obuhva eni su slijede i posjedi:

1. Veliki posjedi poljoprivrednog i šumarskog zemljišta, ija je ukupna površina prelazila 45 ha ili 25—35 ha obradive zemlje, ako su iskorištavani putem zakupa ili korištenjem najamne radne snage.

2. Veliki posjedi u svojini banaka, poduze a, dioni arskih društava i drugih privatno-pravnih lica, izuzev onih dijelova tih posjeda koji su vlasnicima ostavljeni za industrijske, gra evinske, nau ne, kulturne i druge društveno-korisne svrhe.

3. Zemljišni posjedi crkava, manastira, odnosno samostana, vjerskih ustanova i svih zadužbina svjetovnih i vjerskih, s tim što se pojedinim crkvama i manastirima (samostanima) ostavljalo od 10—30 ha, zavisno od njihovog historijskog zna aja.

4. Višak obradivog zemljišta zemljoradni kih posjeda iznad zakonom odre enog maksimuma, tj. iznad 20—35 ha obradivog zemljišta, zavisno od broja lanova porodice, kvaliteta zemljišta, vrste kulture itd.

5. Višak obradivog zemljišta 3—5 ha iji vlasnici nisu bili zemljoradnici po glavnom zanimanju.

6. Zemljišni posjedi koji su u toku rata iz ma kojih razloga ostali bez vlasnika ili bez pravnih nasljednika.

Pored nabrojenog u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije ušlo je i obradivo zemljište koje je oduzeto državljanima njema kog Rajha i licima njema ke narodnosti odlukom AVNOJ-a od 21. novembra 1944. godine, kao i obradivo zemljište narodnih neprijatelja konfiskovano na osnovu sudskih presuda.

Iz svih tih izvora u zemljišni fond Jugoslavije unijeto je 1,566.000 hektara.¹

Kolonizacija boraca NOK-a s podru ja Like

U okviru sprovo enja agrarne reforme i kolonizacije trebalo je kao prioritetan zadatak sprovesti kolonizaciju boraca NOR-a što je, kako kaže drug Tito u svom izvještaju na Petom kongresu KPJ »za nas bio u ono vrijeme veoma težak zadatak, jer je saobra aj još bio razrušen. Oko 60 000 porodica tih boraca mi smo prebacili u Vojvodinu i Slavoniju, iz Bosne i Hercegovine, Like, Korduna, Dalmacije, Crne Gore, Zagorja, Srbije, Slovenije itd. To je bio grandiozan posao, koji je iziskivao maksimalne napore državnog aparata, lanova Partije i Fronte. Preko 450 000 hektara zemlje, zajedno sa zgradama

1 Vidi Statisti ki godišnjak za 1951. godinu.

za stanovanje i stokom, dala je država tim kolonistima a, povrh toga, morali smo se pobrinuti i za sjeme i pomo i im obraditi zemlju.«²

Lika je jedan od naših krajeva iz koga je trebalo preseliti relativno veliki broj porodica. Prema dokumentima kotarskih i Okružne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju, koji se uvaju u Historijskom arhivu u Karlovcu i Republi kom arhivu u Zagrebu, s podru ja Like kolonizirano je, u okviru takozvane vanjske kolonizacije, u Vojvodinu 2.833 porodica s oko 17 315 la-nova³, od ega su se do zaklju no 28. novembra 1946. godine u Liku povratile 192 porodice.

Ti sumarni podaci za cijelu Liku, gledani po tadašnjim kotarevima, izgledaju ovako:

KOTAR	Preseljeno		Povratilo se doma in.
	doma instava	S S s T a v a	
1. Brinje	165	1.155	20
2. Oto ac	155	1.085	15
3. Peruši	97	679	11
4. Gospi	259	1.554	47
5. Gra ac	641	3.846	37
6. Donji Lapac	604	3.624	15
7. Udbina	515	3.090	23
8. Titova Korenica	397	2.282	24
UKUPNO	2.833	17.315	192

Prilikom rješavanja molbi za kolonizaciju, kao i u cjelokupnoj organizaciji preseljenja, nastojalo se da se kolonisti iz jednog kotara ili kolonisti iz više susjednih kotareva nasele u jedno mjesto u Vojvodini, kako bi im se olakšalo bolje snalaženje i prilago avanje u novim uslovima, s obzirom na me usobna poznanstva, mentalitet i si. Tako je ve ina kolonista iz kotara Oto ac i Titova Korenica naseljena u Ba ki Brestovac, kolonisti iz kotara Donji Lapac, Ud-bina i Brinje u Apatin, kolonisti iz kotara Gra ac u Ba ki Gra ac i kolonisti iz kotara Gospi u Prigravicu i Ba ki Gra ac.

Pored Vojvodine kolonizacija s podru ja Like vršena je i u Slavoniju, kao unutrašnja kolonizacija u Federalnoj Hrvatskoj. Tako je na podru je Osijek i Baranje preseljeno 58 familija i to iz kotara Brinje 2, kotara Gospi 21, 1 kotara Donji Lapac 35. Kada se uzmu sveukupni podaci koloniziranih s podru ja Like, vidi se da je ta kolonizacija bila dosta masovna.

Na tu masovnost uticalo je više faktora, a naro ito slijede i:

1. Kako je poznato, Lika je od davnina predstavljala veliko emigraciono podru je zbog njene, u prvom redu, privredne nerazvijenosti i zaostalosti u svakom pogledu. U predratnom periodu 99% njenog stanovništva bavilo se

² Josip Broz Tito, III, Izgradnja nove Jugoslavije, Kultura, Beograd, 1950, str. 407.

³ U pomenutim dokumentima ne postoje potpuni podaci o broju lanova obitelji kolonista pa smo te podatke izra unali posrednim putem. Naime, prona eni su spiskovi jednog broja kolonista iz svakog kotara, u kojima je, pored ostalih podataka, naveden i broj lanova svakog doma instva. Podijelivši zbir lanova doma instava sa brojem porodica utvrdili smo prosjek za doma instvo a pomo u njega i ukupan broj lanova doma instava koloniziranih s podru-ja Like.

poljoprivredom. Većinom su to bili siromašni seljaci koji s onom malo neplodne zemlje nisu mogli prehranjivati svoje porodice zbog čega su bili prisiljeni odlaziti na sezonske radove van Like. Proizvode koje je seljak prodavao, kao što je stoka, krumpir i si., morao je davati u bescijenje, a obzirom na niske cijene poljoprivrednih proizvoda u staroj Jugoslaviji. Upravo to tegobno stanje vjekovno je opredjeljivalo li kog seljaka da emigrira iz Like bilo unutar naše zemlje, bilo van nje.

2. Takav položaj li kog seljaka činio je od njega nezadovoljnika s postojećim poretkom i podložnog uticaju naprednih ideja koje su do njega dolazile na razne načine. Upravo se time može i objasniti činjenica da se lički seljak tako masovno odazvao na poziv Komunističke partije u NOB, da se tako junački borio protiv okupatora i doma ih izdajnika za slobodu i za bolju svoju sutrašnjicu. Kakav je dobrovoljni odaziv ličkog seljaka bio u NOB govori i slijedeći podatak: krajem 1942. godine 4.850 ili 85% boraca Šeste ličke divizije i Ličkog partizanskog odreda bili su seljaci.⁴

3. Iz navedenih podataka se vidi da većinom kolonisti iz bivših kotareva Donji Lapac, Gračac, Udbina, Titova Korenica, istočnog dijela kotara Gospić, Gornjeg kraja kotara Brinje i jednog broja sela kotara Otočac i Perušić. Radi se upravo o onim dijelovima Like gdje je narod masovno, i to kroz cijeli period, ustrajevao u NOB i gdje je radi toga neprijatelj uništio sve do čega je došao. Popalio je skoro sve zgrade za stanovanje, gospodarske i javne zgrade i u većini uništio stoku i poljoprivredni alat. Pored toga u tim krajevima poslije rata ostao je veliki broj porodica palih boraca, djece bez roditelja i ratnih vojnih invalida.

Preseliti iz tako teških uslova toliki broj porodica i dati im za one prilike moderne kuće s namještajem i posteljinom, minimalni poljoprivredni alat, odgovaraju u površinu kvalitetne zemlje i osigurati im u prvom mah prehranu i odjeću, bilo je od neprocjenjive važnosti za taj narod. To je ujedno imalo i velikog značaja za obnovu sela iz kojih su kolonisti otišli. Upravo 1945—1947. godine na području Like vodila se vrlo teška borba za obnovu popaljenih i porušenih kuća, kako bi im prije beskućnici dobili kakav-takav krov nad glavom. Obnova se izvdila uz ogromne teškoće, s obzirom da nije bilo dovoljno građevinskog materijala, niti radne snage. Treba samo zamisliti, šta bi u toj situaciji značilo da se taj broj porodica nije kolonizirao i da je trebalo graditi oko 3000 kuća više i rješavati sva ostala pitanja snabdijevanja tih porodica.

Tok kolonizacije odvijao se pod vrlo teškim i složenim uslovima. Prije svega raspoloženje za selidbom bilo je daleko veće od planom predviđenog. Planom je predviđeno koliko se iz kojeg kraja naše zemlje može u cjelini doseliti u Vojvodinu, kao i u svako njeno mjesto predviđeno za koloniste. U tome se nije mogla dopustiti stihija. Kriteriji o tome tko ima prednost na kolonizaciju razrađeni su u članu 16. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji koji glasi: »1. Pravo prvenstva u dodjeljivanju zemlje imaju zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje, koji su bili borci partizanskih odreda NOV i POJ u Jugoslavenskoj armiji, invalidi oslobođeni u ratu, kao i inva-

⁴ Vidi Todor Radošević, Organizacioni razvoj Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda na području Like, juli 1942 — novembar 1943. godine, Historijski arhiv u Karlovcu, Zbornik 6, Karlovac 1973. str. 411—450.

lidi iz prošlih ratova (1912—1918. i april 1941) i porodice i siro ad izginulih boraca oslobodila kog rata te žrtve i porodice žrtava fašisti kog terora. Me u borcima prvenstveno e uživati stari borci i dobrovoljci.

2. Pravo na dodjeljivanje zemlje uživat e i oni borci iz prednjeg stava, koji se ranije nisu bavili zemljoradnjom, ako se obavežu da e se na dodjeljenu im zemlju naseliti i da e je obra ivati sa svojom porodicom.«

Svaki onaj koji je smatrao da ima pravo na kolonizaciju, prema citiranom lanu, podnosio je molbu na jedinstvenoj tiskanici za cijelu zemlju, daju i 0 sebi i svojoj porodici odre ene podatke. Molbe su dostavljene preko mjesnih NOO-a nadležnim kotarskim NOO-ima a ovi su ih, nakon provjere datih podataka, proslje ivali preko nadležnog Ministarstva za poljoprivredu i šumarstvo Federalne države Hrvatske Ministarstvu za kolonizaciju DFJ, gdje su rješavane.

Jedan primjerak rješenja o odobrenju kolonizacije dostavljen je moliocu, a drugi nadležnom organu u mjestu gdje je odobreno da se doti ni kolonizira. Ve ina kolonista pridržavala se redoslijeda u propisanom postupku, dok jedan manji broj nije. Taj manji broj, uslijed nestrpljenja, ne ekaju i rješenja molbe, na svoju ruku odvodio je porodicu u mjesto, gdje je u podnijetoj molbi izrazio želju da bude koloniziran. Takvi postupci pojedinaca stvarali su velike poteško e organima vlasti u mjestu kolonizacije, a pogotovu u onim slu ajevima kada nekom od tih nediscipliniranih pojedinaca molba nije bila riješena pozitivno.

Isto tako, trebalo je izvršiti opsežne pripreme i za naseljavanje kolonista u krajevima gdje su dolazili. O tim pripremama, kao i teško ama koje su se u vezi s tim javljale, u tadanjem okrugu Sombora, govori u svojim sje anjima Dane ankovi koji je od strane Okružnog komiteta KPH za Liku prvi upu en iz Like u Novi Sad radi veze s organima vlasti Vojvodine, pa emo ga citirati: »U po etku se razmišljalo,« kaže on, »da e kolonizacija i sve te pripreme biti daleko jednostavnije. Smatralo se da je dovoljno poslati nekog iz našeg Okružnog komiteta u Novi Sad, da bi on itav taj posao sam obavio. Me utim, praksa je tražila druga ija rješenje Za naseljavanje jednog takvog ogromnog podru ja kakvo je Vojvodina trebalo je, prije svega, angažirati više ljudi.

U Novom Sadu je ve postojala takozvana Glavna komisija za naseljavanje boraca u Vojvodini. Ona je od nas tražila da u svako mjesto koje smo u Vojvodini predvidjeli za naseljavanje, pošaljemo bar trojicu naših ljudi da bi oni, sa još dvojicom mještana lanova Mjesnog narodnooslobodila kog odbora, formirali okružne i mjesne komisije koje bi se bavile svim pitanjima u vezi naseljavanja.

Tako je 8. 11. 1945. godine u Somboru imenovana Glavna komisija za prihvatanje boraca za okrug Sombora sa lanovima odre enim po ve pomenutom kriteriju. lanovi ove komisije bili su: Klisuri Todor, ankovi Dane, Lan iški Miloš i Bereti Ivan. Istovremeno formirane su po istom principu l u selima mjesne komisije za naseljavanje.

Rad okružnih i mjesnih komisija ogledao se u ovome:

Okružna komisija za naseljavanje imala je zadatak instruktaze, u najvejoj mjeri pomo mjesnim komisijama, kao i pra enje izvršenja zadataka Glavne pokrajinske komisije za naseljavanje.

Mjesne komisije su imale zadatak da izvrše popis imovine, ku a, poku stva i svih ostalih stvari neophodnih jednom doma instvu i da sa ine iscrpnu evi-

denciju o tome. Ovakva evidencija je bila neophodna radi toga da bi se to no utvrdilo koliko e porodica i s koliko lanova doma instava mo i da se naseli i dobije sve ono što je potrebno jednom doma instvu.

Na osnovu popisa ku a i obradivih zemljišnih površina trebalo je da se uskladi koli ina zemljišta i veli ina ku e, jer u nekim mjestima bilo je više ku a a manje zemljišta, a u nekim obratno. Ovo je bilo neophodno radi što pravilnije i pravednije raspodjele koloniziranih doma instava. Da bi ovakve evidencije bile što preciznije, u popis se išlo od ku e do ku e i bilježilo sve šta se tom prilikom zateklo u ku i i pomo nim zgradama. lanovi komisije su sve te poslove radili sami, jer im tu nije nitko mogao pomo i. Ku e su bile potpuno namještene. Dotadašnji stanovnici su ili pobjegli ili su se nalazili u logorima. Po završenom popisu i inventarisanju mjesne komisije su slale svoje izvještaje Glavnoj komisiji za naseljavanje, tako da je tamo postojao ta an opis i uvid o broju ku a pogodnih za useljavanje, kao i onih koje je trebalo popraviti, odnosno osposobiti za stanovanje. Na osnovu tih podataka Glavna komisija je davala dispoziciju Republi koj komisiji, a ove kotarskim i mjesnim narodnooslobodila kim odborima Like, Korduna, Banije i drugih krajeva otkuda su trebali do i kolonisti.«

Ipak, najve i problemi bili su oko prevoza kolonista iz starog zavi aja u novi, u vezi ega je trebalo poduzimati niz mjera. Jedna od takvih mjera bila je da su narodnooslobodila ki odbori Like, uz pomo Ministarstva za poljoprivredu i šumarstvo Hrvatske, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju, organizirali grupne transporte za prevoz kolonista iz pojedinog kotara ili dijelova kotara ili pak više kotareva zajedno, što je ovisilo o trenutnom broju riješenih molbi i grupisanosti kolonista po pojedinim mjestima gdje su se naseljavali. Takva organizacija transporta bila je nužna s obzirom na injenicu da još u to vrijeme nije bila u potpunosti obnovljena željezni ka pruga a, pored toga, oskudijevalo se u vagonima i lokomotivama, bez obzira na prioritet koji je od strane države davan preseljenju kolonista. Problema je bilo i u dopremi kolonista do odre ene željezni ke stanice, pri emu su se upotrebljavala sva raspoloživa prevozna sredstva, kao što su kamioni, u koliko se mogao koji dobiti, i zaprežna kola, a ve inom se išlo i pješice i po desetke kilometara. Pored svega toga nepotrebne probleme stvarali su u saobra aju i kolonisti, jer su sa sobom nosili poneke predmete koje nije trebalo nositi jer su ih mnogo bolji ekali u mjestu preseljenja.

Svaki transport imao je svoje rukovodstvo, od po nekoliko drugova i drugarica, koje se brinulo da transport što urednije stigne do mjesta odredišta i da na putu, uz pomo nadležnih organa vlasti, rješava sve nastale probleme. Put je trajao i po nekoliko dana pa je tih problema bilo dosta. Vlakovi su se kretali sporo, a morao se vršiti i pretovar, jer su željezni ke pruge bile još u prekidu, npr. ona preko Dunava kod Bogojeva, zatim bilo je slu ajeva da netko od starijih i bolesnih lanova porodice kolonista na putu umre, ili da se neka od nose ih žena porodi itd.

Da bi kolonisti te teško e lakše podnosili organizatori preseljenja nastojali su da se cjelokupnom preseljenju dade što vedrija i sve anija atmosfera, kako u mjestima od kuda su se kretali kolonisti, tako i usputnim mjestima kroz koja su prolazili. S tim u vezi ostalo je u dugom sje anju toplina, susretljivost i manifestacije koje su gra ani grada Zagreba prire ivali na Glavnom željezni kom kolodvoru kolonistima iz Like, Korduna, Banije i Dalmacije.

Zahvaljuju i solidno izvršenim pripremama, do eka i prijem kolonista u mjestima u koja su dolazili bio je tako er topao i dobro organiziran. O tome su se brinule komisije o kojima govori Dane ankovi , kao i politiki kadrovi koji su dolazili s kolonistima. Kako su ti do eci izgledali i kako su ih li ki kolonisti doživljavali vidimo iz knjige »Apatin kroz vjekove«, u kojoj na 174. strani piše: »Negdje oko pono i izme u 10. i 11. novembra 1945. stigao je na apatinsku željeznicu stanicu prvi transport li kih kolonista. Dugi pisak lokomotive najavio je kraj tog neobi nog puta i prvi susret sa novim zavi- ajem. U poznoj jesenjoj no i ležao je Apatin, sa svojim širokim i blatnjavim ulicama, nekako neobi an i tajanstven. Zraci uli nih svjetiljki blještali su na glatkoj površini Dunava i gubili se u sumaglici jesenje no i. Sa svih strana duge željeznice kompozicije teretnih vagona slivale su se grupe ratnika još u vojni kim šinjelima. Iza njih su išle žene u crnim maramama, bledih i pre- rano ostarjelih lica. Sanjive dje je glave provirivale su iz vagona, a užas ratnog vihora i teških stradanja još su se ocrtavali u njihovim o ima. Gorke uspomene ratnih ofanziva, požare rodnih ku a, glad i strah u studenim no- ima zbegova, nikad, ne e i ne mogu zaboraviti. Iako je ve bilo kasno, grupa u enika Industrijske škole došla je na stanicu da do eka i pozdravi prvi trans- port li kih kolonista. Zapravo, i to su bila djeca ratnika ili mla i borci koji su samo nešto ranije došli u Apatin radi u enja zanata. Sada su izašli da pozdrave drugove, o eve i ratnike koji su pune etiri godine krvarili po poprištima teških borbi. Poklici mladih u enika, topli zagrljaji, pesma i suze radosnice — bili su najbolja dobrodošlica borcima li kih planina pri prvom susretu sa novim zavi ajem. Bilo je u tom susretu radosti i tuge, i neke simboli ne epike.«

Ljudi koji su rukovodili transportima kao i oni koji su po zadatku išli poje- dina no, a u oba slu aja radilo se o politiki i vojnim rukovodiocima iz NOB, imali su zadatak da se po dolasku u mjesta naseljavanja stave na raspo- laganje tamošnjim organima vlasti i politiki kim rukovodstvima radi pomo i u prihvatu i smještaju kolonista, a zatim i pomo i oko raspodjele ku a, inven- tara, zemlje i si., s obzirom da su baš ti ljudi bili najbolji poznavaoi kolo- nista, njihovih navika i sklonosti. Ti kadrovi odigrali su u tom pogledu izvanrednu ulogu. Zato ovdje od svih njih treba spomenuti bar neka imena, kao što su: Dane ankovi , Dakan Duki , Mile Pocrni , Ilija Tepavac, uro Duki Narandži , Ilija Divjak, Nikola Divjak, Dane Repaji , ura Bla- nuša, Dane Savatovi , Milan Platiša, Vukašin Vein, Stevo Desnica, Mile Mileusni -Crni, Dane Cosi i Mile Radakovi . Pored navedenih imena tu su još bili mnogi lanovi kotarskih i op inskih komiteta, kotarskih i op inskih NOO i predsjednici mjesnih NOO-a. Svi spomenuti naselili su se u Vojvodinu. Me utim, jedan broj kadrova iz Like otišao je i u Slavoniju, me u kojima treba spomenuti: Simu Po u u, Marka Koricu, Peju Zuli a, Soku Hajdinovi i mnoge druge, koji su imali iste zadatke i igrali istu ulogu kao i oni u Voj- vodini.

Komisije za kolonizaciju u Vojvodini i Slavoniji, uz svestranu pomo poli- ti kih funkcionera koji su došli s kolonistima a po unaprijed pripremljenom planu, pristupile su podjeli ku a, namještaja, posu a, posteljine i poljopri- vrednog inventara, kao i zemlje. U toj raspodjeli nailazilo se na mnogostruke poteško e. Ku e su dijeljene prema broju lanova porodice. Me utim, ku a je bilo razne veli ine i kvalitete, od onih velikih s ve im brojem soba i razno- vrsnih spremišta, gra enih od tvrdog materijala, s velikim dvorišnim prostorom

i tvrdom ogradom, do malih kuća a starijeg datuma, građani od zemlje, s oskudnim dvorišnim prostorom i si. Slika na je situacija bila i sa namještanjem i drugim poslom. U takvim situacijama teško je bilo udovoljiti svim zahtjevima i željama i postići i do kraja pravednost u raspodjeli. Ljudi koji su na tome radili bili su na mukama i pod stalnim pritiskom, naročito pojedinih kolonista koji su gledali samo sebe i isticali samo svoje zasluge. Bilo je i nasilnog zaposjedanja boljih kuća i prijetnji. Slika njih slabosti bilo je i od pojedinih rukovodilaca koji su u estvovali u organizaciji raspodjele. Uslijed svih tih i slika njih razloga događalo se, u ponekom mjestu, da su porodice palih boraca dobivale slabije kuće i na nepodesnijem mjestu, bez obzira na zasluge njihovih najmilijih koji su pali za slobodu i bez obzira na broj članova porodice.

Raspodjela zemljišta kolonistima vršena je u smislu člana 18. Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji. Svaka porodica dobila je 8—12 katastarskih jutara obradive zemlje ovisno o broju članova doma instava. Već u količinu zemljišta dobivali su narodni heroji, odnosno njihove porodice i demobilizirani oficiri JNA, kao i mnoge druge porodice. Međutim, to povećanje nije moglo preći i 30 odsto više od zakonom utvorenog maksimuma.

U podjeli zemljišta, izuzev u nekim slučajevima kad se radilo o podjeli baština i vrtova, nije bilo problema kao kod podjele kuća. Problema nije ni moglo biti s obzirom da je zemlja u pojedinom ataru podjednake kvalitete. Paralelno s podjelom zemlje pošlo je organizacija radnih seljaka i drugih i kolektivna obrada zemljišta, kao najpodesnija forma obrade u to vrijeme. Takvom organizacijom se najuspješnije moglo pomoći porodicama koje su bile bez ili s malo radne snage i svrsishodnije se iskoristiti poljoprivredni alati i zaprega kojih nije bilo dovoljno.

U naprijed navedenim brojevima podacima iznesen je i podatak da se jedan broj kolonista još u toku kolonizacije povratio nazad, bez obzira na sve teškoće koje su ih čekale. U vezi s tim treba reći i da je taj broj veći, jer su se neki vraćali i poslije 28. novembra 1946. godine, datuma kada je uglavnom bila završena kolonizacija u Vojvodini. Povratak jednog broja kolonista može se smatrati kao normalna pojava s obzirom da su ti ljudi do tada živjeli u brdskim krajevima, gdje je zrak, voda, širina pogleda, navike i cjelokupni način života i kretanja u mnogome drukčiji nego u jednoj ravni arškoj Vojvodini gdje pogled ide u beskonačnost, gdje su sela ušorena, u to vrijeme sa mnogo blata i prašine, gdje je voda mnogo lošije kvalitete i si., pa je za naše ljude bio potreban duži period prilagodavanja i adaptacije, bez obzira što su materijalni uslovi života bili neuporedivo bolji od onih iz kojih su došli. To neki, a naročito stariji ljudi, nisu mogli podnijeti i oni su se vratili i nastavili život u starom kraju. Mladi su to drukčije podnosili i brže se prilagodili tamošnjim uslovima. Bilo je slučajeva da su se porodice cijepale tako da su se stari vraćali a mladi ostajali ili su, u nekim slučajevima, mladi uspjeli uvjeriti starije da ostanu, iako su bili spremni da se vrate. Bilo je pri tome i slučajeva malih porodičnih drama.

Navedeni broj povratnika odnosi se na period sprovođenja kolonizacije. Međutim, povratka je bilo i poslije toga vremena, o čemu brojni podaci nisu utvorenjeni. Bilo je slučajeva da su se pojedine kolonističke porodice ponovo selile nakon određenog vremena provedenog u rodnom kraju, jer su uvidjele da su pogriješile s obzirom na teškoće u koje su došli.

Sprovođenje agrarne reforme u Lici

Agrarna reforma u Lici sprovođena je u donekle specifičnim prilikama. Te specifičnosti proizlazile su iz strukture zemljišnog posjeda i masovnog učešća seljaka u NOB, kao i jednog broja na strani okupatora (ustaše i etnici). Lika nije imala velikih zemljišnih posjeda ni u kom vidu, kao što je to slučaj s nekim drugim krajevima naše zemlje. Iz tim razloga i zemljišni fond dobijen agrarnom reformom formiran je na svojevrsan način. Tako je, prema zvaničnim arhivskim podacima, na temelju Zakona o sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Federalne Hrvatske od 24. novembra 1945. godine (N. N. broj 80/45) u zemljišni fond agrarne reforme za područje Like ušao višak od 2 veleposjeda sa 123 katastarska jutra, od 7 posjeda banaka i dioniarskih društava 31 k. j., od 1 posjeda crkve 12 k. j., od 8 posjeda čiji vlasnici nisu bili seljaci (zemljoradnici) 76 k. j., zatim od 53 posjeda nestalih vlasnika 322 k. j., 105 konfiskovanih posjeda narodnih neprijatelja sa 699 k. j. i 2056 posjeda koje su kolonisti nakon preseljenja ostavili u rodnom kraju sa 10842 k. j., što znači da su u Lici zemljišnim fondom agrarne reforme i kolonizacije ukupno obuhvaćena 2233 posjeda na 12105 k. j. obradive zemlje, pašnjaka i šuma.

Ti podaci, gledani po bivšim kotarevima, izgledaju ovako:

— kotar Gospi : 2 veleposjeda sa 123 k. j., 2 posjeda banaka i dioniarskih društava sa 2 k. j., 1 posjed crkve sa 12 k. j., 2 posjeda čiji vlasnici nisu zemljoradnici sa 7 k. j., 14 posjeda nestalih vlasnika sa 121 k. j., 22 konfiskovana posjeda sa 74 k. j. i 211 posjeda kolonista sa 1698 k. j. ili ukupno 254 posjeda sa 2037 k. j.;

— kotar Donji Lapac: 2 posjeda nestalih vlasnika sa 11 k. j., 35 konfiskovanih posjeda sa 171 k. j. i 401 posjeda kolonista sa 1758 k. j., ili ukupno 438 posjeda sa 1940 k. j.;

— kotar Gračac: 2 posjeda banaka i dioniarskih društava sa 10 k. j., 6 posjeda nestalih vlasnika sa 19 k. j., 1 konfiskovani posjed sa 60 k. j. i 488 posjeda kolonista sa 2113 k. j. ili ukupno 497 posjeda sa 2203 k. j.;

— kotar Udbina: 1 posjed nestalih vlasnika sa 2 k. j., 6 konfiskovanih posjeda sa 19 k. j. i 233 posjeda kolonista sa 1075 k. j. ili ukupno 240 posjeda sa 1096 k. j.;

— kotar Titova Korenica: 2 posjeda banaka i dioniarskih društava sa 7 k. j., 3 posjeda nestalih vlasnika sa 9 k. j., 3 nezemljoradnička posjeda sa 16 k. j., 1 konfiskovani posjed sa 21 k. j. i 335 posjeda kolonista sa 1699 k. j. ili ukupno 344 posjeda sa 1752 k. j.;

— kotar Otočac: 1 posjed banaka i dioniarskih društava sa 12 k. j., dva posjeda nezemljoradnika sa 41 k. j., 8 posjeda nestalih vlasnika sa 20 k. j., 25 konfiskovanih posjeda sa 92 k. j. i 144 posjeda kolonista sa 875 k. j. ili ukupno 180 posjeda sa 1040 k. j.;

— kotar Perušići : 1 nezemljoradnički posjed sa 12 k. j., 17 posjeda nestalih vlasnika sa 119 k. j., 8 konfiskovanih posjeda sa 43 k. j. i 62 posjeda kolonista sa 234 k. j. ili ukupno 88 posjeda sa 408 k. j. i

— kotar Brinje: 2 posjeda nestalih vlasnika sa 21 k. j., 7 konfiskovanih posjeda sa 219 k. j. i 183 posjeda kolonista sa 1380 k. j. ili ukupno 192 posjeda sa 1629 k. j.

Iz ovih podataka proizlazi da je ugrozjen agrarni fond čija zemlja kolonista, zatim konfiskovano zemljište narodnih neprijatelja i zemljište nestalih vlas-

nika, a tek jedan manji dio inila je zemlja tz. veleposjeda, banaka i DD, crkava i posjedi nezemljoradnika. Pri tom valja napomenuti da su u zemljišni fond ušli samo oni posjedi kolonista ije su porodice u cijelosti kolonizirane, radi ega se podaci o broju koloniziranih porodica (2833) ne podudara sa 2056 posjeda unesenih u zemljišni fond. Razlika se odnosi na slu ajeve cijepanja širih porodica — doma instva, npr. jedan sin odselio a roditelji ostali s drugim sinom ili sinovima, ili odselio jedan brat, a ostao drugi i tome sli no, a do tada su živjeli u zajedni kom doma instvu, odnosno ku noj zadruzi. Posjedi od tako cijepanih doma instava nisu uzimani u zemljišni fond ukoliko nisu prelazili zakonski maksimum.

Organi za sprovo enje agrarne reforme i kolonizacije bili su kotarske i okružna komisija i Ministarstvo za poljoprivredu i šumarstvo — Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju Federalne Hrvatske. Pored toga na podru ju svakog mjesnog narodnog odbora, kao savjetodavni organi kotarske komisije, postojali su odbori agrarnih interesenata od 5 lanova koje su birali agrarni interesenti.

Prvostepeni organi za sprovo enje agrarne reforme i kolonizacije bile su kotarske komisije koje su osnivane u sklopu kotarskog NO i to u sastavu od predsjednika i etiri lana. Predsjednika i dva lana birali su kotarski NO iz svog sastava, dok su druga dva lana birali predsjednici mjesnih odbora agrarnih interesenata na skupu koji je u tu svrhu sazivao predsjednik kotarske komisije. U djelokrug kotarske komisije spadali su svi poslovi administrativne prirode koji su rješavani u prvom stepenu, kao što je donošenje prvostepenih odluka o utvr ivanju agrarnih objekata, utvr ivanje agrarnih subjekata i dodjeljivanje zemljišta uvo enjem agrarnih subjekata u posjed, utvr ivanje naknade za ekspropirano zemljište, dostavljanje pravomo nih odluka zemljišno-knjižnom sudu radi zemljišno-knjižne provedbe i tome sli no.

Drugostepeni organ za agrarnu reformu i kolonizaciju bila je okružna komisija koja je osnovana u sklopu Okružnog NO za Liku, a sa injavali su je predsjednik i etiri lana. Predsjednika i dva lana birala je okružna narodna skupština iz svojih redova, dok je druga dva lana birao Okružni NO izme u agrarnih interesenata koje su predlagali kotarski NO, i to svaki od tadašnjih osam kotareva po jednoga.

Ministarstvo za poljoprivredu i šumarstvo Hrvatske imenovalo je pri Okružnoj komisiji izvjestioce za agrarnu reformu i kolonizaciju, a kod kotarskih komisija agrarne referente. Ministarstvo za poljoprivredu i šumarstvo bilo je drugostepeni organ u poslovima kolonizacije.

Postupkom utvr ivanja objekata (zemljišni posjedi koji dolaze pod udar Zakona o agrarnoj reformi i kolonizaciji) rukovodila je i prvostepenu odluku donosila nadležna kotarska komisija na osnovu prikupljenih podataka o zemljišno-knjižnom, katastarskom i fakti nom stanju posjeda. Objekti su se za svaki posjed utvr ivail posebno raspravom koja je zakazivana najmanje 8 dana prije ro išta objavom na javni uvid kod mjesnog NO. Raspravu je provodio izaslanik kotarske komisije s jednim agronomom, odnosno šumarom i geometrom te mjesnim odborom agrarnih interesenata uz sudjelovanje zainteresiranih stranaka. Odlukom o utvr ivanju objekata utvr ivali su se posjedi i viškovi posjeda, koji su ulazili u zemljišni fond, i izricala njihova eksproprijacija, tako da je odluka morala sadržavati slijede e elemente:

1. Stanje vlasništva na dan 28. kolovoza 1945. godine (jer je taj datum uzeo zakonodavac kao mjerodavno stanje posjeda, kulture i si. ne priznaju i kasnije izmjene),

2. Sumarno stanje ukupnih površina po zemljišnim knjigama, katastru i u naravi, s naznakom pojedinih kultura,

3. Stanje tereta i služnošti,

4. Katastarski broj, naziv kultura, površina i zemljišnoknjižni uložak es-tica koje se ostavljaju vlasniku,

5. Katastarski broj, naziv kultura, površina i zemljišnoknjižni uložak es-tica koje se odre uju za svrhe agrarne reforme i kolonizacije,

6. Da li vlasnik ima pravo na odštetu i

7. Obrazloženje.

Odluka o utvr ivanju objekata dostavljena je zainteresiranim strankama, mjesnom NO, mjesnom odboru agrarnih interesenata i Okružnoj komisiji. Pored toga odluka se na uobi ajeni na in imala oglasiti, odnosno izložiti osam dana na uvid na podru ju mjesnog NO.

Za utvr ivanje subjekata Zakonom su bili propisani dosta precizni kriteriji, kao što su:

1. Iz zemljišnog fonda se mogla dodijeliti obradiva zemlja seljacima (zem-ljoradnicima) bez zemlje ili s nedovoljno zemlje i to u mjestu u kojem žive ili bližoj okolini a ako to nije mogu e, onda u nekome drugom kraju. Pravo na dodjelu zemlje nisu imale osobe koje po Zakonu nemaju bira ko pravo.

2. Pravo prvenstva u dodjeljivanju zemlje imali su zemljoradnici bez zemlje ili s nedovoljno zemlje koji su bili borci partizanskih odreda, NOV i JA, invalidi oslobodila kog rata, invalidi iz prošlih ratova (1912—1917. i aprila 1941), poro-dice i siro ad poginulih boraca oslobodila kog rata te žrtve i porodice žrtava fašisti kog terora,

3. Zemljište ekspropirano od crkava dodjeljivano je, u pravilu, agrarnim interesentima one narodnosti i vjeroispovijesti kojoj pripadaju vlasnici po-sjeda. To je važno i za dodjelu posjeda nestalih vlasnika u toku rata. Zemlja kolonista koja je ušla u zemljišni fond dodjeljivana je prvenstveno bližim ro acima ukoliko su ispunjavali ostale uslove propisane zakonom.

4. Mjesnim agrarnim interesentima moglo se dodijeliti toliko zemlje koja s vlastitom zemljom nije prelazila 8—12 k. j., što je ovisilo od broja lanova porodice.

Odmah u postupku utvr ivanja agrarnih subjekata prvostepena komisija je utvr ivala mjesne agrarne interesente i njihove posjede. Nakon pravomo -nosti odluke o utvr ivanju objekata komisija je izvještavala Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva o površini" raspoložive zemlje i potrebama mjesnih agrarnih interesenata, kako bi ovo moglo eventualno odrediti površine za kolonizaciju ili površinu za op e potrebe. Nakon toga prvostepena komisija je donosila odluku o utvr ivanju agrarnih subjekata sa naznakom površine koja se pojedinom interesentu dodjeljuje.

Odluke o dodjeljivanju zemljišta agrarnim subjektima donošane su, u pra-vilu, skupno za podru je jednog mjesnog NO, a sadržavale su slijede e podatke:

1. Agrarne subjekte po abecednom redu s naznakom prezimena, imena i o eva imena, zanimanja i prebivališta,

2. Zemljišno-knjižne, odnosno katastarske brojeve estica koje se dodjeljuju agrarnim subjektima, s naznakom kulture i površine, brojeve zemljišno-knjižnih uložaka, te prezime i ime dotadašnjeg vlasnika,

3. Odredbe o zemljišno-knjižnim služnostima,

4. Odredbe o zemljišno-knjižnoj provedbi i

5. Upute o pravnom lijeku.

Prilikom upisivanja u zemljišne knjige unosila se i zakonska zabrana da se dodijeljeno zemljište u roku 20 godina, u cjelini ni djelomično, ne može otuđiti, razdijeliti, dati u zakup, založiti ili zamijeniti.

Za osnovu iznesenog zakonom utvrđenog postupka, komisije na području Like su unijele u zemljišni fond agrarne reforme i kolonizacije zemljišne površine koje su naprijed navedene. Sve površine koje su stavljene u agrarni zemljišni fond komisije su razdijelile lokalnim agrarnim interesentima i drugim interesentima, kao što su mjesni NO i neke republičke ustanove. Mjesnim narodnim odborima dato je na raspolaganje 868 k. j. zemljišta od interesa za selo ili mjesto u cjelini (kao što su pašnjaci i si.), a republičkim ustanovama dato je 894 k. j. uglavnom šume ili neke površine za poljoprivredne stanice i sli. no. Najveći dio zemljišnog fonda podijeljen je agrarnim interesentima koji su ispunjavali zakonske uslove. Ta raspodjela po kotarevima izgledala je ovako:

KOTAR	Broj agrar. interesenata	Broj lanova doma instva	Raspodjela, povr. uk. j.
Gospi	714	2888	1120
Donji Lapac	1083	5073	1888
Gracac	1461	7035	2080
Udbina	568	3122	735
Titova Korenica	649	3245	1107
Otočac	703	3339	930
Perušići	403	1695	358
Brinje	385	2122	921
UKUPNO	5966	28519	9139

Kada se uporede veličine zemljišnih površina koje su stavljene u zemljišni fond i onih koje su iz fonda raspodijeljene, vidi se da je oko 200 k. j. manje raspodijeljeno. Do te razlike došlo je, prema pomenutim arhivskim dokumentima, iz razloga što se u toku sprovođenja agrarne reforme povratio jedan broj kolonista i jednostavno zauzeo posjede koje je ranije napustio, bez obzira što su ti posjedi u međuvremenu stavljani u zemljišni fond, ali još nisu bili raspodijeljeni agrarnim interesentima. Takvu situaciju komisije su tolerirale i zato nisu vršile raspodjelu tih posjeda.

U sprovođenju agrarne reforme na području Like javljalo se niz teškoća, prije svega zbog posljedica ratnog razaranja i uništavanja, kao i pomanjkanja stručnih kadrova. Te teškoće uočene su i zapisnički konstatirane na Okružnom savjetovanju od 8. novembra 1946. godine. Savjetovanje je održano, u najvećem dijelu sprovođenja agrarne reforme na području Like, sa zadatkom da se sagledaju kako postignuti rezultati, tako i teškoće i slabosti u radu na tom polju. Savjetovanje je sazvala Okružna komi-

sija za agrarnu reformu i kolonizaciju, a prisustvovali su joj predsjednici kotarskih komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju iz svih tadašnjih 8 likih kotareva: Dane Oreškovi Danac (Gospi), Ivan Šimatovi (Peruši), Marko Kostelac (Otoac), Simo Kosovac (Brinje), Vlado Vujić (T. Korenica), Pejo Zuni (D. Lapac), Nikola Dautović (Graac) i Joco Milošević (Udbina) i stručni referenti: dr Miroslav Debeljak za kotareve Otoac, Peruši i Brinje, Branko Drakulić za kotareve T. Korenica i Udbina i Martin Štefanić za kotareve Graac i D. Lapac, kao i administratori svih kotarskih komisija. Savjetovanju je predsjedavao predsjednik Okružne komisije Dane Naprta, a pored njega su sa strane okružne komisije bili prisutni član komisije Božo Mrkobrada Božina i izvjestitelj Anton Štefanić te zapisničar Bene Vjekoslav. Savjetovanju su također prisustvovali i predstavnici Ministarstva za poljoprivredu i šumarstvo —• Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju inž. Ante Mihletić i Avdo Sirbubalo, predstavnici Ministarstva za građevinarstvo Bruno Ugnarov, geometar, inspektor inspektorata za Liku Andrija Špoljarić, okružni javni tužilac Marko Vujnović i referent geodetskog odsjeka okružnog NO geometar Juraj Božićević.

Prema originalnom zapisniku na ovom savjetovanju su, pored velikih rezultata koji su postignuti u dotadašnjem sprovođenju agrarne reforme i kolonizacije na području Like, konstatovane neke slabosti i teškoće koje su usporavale brži tok sprovođenja agrarne reforme.

»Pomanjkanje potrebnog broja geometara,« pisalo je u zapisniku, »kvalifikovanih referenata, sposobnih pisarskih sila, nedostatak pisara i strojeva, uništenje zemljišnih knjiga u toku rata u kotarevima Graac, Donji Lapac, Udbina, Titova Korenica, Peruši i djelomično Otoac te uništenje katastra u svim pobrojanim kotarevima, osim djelomično u Graacu i Perušima, predstavlja ozbiljne poteškoće u brzom odvijanju posla na identifikaciji i premjeru kao i na održavanju rasprava i donošenju odluka. Nesusretljivost seljaka u mnogo slučajeva, da pomognu geometrima na terenskom radu, odsutnost ili nestanak vlasnika zemljišnih posjeda te pomanjkanje lica koja poznaju posjede, teško snalaženje na terenu, velika raštrkanost zemljišnih posjeda, slabo posvećivanje pažnje kotarskih NO-a poslovima agrarne reforme, mnogo slučajeva indolencija i nemarnosti članova mjesnih odbora agrarnih interesenata, nesrećnost u kolonizaciji i vraćanje kolonista, sve je to uveliko prouzrokovalo sporo odvijanje posla, a da i ne spominjemo poteškoće geometra u pogledu nastambe ishrane na terenu... itd.

Na tehničkim radovima agrara u Lici bilo je zaposleno 5 geometara i to: jedan geometar za Otoac i Brinje, jedan geometar Titova Korenica i Udbine, jedan geometar za Graac i Lapac i jedan geometar za Gospi i Peruši s povremenim angažiranjem prema raspoloživom vremenu okružnog geometra u kotaru Gospi. Rad u svim kotarevima nije mogao istovremeno otpočeti, jer su na svakog geometra otpala po dva kotara, a osim toga i geometri nisu nastupili istovremeno na svoje dužnosti, već su stizali na svoja mjesta u razdoblju od ožujka do mjeseca svibnja.

U kotarevima Titova Korenica, Udbina, Donji Lapac i Graac identifikacija parcela vrši se vrlo sporo, jer za te kotareve nema ni katastarskih, ni gruntnih podataka. Smatram za potrebno napomenuti, da bi rad na dosadašnji način identifikacije u ovim kotarevima produžio provedbu agrarne reforme još najmanje za dvije godine te je s toga potrebno na i neko drugo rješenje

za prikupljanje podataka koji su komisijama potrebni za donošenje odluka o utvrivanju agrarnih objekata i subjekata.«

U vezi s tim teško ama savjetovanje je zauzelo stavove da se »identifikacija kolonističkih i konfiskovanih zemljišnih posjeda na području kotareva Graac, Donji Lapac, Udbina i Titova Korenica, u kojima nema Gruntovnice i Katastra — za koje još identifikacija nije izvršena — neće u buduće obavljati na dosadašnji način — po geometru — nego se odluka o utvrivanju objekata imaju donijeti na temelju izvršenih popisa ovih zemljišta. Gdje je potrebno treba te popise ispraviti i nadopuniti, odnosno prethodno izvršiti za one posjede za koje još nisu popisi izvršeni. Popise treba sastaviti po nazivu parcela i rudine, po približnoj površini u katastarskim jutrima (i danima oranja) i oznakom meštinskih vlasnika (sa sviju strana). Na temelju tih popisa imaju se izdati odluke o utvrivanju objekata koje treba klauzirati sa klauzom da su sposobne za gruntovnu provedbu. Odluke o utvrivanju subjekata izdat će se tako i na temelju takvih popisa, a poslije toga i odluke o dodjeljivanju zemlje subjektima. Odluke o utvrivanju agrarnih objekata i o dodjeljivanju zemlje agrarnim subjektima koji nemaju gruntovnice provest će se gruntovno kod narodnih sudova a, kad se bude gruntovnica ponovno osnovala, sudovi će odluke samo registrirati i po broju slagati u arhivu.«

U tom momentu to su bila jedino moguća rješenja da se agrarna reforma završi na vrijeme u spomenutim kotarevima.

Tako je tada sprovedena agrarna reforma u Lici i kolonizacija s područja Like. Daljnji razvoj naše društvene zajednice i velike strukturalne promjene koje su se u međuvremenu odigrale, to je stanje u mnogo čemu izmijenilo, naravno na bolje. Naime, emigracija iz Like nastavljena je i dalje i to u pojačanom obimu, naročito mladega stanovništva koje je odlazilo u gradove i tamo se zapošljavalo u industriji i drugim djelatnostima van poljoprivrede. S tim u vezi većina sela Like ostala su bez sposobne radne snage radi čega se sve manje obrađivalo zemlje i gajilo sve manji broj stoke. Dakle, zemlja je napuštena, kako vlastita, tako i ona koja je dobivena agrarnom reformom. Slična se situacija odvijala i sa mnogim kolonistima. Mladi su se zapošljavali u industriji i drugim djelatnostima, bilo u mjestu kolonizacije, bilo u drugim krajevima naše zemlje, a stariji nisu više bili u stanju da obrađuju zemlju, radi čega su je uz minimalne cijene prodavali poljoprivredno-industrijskim kombinatima. To su naročito činili nakon isteka zakonskog ograničenja od 20 godina zabrane prometa dobivenog zemljišta agrarnom reformom i kolonizacijom. Međutim, treba reći, da te kasnije promjene ni u čemu nisu umanjile značaj koji je poslije rata imala agrarna reforma a naročito kolonizacija za Liku.

Kazalo li nih imena

A

ABDIHODZIC Abdulah 257, 266
ABINUN Nada 730
ADAMIK Augustin 579
ADAMIT Brana 730
ADZIJA Božidar 348, 722
AGBABA (kursist) 666, 667
AHMETOVIC Lutvo 257, 436, 445, 449, 452, 482, 509
AHMETOVIC Mustafa Tana 285, 288, 289
ALAVANTIC Dragan 753
ALBAHAM Cila 266, 444, 449
ALEKSANDER Harold 410
ALEKSIC Braco 99
ALESKOVIC Joso 805
ALIBEGIC Rašid 281
ALINCIC Dušan 213
ALINCIC uro 113
ANDRASIC Milan 466
AN IC Ilija 236
ANGELIS (general) 825
ANGER dr 78
ANTOLOVIC Zvonko 455, 492, 498, 499, 501, 505
ANTOCIC Milan Velebit 362, 367
ANZULOVIC Ika 832
ANZULOVIC Ivan 832
ANZULOVIC Marija 832
ANZULOVIC Simun 832
ARALICA Stojanka 699
ARBUTINA Jovana Mile 931
ARLOV Stanka Dragan 931
ARLOV Dušana Evica 931
ARLOV Petra Miljkan 931
ARLOV Petra Nikola 931
ARLOV Stanko 931
ARNAUTOVIC Ismet 290
ARSIC Vidoje 885
AST Laura 729, 730
AUGUSTINCIC Antun 695

B

BABIC Boja 729, 730
BABIC Filip Pilja 699, 703
BABIC Karlo 444, 456
BABIC Ljuba 444
BABIC Petar 395
BABIC Vlatka 738
BABIC Zorica 444
BABUDER Ida 906
BABURIC Tomo 34, 43, 64
BACKOVIC Aleksandar 384, 596, 804
BADEL Marijan 471, 545, 653, 656, 841
BADOVINAC Petra Dako 932
BADOVINAC Sime Dako 932
BADOVINAC ure Ilija 931
BADOVINAC Jure 242
BADOVINAC Petra Petar 932
BAHORIC Ivan 243
BAJEC Martin 439
BAJEK Vlado 77, 914
BAJIC Duško 585
BAJIC Milana udova Mila ro ena KOSA-NOVI 931
BAJIC Miladin 156
BAJIC Nikole Nikola 931
BAJIC Jovana Stevan 932
BAJRAMOVIC Huso 28
BAKARIC Vladimir 50, 91, 92, 95, 96, 163, 221, 236, 464, 659, 716, 727, 795
BAKIC Stevana udova Kata ro ena ZRVNAR 931
BAKIC Mi an 78
BAKIC Keser Milka 184
BAKIC Todora Milutin 932
BAKIĆ Petra Petar 431
BAKIŠ Draga 78, 172, 174
BAKOTIC Jakov 861
BAKRA uro 579
BAKRA Vaso 905
BALAC Marija 346, 352, 805
BALABANIC Ksenija 914

BALAŠ Boris 60, 465, 477, 496, 519, 653, 706, 707
 BALAŠ Slavko 241
 BAL IN Dušan 15
 BAL IN Duka 167
 BAL IN Jovo 78, 87
 BALEN Sime 337, 399
 BALENOVIC Mate 699
 BALENT Marica 467
 BALIC Redžo 280
 BALT (poru nik) 807
 BALTIC 99
 BAN Ivan 920
 BANDA Milica 671
 BANDA Milka 121, 138
 BANINA Ante 450
 BANJANIN Duro 797
 BANJANIN Janja 729, 730
 BANJANIN Vlado 797
 BARAC Kata 350, 351, 352
 BARA Ruža 146
 BARBI Mijo 906, 907
 BARBIC Janka uro 931
 BARICEVIC Adam 342
 BARICEVIC Lovro 835
 BARIC dr 866
 BARIC Jura 677
 BARIC Kaja 177
 BARIŠI Franjo 809
 BARKOVIC Josip 699
 BARTOLAC Ivka 15
 BARTOLIC Ivan 455
 BARTOLIC Ivan Cvikeraš 487, 488
 BARTULIC Ivan 442
 BASARA Mihajla Anka ro . KUZMAN 931
 BASARA Duka 148
 BASARA Petra Mile 931
 BASARA Petra Mili 931
 BASARA Miloš 75, 77, 85, 87, 89, 90, 92, 96, 113, 707, 926
 BASARA Ilije Miloš 931
 BASARA Nikola 211, 242
 BASARA Mihajla Pavle 931
 BASTA Boja 352
 BASTA Milan 17, 18, 19, 246, 249, 252
 BASTAJA Stojana Dragan 931
 BASTAJIC Mara 479
 BASTAJIC Miladin 442
 BASTAJIC Mile 442
 BASTAJIC Nikola 442
 BASTAŠIC Ilija 437, 438, 439, 443
 BASTAŠI Janko 445
 BASIC Jura 86
 BASIC Mijo 459
 BASIC Nikola 86
 BASIC Rezika 450
 BASIC Zvonko 458
 BATALO Ilija 136
 BATALO Dure Milan 680
 BATALO Sofija 136
 BEDEK Lovro 452
 BEDEK Mirko 443, 452
 BEDEK Pavao 455
 BEGOVAC Hamdo 436
 BEK Karlo 782
 BEKIC Ljuba 149
 BEKIC Stevana Ljubica ro . RADANO-
 VIC 931
 BEKI Milan 222, 223, 224, 225
 BELA VIC Kata 182
 BELA VIC Marko 57
 BELA VIC Mijo 242
 BELINIC Marko 261, 265, 436, 441, 442, 444, 449, 452, 454, 464, 479, 695, 707
 BELTRAM Vladislav 906
 BELJAJEV prof. 739
 BELJAKOV Vladislav 840
 BENCEKOVIC Ivan 457
 BENCEKOVIC Joža 456, 457
 BENCEKOVIC Stjepan 434, 435, 455, 457
 BENCEKOVIC Zora 444
 BENCETI Tomo 460
 BENE Vjekoslav 959
 BENE SCH (major) 774
 BENI Barka 51, 57, 119
 BENI Joža 51, 57, 60, 119, 707
 BERAS Jerko 579
 BERCE Antun 452
 BERECKI Tomo 458
 BERETIC Ivan 951
 BERIC Branko 190
 BERKOVIC Ladislav 77
 BERNARDI Drago 64, 587, 593
 BERUS Anka 441
 BEŠIC Zijo 280
 BEŠIREVI Mujo 257, 280
 BESLAGIC Muharem 289
 BEVANDIC Petar 522
 BEVANDIC Stipe 522
 BEZJAK Branko 410, 432
 BIJANKO Obrad 813, 833, 834
 BIJELI Jure 163
 BILKIC Ejub 675, 677
 BILOBRK Mate 395
 BINENFELD Daša 862
 BIONDI Dani 57
 BIR Karlo 488
 BIRA Nikola 752, 759
 BIRCLIN Veljka Milan 931
 BIRKIC I. 792
 BIZI Sime Ljubica ro ena BOLIC 932
 BIZI Nikola 665
 BIZI Stana ro ena BOZIC 931
 BJEDI Sukrija 257, 258, 260, 263, 264, 285, 280, 581,
 BJELAJAC Stanko 579
 BJELIC 191
 BJELIC ud. Danica ro ena LON AR 932
 BJELIC Mihajla Marko 931
 BJELIC ud. Pavia Milka 931, 932
 BJELIC Petra Milka ro ena PAVLOVIC 931
 BJELIC Petra Stana 931
 BJELIVUK Duke Gojko 931

BJELIVUK Petra Jovan 931
 BJELIVUK Marka Mileta 931
 BJELOPETROVI Nikole Branko 932
 BJELOŠ Nikole Danica ro ena CEKELIŠ
 931
 BJELOS Mihajla Marko 931
 BJELOŠ Mile Nikola 931
 BJELOŠ Mile Petar 931
 BJELOS Stana ro ena SUZIC 931
 BJELOS Mile Stevo 931
 BLAGOJEVI Miloša Ljubica ro ena JO-
 VIC 932
 BLAGOJEVIC Cvijana Marko 931
 BLAGOJEVI Stanka 167
 BLANUŠA Stevana Dragan 931
 BLANUŠA ura 953
 BLANUSA ure Gojko 931
 BLANUSA Jovo 805
 BLAZEVIC Jakov 317, 337, 339, 699, 713,
 726
 BLAZEVIC Miško 585, 707
 BLAZEVIC Slava 335, 352, 432
 BLAZINA Juri ak Mara 182
 BLAZINA flavko Beli 446
 BLAZINA Veljko 587
 BOCA Dane 927
 BOCA Nikole Dane 931
 BOCA Jovana Jovan 932
 BOCA Tadora Milan 931
 BOCA Vasilija Mile 931
 BOCA Nikole Petar 931
 BOCA Radovan 931
 BOCA Tadora Sava 931
 BOCA Ilije udova Sofija 931
 BOCA Rade udova Stana 931
 BOGDAN Jugo 906
 BOGDANIC Delko 313, 662, 809, 810, 811,
 835, 836
 BOGDANOVIC Gana 75, 170, 172, 175, 707,
 927
 BOGDANOVIC Miloša Dragan 932
 BOGDANOVIC Mirko 194
 BOGDANOVIC Radojka 749
 BOGDANOVIC Savo 578, 762
 BOGUNOVIC Branko 699
 BOJANIC Dušan 932
 BOJANIC Rade Milan 931
 BOJANIC Sime Stanko 931
 BOKAN Dušan 315, 957
 BOLIC Branko 260
 BOLIC Nikole uro 931
 BOLIC Milana Ignjatije 931
 BOLIC Mileta 931
 BOLTEK (obitelj) 493
 BOLJKOVAC ANA (Feren eva) 72
 BOLJKOVAC Jurica 69
 BONDI Blanka 730
 BORANIC Dragutin 718
 BORCIC Mane 410
 BORKOVIC Franjo 455
 BOROJEVIC Branko 555
 BOROTA Jovan 663, 678, 680
 BOROTA Josipa Jovan 931
 BOROTA Milana udova Marica ro ena
 MISCEVIC 931
 BOROTA Pavia Petar 931
 BOROVIKA Milka 147, 150
 BORSIC Ana 442
 BORSIC Stanko 442
 BASANAC Eduard 918
 BASANAC Stjepan 57
 BOSNI Bude 356
 BOSNI Mile D Mitar 932
 BOSNI Rade udova Kata ro ena BOGU-
 NOVIC 931
 BOSNIC Marko 699
 BOŠNI Nikole Milan 932
 BOŠNJAK Petra uro 931
 BOŠNJAK Musa 22
 BOZAC Vladimir 436, 437, 438, 439
 BOZICEVIC Juraj 959
 BOZICKOVIC Anka 699
 BOZIC Ilija 532
 BOZIC Glišo 191
 BOZIC Mihajla Lazo 931
 BOZIC Marko 190
 BOZIC Matija 191, 211
 BOZIC Miloša Mile 931
 BOZIC Marjanovi Mileva 167, 175, 178,
 182
 BOZIC Miloš 905
 BOZIC Dane Rade 932
 BOZIC Josipa Stevan 932
 BOZIC Vaso 22
 BOZINKOVIC Dušan 356
 BOZOVIC dr 913
 BOZOVIC Božo 395
 BRAJAKOVIC Dane 77
 BRAJCIC Nikole Dako 932
 BRANISAVLJEVIC Mili a Nikola 931
 BRATI Gajo 149
 BRATI Nikole ud. Milka ro ena RUDAN
 931
 BRDAR Ilije Nikola 932
 BRDAR Milovana ud. Sofija ro ena ZO-
 RAJA 931
 BREBERINA Sime Nikola 931
 BRECELJ Marijan 896
 BREZAR Bara (Dumi ka) 435, 462, 465
 BREZAR Dragee 459, 462, 465
 BREZAR Franjo 444
 BREZAR Ivi 462
 BREZAR Mijo 460, 462, 465
 BREZOVIC Nikola Prebeg 442, 762
 BRINJAK Jandre 22, 202
 BRISNIK Milica 451
 BRKIC Dragutin 611
 BRKIC Dušan 15, 252, 712, 713, 714, 715,
 716, 724, 726, 920
 BRKIC Ilije Mara 931
 BRKOVIC Ljuba 178, 182, 185
 BRKOVIC Valent 451
 BRNCIC Joža 659
 BRNJILOVIC Milka 785
 BRODNIK Zorka 730

BROZ JOSIP TITO 14, 16, 18, 20, 25, 27, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 53, 54, 59, 66, 74, 113, 121, 123, 124, 125, 126, 130, 137, 140, 142, 183, 214, 215, 216, 236, 261, 292, 304, 312, 319, 320, 321, 323, 333, 362, 363, 365, 367, 393, 410, 432, 463, 465, 468, 473, 474, 485, 494, 512, 520, 521, 538, 541, 553, 555, 556, 560, 570, 587, 592, 630, 657, 671, 705, 707, 714, 716, 727, 747, 780, 751, 758, 761, 765, 766, 778, 787, 794, 815, 816, 817, 891, 912, 913, 916, 949
BROZINA Nikola 712, 713, 714, 715, 716, 722
BRUJI Dragi 78, 212, 707
BRUJIC Mile uro 932
BRUJI Milan 213
BRUJI Petar 191
BRUJIC Peto 212
BRUJIC Radmila 730
BRUNOVIC Milan 450
BUBALO (ranjenik) 888
BUBANJ Viktor 804
BUCANJ Mile Cirko 442
BU AN Miloša uro 931
BU AN Stevana uro 931
BU AN R. Mile 729, 857
BU AN Mili Kukan 881
BU AN Nikola 442
BU AN Marka Rade 931
BU AN Romo 895
BUDAK Nikola 699
BUDIC Franjo 452
BUDISAVLJEVIC Sr an 699
BUGAR Pero 578
BUJANOVIC Jole 306, 313, 810, 818, 831, 835
BUJIC Jakov 242
BUKOVAC Barka 148
BUKUDURA (agent) 790
BUKVALOV dr 855, 856
BULAT Anka 184
BULAT Pavlovi Danica 107, 165, 167, 172, 175
BULAT Milana Dmitar 931
BULAT Petra Dragan 931
BULAT Nikole Jovan 931
BULAT Milana Mi o 491, 520, 522, 531
BULAT Bože Milan 931
BULAT Sime Mile 931
BULAT Nikole Pero 931
BULAT Seka 184
BULAT Nikole Stevan 931
BULAT Tešo 433, 442, 443, 463, 466
BULAT Pane Veljko 931
BULIC Jeronim 578
BUNACIN Ante 885, 887, 888
BUN I 112
BUN I Anka 112
BUN I Janka Božo 932
BUNCI Dušan 112
BUN I Milana Jelena ro ena **VELIMI-ROVI** 931
BUN I Mihajlo 60, 89, 707, 927
BUN I Rade Mihajlo 931
BUN I Radovana Mili 931
BUN I Sime Miloš 931
BUN I Pajo 522
BUN I Petar 211
BUN I Bože Petar 932
BUN I Simeon 148
BUN I Simo 522
BUNJAC Vaso 751, 753, 757, 760
BUNJEVAC Dušan 195
BUNJEVAC Mile Dušan 931
BUNJEVAC Gajo 707
BUNJEVAC Mane Lazo 931
BUNJEVAC Mi e Milan 931
BUNJEVAC Petar 77
BUNJEVCEVIC Zbukvi Katica 449, 451
BURAZEROVIC Tahir 281
BURI (bra a) 457
BURI Barica 457
BURI Dragica 457
BURI Tomo 457
BUTI Dragutin 457
BUTI Ivica 769
BUTKOVIC Ema 78
BUTKOVI Ivo 222, 223, 224, 225
BUTORAC Pajo 35
BUZAN Ivan 455

C

CAGANI Josip 455
CAGANIC Marica 455
CAGANI Stjepan 455
CANDELLA Salvatore 863, 864
CAR dr 866
CAR Nikola 69, 149
CAR Nikola Nitane 460
CAREVI dr 894
CAREVI Mica 182
CAREVI Miloš 579
CEKINOVIC Rade Savo 932
CELIN AK 782
CERANI Miloš 334
CERIC (satnik) 810, 813
CERI Faruk 260
CERJAK Jelene 182, 706, 707
CETINA Nina 147
CHURCHIL Randolph 125
CHURCHIL Winston 125, 214, 251, 891
CICO Nikole uro 932
CICO Stanka ud. Kata ro ena **TORBICA** 932
CICO Jovana Mile 932
CICO Stevana Mile 932
CIMEŠA Stevana uro 932
CIMEŠA ure Jovan 932
CIMESA Milovana Milovan 932
CIMESA Mišo 587
CIMESA Nikola 810, 814
CIMESA Nikole Stanko 932
CIMESA Cvije Vojin 932

CINDRI (legionar) 830
CINDRI Ivan 707
CINDRI Juko 671, 672
CINDRI Mijo 672
CODELI Anton 810, 813
CREVAR uro 211
CREVAR Sime Rade 932
CRNEK Nikola 922
CRNKOVI 64
CRNKOVIC Jovana Nikola 932
CRNKOVI Milovana Zarko 932
CRNOKRAK Stojana Dušan 932
CRNOKRAK Matija 88
CRNOLATAC Rozika 646
CUTULI Cvetko 646
CVETKOVIC Alojz 455
CVETKOVI Antun 451, 501
CVETKOVIC Nika 450
CVETKOVIC Nikola 451
CVIJANOVIC Božo 932
CVIJANOVIC Miloša Milan 932
CVIJANOVIC Milan 191, 212
CVIJANOVIC Bože Mili 932
CVIJANOVIC Simo 213
CVIJETI Adam 921, 922
CVITAK Stjepan 191
CVJETI ANIN Ana 182
CVJETI ANIN Laze Dane 932
CVJETI ANIN Miladina uro 932
CVJETI ANIN Milana Milica ro ena
VUKELIC 932

C

CABRAJA Sime Mili 932
CACIC Luka 927
A IC Pavia Luka 932
AKANI (bra a) 442
AKANI Ivka 449
AKANI Sofija 449
AKANI Tomo 443, 449
AKI Petra uro 932
AKI Jakova ud. Ljuba ro ena
PRUGINI 932
ALI Dušan 695, 712
CAMPARA Vahudin 258
ANAK Vaso 522, 531, 532
CANKOVI Dane 951, 953
ANO Meho 260
CAVIC Damjana uro 932
EKELIŠ Petra ud. Marta ro ena
PADEZANIN 932
EKI Milan 730, 739, 756, 758, 759, 760
ERIMOVIC Husein 280
ERNOZUBOV N. 846, 863
ERNOZUBOV Tanja 861
EŠNJEVAR Janka Ivanka 932
IGRIJA Pero 671, 672
CIKARA Nikola 22
COHAR Ernest 414, 418, 421, 851
COP Bogomil 241
ORAK Braco 797

ORAK Dane 338
UBRA Leposava 185
UBRILO Anka 350
UCI Marko Marke in 437, 439, 440,
443, 444, 464
U I Zvonko 442, 444
CU KOVIC Milan 737, 753, 759
ULINOVI Ferdo 699, 700, 713
CULJAT Joža 450
CUNCI (oficir) 512

CA IC Mane Branko 932
A IC Luke Mile 932
ACI Janka Miloš 932
CALIC uro 338, 836
ALI Joco 420, 432
ALINA Nikole Rade 932
EPAL Petra ud. Sava ro ena
RAJŠI 932
CIKA Petra Mili 932
IRKOVIC Tomo 712
OPI Branko 759
ORALIC Suljo 255, 258, 261, 266, 280
OSI Dane 953
UDI Dara 699
UJI Dane 365
UJI Dmitra ud. Danica ro .
DRAŽI 932
UJIC uro 571
UJIC Dragica 112
UJIC ure Milan 932
UJIC Prokopije Ilija 680
UJI Niko 388
UJIC Milovana Pane 932
CUJI Rade 22, 785
UK Ilija 695, 699, 713, 715, 724
UK Ilija (sve enik) 699
UPURDIJA Da o 370
UR IJA Miloša ud. Milica ro .
TOMASEVI 932
URGUS Milica 730
URGUS Trivo 730, 745
URUVIJA Pane Milija ro . VEJIN 932
URUVIJA Mile Rade 932
URUVIJA Nikole ud. Soka ro ena
MILANOVI 932

D

DAKIC Božo 438
DAKI Sime ud. Kata ro ena VUJI
932
DAKI Mile 692, 711
DAKI Miloš 89
DAMJANI Jura 460
DAMJANOVIC Branko 362
DAMJANOVI Marka Marko 932
DAMJANOVIC Uroš 805
DASOVIC Danica 864

DASOVIC Martin 542, 579, 653, 699
DAUTOVIC Memeg 255, 256, 258, 269
DAUTOVI Nikola 959
DEBELJAK Mira 729
DEBELJAK Miroslav 959
DEBELJAK Zuja 138
DEDIC Ferid 271
DEDI Huso 257
DEDI Muhamed 271
DEDIJER Vladimir 913
DEFRAN ESKI Sre ko 730
DEJANOVI Dušan 442
DEJANOVI Mili 190
DEJANOVI Mica 175, 182
DEJANOVI ure ud. Milka 932
DEJANOVI Mili a Miloš 932
DEJANOVI Koste Nikola 933
DEJANOVI Rade 879
DEKANIC Ivan Bartol 450, 467
DELAK Nikola 438
DELANOVIC Hasan 280
DELIBEGOVIC Ahmo 257, 263
DELIC Rasim 285, 287, 288, 289
DELIC Stevo 805
DELIC Saban 285
DELIŠINOVC Jure 243
DEMONJA Nikola 905
DERENCIN Selma 866
DERETA Milovana ud. Bojana ro . GRUBJESLC 932
DERETA Milutina Dragan 933
DERETA Milovana Nikola 932
DERETA Milutina Stanko 932
DERONJA Ivan 664
DERONJA Ivica 658
DERVISEVIC Meho 255
DESNICA Stevo 953
DESPALJ Jakov 78
DETELIC Mato 466
DEUTSCH Mile 78
DEVIC Milutina Nikola 933
DEZIDER Julius 862
DIJANOVIC Tomo 653
DLKLLC Dane 388
DIKLIC Nikica 730, 751
DIKLIC Stefanija 730, 751
DILIC Sajto 260, 263, 264
DIM Stefica 488
DIMIC Nada 178
DIRDELIN dr 892
DIVJAK iijja 699, 953
DIVJAK Milka 106
DIVJAK Nikola 370, 699, 953
DivJANOVIC Gabrijel 241
DIZDAREVIC Arif 673
DIZDAREVIC Haso 255, 256, 258, 270, 276
DIZDAREVIC Ramo 673
DZDAREVIC Zajdo 258
DJETELIC Ivan 242
ĀJOGIC Fazlija 280
DMITROVI TOŠE janko 933
DMITROVI Laze Mi an 933
DMITROVI Nikole Mile 932
DMITROVI Milorad 78
DMITROVI Mojsije Petar 932
DOBRIC Grozdana 177
DOBRINIC Dora 178
DOBRINIC Dora 178
DOBRINIC Jandre 51
DOBROSAVLJEVIC Kata 112
DODIC Stanko 438, 440
DODIG Radonja 223
DOJCINOVIC Janko 112
DOKMAN Josip 57, 89, 926
DOKMANOVIC Anka 182
DOKMANOVIC Dragan 863
DOKMANOVIC Bogdan 613
DOLANJSKI Jura 461
DOLANJSKI Mijo 461
DOLENEC Ivan 460
DOLINAR Hermina 452
DOLINAR Zdenko 452
DOMOVIC Božo 444, 452, 453
DOMOVIC Vlado 444, 452, 453
DOŃCEVIC Ivan 718
DOŠEN Ivan Soko 338, 699, 836
DOSEN Miško 699
DRAGANJAC Anka 73
DRAGANJAC Franjo 57, 60, 88, 89,707
DRAGAS BOŽO 703
DRAGAS Mile Milan 933
DRAGAS Mane Mile 932
DRAGAS Dane Milica 933
DRAGAS Radovana Nikola 933
DRAGAS Stojan 361, 370
DRAGI Nikole Duka 933
DRAGI Mile uro 932
DRAGI or e 432
DRAGI Nikole Ilija 932
DRAGI Rade Mane 932
DRAGI Nikole Mile 933
DRAGIC Milka 182
DRAGI Mile Nikola 932
DRAGIC Nikole Rade 932
DRAGOJEVIC Janka Adam 933
DRAGOJEVIC Jandre Dušan 932
DRAGOJEVIC Rade Mile 932
DRAGOJEVIC udova Sava ro ena TRKULJA 932
DRAGOJEVIC Rade Stanica 932
DRAGOJEVIC Stanka Stanko 932
DRAGOSAVAC Duško 115
DRAKULIC Branko 959
DRAKULIC Nikole Janko 933
DRAKULIC Mladen 241, 242
DRAKULIC Nada 178
DRAKULIC Ne a 334, 338, 352
DRAKULIC Nikola 742
DRAKULIC Veljko 252, 707
DRAPSIN Petar 393, 830, 831
DRASKOVIC Jura 461
DRAUSNIK Jurica 243, 467, 921
DRAZIC Kaja 730
DRAZI Milana Vasilije 932
DRCA Simo 699

DROBAC Danilo 334
DROBNJAK Simun 493
DROLJ Stefica 488
DROPUĆIĆ Ćiro 438, 439
DRVOĐELIĆ Ćura 119
DUBAJIĆ Branko 675, 681
DUBAJIĆ Ljubica 730
DUBAJIĆ Milan 675
DUBAJIĆ Milica 699
DUBAJIĆ Nikola 675
DUBRAVĀIĆ Rudolf 66
DUDUKOVIĆ Bogdana Dušan 932
DUDUKOVIĆ Petra Ćovan 932
DUDUKOVIĆ Milan 453
DUDUKOVIĆ Mileta 108
DUDUKOVIĆ Ilije Sofija 933
DUGONJIĆ Rato 140, 465, 479
DUJMOVIĆ Ivan Brado 699
DUJMOVIĆ Ton a 699
DUKIĆ Dakan 953
DUKIĆ Narandža 053
DUKIĆ Radan 327
DUMANDZI Ante 920
DUMĀKE Ćjunther 806
DUNISKRAVIĆ Ilija 445
DURATOVIĆ Ferid 264
DURIĆ Ferid 280

ANKOVI uro 926
ANKOVI Laze uro 933
EKIĆ ure Ćovan 933
EKI Ćovana Lazo 933
ERIC Bogdan 699
ERIC Evica 303
IKANDIĆ Mili a Milutin 933
IKANDIĆ Milovana Nikola 933
ILAS Milovan 746
IPALO Milivoj 587
UIĆ Mom ilo 40, 41, 282, 306, 312, 574,
811, 812, 817, 835
UKI Branko 759
UKIĆ uro 805
UKI Milka 349
URASIN Ivan 482, 488
URI Nikole ud. Danica ro .
IVANOVI 933
URIC Mica 185
URI Miloš 78
URIŠI Mitar 646, 648

DZ

DZAFI Atif
DZAKULA Save Mile 933
DŽEBO Mušan 282
DZODAN Stanka Dragi 933
DZODAN Ćovana Ćanko 933
DZUVELEK Meho 258

E

EGI Bude 386
EGI Milka 156
EGI Dane Rade 933
ELEZOVIĆ Mujo 280
EMILI Ćinko 840, 846
ENGEL uro 747
ENGEL ILIJA 440
ENGLMAN Aleksandar 790
ERAKOVI (agent) 264, 265
ERDELJ ud. Todora Dragica ro .
SIPI 933
ERDELJ Sr ana Petar 933
ERDELJAC Zatezalo Marica 66
ERDELJAC Pero 60, 653, 707
EREMI Ćoco 13, 15, 16, 17, 19, 20, 23,
24, 25, 26, 76, 125, 142, 144, 174, 189, 190,
192, 201, 204, 246, 247, 248, 250, 251, 252,
785, 798, 807
EREMI Nikola 589
ERLIH Erna 730
EROR Mile uro 933
EROR Simo 713
ESMEROVI Mustafa 280

F

FABIJAN I Stjepan Ćapa 478, 479, 492,
499, 509, 510
FACKO Mato 455
FAKITI Ale 275
FALE I Lojz 478
FALIŠEVAC Ć. 410
FARKAS Anka 186, 188
FEDERBAR Ruža 182
FELIĆ Osman 289
FELIŠEVAC Ćosip 432
FERDELJA Slavko 452
FETAHAGI Ahmed 276, 282
FILIPOVI Aĝen 280
FILIPOVIĆ Miroslav 809
FILIPOVI Mihajla Rade 933
FINK Branko 868, 871, 872
FIOLI Ivan 455
FIOLI Nikola 906
FOLI Petar 477
FISTRIC Ćosip 438
FISER dr 866
FLEC Ivan 921
FORENBAHER Milan 840
FRANCETI Ivka 303, 350, 352
FRANĀSKOVIĆ Ivo 57
FRANĀSKOVI Marko 57, 88
FRANEKIĆ Martin 487
FRKOVIĆ Marko 836
FRKOVI Milan 836
FRKOVIĆ Mirko 191, 241, 243
FROL Franjo 695, 696, 712, 713, 715, 722
FRŠTEK STJEPAN Novi 488, 490
FUKS Milan 78
FUMI Ivan 699

FURLAN Herman 242, 243
FUŠTAR Anka
FUSTAR Ljuba I⁸²

G

GABRIC Danica I⁸²
GABRIC Dure Marija ro ena GACESA
933
GABRIC Ninka Mica 933
GABRIC Dure Mile 933
GABRIC Stanko 578, 707
GACEŠA Bogdan 257
GA EŠA Dušan 190, 211
GA EŠA Duro 212
GACEŠA Janko 211
GACEŠA Dure Janko 933
GACESA Petra ud. Kata 933
GACESA M. 859
GACESA Miovana Marko 933
GACESA Mile ud. Milka ro ena BASARA
933
GACESA Janka Mirko 678, 680
GAJDEK Stjepan 242
GAJIC Lazo 665
GAJIC Nikole Jeka 933
GAJIC Lon ar Ružica 172
GAKOVIC Radovan 363
GALEKOVIC Josip 488
GALIJASEVIC Mehmed 275
GALOGAZA Pavia Kata 933
GALOVIC Josip 77
GASPARAC Anka 737
GASPAROVIC Hira 182
GAVRENIC Ivan 707
GAZIBARA Milutina Rade 933
GAZZARI Marina 860
GAZI Franjo 695, 712, 713, 715, 716, 916,
920
GERAUER Vera 730
GERL Ljudevit 465
GEROVAC Ana 699
GEROVAC Ana 699
GERŠKOVIC Leon 75 7R 04 117, 99i 36
331, 337, 339, 713 94 > 117, 231 > 236,
GIDAK Mile Petar 933
GLEDIC Danica 17« 18,,
GLAMOCLIJA Sime Savo 933
GLEDIC Duro 190 & avo 933
GLEDIC Ljuba 167
GLEDIC Mara i 671 182
GLEDIC Stevana Petar 933
GLUHAK Rudo 442 etar 933
GLUMAC Mile Vaso 933
GLUMICIC Marija 350
GLUŠCIC Stjepan 461
GODIC Stanka Marko 93?
GOJAK Ivan 461
GOJAK Josip 50, 78 117
GOJAK Joža 92
GOJAK Maca 182

GOJIC Jovana ud. Milka ro ena ROKNIC
933
GOJKOVIC Jovana Mili 933
GOLDSTEIN Slavko 222, 223, 224, 225
GORETIC Omer 280
GORUP Ana 73
GOSTOVIC Božo 637
GOSTOVIC Branko 357
GOSNJAK Ivan 267, 716
GOTLIB Hinko 730
GOTLIB Ruža 730
GOVORUSIC Drago 580
GRABOVAC Martin 263, 264, 265
GRABRIJAN Katica 69, 148
GRAHOR Anton 861
GRAHOVAC Bude 135, 163, 695
GRAHOVAC Ivan 699
GRAHOVAC Mi e Milka 933
GRAHOVAC Nikole Rade 933
GRAHOVAC T. Dušan 292
GRBA Dane 77, 89
GRBA Dara 182
GRBA Dane Dragan 933
GRBA ure Mane 933
GRBA Mara 182
GRBA Mi e ud. Mara 933
GRBA Nikole u . Mara 933
GRBA Rade Mihajlo 933
GRBA Ilije Milan 933
GRBA Jovana Milan 933
GRBA Radovana Mile 933
GRBA Milana Nada 933
GRBA Ilije Nikola 933
GRBA Rade Racko 707
GRBA Soka 182
GRBA Milana Stoja ro ena KOSANOVI
933
GRBIC Rade 432
GRBINI Milan 488, 489
GRBOVIC Berta 78
GRDIŠA Ivan Zec 443
GREGORIC Ladislav 87, 88, 92, 95, 96, 113
GREGORIC Pajo 712, 713, 714, 715
GREGORIC Vera 117
GREH Alen 214
GRGIC (ak) 759
GRGIC Boja 352
GRGIC Lota 730
GRGIC Milja 147, 197
GRGIC Ilije Rade 933
GRGIC Radovan 89
GRGURIC Marica 185
GRIJAKOVIC Jovana Miloš 933
GRKOVI Petra Draga ro ena VLADIC
933
GRKOVI uro 77, 87, 88, 90, 92, 96, 113,
707
GRKOVI Luke uro 933
GRKOVI Nikole uro 680
GRKOVI Milivoja Jeka 933
GRKOVI Jovica 364
GRKOVI ure Miladin 933
GRKOVI Miloš 191

GRKOVIC Marka Miloš 933
GRKOVIC Rade 699, 700, 701
GRKOVIC Mile Radovan 933
GROM Jura 451
GROSPIC Ferdo 896
GROSPdC Vado 817
GROZDANIC Miloš 707
GRUBISIC Stevo 356
GRUBJESIC Marka Danica 933
GRUBJESIC Danilo 148
GRUBJESIC Mi e Dušan 933
GRUBJESIC Mili a Duro 933
GRUBJESIC Jovanka 163
GRUBJESIC Pavia Mili 933
GRUBJESIC Simo 905
GRUBOR Nikola 355, 395, 699
GRUBOR Veco 78, 92, 95
GRUBOR Veljko 96
GRUDIC ure Mile 933
GRUJIC uro 532
GRUJIC Miroslav 896
GRZETIC Maca 712, 714, 715
GUBERINA Marka uro 933
GUBERINA Mica 182
GUGLIELMI dr 868
GUKOV dr 855, 856, 863
GUŃJ Mile uro 933
GUŠIC Sofija 182
GVOJIC Rade Bogdan 933
GVOJIC Dušana Mile 933
GVOJIC Simo 933
GVOJIC Mi e Petar 933
GVOJIC Mile Simo 933
GVOJIC ure Tešo 933
GVOZDENOVIC Mile Nikola 680
GVOZDIC Mirko 752, 758
GVOZDIC Ranka 707

H

Habdeli Ivan 499
HABER Ignac 860, 862, 864
HABULINAC Stjepan 453
HADZIOMERSPAHIC Razija 865
HANN dr 863
HAJDIC Krešo 578
HAJDIN Branko 438
HAJDIN Petra Mili 933
HAJDIN Stevana Miloš 933
HAJDINOVIC Slavko 809, 810, 835
HAJDINOVIC Soka 953
HAJKO Ivan 60, 707
HALACEV Kiril 488
HALAVANJA ure Milka ro ena RADO-
VIC 933
HALEDER Hasan 257
HANDŽI (bojnik) 260, 263, 264
HAPAC Ivan 442
HAPAC Joško 454, 455
HAPAC Joža 442
HAPAC Mato 454
HARIS Ivan 522, 531, 532

HEBEL Ruža 182
HEBRANG Andrija 25, 201, 264, 693, 694,
695, 712, 713, 714, 716, 727
HECIMOVI Ante 699
HEN Artur 243
HERAKOVIC Tome Miloš 933
HERCEG Ignac 456
HERCEG Ivan Veseli 456, 457
HERCEG Milan 863
HERCEGOVAC Adem 258
HIMMLER Heinrich 777, 778
HINI Naca 347, 352
HINI Mara 351
HINIC Stevo, 658, 664, 665
Hini Vajo 660
HINIC Žiža 660
HIRKIC Meho 281
HIRSL Mira 488
HIRT Olga 730
HITLER Adolf 17, 712, 777, 781, 806
HLAIC Ljuba 162
HLEBETINA Pajo 444
HO CE VAR 117
HODAK Eva 150
HODAK Ivo 453
HODZIC Ahmo 255, 256
HODZI Meho 257
HODZIC Safet 258, 270
HOFER (general) 825
HOLETIC Vinko 458
HOLJEVAC Ve eslav-Veco 61, 65, 177,
256, 257, 265, 396, 542, 578, 591, 654, 706,
707
HORSTENAV von Glaise 778
HORVAT 502
HORVAT (gestapovac) 260, 262, 263
HORVAT Anica 729, 730
HORVAT Branko (Ranko Boli) 786
HORVAT Drago 438, 440
HORVAT Ivan 117
HORVAT Stjepan 451
HOTKO Jura 451
HRISTIC Dušan 471
HRŠTIC Dušan 471, 542, 578, 580, 706
HRŠAK Barica 507, 508
HRVACIC Fabijan 480, 488
HRVOJ Ivan 921
HRZENJAK Janja 352
HRZENJAK Juraj 578
HUBENY Marijan 715
HUDACEK Ivan 522
HUDACEK Mirko 522
HURSIJEVIC Drago Zugec 507, 508, 522
HURSIJEVI Simun 522
HUSIC Hasan 277
HUSIC Sulejman 281
HUSKIC Husein 281

I

ILEJ Boris 482, 485, 489
ILIC Vladimir Lenjin 485, 488

ILI Dušana Draginja ro ena MUTIC 934
 ILI Vasilja Dragoljub 934
 ILI Jure 661, 804
 ILI Dušana Milan 934
 ILI ure Mili 934
 ILI Milka 142, 707
 ILI Miloša Miloš 934
 ILI Nikole Rafailo 934
 ILI Ci a Slobodan 713, 715
 ILI Stevo 355
 IBRAHIMPAŠI Hamdija 280
 I ANOVI Arif 289
 IDRIZAGI Huro 270
 IGNAŠ ENKO Aleksa 66
 ILIJANI Ivica 926
 IMPRI Juraj 453
 IMPRI Pavel 453
 IVANA Vjekoslav 870
 IVAN I Filipina 185
 IVAN I Milan 461
 IVANEC Ljubo 443
 IVANKOVI Mirko Siško 437, 438
 IVANOVI Kuzmana Janko 933
 IVANOVI Mileva 182
 IVANOVI Miloša Rade 934
 IVANOVI Marka Rade 933
 IVANOVI Nikole Stanko 934
 IVANOVI Milke Vojislav 934
 IVANJŠ AK Francek 442
 IVEKOVI Mladen 490, 669, 713, 722, 726
 IVEZI Jure 327, 699, 832
 IVI EK Ivan 455
 IVI EK Mijo 455
 IVI EVI Mate 864
 IVKOVI Miloša Bogomil 522
 IVKOVI Jovo 57
 IVKOVI Milan 211
 IVOŠEVI Stanka ud. An elija ro ena
 VUJAKOVI 933
 IVOŠEVI Mile ud. Dragica 934
 IVOŠEVI Matije Ilija 934
 IVOŠEVI Milan 374
 IVOŠEVI Milanko 934
 IVOŠEVI Milica 184
 IVOŠEVI Nikola 356
 IVOŠEVI Sime Pavao 934
 IVŠI Miljen 865

J

JACHENOVI Jana 182
 JACHENOVI Jure 57
 JAJI Jovana Mane 934
 JAJI Milana Nada 934
 JAKOPIN Ivan 456
 JAKOVI uro 57, 148
 JAKOVI Milan 13
 JAKOVI Nikola 88, 89
 JAKŠI Bosiljka 756
 JAKŠI Nikola 78
 JAKŠI Pavle 376, 393, 577
 JAKŠI Rade 749

JAMBREK Stjepan 453
 JAMBRAŠI Ivša 885
 JAN I Milana An elija 934
 JAN I Laze Bogdan 934
 JAN I Gavre Dane 934
 JAN I Petra Dušan 934
 JAN I Rade. uro 934
 JAN I Jela 906
 JAN I Kos Katica 452
 JAN I Milete Mile 934
 JAN I Laze ud. Milica 934
 JAN I Milana Nada 934
 JAN I Vase Pero 934
 JAN I Vase Rade 934
 JANDRAS Nikola 443
 JANDRI Dušan 257, 258, 580
 JANDRIJEŠ Petra Jovan 934
 JANEKOVI Dara 730, 731, 733
 JANEŠ Zora 914
 JANI Vlado 695
 JANKOVI Ivan 455, 499
 JANKOVI Ivan Crljenko 493, 499, 500,
 501
 JANS Jelm 779
 JANJAC Alojz 162, 164
 JANJANIN Save ud. Dragica ro ena JA-
 NJANIN 934
 JANJANIN Jovo 57, 89, 706
 JANJANIN Lazo 678, 680
 JANJI Sime uro 934
 JANJI Jovana Mile 934
 JANJI Pajo 442
 JAVOR Jovo 78
 JAVORNIK Ivan 446, 484
 JEBSENZ Heinrich 809
 JEDVAJ Drago 449
 JEKI Stojana ud. Anka ro ena BASA-
 RA 934
 JELA A Dragan 805
 JELA A Milovana Glišo 934
 JEL I Ante 438
 JELI Ivo 684
 JELINEK Erih 862, 866
 JELINI Jure ud. Mara ro ena ŠIMRAK
 934
 JERINI Franjo 334
 JERINI Nikola 51, 77, 117
 JEROSIMI Milka 167
 JESIH Vlado 454
 JEZDI Kata 112
 JEZDI Petra Mile 934
 JIRKU Bernard 861, 864
 JOKA Milan 718
 JOKANOVI Tatjana 737
 JOVAN EVI (etnik) 833
 JOVANI oko 236, 362, 365, 699
 JOVANOVI Dragoljub 688
 JOVETI Jovana Mihajlo 934
 JOVI EVI Dušan 737
 JOVI I Nikole Milka 934
 JOVI Anka 737
 JOVI Mi o 578

JOVI ure Mila ro ena HRSTI 934
 JOVIC Milan 707
 JOVIC Miloša ud. Milka ro ena ŠAPI 934
 JOVIC Stevana Miloš 934
 JOZI Ivan 767
 JU EVIC Slavica 136
 JUKIC Ejub 258
 JURAJ Joža 464
 JUNGVIRT dr 729
 JURAS Dušan 213
 JURAC Nikoline Mika ro ena BJELOS 934
 JURAS Jovana Mili 934
 JURAS Milovana Rade 934
 JURATOVI Ivan 88
 JURCEVI Ivan 671
 JURCEVI Janko 671
 JURCEVIC Tome Janko 934
 JUR I Ivan 34, 35
 JURCIC Josip 682
 JURIC Puh Alojz 452
 JURI Petra ud. Danica ro ena KARTALIJA 934
 JURI Marka Dragan 934
 JURI Marka Nikola 934
 JUR Mile Soka 934
 JURI Save ud. Stana 934
 JURINEC Marica 449
 JURJEVI Dragi »Tkalac« 787
 JURJEVI Lazo »Tkalac« 877
 JURKOSEK Gragutin 452
 JURKOSEK Fanika 452
 JURKOSEK Zdenka 452
 JURMAN Ivan Boltek 443

K

KABUR Josip 460
 KABUR Mijo 460
 KACIJAN Ratko 669
 KAJFES Draga 729, 730
 KAJFES Josip 384, 804
 KAJGANI Jovana Branko 934
 KAJGANI Dušan 156
 KAJGANI Miloš 211
 KAJGANI Mile 149
 KALANJA (u enik) 753
 KALANJA Petra Evica ro ena ELAP 935
 KALI Vinko 677
 KALIN Irma 452
 KALINI Juraj 860
 KAMHI Aran 78
 KAMMERHOFER (general) 778, 781
 KAPETANOVI Sefik 258, 280
 KAPETANOVI Sead 282
 KARA OR EVI Petar 14, 19, 24, 39, 41, 42, 43, 55, 74, 319, 554, 705, 890
 KARAI Husehani 269
 KARALI Hasan 275
 KARAMARKOVI Rade 22

KARAN Dragica 172, 182
 KARAN Rašeta uja 346, 347
 KARAN Jovo 874, 884
 KARAN Sava 178, 184
 KARAN-FILOVI dr 730
 KARAPANDZA Luke Pavle 935
 KARAŠ Anka 163
 KARAŠ Matije Božo 934
 KARAŠ Milovana Dušan 935
 KARAŠ Todor uro 936
 KARAŠ Nikole Jovan 935
 KARAŠ Mile ud. Marija ro ena GRUBJEŠI 934
 KARAŠ Duke Milka ro ena PERINOVI 935
 KARAŠ Mili a Milka ro ena OPA I 934
 KARAŠ Milutin 78, 178, 242, 582, 707
 KARAŠ Matije Mirko 934
 KARAŠ Mojsije Todor 935
 KARAŠ Stanka Todor 934
 KARAVLASI Jovan 905
 KARDELJ Edvard 25, 67, 365, 366, 463, 464, 714, 716, 727, 795
 KARTALIJA Miloša Milan 935
 KARTALIJA Maksima Miloš 934
 KAŠUN Mato 57
 KAŠE FON FRIDRIH 248, 778
 KATAN Berta 730
 KATI Adam 75, 707
 KATI Francika 182
 KATI Ilija 17, 246, 249, 252, 680
 KATI Josip 515
 KATI Marija 342, 699
 KATI Mile 75
 KATI Milana Savo 935
 KATUS Josip 88
 KATI Tito 672
 KATUŠI Marta 454
 KAZIJAN Mariian 452
 KELEBUDA Nikola 522
 KELEBUDA Radovan 522
 KELE I Franjo 459
 KELE I Ignac 460
 KELE I Ivan Dugi 460
 KHNIGSHOFER Vera 730
 KEPODZIJA Branka 914
 KERŠOVANI Otokar 722
 KESEK Dragan 578
 KESER Tome ud. Dragica 934
 KESER Marko 677
 KESER Mile 193
 KESER Mili 522
 KESER Pero 461
 KESEROVI Bajro »Baga« 269, 274, 275
 KESEROVI Hasan 269
 KESI Bi o 348, 833
 KECI Branko 412, 414, 851
 KESI (etnik) 833
 KIC Eva 449
 KIC Franjo 449
 KIDRI Boris 236
 KIRAS Anica 729

KIRASI Ivana Štipan 935
 KLADARIN URO 221
 KLARIC Tome Ilija 934
 KLARIC Mišo 78
 KLARI Rade 926
 KLEINHAPPEL Franz 860, 879
 KLEMENCIC Herbert 868
 KLEUT Nikica 645
 KLEUT Petar 354, 358, 432, 578, 596, 699,
 866
 KLICKOVIC ure uro 935
 KLI KOVI Petra Jovan 935
 KLI KOVI Jovana Ljuban 934
 KLI KOVI Nikole Milan 935
 KLI KOVI Mile 241
 KLI KOVI ure Simo 934
 KLI KOVI Stevo 442, 487
 KLICKOVIC Tadije Vasilj 934
 KLIN I Pavel 451
 KLIPA Mile Aleksa 934
 KLIPA ure Dobre 935
 KLIPA Rade uro 934
 KLIPA Rade Mane 934
 KLIPA Todora Mane 935
 KLIPA Marija 182, 186
 KLIPA Mile 78
 KLIPA Rade Mile 935
 KLIPA Radovana Mile 935
 KLIPA Mile Miloš 935
 KLIPA Milovana Rade 935
 KLIPA Steve Spaso 934
 KLIPA Rade Stevo 934
 KLISURIC Janka Janko 934
 KLIŠURI Todor 927, 951
 KLIŠANI Ivka 730
 KLOBU AR Zorica 52, 182
 KLJAJIC Mihajlo 211
 KLJAJI Miloš 383, 546
 KLJAJIC Mile uro 680
 KLJAJIC Mile Marko 934
 KLJAJIC Mile Milan 934
 KLJAJIC Mili a Miloš 934
 KNEBL Franjo 542, 579, 580, 653
 KNEZI Ignac 453
 KNEŽEVI Marka Božo 934
 KNEŽEVI Danica 730
 KNEŽEVI Dragija 388
 KNEŽEVI ure Dušan 935
 KNEŽEVI uro 75
 KNEŽEVI Mile Gavro 935
 KNEŽEVI JOCO 699
 KNEŽEVI Joso 742
 KNEŽEVI Pavia Mi o 934
 KNEŽEVI Milan 580
 KNEŽEVI Miloš 211
 KNEŽEVI Vlado 879
 KOBAC Rade uro 934
 KOBAS Julijus 449, 450
 KOBAS Matija 449
 KOBAS Zlata 449
 KOEN Loza 730
 KOHAREVI Aleksandra 488, 695, 712, 713,
 714, 715,
 KOKIR Gojka ud. Ljuba ro ena BOZI 934
 KOKIR Marka Ljuban 935
 KOKIR Stevo 926
 KOKOTOV Mane 699
 KOKOTOVIC Sokica 351, 352
 KOKOTOVI Stevan 351, 352
 KOLAKOVIC Manda 730
 KOLAR Slavko 914
 KOLARENI Antun 334
 KOLESAR Irena 466
 KOLETI Mije Petar 935
 KOLIC Ivka 769
 KOLUNDZIJA M 83
 KOMADINA Pero 920
 KOMAR Slavko 140, 436, 437, 438, 440, 712,
 713
 KOMAREC Josip 457
 KOMAREC Joža Seper 457
 KOMBIN Ivana ud. Mara ro ena ULAK
 935
 KOMLJENOVIC Janko 857, 861
 KOMLJENOVIC Jovo 922
 KOMLJENOVIC Nikole Jovo 934
 KOMPAN Slavko 78
 KOMOČAR Miloša ud. Kata ro ena U-
 RAŠIN 935
 KON ALOVIC Milutina An elija ro ena
 IKANI 935
 KON AR Mile 108
 KON AR Rade 108, 436, 437, 439, 440
 KON AR Vaso 905
 KONFORTI Josip 865
 KONJHODZI Mahmud 490
 KOPA Dušanka 914
 KOPINI Josip 465
 KOPRENICA Petra Ilija 934
 KOPRENICA Mile Mile 934
 KOPRENICA Stanko 87
 KORA Dane 338
 KORA Dušan 395
 KORAC Mane 935
 KORA Mi o 665
 KORA Veljko 15, 18, 23, 246, 249, 251,
 252
 KORAC Zorka 352
 KORAK Božo 461
 KORAK Franjo 461
 KORAK Vlado 461
 KOREN Stjepan Bendžo 443
 KORICA Marko 953
 KORICA Mile 699
 KORKUT Sime ud. Milica ro ena JOVI-
 I 934
 KOROLIJA Mile Mladen 935
 KOROLIJA Mile Stevan 935
 KOS Branko 522
 KOS Josip 522
 KOS Janka Nikola 934
 KOS Stjepan 451, 452, 453
 KOSAK Duka 738
 KOSANOVI Mi e Bogdan 935
 KOSANOVI Mile ud. Draginja ro ena
 PAVLICA 935

KOSANOVI Dušan 546, 707
 KOSANOVI . 231
 KOSANOVI Ilije uro 935
 KOSANOVI Dane Ilija 935
 KOSANOVI Petra Ilija 935
 KOSANOVI Sime Ilija 935
 KOSANOVI Stevana Jovan 935
 KOSANOVI Jovana Mane 934
 KOSANOVI Mara 182, 187
 KOSANOVI Jovana Mi o 935
 KOSANOVI Mane Mi o 934
 KOSANOVI Milete Mihajlo 934
 KOSANOVI Mane Milan 935
 KOSANOVI Mane Milan Crni 935
 KOSANOVI Ilije Mile 935
 KOSANOVI Miloša Mile 935
 KOSANOVI Rade Mile 934
 KOSANOVI Vasilja Mileta 934
 KOSANOVI Dušana ud. Milija ro ena
 DRAŽI 435
 KOSANOVI Milivoj 579
 KOSANOVI Milka 182
 KOSANOVI Nikole Miloš 934
 KOSANOVI Rade Milovan 935
 KOSANOVI Miloša Miluša ro ena SCE-
 PANOVIĆ 935
 KOSANOVI Milete Nikola 935
 KOSANOVI Vasilja Nikola 936
 KOSANOVI Sime Pero 934
 KOSANOVI Luke Petar 935
 KOSANOVI Jove Rade 935
 KOSANOVI Mihaila Rade 935
 KOSANOVI Save Rade 934
 KOSANOVI Milovana Smilja 935
 KOSANOVI Stevo Jabu ar 13, 15, 17, 18,
 20, 23, 24, 25, 26, 142, 174, 201, 244, 248,
 249, 250, 251, 252
 KOSANOVI Ilije ud. Stoja ro ena PE-
 SUT 935
 KOSANOVI Stojan 879
 KOSANOVI Miloša Vaso 934
 KOSANOVI Anke Vlado 935
 KOSIC Ivan 851
 KOSIJER Dragica 22
 KOSIJER Ljuba 162
 KOSIJER Mila 178, 187
 KOSIJER Mili 108
 KOSIJER Milete Milka ro ena VURDE-
 LJA 935
 KOSIJER Mili a Milutin 680
 KOSIJER Cvijana NIKOLA 934
 KOSIJER Ranka 162, 164
 KOSOVAC Simo 959
 KOSOVAC Vujo 338, 699, 704
 KOSTELAC Jana 244
 KOSTELAC Marko 959
 KOSTIC Uroš 394, 408, 409
 KOŠARIC Milutin 89, 121, 212, 706, 707
 KOŠUTIC Augustin 696
 KOŠUTIC Danica 125, 147
 KOTARAN Mile 579
 KOTUR ure Dane 935
 KOTÜR Nikole ud. Dragica ro ena CVJE-
 TICANIN 934
 KOVACiCEK Per in Ivka 452
 KOVACI Albin 449
 KOVACIC Dora 73, 182
 KOVACIC Ivan Goran 759
 KOVACIC Radovana Milan 935
 KOVACIC Mane Milanko 935
 KOVACIC Slavo 707
 KOVACIC Stanko Cane 211, 213
 KOVACIC Stevo 89
 KOVACIC Stjepan 458
 KOVACIC Mane Vlado 935
 KOVACIC Zvonko 241, 578
 KOVACEVIC Dragan 879
 KOVACEVIC Gordana 748
 KOVACEVIC Mile Ilija 935
 KOVACEVIC Ivan 442
 KOVACEVIC Nikole Jela 936
 KOVACEVIC Ilije Ljubica 935
 KOVACEVIC Dušana Milovan 935
 KOVACEVIC Mane Nedeljka 935
 KOVACEVIC Alekse Nikola 935
 KOVACEVIC Laze Nikola 935
 KOVACEVIC Rade Pero 935
 KOVACEVIC Zeljko 918
 KOZLI A Ragib 277
 KOZLINA Nikole Dragica 934
 KOZLINA Stanka uro 934
 KOZLINA Milana Milan 935
 KOZLINA Petra Miloš 934
 KOZLINA Mom ilo 87
 KOZLINA Rade 242
 KOZLINA Simo 664, 665, 858
 KOZLINA Mili a Simo 935
 KOZLINA Janka Stana 935
 KOZLINA Cvijana Stanko 935
 KOZLINA Vinko 457
 KOZLINA Dmitra Vuk 935
 KRAGULJAC Mile Vaso 934
 KRAGULJAC Nikole Pavao 934
 KRAHK Erich 868
 KRAJACIC Sime Dušan 934
 KRAJACIC Ivan 452, 459, 462, 464, 465,
 712, 713, 714, 715
 KRAJACIC Mirka Nikola 935
 KRAJACIC Stevo 662, 730
 KRAJIC Janko 437, 438
 KRAJNOVIC Branko 17, 18, 19, 246, 249,
 252
 KRALJ Ivan 194, 432, 838, 861
 KRALJ Marija 453
 KRALJ Milan 579
 KRALJ Rudi 453
 KRALJ Stjepan 453
 KRALJ Vida 453
 KRALJEVI Vlado 455
 KRANJAC Mika 60, 88, 706, 707
 KRANJAC Nikola 60, 88, 89, 707
 KRANJCEVIC Ivan 661
 KRANJCEVIC Jakov Brado 880
 KRAPEC Stjepan 459

KRAS Josip 689
 KRAUS Jirši (Novak Zvonko) 809
 KRBEK Ivo 724
 KREACI Kova i (Žoga) Olga 170
 KRECA Stanko 271, 282
 KREFT Hanz 790
 KREN (kapetan) 770
 KRESOJEVIC Mara 85, 92, 115, 148, 162,
 163, 164, 182, 706, 707
 KRESOJEVIC Sime Marko 934
 KRISTMAN Jozef 790
 KRIVANEK dr 865
 KRIVOKUCA Jovo 241
 KRIVOKUCA Milan 242
 KRIVOKU A Matije Nikola 934
 KRIVOKUCA Mili a Rade 934
 KRIVOKUCA Petra Slavko 934
 KRIVOKUCA Jovana Stanko 934, 936
 KRIZANIC Ivan 244
 KRIZANIC Janko 78, 89
 KRIZANIC Juraj 455
 KRKANI Ivan 455
 KRMAR Marka Nikola 934
 KRNETA Petra Marko 935
 KRNETA Milovana Mile 935
 KRNETA Marka Stevan 935
 PRNJETA Petra Milan 935
 KRNJEVIC 43
 KRONJA Tomislav 840
 KROŠNJAR Dmitra Dragan 935
 KRPAN Fanika 769
 KRPAN Mi o 808, 832
 KRPAN Nikola Vranzel 836
 KRŠNIK Drago 438
 KRSTULOVIĆ Desa 739
 KRSTULOVIĆ Vicko 695, 712, 715, 716
 KRTINIC Perica 384
 KRUNIC Slavko 677, 678
 KRUNI Uroš 571, 579, 580
 KRZGAR Katica 117
 KRZELJ Mirko 438
 KUCIC Zdravko 840
 KUCAN Oskar 920
 KUDIC Ramo 281
 KUFRIN Draga (Fabekovica) 435
 KUFRIN Dragica 435, 445, 462
 KUFRIN Franjo Pavlov 461
 KUFRIN Ivan 435, 444, 460
 KUFRIN Ivan Pavlov 461
 KUFRIN Josip 443
 KUFRIN Ljubica 435, 445
 KUFRIN Milka 432, 435, 695, 716
 KUFRIN Roza 443
 KUFRIN Zora 435
 KUGLER Herta 730, 737
 KUGLER Miroslav 730, 732, 733, 739, 760
 KULENOVIĆ Hajro 257
 KUKI Ivo 438
 KUKIC Vuje Mane 935
 KUKIC Milan 326, 338
 KUKIC Miloš 522, 707
 KUKIC Nikola 935
 KUKIC Ilije Petar 935

KUKIC Rade 522
 KUKOVEC Robert 863
 KUKULJ Stevana ud. Boja ro ena TRKU-
 LJA 935
 KUKULJ Ljuban 75, 77, 89, 90, 92, 95, 96
 KUKULJ Miloša Milan 935
 KULJAJ Dane Nikola 934
 KUMIC Mato 492, 505
 KUMI Mirko 665
 KUNI Nikola 140
 KUNSTEK Ivica 446
 KUPRESANIN Hlai Ljuba 141
 KUPRESANIN Milan 699
 KURELAC Josip 674, 675, 676, 677, 678, 679,
 681
 KURIJA Milivoj 131
 KURMI Mato 242
 KURTEŠ Petra Nikola 935
 KUSANIC Ivan 488
 KUSIC Simo 57
 KUTUZOVIĆ Hasan 280
 KUZMIC Ivan 712, 920
 KVATERNIK Eugen Dido 767

L

LABUNJAC Ana 730
 LABUS Ljubo 651
 LACKOVIĆ ure Miloš 936
 LACKOVI Mile Rade 936
 LADESIC Nikola 442
 LAKUS Filip 712
 LALIC Mile 587, 593
 LANCISKI Miloš 951
 LAPCEVIĆ Sime Dragan 936
 LAPCEVIĆ Dane Mi o 946
 LAPCEVIĆ Miloša Milka ro ena GVOZ-
 DIC 936
 LAPCEVIĆ Todora Stevo 936
 LASTA Petar 713, 718
 LATAS Dane 588, 595, 707
 LATAS Rade Mile 936
 LATAS Petra Rade 936
 LATIN I Pane ud. Ana ro ena KOVA-
 EVI 936
 LATIN I Janko 445
 LATKOVIĆ Pere Marta 936
 LAVRNJA Milisav 182
 LAZAREVIĆ (kapetan) 812
 LAŽI uro 879
 LAŽEGIC Mihajla Anka 936
 LEBIC Miško 461
 LECNER Ginter 700, 790
 LEDINSKI Nikola 452
 LEDINSKI Pavao 451
 LEHR Aleksandar 434, 826
 LEKTORIC Marica 490
 LENAC Mirko 355, 356, 395, 658, 682
 LESKOSEK Franc 365
 LEV Elh 730, 739
 LEVI Lepa 731, 732, 733, 735, 736, 738,
 741, 742, 743

LEŽAJI Gojko 922
 LEZAJIC Maksima Mili 936
 LEZAJIC Tome Petar 936
 LEZAJIC Slavica 136
 LIPOVŠČAK Miljenko 467
 LIPOVŠČAK Slavko 77, 85, 88, 89
 LISAK Erich 768
 LITERS Rudolf 825
 LIVADA Dušan 95, 119, 170, 178, 204, 705,
 706, 707
 LIVADA Milka 170
 LIVADA Rade 874
 LIVADA Simo 32, 92, 115, 211
 LIVOJEVIC Slavica 98
 LOLIC Abid 436
 LOLIC Petar 334
 LON AR Petra uro 936
 LON AR Gojko 190
 LON AR Jaga 454
 LON AR Jovica 256, 257, 259, 260
 LON AR Lazo 922
 LONf AR Mila 163
 LON AR Stane Milo 936
 LON AR Nedeljko Ne o 658, 664, 665
 LON AR Nikola 78, 89
 LON AR Mile Nikola 936
 LON AR Pavao 444
 LON AR Simo 191, 211
 LON AR Milana Simo 936
 LON AR Stjepan 454
 LONCAREC Mirko 452
 LONCAREVIC Ivan Hanzi 452
 LON AREVIC Stevo 905, 906, 914, 915
 LONCARIC Josip 446
 LONCARIC Juraj 452, 453
 LONCARIC Mirko 452
 LONCARIC Pavao 466, 467
 LONCARIC Vjekoslav 467
 LOPAIC Ivica 443, 458, 464, 478, 482, 483,
 490
 LORKOVIC Nikola 57, 58, 89, 817
 LOVREKOVIC Milan 442, 455, 492
 LOVRIC Petra uro 936
 LOVRIC Iso 364
 LOVRIC Danila Rade 936
 LOVRIC Soka 730
 LOVRIC Vinko 436, 456
 LUBARDA Petar 893, 894
 LUBURIC Vjekoslav Maks 767, 774, 808
 LUCAN Dragee 498
 LUCIC Tomo 455
 LUCNIK Milan 455, 506
 LUDVIGER Emil 66
 LUDVIGER Olesja 66
 LUGAR Janko 60, 707, 903, 921
 LUKAC Bartol 453
 LUKAC Dušan 750, 759
 LUKAC Ljubica ro ena MALEŠEVIC 936
 LUKAC Nikola 751, 759
 LUKAC ure Rade 936
 LUKIC Milan 885
 LUKIC Stjepan 357
 LUKIC Spiro 812
 LULIK Josip 781
 LJ
 LJAHNICKI Boris 840
 LJALJAK Nikola 443
 LJEPOVIC Danica 178, 185
 LJEVNAJIC Man Božo 936
 LJEVNAJIC Petra Bude 936
 LJOTIC 774
 LJUBIC Ankica 69
 LJUBIC Drago 15, 92
 LJUBIC Štefica 15
 LJUBOJEVIC Nikole ud. Dragica ro . SA-
 RAC 936
 LJUŠTINA Ilija 246, 249, 252
 M
 MACUT Marka Kata ro ena GABRIC 938
 MACUT Ninka Miloš 936
 MACUT Matije Rade 938
 MACAN Stevo 438
 MACEK Vlatko 27, 34, 43, 53, 64, 68, 169,
 246, 307, 320, 469, 473, 474, 475, 484, 590,
 591, 657, 684, 688, 690, 694, 701, 767, 930
 MACEŠIC Ilija 191
 MA EŠI Marka Ilija 936
 MACESIC Mile ud. Jeka ro ena ZIZA 936
 MACESIC Marka Nikola 938
 MACESIC Tomo 578
 MA AR Joža 78
 MA ARAC Vase Mi o 937
 MA ARIC Mihajla Rade 937
 MA AREVIC Sime Stevan 936
 MA ARIC Maksima Miloš 938
 MA ARIC Marka Teodor 937
 MAGASIC Anica 170, 171
 MAGASIC Moro 906
 MAGDIC Jure 673, 675
 MAGDIC Jurkan 673
 MAGDIC Levi Leposlava 729, 730, 737, 747
 MAGDIC Jure Tomo 679, 681
 MAGLAJLIC Ekrem 266
 MAGLICI Ivo 578
 MAGOVAC Božidar 695, 712, 713
 MAJERIC Jurica 242
 MAJSTOROVIC Duka 490
 MAJSTOROVIC Todora Jeja 937
 MAJSTOROVIC Petrovi Maca 78, 87, 88,
 89, 95, 172, 175, 178, 181, 706, 707
 MAJSTOROVIC Milan 315, 338, 669, 957
 MAJSTOROVIC Filipa Milan 937
 MAJSTOROVIC Nikole Mile 937
 MAJSTOROVIC Jovana Nikola 937
 MAJSTOROVIC Mile Nikola 936
 MAKAR Marka Mara ro ena VRANEŠIC
 938
 MAKARON Milan 460
 MAKARON Nikola 457, 460

MALBAŠA Vase Branko 938
 MALER Lujza 730
 MALESEVIC Branko 437
 MALESEVI Nikola 78, 724
 MALETI Mije Kata 937
 MALIC Mili 266
 MALIJAN Franjo 443
 MALINARI Branko 659
 MALOBABIC Matije Pavao 936
 MALOBABIC Rade Simo 938
 MALOVIC Pajo 242
 MAMULA Bogdan 646
 MAMULA Mile Mili 937
 MANDI 715, 831
 MANDIC Marka Anka 937
 MANDI Ante 695, 712, 713, 714, 715
 MANDI Dragan 681
 MANDI Dušan 681
 MANDI Duka 191
 MANDI Janka Ilija 936
 MANDI Mane 675, 681
 MANDI Milošević Marija ro ena JANJANI 936
 MANDI Smilja 730
 MANDI Sime ud. Stanica ro ena MANDI 936
 MADL Jozef 790, 791
 MANDL Rupert 774, 775
 MANOJLOVI Cvijana Cvijeta ro ena MARCIN 937
 MANOJLOVI Mile Glišo 936
 MANOJLOVI Dušana ud. Jagoda ro ena LJEVNAJI 937
 MANOJLOVI Nikole Marko 938
 MANOJLOVI Mili a ud. Mila ro ena ZIRI 936
 MANOJLOVI Teodora Mile 938
 MANOJLOVI Janka Miloš 936
 MANOJLOVI ure Danka 937
 MANOJLOVI Janka Savo 936
 MANOJLOVI Stanko 252
 MANOJLOVI Cvijana Stanko 936
 MANOJLOVI Todora Vaso 938
 MARCIJAN Franjo 506
 MARI I ing. 771
 MARI I Jovo 922
 MARI I Radoslav 363
 MARI Miloša ud. Dragica ro ena KOZ-ZLINA 936
 MARI Dušan 742
 MARI oko 807, 813, 836
 MARI Mom ilo 807, 813, 836
 MARINKOVI Tanasije Matija 936
 MARINKOVI Zorka 905
 MARJAN Ne a 914
 MARJANOVIC Matija 190, 191, 204, 211, 212, 242
 MARJANOVIC Milena 172
 MARKAN Ivana Ivan 937
 MARKOVI Bogi 18
 MARKOVI Josip 241
 MARKOVI Jovana Petar 937
 MARKOVI ure Rade 937
 MARKOVI Stjepan 440, 449 450
 MARKUŠI Franje Ana ro ena ZORETI 937
 MARKUŠI Mike Stjepan 937
 MARTIN I Nikola 257, 266, 856
 MARTIN I Ninko 578, 856
 MARTINKOVI Stjepan 926
 MARTINOVIC Jane 191
 MARTINOVI Jeka 163
 MARTINOVIC Katica 150
 MARTINOVI Ljubo 15
 MARTINOVIC Mile 75, 87, 170, 177, 252, 706, 707
 MARTINOVI ure Miloš 937
 MARTINOVI Nina 22
 MASLEK ure Ljubica ro ena BASARA 937
 MASLIC Dušana Milan 937
 MASLI Pero 75, 78, 90, 95
 MASLIC Pavia Rade 936
 MATAJIC Marijan 51
 MATAJIC Stjepan 921
 MATANI dr 43
 MATANI Jure Ivica 679
 MATANI Juraj 100, 113, 707
 MATANI Gabre Pave 679
 MATANI Jure Pero 679
 MATANI Ante Slavko 679
 MATASI Josip 458
 MATE Mira 749
 MATELJA Joža 117
 MATEŠI Mate 675, 681, 682
 MATESIC Pero 242
 MATI I Pavle 88, 89
 MATI IC Pero 31, 57, 58, 60, 707
 MATI Anka 352, 864
 MATI uro 395
 MATI Stojan 348
 MATIJAŠ IC Dragica 452
 MATIJAŠ I Jura 452
 MATIJAŠEVI Mato, 334, 817
 MATIJAŠI Jura 452
 MATIJAŠEVI Mato 334, 817
 MATIJAŠI (porodica) 442
 MATIJAŠI Buri Dragica 450
 MATIJEVI Mile Dragi 936
 MATIJEVI Mile Dušan 936
 MATIJEVI Mili a uro 936
 MATIJEVI Ilija 146
 MATIJEVI Cvijana Ilija 936
 MATIJEVI Marko 242
 MATIJEVI Stanka Marko 938
 MATIJEVI Mile 17, 517
 MATIJEVI ure Mile 937
 MATIJEVI Nikole Mile 937
 MATIJEVI Miloša Mili 936
 MATIJEVI Miloš 212
 MATIJEVI Zivka Ranko 680
 MATIJEVI Nina 125
 MATKOV Marko 902, 903, 904, 920, 921
 MATOVINOVI Josip 861
 MATULIN Ivan 444

MAUROVIC Andrija 488
MEDAKOVIC Ilije Dane 937
MEDAKOVIC Milana Mane 937
MEDAKOVIC Nikole Iso 937
MEDANIC Ante 707, 867
MEDANOVIC Hasan 257
MEDANOVIC Hasim 266
MEDER Cilika 730
MEDIC Dušan 750, 759
MEDIC Ljubomir Brzica 364, 367
MEDIC Mi o 793
MEDIC Mito 805
MEDJEDOVIC Muharem 255, 258
MEDUR dr 872
MEDVED Pave Jure 674, 680
MEDVED Mirko 675
MEDVEŠČAK Matija 706, 707
MEGLAJ Stjepan 452
MEHEDINOVI Fejzo 277
MEJAŠKI Dane 117
MELEH Dragutin 522
MELEH Kuzma 522
MERLE Dragutin 455
MERLE Marica 455
MESIC (bojnik) 615, 803
MESTROVIC Mara 455
METIKOŠ (pukovnik) 611, 807, 817
MIEKEL (general) 814, 825
MIHAJLOVI Miloša ud. Anka 938
MIHAJLOVI Desa 182
MIHAJLOVI Draža 37, 363, 512, 693, 694, 812, 833
MIHAJLOVI Milovana Dušan 936
MIHAJLOVI Milovana Gojko 936
MIHAJLOVI Mihajla Marko 936
MIHAJLOVI Marka Mila ro ena PERIC 937
MIHAJLOVI Todora ud. Milica ro ena SUDAR 936
MIHAJLOVI Mili a Milovan 937
MIHAJLOVI Simeona Milutin 937
MIHAJLOVI Jovana Petar 938
MIHAJLOVI Rade 937
MIHAJLOVI Petra Savo 937
MIHAJLOVI Mili a Simo 936
MIHAJLOVI Save Todor 938
MIHALIC Ruža 182
MIHALIC Tobija 77
MIHALIC Tomo 707
MIHALJEVIC F. 410
MIHALJEVIC Vlado 103, 163
MIHELIC Janko 52, 58, 69
MIHELIC Mijo 59
MIHLETI Ante 906, 914, 959
MIHLETI Todora Dušan 936
MIHLETI or a Rade 936
MIHORDIN Ivan 504
MIHULJA Mijo 455
MIHULJA Pavao 455
MIJAKOVIC Draga 146, 147, 162, 163
MIJAKOVIC Petra Petar 680
MIKAŠINOVIC Branko 117
MIKAŠINOVIC Simo 571, 578
MIKELI Ruža 730
MIKIC Francika 677
MIKLER Slavko 449
MIKLOŠIĆ Božo 89, 95
MIKLOŠIĆ Joža 78
MIKŠIĆ Janko 242
MIKULIĆ Franjo Kopa 442, 466
MIKULIĆ Tomo 442
MIKULIĆ Vladimir 936
MILAŠINČIĆ Fanika 178
MILAŠIN IČ Grga 50, 92
MILANOVIĆ 631
MILANOVIĆ Josine Latinka 937
MILAŠINOVIĆ Mile uro 938
MILAŠINOVIĆ Janka Stevan 937
MILAŠINOVIĆ Stojan 905
MILCINOVIĆ Pavia Ilija 938
MILER Andrija 863
MILETI Branko 421, 870, 922
MILETI Gojko 362
MILETIĆ Marko 699
MILEUSNIĆ Mile Crni 953
MILICEVIĆ Borivoj Boro 522, 531
MILIC Pavia Mladen 937
MILINKOVI Anka 113, 147, 149
MILINKOVI Nikole ud. Mila ro ena SE-KULI 936
MILINKOVI Branka ud. Milica ro ena RADAKOVIC 936
MILINKOVI Milutina Miloš 936
MILINOVIĆ Bajica 182
MILIVOJEVIĆ Laze Draga 937
MILKOVIĆ Mara 186
MILKOVIĆ Nikola 699
MILKOVIĆ Soka 182
MILOJEVI Stevana Dušan 936
MILOJEVI Josip 742
MILOJEVI Mileva 352
MILOJEVI Milana Sava ro ena IVKOVIC 936
MILOSEVIĆ Spase ud. Jeka ro ena BJE-LJAC 937
MILOSEVIĆ Joco 959
MILOSEVIĆ Nikola 805
MILOSEVIĆ Todor 927
MILOSEVIĆ Mane Todor 937
MILOSEVIĆ Vid 663, 678, 680
MILOVANOVI Janka Dušan 936
MILOVANOVI Matija 78
MILOVANOVI Nanka Mile 937
MILOVANOVI Janka Miloš 936
MILJANOVI Vase Božo 936
MILJANOVI Nikole Janko 936
MILJANOVI Milan 78
MILJANOVI Rade Mile 936
MILJANOVI ure ud. Milka ro . CIME-ŠA 936
MILJANOVI Marka Mirko 936
MILJANOVI Nikole Savo 936
MILJENOVIC Milana Dragi 938
MILJENOVIC Milan 89
MILJENOVIC Stevana Mili 937

MILJENOV I Vase Nikola 937
 MILJENOV I Simo 212
 MILJEVI Vidaka Dragi 937
 MILJEVI Fran 432
 MILJEVI Mojsije 760
 MILJEVI Vide Nikola 937
 MILJKOVI Hasan 263, 264
 MILJKOVI Huška 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 274, 275, 534, 662, 769, 783, 786
 MILJKOVI Ibro 281
 MILJKOVI Joco 571
 MILJKOVI Milana Lata ro ena MARIJANOVIĆ 938
 MILJKOVI Sime Miladin 937
 MILJKOVI Rade Sara ro ena MILJKOVI 937
 MILJKOVI Šaban 256, 257, 258, 269
 MINIC Jovana Dmitar 936
 MINI Dušan Arap 488
 MINI Stevana Duro 936
 MIKOVIC Jelena Beba 352
 MIRIC Boja 352
 MIRIC Radovana ud. Zorka ro . PEŠUT 937
 MIRKOVIC Bosiljka 194
 MIRKOVIC Jelka 194
 MIŠIR Stjepan 443
 MIŠCEVIC Rafaila ud. Cvijeta ro . GRKOVI 937
 MIŠCEVIC Mili a ud. Draginja ro . VORKAPI 937
 MIŠCEVIC Miloša uro 937
 MIŠCEVIC Stevana Lazo 937
 MIŠCEVIC Laze ud. Ljuba ro . POPOVIC 937
 MIŠCEVIC Mile Maca 938
 MIŠCEVIC Stojana Marko 936
 MIŠCEVIC Mile Marta 937
 MIŠCEVIC Petra Milan 936
 MIŠCEVIC Stevana Milan 936
 MIŠCEVIC Mile 252
 MIŠCEVIC Petra Mile 937
 MIŠCEVIC Rade Mile 937
 MIŠCEVIC Mile ud. Milica ro . KOSANOVI 937
 MIŠCEVIC Dane ud. Milija 937
 MIŠCEVIC Dane ud. Milka ro . ŠEGAN 937
 MIŠCEVIC Mane ud. Milka ro . GRKOVI 937
 MIŠCEVIC or a Miloš 937, 938
 MIŠCEVIC Koje Naka ro . MUDRIC 938
 MIŠCEVIC Mili a Pavle 937
 MIŠCEVIC Ilije Petar 937
 MIŠCEVIC Petra ud. Petra ro . JAKŠI 437
 MIŠCEVIC Koje Rade 937
 MIŠCEVIC Rade ud. Sava roü. MIŠCEVIC 937
 MIŠKOLCI Eugen 571, 579, 856
 MIŠKOVIC Josip 466
 MIŠKULIN Vicko 679, 682
 MITIC 112
 MITROVIC Milan 707
 MLAC Ankica 488
 MLAC Milan 488
 MLADEN Ivan 653
 MLADI EK Pavao 914
 MLA AN Dmitra Marko 938
 MLADEN Remije Mirko 936
 MLAKAR Jakob 439
 MLIK (general) 830
 MLINARIC Ruža 148
 MOCILAC Mijo 35
 MOCILAC Tomo Ninin 674, 677, 678, 679, 681
 MOHA EK Marko 918
 MOJMIR Martin 450
 MOKOSEK Ankica 444
 MOLEK Franjo 546, 653
 MOLOTOV Vje eslav 218
 MOMCILOVIC Aleksa 647
 MOMCILOVIC Dušana Anica 938
 MOMCILOVIC Anka 169
 MOMCILOVIC Mane ud. Anka ro . RALIC 937
 MOMCILOVIC ure Dragan 936, 937
 MOMCILOVIC ure Dušan 936, 937
 MOMCILOVIC Petra uro 936, 937
 MOMCILOVIC Petra Ilija 937
 MOMCILOVIC Dragica Jovan 938
 MOMCILOVIC Sime Maksim 937
 MOM ILOVIC Dane ud. Mika ro ena SEDLAR 937
 MOMCILOVIC Dmitra Miladin 938
 MOMCILOVIC Milan 16, 17, 19, 246, 248, 250, 251, 252
 MOMCILOVIC Petra Mili 937
 MOMCILOVIC Milka 182, 707
 MOMCILOVIC Mile Milka ro ena OGRIZOVIC 938
 MOMCILOVIC Milana Radiša 938
 MOMIC Stevo 664
 MONTILJO Reli 730
 MOŠKUN Jelka 73, 182
 MOŠKUN Pero 57
 MORSAN Boris 856
 MRAKOVIC Milka 905
 MRAOVI Dušan 191
 MRAOVI Evica 186
 MRAOVI Joco 89
 MRAOVI Jovica Zec 442
 MRAOVI Kata 186
 MRAOVI Ilije Maca ro . RADUSINOVIC 938
 MRAOVI Marko 213
 MRAOVI Milan Simi 442, 444
 MRAOVI Milana Milan 938
 MRAOVIC Stojana Mile 938
 MRAOVI Milka 182
 MRAOVI Save ud. Milka ro ena KOMAZEC 936
 MRAOVI Tome Milka ro ena DRPA 938
 MRAOVI Marka Petar 937

MRAOVI Sime Petar 936
 MRAOVI Vase Petar 937
 MRAVUNAC Boris 410, 432
 MRAVUNAC Mijo 35, 36, 64, 671
 MRAZOVIC Karlo 694, 695, 712, 713, 714
 MRDA Simo 355, 380, 699
 MR ENOVIC Stevana Nikola 937
 MR ENOVIC ure ud. Sofija ro ena VU-
 LETI 937
 MR ENOVIC ure ud. Štaka ro ena MR-
 ENOVIC 937
 MRGAN Joso 677
 MRGAN Pero 677
 MRGI Milovana Ilija 938
 MRGIC Jovana Pavao 936
 MRGIC ure Petar 936
 MRGI ure ud. Sofija ro ena VRLETI
 937
 MRKALJ Nikole ud. Mila ro ena
 MRKALJ 938
 MRKALJ Mile 191
 MRKALJ ure Nikola 937
 MRKI Drago 22, 191, 211
 MRKI Marko 16, 252
 MRKI Mile 881
 MRKOBRAĐA Božo Božina 959
 MRKOCI Tonka 444
 MRKONJI Ilije ud. Kata ro ena TO-
 MAŠEV 937
 MRKONJ Janka Rade 937
 MRKŠI Mile uro 938
 MRKŠI Evica 730
 MRUNI Desa 352
 MRZLJAK Ibrahim (Mali) 273, 274
 MUDRI Petra Božo 938
 MUDRI Mile Ilija 937
 MUDRI Mile Mane 937
 MUDRI Miloša Mika ro . ZORAJA 937
 MUDRI Kuzme Mile 938
 MUDRI Milana Milovan 937
 MUDROVI Mato 661
 MUELLER Heinrich 779
 MULJAJI ur a Marko 938
 MUMINAGI Abdulah Zdule 258
 MUNJAKOVI Alaga 255, 257, 266
 MURGI Belajev Ana 730, 739
 MUSLINOVI Meho 281
 MUSOLINI Benito 889
 MUCTAFICA Akif 258, 270
 MUSLIN Stevana uro 938
 MUŠULIN Petar 90
 MUŠKINJA Lazo 83
 MUŠNJAK Ivica 446
 MUŠNJAK Zvonko 437
 MUTAPOVI Dragoslav 362, 363
 MUTI Miloša Dušan 938
 MUTI Jovana ud. Milka ro . ŠAPI 937
 NAPIJALO Ilije ud. Kata ro ena KOKIR
 938
 NAPIJALO Mišan 15, 16
 NAPRTA Dane 338, 959
 NASKIN Arif 675
 NAZOR Vladimir 140, 163, 301, 662, 695,
 707, 712, 713, 722, 759
 NEDI Milan 774
 NEJAK Boris 467
 NEJAK Janko 242
 NERALI 237
 NERALI Milka 150
 NEZIROVI Aziz 257, 263
 NIKOLIS Branko 75, 89, 95, 96, 707
 NIKOLIS Gojko 894
 NIKOLIS Marka ud. Kata ro ena CARE-
 VI 938
 NIKŠIĆ Janka ud. Cvijeta ro ena NIKO-
 LI 938
 NIKŠI Jove Dušan 438
 NIKŠIĆ Ivan 91, 671, 673, 674, 680, 682,
 769, 785
 NIKŠI ur a Jelena 938
 NIKŠI Ignjatije Jovan 938
 NIKŠIĆ Jovo 99
 NIKŠI Jure 826
 NIKŠIĆ Milana Nikola 938
 NIKŠI Miloša Petra ro ena PAJIC 938
 NIKŠI Janka Rade 938
 NIKŠI Tomo 921
 NOVAK Davorin 674, 675, 677, 680
 NOVAK Vjekoslav 674, 675, 678, 679, 681
 NOVAKOVI Branko 15, 241
 NOVAKOVI Gojko 113
 NOVAKOVI Nikola ud. Mila ro . GRU-
 BJEŠI 938
 NOVAKOVI Mojsije Milutin 938
 NOVAKOVI Mojsije 191
 NOVAKOVI Mom ilo 699
 NOVAKOVI Mile Nikola 938
 NOVAKOVI Rade 77
 NOVAKOVI Sofija 78
 NOVAKOVI Vlado, 87, 118, 706, 707, 762
 NOVAKOVI Vase Zorka ro ena SIMI
 938
 NOVKOVI Petra ud. Anka ro ena MA-
 RINKOVI 938
 NOVKOVI Pantelije Dragi 938
 NOVKOVI Gojko 92
 NOVKOVI Pane Ilija 938
 NOVKOVI Marko 242
 NOVKOVI Mili 252, 707
 NOVKOVI Mihajla Mili 938
 NOVKOVI Mom ilo 380
 NOVOSEL Dragica 72, 74, 182
 NOVOSEL Sime 385, 863
 NOVRO uro 35

N

NADAREVI Murija 275
 NAGLIĆ Juraj 682

O

OBAJDIN Ivan 675, 678, 679, 681, 769
 OBAJDIN Marko 677, 679, 681, 682

OBAJDIN Mijo 677, 679, 682
 OBRADOVI Tome Dako 938
 OBRADOVIC Iso 699
 OBRADOVIC Janko 926
 OBRADOVIC Marija 334
 OBRADOVIC Mile 885, 888
 OBRADOVIC Sime Mile 938
 OBRADOVIC Nikola 460
 OBRATIL Aleksandar 436
 OBROVAC Mile 205
 OBROVAC Slavica 145
 OGNJENOVIC Branko 338, 380, 382, 385,
 388, 391, 699, 700
 OGRIZOVIC Mihajlo 334
 OGRIZOVIC Slava 729, 730
 OGRIZOVIC Mile Stevo 938
 OKANOVIC Emin 269
 OPACIC Dragica 172, 182, 707
 OPACIC Dušan 585
 OPACIC Duško 191
 OPACIC Mira 51, 57, 707
 OPACIC Stanko Canica 18, 24, 25, 95, 140,
 252, 695, 707, 713, 714, 715, 716, 900, 902,
 920, 921, 922
 OPACIC Uroš 585
 OPACIC Leki Vukosava 727
 OPACIC Bal in Zorka 172
 OPALKA (bojnik) 817
 OPSENICA Milica 756
 OPSENICA Stevan 380, 421, 699
 ORECIC Mika 78
 OREŠCANIN Bogdan 252, 542, 571, 707
 OREŠCANIN Darinka 146, 147
 OREŠCANIN Dragana Danica 938
 OREŠCANIN Dušana ud. Kata 938
 OREŠCANIN Milovana Kata ro . MIHAJ-
 LOVI 938
 OREŠCANIN Matije Ljuban 680
 OREŠCANIN Mika 149
 OREŠCANIN Milan 78, 85, 90, 92, 96, 707
 OREŠCANIN Nada 78, 175, 182
 OREŠCANIN Nikola 243
 OREŠCANIN Jovana Petar 938
 OREŠCANIN Nikole Rade 938
 OREŠCANIN Mile Stevo 938
 OREŠKOVIC Dane Dane 959
 OREŠKOVIC Marko 348, 688
 OREŠKOVIC Vlado 385
 ORLI Lenka 334
 OROZ Janko 865
 OSTERC Rezika 756
 OSTERWALDT Wolfgang 822
 OSTOVIC Adam 699
 OZEGOVI Kaja 446

P
 PADEŽANIN Mile Marta ro ena PADE-
 ŽANIN 939
 PADEŽANIN ure Mile 939
 PADEŽANIN Jovana Mile 939
 PA EN Marcel 242

PAJIC Ninka ud. Anica ro ena VIDOVI
 938
 PAJIC Anka 182
 PAJI Dušana Anka 939
 PAJIC Miloša Danica 939
 PAJI Dragan 242, 586
 PAJIC Dušan 78, 85, 89, 90, 92, 95, 928
 PAJIC Milovana uro 938
 PAJI ure Ilija 939
 PAJI Milovana Ilija 939
 PAJIC Sime Jovan 939
 PAJIC Milovana Milica 938
 PAJI Mili 658, 661, 664
 PAJI Pavia Mili 939
 PAJIC Mile 123, 124, 125
 PAJI Matije Mile 938
 PAJIC ure Nikola 939
 PAJIC Pavia Nikola 939
 PAJIC Petra Petar 938
 PAJIC Gaje Rade 939
 PAJI Ruža 182
 PAJIC Stevana ud. Smilja ro ena BOZIC
 938
 PAJKANOVI Mile 885, 887, 891
 PALAVRŠI Ante 728, 735, 739
 PAL I Mirko 522
 PALIJA Ilija 364, 367
 PALIJAN Dane 677, 679, 682
 PALOREC Dragica 454
 PALOREC Dragutin 454
 PANCER Oton 914, 918
 PANIJAN Ivan 504
 PANJAK Pane Ilija 939
 PAPO Matilda 729, 730
 PAPO Lakri Sara 730
 PARFANT Ladislav 446
 PARMAC Stanko 395
 PAROVIC Blagoje 684
 PASKAŠ Ilije ud. Jeka ro ena KOSANO-
 VI 939
 PASKAŠ Ilije Marko 938
 PASKAŠ Ilije Milan 938
 PAŠKAŠ Koje Rade 939
 PAŠI Dragana Kata ro ena MUDRIC 939
 PAULI Joso 672
 PAULIC Mara 182
 PAULI Mile 35, 36, 707, 671, 672, 673
 PAULI Nikola 671
 PAUNOVIC Nikole ud. Jeka ro ena HE-
 RAKOVI 939
 PAULUS (blagajnik) 790
 PAVELIC Ante 28, 38, 41, 63, 64, 68, 74,
 92, 248, 254, 256, 259, 262, 271, 283, 310,
 434, 461, 462, 486, 469, 470, 473, 475, 506,
 513, 576, 688, 778, 809
 PAVI I Milan 364
 PAVICI Sofija (Maša) 78
 PAVIC Trbojevi Dragica 22, 172, 175
 PAVI Mile 17, 20, 246, 249, 252
 PAVIC Milovana Simo 938
 PAVI Stanka 178, 182, 187
 PAVIŠI Stjepan 455

PAVKOVIC Ante 78, 167
 PAVKOVIC Milovana Mihajlo 939
 PAVKOVIC Mladen 922
 PAVKOVIC Marka Vladimir 938
 PAVLA IC Mika 51, 52
 PAVLACLIC Milka 149
 PAVLECIC Vinko 444
 PAVLEŠIC Franjo 461
 PAVLICA Dmitar 647
 PAVLICA Petra ud. Milka ro ena MAL-
 BAŠA 939
 PAVLICA Mile ud. Nada ro ena PEŠUT
 939
 PAVLIC Andrija 43
 PAVLIC Mile 64
 PAVLINA Josipa Stanka ro ena GRUB-
 JESIC 939
 PAVLOVIC 191
 PAVLOVIC Adam 578
 PAVLOVIC Danica 15, 78, 182
 PAVLOVIC Nikole Dušan 939
 PAVLOVIC Ilija 252, 707
 PAVLOVIC Ljubomir 258
 PAVLOVIC Mara 184, 186
 PAVLOVIC Mi an 78
 PAVLOVIC Milan 571, 579
 PAVLOVIC Vujo 211
 PECOTIC Bogdan 395
 PEHAR Vinko 454
 PEJNOVIC Andrija 241
 PEJNOVIC Kata 352, 699, 700, 712, 714,
 715
 PEJNOVIC Nikola 363, 365, 748
 PEJNOVIC Pera 351
 PEKIC Dušan 450, 653, 707
 PEKIC Dane Janko 938
 PEKIC Nikola 242
 PEKIC Mile Nikola 938
 PEKIC Miloša Petar 938
 PEKIN Ivan Bradonja 15
 PELEŠ Rade Rade 939
 PENI Stojan 190, 211, 212, 242
 PENTEK Ignac 449
 PENTEK Ivan 449, 450
 PENTEK Mijo 449
 PENTEK Slavko 444, 449
 PENTEK Stjepan 449, 450
 PENTEK Vince 449
 PEREKOVIC Ivan 501
 PERENCEVIC Nikole Damjan 938
 PEREN EVI Milana Dušan 680
 PERENCEVIC Vase uro 938
 PERENCEVIC Rade ud. Stana 938
 PERETIC Ankica 31, 57, 58
 PERICIC (ustaški general) 519
 PERIC Desanka 165, 172, 175, 183
 PERIC Milivoja Dragi 938
 PERIC Ignjatije 184, 188, 242, 263, 257, 271
 PERIC Marija 167, 182
 PERIC Miloš 885, 888
 PERIC ure Simo 939
 PERIC Stevo 78
 PERIN dr 578
 PERIN Juraj 840, 856
 PERINOVIC Janko 131
 PERISIC (kapetan) 260
 PERKOVIC Luka 221
 PERKOVIC Mihovil 803
 PERKOVIC Mika 455
 PERKOVIC Nikola 455
 PEROVIC Branko 123
 PERSE Eduard 148
 PERSE Franjo 60, 707
 PERŠIC Pavica 864
 PESKE Fridrih 15, 16, 18, 21, 246, 247, 248,
 790, 807
 PESUT 249
 PESUT Rade Cvijeta ro ena MUCIC 939
 PESUT Mile uro 939
 PESUT Milana ud. Jeka ro ena TEPA-
 VAC 939
 PEŠUT Mi e ud. Jela 939
 PEŠUT Mi o 191, 242
 PESUT Milica 182
 PESUT Milana Petar 939
 PESUT Stevana ud. Sara ro ena KOTUR
 939
 PESUT ure Soka 938
 PETIC Ilije Vukašin 939
 PETNER uro 238
 PETRAK Janko 926
 PETRAS Mato 455
 PETREKOVIC Slavko 446
 PETRICEVIC JOZO 464
 PETRICKO Alojz 449
 PETRIC Adela 918
 PETRIC Martin Isus 450
 PETROVIC Bartol 688, 689
 PETROVIC Branko 51, 92
 PETROVIC Dara 182
 PETROVIC Miloša Milivoj 680
 PETROVIC Miloš 89
 PETROVIC Stevana Miloš 939
 PETROVIC Pavao 35
 PEURACA Mišo 488
 PIETRIGA (poru nik) 806
 PIJADE Moša (Ci a Janko) 660,795
 PIJEVAC Dušan 422
 PILJA Stanko 194
 PILJA Mojsije ud. Zorka ro ena CVJETI-
 CANIN 938
 PINTAR Jurica 455
 PINTAR Zlatko 51, 66, 78, 88, 89, 92, 96,
 113, 706 707
 PINTO Matilda 730
 PIPIC Alojz 435, 438
 PIPIC Dragutin Laci 457
 PIPIC Franjo 455
 PIPIC Franjo »Grga« 456, 457
 PIPIC Ignac 435, 443, 456, 457
 PIP Ivan »Zori « 456, 457
 PIPIC Luka 465, 457
 PIPIC Mijo »Marijan« 456
 PIPIC Tomo 435, 443, 456, 457
 PIPIC Vinko 435, 457

PIPIC (braća) 442
 PIRKER Ivan 699
 PISK Josip 453
 BISK Slavko 453
 PJENOVIC Andrija 578
 PJEVA Milića Dušan 939
 PJEVA Marija 145
 PJEVA Milan 242
 PJEVA Milića Mile 939
 PJEVA Rade u . Sofija rođena OKAS 939
 PLANČIĆ Josip 918
 PLASIĆ Dragutin 454
 PLATIŠA Milan 953
 PLESA Dane 677
 PLESIC Mijo 661
 PLODINAC Josip 508
 POČRNIC Ivan 926
 POČRNIC Mile 953
 POCU A Mile 712, 715, 716, 922
 POČUČA Simo 953
 PODVORAC Josip 88, 89
 PODVORAC Reza 58
 POGRMILOVIC ure Nikola 939
 POKRAJAC Mihajla Jovan 938
 POKRAJAC Milan 921, 922
 POKRAJAC Smilja 352
 POLACEK Franjo 860, 871
 POLAK Horvat Elza 406, 914
 POLICARIĆ Joško 914
 POLIĆ Vladimir 868
 POLIMAC Janka Savo 938
 POLOVIĆ Marko 60, 85, 88, 89, 92, 96, 100, 113, 178, 705, 706, 707, 921
 POLOVINA Nikole uro 939
 POLOVINA Gojko 699
 POLJAK Zokalj Angela 444
 POLJAK Janko 50, 60, 92, 117, 242, 707
 POLJAKOVIĆ ore 724
 POLJUBAN Gordana 162, 164
 POPOV Zora 182
 POPOVIĆ Dragica 156
 POPOVIĆ Gavre Dragi 881
 POPOVIĆ Dušan 665
 POPOVIĆ Jovana Dušan 939
 POPOVIĆ Mane Duka 939
 POPOVIĆ ure Jeka rođena PETKOVIĆ 939
 POPOVIĆ Mile Jeka rođena KRNJAJIĆ 939
 POPOVIĆ Jovica 432
 POPOVIĆ Dragića Ljuban 939
 POPOVIĆ Janka Mara rođena POPOVIĆ 939
 POPOVIĆ Knežević Marija 432
 POPOVIĆ Ninka Milan 939
 POPOVIĆ Baršić Milka 66
 POPOVIĆ Mile ud. Milka rođena MILJKOVIĆ 939
 POPOVIĆ Cvijana Miloš 939
 POPOVIĆ Mile Nikola 939
 POPOVIĆ Jovana Ninko 939
 POPOVIĆ Smilja 346
 POPOVIĆ Ton i 734
 POPOVIĆ Vlado 718
 POPOVIĆ Nikole Vuk 939
 POPOVIĆ Zorka 144
 POSARIĆ Viktor 489
 POSAVAC Josip 28
 POSMUGA Dane IVANKA 939
 POSMUGA Mile Milan 939
 POSTIĆ Ljuban 75, 706
 POSTIĆ ure Teodor 939
 POTKONJAK Ljubica 737
 POTKONJAK Stevo 664, 665
 POTKRAJAC Bože ud. Anđelija 939
 POTKRAJAC Nikole Nikola 939
 POTKRAJAC Milana Miloš 939
 POTREBIĆ Milan 247, 248, 249, 250
 POZDERAC Hakija 257, 258, 271
 POZDERAC Sefik 258
 POZNAN uro 680
 POZNAN Milan 150
 POZNAN Milan Crni 786
 POZNAN Miloš 147
 POZNAN Marka Rade 680
 POŽEGA Ivan 148
 POŽEGA Jure Mito 679
 POŽEGA Jose Slavo 679
 POZGAJ Janko 458
 PRAVDICA Nikola 861
 PRAZIĆ Milena 804
 PREBEG Ante 707
 PREBELIĆ (borac) 237
 PREDANIĆ Edo 857, 860
 PREDOVIĆ Stanka Janko 939
 PREDOVIĆ Jela 60, 73, 74, 119, 182, 707
 PRELČEĆ uza 905
 PRIBICEVIĆ Adam 16, 684
 PRIBICEVIĆ Mi an 918
 PRIBICEVIĆ Rade 25, 695, 712
 PRICA Cedo 757
 PRICA Dimitrije 334, 432
 PRICA Marija 861
 PRICA Milan 840, 846
 PRICA Ognjen 348, 722
 PRICA Proko Isus 699
 PRICA Zlatko 488
 PRIŠELAC Branko 707
 PRIŠLIN Nikola 467
 PROTULIPAC Ivo 57
 PRPIĆ Božo 361, 866
 PRTLJAGA Branko 119
 PRVČIĆ Stjepan 712, 713, 726
 PRUGINIĆ Miloša Ljuban 939
 PRUGINIĆ Marta 182
 PRUGINIĆ ure Nikola 939
 PUDRLJA Nikole Anka rođena GODIĆ 939
 PUDRLJA ure Stevan 939
 PUH Juri Alojz 452
 PUH Miško 452
 PUHAR Milan 77, 89
 PUKANIĆ Franjo 509
 PULJA Jovana ud. Danica rođena TRKULJA 939

PULJA Dušana Ljuban 680
PULJA Rade Marko 939
PULJA Vuje Mile 939
PUŠČAK Jura 464
PUŠEC Stjepan 454
PUŠKAR Ljuba 707
PUŠKAR Stevana Milan 680
PUSKARIC Katica 729
PUTAK Dragee 453, 454

R

RABADAN Ljiljana 756
RABAN Ljiljana 753
RACANOVIC Džemaj 281
RACANOVIC Hasan 277, 281
RA I Ivan 443
RA I Miško 435, 436
RADAKOVIC Aleksa 699
RADAKOVIC Dane 664
RADAKOVIC Dragan 83, 111
RADAKOVIC Gojko 83
RADAKOVIC Ilija 395
RADAKOVIC Jovan 83, 111, 805
RADAKOVIC Lazo 362, 364
RADAKOVIC Marija 703
RADAKOVIC Mika 338, 421
RADAKOVIC Mile 922, 453
RADAKOVIC Ljubice Milorad 680
RADAKOVIC Miloš 83
RADAKOVIC Nikola 83, 111
RADAKOVIC Rade 83
RADAKOVIC Mile ud. Stana ro ena RA-
DOJCEVIC 939
RADAKOVIC Petra Stevan 939
RADANOVIC Danica 165, 172, 177, 182
RADANOVIC Mi o 348
RADANOVIC Alekse Mi o 940
RADANOVIC ure Mile 939
RADANOVIC Milka 149
RADANOVIC ur a Petar 940
RADANOVIC Ilije Stevan 939
RADANOVIC Stevo 149, 924, 926
RADAŠINOVI Dmitra Dušan 939
RADAŠINOVI Todora uro 939
RADAŠINOVI Marka Ilija 940
RADAUS Vanja 488, 712, 714, 715
RADICANIN Nikole Milka ro ena BASA-
RA 940
RADI Antun 458, 468
RADI Stjepan 468
RADOCAJ Janko 672, 673, 682
RADOJCEVIC Vasilja Nikola 940
RADOJCIC Mili a Ilija 939
RADOJCIC Marta 182
RADOJCIC Milan 123, 124
RADOJCIC Rade 664
RADOJKOVIC Mi a 350
RADOŠAVLJEVIC Pave Nikola 939
RADOŠAVLJEVIC Tomasije 921
RADOŠEVI Tome Dušan 940
RADOŠEVI Mane Rade 940
RADOŠEVI Todor 353, 393, 411, 432, 540
950
RADUJKOVI Petra Janko 939
RADULOVIC Mato 366
RADULOVIC Nikola 356, 940
RADUSIN (etnik) 833
RA ENOVIC Dušan 242
RA ENOVIC Pero 665
RADZIC Ruža 190
RAJACIC Cedo 922
RAJACIC Milan (Peki) 699
RAJCEVIC Gina 737
RAJIC Milan 147
RAJKOVIC 488
RAJKOVIC Nikola 707
RAJKOVIC Mili a Nikola 939
RAJŠI Joco 905
RAJZINGER Jozef 406
RAK Vinko Bobi 444, 458, 459, 461, 464, 467
RAKAR Anica 15
RAKI Dragan 362
RAKIC Milka 730
RAKINIC Bože Stevo 939
RAKMANOVIC Smilja 730
RALIC Petra uro 939
RALIC Svetena Evica ro ena MILOSE-
VIC 940
RALIC Stojana Miloš 940
RALIC Rafaila Nikola 940
RALIC Stevana Petar 939
RALIC Petra Stevan 940
RALIC Uroša Vlado 680
RANIC Ilija 665
RANITOVIC Boško 664
RANITOVIC Milka 162
RANITOVIC Jovana Rade 940
RAPAJI Bogoljub 699, 713, 718, 726, 897
RAPAJI Dane 953
RAPAJI Nikica 75, 214, 218, 432, 896, 899,
906, 920, 922
RAPAJI Stevo 342
RAPAJI Vujo 384, 390
RAPIC Stjepan 915
RAPLJENOVIC Katica 440
RASNOV 812
RAŠČUKIĆ Smajo 270
RAŠETA Dušan 922
RAŠETA Jovo 356
RAŠETA Zorka 347
RAŠIĆ Husein 268
RAŠIĆ ure Marko 939
RAŠIĆ Mi o 681
RAŠIĆ Nikola 443, 444
RAŠIĆ Petra Petar 940
RAŠIĆ Stevana ud. Stanica 940
RASIC Tomo 440
RATKOVIC A. 421
RATKOVIC Anka 699
RATKOVIC Dušan 338
RATKOVIC Mile 191, 211
RATKOVIC Mitra Pavle 940
RATKOVIC Rade 368, 369

RATKOVIC Vujo 699
 RAUMAN (agent) 808
 REBIC Branko 241, 242, 578
 REBIC Duro 191, 235, 242
 REBIC Jovo 191
 REBIC Simo 57
 REBIC Zlata 729, 730
 REDZIC Los Ruža 211
 REISER Nikola 488
 REKIC Reko 281
 RELIC Pavia ud. Milica ro ena RKMAN 939
 RELIC Matije ud. Milka ro ena LACKOVIC 939
 RELIC Nikole Simo 939
 RELJA Jelene Simo 939
 REMENAR Mika 487, 502, 504
 RENDULIC (general) 825
 RENDULIC Julka 73
 RENDULIC Lothar 776
 RENDULIC Marko 212
 REZEK Mijo 461
 REZEK Mirko 461
 RIBAR Ivan 140, 459, 462, 465, 795
 RIBAR Ivo Lola 439, 459, 462, 463, 464, 465, 752, 765
 RIBAR Rade Milan 939
 RIBI Rade Dušan 939
 RIC Rudi 807
 RIEGER Karlo 809
 RIHTMAN Zvonko 715
 RISTI Mane uro 940
 RISTIC Mane Marko 940
 RISTIC Pane Marko 940
 RITIG Svetozar 695, 712, 715, 716, 724
 RIZVIC Mujo 254, 256, 268
 RIZVIC Zuhdija 257, 258
 RKMAN Božo 115, 121
 RKMAN Dušan 78, 85, 90, 92, 96, 100, 113, 190, 707, 922, 927
 RKMAN Dmitra Marko 939
 RKMAN Dmitra Stevo 940
 ROBIC (oficir) 512
 ROCITAJ Ruža 78
 RODIC Mara 147
 RODIC Sime Rade 940
 RO ANEC Juraj 453
 ROHAK Nada 730
 ROHAK Slavko 906
 ROKNIC Danica 145, 182
 ROKNIC Dušan 213, 926
 ROKNIC Mane 806
 ROKNIC Mihajla Milka ro ena OREŠČANIN 940
 ROKNIC Petra Milka Pošti 940
 ROKNIC Rade ud. Milka ro ena MRKALJ 939
 ROKNIC Steve Vaso 664
 ROKNIC Steve Vujo 940
 ROKNIC Mane 807
 ROMANOVIC Milan 438, 442, 449, 464
 ROMEN Zvonko 790
 ROMIC Nikole Pero 940

ROMUNSCAK 782
 RONCEVIC Sime Mile 940
 RONCEVIC Petra Miloš 940
 RONCEVIC Nikola 252
 RONCEVIC Pavia Petar 940
 RONCEVIC Nikole Soka ro ena GRGIC 940
 ROPAR Joža 57
 ROSIC Ilije uro 939
 ROSIC Ramo 281
 ROSIC Sulejman 281
 RUBCIC Danko 699
 RUP I Nina 699
 RUBINI Ivan 435
 RRBINSTAJN Klara 730
 RUDAN Rade Nikola 940
 RUDMAN Opa i Mira 123, 135, 148, 178
 RUDMAN Stanko 51, 57, 60, 117, 707
 RUKAVINA Branko 779
 RUKAVINA (profesor) 51
 RUKAVINA Ivo 256
 RUKAVINA Juco 306, 767, 807, 810
 RUKAVINA Leo 434, 435, 438, 440, 458
 RUKAVINA Marija 730
 RUKAVINA Mile 699
 RUKAVINA Neda 464
 RUKAVINA Nikola 453
 RUNTAS Julika 450
 RUPA Marko 674, 679, 680, 682
 RUPCIC Ivica 384, 385
 RUPCIC Joso 661
 RUPCIC Nikola 693, 698
 RUPCIC Slavko 679
 RUSMAN Katica 453
 RUSMAN Sre ko 452
 RUŠMAN Zvonko 455
 RUŠ UKI Smajo 285
 RUŠNOV uro 78

S

SABLJAK Katica 182
 SABLJARIC Sandra 51, 92
 SADNIKAR Nikola 856
 SAILI Dragutin 24, 441
 SAJCIC Pavia Dušan 940
 SAJCIC Milovana ud. Mila ro ena ZIZA 940
 SAKOMAN Vinko 459
 SALAJ uro 204
 SALEVIC Ivan 375
 SALIHAGI Muhamed 289
 SALIHODZC amil 281, 285, 288, 289
 SALOPEK Andri Vrani 672
 SALOPEK Ante ido 672, 673, 677, 678, 679, 682
 SALOPEK Ante Vrana 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679
 SALOPEK Anti 671, 672
 SALOPEK Dragica 673, 676
 SAMARDŽIJA Janka ud. Anka 940
 SALOPEK Franjo 679, 680

SALOPEK Joso 671, 672, 679
 SALOPEK Marko 672
 SALOPEK Miho 926
 SALOPEK Nikola Radin 673, 678
 SALOPEK Nino 672, 673, 675, 676, 677
 SALOPEK Toso 672
 SAMARDŽIJA Janka ud. Anka 940
 SAMARDŽIJA Jurica 807
 SAMARDŽIJA Mile ud. Smiljana ro .
 GVOZDIC 940
 SAMARDŽIJA Tomo 699
 SAMOLOV Stojan 327
 SAMOSCANEC Alojz 522
 SAMOSCANEC Pavle 522
 SARSON Zdenko 578
 SAŠEK Andrija 60
 SAVATOVIC Dane 953
 SAVATOVIC Jovo 751
 SAVIC Vase Branko 940
 SAVIC Petra uro 940
 SAVIC Ljubo 452
 SAVIC Milan 678
 SAVIC Mile 212
 SAVIC Simeona Mile 940
 SAVIC Marka Miloš 940
 SAVIC Stevana Miloš 680
 SCHRAML Franz 404, 632
 SECANJ Tomica 57, 148
 SEDMAK Josip 491
 SEDMAK Petar 455
 SEFEROVIC Bego 280
 SEFEROVIC Mehmed 254
 SEGAL 485
 SEJDIC Hasan 270
 SEKULI Dara 107, 755, 756, 759
 SEKULI Draga 107
 SEKULI Mili a Ilija 940
 SEKULI Ljuban 191
 SEKULI Milica 182
 SEKULI Ruža 167, 182, 707
 SEKULI Miloša ud. Stanka ro ena
 MARKOVIC 940
 SEKULI Milovana Vukašin 940
 SELAK Ljubica 182
 SELAKOVIĆ Milivoj 242
 SELJAN Dragan 437, 438
 SEPEROVIC Hasan 675
 SEPEROVIC Husein 675
 SERDAR Tode 350
 SERTIC Joso 836
 SEVERINAC Petar 444
 SEVERINAC Tomo 461
 SIBINCIC Milan 527
 SIDORENKO dr 418
 SIKIRICA Dragi a Mili 940
 SIKIRICA ur a Mili 940
 SIKIRICA Mili a Miloš 940
 SIKONJA Milan 680
 SIMIC ure ud. Danica ro ena RADAŠI-
 NOVI 940
 SINKOVACKI Ivan 488, 489
 SIPIC Mile Pale 940
 SIRBUBALO Avdo 959
 SIVEK Josip 119, 120
 SKENDER Štefica 488
 SKENDZIC Stevo 103
 SKENDZIC Vajo 421, 699
 SKOCIC Aleksandar 60, 707
 SKOCILIC Joža 399
 SKORUP Ika 699
 SKORUPAN Anka 172
 SKORUPAN Dragica 180, 182
 SKORUPAN Ilija 926
 SKORUPAN Mi an 78
 SKORUPAN Trkulja Mira 185
 SKORUPAN Radovan 85, 113, 706, 707
 SKORZENI Oto 774, 808
 SKUBIC Ivan 442
 SKUKAN Ivan 674, 675, 676, 677, 679
 SLADIC Slavko 57
 SMICIKLAS Nikole Jovan 940
 SMODLAKA Josip 913
 SMOKROVIC Rade Mara 940
 SMOLJANOVI 89
 SMOLJANOVI Draga 106
 SMOLJANOVI Stevana Milan 940
 SMOLJANOVI Rade Mile 940
 SMOLJANOVI Mileva 182
 SMOLJANOVI Milana ud. Mileva ro .
 KOSANOVI 940
 CMOLJANOVIC Milana ud. Milka 940
 SMOLJANOVI Nikola 874
 SMOLJANOVI Mihajla Stevo 940
 SMREKAR Dorica 442
 SMREKAR Mika 442
 SMRZLIC Danica 146
 SMRZLIC Nikole Marko 940
 SNAZI Franjo 88
 SOIC Sofija 737
 SOKAC Vlado 52, 57, 69, 78, 126, 141
 SOKOLCIC Ivan Fabijan 443, 444, 449, 450,
 467
 SOKOLI Anka 730
 SOLDATIC Jovanka 730
 SORIC Mate 338, 699, 713, 726
 SOVILJ Dragica 350
 SPACEK Božo 142, 190, 204, 211, 466, 479,
 706, 707
 SPITZER Irma 860, 864
 SPOJA Božidar 664
 SPUDI Stjepan 211
 SRDIC Milka 347
 SREMAC uro 874, 887
 SREMAC Ljubica 488
 SREMAC Mile 880
 SREMAC Miloš 881
 SREMAC Nada 177, 695
 SREMAC Zlatan 436, 712, 713
 SRZIC Marko 57
 STANICIC Branko 440
 STANICIC Dragica 437, 438, 440
 STANICIC Dušan 437, 440
 STANICIC Janko 437, 438, 439, 440, 444
 STANICIC Jela 440
 STANICIC Josip 440
 STANICIC Marijan 440

STANI I Marko 435, 438
STANICIC Milan 440
STANI I Zvonko 438, 440
STANI Rade Petar 940
STANKI Mate 221
STANKOVIC Antun 455, 479
STANOJEVI Gavro 809
STANOJEVI Jelica 176
STAPAR Branko 885, 886, 887, 888, 894
STARC Artur 906, 918
STAR EVIC Ante 699
STAR EVIC Zorka 347
STAREŠINI Ana 73
STAREŠINI Mika 59
STEPI Franjo 671, 672
STEPIC Ivan 671, 672
STEPINAC Alojzije 469
STI ure Mara ro . LATKOVI 940
STI Nikola 440
STIC Pero 460
STILINOVIC Marijan 712, 713, 714, 715
STIPAN I (major) 259
STIPIC Dane Mi o 940
STJEPANOVIC oko 191
STOJAKOVI Nikole Danica ro ena
2DRALIC 940
STOJAKOVI Dragutin (Putnik) 790
STOJAKOVI Janka ud. Mara 940
STOJAKOVIC Nikole Nikola 940
STOJANOVIC Ante 926
STOJANOVIC Rade 926
STOJEVIC Marija 699
STOJIC Petra Milan 680
STOJIC Milica 172, 174, 713
STOJISAVLJEVIC uro 390
STOKRPA Miloša Mile 940
STRANCARIC Ivek 442
STRIKA Mane Gajo 940
STRIKA Mile Ilija 940
STRIKA Tome Mile 940
STRIKA Tome ud. Milica ro ena PEJAK
940
STRIKA Gaje Milovan 940
STRINEKA Rade 759
STRMOTA Franjo 674, 681
STUDEN Soka 135
SUCEVIC Tomo 456, 956
SUCEVIC Branko 713, 715, 718, 902, 903,
920 922
SUCEVIC Bogi a uro 940
SUCEVIC Todora Gojko 940
SUCEVIC Petra Veljko 940
SUDAR ure Dušan 940
SUDAR Todora Gojko 680
SUDAR Eva 453
SUDAR Frane 805, 809, 817
SUDAR Jerko 338, 699
SUDAR Katica 453
SUDAR Mara 350
SUDAR Mili a Mile 940
SUDAR Todora Mile 940
SUDAR Janka Mili 940
SUDAR Todora Mili 940

SUDAR Tome Simo 940
SUDAR Stefica 453
SUDNIK Ivica 448
SULJANOVIC Hasan 280
SULJIC Arif 258, 270
SULJKOVIC Omer 275
SUMINA Nikole Nikola 940
SUSOVIC Dragutin Ivi 482, 483, 484, 488,
489
SUŠA Janko 459, 462, 464, 465
SUŠA Jura 444, 456, 458, 459, 461, 464, 467
SUŠA Nikola 443
SUŠA Stjepan 456, 459, 464
SUŠA Tomo 456, 459
SUŠEC Ivan 892
SUZIC Milovana Adam 940
SUZIC Nikole uro 940
SUZIC Mile Mili 940
SVETLECI Ivan 460, 522
SUZNJEVIC Mile 882
SVILAR Mihajlo 83
SVILAR Cale Rade 338
SVILAR Rade 922

Š

ŠABAN Jovan 211, 242
ŠABAN Pepica 347, 352
ŠABANAC Mehmed 270
ŠABARIC Fabijan 449
ŠAJATOVI Dane Draga ro ena RELIC
941
ŠAJATOVI Janko 242, 941
ŠAJFAR Ivan 92
ŠAKANOVIC Halik 256, 257, 258, 263, 270,
276, 536
ŠAKIC Mi un 385, 399, 699
ŠALAMON Stjepan 713
ŠALIC Petar 444
ŠAPIC Nikole Sirnica ro ena MIŠCEVIC
940
ŠARAC Milovana Dušan 941
ŠARAC Milovana Mile 941
ŠARAC Mojsija Mile 940
ŠARAC Petra Mile 940
ŠARAC Staniše Milutin 941
ŠARAC Sime Stevan 940
ŠARANOVIC Josip 451
ŠARIC Joso 832
ŠARIC Smajov 281
ŠARIC Stanko 671, 678, 681
ŠARIC Vera 190
ŠAŠA Milojko 212
ŠAŠEK Andrija 707
ŠAŠIC Jela 730
ŠAULA Petra Marko 940
ŠAULA Mili a Mihajlo 941
ŠAULA Milutina Ranko 941
ŠEGAVIC Stevo 88
ŠEGOVIĆ Bartolac Ivka 72, 89, 175, 182
ŠEGOVIĆ Stjepan 914

ŠELEDNIC Stjepan 443, 451
 ŠEN Marijana 730
 SEPAK Zlatko 532
 SEPER Josip 460
 SEPETOVAC Pero 449
 SERMAN Nikola 918
 SESTIC Ljudevit 706, 707
 SEVIC or e 664
 SIJAN Milan 699
 SILOBOD Barica 458
 SILOBOD Slavko 458
 SILOBOD Stjepan 458
 SILOBODEC Zora 457
 ŠILOVI Sre ko 695
 ŠILJEGOVI Boško 393, 830, 831
 SIMAGA Petar 738
 SIMATOVI Ivan 959
 SIMEC Mijo 455
 SIMEC Stjepan 455
 SIMULIJA Adam 190
 SIMUNI Nikola 699
 ŠINJAK Jakob 454
 ŠIPUSI Stjepan 501
 SIRANOVIC Josip 443
 SKALJAC Rade 571
 ŠKARE Stanko 695, 712, 713, 714, 722, 726
 ŠKARICA Petar 713
 ŠKORIC Dušan 804
 ŠKORIC Jeka 349
 SKOVRAN Mirko 466
 ŠKRINJAR Branko 490
 ŠKRLE Stjepan 442
 ŠKRTI Zlata 66
 ŠNAJDER Boško 436
 SOKORAC Aleksandar Saša 488, 490, 491
 SOLAJA Mihajla Mihajlo 941
 ŠOLAJA Rade Milan 941
 SOLAJA Milka 348, 352, 699
 SOLAJA Dobre Miloš 941
 SOLAJA Cvijana Vojin 941
 SOLC Slava 730
 SORAK Milka 730
 SOŠTARIC Janka Janko 941
 SPANOVIC Dragica 182
 SPANOVIC Stevana Mili 941
 SPEHAR Andrija 375
 SPEHAR Franjo 191
 ŠPILJAK Mika 450
 ŠPOLJARIC Andrija 699, 959
 SPROHAR Stanka 78
 ŠTAJNER Franjo 665
 STAJNGURG Sre ko 242
 STEFANAC Skukan Kata 142
 ŠTEFANAC Mara 182
 STEFANIC Anton 959
 STEFEK Dragutin 906
 STEFANIC Martin 959
 STIGLIC Boris 840
 STIMAC Milan 455
 STOKAN Stanko 32
 STRAUS (trgovac) 440
 STROSER Zlata 57
 STRUKELJ Tomo 212
 STULEC Katica 456
 ŠTULEC Pavao 456
 ŠTULIC Mara 703
 STURUM Alojza Franjo 941
 SUBASIC Ivan 14, 24, 38, 39, 40, 41 42
 43, 59, 66, 312, 474, 512, 553, 705, 912, 916
 SUFLAJ Ivan 450, 452
 SUJICA Josipa Milan 941
 SUJICA Pavia Stanko 941
 SUKUNDA Draga 729, 730
 SUMONJA Milana ud. Duška 941
 SUMONJA Duda Šušnjar 17, 18, 20, 201,
 246, 249, 252, 798, 813
 SUMONJA Miloš 99, 100, 252, 396, 542,
 571, 578, 707
 SUMONJA Radojka 77, 167
 SUPICA 145
 SUPICA Dragan 941
 SUPICA Dragica 169
 SUPICA Rafaila Dušan 941
 SUPICA Dragoja Janja rod. KOSANOVI
 941
 SUPICA Sime Marija ro . TRBOJEVIC
 941
 ŠUPICA Stevana ud. Milica 941
 SUPICA Radovana Nikola 941
 SUPICA Mile Zorka 941
 ŠUŠNJAR Tode Milan 941
 ŠUŠNJAR Ilije Mile 941
 ŠUŠNJAR Rade Mile 941
 ŠUŠNJAR Mirko 195
 ŠUŠNJAR Ilije Mirko 941
 ŠUŠNJAR Gaje Nikola 941
 ŠUŠNJAR Mane Vaso 941
 ŠUŠNJAR Zora 182
 ŠUTIC Lepa 730
 ŠUVALIJA Lutvo 281
 ŠVALBA ANTUN 840
 TABOR Rafael 707
 TADI Josip (Emanuel Vajs) 840, 864
 TADI Mirjana 737
 TALAKIC Ibrahim 281
 TALAN Josip 443
 TAMBULAŠ Miloš 90
 TANDARIC Ivan Trkulja 460
 TANDARIC Mato 460
 TANDARIC Miško 460
 TARABIC Mili a Jovan 941
 TARABIC Rade 211
 TARBUC Desa 182, 211
 TARBUC Stevana Dušan 941
 TARBUC Mojsije Stanko 941
 TATALOVIC Save Mihajlo 941
 TATALOVIC Rade 922
 TATALOVIC Nikole Vid 941
 TAVCAR Alojz 918
 TEPAVAC Ilija 953
 TEPAVAC Rade Milka ro ena TEPAVAC
 941

TEPAVAC Milorad 191
 TEPAVAC Rade Miloš 941
 TEPAVAC Pero 136
 TEPŠIĆ Milutina Danica ro . GABRIĆ 941
 TEPŽIĆ Ivan 442
 TEPŠIĆ Dušana ud. Kata ro . STANKOVIĆ 941
 TEPŠIĆ Ilije Marija 941
 TEPŠIĆ Steve Mile 941
 TEPŠIĆ Dmitra Nikola 941
 TEPŠIĆ Teodora Petar 941
 TEPŠIĆ Steve Smilja 941
 TEPŠIĆ Sr ana Sofija 941
 TEPŠIĆ Vaso 442
 TESLA Josipa An elija 941
 TESLA Petra Dragan 941
 TESLA Glišo 678, 680
 TICAC Tomislav 840
 TIHA VA Joža 453
 TIJARDOVIĆ Ivo 730
 TINTOR Gojko 271
 TIŠMA Boja 352
 TKALČIĆ Ruža 914
 TOBIJA Josip 85
 TODORIĆ Jovana Dragi 941
 TODORIĆ Mile uro 941
 TODORIĆ Hašim 281
 TODORIĆ Milana Mile 941
 TODORIĆ Ninka Mihajlo 941
 TODORIĆ Soka 352
 TODORIĆ Stevo 658, 664
 TODOROVIC Mihajlo 363, 365
 TODOROVIC Simo 903
 Barka 51, 73, 182
 TOMAŠ (zastavnik) 835
 TOMAŠ Dmitar 699
 TOMAŠ Milovana ud. Jeka ro . TOMAŠ 941
 TOMAŠ ure ud. Ljuba ro ena KARAS 941
 TOMAŠEVIĆ Stojana Stanko 941
 TOMAŠIĆ Ivica 243
 TOMIĆ Josip 51, 468, 469, 470, 479
 TOMIĆ Franjo 452
 TOMIĆ Matija 452
 TOMIĆ Ivo 738
 TOMIĆ Stevo 50, 51, 92, 95, 96, 113, 707
 TOMIĆ Viktor 767, 768
 TOMINAC (vodnik) 835
 TOMLJENOVIC Blaž 91
 TOMLJENOVIC Josip Braco 789, 809
 TOMPA Anina 728, 730, 732, 733, 734, 736, 737, 738, 739, 741, 742, 745, 755, 761
 TONZETIĆ Todor 914
 TOPČAGIĆ Mustafa 281
 TOPIĆ Meho 277
 TOPIĆ Milana Milovan 941
 TORBIĆ Rade Milan 941
 TRBOJEVIĆ Stanka Dmitar 941
 TRBOJEVIĆ Rade uro 941
 TRBOJEVIĆ Vase uro 941
 TRBOJEVIĆ Petra IUja 941
 TRBOJEVIĆ Lazo 878
 TRBOJEVIĆ Mihajla Lazo 941
 TRBOJEVIĆ Mane 77, 88, 92, 95, 96, 100, 115, 119, 121, 252, 706, 707, 709
 TRBOJEVIĆ Milan 876
 TRBOJEVIĆ Nikole Mile 941
 TRBOJEVIĆ 678
 TRBOJEVIĆ Rade Nikola 941
 TRBOJEVIĆ Petar 194
 TRBOJEVIĆ Rade 242
 TRBOJEVIĆ Sara 147
 TRBOJEVIĆ ure Simo 941
 TREMSKI Ivan 715, 724
 TRGOVČIĆ Ivan 117
 TRKULJA Milkana Branko 941
 TRKULJA Dušana Maca ro ena GVOJIC 941
 TRKULJA Stanka Milanko 941
 TRKULJA Rade Stanko 941
 TRNINIĆ Milan 555, 579
 TROJAN Alfons 926
 TRONTL Tomo 5
 TRUPEĆ Mica 453
 TRUTA Ljubo 395
 TUMBAŠ Mi e Ljuba ro ena IVOŠEVIĆ 941
 TUMBAŠ Mile ud. Marija ro ena KOKIR 941
 TUMBAŠ Mile Mile 941
 TUMBAŠ Petra ud. Stanka ro ena PEURACA 941
 TUMORA Anka 182
 TUMORA Petra Božica 941
 TUMORA Milana Branko 941
 TUMORA Stevana Branka 941
 TUMORA Ilije Milovan 941
 TUMORA Vajo 785
 TURKALJ Jure 91
 TURKALJ Mile 672
 TURKALJ Nikola 672
 TURKALJ Tomo 671, 672
 TURKOVIC Joža 438
 TURKULIN Artur 385
 TURZA Herta 178

U

UDIER Marina 51, 181, 182
 UGARKOVIĆ Dane 367
 UGLJEŠIĆ Zlatko 922
 ULEMEK Ljuba 78, 85, 87, 90, 96, 167, 172, 175, 182, 707
 ULEMEK Marija 187, 185
 ULEMEK Marka Savo 941
 UNGAR Pavle 914
 UNGAROV Bruno 959
 UROIĆ Alojz 44
 UVIĆ Ilija 334, 338, 699
 UVIĆ Teodora Rade 941
 UZELAC Anti 699
 UZELAC Branko, 158, 707
 UZELAC Danica 352

UZELAC Ilija Iljuš 369
UZELAC Mane 810
UZELAC Milan Brico 805
UZELAC Mi o 98
UZELAC Slobodan 115
UZELAC Stevo 242

V

VAJS Emanuel 862, 864
VAJSK (feldmaršal) 825
VALADZIJA Stojana ud. Kata ro . ŠKA-
LJAC 942
VALCI Marko 51
VALDES 464
VALECI (obitelj) 463, 464, 465
VALECIC Alojz 436, 462, 464, 504
VALECIC Franjo 436, 437
VALECIC Mirko 436
VALECIC Stanko 452
VALENTIC Pero 677, 679, 680
VALLES Zdenko 926
VALJIN Zvonimir 868
VARCELJA Sime Petar 941
VAR A Demeter 707
VASCARAC Sulejman 282, 299
VASIC Duka 442
VASILJEVIC Jovan 407
VATOVEC Zdenka 488
VEBLE Ivan 374, 375
VEIN Vukašin 953
VEJVODA Ivo 60, 706, 707
VELIC Arif 281
VELIMIROVIC Jovana Ljuban 942
VELIMIROVIC Petra ud. Mara ro . VU-
JAKOVIC 941
VELIMIROVIC Jovana Marko 942
VELIMIROVIC Sime Mihajlo 942
VELIMIROVIC Marka Mileta 942
VELIMIROVIC Marka ud Milica ro . ER-
DELJ 942
VELIMIROVIC Milana ud. Milka ro .
KOZLINA 942
VELIMIROVIC Rade Rade 942
VELIMIROVIC Veljko 78
VELJACIC Hasica 255, 256, 257, 264, 285,
289
VEŠLAJ Mirko 51
VEŠEVOVIC Jovanka 78
VESEVOVIC Ljubica 51
VEZMAR Damjana uro 942
VEZMAR Gojko 683
VEZMAR Janka Ljuba 942
VEZMAR Petra Marko 942
VEZMAR Mile Milan 942
VEZMAR Petra Mile 942
VEZMAR Petra Nikola 942
VEZMAR Milovana Petar 942
VEZMAR Rade Petar 942
VEZMAR Jovana Simo 942
VIDAKOVIC uro 64
VIDEKOVIC Alojz 449, 456
VIDEKOVIC Anka 449
VIDEKOVIC Ivan 449, 456
VIDEKOVIC Pavia Ivan 435, 438, 442, 443
444, 449, 451, 456
VIDEKOVIC Stanka 442
VIDEKOVIC Stjepan 449
VIDEKOVIC Vera 449
VIDEKOVIC Vinca 449
VIDEKOVIC Zlata 449
VIDOVIC Janka ud. Anica ro ena KO-
MOCAR 942
VIDOVIC Ilije Anka 942
VIDOVIC Dušana Branko 942
VIDOVIC Vase Dušan 942
VIDOVIC Mihajla Milica ro ena JELACA
942
VIDOVIC Miloš 442, 443
VIDOVIC Nikola 32, 75, 140, 142, 178, 190,
204, 211, 252, 705, 707
VIDOVIC Simo 191
VIDOVIC Tome Tomo 942
VIDOVIC Vaso 242, 442
VIDOŠ Ana 769
VIGNJEVIC Marko 552
VIGNJEVIC Milutin 507
VILA Miloša Ilija 942
VILA Miloša Nikola 942
VILSON Henri 521, 555
VINCEK Žarko 488
VINE Ivan 16
VINIC Mara 182
VINOVRŠKI Mara 73, 182
VINSKI Perica 52
VIPOTNIK An ika 450
VIŠARIONOVIC Josif Staljin 758, 891
VIŠNJIC Lazo 57
VIŠOŠEVIC Janko 460
VIŠOŠEVI Pero 443, 444
VITAS Dmitar 699
VLAHOVIC Antun 455
VLAHOVIC Joža 456
VLAISAVLJEVIC Dušan 399
VLAJNIC Dušan 442
VLASIC dr 865
VLASIC Ilija 20
VODOPIJA Drago 914
VOJKOVIC Tomo 921
VOJNOVIC Bogdan 77, 362
VOJNOVIC Petra uro 942
VOJNOVIC Miloša Luka 942
VOJNOVIC Mihajlo 242, 571, 578
VOJNOVIC Mili a Milan 942
VOJNOVIC Milana ud. Milica ro ena
VOJNOVIC 942
VOJNOVIC Milka 107
VOJNOVIC Rade Pavle 942
VOJNOVIC Janka Rade 942
VOJVODIC Alojz 449
VOJVODIC An ela 449
VOJVODIC Dimitrije 395
VOJVODIC Fabijan 449, 450
VOJVODIC Koka 338

VOJVODIC Vinca 449
 VOKIC 817
 VORKAPI Mile Mane 942
 VORKAPI Radoša Mi o 942
 VORKAPI Stevana Mihajlo 942
 VORKAPI Pavia Mirko 942
 VORKAPI Petra Nikola 942
 VORKAPI Ostoja 668
 VORKAPI Stevana Ostoja 942
 VORKAPI Mile Dane 942
 VORKAPI Petra ud. Sava ro ena MIŠ-
 CEVIC 942
 VORKAPI Stana 942
 VORKAPI Mile Stevan 942
 VORKAPI Stojana Stojan 942
 VRABCEVIC Janko 440
 VRACAR Josip 578
 VRANEŠ Ivan 455
 VRANEŠ Mara 729, 730
 VRANEŠ or a Rade 943
 VRANI Nikole Mile 941
 VRANJEŠEVIC Adama ud. Milka 942
 VRGA Ljuban 191
 VRBAN Josip 455
 VRKLJAN Ante 695, 712, 713, 714, 716,
 722
 VUCETIC Emil 438
 VU ETI Ninka Mile 942
 VUCETIC ure ud. Milka ro ena SUCE-
 VIC 942
 VUCETIC Mile ud. Milka ro ena ULE-
 MEK 942
 VUCETIC Miloša Nikola 942
 VUCINIC Janko 445
 VUCINIC Miloša ud. Soka 942
 VUCKOVIC Angelina 182
 VUCKOVIC Barica 445
 VUCKOVIC Rade Dušan 942
 VUCKOVIC Mojsije or e 942
 VUCKOVIC Jovan 680
 VUCKOVIC ure Jovan 943
 VUCKOVIC Polovi Mila 174, 175, 178,
 180, 182, 186, 706, 707
 VUCKOVIC Milan 85
 VUCKOVIC Miloš 146, 147
 VUCKOVIC Milovana Stevan 680
 VUCKOVIC Stevo 69
 VUCKOVIC Petra Vaso 942
 VUDRAGOVIC Vladimir 213
 VUGRINC Hinko 452
 VUJAŠINOVIC Todor 897
 VUJAŠKOVI Ilije Cvijan 942
 VUJAŠKOVI Bože Janko 942
 VUJAŠKOVI Ilije Janko 942
 VUJCIC Anka 182
 VUJCIC Matije Dušan 942
 VUJCIC Stanka Ljubica ro ena GVOJIC
 942
 VUJCIC Ljubo 15, 23, 246, 249, 252
 VUJCIC Milica 24, 78
 VUJCIC Marka Stanko 942
 VUJCIC Save Stevan 943
 VUJCIC Vlado 959
 VUJIC Dmtitar 191, 242, 587
 VUJIC Milana Dušan 942
 VUJIC Danila Janko 943
 VUJIC Dragana Nikola 942
 VUJIC Stevo 78, 85, 95
 VUJNOVIC Anka 707
 VUJNOVIC Petra Branko 942
 VUJNOVIC Zivkovi Dara 125, 142, 182
 VUJNOVIC Marko 959
 VUJNOVIC Seka 730
 VUKAS 78
 VUKAS Dane Miloš 942
 VUKAS Mile Miloš 942
 VUKAS Petra Nikola 942
 VUKAS Nikole Rade 942
 VUKAS Milovana Todor 942
 VUKELI Radoja Dara ro ena OBRA-
 DOVIC 943
 VUKELI Joko 334, 338
 VUKELI Joso 338
 VUKELI Lipovska Marija 488
 VUKELI Mile ud. Marija ro ena KOSA-
 NOVI 942
 VUKELI Radovana Milena ro ena ŠU-
 PICA 942
 VUKELI Perica 651
 VUKIC Ilije Miloš 942
 VUKICEVIC Stanka Matija 680
 VUKMANOVIC Svetozar Tempo 456
 VUKMIROVIC Mara 350
 VUKMIROVIC Petra Nikola 942
 VUKOBRAT Anka 146
 VUKOBRAT Nikole Nikola 942
 VUKOBRATOVI Mile Mile 942
 VUKOBRATOVI Nikole ud. Milija 942
 VUKOBRATOVI Luki Vaso 875
 VUKOMANOVIC Pavia Stipe 533
 VUKOVCAN IVO 57
 VUKOVI 261
 VUKOVI Mijo 460
 VUKOVI Mirko 498
 VUKOVI Nikola 942
 VUKOVI Pavia Pavao 942
 VUKOVI Todor 436
 VUKOVI Vujo 442, 466
 VUKSAN Mili a Dušan 942
 VUKSAN Jovo 703
 VUKSAN Pekiša 348
 VUKSANOVIC Mica 172
 VUKŠANOVIC Milivoj 826
 VUKŠIC Petra Nikola 942
 VULETI Marka Ilija 942
 VULETI Marko 942
 VULETI Rade Mili 942
 VULETI Milisava Stanko 942
 VULETI Mile Toma 942
 VULEVI Ambrijevi Dragica 52, 58, 73,
 172, 181, 182
 VULIC Mile ud. Duka ro ena KURTEŠ
 942
 VULI Radovana Ilija 942
 VULIC Mane Milan 942

VULIC Vaje Mile 942
VULI Danila ud. Milka ro ena TRBO-
JEVI 942
VULIC Mi e Pero 942
VULIC Mane Petar 942
VUNJAK Dušan 748
VURDELJA Milan 342
VUŠTAR Jovana Dragan 942
WEIS Milan 861
WIDMAR Kurt (Verner) 248

Z

ZAGORAC Miloš 707
ZAKLAN Dmitar 364
ZALOKAR dr 51
ZATEZALO uro dr 46, 49, 75, 100, 102,
117, 172, 190, 230, 232, 432, 692, 873
ZATEZALO uro Crni 135, 147, 149
ZATEZALO uro Plavi 135, 147, 149
ZATEZALO Nedjeljko 157, 158, 280
ZATEZALO Tode Sorga 17, 246
ZATEZALO Veljko 157
ZAVODA ure ud. Milija 943
ZAVODA Petra Nikola 943
ZAVODA Milovana Simo 943
ZDANOVSKI Nikola 901, 918
ZDJELAR uro 89
ZDUNI 64
ZDUNI Zlatko 914
ZEC Milica 182
ZEC Simo 943
ZECEVIC Stevo 695
ZELIC Uroš 922
ZEMBO Hamdija 258, 282
ZIMONJA Milan 707
ZIMONJA Sime Mile 943
ZINAIC Petar 191, 769
ZINAJA Jandre Dušan 943
ZIRI Mihajla Nikola 943
ZIRI Tome Smilja ro ena TEŠI 943
ZLATARIC Branko 722, 724, 903
ZLATARI Janko 117
ZLATARIC Saša 729
ZLATI Savo 99, 691, 710, 878
ZLONOGA Dragan 790
ZOBENICA Sure ud. Kata ro ena KRNE-
TA 943
ZOBENICA Rade 347
ZORAJA Mile Mika ro ena KOSANOVI
943
ZORI I Mira 442
ZORI I Tihomir 442
ZORIC Draga 816
ZORI Marka uro 943
ZORI Maca 182
ZORI Petra Svetožar 943
ZRINJANIN Rade 707

ZRNI Petra Zivko 943
ZUBRINI Juna ko Marija 914

Z

ZAKULA Ne a 345
ZAKULA Pejo 390
ŽALAC Tomo 707
ZALIC Zuhdija 257, 261, 262, 263, 270, 273,
284, 285, 287, 288, 289
ZANI Duka 673, 674, 675, 676, 678, 679,
680, 682
ZANI Pilja 91
ZARKOVI Marženka 743
ZEGARAC Dane 432
ZEGARAC Ilija 246, 252
ZEGARAC Soka 730
ZEGARAC Radakovi Milica 428, 432
ZGANEC Josip 450
ZGELA Franje Ante 674
ZGELA Božo 677
ZGELA Jure 674, 675, 676, 677, 678, 681,
682
ZGELA Mile Judi 679
ZGELA Pero 678
ZIC Danica 914
ZIC Ivo 167
ZIGI Pejnovi Mica 352, 860
ZIGI Rade 699, 712, 713, 715
ZIVKOVI Pavia Dmitar 943
ZIVKOVI Dušan 684, 694, 698
ZIVKOVI uro 90
ZIVKOVI Uroša ud. Ljubica ro ena BA-
KI 943
ZIVKOVI Janka Maksim 943
ZIVKOVI Nikole Marija ro ena ZEC 943
ZIVKOVI Adama Mirko 943
ZIVKOVI Pavia Pavle 943
ZIVKOVI Mile Vaso 943
ZIVKOVI Zvonko 458
ŽIŽA Sime Branko 943
ZIZA Mojsije Nikola 943
ZIZA Nikole Ninko 943
ZNIDARSI Martina Tin ek 440, 450
ZRVNAR Ilije uro 943
ZRVNAR Mile 927
ZRVNAR Nikole Mile 943
ZRVNAR Milisava Nikola 943
ZUGEC Jura 449, 450
ZULIC Pejo 953
ZUNI Anka 57, 148
ZUNI Janko 57, 60, 707
ZUNI Mara 57, 72
ZUNI Pejo 959
ZUNI Suljo 270
ŽUPAN Petar 855, 856, 859, 877
ZUP I Jure 768
ŽUTI Mijo 455
ZUTIC Branko 78, 707
ZUTI Mirko 585

Kazalo geografskih pojmova

A

ABEZ 194
ADASEVCI 366
ADLEŠIĆI 59, 66, 126
ADRIJA 883, 885
AFRIKA 730
ALAGICA kafana 262, 264, 266, 279, 568
ALBANIJA 520
ALEKSINICA 332
AMERIKA 28, 670, 686
ANDIC (Ondi) 381, 413, 796
ANIN DOL 450
ANTINOVICA 629
ANTONI A vrh 605, 625
APATIN 949, 953
ARAPOV DOL 575
ARAPOVO SELO 935
ARDENI 38
AUSTRIJA 262, 584, 775, 826, 911

B

BA 16, 512
BABINA RIJEKA 846
BABICI 572, 573
BABIN POTOK 372, 389, 394, 397, 398, 399,
413, 416, 534, 575, 596, 597, 598, 599, 600,
601, 603, 605, 606, 609, 610, 613, 616, 617,
623, 624, 627, 641, 643, 644, 645, 646, 647,
648, 649, 650, 652, 829, 830
BABIN POTOK DONJI 332, 372, 389
BABIN POTOK GORNJI 332
BACIN 963
BACINA Jama 380
BA KA 926, 927, 929, 930, 931
BA KI BRESTOVAC 949,
BA KI GRADAC 949
BACUGA 905
BADLJEVINA 856
BADOVINCI 932
BAJINOVAC 380

BAJMOK 930
BAKOVAC 332, 628
BAKŠAIS 288, 581
BALABANI 471
BALEPAC 386
BALKAN 621
BALTICI 882
BALJEVAC 286, 287, 387, 576, 579, 581
BANAT 790
BANIJA 16, 18, 26, 46, 82, 86, 95, 100, 102,
103, 104, 125, 131, 141, 155, 156, 157, 159,
164, 175, 176, 177, 184, 188, 194, 207, 217,
220, 223, 224, 230, 234, 241, 247, 250, 252,
255, 260, 261, 269, 272, 273, 278, 285, 322,
323, 324, 325, 326, 329, 330, 331, 336, 345,
349, 359, 367, 396, 411, 416, 432, 441, 454,
463, 487, 490, 513, 519, 522, 533, 536, 537,
538, 542, 544, 548, 549, 552, 553, 558, 564,
570, 575, 579, 582, 590, 591, 592, 597, 624,
631, 636, 644, 653, 658, 659, 663, 664, 665,
666, 688, 701, 711, 719, 720, 721, 724, 727,
728, 729, 730, 732, 736, 738, 752, 756, 760,
761, 762, 764, 765, 767, 771, 772, 785, 788,
790, 799, 837, 840, 842, 844, 845, 846, 849,
857, 858, 859, 861, 862, 863, 864, 865, 872,
873, 885, 897, 898, 900, 901, 902, 905, 906,
908, 909, 910, 911, 913, 914, 915, 916, 917,
918, 919, 952
BANIJSKA BOJNA 273
BANOVA JARUGA 529, 530
BANSKI KOVACEVAC 527
BANSKI MORAVCI 932
BANUŠICA 225
BANJA LUKA 535, 771, 778, 788, 879
BANJICA 363
BAR 757
BARACKA Draga 619
BARANJA 198, 206, 925, 949
BARBARIC 442
BARI 459, 727, 728, 731, 732, 733, 741, 749,
757, 758, 881, 883
BARACI 678

BARIC SELO 673, 675, 676, 677, 678, 679, 682
 BARILOVIC 38, 57, 64, 88, 152, 187, 205, 211, 212, 247, 709, 724
 BARLETE 349, 424, 601
 BASKA 274, 275
 BAŠARE 934, 940
 BAŠCE 279, 568, 569
 BASIC POLJANA 332
 BASKA 930
 BASKE OSTARIJE 398, 399, 401, 403, 405, 628, 829
 BATINOVA KOSA 931, 937
 BATNOGA 115, 206
 BATROVCI 365
 BEC 770
 BEDEKOVACKA ulica 826
 BEGOVAC 789, 931, 942
 BEGOVO BRDO 94, 472
 BELAJ 539, 540, 542, 556, 557
 BELA KRAJINA 61, 71, 217, 247, 409, 434, 464, 465, 656, 771
 BELGIJA 218
 BELO SELO 408
 BENKOVAC 375, 396, 411, 415, 417, 425, 630, 643, 688, 763, 841, 867, 871, 872
 BEOGRAD 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 25, 33, 40, 43, 44, 45, 59, 67, 70, 81, 82, 122, 149, 210, 222, 231, 236, 237, 253, 282, 289, 307, 308, 316, 350, 351, 353, 354, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 393, 407, 411, 415, 416, 431, 432, 441, 448, 470, 491, 498, 501, 516, 531, 566, 568, 571, 579, 588, 599, 620, 640, 658, 661, 664, 668, 687, 688, 703, 751, 752, 760, 772, 775, 831, 838, 840, 882, 884, 892, 903, 913, 923, 924, 949
 BERAK 930
 BESARABIJA 712
 BETEL 447
 BETER 457
 BEZDAN, 930
 BIGINA POLJANA 646, 647
 BIHA 41, 123, 160, 205, 206, 247, 250, 254, 257, 259, 260, 264, 267, 270, 271, 272, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 286, 287, 288, 289, 301, 346, 369, 372, 379, 387, 394, 395, 396, 397, 398, 416, 513, 514, 515, 517, 521, 523, 524, 525, 527, 529, 530, 535, 536, 537, 542, 550, 551, 555, 557, 560, 564, 566, 568, 571, 572, 574, 575, 576, 617, 620, 624, 631, 632, 633, 637, 639, 640, 641, 642, 644, 645, 646, 649, 650, 652, 672, 682, 769, 771, 772, 775, 776, 777, 778, 783, 784, 785, 786, 788, 789, 794, 796, 802, 805, 806, 814, 815, 816, 825, 826, 831, 832, 856, 861, 862, 893, 897
 BIJELA strana 563
 BIJELE stijene 628, 629, 630
 BIJELI KLANAC 144, 931, 934, 935, 936
 BIJELI POTOCI 328, 329, 383, 384, 385, 386, 534, 599, 600, 616, 866
 BILAJ 389, 397, 398, 400, 598, 599, 600, 601, 602, 604, 640, 641, 642, 650, 829, 836
 BILAJSKI most 399
 BILAJSKO NOVO SELO 608
 BILJEVINA 645
 BIOGRAD NA moru 396, 917
 BISTRICA 290
 BIZOVACA 640
 BJELO POLJE 316, 318, 322, 374, 387, 606, 616, 617, 622, 641, 642, 648, 650
 BJELOVAC 844
 BJELOVAR 553, 558, 780, 885
 BJELJEVINA 166
 BJELJINA 885, 887
 BLANUŠE 638
 BLATISA 156, 224
 BLATNICA 543, 544, 656, 854
 BLATO 447, 452, 453, 454, 463, 789, 932, 925, 938, 943
 BLATUSA 932, 934, 935, 937, 938, 939, 940, 942
 BLINJA 556, 600
 BLINJSKI KUT 517, 556, 557
 BLISKI ISTOK 432
 BOBALJUSKA 126
 BOBIC BRDO 332
 BOBICI 936
 BOGOJEVO 925
 BOGOVCI 90
 BOGOVOLJA 112
 BOGUNICA 805
 BORICEVAC 394, 395, 396
 BORIC selište 649
 BORJE 370
 BOROJEVI I 530, 562, 855
 BORONGAJ 446, 780
 BOSANCI 582
 BOSANSKA BOJNA 253, 272, 273
 BOSANSKA DUBICA 855
 BOSANSKA GLINICA 253
 BOSANSKA krajina 52, 165, 188, 216, 220, 221, 253, 345, 728, 803, 816, 825
 BOSANSKA KRUPA 265, 267, 276, 279, 521, 534, 542, 551, 558, 560, 571, 572, 581, 777
 BOSANSKI NOVI 270, 272, 280, 281, 513, 514, 515, 517, 521, 528, 529, 530, 555, 575, 640, 772, 777, 780, 825, 831
 BOSANSKI PETROVAC 102
 BOSILJEVO 28, 29, 30, 31, 37, 53, 57, 61, 68, 69, 87, 112, 127, 143, 145, 148, 151, 158, 172, 553, 582, 583, 602
 BOSNA 103, 107, 126, 165, 166, 215, 218, 243, 260, 261, 274, 295, 346, 347, 362, 367, 384, 393, 418, 433, 436, 437, 450, 454, 456, 457, 463, 470, 538, 571, 721, 729, 732, 771, 774, 793, 795, 796, 809, 811, 836, 849, 887
 BOSNA i HERCEGOVINA 261, 262, 809, 831, 948
 BOSNJEVO 146
 BOTANI KI vrt 437
 BOVAN 628

BOVIC 101, 146, 149, 161, 165, 166, 167, 186,
 212, 225, 724, 931, 933, 937, 930, 941, 943
 BRATINA 573
 BR KO 367
 BRDINE 796
 BRDO 127, 938
 BRDO KLJAIC 936
 BRDO SELO 934
 BRDOVEC 447, 451, 452
 BRDANI 549, 557
 BREBORNICA 932, 933, 936
 BREGANA 449, 452, 496
 BREGANJSKO SELO 450
 BREGOVI 272
 BREKOVAC 471
 BREKOVICA 254, 264
 BREST 580
 BRESTIK 858, 862, 863
 BREZIK 421
 BREZJE 447
 BREZNA 362
 BREZOVAC 100, 346, 534, 623, 932, 937, 940
 BREZOVA GLAVA 932, 943
 BREZOVICA 557, 558, 654
 BREZOVO POLJE 399
 BREZICE 437
 BRIBIR 409
 BRINJE 221, 248, 293, 307, 310, 311, 312,
 313, 316, 317, 325, 328, 329, 332, 338, 343,
 344, 349, 350, 361, 368, 369, 399, 402, 403,
 404, 405, 407, 600, 611, 621, 623, 688, 703,
 777, 804, 806, 809, 811, 825, 830, 949, 950,
 955, 958, 959
 BRINDIZI 749, 892
 BRKOVAC 938
 BRLETIC 937
 BRLOG 316, 329, 403, 404, 405,
 BRNJEVAC 185, 933, 934, 938
 BROCANAC 94, 100, 112, 932, 937, 939, 941
 BROD 921
 BRODARCI 515
 BROD na KUPI 583
 BRO ANI 115
 BROTNJA 633, 640
 BRUŠANI 357, 394, 399, 401, 403, 628, 630,
 829, 836
 BRUVNO 316, 319, 396, 632, 633, 635, 636,
 638, 639, 822, 922
 BUBINCI 370
 BUBINKA 375
 BUBNJARCI 243, 244
 BUCICA 225, 847, 865
 BUCUMET 885
 BUDACKA RIJEKA 96, 167
 BUDACKI 19, 248, 250
 BUDACKI most 625, 626
 BUDAK 401, 605, 606, 625, 626
 BUDIN gaj 384
 BUDINJAK 439, 443, 447, 450, 496
 BUGAR 202, 203
 BUGARSKA 22, 40, 45, 218, 705
 BUGOJNO 365, 437
 BUKEVJE 442, 455, 487, 501, 502, 504
 BUKOVAC 332
 BUKOVICA 602, 615, 620, 934
 BULJMIZE 332
 BUNA 466
 BUNIC 316, 318, 325, 332, 379, 380, 389, 397,
 399, 400, 422, 427, 596, 600, 601, 605, 606,
 607, 608, 609, 616, 617, 618, 622, 623, 641,
 642, 645, 650, 652, 935
 BUNARINA 835
 BURIC 169
 BURICI 935
 BUŠEVAC 446, 449, 530, 543, 656, 853,
 BUŠEVIC 347,
 BUVAC 877, 878
 BUVA A 835
 BUZET 721, 729, 734, 915
 BUZIM 225, 258, 266, 270, 272, 273, 274,
 536, 556, 796, 811
 C
 CAPRAG 515, 516, 517, 523, 526, 528, 556,
 557, 561, 579
 CARSKE KUČE 402
 CAZIN 33, 95, 107, 157, 185, 206, 253, 254,
 255, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 267,
 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277,
 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 287, 534,
 536, 542, 551, 555, 557, 558, 560, 561, 568,
 569, 570, 571, 572, 576, 590, 592, 671, 672,
 673, 675, 677, 680, 681, 769, 776, 777, 783,
 784, 786
 CAZINSKA krajina 194, 207, 253, 254, 258,
 259, 260, 262, 266, 267, 268, 269, 272, 273,
 274, 275, 277, 278, 279, 282, 284, 286, 290,
 291, 533, 536, 541, 542, 552, 566, 570, 662
 CELOVEC 393, 770
 CELJE 770
 CERJANSKE POLJANE 634
 CERJE 416, 614, 620
 CEROVAC 536, 557, 558, 833, 884, 937, 939,
 942
 CEROVAC BARILOVICKI 519
 CEROVICA 620
 CEROVLJANI 563
 CESAROV kamen 646
 CETINGRAD 13, 33, 34, 35, 42, 82, 90, 103,
 104, 110, 115, 127, 136, 145, 147, 152, 160,
 171, 182, 184, 191, 192, 205, 207, 212, 213,
 222, 242, 251, 253, 536, 537, 591, 592, 663,
 680, 683, 702, 789, 928, 940, 941
 CRIKVENICA 404, 407, 408, 409
 »CMOKOVA« šuma 454
 CREVARSKA STRANA 185, 938
 CRKVENI BOK 553
 CRKVENI PRIBIC 471
 CRKVINA 729
 CRNA GORA 215, 216, 218, 362, 367, 393,
 948
 CRNA MLAKA 465

CRNA VLAST 104, 351, 374, 400, 598, 605, 608, 610, 627, 648, 649, 658, 805, 829
 CRNA VLAST DONJA 332
 CRNA VLAST GORNJA 332
 CRNI DABAR 401, 810, 813
 CRNIKA 407
 CRNIKAL 403
 CRNI padež 628, 629
 CRNI POTOK 101, 176, 936, 937, 940, 942
 CRNI vrh 404, 534, 601, 603, 616, 617, 618, 619, 623
 CRNO jezero 558
 CRNOPAC 813
 CRVENKA 930
 CUKOVAC 401
 CVETKOVACKA šuma 443
 CVETKOVIC 443, 465, 557
 CVETNA cesta 446
 CVIJANOVIC BRDO 82, 94, 103, 134, 136, 144, 147, 152, 155, 157, 163, 164, 168, 169, 222, 861, 936, 942
 CVITKOVIC 729
 CVITOVIC 110, 111, 115, 142, 663, 664, 667, 671, 678, 721
 CVITANOVIC 111
 CVITUŠA 614, 634

c

ABAR 290
 CAGLJICE 270, 274
 CALOPEK 287, 576, 577, 603, 613, 646
 ANAK 389, 399, 400, 420, 597, 598, 599, 601, 603, 605, 608, 610, 613, 622, 626, 644, 646, 649, 650, 651, 836
 ARDAK eoi, 608, 613, 619, 624
 CATRNJA 41, 112, 144, 286, 575, 645, 646, 647, 651, 652, 931, 933, 939
 AZMA 367, 522, 531
 CEHI 455
 CEHOSLOVACKA 218
 CELIN vrh 623
 CEMERNICA 110, 186, 211, 538, 721, 728, 729, 731, 756, 757, 882, 932, 936, 938, 941, 943
 CEMEROVAC
 CERKEZOVAC 576
 CERNOMEREC 446, 466
 CETVRTKOVAC 563
 CLCKA POLJANA 455
 CILE 683
 ITLUK 332, 380, 399, 421
 OJLUK 332
 CONOPLJA 927, 930
 CORKOVA UVALA 651
 CREMUŠNICA 126, 161, 176, 225, 933, 834, 939
 CREŠNJEVAC 496
 CRET POSAVSKI 506
 CRNECA VAS 496
 CRNOMELJ 460, 547, 556, 858

CUBRICA vrh 602, 619
 CUCERJE 446
 CUDIN klanac 369, 398, 399, 400, 403, 404, 406, 534, 576, 599, 600, 610, 642, 643, 646, 647, 829, 830
 CULUM 620
 UNGAR brdo 267

C

CAPACUSA 599, 632
 CORALIC 279, 560
 CUIK BRDA 100, 112
 CUIK KR EVINA 332, 610, 616, 652
 CUBRI A vrh 601
 CURKOVAC 399, 605, 626

D

DABAR 104, 316, 319, 399, 400, 402, 404, 575, 599, 622, 623, 624, 627, 628, 648, 810, 813, 825, 835
 DABRINA 734
 DALEKI istok 432
 DALMACIJA 25, 40, 43, 45, 47, 81, 84, 85, 86, 90, 91, 104, 112, 115, 133, 194, 217, 233, 232, 235, 236, 237, 331, 336, 345, 346, 357, 372, 373, 393, 411, 415, 416, 418, 424, 426, 529, 439, 470, 487, 548, 566, 571, 575, 597, 598, 602, 604, 605, 610, 620, 628, 630, 632, 634, 636, 640, 643, 649, 664, 665, 687, 688, 705, 711, 716, 727, 728, 732, 738, 742, 754, 758, 795, 809, 811, 816, 828, 836, 841, 849, 856, 857, 858, 859, 861, 863, 870, 885, 893, 898, 902, 906, 907, 916, 917, 918, 920, 922, 948, 952
 DALMATINSKA KRUPA 833
 DARUVAR 366, 531, 532, 670, 922
 DEBELA KOSA 24, 137, 138, 173, 194, 196, 211
 DEBELO BRDO 318, 332, 380, 399, 606, 608, 616, 617, 618, 622, 641, 642, 6453, 645, 650, 652, 863, 868
 DELERHAJM 825
 DELNICE 290, 408, 409
 DEMERJE 433, 444, 445, 447, 452
 DEMOKRATSKA FEDERALNA HRVATSKA 714, 723
 DEMOKRATSKA FEDERATIVNA JUGOSLAVIJA 130, 137, 315, 364, 393, 916, 925, 926, 917
 DERIN GAJ 396, 620, 638
 DESINEC 447, 459, 513, 515, 516, 517, 521, 540, 541, 557, 558, 559
 DIVOSELO 332, 399, 401, 421, 600, 610, 628, 630, 640
 DIVOSELSKE plantaže 829
 DIVUSA 558, 579
 DNOPOLJE 396, 599, 640
 DNOPOLJSKI TRNOVAC 616

DOBOJ 788
 DOBRA 519, 582
 DOBRANEC 557
 DOBRETIN 528
 DOBRLJIN 521, 780
 DOBRO POLJE 940
 DOBRO SELO 303, 319, 348, 396, 615, 633,
 635, 642, 802, 803, 804, 814, 815, 816
 DOLENJSKA 432, 446
 DOLGA VAS 439
 DOLINA 634, 635
 DOLJANE DONJE 332
 DOLJANE GORNJE 332
 DOLJANE SREDNJE 332
 DOLJANI 104, 303, 312, 316, 318, 329, 334,
 348, 352, 396, 599, 623, 628, 633, 635, 640,
 642, 796, 804, 814, 815, 816, 864
 DOMAGOVIC 521, 559, 573, 574
 DONJA GLINA 169
 DONJA KUP INA 442, 443, 450, 453, 456,
 465, 473, 528, 582, 655
 DONJA POLJANA 493, 499, 501, 509, 518
 DONJA PURGARIJA 436, 449, 457, 458,
 459, 464, 465
 DONJA RIJEKA 460
 DONJA ŠVICA 403
 DONJA VAROŠ 633
 DONJA VIŠOČKA 931, 932, 942
 DONJE DUBRAVE 69, 126, 143, 408, 858
 DONJE IZIMJE 535
 DONJE PAZARIŠTE 332, 629
 DONJE PRIMIŠLJE 932, 940
 DONJE STATIVE 31, 520
 DONJI BUDACKI 536, 933
 DONJI CEHI 447
 DONJI DORETIN 524, 530
 DONJI FURJAN 682
 DONJI GRABOVAC 905
 DONJI HRASTOVAC 561, 562, 564
 DONJI KOSINJ 311, 322, 829
 DONJI KUKURUZARI 846
 DONJI LAPAC 220, 221, 288, 293, 302, 303,
 305, 316, 318, 319, 325, 329, 332, 334, 336,
 343, 346, 347, 352, 358, 361, 368, 379, 384,
 389, 395, 396, 398, 427, 598, 599, 600, 612,
 621, 622, 624, 631, 632, 633, 635, 636, 637,
 638, 639, 640, 641, 644, 650, 651, 688, 698,
 702, 704, 794, 796, 797, 798, 802, 804, 805,
 814, 815, 816, 826, 922, 923, 949, 950, 955,
 958, 959, 960
 DONJI LUKAVAC 447
 DONJI MIHOLJAC 831
 DONJI PRIBIC 471, 546, 654
 DONJI POLOJ 938, 941, 942
 DONJI SJENICAK 223, 940
 DONJI SKRAD 161, 519, 931, 933, 934,
 935, 936, 937, 939
 DONJI VAKUF 362
 DONJI VOLESEVAC 502
 DONJI DOSENI 810
 DRAGA 69, 143, 332
 DRAGANI 450, 471, 472, 474, 478, 479,
 513, 520, 521, 530, 535, 544, 545, 553, 557,
 559, 573, 656, 790, 791
 DRAGANICKA šuma 443
 DRAGANOS 443, 447, 459, 460
 DRAGAŠEVO BRDO 618
 DRAGNUSA 629
 DRAGOSEVCI 864, 943
 DRENOVAC 636, 905
 DRENOVACA 396
 DRENOV KLANAC 332 404
 DRENJE 452, 454, 455
 DREZNICA 221, 396, 398, 480, 631, 922,
 936, 941, 943
 DREZNIK 34, 35, 41, 42, 90, 91, 104, 115,
 128, 136, 138, 145, 152, 158, 160, 205, 207,
 212, 250, 275, 278, 282, 283, 285, 286, 287,
 387, 389, 400, 459, 548, 550, 557, 558, 566,
 570, 574, 575, 591, 592, 641, 644, 645, 646,
 647, 650, 652, 769, 789, 874, 875
 DREZNIK GRAD 191, 272, 278
 DRLJA A 562, 563, 564
 DRNIŠ 632, 812
 DRVAR 17, 102, 123, 124, 125, 126, 250, 272,
 295, 328, 362, 377, 384, 536, 538, 774, 782,
 806
 DUBICA 514, 521, 523, 524, 529, 531, 539,
 549, 554, 555, 556, 558, 559, 561, 562, 563,
 568, 771, 773, 748, 845
 DUBRAVA 783
 DUBRAVE 13, 14, 15, 19, 20, 23, 26, 40, 43,
 44, 57, 68, 69, 137, 148, 151, 446, 706
 DUBOKO 390
 DUBROVNIK 395
 DUGA RESA 31, 32, 37, 54, 57, 61, 68, 71,
 87, 88, 102, 116, 117, 118, 119, 120, 146,
 247, 290, 518, 521, 539, 540, 555, 556, 557,
 561, 685, 768
 DUGI DOL 22, 144, 322
 DUGO SELO 126, 225, 529, 530, 559, 931,
 932, 934, 936, 940, 942
 DUKICI 638
 DUMAN 605, 608, 613
 DUNAV 952, 953
 DUNJAK 105, 172, 191, 193, 194, 586, 934,
 938, 943
 DUPLJE 409
 DURAKOVIC GLAVICA 816
 DUVNO 729
 DVOR 527, 530, 536, 537, 556, 558, 572, 579
 DVOR na UNI 272, 528, 531, 548
 DVORIŠTE 932
 DVORJANCI 519
 AKOVO 367
 URASIN 935
 UR EVAC 563, 920
 UKIC 932
 URIC 437, 440

E
EGIPAT 728
ENGLJESKA 28, 42, 670
ERDEVIK 366
EVROPA 145, 291, 432, 544, 554, 686, 774,
808, 900, 907

F
FEDERALNA HRVATSKA 321, 693, 916,
919, 920 925, 949, 951, 955, 956
FEDERALNA DRŽAVA HRVATSKA 76,
94 327 337
FEDERATIVNA DEMOKRATSKA JUGO-
SLAVIJA 321
FINSKA 825
FRANCIKOVAC 406
FRANCUSKA 554, 683, 777, 791
FRASTINE 509
FRKASIC 318, 329, 332, 349, 375, 379, 383,
389, 412, 616, 617, 622, 631, 641, 642, 648,
650, 651, 866
FRKAŠI KA draga 384
FURJAN 13, 35, 131, 157, 174, 663, 671, 677,
673, 675, 676, 677, 680, 681, 682, 683, 769
FUZINE 720

G
GACKA 810, 831, 835
GACKA dolina 20, 21, 23, 41, 102, 306, 307,
312, 372, 379, 387, 400, 660, 699, 796, 805,
807, 828, 836
GACKO polje 400, 597, 599, 604, 605, 612 621,
622, 623, 624, 636, 644, 645, 647, 648
GACESE 937
GACESKO SELO 932, 933, 935, 941, 943
GAGE 905
GAJ 450, 457
GAJIN 347
GALGOVO 436, 447 449, 456, 457, 458, 459
GALIN 472
GALOVIC SELO 519
GAREŠNICA 367
GATA 569
GATE 254, 281, 288
GAZ 454
GENERALSKI STOL 13, 20, 29, 31, 116, 120,
247, 250, 408, 517, 518, 519, 529, 536, 539,
540, 542, 547, 556, 558 582, 826, 835
GEROVO 408, 439
GERŠAKOV mlin 877
GERZOVO 362
GLADOVAC 845
GLAMO 361, 362
GLAVE 332
GLAVACE 332, 402, 404, 623, 628
GLIBODOL 789, 811, 813, 835
GLINA 13, 102, 103, 111, 126, 207, 241, 243,
250, 253, 273, 335, 490, 515, 516, 534, 536,
537, 556, 564, 566, 579, 587, 588, 590, 591,
592, 594, 595, 636, 666, 671, 702, 717, 720,
734, 763, 843, 847, 882, 900, 905, 914, 915,
922
GLINICA 253
GLINSKO SELO 671
GLOBORNICKI most 521, 555, 558
GLOGOVO 620
GLUNCUSA 606, 619, 626
GLUVAJA 835
GMAJNA 440
GNJILOVA 568
GNJILOVAC 267, 281, 282, 283, 284, 560,
561, 568, 569, 571, 572, 776
GODAC 599
GOJAK 13, 547
GOLA 279
GOLA PLJEŠEVICA 383, 388
GOLA STIJENA 568, 569
GOLI BREG 654
GOLI MIHALJEVAC 388
GOLINJA 936, 938, 939
GOLI VRH 68, 127, 143, 147, 447
GONJEVO 460, 465
GOLOURA 609, 618, 619
GORE 534
GORICA 370, 379, 460, 519, 622, 642, 651
GORICI 332
GORJANCI 432, 450
GORJENSKI POTOK 546
GORNJA BACUGA 905
GORNJA GLINA 627
GORNJA KUPCINA 654, 790
GORNJA PURGARIJA 434, 444, 449, 457,
458, 459, 461, 462
GORNJA RIJEKA 460
GORNJA ŠUVAJA 427, 429
GORNJA ŠTAJERSKA 432
GORNJA TRSTENICA 936, 939
GORNJA VELEŠNJA 846
GORNJI VELEŠEVAC 502
GORNJE DUBRAVE 44, 69, 87, 143, 157,
165, 547, 858
GORNJE IZINJE 535
GORNJE PAZARISTE 399, 403
GORNJE POKUPLJE 520, 572
GORNJE PRILIŠ E 68, 120
GORNJE PRIMIŠLJE 94, 168, 934
GORNJE VRAPCE 446
GORNJI BABIN POTOK 647, 648
GORNJI BUDACKI 21, 32, 142, 161, 167,
169, 179, 184, 193, 204, 211, 252, 586, 713,
936
GORNJI CEHI 447
GORNJI DESINEC 460, 461
GORNJI FURJAN 94
GORNJI GLINA 672
GORNJI HRASTOVAC 579
GORNJI HRŠEVAC 914
GORNJI KOSINJ 332, 614, 623, 628, 629

GORNJI KRAJ 329, 704, 803, 950
 GORNJI LADEVAC 678
 GORNJI LAPAC 168, 346, 347, 394, 395,
 396, 615, 620, 633, 642, 804
 GORNJI LUKAVAC 447
 GORNJI OŠTREC 937
 GORNJI POLOJ 932, 937
 GORNJI POPOVAC 681
 GORNJI PRIBIC 546
 GORNJI REBIC 397
 GORNJI SJENICAK 223, 653, 934, 936,
 938, 939
 GORNJI SKRAD 131, 194, 931, 942, 943
 GORNJI ŠTUPNIK 452
 GORNJI ŠTRPICI 396
 GORNJI VOJNI 144
 GORNJI VOLESEVAC 502
 GORSKI KOTAR 13, 26, 45, 47, 52, 53, 54,
 57, 62, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 87, 95, 103,
 104, 133, 181, 184, 188, 196, 206, 207, 210,
 217, 231, 233, 234, 247, 286, 290, 330, 345,
 353, 357, 376, 391, 394, 402, 409, 413, 439,
 477, 480, 549, 550, 567, 575, 580, 597, 612,
 631, 644, 649, 652, 655, 667, 716, 720, 777,
 771, 779, 793, 809, 825, 827, 848, 858, 860,
 866, 867, 873, 898, 902, 906, 914, 915, 917,
 920, 922
 GOSPI 293, 294, 302, 303, 306, 310, 312,
 316, 319, 322, 334, 336, 343, 344, 353, 357,
 361, 368, 369, 386, 387, 389, 394, 395, 398,
 399, 400, 401, 403, 405, 416, 420, 421, 424,
 425, 426, 427, 429, 596, 597, 598, 599, 600,
 601, 602, 603, 604, 605, 606, 608, 610, 613, 614,
 615, 616, 617, 618, 620, 621, 622, 624, 625,
 626, 629, 630, 631, 632, 634, 635, 636, 637,
 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 648,
 649, 650, 652, 662, 685, 697, 699, 700, 701,
 702, 703, 748, 791, 794, 797, 802, 805, 806,
 807, 809, 810, 814, 817, 818, 826, 828, 829,
 830, 849, 869, 917, 918, 923, 949, 950, 955,
 958, 959
 GOSTOVACA 605, 613
 GOSTUSA 616
 GRAB 620
 GRABLJACA 568, 569
 GRABOŠTANE 562, 563
 GRABOVAC 115, 932, 935, 937
 GRABOVACA 605, 625
 GRABUSIC 617, 618, 332, 641, 648, 649,
 650, 866
 GRA AC 102, 221, 293, 294, 295, 302, 306,
 312, 316, 318, 319, 322, 325, 326, 327, 329,
 334, 336, 342, 352, 355, 358, 359, 360, 361,
 638, 369, 374, 379, 387, 395, 396, 411, 413,
 416, 417, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426,
 427, 428, 429, 430, 598, 602, 608, 610, 611,
 614, 615, 616, 618, 620, 621, 622, 623, 630,
 631, 632, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 688,
 698, 703, 794, 798, 802, 805, 813, 814, 833,
 836, 849, 850, 870, 871, 949, 950, 955, 958,
 959, 960
 GRACKI dolovi 614
 GRADAC 443, 447, 487, 528
 GRADINA 279, 561, 568, 569, 603, 618, 620,
 625
 GRADIŠKA 444, 445
 GRADUŠA 549, 556, 561, 562
 GRANDIC BREG 471, 472, 546
 GRAVINO 753, 758
 GR A VIR 891
 GR KA 38, 218, 520, 771, 832, 891
 GRDANJCI 450
 GREBENIC 455
 GREBLJA A 279
 GREDA 515, 516, 522, 528, 557, 562
 GREDAR 789
 GRE ANI 98, 176
 GRGICI 332
 GRIC 438
 GRIDIC 557
 GRKOVI 933
 GRMEC 126, 221, 529
 GROBNIK 374, 375, 936, 937, 938
 GRUBISICA BRDO 184
 GUBA EVO POLJE 620, 848
 GUCI 442, 455, 503
 GVOZDANSKO 720, 721, 728

H
 HARAMBASICEVA cesta 446
 HARIBROD 757
 HARLOVICA brdo 279, 568
 HASAN BRIJEG 488, 513
 HEINZELOVA ulica 446, 452
 HERCEGOVAC 553
 HERCEGOVINA 215, 216, 218, 346, 393
 HOLANDIJA 218
 HOMOLJAC 332, 389, 391, 397, 413, 596,
 600, 601, 606, 617, 622, 624, 626, 627, 642,
 645, 650
 HOMOLJSKI klanac 600, 601, 605, 610, 616,
 627
 HORVATI 433, 435, 436, 442, 443, 444, 445,
 447, 449, 450, 452, 453, 455, 456, 457, 459,
 460, 461, 466, 467, 470, 497, 516, 517, 518,
 526, 557, 578
 HRASTOVAC 549, 562, 563, 922
 HRASTOVA A 287
 HRASCE 69, 127, 143, 503, 520
 HRELJIN 403, 404
 HRVATSKA 13, 19, 22, 25, 26, 27, 29, 30,
 34, 36, 37, 40, 41, 43, 50, 52, 60, 61, 62, 63,
 64, 71, 74, 75, 76, 77, 80, 82, 92, 95, 96, 107,
 115, 122, 125, 131, 135, 137, 140, 141, 147,
 149, 155, 156, 157, 158, 162, 163, 167, 169,
 170, 174, 175, 176, 177, 179, 180, 182, 183,
 193, 204, 205, 207, 213, 218, 219, 220, 221,
 232, 233, 236, 237, 241, 242, 245, 251, 262,
 267, 274, 276, 292, 293, 296, 299, 301, 303,
 307, 315, 316, 326, 328, 329, 334, 335, 342,
 344, 347, 350, 351, 354, 358, 359, 367, 368, 369,
 372, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383,

386, 391, 392, 396, 409, 414, 419, 420, 422,
 424, 426, 429, 431, 434, 432, 435, 436, 439,
 441, 442, 445, 450, 455, 459, 461, 463, 464,
 465, 470, 473, 474, 475, 476, 508, 511, 521,
 522, 523, 524, 526, 534, 536, 542, 543, 550,
 578, 579, 583, 585, 586, 587, 591, 597, 598,
 551, 552, 553, 559, 560, 564, 570, 574, 575,
 602, 603, 604, 609, 611, 612, 617, 619, 620,
 621, 624, 626, 628, 631, 634, 635, 636, 639,
 641, 643, 644, 646, 648, 653, 656, 657, 659,
 661, 662, 663, 664, 665, 667, 668, 669,
 670, 684, 688, 690, 691, 693, 694, 695, 696,
 697, 700, 705, 707, 711, 714, 715, 716, 717,
 718, 719, 722, 723, 726, 728, 730, 731, 734
 735, 736, 737, 760, 763, 764, 765, 766, 770,
 774, 775, 777, 782, 783, 784, 785, 787, 788,
 789, 793, 794, 795, 798, 799, 802, 803, 804,
 816, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 828,
 836, 837, 838, 839, 840, 843, 844, 846, 858,
 859, 867, 873, 879, 891, 897, 898, 899, 900,
 901, 902, 903, 904, 906, 907, 916, 917, 919,
 920, 921, 922, 928, 945, 952, 956, 957
HRVATSKA DUBICA 513
HRVATSKI LJESKOVAC 433, 442, 444, 445,
 447, 452, 453, 456, 458, 529
 198, 206, 210, 231, 233, 234, 267, 394, 398,
HRVATSKO primorje 53, 54, 62, 67, 73, 75,
 405, 409, 439, 441, 477, 580, 652, 658, 659,
 716, 777, 793, 795, 809, 825, 830, 902, 906,
 920,
HRVATSKO zagorje 450, 898
HRZENIK 654
HUDOVSKI BREG 654
HUM 660

I

ILINCI 365
ILIRSKA BISTRICA 290, 291, 583, 584
ILOK 930
ILOVA 367
ILOVAC 515, 540
ILOVACKA 225
INDIJA 881, 930
IRINOVAC 282, 283
ISTOK 653
ISTRA 26, 206, 210, 286, 290, 291, 312, 357,
 393, 394, 395, 396, 403, 408, 409, 559, 580,
 597, 649, 652, 658, 664, 793, 812, 813, 826,
 902, 906
ITALIJA 110, 111, 218, 249, 295, 312, 358,
 362, 369, 370, 374, 375, 377, 379, 403, 432,
 469, 45, 544, 597, 621, 622, 727, 728, 729,
 730, 731, 732, 733, 734, 736, 738, 741, 742,
 744, 748, 749, 751, 752, 753, 755, 756, 757,
 760, 761, 765, 767, 771, 775, 778, 857, 866,
 867, 874, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 890,
 891, 893, 896, 911
IVANCICI 541
IVANI GRAD 780
IVANOVICI 519
IVANOVI jarak 178

IVANSKI BOK 553
IVANJA REKA 442, 446, 447, 454, 466
IVCEVIC KOSA 400, 603, 628, 622, 625 62!
IZACIC 272, 275, 276, 284, 285, 287, 397
 557, 571, 574, 575, 578, 579, 581, 603, 613
 624, 641, 856

J

JABLANAC 401, 402, 403, 404, 405, 407, 628
JADOVNO 628, 640, 818, 836
JADRAN 394, 401, 407, 752, 757
JADRANSKO more 394, 731, 749
JAGODNJA 600, 601, 608, 618
JAGROVAC 938, 939, 941
JAHORINA 362
JAJCE 362
JAJICI 941
JAKUŠEVAC 447, 455, 463
JAMADOL 540
JAMAR 931, 933
JAMARJE 94
JAMNICA 484
JAMNICKA KISELICA 954
JANKOMIR 774, 778, 781
JANJA GORA 142, 933, 934, 935, 936, 937,
 938, 939, 940, 941, 942
JANJCA 379, 400, 597, 603, 605, 606, 607,
 614, 622, 24, 627, 28, 629, 803, 835
JAPAN 684
JAPETIC 465, 471
JAPETIC BRDO 655
JAPIC BRDO 568
JARAK 935
JARUGA 402
JARUN 434, 446, 453
JARUŠJE 443, 447, 496
JASENAK 396
JASENOVAC 444, 445, 450, 454, 456, 513,
 514, 515, 517, 521, 523, 524, 525, 527, 845
JASIKA 397
JASIKOVAC 318, 805
JASTREBARSKO (JASKA) 143, 247, 433,
 443, 436, 437, 440, 443, 444, 445, 447, 450,
 455, 456, 458, 459, 460, 461, 462, 465, 468,
 469, 471, 474, 475, 479, 482, 496, 513, 514,
 516, 518, 535, 541, 545, 557, 565, 574, 656,
 764, 765, 768, 778, 782, 784, 931
JASKOVO 37, 56, 58, 61, 67, 69, 88, 127,
 140, 143, 145, 146, 151, 158, 946
JAVORANJ 527
JAVORNIK 528, 606
JAZBINA 450, 452
JELOV vijenac 600
JELOV vrh 816
JERKIC brdo 283
JERKOVIC brdo 576
JESENICA 452, 447, 575
JEZERANE 316, 352, 399, 402, 405, 407,
 546, 623, 624, 645, 650
JEZERCE 322, 609, 651, 652, 941
JEZERANSKI vrh 601, 603, 609, 613

JEZERINE 472
JEZERNICE 496
JEZERO 932
JEZERSKI vrh 618
JOKOVICA 934
JONSKO more 749, 753
JOSIPDOL 13, 19, 38, 348, 250, 402, 403,
404, 407, 408, 556, 557, 558, 570, 582, 645,
934
JOŠAN 319, 332, 381, 382, 385, 389, 390,
397, 616, 651, 797
JOŠANSKE strane 381
JOŠEVICA 780, 885
JOVI I I 734
JOVI I 105
JOZARISTE 583
JUG 788
JUGOSLAVIJA 13, 14, 19, 22, 23, 25, 27,
36, 38, 39, 40, 41, 43, 52, 53, 55, 59, 62, 64,
65, 67, 71, 73, 75, 76, 122, 123, 124, 126,
130, 137, 138, 140, 149, 162, 178, 179, 183,
208, 211, 214, 215, 216, 217, 218, 222, 239,
252, 257, 261, 272, 274, 276, 290, 292, 301,
306, 307, 314, 315, 323, 328, 345, 352, 353,
367, 378, 392, 410, 432, 437, 439, 441, 463,
464, 478, 490, 491, 494, 511, 512, 520, 533,
554, 555, 587, 597, 620, 655, 657, 659, 671,
684, 686, 687, 688, 689, 690, 692, 693, 696,
698, 707, 727, 728, 738, 744, 746, 757, 758,
759, 761, 769, 770, 771, 776, 779, 783, 789,
790, 801, 808, 809, 811, 815, 830, 832, 837,
885, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 897, 898,
907, 912, 916, 923, 924, 925, 926, 929, 948,
949 950
JULIJSKA KRAJINA 314
JULIJSKE ALPE 393
JURGA 937, 938
JURKOVI I 803

K

KABLARI 44
KAJZERICA 453
KAL 409
KALEBOVAC 332, 391
KALENOVAC 53, 59, 68, 141
KALINOVACA 640
KALINOVICA 436, 573
KALNIK 450, 459, 463, 466, 586, 664
KALU EROVAC 332
KALUDEROVACKI most 625
KALJE 47, 438, 445, 478, 479, 489
KAMAN^E 244
KAMENI^{CA} 402
KAMENKO 13J 328, 329, 346, 370, 374,
379, 383 384; 389) 540) 544> 557> 558) 599J
616, 617, 631, 640, 648, 650, 651, 796
KAMENJ^{AK} 408
KAMLZA 86
KANADA 832
KANJIŠRA ulica 827

KAPELA 107, 332, 585, 600, 789, 811, 813,
826, 830, 835
KARANOVAC 942
KARAVANKE 393
KARBONARA (CARBONARA) 732
KARLOBAG 316, 357, 358, 361, 389, 394,
398, 399, 401, 403, 405, 407, 597, 600, 611,
615, 628, 630, 639, 640, 644, 649, 650, 652,
808, 811, 829
KARLOVAC 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35, 36, 37,
38, 39, 40, 42, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65,
66,, 67, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 86, 87, 88, 89,
90, 91, 93, 97, 98, 99, 100, 102, 112, 114,
115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125,
126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135,
136, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147,
158, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 158,
159, 160, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170,
171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 180,
181, 182, 185, 186, 188, 189, 190, 198, 204,
206, 207, 213, 222, 223, 230, 243, 244, 245,
246, 247, 248, 249, 250, 253, 289, 290, 313,
317, 322, 335, 353, 379, 385, 389, 390, 391,
392, 393, 402, 411, 431, 432, 433, 434, 438,
440, 444, 450, 457, 459, 461, 465, 468, 470,
471, 472, 475, 479, 484, 485, 491, 502, 512,
513, 514, 515, 516, 517, 519, 520, 521, 522,
523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 533,
535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543,
544, 545, 546, 547, 548, 551, 552, 554, 555,
556, 557, 558, 559, 563, 565, 570, 571, 572,
573, 574, 579, 580, 582, 585, 586, 592, 602,
649, 653, 654, 656, 657, 670, 672, 683, 685,
686, 687, 688, 689, 691, 692, 696, 698, 705,
706, 707, 708, 709, 710, 729, 763, 764, 765,
767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 775, 777,
778, 779, 780, 781, 782, 784, 789, 790, 791,
792, 806, 807, 825, 826, 827, 853, 854, 856,
874, 875, 892, 893, 899, 902, 906, 917, 923,
924, 926, 927, 930, 932, 943, 944, 945, 946,
949, 950, 957
KARLOVICA korita 370
KASUNI 69, 143
KAŠAR 328
KAŠT 460, 480
KAŠTEL 939
KATINOVAC 115, 204, 272, 273, 537, 931,
934, 936, 942
KAZERTA 521
KERESTINAC 434, 436, 435, 437, 439, 442,
447, 458
KESER 940
KESEROVAC 605, 626
KESTENAK 126, 132, 939, 942
KESTENOVAC 60, 146, 256, 316, 396, 695,
861, 878
KESTENOVA gora 132, 191, 193, 194, 271,
861
KIJANE 638
KIK 613, 805
KINA 683, 684

KIRIN 165, 167, 170, 184, 224, 225, 931, 932, 933, 938, 939, 940, 943
 KISTANJE 396, 688, 922
 KIT 835
 KLADUŠA 102, 103, 104, 157, 257, 261, 789
 KLAKE 447
 KLANA 394
 KLANAC 69, 143, 316, 805, 936, 948
 KLAPAVICA 126, 332, 396, 413, 639, 796, 848
 KLARA 525
 KLASNI 730, 734, 847, 862, 863
 KLASNICA, 379, 332, 868
 KLINCA SELO 444, 447, 459
 KLIPINA DRAGA 19
 KLIPINO BRDO 536
 KLISA 280, 561, 569
 KLOKO 932, 933, 934, 937, 939
 KLOKOCEVICA 600, 601, 613
 KLOKOT 285, 287, 581
 KLOŠTAR 563
 KLUPICA 933
 KLJAI EVO 927, 931, 941
 KLJU 16, 21, 22
 KLJU AR 937, 938
 KLJUKA 511
 KMEZIC 936
 KNEJA 195, 212
 KNEŽEVI brdo 932
 KNEŽEVI KOSA 115, 127, 161, 536, 710, 932, 934, 935, 936, 943
 KNIN 102, 282, 312, 598, 615, 620, 630, 632, 633, 635, 636, 637, 639, 772, 796, 802, 805, 806, 814, 815, 816, 825
 KNINSKA krajina 282, 346, 638
 KOBILIC 501
 KOCEVJE 439, 790
 KOKIREVO 127, 938
 KOKRIVNA 266, 279, 272, 273
 KOLAREVO SELO 446
 KOLARIC 933
 KOLENOVAC 143
 KOLIC brdo 283
 KOMAREVO 516, 538, 539, 549, 556, 557
 KOMENSKI most 537
 KOMESARAC 94, 940
 KOMIC 322, 616
 KOMICKA POLJICA 796, 797
 KOMIZA 728
 KOMOGOVINA 847
 KOMPOLJE 332, 351, 403, 404, 408
 KONCALOVICI 519
 KON AREV KRAJ 332, 370, 610
 KNEZ GORICA 91
 KONOZIŠTE 583
 KONJARIC VRH 472
 KONJSKO 401
 KONJSKO BRDO 332, 400, 604, 626
 KOPRIVNA 266, 272, 273
 KOPRIVNICA 563, 791
 KORANA 13, 21, 166, 254, 281, 288, 289, 383, 519, 537, 556, 576, 577, 582, 604, 645, 646, 651, 675, 677, 681, 875, 876, 877, 888
 KORANSKA STRANA 932, 934, 935 940
 KORANSKI BRIJEG 185, 586, 931
 KORANSKI most 874
 KORANSKO SELO 940
 KORDI 656
 KORDUN 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20 22 23, 24, 25, 26, 27, 28, 34, 36, 40, 41, 42, 43 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 57, 60 62, 67, 73, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86' 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95 96, 97, 100, 101, 102, 103, 104, 105 10 ' 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116 117' 118, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128 129' 131, 133, 134, 135, 137, 138, 141, 142 155' 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164 165' 166' 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174 17 ' 176, 177, 178, 181, 183, 184, 186 187 188' 189, 193, 194, 196, 197, 198, 199, 200' 201' 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 213,' 214, 215, 217, 220, 221, 222, 223, 224 225, 226, 227, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 239, 241, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 257, 261, 264, 269, 272, 273, 275, 282, 286, 287, 291, 296 322, 323, 324, 325, 326, 330, 331, 336, 345, 349, 359, 367, 372, 373, 375, 376, 377, 383, 385, 386, 390, 411, 412, 414, 415, 416, 424, 426, 432, 433, 441, 442, 443, 446, 450, 453, 454, 456, 457, 463, 464, 465, 466, 469, 477, 482, 487, 490, 502, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 542, 544, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 557, 561, 565, 566, 568, 570, 571, 575, 580, 582, 586, 590, 591, 592, 597, 602, 603, 609, 610 611, 612, 621, 624, 626, 631, 636, 640, 641, 644, 648, 650, 651, 653, 657, 658, 659 663, 664, 665, 666, 682, 683, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 695, 696 701, 702, 705, 710, 711, 719, 720, 721, 724, 727, 728, 729, 732, 736, 748, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 771, 772 788, 789, 794, 798, 805, 809, 825, 837, 840, 849, 854, 857, 858, 859, 861, 862, 864, 867, 870, 872, 873, 878, 896, 897, 898, 901, 902, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 913, 914, 915, 917, 918, 919, 921, 922, 923, 927, 930 948 952
 KORDUNSKI LJESKOVAC 94, 176, 184, 231, 755, 934, 937
 KORENICA 102, 104, 123, 124, 125, 126, 221, 294, 302, 303, 306, 312, 318, 319, 322, 324, 325, 326, 332, 334, 335, 336, 348, 351, 352, 358, 359, 361, 368, 369, 370, 374, 378, 379, 383, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 395 397, 398, 400, 411, 413, 415, 420, 422, 424, 425, 427, 429, 430, 534, 550, 574, 575, 596, 600, 601, 602, 603, 605, 606, 609, 613 616, 617, 617, 622, 623, 627, 628, 631, 632, 636, 639, 640, 641, 643, 645, 648, 649, 650, 651, 652, 686, 691, 698, 702, 704, 798, 805, 850, 866, 867, 870, 922
 KORENICKA KAPELA 370, 374, 388, 600, 622
 KORENICKA KOTLINA 652

KORENICKA REKA 650
 KORENICKO polje 385, 389, 793
 KORIJA 397
 KORUŠKA 393, 394
 KORITA 126, 399, 645, 646, 647, 798
 KOSA 382, 534, 610, 634, 673, 681
 KOSA JASEN 603
 KOSANOVI I 940
 KOSINJ 310, 311, 316, 329, 358, 361, 369, 387, 423, 598, 601, 612, 615, 623, 624, 628, 629, 796, 798, 804, 810, 811, 835
 KOSINJSKI BAKOVAC 628, 629, 810, 836
 KOSINJSKI most 628, 629
 KOŠIJER 935
 KOŠIJERI 937
 KOŠIJERSKO SELO 187
 KOŠNICA 442, 455,
 KOSOVO 812
 KOSTAJNICA 516, 521, 523, 524, 529, 530, 534, 537, 538, 539, 541, 548, 549, 550, 554, 555, 556, 558, 559, 561, 562, 563, 568, 570, 572, 575, 579, 767, 771, 772, 784, 827, 833, 845, 855, 880
 KOSTAJNI KI MAJUR 550, 563
 KOŠTANJEVICA 439, 443
 KOŠARE 556
 KOTARI 447, 459, 460
 KOVACEVAC 44, 519
 KOZALJ VRH 519
 KOZAR 931
 KOZARA 367, 529
 KOZARAC 225, 936, 937, 938
 KOZARICA 607
 KOZARIC 279, 568
 KOZINAC 934, 936
 KOZJAN 318, 603, 608, 612, 613, 615, 622, 628
 KOZJA draga 397
 KOZJANSKA draga 370, 374, 388, 600, 622
 KOZLINE 457
 KRAJINA 264, 265, 273, 274, 291, 418, 844
 KRAJNJI vrh 397
 KRALJEVCANI 537, 846, 847, 855
 KRALJEVICA 403, 409
 KRALJEVINA JUGOSLAVIJA 15, 16, 38, 458, 512, 585, 770, 924
 KRALJEVO 775
 KRAMARIC 444
 KRAŠNO 612, 629, 811, 899, 830, 835
 KRAŠI 243, 433, 434, 440, 471, 472, 474, 478, 479, 545, 547, 553, 656, 782, 790, 939
 KRAVARSKO 466, 517, 557, 773, 780, 892
 KRBAVA 381, 382, 390, 596, 617, 619, 831, 897
 KRBAVICA 329, 332, 371, 374, 389, 395, 410, 420, 600, 606, 610, 617, 628, 641, 645, 651, 797
 KRBAVSKA dolina 379, 383, 849
 KRBAVSKA kotlina 829, 997
 KRBAVSKO polje 295, 353, 358, 372, 373, 374, 375, 379, 381, 382, 386, 389, 390, 395, 397, 426, 550, 596, 600, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 611, 612, 615, 616, 617, 618, 619, 624, 627, 629, 631, 639, 641, 642, 644, 645, 646, 647, 650, 651, 652, 873
 KRCANA 332, 347, 384, 596, 803, 804, 866
 KRCEVO 564
 KRDAŠICA 397
 KREMEN 168, 370
 KRIŠPOLJE 316, 332, 402, 830
 KRIVAJA 938
 KRIVI PUT 405, 408
 KRIŽ 264, 274, 285
 KRIZANOVO brdo 629
 KRIŽEVCI 558, 559
 KRKA 432
 KRLEŠČAK 780
 KRNJAJA 927, 930, 931, 941
 KRNJAK 22, 23, 112, 119, 132, 137, 143, 144, 146, 147, 152, 164, 186, 187, 194, 203, 212, 222, 551, 724, 881, 932, 934, 936, 937, 939, 940, 943
 KRNJAKOV vrh 613
 KRNJEVUŠA 885, 888
 KRSTINJA 22, 84, 101, 112, 127, 129, 131, 133, 136, 137, 143, 146, 147, 152, 167, 168, 176, 203, 211, 212, 222, 681, 724, 789, 940
 KRŠ 351, 628, 629, 796
 KRUGE 346, 389, 396, 640, 650
 KRUPA 274, 276, 279, 284, 560
 KRUŠČICA 629
 KRUŠKOVAC 322
 KUICE 509, 530
 KU EVICE 68, 143
 KUICEVIC 141
 KU INA kosa 813
 KU ANCI 922
 KUGINA ku a 628, 629
 KUK 370, 383, 389, 394, 395, 396, 397, 641, 647, 650, 651, 652
 KULA 350, 616, 646
 KULEN VAKUF 255, 394
 KULMEROVE livade 446
 KULJAJ 935
 KUNCANI 489
 KUNI 13, 44, 68, 74, 143, 151, 186, 931, 932, 935, 936, 937, 939, 940, 941, 942
 KUNINŠČAK 877, 894
 KUPA 13, 59, 66, 225, 432, 443, 463, 482, 525, 528, 531, 536, 542, 543, 548, 556, 564, 582, 656, 767, 854, 864, 906, 907, 911, 912
 KUPCINA 433, 445, 456, 527, 548, 574
 KUPCINSKA šuma 443
 KUPCINSKO polje 655
 KUPINAC 469, 655, 657, 930
 KUPINECKI KRALJEVAC 456, 460, 463
 KUPINJAK 860
 KUPIROVO 615, 704, 814, 815, 816
 KUPLJENSKO 23, 166, 168, 183, 202, 211, 213, 224, 931, 939, 933, 935, 936, 938, 939, 940, 941, 942
 KUPRES 365, 887
 KURILOVEC 506, 507, 542, 551
 KURJAK 332, 349, 352, 397

KUSELJ 645, 646, 651, 652
 KUSTOŠIJA 446, 453
 KUTEROVO 612, 629, 811, 829, 830
 KUTINA 558
 KUZMANOVACA 339, 603, 608, 613, 615,
 618, 619, 622, 626, 644
 KVARNER 624
 KVATRE 332

L

LADEŠI DRAGA 68, 141, 143
 LADVENJAK 875
 LA EVAC 94, 251, 663, 673, 675, 679, 789
 LADEVCANI 553
 LAGODI A šikara 370
 LALI DOL 69, 143
 LAPAC 102, 303, 319, 347, 369, 379, 382,
 384, 387, 394, 615, 616, 624, 631, 640, 641,
 644, 652, 816, 826
 LAPACKA KORITA 347
 LAPACKO polje 397, 608, 612, 640, 642, 644
 LAPAD 249
 LAPOVAC 176, 180, 932, 933, 941
 LASINJA 185, 191, 192, 211, 212, 519, 556,
 847, 859
 LASINJSKI SJENICAK 223, 934, 939, 940,
 942
 LASINJSKO DUGO SELO 941
 LAŠLAVIC 69, 143, 145
 LAŠKIC brdo 281, 282, 284
 LATIN 931, 932, 933, 934, 935, 937, 939,
 941, 942
 LATINOVAČ 922
 LAUDONOV gaj 370, 375, 379, 380, 397,
 608, 617, 618
 LAZINA 126, 499, 521, 559, 573, 574
 LECE (LECCE) 758
 LEKENIK 515, 516, 557, 564, 565, 780
 LEKEVAC 343, 460, 462, 465
 LENJINGRAD 826
 LEPOGLAVA 459
 LEŠKOVAC 457, 497, 565, 780
 LEŠCE 31, 332, 393, 582, 597, 599, 600, 606,
 608, 615, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628,
 629, 644, 647, 648, 661, 932, 933
 LETINAC 402, 811, 930, 835
 LETOVANIC 780

LICKA JESENICA 19, 20, 21, 22, 38, 41,
 151, 198, 203, 243, 250, 327, 379, 400, 405,
 534, 574, 628, 641, 645, 652, 769, 789, 813,
 932, 933, 934, 935, 937, 938, 939, 941, 942

LI KI ITLUK 942
 LI KI NOVI 347, 350, 394, 399, 401, 600
 LI KI OSIK 316, 394, 397, 399, 400, 401,
 596, 599, 601, 604, 605, 606, 616, 618, 624,
 625, 626, 627, 642, 645, 646, 652, 829
 LI KO CERJE 614, 620, 634
 LI KO LEŠ E 31, 329, 332, 339, 582, 597,
 599, 606, 608, 615, 622, 624, 625, 626, 627,
 628, 629, 644, 647, 648, 661, 794, 932, 933

LI KO polje 353, 383, 639
 LI KO PETROVO SELO 104, 284, 286, 287,
 303, 316, 319, 325, 327, 379, 384, 389, 390,
 394, 416, 534, 535, 548, 550, 551, 575, 576,
 577, 578, 581, 600, 601, 603, 604, 609, 613,
 616, 617, 624, 640, 641, 642, 645, 646, 647,
 648, 649, 650, 651, 652
 LI KO sredogorje 329, 379, 651
 LIJEVO SREDI KO 456
 LIKA 26, 41, 46, 47, 53, 54, 62, 67, 73, 75,
 80, 81, 82, 84, 85, 86, 90, 91, 95, 100, 102,
 103, 104, 106, 107, 110, 112, 115, 123, 126,
 131, 133, 135, 141, 155, 157, 159, 164, 165,
 166, 184, 188, 194, 198, 202, 206, 207, 208,
 210, 215, 217, 220, 221, 230, 233, 234, 241,
 250, 260, 282, 285, 286, 287, 292, 293, 294,
 295, 296, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305,
 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314,
 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323,
 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332,
 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341,
 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350,
 351, 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 360,
 361, 362, 364, 365, 368, 369, 370, 371, 372,
 373, 374, 375, 376, 380, 382, 385, 388, 389,
 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 399,
 400, 401, 402, 407, 409, 410, 411, 412, 413,
 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 423,
 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432,
 441, 446, 545, 563, 470, 477, 487, 490, 534,
 535, 536, 548, 549, 550, 551, 561, 566, 567,
 574, 575, 580, 586, 596, 597, 598, 600, 602,
 603, 604, 605, 607, 609, 610, 611, 612, 615,
 619, 620, 621, 624, 625, 626, 628, 629, 630,
 631, 632, 634, 636, 637, 640, 641, 643, 644,
 642, 649, 650, 652, 655, 658, 659, 663, 664,,
 665, 683, 685, 686, 687, 688, 690, 691, 692,
 696, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705,
 710, 713, 716, 719, 721, 724, 727, 728, 729,
 732, 736, 748, 749, 760, 761, 776, 777, 779,
 789, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 600,
 601, 602, 603, 801, 802, 803, 804, 805, 806,
 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 816,
 818, 824, 825, 828, 830, 831, 832, 833, 834,
 835, 836, 837, 838, 840, 841, 842, 843, 845,
 846, 848, 849, 850, 851, 852, 858, 861, 866,
 867, 869, 870, 872, 873, 890, 897, 898, 901,
 902, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913,
 914, 915, 917, 919, 921, 922, 923, 924, 948,
 949, 950, 951, 952, 955, 956, 957, 958, 859,
 960
 LIM 362
 LIPARI 585, 586
 LIPICA 402, 623
 LIPICE 811, 830, 835
 LIPJE 938
 LIPNIK 59, 68, 143, 147, 519
 LIPOVAC 169
 LIPOVA A 874, 875, 940
 LIPOVA GLAVICA 399, 604, 606, 624, 625,
 626
 LIPOVLJE 332, 403

LIPOVO POLJE 311, 628, 813
LISINA 286, 287, 646, 647, 940, 941, 942
LIVNO 107, 220, 362
LOGORIŠTE 395
LOKOSLN DOL 460
LOKVE 402, 403, 408, 409
LOMNICA 442, 447, 557, 573
LOMSKA DULIBA 629
LON ARI 413
LONCARIC 395, 397
LONDON 169, 214, 349, 473, 487, 489, 693
LOVAS 930
LOVIC PREKRIŠKI 472, 546
LOVINAC 316, 319, 334, 337, 349, 358, 361, 369, 373, 390, 396, 411, 413, 415, 418, 421, 425, 429, 599, 608, 610, 613, 614, 615, 620, 621, 623, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 650, 794, 797, 798, 805, 807, 832, 836, 849, 850, 870, 914
LUCANE 332, 402
LUCENICA 455, 456
LUCICA 519
LUCINIC POLJE 429
LU KE kolibe 362
LUCKO 447, 452, 453, 454
LUG 332, 450
LUKAVEC 455, 503, 557
LUKOVO ŠUGARJE 398, 399, 810, 811
LULI I 626
LUŠCANI 905
LJESKOVAC 107, 332, 938, 940, 941
LJEŠCE 379
LJUBLJANA 290, 448, 584, 810, 896
LJUBOVIC 938
LJUBOVO 332, 353, 357, 372, 389, 394, 397, 596, 600, 601, 602, 603, 604, 606, 607, 608, 609, 610, 612, 613, 615, 616, 617, 618, 619, 622, 623, 625, 626, 627, 628, 629, 632, 640, 641, 642, 646, 647, 649, 650, 651, 652
LJUP E 859, 931, 932, 935, 936, 937, 939, 941
LJUTACA 614

M

MACUTI 874
MACUTOVO brdo 875, 877
MA ARSKA 218, 911
MAHICNO 572
MAJA 526
MAJEVICA 888
MAJSKE POLJANE 905
MAJUR 516, 568
MAKEDONIJA 218, 367, 393, 456, 771, 933, 935, 938, 939, 941, 942
MAKSIMIR 444, 460
MAKSIMIRSKA šuma 452
MALA CRKVINA 168, 938
MALA GLINA 593
MALA GREDA 382
MALA GRADUSA 855

MALA KAPELA 309, 329, 402, 405, 599, 623, 791
MALA KLADUŠA 253, 273, 274
MALA KOSA 932, 938, 939, 943
MALA KOZINA 931
MALA LISINA 646
MALA MLAKA 442, 455, 557, 565
MALA RAKOVICA 447
MALA VASICA 365, 366
MALI BALJEVAC 397
MALI BRUSNIC 381
MALI ARDAK 399
MALI ARDAK 399
MALI GRADAC 855, 859, 863
MALI HALAN 634, 635, 636
MALI LISAC
MALI LUG
MALI MODRUŠ POTOK 141
MALI OBLJAJ 610
MALICKA 1661, 224, 935, 936, 939
MALO KAMENSKO 396, 397
MALO POLJE 399, 400, 625
MALOSLSTE 934
MALUNJE 460
MALJE (MAGLIE) 733
MALJEVAC 94, 878, 931, 935, 942
MAMAC 347
MANDI SELO 519, 681
MANDINA glava 396, 615
MANDUŠEVAC 645
MARIA WOERTH 770
MARIBOR 393, 790, 825
MARINA glava 400
MARINA glavica 604, 605, 606, 625
MARINKOVICI 194
MARJAŠIC 937
MARKOVAC 131, 936, 937, 939
MARLOVAC 47
MARTIN BROD 126, 329, 803
MARTINSKA VES 505, 506
MAŠUN 394
MAŠVINA 21, 22, 94, 115, 203, 675, 681, 789, 932, 933, 939, 942
MAVRACLC 521, 558, 559, 565
MAZIN 126, 316, 319, 329, 396, 615, 620, 632, 636, 638, 639, 640, 796
MECECANI 530, 549, 556, 846, 847
MEDAK 316, 332, 349, 358, 369, 387, 394, 395, 396, 398, 399, 421, 422, 425, 599, 600, 601, 610, 613, 618, 628, 630, 632, 635, 636, 638, 639, 640, 644, 649, 798, 805
MEDARICA 934
MEDENI dolac 610
MEDSAVA 451
MEDVIDOVACA 620
ME E AK 933, 934, 935, 938, 939, 940, 941, 942, 943
MEKINJAR 316, 332, 381, 382, 389, 390, 394, 397, 420, 422, 600, 630, 632, 652, 698, 869, 870
MELNICE 405
MEMINSKA 556, 558

MESIC 835
METKOVI 395
METLA 283, 610, 648, 649
METLIKA 61, 126, 460, 512, 514, 516, 517,
520, 522, 525, 543, 547, 656, 858
METNIK 569
MEZIMOVAC 625
MICEVAC 442, 455, 503, 504
MIHALJEVAC 318, 322, 609, 617, 622, 702
MIHOLJSKO 22, 586, 931, 935, 937, 940, 942
MILANIN 69, 143
MILETICEVO 930
MILOŠEVAC 131, 932, 936, 937
MILOŠEVI I 395
MIRAMARSKA cesta 452
MIRJANAC 435
MIŠLIJENOVAC 329
MITROVAC 940
MLADENOV vrh 651
MLAKA 525
MLAKOVO 615
MO ILA 69, 87, 90, 96, 100, 103, 110, 127,
136, 143, 147, 148, 169, 646, 769, 876, 932,
933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 941, 942
MODRUŠ 13, 555, 557, 558, 405, 407, 521, 935
MODRUŠ POTOK 946
MOGORIC 318, 329, 332, 380, 381, 383, 394,
395, 421, 630, 632, 796
MOLDAVIJA 712
MOLVICE 442, 447, 449, 450, 458, 459, 467
MORAVCI 223, 931, 933
MOROVIC 366
MOST 332
MOST slobode 466
MOSTAR 243
MOSKVA 463, 489, 712
MOSLAVARI 813
MOSLAVINA 454, 466, 477, 522, 531, 544,
553, 558, 564, 631, 664, 668, 720, 763, 772,
787
MOŠČENICA 579
MOŠTANICA 556
MRACLIN 466, 498, 503, 517, 525, 542, 557,
892
MRAKUŽIC 459, 461, 467
583, 861, 933, 936, 938, 939
MREŽNICA 519, 537, 540, 548, 556, 582,
MRKOPALJ 408
MRZLA VODICA 403, 408, 409, 918
MRZLO POLJE 94, 440, 936, 939
MRZLJAK 582, 583
MUCIC 939
MUDRIC 931, 937, 938, 939, 940, 943
MUNJAVA 937
MURGOVACA 606
MUŠCA 938
MUŠALUK 401, 605, 625
MUSALUCKO NOVO SELO 625, 626
MUTILIC 332
MUTNIK 268, 274, 275, 281, 286

N

NADVRELO 421
NARODNA REPUBLIKA HRVATSKA 296
NAPULJ 520
NAŠICE 520
NEBLJUSI 329, 395, 396, 397, 398, 599, 600,
647, 805, 816
NEMILA 362
NERETVA 367
NETEKA 392
NETRETIC 32, 37, 53, 57, 58, 59, 61, 67, 68,
88, 127, 143, 146, 147, 151, 158, 548, 553
NETERMNJAK 409
NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA 256,
264, 432, 458, 519, 659, 660, 661
NIJEMCI 365
NIKSIC 94, 115
NIN 402
NORMANDIJA 712
NORSIC SELO 440, 450, 496
NORVEŠKA 826
NOVAKI 433, 438, 442, 444, 445, 447, 449,
450, 451, 452, 455, 456, 459, 463, 471, 495,
497
NOVA KRSLJA 83, 94, 111, 115
NOVALJA 401, 402, 407
NOV I A 626
NOVI 398, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 825
NOVI DOL 398
NOVIGRAD 32, 141, 946
NOVI SAD 927, 942, 951
NOVO BRDO 780
NOVO CICE 498, 499, 506, 508, 518, 551
NOVO MESTO 396, 439, 547, 656
NOVO SELO 460, 496, 556, 557, 830, 936, 943
NOVSKA 831
NUSTAR 825

NJ

NJEMA KA 37, 65, 121, 130, 217, 218, 263,
306, 367, 432, 439, 544, 615, 705, 712, 770,
783, 785, 787, 788, 789, 791, 822, 911

O

OBLJAJ 273
OBOROVO 442, 454
OBREZINA 454, 455
OBRESKI lug 447
OBREZ 447
OBROVAC 359, 373, 395, 396, 415, 422,
424, 611, 620, 621, 630, 634, 635, 636, 640,
812, 850, 870
OGOLJELI gri 605, 625
OGULIN 13, 29, 31, 54, 95, 87, 89, 185, 196,
207, 243, 247, 250, 285, 290, 403, 404, 406,
407, 408, 502, 512, 513, 514, 516, 517, 521,
533, 542, 547, 548, 554, 555, 556, 557, 558,

559, 583, 602, 621, 624, 631, 644, 650, 685,
688, 767, 769, 774, 777, 778, 782, 784, 825,
826, 831, 857, 926, 930, 940, 941, 944, 946,
957
OKIC 433, 434, 435, 436, 437, 439, 442, 444,
445, 449, 450, 451, 453, 456, 457, 458, 459,
460, 464, 465, 466, 467, 496
OKRUG 471, 546
OLOVO 362
OMSICA 639
ONDIC 332, 384, 397, 636, 638
OPACIC DOLINA 346, 347
OPATIJA 775
OPATOVA gora 439
OPRISAVCI 922
ORAQVAC 318, 396
OREŠJE 451
OREŠKOVO 938
ORITEVAC 131, 940
ORLEUŠA 638
ORLOVACA 382, 383
ORLJAK 409
ORMOŽ 825
OROVAC 332
OSICKA GRADINA 626
OSIJEK 922, 930, 949
OSOJNIK 69, 143
OSREDAK 260, 281, 283
OSREDCI 319
OSTROŽAC 259, 261, 262, 265, 267, 269,
272, 274, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282,
284, 286, 287, 289, 402, 551, 557, 558, 560,
569, 576, 581, 582, 826, 832
OSTROZIN 101, 146, 149, 165, 167, 170, 194
212, 225, 450, 586, 724, 932, 934, 936, 938,
939 941
OSTRVICA 350, 398, 399, 400, 601, 640
OSUNJE 942
OŠTARIJE 17, 19, 184, 185, 196, 198, 250,
407, 408, 552, 556, 582, 592, 597
OŠTARIJSKI STANOVI 557
OŠIPOVA glavica 618
OŠTRA 401
OŠTRC 126, 443, 466, 467, 496
OŠTRELJ 125
OŠTROK 388
OTO AC 104, 221, 293, 294, 301, 307, 312,
313, 316, 317, 324, 329, 332, 335, 338, 343,
344, 347, 351, 357, 358, 343, 344, 347, 351,
357, 358, 361, 368, 369, 375, 379, 384, 387,
394, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 416,
454, 461, 550, 551, 574, 575, 579, 586, 596,
597, 598, 599, 603, 610, 611, 614, 615, 616,
617, 621, 622, 623, 624, 626, 628, 640, 641,
643, 649, 650, 660, 662, 666, 688, 699, 738,
756, 794, 798, 802, 804, 805, 806, 807, 809,
811, 814, 817, 825, 830, 949, 950, 955, 958,
959
OTOK 366, 447, 451
OTOKA 265, 267, 272, 273, 274, 276, 277,
279, 284, 534, 551, 556, 558, 560, 592, 776

OTRIC 318, 358, 361, 396, 418, 420, 421, 422,
423, 425, 428, 429, 430, 598, 615, 620, 621,
624, 632, 635, 637, 638, 639, 640, 798, 814,
833
OTRAŦNO 759
OTRUŠEVAC 442, 447, 450, 452, 496

P

PADALIŠTE 379, 380, 381, 390, 616
PADEZANI 939
PA ENI 631
PAG, 398, 399, 401, 402, 403, 405, 409, 634,
650, 828, 829
PAKLARI 616, 796
PAKLENICA 807
PAKRAC 366
PALAŦKA 421
PALEŽ 623
PALISAD 440
PALJEVINA 370
PANONSKA nizija 653
PAPARI 397
PAPU A 421, 813
PARAVUTINA 28
PAR I 614
PARIPOVI I 629
PARIZ 712
PARTIZANSKO ZARISTE 194, 211
PAŠKAŠEV vrh 623
PAŠIN POTOK 932
PAULOV BREG 471, 472
PAVLOVAC 329, 332, 421
PAVLOV ANI 460
PAVLOVICA 629
PAVU NAK 447, 457, 459
PAZARIŠKI BAKOVAC 629
PAZARIŠKI klanac 625
PAZARIŠTE 316, 400, 612, 623, 625, 629,
804, 810, 829, 835
PAZOVA 930
PECKA 82, 115, 161, 224, 681, 860, 934, 938,
939 941
PECANI 332, 379, 381, 382, 385, 616, 622,
644, 866
PE ANSKA PADALIŠTA 385
PE IGRAD 157, 254, 258, 260, 262, 263,
272, 273, 274, 275, 285, 537, 551
PE NO 433, 437, 439, 440, 441, 443, 445, 447,
459, 460, 465
PENJE 531
PERIC SELO 211
PERNA 89, 166, 167, 185, 211, 212, 224,
552 847, 922, 934, 938, 940, 942
PERŠINOVAC 455
PERUŠI 86, 293, 294, 302, 307, 311, 312,
316, 317, 325, 332, 343, 344, 351, 352, 357,
358, 361, 368, 369, 395, 398, 399, 400, 403,
424, 597, 599, 600, 602, 603, 604, 605, 606,
610, 613, 614, 615, 616, 617, 621, 622, 623,
624, 625, 626, 627, 629, 644, 645, 648, 649,

650, 685, 794, 798, 803, 804, 807, 814, 828,
 829, 830, 832, 949, 950, 955, 958, 959
 PEŠCENICA 461, 487, 518, 530, 557
 PEŠUTOVA pilana 249
 PETRINIE POLJE 623
 PETRINJA 273, 278, 517, 529, 534, 537,
 538, 539, 549, 555, 556, 560, 562, 564, 565,
 579, 592, 624, 656, 767, 769, 770, 771, 772,
 773, 774, 778, 780, 784, 785, 792, 918, 933
 PETRINJCI 557, 564
 PERJASICA 21, 47, 81, 84, 85, 101, 110,
 112, 115, 126, 129, 131, 132, 139, 143, 146,
 152, 156, 165, 194, 212, 213, 247, 289, 290,
 536, 551, 582, 724, 858, 931, 932, 933,
 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942
 PETROVAC 107
 PETROVA gora 21, 125, 140, 161, 181, 191,
 193, 194, 196, 202, 211, 212, 214, 225, 537,
 538, 556, 732, 760, 859, 860, 861, 862, 865,
 874, 876, 877, 878, 881,
 PETROVARADIN 783
 PETROVINA 443, 444, 447, 546
 PITALOVCI 864
 PIPLICA 614
 PISAROVINA 126, 242, 441, 456, 458, 459,
 460, 463, 468, 477, 478, 479, 482, 535, 542,
 557, 573, 574, 636, 765, 772, 773, 790,
 847, 926, 930, 944, 946, 957
 PISAROVINSKA SELA 484
 PISAC 332, 622
 PIŠACUSA 706, 616, 617, 618, 622
 PISTALINE 276
 PIVA 362
 PIVKA 290, 583
 PIVSKA planina 362
 PJANIC 268, 281
 PJESCENICA 931, 932, 933, 936, 938, 941
 PLANDIŠTE 530
 PLASCANSKA dolina 13, 14, 15, 17, 19,
 20, 21, 26, 40, 42, 43, 44, 45, 48, 203, 286,
 533, 536, 570, 580, 591, 592, 705, 797, 798,
 928
 PLAŠKI 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 33, 34,
 38, 41, 44, 45, 46, 50, 71, 81, 82, 85, 88,
 89, 90, 91, 92, 95, 98, 100, 101, 104, 110,
 111, 112, 115, 131, 132, 140, 141, 142, 144,
 145, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156,
 157, 159, 171, 172, 178, 180, 182, 185, 187,
 191, 192, 194, 195, 196, 198, 203, 204, 205,
 212, 213, 233, 235, 242, 249, 250, 251, 286,
 287, 534, 551, 558, 580, 631, 645, 686, 706,
 707, 724, 769, 789, 813, 927, 928, 930, 935,
 937, 839, 940, 941
 PLAŦCI 496, 505
 PLAVCA DRAGA 19, 22, 249, 250, 940, 942
 PLAVNO 327
 PLESO 442, 447
 PLESEVICA 791, 447
 PLESKA ulica 501
 PLITVICE 96, 389, 534, 548, 550, 551, 581,
 596, 645, 646, 647, 650, 789
 PLITVI KA jezera 126, 283, 286, 287, 316,
 353, 359, 372, 379, 387, 395, 397, 398, 400,
 411, 536, 574, 597, 598, 600, 602, 603, 604,
 609, 610, 611, 613, 617, 619, 621, 622, 623,
 627, 631, 632, 636, 640, 641, 642, 643, 644,
 645, 647, 648, 649, 651, 828, 836
 PLITVI KI LJESKOVAC 325, 358, 361,
 369, 372, 387, 394, 534, 550, 561, 574, 599,
 600, 601, 609, 640, 641, 645, 646, 647, 650,
 652
 PLO A 319, 379, 396, 607, 635, 639, 669
 PLOČANSKI klanac 381, 608, 616, 638
 PLJEŠIVICA 220, 303, 329, 346, 351, 372,
 376, 379, 381, 382, 383, 388, 389, 390, 395,
 396, 397, 457, 459, 460, 462, 465, 471, 496,
 534, 540, 541, 545, 599, 616, 632, 641, 647,
 651, 652, 806, 869
 POBIJENIK 522, 531
 POČRNIC 622
 POCITELJ 332, 380, 383, 421, 601, 628, 640
 POBREŽJE 472
 PODGORJE 101, 224, 225, 807, 931, 936,
 940, 942
 PODGRA E 447, 457, 458, 459
 PODHUM 44, 151, 941, 942
 PODKOREN 605, 647
 PODLAPAC 394, 698
 PODLAPACA 316, 329, 335, 368, 374, 379,
 389, 390, 600, 601, 606, 608, 609, 621, 622,
 650, 652, 796
 PODLIPOVAC 437, 443, 459, 461
 PODMELNICA 94
 PODMILA 421
 PODOVI 604, 613, 616, 618, 619
 PODPOLJE 940
 PODRAVINA 63, 563, 920
 PODRAVSKA SLATINA 260
 PODSELO 939
 PODSUSED 437, 442, 444, 447, 448, 449,
 451, 456, 458, 459, 461, 462, 465, 466, 467,
 496, 790
 PODSUSEDSKI most 456, 467
 PODUM 332, 404, 933
 PODVELEBITSKO primorje 612
 PODVORCI 96, 131
 PODVIZD 266, 865
 POGANA jama 443
 POGLEDALO 623, 642
 POKUPLJE 95, 181, 194, 208, 241, 322, 330,
 447, 451, 454, 457, 459, 460, 462, 463, 466,
 359, 372, 396, 411, 432, 433, 434, 445, 446,
 468, 469, 470, 472, 473, 474, 475, 476, 477,
 478, 479, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487,
 488, 489, 490, 491, 504, 505, 511, 512, 519,
 520, 522, 535, 536, 541, 542, 545, 546, 548,
 552, 556, 564, 565, 572, 575, 580, 591, 596,
 636, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 663, 664,
 665, 668, 685, 686, 690, 691, 696, 720, 721,
 762, 764, 765, 766, 771, 772, 781, 782, 783,
 784, 785, 787, 788, 837, 840, 844, 845, 861,
 867, 872, 89, 901, 902, 906, 924, 917, 921
 POKUPSKO 225, 477, 511, 535, 556, 557, 780,
 848, 914

POLOJ 250, 289, 537, 888, 940
POLOJSKA kosa 196, 290
POLOZNICA 436, 444, 457, 459
POLJANA 115, 388, 395, 445, 634, 635, 933, 936
POLJANAK 13, 41, 286, 287, 372, 389, 413, 534, 535, 574, 575, 581, 603, 609, 636, 641, 644, 645, 646, 647, 650, 651, 652, 835, 869
POLJANICA 443, 444, 447, 459, 461, 465, 467
POLJICA 126, 332, 383, 384, 413, 422, 424
POLJICE 896, 869, 870
POLJUGA 460
PONIKVARI 115, 936
PONIKVE 44, 69, 143, 547
PONOR 318, 332, 370, 375, 383, 389, 651, 940
PONORAC 932, 934, 936, 937, 939, 940, 942
PONORI 332
POPINA 387
POPOVAC 679, 681
POPOVACA 558
POPOV DOL 447
POPOVI BRDO 90, 558, 638, 932
POPOVICI 939
POSAVINA 372, 463, 468, 477, 487, 501, 502, 503, 510, 511, 518, 519, 522, 558, 596, 772, 790, 872
POŠTOJNA 583, 584
POSTAK 813
POTPLANINSKO 938, 941
POVILJE 409
POZGAJ 458
PRACE 362
PRE KO 453
PREKI 734
PREKOPA 587, 593
PREKRIZJE 465, 467, 471, 656
PREM 290, 583
PRERADOVICEV trg 724
PRESEKA 442
PREVENDARI 572
PREZID 290, 583
PRHOC 447
PRIBANJCI 69, 143
PRIBIC 435, 438, 440, 447, 460, 545, 556, 930
PRIBIC CRKVENI 447, 546
PRIGORJE 468
PRIGRAVICA 949
PRIGUDIC 421
PRIJEBOJ 369, 379, 384, 389, 390, 394, 395, 396, 397, 402, 413, 424, 534, 548, 550, 551, 561, 574, 575, 576, 579, 581, 596, 600, 601, 603, 604, 609, 610, 613, 616, 617, 622, 623, 651, 652, 850, 857
626, 627, 632, 640, 641, 644, 645, 647, 650,
PRIJEDOR 772
PRILIPJE 460
PRILIŠČE 141, 519
PRIMISLJE 19, 20, 22, 82, 94, 103, 106, 110, 112, 115, 136, 152, 161, 250, 289, 290, 406, 536, 537, 583, 724, 832, 933, 934, 938, 939, 941, 943

PRIMORJE 103, 291, 345, 357, 370, 384, 429, 477, 574, 597, 628, 631, 664, 893
PRISJEKA 803
PRIVIS 582
PRKOS 168, 225, 527, 931, 935
PRLJEVO 421
PRNJAVOR 285, 287
PRODIN DOL 541
PROKIKE 405, 830
PROLOM 863
PROSINA 620
PROTULIPA 69, 143, 145, 147
PROZOR 332, 678, 811, 835
PRVİNIC 472
PUŠCA BISTRA 446

R

RAB 394, 404, 406, 407, 409, 650
RACICI 435
RADATOVICI 441, 445, 478, 479, 488, 864, 932, 939, 943
RADINA GORICA 472
RADMANOVAC 933, 934, 937, 938
RADNI KA CESTA 446
RADONJA 105, 106, 107, 110, 178, 721, 729, 734, 941
RADUSCE 472
RADU 332, 610, 613, 618, 632
RAJAKOVIC 472
RAJH 432, 496, 775, 778, 770, 772, 774, 781, 792, 808, 831
RAJKANICA STAN 382
RAKEK 290
RAKICL 602, 617, 618
RAKITJE 433, 442, 445, 447, 449, 450, 452, 456, 459, 461, 467, 497
RAKITOVAC 564
RAKOVICA 33, 34, 42, 90, 92, 94, 103, 104, 126, 134, 136, 145, 147, 152, 160, 166, 205, 212, 213, 250, 255, 283, 287, 289, 536, 537, 551, 575, 580, 592, 645, 647, 648, 652, 676, 702, 730, 789, 856, 857
RAKOV POTOK 447, 471, 497
RALETINA 94
RAMLJANI 332, 369, 379, 389, 397, 399, 400, 598, 599, 603, 605, 606, 608, 610, 613, 622, 625, 626, 627, 645, 646, 647, 650, 829
RAPAJIN DOL 404, 405
RAPAJIN KLANAC 332, 405
RASTICEVO 421
RASTOVACA 286, 646
RATKOVICA OSOJ 370
RATKOVICI 940
RAVNA GORA 396
RAVNE DRAGE 608
RAVNICE 780
RAVNI DABAR 401, 403
RAVNI KOTARI 602
RAVNI VRH 604
RAVNO 409

RAŽENA 409
 REBIC 332, 381, 389, 390, 394
 REBROVI I 408
 RECICA 512, 517, 522, 543, 544, 555, 556,
 572, 574, 579, 582, 656, 768, 853, 854
 REMETINAC 446, 447, 452, 455, 558
 REMETINECKA CESTA 453
 RENOVICA 362
 REPINEC 558, 559
 REPIŠĆE 445, 447
 REŠNIK 442, 614, 620
 REŠETARI 613
 RIBNICA 501, 506
 RIBNIK 31, 53, 57, 58, 59, 61, 68, 71, 88, 141,
 153, 145, 148, 151, 158, 243, 520, 553, 600,
 601, 604, 608, 635, 640, 641, 768, 836
 RI ICE 361, 375, 416, 417, 418, 422, 423,
 424, 428, 614, 621, 634, 635, 636, 637, 643,
 850, 869, 870, 871
 RIJEKA 332, 394, 395, 398, 403, 405, 408,
 409, 470, 539, 541, 583, 641, 644, 650, 826,
 827, 892, 894, 923
 RIJE KA CESTA 792
 RIPAC 395
 RIPANJ 363
 RISOVAC 400, 625
 RIZVANUŠA 630, 826
 ROGOVA LUKA 276
 ROGOV UK 560
 ROKNICI 939
 ROVIŠKA 905
 RT STOJANA 407
 RT KRISTOFOR 407
 RUDANOVAC 388, 652
 RUDE 437, 447
 RUDOPOLJE 104, 332
 RUDNICE 94
 RUGVICA 504
 RUIŠKA 126
 RUJEVAC 125, 720, 728, 730, 755, 757, 760,
 761, 845, 905
 RUJNICA 605, 626
 RUMA 930
 RUMUNJSKA 22, 40, 45
 RUŠIJA 896
 RUŽICA 384

 S
 SABORSKI 13, 38, 41, 286, 389, 574, 592,
 645, 646, 647, 650, 651, 652, 789, 857, 941
 SADILOVAC 278, 282, 283, 570, 575, 933,
 935, 939, 943
 SALOPEK LUKE 679
 SALOPEK SELO 675, 680, 682
 SAMOBOR 432, 433, 436, 437, 440, 441, 442,
 443, 444, 447, 449, 450, 455, 457, 459, 461,
 462, 465, 468, 469, 470, 471, 474, 476, 479,
 482, 488, 496, 497, 540, 545, 555, 656, 778,
 784, 786, 792
 SAMOBORSKO GORJE 768, 786, 792
 SANDŽAK 215
 SANTA CESAREA 728, 730, 731, 732, 733,
 734, 735, 736, 737, 739, 741, 742, 745, 748,
 749, 752, 753, 755, 756, 758, 759, 761
 SANTA MARIJA 749
 SANTA MARIJA AL BANJO (SANTA
 MARIA AL BAGNO), 727, 728
 SANTA MARIJA DI CESAREA, 757
 SANTA DL LEUKI 744, 746
 SARAJEVO 370, 410, 791, 831
 SAŠEVO 409
 SAVA 194, 233, 366, 393, 394, 415, 434, 440,
 442, 448, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 466,
 482, 487, 495, 496, 503, 504, 529, 549, 553,
 562, 563, 564, 568, 570, 579, 668, 779, 845,
 887, 906, 907, 911, 912
 SAVICA 446
 SAVSKA CESTA 778
 SAVSKI GAJ 452, 453, 454, 455
 SAVSKI MOST 446, 452, 453, 457
 SCILA 757
 SEKULIC 864
 SELA 69, 143, 922
 SELCE 409
 SELIŠĆE 286, 562, 575, 587, 593, 646, 647,
 651, 652, 875, 822, 884
 SENTA 930
 SENJ 375, 394, 398, 399, 402, 403, 404, 405,
 406, 407, 408, 580, 624, 631, 650, 662, 777,
 788, 813, 825, 826, 828, 830
 SENJSKO BILO 811
 SERTI POLJANA 389, 645, 646, 650, 651,
 652, 836
 SESVETE 777
 SESVETSKI KRALJEVAC 446
 SEVERIN NA KUPI 13, 30, 57, 68, 69, 137,
 143, 146, 148, 151, 158, 242
 SICIA, 21
 SINAC 104, 316, 329, 332, 599, 605, 625, 835
 SINJ 772
 SISAK 285, 290, 432, 433, 455, 461, 468, 470,
 471, 487, 503, 505, 506, 510, 511, 512, 513,
 515, 516, 517, 518, 521, 522, 523, 524, 525,
 526, 527, 528, 529, 530, 531, 534, 535, 538,
 539, 541, 542, 549, 551, 554, 555, 556, 557,
 558, 559, 560, 562, 563, 564, 565, 571, 575,
 579, 580, 649, 653, 654, 656, 657, 668, 769,
 770, 771, 772, 773, 774, 779, 781, 782, 784,
 786, 790, 792, 845
 SJECIVICA 805
 SJEDINJENE AMERI KE DRŽAVE 42,
 916
 SJENICAK 44, 85, 87, 110, 111, 112, 122,
 149, 161, 165, 170, 194, 212, 224, 225, 233,
 586, 678, 721, 724, 729, 860, 864, 879, 928,
 931, 932, 933, 934, 936, 937, 938, 939, 940,
 941, 943
 SKAKAVAC 28, 34, 38, 44, 47, 64, 91, 98,
 126, 129, 130, 191, 211, 212, 213, 557, 592,
 933
 SKELA 332
 SKENDERI 484

SKENDZIN OSOJ 370
SKOCLCL 408
SKOKOVI 262, 263, 272, 273, 274, 275, 520
SKRAD 23, 105
SKRADNIK 16, 185, 248, 407, 556
SKRADSKA GORA 21
SKRADSKA ŠUMA 194
SKUKANOVI MLINOVI 673
SKUPNA DRAGA 455
SLABINJA 529
SLANI DOL 447
SLADNICA 447
SLATINA 277
SLAVETI 447, 460, 545, 546, 656
SLAVONSKI BROD 367, 825, 830, 831
SLAVONSKO POLJE 82, 125, 161, 166, 224,
932, 933, 936, 937, 938, 940, 942
SLAVONIJA 37, 198, 206, 217, 233, 322, 359,
441, 454, 477, 522, 544, 549, 550, 567, 575,
597, 668, 701, 702, 715, 720, 732, 736, 809,
898, 902, 921, 922, 925, 931, 948, 949, 953
SLOVA KA 790
SLOVENACKO PRIMORJE 393, 394, 395,
409, 649
SLOVENIJA 29, 31, 52, 61, 66, 71, 102, 236,
306, 349, 367, 377, 396, 432, 439, 441, 450,
460, 461, 463, 464, 465, 468, 469, 546, 547,
548, 656, 779, 791, 838, 867, 893, 948
SLUNJ 21, 22, 24, 27, 28, 33, 34, 35, 36, 38,
41, 42, 44, 45, 46, 50, 64, 71, 78, 81, 82, 85,
86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 99, 100, 101,
102, 103, 104, 105, 106, 110, 111, 115, 116,
123, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 136,
137, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148,
152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160,
161, 166, 167, 168, 171, 172, 174, 176, 180,
182, 184, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195,
196, 204, 205, 207, 212, 213, 219, 221, 222,
229, 231, 233, 235, 237, 247, 251, 253, 286,
289, 301, 336, 359, 402, 404, 406, 536, 537,
550, 551, 566, 575, 582, 585, 586, 591, 636,
650, 663, 664, 666, 667, 673, 675, 676, 681,
683, 686, 702, 705, 706, 708, 710, 721, 724,
738, 755, 769, 771, 786, 789, 832, 847, 856,
857, 859, 861, 876, 914, 926, 927, 928, 930,
935, 939, 944, 946
SLUŠNICA 34, 115, 148, 940, 941
SMIL IC 396
SMILJAN 316, 612, 835
SMOKRIC 614 620
SMOLJANAC 115, 184, 283, 384, 575, 645,
646
SMOLJANOVIC 940
SMREKOVAC 620, 639
SNJEŽNIK 290
SOCIJALISTI KA FEDERATIVNA
REPUBLIKA JUGOSLAVIJA 657
SOCIJALISTI KA REPUBLIKA
HRVATSKA 923
SOCA 394, 830
SOLUN 825
SOMBOR 191, 930, 941, 951
SOMISLJE 288
SOP 503, 504, 505
SOPNICA 507
SORZEVO 472
SOŠICE 24, 242, 438, 445, 452, 459, 461, 466,
472, 478, 479, 482, 488, 489, 656, 864, 941
SOVJETSKI SAVEZ 40, 42, 363, 670
SPLIT 630, 728, 752, 761, 782, 885, 893, 894
SRB 123, 124, 295, 312, 316, 318, 358, 369,
416, 598, 615, 620, 621, 622, 623, 630, 632,
633, 635, 640, 705, 794, 798, 803, 804, 806,
817, 826
SRBIJA 17, 40, 43, 45, 215, 216, 218, 362,
364, 365, 367, 393, 440, 712, 771, 774, 948
SRDARI 613, 618
SREDICKO 487, 489
SREDI KO DESNO 484
SREDICKO LIJEVO 481, 484, 485, 488
SREDNJA GORA 307, 319, 320, 329, 332,
350, 370, 379, 380, 381, 382, 383, 390, 394,
395, 397, 420, 608, 703, 796, 797, 802
SREDNJE PRILIŠĆE 68, 143
SREDNJI POLOJ 931, 938, 939, 942
SREDOZEMLJE 410, 521, 555, 728
SREM (SRIJEM) 16, 363, 365, 366, 367, 393,
809, 930
SREMSKA MITROVICA 366
SRNEČAK 601, 608
SRPSKE MORAVICE 583
SRPSKI BLAGAJ 115
SRPSKI KLANAC 620, 624, 637, 640, 816
STAJNICA 402
STAN AKI 535
STANCLCL 437, 438, 440
STANKOVO 447, 460
STARA CESTA 651
STARA GRADIŠKA 456
STARA KRSLJA 932, 936, 940, 942
STARE 519
STARJAK 557
STARO CICE 455, 507, 508, 551
STARO SELO 115, 161, 273, 332, 932, 935,
942
STATIVE 540
STAZA 514, 516, 523, 562, 563
STENJEVAC 453, 466
STEPA 940
STIC 438, 440, 460, 940
STIJENA 255, 276, 367
ŠTIPAN 225, 933, 934, 935, 936, 937, 938,
939, 940, 942, 943
STOJAVNICA 520
STOJDRAGA 437, 439 440, 447, 452
STOJMERIC 108
STOKERAN 825
STOLAC 243
STOLICE 223
STOSLCE 460, 465
STOVRELO 560, 276
STREMEN 553
STRMAC 471, 499, 654
STRMEC 447, 450, 451, 455, 546
STRMEC BUKOVSKI 495, 506

STOŠICI 465
STOŠINCI 366
STOŽER 602
STUDENCI 614, 625, 628, 629
STUPNI KA SUMA 497
STUPNIK 433, 442, 445, 447, 452, 453, 454,
457 458 573 790
SU EVICA POLJE 361, 425, 430, 850, 870
SUHA KRAJINA 409
SUHAKI 447
SUHOPOLJE 942
SUSEDGRAD 450
SUŠAK 247, 395, 401, 408, 439, 574, 687,
688, 771, 826, 830
SUŠANJ 332
SUTJESKA 184
SUVAJA 624, 633, 640, 776, 794, 805
SVETA GERA 496
SVETA HELENA 447
SVETA JANA 126, 444, 447, 460, 461, 471,
545, 656
SVETA JELENA 406
SVETA KLARA 461, 518, 565
SVETA MARGARETA 654
SVETA NEDELJA 444, 447, 449, 450, 461,
467, 474, 497, 864
SVETA TROJICA 604
SVETICE 446
SVETI IVAN 472
SVETI JURAJ 403, 406, 811
SVETI MARKO 332, 625
SVETI MARTIN 442, 447, 450, 458, 459,
474
SVETI PETAR 290, 583
SVETI ROK, 413, 428, 599, 614, 621, 632,
634, 635, 832, 849
SVETO TROJSTVO 780
SVINJARICA 391
SVOJIC 931, 932, 933, 934, 935, 939, 940,
943
SVRACKOVO SELO 601, 602, 608, 609, 610,
613, 618, 622

S

ŠABAC 532, 533
SALAMUNIC 332, 368, 379, 380, 600, 608,
609, 622, 624, 797
SALATA 885, 895, 896
ŠAMARICA 126
ŠAPINA 826
ŠAŠ 514, 523, 558, 562, 563
ŠATORI 406
ŠATORNJA 163
Š ULAC BRDO 874, 879, 892
ŠCITARJEVO 442, 446, 454, 455, 501, 506
ŠEGANOVAC 316, 332, 352, 360, 370, 375,
412, 414, 651, 796, 866, 867, 870, 871
ŠEPERI 457
ŠEPICI 279, 568
ŠIBENIK 396, 439, 772

ŠIBULJINA 807
ŠID 365, 366
ŠIJANOV KLANAC 310
ŠILJAKOVLINA 466
ŠILJEGOVAC 337
ŠIROKA KULA 303, 355, 369, 389, 394,
397, 399, 400, 597, 599, 600, 601, 602, 603,
606, 607, 608, 609, 610, 613, 614, 615, 616,
617, 618, 619, 622, 625, 626, 627, 641, 642,
647, 648, 650, 829
ŠIROKA RIJEKA 878
ŠISIN KAMEN 568
ŠKALIC 804
ŠKAMNICA 811
ŠKARE 316, 332, 623, 628, 660, 662, 797
ŠKOTSKA 891
ŠKRIPINA 390
ŠLJIVNJAK 161, 933, 934, 936, 939, 941
ŠLJIVOVAC 934, 939, 940, 941
ŠMARJE 290
ŠPANIJA 683, 880
ŠPANSKO 452
ŠTIKADA 428, 613, 614, 635, 637
ŠTIKADSKI KLANAC 637
ŠTIROKOVAC 935, 936, 941
ŠTIROVACA 628, 629
ŠTOLCERJE 439
ŠTRBACKI BUK 329
ŠTULCI 456, 457
ŠTULIC 663
STURLIC 13, 254, 672, 673, 675, 676, 677,
681
SUŠANI 401
ŠUŠNJAR 905
ŠVICA 329, 332, 362, 829, 835

T

TABORIŠTE 94
TARA 362
TARANTO 887, 890, 891
TATAR VAROŠ 115
TEPŠANOVAC 601, 607, 613, 617, 618, 619
TERME 736
TICEVO 383
TIHOCAJ 450
TIRK (dvorac) 520
TIŠOVAC 450, 936, 942
TIŠMINA glavica 640
TITOVA KORENICA 361, 389, 390, 420,
882, 896, 923, 949, 955, 958, 959, 960
TOBOLIC 19, 20, 21, 250, 570, 857, 942, 936,
939
TO AK 131, 200, 933, 935, 936, 837, 938
TODOROVO 266, 269, 536
TOLIC 318, 332, 397, 608
TOMICI 480
TOMIN EVA DRAGA 835
TOMIN GAJ 614, 636, 638, 639
TOMISLAVGRAD 729
TOPLICE 396, 443
TOPOLEC 290

TOPUSKO 34, 48, 54, 75, 86, 89, 96, 103,
 104, 115, 139, 146, 171, 176, 181, 186, 191,
 192, 194, 198, 204, 207, 211, 212, 213, 250,
 272, 273, 292, 295, 299, 315, 476 488, 491,
 537, 666, 667, 668, 669, 670, 702, 706, 709,
 711, 713, 715, 718, 720, 722, 724, 725, 763,
 847, 859, 861, 897
 TOUNJ 13, 196, 250, 407, 408, 536, 537, 552,
 556, 561
 TOVARNIK 365
 TRANJ 885
 TRAVNIK 436
 TREBARJEVO 468
 TREBINJA 115, 936, 941
 TRE I RAJH 248, 262
 TREŠNJEVA KI trg 452
 TREŠNJEVKA 437, 453, 466, 467
 TREPČA 166, 225, 935
 TRESKAVICA 362
 TRGOVI 556
 TRIBLOVACKI vrh 622
 TROJVRH 556, 934, 935, 937, 941, 942
 TRNAVAC 301, 329, 323, 371, 391, 395, 425,
 596, 622, 627, 630, 645
 TRNOVA 253, 255, 269
 TRNJE 453, 454
 TROKUT 550, 553, 845, 846
 TROSMARIJA 547, 858
 TROURA 616
 TRSOVAC 569
 TRST 290, 314, 393, 394, 395, 398, 409, 580,
 583, 584, 650, 632, 636, 890
 TRSTENICA 931, 934, 940, 942, 933
 TRUPINJAK 115, 710, 934, 941
 TRUPINJSKA kosa 194
 TRUSCE 457
 TRZAC 254, 268, 274, 281, 557, 581
 TRZACKE RASTELE 557
 TRZIC 16, 19, 20, 21, 22, 94, 248, 250, 274,
 447, 573, 583
 TUK 318, 332, 396, 616, 805, 866
 TUKLEC 194, 860, 864, 865
 TUPI MIHALJEVAC 396, 443
 TURANJ 556, 557, 558
 TURANJSKA brda 557, 874
 TUR IN vrh 605, 625, 626
 TURIJA 284, 285, 397, 576, 578, 581
 TUROPOLJE 463, 468, 477, 498, 511, 518,
 519, 524, 542, 557, 580, 591, 653, 654, 657,
 892
 TUROPOLJSKI lug 487, 499, 509, 511
 TURSŠKA GATA 271
 TUŽILOVI 44, 84, 85, 112, 127, 130, 133,
 144, 146, 147, 152, 180, 185, 211, 212, 250,
 551, 557, 585, 724, 933, 934
 TUSILOVICKO groblje 892
 UDBINA 123, 125, 126, 293, 294, 302, 306,
 312, 316, 318, 319, 324, 325, 332, 334, 336,
 342, 346, 352, 358, 359, 361, 368, 369, 370,
 374, 379, 381, 383, 385, 389, 390, 391, 392,
 394, 395, 396, 398, 397, 411, 413, 415, 418,
 420, 422, 423, 424, 426, 427, 429, 430, 536,
 596, 607, 616, 632, 634, 635, 636, 640, 641,
 642, 643, 647, 650, 651, 652, 698, 703, 798,
 803, 804, 831, 849, 850, 869, 870, 923, 949,
 950, 958, 959, 960
 UDINE 822
 UM 404
 UMAC 404
 UNA 124, 125, 126, 255, 273, 274, 281, 282,
 285, 287, 288, 394, 398, 525, 536, 558, 563,
 568, 571, 581, 640, 644, 647, 649, 650, 665,
 767, 772, 777, 779
 URA 401
 UTINJA 42, 78, 84, 90, 91, 112, 115, 129,
 130, 132, 133, 137, 144, 146, 152, 155, 212,
 519, 710, 724, 933, 934, 936, 937, 941
 UVAC 362
 UVALA 534
 UVALICA 332, 599, 600, 601, 603, 647, 650,
 652
 UZICKA POŽEGA 363

 V
 VAGANAC 33, 35, 41, 91, 184, 205, 250, 272,
 275, 278, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287,
 387, 389, 550, 555, 556, 557, 558, 561, 566,
 567, 570, 571, 574, 575, 576, 577, 578, 579,
 581, 592, 601, 603, 604, 609, 613, 624, 641,
 644, 645, 646, 647, 648, 650, 672, 767, 769,
 785, 789, 856
 VALJEVO 362, 363
 VARAŽDIN 791
 VARAŽDINSKA cesta 446
 VAREŠ 362
 VASCARAC 282
 VATIKAN 688
 VEDAŠI 332, 375, 379
 VEDAŠI KA PADALISTA 386
 VEDRO POLJE 287, 600
 VELEBIT 306, 309, 313, 327, 329, 357, 374,
 381, 384, 385, 401, 405, 406, 599, 600, 610,
 612, 614, 628, 629, 630, 632, 634, 635, 810,
 811, 813, 818, 830, 831, 833, 835, 837, 867
 VELEBITSKI kanal 628
 VELEŠEVAC 487, 530
 VELONJ 601, 613
 VELIKA BRITANIJA 218, 314, 521, 893,
 916
 VELIKA CRKVINA 105, 720, 721, 938, 940,
 942
 VELIKA GORICA 242, 233, 442, 447, 454,
 456, 458, 459, 468, 469, 470, 475, 478, 482,
 491, 492, 498, 499, 501, 503, 505, 506, 507,
 509, 514, 517, 518, 524, 525, 528, 529, 530,
 531, 535, 542, 551, 557, 565, 772, 777, 780,
 781, 784, 789
 VELIKA GRADUSA 556
 VELIKA KAPELA 309, 329, 402

VELIKA KLADUŠA 103, 104, 142, 253, 254, 255, 256, 257, 261, 263, 269, 272, 273, 277, 534, 536, 691, 783, 859
 VELIKA LISINA 608, 644
 VELIKA MLAKA 447, 455, 503, 557
 VELIKA PAKA 520
 VELIKA PANKOVA 562
 VELIKA POPINA 816
 VELIKA RAKOVICA 447
 VELIKI DUMAN 628
 VELIKE LUKE 826
 VELIKI MORA VAC 941
 VELIKI KOZINAC 931
 VELIKO BRDO 937
 VELIKO KAMENSKO 397
 VELIKO LEŠJE 939
 VELIKO LIJESCE 864
 VELIKO POLJE 454
 VELJUN 23, 44, 84, 88, 101, 112, 122, 123, 126, 127, 129, 131, 132, 135, 143, 147, 152, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 180, 191, 192, 194, 212, 222, 231, 250, 537, 556, 586, 692, 878, 885, 888, 932, 934, 936, 937, 938
 VERA 941
 VERGASEV most 787
 VIDOVSKA 266
 VINICA 404, 547, 858
 VINKOVCI 791, 825
 VINOGRADI 279
 VIROVITICA 563
 VIS 18, 384, 459, 521, 553, 597, 634, 727, 730
 VISLA 712
 VIŠOCKA 931
 VISUC 132, 332, 352, 379, 381, 395, 641, 796
 VIŠCI vrh 447
 VIŠOSEVIC 444, 459
 VITANOVIC 941
 VIVODINA 24, 244, 472, 474, 478, 479, 520, 546, 768
 VLAHOVICI 905
 VODENE drage 645, 466, 647, 652
 VODOTEC 316, 322
 VOJNI 20, 22, 23, 33, 34, 38, 40, 42, 44, 45, 46, 50, 52, 60, 71, 77, 81, 82, 84, 86, 88, 88, 89, 90, 91, 95, 100, 101, 102, 110, 111, 112, 115, 116, 121, 122, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 148, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 170, 172, 176, 177, 178, 180, 182, 183, 185, 186, 189, 191, 192, 193, 194, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 211, 212, 213, 221, 222, 224, 230, 231, 233, 234, 235, 242, 250, 519, 526, 536, 537, 538, 542, 555, 586, 636, 686, 689, 706, 709, 710, 721, 724, 760, 847, 859, 877, 878, 882, 926, 927, 928, 930, 931, 932, 933, 935, 937, 938, 940, 941, 942, 945, 946,
 VOJISNICA 82, 112, 127, 132, 176, 934, 940, 942
 VOJNI KI GRABOVAC 105, 126, 212, 720, 721, 728, 751
 VOJNI KOLODVOR 140
 VOJNOVAC 19, 556, 557, 558, 931, 937, 938, 940, 941
 VOJNOVIC BRDO 169
 VOJVODUSA 332
 VOLARICA 399, 614
 VOLGA 750
 VOLINJA 558
 VOLODER 558, 559
 VOJVODINA 40, 712, 760, 925, 926, 927, 929, 931, 948, 949, 951, 953, 954
 VORKAPIC SELO 110, 115, 142, 204, 721, 728
 VRANA 672
 VRANDUK 362
 VRANOVACA 332
 VRANIK 869, 870
 VRANOVINA 96
 VRAPCE 436, 442, 446, 462, 466, 467
 VRATNIK 357, 398, 404, 405, 406
 VRBANJA 366
 VRBA 362
 VRBNI KA ulica 434
 VRBOVEC 558, 559
 VRBOVSKO 71, 396, 408, 631, 926, 930, 945, 946
 VRBSKO jezero 770
 VREBAC 332, 352, 389, 399, 421, 600, 602, C617, 628, 640, 649, 650
 VREBACKI PAVLOVAC 421, 622, 650, 864,
 VRELO 260, 281, 318, 322, 332, 397, 609, 617, VREBACKA staza 500, 601, 607, 608, 609
 VRELO MREŽNICE 934, 939
 VRELO UTINJA 166, 931, 934, 940
 VRGINMOST 24, 28, 33, 34, 38, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 71, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 91, 95, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 112, 115, 116, 122, 130, 131, 32, 134, 140, 141 m 145, 146, 149, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 161, 165, 166, 167, 170, 172, 173, 176, 177, 181, 182, 186, 190, 191, 192, 194, 198, 203, 204, 211, 212, 213, 221, 224, 225, 231, 233, 234, 242, 250, 537, 538, 544, 586, 705, 706, 709, 710, 721, 724, 756, 847, 919, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 933, 934, 935, 936, 940, 942, 45, 946
 VRHOVEC 472
 VRH KAPELE 402, 557
 VRHOVINE 104, 186, 207, 281, 316, 329, 332, 358, 361, 369, 379, 394, 398, 400, 403, 406, 543, 550, 551, 575, 579, 580, 596, 598, 599, 600, 603, 604, 605, 606, 608, 609, 610, 611, 617, 621, 623, 624, 627, 631, 36, 640, 642, 643, 644, 645, 647, 648, 649, 650, 652, 658, 749, 794, 798, 825, 829
 VRKAŠIC 228, 581
 VRNOGRAC 253, 255, 269, 270, 272, 277, 642, 805
 VRPILA 318, 332, 387, 390, 391, 609, 622, 642, 805
 VRŠTE 254, 277, 284, 576, 578, 579, 581 856
 VRŠCIC 604
 VRSELJAK 624

VRTO E 395
VU IJAK 440, 287, 605, 625
VUCIPOLJE 639, 813, 833
VU KOVI I 202
VUKAVA 618
VUKMANIC 34, 38, 42, 64, 90, 91, 115, 133,
153, 710, 786, 876, 877, 878, 879, 881
VUKMIROVICI 617
VUKOMERICKE gorice 617
582, 583
VUKOVA GORICA 68, 87, 141, 143, 147,
VUKOVAR 930
VUKOVINA 455, 466, 508, 510, 512, 518,
525, 530
VUKUŠIĆ 606

Z

ZABARE 332
ZABARJE 332
ZABLATJE 455
ZABORSKO SELO 68, 141, 143
ZADAR 395, 402, 634, 787, 917
ZAGON 409
ZAGORJE 123, 135, 169, 194, 563, 586, 664,
859, 938, 948
ZAGORSKA ulica 446
ZAGREB 16, 17, 19, 26, 44, 52, 63, 121, 122,
143, 162, 163, 180, 216, 218, 219, 221, 231,
243, 248, 259, 264, 265, 285, 290, 291, 293,
335, 362, 367, 393, 420, 431, 432, 433, 434,
435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443,
444, 445, 446, 447, 449, 450, 451, 452, 453,
453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 463,
465, 467, 468, 470, 471, 472, 474, 476, 479,
484, 485, 487, 488, 489, 491, 492, 493, 495,
496, 497, 498, 500, 501, 502, 503, 510, 511,
512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 521, 522,
523, 524, 525, 526, 527,, 529, 530, 531, 532,
765, 766, 767, 769, 770, 771, 772, 773, 744,
755, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 784, 786,
533, 535, 541, 542, 544, 545, 546, 551, 554,
555, 557, 558, 559, 563, 565, 571, 572, 573,
574, 576, 579, 580, 597, 616, 644, 653, 654,
655, 656, 657, 658, 659, 666, 668, 670, 717,
722, 724, 725, 728, 738, 747, 755, 761, 763,
787, 788, 789, 790, 791, 792, 808, 817, 818,
825, 835, 874, 877, 879, 880, 888, 893, 895,
897, 901, 902, 911, 915, 916, 921, 922, 923,
949 952
ZAGREBA KA gora 367, 496, 791
ZAKOPA 52
ZALOZNICA 832
ZALUŠEVICA 310, 638
ZALUZNICA 332, 400, 406, 599, 649,
ZAMRŠTEN 628
ZAPOLJAK 681
ZAPOLJE 332
ZAPREŠIĆ 433, 443, 447, 451, 546, 496
ZATON 402

ZAVALJE 284, 287, 288, 581, 806
ZAVLAKA 816
ZAVODE 332
ZBJEG 94, 105, 112, 127, 156, 161, 193, 194,
213, 586, 858, 861, 932, 934, 935, 937, 939
ZDENAC 408
ZDEN INA 456, 457, 459, 513, 516, 517, 418,
521, 526, 545, 557, 558, 559, 565 572, 573,
574, 656, 657, 780
ZEBINAC 780
ZELENGORA 362, 367
ZEMUN 363, 46, 783
ZEMUNIK 396
ZLATIBOR 362, 363
ZMIJNJAK 409
ZORKOVAC 516, 525, 520, 570
ZRINSKA gora 126
ZRINJ 592
ZRMANJA 312, 316, 318, 361, 418, 420, 421,
422, 425, 429, 430, 598, 610, 611, 620, 630,
633, 635, 637, 805, 814, 816, 850, 870
ZUBAR 604, 605, 606, 626
ZVECAJ 31, 116, 126, 517, 518, 519, 556, 558
ZVE EVO 720
ZVONIMIROVA ulica 437

Z

ŽABICA 401,600
ZABNO 922
ZAKANJE 479 243
ZAMARJE 479
ZAZINA 487, 542, 564
ZEGAR 288, 561, 826 922
ZELJAVA 287, 387, 613
ŽELJEZNO 505
ZIROVAC 255, 273, 537, 905
ŽITNJAK 446
ZIVAJA 532, 562, 563, 565
ZIVKOVI KOSA 144, 933, 937, 938, 942
ZUMBERAK 24, 61, 125, 181, 194, 208, 241,
247, 377, 396, 432, 434, 435, 436, 437, 438,
439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447,
449, 450, 451, 452, 453, 454, 456, 458, 459,
460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468,
470, 471, 472, 473, 474, 475, 477, 478, 479,
480, 482, 483, 484, 485, 487, 488, 489, 496,
498, 504, 509, 511, 515, 533, 535, 540, 541,
544, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 552, 553,
557, 572, 586, 599, 603, 653, 654, 655, 656,
657, 658, 762, 764, 765, 766, 771, 772, 781,
782, 784, 785, 787, 788, 837, 840, 854, 858,
861, 864, 867, 872, 873, 926, 927, 928, 930,
932, 933, 934, 935, 936, 938, 940, 945, 946,
957
ZUMBERACKA gora 432, 437, 443, 457,
459, 546
ZUPANJ DOL 332
ŽUTA LOKVA 399, 402, 403, 404, 405, 621,
622, 624

Tumačenja skraćenica

ABWEHR	– Njemačka vojna obavještajna služba
AFŽ	– ANTIFAŠISTI KI FRONT ZENA
AGITPROP	– Agitaciono propagandni odjel
AIHRPH	– Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske
AST	– Teritorijalno vojno obavještajne službe
AVNOJ	– Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
BAF	– Balkanske zrakoplovne snage
BdO	– Zapovjednik policije poretka
COZ	– Centralni odbor zbjega
FAK	– Komanda za izviđanje fronta
FAT	– Punktovi za izviđanje fronta
GESTAPO	– Tajna državna policija Trećeg Rajha
GEP	– Zavičajna domovinska poljska policija
GFP	– Tajna vojna policija
SAD	– Sjedinjene Američke Države
SDS	– Socijaldemokratska stranka
SKOJ	– Savez komunističke omladine Jugoslavije
SKP (b)	– Svesavezna komunistička partija (boljševika)
SOGR	– Sanitetsko odjeljenje Vrhovnog štaba Hrvatske
SOVŠ	– Sanitetsko odjeljenje Vrhovnog štaba
SPOM	– Stanica poljoprivrednog oružja i mašina
SSSR	– Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
TANJUG	– Telegrafska agencija nove Jugoslavije
TPO	– Turopoljski partizanski odred
UOG	– Unska operativna grupa
UNRA	– Uprava Ujedinjenih nacija za pomoć i obnovu
UNS	– Ustaška nadzorna služba
USAOH	– Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
USAOJ	– Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije

ZAVNOBiH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine
ZAVNOH	— Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske
ZEMPR	— Zemaljski proizvodi
ZPZ	— Zemaljski poljoprivredni zavod
GPP	— Tajna vojna policija
GLAVNOPROD	— Glavno nabavno prodajno poduzeće
GOC	— Glavni obavještajni centar za Hrvatsku
GŠH	— Glavni štab Hrvatske
HAK	— Historijski arhiv u Karlovcu
HSS	— Hrvatska seljačka stranka
IHRP	— Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske
JNOF	— Jedinostveni narodnooslobodilački front
JNOFH	— Jedinostveni narodnooslobodilački front Hrvatske
JNOP	— Jedinostveni narodnooslobodilački pokret
KAK	— Komanda za izviđanje
KK	— Kotarski komitet
KK SKOJ-a	— Kotarski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
KNOJ	— Korpus narodne odbrane Jugoslavije
KNOO	— Kotarski narodnooslobodilački odbor
KPH	— Komunistička partija Hrvatske
KOTNAPROD	— Kotarski nabavno prodajni centri
KO	— Ustanova ABWEHR-a u neutralnim zemljama u savezu s Reichom
KVO	— Korpusna vojna oblast
MNO	— Mjesni narodni odbor
NDH	— Nezavisna Država Hrvatska
NF	— Narodni front
KNOJ	— Korpus narodne omladine Jugoslavije
NOF	— Narodnooslobodilački front
NOR	— Narodnooslobodilački rat
OK	— Okružni komitet
OK KPH	— Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske
OKNAPROD	— Okružni nabavno prodajni centri
ONOO	— Okružni narodnooslobodilački odbor
OZNA	— Odjeljenje za zaštitu naroda
POC	— Pomoćni obavještajni centar
POH	— Partizanski odredi Hrvatske
PPK	— Jedinice protiv pete kolone
PPM	— Protivpješadijske mine

PROPODJEL — Propagandni odjel
PTM — Protivtenkovske mine
PTS — Poglavnikov tjelesni sklop
RFSS — Zapovjednik policije bezbjednosti i službe bezbjednosti
ROC — Rajonski obavještajni centar

Sadržaj

Napomena redakcije	9
Puk. MILAN JAKOVI	
Političko stanje na području okruga Karlovac u razdoblju od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja	13
MIKA PAVLA IČ, prof.	
Djelovanje antifašističkih organizacija u kotaru Karlovac svibanj 1944—svibanj 1945.	52
Dr. URO ZATEZALO	
Rad organa narodne vlasti na Kordunu od Trećeg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobođenja	75
MILKA BANDA	
Omladina Korduna u četvrtoj godini rata	121
DANICA RADANOVIĆ	
DANICA BULAT	
DESANKA PERIĆ	
Organizacije AFŽ-a na Kordunu u četvrtoj ratnoj godini	165
Puk. IGJATIJE PERIĆ GNJAKO	
Organizacija, zadaci i rad kordunaških vojnih područja u 1944. i 1945. godini	188
Prof. dr. NIKICA RAPAJIĆ	
Narod Korduna i njegova ekonomija u službi NOB-a (Prilog ekonomskoj historiji NOB-a).	214
URO REBIĆ	
Organizacija i rad vojnog sudstva u četvrtoj godini rata	235
Puk. IGJATIJE PERIĆ GNJAKO	
Unska operativna grupa	253

DUŠAN T. GRAOVAC	
Partijska organizacija u Lici od Tre eg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobo enja	292
MILAN MAJSTOROVIC	
DUŠAN BOKAN	
Organizacija i aktivnost narodnooslobodila kih odbora u Lici od Tre-eg zasjedanja ZAVNOH-a do oslobo enja	315
NEDA ZAKULA	
Organizacija i djelatnost AFŽ-a na podru ju Like u posljednjoj godini NOR-a	345
Puk. TODOR RADOŠEVI	
Organizacioni razvoj Narodnooslobodila ke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije na podru ju Like (juli 1944—maj 1945).	353
Puk. RADE RATKOVIC	
Li ka vojna podru ja i njihovi izvršni organi u posljednjoj godini NOR-a	368
Puk. TODOR RADOŠEVI	
Li ko-primorska operacija	393
MANE BORCIC, prof.	
Rad na spre avanju zaraznih bolesti na podru ju Like 1944/45 godine	410
MILKA KUFRIN	
Od Zagreba do Žumberka — u borbu za slobodu.	432
JOSIP TOMC	
Politi ke prilike na podru ju Pokuplja i Žumberka u posljednjoj godini NOR-a	468
FABIJAN HRVACIC	
Listovi, brošure i leci — ubojito oružje protiv neprijatelja u Pokuplju i Zumberku	480
Gen. major MILAN BULAT MICO	
Diverzantske akcije na teritoriju 4. korpusa NOVJ u posljednjoj godini rata s osvrtom na razvoj diverzantskih akcija i NOP-a na turo-poljskoposavskom podru ju	491
Gen. ppuk. JOCO TARABIC	
Dejstva etvrtog korpusa narodnooslobodila ke vojske Jugoslavije u posljednjoj ratnjoj godini (maj 1944—maj 1945).	533
Puk. DUŠAN OPACIC	
Organizacija i rad vojno nastavnog centra 4. korpusa NOVJ	585
Dr PETAR KLEUT	
Borbe u Lici od juna 1944. do marta 1945.	596

Gen. puk. DUŠAN PEKIĆ	
Formiranje i borbena dejstva 34. divizije NOVJ.	653
STEVO HINI	
Značaj formiranja i uloga bataljona protiv pete kolone Hrvatske i prve brigade za zaštitu naroda Hrvatske.	658
MILICA BANDA, prof.	
Nekoliko dokumenata o stradanju 6. ete PPK bataljona	671
GOJKO VEZMAR, prof.	
Nastanak i razvitak Jedinствene narodnooslobodilačke fronte na području Like, Korduna i Karlovca	683
Mr MILE DAKIĆ	
ZAVNOH od Trećeg zasjedanja do preseljenja u Dalmaciju	711
VUKOSAVA OPACIĆ LEKIĆ, prof.	
Djeca Korduna, Banije i Like u prihvatnim saveznicim centrima u Italiji	727
NIKOLA BREZOVIĆ PREBEG	
SAVO BOGDANOVIĆ	
VLADO NOVAKOVIĆ	
Obavještajna služba i odjeljenje zaštite naroda (OZN-a) na teritoriju 4. korpusa NOV i POJ s osvrtom na grad Zagreb.	762
MICO MEDIC	
Obavještajna služba na području Like i osvrt na vojno-obavještajnu službu u jedanaestom korpusu.	793
Dr IVAN KRALJ	
Sanitetska služba na području Korduna, Like, Banije, Pokuplja i Zumberka u četvrtoj godini NOR-a.	838
URO SREMAC	
Od ranjavanja i liječenja u Petrovoj gori do smještaja u bolnici baza NOVJ u južnoj Italiji.	874
Prof. dr NIKOLA RAPAJIĆ	
Ratne pripreme za obnovu poljoprivrede i zadrugarstva u Hrvatskoj i rad na tome neposredno poslije oslobođenja s težištem na Lici, Kordunu i Baniji.	896
STEVO RADANOVIĆ	
Agrarna reforma i kolonizacija na okrugu Karlovac.	924
DUŠAN BOKAN	
MILAN MAJSTOROVIĆ	
Kolonizacija boraca s područja Like i agrarna reforma u Lici	957

ETVRTA GODINA NARODNOOSLOBODILA KOŠ RATA
NA PODRU JU KARLOVCA, KORDUNA, LIKE,
POKUPLJA I ZUMBERKA

Izdava

HISTORIJSKI ARHIV U KARLOVCU, Dž. Bijedi a bb

Za izdava a

dr DURO ZATEZALO

Redaktor

Puk. TODOR RADOŠEVI

Tehni ki urednik i oprema
graf. inž. ROKO BOLAN A

Lektor

prof. VLADIMIR FUNDUK

Korektor

JELENA ZATEZALO

Kazalo li nih imena

KATICA MESAROŠ

Kazalo geografskih pojmov a

prof. KATICA MIHOLOVIC

Daktilograf

ANKICA POPOVI

Strojni slog

SRE KO RADEJ I MARIJAN GIBAŠ

Prelom

ZLATKO TOPOL

Naklada 4000 primjeraka